De Gids. Jaargang 30

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1866

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001186601_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

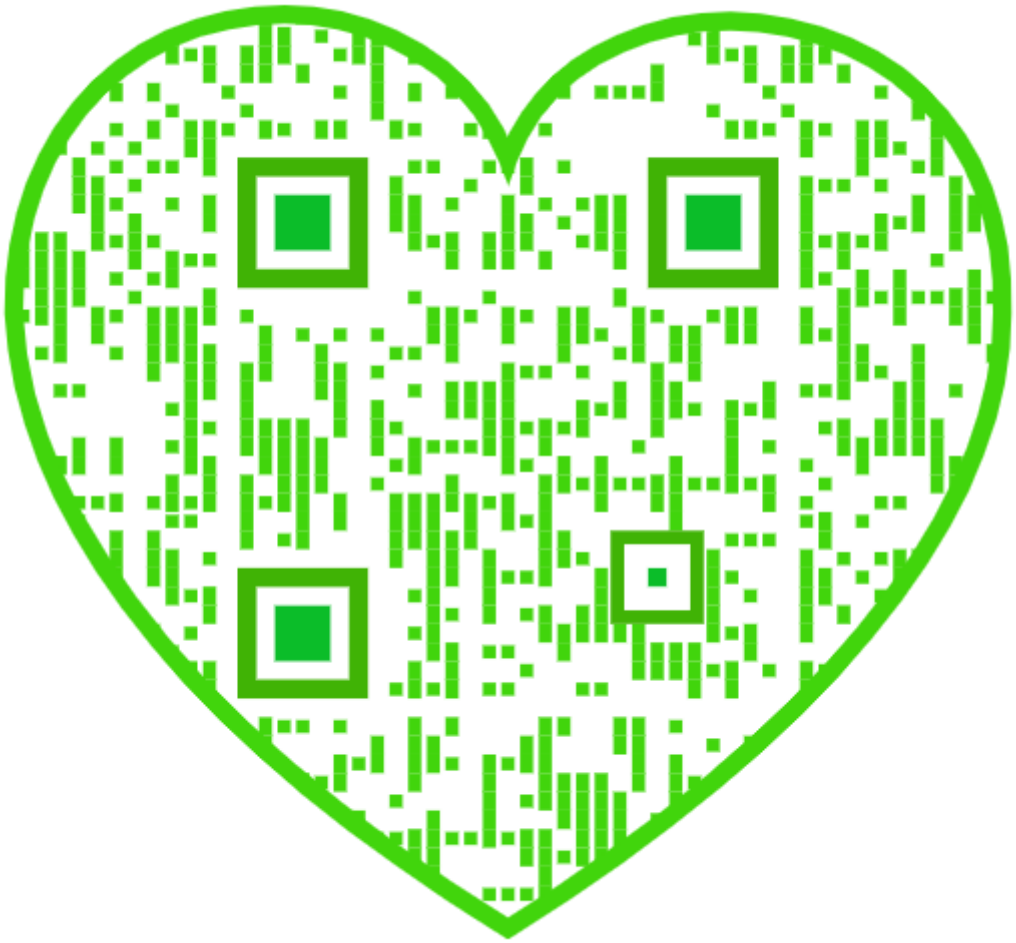

De cultuur-wet.

I. Over Grondeigendom en Heeredienstpligtigheid op Java. Amsterdam, 1864.
II. De schrijver van 'Grondeigendom en Heeredienstpligtigheid op Java' aan zijne lezers. Amsterdam, 1865.
III. Brief aan den Hoogleeraar R. Dozy, het koloniaal vraagstuk ontvouwd en het ontwerp van cultuur-wet beoordeeld. Amsterdam, 1865.
IV. Mr. L.A.P.F. Buyn, Grondeigendom op Java. Breda, 1865.
V. N.N., Beschouwingen omtrent sommige hoofdgrondslagen der voorgedragen wet op de vestiging der ondernemingen van landhouw en nijverheid in Ned. Indië. 's Gravenhage, 1865.
VI. (G.L. Baud), Een woord over de kultuur-wet in verband met het 'beroep op het Ned. volk, van Jhr. Mr. H.C. van der Wijck.' 's Gravenhage, 1865.
VII. J.D. van Herwerden, Het tweede wetsontwerp tot regeling van ondernemingen van landbouw en nijverheid in Ned. Indië in zijne strekking en werking beoordeeld. 's Gravenhage, 1865.
VIII. De anti-cultuur-wet van den Minister Fransen van de Putte. 's Gravenhage, 1865.
IX. B. Feist, De werking van het cultuur-stelsel op Java en de nieuwe cultuur-wet. Amsterdam, 1865.
X. Mr....., De rigting en uitvoerbaarheid van het wetsontwerp tot vaststelling der gronden waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Ned. Indië kunnen worden gevestigd, onderzocht en beoordeeld. 's Gravenhage, 1865.
XI. Vrijmoedige gedachten over het aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden, wetsontwerp: tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in N.I. kunnen worden verkregen. Kampen, 1865.
XII. E.L. Jacobson, De koloniale quaestie van den dag. 2de druk. 's Gravenhage, 1865.

I.

Wanneer iemand twijfelde of eene ernstige belangstelling in eenigen politieken maatregel bij de Nederlandsche natie kan worden opgewekt, wij zouden hem wijzen op den strijd sedert eenige weken voor en tegen het ontwerp van cultuur-wet gevoerd. Niet alleen hebben de dagbladen van verschillende kleur, voor zoo ver zij zich niet tot de eenvoudige mededeeling van nieuws bepalen, reeksen van artikelen daarover geleverd; niet

alleen heeft in onderscheidene opvolgende vergaderingen van het Indisch Genootschap eene belangrijke discussie daarover plaats gehad; maar behalve die gewone organen der openbare meening over koloniale zaken, hebben zich een verbazend aantal schrijvers, waaronder sommigen blijkbaar nieuwelingen in de kunst om hunne gedachten door schriftelijke mededeeling te openbaren, aan den lessenaar gezet, om het publiek door de resultaten van hun nadenken en hunne ervaring voor te lichten. De lijst van brochures waarvan de titels boven dit opstel zijn geplaatst, kan daarvan eenigermate een denkbeeld geven. Sommige daarvan, het is waar, zijn niet als het gevolg van de indiening der cultuur-wet te beschouwen, daar zij reeds vóór dat tijdstip in het licht waren gegeven; maar zij behooren daarom niet minder tot de literatuur over het onderwerp: want zij behandelen de quaestie van den grondeigendom, waarvan de cultuur-wet bovenal de regeling beoogt; zij staan in nauw verband met de geheele richting waaruit de cultuur-wet is gesproten; zij bevatten eene geanticipeerde beoordeeling van sommige harer gewichtigste bepalingen. Dit geldt van I, II en IV der vermelde geschriften; van de negen overige is III grootendeels en zijn V-XII geheel en al aan de beoordeeling der cultuur-wet gewijd. Maar mijne opsomming der geschriften is misschien niet volledig. Er zijn wellicht nog andere die rechtstreeks over het wetsontwerp handelen, maar die door ik weet niet welk toeval mij niet onder de oogen zijn gekomen; er zijn er althans zeker die tot de cultuur-wet-literatuur in soortgelijk verband staan als I, II en IV, en dus misschien hetzelfde recht hadden om te worden opgenomen, maar die ik niet vermeld heb, omdat men ergens eene grens moet stellen, al kan men het zich zelven met verhelen dat die eenigzins willekeurig getrokken is. In het algemeen gesproken, zijn de twaalf vermelde brochures die, welke mij geholpen hebben om mijn oordeel over de deugden en gebreken der cultuur-wet te fixeeren; de grenzen mijner aankondiging zijn de grenzen mijner lectuur.

Men zou misschien kunnen vragen of er nu niet genoeg over de cultuur-wet geschreven is, en of het nog mogelijk is daarover iets nieuws te zeggen, nadat zoovele mannen verschillend in stand, in aard en mate van ervaring en kennis, in richting en kleur, hunne meening daarover gezegd hebben. En het antwoord zou kunnen luiden dat, al ware het onderwerp uitgeput, een Tijdschrift als de Gids aan zijne bestemming en de

verwachting zijner lezers kwalijk voldoen zou, indien het dan toch niet een overzicht van het door de pers gevoerde debat ten beste gaf. Maar er is meer. Indien men wenscht te weten welke meer of min gegronde bedenkingen tegen het ontwerp van cultuur-wet kunnen gemaakt worden, hetzij van het standpunt der conservatieven of van dat der liberalen, hetzij van dat van hen die meenen dat te veel of van dat dergenen die oordeelen dat niet genoeg is gedaan, - dan zeker kan men in de aangehaalde brochures alles vinden wat men verlangt, ja dan verkrijgt men van het gedurig opperen derzelfde bezwaren, bepaaldelijk in V-VIII, den indruk alsof de bestrijding haar arsenaal had uitgeput, zoodat iedere volgende strijder verplicht is de wapenen van zijn voorganger over te nemen, gelijk de eene schildwacht het consigne van de andere overneemt; wat echter natuurlijk een verschil in het hanteeren dier wapenen niet buitensluit. Maar vraagt men nu of de aangehaalde cultuur-wet-literatuur evenzeer geschikt is om een helder inzicht te geven in de motieven die tot het wetsontwerp hebben geleid; of zij het evenzeer duidelijk heeft gemaakt waarom eene hervorming als die in het ontwerp in eenige hoofdtrekken is aangeduid, in weêrwil der eindelooze moeilijkheden en bezwaren daaraan verbonden, naar veler oordeel dringend noodzakelijk is geworden; of zij even juist heeft in het licht gesteld wat hier tot aanbeveling, ginds tot verontschuldiging der voorgestelde bepalingen kan worden aangevoerd; in één woord, of zij voor de verdediging even volledig is als voor den aanval: - dan geloof ik dat die vraag ontkennend moet worden beantwoord. Tegenover een dichten drom van bestrijders blijft de Memorie van Toelichting als verdedigster van het ontwerp bijna alleen staan, en in hem die meent dat na de hulp, door Handelsblad en Nieuwe Rotterdammer, en onder de aangekondigde geschriften alleen door dat van den Heer Jacobson verleend, de middelen van verdediging niet zijn uitgeput, is het misschien niet meer dan ridderlijk, zijnen arm aan het zoo fel bestreden plan der regeering te leenen.

Men zal wel begrijpen dat het mijn voornemen niet zijn kan, elke der aangekondigde brochures aan eene afzonderlijke en opzettelijke beoordeeling te onderwerpen. Deze taak zou hoogst ondankbaar en vervelend zijn, en lang voor ik ze had ten einde gebracht, zouden al mijne lezers mij begeven hebben. Door ze te vermelden heb ik hoofdzakelijk, voor zoover

mij mogelijk was, aan ieder de eer willen geven die hem toekomt, en elken belangstellende willen wijzen op die geschriften, die hem op eenigerhande wijze behulpzaam kunnen zijn om dieper in de kennis der zaak door te dringen en beter tot een oordeel te worden in staat gesteld. Het is een hoogernstig, hoog-gewichtig onderwerp dat wij gaan behandelen; het geldt hier niets minder dan eene sociale revolutie, waarvan het wel en wee van Nederlandsch Indië, het belang en de eer van het Vaderland afhangen. De cultuur-wet mag niet bij verrassing worden doorgedreven, maar even weinig door een onverhoedschen aanval worden overhoop geworpen; zij mag hare aanneming aan geene politieke kansrekening, hare verwerping aan geene combinatie van ontevredenen en eerzuchtigen verschuldigd zijn: zij moet beoordeeld worden met zooveel mogelijk volledige connaissance de cause, alle middelen moeten worden te baat genomen om te haren opzichte eene krachtige nationale overtuiging te vestigen. De reden is deze. De gevolgen der omwenteling waartoe zij den eersten krachtigen stoot wil geven, kunnen door niemand met volkomen zekerheid worden voorzien; de verwachtingen die bare ontwerpers daarbij koesteren, kunnen wellicht in sommige, in vele opzichten falen, omdat men ook bij de grootste zorgvuldigheid niet zeker kan zijn van niet hier of daar een *factor* te hebben over het hoofd gezien, die zeer veel tot het *facit* kan bijdragen. Er rust dus eene zware verantwoordelijkheid op hen, die voor deze wet partij kiezen en bijdragen om hare aanneming te bevorderen. Maar men meene niet dat de verantwoordelijkheid der tegenstanders minder is, wanneer hun verzet tot eene verwerping mocht leiden. Van alle kanten worden stemmen uit Indië vernomen, dat het tot dusver in stand gehouden stelsel, maar waarvan elke dag de gebreken meer en meer heeft aan het licht gebracht, niet langer houdbaar is, - dat eene hervorming, meer of min in den geest der ontworpen cultuur-wet, de dringendste noodzakelijkheid is te achten; men beschuldigt de regeering van gebrek aan moed, en stelt haar voor de gevolgen van langer talmen met telkens sterkeren aandrang aansprakelijk. De tegenstanders dezer wet zeggen dat de hervorming die zij beoogt, ons Indië kan kosten. Ik weêrspreek de mogelijkheid niet; maar ik stel er met volle overtuiging tegenover, dat ook het te lang uitstel van eene hervorming als zij beoogt, ons Indië kan kosten. Uit het oogpunt der verantwoordelijkheid voor de gevolgen, zie ik niet,

waarom iemand het veiliger zou kunnen achten tot de tegenstrevers dan tot de voorstanders te behooren. En daarom, de wet moet beoordeeld worden naar beginselen en naar de behoeften van het oogeblik, en niet naar vermoedens omtrent hare gevolgen. Niet op grond van het bekende: Vivent les principes et périssent les colonies! want niemand is hier voor het behoud der koloniën onverschillig. Maar juist omdat ten aanzien van behoud en verlies, van voordeel en schade bij de toepassing der verschillende stelsels niets met zekerheid te voorspellen is, schijnt het verkieslijk dit element zooveel mogelijk uit de discussie te verwijderen, en vooral de beginselen op den voorgrond te stellen. Men vrage dus alleen: wat wil de billijkheid en het recht, wat eischt de kennis van de wetten der samenleving die wij ons verworven hebben? en hieromtrent zij een iegelijk in zijn gemoed zooveel mogelijk ten volle verzekerd! Men streve eerlijk naar eene gemoedelijke overtuiging; heeft men die verkregen, men trachte die op eerlijke wijze ingang te verschaffen; en is de beslissing gevallen, welnu dan leere men er zich in schikken, in het besef dat niemand alleen de wijsheid in pacht heeft, en men erkenne ook dan dat zij naar het beste weten der natie is gevallen en zoo moest vallen, wanneer de gunstige uitkomst zich laat wachten en de ongunstigste voorspellingen worden bewaarheid. In zaken van zulk een onmetelijk belang, zoo ver uitziende gevolgen, zoo weinig te berekenen uitkomst, kan men alleen bij ieder stadium harer ontwikkeling de gemoedsrust bewaren, wanneer men zoo gehandeld heeft, dat men, nagenoeg met de woorden van Luther op den Wormser Rijksdag kan zeggen: ‘Hier sta ik, God helpe mij! ik *kon* niet anders.’

Wat mij zelven betreft, ik kan getuigen, dat ik al deze brochures met aandacht heb gelezen, dat ik de bedenkingen, daarin gemaakt, heb gewikt en gewogen, dat ik er veel in heb gevonden wat alle aandacht verdient, en veel dat niet zonder invloed op mijne zienswijze is gebleven; maar dat ik ook niet uit het oog heb verloren, wat tot dit wetsvoorstel heeft geleid, welke moeilijkheden daarbij te overwinnen waren, wat aan de toekomst heeft moeten worden overgelaten, en in hoeverre zich daarin de invloed der beginselen van menschelijkheid en rechtvaardigheid heeft doen gevoelen. En hoe gewichtig mijne bedenkingen op onderscheidene punten mij ook schijnen mogen, mijne overtuiging is ongeschokt gebleven, dat de groote beginselen daarin gehuldigd: individueele grondeigendom en vrije arbeid, door rede en recht worden aanbevolen. In

hetgeen ik over het ontwerp zal nederschrijven, zal ik mij zelden op de woorden der schrijvers van de vermelde brochures beroepen, maar hoofdzakelijk mijne eigene denkbeelden geven, zoo als ze door zelfstandige studie van het onderwerp zijn gevormd, of door de lezing der aangehaalde geschriften gewijzigd; als het ware de nederslag die is overgebleven bij de vervluchtiging der overige stoffen, die de lectnur aan mijne gedachten ter analyse heeft aangeboden. Zeer onvolledig zal mijne behandeling uit den aard der zaak moeten blijven; want het onderwerp is van zoo verbazenden omvang, dat vermoedelijk het lot der wet lang zal beslist zijn, eer ik bij eene artikelsgewijze bespreking van alle daarmede zamenhangende quaesties tot de helft zou zijn genaderd. Ik moet mij dus zoowel bij de behandeling der beginselen van de wet, die mij juist voorkomen, als van de bezwaren die nog aan hunne toepassing schijnen te kleven, tot enkele hoofdpunten bepalen. Wat aan mijne voorstelling ontbreekt, zal de lezer gemakkelijk elders kunnen aantreffen, Ik wensch dat hij van die gelegenheid zal gebruik maken, ik wensch dat niemand zich verlate op eene voorstelling, die, al heb ik het gewild, wellicht toch niet geheel aan den eisch van volstrekte onpartijdigheid zal voldoen. Daarom wil ik hem dan nog vooraf met weinige woorden aanduiden wat hij in de aangeduide brochures te verwachten heeft, over eene van welke mij bovendien een woord op het hart ligt, dat ik in het belang der politieke moraliteit niet meen te mogen onderdrukken.

N^{o}. I-III zijn blijkbaar van dezelfde hand afkomstig, en staan in nauw verband met eene andere serie van brochures, die de aanbeveling en verdediging der ontworpen West-Java-koffie-cultuur-maatschappij ten doel hebben. Dat hier de quaestie van grondeigendom en heeredienstplichtigheid, en in den Brief aan den Hoogleeraar Dozy ook nog andere punten van het koloniaal stelsel eenigermate met een zijdelingschen blik op die maatschappij zijn besproken, beneemt niets aan de waarde van vertoogen, die door een wel versneden pen en in sommige opzichten met meer dan alledaagsche kennis zijn gesteld. Ik ben voornemens de West-Java-koffie-cultuur-maatschappij in dit opstel geheel buiten aanmerking te laten. De regeering wil, naar mijn oordeel terecht (en de gronden van dat oordeel zal ik elders mededeelen), de regeling der koffie-cultuur vooreerst uitstellen en de uitkomsten afwachten van het daaromtrent aanhangige onderzoek, en bij de menigte van zaken die moeten

behandeld worden, acht ik het geen gering voordeel, dat ik althans dit gewichtig punt voor 't oogenblik kan ter zijde laten. Maar wat de schrijver over den grondeigendom en de heeredienstplichtigheid in het midden brengt, en in den Brief aan den Hoogleeraar Dozy ook op de beoordeeling der cultuurwet toepast, verdient, ook afgescheiden daarvan, ernstige overweging. De schrijver stelt op den voorgrond een, in dezen vorm althans tamelijk nieuw denkheeld, dat de eigenaardige wijzen van landbezit en de belasting-heffing in natura of in arbeid die, bij velerlei modificatie door het cultuur-stelsel, in de hoofdzaak op Java zijn gehandhaafd, berusten op een leenstelsel van geheel gelijksoortigen aard, als dat waaruit de onvrije eigendom met de daaraan verbonden *tailles* en *corvées*, in een groot gedeelte van Europa tot op de Fransche omwenteling bestaande, ontsprongen was: een leenstelsel dat hij (en hierin schuilt mijns inziens eene bedenkelijke *petitio principii*) als zoo zeer inhaerent aan zekeren trap van maatschappelijke ontwikkeling schijnt aan te merken, dat hij geene zwarigheid maakt, zonder het historisch bewijs dat ooit zulk een toestand op Java werkelijk heeft bestaan, eenvoudig op dat eiland toe te passen, wat hij in het Middeneeuwsch-Germaansch Europa heeft gevonden. Zeer karakteristiek is dan ook de overgang op blz. 41: ‘De korte schets, die wij van den aard en de ontwikkeling van het leenstelsel [in Europa] gegeven hebben, moge ons thans in staat stellen den toestand van den grondeigendom op Java na te gaan.’ De groote overeenkomst tusschen het tegenwoordig Java en eenige Europeesche landen, vooral Frankrijk, vóór de revolutie, heeft, zoo als ik in het vorige nommer van dit Tijdschrift gelegenheid had op te merken, ook den Heer v.d. Wijck getroffen; maar op soortgelijke gronden als ik daar de meening bestreed dat ons dit het recht geeft gelijke gevolgen te verwachten, moet ik hier de meening bestrijden dat ons dit tot het aannemen van gelijke oorzaken zou moeten leiden. De schrijver der gemelde brochures, die anders zooveel belezenheid aan den dag legt, had feiten en getuigenissen genoeg kunnen vinden om het bewijs te leveren, dat werkelijk een staat van zaken in vele opzichten met het Middeneeuwsch-Germaansch leenstelsel overeenkomende, op Java en elders in den Indischen Archipel bestaan heeft of nog bestaat[1]; maar hij had in ieder geval in

1 Zie b.v. de Memorie van D. van Hogendorp, bij Cornets de Groot, Over het beheer der koloniën, blz. 33 vv., vooral blz. 39.

den eigen toestand van Java, die dan toch niet uit Europeesche, maar uit Hindoesche of Mohammedaansche begrippen (ik laat nu nog daar welke van beiden, of welke van beiden het meest) is ontsprongen, en niet in den toestand van Frankrijk en Duitschland vóór de omwenteling, den sleutel tot de kennis van het grondbezit op Java moeten zoeken. Ik kom hierop elders misschien terug, maar merk al aanstonds nog op, dat deze voorstelling eene eigenaardige kleur en richting geeft aan de denkbeelden welke de schrijver koestert omtrent de middelen die moeten worden aangewend, om voor Java op vreedzame wijze den toestand teweeg te brengen, dien de Fransche revolutie met zulke vreeselijke schokken voor Europa heeft teweeggebracht: den toestand van individueelen burgerrechtelijken grondeigendom en van vrijen arbeid, alleen door de wet van vraag en aanbod geregeld. Zijne kritiek der cultuur-wet is geheel op die voorstelling van een leenverband op Europeesche wijze gebouwd, en de schrijvers die, zoo als Prof. Keyzer, de Heer Levyssohn Norman of de Heer de Jonge meenen, dat aan de studie van het Mohammedaansche of Hindoesche recht eenige waarde toekomt bij het beoordeelen van toestanden, die, hoe ook later gewijzigd, door Hindoes en Mohammedanen zijn in het leven geroepen, worden afgewezen op gronden die kwalijk den toets kunnen doorstaan. Maar ook dan wanneer men zich in het gronddenkbeeld niet onvoorwaardelijk met den schrijver vereenigt, en hem, al ware het alleen op grond van hetgeen hij op blz. 43 van de invoering van den Islam op Java verhaalt, onbevoegd moet verklaren om over de oude geschiedenis van dat eiland mede te spreken, blijven toch vele zijner opmerkingen hare waarde en kracht althans ten deele bewaren.

N°. IV ontwikkelt over den grondeigendom op Java geheel andere denkbeelden, die dan ook in de 7de afdeeling van den Brief aan den Hoogleeraar Dozy bestreden worden. Het verschil tusschen de beide schrijvers bestaat hierin, dat de briefschrijver den grondeigendom op Java aan de bevolking wil *toe*kennen, op zekere voorwaarden door de regeering daaraan te verbinden, namelijk, dat landrenten en heerediensten zullen worden afgekocht, terwijl de Heer Buyn van oordeel is, dat ons staatsrecht dadelijke *er*kenning van dien grondeigendom, dus zonder eenige voorwaarde, vordert. De handhaving van het eigendomsrecht naar onze eigene rechtsbegrippen moet, volgens hem, over de geheele uitgestrektheid van het Nederlandsch

staatsgebied, en dus niet alleen *in*, maar ook *buiten* Europa, als de taak worden beschouwd van den Nederlandschen souverein, d.i., naar constitutioneel staatsrecht, van de gezamenlijke staatsmachten, waardoor de souvereiniteit of het hoogste staatsgezag volgens de grondwet wordt uitgeoefend. Zulk eene souvereiniteit is geheel iets anders dan die geoefend door een absoluten vorst of een Mohammedaanschen imam. Hare bevoegdheid is afhankelijk van het moderne staatsbegrip, dat als doel van den Staat erkent de grootst mogelijke ontwikkeling van al zijne leden, door de verschaffing van de volkomenst mogelijke rechtszekerheid van persoon en goed. Dat doel moet de Staat evenzeer trachten te verwezenlijken in ieder gedeelte van zijn gebied, en dus ‘ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat het individueel eigendomsrecht van den inlander, op de uitgestrektheid gronds die hij aan de natuur ontweldigd en ontgonnen heeft, waarop hij zijn voedsel teelt, zijne woning bouwt en met zijn gezin gezeteld is, door het Nederlandsche staatsgezag behoort te worden erkend, geregeld en gewaarborgd.’ Die erkenning moet naar de meening des schrijvers eenvoudig door uitreiking van grondbrieven, zonder eenige andere betaling dan de kosten van den grondbrief, geschieden. De logische fout, die ook in deze redeneering schuilt, zal bij eenig nadenken lichtelijk ontdekt worden. Wij hebben hier weder met eene *petitio principii* te doen. Dat het Nederlandsche staatsrecht ook in de Koloniën de handhaving van het eigendomsrecht, de grootst mogelijke rechtszekerheid voor persoon en goed gebiedend vordert, zal niet licht iemand betwisten; maar wat men betwist is, dat, naar de oude herkomst van Java en het rechtsbewustzijn van den inlander, *eigendomsrecht* op den grond bestaat, en het veld, waarop de Javan is gezeten, ook door hem zelven als *zijn goed* wordt aangemerkt. Indien het recht niet bestaat, hoe kan men dan de handhaving daarvan door het Nederlandsch staatsgezag vorderen?

N^{o}. V-VIII zijn allen geheel gewijd aan de bestrijding van het wetsontwerp, zoowel wat de algemeene beginselen als wat de bijzondere bepalingen betreft. Ik merkte reeds op, dat tusschen deze vier geschriften groote verwantschap is te bespeuren, en zij zich van dezelfde wapenen bedienen; maar dat toch ieder der schrijvers die wapenen op bijzondere wijze hanteert. Ik heb die geschriften gerangschikt naar de mate van hevigheid der bestrijding, beginnende met het gematigdste. Ik moet

echter opmerken, dat ook nog in N°. VII, ofschoon hier en daar bitter genoeg, de grenzen der betamelijkheid niet zijn overschreden. Men mag een weinig hartstochtelijkheid ten goede houden aan mannen, die ter goeder trouw meenden, dat het cultuur-stelsel het sieraad en de kroon van Nederland was, en het hebben moeten aanzien, dat het door hunne tegenstanders ondermijnd werd en op het punt staat van nog verder te worden afgebroken. Het verdient onder die omstandigheden lof, dat zij zich in hunne bestrijding bepaald hebben tot de zaak en zich niet hebben schuldig gemaakt aan de verdachtmaking der bedoelingen van de regeering en aan insinuatiën, die op het persoonlijk karakter hunner tegenstanders eene vlek trachten te werpen. De Heer van Herwerden spreekt wel is waar nu en dan, *with a sneer*, van DEZE regeering, maar het is dan ook de ergste uitdrukking, die hij aan het uitgezochte vocabulaire van ‘het Dagblad’ heeft ontleend, en dit was wel het minste wat men van een Commissaris van dat blad mocht verwachten. De vele taalfouten, waarvan N°. VI en VII wemelen, zullen wij maar toeschrijven aan een gemoed te sterk bewogen om op zulke kleinigheden acht te geven; zij zouden ons anders nopen tot den wensch, dat de schrijvers der zich noemende nationale partij zich door een zuiverder gebruik der nationale taal mochten accrediteeren.

N°. VIII stelt de liefhebbers van schandaal ruim schadeloos voor de gematigdheid, die de Heeren N.N., Baud en van Herwerden hebben in acht genomen. Het is dan ook een overdruk der artikelen over de cultuur-wet, in het bij uitnemendheid moreele en bij uitnemendheid nationale Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage, in den gewonen toon van dat blad gesteld. Het eerste artikel is geheel een zamenweefsel van insinuatiën en pogingen tot verdachtmaking van allen, die sedert 1848 het koloniale stelsel als onrechtvaardig, niet met de eer en de ware belangen van het vaderland strookend, hebben bestreden. De schrijver ziet in dien geheelen strijd niet anders dan middelen om zich van 't gezag meester te maken; listige pogingen om de driften, de wangunst en de hebzucht op te wekken, ten einde zich van de meerderheid te verzekeren; misleiding der natie door ongemeende beloften, ten einde haar later te stellen tegenover *faits accomplis;* een coalitie der hebzucht tegen 's lands belang.

Wij stellen hoogen prijs op eene degelijke oppositie; zij is

zelfs voor de behoorlijke werking van den constitutioneelen regeeringsvorm een onmisbaar element. Wij zullen er niemand om hard vallen, dat hij zich tegen de maatregelen der regeering uit overtuiging verzet. Maar het is niet onverschillig hoe het geschiedt. De redacteur van het Dagblad heeft meer dan iemand anders bijgedragen om den toon der politieke discussie in Nederland te vergiftigen; hij heeft op de slechtste hartstochten, de zucht naar schandaal, het welgevallen in de verkleining van de eer en den goeden naam van mannen, die door bekwaamheid of maatschappelijke positie uitblinken, gespeculeerd; hij heeft zich een kring van lezers verworven door dezelfde middelen, waardoor zich die vuile blaadjes een kring van lezers verwerven, die soms in de achterbuurten der groote steden worden rondgevent, en zich het bekladden van den goeden naam der aanzienlijkste en meest geëerde burgers ten doel stellen. Die redacteur heeft dezer dagen gepoogd, zijne politieke loopbaan voor het publiek te rechtvaardigen. Zijne beste rechtvaardiging in de oogen aller weldenkenden zou daarin gelegen zijn, indien hij zich van nu af in zijne bestrijding der regeering onthield van espionnage, verdraaiing der waarheid, insinuatie en hoe verder de daemons heeten mogen, die de haat hem geleerd heeft tot hulpgenooten op te roepen. Men zou dan misschien beginnen te gelooven aan de oprechtheid zijner bekeering, wanneer hij de zaak, die hij omhelsd heeft, met waardigheid en waarheidsliefde wist voor te staan. Aan bekwaamheden ontbreekt het hem niet; en zelfs zou zijne bestrijding der cultuur-wet ongetwijfeld de beste zijn, die van het standpunt der koloniale conservatieven geleverd is, indien niet de haat hem de wapenen van een ridderlijken strijd vaak had doen verwisselen voor het moordtuig, waarmede een struikroover zijne prooi van uit eene hinderlaag beloert. De schrijver spreekt in zijne rechtvaardiging veel van zijne *haters;* maar zoo iemand in Nederland, dan heeft hij het toppunt van virtuositeit in den haat bereikt. Hij kent de Latijnsche spreuk: ‘habes amicos, quia ipse amicus es.’ Zou ze ook niet zijn om te keeren: ‘habes inimicos, quia ipse inimicus es’?

Men zal zich misschien verwonderen, dat ik zoo lang hierbij heb stil gestaan, en zooveel gesproken over een blad, dat ieder minacht, ja... maar dat toch door velen gelezen wordt en een noodlottigen invloed op de politieke moraliteit oefent. De schrijver en zijn blad zijn mij onverschillig, maar niet het zeer we-

zenlijk kwaad door hen gesticht. En hiermede bedoel ik niet de slagen die zij aan de regeering toebrengen (in hoeverre dit al of niet geschiedt, en in hoeverre dit al of niet goed is, zijn punten die ik hier niet behandelen wil, omdat zij mij te ver zonden afleiden). Maar ik bedoel den verderfelijken invloed dien zulk een voorbeeld op de politieke discussiën buiten, maar ook in het parlement oefent. Het fijne gevoel voor het betamelijke en ridderlijke in den politieken strijd gaat verloren, indien men dagelijks getuige is van het gebruik van oneerlijke wapenen; de haat, die zich alles geoorloofd acht, wekt den wederhaat, die op de middelen even weinig kiesch is; verwijten en beschimpingen, lastering en verdachtmaking worden met gelijke munt betaald, en ten slotte ontaardt het politiek debat, waarin de teederste belangen der natie, de ernstigste quaesties die aan menschelijke beslissing kunnen worden opgedragen, betrokken zijn, in invectieven zonder waardigheid, in sophismen zonder waarheidsliefde, in ontboezemingen zonder anderen ernst, dan den noodlottigen ernst der booze hartstochten. Hoe mannen die op de algemeene achting aanspraak maken, hoofden eener politieke partij, die als zoodanig bereid moeten zijn de teugels van het bewind te aanvaarden, indien zij hunner afgestreden tegenpartij uit de hand mochten vallen, dit kwaad zoo roekeloos in de hand kunnen werken, is mij een onoplosbaar raadsel. De politieke hartstochten moeten eene zonderlinge verblinding teweegbrengen, indien men voorbijziet, dat zulke middelen eene onvermijdelijke Nemesis in hun gevolg voeren, en dat een ieder zal gemeten worden met de maat, die hij aan anderen heeft aangelegd.

N°. IX is een zonderling product, geschreven in die internationale taal, die zich allengs uit de fusie der verschillende talen van het beschaafd Europa dreigt te zullen vormen; een spruit eener wettelooze vermenging, door recht van geboorte zelf van alle regels onafhankelijk, en in het gevoel dier onafhankelijkheid tot de koenste sprongen in staat. Onze dagbladschrijvers hebben aan de vorming dier internationale taal eene sterke impulsie gegeven; maar zij moeten onderdoen voor den Heer Feist. Zie hier een paar proeven: ‘De leer van *faites accomplies* vinden tegenwoordig weinig verdedigers.’ - ‘Wanneer men niet uit het oog verliest, dat de cultuurgeschiedenis van den mensch als individum en als natie leert, dat het begrip van *wijze* wetten hoogst relatief is en dat het overgenoeg be-

kend is, dat iedere natie zijne eigene wetten en instellingen heeft en dat eigene wetten volstrekt noodzakelijk zijn, om het geluk der volkeren te bevorderen, dat het wel (en niet zoo als de Minister beweert) omstandigheden gegeven heeft en nog dagelijks geeft, dat de Regering zich niet alleen middelijk, maar ook onmiddelijk te bemoeijen heeft, dat het zelfs eene heilige pligt der Regering is.' Voorwaar men kan eene fiere minachting voor de banden waarin spelregels, taalregels, regels van interpunctie en regels van logica de ongelukkige schrijvers willen kluisteren, bezwaarlijk verder drijven.

Behalve de merkwaardige stoutheid van den vorm, zal men in dit boekske niet veel anders vinden dan de gewone denkbeelden van een rechtgeloovigen oudgast, die echter niet zeer consequent zijn vastgehouden. De ongeneigdheid van den Javaan 'tot aanstrengende arbeid', en de polygamie en het fatalismus, in zijne gebruiken en denkwijze opgenomen, zijn oorzaken waarom aan verbetering van zijn maatschappelijken toestand niet kan gedacht worden, en de 'philo-javomanie' is dan ook als het grootste ongeluk voor de kolonie aan te merken. Wij hebben dit liedje, ook in meer gekuischte toonen, reeds dikwijls hooren zingen. Intusschen, de Heer Feist is een man van ondervinding, wien het aan gelegenheid om met de Javanen grondig bekend te worden, niet heeft ontbroken. Men mag zich dus wel eenige moeite geven om door de nevelen der internationale taal tot zijne meening door te dringen. In allen gevalle is hij een man die het uitmuntend met Java en Nederland meent, en met den wensch waarmede hij eindigt, zullen ongetwijfeld alle partijen zich kunnen vereenigen: 'En zoo eindig ik met de hoop, dat men bij de berading over de aangeboden cultuur-wet, vrij van partijgeest moge blijven, en dat eindelijk de Koloniën mogen gered worden uit haren onzekeren, ziekelijken toestand; wij zullen onzen weldoener danken, onverschillig of hij tot de liberale of conservatieve partij behoort.'

N^{o}. X zou lichtelijk als het werk van een rechtsgeleerde erkend worden, ook zoo de schrijver zich niet Mr. noemde. Ook hier hebben wij te doen met een tegenstander van het ontwerp, die echter de goede bedoelingen van de regeering geenszins miskent, maar de uitvoerbaarheid van het geheele plan en enkele bijzondere bepalingen bestrijdt. Ik heb de brochure zeer leerzaam gevonden en meen dat zij de groote moeilijkheden, die

aan de beoogde regeling kleven, helder in het licht heeft gesteld, al kan ik de hopelooze conclusie, dat de wet onmachtig zal zijn haar doel te bereiken, vooralsnog niet beamen. In één punt, dat in de kritiek van den schrijver eene niet onbelangrijke plaats inneemt, komt hij mij voor bepaald te dwalen. De wet spreekt niet van *er*kenning van den eigendom der bevolking, maar alleen van *toe*kenning; met andere woorden, zij leert niet dat de inlander in den vollen zin des woords eigenaar was vóór de wet, maar dat hij het wordt door de wet. ‘In het nu door de Memorie van Toelichting aangenomen systeem,’ zegt de schrijver, ‘wordt van staatswege geen afstand gedaan, maar een tot dusverre den Inlandschen bezitter ontzegd regt facto *erkend*, hoezeer het ontwerp zich van dat woord niet bedient. Men tracht goed te maken wat sinds eeuwen is misdaan. Eene beweerde uitgestelde schuld wordt gekweten, maar te gelijk spreekt men een streng veroordeelend vonnis uit ten laste van het Nederlandsche volk en de ontslapene voorvaderen. Zij en wij hebben eens anders eigendom verkocht, verhuurd, beplant, ja wat al gruwelen meer hebben we niet gepleegd!’ Maar deze opvatting is bepaald in strijd met de wet, die overal alleen spreekt van *toe*kennen van eigendom, en in art. 1 en 15-18 den Staat eene beschikking over den grond ten behoeve der cultures reserveert, die aan *toe*kenning van eigendom natuurlijk als voorwaarde kan verbonden worden, maar bij bloote *er*kenning van reeds bestaanden eigendom even natuurlijk in lijnrechten strijd zou zijn met art. 77 van het Regeeringsreglement: ‘Niemand kan van zijn eigendom worden ontzet dan ten algemeenen nutte.’ En niet minder is die opvatting in strijd met de Memorie van Toelichting, waarin wij op blz. 13 lezen: ‘In dezen stand van zaken is het moeilijk te beweren, dat *reeds nu* de inlanders, hetzij geërfden in de dessa's, hetzij enkele personen, een *eigendomsrecht* in den wettelijken zin des woords, op de velden die zij bezitten, *uitoefenen*, en dit geldt ten aanzien van de meeste gronden voor de teelt van voedingsmiddelen in gebruik.’ Waaraan de schrijver der brochure zijne voorstelling ontleent, is mij duister, of het moet zijn dat hij in zijne gedachten zich dit dilemma heeft gesteld: òf de Staat is eigenaar der bebouwde gronden, òf de bezitter. Maar nu zegt de Memorie van Toelichting, dat voor het eigendomsrecht van den Staat geene goede gronden zijn aan te voeren. Er rest dus slechts, dat de bezitter als rechtens eige-

naar wordt erkend, waaruit dan voortvloeit, dat elke beschikking over zoodanige gronden van staatswege zuiver onrecht is geweest. Maar de regeering, de eigendomsrechten van den Staat loochenende, heeft evenmin die der bezitters beweerd. Zij is klaarblijkelijk van gevoelen, dat zoowel van de zijde van het staatsgezag als van de bezitters rechten op den bebouwden grond bestaan, maar waarvan de grenzen moeilijk te trekken zijn, en dat juist omdat die toestand tot willekeur leidt en voor de ontwikkeling van de productiviteit der kolonie, zoowel als voor het welzijn der bevolking, hoogst nadeelig is, de Staat zijnerzijds van zijne rechten op de bebouwde gronden behoort afstand te doen, behoudens (maar slechts provisioneel) zoodanige uitzonderingen, als onvermijdelijk zijn, zoo men de op hoog gezag ingevoerde cultures niet plotseling wil vernietigen, maar allengs oplossen in een toestand, waarin de tusschenkomst des bestuurs kan worden ontbeerd. En daarom houdt ook geen steek wat de schrijver over art. 106 opmerkt: ‘De woorden: “door derden uit anderen hoofde *wettig* in eigendom verkregen,” kunnen door de Regering niet worden gehandhaafd, voor zoover ze betrekking hebben op ontgonnen en dessa-grond.’ Hij denkt hier aan den rechtsregel: ‘Nemo plus juris in alium transferre potest quam ipse habet:’ de eigendom, dien de Staat niet bezat, kon hij ook niet overdragen, en dus is de bedoelde eigendom geen wettige, maar, indien men zoo spreken mag, een *onwettige*. Maar de regeering heeft zeer wijselijk de handelingen van vroeger besturen ten opzichte van eigendomstoekenning, voortgesproten uit hetgeen men toenmaals recht achtte, door artikel 6 gedekt, en de eigenaars van vaste goederen, die door de inlanders bebouwd waren voor ze in hunne handen kwamen, gewaarborgd tegen eene ejectie op grond van rechten der inlanders, die eerst uit deze wet zelve hunnen oorsprong zullen nemen. Men mag, dunkt mij, van regeeringswege ‘wettig verkregen eigendom’ noemen wat verleend is onder de werking van vroegere wetten en besluiten, waarvan men niet voornemens is de geldigheid te betwisten, b.v. onder de werking van art. 62 van het Regeeringsreglement, dat aan den Gouv.-Gen. het recht toekent van kleine stukken gronds te verkoopen, bestemd tot uitbreiding van steden en dorpen en tot het oprichten van inrichtingen van nijverheid. Voor het overige geloof ik, dat art. 6, naar de bedoeling der regeering, strikt moet geinterpreteerd worden en daarom eene beperkte toepas-

sing heeft. Aan het zoogenaamde partikuliere landbezit behoeft men daarbij niet te denken. Raffles dacht bij den verkoop van landen alleen aan eene overdracht der rechten van den Staat, als souverein, tot het vorderen van landrente op den landheer, en ook het reglement van 1836 op de partikuliere landen bewesten de Tjimanoek kent niet veel meer aan die landheeren toe. Men kan, geloof ik, zulke beperkte rechten geen eigendom noemen; maar juist daarom worden die rechten elders in deze wet gewaarborgd, t.w. door art. 60: ‘door de bepalingen dezer wet wordt niet te kort gedaan aan de rechten der landheeren op partikuliere landerijen.’

In N° XI hebben wij een geschrift voor ons van geheel anderen aard. Het is het werk van een schrijver die de liberale richting is toegedaan, die Indië voor eene flinke hervorming rijp acht, en wien de regeering niet liberaal en niet consequent genoeg is en te veel van den ouden zuurdeesem in het wetsontwerp heeft behouden. Ziehier hoe hij het karakteriseert: ‘De inhoud van dit ontwerp geeft naar ons gevoelen duidelijk te verstaan, dat de regeering overtuigd is, dat er iets, dat er veel moet gedaan worden, maar tevens, dat zij niet in eens en voor goed met het verledene wil of durft breken. Van daar een hinken op twee gedachten, een mengsel van goed en kwaad, van vooruitgang en monopoliegeest, van vrije exploitatie en dwang. Vrees voor de centen, aanbidding van het gouden kalf, bekend onder den naam van het batig slot, heeft in deze wet veel gebracht, wat er luidens het hoofd niet in te huis behoort. Het is eene wet van transactie, die, zooals zij daar is, niemand voldoen kan, daar zij voor den oudgast veel te liberaal, voor den echten liberaal veel te weinig radicaal, d.i. te weinig doortastend is. Het is eene verzoeningswet, waarin het cultuur-stelsel, voor zoover het nog bestaat, behouden wordt om door de oppositie den individueelen grondeigendom van den Javaan en het vrije grondbezit van den Europeaan te doen aannemen, en omgekeerd het cultuur-stelsel door de mannen van vooruitgang te doen huldigen, omdat er dan toch iets meer dan tot heden verkregen wordt. Toen, weldra vier jaren geleden, de tegenwoordige minister onzer zoogenoemde koloniën, die geene koloniën zijn, met de liberale vlag in top en met vol werk de haven instoomde, verwachtte zeker niemand van hem eene wet als deze.’ Men ziet, de uitdrukkingen ook van dezen schrijver zijn niet bijzonder parlementair; maar er is

geen verborgen venijn in zijne woorden: hij geeft alleen vrijelijk lucht aan zijnen wrevel over de teleurstelling, die de wet hem heeft opgeleverd, zonder zich er om te bekreunen wien hij aanstoot of ergernis geeft. Den toon van zijn geschrift zou ik niet beter weten te karakteriseeren, dan door het Engelsche woord *flippancy;* maar daar ik vooralsnog niet voor een bekeerling tot het gebruik der internationale taal wil doorgaan, zal ik eene Hollandsche phrase kiezen, die mijne meening echter een weinig minder goed uitdrukt, en alleen zeggen dat hij *doorslaat*.

Het zal wellicht uit de latere behandeling mijner bezwaren tegen de cultuur-wet blijken, dat er eenige punten zijn waarin ik geneigd ben mij aan de zijde van dezen schrijver te scharen; maar het is toch op verre na het geval niet met alles, dat deze driftige hervormer verlangt. Men kan zich moeilijk een vermakelijker contrast denken, dan tusschen de vrees der conservatieven voor alles wat eene wijziging brengt in den toestand van lijdelijkheid en kinderlijkheid, waartoe naar hunne meening de Javaan onveranderlijk gedoemd schijnt, en de vermetelheid waarmeê deze radikaal hem wil dwingen om in te gaan tot de alleen-zaligmakende leer van zijn credo. Ziehier tot een voorbeeld zijne aanteekening op art. 9: ‘Aangezien juist het gemeenschappelijk grondbezit een der groote kwalen van Java is, zoo achten wij het volstrekt noodig, dat aan het slot van de eerste alinea van dit art.’ [‘De gemeenschappelijke dessa- of gemeente-gronden worden tusschen de rechthebbenden verdeeld, zoodra de meerderheid van hen het verlangt.’] ‘worde gevoegd, *maar zóó, dat uiterlijk met het einde van tien jaren de verdeeling volbragt zij*. Indien er geen termijn voor de verdeeling gesteld wordt, dan zullen er zonder den minsten twijfel over 100 jaren nog eene menigte onverdeelde dessa-gronden bestaan. De ondervinding in Nederland en elders leert, hoe traag de overtuiging van het nut van verdeeling in den geest der bevolking doordringt. Er moet daarom noodzakelijk een termijn bepaald worden, wanneer de verdeeling volbragt zijn *moet*.’

Niet minder curieus is hetgeen volgt over art. 10, waarin het behoud der gemeene weiden wordt voorgeschreven totdat de betrokken gemeenten zelve het verzoek doen om ze in bijzonderen eigendom te doen overgaan. Zonder zich eenigzins te bekommeren om het verschil tusschen Java en Nederland, houdt de schrijver eene diatribe tegen de gemeene weiden als

een pest voor den landbouw en hoogst gevaarlijk voor den veestapel in tijden van besmettelijke veeziekten. En daarom zegt hij: ‘weg met de gemeene weiden!’ en wil ook van deze en dergelijke gemeentegronden de verdeeling binnen zekeren termijn (vijf of tien jaren) bepaaldelijk bij de wet voorschrijven. ‘Daar deze wet,’ zoo besluit hij, ‘zoo al niet voor eeuwig, dan toch voor zeer langen tijd over den toestand der bij de Javanen in bezit zijnde gronden beslist, behooren de bepalingen imperatief en zoo te zijn, dat althans binnen zekere bepaalde tijdruimte, alles in den meest gewenschten toestand komt.’

Dit zij genoeg voor een proefje van des schrijvers redeneertrant. Inderdaad, men moet omtrent den toestand van Java en de middelen die daar de regeering ter doorzetting harer plannen tot hare beschikking heeft, al zonderlinge meeningen koesteren, indien men deze denkbeelden voor uitvoering vatbaar acht. En men moet weinig van de lessen der geschiedenis geprofiteerd hebben op het stuk der ontvangst die van de zijde des volks aan opgedrongen en onbegrepen weldaden ten deel valt, indien men van zulk een hervorming, indien zij ook mogelijk ware, een weldadigen invloed verwacht. Zoo er iets is wat aan het wetsontwerp der regeering tot aanbeveling verstrekt, dan is het juist de voorzichtigheid waarmede zij het weldadig beginsel van den individueelen burgerrechtelijken grondeigendom in de Javasche maatschappij tracht te planten, maar den wasdom van de dus gelegde kiem aan den tijd en de volksovertuiging overlaat.

Wat in de oogen van den schrijver van N°. XI de grootste fout is van de cultuur-wet, is juist hare groote verdienste in die van den schrijver van N°. XII, den Heer Jacobson, den eenigen van al de vermelde schrijvers die de cultuur-wet zonder voorbehoud aanbeveelt. Na de gebreken die haar naar het gevoelen zoo der conservatieven als der liberalen aankleven, kortelijk te hebben opgesomd en hier wat ter verdediging, daar ter verontschuldiging te hebben bijgebracht, besluit hij met deze woorden: ‘‘t Blijft mijne innige overtuiging, dat zoowel de conservatieven, als zij, die nog verder willen gaan dan hier is geschied, zich met dit gewichtig wetsontwerp moesten vereenigen. Den eersten durf ik toeroepen: geeft tijdig toe, opdat, ten gevolge van uwen tegenstand, niet later meer gewaagde voorstellen gedaan en dan misschien niet geweerd zul-

len kunnen worden. Den laatsten druk ik op het hart: weest gematigd in uwe eischen; ondersteunt een wetsontwerp, dat, zoo het met wijsheid en beleid wordt uitgevoerd, u ongetwijfeld nader tot hetgeen gij verlangt, zal brengen.' Het geheele stuk is in een netten stijl en in den toon van een *gentleman* [weder die internationale taal! maar hoe zal ik in 's hemels naam anders mijne meening uitdrukken?] geschreven. Diep treedt het niet in het onderwerp en zacht glijdt het over de moeilijkheden heen; maar het is in een verzoenenden geest gesteld, en kan dus, als afkomstig van een bekend voorstander van het cultuur-stelsel, veel bijdragen om hun, die de heftige tegenstand tegen de cultuur-wet over hare gevolgen verontrust heeft, de gestoorde rust te hergeven. Men zou den schrijver onregt doen, wanneer men hem, zoo als reeds geschied is, een bekeerden conservatief wilde noemen: hij is alleen een verstandig conservatief, die beter dan de Heeren Baud en van Herwerden toont te beseffen, dat, wanneer het tij verloopt, de bakens moeten verzet worden.

P.J. VETH.

Winter- en zomerstormen.

‘Sedert het begin mijner politieke loopbaan’ - dus schreef onlangs de Heer Groen van Prinsterer, terwijl hij met de heuschheid hem eigen ook aan de Redactie van ‘de Gids’ een verwijt maakte van haar stilzwijgen over de politieke vraagstukken van den dag - ‘toen ik, verontwaardigd over een onheilspellend laodiceïsme, de broehure *Volksgeest en burgerzin* in het licht gaf, is mij het gemis aan eenigzins algemeene belangstelling in de publieke zaak een gestadige kwelling geweest. De nadeelen daarvan heb ik, in elk gewigtig tijdsgewrocht, beleefd en betreurd. Daarom worde het niet vreemd geacht, indien ik, in 1865 als in 1829, bejammer dat het, hij de aannadering van velerlei zeer gewigtigen strijd, in de periodieke drukpers, zelfs in haar voortreffelijkste organen, aan geregelde behandeling der voornaamste politieke vraagstukken ontbreekt.’

Ik kom niet om voor de Redactie van ‘de Gids’ den handschoen op te nemen; integendeel, persoonlijk gevoel ik mij meer geneigd tot schuldbelijdenis dan tot tegenspraak, al geloof ik ook te mogen zeggen, dat, voor zoover dit ligt op den weg van een maandschrift, ‘de Gids’ vroeger en later zijne meening over wezenlijk groote politieke vraagstukken zelden heeft teruggehouden. Maar naast deze alleen voor ons Redactie belangrijke bijzaak staat de algemeene klagt, welke ik hier boven heb uitgeschreven, en met deze wensch ik in te stemmen zonder eenig voorbehoud hoegenaamd; want zij wijst op het gevaarlijkste verschijnsel, dat zich in onzen politieken toestand voordoet, het gemis van organen eener gezonde open-

bare meening. Nooit kan dit, dunkt mij, duidelijker gebleken zijn dan in de afgeloopen weken, te midden van den levendigen strijd over de eischen van de zoogenaamde politieke moraliteit. Aan lessen over hetgeen in die eischen ligt opgesloten, ontbrak het allerminst, maar de competente regter bij uitnemendheid, het brave eerlijke nederlandsche volk, sprak weinig, en scheen ten slotte zelfs eene eigen meening te verliezen, zoo werd het door de warme pleidooijen van behendige advocaten heen en weder geslingerd en van het regte spoor afgebragt.

Men is gewoon aan de politieke bladen in Nederland allen invloed op de openbare meening te ontzeggen: het publiek kent ze, naar men beweert; het weet wat ze in het schild voeren, en vergeet nooit ze onder de apocryfe boeken te rangschikken. Ik geloof dat wij ons ook in dit opzigt illusiën maken, en behoef daartoe slechts te wijzen op het gezag dat goed geredigeerde bladen in korten tijd verwierven. 't Is zoo, ons publiek heeft in den regel oor noch oog voor groote politieke kwestiën, maar tot de pamfletten-litteratuur voelde het zich vroeger en later altijd aangetrokken; het komt er slechts op aan of iemand de kunst verstaat de groote kwestiën te populariseren, door ze over te brengen op het terrein waar de menigte zich te huis gevoelt; zoo ja, dan volgen ook de lezers. Zij die eerst tegen het blad waren ingenomen, verliezen die vooringenomenheid; de onverschilligen worden gewillig, de gewilligen eindelijk geloovig. Het apocryfe boek eindigt alligt als canonniek geschrift, als het maar zoo voorzigtig is waarheid en verdichting kunstig dooreen te weven.

Is de toestand elders zooveel beter? Ja en neen. Ik klaag niet over het bestaan van partijbladen: zij zijn een noodzakelijk uitvloeisel van de parlementaire regering, en hier als elders zoo goed of zoo kwaad, zoo logisch of zoo beginselloos als de partijen zelven, welker belangen zij moeten verdedigen. Het bedenkelijk verschijnsel ligt hierin, dat uitsluitend die bladen het woord hebben, terwijl de openbare meening te vergeefs omziet naar organen, waarin zij zich zelve en zich zelve alleen terugvindt; organen, dikwijls misschien wispelturig, willekeurig en hartstogtelijk als die openbare meening zelve, maar althans los van alle partijbanden en onder alle omstandigheden opregt. Niet dat al onze bladen aan deze of gene staatkundige partij toebehooren, maar die welke ter goeder trouw naar volkomen onpartijdigheid streven, bewegen zich tot nog toe in een zeer

beperkten kring, of wel zij dragen zoo duidelijk den stempel van de bijzondere individualiteit hunner redacteuren, dat de openbare meening daarin wel nu en dan verstandigen raad, maar allerminst het orgaan van hare eigen denkbeelden terugvind.

In eene constitutionele monarchie als de onze, is, naar ik meen, voor de drukpers een dubbele taak weggelegd; zij is ten deele werktuig voor de staatkundige partijen, bestemd om de openbare meening voor de belangen van die partijen te winnen; maar ten deele behoort zij ook te zijn werktuig van de openbare meening en als zoodanig reagerende tegen de partijen en grenzen stellende aan hare overheersching. Het constitutionele gebouw is onvoltooid, ja het mist zijn noodzakelijksten grondslag, wanneer naast de contrôle van de vertegenwoordiging op de Regering geen andere contrôle staat, namelijk die welke de openbare meening door middel van de drukpers uitoefent tegenover de afgevaardigden van het volk. Hoe scherper de partijen tegen elkander over staan, hoe feller de strijd dien zij onderling voeren, hoe levendiger de behoefte wordt gevoeld aan een kalme sfeer, waarbinnen de openbare meening, zoo dikwijls als het noodig wordt, van haar gevoelen kan doen blijken.

Die sfeer nu begint ons meer en meer te ontbreken, en juist daarin schuilt, wanneer ik mij niet bedrieg, het groote gevaar van onzen toestand. De verschillende partijen en factiën, de ministeriële, de anti-ministeriële en de anti-revolutionaire, exploiteren met toenemenden ijver en helaas! met toenemend succes het neutraal terrein en brengen het publiek meer en meer op een dwaalspoor. Zij, die niet buigen onder dien magtigen invloed en hunne zelfstandigheid handhaven, wenden, in plaats van zich onderling te vereenigen, mismoedig het hoofd af van een tooneel, waar de waarheid niet dan bij uitzondering en toevallig hare patronen en voorstanders vindt.

Ik spreek nu niet van de politieke demoralisatie, welke uit zulk een toestand moet voortvloeijen; van den toeleg om allen strijd van beginselen tot een kleingeestigen strijd van personen terug te brengen; van den toon in de laatste maanden door onze meest verspreide politieke dagbladen - een ‘Nieuwe Rotterdammer’ en een ‘Haagsch Dagblad’ - aangeslagen; van de vermetelheid waarmede zij, die 't meest tot verval van onze drukpers hebben bijgedragen, nu dat verval bejammeren - ik wijs enkel op de schromelijke verwarring, welke en niet

het minst om die reden, tegenwoordig onze kleine staatkundige wereld kenmerkt. Zelfs de meest principiële vraag, van welke elke poging om licht te zoeken in dien chaos, behoort uit te gaan, de vraag: welke is de eigenlijke *cardo quaestionis*, het hoofdmoment van den bitteren strijd, die er in deze dagen gestreden wordt, kan op geen eenstemmig antwoord rekenen. Het publiek strijdt dapper mede, maar vraag niet naar zijn vaandel, naar de oorzaak zijner verbittering. Behoort de strijder tot het kamp der ministeriëlen, dan zal hij vermoedelijk hare vraag beantwoorden met eene verwijzing naar de cultuurwet. Heeft hij trouw gezworen aan de oppositie, dan zal hij waarschijnlijk met ophef gewagen van onbestemde conservatieve beginselen, welke hij trouwens zoo min als zijne partij weet te omschrijven, laat staan te handhaven; of wel hij zal meer opregt maar minder voorzigtig wraakneming over de Limburgsche schandalen en de vernedering van Thorbecke als het hoofddoel opgeven. Is de Heer Groen van Prinsterer zijn aanvoerder en ‘de Heraut’ zijn lievelings-lectuur, dan zal hij zonder een oogenblik aarzelen antwoorden, dat herziening van de wet op het lager onderwijs, en kan het zijn herziening van de Grondwet zelve, het doel is van zijne inspanning, het politiek probleem hij uitnemendheid, dat in 1866 moet worden opgelost.

Antwoorden genoeg, zoo als men ziet, maar tevens antwoorden zoo uiteenloopend, dat zij den oningewijde eigenlijk niets verklaren kunnen. Er ligt ongetwijfeld in elk van de leuzen die men vooropstelt, eene zekere waarheid; de kwestie is maar het verband te vinden dat ze vereenigd houdt, ten einde zoodoende te geraken tot den knoop van het politiek drama, dat in 1866 zal worden opgevoerd, hetzij dan bij de stembus hetzij reeds vóór dien tijd. Ik heh getracht in de dehatten van ons parlement en in de jongste geschriften van den Heer Groen dat verband op te sporen, en ik ben door dat onderzoek gekomen tot een conjectuur, welke ik mij voorstel in de volgende bladzijden te ontwikkelen. Blijkt mijne conjectuur juist dan heeft ‘de Gids’ misschien bijgedragen, althans voor den oningewijde, tot hetgeen de Heer Groen van zijne redactie verlangt, namelijk tot opheldering van onzen chaotischen politieken toestand. Blijkt zij daarentegen onjuist, dan blijft althans de goede bedoeling over, en worde aan mijne conjectuur de stille dood gegund, welke vóór haar aan honderdduizende conjecturen is te beurt gevallen.

Naar mijne voorstelling zou onze politieke toestand dus kunnen worden geresumeerd: de ministeriële partij streeft naar den triomf van hare cultuurwet; de oppositie zoekt sinds jaren en nu met toenemend ongeduld naar een stok om het ministerie te slaan, en wel kan het zijn vóór dat de cultuurwet in behandeling komt; de Heer Groen van Prinsterer heeft een geduchten stok in handen, waarvan hij wonderen belooft, en dien hij aan de oppositie tracht op te dringen. Deze - en hierin ligt het pikante van de zaak - heeft echter een natuurlijken afkeer van dien stok, niet alleen omdat hij wat zwaar is voor hare handen en omdat hij vermoedelijk niet tijdig genoeg beschikbaar zijn zal, maar ook omdat zij tot nog toe met dien stok wel klappen kreeg, maar geen klappen uitdeelde. Zij tracht dus aanvankelijk haren eigen weg te gaan, maar ondervindt daarbij dan ook geenerlei steun van den Heer Groen: hij moge beleefdheidshalve, en zoo als dit tegenover toekomstige vrienden betaamt, een enkel woord van goedkeuring over hebben voor de pogingen van de oppositie, werkelijk treedt hij haar telkens in den weg door bij herhaling en ernstig te waarschuwen tegen de aftreding van het ministerie, als een in deze oogenblikken ‘voorbarig incident.’ Aangezien intusschen - ook door dat gemis aan ondersteuning - de kansen om zulk een ‘voorbarig incident’, het groote doel van al haar streven, in het leven te roepen, voor de oppositie allengs verminderen, heeft zij gemeend eene proef te moeten nemen met den stok van den Heer Groen, en daarom de jongste beraadslagingen over het budget van Binnenlandsche Zaken, afdeeling onderwijs, te baat genomen om met dien stok op vrij groote schaal manoeuvres uit te voeren. Houdt men in het oog, dat het gedeeltelijk jonge recruten waren die hier paradeerden, dan heeft niemand regt om van sommige kleine onhandigheden, die bij de manoeuvres voorkwamen, een verwijt te maken: de uitkomst was over het algemeen verre van ongunstig, en de oppositie houdt dan ook den stok van den Heer Groen in petto, om wanneer vroeger geen beter en meer passend wapen beschikbaar zijn mogt, daarvan bij de stembus in 1866 het noodige gebruik te maken. De hoofdzaak is dat er klappen vallen, kan het niet anders, dan met den stok van den Heer Groen. Deze daarentegen - en hierin schuilt het meest dramatische element van de politieke comedie - hecht weinig aan de klappen, maar alles aan den stok, en vandaar een on-

derlinge wedijver: van de zijde van den Heer Groen om de oppositie zoo te binden, dat zij, al is het ook in strijd met hare geheele geschiedenis, eenmaal regering geworden, niet zal kunnen nalaten herziening van de wet op het lager onderwijs voor te dragen; van den kant der anti-ministeriëlen om in zooverre vrij te blijven, dat zij na het uitdeelen van de klappen, even als in 1856, den gebezigden stok aan het hoofd der anti-revolutionairen zal kunnen teruggeven, niet enkel met eene beleefde buiging, maar ook onder opregte dankbetuiging voor de uitstekende diensten, door middel van dien stok aan de oppositie bewezen. Komt het eenmaal zoover, dan zal de geschiedenis moeten leeren, welke van beide partijen de *dupe* is geweest.

Maar ook een derde geval is mogelijk: het kan zijn dat de beide partijen, al voegen zij al hare krachten zamen, er niet in slagen de regeringspartij te verslaan. Dit geval is zelfs waarschijnlijk, want de anti-revolutionairen zijn ook bij de stembus geen beslissende *tiers parti*, die zich slechts heeft te verklaren om de overwinning naar de eene of naar de andere zijde te doen overslaan. Ik geloof niet dat de Heer Groen van Prinsterer zich daaromtrent illusiën maakt; toch is hij voor het oogenblik vol moed, omdat zich in de laatste maanden een ander gunstig verschijnsel heeft voorgedaan, namelijk dit, dat zeer invloedrijke roomsch-catholieke bladen van hunne ingenomenheid hebben doen blijken met het doel, dat de anti-revolutionairen najagen. Mogt men er in slagen die bladen in hunne goede voornemens te bevestigen; mogt men hen kunnen overhalen om herziening van de schoolwet te verkiezen boven het behoud van een ministerie, dat zij tot nog toe ijverig steunden, dan zou het kunnen gebeuren, dat eene anti-ministeriële, anti-revolutionaire en catholieke coalitie bij de stembus van 1866 tegen de regeringspartij zamenspande, en in dat geval zou deze laatste zich zeker hoogst moeijelijk kunnen staande houden. De in de laatste plaats bedoelde hulp is, naar mij voorkomt, nog altijd hoogst problematiek, maar mogt zij worden verleend en mogt de door deze dubbele coalitie zegevierende anti-ministeriële partij kunnen worden gedwongen herziening van de schoolwet voor te stellen en deze krachtig te ondersteunen, dan zou de Heer Groen van Prinsterer inderdaad een meesterstuk verrigt en aan de meerderheid eene wetsherziening hebben opgelegd, welke die meerderheid inder-

daad niet wil. In dat geval zou met de anti-ministeriëlen een goed deel van het stemgeregtigd publiek de eigenlijke dupe zijn, en de comedie welligt hiermede eindigen, dat de zegevierende partij door dat teleurgestelde deel van het publiek werd gesiffleerd.

Na deze korte uiteenzetting van het thema het een en ander ter toelichting.

Het politieke doel van de ministeriële partij ligt duidelijk open voor elkeen: zij wil voor alles de ontwerp-cultuurwet tot een goede einde brengen, en in dat opzigt is zij volkomen in haar regt. De Minister van Binnenlandsche Zaken en Baron van Zuylen hebben eenige weken geleden getwist over het *raison d'être* van dit ministerie: de Heer van Zuylen vond het in de koloniale politiek, de Heer Thorbecke meer algemeen in het onvermogen om een ander kabinet tot stand te brengen. Historisch had, dunkt mij, de minister gelijk, maar toch geloof ik met den afgevaardigde uit de residentie, dat hervorming van het koloniaal beheer althans geworden is de taak bij uitnemendheid voor dit ministerie weggelegd. Het moge waar zijn, dat de regeringspartij die taak aanvankelijk niet heeft opgevat zoo als zij die nu begrijpt; de tegenwoordige opvatting lag toch ongetwijfeld in hare rigting. Zij heeft in de concept-wet een duidelijk omschreven programma, en met dat programma moet zij staan of vallen. Wat er nog aan de voltooijing van ons staatsgebouw ontbreekt, kan misschien ook door de anti-ministeriëlen worden tot stand gebragt, wanneer deze er in slagen kundige mannen in hunne gelederen te werven; maar de emancipatie van het koloniaal beheer hebben wij, althans voorloopig, in geen geval van hunne zijde te wachten, omdat zij die, ik geloof opregt en eerlijk, afkeuren. Én om deze reden én omdat die emancipatie met hare economische gevolgen vermoedelijk het gewigtigste onderwerp uitmaakt, dat onze Staten-Generaal sedert 1848 te beslissen hadden, moet nu op dit gebied worden uitgemaakt, aan welke partij de regering toebehoort. De tegenwoordige regering mag in haar personeel meer of minder groote wijzigingen ondergaan, haar beginsel kan naar zuiver constitutionele begrippen niet aftreden, zoolang niet duidelijk is uitgemaakt, dat de meerderheid aan het koloniaal programma, dat zij opstelde, hare goedkeuring weigert.

De ministeriëlen trachten alzoo onder sterke bedekking hunne concept-cultuurwet veilig over te brengen ter plaatse waar de groote en definitieve slag zal worden geleverd, en inmiddels te waken tegen alle verrassingen, welke hun van den kant der tegenstanders kunnen en ook inderdaad worden bereid. Is het te verwonderen dat zij, ongeduldig over de vele kunstmatige belemmeringen die zij op den weg naar hun einddoel ontmoeten, die belemmeringen niet altijd met zachte hand ter zijde schuiven; dat zij weigeren incidenten van veeziekte, en wat niet al meer, als politieke kwestiën aan te merken en dus de aandacht af te leiden van de groote alleen beslissende zaak? Ik dweep niet met onze ministeriëlen, zoo min met hun heden als met hun verleden, maar dit moet, dunkt mij, toch worden erkend, dat hunne geschiedenis eene genoegzame verklaring is van hun karakter. In 1853 plotseling teruggestooten, zonder dat ooit eenige noemenswaardige parlementaire nederlaag hen getroffen had, moesten zij toezien dat de opvolgende ministeriën, onder allerlei vlag aan het bewind gekomen, eenvoudig voortregeerden met de beginselen, die zij sedert 1848 hadden vooropgesteld. Vandaar hunne dikwijls eenzijdige en onbillijke oppositie, maar vandaar ook, dat thans nu zij, weder regeringspartij geworden, bij hunne tegenstanders den ouden toeleg bespeuren om hen met allerlei exceptiën, niet op den koninklijken weg te bestrijden, dien toeleg soms op vrij ruwe wijze ontmaskeren. Moet die partij aftreden vóór dat zij werkelijk door eene nieuwe meerderheid verslagen wordt, dan keeren wij noodzakelijk tot den chaotischen toestand terug, welke in 1853 werd ingeleid en maar al te lang heeft voortgeduurd, den toestand van eene magtelooze regering tegenover eene heerschende oppositie. Geen gezond politiek hoofd dat den terugkeer van dergelijken toestand wenschen kan.

De oppositie zoekt een stok, onverschillig welken; ook dit is *in confesso* naar ik meen. Haar verbond - gelijk meermalen vrij openhartig werd te kennen gegeven - steunt op gemeenschappelijken afkeer van den minister Thorbecke, en is als zoodanig eene zeker lastige maar niettemin vleijende hulde aan dien staatsman gebragt. Alleen op koloniaal gebied blijkt duidelijk van groot verschil van beginselen, en juist hier ontwijkt men den strijd, althans tracht dien te verdagen. Wie zal

het wraken dat de oppositie, overtuigd van hare zwakheid, de nederlaag niet moedwillig te gemoet gaat; dat zij, als elke minderheid, zich bij voorkeur vermeit in den guerilla-strijd? Niet daarvan mag men haar een verwijt maken, naar ik meen, maar wel van den weinigen tact, waarmede die kleine krijg zoo dikwijls gevoerd wordt. Elke aanval, ook al wordt hij natuurlijk afgewezen, moet althans eenigen indruk maken, althans hier of daar gevoelig treffen. De Heer Groen van Prinsterer verstond die kunst uitnemend, toen hij onder het eerste ministerie Thorbecke bijna alleen tegenover eene digt gesloten meerderheid stond; reeds de wijze waarop hij zijne meening toelichtte, gaf aan elken aanval dien hij waagde, ook aan den schijnbaar onbeduidendsten, eene zekere beteekenis. Ik erken gaarne, dat ook in het afgeloopen jaar sommige aanvallen inderdaad indruk hebben gemaakt, maar allerminst om het talent, waarmede zij werden geleid. En daarnaast hoevele andere, die slechts konden strekken om de oppositie zelve te verzwakken. Wat baat het aan het hoofd van een kabinet te vragen: of hij homogeen is met het wetsontwerp van een ambtgenoot, wanneer men vooraf kan berekenen dat het antwoord volgen zal: ‘indien de bedoelde overeenstemming niet bestond, gij zoudt het bespeurd hebben lang vóór de vraag over uwe lippen kwam’? Wat baat het eenig minister te vragen: of hij zeker wetsontwerp intrekt, wanneer zoo natuurlijk de wedervraag voor de hand ligt: ‘heb ik ingetrokken?’ Ik weet niet welken indruk dergelijke antwoorden in de Kamer maken, maar daarbuiten stelt men zich voor, dat de vrager met een voorkomen, als dezer dagen door den ‘Spectator’ werd afgeteekend, naar zijnen zetel terugkeert.

De oppositie scheen de fout waarop ik wees, aanvankelijk zelve in te zien en dan ook het voornemen te hebben opgevat om niet aan te vallen daar waar geen voordeel te behalen was. Ook de zuiver theoretische beschouwingen bleven gelukkig achterwege, en het liet zich alzoo aanzien, dat de begrootingsdebatten even kalm en vredig zouden voorbijgaan als eenige maanden vroeger de discussiën over het adres van antwoord. Zoude eene van de partijen er iets wezenlijks bij verloren hebben, wanneer die kalmte van de eerste dagen tot aan het einde toe had voortgeduurd? 't Is mogelijk dat ik mij vergis, maar die groote soberheid van de oppositie juist dan als de gelegenheid tot spreken openstaat; dat ontwijken van eene toch doel-

looze discussie; dat zwijgend protest tegen de dommekracht van eene vast aaneengesloten meerderheid schijnt mij, zeker niet altijd maar toch onder sommige omstandigheden, achtbaarder toe en meer indrukwekkend tevens, dan zoo menige nuttelooze uitval, welke onder zijn doorschijnend kleed het geheel persoonlijke doel dat men bereiken wil, soms zoo moeijelijk verbergt. Slechts enkele leden, getrouw aan eene misschien gemoedelijke traditie, meenden ook nu het begrootingsdebat te moeten dienstbaar maken aan eene soort van politieke ‘schoonmaak,’ aan een uit alle hoeken en gaten te voorschijn halen van lang vergeten voorwerpen, ten einde die nog eens af te stoffen en op te poetsen, om ze daarna weder zorgvuldig weg te bergen ter plaatse waar ze gevonden werden. Vreemd dat men niet inziet, hoe al die oude grieven, welke op het oogenblik van hare volle actualiteit misschien met hartstogt besproken werden, en juist daaraan tint en kleur en leven ontleenden, al haar prestige, niet zelden al hare waarde verliezen wanneer zij worden teruggeroepen in het geheugen eener vergadering, waarin van den vroegeren hartstogt voor die kwestiën geen zweem is overgebleven. Met welk ander antwoord kan de Regering die dorre kroniek en matte herhaling van oude beschuldigingen bejegenen, dan met eene verwijzing naar hetgeen maanden en maanden geleden in het Bijblad werd opgenomen. Wil men dat de vergadering zich in de herlezing van die oude Bijbladen verdiepe en dagen lang haren maaltijd doe met opgewarmde spijzen? Ik bid u, liever brood en water dan zulk een kost.

Toch werd der vergadering nog slechter kost aangeboden en wel door den man, die in toenemende mate den naam van *enfant terrible* schijnt te willen verdienen. Ware ik lid van de oppositie, ik zou nooit zonder een kloppend hart Baron van Zuylen het woord hooren vragen, althans dan niet wanneer het budget van binnenlandsche zaken aan de orde was. Afwijkende van de tactiek door de groote meerderheid van zijne partij in acht genomen, meende de Heer van Zuylen ook deze keer de gelegenheid te moeten aangrijpen om het regeringsbeleid te karakteriseren van den man, die sinds eenige jaren zijn onverzoenlijke vijand is geworden. Dat een spreker, in de stemming verkeerende van Baron van Zuylen, zich bij zoodanige karakteristiek aan overdrijving en eenzijdigheid schuldig maakt; dat hij het regeringsbeleid des ministers streng veroordeelt, ja he-

kelt, en met ingenomenheid verwijst naar de sporen van verzwakking, die hij meent op te merken, niemand zal het wraken; maar dat hij ook, daarmede niet tevreden, in eene vergadering van mannen, die dan toch niet kunnen doorgaan voor vreemdelingen in de politieke geschiedenis van ons vaderland gedurende de laatste vijfentwintig jaren, in gemoede betwijfelt - en dien twijfel uitspreekt - óf de minister van binnenlandsche zaken, niet nú bezit, maar ooit bezeten heeft, eenige legislatieve kracht, ziedaar wat de toch zeer ruime maat van een geoorloofde parlementaire hyperbool verre te buiten gaat, ziedaar woorden die mij ook in den mond van den bittersten vijand onbegrijpelijk voorkomen. Mij dunkt - men vergeve mij deze harde uitspraak - dat de ingenomenheid met eigen persoon wel grenzeloos en de drom van bewonderaars, die ons van de gewone wereld gescheiden houdt, wel zeer digt gesloten zijn moet, wanneer men op het oogenblik dat zulke woorden de lippen naderen, geenerlei voorgevoel heeft van den spottenden glimlach waarmede het gesproken woord straks door de residentie en door het beschaafde Nederland zal worden rondgedragen: ‘Baron van Zuylen, die zijn eerste wetsontwerp nog maken moet, twijfelt er aan of er wel ooit in Thorbecke eenige legislatieve kracht gestoken heeft!’ Zulke aanvallen zijn niet onhandig, maar inderdaad pogingen tot zelfmoord, en de solidariteit welke op politiek terrein tusschen het geheel en de deelen bestaan moet, brengt van den spot, dien men dus sprekende inoogst, alligt meer dan wenschelijk is op de geheele partij over. Had de aanval niet hem zelven gegolden, Thorbecke zou hebben kunnen antwoorden, wat hij een jaar vroeger, sprekende van koloniale aangelegenheden, aan denzelfden redenaar of aan den Heer Wintgens toevoegde: ‘Een korporaal die de strategische plannen van den veldheer veroordeelt.’

Maar het zou onbillijk zijn van deze geïsoleerde buitensporigheden aan de geheele oppositie een verwijt te maken. Geduldig uitziende of niet uit dezen of genen hoek een incident zou komen opdagen, dat als een meer of minder geducht wapen tegen het ministerie konde worden aangegrepen, was hare houding bij de politieke discussiën van het tegenwoordig zittingsjaar vrij wat waardiger dan bij de beraadslagingen die een jaar vroeger plaats hadden. En zie, die waardigheid en dat geduld, zij werden op uitnemende wijze beloond, want de lang gezochte stormram kwam in den vorm eener Limburgsche agitatie, ge-

vaarlijker en geduchter dan men had durven droomen. Laten wij het vóót alles erkennen: het ministerie Thorbecke heeft sedert zijne wederoptreding nog met geen grooter gevaar te worstelen gehad dan bij deze gelegenheid, en bij geen gelegenheid ook heeft een grooter en invloedrijker deel van het publiek met de oppositie tegen de Regering partij gekozen dan juist nu. Ik wensch die Limburgsche beweging met hare deels welgeslaagde, maar toch grootendeels mislukte gevolgen niet in het breede en vooral niet ligtvaardig te bespreken. Kwestiën van politieke moraliteit zijn teedere planten, althans op onzen bodem, welke niemand niet ruwe hand behoort aan te vatten. Het volk van Nederland, hoe apathiek onder gewone omstandigheden, kan zich nog warm maken voor vraagstukken van zuiver zedelijken aard, en laten wij zorgen die warmte niet te verkoelen, want wat wordt er ten slotte van de parlementaire regering, de regering van de openbare meening, zonder politieke moraliteit, zonder juiste kennis van het onderscheid tusschen goed en kwaad, zonder warme liefde voor het een en onverzoenlijken haat tegen het ander. Men mag zich ergeren, dat vooral die bladen als patronen van de zedelijkheid optreden, die zelve als de incarnatie van politieke immoraliteit bekend staan; men moge het betreuren, dat de oppositie in hare opgewondenheid zelfs den vreemdeling heeft te hulp geroepen om met haar in te stemmen en in het oog van dezen Nederland heeft gebrandmerkt als het centrum van allerlei ongehoorde corruptiën: het feit blijft niettemin waar, dat er in de volle beteekenis van het woord is geknoeid met het indienen en intrekken, het weder indienen en schorsen van een finantiëel wetsontwerp, en dat die knoeijerijen met de verkiezingen in verband stonden. Had de vertegenwoordiging te beslissen gehad, ik twijfel geen oogenblik of een indrukwekkende meerderheid zou, met de bekende en erkende feiten voor zich, den minister hebben veroordeeld; maar de beslissing werd niet afgewacht, de minister trad vrijwillig af en de politieke moraliteit was gewroken op de eenvoudigste en mij dunkt meest passende wijze: *la mort sans phrases*. Men kan instemmen met die uitspraak - en ik doe het volkomen - en toch een woord van sympathie over hebben voor den minister, die op zijn doornigen weg nog veel meer dan door de oppositie belemmerd is geworden door zijne eigen antecedenten; die vier jaren lang, trots eene miskenning zoo groot als schaars eenig

minister heeft ondervonden, al zijne krachten aan de publieke zaak heeft toegewijd, en die, dank zij deze inspanning, er toch in geslaagd is om door alle belemmeringen heen aan Nederland eene der grootste diensten te bewijzen, welke het van eene Regering verwachten kan: de afschaffing der gemeente-accijnsen. Als de laatste herinneringen aan de Limburgsche beweging zullen zijn weggestorven, zal het gewigt van die dienst zich eerst in zijne volle beteekenis openbaren. Anderen mogen den afgetreden minister tot zelfs de dankbetuiging misgunnen, door den Koning aan zijn ontslag verbonden, mij komt het voor, dat hij behalve deze ook den dank der natie heeft verdiend.

De aftreding van den Heer Betz was ongetwijfeld een schok voor het ministerie, maar het kwaad kon worden hersteld, en juist dat wilde de oppositie niet. Een wapen als het toeval haar na in handen speelde komt niet alle dagen voor; 't moest zoo mogelijk een doodend wapen zijn, niet een mes dat slechts een der leden van het ligchaam afsneed. Vandaar de vele pogingen, door een zeker deel van Limburg ondersteund en mogelijk gemaakt, om in den Heer Thorbecke den hartader van het ministerie te treffen. Moet nu ook de enquête als zulk eene poging worden aangemerkt? 't Zou kunnen zijn, en bleek het dus te wezen, niemand zou kunnen tegenspreken, dat de poging meesterlijk was uitgedacht, want 't zij aangenomen of verworpen, altijd moest zij doel treffen. De ministeriëlen schenen, blijkens het voorloopig verslag, die meening toegedaan, maar trots hun gezag, geloof ik hare juistheid ernstig te mogen betwijfelen. De enquête was een van die gelukkige toevallen als de oppositie er reeds zoo vele op haren weg ontmoet heeft. Zij heeft met dit voorstel haar voordeel trachten te doen, maar zij heeft het niet uitgedacht. De houding van Graaf van Zuylen in de Tweede Kamer wettigt in niets de vrij onedele bedoelingen welke velen hem in dit geval hebben toegeschreven. Integendeel, bij eenig nadenken moet men noodzakelijk tot de conclusie komen, dat dergelijke bedoelingen zijn voorstel niet kunnen hebben ingegeven. Immers Graaf van Zuylen is erfgenaam niet slechte van de plaats van den Heer Groen, maar ook van zijne politiek; ook voor hem - schier al zijne redevoeringen bewijzen het - is herziening van de wet op het lager onderwijs hoofdzaak. Welnu, mag men onderstellen, dat een oud-diplomaat willens en wetens dat voorbarig incident zou hebben uitgelokt, waartegen de Heer Groen zoo ernstig waarschuwt,

namelijk de aftreding van het ministerie Thorbecke, vóór nog de natie bij de stembus van 1866 van haar gevoelen had doen blijken, en dus ook voor nog de oppositie tot medewerken zou kunnen genoodzaakt worden? Zou die aftreding niet gelijk staan met de ontbinding van het leger, dat in Junij a.s. tegen de wet op het lager onderwijs moet worden aangevoerd?

Naar mijne overtuiging is het anders. Zonder veel over de gevolgen na te denken, heeft Graaf van Zuylen eenvoudig uitvoering gegeven aan de gedachte, welke zonder eenigen twijfel een groot deel van het onpartijdig publiek vervulde, de gedachte dat er meer licht moest worden ontstoken over de treurige gebeurtenissen, welke de Limburgsche bewegingen hebben uitgelokt. De ministeriële partij heeft dit veel te weinig ingezien en zich naar mijne bescheiden meening tegenover het voorstel van enquête vrij onhandig gedragen. Hoe meer verbittering zij toonde, hoe meer zij sprak van ongeoorloofde oppositie-middelen, hoe heviger beschuldigingen zij in het voorloopig verslag op het hoofd van Graaf van Zuylen zamenstapelde, hoe grooter de zedelijke ondersteuning zijn moest, welke uit den boezem van de natie het voorstel ten deel viel. Die anonyme Tweede Kamer, welke zich in het voorloopig verslag uitspreekt, baldadig soms als alleen de anonymus zijn kan, wat heeft zij aan de officiële Kamer al dikwijls leelijke parten gespeeld en deze tot de bespottelijke rol veroordeeld om in het publiek haar *alter ego* te verloochenen. Zoo al niet uit overtuiging, dan had men althans uit tactiek zich met de hoofdgedachte van het voorstel ingenomen moeten toonen, en dit enkel bestrijden op grond van de practische bezwaren, welke daartegen konden worden aangevoerd. Zoodoende had men de algemeene aandacht meer uitsluitend op die bezwaren gevestigd en het vermoeden gekeerd, dat lichtschuwheid het eigenlijke motief van den tegenstand was. De edelmoedigheid van eenige leden der oppositie en de houding van het centrum hebben de ministeriële meerderheid gered: had deze alleen gestaan in haren strijd tegen de enquête, zij zou dan door de verwerping van het voorstel zichzelve een doodelijken slag hebben toegebragt.

Ook nog om andere redenen zou eene meer welwillende houding tegenover den voorsteller van de enquête wenschelijk zijn geweest. Men had dan toch in den strijd tegen die enquête niet

als nu naar zulk een overvloed van argumenten gezocht, en met meer schroomvalligheid kiezende, ook menig motief ter zijde gelaten, dat vroeger of later tegen de sprekers zelven gekeerd zal worden. Parlementen hechten verbazend veel aan traditiën, vooral als het slechte traditiën zijn. Ik spreek nu niet van sommige exceptiën, die zelfs een procureur zich schamen zoude, van de exceptie bijv., dat het verhandelde in de Limburgsche Staten-vergadering wel in de bladen stond vermeld, maar geenszins officiëel was geconstateerd; ik laat ook de bewering in het midden, dat er tot politieke enquête geen bevoegdheid zou bestaan, eene bewering waarvoor uit de grondwet schijn noch schaduw valt aan te voeren, en die enkel steunen kan op het niets afdoende feit, dat men bij het zamenstellen van de enquête-wet gevallen als zich nu voordoen te weinig voor oogen heeft gehad. Maar dit wenschte ik te constateren, dat sommige leden in veel te algemeene termen het instellen eener enquête met een votum van wantrouwen hebben gelijk gesteld. Gaat die meening op, dan wordt de politieke enquête in de toekomst eene onmogelijkheid, en zelfs het aanklagen van een minister in vele gevallen hoogst bezwaarlijk. Wie onderzoeken wil betuigt zijne onwetendheid: kan nu dit onderzoek niet plaats hebben zonder dat het ministerie, doodelijk getroffen, aftreedt, dan onderzoekt men natuurlijk niet, want wie zal het wagen vooraf het resultaat vast te stellen waartoe de enquête mogelijk zou kunnen leiden? En zonder dergelijke enquête wat wordt er van de mogelijkheid eener aanklagt tegen de Regering? Immers in zes van de tien gevallen zal de grondstof voor zulk eene aanklagt toch wel door de politieke enquête moeten geleverd worden.

En waartoe al die argumenten, daar waar zoo duidelijk bleek, niet in de eerste dagen, maar wel op het oogenblik dat de discussiën aanvingen, dat geen materie hoegenaamd voor onderzoek te vinden was? Waarom niet alle vertoogen geconcentreerd op dit enkele feit, dat ook dan wanneer de bewuste brief van den Heer Thorbecke werkelijk bestaan mogt, geen zweem van vermoeden zelfs aanwezig was, dat die brief had moeten dienen of werkelijk gediend had om invloed op de verkiezingen uit te oefenen, dat wil zeggen, niets van hetgeen volstrekt noodig zou zijn om aan dien brief een schuldig karakter te geven? Op de vraag of ook de minister van binnenlandsche

zaken als electorale manoeuvre brieven met beloften naar Limburg had gezonden, antwoordde de Heer Thorbecke kortaf ontkennend, terwijl hij er later, toen de vraag nader werd aangedrongen, nog dit bijvoegde: ‘Ik heb alles geantwoord wat ik kon. Wil de geachte spreker dat niet aannemen, wil hij nog in andere vormen chicaneren over het antwoord dat ik gaf, welnu, ik moet dan in andere vormen altoos hetzelfde zeggen. Ik weet, men komt met chicanes niet ligt ten einde. Maar ik zal mij onderwerpen: ik zal op iedere vraag, anders geformuleerd, in anderen vorm altijd hetzelfde antwoorden. Ik heb de waarheid gezegd en zal de waarheid blijven zeggen in alle toonen waarin men het zal willen.’ Geen sterveling kan zich dunkt mij tegelijk waardiger en duidelijker uitdrukken. Welnu tegenover deze verklaring stond niets; men miste de ruimte, die Archimedes behoefde voor het stellen van zijn hefboom, en de enquête werd in de tegenwoordige oogenblikken eene onmogelijkheid. Ik betreur die onmogelijkheid en heb haar langen tijd betwist, zoo wenschelijk scheen mij eene enquête, allermeest voor de Kamer zelve en voor haar zedelijk karakter tegenover de natie.

De korte maar hevige winterstorm dreef alzoo voorbij, hoewel dan ook niet zonder schade, en zelfs groote schade te hebben aangerigt. Zal nu aan de ministeriële partij tijd worden gegund om hare krachten te herstellen, of wel zullen nieuwe incidenten welhaast nieuwe wapenen brengen en deze het sloopingswerk voltooijen? Wie durft in deze bewogen dagen eene voorspelling wagen? Maar voor het oogenblik is tijdelijke rust althans waarschijnlijk, en geen wonder dus, dat de onvermoeide oppositie weer het oog rigt op den Heer Groen van Prinsterer, die in de woelingen der jongste weken geheel op den achtergrond was geraakt. Heeft hij inderdaad stoffen voor een nog vrij wat vernielender zomerstorm bijeengebragt, en zoo ja, zijn die stoffen bruikbaar?

De Heer Groen is buiten alle verhouding het belangwekkendste element in den tegenwoordigen politieken strijd; terwijl de oppositie, op het gevaar af van dikwijls nuchter te blijven, zich enkel voedt met de spijzen, welke het toeval van elken dag haar brengen komt, strijdt het hoofd der antirevolutionairen

onverpoosd en onvermoeid voor één duidelijk omschreven beginsel, en strijdt hij naar de regelen van een vaste tactiek, met vuur en warmte, maar zonder hartstogt en dus ook zonder zich bloot te stellen aan het gevaar van groote fouten te begaan. Zoo al niet de sterkste, dan toch de fijnste en keurigste draden van het politieke weefsel loopen tegenwoordig in zijne handen zamen. Hij heeft het besef - of zal ik zeggen de illusie? - van welhaast de beslissende persoon te zullen zijn, en daarom verdubbelt hij in ijver. In den tijd van weinige weken hebben niet minder dan vijf kleine brochures van zijne hand het licht gezien, brochures die, zoo als de titel: *Parlementaire Studiën en Schetsen* dit aanwijst, dienen moeten om de belangrijkste gebeurtenissen op parlementair gebied toe te lichten en te bespreken. Wat denkt gij in deze brochures aan te treffen? Beoordeelingen van de cultuurwet of van de Limburgsche bewegingen? Beschouwingen over al de belangrijke incidenten, welke de jongste discussiën hebben opgeleverd? Neen, met eene enkele uitzondering van dit alles geen woord, of liever geen ander woord dan dat waarin de ergernis spreekt van iemand die door zeer onwelkome gasten van dringende studiën wordt afgetrokken. De Heer Groen vraagt niet of de cultuurwet tot den ondergang der koloniën zal leiden; hij betreurt ze ja, maar alleen omdat zij wel eens de tijdelijke verduistering van de onderwijskwestie zou kunnen ten gevolge hebben.

Hij die, vreemd aan de antirevolutionaire school, midden uit het volle leven zich plotseling verdiept in de jongste geschriften van den Heer Groen, zoowel in de kleine brochures die ik noemde, als in zijne meer omvattende ‘Studiën en Schetsen ter Schoolwetherziening’, hoe zonderling te moede moet hij zich gevoelen. 't Is alsof hij eensklaps naar het andere einde van Europa wordt overgevoerd: 't is waar, op elke bladzijde ontmoet hij welbekende hollandsche namen, maar de toestanden die beschreven worden zijn hem zoo vreemd, dat hij daarbij onmogelijk aan hollandsche toestanden denken kan. Hij leest van een land dat door toenemende goddeloosheid in een ver gevorderden staat van gisting en ontbinding verkeert; van een hemeltergend despotisme door eene meerderheid, die niets heilig acht, op eene zwakke minderheid uitgeoefend; van eene bevolking, hijgende naar vrijheid, - en welke vrijheid! - het regt om

haren God te prediken naar de inspraak van haar gemoed; van een misnoegen, dat, in de gebeurtenissen van elken dag nieuw voedsel vindende, ook elken dag aangroeit, en altijd klimmende en verder klimmende, nu tot eene hoogte is gekomen, welke eene eindelijke uitbarsting onvermijdelijk maakt. Medegesleept door de dikwijls meesterlijke schets, zal hij misschien uitroepen: Rampzalig volk! en een oogenblik vergeten dat er van zijne landgenooten sprake is.

In verband beschouwd met de tegenwoordige politieke omstandigheden, vindt men misschien in de jongste geschriften van den Heer Groen ook zijn beste karakteristiek. Nergens blijkt duidelijker dan hier, dat wij minder met een staatsman in den eigenlijken zin des woords dan met een rijk begaafd en uiterst scherpzinnig predikant te doen hebben, op politiek terrein verdwaald geraakt, wanneer maar in dat woord ‘verdwaald’ niet iets onwillekeurigs en toevalligs lag opgesloten, waarvan hier in geen geval sprake zijn kan. Het is de oude grief, zoo dikwijls tegen den Heer Groen van Prinsterer aangevoerd, dat hij onder alle omstandigheden en op elk gebied slechts strijdt voor de kerk, of liever *zijn* kerk. Die strijd is uitnemend en edel en schoon, ze ligt op den weg van den staatsman, maar op diens weg ligt veel meer. Het zoeken van dezen omvat den geheelen staat; zijn streven is de volmaking van het geheele staatkundig leven. Geen verschijnsel op dat gebied 'twelk zijne aandacht ontsnapt: hij moge die verschijnselen naar hun betrekkelijk gewigt ook verschillend waarderen; sommige bijzonderheden mogen hem meer, andere minder aantrekken; alles wat den staat raakt, het raakt toch ook hem. Niet alzoo de Heer Groen; waar ambtspligten hem niet dwingen, blijft hij onzijdig in alles wat de kerk niet raakt. Jammer genoeg voor de liberale partij, want deed bij anders, naast het groot verschil van grondbeginselen, zoude het bestaan van vele en belangrijke aanrakingspunten toch vrij wat duidelijker uitkomen dan nu. Zie bijv. de koloniale kwestie; ik weet niet hoe de Heer Groen die beoordeelt, maar al acht hij hervorming bedenkelijk, al gelooft hij dat bij sommigen die voorwaarts drijven, onder het echte goud vrij wat alliage voorkomt, hij moet toch sympathie gevoelen voor het streven van zeer velen om een eeuwenoud onregt te herstellen en een diep gezonken volk op te heffen. In welk woord, in den laatsten tijd geschreven, staat echter die sympathie uit-

gedrukt; waar moeten wij zijn protest zoeken tegen zoovele onbillijke beschuldigingen, welke men de voorstanders van koloniale hervorming te gemoet voert? Ik weet niets anders te antwoorden dan dit: de koloniale kwestie raakt voorshands de kerk niet, en daarom ligt zij ook voorloopig buiten het terrein waarop de Heer Groen zich uitsluitend beweegt. Die bewusteloosheid van alles wat rondom op politiek terrein voorvalt, al wordt het op markten en van daken nog zoo luide verkondigd, heeft in de laatste weken meer dan eens een beeld uit de schooljaren in mijn geheugen teruggeroepen, een beeld misschien aan geen van mijne lezers vreemd. Het betreft die schooluren, welke aan het 'van buiten leeren' der lessen moesten worden toegewijd. Kinderen moeten 'hardop' leeren, willen zij woorden of gedachten in het geheugen prenten; maar leeren allen overluid, en dit gelijktijdig, welke onduldbare weêrkeerige stoornis! Nood breekt wet. Het hoofd met twee armen steunende, lag elk onzer brommende over zijn boek heengebogen, terwijl beide duimen de ooren hermetisch afsloten. Wij gonsden mede, maar het gegons der anderen kon niet tot ons komen.

Ik wil zorgen dat het beeld niet ook op mij worde toegepast en daarom ten slotte met een enkel woord bewijzen, dat al waren er in den laatsten tijd andere onderwerpen, welke meer mijne aandacht trokken, ik toch gelegenheid heb gevonden om te luisteren naar de grieven door den Heer Groen met zooveel ijver ontwikkeld. Ik doe dit te liever, omdat ik zoo doende tevens aanleiding vind eene vraag te beantwoorden, mij in de laatste weken door het hoofd der antirevolutionairen met klimmenden aandrang voorgelegd. In een opstel, dat eenige maanden geleden in 'de Gids' voorkwam, wees ik op de liberale sympathiën van den Heer Groen van Prinsterer, en mij dunkt met regt. Wanneer ik mij niet zeer bedrieg, dan is den leider der antirevolutionairen geen partij van nature meer antipathiek dan de zoogenaamde conservatieve; hij is er dikwijls genoeg open en rond voor uitgekomen, en wanneer het soms anders schijnt, dan is het omdat de belangen van zijne eigen zaak hem het zwijgen opleggen. Als de Heer Groen te kiezen heeft tusschen openhartigheid en onhandigheid, dan is hij zelden onhandig. Trouwens men heeft zijne eigen getuigenis niet noodig om tot die betrekkelijke voorliefde te kunnen besluiten. Immers in het

kamp der conservatieven wonen de historische vijanden van de orthodoxen, en de vlag die er waait draagt onbestemde kleuren. Die onbestemdheid nu is den Heer Groen altijd en overal een gruwel: hij wil overal scherpe, duidelijk afgeronde beginselen, en zal het in den regel voor Pierson tegen Réville, voor de liberalen tegen de zoogenaamde conservatieven, voor Jongstra misschien tegen de liberalen opnemen. En natuurlijk, want niet alleen dat hij zelf zeer absolute beginselen is toegedaan, maar daarenboven meent hij in de meest geavanceerden onder zijne tegenstanders de beste advocaten van zijne eigen zaak te vinden.

Welnu, op deze en andere gronden sprak ik van de liberale sympathiën den Heer Groen eigen, en als bewijs beriep ik mij o.a. op zijn onvermoeiden strijd voor volkomen vrijheid van onderwijs, een strijd waarin naar mijn inzien een kern van waarheid ligt opgesloten, welke, althans tot zekere hoogte, door alle liberale elementen behoort te worden erkend. Behalve op een klein bijvoegelijk naamwoord, gebezigd als karakteristiek van een goed deel onzer dagbladpers, een naamwoord dat men na den hartstogtelijken strijd der laatste weken, naar ik vertrouw, niet meer *serieus* zal willen bestrijden, - viel de aandacht uitsluitend op de zinsnede die ik zoo even mededeelde. Zij behelsde, naar men meende, eene belangrijke maar te gelijk onvolledige concessie: indien men het prees, dat van zekere instemming van gevoelen getuigenis werd afgelegd, zoo moest het tevens worden afgekeurd dat die instemming niet duidelijker werd geformuleerd en juister omschreven. Ik had geen regt over de onderwijskwestie, geheel vreemd aan mijn betoog, losweg heen te glijden; roerde ik ze aan, dan moest daarvan meer worden gezegd, onverschillig of het in mijn kader paste of niet.

Ik zal geen exceptiën opwerpen; ik zal niet wijzen op de vele vraagteekenen in mijn eigen betoog, waarop billijkerwijze een antwoord mogt worden te gemoet gezien, eer ik ter beantwoording van een wedervraag werd opgeroepen - 't is nu eenmaal uitgemaakt, dat de Heer Groen uit de geschriften van andersdenkenden slechts overneemt wat hem aanstaat; - ik zal niet aanvoeren, dat verhoor op vraagpunten wel in de civiele, maar niet in de politieke procedure bekend is; - ik zal eenvoudig antwoorden op de gedane vraag en nu aangeven tot welke hoogte de Heer Groen, althans naar mijn persoonlijk

gevoelen, in zijn strijd voor volkomen vrijheid van onderwijs door alle liberale elementen behoort te worden ondersteund.

Ik geloof vooreerst, dat er in elke kerk behoort te worden geleerd naar den geest van de meerderheid, en dat wanneer de kerkelijke organisatie aan de meerderheid de gelegenheid ontneemt om zich te doen gelden, die wanstaltige organisatie moet worden verbroken. Ik geloof, dat wanneer de banden tusschen Kerk en Staat, die tot nog toe overbleven, de bovenbedoelde hervorming in den weg staan, dit eene reden te meer moet zijn om die banden zoo spoedig mogelijk te verbreken. Ik geloof, dat de staat niet geroepen is theologie te onderwijzen, omdat ik mij geen theologie kan denken, welke niet op aanprijzing van dit of dat dogma uitloopt; maar te gelijker tijd ben ik van oordeel, dat elke kerk in eigen boezem de middelen bezit om den nadeeligen invloed van dit staats-onderwijs te keeren. Ik geloof dat van al onze vrijheden de vrijheid van onderwijs de kostbaarste is, omdat zij, naast de vrijheid van drukpers - zooals de Montalembert het voortreffelijk uitdrukte - het eenige wapen is, dat den overwonnene blijft. Immers onder het schutsel der vrijheid van onderwijs moeten de stoffen worden bijeengebragt, welke men later onder het schutsel der vrijheid van drukpers zal vruchtbaar maken. Ik geloof, dat geen volk genoeg heeft aan staats-onderwijs, want al is dit in den aanvang nog zoo voortreffelijk, de tijd kan komen, moet misschien komen, dat het door sleur en routine vervalt, wanneer het althans niet van elders wordt teregtgewezen. De staat ontleent zijn licht aan het volk, en niet omgekeerd; hij mag dan ook niet alleen den kandelaar houden. Het schip van staat moet gehoorzamen aan het roer, dat wil zeggen aan de openbare meening, maar niet het roer aan het schip. Ik geloof, dat een onbeperkt regt om bijzondere scholen op te rigten nog niet genoeg is om de vrijheid van onderwijs te vestigen; dat kunstmatige bescherming van de staatsschool, 'tzij door het verstrekken van kosteloos onderwijs anders dan aan behoeftigen, 'tzij door het toekennen van andere voordeelen, de bijzondere school feitelijk onmogelijk en dus het gegeven regt illusoir maakt. Zoo min als de vrije nijverheid kan het vrije onderwijs onder de heerschappij van een protectionistisch stelsel bloeijen. Feiten als bij de jongste, discussiën in onze Tweede Kamer uit Lemsterland werden verhaald, waar de gemeente,

zoodra zich daar eene bijzondere school kwam vestigen, plotseling het schoolgeld afschafte, om dus de concurrentie onmogelijk te maken, zijn in mijn oog gruwelen, regtstreeks aandruischende tegen den milden geest van onze grondwet. Kunnen zulke gruwelen - trouwens nog slechts uitzonderingen, want in niet meer dan 36 gemeenten, waar staats- en bijzondere scholen - naast elkander staan, is het onderwijs op de openbare school geheel kosteloos - niet met de wet in handen worden gekeerd, dan is het wenschelijk , dat men niet schrome althans op dat punt die wet te wijzigen. Eindelijk, ik geloof, dat als de staats-school, hoe sterk ik haar ook ben toegedaan, niet bestaan kan, zonder ik zeg niet godsdienstloos, maar in den waren zin van het woord neutraal te zijn; wanneer zij noodzakelijk daartoe leiden moet, dat het opkomend geslacht op kosten van het algemeen gewonnen worde voor één godsdienstige rigting in het bijzonder, 'tzij dan de mijne of die van een ander, maar in elk geval niet de rigting van de geheele natie, zij dan met al hare voordeelen behoort te worden prijs gegeven. De moderne staat moet zijn de conservatieve instelling bij uitnemendheid; alle rigtingen en partijen, die bestaanbaar zijn met het regt, moet hij gelijkelijk en gelijktijdig steunen. Wordt hij daarentegen een werktuig van de meerderheid of van de minderheid, bestemd niet om te bewaren maar om te vernietigen alles wat de heerschende rigting niet is toegedaan, dan keeren wij terug tot de misbruiken van het oude en middeneeuwsche staatswezen, en is regt voor allen niet langer het levensbeginsel, het eigenlijke *raison d'être* van den modernen staat. De staat geen zedelijke exploitatie-maatschappij van wie of voor wie het dan ook zijn moge! Ziedaar mijne leus, en de waarheid van die leuze is mij liever, zelfs dan de gemengde school.

De bovenstaande verklaringen zullen den Heer Groen van Prinsterer misschien slechts weinig bevredigen; maar ik hoop toch, dat hij ze duidelijk zal achten, dat hij in mij althans zal blijven zien een der onpartijdigste lezers van zijne geschriften, gereed om met hem in te stemmen en om dit openlijk te verklaren, zoodra hij overtuigd wordt, dat wat beiden gelijktijdig afkeuren ook werkelijk voorhanden is. Mag ik er intusschen even opregt bijvoegen, dat die overtuiging nog altijd niet bij mij gevestigd is? Ik ben in beginsel zeer

gehecht aan de gemengde school: de leer van den Heer Groen en van *de Tijd*, - in deze strenger economisten dan zij plegen te zijn, - dat het onderwijzen als elk ander bedrijf aan de particuliere nijverheid moet worden overgelaten, en dat de staat eerst kan tusschen beiden komen als het blijkt, dat die nijverheid te kort schiet, maakt op mij, ofschoon anders nog al regtzinnig economist, weinig indruk. De aanleiding tot inmenging van den staat op dit gebied is dunkt mij dáárom aanwezig, omdat er naar het oordeel van een overgroot deel der bevolking werkelijk behoefte bestaat aan neutraal onderwijs, en omdat alleen de staat zulk een onderwijs geven kan. De kerk, als leermeesteresse optredende, moet een rigting geven aan haar onderwijs, anders zoude zij ophouden kerk te zijn. Nu heb ik er niets tegen, dat zulke kerk-scholen bestaan, in elke gemeente des noods, maar zeer veel, dat zij uitsluitend bestaan. Ik ken mij vrij van alle orthodoxophobie; ik neem geloovig aan, dat de bijzondere scholen tegenwoordig uitmuntend onderwijs geven, maar ik acht het meer dan gewaagd, om uit hetgeen die scholen zijn, thans nu de concurrentie met de openbare school niet dan door groote inspanning wordt volgehouden, te besluiten tot hetgeen zij wezen zouden, wanneer zij ooit alleen heerschappij voerden. Eene kerk, die niet op school zielen tracht te winnen voor haar dogma, is een onbegrijpelijk wezen. Daarenboven de verdeeldheid in de protestantsche kerk is zoo algemeen en zoo groot, dat ook in gemeenten, uitsluitend door protestanten bewoond, de meerderheid in de kerk niet zou kunnen onderwijzen zonder dat de minderheid bittere klagten aanhief. Reeds daarom is de gemengde staats-school naar mijn inzien onvermijdelijk. Ik zou vermoedelijk niet hebben medegewerkt om de derde zinsnede van art. 194 in de Grondwet te brengen, omdat ik geloof dat die zuiver politieke bepaling daar weinig op hare plaats is, maar ik zou zeker niet medewerken tot intrekking van de zinsnede, omdat het daartoe leidende besluit eene beteekenis zou hebben, welke ik voor mij daaraan niet geven wil.

Alles op één voorwaarde, zoo als ik zeide: het moet niet blijken, dat de gemengde staats-school, willens of onwillens, partij kieze voor eene bepaalde rigting in de kerk; - 't woord kerkelijke rigting zou bier misschien minder juist zijn. Blijkt dit? Ziedaar de eenige, de alles beslissende vraag. Ik heb de

‘Studiën en schetsen ter schoolwetherziening’ met levendige belangstelling en ingenomenheid gelezen, ernstig zoekende naar bewijzen. Ernstig en eerlijk, want met de hand op het hart: ik heb een afschuw van moderne jongens en ik haat de moderne meisjes met een volkomen haat. Geen onvrouwelijker, geen onvriendelijker, geen onbehagelijker verschijning dan eene jonge dame, theologiserende in moderne rigting. Moet de gemengde school noodzakelijk zulke dames kweeken, dan stem ik voor opheffing van die kweekerij. Als de vruchten niet beter zijn, kan de boom niet deugen. De Heer Groen van Prinsterer houde mij echter de verklaring ten goede, dat ik in zijn boek wel veel schoons heb gevonden, veel wat ik volkomen beaam, maar het alleen noodige niet: geen feiten en geen bewijzen. Ik kreeg al lezende den indruk van iemand, die bij vergissing met het laatste deel van een groot werk begonnen is; ik vond op de eerste bladzijde de conclusie: ‘onze staatsschool is erger dan godsdienstloos’, maar de schrijver vergunt ons niet met hem den weg te gaan dien hij moet hebben afgelegd om tot zulk eene conclusie te geraken. *Actori incumbit probatio*. Gij beweert dat de schoolwet niet in haren geest wordt uitgevoerd; dat zelfs de stellers van de wet daarmede niet langer vrede kunnen hebben nu zij de practijk voor zich zien: welnu licht die practijk toe, geef ons feiten en nog eens feiten, een ladder om op te klimmen tot de hoogte waartoe gij gekomen zijt. Ik zal niet zeggen, dat ik in de bijzonderheden van ons lager onderwijs ben ingewijd, maar ik heb in de laatste jaren hier en elders toch nog al eenige openbare scholen bezocht; meermalen was ik in de gelegenheid kweekelingen van die scholen te ontmoeten en te spreken, of de leerboeken in te zien, die er gebruikt worden, maar noch in de levende, noch in de doode exemplaren vond ik zweem van contrabande. Ik beken gaarne, mijn terrein van onderzoek was uiterst beperkt: welnu vul gij het aan en geef ons meer en beter dan het enkele voorbeeld uit het boek van de la Saussaye, tot tweemaal toe door u overgeschreven.

Of moeten wij misschien in plaats van met bewijs ons tevreden stellen met die soort van syllogisme, welke aan den ingang van het boek voorkomt? ‘Thorbecke beweert dat de school niet godsdienstloos mag en ook niet kan zijn: er *is* dus godsdienst op de school; die godsdienst is zeker allerminst de onze; zij

moet dus tegen ons zijn gekeerd, en daarom bestrijden wij de school, als nog erger dan godsdienstloos.' Ik wil ook hier opregt zijn en daarom erkennen, dat ik zelden ernstiger betoog op treuriger sophisme heb zien bouwen. Wat Thorbecke bedoelt met 'niet godsdienstloos', is overbekend, want hij heeft het in de laatste jaren minstens vijfentwintig maal uitgesproken. De godsdienst, en met name de christelijke, is als een zuurdeesem onze geheele maatschappij, onze geheele beschaving doorgedrongen; men kan de laatste niet aan het jonge geslacht overbrengen, of men brengt de godsdienst mede. Wie durft het loochenen, maar wie ziet niet tevens in, dat hier van den geest van het christendom, geenszins van zijne positieve voorschriften sprake is? Kan men - dus voerde de Minister zijne tegenstanders in de Tweede Kamer onlangs tegemoet - dan niet logiesch onderwijzen, zonder onderwijs in de logica? en dit korte beeld teekent duidelijk het onderscheid. Inderdaad zal de meerderheid in Nederland zich tegen de schoolwet verklaren, dan moeten er betere argumenten worden aangevoerd.

Eene bewijsvoering als ik hier mededeelde laat zich in de taal van den Heer Groen zeer goed lezen, want hij is uitnemend stilist, en nooit uitnemender dan wanneer hij zwakke argumenten moet doen gelden. Voor het ontbrekende bewijs komt dan alligt óf eene puntige uitdrukking óf een geestig beeld; de gapingen in het betoog worden met bloemen bedekt; al het beschikbare licht valt op de voordeelige zijden van het vraagstuk, terwijl de keerzijde in een onbestemd duister gehuld blijft. Maar geef nu diezelfde thesis aan een ander om uit te werken, hoe armelijk zal zij zich voordoen. Dit nu is hier gebeurd. In het belang van zijne zaak schijnt de Heer Groen, die niet voor het volk schrijft, aan anderen de taak te hebben opgedragen om zijne denkbeelden te populariseren, en 'de Heraut' en andere organen hebben zich aan den arbeid gezet. Ach, waarom in het belang dezer zaak eene groote letterkundige reputatie op het spel gezet! Inspireer uwe volgelingen, maar reserveer het regt om uwe schriften over te zetten geheel voor u zelf, opdat nooit een ander eene schendende hand aan uwe werken sla. Het motief voor dien wensch vind ik in een opstel van den Heer Esser, overgenomen in de 'Parlementaire studiën en Schetsen' en bestemd om voor ik weet niet welke gemeente juist het bovengenoemde argument

van den Heer Groen te populariseren. De Heer Esser, die gunstiger over Thorbecke schijnt, te denken dan Baron van Zuylen en hem ook zelfs nu nog legislatieve kracht toekent, vergelijkt onzen eersten minister - vleijend genoeg - met den grooten wetgever der Joden: Mozes. Beiden lieten zich veel aan het volksonderwijs gelegen liggen, en dat was ook heel goed; maar hier eindigt de overeenstemming.

'Er is echter tusschen Mozes en Thorbecke dit groote onderscheid, dat de eerste in deze dingen niets wilde buiten God, en daarom Gods ordening eerbiedigde, namelijk deze ordening: dat opvoeding en onderwijs zijn *een onvervreemdbaar regt en de pligt der ouders*, zóó dat de Staat de ouders wel mag opwekken, aansporen en helpen in het onderwijs, maar nimmer zelf een onderwijs mag geven, strijdig met de regten en pligten der ouders.

Daarop geeft de Regering geen acht. Zij schijnt te meenen, dat de Staat verpligt is overal staatsonderwijs te geven, en wel zoodanig onderwijs, als met de behoeften van den Staat, niet van het Christendom, overeenkomt. Daarbij vraagt men natuurlijk niet: wat wil God? Ook niet: wat eischen de regten en pligten der ouders? Ook niet: wat is *nationaal* voor een christelijk volk? Maar eenvoudig: wat wil de Regering en de meerderheid der Tweede Kamer?....'

'Die er van overtuigd wil zijn, dat werkelijk de tegenwoordige openbare scholen zijn of moeten worden *erger dan godsdienstloos*, leze de *Studiën en Schetsen* van den heer Groen van Prinsterer, het eerste gedeelte, waarin de vraag behandeld wordt, of zoodanige scholen er mogen zijn?

Men behoeft trouwens slechts na te denken over de bovengemelde woorden van den heer Thorbecke: "Als de scholen *godsdienstloos* zijn, ware het beter dat ze verdwijnen." Dus de heer Thorbecke wil *godsdienst* op de school.

Godsdienstloos mag de school niet zijn; de heer Thorbecke wil ze liever laten verdwijnen; geene der bekende godsdiensten mag er onderwezen worden, dus blijft er over: de onbekende godsdienst door den heer Thorbecke bedoeld. De Groningsche mag het niet zijn, want de Groningsche professor Hofstede de Groot is als schoolopziener ontslagen, toen hij zijne godsdienst op de school wilde hebben; de vroegere flaauwe godsdienst der gemengde school, voorgestaan door

“de Wekker” en de groote Protestantsche partij, mag het evenmin zijn, daar de schoolwet van 1806 is afgekeurd.

Daar blijft dus geene andere godsdienst voor de school over dan die van den schoolopziener Beyma thoe Kingma, eene godsdienst, dat is de *moderne godsdienst*, die, onder de leus van algemeen Christendom, christelijke deugden, het kruis van Christus verwerpt.....’

‘Deze godsdienst wordt *opgelegd* aan het volk, dat is: Het volk zal door de staatsschool, of het wil of niet, in deze godsdienst opgevoed worden.

Maar het volk is immers vrij? Er is vrijheid van onderwijs in het land, zegt men! Voorzeker, *juist zoo vrij als de boeren in dorpsgemeenten zijn, wanneer er uren in den omtrek geene andere dan moderne predikanten zijn.* Ze behoeven niet ter kerke te gaan; ze zijn niet gedwongen hunne kinderen ter catechisatie te zenden, dat wil zeggen: Ze hebben vrijheid om ze des Zondags eene preek voor te lezen, en zelf te onderwijzen, wanneer ze dit kunnen.

Dit is vrijheid om des verkiezende uit gebrek aan voedsel te kwijnen....’

‘Daarom luidt de heer Groen de alarmklok niet zonder ernstige reden....’

‘Mogt ons volk, ook de Roomschen, daarvoor ooren hebben. De heer Thorbecke acht het onmogelijk, dat de school *godsdienstloos* zij. Er zal dus godsdienst zijn, maar niet naar het evangelisch geloof van den Christen, ook in formulieren terug te vinden; niet de godsdienst van den catechismus, noch die des Bijbels, maar zulk een godsdienst, waarbij aan de kinderen geleerd wordt, dat die niet is geopenbaard in den *Bijbel. Bijbel* beteekent *boek*, door den heer Thorbecke vermoedelijk bedoeld, wanneer hij minachtend spreekt van “een of ander boek.”’.....

‘Dit mogen wij niet toelaten. Zoolang ons de doopbelofte nog iets geldt; zoolang er nog eenige vreeze Gods is; zoolang er nog eenige dankbaarheid gevoeld wordt jegens den Heere Jezus; zoolang wij nog een hart hebben voor vaderland en koning, zijn wij verpligt, met alle wettige middelen te strijden tegen het opdringen van zulk een erger dan godsdienstlooze school, waardoor èn volk èn koninklijk huis gewisselijk zouden verloren gaan.’

De Heer Groen noemt het opstel, waarvan ik eenige zinsneden overnam, een: ‘merkwaardig artikel. Een bazuin van niet onzeker geluid; volkstaal, zonder *trivialiteit*, allezins *populair;* christelijke bedachtzaamheid, die zoowel de *grenzen* als de *uitgestrektheid* der constitutionele vrijheden in het oog houdt.’ Ik erken de merkwaardigheid van het artikel; ik erken dat het is een schel klinkende bazuin, maar meer erken ik niet. In plaats van de verdere karakteristiek zou ik liever de korte en toch duidelijke woorden: *populaire onzin* willen gebruiken.

Mag ik bij het voorgaande nog ééne opmerking voegen: zij geldt de beteekenis welke men hechten moet aan de *neutraliteit* van de school. Neutraliteit, zegt men, is onmogelijk, en zij die dus spreken, wijzen op tal van netelige kwestiën, die zich bij het onderrigt voordoen. Ik erken dat ze bestaan, dat ze vele zijn, maar tevens komt het mij voor, dat wij te dikwijls vergeten, wie toehoorders zijn op de lagere scholen. Wij gaan te dikwijls bij het beoordeelen van die netelige kwestiën in gedachte zelven op de schoolbanken zitten, en stellen ons dan voor, dat onze indrukken ook de indrukken der kinderen zullen zijn. Minst genomen maken wij van die schooljeugd jongelieden, die met goed gevolg het moeijelijk examen voor de polytechnische school hebben afgelegd, waarvan de Heer Wintgens onlangs het programma mededeelde. 't Is alsof wij in plaats van kinderen een troepje ouderlingen voor ons hebben, niet luisterende naar, maar toeziende op de leer. Zijn dan de kinderen tegenwoordig zoo geheel anders dan vijfentwintig jaren geleden, en zien zij zooveel scherper dan wij zagen? Ik ben ook kweekeling van eene gemengde openbare school, en de herinneringen aan den tijd op die school doorgebragt, staan mij nog levendig voor den geest. Ik had aan mijne regterzijde een eerzame Roomsche en aan den linkerkant een brave, edelmoedige Israëliet. Lettende op den strijd van deze dagen, heb ik mij zelven dikwijls de vraag voorgelegd: ‘had ook uwe school eene rigting, en zoo ja, welke mag die geweest zijn?’ Maar met schaamte en schande moet ik erkennen, dat op die vraag, hoe dikwijls ook herhaald, nog nimmer een antwoord is kunnen volgen. En toch ik durf te zeggen, dat wij een open oog hadden voor de duizend merkwaardige bijzonderheden, welke elke schooldag, ja elk schooluur opleverde. Was de les kort. en werd zij boeijend medegedeeld, wij luisterden, maar nooit

zoo gespannen, of de kleinste bijzonderheid kon onze aandacht aftrekken: het waggelen van stoelen en banken; het lagchen hier, het geeuwen daar, het praten elders; het vallen van een lei; het springen van een lampenglas; de willekeur waarmede de das van dezen makker was geknoopt, het nieuwe schoeisel van genen; ja zelfs de grillige wijze waarop eenig insect zich langs ons boek of schrift, allerliefst langs het gelaat van den onderwijzer voortbewoog. Had men ons toen gezegd, dat toch een enkele bijzonderheid, en wel de gewigtigste van alle, de rigting van het onderwijs, aan ons oog ontsnapte, men zou ons wanhopig hebben gemaakt. Wij zouden met open mond hebben toegeluisterd, badden wij vernomen, dat er nog iets ergers te vreezen was dan de physieke invloed van het lineaal, namelijk de zedelijke invloed van het onderwijs. Even als bij het uitbreken eener epidemische ziekte elk in eigen gestel de eerste kenteekenen van de gevreesde kwaal tracht op te sporen, zoude elk onzer een oogenblik in zich zelven zijn teruggekeerd om de verschijnselen van die gevaarlijke rigting na te gaan. De opgewondenheid ware groot en algemeen geweest en zou zeker niet zijn bedaard, vóórdat de beste politicus uit ons midden het voorstel had te berde gebragt, om in vermindering van werkuren tempering te zoeken van het dringend en dreigend gevaar.

Overdrijving, zal men zeggen, maar past andere repliek op eene beschuldiging, welke zelve van zooveel overdrijving getuigenis geeft? Zeker, men kan een rigting geven aan de lessen; de onderwijzer kan den leerling tot zijn werktuig maken, maar niet hij toeval, niet onwillekeurig, niet door deze of gene heterodoxe verklaring op zich zelve. Om onze eigen rigting in het kind over te brengen, moet het geheele onderwijs daarop zijn ingerigt; er moet zijn *parti pris*, voorbedachte rade; eene stelselmatige belegering van den geest der leerlingen, welke op den eersten dag begonnen, tot den laatsten dag voortduurt; in één woord - en om nog eens een schoolterm te gebruiken - de rigting moet, worden ‘ingepompt’, of gij zult niets, althans niets blijvends uitwerken. Aangenomen nu dat er onder de meesters onzer lagere scholen vele voorkomen die de moderne rigting zijn toegedaan - iets wat ik sterk betwijfel, want de volksklasse in Nederland is verre van modern - waar vindt gij dan de sporen van dat stelselmatig streven om de leer-

lingen voor die rigting te winnen; en zoo nergens, waarom dan zooveel angst?

Ziedaar wat mij boven alles geruststelt en waarom ik ten slotte minder dan vele anderen vrees koester voor die ‘volksagitatie’ en dien ‘religiestrijd’, welke hier en daar zooveel, soms zelfs vrij komische bezorgdheid heeft opgewekt. In weêrwil van al zijn talent, zal de Heer Groen van Prinsterer er naar mijne overtuiging niet in slagen, anderen dan zijne eigen volgelingen te winnen voor eene beweging, waaraan nog altijd, naar mijne bescheiden meening althans, een eigenlijk motief blijft ontbreken. Het zal hem in Junij a.s. misschien gelukken hier en daar een deel der roomsch-catholieken voor zijne zaak te winnen; misschien ook zullen de zoogenaamde conservatieven, geen ander wapen vindende, zich van het zijne bedienen, maar ernstig wordt geloof ik noch de schoolwet, noch art. 194 Grondwet bedreigd. Om zich hiervan te overtuigen heeft men slechts de jongste discussiën over het lager onderwijs aandachtig na te lezen. Wat was de strijd, althans van den kant der meeste protestantsche leden, ik zou haast zeggen gemaniëreerd en geaffecteerd; hoe onbestemd schenen de beschuldigingen en hoe talloos waren de reserves ten voordeele van het beginsel waarop en schoolwet en grondwet steunen. De slagen werden toegebragt met kleine badines, vastgeklemd tusschen zorgvuldig geganteerde vingeren, en dat op dezelfde plaats waar Groen van Prinsterer vroeger met het vuur en de overtuiging van een apostel en tevens met gespierde hand de schoolwet geeselde. Inderdaad met zulke soldaten werpt de groote parlementaire veldheer geen wetten omver.

Al mogt het anders blijken, men vertrouwe op de kiezers. De zoogenaamde conservatieven zijn vóór alles anti-Thorbeckiaan, en als zoodanig zien zij het gaarne, dat hunne vertegenwoordigers alle beschikbare wapenen in handen nemen, ook de schoolwet; maar dat laatste wapen toch onder één bepaalde voorwaarde, namelijk deze: dat men in den parlementairen strijd slechts met los kruid schiete, en enkel den platten kant der sabel gebruike. Indien enkelen in de warmte van den strijd een oogenblik vergaten, dat zij slechts comedie spelen; indien

zij, regering geworden, grondige herziening van de schoolwet of wijziging van art. 194 Grondwet mogten willen voorstellen, dan zou de oude conservatieve partij, getrouw aan al hare traditiën sinds 1815, als één man voor haar werk in de bres springen en de roekelooze regering omverwerpen. Op dien dag zou het blijken dat de Heer Groen van Prinsterer nu als vroeger en als altijd ter uitbreiding en verzekering van de vrijheid van onderwijs, geen conservatieve, maar liberale ondersteuning noodig heeft.

J.T. BUIJS.

De leer van Monroe.

Wie een regt begrip van Amerikaansche zaken wil verkrijgen moet zich in de eerste plaats geheel los maken van Europesche precedenten. Miskent hij die noodzakelijkheid, dan loopt hij gevaar in de beschouwing van gebeurtenissen, aan deze zijde des Oceaans voogevallen, tot gevolgtrekkingen te komen, wier juistheid door de uitkomst gewoonlijk gelogenstraft wordt, en hij zal politieke handelingen toeschrijven aan geheel andere beginselen en drijfveren, dan die waarin zij werkelijk haar oorsprong hebben. De ijverige dagbladenpolemiek, die gedurende de laatste vier jaren in Europa over Amerikaansche aangelegenheden gevoerd is, heeft zich - ook waar zij niet door drijfveren van eigenbelang of vijandschap tot opzettelijke vervalsching der voorstelling werd vervoerd, - gekenmerkt door een voorbijzien der historie en eene miskenning van beginselen, die welligt in de bovengemaakte opmerking hun sleutel vinden, en die niet weinig hebben bijgedragen tot het ontstaan dier blijkbaar gespannen verhouding, welke op dit oogenblik tusschen de publieke opiniën in de oude en de nieuwe wereld heerscht.

De gewigtige gebeurtenissen die in de laatste vier jaren in de Vereenigde Staten zijn voorgevallen, waren bijna uitsluitend van lokaal belang; de beschouwingen van Europa, hetzij die juist of onjuist waren, hadden daarop geenerlei invloed. Thans echter zijn er vraagstukken aan de orde van den dag, met betrekking tot welke het niet onverschillig is, welke uitlegging Europa aan Amerikaansche beginselen en handelingen zal geven.

Wij denken hier hoofdzakelijk aan de Mexicaansche kwestie en aan de toepassing der ‘leer van Monroe,’ welke door eene

partij in de Vereenigde Staten als noodzakelijk geëischt en door velen in Europa verwacht maar tevens gevreesd wordt. Om nu mede te werken tot het vestigen van een helder denkbeeld omtrent het Amerikaansche beginsel, dat zich in de leer van Monroe heeft uitgedrukt, stellen wij ons voor in dit opstel de volgende drie vragen kortelijk te beantwoorden:

Welke is de historische oorsprong der leer van Monroe?
Welke is hare aard en hare strekking?
In welke verhouding plaatst zij de Vereenigde Staten tot het keizerrijk van Mexico?

I.

Om den historischen oorsprong der leer van Monroe op te sporen, moeten wij teruggaan tot de gebeurtenissen in Europa, in het jaar 1808.

Karel IV, door Napoleon gedwongen, had bij het tractaat van Bayonne afstand gedaan van den troon van Spanje, en hij zou opgevolgd worden door Jozef Bonaparte. De Spaansche natie, wel verre van zich die overweldiging te laten welgevallen, greep naar de wapenen, ten behoeve van den wettigen troonopvolger, Ferdinand VII, en begon den opstand, die weldra het geheele land in een oorlogstooneel verkeerde.

De Spaansche koloniën in Zuid-Amerika en Mexico volgden het voorbeeld van het moederland en verzetten zich tegen het haar opgedrongen bestuur. De nieuwe Koning van Spanje, zonder vloot en zonder havens, was buiten staat eenige poging te doen tot behoud der kostbare bezittingen. Engeland, dat in het verbreken der banden die de koloniën aan het moederland hechtten, eene schoone gelegenheid zag tot uitbreiding van zijnen handel, het die niet ongebruikt voorbijgaan, en steunde die koloniën om een zelfstandig bestaan te verkrijgen. Niet lang duurde het dan ook dat de koloniën van opstand tot eene openbare verklaring van onafhankelijkheid overgingen.

Er verliepen eenige jaren; Jozef Bonaparte, die naauwelijks een oogenblik den troon te Madrid bezeten had, volgde zijnen broeder den Franschen Keizer, in zijnen val, of liever, ging hem voor; Ferdinand VII zetelde reeds weder op den troon zijner vaderen, toen het Weener Congres in 1815 overal in Europa de legitimeit herstelde.

Deze vorst vond zijn rijk in een jammerlijken toestand en hij erkende dadelijk de dringende noodzakelijkheid om, als eerste maatregel tot herstel, de rijke koloniën, den vroeger zoo krachtigen steun der Spaansche schatkist, te herwinnen. Zijne zwakke pogingen daartoe werden echter door de koloniën, wier kapers de Spaansche schepen tot in de havens van het moederland aantastten, gemakkelijk weêrstaan. In 1819 werden eindelijk de laatste krachten van het uitgeputte Spaansche rijk tot het uitrusten eener expeditie bijeenverzameld, die echter nog eer zij vertrok de aanleiding werd tot eene nieuwe revolutie, tot wier demping de hulp van Frankrijk, door de te Laibach vereenigde vorsten, met die taak belast, vereischt en geleend werd.

In 1822, een jaar vóór dat het Fransche leger Spanje binnentrok, had echter de regering der Vereenigde Staten, door de gebeurtenissen overtuigd dat de Spaansche koloniën magtig genoeg waren om hare onafhankelijkheid van het moederland te handhaven, haar zelfstandig bestaan reeds erkend en maatregelen genomen om zich door afgezanten bij haar te doen vertegenwoordigen. Zoodra het bestuur van Ferdinand VII intusschen hersteld was, werd het waarschijnlijk dat de Europesche bondgenooten dien vorst zouden ondersteunen om zijn gezag evenzeer in de koloniën als in Spanje zelve, te handhaven. Die waarschijnlijkheid werd niet alleen in de Vereenigde Staten, maar vooral ook in Engeland, ongaarne te gemoet gezien, daar het gelukken van zulk eene poging aan het levendig handelsverkeer tusschen dat land en de Spaansche koloniën den bodem dreigde in te slaan. Deze vrees gaf aanleiding tot een voorstel van den Engelschen minister Canning, in 1823, aan den afgezant der Vereenigde Staten, dat de beide natiën zich zouden vereenigen tot de verklaring, ‘dat Engeland en de Vereenigde Staten zich verzetten tegen de voorgenomen politiek der Mogendheden jegens de Spaansche koloniën; dat het herwinnen dier bezittingen voor Spanje eene hopelooze zaak was en de erkenning harer onafhankelijkheid door den tijd en de omstandigheden werd gewettigd; dat de beide natiën zich niet wilden verzetten tegen eenig minnelijk verdrag tusschen Spanje en hare vroegere bezittingen; maar dat, hoewel voor zich zelve geene aanwinst van eenig deel der laatste beoogende, zij het niet met onverschilligheid zouden aanzien, dat eenige derde magt in haar bezit gesteld werd.’ Deze verklaring zou, naar

het oordeel van Canning, alle verdere maatregelen der Mogendheden tegen de koloniën beletten.

Dit voorstel, door den Amerikaanschen minister aan zijn gouvernement ingezonden, gaf aan president Monroe stof tot gewigtige en langdurige overdenkingen. En zijn eigen inzigt, hoe helder het ook door zijne tijdgenooten geacht werd te zijn, wantrouwende, riep hij den raad in van een van Amerika's grootste staatsmannen, Thomas Jefferson, den opsteller der onafhankelijkheidsverklaring, die, hoewel hij zich reeds sedert geruimen tijd aan de politiek onttrokken had, in zijne eenzaamheid te Monticello de zaken des lands toch met een wakend oog bleef volgen. Zijn antwoord, merkwaardig door de helderheid waarmede hij het beginsel waarop de leer van Monroe rust uitdrukt, luidde in de hoofdzaak aldus[1]: ‘Het vraagstuk, vervat in de brieven die gij mij gezonden hebt, is het belangrijkste dat mij sedert dat onzer onafhankelijkheid ter beschouwing is voorgekomen. Het laatste maakte ons tot eene natie: het eerste betreft de rigting van ons kompas om door den oceaan des tijds, die zich voor ons opent, henen te sturen. Ons eerst en voornaam grondbeginsel behoort te zijn: ons nooit te mengen in de Europesche verwarringen; ons tweede: nooit toe te laten dat Europa zich menge in de zaken aan deze zijde van den Atlantischen Oceaan. Amerika, Noord en Zuid, heeft belangen, geheel afgescheiden van die van Europa en zijn bijzonder eigendom. Het behoort daarom een eigen stelsel te hebben, afgescheiden van dat van Europa. Terwijl het laatste ijverig werkt om het verblijf van het despotisme te worden, behooren wij voorzeker onze pogingen aan te wenden om ons halfrond tot de woning der vrijheid te maken. De natie, welke meer dan eenige andere ons in die poging kon hinderen, biedt ons nu hare hulp en leiding aan. Indien wij haar voorstel bijvallen, maken wij haar los van het verbond der overheersching, brengen haar aanzienlijk gewigt over in de schaal van vrije regering, en wij bewerken met eene enkele pennestreek de vrijheid van een werelddeel, dat anders lang door twijfel en bezwaren zal geschokt blijven. Groot-Brittannië is de natie, die ons meer kwaad kan doen dan eenige andere; en met haar aan onze zijde, behoeven wij de overige wereld niet te vreezen. Wij behooren daarom eene opregte vriendschap met haar ijve-

1 Zie Randall's Life of Jefferson.

rig aan te kweeken en niets ware meer geschikt onze banden met haar te bevestigen, dan aan hare zijde voor dezelfde zaak te strijden. Niet dat ik zou wenschen hare vriendschap te koopen door aan hare oorlogen deel te nemen, maar de oorlog, waartoe dit voorstel ons mogelijkerwijze leiden zal, is niet de hare maar de onze. Het doel daarvan is de invoering en vestiging van het Amerikaansche stelsel om alle vreemde magten uit ons land te houden, en nooit toe te staan dat Europa zich in de zaken onzer natiën menge. Het is de handhaving van ons eigen beginsel, geene verwijdering daarvan; en indien wij, om dit gemakkelijker te maken, eene verdeeling onder de Europesche magten kunnen teweegbrengen door een der magtigsten tot onze zijde over te halen, zoo behooren wij dit voorzeker te doen. Maar ik deel volkomen in het gevoelen van den Heer Canning, dat het een oorlog zal voorkomen in plaats van dien te bevorderen. Met Groot-Brittannië aan de zijde zijner tegenstanders, zou geheel Europa zulk een oorlog niet ondernemen. Hoe zou het een der vijanden kunnen aanvallen, zonder overmagt van vloten?'

'Deze gelegenheid behoort evenzeer gebruikt te worden om ons protest in te brengen tegen de afschuwelijke verkrachting der regten van natiën, door de inmenging van de eene in het inwendig bestuur eener andere, die Napoleon zoo schaamteloos heeft ingevoerd en die thans voortgezet wordt door het even onwettig verbond, dat zich "het heilige" noemt.'

Versterkt door het inzigt van den grijzen staatsman, bragt President Monroe, kort daarop, in December 1823, in zijne boodschap aan het Congres, de volgende verklaring uit:

'It was stated, at the commencement of the last session, that a great effort was then making in Spain and Portugal, to improve the condition of the people of those countries, and that it appeared to be conducted with extraordinary moderation. It need scarcely be remarked that the result has heen, so far, very different from what was then anticipated. Of events in that quarter of the globe, with which we have so much intercourse and from which we derive our origin, we have always been anxious and interested spectators. The citizens of the United States cherish sentiments the most friendly in favor of the liberty and happiness of their fellow-men on that side of the Atlantic. In the wars of the European Powers, in matters relating to themselves, we have never taken any part, nor does

it comport with our policy so to do. It is only when our rights are invaded or seriously menaced that we resent injuries or make preparation for our defence. With the movements in in this hemisphere we are of necessity more immediately connected, and by causes which must be obvious to all enlightened and impartial observers. The political system of the allied Powers is essentially different in this respect from that of America. This difference proceeds from that which exists in their respective governments. And to the defence of our own, which has been achieved by the loss of so much blood and treasure, and matured by the wisdom of their most enlightened citizens, and under which we have enjoyed unexampled felicity, this whole nation is devoted. We owe it, therefore, to candor, and to the amicable relations existing between the United States and those Powers, to declare that we should consider any attempt on their part to extend their system to any portion of this hemisphere as dangerous to our peace and safety. With the existing colonies or dependencies of any European Power we have not interfered, and shall not interfere. But with the governments who have declared their independence, and maintained it, and whose independence we have, on great consideration and on just principles, acknowledged, we could not view any interposition for the purpose of oppressing them, or controling in any other manner their destiny, by any European Power, in any other light than as the manifestation of an unfriendly disposition toward the United States. In the war between those new governments and Spain, we declared our neutrality at the time of their recognition, and to this we have adhered, and shall continue to adhere, provided no change shall occur which, in the judgment of the competent authorities of this government, shall make a corresponding change on the part of the United States indispensable to their security.'

In het daaropvolgende jaar werd het bovenstaande nog verder toegelicht in deze woorden:

'With respect to the contest to which our neighbors are a party, it is evident that Spain, as a Power, is scarcely felt in it. These new States had completely achieved their independence before it was acknowledged by the United States, and they have since maintained it with little foreign pressure. The disturbances which have appeared in certain portions of that

vast territory, have proceeded from internal causes, which had their origin in their former governments, and have not yet been thoroughly removed. It is manifest that these causes are daily losing their effect, and that these new States are settling down under governments, elective and representative in every branch, similar to our own. In this course we ardently wish them to persevere, under a firm conviction that it will promote their happiness. In this, their career, however, we have not interfered, believing that every people have a right to institute for themselves a government which, in their judgment, may suit them best. Our example is before them, of the good effect of which, being our neighbors, they are competent judges, and to their judgment we leave it in the expectation that other powers will pursue the same policy. The deep interest which we take in their independence, which we have acknowledged, and in their enjoyment of all the rights incident thereto, especially in the very important one of instituting their own governments, has been declared, and is known to the world. Separated as we are from Europe, by the great Atlantic Ocean, we can have no concern in the wars of the European governments, nor in the causes which produce them. The balance of power between, into whichever scale it may turn in its various vibrations, cannot effect us. It is the interest of the United States to preserve the most friendly relations with every power, and on conditions fair, equal, and applicable to all. But, in regard to our neighbors, our situation is different. It is impossible for the European governments to interfere in their concerns, especially in those alluded to which are vital, without affecting us; indeed, the motive which might induce such interference, in the present state of the war between the parties, if a war it may be called, would appear to be equally applicable to us.'

De bovenstaande verklaringen behelzen den tekst der zoogenaamde 'leer van Monroe'. Zij trokken in Engeland aller aandacht; de fondsen der Spaansche koloniën rezen; de mogendheden lieten hun voornemen tegen haar varen, en hare onafhankelijkheid was verzekerd.

II.

Nu wij den historischen oorsprong der leer van Monroe aangewezen hebben, vragen wij verder: welke is haar aard en strekking? en wij antwoorden daarop hoofdzakelijk: zij is niet aanvallend, maar verdedigend.

Haar beginsel is niet aanvallend, want uit de toepassing er van vloeit geene directe vermeerdering van magt voor de Vereenigde Staten voort. De zaak der Spaansche koloniën bewijst dit duidelijk. Immers zoo Engeland den mogelijken terugkeer dier bezittingen tot Spanje met naijver aanzag, het zou zich verzet hebben tegen eene poging der Vereenigde Staten om in 't bezit te komen van een uitgestrekt grondgebied, voor den handel van zulk eene onschatbare waarde. Zulk een bezit kon niet dan door een bloedigen oorlog verkregen worden, en de Vereenigde Staten waren nog in geenen deele eene zeemagt, krachtig genoeg om zich met Engeland te meten. Nog maar weinige jaren geleden, in 1814, had Engeland een inval gedaan in haar grondgebied, en haar hoofdstad ingenomen, en eerst na een oorlog van vier jaren hadden zij een eervollen vrede kunnen bekampen. James Monroe, de minister van oorlog gedurende die jaren, was te zeer een man van bezadigd en helder doorzigt om de moeijelijkheden van dien strijd te vergeten en als President een beginsel vast te stellen, dat eene vernieuwing daarvan dreigde na zich te slepen. Ook Jefferson verklaart in een gedeelte van den boven aangehaalden brief, vrede en vriendschap met Engeland boven de anders wenschelijke aanwinst van grondgebied, te verkiezen.

De leer van Monroe was niet aanvallend tegen de Mogendheden, want zij verdedigt bepaaldelijk ook de handhaving der door Europa op het Vasteland van Amerika verkregen regten, en verklaart dat de Vereenigde Staten zich niet wenschen te mengen in de zaken der *bestaande* koloniën van Europesche magten; ook is hare afkondiging door geenerlei poging van dien aard gevolgd. Zij behelst eindelijk geene aanmatiging van gezag of invloed over de Spaansche koloniën zelve, of over eenig ander gebied in Amerika, want zij wil aan die landen den republikeinschen regeringsvorm der Vereenigde Staten niet opdringen, of

eenige hunner inwendige aangelegenheden besturen. Integendeel handhaaft zij voor hen het regt, dat de Vereenigde Staten voor zich zelve hadden geëischt en ook verkregen, om hun eigen regeringsvorm te kiezen. En dit blijkt krachtig daaruit dat, bijna gelijktijdig met de afkondiging dier leer, de Vereenigde Staten het keizerlijk bestuur van Iturbide in Mexico en de kroon van Brazilië erkenden.

De leer van Monroe is dus verdedigend. Allereerst verdedigt zij de waardigheid der Vereenigde Staten, die de onafhankelijkheid der Spaansche koloniën hadden erkend en dus niet konden toestaan dat die onafhankelijkheid als niet bestaande werd voorbijgegaan. Maar hoofdzakelijk is hare strekking eene verdediging van het Amerikaansch beginsel van vrijheid van regeringsvorm voor ieder land naar eigene keuze, tegen het dictatoriaal beginsel waarop de politiek der vijf groote Mogendheden in Europa sedert 1815 was gebouwd. Niettegenstaande de Heilige Alliantie der wereld de schoone leus had verkondigd van ‘de bescherming der onafhankelijkheid van volken en staten, en de vernietiging van den geest van overheersching’, was al spoedig de ‘immobiliteit’ de wet voor Europa geworden. De traktaten van Aken en de conferentiën van Laybach en van Verona, en de bedrijven van Oostenrijk in Italië, van Frankrijk in Spanje, hadden het Heilig verbond weldra in het licht gesteld als een verbond der vorsten tegen de volken, en van het beginsel der legitimiteit tegen dat der constitutioneele staatsinrigting.

Voor de Vereenigde Staten was dit in zeker opzigt, gelijk Monroe ook aanvoert, eene onverschillige zaak. Naar welke zijde het gewigt in de Europesche schaal van magt ook mogt overhellen, welke kleine natiën ten gevolge daarvan mogten benadeeld, verdrukt of vernietigd worden, op hun onafhankelijk bestaan kon dit alles weinig of geen invloed uitoefenen. Maar was het niet natuurlijk, dat wanneer aan de eene zijde des Oceaans de mogendheden zich verbonden tot een beginsel van *mis*kenning der natuurlijke regten door de historie bevestigd, aan de andere zijde van den Oceaan de natiën, wier bestaan op de *er*kenning dier regten gegrond was, zich eveneens in hun beginsel aan elkander sloten? Het was niet alleen natuurlijk, maar het werd reeds gebiedend voorgeschreven ter zelfverdediging, toen er gevaar bestond van de overbrenging van dat Europesche beginsel op het grondgebied van Amerika.

lijnregt tegenover elkander staande, ware er niets anders mogelijk dan een strijd op leven en dood.

De leer van Monroe was de uitdrukking van het levensbeginsel zelve der Vereenigde Staten. De kiem was de begeerte geweest om in vrijheid van geweten eigen gekozen beginselen te volgen. De wording als Staat vloeide voort uit den drang der omstandigheden, die het verzet tegen onbillijke overheersching van vreemden invloed had teweeggebragt. Gelijk dat verzet echter geene gewelddadige verkrijging van nieuwe, maar alleen handhaving van verkregene regten ten doel had, zoo is ook het rustig genot en, waar het noodig was, de verdediging dier regten ten allen tijde de juiste opvatting van het Amerikaansche onafhankelijkheidsbeginsel. In zijne betrekking tot vreemde natiën werd het door Washington in zijn Afscheid aan het Amerikaansche volk, met onmiskenbare duidelijkheid aldus geteekend:

'Against the insidious wiles of foreign influence, I conjure you to believe me, fellow citizens, the jealousy of a people ought to be constantly awake, since history and experience prove that foreign influence is one of the most baneful foes of Republican Government.... The great rule of conduct for us, in regard to foreign nations, is in extending our commercial relations, to have with them as little *political* connection as possible. So far as we have already formed engagements let them be fulfilled with perfect good faith. Here let us stop. Europe has a set of primary interests which to us have none or a very remote relation. Hence she must be engaged in frequent controversies, the causes of which are essentially foreign to our concerns. Hence therefore it must be unwise in us to implicate ourselves by artificial ties in the ordinary vicissitudes of her politics, or the ordinary combinations and collisions of her friendships, or enmities.... It is our true policy to steer clear of permanent alliances with any portion of the foreign world.... Taking care always to keep ourselves, by suitable establishments on a respectably defensive posture, we may safely trust to temporary alliances for extraordinary emergencies.... The duty of holding a neutral conduct may be inferred, without anything more, from the obligations which justice und humanity impose on every nation, in cases in which it is free to act, to maintain inviolate the relations of peace and amity towards other nations.'

Hoe toch zouden die beginselen in vrede en vriendschap naast elkander kunnen leven? In oorsprong, strekking en belangen

Het beginsel hier uitgedrukt, ligt ook ten grondslag aan de leer van Monroe.

III.

In een land, waar de politiek als een handwerk wordt gedreven, worden groote beginselen dikwerf tot hefboomen van partijen gebezigd, en verliezen ze daarbij gewoonlijk een gedeelten hunner eerste zuiverheid. Dit was ook het geval met de leer van Monroe, die als dekmantel voor strooptogten op de grenzen werd gebruikt, en door gedurige manipulatie door de politieke partijen in 't oog van velen het aanzien verkreeg eener vijandige protestatie tegen Europesche natiën in 't algemeen; eene opvatting, gelijk wij gezien hebben, evenzeer afwijkend van de ware bedoeling, als die welke de kracht der genoemde leer deed verffaauwen, door in haar slechts een verdedigingsmiddel te zien tegen kolonisatie *op eigen grondgebied*.

Slechts eenmaal na de afkondiging der leer van Monroe, was het noodig geweest haar te herhalen, namelijk toen Engeland in 1845 voornam een protectoraat aan de Mosquitokust - in de republieken Nicaragua en Honduras - te vestigen. Er waren echter nog geene omstandigheden voorgekomen die de praktische toepassing van het beginsel schenen te vorderen, totdat in 1861 de expeditie van Frankrijk, Engeland en Spanje naar Mexico plaats vond, die na het terugtrekken der beide laatsten, door de oprigting van een keizerrijk onder Fransche bescherming werd gevolgd.

Tot deze expeditie, die gelijk men weet ondernomen werd met het oogenschijnlijk doel om de regten van Europesche onderdanen te handhaven en aan hen verschuldigde gelden in te vorderen, was de toetreding der Vereenigde Staten aangezocht, maar, trouw aan hun beginsel, hadden deze geweigerd. Het kabinet van President Buchanan had in 1859 maatregelen voorgesteld tot bescherming der regten van Amerikaansche burgers in Mexico, en tot geldelijke ondersteuning van het erkende bestuur van Juarez tegen de overweldigingen van Miramon.

Die voorstellen waren echter door den Senaat niet goedgekeurd, en in 1861 leidden gebeurtenissen van gewigtiger aard de onmiddellijke aandacht der regering van buitenlandsche zaken af. Intusschen bleef de Europesche expeditie, in de onmiddellijke nabijheid van de grenzen des lands, en dat wel gelijktijdig met het uitbreken der zuidelijke rebellie, die niets vuriger wenschte dan buitenlandsche hulp te erlangen, een bron van bezorgdheid en argwaan van het Noord-Amerikaansche Kabinet, welke dan ook in de correspondentie van den Heer Seward met den ambassadeur in Frankrijk en in de resolutiën van het Congres, eene onbewimpelde uiting vonden. En toen in 't najaar des vorigen jaars de binnenlandsche oorlog zijn einde meer nabij scheen te komen, werd in de politieke geloofsbelijdenis, door de republikeinsche conventie te Baltimore aangenomen, de handhaving der leer van Monroe aan de candidaten Lincoln en Johnson opzettelijk aanbevolen.

Inderdaad was het beginsel dat door die leer beschermd wordt, nooit op zulk eene openlijke wijze aangerand. De financiële grieven der mogendheden tegen Mexico, welke welligt eene tusschenkomst wettigden, daargelaten, was er niets dat aan Frankrijk regt gaf, om in plaats van zich te bepalen tot krachtdadige invordering der haar toekomende schuld, de geheele staatsregeling van Mexico omver te werpen, en een Europeesch keizerrijk te stichten aan de grenzen eener bevriende natie, zonder, haar te raadplegen, en met openlijke schending harer erkende beginselen.

‘Stellen wij ons,’ zegt Richard Cobden, ‘de gevoelens van Frankrijk voor, indien de Vereenigde Staten een leger naar België zouden zenden, om daar eene republiek te stichten, zonder Frankrijk te raadplegen!’

De onderstelling is dan ook zeker niet gewaagd, dat zonder de beslommeringen waarin de Vereenigde Staten door den burgeroorlog gewikkeld waren, en de a priori conclusie van Europa omtrent de ontbinding der Unie, Frankrijk nooit tot zulk eene beleedigende handelwijze zoude zijn overgegaan. Maar de Unie, wel verre van ontbonden te worden, zegepraalde en kwam uit den strijd te voorschijn met het bewustzijn eener levenskracht, welke Europa en ook zij zelve niet vermoed had. En zoo Andrew Johnson, tot het Presidentschap verheven, aan de aanbeveling der Baltimoresche conventie nog geen blijk-

baar gevolg gaf, is dat eensdeels toe te schrijven aan de bijna uitsluitende zorg welke de inwendige belangen des lands nog blijven vereischen, maar anderdeels ook te waarderen als een blijk van zijne getrouwheid aan het Amerikaansch beginsel, en als eene nadere toelichting daarvan. Want zoo dat beginsel niet aanvallend is, noch bedoelt aan eenige natie een regeringsvorm op te dringen welke niet die is van hare keuze, zoo moest er nota genomen worden van het oogenschijnlijke feit dat Maximiliaan de kroon van Mexico had aanvaard, nadat hem die door de keus des volks was aangeboden. En hoezeer ook dat feit aan twijfel bloot staat, en de gegronde verdenking toelaat van een gedwongen gevolg te zijn van den invloed der Fransche bajonetten, het ware eene niet te regtvaardige politiek geweest het te ontkennen, eer de Mexicaansche natie zelve door eene tegenovergestelde verklaring daartoe voldoenden grond gaf. Dat zulk eene verklaring niet zou uitblijven, en de troon van Maximiliaan door zijne eigene zwakte vallen zou, was het algemeen gevoelen van het meerendeel der Amerikaansche natie. De Fransche beweringen van een volkomen gevestigd bestuur en ongestoorde rust in Mexico, worden pijnlijk gelogenstraft door het berigt van een driedaagschen strijd voor Matamoras, en het ontruimen eener gansche provincie door de keizerlijke troepen. En de natuurlijke oplossing van het vraagstuk welke de berigten meer en meer waarschijnlijk maakten, werd door het bestuur der Vereenigde Staten verkieselijker geacht dan die, welke door eene gewelddadige tusschenkomst verkregen kon worden. President Johnson heeft zich vooralsnog bepaald tot de handhaving van het zwijgend protest der Vereenigde Staten tegen de handelingen van Frankrijk, door te weigeren het nieuwe keizerrijk te erkennen en een gezant naar de Republiek van Mexico onder Juarez te benoemen.

Het doel van dit opstel is niet, gissingen te wagen omtrent de mogelijke verdere handelingen van het Amerikaansche Gouvernement. Van Europa komen ons berigten toe van vermaningen door den Heer Seward aan het Fransche Hof gerigt om geene verdere troepen naar Mexico te zenden, over welker waarheid wij, bij gebrek aan officiële bescheiden, niet kunnen oordeelen. Geruchten van de oevers der Rio Grande spreken van gewelddadigheden door personen in de uniform der Vereenigde Staten aan Fransche transportschepen gepleegd,

waarvan men, zoo ze waar zijn, wel zonder aarzeling mag zeggen, dat ze niet met medeweten, veel minder met goedkeuring van het bestuur te Washington gepleegd zijn.

Over weinige dagen zal te Washington het Congres te zamen komen, aan hetwelk de natie de zorg heeft opgedragen om voor hare eer en hare belangen te waken. Daarvan is de leer van Monroe een der bolwerken. En aller oog is in gespannen verwachting gerigt op de aanstaande beraadslagingen over de Amerikaansche kwestie.

New-York, 30 Nov. 1865.

J.P. ABRAHAMSZ.

Theodore Parker.

Collected Works of Th. Parker, XIV vol.

De handelscrisis, die in het najaar van 1857 in Amerika uitbrak, bepaalde hare uitwerkselen niet enkel tot het financiëele terrein, maar bragt in haar gevolg een godsdienstige beweging, een ‘revival’ op groote schaal mede. De verschijnselen, die zich bij soortgelijke bewegingen meermalen in het klein en op enkele plaatsen hadden vertoond, konden thans in het groot en allerwege worden waargenomen. Of ware godsdienst veel aandeel aan die beweging gehad heeft valt zeer te betwijfelen; de voorname grond lag in den pijnlijken indruk van het oogenblik, in de bange vrees en de donkere vooruitzigten voor de toekomst. Hoe het zij, de stroom sleepte iedereen mede; de kerken waren van 's morgens tot 's avonds gevuld; en er was geen eind aan de particuliere bijeenkomsten en bidstonden ten behoeve van allerlei bijzondere aangelegenheden. Naar Amerikaansche zede werd voorts aan dit alles de meest mogelijke publiciteit gegeven; wat een verborgenheid des gemoeds wezen en blijven moet werd van de daken verkondigd; en de dagbladen waren opgevuld met berigten omtrent de groote daden Gods, zigtbaar in de bekeering van vele duizenden verstokte zondaren.

Bij deze gelegenheid werd er te Boston, op Zaturdag 6 Maart 1858, een bidstond met een heel bijzonder oogmerk gehouden. Het gold hier den persoon van Theodore Parker, predikant bij een vrije gemeente te Boston, die bij hare oprigting in 1845 den eenvoudigen naam van ‘acht en twintigste Congregatie van Boston’ had aangenomen. De bidstond werd gehouden in Parkstreet-church; zij werd door ongeveer veertig mannen bijge-

woond, en was uitsluitend aan gebeden ten behoeve van Parker gewijd. ‘O Heere!’ zoo luidde een van die gebeden, ‘indien deze man (namelijk Parker) een voorwerp van genade is, bekeer hem dan, en breng hem toe tot het koningrijk van uw dierbaren Zoon; maar als hij buiten het bereik is van den invloed des Evangelies, ruim hem dan uit den weg, en laat zijn invloed met hem sterven.’ - ‘O Heere!’ voegde een ander er bij, ‘zend dezen namiddag verwarring en afgetrokkenheid in zijn studeerkamer, en verhinder hem om zich voor te bereiden tot zijn arbeid voor morgen; of indien hij het waagt om uw gewijden dag te ontheiligen door tot het volk te spreken, ontmoet hem dan daar, o Heere! en breng hem in verwarring, zoodat hij niet spreken kan.’ - ‘O Heere!’ sprak een derde, ‘wij weten dat wij hem door redenering niet ten onder kunnen brengen, en hoe meer wij redeneren des te meer loopt het volk hem na, des te meer bemint en vereert het hem. O Heere! wat moet er van Boston worden, zoo gij aan deze en eenige andere dingen de hand niet slaat.’ - ‘O Heere!’ hernam een vierde, ‘ontmoet dezen ongeloovige op den weg, die als een andere Saulus van Tarsen de kerk van God vervolgt; doe een licht rondom hem schijnen dat hem bevend ter aarde werpe, en maak hem tot een bekwaam verdediger van dat geloof, dat hij zoo lang heeft zoeken te verdelgen.’ Een ander, met toespeling op den leviathan, Job 40:21, spoorde de broederen aan om te bidden, dat de Heere ‘een haak in zijn kaken mogt slaan, en hem onbekwaam maken tot spreken.’ Eindelijk deed er een het voorstel dat al de broederen, elken dag, precies ten één ure na den middag, onverschillig waar zij zich mogten bevinden, een gebed voor Parker ten hemel zouden zenden.

Terwijl aldus eenige geloovigen hunne krachten vereenigden om Parker dood te bidden, hield deze elken zondag zijne gewone bijeenkomsten met zijne gemeente te Boston. Het hoofdkenmerk van de door Parker gehouden redevoeringen of toespraken is: actualiteit. Overtuigd dat de godsdienst een maatschappelijke magt is, en dat haar invloed, ten goede of ten kwade, zich over geheel het menschelijk leven in al zijne vertakkingen uitbreidt, had hij ten allen tijde het oog geopend voor de gebeurtenissen van den dag, en ontleende daaraan het onderrigt en de waarschuwing die hij zijne medeburgers meende te moeten geven. Natuurlijk kwamen er zoodoende op Parkers kansel

menigmaal onderwerpen ter sprake die elders zouden beschouwd worden als behoorende tot een geheel ander gebied, en was de stijl en toon van Parker menigmaal meer die van een volkstribuun dan van een prediker. De betrekking tusschen gouvernement en kerk eenerzijds, maatschappij en kerk anderzijds, in Amerika; en daarenboven de geheel onafhankelijke positie waarin Parker stond, zoowel tot zijne gemeente, als tot het het kerkgenootschap der Unitariërs, waarvan die gemeente was uitgegaan, gaven hem eene vrijheid van spreken en zich te bewegen, die bij een anderen staat van zaken tot de vrome, maar voorshands moeijelijk vervulbare wenschen van sommigen behoort. Echter dient er bijgevoegd, dat Parker zijn onafhankelijkheid wel is waar ten deele aan den staat van zaken in Amerika, maar voor geen minder deel aan den moed en de energie van zijn karakter te danken had.

Het spreekt van zelf dat Parker dan ook de toenmalige godsdienstige beweging ter sprake bragt: ‘A false and true revival of religion’ was het onderwerp dat hij op zondag, 4 April 1855, aan zijne toehoorders in de groote concertzaal te Boston, waar zijne bijeenkomsten gehouden werden, ter behandeling aankondigde. Hij begint met een levendige schildering van eenige feiten aan de godsdienstgeschiedenis ontleend: de offerhande van Isaäk; de steeniging van den man die op den sabbath hout verzameld had; de uitroeijing der Kanaäniten; de kruisiging van Jezus; het ‘spreken in tongen’ te Korinthe; de moord der Christenen te Lyon; de uitroeijing der Albigensen; de verbranding van Servet; de vervolging der kwakers in Massachusetts; daden van blind fanatisme, maar door de bewerkers aan zuivere godsdienst toegeschreven. Dan stelt hij daar eenige voorbeelden tegenover, die met de eerstgenoemde het scherpste contrast vormen. Toch wordt het eene zoowel als het andere godsdienst genoemd; zoowel die daden die in de hoogste en edelste aandoeningen van den mensch hun oorsprong hebben, als die uit de laagste en onedelste hartstogten voortvloeijen. ‘Wanneer ik,’ gaat hij voort, ‘van een godsdienstige opwekking hoor, vraag ik altoos: wat is men van zins op te wekken? Welk gevoel, welke gezindheid, welke handelwijze? Is het eene godsdienst, die een knaap zal offeren; die een man zal steenigen omdat hij op zaturdag namiddag hout opraapt; die een volk zal uitroeijen; een profeet kruisigen; brabbeltaal spreken; een arme vrouw pijnigen om haar

gevoelen? Of is het een godsdienst, die mij tot een beter echtgenoot, broeder, vader, vriend, kortom tot een beter mensch maken zal? - Daar is op dit oogenblik in ons land een zoogenaamde godsdienstige opwekking aan den gang. De dagbladen zijn er vol van. Scharen van mannen en vrouwen verdringen elkander in de kerken. Men kan niet genoeg preeken hooren. Hoe armzaliger het artikel is, des te meer moet men er van hebben. Er worden redevoeringen gehouden van den buitensporigsten aard. Fanatieke gebeden worden uitgesproken. Men verhaalt van wonderbare bekeeringen. De diepste geheimen van het hart worden schaamteloos blootgelegd. En die geheele zaak is, naar men zegt, een wonderbare uitstorting des Heiligen Geestes; te danken aan eene regtstreeksche tusschenkomst van God. Beziet men de zaak meer van nabij, dan vindt men dat zij met de uiterste zorg en moeite opzettelijk aan den gang is gemaakt. - De poging om een “revival” te weeg te brengen is niets nieuws. Voor een paar jaar geleden werd zoo iets beproefd door eenige Unitariërs te Boston; maar er kwam niets van. De strengere secten hebben meermalen de proef genomen, maar met weinig gevolg. Thans zijn de omstandigheden verschillend. De handelscrisis van verleden najaar heeft groote fortuinen in stukken gebroken, kleine fortuinen tot stof gemalen, en duizende menschen broodeloos gemaakt. Toen begonnen eenige godvreezende mannen, van allerlei belijdenis, hun aandacht te wijden aan den toestand der lagere klassen. Het was een goed, een zeer goed werk. Maar tegelijkertijd zochten andere menschen van de gelegenheid gebruik te maken om leden voor de kerk te winnen, en het geloof in de kerkelijke theologie te versterken. Derhalve begonnen zij de “revival-machinerie” in beweging te zetten. Die is even goed bekend als het maaiwerktuig van Mac Cormick, en behoeft niet beschreven te worden. Zoodra er te New-Bedford, of elders, eenig effect is te weeg gebragt, wordt het feit naar Boston en andere plaatsen getelegrafeerd; en die eene vonk steekt duizend lichten aan. Het ligt in 's menschen aard om de menigte te volgen. Als er een kompagnie ten strijde trekt, dan zal het geheele regiment volgen; en na het regiment volgt de geheele armee. Alle menschen zijn gezellig; en onbeschaafde menschen loopen gaarne bij groote hoopen te zamen. Men brengt een “revival” tot stand op dezelfde wijs en met dezelfde middelen als een politieke bijeenkomst of een tentoonstelling van

vee. Men adverteert in de dagbladen: “De WelEerw. Heer Grootspreker zal hier heden avond bidstond houden. Hij verdient bijzondere belangstelling, en heeft reeds dozijnen en honderden van menschen bekeerd.” Dan komen er plakkaten aan elken straathoek, en de zaak is in orde. Wonderbaars is er niets in. Een paar jaar geleden woû de zaak niet vlotten; want alles ging goed, en als de buidels gevuld zijn laten de menschen zich niet bang maken met praatjes over de hel. Thans maakt de handelscrisis het gemakkelijk om op de vrees der menschen te werken. Indien de gele koorts in Cincinnati woedde, de pest in Philadelphia, de cholera in New-York en de pokken in Boston, dan zou de “revival” nog veel verder gaan. Daar komt dan nog de werking der dagbladen bij. Gij herinnert u dat zij verleden jaar gevuld waren met de walgelijke bijzonderheden van een allerongelukkigst regtsgeding. Dit jaar zijn diezelfde bladen gevuld met gebabbel over de “revival.” De beweegreden is in beide gevallen dezelfde. Het is om een batig saldo te doen, onverschillig uit welken hoek het komt.’

Zoo sprak Parker den 4^{den} April. Was zijn rede op dezen dag bij voorkeur negatief en destructief geweest, den volgenden Zondag, 11 April, behandelde hij hetzelfde onderwerp op een andere wijze. ‘The revival of religion which we need,’ was op dien dag zijn thema, bij welks ontwikkeling het positief en opbouwend karakter van zijn werkzaamheid duidelijk aan het licht treedt. Hooren wij hemzelven. Hij schildert met levendige kleuren de kwalen waaraan de maatschappij in Amerika lijdt. Zij zijn hoofdzakelijk de volgende: bestendige staat van oorlog en staand leger; slecht bestuur; slavernij; antagonisme tusschen de leden der maatschappij op het gebied van den arbeid, van industrie en handel; eindelijk: de ongelukkige toestand der vrouwen; hare onmondigheid, afhankelijkheid, gebrek aan individueel karakter, en de daaruit voortvloeijende maatschappelijke rampen. Hiertegen moet de strijd der waarlijk godsdienstige menschen gerigt zijn; deze kwalen moeten door een ware en wezenlijke godsdienstige opwekking worden weggenomen.

‘Wij hebben inderdaad groote behoefte aan een ware godsdienstige opwekking; geen vernieuwing van de kerkelijke theologie, maar een vernieuwing van godsvrucht en zedelijkheid in de harten der menschen. Het volk gevoelt die behoefte; maar zij is nog veel grooter en dieper dan het volk denkt of

weet. Het is de taak van den godsdienstleraar om aan die behoefte te voldoen, door het godsdienstig gevoel op te wekken, te verlevendigen en te besturen. Hij moet het doen door een godsdienstleer die aan de behoefte des volks beantwoordt, die juiste en ware denkbeelden geeft van den mensch, van God, en van de betrekking tusschen beide; een leer die door de natuurwetenschap gestaafd wordt, en waarvan ieder mensch het levend orakel in zijn boezem draagt. Wij hebben behoefte aan zulk een “revival” als de wereld tot dusver niet gezien, schoon dikwerf verlangd heeft. Het was de droom reeds der Hebreeuwsche profeten, wanneer zij uitzagen naar een tijd, dat het zwaard tot ploegschaar, de lans tot snoeimes zou gemaakt worden. Wij behoeven een godsvrucht, diep genoeg om ons te doen verstaan dat God den mensch heeft geschapen uit een volmaakte beweegreden, een volmaakte stof, met een volmaakt oogmerk, en hem begiftigd met vermogens die volmaakte middelen zijn tot dat doeleinde; een godsvrucht zoo diep dat wij vertrouwen stellen in de natuurwet die hij op het ligchaam en in de ziel geschreven heeft. Wij behoeven een zedelijkheid zoo ruim en zoo vast, dat de mensch de inrigting van het heelal tot de algemeene wet des menschdoms maakt; ieder dag een dag Gods; de tijd des waren levens ons niet toegedeeld in zevende of zeventigste deelen; het grootere deel voor slechtheid en verkeerdheid en het kleinere voor goedheid en godsvrucht; maar het geheel Hem en tegelijk ons behoorende, omdat wij alles gebruiken zooals hij het bedoelde, ten goede. Dan zal het huis, de beurs, het hof, de raadzaal, de winkel, het schip, het veld, het woud, de mijn de tempel wezen, waar het gezang en gebed der ware godsdienst opstijgt van den dagelijkschen, den geregelden, den gezegenden arbeid. - Ik geloof in zulk een “revival” - zij is mogelijk, en zal eenmaal werkelijk zijn. Het ideaal in ons hart is een profecie van hetgeen eenmaal werkelijk zal zijn in ons leven. Maar deze “revival” zal niet komen bij wijze van een wonder. God doet het zijne door ons te scheppen met vermogens tot deze heerlijke bestemming; door ons in de stoffelijke wereld te voorzien van de noodige bouwstof om tot dat einddoel te geraken. Die vermogens en bouwstoffen te gebruiken is niet Gods werk, maar het uwe en het mijne.’

Het bovenstaande heeft ons den aard en de denkwijze van Parker, benevens de godsdienstige omgeving waarin hij zich be-

woog eenigermate doen kennen. Wij zouden echter Parker zeer onvolledig kennen, wanneer wij enkel zijne redevoeringen van den kansel, zijn werkzaamheid als predikant in aanmerking namen; en zelfs deze verstaan wij niet zonder een duidelijke voorstelling van zijn kerkelijke positie, een zaak, die in Amerika vrij aanmerkelijk verschilt van hetgeen zij elders is. Ons oogmerk is om de beeldtenis van Parker, in eenige hoofdtrekken, aan zijn eigen werken ontleend, zoo mogelijk met eenige gelijkenis, te teekenen. Zijn leven is verhaald in een onlangs verschenen werk, dat wij aan onze lezers bekend mogen onderstellen[1]. Hier derhalve slechts een overzigt.

Theodore Parker was geboren den 24sten Augustus 1810, op een landhoeve bij Lexington in Massachusetts. Hij was de jongste van tien kinderen, de lieveling van zijne moeder, een vrouw van meer dan gewonen geest en beschaving, en van innige vroomheid. Zijn vader, een eenvoudig landbouwer, was tevens een bekwaam meetkunstenaar en werktuigkundige; overigens een man van beproefde regtschapenheid; godsdienstig zonder bekrompenheid, eerder met een tint van redeneerzucht en scepticisme op het punt van sommige kerkelijke leerstukken. De grootvader had wakker meêgestreden in den onafhankelijkheidsoorlog; zijn geweer werd als een kostbaar reliek in de familie bewaard. De kenmerkende trekken van ouders en grootvader vinden wij in Theodore terug: den krijgshaftigen aard van den laatsten, den kritischen geest van den vader; de teederheid en godsvrucht der moeder. De familie behoorde tot het kerkgenootschap der Unitariërs, aan wier hoofd destijds de beroemde Channing stond. Reeds vroeg gevoelde Theodore neiging om eenmaal als godsdienstleeraar werkzaam te zijn, ofschoon de vervulling van dien wensch groote zwarigheden scheen te ontmoeten, daar de middelen zijns vaders slechts juist toereikend waren voor de behoeften van het talrijk gezin. Reeds vroeg begon ook bij hem de strijd des geestes en het kritisch onderzoek der overgeleverde leer. Hij zelf verhaalt, dat hij als kind menigmaal bittere tranen heeft geweend over de leerstukken van de hel en de eeuwige straffen, die zijn catechismus hem had voorgehouden; maar dat hij ook reeds als knaap dien catechismus met voeten had leeren treden, en die helsche leer voor altoos beslist van zich geworpen had. Op twintigjarigen

1 A. Réville, Theodore Parker, sa vie et ses oeuvres.

leeftijd liet hij zich inschrijven aan de Harvard-University, zonder voor zijne studie de minste ondersteuning van zijn vader te willen of te kunnen ontvangen. Door het houden van een school voorzag hij in zijn onderhoud, om den tijd die hem overbleef aan hardnekkige studie te wijden. Het waren jaren van ongehoorde vlijt en inspanning die hij aan de universiteit doorbragt. Grootendeels was hij zijn eigen leermeester. Hij verwierf zich een grondige bekendheid met de nieuwe Duitsche theologie, die destijds in Amerika nog weinig verspreid was. Na volbragten studietijd werd hij, in 1837, als predikant geplaatst bij een kleine unitarische gemeente, te West-Roxbury, niet ver van Boston. Hier verliepen eenige jaren vreedzaam in de vlijtige uitoefening der praktikale werkzaamheden van zijn ambt. Voortgezette studie evenwel verwijderde hem meer en meer van de rigting en denkwijze der toenmalige Unitariërs. Deze namelijk, schoon de Calvinistische dogmata verwerpende, hielden echter nog streng vast aan de inspiratie en het goddelijk gezag des bijbels. ‘Die vereering van den bijbel als een fetisch,’ schrijft Parker, ‘hinderde mij bij iederen stap.’ Eerlang kwam hij tot het duidelijk inzigt, dat het supranaturalistische denkbeeld omtrent den oorsprong en het gezag des bijbels te verwerpen was. Deze zijne overtuiging verkondigde hij openlijk in een rede, in 1841 gehouden, over het vergankelijke en het blijvende in het Christendom. Deze rede bragt een algemeene opschudding onder Parkers geloofs- en ambtgenooten tegen hem te weeg, zoodat hij eenige jaren later zich gedwongen zag om met zijn kerkgenootschap te breken. Inmiddels had hij zich een aantal vrienden en aanhangers verworven, op wier uitnoodiging hij zich den 16^{den} Februarij 1845 te Boston kwam vestigen, om aan het hoofd te staan van een vrije gemeente, de ‘28th Congregational Society of Boston.’ Het jaar te voren had hij een reis gemaakt door Europa tot herstel van zijne verzwakte gezondheid, en tot uitspanning na den strijd en arbeid der laatste jaren. Van 1845-1859 leefde en werkte hij als hoofd van de genoemde gemeente te Boston. Het zijn de jaren van zijn kracht en bloei; jaren van onafgebroken arbeid en van heldhaftigen strijd in velerlei vorm en op verschillend gebied; maar altoos onder de leiding van een en hetzelfde bezielende idee, en onder de aandrift van warme liefde tot zijn geslacht en zijn volk, van vurigen ijver voor veredeling en vooruitgang des menschdoms. Voor die zaak heeft hij zijn leven

gegeven; de ingespannen studie in zijne jeugd, de rustelooze arbeid der latere jaren hebben zijne krachten gebroken vóór den tijd. Op den 9^{den} Januarij 1859 werd hij door een hevige bloedspuwing genoodzaakt zijn werk neder te legger. Een verblijf te Vera-Cruz, een toer naar Europa, schonk hem nog een korte verpoozing, soms tijdelijk herstel. Maar tegen het einde van het jaar verergerde zijne kwaal; en in het volgende jaar overleed hij op den 10^{den} Mei te Florence, vijftig jaren oud.

Amerika geldt bij uitnemendheid voor het land der democratie, het land der vrijheid. Men doet echter wél, wanneer men zich van die Amerikaansche vrijheid en van de voordeelen dier democratie geen overdreven voorstellingen vormt. Die vrijheid heeft in het maatschappelijk leven, in Amerika zoo goed als elders, hare zeer bepaalde grenzen, en niet het minst op godsdienstig terrein. Men dient te onderscheiden. Iets anders is de vrijheid van individu of corporatie tegenover de staatsmagt of het gouvernement; iets anders hun vrijheid tegenover de maatschappij en de onmiddellijke omgeving waarin zij zich bewegen moeten. Zeer zeker is in Amerika de staatsregeling eenvoudig, het gouvernementeel mechanisme weinig ingewikkeld. Natuurlijk vallen daarmeê een aantal reglementaire bepalingen, beperkingen en formaliteiten weg, waaraan het maatschappelijk leven elders nog onderworpen is. Zoo ook op godsdienstig en kerkelijk gebied. Scheiding tusschen kerk en staat (dat is: gouvernement) is het beginsel dat in Amerika niet alleen in abstracto, maar ook in de praktijk bestaat. Vandaar dat godsdienstige en kerkelijke vereenigingen aldaar met meer gemakkelijkheid dan elders aangegaan kunnen worden. Een ieder kan zich met gelijkgezinden vereenigen om eene gemeente of kerkgenootschap te constitueren; en wat geconstitueerd is kan zich weêr ontbinden of zich splitsen, zonder dat het gouvernement zich daar het minst om bekommert. Van gouvernementswege kan zich een ieder naar believen aan eene kerkelijke vereeniging al of niet aansluiten, het genootschap waartoe hij behoort vaarwel zeggen, of zelfs het excommuniëren, indien hij het goed mogt vinden. Maar de zaak krijgt een ander aanzien wanneer wij de betrekking der kerk tot de maat-

schappij in haar geheel in aanmerking nemen. Hier maakt zich al aanstonds de magt der publieke opinie geldend, die naar omstandigheden dezelfde uitwerkselen te weeg brengt als het allerstrengste gouvernementeele despotisme. Het gouvernement mengt zich in Amerika niet in godsdienstige en kerkelijke aangelegenheden, maar de maatschappij zooveel te meer; zij is omtrent deze dingen volstrekt niet onverschillig. Zij vraagt in Amerika zoo goed als elders wat gij gelooft, hoe gij over zekere punten denkt; zij bekommert zich wel degelijk om uw godsdienstige praktijk en uw daarvan afhankelijk zielenheil; zij acht zich ten volle geregtigd om des noods in dit opzigt een heilzame pressie op u uit te oefenen. Wij vinden daaromtrent merkwaardige getuigenissen bij een uitnemend kenner der Amerikaansche zaken en toestanden, Alexis de Tocqueville. Toen deze in 1831 Amerika bezocht, ruimde hij bij zijn opmerkzaam en veelzijdig onderzoek een voorname plaats in aan de kerkelijke zaken en den godsdienstigen toestand. Daar de Tocqueville met de voornaamste en kundigste mannen van Amerika in aanraking kwam, en allerwege uit de beste bronnen putten kon, verdienen de door hem ingewonnen berigten een hooge mate van vertrouwen. Ziehier nu, in de eerste plaats, wat wij van hem omtrent de godsdienstige verdraagzaamheid in Amerika vernemen. Te Canandagua kwam hij in gesprek met den advokaat John Spencer, en vroeg hem waaraan, naar zijne meening, de godsdienstige verdraagzaamheid in Amerika was toe te schrijven. Hij antwoordde, dat zij voornamelijk te danken was aan de verregaande splitsing der godsdienstige secten. ‘Deze is bijkans grenzenloos. Indien er slechts twee godsdiensten tegenover elkander stonden, dan zouden zij elkander verdelgen. Maar daar geen enkele de meerderheid heeft, hebben zij aan wederzijdsche verdraagzaamheid behoefte. Voor het overige heerscht bij ons de meening dat de mensch, om in de maatschappij te kunnen leven, de eene of andere godsdienst moet hebben; en dat wel te meer naarmate de maatschappij meer vrij is.’

Ziedaar derhalve eene verdraagzaamheid, die geen den minsten zedelijken grond en geen de minste gelijkenis heeft met die verdraagzaamheid, waarvan Goethe sprak, toen hij zeide: ‘die echte Liberalität ist Anerkennung’; maar die alleen uit den drang der bestaande omstandigheden voortvloeit, en bijgevolg slechts uitwendig en schijnbaar is. Op datzelfde punt ontving de Tocqueville merkwaardige inlichtingen in een gesprek met

den geneesheer Stuart te Baltimore. ‘Wat is’, vroeg hij hem, ‘uwe meening omtrent den godsdienstigen geest in de Vereenigde Staten? Men heeft mij het Amerikaansche volk afgeschilderd als in den grond vrij onverschillig omtrent godsdienstzaken, en de beschaafde klasse als twijfelziek en ongeloovig; terwijl zij in de godsdienst slechts eene instelling ziet, die, om politieke en maatschappelijke redenen, de moeite waard is om gehandhaafd te worden.’ Stuart antwoordde: ‘die schildering is overdreven. De groote meerderheid onder het volle en de beschaafden is inderdaad geloovig, en wantrouwt den niet-Christen als iemand die voor het maatschappelijk leven geen waarborg geeft. Deze meening is zoo diep geworteld, dat zij de bron is van eene onverdraagzaamheid waarvan gij u geen denkbeeld kunt maken. Als een predikant van goeden naam verklaarde dat deze of gene, naar zijne meening, een ongeloovige is, dan zou de carrière van zoo iemand zeer zeker gebroken zijn. De publieke opinie doet bij ons wat geen inquisitie ooit heeft kunnen doen. Ik heb eenige jonge lieden gekend, die eene wetenschappelijke opvoeding genoten hadden, en ontdekt meenden te hebben dat het Christendom niet waar is. Met het vuur der jeugd openbaarden zij die meening en verzetten zich tegen de onverdraagzaamheid der geloovige Christenen. Wat was het gevolg? Sommigen van hen zijn genoodzaakt het land te verlaten, of, blijvende, ellendig te vegeteren. Anderen, begrijpende dat de kamp niet gelijk stond, zagen zich genoodzaakt om zich voor het uiterlijke in de godsdienst te schikken, of ten minste stil te zwijgen. Het aantal dergenen, die zoodoende door de publieke opinie zijn teruggebragt, is aanmerkelijk.’

Wij zien uit deze berigten dat de godsdienst in Amerika eene belangrijke maatschappelijke magt is. De kerk wordt aldaar door den staat niet gesteund, maar heeft dien steun ook in het geheel niet noodig. De uitingen van het godsdienstig leven, door geen gouvernementeele inmenging belemmerd, doen hun invloed slechts zooveel te meer over alle deelen der maatschappij gevoelen. Bij dezen staat van zaken wordt het ons duidelijk hoe Parker, uitgaande van godsdienstig terrein en van den kansel, zijne werkzaamheid kon uitbreiden over afdeelingen des maatschappelijken levens, die elders van het kerkelijk gebied streng gescheiden worden. Nemen wij nu echter tevens in aanmerking dat de groote menigte, ook der beschaafden en meer

ontwikkelden, onder godsdienst nooit iets anders verstaat noch verstaan kan dan eenig dogma en eenige godsdienstige praktijk, en onder ware godsdienst hun eigen dogma en hun eigen praktijk, dan verwonderen wij ons niet over de hevigheid van den storm die tegen Parker losbrak, toen hij in 1841 openlijk te voorschijn kwam met zijne meening omtrent den bijbel, en dat wel in eene kerkelijke en godgeleerde omgeving, waar die meening bij de overgroote menigte nog iets nieuws en ongehoords was. Het wordt ons dan tevens klaar, dat Parker in Amerika niet minder dan iemand, wie ook, in den een of anderen staat der oude wereld, zijn volle mate van moreelen moed en energie noodig had, om zijne godsdienstige vrijheid en zelfstandigheid te verwerven en te bewaren.

Parker behoorde, zoo als wij zagen, door zijn geboorte tot het genootschap der Unitariërs en vond aanvankelijk in die kerkgemeenschap de bevrediging van zijne godsdienstige behoeften. De Unitarische gemeente was ontstaan uit de oppositie tegen het Puritanisme, met zijn strenge en sombere opvatting des levens en zijn Calvinistische dogmatiek. Tegenover het triniteits-dogma werd de leer gesteld van de eenheid des goddelijken wezens, en de zuiver menschelijke natuur van Jezus. De leerstukken van de erfzonde, verzoening, verkiezing en de eeuwige straffen werden geheel verworpen en ruimden de plaats voor een mildere en meer rationeele opvatting van 's menschen betrekking tot zijn Schepper. Men bleef echter streng vasthouden aan het begrip van een bovennatuurlijke openbaring, vervat in de Bijbelboeken, en beschouwde het Christendom (dat is: de leer des Nieuwen Testaments in Unitarische opvatting) als de definitieve godsdienst der wereld. Kortom, het Unitarisme kwam overeen met het gematigd supranaturalisme van de vorige eeuw in Duitschland, en van deze eeuw in Holland; maar gewijzigd naar Amerikaanschen aard en zede, dat wil zeggen zóó, dat men op de praktijk, de toepassing en verwezenlijking der Unitarische beginselen in het leven, verreweg het meeste gewigt legde; terwijl aan een naauwkeuriger onderzoek van die beginselen niet gedacht, maar de theoretische grondslag eens en vooral als zeker en afdoende beschouwd werd. In dien zin heeft William Ellery Channing gewerkt, die gedurende een aanmerkelijk tijdperk, van 1803 tot 1842, aan het hoofd stond van de Unitarische gemeente te Boston. Channing is de ware representant van het Unitarisme;

in zijn leven en werken vindt dat stelsel zijn volmaakte uitdrukking. Weinig godsdienstleeraren hebben zulk een uitgebreiden invloed uitgeoefend als Channing. Zijne geschriften zijn niet alleen in Amerika, maar in alle landen van Europa verspreid; zij hebben zich toegang verworven tot de schamele woning van den arbeider en de hut van den daglooner. Parker vond in een klein stadje in een achterhoek van Zwitserland de duitsche vertaling van een essay van Channing; eene vertaling in die plaats zelve vervaardigd, en reeds bij herhaling gedrukt. Menigmaal ontving Channing brieven van eenvoudige boeren of arbeiders in Engeland en in Schotland, waarin zij hem dank zeiden voor hetgeen zij uit zijne geschriften hadden geleerd. Dien uitgebreiden invloed dankte Channing niet aan het een of ander uitstekend talent, maar aan de schoone harmonie, waarin hij zijne, niet meer dan middelmatige, talenten wist te vereenigen tot een uitstekend geheel. Die harmonie kwam bij hem voort uit een diep godsdienstig gevoel, uit levendigen eerbied voor de oorspronkelijke natuur van den mensch, in welke vormen of in welke misvorming zij zich ook mogt vertoonen. Daardoor werd hij een man des volks, een hervormer op sociaal gebied. Hij wijdde zijne zorgen bij voorkeur aan de mindere klassen, en zocht hun toestand te verbeteren, niet zoozeer door bijzondere inrigtingen en maatregelen, veel minder door het najagen van hersenschimmige plannen, maar door hen zedelijk te verheffen, door een dringend en indrukwekkend beroep te doen op de betere natuur, wier kiem hij met vaste hand en fijnen takt, in woord en geschrifte, bij ieder in het bijzonder en bij de menigte wist op te wekken.

Ook Parker behoorde steeds tot de warme vereerders van Channing, aan wiens nagedachtenis hij in een zijner beste essays (Critical Writings, II, pag. 36) hulde heeft gedaan. Parkers eigen werkzaamheid kan voor een groot deel als eene voortzetting van die van Channing beschouwd worden. Theoretisch had Parker wel is waar de beginselen van het Unitarisme laten varen. Zijn kritische geest had het onvoldoende van die beginselen en de noodzakelijkheid ingezien, om het godsdienstig leven op een ruimeren en hechteren grondslag te vestigen. Maar in de praktijk bewoog hij zich in dezelfde rigting en in denzelfden zin als Channing, alleenlijk met meer voortvarendheid en stoutheid. Channing was niet vrij van een zekere, aan schroomvalligheid grenzende voorzigtigheid; bij Parker niets

daarvan. Channing werkte door bedaarde en langzame overreding; het reine gevoel dat hem bezielde zette aan zijne woorden slechts een gelijkmatige en zachte warmte bij. Parker daarentegen bestormt en verovert; bij gloeit van een enthusiasme, dat menigmaal in volle vlammen uitbreekt; zijne redevoeringen gaan dan, waar hij dwaling en verkeerdheid bestrijdt, tot het uiterste van ruw en bitter sarcasme, en waar bij zijn ideaal schildert, verheffen zij zich tot poëzij en lyriek; zijne volzinnen nemen dan van zelf eene rhythmische beweging aan; men hoort niet meer den redenaar, maar den bezielden dichter-profeet. Met dat al behoudt bij Parker zijn klare en heldere geest altoos de heerschappij; en een echt Amerikaansche koelbloedigheid legt zijn enthusiasme toom en breidel aan. Voor 't overige is hij, even als Channing, hoeveel tijd hij ook aan wetenschappelijken arbeid en godgeleerde studie moge gewijd hebben, vóór alles een man van de daad; theoreticus slechts in zoover als de theorie aan de praktijk dienstbaar kan zijn. Het is hem niet genoeg voor de eenigzins flaauwe en zwakke trekken van het Unitarische deïsme een scherper en krachtiger geteekend godsbegrip in de plaats te stellen; een theïsme (dat echter, om eenigen inhoud te krijgen, zich met het pantheïsme moet verbinden); de hoofdzaak is, dat Godsidee bij allen te voorschijn te roepen, en de vereering van het volmaakte en oneindige Wezen op elk gebied des levens geldend te maken. Daartoe maakt Parker, zonder zich te storen aan opinie of veroordeel, van al de middelen gebruik die zijn land en zijn tijd hem in zoo ruime mate aanbieden; de kansel, de drukpers, de katheder van den ‘lecturer’, de tribune van den volksredenaar in de politieke meeting; het is hem alles om het even. Hij weet hier van geen heilig en profaan; het gevoel dat hem bezielt, dit weet hij, is rein en heilig, en maakt bijgevolg elke plaats tot heiligdom.

Hoe Parker de taak van den godsdienstleeraar opvat kunnen wij van hem zelven vernemen. Hij wijst hem zijn werk en zijn arbeidsveld aan in een rede, gehouden den 13^{den} Junij 1855, ter bevestiging van M.G. Kimball als predikant hij een vrije gemeente te Barre, in Massachusetts. De godsdienst is een wezenlijk bestanddeel der menschelijke natuur, een magtige drijfveêr der menschelijke handelingen; maar ten kwade zoowel als ten goede, Onafzienbaar zijn de verwoestingen die verkeerde godsdienst bij den enkelen mensch zoowel als bij geheele volken aangerigt heeft en nog aanrigt. De taak van den godsdienstleeraar is:

het godsdienstig gevoel voor te lichten, te reinigen en te leiden in zijne toepassing op elk gebied des menschelijken levens. In de eerste plaats moet hij juiste denkbeelden omtrent God en godsdienst mededeelen. ‘Daar is een groot gedachtenstelsel. “Christendom”, of juister “Christelijke leer” genaamd. Het is aan alle afdeelingen der Christenheid gemeen. De liberale secten hebben er het minst, de strenggeloovige het meest van; maar het onderscheid is slechts quantitatief. Van dit gemeenschappelijk erfgoed heeft de godsdienstleeraar aan te nemen wat hij waar en nuttig oordeelt, te verwerpen wat hij nutteloos acht, te bestrijden wat hij voor verderfelijk houdt. Maar hij heeft niet enkel uit deze bron te putten. Elke waarheid moet hem welkom wezen, onverschillig in welk godsdienststelsel zij wordt aangetroffen. Hij moet geen kerk als meesteres erkennen, noch de Joodsche, noch de Heidensche, noch de Mahomedaansche, noch de Christelijke, protestantsche of katholieke. Hij moet zich niet tevreden stellen met het: “hij zelf heeft het gezegd” van wien ook; maar alleen met het: “het is zoo” van het feit; of het: “ik bevind het zoo” van zijn persoonlijke ervaring. Hij heeft geen regt om zijn ziel te sluiten voor eenige waarheid, uit welke bron zij ook komen mag. - De populaire theologie, door geheel de Christenheid aangenomen, berust op deze onderstelling: “de mensch kan uit zich zelven onmogelijk tot eenige zedelijke of godsdienstige waarheid komen, hij kan niets weten van God of onsterfelijkheid, niet weten of het goed is de menschen te beminnen, en verkeerd hen te haten; hij kan daaromtrent gissingen en meeningen hebben, maar geen kennis. Maar God heeft op wonderbare wijze aan den mensch een godsdienstleer medegedeeld; deze is volledig, volmaakt, zonder dwaling; de mensch heeft haar aan te nemen als hoogste autoriteit in al wat tot de godsdienst betrekking heeft. De som van die leerstukken heet: de bovennatuurlijke openbaring; zij is vervat in den bijbel, en zij is het bijzonder erfdeel der Christenen.” De godsdienstleeraar nu heeft aan te wijzen, dat er voor deze kolossale fictie geen de minste wijsgeerige of historische grond bestaat. Er is geen bovennatuurlijke, wonderbare, onfeilbare openbaring; niet bij de katholieken, niet bij de protestanten, niet in den bijbel; maar het heelal is de eenige goddelijke schrift, waarvan de stoffelijke natuur het Oude, en de menschelijke natuur het Nieuwe Testament is, en waar dagelijks nieuwe bladen bijgeschreven worden. Hij moet aantoonen dat de inspiratie niet

op bovennatuurlijke en wonderbare wijze, maar door de normale werkzaamheid des menschelijken geestes ontstaat en in overeenstemming is met de vatbaarheid van het individu; dat het kenmerk der inspiratie in de leer zelve en niet daarbuiten moet gezocht worden; dat in de waarheid der leer het eenige bewijs ligt dat 's menschen gedachte tevens Gods gedachte is; dat alle en elke waarheid Gods woord is, en dat allen zonder onderscheid die iets van de waarheid ontdekken, zijn geïnspireerd.'

Ziedaar derhalve de grondslagen van de godsdienstleer die Parker gepredikt en verbreid wil hebben. Men ziet dat hij met de Christelijke traditie geheel en beslist gebroken heeft; de naam van 'Christen' is bij dit stelsel nog slechts een bekrompen partijnaam; het Christendom een godsdienstvorm, die als zoodanig geheel gelijk staat met andere vormen, Jodendom, Mahomedanisme, Buddhisme, Brahmaïsme. Theoretisch nu is deze leer volstrekt niet nieuw; de wijzen en profeten van alle eeuwen hebben er nooit anders over gedacht. Het eigenaardige ligt hier wederom in de praktijk, in de omstandigheid dat Parker zulk een leer positief en zonder eenige reticentie, van den kansel voor eene gemeente kon verkondigen, en de verbreiding van die leer aan den jeugdigen godsdienstleeraar, bij de aanvaarding van zijn ambt, kon aanbevelen. Wij herinneren ons dat de gemeente voor welke Parker aldus sprak, even als zijn eigene te Boston, een vrije gemeente was. Het genootschap der Unitariërs overeenkomstig die leer te reformeren, daartoe had Parker geen kans gezien.

De taak van den godsdienstleeraar is ten andere, die leer toe te passen op het leven. Hiermede betreedt hij het gebied der zeden, der publieke en bijzondere moraliteit. 'Hij moet aantoonen in welke betrekking de mensch staat tot de stoffelijke wereld, het fundament waarop al onze verrigtingen steunen. Hij moet de eigenschappen der stof, de eigenschappen van den mensch bestuderen, en de goddelijke wet die zich daarin openbaart op het leven toepassen. Hij moet de voorwaarden aanwijzen die ons gesteld zijn tot gezondheid, kracht, schoonheid; kortom tot zulk een leven, dat een gezonde ziel in een gezond ligchaam wone. Dit behoort tot hetgeen men de materiëele basis der zedeleer zou kunnen noemen. (Physiologie en oeconomie als bestanddeel der ethica.) Vervolgens moet hij de beginselen der bijzondere en maatschappelijke zedeleer in het licht stellen; de wet waarnaar men zich te rigten heeft in het

bestuur zijner eigene zaken, en in het verkeer met anderen, Hier betreden wij dan ook het terrein der publieke moraliteit, der politiek; de betrekking van den eenen staat tot den anderen, en die van het gouvernement tot het volk. Dit behoort regtstreeks tot het gebied van den godsdienstleeraar, inzonderheid in dit land, waar het volk het gouvernement is, waar zulk een algemeene en levendige belangstelling in de politieke zaken gevonden wordt, waar zoo menigeen een werkzaam aandeel neemt in het maken en uitvoeren der wetten. Wanneer de staatslieden gemeenlijk slechts het belang van hun partij, of op zijn best dat der natie beoogen, dan moet de godsdienstleeraar het eeuwige regt raadplegen, dat het gemeenschappelijk goed is van het geheele volk, ja, van het menschdom. Hij moet de politiek behandelen, niet als de representant van een partij, maar als die van het menschdom. Ik weet wel, dat sommigen zeggen: “de godsdienst heeft met de politiek niets te maken, en de godsdienstleeraar moet nooit spreken over de politieke regten en pligten der burgers van het democratische Amerika.” Die zoo spreken meenen: dat de moraliteit met de politiek niets te maken heeft, dat wil zeggen, dat men bij het maken en uitvoeren der wetten niet te letten heeft op waarheid, geregtigheid, eerlijkheid. Voorzeker meenen zij niets anders; want op wat grond kan men anders van ons eischen, dat wij de wet op de voortvlugtige slaven, en de uitspraken van “kidnappers courts” zullen ondersteunen? Ik ken predikanten, die zeggen: “de godsdienstleeraar moet zich met politiek niet inlaten”; zeker niet anders dan om te stemmen en te spreken zoo als zijn superieuren en eigenaars hem zullen commanderen. Hij zal derhalve nooit spreken ten gunste van goede wetten, noch ten nadeele van slechte; nooit de groote beginselen der zedelijkheid in het licht stellen, waarvan de welvaart der staten afhangt; nooit de valsche beginselen en verkeerde maatregelen afkeuren, waardoor de staat geruïneerd wordt! “Het goddelijke Christendom heeft met de politiek der menschen niets gemeen; het werk van den godsdienstleeraar is: het Evangelie te prediken, zielen te behouden, te spreken als tot menschen, die hier geen blijvende plaats hebben; daarom is ook de Zondag afgezonderd om te preken over zaken, die deze wereld niets aangaan.” Zeker, zeker, zulke godsdienstleeraars behooren nergens iets meê te maken te hebben; en zij zullen spoedig krijgen wat zij hebben moeten. - Dezelfde

menschen, die de politiek van de godsdienst scheiden, scheiden er ook de “zaken” van. De godsdienst, de beginselen van regt en zedelijkheid moeten niet toegepast worden op den handel in sterke dranken, noch op den geldhandel, noch op den slavenhandel, noch op eenigen tak van het onderling verkeer. Het “geloof” behoudt de ziel, niet de “werken.” De godsdienstleeraar, die een Evangelie predikt, dat met politiek niets te maken heeft, predikt dus ook een Evangelie, dat niets te maken heeft met koop en verkoop, met eerlijkheid en oneerlijkheid, met eenig werkelijk belang van het praktikale leven. Gaan wij hen voorbij met medelijden, schoon niet zonder afkeuring.

Ziet het maatschappelijk leven der menschen - den arbeid, en het resultaat dat tot nog toe verkregen is. Hier lijden door overvloed, dien men niet zelf gewonnen heeft, daar door onverdiend gebrek; hier vernedering door lediggang, daar door bovenmatig, bovenmenschelijk zwoegen. Ziet de gebreken, de misdaden, die voortvloeijen uit den slechten staat van zaken waarin vrij geboren en opgevoed worden. Dit zal niet altoos zoo blijven. Gebreken in ons maatschappelijk mechanisme zijn even goed voor verbetering vatbaar, als een gebrek in een katoen- of korenmolen. De godsdienstleeraar behoort de bouwstoffen gereed te maken voor toekomstige en betere maatschappelijke vormen.’

Uit het bovenstaande blijkt genoegzaam, waarheen de beginselen van Parkers theologie leiden. Het studievak zoowel als het arbeidsveld van den godsdienstleeraar krijgt een aanmerkelijke uitbreiding. In het eerste opzigt echter wordt die uitbreiding gecompenseerd doordien een aanmerkelijk deel theologie, als dood lid, van het ligchaam der godsdienstwetenschap afvalt. Naar Parkers beginselen heeft de godsdienstleeraar zich wat minder op te houden met dogmengeschiedenis, en wat meer met de godsdienstgeschiedenis in haar geheel. Wat minder met kerkgeschiedenis, en wat meer met wereldgeschiedenis; inzonderheid om tot een juist en zooveel mogelijk volledig inzigt te komen van den tegenwoordigen staat van zaken in de wereld. De dorre scholastiek daarentegen en de inhoudlooze dialectiek, die hier en daar nog voor een wezenlijk deel der godgeleerdheid doorgaat, kan hij geheel laten varen, om in plaats daarvan natuurkunde, physiologie en oeconomie te beoefenen. Het laatstgenoemde vak inzonderheid wordt hem aanbevolen; evenwel

niet in de afzondering waarin het door de eigenlijke staathuishoudkundigen behandeld en opgevat wordt, maar als organiek bestanddeel van het geheel der ethische wetenschap. Eindelijk zal de godsdienstleeraar zich nog met de borst moeten toeleggen op de literatuur. Immers hij moet de waarheid putten uit alle bronnen, voornamelijk uit de beste; en daartoe zal men toch wel de hoofdwerken der letterkunde rekenen. Groote vernuften, wijzen en dichters, als Dante, Shakespeare, Cervantes en Goethe, zullen toch wel behooren tot die profeten, die, in buitengewone mate geïnspireerd, de gedachten Gods aan den mensch geopenbaard en waarheid ontdekt hebben. Ja, het wordt zelfs de vraag, of hij, die in alle beschaving en verlichting moet voorgaan en leiden, nog vreemdeling zal mogen zijn op het gebied der schoone kunst, die bloem van alle beschaving; of hij niet ook zal moeten ophouden vreemd te zijn aan de werken van een Rafaël en Rembrand, een Mozart en Beethoven.

Dit zijn dan nagenoeg de omtrekken, waartoe het studievak van den godsdienstleraar, naar Parkers beginselen, wordt uitgezet, en binnen welke de moderne theoloog het: ‘hic Rhodus, hic salta’ zal moeten beproeven. De daaraan evenredige uitbreiding van het arbeidsveld hebben wij uit de bovengenoemde redevoering genoegzaam leeren kennen. Niet langer het bijbelsche: ‘wij zijn niet van deze wereld’, maar het Terentiaansche: ‘homo sum; humani nil a me alienum puto’ is leus en rigtsnoer van den godsdienstleeraar. Parkers eigen praktijk is met deze grondstellingen geheel in overeenstemming geweest; en bij heeft gedurende vijftien jaren zijn werk verrigt in dien omvang en naar die beginselen, die wij van hem vernomen hebben. Zijn tijd, zijn volk, zijn staat, hebben het hem mogelijk gemaakt die beginselen te verwezenlijken. De noodzakelijke voorwaarde daartoe is; vrijheid; maar het is zeker, dat die vrijheid niet enkel van buiten kan komen. Parker heeft de vrijheid, waar zij hem door zijn omgeving en door de publieke opinie geweigerd werd, eenvoudig genomen.

Volgen wij Parker thans bij de toepassing zijner beginselen in het staatkundige en maatschappelijke leven. Op de groote

markt te Boston staat een oud en leelijk gebouw van gelen steen, Faneuil-Hall genoemd, dat door den Bostoner met eerbied en trots wordt beschouwd, en zorgvuldig bewaard in denzelfden staat, waarin het zich honderd jaar geleden bevond. Faneuil Hall is de ‘wieg der vrijheid’; daar werden in de vorige eeuw de bijeenkomsten en beraadslagingen gehouden, die tot de onafbankelijkheid van Amerika geleid hebben; op het plein voor dat gebouw vloeide het eerste burgerbloed; van die plek is de vrijheidsoorlog uitgegaan. Datzelfde gebouw is nog heden de gewone plaats voor politieke meetings; daar heeft menigmaal ook Parker zijne stem doen hooren in den strijd voor regt en vrijheid; menigmaal de burgerij van Boston en de bevolking van Massachusetts aangespoord tot krachtig verzet tegen wetten en besluiten des gouvernements, die hij met de eeuwige geregtigheid en het ware belang der Unie strijdig achtte. Want Parker was geen voorstander van ‘non-resistance.’ De wet des gewetens gold hem meer dan de positieve wet, en hij achtte het niet alleen geoorloofd, maar heilige pligt, om aan wetten als die op de voortvlugtige slaven weerstand te bieden; des noods, en wanneer men tot het uiterste gedreven werd, met geweld. En niet alleen in Faneuil-Hall, ook op zijn kansel in de concertzaal werden dikwijls politieke en sociale onderwerpen door hem ter sprake gebragt. Zijn preeken krijgen daardoor een zeer eigenaardig karakter, en verschillen aanmerkelijk, in toon en inhoud, van hetgeen men gemeenlijk onder dien naam verstaat. Betrekkelijk gering in aantal zijn die preeken van Parker, waarin de algemeene en eeuwige onderwerpen der godsdienst behandeld worden. Meestal zijn het redevoeringen, naar aanleiding van gewigtige gebeurtenissen in het openbare leven, en over die gebeurtenissen zelve gehouden. Zoo vinden wij b.v. een preek ‘over den oorlog’, gehouden in 1846, na den inval in het Mexikaansche grondgebied door de troepen der Unie; een preek over John Quincy Adams, en een dergelijke over Zacharias Taylor, voormalige Presidenten, gehouden kort na hun overlijden; verscheiden preeken over de slavernij, en wat daartoe betrekking heeft. Dikwijls sprak hij ook over zekere maatschappelijke onderwerpen, die in den tegenwoordigen tijd permanent aan de orde van den dag zijn. Zoo vinden wij b.v. een rede over ‘de armoede’; over ‘de noodlijdende klassen te Boston’; over ‘de gevaarlijke klassen in de maatschappij’; over ‘de kooplieden’; over ‘de

volksopvoeding.' De praktische en positieve Amerikaan laat zich bij de behandeling van onderwerpen als de bovengenoemde niet afschepen met oratorie en holle declamatie, die men dan ook bij Parker niet zal vinden. Daarentegen, wanneer zijn onderwerp het vereischt, aarzelt hij volstrekt niet om een aantal statistieke opgaven in zijn preeken in te lasschen. Zijn redevoeringen zijn vol van 'matter of fact'. Zoodoende vormen de preeken van Parker een merkwaardige bijdrage tot de kennis van den politieken en maatschappelijken toestand van zijn land; het zijn documenten voor de geschiedenis van Amerika gedurende de laatste vijf en twintig jaren. Zij geven ons een juister en volledíger inzigt in den staat van zaken, dan alleen officiëele bescheiden en dagbladberigten doen kunnen; zij zijn voor de genoemde periode, wat Demosthenes' redevoeringen voor de geschiedenis der laatste jaren van de Atheensche republiek zijn. Natuurlijk treedt in de redevoeringen van Parker het dusgenaamd 'zalvend element' zeer op den achtergrond, dat anders gewoonlijk geacht wordt tot het eigenlijke wezen der preek te behooren, en dat ook inderdaad alleen geschikt is om het gewonde gemoed te streelen, en het bekommerde en twijfelmoedige hart te sussen en in slaap te wiegen. Parker schijnt zoodanige gemoederen niet onder zijn gehoor gehad te hebben; het schijnt dat hij gesproken heeft tot mannen, die met streelen en sussen niet gediend zijn, maar de feitelijke waarheid kunnen en willen hooren. Dat gebrek aan zalving wordt dan ook ruimschoots vergoed door actualiteit, door klaarheid en beslistheid, die den vinger op de wond legt en het geneesmiddel aanwijst, ja des noods het kranke deel met het mes van den heelmeester aantast.

Het geheele streven van Parker naar maatschappelijke hervorming concentreert zich in zijn strijd tegen de slavernij. Het verhaal van dien strijd vindt men in het reeds genoemde werk van Réville. Daarheen verwijzende, gaan wij dit onderwerp voorbij, om Parker te volgen in zijne werkzaamheid, voor zoover die op andere gebreken in den maatschappelijken toestand gerigt was.

Amerika is bij uitnemendheid het land der proefnemingen. Uitvindingen, ontdekkingen worden ook elders gedaan; denkbeelden, plannen, idéen, worden overal uitgebroeid; maar nergens ter wereld gaat men zoo gemakkelijk en zoo spoedig tot de toepassing en uitvoering over als in Amerika. Zoo ook op

sociaal terrein. Hervormingsplannen, die in de oude wereld enkel in den vorm van systeem en theorie kunnen optreden, zijn in Amerika tot uitvoering gekomen. Hier vindt men het genootschap der Shakers gegrond op een streng, maar geheel vrijwillig celibaat. Daar treedt iemand op, die beweert het eeuwig Evangelie teruggevonden te hebben, waarmeê de engel in de Apocalypse midden door den hemel vloog; hij verkondigt den aanstaanden ondergang der wereld, sticht op dat geloof het genootschap der Mormonen, en eindigt met de invoering der polygamie. Hier vereenigen zich de aanhangers van Pearl Andrews, om op Long-Island in een door hem gestichte kolonie, Modern Times genaamd, de beginselen van het radikaalste individualisme in toepassing te brengen. Daar verbinden zich een aantal personen in het geloof aan een totale hervorming der maatschappij op grond van verandering der diëet; zij onthouden zich van alle dierlijk voedsel; eten enkel vruchten en graanspijzen; drinken water; en genieten in Januarij bij open deuren en ramen, den frisschen luchtstroom. Vreemdheid, ongerijmdheid, tegenstrijdigheid met al het bestaande, is in Amerika geen reden om voor de uitvoering van eenig plan terug te deinzen. Ook is de Amerikaan, als hij eenmaal een idee heeft opgevat, veel te volhardend of te hardnekkig, om de uitvoering, ook bij herhaald mislukken, op te geven. Hij zoekt eerder de fout overal elders dan in het plan zelf, en probeert op nieuw, des noods met eenige wijziging, totdat hij, of met zijn plan hopeloos schipbreuk lijdt, of eenig succes, schijnbaar of wezenlijk, heeft verkregen of afgedwongen.

Die menigvuldige proefnemingen nu tot maatschappelijke hervorming bewijzen althans dat de toestand der maatschappij in Amerika nog op verre na niet bevredigend is. Hervormingsplannen, hoe dwaas ook, wijzen altoos op het een of ander werkelijk gebrek, en leveren een kritiek van het bestaande. Zoo dacht ook Parker, en achtte het zijn voornaamsten pligt om tot verbetering der maatschappij het zijne bij te dragen. Maar Parker was te goed bekend met de geschiedenis des menschdoms en der beschaving, hij overzag te goed het zamenstel des menschelijken levens in zijn geheel, om heil te verwachten van partiëele en eenzijdige hervormingsplannen. De geschiedenis had hem geleerd dat alle vooruitgang zijn aanvang heeft genomen uit nieuwe en oorspronkelijke grondideën, in den geest van enkele hoogbegaafden ontsproten, die met onweêrstaanbare

kracht tot het hart der menschen waren doorgedrongen. Zij had hem tevens geleerd, dat een wezenlijk vruchtbaar idee geen jaren, maar eeuwen behoeft, om in de werkelijke wereld tot zijn volle toepassing te komen, en de overwinning te behalen over het heirleger van hartstogten, belangen en vooroordeelen dat zich daartegen in den weg stelt. Hij wist dat alle maatschappelijke hervorming tot voorwaarde heeft: de hervorming van den mensch zelven, de hervorming van het individu. Alles derhalve wat strekken kan om den mensch te verheffen, zijn inzigten en denkbeelden te verhelderen, zijn kennis uit te breiden, liefde tot regt en waarheid bij hem op te wekken, zijn moreele energie te versterken, vond bij Parker warme sympathie en krachtige medewerking; maar met eenzijdige en ondoordachte hervormingsplannen heeft hij zich nooit opgehouden. Onvermoeid en onverschrokken heeft hij gewezen op de hoofdgebreken die hij in de Amerikaansche maatschappij opmerkte; zoowel van zijn kansel te Boston, als in de lezingen, die hij ieder jaar in de hoofdplaatsen van Massachusetts en van de naastliggende staten plagt te houden; terwijl hij tevens aan zijn gesproken woord door middel der drukpers de meest mogelijke openbaarheid en verbreiding zocht te geven. Twee zaken waren het inzonderheid waarop de aandacht van Parker aanhoudend gevestigd was: de toestand der lagere klassen; en de maatschappelijke positie der vrouw.

Over dit laatste punt heeft Parker zijne denkbeelden uiteengezet in eene rede over ‘the public function of woman.’ De werkkring, zoo redeneert Parker, voor verreweg het meerendeel der vrouwen is in de eerste plaats het huis, de familie; de normale toestand der vrouw is: echtgenoot, moeder, meesteresse des huizes te zijn. Echter zijn er enkele uitzonderingen: er zijn vrouwen, die zich, bij den tegenwoordigen toestand der maatschappij, als echtgenooten en huismoeders niet bevredigd kunnen gevoelen; en er zijn enkele vrouwen die, zelfs in eene volmaakte maatschappij, voor die positie geen roeping zouden hebben. Daarenboven mag de werkzaamheid der vrouw niet binnen den engen kring des huizes beperkt worden; zij bezit krachten en behoeften die op andere wijze bevrediging en toepassing moeten vinden. Eindelijk neemt het aantal ongehuwde vrouwen van dag tot dag toe; en voor velen verloopen er een aantal jaren tusschen het aanvangspunt van den volwassen leeftijd en het tijdstip van het huwelijk. Een verbazend groot quantum

van maatschappelijke kracht gaat verloren, wanneer er aan de ongehuwde vrouw geen geschikte werkkring kan aangewezen worden. Om die reden oordeelt Parker dat aan de vrouw de ruimste gelegenheid en vrijheid moet gegeven worden om hare krachten te ontwikkelen en te gebruiken. Het oogmerk der natuur is: dat het individu, door ontwikkeling van zijn aanleg, tot het volle bezit des levens kome. De vrouw zoowel als de man heeft het regt om in de bereiking van dat oogmerk niet belemmerd te worden. De maatschappij zal er oneindig bij winnen wanneer het de vrouw vergund en gemakkelijk gemaakt wordt om tot zelfstandige en volledige ontwikkeling harer vermogens te geraken. Het arbeidsveld nu, dat door haar met den besten uitslag zou bebouwd worden, wanneer zij slechts door de publieke opinie en door verkeerde inrigtingen niet verhinderd werd, is, volgens Parker, ruim genoeg. Velen zouden zich wijden aan de kunst; velen ook aan de wetenschap; maar van dit laatste houdt het vooroordeel tegen geleerde vrouwen haar terug. Parker schijnt uit ervaring hooge gedachten opgevat te hebben van de bekwaamheid der vrouwen zelfs voor strengere wetenschap. Ten minste, hij verhaalt van een meisje, de dochter van een arme naaister, die den Koran las in het Arabisch; en van een ander, een arbeidersdochter, die Laplace's Mécanique Céleste bestudeerd en begrepen had. Verder zijn er een menigte ligtere en fijnere mechanieke werkzaamheden die door vrouwen kunnen verrigt worden; voorts het ruime veld van onderwijs en opvoeding; eindelijk dat der philanthropie. In de laatstgenoemde vakken nu is het niet vreemd meer vrouwen, en wel in steeds toenemend aantal, werkzaam te zien; maar Parker wil de grenzen van haar arbeidsveld nog veel ruimer uitgezet hebben. De geneeskunst, de regtspraktijk, de theologie en de godsdienstige praktijk moeten voor de vrouw opengesteld worden. Parker vindt er geen het minste bezwaar in om de vrouw te laten optreden als chirurg, geneesheer, advokaat, predikant. Integendeel, hij verwacht daarvan de beste vruchten; bepaaldelijk van de beoefening der theologie door vrouwen. Hij is verzekerd dat het Symbolum Athanasianum nooit door vrouwen zou opgesteld zijn; dat het leerstuk van de verdoemenis der ongedoopte kinderen nooit door vrouwen zou zijn uitgevonden. Nog niet genoeg: ook van de politieke regten en de politieke praktijk mag de vrouw niet worden uitgesloten. ‘Waarom het kiesregt onthouden aan de vrouw; waarom

haar geen stem gegeven in de wetgeving? Zou de “fugitive slave law” ooit door vrouwen gemaakt zijn? Waarom de vrouw uitgesloten van het staatsbestuur? Staatsbestuur is: politieke oeconomie; nationaal huishouden. En is er wel één fatsoenlijke vrouw, die zoo slecht huishoudt als de Vereenigde Staten? Met zooveel omkooping, zooveel bederf, zooveel gekibbel in de huishoudelijke beraadslagingen?’

Om Parker te kenschetsen hebben wij zijne denkbeelden omtrent dit punt eenigzins uitvoerig medegedeeld, zonder verdere bedenkingen omtrent hun juistheid of uitvoerbaarheid. Het ligt voor de hand om het positivisme, vooral wanner het op dit onderwerp wordt toegepast, van zekere hardheid te beschuldigen. De wereld wordt beschouwd als een kolossale fabriek, waarin ieder individu een zeker quantum arbeidskracht representeert. Men vraagt al ligt: moeten nu de vrouwen ook onder die categorie gebragt worden? Is die indirecte werkzaamheid, door invloed, die bij beschaafde volken in ruime mate aan de vrouw wordt toegekend, niet meer overeenkomstig hare natuur? Wanneer zij dien invloed mag en kan uitoefenen, is dan haar eigenlijke kring, die van het huis en de familie, niet voldoende? De vraag is echter niet, wat bij een willekeurig gedachten staat van zaken, voldoende en overeenkomstig hare natuur wezen zou, maar: waartoe de eisch en de strijd des levens, bij den tegenwoordigen en werkelijken staat van zaken, met noodwendigheid leidt. Fair play voor een ieder, ook voor de zwakken, is niet meer dan billijk. Dit in aanmerking genomen, zal men voor een deel de juistheid van Parkers opmerkingen moeten toestemmen. Ook ziet men dat sommige van zijn denkbeelden in Amerika en Engeland, voor een deel ook in Frankrijk en Duitschland, reeds allengskens tot uitvoering komen. Een aantal mechanieke werkzaamheden bij de telegrafie, typografie, het post- en spoorwegwezen gaan meer en meer in de handen der vrouwen over. Chirurgie en geneeskunst beginnen ook al langzamerhand door vrouwen uitgeoefend te worden. De eene stap leidt tot den anderen, en bij verloop van tijd kan nog menig denkbeeld verwezenlijkt worden, dat heden aan menigeen ongerijmd voorkomt.

De kwestie van het proletariaat, pauperisme, en wat daarmeê zamenhangt, werd door Parker geenszins met een paar frasen afgemaakt, maar naauwkeurig bestudeerd en overwogen; inzonderheid voor zoover het zijn eigen stad en staat betrof. Dit kan onder anderen blijken uit een opstel in 1857 door hem ge-

schreven, dat eene volledige statistiek van Massachusetts voor het jaar 1856 behelst. Groot gewigt wordt door Parker gelegd op den physieken toestand, op ligchaamskracht en gezondheid. Hij ijvert tegen ziekte bijkans als tegen onregt en misdaad. ‘Gezondheid is de normale toestand van het menschdom; ziekte is onnatuurlijk. Weinig menschen begrijpen hoeveel wij verliezen door de natuurlijke wet des ligchaams te veronachtzamen; een wet, die een gebod is van den Oneindige; een levend orakel geschreven op den “levenden steen” des ligchaams. Onafzienbaar zijn de kwalen, die de ziekte in haar gevolg met zich sleept. Het minste is nog de ligchaamspijn van den lijder, en de uitwerking van die pijn op zijne omgeving. Vervolgens komen de kosten der genezing, en, last not least, de uitwerkselen der ziekte op de hoogere vermogens van den mensch. Ziekte verzwakt de vermogens van den geest; de geest verliest aan werkzaamheid; de quantiteit van gedachte is minder, de qualiteit slechter. De man van zaken kan niet met voordeel koopen en verkoopen; de timmerman geen ontwerp maken of uitvoeren; het vernuft van den geleerde verdwijnt in de dunne lucht; de naarstige huisvrouw, die voor alles zorgde, zorgt nu enkel voor zich zelf; het moreel vermogen lijdt even veel schade als het intellectueele; het door geelzucht bedorven orgaan ziet niets in zijn natuurlijke kleur. Het geweten van den zieke is evenzeer in de war als zijn appetijt en digestie; hij kan geen juisten blik werpen op de zedelijke verhoudingen. De zieke wordt tegen wil en dank egoïst. Het is de orde der natuur: hij moet zelfzuchtig wezen. Het ligchaam is ziek en wil beter worden; al zijn natuurlijke kracht is op dat ééne oogmerk gerigt: de stoffelijke basis der menschheid moet gered worden. Wanneer het schip op zee door een storm wordt overvallen, wanneer het lek wordt en dreigt te zinken, dan wordt de mast omgehouwen, dan worden ankers en lading over boord geworpen, om den romp en het leven der bemanning te redden. Zoo ook, wanneer de storm der ziekte lang aanhoudt, werpt de natuur bij instinct de geheele kostbare geestelijke lading over boord, die gedurende een lang leven was verzameld. Het oog, welks opslag ontzag inboezemde aan de wereld, verliest zijn glans. Al de hoogere vermogens raken in wanorde. Wat de letterkundige, de geleerde in ziekte schrijft, is even ongezond als hij zelf. De fijngevoelige lezer voelt den polsslag van den auteur in zijn geschriften. Wij proeven de aloë in menige

bittere preek, en nog bitterder gebed die wij hooren. Wij ruiken den opium en den rum in de dusgenoemde literatuur van den hartstogt. Menig somber kerkelijk dogma werd geïnspireerd door een zieke lever en geobstrueerde ingewanden. Zulke dingen worden niet voortgebragt door groote, stoute, krachtige mannen, die vrouw en kinderen thuis hebben, en een hartig genoegen scheppen in spijs en drank; die loopen en springen, schaatsen rijden en zwemmen kunnen, en die een geopend oog hebben voor het viooltje in de lente, en voor de roos in den zomer. Neen, zij zijn het werk van celibataire monniken, en van ziekelijke godsdienstleeraars, die de vunzige lucht inademen van de kloostercel en van het boekvertrek; met koude voeten en heete hoofden, het geheele ligchaam in disorder.'

Parker had door vergelijkend statistisch onderzoeken geleerd, dat de bevolking van Massachusetts in dit opzigt niet vooruit was gegaan. 'Het is een dwergachtig soort menschen, dat tegenwoordig in onze groote steden opgroeit; mannetjes met dunne beenen, beschaamd over hun ligchaam (en niet geheel zonder reden), en toch dat ligchaam door weelderigheid vertroetelend. Vele mannelijke spelen hebben wij, tot onze schade, laten varen. Evenwel was het verleden winter nog een verkwikkelijk gezigt, mannen en vrouwen te zien op het ijs en op schaatsen. Men hecht in Nieuw-Engeland veel te weinig waarde aan gezondheid en ligchaamskracht. In scholen wordt alle nadruk gelegd op de ontwikkeling van den geest; altoos geest; niets dan de geest. Wij vergeten dat God ook het ligchaam gemaakt heeft; en dat, wanneer dit aarden vat een barst krijgt, de geheele geestelijke schat er uit loopt en verloren gaat. Om in het leven wel te slagen is een goed brein en een goed ligchaam vereischte. Het een zonder het ander is weinig waard.'

In een rede over de armoede in 1849 te Boston gehouden heeft Parker zijn denkbeelden uiteengezet omtrent het pauperisme en de middelen om het te bestrijden. Hij onderscheidt toevallige en voortdurende armoede. Verschillende oorzaken, natuurlijke, politieke en sociale, werken te zamen om permanente armoede te weeg te brengen. 'Sommige menschen worden geboren te midden van gebrek, onwetendheid, lediggang, onreinheid, dronkenschap, ondeugd, misdaad; van jongs af aan zijn zij in eene omgeving van laagheid en slechtheid. Zij wor-

den geboren in het IJsland der maatschappij; enkelen onder de poolster zelve van gebrek. Zulke menschen komen in de wereld met een zwakke organisatie, en groeijen op onder de ongunstigste omstandigheden. Daarenboven nemen zij het snelst toe in aantal. De arme heeft aan niets overvloed, dan aan naakte en hongerige kinderen. Eindelijk heeft de arme weinig kans om zich te ontwikkelen en eenige kennis op te doen. Hij is en blijft onverstandig en onwetend. Het gevolg van dit alles is: lediggang, tijdverzuim, gebrek aan zuinigheid en voorzigtigheid; de arme verzuimt de weinig gunstige kansen die zich aanbieden, verkwist het weinige dat hij heeft. De arme is zelden zoo huishoudelijk als de rijke; hij is als een kind, dat de meubelen bederft, zijn kleeren bemorst en scheurt, zijn speelgoed vernielt en verkwanselt, onbekommerd om den dag van morgen. De armen zijn de kinderen der maatschappij. Daar komt eindelijk nog bij de sterke drank, die pest voor den arme. Ik gevoel geen neiging tot dronkenschap; maar als ik altoos ellendig, koud, hongerig was, onbekend met de gevolgen van schending der natuurwet; als ik van jongs af aan de slechtste voorbeelden voor oogen had gehad; als ik in minachting was geweest bij anderen, een walgelijk voorwerp in hunne oogen, in minachting zelfs bij mijzelven; dan kan ik mij zeer wel voorstellen dat een tijdelijke bewusteloosheid en razernij door middel van sterke drank een hoogst welkome zaak zou wezen. Zoo wordt de arme de gemakkelijke prooi van den rumverkooper, die hem geheel en al te gronde rigt. - Met uitzondering van de wetten, die den verkoop van bedwelmende dranken veroorloven, zijn de politieke oorzaken der armoede in Nieuw-Engeland niet noemenswaard. Echter zijn er bij ons sommige sociale oorzaken die medewerken om de armoede te doen voortduren. Ik geloof niet dat wij veel achting hebben voor de menschen, die den ruwen arbeid des levens verrigten; niet veel achting voor dien arbeid zelven. De rijke schaamt er zich over dat hij met zijn handenarbeid den grondslag van zijn fortuin gelegd heeft, of, als hij zelf er zich niet over schaamt, dan doen het zijn kinderen.’

Om de armoede weg te nemen moeten de oorzaken der armoede weggenomen worden. Parker gelooft niet dat dit anders geschieden kan dan door een totale maatschappelijke omwenteling. Maar hij gelooft evenmin dat die omwenteling op eenmaal en op machinale wijs zal plaats grijpen. ‘Wij bevinden

ons midden in een sociale omwenteling zonder het te weten. Allerwege ontstaan maatschappijen, met wier bijzondere leerstellingen ik mij wel is waar niet vereenigen kan, maar in wier bestaan ik mij toch verheug, en voor wier oogmerken en verwachtingen ik sympathie koester. Zij wijzen de gebreken, van den tegenwoordigen toestand aan, en dat is al iets. Zij stellen een methode voor om die gebreken weg te nemen. Ik geloof niet dat die methode afdoende is; maar het menschdom moet waarschijnlijk een aantal proefnemingen doen om eindelijk de regte methode te vinden. Ik voor mij houd het niet voor mogelijk om reeds in de eerstvolgende geslachten de armoede weg te nemen. Ik denk dat dit kwaad nog wel een paar eeuwen zal aanhouden. Even als de sneeuw moet zij langzamerhand wegsmelten door een algemeene warmte-verheffing in de atmosfeer; maar in de donkere en koude plaatsen der maatschappij zal zij nog lang stand houden. Echter is het mijn overtuiging dat zij eenmaal zal verdwijnen; en dat een mensch, die zijn bestaan op aarde niet kan vinden, een onmogelijkheid wezen zal.' Bepaaldelijk voor Boston stelt Parker dan nog eenige maatregelen voor, waardoor het aldaar heerschende pauperisme voor het tegenwoordige ten minste eenigermate verzacht zou kunnen worden.

Op zoodanige wijs plagt Parker te spreken, wanneer hij op den kansel onderwerpen van maatschappelijk belang ter sprake bragt. Om ons echter een meer volledig denkbeeld van zijne werkzaamheid te vormen, moeten wij hem hooren spreken in een politieke meeting. Wij zijn in Faneuil-Hall, op den avond van den 4^{den} Febr. 1847. De Vereenigde Staten zijn in oorlog met Mexiko. Die oorlog is een gevolg van de aanhechting van Texas, en die aanhechting is voornamelijk het werk van de slavenhoudende staten. Texas ligt namelijk bezuiden de 36° 30' noorder breedte; bezuiden de zoogenaamde 'Mason en Dixon's line,' die bij het Missouri-compromis in 1820 als grenslijn was vastgesteld, binnen welke slaven gehouden mogten worden. De aanhechting van Texas vermeerderde den invloed der slavenhoudende staten bij het congres, en elke vergrooting van het Texaansche grondgebied was regtstreeks in hun belang. Nu was Texas, reeds vóór de aanhechting, in geschil met Mexiko nopens het land ten oosten van den Rio Grande. Bij de aanhechting werd dit een geschil tusschen Mexiko en de Unie; en een armee der Vereenigde Staten rukte

het betwiste grondgebied binnen. De armee sloeg haar kamp op bij de Mexikaansche stad Matamoras. Er had een schermutseling plaats tusschen een aantal Mexikanen en een ruiter-afdeeling van de Amerikaansche armee. Het congres verklaarde den oorlog. Dit geschiedde in Mei 1846, onder het presidentschap van Mr. Polk. Sedert was de oorlog gevoerd ten nadeele van Mexico, maar niet zonder groote kosten aan geld en manschappen voor de Vereenigde Staten. Ten laatste was er door den President een voorstel ingediend om, ter verdere bestrijding der oorlogskosten, een belasting op de thee en koffij te leggen. Het is dit voorstel dat thans in Faneuil-Hall wordt besproken. Het gaat in deze meeting woelig toe. Een aantal mannen, die onlangs als vrijwilligers voorden Mexikaanschen oorlog dienst hebben genomen, zijn, gewapend, in de zaal aanwezig. Zij maken rumoer, stampen met hunne geweren, geven zich alle moeite om de sprekers, die tegen den oorlog zijn, verschrikt te maken en tot zwijgen te brengen. Parker treedt op de tribune, een bekend abolitionist, een verklaard tegenstander van al wat in de laatste jaren in het belang der slavenstaten is geschied, een verklaard tegenstander inzonderheid van dien geheelen Mexikaanschen oorlog. Bij zijn optreden vermeerdert het rumoer, het gestamp met de geweerkolven, het ratelen der bajonetten. Eindelijk wordt de rust eenigermate hersteld, en Parker begint aldus:

‘Mijnheer de President, - wij zijn hier gekomen om te beraadslagen voor de eer van het land. De eer en waardigheid van de Vereenigde Staten zijn in gevaar. Ik bemin mijn land en de eer van mijn land. Zij is mij even dierbaar als mijn eigene. Ik heb meer woelige bijeenkomsten in Faneuil-Hall bijgewoond, en laat mij niet ligt in de war brengen door volksrumoer. Maar ik heb nog nooit een bende soldaten gezien, die de majesteit van het volk, dat vergadert om over zijn eigen zaken te beraadslagen, in ontzag trachten te houden. Het is waar, de vergaderingen van het volk van Boston zijn in vroeger tijd door soldaten uiteengedreven, namelijk door Britsche bajonetten; maar nooit weêr sedert den moord te Boston op den 5^{den} Maart 1770! Onze voorouders haatten een staand leger. Hier hebben wij er een dat pas staat, en ziet de gevolgen! Hier zijn soldaten met bajonetten om de majesteit van het volk in ontzag te houden. Verleden maandag avond kwamen zij in onze zaal, de huurtroepen van President Polk, om een bijeen-

komst van eerlijke lieden in de war te brengen. Hier zijn zij weer, en gewapend!

Wij zijn in oorlog; de teekenen van den oorlog zien wij hier in Boston. Mannen, die noodig zijn om boomen te hakken, en eerlijke dienst aan de maatschappij te bewijzen, marcheren langs uw straten. Zij leeren menschen te dooden, menschen die ons noch hun kwaad gedaan hebben. Het is een lage, een schandelijke oorlog, waarin wij gewikkeld zijn. Het is een groote jongen, die met een kleinen jongen vecht; met een kleinen jongen, die bovendien zwak en ziek is. Nog meer, de kleine jongen is in zijn regt, en de groote in het ongelijk. De groote jongen vertelt deftige leugens, om zich een schijn van regt te geven. De voorstanders van den oorlog zeggen: Mexiko heeft een inval gedaan in ons grondgebied. Toont men aan dat wij den inval in het Mexikaansche grondgebied gedaan hebben, dan heet het: ja, maar Mexiko is ons geld schuldig. Waarom niet liever regtuit gezegd: Mexiko heeft land, en wij verlangen dat te stelen.'

Parker toont verder aan, dat Massachusetts zich reeds vroeger met meer nadruk tegen de besluiten van het congres had moeten verklaren. Daarvoor was gelegenheid toen de aanhechting van Texas bij het congres aanhangig was. Andermaal was er gelegenheid, toen de oorlog verklaard was, en President Polk de oproeping van 50,000 vrijwilligers voorstelde. 'Toen was het tijd voor Massachusetts om op te staan in den geest van 1776, en te zeggen: wij, van Cape Ann tot Williamstown, zenden geen enkelen vrijwilliger. Toen was het tijd voor onzen gouverneur om te zeggen: geen vrijwilligers voor dezen oorlog. Toen was het tijd voor onze kooplieden om te zeggen: geen schip, geen dollar voor dezen oorlog; voor onze fabrikanten om te zeggen: geen kanon, geen sabel, geen ton buskruid voor dezen oorlog; voor alle burgers om te zeggen: dit is een oorlog voor de uitbreiding der slavernij, een lage en schandelijke oorlog; een oorlog tegen de hoogste belangen van het menschdom. Als het God behaagt, willen wij duizendmaal sterven; maar nooit zullen wij de sabel trekken voor dezen oorlog.'

Hier werd Parkers rede afgebroken door tumult en geschreeuw: gooi hem van de tribune! - Hij ging voort: 'Gooi hem van de tribune! wat zou dat helpen? Wat zoudt gij dan doen als gij hem van de tribune gegooid had?' - Nieuw geschreeuw: u de zaal uitgooijen. - Hij hernam: 'En wat zou

dat helpen? Dat zou de schande van dezen oorlog niet uitwisschen; dat zou hem geen zier minder gemeen maken.'

Parker toont verder aan dat er thans een derde gelegenheid gekomen is voor Massachusetts om te handelen, om zich met nadruk te verklaren tegen de voorgestelde belasting. Dan vervolgt hij: 'Ik meen dat er voor de vrijwilligers eenige reden van verontschuldiging is. Ik laak hen, voor zoover sommigen van hen zeer wel weten waar zij in betrokken zijn. Ik heb echter ook medelijden met hen, want men heeft mij verteld dat de meesten geringe en onwetende lieden zijn, en sommigen dronkaards en brutaal. Uit het rumoer dat zij hier van avond maken met de wapens in de hand, zou ik opmaken, dat het waar is wat men mij verteld heeft. Ik zeg: ik heb medelijden met hen. Het zijn mijn broeders, des te meer broeders, omdat zij gering en misleid zijn. Indien zij zoo behoeftig zijn dat zij door armoede zijn gedwongen om dienst te nemen, dan vooral heb ik medelijden met hen. Mijn blaam is voor de mannen, die den gemeenen soldaat misleid hebben; voor de kapiteins en kolonels, die met het minste deel van de moeite, met het grootste deel van de soldij, en met het geheel van de "glorie" zullen gaan strijken. Mijn blaam is voor de mannen, die den oorlog begonnen hebben, voor de mannen die er geld meê verdienen, voor de groote partijgangers van het land. Heeft Mr. Webster, op de straten van Philadelphia, de vrijwilligers, misleide en bedrogene jonge lieden, niet aangespoord om heen te gaan, en de sterren van ons land omhoog te houden?' - Verscheidene stemmen roepen: daar heeft hij wél aan gedaan. - Parker vervolgt: 'Neen; hij had moeten zeggen: de strepen van ons land; want ieder vrijwilliger in dezen schandelijken oorlog is een streep op den rug van de natie.'

Bij deze toespeling op de sterren en strepen van de Amerikaansche vlag (stars and stripes; het laatste woord met den dubbelen zin van streep en striem of zweepslag) steeg het rumoer ten toppunt. Luid geschreeuw van: weg met hem; de zaal uit, doodt hem! - Parker hield stand en vervolgde: 'De zaal uit! Gij zult hem de zaal niet uit krijgen. Doodt hem! Ik ga straks ongewapend en onvergezeld naar huis, en niemand van u zal een haar van mijn hoofd krenken.'

Parker dringt nog eens aan op krachtig verzet tegen de voorgestelde belasting, en besluit zijn rede met de volgende woorden: 'Ik weet dat mijn stem maar een zwakke stem is

in Massachusetts. Mijn positie is niet zoo hoog, dat ik neêr kan zien op de menigte om haar ontzag in te boezemen; ik heb geen achtergrond van politieke reputatie die weerklank kan geven aan mijn woorden. Ik ben maar een gering en eenvoudig man; maar ik heb een achtergrond van waarheid om mij te steunen, en de eeuwige geregtigheid welft zich over mijn hoofd. Om uwentwille zou ik wenschen dat mijn stem was als de stem der zee; dat mijn rede gelijk was aan den bruischenden springvloed van den oceaan; dan zou zij al dat drijvend vuil, dat staatslieden bijeen hebben gehoopt, wegspoelen gelijk de golfslag der zee de kust glad en schoon spoelt. Maar zwak als ik ben, laat ik u bidden, medeburgers van Boston, mannen en broeders, om voorwaarts te treden en te protesteren tegen dezen oorlog, en tegen het oogmerk waarmeê hij gevoerd wordt. Laat uw land niet langer onder den doem der slavernij, die zich al verder en verder uitbreidt, den arm der natie verlammend, en het hart der natie verdervend. Laat uwe faam en nagedachtenis niet schandelijk worden onder de volken, omdat gij menschen gevreesd, omdat gij het gouvernement gevreesd hebt; omdat gij behagen hebt gehad in geld door misdaad gewonnen, land in oorlog geplunderd, grenzen in onregt uitgezet; omdat gij uw land hebt helpen vernederen door het onregt te verdedigen dat het dorst plegen; omdat gij slavernij en een vrijbuitersoorlog hooger hebt geacht dan de eeuwige geregtigheid. Indien mijn raad zwak en verkeerd is, volgt er dan een die beter en krachtiger is. Ik spreek tot mannen; overweegt mijne woorden, en handelt dan als mannen.’

Thans moeten wij Parker nog uit een ander oogpunt beschouwen. Tot dusver hebben wij hem leeren kennen als een man van de daad; als iemand, die met moed en beslistheid zijn eigen standpunt inneemt te midden van de godsdienstige en politieke partijen zijns tijds; die mede oordeelt, mede spreekt, mede handelt bij elke belangrijke gebeurtenis van den dag; die, waar gestreden moet worden, zonder aarzelen in de voorste rangen treedt ter verdediging van de zaak waaraan hij zijn leven heeft gewijd. Maar diezelfde man wist ook zijn geest terug te trekken uit het gewoel en den strijd van het oogen-

blik. Hij wist zich te verheffen boven de verwarde en donkere verschijnselen van den dag, om van hooger standpunt met omvattenden blik de wezenlijke en blijvende trekken van het wereldbeeld te onderscheiden, vast te houden en tot een geheel te vereenigen. Zoodanig vertoont hij zich aan ons voornamelijk in twee ‘lectures,’ herhaaldelijk en op verschillende plaatsen door hem voorgedragen; de eene: over de politieke bestemming van Amerika; de andere: over de plaats die de man van wetenschap, de geleerde, de letterkundige in de Amerikaansche maatschappij inneemt, over de taak en den pligt die hem aldaar zijn aangewezen. In deze stukken verlaat Parker het strijdperk, en verheft zich tot de reine hoogte waaruit de wijze met kalmen blik het wereldtooneel overziet; hier vinden wij gelegenheid om hem in al de klaarheid en den omvang van zijn geest te leeren kennen. Wij aarzelen dan ook niet om den hoofdinhoud van die redevoeringen, waarin Amerika door Parker zelven geteekend wordt, hier mede te deelen; wij bereiken zoodoende regtstreeks ons doel: een voorstelling te geven van Parker en van de omgeving waarin hij zich bewoog.

Elk volk, zegt Parker, heeft zijn eigenaardig karakter, zijn bijzondere bestemming in de groote huishouding der wereld: elk volk bestaat om een zeker grondidee te ontwikkelen en te beligchamen. Dat idee, dat karakter vertoont zich echter niet altoos met reine en duidelijke trekken; die bestemming wordt in den loop der eeuwen niet langs den kortsten weg bereikt. Hinderpalen van allerlei aard stellen zich in den weg; omstandigheden van allerlei aard wijzigen het karakter des volks. De koers leidt wel is waar naar een bepaald punt; maar het schip wordt gedwongen te laveren, snel of langzaam, met veel of weinig zeil te varen, al naar dat wind en stroom vereischen.

‘Het eigenaardige kenmerk van het Amerikaansche volk is: liefde voor de individuëele vrijheid; voor de regten van den mensch. De taak van Amerika is: de regten van den mensch te organiseren; een taak die tot dusver in de geschiedenis nog niet op groote schaal en voor een geheele natie ondernomen was. De geschiedenis toont: organisatie van regten voor bijzondere standen of corporatiën; voor edelen, geestelijken, vorstelijke geslachten; een van hare zekerste uitspraken scheen tot nog toe te zijn: een gemeenebest op groote schaal is een onmogelijkheid. De taak van Amerika is: die uitspraak te weêrleggen, door in geheel haar nationaal leven de regten te

organiseren van den mensch als zoodanig; regten die niet conventioneel en traditioneel, maar gegrond zijn in de natuur van den mensch zelven.

Dat hoofdkarakter des volles nu openbaart zich in een aantal bijzondere trekken, maar gaat tevens gepaard met andere eigenaardigheden, die daarmeê in geen noodzakelijk verband staan; die integendeel de wezenlijke trekken van onzen volksaard tijdelijk kunnen verduisteren en onkenbaar maken. Vandaar een aantal verschijnselen in onze geschiedenis en in onze maatschappij die in tegenspraak zijn met ons eigenlijk karakter; vandaar dat de baan waarlangs wij ons bewegen ter vervulling van onze taak, evenveel kronkelingen maakt als de Rio Grande.

In overeenstemming met ons hoofdkarakter vinden wij in de eerste plaats bij den Amerikaan: minachting van alle gezag. Elke zaak moet reden geven van haar bestaan. Wij laten ons niet commanderen, behalve door hen die wij verkiezen te gehoorzamen. Zegt iemand: ‘gij zult, of: gij zult niet:’ dan vragen wij aanstonds: ‘waar komt ge vandaan?’ Vandaar schijnbare oneerbiedigheid. Wij stellen ons niet tevreden met antecedenten; wij willen iets dat aan elk antecedent voorafgaat; het antecedent moet ons zijn reden weten te geven. ‘Onze voorouders deden dus,’ zegt iemand. ‘Wat zou dat?’ is ons antwoord. ‘Waren onze voorouders reuzen? Volwassen knapen, anders niet; en wij zijn niet alleen langer dan zij, maar staan nog bovendien op hun schouders en zien eens zoo ver. Mijn waarde Heer Wijshoofd, de ouden zijn wij zelf, en wij hebben al meer vergeten dan al onze voorouders geweten hebben. Hun wijsheid willen wij gaarne aannemen en er God voor danken; hun gezag niet, dat weten wij wel beter; en van hun nonsens geen enkel woord, 't Is heel goed dat zij geleefd hebben, en nog beter dat zij gestorven zijn. Laten zij fatsoenlijk begraven blijven, zoo als regtschapen dooden betaamt.’

Wij stellen ons niet tevreden met traditie. Een Amerikaansch geleerde heeft geen folianten in zijn boekerij. De philoloog ontrolt zijn codex, die achttien eeuwen in de asch van Herculanum begraven heeft gelegen, ontcijfert zijne fossiele wijsheid, en vertelt ons wat groote mannen voor tweeduizend jaar gedacht hebben. ‘Waartoe ons dat verteld?’ is het antwoord op die geleerdheid. ‘Wat heeft Pythagoras te maken met de katoenprijzen? Gij zijt ongetwijfeld een geleerd man, en kunt

zeker de hieroglyphen van Egypte lezen; gij weet zoo veel van de Pharao's, dat het jammer is dat gij niet in hun tijd geleefd hebt, dan hadt gij nog ergens goed voor kunnen wezen; maar voor onze zaken zijt gij te ouderwetsch, en kunt wel terugkeeren naar uw stof.'

Maar wij laten ons ook niet onderwijzen of waarschuwen door het voorbeeld van vroegere staten. Toont ons de geschiedenis dat de slavernij het verderf van Athene en de ondergang van Rome geweest is; die les is voor ons verloren. 'Wij zijn geen Atheners; wij zijn goddank geen heidensche Romeinen, maar vrije republikeinen en Amerikaansche Christenen. Wij leven in de negentiende eeuw, en al heeft de slavernij toen en daar zoo veel kwaad gedaan, wij weten er geld meê te verdienen; twaalf honderd millioen dollars; Mr. Clay heeft ze geteld.'

Evenmin laten wij ons leiden of onderrigten door het voorbeeld van tijdgenooten. Men moet ons niet komen vertellen dat Holland en Pruissen vóór ons al iets van volksonderwijs geweten hebben, en dat wij wél zouden doen met het goede van hen over te nemen. 'Neen,' roept de vaderlandslievende schoolmeester, 'niet waar; onze scholen zijn de beste van de wereld! Maar al was het ook niet zoo, dan is het nog niet patriotsch om dat te zeggen; dat geeft maar steun en genoegen aan den vijand.' Bij dien onwil echter om van andere volken te leeren, zijn wij inconsequent genoeg om hun fouten en dwaasheden slaafs na te volgen. Even als alle parvenu's geven wij ons moeite om aristocratische manieren aan te nemen. Wij apen uitheemsche dwaasheden na, in de hoop dat vreemdelingen, die ons komen bezoeken, zich over ons verbazen zullen - wat dan trouwens ook gebeurt. Jonathan is even ijdel als verwaand; hij verlangt dat de vreemdeling alles goed bij hem zal vinden, of ten minste verstomd zal staan over het schouwspel dat wij opleveren van het 'meest vrije en meest verlichte volk der wereld;' zegt nu de vreemdeling, dat wij ongemanierd, ruw en boersch zijn; dat wij tabak kaauwen, en dergelijke - dan is Jonathan beleedigd, dan is zijn gevoel gekwetst.

Onze afschrik van gezag gaat zoo ver, dat wij in 't geheel niet van oude dingen houden; vandaar dat wij altoos aan 't veranderen zijn. Ons huis, ons boek, onze kerk zelfs moeten nieuw zijn. Dus kiezen wij materiaal dat spoedig slijt; ofschoon het altoos nog langer duurt dan ons geduld. Het houten huis is een gepast zinnebeeld van dezen karaktertrek. Onze denkwijze

is: ‘alle oude dingen zijn al overoud; en van de nieuwe dingen is er geen nieuw genoeg.’ Alle instellingen moeten ons rekenschap geven van hun regt van bestaan. Wij vragen: wat regt van bestaan heeft het gouvernement? Met welk regt moet de stem van de meerderheid gelden? Wat regt van bestaan hebben de kerken? Met welk regt maken zij geloofsbelijdenissen? Een slimme Jesuïet sprak te Rome tot een Amerikaan, een protestant: ‘de ceremoniën, de gebruiken, de leerstellingen der katholieke kerk gaan terug tot de tweede eeuw, die onmiddellijk op de Apostelen volgt.’ ‘Ongetwijfeld’, zei de Amerikaan, die ook de kerkvaders gelezen had, ‘ongetwijfeld gaan zij terug tot de eeuw der Apostelen zelve; maar dat bewijst niets, want in de eerste eeuw waren er even groote dwazen als in de laatste. Een dwaas of een dwaasheid wordt er geen zier beter om, dat het een oude dwaasheid en een oude dwaas is. Op mijn woord, er zijn tegenwoordig al dwazen genoeg. Wees zoo goed en geef u geen moeite om hun Apostolische successie te bewijzen.’

Zoodoende krijgt de Amerikaansche geest een rationalistische, een wijsgeerige rigting. Wij zoeken het oorspronkelijke feit, het eerste beginsel, het algemeene idee. Wij willen eerst het feit kennen, dan de wet van het feit, dan de reden van de wet. Een kenteeken van die rigting ligt reeds in den titel van onze hedendaagsche boeken: het zijn niet meer verhandelingen over het oog, het oor, den slaap, enz.; onze werken handelen over de ‘philosofie’ van het gezigt, van het geluid, van den slaap. Wij hebben wijsgeerige lezingen, die gehouden worden voor menschen van geringe beschaving; lezingen, waarover onze voorouders zich zouden verbaasd hebben, daar zij het er voor hielden, dat een schoenmaker niet verder moest gaan dan zijn leest, zelfs niet om de philosofie van zijn handwerk te zoeken. Zelfs op de kansels wordt al gesproken over de philosofie van de godsdienst. Bij alle secten, van de Episcopalen tot de Kwakers, vindt men een philosofische partij, die meer en meer het overwigt krijgt over de partij, die zich wenscht te houden aan het antecedent, het gebruik, de traditie. Van dag tot dag neemt de neiging toe om alles te laten vallen wat alleen op overlevering en hooren zeggen rust; om alleen die feiten vast te houden, die den toets van het kritisch onderzoek kunnen doorstaan, en die leerstukken, die hun waarborg vinden in het geweten van den mensch van heden en van hier. Doctoren

in de godgeleerdheid breken het geloof af, dat zij zelve vroeger hebben gepredikt.

Een andere eigenaardigheid van den Amerikaan is: intensiteit van leven en streven. Zij openbaart zich in ons doen en spreken; in de ‘revivals’ van de strengere godsdienst-secten; in onze bespiegelingen; in onze handelsondernemingen. Wij overdrijven al wat wij doen. Wij zijn altoos vol van hoop; geen volk overtreft ons in adspiratie. Wij hebben dit kenmerk van het genie: wij zijn ontevreden met de werken die wij voltooid hebben. Ons nationaal idee reikt verder dan de werkelijkheid, verder dan onze ervaring, verder dan alle ervaring. Wij hebben onze politieke loopbaan begonnen met alle geschiedenis te tarten; want deze sprak: een republiek op groote schaal kan niet bestaan. Uit onzen vooruitgang is sedert gebleken, dat wij teregt geweigerd hebben ons te laten beperken door het verleden. Onze politiek is ideaal, niet empirisch. De geschiedenis kon de ‘declaration of independence’ niet wettigen; maar Amerika ging verder dan alle geschiedenis, en deed een beroep op de menschelijke natuur.

Deze karaktertrek maakt ons ondernemend, moedig en krachtig. Hij kan, die denkt dat hij kan. Wij zijn vaardig tot alles; wij achten ons bestand tegen alles. De jongeling is overijld, want hij hoopt veel, en herinnert zich weinig; hij is prikkelbaar en actief; verandering van arbeid is zijn rust; hij is vurig en luidruchtig, sanguinisch en onbevreesd; hij bezit den moed die uit warm bloed en onbekendheid met het gevaar voortspruit; hij weet nog niet in welk een harde, taaije, zure, oude wereld hij geboren is. Wij zijn een volk van jonge lieden. Onze begeerten zijn grenzenloos; maar niet minder onze hoop. Niet tevreden met het halve vasteland, verlangen wij ook de andere helft. Wij hebben Texas in Noord-Mexiko geannexeerd; thans grijpen wij naar Cuba en Centraal-Amerika; en wij spreken van een spoorweg naar de Zuidzee, als van een kleinigheid. Wat wij als natie verrigt hebben is zeker de moeite waard; maar onze hoop en beloften gaan nog veel verder. Echter heeft die zelfde karaktertrek ook haar schaduwzijde. Bij de goede eigenschappen der jeugd hebben wij tevens hare overhaasting en oppervlakkigheid. Zelden wordt ons werk goed gedaan. In engelsch fabrikaat vindt men een zekere degelijkheid van bewerking; in het fransche: smaak en verfijning. Het onze mist beide kenmerken. Men zegt dat Amerika de meeste machines uitvindt,

maar dat Engeland ze het best vervaardigt. Wij missen het flegmatieke geduld van oude natiën. Wij hebben altoos haast: 's morgens, 's middags en 's avonds. Wij zijn ongeduldig bij den arbeid, en begeerig naar het resultaat. Wij vergeten dat een goede methode langs den kortsten weg het doel bereikt; en dat hij die van te voren vaststelt waarheên en langs welken weg hij reizen wil, er eerder komt, dan hij die dit onderweg ter loops in orde brengt.

Een ander nadeel: wij zijn zóó ingespannen tot ons werk, dat wij geen tijd over hebben tot uitspanning en vrolijkheid. Wij hebben maar een of twee feesten in het jaar; en zelfs dan nog zijn wij ernstig en reformatorisch. Een franschman zeide eens, dat men in Amerika slechts twee amusementen had: theologie voor de vrouwen, en politiek voor de mannen; preken en stemmen. Als dat waar is, dan kan het dienen ter veklaring van het feit, dat de mannen meestal hun theologie overnemen van hunne vrouwen, en de vrouwen haar politiek van hare mannen. Geen natie heeft ooit de proef genomen om met zoo weinig amusement te leven. Ons ontbreekt de tijd om te spelen, en wij missen zoodoende een groot deel van de poëzy des levens. Altoos werk en nooit spel maakt niet altoos stompe en saaije knapen; maar het maakt gemeenlijk harde en ruwe mannen.

Wij kenmerken ons eindelijk door een buitensporige liefde voor stoffelijke dingen. In zekeren zin is het zeker goed om aan het nuttige de voorkeur te geven boven het schoone. Het zou slechte huishoudkunde en nog slechter smaak wezen, om schilders, beeldhouwers en componisten te hebben, voordat er behoorlijk voorzien is in de stoffelijke behoeften des levens. Maar onze fout is dat wij de bekoorlijkheid des levens al te veel in louter stoffelijke dingen plaatsen; in huizen, landen, welbereide tafels, fraai huisraad; en niet genoeg in den mensch zelven, in deugd, wijsheid, vernuft, grootmoedigheid en een edel leven. Het huishouden van een Shakespeare, een Milton, een Franklin had maar één ding om op te roemen: den heer des huizes. Een rijk en vulgair man reed in zijn nieuwe koets met vier paarden door de hoofdstraten van eene stad in Nieuw Engeland. ‘Welk een prettig gevoel moet gij hebben in uw nieuwe koets met het vierspan’, zeî een vriend tot hem, die het nog niet zoo ver gebragt had. ‘Zoo prettig’, was het antwoord, ‘als een tor in een gouden snuifdoos.’ Niet

allen van zijn soort spreken met zooveel oordeel des onderscheids van zich zelve. - Dit practische materialisme is een groot ongeluk voor ons. Een groot man verkoopt zich zelf voor een som gelds, en men houdt dat voor ‘een goede operatie.’ Een man van aanzien weidde uit in den lof van zeker schilder, en besloot aldus: ‘Kortom, hij heeft met zijn schilderstukken twintig duizend dollars verdiend.’ Vrij wat meer dan Rafaël, Michel Angelo en da Vinci te zamen genomen, had men kunnen antwoorden. Maar het is veel gemakkelijker om dollars te tellen dan om artistieke bekwaamheid te wegen.

Men zou kunnen zeggen dat dezelfde fout bij alle andere natiën gevonden wordt. De zaak staat echter niet gelijk. Bij andere natiën worden de dingen boven den mensch gesteld; en daarom is een materialisme dat aan de accidenten van den mensch, aan rang, rijkdom, geboorte en dergelijke, boven den mensch zelven de voorkeur geeft, niet in tegenspraak met het heerschende idee in Engeland of in Oostenrijk. Maar in Amerika bestaat die tegenspraak; dat materialisme is strijdig met het idee waarop geheel onze nationaliteit rust: de regten van den mensch. Daarenboven bestaat er bij andere beschaafde volken een klasse van menschen, die van erfelijken rijkdom leven, maar die hun leven wijden aan politiek, kunst, wetenschap, letteren, en zich zoodoende verheffen boven de bloot stoffelijke weelde waarin zij leven. Zij vormen een brandpunt van hoogere en fijnere beschaving, die zich vandaar over het geheele volk verspreidt; zij pleiten zoodoende hun land vrij van het verwijt van vulgair materialisme. Maar in Amerika bestaat zulk een klasse niet. Jonge lieden van vermogen wenden zich zelden tot iets edels; zij maken hun talenten tot goud, en hun goud tot huisraad, fijne wijnen en dergelijke; zij weten niet wat zij anders met zich zelve en met hun rijkdom zullen aanvangen.

Intusschen copiëeren wij de fouten van de feudale aristocratie, en maken daardoor onze vulgariteit zooveel te meer belagchelijk. Wij zijn trotsch op rijkdom, die niets anders is dan opeengestapelde arbeid; en schamen ons tevens den arbeid, die niets anders is dan wordende rijkdom. Bij al ons snoeven op democratie is toch de arbeid te Boston minder in eer dan te Berlijn en te Leipzig. Wij geven ons weinig moeite om den toestand te verbeteren, en de manieren en zeden te veredelen van diegenen die den ruwen arbeid der maatschappij verrigten. Wij houden het er niet voor dat elke positie in de maatschappij

even eervol is wanneer zij met eere bekleed wordt; wij toonen weinig begeerte om de lasten des levens voor allen gelijk te maken, zoodat er geen gedegradeerde klassen meer zijn; geen menschen op wie de vloek ligt van overmaat van arbeid, en omgekeerd, geen menschen die zich onteeren door lediggang. Bij ons is vrijheid een feit, maar gelijkheid een woord, en aan broederschap wordt nog niet gedacht.'

Groote deugden en even groote gebreken, dus concludeert Parker, vertoonen zich tot dusver in het leven van het Amerikaansche volk. Hij koestert het vaste vertrouwen dat die gebreken meer en meer uit den weg geruimd zullen worden, wanneer maar eerst de voornaamste hinderpaal van wezenlijken vooruitgang, de slavernij, opgeheven is. Is dit groote kwaad weggeruimd, dan zal Amerika met vernieuwde kracht voortschrijden op de baan die haar is aangewezen; voortarbeiden aan hare taak: de organisatie van de regten van den mensch. Het Amerikaansche idee zal zich meer en meer in geheel het maatschappelijk leven verwezenlijken; een staat, een kunst, een literatuur, een systeem van opvoeding, eene kerk zal verrijzen, zoo als tot dusver in de geschiedenis nog niet aanschouwd is. Had Parker nog slechts weinige jaren langer mogen leven, dan had hij ten minste een voornaam deel van zijn edelmoedige verwachtingen, de opheffing der slavernij, vervuld gezien.

Wij wenden ons thans tot Parkers beschouwing van de Amerikaansche literatuur, die hij in zijne redevoering: 'the position and duties of the American scholar' heeft neêrgelegd. Hij gaat uit van de grondstelling dat menschen van hoogere beschaving die verwerven ten koste der overige maatschappij. Jaren tijds worden hun gegund en door hen besteed voor hun eigen ontwikkeling, zonder dadelijke vruchten voor de maatschappij, terwijl anderen zwoegen om door hun arbeid het maatschappelijk kapitaal te vermeerderen. Zoo doende contraheert de geleerde, de man van wetenschap en van letteren, een schuld tegenover de maatschappij, die hij, wanneer hij zijn pligt verstaat, zal zoeken te betalen. Hij is aan de maatschappij zijn opvoeding verschuldigd; hij moet voor de ontvangene dienst een wederdienst bewijzen. Hij betaalt zijn schuld wanneer hij het eigenlijke werk van den geleerde verrigt. Hij moet meer doen dan enkel de routine volgen van zijn professie als geneesheer, godsdienstleeraar of regtsgeleerde. Zijn eigenlijk werk is om op te treden als vertegenwoordiger en handhaver van de

hoogere belangen des menschdoms, van waarheid, geregtigheid en schoonheid. In Amerika nu zijn aan de positie van den geleerde eigenaardige voordeelen verbonden. Behalve de natuurlijke aristocratie van vernuft, talent, bekwaamheid en kennis bestaat er in andere landen nog een conventioneele en permanente aristocratie, gegrondvest op geboorte of erfelijken rijkdom. Hare leden monopoliseren de eerste plaatsen in de maatschappij, en zijn sterk door positie, zoo al niet van natuur. Deze klasse beperkt de magt van de klasse der geleerden. Maar in Amerika is dat niet het geval. Wie geboren wordt, is wel geboren; en wie geboren wordt met een rijken en krachtigen aanleg, is edel geboren. De renbaan staat open voor allen die loopen kunnen en hun krachten willen bepr oeven.

Daarenboven bestaat er elders een groote afstand tusschen de klasse der geleerden en het volk. Duitschland heeft een klasse van geleerden, die, over het geheel genomen, in denkkracht en arbeidsvermogen alle andere geleerden schijnen te overtreffen. In hun land wordt intellectueele kracht op zijn hoogste waarde geschat. Maar tevens wordt daar de magt van den geleerde beperkt door de magt van het gouvernement, dat wel is waar vrijheid van gedachte veroorlooft en bevordert, maar geenszins een daaraan geëvenredigde vrijheid van spreken en handelen. Een idee moet een idee blijven; het mag niet georganiseerd worden in de maatschappij, niet beligchaamd in daden en instellingen. Zoodoende blijft de massa des volks in betrekkelijke onwetendheid verkeeren; de magt der geleerde klasse wordt belemmerd doordien het volk geen zelf-administratie, geen kracht om zich zelven te helpen, en ook geen zelfvertrouwen bezit. Vandaar dat het licht der wetenschap in Duitschland enkel in de hoogere kringen der maatschappij een verblindenden glans verspreidt, maar niet neêrdaalt om warmte aan te brengen in de nederige valleijen van het volksleven. Dit alles nu is in Amerika wederom niet het geval. Hier is niets wat de vrije communicatie tusschen de klasse der geleerden en het overige volk belemmert. Geen grove onwetendheid bij de groote menigte staat aan de werkzaamheid van den geleerde in den weg.

Hoe hebben de Amerikaansche letterkundigen tot dusver hun taak volbragt? Wat heeft de Amerikaansche literatuur tot dusver aan te wijzen? Ter beantwoording van deze vraag onderscheidt Parker twee afdeelingen in de literatuur: ‘permanent and transient literature.’ Tot de eerste behooren die werken

die, ten minste in de bedoeling des schrijvers, bestemd zijn voor langeren duur; bestemd, om het blijvende fonds van letterkunde te vermeerderen; tot de andere behooren de geschriften van den dag; al wat berekend is voor het oogenblik en voor een bepaald oogmerk: politieke pamfletten, dagbladartikelen, redevoeringen, en wat dies meer zij. Ziehier Parkers oordeel over beide klassen.

'De permanente literatuur van Amerika is schraal en armoedig; zij draagt niet het kenmerk van een vaste hand, noch van een oorspronkelijken en scheppenden geest. Het is grootendeels meer melk voor kinderen, dan vaste spijs voor mannen: en dan nog geen versche spijs en versche melk, maar de oude schotel telkens opgewarmd. Ten opzigte van den vorm is dat gedeelte van onze literatuur een imitatie. Dit is trouwens, de jeugd van ons volk in aanmerking genomen, natuurlijk genoeg. Niemand begint met oorspronkelijk te zijn, ook het genie niet. Rafaël volgde in zijn jeugd met slaafsch penceel zijn meesters na. De knaap Mozart componeerde opera's naar het gewone model. Zij moesten den volwassen leeftijd bereiken voor zij de wereld met de Madonna Sistina en den Don Giovanni verbazen konden. Maar de substantie van onze permanente literatuur is even gebrekkig als haar vorm. Zij kenmerkt zich niet als de arbeid van een nieuwen, vrijen, krachtigen geest, die de dingen uit een Amerikaansch oogpunt beschouwt, die, al uit hij zijn gedachten ook in de oude vormen, toch op oorspronkelijke wijze en voor zich zelven denkt. Zij vertegenwoordigt de gemiddelde moraliteit en de gemiddelde denkkracht der fatsoenlijke lieden. Het is literatuur zoo als bijkans iedereen zou kunnen vervaardigen, wanneer hem de noodige tijd van voorbereiding en studie gegeven werd. Zij behelst weinig dat nationaal, weinig dat individueel en uit de eigen ziel van den schrijver genomen is; het is alles gemalen in de publieke letterkundige molen. Gij vindt er geen edele gevoelens, geen groote denkbeelden; niets dat u doet gloeijen en branden; niets dat u veel beter of veel slechter zal maken. Gij kunt u uw geheele leven met deze letterkunde voeden; en hoezeer gij ook moogt toenemen in omvang, gij zult er niet genoeg gedachte uit halen om een halven duim tot uw lengte toe te voegen. Van honderd werken in Amerika vervaardigd sedert den aanvang van deze eeuw, zijn er zeker tachtig van dit soort. Zij geven u eenige nieuwe feiten, maar geen nieuw idee, geen nieuw inzigt, geen krach-

tige aandrift. Zij zijn geschreven zonder inspiratie, zonder wijsbegeerte, en worden met weinig nut gelezen. Toch is het opmerkelijk hoeveel lof de schrijvers van zulke werken ontvangen; hoe spoedig men hun een plaats aanwijst in het Hoogerhuis der Engelsche literatuur. Ik heb al drie Amerikaansche Walter Scott's gekend, een of twee Macaulay's, verscheiden Burnsen, en Miltons in menigte. Op het gebied der gewijde literatuur hetzelfde verschijnsel. In een enkelen winter hadden wij te Boston twee Amerikaansche Johannessen, in vollen bloei gedurende verscheiden maanden. Schoon nog geen Felix beeft, zijn er toch tegenwoordig in de Vereenigde Staten niet minder dan zes Paulussen, maar aan geen gevaar hoegenaamd blootgesteld - behalve aan dat van ijdele loftuiting.

In alle goede, natuurlijke, oorspronkelijke literatuur zijn twee elementen; het eene is algemeen menschelijk, het andere is de eigenaardigheid van het volk en van den schrijver. De inhoud, het algemeene, ontvangt zijn eigenaardigen vorm, zijn eigenaardig karakter uit den geest van den schrijver en van het volk waartoe hij behoort. Neem b.v. de Ilias. Gij ziet hoe zee, hemel en aarde zich vertoonen van het standpunt van Homerus; gij voelt welk een indruk de westewind, ruw en koud, op hem maakte. Onze permanente letterkunde is niet nationaal in dezen zin. In onze poëzy is de inhoud oud, de vorm oud, de toespelingen oud. Het is salonpoëzy, geen natuurpoëzy. Gij vindt er altoos dezelfde mythologie, dezelfde geografie, botanie en zoölogie, dezelfde zinnebeelden. Een nieuw beeld ontleend aan de beschouwing der natuur en niet aan de boeken, vindt gij daar evenmin als een frissche zode aan de oevers van de Doode Zee. Neem tien of twaalf Amerikaansche dichters van dit soort, en gij ziet onmiddellijk wie de geliefkoosde auteur is van onzen bard, welk werk van Shelley, Tennyson, Milton of George Herbert; of, wanneer de man beschaving genoeg bezit, van Goethe, van Uhland of Jean Paul, het “Amerikaansche origineel” heeft geïnspireerd. Gij ziet dat onze dichter Percy's Relics of “des Knaben Wunderhorn” gelezen heeft; maar gij bemerkt niet dat hij geschreven heeft in een Republiek, in een land vol van nieuw leven, met groote rivieren en hooge bergen, met ahorn- en eikenboomen die in 't najaar gloeijend rood worden; te midden van een volk dat townmeetings houdt; dat vrije scholen heeft voor iedereen, dat dagbladen verslindt, dat bliksemafleiders heeft aan zijn torens, dat

zich laat portraiteren door de zon, en door de electriciteit spreekt van Halifax tot Nieuw-Orleans; dat luistert naar het gekweel van den *whippoorwill* en den *bobolink*, dat gelooft aan slavernij en aan de “Declaration of Independence”, aan den duivel en aan de vijf leerstukken van het Calvinisme. Gij bemerkt niet waar onze dichter heeft geleefd, en of hij wel ergens heeft geleefd. Leest gij de Ilias, dan twijfelt gij teregt of Homerus blind is geweest; maar onze bard schijnt nog bovendien doof geweest te zijn; en, wat betreft de uitdrukking van zijn nationaliteit, en van het eigenaardige karakter zijns tijds, had hij zonder eenige schade ook stom kunnen wezen.

Nemen wij thans de andere afdeeling: de literatuur van den dag. Zij bestaat uit toespraken, redevoeringen, staatspapieren, pamfletten, verslagen, dagblad-artikelen, en dergelijke stukken, voor het een of ander bijzonder oogmerk berekend. Zij is grootendeels het werk van mannen van kunde, die echter van de literatuur geen professie maken. Over het geheel genomen verschilt deze afdeeling aanmerkelijk van de permanente literatuur. Hier vinden wij frischheid van gedachte en nieuwheid van vorm. Zijn de Amerikaansche boeken grootendeels navolging van oude modellen, het zou moeijelijk zijn om het model te vinden van sommige Amerikaansche redevoeringen. Quinctilianus zou er verbaasd en verstomd over staan. Neem de staatspapieren uit den tijd van het presidentschap van Polk, de redevoeringen gedurende dien tijd in het congres gehouden, zij geven u een veel beter denkbeeld van de kracht en oorspronkelijkheid van den Amerikaanschen geest dan al de boeken van dien tijd. De diplomatieke geschriften der Amerikaansche staatslieden onderscheiden zich gunstig van die der andere natiën. In welsprekendheid overtreft om geen moderne natie, geene misschien evenaart ons. Hier ontdekt gij de natuurlijke kracht van den Amerikaanschen geest. Hier vindt gij denzelfden geest, die wouden uitroeit, het land met een net van spoorwegen overtrekt, Texas annexeert, en de hand uitstrekt naar Cuba, Nicaragua en de geheele wereld. De auteurs van deze literatuur zijn tevens werklieden. Anderen hebben van wilde dieren hooren spreken, maar hier zijn mannen die ze gezien hebben.

Wel is waar, een gedeelte ook van deze literatuur vertegenwoordigt het verleden, en gaat mank aan de bovengenoemde gebreken. Maar een ander deel is van een geheel ander ka-

rakter. De schrijvers hebben gebroken met de traditie; zij hebben nieuwe denkbeelden, nieuwe methoden om ze te verwezenlijken; zij zijn vol van hoop; nationaal tot in het uiterste, snoevend en uittartend. Zij stellen het tegenwoordige boven het verleden, de regten van de meerderheid boven de voorregten van weinigen; zij vertegenwoordigen de voorwaartsche beweging van ons volk. Hier is kracht, hoop, zelfvertrouwen, stoutmoedigheid tot roekeloosheid toe; hier is alles Amerikaansch. Hier vindt de frissche werkzaamheid van den Amerikaanschen geest de uitdrukking van hare wenschen en voornemens. Maar ook deze literatuur beantwoordt nog niet aan den eisch. Het nationale element is sprekend en krachtig vertegenwoordigd, maar niet alzoo het algemeen menschelijke. Gij vindt hier weinig eerbied voor de menschheid in haar geheel, weinig eerbied voor de eeuwige wetten van God. De schrijvers verheffen zich niet boven het gronddenkbeeld der whigpartij: bescherming van den bestaanden eigendom; of boven het gronddenkbeeld der democratische partij: de grootst mogelijke stoffelijke welvaart voor het grootst mogelijke aantal menschen. Zij zijn slaven van de publieke opinie. Wel is waar is het de publieke opinie van een groote partij, en niet van een kleine coterie, maar dat maakt geen wezenlijk onderscheid. De onderdanige dienaren van die publieke opinie zijn evenzeer vereerders van den rang, aanbidders van den rijkdom; zij worden beheerscht door gemeene hartstogten, zij hebben gemeene bedoelingen, zij doen een beroep op gemeene beweegredenen, zij maken gebruik van gemeene middelen. Zij hebben een scherp gehoor voor de stemmen van den dag, maar uisteren niet naar de ernstige en zachte stem der geschiedenis, en hebben geen eerbied voor de profetische aandrift van het menschdom. De slotsom van alles is: dat er in de Amerikaansche literatuur weinig wordt aangetroffen dat zich tot het hoogste en beste in den mensch rigt; weinig waarvan men verwachten kan dat het leven zal. Amerika is boven alle verwachting toegenomen in bevolking, rijkdom, grondgebied, stoffelijke welvaart; maar haar letterkunde houdt daarmeê geen gelijken tred. Wijze mannen zagen vol verwachting uit naar het frissche en jonge kind; maar het is geboren met rimpels en lijkt verwonderlijk op zijn grootmoeder. Onze muze daalt niet af van een Amerikaanschen Parnassus, een nieuwen hemel in het oog, en met een glans van gewijde schoonheid op het aangezigt, dien de menschen niet verdragen kunnen; zij

brengt geen edele gedachten, bezielt niet met goddelijke gevoelens, drijft niet aan tot edele daden. Zij vindt den Parnassus wat steil en hoog, moeijelijk te beklimmen, de lucht fijn en kond, het licht verblindend, al te sterk voor haar zwakke zenuwen. Daarom heeft zij haar intrek genomen in een laag gelegen, wel ommuurd landstadje; zij woont aan de straat, en ademt de boeötische lucht in; zij verkeert met bankiers en makelaars, en heeft een vaste plaats in een niet al te strenge mode-kerk. Daarvoor ontvangt zij dan ook goedkeurende knikjes op straat, loftuitingen in een stuivers-weekblad, wijn en lekkernijen ter behoorlijker plaatse. Wat heeft zij te maken met de inspiratiën der goddelijke waarheid?'

Wij zien dat de Amerikaansche litteratuur over het geheel weinig genade vindt in Parkers oogen. Echter zijn er enkele werken, die uitzondering maken, in de eene, zoowel als in de andere afdeeling. Deze 'exceptional literature', is niets anders dan de eigenlijke letterkunde zelve, de 'permanente' literatuur, niet enkel in de bedoeling van de auteurs, maar inderdaad. Deze kern moet onderzocht worden, om het karakter en de vooruitzigten der Amerikaansche letterkunde te beoordeelen. 'In deze werken', gaat Parker voort, 'wordt een nieuwe, een geheel verschillende geest gevonden; hier vinden de gevoelens en denkbeelden van Amerika hun ware en volle uitdrukking. Het zijn niet de gevoelens en denkbeelden, die het volk op dit oogenblik beheerschen, maar die, al weet het volk er niet meer van, de edele daden van onze geschiedenis hebben veroorzaakt, en een schitterende toekomst aan den jeugdigen reus blijven voorspellen. Hier is geen slaafsche eerbied voor rijkkom en rang, maar bestendige adspiratie naar waarheid en regt. Hier is geen vrees voor de publieke opinie, hetzij van de groote menigte, hetzij van weinige magtigen; de opinie wordt veeleer veracht, ja uitgetart. De werken, door dezen geest bezield, zijn wel is waar nog zeer weinig in getal. De vorm is menigmaal gebrekkig, hard, ruw, onbeschaafd; maar er is een nieuwe en frissche ziel in, die leven zal. De schrijvers zijn dikwijls menschen van groote en fijne beschaving, maar over 't geheel met een zekere neiging om de werken van vroegeren tijd niet te hoog te schatten. Zij hebben weinig eerbied voor groote namen. Zij schatten de Hebreeuwsche en Grieksche literatuur niet hooger dan zij waard is. Een onregt wordt door hen niet goedgekeurd omdat het van goede afkomst

is en ondersteund wordt door den rijkdom en door de meerderheid der stemmen; een regt geldt er hun niet minder om, dat het door de menigte niet als zoodanig wordt erkend. Deze mannen zijn door en door Amerikaansch; zij zijn zoo nationaal, dat zij niet schromen de natie opmerkzaam te maken op het onregt, dat zij pleegt.

Deze literatuur is Amerikaansch in haar vormen. Zij behoort 'thuis op onzen bodem, zij had nergens elders kunnen ontstaan. Zij is Amerikaansch even als het Oude Testament Hebreeuwsch en de Odyssee Grieksch is. Zij is wild en fantastisch, gelijk alle oorspronkelijke literatuur in den beginne is. Zij draagt den stempel van onze republikeinsche instellingen; van onzen vrijen staat, onze vrije school, onze vrije kerk. In haar vindt gij den afdruk van de beschaving der negentiende eeuw, het resultaat van eenige duizend jaren arbeids. Zij draagt tevens het kenmerk van frissche gemeenschap met de natuur, van oorspronkelijke intuïtie der goddelijke dingen. Hier is humaniteit, die niet binnen de grenzen van een klasse of van een natie beperkt is. Hier is schoonheid, die verwant is aan de wilde schoonheid van onze wouden, wanneer men ze ziet in al hun glorie, een uur voor zonsondergang in het najaar. Hier is godsvrucht, die zich weinig bekommert om schrift en liturgie, om vormen en belijdenissen; die haar wet en evangelie in de natuur en in de ziel van den mensch heeft gevonden; die, onbekommerd om besnijdenis of doop, de wereld tot haar tempel heeft, en allerwege gemeenschap weet te houden met den Oneindigen Vader aller menschen; die in het dagelijksch leven haar sacramenten viert, bewust van eeuwig leven, en onafgebroken zich voedend met het brood der engelen.

Wij hebben in eenige hoofdtrekken een voorstelling zoeken te geven van Parkers openbare werkzaamheid; van de gedachten en gevoelens die hem bezielden, en van de wijze waarop hij die in de Amerikaansche maatschappij zocht te beligchamen. Gaarne zouden wij ook nog eenig denkbeeld geven van zijn persoonlijke, individueele verschijning. Maar hoe zou het mogelijk zijn om met woorden dat geheimzinnig iets, dat geheel bijzondere en eigenaardige terug te geven, wat men de indivi-

dualiteit, de persoonlijkheid van den mensch noemt! Die edele, mannelijke gestalte, die welgevormde gelaatstrekken, den glans van dat oog, wanneer hij zijn ideale wereld voor zijn toehoorders onthulde, en hun Amerika afschilderde zoo als hij het in de toekomst zag; of den donder van die stem, wanneer hij in heilige verontwaardiging de zonden des volks bestrafte. Hoe hij in den huisselijken kring, omgeven door zijn vrienden, onvermoeid en onuitputtelijk was in kleine attenties; hoe hij, de ernstige denker, en man van studie, voor niemand onderdeed in fijne scherts en gulle vrolijkheid; hoe hij, de krachtvolle man, de onverschrokken held, maar tevens fijngevoelig als een vrouw, tranen in de oogen kreeg, wanneer hij soms van den een of anderen ‘backwoodsman’ uit het verre westen een groet, een woord van dank en vriendschap mogt ontvangen. Hoe hij (zijn echt was kinderloos) op zijn studeerkamer soms omringd was door een stoet van dartelende knapen en meisjes uit de buurt, die altoos vrijen toegang tot hem hadden. Hoe hij weldadigheid oefende op kiesche wijze, en zonder dat de linkerhand wist wat de regter deed (personen die hem gekend hebben vermelden, dat een derde van zijn inkomen daaraan besteed werd). Zullen wij verhalen welk een behandeling hij heeft ondergaan, toen hij in 1841 zijn rede over het vergankelijke en blijvende in het Christendom in het licht had gegeven? Hoe bij die gelegenheid het *odium theologicum*, en plein dix-neuvième siècle, in het vrije Amerika, en in het liberale genootschap der Unitariërs, nog eens een specimen gaf van zijn onverbeterlijke en onveranderlijke natuur? Hoe hij door de Unitarische predikanten (die toch ook zelve erge ketters waren in de oogen der Trinitariërs en Calvinisten) gedenonceerd werd als een ongeloovige en een atheïst; hoe zij hun uiterste best deden om hem te ruïneren, alle verkeer met hem afbraken, op publieke plaatsen weigerden hem te kennen; terwijl een der orthodoxe predikanten zelfs den arm van het wereldlijk gezag te hulp riep, en in een gedrukt geschrift voorstelde om den ‘jongen godslasteraar’ met drie jaren staatsgevangenis te straffen, overeenkomstig de door de wet tegen godslastering gemaakte bepalingen? Of zullen wij verhalen van zijn verblijf gedurende den laatsten zomer van zijn leven te Combe Varin, boven Neufchatel, op het landgoed van zijn vriend, den natuurkundige Desor, in gezelschap van Martins, Moleschott, en andere uitstekende mannen? Hoe hij

uren lang plag te zitten onder de breede takken van den denneboom, die nog zijn naam draagt, in vertrouwelijke gesprekken met Lorenz Kuechler, advokaat en hoofd der Duitsch-Katholieke gemeente te Heidelberg, zijn geestverwant en meest geliefden vriend in dien kring. Hoe hij hier nog eens zijn oude vrolijkheid en sarcastische luim voelde ontwaken, toen hij in dien kring zijn koddige voorlezing hield over het congres der bromvliegen te Brommopolis, gehouden in den jare een millioen drie honderd zeven en zestig v.C.; waarin hij den draak steekt met de teleologische wereldbeschouwing, zooals die in Engeland in de Bridgewater-treatises, en in andere piëtistische schriften verkondigd wordt. Maar het ware en volle beeld van Parkers persoonlijkheid leeft alleen nog in de herinnering van hen, die het voorregt hebben gehad van hem te kennen; wij moeten ons met deze gebrekkige aanduidingen vergenoegen, en besluiten met eenige algemeene opmerkingen.

Wij moeten namelijk met een enkel woord melding maken van de betrekking waarin Parker tot Emerson staat. Op Parkers ontwikkeling heeft Emerson, eenige jaren ouder dan hij, een beslissenden invloed gehad. Zonder Emerson is Parker niet geheel te begrijpen; men vindt bij hem allerwege de weêrkaatsing van Emersons ideën. Hij was persoonlijk met Emerson bekend, en heeft een bundel van zijn redevoeringen aan hem opgedragen (de opdragt is karakteristiek; zij luidt: to R.W. Emerson, with admiration for his genius, and with kindly affection for what in him is far nobler than genius). In zijn ‘Critical writings’ (II p. 196) vindt men een essay over Emerson, waarin zijn geschriften en denkbeelden scherpzinnig en oordeelkundig onderzocht en naar behooren gewaardeerd worden. In de ‘exceptional literature’ van Amerika nemen Emersons werken naar Parkers schatting eene eerste plaats in. Hij noemt hem: den wijsgeer en dichter, in wiens werken ‘oude wijsheid met nieuwe schoonheid schijnt’; in wien een echt Amerikaansche geest in den besten zin des woords verrijkt is door cosmopolitische beschaving, en gepaard gaat met een letterkundig talent, dat in elk land bewondering zou wekken. Elders spreekt hij van Emersons verdienste in de verspreiding van echte, milde, onbekrompen godsvrucht, die niet op schrift en traditie steunt, maar uit de ziel zelve van den mensch is geput. ‘Eén man heeft meer gedaan dan alle anderen om die godsvrucht in het hart van den Sakser, Amerikaan en Brit te voorschijn te

roepen. Hij bezit een rijk vermogen van intuitie, gepaard met het dichterlijke talent van figuurlijke rede. Zijn leven is heldhaftig als van een krijgsman; hij vlugt niet, verschuilt zich niet, bukt niet, wijkt niet ter zijde, om de schoten te ontgaan, die op elk uitstekend doelwit gemunt worden; en toch is geen vrouw zachter en liefelijker dan deze onbuigzame man. Hij verkondigt geen leerstelsel; zijn eigen geloof is niet naauwkeurig bepaald: maar hij bezielt met mannelijke kracht. Hij heeft nooit iemand gelokt om zich bij een kerk te voegen, om eens anders geloofsbelijdenis te onderteekenen, om zich naar eens verouderd ritueel te schikken. Maar zijn leven en zijn woorden bezitten zulk een betooverende kracht, dat ernstige mannen bewogen worden om vertrouwen te stellen in de eeuwige ziel, die het heelal doordringt, en hun leven edel, normaal en individueel te maken.' Deze lofspraak wijst genoegzaam aan waar wij de bron van Parkers theologie te zoeken hebben. Emerson is zijn toonbeeld in het ideale en theoretische, gelijk Channing het is in het praktische en reëele. Het zijn Emersons ideèn, die door Parker toegepast, ontwikkeld, historisch gestaafd en toegelicht, gepopulariseerd, ja, wij moeten zeggen: gevulgariseerd worden. Emerson is veel te contemplatief om zich te bekommeren om de verwezenlijking van zijn ideën; hij houdt zijn 'lecture', schrijft zijn essay, geeft het uit, en laat het vervolgens werken wat het werken kan. Hij geeft zich ook geen moeite om populair te zijn, om af te dalen naar degenen tot wie hij zich rigt, maar veronderstelt, dat zij zich willen en kunnen verheffen tot zijn eigen hoogte. Door een gelukkig toeval heeft Emerson in zijn tijdgenoot Parker een tolk gevonden voor zijn ideën; een man, even actief als Emerson contemplatief is, en die zoodoende de werkzaamheid van dezen completeert door zijn ideën algemeen toegankelijk te maken, en zich hun toepassing en verwezenlijking in de maatschappij ten taak te stellen.

Nu wij de bron kennen, behoeven wij over Parkers theologie, zijn theïsme zooals hij het noemt, niet breed uit te weiden. Zij gaat mank aan de fout van alle theologie; zij rust op een assumtie. Men gaat onzes inziens te ver wanneer men aan het theologisch systeem van Parker een toekomst zou willen voorspellen; behalve alleen in zoover als sommige van zijn ideën aan wezenlijke adspiratiën van het menschelijk gemoed beantwoorden. Maar, zooals gezegd is, die ideën behooren

hem niet oorspronkelijk, maar aan Emerson. Men moet dus tot de bron teruggaan om de eigenlijke gehalte en beteekenis van die ideën te vinden, daar zij bij de overname door Parker een aanmerkelijke wijziging ondergaan, en een zekere theologische kleur aannemen, die ze bij Emerson volstrekt niet hebben. Parker was ongetwijfeld een heldere en scherpe geest; hij bezat een buitengewone gaaf van comprehensie en ordonnantie; daarbij was hij een man van onbegrijpelijke studie, van grenzenlooze belezenheid; in historische wetenschap overtreft hij Emerson zeer ver; maar den naam van oorspronkelijk denker kunnen wij hem niet toekennen. Zijn eigenlijke kracht moet in iets anders gezocht worden. Hij was bij voorkeur een man van de daad, niet van het idee; zijn kracht ligt in hetgeen hij gedaan, minder in hetgeen hij gedacht heeft. Hij was een karakter, een held, een man van onverzettelijke wilskracht en energie; daarbij een redenaarstalent van den eersten rang. Even als alle menschen, die een zeker ideaal in hun begrip hebben opgenomen, waarnaar zij de wereld zoeken te modelleren, was hij niet geheel vrij van een zekere spanning, van een zweem van dweepzucht, die evenwel door zijn gezond verstand, en door het realisme van het Amerikaansche leven, genoegzaam gecorrigeerd en in toom gehouden werd. Dit moge een fout zijn; die fout was tevens voor een deel het geheim van zijn kracht. Immers, waarvandaan bij voortduring lust en moed tot handelen te putten, wanneer het ideaal de werkelijkheid niet overtreft, en wanneer de hoop niet verder gaat dan de ondervinding? Wat Parker, met zijn deugden en fouten, heeft verrigt, zal in Amerika voorzeker nog zoo spoedig niet vergeten worden, en vruchten dragen voor de volgende tijden. Genoeg voorwaar, om hem een hooge en blijvende plaats in de geschiedenis te verzekeren.

D.E.W. WOLFF.

Tafelkout.

De gember was rondgegaan. De compotes hadden hare wandeling om de tafel gedaan en als ongerepte maagden volbragt. De knechts van Bussink met hunne gestukadoorde dassen en smoeselige katoenen handschoenen hadden de eetzaal verlaten. Het prettigste uurtje van het diner was aangebroken, het uurtje van vrije ontboezeming en vertrouwelijken kout.

- 'Wie heeft er nog een toast?' riep op dit oogenblik Thomas Groen, onze dominé. 'Toe, Kole, gij hebt nog niets gezegd. Of kunje 't niet meer?'

- 'Ik houd niet van toasten,' antwoordde Piet Kole. 'Als men de dertig voorbij is, moest men geen toasten meer slaan. Die dwaasheid past alleen aan jongelui.' En ouder gewoonte doorslaande, liet hij zijne volle stem over de tafel klinken, zoodat alle bijzondere gesprekken ophielden. 'Daar is waarachtig niets, waarmeê ernstige mannen zich bespottelijker aanstellen, dan toasten. Ik laat daar, dat de meesten het niet kunnen, en al blij zijn, als zij een hoop woorden zonder zin of zamenhang met niet al te veel stotteren den hals gebroken hebben; ik laat daar, dat het onvoegzaam is, dat één uit het gezelschap de overigen dwinge, naar zijn brabbeltaal te luisteren - juist wat ik nù schijn te doen, maar gij hebt mij uitgedaagd. Maar, mijn hemel! noem mij een toast, die niet uitzinnig is. De officiële? Een stijf, gewrongen, ongemeend woord, dat men uitspreekt, omdat men niet durft te zwijgen. De politieke? een insinuatie, een manoeuvre, een onding, een amfibie, of liever géén amfibie, geen visch en geen vleesch, te flaauw voor een flink politiek discours, te saai voor een hartig woord bij een vriendenmaal. De deftige, de gemoedelijke, de grappige, de pikante, *e tutti quanti!* alle-

maal klinkklare onzin, waarmeê de geachte spreker niets anders beoogt dan der wereld te toonen, wat zij nog niet wist, hoe bekwaam, hoe lief, hoe geestig, hoe aardig hij is. En dan die laffe gat..., ik wil zeggen vleijerijen, die opgeschroefde opgewondenheid, die een oogenblik daarna weêr gezakt is als een verkouden podding, die logenachtige vriendschapsbetuigingen in de meest pompeuse woorden, om straks weder vergeten te zijn! En dan die dolle applaudissementen en dat getier en gebalk, waarmeê de hoorders zich wreken over de pijn, hun gezond verstand aangedaan!... bah, ik walg er van. Maar,' ging hij, plotseling in een anderen toon vallende, voort: 'wilt gij van mij een toast? Neemt dan dit woord van mij aan als mijn zegenwensch voor het weldra aanbrekende nieuwe jaar: Vrede in het land! Vrede in uw huis! Vrede in ons hart!'

- 'Friede sei ihr erst Geläute,' zeide Willem, de philoloog, naast mij.
- 'Bravo!' schreeuwde Thomas, dat is een kerkelijke, een oostersche, een christelijke toast. Pax vobiscum, salam aleika, eirene humín.'
- 'Het noodigste ontbreekt er nog aan,' bromde mijn buurman links, den theologant schuins aanziende.
- 'Vrede in de kerk, meent gij?' vroeg deze.
- 'Vrede met uw werk, zou ik willen rijmen,' antwoordde de ander, 'als ik mij voor poëet uitgaf. Maar ik zeg liever: vrede in uw brein.'

De theologant wilde opstuiven.

- 'Foei, Slot!' viel Flanor, onze praeses, van de overzijde in, 'geen personaliteiten. Drink af, man!'
- 'Daar ga-je, Thomas,' sprak Slot. 'Maar 'twas heusch niet noodig. Gij kent de regel: *present company excepted*.'
- 'Ik moet Slot gelijk geven,' merkte van IJken aan, die anders niet veel sprak; 'het ware wel te wenschen, dat onze predikanten het, ik wil niet zeggen met elkander, maar met zich zelven wat beter eens waren over 't geen zij meenen ons te moeten leeren. Ik erger mij elken zondag over die halfheid, die reticentiën, die draaiingen en wendingen, die uitleggingen met twee handvatsels, die...'
- 'Wel Gusje, vrolijke jongen,' viel hem Flanor in de rede, 'men kan wel merken, dat gij ouder geworden zijt.'
- 'En ouderling,' wierp er een onzer tusschen in; onbewust dat hij een calembour sloeg.

- ‘En president van de regtbank in een landstadje.’
- ‘En bestuurder van de maatschappij tot zedelijke verbetering der gevangenen.’
- ‘En lid van *Unitas*.’
- ‘Quantum mutatus ab illo!’ verzuchtte de literator.
- ‘En ik op mijne beurt geef van IJken gelijk,’ klonk door dat kruisvuur heen de stem van Piet Kole.
- ‘Hoe, gij?’ zeide Thomas met een ongeloovig lachje. ‘Ik dacht, dat gij zelden of nooit in de kerk kwaamt.’
- ‘Ik kom er alleen, als ik hoop, er eens wat te hooren, dat verstand en gemoed beide bevredigt.’
- ‘Attrappe!’ plaagde Slot den dominé.
- ‘Sla mij, maar hoor mij,’ declameerde deze. ‘Ik laat u zoo niet los, Kole. Tegen wie hebt gij het? de orthodoxen, de mystieken, de middelmannen, de groningers, de modernen?’
- ‘Tegen allemaal.’

Dat kwam mij en anderen vreemd voor. ‘Gij zult toch niet beweren,’ vroeg ik, ‘dat althans de orthodoxen niet weten wat ze willen en niet meenen wat ze zeggen?’

- ‘Waarom niet?’ zeî Kole. ‘Ik spreek nu niet eens van de stumpers, voor wie de bijbel geen bijbel is, als hij niet met ouderwetsche spelling en gothische letters gedrukt is. Ik zwijg ook van de kerels, voor wie de orthodoxie niets anders is dan een moyen de parvenir. Maar de overigen, de kundige, de gemoedelijke, de opregte orthodoxen. Meent gij, dat die weten wat ze willen, en zeggen wat ze weten? Is er één onder, die nog met volle overtuiging, zonder eenig voorbehoud, de artikelen der Dordtsche synode gaaf en zuiver aanneemt? Is er één onder, die den Heidelbergschen katechismus predikende, niet nu en dan een kleinen draai aan den zin der woorden heeft te geven? Is er één onder, die niet hier en daar toch een klein beetje met hetgeen hij Gods woord noemt knutselt, en het stilstaan der zon op Josua's gebod op zijne wijze verklaart, of die stichtelijke historie van den Leviet te Gibea, met een aantal andere van gelijk gehalte uit het oude verbond, niet liefst zou verdonkeremanen. Of weet gij er één te noemen, die het gebod: zoo wie u op de regterwang slaat, keer hem ook de andere toe, naar den letter opvat, of die Paulus' vermaningen tot kruisiging des vleesches stiptelijk naleeft...?’
- ‘Orthodoxy has a propensity to obesity,’ viel de onverbeterlijke literator hem in de rede.

- ‘Is het daarom,’ vroeg van der Wouden, dat Banting's boek On Corpulence in het orthodoxe Engeland zoo grooten opgang gemaakt heeft?’

- ‘Ik vind zulke flaauwe aardigheden over ernstige zaken al heel ongepast,’ mompelde van IJken. ‘En ik wil liever heengaan...’

- ‘Maak u niet boos, Gus!’ zeide docter Suermalen, hem op zijn stoel neêrzettende, ‘'t Is immers de waarheid! Ga maar eens al uwe vrienden na en zeg, of zij niet ook hierin een levend contrast vormen met de modernen, die allen mager zijn als talhouten? Inderdaad is het een belangrijk physiologisch vraagstuk, waarvan ik de oplossing tot heden vruchteloos zoek, of de complexie invloed heeft op het geloof, of het geloof op de complexie. Verband tusschen beide bestaat er onmiskenbaar.’

- ‘Materialist!’ beet Thomas hem toe. ‘Maar ik heb nog niet met Kole afgedaan.’

- ‘Verlangt gij misschien nog,’ antwoordde deze op de herhaalde uitdaging, ‘dat ik u nu aanwijze, dat ook gij, modernen, ons de Schrift naar u w e opvatting uitlegt? Mij dunkt, het zal niet noodig zijn. Gij komt er zelven vrij wel voor uit. Gij roemt er op. Maar wat ik zoo even zeggen wilde, toen Willem mij met zijn ongepast citaat in de rede viel, was eenvoudig dit, dat het geheele verschil tusschen de orthodoxen van onzen tijd - ook de strengste, - en de modernen, - ook de meestgevorderde - niet anders is dan.... eene kwestie van afstand.’

- ‘'t Is wat mooi's,’ riep van IJken. ‘Hebt gij alleen dan dien afscheidsgroet, die onlangs zooveel geruchts gemaakt heeft, niet gelezen? Daaruit gaapt de diepe kloof tusschen geloof en ongeloof u wijd genoeg aan. Gij begrijpt, dat ik dat boekje een treurig teeken des tijds vind. Maar toch, ik zeg met van Vloten, met wien ik anders doorgaans juist niet instem: Bravo! dat is wèlgedaan! De schrijver van dien groet heeft althans den moed gehad openlijk te belijden, dat zijne rigting hem ten slotte tot volslagen negatie van het Christendom geleid heeft. Als alle modernen even eerlijk waren...’

- ‘Hoor eens,’ sprak Kole; ‘ik wil eene ernstige zaak ernstig behandelen. Anders zou ik grooten lust hebben, onzen medicus te verzoeken, om ook dit verschijnsel bij het onderzoek van zijn probleem niet te verwaarloozen. Maar op mij

heeft die al te fraai en kunstig gestileerde groet meer den indruk gelaten van moedeloosheid, althans ontmoediging, dan van moed in den man die dus zijne laatste gemeente vaarwel zegde, hoe hij zelf ook tegen die opvatting protestere. Strijdensmoede trok hij zich uit den strijd terug, uit den strijd namelijk tusschen verstand en gemoed, tusschen (hoe zal ik het best uitdrukken) een kritisch hoofd, met wetenschap gevuld, en een teeder, ontvankelijk hart, dat naar iets hoogers nog smacht dan verstand en kennis geven kunnen. Die strijd, wordt hij niet in het binnenste van elken mensch, die wezenlijk mensch is, gestreden? De Paradijsgeschiedenis was er al het symbool van; de twee éénige genieën van den nieuweren tijd hebben ons in de schildering van zulke worsteling hunne schoonste meesterstukken gegeven: Hamlet en Faust; Hamlet, die in twijfel aan alles, aan de wereld, aan het leven, aan deugd, aan God, aan zich zelven, ondergaat; Faust, die verzadigd van wetenschap, maar onvoldaan, armer zich gevoelend naarmate hij rijker wordt, eindelijk in wilden dierlijken lust verademing, vergetelheid, rust en vrede met zich zelven zoekt, maar niet vindt.'

Er was een oogenblik stilte.

- 'En wat zal er van dezen moedelooze worden? Een Hamlet of een Faust?' vroeg er een uit het gezelschap. - De vraag klonk mij als een valsche snaar in de ooren.

- 'Brisons là-dessus: vergeet het motto van den brief niet, dat mij wel het diepst getroffen heeft. For my name and memory, I leave it to men's charitable speeches,' zeide Kole, die meer en meer ernstig geworden was; 'voor mij, ik geloof er is nog eene andere oplossing mogelijk, die misschien eenmaal door een derde genie geteekend zal worden. - Schenk nog eens, Flanor, en vertel ons wat van uwe mailreize. Hebt gij al door het Suez-kanaal gevaren?'

Maar Thomas was taai. 'Gij komt er zoo niet af, kereltje.' zeide hij tegen Kole. 'Gij zijt mij nog verklaring schuldig, waarom gij in de kerk zoo weinig bevrediging van verstand en gemoed vindt?'

- 'Is het anders niet? dan kan ik u helpen. Welnu, zoo er iets is, waarin ik met dat boekje van zoo even instem, dan is het de klagt over het duffe, geestdoodende karakter van de openbare eeredienst bij de Protestanten. Ik zeg niet, dat het in de Roomsche kerk beter is, waar de verhevenste en

aandoenlijkste plegtigheden voor de menigte volkomen en maar al te veel ook voor den geestelijke zelven zinledige vormen geworden zijn. Ik weet ook, dat juist de ontaarding van die plegtigheden in ijdele vormen het puritanisme der hervormers tot een tegenovergesteld uiterste heeft doen overslaan. Ik zou dan ook daarheen niet gaarne terug willen.'

- 'Maar, wat wilt gij dan?'

- 'Laat mij liever zeggen, wat ik niet wil. Wat ik niet wil, is dat geblaer en gekrijsch, dat de lofzang der gemeente aan het Opperwezen moet heeten, maar waarbij het er slechts om te doen is, te toonen wie de sterkste longen heeft; wat ik niet wil, is dat ontheiligen van het gebed, dat de verzuchting van het hijgende hart naar God, den dank voor onzen zegen, de klagte onzer nooden, misvormt in bombastische redevoeringen, of, o gruwel! in afgepaste formules van etikette. Wat ik niet wil, is, dat wanneer ik kom om een woord van leering, van vertroosting, van bemoediging te hooren, mij een vertoog wordt voorgediend, veel te lang om mij te kunnen boeijen; een vertoog, dat naar de lamp en het stof der studeerkamer riekt, waarin de prediker mij zijn dogmatisch stelsel voordraagt, dat mij niet schelen kan; waarin een eenvoudig bijbelwoord op erbarmelijke wijze gekneed en geknepen wordt, om er uit te halen, wat er niet in zit; dat mij in één woord verveelt en slaperig maakt of ergert.'

- 'Geef Thomas den notenkraker eens aan!' schaterde Slot.

Thomas wilde antwoorden. Maar van der Wouden was hem voor.

- 'Allemaal gekheid! Kole slaat weêr door als een blinde vink. Wat hij wìl, zegt hij u niet, en om goede redenen. Zal ik u zeggen wat hij wil? den ritus van de Anglikaansche kerk. Maar hij weet even goed als wij allen, dat die ook al in geestelooze routine ontaard is. Voor mij, ik denk er anders over Laat ieder lid van de gemeente zingen zoo als hem behaagt, en zoo als hij meent aan zijn godsdienstig gevoel lucht te moeten geven. Laat ieder dominé of pastoor preêken zoo als hij goed vindt en zoo als hij meent zijne hoorders het meest te stichten. En zoo de een meent, gelijk de Groninger kof schippers, de Psalmen Davids volgens de berijming van Datheen te moeten uitgalmen, als het beste middel om God te dienen en zijne zaligheid te werken, of een ander meent in stuiptrekkingen te moeten vallen zoo als de Shakers in Amerika, of een

derde aan den reiendans de voorkeur geeft, zoo als men zegt dat bij de Mormonen het geval is, wat deert het u? Of zoo de eene prediker mij zijn dogma met kracht van redenen instampen wil, of de ander mij op tekstkritiek onthaalt, of een derde mij met den vloed zijner zalvende redenen overstroomt, wat deert het mij? Ik vind toch zachts hier of daar een woord, dat mij treft, dat mij tot nadenken noopt, waar ik wat van meê naar huis draag. En dat is mij genoeg. Wat baten u al uwe schoone idealen? Verander de inrigtingen en vormen zooveel gij wilt, de menschen blijven toch dezelfde. Mijn moei, die oude best, vindt, dat zij maar half genoeg zielespijs genoten heeft, als de preek korter dan vijf kwartier heeft geduurd. Zoo Kole wat matiger is, zij heeft even goed regt op háre portie als hij op de zijne. Maar op één punt stem ik met Kole in....'

- 'En dat is?' borst Thomas uit.

- 'Dat is, dat gij, dominé's, wat minder moeite op uwe preeken moest doen. 't Hoeft zoo kunstig niet. Preekt uit het hoofd, of liever uit het hart.'

- 'Pectus est quod disertum facit,' riep Willem. 'Verlos ons...'

- 'Van den preektoon, Heer!' ging van der Wouden voort. 'Hou maar op, Willem, wij weten het al. En gij, Thomas, als gij weêr eens lid van de synode wordt, doe dan een voorstel, dat er maatregelen genomen worden om het schetscollege op te heffen. Daar zit de bron van al het kwaad.'

- 'Behoort gij misschien ook al,' riep de theologant, die een greep deed om het gesprek op iets anders te brengen, 'behoort gij misschien ook al tot de barbaren, die de theologie als zelfstandige wetenschap van de akademie verbannen willen? Lees dan eens dat boekje van Rauwenhoff...'

- ''t Hoeft niet meer. Toen ik dat gelezen had, ben ik eerst regt tot het inzigt gekomen, dat de universeele theologie, die wij tegemoet gaan, het bestaan van eene theologische faculteit onmogelijk zal maken.'

- 'En wat moet er dan van de kerk worden...?'

- Zeg eens, Thomas, wat is de kerk?' riep Slot, terwijl hij een versche sigaar opstak.

- 'De kerk? wel, dat is de kerk!'

- 'Uitmuntend! Gij kondt niet juister antwoorden. Want van dat ding, dat alles en niets tegelijk is, valt geen definitie te geven.'

- ‘Zoo heb ik het niet gemeend...’

- ‘Wel mogelijk, maar laat mij uitspreken. Zal ik u zeggen wat de kerk is? De kerk is die hooge, verhevene, onzigtbare vereeniging der geesten, die, los van het aardsche leven, in den hemel hare eeuwige grondvesten heeft en alle gezaligden in haren oneindig wijden kring opneemt: “de gemeenschap der heiligen”. De kerk is het rijk der waarheid, in Gods woord gegrond, door den Christus in zigtbaren vorm op aarde gesticht en sedert dat oogenblik voortlevende en werkende tot heil der zielen, die haar onderworpen zijn; ze is “de geestelijke magt” naast, tegenover, ja boven de wereldlijke. De kerk is de vereeniging van hen, die, gelijk gezind in zekere artikelen van geloof of in zekere vormen van godsvereering, zich in bepaalden kring afsluiten en in dien kring niemand opnemen dan dezulken, die door uitdrukkelijke belijdenis verklaard hebben met hen in te stemmen: en zoo hebben wij allerlei “kerken”: de Roomsch-katholieke kerk, de Hervormde kerk, de Grieksche kerk, de Luthersche kerk, de Anglikaansche kerk en vijftig andere. De kerk is eene half publiek-, half privaatregtelijke maatschap, die hare statuten en reglementen heeft, hare bestuurders en hare bedienden, hare bezittingen en schulden, die legaten ontvangt en collecten houdt en zitplaatsen verhuurt en armen bedeelt en processen voert: een zeer materiëel zedelijk ligchaam, dat veel meer in het burgerlijk wetboek dan in den hemel zijn fondamenten heeft. De kerk is een gebouw van steen of hout, groot of klein, mooi of leelijk, met een toren of zonder, prachtig versierd of met naakte muren, tochtig of benaauwd, waar op zon- en feestdagen een aantal menschen bijeen komen: zoo hebben we hier in Amsterdam de nieuwe kerk, de oude kerk, de menniste kerk, de kerk het duifje, en zoo voorts. - Kies nu, beste dominé, aan welke van deze definitiën geeft gij de voorkeur?’

- ‘Aan geen van allen. Zij zijn allen even eenzijdig.’

- ‘Daar hebt gij wel gelijk in. Gij, kerkelijken, weet ze allen, als gij ze noodig hebt, zoo aardig dooreen te haspelen, dat men er ten laatste niet meer uit wijs kan worden. De kerk moet behoorlijk onderhouden worden, zegt gij, en doelt op de laatste; de kerk heeft hare verkregene regten, en de voorlaatste treedt op den voorgrond; de kerk alleen heeft te beoordeelen, wie zij als de haren wil aanmerken, en daar hebt gij de derde; de kerk zal nooit voor het staatsalvermogen buk-

ken en wij zijn reeds tot de tweede genaderd; wie de kerk aantast, pleegt heiligschennis en godslastering, en wij zijn tot de eerste opgeklommen. Maar nu begint het hocus pocus. De een eischt dat de Christelijke staat zijne bijdragen tot onderhouding der kerk geve, maar wraakt uit naam der kerk het staatsalvermogen, wanneer de staat in 't belang der publieke orde voorschriften geeft omtrent het beheer der middelen van de kerk. Een ander noemt het al godslastering, wanneer iemand het maar waagt de geloofsartikelen *zijner* kerk in twijfel te trekken. Dixi. Op je gezondheid, dominé.' En hij ledigde den roemer Hochheimer die vóór hem stond.

Thomas is nog altijd dezelfde doodgoede kerel, dien wij hem als student gekend hebben en die dikwijls met zich sollen liet, al wist hij 't ook beter. Hij hield zich ook nu opperbest, alsof hij niet wist of hij lagchen dan boos worden zou. Misschien achtte hij het wel 't best om zich niet dieper in de behandeling van deze vragen op een dessert in te laten. En mij dacht dat hij daar wel aan deed. Waarschijnlijk dachten de anderen er ook zóó over. Althans het gesprek hokte een oogenblik.

Van der Wouden brak de stilte af en verschafte Thomas de gewenschte afleiding.

- 'Nu, met de herziening van de wet op het Hooger Onderwijs zal het nog zoo'n vaart niet loopen,' zeide hij. 'Als de Thor nog lang aanblijft zal hij er niet buiten kunnen. Maar als er een nieuw ministerie komt, dan blijft 't van zelf weêr sleuren.'

- 'En waarom zou de Thor niet aanblijven?' vroeg Flanor, die al dien tijd, blijkbaar weinig belust op dat theologiesch dispuut, vertrouwelijk met zijn buurman Kole over allerlei oude herinneringen had gepraat, terwijl wij overigen ons allengs aan den linkervleugel der tafel in een groepje hadden bijeengevoegd.

- 'Waarom niet?' zeî van der Wouden; 'wel omdat hij nu alweêr lang genoeg minister geweest is, om het publiek naar verandering te doen haken.'

- 'Dat is geen motief.'

- 'Meer dan gij denkt. Elke regering verslijt, en in onze dagen gaat dat snel. Maar ik heb nog een anderen grond voor mijn verwachting, dat wij een crisis te gemoet gaan.'

- 'En die is?'

- ‘Die is, dat ik overeenkomst zie tusschen onzen tegenwoordigen toestand en dien van '53.’

- ‘Hoe zoo?’

- ‘Toen is hij eerst gestruikeld over de armenwet en op den grond geraakt door de bisschopskwestie. Nu is hij al tweemaal gestruikeld. De eerste maal over de veepest...’

- ‘Juist!’ riep Willem, ‘Juvenalis voorspelde het reeds:

> Dedit hanc contagio labem,
> Et dabit in plures; sicut grex totus in agris
> Unius scabie cadit.’

- ‘Voor de tweede maal over de Limburgsche enquête.’

- ‘Waar Horatius al op doelde?’ viel de literator op nieuw in:

> ‘Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum
> Quam aut aquila aut serpens Epidaurius? at tibi contra
> Evenit, inquirant vitia ut tua rursus et illi.’

De ontwerpers van dien antirevolutionairen aai met een kneep mogen de les van den Venusynschen zanger wel ter harte nemen.’

- ‘Alsof er nog iemand Latijn verstond, behalve zoo'n pedant standje als gij.’

- ‘Maar mij dunkt,’ hervatte Flanor, ‘hij is beide deze hinderlagen triumfantelijk te boven gekomen.’

- ‘Doch niet zonder er een veer bij te laten. Denk aan het calomniez toujonrs... En laat er nu heel onverwacht een nieuwe kwestie uit de lucht komen vallen, eene daar de kerk in gemoeid is...’

- ‘Alweêr de kerk!’ zuchtte Thomas. ‘Ben ik hier dan onder heidenen?’

- ‘Niets natuurlijker dan dat,’ antwoordde Slot; ‘er zijn hier te lande maar twee zaken waarmeê men de massa in beweging brengen kan, de kerk en de beurs. De laatste is nu al tweemalen geëxploiteerd; de beurt is dus aan de andere.’

- ‘Maar is niet de toestand nu een geheel andere dan voor twaalf of dertien jaren?’ sprak Suermalen. ‘Zouden niet de modernen zich thans aan de liberalen aansluiten?’

- ‘'t Zal er van afhangen welke de kwestie wezen zal. Maar ik voor mij geloof het niet vóór ik het zie. Denk aan Molière's Médécin malgré lui. Sganarelle en zijn vrouw ranselen elkander, dat er de lappen afvliegen; maar naauwelijks komt een derde tusschen beide of zij laten in de zoetste eendragt

hunne slagen op zijn' rug nederkomen. Wat zegt gij er van, Thomas?'

- 'Ik zeg, dat als de regten der kerk bedreigd worden, wij allen als een' man zullen opstaan om haar te verdedigen. Maar ik vind, dat al dit gepraat ijdel geklap is. Waar dreigt op dit oogenblik gevaar? Welke kwestie kan er komen?'

- 'Dat doet er niet toe. Dat vroeg men in '53 ook, en de kwestie was er, eer gij 't wist. De onvoorziene zijn de mooiste; die werken bij verrassing. Misschien zal er wel gezorgd worden, dat er tegen de verkiezingen van Junij eene voor den dag komt.'

- 'Die aan Professor Fruin nog eens gelegenheid geeft om voor de politieke moraliteit in de bres te springen?'

- 'Wat praat gij van politieke moraliteit?' riep Slot, onuitputtelijk in paradoxen; 'politieke moraliteit is een onding, een van die idealen daar alleen nog zulke luî, als Kole, meê dweepen. De politiek is van nature immoreel, even als de diplomatie uit haren aard valsch is. Weet gij wel, Gus?' ging hij voort, zich plotseling tot van IJken wendende, 'wie de grootste diplomaat van alle verledene, tegenwoordige en toekomende tijden is?'

- 'Bismarck?' vroeg Gus.

- 'Mis geraden. Gij moet hooger opklimmen.'

- 'Lodewijk Napoleon?'

- 'Ook niet. Nog hooger.'

- 'De Heer ***?' En hij noemde een lid van de Tweede Kamer.

- 'Nog niet. Hooger op in de historie, meen ik.'

- 'Talleyrand dan?' vroeg Gus aarzelend.

- 'Die zeide: geef mij twee regelen schrifts, en ik laat u hangen. Gij komt er digt bij, maar zijt er nog niet.'

- 'Dan geef ik het op.'

- 'Ik zal u er dan maar door helpen: gij hoort hem anders dikwijls genoeg noemen. Het is "de vader der logenen." Gij weet wel, die zeker iemand, die onze stamouders door zijne diplomatie uit het Paradijs dreef, en daarmeê de geheele wereld aan zijn rijk annexeerde.'

'Één uur van onbedachtzaamheid.....' hief Willem aan, vóórdat van IJken antwoorden kon.

- 'Maar,' viel Suermalen in, 'gij zijt de ongeloovigste man dien ik ken, Slot! Gelooft gij niet eens aan de politieke moraliteit? Lees het *Dagblad* en laat u bekeeren.'

- ‘Bah!’ riep Slot, ‘ik houd er niet van om met mijn vingers in een vuilnisbak te roeren.’

- Wat vuilnis!’ zeî Willem; ‘Palmerston, die, in 't voorbijgaan gezegd, in zijn leven de type der politieke immoraliteit was, heeft eens heel aardig gezegd, dat vuilnis alleen bestond in de dingen, die niet op hun plaats waren.’

- ‘Daar ligt zin in dat woord,’ sprak Kole, ‘de kwalificatie zou alleen opgaan, als de toon en de manieren van het Dagblad in de Tweede Kamer ingang vonden.’

- Kunt gij dan goedkeuren,’ vroeg van der Wouden, ‘dat de journalistiek zulken toon aanslaat?’

- ‘Waarom niet?’ antwoordde Kole; ‘herinner u wat Professor Buijs zeide, dat de journalistiek weinig serieus is. Het ligt in haren aard. Zij leeft van overdrijving. Zij is althans zóó veel meer in hare rol dan wanneer zij ons ellenlange geleerde vertoogen levert, die niemand leest.’

- ‘Maar de dagbladen zijn er toch om de publieke opinie te leiden. Wat moet er van worden als zij dagelijks op die wijze schelden en razen, niemand onaangetast laten, uit alles, ook de nietigste kleinigheden, vergif zuigen, halve waarheden tot heele logens maken en door hunne verdachtmakingen en aantijgingen den eerlijksten man ter wereld als een schoft voorstellen, van wien geen hond een stuk brood zou willen aannemen?’

- ‘Hoe meer hoe liever,’ zeî Kole weder. ‘Juist als de overdrijving goed uitkomt is het publiek van zelf gewaarschuwd.’

- ‘Ik geef Kole tot op zekere hoogte gelijk,’ viel Flanor in. Maar wat mij treft of verwondert of grieft - ik weet niet welke uitdrukking ik gebruiken moet - is, dat hier een hoofdorgaan eener aanzienlijke en deftige politieke partij zelf de taak op zich neemt, die men overal elders aan de maraudeurs overlaat. In dit opzigt stem ik in met hen, die zeggen, dat de journalistiek bij ons nog zeer laag staat. Als ik tot die partij behoorde, zou ik er weinig mede gediend zijn, mij dus vertegenwoordigd te zien.’

- ‘Non tali auxilio nec defensoribus istis,’ wierp Willem er tusschen in.

- ‘Juist, Willem!’ zeî Slot; ‘maar als gij weêr een citaat hebt, laat het dan minder banaal zijn.’

- ‘Laat ons regtvaardig zijn,’ hervatte Willem. ‘Mij dunkt (Slot excusere mij)

Iliacos intra muros peccatur et extra.

Zoo Ajax als een kinkel scheldt en raast, wanneer hij zich in den strijd begeeft, de Trojanen geven hem zijn grofheden met woeker terug. Of zijn de Arnhemmer en de Nieuwe Rotterdammer altijd even lieftallig en gracieus? Ik voor mij houd het er altijd voor, dat er een beetje ondergestoken spel onder loopt, even als bij de advocaten (excuseer Slot!)

Quando movent rixos, conviciaque aspera miscent,

en daarom evenwel goede vrienden blijven. Zoo zal er tusschen de heeren journalisten ook wel een stilzwijgende conventie zijn die hen doet zeggen (excuseer Slot!)

Scimus, et hanc veniam petimusque damusque vicissim.

Jongens, ik zou er wel wat voor willen geven, om in die komedie eens achter de schermen te mogen zien. Staatslieden en diplomaten schrijven hunne mémoires (bij ons mogten zij het wel wat méér doen), en de geschiedschrijvers vertellen ons, dat zij daaruit eigenlijk het fijne van de historie putten. Indien op gelijke wijze ook eens de mannen van de pers,

Si parva licet componere magnis,

(excuseer Slot!) hunne gedenkschriften in het licht zonden, mij dunkt, daar zouden curieuse dingen voor den dag komen; wat zouden er kleine oorzaken openbaar worden, die groote gevolgen hadden; wat zouden er intieme relatiën worden ontsluijerd, waar nooit iemand van gedroomd had. Dan zou het wel zijn (excuseer Slot!):

Adparent Priami et veterum penetralia regum.'

Wie er gedacht had, dat Slot onder dien stroom van citaten zou bezwijken, bleek zich bedrogen te hebben.

- 'O profanation des choses les plus saintes!' declameerde hij. 'Gij ziet Willem, dat ik uw discipel wil worden. Is het u niet genoeg, den vorstelijken mantel van "de koningin der aarde" door het slijk te sleepen? Wilt gij haar dat tooisel geheel ontrukken en haar in onvoegzame naaktheid voor ieders oog pogen voor te stellen? Ziet gij dan niet in, ongelukkige,

welke onherstelbare ramp de voldoening van uwe onbescheiden nieuwsgierigheid over het vaderland zou uitstorten? Gus, bij voorbeeld, leest trouw zijn Dagblad en den Amsterdammer en den Utrechtenaar, en hij wordt dagelijks meer en meer bevestigd in de overtuiging dat wij onvermijdelijk den afgrond te gemoet snellen. Ik verkwik mij elken morgen aan de ministeriëele bladen en geniet het zalig bewustzijn, que tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes. Wat moet er van ons worden, als gij ons deze overtuigingen beneemt?'

- 'Dat is de kwestie niet,' hernam Flanor. 'Partijen moeten er zijn, en dus ook partijbladen. En hoe scherper zij tegenover elkander staan, hoe beter. Maar ik wenschte wel dat zij ook in dezen zin de leiders der publieke opinie waren, dat zij bij allen strijd een beschaafden toon en hoffelijke manieren wisten te bewaren. Zie eens de Engelsche oppositiepers of de Fransche van vóór 1850, of zelfs de Belgische, die anders vinnig genoeg wezen kan. Eenzijdigheid is er genoeg en overdrijving, ook in de groote organen; maar daar heerscht toch een gevoel van eigenwaarde, dat de grenzen van het welvoegelijke in acht neemt. Zelfs bij ons in de Oost schuijert men elkaâtr met méér fatsoen uit.'

- 'Zou de oorzaak daarvan niet hierin liggen,' vroeg van der Wouden, 'dat de journalistiek bij ons meestal in verkeerde handen is? Overal elders is zij een leerschool voor de mannen, die eenmaal eene rol in de politiek zullen spelen. Hier is zij, met weinig uitzonderingen (om met de leden der Tweede Kamer te spreken) een affaire, een middel van bestaan, een standje, dat opgezet wordt even als een slagterswinkel. Noem het een vooroordeel; maar zeker is het, dat bij ons publiek het krantenschrijven niet voor een fatsoenlijk werk geldt.'

- 'Fatsoenlijk of niet,' sprak Kole, 'ik geloof dat het in het karakter onzer natie zit. Ik wil óók wel mijne uitzonderingen maken en, zonder te vreezen dat gij mij van partijdigheid beschuldigt, *de Arnhemmer* en *de Tijd* noemen. Zijn er anderen, wier geweten hen vrijspreekt, zij mogen zich mede daaronder rangschikken. Maar voor 't overige geldt van onze dagbladpers, wat zoo dikwijls van ons tooneel opgemerkt is. Waar anderen geestig en fijn zijn als de Franschen of pittig als de Engelschen, zijn wij maar al te veel grof en plat. Het zit in het bloed of - in de lucht. Laat ons daarom de zaken nemen zoo als ze zijn en er het beste van maken. Ik

voor mij lees die raauwe uitvallen, waar gij u zoo over schijnt te ergeren, met stichting. Zij geven mij inzigt in het karakter onzer politieke pamfletten der zeventiende en achttiende eeuw.'

- 'Ik begrijp niet,' knorde Thomas, 'hoe gij zoo ligtvaardig spreken kunt. Die pamfletten hebben Oldenbarneveld op het schavot en Jan de Witt naar het Groenezoodje gebragt.'

- 'Stel u gerust,' zeî Slot, 'de Heer Groen heeft er reeds op gewezen, dat, dank zij der moderne beschaving, tegenwoordig een minister, die bij de natie in ongenade valt, niets meer te duchten heeft dan een eervol ontslag met dankbetuiging voor bewezen diensten en een goed pensioen.'

- 'Dat is de vraag niet. Maar ik vraag, of het dan maar geduld moet worden, dat zulke lieden dagelijks het gezag van de overheid ondermijnen, haat en verachting tegen de ministers des konings opwekken en het land in onrust brengen?'

- 'Goed zoo, Thomas!' zeî Flanor; 'gij spreekt als een keizerlijk procureur-generaal, die een requisitoir neemt tegen de redacteuren van *La Rive Gauche*. Hoe jammer, dat gij niet opvolger hebt kunnen worden van Dupin!'

- 'Dank u, ik heb geen dozijn eeden in voorraad om aan zoo vele Souvereinen trouw te zweeren.'

- 'Och lieve vriend,' zeî Slot, 'vergeet niet, dat onze vaderen van 1795 tot 1813 hetzelfde gedaan hebben. Toch hebben wij met aandoenlijke geestdrift het jubelfeest van dezen zomer gevierd.'

- 'Ik zal u wat zeggen, Thomas,' hervatte Flanor, 'dat u tot troost zal wezen. Thorbecke, zoo hij valt, zal niet vallen dan door eigen schuld.'

- 'Door eigen schuld?' klonken onderscheidene stemmen te gelijk. Alleen van IJken stemde met den spreker in.

- 'Ja, door eigen schuld. En daarom laat Gus zijne vrienden in den Haag waarschuwen, dat zij zich geen vergeefsche moeite geven om hem te doen buitelen. *Zij* zullen het hem toch niet doen.'

- 'Dat willen zij ook niet,' beweerde Gus. 'Integendeel, zij bedoelen niet anders dan hem te waarschuwen, zoo dikwijls hij zich op een verkeerden weg begeeft...'

- 'Dan schijnt hij nog al dikwijls af te dwalen,' hernam van der Wouden, leukweg. 'Maar wat meent gij met uw door eigen schuld, Flanor? Zit daar wat achter?'

- 'Ik zal het u verklaren. Hij heeft zelf eens gezegd:

men is niet ligt populair, indien men niet met zijn volk de fouten gemeen heeft. Daarmeê heeft hij zijn eigen vonnis uitgesproken. Gij, Willem, die alles gelezen en alles onthouden hebt, herinnert gij u die plaats uit Temple's Opmerkingen over de Nederlanden, waar hij de Hollandsche boeren beschrijft? Blozend zien ze er uit en wèlgedaan, maar zij zijn meer vleezig dan gespierd; het knoesterige van den *stubborn English yeoman* hebben zij niet. In die teekening schetste hij het geheele karakter onzes volks. Het heeft tal van deugden, maar één gebrek; het weet niet hoekig te zijn. Dat gebrek mist de Thor. En daarom is hij nooit populair geweest en zal hij het nooit wezen. En een minister, die niet populair is, moet ten laatste bezwijken.'

- 'Quod erat demonstrandum,' juichte Willem.

- 'Ik bezie de zaak van eene andere zijde;' sprak Kole, 'en zou niet zoo grif als Flanor, misschien zonder het te willen, doet, de liberale partij en haar hoofd van elkander scheiden. Hoe vreemd het klinken moge met het oog op de meerderheid in de Tweede en zelfs in de Eerste Kamer, ik vrees, dat de geheele liberale partij aan 't ebben is. Groen (die hier al dikwijls genoemd is en er regt op heeft) werpt telkens zijne vrienden, de conservatieven voor de voeten, dat zij eigenlijk maar achterlijke liberalen zijn; ik zou haast willen beweren, dat de liberalen tegenwoordig niet meer dan geavanceerde conservatieven zijn. Ik stel de liberale partij gelijk met een leger, dat zich meer en meer van de basis zijner operatiën verwijderd heeft en wel nog eene schoone positie inneemt, maar zal moeten stilstaan of terugtrekken, als het zich niet eene nieuwe basis weet te verschaffen.'

- 'Jongen! Piet!' riep Slot, die maar niet zwijgen kon, 'gij hengelt toch niet naar de portefeuille van Oorlog, in het conservatieve ministerie, dat komen zal?'

- 'Alle vergelijking gaat mank; ik erken het,' ging Kole voort, 'en zoo ook de mijne. Doch ik wilde u maar herinneren, dat wij langzamerhand al heel ver van '48, of liever nog van '40 afraken.'

- 'Welnu, wat zou dat?' zeî Willem,

> 'Tempora labuntur tacitisque senescimus annis
> Et fugiunt fraeno non removante dies.'

wilt gij ons waarschuwen dat wij oud worden?'

- ‘Gij brengt mij juist waar ik komen wil,’ hernam Kole. ‘Herinnert gij u die dagen nog tusschen '40 en '50? Wij waren toen jong, vurig, opgewonden standjes. Een heerlijke tijd! Het leven lag voor ons open in blaauw verschiet. Met welke idealen hebben wij het niet al gestoffeerd! Maar het was ook een tijd van een krachtig leven. Het was een tijd van strijd, strijd om de hervorming van onzen staat, neen, om de herschepping van ons volk. En wij jongeren waren niet alleen vurig in dien strijd; ook in de ouderen van dagen, tegen wie wij opzagen als onze voorgangers, gloeide diezelfde wakkere geest. Al hielden wij slecht college, wat bestudeerden wij met elkander de Aanteekening op de Grondwet, die pas het licht had gezien. Al was onze vertegenwoordiging de vrucht van het getrapte en vertrapte kiesstelsel, wat leefde er tusschen die groene wanden op het Binnenhof een actualiteit; wat stonden er de beginselen scherp tegenover elkander. Wat werden er nederlagen geleden en overwinningen behaald. Hoezee voor de negen mannen van '44! Weet gij nog, hoe onze roerigheid voor oproerigheid werd uitgemaakt en er gesproken werd van een z w a r t b o e k, waarin al onze namen prijkten? Toen kwam '48 met de zeven en twintig ontwerpen als te onzer bespotting. Voelt gij nog iets van de verontwaardiging, die ons toen doortrilde? Nu of nooit! was de kreet. En toen de degelijke grondwetsherziening eindelijk onverwachts kwam, wat juichtoonen, wat ovaties, wat zelfverheffing! Want wij waren soms ook erg kinderachtig en roemden ons niet alleen de gelukkigste, maar ook de verstandigste natie ter wereld. Wat liggen zij verre achter ons, die dagen!’

- ‘Zoudt gij ze willen terugroepen?’ vroeg van der Wouden. ‘Waartoe? De strijd is gestreden, de zege is behaald. Wat wilt gij meer?’

> - ‘Und jedes Heer, mit Sing und Sang,
> Mit Paukenschlag und Kling und Klang,
> Geschmückt mit grünen Reisern,
> Zog heim zu seinen Häusern.’

zong Willem.

- ‘Juist!’ ging Kole voort; ‘wij gingen naar huis en trokken de pantoffels aan, en warmden ons bij 't vuur. Want dat is óók waar; ons kacheltje heeft sinds dien tijd lekkertjes

gebrand. Alleen hoop ik maar, dat wij niet eindelijk de slaapmuts over de ooren halen.'

- 'Ondankbare! kunt gij dan uwen voorspoed niet rustig genieten? Gaat ons sedert dien tijd niet alles voor den wind? Millioenen bij millioenen schats stroomden ons toe uit de Oost. De schulden werden gedelgd; de belastingen verligt; handel en nijverheid bloeijen door vrijheid; de landbouw heeft nooit zulke gouden dagen beleefd; spoorwegen en kanalen doorsnijden het land; de stoutste werken worden ondernomen en voltooid; welvaart schittert u toe van alle zijden; de intellectueele ontwikkeling der natie wordt door uitmuntende wetten bevorderd. Andere wetten hebben een orde en een regel in ons staatsorganisme gebragt, zoo als de Nederlandsche staat van het begin der republiek af nog nooit gekend heeft. Is u dat alles niet genoeg?'

- 'O fortunati nimium sua si bona norint! Of zijt gij ook al dankbaar maar onvoldaan?'

- 'Juist, Willem!' antwoordde Kole, 'dat is het woord. Ik wenschte wel, dat er te midden van onze voldaanheid weêr eens een beetje ontevredenheid kwam, en in onze rust een beetje onrustigheid. Rust roest. Gij neemt mij niet kwalijk, dat ik op uw gebied een uitstap waag?'

- 'Ga uw gang maar. Ook het privilege der jagt is afgeschaft. Maar zeg ons liever, waar gij ons heen wilt brengen? Voor welke hersenschim moeten wij de wapenen aangorden?'

- '*Wij?*' vroeg Kole, weemoedig wordende. 'Wij worden te oud; onze tijd gaat voorbij. Wij hebben onzen weg door het leven gebroken, wij hebben elk zijne plaats in de maatschappij ingenomen; wij hebben getracht wat te worden en wat te doen; den meesten is dat vrij wel gelukt; en nu hebben wij nergens meer aan te denken dan om met fatsoen zachtjes aan plaats te maken voor anderen. Thomas is een steunpilaar der kerk en voert de vlag hoog en met eere in het leger der modernen. Gus heeft zijne wilde haren laten vallen en is een braaf huisvader, een nuttig burger en een sieraad der magistratuur geworden. Van der Wouden prijkt aan het hoofd van een der eerste handelshuizen van Amsterdam en is zelfs lid van den gemeenteraad en van provinciale staten. Als hij wil wordt hij in Junij naar de Tweede Kamer gezonden...'

- 'Dank u,' zeî de genoemde; 'ik kan mijn compagnon niet alleen voor 't werk laten zitten. En het lidmaatschap der

Kamer is geen baantje meer om er bij waar te nemen. Het is een eigen beroep geworden, waarvoor men in den Haag moet gaan wonen.'

- 'Dat komt van die omslagtige, onhandige manier van werken, die men daar heeft aangenomen,' viel Flanor in; 'dat tijdverbeuzelen met kleinigheden, dat schrijven van dissertatiën, in den vorm van voorloopige verslagen...'

Maar Kole ging voort alsof hij de stoornis niet merkte. 'Gij, Slot! zijt de man van vertrouwen van de halve residentie; de processen stroomen u toe, en zelfs de regters luisteren naar u als gij pleit. Suermalen heeft een praktijk, die hij voor geen professoraat zou ruilen, of zij moest hem te druk worden. Onze rector is tevreden met zijn bescheiden deel, al zou het hem weinig moeite kosten hooger op te komen...'

- 'Precies!' zeî de aangesprokene. 'Ik houd mij aan mijn Horatius:

> Auream quisquis mediocritatem
> Diligit.....

en wat er meer volgt.'

- 'Gij, stille jongen!' ging Kole voort, mij aanziende, 'hebt, meen ik, ook reden om tevreden te zijn: als achtbaar paterfamilias, omringd door een bloeijend gezin, bestuurt gij uw landgoed...'

- 'Hoe genoegelijk rolt het leven...'

- 'Hou op, Willem!'

- 'Wilt gij iets, dat u beter vleit? Hoor dan;

> "Und der Vater mit frohem Blick
> Von des Hauses weitschauenden Giebel
> Ueberzählet sein blühend Glück...."

- En mijn Flanor heeft als een flinke jongen, die hij altijd was, zich door de doornen heengeworsteld en fortuin in de Oost gemaakt. Wat kan één van u nog meer begeeren?'

- 'En gij zelf, Piet?'

- 'Ik doe niet meê. Ik ben niets. Ik ben een onnut burger, een onpraktisch mensch, een ijdele droomer, een knorrepot; al wat ge wilt.'

- 'Alzoo, wij vertegenwoordigen *les intérêts satisfaits*, meent gij? Dank u voor 't compliment.'

- ‘Gij behoeft er u evenmin op te verhoovaardigen als over te schamen. Het ligt in de natuur en in den aard der zaak.’

- ‘Maar wie moeten dan de onrustigen zijn, als wij het niet meer wezen kunnen?’

- ‘Ik blijf u liefst het antwoord schuldig. Alleen dit. Ik herinnerde u straks hoe, toen wij jong waren, de ouderen van dagen met onze jonkheid wedijverden. Wat dunkt u? Is het niet als of thans de jeugd ons in tevredenheid en vreedzaamheid voorbij streeft? En niet alleen in de politiek. Zeg mij, op welk ander gebied, in kunst, in literatuur, in wetenschap, is er een spoor van jong, nieuw leven? Waar schittert een sprank van genie, die een lichtstraal belooft te worden? Brave, knappe, geleerde jongens hebben wij genoeg; och, dat wij er wat ondeugende bij hadden!’

- ‘Toch niet in den trant van die knapen, die zich op het Luiksche Studenten-congres hebben laten hooren?’ vroeg Slot.

- ‘Geen nood! Voor zulke kinderpraat hebben ònze jongens te veel gezond verstand.’

- ‘Ik begrijp het,’ zeî Willem. ‘Piet wil Cadmusje spelen. Gij herinnert u de fabel. Hij versloeg den draak en zaaide zijne tanden, en zie, daar groeiden mannen uit; en toen zij volwassen waren, streden zij onderling en versloegen elkander.’

- ‘Maar,’ vroeg een ander, ‘gesteld, dat er morgen een *new generation* naar uw hart oprees, wat zou zij te doen vinden? Aan welk brandend vraagstuk zou zij hare kracht hebben te beproeven?’

- ‘Denkt gij, dat zij er geene mede zou brengen? En, goede hemel! zijn er buitendien niet nog genoeg voorhanden? Hebt gij er niet elk, zoo als wij hier zijn, minstens ééne in voorraad?’

- ‘De hervorming onzer belastingen, bij voorbeeld, die halverwege is blijven steken?’ vroeg van der Wouden.

- ‘Is ons belastingstelsel niet nog altijd een ellendig zamenraapsel van expediënten?’

- ‘De afschaffing der tienden,’ veroorloofde ik mij, te opperen.

- ‘Voorwaar geene nieuwe kwestie. Schande over ons land, het eenige in Europa, waar zij nog eene kwestie is.’

- ‘De armoede,’ zeî Suermalen; ‘ik heb haar helaas in mijne praktijk van nabij leeren kennen.’

- ‘Een vraagstuk, dat onze hooggeroemde hedendaagsche beschaving in het aangezicht slaat. Zou het niet de toewijding van een gansch leven loonen, zoo iemand den weg vond om het ideaal g o e d l o o n v o o r g o e d w e r k te bereiken?’

- ‘De zedelijke verheffing des volks,’ zeide Thomas.

- ‘Uwe taak in de eerste plaats, mannen der kerk. Ook dan nog, wanneer het Nut er niet bij ingedommeld was,’

- ‘Vrijheid van onderwijs, niet in naam alleen, maar in waarheid,’ bragt van IJken in het midden.

- ‘Waarom zouden wij ook deze kwestie niet haar regt van bestaan gunnen, al liggen hier voetangels en klemmen?’

- ‘Kan ik iets anders noemen dan regeling van het hooger onderwijs?’ vroeg Willem.

- ‘Mits zij het middel worde tot vorming van zelfstandige, denkende mannen.

- ‘Mij de beurt,’ riep Flanor; ‘onze Oost.’

- ‘Dat wij ons den onverdienden zegen waardig maken, die ons van daar tegenstroomt, en door eene mannelijke, edelmoedige politiek de schulden boeten, die geslachten na geslachten tot een berg der ongeregtigheid hebben opgestapeld.’

- ‘Discite justitiam moniti...’ begon Willem.

- ‘De zeemagt, het leger, onze verhouding tegenover het buitenland,’ riep Slot.

- ‘Mijn vaderland, hoe taande uw luister....’

- ‘Geen scherts op dit punt, wat ik u bidden mag,’ viel Kole somber in. ‘Holland, lief Holland, wat is er van u geworden! Springt u dan het hart niet op van toorn, mijne vrienden, als gij elk jaar door de Nederlandsche volksvertegenwoordiging onze magteloosheid officieel hoort betoogen? Is Hollands naam bij den vreemdeling, ik zeg niet geducht, ontzien, maar, gevierd, geëerd, geacht zelfs? Kunt gij 't verdragen, dat men alreeds, God beter 't, in onze kringen fluistert van de mogelijkheid dat Pruissen ons bij de eerste gelegenheid zou willen inlijven, zonder dat zich daarbij eene andere gewaarwording openbaart dan flaauwhartige vrees? - zonder dat er een ander woord gesproken wordt dan dat gekerm: “wat zullen wij er tegen doen? ons leger is te zwak en ongeoefend, onze schutterij is nog niet georganiseerd, onze liniën van defensie zijn nog niet in orde, onze zeemagt is alleen maar goed genoeg om in de gaten te kruipen als de vijand zich vertoont;

en daarvoor betalen wij jaarlijks meer dan twintig millioen; het schreit ten hemel." - En als men dat elkander heeft toegestemd, dan gaat men spreken over het weêr of over de laatste komedie!'

- 'Kom, kom,' merkte van IJken aan; 'het zal zoo'n vaart niet loopen. Zie, koning Leopold is nu gestorven, en wat is er van de voorspellingen geworden, dat zijn dood het sein zou wezen tot eene herziening van de kaart van Europa? Napoleon heeft zijnen opvolger hartelijk geluk gewenscht, en de fondsen zijn van dien dag af gerezen, ten blijke dat de publieke opinie gerustgesteld is.'

- 'Was er dan iemand zoo bot, om te gelooven dat de keizer zijne generaals al zou zenden, om de lijkstaatsie te besturen? Of meenen de dwazen, dat van nu af de eeuw der regtvaardigheid en des eeuwigen vredes aangebroken is omdat de telegraaf een zoetklinkend woord van Compiègne naar Laeken heeft overgebragt? Waarachtig, daar is geen schaapachtiger volk dan de *gent boursière* - neem mij niet kwalijk, van der Wouden! - En verwijt mij nu niet, dat ik ook al behoor onder hen, die elk half jaar u weten te zeggen, dat nu het groote plan om Frankrijk's natuurlijke grenzen te herstellen, tot rijpheid gekomen is. Ik geloof veeleer, dat de Fransche politiek tegenwoordig elke aanleiding daartoe liever ontwijkt, dan opzoekt. Maar als ik den algemeenen toestand van Europa beschouw, als ik de gebeurtenissen der laatste jaren naga, als ik zie, hoe alle beginselen uit de politiek der groote mogendheden geweken zijn, om plaats te maken voor eene anarchie, die aan de avontuurlijkste luimen van dezen of genen politieken fortuinzoeker vrij spel laat, dan moet ik wel tot de overtuiging komen, dat wat vroeger of wat later eene algemeene beroering over ons werelddeel zal uitbarsten. En komt die dag, wee dan dengeen die niet sterk is!'

- 'Essetai emar... dat is, in 't Hollandsch overgezet,

> De dag dag zal komen die den jammervollen val
> Van Troje en Priam's huis en volk aanschouwen zal.'

Flanor haastte zich, het onweêr, dat deze nieuwe uitval van Willem dreigde te doen uitbarsten, af te leiden. 'En nu, Kole!' riep hij, 'welke is u w e groote kwestie?'

- 'Ik weet het al!' riep Slot, 'de binnenlandsche politiek: eene nieuwe grondwetsherziening; de uitbreiding van het

kiesregt tot alle capaciteiten; de invoering van het stelsel van H a r e ; de triomf der democratie!'

- 'Ik weet beter,' viel een ander in; 'eene nieuwe rigting in de wetenschap, die Nederland wederom aan de spits der beschaving brengt; een nieuwe geest in literatuur en kunst, magtig om ook het goddelijke in volmaakten vorm af te beelden; de verheffing van het tooneel tot de school des volks.'

- 'Mis!' klonk het uit den mond van een derde, 'de herschepping der kerk; ééne broederlijke gemeente, één in hope, één in geloof, één in liefde.'

- 'Neen,' zeî een vierde, 'een nieuw Nedersaksisch rijk. De zamensmelting van alle volken "van dietscher tonge" tusschen de Elve en het Kanaal tot éénen magtigen staat, waarvan het oude Nederland het middenpunt en de kern is.'

- 'Ook niet,' riep weder een ander; 'de sociale omwenteling; de opbouw der maatschappij op nieuwe grondslagen; de gouden eeuw die de dichters in het verledene plaatsen, als het probleem van de maatschappij der toekomst.'

- 'Gij zijt allen onverbeterlijke spotters,' meesmuilde onze vriend. 'Och, misgunt mij ten minste mijne idealen niet. Ongelukkig hij, die er geene meer heeft. Maar één wensch heb ik toch, wiens vervulling ik nog hoop te aanschouwen.'

- 'En die is?' vroegen wij.

- 'Dat er een man verrijze in het midden des volks, die u allen duchtig door elkander schudt, gelijk gij verdient.'

- 'Exoriare aliquis!...' galmde Willem uit.

- 'Kom,' zeî Kole, opstaande; 'laat ons naar de zijkamer gaan koffijdrinken.'

- 'Nog één woord!' meende ik bescheiden hem te moeten toevoeren; 'wat bedoeldet gij daar straks met uwen toast?'

- 'O gij verstokten!' antwoordde hij; 'zijt gij dan ziende blind en hoorende doof! Heb ik den ganschen avond te vergeefs tot u gesproken?'

- 'Maar hoe kunnen wij vrede smaken, als gij ons tot strijden opdaagt?'

- 'Moet ik u dan nog met zoo vele woorden zeggen, dat de strijd voor ideeën en beginselen alleen dien vrede schenkt, die waardig is, dat wij hem begeeren; - dat hij het is, die u verlost van het geharrewar des alledaagschen levens, waarin wij allen zoo ligt gevaar loopen onder te gaan; - dat hij alleen ons verheffen kan boven de laagheden, waaraan wij al te geneigd

zijn ons prijs te geven: baatzucht en ijdelheid en menschenvrees en wangunst en nijd en geraaktheid en persoonlijke veeten en laffe twisten over nietigheden en gehuichelde liefde voor het algemeen belang, en, om het in één woord zamen te vatten, al wat zelfzuchtig is; - dat hij eindelijk u dien vrede geeft, den meest begeerlijken, den vrede, dien gij nergens anders vinden kunt, vrede met u zelven!'

Zoo sprak Piet Kole. En wij gevoelden, dat er diepe zin in zijne woorden lag. En ik oordeelde het nuttig, ze voor u en mijzelven zoo getrouw mogelijk op te teekenen, ter overpeinzing en ter behartiging.

ERNST.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

XI.

Zeker had de parlementair van den Bisschop met eene buitengewone mate van raadvermogen bedeeld moeten zijn, om in de houding of op het gelaat van Héraugière eenig spoor te ontdekken van de neêrslagtige luim, waarin wij hem hebben bespied, en die geen gevolg was van eenige naargeestige inbeelding, maar van de hagchelijke positie waarin hij wist te verkeeren.

Het was hem goed geweest aan het hart van een vriend zijne bekommeringen uit te storten; maar nu hij geroepen werd tegenover een vijand te toonen wie hij was, wist hij al wat hem zoo loodzwaar scheen te drukken, af te werpen, zich op te heffen uit de diepten zijner onlust, als verfrischt en versterkt, en bewijs te geven van die veêrkracht der ziel, die wel neêrgedrukt, maar niet gebroken kan worden door den tegenspoed. Zijn oog glinsterde weêr van stoutheid als van schranderheid, toen hij, in deftig krijgsgewaad gedoscht, den blinkenden ringkraag om den hals, de oranjesjerp over het donkerblaauw fluweelen wambuis geworpen en de ridderketen over de borst hangende, in fiere krijgshaftige houding bij zijn armstoel stond, de eene hand achteloos op de leuning rustende, de andere met zekere vastheid het gevest van zijn degen omklemmende. Het pantser, dat geen edelman in zijne kamer aandeed, tenzij hij een poltron ware, had hij, ondanks het ver-

1 Zie het 10de gedeelte van dit verhaal in het December-Nommer van den vorigen Jaargang.

maan van Halewijn, ongebruikt laten liggen; maar hij zette den prachtigen helm op, in afwachting van den vreemdeling, die, door Kapitein Mario binnengeleid, op vrij verren afstand staan bleef.

- ‘Kapitein Mario! laat ons zamen,’ beval Héraugière, den bisschoppelijken zendeling, die niet groette of den breedgeranden spaanschen hoed afnam, met een snellen en scherpen blik opnemende, terwijl hij tot dezen vervolgde: ‘En gij, Mijnheer! treed nader!’

Maar de vreemde bleef waar hij was en vroeg alleen kort en zelfs wat hoog: ‘Sta ik voor Charles Héraugière, Gouverneur van Breda?’

- ‘En bevelhebber van 't kasteel van Hoey!’ verbeterde Héraugière, ook fier en hoog. ‘Ja! die ben ik; wie zijt gij zelf?’

- ‘Alexander Wauterniaux, Sire de Marneffe, Edelman van Messire Groesbeek, Opperbevelhebber van de legermagt Zijner Keurvorstelijke Genade den Prins-Bisschop van Keulen, Munster-Hildesheim....’

- ‘En van Luik bovenal!’ viel Héraugière in; ‘want ik onderstel, dat het alleen in die laatste hoedanigheid is, dat Mijnheer de Keurvorst mij iets kan te zeggen hebben.’

- ‘Zoo is het, Mijnheer de Gouverneur! alleen de etiquette vordert, dat ik hier de regten en titels van Zijne Keurvorstelijke Genade deed gelden, sinds gij uwe pretentiën op het Gouvernement van Hoey dus luide doet klinken!’

- ‘Pretentiën!’ hernam Héraugière glimlagchend, en nogmaals een blik op de zonderlinge personaadje werpende; ‘mij dunkt, die pretentiën hebben een goeden grond: het BEZIT!’

- ‘Het bezit stelt geen wettelijk regt daar!’ repliceerde de ander levendig, met de vlugheid van een advokaat, die zich tot pleiten vaardig maakt.

- ‘Messire Wauterniaux! ik kan niet denken, dat gij zoo laat in den avond tot mij gezonden zijt, om zulken ledigen woordenstrijd te voeren...’

- ‘Dat raadt gij goed, Kapitein Héraugière! slechts moet ik u doen opmerken dat, waar wij gedwongen zijn het *fait accompli* aan te nemen, wij u geenszins als Gouverneur van 't kasteel Hoey kunnen erkennen dan onder protest.’

- ‘Het zij zoo, Messire!’ sprak Héraugière met wat ongeduld; ‘ik heb niet naar die erkenning gewacht om er de

regten van uit te oefenen; maar ik verwittig u, dat ik noch tijd, noch geduld heb naar uwe boodschap te luisteren, zoo zij slechts eene herhaling is van die, waarmeê voormaals de Heer van Louverval was belast. Recriminatiën, die mij beleedigen....'

- 'Ik heb geen last die over te brengen.'

- 'De Heer van Louverval heeft zich verstout de bemagtiging van Hoey als een onbehoorlijk rooverswerk te kwalificeren,' hervatte Héraugière nog met ergernis bij de herinnering.

- 'Is het mogelijk! heeft die edelman zich dus kunnen vergeten, de zaken bij hun naam te noemen! *Cela ne se fait pas!* Welk een slecht diplomaat!'

Héraugière moest toch zelf glimlagchen, al kleurde hij van spijt. 'In 't eind, Messire! wil u bekorten en mij zonder omwegen zeggen wat gij hebt voor te stellen... ik ben een krijgsman en geen diplomaat...'

- '*Palsambleu!* Kapitein, dat merk ik wel!' zeî de ander lagchende; 'maar des te beter zullen wij het met elkander vinden, want ik ben dat ook niet. Gij moet het reeds begrepen hebben, dat ik geen slag heb de tong te gebruiken om mijne gedachten te verbergen! Maar verschoon mij... dat ik zoo kort niet zal kunnen zijn als uw ongeduld eischt...'

- 'Als het lang moet worden, wil dan plaats nemen, Messire!' hervatte Héraugière, zijns ondanks door de originaliteit van den persoon aangetrokken. 'Ik heb u herhaaldelijk gewenkt nader te komen en te gaan zitten; gij moet vermoeid wezen van uw togt herwaarts heen.'

- 'Niet zoo heel erg! Messire Groesbeek en de zijnen liggen zoo digt bij,' hernam Wauterniaux, nu werkelijk vooruit komende, maar zonder de aangewezen plaats in te nemen.

- 'Staande of gezeten, zoo als gij verkiest, maar begin met u te verklaren.'

- 'Ik verlang niets beter, Kapitein!... maar wij zijn niet alleen!'

- 'Mijn vriend, de Ridmeester Marcelis Bacx, kan geen hinderpaal zijn voor ons onderhoud. Ik heb geene geheimen voor hem.'

- 'Om 's hemelswil, Commandant! laat mij gaan!' zeide Bacx, reeds opstaande, 'opdat deze man ter sprake kome.'

- 'Mijn last luidt wel is waar aan Kapitein Héraugière alleen, maar Ridmeester Bacx zal dien toch moeten kennen als mijn voorstel wordt aangenomen, en als het verworpen wordt...

zie ik niet waarom de Gouverneur van Hoey ons het geheim zou bewaren. Zoo een Luikenaar hier ware mogt ik niet spreken.... Maar nu!'

- 'Wel, spreek toch op, man!' riep nu Héraugière, ten toppunt van ongeduld; 'wat kan uw meester mij te zeggen hebben, dat voor zijn eigen onderdanen een geheim moet blijven?'

- 'Voor dezen! en bovenal voor de Spanjaarden, ja! dat is noodig,' hernam Wauterniaux, nu zóo digt bij de tafel tredende, dat het volle licht der hanglamp op hem neêrviel. Het was een kort dik mannetje in deftig zwart fluweel gekleed, het smalle Spaansche manteltje van rood carmozijn met zilver galon over den eenen schouder hangende, tegen gewoonte van een parlementair, met den degen op zijde, maar de zijne, in een rijk geborduurden draagband hangende en met prachtig gevest, was zoo kennelijk niets anders dan een staatsiedegen, dat Kapitein Mario het onnoodig had geacht, hem dien te ontnemen. Zijn hoofd lag als het ware te rusten op zijn breeden geplooiden kraag *à la Henry IV*, daar hij bijna geen hals had. Zijne kleine zwarte oogen schitterden als een paar gitten onder de digte wenkbraauwen, die zich scherp afteekenden op een breed beenig voorhoofd. Het sterke blaauwachtig zwarte haar hing strak langs de slapen neêr, terwijl het van voren bijna vierkant was afgesneden, op de manier van een middeleeuwschen dorper, hetgeen hem, bij een platbreed gezigt, een kleinen mond en dikke roode lippen, wel een weinig het aanzien gaf van een volle maan, waarboven een zwarte wolk hing. Maar de snelle, levendige blik, die als lichtvonken schoot over de bleeke oppervlakte, deed ten minsten aan geen éclips denken, en wie den satirieken glimlach had bespied, die zich somwijlen om dien mond plooide, wie de zonderlinge bewegelijkheid der harde trekken gadesloeg, kwam tot de gevolgtrekking, dat er meer achter dien man school dan het eenigzins plompe uiterlijk deed vermoeden. Hij had fraaije handen, wier blankheid en schoone vorm te meer uitkwamen, daar hij de gewoonte had onder 't spreken druk te gesticuleren. Over 't geheel gaf hij den indruk van zeker zelfbehagen, dat niet eens ontmoedigd werd in die oogenblikken, waarin hij den lachlust scheen gaande te maken door het zonderling spel zijner oogen en wenkbraauwen, het rimpelen van het voorhoofd en het gedurig vertrekken van den mond, als leed hij onder een *tic*.

Blijkbaar was hij zelf niet onbewust van den indruk, dien hij opwekte, en trok er partij van. Als men naar hem luisterde, moest men hem aanzien, en waar hij tot glimlagchen dwong, gleed er menig scherp gepunt gezegde door, zonder verbittering te wekken.

- 'Wat een rare snaak is toch die bisschoppelijke edelman! ik zou wel eens willen weten, welk emplooi hij bekleedt,' dacht Bacx, den zonderlingen man aanziende, terwijl deze zijn kastoren, met roode en gele pluimen versierden hoed, heen en weêr draaide, en tweemaal een 'hm! hm!' liet hooren, zonder verder te komen, als een acteur, die zijne rol niet kent, terwijl hij met de kleine slimme oogen knipte, als om te ontkomen aan den strengen uitvorschenden blik, dien Héraugière weêr op hem rigtte, toen deze hem toevoegde:

- '*Allons*, Messire! spreek nu, of ik breek de onderhandeling af, eer zij is aangevangen.'

- '*Ma foi!* Heer Gouverneur! meent gij dan dat het zoo gemakkelijk is, tegen een roemruchtig Kapitein zoo als gij zijt, te zeggen: *Ote-toi de là que je m'y mette!* vooral dan niet, als men ziet, dat hij zich zoo volkomen op zijn gemak gevoelt als het mij voorkomt dat gij het zijt, hier op het aloude lustslot onzer bisschoppen!'

- '*Ventre-saint-gris!*' viel nu op eens Héraugière uit, met wat drift oprijzende uit den zetel, waarin hij zich even te voren had neêrgezet. 'Wat moet ik van dat alles denken! Zendt de Keurvorst mij zijn hofnar in plaats van een parlementair?'

- 'Ik wist toch niet bij u bekend te zijn!' hernam de vreemdeling met eene hoffelijke buiging en welgevalligen glimlach en met eene bedaardheid of hij geheel zijn *aplomb* had hervat. 'Kapitein! ik maak u mijn kompliment over uwe scherpzinnigheid. Mij doet zij eene notabele dienst, want ik beken, dat ik er tegen opzag, mij zelven in mijn ambt te presenteren, en toch, het *incognito* bewaren, ging ook niet!'

- 'Zoo is dan mijne gissing juist! Zoo heeft uw meester u gezonden om mij te bespotten en hier eene klucht te spelen?' sprak Héraugière, zelf verwonderd, dat hij zich matigen kon in den heftigen toorn, waartoe hij oordeelde regt te hebben.

- '*Non certes!* Alles is hoogst ernstig gemeend, geloof mij!' hernam Wauterniaux nu op vasten rustigen toon, en

zoowel de Keurvorst zelf als Mijnheer Groesbeek stellen er het grootste belang in, dat mijne onderhandeling slage!'

- 'Uwe onderhandeling! meent gij dan waarlijk, dat ik mij vernederen zal om met een nar in onderhandeling te treden?....'

- 'Het geval is niet zonder precedenten, Heer Gouverneur! Zoo gij aan de geschiedenis hecht, ben ik bij magte u merkwaardige exempelen voor te stellen van negotiaties door mijne confrères gevoerd, die allen tot een goed einde zijn gebragt. Daar was, om hier in de buurt te blijven, Hertog Karel de Stoute, die Coquinet, zijn *grand fol*....'

- 'Mij dunkt, het wordt hoog tijd, Kapitein Mario hier te roepen om dezen potsenmaker uit te drijven,' viel Bacx in, geërgerd door de lankmoedigheid waarmede Héraugière luisterde.

- '*Excusez!* nobele Ridmeester! het is geenszins een wijs mans bedrijf een bode weg te zenden, zonder zijne boodschap gehoord te hebben, zij die bode ook een nar; uit den mond der zotten spreekt de waarheid, dat naar mijn gevoelen de hoogste wijsheid is, dat weet Mijnheer de Gouverneur ook wel, en daarom belieft het hem naar mij te luisteren met geduld.'

- 'Toch moet ik u waarschuwen niet te rekenen op de eindelooze rekbaarheid van dat geduld,' vermaande Héraugière.

- '*Pas si fou!* Maar toch, ik moet u eerst met mijn persoon.... neen, met mijn emplooi bevredigd hebben, zal ik een genegen gehoor vinden voor mijn last.'

- 'Als die werkelijk zoo belangrijk is, had Monsieur Groesbeek toch wel iemand anders kunnen zenden in naam van zijn meester.'

- 'Met uw verlof, Mijnheer de Gouverneur! iemand anders ware ligt niet *iemand beters geweest;* er is voorwaar zooveel verschot niet van personen, even vertrouwd als gewillig, onder de hovelingen van Ernestus van Beijeren, als er een hagchelijk baantje moet worden aanvaard. En de Hoeysche kwestie is er juist eene die noodig heeft luchtigweg behandeld te worden. Messire de Louverval, een zeer voornaam en zeer wigtig edelman, heeft hier duchtig het hoofd gestooten, en is vermoedelijk over zijne eigene wigtigheid gestruikeld. Dat is niet te verwonderen; daar is hier op deze rotsen voor iedereen, wie er zich op waagt, groot gevaar van uitglijden, van vallen, en zoo er dan weêr iemand tuimelen moet, is 't nog

beter dat het een nar zij, die met een paar kentelingen weêr op zijne voeten staat, dan.... *iemand anders*. Van correspondentie heeft Zijne Keurvorstelijke Genade ook geene goede vrucht te wachten, daar geen zijner epistels beantwoord wordt.'

- 'Wat zal ik antwoorden? De Keurvorst slaat altijd denzelfden toon aan, altijd klagten en bedreigingen, die...'

- 'Geen goeden klank hebben! dat moet ook vervelen,' stemde Wauterniaux in. 'Alzoo ben ik gezonden om voor wat afwisseling te zorgen; daarenboven is het den Prins-Bisschop niet onbekend gebleven, dat gij van gemaskerde optogten en vastenavondskluchten houdt, Mijnheer de Gouverneur van Hoey! hoe kon hij denken dat gij u zoudt formaliseren bij het zien van een hofnar!'

- 'Onbeschaamde linker!' beet Marcelis Bacx den spreker toe en maakte een gebaar of hij hem bij den arm wilde nemen en ter deur uitzetten; maar Héraugière wenkte dat hij zich onthouden zou en voegde hem toe: 'Zoo de zottepraat u vergramt, Ridmeester! doet gij beter heen te gaan; ik voor mij wil hem zijne mars van aardigheden laten uitkramen, om te zien wat er op den bodem ligt.' Daarop tot Wauterniaux gewend, zeide hij luid:

- 'Ik formaliseer mij ook niet; ik onderstel dat uw meester, vreezende dat ik mij hier op zijn onherbergzaam lustslot vervelen zou, mij zijn grappenmaker zendt om de lange avonden te korten. 't Is zeker zijne bedoeling, dat ik u hier houden zal?'

- 'Dat zou zeker *tegen* zijne bedoeling zijn; ook moet ik doen opmerken, dat ik hier *niet* in mijn emplooi ben. Mijnheer de Ridmeester vond goed mij zoo even "linker" te noemen, dat is eene onjuistheid, ik ben edelman! Wel eerlijk edelman genoeg om het regt van mijne geboorte en van mijn stand te handhaven tegen ieder die dat miskent...'

- 'Gij moet u zelf niet boos en mij niet *bang* maken!' zeî Bacx nu ook lagchende; hij erkende dat Héraugière de wijsste partij koos, met de zaak niet al te ernstig op te vatten.

- 'Ik ben parlementair, en in die kwaliteit voegt mij geene uitdaging en meen ik onschendbaar te zijn!' antwoordde de nar met eene kluchtige wigtigheid, die de beide officieren een lach afperste, maar op gansch anderen toon vervolgde hij tot Héraugière: 'Ik moet u een en ander van mij zelven zeggen. Opgevoed aan het hof van Monseigneur Groesbeek, onzen voor-

maligen Bisschop, ben ik na diens dood overgegaan in het huis van zijn neef, die nu de bevelhebber is van de bisschoppelijke legermagt. De Keurvorst Ernestus vond goed mij bij zijne verheffing den titel van eersten hofnar te continueren, dien ik bij den vroegeren Bisschop van Luik had gevoerd, maar het is niets dan eene sinecure. Ik heb vrijheid in mijn vaderland te blijven en Zijne Keurvorstelijke Genade komt zelden te Luik, en als zij er komt, is het naar aanleiding van zoo wigtige zaken, dat hij vergeet naar mij te vragen en de zotskap zich moet opdringen, wil hij zijne functiën uitoefenen. Die vrijheid neemt hij in buitengewone omstandigheden en meestal met goed gevolg. Hij weet zich dan te doen aanhooren waar hij raad geeft, te doen verhooren waar hij met voorspraak tusschen beide treedt. Zoo is het hem laatst, staande die bloedige tumulten te Luik, gelukt meer dan een voorbestemd slagtoffer van de bisschoppelijke wraakoefening te redden, onder anderen zekere Bredasche koopvrouw, die met een pas van den Heer Paulus Bacx uit Bergen-op-Zoom, Luik was ingetrokken om er gansch andere waar binnen te smokkelen, dan de Mechelsche kant, die zij voorgaf rond te venten.'

Een Bredasche koopvrouw! Een pas van Paulus Bacx!

Héraugière schrikte op, wisselde een beteekenisvollen blik met Marcelis Bacx en beiden luisterden in gespannen aandacht toen de hofnar vervolgde: 'De ongelukkige vrouw, te deftig voor haar gewaagd bedrijf (zeide ik u niet, Mijnheer Héraugière! dat de maskeraden aan de orde waren?), de ongelukkige vrouw liep de geestelijke policie in het oog; men ging letten op haren zonderlingen handel; men maakte zich meester van hare kantdoos en vond onder den luchtigen voorraad van halskragen en poujetten... raadt eens wat, mijne Heeren?'

Héraugière haalde de schouders op, met schijnbare onverschilligheid; maar hij kon zich niet weêrhouden op nieuw een onrustigen blik te wisselen met den Ridmeester.

- 'Paskwillen noemde het de menigte,' vervolgde Wauterniaux, 'met een algemeen woord, maar er was verscheidenheid; allerlei kleine gedrukte geschriften, toespraken, sermoenen, opwekkingen aan het volk van Luik om het aan te moedigen in den opstand tegen den Bisschop te volharden; om de geestelijkheid in haat te brengen, de ketterij, die vermetel het hoofd had opgestoken, lof toe te zwaaijen en aan te bevelen, en op het voorbeeld van Holland en de Hollanders te

wijzen, waar men door stoutheid en volharding het juk van den harden Heer had afgewend! Gij begrijpt wel, mijne Heeren! dat eene koopvrouw, die met zulke waar vent en in handen der geestelijke overheid valt, eenig gevaar loopt! Deze vrouw was zelfs te fier en te standvastig om uitvlugten te zoeken voor haar bedrijf, dat zij geen wanbedrijf wilde genoemd hebben; ook werd zij zonder lange procedure kort en goed veroordeeld om met een hoopje Luiksche oproerlingen, die op heeterdaad betrapt waren, onthoofd te worden...'

Een smartelijke uitroep ontsnapte Bacx en Héraugière te gelijk.

Wauterniaux glimlachte even en vervolgde: 'Weest gerust, Messires! de hofnar stak er zijn bellenkap tusschen. Onder hen, die Ernestus destijds omringden, was hij niet de eenige, die sympathie gevoelde voor de ongelukkigen, die zich in het tijdstip verrekend hadden.'

- ''t Is Gode bekend, dat het niet aan mij heeft gelegen, dat zij niet bij tijds ondersteund zijn,' beleed Héraugière, zijne gewone voorzigtigheid vergetende.

- 'Maar van allen die Ernestus omringden was de zot de eenige, die zijne deernis durfde toonen,' vervolgde Wauterniaux, zonder op de bekentenis van Héraugière te drukken. 'En dat was omdat hij alleen het privilegie had om onder onzin en narrenpraat wijsheid te verkoopen en tot barmhartigheid te vermanen. Hij deed opmerken, dat de Staten van Holland wel de Luiksche onderdanen in den steek lieten, maar dat ze mogelijk meer opmerkzaamheid zouden hebben voor hunne eigene ingezetenen. De Bredasche koopvrouw nu, wier naam en verbindtenissen men giste, al wilde zij niets van dit alles bekennen, al liet zij zich slechtweg vrouw Loïse noemen, de koopvrouw werd geacht burgeres van Breda te zijn en op het oogenblik zelf, waarop de Luiksche Gezanten naar 's Hage trokken om langs vreedzamen weg de teruggave van Hoey te verkrijgen, was het eene averegtsche wijze die inschikkelijkheid te winnen, door eene vrouw, in welke men in Holland belang moest stellen, regt en slechtweg een voet korter te maken. Dit werd ingezien en toegestemd; en dat punt gewonnen zijnde, ging de zot al met de bellen rinkelend een stapje verder. Hij wierp het vraagstuk op, of het niet aan den Gouverneur van Breda - Gouverneur van Hoey, krachtens zijne eigene autoriteit - welgevallig zou zijn, zoo hij in de gelegen-

heid werd gesteld uit den eigen mond zijner zendelinge de resultaten van de Bredasche toespraken en vlugschriftjes te kunnen vernemen.....

- ‘Zij is dus nog te redden?’ vroeg Héraugière met een zucht van verligting.

- ‘Dat staat aan u! De inval werd goedgekeurd, al kwam zij op uit een zotskap, en Mevrouw *** werd van toen af beschouwd als krijgsgevangene, die men gereed is uit te leveren in ruiling voor den Baron Jules de Warfusee *dit d' Aigremont*, op heden te Breda in krijgsgevangenschap, en waarvoor Mijnheer de Gouverneur van Hoey een wat al te grooten losprijs heeft gevraagd, dien de familie, hoe vermogend ook, niet begeert te betalen, uit aanzien van de omstandigheden zelve, waaronder de Baron gevangen raakte. Men verwijt hem achteloosheid in zijn pligt; maar de Warfusee's hebben grooten invloed te Luik, en de Prins-Bisschop heeft er in toegestemd op deze wijze die zaak te schikken, niet twijfelende of Mijnheer de Gouverneur zou die schikking goedkeuren.’

- ‘O! wel van ganscher harte!’ riep Héraugière verheugd.

- ‘Ik rekende ook op uw hart. Kapitein Héraugière wordt geprezen als een voorbeeld van echtelijke teederheid en trouwe.’

- ‘Wat hebben die daarmeê te maken?’ hernam Héraugière verwonderd, bijna gekrenkt; ‘zoo ik vrouwe Loïse eere, ja, liefhebbe, is het niet....’ maar hij hield zich plotseling in; een wenk van Bacx maakte hem indachtig, dat hij de vergissing niet moest ophelderen.

- ‘Ik versta u, Kapitein! gij wilt de onderstelling afweren van zwak te zijn in uwe genegenheid; gij wordt er waarlijk niet van verdacht; ieder ander zou eene vrouw van zulke hoedanigheden het lot hebben gespaard, dat gij haar liet tegengaan. Zij zal het ontkomen, dat is er het beste van.’

Héraugière moest het verwijt zwijgend dragen. Meer dan eens had hij het zichzelven gedaan.

- ‘Dat is dus afgesproken. Gij zult mij volmagt geven voor uw plaatsbekleeder te Breda, omtrent de uitwisseling van Warfusee, en hier is het bewijs, dat Zijne Keurvorstelijke Genade in de transactie toestemt.’

Hij stelde Héraugière een perkamenten rol ter hand, waaraan het bekende Bisschoppelijke zegel hing. ‘Zoo ziet gij dat narrentaal haar nut kan hebben!’

- ‘Gij hebt het mij op nieuw geleerd, dat de persoon elk

kleed kan eeren, elken stand verheffen,' antwoordde Héraugière, hem de hand reikende. 'Zoo was dit dan het doel van uwe komst?'

- 'Verschoon mij, het is alleen een onderdeel daarvan, maar ik moest het laten voorafgaan, om u daardoor te bewegen zeker vooroordeel te laten varen...'

- 'Gij weet, dat het overwonnen is. Ik gevoel zelf, dat gij de naaste waart om mij berigt te brengen van het goede werk door u verrigt. Laat mij u danken met dezen dronk en doe mij bescheid: Op onze goede verstandhouding!'

- 'Op den goeden voortgang der onderhandeling!' hervatte Wauterniaux, den goed gevulden beker met groot gemak ledigend; daarop nam hij zonder verdere pligtpleging plaats aan de tafel en ving aan. 'Laat ons tot de hoofdzaak komen!'

Ridmeester Bacx, zeker afgeschrikt door de langwijligheid der preliminairen, had zich intusschen verwijderd; toch viel de Luikenaar nu op eens in met *de question brûlante*, want hij sprak:

- 'De Prins-Bisschop heeft er bitter berouw van dat hij de Spanjaarden op Luiksch grondgebied heeft gelokt...'

- 'Zijne Keurvorstelijke Genade had dat ook best kunnen laten,' merkte Héraugière aan.

- 'Wat zal ik u zeggen? een Bisschop is geen Paus; hij is niet onfeilbaar. De Hoeysche kwestie is eene zeer netelige kwestie, die voor tweëerlei opvatting vatbaar is; Bisschop Ernestus was niet gehouden haar uit uwe oogen te zien, en daarbij werd hij opgehitst; men maakte hem ongerust, hij ontstak in toorn. In zulke gemoedstemming doet men wel eens stappen, waarvan men alle consequentiën niet vooruit heeft berekend. Het is mijn vorstelijken meester gegaan als den boer die zijn' landheer inriep om den haas te verdrijven, die aan zijne kool knabbelde: de edelman kwam in allerijl met al zijne jagtgezellen en al zijne honden.... gij weet, hoe de arme dorper er afkwam! Ernestus begint te vreezen, dat het met Luikerland niet veel beter zal afloopen.'

- 'Moest Hoey verwoest worden, eer de Bisschop tot dit inzigt kwam?' viel Héraugière zijns ondanks met bitterheid in; 'moest hij dan zoo ruw den band der neutraliteit breken, om den vijand in te halen, in plaats van de bondgenooten te verdragen?...'

- 'Laat ons van de schennis der neutraliteit liever niet

spreken, Mijnheer de Gouverneur van Hoey! als zij gepleegd is door mijn meester, al ware het vóór dezen, komt het mij toch voor, dat er uwerzijds duchtige represailles zijn genomen.'

- 'Vindt gij? Is het dan zoo erg, dat wij staande den oorlog hier een pas willen houden?'

- 'Neen! maar 't is wel erg, dat gij dien zonder waarschuwen hebt genomen.'

- 'Alsof men ons die zou hebben toegestaan, als wij 't gevraagd hadden!'

- 'De proef is niet gewaagd; men heeft dus geen regt te beweren, dat zij mislukt zou zijn!'

Héraugière haalde zwijgend de schouders op en zag hem aan met een ongeloovigen blik.

- 'Hoe dat ook zij, de Bisschop heeft ook zijne grieven... Ik wil nu geen andere noemen dan die, dat gij zijne stad, die zich aan uwe zorg had toevertrouwd, den Spanjaarden hebt overgeleverd!'

- 'Moet mij verweten worden, wat mij in de ziel smart? Ik heb voor de stad gedaan wat oorbaar was; maar waar de plaats te zwak bleek om te houden, moest mijn volk wijken voor de overmagt.'

- 'Eene Staatsche stad zou Kapitein Héraugière tot den laatsten man hebben verdedigd, daar ben ik zeker van; maar dit daargelaten! waarom het zoo ver te laten komen, dat de overmagt u verjoeg? Waarom niet vooruit de stad teruggegeven aan haar regtmatigen Heer, die er u zoo dringend om had verzocht?'

- 'Die er zelfs geld voor geboden had!' viel Héraugière in, met een bitteren glimlach. 'Wel zeker! ik had de stad zoetelijk in handen moeten stellen van den man, die mij overal bij vrienden en naburen lastert en zwart maakt, aan den trouwen herder, die de Spaansche bloedhonden tegen zijne eigene kudde aanhitst! Neen! neen! Messire Wauterniaux! gij zelf, die mij toeschijnt een weldenkend en verstandig man te zijn, gij zoudt mij zulk eene dwaasheid, zulk eene onvoorzigtigheid nooit hebben aangeraden.'

- 'Integendeel, Kapitein Héraugière! ik zou u geraden hebben de fout, die er met het nemen van Hoey was begaan, zoo ras mogelijk weêr goed te maken.... Gij hadt u zelven daarmeê veel zorg en bekommering, anderen veel leeds, veel gevaars bespaard. Maar gedane dingen hebben geen keer!

Dat is voor u als voor mijnen meester even waar. Gelukkig nog hij, die zijne fouten weet in te zien en er uit wil leeren. *Dit* wil de Bisschop! De moord en brandstichting te Hoey heeft hem ingelicht. Bij den Aartshertog had hij na zulke ervaring met vrucht zijn beklag kunnen doen; maar Fuentes is het zwaard zonder genade, hij transigeert niet, en als hij eens meester is van 't Kasteel als van de stad!...'

- 'Kasteel èn stad! Mijnheer de Parlementair! mij dunkt, gij gaat daar nu al heel snel...' viel Héraugière lagchende in.

- 'Niet sneller, Heer Kapitein! dan de gebeurtenissen zelf elkaâr zullen opvolgen... Gij schudt ongeloovig het hoofd! Ik begrijp wel, dat gij u voorgenomen hebt de vesting langer te houden dan de stad; maar toch... gij hebt het zelf bewezen, een verstandig man moet op een gegeven tijdstip zijne partij kiezen en wijken voor de overmagt.'

Héraugière kleurde van ergernis en zijne voeten trappelden van ongeduld, terwijl hij antwoordde: 'Eene overmagt, die mij niet kan genaken, veel min deren! De vesting is onneembaar en ik zal haar houden zoo lang het mij lust.'

- 'Het verwondert mij, dat een Bevelhebber als Kapitein Héraugière, die bekend staat als een uitnemend vestingbouw-kundige, zulk eene goede verwachting heeft van de onneembaarheid en de ongenaakbaarheid dezer vesting. Ik weet wel, gij zult den hofnar uitlagchen, die zich vermeet kennis te hebben van zulke zaken; maar toch, Mijnheer de Bevelhebber! bedenk dat ik voormaals menigen zomer op het lustslot heb doorgebragt, dat een nar niet absolutelijk aan de hofzalen gebonden is, en dat ik altijd lust en tijd heb gehad om in de oude Hoeysche geschiedenissen te snuffelen, en dat deze herhaaldelijk het bewijs leveren, hoe het Kasteel van Hoey genomen en hernomen kan worden, niet slechts door verrassing, maar ook door geweld.'

Héraugière, misschien wel om zich eene houding te geven, schonk op nieuw de bekers in, terwijl hij met schijnbare onverschilligheid zeide: 'Er is sinds dien tijd nog al vrij wat aan de vesting gearbeid... Ik ben niet met de armen over elkaâr gaan zitten, toen ik hier kwam...'

- 'In weinig weken doet men op dit punt zoo veel niet, Mijnheer de Gouverneur! Maar ik versta u, men belijdt zijne zwakheid niet aan zijne vijanden, en hiervoor moet gij den Keurvorst houden, die met al zijne beschikbare magt tegen

zijne eigene vesting is opgetrokken; maar ziet gij, hier is de vergissing: de Bisschop verlangt niets liever dan uw bondgenoot te zijn.'

- 'Mijn bondgenoot!.... Gij bedoelt toch niet, dat hij mij zou willen helpen om den Spanjaard te verdrijven!' riep Héraugière met eene mengeling van twijfel en blijde verrassing, die zijne oogen deed schitteren.

- 'Dat juist kom ik u voorstellen!'

- 'De Bisschop zou nu de wapenen keeren tegen zijne eigene helpers!' sprak Héraugière ongeloovig. 'Wij zijn nog in Maart, Messire! kom mij niet aan met een April-boodschap.'

- 'Het spreekt wel van zelf, dat de Keurvorst geen oorlog met Spanje zal beginnen; maar hij wenscht met u in overleg te treden om de helpers overbodig te maken.'

Een langgerekt '*ah!*...' dat Héraugière hooren liet, klonk als teleurstelling. 'En hoe denkt de Keurvorst dàt aan te leggen?' vroeg hij snel, den onderhandelaar uitvorschend aanziende, als wilde hij hem dwingen zich zonder omwegen te verklaren.

- '*Eh bien!* ziedaar de zaak; met een weinig rekkelijkheid van uwe zijde, zal alles goed gaan. De Bisschop heeft wel van zijn eigen volk hier moeten brengen; want als de Spanjaarden stad en kasteel innamen zonder de medewerking der Luikenaars, liepen wij nog grooter gevaar dan nu, dat zij beiden als hunne regtmatige verovering zouden beschouwen: maar het spreekt wel van zelf, dat de Bisschop geen lust heeft om zijne eigene vesting en zijn oud lustslot te laten beschieten, bestormen en finaallijk in een puinhoop te doen verkeeren... En toch, daar zal het op uitloopen; want de tegenwoordige Gouverneur van Hoey zal wel niet voornemens zijn de vesting bij het eerste schot op te geven!?'

- 'Inderdaad, dat is mijn voornemen niet!!'

- 'Daarom is het ook beter het eerste schot niet af te wachten, maar vooruit alles te schikken, zonder dat Lamotte er iets van weet. Messire Groesbeek ligt met zijne Luikenaars digt bij 't Kasteel. Gij hebt maar een wenk te geven, dat de toegangen aan die zijde vrij zijn en hem toe te staan hier binnen te trekken, met zooveel volk als gij dat goed zult vinden. Morgen ochtend laten wij de bisschoppelijk-Luiksche vlag van den toren waaijen. De Spanjaard zal verrast zijn, zeer verrast; maar hij zal begrijpen, dat hij nutteloos is ge-

worden, en het beste dat hij zal kunnen doen is, zoetjes aan aftrekken. La Motte is een te goed krijgsoverste om rondom eene vesting gelegerd te blijven, waar hij niets meer te doen heeft. En het regt om te blijven is hem ontnomen: Hoey is weêr tot de orde teruggekeerd.'

- 'En is het werkelijk om dit voorstel te doen, dat gij herwaarts zijt gekomen?' vroeg Héraugière, even de schouders ophalende met een minachtenden glimlach.

- 'Mij dunkt, het was toch wel die moeite waard!'

- 'Och, ja! Uwerzijds was het altijd te beproeven; maar toch, ik begrijp mij niet, hoe een verstandig man als Monsieur Groesbeek zijn tijd en den mijnen kan verbeuzelen met over zulk een inval te laten parlementeren. Van ons tweëen zou ik de ware nar wezen, sire Wauterniaux! zoo ik er in vollen ernst over nadacht.'

- 'Integendeel, Mijnheer de Gouverneur! het zou van wijze bedachtzaamheid getuigen, zoo gij het rijpelijk in overweging wildet nemen. Het is waarlijk voor u eene uitnemende occasie, om met eere uit de *impasse* te geraken, waarin gij nu bekneld zijt.'

- 'Gij vergist u, ik ben hier genoeg in de ruimte.'

- 'Zoo lang als het duurt! In uw geval zou ik mij zelven lucht maken om triomfantelijk naar Breda terug te keeren.'

- 'Door uw voorstel aan te nemen, zie ik waarlijk niet wat triomf mij daarbij is toebedacht. Indien ik uwe bedoeling wel vat, is het deze: dat ik Monsieur Groesbeek met de zijnen hier zal binnenlaten, misschien wel het kommando aan hem overgeven.'

- 'Ik geloof met u, dat hij dit eischen zou....'

- 'Dat is met andere woorden: de vesting zonder slag of stoot aan den Bisschop teruggeven, zoo als deze mij vroeger door Louverval heeft laten voorstellen. Ik zie niet, waarom ik nu zou aanvaarden wat ik toen heb verworpen.'

- 'Gij hebt toen laten merken, dat het u geenszins om persoonlijk voordeel te doen was, maar wel om hier ten dienste uwer Staten een pas te houden staande den oorlog, om de communicatie met Luxemburg en Namen gemakkelijk te maken. Is het niet zoo?'

- 'Dat is ook zoo!'

- 'Dat het u minder te doen was om eene verovering, dan wel om een gerief...'

- ‘Precies...’

- ‘Welnu! dat gerief wordt u aangeboden. Louverval had geene volmagt dat punt te bespreken; ik heb er last toe, het voor te slaan.’

- ‘Is dit ernst?’ vroeg Héraugière verrast.

- ‘Volle ernst! Wilt gij zwart op wit? Hier zijn de geschreven voorwaarden dier schikking.’

- ‘Men zou eene Staatsche bezetting willen houden hier op 't Kasteel?’ vroeg Héraugière, zonder nog het stuk in te zien.

- ‘Mits die der Bisschoppelijken niet in getal overschrijdende.’

- ‘En Groesbeek zou over dat gemengde garnizoen het bevel voeren!’

- ‘Alleen het opperbevel in den eersten tijd. Men onderstelt, dat de Gouverneur van Breda een te groot Heer is om hier de tweede te willen zijn; een officier van minderen rang zou hem kunnen vervangen, te eer, daar er om de susceptibiliteit van den Bisschop, die in 't eind Prins des Heiligen Duitschen Rijks is, te menageren, de expresse conditie gemaakt is, dat alle krijgslieden, van welken rang ook, die tot de *verrassing van Hoey* hebben meêgewerkt, geen deel dier bezetting zouden uitmaken.’

- ‘In verschoonende termen eischt men dus, dat ik en de mijnen zullen aftrekken.’

- ‘Nu ja! aftrekken met al wat gij hier het uwe noemt... De buit niet uitgesloten, die gij hebt gemaakt staande uw verblijf op het Kasteel. Aftrekken met paarden en wapenen, en met krijgsmanseer uitgeleide gedaan; dat is toch, dunkt mij, zulk een ongunstige voorslag niet!’

- ‘En hoe meent gij dat de Generale Staten het opnemen zouden, als ik dit aannam?’

- ‘Mij dunkt, zij kunnen er zoo veel niet tegen hebben. Althans niet als zij den toestand der zaken hier eens zullen kennen, en de zekerheid hebben zullen, dat er geene betere condities te verkrijgen waren.’

- ‘Dat is bout gesproken! Hoe verkrijgen zij die zekerheid?’

- ‘De Gezanten te 's Hage hebben in last hun gelijke propositiën te doen als ultimatum; zeer waarschijnlijk zijn zij reeds voorgesteld of zullen dat eerlang worden....’

- ‘Dit zoo zijnde, is het mijn pligt geen besluit te nemen, vóór ik weet, hoe Hunne Mogenden er zelf over denken.’

- ‘Dat is in uw eigen belang niet raadzaam, Kapitein! Geloof mij, ik spreek als een opregt man, die het goed met u meent. Ik weet met zekerheid, dat de voorstellen, aan de Heeren Staten gedaan, noch eervol, noch voordeelig luiden voor u...’

- ‘In dàt geval zullen ze niet worden aangenomen.’

- ‘Dat is lang zoo zeker niet, en daarom, Heer Gouverneur! doe heden, nu het *uw* tijd nog is, vrijwillig, wat u mogelijk binnen korte dagen als een pligt door uwe Hooge Overigheid zal worden opgelegd.’

- ‘Is het dan om mijn belang te zoeken, dat Monsieur Groesbeek zoo haastig met mij in schikking wil treden, zonder de beslissing der Heeren Staten af te wachten?... Is het dan niet wat vreemd, dat de Bevelhebber namens zijn meester betere voorstellen doet aan mij te Hoey, dan diens meesters gezanten aan Hunne Hoogmogenden te 's Hage?’

- ‘Dat klinkt ook vreemd, maar er is eene wigtige reden voor. Toen de Gezanten zulke propositiën meêkregen, waren de Spanjaarden nog niet hier! En er is geen tijd meer om op dezen afstand nadere bevelen te geven of die te wijzigen, eer het te laat zal zijn. Daarom is aan Monsieur Groesbeek vrijheid gegeven om met u in schikking te treden, en het spreekt van zelve, dat hij 't voor u zoo aannemelijk wil maken als dat mogelijk is, omdat hij weet hoe zeer de Bisschop er aan hecht, dat zij aangenomen worden...’

Daar bestond nog eene reden voor die rekkelijkheid van Groesbeek in den naam van Ernestus, die Wauterniaux niet in last had op te geven. Zoodra Hendrik IV berigt had gekregen, dat de Spanjaarden in aantogt waren tegen Hoey, schreef hij een langen brief aan den Prins-Bisschop, waarvan de inhoud in 't verkort neêrkwam op de bedreiging van zijn hoogste ongenoegen, als deze zich tegen de Staten-Generaal, zijne (des Konings) vrienden en bondgenooten, vijandelijke handelingen veroorloofde, daar hij alle prejudice, hun aangedaan, considereren zou als tegen hem zelf gepleegd en daarvan represailles zou nemen. Benevens het hernieuwd vermaan om den algemeenen vijand: den Spanjaard, geen voet te geven in zijne landen, maar ter contrarie, de neutraliteit te bewaren! Eischen en waarschuwingen, waarop de Bisschop had kunnen antwoorden met Hamlet: *Kill me not with words*, tenzij hij liever met Sgana-

relle had willen zeggen: ‘*Vous êtes orfêvre, Mr. Josse!* want de goede raad was verre van belangeloos: maar daar Zijne Keurvorstelijke Genade hoogst waarschijnlijk Shakespeare niet kende en Molière geen tijdgenoot van hem was, zat hij zeer in 't naauw met zijne repliek, te meer, daar de brief, den dertienden Maart geschreven, eerst eenige dagen later tot hem kwam, toen de Spanjaarden de stad Hoey al hadden veroverd en 't beleg hadden geslagen om het Kasteel! Oorlog met Hendrik IV schikte hem evenmin als vijandschap met Spanje. Het ongeluk van die tijden was, dat men elkâar geen telegrammen kon zenden. Vele dingen zouden dan niet of anders zijn gebeurd. De trompetter van Hendrik zal wel uit alle magt gereden hebben; maar daar ligt nog al wat afstand tusschen Parijs en Luik! en toen hij aankwam, stond het niet meer in de magt van Ernestus om den loop der zaken te keeren. Het eenige wat hij er nog op wist te vinden, was, zijne Gezanten te 's Hage met de Heeren Staten te laten laveren en zich tot Héraugière zelf te wenden, om te trachten zich met dezen in der minne te verstaan.

Hoewel onkundig van deze wigtige bijreden, scheen de laatste toch niet aan de opregtheid der aanbieding te twijfelen.

- ‘En gij gelooft, dat de Spanjaarden vrede zouden hebben met deze uitkomst, gesteld ik kon er in treden?’ vroeg hij, Wauterniaux uitvorschend aanziende.

- ‘Zij moeten wel berusten! *Bonne mine à mauvais jeu*. Zij zijn gekomen om Ernestus aan 't hernemen van zijne vesting te helpen; maar als 't nu blijkt, dat er eene overeenkomst is getroffen, waarbij deze zich voldaan verklaart, dan heeft La Motte daar niets verder in te zien. En Fuentes zal toch wel wijzer wezen om den Bisschop van Luik, den Keurvorst van Keulen, een zoon uit het Huis van Beijeren, den oorlog te verklaren, omdat hij zijn eigen Kasteel liever bij verdrag terugneemt dan door Spaansche soldaten...’

- ‘*Au fait!* dat gaat mij ook niet aan,’ sprak Héraugière, het geschrift inziende, dat de conditiën bevatte. ‘Ik zal dit voorstel niet verwerpen zonder overweging. Ik zal krijgsraad beleggen, en het gevoelen mijner Officiéren inwinnen.’

- ‘Ga alleen te rade met uw eigen hoofd en wil, Kapitein Héraugière! Wij weten wel, dat gij hier absoluut meester zijt, en dat niemand u rekenschap zal vragen van uwe handelwijze.’

- ‘En in Holland?’

- ‘In Holland zal men zeer verheugd wezen op deze wijze met eere van eene verovering af te komen, waarmede men eigenlijk verlegen is en die op groote schade en moeijelijkheid kan uitloopen. Daar wordt nu al in den Haag gemompeld over de vermetelheid van zekere personen, die door hunne onvoorzigtige handelwijze de Generaliteit in gevaar brengen van oorlog met bevriende naburen...’

- ‘Werkelijk!’ zeî Héraugière met een flaauw lachje; ‘dat gemompel moet nog al luid klinken, dat het tot in Luik toe wordt verstaan!’

- ‘En de Generale Staten hebben zich reeds tegen een Lid der Staten van Holland laten ontvallen, dat sinds er noch Franschen noch Italianen te Hoey zijn gekomen om, zoo als het plan was, van die stad een Sedem-Belli te maken, het ook niet de moeite waard was eene zoo ver afgelegene plaats tot zoo groote moeite en kosten te versterken... Men sprak zoo, omdat men toen nog niet bekend was met den loop der gebeurtenissen hier, maar reken daarna nog op den bijstand van uwe regering!’

- ‘Messire Wauterniaux is wonder goed ingelicht van de Hollandsche “*dit-on's*”,’ sprak Héraugière, zijne innerlijke geschoktheid onder scherts verbergende.

- ‘Goed onderrigt ben ik zeker; want hij, van wien mij die inlichtingen toekomen, is niet de man om zich met schuitpraatjes bezig te houden. En gij zult er van overtuigd zijn, als ik u zeg, dat het niemand minder is dan de Advokaat van Holland zelf.’

- ‘Narrenpraat!’ barstte Héraugière los, blij zijnde, dat hij zijne gemelijkheid lucht kon geven. ‘Meester Johan van Oldenbarneveld zou correspondentie houden met de Luikenaars buiten mij om!’

- ‘Dat waarlijk niet! De brief was aan u gerigt; daarom vond ik er ook geene zwarigheid in, u den inhoud mede te deelen.’

Héraugière kon een uitroep van schrik niet terughouden. ‘Onderschept!’ riep hij op zulk een toon van spijt, dat het bijkans klonk als een kreet.

Oogenblikkelijk kwam Kapitein Mario binnen, die zich uit voorzorg in de nabijheid had gehouden, en vroeg in zijn gebroken fransch, of hij den Luikenaar van de rotsen moest gooijen.

- ‘Nog niet!’ antwoordde Héraugière laconiek.

- ‘Dus handelt men in den regel niet met parlementairen! en ik heb niet verdiend, dat men voor mij zulke excepties maakt!’ sprak Wauterniaux, zijn fijnen slimmen mond tot zulk een ondeugend lachje plooijende, dat het Héraugière had moeten ontrimpelen, zoo deze hem aangezien had; maar hij keek strak voor zich en zeî alleen ras en heftig:

- ‘Dus handelt men ook niet met belangrijke brieven!...’

- ‘*Excusez, Capitaine! c'est de bonne guerre!* de bode is door de onzen gevangen genomen, zijne papieren hem afgenomen, en hoe wigtiger dan de brieven zijn, hoe rijker de buit wordt geacht. Monsieur Barneveld heeft zelfs de goede voorzorg gebruikt, u in 't fransch te schrijven, 't geen ons de moeite van een tolk bespaarde. Ik strek Messire Groesbeek zoo'n beetje tot Secretaris. Ik had wat moeite met de ongemakkelijke hand, maar overigens, *à bon entendeur demi mot sûffit*, en uw correspondent had de hoffelijkheid, hier en daar de woorden voluit te zetten! Doch ik wil u niet langer kwellen: ziedaar den brief, lees zelf! Hij kan niet anders, dunkt mij, dan u bewegen tot een kort en goed besluit.’

- ‘Hij klaagt dat ik geene berigten zend; dat men niets van mij weet!’ riep Héraugière half luid en als voor zich zelven, na den brief ingezien te hebben; ‘en ik zend hode op bode naar Breda, opdat men hem daar van alles onderrigte.’

- ‘Maar, mijn waarde Kapitein! uwe boden worden door de Spanjaarden aangehouden eer ze tot Breda doorkomen, en geloof mij, 't is goed, dat gij hen niet dan mondelinge berigten meêgeeft; want de Spanjaarden hebben een tolk, een Hollandschen overlooper of zoo iets, die tot cijferschrift toe weet te lezen, en die omtrent de aangelegenheden van Hoey belangrijke mededeelingen heeft gedaan.’

Héraugière antwoordde niet, had zelfs niet geluisterd. Hij had den brief van Barneveld doorgelezen, en zijne trekken waren zoo strak en somber geworden, en hij liet zich zóó moedeloos in zijnen armstoel neêrzinken, dat Wauterniaux, die, zoo als uit alles bleek, ondanks zijne speelsche kwelzucht, een goed hart bezat, zich verbeeldde, dat een vriendschappelijk woord van deelneming hier niet misplaatst zou zijn.

- ‘Kapitein Héraugière! schep toch moed, er is voor u zelven nog niets verloren, zelfs niet de eer, als gij naar mijn raad luistert. Mr. Barneveld en de overigen, die groote ver-

wachtingen hadden gebouwd op de verovering van Hoey, zullen zeer tevreden zijn, zoo gij uit de naderende schipbreuk nog datgene redt wat Messire Groesbeek laat aanbieden.'

- 'Welnu, ga! ik zal er mij op bedenken, en morgen of overmorgen mijnerzijds een parlementair zenden,' sprak Héraugière verstoord en zelfs wat koel.

- 'Verschoon mij, Kapitein! dat gaat niet. Daar is geen bedenkenstijd dan tot middernacht. En allerbest zou het zijn, zoo gij mij nu met de boodschap heenzondt, dat gij ons voorstel aannaamt en dat het verdere geschikt zou worden tusschen Messire Groesbeek en u zelven als deze hier was...'

- 'Maar waarom maakt men toch zooveel haast?' vroeg Héraugière. 'Hoe kan men verwachten, dat ik zoo terstond met mijn antwoord gereed zou zijn? Dat is daarbij de gewoonte niet...'

- 'Maak eene uitzondering op die gewoonte, edele Heer! de verrassing van Hoey was eene Vastenavondsklucht; *men acht het de mauvais goût, die tot Palmzondag vol te houden*.'

Op die laatste woorden werd door Wauterniaux zooveel klem gelegd, dat Héraugière de bitterzoete aardigheid onvergolden liet om naar de bedoeling van die tijdsbepaling te vorschen, door te zeggen: 'Waarom juist vóór Palmzondag? Meent Monsieur Groesbeek zijn stille week te houden binnen Luik, dat hij zoo drijft?'

- 'Neen! neen! dat haasten heeft ongelukkiglijk eene gansch andere beteekenis. Ik mag niet uit de school klappen, maar het hart dringt mij u te waarschuwen. Als de dag aanbreekt, *moet* het Kasteel de Bisschoppelijke vlag voeren of het zal een heete Donderdag voor u zijn. La Motte is besloten, de vesting met zulk een geweld aan te tasten, dat gij 't niet lang meer houden zult.'

- 'Wij zullen eerst afwachten tot hij bres geschoten heeft,' zeî Héraugière koel.

- 'Dat zal eerder gebeurd zijn dan gij meent.'

- 'Dan zou hij geschut op de bergen moeten brengen! een mirakel, dat alleen zijne heiligen verrigten kunnen!'

- 'La Motte is geen Heilige, maar hij is Grootmeester der Artillerie en uiterst bekwaam in zijn vak. Ik zeg het u tot waarschuwing, al heb ik eigenlijk geen regt zijne zaken uit te brengen.'

- 'Welnu, laat hij doen wat hij kan! Laat hij de vesting,

het lustslot bombarderen en in puin schieten, dan zal het een wonderschoon grafmonument zijn voor de verrassers van Hoey! En zij, die de daad hebben bevolen, hebben aangemoedigd, maar zonder ons bij te staan, mogen zich dan beroemen, dat zij het zelf voor ons hebben gesticht!' riep Héraugière veeleer op een toon van moedeloosheid dan op dien van een vast besluit. De onderschepte brief had hem kennelijk in de uiterste ontstemming gebragt.

- 'Maar daar zou de Prins-Bisschop zijne rekening niet bij vinden!' riep Wauterniaux, met teekenen van onrust. 'Om 's Hemelswil, Mijnheer de Gouverneur! wees toch barmhartig over u zelven en over al die anderen, wier lot en leven u is toebetrouwd, en geef het Kasteel nu liever terug in de handen van den regtmatigen Heer, dan dat gij het later als eene ruïne zoudt moeten overlaten aan de Spaansche Furie. Geloof mij, de wereld zal u van geene zwakheid beschuldigen, maar uwe voorzigtigheid prijzen, zoo gij met Monsieur Groesbeek in schikking treedt. Maar brandende haat en onuitdelgbare blaam zal over uw hoofd komen, zoo gij dit aloude slot, den roem der Luikenaren, uit ijdel trotseren der overmagt, aan verwoesting prijs geeft.'

Alexander Wauterniaux sprak met al het vuur eener opregte overtuiging; hij had tranen in de oogen en het lachwekkend gelaat had eene uitdrukking van ernst aangenomen, waarvoor men het naauwelijks vatbaar zou hebben geacht. Héraugière scheen getroffen; met zekere drift vatte hij nogmaals het papier op, dat de propositiën van Groesbeek inhield. Hij zelf kende beter dan iemand het hagchelijke van zijne stelling en de blaam, die op eene mislukking volgt. Hij las langzaam, nadenkend en scheen aanvankelijk eenige voldoening te smaken. Wauterniaux sloeg hem gade in gespannen verwachting, en meende reeds te zegevieren. Op eens echter hief Héraugière het hoofd op, en hem uitvorschend aanziende met zijne donkere sprekende oogen, vroeg hij: 'Wat lees ik daar van zekere inwoners van Hoey, die de Bisschop voor schuldigen houdt en die van de algemeene amnestie zouden worden uitgesloten?'

- 'Dat is eene clause die er op uitdrukkelijk verlangen van Monseigneur le Suffragant is bijgevoegd, in den naam van den Prins-Bisschop,' antwoordde Wauterniaux schielijk; 'bekommer u daarover niet, dat is eene zaak tusschen den Bisschop en de zijnen. Dit betreft alleen den verrader van 't

Kasteel en enkele suspecte leden van den Magistraat, die de stad hebben doen overgeven zonder slag of stoot. Een onder hen, Schepen de la Géneste, is meer dan suspect; men heeft zekerheid van zijn gepremediteerd verraad en van onderhandelingen, die hem des doods schuldig maken, als hem proces wordt aangedaan. Daarom is hij ook zoo gehaast geweest om op het Kasteel schuilplaats te komen zoeken, wat hem nu, als hij tot zijne schade leeren zal, niet veel kan baten.'

- 'Schepen de la Géneste en enkele andere burgers van Hoey zijn zich werkelijk onder mijne bescherming komen stellen tegen de Spanjaards; wat zij van den Bisschop te duchten hebben, wil ik niet onderzoeken. Voor mij is het genoeg, dat zij zich aan mij hebben vertrouwd. Deze lieden moeten onder mijne sauvegarde de vesting uittrekken om daarna te gaan waar zij zijn willen, zoowel als alle overige inwoners, die naar de vesting gevlugt zijn uit vreeze voor de Spaansche beulen. Dezen moeten mij tegen alle rancune van de Luiksche geestelijkheid, tegen alle navraag van hun gedrag worden gewaarborgd, of er komt van onze onderhandeling niets, Messire Wauterniaux!' zeide Héraugière, op eens weêr besloten en met vastheid. De edelmoedige beweging zijns harten gaf hem terstond zijne vroegere veêrkracht terug.

- 'Wees toch zoo onvoorzigtig niet om ter wille van lieden, die het zoo weinig verdiend hebben, de verstandige partij, die gij op het punt stond te kiezen, te laten varen.'

- 'Maar het is toch niet te veel gevergd van Monsieur Groesbeek, die ééne clause te laten schrappen, waaraan ik niet wil, niet kan, niet zal voldoen? Mijnerzijds wil ik andere concessiën doen...'

- 'De Bisschop moet juist *hierin* zijn contentement hebben, en Monsieur Groesbeek is tot betere conditiën bereid, als hij zelf met u zal negociëren; mits er allereerst aan deze worde voldaan. De uitlevering der verraders zou zelfs den intogt van de Bisschoppelijken moeten voorafgaan. Men wil zeker zijn, dat ze niet in de verwarring van uw uittogt zouden ontsnappen.'

Men ziet het, de Bisschop, meer een vorst dan een herder, kon het *Dieu et mon droit* niet laten varen. Ondanks al zijn verlangen om zich zelf en zijne vesting uit de engte te redden, wilde hij het regt van straffen of gratie geven niet afstaan, en zijn Suffragant wist in zijn geest te zijn, toen hij dezen eisch deed. Maar Héraugière mogt niet inwilligen.

- ‘Messire Wauterniaux! ik heb mijn woord van eer gegeven, die menschen te beschermen, zoo lang ik zelf hier iets te zeggen had, en ik zal dat houden. Indien gij er op staan blijft, dat zij uitgeleverd moeten worden, kunt gij gaan; dan zijn verdere onderhandelingen overbodig.’

- ‘Neem toch die rasse beslissing terug, Kapitein Héraugière! Zoudt gij zoo vele en wigtige belangen prijs geven, ter wille van zoo'n armzaligen herbergier als die Meester Zibrecht? meer bekend om zijn mooije nicht dan om zijn opregten wandel, en die zekerlijk ruim zijn loon genoten heeft voor zijne goede diensten?’

- ‘Wat Meester Zibrecht als Hoeysche burger mag geweest zijn, kan ik niet beoordeelen, maar 't is eene lastering, zoo men hem beschuldigt de diensten, die hij mij heeft verleend, op een prijs te hebben gesteld. Hij was er toe bereid, omdat hij onder des Bisschops bestuur niet naar de inspraak zijner conscientie kon leven; en het eenige loon, dat hij mijnerzijds heeft genoten, is de bescherming, die ik hem nu verleen en die ik schuldig ben. En wat Schepen de la Géneste betreft, hij heeft persoonlijke vijanden onder de hooge Luiksche geestelijkheid, die zich zeker zullen beijveren zijne handelingen op het zwartste uit te leggen, en daarom heb ik hem ook aangeboden om hier wijkplaats te nemen tot betere tijden aanbreken. Hij is mijn vriend en ik zal hem zekerlijk niet overleveren aan wie zijn verderf zoeken. Al de overige inwoners van Hoey, die hier met mij zijn...’

- ‘0! wat de overigen betreft, voor hen is ligt kwijtschelding of verzachting van verdiende straf te verkrijgen, als zij zich maar, zoo als goede onderdanen past, ter beschikking stellen van hunnen Heer, en hem niet willen ontloopen als schuldigen. Ik weet,’ en hier nam Wauterniaux den toon aan eener hartelijke vertrouwelijkheid, ‘ik weet, dat er velen onder zijn, die om des geloofs wille baat hadden gezocht bij verandering; welnu, dat zij zich niet al te zeer ontrusten; laten zij slechts geene hindernis worden voor onze overeenkomst. Eedbreuk en verraad moeten gestraft worden, maar overigens... de Hofnar heeft nog wel wat invloed; laat de Sire de Bruyssins, die bij u is en die mij kent, u zelf zeggen of Alexander Wauterniaux in zijn ambt is gebleven uit lust tot kettervervolging!’

- ‘Daar is hier niemand van dien naam!’ sprak Héraugière norsch.

- ‘'t Is waar ook, hij noemt zich nu Rosse Jan; dat doet er weinig toe; hij staat eigenlijk ook op de lijst; maar daar hij toch, *malgré tout*, zijn weg zal gaan en Monsieur Groesbeek er zeker niet op gesteld is zijn neef voor de tweede maal te zien executeren, heb ik niet eens over hem gesproken. Maar ik zou aan mijn last te kort doen, zoo ik verzweeg, dat ik nog een gevangene van den Bisschop heb op te vorderen.’

- ‘Een gevangene?.... Ik begrijp u niet. Wij hebben hier nog eenige boeren en Luiksche soldaten en mogelijk den een of anderen monnik...’

- ‘'t Is geen Luiksche boer of soldaat! 't Is een Doorniksch edelman, die hier van wege den Bisschop gevangen zat en die meêgewerkt heeft tot de overlevering van 't Kasteel! Gerard de Preys, is zijn naam.’

- ‘Gerard de Preys! dat is een van mijne officieren! Meent gij dat ik dezen aan den wraaklust van den Bisschop zal opofferen!’

- ‘Gij hebt van uwe zijde geen reden om over hem tevreden te zijn, want...’

- ‘Gij kunt mij niets omtrent hem mededeelen wat ik niet weet; maar wij zijn verzoend, en hij is in mijne dienst.’

- ‘Gij noch hij hadden regt, over hem te beschikken; een gevangene moet worden ingewisseld.’

- ‘Welnu, neem de boeren en soldaten, die hier zijn, met u; dat is ten minste milde vergoeding.’

- ‘Het komt niet aan op het getal; het is hier de vraag van een persoon.’

- ‘Het is hier van niets meer de vraag, Messire! want de onderhandelingen zijn afgebroken; ik zie wel dat het Monsieur Groesbeek geen ernst was, sinds hij zijn voorstel met zulke bijomstandigheden bezwaart.’

- ‘En ik bemerk, tot mijne teleurstelling, dat het Kapitein Héraugière geen ernst is geweest, sinds hij het voorstel verwerpt om diezelfde détails... die het hem zoo ligt zou vallen toe te geven!’

- ‘Ligt vallen! Als ik u gezegd heb dat het mijne eer raakt!’

- ‘Gij zult u deze onbuigzaamheid te laat en smartelijk beklagen; mogelijk kan morgen de tijding hier zijn van een

verdrag uwer Staten met de Gezanten, en dan zult gij *op bevel uwer Overigheid* diezelfde eischen moeten inwilligen, die gij nu met zooveel fierheid afslaat. In uw geval wachtte ik deze vernedering niet af.'

- 'Als het zoover is, zal ik weten wat mij te doen staat!' gaf Héraugière ten antwoord, met verhoogden gloed op voorhoofd en wangen.

- 'Geloof mij toch!' hernam Wauterniaux ernstig en trouwhartig; 'zoo gij nu den Bisschop in deze zaak met de vesting teleurstelt, maakt gij hem tot uw bitteren persoonlijken vijand; hij zal niets ontzien, om zich op u te wreken, en hij heeft meer dan één koord op zijn boog... als hij het kwade wil tegen u. Hij heeft de correspondentie in zijne magt, door u, met zekere leden uit de Luiksche Staten gewisseld; er zijn brieven onder, die u compromitteren kunnen tegenover Hunne Hoogmogenden en den Raad van State, als men het er in zoeken wil, en ik verzeker u stellig dat de Bisschop voornemens is zich daarvan te bedienen om uwe eere en reputatie aan te tasten!'

- 'Bedreigingen! Messire Wauterniaux, uwe zaak moet slecht staan, als gij tot zulke hulpmiddelen uw toevlugt neemt. Bedreigingen zijn mij ten allen tijde prikkels geweest om het tegendeel te doen wat men van mij verlangde. Houdt het u voor gezegd, Messire! onze onderhandeling is afgebroken, en ik begeer haar hierna niet weêr te hervatten. Laat uw wraakgierige meester venijn bereiden uit de brieven die ik aan zijne slagtoffers heb gerigt; laat hij mijne eere en reputatie aantasten, waar en zoo goed als hij kan, ik zal intusschen met zijne vesting doen, wat ik oorbaar acht.... Kapitein Mario!' De Italiaan trad haastig toe, met uitgetrokken degen, want uit den driftigen toon had hij verstaan dat zijn Overste zich gekrenkt achtte.

- 'Kapitein Mario!' hervatte Héraugière, kalmer en zich bedwingende; 'doe Mijnheer den Parlementair hoffelijk uitgeleide, en zorg dat hem geen haar worde gekrenkt.'

Wauterniaux, die blijkbaar veel hechtte aan het slagen zijner zending, was diep teleurgesteld en getroffen, maar hij voelde dat hij het moest opgeven.

- 'Ik had wel gehoopt mijn afscheid te nemen onder gunstiger vooruitzigt,' waagde hij het nog te zeggen. Maar Héraugière antwoordde alleen, door Mario te wenken dat zij gaan zouden.

Reeds bij de deur, wendde Wauterniaux zich nog eens om, en zeide tot Héraugière: ‘Voor 't geval dat gij nog tot een ander besluit mogt komen, laat drie vuurpijlen opgaan uit den toren van Amiette; op dát sein zal ik komen, maar vóór middernacht! Kapitein Héraugière, hoor naar mij, zoo gij gelooft dat ik een opregt, eerlijk man ben; ná dien tijd zou het te laat zijn.’

- ‘Ik houd u voor een eerlijk man, Alexander Wauterniaux! maar ik ben het zelf ook, en daarom kan er geene sprake zijn van een ander besluit! Ga, en wees Gode bevolen!’

XII.

Gerard de Preys had zich intusschen naar dat gedeelte van het Kasteel begeven, waar Schepen de la Géneste zijn logies had, sinds hij genoodzaakt was de gastvrijheid van Héraugière aan te nemen. Het bestond uit eene ruime bovenzaal en een paar kleine vertrekken, die daarop uitkwamen. De zaal zelve was in tweeën gedeeld door een middeleeuwsch hangtapijt. Het voorste gedeelte strekte den Schepen en zijne dochter tot woonvertrek; het achterste, waar een rijk gebeeldhouwd *lit à baldequin* stond, was ingerigt tot ziekenkamer voor Frank de Preys. Dat ledikant met zijne damast zijden gordijnen, van donkergroen tot vaalgeel verkleurd en van de mot doorknaagd, was een sprekend toonbeeld van gevallen grootheid; en dat zelfde stempel droegen ook al de verdere meubelen die zich in het ‘logies’ bevonden; stoelen met gekleurde en vergulde wapens, maar wier fluweelen zitting in flarden hing, of waaraan een poot of eene leuning ontbraken. Hoekkasten, waarvan de deuren uit de hengsels vielen, als men het waagde ze te openen, en waggelende tafels, die ter naauwernood dienst konden doen, maar wier donker eikenhouten blad, met paarlemoer en ebbenhout was ingelegd. Alles verkondigde luide dat er eenmaal aanzienlijker gasten plagten gehuisvest te worden dan de Hoeysche Schepen, maar tevens dat die schoone dagen al lang voorbij waren, en dat de verschillende militaire Gouverneurs van de vesting alles wat zij niet tot hun eigen ge-

bruik noodig hadden, in jammerlijke verwaarloozing lieten. Dit belette niet dat Frank de Preys er ruim en luchtig nederlag, en bovenal veel kalmer dan in het algemeene ziekenverblijf, waar het lijden van anderen zijne eigene smarten verzwaren moest, zoo ras hij tot bewustzijn was gekomen.

Ook had Madeleine met scherpe waakzaamheid het oogenblik bespied, waarop zijne vervoering mogelijk zou zijn; want al had zij zich reeds spoedig na hare komst op het Kasteel aan de verpleging der zieken en gekwetsten gewijd, bijgestaan door Gonda en andere Hoeysche vrouwen die haar voorbeeld navolgden, achtte zij toch dat de Vaandrig van Héraugière een bijzonder regt had op hare zorg. Maar het was zeker niet het meest in die kwaliteit dat zijne aanspraak bij haar gold. Zij had vriendschap voor hem opgevat, al was het niet eene zóó teedere, als de jonge edelman had gehoopt. En zij was hem dankbaarheid schuldig voor meer dan ééne gewigtige dienst. Toen de ruiters van Bacx, door drank verhit, en door kwaadwillige aanhitsing verleid, terstond na hun binnentreden in de stad, op het huis van Schepen de la Géneste invielen, wanende de woning van een schatrijken Kanonnik te plunderen, had Madeleine in erger dan levensgevaar verkeerd; de ruiters waren opgestookt om ‘het liefje’ van den ‘geestelijken Heer’ geenszins te sparen. Ongelukkig was haar oom Kerkadet, in zijne onrust over de gebeurtenissen van dien dag, juist bij haar schuilplaats komen zoeken, en de Schepen nog altijd op het raadhuis met Héraugière en Bacx! Der hebzucht alles toe te werpen wat zij eischte, en belofte te doen van het meerdere, zoo men hen spaarde, was alles wat de jonkvrouw en de sidderende geestelijke ter hunner verdediging wisten te bedenken, maar het zou hun weinig gebaat hebben, ware Frank de Preys niet tijdig aangekomen om hen tegen de woestaards te beveiligen, die wel zijn gezag niet wilden erkennen, maar die hij toch in bedwang hield met een troepje van zijn eigen soldaten, totdat hun geduchte Ridmeester ter hulp snelde, dien hij had laten waarschuwen. Toen had Frank Madeleine zegevierend in veiligheid gebragt, en Bacx voor den Kanonnik laten zorgen, die geslagen en mishandeld ter aarde lag, en *zóó krachtige hulp* dringend behoefde, als de jonkman met de schalkheid van zijn twintig jaren hem toevoegde. Van toen aan had Madeleine hem hare erkentelijkheid getoond in eene gulle gemeenzaamheid, die te sterker uitkwam, daar zij Rid-

meester Bacx met in 't oog loopende stugheid bejegende, wien het niet eens gelukte zich te doen aanhooren, waar hij haar verschooning wilde vragen voor het gedrag zijner ruiters. Frank daarentegen verkeerde op den voet van een vertrouwden vriend in het huis van den Schepen, zoo veel en zoo lang de omstandigheden het toelieten. Doch Madeleine gedoogde niet dat hij zich een oogenblik misleidde in het vriendschapsgevoel dat zij hem toedroeg, en als Héraugière hem lagchend plaagde over zijn druk verkeer met den Schepen, die hem als een zoon des huizes scheen te beschouwen, gaf hij zuchtend ten antwoord:

- ‘Och ja! zoo is het; Madeleine noemt mij haar “broeder”, maar ik, ik kán geen zuster in haar zien!’ Zijne zending naar den Haag, vanwaar hij met Luitenantsrang terugkeerde, was eene magtige afleiding geweest van die hopelooze minnesmart, en wijsselijk had hij van toen aan besloten de laatste te verhelen tot zij beter gehoor mogt vinden, maar te meer achtte hij zich inmiddels geregtigd der jonkvrouw hulp en bijstand te bieden, waar zij die noodig had.

Zoo wist hij haar met zachten dwang te overreden, de wijk te nemen naar 't Kasteel, toen de Spanjaarden de stad bedreigden, en ettelijke inwoners, die zich gecompromitteerd achtten, als de Drapier met zijne vrouw, en Meester Zibrecht met zijne nicht, zich op Héraugière's uitnoodiging derwaarts begaven. En Madeleine had reeds van te nabij gezien wat bevriend krijgsvolk zich durfde veroorloven in eene bemagtigde stad, om het vijandelijke, om het Spaansche af te wachten. Hare moeder had Hoey verlaten kort na den intogt van Héraugière, en had zich naar Luik begeven met eene gewigtige zending. Zij zegende nu dit afzijn, al moest het ook soms bekommering wekken. De Schepen beloofde zijne dochter haar naar 't Kasteel te volgen, maar niet voor het lot der stad was beslist; hij oordeelde dat hij zijn leven niet prijs behoefde te geven aan de Spanjaarden, maar dat hij toch de laatste burger van Hoey moest zijn die de stad verliet.

Ten gevolge van dit onwrikbaar besluit, had Madeleine de zorg voor haren vader aan Frank opgedragen, en deze had dien wenk niet noodig om over hem te waken.

Ligt gewond bij de eerste schermutseling, en door de overmagt teruggeslagen, had hij, met inspanning van alle kracht, zijne verstrooide soldaten op nieuw weten te verzamelen, en

tot stand houden gebragt, om den aftogt van de laatste burgers te dekken, die nog in deze uiterste ure tot de vlugt besloten. Dezen hadden Schepen de la Géneste bijkans tegen diens wil meêgevoerd, en Frank wist met de zijnen den Spanjaarden het hoofd te bieden, tot hij aller veiligheid had verzekerd.

Nu eerst vond hij vrijheid zich terug te trekken, maar het was te laat; de Spanjaarden hadden hen omsingeld; reeds negen van de twintig man, die hem waren bijgebleven, lagen ter aarde om hem heen; de vijand zelf riep hem toe van den vruchteloozen strijd af te zien en zich gevangen te geven.

- ‘Niet levend!’ had de jeugdige krijgsheld toen geantwoord, en aan de spits zijner kleine phalanx trachtte hij heen te komen door de rij der speerruiters, die tegenover hem stonden.

Het gelukte, en tegelijk kwam er van de andere zijde hulp, die eene afleiding maakte en de Spaanschen van dat punt verdreef, maar Frank stortte neêr, in de borst getroffen door een der dreigende speren die hij had getrotseerd. Zijne krijgsmakkers droegen hem weg en voerden hem naar 't Kasteel als een zieltogende, zoo zij meenden, en om zijn lijk niet in de magt der Spanjaarden te laten; maar hoe gevaarlijk de wonde ook zijn mogt, hoe zeer het bloedverlies, en het verwaarloozen der eerste kwetsuur hem ook mogt verzwakt hebben, hoewel hij dagen lang in den hagchelijksten toestand bleef, de jeugdige levenskracht behield de zege in die worsteling; de natuur en zijn gezond gestel hadden zeker meer aandeel in zijn aanvankelijk herstel, dan de welgemeende maar onhandige pogingen van den Barbier-Chirurgijn, die zich beroemde hem van eene hersenkoorts te genezen, terwijl het waarschijnlijk was dat hij hem deze zelf had berokkend door zijne onoordeelkundige behandeling. Madeleine had met vrouwelijke intuïtie dien misgreep geraden, en daarom had zij begeerd dat men dezen patient van de anderen afzonderen en aan hare verzorging zou toevertrouwen. Van volkomen kalmte, kleine oplettendheden en eene voorzigtige toepassing van de heroïke middelen, waarmeê de wondarts wel wat druk in de weêr was, hoopte zij veel goeds voor de verdere genezing van Frank, en het regt, dat zij op dezen liet gelden, werd dan ook niet betwist.

Het zenuwgestel van den jongen edelman was sinds zijne eerste komst te Hoey door allerlei aandoeningen heftig geschokt.

De smart en de teleurstelling, bij het eerste wederzien van zijn broeder ondervonden, had zich gekruist met de wisselingen van hoop en vrees eener opkomende liefde, die geene aanmoediging vond, en in zijne ijlende koortsen verwarde hij het verledene en het tegenwoordige, het smartelijke en het verblijdende van zijne jongste ervaringen zoo wild dooreen, en uit die onzamenhangende woorden sprak meestal zulk een diepe klaagtoon, dat de omringenden niet veel raadvermogen noodig hadden, om zich een denkbeeld te vormen van het bitttere zieleleed en de geheime kwellingen, waarmeê de jonkman in den laatsten tijd had te kampen gehad. Ook hief zijn broeder, het voorste vertrek ledig vindende, niet zonder zekere aarzeling het hangtapijt op, dat toegang gaf naar het volgende; hij was al zoo vaak met schrille kreten en afwijzende gebaren teruggeweerd, zoo ras Frank hem in het oog kreeg, dat hij naauwelijks de waarheid durfde gelooven, toen Madeleine hem tegemoet trad met een geruststellenden glimlach en de verzekering dat haar patiënt veel beter was en naar hem had gevraagd.

- ‘Frank! wellieve Frank!’ riep hij in volle blijdschap der verrassing, schielijk naar hem toegaande, en hem beide handen toestekende; ‘wilt gij mij nú zien; verstoot gij uw armen Gerard niet langer!’

- ‘Heb ik dat ooit gedaan, dan was het wèl onbewust,’ sprak Frank met eene zachte, zwakke stem. ‘Ik, die zoo vurig naar u heb verlangd; naar u zelf, naar mijn Gerard; maar... als ik uwe stem had gehoord, als ik u meende te zien, kwam mij altijd voor de oogen die man met de hatelijke monnikspij, en stelde zich tusschen u en mij, dat ik mijn Gerard niet zien kon.’

- ‘Dat was een drogbeeld van uwe koortsachtige droomen. De monnik bestaat niet meer. Herinnert gij u dan niet, hoe ik u tegemoet ben gekomen, toen gij uit den Haag herwaarts kwaamt, met den degen op zijde en de Oranjesjerp om! Gij waart toen zoo hartstogtelijk verblijd, en zoo onstuimig, dat gij naauwelijks naar mij luisteren wildet, toen ik u geregeld wilde vertellen, hoe ik tot die verandering gekomen was.’

- ‘Ach, vertel het mij nu; ik zal nu zoo stil, zoo kalm zijn.’

- ‘Neen, niet nu!’ sprak Madeleine, zich daartusschen stellende; ‘dat zou u te veel vermoeijen, en tegen den nacht

maar allerlei in 't hoofd halen; zie liever uw broeder eens aan, zoo opgewekt en tevreden als hij daar voor u staat.'

- 'Ja! ja! ik herken hem heel goed; dezelfde kloeke krijgsman van voorheen. Ik zal mij dan in zijn aanschouwen troosten; maar ik mag toch wel vragen hoe het met het beleg staat, niet waar?' Hij wendde zich tot Madeleine, hoewel de vraag aan Gerard was gerigt. 'Wij zijn immers nog in de vesting. Leg ik hier niet in het praalbed van Bisschop la Marck?'

- 'Ik zou eer meenen van een zijner ridderlijke gasten,' sprak Madeleine glimlagchend.

- 'Maar zeg mij toch, Gerard, is de Spanjaard al uit de stad verdreven?' hield Frank aan.

- 'Nog niet!' was het antwoord, dat wat pijnlijk en verlegen klonk. Frank zweeg, en scheen te berusten met de gedweeheid, door gevoel van eigen onvermogen ingegeven. Hij sloot alleen de oogen en liet het hoofd in zijne kussens vallen. Terwijl hij daar zóó lag, viel het licht op zijn bleek, uitgeteerd gelaat; het droeg zulke merkteekenen van doodelijke zwakheid, dat Gerard en Madeleine zwijgend een blik wisselden van diepe deernis en bekommering.

Ja, er was beterschap, maar in hoe zorgelijk een toestand verkeerde hij nog, en hoe zou men de schokken, de gevaren, die den hulpbehoevenden boven 't hoofd hingen in de bedreigde vesting, voor hem verbergen, van hem afweren?

Een diepe zucht, die Gerard en Madeleine bijna gelijktijdig slaakten, was het verfijnd gehoor van den lijder niet ontsnapt.

Hij opende weêr de oogen.

- 'Het Kasteel loopt toch geen gevaar?' vroeg hij, zich tot Gerard rigtende.

- 'Wel neen! hoe komt u dat in het hoofd? zou ik hier bij u zijn, als alles niet volkomen, rustig ware?'

- 'Dat is zoo!' hernam Frank overtuigd, en zweeg weêr eene poos met geslotene oogen; daarop sprak hij tot Gerard: 'Broeder... dat was toch niet goed van u...'

- 'Wat niet? Frank!'

- 'Gij zijt niet meê in de stad geweest; gij hebt haar niet tot het uiterste helpen verdedigen.'

- 'De Kommandant had mij een post toevertrouwd op het Kasteel.'

- 'En gij liet u dát welgevallen?'

- ‘Maar mij dunkt!.... Sinds wanneer mag een officier kiezen, waar hij staan wil?’

- ‘Ja dat is wel zoo! maar toch... neen! neen! gij wilt het voor mij verbergen,’ riep hij op eens met levendigheid. ‘Gij zijt wèl in de stad geweest, ik herinner het mij nu duidelijk; ik heb u gezien en herkend, maar ik wist het niet bij te brengen hoe en waar; nu weet ik het voorzeker; gij waart in mijne nabijheid, toen ik neêrstortte.’

- ‘O! dat is wat anders; maar toen was de stad al over. Héraugière had sommigen onzer vrijheid gegeven op den vijand aan te vallen, zoo ras hij zich meester achtte van Hoey en aan 't plunderen sloeg. Door de vlugtelingen hadden wij vernomen dat de stad verloren was en dat Kapitein Balfour, volgens zijne orders om haar niet tot het uiterste te verdedigen, op eene ordelijke retraite bedacht was; toen zeide mij de inspraak van mijn hart, dat Frank nog zou stand houden, ondanks alles, en ik kreeg verlof naar die inspraak te handelen. Met eenige ruiters van Héraugière geraakte ik de poort in, door de onzen verlaten, door de Spanjaarden nog niet bezet in de verwarring van het oogenblik. Ik had maar één doel: u op te zoeken en ter hulp te snellen; gelukkig nog niet te laat! Maar daar ik voor u te zorgen had, ontging mij de gelegenheid om mijn wraaklust te koelen op die moordenaars!’

- ‘Och, Gerard! tegen mij hebben ze geene schuld, ik heb mijne wonden bekomen in een eerlijk gevecht; dat zij dapper aanvielen was soldatenpligt! Zouden wij hen gespaard hebben in een gelijk geval?

- ‘Dat is wel zoo... maar toch... de gruwelen, die zij later pleegden!...’

- ‘Niet langer praten!’ vermaande nu Madeleine, naar Gerard toekomende en den vinger op den mond leggende.

Terwijl de broeders zamen spraken, had zij zich naar de andere zijde van 't vertrek begeven, dewijl zij Gonda had zien binnenkomen, die haar toewenkte.

- ‘Is de hoendersoep mislukt?’ vroeg Madeleine, toen zij de kenteekenen van verdriet of onrust bemerkte op het gelaat van het meisje, dat haar in den laatsten tijd zoo opgeruimd en kloekmoedig had ter zijde gestaan.

- ‘Neen, Juffer! dat is in orde, de Jonker kan die krijgen zoodra hij wil... maar...’

- ‘Is er wat anders?’

- ‘Ja, iets dat veel erger is... maar ik kan 't hier niet zeggen...’

- ‘Dan ga ik even met u meê,’ sprak Madeleine en volgde haar in het voorvertrek. Naauwelijks waren ze daar of Gonda barstte in tranen uit.

- ‘Liefste kind, wat deert u? Is er iets met Wouter Willemsz gebeurd?’ vroeg Madeleine meêwarig.

- ‘Zoo ver ik weet niets! Kon ik hem maar te spreken krijgen, dan zou ik niet zoo ongerust zijn; maar ongelukkig heeft hij de wacht; en nu, ik hoor allerlei geruchten, waarvan ik niet weet wat te gelooven...’

- ‘Maar als het niet dan onbestemde geruchten zijn, Gonda! waarom laat gij u dan daardoor ontrusten?’

- ‘Mijn oom is zoo angstig, daar gaat iets om in het Kasteel, dat is zeker. Er is een vreemdeling binnengedrongen, sommigen zeggen 't is een spion, anderen, dat het een voornaam krijgsoverste is, die over 't ontzet komt spreken...’

- ‘Nu, dat kan, dunkt mij, geen kwaad.’

- ‘Ja, maar terwijl die bij den Gouverneur zat, is er weêr een ander gekomen.... ze zeggen een parlementair van den Bisschop, en dat zijne boodschap strekt om de burgers van Hoey op te eischen, die hier de wijk namen...’

- ‘En zou die parlementair de reden zijner komst zoo onvoorzigtig uitbrengen?’

- ‘Zeker neen! de edelman weet wel te zwijgen, maar zijn trompetter, dat een Luikenaar is, een boerenzoon van afkomst, uit het land van Hanut, moet in de hoofdwacht gevraagd hebben, of Meester Zibrecht, de waard uit de Kreeft, niet op 't Kasteel was. En toen de soldaten zoo zonder erg “ja!” hebben gezegd, heeft hij verder naar den Schepen gevraagd en zich laten ontvallen, dat die twee er niet best zouden afkomen als de Bisschop ze in zijne magt had, en dat het eerder gebeuren zou dan men op het Kasteel wel meende, en nog veel meer daartoe, dat Jeannette, de waschvrouw, van een soldaat had gehoord, die er bijzat.’

- ‘Maar, beste Gonda! hoe kunt gij u nu zóó ontstellen over zulke praatjes, die Jeannette misschien heeft verzonnen om u en Meester Zibrecht te kwellen? Gij weet, zij beschouwt ons allen hier als indringers.... en is bisschopsgezind van top tot teen.’

- ‘Ze mogt veeleer dankbaar zijn en van beteren zin; Meester Nicolaas heeft haar en haar kind voor mishandeling der soldaten beschermd, en toch vrees ik, dat zij ons op een of andere wijze kwaad brouwen zal!’

- ‘Eilieve! schort uwe vrees op tot ge Wouter Willemsz hebt gesproken. Ik ben er gerust op, dat al die wolken zullen optrekken.’

- ‘Dat moet nog wel tot tien ure duren...’

- ‘Help den Jonker dan eerst aan zijne soep,’ sprak Madeleine afbrekende, ‘en wat ik u bidden mag, zet een opgeruimd gezigt, als gij binnenkomt: want Frank merkt alles op en vermoeit zich met gissingen als men geen voldoenden uitleg geeft.’

Madeleine scheen hard; maar haar patiënt ging voor, en zij achtte de onrust van Gonda eene paniek, waaraan zij niet kon hechten. Rustig en opgewekt naderde zij dan ook weêr het ziekbed, met het beslissend verbod: ‘Niet langer praten!’...

Het aandoenlijk gestel van Frank moest niet noodeloos geschokt worden door eene beschrijving der gruwelen, die in Hoey waren gepleegd.

- ‘Word ik nu al verdreven! Ik had gemeend dezen nacht bij hem te waken, sinds hij mijn bijzijn had verlangd?’ klaagde Gerard.

- ‘Ik verdrijf u niet, maar de patiënt heeft nu weêr wat rust noodig...’

- ‘Nog niet!’ betuigde deze zelf met levendigheid. ‘In lang voelde ik mij niet zoo opgewekt en gelukkig, als nu ik mijn broeder en mijne geliefde verpleegster te zamen bij mij zie.’ Hij vatte beider hand en zag hen beurtelings aan met zwakke maar toch glinsterende oogen. ‘Heb ik u nog wel eens gedankt voor uwe zorgen?’ ging hij voort, met zachte stem tot Madeleine gewend. ‘Wat zal ik toch ooit kunnen doen om zooveel goedheid te vergelden?’

- ‘Gij behoeft niets te doen dan u lijdelijk en rustig te houden, en voorts zullen wij afrekenen als gij weêr naar de wallen trekt!’ sprak zij half schertsend, half weemoedig.

Hare bedoeling was zeker geene andere dan een van die toezeggingen, waarmeê men een herstellende in een goed humeur tracht te houden, door hem in een onafzienbaar verschiet een dier uitzigten te openen, in wier onbereikbaarheid hij bij herkregen gezondheid zal berusten, zoo als men het kind paait

door het maan en sterren te beloven, als het maar eerst goed geslapen heeft. Maar hij vatte haar snel bij het woord, dat hem toeklonk als eene belofte, waarbij een gloed het bleeke gelaat overtoog. Hij drukte hare hand, die hij nog vasthield, en antwoordde met hartstogtelijkheid:

- 'Ik zal eerder op de wallen zijn dan gij denkt, Madeleine!'

Misnoegd over die opvatting, ontevreden op zich zelve, trok zij wat schichtig hare hand terug, schudde zachtkens het hoofd, en hem ernstig aanziende hervatte zij:

- 'Maar toch niet voordat ik er u verlof toe geef! Gij zijt nu onder mijne behandeling en ik eisch, volkomen onderwerping!...' eindigde zij toch weêr met een bemoedigend glimlachje, hetwelk bewees, hoe de verpleegster in haar weêr de overhand nam op de gevoelige Jonkvrouw.

- 'Maar ben ik dan niet de gedweeheid zelf?' sprak hij zacht en droevig.

- 'Dat zullen wij zien... Daar komt Gonda met een lekker hoendersoepje, dat zij voor u heeft klaar gemaakt; daar moet gij nu eens van proeven.'

- 'Och ik heb geen trek.'

- 'Probeer maar eens!' hield zij aan, en geholpen door Gonda, was een grove maar helderwitte 'handdwaal' spoedig over den deken heengespreid, en de blinkend tinnen schaal met soep stond te geuren voor den zieke, terwijl Madeleine hem de kussens in den rug schoof en Gonda met haar lampje bijlichtte.

Frank had geene keuze; hij had eigenlijk ook geen wil. Het was aardig te zien, met welk eene gedweeheid de jonge edelman, die nog pas van 'togten naar de wallen' had gesproken, zich door de beide vrouwen als een kind liet verzorgen en bestieren. Hij was ook zoo hulpbehoevend; alleen de linkerarm had hij tot zijne dienst en die nog slechts ten halve, daar de wond in de borst en het verband, dat zij noodig had gemaakt, zijne bewegingen belemmerden.

Nooit zeker had de schoonheid van Madeleine een meer beminnelijk karakter gehad dan in dezen tijd van lijden en beproeving, waarin zij met zelfverloochenende liefde zich wijdde aan anderen. Nooit welligt kwam hare vrouwelijke lieftalligheid beter uit dan juist op dit oogenblik, terwijl zij met de eene hand den zwakke ondersteunde en de andere tegen

Gonda's lampje hield, opdat de flikkerende vlam de zwakke oogen niet zoude treffen. Hare blosjes waren verbleekt; hare oogen glansden minder fel; hare trekken droegen de sporen van de smarten en zorgen, die zij had doorgestaan; maar toch, er lag eene verhevene rust, eene stille blijdschap op haar gelaat, die het niet als een paradox doen klinken, zoo wij zeggen te gelooven, dat zij zich in deze ure vrij wat gelukkiger gevoelde en vrij wat beter op hare plaats was, dan voormaals onder het geklank der dansmuzijk op het Vastenavondsbal. Hoe ver was die bange avond nu reeds achter haar; hoe vreemd was zij zelve reeds geworden aan dat alles, wat zij toen gedacht en gevoeld, gehoopt en geleden had! En toch, juist nù zou zij er aan herinnerd worden. Gonda was blijkbaar volgzaam geweest aan haren wenk, om niet dan met een opgeruimd gelaat voor den zieke te verschijnen; maar hoe het goêlijke kind, straks nog schreijend van angst en vreeze, op eens aan zulk een opgeruimden blik, aan zulk een schalk lachje was gekomen, dat was wel raadselachtig, zelfs voor Madeleine, en terwijl Frank langzaam en met weifelende hand zijne soep nuttigde, boog zij zich even naar Gonda heen met een: ‘Alles gaat goed, niet waar, dat kan men u aanzien!’ dat zij haar fluisterend toevoegde.

- ‘Ja! ja! alles gaat goed, en beter nog dan gij denkt, Juffer! Ik heb Wouter Willemsz even gesproken, die 't parool had gehaald, en, en.... er is iemand gekomen, en, en...’ de fluisterende stem ademde de klanken slechts uit: ‘Ridmeester Bacx is hier!’

De fijne hand, die tot lichtscherm strekte, sidderde even; een doodsch bleek overtoog Madeleine's gelaat, terwijl zij zich schielijk van Gonda afwendde zonder iets te antwoorden. Het meisje keek verwonderd op, maar was bescheiden genoeg om geene vraag te doen. Frank kon niets opgemerkt hebben, zoo vlug en geheimzinnig was dit tooneeltje achter zijn rug afgespeeld.

Gerard de Preys had zich inmiddels van het ziekbed afgewend. Hij had Schepen de la Géneste zien binnenkomen en ging naar hem toe.

Hadden schrik en bekommering, in den laatsten tijd doorgestaan, invloed geoefend op het uiterlijk schoon der jeugdige Madeleine, nog sterker kwam hun verwoestend merkteeken uit op het voorkomen van haren vader. De hooge krachtige ge-

stalte was als gebogen onder de lasten des levens. Zijn gang was slepend en weifelend, zijn geheele houding drukte mismoedigheid uit. Zijne oogen hadden iets mats en glasachtigs en waren diep weggezonken onder de grijze wenkbraauwen; het hooge voorhoofd was met een menigte van rimpels doorploegd; de man van middelbaren leeftijd, de deftige Schepen, kloek van raad als van daad, die wij zagen op het raadhuis te Hoey, was plotseling tot een afgeleefden grijsaard geworden; maar op zijn strak en vermagerd gelaat lag niets van die rust en die helderheid, die een grijsaard zoo goed staat; stille, doffe zwaarmoedigheid alleen had er haar stempel op gedrukt.

In het kleine vertrek, dat voor hem was afgezonderd, was een venstertje, dat uitzigt gaf op - eigenlijk over - Hoey door de zeer hooge ligging van 't Kasteel. Dit scheen zijn geliefd plekje, waar hij zich afzonderde, zoo lang het dag was. Uren lang stond hij daar zwijgend te staren op de arme geteisterde stad, en als Madeleine hem dan uit die sombere mijmering kwam wekken en hem trachtte af te leiden, scheen hij te luisteren zonder te verstaan en antwoordde niets. Lokte zij hem in haar woonvertrek, dan zette hij zich in een hoek neêr, alsof hij zich wilde verschuilen, meestal met een boek in de hand, waarin hij echter niet las of waarin hij las zonder verder te komen. Smartelijker teleurstelling dan die hem had getroffen, was er dan ook naauwelijks denkbaar. Niet dat hij zelf, met het verlies der stad, een geruïneerd man was geworden, ging hem zoo diep ter harte. Naauwelijks had hij het der moeite waard geacht eenig goud bij zich te steken, en zoo Madeleine geene betere voorzorg had gebruikt en niet meer tegenwoordigheid van geest had getoond dan haar vader, toen zij vlugten moesten naar 't Kasteel, voorzeker waren zij reeds lang aan allerlei gebrek ten prooi geweest. Niet omdat zijne vrouw zich mede voor deze zaak had opgeofferd, en men nog in onzekerheid verkeerde omtrent het lot dat haar getroffen had; ook niet, hoe dit alles te zamen hem ook griefde, dat zijne Madeleine voortaan niet meer de rijke erfdochter, maar eene behoeftige zwerveling zou zijn! Niet deze rampen en smarten, die hem persoonlijk troffen, bogen zijn mannengeest tot deze diepte neêr, maar wel de bittere overweging, die zich telkens op nieuw aan hem opdrong, dat hij jaren lang had gestreefd naar het doel om zijne medeburgers het dierbaarste voorregt, de vrijheid, te hergeven; dat hij tot ieder

offer bereid was geweest, om dat doel te bereiken; dat hij er onrust voor gedragen, gevaren voor getrotseerd, zijn goeden naam zelfs daarvoor gewaagd had, en dat dit alles tot zulke uitkomst had geleid! Dat hij ten laatsten bleek gewerkt te hebben, om de stad aan den Spanjaard, en zijne medeburgers aan de grootste ellende over te geven! Dát was de oorzaak dier zielepijn, waaronder die krachtige man ineenkromp; dat was een slag, zoo snel en zoo ruw op zijn hoofd neêrgekomen, dat zijn geest er zich onder neêrgebogen had; zoo diep, dat niets meer in staat scheen te zijn dien weder op te heffen. De omstandigheden, waarin hij nu verkeerde, waren ook boogst ongunstig ter oprigting van die verslagen ziel. Uit een druk werkzaam leven weggerukt en nu plotseling veroordeeld tot volkomen werkeloosheid, bijkans ingekerkerd tusschen de muren, die hem tot verblijf waren aangewezen, sleepte hij zich mat en lusteloos voort van de eene plek naar de andere, onverschillig voor al het omringende, als versuft en zich zelven ten last.

Ware zijn voornemen met de stad ontdekt geworden vóór de uitvoering, en had hij zelf, hij alleen, er de gevolgen van moeten dragen, men zou hem gelaten en waardig hebben bevonden. Op die uitkomst had hij zich voorbereid. Maar dàt de toeleg gelukt was, en de gevolgen er van toch zoo verderfelijk bleken, in plaats van de schitterende voorstellingen, waarmeê hij zich had gevleid, dat krenkte zijn edelmoedig hart, en zijn gemoed werd er zóózeer door verbitterd, dat het hem onvatbaar maakte voor allen troost en onbillijk jegens hem, aan wien hij deze onmetelijke teleurstelling weet. Hij voedde misschien onbewust een heimelijken haat tegen Héraugière, ‘die de stad genomen had, alleen om haar weêr te verliezen.’ En deze stille verkropte toorn was welligt de eenige snaar, die er nog in zijn binnenste trilde. Alle anderen waren ontstemd of gesprongen.

Door deze zielsstemming verzwaarde hij zelfs zijn uiterlijken toestand.

Héraugière had hem met weemoedige gulheid welkom geheeten op het Kasteel, had hem alle geriefelijkheden verleend, allen bijstand geboden, die in zijne magt stond. Maar de la Géneste had voortdurend zijn bijzijn vermeden, had geen gehoor gegeven aan zijne noodiging om zijne tafel te deelen, en de eenige gelegenheid om lucht te scheppen en beweging te

nemen ontzegde hij zich zelven, omdat zij hem door den Bevelhebber aangeboden was, met uitsluiting zelfs van de andere Hoeysche burgers, wie het niet geoorloofd was zich buiten den ringmuur van de Vlaamsche binnenplaats te begeven, terwijl de tuin van 't Kasteel voor de la Géneste openstond. Maar deze kwam er nooit, zeker uit de instinktmatige vrees om er Héraugière aan te treffen. Hij kwam evenmin dáár, waar hij zijne medeburgers kon ontmoeten; hij vermeed aller aanblik; hij maakte zich zelf tot een gevangene.

Héraugière, al had hij niets van die onuitgesprokene verbittering kunnen raden, al had hij geen tijd noch rust om zich van des Schepens teruggetrokkenheid rekenschap te geven, vond er toch weinig aanmoediging in om hem in zijne willekeurige afzondering te storen. Allerlei tusschenbeide komende omstandigheden hadden hem reeds van den beginne aan belemmerd in zijn voornemen om zelf maar de klove over te stappen, die onmerkbaar al wijder en onoverkomelijker begon te worden. Maar wat men in zulk een geval *wil*, kan men altijd, en de Gouverneur van Hoey kon zich zelf niet ontveinzen, dat hij als bij instinkt een zeker opzien had tegen het eerste zamenzijn met dien man, die hem nu al zoo lang ontweek, dat er aan opzet moest gedacht worden.

Madeleine had Héraugière meermalen ontmoet, dan eens bij hare wandeling, dan eens in de ziekezaal, en hij had haar altijd met hoffelijkheid bejegend, op nieuw zijne diensten aangeboden en naar den welstand van den Schepen gevraagd. Bij de klagt over de diepe zwaarmoedigheid, waartoe haar vader vervallen was, trachtte zij dan het vermoeden te weren, dat er iets persoonlijks tegen dezen werd gelegd in die strenge afzondering, en inderdaad, daar de la Géneste die stille verbittering niet uitsprak dan door een mokkend zwijgen, kon zij zelve zich die ook naauwelijks verklaren. Vroeger had haar vader geene gedachte, die zij niet deelde, geene smart, waarvan zij geene kennis droeg; maar sinds die noodlottige stemming zich van zijne ziel had meester gemaakt, waren zij aan elkander vreemd geworden. Zij moest raden wat er in hem omging; en als zij meende te zien wat haar smartte, dan hoopte zij maar zich vergist te hebben.

De Hoeysche burgers hadden zich wel gaarne aangesloten aan hun Schepen in deze ballingschap en hem voortdurend als hoofd en leidsman willen beschouwen, maar de strikte afzonde-

ring, waarin hij zich hield, de blijkbare weêrzin dien hij toonde om hun te woord te staan bij eene onvermijdelijke ontmoeting, schrikte hen voor goed af. Madeleine moest ook hier weêr verzoenend en vergoêlijkend tusschenbeide treden, opdat men geene valsche onderstellingen plaats mogt geven over de oorzaken van deze terughouding; maar zij kon niet verhinderen, dat het gerucht zich onder hen verspreidde, dat de Schepen menschenschuw was geworden uit wanhoop en zelfverwijt.

Wat Gerard de Preys betreft, aan diens bijzijn scheen hij nu reeds gewoon: het was de broeder van Frank, dien hij, na de redding zijner dochter, als zoon had lief gekregen; die zijn bloed had gestort voor het behoud der stad; en daarbij, deze had zelf geleden, deze was niet vreemd aan de zielstemming van de la Géneste en wist hem te vatten, somtijds af te leiden; ook toen Gerard den Schepen ontmoette, ontweek hij hem niet en beantwoordde de vraag naar zijn welstand zelfs met te zeggen:

- ‘Het gaat goed met den patiënt, niet waar?’
- ‘Hoe kan het ook anders zijn, bij zoo goede verpleging als hij geniet!...’
- ‘Madeleine doet haar best en dat is zij hem ook schuldig. Uw broeder is onder allen de eenige, die alles voor ons gedaan heeft wat in zijn vermogen was.’
- ‘De gelegenheid faalde anderen, niet de wil.’

De la Géneste gaf geen antwoord, hij liet alleen een *hm* hooren en scheen willens zich te verwijderen, maar Gerard hield hem staande door te zeggen:

- ‘De Kommandant was voornemens geweest mij te vergezellen en u een hezoek te brengen, doch kreeg verhindering.’
- ‘Laat Mijnheer de Gouverneur zich de moeite sparen; wij doen hem hier al overlast genoeg.’
- ‘Hoe kunt gij zóó spreken, Messire de la Géneste? hij acht het een voorregt, als hij iets kan doen voor de ongelukkige burgers, die hier schuilplaats zochten; hoeveel te meer waar het Schepen de la Géneste geldt.’
- ‘Daar is geen Schepen de la Géneste meer!’ riep deze op eens met eene stem, waarin al de bitterheid zijner ziel trilde; ‘of wilt gij mij Schepen maken van eene Spaansche stad?’ Zoo was het; doffe onverschilligheid werd alleen afgewisseld door heftigheid, als de eene gevoelige snaar werd aangeroerd.

Madeleine schrikte van de scherpheid der stem, en fluisterde Frank zoete woordekens in, om hem rustig te houden.

- ‘Dat Hoey in Spaansche magt is, wie onzer wien 't niet in de ziel grieft,’ vervolgde Gerard, zonder aan dien uitval te hechten, ‘maar wat Héraugière betreft, beoordeel zijn goeden wil niet naar de onmagt waarin hij zich bevindt, om te handelen zoo als hij wenschte.’

Tot éénig antwoord nam de la Géneste zijne plaats in bij den haard, en sloeg den met bont gevoerden tabbaard digt om de leden heen, als iemand die het koud heeft. Zwijgend bleef hij in 't vuur zitten staren, totdat Gerard, die het zich tot taak scheen te stellen hem afleiding te verschaffen, hervatte:

- ‘Er is nieuws in de vesting, Messire! een bezoek dat den Gouverneur hoogst welkom is en waarvan hij zich veel goeds belooft.’

De la Géneste nam zich de moeite niet om eene vraag te doen; mogelijk had hij niet eens geluisterd.

Frank daarentegen had de ooren gespitst, ondanks de poging van Madeleine, om zijne opmerkzaamheid af te wenden.

- ‘Ridmeester Bacx is gekomen!’ hernam Gerard, en rekende voor 't minst op een uitroep van verrassing, maar de Schepen sprak alleen met eene zachte, doffe stem, en alsof hij het in zich zelf zeide:

- ‘Ridmeester Bacx had niet moeten heengaan.’

Maar Frank had verstaan. ‘Dat zal hier blijdschap geven!’ riep hij uit, met een koortsachtigen gloed op de wangen, en zijne glinsterende oogen op Madeleine vestigend, die 't op zich zelve verkrijgen kon om te antwoorden: ‘De blijdschap zou zeker volkomen zijn, zoo hij zijne ruiters met zich had gebragt.’

Er was snijdende ironie in haar toon, en toch Frank zuchtte, Frank had op eens genoeg van zijne hoendersoep, en liet mat en moedeloos het hoofd in de kussens vallen.

- ‘Maar Juffer! dat *is* zoo! hij brengt een vaan ruiters meê! heb ik Wouter Willemsz hooren zeggen,’ sprak Gonda naïf.

- ‘Praatjes uit de hoofdwacht,’ verzekerde Gerard; ‘de Ridmeester is alleen gekomen; maar, naar ik Héraugière heb hooren zeggen, is hij zelf een vaan ruiters waard!’

- ‘Kom, Jonker! dat is Gonda's kookkunst geene eere aangedaan; nú al uitscheiden!’ knorde Madeleine.

- ‘Ik heb geen trek meer,’ antwoordde de verwende zieke op verdrietelijken toon.

- ‘Maar dan moest gij toch een enkel teugje nemen van dien goeden ouden wijn, dien de Gouverneur zelf voor u heeft laten brengen,’ hield zij aan.

- ‘Nu weet ik wat uw fluisteren met Gonda zoo even te beteekenen had,’ hernam Frank, met de onverzettelijkheid van een dwingend kind. ‘Ik zal niet drinken voor gij mij zegt dat ik gelijk heb.’

- ‘Nu ja! gij hebt gelijk; wat heeft dat te beduiden? Haal u zelven nu maar geen dwaasheden in 't hoofd, waar gij de koorts van zoudt krijgen.’

- ‘Alsof men naar willekeur verzetten kon wat ons onrust aanjaagt,’ hernam hij knorrig.

- ‘Eilieve Gerard! kom hier bij mij.’

- ‘Wat wilt gij, Frank?’

- ‘Weet gij te vertellen wat de Ridmeester hier eigenlijk komt doen?’

- ‘Daar weet ik niets van te zeggen; hij verlangde met den Kommandant alleen te zijn, en ik moest gaan...’

- ‘Natuurlijk! voor hem moet alles wijken.’

- ‘En hoe zag hij er uit, de groote man, de beminnelijke held?’ De ziekelijke gevoeligheid van dat geschokt gestel sprak zich uit in dien vreemden, scherpen toon, dien hij als scherts trachtte te doen voorkomen, want hij lachte, maar hij lachte met tranen in de oogen.

- ‘Hoe hij er uitzag,’ hernam Gerard, even de schouders ophalende. ‘Och, een groot forsch man, precies de Zeeuwsche schipper, waarvoor hij zich uitgaf!’

Bij die beschrijving schoot Madeleine op eens in een luiden, schrillen lach; maar het was zulk een, waarbij tegelijk tranen in hare oogen blonken; tranen, die zij trachtte te verbergen, door het hoofd naar Gonda om te wenden.

- ‘Dank voor uwe hulp, Gonda; de Jonker heeft niets meer noodig; breng uw licht maar ter zijde; wilt gij even vooruitgaan. Ik kom straks bij de andere zieken...’ Dit alles sprak zij ras achtereen, of ze op die wijze hare zwakheid wilde doen vergeten.

- ‘Aardig! alleraardigst! onbetaalbaar!’ riep Frank, met eene stem, schor van drift en aandoening; ‘de aangebeden held, de Mars van het Staatsche leger, een Zeeuwsche schip-

per! o, Gerard! Gerard! gij weet niet wat gij zegt, en hoe slecht gij hier uw hof maakt; als gij dezen nacht bij mij waakt, zal ik u allerlei nieuws vertellen van dien Zeeuwschen schipper.'

- 'Gij zijt wat al te opgewekt, Frank!' sprak Gerard, het hoofd schuddend, en zijne brandende oogen en zijne gloeijende wangen gadeslaande.

- 'Frank de Preys!' voegde Madeleine hem toe met zekere forschheid, 'als gij dus voortgaat, en niet rustig wilt zijn, maakt gij u zelven erger en al mijne zorg nutteloos. Heer Gerard, ik moet onzen patiënt een uurtje aan u overlaten, maar wat ik u bidden mag, praat niet met hem; ik verbied het, Frank, hoort gij!'

- 'Ja, Madeleine! maar... gaat gij nú heen, *nu?*' vroeg hij op droeven, klagenden toon, en zag haar aan met zielsangst in den blik. Zij legde hare hand op zijn voorhoofd, als om hem te bedaren; het was klam koud, ondanks den stijgenden koortsgloed.

- 'Doet het u verdriet, dat ik heenga?'

- 'Neen - ja! - gij vraagt dát!!!'

- 'Nu dan, wees gerust, ik zal blijven!'

Gonda, die reeds in 't voorste vertrek was geweest, keerde nu schielijk terug.

- 'Ridmeester Bacx wenschte even binnen te komen!' kondigde zij aan.

De onvoorzigtige! zij had niets van het stille drama begrepen, dat voor het ziekbed werd afgespeeld.

Frank werd vaalbleek, sloot de oogen, klemde de lippen zamen, en boog het hoofd, als viel de genadeslag.

- 'Ridmeester Bacx kan niet ontvangen worden,' sprak Madeleine luid en vast, zoodat haar antwoord in het voorste vertrek kon verstaan worden.

- 'Juffer! Juffer!' riep Gonda in verbazing, 'dát durf ik niet overbrengen; niet welkom! die nobele Heer!'

- 'Ridmeester Bacx kan mij niets te zeggen hebben wat ik wil aanhooren, Gonda!' hernam Madeleine, nog harder en vaster, 'zelfs al ware ik *niet* met den gekwetste bezig.'

Gonda haalde de schouders op en ging heen met de boodschap, die reeds ontvangen was.

Bacx stond bij een stoel geleund. Hij hoorde het stamelende meisje aan met een blik, of hij haar niet begreep,

keerde zich snel van haar af en ging heen, zonder een woord te spreken.

- ‘O, Madeleine!’ riep Frank, op een onbeschrijfelijken toon van weemoed en blijdschap; hij had zich van hare hand meester gemaakt, en zijne brandende lippen overdekten die met kussen. Madeleine scheen het niet te bemerken; zij liet hem begaan; slechts liet zij zich neêrvallen op den stoel bij het ledikant, als ware zij te vermoeid om te blijven staan; zij zag niet naar Frank om, maar staarde strak voor zich uit, naar Gerard de Preys, zonder hem te zien.

- ‘Madeleine! Madeleine!’ herhaalde Frank, nu uit zich zelf de hand vrij latende, die hem niet was betwist. ‘Vergiffenis, uwe vergiffenis; nú zal ik slapen.’

- ‘Ja, Frank! dat is goed; ga gij slapen!’ bragt zij uit, maar de woorden gleden haar werktuigelijk van de lippen; ondanks hare belofte, was zij eigenlijk niet meer bij het ziekbed.

Nadat bij Wauterniaux had laten vertrekken, was Héraugière blijven zitten, met de beide handen voor de oogen en de ellebogen op de tafel gerust, of hij zijne gedachten wilde verzamelen en zich geheel van het omringende afsluiten. Uit deze diepe, en zeker niet liefelijke overdenkingen, rees hij ten laatste met wat drift op, liep eenige malen de kamer op en neêr, en scheen juist voornemens die te verlaten, toen Bacx binnenstoof, zoo bleek en zoo ontdaan, dat Héraugière zelf er van schrikte.

- ‘Wat is er gebeurd, Ridmeester; wat scheelt u?’

- ‘Niets; volstrekt niets!’ en hij schonk zich een beker wijn in en stortte die naar binnen.

- ‘Om *niets* zou Ridmeester Bacx bleek zien!’ en Héraugière haalde ongeloovig de schouders op.

- ‘Ik!’ vroeg Bacx; en een purperen gloed vloog hem over 't gelaat, die voor 't oogenblik Héraugière in 't ongelijk stelde.

- ‘Zijn de Spanjaarden in de vesting!’ schertste Héraugière, zelf gerust op de valschheid van zulk eene onderstelling.

- ‘Dat gave God!’ zuchtte Bacx; ‘dan.. had ik wat te doen.’

- ‘Hm! omtrent de verhooring dier bede ben ik het niet met u eens; maar toch ik wil weten wat het is, dat u dus buiten u zelven brengt.’

- ‘De aangelegenheden van de vesting zijn er buiten, en... 't is het oogenblik niet, om van mijne particuliere zaken te spreken...’

- ‘Als 't iets is dat u persoonlijk betreft, dan stel ik er zooveel te meer belang in, Marcelis!’ sprak Héraugière, met deelneming zijne hand vattende.

- ‘Nu dan, ik ben doodelijk gekrenkt...’

- ‘Gij! en door wien?’

- ‘Door eene vrouw!!’

- ‘Door eene vrouw!! GIJ!!’ herhaalde Héraugiëre, en staarde hem met verbazing aan.

- ‘Ja! door Madeleine de la Géneste!’

- ‘En... wat hebt gij gedaan?’ vroeg Héraugière levendig, en zelfs met onrust, want Bacx kon heftig zijn, als hij getergd werd.

- ‘Dat ziet gij!’ hernam deze, en zijne oogen waren vochtig, en zijne doodsche bleekheid nam nog valer kleur aan.

- ‘Ja, Bacx! nu hebt gij gelijk; het wordt tijd dat de Spanjaard van zich laat hooren!’ sprak Héraugière zeer ernstig, ‘maar ik bid u, spreek u uit; zeg mij hoe het is toegegaan.’

- ‘Zij heeft mij niet willen zien, niet willen hooren, weêr niet! dat is nu voor de derde maal; begrijpt zij dan niet, dat het eens voor de laatste maal zal zijn!’ en hij stampte met den voet op den grond; bij de herinnering zijner grieven nam de toorn de overhand op de smart.

- ‘Herhaaldelijk tot haar weêrgekeerd; gij!’ riep Héraugière, hem op nieuw gadeslaande met een blik die de hoogste verwondering uitdrukte.

- ‘Ja! en telkens op nieuw verstooten!’ antwoordde Bacx, op den toon der diepste verslagenheid; ‘is het niet vreemd?’

- ‘Maar wat mij het meest bevreemdt, is, dat gij het u zóó aantrekt.’

- ‘Wat wilt gij! Ik ben hier gekomen om haar!’

- ‘Eene vleijende bekentenis voor mij!’ hernam Héraugière, met eene poging tot scherts.

- ‘Die gij verschoonen zult, als gij weet wat liefde is,’ sprak Bacx met eene zachte bewogene stem.

- ‘Of ik dát weet! wel zeker; als ik narekenen ging,

geloof ik dat ik misschien wel twintig malen verliefd ben geweest. *La brune et la blonde!* gij verstaat mij... maar, dat ging toch zóó diep niet!'

- 'Nu ja! dat is de geschiedenis van iedereen; dát bedoel ik niet; maar... gij zijt... getrouwd; eene mooije jonge vrouw, uwe Maria; hoe was het u, eer gij van deze verzekerd waart?'

- 'Och! wat zal ik u zeggen. De Gouverneur van Breda moest eene vrouw hebben; Groeneveld en ik waren het eens geworden, dat hij mij zijne zuster geven zoude. Jonkvrouw Maria had er niets tegen Mevrouw Héraugière te worden, en de uitkomst heeft bevestigd, dat ik eene wijze keus had gedaan. Zij schonk mij kinderen; zij bestiert mijne huishouding voorbeeldig.'

- 'Een *mariage de convenance!* dát is wat anders! Ik zie het wel, gij zult mij niet verstaan.'

- 'Toch wel! ik heb nog al raadvermogen; spreek u gerust uit.'

- 'Neen! ik heb er nu geene behoefte meer aan; het is al voorbij!' Bacx zuchtte diep. 'Beloof mij alleen, dat gij mijne zwakheid nooit, nooit zult verraden.'

- 'Ik! moet ik u dáár nog de hand op geven?' sprak Héraugière, de zijne drukkende.

- 'En nu, zeg mij, hoe gij het verder met dien impertinenten parlementair hebt gemaakt?' hervatte Bacx, op den toon van het *parlons d'autre chose*.'

- 'O! heel goed; de verzoeking is doorgestaan; de verzoeker is afgetrokken.'

- 'Was het eene verzoeking voor u?' vroeg Bacx, belangstellend.

- 'Ja! dat wil ik u niet ontveinzen.'

- 'Kunt gij mij daar meer van zeggen?'

- 'Alles, zoo gij mij vergezellen wilt op mijn toer door de vesting.'

- 'Volgaarne.'

- 'Maar het valt mij daar in, dat gij vermoeid moet wezen.'

- 'Vermoeid! ik!'

- 'De togt hierheen viel zoo ligt niet...'

- 'Dat is waar, maar rust zou zwaarder vallen!'

Op de zoogenaamde Vlaamsche binnenplaats gekomen, zagen de Officieren daar eene zamenscholing van volk, kennelijk geen soldaten, want men hoorde schrille vrouwenstemmen druk pratende mannen overschreeuwen, gierende en schreijende kinderen tusschen een en ander door, en blaffende honden, dat spreekt van zelf, want als er iets onder de menschen te doen is dat hen heftig of woelig maakt, achten deze regt te hebben zich er op hunne wijze meê te bemoeijen.

- ‘Wat kan dát zijn?’ vroeg Héraugière; ‘hier is het kwartier van de Hoeysche burgerluidjes; hoe zijn ze zoo onstuimig? wat doen ze buiten? dat is tegen de orde; de Wachtmeester verdient een pluimpje, dat hij zoo goed op het houden der verordeningen toeziet.’

Maar de Wachtmeester had geene schuld; het was juist omdat hij een Sergeant en soldaten had afgezonden, om de Hoeyenaars tot de orde te roepen, dat zij zooveel beweging maakten.

Zij waren voornemens geweest *en corps* naar Héraugière te trekken, en zij achtten dat hun groot onregt werd aangedaan, nu zij daarin verhinderd werden.

Ook hadden ze naauwelijks den Gouverneur in 't oog gekregen, die vooruit trad en hen toeriep, of zij toonden dat zij zijne tegenwoordigheid eer zochten dan vreesden, want in eens was hij omsingeld, en alle vrouwen die niet gilden, schreeuwden tegelijk onverstaanbare klanken in haar eigenaardig patois; ook de mannen praatten verward door elkander, en Héraugière, die van 't een noch van 't ander een woord kon verstaan, maar alleen aan hunne levendige smeekende gebaren zag, dat ze iets van hem verlangden, beval stilte, en toen die gevolgd was, sprak hij:

- ‘Burgers van Hoey! waartoe al die opschudding? Gij zijt hier gasten, en moet u behoorlijk gedragen, u onderwerpen aan de ordonnanciën, en u niet verzetten tegen de soldaten, die u daaraan herinneren. Niemand mag in de vesting buiten zijn na het *couvre-feu*, dan de schildwachten. Begrijpt gij mij?’

- ‘Ja, zij begrepen hem wel, maar dát was het niet; zij wilden wel binnen hunne woningen blijven, maar zij moesten Mijnheer den Gouverneur spreken.’

- ‘Wel spreekt dan, maar schreeuwt niet allen door elkander; zóó versta ik er niets van. Laat een van de mannen vooruit

treden, en zeggen wat er te zeggen is, en laten de vrouwen en kinderen zoo lang met schreeuwen en gillen ophouden.'

- 'Laat Meester Zibrecht dan spreken!' riepen enkele stemmen.

- 'Ha! zoo! is Meester Zibrecht ook onder u? nu, dat is goed; spreek gij, vriend! en laat ik hooren, wat men van mij verlangt.'

- 'Och, Mijnheer de Gouverneur! wij verkeeren allen in de grootste angst en vreeze: er loopt een gerucht in de vesting, dat UEdel Gestrenge een verdrag zou hebben aangegaan, om de burgers van Hoey, die hier schuilplaats hebben gezocht, aan den Bisschop over te leveren.'

- 'En wie verspreidt zulk een gerucht?' vroeg Héraugière.

Iedereen en niemand, moest het antwoord zijn. Wel werden er namen genoemd, maar als de personen ter verantwoording geroepen werden, hadden zij het altijd uit de tweede hand, en Héraugière had een paar uur lang met ondervragen bezig kunnen blijven, zonder de herkomst van die eerste vonk uit te vinden, die als een loopend vuurtje alle hoofden verhit, alle gemoederen in vlam had gezet. Ook beproefde Héraugière het niet.

- 'Vermoedelijk hebben kwaaddenkenden of kwaadwilligen onder ulieden, hunne gissingen gemaakt omtrent mijn onderhoud met den parlementair, en achten zich nu geregtigd, zulke invallen als nieuwsmaren uit te strooijen,' hernam hij kalm en ernstig; 'daar is niets tegen te doen; maar ik rade ieder goedgezinde aan, ze niet voort te zeggen, veel min te gelooven; want weest er wel gerust op, mijne vrienden! dat ik liever een voordeelig accoord met den Bisschop zou laten varen, dan zulk een aangaan, waarbij uwe belangen worden voorbijgezien; en wat u betreft, Meester Zibrecht, gij moest de laatste zijn, om aan zulke praatjes geloof te slaan, en de eerste om ze tegen te spreken, zelfs zonder mij gehoord te hebben. Ik heb u immers mijn woord gegeven, dat ik u beveiligen zou, zooveel het in mijne magt stond, tegen de gevolgen van de dienst, die gij mij hebt bewezen.'

- 'Dat is ook wel zoo, Edele Heer! maar toch...'

- 'Als ik *mijn woord* gegeven heb, Meester Zibrecht, dan is er geen *maar toch*... dat gelden kan. Gij moet dat vertrouwen; verder een goed voorbeeld geven, en niet met den

grooten hoop meêschreeuwen, bij het eerste vertelseltje het beste, dat uit de lucht gegrepen wordt. Ziedaar al wat ik u antwoorden kan. En hiermede, goede lieden, gaat rustig naar binnen, en haalt u geene ongerijmdheden in 't hoofd. Wie men hierna betrappen zal op onruststoken of verzinsels uitstrooijen, laat ik de vesting uitzetten, rekent daarop.'

Meester Zibrecht kon met dit bescheid aftrekken, en zij, wier belangen hij vertegenwoordigd had, begrepen wijsselijk dat zij niets beters te doen hadden, dan den wenk van Héraugière op te volgen. Vrouwen en kinderen waren gestild, zoo al niet getroost, en toen de houden de menschen in rust zagen, begrepen deze ook te kunnen zwijgen. Hiermede was dit tooneeltje afgeloopen, dat het meest gestrekt had om Bacx wat afleiding te geven, die, terwijl Héraugière sprak, zich bemoeid had vrouwen en kinderen te sussen; te zamen vervolgden zij nu hunnen weg, terwijl Héraugière sprak: 'Dat volkje kan het ons hier nog lastig genoeg maken; niets is zoo aanstekelijk, als de vrees, en zit die eens in de lucht...'

- 'Maar zeg mij, is 't gerucht op eenige waarheid gegrond; was er sprake van zoodanige propositie?'

- 'Gij kent het spreekwoord: geene koe wordt bont genoemd, of er is een vlekje aan. Als wij de posten door zijn, zal ik u meer zeggen.'

Nadat zij alle posten rond geweest waren, en alles in orde hadden bevonden, bleven zij nog rondwandelen op de voorplaats, om elkander wederzijds vertrouwelijke mededeelingen te doen. Het weêr was nu kalm geworden en de sterren schitterden aan den strakken blaauwen lucht. Arm in arm gelegd, konden ze praten met gedempte stem, voor vertrouwelijke mededeelingen ook het best geschikt. Maar al hadden ze hardop gesproken, er was geen menschelijk wezen in den omtrek, om hen te beluisteren; de schildwachten in 't ronde waren te ver af, en al wat overigens in 't Kasteel huisde, was binnen de muren: de soldaten in de kazernen en in de wachthuizen, de officieren in hun logies. Bacx scheen nu zijn hart aan Héraugière te hebben uitgestort, want deze sprak als resultaat van hun onderhoud: 'Neen, Marcelis! dat kan zoo niet blijven: ik moet morgen toch een onderhoud met den Schepen hebben; sta mij toe, dan ook een woordje met zijne dochter te wisselen, en eens te onderzoeken wát daarachter steekt. Mij zal zij toch wel ten antwoord staan! *Ventre-saint-gris*, de Gouverneur van de vesting!'

- ‘Als gij mij dienst wilt doen, Héraugière, spreek dan vooral niet in die kwaliteit; geweld is zeker wel het slechtste middel om het geheim van een vrouwenhart te ontdekken.’

- ‘Neen, maar ik kan tot haar spreken als de man, die zijne belangen heeft terzijde gesteld voor het behoud van haar vader, voor de vrijheid harer moeder...’

- ‘Zijt gij wel zoo zeker van dit laatste, na den afloop van uw gesprek met Wauterniaux?’

- ‘Daar zegt gij zoo iets... het was eene inleiding om mij te winnen; sinds ik niet toegaf, is het mogelijk dat zij ook hun woord niet houden; maar toch... ik heb de geschreven verklaring, en die slimme zot is een eerlijk man.’

- Het zal toch voornamelijk aan zijn meester staan; in uw geval vleide ik ze niet met die hoop vóór gij zekerheid hadt.’

- ‘Het zou zijn om ingang te vinden bij Madeleine!’

- ‘Neen! neen!’ riep Bacx met zekeren schrik; ‘allerminst aan de voorspraak van wie ook, zou ik eene verzoening willen danken; de eenige dienst, die gij mij doen kunt, mijn vriend, is, van mij te zwijgen... beloof mij dat.’

- ‘Volgaarne; als gij het dan zelf maar uit uw hoofd kunt zetten.’

- ‘Het is mijn vaste voornemen, niet meer daarop terug te komen.’

- ‘Dat is wat anders.... dat zal zeker ook het beste zijn. Koele versmading is de beste wederwraak, mogelijk de beste krijgslist.’

Al sprekende waren zij gekomen tot den ouden wachttoren, bijkans over de rots hangende, waar Paets en Rosse Jan hunne inklimming hadden gewaagd.

- ‘Ik heb die zoo goed mogelijk laten versterken, en er ligt nu volk in,’ sprak Héraugière; ‘bij verrassing althans zullen zij mij de vesting niet nemen!’

- ‘Dat geloof ik wel!’ gaf Bacx verstrooid ten antwoord en zweeg.

Te midden van de stilte hoorde men de klok van de Cathedrale te Hoey twaalf ure slaan, en na eenige seconden kondigde ook de kapel van 't Kasteel met fijne schelle slagen datzelfde uur aan.

- ‘Reeds middernacht!’ sprak Bacx; ‘wat de tijd omgaat!’

- ‘Ja! middernacht. Wilt gij nu niet uw nachtkwartier betrekken? Meester Halewijn zal wel voor eene goede kamer zorgen. Ik... ik moet vooreerst nog wat hier blijven.’

- ‘Welnu! dan blijf ik bij u. Ik ben in den laatsten tijd gewoon geraakt om van den nacht mijn dag te maken.’

- ‘En ik heb geen plan om te gaan slapen; ik ben veel te nieuwsgierig, hoe deze nacht zal afloopen.’

Nog had Héraugière niet uitgesproken, of een schot dreunde door de lucht, en men zag de lichtende streep van een kanonkogel, die zijn cirkel beschreef en in 't water neêrplofte.

- ‘Dat was niet op de vesting gemunt,’ sprak de Ridmeester koeltjes, ‘of ze hebben slecht gepointeerd.’

- ‘Het kwam van den kant waar de Luikenaars liggen,’ hernam Héraugière langzaam en nadenkend, daarop levendig: ‘het zal een signaal zijn; laat ons luisteren, of het beantwoord wordt.’

Zij luisterden zwijgend. Hun geduld werd niet lang op de proef gesteld. Het signaal werd beantwoord door de Spanjaarden, maar op eene wijze, die Héraugière verschrikt deed uitroepen:

- ‘Wat is dit! hebben zij het toch gedaan gekregen! hebben zij geschut op de rotsen geplant! daar moet ik meer van weten.’ En hij spoedde zich voort naar de zijde van den wal, die tegenover de rotsen was gelegen, maar hij mogt turen zooveel hij wilde, tegen de donkere begroeide hoogten was op dien afstand niets te bespeuren. Bacx was intusschen nog meer vooruitgesneld, en de schildwacht riep aan en eischte het parool.

- ‘Ridmeester Bacx,’ antwoordde deze.

- ‘Het parool *en action!*’ repliceerde de schildwacht luid en levendig: ‘Moed en vertrouwen!’

- ‘Ha! meester Nicolaas!’ sprak Héraugière, nader komende en dezen herkennende, ‘als altijd wakker en opgewekt?’

- ‘Tot uwe dienst, Kommandant! en dat te eer, daar wij van nacht zeker wat te doen krijgen.’

- ‘Dat kan zijn! maar begrijpt gij hoe zij van die hoogte kunnen schieten?’

- ‘Kommandant! ik heb in mijne eenzaamheid “mirakel!” geroepen. Ik geloof, dat zij zich genesteld hebben in het klooster van de Heilige Drieëenheid, vlak hier tegenover!’

- ‘Dat zou kunnen zijn!’ riep Héraugière; ‘*ventre-saint-gris!* en dan verwijten zij mij nog, dat ik kloosters heb laten sloopen; het eenige dat ik gespaard heb, gaat heulen met mijne vijanden!’

- ‘*Que voulez vous, Capitaine! ad majorem Deï gloriam!* Ze zullen daar hun Paasch willen houden.’

- ‘Nu geloof ik, dat Wauterniaux gelijk heeft,’ fluisterde Héraugière Bacx in; ‘de vastenavondsklucht zal niet tot paschen kunnen duren!’

- ‘Meent gij dat!’ riep Bacx, smartelijk verrast.

- ‘Ik weet wat ik zeg! Zij daar ginds hebben een meesterstuk verrigt; maar ons komt het zeer ongelegen!’ Hij bleef een oogenblik in gedachten. ‘Toch zullen wij kampen!’ hernam hij, het hoofd fier en met levendigheid opheffende. ‘Ridmeester! wilt gij mij tot adjudant strekken en mijne orders naar de hoofdwacht brengen?’

- ‘Gebruik mij zoo als gij wilt; wat zijn uwe bevelen?’

Terwijl de beide officieren zich met elkaâr onderhielden, sprak Nicolaas in zich zelf, naar het klooster op de rotsen heenziende:

- ‘Zie zoo! als ze van daaruit nu weêr praatjes beginnen, zal de Kommandant laten antwoorden!’ Maar nog eer hij de gedachte had uitgesproken, werd zijn gehoor getroffen door een geluid, dat hem eerst de ooren deed spitsen en aandachtig luisteren; daarop liep hij voort met snelle doch zachte schreden tot aan den uitersten overhangenden rand van de rots, en Héraugière ziende, die, verwonderd over dit gedrag, hem eene vraag wilde doen, gaf hij dezen zijn musket over en wierp zich plat op den grond, zoover mogelijk zich bukkende over de steilte heen.

- ‘Wat kan het zijn?’ riep Héraugière, hem volgende; het geluid had ook zijne nieuwsgierigheid gaande gemaakt.

Het was nu eens een dof, een dreunend gebons, dan weêr een schel geklikklak, alsof ijzer op steen werd gewet; en in de diepe stilte van den nacht, waarin alle geluiden zoo scherp uitkomen, onderscheidde het geoefend oor van Nicolaas vrij duidelijk het driftig, maar afgebroken getik in de diepte. Tegelijk klonk er iets naar boven als een geruisch van vele gonzende bijenzwermen, dat vermoedelijk moest veroorzaakt zijn door eene groote woelige menschenmassa, die daar beneden joelde, tusschen de stad en de vesting.

Na eenige minuten luisterens, waarbij Héraugière in gespannen verwachting de bewegingen van den jongman gadesloeg, die zoover naar beneden was gekropen, als maar eenigzins mogelijk was, zag hij dezen zich opheffen met een uitroep van toorn en spijt.

- ‘Wat is er?’ riep Héraugière hem toe.

- ‘Kommandant! dat zijn de Luikenaars, die u een leelijken trek komen spelen!’

- ‘Niets is inderdaad zoo gevaarlijk, als het gevaar dat men niet kent!’ sprak Héraugière, de wenkbraauwen fronsend van ongeduld.

- ‘Zoo is het! *Une sourde mine!* De mijnwerkers zijn gekomen! Denkelijk willen zij de fondamenten ondergraven!’

- ‘Van 't Kasteel? Dat is niet mogelijk!’

- ‘De rotsen in de diepte, dat is zeer mogelijk voor ben! En blijkbaar zijn ze niet met hun tienen of twintigen, maar met honderden!’

- ‘Een onvruchtbare arbeid!’ sprak Héraugière, laatdunkend de schouders ophalend.

- ‘Helaas! neen!.... langwijlig maar.... zeker! Ze eindigen met er kruid in te brengen, en....’

- ‘En.... ik zou dat straffeloos toelaten?’

- ‘Gij kunt op de rotsen laten schieten, Kommandant! maar daaronder, daaronder zit het kwaad! En.... uw kanon bereikt de mijnwerkers niet!’

Het antwoord van Héraugière, toen hij Nicolaas zijn musket teruggaf, luidde niet als een zegenwensch over de Luikenaars bij hunne uitvinding.

Maar het was niet meer te verstaan; men hoorde de trom roeren in de vesting; muskettiers, speerruiters, soldaten van allerlei wapen trokken naar de verschillende posten op de wallen om die te versterken; de kanonniers kwamen aanrukken en plaatsten zich bij de stukken; de officieren omringden den Kommandant, die hun hoofd voor hoofd zijne orders gaf.

Opwekkelijke krijgsmuzijk liet zich hooren. De vijand moest het weten, dat men op het Kasteel wakker en.... vrolijk was.

Bibliographisch album.

De liefde in het huwelijk. Naar het Fransch van Guizot. Met een inleidend woord van J.P. Hasebroek. Amsterdam. G.L. Funke. 1865.

Dit boekje heeft twee beroemde staatsmannen onzer dagen tot auteurs. De eene is de tegenwoordige *premier* van het Engelsche Kabinet, Lord John Russell, de andere de vorige minister van wijlen den Franschen Koning, Louis Philippe, de heer Guizot. De eerste heeft het leven van een zijner doorluchtige voorouders beschreven[1], waarin hij het edel karakter, de gedragingen en lotgevallen, alsmede het noodlottig uiteinde van zijn overgrootvader met historische naauwgezetheid, volgens de echte bescheiden, heeft geteekend. Het verhaal van de staatkundige houding en de bedrijven van Lord William Russell onder de regering van Karel II, maakt er den inhoud van uit. Wij volgen den man in zijne edele, hoewel niet altoos even voorzigtige, overleggingen en ondernemingen ter handhaving der volksvrijheid tegenover de listige staatkunde der Stuarts, en zien hem, van hoogverraad aangeklaagd, maar sterk door het gevoel zijner onschuld, met christelijken heldenmoed, het hoofd op het blok nederleggen.

Naast dezen roemruchtigen martelaar staat zijne gemalin, hem in alles gelijk en zijner waardig, ja hem zelfs overtreffende in christelijk geloofsvertrouwen en waarachtige grootheid van ziel. Wij staren vol eerbied op dit echtpaar, door deelgenootschap aan hetzelfde lijden beproefd en gelouterd; maar terwijl Lord Russell door zijne mannelijke standvastigheid ons tot bewondering wekt, vervult Lady Russell door de godsdienstige teederheid van hare liefde ons met een medegevoel, dat de fijnste snaren onzer ziel doet trillen en tranen van weemoed aan ons oog ontlokt. Hare liefde tot den man, aan wien zij zich zelve met al wat zij is en vermag, heeft gegeven en toegewijd, stelt haar in staat niet alleen de zwaarste offers te

1 The life of William Lord Russell; with some account of the times, in which he lived. By Lord John Russell. London, 1819. 4to.

brengen, maar te midden van de verschrikkingen door ondankbaarheid, verraad en looze staatkunde op haren weg gespreid, met een vastberadenheid en kalmte te handelen die haar tot een voorbeeld van huwelijkstrouw in godsdienstigheid geheiligd, door al de volgende eeuwen heen verheft. Het is onmogelijk deze echt tragische tooneelen in andere bewoordingen te teekenen, dan waarmeê de edele lijderes ze in hare brieven schetst; men moet deze brieven zelve lezen, om zich een denkbeeld te maken van den heldenmoed der liefde in het huwelijk, waartoe het Christendom den mensch verheft. Lord John heeft al die brieven, voor zooveel ze betrekking hebben tot die sombere katastrofe van het leven zijner overgrootmoeder, in het bovengemelde boek ingelascht en daardoor aan zijn historischen arbeid een stichtelijken toon bijgezet, waardoor de levensbeschrijving, zonder zijne bedoeling, onwillekeurig een godsdienstig karakter heeft verkregen.

De heer Guizot, die nog iets meer is, dan een der gewone fransche geschiedschrijvers, heeft nu ruim tien jaar geleden, het gelukkig denkbeeld gehad deze brieven tot onderwerp eener studie te maken en het beeld van Lady Russell, daaruit ontworpen en zamen gesteld, aan zijn vrouwelijke landgenooten als een spiegel voor te houden. Gelijk hij als streng geschiedkundige in al zijn onderzoekingen de waarheid als zijn hoogste wet huldigt, zoo versmaadt hij ook hier alle romantische versieringen, wèl verzekerd, dat de naakte waarheid der historie rijk genoeg is om het pronkgewaad der verdichting te kunnen missen. Met welke fraaije kleuren zou een Walter Scott het edel echtpaar niet geschilderd hebben, zoo hij er zich toe had willen zetten; en welke halfslachtige schilderingen vau 't geen de geschiedenis òf niet vermeldt, òf alleen laat gissen, vinden wij b.v. bij een Ainsworth [in diens Aumerle], en bij andere dergelijke romantische schrijvers. Guizot geeft historie en niets meer dan historie, overtuigd dat de strenge waarheid voldoende is om de levende trekken voor zijn beeld te leveren. Hij begint dan ook zijn geschrift met te zeggen: ‘Onze leeftijd is begeerig naar romans. Waarom ziet men de historie niet scherper in de oogen? Ook daar zou men het menschelijk leven, het leven der ziel in zijne meest verschillende en meest dramatische tooneelen, het menschelijk hart met zijne hevigste en zijne teederste driften geteekend vinden, en bovendien eene alles vermeesterende bekoorlijkheid, die de werkelijkheid alleen verleent.’

De heer Guizot heeft de gegrondheid van dit gezegde in zijn geschrift bewezen. Het behelst eene getrouwe schildering van de echt christelijke houding van Lady Russell, zoo als die uitkomt in de brieven door haar gedurende het regtsgeding van haar gemaal, met hem, hare kinderen en andere personen gewisseld. Nog is hierbij

gevoegd een verhaal van hare lotgevallen en gedragingen na den geregtelijken moord van Lord William en bij en na de eerherstelling van haar geslacht en de verheffing van hetzelve tot de hertogelijke waardigheid door Koning Willem III en zijne gemalin Maria van Engeland, een verhaal dat dezelfde edele hoedanigheden, in den tijd van rouw gebleken, ook in de dagen van verademing treffend doet uitkomen.

Men ziet, Lord John heeft zijn overgrootvader: de heer Guizot diens echtgenoot tot het hoofdvoorwerp zijner beschouwing gesteld. En de laatste doet dit met het talent, dat hij als geschiedschrijver, als moralist en als godsdienstig auteur zoo overvloedig heeft aan den dag gelegd. Zekerlijk had hij hierbij voor 't naast het oog op den maatschappelijken toestand van Frankrijk, en bepaald van de vrouwen aldaar. Dit blijkt uit het woord waarmeê hij zijn geschrift besluit. De steller van het voorberigt zegt daarvan met regt: ‘Guizot hangt zijne schilderij op om een exempel; hij toont ons zijn beeld om een voorbeeld te zijn. Misschien is die les in Frankrijk nog noodiger dan bij ons; zou zij daarom bij ons geheel overbodig zijn?.....’ Wij danken den heer Hasebroek voor dat ‘inleidend woord’, waarmeê hij in fijne en kernachtige trekken het boekje aan zijne vrouwelijke landgenooten aanbeveelt. Moge het medewerken om het in veler handen en harten te brengen, opdat zijn wensch in vervulling overga: ‘Worde Lady Russell ook ten onzent de leermeesteres en voorgangster van vele vaderlandsche vrouwen en jonkvrouwen, wie God tot de zaligheden der liefde in het huwelijk riep, of later roepen zal!’

De vertaler beeft zich van zijne teedere taak over 't geheel wèl gekweten; wat meer vrijheid in het overbrengen zou aan den stijl meer losheid hebben bijgezet. We laten eenige proeven daarvan, die we onder het lezen hebben opgeteekend, maar onvermeld; men mogt ons van vitterij verdenken. De vertaling die wij van een paar zinsneden uit het begin van het geschriftje hebben gegeven, verduidelijke verder onze meening. Ook houden wij het er voor, dat het raadplegen der oorspronkelijke brieven van Lady Russell voor den vertaler van nut zou geweest zijn, zoo ze voor hem toegankelijk geweest waren. Doch ook nu is het een boekje, dat, hoe klein van omvang en hoe nederig van voorkomen, veel nut zal kunnen stichten. Wij begroeten het daarom met blijdschap als een wezenlijke verrijking der lectuur voor vrouwen en meisjes onder ons.

***Bloemlezing uit de nagelaten werken van Theod Parker, met een voorrede van J.H. Maronier, predikant te Leiden*. 1° *Aflevering. Leiden, T. Hooiberg en Zoon*.**

Op blz. V van de voorrede lezen wij: ‘Lessons from the world of matter and the world of man,’ zoo luidt de titel van het werk, dat in het begin dezes jaars te Londen verscheen. Het boek is niet, zoo als het hier ligt, door Parker zelven geschreven. Het is een verzameling van aanteekeningen, door een zijner vrienden (Rufus Leighton) uit den mond van Parker neêrgeschreven op de plaats, waar hij sprak. De verzamelaar zegt in een voorrede: ‘Toen ik Parker het laatst zag, vóór zijn vertrek uit Boston, tegen het eind van Janurij 1859, terwijl hij schikkingen maakte, niet alleen voor zijn aanstaande reis, maar ook met het oog op de mogelijkheid, dat hij nooit zou wederkeeren, toen zeide ik tot hem, dat ik gaarne een verzameling mijner aanteekeningen uit zijne preeken zou uitgeven, die ik vele jaren achtereen van zondag tot zondag had gemaakt. Hij gaf zijn volle toestemming aan dit plan en zinspeelde er later meermalen op in zijn briefwisseling met mij en anderen, terwijl hij vergeefs het herstel zijner gezondheid in vreemde landen zocht.’

Wij hebben hier derhalve geen werk voor ons, dat door Parker zelven is publiek gemaakt. Het zijn fragmenten uit preeken van Parker, door een belangstellend vriend onder het hooren opgeschreven. Zij zijn uitgegeven, zonder dat Parker zelf er nog eens van te voren het oog over heeft laten gaan. Had hij dit kunnen doen, dan had hij misschien niet zoo gereedelijk in de uitgave toegestemd. Immers, men vindt hier niets, wat niet, even goed of beter uitgedrukt, in de door Parker zelven uitgegeven werken wordt aangetroffen. De voor ons liggende fragmenten zijn waarschijnlijk grootendeels aan geïmproviseerde preeken ontleend. Parker zal, bij zijn veelzijdige werkzaamheid, wel niet in staat zijn geweest, om zich altoos met dezelfde zorgvuldigheid voor zijn zondagsche redevoering in het Melodeon te Boston voor te bereiden. Zijn redenaarstalent stelde hem zeer zeker in staat, om des noods ook zonder zulk een voorbereiding, in gewone omstandigheden, voor een gewoon en welwillend gehoor, het woord te voeren. Dat enthusiastische vrienden het jammer vonden om een enkel woord van Parker verloren te laten gaan, dat zij zijn preeken opschreven, verzamelden en bewaarden, dat zij die eindelijk door den druk algemeen bekend wenschten te maken, is natuurlijk. Het is echter de vraag of zij daarmeê een bijzondere dienst aan Parker of aan de wereld bewezen hebben. Parker zelf heeft een mo-

nument van zijn werkzaamheid nagelaten in de vrij omvangrijke collectie zijner werken (XIV deelen), waaraan door deze posthumous sermons niet veel bijzonders wordt toegevoegd. Die veertien deelen bieden stof in overvloed, om een keus uit te doen, wanneer iemand zich voorneemt om Parker hier te lande bekend te maken.

Maar het was den uitgever van deze bloemlezing niet zoo zeer te doen om Parker hier te lande bekend te maken, als wel om, in deze fragmenten, ‘een geschikt handboek te geven voor de huiselijke godsdienstoefeningen van het standpunt der hedendaagsche wereldbeschouwing, waaraan (volgens voorrede, blz. XII) nog altoos behoefte bestaat.’ Deze laatste verklaring is wel eenigzins bevreemdend. Hoe, bestaat er nu nog al behoefte aan een stichtelijk huis- en handboek, en dat in een land, waar stichtelijke lectuur van allerlei kleur, in zulk een overvloed ter markt wordt gebragt? Moet dat artikel nog ingevoerd worden? Uitvoer zou wel zoo noodig zijn. Maar het is om stichtelijke lectuur van bijzondere qualiteit te doen. Er is behoefte aan een handboek voor de huiselijke godsdienstoefeningen ‘van het standpunt der hedendaagsche wereldbeschouwing.’ Welke wereldbeschouwing door den schrijver bedoeld wordt, moet in 't midden gelaten worden. Bij den tegenwoordigen staat van zaken, nu ieder, die tijd en lust heeft, op zijn eigen hand de wereld beschouwt, zijn er heden ten dage wel honderd wereldbeschouwingen, zoo niet meer. Dit doet er echter niet toe; zooveel is zeker, dat wij in deze fragmenten een proeve van Parkers wereldbeschouwing ontvangen. De vraag is echter of die wereldbeschouwing wel in allen deele steek houdt.

In het eerste stuk, getiteld: ‘de stoffelijke wereld’, lezen wij: ‘wij ontdekken overal in de stoffelijke wereld bewijzen van verstand, een zeker iets, dat weet en wil. Geen ruwe kracht, die werkt zonder weten noch willen, maar een verstandig vermogen, dat werkt door welbegrepen middelen, gerigt op bepaalde einden, die het zeker is te bereiken. Aan dit vermogen zullen wij den naam van Verstand geven; een vermogen, dat weet zonder ontwikkeling van gedachte, dat wil, zonder aarzeling of keuze; geen verstand met menschelijke beperking, maar een onbeperkt verstand.’

Hier wordt al aanstonds een bedenkelijk misbruik gemaakt van het woord: verstand. Er is sprake van dat onbekende iets, dat bij alle natuurverschijnselen ten grondslag ligt; van de *kracht*, die gedacht wordt als de altoos frissche bron, waaruit de natuurverschijnselen ontspringen; als de keerzijde van de *stof*, die voorgesteld wordt als het substratum, waaraan die verschijnselen door ons worden waargenomen. Wanneer men nu echter die natuurkracht met den naam: verstand, bestempelt, dan geeft men ligtelijk aanleiding tot scheeve voorstelling. Met dat woord verstand immers, bedoelen

wij een zeer bepaald en beperkt iets, namelijk een functie van het voorstellingsvermogen, die reeds eenigermate door de dieren, en bepaaldelijk door den mensch wordt uitgeoefend, bij wien zij gepaard gaat met rede, d.i. abstractie en begripsvorming, benevens de daaraan naauw verwante spraak. Verstand is: opvatting van de causaliteits-betrekking, waardoor de verschijnselen onderling in noodwendig verband staan. Wanneer men nu echter dat zeer bepaalde en beperkte verstand zoo maar grifweg tot het oneindige uitzet; wanneer men spreekt van ‘een onbeperkt verstand dat weet zonder ontwikkeling van gedachte, dat wil zonder aarzeling of keuze’, dan spreekt men van dingen die door het menschelijk verstand niet meer te vatten zijn, en gebruikt men woorden waaraan geen verstaanbare zin meer te verbinden is. En wanneer men dan nog bovendien dat ‘onbeperkte verstand’ gaat identificeren met de natuurkracht, dan is men, dunkt mij, niet op weg om tot een heldere wereldbeschouwing te geraken. De natuurkracht is een onbekend iets, en beteekent eigenlijk: de grens onzer kennis. Die grens wordt niet weggenomen, wanneer men haar ‘verstand’ noemt. Zoodoende cijfert men slechts den onmetelijken afstand en het wezenlijk onderscheid weg, dat er gevonden wordt tusschen de werken der natuur, en de werken die de mensch met het verstand uitdenkt en tot stand brengt. Reeds de methode is tegengesteld: de natuur werkt van binnen uit door ontwikkeling van kiemen; het verstand van buiten af door zamenstelling van deelen. Een werk van het verstand kan geheel en volkomen begrepen worden; maar in het minste natuurgewrocht is iets dat onze bevatting te boven gaat. Het minste natuurgewrocht bezit een alzijdige volmaaktheid, waar alle verstand voor stil staat; en die zoo boven alles kunstige werken brengt de natuur telken jare op nieuw zonder eenige moeite in millioenen exemplaren voort. Staan wij hier niet tegenover iets, dat van het verstand toto coelo verschilt? Het baat niets of men al spreekt van een ‘onbeperkt verstand’; met die woorden kunnen wij evenmin een duidelijk denkbeeld verbinden, als b.v. met de woorden: een onbeperkte driehoek.

Maar toegegeven eens, dat men bij de natuurwerken, in oneigenlijken en overdragtelijken zin van verstand kan spreken. Parker gaat nu nog verder. Dat verstand, dat aan de natuurkracht is gesubstitueerd, wordt nu zachtjens aan gehypostaseerd. Dit geschiedt op een aardige manier; namelijk, er wordt voortaan geschreven: Verstand, met een hoofdletter. En nu wordt er een laatste schrede gedaan, die ons boven alles bedenkelijk voorkomt; dat Verstand wordt geïdentificeerd met den God van het theïsme. Parker gaat zelfs zoo ver dat hij die identificatie eenvoudig aan alle ‘welopgevoede wijsgeeren’ toedicht. Bladz. 48 lezen wij; ‘Welopgevoede

wijsgeeren verbinden gaarne God met alle groote werken, die wij de natuur noemen. - Overal ontmoeten de wijsgeeren God. - De sterrekundige rigt van zijn hoogen toren zijn teleskoop naar een ver verwijderde ster, en, wanneer haar licht zijn oog treft, veegt hij met vroom eerbetoon een traan weg.' Blijkbaar wordt Parker hier door zijn ingenomenheid met het theïsme weggesleept. Anders had hij zich het woord van Laplace moeten herinneren: je n'ai pas besoin de cette hypothèse; en moeten bedenken dat de natuurkunde met de theologie niets te maken heeft; dat de natuurkundige, als zoodanig, niets anders te doen heeft dan het causaal-verband tusschen de verschijnselen op te sporen. Wat volgt nu echter uit die identificatie van de natuurkracht met den god van het theïsme? Eenvoudig dit: dat het theïsme van natuur verandert en pantheïsme wordt; en dat die god, die naar de oorspronkelijke voorstelling zijn woonplaats had in den hemel, door die verplaatsing naar een ander gebied, een voor een al de eigenschappen verliest, die de theïst hem toeschrijft. De natuur is niet almagtig, want haar vermogen gaat precies op in hetgeen er op elk tijdstip tot stand komt, en haar magt reikt geen haarbreed verder dan de werkelijkheid. De natuur is niet alwetend, maar juist het tegenovergestelde: niets wetend; want weten is een functie van de rede, die alleen aan den mensch toekomt. De natuur is eindelijk allerminst liefderijk en goedertieren; want zij bekommert zich volstrekt niet om het welzijn der schepselen, maar alleen om het voortbestaan der soorten; de individuën geeft zij met souvereine onverschilligheid aan duizend toevallen en aan een gewissen ondergang prijs. Tegenover die divinisatie der natuur mogen wij ons wel eens weêr het gouden woord van Aristoteles herinneren: ἡ φύσις δαιμονία ἰστὶν ἀλλ΄ οὐ ζεία, of de uitspraak van Leopardi:

> So, che natura è sorda,
> che miserar non sa;
> che non del *ben* sollecita
> fu, ma dell' *esser* solo.

Dit zij genoeg omtrent de wereldbeschouwing, die wij hier aantreffen. Natuurlijk vereenigen wij ons niet met de lofrede op het theïsme uitgesproken door Miss Frances Power Cobbe (voorrede p. VIII en IX). Wij schrijven ook de werking en den invloed van Parker niet toe aan zijn theïsme, maar aan zijn geheele persoonlijkheid; en achten de kern van die persoonlijkheid gelegen, niet in zijn theorie en wereldbeschouwing, maar in zijn moedig en edelmoedig hart en karakter. Nog veel minder verwachten wij van het theïsme de heilrijke gevolgen, die Miss Cobbe zich daarvan voorspiegelt, wanneer zij door middel van die theorie het menschdom meent te kunnen bewaren 'voor een tijd van duisternis en ongeloof,

zoo als de wereld tot nog toe niet heeft gekend', en door middel van diezelfde theorie 'de rigting der gedachten gedurende de eerstvolgende halve eeuw meent te kunnen besturen naar het geloof heen, in plaats van naar een hopeloos scepticisme.' (Voorrede, p. X en XI.) Het komt ons wel wat gewaagd voor om nog een soort van voogdijschap te willen uitoefenen over de gedachte, en haar gedurende een halve eeuw een zekere rigting te willen geven. Zulk dweepen met een theologische theorie brengt ons niet verder, maar voert ons slechts telkens terug tot sectehaat en godsdienstvervolging, in den een of anderen vorm, waaronder Parker zelf eenmaal heeft moeten lijden. Wie nog op zulk een wijs als Miss Cobbe hier doet, den lezer zoekt bang te maken met voorspellingen omtrent een tijd van duisternis, ongeloof en hopeloos scepticisme, die heeft het beste nog niet geleerd wat hij uit het leven en werken van Parker had kunnen leeren. Voor dat men gaat profeteren, ware het goed zich de spreuk te herinneren: aan de vruchten kent men den boom. Dat het Christelijk-theïstisch geloof kettervervolging met inquisitie en brandstapels, Albigensen-moord en Bartholomeus-nacht, Edict van Nantes en dragonnades in de wereld heeft gebragt, is door de geschiedenis bewezen. De denkwijze, die door de aanhangers van het theïsme met den naam van ongeloof, scepticisme en atheïsme wordt bestempeld, heeft zulke dingen tot nog toe niet op haar geweten.

Er is nog iets, waarom deze fragmenten ons weinig geschikt voorkomen om als stichtelijk hand- en huisboek te dienen. Mag men van zulk een werk eischen dat het zich onderscheide door beschaafden toon en zuiverheid van vorm, dien eisch zal men hier niet bevredigd vinden. Men vindt menig gezegde, dat beleedigt door platheid en wansmaak. Een paar voorbeelden; pag. 11 lezen wij: 'die timmerman schijnt wel een spaander of een afgekloofd stuk van een mensch te zijn en soms vrees ik dat hij nog eens in een blok hout zal veranderen.' Pag. 13: 'ik ken een schoenmaker, die terwijl hij in zijn winkel zich bezig houdt met zijne schoenen ineen te naaijen, is geschoeid met de sandalen der zaligmaking, welke niet verslijten zullen op het glibberig pad des levens.' Pag. 14: 'ziehier een keukenmeid, die voor het huisgezin voedsel gereed maakt en tegelijk engelenbrood voor hare eigen ziel bereidt.' Pag. 28: 'toen Homerus van dorp tot dorp rondzwierf en voor een avondmaaltijd zong, dacht zonder twijfel de kaaskooper, die zijne waren van plaats tot plaats op een kruiwagen voortrolde, dat Homerus een ellendige luiaard was.' Als dit nu de kunst is van 'in te grijpen in het volle menschenleven', waarin Parker volgens voorrede pag. XII een meester is, dan moet men zeegen, dat het met het 'ingrijpen' alleen niet gedaan is. Welligt is die platheid en wansmaak minder stuitend geweest bij de mondelinge voordragt; de vlugtigheid van

het gesproken woord geeft meerdere vrijheid; stem, toon en gebaren kunnen veel goed maken; maar als men zoo iets gedrukt onder de oogen krijgt is het niet meer te verdragen.

Intusschen, ook de uitgever zelf heeft nog zijn bedenkingen, of deze bloemlezing wel zoo geheel voor stichtelijk hand- en huisboek zal kunnen dienen. Hij vreest, volgens voorrede p. XII, ‘dat Parkers beschouwingen meer kunde en een ruimer blik in de menschenwereld onderstellen, dan men in vele onzer huisgezinnen kan verwachten.’ Als dat zoo is, dan moeten wij eindigen en zeggen met den uitgever: een ieder neme de proef in hoeverre deze bloemlezing voor hem bruikbaar is.

D.E.W. WOLFF.

***Bato. Tijdschrift voor Jongens. Uitgegeven door W. Marten Westerman. Amsterdam, Gebroeders Kraay*. 1864. 1865.**

De klagt van velen, dat het steeds toenemend aantal van tijdschriften hier te lande en in den vreemde grooten afbreuk doet aan het lezen van degelijke en natuurlijk lijviger boekwerken, is niet zoo geheel ongegrond. Lang reeds is 't een onmogelijkheid geworden maand aan maand alles te volgen wat de eigene en de vreemde pers aan periodieke lectuur oplevert, en het groote, niet studerende publiek heeft dus waarlijk niet veel tijd meer over voor het lezen van de eigenlijke boeken, wier aantal ook steeds toeneemt. Daarenboven stelt de vermeerderende belangstelling van het publiek in maand- en weekschriften de uitgevers - van het buitenland althans - in staat, door hooge honoraria de beste schrijvers als medewerkers aan zich te verbinden en aan hunne nommers dus voortdurend eene frischheid en eene belangrijkheid bij te zetten, die den leeslust van het algemeen gedurig prikkelt en opwekt. Men ga de reeks na van bekwame auteurs die Engeland, Frankrijk en Duitschland, op welk gebied ook, mogen opnoemen, en met eene maar zeer zeldzame uitzondering zal men die allen vertegenwoordigd zien in de rijen die den staf uitmaken der verschillende periodieke uitgaven. Juist door de vermeerdering der tijdschriften-litteratuur wordt ook elders langzamerhand die geheele stand van schrijvers gevormd, welke Frankrijk reeds sedert jaren telt, wier pen hun een onderhoud verschaft even groot, zoo niet grooter dikwijls, dan menig gewoon ge-

patenteerd bedrijf. En juist dat was vroeger eene onmogelijkheid en vermeerdert thans het aantal van hen, die door hun letterkundigen arbeid naam en fortuin tevens trachten te vinden.

Blijkbaar echter erkennen de koryphëen der periodieke pers het nadeel, dat door hunne vlugtiger stukken menig degelijk werk onaangeroerd blijft. En ten einde aan dat onmiskenbaar nadeel alvast te gemoet te komen, geven zij tegenwoordig onmiddellijk na de verschijning van ieder werk dat eenigermate de algemeene aandacht verdient of geniet, een verslag of wel eene beoordeeling daarvan in hunne meer door een ieder gelezene artikelen. Daardoor verkrijgt het groote publiek altijd dadelijk een overzigt van alles wat hier of elders van de pers komt, en naarmate die aankondigingen met meer talent en vernuft geschreven worden, vermeerdert ook het nut van die tijdschriften. Onwillekeurig worden daardoor algemeen althans noties verspreid van allerlei zaken, waarin menigeen anders geheel en al vreemdeling zou blijven. En al valt 't niet te loochenen, dat op die wijze de kennis van velen oppervlakkiger blijft dan die op hun speciaal gebied wezen moest, omdat zij zich alligt vergenoegen met het lezen der tijdschriften die hun vak behandelen, meenende te kunnen volstaan met de lectuur der aankondigingen van de boeken welke zij eigenlijk zelve gezet moesten lezen, het groote voordeel staat daar tegenover van de oneindig meerderen die juist door die tijdschriftartikelen in algemeene beschaving en ontwikkeling toenemen. De uitnemende vorm van vele buitenlandsche tijdschriften, Engelsche en Fransche met name, boeit den lezer, en het kort artikel, dat met weinige maar sprekende trekken den inhoud van een of ander belangrijk werk weêrgeeft, brengt de gedachten van den auteur onder een vrij wat grooter aantal personen, dan wanneer alleen de dorre recensie van vroeger dagen het boek enkel bekend maakte aan de weinigen die bepaald gewoon waren alle boekaankondigingen te volgen. En menigeen wordt juist door die periodieke verslagen opmerkzaam gemaakt op werken, vooral wanneer die in den vreemde verschenen zijn, welke hij nu haast zich aan te schaffen, terwijl vroeger de enkele titelopgave in boekverkooperslijsten hem of niet onder de oogen zou gekomen of wel daarin ontglipt zijn. Vooral hier te lande, waar de lectuur van buitenlandsche geschriften zeker grooter is dan ergens elders, - alligt ook door de onvruchtbaarheid der eigene pers op menig gebied, - leidt de vreemde journalistiek den smaak van velen, gelukkig of ongelukkig natuurlijk, naarmate men al of niet verstandig is in de keuze van zijn raadsman. Wat mij althans betreft, gaarne beken ik het genot van de kennismaking met, vele Duitsche en Fransche werken zelfs, verschuldigd te zijn aan de vingerwijziging van Engelsche tijdschriften.

Wanneer men echter de graagte nagaat waarmede ons publiek de tijdschriften ontvangt, en het aanzienlijk cijfer van exemplaren hoort noemen dat hier te lande van buitenlandsche periodicals verkocht en verspreid wordt, dan waarlijk mag men wel met zekeren angst de uitgave van ieder nieuw tijdschrift aanzien, vreezende voor nog grooter afbreuk aan degelijker lectuur. Intusschen mag men aan die vrees niet toegeven wanneer het zoo als bij Bato, een tijdschrift geldt, dat een klasse van lezers zoekt, die nog geene behoefte gevoelen noch ook in waarheid hebben, aan die zwaardere en ernstiger lectuur. Voor Hollandsche jongens verschijnt Bato, voor hen die Beets eens zoo meesterlijk heeft geschilderd; wier hart meer hangt aan guitenstreken en dartelen op het vrije veld, dan aan studie en muf schoolvertrek. Juist hen die lezen nog gelijk stellen met leeren en die wraak schreeuwen over van Alphen's onwaar en gewrongen versje; die in een boek nog een taak zien, waarmeê alleen de harde wet der noodzakelijkheid hen voor zoo kort mogelijken tijd kan verzoenen, en voor wie die appel al zeer verleidelijk moet gekleurd zijn zullen zij er met lust in bijten, die onstuimige en bewegelijke jongens zoekt Bato voor zich te winnen. Is 't echter reeds niet gemakkelijk den man van ernst en bezadigdheid door de pen te boeijen en tot lezen uit te lokken, vrij wat moeijelijker nog is 't aan dien wuften troep van knapen hoûvast te krijgen en hen begeerig te doen uitzien naar ieder volgend nommer van een tijdschrift, dat bepaald tot hen spreken wil. En dat is het te meer, wanneer het doel van den uitgever niet bevredigd is met het gelezen worden alleen, maar wanneer hij met dat lezen ook nog nut wil stichten. 't Is bijna onmogelijk zich geheel te verplaatsen in den toestand van een ander, en om voor jongens zoo te schrijven dat die het gaarne lezen, zou men eigenlijk zelf een jongen moeten zijn. Woon de lessen maar eens bij van de beste scholen zelfs, en wanneer ge dan het eindeloos geduld en den tact van de waarlijk niet zoo talrijke meesters die werkelijk den slag hebben om aangenaam en goed tevens te doceren, hebt bewonderd, dan zult ge al spoedig met leedwezen erkennen op hoe weinigen dat talent nog vat heeft. Toch werkt de schooltucht dan nog mede om de aandacht althans schijnbaar te boeijen, en de vrees voor examen of wel de spotternij der oudere jongens, scherpt nog menig oor. Maar die magtige drijfveeren werken niet waar het de vrije lectuur geldt in de uren van uitspanning; en dan den jongen van speelplaats of liefhebberijgeknutsel te lokken om kennis te nemen van datgene wat men speciaal voor hem geschreven heeft, waarlijk, dat vermogen weinigen.

Vermag Bato dat ook niet? vraagt men mij alligt. En ik zou eigenlijk een bepaald antwoord moeten geven op de vraag die ik

zelf, immers geheel ongeroepen, stel. Toch wensch ik dat antwoord ditmaal nog voor mij te houden; later echter zal ik het rondweg uitspreken. Maar ditmaal wil ik alleen het tijdschrift met een warm woord aanbevelen aan jongen en ouden, aan jongen om het te lezen, aan ouden om het ter lezing te geven. Wil men in die aanbeveling reeds een voldoend bewijs zien van mijne ingenomenheid met het tot nu door Bato geleverde, zoodat ik eigenlijk wel het antwoord geef dat ik beweer te willen achterhouden: ik heb er vrede meê, hoewel men dan veel te ver gaat. Liever echter heb ik dat men mij een gunstig oordeel toeschrijft over het werk van een ander dan een ongunstig. Maar ik beveel het boek vooral aan, omdat ik met het doel er van ben ingenomen. Ik vind het denkbeeld van redacteur of uitgever, 't is mij onverschillig wien de eere daarvan toekomt, gelukkig. Als ik mij herinner hoe ik in mijne jeugd letterlijk allerlei boeken verslond die zoogenaamd voor jongens van mijne jaren geschreven waren, en mij nog de aangename uren voor den geest breng die ik dikwijls op den zolder doorbragt, snuffelende in geheele stapels van boeken, die als onwaardige van de studeerkamer verbannen waren, en hoe ik dan rijp en groen dooreen las, veel ook, wat stellig niet voor mijne oogen bestemd was, dan heb ik er letterlijk genot in wanneer ik mannen zie opstaan die den leeslust van de jongens niet alleen zoeken op te wekken en te boeijen, maar verstandig te leiden tevens. Neem ik nu nog eens de Schmids, of die harkerige Engelsche en moraliserende Fransche vertellingen voor de jeugd ter hand, waarmede wij ons vroeger verlustigden, dan kan ik mij nu naauwelijks meer voorstellen hoe zulke stijve en vervelende verhalen mij toen werkelijk hebben aangegrepen. Evenwel, ik herinner mij ook nog levendig, dat het leven van de Ruyter, vooral zijne jongensstreken, en Robinson Crusoe, Campe's Zwitsersche Robinson niet te vergeten, met die onschatbare Duizend en eene Nacht, toch altijd de lievelingen bleven, juist omdat de avontuurlijke feiten en de afwisselende tooneelen, den saaijen vorm als deden vergeten. Maar vooral zullen mij nooit die avonden uit het geheugen gaan waarop de waardige man, wiens beeld velen met mij nog steeds in liefde gedenken, ons kinderen met die echt Duitsche gemoedelijkheid de Märchen van Grimm vertelde, en hoe ik 's nachts kon droomen van al die dwergjes en reuzen en goede en booze geesten, waarvan die aardige sprookjes en legenden overvloeijen. 't Lag veel aan de eigenaardige ja meesterlijke wijze waarop de goede man ons die vertellingen meêdeelde, dat ze nu nog zoo vast in mijn geheugen geprent staan, dat ik dikwijls nog maar één woord van het een of ander sprookje behoef te hooren, om het nog getrouw te kunnen vervolgen. En dan vraag ik zoo dikwijls als ik nu boekjes voor

kinderen en jongens inzie, waarom tracht men toch niet dien eenvoudigen en ongekunstelden verteltrant in druk weêr te geven, wanneer men juist voor hen schrijft, voor wie vertellen het grootste genot is dat zij kennen, zoodat zij er zelfs het nieuwste speelgoed voor laten staan!

Al mogen nu ook de jongens voor wie Bato schrijft, ouder zijn dan de kinderen die nog op den schoot van den verteller zittende, de woorden als van zijne lippen opvangen, toch moet de vorm waarin men tot hen spreken wil aangenaam en los zijn, vooral niet onderwijzend of leerend. Dan wordt toch weêr inspanning wat juist uitspanning wezen moet, en daarenboven, het werk is nutteloos, want de jongens grijpen er niet naar. Ik erken daarbij, dat de jongens tegenwoordig veel meer leeren, misschien ook veel meer weten, dan de jongens waaronder ik mij eens mogt tellen, en dat hunne hersenen veel vroeger gevuld worden met zooveel hoogers, dat vertellen voor hen bijna kinderachtig schijnen moet. Maar toch geloof ik er niet aan dat de jongens van 1866 anders georganiseerd zijn dan de jongens van 182.? waren, en ik hoop inderdaad niet dat de tegenwoordige knapen minder tuk zullen zijn op guitenstreken dan wij in onzen tijd, minder lust hebben in vechten en spelen en meer in boeken en lessen. Met de Engelschen ben ik 't geheel eens, dat alleen van flinke en woelige jongens krachtige en wakkere mannen groeijen. Vóór de twaalf jaar is het leeren nog niet die hoofdzaak, welke het na de veertien worden moet. Laat de jongens flink naar het ligchaam ontwikkeld worden in dat eerste dozijn jaren, en meer goeds putten uit de vrije lucht dan uit het brave lessenboek, en men zorge dat het onderwijs in een vorm verstrekt worde die ook aangenaam is zoowel als nuttig. Vooral echter worde bij dat leeren dan angstvallig zelfs gelet op de lectuur die hun tot uitspanning moet verstrekken, opdat de grage lezer niet als een strooper op het veld maar alles opneemt wat onder zijn schot komt, maar zijn leeslust geleid worde tot vermeerdering van zijne kennis zoowel als tot vorming van zijn smaak! Ook op dat laatste zij naauwkeurig gelet. Wie van jongs af gewend wordt aan een goeden vorm van datgene wat hij leest, hij zal al spoedig leeren onderkennen wat bevallig is en wat smakeloos. Wij Hollanders van meer jaren mogen wel, door eigen ervaring geleid, den jongeren geven wat wij dagelijks meer gevoelen dat ons onthouden werd.

Daarom juich ik de verschijning van een tijdschrift als Bato toe, want ik hoop dat het zich meer en meer tot taak zal stellen de Hollandsche jongens degelijken kost in een bevalligen vorm op te disschen. Die taak, ik weet het, is lang geene gemakkelijke. Het degelijke van den inhoud is nog wel te geven, maar het aangenamere

van den vorm is het moeijelijkst. En juist daarom roep ik, die tot Bato in geenerlei betrekking sta, de medewerking voor dien arbeid in van die enkele bekwame pennen hier te lande, wier vorm allen tot voorbeeld zijn moet. Een enkele van die weinigen heeft reeds aan mijn wensch voldaan; dat meerderen zijn voorbeeld volgen. Het opkomend geslacht geniet vrij wat beter onderwijs dan wij ouderen genoten, maar wij verwachten ook dat het veel zal verbeteren wat wij in onze hedendaagsche maatschappij wel kunnen afkeuren maar niet veranderen. Sterken wij het door wat wij vermogen. En onder de vele middelen daartoe reken ik ook bepaald het spreken tot de jongeren in tijdschriften zoo als Bato, mits geschreven met groote bekwaamheid en met tact. In hoe verre het tot nu toe geleverde aan mijne wenschen heeft voldaan, hoop ik later meê te deelen, wanneer een nieuwe jaargang bewezen heeft, dat het tijdschrift vasten voet onder ons verkregen heeft. Dan mogen er eischen aan gesteld worden die nu, voor het altijd moeijelijk begin van een geheel nieuwen arbeid, ligt wat kras zouden mogen genoemd worden. Vooralsnog wensch ik mij dus te beperken tot het toejuichen van het doel van dit tijdschrift en tot het inroepen van de hulp der werkelijk bekwame schrijvers ten onzent, om eene zoo moeijelijke poging volkomen te doen slagen. Het jonge Nederland toch moet aan ons, thans wel wat vergeten en geïsoleerd, vaderland den vroegeren luister hergeven, waarmede een wakker voorgeslacht eens het oude Nederland wist te sieren.

M.

Ik en niet-ik.

An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy, by John Stuart Mill. London, 1865.

Ware ik kiezer voor het Engelsche parlement, ik zou aan John Stuart Mill mijne stem onthouden hebben. Misschien konden velen op even eervolle wijze de taak vervullen, welke hij onlangs als volksvertegenwoordiger op zich nam; maar niemand anders is in de drie Vereenigde Koninkrijken bij machte zulke boeken te schrijven als dat, welks titel aan het hoofd van dit artikel prijkt. Onze Germaansche broeders hebben geruimen tijd getoond beter dan eenige andere natie de kunst te verstaan om iedere wetenschap in een grootschen, echt wijsgeerigen stijl te beoefenen. Toch acht ik het onbillijk aan Duitschland een monopolie op wijsgeerig gebied toe te kennen. Ik wil thans zwijgen van Frankrijk en Nederland, maar welk recht heeft men met Henri Taine van Engeland's onvermogen in zaken van philosophischen aard te gewagen? Wie de geschiedenis raadpleegt, zal bespeuren, dat Engeland er wellicht evengoed als Duitschland aanspraak op kan maken, een wijsgeerig volk te heeten. In de zeventiende en de eerste helft der achttiende eeuw stond Brittannië aan de spits der beschaving. Het ging in den grooten strijd om verlichting vooraan. Over het Kanaal reikte het zijne wereldbeschouwing aan het naburige Frankrijk toe. Vandaar wandelden de nieuwe denkbeelden, welke eene nieuwe gedaante aan Europa geven zouden, steeds verder en verder. Toen ontwaakte ook Duitschland uit zijne langdurige verdooving. Maar van Engeland was de stoot uitgegaan, die allerwege frisch en krachtig leven wekte. Duitschland werd van leerling spoedig meester. Door zijn gemoedelijken

ernst, zijn kolossalen ijver en zijne onafhankelijkheid in de theorie werd het toongevend op het gebied van wetenschap en wijsbegeerte. Nog trekt het de blikken van geheel Europa tot zich. Maar wellicht heeft het vaste land te veel verzuimd op de groote dingen te letten, welke Engelsche wijsgeeren in den laatsten tijd hebben tot stand gebracht. Wie de werken van Mill, Bain, Whewell, Herbert Spencer, Lewes, Grote en anderen met die der hedendaagsche Duitsche philosofen vergelijkt, komt in de verzoeking te gelooven, dat de tijd nabij is, waarop de scepter der wijsbegeerte uit de handen van Duitschland weder in die van Engeland zal overgaan.

Schier onmogelijk is het in deze tweede helft der negentiende eeuw in Engeland over metaphysica te schrijven, zonder telkens Hamilton te noemen. Niet slechts wegens zijn helder verstand en zijne uitgebreide kennis, maar ook omdat hij het laatst gekomen is, en dus op de schouders zijner voorgangers staat, kan Hamilton als de meest voortreffelijke vertegenwoordiger dier richting worden aangemerkt, welke sedert Reid zich tegen de school van Locke en Hume verzet. Moeilijk was het, zoolang Hamilton leefde, over zijne wijsbegeerte een volledig en wel gevestigd oordeel te vellen. Immers zij lag verspreid in talrijke en onzamenhangende schriften. Zijne lezingen, welke na zijnen dood in het licht gezonden zijn, bieden ons thans een overzicht van zijn stelsel aan. Zoo vond Mill eindelijk gelegenheid zijne verhouding tot den beroemden Schotschen denker van alle zijden te doen kennen. Een lijvig boekdeel ligt voor ons, waarin hij zich op meesterlijke wijze van die taak gekweten heeft. Met echt Engelsch geduld las, overwoog, beoordeelde hij ieder woord, dat Hamilton over wijsgeerige onderwerpen geschreven heeft. Er is niets aan zijne aandacht ontsnapt. En ook verzwijgt hij niets voor den lezer. Iedere waarheid, welke Hamilton gepredikt heeft, wordt in het licht gesteld. Iedere tegenstrijdigheid, waarin hij zich wikkelen mocht, wordt aangetoond. Al zijne deugden worden geroemd, al zijne fouten gegispt. Mill weet, dat alles, wat Hamilton betreft, den vrienden der wijsbegeerte, in Engeland ten minste, levendig belang inboezemen zal. Het zou een onbegonnen werk zijn, den inhoud van Mill's boek in weinige bladzijden te willen zamenpersen. De wijsgeeren van professie moeten het lezen; voor anderen is het veel te wijdloopig, soms tevens veel te geleerd. Ik zal dus niet beproeven ons publiek

een denkbeeld van Mill's arbeid te geven. Niemand onderneme, wat hij niet volvoeren kan. Daarenboven heb ik een schooner en nuttiger taak gekozen. Naar aanleiding van Mill's boek wil ik verhalen, tot welke klasse van denkers Mill, tot welke Hamilton behoort. Zij volgen ieder eene eigene methode en hebben daarom ieder eene eigene philosophie. Ik wil die methode en die philosophie door een sprekend voorbeeld doen kennen. Ik wil toonen, hoe verschillend de wijze is, waarop door beiden een en hetzelfde gewichtig probleem behandeld wordt.

I.

Welke feiten zijn ons onmiddellijk bekend? Ziedaar een probleem, hetwelk aan den wortel der geheele wetenschap ligt. De juistheid dier bewering is duidelijk, zoodra men in aanmerking neemt, dat de onmiddellijke waarheden de grondslag van alle wetenschap zijn. Natuurlijk moeten we sommige dingen onmiddellijk weten, indien wij iets zullen weten. Het zou ongerijmd zijn, alles te willen bewijzen. Elke conclusie hangt van hare praemissen af; elke praemisse, indien zij bewijsbaar is, van andere praemissen; en als wij zoo voortgaan met steeds het bewijs van het bewijs te vragen, dan moeten wij eindelijk aanlanden bij praemissen, welke geen bewijs behoeven, of erkennen dat het eene krankzinnige onderneming is, ooit iets te willen bewijzen. Mill zegt hetzelfde op eene andere manier. ‘Wat wij niet onmiddellijk (d.i. niet bij intuitie) weten, ontleent zijne evidentie aan hetgeen wij wel onmiddellijk (d.i. wel bij intuitie) weten. Wij moeten dus sommige dingen onmiddellijk weten, zullen wij andere feiten daaruit kunnen afleiden. De verzekering, dat wij niets onmiddellijk weten, staat gelijk met de stelling, dat wij niets weten.’ Nu spreekt men soms van sceptici, als van personen, die den mensch alle kennis ontzeggen, die aan alles twijfelen wat wij waarheid heeten. Indien wij zoodanig denkbeeldig wezen op onzen weg ontmoetten, dan zouden wij hem vragen, of hij ooit een gevoel van lust of van onlust heeft gehad. Indien ja, of hij niet op het oogenblik, dat hij zoodanig gevoel had, *wist* dat hij het had. Hij zal dat wellicht niet kennis, niet wetenschap

willen noemen; maar hij zal toch niet loochenen, dat, als hij een gevoel heeft, hij er van overtuigd, er van zeker is, dat hij dat gevoel heeft. Die overtuiging, die zekerheid nu is het model van alle zekerheid. IJdel zou het zijn, hare juistheid te willen betoogen. Immers zij wordt door ons bewustzijn gewaarborgd. Zoo is dus bewustzijn de onmiddellijke kennis, welke de geest bezit van zijn eigen verrichtingen en aandoeningen.

Is het bewustzijn niets meer dan dat? M.a.w., is het bewustzijn enkel zelfbewustzijn? Zijn alleen de verschijnselen en toestanden onzes geestes rechtstreeks evident? Deze vraag wordt door sommigen bevestigend, door anderen ontkennend beantwoord. Hamilton behoort tot hen, die zeggen, dat het bewustzijn eene macht is, welke ons ook feiten openbaart, die geen verschijnselen zijn van onzen eigen geest. Het verschil tusschen de twee werelden van het *ik* en het *niet-ik* is volgens hem eene onmiddellijke waarheid. Telkens, zegt hij, als ik mijne oplettendheid aan die daad des geestes wijd, welke zinnelijke waarneming heet, bespeur ik, dat het bewustzijn van die daad mij waarborgt: 1°. mijn eigen bestaan, 2°. het bestaan van een niet-ik, 3°. het kontrast tusschen *ik* en *niet-ik*. Zoo draag ik dus onmiddellijk kennis van het bestaan van mij zelven als van een zelfstandig en identisch wezen, en tevens van het bestaan eener zelfstandige buitenwereld. Dit is het zuivere getuigenis van het bewustzijn. Wie het verwerpt, maakt zich aan willekeur schuldig. Immers het gaat niet aan, slechts dan op het bewustzijn zich te beroepen, als zulks ons behaagt, maar in alle overige gevallen zijne uitspraken te wantrouwen. Op het bewustzijn is de stelregel toepasselijk: falsus in uno, falsus in omnibus. Wie dus meent, dat het ons soms op het dwaalspoor leidt, is verplicht dien gids overal en altijd van de hand te wijzen. Zoo ontzinkt hem de eenige maatstaf der waarheid. In duisternis moet hij ronddolen, daar hij zijn oog toedrukt voor het licht, dat nooit bedriegt.

Tegen deze theorie, hoe schijnbaar stevig ook, kunnen nogtans eenige bedenkingen worden aangevoerd. Niemand loochent, dat het bewustzijn steeds waarheid spreekt. De zuivere uitspraak van het bewustzijn, ieder erkent het, is steeds voldingend. Het is slechts de vraag, welke waarheden het verkondigt, m.a.w. welke waarheden onmiddellijk zijn. En dit probleem kan niet worden uitgemaakt door een eenvoudig beroep op wat ons tegenwoordig onmiddellijk gegeven schijnt.

Dit is de quaestie, of bij onze eerste waarneming het geloof aan de buitenwereld te gelijk met de aandoening van ons ik ontstond, dan wel of dat geloof eerst later op de zinnelijke indrukken, op de gewaarwordingen van kleuren en geuren, op de aandoeningen van tastzin en spiergevoel gevolgd is. Wij hebben geen middel dat probleem rechtstreeks op te lossen. Immers het is onmogelijk, het oorspronkelijk bewustzijn te ondervragen. Een beroep op het tegenwoordig bewustzijn baat hier niet. Laat ons stellen, dat het geloof aan de buitenwereld niet van den aanvang af onze zinnelijke indrukken heeft begeleid, maar eerst later is ontstaan. Wij willen thans niet onderzoeken, op welke wijze het dan moet zijn ontstaan. Is het volgens deze hypothese verklaarbaar, dat, hoe nauwkeurig wij ook letten op hetgeen in onzen geest voorvalt, er geenerlei tijdsverloop wordt waargenomen tusschen den zinnelijken indruk b.v. van tegenstand en het geloof aan een uitwendig voorwerp? Het antwoord moet bevestigend luiden. Wat oorspronkelijk gescheiden was, moet thans verbonden wezen. Immers er zijn zekere wetten, wetten der associatie, welke onzen geest beheerschen. Dezen kunnen met bepaalde indrukken de overtuiging, dat er zekere voorwerpen buiten ons zijn, zoo onwrikbaar verbonden hebben, dat die overtuiging thans tegelijk met den indruk schijnt te ontstaan. Ons bewustzijn predikt hier geen opvolging: dit is een feit, maar hetwelk zich zeer goed met de hypothese verdraagt, volgens welke er aanvankelijk wel opvolging was. Thans moet de waarneming van de buitenwereld onmiddellijk schijnen. Ons bewustzijn kan ons niet verzekeren, dat die schijn werkelijkheid is. Zeer juist zegt Mill, dat, hoe talrijke openbaringen wij ook aan ons bewustzijn te danken mogen hebben, het ons niet leert, welke waarheden onmiddellijk, welke afgeleid zijn. Het is de moeitevolle taak des wijsgeers, te bepalen, wat er van den beginne af al dan niet in ons bewustzijn was.

Volgens Hamilton is bij de zinnelijke waarneming het *niet-ik* steeds in het bewustzijn tegenwoordig als het kontrast van het *ik*. Toch pleiten juist de feiten, waarop hij zich beroept, tegen deze stelling. Wij nemen een object, een boom b.v. waar. Laat ons nu ons bewustzijn onpartijdig ondervragen. Wij vinden, dat het vervuld is van deze overtuiging: ziedaar een boom! Het kan ons niet zeggen of deze overtuiging onmiddellijk dan wel afgeleid is, maar het verzekert ons, dat deze overtuiging

is. Paart zich aan haar eenig begrip van eigen bestaan? Ontmoet gij in uw bewustzijn de overtuiging, dat dat object een *niet-ik* is, hetwelk eene tegenstelling vormt met uw *ik?* Volstrekt niet; uwe overtuiging betreft den boom en niet u zelven, het object en niet het subject. Buiten twijfel kunt gij denken: ik weet, dat daar een boom groeit. En dan is uwe aandacht ook op u zelven gericht. Maar oorspronkelijk had uw bewustzijn geen anderen inhoud dan deze overtuiging: ziedaar een boom! Hamilton heeft dus geen recht te beweren, dat bij de zinnelijke waarneming subject en object te gelijker tijd in het bewustzijn optreden.

Vooral in buitengewone omstandigheden, gelijk Herbert Spencer zeer schoon opmerkt, blijkt de onjuistheid van Hamilton's theorie. ‘Als een vreemd voorwerp onze aandacht trekt, vergeten wij geheel ons zelve. De gewone spreektaal drukt dit op velerlei manieren uit. Wij zeggen, dat iemand in aanschouwing verzonken is, dat hij buiten zich zelven is, en vervolgens, dat hij weder tot zich zelven komt. Het ontstelde slachtoffer van eene onverwachte ramp verliest alle tegenwoordigheid van geest. Hij staat aan den grond genageld, is buiten machte het gevaar te keeren; zijn belager vindt gelegenheid hem te vermoorden, voordat hij weder tot zich zelven gekomen is. Zelfs zij, die niet in zoo hooge mate verlamd zijn, verkeeren vaak in dergelijken toestand. Zij worden gewond zonder het te gevoelen, en later vernemen zij met verbazing, wat zij deden in de ure des gevaars: een feit, hetwelk bewijst, dat zij geen zelfbewustzijn hadden, maar werktuigelijk handelen’[1]. Genoeg, om te toonen, dat men geen recht heeft te beweren: bewustzijn van *ik* en *niet-ik* gaan bij de zinnelijke waarneming steeds gepaard.

Ik weet wat men antwoorden zal. Wie te veel bewijst, bewijst niets. Laat het waar zijn, dat de eene helft van Hamilton's theorie is omvergestoten. Het is dan valsch te beweren, dat met de waarneming van het object die van het subject steeds verbonden is. Maar beduidt zulks niet met andere woorden, dat de waarneming van het object van die van het subject onafhankelijk is? Wij maken dus niet het bestaan van wat buiten ons is uit hetgeen in ons is op; wij besluiten niet tot de dingen uit onze zinnelijke indrukken,

1 Principles of psychology, blz. 45.

maar wij bespeuren de dingen rechtstreeks. Ziedaar juist wat Hamilton wil. De tweede helft zijner theorie, volgens welke het bestaan der buitenwereld eene onmiddellijke waarheid, een feit van ons bewustzijn heeten moet, is thans voldoende gerechtvaardigd.

Deze redeneering schijnt juister dan zij is. Buiten twijfel, ons tegenwoordig bewustzijn zegt er ons niets van, dat wij uit onze zinnelijke indrukken, uit de gewaarwordingen van kleuren en tinten, uit de aandoeningen van tastzin en spiergevoel, het bestaan der dingen afleiden. Wederom noodig ik den lezer uit eenig object der buitenwereld waar te nemen. Wat treft ge nu, vraag ik hem, in uw bewustzijn aan? Niets anders dan de overtuiging: ziedaar een voorwerp, hetwelk eene zekere gedaante, grootte en kleur bezit. Uw bewustzijn zegt u niet, dat gij uit uwe zinnelijke indrukken tot het bestaan van dat voorwerp buiten u besluit. Gij kunt die voorstelling van elders halen, gij kunt haar ontleenen aan wat gij uit de schriften der wijsgeeren hebt geleerd, maar gij verontreinigt dan den toestand, waarvan sprake is, gij verbindt hem met een vreemd element. Welnu, ondanks dat alles is het nogtans mogelijk, dat de mensch uit zijne zinnelijke indrukken tot de dingen buiten zich besluit. Wij willen eens stellen, dat het zoo is. De zinnelijke indrukken hebben in dat geval geen andere taak, dan ons te verwittigen van het bestaan van zekere dingen buiten ons. Hun eenige dienst is, ons het geloof aan de objecten te schenken. Maar dan is het verklaarbaar, dat die indrukken, geheel op zich zelve beschouwd, onze oplettendheid niet boeyen kunnen. Ter nauwernood zijn zij ontstaan, of wij vergeten ze, om ons bezig te houden met de dingen, die door hen ons worden aangeduid. Hoe zouden wij dus bespeuren, wat al dan niet uit onze zinnelijke indrukken door ons wordt opgemaakt? Het gaat met de waarneming van de buitenwereld wellicht eenigermate op dezelfde wijze als met het lezen van een boek. Ook hier klimmen wij terstond uit de teekenen tot wat er door wordt aangeduid, op. Indien wij ons niet den tijd herinnerden, waarop wij moeilijk letters spellen en woorden lezen leerden, dan zouden wij wellicht thans meenen, dat het zien van de woorden en het begrijpen van hunne beteekenis eenerlei is. Ook hier predikt ons tegenwoordig bewustzijn geen opvolging tusschen de waarneming en de verklaring van de symbolen. Nogtans is er opvolging. Wij kunnen het zelfs

heden ten dage bespeuren, als wij een boek lezen, dat in eene moeilijke vreemde taal geschreven is. En ook zegt ons geheugen ons, dat de aanblik en de verklaring van een woord niet eenerlei is. Al liggen de kinderjaren verre achter ons, wij herinneren er ons nogtans het een en ander van. Daarenboven kost het lezen altijd eenige inspanning, hoe geoefend wij er ook in mogen zijn. Als wij te lui zijn om te lezen, dan vinden wij het nog gemakkelijk te kijken. Hoe kort het ook dure, dat de letters van een boek ons bezig houden, zij staan ons nogtans langer voor den geest, dan de indrukken, waaruit wij het bestaan van boek en letters opmaken. De letters van een boek zijn altijd eenigermate voorwerpen onzer oplettendheid. De zinnelijke indrukken, geheel op zich zelve beschouwd, zijn het in de meeste gevallen ganschelijk niet. Het is mogelijk, dat wij uit onze indrukken besluiten tot de dingen, ook al worden wij ons slechts van het resultaat van dat proces, van het bestaan der dingen buiten ons, bewust. Niet om het proces zelf, maar om zijne uitkomst bekommeren wij ons.

Het is dus geenszins eene ongerijmdheid van Hamilton te verschillen. Zijne theorie, volgens welke de buitenwereld, ten minste voor zoover zij met onze zintuigen in aanraking komt, binnen den kring van het bewustzijn valt, is niet de eenige mogelijke. Men kan ook beweren, dat wij de rechtstreeksche evidentie van het bewustzijn voor het bestaan eener buitenwereld missen. In dat geval is het bewustzijn enkel zelfbewustzijn, en is het niet-ik eene projectie van het ik. Zelfs pleit er eene sterke analogie voor deze hypothese. Wat toch is object van het bewustzijn, als wij ons iets herinneren? Natuurlijk niet het verleden. Immers bewustzijn = onmiddellijke kennis. Ons geheugen nu kan ons bedriegen, aan zijne juistheid kan door ons getwijfeld worden, terwijl datgene, waarvan wij onmiddellijk kennis dragen, boven allen twijfel verheven is. Valsch zon het dus zijn, het geheugen eene onmiddellijke kennis van het verleden te noemen. Maar nu keert de vraag terug: wat is er in ons bewustzijn, als wij ons iets herinneren? Men verneme het antwoord van Hamilton zelven. Tweeërlei, zegt hij; 1°. de voorstelling van een zekeren toestand, 2°. het geloof, dat die toestand eenmaal werkelijkheid was. Dat antwoord is onberispelijk. Bij de herinnering reikt dus de onmiddellijke kennis niet verder dan wat er in ons is. Nogtans onderscheiden wij tusschen het ik en het feit, dat wij ons herinneren. Wij

plaatsen dat feit buiten ons. Hier is dus de geest bij machte om naar aanleiding van wat in hem is te projecteeren, zich een niet-ik voor te stellen. Mij dunkt, het is noodig te onderzoeken, of de geest wellicht bij de waarneming der dingen hetzelfde doet. Bespeurt hij, gelijk Hamilton wil, bij gelegenheid van zijne zinnelijke indrukken, rechtstreeks het bestaan van dingen buiten zich, welke uitgebreidheid, vorm en ondoordringbaarheid bezitten? Of bouwt hij uit zijne zinnelijke indrukken de voorstelling van zoodanige dingen op en tevens het geloof aan hun bestaan? Ziedaar een raadsel, hetwelk niet door Hamilton is opgelost, maar doorgehakt. Hij deed een beroep op ons tegenwoordig bewustzijn en vergat dat veel, wat thans onmiddellijk schijnt, het nogtans niet is. De menigte is van oordeel, dat zij den afstand der dingen onmiddellijk waarneemt. Intusschen heeft de wetenschap de valschheid dier stelling aan het licht gebracht. Onze kennis van het bestaan der dingen buiten ons schijnt onmiddellijk. Maar wellicht spruit die schijn enkel hieruit voort, dat de tijd, welke tusschen het ontvangen van den zinnelijken indruk en het waarnemen van het uitwendig ding verloopt, onmerkbaar is. Reeds wees ik op het verschijnsel, hetwelk bij ons lezen plaats grijpt. Genoeg om te doen bemerken, dat wij geen recht hebben te zeggen: het bestaan der buitenwereld is eene onmiddellijke waarheid. Het is, gelijk ik reeds zeide, de moeitevolle taak des wijsgeers, te bepalen wat er van den aanvang al dan niet in ons bewustzijn was.

Maar hoe zal hij zich kwijten van die taak? Na al het gezegde kan de beantwoording dier vraag ons niet moeilijk vallen. Het is verkeerd, iedere overtuiging, welke wij niet kwijt raken, en evenmin uit andere terstond afleiden kunnen, voor oorspronkelijk te houden. Immers de wetten der associatie beheerschen onzen geest. Dezen moeten tal van voorstellingen uit lateren tijd met de openbaringen van het primitieve bewustzijn zoo hebben zaamgeweven, dat men gevaar loopt ze daarmede te verwarren. De wijsgeer wachte er zich dus voor, eene overtuiging voor onmiddellijk te houden, tenzij het hem gebleken is, dat zij onmogelijk uit andere kan worden afgeleid. Eerst bespiede men de wijze, waarop denkbeelden, die kennelijk niet oorspronkelijk zijn, geboren worden. Dan beproeve men, of die voorstellingen, welke men schijnbaar bij intuitie bezit, op dezelfde manier kunnen zijn ontstaan. Wat er dan overblijft, is onmiddellijk gegeven, zuivere uitspraak van het bewustzijn.

Deze methode, welke door Locke is ingevoerd, wordt door Mill op het probleem van *ik* en *niet-ik* toegepast.

II.

Mill onderstelt, dat het geloof aan eene buitenwereld niet oorspronkelijk en geheimzinnig, maar verklaarbaar en verworven is. Laat ons zien of zijne hypothese gewettigd worden kan.

Voor alles moeten we ons dan de volgende algemeen erkende en door de ervaring bevestigde psychologische waarheden herinneren:

1°. Na indrukken erlangd te hebben, is de geest bij machte den terugkeer van indrukken onder bepaalde omstandigheden te verwachten. Wij weten, dat wij pijn zullen gevoelen, als wij de hand in het vuur steken; dat wij huizen zullen zien, als wij de deur buitentreden, enz.

2°. Wij zijn geneigd gelijke verschijnselen ons gelijktijdig voor te stellen.

3°. Als wij van twee feiten gelijktijdig ervaring opgedaan of er gelijktijdig aan gedacht hebben, dan is het eene feit bij machte het andere voor den geest te roepen. En wederom: als twee feiten in onze ervaring of in ons denken elkander hebben opgevolgd, dan is het eerste feit of de gedachte daaraan bij machte het tweede voor den geest te roepen.

4°. De associatio idearum neemt in stevigheid toe, naarmate de verbonden feiten of gedachten veelvuldiger gezamenlijk in ons bewustzijn optreden.

5°. Het schijnt onmogelijk, dat feiten, welke steeds in onze ervaring of in onze voorstelling verbonden zijn geweest, in de werkelijkheid gescheiden zouden zijn. Deze wet kan door tallooze voorbeelden worden opgeluisterd. Wat wij zien, is slechts een gering fragment van wat wij meenen te zien. Wij meenen te zien, dat een ding hard of zacht is. Wij meenen te zien, dat een ding warm of koud is. Wij meenen te zien, dat wat wij zien een boek of een steen is, terwijl wij inderdaad slechts vlakken zien.

Van deze praemissen uitgaande, beweert Mill, dat er door de opvolging van onze indrukken en de herinnering daaraan

associaties worden gevormd, welke noodwendig het geloof aan eene buitenwereld doen ontstaan.

Wat bedoelen wij, als wij zeggen, dat het ding, hetwelk wij waarnemen, buiten ons is en niet maar een deel van ons denken uitmaakt? ‘Dit, dat er iets in onze waarneming is, hetwelk bestaat, ook als wij er niet aan denken; bestond, zelfs voordat wij er ooit aan gedacht hadden; bestaan zou, ook al waren wij zelve vernietigd. Verder, dat er massa's van dingen zijn, welke nooit zijn waargenomen.’ Als wij van de materie spreken, dan bedoelen wij iets blijvends in tegenstelling tot onze wisselende en voorbijgaande indrukken.

Vanwaar dat begrip? Men herinnere zich de vijf genoemde psychologische waarheden en vooral de eerste. Na herhaalde malen zekere indrukken onder bepaalde omstandigheden ontvangen te hebben, is de geest bij machte den terugkeer dier indrukken onder die zelfde omstandigheden te voorzien. Een kind ziet eene schilderij in de huiskamer hangen. Het gaat in een ander vertrek, en ofschoon het opgehouden heeft de schilderij te zien, is het er nogtans van overtuigd, dat de schilderij bestaat. Het heeft niet langer de indrukken, die het zoo even ontving; maar het gelooft, dat wanneer het zich weder in de omstandigheden plaatst, waaronder het die indrukken had, dat is, wanneer het weder naar de huiskamer gaat, het die zelfde indrukken hebben zal; verder, dat er geen oogenblik is geweest, waarop zulks niet zou hebben plaats gegrepen.

Aan deze wet onzes geestes zijn wij het verschuldigd, dat de voorstelling, welke men zich op een gegeven tijdstip van de wereld vormt, niet slechts de tegenwoordige, maar tevens eene oneindige verscheidenheid van mogelijke indrukken omvat, die wij, stellig en zeker, erlangen zouden, indien maar zekere voorwaarden vervuld waren. Ik zit thans aan mijne schrijftafel en zie enkel het stuk papier, dat voor mij ligt. Maar wanneer ik mij de wereld voorstel, zooals zij op dit oogenblik bestaat, dan reken ik al de indrukken mede, van welke de ervaring mij geleerd heeft, dat ik ze juist nu, onder eenige denkbare omstandigheid, zou kunnen ontvangen, en tevens een onbepaald aantal andere indrukken, van welke ik weet, dat zij mogelijk zijn, schoon hunne voorwaarden mij onbekend zijn. De tegenwoordige indrukken zijn vluchtig en meestal van luttel belang. De mogelijkheid van indrukken daarentegen is blijvend. Dit is de reden, waarom de mogelijkheid van indrukken als het ei-

genlijk bestaande, als de werkelijkheid wordt aangemerkt. ‘Er zijn vage mogelijkheden, waarop de ervaring ons volstrekt geen recht geeft te rekenen, maar deze worden hier niet bedoeld; de mogelijkheden, waarvan thans sprake is, zijn conditioneele zekerheden en moeten dus door een afzonderlijken naam van gene onderscheiden worden. Nu leert de ondervinding, dat de menschelijke geest geneigd is uit een verschil van namen steeds tot een verschil van zaken te besluiten, ook al passen de namen voor eene en dezelfde zaak, maar welke uit verschillende oogpunten kan worden beschouwd.’ Zou thans onze voorstelling van de objectiviteit der dingen niet reeds ten deele verklaard zijn?

Er is nog meer, wat hier in aanmerking komt. De indrukken komen niet ieder afzonderlijk tot ons. Zij vormen bundels van een onbepaald getal. ‘Wanneer wij ons iets als een lichaam voorstellen, dan hebben we gehad, of we denken dat we onder zekere omstandigheden zouden kunnen hebben, niet bloot éénen indruk, maar een groot en zelfs een onbepaald aantal uiteenloopende en tot verschillende zintuigen behoorende indrukken, doch welke nogtans zoo verbonden zijn, dat de tegenwoordigheid van een uit de groep ons de oogenblikkelijke mogelijkheid der overige verraadt.’

Onze oogen kunnen ons zeggen, dat er een voorwerp op onzen weg ligt. Maar ons gevoel kan dat ook. Men kan water herkennen door er de hand in te steken, maar ook door het te proeven of het te zien. Zoo is het nu eens de eene, dan weder de andere indruk uit eene groep, welke ons de tegenwoordige mogelijkheid der overige aankondigt. Dit verklaart ons, dat de groep als een blijvend *geheel* zich in onze voorstelling losmaakt van de wisselende indrukken, welke ons hare tegenwoordigheid berichten. Hier hebben wij een tweede reden vermeld, om welke de dingen van hunne indrukken onderscheiden worden.

En nog kan er een derde worden genoemd. Wij bespeuren, dat er groepen van mogelijke indrukken zijn. Wij bespeuren tevens, dat die groepen soms veranderingen ondergaan. Wij bespeuren eindelijk, dat deze veranderingen in de meeste gevallen niet van ons bewustzijn, niet van onze tegenwoordigheid of afwezigheid afhangen, maar meer of min regelmatig elkander opvolgen. ‘Hetzij wij waken of slapen, het vuur gaat uit, en dit maakt een einde aan eene bijzondere mogelijkheid van warmte en

licht. Hetzij wij er al dan niet bij zijn, het koren wordt rijp en brengt eene nieuwe mogelijkheid van voedsel voort. ‘Zoo leeren wij spoedig de natuur beschouwen als uit groepen van mogelijkheden zaamgesteld, welke haar eigen gang gaan en iets anders zijn dan wij zelve. Is die toestand des geestes eenmaal bereikt, dan kunnen wij bezwaarlijk een indruk erlangen, zonder hem terstond tot eene groep terug te brengen; en als wij niet weten in welke groep hij te huis behoort, dan gevoelen wij ten minste een onweerstaanbare overtuiging, dat er eene groep is, waartoe hij behoort; m.a.w. de indruk bewijst, dat, hier en nu, een groot aantal en een verscheidenheid van mogelijke indrukken voorhanden is, zonder welke hij niet zou ontstaan zijn. De indrukken zelve verdwijnen, terwijl de groepen van mogelijke indrukken blijven bestaan, en daarenboven onafhankelijk zijn, zoowel van onzen wil als van onze tegenwoordigheid. Is het nu niet zeer natuurlijk, dat wij die groepen onderscheiden van onze indrukken, dat wij haar een objectief bestaan toekennen, dat wij ze in dezelfde betrekking plaatsen als oorzaken tot hare gevolgen, m.a.w. dat wij gelooven aan de werkelijkheid eener buitenwereld?

Jammer dat Mill tot verklaring van dat geloof nog eene andere stelling te hulp roept dan de reeds medegedeelde. ‘Evenzeer als wij dat zelve doen, zien wij onze medeschepselen hun gedrag en hunne verwachtingen regelen naar permanente mogelijkheden. Maar wij bevinden niet, dat al onze indrukken steeds de hunne zijn. Anderen hebben niet onze indrukken, juist dan als wij ze hebben; maar zij hebben onze mogelijkheden van indrukken; wat ons eene tegenwoordige mogelijkheid van indrukken toont, openbaart hun de tegenwoordige mogelijkheid van dergelijke indrukken, behalve in zooverre hunne organen van de onze verschillen. Dit drukt het zegel op onze voorstelling, dat de groepen van mogelijkheden het fundament der werkelijkheid zijn. De permanente mogelijkheden bestaan niet enkel voor mij, maar ook voor anderen; zij hebben een bestaan buiten mij; zij vormen dus eene buitenwereld.’

Indien ik mij niet vergis, begaat hier Mill eene fout, welke dikwijls bij de beoefenaars der metapbysica kan worden opgemerkt en hierin bestaat, dat zij, niet tevreden met deugdelijke argumenten, er redeneeringen aan toevoegen, welke geen steek houden. Wij worden volgens Mill versterkt in ons geloof aan de buitenwereld door de waarneming, dat anderen deelen in dat

geloof. Alsof die anderen niet juist een deel der buitenwereld zijn! Als ik van het bestaan van anderen overtuigd ben, dan geloof ik reeds aan de buitenwereld en behoef niet meer in dat geloof bevestigd te worden.

Van meer gewicht dan deze aanmerking is het onderzoek, of men, gelijk Mill wil, onder materie enkel eene permanente mogelijkheid van indrukken verstaat. ‘Vraagt men, zegt hij, of ik aan de materie geloof, dan vraag ik op mijne beurt, of men mijne definitie goedkeurt. Zoo ja, dan geloof ik aan de materie. Ik geloof dan aan haar in den zelfden zin, waarin zelfs de volgelingen van Berkeley dat doen. Maar in een anderen zin geloof ik niet aan haar.’ Ook tracht Mill te toonen, dat zelfs zij, die voor het bestaan der materie pleiten, stilzwijgend zijne definitie beamen. Wat toch voeren Reid, Stewart, Brown en anderen tegen Hume en Berkeley aan? Zij zeggen, dat dezen in hunne woorden de materie loochenen, maar door hunne daden haar bestaan erkennen, daar zij anders voor een muur niet zouden wijken. ‘Zoo wordt dan,’ roept Mill zegevierend uit, ‘door die eminente kampioenen voor het bestaan der materie de stelling bevestigd, dat het geloof aan de permanente mogelijkheid van indrukken en dat aan de materie een en hetzelfde is. Hebben wij nog noodig te spreken van het *argumentum baculinum* van Dr. Johnson, die met zijn stok op den grond stampte, als hij iemand van het bestaan der materie overtuigen wilde?’ Eindelijk meent Mill, dat de groote menigte het woord *materie* in den zelfden zin opvat als hij zelf. Indien men gelooft aan het waarachtig bestaan van zichtbare en tastbare voorwerpen, dan wil dat enkel zeggen, dat men rekeut op de onafgebroken mogelijkheid van gezichtsindrukken en aandoeningen van den tastzin, ook wanneer men deze op het oogenblik zelf niet ondervindt. Zij, die beweren, dat het woord materie nog iets anders beteekent, zijn buiten machte rekenschap van hun gevoelen af te leggen. Wat is het goud buiten de indrukken, die het op ons maakt? Men zal zeggen: oorzaak dier indrukken. Voortreffelijk, maar wat is die oorzaak? Kunt gij u haar nog op eene andere wijze voorstellen dan als eene permanente mogelijkheid van indrukken?

Toch valt het bezwaarlijk te loochenen, dat vele philosofen onder materie nog iets meer verstaan dan eene permanente mogelijkheid van indrukken. En ondervraagd zijnde, zou de

groote menigte met hen instemmen. Vanwaar dat verschijnsel? Het spruit enkel hieruit voort, zegt Mill, dat men niet begrijpt, hoe bloote mogelijkheden van indrukken dat karakter van objectiviteit bezitten kunnen, hetwelk zij, gelijk ons bleek, volgens de erkende wetten des geestes niet slechts kunnen, maar moeten erlangen.

Ik verwacht, dat sommigen met dat antwoord niet tevreden zullen zijn. De mensch wil in de materie nog iets anders zien dan mogelijke of werkelijke indrukken. Hoe is dat mogelijk, tenzij het bewustzijn hem eene wereld openbaart, welke op de eene of andere wijze met zijne indrukken niet één is? Er is geen bezwaar, antwoordt Mill. Het is zeer natuurlijk. dat wij ons het denkbeeld vormen kunnen van iets, dat noch een mogelijke, noch een werkelijke indruk is. Ons bewustzijn getuigt van verschil tusschen onze indrukken. Zoo schenkt het bewustzijn ons het algemeene begrip van verschil. Met iederen indruk wordt dat begrip weldra verbonden; bij iederen indruk gevoelen wij, dat hij van andere verschilt. Het begrip *verschil* is dan eene vaste categorie van ons denken geworden. Wij kennen slechts mogelijke en werkelijke indrukken. Maar onze gemeenzaamheid met het begrip *verschil* veroorlooft ons iets anders te denken dan alles wat wij kennen. Natuurlijk verschaft zoodanige idee aan ons bewustzijn geen inhoud. Inderdaad is dan ook het begrip van een lichaam, afgezien van zijne indrukken op onze zinnen, louter negatief.

Wij *kunnen* aan eene materie gelooven, welke alle mogelijkheden van indrukken te buiten gaat, ook al bestaat zoodanige materie niet en al nemen wij haar niet waar. Wij *moeten* zelfs aan haar gelooven, totdat ons inzicht door de wijsbegeerte verhelderd is. Immers welk een verschil tusschen onze indrukken en de permanente mogelijkheden! Genen zijn vluchtig en wisselend; dezen duurzaam, onafhankelijk van onzen wil en onze tegenwoordigheid. Eene klove scheidt beiden van elkaar. Daarenboven hebben wij geheel vergeten, hoe wij het begrip van materie uit onze indrukken hebben opgebouwd. Ons tegenwoordig bewustzijn zegt ons daar niets van. Het kan dus geen verwondering baren, dat niemand op den inval komt de dingen der buitenwereld voor vormen te houden, waaronder de geest zich zijne eigene mogelijke toestanden voorstelt, tenzij ernstig en stoutmoedig wijsgeerig nadenken hem daartoe vermaant. Ik durf dan ook veilig onderstellen, dat een alledaagsch verstand,

bij eene eerste kennismaking met de ontwikkelde theorie, eer geneigd zal zijn haar te bespotten dan haar aan te nemen. Men bedenke echter, dat er argumentaties zijn, met welke het gemakkelijker is den draak te steken dan ze te wederleggen.

III.

Volgens Hamilton zijn *ik* en *niet-ik* oorspronkelijke gegevens van het bewustzijn. Wij hebben de ijdelheid dier theorie getoond. Het is niet noodig aan te nemen, dat bij gelegenheid van onze zinnelijke indrukken eene geheimzinnige stem ons het bestaan der buitenwereld openbaart. Immers wij hebben een weg ontdekt, waarop ieder mensch noodwendig tot het geloof aan eene buitenwereld komen moet. Thans gaan wij een stap verder en vragen, of men recht heeft te beweren, dat in het bewustzijn de voorstelling van het ik als van een wezen, dat zekeren duur heeft, oorspronkelijk reeds moet zijn aanwezig geweest.

Laat ons in de eerste plaats opmerken, dat onze kennis van den geest louter betrekkelijk is. Wij weten wat geest is, als men daaronder verstaat: eene opvolging of schakel van gevoelstoestanden. Wij weten niet wat geest is, als men daarmede bedoelt: een subject onderscheiden van die gevoelstoestanden. Nogtans is het duidelijk, dat ons begrip van geest, evenzeer als dat van materie, het begrip is van iets, hetwelk duur heeft, steeds hetzelfde blijft, terwijl de gevoelstoestanden integendeel wisselen. Dat attribuut van duurzaamheid wordt om dezelfde redenen aan den geest als aan de stof toegekend. Als we zeggen, dat onze geest bestaat, ook in een doffen slaap, dan bedoelen wij eenvoudig, dat de mogelijkheid van gevoelstoestanden permanent is. Voorloopig willen wij dus ons zelve enkel als eene reeks van gevoelstoestanden en de onafgebroken mogelijkheid daarvan beschouwen.

Men zal vragen, of dan het begrip van geest met dat van materie niet zamenvalt. Onder de objecten der buitenwereld verstonden we permanente mogelijkheden van zinnelijke indrukken. Bedoelen we nu niet iets dergelijks met den geest? Loopt onze definitie van geest niet op eene verwarring van *ik*

en *niet-ik* uit? Ziedaar eene bedenking, welke gemakkelijk te ontzenuwen is. Men merke in de eerste plaats op, dat het begrip van geest meer omvattend is dan dat van materie. Als wij van geest spreken, dan bedoelen wij niet enkel de permanente mogelijkheid van zinnelijke indrukken, maar tevens die van gedachten, wilstoestanden en emoties. Toch zou dit op zich zelf niet voldoende zijn om *ik* en *niet-ik* behoorlijk te onderscheiden. Het huis is meer dan de kamer, daar de kamer *in* het huis is. Zoo zou het *ik* meer zijn dan het *niet-ik*, daar het *niet-ik* in het *ik* begrepen is. Gelukkig kunnen er nog andere verschilpunten worden aangegeven. De dingen der buitenwereld zijn groenen van mogelijke zinnelijke indrukken. De toestanden des bewustzijns vormen niet alzoo bepaalde groepen. Eindelijk, en hier komt het hoofdzakelijk op aan, de objecten der buitenwereld bestaan evengoed voor anderen als voor mij. Maar mijn geestelijk leven behoort alleen mij zelven toe. Ieder *ik* is een *zelfstandige* reeks van bewuste toestanden.

Intusschen blijkt het thans, dat de definitie, welke wij van geest gaven, aanmerkelijk is uitgebreid. Er is een nieuw element in haar opgenomen: dat van identiteit. Het is verkeerd te zeggen: ik ben een reeks van gevoelstoestanden. Wie deze definitie kiest, verminkt het probleem ten einde het aan zijne solutie te doen beantwoorden. Men is verplicht zich aldus uit te drukken: ik ben een *zelfstandige* reeks van gevoelstoestanden. Er moet worden verklaard, dat de bewuste toestanden van eene zekere reeks, schoon over verschillende oogenblikken verdeeld, nogtans bijeen behooren. Kan dit worden verklaard? Zoo niet, dan is ons begrip van *ik* een mysterie. Het gevoel van identiteit schijnt geen onoplosbaar raadsel. Immers het wortelt hierin, dat de mensch zijn geestelijk leven niet ieder oogenblik van meet aan begint, maar heden en verleden door den draad der herinnering worden zaamgesnoerd. Dit doet ons telkens zeggen: *ik*. Maar wij moeten verder gaan en vragen: wat stelt den mensch in staat zich te herinneren? Zoolang dit probleem onbeantwoord blijft, is de oorsprong van het begrip *ik* in nevelen gehuld. Immers het is dan onmogelijk dit begrip tot zijne elementen te herleiden.

Wat hier met ronde woorden is gezegd, wordt ook door Mill aangeduid. Wel stelt hij de theorie op den voorgrond, dat de geest eene reeks van gevoelstoestanden is. Maar later erkent hij met edele oprechtheid, dat zijne beschouwing onvolledig is.

Wij moeten onze definitie aanvullen, zegt hij; wij moeten den geest noemen: eene reeks van gevoelstoestanden, die zich een verleden bewust is en een toekomst verwacht. Dit beteekent: eene reeks, die zich bewust is eene reeks te zijn. Herinneringen en verwachtingen nu zijn gevoelstoestanden, welke in het heden bestaan, doch meer in zich sluiten dan de overtuiging, dat zij bestaan. Zij sluiten meer in zich, namelijk het geloof, dat er gevoelstoestanden bestaan hebben of bestaan zullen, welke gepast hebben of passen zullen in de reeks, en dat deze verledene of toekomstige gevoelstoestanden in dezelfde verhouding tot de tegenwoordige staan als een origineel tot zijn copie of als een object tot de voorstelling er van. Wordt dit verklaard door de hypothese, dat de geest iets anders is dan eene onafgebroken mogelijkheid van gevoel en eene reeks van bewuste toestanden? Zullen wij hem het subject of het wezen noemen, op welks rekening de verschijnselen van het kennen, willen en gevoelen behooren te worden gesteld, - iets achter of onder die verschijnselen? Maar dan mag op ons het woord van Sieyès worden toegepast: nos langues sont plus riches que nos idées. Wij kennen den geest niet en zijn buiten staat hem te denken, tenzij in zooverre hij wordt voorgesteld door die bonte opvolging van gevoelstoestanden, welke de beoefenaren der metaphysica verschijnselen des geestes noemen. ‘Wellicht schuilt het bezwaar hierin, dat iets, hetwelk niet meer of nog niet bestaat, evenwel in zekeren zin voorhanden is; dat eene reeks van gevoelstoestanden, waarvan verreweg het grootste deel verleden of toekomstig is, als het ware in één begrip kan worden zaamgevat en als thans bestaande aangemerkt.’ In ieder geval moeten we erkennen, dat het begrip van geest door bezwaren wordt gedrukt, welke niet voor het begrip van materie bestaan. Het verstandigste, wat wij doen kunnen, is die bezwaren niet weg te goochelen, maar ons te troosten met het schoone woord van Royer Collard: la science sera complète, quand elle saura dériver l'ignorance de sa source la plus élevée. Ter laatster instantie stuiten wij allerwege op het onbegrijpelijke.

IV.

Hamilton noemt *ik* en *niet-ik* oorspronkelijke gegevens van het bewustzijn. De onjuistheid dier theorie is aangetoond. Waarschijnlijk hebben wij geen begrip van een niet-ik, voordat wij langdurige ervaring hebben opgedaan van den terugkeer van indrukken volgens vaste wetten en in groepen. Waarschijnlijk hebben wij geen begrip van een *ik*, voordat wij den indruk in eene reeks van bewuste toestanden opnemen kunnen, waarvan het grootste deel verloopen is. ‘De kennis, zegt Mill, dat *ik* het ben, die iets gevoel, sluit in zich de vergelijking van den tegenwoordigen toestand met een voorafgaanden, dien ik mij herinner. *Ik* beteekent: hij die zag, hoorde, rook, dacht. Een op zich zelf staande indruk kan ons dus niet het besef van persoonlijke identiteit verschaffen: dit vereischt eene reeks van indrukken, die eene lijn van opvolging vormen en in het denken tot eenheid worden zaamgevat.’

Maar op welke wijze ons geestelijk leven ook begonnen moge zijn, het is duidelijk dat wij thans onze indrukken op een *ik* en een *niet-ik* te huis brengen. Echter verdient het opmerking, dat er sommige indrukken zijn, welke onze aandacht bij voorkeur op het *ik*, andere, welke haar bij voorkeur op het *niet-ik* vestigen. De zinnelijke indrukken van lust en onlust zijn van dien aard, dat wij met onze oplettendheid er gaarne bij verwijlen, daar zij zelve ons belang inboezemen. Wegens hun groot gewicht als deelen van den draad van bewustzijn, die ons geestelijk leven uitmaakt, zijn wij steeds geneigd daarbij aan ons zelve te denken. Men kan er aan twijfelen of wij zelfs de zoogenaamde lichaamspijnen wel met een object in verband zouden brengen, indien de ervaring ons niet had geleerd, dat die pijnen door gebreken in den toestand van het organisme verwekt worden. Maar wij dragen daarvan niet aanvankelijk kennis; pijn is een bloote toestand des bewustzijns; het is dus onjuist te zeggen, dat ik onmiddellijk in mijn lichaam pijn gevoel. Er zijn andere indrukken, welke ons geheel onverschillig laten en slechts dienen om binnen den kring onzer waarneming een object te trekken. Het zijn de indrukken, die ons de overtuiging schenken, dat er, hier en nu, een lichaam is, hetwelk eene zekere uitgebreidheid en figuur bezit,

in beweging of in rust verkeert. Zoodanige indrukken kunnen als bloote teekenen worden beschouwd, die ons de aanwezigheid van zekere objecten openbaren. Zelve boeyen zij onze aandacht niet, maar richten haar op wat door hen wordt aangeduid. Nog andere indrukken zijn er, welke ons niet geheel onverschillig, maar toch slechts in zwakken graad smartelijk of aangenaam zijn: warmte, licht, geuren, klanken, enz. Wij brengen ze zoowel met ons zelve als met de dingen in verband. Zij worden als van de objecten uitgaande beschouwd. Hamilton vat dit alles in deze korte formule zamen: de zinnelijke indruk is het sterkst, als de waarneming der buitenwereld het zwakst is, en omgekeerd.

Vanwaar dat wij aan de lichamen al die eigenschappen toekennen, om welke de materie materie heet: uitgebreidheid, figuur, ondoordringbaarheid? Men zou meenen, dat zij rechtstreeks aan de dingen worden waargenomen, maar toch besluiten wij tot haar. Wij besluiten tot haar uit onze zinnelijke indrukken. De wijze, waarop dit geschiedt, moet thans worden aangetoond.

Hoofdzakelijk aan twee organen is de materie het karakter verschuldigd, waarmede zij zich aan ons voordoet. Zij zijn tast- en spiergevoel, welke ons de waarneming van tegenstand, uitgebreidheid en figuur bezorgen. De indrukken van gezicht, gehoor, smaak en reuk vormen op zich zelve niet eene groep, maar zijn wel overal teekenen eener groep. Ervaring toch leert ons vroeg en algemeen dat, als een dier laatstgenoemde indrukken gegeven is, wij, na genoegzaam zoeken, tegenstand, uitgebreidheid en figuur ontdekken kunnen. Uit dezen is ons begrip van materie dan ook voornamelijk opgebouwd. Waar wij ze aantreffen, spreken wij van materie. Zij vormen de kern der materie, terwijl de overige indrukken niet als tot haar wezen behoorende, maar liever als bare werkingen of eigenschappen worden aangemerkt.

Het is dus noodig te toonen, dat de termen tegenstand, uitgebreidheid en figuur aan indrukken der zintuigen beantwoorden.

Tegenstand is, gelijk Mill zegt, een gevoel van belemmerde spierbeweging. ‘Als wij, hetzij vrijwillig, hetzij onopzettelijk, de spieren van den arm zamentrekken, dan wordt er in ons een gevoel geboren, hetwelk verschilt, al naar mate de beweging, gevolg der zamentrekking, vrij voortgaat of op een hinderpaal stuit. In het eerste geval is het gevoel dat van bewe-

ging door eene ledige ruimte. Laat ons onderstellen, dat wij dit gevoel herhaalde malen gehad hebben, maar nu plotseling iets anders ondervinden: de reeks van gevoelstoestanden, welke de beweging van den arm vergezelde, wordt, zonder dat wij het bedoelden of verwachtten, eensklaps afgebroken. Dit op zich zelf zou niet noodwendig het geloof aan eene buitenwereld doen ontstaan. De oorzaak er van zou in onze organen kunnen schuilen; zij zou verlamming of eenvoudig verlies van kracht door vermoeidheid kunnen zijn. Maar in deze beide gevallen zouden de spieren niet zijn zaamgetrokken en wij het gevoel niet hebben, dat met de zamentrekking gepaard gaat. Indien de zamentrekking plaats grijpt, door het gewone spiergevoel vergezeld wordt, maar het bekende gevoel van beweging niet volgt, dan hebben wij wat een gevoel van tegenstand, of met andere woorden, van belemmerde spierbeweging heet; en dat gevoel is het grondelement in het begrip van materie, zoo als het uit onze alledaagsche ervaring voortspruit. Maar te gelijk met dat gevoel van tegenstand, hebben wij ook een tastgevoel; een gevoel, welks organen niet de door onze spieren verspreide zenuwen zijn, maar die, welke een netwerk onder de huid vormen; een gevoel, hetwelk door lijdelijke aanraking met de lichamen wordt voortgebracht, zonder spierwerking. Daar deze huidaandoeningen van eenvoudige aanraking het spiergevoel van tegenstand steeds vergezellen - want wij moeten het object aanraken, voor wij kunnen gevoelen dat het onzen druk weerstand biedt - is er reeds vroeg in onze voorstelling eene onafscheidelijke associatie tusschen beiden gevormd. Telkens als wij weerstand gevoelen, hebben wij eerst aanraking gevoeld; telkens als wij aanraking gevoelen, weten wij dat, lieten wij onze spieren werken, wij grooteren of kleineren weerstand zouden gevoelen. Op deze wijze ontstaat de eerste grondgroep van permanente mogelijkheden van zinnelijke indrukken; en daar wij bij tijds bespeuren, dat al onze overige indrukken met permanente mogelijkheden van weerstand verbonden zijn; dat, waar gene bestaan, wij altijd, door genoeg te zoeken, iets vinden, hetwelk ons het gevoel van aanraking benevens het spiergevoel van tegenstand bezorgt, is ons denkbeeld van materie als eene weerstand biedende oorzaak van veelsoortige indrukken thans geboren.’

Men lette hier op de vrucht der associatie van indrukken! Op zich zelf is het gevoel van aanraking niet meer geschikt

dan een gevoel van warmte of van koude om naar eenè uitwendige oorzaak te verwijzen. Maar de ondervinding leert ons, dat, als wij een gevoel van aanraking hebben, wij terstond ook tegenstand gevoelen kunnen. Zoo is het gevoel van aanraking het teeken geworden, dat een gevoel van tegenstand mogelijk is. Wij nemen, gelijk het heet, door middel van bloote aanraking materie, d.i. een weerstand biedend object waar. En als wij ons tegenwoordig bewustzijn rechtstreeks ondervragen, schijnt die waarneming een oorspronkelijk feit te zijn. Toch is zij dat niet, maar de ondervinding sloeg een brug tusschen haar en de aandoening van het tastgevoel.

Het blijvend karakter van ons gevoel van tegenstand doet ons de materie ondoordringbaar heeten. Wel gelukt het dikwijls een object binnen enger ruimte zamen te persen dan het aanvankelijk innam, maar het gevoel van tegenstand verdwijnt niet, daar wij er niet in slagen het object geheel buiten de ruimte te dringen.

Voorts noemen wij de materie uitgebreid. Reid, Dugald Stewart, Hamilton en vele anderen beweren, dat het onmogelijk is deze eigenschap uit onze zinnelijke indrukken af te leiden en dat derhalve onze kennis der materie oorspronkelijk, intuitief moet zijn. Mill daarentegen is van oordeel, dat zijne hypothese ook hier kan worden volgehouden. Laat ons zien.

In de eerste plaats worde dan opgemerkt, dat, als wij van het gezicht verstoken waren, ons begrip van ruimte nooit dat zou kunnen zijn, hetwelk wij thans bezitten. Toch zou het spiergevoel reeds voldoende wezen om ons eenig begrip van ruimte te schenken. Maar de afstand tusschen twee punten zou zich enkel als een opvolging in den tijd aan ons voordoen, niet als een geheel, welks deelen gelijktijdig bestaan. Twee objecten kunnen dicht genoeg bij elkander zijn om gezamenlijk te worden aangeraakt, het eene met de rechter, het andere met de linker hand. Hier openbaart ons dus het tastgevoel, dat er twee objecten gelijktijdig tegenwoordig zijn. Spoedig ondervinden wij, dat, indien wij eene reeks van elkaar afwisselende gevoelstoestanden doorloopen, met hetzelfde lichaamsdeel eerst het eene, dan het andere object kan worden aangeraakt. Het is deze reeks, welke beide objecten van elkander scheidt. Is zij groot, dan is de afstand tusschen beide objecten groot. Is zij klein, dan is de afstand tusschen beide objecten klein. Ons gevoel verschilt natuurlijk, naar mate eene zekere krachtsinspan-

ning lang of kort volgehouden en eveneens naar mate een beweging meer of minder snel wordt uitgevoerd. Dit stelt den blindgeborene in staat den afstand der dingen vrij naauwkeurig te meten. Na eenige oefening weet hij te bepalen, of de afstand vier dan wel vier en een half is. Wij hebben geen reden te beweren, dat in de werkelijkheid ruimte nog iets meer is dan zoo als zij hier, door middel van het spiergevoel, ook zonder gezicht, wordt waargenomen.

Hetzelfde kan met de woorden van Mill aldus worden uitgedrukt: ‘Wij hebben een gevoel, dat de vrye beweging onzer organen, laat het zijn van onzen arm begeleidt. Dat gevoel verschilt, naar mate de richting en het bedrag der beweging verschilt. Men kan den arm rechts, links, naar boven, naar beneden draayen, telkens is de aandoening van ons spiergevoel eene andere. Ook hebben wij verschillende gewaarwordingen, naar mate de arm *meer* bewogen wordt, hetzij met grootere snelheid, of met dezelfde snelheid gedurende een langeren tijd: de ondervinding leert ons spoedig, dat dit op hetzelfde nederkomt. Die verschillende soorten en eigenaardigheden van het spiergevoel, welke wij reeds vroeg bij ervaring leeren kennen door van het eene punt tot het andere te gaan, zijn alles wat wij bedoelen, als wij zeggen, dat de punten door eene zekere ruimte van elkaar gescheiden zijn, dat zij op verschillende afstanden en in verschillende richtingen liggen. Wij gaan van een zeker object, d.i. van een gevoel van aanraking en tegenstand uit en willen een tweede object bereiken, maar moeten daartoe eene reeks van spieraandoeningen doorloopen: twee objecten zijn dus in een anderen zin gelijktijdig dan een smaak en een geur, of een smaak en een kleur, welke ook gelijktijdig gegeven kunnen zijn; wij drukken dit uit door te spreken van den afstand der objecten.’ Zoo zouden reeds die spieraandoeningen, van welke hier sprake was, ons een begrip van ruimte doen erlangen. En dat begrip zou juist zijn, schoon onvolkomen, vergeleken bij het begrip, dat wij thans bezitten. Velen schijnt het ongeloofelijk toe, dat onze voorstelling van ruimte aan elkander opvolgende, niet aan gelijktijdige verschijnselen zou zijn ontleend. Dit moet geweten worden aan de belangrijke wijziging, welke ons begrip van ruimte ondergaat, zoodra zich de invloed der oogen gelden doet. Inderdaad beschouwen wij, die zien kunnen, den afstand tusschen twee voorwerpen niet als een opvolging in den tijd, hoe blik-

semsnel deze ook moge zijn, maar als iets, welks deelen geheel op een en hetzelfde oogenblik bestaan. Hoe kan de gelijktijdige waarneming der duizende punten van eene lijn of van een vlak door het bewustzijn van elkaar in den tijd afwisselende toestanden van het spiergevoel zijn voortgebracht? Ziedaar de groote vraag, waarop thans een antwoord wordt vereischt.

Men meene niet, dat het oog op zich zelf reeds voldoende zou zijn om ons uitgebreide en gekleurde voorwerpen te doen waarnemen. Dit is het eigenaardige van het oog, dat het den mensch voor kleur- en lichtindrukken ontvankelijk maakt. Maar wat is een kleur-, wat een lichtindruk anders dan een toestand des bewustzijns? Wij kunnen hem onderscheiden van andere kleur-, van andere lichtindrukken, die meer of minder levendig, duurzaam, krachtig zijn of ook qualitatief verschillen. Wij kunnen bespeuren of de kleur- en lichtindruk al dan niet met een gevoel van lust of onlust gepaard gaat. Maar dit is alles, zoolang men de hulp der overige organen buiten rekening laat. In het bijzonder worden tast- en spiergevoel vereischt om ons de aanschouwing der bontgeverwde, uitgebreide buitenwereld te bezorgen.

Of wil men zeggen, dat het enkel noodig is twee gelijktijdige lichtindrukken te ontvangen om ze buiten elkander te gevoelen? Maar hoe is dit mogelijk, indien wij niet reeds een begrip van ruimte hebben? Buiten twijfel zouden wij de lichtindrukken onderscheiden, maar ze evenmin door een afstand van elkander scheiden, als wij dit ten opzichte van een kleur en een toon of een toon en een smaak doen. Slechts dan kan de tweeledige lichtindruk voor mij een verschil van plaats beteekenen, als de ervaring mij reeds geleerd heeft, dat eene zekere beweging van den arm mijne hand van het eene licht tot het andere brengen zou. Men neme in aanmerking, dat ruimte steeds ruimte voor beweging is. En dan zal men de volgende fijne en schoone opmerking van Bain waardeeren[1]: ‘Zoolang wij niet weten, dat het lichaam zich bewegen kan, bestaat er geen begrip van ruimte. Het denkbeeld van afstand sluit dat van de mogelijkbeid van beweging in zich. Maar ik kan niet vatten, hoe een gezichtsindruk den mensch a priori openbaren zou, wat hij door middel van de hand of van de an-

1 The senses and the intellect, bl. 368.

dere beweegbare ledematen ondervinden moet.' Op zich zelf is dus het oog niet bij machte eene ruimtewaarneming te verschaffen.

Men vergunne mij dit nog op eene andere wijze te betoogen. De duidelijkheid zal er wellicht bij winnen.

Een indruk op de huid werkt eene verandering in den toestand des bewustzijns. Maar in die verandering is niets, wat onmiddellijk op eene uitwendige lichamelijke oorzaak henenwijst. Hoe komen wij er dan toe de huidaandoeningen te localiseeren? Natuurlijk zou dit onmogelijk zijn, indien niet ieder gedeelte van de oppervlakte des lichaams zijn eigen quale van aandoening bezat. Toch is dit niet voldoende. Dit is de vraag: hoe geraken wij tot de kennis van ons in de ruimte uitgebreid corpus? Het antwoordt luidt: door beweging. Zelfs de blindgeborene weet, dat hij een lichaam heeft en hij kent er den vorm van. Enkel aan het gebruik van zijne tastende en zich bewegende ledematen is hij die kennis verschuldigd. Reeds zagen wij, dat met iedere beweging van zeker tastorgaan een bijzonder spiergevoel gepaard gaat. En tevens, dat de langere of kortere duur, de meerdere of mindere snelheid der beweging op dat gevoel invloed oefent. Laat nu den blinde zijn lichaam betasten. Als hij de hand met den voet in aanraking brengt, doorloopt hij eene andere reeks van toestanden van het spiergevoel, dan wanneer hij haar op de borst plaatst. Daarenboven bezorgt de aanraking van den voet een ander tastgevoel dan die van de borst. Immers de aard eener aandoening hangt niet slechts van het karakter van den indruk, maar tevens van zijne plaats af. Spoedig moet de gewoonte er hem toe brengen zekere hoedanigheden van het tastgevoel in zijne voorstelling met zekere aandoeningen van het spiergevoel te verbinden. En dan zal hij terstond de plaats van iedere aanraking wijzen kunnen; m.a.w. hij zal weten, welke toestanden van het spiergevoel er doorloopen moeten worden om zekere aandoening van het tastgevoel vrijwillig op te wekken. Zoo erlangt hij door de associatie van spier- en tastgevoel eene voorstelling van zijn lichaam. Hij kent den betrekkelijken afstand der deelen. Maar hij kent dien op eene andere wijze dan wij, die over het gezichtsapparaat beschikken. Zijn begrip van afstand is dat van eene reeks van aandoeningen van het spiergevoel, die hem van het eene tastgevoel tot het andere brengen kunnen. Wij kunnen dit met de woorden van Platner, die een blindgeborene opzettelijk bestudeerde

om zijn denkbeeld van uitgebreidheid op te sporen, ook aldus uitdrukken: tijd vervangt bij hem de ruimte.

Welnu, gelijk elk deel der huidoppervlakte, zoo heeft ook elke plek der retina een eigen quale van aandoening. Het eerste stelt mij in staat de plaats te toonen, waar een prikkel op mijn licbaam werkt; het tweede, de voorwerpen te localiseeren, van welke ik gezichtsindrukken ontvang. Maar in beide gevallen is het associatie van indrukken, waardoor de plaatsbepaling mogelijk wordt. Wat toch zou mij op zich zelf twee verschillende lichtindrukken, aandoeningen van het bewustzijn, buiten elkander doen gevoelen? Om voorwerpen, die door eene ruimte gescheiden zijn, als verschillend geplaatst waar te nemen, moet ik eerst door middel van beweging de ervaring van afstand hebben opgedaan. Zoodra er dan tusschen gezichtsindrukken en bewegingen eene associatie gevormd is, zal het mij mogelijk zijn de plaats te bepalen van hetgeen ik zie.

Toch zou ook nu nog onze voorstelling van ruimte aan die des blindgeborenen gelijk zijn, ware het oog niet van spieren voorzien, waardoor de kromming der lenzen ieder oogenblik gewijzigd, de richting der assen veranderd worden kan. Ons gezichtsveld zou niet ontstaan, indien de as onbewegelijk op één punt gevestigd was en wij dus slechts van dat ééne punt een scherpen indruk ontvangen konden. Als wij in staat zijn een aanzienlijk deel der ruimte om zoo te zeggen gelijktijdig te overzien, dan spruit dit hieruit voort, dat wij in eene seconde talrijke malen de richting der assen wijzigen en de oogen accomodeeren kunnen. Wanneer wij alzoo de werkzaamheid der oogspieren in aanmerking nemen, dan bekomen wij nieuwe resultaten. Het verplaatsen van de gezichtsas wekt in mij een spiergevoel, hetwelk de maat van den afstand der dingen is. Als er meer arbeid van mijne spieren vereischt wordt, dan is de afstand grooter; bij minder arbeid, kleiner. Weldra is het niet meer noodig de gezichtsas te verplaatsen, om den afstand der dingen te meten. Een schuinsche blik is voldoende om mij te toonen, hoever een zeker voorwerp van een ander verwijderd is, dat indrukken naar den geelen plek der retina zendt. De lichtindrukken vertegenwoordigen den afstand. Zij kunnen het, omdat ieder deel der retina zijn eigen quale van aandoening bezit.

Hier, ik begrijp het, zweeft eene vraag op de lippen des lezers. Als de ziende niet gevoelt, dat hij bij het verplaatsen

van den gezichtsas tijd besteedt, hoe is het dan mogelijk, dat objecten, die van elkander gescheiden zijn, nogtans niet als aan elkander sluitende of in één punt vereenigd waargenomen worden? Het antwoord luidt: denk aan de wetten der associatie! Het spiergevoel, dat wij bij het richten van de as ondervinden, is niet over vele oogenblikken verdeeld; het wordt geheel in eens gevoeld. Maar het is een symbool van andere aandoeningen, die elkander wel degelijk in den tijd opvolgen. Indien wij enkel over ons gezichtsapparaat te beschikken hadden, zouden wij misschien geen afstanden, geen uitgebreidheden waarnemen. Maar de gevoelstoestanden van het gezichtsapparaat vertegenwoordigen bewegingstoestanden, die wij in den tijd doorloopen moeten, om het aanschouwde voorwerp te grijpen of er met de hand over henen te strijken. Op hetzelfde oogenblik roepen zij verschillende bewegingstoestanden ons voor den geest, en zoo wordt datgene, wat oorspronkelijk eene successie vormde, thans gelijktijdig waargenomen. Ik kan mij niet weerhouden hier nog een paar zinsneden van Bain aan te halen. ‘Het gevoel, dat wij hebben, als de oogen parallel gericht zijn en de aanschouwing duidelijk is, is verbonden met eene groote langdurige krachtsinspanning, die van het wandelen, anders gezegd, met een langen afstand. Eene inclinatie der oogen, welke twee graden bedraagt, beduidt dat twee passen ons tot de grens van het duidelijk zien brengen zullen. Wanneer, bij eene beweging voorwaarts, de indruk, dien wij van een ding ontvangen, gestadig verandert, dan verbinden wij die verandering van indruk met de inspanning der beweging, en, als zich dit dikwijls herhaald heeft, verbinden wij onafscheidelijk het eene met het andere. Wij weten dan wat er ligt opgesloten in een zeker gevoel van het oog, eene zekere accomodatie der lenzen en eene zekere richting der assen; alle dingen, die zich vertolken in een zekeren toestand van het bewustzijn; wij weten, dat, om dien toestand eene bepaalde wijziging te doen ondergaan, er eene bepaalde inspanning van beweging vereischt wordt. Bestond deze associatie niet, dan zou het eene gevoel, hetwelk ons door het oog bezorgd wordt, van het andere onderscheiden kunnen worden, maar het is mogelijk, dat er niets meer zou worden waargenomen.’

Genoeg over dit moeilijk onderwerp, hetwelk niet besproken kan worden, zonder zich telkens op het gladde ijs der hypothesen te wagen. Een experimentum in cruce zou slechts dan mogelijk

zijn, indien er lieden waren, die oogen hadden, maar geen vin verroeren konden. En dan nog moest het mogelijk zijn de zoodanigen met den blik des geestes te doorboren, om te weten wat er eigenlijk in hun bewustzijn omging. Mijn doel is bereikt, als ik den lezer getoond heb, hoe de theorie, volgens welke de waarneming der buitenwereld een voor ontsluyering vatbaar geheim is, kan worden voorgedragen. Nieuw is zij niet. In hare grondtrekken werd zij reeds door Berkeley en Hume ontworpen. Toch heeft zij nog al de gebreken eener nieuwe theorie; zij mist nog eene vaste, bondige, nauwkeurige uitdrukking. Als men de werken der stoute denkers leest, die over dit thema in onze dagen gehandeld hebben, dan staat men verbaasd over groote scherpzinnigheid en geleerdheid, maar toch doen zich vragen voor, welke opgelost, bedenkingen, welke afgesneden zouden zijn, indien de voordracht minder wijdloopig, maar tevens juister en volledíger ware. In het bijzonder geldt dit van een voortreffelijk boek, hetwelk aan Mill onbekend schijnt te zijn: Beiträge zur Theorie der Sinneswabrnehmung von Dr. Wilhelm Wundt. Eene menigte zeer wetenswaardige, maar ondergeschikte punten wordt zoo op den voorgrond geplaatst, dat de zaak, waar alles op aankomt, als bijzaak behandeld en soms geheel uit het oog verloren wordt. Aan hem, die met de ontwikkelde theorie nader kennis maken wil, zou ik toch bij voorkeur den arbeid van Wundt, maar dan ook het reeds geciteerde werk van Bain en Herbert Spencer's psychologie aanbevelen. Ik durf voorspellen, dat hij op bezwaren stuiten zal, maar welke misschien bij eene tweede en derde lezing zeer goed te overkomen zijn. Over het algemeen is het wellicht onmogelijk eene theorie, welke ons vreemd is, bij de eerste kennismaking, reeds terstond geheel te vatten. Ook zou het mij niet verwonderen, indien sommigen neiging gevoelden zich van Mill's beschouwing met onwil af te keeren. Toch zal men moeten erkennen, dat eene theorie, welke door zulk een grooten naam gesteund wordt, ernstige aandacht verdient. Volgens mij zou het lichtvaardig zijn de ontwikkelde leer terstond verwerpelijk te noemen; ik durf zelfs verder gaan en onderstellen, dat enkelen, na rijpe overweging, de toegang tot haar geopend worden zal, en zij dan verklaren zullen, bij haar de oplossing te vinden van de zware raadselen der zinnelijke waarneming.

Een sprekend voorbeeld heeft ons getoond, hoe uiteenloopend de wegen zijn, welke door Hamilton en Mill op het gebied der metaphysica bewandeld worden. Wat den eerste eene oorspronkelijke en geheimzinnige overtuiging schijnt te zijn, wordt door den tweede als verworven en verklaarbaar beschouwd. En in dit opzicht blijft ieder van hen aan de school getrouw, waaruit hij is voortgesproten.

Hamilton behoort tot eene school, welke ten allen tijde meer door haren practischen zin, dan door wetenschappelijke onbeschroomdheid geschitterd heeft. Zij werd in de tweede helft der 18de eeuw door den beroemden Schotschen denker Reid gesticht, toen deze tegenover het idealisme van Berkeley en het scepticisme van Hume de banier van het gezond verstand omhoog stak. Met schranderen blik bespeurde Reid terstond, tegen welk beginsel hij zich verzetten moest, om aan conclusies te ontsnappen, welke met de gangbare meeningeu in strijd zijn. Het is de stelling, dat de mensch slechts van die feiten rechtstreeks kennis draagt, welke binnen den kring van het zelfbewustzijn vallen. Ziedaar de praemisse, waarvan Berkeley en Hume waren uitgegaan, toen de eerste aan de materie, de laatste daarenboven aan den geest zelfstandig bestaan betwisten ging. Reid weert haar van zich af, ten einde de conclusies te ontwijken. Zelf schenkt hij den titel van onmiddellijke waarheid aan iedere overtuiging, die zich onweerstaanbaar aan hem opdringt, zonder dat hij hare juistheid betoogen of haar oorsprong zich herinneren kan. Zoo, als Hume beweert, dat wij den geest enkel als een verloop van gevoelstoestanden kennen, en het ijdel is, van een steeds identisch wezen te gewagen, hetwelk daarin of daarachter schuilt, van een geheimzinnig substraat, dat nooit door het licht van het bewustzijn beschenen wordt. Reid antwoordt: het zelfstandig bestaan des geestes en de persoonlijke identiteit zijn grondwaarheden, welke uit andere niet kunnen en evenmin behoeven te worden afgeleid, daar ieder onmiddellijk van haar zeker is. Zoo, als het objectief bestaan der materie geloochend of in twijfel getrokken wordt. Reid wijst op eene natuurlijke magie, welke den mensch, bij gelegenheid van zekere feiten in hem, zijne zinnelijke aandoeningen, onmiddellijk, zonder redeneering, de dingen buiten hem bespeuren doet. Ik heb eene aandoening b.v. van tegenstand; dit is een verschijnsel in mij; bleef ik daarbij staan, dan zou

de wereld buiten mij voor mij gesloten zijn. Maar de natuur dwingt mij naar aanleiding van dit feit tot den oever aan gindschen kant over te springen. Zoo, als het begrip van causaliteit wordt aangerand. Reid verklaart, dat het geloof aan de heerschappij en onkreukbaarheid van natuurwetten ons door den Schepper der natuur is ingeprent. Ook op aesthetisch en zedelijk gebied tracht hij de poort te sluiten, waardoor de twijfel binnendringen kan. In naam van het gezond verstand beslist hij, dat het onderscheid tusschen goed en kwaad, schoon en leelijk, van ons gevoel onafhankelijk is. Moest het gevoel hier scheidsrechter zijn, dan zou niets op zich zelf goed of slecht, schoon of leelijk mogen heeten. Dan zou, bij eene verandering onzer natuur, wat nu zedelijk is, onzedelijk, wat nu schoon is, leelijk kunnen worden. Maar wij oordeelen immers, dat de daden zelve goed en kwaad, dat de dingen zelve schoon en leelijk zijn. De rede openbaart ons, dat wij het recht daartoe bezitten. Het onderscheid tusschen goed en kwaad, tusschen schoon en leelijk, is eene grondwaarheid, welke niet betoogd en evenmin verklaard kan worden. Voorts weten wij op onmiddellijke wijze, dat andere levende wezens ons omringen, dat wij bij machte zijn waarheid en dwaling te onderkennen, ja zelfs dat aan gelaat, stem en houding zekere innerlijke toestanden beantwoorden. Dit zijn alle onverklaarde en onverklaarbare beginselen, welke men niet in discussie brengen moet. Het zijn de grondslagen, waarop iedere redeneering moet steunen. Het zijn de principia philosophandi, welke geenerlei betoog vereischen, daar zij door de natuur zelve ons gewaarborgd zijn. Aldus werd, om met Kant te spreken, door Reid de gewoonte ingevoerd, zich op het gezond verstand te beroepen, als men niets verstandigs weet te zeggen.

En zijne volgelingen, zoowel in Engeland als in Frankrijk, zijn van die gewoonte niet afgeweken. Uit de schriften van James Beattie, James Oswald, Dugald Stewart, Royer Collard, Victor Cousin, William Hamilton, ademt dezelfde geest als uit die des meesters. Zij allen beijveren zich den weg tot het idealisme en het scepticisme te versperren. Zij bekommeren zich niet zoozeer om de redenen, welke voor eene stelling pleiten, als om hare practische resultaten. Hun doel is ‘des théories belles et généreuses’ te verkondigen. Zij nemen als grondbeginsel aan, wat zij noodig hebben om met de uitspraken

van het zoogenaamd gezond verstand der menigte niet in strijd te komen. Zij heeten hunne praemissen openbaringen van het bewustzijn, onmiddellijke waarheden, kundigheden uit de eerste hand, aan welke niet getwijfeld worden kan zonder God voor een logenaar en den wortel onzer natuur voor een logen te houden. Zoo, b.v., verklaart Hamilton, dat wie het objectief bestaan der materie loochent, verplicht is te meenen, dat de mensch door God met rede begaafd is, teneinde voortdurend een slachtoffer der dwaling te zijn.

Het behoeft wel geen betoog, dat zoodanige argumentatie een wijsgeer onwaardig is. Te recht merkt Mill aan, dat er dan slechts van Gods waarachtigheid sprake kan zijn, als wij Hem de bedoeling toeschrijven, dat wij aan het bestaan der dingen gelooven zouden. Maar hoe dat te bewijzen? Laat ons met David Hume aannemen, dat wij van nature tot dat geloof overhellen. Bedoelt God, dat wij steeds datgene doen zullen, waartoe wij van nature geneigd zijn? Wij worden, zegt Hamilton, door onze natuur *gedwongen* tot het geloof aan de buitenwereld. Dit is onjuist. Als wij hier met eene illusie te maken hebben, dan kan zij door wijsgeerig nadenken verdreven worden. En God is het, die ons de middelen tot dat nadenken verschaft. Van mystificatie kan dus geen sprake zijn.

Daarenboven is het verkeerd elke overtuiging, wier juistheid men niet betwijfelen, en wier oorsprong men evenmin zich herinneren kan, terstond voor eene onmiddellijke waarheid uit te geven. Hoe lichtvaardig wordt alzoo velerlei ernstig onderzoek afgesneden, voor ijdel en vermetel verklaard! Ook is deze handelwijze met een voorschrift in strijd, waaraan Hamilton zelf en al zijne geestverwanten den beoefenaar der wijsbegeerte binden willen. Ik bedoel de wet der spaarzaamheid, welke verbiedt het aantal der oorspronkelijke gegevens buiten noodzaak te vermeerderen.

Zoo is dus Mill volgens den tegenstander zelven in het volle recht, als hij weigert het geloof aan de persoonlijke identiteit en dat aan het bestaan der buitenwereld voor oorspronkelijk en geheimzinnig te houden, tenzij het hem gebleken is, dat het op geenerlei wijze verworven kan zijn en verklaard kan worden. Mill wandelt hier op het voetspoor, dat hem door Hobbes, Locke, Hume, Hartley en anderen werd aangewezen. Hij gaat van de eenvoudige bestanddeelen van het geestelijk leven, onze zinnelijke indrukken, gewaarwordingen van kleuren en geuren,

van tegenstand en aanraking, van lust en onlust uit, en tracht met behulp van deze weinige gegevens de meer zaamgestelde toestanden des bewustzijns op te bouwen. Hij bedient zich daartoe van de wetten der associatie. Als motto boven zijne schriften zou ik de volgende treffende woorden van De Gérando willen schrijven: ‘La liaison des idées est l'agent mystérieux qui met l'homme en rapport avec les choses et ses semblables, qui forme la chaîne de ses connaissances et les liens de la société; c'est le principe secret qui unit ensemble toutes les parties du monde intellectuel et moral, et qui devient ainsi aux esprits et à la pensée ce que les affinités sont à la matière.’

Ik weet, dat Mill's methode, welke de verschijnselen van het geestelijk leven zooveel mogelijk uit de aaneenschakeling der zinnelijke indrukken tracht af te leiden, sensualisme, materialisme genoemd zal worden. Maar tevens weet ik, dat deze qualificatie onjuist verdient te heeten. Onjuist, omdat de zinnelijke indrukken, waarvan hij gewaagt, geestelijke toestanden, d.i. toestanden des bewustzijns zijn, welke naauwkeurig behooren onderscheiden te worden van de organen, waaraan zij gebonden zijn, of van de uitwendige oorzaken, waardoor zij opgewekt worden. Welk een verschil tusschen eene gewaarwording van licht en het trillen van een ether of een beeld op het netvlies! De eerste is een feit van mijn bewustzijn; van de laatsten weet ik niets, totdat de wetenschap er mij van gesproken heeft. Slechts dan zou Mill's methode sensualisme, materialisme mogen heeten, indien volgens hem de zinnelijke indrukken niet toestanden des geestes waren, maar iets anders, iets buiten den geest, gelijk de species sensibiles van sommige ouden, of de bewegingen der hersenen van sommige modernen. Zoo weinig helt Mill tot het materialisme over, dat hij de materie voor een vorm houdt, waaronder de geest zich zijn eigene mogelijke toestanden voorstelt. Zullen wij dan, gelijk Mill zelf, zijne methode de psychologische noemen? Ik verwerp dien titel, omdat hij niets beduidt en evengoed de tegenstander zich een volgeling der psychologische methode heeten kan. Indien het mij vergund is kort en klaar het onderscheid tusschen Mill en Hamilton te formuleeren, dan zou ik zeggen: Mill kiest voor de wijsbegeerte der associatie, Hamilton voor die der intuitie partij. Immers waar Hamilton van overtuigingen spreekt, welke de mensch hij intuitie bezit, tracht Mill haar uit de associatio idearum af te leiden.

VAN DER WIJCK.

De cultuur-wet.

II.

De concept-cultuur-wet regelt meer dan men naar haren titel: ‘Vaststelling der grondslagen[1], waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indië kunnen worden gevestigd’, bij oppervlakkige beschouwing, verwachten zou. En toch regelt zij niets, dat aan dit onderwerp vreemd is. Bij nader inzien krijgt zelfs die titel een treffende juistheid; want terwijl hare bepalingen voornamelijk strekken tot verzekering van grondeigendom en tot vrijmaking van den arbeid, legt zij juist daardoor de grondslagen, waarop de nieuwe bouw der Indische industrie alleen met veiligheid en hoop op duurzaamheid en bloei kan worden opgetrokken. Ik vermeen, dat de kennis der economische beginselen te zeer tot alle klassen van ons volk is doorgedrongen, dan dat het noodig zou zijn aan te toonen dat, in het algemeen gesproken, de landbouw zonder individueelen grondeigendom, de nijverheid zonder vrijheid van den arbeid ongelukkige broeikasplanten zijn, die hare volle ontwikkeling niet bereiken kunnen, en dat wij de groote vorderingen waarop de negentiende eeuw, in vergelijking met vroeger eeuwen, in deze opzichten bogen kan, alleen aan de zegepraal dier beide groote beginselen verschuldigd zijn. Trouwens dit wordt ook door onze tegenstanders niet betwist; maar volgens hen is Indië eene soort van verkeerde wereld, waar alles anders is dan in het Westen, waar, naar de woorden van den dichter:

ἄνω ποταμῶν ἱερῶν
χωροῦσι παγαὶ,
καὶ δίκα καὶ πάντα πάλιν στρέφεται.

En dit is zoo dikwijls en met zooveel nadruk verzekerd, dat het niet te verwonderen is, dat het hier en daar vrij wat indruk heeft gemaakt, en velen op de gedachte, dat men be-

1 In het opschrift der wet staat *gronden*, wat hier wel eenigzins dubbelzinnig is, maar in de begeleidende koninklijke boodschap aan de Staten-Generaal staat *grondslagen*, wat ik voor de ware lezing houd.

ginnen zal de Oost naar Westersche beginselen te besturen, van angst doet sidderen. Het is mijn oogmerk eenige opmerkingen tot bestrijding dier vrees in het midden te brengen en daarmede eenige bedenkingen tegen sommige bepalingen van het concept te verbinden. Laat ons tot dat einde de beide hoofdpunten ieder afzonderlijk behandelen.

a. De grondeigendom.

Ten opzichte van het eerste punt komen, zoo het mij toeschijnt, vooral vier vragen in aanmerking, waarvan ik de beantwoording wil beproeven. Zij zijn de volgende:

1. Welke is op dit oogenblik de aard van het grondbezit op Java?[1]
2. Welke zijn de gebreken daaraan verbonden, vooral met het oog op den bloei van handel en nijverheid?
3. Welke is de toestand, dien de cultuur-wet daarvoor in de plaats wil stellen?
4. Welke gevolgen zijn daarvan te verwachten?

Men zal wellicht de opmerking maken, dat, zooals deze vragen hier gesteld zijn, alleen het eiland Java in het oog is gevat, dat ofschoon verreweg het gewichtigste, toch slechts een klein gedeelte van de Nederlandsche bezittingen in Indië uitmaakt. Dit vindt echter, zoo ik geloof, zijne volkomene rechtvaardiging in art. 58 der conceptwet: ‘Deze wet is alleen van toepassing op die gedeelten van Java en Madura, welke onder het rechtstreeksch gezag van den Gouverneur-Generaal staan.’ En vraagt men dan nu weder aan de andere zijde, met welk recht dus de titel der wet van ondernemingen van landbouw en nijverheid in geheel Nederlandsch Indië spreekt, dan verwijs ik naar art. 59, waar wij lezen: ‘De Gouverneur-Generaal regelt, voor zooveel noodig, bij koloniale ordonnantie en met inachtneming van de hoofdbeginselen dezer wet, de voorwaarden ten aanzien van oudernemingen van landbouw en nijverheid in de overige gewesten van Ned. Indië.’ Men ziet dus, dat de wet de zoogenaamde Buiten-bezittingen niet geheel buiten aanmerking laat en in zooverre werkelijk aan haren titel voldoet. Men zou echter kunnen vragen of het logisch is, dat

1 Bij de poging tot beantwoording dezer vraag zal het, vrees ik, maar al te zeer in het oog springen, dat de schrijver geen rechtsgeleerde is. Ik vraag daarom verschooning, indien aan mijn vertoog de juistheid en puntigheid van uitdrukking ontbreekt, die men bij de behandeling van zulk een onderwerp slechts van een geoefend jurist verwachten kan.

art. 58 onder de Slotbepalingen geplaatst is, en of de verklaring, dat de wet, behoudens art. 59, eigenlijk alleen over Java handelt, niet voorop had behooren te staan. Voor wie Nederlandsch Indië eenigzins kent, is het bij de lezing der wet van den aanvang duidelijk, dat zij met het oog op Java is ontworpen, daar de toestand, dien zij onderstelt, uitsluitend die van Java is, en de termen waarvan zij zich bedient, grootendeels alleen op Java te huis behooren.

Strikt genomen handelt de wet niet eens over geheel Java. Zij sluit ook die gedeelten van het eiland buiten, waarin nog zeker recht van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten gelaten is, t.w. de landschappen Soerakarta en Djokjokarta, doorgaans zaamgevat in den naam van ‘de Vorstenlanden.’ Ook het eiland Madura, dat als een aanhangsel van Java beschouwd wordt, is vooralsnog grootendeels buitengesloten, dewijl daar een soortgelijke toestand als in de Javasche Vorstenlanden heerscht. Het eenig gedeelte van Madura dat tot nog toe onder het rechtstreeksch gezag van den Gouverneur-Generaal staat, is de afdeeling Pamakasan, die bij besluit van 22 Sept. 1857 op den voet van een regentschap op Java is ingericht[1], en waarop dien ten gevolge ook het landrenten-stelsel is toegepast.

De reden waarom de wet vooralsnog niet toepasselijk is gemaakt op de Buiten-bezittingen, is volkomen klaar en volkomen voldoende. Zij wordt door de Memorie van Toelichting dus opgegeven: ‘Het ontwerp heeft rechtstreeks alleen Java en Madura op het oog; ten eerste, omdat de toestanden daar bepaaldelijk aanleiding gaven tot de politieke verschillen, waaraan deze wet eene oplossing tracht te geven; ten tweede, omdat de bijzondere toestand der Buitenbezittingen in sommige opzichten nog te weinig bekend en bovendien te verschillend is, om wettelijk geregeld te worden. Het worde dus aan de Indische regering overgelaten, naarmate van omstandigheden te handelen, en de beginselen in deze wet nedergelegd, toe te passen waar en wanneer van de behoefte blijkt, en met de wijzigingen, die dan vereischt zullen worden.’ Inderdaad geloof ik niet, dat iemand te goeder trouw beweren kan, dat zulk eene regeling als de cultuur-wet beoogt, voor de Buiten-bezittingen óf reeds genoegzaam gemotiveerd óf zonder een voorafgaand veelomvattend onderzoek mogelijk zou wezen. En hier-

1 Zie Ind. Staatsblad voor 1858, n°. 54.

mede meen ik van de Buiten-bezittingen genoeg te hebben gezegd en mij verder tot Java te kunnen bepalen.

Ik wil echter bij de beantwoording der eerste vraag de Vorstenlanden van Java en Madura, al kan ook daar de wet niet worden toegepast, niet opzettelijk buiten aanmerking laten. Men kan reeds a priori vermoeden, dat de toestand die daar nog heerscht, zich vroeger ook over andere deelen van Java heeft uitgestrekt, en dus geschikt is om over den aard van het grondbezit ook elders op dit eiland eenig licht te verbreiden.

Het is noodzakelijk, dat men bij de behandeling van deze zaak het verschil tusschen bezit en eigendom scherp in het oog vatte, een onderscheid, dat althans in de taal van het dagelijksch leven niet altijd genoegzaam wordt in acht genomen. Volgens ons burgerlijk wetboek en dat van Ned. Indië is hij eigenaar, die het recbt heeft om van eene zaak volkomen vrij genot te hebben en op volstrekte wijze daarover te beschikken, met geene andere uitzondering dan dat hij er geen gebruik van mag maken in strijd met de wetten en verordeningen van de bevoegde macht uitgegaan en met de rechten van anderen, en behoudens de bevoegdheid van den Staat tot onteigening ten algemeenen nutte tegen behoorlijke schadeloosstelling. Op Java bestaat, naar de begrippen van den inlander, zoo het schijnt geen andere eigendom dan van roerend goed. Onroerend goed kan de inlander in het algemeen gesproken alleen bezitten: hij kan het houden en er genot van hebben, hetzij in persoon of door een ander, maar hij mist het recht van er vrijelijk en volstrektelijk geheel naar willekeur over te beschikken, of zoo hij al misschien in sommige gevallen (want er bestaan in zijn bezitrecht velerlei schakeeringen) rechten oefent, die bijna aan ons eigendomsrecht aequivaleeren, dan schijnt hem toch het besef, dat hij die als eigenaar oefent, te ontbreken, zoodat aan den Souverein de oefening van eenige rechten op den grond of zijne voortbrengselen gemakkelijk wordt ingeruimd.

Het heeft eenigen schijn, dat men zich tegen deze voorstelling al aanstonds kan beroepen op hetgeen, en volkomen terecht, de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet op blz. 13 opmerkt, dat inlanders geenszins onbekwaam zijn tot het verkrijgen of uitoefenen van eigendomsrecht op onroerend goed, maar dat integendeel velerhande vastigheden, als huizen, erven, gronden enz., als eigendom van inlanders in de openbare registers zijn ingeschreven.

Het feit is onloochenbaar: te Batavia, Samarang, Soerabaja en elders staan honderden kleine erven ook van inlanders in de registers van eigendomsoverschrijving opgeteekend; maar dit wortelt niet in de begrippen der inlanders zelven, maar in de toestanden, die uit de vestiging van het Europesch gezag in Indië geboren zijn, en ik geloof niet, dat men voorbeelden van een even volledig en vooral even duidelijk omschreven en gewaarborgd eigendomsrecht zal kunnen aanwijzen, waar, gelijk in de Vorstenlanden en op Madura, de inlandsche maatschappij in hare ontwikkeling meer vrij is gebleven van Europeeschen invloed. Intusschen heeft het feit als precedent voor de cultuur-wet zijne onbetwistbare waarde. De enting van Westersche begrippen op Oostersche toestanden heeft ook hier reeds tot zekere hoogte plaats gehad. Bezwaar is daaruit niet voortgesproten; de inlander heeft zich gemakkelijk naar het begrip van individueelen eigendom van onroerend goed geschikt, en ook tegen de beweerde moeilijkheid der uitvoering van de cultuurwet uithoofde van het gemis van registers van den burgerlijken stand, - moeilijkheid waarvan zoo hoog door de bestrijders wordt opgegeven - kan men zich met recht op dit feit beroepen[1].

Maar op welke wijze wordt die volle eigendom van onroerend goed door de inlanders verkregen? Zoo vaak het niet reeds vroeger aan andere particulieren behoorde, alleen door koop van het Gouvernement. Art. 62 van het Regeerings-reglement, den verkoop van landen in het algemeen aan den Gouverneur-Generaal verbiedende, maakt echter eene uitzondering ten behoeve van kleine stukken gronds, bestemd tot uitbreiding van dorpen en steden en tot het oprichten van inrichtingen van nijverheid. De prijs van zulk een verkoop bedraagt doorgaans voor de hoofdsteden een gulden per vierkante roede, en voor de dessa's buiten de hoofdsteden de helft. Die gelden worden

1 Vgl. Mr. L.A.P.F. Buyn, *het ontwerp van wet tot vaststelling* enz. *beoordeeld*, blz. 7. Deze brochure is mij te laat in handen gekomen om in mijn overzicht der cultuur-wet-literatuur in het vorig nommer van ‘de Gids’ te worden opgenomen. Zij zou eene plaats moeten innemen naast n°. XI der aangehaalde brochures, daar zij de cultuur-wet van het liberale standpunt, niet om hare beginselen, maar om vele die beginselen in de praktijk tot onvruchtbaarheid doemende bepalingen bestrijdt. Voor het overige is het identifieeren van personen op Java minder moeilijk dan het lijkt. Men boeke slechts van elken Javaan *drie* namen: den naam dien hij ontving bij zijne geboorte, den naam dien hij aannam bij zijn huwelijk of bij het bereiken van den mannelijken leeftijd, en den naam dien hij zich gaf naar zijn eerste kind. Zie S.E.W. Roorda van Eysinga, *eene ontleding* ‘*onzer koloniale staatkunde*’, blz. 11.

in 's lands kas gestort, en daar door zulk een koop volledige burgerrechtelijke eigendom verkregen wordt, en niemand eenig recht kan overdragen, dat hij niet zelf bezit, zoo blijkt hieruit dat zich het Gouvernement als eigenaar van den grond in burgerrechtelijken zin moet beschouwen.

En zoo schijnt het, dat wij dan toch werkelijk een eigenaar van den grond op Java gevonden hebben: het Nederlandsch Gouvernement.

Die leer dat het Nederlandsch Gouvernement de ware eigenaar van den grond is in alle deelen van Java en Madura, die onder zijn rechtstreeksch beheer zijn, was sedert lang een geliefd thema voor schrijvers over Indische aangelegenheden, en wat merkwaardig is, naar de wisseling der omstandigheden, zoowel bij de hervormingsgezinden als bij de voorstanders van het behoud. Door deze leer lieten zich de handeliugen van het Gouvernement het best en gemakkelijkst rechtvaardigen. De heffing der landrenten en de heerediensten ten behoeve van den Staat werden er uit verklaard. De conservatieve partij vond er een steun in voor het cultuur-stelsel, waarbij het Gouvernement over de velden der inlanders ten behoeve der cultures beschikte; de liberalen voor het particulier landbezit, waarvan zij eenmaal de uitbreiding op breede schaal begeerden. De schrijver van ‘de richting en uitvoerbaarheid’ enz. hangt die leer aan omdat, zoo zij onjuist is, ‘wij eens anders eigendom verhuurd, verkocht, beplant en meer andere gruwelen gepleegd hebben’; de schrijver van ‘Grondeigendom en Heeredienstplichtigheid’, die individueelen grond eigendom bevorderen wil, omdat de afkoopbaarstelling der land renten en heerediensten, die te zamen de inkomsten vormen welke het Gouvernement als eigenaar van den grond trekt. hem een uitnemend middel schijnt om, bij opheffing van het cultuur-stelsel, het batig slot in stand te houden; de heer Krajenbrink[1] omdat deze leer de rechten der particuliere landheeren, waartoe hij zelf behoort, hem het best schijnt te verzekeren.

Hoe staat het met de gronden van deze leer? Wanneer men let op de feiten, op de uitspraken der Regeering, op de handelingen door het Gouvernement bedreven, dan schijnt zij vaak

1 In zijne brochure: *Het regt van eigendom der bezitters van particuliere landen op Java bewezen*, Tiel, 1864. Ik verblijd mij over de gelegenheid om hier van deze brochure te gewagen, die mij vroeger ter aankondiging in ‘de Gids’ was toegezonden, maar tot dusverre onvermeld bleef.

onomstootelijk vast te staan, ofschoon men toch ook dikwijls weder op weifeling stuit, en ook kan wijzen op voorbeelden waar het Gouvernement dit beginsel bepaald heeft gerepudieerd, als een middel om te ontkomen aan den aandrang tot handelingen, die het niet wilde. Let men op de rechtsgronden, die daarvoor worden bijgebracht, dan blijken zij zoo zwak te zijn, dat men veeleer genoopt wordt met de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet (blz. 12) te zeggen: ‘voor het eigendomsrecht van den Staat schijnt geen enkele goede rechtsgrond aan te voeren.’

Wat in de eerste plaats de feiten betreft, zal het niet moeilijk zijn de groote inconsequentie van het Gouvernement in de handhaving van het beginsel, dat de Staat, als Souverein, over den grond beschikt, door de vermelding van eenige zijner handelingen en verklaringen in het licht te stellen. Maar overal ontmoeten wij struikelblokken op den weg van ons onderzoek, die uit den weg moeten worden geruimd, aleer wij ons pad kunnen vervolgen. Zoo is het ook hier.

Het struikelblok waarop wij hier stooten, is het zoogenaamde particulier landbezit, dat, al naar men het neemt, als een der duidelijkste bewijzen van de feitelijke oefening van eigendomsrecht op den grond door den Souverein, of als een feit dat geheel buiten de quaestie van grondeigendom ligt, beschouwd kan worden en beschouwd is. Wij vinden hier een merkwaardig voorbeeld van spraak- en begripsverwarring. De heer Rochussen[1] meent dat, wat de particuliere landen betreft, het Gouvernement slechts zijn souverein recht, in de heffing van een deel van het rijstproduct en in het vorderen van heerediensten bestaande, door verkoop aan particulieren, tegen zekeren aanslag in de verponding heeft overgedaan.’ De heer Bergsma[2] is van oordeel, dat - in onderscheiding der enkele particuliere landeigenaars in den omtrek van Samarang en Soerabaja - de eigenaars van particuliere landen in het Westen van Java geene eigendomsrechten, maar alleen eenige souvereine of heerlijke rechten, door het innen van belastingen in natura en in arbeid, uitoefenen, alles overeenkomstig de bepalingen van het reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok.

1 *Het wetsontwerp op partic. cultuur-ondernemingen in N.I. beoordeeld*, 1862 (zooals het jaartal uitwijst heeft deze brochure, even als de straks te vermelden brochure van Mr. W.B. Bergsma, geen betrekking tot de tegenwoordige cultuurwet, maar tot die van den Minister Uhlenbeck).

2 *Is het weder ingediend wetsontwerp betreffende de cultuur-ondernemingen in N.I. volledig?* 's Grav., 1862.

De heer Bleeker beveelt, in dit tijdschrift zelf[1], de uitbreiding van het particulier landbezit aan, niettegenstaande art. 62 den verkoop van grootere grondstukken verbiedt, omdat, zegt hij, 'het hier niet geldt een eigenlijken verkoop van grond, maar een overdracht of verkoop van recht tot een bepaalde soort van heffing, welke het individueel grondbezit der opgezetenen niet buitensluit.' Ook de concept-cultuur-wet kent, zooals ik reeds in het vorig nommer van 'de Gids' uit de vergelijking van art. 6 met art. 60 afleidde, aan de particuliere landheeren wel rechten op den grond, maar geen eigendom van den grond toe, en ik heb niet geaarzeld t.a.p. met die meening in te stemmen. Maar tegen dit gevoelen is reeds in 1862 de heer Krajenbrink met nadruk opgekomen, en men moet erkennen, dat, indien men alleen op de woorden let, hij zelfs in het reglement op de, particuliere landen bewesten de Tjimanok krachtigen steun voor zijn gevoelen vindt, daar dat reglement juist in art. 1 *alle hooge souvereine rechten* voor den Staat reserveert, en daarentegen in art. 2 spreekt van *het directe eigendomsrecht in den landeigenaar gevestigd*. De vergelijking van het reglement met de uitspraken der Heeren Rochussen en Bergsma doet aan een *tour de passe-passe* denken. In het reglement zijn de souvereine rechten onder den beker rechts, de eigendomsrechten onder den beker links. De heer Rochussen - handig goochelaar, *s'il en fût jamais* - doet ons de souvereine rechten onder den beker links, de eigendomsrechten onder den beker rechts terugvinden.

Doch dit is slechts een quaestie van woorden, en als men het reglement zelf naleest, dan zal men bevinden dat de landheer alleen de beschikking heeft over een vijfde van het padiproduct en over één dag arbeids der opgezetenen in de zeven dagen; de woeste gronden behooren hem toe, maar onder die voorwaarde dat den opgezetenen vrije beschikking blijft over de weiden voor hun vee, en over de bosschen om er alles uit te halen wat zij voor zich zelven bruikbaars daarin vinden. Wil men zulke beperkte rechten de uitoefening van eigendomsrecht noemen, ik heb er vrede mede; maar het is dan toch heel wat anders dan men doorgaans door eigendomsrecht verstaat, en Europeesche landeigenaars zouden wonderlijk opzien, indien men hun beduidde dat zij als zoodanig slechts over een vijfde van

1 Jaarg. 1863, Deel I, blz. 28.

den oogst konden beschikken en vier vijfden daarvan aan hunne arbeiders voor één dag arbeids in de week moesten overlaten.

De oorzaak der spraakverwarring is gemakkelijk na te gaan. Toen het reglement voor de landen bewesten de Tjimanok werd samengesteld, heerschte de theorie dat het Gouvernement, als Souverein, de eigenaar is van den grond; maar men wist tevens dat, volgens de oude gebruiken, de Souverein slechts recht had op eene heffing in natura en in arbeid. Waren nu, volgens het daaruit vloeiend spraakgebruik, ‘het eigendomsrecht van het Gouvernement op den grond’ en ‘het recht van het Gouvernement tot heffingen in natura en in arbeid van den grondbezitter’ synonieme termen waar men van het Gouvernement sprak, dan waren zij het ook waar men van den particulieren landheer sprak, aan wien de rechten van het Gouvernement waren overgedragen. De uitdrukking ‘souvereine rechten’ daarentegen gebruikt het reglement in den algemeenen staatsrechtelijken zin, maar de Heeren Rochussen en Bergsma gebruiken ze juist om dat recht tot heffing in natura en in arbeid aan te duiden, dat een uit den bijzonderen toestand van Java vloeiend, speciaal daar geldend recht van den Souverein is.

Volgens het reglement van 1836 op de particuliere landen bewesten de Tjimanok treedt de landheer in de plaats der regeering, zooals ook in de Memorie van Toelichting op de cultuurwet blz. 12 wordt aangeduid. Welke, naar de toenmalige opvatting, de door het gebruik gewettigde rechten van den Souverein en den landbouwer op den grond waren, kan men uit het reglement met vrij veel juistheid opmaken. De landheer heeft de rechten van het Gouvernement gekocht, de opgezetene is hem schuldig wat hij elders aan het Gouvernement schuldig is. Kunnen die rechten als eigendomsrecht beschouwd worden waar van het Gouvernement sprake is, dan kunnen zij het ook waar van den landheer sprake is (ofschoon niet mag worden uit het oog verloren dat het Gouvernement zich velerlei inbreuk veroorloofde op de door het gebruik gevestigde rechten der ingezetenen, die het tegenover den landheer, met bedreiging van straf bij overtreding, in het reglement nanwkeurig omschreef); - maar kunnen zij het daar niet, dan kunnen zij het ook hier niet. Het is derhalve duidelijk dat, volgens het reglement, de quaestie van den eigendom van het Gouvernement niet verschilt van de quaestie van den eigendom des landheers. Beiden zijn identiek.

Maar ik zeg met opzet en uitdrukkelijk: *volgens het reglement*. Ik klim niet hooger op tot den oorsprong der rechten van den landheer, tot de voorwaarden waarop de afstand of verkoop der particuliere landen oorspronkelijk heeft plaats gehad. Die afstand en verkoop behooren tot een vroeger tijdvak dan de dagen waarover wij hier spreken, deels tot de dagen van de Oost-Indische Compagnie, deels tot die van Daendels, deels eindelijk tot die van Raffles. De Compagnie schijnt bij dien afstand niet gehandeld te hebben als erfgenaam der rechten der inlandsche Souvereinen, in wier plaats zij getreden was, maar eenvoudig volgens het recht van verovering, dat haar naar de begrippen dier dagen de volle beschikking gaf over den veroverden grond. Daendels volgde haar voorbeeld. De leer van het recht des Gouvernements, als Souverein, op heffing in natura en geld, is van latere dagteekening, en eigenlijk eerst in de memoriën en instructiën van Raffles, als het resultaat van het door hem ingesteld onderzoek, duidelijk ontwikkeld. Wat nu den landverkoop in den tijd van Raffles betreft, zegt de heer Levyssohn Norman[1]: ‘Men moet niet uit het oog verliezen, dat wat hier met den naam van landverkoop bestempeld is, niets anders was dan eene overdracht der souvereine rechten van het Gouvernement, alleen voor zoo verre deze de vruchten van den bodem betroffen. De bevolking werd verplicht aan de particuliere eigenaren te voldoen, wat zij volgens hare wetten en gebruiken aan den Souverein verschuldigd was.’ Dus volkomen hetzelfde Wat wij in het reglement van 1836 vinden, behalve dat Raffles eigenlijk de rechten van den landheer meer beperkt had, door hem bij de conditiën van verkoop de heffing in arbeid te ontzeggen. De landheeren dus die hunne landen onder de door Raffles gestelde conditiën gekocht hadden, mochten over dat reglement niet klagen. Maar ook de voorwaarden waaronder de overige particuliere landen tijdens de Compagnie en Daendels verkregen waren, - voorwaarden die voor een groot gedeelte niet meer met juistheid bekend zijn[2] - of althans de door de landheeren sedert lang gevolgde gebruiken, zullen vermoedelijk niet veel van het reglement verschild

1 *De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden*, blz. 297.

2 Men zie daarover W.R.v. Hoëvell, *Geschiedkundig onderzoek naar den oorsprong en den aard van het particulier landbezit op Java*, in *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, Jaarg. 1849, Dl. I, blz. 243 vv., en Jaarg. 1852, Dl. II, blz. 97 vv. en 161 vv.; alsmede J. Tromp, *Het particulier landbezit in de Batav. Ommelanden*, ibid. Jaarg. 1865, Dl. I, blz. 329 vv.

hebben, daar het niet blijkt dat iemand zich daardoor bezwaard heeft geacht. In allen gevalle zijn de daaruit gesproten rechten thans vervallen, voor zooverre zij niet door het reglement van 1836 zijn vernieuwd, en er bestaat dus voor ons geene reden, om oudere rechten van de particuliere landheeren op te zoeken dan door dat reglement zijn erkend en geregeld[1].

Wij kunnen het particulier landbezit verder laten rusten, dewijl het ons gebleken is dat het tot de quaestie niets afdoet, en wenden ons thans tot de beloofde opsomming van feiten en verklaringen, waaruit blijkt dat het Gouvernement ten aanzien van zijn vermeend eigendomsrecht op den grond op verschillende tijden verschillende meeningen heeft beleden.

Het is bekend dat de contingenten en verplichte leverantiën krachtens overeenkomsten met de hoofden uit de dagen der Compagnie, en de dwangarbeid, rechtstreeks van wege het Nederlandsch gezag bevolen, uit den tijd van Daendels, onder het bestuur van Raffles vervangen werden door eene regelmatige belasting, op de leest van Britsch-Indie geschoeid en bekend onder den naam van landrenten. Aan de invoering van dit stelsel had Raffles een onderzoek naar den aard van het grondbezit doen voorafgaan, waarvan hij de uitkomsten mededeelde in eene Memorie van 14 Junij 1814, door hem aan den Raad van Indië ter overweging voorgedragen. Hij verklaart daarin den aard van den grondeigendom op Java volkomen te begrijpen, en drukt zijne overtuiging uit dat die behoort aan den Souverein, in casu het Britsch Gouvernement, dat door de ver-

1 Wilden wij elken steen die op den weg van ons onderzoek ligt, oprapen en onderzoeken, dan zou dit opstel een omvang verkrijgen, geheel strijdig met zijn doel en bestemming. Wij zouden hier anders moeten opmerken, dat het reglement van 1836 alleen den toestand der particuliere landen bewesten de Tjimanok, en dus in Batavia, Buitenzorg, de Preanger-landen, Cheribon en Krawang, maar niet dien der particuliere landen in Samarang en Soerabaja, onder het bestuur van Raffles verkocht, regelt. Volgens de vroeger aangehaalde woorden van den heer Bergsma zou hier een uitgestrekter recht van den landheer, een waar eigendomsrecht bestaan. Doch dit strijdt geheel met hetgeen hier door mij in den tekst over den landverkoop onder Raffles gezegd is. De rechtstoestand dier particuliere landen in Oost-Java wordt nog uitsluitend door de bepalingen van Raffles beheerscht. Volgens die bepalingen heeft Raffles ook afgezien van de heerediensten der opgezetenen ten behoeve van den Staat, en toen dit later door de plaatselijke of gewestelijke autoriteiten uit het oog werd verloren, hebben de landheeren actiën tegen de pressing der opgezetenen ingesteld, en zijn zij bij vonnis van het Hoog Gerechtshof van 18 Dec. 1851 in het gelijk gesteld. Zie daarover het *Tijdschr. v.N.I.*, Jaarg. 1853, Dl. I, blz. 32 vv.

overing in de rechten der inlandsche Vorsten was getreden. Op dezen grond werd de heffing gebaseerd van de landrenten, als een opbrengst voor het gebruik van den grond, naar de eerste regeling bij omslag dessa's-gewijze (village settlement), naar de latere bij individueelen omslag (detailed settlement) te voldoen. Eene juiste omschrijving van de denkbeelden van Raffles zou meer ruimte vorderen dan ik er hier aan geven kan; het is voor het oogenblik genoeg op te merken, dat zij, gelijk mij zeer juist in de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet schijnt te zijn aangewezen, onder den invloed stonden van begrippen, aan het zeer eigenaardige en op het vaste land van Europa weinig bekende Engelsche recht ontleend, en daarom in hooge mate bloot stonden aan het gevaar om bij toepassing door Nederlandsche beambten te worden misverstaan.

Hebben nu de Nederlandsche regenten, die Raffles vervangen hebben, die denkbeelden werkelijk verkeerd begrepen? Ziedaar een punt waaromtrent wij vooreerst nog het stilzwijgen bewaren. Het is er ons nu alleen om te doen, om te zien *hoe* ze die hebben begrepen. En dan schijnt het nauwelijks twijfelachtig, of men heeft daarbij aanvankelijk veelal gedacht aan een eigendom in burgerrechtelijken zin, dat den Staat de bevoegdheid gaf om, behoudens de verkregen rechten der opgezetenen op de gronden door hen bebouwd, vrijelijk over den grond te beschikken en de landrenten als *huurprijs* van de bebouwde velden te heffen. Wij vinden dit denkbeeld reeds in het besluit van Commissarissen-Generaal van 9 Maart 1818 omtrent den aanslag en de invordering der landrenten, waar in art. 8 deze belasting als eene *algemeene huur* wordt voorgesteld. Maar vooral duidelijk is het uitgedrukt in art. 74 van het reglement op het beleid der regeering van 19 Jan. 1830, letterlijk herhaald in art. 72 van het regeerings-reglement van 26 Mei 1836. Met ronde woorden lezen wij daar: ‘De gronden op het eiland Java, welke nog *de eigendom van den lande* zijn, zullen, voor zoover dezelve door de Javanen bebouwd worden, bij voortduring dessa'sgewijze aan de inlandsche bevolking worden *verhuurd*.’ Klaarblijkelijk zijn hier de gronden die nog de eigendom van den lande zijn, overgesteld aan die waarvan de Staat den eigendom, zooals hij dien zelf bezat, door verkoop of afstand aan particulieren heeft overgedragen: alle andere grond behoort aan den Staat en is, voor zooverre hij door de inlanders bebouwd wordt, tegen betaling van de landrenten aan hen verhuurd. Nog

duidelijker wordt dit, wanneer wij in de genoemde staatsstukken de bijzondere bepalingen omtrent de Preanger-regentschappen raadplegen. In art. 76 van het regeerings-reglement van 1830 worden de Preanger-landen van de betaling der landrenten vrijgesteld, maar het eigendomsrecht van het Gouvernement ook in die residentie wordt gehandhaafd door de bepaling: ‘de aldaar aan den lande verschuldigde *grondhuur* zal bij voortduring voldaan worden door middel eener verplichte teelt en levering van koffi en niet anders.’ En ook deze bepaling wordt, nagenoeg met dezelfde woorden, in art. 64 van het regeerings-reglement van 1836 herhaald[1]. In anderen vorm komt deze aan de regeering toegekende eigendom van den grond te voorschijn in alle bepalingen, waar van uitgifte, verhuur, verkoop van gronden sprake is, en diensvolgens ook nog in het regeerings-reglement van 1854; want wat beduidt het anders dat art. 62 aan den Gouverneur-Generaal het recht toekent om gronden in huur uit te geven volgens regelen bij algemeene verordening[2] te stellen, en kleine stukken gronds tot uitbreiding van steden en dorpen en het oprichten van fabrieken te verkoopen? Herinnert men zich nu hierbij, dat, zooals reeds hoven bleek, in de zoogenaamde particuliere landen de eigendomsrechten van het Gouvernement geacht werden aan den landheer te zijn overgedragen, dan komt men geheel tot de voorstelling, dus uitgedrukt in de volgende woorden van Graaf C.S.W. van Hogendorp: ‘In navolging der vorige Indische regeeringen, welke ons Gouvernement zijn voorafgegaan, en van welke dit laatstgenoemde alle rechten en aanspraken heeft overgenomen, beschouwt het zich als eigenaar van de gansche oppervlakte des lands [dus bebouwde zoowel als onbebouwde gronden], met uitzondering evenwel der residentiën Batavia, Buitenzorg en overal elders, waar het Gouvernement landerijen vervreemd heeft en waar gevolgelijk de eigendom van den grond op den kooper is overgegaan[3].’

1 Zoo ingeworteld was dit spraakgebruik dat men nog in het regeeringsverslag van den staat der koloniën over 1849, uitg. van Kenchenius, blz. 162, leest van diensten gevorderd van de inlanders, ‘onverschillig of zij wonen op landen, den Souverein in *vollen eigendom* behoorende, dan wel op landen door hem aan particulieren verkocht’, niettegenstaande, zoo als straks blijken zal, de regeering in hetzelfde verslag grooten twijfel aan haar eigendomsrecht uitdrukt.

2 Die regelen zijn werkelijk gegeven bij de verordeningen van 3 Oct. 1856 (Stabl. n°. 64) en 8 Juni 1862 (Stabl. n°. 56).

3 *Beschouwing der Ned. Bez. in O.I.*, uit het Fransch door J. Olivier, blz. 14.

Ziedaar eenige der voornaamste feiten waarop zij zich kunnen beroepen, die den grondeigendom voor het Gouvernement vindiceeren. Maar wij willen nu ook wijzen op de inconsequentiën en weifelingen in de toepassing dier leer, waarvan wij reeds boven gewaagden.

Of wij den schepper van het cultuurstelsel tot de voorstanders dier leer moeten rekenen, is zeer twijfelachtig. Zijne uitspraken daarover zijn duister en vaak met elkander in strijd. Eigenlijk geloof ik dat wij kunnen aannemen, dat de theorie hem onverschillig was. 'Goedkoop inkoopen en duur van de hand zetten van stapelprodukten, op de Nederlandsche markt het meest gewild,' was het eigenlijk geheim van het stelsel[1]. Om er een glimp aan te geven moest het, wat de buitenzijde betreft, met de gebruiken en verkregen rechten der inlanders zoo goed mogelijk in overeenstemming worden gebracht; wie de binnenzijde kent, zoo als ze ons allengs is onthuld geworden, ziet dat de heer van den Bosch bereid was zijn plan door te zetten, zonder het al te nauw met die rechten te nemen. En inderdaad, terwijl hij begon met vrijwillige schikkingen tot uitvoering zijner denkbeelden voorop te stellen, eindigde hij met tamelijk onverholen, ofschoon in eenigzins gewijzigden vorm, tot de oude dwangcultuur terug te keeren; en terwijl het aanvankelijk zijn denkbeeld scheen te zijn, de landrenten of belasting in geld door een belasting in natura te vervangen, eindigde hij met eenvoudig de noodige velden voor de verlangde producten te designeeren, en, tegen eene zeer matige betaling van den gedwongen arbeid daaraan besteed, de betaling der landrenten als vroeger te blijven vorderen[2]. Welk nut het stelsel ook moge gehad hebben, het zou geloof ik overtollige moeite zijn, een rechtsgrond daarvoor te zoeken.

Is het aan de ééne zijde nauwelijks te denken, dat art. 74 van het regeeringsreglement van 1830 zonder voorkennis en goedkeuring van den heer v.d. Bosch daarin zou zijn opgenomen, men moet echter erkennen, dat o.a. in de bekende 'zakelijke extracten,' behoorende bij het besluit van 18 Maart 1834, het

1 Bartholo, *De wording van het cultuurstelsel*, bl. 59.

2 Mijne bedoeling is niet deze laatste regeling als bepaaldelijk in het nadeel der bevolking voor te stellen. De toekenning van plantloon, mits ruim genoeg, zonder vrijstelling van landrente is in beginsel voor de bevolking beter dan vrijstelling van landrente zonder plantloon, omdat niet allen voor de cultures werken die de vrijstelling genieten zouden.

eigendomsrecht van den Souverein op den grond in vrij wat minder absoluten vorm wordt voorgesteld: ‘Alle verplichtingen berusten, volgens de oude instellingen der Javanen, op den grond en niet op den persoon .... De Vorsten *konden* gezegd worden *in zooverre* eigenaars van alle gronden te zijn, dat zij het recht hadden om van de bebouwde velden eene zekere schatting te vorderen, of wel, tegen den afstand van deze, persoonlijke diensten te doen praesteeren, terwijl in den bruikleener de bevoegdheid berustte, om zich van de vordering vrij te waren, door zijn aandeel in de gronden aan de communiteit terug te geven, die dan dezelve met alle baten en lasten aanvaardde.’ Op eene andere plaats gaat hij nog verder en kent aan de *opgezetenen* den eigendom van den grond toe, behoudens de rechten van den Souverein: ‘Men heeft geheel ten onrechte beweerd, dat de Javaan geen denkbeeld bezit van het recht van eigendom op den grond; volgens zijn begrip strekt zich het recht van den Souverein op een bebouwd stuk land niet verder uit, dan tot het heffen van het aandeel, dat hem volgens de adat (gebruik) toekomt, of tot het bezwaren van den bezitter met eene openbare dienst aan de verschuldigde schatting geëvenredigd. Voor het overige gaan de gronden op de familie van den eigenaar over, zij verkoopen of verhuren die onderling volgens de adat, en deze gebruiken bestaan nog overal, waar dezelve niet door de willekeurige bemoeienissen der Europeanen met de huishoudelijke aangelegenheden van den inlander zijn vervallen.’ Nu moge het vreemd zijn, dat hier *eigenaar* is geworden, wie ginds slechts *bruikleener* heette, toch schijnt die tegenstrijdigheid slechts aan een onnauwkeurig gebruik der woorden te moeten worden toegeschreven, en de heer v.d. Bosch schijnt inderdaad de meening toegedaan, dat noch de Vorst noch de opgezetene vrijelijk en volstrektelijk over den grond kan beschikken, dat beiden daarop hunne rechten hebben, en dat, zoo men dan toch volstrekt een eigendom wil aannemen, men den eigendom als tusschen die beiden verdeeld zou moeten voorstellen.

Dit is intusschen niet het eenige voorbeeld van dien aard. Ofschoon wij de oude theorie van tijd tot tijd weêr zien opduiken, onthouden zich over het algemeen de Nederlandsche staatsstukken zooveel mogelijk van uitdrukkelijke verklaringen omtrent den grondeigendom, en in het eerste koloniaal verslag, dat over 1849, verklaart de regeering ingewikkeld, dat zij omtrent den aard van het grondbezit niet genoeg was ingelicht, daar

zij erkent in alles wat met landrenten, heerediensten en cultures in verband staat, meerder licht te verwachten van de toenemende kennis der Javaansche taal onder de ambtenaren, die zij door hare maatregelen trachtte te bevorderen. Reeds vóór de indiening van dat verslag was de Regeering nog verder gegaan ter gelegenheid der nota van den baron Sloet tot Oldhuis, lid der tweede kamer, betreffende het ontwerp van wet tot dekking van het tekort over 1848 en 1849, in welke nota wordt voorgesteld, in dat tekort door een verkoop van gronden op Java te voorzien. De maatregel werd toen door de Regeering bestreden, ook op grond dat zij daartoe het recht niet had. De uitdrukkingen waren, *pour le besoin de la cause*, sterker dan, vooral van het standpunt der Regeering, kan gebillijkt worden. Zij zeide, dat de velden op Java óf de bepaalde eigendom der opgezetenen zijn, zoo als in de Soenda-landen en Bezoeki, óf de eigendom der gemeenten, en dat de rechten van den Souverein of van het Gouvernement zich niet verder uitstrekken dan tot het heffen van grondlasten, of hoogstens om een gedeelte van den grond, tot voldoening van die belasting, met zekere producten te zijnen voordeele te doen beplanten, en dat laatste eigenlijk alleen dan, wanneer ten deze met de dessa's of dorpen vrijwillig kon worden overeengekomen. Zoo werd de Javaan als eigenaar van den grond erkend, terwijl het nog vigeerende regeeringsreglement *hem* als huurder van den grond en het Gouvernement als eigenaar voorstelde, en zoo werden, tot redding van het cultuurstelsel, dat men bij een uitgebreiden verkoop van landerijen zou moeten prijs geven, de grondslagen waarop het rustte, in ondubbelzinnige termen veroordeeld.

De nota van den heer Sloet en het antwoord der Regeering lokten een hevigen woordenstrijd uit in de kamer en een niet minder hevigen pennestrijd daarbuiten. Een tijdlang regende het brochures, waarin de strijdigste meeningen omtrent den grondeigendom op Java verdedigd werden; en toen eindelijk de strijd van zelf verflauwde omdat ieder zijn woord had gesproken, werd hij, vooral in de Vertegenwoording, op nieuw aangewakkerd door het eerste wetsontwerp tot vaststelling van het regeerings-reglement, dat den 29sten October 1851 bij de Kamer werd ingediend. Art. 50 van dat ontwerp trachtte de moeilijkheid te ontgaan door de landrente eenvoudig als grondbelasting voor te stellen, en art. 56 van het tweede ontwerp (ingediend 21 Dec. 1853) liet ook deze qualificatie weg en spreekt alleen van voort-

durende heffing der landrente. De Memorie van Toelichting zegt daarbij: ‘dat het onderwerp der landrenten thans minder uitvoerig wordt behandeld dan in art. 62 en 63 van het reglement van 1836, staat in verband met den sedert dien tijd op nieuw gerezen twijfel, of het eigendomsrecht op den grond wel, voor zooveel Java betreft, in eenen volstrekten zin kan gezegd worden bij den Souverein te berusten, zoo als men in 1836 meende te kunnen aannemen. De onzekerheid die deswege bestaat, wordt veroorzaakt door het volslagen gemis van geschreven oorkonden over dat onderwerp, door de onvolmaakte kennis welke gedurende vele jaren bij de meeste ambtenaren omtrent de adat bestond en gedeeltelijk nog bestaat, en door het tot dwaling leidend algemeen gebruik om verschijnselen, die onder de opmerking vallen, te verklaren naar Europeesche begrippen en beginselen. Men aarzelt om thans den aanslag der landrenten te bestempelen met den naam van *verhuring*, en is derhalve, in afwachting van meerder licht, overgegaan tot eene aanmerkelijke bekorting van art. 62 en 63 van het reglement van 1836, door welke bekorting de hoofdquaestie heeft kunnen worden in het midden gelaten. Om dit doel nog nader bij te komen, is in de nieuwe redactie het woord *grondbelasting* weggelaten.’ Ik wil hier nu de verdere lotgevallen van dit artikel niet vervolgen, maar alleen opmerken, dat ook in het regeeringsreglement dat in 1854 kracht van wet erlangde, in art. 59, dat over de landrente handelt, geenerlei qualificatie gevonden wordt die haar 't zij als een *huur*, 't zij als een *grondbelasting* kenmerkt. En toch hebben wij reeds opgemerkt, dat in art. 62 het Gouvernement weder als verhuurder en verkooper van gronden, en dus als eigenaar daarvan voorkomt. Men zegge niet, dat de landrente van bebouwde gronden geheven wordt, en art. 62 alleen over woeste gronden handelt. De verhuring die daar besproken wordt heeft zeker alleen tot woeste gronden betrekking, maar dit kan niet gezegd worden van den verkoop van kleine grondstukken, dien de eerste alinea veroorlooft.

En nu wil ik aan de voorstanders van den grondeigendom des Souvereins gevraagd hebben, of, ook maar alleen met het oog op de feiten, de zaak wel zoo onbetwistbaar is, en of niet, tegenover zoo strijdige handelingen en verklaringen, eene afdoende regeling noodzakelijk moet geacht worden?

In de tweede plaats willen wij thans acht geven op de rechts-

gronden die voor den eigendom van den Souverein kunnen worden bijgebracht. Hier zijn twee punten te onderzoeken: vooreerst met welk recht de inlandsche Vorsten als eigenaars van den grond worden beschouwd, ten andere in hoeverre het aannemelijk is, dat het Nederlandsch Gouvernement door verovering of overeenkomst in hunne rechten is getreden.

Men heeft om den toestand van het grondbezit op Java te verklaren en de begrippen waaruit hij ontsprongen is in het licht te stellen, beurtelings het Middeleeuwsch-Germaansche leenrecht, het Hindoesche recht en het Mohammedaansche recht te hulp geroepen. Hoe ik over het eerste middel denk, heb ik reeds in mijn vorig artikel aangewezen. Zeker heeft op Java en elders in den Indischen Archipel een stelsel bestaan, en men vindt er nog heden vele sporen van, dat met het Middeleeuwsch-Germaansche leenstelsel eene groote overeenkomst vertoont. De inlandsche geschiedverhalen, hoe gebrekkig, fantastisch, in mythen en legenden gehuld en onderling strijdig zij ook zijn mogen, hebben toch nog in hetgeen zij ons van het rijk van Mådjåpahit op Java, van het Maleische rijk van Djohor en vele andere inlandsche staten verhalen, trekken genoeg van die overeenkomst bewaard; en wie thans nog den blik richt op die deelen van den Archipel, waarin het recht van zelfbestuur ten deele aan de inlandsche Vorsten gelaten is, zal gemakkelijk bespeuren, dat daar nog een soort van leenstelsel heerscht. Op het eigenlijk gebied van ons onderzoek kunnen wij het nog vinden in de Vorstenlanden van Java en in een groot deel van Madura. Hoe de toestand zich daar vertoont is in het algemeen niet onbekend en, vooral in verband met de zoogenaamde verhuring van gronden aan Europeanen in de Javasche Vorstenlanden, meermalen beschreven. De Vorsten van Soerakarta en Djokjokarta en de van hen onafhankelijke prinsen wier gebied onder de Vorstenlanden begrepen wordt, zijn vasallen van het Nederlandsch Gouvernement, maar krachtens de overeenkomsten met hen aangegaan zijn hun de aloude rechten der Souvereinen op den grond gelaten. Volgens deze mogen zij van de opgezetenen, door wie het land bebouwd wordt, twee vijfden van den oogst of het aequivalent daarvan in onbeloonden arbeid heffen, en hebben zij bovendien het recht om hen 52 dagen in het jaar heerediensten te laten verrichten. Verder brengt het gebruik met zich, dat zij die rechten over zekere gedeelten der landerijen aan de leden hunner familie, hunne rijksgrooten of amb-

tenaren, tot hun onderhoud of bezoldiging afstaan, waardoor dezen dan de bevoegdheid krijgen om dezelfde opbrengsten en dienstpraestatiën te vorderen, als oorspronkelijk aan den Souverein toekwamen. Die overdracht vormt dus eene soort van leenen, en beschouwt men de rijken in het geheel als leenen van het Nederlandsch Gouvernement, dan kan men daaraan, gelijk dikwijls geschiedt, den naam van achterleen geven. Wat nu in dit stelsel voor de Europeanen in Indië het meest gewicht heeft, is, dat zoowel de Vorsten ten aanzien der landen waarvan zij zich de inkomsten hebben gereserveerd, als de grooten die landen van hen in achterleen houden, de bevoegdheid hebben die landen aan Europeanen te verhuren, of liever te verpachten, in dier voege, dat daardoor de rechten op de genoemde opbrengsten en diensten aan die pachters worden overgedragen, die, als aequivalent voor de twee vijfden van den oogst, gewoon zijn twee vijfden van den grond te nemen, om dien met producten voor de Europeesche markt geschikt te doen betelen. Op Madura vinden wij ongeveer denzelfden toestand, met vepachting van een aanzienlijk deel der landerijen aan Chineezen.

Men kan dit nu wegens de gedeeltelijke overeenkomst met hetgeen het Middeleeuwsch-Germaansch Europa oplevert, des verkiezende een leenstelsel noemen, maar ontleent daaraan niet het minste recht om gevolgtrekkingen uit het Europeesche leenstelsel afgeleid, al waren zij op zich zelve nog zoo onbetwistbaar, aan het Javaansche leenstelsel op te dringen. Het Europeesche leenstelsel heeft op Java niet den minsten invloed kunnen oefenen; de overeenkomst is een bloot toevallige, en men heeft geen recht om aan te nemen, dat die ook maar eene enkele schrede verder gaat, dan zij door de feiten kan bewezen worden. Wilde men, in weêrwil der afwezigheid van historischen zamenhang, toch een geheele overeenstemming van begrippen en rechten in beide leenstelsels aannemen, het zou moeten geschieden in de onderstelling, dat ieder volk in zijne maatschappelijke ontwikkeling een leenstelsel, geheel op dezelfde begrippen rustende, moet doorloopen; doch die onderstelling wordt te zeer door de geschiedenis weêrsproken, dan dat wij er eenige waarde aan kunnen toekennen.

Het moge dus vaststaan, dat in het Europeesche leenregt de Soeverein of Suzerein de ware eigenaar van den grond is (wat ik geheel aan zijn plaats laat), dit kan niets voor den Javaanschen bewijzen.

De vraag kan alleen zijn of dat eigendomsrecht duidelijk bevat is in de rechten die de Souverein daar volgens de landsgebruiken op den grond oefent, wat stellig het geval niet is. Wij vinden slechts elkander wederkeerig beperkende rechten van Vorsten en opgezetenen op den grond, beiden van dien aard, dat men, zonder misbruik van het woord, den naam van eigendom daarop niet kan toepassen, en van denzelfden aard als de rechten in de Gouvernementslanden door het Gouvernement, of in stede daarvan door de particuliere landheeren ter eenre, en door de opgezetenen ter andere zijde, feitelijk geoefend, 't Is mogelijk, dat die toestand uit een oorspronkelijk eigendomsrecht van den Souverein is ontstaan; maar hoe zullen wij ons, bij gebrek van historische bescheiden, daarvan vergewissen?

't Is ongetwijfeld veel rationeeler de verklaring van den aard van het grondbezit op Java in het Hindoesche of Mohammedaansche recht te zoeken; want hier kan in beide gevallen een historische zamenhang worden aangewezen. De Hindoes hebben eenmaal bloeiende volkplantingen op Java gesticht, hunne beschaving derwaarts overgebracht en aan de nog ruwe oorspronkelijke bevolking de beginselen van letterkunde, landbouw en maatschappelijke orde geleerd. Daarna heeft het zwaard van den Islám den toestand, daaruit geboren, te onderstboven gekeerd, en de leer des Korans en den daarop gebouwden maatschappelijken toestand, zoo goed of slecht als dat gaan kon, aan de bevolking opgedrongen.

Wanneer men nagaat welken verbazenden invloed de Hindoes op Java hebben geoefend en welke diepe sporen dat tijdvak ook thans nog in de letterkunde, de denkwijze en de gebruiken der Javanen heeft achtergelaten, dan zal men het niet onaannemelijk vinden, dat eenmaal de instellingen in de Mânava-Dharma Sâstra of wetten van Manoe beschreven, ook op Java kracht van wet hebben gehad. Het is intusschen moeilijk uit de bepalingen dier oude wetboeken tot de rechtsbegrippen op te klimmen. Zij zijn daartoe te onvolledig en te weinig systematisch voorgedragen. De moeilijkheid wordt te grooter, wanneer men zich, bij gemis van kennis der grondtaal, met eene vertaling moet behelpen. Wanneer een vertaler het woord *eigendom* bezigt, welken waarborg hebben wij dat het woord *bezit* de ware kracht van het oorspronkelijke niet beter zou uitdrukken? Ons onderzoek heeft ons de waarde der onderscheiding leeren kennen, maar daar zij in 't spraakgebruik zoo vaak wordt uit het oog ver-

loren, wie staat er ons voor in, dat de vertaler daarop is bedacht geweest?

Jhr. Mr. J.K. de Jonge heeft zich in de verdienstelijke schets van Indië's toestand vóór de komst der Europeanen, die het tweede deel van zijn veelomvattenden en degelijken arbeid over de Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië opent, de moeite gegeven om uit de vertaling der wetten van Manoe van Loiseleur des Longchamps de plaatsen bijeen te zoeken, die over het grondbezit in de Hindoemaatschappij eenig licht kunnen verspreiden. Deze dienst aan de wetenschap bewezen, verdiende zeker niet dat de schrijver van ‘Grondeigendom en Heeredienstplichtigheid’ (bl. 85), of de heer Buyn in zijn ‘Grondeigendom op Java’ (bl. 1), op zoo schamperen toon daarvan gewaagden. Het is te betreuren, dat zelfs zuiver wetenschappelijke, geheel onpartijdige nasporingen soms zooveel wrevel kunnen opwekken, wanneer zij aan anderen feiten in den weg leggen, die in hun stelsel niet passen.

Uit de plaatsen, door den Heer de Jonge bijeen gebracht, kan met geen mogelijkheid een eigendomsrecht van den Vorst op den grond worden afgeleid. Hoever de rechten van den koning zich ook in de Hindoe-maatschappij mogen uitstrekken, ten opzichte van den grond gaan zij niet verder dan tot het heffen eener belasting op de vruchten en inkomsten, die ten hoogste een zesde gedeelte bedraagt en wordt voorgesteld als de prijs der bescherming die de koning aan de landbouwers verleent. Behoudens die verplichting tot betaling van een zesde van den oogst, blijft hij, die het land ontgonnen of op andere wijze wettig verkregen heeft, in het bezit daarvan en gaat dat op zijne erfgenamen over. Recht van vervreemding schijnt hierin begrepen te zijn, zoodat wij hier eene wijze van bezit vinden, zeer gelijk aan die ten onzent, waar het land nog door een tiendrecht is bezwaard en maar weinig meer van vollen eigendom verschillend. Doch in de Hindoe-maatschappij was deze wijze van *tenure* (men vergeve mij dit Engelsche woord) in vele gevallen met gemeentelijk bezit verbonden. Op dit laatste punt komen wij beneden terug.

Met uitzondering van deze laatste bijzonderheid zijn deze instellingen der Hindoes te weinig karakteristiek, dan dat men zou kunnen verwachten duidelijke sporen daarvan op Java aan te treffen. Het gemeentelijk grondbezit op dat eiland schijnt

mij werkelijk van Hindoeschen oorsprong te zijn; het kon zich hier, even als in Hindostan en elders, met den later opgekomen Islám te gemakkelijk verdragen, dan dat het daarvoor behoefde te wijken; maar de rechten van den Souverein op den grond schijnen door Mohammedaanschen invloed gewijzigd te zijn. Voor ons is het op het oogenblik van het meeste belang op te merken, dat ook de wetten der Hindoes dat eigendomsrecht van den Souverein op den grond niet kennen, dat zoo vaak voor het onderscheidend kenmerk aller Oostersche Staten werd uitgegeven.

Het is niet zonder eenigen schroom, dat ik thans den voet zet op het onherbergzaam gebied van het Mohammedaansche recht, waar, althans voor zooveel deze quaestie aangaat, doornen en distelen ons overal den weg versperren. Lang heeft men gemeend, dat juist op het recht des Korans de beweerde eigendomsrechten van den Souverein op den grond berustten, en men vond het Mohammedaansche recht zeer onschuldig zoo lang men meende dat het onze aanspraken begunstigde. Toen eindelijk mannen der zake beter kundig leerden dat het Mohammedaansche recht den eigendom van den grond bij den Souvereiu berustende niet kent, toen verhieven zich van alle kanten stemmen om te beweren, dat dit recht op Java niet geldt, dat het land veel te oppervlakkig geïslamiseerd is dan dat het zich in zijn geheelen maatschappelijken toestand naar de denkbeelden der Mohammedaansche rechtsscholen zou hebben geplooid, en dat de rechten van den Souverein door het onderzoek van Raffles en de doorgaande handelwijze van het Gouvernement genoegzaam vaststonden. Maar hierbij had iets zeer bijzonders plaats, dat zich alleen uit den toenmaligen stand der partijen laat verklaren. De liberalen hielden het juist niet zeer liberaal beginsel van den eigendom des Souvereins met hand en tand vast, omdat zij destijds juist de zinnen gezet hadden op den verkoop van landen aan particulieren, volgens de nota van den heer Sloet. De regeering zag zich in haren strijd tegen dien landverkoop niet ongaarne door deze nieuwe lezing van het Mohammedaansche recht gesteund, zonder te bedenken dat zij een tweesnijdend zwaard is, dat ook tegen de landrenten, zoo als men die begrepen had (het cultuur-stelsel dat, bij handhavlng der landrenten en der heerediensten, volstrekt geen rechtsgrond heeft, laat ik liefst buiten de rekening), kon gekeerd worden. Men begrijpt nu, waarom men bij de behandeling van het re-

geerings-reglement met de landrente verlegen werd, en haar niet langer een grondhuur durfde noemen. Men had van zijne rechten op den grond afstand gedaan om niet tot den verkoop gedwongen te worden.

De strijd voor en tegen het Mohammedaansche recht werd met vrij wat verbittering gevoerd, waartoe verschillende oorzaken medewerkten, die het hier de plaats niet is op te halen. De tijd schijnt thans gekomen waarin de wederzijdsche beweringen met kalmte en onpartijdigheid kunnen getoetst worden. Doch ik durf deze zware taak niet op mij nemen, eensdeels omdat mijne kennis daartoe ontoereikend is, anderdeels omdat het onderzoek te groote ruimte vorderen zou. Ik waag echter bescheidenlijk eenige weinige opmerkingen.

Het is onbetwistbaar, dat Java door zijne onderwerping aan den Islám formeel een Mohammedaansch land is geworden, en het is even onbetwistbaar, dat in de oogen van elken orthodoxen Moslem, dat geheele zamenstel van rechtsbegrippen en instellingen, dat op den Koran gegrond, uit de Sonna of overlevering aangaande de woorden en daden van den Profeet aangevuld, in twijfelachtige gevallen door de Djamá'a, een soort van conciliën uit den tijd der eerste Chalifen, vastgesteld, naar de qijás of analogie toegepast, en in de vier als rechtgeloovig erkende rechtsgeleerde scholen geleeraard wordt, in alle Mohammedaansche landen kracht van wet heeft, en wel van eene wet van goddelijken oorsprong, en daarom onveranderlijk en onaantastbaar. Ieder Mohammedaan, ook op Java, die maar eenigermate in zijne godsdienst onderwezen is, zal dit erkennen en in beginsel elke afwijking van dat zamenstel moeten veroordeelen. Nu zou men oppervlakkig meenen, dat men op grond hiervan een schier eenvormigen rechtstoestand in alle Mohammedaansche landen mocht verwachten; maar geene meening kan verder van de waarheid verwijderd zijn. In de eerste plaats staan wel eenige hoofdpunten vast, maar is er, na alle pogingen om het recht op vaste grondslagen te vestigen, een breede strook van betwistbaren grond overgebleven, waaromtrent men geëindigd is met het recht van afwijkende meening wederzijds te erkennen. Het verschil tusschen de vier scholen betreft zelfs niet enkel de toepassing der rechtsbeginselen op bijzondere punten (foroe'), maar ook de grondslagen van het recht (oçoel), zooals de verklaring van den Koran, de betrekkelijke waarde van de Sonna, en het gebruik der ana-

logie in de vaststelling van hetgeen recht is. Zie hier hoe de beroemde Arabische geschiedschrijver Ibn Chaldoen zich daarover uitdrukt: ‘De wetenschap der wetgeleerdheid bevat twee systemen, dat van de volgelingen van eigen oordeel en analogie, die 'Iráq bewoonden, en dat van de volgelingen der overlevering, die Hidjáz bewoonden. Daar de bewoners van 'Iráq slechts weinige overleveringen bezaten, namen zij hun toevlucht tot analogische redeneeringen. Zij maakten daarin groote vorderingen, en werden daarom de volgelingen van eigen oordeel genoemd. De Imám Aboe Hanífa, die hun hoofd was en zich eene volledige kennis van dat systeem had verworven, onderwees het aan zijne leerlingen. De bevolking van Hidjáz had tot Imám Malek ibn Anas en later As-Schafe'i’[1]. Bij dit groote verschil omtrent het gebruik van overlevering en analogie voegen zich nu allerlei verschillen omtrent den tijd waarop en de reden waarom ieder Koranvers geschreven is, de onderlinge betrekking zijner voorschriften en den zin van duistere plaatsen en dubbelzinnige woorden. Men kan hieruit nagaan hoe groot het verschil is dat in de leer der vier scholen wordt aangetroffen. Tot opheldering kies ik een voorbeeld, dat juist aan het grondbezit is ontleend. Een belangrijk punt in geschil is dit, in hoeverre het begrip van waqf op den grond toepasselijk is. Wat het Mohammedaansche recht waqf noemt is eene acte waardoor goederen in de doode hand worden gebracht, d.i. aangewezen tot een bepaald gebruik, zonder het recht van vervreemding op wat wijze ook. Men onderscheidt een waqf ten behoeve van bijzondere personen en een waqf ten algemeenen beste of tot Gode welgevallige doeleinden. De eerste is hier van ondergeschikt belang, doch het laatste begrip wordt op een zeer groot gedeelte der door den Islám veroverde gronden toegepast. Het is dan de gemeenschap der geloovigen, die daarvan het vruchtgebruik heeft. De charádj of schatting, die nu eens den vorm eener vastbepaalde belasting aanneemt, dan eens geëvenredigd is aan den oogst en in dat geval nooit meer dan de helft mag bedragen, vertegenwoordigt de vruchten, die de gemeenschap der geloovigen uit dezen waqf trekt. De

1 Wat Ibn Chaldoen hier nog laat volgen over de Dhaherieten, die de verwerping der analogie tot het uiterste dreven, laat ik achterwege, omdat deze school geheel verdwenen is. De vierde school, die gewoonlijk nevens de Hanefieten, Malekieten en Schafe'ieten genoemd wordt, die van Ahmed ibn Hanbal, een leerling van as-Schafe'i, behoort mede tot de volgelingen der overlevering.

geloovige veroveraars, die zich het land niet hebben toegeëigend, waarop zij het recht van verovering en buit konden doen gelden, maar het, als gemeen goed der Moslemen, aan de vroegere bezitters hebben overgelaten, opdat dezen het ten behoeve van de geloovige gemeente zouden bewerken, bekleeden hier de plaats van den wáqif of persoon, die de zaak in de doode hand overgeeft. Daar dit de toestand is waarin het land oorspronkelijk door de verovering is geraakt, en de waqf ten eeuwigen dage onvervreemdbaar blijft, kan de bezitter van zulken grond, hij zij al of niet Moslem, nimmer in den vollen zin des woords eigenaar daarvan worden. Evenmin kan men hem als den vruchtgebruiker beschouwen, want juist de charádj vertegenwoordigt de vruchten; hij is veeleer de persoon door de geloovige gemeente, bij wijze van corvée, met de bebouwing van den grond belast en daarvoor beloond met hetgeen de opbrengst meer dan de charádj bedraagt. Hieruit volgt voor den Souverein of Imám het recht om, wanneer de bezitter van een stuk grond de bebouwing verzuimt en zich dus buiten staat stelt de schatting te betalen, dat land aan een ander toe te wijzen, opdat de schatkist geen schade lijde. Men zou echter verkeerd doen daarom den Imám of Souverein als den waren eigenaar dier waqfgronden te beschouwen. Hij is niets anders dan de opperste administrateur van waqfs, die ten eeuwigen dage bestemd blijven om vruchten voor den Staat, d.i. de gemeenschap der geloovigen, af te werpen. Op den Imám in zijne betrekking tot de waqfgronden is stellig toepasselijk, en waarschijnlijk is ook daaraan alleen ontleend, de bewering, die de heer G. Sieburgh in 1848 in zijne brochure: ‘verkoop van landerijen aan rechten getoetst’, in de volgende woorden uitsprak: ‘de Aziatische Vorst, onverschillig Hindoesch of Mohammedaansch, is onbetwistbaar eigenaar van den grond: want wie zou het anders wezen? Doch hoe is hij eigenaar? Niet *suo nomine*, maar *nomine universatis*.’ Hier is een weinig met dat woord *eigenaar* gespeeld, maar in den strengen zin waarin ik hier overal dat woord wil hebben opgevat, is een *eigenaar nomine universitatis* geen eigenaar meer, en bevat de uitdrukking een *contradictio in adjecto*. Dit daargelaten erken ik de gedeeltelijke toepasselijkheid der omschrijving van den heer Sieburgh, maar ik acht zijne meening onbewezen en onbewijsbaar, wanneer ze tot alle Aziatische vorsten zonder onderscheid, zoowel Hindoesche als Mohammedaansche, wordt uit-

gestrekt. En ik haal hier die voorstelling opzettelijk aan en breng haar, naar mijn beste weten, tot hare werkelijke waarde terug, omdat de leer van den heer Sieburgh ons dezer dagen weder ernstig is voorgehouden door den heer Nosse, als een afdoend middel om de toekenning van grondeigendom aan de Javanen als onrecht te bestrijden[1].

Wij weten nu, voor zoover mijn bestek de ontwikkeling daarvan gedoogde, wat een waqf is; maar hoe ver strekt zich nu dat begrip werkelijk uit over de gronden aan het gezag van den Islám onderworpen. Hier openbaart zich tusschen de scholen der rechtsgeleerden een belangrijk verschil. Malek beschouwt, zoo het schijnt, allen grond als waqf in alle landen waar de Islám heerscht, met uitzondering van Arabië, dat als het oorspronkelijke terrein van den Islám wordt beschouwd, waarom in dat land alleen geen charádj behoort te worden geheven. As-Schafe'i maakt verschil tusschen de landen wier bewoners den Islám uit eigen beweging hebben aangenomen, dezulke die met het zwaard in de hand zijn veroverd, dezulke die bij de nadering des veroveraars door de bewoners zijn ontruimd, en dezulke wier bewoners zich, met behoud hunner godsdienst, bij traktaat aan de veroveraars hebben onderworpen. Op die der eerste soort blijft de bevolking, die ze in bezit had, zonder betaling van charádj, en ze worden dus geen waqf. Die der tweede soort worden als buit onder de overwinnaars verdeeld; ook van deze wordt geen charádj voldaan en het begrip van waqf is hier even weinig van toepassing. Die der derde soort worden als waqf behandeld, en door de veroveraars aan eene nieuwe daarop geplaatste bevolking ter bebouwing toevertrouwd, opdat zij voor de betaling van de charádj mogen zorgen. Eindelijk wordt op die der vierde soort de oorspronkelijke bevolking gelaten, maar met de charádj bezwaard, zoodat ook deze als waqf moeten beschouwd worden. Echter kunnen hier de voorwaarden der onderwerping ook met zich brengen, dat de charádj slechts als een tijdelijke belasting wordt opgelegd en vervalt als de bevolking later den Islám aanneemt. Bij zulk een onderwerping kan dus ook het land niet als waqf worden

1 Ook deze brochure was mij bij de zamenstelling van mijn vorig artikel onbekend. Zij voert tot titel: J.J. Nosse, *de cultuurwet*, 's Gravenhage, 1865. De schrijver houdt wat veel van groote woorden. Zoo spreekt hij op blz. 25 van eene bevolking in de overzeesche gewesten, die de Nederlandsche bevolking *millioenen malen* overtreft.

aangemerkt. Aboe Hanífa eindelijk (want de vierde school, die van Ahmed ibn Hanbal, komt wegens het gering getal harer aanhangers minder in aanmerking) stemt wat de beide laatste gevallen betreft, met as-Schafe'i overeen, maar laat in de beide eerstgenoemde aan den Imám de keus of hij de landen als waqf of op de wijze door as-Schafe'ï gevorderd, beschouwen en behandelen wil.

Nu is het wel bepaald onmogelijk, dat de feitelijke toestand aan de zoo uiteenloopende voorstellingen dezer drie scholen te gelijk beantwoorde. Derhalve zal hier het eene, ginds het andere denkbeeld gehuldigd worden, naarmate de bevolking Malekietisch, Schafe'ietisch of Hanefietisch gezind is. Maar hoe de verschillen zich in de praktijk oplossen, waar, zooals veelal het geval is, de aanhangers der verschillende scholen met en onder elkander leven, is mij tot dusverre niet duidelijk. Ook op Java doet zich die vraag voor. De eerste predikers van den Islám op dat eiland schijnen Hanefieten geweest te zijn, later is er de leer van as-Schafe'i ingedrongen en heeft allengs de overhand erlangd; maar toch komen er nog Hanefieten voor en behooren de Arabieren, die de Arabische wijk te Soerabaja bewonen, met enkele uitzonderingen tot dezen aanhang[1].

Een tweede reden waarom geen eenvormige rechtstoestand in alle Mohammedaansche landen bestaat, is dat de Mohammedaansche wet er niet alles omvat en niet omtrent alles even stringent is; dat zij dus veel kan laten bestaan wat tot een vroegeren toestand behoort, mits het maar niet met hare beginselen strijdt. Dit is wat de tegenstanders van de geldigheid van het Mohammedaansche recht op Java niet genoeg hebben in het oog gehouden. Waarom zouden niet velerlei gebruiken uit den Hindoetijd in zwang zijn gebleven, die zich met den Islám konden verdragen? Mag men zich daarop beroepen om te toonen, dat Java geen Mohammedaansch land is? Men vindt hetzelfde in meerdere of mindere mate in alle Mohammedaansche landen, en hoe omvattend het Mohammedaansch recht ook zijn moge, het heeft de verschillende landen die het beheerscht, niet geheel geassimileerd, maar aan Arabieren, Perzen, Turken, Afghanen enz. vele nationale eigenaardigheden gelaten. En zoo kon het ook op Java, gelijk in Hindostan, het gemeenschappelijk grondbezit met alle daaraan verbonden

1 Zie *Tijdschr. v.N.I.*, Jaarg. 1859, Dl. I, blz. 20.

instellingen in wezen laten. Het was den Mohammedaanschen Souverein onverschillig of de grond in individueel of gemeenschappelijk bezit was, mits slechts de daarop hetzij als waqf of uit anderen hoofde gelegde lasten werden betaald. Mits hieraan voldaan werd kon de wijze van bezit blijven wat die altijd geweest was, hetzij de bevolking den Islám uit eigen beweging aannam of zich bij traktaat aan de veroveraars onderwierp. Het gemeenschappelijk grondbezit is geene Mohammedaansche instelling, maar het is, behalve op Java, in menig ander gewest bekend, dat de heerschappij der wetten van den Islám eerbiedigt.

Een derde reden van de ongelijkvormigheid van rechtstoestand in Mohammedaansche landen kan gelegen zijn in de onkunde en onverschilligheid der bevolking, waardoor gebruiken en instellingen uit vroeger tijdvak zich bestendigen of later opkomen, die met het Mohammedaansche recht in strijd zijn. Er ontstaat dan wat ik zou willen noemen een verschil tusschen den formeelen en den materieelen rechtstoestand. In het Gouvernement van Sumatra's Westkust vormen onder de Maleijers, niettegenstaande zij den Islám heeten te belijden, de soekoe-inrichting en het soekoe-bestuur, met de daarmede samenhangende eigenaardigheden van familie-leven en erfrecht, een samenstel dat daar als recht geldt en toch met het Mohammedaansche recht moeilijk is overeen te brengen, ja er ten deele lijnrecht mede strijdt, waarom dan ook de mislukte hervorming der Padries niet alleen tegen verkeerdheden in de zeden, maar tegen dit gansche samenstel van rechtsbegrippen gekant was. Onder de Dajaks op Borneo worden zoogenaamde belijders van den Islám aangetroffen, die evenwel van zijne instellingen en rechten nauwelijks iets anders kennen en in acht nemen dan de besnijdenis en de onthouding van varkensvleesch. Onder de negerstammen in Afrika, die den Islám hebben aangenomen, zal het met de kennis en opvolging der voorschriften van het Mohammedaansch recht niet heel veel beter gesteld zijn. De invloed nu dien ook op Java de onkunde en onverschilligheid der bevolking op de verwezenlijking van den door den Islám gevorderden rechtstoestand zal geoefend hebben, wordt, dunkt mij, door de voorstanders der geldigheid van het Mohammedaansch recht op dat eiland op hunne beurt te weinig in rekening gebracht, en wat daaromtrent door de tegenpartij wordt aangevoerd, te zeer alto supercilio afgewezen. Ik wensch daar-

omtrent, wederom meer bepaaldelijk met het oog op het grondbezit, het volgende in overweging te geven.

Toen de eerste Chalifen de veroveringen van den Islám buiten de grenzen van het Arabisch schiereiland uitbreidden, bestond er ten opzichte der veroverde landen nog geen gevestigd recht, en werd gehandeld naar de behoeften en inzichten van het oogenblik. Men had wel in Koran en overlevering eenige uitspraken van den Profeet, die als regel golden, maar die lang niet altijd harmonieerden (men herinnere zich de leer der scholen aangaande de opgeheven Koranverzen, die uit dien strijd ontsprong), zoodat men een tuighuis had waaruit men de verschillende wapenen kon halen, die in ieder geval aan de behoeften en inzichten beantwoordden. Er vestigden zich langzamerhand precedenten, die voor volgende veroveraars tot richtsnoer strekten, wanneer de omstandigheden dezelfde waren; waar zij verschilden moest men bij analogie, d.i. door redeneering, den regel vinden, die voor de nieuwe omstandigheden voegde, tenzij men eene overlevering vinden kon, die er op paste. De regeling der betrekking waarin de grond en zijne opgezetenen tot de veroveraars kwamen, was eene zaak van publiek recht en liet de privaat-rechten der opgezetenen, zoo als ons reeds bleek, zooveel mogelijk onaangetast. Wat nu tot het domein van het publiek recht behoort blijft in de Islamietische wereld buiten de bemoeiing der menigte. Het ligt uitgedrukt in de handelingen der regenten en de verbindtenissen door hen aangegaan. Uit dit feitelijke leidden vervolgens de rechtsgeleerden hunne theoriën af, waarbij zij trachtten te bepalen, welke rechtsbegrippen daaraan ten grondslag lagen, en dan voorts uit die eenmaal erkende rechtsbegrippen weder gevolgtrekkingen maakten, die, krachtens het bijzonder gezag, dat allengs in de Islamietische wereld aan de hoofden der vier voornaamste scholen werd toegekend, werkelijk ook voor de Vorsten normgevend werden. Bij nieuwe veroveringen volgde dus iedere Vorst de regelen der school, waartoe hij behoorde, althans voor zooverre zij hem bekend waren. Maar toen de Islám werd uitgebreid onder meer afgelegene en minder beschaafde volken, en dikwijls de Vorsten zelven de Arabische taal niet kenden en de schriften der groote rechtsgeleerden niet konden raadplegen, is het niet denkbaar, dat die opvolging altijd even nauwkeurig zal geweest zijn.

De historische overleveringen van den Archipel leeren ons

dat de mannen die met eerst met woord en daad den Islám op Java brachten en, eindelijk naar het zwaard grijpende, de heerschappij der nieuwe leer op de puinhoopen der rijken van Mådjåpahit en Padjadjaran vestigden, in de beginselen der Mohammedaansche leer wel onderwezen waren. Het blijft echter nog altijd de vraag in hoeverre zich die kennis ook tot de minder algemeen toegankelijke en zeker minder algemeen belang wekkende publiek-rechtelijke instellingen van den Islám heeft uitgestrekt. In allen gevalle raakte die kennis bij hunne opvolgers meer en meer verloren en had men niet even gereede middelen om op de hoogte er van te blijven of te komen, als in datgene wat tot de bijzondere rechten en verplichtingen der ingezetenen behoorde. Dit laatste werd, veelal, zoo het schijnt, door de zorg der in den Archipel handelende en daar vaak ook bij de Vorsten in aanzien gekomen Arabieren, door eene menigte geschriften van grooteren en kleineren omvang, doorgaans vertalingen van Arabische schriften, onder de volksmassa verbreid, en op Java ook gedeeltelijk in beschreven wetten opgenomen; maar het schijnt dat men tot dusver in de inlandsche talen van den Archipel geene geschriften gevonden heeft, waarin de publiekrechtelijke beginselen van den Islám worden ontvouwd. Het is er vrij wel bekend welke de rechten zijn die zich een landbouwer op een door hem ontgonnen stuk grond door die ontginning verwerft; maar noch de Vorsten en hoofden, noch de onderdanen, zijn thans bekend met den aard der rechten op den grond, die uit de meer of min vrijwillige onderwerping aan den Islám, naar het publiek recht der Mohammedanen, voor Vorsten en opgezetenen spruiten. De een weet slechts wat hij te heffen, de ander wat hij te betalen heeft. Daarbij bedenke men dat de onderwerping van Java aan den Islám niet geheel door die eerste veroveraars is voltooid; dat Panaroekan en Pasoeroean nog na de komst der Portugeezen in den Archipel als heidensch worden vermeld; dat sporen van een heidenschen staat in Bantam, waarvan de tegenwoordige Badoeï's de overblijfselen zijn, nog tijdens de eerste tochten der Nederlanders naar Indië voorkomen; dat het Hindoesche rijk van Balamboeang of Balambangan eerst in de tweede helft der vorige eeuw, door hulp der Compagnie, aan het rijk van den Soesoehoenan werd toegevoegd. Dit alles in aanmerking nemende kan men zeker niet met vertrouwen a priori zeggen dat het Mohammedaansche recht den aard van het landbezit op Java *moet* verklaren. De voorstanders der

geldigheid van het Mohammedaansche recht hebben dit ook wel gevoeld en Prof. Keyzer erkent met veel juistheid,[1] dat alleen door eene volledige verklaring van alle verschijnselen die ten aanzien van het grondbezit op Java worden waargenomen, uit de rechtsbegrippen van den Islám, zijn pleit volkomen en onbetwistbaar kan gewonnen worden. Alleen is de praesumtie dat het nauwkeurigst onderzoek zijne hypothese in allen deele bevestigen zal, bij hem zeer sterk. Bij mij is die praesumtie niet zoo sterk, en ik acht het waarschijnlijk dat ten aanzien der rechten op den grond onregelmatigheden zullen worden aangetroffen, die aan de algemeene onkunde, niet slechts bij de geregeerden, maar ook bij de regenten, zullen moeten geweten worden. Men vindt op Java zoo oneindig veel dat zich volstrekt niet met de voorschriften van den Islám verdraagt, de onkunde is zoo algemeen, de onverschilligheid zoo groot, de heerschappij van allerlei heidensch bijgeloof zoo ingeworteld, dat vele schrijvers - zeker ook weder te ver gaande in hunne beweringen - den naam zelfs van Mohammedanen aan de Javanen betwisten. Is het dan aannemelijk dat zij op dit ééne punt de voorschriften van den Islám altijd en onveranderlijk zoo getrouw zijn blijven aanhangen?

Eén bijzonder punt dat tot twijfel aanleiding geeft, moet ik nog aanroeren. ‘Het blijkt’, zegt de heer Levyssohn Norman[2], ‘uit den bestaanden toestand van Java overtuigend, dat een zeer groot gedeelte van dat eiland behoort tot die soort van waqfgronden wier rechtstoestand geboren is uit de traktaten, waarbij een ongeloovige bevolking zich aan den Islám onderwerpt.’ Als doorslaand bewijs wordt door hem aangevoerd, dat blijkens art. 8 en 9 van het reglement op de particuliere landen ten Westen der Tjimanok de lasten op den grond rustende voldaan worden op tweeërlei wijze, *padjeg* en *tjoeké* genaamd, en kennelijk overeenkomende met de vaste en proportioneele charádj. Ik acht dit bewijs niet gering, maar het bestaan van waqfgronden van deze soort op Java, anders dan bij zeldzame uitzondering, komt mij naar de beginselen van het Mohammedaansch, en speciaal van het Schafe'ietisch regt, moeilijk verklaarbaar voor. Onderwerpings-traktaten worden gesloten óf met bezitters eener openbaring, zooals Christenen en Joden (ahloe'el-kitáb), die men niet tot den Islám behoeft te dwingen, en die alsdan *dzimmi's*,

1 *Beschouwingen over het landbezit op Java*, blz. 36, 37.
2 *De Britsche heerschappij over Java*, blz. 234.

beschermelingen van den Islám worden, en vanhier de vele waqfgronden van deze soort in Syrië, Turkije, Egypte; óf zij worden gesloten met volstrekt ongeloovigen, die men vooreerst geen kans ziet tot den Islám te dwingen, en die dan als *mostamins* tegen betaling van schatting in hunne bezittingen gelaten worden, waarom zoodanige gronden b.v. menigvuldig zijn in Hindostan, waar men de bevolking, zoo het schijnt, eer zou hebben uitgemoord, dan ze tot den Islám te zien overgaan. Maar op Java worden noch *dzimmi's* noch *mostamins* gevonden. Zoo men een nietig overblijfsel van heidensche bevolking in de Badoeï's en Tenggereezen uitzondert, is het eiland, zoover als zijn Islamisme gaat, over zijn geheele uitgestrektheid Mohammedaansch.

Ik weet wat men kan antwoorden. *Dzimmi's* zijn op Java nooit geweest, maar misschien tijdens de eerste verovering vele *mostamins*, die eerst later tot den Islám zijn overgegaan. Gronden die eenmaal tot waqf zijn verklaard, kunnen dit karakter nooit meer verliezen, al neemt de bevolking later den Islám aan. Maar heeft dit werkelijk op breede schaal op Java plaats gegrepen? De historische overleveringen aangaande de verbreiding van den Islám op dit eiland geven ons den indruk dat de bevolking overal door overreding of het zwaard dadelijk tot de aanneming van den Islám is genoopt. Men kan wederom antwoorden, dat ook in dit geval naar Hanefietische beginselen de Imám het recht heeft de gronden tot waqf te verklaren, en daarbij misschien er op drukken, dat de eerste verkondigers van den Islám op Java Hanefieten waren. De mogelijkheid der oplossing van het bezwaar is zeker langs dien weg gevonden; maar ook de waarschijnlijkheid?

Het resultaat dat ik uit dit geheele onderzoek wil trekken is dit, dat de omstandigheid dat Java formeel een Mohammedaansch land is (althans voor zoover het zoo nog heeten kan onder Nederlandsche heerschappij, waarover elders nader), omtrent den aard van het landbezit op dat eiland geene zekerheid geeft en op zich zelve niet toereikend is om de resultaten van zulk een onderzoek als door Raffles is ingesteld omver te werpen. Ik hoop dat de heer Keyzer mij mijne objecties niet ten kwade zal duiden, noch er uit afleiden dat ik de studie van het Mohammedaansche recht gering acht[1]. Ik wenschte eigenlijk

1 In den vorigen jaargang van ‘de Gids’, Dl. I, blz. 362, noemde ik de studie van het Mohammedaansch recht des Hoogleeraars *stokpaardje;* het spijt mij omdat er iets schampers in ligt, dat evenwel niet was bedoeld. Terzelfder plaatse drukte ik mijn leedwezen uit dat de Hoogleeraar over het publiek en administratief recht van Neêrl. Indië niets in het openbaar heeft geleverd. Ik wist toen niet dat hij een prospectus van een werk daarover heeft in het licht gegeven, doch dat de onderneming geen genoegzamen bijval vond om te worden doorgezet. Mochten zijne vele bezigheden hem veroorloven thans nog onze letterkunde met een werk te begiftigen, waaraan - ik durf het zeggen - nu zóó groote behoefte wordt gevoeld, dat het stellig met groote belangstelling zou ontvangen worden!

liever dat ik geene objecties had, omdat althans bij de aanprijzing van individueelen grondeigendom op Java, zooals later blijken zal, het Mohammedaansche recht mij niet in den weg staat, maar veeleer gunstig is.

Maar hoe men ook oordeele over de quaestie, die ik meende hier incidenteel zoo kort mogelijk te moeten behandelen, zeker is het dat, al gold op Java het Mohammedaansche recht, zelfs naar de Malekietische leer, in vollen omvang, geen eigendomsrecht van den Souverein op den grond daaruit zou volgen. De waqfgronden kunnen tot het misverstand, waaruit die leer geboren is, aanleiding hebben gegeven; maar wij zagen toch dat de Vorst daarvan niets meer is dan de administrateur. Veel minder nog kan van een eigendomsrecht van den Souverein op de overige gronden sprake zijn. Van de gronden die niet waqf zijn, kan hij, wanneer de behoeften van den Staat dit vorderen, eene soort van grondbelasting heffen, maar dit recht maakt hem zeker even weinig tot eigenaar dier gronden, als in Europa de Staat bij de heffing van grondlasten op eigendom van den grond aanspraak maakt. Voor 't overige sprak ik hier opzettelijk niet van de zaká (letterlijk *zuivering*), een soort van tienden die van de opbrengsten van den oogst van velden en tuinen (tot een minder bedrag ook van vee en edel metaal, hetzij gemunt of ongemunt) *ad pios usus* geheven worden. Hier belast zich de Vorst als geestelijk opperhoofd met de inning en verdeeling volgens bepaalde regelen. Deze belasting, die als een soort van armentaks kan beschouwd worden, moet door iederen Muzelman voldaan worden, hetzij zijn grond al of niet waqf is; en dit wordt beschouwd als een dier godsdienstplichten, die als de pilaren van den Islám worden aangemerkt. Op Java wordt deze belasting algemeen voldaan; zij draagt den naam van *djakat*, eene verbastering van den Arabischen naam, die haren Islamietischen oorsprong duidelijk bewijst. De Europeesche Gouvernementen hebben ingezien, dat zij zich met deze

zuiver kerkelijke belasting niet konden inlaten; bij ontstentenis van een Mohammedaanschen Souverein is de inning en verdeeling overgelaten aan de Regenten, die, bij art. 13 van het reglement op de verplichtingen, titels en rangen der Regenten (Ind. Staatsbl. 1820, n°. 22), met het toezicht op de zaken van den Mohammedaanschen godsdienst belast zijn. De zaká heeft naar het mij toeschijnt met het onderwerp, dat wij hier behandelen, weinig te maken. De voorschriften daaromtrent, in ieder handboekje van de godsdienstplichten der Mohammedanen bevat, konden en moesten worden opgevolgd, ook dan wanneer ten opzichte van de charádj groote onkunde en afwijking van het Mohammedaansch recht plaats greep. Tot verklaring van het grondbezit kan de zaká niet dienen.

Ik meen te hebben aangetoond, dat noch het recht der Hindoes, noch het Mohammedaansche recht, noch de werkelijke gebruiken in de Vorstenlanden van Java den Soeverein als eigenaar van den grond kennen; maar tevens, dat de beweerde toepasselijkheid van drieërlei recht, dat beurtelings op den voorgrond werd gesteld, ook het Mohammedaansche, dat verreweg den besten titel heeft, niet uitgesloten, het onderzoek bij den inlander zelven naar den aard van zijn grondbezit niet overbodig maakt. En hierbij moet ik nog een opmerking voegen. Wat komt het er voor een Europeesch Gouvernement, dat zich toch nooit in de plaats van een Mohammedaanschen Imám stellen kan, welks gezag in een Mohammedaansch land op zich zelf reeds een eersten grondregel schendt van den Islám, die zich alleen wetten heeft gegeven voor een toestand van heerschappij, en niet van onderworpenheid aan ongeloovigen - wat komt het er, zeg ik, voor een Europeesch Gouvernement op aan, wat abstracte rechtsbeginselen, niet levende in de harten der bevolking, aangaande den aard van het grondbezit leeren. Alleen met het rechtsbewustzijn der bevolking hebben wij te doen. Dit kunnen wij niet straffeloos krenken, zoo min bij eene regeling van het grondbezit, als bij eenige andere regeling. Of zich het bewustzijn van den inlander omtrent rechten en plichten ten aanzien van den grond al dan niet naar de theoriën der Mohammedaansche rechtsscholen heeft geplooid, of hij daar ooit iets van begrepen heeft of getracht het te begrijpen, wat gaat het ons aan? Wij hebben alleen te weten hoedanig dit bewustzijn is, en wanneer wij dat kennen en eerbiedigen hebben wij genoeg gedaan.

Raffles heeft dus mijns inziens door een onderzoek bij de bevolking te doen den rechten weg ingeslagen. Dat dit onderzoek tot zoo geheel verkeerde uitkomsten heeft geleid, kan ik voor als nog niet toegeven. De voorstanders der geldigheid van het Mohammedaansch recht verwijten hem, dat hij bij de invoering eener gelijkmatige landrente de velerlei schakeeringen van het landbezit in de Mohammedaansche landen heeft over het hoofd gezien. Mij integendeel komt het zeer waarschijnlijk voor, dat, onder de heerschappij van onkundige en willekeurige Vorsten, het onderscheid tusschen waqfgronden en de zoodanige die meer tot den toestand van privaat-eigendom naderen, indien het ooit was in acht genomen, bij de heffing der belastingen en in het rechtsbewustzijn van den inlander was verloren gegaan, en het blijkt ook niet dat eenig gevoel van onrecht de invoering der landrente heeft vergezeld. En wat het door Raffles onderstelde eigendomsrecht van den Souverein betreft, dit was bij hem niets anders dan een soort van *fictio juris*, om houding en afronding aan het door hem ingevoerde landelijk stelsel te geven, even als nog in het Engelsche recht de Koning in naam en formeel als de algemeene heer en oorspronkelijke eigenaar van alle landen in het koninkrijk geldt. Maar zoo min als in Engeland de Koning op grond dier theorie eenige werkelijke eigendomsrechten op den grond oefent, zoo min lag het in het plan van Raffles zulke rechten door het Gouvernement van Java te doen oefenen. Hij wilde in substantie niets anders dan de behoorlijk geregelde uitoefening dier rechten tot heffing van een deel der inkomsten, die door de bevolking van Java als de rechten van den Souverein werden erkend.

Wij hebben thans het beweerde eigendomsrecht van den Souverein op den grond in zijne nietigheid leeren kennen. Het spreekt van zelf, dat hij nooit den grond, maar alleen zijne rechten op den grond kon verkoopen. In dien zin heeft Raffles den landverkoop dan ook opgevat, en in zoo verre was die maatregel geen onrecht. Het zou ook evenmin in juridischen zin onrecht geweest zijn, indien het Nederlandsch Gouvernement aan het voorstel van den heer Sloet tot Oldhuis gevolg had gegeven. Maar het zou voor Java een ongeluk zijn geweest, indien dit had plaats gehad: niet *per se*, want het zou op het oogenblik den toestand der bevolking niet hebben verzwaard; maar het zou een hinderpaal geweest zijn voor het betere, dat thans de regeering aan Java schenken wil, voor den individueelen grondeigendom, die Java tot een hooger trap van

beschaving kan opvoeren, terwijl de dienstbaarheid aan Europeesche landheeren het schoone eiland tot altijddurenden stilstand zou hebben veroordeeld. Het Gouvernement, tot het inzicht van het wenschelijke daarvan gekomen, kan van zijne rechten op den grond afstand doen; had het die rechten aan particuliere landheeren overgedragen, het zou onvermogend geweest zijn den Javaan van de dienstbaarheid aan die landheeren te ontslaan. Java is dus veel verplicht aan de mannen, die in 1849 en vervolgens, al was het ten deele op min juiste gronden, den landverkoop op groote schaal hebben bestreden. Voor zoover de zucht tot het ongekrenkt bewaren van de rechten der bevolking en de middelen om die uit te breiden en met de eischen eener hoogere beschaving in overeenstemming te brengen, hunne drijfveer daarbij geweest is, vertrouw ik dat ik ze nu als bondgenooten in den strijd voor het verleenen van individueelen grondeigendom aan de bevolking mag beschouwen.

De Souvereinen van Java waren nimmer eigenaren van den grond en dus ook het Nederlandsch Gouvernement niet dat in hunne plaats trad. Maar die Souvereinen oefenden rechten op den grond, in heffingen van den oogst en dienstpraestatiën der opgezetenen bestaande. In hoeverre is het aannemelijk, dat die rechten op het Nederlandsch Gouvernement zijn overgegaan? Raffles meende, dat die overgang van zelf sprak en de eene Souverein uit den aard der zaak dezelfde rechten oefende als de andere. Daarop was zijn stelsel gebaseerd, en op dat stelsel heeft men later voortgebouwd. Er is hier echter eene tegenwerping te maken, die mij niet van gewicht ontbloot schijnt.

Hoe men over de vermenging der Mohammedaansche instellingen op Java met vreemde elementen en over de vergetelheid waarin de Mohammedaansche instellingen ten deele geraakt zullen zijn, denken moge, men zal toch niet ligt kunnen ontkennen, dat de inlandsche Vorsten de rechten die zij op den grond oefenden, oorspronkelijk als Mohammedaansche Imáms, als voerders van het zwaard tot uitbreiding van den Islám erlangden. De Mohammedaansche Imáms zijn tevens geestelijke en wereldlijke opperhoofden; de macht die hun is gegeven, de rechten die hun zijn toegekend, moeten strekken tot bevestiging en uitbreiding van de gemeente der geloovigen, en in de oogen van een Mohammedaan zijn die rechten uit den aard der zaak niet vatbaar voor overdracht aan een ongeloovigen Souverein.

Van het Mohammedaansche standpunt kan men naar waarheid zeggen, dat de geloovige Vorst de bevoegdheid mist om die rechten bij overeenkomst aan ongeloovigen over te dragen, en dat, waar dit onrecht wordt gepleegd, dit nooit door verjaring recht kan worden. In de rechten die de veroveraar zich aanmatigt, moet de Mohammedaan zich voegen, wanneer hij onvermogend is er zich tegen te verzetten; maar wanneer hij de beginselen van zijnen godsdienst in waarheid heeft ingezogen, dan doet hij dit steeds onder protest en met het onveranderlijk voornemen om zich het juk zoodra hij kan van den hals te schuiven. De Islám, ik heb het reeds vroeger gezegd, heeft zijne instellingen gebaseerd op het begrip, dat hij recht heeft om te heerschen, en accepteert geen toestand van dienstbaarheid.

Het is hieruit, dat voor Europeesche veroveraars de groote moeilijkheid in het beheerschen van Mohammedaansche onderdanen ontstaat. Frankrijk heeft het in Algerië, Engeland in Hindostan, waar nogtans slechts de minderheid der bevolking Mohammedaansch is, ondervonden: Nederland heeft zich door het besef daarvan laten leiden in de voor 't overige niet geprovoceerde onderdrukking der Padries op Sumatra, die er den Islám tot eene levende kracht wilden maken, wat hij gelukkig op Java niet is. Werd hij dit, er zou op Java geen rust zijn vóór dat aan het Europeesch gezag een einde gemaakt was, even als Frankrijk geen bestendige rust in Algerië mag verwachten, tenzij het gelukken moge den Mohammedaanschen geest daar geheel te onderdrukken.

De Mohammedaansche beginselen en het Europeesch gezag zijn dus incompatibel, en in den grond kan geene Europeesche mogendheid in Indië naar Mohammedaansche beginselen regeeren, tenzij ze zich zelve wil vernietigen. Kan dus het Gouvernement uit dit oogpunt zich wel als den erfgenaam beschouwen der rechten van de oude Javaansche Souvereinen?

Op Java is het rechtsbewustzijn van den inlander gegrond op de gebruiken, die - welke ook hunne herkomst zij - den kring waarin hij leeft, beheerschen. Om hunne herkomst bekommert hij zich niet, de beginselen zijn in vergetelheid geraakt, alleen het feitelijk bestaan er van maakt ze voor hem tot recht. Verder dan de eerbiediging van dat rechtsbewustzijn behoeft het Gouvernement niet te gaan, en kan het niet gaan zonder zich zelf te oudermijnen. Maar het rechtsbewustzijn van den Javaan wordt, even als dat van alle menschen,

niet gekwetst, wanneer men zijne rechten uitbreidt, maar wanneer men die beperkt. Er is steeds gevaar, dat de rechten van Mohammedaanschen oorsprong, die het Gouvernement op den grond oefent, bij eenig nadenken en vordering in kennis, door hem als onrecht zullen beschouwd worden. Zou het dus niet voorzichtig en staatkundig zijn van die rechten uit eigen beweging afstand te doen, en een toestand in het leven te roepen die, terwijl hij den Javaan bevoordeelt, en door hem als eene weldaad uit de hand van het Gouvernement zal ontvangen worden, tevens de anomalie wegneemt, dat ongeloovige regenten zich beroepen op rechten, die zij beweren van de vroegere geloovige te hebben geërfd, maar die naar de begrippen des Isláms voor zulke overdracht niet vatbaar zijn?

Wij hebben reeds veel gehoord van de wederzijdsche rechten van het Gouvernement en de opgezetenen op den grond, maar nog weinig van den werkelijken aard van het grondbezit dezer laatsten. Die vraag, ofschoon zij niet zoo breede ontwikkeling zal vorderen, is vooral van geen minder belang en het wordt tijd dat wij tot hare beantwoording overgaan.

Op Java bestaat op groote schaal het communale grondbezit, waarvan wij reeds meermalen gesproken hebben. De dessa's bezitten niet alleen gemeene weiden, maar ook de velden die de Javaan voor zijne voeding bebouwt, worden veelal in gemeenschap bezeten. De oorsprong dezer wijze van grondbezit klimt waarschijnlijk op tot zeer hoogen ouderdom. Zij was vermoedelijk in de vroegste eeuwen der menschelijke cultuurgeschiedenis eigen aan de volken van Arischen stam. Wij kunnen ze volgen overal waar die stam zich verbreidt: Caesar en Tacitus spreken er van als van eene instelling der Germanen, en wij vinden er tot in ons Vaderland de sporen van in de marken onzer landprovinciën. In Hindostan vindt men dit gemeenschappelijk grondbezit in Bengalen, Behar, Orissa, de geheele kust van Coromandel, Ceylon, en men kan de sporen er van volgen in de landen ten N.W. van Indië, in Perzië en aan den Oxus. Het is meer dan waarschijnlijk dat de Hindoekolonisten, die de eerste beginselen van den landbouw aan de bevolking van den Archipel, vooral van Java, hebben geleerd, ook het gemeenschappelijk grondbezit op dat eiland hebben ingevoerd. Wij hebben gezien dat de Islám geene zwarigheid had te maken om dit gemeenschappelijk grondbezit, waar het

bestond, in wezen te laten. Het was den Mohammedaanschen Vorsten onverschillig of de landbouwers, wien de roldoening eener schatting werd opgelegd, ieder een eigen stuk grond bebouwden of de velden met jaarlijksche verwisseling onder elkander verdeelden, mits slechts de inning geene zwarigheid ondervond. Voor het overige is dat gemeente-bezit geene Mohammedaansche instelling, dan alleen voor zoo ver de gemeene weiden betreft. Niet dat wij beweren, dat deze laatste eerst door den Islám op Java zijn ingevoerd; maar ook in het Mohammedaansche recht wordt van gemeene weiden gesproken die, door den Imám daartoe bestemd, een onvervreemdbaar bezit der gezamenlijke gemeente zijn.

Velen zijn van gevoelen dat het gemeenschappelijk grondbezit, en de daarmede gepaarde afwisselende toedeeling der velden haren oorsprong heeft in de waterwerken, voor de natte rijstcultuur vereischt, die slechts door de vereenigde krachten van velen kunnen zijn tot stand gebracht. Zulk eene associatie voor den aanleg van waterleidingen vormde dan gezamenlijk een dessa en verdeelde de velden bij jaarlijksche verwisseling, opdat ieder op zijne beurt van de beste stukken genot zou hebben. Dit gevoelen wordt o.a. krachtig voorgestaan door den heer van Herwerden, die er een gewichtig argument in ziet om geen individueelen grondeigendom aan de Javanen toe te kennen, daar dit de geheele economie van den Javaanschen landbouw zou verstoren. Wij willen niet geheel ontkennen, dat de behoefte aan gemeenschappelijke irrigatie-middelen, zoowel op Java als in Hindostan, hier en daar aan dat gemeenschappelijk landbezit is bevorderlijk geweest. Evenwel ziet men bij de ontginningen, die zich nog heden gedurig op Java uitbreiden, die zamenwerking van velen tot den aanleg van waterwerken voor de besproeiing van gemeenschappelijke velden niet plaats grijpen. Die ontginningen geschieden individueel en zijn de oorzaak van een individueel landbezit, dat veel grooteren omvang heeft dan gewoonlijk wordt aangenomen. Voor 't overige ontkennen wij de gevolgtrekking. De molenaars langs dezelfde beek, die voor hun bestaan van eene behoorlijke verdeeling van haar water afhankelijk zijn, bezitten daarom hunne molens niet gemeenschappelijk of bij jaarlijksche verwisseling; ieder kent zijn recht en moet leeren, dat van zijn buurman te ontzien. Vele voorbeelden van dien aard zou men kunnen bijbrengen. Redeneeringen als die van den heer van Herwerden zouden ons regelrecht naar het communismus voeren.

Er heerschen ten opzichte van dit communaal grondbezit vele overdreven voorstellingen, ontleend aan minder juiste of met het oog op lokale toestanden ontworpen beschrijvingen. Vooreerst is de verdeeling der velden niet altijd eene jaarlijksche. Indien de bewoners ieder met hun stuk land tevreden zijn, wordt de verwisseling dikwijls met onderling goedvinden jaren lang achterwege gelaten. Ten anderen hebben niet al de bewoners der dessa's ook aandeel aan de velden. Zulk eene idyllische gelijkheid van alle burgers als velen zich voorstellen, bestaat niet werkelijk. Het onderscheid van stand ontbreekt ook in de Javaansche dessa niet. Ieder krijgt zijn deel naar mate van zijn rang en vermogen, en er is een talrijke klasse, die in het geheel in het grondbezit niet deelt, die der orang menoempang, die hun levensonderhoud vinden in werkzaamheden bij den oogst of door anderen handenarbeid. In de derde plaats vindt men, te midden van het gemeentelijk bezit, ook in Midden-Java, den erfakker, sawah poesåkå, ook sawah asal en meest sawah jåså genoemd, die van geslachte tot geslachte overgaat. Eindelijk is in een aanzienlijk gedeelte van Java, zoowel in het Oosten als in het Westen des eilands, het individueel grondbezit algemeen. Niets kan meer bezijden de waarheid zijn, dan wanneer men b.v. in de bekende zakelijke extracten uit de Memorie van den heer v.d. Bosch leest: ‘Alle gronden op Java zijn gemeentegronden, d.i. zij zijn tusschen de gezamenlijke dessa's verdeeld en worden door de ingezetenen gemeenschappelijk bezeten.’ Wat elders in die extracten gelezen wordt en vroeger door mij werd aangehaald, waar de schrijver even algemeen zegt, dat de gronden op de familie van den eigenaar overgaan, is alleen genoeg om de dwaling aan te toonen. De heer v.d. Bosch doet twee, in hunne algemeenheid lijnrecht strijdige uitspraken. Zij bevatten echter beiden een deel der waarheid, daar de eene hier, de andere ginds van toepassing is.

De bestrijders der cultuur-wet van het conservatieve standpunt ignoreeren meestal de hier vermelde feiten geheel of ten deele en doen het voorkomen alsof het gemeentelijk grondbezit met periodieke verdeeling en regelmatige afwisseling der velden de eenige op Java bekende, door het gebruik der bevolking dierbaar gewordene, voor den staat harer ontwikkeling geschikte en met de eigenaardige gesteldheid des lands overeenstemmende wijze van grondbezit is. Hunne meer of min uitdrukkelijk geformuleerde voorstelling, alsof allen daarin deelen, en dus allen

in dat gemeentelijk grondbezit een waarborg vinden tegen gebrek en ellende, zou ons doen opzien tegen eene maatschappelijke hervorming, die, door de toekenning van individueelen en dus ook vervreemdbaren grondeigendom, noodwendig ten gevolge zal hebben, dat allengs eene klasse van bevolking zal ontstaan, die aan het grondbezit geen deel heeft. Voor eenige jaren kon men zulke meeningen en uitspraken niet te zeer euvel duiden en het zelfs begrijpelijk vinden dat er personen waren, die het bestaan van zulk eene klasse als de orang menoempang gladweg ontkenden. De kennis van den eigenlijken toestand der Javaansche bevolking was toen nog zeer gebrekkig en bij de invoering en uitbreiding van het cultuur-stelsel bekommerde men zich niet om de schakeeringen van het bezitrecht, maar behandelde men alle velden op gelijken voet, waardoor juist dat stelsel de toenadering heeft bevorderd tot dat communistische bezitrecht, dat aan allen een gelijk aandeel van het banket des levens belooft, maar niet inziet dat het slechts gelijkheid van ellende kan te weeg brengen. Nadat evenwel door de heeren Keyzer en Levyssohn Norman is aangetoond, dat de voorschriften van het Mohammedaansche recht omtrent de rechten op den grond door ontginning verkregen, ook op Java kracht van wet hebben, en nadat de enquête omtrent de suiker-cultuur, de statistieke en kadastrale opnemingen der residentiën Cheribon en Banjoemas en meer andere dergelijke onderzoekingen velerlei licht over de rechten der ingezetenen op den grond hebben doen opgaan, schijnt het ongerijmd nog te willen loochenen, dat voor zulk eene regeling van den grondeigendom als de cultuurwet beoogt, de elementen op Java inderdaad voorhanden zijn en zeker in nog veel grootere mate voorhanden zouden wezen, indien zij niet, met verregaande miskenning van velerlei rechten, door het cultuur-stelsel waren.... weggegoocheld.

In hoeverre de Mohammedaan in het algemeen het begrip van eigendom kent en op onroerend goed toepast, zullen wij niet onderzoeken; het schijnt dat wat daaromtrent met betrekking tot den Javaan gezegd is, ook op zijn overige geloofsgenooten vrij wel kan worden toegepast. Maar dit neemt niet weg, dat het Mohammedaansche recht tegenover de waqf-gronden, die wij vroeger leerden kennen, andere stelt, waarop de bezitter rechten heeft, die van volledige eigendomsrechten niet veel verschillen. Daar de waqf-gronden aan de gemeenschap der geloovigen behooren, zullen wij die andere soort privaat-gronden

noemen. De rechten op zulke gronden geoefend, zijn ten eerste verkregen door de Mohammedaansche veroveraars, wanneer zij bij de verovering, met toestemming van den Imám, den bebouwden grond als buit onder elkander hebben verdeeld. Men kan, geloof ik, niet beslissen, of dit geval zich al of niet op Java heeft voorgedaan. Zoo ja, dan is het bezit dier gronden uit den aard der zaak tevens individueel, en er zou dus geen zwarigheid zijn om aan te nemen, dat b.v. in Bantam, waar het individueel landbezit algemeen is, dit uit eene zoodanige verdeeling van den buit door de veroveraars is ontsprongen.

Wanneer de ongeloovigen zich bekeeren, voor dat zij door de legers van den Islám worden aangetast, blijven hunne gronden eveneens privaat-gronden. Zij blijven daarop gevestigd onder het genot der rechten die zij vroeger reeds bezaten. In dit geval zal het bezit individueel of gemeenschappelijk zijn, naarmate het dit was voor de aanneming van den Islám. Daar in de Hindoe-maatschappij het gemeentelijk grondbezit niet algemeen is en ook de wetten van Manoe individueel landbezit kennen, kunnen ook langs dezen weg grondstukken aan individuën behoorende, na de veroveringen der Mohammedanen op Java zijn overgebleven.

Ten opzichte echter van deze beide klassen van gronden, bestaat er verschil tusschen Hanefitiesch en Schafe'ietisch recht, daar zij volgens het eerste door den Imám ook tot waqf-gronden kunnen, ofschoon niet moeten verklaard worden; en dewijl ook de *tenure* van waqf-gronden individueel kan zijn, is het mijns inziens lang niet zeker, al achten wij het grondbezit op Java geheel naar Mohammedaansch recht geregeld, dat werkelijk gronden van de beide genoemde soorten op dat eiland voorkomen. Ik beweer dus volstrekt niet dat alle sawah poesåkå of sawah jåså eerst na de invoering van den Islám ontstaan zijn, maar men kan geloof ik evenmin met zekerheid bewijzen, dat zij ten deele reeds uit den voor-Mohammedaanschen tijd stammen, of bij de invoering van den Islám zelve dit karakter hebben gekregen. Ik zeg dit, omdat ik volstrekt geen voordeel op mijne tegenstanders begeer, waartoe mijn recht niet onbetwistbaar vast staat.

Maar er is een derde soort van privaat-gronden, omtrent welker aanwezigheid op Java, en wel op breede schaal, geen de minste twijfel bestaat. Het zijn de gronden na de onderwerping des lands aan den Islám ontgonnen. En hier we-

ten wij niet alleen dat het Mohammedaansch recht ze als privaat-gronden beschouwt, maar wij weten ook met zekerheid, dat de voorschriften van het Mohammedaansch recht op dit punt, die niet, gelijk al wat de waqfgronden betreft, tot het publiek recht behooren, op Java volledig bekend zijn en door de inlandsche Vorsten werden geëerbiedigd, of althans slechts bij uitzondering, door daden van willekeur, werden geschonden. Men vindt die voorschriften in de wetboeken Angger Sadåså (art. 44) en Angger Goenoeng (art. 60), naar welke te Soerakarta wordt rechtgesproken; en ofschoon die wetboeken van recenten oorsprong zijn (de Angger Sadåså werd in 1817, de Angger Goenoeng in 1840 opgesteld), de beambten des Soesoehoenans, met de vervaardiging belast, zouden die bepalingen niet hebben opgenomen, indien ze niet naar oude herkomst als recht hadden gegolden. Ook in de Kitab Toehpah, een vermoedelijk in 1808, onder toezicht van Europeanen, uit het Arabisch in het Javaansch vertaald wetboek[1], wordt dat uit ontginning geboren recht in art. 214 en 215 nauwkeurig omschreven.

Ons burgerlijk wetboek en ook dat van Ned. Indië verklaart gronderven en andere onroerende zaken, die onbeheerd zijn, voor het eigendom van den lande. Naar dit beginsel worden ook in art. 6 der concept-cultuur-wet alle gronden, die noch bij de dessa's, noch bij de individu's in gebruik zijn, voor eigendom van den Staat verklaard. In beginsel wijkt dat af van het Mohammedaansche recht, dat de woeste gronden beschouwt als *res nullius*, waarvoor de regel van het Romeinsche recht geldt: *res nullius cedit occupanti*. Intusschen bestaat hier meer verschil in de theorie dan in de praktijk. De Nederlandsche Staat vindiceert zich den eigendom der onbeheerde gronden, niet om het gebruik er van aan de inlanders te ontzeggen, maar om op de ontginningen het toezicht te houden. Daarom zegt art. 19 der conceptwet: ‘De inlander, die een stuk gronds, dat aan den Staat behoort, wil ontginnen, vraagt daartoe, met behoorlijke omschrijving van het stuk gronds, de vergunning van het bestuur.’ En om de ontginning der woeste gronden te bevorderen, worden daarvan, volgens art. 20 vv., naarmate de Gouverneur-Generaal dit raadzaam acht, perceelen tot een maximum van 1000 bouws aan den bieder der hoogste pachtsom voor 99 jaren in erfpacht gegeven. Ziedaar de rechten

1 Zie S. Keyzer, *Het Mohammedaansche Strafregt*, 2e ged. blz. 73 vv.

op den woesten grond, die de Staat zich krachtens dat eigendomsrecht voorbehoudt! Het Mohammedaansche recht, dat zulk een eigendomsrecht niet kent, beschouwt echter in het belang eener behoorlijke regeling en handhaving der rechten van individuen op den ontgonnen grond, de concessie van den Imám tot ontginning als noodzakelijk. Er bestaat evenwel ook hier eenig verschil tusschen de scholen. Ingeval de gronden nooit ontgonnen zijn of vóór de invoering van den Islam tot den woesten staat teruggekeerd, is de concessie tot ontginning volgens de Hanefieten noodzakelijk, maar volgens de Schafe'ieten geen volstrekt vereischte, ofschoon de concessionaris een beteren titel krijgt dan ieder ander. Zijn de gronden, na vroeger behouwd geweest te zijn, na de invoering van den Islám tot den staat van woeste gronden teruggekeerd, dan hangt veel af van de vraag, of die vroegere bebouwers bekend zijn. Zijn zij niet bekend, dan kunnen de gronden op nieuw op denzelfden voet als andere woeste gronden ontgonnen worden. Evenwel acht ook as-Schafe'i de concessie in dit geval onmisbaar, als een waarborg ongetwijfeld, dat men de vroegere bebouwers niet moedwillig zal ignoreeren. De verdere bepalingen omtrent de ontginningen, die ons hier te ver zouden afleiden, kan men bij den heer Levyssohn Norman nalezen[1]. 't Is mij genoeg te hebben aangetoond, dat het Mohammedaansche recht en de concept-cultuur-wet, ofschoon van verschillend standpunt uitgaande, beiden in den regel voor de ontginning van woesten grond de concessie van den Souverein vorderen. Dit mogen zij bedenken, die in de formaliteiten aan de aanvrage van concessie verbonden, voor den inlander, die een stuk grond wil ontginnen, zulk een onoverkomelijk bezwaar vinden.

't Is mij zeker onmogelijk te bepalen of op Java aan dien eisch tot het aanvragen van concessie eenigermate de hand is gehouden. In de aangehaalde wetboeken wordt ook dit punt niet vermeld, en ik acht het zeer waarschijnlijk, dat het op Java in vergetelheid is geraakt. Zelfs de Nederlandsche regeering schijnt aan den Javaan steeds de bevoegdheid te hebben toegekend om, zonder voorafgaand verlof, van een stuk woesten grond ter ontginning bezit te nemen. Doch de noodzakelijkheid van eenig toezicht van bestuurswege wordt in de Memorie van Toelichting, in de aanteekeningen op art. 19 der

1 *De Britsche heerschappij over Java*, blz. 226 vv.

cultuur-wet, zoo klemmend betoogd, dat men al zeer bevooroordeeld moet zijn om niet te erkennen, dat de concessie als voorwaarde van ontginning gesteld *moet* worden, welke bezwaren daaraan ook mogen verbonden zijn. De roekeloosheid waarmeê de inlanders de bosschen afbranden, die de berghellingen bedekken, bedreigt Java, indien daaraau geen paal en perk wordt gesteld, met eene steeds afnemende vruchtbaarheid, waarvan reeds nu de beginselen zich vertoonen, en die eindigen zou met een der schoonste en best bewaterde landen van den aardbodem tot de dorheid van het Sinaietisch schiereiland te veroordeelen. Ik moet veronderstellen, dat de bestrijders dezer bepaling van de noodzakelijkheid der bosschen in de economie der natuur tot behoorlijke onderhouding der vruchtbaarheid, door het verschaffen en regelen van den noodigen waterrijkdom, niet het minste denkbeeld hebben; anders zou de pijnlijke gewaarwording, bij mij opgewekt door de aanvallen op een voorstel, dat van ieder politiek standpunt moet worden toegejuicht, in verontwaardiging overslaan.

Of de aanvrage om concessie tot ontginning voor den inlander wezenlijk zulk een groot bezwaar zal zijn, hangt af van de vraag, welke beteekenis aan het woord ontginning gegeven wordt. De regeering heeft zich daaromtrent niet verklaard. De veteraan, die in het jongst verschenen nommer van het Tijdschrift voor Ned. Indië een overzicht gaf der cultuur-wet-literatuur[1], meent dat het aanleggen van een gågå niet onder den naam van ontginning begrepen kan worden. ‘Het aanleggen van gågå's,’ zegt hij, ‘is niet: ontginnen van den grond. Het behoort, als ik het zoo eens noemen mag, tot den zeer primitieven, tot den nomadischen landbouw van Java. De wildernis wordt zoo wat afgekapt, afgebrand en schoon gemaakt, en dan wordt de padi, zonder eenige verdere bewerking van den grond, zonder ploegen en eggen, geplant. Is het volgend jaar dat plekje nog vruchtbaar genoeg, dan plant men er nog eens, zonder er verder iets aan te doen. Vervolgens zoekt men een ander plekje in de wildernis op om een gågå aan te leggen, terwijl het verlatene weldra weêr met de overige wildernis is gelijk geworden.’ Voor deze opvatting laat zich veel zeggen; want er kan bijna geen quaestie van zijn, dat iemand

1 Ook afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *De Kultuurwet-literatuur*, door een Veteraan. Zalt-Bommel, 1866.

door het aanleggen van zulk een gågå eigenaar van den grond zou worden, dien hij slechts tijdelijk in bezit neemt. Maar het gevreesde kwaad kan ook door roekeloosheid bij het aanleggen van gågå's evenzeer als door meer regelmatige ontginning bevorderd worden; en het schijnt dus wenschelijk, dat ook het aanleggen van gågå's, met zoo min mogelijk bezwaar voor den Javaan, van wege het bestuur der landsdomeinen aan toezicht onderworpen worde.

Doch keeren wij na deze uitweiding tot de sawah-poesåkå terug, door art. 2 van het concept beschreven als grond, dien de inlandsche bezitter in individueel en erfelijk gebruik heeft. Zulk individueel en erfelijk grondbezit wordt overal op Java gevonden, is heerschend in de Soenda-landen en in den Oosthoek (Probolinggo, Bezoeki en Banjoewangi), en is ook op Midden-Java, ofschoon door het cultuur-stelsel grootendeels verdrongen, toch op verre na niet geheel verdwenen. Ik had mij aanvankelijk voorgesteld, dit door het bijeenbrengen van een groot aantal getuigenissen te staven; doch de groots omvang dien mijn opstel toch reeds heeft erlangd, heeft mij op beperking doen bedacht zijn. Ik zal mij nu bepalen tot de aanwijzing van eenige plaatsen in verschillende officiëele stukken en andere geschriften, waaruit ieder, die dit verlangt, eene nadere kennis van den aard en den omvang van deze soort van grondbezit kan putten. Slechts enkele opmerkingen en korte aanhalingen zal ik daar bijvoegen. Wat het landbezit in de Soenda-landen en Oost-Java in het algemeen betreft, verwijs ik naar een opstel van den Heer Brumund: ‘het landbezit op Java,’ in het Tijdschrift van Ned. Indië (Jaarg. 1859, D. I, blz. 54-56), en naar den heer de Hollander, in het eerste deel zijner hoogst verdienstelijke ‘Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Ned. Indië,’ blz. 355 v. Zeer belangrijk, wat Bantam in het bijzonder betreft, is een opstel van een ambtenaar in die residentie, in het Tijdschrift voor Ned. Indië, jaarg. 1849, D. I, blz. 401-405, getiteld: ‘het individueel sawah-bezit in de residentie Bantam.’ Dit stuk vordert een scherpe analyse en voorzichtig gebruik, omdat het hoofdzakelijk strekken moest om de plannen tot landverkoop van den heer Sloet tot Oldhuis aan te bevelen. De schrijver stelt den toestand van Bantam als hoogst ongunstig voor. Hij noemt er het sawah-bezit verward en in vele gevallen door list en bedrog verkregen. Met het stelsel van cultures was er niets

aan te vangen. Klaarblijkelijk zijn de gebreken van den geschilderden toestand daarin gelegen, dat de rechten van den grondbezitter niet behoorlijk omschreven en gewaarborgd zijn, waarvan vooral de geringere man het slachtoffer is. Voor 't overige zegt de schrijver zelf: ‘Door het vorenstaande wil ik niet bestrijden het bezit in eigendom van gronden in 't algemeen. Gewis bestaat er meer prikkel tot een richtig beheer van iets, dat men in eigendom bezit, dan van iets dat men in bruikleen heeft; en ook op Java maakt dat natuurlijk geene uitzondering.’ 't Zijn juist zulke gebrekkige en kwalijk geregelde toestanden als die in Bantam, die de cultuur-wet kan en moet verbeteren. Maar waar vindt men op Java eene residentie, die daarvan vrij is, al vertoonen die gebreken zich elders in anderen vorm?

Omtrent het grondbezit van Cheribon heeft een bijzonder onderzoek plaats gehad, waarvan de uitkomst is medegedeeld aan de Tweede Kamer, in eene ‘Nota, houdende nadere inlichtingen betreffende de statistieke en kadastrale opname van de residentiën Cheribon en Banjoemas’[1]. Ik zal slechts deze woorden aanhalen: ‘Vroeger was het jåså-, ontginner- of aanlegger-stelsel in de residentie Cheribon vrij algemeen, doch bij de invoering der suiker- en indigo-cultuur werd het grootendeels vernietigd. De in functie zijnde hoofden en dessa-besturen leenden daartoe gretig de hand. De overblijfselen van dat voortdurend recht van bezit der eerste ontginners en hunner rechtverkrijgenden, vond men bijna overal door geheel het gewest. De grenzen der dessa's duiden op vele plaatsen aan, dat het vroeger allerwege bestond, zoo als trouwens in den regel in het gewezen tijk van Padjadjaran het geval schijnt te zijn geweest.’ Verdere bijdragen tot de kennis van het individueel grondbezit in Cheribon, levert het Tijdschrift van Ned. Indië, jaarg. 1863, D. I, blz. 145-149, 168-170, D. II, blz. 10 en 11. Na ze gelezen te hebben, zal men volkomen het oordeel van den Redacteur moeten beamen: ‘Het vernietigen van het jåså- of individueel grondbezit was eene revolutie van het Gouvernement uitgaande. Mocht het gevolgd worden door eene restauratie, door eene geleidelijke en voorzichtige herstelling van het privaat-grondbezit, zoo algemeen als het voormaals was. Men zal daardoor terugschenken eens voorwaarde, vol-

1 *Bijblad van de Ned. Staats-Courant*, 1862-1863, Bijlagen, blz. 1377-1382.

strekt onontbeerlijk voor de ontwikkeling van vrijwillige voortbrenging en van welvaart.'

Cheribon behoort nog tot de Soenda-landen; maar ook op Midden-Java ontbreekt de sawah jåså niet. In de eerste plaats verdient hier opmerking 'een opstel over het landbezit door den Wědånå van het distrikt Bantjar, residentie Rembang,' medegedeeld door Prof. Keyzer in de 'Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Ind.' van het Delftsch Instituut, Nieuwe volgreeks, D. VI, blz. 271. De Wědånå beschrijft zeer naauwkeurig den aard en de rechten der sawah jåså. 'De bezitter van ontgonnen gronden betaalt gedurende de drie eerste jaren na de ontginning geen landrenten; die betaling geschiedt eerst van het vierde jaar af. Deze ontgonnen sawah's gaan over van geslacht tot geslacht op den erfgenaam van den ontginner; zij kunnen niet overgaan op een vreemde, behalve wanneer de familie van den ontginner zich met der woon gaat vestigen in eene andere dèså, in welk geval de gronden gelijkelijk onder de dorpelingen verdeeld worden, Wanneer later die familie van den ontginner tot de vorige dèså terugkeert, dan kunnen de sawah's teruggegeven worden.' Wat Prof. Keyzer hierbij aanteekent, verdient zeer de aandacht. Hij merkt op, dat de Europeesche ambtenaren doorgaans meenen, dat de individueele rechten van den ontginner met het vierde jaar ophouden, omdat hij dan begint te deelen in de betaling der landrente; maar dat de Wědånå het oude Javaansche recht in al zijn bijzonderheden handhaaft. Met de Europeesche regeling, die 'de inlandsche maatschappij in meer dan één opzicht heeft doen achteruitgaan', en voor welke geen onderscheid tusschen individueel en gemeentelijk landbezit bestaat, gaat althans hier en daar eene handhaving der oude gebruiken door de inlandsche hoofden gepaard, waarbij dit wel degelijk wordt in acht genomen.

Nadere bijzonderheden omtrent Midden-Java vernemen wij uit het 'Verslag der Commissie, belast met het houden van een onderzoek naar de suiker-cultuur'[1]. Aan de Residenten was onder andere de vraag voorgelegd: 'Bepaalt zich het telen van suikerriet op de rijstvelden zooveel mogelijk tot dezulke, die als gemeentegronden worden beschouwd, met uitsluiting mitsdien van de velden, die volgens de plaatselijke gebruiken van

1 *Bijblad van de Ned. Staats-Courant*, 1862-1863, Bijlagen, blz. 348^{19}-348^{41}.

het gemeenschappelijk bezit zijn uitgesloten?' Hierop verklaarden de Residenten Van Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Soerabaja, Pasoeroean, Kediri, Madioen en Banjoemas, dat voor de suiker-cultuur alleen gemeentegronden gebezigd werden, of *gronden die als zoodanig werden beschouwd*. Wat Cheribon en Rembang betreft, weten wij reeds wat dit laatste beteekent. Alleen de Residenten van Tagal, Pekalongan en Japara geven in het rapport nadere inlichtingen, waaruit blijkt dat ook in deze gewesten menigvuldige erfvelden zijn, maar die even goed als de andere met suikerriet zijn beplant, terwijl de bevolking dien staat van zaken heeft leeren eerbiedigen. De resident van Pekalongan zegt uitdrukkelijk, 'dat na de invoering van het cultuur-stelsel ook de sawah's, die volgens het plaatselijk gebruik van het gemeenschappelijk bezit waren uitgesloten, tot de gemeente-gronden zijn getrokken. Toen deze maatregel, welke aanvankelijk schijnt genomen te zijn om alle geschikte gronden voor de suiker-cultuur te kunnen gebruiken, zonder bezwaar gelukte en de bevolking er aan gewoon was, begon zij van lieverlede alle rijstvelden als gemeente-gronden te beschouwen, zoodat tegenwoordig geene sawah's van de beplanting met suikerriet vrij blijven, wanneer haar ligging en aard daarvoor geschikt zijn.' In Japara kende men nog velden niet tot de gemeenschap behoorende, die dan ook niet voor de teelt van suikerriet werden gebezigd; andere, waarop wel aanspraken werden gemaakt, maar zonder dat die konden bewezen worden, hadden waarschijnlijk reeds lang hetzelfde lot als die in Pekalongan ondergaan.

Wij zijn eindelijk genaderd tot den Oosthoek, waar wij weder het individueel grondbezit alleen, met uitsluiting van het gemeenschappelijke, aantreffen. Ik laat aan zijn plaats of dit al of niet te recht, schier uitsluitend aan de immigratie van Madureezen na de ontzettende ontvolking dezer gewesten, door de oorlogen in de eerste helft der vorige eeuw, wordt toegeschreven. Maar het feit is onbetwistbaar. Volgens het meergemelde suiker-rapport erkent de Resident van Bezoeki aldaar volstrekt geen gemeentegrond; hij zegt, 'dat de geheele aanplanting der fabrieken geschiedt op rijstvelden, welke, zoo als van ouds gebruikelijk is, worden aangemerkt als aan de bevolking te behooren.' In Probolinggo is mede het individueel grondbezit het heerschende, maar de Resident gewaagt toch ook van velden, die aan de gemeente zijn vervallen en aan een

deel der ingezetenen tijdelijk ter bewerking worden gegeven, onder verplichting om daarvoor ook de heere- en cultuurdiensten te praesteeren. In Probolinggo moet de staat van zaken voor een deel der bevolking bijzonder drukkend zijn. Er zijn vele huisgezinnen, die geene velden bezitten en toch bij de cultures zijn ingedeeld. Deze moeten dus de beplanting bewerkstelligen op gronden aan anderen toebehoorende en daarvoor de helft (*paroän*[1]) van het plantloon missen, die volgens de plaatselijke gebruiken aan den bezitter van den grond toekomt. Iets dergelijks wordt ook in Bezoeki gevonden[2].

Het blijkt uit dit alles ten klaarste, hoe onbestaanbaar het hooggeprezen cultuur-stelsel in zijne toepassing geworden is met de rechten en belangen der bevolking. In Probolinggo, waar het de rechten der grondbezitters niet kon aantasten, werd het minvermogend deel der bevolking daarvan het slachtoffer; elders, waar het individueel grondbezit minder algemeen was, reed het als de wagen van Jaggernaut over die rechten heen en verpletterde ze onmeêdoogend in zijn vaart.

Ik ben hier aan het einde van mijn onderzoek omtrent den aard van het grondbezit op Java gekomen. De zaak is ingewikkeld en kon, zou ze met eenige volledigheid behandeld worden, niet in weinige bladzijden worden afgedaan. En nog vrees ik, dat de wensch om niet te uitvoerig te worden, hier en daar aan de duidelijkheid mijner voorstelling zal hebben te kort gedaan. Gelukkig zullen de drie andere vragen, die ik omtrent den grondeigendom gesteld heb, een minder breedvoerig antwoord vorderen.

P.J. VETH.

1 Vgl. de Angger Goenoeng, art. 56.
2 Vgl. hier het *Aardrijksk. en Statistisch Woordenboek van Ned. Indië*, art. *Suiker*, Deel III, blz. 570 vv.

De Nederlandsche militaire strafwetgeving in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Opmerkinggen over de Nederlandsche Strafwetgeving voor het krijgsvolk te lande. Akademisch Proefschrift, door H. van der Hoeven. Breda, Broese en Comp. 1864.

Ons militair regt is eindelijk eene '*curiositeit*' geworden. Zoo als gewone boeken worden gelezen, omdat zij naam hebben van voortreffelijkheid, zoo neemt men thans onze militaire wetboeken in de hand om toch eens te zien hoe slecht ze wel zijn. De heer van der Hoeven erkent dit met groote openhartigheid. 'Ik had op die krijgswetten,' zegt hij in zijne Inleiding, 'zoo dikwerf aanmerkingen hooren maken, dat de lust mij bekroop ze eens aan een kritisch onderzoek te onderwerpen.' Dat onderzoek, met oordeel en scherpzinnigheid gedaan en met de onpartijdigheid van iemand, die buiten de kwestie staat, heeft den geachten schrijver geleid tot dezelfde uitkomst, waartoe, vóór hem en reeds voor jaren, zoo menig regtsgeleerde en zoo menig officier gekomen is, te weten, dat onze militaire wetten 'noch aan de eischen van de wetenschap, noch aan de behoeften van het Nederlandsche leger voldoen.'

'De indruk,' lezen wij aan het slot van dit proefschrift, 'dien het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande op mij gemaakt heeft, is zeer ongunstig. De meeste artikelen, die ik heb behandeld, geven aanleiding tot tegenstrijdigheden, onduidelijkheden en onnaauwkeurigheden. Onjuiste uitdruk-

kingen komen in grooten getale voor. De plaatsing der verschillende artikels is zeer onregelmatig. In vele gevallen wordt een geheel verkeerd systeem gevolgd, of een eenmaal aangenomen systeem niet volgehouden. Maar wat vooral gelaakt moet worden is wel de groote onvolledigheid.' De schrijver wijst nu op verschillende tegenstrijdigheden en ongerijmdheden, in het Crimineel Wetboek voorkomende. Zoo straft art. 155 *poging tot desertie van een officier*, door uiterlijke bedrijven aan den dag gelegd, met cassatie èn inhabiliteit, en art. 133, *werkelijk volbragte desertie*, doch met vrijwillige terugkomst binnen 14 dagen, met cassatie alleen. Art. 191 stelt op het misdrijf van diefstal in de chambrée eene kruiwagenstraf van *minstens* één jaar, derhalve, in verband met art. 31 C.W. van *een* tot *vijftien* jaren; een soldaat, die deserteert, maar zich tevens schuldig maakt aan diefstal in de chambrée, wordt echter, volgens art. 152, met *drie* jaren in den kruiwagen gestraft. Art. 116 bedreigt desertie in tijd van oorlog, door een man op zich zelf begaan, met *tien* jaren kruiwagenstraf; de inhoud van de artt. 126-128 toont aan, dat de wetgever komplot en afspraak tot desertie als zwaarder misdrijf beschouwde dan op zich zelve staande desertie; en toch bepaalt hij in art. 129 dat desertie, door twee soldaten, ingevolge onderlinge afspraak werkelijk ten uitvoer gebragt, met den kruiwagen voor *vier* jaren zal worden gestraft! En van zulke fraaijigheden is ons Militair Wetboek vol.

Gelukkig erkent de Regering - blijkens de Memorie van Beantwoording op het wetsontwerp tot regeling der schutterijen - eindelijk zelve, dat 'de militaire regtspleging gebrekkig is en verbetering eischt.' Voor het leger en voor hen die, als de heer van der Hoeven, belang stellen in onze militaire regtspleging, is die erkenning der Regering eene geruststelling: wij kunnen nu toch spoedig een nieuw Militair Wetboek te gemoet zien. Tusschen het woord en de daad is, tegenwoordig, bij ons krijgsbestuur de afstand gering.

Vroeger was dat anders. Toen was men bij het Departement van Oorlog volstrekt niet voortvarend. In 1819 begon men reeds te begrijpen, dat onze militaire wetboeken, die toen eerst vier jaren oud waren, nog al te wenschen overlieten, voornamelijk het Reglement van Krijgstucht - dat Reglement, hetwelk door de beraadslagingen in de Tweede Kamer over de begrooting van Oorlog voor 1863 (zie o.a. de zitting van 29 November 1862)

eene zekere vermaardheid verkregen heeft. De toenmalige Minister of Kommissaris-generaal van Oorlog stelde toch in het evengemelde jaar aan den Koning voor om het Reglement van Krijgstucht geheel te wijzigen, en met name de straf van ‘slagen’ af te schaffen. Het Reglement is echter onveranderd blijven voortleven, en de Kommandant van het Depôt van Discipline te Naarden moet nog laten slaan, of hij daarin lust heeft of niet.

In 1821 zond de toenmalige Minister van Justitie een Ontwerp-Wetboek van Regtspleging aan het Hoog-Militair Geregtshof in, dat denkelijk nog wel in het Archief zal rusten. In 1836 scheen het echter ernst te worden met de zaak. Het Bestuur van Oorlog verzocht toen namelijk, bij rondgaande aanschrijving aan het H.M.G., de bevelvoerende generaals en de korps-kommandanten, opgave van de verschillende verbeteringen, welke, naar hun oordeel, in de militaire wetboeken werden vereischt. Het H.M.G. verzocht weder dezelfde opgaven aan de auditeurs-militair, en de generaals en korps-kommandanten riepen de voorlichting in der officieren. De manier was mogelijk zeer goed, want zelfs het kleinste foutje kon op die wijze niet aan de aandacht ontsnappen; zij had alleen het gebrek van een weinig omslagtig te wezen. Men schijnt dan ook *vijf* jaren tijd noodig te hebben gehad om al die opgaven en inlichtingen in ontvangst te nemen, daar toch eerst in 1841 eene Kommissie werd benoemd tot herziening en omwerking der militaire wetten. Eene Kommissie van.... elf leden!

‘Aangaande de voorstellen, door deze Kommissie te doen,’ zegt de heer van der Hoeven, ‘was de verwachting hoog gespannen’, en dit laat zich eenigzins begrijpen wanneer men de namen leest der leden, die, voor zooveel wij kunnen nagaan, meest allen uit de bekwaamste regtsgeleerden en de kundigste militairen gekozen waren. Maar overigens gelooven wij, dat de werkzaamheden van eene zoo talrijke kommissie nooit tot eenig resultaat kunnen leiden. Wij zijn geen onbepaalde tegenstanders van het stelsel van kommissiën. Het moge waar zijn, dat dikwijls de benoeming van eene kommissie slechts het middel is geweest om het algemeen tevreden te stellen, om althans een blijk te geven dat men iets wilde doen, terwijl men toch van plan was de zaak op de lange baan te schuiven; maar dit is geen noodzakelijk gevolg van het stelsel. Ook hierbij hangt

alles af van de wijze waarop; vereenig in eene kommissie *drie* menschen, bekend als kundig, maar vooral als voortvarend; maak het verslag openbaar en roep daarover het oordeel in van het algemeen: waarom zou eene kommissie, aldus zamengesteld en aldus werkende, geen goed werk kunnen leveren, geen goede diensten kunnen bewijzen? Sedert eenigen tijd is men, uit vrees voor kommissiën, tot een ander uiterste overgeslagen. Nu worden geen kommissiën meer benoemd, maar men vraagt, hij het ontwerpen eener nieuwe regeling, als het ware onder 's hands, de meening van drie of vier deskundigen en hakt dan maar de kwestiën door, die langdurig onderzoek en naauwgezette overweging zouden vorderen. Dan is er eigenlijk toch eene kommissie geweest, al werd die niet regelmatig geconstitueerd, maar eene kommissie, wier meeningen den toets niet hebben ondergaan der openbare kritiek, wat altijd verkeerd is. Op deze wijze schijnt men te werk te zijn gegaan bij sommige wetten, die in de laatste jaren in behandeling zijn gebragt; en naar die wetten te oordeelen, schijnt dit stelsel van geheimzinnige kommissiën juist niet bijzonder aan te bevelen.

De Kommissie van '41 werkte intusschen, en dit lag in den geest van *dien* tijd, óok in 't geheim. Zij heeft inderdaad gewerkt; want toen zij in 't laatst van December 1848 werd ontbonden, had zij vier wetsontwerpen ingediend: een betreffende de zamenstelling en regtsmagt der krijgsraden, enz., voor het krijgsvolk te lande; een ander voor de zeemagt; een ‘van de strafvordering voor het krijgsvolk te lande, eerste boek’, en een ontwerp van een tweede boek ‘van de regtspleging’. Maar het algemeen heeft van dezen arbeid nooit iets onder de oogen gekregen, en vier beschreven boeken papier, bestemd om rustig te rusten op de zolders van het groote gebouw op het Haagsche Plein, zijn de eenige vrucht geweest van de zevenjarige werkzaamheid der Kommissie van 1841. Ook op haar is derhalve - mogelijk buiten haar schuld - het triviale maar dikwijls ware rijmpje toepasselijk:

> ‘Zij dronken een glas,
>
> En de zaak bleef zoo als ze was.’

De zaak bleef inderdaad zoo als ze was; want de afschaffing der hellebaardiers bij het Hoog Militair Geregtshof in 1858 en andere even beduidende wijzigingen zal men wel niet

verlangen dat door ons als ingrijpende veranderingen in rekening worden gebragt. Thans, nu deze Regering zelve verklaard heeft, dat de militaire regtspleging herziening eischt, kan niemand er langer aan twijfelen of eerlang zal van die zijde de zaak met kracht aangevat en met de zamenstelling van nieuwe militaire wetboeken een begin gemaakt worden. Frankrijk, Oostenrijk, het langzame Oostenrijk, zelfs Rusland, indien wij ons niet bedriegen, zijn ons, om van kleinere Staten niet te gewagen, hierin reeds voorgegaan, en de wetboeken, die daar zijn ingevoerd, kunnen voor ons een leiddraad zijn; ook de geschriften van Adolphe Bosch, van Rouville, van Vreede, van Van Convent ten Oever en Verstelt, de ontwerpen der Kommissie van 1841, enz., kunnen als zoodanig dienen: aan gegevens, aan hulpmiddelen bij de zamenstelling der nieuwe militaire wetboeken ontbreekt het dus niet. Het heeft tot hiertoe slechts ontbroken aan den wil.

Maar nu kan men aan den wil niet meer twijfelen, nu de Regering de even onverwachte als verblijdende verklaring heeft afgelegd, dat ons Militair Wetboek verbetering vordert; en het werk van den heer van der Hoeven, dat wij anders - als behandelende een onderwerp, dat gedoemd scheen vergeten en verwaarloosd te worden - met een gevoel van wrevel ter zijde zouden hebben gelegd, is ons thans eene welkome aanleiding om andermaal op onze militaire wetgeving de aandacht te vestigen. Zijn Akademisch Proefschrift, dat eene uitstekende plaats inneemt onder de uitmuntende geschriften van denzelfden aard, die in de laatste jaren het licht hebben gezien, verdient grondiger beoordeeling dan wij in staat zijn te geven; wij zijn geheel onbevoegd om een oordeel uit te brengen over de regtskundige beschouwingen van den schrijver. De inrigting der militaire regtspleging kan echter niet uitsluitend berusten op regtskundige gronden; daarbij moet ook gedacht worden aan den eigenaardigen toestand en werkkring van het leger. Op dit terrein zijn wij minder vreemdeling dan op het regtskundig gebied, en in de volgende bladzijden zullen wij ons dan ook hoofdzakelijk bepalen tot eene beschouwing van de beginselen, welke, met het oog op de militaire belangen, bij de regtspleging voor de Landmagt, naar onze zienswijze, in acht genomen moeten worden.

Het *Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te Lande* vormt

het tweede deel van het Militair Wetboek der Vereenigde Nederlanden,' en is verdeeld in tien afdeelingen of 'titels.' De heer van der Hoeven heeft niet het geheele Crimineel Wetboek, maar alleen titel I: 'Algemeene Bepalingen'; titel II: 'Van de straffen' en titel X: 'Van het bewijs der misdaden' tot onderwerp van zijn onderzoek gekozen, omdat dezen in 't bijzonder 'algemeene leerstellingen en beginselen bevatten.' Vooraf tracht hij echter de vraag te beantwoorden of afzonderlijke militaire vierscharen noodzakelijk zijn? Die vraag, zoo in algemeene bewoordingen gesteld, zal wel door een ieder, die eenigzins bekend is met de inrigting van een leger en de verpligtingen van de leden eener gewapende magt, toestemmend beantwoord worden. De burgerregter is niet in staat de vergrijpen of misdrijven, die door een militair, als zoodanig, worden begaan, met juistheid te beoordeelen; hij zal de onschuld beweren, waar werkelijk een fout is bedreven; hij zal vergrijp noemen, wat, in het belang van het krijgswezen, als misdaad beschouwd moet worden; hij zal toegevend zijn waar de uiterste gestrengheid wordt vereischt, en ook - soms streng wezen, waar de bijzondere verhoudingen, waaronder de militair leeft, tot zachtheid moeten stemmen. Militaire vierscharen zijn dus noodig; de vraag is maar: wanneer en in hoeverre zijn ze noodig? Moeten zij regtspreken over *alle* delicten, door militairen begaan? Moeten alleen de eigenlijke soldaten aan hare regtspraak onderworpen zijn of ook andere personen? Hoe moeten eindelijk die militaire regtbanken worden zamengesteld?

Dat vooreerst de krijgsraden niets te maken kunnen hebben met zuiver *civiele* zaken, spreekt wel van zelf, want te regt merkt de heer van der Hoeven op, dat het toch wel onverschillig zal wezen, of de persoon, die een huis verkoopt of eene erfenis vordert, burger of militair is. Dat voorts, wat nu het strafregt betreft, de krijgsraden zullen hebben te oordeelen over de zuiver militaire delicten, is even duidelijk; door militaire delicten heeft men dan hoofdzakelijk vergrijpen te verstaan, die door den militair *als zoodanig* worden begaan, en waaraan hij, burger zijnde, zich niet zou kunnen schuldig maken. Doch nu blijft nog over de geheele kategorie van vergrijpen, die *commune* of burgerlijke delicten zijn te noemen, en de vraag is nu: wie moet over de militairen regt spreken, die zich aan zoodanige delicten schuldig maken?

Hieromtrent heeft altijd groot verschil van gevoelen bestaan, en in ons land is daarover, in den tijd der Republiek, een aanhoudenden strijd gevoerd tusschen den Stadhouder en de Provinciën. De stadhouders wilden het leger zooveel mogelijk onttrekken aan de burgerlijke regtspraak, en de provinciale staten begrepen dat het niet kwaad was indien de krijgsmagt toch nog eenigzins onderworpen bleef aan het burgerlijk gezag. Dit duurde tot het einde der stadhouderlijke regering, en in 1799 werd eindelijk aan alle verschil van opvatting een einde gemaakt door het eerste artikel van het *Crimineel Wetboek voor de Militie van den Staat*, van 26 Julij van dat jaar, luidende: ‘aan de Militaire Jurisdictie zullen alleen onderworpen zijn *militaire* personen, en die alleen in *militaire* delicten.’ Een korte opgave van den inhoud van dit Wetboek vindt men bij van der Hoeven (bl. 25), en wij teekenen hier alleen nog aan, dat daarin de militaire delicten gebragt zijn onder drie kategoriën: delicten, welke uit zich zelve van dien aard zijn, dat ze alleen door militairen kunnen worden bedreven; anderen, welke ten aanzien van de omstandigheden en betrekkingen alleen door een militair kunnen worden begaan; alle geringe excessen, baldadigheden en insolentiën, die tot de militaire discipline behooren. Het Wetboek van 1799 werd in 1810 door de Fransche wetten vervangen, maar in 1813 weder gedeeltelijk, doch provisioneel ingevoerd. *Provisioneel*, dat later wel eens beteekend heeft ‘*voor de eeuwigheid*,’ beteekende toen ‘*eenige maanden*.’ Want bij de wetten van 20 Julij 1814 en 15 Maart 1815 werden de zeven nieuwe militaire wetboeken voor het krijgsvolk te land en te water ingevoerd, die thans nog bestaan.

De Grondwet van 1814 bepaalde in art. 115, met afwijking van hetgeen bij alle vorige staatsregelingen was aangenomen, dat *militairen* wegens *alle* delicten voor een militairen krijgsraad teregt zouden staan; de Grondwet van 1815 bestendigde dit beginsel in art. 188, en de toenmaals ingevoerde wetboeken onttrokken derhalve de leden der krijgsmagt geheel en al - enkele bijzondere gevallen en natuurlijk ook *civiele* zaken uitgezonderd - aan de burgerlijke regtspraak. De Grondwet van 1840 huldigde hetzelfde beginsel, en de kommissie van 1841 heeft dat beginsel dan ook als grondslag moeten nemen voor hare ontwerpen. De tegenwoordige Grondwet laat den gewonen wetgever hieromtrent geheel vrij, want art. 146 bepaalt

niets anders dan dat ‘de wet het regtsgebied over het krijgsvolk en de schutterijen regelt.’

Het beginsel van onze tegenwoordige wetboeken, dat namelijk de militair ook voor *burgerlijke* misdrijven teregt moet staan voor den *militairen* regter, is in alle landen aangenomen, waar het militair element overheerschend is. Het geldt in Frankrijk, waar in 1857 eene nieuwe militaire regtspleging is ingevoerd, en waar, althans sedert '52, de regering kennelijk er op uit is om het leger alleen van zijne militaire overheden en van het uitvoerend gezag afhankelijk te doen zijn; het geldt in Pruissen, Hessen, Oostenrijk, zuiver militaire staten, waar de soldaat alles is en de burgerij eigenlijk slechts beschouwd wordt als het ongewapende gedeelte des legers; in Wurtemberg, Saksen en andere Duitsche staten. In Coburg-Gotha daarentegen, waar de regering vrijzinnige beginselen is toegedaan - in '48 was de hertog bijna de eenige liberaal in zijn land - en in Engeland staan militairen, wegens burgerlijke delicten, teregt voor den burgerregter. Aan welke zijde *wij* ons scharen moeten, kan aan geen twijfel onderhevig zijn.

Wij vormen geen militairen staat. De regering en het volk willen niet dat het leger een staat zij in den staat, en het leger zelf wil, bedriegen wij ons niet, ook geen blind werktuig wezen in de handen van het uitvoerend gezag. Het leger wil zijn en blijven het gewapende deel des volks, met dat volk verbonden door gelijkheid van inzigten en bedoelingen, en geregeerd, voor zoover dat mogelijk is, door dezelfde wetten, die voor allen gelden. Het is overtuigd, en wij twijfelen niet of die overtuiging wordt door allen gedeeld wier meening hierbij van invloed kan zijn, dat naast het algemeene regt niet meer bijzonder regt mag bestaan dan volstrekt noodig is, en dat afzonderlijke militaire wetten slechts zijn te verdedigen voor zoover zij als noodzakelijk gevolg kunnen gelden van het eigenaardig standpunt van den militair en van de verhoudingen, waarin hij, door den aard zijner betrekking, komen kan. Militaire wetten zijn noodig voor militaire delicten, maar wegens alle burgerlijke delicten moet de militair teregt staan voor den burgerregter.

Tot zoover het beginsel, en wat het beginsel betreft, zijn wij het met den heer van der Hoeven volkomen eens. Maar nu de toepassing. Hieromtrent verschillen wij eenigzins van gevoelen. Er is een belangrijk punt dat door den geachten schrijver en door velen met hem, naar het ons voorkomt, over

het hoofd wordt gezien. De militair is in alle zaken, waarmede zijne militaire betrekking niet te maken heeft, onderworpen aan het gemeene regt: goed. Door zijne militaire betrekking is hij daarenboven nog onderworpen aan een bijzonder regt, dat vele zaken strafbaar noemt, welke in den burger niet strafbaar zijn; ook goed. De militair is dus, als een gevolg zijner betrekking, aan eene zwaarder, lastiger regtspleging onderworpen dan de burger. En nu stellen wij de vraag of - als eenmaal de strafwet bij commune misdrijven het stelsel der verzachtende omstandigheden gehuldigd heeft - de regter dan ook niet bij de beoordeeling van zulk een misdrijf, door een militair begaan, *die* verzachtende omstandigheden in aanmerking moet nemen, welke juist met den eigenaardigen stand van den beklaagde in noodzakelijk verband staan? Moet hij dan niet in rekening brengen dat de militair, door den kring waarin hij leeft, veel eerder dan de burger tot sommige vergrijpen wordt gebragt? Moet hij niet in het oog houden dat de soms onvermijdelijke verveling en lediggang, eigen aan het militaire leven, gedwongen omgang met kameraden, die niet altijd van de braafsten zijn, gemis aan een huisgezin en zooveel andere omstandigheden nog, den soldaat ligtelijk tot misdrijven brengen, waaraan hij, burger gebleven zijnde, mogelijk niet eenmaal zou hebben gedacht?

Wij kiezen, tot verduidelijking van onze meening, een voorbeeld aan het boek van den heer van der Hoeven zelf ontleend, dat bij hem moet dienen om het verkeerde aan te toonen eener uitgebreide militaire regtspleging, maar dat, naar het ons voorkomt, meer daarvoor dan daartegen pleit. Ik bedoel het op blz. 86 aangehaalde gedeelte der redevoering van Benjamin Constant in de Fransche Kamer van Afgevaardigden: ‘“*Dans une ville voisine de Paris, de jeune militaires insultent les filles d'un citoyen estimable. Certes, ce délit qui peut être commis par tous les étourdis du même âge, n'a rien qui le classe sous la compétence d'un conseil de guerre; c'est un délit commis par des militaires, mais ce n'est point un délit militaire: c'est pourtant un conseil de guerre qui juge et absout les prévenus. Je laisse de côté la justice de l'absolution; j'ignore les détails et je respecte la chose jugée; mais vous sentirez facilement combien différentes doivent être sur cette matière les notions des camps et des casernes et la gravité de la vie civile, etc.*”’

De Fransche afgevaardigde wilde dit voorval doen strekken

tot een bewijs dat de militaire regter *niet* moet oordeelen over burgerlijke delicten, en wij deden reeds gevoelen dat het bewijs ons ongelukkig gekozen schijnt. Juist omdat '*les notions des camps et des casernes*' eene dergelijke '*étourderie*' als hier schijnt te hebben plaats gevonden, in een ander licht doen beschouwen dan '*la gravité de la vie civile*', juist daarom zijn deze jonge militairen, vrouwen aanrandende, minder strafbaar dan een stemmig burger, die zulk eene handeling in koelen bloede en doortrokken met de beginselen van '*la grave vie civile*' verrigt. De burgerregter zou in deze zaak ligt te streng oordeelen. Veronderstellen wij - om onze meening nog door een sprekender voorbeeld te verduidelijken - het geval van eene troepenafdeeling, die zicb jaren achtereen op expeditie heeft bevonden - zoo als nog in deze dagen met sommige afdeelingen van ons Indisch leger op Borneo het geval is geweest - die jaren achtereen niets heeft gezien dan groene boomen en zwarte menschen, en die nu afgelost, ingescheept en naar Nederland teruggevoerd wordt; een geval waarbij stilzwijgend wordt aangenomen dat de beide legers reeds vereenigd zijn. Kan men nu in billijkheid van die militairen vorderen dat zij zich, *dadelijk*, zoo goed als een eerzaam prokureur of notaris, die van zijn huis naar zijn kantoor, van zijn kantoor naar de societeit en van de societeit weder naar zijn huis gaat, aan onze maatschappelijke vormen en regelen onderwerpen? Moet dus de straf voor sommige commune delicten op te leggen aan militairen, in zulke omstandigheden verkeerende, niet veel ligter wezen dan wanneer hetzelfde delict door een burger wordt begaan? En zoo kan men zich nog een tal van gevallen denken, waarin het delict - is dat door een militair bedreven - met een ander oog moet worden beschouwd, dan wanneer de beklaagde een burger is. Wij wijzen met name op de strafbare of binnen het bereik der strafwet vallende handelingen, welke het gevolg kunnen zijn van het maken van schulden. Voor een burger-ambtenaar, die, zoolang hij niet om verplaatsing vraagt, in den regel voortdurend in dezelfde stad blijft, voor een burger in het algemeen, is het niet moeijelijk de tering naar de nering te zetten en buiten schulden te blijven. Voor een officier echter, voor een gehuwd officier meer bepaald, is dat, wanneer hij weinig fortuin heeft, minder gemakkelijk, soms zeer moeijelijk, omdat hij blootgesteld is aan herhaalde verplaatsingen (ik ken officieren, die 25 jaren zijn getrouwd en in dien tijd

meer dan 20 malen verhuisd zijn), aan kostbare uniform-veranderingen en in het algemeen aan verschillende verpligte, maar voor zijn persoon of zijn huisgezin onnoodige uitgaven. Daarom moet het algemeen, vernemende van gehuwde officieren, die, met een grooten schuldenlast bezwaard, daardoor tot het plegen van verkeerde en strafbare handelingen zijn gekomen, altijd meer tot medelijden dan tot strengheid van oordeel geneigd zijn. Moet niet de regter in zulke gevallen dat eveneens wezen? Moet hier, bij de bepaling der straf, aan de verschoonende omstandigheden niet eene ruimere plaats worden ingeruimd, wanneer de beklaagde militair, dan wanneer hij burger is?

Het gewigt, de beteekenis dier verschoonende omstandigheden kan echter alleen door den militair zelf, door hen, die de militaire wereld en het militaire huishouden van nabij kennen, voor elk geval met juistheid worden beoordeeld. En daarom schijnt het ons toe, dat de burgerregter niet volkomen geschikt is tot de beoordeeling van sommige commune delicten, door militairen gepleegd. Tot staving dezer bewering kan ons nog eene tweede aanhaling dienen, in het werk van den heer van der Hoeven voorkomende; wij bedoelen de woorden, waarmede de hertog de Broglie de meening zocht te wederleggen van hen, die den *burger*regter zelfs wilden doen oordeelen over de *militaire* delicten van *militairen. 'Traduit devant les tribunaux ordinaires,'* zeide de hertog in de Kamer der Pairs, 13 Junij 1829, '*le militaire coupable apparaîtrait moins coupable qu'il ne l'est en réalité; il serait jugé par des hommes chez qui l'importance de la discipline est une idée théorique, une conception de l'esprit plutôt qu'un sentiment vivant et en action. Il serait jugé par des hommes qui apprécieraient sa conduite d'après la règle de la vie ordinaire, et sans égard à l'idée qu'il s'en fait lui-même; il y trouverait une indulgence qu'il ne mérite pas et qu'il ne trouve point au fond de son propre coeur*.'

Wat de hertog de Brogue toen zeide, is volkomen waar, maar aan die geheele redevoering ligt de gedachte ten grondslag - eene gedachte die bij vele regtsgeleerden en bij vele militairen bestaat - dat toch vooral aan een beklaagde niets geschonken mag worden. Verbeeldt u eens dat die militair bij den burgerregter genadiger er afkwam dan bij den krijgsraad! Deze is de leidende gedachte der aangehaalde woorden, en wij willen ons daartegen niet te sterk verheffen, omdat wij zelve in het algemeen meer voor strengheid dan voor zachtheid of toegevendheid zijn

gestemd. Maar de billijkheid vordert toch dat ook de tegenovergestelde redenering in aanmerking genomen worde. Men kan de woorden van de hertog de Broglie ook omkeeren: *Traduit devant les tribunaux ordinaires, le militaire* (*qui a commis un délit commun*) *apparaîtrait* PLUS *coupable qu'il ne l'est en réalité*; *il serait jugé par des hommes qui ne connaissent pas la vie militaire et qui ne peuvent se faire qu'une idée théorique du milieu dans lequel le militaire, quelquefois, est obligé de vivre et de se mouvoir. Il serait jugé par des hommes qui apprécieraient sa conduite d'après les règles de la vie ordinaire et sans égard à la vie toute exceptionelle qu'il doit mener; aux séductions qui souvent l'entourent, aux difficultés de sa position - dépenses qu'il est obligé de faire, duels qu'il ne peut refuser - aux occasions qui se présentent pour lui de mal faire. Il trouverait chez eux une sévérité qu'il ne mérite pas et que son propre coeur repousse comme injuste et inhumaine*.

Ons fransch is, zeker, minder mooi dan dat van den hertog de Broglie, maar wij gelooven dat de redenering niet minder juist is. De wetgever moet, voor alles, regtvaardig zijn. Het is beter dat tien schuldigen worden vrijgesproken dan dat een onschuldige gestraft of een schuldige te zwaar gestraft wordt. De maatschappij, die de wet maakt, of de regter, die ze toepast, moeten niet zijn een dreigende Nemesis, steeds belust zich met onverbiddelijkheid te wreken op wie zich tegen de bestaande regelen durfde vergrijpen: de wet moet menschelijk zijn en zij moet den menschkundigen regter gelegenheid geven de wettelijke voorschriften met oordeel en zoo noodig met toegevendheid toe te passen. Ook daarom, omdat eene oordeelkundige toepassing der wet zoo moeijelijk is voor wie zich niet geheel verplaatsen kan in den toestand van den beklaagde, is het verkeerd niet-militaire delicten, door militairen begaan, uitsluitend aan den burgerlijken regter ter beoordeeling te laten.

En hiervoor bestaat, ten slotte, waar het *officieren* geldt, nog eene andere reden. Volgens art. 27 sub 2 van de wet van 1851, regelende o.a. het ontslag der officieren, moeten dezen voor een raad van onderzoek worden gebragt ‘na eene regterlijke veroordeeling, welke, hoezeer het verlies van den militairen rang niet uit haren aard ten gevolge hebbende, nogtans heeft plaats gehad wegens eene handeling, welke hem on-

waardig maakt den rang van officier te bekleeden.' Het hier veronderstelde geval zal, zoolang de tegenwoordige regtspleging bestaat, steeds tot de zeldzaamheden behooren, maar wanneer bij eene herziening van ons wetboek het beginsel wordt aangenomen, dat officieren, wegens burgerlijke misdrijven, teregt moeten staan voor den burgerregter, dan is het duidelijk dat de beslissing, in hoeverre de handeling, voor welke de officier is veroordeeld, in de termen valt van art. 27, menigmaal zal afhangen van het vonnis door dien regter uitgebragt en van de consideratiën die daartoe geleid hebben. Indien nu de burgerregter hier verkeerd, te streng oordeelt, dan heeft zijne verkeerde zienswijze - waarvan de nadeelige gevolgen zich voor een burger tot het vonnis zelf bepalen - voor den officier mogelijk nog het gevolg, dat hij voor een raad van onderzoek gebragt en ontslagen, dat is, eigenlijk, weggejaagd en tot den bedelstaf gebragt wordt; en zoo is het, waar de gevolgen eener onjuiste beoordeeling van zulk een omvang kunnen zijn, derhalve dubbel noodig te zorgen dat het oordeel des regters zoo juist mogelijk zij.

De beschouwingen, in de vorige bladzijden ontwikkeld, brengen ons tot de slotsom, dat men - het beginsel behoudende dat niet-militaire misdrijven, door militairen begaan, ter beoordeeling blijven van de gewone regtbanken - eene wijziging behoort te brengen in de toepassing. Deze wijziging zou hierin moeten bestaan, dat de burgerregter, bij het onderzoek van burgerlijke misdrijven, door militairen bedreven, werd voorgelicht door een militair, die, nevens den regtsgeleerden verdediger, als advokaat of militair verdediger van den beklaagde zou optreden. Wij hebben het volste vertrouwen in de bekwaamheid, eerlijkheid en regtvaardigheid van onze burgerregters, en wij laten dus gaarne aan hen, voor zooveel dat eenigzins mogelijk is, de regtspraak over militairen over; maar wij vreezen dat zij, de militaire wereld niet kennende, zonder opzet, eenzijdig zullen oordeelen, en om dit te voorkomen is het noodig, dat een deskundige hen voorlichte. Welke militairen nu echter voor die taak gekozen moeten worden, en hoe de zaak verder te regelen zij, dat zijn vragen, waarmede wij ons hier niet hebben bezig te houden; het is ons slechts te doen het beginsel erkend te zien, dat de gewone strafregter over het misdrijf van een militair anders moet en moet kunnen oordeelen, dan wanneer wegens datzelfde feit een

burger als beklaagde voor hem staat. De wijze van toepassing blijve overgelaten aan hen, wien de moeijelijke taak ten deel zal vallen om onze militaire wetboeken naar de eischen van den tijd te hervormen.

Onze meening is derhalve, dat burgerlijke misdrijven, ook al is de beklaagde een militair, t'huis hooren bij den burgerregter. Het thans geldende stelsel, volgens hetwelk de krijgsraden ook over burgerlijke delicten van militairen oordeelen, keuren wij ten eenenmale af. Vooreerst, omdat daardoor de regtspraak van den militairen regter veel verder wordt uitgebreid dan in het belang van het krijgswezen gevorderd wordt, en vooral ook omdat het den leden van den krijgsraad aan de zaakkennis ontbreekt, die noodig is om met juistheid over de beteekenis van een burgerlijk delict te oordeelen, en de straffen overeenkomstig de wet en de goede regtskundige beginselen te bepalen. Men kan antwoorden: dezelfde opmerking geldt voor militaire delicten, en de krijgsraden zijn dus eigenlijk ook onbevoegd om daarover een oordeel uit te brengen. Maar militaire delicten zijn in den regel eenvoudiger en vallen meer in den kring van beoordeeling van militairen, ook al bezitten zij weinig regtskundige kennis; daarbij is de eene krijgsraad uit menschen van dezelfde opleiding zamengesteld als de andere: er is dus gelijkheid van regtsbedeeling voor iederen overtreder. Wanneer men echter een burger, die een diefstal pleegt, voor den burgerregter brengt, en een militair, voor geheel hetzelfde misdrijf, laat beregten door den militairen regter, dan zal de uitspraak geheel verschillend zijn: er zal ongelijkheid van regtsbedeeling wezen. En dit moet zooveel mogelijk vermeden worden.

Het ontbreekt onzen officieren, wij geven het den heer van der Hoeven gaarne toe, aan de noodige regtskennis. Voorts kunnen zij, om in elke zaak hun oordeel te vestigen, slechts raadplegen eene collectie verwarde, slecht gestelde, tegenstrijdige wetsartikelen, die soms tegen alle gezond verstand indruischen. Het natuurlijk gevolg is dat in de meeste krijgsraden de leden daarvan, dus de eigenlijke regters, niet de personen zijn die oordeelen, en dat niet zelden de auditeur-militair, die eigenlijk slechts eene ondergeschikte rol behoorde te vervullen, de magt uitoefent van president en leden tevens. Hoe dit te veranderen? De toestand zal al dadelijk verbeteren, wanneer de krijgsraden niet meer over commune delicten te

oordeelen, en vooral wanneer nieuwe, duidelijk gestelde wetboeken de tegenwoordige vervangen zullen hebben. Verder behoort de regering te zorgen dat de leden van den krijgsraad in het bezit zijn van de noodige regtskundige kennis, en een grondig onderrigt aan de aspiranten voor den officiersrang - niet alleen in de zuiver militaire wetboeken - maar ook in het algemeen regt, voor zooveel de hoofdbeginselen betreft, is daartoe noodig en ook voldoende.

De heer van der Hoeven wenscht, om zaakkundige militaire regters te verkrijgen, andere middelen aan te wenden. Hij stelt vooreerst voor om de jonge officieren schriftelijk werk te doen verrigten bij den auditeur-militair, ten einde ze zoodoende tot zaakkundige regters te vormen. Hij wil voorts de militaire regtbanken samenstellen uit ‘verstandige, zaakkundige militairen, die reeds meerdere jaren in den krijgsmansstand leefden’ (blz. 76); hij wil de leden van den krijgsraad voor eenigen tijd zien benoemd en aan het lidmaatschap voordeelen verbinden, terwijl hij eindelijk de herbenoeming in den krijgsraad afhankelijk wenscht te zien gemaakt van het meer of minder goed vervullen der pligten aan het lidmaatschap verbonden.

Wij zullen die voorstellen niet uitvoerig beoordeelen, omdat aan hen, die eenigzins van nabij met het leger bekend zijn, het onuitvoerbare daarvan van zelf in het oog zal springen. Zoo is het duidelijk dat *alle* officieren, ook de jongsten, in de krijgsraden moeten zitting nemen, omdat het geval zich thans telkens voordoet dat men, zoo niet om den krijgsraad zelf zamen te stellen, dan toch om de voorloopige informatiën buiten de residentie van den krijgsraad te doen houden, slechts over zeer jonge officieren kan beschikken; hetzelfde kan, in oorlogstijd, in vele kleine vestingen het geval zijn. Daarom moet gezorgd worden dat alle officieren praktische regtskennis verkrijgen en vertrouwd worden met de behandeling van krijgsraadzaken. Het denkbeeld om voordeelen te verbinden aan het lidmaatschap van den krijgsraad en niet meer te benoemen wie blijken hebben gegeven van ongeschiktheid, zullen wij niet bespreken, evenmin als dat wonderlijke voorstel om de jonge officieren - ten einde hen regtskundige kennis te doen verkrijgen - schriftelijk werk te doen verrigten bij den auditeur-militair; dit zijn alle geheel verkeerde en onuitvoerbare maatregelen. Daarentegen verdient een ander denkbeeld van den schrijver, om

namelijk de leden van den krijgsraad voor eenigen tijd te benoemen, welligt aanbeveling. Daar is voor en tegen te zeggen.

De heer van der Hoeven, de zamenstelling der krijgsraden besprekende, stelt zich de vraag of daarin ook militairen, beneden den rang van officier, zitting moeten nemen. Hij beantwoordt die vraag ontkennend, hoofdzakelijk op grond dat de soldaat of onderofficier, met officieren in een krijgsraad zittende, geen onafhankelijk oordeel zou durven uitspreken; ‘hij zal,’ zegt de heer van der Hoeven, ‘niet eensklaps elk gevoel van ondergeschiktheid kunnen afleggen, terwijl hij een uur geleden eenvoudig de bevelen van hem had op te volgen tegen wiens opinie de zijne nu regtstreeks mag indruischen.’ Maar ditzelfde geldt ook voor officieren, althans voor jonge officieren, en er zijn soldaten genoeg, die in een krijgsraad de zienswijze van hun chef vrij wat krachtiger zouden durven bestrijden dan soms met officieren het geval is. De gestelde vraag staat echter, naar het ons voorkomt, met geheel andere kwestiën in verband. Alles komt hierop neder, of men regtspraak wil door *regtsgeleerden* dan wel door *gezworenen*. Men *kan* niet aannemen dat militairen, beneden den rang van officier, de *noodige* regtskennis kunnen bezitten, en wil men, dit erkennende, hen toch toelaten, dan moet men de militaire regtbank in een jury herscheppen. Daar deze nu echter in onze algemeene regtspleging niet is opgenomen, en er, naar ons inzien, ook geene reden bestaat ze bij het leger in te voeren, behooren de militaire vierscharen alleen uit, officieren te zijn zamengesteld.

Eindelijk, en het heeft ons bevreemd deze opmerking niet bij onzen schrijver te vinden, is het volstrekt noodig dat aan den beklaagde voor de militaire regtbanken ook een verdediger, namelijk een regtsgeleerde, worde toegevoegd. Er zijn middelen genoeg te vinden om de regtskundige kennis onder de officieren meer algemeen te maken dan tot hiertoe het geval was, maar natuurlijk zullen alle officieren geen regtsgeleerden worden; men zal tevreden moeten zijn wanneer zij zooveel regtskundige kennis bezitten dat zij, door deskundigen voorgelicht, zuiver oordeelen en met volledige overtuiging beslissen kunnen. Maar die voorlichting mag dan niet eenzijdig zijn; men moet niet alleen hooren den auditeur-militair, die aanklaagt, maar ook den regtsgeleerde, die verdedigt. En aldus ingerigt zullen de militaire regtbanken, die toch veelal slechts eenvoudige za-

ken te behandelen zullen hebben, naar wij gelooven, voldoende waarborgen aanbieden voor eene goede regtsbedeeling - zonder dat het noodig zij de jeugdige officieren ‘in de leer’ te zenden bij een auditeur-militair, of die oude kapitein, die nu eenmaal niet in de wieg is gelegd om een scherpzinnig advokaat te worden, maar toch, ik verzeker het u, een braaf soldaat is, van het lidmaatschap van den krijgsraad uit te sluiten.

Wij weten nu hoe de krijgsraden moeten zijn zamengesteld en over welke misdrijven zij regt te spreken zullen hebben; de vraag blijft nog over welke personen voor den militairen regter teregt moeten staan. Aan de beantwoording dier vraag wijdt de heer van der Hoeven een groot gedeelte van zijn werk, en hij treedt daarbij in bijzonderheden, die zeer belangrijk zijn, maar die wij, om niet te uitvoerig te worden, op hare plaats zullen laten. Eene enkele opmerking slechts.

Het is bekend dat, volgens onze militaire wetgeving, of liever volgens de praktijk van ons militair regt, de militiens, die met groot verlof zijn, niet onderworpen zijn aan de militaire regtspleging. Voor sommige delicten is dit beginsel af te keuren. Een militien-verlofganger, die een schildwacht beleedigt, is veel strafbaarder dan een burger, omdat de militien weet dat een schildwacht zelfs voor den hoogstgeplaatsten officier heilig moet zijn. Hier, meenen wij, moet het delict, door den verlofganger bedreven, beschouwd worden als een militair delict, hij zelf als militair, en moet dus de militaire vierschaar zijn regtbank wezen. Zoo zijn er meerdere gevallen te bedenken, en de goede regel, dat de militien-verlofganger onderworpen is aan het burgerlijk regtsgezag, vordert derhalve uitzonderingen, die in de wet omschreven moeten zijn.

Wil men overigens een voorbeeld hoe duidelijk de militaire wetgever van 1815 zijne meening wist aan te geven, men leze slechts in de Regtspleging voor het krijgsvolk te lande de bepalingen omtrent de regtsmagt van de krijgsraden te velde. De heer van der Hoeven geeft daarvan eene scherpzinnige en zeer juiste kritiek. Art. 272 van de Regtspleging bepaalt dat de krijgsraden te velde regt spreken over alle misdaden, ‘begaan wordende door zoodanige personen, welke ingevolge de 4de, 5de en 6de artikelen van het (let wel) *Militair Wetboek*, aan de militaire jurisdictie onderworpen zijn.’ Teregt vraagt de heer van der Hoeven: ‘wat is dat *Militair Wetboek*, waarover hier gesproken wordt?’ *Militair Wetboek* is de

algemeene naam voor de geheele verzameling van wetten, de militaire justitie betreffende, en in dien zin kan dus het woord hier niet gebezigd zijn. Eigenlijk zou men moeten aannemen dat het Reglement op de Regtspleging in de aangehaalde plaats naar zich zelf verwijst, want voorschriften omtrent de competentie hooren t'huis in eene wet op de organisatie, en de organisatie van de militaire regtbanken wordt juist in dat Reglement op de Regtspleging behandeld; de artt. 4, 5 en 6 van de R. bij de Landmagt behandelen echter een geheel ander punt. *Militair Wetboek* zal hier dus beduiden *Militair Strafwetboek*, maar toen het Reglement op de Regtspleging werd uitgevaardigd, werd tevens bepaald dat als Strafwetboek voorloopig zou gelden het *Crimineel Wetboek voor de militie van den Staat van* 26 Junij 1799. In de artt. 4, 5 en 6 van dit Crimineel Wetboek wordt echter niet gesproken over ‘personen, welke aan de militaire jurisdictie onderworpen zijn.’ Denkelijk bedoelde men dus ons tegenwoordig *Crimineel Wetboek*, dat erst *een jaar later* is uitgevaardigd, en waarschijnlijk, zoo als de heer van der Hoeven vermoedt, toen reeds in de portefeuille gereed lag. Koddig is het echter in eene wet verwezen te zien naar eene andere wet, die nog niet bestaat. En nog koddiger is het dat, toen eindelijk dat Crimineel Wetboek voor den dag kwam, de artt. 4, 5 en 6 ook weder niet bepaald voorschreven welke personen bij de legers te velde aan de militaire jurisdictie zouden onderworpen zijn, want de artt. 4 en 5 spreken over geheel iets anders, en art. 6 spreekt wel over personen, ten aanzien van welke, in tijd van oorlog, het Crimineel Wetboek van toepassing zal zijn, maar zegt niet voor welken regter zij verschijnen, aan welke *jurisdictie* zij onderworpen zullen wezen. ‘Wanneer men dus,’ zoo besluit de heer van der Hoeven, ‘volgens de bepalingen der wet wil te werk gaan, dan blijft er van art. 272 van het Reglement op de Regtspleging niets over, want dan is *niemand* aan de jurisdictie, van de krijgsraden te velde onderworpen.’ Bijna even onduidelijk en nog slechter gesteld zijn de bepalingen omtrent de regtsmagt van krijgsraden in berende of belegerde vestingen; daaruit kan men eigenlijk alles opmaken wat men wil. 't Gevolg is geweest, dat de krijgsraden in berende, of als zoodanig te beschouwen vestingen, alsmede die bij het leger te velde na 1815, de wet maar hebben toegepast zoo als noodzakelijk scheen en eene zeer uitgebreide regtsmagt hebben uitgeoefend.

Vraagt men ons hoe ver, in tijd van oorlog, de competentie van den militairen regter zich moet uitstrekken, dan zijn wij geneigd voor de meest uitgebreide regtsmagt te stemmen, Elk militair moet dan, wegens *alle* delicten, aan den *militairen* regter zijn onderworpen: de tusschenkomst van den burgerregter bij legers te velde of in vestingen in staat van beleg, zou doodend werken op de krijgstucht en den zedelijken toestand van het leger. Dit wordt ook door den heer van der Hoeven zeer juist ingezien, en teregt maakt hij ook de opmerking, dat vele *commune* delicten in oorlogstijd het karakter van *militaire* misdrijven verkrijgen. Men kan zelfs verder gaan en zeggen dat, in oorlogstijd, commune delicten in den eigenlijken zin schier niet voor kunnen komen; het is dan van zooveel belang strenge orde en verband te bewaren, dat bijna elk commun delict een vergrijp tegen de krijgstucht, dus een *militair* delict wordt. Overigens is het getal misdrijven in oorlogstijd altijd geringer, omdat de militairen, die zich anders daaraan schuldig maken - onrustige, soms slechte karakters, maar waarin toch nog wel wat goeds zit - dan een ander veld van werkzaamheid gekregen hebben en door de inspanningen en gevaren, aan den oorlogstoestand verbonden, van kwaad weêrhouden worden; lediggang, de verveling, voor den soldaat aan het militaire leven verbonden, zijn veelal oorzaak van de verschillende vergrijpen, welke de militaire regtbanken thans te straffen hebben; zoodra de soldaat druk bezig wordt gehouden - niet zoozeer met militaire oefeningen, die bij toch slechts gedeeltelijk begrijpt en die bij meestal vervelend vindt - maar met werkzaamheden, die hem naar denzin zijn, met graven, sjouwen, met arbeid in een woord, waarvan hij resultaten ziet, dan behoeft men niet meer te straffen. In vredestijd ware deze uitkomst te bereiken door den soldaat - zoo als bij den bouw der Antwerpsche vestingwerken is geschied - tot den arbeid aan onze liniën en vestingen te bezigen; maar tot hiertoe heeft ons krijgsbestuur gemeend - ofschoon daarop reeds meermalen is aangedrongen - dat voorbeeld niet te moeten volgen.

De voorstanders van eene uitgebreide militaire regtsmagt hebben uit de omstandigheid, dat de militaire regter in oorlogstijd tòch over commune delicten moet oordeelen, het besluit getrokken, dat de regtsmagt van den militairen regter zich ook in vredestijd over die misdrijven behoort uit te

strekken. In vredestijd, zeiden zij, wilt gij den militairen regter alleen over militaire misdrijven laten oordeelen, en in oorlogstijd moet hij op eenmaal in staat zijn een oordeel te vellen over burgerlijke delicten: zoo zult gij eene fraaije regtspraak verkrijgen. De redenering heeft een schijn van waarheid, maar valt van zelve wanneer men slechts opmerkt, dat burgerlijke misdrijven in den eigenlijken zin, en wel juist die, welker juiste beregting eene uitgebreide regtskennis vordert, in oorlogstijd zelden of nooit zullen voorkomen.

Maar in oorlogstijd - de wet moet duidelijk bepalen wat men door ‘oorlogstijd’ te verstaan hebbe - moeten niet alleen militairen aan den militairen regter onderworpen zijn; ook met burgerpersonen moet dit, naar 't ons voorkomt, dan het geval zijn wegens al die strafbare handelingen, welke ten nadeele van de militaire dienst kunnen strekken. In oorlogstijd is het belang van de militaire magt het hoogste belang, en moet het middel aanwezig zijn om alle delicten, die daartegen strijden, krachtig en dadelijk te bestraffen. Het gaat niet aan om burgers, die b.v.b. bij het leger te velde een misdrijf plegen, dat ten nadeele zou kunnen strekken van het leger, naar eene burgerlijke regtbank op te zenden, en men kan toch ook het leger niet door burgerregters doen volgen. En wanneer wij spreken van misdrijven, die ten nadeele van het leger zouden kunnen strekken, dan hebben wij niet alleen het oog op de bekende misdrijven van verraad, spionneren, enz., maar op meest alle handelingen, die door burgers ten nadeele van militairen of van de militaire magt als ligchaam gepleegd kunnen worden. Wanneer een burger een militair ronselt, d.i. aanwerft voor de dienst van eene andere mogendheid, dan moet de burger, om 't even of hij zich in of buiten het veldleger ophoudt, beregt worden door den militairen regter, omdat hij daardoor bepaaldelijk de krijgsmagt benadeelt; art. 74 Crimineel Wetboek, hetwelk als voorwaarde van competentie van den militairen regter stelt, dat de ronselaar zich in het leger moet ophouden, is dus onlogisch en af te keuren. Een burger, die een *burger* ronselt, benadeelt misschien wel de belangen van den Staat, doch niet regtstreeks de militaire belangen, en hij moet dus door den burgerregter gevonnisd worden. Hieromtrent verschillen wij geheel van gevoelen met den heer van der Hoeven, die art. 74 goedkeurt en beweert: ‘niet de hoedanigheid van hem tegen wien het misdrijf gepleegd wordt, kan op den aard van dat

misdrijf invloed uitoefenen, maar wel de hoedanigheid van hem die 't pleegt.' Die bewering is veel te absoluut. Een soldaat, die een burger besteelt, pleegt een burgerlijk delict; besteelt hij zijn kameraad in de chambrée, dan moet dit als een militair misdrijf beschouwd worden. En in oorlogstijd ligt het criterium van de vraag of een burger een delict pleegt, strafbaar door den militairen regter, niet zelden juist hierin, welke 'de hoedanigheid is van hem *tegen* wien het misdrijf wordt gepleegd.' Een burger, die in oorlogstijd in eene legerplaats een ander burger vermoordt, moet, onzes inziens, voor den burgerregter komen: hij heeft daardoor geen nadeel gedaan aan de militaire belangen. Vermoordt hij echter een soldaat, dan moet hij wel degelijk door den militairen regter worden beregt. Maar ook de aard van het misdrijf moet men in aanmerking nemen. Een burger, die een soldaat bij het leger te velde besteelt, kan niet geacht worden de militaire belangen te benadeelen: hij moet voor den burgerregter te regt staan. Een burger, die in oorlogstijd een soldaat beleedigt of mishandelt, moet gevonnisd worden door den militairen regter; hij benadeelt de militaire magt, want hij vergrijpt zich aan iemand, die dàn - zijn bloed en zijn leven gevende om de onafhankelijkheid van het land en de vrijheid der burgerij te verdedigen - voor elk burger heilig moet zijn. Het beginsel is dus: in oorlogstijd staan alle burgerpersonen te regt voor den militairen regter wegens alle handelingen, die geacht worden ten nadeele van de militaire magt te kunnen strekken. Het is echter duidelijk, dat deze woorden veel te onbepaald zijn voor eene wet; dat de handelingen, die hier bedoeld worden, bepaaldelijk moeten worden aangegeven, en dat dus gevolgd moet worden art. 7 van het Crimineel Wetboek, luidende: 'in een leger of kampement tegen den vijand, in eene berende of belegerde plaats zal dit Wetboek mede betreffen alle personen, aldaar gevonden wordende; doch alleenlijk ten aanzien van zoodanige misdrijven en in die gevallen, waaromtrent zulks in hetzelve onderscheidentlijk wordt aangewezen.' Nog beter ware welligt als *regel* aan te nemen, dat burgerpersonen in kampementen, vestingen, enz., voor den *militairen* regter te regt zullen staan en alleen de uitzonderingen in de Wet aan te geven.

Zijn wij voorstanders van eene, ook over burgers zich uitstrekkende, en zeer uitgebreide regtsmagt van de militaire regtbanken in oorlogstijd - in tijd van vrede achten wij het daar-

entegen verkeerd, burgerpersonen, in welk geval ook, te regt te doen staan voor den militairen regter. De heer van der Hoeven verlangt dat een burger, die in gemeenschap met een militair eenig misdrijf (natuurlijk een militair delict) begaat, voor den militairen regter te regt zal staan, maar de gronden, die hij voor dat gevoelen bijbrengt, komen ons niet zeer overtuigend voor. Brengt men ieder voor zijn competenten regter, zegt hij, de militair voor den militairen, de burger voor den burgerregter, dan zullen daaruit allerlei moeijelijkheden en onregelmatigheden ontstaan. Vooreerst deze moeijelijkheid, dat bepaald moet worden, welke regter zal beginnen de zaak te instrueren; te gelijk handelen, zegt de geachte schrijver, zal veeltijds onmogelijk zijn, dewijl voor de beide regters dezelfde personen als getuigen zullen moeten verschijnen en dezelfde bewijsstukken moeten worden te voorschijn gebragt. De kosten zullen grooter zijn, en, zegt de heer van der Hoeven, ‘het ergste is, dat de uitspraken van beide regters geheel verschillend zullen zijn; de eene regter zal misschien de schuld van zijn' beklaagde voor bewezen houden, terwijl de andere de aangevoerde getuigenissen niet voldoende zal oordeelen, en eene vrijspraak zal laten volgen; de tegenstrijdigste vonnissen, gegrond op dezelfde bewijsmiddelen en feiten, kunnen gewezen worden. Daardoor zal natuurlijk de eerbied voor de justitie veel verminderen.’

Er is eenige overdrijving in die beschouwingen. Vooreerst doet het geval dat militairen en burgers te zamen een *militair* delict plegen zich niet dagelijks voor; zulk een geval zal wel altijd tot de uitzonderingen blijven behooren, en daarom stellen wij ons ook niet zulke bijzonder groote moeijelijkheden voor van dat ingrijpen van het eene onderzoek in het andere; daaromtrent kan men bepalingen maken en dat is de zaak van degenen, die met de zamenstelling van de nieuwe Wet zullen belast worden. Maar de eerbied voor de justitie zal verminderen. Waarom? Omdat de burger een ander vonnis zal krijgen dan de militair? Wij willen aan dit bezwaar van den heer van der Hoeven niet alle gewigt ontzeggen. Onze schrijver heeft blijkbaar niet het geval op het oog, dat de burger en de militair verschillend gestraft worden; dat zal ook hij wel goedkeuren, dat kan niet anders, omdat het militair delict, door den burger begaan, een geheel ander karakter heeft dan wanneer een militair het pleegt. Maar waarvoor hij vreest is dit, dat de eene regter de aange-

voerde bewijsmiddelen volledig zal noemen en den beklaagde veroordeelen, terwijl de ander, regtsprekende op dezelfde gegevens als die zijn' ambtgenoot ten dienste stonden, wegens gebrek aan bewijs aal vrijspreken. Doch wij vragen hiertegen: heeft men geen eerbied meer voor de regtbank, welker vonnis in appèl is vernietigd of voor het hof, welks uitspraak een geheel andere is dan die van het aangrenzende, waarnaar eene zaak in gevolge de cassatie werd verwezen? Of zal men nu maar geen appèl, geene verwijzing toelaten? De heer van der Hoeven wijst niet op het geval, dat de eene regter een regtskundige fout heeft gemaakt, de ander niet; deze omstandigheid kan zich ook voordoen, en men zal toch wel geen eerbied weigeren aan een magistraat, die gedwaald, maar volgens zijne overtuiging gehandeld heeft. Bovendien kan men immers aan het O.M. en de veroordeelden de bevoegdheid geven om - op grond eener tegenstrijdigheid, als welke wij thans bespreken - revisie te eischen van het vonnis, waarbij zij zich benadeeld achten.

Bovendien, de regter is voor den beklaagde en niet de beklaagde voor den regter. Daarom achten wij het in het algemeen niet geoorloofd om, op grond van bezwaren, in den geest van het zoo even behandelde, voor de toepassing van een goed en noodzakelijk beginsel terug te deinzen; en naar ons gevoelen is het goede beginsel hier, dat, in tijd van vrede althans, de regtsmagt van den algemeenen regter zoo uitgebreid mogelijk zij. Juist daarom neemt men aan dat militairen voor den burgerregter te regt moeten staan; en men maakt alleen uitzondering voor zuiver militaire misdrijven, omdat de burgerregter die minder goed beoordeelen kan. Maar waarom zou men nu den burger aan den burgerregter onttrekken en hem brengen voor een regtbank, die niet uit regtsgeleerden bestaat, en die dus ook niet volkomen bevoegd is om de grootte van *zijn* misdrijf te beoordeelen? Wij willen intusschen niet ontkennen, dat het stelsel om een elk naar zijn competenten regter te verwijzen, in de toepassing aanleiding kan geven tot moeijelijkheden, en wij begrijpen dat er daarom voorstanders zijn van het stelsel van *gemengde* regtbanken, ter beoordeeling van gemeenschappelijke misdrijven. Het gebrekkige van dat stelsel van gemengde regtbanken wordt echter door den heer van der Hoeven met juistheid aangetoond, en wij blijven bij onze meening, dat de eenige rationeele handeling deze is, om een burger, die, met

een militair, een militair delict pleegt, voor den burgerregter te regt te stellen.

Bij de behandeling van het Xe Hoofdstuk van het Crimineel Wetboek, ‘Over het bewijs der misdaden,’ teekent de heer van der Hoeven aan, dat dit hoofdstuk eigenlijk t'huis behoort in een Wetboek van Strafvordering, dus in het Reglement op de Regtspleging; in een Wetboek van Strafregt, zoo als ons Crimineel Wetboek, moet men slechts vinden wat misdrijven zijn, welke straffen daarop zijn gesteld en zoo verder, maar niet op welke wijze men tot de overtuiging van de schuld der beklaagden komt. Om iedereen tevreden te stellen, heeft onze militaire wetgever in de Regtspleging voor de Landmagt eenige algemeene voorschriften omtrent het bewijs opgenomen, en uit de eerste hoofdstukken, waarin de wijze van behandeling der zaken wordt omschreven, blijkt dat door den militairen regter regt gesproken moet worden op de geschreven verklaringen van getuigen en de verhooren van den aangeklaagde. Art. 210 van het Crimineel Wetboek bepaalt verder, dat ‘de voorschriften omtrent het bewijs der misdaden van het *algemeen* regt, mede toepasselijk zijn op de misdaden en overtredingen, begaan door militaire of andere personen aan de militaire jurisdictie onderworpen.’ En ziedaar dadelijk weder eene moeijelijkheid. Wat heeft men te verstaan door de uitdrukking ‘algemeen regt’? Het H.M. Geregtshof begreep in 1840, dat hiermede gedoeld werd op ‘de stijl van praktijk, bij den Hove van Holland, tot in den jare 1810 in gebruik geweest zijnde,’ en grondde deze zienswijze op art. 75 zijner Instructie; vandaar dat tot hiertoe art. 440 van het Wetboek van Strafvordering, betreffende de waarde eener bekentenis als middel van bewijs, als niet verbindend voor den militairen regter beschouwd is geworden. Later, in 1849, schijnt het H.M.G. eenigzins van meening te zijn veranderd; het heeft althans toen art. 289 en vg. Wetboek van Strafvordering, voorschriften behelzende betreffende het bewijs in zake van valschheid, van toepassing verklaard bij de militaire regtspleging. De heer van der Hoeven tracht te betoogen, dat de militaire regter, volgens art. 210, zich streng moet houden aan het algemeen regt, zoo als dat op 15 Maart 1815 - datum van invoering van het Crimineel Wetboek - bestond, en ook aan de sedert ingevoerde wijzingen. Wat hiervan zij, een Wetboek, waarin omtrent zoo gewigtig een punt als de leer van het bewijs, onzekerheid en geheel verschillende

opvattingen kunnen bestaan, is reeds daarom ten eenenmale af te keuren. In het nieuwe Ontwerp-Wetboek van Strafvordering is de wettelijke bewijs-theorie afgeschaft, de regter niet aan bepaalde voorschriften gebonden, en als beginsel aangenomen, dat hij het vonnis naar zijne overtuiging zal opmaken. Natuurlijk zal dit beginsel ook in een nieuw Militair Wetboek moeten aangenomen worden; maar voor sommige bepaalde gevallen zullen, zoo als ook door den heer van der Hoeven wordt opgemerkt, uitzonderingen op die theorie noodig zijn.

Vooral ook uit titel II van ons Crimineel Wetboek, de *straffen* betreffende, blijkt overtuigend hoe gebrekkig en slecht onze militaire wetten zijn. De wetgever heeft hier, zoowel als in de meeste andere hoofdstukken, blijkbaar zelf niet geweten wat hij wilde; vandaar overal en ook in dit hoofdstuk die vele onbepaalde en zinledige uitdrukkingen, die den regter telkens in verlegenheid brengen en aanleiding geven tot de meest uiteenloopende opvattingen. Te regt zegt de heer van der Hoeven, waar hij de redaktie van art. 16 Crimineel Wetboek, de dronkenschap betreffende, kritiseert: ‘Eene wet moet helder, duidelijk, eenvoudig, verstaanbaar, gebiedend spreken: een omhaal van woorden, zoo als onze militaire wetgever dikwijls gebruikte, zal altijd schadelijk zijn.’ Onze militaire wetten spreken noch helder, noch duidelijk, noch eenvoudig, zijn op vele plaatsen niet verstaanbaar, en in stede van te gebieden, houden zij dikwijls een buurpraatje met den lezer. Te vergeefs zal men, onder anderen, in ons Crimineel Wetboek naar een voorschrift zoeken omtrent de straffen voor militaire delicten, en die voor burgerlijke misdrijven op te leggen; natuurlijk, het Wetboek bepaalt zelfs nergens wat eigenlijk *militaire* delicten zijn, en houdt zich dus ook met die kleinigheid niet op om eene klassificatie van straffen voor de twee klassen van misdrijven aan te geven. Art. 20 spreekt van ‘vervallen van den militairen *stand*’, welke zij (de militairen) *bekleed* hebben. Wat beteekent dit? Men bekleedt geen *stand*. Wordt dus bedoeld - en 't verschil is, natuurlijk, in de toepassing groot - ontslag uit de dienst, in dien zin, dat de gestrafte onwaardig wordt verklaard ooit weder in de gelederen te worden opgenomen, of vervallen-verklaring van den *graad* of *rang?* Art. 21 spreekt van eene ‘*straf*, welke een militair ongeschikt maakt om, na (naar) militaire grondbeginselen, verder in den (de) militairen (militaire) dienst te blijven.’ Vooreerst kan niet de straf, maar

alleen het delict ongeschikt maken, en, vraagt de heer van der Hoeven, wat beduidt: ‘naar militaire grondbeginselen’? Daarover, antwoorden wij, denken waarschijnlijk geen twee menschen op dezelfde wijze.

Wij zullen den geachten schrijver niet verder volgen in zijne kritiek van de verschillende bepalingen omtrent de straffen: dat ons Militair Wetboek onduidelijk, onlogisch, onvolledig en dikwijls zelfs in strijd is met alle regtskundige begrippen, is overbekend. Met genoegen hebben wij gezien, dat hij - tegenstander van de doodstraf in 't algemeen - die straf in de militaire regtspleging voor enkele gevallen noodzakelijk acht; zijne beschouwingen daaromtrent zijn even menschkundig als scherpzinnig. Hetzelfde mag gezegd worden van zijne opmerkingen over de straf van ‘slagen’: ‘een onderwerp,’ zegt de geachte schrijver, ‘dat ik met leedwezen ga behandelen, omdat het zulk een sterk bewijs is voor de achterlijkheid van onze militaire strafwetgeving.’

Onze militaire wetgever heeft kennelijk een soort van welgevallen gehad in die straf. Hij heeft ze zorgvuldig verdeeld in allerlei soorten: *stokslagen* met een gewonen rieten rotting; *rietslagen* met het afnemen der kokarde en arrest met detentie, welke slagen worden toegediend met taaije rieten, ter dikte van een gewonen mans kleinen vinger (denkelijk, volgens den heer van der Hoeven, een vrije vertaling van *little finger*, uit het Engelsche wetboek, dat ook veel met slaan op heeft); *rietslagen* met het enkele afnemen der kokarde; enkele *klingslagen*, uit te voeren met een platten degenkling met een stompe punt; *klingslagen* met arrest of detentie. ‘Even oppervlakkig als het Wetboek’, zegt onze schrijver, ‘aangaande andere onderwerpen is, even naauwgezet handelt het over de slagen’, en hij verwondert er zich over, dat het *spitsroeden-loopen* in die lange lijst niet is opgenomen: volgens de vrienden van het slaan toch is dat eigenlijk het ware, en wel om drie redenen. Omdat de veroordeelde daarbij in beweging is; omdat de straf minder nadeelig is voor de gezondheid dan eene andere manier van slaan, en omdat de schuldige door zijn eigen kameraden wordt gestraft. Het zou ons niet verwonderen, wanneer juist in die laatste omstandigheid de reden gelegen ware, waarom die straf niet in ons Wetboek is opgenomen. Het militair bestuur ten onzent is altijd buitengewoon autokratisch gezind geweest; alles moest uitgaan van de uitvoerende magt; daar was alleen oordeel, ver-

stand en kennis; aan de individuën zelven mogt niets worden overgelaten, en zou men dan den soldaat laten slaan door zijne kameraden? Neen, dat was een prerogatief van het uitvoerend gezag; dat zoude zelf wel slaan en had ook alleen verstand van slaan. Ontving niet de Kommissie van 1841, zoo de heer van der Hoeven ons mededeelt, onder dagteekening van 27 Januarij 1846, eene missive van den toenmaligen Minister van Oorlog, bepaaldelijk '*ten aanzien der plaats, waarop de stoken rietslagen behooren te worden geappliceerd'!!*

En houden wij er zelfs nog niet eene afzonderlijke inrigting (het Depôt van Discipline) op na, ten einde de militaire deugden, gevoel van eer en pligt, in de soldaten te slaan?

Bij onzen zuidelijken nabuur, België, is de straf van slagen sedert 1830 afgeschaft. Die afschaffing is een van de eerste maatregelen geweest van het Provisioneel Gouvernement. '*Le Gouvernement Provisoire*,' zoo luidt het arrêté van 7 October 1830, '*considérant que la peine de la* BASTONNADE *est insultants aux guerriers belges et attentatoire à la liberté de l'homme;*

Arrête:

Article unique. La peine susdite est abolie.'

'Wat is zoo'n omwenteling,' roept de beoordeelaar van het werk van den heer van der Hoeven in het tijdschrift *de Nieuwe Spectator* uit, 'toch eene heerlijke gelegenheid om verouderde misbruiken te doen verdwijnen; omdat het een *Gouvernement provisoire* is, dat België in 1830 beheerscht, wordt, zonder ommezien, het kwaad uitgedelgd; nooit zou eene geregelde regering zoo voortvarend hebben gehandeld; zij zou eene kommissie benoemd hebben om de zaak rijpelijk te onderzoeken, en per slot van rekening alles onveranderd hebben gelaten.' In Rusland, het land van de slagen bij uitnemendheid, zijn alle ligchaamsstraffen afgeschaft. Ook het Fransche leger kent die niet. '*Les peines corporelles sont, Dieu merci!*' zeide de opstellers van het nieuwe Fransche Wetboek van 1854, '*inconnues dans l'armée française, où les sentimens de dignité personelle et d'honneur sont portés à un si haut degré. La discipline n'exige pas l'emploi de ces moyens dégradants*.' Maar, wat erger is, de straf van slagen is bij ons reeds eenmaal afgeschaft geweest. Koning Lodewijk deed dit in het begin zijner regering, en in het ontwerp van een Militair Wetboek, onder zijn bestuur begonnen, is die straf dan

ook niet opgenomen; de zamenstellers van dat ontwerp gaven als hunne overtuiging te kennen, ‘dat het tot vermeerdering van het gevoel van eer, van roem en van moed (in den militairen stand zoo onontbeerlijk) strekken kan, indien alle militairen hunne waardij gevoelen; zoodat die eer en roem zelfs voor een soldaat te teeder is, dan dat zij immer door de ignominieuse straffen van stokslagen gedeshonoreerd zouden kunnen worden.’ Wat een vreemd vorst, in een tijd toen ons leger juist niet uit zeer edele bestanddeelen was zamengesteld, afkeurde en verwierp, is echter later onder een Nederlandsch vorst weder ingevoerd, en, helaas! ofschoon het zedelijk gehalte van de soldaten van het Nederlandsche leger sedert den Franschen tijd oneindig veel beter is geworden, tot op den huidigen dag bestendigd.

Daar zijn twee wijzen om over soldaten te gebieden. Bij de eene wijze wordt van het denkbeeld uitgegaan dat de soldaat is een werktuig, een wezen zonder denkvermogen en zonder zedelijk gevoel, dat slechts is te regeren met straffe woorden en strenge straffen, en waarop geen andere prikkel kan werken dan de vrees. In dit stelsel passen de ‘rietslagen met taaije rieten van de dikte van een kleinen vinger’ en de ‘stokslagen met een gewonen rieten rotting.’ Het bevel voeren in den geest van dit stelsel is hoegenaamd geene kunst; daartoe wordt noch verstand, noch oordeel, noch menschenkennis gevorderd; de domste woestaard is daartoe geschikt, want de geheele zaak komt daarop neder, om met Hesselts, het lid van den Bloedraad, te roepen: ‘hangen.’

Bij de tweede wijze staat niet het denkbeeld van vrees, maar van zedelijke aansporing, van hoop op belooning, van verbetering, niet alleen door straf, maar ook door vermaning en redenering, op den voorgrond. De soldaat wordt daarbij niet beschouwd als een dood werktuig, maar als een mensch met gevoel, zij het ook geen fijn gevoel, en met denkvermogen, het moge weinig ontwikkeld zijn, begaafd - als een redelijk wezen, dat veel onbeschaafds en veel gebrekkigs heeft, dat soms wel eens alleen door straffen tot zijn' pligt te houden is, maar waarvan men zeer dikwijls ook veel gedaan kan krijgen door te werken op zijn verstand en op zijn gemoed, op zijn eigenliefde en op zijne goede eigenschappen. Het bevel voeren in dezen geest is niet gemakkelijk, omdat daartoe vereischt worden een aanhoudende zorg en inspanning en eene gepaste

mengeling van toegevendheid en strengheid; ook is daarvoor oordeel, tact, menschenkennis noodig en hoedanigheden van hoofd en van hart, die niet een ieders deel zijn. In dit stelsel passen alle straffen, omdat eene verzameling van menschen, die voor den oorlog zij bestemd, niet bestuurd kan worden als een kostschool, maar de riet-, stok- en klingslagen, de vernederende, de 'ignominieuse' straffen passen daarin niet.

Die twee verschillende wijzen van straffen, als een gevolg van twee verschillende beschouwingswijzen omtrent den aard van den soldaat en de behandeling die voor hem past, staan in het naauwste verband met de zamenstelling der legers en bijgevolg met den staathuishoudkundigen en maatschappelijken toestand der landen. In de 17de en 18de eeuw, in den tijd der onbepaalde monarchie, vertegenwoordigde de vorst den staat; het volk, de natie, bestond als zoodanig niet. De vorsten, niet de volken, voerden oorlog. De legers waren ook geen volkslegers, maar bestonden ten deele uit aangeworven soldaten, huurlingen, die met der daad het uitschot waren van alle natiën, ten deele uit de minste klassen der bevolking, die nog in eene soort van lijfeigenschap verkeerden; de eigenlijke burgerstand, de kern der natie, moest wel haar geld ter beschikking stellen van den vorst, maar was, persoonlijk, vrij van krijgsdienst. De edellieden dienden in het leger, maar uitsluitend als officier, als aanvoerder. Een groote afstand dus tusschen de officieren en de soldaten, die door hunne bevelhebbers beschouwd werden als wezens van een geheel ander maaksel dan zij, die geen regten, maar alleen pligten hadden, en wier eerste pligt eene onbepaalde gehoorzaamheid, eene blinde onderworpenheid was. Vandaar reeds eene geheel andere wijze van behandeling van den soldaat door zijne meerderen dan in latere tijden; geheel andere denkbeelden omtrent strafregt; willekeur niet zelden regel; wreede soms barbaarsche straffen; een ijzeren discipline - die trouwens door het geringe zedelijke gehalte der toenmalige soldaten veelal onmisbaar was.

De staatkundige begrippen van dien tijd en de zamenstelling der toenmalige legers gaven ook aan de oorlogvoering een geheel ander karakter. Heden ten dage, nu de vorsten niet meer oorlog voeren voor eigen rekening, voor persoonlijke veeten of belangen, maar meestal voor het, meer of minder goed begrepen, belang van hun land en hun volk; nu de legers uit alle klassen der bevolking worden aangevuld en in zoo-

verre volkslegers zijn, en elke oorlog de zaak is van de geheele natie, maakt een vijandelijk leger onbeschroomd gebruik van al de hulpmiddelen van het land, waar het zich bevindt; het vordert paarden, vee, voertuigen, granen, alles op, in één woord, wat tot het onderhoud van den soldaat, voor de behoeften van het leger in 't algemeen, wordt vereischt. Maar vroeger was dit anders. Daar de oorlogen eene persoonlijke zaak der vorsten was, waarmede de volken in zekeren zin niet te maken hadden, ontzagen de wederzijdsche legers de eigendommen der bevolking, en bij vele legers werd hieraan - zeer langdurige oorlogen, die alle verhoudingen omver wierpen, uitgezonderd - met de uiterste naauwgezetheid de hand gehouden. Eene tweede reden voor de noodzakelijkheid van een ijzeren krijgstucht.

De legers mogten zich derhalve in vorige eeuwen niet voeden uit de landstreek, waarin zij zich bevonden. Zij werden daarom van het noodige voorzien uit daartoe opzettelijk aangelegde magazijnen. Die magazijnen kouden niet talrijk zijn en waren niet gemakkelijk te verplaatsen; de legers bleven dus meest bijeen en verdeelden zich niet, zoo als bij de latere oorlogen, in groote zelfstandige onderdeelen. Dit bijeenblijven, noodzakelijk door de gezegde omstandigheden, paste daarenboven geheel in den geest van dien tijd en in de toenmalige denkbeelden omtrent bestuur en bevelvoering. Bovenaan stond de Vorst, onbepaald gebieder, wiens wil wet was. Dan volgde de hooge adel met zijn voorregten en eene zekere mate van gezag, die het aan den vorst ontleende; dan kwam, op lager trap, de kleine adel; dan de rijke, gezeten burgers, zonder magt of beschreven regt, maar ontzien om hunnen rijkdom; eindelijk de mindere bewoners der steden, persoonlijk vrij, maar overigens zonder invloed of regten: deze zaten aan den voet van den boom, in wiens kruin de autokraat zetelde. En daaromheen leefde het landvolk in eene trouwens vrij dragelijke lijfeigenschap. Aan het hoofd van het leger stond de vorst of zijn veldheer, in wiens hand al de draden vereenigd moesten zijn van dat groote werktuig, dat leger werd genoemd; dan volgden in geleidelijke volgorde de hooge en lagere bevelhebbers, zich scharende om den vorst, uitvoerders van zijne bevelen, handelende, niet naar eigen ingeving en met gepaste zelfstandigheid, maar naar het bevelwoord van den gebieder; eindelijk, geheel in de laagte, ver,

zeer ver beneden hen, stond de soldaat - geesteloos onderdeel van het groote werktuig, zelf een werktuig, dat niet denken mogt noch handelen, tenzij aan het koord getrokken wierd, waarmede zijn bevelhebber hem bestierde.

De soldaat, die houten pop, die slechts vooruit en achteruit mogt gaan op kommando, die geen eigen wil en eigen denkvermogen mogt hebben en zich niet eenmaal mogt laten doodschieten als hij verkoos, de soldaat moest altijd onder het oog zijn van den aanvoerder; dit was daarenboven noodig om de desertie, die toen, ook alweder hoofdzakelijk ten gevolge van de zamenstelling des legers, zoo veelvuldig en soms op groote schaal plaats vond, met kracht te kunnen tegengaan. En omdat men den soldaat nooit uit het oog durfde verliezen, moesten alle gevallen, waarin hij in de gelegenheid kon komen om vrij en zelfstandig te werken, met zorg vermeden worden. De gevechten om terreinvoorwerpen, het verspreide gevecht in 't algemeen - hoofdzaak bij de tegenwoordige veldslagen - konden daarom in dien tijd geen plaats vinden. De veldslagen hadden dan ook een geheel ander karakter dan tegenwoordig. Heden ten dage zoeken de legers bij voorkeur bedekte en doorsneden terreinen op, en daarin worden, op onderscheidene punten, in aard soms geheel verschillende gevechten geleverd, die te zamen den veldslag uitmaken; niet alleen de verschillende onderbevelhebbers, maar zelfs de eenvoudige soldaten krijgen daarbij eene zekere zelfstandigheid, en van hunne dapperheid, hun beleid, hun oordeel hangt de uitslag af der verschillende partiële gevechten, die door den veldheer slechts in zooverre worden geleid als noodig is om het welgelukken van zijne conceptie te verzekeren. Hoe meer initiatief de ondergeschikten daarbij hebben, hoe zekerder - als aan het hoofd althans eene goede, krachtige leiding niet ontbreekt - de goede uitslag is; en vandaar dat de Franschen, bij wie dat denkbeeld van initiatief te nemen en van in den oorlog naar eigen ingeving te handelen, zoo sterk ontwikkeld is, bijna altijd de overwinning hebben behaald en zullen behalen op de stijve, stelselmatig gedresseerde Pruissen en Oostenrijkers.

Voor de veldslagen van de 18^{e} eeuw werden bij voorkeur open vlakten opgezocht; de legers werden daar als het ware tooneelmatig opgesteld in dunne lange liniën; op kommando, statig en stijf, vooruitgebragt, de infanterie gerigt als waren de poppen met touwen en bouten aan elkander verbonden, en

vurende eveneens op kommando met verbazende snelheid. Bij de meesters in de kunst, bij de veldslagen van Frederik den Groote, merkt men dat overdreven stijve, geestelooze en stelselmatige dikwijls niet op; maar zijne handelingen en de stoute daden zijner onderbevelhebbers waren ook afwijkingen van de heerschende begrippen. Zelfstandigheid, initiatief bij bevelhebbers en minderen, pasten niet in het toenmalige stelsel van oorlogvoeren. Met deze zoogenaamde linie-taktiek werden wonderen verrigt, maar die waren ook alleen te verkrijgen door den soldaat tot eene machine te maken. Eenmaal in beweging gebragt, moest de soldaat (de infanterie-soldaat), zoolang geen kommando hem het stilstaan gebood, met denzelfden statigen pas, wat ook gebeurde - al schoot het vijandelijk geschut geheele rijen neder, al viel de hemel - blijven voorwaarts gaan, want alleen daardoor was eene uitkomst te verkrijgen; zou men in dit stelsel aan de individualiteit der menschen hare regten hebben gegeven; zou men een oogenblik hebben toegelaten, dat het werktuig mensch werd en handelde naar eigen ingeving - het nieuwe en vreemde van dien toestand zou slechts geleid hebben tot verwarring en nederlaag. Maar om van den soldaat van de 18^{e} eeuw, die toch een mensch was, een werktuig te maken, en een goed geregeld, altijd op dezelfde wijze werkend werktuig, werd, behalve een langdurigen oefeningstijd, een onverbiddelijke, ijzeren discipline vereischt met haar onafscheidelijke gevolgen van riet- en klingslagen, van spitsroeden-loopen en verdere den mensch onteerende straffen.

In de 18^{e} eeuw was derhalve eene strenge, zelfs wreede krijgstucht, voor een groot deel noodig en in elk geval te verklaren. Het minder goede gehalte der soldaten, de wijze van oorlogvoeren en de eigenaardige taktiek van dien tijd - allen uitvloeisels van den toenmaligen staatkundigen en maatschappelijken toestand - vorderden voortdurend een streng toezigt en strenge straffen. Maar dit alles is anders geworden. Soldaten zijn nog wel geen heiligen en worden hoofdzakelijk nog wel getrokken uit de onderste klassen der maatschappij, maar over het geheel genomen staat het zedelijk gehalte van den tegenwoordigen soldaat, ook zijne verstandelijke ontwikkeling, op veel hooger standpunt dan in de 17^{e} en vooral in de 18^{e} eeuw. De legers zijn thans geheel anders zamengesteld; het zijn nu geen huurlegers meer; het volk, de burgerij, wordt daarin op veel grooter schaal dan vroeger vertegenwoordigd. Niet de vorsten, maar de volken be-

oorlogen thans elkander, en daardoor heeft ook de oorlogsvoering een geheel ander karakter gekregen. De legers voeden zich van de hulpmiddelen van de landstreek waar zij zich bevinden; zij verdeelen zich om te leven, vereenigen zich weder om te vechten, en, vechtende, verdeelen zij zich weder, omdat de meer algemeene bebouwing der landen, de veranderde zamenstelling der legers, de mindere tijdsruimte die voor de oefening kan worden besteed, en honderd andere omstandigheden nog, de stijve liniën, het optogtmatige voorwaartsrukken, in één woord, de veldslagen op kommando, onmogelijk hebben gemaakt. En daar de soldaat derhalve zedelijk op een hooger standpunt dan vroeger staat en verstandelijk ook beter ontwikkeld is; daar de hedendaagsche krijgsvoering in alle rangen zelfstandige, denkende wezens vordert en met machines slecht is gediend - behoort ook de wijze van opleiding en behandeling anders te wezen dan in de 18^{e} eeuw en past ons de discipline niet, die voor de automaten van dien tijd noodig was. Tot de soldaten van de 19^{e} eeuw moet men spreken - niet met den stok - maar met de taal van het hart; eer en pligt, roem, onderscheiding en belooning, ziedaar de woorden, die men bij hen gebruiken moet; ziedaar de snaren, die men bij hen moet aanroeren.

Bij verschillende legers is intusschen nog veel van den ouden zuurdeesem blijven bestaan, en in Oostenrijk, meer nog in Rusland en Pruissen, vooral in Engeland - waar trouwens het eigenlijke leger een zuiver huurleger is - zijn nog veel sporen aanwezig van de oude linie-taktiek en de oude discipline. In ons land begint men in dit opzigt zich meer en meer naar de nieuwe begrippen te voegen, maar de toepassing is niet vrij van moeijelijkheden. Ons leger bestaat voor een groot gedeelte uit militiens, die juist lang genoeg dienst doen om eenig denkbeeld te krijgen van de militaire dienst; en de vrijwilligers - vooral bij de infanterie, de hoofdmagt, en vooral bij de zoogenaamde linie-kompagniën, vier-vijfde van het wapen - zijn, niet zoozeer slechte menschen, dan wel menschen waar weinig inzit en die eigenlijk soldaat zijn geworden omdat zij te lui of te onbekwaam zijn om op andere wijze den kost te verdienen. Men zou zich bijna belagchelijk maken, wanneer men die soldaten in bezielende taal op hunne roeping wees en van eer en belooning sprak, nu daar bijna geen gelegenheid is om zich te onderscheiden en roem te behalen. Ook dit kan anders worden, wanneer eenmaal ons leger door eene bekwame hand zoo-

danig zal zijn ingerigt, als de Grondwet en de belangen van het vaderland eischen - wanneer wij, nevens een eigenlijk volksleger, een huurleger zullen bezitten, geschikt om hier en in Indië dienst te doen. Maar dit is zeker, dat wij voor ons leger reeds nu geene behoefte hebben aan de strenge discipline van vroeger tijd; dat een Wetboek als het onze evenzeer in strijd is met den geest van onzen tijd als met den geest van ons leger, en dat mogelijk geen grooter bewijs is te geven van de geringe voortvarendheid - om de zachtste uitdrukking te gebruiken - van ons krijgsbestuur, dan dat in de tweede helft van de 19e eeuw een Wetboek nog bestaat, dat - even gebrekkig van vorm als van gedachte - geschreven schijnt voor de gehuurde soldaten van de 18e eeuw, aan wie men slechts zooveel regt toekende en zooveel menschelijkheid bewees als de opperste magt in hare genade noodig keurde. Het is te regt gezegd: het bestaan van zulk een Wetboek is voor ons land eene schande; en te verwonderen is het niet, dat dit punt reeds zoo menige scherpe uitdrukking heeft uitgelokt. Zoo lezen wij nog bij van der Hoeven, in hoe bittere bewoordingen een oud-officier hem de reden verklaarde van de geringe belangstelling, die steeds omtrent onze militaire regtspleging bij de regering heeft bestaan: ‘Dat regt is maar voor soldaten geschreven: en wat doet het er toe, hoe een soldaat behandeld wordt? Zij kosten immers geen geld. Een soldaat komt te ontbreken; welnu, de Wet op de Nationale Militie is daar om terstond de manier aan te wijzen, hoe die open plaats weêr gevuld moet worden. Als dat regt voor paarden geschreven was, dan zou er wel meer belangstelling voor zijn, want elk paard kost vier à vijfhonderd gulden!’’ Voor de eer van onze achtervolgende regeringen ware het te wenschen, dat die woorden onbillijk en onwaar konden worden genoemd; maar geen onpartijdige zal kunnen ontkennen, dat ons krijgsbestuur soms den schijn op zich geladen heeft, alsof het meer belang stelde in de *paarden* dan in de *menschen*.

Onwillekeurig zijn wij, bij de aankondiging van het geschrift van den heer van der Hoeven, uitvoeriger geweest dan aanvankelijk ons voornemen was. Het gewigt van het onderwerp zelf en de uitmuntende wijze, waarop de geachte schrijver dat behandeld heeft, hebben ons daartoe verleid. Ons hooger onderwijs laat, zegt men, veel te wenschen over; daarbij is, vol-

gens sommigen, te veel vrijheid, en van die vrijheid wordt, naar men wil, door velen gebruik gemaakt om niet of slecht te studeren. De gegrondheid dier klagten kunnen wij slechts ten deele beoordeelen, maar zooveel is toch zeker dat onze hoogescholen - zij mogen aan den tragen en onbeduidenden de vrijheid laten om niets te doen en in onkunde voort te leven - van eene andere zijde aan heldere en krachtige hoofden ruimschoots de gelegenheid aanbieden om zich te bekwamen en zich zelf te vormen tot kundige mannen en zelfstandige denkers; de vele goed gestelde en goed gedachte akademische proefschriften van de laatste jaren bewijzen dit ten volle. En zoo wij tusschen twee uitersten kiezen moesten, tusschen de groote vrijheid, die aan onze hoogescholen bestaat, en den grooten dwang en de beperking, die in ons militair onderwijs - zoowel aan de Bredasche Akademie als bij de latere opleiding der officieren - heerscht; zoo wij kiezen moesten tusschen het stelsel van volkomen vrije studie en dat van de gekommandeerde, gereglementeerde en gedisciplineerde wetenschap, wij zonden aan het eerste verre de voorkeur geven. Onze burger-akademiën - zij mogen door velen verlaten worden, die daar weinig kennis hebben opgedaan - vormen in elk geval *enkele* uitstekende menschen; onze militaire Akademie kneedt *al hare leerlingen* in denzelfden vorm van middelmatigheid. Een zeer uitstekend verstand vindt altijd zijn weg; onderde voormalige leerlingen der Bredasche Akademie worden dus natuurlijk wel eens menschen aangetroffen van meer dan gewone kennis, van heldere en ruime begrippen. Maar wie daar wierd opgeleid en zich ontwikkeld heeft tot een vrijen geest en een zelfstandig denker, is dat geworden in weêrwil van die opleiding.

Het werk van den heer van der Hoeven deed ons ook daarom genoegen, omdat wij met welgevallen elk blijk begroeten van belangstelling bij de burgerleden der maatschappij in de zaken van het krijgswezen. Het is bekend dat onze geheele militaire inrigting aan vele en grove gebreken lijdt, en dat wij nog altijd den hervormer wachten, die ons leger en onze liniën zoodanig zal inrigten als het belang van 's lands onafhankelijkheid eischt. Maar die hervormer moet, zal hij zijne plannen tot verwezenlijking kunnen brengen, steun vinden bij het algemeen, en daartoe is het volstrekt noodzakelijk, dat de wijze waarop ons krijgswezen is ingerigt en de wetten, waardoor het beheerscht wordt, meer bekend worden dan tot hier-

toe het geval is. Dat militaire onderwerpen - de Heer Sickesz behandelde vroeger reeds in zijn akademisch proefschrift de schutterijen - aan onze hoogescholen tot een onderwerp van onderzoek worden gemaakt, bewijst, naar 't ons toeschijnt, dat onze legerinrigting - te lang beschouwd als een geheimenis, waarover alleen enkele ingewijden mogten spreken - de aandacht van het algemeen begint tot zich te trekken. Daar zijn menschen in het leger, die ongaarne die belangstelling van burgers in militaire zaken zien en daarvan ongetwijfeld de nadeeligste gevolgen voorspellen; maar wie in ernst een vriend is van openbaarheid en vooruitgang, zal elke poging toejuichen, die strekken kan om de kennis van onze krijgsinstellingen meer te verbreiden. Ook het krijgswezen heeft voor alles behoefte aan ‘meer licht.’

Leeuwarden, 1865.

J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

Een Engelschman onder de roovers[1].

‘Maar de roovers wagen zich immers alleen aan Italianen, nooit aan Engelsche reizigers? Zij weten toch maar al te goed dat voor één Engelschman dien zij gevangen nemen, de geheele diplomatische wereld in rep en roer komt en de regering dan wel genoodzaakt wordt troepen tegen hen af te zenden. Alleen de landgenoot moet zich maar zelf weten te te redden, zoo goed hij kan!’

In vollen ernst mogt ik alzoo tot geruststelling van mijnen gids spreken, toen deze mijne vrouw en mij, op ons reisje door Italië in het begin van 1865, ontried den gewonen weg naar Catania te lijden, omdat de roovers ons wilden verschalken. Algemeen was mij die geruststellende verzekering in Italië gegeven, en alle landgenooten die ik gedurig ontmoette, bevestigden mij in die onderstelling, daar zij overal frank en vrij waren rondgetrokken zonder ooit het minste verlet zelfs te hebben geleden. Toch bemerkte ik al spoedig dat de goede Giuseppe ons werkelijk van een groot gevaar gered had, want dat in waarheid de bandieten digt bij Randozzo den ganschen dag op ons hadden gewacht. En toen ik behouden te Napels terugkeerde, was ik vast besloten ook geen enkel uitstapje te maken, zoo ik niet vooraf volkomen overtuigd was van de veiligheid der wegen.

Den 14^{den} Mei zouden de Rev. Murray Aynsley met zijne

1 English Travellers and Italian Brigands. A Narrative of Capture and Captivity by W.J.C. Moens. London, 1866.

vrouw ons vergezellen op een togtje van Salerno naar de digt bij gelegen bouwvallen van Paestum. Een ieder verzekerde ons dat de weg daarheen volkomen veilig was en de regering daarenboven gedurig troepen in die streek het patrouilleren, opdat de tallooze touristen die dagelijks de ruïnes bezochten, geenerlei overlast zouden vinden en gerustgesteld mogten worden. Aan de deuren van het welbekende Vittoriahotel te Salerno was die verzekering ten overvloede nog met groote letteren aangeplakt, en tot de knechts toe lachten half om hen die nog eenige vrees voor de bandieten koesterden. 't Was dus waarlijk geen overmoed dat wij met opgewektheid plaats namen in het open rijtuig dat ons naar die schilderachtige overblijfselen van den ouden Neptunustempel zou voeren en onbezorgd al het indrukwekkende genoten hetwelk die bouwvallen opleveren. Daarenboven had eene kompagnie soldaten ons des morgens tot aan Paestum toe begeleid en volstrekt geene melding zelfs gemaakt van eenige onveiligheid, hoewel het later bleek, dat zij wel degelijk kennis droegen van de aanwezigheid eener geheele bende bandieten in de onmiddellijke nabijheid. Evenmin wekte het eenigen argwaan bij ons op dat het rijtuig eerst te half vijf in plaats van te drie ure, zoo als de afspraak was, gereed stond om ons weder naar Salerno te brengen, noch dat wij op de terugreis geen enkelen soldaat zagen. Eerst daarna toch bleek het dat deze zich toen opzettelijk schuil hielden, ten einde de roovers in de gelegenheid te stellen, vlak bij ons, onverlet te onderhandelen over het losgeld van twee rijke Italianen, die eenige dagen vroeger in hunne handen waren gevallen.

Eenzaam was de weg, aan beide zijden begroeid met struikgewas en hier en daar afgewisseld door bouwland en eene enkele hoeve. Nu en dan alleen kwam ons een boer tegen of een kar met hout beladen. De hitte was drukkend, en de vermoeijenis van den dag had mijne vrouw gerust doen inslapen. Gewoon aan volkomene zekerheid van have en goed, maar vooral van personen in ons gezegend vaderland, praatten en schertsten wij vrolijk onder elkander, ganschelijk onbezorgd en aan geenerlei gevaar zelfs denkend. Het vrolijk geklank der bellen waarmede ons driespan was versierd, was alles wat de doodsche stilte van de streek afbrak.

Maar eensklaps bleef het rijtuig stil staan en zagen wij een forsch gebouwden knaap het voorpaard bij den kop grijpen, en

als in een oogwenk doemde uit heg en struik en korenveld eene geheele bende mannen te voorschijn wier woest uitzigt en dreigende houding ons dadelijk allen twijfel ontnamen aan hun beroep. Onmiddellijk was een twintigtal karabijnen naar onze hoofden gerigt, terwijl dolk en mes dat ons uit de zakken der bonte en fantastische kleedij aangrimde, ons maar al te spoedig overtuigde hoe waanzinnig elke poging zelfs tot weêrstand ras blijken zou. Toch greep ik naar mijn revolver, maar sprak geen woord. Zwijgend klom de voerman van den bok en beval ons met een enkel kort woord uit te stijgen. Mijne vrouw riep mij toe haar mijn horologie, waarop ik grooten prijs stelde, te geven om het onder hare kleederen te verbergen; maar naauwelijks had ik den tijd het ongemerkt tusschen de kussens van het rijtuig te laten glijden, toen ik reeds door een aantal gespierde armen was opgeligt en met mijn vriend Aynsley werd weggevoerd. Met een enkelen sprong was mijne vrouw uit het rijtuig en wilde mij nasnellen, maar twee bandieten namen haar dadelijk bij den arm en geleidden haar beleefd en zachtkens terug, met de belofte dat het oponthoud zeer kort zou wezen. En hoewel al spoedig een aantal boeren uit den omtrek naar het rijtuig toekwam, bleek het dadelijk dat zij enkel hunne nieuwsgierigheid wilden bevredigen, zonder den moed of misschien wel den lust te hebben ons te hulp te komen. Ja zelfs de soldaten, die ongeveer een kwartier uur later bij het rijtuig der half wanhopige vrouwen kwamen, schenen de bende die ons voortsleurde, niet meer te kunnen inhalen.

Zoo was ik dan met mijn reisgenoot in de handen dier onverlaten gevallen, voor wie rooven aanlokkelijk, moor en niet afschrikkend is. Wat zou ons lot zijn; wat vooral dat onzer vrouwen, van welke iedere snelle schrede der bandieten ons al verder en verder verwijderde. Namelooze angst en bezorgdheid belette ons een woord te uiten, en de vreeselijkste voorstellingen van de bejegeningen die haar van die onverlaten dreigden, bragten ons als tot wanhoop. Maar voort, voort klonk het gedurig, en alleen een korte rust werd ons even vergund, toen de bende een rijken pachter uit die buurt, zekeren Luzzo, ontmoette, en ook hem, even als een jongen knaap, die onbezorgd zijn weg ging, meêvoerden. Toch was hunne houding jegens ons hoffelijk; het breedste van den weg werd voor ons opengelaten en een warme mantel over onze schouderen geworpen toen wij bij het vallen van den nacht over de kilte klaagden.

‘Geld voor losprijs wachten wij van u,’ was het eenig antwoord dat wij op al onze vragen ontvingen. Over heg en struik, door bosch en bouwland, over beek en rivier, soms op de schouderen van een paar roovers gedragen, altijd ging het voorwaarts; en wanneer wij vrij wat behendiger dan die, aan geenerlei ligchaamsoefening gewone Italianen, over sloot en grep heensprongen om alle noodelooze aanraking met hen te vermijden, ging een geroep van bravo uit hun midden op of een schaterend gelach, wanneer een hunner kameraden even vlug wilde zijn en een luid geplas zijne onmagt had verkondigd. Elke boerenwoning die wij voorbijtrokken, werd op schatting gesteld van alle mondbehoeften die de bewoner bleek te bezitten, terwijl al de groenten uit den moestuin werden gehaald en medegenomen, waarvan ook wij dan ons deel verkregen. Onder het voorwendsel te eten, gelukte het mij al de brieven van aanbevelingen aan bankiers die ik bij mij had, te verscheuren en de snippers tusschen mijne handschoenen te verbergen ten einde die gaandeweg te laten vallen, opdat althans daarvan geen misbruik zou kunnen gemaakt worden.

Zoo ging het den geheelen nacht door totdat de morgen aanbrak en wij, dood vermoeid, eindelijk verlof kregen tusschen de struiken te gaan slapen. En geene nachtrust heeft mij ooit meer verkwikt dan die eerste slaap onder den vrijen hemel. Maar het ontwaken was verschrikkelijk. Een hard stuk zwart brood, alleen eetbaar door het in water te weeken, werd eerlijk onder manschap en gevangenen rondgedeeld, en een luid gelach ging onder de bende op toen wij verklaarden de worst, die ons daarbij werd toegeworpen, niet te kunnen verteeren. ‘Dat zal wel wennen,’ meende Gaetano Manzo, de hoofdman; en weinig duchtte ik toen dat zijne voorspelling maar al te spoedig waarheid zou worden. Want drie dagen lang was een mondvol maïs al het voedsel dat mijn eerlijk deel uitmaakte, zoodat ik mijne krachten geheel voelde wegzinken. Gelukkig was eindelijk de plaats onzer bestemming bereikt, de top van den hoogsten berg in den omtrek, de Monte Corvino, en nu zou het verhoor der gevangenen een aanvang nemen.

De arme Luzzo was het eerst aan de beurt. Twaalfduizend dukaten was zijn losprijs - ƒ 24.000 - en achtduizend die van zijn lotgenoot. In ware wanhoop wrongen de ongelukkigen de handen bij het hooren van die som, bezwerende dat de hunnen onmogelijk ooit zooveel geld konden bijeenbrengen. Maar

de vreeselijkste bedreigingen en verwenschingen, of de tergendste beleedigingen en spotternijen waren het eenige antwoord dat zij verkregen, terwijl de geheele bende dikwijls als razenden en bezetenen op hen losstormde. Toen moesten wij voorkomen. Wij waren groote Lords, bezaten ieder millioenen, en de losprijs van honderd duizend dukaten - twee tonnen gouds, - was dus eene kleinigheid voor ons. Rondweg verklaarden wij hun dat zij zich bitter in hunne vangst bedrogen hadden en nooit die som voor ons zouden krijgen. Gelukkig had ik mij juist in den laatsten tijd druk bezig gehouden met mijne liefhebberij van photographeren, zoodat mijne handen geheel zwart gebrand en mijne kleederen nog al bemorst waren. Dat bevreemdde hen, want een rijke Lord zou zulk vuil werk niet zelf, maar door zijne knechts laten doen, meenden zij. Misschien was ik dan wel een ingenieur en dus ook dan rijk, getuige de menigte arbeiders die zulke lui in dienst hadden! Na lang overleg met Sentonio, een groote zwarte woesteling, werd eindelijk de vraagprijs tot op de helft verminderd, maar ook dien eisch noemden wij nog belachelijk, en daarenboven, hoe zouden wij, vreemdelingen, geld bekomen? In Napels kenden wij niemand, en het weinige geld dat wij in ons hotel hadden achtergelaten, zou naauwelijks toereikende zijn voor de behoeften onzer vrouwen. Een van ons beiden moest dan maar het geld trachten te vinden, was eindelijk de beslissing. Wie zou die gelukkige zijn? Het lot moest beslissen. Ik brak twee kleine takjes van een boom, hield beide in de hand, en hij die het langste trok zou vrij zijn. Rev. Aynsley trok - en het kleinste takje bleef in mijne hand! De grond zonk onder mijne voeten weg toen ik mijne hand opende. 't Was als had ik voor mijn leven gedobbeld en - verloren!

Mijn gelukkige reisgenoot twijfelde er aan zooveel geld te kunnen betalen. Ik stelde hem gerust daartoe bij magte te zijn en zijne helft tot latere schikkingen te zullen voldoen en gaf hem de noodige inlichtingen hoe te handelen. Maar bovenal bezwoer ik hem met smeekende beden toch mijne arme vrouw te steunen en te troosten. Ons kort gesprek werd eensklaps afgebroken door een signaal van den schildwacht dat de troepen naderden, en in een oogwenk was mijn medgezel met twee bandieten verdwenen. Onmiddellijk werd ik tusschen vier man in de achterhoede geplaatst en voortgesleurd, maar struikelde en viel van den berg af, zoodat ik meende mijn arm

te hebben gebroken. Dadelijk werd ik echter weêr op de been geholpen en medegesleept door een bruisenden stroom, waarin mijn stok mij gelukkig op de gladde steenen staande hield en terwijl de kogels der soldaten voortdurend rondom mijne ooren floten, daar deze mij, den langsten van den troep, tot mikpunt schenen gekozen te hebben. Eerst tegen het aanbreken van den nacht mogten wij uitrusten, maar naauwelijks brak de morgen aan, of een tweehonderdtal soldaten aan de andere zijde van de rivier joeg ons weder den geheelen dag rusteloos voort, door struik en bosch, totdat de nacht ons eindelijk, uitgeput van vermoeijenis en ontbering en stijf van de koude door onze doornatte kleederen, in een diepen slaap deed vallen. Door de akeligste droomen geteisterd ontwaakte ik gedurig met een grooten schrik, en het bijna toomlooze verlangen naar mijne vrouw en de angst voor de bezorgdheid mijner betrekkingen in het vaderland, maakten mij half wanhopend. Gedurig trachtte ik te ontvlugten, maar telkens was de karabijn op mij aangelegd om mij neêr te schieten, zoodra mijn opzet bleek om de aandacht der soldaten te trekken, die ons rusteloos vervolgden. Daar bemerkte ik op eens tot mijne groote blijdschap dat ik mijn gebedenboek bij mij had, en tranen vloeiden langs mijne wangen toen uit psalm aan psalm woorden van kracht en bemoediging tot mij spraken, die mij als een nieuw leven schonken en kracht gaven naar kruis.

De honger teisterde mij. Sedert den vorigen dag hadden wij niets gegeten. En een stuk maïsbrood dat een der bandieten mij eindelijk voor een vijffrancstuk had weten te verschaffen, was een waar koningsmaal voor mij. Al woester en woester werd de streek die wij doortrokken, en aan het waden door bruisende bergstroomen en watervallen en aan het glijden langs steile rotsen, dikwijls, ja meestal in het holste van den nacht, scheen geen einde te komen. Wanneer wij nu en dan eene eenzame bouwhoeve voorbijtrokken, waren koolbladeren en uijeplanten zulke lekkernijen voor mij, dat ik telkens nog niet eens meer dan de helft waagde te nuttigen, het overige besparende voor latere tijden van nog nijpender honger. Eens vond ik een vergeet-mij-nietje bloeijen en plakte het, met een postzegel uit mijne brieventasch, in mijn gebedenboek, toevallig juist bij Mattheus VI, alwaar onze Heer de bloemen des velds gedenkt. En hoe menigmaal heeft dat enkele bloempje mij later in uren van bittere neêrslagtigheid moed en troost

toegesproken. Eindelijk kwamen wij bij het hoofdkwartier der bandieten en vonden den aanvoerder terug met een vijf en twintig man, die zich gedurende de gevechten met de soldaten ongemerkt van ons hadden afgescheiden, Luid gejuich begroette ons toen het bleek, dat de kostbare gevangene behouden was gebleven gedurende de gevaarvolle en hagchelijke vlugt voor de troepen; en het bezit van mij scheen een voldoenden troost op te leveren voor het verlies van Luzzo en zijn medgezel, die, door bekendheid met het terrein, gedurende den nacht hadden weten te ontsnappen. Daarenboven was de rijke grondeigenaar Don Francisco Visconti en zijn veertienjarige neef Tomasino ook in hunne handen gevallen en beloofde een vrij wat beteren losprijs nog dan de ontvlodenen. Plegtstatig werd ik aan den half wanhopenden man als zijn lotgenoot voorgesteld, toen ik dadelijk bij mijne aankomst naar den hoofdman toeging en hem de hand reikte. Te huilen met de wolven, achtte ik zaak. En zoo goed werd dan ook deze mijne cordaatheid door dezen opgenomen, dat hij mij dadelijk een geheel brood toereikte, uitgehold en gevuld met schapenvleesch, waaraan ik mij na zulk een langen tijd van vermoeijenis en ontbering dan ook letterlijk vergastte.

Schilderachtiger groep dan waarop mijne oogen nu rustten, was wel niet denkbaar. Een levend meesterstuk van Salvator Rosa, maar waarvan helaas de realiteit verschrikkelijk was. Op het uitgestrekt plateau van den berg, omzoomd door reusachtige beukenboomen, graasde eene geheele kudde schapen en geiten, terwijl de bandieten, in verschillende groepen verspreid, onder de schaduw der weelderig gebladerde takken lagen te rusten, te schertsen en te spelen. Allen hadden de karabijn gekruist over den schouder hangen, terwijl ponjaard en mes uit den gordel staken en vrolijk flikkerden in het heldere zonlicht. De zonderlingste en meest verschillende kleeding maakte het contrast met de prachtige natuur rondom nog scherper. En tot de half liggende en half staande houding der bandieten toe, met die eigenaardige losheid en bevalligheid welke aan de zuidelijke volken eigen is en die te sterker uitkomt omdat ze zoo natuurlijk en ongekunsteld is, gaf aan geheel dit rooverskamp een waarlijk schilderachtig en fantastisch aanzien. Een groot vuur brandde lustig onder een ketel gevuld met pasta, eene soort van macaroni, waarboven gansche brokken sneeuw werden gesmolten die met een overvloed van warme geitenmelk,

ons tot drank verstrekten. Luisterrijk maal, na zoo langen tijd op korsten brood en raauwe groenten geteerd te hebben.

Ik kon nu de bende naauwkeuriger opnemen. Ze bestond uit twee afdeelingen, de grootste van dertig man onder bevel van Gaetano Manzo, de andere van twaalf man onder Pepino Cerino. De kleinere troep werd door vier vrouwen vergezeld, als mannen gekleed en met kort gesneden haar, zoodat ik ze eerst voor jongens aanzag. Mannen en vrouwen beide, hadden zich voor het maal met hun kostbaarsten opschik getooid, ter eere van den rijken Engelschman, en de versierselen van allerlei aard waren even verschillend, als voorzeker het karakter der vroegere eigenaars. Met zekeren zwier bungelde op de borst van ieder der hoofdmannen een aantal gouden kettingen die door amuletten en broches aan elkander waren gehecht, zoodat ze te zamen eene soort van gouden kabel uitmaakten, wel ter dikte van een mans arm. Lange ligtbruine buizen en blaauwe vesten en broeken, bezaaid met koperen jagtknoopen, waarop allerlei dierenkoppen prijkten, voor sieraad, was de kleeding van Manzo's bende, terwijl die van Cerino zich alleen onderscheidde door lichtgroene vesten, digt bezet met kleine zilveren knoopen en capuchons aan de kragen der buizen. Een breede lederen gordel om het lijf was hun arsenaal, en letterlijk aan elke zijde van ieder kleedingstuk waren zulk eene massa zakken aangebragt, dat althans aan berging geene behoefte bij hen bestond. Het zonderlingste mengelmoes kwam dan ook uit die zakken te voorschijn; en menigmaal heb ik daar zien uithalen een pak kleeren, stukken spek, brood, kogels, kruid en wat niet al. Een bonte zijden doek om den hals en een ronde breedgerande hoed op het hoofd, veelal met een struis of andere veelkleurige veêr versierd, voltooide hunne ontegenzeggelijk pittoreske kleeding.

Maar hoe schilderachtig ook in waarheid de disch mogt genoemd worden waarom zulke figuren geschaard waren, schrikverwekkend was ze nog veel meer. Men had slechts een blik te slaan op die forsche gestalten en vastberadene trekken, of die sluwe oogen aan te zien waarin begeerlijkheid en zinnelijkheid met list en valschheid als om den voorrang schenen te twisten, en zich dan magteloos in hunne handen te weten, om het bloed in zijne aderen te voelen stollen. Door de flikkering van het vuur, waarom de bandieten half aanzaten en lagen, speelde voortdurend een phantastisch licht op hunne ver-

weerde aangezigten en verhoogde nog de uitdrukking der dierlijkheid die daarop als ingeprent was, vooral bij de gulzige wijze waarop de half uitgehongerden de groote stukken vleesch naar binnen sloegen, die hun òf werden toegeworpen òf die zij wisten meester te worden. Erlangde ik mijn deel niet, dan moest ik maar toegrijpen, en als een hond met mijn buit naar een meer afgelegen plekje kruipen om dien daar in rust te verteeren. En nog schrikkelijker werd het tooneel zoodra de roovers aan hunne, trouwens geheel nationale, drift voor het dobbelspel toegaven, en bij elke wisseling der fortuin de verliezende half waanzinnig naar den winnende toesnelde, zoodat menigmaal zelfs de gespierde en dikwerf gewapende arm van den hoofdman onmagtig bleek om de door vloeken en verwenschingen gekruide krakeelen der woestaards te stillen.

Naauwelijks echter was het sein door den schildwacht gegeven dat de troepen naderden of dadelijk was de geheele bende ook marschvaardig. Zoo was het ook weder dezen nacht. De bende scheidde zich toen in twee afdeelingen en trok naar verschillende rigtingen heen, terwijl de zorg voor mij opgedragen werd aan twee der roovers, Pavone en Scope, met de bedreiging, dat mijn ontsnappen hun het leven zou kosten. Blijkbaar hadden zij liever den hoofdman op zijnen nieuwen togt vergezeld dan den gevangene bewaakt. Aan hem moest dan ook hunne woede gekoeld worden. Voort, voort, heette het voortdurend. En zoodra mijn pas hun te langzaam dunkte, zelfs wanneer wij een steilen berg beklommen of langs een glibberig rotspad afdaalden, dan was oogenblikkelijk het woord van verwensching op de lippen en karabijn of ijzeren vuist voelbaar op mijne schouders of mijn rug. Nu en dan werd mij een hard stuk brood toegeworpen, en ik herademde toen wij eindelijk weder bij het kamp aankwamen, dat eene geheele dagreize verder was gebragt. Maar het bleek dat Pepino hier gelegerd was, en daar zijne bende geen aandeel verkreeg aan mijnen losprijs, was het voor dien ellendeling een waar genot den gevangene te mishandelen dien hij aan Manzo misgunde en tot wiens bevrijding de troepen hen met eene hardnekkigheid vervolgden die hun niet alleen alle gelegenheid benam om nieuwe rooftogten te ondernemen, maar zelfs om het noodige voedsel op te doen. Met groote moeite kreeg ik een stuk brood, en toen ik het waagde Pepino te naderen terwijl hij met een schaapherder stond te praten, velde de onverlaat

mij dadelijk met zijne gebalde vuist ter neder. Ja toen hij zich later te slapen legde, ontzag hij zich niet zijn regterbeen dwars over mijne borst uit te strekken, terwijl mijn verzet tegen zulk eene handeling alleen ten gevolge had, dat ik op smadelijke wijze wel genoodzaakt werd de luimen van dien booswicht te dulden.

Het was dan ook eene ware uitkomst voor mij toen die Pepino aftrok en Manzo zich weder bij ons voegde. Hij alleen toch was nu en dan mijn verdediger. Maar ook zijne woede werd oogenblikkelijk opgewekt zoodra hij bemerkte, dat ik door den loop der sterren de rigting kende die wij namen en de plaatsen opnoemde die wij in de verte zagen. Waagde ik het mijnen voet in het pad te zetten wanneer er ook gras en struiken groeiden, dan heette het mijn opzet voetstappen voor het spoor der soldaten te willen maken, en vloeken en stooten en vuistslagen volgden terstond op de beschuldiging. Door de schaduw der zon berekende ik het uur: een nieuwe ergernis, want onkundig te wezen, van niets bewust te zijn, dat was de pligt van een gevangene.

Zoo ging het voort, dag aan dag, en onder gedurige schermutselingen met de soldaten die ons hardnekkig vervolgden. Maar altijd wisten de roovers hun te ontkomen, niet altijd evenwel zonder verlies van een hunner kamaraden. Nu eens werd een der bandieten gevangen genomen of doodgeschoten, dan weder gaf er een zich over onder voorwaarde van in de gevangenis te zullen blijven, en leefde dan vrolijk en wel van den bespaarden buit met de karnuiten die hij daar aantrof. Soms ook eischten de afgronden of watervallen die wij onverschrokken langs of door moesten trekken, een offer, zoo als met zekeren Luigi gebeurde, dien ik voor mijne oogen in eene diepe rotskloof zag buitelen en wiens verminkt lijk later met tranen door zijne kameraden besproeid, maar tevens ijlings beroofd werd van alle kleeding en voorraad. Eene der vrouwen kreeg een gevaarlijk schot in den arm en leed vreesselijke pijnen, en toen werd mij de taak opgedragen voor en met haar te bidden en den post van geestelijke bij haar te vervullen, waaraan ik dan ook zelfs gaarne voldeed.

De wijze waarop de bandieten hun leeftogt bekomen is moeijelijk en gevaarlijk, en kostbaar tevens; moeijelijk, omdat zij zich zelden in de vlakte en bijna nooit in de steden of dorpen durven wagen; gevaarlijk, omdat zij kans loopen dat de her-

ders en boeren die het hun verkoopen, *infame* of verraders zijn; kostbaar, omdat deze hun niets willen verstrekken dan tegen vooruitbetaling der drie en meervoudige waarde, daar alle betrekking met de bandieten streng gestraft wordt door de wet. Eene bende van dertig man kan, bij al de ontberingen die de roovers gedurig te verdragen hebben, vooral op hunne vlugt voor de soldaten waardoor zij gedurig onder eene hun geheel onbekende bevolking komen, stellig jaarlijks op ruim eene halve ton gouds nederlandsch geschat worden. En dan reken ik nog de *manitengoli* of handlangers en helers niet eens mede, die ook voortdurend met geld te vriend moeten gehouden worden en regt hebben op een aanzienlijk aandeel van den buit.

De scherpe vervolging der troepen, die door de regering in gedurig grooter aantal ter mijner bevrijding naar de streek welke wij doortrokken, gezonden werden, gunde aan de bandieten nergens eenige rust, en ontnam hun den tijd om op nieuwe slagtoffers te loeren of nieuwe aanslagen te smeden. Daarenboven werden de bewoners van den omtrek meer en meer huiverig om met hen in aanraking te komen, daar zij onverbiddelijk in hechtenis werden genomen zoodra van eenige gemeenschap tusschen hen en de roovers bewijzen waren of vijanden hen daarvan, dikwijls valschelijk, betigtten. Geen wonder dus dat met iederen dag die weder voorbijging zonder dat mijn losprijs aankwam, hunne verbittering toenam tegen mij, de oorzaak van hun lijden en de belemmering in hunne nieuwe plannen. Toen eens in vier en twintig uren geen voedsel over mijne lippen was gegaan, in weêrwil van een vermoeijenden marsch, werden mijne bewakers zoozeer door honger en dorst verwoed, dat zij dreigden mij te zullen vermoorden wanneer niet spoedig door de betaling van mijn prijs een einde kwam aan hun lijden om mijnentwil. En toen wij bij de bende aankwamen en ook daar dezelfde behoefte aan levensmiddelen vonden, werd die bedreiging op de schrikkelijkste wijze door allen herhaald. Gelukkig bleef ik altijd mijne volle bedaardheid behouden, en tartte ik hen mij eenvoudig ter neêr te schieten, daar de dood begeerlijker voor mij was dan zulk een leven onder hen. Zulk eene minachting van den dood was een raadsel voor hen, die bij de enkele gedachte aan sterven van schrik en angst huiverden, want lafaards waren zij, even als alle wreedaards, en nieuwe verwenschingen waren het gewone slot van zulk een tooneel. Niemand waagde het dan

ook mij te dooden. Want dubbel ontzagen zij mijn leven, toen schaapherders hun hadden medegedeeld dat, volgens geruchten die te Salerno liepen, Victor Emanuel zelf mijn losgeld zou betalen, om moeijelijkheden met de Engelsche regering te voorkomen. Maar nog strenger was daardoor mijne bewaking; op nieuw werd een ieder met den dood bedreigd zoo hij mij niet dadelijk ter neêr schoot zoodra hij eenige poging bij mij bemerkte om te ontvlugten. En toen eindelijk vijf duizend dukaten voor mijne bevrijding aankwamen, was hunne woede over het kleine der som zoo groot, dat zij in vollen ernst eene lange beraadslaging onder elkander hielden om mij de ooren af te snijden en die aan mijne vrouw te zenden, opdat deze eindelijk spoed zon maken met de betaling van de volle som.

Mijn toestand was onduldbaar. Mijne dunne kleeding was deerlijk gehavend door al dat trekken door bosch en struik, en doorweekt van de zware regens en het slapen op den dikwijls doornatten grand. Gelukkig had mijn stevig schoeisel zich nog goed gehouden, terwijl daarentegen de arme Visconti met deerlijk gewonde voeten ons naauwelijks kon volgen. Gedurig werden kleine sommen op rekening van zijn losprijs aan de bandieten toegezonden, waarbij altijd wijn en andere versnaperingen, benevens nu en dan eenige versche kleederen voor hem. De mondbehoeften waren echter meestal verdwenen eer de arme man zelfs hoorde dat ze gekomen waren, maar van de kleederen gaf hij mij een flanellen hemd, waaraan ik werkelijk mijn behoud verpligt ben. Den 7^{den} Junij kwamen eindelijk de laatste penningen ter zijner bevrijding aan, maar nog werd bij niet losgelaten dan na plegtig bezworen te hebben dat hij niet alleen persoonlijk al het mogelijke zou aanwenden tot de spoedige voldoening ook van mijn losgeld, maar dat hij dit geld zelf ontvangen en aan de bandieten zou doen toekomen. Zijn oude dienaar Tedesco, die hem kwam halen, moest de tusschenpersoon zijn. Verwoesting van zijne uitgestrekte landerijen en rijke olijfbosschen, verbranding van zijne woning, vermoording van zijn ouden vader, zijne vrouw en beide jonge kinderen, was de straf waarmede hij bedreigd werd wanneer hij aan dien eisch niet voldeed en eenigerlei aanwijzingen omtrent de bende, aan wie ook, verstrekte.

Met tranen nam ik afscheid van den zoo gelukkigen lotgenoot, en gevoelde mijn lijden dubbel na deze scheiding.

Gelukkig vertrok ook Pepino, na mij nogmaals gruwelijk mishandeld te hebben, en weldra volgde Manzo hem, terwijl nu een vijftal bandieten tot mijn geleide werd aangesteld. Het bevel was, in zekere grot met mij te blijven, tot nader orde. Toen hoopte ik op eenige verademing, maar helaas! legioenen van ongedierte teisterden mij op zoo pijnlijke wijze, dat ik nacht noch dag rust vond en alleen uitputting mij nu en dan in slaap deed vallen. Veertien dagen lang bleven wij in die grot vertoeven, meestal uitgestrekt op den dikwijls door de regens geheel doorweekten bodem, en juist toen wij op zekeren avond een rijken toevoer van vleesch en groenten en brood en kleederen verwachtten, waarvoor de bandieten den dubbelen prijs in goud te voren aan de herders die het ons brengen zouden hadden moeten betalen, kwam het bevel, ons onmiddellijk bij Manzo te voegen. Woedend over het verlies van hun geld en hun goed, joegen zij mij over de ongebaande wegen voort, terwijl mijne van de kou en de lange onnatuurlijke rust bijna verstijfde ledematen, mij naauwelijks vergunden hen te volgen. Geheel uitgeput kwamen wij bij Manzo aan, maar gelukkig vond ik daar niet alleen weder vier duizend dukaten op rekening van mijn losgeld, maar wat mij als nieuwe krachten schonk, een brief van mijne vrouw, eenige kleederen, een Nieuw Testament en een exemplaar van Fénelon's Conseils, waarin zij met potloodstrepen verschillende zinsneden had aangehaald, om als op die wijze met mij te spreken. Hoe ik herleefde! Inwendig en uitwendig gevoelde ik mij verkwikt en gesterkt voor nieuwen tegenspoed. Die liet zich trouwens niet wachten. Want de bandieten hadden tegelijkertijd berigt ontvangen dat te Salerno een Engelsch oorlogschip aangekomen was om mij te halen en om hen in vrijgeleide op te nemen. Zij lachtten echter om dat aanbod, geene enkele regering vertrouwende, waartoe droeve ervaring hun evenwel regt gaf. Maar een gevangene op wien zoo hooge prijs gesteld werd dat de regering zelfs een oorlogschip ter zijner bevrijding zond, moest zoo groot een persoon zijn, dat immers hun eerste eisch veel te klein was! Algemeen werd dan ook nu besloten mij niet dan tegen de betaling van een nog veel hooger losgeld vrij te geven! Helaas! wanneer zou aan mijn hagchelijken toestand een einde komen, indien niet de dood mij daaruit verloste!

Den 19^{den} Junij ontving ik die eerste en onwaardeerbare

bezending, en ze bleef de laatste tevens. Hetzelfde hemd dat mij toen verkwikte, verliet mij dag noch nacht tot aan den 25sten Augustus. Want ten strengste werd mij altoos verboden mij te baden, zelfs de voeten, al bleven wij nog zoo langen tijd aan het water vertoeven, omdat gedurig de vrees bij de bandieten bestond dat de soldaten ons zouden overvallen en ik hen dan, half ontkleed, niet zou kunnen volgen. En aan mijn lijden kwam niet alleen geen einde, maar zware koortsen begonnen mij te teisteren. Ontbering en vermoeijenis en koude ondermijnden mijne krachten. Ik meende dat mijne laatste ure gekomen was; en had niet een mijner bewakers medelijden gehad met mijnen toestand, misschien ook vrees gekoesterd dat ik hem zou ontvallen, en mij heimelijk met eene flesch absynth eenige opwekking geschonken, dan geloof ik ook in waarheid dat ik kwijnende zou weggezonken zijn. Weêr kreeg ik daarenboven troost door brieven van mijne vrouw en zeer vernuftig hadden mijne vrienden eindelijk een middel gevonden om van mij iets te vernemen, zonder dat de roovers kennis droegen van hetgeen ik hun schreef. Voortdurend toch had ik brieven aan mijne vrouw en aan al de autoriteiten in de omgeving en in Napels en Florence moeten schrijven, aandringende op de spoedige betaling van mijn losgeld, maar altijd letterlijk wat Manzo mij dicteerde; nooit mogt ik er een enkel Engelsch woord bijvoegen. Nu schreven zij aan Manzo geen geld meer voor mij te zullen sturen, daar zij gehoord hadden dat ik gestorven was. En eer een brief in het Engelsch van mijne hand hun van het tegendeel overtuigd had, behoefde hij ook op geen geld meer voor mij te rekenen. Dat hielp. Twee regels stond Manzo mij toe. Ik verlangde er vijf. En toen hij, vreezende voor verraad, bleef weigeren, weigerde ik hardnekkig een enkelen letter op het papier te zetten, ten spijt van al zijne bedreigingen. Zoo moest hij wel toegeven. Ik schreef dadelijk hoe ellendig ik was, smeekte het geld onmiddellijk te sturen en beloofde in mijne volgende brieven het mij gedicteerde met staand, en mijne eigene woorden met ruggelingsch schrift te zullen schrijven. Manzo zelf nam den brief mede, en ik was weder aan de willekeur van enkele der bandieten prijs gegeven.

Nieuwe vermoeienissen, nieuwe ontberingen, eindelijk wanhoop! Des daags schuilhouden ia vochtige grotten, des nachts waden door stroomen, klimmen over bergen, kruipen door bosch

en struik. Twee volle dagen zonder eene bete voedsel en smachtende van dorst. Eindelijk wisten mijne door den honger half verwoede bewakers des nachts een schaap te stelen, en onmiddellijk werd het raauwe en nog rookende vleesch door hen verslonden, daar zij zich niet eens den tijd gunden een vuur te maken en het te braden. Mij werd een been met zulk een geweld in het aangezigt geworpen, dat ik eerst bedwelmd bleef liggen van den slag. Weêr opgejaagd door de troepen en weêr eene schuilplaats in het gebergte gezocht, totdat ik eindelijk, toen ik in geene drie dagen eenig voedsel genoten had, stukken van het raauwe vet dat de bandieten drie weken te voren voor het insmeeren van hun lederwerk hadden medegenomen, eerst met graagte maar dadelijk daarop met walging, doorzwelgde. Daarop volgden weder dagen van pijnlijke rust en volop genot van vleesch vooral, maar naauwelijks keerden mijne krachten dan weder terug, of het ongedierte hernieuwde ook zijne aanvallen met zulk eene woede, dat ik van de pijn tot wanhoop oversloeg. In kalmer oogenblikken waren mijn bijbel en Fénélon mijn troost, of vermaakte ik mij door het snijden met mijn pennemes van kruisjes en letters van hout, maakte zelfs voor een der bandieten een houten laadstok en voor mij zelven een lepel, waarmede ik mij twee volle dagen onafgebroken verlustigde. Maar eensklaps werden wij dan weder opgejaagd, en de vermoeijenissen en mishandelingen namen weêr een aanvang.

Telkens wanneer wij ons weêr vereenigden met de bende die gedurig op strooptogten uitging en door het medeslepen van den gevangene niet belemmerd wilde worden in hare bewegingen, werd de woede grooter over het lange uitblijven van mijn losgeld. Zoo scherp toch waren de bandieten door de troepen ingesloten, dat Visconti maar geene enkele gelegenheid kon vinden om Manzo het geld te doen toekomen, dat tot het volle bedrag door de mijnen bij hem gestort was. Alle pogingen mijner vrienden hij de regering te Florence om hem dat geld te mogen doen geworden waren vruchteloos gebleven, hoewel zij wist, dat ik alleen daardoor mijne vrijheid kon herkrijgen, De bandieten zouden op die wijze nieuwe krachten winnen en nog vermeteler worden, beweerde zij; scherpelijk zou zij er dus voor waken dat niemand met hen in de minste aanraking kon komen. En toen op zekeren avond gebrek aan mondbehoeften in het kamp heerschte, herleefde het vroeger

voorstel mij de ooren af te kappen en die naar Napels te zenden, ja eischte een der onverlaten zelfs dat men mij ook kin en baard zou afsnijden en die er bij sturen, opdat toch ten slotte een einde mogt komen aan de hardnekkige vervolging van hen, alleen om mij te bevrijden. Ook nu weder wist Manzo mij te beschermen.

Maar langer zulk een lijden te doorstaan, voelde ik dat onmogelijk was. Dagen lang kon ik van zwakte niet dan fluisterend spreken. En hoewel ik voortdurend in bijbel en gebedenboek kracht en troost zocht en ook werkelijk vond, zoo kon ik toch op zekeren nacht, toen die beide onverlaten Sentonio en Pavone, wier onophoudelijke mishandelingen naauwelijks meer te dulden waren, mij bewaakten en van vermoeijenis in diepen slaap gevallen waren, naauwelijks de helsche begeerte weêrstaan hen met hun eigen karabijn te doorschieten en naar de soldaten te vlugten, die op korten afstand onzen schuilhoek voorbijtrokken. Gode zij dank echter dat het beter beginsel in mij zegevierde, en mijne handen vrij gebleven zijn van het bloed van mijnen medemensch, niet in open strijd voor levensbehoud, maar in lafhartigen moord van slapenden geplengd!

Eindelijk daagde het uur mijner verlossing. Op den 23sten Augustus werden mijne bewakers gelast mij onverwijld naar het kamp van Manzo te brengen. Juichend ontving mij de bende. Maar ik durfde de aanleiding tot die vrolijkheid niet vermoeden, hoewel ik die toch heimelijk giste. Maar ja, Tedesco had, na volle zes dagen zwervens en rustelooze pogingen, nu eens om de soldaten te ontloopen dan weêr om de bandieten te genaken, eindelijk het hoofdkwartier bereikt, en tot den laatsten penning toe der 30,000 dukaten, waarop ten slotte de eisch voor mijne vrijheid was bepaald, aan de roovers uitbetaald. De stellige zekerheid dat de regering mij niet zou vrijkoopen, ja zelfs niet duldde dat mijn losprijs tot hen kwam, had hen tot die vermindering doen besluiten. Manzo's moeder, die de tusschenpersoon geweest was tusschen de mijnen en Visconti, vergezelde hem. Ik stond verplet. Half bedwelmd van vreugde, wantrouwde ik nog lang wat mij plegtig werd verzekerd. Zou ik in waarheid vrij zijn, vrij van mishandeling, vrij van ontbering? Nog maar enkele uren dus zou ik van mijne vrouw gescheiden blijven? Onmogelijk om zoo groote zaligheid op eens te bevatten.

Toch was de heugelijke tijding waarheid. Manzo zelf overhandigde mij de brieven, die aan alle onzekerheid een einde maakten. Maar nog twee dagen moest ik onder de bende vertoeven, eer ik aan de waakzaamheid der soldaten kon ontsnappen en ongehinderd met Tedesco naar de woning van mijn ouden lotgenoot Visconti vertrekken. Hoe pijnigend was dat oponthoud. De zekerheid echter dat het einde van mijn lijden toch nabij was, gaf mij de noodige kracht om ook nog gedurende die beide dagen, welke mij eeuwen toeschenen, het bijna onbetoombaar verlangen naar verlossing te bedwingen.

Zoo was ik dan volle honderd en twee dagen in de handen der bandieten geweest, toen ik op den 25sten Augustus eindelijk mogt vertrekken. Wat al leeds had ik geleden, wat al smaadheid ondergaan, maar wat eene zelfbeheersching ook geleerd! Waarlijk, zij die meenen dat het bandietenleven in waarheid even avontuurlijk en schilderachtig is als het penseel van een Salvator Rosa zou doen vermoeden of de novelisten, zonder zich echter aan de werkelijkheid te wagen eer zij de pen opnemen, dat trachten voor te stellen, zij dwalen, dwalen grovelijk. Niet een der velen met wie ik meer dan drie maanden lang heb rondgezworven, en die mij menigmaal in uren van droefgeestigheid, bij hen waarlijk niet vreemd, hunne lotgevallen hebben medegedeeld, had dit vreeselijk beroep uit liefde voor het avontuurlijke en zwervende gekozen. En de enkele die zich als knaap door zijne dwaze phantasie daartoe in een oogenblik van zwakheid had laten verleiden, hij had dadelijk zijne dwaling ingezien en hunkerde naar de ouderlijke woning terug, met al de armoede en den zwaren arbeid zelfs, daaraan misschien verbonden. Maar de worp was dan gedaan en alleen de kerkerdeuren wachtten hem nu daar ginds bij zijnen terugkeer. Moord, manslag, diefstal, grove overtreding der natuurlijkste wetten van zedelijkheid of regt, dat was hij allen de aanleiding geweest om zich bij de bandieten aan te sluiten. En hoe velen vertrouwden mij in het geheim dat zij huiverden voor zich zelven en zoo gaarne met mij wilden trekken naar dat vrije land waarheen ik snakte, indien ik hun maar voor hun levensonderhoud enkel brood en water wilde verzekeren. Naauwelijks echter riep het beroep hen weêr op, of ook de zonde hernam dadelijk hare regten in het hart dier bijna te diep gevallenen, dan dat redding mogelijk scheen. En wraakzucht en begeerlijkheid waren dan de leiders van al hunne daden. Half verdierlijkt

waarden zij dan weder rond, tuk op roof en moord. De laagste driften in al hare woede, de vuigste hartstogten in toomeloos geweld, het bandietenleven levert daarvan het schouwspel. Alleen de onzinnige kan dat avontuurlijk en begeerlijk noemen.

Nooit was zoo groot een losprijs voor een enkelen gevangene betaald als voor mij; geen wonder dan ook dat de bende plegtstatig afscheid van mij nam. Manzo ging met zijn hoed bij al de bandieten rond om een reispenning op te halen voor den Engelschman, die toch niet als een arme bedelaar van hen scheiden en zijne reis herwaarts doen kon. Zelf gaf hij het voorbeeld door er eenige Napoleons in te werpen. Van enkelen moest ik nog een aandenken medenemen, zoodat ten slotte mijn eene vinger met vijf gouden ringen versierd was. Generoso vereerde mij zijn mes, waarvan het heft met zilver ingelegd was en waarin menige diepe streep was gegroefd, iedere streep, naar bandietenleer, het zoenoffer voor een met dat zelfde wapen gepleegden moord. Luguber aandenken, waartegen hij mijn klein zakmes behield, waarmede ik menig kunststuk voor de bandieten had moeten snijden! Al die gaven en geschenken nam ik aan, en gaf ook aan allen de hand; maar den kus dien mij door ieder der roovers aangeboden werd, duldde ik toch niet op mijn aangezigt.

Ik drong aan op mijn vertrek. Maar groote voorzigtigheid bleef noodig. De soldaten schenen kennis te dragen van den aantogt der boden met het losgeld en wilden tot elken prijs verhinderen dat de bandieten het ontvingen. Vandaar dubbele waakzaamheid van hunne zijde. Overvielen zij de roovers eer ik vertrokken was, dan zouden deze vermoeden dat er verraad gepleegd was met de toezending van het geld, en het mikpunt der karabijn van iederen bandiet te worden, daarvan kon ik zeker zijn, zoo werd mij niet onduidelijk te verstaan gegeven. Daarenboven was mijn geheele losprijs al lang verdobbeld en in de handen van enkele hunner overgegaan, zoodat balsturigheid nu wel eens tot wraak kon leiden over alle ontberingen om mijnentwil geleden. Zouden ook de troepen mij reeds in de verte herkennen voor den al zoo lang door hen te vergeefs opgespoorden Engelschman, en niet op dien haveloozen en gebaarden knaap aanleggen, wiens lengte hun reeds gedurig tot mikpunt had gestrekt? Dan het gevaar de geheele streek te moeten doorgaan alwaar de troepen tot 1500 gevangenen toe hadden weggesleurd, verdacht, beschuldigd of bewe-

zen, van verstandhouding met de bandieten, die zij al zoo lang vruchteloos najoegen? Zou niet menig vader, broeder of vriend uit heg of hinderlaag zijne woede trachten te koelen aan dien vreemdeling, de oorzaak van het ongeluk der hunnen? Wraak, dat ideaal van den zuidelijken Italiaan, bleef mij bedreigen.

Maar wat telde ik nog gevaren, na duizendmaal den dood te hebben verkozen boven een langer leven onder die onverlaten! Voort, voort, was het woord dat nu niet van mijne lippen week. En de bevrediging kwam. In de verte zag ik eindelijk de wuivende hoeden en handen der bandieten, en steunende op den arm van mijnen trouwen Visconti, betrad ik ten slotte weder den drempel eener woning van beschaafde menschen. Maar eerst werkelijk gevoelde ik mij vrij en gelukkig, toen de lange scheiding van mijne vrouw tot het verleden behoorde.

Eene vergoeding heb ik genoten voor al mijn leed: medegevoel van landgenoot en vreemdeling, hulp van allen die helpen konden. Tot in Indië toe vond ik dien troost. Toen de Rajah Byjenath van mijnen broeder mijne gevangenschap vernam en dat alleen een hoog losgeld mij kon vrijkoopen, overhandigde hij hem een lakh ropyen (ƒ 120,000) om den hem geheel onbekenden Christen vrij te koopen. Italië spiegele zich aan het voorbeeld van dien niet-Christen en zorge dat toch eindelijk....

Maar alleen een juichtoon over mijne bevrijding wil ik doen hooren!

M.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

XIII.

Zoo ras de prachtige lentezon zich uit hare sluijers van nevelen en wolken had losgescheurd en zegevierend haar gloeijend licht uitgoot over berg en dal, werd het vermoeden tot zekerheid: het was den Spanjaarden gelukt, geschut te planten op de rotsen, vlak over het Kasteel, of - meer juist - het klooster der Franciskanen, door zijne ligging de vesting dominerende, was in een fort herschapen, en over den zwaren, van rotssteen opgetrokken ringmuur, die den kloostertuin beschutte, spalkten zestien vuurmonden hunne grimmige kelen wijd open om verderf en verwoesting uit te braken en jammer en ellende te brengen over het liefelijk Maasdal. Want al was het steile vestinggevaarte het eigenlijke doel van dit vernielingswerk, het werd niet altijd getroffen, en het kluisken aan den voet der rotsen, zich veilig wanende in zijne nederigheid, liep gevaren, die de moeder, over de wieg van haar kind heengebogen, door gebed en tranen trachtte te bezweren, en de kogel, naar het met ijzer beschutte hoofd van den soldaat gerigt, raakte wel eens de onbeschermde kruin van den daglooner, die zich vreedzaam naar zijn werk begaf.

‘'s Ist Krieg! 's ist Krieg!
O! Gottes Engel wehre
Und rede du darin....’

1 Zie het 12de gedeelte van dit vertaal in het Januarij-Nommer van dezen Jaargang.

mogt al wat binnen en rondom Hoey woonde, wel sidderend uitroepen; want ook als men uit de vesting antwoordde op die vinnige toespraak, liep de stad en de landstreek gevaar.

Jammer van den liefelijken voorjaarsdag, de eerste dien de luimige Maart goedvond te schenken, dat hij door kanongebulder en woest krijgsrumoer moest bedorven worden. De natuur gaf haren eersten lentegroet en de menschen hadden geen juichtoon voor hare mildheid, geen oog voor die kleuren en tinten, die zij om hen heen tooverde; geen glimlach tot dank voor die koesterende zonnestralen; zij konden alleen hunne aandacht rigten op de snelste en zekerste wijze om elkander ten verderve te brengen!

De Franciskanen, wier klooster genoemd was naar het diepste en teêrste mysterie van het Christelijk dogma: de Drieëenheid, moesten het aanzien, moesten er toe meêwerken welligt, dat hun aloud eerbiedwaardig verblijf tot het moorddadigst gebruik werd aangewend; dat wild krijgsgejoel de diepe stilte verstoorde in die gangen en gewelven, waar in de dagen van boete en vasten, die het hooge Paaschfeest voorafgingen, niets had moeten weêrklinken dan het *miserere* en de boetpsalmen; maar een enkele vrome monnik, in zijne cel teruggetrokken, mogt zulke bespiegelingen maken, in de vesting was wel niemand, die er zich aan overgaf. Men had daar wat anders te doen! Alles was er leven en beweging, en voor mijmerzucht was er geene rust. Héraugière zelf was wel de laatste om zich in sombere gepeinzen te verdiepen, en men kon het hem aanzien, dat hij nu weêr geheel in zijn karakter was.

Hij moest zich verdriedubbelen, op alles aandacht geven, onder alles zijne helderheid van geest behouden, op de gevaarlijkste punten door zijne persoonlijke tegenwoordigheid zijn volk aanmoedigen en bezielen; hij moest klaar zijn met bevelen voor ieder ongewacht voorval. Wat anderen schokte, moest hem nog onbewogen laten, althans naar het uiterlijke. Bacx was in zijn element, niet precies als een vischje in het water; een ruiter-officier als hij, moest zich misplaatst voelen in de engte tusschen de vestingmuren, waar de grootste heldenmoed alleen kon bestaan in het onversaagd afwachten van 't gevaar, in plaats van dat te gaan opzoeken, zoo als hij gewoon was; maar toch er viel wat te doen, er viel wat gevaars te trotseren, er was afwisseling; in zijne hoedanigheid van vrijwilliger, kon hij zijn rang ter zijde stellen, om elke dienst te

verleenen, die er van hem geëischt mogt worden. Ondanks zijne Herculische gestalte, snel in zijne bewegingen, levendig en voortvarend zonder gejaagdheid, scheen het of hij zijn leedwezen van slechts alleen te zijn gekomen, betoonen wilde door meê te doen voor tien. Meestal ageerde hij als de adjudant van Héraugière, maar niet zelden ook nam hij 't kommando op zich over een post die bijzondere waakzaamheid eischte. Afgelost, was hij het niet, die de rust zocht. Vaak nam hij dan een vermoeid muskettier het zware vuurwapen uit de hand en deed dienst in zijne plaats. Moest een onbruikbaar geworden stuk van de affuit worden geligt, de ligchaamskracht en de behendigheid van Ridmeester Bacx kwam te stade; zonk een kanonnier getroffen neêr, Bacx nam zijne plaats in, opdat de dienst niet werd vertraagd. In één woord, overal werd eenigzins op zijne hulp gerekend, en niemand riep haar te vergeefs in. Was onder dat alles de sombere nevel, die zijn gemoed drukte, opgetrokken, als de ochtenddampen na zonsondergang? Zeker is het, dat hij geen tijd had om over de geledene grieve na te denken en den prikkel daarvan te voelen, terwijl rust heilzaam geacht wordt voor alle wonden....

Maar niemand smaakte meer voldoening te midden van het krijgsgewoel dan Gerard de Preys.

Op het roeren van de alarmtrom had hij de nachtwake bij het ziekenleger van zijn broeder verlaten en was naar den voormuur gesneld, waar hem weldra de gewenschte taak werd opgedragen, vuur te kommanderen op de gehate Spanjaards. Wist Héraugière de gevaren onder de oogen te zien en er meê te rekenen zonder zich te ontzetten; paarde hij kloekheid aan beleid om ze af te weren; gedroeg Bacx zich als een die ze niet zag of niet telde; Gerard de Preys zocht ze op met de vermetelheid van zulk een, die met het leven heeft afgerekend en die besloten is te sterven voor eene hopelooze zaak, liever dan haar op te geven. Hem was het opzigt gegeven over drie stukken ligt geschut, waarmeê hij den vijand naar hartelust bestookte, die aan den voet der rotsen, ter andere zijde der rivier, een schansje had aangelegd, van waaruit hij het versterkte wachthuis veel overlast deed.

Madeleine had intusschen bij Frank de taak van diens broeder overgenomen. Hoe toch had zij kunnen rusten, nu het lot der vesting zoo kennelijk zijne beslissing naderde? Het eerste kanonschot, dat dreunend door de klankrijke steenen

muren van 't oude Kasteel de glasruiten deed rinkinken in haar lood gevatsel, was voor haar reeds het begin van het einde. Te meer bleef zij met onvermoeibaar geduld volharden in haar liefdewerk; maar haar patient was minder geduldig. Het was ondoenlijk geweest hem te verbergen wat dáár buiten omging; Gerard zelf had hem niet in dwaling willen laten over de oorzaak van zijn heengaan. En als nu welras het gebulder van 't geschut zijn gehoor trof, was het of ieder schot hem in 't harte raakte, dus smartelijk viel het hem magteloos daar neêr te liggen, terwijl de anderen kampten en hun moed konden toonen. Te vergeefs vermaande Madeleine tot ruste en berusting; zijne ongedurigheid steeg tot koortsachtige drift, toen later op den dag zijn luisterend oor allerlei geluiden en geruchten opving, die zijne fantasie aanleiding gaven om zich voorstellingen te maken van 't geen daarbuiten plaats vond, en in zijne ziekelijke overspanning niet rekenend met eigene zwakheid, dreigde hij telkenmale op te staan om deel te nemen aan den strijd. Buiten magt den weêrspanneling langer tegen te staan, had zij de hulp van Gonda en van Meester Zibrecht moeten inroepen, wier vereenigde kracht naauwelijks genoegzaam was om den verwilderden lijder te bedwingen.

Wij weten niet of hij het deed, maar Héraugière had met alle regt kunnen klagen, dat zijne vijanden hem van voren en van achteren bezet hielden en van alle zijden omringden; want de Luikenaars hadden eene batterij gesteld tusschen de stad en 't Kasteel, waarmeê zij den steilen achtermuur duchtig bestookten, zonder eenig ontzag voor 't eerwaard Bisschopspaleis, dat er door gedekt werd. Het was of zij er nu zelven hun lust in vonden te vernielen wat de anderen hadden gespaard. De mijnwerkers ook vervolgden hun onderaardschen arbeid: een mierenwerk, zou men zeggen, met opzigt tot de reusachtige steenmassa; maar zij deden ook voor die nijvere insekten in geduld noch volharding onder, en wat hun getal aangaat.... er was telkens aanvoer van versch volk en het krioelde daar beneden, als in een mierennest. Niet vreemd: van het oogenblik af, dat de Bisschop besloten was, den aanval tegen zijn eigen Kasteel meê te doen, waren al de koolgravers en mijn-

werkers van Luikerland opgeroepen tot deze dienst aan hun Vorst, aan hun vaderland. De dorpspastoors en de parochianen hadden dit als een *oeuvre méritoire* jegens de Kerk voorgesteld, en dat zij dientengevolge opgekomen waren als één man van heinde en ver, daarvoor waarborgen ons hun fanatisme en de levendige haat, dien zij hadden opgevat tegen het Staatsche krijgsvolk. Maar hunne operatie, hoezeer die hare hagchelijke zijde had, werkte te veel op tijd om Héraugière ernstig te bekommeren, nadat hij van de eerste verrassing bekomen was. Onmagtig er iets tegen te doen, wijdde hij zijne aandacht en zorgen daar waar onmiddellijk gevaar dreigde. Zoo als wij ons herinneren, waren er rondom het Kasteel, zoowel uit goed vertrouwen op de ligging, als om de gesteldheid van het terrein, geene eigenlijke vestingwerken aangelegd. Het werd alleen beschermd door ontzaggelijk dikke ringmuren, van zware geschuttorens voorzien, waarvan de poorttoren l'Amiette voor de sterkste werd gehouden. Maar het was tegelijk dit punt waarop de vijand met de meeste vrucht zijn aanval kon rigten, sinds hij het van uit de hooge stelling, die het hem gelukt was in te nemen, vrij goed met zijn geschut kon bestrijken. Het had dus het vinnigste en het meest onafgebroken vuur door te staan.

Ook hield Héraugière zelf, of Bacx in zijne plaats, hier voortdurend toezigt en had er zijne beste krachten zamengetrokken. Het zwaarste geschut, op de vesting aanwezig, was er heengevoerd. De kern zijner manschap, zij, wier moed en onvermoeibaarheid het meest had uitgeblonken, werden steeds aangewezen om daar dienst te doen: maar al werd het als een eerepost aangemerkt door de geharde mannen, die er toe uitgekozen werden, een lastpost was het tevens, en de bewijzen dat het een gevaarlijke was, bleven niet achter.

Nicolaas, die als vrijwilliger meê geteld werd onder de uitverkorenen, had met zijne eigenaardige gevatheid en schalkheid voorgesteld, dat men een uitval zou doen om die lastige meubeltjes van den vijand onschadelijk te maken. Maar de scherts kon het gefronste voorhoofd van Héraugière niet ontrimpelen. Het klooster op de rots was geene batterij, die men nemen kon, al had men honderden tegen hun duizenden kunnen stellen. In dat geval echter zou Héraugière toegestaan hebben, dat het ondernomen werd, en Bacx het gewaagd hebben. Het eenige wat zij nu vermogten, was van hunne zijde ook duchtig

te antwoorden in de gloeijende tale des vuurs, en dat verzuimden zij niet, en volgens Nicolaas was de repliek raak ook; maar wat baatte hun dit?

Voor iedere tien Spanjaarden, die er werden neêrgelegd, kon Lamotte er twintigtallen laten oprukken, en elke man, die er aan de zijde der belegerden sneuvelde, was een onvergoedbaar verlies. Ieder onbruikbaar geworden vuurmond kon Lamotte doen vervangen door een ander; maar op de vesting moest men zich behelpen met hetgeen men had, in welken staat het ook ware. Maar toch werd de ongelijke strijd met opgewektheid volgehouden van de zijde der verdedigers, den ganschen Donderdag en Vrijdag door; - de nacht alleen had verpoozing aangebragt en wat ruste gegund; - honderde schoten waren er reeds op het oude muurwerk gelost, en nog was er geen bres geschoten; nog bleek het proefhoudend, al snorde er ook somtijds een steen of wat naar omlaag, al sloegen er stukken van de breede borstwering weg, al lieten leijen en spitsen van de kleine muurtorens los, al speelden de bommen, in de wachthuizen geworpen, daar hun verwoestend spel. Daar werd dan wel bloed gestort en doffe stervenszuchten gehoord en menschen het levenslicht uitgebluscht of 't ligchaam verminkt, maar dat waren de natuurlijke uitkomsten van het oorlogsgeweld, waarover men, als bij zwijgende afspraak, overeengekomen was zich noch te verwonderen, noch te beklagen; de muren zwichtten *niet*, dát was het voornaamste, en zoo lang de breede voormuur met zijn sterke poort en toren het hielden, was er nog geene reden om den kamp op te geven. Héraugière zelf, naar wiens berekening iedere dag, die onbezweken was doorgestaan, eene winst was, begon een zweem van hoop te vatten, dat hij zijne gewaagde uitspraak omtrent de onneembaarheid van het Kasteel bevestigd zou zien, en Zaturdagmorgen in de vroegte, eer nog de vijand zijn vuur hernieuwde, beklom hij den hoogsten torentrans van 't Kasteel, met de geheime hoop, dat zijn scherpziend oog, door het kunstglas van Jacob Adriaansz verscherpt, in 't verre verschiet iets zou kunnen bespeuren van naderende hulp uit het Luxemburgsche. ‘*Anne ma soeur! ne vois tu rien venir?*’ Maar niets, niets! waar hij zijn lynxenblik ook wendde, dan de Spanjaarden, onbewegelijke rotsen, het liefelijk dal en de schoone landsdouwe, waar Maas en Hoyoux zich doorheen slingerden. Nergens eenig voorteeken, van aanrukkend krijgsvolk dat hoop gaf op versterking. Overal stilte,

doodsche eenzaamheid, behalve in de onmiddellijke nabijheid van het oorlogstooneel, waar men zich reeds bereidde tot nieuwe schrikwekkende vertooningen.

- ‘Als Bouillon willens ware woord te houden, moest hij al hier zijn! Het zijn immers geen zeven dagmarschen van Sedan herwaarts heen, en al ware dat zoo, als de nood het eischt, kan de soldaat wel tot nachtmarschen worden verpligt!’ sprak hij teleurgesteld bij zich zelven, toen hij langzamer dan hij opgeklommen was, benedenwaarts daalde.

Dien morgen was het hem aan te zien, voor wie de sprake zijner trekken en houding verstond, dat hij zich door eenige sterke preoccupatie beheerschen liet, en dat hetgeen voor oogen lag, hoe dringend het ook zijne aandacht vorderde, slechts ten halve zijne belangstelling innam, en toch viel er juist nu iets gewigtigs voor. De borstwering, palende aan de groote torenpoort, had deerlijk geleden en was door midden gespleten. De vijand, hoewel hij zijn voordeel alleen kon gissen, had het voortgezet door eenige snelle, elkander opvolgende schoten, die op den toren zelf gemunt waren en maar al te goed doel troffen. Een donderende knal - een ratelend gekletter - daar stortte de geweldige steenmassa, die de Toren van Amiette werd genoemd, ineen, met zoo schel en daverend geluid, dat de ramp, den belegerden getroffen, hunne aanvallers triomfantelijk in de ooren moest galmen. De steenklompen, die over den muur heen op de rotsen neêrvielen, kwamen als vermorzeld puin naar beneden en deden de zorgelooze Spanjaarden niet de minste schade, die zich met tergende vermetelheid digt in de nabijheid van den oever der rivier hadden gewaagd. Dit geschiedde echter niet straffeloos, want het vuur, dat Gerard de Preys bleef onderhonden, ondanks hetgeen er in de nabijheid voorviel, nam geduchte wraak voor de toegebragte schade. Deze was grooter dan men zich had kunnen voorstellen, of liever, zij bragt tot de ontzettende ontdekking, dat de poort, door de schudding en afscheuring ten deele verbrijzeld, zoowel als de muur, waarmede zij in verband stond, niet waren wat zij schenen, wat zij behoorden te zijn, degelijk metselwerk van zwaren steen, laag voor laag opgebouwd, maar eenvoudig twee tegen elkander over gestelde steenen muren, waarvan de tusschenruimte met aarde, zand en steengruis was gevuld. Het deel van den muur dat, meê afgerukt, nu in puin stortte, gaf de kanonniers, die de stukken bedienden, geheel bloot. Ook waren zij in den

eersten schrik uit elkander gestoven als een hoop wilde eenden, waarop een schot is gelost, minder uit vrees dan uit eene instinctmatige beweging van zelfbehoud, bij den stortregen van gruis en puin, die als hagelslag op hen neêrviel.

- ‘Ik mogt nog al zeggen, dat ik kogelvrij was!’ sprak Bacx, koelbloedig zijn hoed afnemende en de dikke laag kalk en gruis afschuddende, waarmeê deze overdekt was; ‘maar tegen zulke ongure projectielen is mijn arme bever niet bestand, dat verwenschte ontuig dringt door alles heen!’

Maar de koene Ridmeester lachte niet, toen hij dit zeide, want rondziende bemerkte hij, dat er onder de terugwijkende soldaten sommigen bloedend en gekwetst neêrstortten, zoodat zij de tweede retraite niet eens konden bereiken.

Héraugière stond met strakken blik op de puinhoopen te staren. ‘De gansche muur is geen aanzien meer waard! Die ellendige knoeijers! Ze hebben hun meester nog eerder bedrogen dan ons!’ riep hij op een toon, waaruit diepe wrevel en ergernis klonk. Daarop keerde hij zich langzaam af en liep voort als in smartelijk nadenken verzonken. Bacx stoorde hem daarin door naar hem toe te komen en hem aan te spreken:

- ‘Wel, Kommandant! dat is een leelijke misrekening!’
- ‘Ja! 't is er nog slechter meê gesteld dan ik had kunnen denken.’
- ‘En wij hebben hier geen volk om iets aan dat broddelwerk te herstellen...’
- ‘Och! dat doet er ook niets meer toe! Wat komt het er op aan, of de zieke wat korter of wat langer ligt te zieltogen, als er toch geene redding is!’ hernam Héraugière, een antwoord waaruit Bacx zoo diepe moedeloosheid toeklonk, dat hij op luchtigen toon hervatte:
- ‘Drommels neen! Kommandant! een goed geneesheer geeft zijn lijder niet op zoo lang er nog leven is! Er blijven ons nog twee retraites!’
- ‘Die nergens voor dienen kunnen, dan om lijdelijk den vijand af te wachten! Daar bedank ik voor! Gij ziet wel, dat het krijgsvolk hier al te veel blootgesteld is om het geschut te kunnen bedienen; en zoo dat zwijgen moet... hier, juist hier, dan is dat wel de vernederendste bekentenis onzer onmagt...’

Héraugière sprak dat alles snel en levendig. Maar toen hij het gezegd had, beet hij zich op de lippen, als had hij dit ge-

voelen, hoewel aan een vertrouwd vriend geuit, toch wel willen terugnemen. ‘Ik maak liever een einde aan dit jammerlijk treurspel, dan dat ik mij roerloos laat worgen!’ hervatte hij op gansch anderen toon en liep met drift voort.

- ‘Kommandant! Héraugière!’ riep Bacx, hem volgende. ‘Vang toch in arren moede niets vreesselijks aan!’

Maar Héraugière gaf geen antwoord, bleef niet stilstaan en schopte met woestheid een grooten steenklomp uit den weg, die hem voor den voet lag. Op eens verhief hij zijn stem:

- ‘Bij de stukken, mannen! wie nog moed heeft zijn pligt te doen!’ kommandeerde hij met de hartstogtelijkheid van den speler, die zijn laatste stuk geld op de groene tafel werpt.

Maar zijn bevel werd niet gehoorzaamd. Het had integendeel de uitwerking om de soldaten, eens door den schrik getroffen, nog meer achteruit te doen wijken.

- ‘Dat moet er nog bijkomen! onwil, insubordinatie!’ bromde Bacx, Héraugière volgende, die op de soldaten toeging, met de uitgetrokken degen in de hand.

- ‘Wij zullen ze meester worden, al zouden wij ze met sabelhouwen naar hun post drijven!’ sprak de Ridmeester, die Héraugière nu had ingehaald. ‘Er zijn nog vrijwilligers onder hen, die een goed exempel zullen geven.’

Maar de Bevelhebber, die met zooveel drift was losgetrokken op zijn wederspannelingen, bleef als verwezen staan, van schrik en deernis getroffen, toen hij hen digtbij genaderd was. Wie niet gekwetst nederlagen, liepen als razenden rond, stampvoetend van pijn en vloekend van wrevel, als woestelingen, die zij waren.

Het zand, met kalk, kolen- en steengruis doormengd, dat hen overstort had, was hen in de oogen geraakt en maakte hen voor 't oogenblik tot een hoop blinden, die, als verwoed door de onuitstaanbare smarten, dooreenliepen.

- ‘Rukt naar binnen en laat u verplegen; droog schoonmaken is de beste remedie!’ riep Héraugière hen toe met eene meêwarigheid, waaronder zijn misnoegen wegdreef. ‘Sergeant Wouter Willemsz! Meester Nicolaas! helpt die arme kerels voort!’

- ‘Tot uwe dienst, Kommandant! maar om de waarheid te zeggen, ik weet zelf niet wat mij scheelt; ik ben zoo wee en wonderlijk,’ antwoordde de laatste.

- ‘Dat verwondert mij niet, brave jonkman!’ zeî Hérau-

gière, die hem met bezorgdheid had aangestaard; ‘er vloeit bloed langs uwen hals en slapen; ga met uw kameraden meê en laat uwe wonden verbinden.’

- ‘Ik kan mijn post niet verlaten, Kommandant!’

- ‘Ik gelast u zulks! geef mij uw musket, en ik zal in uw post voorzien!’

Nicolaas strompelde half duizelend voort met het hoopje verwonde soldaten, dat Wouter Willemsz aanvoerde, eigenlijk voor zich uitdreef.

- ‘Ridmeester! ik verzoek u Kapitein Balfour te waarschuwen, dat hij met zijne versche manschap aantreedt!’

- ‘Gij blijft hier nagenoeg alleen bij de bres,’ zeî Bacx aarzelend.

- ‘Dat doet er niet toe! de vijand schijnt ons nu met rust te laten. Misschien moet hij zelf een weinig ademhalen.’

- ‘Welligt maakt hij aanstalten om te stormen,’ sprak Bacx onder het heengaan.

- ‘God gave dat hij het deed! maar hij zal wel wijzer wezen!’ verzuchtte Héraugière, terwijl hij een verstrooiden blik liet gaan over het musket van Nicolaas. ‘'t Is waarachtig een jagtgeweer!’ viel hij uit, en een glimlach verhelderde even zijne sombere trekken. ‘De vrijwilliger deed wat hij kon, toen hij zijn eigen wapen meêbragt. Ik was zoo even slecht beraden; hartstogt is een kwade raadsman! Ik kan voor 't minst met vuren wachten, tot zij daar ginds het hunne hervatten! Gelukkig! daar is Kapitein Balfour met zijn volk! Bacx is toch een weêrgaloos adjudant! hij draaft of bij te paard zit! daar is hij zelf ook al weêr!’

Héraugière gaf nu den belangrijken post aan Kapitein Balfour en diens soldaten over, met het wijs bevel om het gevaarlijk gesprek der vuurmonden niet het eerst te beginnen, maar cordaat te antwoorden zoodra de Spanjaarden het woord namen. Toen, Bacx onder den arm nemende, vermaande hij hem met vriendschappelijken ernst, thans wat rust te nemen; het oogenblik kon spoedig komen, dat daartoe slechter gelegenheid zou zijn.

Bacx liet zich meêvoeren; maar zij hadden geen tien schreden gedaan, of de beide Officieren bleven stilstaan van ontzetting, terwijl de soldaten bij het wachthuis, dat zij passeerden, gierden: ‘een spook! een spook!’

Een spook? helaas neen! het was iets eigers dan eene on-

tastbare verschijning. Het was een mensch van gelijke bewegingen als zij, maar wiens verhit en verward brein hem tot eene radelooze onvoorzigtigheid had aangedreven. Het was niemand anders dan Frank de Preys, die in een ijlende koorts zijne bewakers was ontsnapt, aangevuurd door het *idée fixe*, dat hij op de borstwering moest wezen.

Bleek als een lijk, met van koortsachtige opwinding gloeijende oogen, ontbloot hoofd en lange verwarde haren, die ter eener zijde verwilderd neêrhingen en ter andere zijde als te berge rezen; in een grijzen mantel gewikkeld, die hem half van de schouders gleed, overigens in een lang wit hemd gehuld, als ware het eene doodswade, was het niet vreemd, dat de ongelukkige verwilderde lijder door het bijgeloof voor eene verschijning werd aangezien. Men moest Bacx en Héraugière zijn om de gedaante, die zich driftig, maar wankelend voortbewoog, onder de oogen te durven zien; om er den moedigen jongen Vaandrig in te herkennen. Van een vlugtenden soldaat, dien hij voor zich uitjoeg, had hij een zijdgeweer gegrepen en zwaaide daarmeê in 't rond, roepende met eene krijschende stem, dat men hem den weg niet versperren moest naar de bres.

- ‘Halt!’ riep Héraugière, hem in de borst vattende, terwijl Bacx zich van zijn gevaarlijk wapentuig meester maakte. ‘Vaandrig de Preys! wat doet gij hier?’

- ‘Weêrhoudt mij niet, lafaards!’ riep de lijder en wilde zich met onnatuurlijke kracht, aan overspanning ontleend, uit hunne handen losworstelen.

- ‘Gij herkent mij dan niet! mij?’ vroeg Héraugière op zachten, doordringenden toon.

- ‘Héraugière!... Waar ben ik? Madeleine!’ riep nu de kranke, plotseling tot zich zelf komende, en zou in elkander zijn gezonken, zoo de forsche arm van Bacx hem niet had opgevangen.

- ‘De arme Jonker is in ieder opzigt haar patient,’ sprak de Ridmeester; ‘geef u geen moeite om mij te helpen, Kommandant! het valt mij ligter dit alleen te doen!’ en hij nam den bewusteloozen, die nu niet meer tegenspartelde, op, zoo als men het een kind zou gedaan hebben, en droeg hem weg, terwijl Héraugière volgde.

Reeds op de Vlaamsche binnenplaats kwam Madeleine hun te gemoet in de grootste onrust en verwarring, gevolgd door

Gonda en Meester Zibrecht, welke laatste bij het zien van Héraugière een verschrikt en verlegen gezigt zette; want eigenlijk was hij de oorzaak van al het gebeurde.

Madeleine had dien nacht met Gonda bij Frank gewaakt, die, in betrekkelijken welstand wakker was geworden; maar het gebulder van 't geschut had hem op eens weêr zijn *idée fixe* in den zin gebragt; hij wilde opstaan en zich kleeden. Na te vergeefs beloften en bedreigingen te hebben aangewend om haren rebellischen zieke onderwerping aan zijn lot te prediken, en buiten magte hem langer tegen te staan, had Madeleine Gonda om den wondarts gezonden en tegelijk Meester Zibrecht verzocht op nieuw zijne hulp te verleenen. De geneesheer had een slaapmiddel ingegeven, de eenige raad dien hij er op wist om zijn patient te bedaren; maar zou het goede uitwerking hebben, dan moest de rust, die er volgen zoude, onder geen voorwendsel gestoord worden. Dit was Meester Zibrecht met allen ernst op het hart gedrukt, en hij beloofde het voorschrift stiptelijk na te komen, waarop Madeleine, uitgeput van vermoeijenis, zelve wat rust ging zoeken.

Meester Zibrecht had goeden wil en de beste voornemens; maar hij was zijne eigene gemoedsaandoeningen niet meester; ook was hij verre van een held te zijn. Iedere dreuning van het kanon deed hem rillen van angst, en bij dat alles was hij zoo nieuwsgierig, dat hij geen half uur rustig in de ziekekamer kon blijven, maar telkens, onder allerlei voorwendsels, naar zijn eigen logies ging om van zijne Hoeysche buren en kennissen te vernemen wat er voorviel.

Daar Frank nu toch in rust was, liet Gonda hem begaan, te meer daar zijne vreesachtigheid aanstekelijk was en haar zelve de kalmte van geest benam; zij was te zeer vervuld met de gevaren en de vermoeijenissen waaraan haar geliefde Wouter Willemsz was blootgesteld, om veel over zich zelve te denken, terwijl zij nog rust en veiligheid vond binnen het Kasteel. Maar onverschillig voor hetgeen daarbuiten voorviel kon zij niet zijn, en als oom Zibrecht dan weêrkeerde, niet als de Duif uit de ark, met den olijftak, maar integendeel met telkens sterker gekleurde verhalen van vuur en zwaard, dan begon haar het hart te kloppen en de keel werd toegenepen van angst.

Gelukkig dat de lijder zoo zwaar sliep, want zij had hem geen goed woord kunnen toespreken in dezen staat.

Weêr was de waard uit de Kreeft stillekens ontslipt, en

Gonda, vroom, goed kind als zij was, nam haar Nieuw Testament ter hand en zocht troost, zocht afleiding voor 't minst, in 't lezen van ‘Gods Woord.’ Zoo ooit, het was er nu ook de tijd toe! Als met den dood voor oogen, behoorde men naar God en de hemelsche dingen te vragen.

Wij durven echter niet verzekeren, dat zij begreep wat zij las, hoewel zij, naar de manier van weinig geoefenden, ieder woord half luide uitsprak; maar toch, het gaf haar een gevoel van veiligheid; het was haar of zij zich plaatste onder de onmiddellijke bescherming van den Goeden Herder, den barmhartigen Heer, die belofte had gedaan, dat Hij de zijnen niet zou begeven noch verlaten. Die almagtige Heer, die de beroerde wateren effende en de orkanen stilde, was Hij ook niet de Magtige om dierbare betrekkingen te beveiligen tegen den kogelregen des vijands en nog uitkomst te geven, waar geen menschelijke hulp redding bragt... Het stond toch geschreven, het moest toch waar zijn!... Gonda las niet meer, maar vouwde de handen en verviel in een weêmoedig gepeins.

- ‘Gonda! Gonda! we zijn verloren! We zijn allen verloren!.... De Poorttoren is ingestort!.... De voormuur is weggeschoten!... Al het volk ligt verpletterd onder den puinhoop!... Ze dragen de lijken binnen 't Kasteel!... Er is bres en de vijand gaat stormen!’

Met deze wèl overlegde nieuwsmare kwam Meester Zibrecht, radeloos van angst, met eene stem schor van ontroering, de rust in de ziekekamer storen en zijne arme nicht verschrikken; erger, de zieke was door het misbaar uit zijn doffen slaap opgewekt, en had genoeg verstaan om er het zijne van te maken.

Het slaapmiddel had nog niet uitgewerkt, maar door den geweldigen schok, die den slapende was toegebragt, verloor het den heilzamen invloed, en deed eene tegenovergestelde uitwerking. Verwilderd en als met bovennatuurlijke kracht aangegord, sprong de zwakke lijder, op dit oogenblik de sterkere van zijn hazenhartigen oppasser, zijn bed uit, greep een deel zijner kleedingstukken en schoot Gonda voorbij, die zielsbedroefd en met de handen voor de oogen op de knieën was gevallen. Deze tweede ontsteltenis was voor Zibrecht het tegengif van de eerste, en hij kreeg zooveel besef terug om den jonkman na te ijlen, maar... te laat! Verder dan de beperkte ruimte, waarbinnen de militaire verordening den burgeren vrijheid had gegeven zich te bewegen, durfde Zibrecht den razenden waag-

hals niet volgen; liever keerde hij terug om Juffer Madeleine te verwittigen van de woeste bui, die den patient zoo op eens was overvallen, en die hij niet had kunnen keeren.

Gonda liep intusschen de ziekenzaal binnen, om te hooren of Sergeant Willemsz onder de gekwetsten was. Gerustgesteld toen hij zelf haar dáár te woord stond, verfoeide zij zich zelve wegens hare zwakheid en haar egoïsme, en trachtte dit goed te maken door Madeleine bij te staan. Bacx sloeg met kennelijke minachting de hulp af, die Meester Zibrecht hem wilde bieden tot het vervoeren van den Jonker. Héraugière, zonder mededoogen voor de sprekende uitdrukking van lijden en zielesmart op het gelaat van Madeleine, voegde haar met hardheid toe:

- 'Heb op een andermaal betere zorg voor uwen patient, Jonkvrouw! zoo gij verlangt, dat ik dien onder uwe hoede zal laten! Ridmeester Bacx heeft hier wat anders te doen, dan de achteloosheid van anderen goed te maken!' Héraugière nam de eerste gelegenheid de beste te baat om zijn ongenoegen te uiten jegens Madeleine, aan wie hij het *échec* van Bacx niet vergeven kon. Madeleine boog zwijgend het hoofd onder het onverdiende verwijt.

Zij was te hooghartig en te edelmoedig om hare gewigtige diensten, hare onvermoeide volharding te doen gelden, tegenover dit ééne gewaande verzuim. Zij had te veel zelfbewustheid van de offers door haar gebragt, om zich tot eene verontschuldiging te vernederen. Héraugière groette stug en ging niet meê binnen. Bacx, door Meester Zibrecht voorgegaan, bragt Frank op het ledikant en vleide hem daar zachtkens neêr.

Madeleine was langzaam gevolgd, op Gonda leunende. Binnen gekomen, ging zij in de diepe vensternis zitten, met den rug naar het ziekbed gekeerd, als kon zij niet besluiten zoo terstond weêr hare taak op te vatten. Zij liet het hoofd tegen het koele eikenhout rusten, de armen lusteloos neêrvallen langs de zijde en onderdrukte den zucht, die haar verluchting had kunnen geven.

Op eens stond Bacx voor haar en zag haar aan met een blik, waarin zooveel ernstig verwijt lag, door zooveel diepe meewarigheid getemperd, dat zij dien niet kon uitstaan. Zij bedekte hare oogen met de handen; men hoorde haar zenuwachtig snikken, zonder dat zij de verligting der tranen vond.

- 'Kan ik u van eenige dienst zijn bij den zieke?' vroeg hij met zachte, bewogene stem.

Zij schudde ontkennend het hoofd, maar bleef in dezelfde houding.

- ‘Zoo wees gegroet!’ en hij aarzelde een weinig eer hij voortging. ‘Madeleine! het staat hagchelijk met de vesting; het eerstvolgende uur kan ons scheiden voor dit leven. Ik zou u veel willen zeggen, doch gij kunt het nu niet hooren, niet dragen. Maar gij zelve, Madeleine! hebt gij niet één woord voor mij? geen enkel om vroegere hardheid goed te maken?’

De ernstige mannelijke stem plooide zich niet tot den vleitoon; maar er lag eene diepte van weemoed in de vraag, die de fijnste snaar van 't vrouwelijk harte moest treffen.

Toch bleef zij zwijgen en liet hem troosteloos heengaan; eerst toen zijne hand reeds het hangtapijt hield gevat, verkreeg zij het van zich zelve om hem toe te roepen:

- ‘Wees gedankt voor uwe hulp aan den kranke!’

- ‘Den dank schenk ik u!’ was zijn toornig wederwoord, en weg was hij. Toen kon zij schreijen; toen eerst kwam zij tot bezinning, tot een ras besluit, even schielijk uitgevoerd. Zij ijlde hem na in 't voorvertrek. Hij was er nog, hij stond bij den stoel waar hij vroeger haar scherp vonnis had aangehoord.

- ‘Ik verbeeldde mij de menschen te kennen, maar het blijkt, dat ik geen begrip heb van de vrouwen... zoo zwak... toch... sterker dan wij!’ sprak hij half luid en bragt de hand naar het voorhoofd, als duizelde het hem; de andere, die achteloos neêrhing, werd op eens met heftigheid aangegrepen.

Madeleine de la Géneste lag geknield aan zijne voeten en stamelde: ‘Vergiffenis, Marcelis Bacx! vergiffenis! zoo gij lijdt onder de krenking, mij - kostte zij veel.’

Overweldigd van verbazing, van namelooze blijdschap, wilde hij antwoorden, maar kon niet; wilde hij haar opheffen, maar reeds was zij hem ontsnapt en de ziekekamer weêr binnen.

- ‘Bacx is hier geweest! Waar is Madeleine?’ schreeuwde Frank. Het was de kreet der snerpendste smart. Gonda trachtte hem, te vergeefs, tot bedaren te brengen.

Madeleine had den strijd geraden, en thans was zij weêr op haren post.

> ‘Dáár, tot beschaminge des mans,
> Blinkt voor de vrouw de gloriekrans.’

Héraugière nam zijn weg door het ziekenverblijf, eer hij zich naar zijn logis begaf. Tot zijne niet geringe verbazing vond hij daar iemand in functie, naar wiens terugkomst hij reeds dagen achtereen reikhalzend, met bekommering, had uitgezien.

- ‘Gij hier, Rosse Jan!’ riep hij met blijdschap, toch ontevreden dat men hem van diens aanwezigheid geen kennis had gegeven. ‘Ik heb den ganschen morgen aan u gedacht en gij zijt hier!’

- ‘Nog zoo lang niet, Heer Kommandant! Den voorbijgeganen nacht heb ik op eene niet onaardige wijze doorgebragt onder de mijnwerkers. Eerst tegen den morgen is het mij gelukt hun te ontsnappen; in de verte zag ik u; gij waart reeds op den wal en in woordenwisseling met de Spanjaarden; ik vond het jammer u in dat nobele werk te storen, te meer daar ik hier wel wat te doen vond. 't Is een groot gerief, zoo wat van alle markten thuis te zijn. Ik zou beter mijne preuven bij het chirurgijns-gilde kunnen doen, dan die lamzalige barbier, dien ge hier hebt. Zie zoo, Meester Nicolaas! dat verband is gelegd, laat het er een vier-en-twintig uren omblijven, en alles zal goed afloopen; ge komt met een stijven hals vrij; het had erger kunnen zijn.’

- ‘Hebt gij tijding?’ vroeg Héraugière, die zijn ongeduld naauwelijks kon bedwingen tot de gulle prater zweeg.

- ‘Voor u alleen.’

- ‘Volg mij!’ en met alle haast ging Héraugière hem voor naar zijn eigen vertrek.

- ‘Nu spreek!’ riep Héraugière, zich in een stoel werpend. ‘Wat heb ik te wachten? is er nog kans op ontzet?’

- ‘Niet de minste! Ware er iets goeds te melden geweest, geloof me, ik zou mij gehaast hebben u de blijde boodschap te brengen.’

- ‘Dan is 't hier gedaan!’ riep Héraugière moedeloos.

- ‘Zoo gij u zelven niet helpen kunt, ja! want er komen geen Franschen, en de Hollanders kunnen niet komen, al ware 't ook dat zij uw dringenden nood kenden.’

- ‘Ik kan toch niet denken, dat gij de zaak niet ernstig genoeg bij Zijne Fransche Majesteit zult hebben aangedrongen!’

- ‘Inderdaad, die verdenking zou zeer misplaatst zijn,’ hernam Rosse Jan met al de zelfbewustheid van iemand, die

het onmogelijke heeft beproefd. ‘Ik heb de kleeding en de houding van mijn vroegeren stand weêr aangenomen,’ hernam de Luikenaar met smartelijke bitterheid, ‘ten einde te zekerder ontvangen te worden door den Hertog zelf; ik ben tot Parijs toe geweest en heb de eer genoten, de schoone Gabriëlle de hand te kussen; dit was de inleiding tot een mondgesprek met den Koning, dien ik brandende vond van ijver voor onze zaak. Hij heeft zelf een brief geschreven aan den Keurvorst, waarvan hij veel goeds hoopte.’

- ‘Hij had soldaten moeten zenden!’ sprak Héraugière; ‘wat helpt al dat geschrijf!’

- ‘Dat beloofde hij ook. Bouillon zou binnen acht dagen oprukken, en dat was precies hetzelfde bescheid, dat de Hertog mij gegeven had. Toen ik te Sedan terugkeerde, meenende effect te zien van die beloften, had *Monseigneur le Duc* wat anders te doen! Ik zag spoedig in, dat er niets van komen zou, en maakte mij nu op met al den spoed die in mijne magt stond, om u niet langer in 't onzekere te laten.’

- ‘Maar op welke wijze verontschuldigt Bouillon, de zwager van Prins Maurits, zulk eene trouweloosheid?’

- ‘Het is geen ontrouw; er heerscht volkomen goedwilligheid; maar het blijkt, dat het onmagt is. Het nadere zal u bekend worden uit de schriftelijke berigten, die ik heb meêgebragt.’

En Rosse Jan, die zich ditmaal in 't pak van een mijnwerker gestoken had, deed zijn lederen schootsvel af, wierp zijne blouse uit, tornde met zijn zakmes behendig de voering van een der mouwen los, en haalde er een briefje uit, hetwelk in die schuilplaats vrij goed geconserveerd was, en gaf het aan Héraugière, die al zoo ontmoedigd was, dat hij er niet eens met begeerlijkheid naar greep. Hij las met de kalmte van ingehouden drift, en toen hij de twee digt ineengeschreven blaadjes doorloopen had, wierp hij ze Rosse Jan toe.

- ‘Lees zelf! ze hadden niet eens zooveel omslag behoeven te maken, om mij te doen weten, dat ze mij aan mijn noodlot overlaten! Een kostelijke vond! een groot Koning, een edelmoedig bondgenoot waardig! als ik het hier maar tot half April houden kan, mits de Staten van hunne zijde ook het hunne doen, dan zullen zij mij zekerlijk te hulp komen! Uitnemend, Sire! uitnemend, Monseigneur! maar ik zal zoo vrij zijn eerst mij zelven te helpen, en wel op eene wijze, die ulieden voor

altijd van bemoeijing met mijne zaken ontslaat. Meester Halewijn!'

De kamerdienaar kwam schielijk aanloopen.

- 'Wat is er van uwe orders, Heer Kommandant?'

- 'Laat Kapitein Mario hier komen!'

De Italiaan haastte zich het opontbod te gehoorzamen.

- 'Kapitein Mario!' sprak Héraugière, 'ga den Wachtmeester van 't Kasteel aanzeggen, dat hij de witte vlag opsteke!'

- '*Par - le - men - te - ren!*' zeide de Italiaan, bij iedere syllabe rustende van verbazing over dit bevel.

- 'Precies! dat is mijn voornemen. Zoo de vijand het signaal vreedzaam beantwoordt en de attaque staakt, zal de wachtmeester zorg dragen, dat er van onze zijde geen schot meer gedaan worde.'

- 'De verdediging opgeven! *Dio Mio!*' riep de Italiaan hartstogtelijk. 'Denkt Mijnheer de Gouverneur er wel aan, dat de bres nog niet wijd genoeg is om den vijand tot stormen uit te lokken?'

- 'Denkt gij er wel aan, Signor! dat gij niet geroepen zijt om raad te geven, maar om te gehoorzamen!'

De Italiaan zuchtte luid, haalde de schouders op, verdraaide de oogen, of hij gemartyriseerd werd, en droop zwijgend af.

Héraugière had zich intusschen van zijn wapenrusting ontdaan. Ringkraag en pantser schenen hem te drukken, en ieder stuk dat hij aflegde, tot de oranjesjerp toe, wierp hij achter zich met eene geste, of hij er nooit weêr naar om zou zien.

- 'Ik wil mij niet langer inspannen voor deze hopelooze zaak!' sprak hij tot Rosse Jan, die hem zwijgend em meêwarig gadesloeg. 'Ik wil niet, dat er langer menschenlevens opgeofferd worden aan eene ijdele bravade.'

- 'Ik kan u geen ongelijk geven,' hernam Rosse Jan, zelf ten diepste verslagen.

Daar stormde Gerard de Preys de kamer binnen. 'Kommandant, is het waar, wat Kapitein Mario vertelt, dat gij de vesting wilt overgeven?' vroeg hij met zekere heftigheid.

- 'Als ik goede conditiën kan verkrijgen, ja!'

- 'Maar kunt gij de verdediging dan niet volhouden tot het uiterste en ons allen met den laatsten steenhoop in de lucht laten springen?' riep de Preys in woeste vertwijfeling.

- 'Dat zou zeer wel te doen zijn,' hernam Héraugière kalm,

met een blik van streng verwijt op hem gerigt. ‘Zoo ik Gerard de Preys ware, en niets te verliezen had dan mijn eigen leven en een gekwetsten broeder! maar nu ik Héraugière ben, heb ik nog aan wat anders te denken.’

Ridmeester Bacx! de Gouverneur laat u roepen. Al de Officieren zijn bijeen in de groote raadzaal; er is kwestie van een parlementair aan den vijand te zenden,’ sprak Kapitein Mario tot dezen, toen hij hem door de galerij zag gaan.

- ‘Dat treft goed, Signor Mario! want ook mij wordt het hier te eng! De lucht is drukkend in 't Kasteel!’ hernam Bacx, die op heel wat anders doelde dan de Italiaan meende.

- ‘Die nu ook al!’ pruttelde Mario; ‘juist op dezen had ik nog mijne eenige hoop gebouwd!’

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 Januarij 1866.

Van wat al figuren op het staatkundig tooneel heeft het jaar 1865 ons beroofd! Wij missen ze als goede oude bekenden, die allengs een vasten karaktertrek hadden gekregen, en wier plaats om den haard nog lang wordt opengehouden. Wij missen ze ook, omdat wij gewoon waren uitspraken hun in den mond te leggen, pikante zetten hen te laten vertellen, die wij edelmoedig genoeg voor hen hadden uitgedacht. Er is voor ons een zekere leegte nu zij afgetreden zijn van het tooneel: en wij zien nog eens achterom of het waarlijk voor goed is, dat wij hunne gestalte niet meer zullen aanschouwen. Maar neen! een Lord Palmerston onder anderen is voor goed begraven. Zijn huisselijke gedaante is voor goed afgereisd naar het land, vanwaar hij niet terugkomt. Ja zelfs wil het ons toeschijnen alsof het in meer dan een opzicht onhuisselijk voor ons zou worden, als dezelfde grondbeginselen van zijn staatkunde nogmaals met den eigen klem als maximes voor het staatsleven van Europa zich konden doen gelden. Die sceptische wijze van menschen en zaken te behandelen, dat handig laveeren tusschen vooroordeelen en dringende eischen, dat zoeken en vinden van expediënten en uitvluchten, dat zich beroepen op groote woorden als zoovele beginselen eener liberale politiek, heeft toch inderdaad zijn tijd gehad. J'en ai bien vu d'autres, was het gewone gezegde van Louis Philippe, als men bij hem zijn troost zocht wanneer nieuwe problemen angstverwekkend opdaagden: en met dat woord sprak hij zich zelven en anderen gerustheid in; doch problemen ontwikkelden zich waarvan hij geen denkbeeld had, en de fijne ironische glimlach bestierf op zijn lippen toen de storm hem medesleepte. Een nieuw geslacht

is opgekomen, dat te goed in de handgrepen der oude meesters is ingewijd om aan telkens wederkeerende krachtsuitingen te denken. Dat geslacht is realistisch opgevoed en weet dat alle verschijnselen, die zich opdoen, recht hebben om behandeld te worden, maar vooral ook aanspraak hebben om niet onder denzelfden stelregel te worden geplooid. Het wil waarheid en dus ernst.

Want de eerste eisch in het staatsleven is tegenwoordig meer dan ooit ernst, diepe ernst. Minder dan ooit kan men zich tegenwoordig laten begoochelen door schijn of kunstmiddelen. Der doctrinairen wijsheid is te kort geschoten, daar zij slechts binnen zekeren beperkten kring solutiën gaf; de politieke mannen van den dag zijn met het ondergaan van den dag vergeten; en ondertusschen wentelt de stroom der tijden en gebeurtenissen voort, en wachten de verschillende stroomingen op leiding en richting. Er zweeft een geest van anarchie over al die wateren. Bij de woeling en werking der elementen komt zooveel naar boven, wat anders jaren achtereen had kunnen blijven rusten in den schoot der vergetelheid. Doch dit is zeker, en de uitkomst van den Amerikaanschen oorlog heeft het wederom bewezen, dat al die woelingen tot orde komen, al die driften een vasten koers verkrijgen, wanneer de problemen ernstig en van uit het hoogste standpunt onder de oogen worden gezien. De zoogenaamde ondervinding der politieke mannen is het licht achter op het schip; het verlicht alleen de golven, die reeds doorkliefd zijn: men moet het licht zoeken van den baak boven op de rots gevestigd en derwaarts zijn steven wenden.

Daar was dan ook iets zeer nobels in, toen Paus Pius IX van zijn kant aldus den strijd zoo hoog mogelijk opvatte. Toen hij in antwoord op de September-conventie van het jaar 1864 zijn Encyclica van 8 December 1864 uitvaardigde, gaf hij te kennen, dat de vraag, of hij al dan niet in Rome zou blijven, voor hem een vrij wat hooger beteekenis had dan de locale questie. Het was niet de vraag of de Fransche bezetting al dan niet de heilige stad zoude blijven bezetten, maar wel, of de catholiek-christelijke wereldbeschouwing nog haar recht van bestaan had; of in zekeren zin nog altijd mocht gesproken worden van den staat Gods, zoo als Augustinus zich dien dacht, tegenover den staat door de wereld beoogd. Want waar de godsdienst te loor is gegaan - dus zegt de Encyclica - daar wordt het ware begrip van rechtvaardigheid en van menschelijk recht verduisterd, en neemt de materiëele kracht de plaats

in van het recht; dàn durven vele menschen verklaren, dat de wil des volks, zoo als die door de openbare meening wordt kenbaar gemaakt, de hoogste wet, onafhankelijk van goddelijk of menschelijk recht, vormt, - en dat in de politieke wereld de fait accomplis de geldigheid hebben van het recht.' Dus oordeelde de Paus, en zamenvattende al wat de kerk ten opzichte van den staat en de maatschappij had geleerd, richtte hij de banier van het catholieke kruis zoo hoog mogelijk op, ten einde getrouw aan zijn beginsel en zijn leven den kamp te voeren. Het heeft den Paus tot nu toe niet gebaat; een groot jaar is sinds dien tijd verloopen, en de tijd is aangebroken, dat de September-conventie zal worden ten uitvoer gelegd. Want ook het werk der tegenpartij is een werk uit één stuk, rustende op een bepaald plan, dat met zekere en vaste schreden zijne voltooijing nadert. De vooruitgang van dat werk zal voor een goed deel den inhoud der geschiedenis van het jaar 1866 vormen. En zeer levendig scheen de Paus dit te begrijpen, toen hij bij zijn nieuwjaarsgroet aan het Fransche leger de woorden uitte: 'ik weet dat na uw vertrek wilde dieren zullen komen, maar ik vrees niets, en zal mij overgeven in de handen van Jezus Christus. Even als de Heer in Golgotha door een Engel werd getroost, zoo zal ik mij troosten in het gebed. Ik zal bidden voor u, voor het leger, voor den Keizer, en de gansche wereld, die medelijden heeft gehad met den toestand van den Paus, voor de catholieken, verspreid over de aarde, en inzonderheid voor dit arme Italië, dat men tot ellende heeft gebracht en aan een troostelooze godsdienst heeft overgeleverd!'

Arm Italië! Niet aldus denkt er dit land over. In hoevele verwikkelingen het ook op dit oogenblik is gestort, het zou niet willen terugkeeren tot den toestand toen de Paus het gelukkig Italië noemde. Neen, geenszins. Al mogen ook de partijen er nog altijd niet tot rust zijn gekomen, en telkens nieuwe ministeriëele combinatiën noodzakelijk maken, de breuk met het verleden is volkomen en de weg der toekomst, die eenmaal is ingeslagen, zal niet meer worden verlaten. Elke stap voorwaarts maakt de hereeniging meer onmogelijk. Het was met Januarij, dat in Italië voor goed het burgerlijk huwelijk werd ingevoerd, en dat dus ook op dat huisselijk gebied de heerschappij van den Paus werd opgezegd. Manzoni's schoonzoon, de roemrijke Massimo d'Azeglio, heeft het nog kunnen beleven, dat de kerk ook op dit punt schijnbaar verloor om

inderdaad in zelfstandigheid en kracht te winnen. Hij stierf den 14den Januarij, en Italië betreurt in hem een van haar edelste burgers; een van die mannen, die de kunstenaars-traditie van het land ophielden, hoe heftig hij ook in het politieke leven deelnam. Hij was een van die Italianen, die het vooroordeel braken alsof de liefde voor het schoone den zin voor de werkelijkheid zou benevelen. Van 11 Mei 1849 tot 20 October 1852 was hij Voorzitter van den Sardinischen ministerraad, en vóór dien tijd had hij en in het leger en als publicist werkzaam zijn vaderland gediend. Zijn edele, fijne, misschien te prikkelbare en teedere geest heeft een straal van poësie geworpen op den veelzins dorren strijd der politieke wereld.

De poëtische glans ontbreekt thans geheel en al. Het ministerie La Marmora viel in de laatste dagen van December, omdat het parlement het niet volgen wilde op den weg der financiëele hervormingen. De plannen van Sella, den Minister van financiën, vonden geen bereidwilligen steun in den boezem der Kamer: een zekere malaise was reeds lang in de betrekking tusschen het ministerie en de Kamer merkbaar, en de Ministers namen de een na den ander hun ontslag. Na velerlei ministeriëele combinatiën is in de eerste dagen van Januarij La Marmora echter wederom als Minister-President opgetreden, doch thans omstuwd door andere mannen, en vooral door een nieuwen Minister van financiën, den bekenden Scialoja. Of het dezen bekwamen Napolitaanschen econoom zal gelukken eene financiëele hervorming te doen in werking treden, is niet te voorspellen, misschien niet eens te verwachten. De houding van het den 22sten Januarij bijeenkomende parlement is niet vriendelijk, al is Mazzini niet als lid gekozen. Italië heeft nog zware en donkere dagen te doorleven, voordat de uitgaven gelijk zullen staan met de inkomsten. Zoolang Venetië nog onder Oostenrijk zucht, zal Italië zijn leger, dat inderdaad op oorlogsvoet is gebracht, niet kunnen verminderen; en toch, waar moet de bezuiniging ingevoerd worden, zoo niet bij het leger? Voor Venetië blijft droefheid het deel. Wel zijn door den Oostenrijkschen Keizer gunstige beschikkingen genomen ten opzichte van de goederen der edellieden, die hun vaderland hebben verlaten, en behoeven deze niet meer te vreezen, dat hun goederen geheel en al voor hen of voor hun rechtverkrijgenden verloren zijn - maar toch is er geen sprake, dat Oostenrijk - hoezeer enkele staatslieden daarop hebben mogen aandringen -

vrijwillig dat kostbare bezit opgeve. Integendeel, Venetië wordt, als ware het een Duitsche stad, nu geimmediatiseerd, en onder de onmiddellijke regering van het ministerie te Weenen geplaatst. De stad wordt op die wijze geheel en al geïsoleerd van de omringende Italiaansche landstreek, en straffer banden dan de reeds bestaande zullen de moedwillige bevolking in elke vrije beweging belemmeren. Zoo zij het. Venetia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit.

Is het wonder, dat Italië - zoolang dit alles plaats vindt - elken stap om tot een handelsverdrag met Oostenrijk te komen afwijst. In het leven der volken zijn nog andere drijfveeren dan alleen de handelsbelangen, en de theoriën van Cobden, hoeveel welvaart zij ook verspreiden, hebben nog niet zulk een kracht, dat zij elk ridderlijk gevoel hebben uitgedoofd.

De overige staten van Duitschland zoeken overigens, en te-recht, met Italië dergelijke handelsverdragen te sluiten. Het Zollverein heeft voorloopig over zulk een tractaat onderhandeld; voorloopig, zeggen wij, want het altijd zonderlinge Hannover kan er nog maar niet toe besluiten om Italië te erkennen. De legitimiteit behoort nog tot de paragrafen van den koninklijken Cathechismus. De leer van de legitimiteit, van het koningrijk door Gods genade, enz. enz., heeft anders in de laatste jaren vrij wat zonderlinge wendingen en sprongen in Duitschland moeten gaan maken, sinds dat de tot Graaf bevorderde vrijheer Von Bismarck als haar eerste leeraar te Berlijn optrad.

Daar is in de laatste 4 jaren al vrij wat in Pruissen geschied. Onwillekeurig terugdenkende, toen ons dezer dagen de dood van Rudolf von Auerswald werd gemeld, kwam het ons voor alsof nog steeds een wilde droom den Koning had bevangen, waaruit hij onfeilbaar moet ontwaken. Wat een glorierijke toekomst beloofde hij in 1858 aan Pruissen toen hij als regent de teugels uit de handen van zijn broeder nam, en dienzelfden Auerswald, zijn besten vriend, het staats-ministerie gaf. Het was de nieuwe aera die begon; en de liberale Ministers zouden haar inwijden. Zeer zeker ook die liberale leiders hebben schuld gehad: niet opgevoed in de strenge school van het Engelsch Staatsleven, hebben zij niet begrepen, dat het begrip van Staatsdienaar iets anders is dan dat van dienaar van de kroon: zij hebben - en wie hunner is hun daarin zoo vóórgegaan als juist de beminnelijkste van allen, de vriend des

Konings, von Auerswald? - zich zelven en het volk in slaap gewiegd als zij de natie aanrieden om ter wille van den Koning maatregelen toe te stemmen, die geen vrij volk anders zich kan laten welgevallen: zij hebben zich met halfheden verkwikt toen de Koning tot geene enkele energieke daad was te brengen: zij hebben te veel op de kracht van het woord, te weinig op die van de daad gebouwd, - maar hebben zij ook alles verloren, geen hunner heeft een blaam op zijn karakter laten kleven: noch von Auerswald, noch Schwerin, noch Bethmann Hollweg, noch vooral von Bonin hebben iets van Pruissens roem verkort, of eene handeling gepleegd, die met de regelen van eergevoel en plicht streedt.

Vergelijk hun wel wat zwakke en kleurlooze, maar toch altijd edele houding met de halsbrekende toeren, die von Bismarck thands vervult, en gij hebt het contrast van het Pruissen van 1858 en van 1866. Wel is waar is de positie van Pruissen in de buitenlandsche politiek eene gansch andere. Bismarck heeft weten te maken, dat Pruissen in zekeren zin gevreesd is in Europa. Het verdrag van Gastein heeft voor goed Olmutz gewroken, en een oogenblik heeft hij de liberale kamer in Pruissen op die wijze pogen te verschalken. Het was toch de leus van het National-Verein en van de Fortschrittspartij, dat elke machtsvergrooting van Pruissen inderdaad aan Duitschland ten goede moest komen; dat Pruissen in zekeren zin de rol van Sardinië moest gaan spelen. Zij die dit bedoelden hadden echter altijd daarop gerekend, dat zulk eene uitbreiding van Pruissen alleen dan mocht geschieden wanneer de vereeniging op volkomen eerlijke wijze, vrije sympathie van volk tot volk, zou plaats vinden. Men had niet durven vermoeden, dat Bismarck ook op dit gebied zijn beginsel: macht gaat voor recht, zou hebben gehandhaafd.

Toch is het zoo. Terwijl Sleeswijk nog altijd in bezit is genomen, en Generaal von Manteuffel aldaar op echt-Pruissische wijze met den korporaalstok regeert, is Lauenburg eenvoudig-weg van Oostenrijk, dat er geen recht op had, gekocht, en aan Pruissen geannexeerd, en wel zoodanig, dat de wetgevende macht van Pruissen daarmede niet is gemoeid. Door personal-Unie is (zoo als de Duitschers het noemen) de Koning van Pruissen ook Souverein geworden van Lauenburg. - Overigens waren in Pruissen alle politieke vereenigingen verboden, alle dagbladen aan banden gelegd, en een ieder, die tot vertegenwoordiger van het volk was gekozen,

het doelwit van groote en kleine plagerijen. Een ieder, ware hij hoogleeraar, rechter, burgemeester, werd allereerst als ambtenaar beschouwd, en als zoodanig onderworpen aan de disciplinaire straffen en maatregelen van het ministerie.

Zóó kwam 10 Januarij de Landdag en dus de Volksvertegenwoordiging bijéén. De Koning verwaardigde zich niet in persoon de Kamers te openen: de alvermogende Minister-president moest dit doen. Hij deed dit op een toon, zoo koud en snijdend mogelijk. Hij sprak er van hoe de regering, daar er wegens gemis aan zamenwerking met het Huis geen begrooting kon worden vastgesteld, zonder zulk een wet had moeten regeren; dat de regering er tot haar leedwezen van afzag om met een nieuw ontwerp van reorganisatie van het leger in de Kamer te komen, en dat dus het leger op den ouden voet (zoolang bestreden door de Kamer) zou worden gehouden; dat de Koning Lauenburg als persoonlijk bezit zou behouden; dat, sinds het verdrag van Gastein, Sleeswijk onder de hoede van den Koning was geplaatst. Zijne Majesteit, steunende op zijne eigene en door het advies van de rechtsgeleerden der kroon nog versterkte overtuiging, zou dit pand behouden, totdat aan Pruissens aanspraken recht was gedaan. Voor ontwikkeling der zeemagt, voor het graven van een Noord-Oostzee-kanaal zouden ontwerpen worden aangeboden: eindelijk werd gemeld, dat het Heerenhuis, door toevoeging van zeer veel leden, aan zijne bestemming meer en meer zou beantwoorden.

Wat zou de Landdag tegenover dit alles zeggen? Ze begon met zich te constitueeren: het Heerenhuis koos zijn vroegeren voorzitter, Graaf Stolberg-Wernigerode, en ook het Volkshuis deed dit. Grabow beklom weder den voorzitterstoel, terwijl von Bochum-Dolfss en von Unruh weder het vice-presidiaat aannamen. Terwijl echter Graaf Stolberg de gelegenheid waarnam om nog eens een huldeblijk aan de regering te geven, sloeg Grabow den eenigen toon aan, dien de volksvertegenwoordiging van een weleer vrij volk, na den smaad der laatste maanden, kon doen hooren, den toon der bitterste verontwaardiging. Het is een rede zoo bitter en zoo heftig als wellicht ooit tegen een regering is gehouden. ‘Wij zijn door de regering beschuldigd - dus sprak hij - de veiligheid van den staat in gevaar te hebben gesteld; de reactionnaire bladen heeft men tegen ons laten schelden; de bitterste verwijten waren niet te scherp, als het slechts tegen ons gold; geestelijken heeft men ons laten

verketteren; een feest, dat het volk aan de oevers van den Rhijn ons wilde geven, heeft men gewelddadig verhinderd; onze politieke en wetgevende werkzaamheid is geheel tot stilstand gebracht; van alle kanten stroomt het straffen en bedreigingen tegen ambtenaren, vereenigingen en dagbladen; geen enkele door de constitutie gebodene wet wordt aangeboden; voorts is de Sleeswijk-Holsteinsche quaestie door de conventie van Gastein nog meer verwikkeld en met zwarigheden overkropt, terwijl, in plaats van door veroveringen op moreele rechtvaardige wijze, de machtsvergrooting op gansch andere manier geschiedde. Grabow sloot zijn rede met te zeggen, dat het de laatste maal was dat hij zijn ambt vervulde.

De indruk zijner woorden schijnt niet zonder invloed te zijn geweest; ten minste als men zoo oordeelen mag naar den toon der reactionnaire bladen. Wel is waar zou het weinig kennis van zaken verraden, indien men vermoedde dat deze woorden geschikt waren om von Bismarck tot een andere politiek te dwingen. De nieuwe Graaf geeft er zeer weinig om wat het volk van zijn regeringsbeginsel denkt. Doch de Koning kan wel eens onverwacht van inzicht veranderen. De Koning toch heeft, daargelaten zijn religieuse en korporaals begrippen, en daargelaten zijn zonderlinge opvatting van het koningschap door Gods genade, een eerlijk hart! Nu hij ziet, hoe men zijn volk kwelt en sart, kon hij wel eens eensklaps gaan uitroepen, even als Henri-Quatre: Ventre-saint-Gris, s'en prendre à mon peuple, c'est s'en prendre à moi. Of wel, hij kon, moderne Ahasverus, eens op een slapeloozen nacht zich de archieven van zijn Huis laten halen en lezen hoe de Hohenzollerns niet door, maar ondanks den adel groot zijn geworden; hij kon eens gaan denken aan de dooden, aan von Auerswald, bij voorbeeld, en....

Doch wij zelven willen niet gaan droomen, en liever opmerken hoe Oostenrijk zijn best doet thands de tegenovergestelde partij van Pruissen te spelen. Terwijl het in Holstein, dat het ten gevolge van de conventie van Gastein in bezit heeft genomen, een liberaal beheer voert, en de Oostenrijksche Stadhouder, de vrijheer von Gablenz, blijkbaar zijn best doet om een levendig contrast te vertoonen tegenover zijn Pruissischen ambtsbroeder in Sleeswijk, poogt de Keizer zelf op alle mogelijke wijze zijn volk aan zich te verbinden. Men herinnert zich dat na den Italiaanschen oorlog, Keizer Frans Jozef in October 1860 aan zijn volk een liberale regering beloofde; dat weldra een patent in alle landen, waaruit de veelkleurig geschakeerde

Oostenrijksche monarchie bestond, de landdagen bijeenriep; welke landdagen op haar beurt afgevaardigden zouden zenden naar den Rijksraad te Weenen. Zeer groot was de beweging, die in geheel het rijk ontstond; het was een verwarring van talen, van constituties, van verkregen en nog te verkrijgen rechten, kortom, de zoo lang bedwongen vrijheidsbeginselen, beenderen die weggesmeten waren als van afgestorvenen, begonnen weder leven te krijgen; een adem ging over alles: ziet, de beenderen voegden zich aan elkander, zij kregen gestalte en houding, het werden ligchamen, het werden strijders. Het Duitsche element in Weenen werd bang te moede; het had tot nu toe de suprematie gevoerd: zou nu door de verbazende autonomie, die werd toegelaten, geheel het rijksverband uitéénvallen? men wist den jongen Keizer bevreesd te maken, en de richting van October 1860 moest in Februarij 1861 plaats maken voor wel is waar liberale, maar meer van uit Weenen centraliserende beginselen, ten uitvoer te brengen door den begaafden von Schmerling. Het is von Schmerling niet gelukt de taak te volbrengen, die zijn meester hem had opgelegd. Tegenover den tegenstand van Hongarije was hij krachteloos, en Oostenrijk zelf bleek nu zonder invloed in Europa, nu het grootste en machtigste bestanddeel van zijn rijk onwillig zich afwendde in plaats van hulp te bieden. De Keizer heeft daarom ten vorigen jare het stelsel van von Schmerling verlaten, en wederom het plan van October 1860 ter hand genomen. De minister Belcredi is het vooral die nu het werk zal doen, en de Keizer is reeds met zijn Keizerin naar Hongarije, naar Bohemen gereisd, om persoonlijk een beroep op het volk te doen. Of dit alles den Keizer zal gelukken, is onzeker. Hongarije heeft veel grieven tegen het Duitsche element, dat voortdurend de suprematie in Weenen heeft; Hongarije heeft daarenboven een te verstandigen en beleidvollen leider in Deak, om zich aan meer dan oogenblikkelijke opwellingen van loyauteit over te geven. Hoe dit zij, de Keizer beproeft zich met geheel zijn volk te verzoenen. Inderdaad heeft hij het noodig. De conventie van Grastein heeft geleerd hoe zwak tegenover Pruissens aanmatigingen de positie van het Weensche kabinet was. De poging van het jaar 1863, om meer eenheid voor Duitschland door het congres van Frankfort te verkrijgen, is geheel mislukt; door de verwikkeling der Italiaansche questie, kan Weenen niet meer zoo vast op zijn ouden bondgenoot Engeland rekenen; Rusland is trouweloos als altijd in zijn Oostersche politiek; en Frank-

rijk..... Men heeft in de laatste weken veel van een aanstaande naauwe toenadering tusschen Oostenrijk en Frankrijk gesproken; een alliantie van Weenen en Parijs wordt door velen, napratende wat Dechamps heeft geleeraard, voorzien; tot nog toe is echter niets daarvan zichtbaar, dan dat de jonge Napoleontische Kroonprins een decoratie van den Keizer te Weenen heeft ontvangen en Napoleon daarbij boog.

Napoleon III wordt zoo langzamerhand een veteraan onder de vorsten. Sinds den dood van Koning Leopold van België begint hij de rol van père noble onder Europa's vorsten te spelen. Bijna allen zitten korter tijd op den troon dan hij. Toch is er geen die zoo onveilig op dat hoog gestoelte zit. Met hoeveel machtsvertoon hij zich omstuwt, met hoeveel glans hij zien omringt, de Keizer weet te goed, dat het hart van het edelste gedeelte van Frankrijk niet vóór hem is. Daarom moet telken jare in de troonrede het volk op nieuw worden bewezen dat het Napoleontische systeem het ware is. Och, of zij wilden hooren! Dezen keer opende de Keizer den 22sten Januarij de Kamer met een rede, zoo vredelievend als maar immer mogelijk was. Alles was optimistisch gekleurd. Frankrijk geniet een ongestoorden welvaart en bloei. Waarom zijn dan niet allen het met den Keizer eens? Helaas, hij moet zijn moeitevollen arbeid weder beginnen, en weder bewijzen dat de zon schijnt. De liberale partij wil maar niet begrijpen dat vrijheid, vooruitgang, zelfregeling, ijdele woorden zijn. ‘Te midden van den steeds toenemenden voorspoed’ - zoo eindigt de troonrede - ‘zouden onrustige geesten, onder het voorwendsel van den liberalen gang der regering te versnellen, haar willen beletten voorwaards te gaan, door haar elke kracht en elk initiatief te ontnemen. - Zij maken gebruik van een woord, door mij aan Keizer Napoleon ontleend, en zij verwarren de wisselvalligheid met den vooruitgang. Toen de Keizer de geleidelijke voltooijing der menschelijke instellingen noodzakelijk noemde, wilde hij zeggen, dat de eenige duurzame veranderingen die zijn, welke door de verbetering der openbare zeden met den tijd tot daad komen. Die verbeteringen zullen het uitvloeisel zijn van het bedaren der hartstochten, en niet van ontijdige wijzigingen in onze organieke wetten. Welk voordeel kan er in gelegen zijn, morgen het werk weder op te nemen, dat men gisteren heeft afgekeurd? De constitutie van 1852, onderworpen aan de goedkeuring van het volk, heeft getracht, een rationeel en verstandig stelsel in het leven te roepen, steunend op een juist evenwicht

tusschen de verschillende machten in den Staat. Zij houdt het midden tusschen twee uitersten. Met eene Kamer, die meesteres is over het lot der ministers, is de uitvoerende macht zonder klem of veerkracht. Van den anderen kant is de verkiesbare Kamer, zoo zij geen contrôle heeft en geene doeltreffende prerogatieven bezit, niet onafhankelijk. Onze constitutioneele vormen, die eene zekere overeenkomst hebben met die der Vereenigde Staten van Amerika, zijn niet gebrekkig, omdat zij van die van Engeland verschillen. Elk volk moet instellingen hebben overeenkomstig zijnen aard en zijne overleveringen. Zeker, elk Gouvernement heeft zijne gebreken, maar een blik op het verledene werpende, verheug ik mij, na een verloop van veertien jaren, Frankrijk in het Buitenland geëerbiedigd te zien, en in het Binnenland rustig, zonder staatkundige veroordeelden in zijne gevangenissen, en zonder ballingen buiten zijn grenzen.

Heeft men sedert 80 jaren nog niet genoeg geredetwist over regeringstheoriën? Is het thands niet nuttiger, naar practische middelen om te zien, tot verbetering van het morele en materiëele lot des volks? Laten wij ons beijveren om allerwegen, behalve kundigheden, ook gezonde economische denkbeelden te verspreiden; tegelijk met de liefde tot het welzijn des volks en de beginselen der godsdienst. Laat ons trachten om door middel van de vrijheid in het handelsverkeer het moeijelijk vraagstuk van de juiste verdeeling der productieve krachten op te lossen, en laat het ons streven zijn, den toestand van den arbeid, zoowel op de velden als in de werkplaatsen, te verbeteren.’

Dus leeraart de Keizer. Doch helaas, daar zijn nog altijd onrustige geesten, die niet gelooven dat des Keizers taal het evangelie is. In het binnenland is nog niet alles tot kalmte gebracht. Zelfs Prins Napoleon staat met zijn politiek van het Palais Royal, gesteund door organen als de Presse en de Opinion Nationale, nog altijd ter zijde. Daarbij sterven bij tijd en wijlen zij, op wie de Keizer het best in het vervolg meende te kunnen rekenen. Deze maand ontviel hem weder Thuillier, de hartstochtelijke heftige minister, die in het Wetgevend Ligchaam het best een Jules Favre wist te staan. De Kamers, zoowel het Wetgevend Ligchaam als de Senaat, bieden anders den Keizer een verkwikkelijker schouwspel aan, dan voor eenige jaren het geval was. De Senaat begint langzamerhand meer dan één coryphee der vroegere parlementaire regering op te nemen. Onder de nieuw benoemden heeft zich ditmaal Silvestre de Sacy die eer laten

welgevallen. De Sacy, lid van den Senaat! Had hij zóó hoog 't hart vroeger gedragen, om thands zoo beleefd het hoofd te buigen! Arme de Sacy! - Maar de Keizer glimlacht, want ook het Wetgevend Ligchaam ziet er niet onaardig uit. Walewski zal zekerlijk met waardigheid en echt-fransche hoofschheid den voorzitterstoel van de Morny innemen; en het last zich aanzien dat de poging van Ollivier, om een oppositie te vormen, die meer ruiterlijk de grondslagen van het keizerrijk aanneemt, eenig veld zal winnen. Wat dan ook de bladen mogen zeggen, Napoleon III zal op den ingeslagen weg voortgaan; hij zal waarschuwingen uitdeelen, vereenigingen ontbinden, vergaderingen die een oppositie-tint vertoonen, uitéénjagen, studenten die woelig zijn, naar huis laten zenden; in één woord, hij zal toonen, dat de kracht van het woord in het binnenland een vrij brooze kracht is. Voorts mogen de Parijzenaars zich verkwikken met preeken van Pater Hiacynthe, met petities om toch het schoone bosch van 't Luxembourg ongeschonden te behouden, maar vooral mogen zij zich bezig houden met de buitenlandsche politiek.

De Keizer heeft het een en ander over die buitenlandsche staatkunde in zijn troonrede gezegd. Met Engeland entende cordiale; tegenover Duitschland volstrekte neutraliteit, ‘die wel is waar niet belet, dat wij ons somtijds bedroeven of verheugen.’ Maar de Keizer spoedt zich voort, en elke zinsnede wordt nu als 't ware een wespennest, want het geldt Italië, Mexico en Noord-Amerika. ‘Italië,’ zoo zegt hij, ‘erkend door bijna alle mogendheden van Europa, heeft zijne eenheid bevestigd door zijne hoofdstad te verplaatsen naar het middenpunt van het schiereiland, Wij hebben grond om te rekenen op de naauwgezette uitvoering van het tractaat van 15 September en op de noodzakelijke handhaving van het gezag van den H. Vader.’ Alle conservatieve senatoren en catholieke leden van het Wetgevend Ligchaam juichen deze woorden toe en roepen bravo, en denken een half uur later er over na, waarom de Keizer niet gesproken heeft van het WERELDLIJK gezag van den Paus, en alleen van het gezag des H. Vaders? Welk gezag? Doch de questie van Mexico houdt haast nog meer de aandacht bezig. Mexico is tot rust gebracht, zegt de Keizer. ‘Onze expeditie loopt ten einde. Ik ben in overleg getreden met Keizer Maximiliaan om het tijdstip te bepalen, waarop onze troepen zullen kunnen teruggeroepen worden, zonder de belangen van Frankrijk, welke zij in die verre gewesten zijn gaan verdedigen, in de waagschaal te zetten.’ Dus heeft de

liberale oppositie toch op dit punt gezegevierd, en zal de Keizer zwichten voor de logica der feiten; zonderling genoeg is het, dat zoo doorslepen een man, als Keizer Napoleon is, zich aldus heeft kunnen vergissen in de Nieuwe Wereld. Toen hij zijn expeditie van Mexico organiseerde met het kennelijk doel om de Zuidelijke Staten van Noord-Amerika te steunen, en voor goed de kracht der Amerikaansche Unie te breken, had hij waarlijk niet gedacht, dat zoo spoedig daar de republiek in vollen luister weder zou kunnen herrijzen. De Keizer is nu wel gedrongen tegenover dat Amerika monnaie de singe te gebruiken: hij is meester van de taal en vooral meester van zijn gemoed. Stout, bijna verheven, rollen deze schoone volzinnen uit den keizerlijken mond: ‘Noord-Amerika, zegevierend uit een geduchten strijd te voorschijn getreden, heeft de oude Unie hersteld en op plechtige wijze de opheffing der slavernij afgekondigd. Frankrijk (au clair de la lune!) dat geen enkele schoone bladzijde uit zijne geschiedenis vergeet, wenscht oprechtelijk den voorspoed van de groote Amerikaansche republiek en de handhaving van vriendschappelijke betrekkingen, die thands bijna honderd jaar oud zijn.’ - Zoo zijn de kaarten gekeerd, en onmiddellijk moet de diplomatie aan het werk en de schade herstellen, die een verkeerde kansberekening heeft veroorzaakt. En waarom zouden de Amerikanen die betuigingen en de fabel der honderdjarige vriendschap niet gelooven; heeft La Fontaine dan zijn lezers verschalkt, toen hij zeide:

> De cette verité deux fables feront foi,
> Tont le chose en preuves abonde.

Engeland heeft, hoezeer het ook in moeijelijkheden met Amerika verkeert, toch met het begin van het nieuwe jaar vooral, te letten op inwendige binnenlandsche toestanden. Het optreden van Lord Russell, als premier, heeft als het ware een frisschen adem over het volk doen gaan. Die naam alleen herinnerde aan langvervlogen dagen, aan den tijd van den reform-bill van 't jaar '30, en onwillekeurig werden al die questies van hervorming van het kiesstelsel, vraagstukken, welke Lord Palmerston in slaap had weten te wiegen, weder wakker, en vroegen zij om oplossing. Daar stond Lord Russell een tweeledige keus open. Het stond hem vrij de politiek van zijn voorganger te vervolgen; in zekeren zin, al bekende hij zich te behooren tot de Whigs, te steunen op de conservatieve elementen van het land, transacties hier en ginds te sluiten, en alle

zaken te laten zoo als zij waren. Zulk een politiek was echter voor Lord Palmerston mogelijk, doch voor Lord Russell zeer moeijelijk. Hij, het eigenlijke hoofd der Whigs, kon moeijelijk zoo vertrouwelijk de Tories tot bondgenooten nemen. Zijn naam beteekent al van zelf vooruitgang en trouw aan beginselen, en hij moest zoeken niet ontrouw te worden aan een eenmaal roemvol doorleefd verleden: maar eindelijk, Lord Palmerston had met groote spierkracht tegengehouden wat niet langer te bedwingen was; die arm lag nu moede en afgemat ter neder; een ander kon het bezwaarlijk wagen hetzelfde stuk te bestaan: de laatste keuze en ontvangst van Gladstone had geleerd, hoe het Engelsche volk in het algemeen dacht; Lord Russell begreep, dat het dus beter was openlijk partij voor een nieuwe hervorming te kiezen. Hij zelf zal het Hoogerhuis tot dien stap pogen te leiden, terwijl Gladstone in het Lagerhuis de leiding op zich neemt.

Zoo wijst dus het uurwerk van den Engelschen Staat naar een nieuwe Reformatie. Konden wij echter het rader- en veerwerk bespieden, dat die wijzers draagt en voortbeweegt, dan zouden wij gaan weten wat groote kracht de Manchester school, eenmaal Cobdens schepping, in den Staat uitoefent. Als van zelf is Bright nu de belangrijke persoon. De redevoeringen die hij van tijd tot tijd uitspreekt, in afwachting dat met 1 Februarij het parlement bijéénkomt, nemen bijna de allures aan van bevelen van een volksdictator. Hij heeft den 3^{den} Januarij te Rochdale een rede gehouden, waarin hij als het ware een schets heeft gegeven van den nieuwen strijd, die over de ontwikkeling der Britsche staatsinstellingen moet worden gevoerd. Na op alle wijze de wenschelijkheid dier hervorming betoogd te hebben, heeft hij de glorierijke positie van Lord Russell besproken, en gezegd dat deze misschien de man is om het werk door te zetten. Jammer moge het zijn dat deze niet meer in het Huis der Gemeenten zijn zetel heeft; daar hangt toch nog zooveel van hem af. Hij kan kracht vergaderen, zoo hij luistert naar de stemmen zijner voorvaders, zoo hij zich laat bezielen door wat hij zelf in het jaar '30 sprak en bedoelde. Maar zoo Lord Russell niet doet wat van hem verwacht kan worden, dan zal niet alleen hij zelf vallen, maar geheel de Whig-partij, als gouvernementeele partij, ondergaan. Want de zaak waarvoor Bright vecht, is naar zijn inzien de eenige die een onverderfelijk leven in zich draagt, en waartegen aller batterijen te vergeefs zullen gericht zijn.

Aldus windt Bright zich zelven en zijn partij op. Ondertusschen versterkt Lord Russell zijn ministerie, en heeft hij daarin geroepen het jonge parlementslid uit Londen, Göschen. Zelden is in de laatste jaren zoo jong een man, buiten alle relaties staande tot de aristocratie, geroepen om in Engeland een ministerszetel te beklimmen, als deze 34jarige bankier. Zijn naam is ook ten onzent bekend door zijn werkje over de wisselkoersen, en reeds dat boek duidt aan met welke studiën hij zich bezig heeft gehouden; toen Lord Russell jong was, was de introductie tot het staatsleven een tragedie of een keurig latijnsch vers; maar de tijden zijn heel wat veranderd, en Lord Stanley, Derby's zoon, was eerlijk genoeg te bekennen, dat hij, na zijn studiën volbracht te hebben te Oxford, eerst moest aanvangen te leeren. De materiëele belangen hebben zoo groot een overwicht gekregen, dat hij, die den loop der wisselkoersen kan berekenen, of de rijzing en daling van marktprijzen kan verklaren, thands vrij wat meer macht over zijn medemenschen heeft, dan die Demosthenes dag en nacht in den grondtekst heeft bestudeerd. Een Gladstone staat als het ware op het keerpunt van de oude en nieuwe wereldbeschouwing. Hij heeft zijn Homerus nog even lief als het budget van Engeland. Wellicht zou hij daarom de wezenlijke man van het Engeland van deze tijden zijn, ware hij niet zoo verwonderlijk grillig.

Dit zijn echter bespiegelingen, en Lord Russell is op het oogenblik Premier: Terwijl hij zich voorbereidt het aanstaand Parlement te ontmoeten, beeft hij werks genoeg om enkele aanhangige zaken tot een goed einde te brengen. Ierland is toch nog altijd min of meer in rep en roer over de processen der Fenians. Men weet wat die beweging is. De naar Amerika, ten gevolge van den hongersnood, verhuisde Ieren hebben begrepen iets voor hun vaderland te moeten gaan doen; zij hebben een beweging georganiseerd, die van uit Amerika gesteund, niet meer of minder bedoelt dan geheel den maatschappelijken en staatkundigen toestand van Ierland omver te werpen. Geene catholieke leus of iets wat naar de vroegere bewegingen zweemt wordt geduld; het is gansch eenvoudig de toeleg om de arme klassen in Ierland, die tot nu toe de misdeelden bij uitstek zijn geweest, in het bezit te stellen van de rijkdommen hunner andere landgenooten. Het zijn de driften die in de laagste volksklassen woelen, welke het steunpunt der beweging vormen. De eigentlijke volks-revelje in Ierland is dan ook voor Engeland nog niet zeer gevaarlijk, daar al

wat in Ierland beschaving en bezit heeft, aan de zijde van het gezag van Engeland is. Engeland echter doet wel, zeer voorzichtig in het vervolg te zijn, en toch waarlijk het lot dier verarmde klasse niet te verwaarloozen. Wel is waar verbetert elke afvoer van landverhuizers naar Amerika den toestand van Ierland zelf, daar het land nog altijd te veel arme inwoners telt, om ze behoorlijk te kunnen voeden, maar beklagenswaardig blijft de toestand waar zoo iets een noodzakelijkheid blijft, en vroeger of later zal de natuur het wreken en eene maatschappelijke ordening, die zulke noodzakelijkheden gebood, omverwerpen. Voorloopig heeft echter het Fenianisme alleen in Amerika eenigen luister. Daar hebben de hoofden een prachtig hôtel ingericht, waarboven de Iersche vlag uitwappert; zij doen zich te goed met de ingezamelde penningen, en zijn het onderling vrij wel oneens, wie de eigentlijke president der zaak moet zijn. Is het O'Mahony de voorzitter? hij woont ten minste in het prachtige hôtel; of wel Mr. Roberts? of zullen zij te zamen den boedel deelen - in vereeniging met den zoo even uit Engeland wonderlijkont vluchten Stephens? wij weten het niet.

Een andere zaak, die Lord Russell bezig houdt, is de geweldige strafoefening, die in Jamaica heeft plaats gehad. De publieke opinie is in Engeland in de hoogste mate met verontwaardiging vervuld geworden over de gerechtelijke slachting, die aldaar door den Gouverneur is bewerkstelligd, naar aanleiding van een gevreesden opstand onder de kleurlingen. De Gouverneur is voorloopig geschorst, en eene commissie benoemd om een enquête te houden.

Met het buitenland heeft Engeland geen questies; Engeland, en trouwens geheel Europa, laat voorloopig elk volk zijn eigen gang gaan. Niemand heeft zich dan ook in Europa bijzonder verontrust over den opstand, die gedurende deze maand in Spanje plaats greep. Het zijn trouwens de natuurlijkste zaken ter wereld. De tegenwoordige minister-president O'Donnell is ten gevolge van zijn opstand van 1854 de groote man geworden: den eenen dag werd hij nog door de koningin en de Cortes als verrader gebrandmerkt, den anderen heette hij de trouwste onderdaan en de wakkerste staatsburger: - wat wonder dat nu eens een der andere generaals hetzelfde beproeft. Het Gouvernement der Koningin Isabella draagt altijd de treurige gevolgen nog met zich om, van een regering te zijn, die uit een grooten burgeroorlog is voortgekomen. Het militaire element, dat vroeger de zwaarte van den strijd moest ophouden, legt nog altijd

het meeste gewigt in de schaal. Er is een overvloed van generalen. De politieke partijen moeten altijd tot hoofd zulk een generaal of veldmaarschalk hebben: en de politieke partijen in het parlement van een land, dat toch inderdaad niet zeer geschikt is voor al de vormen van een constitutioneele regering, gaan ieder oogenblik manoeuvreeren als zoo vele vijandelijke legers. Prim, tegenwoordig het hoofd of de generaal der Progressisten, heeft zulk een manoeuvre thands beproefd. Het is een zonderlinge avonturier die Prim. Don Juan Prim, zoo als de weidsche Spanjaards zeggen, luitenant-generaal van het nationale leger, Markgraaf del Brusch, Graaf von Reus, Markies de los Castillejos, Grande van Spanje van de eerste klasse, werd in Catalonië, dicht bij Tarragona, in het jaar 1814 geboren. Zijn vader was een arme in de dienst vergrijsde kolonel; maar de zoon wist beter de fortuin bij het haar te vatten; steunende op zijn degen en zijn wilden moed, en gebruik makende van den burgeroorlog, was hij op zijn 25ste jaar al kolonel. Hij was klein en tenger, met een wild zenuwachtig voorkomen. Zijn groote oogen zagen stout in het rond; hij wilde vooruit en hij kwam er. Zijn historie is dooreengeweven met die van Spanje; wij herinneren hier slechts den oorlog tegen Marocco en zijn laatste feit, zijn tocht naar Mexico in vereeniging met de Engelsche en Fransche legers, met dien zeer schielijken terugtocht, toen hij het doel van Frankrijk begon te bevroeden. Napoleon III is dan ook waarlijk niet zijn vriend geweest, doch de Koningin-moeder van Spanje, Christina, en zoo men aan het gerucht mag geloof slaan, de Koningin, des te meer. Nu eens in blakende gunst, vertegenwoordiger der Koningin in het leger der bondgenooten in de Krim, dan weder in de meest volstrekte ongenade gevallen - was zijn leven geheel in overeenstemming met de traditiën van het romaneske vaderland van Don Quichotte; gelijken zijn feiten meestal op die van een ridderroman. Zijn laatste feit, de opstand, is hem nu weder niet gelukt. De zamenzweerders van het jaar 1854 zijn aan het roer kunnen blijven en Prim is na allerlei zwerftochten naar Portugal gevlucht. Het lot is niet gunstig geweest. De dobbelsteenen zijn met lage cijfers neêrgevallen.

Een ander land dat tegenwoordig kan doen wat het wil, is Rusland. Daar is geen enkele mogendheid, die zich meer bekommert om het lot van Polen. Er is anders gelegenheid te over om ten minste medelijden met dat arme volk te betuigen. Den 6den Januarij is weder door het Russisch gouvernement een maatregel genomen,

die weder de sluwe Aziatische staatkunde van Rusland in het ware licht stelt. Er is besloten, dat geen Pool in de Westersche provincien op andere wijze eigendom mag verkrijgen dan door middel van wettelijke erfenis. De concentratie der gronden in Polen in handen der Polen, zoo zegt het Russische rapport, belet de vrijheid der Russische bevolking, die zich in die provincien onbelemmerd wenscht te ontwikkelen, en gebruik wil maken van de nuttige hervormingen door den Keizer in het leven geroepen. Dat beletten van de vrijheid der Russen door die verschrikkelijke Polen is zeker een dwingelandij van de ergste soort, en het Russisch gouvernement is wel wijs, dat het dergelijke woelingen te keer gaat! Iets dat de vrijheid der Russen ook zeer belemmert, is het feit dat de catholieke geestelijkheid van Polen nog altijd voor die Polen zoo zorgt, en ze opbeurt en vertroost bij hun smarten. Rusland heeft dus begrepen, dat een of ander besluit moest worden genomen om op dit punt de Russen gerust te stellen. Het gouvernement heeft dus begrepen de goederen der geestelijkheid in bezit te nemen, en al de Roomsch-catholieke geestelijken uit staats-fondsen te betalen. Daardoor krijgen al die pastoors hun salaris ook regelmatiger, en behoeven zij niet van tijd tot tijd zich te bekrimpen, wanneer de inkomsten van de goederen en de gaven hunner diocese niet zoo rijkelijk inkwamen. Zonderling genoeg is het, dat de catholieke geestelijken, in plaats van met tranen van dankbaarheid dezen maatregel van den grootmoedigen Keizer aan te nemen, zelfs nu nog tegenpruttelen. Maar de Keizer zal hen leeren zijne weldaden zóó te ontvangen. Zijn gerechte toorn straffe die ellendigen! De Paus te Rome is de eenige, die zich nog in Europa over Rusland heeft durven beklagen. Maar Ruslands gezant, Baron von Meyendorff, heeft dan ook bij 't nieuwe jaar den Heiligen Vader de les gelezen, zoo zelfs dat de Paus gedwongen zal zijn zich het genoegen te moeten ontzeggen den gezant verder te zien. Met andere woorden: de Paus heeft hem geboden wegens zijn oneerbiedige houding het Vaticaan te verlaten.

Verkwikkend wordt wezentlijk het schouwspel, wanneer wij tot Noord-Amerika overgaan. De deze maand overleden Frederike Bremer zou nu met recht haar optimistische blikken over dit land kunnen laten gaan. Daar is iets zeer verheffends in voor de menschelijke natuur, wanneer wij de houding van den President Andrew Johnson gadeslaan. Een man van het volk, door dat volk waardig geacht

om alle hooge staatsambten, de een na den ander, te vervullen, en die ten volle voor elke taak berekend blijkt. Het is voor ons, die eigenlijk alleen de Europesche toestanden kennen, zonderling te zien hoe in Amerika de publieke opinie de politieke karakters draagt en steunt. Het moeijelijkste vraagstuk ter wereld, de reorganisatie van een staat na den woedendsten burgeroorlog, schijnt Johnson met een tact en een gematigdheid op te lossen, die zijn tegenstanders zelven ontwapent. Na de eonstitutioneele erkenning van de afschaffing van de slavernij, heeft hij nu geen ander doelwit dan om waarlijk den grooten staat der Unie weder tot één staat te vormen, en dus het Zuiden daarin weder op te nemen met al de rechten waarop het aanspraak kan maken, en ten andere om waarlijk overal den vredetoestand weder zich te doen ontwikkelen. Wat het eerste punt betreft, de wederopname van de Staten van het Zuiden, zoo heeft hij hierin een vrij heftigen kamp te voeren met het Congres. Het Congres wil nog zoo dadelijk niet toestaan, dat de Zuidelijke Staten weder optreden als vroeger: het wil ze een tijd lang als territories behandelen, ten einde te zien of waarlijk de onderwerping van het Zuiden waarborgen oplevert, dat geen opstand meer uitbarsten zal. De President echter, gesteund door Seward, en gesteund vooral door Generaal Grant, wil volkomen verzoening en zal dat beginsel doen zegevieren. Voor alles wil hij, en hij is hierin niet anders dan het orgaan van het Amerikaansche volk, vrede. Het groote leger is dadelijk tot op 100,000 man teruggebracht, de vloot wordt als oorlogsvloot overal verminderd, de admiraals worden bedankt voor hun diensten, de generaals eervol ontslagen, en aardig is het om te zien hoe schielijk al de militaire capaciteiten weder overgaan tot den arbeid des vredes. Het worden hier geen militairen op verlof of en retraite, neen het worden weder kloeke burgers, die hun eigen geld gaan verdienen en de welvaart van het vaderland gaan vermeerderen. De commandanten der oorlogschepen worden weder zeekapiteins, en de generaals ..... Burnside wordt direeteur van een spoorweg in Pensylvanië, Butler bestuurt een fabriek van manufacturen bij Boston, Forrest heeft een meehanische zagerij in Tenessee opgericht, Karl Schurz is correspondent van de New-York Tribune, Sigel geeft een Duitsch dagblad in Baltimore uit, Generaal Smith heeft een specerijwinkel opgezet, anderen weder worden pachters; kortom de wonderbare veerkracht van dit Amerikaansche volk handhaaft zich op nieuw in dit keerpunt der geschiedenis. Nergens soldatenheerschappij, overal

het beginsel: arbeid adelt. Of daarom Amerika niet wel eens spoedig weder een leger zou moeten gebruiken, is niet zoo dadelijk te beslissen. Dreigend laat de questie van Mexico van tijd tot tijd zich aanzien. De Amerikanen laten nu eenmaal hun Monroe-leer niet bespotten. De President heeft den gezant van Noord-Amerika gezonden, niet naar Keizer Maximiliaan, maar naar Juarez, en wederkeerig den gezant van Juarez ontvangen. Verontrustend luiden ook bij wijlen de depêches van Seward aan het Fransche hof. Doch dit zijn slechts voorteekenen: voor het oogenblik is het groote feit de pacificatie, bevrediging in den waren zin des woords, van Amerika.

En zoo komen wij terug vanwaar wij zijn uitgegaan: dat de beginselen inderdaad tot nog toe altijd de overwinning behalen. Het zijn alleen de personen, die bang zijn en zich telkens laten verschrikken. De opmerking is jnist, dat de geheele menschheid altijd laf is en in vreeze verkeert: de kinderen wanneer men ze in de duisternis, de menschen wanneer men ze tot het licht brengt.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

J. Helder, Het geloof volgens Jezus, onderzocht uit de bronnen der Synoptische evangeliën.

De heer J. Helder heeft voor zijn akademisch proefschrift, ter verkrijging van den graad van doctor in de godgeleerdheid, een even belangrijk als moeielijk onderwerp gekozen. Hij wil uit en door het onderzoek van hetgeen Jezus zelf in de drie eerste evangeliën onder geloof verstaat, eene heldere en klare voorstelling geven van Jezus' persoon en werk, hopende, dat ook zijn arbeid iets zal bijdragen, ‘opdat de onvergelijkelijke Zoon des menschen uit de deels heldere, deels troebele bronnen der overlevering, in steeds grootere waarde en schooner licht te voorschijn kome, blz. 187.’ Om den historischen Christus is het hem te doen. Reden genoeg, om het proefschrift met zekere ingenomenheid ter hand te nemen, en den schrijver met belangstelling op den weg des onderzoeks te volgen.

De groote moeielijkheid, aan dat onderzoek verbonden, ligt natuurlijk in de bepaling van hetgeen als woord en uitspraak van Jezus is aan te nemen. Ofschoon de schrijver erkent, dat men daarbij niet te zorgvuldig kan zijn, verheft hij zich toch tegen de twijfelende bedenking, ‘of voldoende zekerheid omtrent datgene, wat ons als door Jezus gesproken wordt medegedeeld, wel ooit te verkrijgen is. Die twijfel is zeker niet ongegrond, als men in aanmerking neemt, dat de mondelinge overlevering, en zij alleen, gedurende eene reeks van jaren de draagster is geweest van het evangelie van Jezus, maar aan den anderen kant blijkt toch ook duidelijk uit den inhoud der evangeliën zelve, dat de mondelinge overlevering niet zelden zeer getrouw de oorspronkelijke prediking van den Zoon des menschen heeft bewaard, en haar, zoo al niet geheel in denzelfden vorm, dan toch op zoodanige wijze teruggeeft, dat er tusschen hare mededeelingen en de zuivere werkelijkheid geen wezenlijk onderscheid kan bestaan.’ Op de vraag, waaraan men die echte van de onzuivere bestanddeelen der overlevering zal onderkennen, is het antwoord: Er zijn ongetwijfeld zulke woorden en uitspraken van Jezus, welke de overlevering met zich zelve, met hare eigene zienswijze en voorstelling in tegenspraak brengen. Volgens dezen regel moet das de schrijver al de plaatsen in de drie eerste evangeliën, waar Jezus over het geloof spreekt, gaan onderzoeken, maar nu vertoont zich ook al spoedig de fout, welke hij, mijns inziens, heeft begaan, en waardoor hij de waarde van zijn geschrift aanmerkelijk heeft verkleind. Hoe waar 't

ook zij, dat in de historische evangeliën twee verschillende voorstellingen voorhanden zijn, zoowel van den persoon van Jezus, als van het koninkrijk Gods; toegegeven zelfs, dat Dr. Helder het recht heeft die beide voorstellingen onvereenigbaar te noemen, zoo onvereenigbaar, dat de eene de andere buitensluit, en slechts eene van beide waar kan zijn; de vraag is, naar welken maatstaf wij beide hebben te beoordeelen, en te bepalen, of de geestelijke Messias, de Christus als de Zoon Gods naar den geest, zonder meer, dan wel de Messias, nu eens in geheel, dan weder in eenigzins gewijzigden Joodschen zin, de zuiver historische is te noemen? De aanwezigheid van plaatsen, waar Jezus spreekt en handelt als de Zoon des menschen, die een zuiver geestelijk koninkrijk, eene vereeniging van menschen, die door de liefde tot God aan elkander zijn verbonden, zoekt te stichten, is nog niet voldoende, om aan die voorstelling van Jezus de voorkeur te geven. Want even goed als de andere zich in de evangeliën kan hebben ingedrongen, kan ook zij, tegenover deze, van later oorsprong zijn, en in het oog van vele onderzoekers zal het laatste te waarschijnlijker zijn, naarmate door verloop van tijd, en ten gevolge van de verijdeling der oud-Christelijke verwachting van 's Heeren aanstaande wederkomst, van zelf eene meer universele en geestelijke opvatting van diens Messiaswaardigheid moest ontstaan, gelijk dan ook eerst het vierde evangelie aan Jezus de merkwaardige verklaring in den mond legt, dat ‘zijn koninkrijk niet van deze wereld is.’ Ik erken gaarne, dat de schrijver bij zijn onderzoek naar de beteekenis van *πιστις, πιστευειν, ολιγοπιστος*, enz. met de grootste naauwkeurigheid is te werk gegaan. Ik breng hulde aan de scherpzinnigheid, waarmede hij bewijst, dat formulen als *ἡ πιστις σου σεσωκεν σε* door de evangelisten dikwijls zeer ongelukkig zijn te pas gebragt. Ook beaam ik ten volle wat hij over uitspraken, als ‘door het geloof bergen verzetten’, en ‘al wat gij bidt in den geloove, dat zal u worden gegeten’, in het midden brengt. Maar daarmede is nog niet bewezen, dat dergelijke uitspraken en woorden een Christus onderstellen, die, afkeerig van de aardschgezinde verwachtingen zijner tijd- en landgenooten, een zuiver geestelijk Godsrijk wilde stichten. Staat eenmal vast, dat de wonderverhalen, waarin die uitspraken voorkomen, geenerlei geloof verdienen; moet dientengevolge de schrijver zelf gedurig verklaren, dat het zeer moeielijk is te bepalen, bij welke gelegenheden, en in welken zin Jezus zulke woorden gesproken heeft, dan is het duidelijk, dat de plaatsen, waar van het ‘geloof’ spraak is, al zeer weinig voor de kennis van den ‘onvergelijkelijken Zoon des menschen’ geven, en allerminst kunnen dienen voor bewijs, dat die Zoon des menschen, als de geestelijke Christus, de zuiver historische is. Uit geene enkele dier plaatsen volgt met onloochenbare zekerheid, dat Jezus eene zoo hooge, antijoodsche voorstelling van het Messiasrijk gehad heeft. Dr. Helder

bewijst eigenlijk niets meer, dan dat zij oorspronkelijk in een ander verband hebben gestaan, maar dat zij bij Jezus zulk eene opvatting van zijn persoon en werk openbaren, als bij aanneemt, heeft hij niet aangetoond. Het was ook niet te bewijzen. Want al die woorden en uitspraken blijven even schoon, en waar, en krachtig, ook wanneer Jezus in zijn gemoed verzekerd was, dat hij door God was gezonden, om het Messiasrijk, dat de profeten hadden aangekondigd, op deze aarde te stichten. De fout des schrijvers, waarvan ik boven melding maakte, bestaat hierin, dat hij den maatstaf, dien hij voor zijn onderzoek noodig had, niet naar de regels en wetten der historische kritiek in de onloochenbare feiten en onbetwistbare data der geschiedenis, maar in zijne eigene dogmatiek gezocht heeft. Hij heeft z i j n e voorstelling van den persoon en het werk van Jezus (welke hij met velen gemeen heeft, daar zij de Groningsch-moderne mag worden genoemd) tot leiddraad gekozen. Hij heeft niet naar den historischen, maar onwillekeurig naar zijn eigen Christus in de evangeliën gezocht. Eer hij zich tot het onderzoek begaf, stond reeds bij hem vast, wat hij wenschte, en daarom ook zou vinden. Jezus kon de Joodsche Messias niet geweest zijn, omdat zijn Christologie eischte, dat Jezus de w a r e m e n s c h, de mensch, zoo als hij moet zijn, in zijne betrekking tot God en menschen, en in dien zin de Messias wilde wezen. Jezus kon geen aardsch en zichtbaar koninkrijk oprigten, hij wilde daarvan niets weten, omdat dezelfde Christologie dit ten strengste verbiedt. Maar op die wijze is het proefschrift eene oratio pro domo geworden, eene verdediging van de met vele anderen ook door Dr. Helder gehuldigde Christus-voorstelling; het bevat dogmatiek in het kleed van historisch kritisch onderzoek.

Het bestek dezer recensie gedoogt niet, dat ik bij dat Christusbeeld lang stilsta, hoe groot de verzoeking ook zij, om er het afgetrokkene, en daarom historisch onhoudbare van aan te toonen. Ik verwijs den belangstellende naar het tweede deel der dissertatie, waarin de schrijver de resultaten van zijn onderzoek naar het geloof volgens Jezus, in een elftal stellingen heeft vereenigd, hem uitnoodigende, om na eene aandachtige lezing dier resultaten zich zelven de vraag te doen: Wat dunkt u van zulk een Christus? Ik vrees, dat hij mij zal moeten toegeven, dat die al zeer water- en nevelachtig is. De Jezus van Dr. Helder is een vrome, zeer brave, hoogst gemoedelijke, ik zou bijkans zeggen, een innige lieve man, die geen enkelen scherpen kant aan zijn ganschen persoon en wezen heeft. Men leze slechts de schets, die de schrijver blz. 182 van den indruk geeft, door Jezus op den tijdgenoot gemaakt. ‘Deze b e m i n n e l ijk e Nazarener,’ zoo wordt de tijdgenoot sprekende voorgesteld, ‘leert niet, gelijk de schriftgeleerden; zulk eene taal als hij spreekt, is nog nooit van iemands lippen gehoord. Diepe ernst klinkt ons uit zijne stem tegen. Zijne eischen zijn niet vele maar streng, strenger dan die, welke ons, op

grond van onze wet en overlevering, door de schriftgeleerden worden voorgehouden. En toch is zijn woord zoo liefelijk, en brengt zegen en vrede mede, want hij voert ons God zoo nabij, en spreekt van Hem, dien wij met vreezen en beving aanbidden en eeren, steeds als van onzen Vader. Hij roept zijn volk op tot bekeering. Zijn woord is met kracht; God moet met hem zijn. En toch, het meerendeel des volks zal hem niet aanhangen en volgen. Soms zouden wij wel willen gelooven, dat hij de beloofde profeet is. Trad hij slechts op even als de prediker der woestijn, zij zouden allen hem allengs gaarne huldigen, en hopen en verwachten, dat in hem onze Messias schuilt. Doch hij is de Messias niet! Er is behalve zijne roepstem tot bekeering niets, 't geen hem als zoodanig kenmerkt. Neen, hij kan, en ook w i l hij niet de Messias zijn. Hij leert wel als machthebbende in onze synagogen, maar overigens is hij onder ons als een nedrige menschenzoon, die allen tot nedrigheid vermaant.' En verder; 'Hij schijnt zich aan onze uitzichten weinig te hechten, en zelfs weinig er van te gelooven. Door hem worden wij dan ook niet gesterkt in onze hoop op de vervulling onzer lang gekoesterde verwachtingen. Doch, hoewel hij de heerlijke toekomst van Israël schijnt gering te achten, en onzen drang naar het Messiasrijk, ons sterk verlangen naar den Messias niet bevredigt, toch heb ik den nedrigen man uit Nazareth lief. Bij hem is 't mij zoo wel, hij spreekt woorden des eeuwigen levens, en schenkt mij de zalige bewustheid van verzoening met God' enz. En dan vraag ik, of zulk een beminnelijk man de persoon kan geweest zijn, om het gelaat der menschheid te veranderen, en eene nieuwe wereldgodsdienst te stichten? Is 't niet onbegrijpelijk, dat die Jezus zoovele vijanden gehad heeft, en aan het kruis gestorven is? Zulk een zoete droomer mocht nu en dan de schare door zijne boven lucht en wolken zwevende prediking bekoren, hij mocht door zijne mystieke taal sommige gelijkgezinden boeien, en enkele vrouwen en maagden met aanbidding voor zijne persoonlijkheid vervullen, maar dat die Jezus in staat zou geweest zijn aanhangers te verzamelen, vijanden tegen zich in het harnas te jagen, een strijd op leven en dood aan te gaan, begrijpen wij niet. Geen Farizeër behoefde zich aan zulk eene even liefelijke als onschadelijke prediking te ergeren, maar ook geen krachtvolle visscher uit Galilea kon door zulk eene onbestemde leer zich gedrongen gevoelen, net en vaartuig te verlaten, en zich aan den Nazarener aan te sluiten. De geschiedenis meldt, dat de eerste Christenen voor 't meerendeel arme, geringe, weinig ontwikkelde lieden geweest zijn, van welke Paulus kon verklaren, 'dat God het dwaze en onedele der wereld had uitverkoren, opdat hij het sterke zou beschamen, en hetgeen iets is, te niet maken.' Welnu, menschen uit de lagere standen der maatschappij worden niet gewonnen en met geestdrift bezield door afgetrokkene bespiegelingen en liefelijke droomerijen over zaken als het hypergeeste-

lijk Godsrijk, dat Dr. Helder door Jezus laat verkondigen. Zulke lieden hebben andere, meer zicht- en tastbare motieven noodig. Hun moet een doel worden voorgehouden, dat zij begrijpen, dat met hunne wenschen strookt, dat hun geene bloot geestelijke, maar lichamelijke verlossing, geene aetherische, maar grijp- en voelbare zaligheid belooft. Het communisme zal bij het volk weêrklank vinden, het socialisme vurige aanhangers en adepten bij de lagere klassen verwekken, maar de religieus verwaterde vertoogen over algemeene menschenliefde, hoe schoon en liefelijk zij van onze kansels de schare in de ooren ruischen, roepen geene vereeniging van armen en behoeftigen te voorschijn, die bereid zijn hun leven te geven voor de zaak, door hen omhelsd. Hoe zou dan Jezus, die niets anders had te geven dan dergelijke droomen en bespiegelingen, eene beweging hebben te voorschijn geroepen als het Christendom, dat zulk eene verandering in het leven der menschen heeft tot stand gebracht?

Hoe onverklaarbaar, bij zulk eene voorstelling van den persoon en het werk van Jezus, ook de stichting des Christendoms wordt, daarvan geeft Dr. Helder zelf een zeer belangrijk getuigenis, als hij met vele woorden aantoont, dat de stichting des Christendoms aan misverstand is te wijten. ‘Indien Jezus,’ schrijft hij blz. 146, ‘juist de persoon is geweest, die de verwachtingen omtrent een Joodschen Messias geheel terzijde stelde, en ook zijne tijdgenooten tot dit inzicht zocht te brengen, hoe is het dan mogelijk, dat men weinige jaren na zijn dood, hem vrij algemeen als den Messias beleed?’ Dit verschijnsel zal echter nog niet zoo geheel onverklaarbaar zijn. ‘Wel hadden Petrus en enkele andere getrouwe leerlingen, in de laatste dagen van het leven huns meesters, indien niet geheel, toch in zoover hunne denkbeelden en verwachtingen aangaande den Messias laten varen, dat zij in Jezus, ondanks zijne anti-messiaansche kenmerken, den waren Messias, den zoon des levenden Gods naar den geest, zagen, en hem als zoodanig erkenden. Maar het is vooreerst twijfelachtig, of die leerlingen daarom in alle opzichten hunne vroegere voorstellingen en verwachtingen omtrent den Messias hadden laten varen. En al ware zulks ook het geval, het is toch verre van waarschijnlijk, dat degenen, welke aan deze prediking gehoor gaven, in staat waren deze zuiver geestelijke Messiasidee geheel te verstaan en in zich op te nemen.’ 's Heeren anti-messiaansch lot, heet het verder, werd allengs met andere oogen aangezien, en de Messias tot een man van smarten gemaakt. Ook namen na zijn dood de geruchten omtrent de teekenen, die hij zou gedaan hebben, hand over hand toe, en de drang naar het koninkrijk van den Messias, 't welk van de dagen van Johannes af de gemoederen vervulde, moest na den dood van Jezus nog grooter worden. ‘Zoo groeide naast den geestelijken Messias de Joodsche welig op, zoo werden in de overlevering beide tot één, in den persoon van Jezus.’ Wij zien dus, een mis-

verstand van de zijde der apostelen en eerste Christenen heeft het Christendom in het leven geroepen. Zonder behulp van het aardsch Messiasrijk zou de prediking des evangelies geen ingang hebben gevonden. Vreemd, dat de schrijver niet heeft gevoeld, welk eene enorme belijdenis in zijne woorden ligt opgesloten, hoe hij zelf den staf breekt over de geschiktheid van Jezus tot eenig blijvend werk. De Christus van Dr. Helder, ik herhaal 't, is de Christus der 19de eeuw, en niet de Christus uit de dagen der apostelen. De eerste zou in die dagen eene onmogelijkheid en eene dwaasheid geweest zijn. Zulk een geestelijke Messias was onbegrijpelijk verre boven de bevatting van mannen als Petrus, Jacobus en Johannes. In Jezus zulk een Messias te erkennen, ging boven het bereik van vleesch en bloed, en vereischte in waarheid eene bijzondere openbaring van den Vader in den hemel. Ook zou Jezus, bij zulk eene opvatting van zich zelven en zijne zending, alle reden hebben gehad, zijne aanhangers tegen valsche Christussen te waarschuwen, ja, aangenomen 't geen de schrijver beweert van den onstuimigen drang naar het Messiasrijk, welke tijdens het leven en na den dood van Jezus de gemoederen vervulde, is het geheel onverklaarbaar, dat er nog iemand gevonden is, die zich, door dien drang genoopt, aan den man heeft aangesloten, die alles behalve de Messias wilde zijn.

Ware Dr. Helder tijdens zijne akademische studiën grondig bekend gemaakt met de methode en de uitkomsten der Tübingsche historisch-kritische school, hij zou bij zijn onderzoek juist de eerste Christelijke gemeenten tot vaste basis hebben genomen, en vandaar teruggaaude, tot Jezus en diens leer aangaande het geloof zijn opgeklommen. Dan had zijn onderzoek eene andere richting genomen. Dan zou hij waarschijnlijk zich niet hebben vergenoegd met de verzameling en interpretatie van een aantal plaatsen, waar de woorden ‘geloof, gelooven, enz.’ voorkomen, maar bij vraagstukken zijn aangeland als ‘de verhouding van Jezus tot de wet, en de godsdienst van zijn volk, de ethisch-politieke strekking van de beweging door Jezus te voorschijn geroepen, in plaats van de religieus-dogmatische, welke daaraan later is gegeven, de polemische richting van 's Heeren evangelieprediking in 't algemeen, en van zijne voorstelling van God als Vader in 't bijzonder. Hij zou ons dan hebben geschetst, hoe bij Jezus allengs de bewustheid zijner Messiaswaardigheid is ontwaakt, en langs welken weg, en door welke middelen hij getracht heeft, het Messiasrijk op te richten, maar tevens, welke doortastende wijziging door een en ander in zijn leven en werken moest worden teweeggebragt, waardoor tegelijk de schijnbaar onverzoenlijke tegenspraak tusschen de berigten der overlevering grootendeels kan worden weggenomen. Dan zou de schrijver in staat geweest zijn duidelijk en klaar den aard van het geloof volgens Jezus voor zijne lezers te ontvouwen, ons bewijzende, dat het geloof volgens Jezus bestaan heeft in vertrouwen op eigene roeping

en bestemming, niet slechts bij hem zelven, maar ook bij allen, die hem hoorden; en het vast en onwankelbaar, het allesoverwinnend en levenwekkend vertrouwen, dat alle heil voor de menschen, en dus ook het Messiasrijk, komen moet door kloeke inspanning der menschen zelve, die van hunne innerlijke eenheid bewast, van onderlinge vereeniging en zamenwerking, en niet van buiten, uit den hemel, door middel van bovennatuurlijke, goddelijke tusschenkomst, de genezing hunner kwalen, en de volmaking van hun geluk hebben te verwachten. Dan zouden wij hebben erkend, dat die waarheid: alle heil de vrucht van eigene zedelijke kracht, de gouden draad is, welke door de geschiedenis des Christendoms heenloopt, en de levenskracht, welke het Christendom boven elke andere positieve godsdienst bezit. Maar dan had Dr. Helder ons eerst in waarheid eene bijdrage geleverd tot de kennis van den historischen Christus. Die Christus toch zou ons openbaar zijn geworden als een krachtvolle persoon, een man van even rijken geest als vasten wil, een man, die langs den weg der gewone menschelijke ontwikkeling, door zoeken en strijden tot het besef zijner hooge roeping is gekomen, en eenmaal met die bewustheid bezield, zijne zending heeft volbracht, alles schade achtende voor de taak, welke naar zijne heilige overtuiging hem door God was opgelegd. Dan zouden wij in hem een man hebben gezien, die even als iedere groote geest onder de menschen, even onweêrstaanbaar aantrok als afstootte, en allen, met wie bij in aanraking kwam, òf tot zijne trouwe vrienden, òf tot zijne doodelijke vijanden maakte. Dan zou het ons ook duidelijk geworden zijn, waarom inzonderheid de armen den Nazarener aanhingen, maar de rijken en beschaafden, de Farizeërs en de Priesters hem verwierpen. Dan eindelijk ware het gebleken, dat Jezus m e n s c h geweest is, geen gesublimeerde, denkbeeldige ideaalmensch, maar een mensch van vleesch en bloed, een mensch, bij wien, als bij onzer één, licht en schaduw, kracht en zwakheid, het geestelijk voortreffelijke met het menschelijk gebrekkige was vereenigd, zonder welke vereeniging echter hij nooit het werk had kunnen volbrengen, dat hij tot heil der wereld heeft tot stand gebracht.

Ik heb het proefschrift van Dr. Helder opzettelijk wat uitvoerig behandeld, en vrijmoedig mijne aan- en opmerkingen medegedeeld, daar het, naar mijn oordeel, eene naauwkeurige beoordeeling ten volle verdient. De schrijver heeft met groote zorgvuldigheid zijn onderwerp behandeld, en zijne zaak zoo goed verdedigd, als van zijn standpunt mogelijk was. Vooral toont hij talent te bezitten voor exegetischkritische onderzoekingen, waarbij hij eene gave van opmerking en eene scherpzinnighheid in combinatie en redenering ten toon spreidt, welke den lezer boeien, en hem nopen, den schrijver met belangstelling te volgen. Zoo is, om maar iets te noemen, niet zelden het betoog hoogst verrassend, waardoor hij aantoout, hoe vreemd en won-

derlijk de overlevering vele uitspraken van Jezus over het geloof aan legenden van wonderen of geruchten van bovennatuurlijke genezingen verbonden heeft. Zelf met liefde voor dergelijke studies vervuld, neem ik de vrijheid, hem aan het slot mijner beoordeeling eene enkele opmerking mede te deelen, waartoe het onderzoek van het exegetisch gedeelte zijner dissertatie mij aanleiding gaf.

Op blz. 59 en vlgd. behandelt hij het verhaal der genezing van een maanziek kind, 't welk door Jezus van deze kwaal werd verlost, nadat zijne leerlingen daartoe te vergeefs hunne krachten hadden beproefd. Hij brengt daarbij ook Mare. 9:13 ter sprake: Jezus zeide tot hem *το εἰ δυνή, παντα δυνατα τῳ πιστευοντι*, en toont aan, dat deze woorden zoo goed als onverstaanbaar zijn, ten gevolge van het *το*, dat een citaat onderstelt, waarvoor echter het daarop volgende onmogelijk is te houden, terwijl het *το* op zulke gezaghebbende codices steunt, dat de voorzigtige kritikus het niet mag schrappen. Aan eene geschikte conjectuur, die den peinzenden exegeet uit de verlegenheid zal helpen, valt, zegt hij, ook niet te denken, want de eenige, die men zou kunnen voorstellen (*το* beschouwd als ontstaan uit het gelijkluidende *τῳ* van *αὐτῳ* dat onmiddellijk voorafgaat), is toch wel wat al te stoutmoedig. Een helder licht zal echter over den raadselachtigen zin opgaan, als deze uitspraak uit dit verband gelicht, en beschouwd wordt als een gezegde, dat geheel op zich zelf staat, maar mogelijk door de traditie, waarschijnlijker door den auteur zelven, is ingevoegd. Dan toch kan zij gehouden worden voor een citaat uit de woorden, of de prediking van Jezus, dat door de overlevering is bewaard, en door den auteur hier te pas gebracht. Op deze wijze verkrijgt het artikel hier eene eigene plaats en komt tot zijn recht; is de beteekenis, die de evangelist er aan hechtte, eenvoudig deze: het algemeen bekende, het zoo dikwijls door Jezus gesproken woord: ‘den geloovige is alles mogelijk,’ terwijl de woorden ‘indien gij kunt’ dan hoogstwaarschijnlijk door den evangelist er bijgevoegd zijn, om verband te brengen tusschen Jezus' woorden en het verzoek des vaders. Hoe vernuftig deze voorslag zij, acht ik hem toch minder aannemelijk, daar vooreerst door *το* de geheele uitspraak tot een citaat gemaakt wordt, en de beperking van het citaat tot de woorden ‘den geloovige is alles mogelijk,’ het *εἰ δυνῃ* niets duidelijker doet zijn. Ook strijdt die interpretatie, welke in vs. 23 geene woorden van Jezus, maar van den evangelist moet aannemen tegen de gansche inrichting van het verhaal, volgens welke Jezus zelf spreekt. Het komt mij voor, dat alle bezwaren zeer gemakkelijk zijn uit den weg te ruimen, door de eenvoudige conjectuur, dat in vs. 23, vóór het artikel *το*, het vraagwoord *τι*, dat Marcus zoo gaarne gebruikt, in de codices is weggevallen, en Jezus heeft gezegd: *τι το εἰ δυνῃ, παντα δυνατα τῳ πιστευοντι*; waarom dat indien gij kunt, alles is den geloovige mogelijk.

Op blz. 29 behandelt Dr. Helder, naar aanleiding van Matth. 24:23 vg., in 't voorbijgaan de vraag, of wij met de redenen van Jezus, die de gebeurtenissen der toekomst voorspellen, op historischen bodem staan, en acht hij 't niet onwaarschijnlijk, dat Jezus, zoo niet hier, dan bij eene andere gelegenheid, zijne leerlingen in ruimeren zin zal hebben gewaarschuwd, om zich toch niet door eene opgewondene dweepzieke menigte tot het gehoor geven aan valsche Christussen en profeten te laten verleiden. Ik voor mij houd deze en dergelijke redenen voor ‘vaticinationes post eventum’, en meen daarvoor in Matth. 24:26, een niet onduidelijk bewijs te vinden. Daar toch lezen wij: ‘Zoo men dan tot u zal zeggen: Ziet, hij is in de woestijn, gaat niet uit; ziet, hij is in de b i n n e n k a m e r e n , gelooft het niet.’ De Christus in de b i n n e n k a m e r e n , of zoo men de eerste beteekenis verkiest, in de v o o r r a a d s c h u r e n , is zeker niet zeer duidelijk, te meer daar de valsche Christussen worden geschilderd als lieden, die openlijk en stoutmoedig optreden, en door hunne gewaande teekenen voor het geloof der Christenen gevaarlijk zijn. Mij dunkt, dat wij hier een opmerkelijken grond vinden voor de waarheid der traditie, dat het evangelie van Mattheus oorspronkelijk een Hebreeuwsch geschrift is geweest. De Grieksche bewerker gaf met *εν ταμιειοις* ‘in de voorraadkamers’ den zin van het oorspronkelijke niet volkomen juist terug, daar hij ‘in de vestingen’ had moeten vertalen. Er wordt blijkbaar op twee valsche Christussen gezinspeeld, waarvan de een in de woestijn, de ander in eene sterke vesting het tooneel zijner werkzaamheid had willen opslaan. Onder den eersten wordt, zoo ik mij niet bedrieg, Theudas bedoeld (Josef., Antiq. 20, vs. 5.), wiens poging om als Messias op te treden, bij de Christenen in herinnering was gebleven (Hand. 5, vs. 6). De ander daarentegen moet Bar Cochba geweest zijn, die in de vesting Bethar zich had genesteld. Beide waren goëten, en zochten door teekenen de scharen tot zich te trekken. Mocht ik nog eene schrede verder gaan, en in het door *ἐν ταμιειοις* vertaalde Hebreeuwsche woord eene zinspeling op de door Bar Cochba zoo hardnekkig verdedigde vesting Bethar zien, dan zou niet alleen de latere oorsprong der rede Matth. 24 bewezen, maar ook een zeer belangrijk datum voor de bewerking van ons Grieksch Mattheusevangelie gewonnen zijn.

Op de pogingen van mannen als Theudas en Bar Cochba schijnt mij ook de duistere plaats Matth. 11:12 (vgl. Luk. 16:16) te wijzen, welke Dr. Helder onder de ontwijfelbaar echte uitspraken van Jezus rangschikt. Hij verklaart de woorden *ἡ βασιλεια των οὐρανων βιαζεται* van het algemeen verlangen en den geweldigen drang naar het koninkrijk, welke ten tijde van Jezus onder de Joden heerschten, en omschrijft den zin der uitspraak aldus: ‘Van de dagen van Johannes af, wordt het koninkrijk met geweld bestormd door het ongeduldige, nog steeds met aardschgezinde verwachtingen vervulde

volk; een ieder dringt er als het ware binnen; men vraagt naauwelijks, of de godsdienstige en zedelijke toestand van dien aard is, dat God zijne gunst en heerlijkheid aan Israël kan en wil openbaren; men zal niet inzonderheid vragen, of hij, dien men als den Messias wil erkennen, aan het ideaal van een waren Zoon Gods beantwoordt? Met geweld zal men hem, die zich door eenige buitengewone teekenen onderscheidt, Messiaswaardigheid toekennen; ja, het koninkrijk Gods wordt geweld aangedaan, want men verlangt en verbeidt niet zulk een koninkrijk, als men moest verlangen.' Ik twijfel, of deze interpretatie zich wel in alle opzichten laat rechtvaardigen. Wat mij vooral belet dit woord voor eene uitspraak van Jezus te houden, is het *ἑως ἀρτι*, 't welk de evangelist bezigt, en in verband met het *ἀπο των ἡμερων* Ἰ*ωαννου*, op een betrekkelijk groot tijdsverloop wijst. Volgens de chronologie der evangeliën kon Jezus evenmin van de *ἡμεραι* van Johannes, als van een *ἑως ἀρτι* spreken, daar hij van den Dooper slechts door eene tijdruimte van twee, hoogstens drie jaren gescheiden was. Ook deze plaats wordt duidelijk en klaar, als wij haren oorsprong veel later stellen, toen reeds meer dan één geweldige, als een roover, beproefd had, het koninkrijk met geweld op te richten, welke pogingen nogtans zeer ongelukkig waren afgeloopen. Evenmin kan Luc. 16:16. als een woord van Jezus worden beschouwd, want t.d.p. is blijkbaar spraak van de verbreiding des evangelies onder de Heidenen, gelijk daar mede het *ἀπο τοτε* aan de gansche uitspraak het karakter eener historische opmerking verleent.

Eindelijk verwondert 't mij, dat Dr. Helder bij de behandeling van de genezing van den knecht des hoofdmans te Kapernaüm, niet gelet heeft op de tekstverbastering, welke zoowel bij Mattheus als bij Lukas (Matth. 8:9; Luk. 7:8) voorkomt. Beide evangelisten laten den hoofdman tot Jezus zeggen: 'Ik ben zelf een mensch onder de macht van anderen gesteld (*ὑπο ἐξουσιαν τασσομενος*), hebbende onder mij soldaten' enz., hetgeen niet zeer logisch is, daar de hoofdman juist op de macht, die hij bezit, zijne redenering bouwt, maar niet op zijne ondergeschiktheid aan anderen. Hij wil blijkbaar zeggen, dat Jezus, die zoo hoog boven hem stond, niet noodig had zijn huis te bezoeken, maar volstaan kon met een bevel, even als hij, hoofdman, tegenover zijne manschappen gewoon was te handelen. Naar 't mij voorkomt, moet *τασσομενος* hier als participium Medii, in den zin van 'bevelen geven' worden opgevat, en *ἐξουσιαν* in *ἐξουσιας* veranderd worden. Dan toch verkrijgen wij dezen goeden, en in het redebeleid volkomen passenden zin: Want ik ben zelf een mensch, die, krachtens de mij verleende macht, gewoon ben, bevelen te geven, hebbende onder mij soldaten, welke laatste woorden dan de nadere verklaring en toelichting van *ὑπο ἐξουσιας τασσομενος* zijn.

Ik hoop, dat Dr. Helder ook in deze opmerkingen een bewijs zal willen zien van de belangstelling, waarmede ik zijn proefschrift heb

gelezen, en voeg hierbij nog den wensch, dat zijn eerste geschrift niet het laatste zijn zal, maar hij tijd en lust moge hebben, om zijne exegetisch-kritische studies voort te zetten, en door de uitgave van menig belangrijk onderzoek de verwachtingen te rechtvaardigen, welke zijne dissertatie bij de beoefenaars der theologie opwekt.

Groningen, Januarij 1866.

STRAATMAN.

Frederik Hendrik Hendriks, de schilder van Wolfhezen, geschetst door zijn leerling J.J. Cremer. Arnhem, H.B. Breijer. 1865.

Wij hebben wel eens de leden der fransche Akademie beklaagd, die, bij hunne opneming onder de veertigen, gehouden zijn eene lofrede uit te spreken op hem, in wiens plaats zij gekozen zijn. Misschien is in sommige gevallen de doode, wiens nagedachtenis aan de vergetelheid ontrukt moet worden, nog meer te beklagen dan hij, op wien de taak ex officio rust om zijn lof te verkondigen. *Pour chanter un Auguste il faut être un Virgile*, zeide Boileau, en meer dan één groot man is gecompromitteerd door den lof eener middelmatigheid. Toch is de taak van een middelmatig biograaf, die een groot man wil schetsen, veel gemakkelijker dan die van den auteur van talent, wanneer hij er zich toe zetten moet om het beeld weêr te geven van een vriend of geestverwant, van wien weinig meer te zeggen valt dan het: ‘gelukkig de man wiens geschiedenis arm is.’

In dien toestand zag zich Cremer geplaatst, toen hij zich ten doel had gesteld, zijn leermeester ‘Frederik Hendrik Hendriks, den schilder van Wolfhezen’ te schetsen. Wij haasten ons intusschen er bij te voegen, dat niet Cremer zelf dit erkent. Integendeel, hij is met zijn onderwerp ingenomen; ‘hij had behoefte iets van den geliefden leermeester te verhalen; om zijne nagedachtenis te doen eeren gelijk zij verdient.’ Hij schijnt evenwel te gevoelen, dat tegenover zijne behoefte om te verhalen, niet stond de behoefte van het publiek om te weten, en, zoo zij al bestond, zijne schets die niet zou bevredigen. Welke aangename herinneringen zij voor hem zelven mogt opwekken, voor den lezer miste zij belangrijkheid, en het besef hiervan heeft hem waarschijnlijk tot eene bekentenis gebragt die, hij eenig nadenken, gevoel van kieschheid zon hebben teruggedrongen. ‘Er is,’ zegt hij, ‘nog eene andere reden, die mij bewoog tot het stellen dezer bladen: de meester laat eene weduwe met acht nog onverzorgde dochters na.’ Wij zien daarin weder een bewijs van Cremers rondborstigheid: hij is overtuigd, ‘dat de menschen het toch weten,’ en hij heeft niet geaarzeld om die verklaring neêr te schrij-

ven, evenmin als hij geaarzeld heeft om tot ondersteuning van het achtergelaten gezin een boekje te schrijven.

Diezelfde openhartigheid ontmoeten wij ook bij de waardering van des schilders talent. Hij is ingenomen met zijn onderwerp, dat is, met den persoon, en waar het dezen geldt, spreekt hij met warme toegenegenheid; maar over den kunstenaar onthoudt hij zich zelf een stellig oordeel uit te spreken. Hij zegt wel dat men Hendriks ‘de eere nog niet geeft van een van Neêrlands eerste landschapschilders,’ maar ook hij zelf wacht zich hem die toe te kennen. Hij beroept zich liever op de woorden van Bosboom: ‘Toen ik voor het eerst te Wolfhezen kwam, toen zeî ik: zie dat is Hendriks.’ Bijna zou men den leerling verdenken, dat hij zelf niet hoog genoeg met den meester wegloopt. Maar liever nemen wij aan - en dan gelooven wij digter bij de waarheid te zijn - dat hij vreesde te vervallen in datgene, waarvan hij in al zijne werken toont het meest afkeerig te zijn: holle redeneringen, die een wijsgeerig kritiesch tintje hebben, maar, in woorden ontleed, vaak zoo weinig zin bevatten. Cremer houdt niet van zoogenaamde kunstkritiek, en wij vinden dan ook nergens een volledig afgerond oordeel over den schilder, dien hij ons wil voorstellen. De eenige appreciatie van den kunstenaar, welke in het boekje voorkomt, is die van A. Kraus, en deze wordt ons nog in eene noot medegedeeld, als deinsde de auteur terug voor de medepligtigheid aan dat zeer gunstig getuigenis.

Het was dan ook minder den landschapschilder, dan wel den mensch, dien de schrijver ons wilde doen zien. Hij wilde dien schetsen door grepen te doen uit zijn leven. Eene zware taak, want er viel niet veel te grijpen. Hendriks was een verdienstelijk kunstenaar, een zorgend huisvader, een regtschapen man, een ernstig denkend christen, die zeer gehecht was aan de orthodoxe opvatting van het christendom. Die laatste eigenschap moge hem niet door ieder tot zoo hooge verdienste worden aangerekend - ook Cremer doet dat niet - zij werpt slechts eene schaduw op zijne gemoedsstemming, niet op zijn karakter. Maar al die eigenschappen zamen maken iemand nog niet tot een persoon, die algemeen belang inboezemt. Er is niets in dat effen leven, door weinig beduidende voorvallen en huisselijke zorgen, of door kleine teleurstellingen en genoegens van den kunstenaar bewogen, dat den lezer aangrijpt, en zijn leerling heeft de tafereeltjes moeten groeperen en stofferen om van zijn biografie een leesbaar boek te maken.

Hij heeft die tafereeltjes geschetst met de bevallige uitvoerigheid die zijne novelles zoo aanschouwelijk maakt, maar schier bij elke scène worden wij teleurgesteld door de oubeduidendheid van de hoofdzaak, waarvoor het tafereel was opgezet. Onwillekeurig doet het ons denken aan het werk van een historieschilder, die in een schoon en met talent geschilderd landschap een onbeteckenend feit heeft weêr-

gegeven. Als landschap prijst men het, maar als historisch stuk gaat men het voorbij. Toch moest hier de historie, de biografie, de hoofdzaak zijn.

Aan Cremer daarvan een verwijt te maken, zou onbillijk wezen. Het is zijne schuld niet, dat zijn leermeester geene belangrijke lotgevallen, geene woelige kunstenaarsloopbaan heeft doorleefd. Waarom hij hem toch tot zijn onderwerp heeft gekozen, zeiden wij reeds.

Bij deze moeijelijkheid, welke het sujet opleverde, voegde zich nog eene andere. De leerling is de kerkelijke rigting niet toegedaan, wier belijdenis den meester boven alles ter harte ging, en die zich in al zijne woorden en zoo menige zijner handelingen openbaarde. Om ter wille van zijn onderwerp instemming met die rigting voor te wenden, daarvoor is de auteur te eerlijk en het publiek zou er ook geen dupe van zijn. Haar te bestrijden, zou hier geheel ongepast wezen. Nogtans was hij verpligt er gewag van te maken, en wij brengen hulde aan de wijze, waarop hij het deed. Zonder ze ergens te verdedigen, weet hij ze toch altijd in een gunstig daglicht te plaatsen, zóó, dat daarmede, naar wij hopen, ook velen van Hendriks' geestverwanten vrede zullen hebben. Allen zeer zeker niet. Er ligt iets vergoêlijkends in de wijze waarop hij over des meesters godsdienst spreekt, en wij zouden ons bedriegen indien dit algemeen in den smaak viel.

Ook in dit opzigt was dus Cremer's taak eene ondankbare. Maar in andere opzigten niet minder. Wij zeiden het reeds: Hendriks' individualiteit was niet sprekend genoeg om, ook door een welgeschreven boek, algemeene belangstelling op te wekken, en over zijn kunstenaarstalent laat de schrijver zich slechts uit met eene prijzenswaardige bescheidenheid. Als bijdrage voor de kunstgeschiedenis heeft het werkje dus geen waarde; voor het publiek weinig; want de lief geteekende tafereeltjes redden het onderwerp niet; slechts voor de vrienden van den overledene - en nog niet voor allen, gelijk wij opmerkten - zijn het welgeschreven aangename herinneringen. Er blijft dus niet veel over dan het goede doel en ook hiertegen geldt een bezwaar: het bezwaar dat niet ten onregte tegen de liefdadigheidslitteratuur wordt aangevoerd. In die litteratuur bekleedt het echter eene goede plaats; het maakt bijna eene uitzondering op het algemeen karakter van dat genre; en als blijk van dankbaar aandenken en mededoogen doet het eer aan Cremer's hart en geen oneer aan zijn talent.

Arnhem, 26 December 1865.

G.K.

***Les Jocrisses de l'Amour. Comédie en trois actes, par Th. Barrière et L. Thiboust. Paris, Michel Lévy frères*. 1865.**

Meer nog dan op eenig ander gebied der litteratuur, heerscht er leven in de fransche dramatiek. Wie in Frankrijk de roeping gevoelt om de pen te voeren, zal zich bij voorkeur wenden tot het tooneel, zoo althans de loopbaan van journalist voor hem gesloten is. De maarschalkstaf voor den franschen auteur ligt voorzeker nog altoos tusschen de plooijen der groote dagbladen; kritiek te oefenen op staatkundig of litterair gebied is nog altijd zijn ideaal, welligt niet zoo zeer om de verhevenheid, als om de uitnemende dankbaarheid der taak. Maar is dat ideaal niet bereikbaar, dan wordt ter verkrijging van dezelfde voordeelen de dramatiek te hulp geroepen. De arme roman, de nog armere poëzie mogen zelven zien, hoe zij door de wereld komen. Wat is haar zoete glimlach bij het aandeel van overvloedige recettes bij vijftig of honderd voorstellingen; wat heeft de kunstenaarsvoldoening aan te bieden als equivalent voor de luidruchtige toejuichingen eener volle zaal, voor de beweging door een welgeslaagden tooneelarbeid te voorschijn geroepen?

Die tooneelwereld met hare felle verlichting, met haar overdreven koloriet en haar nog overdrevener toestanden oefent een magischen invloed uit op de verbeelding van den jeugdigen auteur, die tot iederen prijs roem en triomf, toejuiching en fortuin wil koopen. Vandaar dat, vooral in de laatste jaren, de dramatiek het geliefkoosde krijt is, waarin zich de letterkundige talenten van de fransche hoofdstad ontmoeten, een strijdperk, dat evenzeer geacht kan worden binnen de landpalen der kunst als op het gebied der beursoperaties te zijn gelegen. Voeg bij de materiëele voordeelen, die een stuk, dat opgang maakt, zijnen schrijver verzekert, de aanlokkelijkheid van het intieme verkeer met de helden en heldinnen der coulissen, met die half-realistische, half-fantastische bevolking, die soms veel vernuft en geest, veel smaak en goedhartigheid, veel oorspronkelijkheid en humor, maar meest ook weinig zedelijkheidsbegrip bezit.

De verleiding moet groot zijn voor den jeugdigen en vurigen litterator om te leven bij die bohémiens, die meestal *bons enfants;* bij die bohémiennes, die meestal niet te streng zijn, en met wie men zoo gemakkelijk en zoo genoegelijk zijn geld en zijn talent in pasmunt kan uitgeven.

Is het tooneel inderdaad - gelijk onze deftige definitie meent - eene leerschool voor het volk, wij kunnen dan niet anders dan lof over hebben voor hen, die zich als onderwijzers daaraan trachten te verbinden en voor de paedagogiek de eenzame studie van de boekenkamer vaarwel zeggen. Wij betwijfelen echter zeer, of de meeste

fransche dramatische auteurs zich zelven in dat licht beschouwen. Zoo zij het niet doen, zullen zij gelijk hebben en een bewijs geven van zelfkennis. De Heeren de Goncourt en Théodore Barrière, Alexandre Dumas fils en Lambert Thiboust, Dumanoir en Fournier, Labiche en Martin, Victorien Sardou en Paul Meurice, onderwijzers, opvoeders, leeraars van het volk! Ze zouden waarschijnlijk zelven 't meest en 't hartelijkst lagchen om hen, die hun dien titel wilden toekennen. Wij willen daarom niet beweren, dat zij nooit eenig stuk hebben geschreven, waaruit ook voor de moraal nutte leering te trekken viel, dat zij geene zuivere denkbeelden hebben uitgesproken of dwalingen bestreden; maar het didactische was ongetwijfeld een zeer ongezocht en ondergeschikt accessoire hunner drama's.

Zonder van overdrevene pruderie te worden beschuldigd, mogen wij opmerkzaam maken op het feit, dat minstens vijftig drama's en vaudevilles van de laatste twee of drie jaar ‘l'Amour’ in verschillende phases tot titel hebben. En dan nog welk een!

Octave Feuillet en Emile Augier niet te na gesproken, mag men aannemen dat, zoo het fransche tooneel eene leerschool der zeden is, het zeker niet die der goede zeden kan worden genoemd. En hoe kan het anders bij de helling, waarop zich de fransche letterkunde bevindt, en wier voet zij nog niet schijnt te hebben bereikt, al kan zij er ook in dezen oogenblik niet ver meer van verwijderd zijn. Een geheel tijdvak scheidt ons reeds van de geboorte der romantiek. De school, die vóór veertig jaren het hoofd opstak, heeft niets anders nagelaten dan de smaak voor koloriet en kostuum, voor vormen en lijnen. Van de liefde voor de middeneeuwen, voor historische trouw, voor nationale traditie, voor poëtische mystiek is geen spoor meer te ontdekken. Het realisme heeft de romantiek opgevolgd; de meistreel heeft plaats gemaakt voor den photograaf; de werkelijkheid met al hare deugden en gebreken, met al hare schoonheid en wanstaltigheid regeert op het gebied der letterkunde. De natuur op heeter daad te betrappen, is het realistisch ideaal. Van realiteit op realiteit is men thans gedaald tot hetgeen niet ten onregte door een fransch criticus ‘*l'école brutale*’ is genoemd; men kiest bij voorkeur zijne stoffe, waar kieschheid en goede smaak, reinheid en zedelijkheid met afgewend gelaat plagten voorbij te gaan. Men ontleent zijne onderwerpen aan de onderste lagen der maatschappij, aan de walgelijkste uitingen der menschelijke verdorvenheid. - Zij, die 't meest schitteren door de naaktheid hunner ondeugd, worden gewijd tot helden en heldinnen van roman en drama, en alles is gezegd, wanneer het lichtbeeld met volkomen getrouwheid iedere vlek en misvorming teruggeeft.

Naast de brutale moge hier en daar een adept staan der politieke school, die zijne tendenz-stukken dienstbaar maakt aan napoleontische, legitimistische of republikeinsche neigingen, gelijk Victorien

Sardou in zijne *Ganaches* en Emile Augier in zijn *Fils de Giboyer* heeft pogen te doen, de groote meerderheid der fransche tooneelstukken van onzen tijd heeft echter haar aanzijn te danken aan de leer van het brutaalste realisme. Alexandre Dumas fils mag met eenig regt het hoogepriesterambt vorderen in dezen tempel; zijne geloofsbrieven zijn La Dame aux Camélias, le Demi-Monde en Le fils naturel. De twee heeren, wier namen boven deze aankondiging zijn vermeld, kunnen echter geacht worden naast hem de priesterlijke waardigheid met de daarvoor vereischte eigenschappen te vervullen. Wij vergelijken hierbij niet het talent; wij bespreken alleen den stamboom en de graad van bloedverwantschap. Dumas staat ongetwijfeld in letterkundig talent oneindig hooger dan zijne geestverwanten, bovenal in kennis van de eischen van het tooneel en van het dramatisch effect.

Het ligt niet in onze bedoeling met de aanwijzing en veroordeeling der rigting, die zij volgen, over alle tegenwoordige fransche dramatische auteurs den staf te breken. Velen bezitten bij uitnemendheid de gaaf, eene boeijende tooneelhandeling te gieten in een geestigen dialoog, en in de stilte onzer binnenkameren hebben wij dikwijls betreurd, dat onze zedelijke en niet-realistische hollandsche schrijvers van hunne verdorvene kunstbroeders niet het geheim hebben afgezien om onderhoudend en amusant te zijn. Dit is inderdaad jammer. Men kan deugdzaam zijn, zonder onmiddellijk het denkbeeld van vervelend daaraan te verbinden, en men kan de studie der werkelijkheid aanwenden, ook met een ander en beter doel dan om daaruit het laagste en wanstaltigste te kiezen; zij kan een middel zijn om natuurlijke karakters in ware toestanden op het tooneel te brengen, gepoëtiseerd en gedramatiseerd in eene schoone gedachte. Wanneer wij het wagen een der produkten van de moderne fransche dramatiek bij ons publiek in te leiden, dan geschiedt dit alleen om door een voorbeeld onze meening omtrent haren geest en hare rigting toe te lichten. Wij hebben daartoe de *comédie de moeurs* gekozen van Barrière en Thiboust, omdat zij bij haar algemeen gebrek velerlei détails bezit, die van vernuft en talent getuigen, en omdat wij niet alleen door lezing, maar ook door aanschouwing een indruk daarvan hebben ontvangen, dien wij zullen trachten weder te geven.

Met een goed gevolg, dat alle kritiek zou behooren te ontwapenen, werden Les Jocrisses de l'Amour in den vorigen winter in den schouwburg van het Palais-Royal ten tooneele gevoerd. Dank zij het talent van Geoffroy, Lhéritier, Gil Perez en Hyacinthe, die er de hoofdrollen in vervulden; dank zij de zeer bekende schoonheid en de kostbare toiletten van Mlle Paurelle, werd iedere voorstelling door het parijsche publiek met levendig genoegen bijgewoond en uitbundig toegejuicht. Maar niet alleen aan het verdienstelijke spel der auteurs komt de eer toe van den grooten bijval, dien het stuk verwierf. De schrijver van Les faux Bonshommes; le feu au cou-

vent; les filles de marbre; le piano de Berthe en les Gens nerveux heeft te veel bewijzen gegeven van dramatisch talent, van fijne opmerkingsgave voor sommige phasen en sommige typen van het moderne leven in de hoofdstad der beschaving; hij bezit te veel *savoirfaire* in het spinnen en ontspinnen van een tooneelknoop, dan dat een produkt van zijne hand niet die eigenschappen zou bezitten, welke het welslagen op de planken plegen te verzekeren.

Even als bij les Filles de Marbre, heeft Barrière ook bij les Jocrisses de l'amour de medewerking ingeroepen van zijn kunstbroeder Thiboust, in de tooneelwereld bekend door zijn Poseurs en door Un Mari dans du coton; wij zeggen b e k e n d , want van b e r o e m d kan hier wel geen sprake zijn. Op welke wijze die zamenwerking geschiedt, is ons een raadsel, en het is voor een vreemdeling in de parijsche coulissen niet wel mogelijk het aandeel van elk der beide vennooten bij eene dergelijke kompositie te bepalen. Beider streven heeft zich in den laatsten tijd gerigt naar de reproduktie der zeden van hunne ligtzinnige medeburgers, en niet het minst van die soort van wereld, welke als Le demi-monde of le monde interlope wordt aangeduid; eene wereld, die zich vroeger in het halfdonker verborg, maar thans in het volle gazlicht aan een beschaafd publiek, zoo 't schijnt straffeloos, kan worden voorgesteld. Eene ontleding van de verschillende figuren dier wereld en van hetgeen zich daaraan verbindt in de vormen van trompeurs, trompés en trompettes is het voorwerp hunner bijzondere studie geworden. Een weinig psychologie, een weinig eerbied voor Molière, eene reaktie tegen het melodramatische, eene kleine neiging tot moraliseering door het immoreele, een zekere mate van vis comica; ziedaar wat hunne studie van het gebied der zinnelijke liefde kenmerkt en in enkele gevallen verhoogt.

Volstrekt-onzedelijk is de strekking van dit stuk niet; het geeft zich zelfs het voorkomen van een waarschuwend voorbeeld; het stelt de zonde voor als kwaad en als gevaar, maar in een vorm, zóo leste en zóo gedekolleteerd, dat het twijfelachtig is of de vooropgezette goede bedoeling langs dien weg zal worden bereikt. Het heeft daarbij uit een zedelijk oogpunt twee groote inconveniënten: het ondermijnt den eerbied voor den ouderdom en het blaast met een cynischen adem over het onverdorven meisjeshart. Gemeend of nietgemeend, de voorstelling kan geene andere uitwerking hebben. Wanneer ons ook in de personen van twee deftige grijsaards verliefde jocrisses, in de figuur van twee jonge, onschuldige meisjes ‘la chasse an mari’ en de laatste wijkplaats van geblaseerde jeugdige losbollen worden voorgesteld, dan vergeten wij dat ons hier een les wordt gepredikt en gevoelen wij allen, dat onze achting zoowel voor de eene als voor de andere is gedaald.

En toch - wij herhalen het - de bedoeling der auteurs is geweest ons eene waarschuwing te geven en de oogen der blinden te ligten van den katarakt, die hen belet het gevaar te zien, waaraan zij zich moedwillig blootstellen door die zekere onzekere betrekkingen, welke zij aanknoopen met haar, die de liefde nabootsen en prijs geven aan den meestbiedende. Zij hebben gepoogd aan dezen hunne eigene onnoozelheid te doen aanschouwen en hen te overtuigen, op welke wijze zij zich belagchelijk maken als ze den schijn aannemen voor het wezen. Met wanhopige onbarmhartigheid wordt het jocrissisme in de liefde tentoongesteld en de naïveteit gegeesseld der oude en jonge bedrogenen.

Indien ‘le ridicule tue’, kan dit stuk welligt hier en daar een heilzamen invloed hebben uitgeoefend, en wij zouden er meer vrede mede hebben, indien de twee meisjesfiguren ons in poëtischer licht waren voorgesteld en als contrast met meer liefde en piëteit waren geteekend.

Maar laten we ons zelven trachten te bewaren voor de naïveteit, om in een hedendaagsche comédie de moeurs, voor het Palais-Royal bestemd, naar eene ernstige en reine opvatting van het huwelijksleven en naar eene consequente moraal te zoeken.

Wij hebben aan een litterair produkt andere eischen te doen; laat ons zien, of onze schoonheidszin meer bevrediging vindt dan ons zedelijkheidsgevoel. De handeling, de personen en de dialoog moeten daarop het antwoord geven.

De Heer César Moulinier is de gelukkige oom van twee neven, toekomstige erfgenamen zijner fortuin. De beide veelbelovende jongelieden Armand en Théophile Goulu hebben zich met open armen geworpen in die wereld, wier naam wij reeds te dikwijls hebben genoemd. Zij behooren tot het ras der onnoozelen, die liefde en hartstogt meenen te hebben gevonden, waar zij slechts berekening en geldzucht hebben ontmoet. De oude Moulinier, ofschoon zelf ongehuwd, heeft het plan gevormd aan de compromettante geldverspillingen der jongeheeren een einde te maken. Geen beter middel daartoe dan een huwelijk. Hij heeft rondgezien en eene goede partij voor zijne neven gevonden in de twee aanvallige dochters van zijn ouden vriend Achille Bouvenot, die pas de kostschool hebben verlaten en de wereld zijn binnengetreden, vol illusies over liefde en huwelijkstrouw en met een onschuldig rein gemoed. Mijnheer en Mevrouw Bouvenot hebben in de zaak reeds toegestemd, en alles is ten huize van Moulinier gereed gemaakt voor eene ontmoeting tusschen de jongelieden; zelfs de notaris is reeds gewaarschuwd. Een bruidschat van zestigduizend francs en ‘des espérances et des talents de société,’ wat wil men meer? Met zeer veel moeite is het hem gelukt de neven bij zich te krijgen, beide droomende van de schoone

oogen, die zij te Parijs hebben achtergelaten. De familie Bouvenot komt op het bepaalde uur, maar op het oogenblik, dat men zich aan tafel wil zetten, zijn de jongeheeren ontsnapt. Een tooneel van algemeene verwarring is daarvan het gevolg. De oom zweert, dat hij zijne neven terug zal halen en uithuwelijken, al ware 't door gendarmes; de heer Bouvenot daarentegen verklaart, dat alle overeenkomsten verbroken zijn en hij voor zulke schoonzoons bedankt.

In de kalmte, die dezen storm voorafgaat, heeft Moulinier in een vertrouwelijk gesprek met zijn ouden vriend gelegenheid gevonden hem eene belangwekkende ontmoeting mede te deelen, die hij voor eenigen tijd des avonds in de rue St. Dénis had gehad, en waarbij hij eene zeer hevige en zuivere liefde had ingeboezemd aan een bekoorlijk jong meisje. De *liaison* had hij aangehouden, en hij verhaalt met eene wanhopige naïveteit, welk een diepen indruk hij op dat jonkvrouwelijk gemoed heeft gemaakt. Voor de eenheid van doel kunnen wij vrede hebben, dat naast de jonge Jocrisses ons de oude worden voorgesteld. Wij mannen zijn nu eenmaal van nature allen meer of minder *fat*, meer of minder jocrisse op dat punt, zelfs bij het grijzen onzer haren. Wij kunnen ons echter niet nederleggen bij de weinig beminnelijke wijze, waarop de jongejufvrouwen Bouvenot hare eerste verschijning op het tooneel maken. Zij worden ons voorgesteld als kibbelende en vrij heftige en bijdehande meisjes, die weinig aanspraak kunnen maken op onze sympathie. Dit is een fout, niet alleen tegen den goeden smaak, maar tevens tegen de strekking van het stuk.

De les en de waarschuwing beide zouden aan kracht hebben gewonnen, indien ons in de twee *demoiselles à marier* types waren geteekend van lieve, zachte, bevallige en vriendelijke jonge meisjes. Hoe scherper het contrast tusschen deze en de type der andere soort, hoe treffender de leering, Tot ons leedwezen, maar niet tot onze bevreemding, is door de auteurs juist die andere figuur met liefde en voorkeur behandeld en met zooveel virtuositeit en uitvoerigheid geteekend, dat zij de ware heldin van het stuk wordt, en de onschuld in den aanvang een zeer armzaligen en onbehagelijken indruk teweegbrengt.

Wij zouden dan ook den schrijvers onregt doen, het triviale tooneel van het optreden der familie Bouvenot weder te geven, of het *bas comique*, dat de verwarring bij den aanvang en den treurigen afloop van het collation kenmerkt; wij gelooven hen beter in hunne waarde te kunnen doen beoordeelen, door het vertrouwelijk onderhoud tusschen de beide oude vrienden hier in te lasschen:

BOUVENOT.
En nu.... laat ons over mijne meisjes spreken.

MOULINIER ***met vuur.***
Ach! die lieve engeltjes! welk een schat! en hoe zeer verdienen ze gelukkig te zijn!

BOUVENOT.
Zoo denk ik er ook over; ja, ik mag u niet verbergen, dat, indien ik wist dat uwe neven ze zonden bedriegen, of ze ruïneeren, of ze ook slechts ranselen....

MOULINIER.
Wat?

BOUVENOT.
Ik geen oogenblik zou aarzelen, elke verbindtenis af te breken.

MOULINIER.
Ze ruïneeren? ze ranselen? hoe komje er aan?

BOUVENOT.
He, he; ik heb hier en daar geïnformeerd, en.... enfin.... 't is heel delikaat het te zeggen.... maar je neven schijnen niet veel te deugen, en erge, erge losbollen te zijn.

MOULINIER.
Mijne neven? maar integendeel, beste vriend, ze zijn juist van het goede deeg, waarvan men getrouwde mans maakt!

BOUVENOT.
O! o! men heeft mij evenwel geschiedenissen verteld.....

MOULINIER.
Die zeker alle in hun voordeel zijn, ik ben er van overtuigd... Laat eens hooren; wat heeft men je verteld?.... dat ze op den hol waren?

BOUVENOT.
Juist!

MOULINIER.
Welnu! wat beter waarborg voor het geluk eener vrouw? Zij hebben maîtressen gehad! ja, maar welke maîtressen? grappenmaaksters! eene zekere Léontine Crochard, die Numero 92 van den boulevard Malesherbes revolutionneert; - eene egyptische kaïman, die.....

BOUVENOT ***verbaasd.***
Een egyptische kaïman.

MOULINIER.
Die schuitjevaart onder de brug van Neuilly... Ziedaar hunne galante avonturen.... Ah, indien zij eene van die verbindtenissen aangeknoopt hadden, op achting en eerbied gegrond..... ja, dan zou ik je zeggen: Bouvenot, je hebt gelijk.... ze zullen die nooit kunnen verbreken.... hunne eer zelfs zou 't verbieden. Dus, bij voorbeeld.....

BOUVENOT.
Bij voorbeeld?

MOULINIER ***na een oogenblik zwijgens.***
Neen, niets! Maar, kom, waarom ook niet? wij zijn alleen.... ik mag voor een vriend van dertig jaren geen geheimen hebben! Ik zal je alles vertellen.... ja.... (zij gaan zitten. Op plegtigen toon.) Indien zij, zoo als ik, op hunnen levensweg, eene van die uitgelezen wezens hadden ontmoet, die al de bekoorlijkheden en al de deugden eener vrouw in zich schijnen te vereenigen, dan zou ik zeggen....

BOUVENOT.
Wat is dat? Zoudt ge misschien zoo gelukkig zijn geweest van...

MOULINIER.
Ja, mijn vriend, ja.... Luister, ik heb geen eigenliefde, ik beschouw mij-zelven zoo als ik ben.... in één woord, ik wind mij niet op, zoo als mijn neef Théophile zegt. Wezentlijk; indien ik bedenk, dat ik.... op mijn leeftijd.... met een zeer alledaagsch physiek, er toe gekomen ben om een welgemeenden hartstogt in te boezemen aan een kind van naauwelijks twintig jaar.... waarachtig, op mijn woord van eer, dat jaagt mij angst aan.

BOUVENOT.
Hoe zoo?

MOULINIER.
Ja, dat jaagt mij angst aan,.... het is niet natuurlijk! Ik vrees, dat ik vroeg of laat op de eene of andere wijs zal moeten boeten....

BOUVENOT.
't Is zeker waar, dat....

MOULINIER.
Dat wil zeggen, dat er oogenblikken zijn, waarin ik meen gedroomd te hebben. Ik zeg tot mij-zelven: ‘Neen, het is onmogelijk; gij zijt het niet, César Moulinier, die het hart van dit bevallige schepsel tot brekens toe kunt doen kloppen; maar wat wilt gij?.... Ik meet mij wel aan de werkelijkheid overgeven, als zij met hare zachte stem, die als muziek klinkt, met een zucht, die op toorn gelijkt, tot mij zegt: César, mijn César! maar wat hebt gij dan toch gedaan, dat ik u zóó lief heb?’ O, ik wenschte, dat gij haar hoordet! -

BOUVENOT ***een weinig ongeloovig.***
Ik ook, dat moet ik bekennen.

MOULINIER ***glimlachende.***
Gij gelooft het niet....

BOUVENOT.
Dat wil zeggen, dat....

MOULINIER.
Neen, neen; gij gelooft het niet. En mijn hemel! dat is heel natuurlijk! Ik zelf, ik herhaal 't, heb oogenblikken waarin ik 't ook niet geloof!

BOUVENOT.
Maar vertel mij dan toch; waar hebt gij haar leeren kennen? waar hebt gij haar ontmoet?

MOULINIER.
Op een zekeren avond, toen ik de rue st. Dénis overstak, zoowat tegen acht uur.... de tijd, waarop de nijvere bijen....

BOUVENOT.
En de jonge nymfen.....

MOULINIER.
Gij zult hooren, hoe vreemd het ging..... het stortregende.... ik had een parapluie en zij had er geen....

BOUVENOT.
Tot nu toe hoor ik niets, dat....

MOULINIER.
Wacht maar! Zij liep ter zijde van mij; haar donkere, lange blik vestigde zich op mij met eene vreemdsoortige strakheid.

BOUVENOT, *vertrouwelijk*.
O, dat... dat is me ook wel gebeurd.

MOULINIER.
Stop, mijn vriend... spreek geen vermetel oordeel... (met gevoel): Gij zoudt er straks berouw over hebben.

BOUVENOT.
Beschouw 't als niet gesproken.

MOULINIER.
Mijne eerste gedachte was ook aan zoo iets; o, ik zal 't mij nooit vergeven, en in de eerste opwelling (met schaamte) waagde ik ook eene phrase, die..... Ach, wij zijn soms wel schaamteloos!

BOUVENOT.
Met je permissie....

MOULINIER, *zich verteederende*.
'Ik verwijt u niets, Mijnheer' - zeide ze met hare zachte, kalme stem - 'mijne stoutmoedigheid heeft de uwe uitgelokt, en de wijze, waarop ik u heb aangekeken, kon u het regt geven mij toe te spreken zoo als gij gedaan hebt! Ik ben de eerste schuldige geweest, maar ik ben overtuigd, dat gij mij zoudt vergeven, wanneer gij wist....' Zij hield een oogenblik op; zij aarzelde, maar toen ik aandrong, zeide zij op een toon, dien ik niet zal vergeten: 'Ach, mijnheer! gij lijkt zoo sprekend op mijne moeder!'

BOUVENOT, *opspringend*.
Je lijkt op haar moeder?

MOULINIER.
'Op mijne moeder, die ik helaas! te weinig gekend heb!'.....

BOUVENOT.
Wel, dat is vreemd!

MOULINIER.
Daarop volgden tranen en snikken, die zij den geheelen tijd teruggehouden had. Zij beefde en sidderde en was verpligt mijn arm te nemen, om niet te vallen.

BOUVENOT, *opstaande*.
Het is heel, heel vreemd!

MOULINIER, *insgelijks opstaande*.
Ik was in de grootste agitatie.... de regen viel bij stroomen neêr.... ik roep een fiacre.... half bewusteloos klimt zij er in.... eindelijk, tot zich zelve komende, deelt zij mij meê, dat zij Jenny heet en dat zij kantwerkster is; ik bied haar aan, haar thuis te brengen.... een donkere blos bedekt haar voorhoofd! De arme kleine schaamde zich bij het denkbeeld om mij hare eerlijke armoede te laten zien.

BOUVENOT.
Misschien wel!

MOULINIER.
Ik geef een *louis* aan den koetsier en stel hem ter dispositie van het aanvallige kind! Maar ik moest haar weêrzien, en ik zag haar weêr! Enfin, wat zal ik je zeggen? Veertien dagen later was Jenny vrolijk en wel gehuisvest in de rue de la Pépiniere, in een appartement, door mijne zorg fatsoenlijk en smaakvol gemeubeld.

BOUVENOT.
O, ze had dus toch aangenomen om.....

MOULINIER.
Ja, mijn vriend. - ‘Weet gij, waarom ik zoo dadelijk alles aanneem, wat gij mij aanbiedt?’ zeide zij met eene bekoorlijke eenvoudigheid. ‘Omdat het mij toeschijnt, dat het mijne arme moeder is, die 't mij geeft.’

BOUVENOT, *sceptisch*.
Het is hartroerend.

MOULINIER.
Eens echter was er kwestie van iets kostbaars, van een horloge, dat ik haar wilde geven, opdat ze niet te laat op haar werk zou komen. Zij weigerde hardnekkig, want - zeide ze - hare moeder zou er nooit aan gedacht hebben haar een horloge te geven. 't Was onmogelijk om hare gemoedsbezwaren te overwinnen. Ik had het opgegeven en sprak er niet meer over, maar eensklaps, op zekeren dag, zeide zij tot mij: ‘Ik zie, dat ik u verdriet heb aangedaan. Welnu, ik zal eene sonnambule gaan raadplegen, en indien zij mij veroorlooft om aan te nemen.....’

BOUVENOT.
En wat zeide de sonnambule?

MOULINIER.
Zij zeide haar: 'Mijn kind, gij kunt alles aannemen van hem, want het is een braaf man.'

BOUVENOT, *terzijde*.
ô Jocrisse! (*luide*) Uitmuntend! voortreffelijk! En je bent gelukkig?

MOULINIER.
Ja, mijn vriend..... maar niet op de wijze, die gij misschien denkt.... neen.... ik zie haar alle dagen, maar alleen op een uur, dat zij zelve heeft bepaald.... het eenige uur, dat ze voor mij kan afzonderen van haren noesten arbeid.

BOUVENOT, *schalk glimlachende*.
Enfin, dat is hetzelfde; gij brengt een uur door.....

MOULINIER.
Laat ons tot mijne neven terugkeeren. Ja, indien zij zulk een schat op hun weg hadden ontmoet, dan zou ik zeggen: hun toekomst is bepaald; maar in hunne tegenwoordige positie, zeg ik: Bouvenot, je dochters zullen gelukkig zijn.

BOUVENOT.
Gelukkig! gelukkig! Gij kunt dat gemakkelijk zeggen, zie je! maar deze eerste zamenkomst schijnt mij niet..... ik zie sombere voorteekens; die builen op het voorhoofd mijner dochters, die absinth, beeld der wederwaardigheden, die haar welligt wachten! (met gevoel) Je begrijpt, Moulinier, ik heb maar twee dochters..... (van toon veranderende) O, indien ik er vier had!....

MOULINIER.
Ik verzeker je; je dochters zullen gelukkig zijn.

BOUVENOT.
Nu, we zullen zien, ik zal er me op bedenken.... maar vooraf, Moulinier, luister wel naar mijn woorden.

MOULINIER.
Ik luister.

BOUVENOT.
Ik wensch, dat mijne schoonzoons mijn evenbeeld zullen zijn; dat zij dus hetzelfde zullen doen, wat ik gedaan heb: dat zij dadelijk breken met hun verleden! Want ook ik had een verleden, bestaande uit eene bevallige brunette, die ik aanbad en uit een lief, blond engeltje, dat één tand had.

MOULINIER.
Welnu?

BOUVENOT, ***met kracht.***
Welnu, toen het uur voor mij geslagen had om ernstig te worden en eene positie in de wereld in te nemen, heb ik alles laten schieten, Moulinier! ik heb op mijn eigen hart getrapt.

MOULINIER.
Hoe? Die vrouw? dat kind?

BOUVENOT, ***kalm.***
Ik heb ze gelaten, waar ze waren. - Ziedaar, hoe ik de pligten van een fatsoenlijk man jegens de maatschappij begrijp. Ik herhaal dus, dat uwe neven beginnen met dadelijk te breken met hun verleden, en....

Wij kunnen met dit tooneel volstaan als proeve van den geest en de dialoog van het stuk. De oude Jocrisse Moulinier is, dunkt ons, behoudens eenige overdreven naïveteit, met talent geteekend en de moeijelijk-weêrhouden lachlust van Bouvenot, waar 't de verliefde illusies van een ander geldt, is een geestige commentaar op de beteekenis van de poëtische ontmoeting van den ongetrouwden oom. Dit tooneel behoort zeker tot de best-gestyleerde en minst gechargeerde van het stuk. Wij zullen nu den draad der handeling weder opvatten en hem vlugtig trachten te ontspinnen.

De beide neven zijn hals over kop naar hunne maîtressen te Parijs teruggekeerd, en Moulinier snelt hen in wanhoop achterna, terwijl de familie Bouvenot verbaasd en verontwaardigd hij het collation blijft staan.

Het tweede bedrijf voert ons in het appartement van de beroemde schoonheid, Mlle Léontine Crochard, de aangebedene van Armand. Blanchette, de kamenier, en Marocain, de lakei en jager der gevierde lorette, houden zeer leerzame beschouwingen over de vrouwen en bovenal over de dwaze jongelieden, die zich voor haar te gronde rigten en over wier naïveteit deze ingewijden met volkomen kennis van zaken kunnen oordeelen. De brave Marocain zinspeelt op jocrisses van rijperen leeftijd; op onnoozele grijsaards, die zich 's avonds om 8 uur in de rue St. Dénis door zoogenaamde eerzame kantwerksters laten beet nemen; Blanchette vat vuur; zij verontschuldigt haar leugentje om bestwil; de eerbiedwaardige grijsaard zal haar een goeden uitzet bezorgen; hij bezoekt haar slechts zelden *en tout bien tout honneur*. Arme Moulinier! ziedaar uwe onschuldige ouvrière veranderd in de kamenier eener befaamde koningin van den demi-monde!

Het binnenkomen van Armand stoort het gesprek. De ijverzuchtige jonge Jocrisse tracht bij Blanchette en Marocain al de gangen en handelingen zijner geliefde uit te hooren; beide beijveren zich

hem te bevestigen in de overtuiging, dat de schoone Léontine slechts aan hem denkt en voor hem leeft.

ARMAND.
Marocain, wat heeft ze gisteren avond gedaan?

MAROCAIN.
Mijnheer, ze is naar het Cirque geweest.

ARMAND ***ongerust*.**
Ah; 't was de avond van Léotard?

MAROCAIN.
Neen, Mijnheer, 't was de avond van den aap.

ARMAND ***ruimer ademhalende*.**
O!

MAROCAIN.
Mijnheer kan niet jaloersch zijn van den aap!.... Er is tusschen de apen en tusschen Mijnheer zulk een afgrond!.... vooreerst spreken de apen niet, hetgeen reeds dadelijk een onderscheid maakt....

ARMAND.
Zonder twijfel.

MAROCAIN ***ter zijde*.**
Ik vlei hem.

Dronken van vreugde over al de vleijende verhalen, die hem worden opgedischt, eindigt Armand met het geven van vijf *louis* aan Marocain, welke dezen tot de wijsgeerige bespiegeling verleiden:

Vijf louis! ziedaar nu! Als ik hem gezegd had: ‘Je bent een gek!’ zou hij me niets gegeven hebben..... Ik weet wel, dat hetgeen ik doe, eigentlijk niet heel..... Maar enfin! de Groote Turk zal mij geene fooijen geven, niet waar?.... ik ken den man niet!’

Wij gelooven, dat het daaropvolgend tooneel tusschen Léontine en Armand, uit een fransch oogpunt beschouwd, met groote virtuositeit en fijne studie geschreven is, en de komedie, door de lorette gespeeld, der natuur is afgezien. Welk een schat van liefde en hartstogt, van volkomene overgave wordt door Léontine tegenover haar slagtoffer nagebootst; hoe worden de draden van het web vermenigvuldigd en toegehaald, waarin de arme Jocrisse gevangen zit!

Wij zouden niet durven beweeren, dat de mystificatie, die hij daarna ondergaat, en waarbij Marocain speelt voor een jaloerschen russischen prins, wiens schatten door de courtisane worden opgeofferd aan hare reine liefde voor Armand, evenzoo naar de natuur is geteekend. Maar al moge 't niet zeer waarschijnlijk zijn, het is althans karakteristiek en stelt de kunstgrepen van Léontine in een helder licht. Het spreekt van zelven, dat Armand, die inmiddels in een kabinet verscholen is geweest, ruimschoots de kostbare ge-

schenken vergoedt, die zijne geliefde ter wille van hem schijnbaar aan den vertoornden Moscoviet terugzendt. Schijnbaar - ook dit spreekt van zelven - want de brave Marocain, die in al de geheimen is, ontvangt het garnituur, maar stelt het later weder ongeschonden aan zijne meesteresse ter hand.

Terwijl Armand naar den juwelier snelt, om het teruggezonden garnituur door een ander te vervangen, is oom Moulinier het huis binnengetreden. Hij wil en zal zijne neven terugvoeren in de armen der familie Bouvenot en is verzekerd den oudsten bij Léontine Crochard te zullen vinden.

Een allerdwaast qui pro quo, waarbij Léontine in den bezoeker haren paardenkoopman meent te zien, vol van onvertaalbare toespelingen, opent het onderhoud tusschen beide antagonisten, en het tooneel wint aan levendigheid door de verschijning van Armand, die tegen den vertoornden oom partij trekt voor zijne verongelijkte maîtresse, die met onnavolgbaar succes de rol van martelares en van belangelooze vervult. Onverrigter zake verlaat de oude het huis, zijnen neef gedurende een uur de keus latende tusschen een huwelijk met Mejufvrouw Bouvenot, of eene onterving.

Na zijn vertrek, vindt de Athénienne gelegenheid de rol voort te spelen, die zij begonnen is; zij wil geen hinderpaal zijn voor Armand's geluk en glorie; zij wil door vergif een einde aan haar leven maken; maar haar ridderlijke minnaar neemt baar het doodelijk vocht van de lippen. Léontine wordt ten vier ure in het paviljoen van Armenonville gewacht; maar hoe zal zij zich van dezen minnaar ontslaan, ten einde den andere niet teleur te stellen?

Wij kennen haar reeds genoeg als volleerde tacticienne om niet te vermoeden, dat zij ook hiertoe het middel zal weten te vinden. Inderdaad, hare overspanning, hare geschokte zenuwen, hare koortsachtige huivering maken een wandelrid volstrekt noodig; Armand dringt er met al de smeekgebeden eener vurige liefde op aan, en zij gaat.... naar het paviljoen van Armenonville.

Wij verheugen ons, dat de tooneelen, die voorafgaan, en de tooneelen, die nog volgen, onmogelijk in onze taal op onze schouwburgen zouden kunnen worden aangehoord. Wij zouden, ook zelfs waar de genezing der kwaal het doel is, de kwaal zelve niet in al hare naakte waarheid willen voor oogen zien, en al is het uit het leven gegrepen, deze zijde van het leven zouden wij niet wenschen te zien veraanschouwelijkt, allerminst voor onze vrouwen en dochters.

Ter beschaming van alle realisme, is echter het drama verpligt te ieder uur een beroep te doen op onze fantasie en zich dienstbaar te maken aan de illusie. Het eischt de zamenvatting in twee of drie uren en op een vierkant vlak van eenige ellen van voorvallen en gebeurtenissen, wier ontwikkeling soms maanden en jaren behoeft,

en ons van de eene stad en van het eene land naar het andere verplaatst.

Ook in deze komedie der realistische school, heeft zich die verpligting doen gevoelen. In weinige minuten worden ons in het appartement van Léontine ontmoetingen en incidenten voorgesteld, wier groepering voor 't minst buitengewoon toevallig mag heeten. Naauwelijks is de vrouw des huizes vertrokken, of Théophile treedt bij zijn broeder binnen. Helaas! zijne geliefde, zijne ‘caïman’ heeft hem bedrogen; het corpus delicti is de muts van een zonaaf, die hij in hartroerende wanhoop aan Armand vertoont. Het leven is hem een last geworden, en vol vertwijfeling werpt hij zich uit het venster, maar zonder zijn doel te bereiken. Hij is op de schouders van een heer te land gekomen, die meer dan hij door het incident geleden heeft. Maar wie schetst de ontsteltenis van de beide jongelieden, toen de bewuste heer strompelende aan den arm van Marocain wordt binnengebragt en zij in hem hunnen aanstaanden schoonvader Bouvenot herkennen? Ongemerkt weten zij het vertrek uit te sluipen, waarin ook de gewonde Bouvenot niet lang vertoeft.

Marocain geleidt hem naar de offices, ter verpleging zijner kwetsuur en tot herstel van zijn toilet, en dit was noodzakelijk, ten einde het tooneel vrij te laten voor Moulinier, die van de andere zijde opkomt, bij zich zelven al de gelukkige oogenblikken rekapituleerende, die hij bij de onschuldige en ijverige kantwerkster Jenny heeft doorgebragt. De oom is meer Jocrisse dan ooit en althans evenzeer als zjjne beide neven; ja zelfs zijn jocrissisme is van eene kracht, dat het weêrstand biedt aan de tastbaarste evidentie. Wij zullen geene poging wagen om de mogelijkheid van al deze onmogelijke toevalligheden te betoogen. Het kan er door, dat Théophile zijn broeder gaat zoeken ter plaatse, waar hij verzekerd kan zijn hem te vinden, gelijk ook de oude Moulinier deed. Het kan verdedigd worden, dat de laatste, die aan neef Armand één uur beraads heeft geschonken, na verloop van dat uur diens besluit komt vernemen; maar het is ongerijmd, Théophile zich uit het venster te doen werpen en het is nog ongerijmder hem te doen vallen op de schouders van den heer Bouvenot, en het allerongerijmdste is, den heer Bouvenot te doen verplegen in het appartement der lorette.

Het is evenwel een eisch van het drama, dat zooveel mogelijk de handeling zich verwikkelt en oplost ten aanschouwe van het publiek; hoe meer zij g e z i e n , en hoe minder zij v e r h a a l d worde, des te levendiger en boeijender zal het tooneelstuk zijn. Wij wenschten wel, dat onze tooneelschrijvers diep doordrongen waren van dezen eisch; wij zouden in hunne stukken alsdan meer gang en beweging, in plaats van langgerekte alleenspraken ontmoeten. -

In het plan der heeren Barrière en Thiboust scheen het te liggen, ons het tweede bedrijf in eene koortsachtige gejaagdheid van de eene verrassing tot de andere te brengen.

De eerste, die de kamer binnentreedt, waarin Moulinier zich bevindt, is niemand anders dan zijne eerzame, onschuldige Jenny; doch ditmaal in hare ware gedaante als Blanchette, kamenier van Léontine Crochard. Zij verschijnt dansende en zingende en de bankbilletten in hare hand wuivende, welke de onnoozele Moulinier haar vóor weinige minuten had geschonken. Wederzijdsche verbazing! Één oogenblik slechts is de bekoorlijke Jenny gedecontenanceerd. Zij ziet het pakje, waarin zich de muts van den zouaaf bevindt en 't geldt voor het werk, dat zij thuis heeft gebragt. Maar die choregraphie? Die dansen, die meer dan luchtig zijn? Ze zijn slechts een masker, dat de arme martelares zich oplegt ten gevalle der caprices van hare tyrannieke beschermster. De onbeschaamde lorette eischt, dat het ongelukkige meisje, dat voor haar werkt, zich voordoet in eene gedaante, welke geëvenredigd is aan hare gewone omgeving. Zij danst op hoog bevel.

Voorzeker zullen weinige lezers van het stuk eene maag bezitten in staat om zulk eene verklaring te digereren; maar Moulinier - oude verliefde Jocrisse als hij is - wenscht niets liever dan aan de onschuld zijner Jenny te gelooven; en als zij op een photographie-portretje, dat ze toevallig op den trap heeft gevonden, zweert, dat zij rein en onschuldig is, verklaart hij zich ten volle overtuigd. Maar die photographie vervult nog eene andere rol; zij is het portret van den gekneusden Bouvenot, die haar met een geheel étui familie-beeldtenissen uit zijn zak heeft laten vallen, toen hij de trappen opstrompelde. Welk eene ontdekking voor Moulinier! Niemand anders dan zijn oude vriend is de vader van Jenny; zij is het arme, onnoozele kind, dat hij zoo wreed verlaten heeft. Een der dwaaste en vrolijkste tooneelen is daarvan het gevolg; de *would-be* vader wordt door Moulinier gedwongen aan zijne vrouw een brief te schrijven, waarin hij haar het geheele voorval mededeelt; maar naauwelijks is de brief verzonden, of het blijkt, dat zoo Bouvenot ooit een onnoozel kind aan zijn lot heeft overgelaten, dat kind geen meisje, maar een jongen was.

Nieuwe angst en nieuwe verwarring over den onnoodigen brief, die het huisselijk geluk van Bouvenot voor altijd dreigt te verstoren, ontstaan door deze te late opheldering; maar niet alleen Bouvenot is ontsteld, in gelijke houding bevindt zich zijn vriend, toen hij het pak met werk opende, dat door Jenny was thuisgebragt, en daarin de zouavenmuts ontdekt.

Het is ons onmogelijk het belagchelijke van den toestand weêr te geven, zonder de dialogen af te schrijven; met alle overdrijving en

karikatuur is echter in de schildering dezer verwarring geen komische kracht te miskennen. Met regt kan Bouvenot getuigen ‘que c'est aujourdhui le jour des tuiles,’ en ook ons is de kalmte gewenscht, die op al deze stormen volgt, en die ons terugvoert tot het landelijk verblijf van Moulinier te Neuilly, waar zich de vrouwelijke leden der familie Bouvenot nog steeds bevinden.

Met meer kieschheid en goeden smaak dan in den aanvang, worden ons thans de heide meisjes en hare moeder voorgesteld; de eerste verklaren, dat zij de heeren Armand en Théophile Goulu heel lief vinden, en de laatste houdt eene moederlijke toespraak, welke zoowel haar hart als haar praktisch verstand alle eer aandoet.

De weldadige rust wordt echter weldra gestoord door de terugkomst van Bouvenot en Moulinier en door den brieven besteller, die den noodlottigen brief aan Mevrouw Bouvenot zelve wenscht te overhandigen. De kunstgreep, waarmede de brief aan haar wordt ontrukt en schadeloos gemaakt, is beneden de waardigheid der komedie en getuigt van een *bas comique*, dat treurig afsteekt bij het inderdaad fijn geschreven tooneel, dat voorafging. Bouvenot namelijk speelt den ijverzuchtige en beweert, dat de brief slechts komen kan van een aanbidder zijner vrouw, hetgeen Moulinier aanleiding geeft om in nagebootste verontwaardiging het papier te vernietigen, zonder dat een der beide echtgenooten den inhoud heeft kunnen lezen. Het gevaar wordt langs dezen absurden weg afgewend; maar indien Bouvenot zich voorgesteld had, thans rust te zullen genieten, had hij gerekend buiten zijn gastheer. De oude jongeheer toch had, sedert de vertrouwelijke mededeeling van zijn vriend omtrent de zonden zijner jeugd, de *idée fixe*, dat de verlaten zuigeling van Bouvenot nog op deze wereld rondwandelen en voor den dag komen moest. Het getuigt van zijn zedelijkheidsgevoel, dat hij zijn vriend, in de gelegenheid gesteld wenscht te zien, weder goed te maken wat hij misdreef.

BOUVENOT ***zich het voorhoofd afvegend.***
Goddank, mijn vriend! dat ik eindelijk verlost ben van dat kind van Damocles.

MOULINIER ***met aandoening.***
Dat is hetzelfde.... als ik bedenk, wat gij mij gezegd hebt... Want in ieder geval, dat kind, dat gij verlaten hebt, bestaat toch, en gij hebt dat kind verlaten....

BOUVENOT ***kalm.***
Ja, mijn vriend, ik heb het verlaten.

MOULINIER.
Even als zijn moeder?

BOUVENOT ***op denzelfden toon.***
Even als zijn moeder.

MOULINIER.
Die arme Thérèse Bernard.... Zij heette immers Thérèse Bernard, niet waar?

BOUVENOT.
Ja, mijn vriend, Thérése Bernard.... Ze werkte in de flanellen borstrokken.

MOULINIER ***zijne hand grijpende*.**
En gij gevoelt nooit eenige wroeging?

BOUVENOT.
Jawel, soms.

MOULINIER ***met bittere ironie*.**
Ja, als het weêr verandert, zeker?

Voor het oogenblik loopt dit onderhoud echter voor Bouvenot zonder schadelijke gevolgen af, daar de neven te juister uur binnenkomen om aan hun oom en hun aanstaanden schoonvader te verklaren, dat zij van het huwelijk afzien, omdat de pligt hen gebiedt aan hunne vroegere liefde getrouw te blijven. De bekentenis wordt door Moulinier in woede en door Bouvenot met volkomen berusting aangehoord. Maar het derde bedrijf is bestemd de zeer ingewikkelde knoop te ontwarren, en voor het doen der gevorderde revelaties is Marocain aangewezen. Hij is niet meer in dienst der ‘vertu dans les prix doux’; hij heeft zijne twaalfhonderd francs rente bij elkaêr en gaat nu als een braaf man op zijn dorp wonen; maar vóór zijn vertrek wenscht hij nuttig te zijn, waar hij kan. Hij ontdekt al de kunstgrepen van Léontine Crochard, al de trouwelоosheden van de ‘caïman’ aan de beschaamde jongelieden, die zich in wanhoop onderwerpen aan de beschikking van hun oom.

Met veel geest en humor is het tooneel beschreven, waarbij de twee neven hunne liefdesverklaring doen aan de jonge dames Bouvenot, en waarbij het blijkt, dat zij op die onschuldige meisjesharten reeds sedert de paaschvacantie zulk een diepen indruk hebben gemaakt, dat Emmeline het portret van Armand in de gedaante van gladiator geteekend, en Martha eene wals en *sol*, getiteld *e volubilis*, gecomponeerd en aan Théophile opgedragen, heeft. De verrukking van oom Moulinier is grenzeloos, en hij meent nu het toppunt zijner wenschen te hebben bereikt. Maar de auteurs hebben in de beide Jocrisses met veel tact een verschillend type geteekend; Armand is eene edeler en meer gemoedelijke figuur dan zijn broeder Théophile, en hij deinst terug voor eene verbindtenis met een jong, onschuldig en beminnelijk meisje, aan wie hij slechts een verwelkt hart kan aanbieden. Théophile deelt niet in dat bezwaar; hij vindt inderdaad Martha lief en heeft zich geheel vereenigd met het denkbeeld van het huwelijk. Als Armand zich in wanhoop verwijdert,

ijlt hij hem achterna, want oom Moulinier heeft gezegd: ‘qu'on ne les marie pas l'une sans l'autre; qu'il faut prendre la paire, ou rien du tout!’

Men begrijpt evenwel, dat de morele les niet volkomen zou zijn, indien ook niet den onden Jocrisse de oogen geopend werden, Marocain is ook hier weder de geneesheer en vindt gelegenheid, vóor het afscheid nemen, de kantwerkster Jenny in hare ware gedaante aan den Heer Moulinier te openbaren, die bij het verbaal van zijn eigen jocrissisme een droevig figuur maakt, terwijl zijn oude vriend zich van genoegen in de handen wrijft. Tot dusverre berusten wij; maar welke aanleiding, welke noodzakelijkheid bestond er, om plotseling de beide vrienden van rol te doen verwisselen, bij het, vernemen, dat Marocain's moeder Thérèse Bernard heette? Het is doelloos voor de handeling en levert alleen de stoffe tot een komisch tooneel, waarin Bouvenot gedwongen wordt in den gewezen lakei zijn kind te erkennen en zich te zijnen behoeve van zijn overjas en zijn gouden horloge te ontdoen. Gelukkig echter duurt dit misverstand minder lang dan dat omtrent het vaderschap van Jenny; toen het blijkt, dat deze Thérèse Bernard nooit Nanterre verlaten had, terwijl het jeugdige slagtoffer van Bouvenot steeds te Parijs had gewoond, bedaart de schrik van den laatste en verlaat Marocain zonder overjas en horloge de villa van Moulinier. Inmiddels is het Théophile gelukt zijnen broeder Armand tot andere gedachten te brengen, en beiden verschijnen in feestgewaad, om op plegtige wijze aanzoek te doen om de hand der jonge meisjes, waarin de vader toestemt en ook de moeder bewilligt, die ter liefde harer dochters haar voornemen laat varen, om zich in een klooster op te sluiten, en haar gemaal de grievende verdenking vergeeft, die hij één oogenblik omtrent hare deugd heeft gekoesterd.

Nu wij aan het einde van ons verslag zijn gekomen, moet ons de bekentenis van 't hart, dat Les Jocrisses de l'amour eigentlijk geene ernstige, hollandsche kritiek waard zijn, en dat ook op ons hierbij toepasselijk is ‘que nous avons ri, et que nous voilà désarmés.’ Wij raden onzen lezers hetzelfde te doen. Onze dramatische auteurs zullen welligt hier en daar tusschen de regels bespeurd hebben, dat een breedvoerig verslag over een geestig, maar dwaas fransch stuk niet het eenige doel was, dat wij hebben beoogd. Hebben zij het niet bespeurd, ook daarin zullen wij ons lagchende troosten.

BERN. KOSTER JR.

De ministeriëele crisis.

Daar zijn oogenblikken in het leven, waarin men, hoe volkomen ook wetende en erkennende, dat het eene ongerijmdheid is, den wensch in zich voelt opkomen, dat het ons gegeven mocht zijn, den tijd vooruit te kunnen loopen en ons met éénen sprong te verplaatsen in de toekomst, om daar het juiste standpunt te vinden tot waardeering van de gebeurtenissen in wier midden wij leven, maar die wij belijden moeten, noch te kennen, noch te begrijpen.

Zulk een oogenblik is het tegenwoordige.

Eene politieke crisis is in ons midden uitgebroken, raadselachtig in oorsprong, duister in loop, onzeker en bekommerend in hare gevolgen. Wat tot nu openbaar gemaakt is om haar te verklaren, heeft slechts gestrekt, om in veler gemoederen de duisternis en den twijfel te vermeerderen. De volgende dagen en weken zullen zeker méér, zullen misschien eindelijk volkomen licht brengen. Maar wanneer? Wellicht eerst dan, wanneer de kwestie, wier actualiteit thans al het andere overheerscht, geen ander dan een historisch belang meer hebben zal.

Er is voor ons nog een ander geheel bijzonder bezwaar, dat de behandeling van de groote kwestie van den dag in een tijdschrift als ‘de Gids’ moeijelijk maakt. De gebeurtenissen volgen elkander bij groote politieke wendingen, zoo als wij nu beleven, met snelheid op. De dagbladen kunnen met de gebeurtenissen medegaan en hunne oordeelvellingen aanvullen, wijzigen, terugnemen zelfs naarmate er zich nieuwe feiten voordoen en er nieuw licht over hun verband en hunne beteekenis verspreid wordt. Niet aldus een tijdschrift, dat ééns in de maand op zijn vasten dag verschijnt en waarvan de inhoud ten minste eenige dagen te voren bijeengebracht moet zijn. De schrijver, die het onderneemt hier eene meening over een hangend

vraagstuk uit te spreken, loopt de kans dat hij punten aanroert die hun belang voor den lezer al lang verloren hebben als zijn werk gelezen kan worden. En wat nog lastiger is, de auteur, die in het midden der maand naar beste weten eene gissing of een oordeel uitspreekt, loopt gevaar op gegevens te bouwen, die gebleken zullen zijn onvolledig of valsch te wezen als veertien dagen later zijn werk het licht ziet.

Gelukkig is echter de taak van een maandschrift als ‘de Gids’, ook dan wanneer het zich in de actualiteit mengt, eene andere dan die van het dagblad. Om eene spreekwijze te gebruiken, die bij onze Duitsche buren geliefd is, hier is het om het bosch, niet om de boomen te doen. De gebeurtenissen van den dag zijn hier niet meer dan de schakels van den keten, die, onderzocht en beproefd wordt. Maar daartoe moet de ketting eerst een eind afgewerkt zijn. Niet op de feiten zelve komt het hier aan, maar op hun verband en zamenhang, hunne oorzaken en gevolgen; de richtingen, waaruit zij elkander ontmoeten, verdringen, bekampen, moeten worden nagespoord; de beginselen, die den verderen gang der gebeurtenissen moeten stieren, om tot eene bevredigende uitkomst te leiden, aangewezen.

Getrouw aan deze opvatting onzer taak, zullen wij veel kunnen laten rusten wat in deze oogenblikken het meest en het driftigst besproken wordt. Onafhankelijk van de gebeurlijkheden, welke de eerstvolgende dagen brengen zullen, en van de nieuwe wendingen, die de crisis daardoor mogelijk nemen zal, kan het zijn nut hebben, hare oorzaken na te vorschen, over hare gevolgen een waarschuwend woord te spreken. Want de vraag, die het hier geldt, reikt verder dan het actueele oogenblik.

De oorsprong der crisis. Zou hij inderdaad al ten volle bekend zijn? vragen velen met een ongeloovig glimlachje. De stukken liggen vóór ons, die het nieuwgevormde kabinet zich gehaast heeft, met 's Konings machtiging, aan het publiek voor te leggen. Maar men moet tusschen de regels weten te lezen, zegt er één; de officiëele waarheid staat van ouds in een slechten reuk, waarschuwt een ander. En zoo wordt het ruime veld geopend voor verdenking en verdachtmaking, voor verwijt en beschuldiging rechts en links, voor de bij ons zoo geliefkoosde personaliteiten. 't Was maar een voorwendsel, roept men hier, een handige kunstgreep om uit een onhoudbaren toestand zonder schande los te komen, een vrijwillig heengaan vóór men

de deur uitgezet wordt. 't Was een vermetele greep naar het gezag, klinkt het ginds, het ongeduld van het juk des meesters, het overboord werpen van den kapitein in arren moede, al moet ook het stuurlooze schip er door in gevaar komen van op de klippen te bersten te stooten. 't Was, hooren wij ginds, persoonlijke veete uit heerschzucht en lagen hartstocht ontvlamd, door verachtelijke stokebranden tot verteerenden gloed aangeblazen.

Kleine zielen, die voor groote gebeurtenissen altijd kleingeestige oorzaken zoekt! Welnu, laat dat alles waar zijn wat gij vertelt - ofschoon het eene het andere uitsluit - wat hebt gij dan nog gewonnen? Gij hebt alleen het bewijs geleverd van uwe diepe menschenkennis en van het zelfbehagen, waarmede gij omploetert in den modderpoel der laagste en verachtelijkste roerselen van menschelijke daden. Gij hebt u het genot verschaft van een deuk en een knaauw te geven aan dezen of genen, die u in den weg stond. Maar gij hebt te gelijk een nieuwen stoot gegeven aan ons geloof aan eerlijkheid, goede trouw en edelmoedigheid. Gij hebt de namen bezwalkt van de mannen die, wie of wat zij dan ook zijn mogen, de regeering van den nederlandschen staat vertegenwoordigen. Gij hebt vergeten, dat de minachting, die gij over hen hebt willen uitgieten, op ons zelven, ook op u, afdruipt.

Laat het waar zijn, nog eens. Het ware voegzaam geweest, er van te zwijgen, althans tot uwe vermoedens onloochenbare zekerheid waren geworden. En was het der moeite wel waard, er zoo breed van te spreken? Toegegeven; het ministerie Thorbecke is door allerlei kleine oorzaken uiteengespat. De Heer Thorbecke wilde wel heengaan; de Heer van de Putte wilde hem wegdringen, om zich in zijne plaats te zetten; de Heeren Cremers en Blanken waren den meester moede; een onbekende, maar met den vinger aangewezen, heeft zonder eenig tot nog toe verklaard motief, den twist aangestookt. Meent gij dan in ernst, dat daarmede alles opgehelderd is? Weet gij niet even goed als ieder man van gezond oordeel, dat al die nietigheden niets te beduiden gehad zouden hebben wanneer er niet diepere en ernstiger oorzaken onder gewerkt hadden? Een reus struikelt niet over een stroowisch. Een ministerie ontbindt zich niet als een kransje van krakeelende jongejufvrouwen. Een man als Thorbecke, sluipt niet weg,

> honteux comme un renard qu'une poule aurait pris.

De anderen, ze staan toch nog te hoog, om hen te verdenken van een schooljongenscomplot tegen den ondermeester te hebben gesmeed.

Wie de openbaar gemaakte stukken met aandacht en onpartijdigheid leest, moet tot de erkentenis komen, dat, wat er ook anders en bovendien gebeurd zij, werkelijk een ernstig verschil van inzicht in een groot politiek beginsel tot eene in 't eind onvermijdelijke scheiding geleid heeft. Wanneer wij hier spreken van aandachtig lezen, dan wil dit zeggen, dat zoowel op de dagteekeningen, die in die stukken voorkomen, gelet worde, als op de redeneeringen. Het gold de invoering van een nieuw strafwetboek in Neêrlandsch Indië, of beter, de voorloopige regeling van een thans ergerlijk ongeregelden toestand, totdat het sedert vijftig jaren beloofde en verwachte wetboek van strafrecht voor Nederland gereed en ook voor Indië van pas gemaakt zou zijn. Reeds in December 1860 was eene commissie met de samenstelling van dat voorloopig wetboek belast. Met een' bij ons voorbeeldeloozen spoed had zij in November 1861 hare taak volbracht. Maar nu kwam de vraag: zou de nieuwe wetgeving in Indië worden ingevoerd bij eene Wet of door een Koninklijk Besluit? Langen tijd kon deze kwestie nog slapen en een voorwerp van louter theoretische beschouwingen blijven. Het ontwerp had in elk geval de ronde te doen bij tallooze autoriteiten in Nederland en Indië, om van alle zijden gekeurd, beoordeeld, geamendeerd te worden. De toepassing lag in de toekomst. Maar eene eerste schrede tot beslissing in eene bepaalde richting werd gedaan, toen het den 1sten Februarij 1862 opgetreden ministerie den 9^{den} December 1862 bij monde van den Heer Olivier verklaarde, vaststelling bij *de wet* te zullen voordragen. De Heer Fransen van de Putte, toen nog lid der Kamer, trad in Februarij 1863 als Minister van Koloniën op, ter vervanging van den Heer Uhlenbeck. Werd bij zijne optreding dit punt, als eene vraag van regeeringsbeleid, besproken? Waarschijnlijk niet[1]; en de nieuwe Minister zelf schijnt het geene kwestie van overwegend belang geacht te hebben; want ofschoon hij in December 1862 als lid der Kamer behoorde tot hen, die met eene invoering bij Besluit genoegen zouden kunnen nemen, werkte

1 De Heer Fransen van de Putte verklaart dat het besluit, door den ministerraad in 1862 genomen, tot invoering hij *de wet*, waarop de Heer Olivier zich beroept, hem hij zijne optreding ‘niet is voorgelegd’.

hij mede tot het gemeenschappelijk rapport der Ministers aan den Koning, van 3 Junij 1863, waarbij ‘het oordeel werd uitgesproken dat er behoefte zou bestaan aan wettelijke regeling in den zin van art. 59 der Grondwet.’ De zaak was nu rijp, om ter overweging bij den Raad van State gebracht te worden. Het advies van dit college, den 15^{den} December 1863 uitgebracht, bevatte onderscheidene bedenkingen tegen de ontworpen voorschriften zelve, en raadde voorts invoering bij Koninklijk Besluit aan, onder voorwaarde echter, dat in de aldus tot stand gebrachte regeling geen verandering zou mogen worden gemaakt dan bij de wet. Dit advies werd den 24sten December 1863 van wege den Koning om nadere consideratie aan de Ministers van Justitie en Koloniën gezonden. Nu blijft de zaak zeer langen tijd rusten: het geheele jaar 1864 verloopt en de helft van 1865, zonder dat zij op nieuw ter sprake komt. Als reden wordt opgegeven, dat men de adviezen uit Indië inwacht. Maar in dien tusschentijd heeft er eene omkeering in het gevoelen des Ministers van Koloniën plaats. Den 22sten Julij 1865 verrast hij zijn ambtgenoot van Justitie, onder mededeeling, dat blijkens vertrouwelijke berigten geene adviezen uit Indië te wachten zijn, met een voorstel om de strafwet bij Besluit in te voeren. De Minister van Justitie antwoordt negen dagen later, dat hij èn uit overtuiging, èn om de antecedenten daartoe niet kan medewerken, en verlangt, dat het vraagstuk op nieuw in den ministerraad ter tafel gebracht worde. Weinige weken later komen de niet verwachte adviezen uit Indië tòch opdagen. Een rapport van den Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van N.I. beveelt eenige belangrijke, door den Minister goedgekeurde, wijzigingen in het ontwerp aan, en raadt ook tot invoering bij Besluit. Den 8sten September maakt nu de Minister van Koloniën, voldoende aan het verlangen van zijnen ambtgenoot, ‘het geschil’ (zoo als hij zich uitdrukt) bij den ministerraad formeel aanhangig. Maar wederom blijft de zaak sleepen; en wederom openbaart zich eene belangrijke wending van zienswijze. Het ministerie van 1865 is niet meer dat van 1862. ‘Bij de onderlinge gedachtenwisseling bleek’, dat nu al de Ministers, behalve de Heeren Thorbecke en Olivier, ‘neiging betoonden zich aan de zijde van den Minister van Koloniën te scharen’[1]. Van nu aan

1 Zoo verzekert de Heer Fransen van de Putte in zijn rapport van 24 Januarij 1866, het laatste van de vier medegedeelde stukken. Derhalve waren de Heeren Betz en Huyssen van Kattendijke van gevoelen veranderd. De Heer Blanken schijnt er al van den beginne af aldus over gedacht te hebben, tenzij men moet aannemen, dat hij vroeger buiten de kwestie heeft willen blijven. De Heer Cremers was in 1862 nog geen lid van het Kabinet.

vinden wij een voortdurenden en al levendiger wordenden aandrang van de zijde des Ministers van Koloniën op afdoening, en daartegenover vooral bij den Minister van Binnenlandsche Zaken den wensch, allengs krachtiger uitgesproken, tot verschuiving eener beslissing. Een incident, hoezeer op zich zelf van geringe beteekenis voor den loop der zaak, moet volledigheidshalve nog worden opgenomen. De Minister van Justitie had een ontwerp van wet tot invoering van het strafwetboek in Indië opgesteld in dien geest, dat de gevreesde langdurige discussiën in de Tweede Kamer over de beginselen en artikelen van het wetboek zelf vermeden zouden kunnen worden. Doch ‘eene naauwgezette overweging van dat ontwerp overtuigde den Minister van Koloniën (het zijn zijne eigene uitdrukkingen, woordelijk weêrgegeven) weldra, dat het onaannemelijk was en den toets der kritiek niet kon doorstaan.’ Het juiste tijdstip dezer poging tot conciliatie wordt niet medegedeeld.

De ontwarring, of, wil men, de doorhakking van den knoop, volgde den 5^{den} December 1865, toen de Minister van Koloniën op zijne verantwoordelijkheid en alléén den Koning een *besluit* tot invoering der strafwet in Indië voordroeg. Deze voordracht, van 's Konings wege aan den ministerraad verzonden, deed de crisis uitbarsten. Hetgeen volgde kunnen wij 't best met de woorden des Ministers van Binnenlandsche Zaken mededeelen: ‘De ondergeteekende moest hierdoor de eenheid van het Kabinet, het vertrouwen op de onderlinge samenwerking gebroken achten, en het was van toen af zijn voornemen, zijn ontslag aan Uwe Majesteit te verzoeken. Hij verklaarde dit, toen in de vergadering van den ministerraad, volgende op den afloop der werkzaamheden bij de Eerste Kamer, de vraag, tot dien tijd uitgesteld, in behandeling kwam. Hij verzocht zijne ambtgenooten, zijn voorbeeld niet, zoo als zij wilden, te volgen; doch ondervond van hunne zijde sterken aandrang om zijn besluit, volgens hen nadeelig voor 's lands zaken, niet ten uitvoer te leggen. Dit had ten laatste de uitwerking, dat hij vooreerst nog, schoon met weêrstreven, van zijn voornemen wilde afzien, zoo men, bij den strijd tusschen invoering door de wet

en invoering door besluit, de zaak, ter wille der andere behangen, die men tegen mijne aftreding aanvoerde, liet rusten. Het bezwaar, hetgeen dit denkbeeld bij den Minister van Koloniën, in overeenstemming met twee andere leden van den Raad, ontmoette, schonk de ondergeteekende volle vrijheid om volgens zijn wensch te handelen. - Hij verzoekt dus Uwe Majesteit, bij nevensgevoegd eerbiedig adres, hem eervol ontslag te willen toestaan'[1].

Het spreekt van zelf, dat de Heer Olivier met den Heer Thorbecke medeging.

Ziedaar de *historia facti* of, zoo als ergens gezegd is, de *historia morbi*, waaraan het ministerie Thorbecke bezweken is. Wij zijn ons bewust de feiten met de meeste getrouwheid te hebben wedergegeven, zonder aan de eene of de andere partij ook maar onwillekeurig *le beau rôle* te hebben toegewezen. Dezelfde onpartijdigheid besture ons oordeel.

Onze indruk is, dat de Minister van Koloniën volkomen te verdedigen is, wat zijne opvatting van het geschilpunt zelf betreft; niet, wat aangaat de wijze waarop hij het behandeld en tot oplossing gebracht heeft. Aanvankelijk is hem de kwestie van invoering bij besluit of bij de wet, vrij onverschillig. Hij hecht er blijkbaar weinig gewicht aan. Als lid der Kamer in December 1862 (hij zegt het zelf) behoort hij tot hen, die het eerste goedkeuren. Als Minister in Junij 1863 onderteekent hij een rapport, waarbij het laatste wordt voorgesteld. Maar het advies van den Raad van State van December 1863 bepaalt zijn oordeel. De bezwaren eener behandeling van het gansche strafwetboek met zijne wijzigingen in de Kamers, daar zoo breed uitgemeten, verschrikken hem. Dat Staatscollege vond het niet alleen niet bedenkelijk, maar zelfs raadzaam, deze regeling, die toch maar de voorloopige toepassing van in Nederland geldende wetten op de Europesche maatschappij in Indië

1 Wij hebben de laatste zinsneden van het tweede rapport van den Minister van Koloniën nog eens aandachtig herlezen, met het oog op de vraag of het *audi et alteram partem* ook eischte zijne voorstelling van den afloop naast die van den Heer Thorbecke te plaatsen. Het is ons onnoodig gebleken. De woorden mogen verschillen, over de zaken is in beide stukken eenstemmigheid, alleen vermeldt de Heer Fransen van de Putte nog, dat hij het raadzaam achtte, de zaak af te doen vóór de nieuw te benoemen Minister van Financiën in het Kabinet zou optreden, om dezen de moeijelijkheid der keuze tusschen de twee richtingen te besparen.

zijn zou, bij besluit te laten geschieden. In dit gevoelen werd gedeeld door de commissie, die het ontwerp had gemaakt, door den oud-Minister van Justitie Godefroi, door andere rechtsgeleerde leden der Tweede Kamer, door den Procureur-Generaal in Indië, ten laatste ook door de meerderheid in den ministerraad zelven. Bij de vertegenwoordiging had zich bij de herhaalde bespreking van het onderwerp wel aandrang tot spoedige invoering, geen eisch tot wettelijke regeling laten hooren. Zelfs was er door haar een precedent van groote beteekenis gesteld. Bij de openbare behandeling der West-Indische regeeringsreglementen in de Tweede Kamer in Mei 1865 werd door de Kamer zelve het beginsel uitgesproken, dat het Nederlandsche burgerlijke en strafrecht in eene kolonie voor de eerste maal behoort te worden ingevoerd bij besluit. En inderdaad, er was vooral in dit geval veel voor zulke handelwijze te zeggen. De toestand van het strafrecht in Indië, zoo als hij nu is, was door iedereen onhoudbaar, ondragelijk, r a m p z a l i g genoemd. Verbetering, hoe dan ook, mocht niet langer uitblijven. En de Kamer was al overladen met werk. Wanneer zou zij het ontwerp, bij haar inkomende, kunnen onderzoeken? Zou zij, eens dat onderzoek aanvaardende, weêrstaan kunnen aan de verleiding om in lange en breede vertoogen over de beginselen eener goede strafwetgeving te disputeeren? Wie hare wijze van werken kent, moet aarzelen een ontkennend antwoord op deze vraag te geven. Zou er zelfs niet gevaar bestaan, dat het ontwerp wierd afgewezen, dat eene strafwetgeving naar Indië overbracht, welke hier te lande al sedert lang algemeen was afgekeurd? En wat dan? Eindelijk, men vergete niet, dat de voortvarende staatsman, in een vroeger beroep gewend aan krachtig en doortastend handelen, niet opgevoed in den eerbied voor de vormen, onverduldig onder de interminabele longueurs, die de zaak al sedert 1860 sleepende hadden gehouden, zich weinig bekommerde, *hoe* het werk gedaan werd, *als* het maar gedaan werd.

Maar zoo het zich aldus verklaren laat, dat de Heer Fransen van de Putte de vasthoudendheid zijner ambtgenooten aan een eens aangenomen en uitgesproken gevoelen, niet over de zaak zelve (want er blijkt nergens dat zij het ontwerp als zoodanig afkeurden), maar alleen over den vorm waarin zij tot stand gebracht zou moeten worden, noch deelde, noch begreep en voor zich zelven het verwijt van inconsequentie licht

achtte, de wijze, waarop hij zijn stelsel tegenover het hunne heeft doorgedreven, keuren wij ronduit af.

Het voorstel door hem, nadat de kwestie anderhalf jaar gerust had, in Julij 1865 plotseling aan zijnen ambtgenoot van Justitie gedaan, moest dezen, zoo als hij zich uitdrukt, ‘wel eenigzins bevreemden.’ Was er in dien tusschentijd niets voorgevallen? Ziedaar een van die punten waaromtrent heden nog alle inlichting ontbreekt. En zoo van dit oogenblik af de zaak eene onaangename wending nam, en het v e r s c h i l een g e s c h i l werd, het moet hém geweten worden. Zijne eigenmachtige handeling op 5 December 1865 maakte de breuk onheelbaar; en zijne weigering om althans de verdeeldheid in den boezem van het kabinet te smoren, totdat de cultuurwet afgehandeld zou zijn, was eene roekeloosheid, waardoor hij zijne vijanden al te veel aanleiding gegeven heeft, om aan een *parti pris* te denken; was, wat erger nog is, eene grove fout van staatsbeleid. Men kan ten volle toegeven, dat zijn ongeduld ten laatste op de proef van uitstel en weder uitstel bezweek. Maar hij had dien dag moeten beseffen, wat hij den dag daarna zeker reeds gevoeld heeft, dat het ministerie Thorbecke ineenstortende hem zelven met puin en gruis zou overstelpen. Hij had moeten weten, dat de afdoening der cultuurwet een vrij wat hooger staatsbelang was, dan de invoering eenige maanden vroeger of later van de strafwetgeving. Hij had kunnen en moeten voorzien dat de kalme en regelmatige gang van het staatsbestuur door de uitbarsting, waartoe hij dreef, aan ernstige gevaren werd blootgesteld.

Doch wellicht vergissen wij ons. Het is naauwelijks aan te nemen, dat de Minister van Koloniën dit alles zelf niet zou hebben geweten en overwogen, dat zijne vrienden hem niet opmerkzaam zouden hebben gemaakt op de gevolgen zijner handelingen. Dat hij en zijne ambtgenooten voor Buitenlandsche Zaken en Oorlog, die zich aan zijne zijde hebben geschaard, niet voor de verantwoordelijkheid teruggedeinsd zijn, die zij op zich laadden, dat hij de taak aanvaard heeft, een nieuw kabinet te vormen, moet ons doen onderstellen, dat er beslissende redenen hebben bestaan om over alle bedenkingen en bezwaren heen te stappen. Welke? dat is wederom eene van die groote vragen, die tot heden niet toegelicht zijn, maar die hare beantwoording zullen moeten vinden, wanneer den 27sten Februarij de Tweede Kamer weder bijeengekomen zal

zijn. Tot zoolang worde dan ook het eindoordeel opgeschort.

Zal het ook niet raadzaam zijn, tot zoolang de vraag te laten rusten, welke de naaste of verwijderde gevolgen zullen wezen van de crisis, die naar het beweren van sommigen nu eerst begint? *De* vraag, zeggen wij. Liever moesten wij spreken van eene reeks van vragen, die zich bij een ieder opdringen. Welke zal de verhouding zijn van het nieuwe kabinet tegenover de vertegenwoordiging? Hoe zal het daar ontvangen worden? Zal de tot heden aaneengesloten liberale partij in de Tweede Kamer zich in fractiën verdeelen, vijandelijk tegenover elkander? Zal de Heer Thorbecke zich haasten, op nieuw als machtig strijder in het politieke krijt te verschijnen? Zal hij dan de verpletterende macht van zijn woord tegen zijne voormalige ambtgenooten richten? Zal de cultuurwet gevaar loopen? Zal het ministerie van 9 Februarij slechts een ministerie van overgang zijn? Zal de overgang ons terugbrengen tot een ministerie Thorbecke of tot eene regeering ‘van de tegenovergestelde richting’? Zal de blijvende scheuring onder de liberalen bij de aanstaande verkiezingen de tijdelijke verbinding van allerlei heterogene elementen, die elkander in den grond met een volkomen haat haten, katholieken, conservatieven en anti-revolutionnairen, bevorderen? Zal het land, wie weet voor hoelang, prijs gegeven zijn aan de woeling en onderlinge botsing van allerlei ongeordende en strijdige krachten, tot verlamming van den goeden gang van zaken, tot bederf van het constitutioneele regeeringsbeginsel, tot schade voor het algemeen belang?

Wij hebben reeds in den aanvang gezegd, dat wij ons niet wagen willen aan voorzeggingen, die binnen weken, binnen dagen misschien al, door de uitkomst zouden worden gelogenstraft. Maar zoo wij dan op al deze vragen zwijgen, wij zijn in ons recht wanneer wij trachten aan te wijzen, in welke uitkomsten de verwarring van het oogenblik zich onder alle omstandigheden, volgens ons inzicht, zal oplossen. Wij schrijven natuurlijk slechts voor dezulken, die noch door hartstocht, noch door partijzucht, noch door persoonlijke veete, noch door den lust om voor zich in troebel water te visschen, bevangen zijn, d.i. voor hen, die het algemeen en duurzaam belang des vaderlands boven elke andere consideratie stellen.

Het nieuwe ministerie is, niemand spreekt het tegen, onder ongunstige voorteekenen opgetreden. De ontbinding van het vorige heeft overal in het land verslagenheid en beduchtheid voor de toekomst doen ontstaan. De scheiding van het erkende en machtige hoofd der liberale partij uit het bewind moge al aan sommigen stof gegeven hebben tot stille vreugde of luidruchtige blijdschap, algemeen is zij met ongenoegen, door velen met ernstige bezorgdheid, door eenigen met argwaan vernomen. Die stemming onder het publiek heeft een veelbeteekenenden weêrslag gehad in de moeite, die het gekost heeft het nieuwe kabinet zamen te stellen. Bekende en beproefde staatslieden hebben geweigerd er zitting in te nemen. Men heeft zich moeten wenden tot mannen, wier geschiktheid voor de taak, die zij aanvaardden, nog zal moeten blijken. Zelfs is het tot heden niet gelukt, het ministerie voltallig te maken. Nu moge iemand, al naar hij de zaak beschouwt, den moed bewonderen der mannen, die onder zulke omstandigheden de regeering hebben opgenomen, of zich over hunne vermetelheid verbazen, er is op 't oogenblik evenmin reden om het nieuwe ministerie een lange en schitterende loopbaan voor te spiegelen, als om het reeds van stonden aan ter dood te doemen. Over veertien dagen (waarom zoo laat eerst?) zal het aan de vertegenwoordiging rekenschap van zijn optreden hebben te geven. Het onderzoek zij dan ernstig en streng, het oordeel rechtvaardig en waardig. Geene andere overweging bepale het vonnis dan die van het belang des lands. Dat de wisseling der meeningen in de organen der publieke opinie dat oordeel voorbereide en leide, dat wie zich geroepen voelt daartoe mede te werken het gezag van zijn oordeel in de schaal legge, niemand kan er tegen hebben. Maar ook nu weder is de wensch niet overbodig, dat dit met wat meer ernst en fatsoen geschiede. Men heeft van meer dan ééne zijde ons meer hatelijkheden dan argumenten opgedischt. Men heeft ons vergast op laffe kwinkslagen en aardigheden van grof gehalte. Wij weten, wel is waar, dat het nu eenmaal mode hier te lande is op die wijze reputaties af te breken. Maar iemand, die eensklaps geheel vreemd in onze maatschappij inviel, zou, dat alles lezende, tot de overtuiging moeten komen, dat men voor 't minst een Jerôme Paturot of een Robert Macaire moet wezen om in dit land aanspraak op eenen ministeriëelen zetel te kunnen maken.

Het naaste belang na de vraag, of en hoe het opgetreden ministerie zich bij de vertegenwoordiging zal weten te verantwoorden, is het lot der cultuurwet. Er moeten wel zeer gewichtige redenen bestaan hebben waarom, na de breuke tusschen den Heer Thorbecke en den Heer Fransen v.d. Putte, niet de eerste, maar de ander met de vorming van een nieuw kabinet belast is. Waarschijnlijk is de noodzakelijkheid om de cultuurwet tot afdoening te brengen, er ééne van, misschien wel de voornaamste. Wij, voor ons, kunnen dat begrijpen en aannemen. En al zouden wij het ten sterkste afkeuren, dat de cultuurwet een middel wierd om het leven te rekken van een gouvernement, dat zou blijken in zich zelf geene viabiliteit te hebben, wij achten het noodzakelijk, dat zij spoedig behandeld, wenschelijk, dat zij, zij het ook met verbetering in eenige onderdeelen, aangenomen worde. Dit onderwerp kan en moet als op zich zelf staande worden afgedaan. Voor een iegelijk, die zich met het beginsel en de grondslagen der wet vereenigen kan, moet het onverschillig wezen, door wie zij wordt voorgedragen en verdedigd. Wat er ook nieuws kome, hier hebben wij nog met eene nalatenschap van het afgetreden kabinet te doen. Het voorloopig verslag der Tweede Kamer is reeds uitgebracht en hoe ook (ouder gewoonte) verward door veelzijdigheid van beschouwingen, bedenkingen, op- en aanmerkingen, de slotsom schijnt gunstig te zijn voor het ontwerp. Niemand kan voor vertraging in deze zaak zijn, dan zij die haar sleepende wenschen te houden om de verwarring en onzekerheid in den politieken toestand in het belang eener partij te verlengen. Zelfs de Heer Groen van Prinsterer heeft met al zijn vernuft tot heden geen aannemelijker motief tot het uitstel, dat hij begeert, aan de hand weten te doen. Bovenal, een beginsel als dat in deze wet nedergelegd, moet, eens ter sprake gebracht, beslist worden. De groote vraag van de volstrekt noodzakelijk geworden hervorming der Indische maatschappij duldt op dit oogenblik noch afwijzing, noch verdaging meer. En de grootste ramp, die èn Indië èn Nederland zou kunnen treffen, zou deze wezen, dat door verdeeldheid aan de eene zijde en behendigheid, om daarvan partij te trekken, aan den anderen kant, voor het volgende vijftal jaren het bestuur van N. Indië in handen gespeeld wierd der reactie.

Zal de Heer Thorbecke in de Kamer zitting nemen? Welke zal daar zijne houding zijn? - Op de eerste vraag zal, als deze regelen onder de oogen van den lezer komen, het antwoord gegeven zijn. Op de andere is maar één antwoord mogelijk: eene houding zijner waardig. Nooit wellicht gedurende zijne gansche politieke loopbaan zijn dezen staatsman van alle kanten kwistiger loftuitingen toegezwaaid dan in deze dagen, maar men heeft niet vergeten van sommige zijden aan de lofspraak de voorspelling te verbinden, dat de uit het gouvernement getreden Minister zich haasten zal wraak te nemen en op zal treden als het hoofd eener vernietigende oppositie tegen de nieuwe regeering. Die zóó spreken hebben vergeten, met welke edelmoedigheid de Heer Thorbecke in 1853, na vrij wat krenkender bejegening, zijne tegenstanders gespaard heeft. Of hebben zij grond om te onderstellen, dat de man van 1866 niet meer de man van 1853 is? Anderen hebben sedert lang verkondigd en blijven ons dagelijks verzekeren, dat de Heer Thorbecke alleen uit het ministerie getreden is om de cultuur-wet, het werk van zijnen overmoedigen ambtgenoot, met zijnen moker te pletter te slaan. Wij hebben de eer niet (zoo als o.a. met de schrijvers van *Haarlems Weekblad* het geval schijnt te zijn) in het bijzonder vertrouwen van den afgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken te deelen. Wij drijven zelfs de voor den Heer Groen van Prinsterer onbegrijpelijke argeloosheid zoo verre van aan de oprechtheid der betuigingen van den Heer Thorbecke te gelooven, toen hij den Heer Wintgens toevoegde: ‘zoo indiening van dat ontwerp mij òf van wege zijne hoofdgrondslagen òf van wege het doel waarheen het wil, onraadzaam voorgekomen ware, dan zou dat reeds lang vóór dat die vraag kon gedaan of eenige twijfel geopperd zijn, uit feiten blijkbaar zijn geworden.’ Of is misschien de Heer Thorbecke gewoon, zich achterdeurtjes open te houden, met ééne hand terug te nemen wat hij met de andere gaf, en met vernuftige dubbelzinnigheden dus te spreken, dat hij later, naar het pas geeft, beweren kan zoowel het een als het ander gezegd te hebben?

Voor ons blijft, totdat wij beter ingelicht zijn, de onderstelling, dat de kwestie waarop de Heer Thorbecke afgetreden is, slechts een voorwendsel zou wezen terwijl het wezenlijk motief zijner aftreding zou liggen in de cultuurwet, eene ongerijmdheid.

Was deze werkelijk de reden van onvereffenhaar verschil, dan was die hoofdvraag zelve wel waardig geweest om als grond der scheiding te worden genoemd. Welk motief kan er aan de eene of andere zijde bestaan hebben om haar te verbloemen en eene vergelijkenderwijze onbeduidende bijzaak voorop te schuiven? Wat geheimzinnige beweegredenen moeten het dan wel geweest zijn, die den Heer Thorbecke nog in November 11. gedreven hebben de woorden uit te spreken, die wij zoo even aanhaalden?[1].

Doch ook hier zal het het verstandigst zijn niet op de toekomst vooruit te loopen. Wij zullen ons zeer verheugen wanneer de Heer Thorbecke besluiten kan, de eervolle rust waarop hij recht heeft op te offeren om op nieuw zijne nog frissche krachten aan de hoogste belangen des vaderlands te wijden. Welke dan ook zijne verhouding tot de regeering wezen zal, het zal, hiervan zijn wij overtuigd, op nieuw blijken dat hij de man niet is, die zich in groote zaken door kleingeestige motieven laat beheerschen. Ook wanneer hij zich genoopt zal voelen het ministerie te bestrijden, hij zal het niet doen uit onedelen wrok en persoonlijke veete. Hij zal zijne schitterende loopbaan niet besluiten met eene verloochening van zijn verleden en aan den arbeid van zijn gansche leven niet de kroon willen opzetten met de verwoesting van die beginselen, die hij zelf het meest met woord en daad in de hoofden en harten des volks geplant heeft.

En hieraan hecht zich van zelve eene andere opmerking. De Heer Groen van Prinsterer neemt de gelegenheid waar, om voor de honderdste maal den volke te verkondigen, dat de liberale partij eene versletene richting is. Hij voegt er thans bij, dat de zeldzame man, wiens ‘dictatuur’ alleen haar nog een schijn van macht gaf, bij haar zelve in ‘aanvankelijk discrediet’ is geraakt, en dat nu door zijne abdicatie de versle-

1 Het vermoeden, dat het verschil over de invoering der strafwetgeving in Indië niet het ware motief tot scheiding geweest is, wordt, dunkt ons, voldoende weêrsproken door de hierboven medegedeelde *historia facti*. Wie den Heer Thorbecke kent, weet dat hij vóór alles hecht aan een eens uitgesproken beginsel. Het is hierbij niet overtollig te herinneren, dat in het ontwerp der commissie tot grondwetsherziening van 1848 regeling der rechterlijke inrichting en van het burgerlijke en strafrecht in de koloniën *bij de wet* was opgenomen, en dat dit het meeste was geweest wat de Heer Thorbecke van zijne medeleden in die commissie had kunnen verkrijgen. Zie zijne *Bijdrage tot de Herziening der Grondwet*, blz. 20 en 35.

tenheid eerst recht aan het licht komt. Op dit ‘aanvankelijk discrediet’ is reeds geantwoord door de kiezers van Groningen, die den Heer Thorbecke de candidatuur aanboden. Wat het andere betreft, men kan zonder ongemeen sterke verbeeldingskracht zich voorstellen, hoe welgevallig deze crisis den Heer Groen komt; hoe hij zich verkneukelt bij den strijd die er tusschen de Arnhemmer en de Nieuwe Rotterdammer Courant wordt gevoerd; hoe hij nu reeds zich de handen wrijft onder de gedachte, dat die strijd in de Tweede Kamer zal worden overgebracht. Wij moeten echter den Heer Groen zijne illusiën ontnemen. Wij willen hem herinneren, hoe ook reeds in 1853 door hem en vele anderen de liberale partij ‘eene versleten richting genoemd is,’ met dat gevolg evenwel, dat zij als oppositie acht jaren lang - zoo als hij zelf dikwijls erkend heeft - regeerende partij was. Dat hij nog altijd in spijt van zoo menige teleurstelling die illusie blijft koesteren, bevreemdt ons niet. Hij is zoo zeer bevangen door de éénige vraag, die voor hem levensvraag is, namelijk het brengen van het volksonderwijs onder de macht der kerk, d.i. *zijner* kerk, dat hij volkomen blind is voor al wat daarbuiten in de wereld omgaat, of het alleen dan opmerkt wanneer het hem in den weg komt bij zijn streven naar het ééne noodige. Alle groote maatregelen op politisch en economisch terrein, die in de laatste zestien jaren in onzen staat en onze maatschappij eene volslagene hervorming hebben gebracht, heeft hij òf met een onverschillig oog aanschouwd, òf tegengestreefd. Maar bij heeft dan ook nooit gezien of begrepen, dat de ontwaakte volksgeest die hervormingen eischte en goedkeurde en dat de natie er der liberale partij dankbaar voor was, 't zij deze zelve de teugels der regeering met voortvarende kracht voerde, 't zij zij het onwillige conservatisme in deze richting voortdreef. Zoo ziet hij dan ook nu niet, dat ditzelfde levensbeginsel ook in het vervolg onweêrstaanbare kracht aan de liberale partij zal blijven geven. Met volle gerustheid durven wij tegenover de voorspellingen van den Heer Groen deze prognostiek stellen. Alles zij hem toegegeven wat hij verklaart, verzekert, verwacht en profeteert. Er is botsing geweest tusschen twee machten in het ontbonden kabinet; er zal scheuring komen in de liberale partij in de Kamer; er zal bij de aanstaande verkiezingen met eenige handigheid middel gevonden worden om ook de kiezers te verdeelen; er is zelfs een tijdelijk *revirement d'opinion* mo-

gelijk, dat de conservatieven, met wie de Heer Groen thans meer dan ooit coqueteert, op het kussen brengt. Maar de liberale partij zal niettemin blijven leven en heerschen. De nederlaag zelve, die de Heer Groen haar toedenkt, zal slechts het middel zijn om haar nieuwe kracht te geven, want zij juist zal, zoo er al op dit oogenblik verdeeldheid onder de liberalen heerscht, het krachtigst werken om de eendracht te herstellen. Bovenal, welke afwisseling er ook kome van personen en meeningen, aan de liberale partij zal de toekomst blijven behooren, omdat de richting, waarin zij, regeerende, leidt, als oppositie voortstuwt, die is van ons volk zelf. Want evenmin als het Nederlandsche volk zich ooit uit eigen beweging zal werpen in de liefdearmen van het landsvaderlijk regime bij de genade Gods van Pruissen, evenmin zal het, zoo lang het zijne eigen belangen kent en behartigt, afstand doen van de liberale beginselen, die het in merg en been heeft opgenomen.

18 Februarij.

Java's hervormers.

S. van Deventer J.S.z., Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java, bijeenverzameld op last van den Minister van Koloniën Fransen van de Putte. Zalt-Bommel, Joh. Noman & Zoon. 2 dln. 1865-66.

> Vroeger zat ik vóór het tooneel en moest uit hetgeen daar vertoond werd mijne gevolgtrekkingen maken omtrent 't geen achter de schermen plaats greep. Nu zie ik, door 't geen de Minister heeft laten publiceren, achter de schermen.
> VAN HOËVELL, *Parlem. Redevoer.*, IV. 7.

Eischt het oordeel over de beginselen, die ten grondslag behooren gelegd te worden aan ons koloniaal beheer, niet alleen kennis van den tegenwoordigen toestand, maar ook van het voorleden, deze kennis was tot dusver niet gemakkelijk voor de oningewijden in de geheimen onzer vroegere koloniale staatkunde te verkrijgen. De ware beweegredenen van vele vroegere regeringshandelingen bleven over 't algemeen nog met een floers van geheimzinnigheid bedekt. Men kon vermoeden; stellig weten kon men niet. De bescheiden, waaruit die beweegredenen konden blijken en de regeringsdaden nader verklaard werden, lagen verborgen in het Archief van het Departement van Koloniën. Die geheimhouding is thans opgeheven. De uitgave van de meest belangrijke bescheiden omtrent het koloniaal bestuur der laatste vijftig jaren werd opgedragen aan een kundig ambtenaar, den Heer van Deventer, laatstelijk Resident van Banjoemas. Wie nu het onlangs door dezen in 't licht gegeven werk gelezen heeft, kan daarom zeker nog niet beweren, volkomen op de hoogte van ons koloniaal voorleden te zijn; maar wie òf het boek zelf, òf de stukken welke het mededeelt niet gelezen en niet met opmerkzaamheid gelezen

heeft, kent dat voorleden in zijn ganschen omvang zeer stellig niet. Toch is die kennis onvermijdelijk, wil men een grondig oordeel vellen over het thans voorgedragen wetsontwerp, waarbij de beginselen van onze staathuishouding op Java voor de toekomst worden vastgesteld. Maar de naauwlettende lezing van een omvangrijk werk als het genoemde, eischt tijd en ook zekere inspanning; het bestaat bijkans uitsluitend uit eene verzameling van officiële stukken, waarin dikwerf de meest uiteenloopende onderwerpen zonder orde of regelmaat worden behandeld, en de meest wetenswaardige bijzonderheden onder eene menigte geheel onbelangrijke, althans weinig beteekenende verscholen liggen. Een overzigt van de uitkomsten, tot welke het onderzoek dier stukken met het oog op de geschiedenis onzer koloniale staatkunde leiden moet, zou derhalve, schoon het nader onderzoek gelijk wel van zelf spreekt geenszins overbodig makend, toch als leiddraad bij de beschouwing alligt van eenig nut kunnen zijn. De hier bij wege van aankondiging volgende zamenvatting dier resultaten geeft zoodanig overzigt aan de hand. Aanvankelijk alleen tot eigen gebruik ontworpen, scheen het bij nader inzien mij niet ondienstig om belangstellenden in 't algemeen en mogelijk ook enkelen mijner mede-afgevaardigden ter Tweede Kamer, voorzoover zij hun tijd nog niet voor de lezing van het bedoelde werk beschikbaar hebben gehad, tot onderzoek althans van de meest gewigtige gedeelten op te wekken, en tevens de bakens aan te duiden naar welke dat onderzoek over 't geheel zich te rigten heeft. Terwijl nu inmiddels het aangeboden overzigt buiten den vorm weinig of niets oorspronkelijks bezit, en zich enkel tot de meest in 't oog springende bijzonderheden bepaalt, geeft het ook geen bewijsgronden voor de aangevoerde feiten, maar verwijst daaromtrent naar het werk zelf, waarvan de hoofdinhoud in korte trekken wordt medegedeeld.

I.

Twee eeuwen was Java aan Nederland cijnsbaar geweest, en trouw had de kolonie hare schatting aan het moederland opgebragt, toen de Republiek tot haren schrik ontwaarde, dat het

vruchtbaar wingewest niet alleen geen voordeelen meer afwierp, maar zelfs een lastpost dreigde te worden voor zijne bezitters. De onuitputtelijk gewaande bron van rijkdommen was opgedroogd; de uitgaven der Oost-Indische Kompagnie begonnen vèr hare inkomsten te overtreffen. Eigen wanbeheer in den boezem dier handelsvereeniging mogt de naaste oorzaak zijn van haar verval, de grond van het kwaad lag dieper. De beheerschers van Java waren ten allen tijde uitsluitend bedacht geweest op het behalen van winst; zij hadden geen zorg gedragen voor vermeerdering der volkswelvaart door de zegeningen van een wijs bestuur. Volstrekte gehoorzaamheid eischend aan hun volstrekt gezag, dwongen zij den Javaan, hun om niet, of tegen bepaalde, meest ontoereikende prijzen voortbrengselen te leveren, welke zij op eigen markt met voordeel konden verkoopen, maar bekommerden zich voor 't overige noch om de wijze van voortbrenging, noch om het inwendig bestuur van het land. Of de Javaan met beleid den grond bebouwde en zelf daarvan de vruchten genoot, dan of hij enkel werktuigelijke dienst verrigtte en verarmde onder het slecht bestuur zijner hoofden en grooten, bleef den dienaren der Kompagnie onverschillig. Westersch koopman en Oostersch despoot tegelijk, wist de magthebber slechts te eischen en te nemen; dat ook van hemzelven iets gevorderd kon worden tot voeding van de bron zijner inkomsten, besefte hij niet. Eindelijk, toen hij zag, dat de goudmijn was uitgeput en zelve reeds schatten verslond, toen rees bij hem het vermoeden, dat eenzijdig winstbejag hem op een dwaalspoor had geleid, en dat de geleden schade voor een groot deel te wijten was aan zijne eigene onkunde en onverschilligheid omtrent den toestand van het land, dat, als een kostbaar leen hem toevertrouwd, hem rijk had kunnen maken, indien hij niet enkel eigen onmiddellijk voordeel had gezocht, maar ook de welvaart van het volk dat hem de vruchten van een niet of slecht beloonden arbeid schonk.

Kennis echter van dat land en volk was de onmisbare voorwaarde tot hervorming en verbetering in het bestuur. En dat die kennis nog ten eenenmale ontbrak, en het licht na jarenlange digte duisternis nog zoo gemakkelijk niet eensklaps te ontsteken viel, bewees een eerste weifelende blik, tegen het einde der vorige eeuw door den Gouverneur van Overstraten in de gesteldheid der Indische maatschappij geworpen. Van al wat ons tegenwoordig daaromtrent bekend is, ontdekte hij nagenoeg

niets. Dat de instellingen en gewoonten verschillend waren in de verschillende regentschappen, distrikten en dessas, bleef, nevens eenige bijzonderheden omtrent een enkel distrikt en eene algemeene opneming der landen, hunne voortbrengselen en het aantal hunner bewoners, de hoofduitkomst van zijn onderzoek. Ook de Kommissarissen, omstreeks denzelfden tijd tot dergelijk onderzoek afgevaardigd, bragten niets anders aan het licht dan wat men sinds lang reeds wist: dat de inkomsten vèr door de uitgaven werden overtroffen. Eene nadere poging om tot kennis van land en volk te geraken, stelde de Kommissie in het werk, die, zeven jaren na de opheffing der Oost-Indische Kompagnie, door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek met de zeker niet gemakkelijke beantwoording der vraag werd belast; ‘op welke wijze de hoogst mogelijke trap van welvaart aan de Oost-Indische bezittingen, het meeste nut aan den koophandel der Republiek en het meeste voordeel aan 's lands finantiën kon verzekerd worden.’ Zeer diep evenwel drong ook die Kommissie niet door in het wezen der Indische toestanden, en haar oordeel over de Javaansche maatschappij en over de mogelijkheid van ingrijpende veranderingen, is dan ook door latere ervaring volkomen gelogenstraft. Omtrent het bestuur meldde zij, dat de inlanders geregeerd worden door regenten en andere hoofden; van dessa-hoofden scheen zij niets vernomen te hebben. Zij wees op misbruiken van regenten en Europesche ambtenaren, zooals het verhuren van geheele dorpen met hunne bewoners; maar tot herstel zag zij weinig of geen kans. Zij erkende dat de heffing van belastingen in geld verkieslijk ware boven de verpligte leveringen, even als vrije handel boven het monopoliestelsel; doch zij wist niet, hoe de kultures, voornamelijk van koffij en peper, dan in stand te houden en handelsvoordeel aan het moederland te verzekeren. Enkele voortbrengselen van minder waarde, als indigo, katoen en dergelijke, wilde zij, benevens de suiker, aan de vrije kultuur overlaten; maar geheel vrije bebouwing van den grond en onbepaalde beschikking over de voortbrengselen aan de Javanen toe te staan, scheen der Kommissie onraadzaam en zelfs onmogelijk. ‘De Javaan toch, - zegt zij in haar rapport, - die, vrijgelaten, enkel rijst verbouwt, heeft geen denkbeeld van eigendom of zelfs van eigen bezit: de grond behoort den Vorst, die behoudens enkele beperkingen, daarover beschikt, en de landen uitgeeft ter belooning van diensten en tot onderhoud van zijne

naastbestaanden en van de geestelijkheid, terwijl een deel van het jaarlijksch gewas in belasting aan den Vorst moet worden opgebragt. In dien staat van zaken iets te veranderen, ware allergevaarlijkst: de inlanders zouden de voorregten, hun toegestaan, niet weten te gebruiken en ze ook niet eens begeeren; de vorsten en hoofden zouden hunne magt, de inlanders den eerbied verliezen, dien ze aan genen verschuldigd zijn. Wijsgeerige bespiegelingen kunnen niet overal en altijd worden toegepast; Westersche begrippen zeker niet bij eene Oostersche natie, die de beginselen van het despotisme met de melk heeft ingezogen (en zorgvuldig twee eeuwen lang door het Nederlandsch bestuur daarin onderhonden werd). Wat mogelijk scheen met de zachtaardige en gehoorzame bevolking van Hindostan, is het nog geenszins met den woesten Javaan, gewoon bij elke strubbeling allen arbeid te laten varen en elke verongelijking met moord en brand te wreken.' - Men ziet het, de bezwaren tegen de beschaving en ontwikkeling van Indi ë zijn niet nieuw. Het oordeel intusschen, uit later ervaring geput, is eenigzins gunstiger uitgevallen voor den 'woesten Javaan' en gelukkiger dan de schrikwekkende voorspellingen der Kommissie is de ondervinding van Daendels en Raffles bij de invoering van veranderingen in het heerschend regeerstelsel geweest.

Tot de meest gewigtige dier veranderingen behoort ongetwijfeld de wijziging door den Maarschalk Daendels in het binnenlandsch bestuur gebragt. Door Koning Lodewijk met buitengewone magt als Gouverneur-Generaal voorzien, begaf hij zoodra mogelijk na zijne aankomst op Java zich door de binnenlanden naar Samarang, en hield daar bijeenkomsten met een aantal regenten, om vooraf, alvorens tot handelen over te gaan, zich te vergewissen omtrent den aard van het bestaande. Zijn onderzoek leidde, wat het binnenlandsch bestuur aangaat, tot gelijke uitkomsten als die der Kommissie; maar, terwijl hij het bestaan van misbruiken en van wanbestuur erkende, zag hij tevens uit naar een middel van herstel. Dat middel vond hij in eene veelbeteekenende verandering van de stelling der hoofden en grooten tegenover de bevolking en tegenover het Nederlandsch gezag. Van zelfstandige vorsten en heeren maakte hij ze tot dienaren des Konings, aan den eenen kant daarmede hunne ijdelheid vleijend, aan den anderen hun gezag beperkend terwijl hij door nadere regeling hunner inkomsten veel van hunne willekeurige vorderingen te keer ging en tevens ver-

ligting bragt in de heerediensten door de bevolking hun verschuldigd. Alleen het dessabestuur, 't welk hij beter leerde kennen dan zijne voorgangers, liet hij teregt onveranderd; de hoofden ontvingen geene aanstelling van de Regering, maar bleven de gekozenen des volks. Het schromelijk misbruik van het verhuren van geheele dessas met de bewoners werd voor het vervolg ten strengste verboden. Ook voor eene betere regtsbedeeling heeft Daendels veel tot stand gebragt door vermeerdering en verbetering der regtbanken en door afschaffing der verminkende straffen, - een stoute greep ongetwijfeld in de Javaansche regtsinstellingen en lijnregt met de uitdrukkelijke voorschriften van den Koran in strijd, maar eene schending van de adat, waardoor toch evenmin als door de veranderde stelling der hoofden, eenige onrust of zelfs ontevredenheid bij de bevolking werd teweeg gebragt.

Minder gelukkig dan in de regeling van het inwendig bestuur, is over 't algemeen de Maarschalk geweest in de vaststelling van de bepalingen omtrent landbezit en land bouw, en vooral omtrent de opbrengst van belastingen en leveringen aan den Staat. Tot verontschuldiging in dezen mag echter de toenmalige bewogen toestand der kolonie strekken, alsook de volslagen onbekendheid waarin de Westerling nog omtrent alles verkeerde wat het landbezit op Java en zijne gevolgen betrof, en de moeilijkheid om de noodige kennis binnen een kort tijdsverloop eensklaps te verkrijgen. De berigten en de verordeningen van Daendels dragen van die onbekendheid dan ook telkens de meest doorslaande blijken. Als zijne voorgangers stelt hij, dat landeigendom onder de Javanen nooit bekend was, en zij van aloude tijden her, steeds gewoon waren voor hunne regenten en hoofden te arbeiden. Maar, overgaande tot de regeling van den rijstbouw in de Cheribonsche landen, erkent hij wel degelijk het overoud bestaan, niet enkel van een landbezit, maar zelfs van een individueel eigendom der rijstvelden onder de inlanders, een feit, door zijn tegenstander, den Gouverneur van Java's Noord-Oostkust, Engelhard, ook omtrent andere regentschappen bevestigd en nader toegelicht. Niet minder onzekerheid en weifeling verraadt zich n de verordeningen van Daendels omtrent de opbrengst der belastingen. Of eene belasting in geld mogelijk zij, in plaats van of nevens die in arbeid en produkten, blijft telkens bij hem in 't onzekere. Na hier en daar de proef te hebben ge-

nomen met eene belasting in geld, komt hij tot het oude standpunt terug, en ontkent alle vrije werkzaamheid en alle begrip van sparen en overleggen bij den Javaan, schoon hij van den anderen kant ten minste gereedelijk toegeeft, dat de bevolking eene zeer zachtzinnige, volgzame, en, wat meer beteekent in zijn mond, ook voor hooger beschaving en ontwikkeling onder een goed en regtvaardig bestuur zeer vatbare is. Veel verandering bragt hij voor 't overige niet in het bestaande. Den gedwongen aanplant van indigo schafte hij af, als te bezwarend voor den inlander, maar dien van de koffij breidde hij uit, en in plaats van de levering van katoenen garens, stelde hij den eveneens gedwongen aanplant van katoen op een vijfde gedeelte der rijstvelden. In de toenmaals nog niet aan ons regtstreeksch gezag onderworpen Cheribonsche landen, beproefde hij eene regeling van de rijstkultuur, waarbij de inlandsche ambtenaren belast werden met het toezigt op den rijstbouw en de levering van een vijfde der padi in voldoening der belasting. De nalatigen zouden, naar het ontwerp, met ontzetting uit het landbezit worden gestraft. Het plan kwam echter niet tot uitvoering; maar daarentegen werd den Sultans het heffen van een hoofdgeld vergund, en de noodige uitgestrektheid sawahs tot hun verder onderhoud aangewezen, terwijl de bezitters der velden verpligt bleven tot de opbrengst van de kontributiën en kontingenten aan de Sultans en aan den lande. Eene over geheel Java werkende bepaling, waarbij de vrije beschikking over het meerdere produkt aan den inlander zou worden overgelaten, schijnt almede niet veel meer dan een ontwerp te zijn geweest; en zoo dus al het begrip van eigen en erfelijk bezit van den grond, ondanks de theorie, niet ten eenenmale kon worden verloochend, de vrije beschikking over de voortbrengselen en vrije arbeid in 't algemeen bleven ook onder het bestuur van Daendels tot de vrome wenschen behooren. Het monopolie en de gedwongen kontingenten en leveranciën bleven in wezen, en daarmede ook de feilen en misbruiken, noodwendig eigen aan een systeem, waarbij de Souverein de dubbele rol van bestuurder en van koopman speelt. Aan vermeerdering van inkomsten door verbetering van het voortbrengend vermogen der kolonie viel alligt voor een tijd, maar zeker niet op den duur onder de heerschappij van dergelijk regeringsbeginsel te denken. Pogingen echter tot verandering en verbetering waren nu althans in het werk gesteld, en daar-

aan hadden vroegere besturen zelfs niet gedacht. En de nieuwe, ambtelijke stelling door Daendels den regenten en hoofden aangewezen, heeft ook in later tijd niet weinig bijgedragen om de ongeregtigheden van het inlandsch bestuur, zoo al niet op te heffen, dan toch in zekere mate te verminderen, schoon van den anderen kant niet geheel mag worden voorbijgezien, dat juist die nieuwe toestand de inlandsche hoofden te gereeder tot werktuigen in de hand der Nederlandsche regering heeft gemaakt, toen deze slechts bedacht werd hun invloed te misbruiken en dien, ten nadeele van de bevolking, uitsluitend ten behoeve van de Nederlandsche schatkist aan te wenden.

II.

Den vreemdeling bleef het voorbehouden, het verderfelijke en onhoudbare van het tot dusver gevolgd regeringsbeleid volkomen te doorzien, en met stoute greep, althans voor een tijd, daaraan een einde te maken. De doortastende hervorming, waarvan de Nederlandsche besturen het nut wel hadden vermoed, doch waarvoor ze nog steeds waren teruggedeinsd, werd tot stand gebragt door Sir Thomas Stamford Raffles, in 1811, na den overgang der kolonie onder Engelsch beheer, door Lord Minto als Luitenant-Gouverneur op Java achtergelaten. Een onbenevelde blik in den toestand der Indische maatschappij en onvermoeid onderzoek naar de wezenlijke gesteldheid van zaken leidden den Engelschen Landvoogd al spoedig tot de overtuiging, dat het vruchtbare eiland met zijne nijvere en ligt gehoorzame bevolking nog billijke inkomsten aan zijne beheerschers kon verzekeren, indien slechts aan de bevolking zelve onder een regtvaardig bestuur de vruchten van haren arbeid werden gewaarborgd. Daarentegen moest, naar zijn oordeel, de kolonie onvermijdelijk, zoo niet terstond toch in 't einde, verliezen berokkenen aan het opperbestuur, wanneer hare bewoners van alle regten verstoken en enkel werktuigen bleven om de markt van het moederland met handelswaren te voorzien. De Nederlandsche regering had voortdurend dezen laatsten weg gevolgd; de Engelsche sloeg den tegengestelden in.

Al dadelijk begon Raffles, op het voetspoor van zijn voorgan-

ger, met verbeteringen aan te brengen in het binnenlandsch bestuur en de regtspleging. De regenten en hoofden in hunne ambtelijke stelling latend, maakte hij tevens eene strenge scheiding tusschen het eigenlijk bestuur en het belastingwezen, het eene toevertrouwend aan het oppergezag der residenten, het andere aan dat van kollekteurs, terwijl onder heiderlei soort van Europesche ambtenaren de inlandsche hoofden en grooten werden aan het werk gesteld. Onveranderd bleef de verkiezing der dorpshoofden door de gemeentenaren zelven, eene instelling, naar het gevoelen van Raffles, geheel overeenkomstig met de Britsche beginselen van staatsbeleid en van het hoogste gewigt voor de vrije ontwikkeling der individuële werkkrachten; maar tevens werd door verschillende maatregelen, met het stelsel van landelijke inkomsten in verband, de invloed ook dier hoofden beperkt, die, ondanks hun lagen rang, steeds dreigden ‘de kleine tirannen’ van het maar al te ligt aan hun gezag zich onderwerpend volk te zijn. En de bezoldiging der hoofden in 't algemeen geschiedde niet meer, als tot dusver, nagenoeg uitsluitend door toekenning van landen, maar ook gedeeltelijk in geld, waardoor almede hunne magt binnen engere grenzen werd teruggedrongen. Ook de heerediensten ten hunnen behoeve werden afgeschaft, en de arbeid, die ten algemeenen nutte nog van de bevolking te eischen viel, zou voortaan niet dan tegen billijke betaling mogen gevorderd worden. Uitbreiding eindelijk van de gelegenheid om bij verongelijking regt te verkrijgen naar 's lands wetten en instellingen, moest, nevens eene behoorlijke politiezorg tot handhaving der openbare orde, den inlander vertrouwen schenken in den nieuwen staat van zaken, die met opzigt tot het grondbezit en de landelijke inkomsten door het Engelsch bestuur werd voorbereid.

Een eerste en noodwendige stap om tot dien geheel nieuwen staat te geraken, was een onderzoek naar den feitelijk aanwezigen toestand. In den aanvang waren de uitkomsten vèr van bevredigend voor de hervormingsplannen van den Engelschen Landvoogd. Die uitkomsten toch stemden in den beginne nagenoeg overeen met de vroeger reeds verkregene: nergens of niet dan op enkele plaatsen eenig begrip van eigendom of zelfs van bezitregt op den grond; allerwege afgedwongen arbeid van den kleinen man voor zijne vorsten en grooten; een leenstelsel dus van de slechtste soort. Hoe nu uit dergelijken toestand tot een staat te komen van individueel

grondbezit, van vrije beschikking over het produkt en van geregelde belastingheffing? De poging scheen, als onder vroegere besturen, te moeten schipbreuk lijden op de gevaren eener algeheele en roekelooze omkeering der Indische maatschappij. Maar de Engelsche ambtenaren lieten zich door die eerste resultaten van een nog oppervlakkig onderzoek niet ontmoedigen, en de onverpoosde voortzetting van den arbeid bragt welhaast gansch andere feiten aan het licht, feiten door latere ervaring in den regel niet alleen ten volle bevestigd, maar in vervolg van tijd nog vermeerderd met vele nieuwe en belangrijke ontdekkingen. Wel is waar scheen in de Vorstenlanden werkelijk een eigendomsregt van den Souverein op de gronden te bestaan, gelijk ook de benoeming der dorpshoofden door den Vorst en zijne plaatsvervangers als een misbruik was ingeslopen; maar geheel tegenovergestelde verschijnselen werden alras in nagenoeg al de overige residentiën waargenomen. Bijkans overal vond men, schoon dan in 't eene landschap meer in 't andere minder, en met verschillende wijzigingen, een door de adat erkend en dikwerf erfelijk bezitregt van den landbouwer op den grond: hier een gemeenschappelijk onder de gezamenlijke bewoners eener dessa, daar een werkelijk individueel, uitsluitend beboorende aan den persoon en zijne regtverkrijgenden, nagenoeg overal een bezitregt van den ontginner op het door bem ontgonnen land, en een onbetwistbaar eigendomsregt van elken landbouwer op de vruchtboomen, welke hij rondom zijne woning had geplant. Van de aldus in bezit gehouden velden werd nu door de bezitters eene schatting, in produkt, als belasting opgebragt aan den Souverein, van wien het regt oorspronkelijk geacht werd te zijn uitgegaan; en de leveranciën en kontingenten bleken dus in 't wezen der zaak niets anders dan eene uitbreiding dier zelfde belasting te zijn geweest, maar eene ontaarding tevens, in zoover de inlander dien ten gevolge niet enkel een deel had op te brengen van wat hij zelf gewoon was te verbouwen, maar ook voortbrengselen moest opleveren, welke niet hij, noch ook zijn eigen Vorst, maar alleen de Europesche koopman van noode had. Verbetering van het bestaande was das niet alleen mogelijk zonder vrees voor sociale revolutie, maar volkomen denkbaar, eenvoudig door herstel en verdere ontwikkeling van de eeuwenheugende instellingen en voorvaderlijke gebruiken zelve van het land.

Als plaatsvervanger van de oorspronkelijke oppergebieders verkondde nu het Engelsche bestuur, na afloop van het bevolen onderzoek, aan de Javanen, dat de gronden door hen bebouwd, waarvan de opper-, of wil men, de leenregtelijke eigendom geacht werd aan de hooge regering te behooren, hun zouden worden verhuurd of in leen gegeven, tegen de opbrengst eener belasting 't zij in geld, 't zij in rijstprodukt, geëvenredigd naar de hoeveelheid van den oogst, dien de velden hun jaarlijks opleverden. Alle andere lasten, 't zij in den vorm van leveranciën of in dien van onbetaalden arbeid, werden daarbij afgeschaft. En de verdere beschikking over de voortbrengselen van den grond viel geheel vrij. De verhuur of verleening der velden zou eerst, bij wijze van overgang, aan de dessas geschieden, later en wel zoodra mogelijk, na behoorlijke opneming der velden, aan bijzoudere personen, bij voorkeur aan hen die bewezen de oorspronkelijke bezitters te zijn. Met de uitvoering van den maatregel werden Europesche en onder dezen inlandsche ambtenaren belast; de gronden moesten naauwkeurig worden onderzocht, in klassen naar gelang van den aard der bebouwing verdeeld en naar de waarde hunner voortbrengselen geschat. Van de uitgiften in huur of leen moesten staten worden opgemaakt, in overeenstemming met de personenregisters door de geestelijke en wereldlijke hoofden aangehouden. De iuning der belasting werd gemakkelijk gemaakt door de vergunning om ze in produkt zoowel als in geld te voldoen, en schoon dan al het gouvernement in 't eerste geval eenigzins van den marktprijs afhankelijk bleef, de inkomsten zelve waren te beter er door verzekerd. In buitengewone gevallen, bij onvoorziene rampen buiten schuld van de bezitters der landen, kon remissie van landrenten worden verleend; onverschoonbare nalatigheid in de betaling, voorzoover deze in geld geschiedde, en verwaarloozing der landen in zoover de belasting in produkt was te voldoen, werd gestraft met ontzetting uit het bezit. Alle dwangkultuur eindelijk was bij het nieuwe stelsel opgeheven, behalve alleen in de Preanger-regentschappen, waar men nog voorloopig de koffijkultuur wilde aanhouden, doch tegen vrijstelling van landrente aan de betrokken bevolking, en in de blandong-distrikten, waar mede voorloopig, doch tegen betaling, de dienst der inlanders nog voor de houtbosschen gevorderd bleef.

En welke zijn nu de gevolgen van het Engelsche stelsel

geweest toen het op den voorschreven voet, schoon dan nog slechts voorloopig en dus uit den aard der zaak nog niet dan gebrekkig en ten deele, was ingevoerd? Heeft het aanleiding gegeven tot onlusten, of zelfs tot ontevredenheid onder bevolking of hoofden, of heeft het nadeel berokkend aan de finantiën der kolonie, gelijk dat een en ander door sommigen, en ook nog door Muntinghe, den anders zoo verlichten en vrijzinnigen raadsman van Raffles, werd gevreesd? Niets van dat alles werd bespeurd; en, mag men geloof slaan aan de rapporten der Engelsche en Hollandsche ambtenaren van dien tijd, dan werden de voorgenomen maatregelen tot stand gebragt met medewerking en onder toejuiching van de gansche bevolking, terwijl de werkelijke finantiële voordeelen van het stelsel, indien het goed en volledig werd toegepast, de gunstige verwachting van den Landvoogd nog beloofden te overtreffen. Zoo gelukkig scheen zelfs, in vergelijking met hetgeen vroeger bestond, de uitkomst van den maatregel, dat men begreep, in sommige residentiën terstond reeds van het dorpsstelsel, waarbij de landrente over de dessa werd omgeslagen, maar dat vele nadeelen kon hebben door den invloed dien het aan de hoofden schonk en de willekeur waartoe het aanleiding kon geven, tot het meer gedetailleerde te mogen overgaan, waarbij het individueel bezit aan de bijzondere personen werd toegekend, een stelsel toen ter tijd slechts dooi één enkele der geraadpleegden afgekeurd, maar door al de overigen met de meeste ingenomenheid voorgestaan. Ook werden al spoedig verschijnselen waargenomen die den gunstigen invloed van den nieuwen staat van zaken op den aard der bevolking schenen te bewijzen: de slaafsche geest en de lusteloosheid, die maar al te zeer eigen schenen aan den Javaan en voor vrijen arbeid hem ongeschikt heetten te maken, verdwenen op vele plaatsen al meer en meer nu hem voor 't eerst na eeuwenlangen druk vergund werd het hoofd omhoog te rigten, en, eigen voordeel met zijn arbeid behalend, ook zelf naar bronnen van nieuwe welvaart uit te zien. En juist daarmede werden ook voor de schatkist, wel niet onmiddellijk, maar toch voor het vervolg, nieuwe bronnen van inkomsten geopend, sinds de bevolking, toenemende in welvaart, ook beter tot de opbrengst van billijke lasten in staat en bereid zou worden gevonden, terwijl de baten welke het landelijk stelsel afwierp, niet alleen de vroegere inkomsten moesten overtreffen, maar nog bovendien

het groote voordeel aanboden van, eenmaal wèl geregeld, ook zekere inkomsten te vertegenwoordigen, en niet, als te voren, toevallige winsten, afhankelijk van al de wisselingen der Europesche markt. Een nieuw leven scheen voor Java aangebroken en eene schoone toekomst voor zijne bezitters geopend, indien zij het gelukkig aangevangen werk wisten te waarderen, in de uitvoering het van zijne gebreken te zuiveren, en, tevreden met zijne langzame doch zekere voordeelen, het te voltooijen in den geest van den aanlegger. Wat den Britschen hervormer zelven betreft, een bekrompen nationaliteitsgevoel moge ons Nederlanders nog lang weêrhouden hebben zijne verdiensten naar regtvaardigheid te schatten, de onpartijdige geschiedenis, schoon zij de gebreken, als aan elk menschenwerk ook aan het zijne eigen, niet voorbijziet, laat volkomen regt wedervaren aan de wijsheid zijner handelingen zoowel als aan het edele zijner bedoelingen. Wat Raffles voor Java en ook voor ons zelven heeft gedaan, is door lateren wèl strengelijk gegispt, wèl veranderd, wèl bedorven en gedeeltelijk weêr afgebroken, maar wezenlijk verbeterd werd het tot heden nog niet.

III.

Tot instandhouding van het Engelsche stelsel besloten, na de teruggave der kolonie aan Nederland, de Kommissarissen-Generaal, wien in 1816 de overname der bezittingen de voorbereiding van het nieuwe Nederlandsche bestuur was opgedragen; en in 1818 en 1819 werd telkens op nieuw voorloopig de regeling van het landelijk stelsel bestendigd. Van gewigtigen invloed op deze besluiten is ongetwijfeld het omstreeks dien tijd ingeleverd, maar ook heden nog altijd zoo lezenswaardig rapport van Muntinghe geweest. In een even helder als levendig geschreven betoog stelt die staatsman aan de Nederlandsche regering het dilemma tusschen een systeem van handel, waarbij de Souverein bestuurder en koopman tevens is en de inlandsche bevolking tot arbeid en levering van voortbrengselen dwingt om alleen zelf daarvan de winsten te genieten, en een stelsel van zuivere belasting als het Engelsche, ‘eene inrigting, waaronder door wederkeerige bescherming,

door de handhaving van regt en orde en door de wering van willekeur en onderdrukking, deze zelfde bevolking in staat gesteld en gehouden wordt om de haar opgelegde belastingen te kunnen dragen.' Aanmoediging van landbouw en handel door behoorlijk toezigt op de kultures, maar zonder eenigen dwang, acht hij wenschelijk en geenszins in strijd met de door hem verdedigde inrigting van bestuur; wèl daarmede strijdig noemt hij alle zoogenaamd betaalde arbeid, die den inlander, als tot dusver, nooit de ware prijzen van zijn produkt verzekert. Dat vrije arbeid zeer mogelijk is op Java en wezenlijke voordeelen kan afwerpen, bewijst de steller van het rapport onder anderen uit de ondervinding bij de kultuur van inlandsche tabak, paggerkoffij en andere voortbrengselen opgedaan. De geschiktheid der Javanen voor het opbrengen eener geregelde belasting is bij hem zoo min aan twijfel onderhevig als de meermalen door tegenstanders, 't zij dan uit onkunde of partijdigheid geloochende beschaving der inlandsche bevolking. Traag en van arbeid afkeerig is voorzeker de Javaan in het verrigten zijner afgedwongen taak, zoolang hij gebogen gaat onder het 'zachte juk', waaronder hij 'gansch gewillig' zich heette te bukken, of de 'aloude adat' hem onderwerpt aan dwang en geweld; doch 'men laat hem niet vrij, men laat hem niet aan zich zelven over om zijn zin of gewin te doen, of hij verkrijgt als het ware de vlugheid van het gedierte des velds; de kruinen der bergen versiert hij met zijn handenarbeid; aan derzelver hellingen hangt hij zijne akkers ten toon; langs heuvelen en dalen leidt hij zijne wateren, en het gansche veld bekleedt hij met het gewas door zijne handen geplant.' Kon trouwens wel in redelijkheid verlangd en verwacht worden dat hij met lust en ijver zou arbeiden onder den 'zachten dwang' hem door zijne meesters opgelegd? 'Men stelle zich voor dat, b.v. in ons eigen vaderland, de landman in de Zeeuwsche gewesten zijne tarwe, raapzaad en meekrap, in Holland zijn kaas en boter, in Friesland zijn boter en granen, in Stad en Lande zijn haver en paarden, in Drenthe zijn rogge en veulens aan niemand anders dan aan den Souverein en dan nog niet dan tegen de helft, een vierde of een tiende gedeelte van de wezenlijke waarde, had mogen leveren; dat daarenboven het geheele zamenstel van ambtenaren tot het binnenlandsch bestuur behoorende, Ministers, Procureur-Generaal, Fiskaals, Baljuwen, Schouten, Oppassers, enz., waren gebruikt geworden om de

gansche gemeente tot aankweeking van die artikelen van verpligte leverancie aan te drijven en te dwingen. Welke zou dan op dit oogenblik de toestand zijn der bevolking in Nederland? En welke moet dan niet de toestand zijn van de bevolking van Java nadat zij tweehonderd jaren ouder zulk een stelsel gezucht heeft, in vergelijking van hetgeen zij thans zou zijn, indien zij daarvan ware bevrijd gebleven?'

Of nu echter de verdere ontwikkeling en verbetering van het landelijk stelsel aan Kommissarissen-Generaal en hun opvolgers gelukt zij, mag, ook met billijke erkenning van hunne verdiensten zoowel als van de moeilijke omstandigheden waarin zij verkeerden, met grond worden betwijfeld. Eene verbetering, wat het inlandsch bestuur aangaat, was voorzeker de bepaling dat de bezoldiging der regenten en hoofden in 't geheel niet meer bestaan zou in landen, waarbij maar al te dikwijls de bevolking onder den afstand begrepen werd, maar voortaan uitsluitend in geld, een wijs beginsel door het latere kultuurstelsel weêr losgelaten. De vrije verkiezing der dorpshoofden bleef, even als onder Raffles, gehandhaafd als een der beste waarborgen voor de bevolking tegen verdrukking en willekeur; de verkiezing werd echter aan de goedkeuring van het hooger bestuur onderworpen en het dessahoofd ook door de regering afzetbaar verklaard. Welk ruim gebruik latere besturen van deze dubbele bevoegdheid hebben gemaakt, is genoegzaam bekend; maar wat lang geheim is gebleven, was het bewijs van den staat van vernedering, waartoe het dorpshoofd, door Raffles en Muntinghe zoo teregt, bij voldoend toezigt, als de steun van het volk geëerbiedigd, onder de werking van het kultuurstelsel is gedaald, toen men dessahoofden niet alleen met volslagen willekeur uit hunne betrekking ontzette, maar, zonder ze te verwijderen uit het ambt, hun rottingslagen ging toedienen wanneer zij de bevolking niet ijverig genoeg naar 's lands tuinen dreven. Tegen het misbruik, aan den anderen kant door partikuliere ondernemers van overeenkomsten met de hoofden tot levering van de diensten der bevolking gemaakt, werd door Kommissarissen-Generaal almede eene verstandige verbodsbepaling uitgevaardigd; maar ook hierop kwam men later, in 1838, terug, totdat ten laatste de tegenwoordige regering het opgeschort verbod van overeenkomsten met de hoofden, als een waarborg voor de bevolking tegen dwang en knevelarij weder in 't leven riep. Met opzigt tot de genoemde

onderwerpen van bestuur mag dus het regeringsbeleid van Kommissarissen tot de gelukkige worden gerekend. Anders, als gezegd, met het stelsel van geregelde belasting.

De ondervinding na het Engelsche tusschenbestuur daaromtrent opgedaan, was in den aanvang over 't algemeen gunstig te noemen. De ambtenaren, met het onderzoek naar de uitkomsten en de verdere toepassing belast, verklaarden nagenoeg eenparig dat het voordeelig moest werken zoowel voor 's lands schatkist als voor de belastingschuldige bevolking, en door deze ook meer en meer zou worden gewaardeerd naarmate zij beter partij leerde trekken van de vrijheid, welke na zoo lange dienstbaarheid haar eindelijk gewaarborgd werd. In de uitvoering van het stelsel werden niettemin nog grove gebreken aangetroffen en hier en daar gaf het, bij gemis aan behoorlijk toezigt, ook wel aanleiding tot sommige misbruiken. Een hoofdbezwaar tegen eene goede en volledige toepassing leverde nog altijd de onbekendheid van het bestuur met de gesteldheid der velden; de opmeting, indeeling en schatting der landen, een moeilijk en omslagtig werk, bleef achterwege. Onder eerlijke en verstandige ambtenaren had het stelsel op verscheidene plaatsen zeer gunstig gewerkt; maar sommigen, zoowel Europesche als inlandsche, hadden door wanbeheer en oneerlijkheid ook schade aan de finantiën en aan de bevolking zelve berokkend. Soms was de belasting willekeurig te hoog opgedreven en werd dan met gelijke willekeur weêr verlaagd. Voorschotten op de landrenten verleend, bragten sommigen der inlanders in een toestand van afhankelijkheid terng, waaruit juist het nieuwe regeringsbeleid hen trachtte op te heffen. En achterstanden eindelijk in de opbrengst der belasting bleken voor het grootste gedeelte te wijten te zijn aan de oneerlijkheid van dorpshoofden, die hunne ontvangsten niet behoorlijk aan den lande verantwoordden. Tegen slecht beheer nu en knevelarij der Europesche ambtenaren werd door Kommissarissen gewaakt door strenger bepalingen en beter toezigt; maar in de moeilijkheid door gemis aan eene goede indeeling en waardering der velden geboren, en waardoor juist de misbruiken der hoofden werden mogelijk gemaakt, wist het Nederlandsch bestuur niet te voorzien. Voorloopig hield het den dessasgewijzen aanslag allerwege in stand, berekende de landrenten naar overeenkomsten telkens met de hoofden gesloten en droeg aan dezen de ver-

deeling der velden onder de ingezetenen op. Dat de toenmalige regering niet eensklaps en overal tot het gedetailleerd of individueel belastingstelsel overging, en dus voorloopig zich tot den dessa-aanslag bij overeenkomst met de hoofden bepaalde, was des noods te verdedigen, schoon zij, in den geest van Raffles, toch al dadelijk het tegengesteld systeem had kunnen voorbereiden, eenvoudig door toekenning van het individueel bezit aan de regthebbenden en verdeeling van het gemeenschappelijk waar de bezitters zelven dit mogten verlangen. Maar dat zij de voorloopige regeling een jaar later tot eene permanente voorloopige verklaarde, en dat het provisionele inderdaad tot op den huidigen dag permanent is gebleven, dat is buiten kijf de voorname oorzaak te achten, waarom het landelijk stelsel noch de voordeelen heeft afgeworpen welke het aan de schatkist beloofde, noch aan de bevolking die voorregten heeft doen genieten welke het, in den zin van den stichter uitgevoerd, haar wezenlijk verzekeren moest. Zoolang toch de aanslag der landrente bij overeenkomst met de dessahoofden, niet naar vasten maatstaf en niet over bepaalde personen en velden, maar over de gansche gemeente geschiedde, kon het wel niet anders of de bevolking bleef prijsgegeven aan de willekeur van die hoofden, die voor de opbrengst der belasting aansprakelijk werden gesteld; de belasting zelve kon ook niet veel opleveren, waar men onmatigen druk van den nijveren landbouwer vermijden wilde; en de verdeeling der velden door de hoofden onder de bevolking moest, eenmaal regel geworden, ook uit den aard der zaak alle uitbreiding van het individueel grondbezit tegenwerken, ja zelfs de handhaving van het bestaande onzeker maken. Wilde men nu het meest eenvoudige middel, de algemeene toekenning van individueel bezit of eigendom, in de gegeven omstandigheden nog niet, men had dan toch het andere, almede door Raffles aangeduide, te baat kunnen nemen: de opmeting en beschrijving der velden met schatting van de waarde hunner voortbrengselen naar een vasten maatstaf. Een gemakkelijk en snel werkend middel was dit zeker niet; maar was het niet volkomen uitvoerbaar, en zou het de uitkomsten niet hebben opgeleverd die er van verwacht werden? Eene proeve in later jaren genomen, heeft èn de uitvoerbaarheid èn de gelukkige werking buiten twijfel gesteld. Maar de aanslag dessasgewijze kostte geen noemenswaardige moeite; de individuële eischte, zoo ze

door opnemingen moest geschieden, een uitvoerigen en naauwgezetten arbeid tot voorbereiding, en tegen dien arbeid bleef men opzien in die mate, dat tot heden het zoo noodzakelijke werk slechts in de beginselen verkeert. En zoo is dan ook tot heden het landelijk stelsel, niet door inwendig gebrek, maar door de nalatigheid van wie geroepen waren het toe te passen, over 't geheel en in vergelijking met wat het had kunnen zijn, een gebrekkig werkend stelsel gebleven. Ook de koffijkultuur, door Raffles nog aangehouden, maar met stellig voornemen om zoodra mogelijk ze voor eene geregelde belasting prijs te geven, verkreeg onder het bestuur van Kommissarissen-Generaal eene voorloopige regeling, waardoor ze in de Preanger-regentschappen op den ouden voet bleef en in andere residentiën aan de betaling van landrenten in produkt werd onderworpen. Zoo begon zij al spoedig weder een blijvend karakter aan te nemen, den weg daarmede bereidend, dien latere hervormers, in slechten zin, ter kwader ure weêr volgen zouden: den rugwaartschen weg van den gedwongen arbeid en de gedwongen leveringen ten behoeve van den koopman-koning aan wiens beleid of onverstand op nieuw het lot van Java was toevertrouwd.

Weinig of niets is ook sedert 1819 tot 1830 door verdere besturen, voorafgaande aan de invoering van het kultuurstelsel, tot ontwikkeling en verbetering van het verkeerdelijk toegepast landelijk stelsel gedaan. In het binnenlandsch bestuur bragt van der Capellen en na hem ook du Bus de Gisignies enkele nuttige wijzigingen. Hoofden, die aan knevelarijen en verdrukking zich schuldig maakten, werden verwijderd of streng bestraft; rang en werkzaamheden werden nader geregeld voor de regenten, die door de Europesche ambtenaren maar al te dikwerf met minachting werden behandeld, en dientengevolge, in den nieuwen ambtelijken staat waarin zij sinds Daendels zich bevonden, ongerust waren over hun toekomstig lot. Ook werd voor de vermeerdering onzer kennis van land en volk door verschillende maatregelen zorg gedragen, en de bekendheid der Europesche ambtenaren met de inlandsche talen en de zeden en gewoonten der Javanen bevorderd door instellingen van onderwijs, die later nog zeer werden uitgebreid en meer en meer aan de bevordering van het onderling verkeer tusschen de Nederlandsche ambtenaren en de bevolking zijn dienstbaar gemaakt. Aan het onderwijs der inlanders zelven liet men toenmaals zich nog weinig gelegen liggen, en ook tot heden kun-

nen wij ons juist niet beroemen, veel daaraan ten offer te hebben gebragt. Eene herziening van het belastingstelsel werd algemeen noodig gekeurd, en kommissiën werden benoemd om die herziening te ontwerpen; maar niets kwam tot stand behalve alleen het verbod om de vooruitbetaling van landrenten te eischen, een misbruik dat, onder vele, bij de toepassing van het stelsel was ingeslopen. Toch begreep de Indische regering zeer wel de oorzaak van het kwaad; zij zag wel in, dat het stelsel nimmer goed kon werken zoolang men geen vaste grondslagen voor de belasting had verkregen. In Kadoe en Rembang werd met de opneming der velden dan ook een aanvang gemaakt; maar naauw was het werk begonnen of uit Nederland verscheen het bevel, die kostbare metingen te staken. Terwijl bijkans elk rapport over de inning der landrenten de kadastrering der velden als eerste voorwaarde noemde van eene goede toepassing der belasting, oordeelde de hooge regering in hare wijsheid, dat die opmetingen ‘bij groote onkosten slechts konden leiden tot een betwistbaar nut.’ Zoo ging het ook met alle andere pogingen tot verbetering, en indien nog niet alles werd bedorven, het was geenszins door gehoorzaamheid van het Indisch bestuur aan de bevelen uit het moederland, waar toen reeds, na de oprigting der Handelmaatschappij in 1824, de oude beginselen van koloniaal regeringsbeleid begonnen te herleven. Onder zulke omstandigheden viel aan overgang tot den individuëlen aanslag en uitbreiding van het individueel grondbezit in 't geheel niet, aan strenge handhaving van het reeds aanwezige naauwlijks te denken, en dit niettegenstaande ook du Bus in zijn bekend en merkwaardig rapport de vestiging en verzekering van het landbezit, en wel bepaaldelijk van het individueel landbezit, het eenige bleef noemen ‘dat in staat is eene genoegzame belangstelling in te boezemen en eene krachtige inspanning van den arbeid op te wekken.’ IJdel bleef dan ook nu en later zijn behartigenswaardig woord: ‘zonder voorbarigheid, overhaasting, drift, maar met volharding en vasthoudendheid, geëvenredigd aan het belang der zaak, moet het bestuur dit punt steeds voor oogen hebben en al zijne maatregelen daarop doen werken.’ Het bestuur heeft in later jaren dat punt niet alleen uit het oog verloren, maar met kennelijk opzet het ook ter zijde gesteld. Het kultuurstelsel heeft het individueel grondbezit overal verstoord, waar het zich anders niet naar wensch kon uitbreiden. De

dessa-aanslag bleef in stand, en zelfs werd in sommige streken de aanslag distriktsgewijze ingevoerd, eene nog veel ergere afwijking van het beginsel, en waartegen het toenmalig bestuur nog trachtte te waken, maar die onder de werking van het kultuurstelsel juist uitdrukkelijk, o.a. voor Kadoe, door de regering werd goedgekeurd, omdat daardoor de invloed der distriktshoofden werd versterkt, wier hulp men bij de toepassing der dwangkultures van noode had. Voor 't overige had de dorpsaanslag, hoe gebrekkig ook op zich zelf, zijne betrekkelijk goede vruchten nog kunnen opleveren, gelijk dit ook werkelijk het geval was in sommige streken waar het stelsel met voorzigtigheid en gematigdheid bleef toegepast. Maar men had dan ten minste voor eene behoorlijke regeling van den maatstaf moeten zorgen naar welken de landrente berekend zou worden. Alles echter bleef overgelaten aan eene willekeur, wier nadeelen bij de eerste invoering van het stelsel nog zoozeer niet gevoeld werden, maar die op den duur allernoodlottigst voor de bevolking en ook voor de belangen der schatkist werken moest. Het cijfer van den aanslag bleef bepaald door telkens te hernieuwen overeenkomsten tusschen onze ambtenaren en de hoofden, zoo 't heette ‘met inachtneming van het bedrag der vorige jaren, de omstandigheid van elke dessa en de gesteldheid van het gewas; alles met de meeste billijkheid en met vermijding van bezwaar voor de ingezetenen.’ Anders dan deze zeer onbepaalde en inderdaad niets zeggende aanwijzingen bezit men ook nog tot heden niet; en hoe voor het belang der ingezetenen werd gewaakt, mogen de vele klagten getuigen, die, ook gedurende het thans besproken tijdvak, over onmatige opdrijving der landrenten en daaruit ontstaanden druk voor de bevolking ter kennis werden gebragt van het Indisch bestuur. Dat voorts ouder een stelsel van bezuiniging, gelijk dit in het moederland omtrent de uitgaven voor de kolonie was aangenomen, eene eindelijke opheffing van de koffijkultuur zelfs geen onderwerp van beraad meer kon uitmaken, spreekt wel van zelf; en het eenige wat nader in dezen werd geregeld was de prijs tegen welken uit de zoogenaamd verhuurde tuinen de koffij door het gouvernement, in voldoening van landrenten en anders, zou worden ontvangen. Ook de gedwongen diensten in de bosschen en andere diensten bleven op den ouden voet. Vrijen arbeid eindelijk en ondernemingsgeest van partikulieren aan te moedigen heette het streven der regering; en gunstig waren

de berigten uit die streken waar inderdaad de nijverheid niet aan banden werd gelegd; maar ook toen ter tijd reeds werd tegenwerking van partikuliere ondernemingen door verbod van vestiging en andere belemmeringen, het blijkbaar doel van het bestuur; in de Vorstenlanden werden zelfs huurkontrakten vernietigd, tot onberekenbare, en ook na wederintrekking van dat besluit, onherstelbare schade voor de industrie en voor den ondernemingsgeest, die toch vertrouwen moet kunnen stellen in het gouvernement. Of onder al deze omstandigheden, onder de heerschappij van dergelijk weifelend, deels aan het nieuwe nog gebonden, deels naar het oude als met verlangen terugziend regeringsbeleid, de kolonie in welvaart en ontwikkeling kon toenemen en rijke vruchten dragen voor de schatkist, die toenmaals door den Javaanschen oorlog ook niet weinig schade leed, ware eene vraag die wel geen antwoord eischt. En toch verzekerde het landelijk stelsel, hoe ook bedorven in plaats van verbeterd, nog belangrijke voordeelen aan den Staat, en, in vergelijking met het vroeger systeem van gedwongen arbeid en levering, nog onschatbare voorregten aan de bevolking. Ook nu nog erkende men in Indië algemeen, dat in beginsel geen gebrek aan het stelsel kleefde, en ook nu nog bleef de weg tot geleidelijke en doeltreffende verbetering open. Nog kon de wensch worden vervuld, bij het herstel der Nederlandsche regering door den Kommissaris-Generaal Elout uitgesproken: ‘Dat landbouw en handel, die sedert de vestiging van het Nederlandsch bestier zoo welig bloeijen, hoe langer zoo meer mogen worden uitgebreid, en eene vastheid verkrijgen, die de inkomsten van den lande vermeerdert, de winsten van den planter en handelaar verhoogt, algemeene en bijzondere welvaart verspreidt, en alzoo allerwege voor velen zoete vruchten voortbrengt. Zoo zegent nog het late nageslacht eenen oud-Nederlandschen naam, die oud-Nederlandsche deugden zelve bezat, in anderen waardeerde en de achting voor Nederlandsche trouw vestigde en vergrootte.’

IV.

In het begin van 1830 aanvaardde de Gouverneur-Generaal van den Bosch de regering over Nederlandsch Indië, en in den loop van dat jaar was het stelsel der Oost-Indische Kompagnie, het stelsel van gedwongen arbeid en gedwongen leveringen, de aloude adat der Hollanders, op Java weder in 't leven geroepen. Lang reeds was men in Nederland het weinig vruchtbaar tobben met een systeem van geregelde belasting moede, dat billijke voorwaarden, maar geen rijke winsten beloven kon; de kolonie moest hare schulden, door den Javaanschen oorlog hoog gestegen, aan het moederland voldoen; voortbrengselen voor de Europesche markt moesten als remises worden overgezonden: de Handelmaatschappij moest, al was het ook ten nadeele van den partikulieren handel, de beloofde voordeelen behalen; de reederijen moesten worden gevoed; en tot een en ander was de snelst mogelijke vermeerdering van het produktief vermogen der kolonie noodig. Die vermeerdering tot stand te brengen door welk middel dan ook, werd de taak van den Gouverneur van den Bosch. Hij vertrok van hier met den uitdrukkelijken last, ‘zijne aandacht te vestigen op de middelen waardoor nijverheid en werkzaamheid onder de Javanen kunnen worden uitgebreid, en na te gaan, of niet een zóódanige prikkel daaraan kon worden gegeven, dat de bevolking van Java, voor den uitvoer naar Europa, eene hoeveelheid produkten verschafte, bedragende volgens den (toenmaligen) stand der prijzen, ten minste vijf gulden per hoofd,’ Die last bleef echter niet beperkt tot een onderzoek, maar strekte zich bij 's Konings geheime instruktiën uit tot een bepaald bevel, om in elk geval te zorgen dat jaarlijks een zeker aantal millioenen, over welk aantal men intusschen nog lang bleef twisten, naar Nederland uit de Oost-Indische bezittingen werd overgemaakt. De geldelijke verpligting der kolonie aan het moederland stond daarbij op den voorgrond; hare eigene belangen en de wezenlijke vermeerdering harer welvaart als blijvende bron van redelijke inkomsten kwamen voor 't oogenblik, en ook lang daarna, niet in aanmerking; aan een vast beginsel voor de toekomst, - en inderdaad, de Koning beoogde slechts tijdelijke maatregelen, - zou men later gaan denken, wan-

neer eerst al datgene verkregen was wat Java nog kon opleveren aan Nederland en wat de regering en de handel meenden op nieuw van de rijke bezitting te mogen eischen. En later is men werkelijk aan zulk een beginsel gaan denken; maar verder heeft men het ook tot heden nog niet gebragt.

Het middel nu waardoor de verlangde prikkel aan de nijverheid en de werkzaamheid der Javanen gegeven, en het produktief vermogen der kolonie, voor 't oogenblik althans, vermeerderd kon worden, lag voor de hand. Het was eenvoudig de terugkeer tot het regeringsbeleid van vroeger dagen, dat op den duur wel is waar, noodlottig had gewerkt door uitputting van de krachten der kolonie, door verwaarloozing der volkswelvaart en door de wisselvalligheid der handelskansen waarop het rustte, maar dat tijdelijk toch den Nederlandschen handel had gevoed, en ook nu nog, zij 't almede voor een tijd, en onverschillig hoe verkregen, den rijkdom van Java in de Nederlandsche schatkist en in de beurzen der Nederlandsche handelaren kon doen vloeijen. De strijd tusschen vrijen arbeid en dwangkultuur was, - naar de eigen erkenning van de regeringsmannen uit dien tijd, - door de overweging beslist, dat Java al wat het maar kon aan Nederland moest en zou opbrengen. Wel waarschuwde nog J.C. Baud, toenmaals Direkteur voor de koloniale zaken, tegen herstel van gedwongen arbeid en levering; wel bleef hij, als steller van een merkwaardigen, door de bestrijders van het dwangsysteem nog tegen van den Bosch, doch vruchteloos aangevoerden brief des Ministers, het beginsel voorstaan van vrije beschikking over het produkt; maar zijne redenen, hoe klemmend ook, misten even als die van anderen hare uitwerking, sinds de vraag niet meer zijn kon, wat het duurzaam belang van kolonie en moederland eischte, maar uitsluitend, welke schatting door Java in het tijdelijk voordeel zijner bezitters moest worden opgebragt. En nu eenmaal de knoop was doorgehakt, kon de verdere oplossing van het vraagstuk van den Bosch ook niet bijzonder moeilijk vallen. Het voorbeeld, 't welk hij slechts te volgen had, was hem gegeven in het aloude stelsel der Kompagnie; en het nog altijd geldend, weinig in den loop des tijds veranderd koffijstelsel had hij slechts streng te handhaven en tot andere kultures uit te breiden, om terstond reeds, tot groote voldoening zijner last gevers, zich te kwijten van de hem opgelegde taak. Onmiddellijk na zijne komst op Java ging hij dan ook, ondanks alle

tegenspraak in den Raad van Indië, tot zijne ‘voorzigtige[1] wijzigingen’ over.

Het stelsel van landelijke inkomsten liet hij bestaan, de voordeelen geenszins minachtend, welke het nog in staat was aan de schatkist op te brengen; maar hij plaatste het kultuurstelsel er nevens, en wierp daarmede uit den aard der zaak het gansche systeem van Raffles omver, 't welk, gelijk wij zagen, in de plaats moest treden van alle gedwongen kultures en levering van produkten. Van regeringswege werd thans aan de koffijplantende bevolking in de Preanger regentschappen en in Cheribon de verpligting opgelegd, om, onder toezigt van gouvernementsambtenaren, indigo te telen en jaarlijks zooveel van dat produkt te leveren, als de regering had goedgevonden bij kontrakt aan de Handelmaatschappij toe te zeggen. Of de indigo zwaarder arbeid eischte dan de koffij en de gronden uitputte, achtte men onverschillig, mits de vereischte hoeveelheid slechts werd opgebragt; en met spoed en ijver zette men de nieuwe ondernemingen door, ‘om aan het verlangen der regering tot het overmaken van de noodige remises te voldoen.’ Eene oorspronkelijke vinding werd door van den Bosch bij de suikeren later ook bij de indigokultuur in toepassing gebragt: het bezigen namelijk van de eigen rijstvelden der bevolking voor de teelt van het produkt. Gelijke verdienste van nieuwheid bezat ook eene andere wijziging van het stelsel der Kompagnie, waaraan het dus veranderd systeem zijn eigen naam van ‘kultuurstelsel’ schijnt te hebben ontleend: de vorm, waaronder de dwangarbeid bij de suikerproduktie en later ook gedeeltelijk bij de teelt van indigo en andere voortbrengselen werd binnengeleid. Het gouvernement sloot overeenkomsten, aan de eene zijde met partikuliere kontraktanten, tot bewerking der grondstof en levering van het produkt voor de markt, aan de andere met de bevolking tot afstand der rijstvelden, en tot levering van de grondstof en van de materialen bij de fabrieken benoodigd. Wat nu die laatste soort van overeenkomst als zoodanig te beteekenen had, valt niet moeilijk te doorzien. Op voorbeeld van den dorpsaanslag der landrenten, kontrakteerde men niet met de individuële landbouwers, maar eenvoudig met de

1 ‘Voorzigtigheid, - zegt met reden de verzamelaar der hier besproken bescheiden, - is vroeger en later de leuze geweest van vele koloniale staatsmannen; namelijk: voorzigtigheid in het bevorderen van het geluk van den Javaan, geen voorzigtigheid in het vermeerderen zijner lasten en verpligtingen.’

dessas, hare hoofden en oudsten, soms ook hare geërfden, in naam van al hare ingezetenen. Ook werd niet overeengekomen voor een korten duur, maar voor den tijd van drie tot twintig jaren. Dat daarbij naar den eigen wil der bijzondere landbouwers niet gevraagd werd, en, al ware dit gedaan, toch eene overeenkomst tot levering van persoonlijke diensten over zoo langen duur op zich zelve reeds onbestaanbaar was, springt in 't oog. Maar men vroeg ook feitelijk in 't geheel niet naar den wil der bevolking, zelfs niet naar dien harer hoofden: het gouvernement besliste, dat zij een deel harer velden, eerst één vijfde, later één derde en meer, zou afstaan en daarop suiker of andere produkten zou telen; aan weigering viel dus niet te denken. En was eenmaal de zoogenaamde overeenkomst gesloten, dan bedreigden voortdurend harde straffen de nalatige werklieden, straffen, oorspronkelijk voor landloopers en misdadigers uitgevonden, maar in den loop des tijds ook op de arbeiders bij de verschillende kultures in niet geringe mate toegepast, en waarvan de meest beruchte de eerst onlangs, door de tegenwoordige regering afgeschafte rottingslagen zijn geweest. Hoe zou trouwens ook zonder dergelijke middelen aan het verlangen naar de millioenen zijn voldaan? Hoe, wanneer de opbrengst afhankelijk ware gebleven van den wil der Javanen? Redelijke inkomsten kon bij vrijen arbeid eene geregelde belasting den lande verzekeren, maar geen schatten. Aan den vorm van kontrakt voor 't overige, waarmede een soort schaamtegevoel den dwangarbeid in den beginne nog zocht te dekken, hechtte men in 't vervolg ook weinig meer: bij verdere ontwikkeling van het stelsel werden de velden met de tot arbeid bruikbare dessavolken eenvoudig bij ‘designatie’ tot de kultures bestemd. In den aanvang zou ook de betrokken bevolking voor den afstand der velden en de levering van den arbeid vrijgesteld zijn van zekere heerediensten en van de betaling der landrenten, welke in hare plaats door den partikulieren kontraktant met het gouvernement zouden worden verrekend, een middel reeds op zich zelf waardoor van den eenen kant nu weder het beginsel van het landelijk werd omvergeworpen, dat de bevolking duidelijk moet leeren stelsel onderscheiden wat zij door eigen vlijt verdient en wat zij als belasting te betalen heeft, en van den anderen de finantiële uitkomsten van het kultuurstelsel dikwerf in gunstiger licht zijn verschenen dan zij, indien geen afschrijvingen van landrenten verleend waren, zich werkelijk vertoond zonden hebben. Maar

evenmin als men later zich tot het oorspronkelijk voorgeschreven deel der beschikbare velden voor de kultures beperkte, werd ook het beginsel steeds vastgehouden, dat de arbeid òf slechts tegen vrijstelling van landrenten òf alleen tegen voldoende betaling te eischen was; en, onverschillig uit welken hoofde de bevolking tot de levering, 't zij van diensten, 't zij van produkt of geld verpligt heette, werd alles door elkaâr en tegelijk van haar gevorderd wat zij bij mogelijkheid en met inspanning van alle krachten slechts in staat was ten nutte van 's lands dienst en ten bate van 's lands schatkist op te brengen. Wel heette geen arbeid van den inlander geëischt te worden dan tegen voldoende betaling, en de planters ontvingen, even als de arbeiders welke het gouvernement aan de fabrieken leverde, zeker, door de regering vooraf bepaald loon, de eersten onder den schoonklinkenden naam van prijzen voor het produkt; maar de steeds toenemende geldelijke eischen van het moederland maakten al spoedig de voldoening van prijzen onmogelijk, die slechts eenigzins geevenredigd waren aan de waarde van den zwaren, door den verren afstand der velden dikwerf onmatig verzwaarden arbeid; en reeds terstond in den aanvang kwam ook trouwens van den Bosch, op de gevaren der konkurrentie gewezen, er rond voor uit, dat zijn streven daarheen gerigt was, de voortbrengselen voor de Europesche markt ‘tegen zóó lage prijzen te doen leveren, dat geen land der wereld de mededinging zou kunnen volhouden.’ Eindelijk gaf men, volgens het stelsel, voorschotten op het produkt aan de arbeidende bevolking, welke men zoo doende te beter in de hand kon houden; en evenzoo aan de partikuliere ondernemers of kontraktanten, een misgreep door Daendels in der tijd met veel reden te keer gegaan; en opdat de Europesche en inlandsche ambtenaren met te meer ijver den inlander naar de kultures zonden drijven, verleende van den Bosch, geheel tegen het gevoelen van den Raad, hun die bijzondere voordeelen bij de levering der produkten, die onder den naam van kultuurprocenten eene zoo treurige vermaardheid hebben verkregen, en eerst nu, onder de tegenwoordige regering, eene wijziging hebben ondergaan. Zoo verving dan, in den beginne nog onder het doorzigtig mom van vrijwillige overeenkomst, de gedwongen arbeid en levering, allerwege waar men kans zag het verjongde stelsel der Kompagnie weder in te voeren, den vrijen arbeid, het ongestoorde

landbezit en de geregelde belasting; en al spoedig verdrong een stelsel van onbegrensde en onverholen willekeur de beginselen van regelmatig en regtvaardig staatsbeleid, die Java gedurende een kort aantal jaren ten zegen hadden gestrekt, en ook volkomen bij magte waren geweest, het rijke land op nieuw tot eene vruchtdragende bezitting te maken, indien ze slechts getrouw en volledig waren toegepast. De Hollanders hadden blijkbaar niets vergeten en niets geleerd. Ook zij ontkwamen niet aan den vloek, die elke restauratie eigen schijnt.

Op het binnenlandsch bestuur bleef het kultuurstelsel almede niet zonder invloed. Hoe gedwee de bevolking zich doorgaans alle lasten ook liet welgevallen, welke men haar verkoos op te leggen, het kon wel niet anders of eenige ontevredenheid moest zich kenbaar maken, toen plotseling de reeds bestaande lasten met tal van zware en slecht beloonde diensten werden vermeerderd. Op Sumatra mislukte de invoering van het stelsel geheel: de krachtiger en minder lijdzame bevolking schudde zoo forsch aan de ketenen welke men haar wilde aanleggen, dat de verdrukkers, met van den Bosch aan 't hoofd, vol schrik terugdeinsden en zich tevreden moesten stellen met wat voordeel de Maleijers hun verkozen af te staan. Op Java ging het nu wel beter, maar toch braken hier en daar onlusten uit, door de ambtenaren zelven, schoon in voorzigtige bewoordingen, aan de invoering der dwangkultures, maar door van den Bosch natuurlijk aan andere redenen, aan ophitsing onder anderen van zijne persoonlijke tegenstanders, toegeschreven. En schoon men, gelijk Baud bij zijne latere inspektiereis, zich diets wilde maken dat het volk geen grieven had, wanneer het, bij duizenden verzameld om die te kennen te geven, weêr rustig en goedtrouwig uiteenging op de beloften der overheid tot herstel, zoo geheel zonder vrees voor beroeringen was men toch eigenlijk niet als de Landvoogd en zijne vrienden het wilden doen voorkomen. Versterking der gewapende magt scheen daarom noodig, en nieuwe korpsen onder den naam van barissans werden te dien einde opgerigt. Zoolang, - dus berigtte het Indische bestuur aan de Nederlandsche regering, - die magt behoorlijk op de been werd gehouden, zou het kultuurstelsel wel te handhaven zijn. Voorts trachtte men door eigenbelang de inlandsche regenten ten naauwste aan het Europeesch gezag verbonden te houden en hen te bewegen, hun invloed bij de bevolking ten dienste van het gouver-

nement aan te wenden. En om nu de hoofden in 't algemeen te winnen, moest almede het reeds genoemde middel der kultuurprocenten dienen, en greep men, meer in 't bijzonder ten behoeve der regenten, naar een ander, dat nog in de wapenkamer der Kompagnie lag te roesten: de bezoldiging in land in stede van in geld, waardoor aan de regenten op nieuw de gelegenheid werd gegeven om naar willekeur te beschikken over den arbeid en de verdiensten der opgezeten bevolking. Bij verscheidene regenten werkte dat middel niet te best, omdat zij eerlijk genoeg waren zich aan de beperkende bepalingen gebonden te rekenen, die den afstand der gronden vergezelden, en, streng nageleefd, hun weinig voordeelen beloofden. Anderen evenwel vatten de ware bedoelingen der regering beter, en toen het bleek dat zij werkelijk aan knevelarijen en misbruiken jegens de inlanders zich schuldig maakten, werd hun, even als den lageren hoofden, eene algemeene amnestie, wegens trouwe, aan den lande bewezen diensten, verleend. De slechte betaling der hoofden in 't algemeen, die ook later niet verbeterd werd, en eerst van de tegenwoordige regering eenige verhooging mag verwachten, deed ook, behalve ook nog door den afstand der velden, de willekeurige vorderingen voortduren. Millioenen schats vloeiden jaarlijks in de kassen van het gouvernement, en toch bleef de Nederlandsche regering te karig om door betere bezoldiging der hoofden, de voornaamste aanleiding tot misbruik van gezag uit den weg te ruimen. Tot welke schromelijke gevolgen voor 't overige de weder ingevoerde maatregel van bezoldiging in velden soms heeft geleid, is in later tijd voldoende, onder anderen ook uit het schrikwekkend voorbeeld van Demak gebleken, toen de bevolking door hongersnood geteisterd werd, terwijl de regent overvloed van padi uit de hem verleende en voor hem door den inlander bearbeide velden had. Maar hoe ook de bevolking van verscheidene gewesten onder de verdrukking lijden, en hoe ze ook klagen mogt, de Nederlandsche regering bleef voor die klagten doof, en beschouwde de misbruiken als ‘onvolmaaktheden, welke als het ware in elke maatschappij worden ondervonden, zonder dat daarin naar wensch kan worden voorzien.’ Anders dacht omtrent dit punt de latere regent van Demak, die, vrijwillig afstand doende van de hem toegewezen velden, de voor het Nederlandsch gezag wèl beschamende verklaring aflegde, dat hij ‘geen deel wenschte te

nemen in de handhaving van misbruiken, die niet behoorden te bestaan.' Dat deze nu eindelijk met hare oorzaak zullen ophouden te bestaan, schijnt thans almede met eenigen grond verwacht te mogen worden.

Welke toejuichingen inmiddels het herleven van het stelsel der Kompagnie in Nederland zelf uitlokte, toen de Handelmaatschappij hare rijke vrachten begon over te voeren, laat zich gemakkelijk denken; en dat de hooge regering op krachtige voortzetting drong, valt almede niet te verwonderen bij den geest die haar bezielde, de finantiële moeilijkheden waarin ze zich bevond, en de winsten die zij reeds behaalde en voor de toekomst haar nog werden voorgespiegeld. De geheime bevelen die van Nederland naar den Landvoogd uitgingen, luidden dan ook alle in denzelfden, ligt bevattelijken zin: de opgelegde taak bleef de snelst mogelijke vermeerdering der millioenen, welke de kolonie aan het moederland op te brengen had. En daarbij verleende het gouvernement aan van den Bosch eene volmagt tot handelen, welke hij meer en meer gevoelde wèl van noode te hebben tot stipte uitvoering van zijn last. Want niet zonder tegenstand van de Nederlandsche ambtenaren zelven was het stelsel in werking gekomen, en telkens, bij elke poging tot uitbreiding, had de Gouverneur met de tegenwerking te kampen van velen, die, redelijker en menschelijker begrippen toegedaan, met leedwezen en ongerustheid den nieuwen gang van zaken gadesloegen. Wat van den Bosch dan ook het moeilijkst viel, was, zijn stelsel een glimp te geven van bezorgdheid voor het welzijn der kolonie en het geluk van den Javaan. En dat moest hij toch, om zoolang hij geen buitengewone magt bezat, eene krachtige medewerking te vinden bij zijne ambtenaren en de leden van den Indischen Raad. In zijne geheime brieven aan de Nederlandsche regering erkent hij rondweg, dat hij de belangen der kolonie tijdelijk ondergeschikt maakt aan die van het moederland, maar in zijne memoriën aan den Raad en in andere stukken, bestemd om meer naar buiten te werken, slaat hij een gansch anderen toon aan. Daarin tracht hij te betoogen, dat het stelsel van vrijen arbeid en geregelde belasting nadeelig moet werken voor de inlandsche bevolking, doch rigt daarbij zijn aanval geenszins, gelijk hij om dat oordeel te bewijzen, had moeten doen, tegen het stelsel zelf zoo als het oorspronkelijk was ontworpen en had behooren te zijn toegepast, maar tegen de verkeerde uitvoering die meerendeels er

aan gegeven werd. Het nieuwe dwangsysteem daarentegen zou, naar zijne redenering, en volgens allerlei wonderlijke, telkens elkaêr weêrsprekende berekeningen, een zegen worden voor den Javaan, zijn wettig eigendom op den grond hem waarborgen, en hem eerst regt de waarde leeren kennen van zijnen arbeid. In zeker opzigt lag er waarheid in dat beweren: de Javaan heeft onder de werking van het kultuurstelsel geleerd, wat onzekerheid en storing in het bezit, en wat onvoldoende betaling voor een harden, afgedwongen arbeid is; de vergelijking van wat hem te voren zijn eigen vrije arbeid, ook na aftrek zijner belasting, opleverde, en ook later hem weder opgeleverd heeft, met de schrale belooning welke hij voor zijne kultuurdiensten ontving, en de nadeelen welke hij door afstand zijner velden leed, heeft hem ongetwijfeld omtrent dit een en ander zeer goed op de hoogte gebragt. De zegeningen van het dwangstelsel zullen hem dan ook nog lang in het geheugen blijven. Doch wat spreekt men in dezen van dwang? Dwang, - dus betuigt van den Bosch (in zijne officiële stukken), - kwam in zijn stelsel niet te pas: alles geschiedde met goedvinden van den inlander; niets mogt geschieden wat tot zijne tevredenheid niet kon bijdragen. Maar toen het raadslid Merkus betoogde, dat de zoogenaamde overeenkomsten met de bevolking niets anders waren dan kwalijk vermomde dwangbevelen, wist van den Bosch geen ander middel van verdediging dan het terugwerpen van het verwijt op het landelijk stelsel, naar hetwelk de aanslag der landrente toch ook bij zoogenaamde overeenkomst met de dessas geschiedde. Vooreerst echter verzuimde hij weder, daarbij aan te toonen, dat het stelsel zelf dergelijke schijnovereenkomst noodzakelijk maakte, en dat het misbruik niet veeleer was toe te schrijven aan het verzuim der Nederlandsche besturen in het nemen van maatregelen waardoor het gedetailleerd of individueel stelsel, zoo als Raffles dat bedoeld had, zonder eenige nadere overeenkomsten met de hoofden kon en moest worden ingevoerd, terwijl men nu daarentegen den dorpsaanslag der landrenten als blijvenden en normalen toestand was gaan beschouwen. En ten andere verloor hij uit het oog, dat de aanslag, der landrenten dan toch geenszins het wezen der zaak, het verschnldigd zijn der belasting, maar bloot de uitvoering, de bepaling harer hoegrootheid en de opbrengst betrof. En eindelijk, uit de bewering, dat het landelijk stelsel in de toepassing tot misbruiken leidde, had logisch behooren te volgen,

dat men het verbeteren moest, en zeer zeker niet dat men de misbruiken, nu ze toch eenmaal bestonden, ook veilig met nieuwe kon vermeerderen, evenmin als het voortbestaan der gedwongen koffijteelt en der niet of slecht betaalde diensten in de bosschen en elders, de invoering van nieuwe dwangkultures en het opleggen van nieuwe lasten wettigen kon. Geen wonder voor 't overige, dat op de raadsleden, tegen wie van den Bosch zich te verdedigen had, de lange en omslagtige memoriën niet veel indruk maakten, door welke hij hun bewondering zocht in te boezemen voor de velerlei zegeningen van zijn systeem. De lezing dier stukken leidt dan ook telkens tot het vermoeden alsof de steller met zekere inspanning naar argumenten heeft gezocht om eene valsche en onhoudbare stelling te verdedigen; de hartstogtelijke toon waarin die stukken geschreven zijn en de wijze waarop de schrijver de bedoelingen zijner bestrijders en zijner voorgangers poogt verdacht te maken, strekken mede niet weinig tot bevestiging van de aangeduide gissing. Dan, genoeg; toen de Landvoogd begon in te zien dat redenering hem niet baten kon om den tegenstand te overwinnen, vroeg en verkreeg hij van de Nederlandsche regering de magt om zijne wederpartij op andere en meer afdoende wijze tot zwijgen te brengen. Aan de leden van den Raad werd van regeringswege te kennen gegeven, dat zij naar ambtseed wel gehouden waren hun gevoelen te zeggen omtrent de belangen der kolonie zonder aanzien des persoons, maar tevens verpligt tot gehoorzaamheid aan den Gouverneur-Generaal, en dat onnutte diskussiën den gang der werkzaamheden niet behoorden te belemmeren. Bij geheime missive ontving van den Bosch daarenboven de magt om, zoodra het hem noodig scheen, openlijk met volstrekt gezag op te treden, ambtenaren naar goedvinden aan te stellen en te ontslaan, als ook te verklaren, dat alle maatregelen, door hem tot bevordering en uitbreiding van het kultuurstelsel genomen of nog te nemen, vooraf en ongezien door het Nederlandsch gouvernement waren goedgekeurd. Voorloopig sloot nu de Gouverneur-Generaal de debatten in den Raad met het afdoend en allesbeslissend woord: de Koning wil het! En Merkus zweeg, en werd, zoo al persoonlijk evenmin voorstander van het kultuurstelsel als Baud, toch even als deze een ijverig medewerker aan al wat de strekking had om het te bevorderen. ‘Het zal wel komen,’ - schreef van den Bosch later eens zeer karakteris-

tiek op den kant van een stuk, waarin Merkus zich nog verstoutte te verklaren dat hij het nut en de uitvoerbaarheid van zekeren nieuwen maatregel niet kon inzien. En als met dezen, zoo ging het ook met anderen. Toen eenmaal algemeen bekend was geworden dat van den Bosch in alles op last van het opperbestuur handelde, en dat Nederland de millioenen noodig had en ze eischte, toen werd ook de ijver voor de plannen van den Landvoogd algemeen. Over gansch Java hief het koor van hoog- en laaggestelde ambtenaren een lofzang op het kultuurstelsel aan, en van ganscher harte heette de Javaan daarmeê in te stemmen, wiens stille verzuchtingen onder den algemeenen jubel aldra niet meer werden gehoord. Het overredingsmiddel bleek dus wel uitnemend te werken, en van den Bosch kon dan ook zijn ongenoegen naauw verbergen, wanneer hij zijn opvolger soms nog, o.a. door de uitgave der welbekende ‘zakelijke extracten,’ ter aanprijzing van het stelsel de toevlugt zag nemen tot eenige openbare bespreking der genomen maatregelen. ‘Ik heb mij, - dus schreef hij aan den Koning, - de menigvuldige aanmerkingen getroost, die onkunde en bedilzucht zich veroorloofden. Mijn opvolger schijnt dit anders te begrijpen, en de zaak, door daaraan publiciteit te geven, te willen verdedigen. Het zal mij aangenaam zijn, zoo de uitkomst aan zijne wenschen voldoet.’ En inderdaad, van den Bosch zag juist. Naarmate in den loop des tijds al meer en meer publiciteit aan de zaak werd gegeven, is hare verdediging ook meer en meer gebleken eene hopelooze taak te zijn.

De verdere voortzetting van den met gelukkigen uitslag dus aangevangen arbeid viel nu niet moeilijk meer, nu eenmaal het koninklijk tooverwoord de kracht had gebroken van ‘de faktie, die niets verzuimde om het ingevoerde stelsel omver te werpen.’ Aan de suiker- en indigokultuur werd zoodra mogelijk de uitbreiding gegeven waarvoor zij onmiddellijk vatbaar was, en het stelsel ook op de voor een deel reeds in vrijwilligen arbeid gedreven kultures van thee, nopal en kochenielje, zijde, tabak en peper toegepast; de gedwongen teelt van kaneel is eerst later de reeks der dwangkultures komen vergrooten. Het koffijstelsel echter gaf in den beginne almede nog aanleiding tot eenige moeilijkheid. Een voorstel om al de belastingschuldige koffij aan het gouvernement te doen leveren, waardoor de regering, die bovendien den prijs bepaalde, opkooper zou wor-

den, terwijl alle zweem van vrije beschikking over het produkt moest verdwijnen en de kleine handel van den Javaan in koffij geheel te niet zou gaan, was door du Bus verworpen, en Baud had in de reeds aangehaalde missive van den Minister van Koloniën dat wijs besluit met kracht van taal verdedigd. En toen nu die lastige brief aan van den Bosch, bij de beraadslagingen over het kultuurstelsel in 't algemeen, werd voorgeworpen, wist deze zich op geene andere wijze van de zaak af te maken dan door te beweren, dat de brief enkel de strekking had om de belangstelling der regering in de bemoeijingen van du Bus te kennen te geven, en bovendien alleen op de koffijkultuur betrekking had, maar niet op de teelt van suiker en indigo! Weldra echter kwam ook de koffij aan de beurt, en nu werd de gansche missive als niet bestaande aangemerkt; en het door du Bus verworpen en door Baud namens de Nederlandsche regering zelve veroordeeld voorstel werd aangenomen en in werking gebragt, nadat Merkus, op last van den Gouverneur, het in eene niet minder zwakke dan langdradige, de millioenen alweder tot hoofdargument bezigende memorie verdedigd had. Aan de residenten liet men voorts de beslissing, welke hoeveelheid van het produkt de Javaan zelf tot eigen gebruik zon mogen behouden, met andere woorden, hoeveel hij zelf van de koffij mogt drinken welke men hem dwong ten behoeve van den Nederlandschen handel en de Nederlandsche schatkist te telen. Later werd hem, op straffe van rottingslagen, alle eigen gebruik van die koffij verboden; van de bladeren mogt hij het zijne behouden, maar de boonen bleven het onaantastbaar eigendom van ons edelmoedig gouvernement. Onmatige uitbreiding der kultuur en harde straffen bij nalatigheid zetten de kroon op het werk. En welk loon de planter voor zijn arbeid ontving, moge onder anderen blijken uit de erkenning zelve, waartoe van den Bosch na zijne terugkomst zich genoopt zag: dat namelijk de Handelmaatschappij jaarlijks één millioen op de koffij uit de Preanger regentschappen, of zes gulden per pikol, meer genoot dan naar billijkheid haar toekwam; en dat juist gedurende een tijd waarin het bestuur zich nog huiverig betoonde om het plantloon daar van ruim twee tot drie gulden per pikol op te voeren! Over den verren afstand eindelijk, waarop de koffijtuinen van de woningen der planters gelegen zijn, is later, zelfs door voorstanders van het kultuurstelsel, veel geklaagd. Maar aan

wien de schuld? Aan de toenmalige regering zelve, die, uit vrees voor later gebrek aan koffijgronden, alweder op straffe van rottingslagen het bezigen van afgeschreven koffijtuinen tot woonplaats en bouwland verbood, waardoor natuurlijk de nieuwe tuinen al verder en verder van de woningen der planters verwijderd raakten. Dan, dat alles was voor van den Bosch en zijne opvolgers geen bezwaar, indien slechts de hooge regering tevrede was met de millioenen, die naar Nederland werden overgemaakt. En dit laatste was nog niet eens altijd het geval. De briefwisseling tusschen de Nederlandsche regering en den Gouverneur-Generaal van dien tijd levert eene vertooning van loven en bieden, die inderdaad belagchelijk had kunnen zijn indien ze niet zoo bedroevend ware geweest. De kolonie had jaarlijks ongeveer twee en een half millioen aan schuld te betalen, en van den Bosch was uitgezonden om die te vinden en nog zooveel meer over te maken bovendien, als hij den arbeid der Javanen kon laten opbrengen. Nu schreef de Landvoogd, na de eerste wel gelukte proeven met het kultuurstelsel, aan zijne regering, dat hij wel kans zou zien om acht, ja welligt zelfs twaalf millioen aan de schatkist te leveren; maar inmiddels ontving hij een schrijven uit Nederland, waarbij hem werd te kennen gegeven dat men met ruim vijf millioen tevrede zou zijn. Dat was natuurlijk een zeer welkom berigt bij de eigenaardige moeilijkheden welke de invoering en gestadige uitbreiding van het kultuurstelsel dan toch altijd bleven opleveren; en van den Bosch wilde zich nu aan de aangewezen bepaling houden. Maar de regering, na eenmaal vernomen te hebben dat ze wel twaalf millioen zou kunnen magtig worden, kon het nu zelfs met zes niet meer doen, en schreef den Landvoogd aan, dat hij minstens acht te leveren had. En de Landvoogd spande zijne uiterste krachten, of, juister gezegd, die der Javanen in, en bereikte werkelijk het verlangde cijfer. Door de goedkeuring zijner regering aan de eene zijde en door haar gestadig dringen op al meer en meer millioenen aan de andere tot ijverige pligtsbetrachting aangemoedigd, dreef hij het stelsel al hooger en hooger op, tot hij eindelijk de vleijende voldoening smaakte van nog verder te kunnen gaan met zijne remises dan het gouvernement zelf had verlangd en hij in zijne vroegere voorspiegelingen had beloofd. ‘Indien, - zoo schreef hij in 1832, - het aanstaande jaar de produkten voor denzelfden hoogen prijs konden worden verkocht, die daarvoor eenige

jaren geleden verkregen is, zou de kolonie reeds eene som van zestien millioenen aan het gouvernement in Europa kunnen opleveren.' Maar indien de prijzen nu eens niet zoo hoog mogten zijn? Het antwoord was eene veelzeggende wedervraag: 'Waarom zou men niet door vermeerdering der kwantiteit trachten te herstellen wat men door het dalen der prijzen verloren heeft?' Met dat ééne, ergens in een noot verscholen woord heeft van den Bosch zijn gansche stelsel gekarakteriseerd, zoo in aanleg en doel als in strekking en uitkomsten. Of daarbij wel in ernst nog sprake kon zijn van de belangen der inlandsche bevolking, van de vermeerdering der volkswelvaart, van eene wezenlijke en duurzame verbetering onzer bronnen van inkomsten? Na al hetgeen ons thans omtrent de geheimen van het kultuurstelsel is geopenbaard, valt het moeilijk te betwijfelen of dat een en ander heeft voor van den Bosch tot die 'neven-konsideratiën van gering belang' behoord, 'aan welke wij de zoo gewigtige uitkomsten van het stelsel niet mogten opofferen.'

Gesierd met het grootkruis van den Nederlandschen Leeuw en in afwachting van den Graventitel tot loon zijner veelvuldige en uitstekende diensten, verliet van den Bosch in 1834 het door hem in den zin der Kompagnie weder hervormde Java, na, als Kommissaris-Generaal met onbeperkte magt bekleed, en bijgestaan door Baud als Gouverneur ad interim, de laatste hand aan zijn werk te hebben gelegd. Aan zijne opvolgers liet hij een werkkring na, 'waarin hunne ambitie ten volle kon worden bevredigd, en zij met de hoop zich mogten streelen, 's rijks voordeelen nog aanzienlijk te doen aangroeijen.' Hij liet hun de oplossing der vraag, niet zoo als nog in den aanvang der eeuw, op welke wijze het meeste nut aan den handel en 's lands finantiën, en tevens de hoogst mogelijke welvaart aan de Oost-Indische bezittingen kon worden verzekerd, maar alleen, hoever de dwangarbeid nog kon worden opgedreven, zonder volslagen vernietiging van alle middelen van volksbestaan; tot hoever dus de snaar nog, zonder te springen, te spannen was. En met ijver hebben de latere beheerschers van Neêrlandsch Indië gearbeid aan de oplossing van dat probleem. Den Landvoogden werd trouwens door de regering ook de vraag niet meer gesteld, wat kon; maar hun was voorgeschreven, wat moest. Eene inspektiereis over geheel Java, waarbij feesten aan de arbeidende bevolking werden gegeven, om later te kun-

nen melden dat de beste geest haar onder de werking van het kultuurstelsel bezielde, had Baud, niettegenstaande al dat vertoon van vrolijkheid, tot de overtuiging gebragt, dat het stelsel niet alleen reeds zeer zwaar op de bevolking drukte, maar ook, zonder dien druk bovenmate te vermeerderen, zoo gunstige geldelijke uitkomsten niet kon verzekeren, als men in Nederland verwachten en eischen bleef. En na voortgezet onderzoek en nieuwe ervaringen, schreef hij aan de regering, ‘dat het alle aanstrenging (sic|) zou kosten om de tien millioenen (welke het gouvernement verlangd had) over te maken.’ Als Minister van Koloniën antwoordde van den Bosch met het bevel om - achttien millioen te zenden! En steeds bleef de vordering stijgen. En ongeveer ter zelfder tijd werd den resident van Banjoemas de som van dertig gulden koper 's maands geweigerd, welke hij tot bevordering van het inlandsch onderwijs ten zijnent had aangevraagd! De gouddorst had zich van het Nederlandsche volk en zijne regeerders meester gemaakt, en gunde aan andere gevoelens geene plaats. De aanbidding van het gouden kalf smoorde de stem van rede en van menschelijkheid. En het hard verdrukte, maar gewillige volk van Java leerde van zijn buffel, den nek te buigen onder het zware, door de onverzadelijkheid zijner beheerschers opgelegde juk. Niet terstond, wel is waar, maar toch gaandeweg. ‘Het ijzer, - zeide de regent van Bezoeki tot Baud, - wordt niet zonder moeite bewerkt; men moet het gloeijen en smeden, voordat het de gedaante van een kris of van een patjol aanneemt.’ En onverzadelijk bleef het Nederlandsche gouvernement niet alleen, maar het bleek zelfs het geduld niet te hebben gehad om te wachten tot de millioenen overkwamen. Van de Handelmaatschappij toch had het vooruit reeds eene som van acht millioen op de koffij geleend, en tot aflossing van die schuld bezigde men ook nu de millioenen niet, welke men jaarlijks ontving, maar sloot weêr eene geldleening, tot wier verzekering de belastingen van twee regentschappen op Java aan de geldschieters werden - verhypothekeerd! De akte van die merkwaardige hypotheek werd met groote plegtigheid ter griffie van het Hoog Geregtshof van Neêrlandsch Indië begraven in een welgesloten kist, en rust daar nog als een blijvend gedenkstuk van het regeringsbeleid dier dagen, als eene kostbare nalatenschap van het systeem der ‘volharding’ in Nederland. Dat systeem, 't welk niet dan schade en oneer

aan Nederland berokkend heeft, ware zonder de Javaansche millioenen onmogelijk geweest; het is door deze gekweekt en gevoed. Niet eens derhalve mag tot onze verontschuldiging worden aangevoerd, dat het kwalijk verkregen Javaansche goud steeds ten nutte van het moederland is besteed.

V.

De verdere geschiedenis van het kultuurstelsel en van ons Indisch bestuur, in het tot heden verschenen gedeelte van het hier besproken werk niet nader behandeld, maar in 't kort reeds door de Memorie van Toelichting op de voorgedragen kultuurwet beschreven, is uit dat stuk en uit andere meer breedvoerige regeringsbescheiden, zoo als de officiële koloniale verslagen en de stukken betreffende de suikerkultuur, vrij algemeen bekend, schoon ook daaromtrent ons nog ongetwijfeld vele wetenswaardige bijzonderheden zijn mede te deelen. Het is eene geschiedenis van zeer snel en haastig opbouwen en zeer langzaam wederafbreken van wat men in overijling had opgerigt. De onlijdelijke druk aan de meer en meer op verscheidene plaatsen verarmde bevolking opgelegd, en de schade, 't zij door de kontraktanten, 't zij door het gouvernement zelf geleden, wanneer men dien druk zocht te verligten, hebben in den loop des tijds, sedert het stelsel tot de uiterste spits was gedreven, sedert het oogenblik dus waarin de snaar den uitersten graad van spanning bereikt had, de gedurige intrekking van dwangkultures onvermijdelijk gemaakt. Men heeft de eene voor, de andere na, aan de vroeger heftig bestreden en tegengewerkte vrije, industrie overgelaten, meest tot groot voordeel èn van de ondernemers èn van de bevolking zelve. Van het eigenlijk gezegde kultuurstelsel is, wanneer men de koffijkultuur daaronder niet begrijpt, tegenwoordig slechts zeer weinig overgebleven. Buiten de suikerkultuur bestaat daarvan niets meer. En ook die tak van gouvernementsproduktie schijnt spoedig haar tijd gehad te zullen hebben. Genoopt om de bevolking, wier welstand zonder dien verloren gaat, al meer en meer van dwang te ontheffen, en in elk geval haar voldoende betaling te verzekeren, kan de regering, wil zij tevens zorg dragen hare kontraktanten niet te benadeelen, geen

voordeel genoeg van de kultuur behalen, om ze, tot schade van de ontwikkeling der partikuliere nijverheid , in stand te houden. De ondervinding, en eene voor Java zeer treurige ondervinding, heeft ons eindelijk geleerd wat ons, zoo wij de zaak behoorlijk hadden doordacht, wel terstond duidelijk had kunnen zijn: dat de natuur zich nu eenmaal niet laat dwingen, en dat onder geene luchtstreek der wereld de nijverheid zich wezenlijke en duurzame winsten laat afdwingen, welke zij, aan haar zelve overgelaten, niet zou aanbieden; maar dat zij wèl, met behoud harer vrijheid door wijze maatregelen aangemoedigd, de bronnen van volkswelvaart en daardoor middellijk ook de inkomsten van den lande vermeerderen kan. Het Nederlandsch gouvernement heeft op Java landbouwer en koopman willen zijn, en werkelijk schatten geoogst; maar niet dan ten koste òf van de bevolking, òf der aan 't werk gestelde ondernemers, òf ook ten laatste weder tegen eigen verliezen. Aan de bevolking die schatten te ontrooven, aan de ondernemers hunne billijke winsten te outhouden, was een tijdlang mogelijk; het is gebleken onmogelijk te zijn op den duur; en het hoog opgevijzeld kultuurstelsel, welks roem niet luide genoeg kon worden uitgebazuind, en 't welk ook nu nog niet geheel zijne voorstanders mist, zal eenmaal in de geschiedenis staan aangeschreven niet alleen als eene ongeregtigheid, en, gelijk het is toegepast, als eene onmenschelijkheid, maar als eene grove staathuishoudkundige dwaling bovendien. Dan, al wil men geen dank weten voor de slecht verworven schatten, heeft dan het stelsel niets goeds hoegenaamd, ook voor de kolonie, teweeg gebragt? Heeft het den Javaan en den ondernemers niet meer kennis en ervaring van de teelt der voortbrengselen voor de Europesche markt verleend dan zij vroeger bezaten? Heeft het de opmerkzaamheid van den Westerschen ondernemingsgeest niet meer dan te voren op het vruchtbare en voor ontwikkeling zoo zeer vatbare Java gevestigd? Wie zou willen beweren, dat iets wat slecht en verkeerd is op zich zelf, toch niet zekere goede uitkomsten kan ten gevolge hebben? Maar moeilijk, zoo niet onmogelijk, zal het bewijs wel steeds blijven, dat het kultuurstelsel de eenige weg is geweest langs welken de bedoelde uitkomsten te verkrijgen waren.

Wat daarvan ook zij, niemand zal kunnen loochenen, dat de bloeitijd van het kultuurstelsel lang voorbij is. Ook al werden zijne laatste overblijfselen nog met de meeste zorg in stand

gehouden, als heerschend stelsel heeft het lang reeds opgehouden te gelden. En aan pogingen om het te doen herleven, denkt in ernst wel niemand meer; of, zoo er nog aan gedacht wordt, niemand geeft ons de middelen aan de hand tot herstel: men wil het systeem behouden, doch erkent het bestaan van misbruiken, waarvan het gezuiverd moet worden; de wijze echter waarop die hervorming zou behooren te geschieden, wordt ons niet verklaard, en het bewijs blijft achterwege, dat het stelsel zelf, van zijne misbruiken gezuiverd, nog bestaanbaar is. De gansche toestand der kolonie intusschen eischt dringend regeling: aan de onzekerheid waarin alles verkeert, moet zoodra mogelijk een einde komen; aan handel en nijverheid moet het vertrouwen worden teruggegeven, 't welk meer en meer in den tegenwoordigen staat van ongewisheid ontbreekt. Een ander systeem moet das het kultuurstelsel komen vervangen. Wij hebben uit te zien naar een regeringsbeginsel, dat, orde en regelmaat handhavend, van den eenen kant in staat is, het voortbrengend vermogen en de welvaart der kolonie te bevorderen, en van den anderen ons billijke vergoeding schenkt voor de zorg aan het goed beheer van zoo uitgestrekte bezitting, de vermeerdering van haren welstand en de beschaving en ontwikkeling harer bevolking besteed. Moeilijk probleem voorzeker, indien ons geen ander middel ter oplossing ware gegeven dan de bloote theorie, maar zoo geheel onoplosbaar toch niet waar de historische ervaring ons ten gids kan strekken. In den loop onzer koloniale geschiedenis zagen wij hoofdzakelijk twee tegenstrijdige stelsels om den voorrang dingen, en met heftigheid elkaêr bekampen: het stelsel van dwangarbeid en gedwongen leveringen, en het systeem van geregelde belasting met vrije beschikking over arbeid en produkt. Het eerste bragt ons tijdelijk grove winsten, maar eindigde steeds met verlies voor ons zelven of met uitputting van de bron, waaraan wij die voordeelen ontleenden; onmagtig om tegelijk de schatkist te blijven vullen en het voortbrengend vermogen der kolonie in stand te houden, moest het, tot tweemaal toe beproefd, ook beide keeren door eigen inwendig bederf in verval geraken en te gronde gaan. Het andere, gebrekkig alleen in de toepassing, en in zijne ontwikkeling gestoord, bragt ons niettemin billijke en daarbij zekere, niet wisselvallige inkomsten; het kan, mits aan zich zelf getrouw, niet dan bevorderlijk zijn voor volkswelvaart en volksgeluk; en het heeft, ondanks alle tegenwerking en hoe ook door storende in-

vloeden bedorven, zich gehandhaafd door de kracht zijner waarheid. Dat stelsel dan met ijver weder aan te grijpen, het te zuiveren van zijne gebreken, het te ontwikkelen in den geest waarin het werd ontworpen, is de weg dien als van zelve de verkregen ondervinding ons aanwijst. En het hoofdgebrek waaraan het werk mank ging, was, gelijk wij zagen, de verkeerde, hoogst willekeurige wijze van aanslag der belasting; het middel tot herstel de naauwkeurige kennis van den aard der landen en de bepaling van een vasten maatstaf ter beveiliging van den landbouwer tegen willekeurige schatting en ter verzekering van de opbrengst der belasting zelve. Maar de opneming en kadastrering der velden door het bestuur, is een langzaam werkend middel en kostbaar bovendien; terwijl, ook wanneer het wordt toegepast, toch het gemeenschappelijk landbezit nog maar al te dikwerf èn aan de ontwikkeling der nijverheid èn aan eene geregelde en billijke verdeeling der belasting in den weg blijft staan. Of er dan, behalve het aangewezen, niet een ander en eenvoudiger middel ware uit te denken tot bereiking van het voorgestelde doel? De thans ontworpen wet tot ‘regeling van de grondslagen waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Neêrlandsch Indië kunnen gevestigd worden’ (een titel die naauw de helft uitdrukt van wat het ontwerp bevat), geeft dat middel aan de hand. Het is geen ander dan hetzelfde 't welk ook Raffles blijkbaar in het oog had, en Kommissarissen-Generaal na hem terstond hadden kunnen en welligt ook toen reeds hadden behooren aan te grijpen. Het wetsontwerp namelijk stelt de bevolking zelve mede aan 't werk om de grenzen harer belastingschuldige gronden aan te wijzen; en dat niet door dwang, zelfs niet door zachten, maar enkel door het eigenbelang der belastingpligtigen te hulp te roepen. Immers het kent aan elk hunner den onbetwistbaren eigendom toe van het land, 't welk hij in bezit heeft, en eischt niets anders dan de opgave en het bewijs van dat bezit, terwijl het den individuelen grondeigendom tracht uit te breiden, door den gemeenschappelijken bezitters, indien zij zelven het verlangen, de gelegenheid tot verdeeling open te stellen. Schijnbaar eene nieuwe proefneming, is dat alles intusschen, wèl beschouwd, niets anders dan de getrouwe en eerlijke naleving van het nu reeds meer dan eene halve eeuw op Java heerschend landelijk stelsel: wat door den stichter landverhuur of verleening van landbezit genoemd werd, maar ook naar zijne bedoeling een vast en stellig regt moest

worden, ontvangt nu zijn waren naam, die het tegen alle misvatting en verkorting beveiligt; de zoogezegde landrente verkrijgt, wel niet volgens eene uitdrukkelijke bepaling, maar toch in den geest en als noodwendig gevolg van het ontwerp, meer het karakter eener grondbelasting; en wat eerst nog uitsluitend de taak der regering bleef, de aanwijzing en nadere bepaling der velden, wordt thans voor zooveel doenlijk overgelaten aan de vrije werking en het eigenbelang der bezitters. Dat de voorgedragen wet, in den zin dus van het ‘landelijk stelsel’ ontworpen, allen dwang bij ondernemingen van landbouw en nijverheid opheffen en verbieden moest, wilde zij niet ontrouw worden aan haar beginsel, sprak wel van zelf. De noodzakelijke wijziging echter van het koffijstelsel, welke ook Raffles beoogde, maar nog niet vermogt tot stand te brengen, schijnt thans ook nog buiten ons bereik te liggen, en in zeker opzigt ook buiten de grenzen van het ontwerp. De bedoelde wijziging, die in elk geval nog nadere voorbereiding eischt, zou, terstond beproefd, ook om de finantiële bezwaren, alligt aanleiding kunnen geven tot algeheele mislukking der ontworpen regeling van het koloniaal beheer. Mits wij dan nu slechts blijven waken dat het ‘voorloopige’ in dezen niet weêr in vervolg van tijd ‘permanent voorloopig’ worde! Eene andere vraag mag het heeten, of het wetsvoorstel teregt, door nog zekere bevoegdheid tot beschikking over de velden der inlanders, zij het ook tegen schadeloosstelling, aan de regering toe te kennen, dit laatste erfstuk van het kultuurstelsel tracht in eere te houden, in plaats van de gansche nalatenschap eenvoudig af te wijzen. Dan, hoe onjuist ook het beginsel, waarop die bevoegdheid rusten zou, tot groot gevaar in de toepassing zou het wel niet meer kunnen leiden: het kultuurstelsel zonder dwangarbeid is onbestaanbaar, en waar dus die dwang wordt opgeheven bestaat ook het stelsel zelf reeds niet meer.

Eene verdere en tot de bijzonderheden afdalende bespreking van het voorgedragen ontwerp ligt thans buiten ons bestek. Wat na onze historische beschouwing alleen van belang scheen, nog aan te toonen, was het feit, dat de thans voorgenomen regeling in den grond der zaak niet dan de zuivere toepassing en volledige ontwikkeling van het nooit afgeschafte, maar enkel door onze inhaligheid bedorven en in zijne heilzame strekking tegengewerkte landelijke stelsel is, gelijk het kultuurstelsel anders niet dan de wedergeboorte van het lang veroor-

deeld en door eigen bederf vernietigd systeem der Oost-Indische Kompagnie. Wie derhalve op grond van historische ondervinding de voorkeur aan het eerste geeft, zal in beginsel, behoudens verschil van gevoelen omtrent bijzonderheden, en oordeelend zonder aanzien des persoons, ook ongetwijfeld zich geen tegenstander betoonen van de thans voorgedragen, met dat meer proefhoudend systeem overeenstemmende regeling. Zal deze voor Java, onder de verlichte regering van Koning Willem III, eene nieuwe reeks mogen openen van hervormingen in den wezenlijken en goeden zin van het woord? De vertegenwoordiging zal spoedig tot de beslissing dier vraag geroepen zijn. Eene der meest wigtige vragen voorzeker, welke sinds 1848, sinds de hervorming van ons eigen staatswezen, haar zijn voorgelegd. Want met haar antwoord zal, misschien voor eene lange toekomst, zijn uitgemaakt, of het Nederlandsche volk een ander volk, grooter in zielental, maar zwakker in zedelijke en stoffelijke kracht, wil regeren met wijs beleid en naar de wet der regtvaardigheid, dan wel uitsluitend naar de inspraken van een tijdelijk en daarenboven nog kwalijk begrepen eigenbelang. Eene beslissing derhalve waaruit blijken zal, of inderdaad, nevens de afgedwongen millioenen, ook de verkregen ervaring ons ten bate heeft gestrekt.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

De cultuur-wet.

III.

Ons vorig artikel deed ons een toestand van het landbezit op Java kennen, zoo onzeker en kwalijk geregeld, dat men zich dien bijna niet erger kan voorstellen. Eigenaar van den grond durft niemand zich noemen. Zoowel de eigenaar als de opgezetene heeft daarop rechten, maar waarvan de grenzen zoo weinig bepaald zijn, dat de regeering, als de sterkere partij, zich de willekeurigste beschikkingen kan veroorloven, zonder dat de aan verdrukking en achteruitzetting gewende inlander die als onrecht gevoelt. De rechten, die de regeering zich toekent, beschouwt ze als de erfenis der voormalige inheemsche vorsten, door verdrag of verovering verworven, zonder te bedenken, dat die rechten den inheemschen Regenten waarschijnlijk alleen toekwamen in hunne hoedanigheid van Mohammedaansche vorsten, en als zoodanig in de oogen van den Mohammedaan niet vatbaar zijn voor overdracht aan een ongeloovigen Souverein. De rechten der bevolking, waarschijnlijk reeds niet altijd geëerbiedigd door hare Mohammedaansche hoofden, zijn door hunne Europeesche opvolgers geheel met voeten getreden, zoo zeer dat het individueele landbezit, vroeger op vrij breede schaal nevens het gemeentelijke bestaande, in een groot gedeelte van Java schier geheel verdwenen is. Het gemeentelijke landbezit is dus meer en meer algemeen geworden, en waar het individueele nog bestaat wordt het den geringen man vaak door list en bedrog ontfutseld, omdat zijne rechten niet behoorlijk zijn gewaarborgd, of is het voor hem, die er niet in deelt, en toch de cultuurlasten moet helpen dragen, een oorzaak van dubbelen druk.

Ik heb de vraag opgeworpen, welke nadeelen, inzonderheid met het oog op landbouw en nijverheid, aan dien staat van zaken verbonden zijn, maar is het niet schier overbodig daarop

een antwoord te geven? Gemis van vrije beschikking over den grond en van wezenlijk en duurzaam belang bij de opgezetenen om zijne productiviteit te bevorderen, hier doordien de individueele bezitrechten gedurig worden miskend, ginds omdat men zijn akker slechts in gemeenschap met anderen bezit, wat kan er noodlottiger voor den landbouw worden uitgedacht? Gedeeltelijk kan de Nederlander hier oordeelen naar de ervaring in zijn eigen Vaderland verkregen. Het gemeenschappelijk grondbezit is ook ten onzent niet onbekend. Welke schade die gemeentegronden, de zoogenaamde marken, ons berokkend hebben, kan men eerst recht beoordeelen, wanneer men het oog vestigt op de onbegrijpelijke vermeerdering van den nationalen rijkdom, die overal plaats heeft waar men tot de verdeeling is overgegaan; en dikwijls zal men in de gelegenheid zijn uit den mond onzer Geldersche en Overijsselsche boeren de uitdrukking van spijt te vernemen dat men tot den maatregel, die vroeger zoo hardnekkigen tegenstand vond, niet twintig of meer jaren vroeger heeft kunnen besluiten. Wie zich overtuigen wil dat het gemeentelijk grondbezit de reden is waarom Drenthe en groote gedeelten van Gelderland en Overijssel zoo lang woestenijen gebleven zijn, en dat de vermeerderde welvaart dier gewesten voor een groot deel uit de verdeeling der markegronden ontsprongen is, kan dit o.a. op bevattelijke en aangename wijze uiteengezet vinden in het werk over den landbouw in Nederland van den Heer E. de Laveleye, of in de uittreksels daaruit medegedeeld in het Bijblad van den Economist[1] of in den Brief aan den Hoogleeraar Dozy[2].

In elke naar Europeesche beginselen bestuurde maatschappij zou dus een toestand als die op Java veroordeeld zijn. Maar de bijzondere kunstgrepen, die men op het bestuur der koloniën heeft toegepast, om ze baten voor het moederland te doen afwerpen, hebben bij dien toestand hunne rekening gevonden. De exploitatie van Java ten behoeve der schatkist werd door dien toestand gemakkelijk gemaakt, en zij behoefde de concurrentie der particuliere industrie te minder te vreezen, omdat deze, bij het gemis van alle waarborgen en verzekerde rechten, van de gunst der regeering geheel afhankelijk bleef, leefde van eenige versmade brokken die men haar wel wilde overlaten, en

1 1865, 1e aflev., blz. 50.
2 Blz. 71 vv.

wegkwijnde zoodra zij door de machthebbenden slechts met een boos oog werd aangezien. Het gemis van individueelen en welgeregelden grondeigendom heeft, in verband met den gedwongen arbeid, het opkomen, althans het welig bloeien der particuliere industrie onmogelijk gemaakt, en nu wordt door de voorstanders der Gouvernements-exploitatie juist die onmogelijkheid als een wapen tegen de particuliere nijverheid gebezigd, en stoutmoedig beweerd dat Java daarvoor niet rijp is, dat zij geene toekomst hebben kan, dat de zekere directe voordeelen die Nederland van Java trekt, worden prijs gegeven voor de indirecte die nooit komen zullen. Het is alsof men uit het gebrek aan handel in een land dat goede wegen miste en welks havens gesloten waren, bewijzen wilde dat het nutteloos zou zijn wegen te maken en de havens te openen, omdat de ondervinding geleerd had, dat de handel er zich niet ontwikkelen kon. Ziedaar de eigenaardige logica der koloniale stelsels!

In het jaar 1859 werd in het Tijdschrift voor Ned. Indië een merkwaardig artikel opgenomen, getiteld: ‘het individueel landbezit op Java en het landelijk stelsel’; te merkwaardiger omdat het de denkbeelden der toenmalige oppositie tegen het koloniale stelsel vooruitsnelde, en zich in vele opzichten plaatste op het standpunt der cultuur-wet. Ofschoon het artikel in zijn geheel moet gelezen worden, wil ik er het een en ander uit aanhalen.

‘Raffles heeft gezegd: “In het algemeen bestaat er nergens een recht van eigendom op den grond *tusschen den tegenwoordigen bebouwer en de oppermacht*.” In verband tot vele andere uitdrukkingen heeft men daaruit afgeleid dat *de Souverein eigenaar van den grond zou zijn*. Dit is echter gansch niet duidelijk, vooral als men zijn werk over Java leest, waar men o.a. de volgende leer zal vinden: “Met elken landbouwer moeten contracten worden gesloten rechtstreeks met het Gouvernement; waarvan pachtbrieven zullen worden uitgereikt, alles met het doel om het landbezit duurzaam te maken.” Door landbezit wordt hier bedoeld “dat ieder landbouwer zijn eigen grond zou hebben, erfelijk en onvervreemdbaar”[1].

Met dit stelsel zou een hechte grondslag tot algemeene welvaart gelegd zijn: want eigendom verzekert en geeft moed en energie. De Commissarissen-Generaal hebben echter juist

1 Raffles wilde eerst den gemeentelijken aanslag der landrente invoeren met het oog op het gemeenschappelijk landbezit; later kwam hij tot juistere denkbeelden, en deze zijn het die hier door den schrijver worden aangeduid.

het omgekeerde gedaan; zij hebben het gemeente-bezit gepredikt, “gelijkmatige verdeeling der gronden”[1], en kleine zemindars in 't leven geroepen in de dorpshoofden, door hen als algemeene huurders aan te nemen, geheel in strijd met de Engelsche publicatie. Hetgeen nu uit deze regelingen van Commissarissen-Generaal ontstaan is, noemt met “het landelijk stelsel.”

Maar ook dat stelsel, gelijk zij het invoerden, bestaat niet meer. De Heer Levyssohn Norman stelt in zijn belangrijk werk de Engelsche instructie voor als eene utopie, omdat de hoofdelijke aanslag over een millioen - thans twee millioen - huisgezinnen onuitvoerbaar schijnt. Hij prijst het landelijk stelsel, gelijk het thans werkelijk bestaat en werkt, omdat hij het niet kent.

Het Indische Gouvernement vond, na de regeling door de Commissarissen-Generaal, den dorps-aanslag, waaruit reeds alle zweem van hoofdelijken aanslag verdwenen was, ook nog te omslachtig; het veranderde de methode van aanslaan der belasting daarom alweder, en maakte van het landelijk stelsel eigenlijk een “admodiatie-stelsel.” Het verwijderde dus plotseling en geheel en al de geringe waarborgen, die de landbouwer bij eene trouwhartige en ijverige uitvoering van het landelijk stelsel soms nog zou hebben kunnen vinden. Dat admodiatie-stelsel is niet door de regeering beschreven; maar desniettemin is het praktisch en feitelijk algemeen op Java in werking, met uitzondering van de residentiën Bantam, Preanger Regentschappen, Bezoeki, Madioen en Kediri[2]. Het is een dingen en bieden tusschen den controleur (eigenlijk moet de resident dat persoonlijk doen) en de *dorpshoofden* over den pachtschat of de belasting, die voor het loopende jaar door de *bevolking* zal worden betaald.

De gevolgen van de gelijkmatige verdeeling der velden zijn geweest, dat thans alle schijn van bezit verdwenen is. Geen landbouwer durft er op rekenen, langer dan voor één jaar het stuk grond te zullen bezitten dat hem bij de indeeling in November of December is aangewezen[1]. Vandaar onverschilligheid in den hoogsten graad omtrent het onderhoud of de toebereiding der gronden, want voor wie werkt de man? Hij die dwaas

1 Zie Stsbl. 1818, N°. 14 en 49, 1819, N°. 5.

2 Thans ook in Madioen en Kediri. Onder Bezoeki begrijpt de schrijver zeker ook Probolinggo, dat vroeger onder Bezoeki behoorde, en eerst in 1855 eene afzonderlijke residentie werd.

1 Dit is zeker in vele gewesten van Java het geval, maar toch is later gebleken dat hier en daar, en veel meer dan men geloofde, de akkers jaren lang in handen van dezelfde bezitters bleven, evenwel zonder eenigen waarborg.

genoeg is den grond in te dijken, den wateraanvoer gemakkelijker te maken of mest aan te wenden, ziet zich weldra dien grond ontnemen ten behoeve van hoofden of gunstelingen. Is het niet natuurlijk, dat er niet de minste belangstelling bestaat? Bovendien worden de aandeelen, volgens de regelen van het gemeente-bezit, steeds kleiner, en het einde is eene algemeene armoede.'

'Door dat ongelukkige gemeente-bezit bezit niemand iets; alles, behalve het ploegvee, wordt in leen erlangd van het Gouvernement (den Souverein). Dat gemeente-bezit is de groote vergaârbak, waaruit ieder bedeeld kan worden, al naardat hij het maakt. De landbouwers erlangen hun bouwland van het allerkleinste souvereintje van Java, het dorpshoofd. Hij huurt de gronden die tot de dessa behooren van het Gouvernement, en hij verhuurt ze weder aan de inwoners. Dat potentaatje is eerste aanwezende locale autoriteit, politie-, justitie- en financieel ambtenaar in zijn dorp. Daarbij heeft hij nog een priester, om sommige steilooren, die niet zoo gemakkelijk doen wat hij wil, terecht te zetten, als zij soms eens een inval hebben die zijn gezag te na komt. Hij leent hun, volgens de voorschriften, een bouw of een halven bouw of een kwart bouw, al naardat hij het goed vindt, opdat zij daarop gedurende een jaar kunnen planten; als de termijn verschenen is, staat het weder aan hem, om dien grond terug te nemen, of het aandeel dat hij verhuurt te verkleinen, of in een woord er mede te doen wat hij verkiest. Hij moet eenige bouws onverdeeld houden, ten einde die aan vreemdelingen te kunnen verhuren, en hij doet dat gaarne, want vreemdelingen betalen contant en blijven buiten contrôle, zoodat hij hetzelfde stuk grond soms tot tweemalen aan verschillende personen verhuurt, die maar moeten toezien hoe zij de zaak onderling schikken. Dit alles nu is ten nadeele van de ingezetenen van het dorp, wier velden daardoor steeds kleiner worden en wier onverschilligheid, in evenredigheid tot hunnen ongelukkigen toestand, met elk jaar toeneemt.

Ligt de reden nu niet voor de hand, waarom de Baron v.d. Capellen met zijne vrije cultuur niet gereed kwam, waarom

du Bus niet meer verrichtte en waarom van den Bosch van de proeven zijner voorgangers kon zeggen: “al spoedig bleek het dat dit middel niet aan het oogmerk voldeed”? En hij had gelijk! Geen enkel middel, behalve dwang, kon aan het oogmerk voldoen in eene maatschappij, waarin alle rechten onderdrukt waren geworden. Daarbij komt - en 't is van belang hierop te letten - dat tot in 1830 de Javaan volstrekt niets anders kende dan zijn sawah. Dat was zijn eenig bestaan; met niets anders bemoeide hij zich: geen sawah's, geen Javanen! En nu had men er hem aan gewend, om te gelooven, dat die sawah's niet hem zelven behooren, maar van het Gouvernement zijn; daardoor had hij leeren begrijpen dat hij eigenlijk niets bezat en ook niets was. Kan men het hem ten kwade duiden, dat hij hieruit nu de gevolgtrekking maakte, dat het een groote dwaasheid zou zijn hard te gaan werken voor anderen? De stemmen van van der Capellen en du Bus hebben geen weêrklank gevonden en hunne plannen zijn mislukt, omdat zij het kwaad niet in de hartader aantastten. En wat deed van den Bosch? Hij liet het kwaad bestaan, maar tevens nam hij zijn toevlucht tot dwang. Moesten de instellingen der Javanen hen tot ledigheid en luiheid brengen, hij dwong hen tot den arbeid. Hij bevestigde door het cultuur-stelsel alles wat bestond, ook het kwaad dat zoo nadeelig werkte. Had hij het landbezit ingevoerd en aan de Javanen gegeven - dat is eigenlijk teruggegeven - wat hun van rechtswege toekomt; had hij ben weder in 't bezit gesteld van hunne gronden in stede van die, gelijk thans, jaarlijks aan het dessa-hoofd te verhuren; bad hij daarbij den handel van buiten aangemoedigd, dan zouden wij thans al die moeite niet hebben; dan zou het Javaansche volk over het geheele land rijk, gelukkig en altijd in bloei en welvaart toenemende zijn.’

Toen de Heer van Hoëvell dit artikel eenigzins schoorvoetend in zijn Tijdschrift opnam, had de oppositie tegen het koloniale stelsel den individueelen grondeigendom nog niet als de noodzakelijke basis van elke degelijke verbetering leeren beschouwen; zij zag daarin veelmeer het einddoel van haar streven; en waar zulke denkbeelden werden opgeworpen, achtte zij die bijna gevaarlijk en verdacht ze van onoprechtheid, als een nieuw voorwendsel uitgedacht om den aandrang tot vrijen arbeid te keeren, op welks bevordering bovenal hare aandacht gericht was. Het volgend uittreksel uit eene rede van den Heer Duymaer van

Twist, den 24sten Febr. 1859 in de Tweede Kamer gehouden, zal ons het best doen zien, welke gedachten en gewaarwordingen destijds bij de voorstanders van vrijen arbeid werden opgewekt, wanneer de individueele grondeigendom als *conditio sine qua non* voor den bloei van landbouw en nijverheid buiten bemoeiing der regeering werd voorgesteld.

'Wanneer het nu waar is', dus sprak die geachte afgevaardigde, 'hetgeen de Minister beweert, dat al die zoogenaamde vrijwillige overeenkomsten (met de oudsten der dessa's) niets anders zijn dan fictie en uitloopen op benadeeling en bedrog, en veel grooter dwang op de bevolking zullen leggen, dan de tegenwoordige Gouvernements-dwang bij de cultuur-contracten, welnu, dan erken ik volkomen dat wij dien weg zullen moeten verlaten. Dan zal de Minister ons een anderen weg moeten aanwijzen, die eene betere voorbereiding (tot vrijen arbeid) is, dan de tot hiertoe ingeslagene. En welke zal die weg kunnen zijn? Misschien - ik heb er hier en daar zoo iets van gelezen - zal die weg kunnen zijn de invoering van individueel grondbezit op geheel Java. Een schoon denkbeeld! Ik wenschte van ganscher harte, dat het reeds nu voor verwezenlijking vatbaar ware. Maar naar mijne overtuiging zal dit waarschijnlijk het einde zijn, maar kan het niet zijn het begin. Het einde zal het zijn; ik twijfel er niet aan. Wanneer het gelukken mocht op Java vrijen arbeid tot stand te brengen, dan kan het niet anders of het gemeenschappelijk grondbezit zal verdwijnen. Men zal door vrijen arbeid de voordeelen leeren kennen van het individueel grondbezit, en daardoor zal het gemeenschappelijk grondbezit op den duur niet bestaanbaar zijn.

'Maar daarenboven, dat groote, heroïke middel, ik geloof dat het is een peremptoire exceptie van niet-ontvankelijkheid tegen de invoering van den vrijen arbeid op Java gedurende eene lange, lange reeks van jaren. Er zal dan wel moeten voorafgaan een onderzoek, want wij weten zoo weinig van dat dessa-bestuur op Java. Men heeft zich daarmede, met opzet, zoo weinig bemoeid, omdat de Javaan niet gaarne heeft dat men zich inlaat met de inwendige inrichting van zijn dessa-bestuur. Een onderzoek zal derhalve moeten plaats hebben, dat zoo veel langer zal duren, zooveel meer zal kosten, zooveel meer wagenvrachten met papier opleveren, als er meer dessa's dan suikerfabrieken zijn, die onderzocht zullen moeten worden.'

Geheel hiermede overeenkomstig was het oordeel van den

schranderen Redacteur van het Tijdschrift over het hem toegezonden artikel, welks plaatsing hij echter, gelukkig! niet weigerde. Hij verklaarde volkomen overeen te stemmen met de denkbeelden van den schrijver over de volstrekte noodzakelijkheid der hervorming van de landrente. Hij aarzelde evenmin hem de meerdere voortreffelijkheid van het individueele boven het gemeente-grondbezit toe te geven. Hij erkende dat alle maatregelen der Indische regeering de strekking moeten hebben dat individueele grondbezit te bevorderen en dat dit het einddoel is, waarnaar standvastig behoort gestreefd te worden. Maar hij voegde er bij dat hij niet kon instemmen met hen ‘die nu verlangen, dat geene pogingen worden aangewend, om vrijen arbeid op Java in te voeren, voordat dit *summum bonum* verkregen is’; en dat het hem onmogelijk was de verdenking geheel te onderdrukken dat deze eisch eigenlijk meer als een voorwendsel moet beschouwd worden, ten einde daardoor den aandrang tot vrijen arbeid af te keeren. ‘Waarom’ - zeide hij - ‘heeft men niet vroeger met ons er op aangedrongen, dat het individueele grondbezit op Java door al de handelingen van het Gouvernement meer en meer ontwikkeld en bevorderd moge worden? Waarom komt men daar juist thans mede voor den dag, als een wapen om de voorstanders van vrijen arbeid te bestrijden?’

En toch, de inzender van het artikel had wel gezien. Teekent hij ook met sterke kleuren, en is het door vele feiten bewezen dat al de kwalen der Javaansche zamenleving, den lust tot arbeid voor billijk loon nog niet geheel bij den Javaan hebben uitgeroeid, bij heeft toch met juistheid doen zien, met welke schier onoverkomelijke zwarigheden de kunstmatige en onnatuurlijke toestand waarin Java verkeert, de vrije nijverheid omringt. Maar op het grootste bezwaar heeft hij niet gewezen: op de onzekerheid aller ondernemingen van vrije nijverheid, zoolang zij uithoofde van het gemis van rechten bij den inboorling op zijn grond en zijn tijd, van de luimen der regeering afhankelijk blijven. Dit bezwaar hebben de latere gebeurtenissen eerst volkomen in het licht gesteld, en de bijval dien thans, de bijzonderheden daargelaten, het in de cultuur-wet gehuldigde denkbeeld van individueelen grond-eigendom bij nagenoeg alle voorstanders eener vrijere ontwikkeling van de welvaart der koloniën vindt, is daaraan wel het allermeest toe te schrijven. Bij dit bezwaar willen wij dus nog bijzonder stilstaan.

Een vluchtige terugblik op het gebeurde sedert 1859 zal ons doen inzien dat de plannen tot op dat tijdstip door de Heeren van Hoëvell en Duymaer van Twist voorgestaan, ontoereikend zijn gebleken om aan Indië die mate van hervorming te geven, waardoor het de baan van maatschappelijken vooruitgang zonder gevaar van stoornis kon betreden.

Gedurende het bestuur van den Gouv.-Generaal Duymaer van Twist was aan den vrijen arbeid en de particuliere cultuur eene ruime aanmoediging verleend, en het gevolg daarvan was toenemende welvaart en algemeene tevredenheid. De maatregelen van dien landvoogd leidden werkelijk tot eene tijdelijke oplossing van het probleem, om vrijen loontrekkenden arbeid tot zekere hoogte met heere- en cultuurdiensten en gemeentelijk grondbezit te doen zamengaan. Men herinnert zich hoe die pogingen werden toegejuicht, hoe de uitkomsten zelfs van regeeringswege werden geroemd, hoe het plan zich vestigde om allengs alle minder voordeelige en secundaire cultures, voor zoo verre zij nog van Gouvernementswege plaats hadden, in te trekken, en de teelt van tabak, thee, indigo, cochenille, peper en kaneel meer en meer aan de particuliere industrie over te laten. De voorstanders van het dwang- en monopolie-stelsel zagen dit met leede oogen aan. Zij herzamelden zich tot een nieuwen strijd onder eene nieuwe banier, waarop geschreven stond: ‘de vrije arbeid is op Java een mystificatie.’ De aanval werd geleid door den Heer Stolte, die in de zitting der Tweede Kamer van 24 Febr. 1858 eene reeks van vragen deed, die blijkbaar de strekking hadden om de vrijwilligheid van den arbeid der Javanen voor particuliere ondernemingen in verdenking te brengen. En toen die vragen, door den Minister van Koloniën, den Heer Mijer, naar Indië opgezonden, zoo voldoende werden beantwoord, dat alle bedenkingen schenen te zijn opgelost, werd van dezelfde zijde eene poging aangewend om op het gehouden onderzoek de blaam van partijdigheid te werpen. De nieuwe Minister van Koloniën, de Heer Rochussen, ofschoon blijkbaar den particulieren arbeid niet genegen, bewaarde aanvankelijk vrij wel het onzijdig karakter.

Daar verscheen in het Bataviaasch Handelsblad een bulderend manifest van den Heer H.J. Lion, waarin de politieke toestand van Indië met de zwartste en overdrevenste kleuren werd afgeschilderd. Grooter onhandigheid is zelden gepleegd. Vrees en wantrouwen werden daardoor in hooge mate opgewekt. De Heer

Lion had eene bestrijding van het in zijne oogen zwakke en van reactionnaire velleïteiten zwangere regeeringsbeleid van den Gouverneur-Generaal Pahud bedoeld; de partij der reactie nam zonder onderzoek voor waarheid aan alles wat in zijn geschrijf over den treurigen toestand van Indië was gezegd, maar had de handigheid de schuld daarvan te werpen op de meer liberale beginselen, waarnaar Indië eenige jaren bestuurd was. Een achttal voorstanders van het oude stelsel maakten een krachtig protest tegen die nieuwe regeeringsbeginselen openbaar. De natie, destijds nog niet genoeg van de onrechtvaardigheid van het cultuur- en monopolie-stelsel overtuigd, werd bevreesd voor het batig saldo en voor de toekomst van den Nederlandschen handel, en er waren er zelfs, die zich het verlies van de koloniën voor Nederland als eene wellicht nabijzijnde gebeurtenis begonnen voor te stellen.

In deze stemming der gemoederen achtte de Heer Rochussen het oogenblik gekomen om volte-face te maken. Dit geschiedde bij de discussiën over de begrooting voor 1859. De Minister was voorzien van een brief van een suikerfabriekant (den tegenwoordigen Minister van Koloniën), die zich als een wapen tegen de vrije suiker-cultuur liet gebruiken; hij had een gewezen Resident van Rembang, in Nederland aanwezig, over de tabakscultuur in die Residentie gehoord, en hem door herhaalde ondervraging enkele uitdrukkingen weten af te persen, die ten nadeele der volkomen vrijheid van die cultuur konden worden uitgelegd. Hij verklaarde nu in de Tweede Kamer, dat zich het eigenbelang van het woord *vrije arbeid* had meester gemaakt, waar inderdaad slechts gedwongen arbeid, een ergere dwang dan die van het cultuur-stelsel, bestond, en dat onder de opgeheven banier der vrijheid misbruiken waren gepleegd, waartegen het de plicht van het uitvoerend gezag was den Javaan met kracht te beschermen. Het tijdperk van vloed voor de particuliere industrie zou dus voorbij zijn en thans zou dat van ebbe aanbreken. De protesten van de Heeren Duymaer van Twist en van Hoëvell werden in den wind geslagen, en naar Indië werden instructiën gezonden, die de onderdrukking van den vrijen arbeid en het zooveel mogelijk volledig herstel van den vroegeren toestand beoogden.

‘Sedert die zittingen’, - ik ontleen hier eenige woorden aan den Heer van Hoëvell in de voorrede voor het derde deel zijner ‘Parlementaire redevoeringen’ - ‘sedert die zittingen is veel

tijd verspild door allerlei enquêtes in Indië en redekavelingen over die enquêtes op het Binnenhof. Men beweerde in het parlement in Nederland, dat overal, waar de particuliere industrie op Java werkzaam was, de inboorlingen aan de meest kwellende slavernij waren prijs gegeven. De industrieelen kochten de hoofden om en dezen leverden hunne onderhoorigen ter exploitatie over aan de ondernemers van suiker- en tabaks-cultuur. Vooral Cheribon en Rembang, waar de productie door particuliere krachten zeer aanzienlijk was gestegen, werden als de tooneelen van die “gruwelen” aangewezen. En ofschoon zich hoegenaamd geen uiterlijke kenteekenen van zulk een toestand in die beide gewesten vertoonden, ofschoon rust, tevredenheid en verhoogde welvaart er overal in 't oog vielen, - toch werd door den Minister van Koloniën een onderzoek bevolen naar de “schandalen”, welke in die beide residentiën in 't bijzonder, en op Java bij alle particuliere cultuur-ondernemingen in 't algemeen, moesten bestaan. In Indië zelf werd dat onderzoek bij voorkeur aan verklaarde tegenstanders van de door den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist ingevoerde “nieuwigheden” opgedragen.’

Op Java zal ieder onderzoek van dien aard, indien het niet door de grootste onpartijdigheid, de zuiverste waarheidsliefde wordt bestuurd, altijd uitvallen in overeenstemming met de wenschen van hen aan wie het onderzoek werd opgedragen. Ik geloof niet dat ik mij daaromtrent te sterk heb uitgedrukt, toen ik in Julij 1860 het volgende schreef[1]: ‘De inlandsche hoofden, gewoon het Europeesch gezag naar de oogen te zien, en met een uiterst fijn gevoel begaafd, om te onderscheiden wat aan hunne heeren en meesters het aangenaamst zal zijn, hebben bij zulk een onderzoek ter nauwer nood een wenk noodig om geheel in den geest der regeering te antwoorden. De geringe man, die nauwelijks het oog tot zijne meerderen durft opheffen, en steeds den koers richt naar hetgeen hij weet dat van hem verlangd wordt, werkt, door zijne getuigenissen, gedwee mede om zijne eigene welvaart in den grond te boren. Vraag een Javaan eenmaal, en hij zal u misschien *ja* antwoorden; vraag hem nogmaals, zoodat hij begrijpt dat gij een ander antwoord verwacht hadt, en hij zal beginnen te weifelen; vraag hem ten derden male, en zijne weifeling zal in een stellig *neen* overgaan. En wat zal nu de tegenspraak van den Europeeschen

1 *Zondagsblad*, maandelijksche uitgave, Julij 1860, blz. 17 v.

ondernemer baten, die voortaan zeker door de bevolking wordt in den steek gelaten? Zulk een onderzoek, dat in Europa de waarheid aan het licht zou brengen, valt op Java, waar zulk een serviele geest heerscht, altijd uit naar den wensch van hem, die de macht in handen heeft.'

Het onderzoek door den Inspecteur der cultures Canneman in Rembang gehouden, pleit zeer voor de juistheid dezer opmerkingen. De Inspecteur achtte het principe van vrije cultuur en vrijen arbeid illusoir, onbestaanbaar voor Java's bevolking en onzedelijk in zijne werking en gevolgen. Met deze vooropgezette beginselen was de uitkomst van zijn onderzoek in overeenstemming; men vrage slechts niet hoe zij verkregen werd. Een Gouvernements-besluit van 8 Maart 1860, dat in schijn slechts volkomen neutraliteit in de zaken van den vrijen arbeid aan de plaatselijke besturen en inlandsche hoofden voorschreef, maar in waarheid de strekking had, de bevolking daartegen in te nemen, werd bovendien op de vijandigste wijze toegepast door een Resident, die de leer verkondigde, dat de Javaan niet zelfstandig kan zijn en van zijn geboorte tot zijn dood geen anderen wil heeft dan zijn hoofd, en dat vrije aanplant ondenkbaar is, waar geen individueel grondbezit, ja niet eens individu's in den vollen zin des woords bestaan. De zwakke Gouverneur-Generaal liet zich geheel drijven door de impulsie uit het Moederland ontvangen. In een besluit van 12 April 1861 werd de Heer Bekking, de grondlegger der vrije tabaks-cultuur in Rembang, op grievende wijze uit 's lands dienst ontslagen, en aan zijn opvolger, die zijne taak had voortgezet, de ontevredenheid der regeering betuigd, met aanteekening dat hij niet meer als hoofd van gewestelijk bestuur zou geplaatst worden. Tal van beschuldigingen worden in het beruchte stuk op het hoofd dier residenten gestapeld: zij hebben licentiën uitgegeven, waaraan uitsluitende rechten verbonden waren; de bevolking gedwongen om voor de licentie-houders tabak te planten; toegelaten dat de ondernemers, door het geven van voorschotten, de arbeiders als het ware in hun macht kregen; het stilzwijgend aangezien dat de particuliere ondernemers de handen der dessa-hoofden vulden om hunne medewerking te erlangen; en andere gruwelen meer. Maar in al die beschuldigingen was nauwelijks een zweem van waarheid. Een nieuw onderzoek, na de aftreding van den Heer Rochussen, op last van het Opperbestuur ingesteld, ver-

nietigde schier geheel de vroegere uitkomsten. De Heer van Rees, Resident van Soerabaja, volbracht zijne taak met gemoedelijke onpartijdigheid en kwam tot de conclusie, dat ‘de aanplant van zoogenaamden particulieren kooltabak in Rembang, onder het bestuur der residenten Bekking en Lawick van Pabst, behoudens mogelijke misbruiken, niet gedwongen maar vrijwillig geweest is.’ Ten gevolge van dit onderzoek vond zich dan ook de Gouverneur-Generaal Sloet genoopt, bij resolutie van 29 April 1863, het besluit van zijn voorganger te wijzigen en den Heer Bekking een *eervol* ontslag uit 's lands dienst te verleenen. Doch met dien weêrzin, die aan allen eigen schijnt, die tot de hoogste waardigheden zijn opgeklommen, om de menschelijke feilbaarheid in hunne evenkniën te erkennen - misschien omdat zij vreezen daardoor het prestige van het gezag te verzwakken - heeft de Heer Sloet het aan den Heer Bekking gepleegde onrecht slechts ten halve hersteld, en in plaats van hem den warmen dank te brengen, dien hij voor de opheffing der residentie Rembang uit een toestand van druk en ellende verdiend had, zich beijverd iets berispelijks te vinden in enkele handelingen, waarin hij zijne bevoegdheid zou hebben overschreden, om aan zijn besluit de verklaring te kunnen verbinden, dat hij de beschikking van zijn voorganger zou hebben gehandhaafd, indien deze zich tot afkeuring der handelingen van den Heer Bekking had bepaald. En de Minister van Koloniën?..... Ook hij schijnt het als zijn plicht te beschouwen, de beslissingen van den Gouverneur-Generaal te handhaven en dien nimmer in het ongelijk te stellen: dit is althans het eenige wat zijn doen en zijn laten in de zaak van den Heer Bekking, gelijk in de zaken der Heeren Stieltjes[1] en Roorda van Eysinga, in

1 Ik wenschte wel dat een onpartijdig en der zake kundig man de Javaansche spoorweg-quaestie en de houding van den Gouv.-Gen. en den Minister jegens den Heer Stieltjes aan een nauwgezet onderzoek onderwierp en het publiek daaromtrent inlichtte. De vrienden van den Heer Stieltjes hebben mij eenigermate als medeplichtig voorgesteld aan het hem aangedaan onrecht. Hunne beschuldiging berust op twee dwalingen: 1°. Dat het art. in de Gids van Nov. 1862, waarin een verkeerde voorstelling van de door den Heer Stieltjes aangeprezen lijn voorkomt, van mij zou zijn geweest of althans onder mijn invloed geschreven. Ik was aan dat stuk geheel vreemd. 2°. Dat eene rectificatie van die verkeerde voorstelling van mij zou verlangd zijn. Ik heb althans in de volgende woorden, in een brief door den Heer Roorda van Eysinga den 23 Jan. 1863 uit Malang aan mij geschreven, dat verzoek om rectificatie niet kunnen lezen: ‘Tunnels, kostbare bruggen, reusachtige of kolossale werken behooren tot de introuvables, alleen bestaande in de Oostersche verbeelding van “de Gids” en de “Arnhemsche Courant”’. Voor het overige ben ik niet de bevoegde man om het voor den Heer Stieltjes op te nemen; daartoe ontbreekt mij de noodige kennis; doch grootelijks zou hij dwalen, die meent dat ik òf de houding van den Minister van Koloniën te zijnen aanzien zou willen verdedigen, òf mij zelfs tot stilzwijgen zou verplicht achten. De Heer Roorda van Eysinga had het recht niet mij in zijne brochure: *eene ontleding van* ‘*onze koloniale staatkunde*,’ te gemoet te voeren: ‘De Heer Veth spare ons voortaan zijne betuigingen van volle sympathie voor den Minister van Koloniën. Wat baat dezen zulk een lof? *Où le blâme n'est pas permis, il n'y a pas d'éloge flatteur*.’ Ik heb geen persoonlijke reden om op den Minister verbitterd te zijn als de Heer R.v.E.: ik kan daarom het goede zijner cultuur-wet onpartijdiger waardeeren, en mijne betuiging van sympathie gold alleen de daarin nedergelegde hoofdbeginselen, die niemand bevreemden kan, wien mijne vroegere geschriften over koloniale zaken bekend zijn.

mijne oogen verklaarbaar - maar daarom niet verdedigbaar maakt[1].

Ook in Cheribon werd een kruistocht tegen de vrije teelt ondernomen, die, later aangevangen, toch grootendeels denzelfden loop nam. Ook daar werden onderzoekingen bevolen, waarbij vele inlanders werden gehoord omtrent de overeenkomsten door hen met particuliere ondernemers voor den aanplant van suikerriet aangegaan: onderzoekingen, die het noodwendig gevolg hadden, dat onrust verspreid en de bevolking voor het ongenoegen der regeering bevreesd werd. Ook van die onderzoekingen is beweerd, dat zij allerlei knoeierijen hebben aan het licht gebracht en dat zij duidelijk hebben getoond, dat ook hier de vrije arbeid slechts vermomde dwang is geweest. Ook hier is ‘in den chaos der tegenstrijdige besluiten gewroet’, totdat men uit al die zich zelf tegensprekende bepalingen en aanschrijvingen iets had opgedolven, waarop de beschuldiging kon worden gebouwd, dat de Resident, door de goedkeuring der bedoelde overeenkomsten, misbruik van zijn gezag gemaakt en aan verkeerde handelingen voedsel gegeven had. Ook hier is derhalve de Resident, de Heer de Serière, na het besluit

1 Over die Rembangsche zaak is veel geschreven. Ik verwijs den belangstellenden lezer onder andere naar twee brochures van den Heer Bekking zelven: *de ontwikkeling der residentie Rembang*, Rott., 1861, en: *de* ‘*schandalen*’ *van den vrijen arbeid in Rembang*, 's Grav., 1864; twee opstellen in ‘de koloniale jaarboeken’: *het nieuwe onderzoek omtrent de Rembangsche zaak*, Jaarg. 1863, blz. 1 vv. en: *de uitslag van het onderzoek in de Rembangsche zaak*, Jaarg. 1864, blz. 201 vv.; een opstel van den Heer G.H. van Soest in het ‘Tijdschr. v. Ned. Ind.’: *de kruistocht tegen de vrijwillige nijverheid op Java*, Jaarg. 1860, Dl. II, blz. 311 vv.; een ander artikel in hetzelfde Tijdschr.: *de reactie en de vrije en gedwongen tabakscultuur in Rembang*, door *Philekonoponus*, Jaarg. 1864, Dl. I, blz. 181 vv.; en mijn beide opstellen in het ‘Zondagsblad’ voor 1860; *De vrije tabakscultuur met ondergang bedreigd* (maand. uitg., Julij, blz. 1 vv.) en: *Nog iets over de vrije tabakscultuur in Rembang* (maand, uitg., Sept., blz. 6 vv.).

van 8 Maart 1860, op krenkende wijze uit zijne betrekking ontslagen en vervangen door een opvolger meer geneigd om in den geest der regeering te handelen. Ook hier heeft het niet ontbroken aan allerlei zijdelingsche pogingen om den vrijen arbeid te knakken, en men beweert zelfs, dat aan sommige particuliere ondernemers uitzichten op Gouvernements-contracten voor gedwongen aanplant zijn voorgespiegeld, indien zij zich bereid toonden de bedoelingen der regeering te bevorderen.

De Cheribonsche zaak is veel minder onder de oogen van het publiek gebracht dan de Rembangsche. De Minister van Koloniën Uhlenbeck had de overlegging der daartoe betrekkelijke stukken aan de Tweede Kamer beloofd, doch onder voorwaarde, dat zij alleen voor de leden zouden gedrukt worden, omdat zij in verband stonden met de aftreding van den Heer de Serière. Ook hier namelijk, was het onderzoek na het vervangen van den Heer Pahud als Gouverneur-Generaal hervat, maar nog niet geheel ten einde gebracht. Nog voor de overlegging der stukken werd in Mei 1862 in de Tweede Kamer door de Heeren de Brauw en van Lynden gewezen op de schandalen, die daardoor *zouden aan het licht komen*, ten opzichte van de particuliere teelt en de contracten door particulieren met inlanders aangegaan. De Heer van Hoëvell kwam op tegen die voorbarige uitspraak, waardoor men een merk trachtte te drukken op het resultaat van dit onderzoek, zonder het te kennen. Nadat de stukken waren medegedeeld, heeft men er weinig meer van gehoord.

De reden hiervan is duidelijk. De Heer de Serière heeft niet, gelijk de Heer Bekking, zelf de pen ter hand genomen, om het publiek aangaande zijne zaak in te lichten, en de Tweede Kamer, door de gebeurtenissen van den dag geheel bezig gehouden, is op de Cheribonsche zaken niet meer teruggekomen. Intusschen is het onderzoek afgeloopen, is den Heer de Serière eene soortgelijke eerherstelling als den Heer Bekking ten deel gevallen, en is het geheim der stukken opgeheven. Ik zal er niets verder over zeggen, maar mij bepalen tot eene korte aanhaling uit het vierde en laatste stuk der ‘Parlementaire redevoeringen’ van den Heer van Hoëvell, die aan de vermelding van het door hem in Mei 1862 gesprokene thans de volgende aanteekening toevoegt: ‘De stukken van het onderzoek zijn later door den Minister van Koloniën aan de Kamer medegedeeld. Zij vormen een zeer

lijvig boekdeel in folio. Maar wat is er nu overgebleven van deze luidklinkende, bittere en de groote menigte agiteerende beschuldigingen van de Heeren de Brauw en van Lynden? De afgevaardigde van Almelo, had hij nog zitting in de Kamer gehad, zou voorzeker, door 't licht dat deze stukken verspreiden, niet tot de bekentenis zijn verplicht geworden, dat hij de zaak "*niet* behoorlijk had onderzocht," toen hij de particuliere ondernemingen in Cheribon voorstelde als weldadig voor de bevolking, voordeelig voor de ondernemers en een gezegende bron van ontwikkeling voor het schoone geweest. Maar hij zou die beide Heeren gevraagd hebben, of zij niet "eerlijk genoeg" waren om nu te moeten erkennen gedwaald en verkeerd gedaan te hebben, toen zij, zonder de stukken te kennen, de eervolle handelingen, in Cheribon gepleegd, als "schandalen" hebben gebrandmerkt'[1].

Neen, voorwaar! het zijn niet verkeerde handelingen der Residenten, die door de onderzoekingen in Rembang en Cheribon zijn aan den dag gebracht; maar wat er door is aan den dag gebracht, is het onhoudbare der ondernemingen van vrije teelt, van het oogenblik af dat de regeering het haar belang acht die te ontmoedigen, zoolang de rechten der bevolking op haren grond, de beschikking der bevolking over hare eigen werkkrachten niet behoorlijk verzekerd en wettelijk geregeld zijn. De buffels, die in Julij 1860, op last van den Resident, in de vrijwillige suiker-aanplantingen voor twee verschillende ondernemingen in Cheribon gejaagd zijn, omdat die aanplant had plaats gehad op velden, die de regeering, in strijd met de rechten die de bevolking zich toekende, voor den gedwongen aanplant des volgenden jaars wilde reserveeren, - die buffels, die daar door de rampzalige planters zelven over de velden, waarop de aanplant reeds drie voet hoog stond opgeschoten, heen en weder gedreven werden, tot de laatste rietstok vertrapt was, - zij hebben het welsprekend gepredikt wat er onder de willekeurige toepassingen van het cultuur-stelsel van de rechten der inlanders op hunne gronden geworden is. Met zulke ervaringen is het

1 *Parlementaire redevoeringen*, Dl. IV, blz. 240 vv. Voorts kan men over de Cheribonsche zaken raadplegen twee opstellen van den Heer van Soest, in het 'Tijdschr. v. Ned. Ind.': *de kruistocht* enz., reeds in de vorige noot aangehaald, en *de vrijwillige suikercultuur in de residentie Cheribon*, Jg. 1861, Dl. II, blz. 92 vv. Vgl. ook H.C. Bekking, *Nederlandsch Indië en het Ministerie Thorbecke*, blz. 33 v. Er bestaat echter groote behoefte aan eene meer nauwkeurige uiteenzetting der feiten, gebaseerd op de thans toegankelijke, maar toch uit den aard der zaak voor het groote publiek onbruikbare officiëele stukken.

onmogelijk te miskennen, dat die niet behoorlijk omschreven en gewaarborgde en vaak schromelijk miskende rechten geen voldoende basis voor overeenkomsten met Europeesche industrieelen voor den vrijwilligen aanplant van producten kunnen opleveren.

De kruistocht tegen de particuliere industrie was voor Indië allernoodlottigst. Het was der Indische regeering niet mogelijk aan het cultuurstelsel, vicieus in beginsel, door aanhoudende aanvallen verzwakt en door het geweten der natie gerecuseerd, een nieuw leven in te storten; de productie voor Gouvernements-rekening bleef even beperkt en stationair als zij sedert lang geweest was; en de nieuwe regeling der suiker-contracten, in Junij 1860 door den Minister Rochussen ontworpen, bleek als middel om de verjongingskuur te volbrengen, bijzonder weinig geschikt te zijn. Maar wat de regeering wel kon, wat haar maar al te wel gelukte, het was een zwaren slag toe te brengen aan de particuliere ondernemingen, die naast het cultuurstelsel waren ontloken. Evenwel ontbrak haar de moed of de kracht om den strijd tot het einde toe voort te zetten. De Heer Rochussen, die zich, zoo het schijnt, Java niet anders kon voorstellen dan hij het voor jaren gekend had, had niet gerekend op den grooten invloed, dien de nieuwere denkbeelden reeds in Indië hadden verkregen, op de diepe wortelen, die het stelsel van vrijen arbeid, dat hij zeker te goeder trouw voor de belangen van het moederland schadelijk achtte, op Java reeds geschoten had. Maar de Indische regeering, die de worsteling man tegen man moest aanvangen met den vijand, dien de Minister haar uit de verte had aangewezen, werd al spoedig gebracht tot het besef en de erkentenis zijner kracht. Zij bleef dus bij halve maatregelen staan en het hare ambtenaren zoo onzeker omtrent hetgeen zij eigenlijk wilde, dat aan den gang der zaken alle vastheid ontbrak, en dat men even weinig de duurzaamheid der Gouvernements-cultures vertrouwde, als men zich op de toekomst der vrije ondernemingen verlaten durfde. De schilderingen van den Heer Quarles van Ufford, die Java juist op dit tijdstip bezocht, en wiens brochures ‘Indrukken van Java medegebracht’ en ‘Wat is voor Nederlandsch Indië noodig?’ ik in den jaargang 1864 van dit Tijdschrift in het breede besprak, zijn zeer geschikt om daarvan een juist denkbeeld te geven. Van 1860 dagteekent voor Nederlandsch Indië een tijdvak van noodlottige onzekerheid omtrent de beginselen waardoor het Gouvernement wordt bestuurd, van grie-

vende teleurstelling voor velen die hunne hoop op ondernemingen van nijverheid hadden gevestigd, van een gebrek aan vertrouwen dat de kapitalen zich schuchter deed terugtrekken, van stilstand en achteruitgang in den handel, van noodlottige faillissementen, van kwijnende welvaart, van een steeds toenemend gevoel van onbehagelijkheid en van de klimmende eischen eener oppositie, die, om de misbruiken van het koloniale stelsel met tak en wortel uit te roeien, aan de Nederlandsche schatkist ronduit het recht ontzegt om eenig rechtstreeksch voordeel uit Indië te trekken.

Wij zagen boven, dat in 1859 de Heeren Duymaer van Twist en van Hoëvell nog niet inzagen, dat de vrije cultuur met het gemeentelijk grondbezit onbestaanbaar is. De sedert dat jaar verkregen ondervinding had het wel is waar volkomen duidelijk gemaakt, dat particuliere nijverheid en vrije arbeid, zonder den waarborg eener wettelijke regeling, geen zekerheid van bestaan hadden; maar de regeling die men beoogde, bleef omgaan buiten het grondbezit, en hield, waar dit niet reeds individueel was, aan het denkbeeld vast van overeenkomsten met de hoofden en oudsten der dessa's te sluiten. Ofschoon men met den tegenwoordigen Minister van Koloniën erkennen moet dat dit stelsel, al werd het niet zoo misbruikt als is voorgegeven, toch de deur voor misbruiken openzet, was de cultuur-wet, door den Minister Uhlenbeck in 1862 voorgedragen, maar door de verwerping zijner begrooting dood gevoteerd voor zij in behandeling kwam, geheel op dit denkbeeld geschoeid en dacht zij er niet aan de toekenning van individueelen grondeigendom als de eenige zekere basis voor den bloei van vrijen arbeid voorop te stellen. Doch in de discussiën over de koloniale aangelegenheden, zoo in als buiten de Kamer, kwam dit denkbeeld gedurig meer op den voorgrond. Veel bracht daartoe bij de ruime publiciteit, die, sedert het optreden van den Minister Fransen van de Putte, aan belangrijke stukken gegeven werd, die licht over de koloniale toestanden verspreiden konden. Het begon meer en meer duidelijk te worden, dat men die omslachtige onderzoekingen omtrent de rechten op den grond, waarvoor men vroeger was teruggedeinsd, niet meer behoefde; dat wat er in theorie, ten aanzien van den aard van het landbezit onzeker was gebleven, aan eene praktische beslissing van vele gewichtige punten niet behoefde in den weg te staan; en dat de toekenning van individueelen grondeigen-

dom, behoudens de juiste omschrijving en wettelijke waarborging, die de waarde daarvan zeer zou verhoogen, een terugkeer was tot hetgeen Raffles eigenlijk gewild had, velerlei aanknoopingspunten vond in hetgeen vroeger op Java bestaan had en moedwillig verstoord was, en voor velen meer een restauratie dan een revolutie, voor allen een onwaardeerbare weldaad zou zijn.

Maar ik moet tot de gebeurtenissen in Indië terugkeeren. In den treurigen staat van onzekerheid en wantrouwen, waartoe daar alles vervallen was, zag men er eene verandering van bestuur reikhalzend te gemoet. Men verkreeg zijn wensch vollediger dan men had durven hopen, daar het optreden van den nieuwen Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele spoedig gevolgd werd door de tijding, dat in Nederland een nieuw Kabinet, met den Heer Thorbecke aan het hoofd, was opgetreden. Men koesterde nu de hoop, dat krachtige maatregelen de wanorde en de onzekerheid omtrent de te volgen regeeringsbeginselen spoedig zouden opheffen, en beloofde zich gouden bergen.

Het is geenszins te ontkennen, dat het geduld van Indie op eene harde proef werd gesteld; dat jaren lang veel ongedaan bleef, waaraan de dringendste behoefte bestond, en dat wat gedaan werd, maar weinig aan de gekoesterde wenschen beantwoordde en stof gaf tot velerlei bedenkingen. De Minister Uhlenbeck toonde meer goeden wil, dan geschiktheid voor zijne taak, en werd na een jaar, waarin weinig voor Indië verricht was, genoodzaakt de teugels te laten vallen. Het optreden van den Heer Fransen van de Putte verlevendigde de blijde verwachtingen; maar de teleurstelling was te grievender toen de meeste zaken in statu quo bleven, enkele grepen, die hier en daar gedaan werden, ongunstige uitkomsten opleverden, enkele groote maatregelen juist niet die waren, waarop men in Indië het meest prijs stelde, of de wenschen die men daar koesterde, op verre na niet volkomen bevredigden, en de doortastende hervormingen op het sociale gebied, waarvan ieder de noodzakelijkheid erkende, en waarvan de Minister zelf den mond vol had, gedurig werden uitgesteld. Het is hier de plaats niet om al die grieven op te halen; zij zijn in doorgaans waardigen en onberispelijken vorm uiteengezet in den open brief van den Heer Bekking aan Mr. A.F. Jongstra, getiteld: ‘Nederlandsch Indië en het Ministerie Thorbecke’, en met hartstochtelijke overdrijving, die men echter den balling moet ten goede houden, wien een paar onvoorzichtige woorden zoo hoog werden aangerekend,

door den Heer Roorda van Eysinga, in zijne brochure ‘de “liberalen” en mijne verbanning.’ De van zooveel kunde en scherpzinnigheid getuigende aanteekeningen over koloniale onderwerpen van den Heer de Waal, de brochures van den Heer Stieltjes over de spoorwegen op Java en het hem persoonlijk aangedaan onrecht, leverden andere bijdragen, en de Indische pers begon zich even bitter over het *liberale* Gouvernement te beklagen, als zij zich vroeger over het *conservative* beklaagd had. Uit al die klachten releveer ik slechts enkele punten, die in verband staan met de onderwerpen, waarvan de cultuur-wet de regeling beoogt. De suikerregeling van den nieuwen Minister bleek even onaannemelijk als die van zijn voorganger, en het palliatief dat werd uitgedacht om ze smakelijk te maken, de vrijstelling der vaste arbeiders aan de fabriek van verplichte diensten, was een maatregel van hoogst bedenkelijken aard en kon dan ook niet worden volgehouden. Aan de koffi-cultuur, door den Heer van der Wijck een ‘teringlijder’ genoemd, werd, behoudens eene kleine verhooging van het plantloon, niets veranderd; maar de Indische regeering werd uitgenoodigd een plaatselijk onderzoek te doen instellen, dat nog niet is afgeloopen en, naar beweerd wordt, ook niet gelukkig werd ingericht. Aan de vrije cultuur door particuliere ondernemers, waaraan zulk een geduchte knak was toegebracht, werd geen meerdere zekerheid gegeven, ja, zij werd nog meer belemmerd en grootendeels onmogelijk gemaakt door het verbod om overeenkomsten met de hoofden en oudsten der dessa's aan te gaan[1]: een verbod geheel in de richting der Ministers en overeenstemmend met het stelsel der cultuur-wet, maar dat, zoolang dat stelsel niet in werking was, bij velen, wien het den pas geheel afsneed, groote ontevredenheid moest wekken. De regeling der heerediensten bij besluit van 3 September 1864, bracht ook al weinig verbetering aan[2]. Eindelijk werd de onzekerheid omtrent den eigendom van den grond nog vermeerderd met eene nieuwe quaestie, de eigendom der koffituinen. In de Zitting der Tweede Kamer van 27 Mei 1863, verklaarde de Minister, dat hij tot geene verhuring van

1 Besluit van 7 Nov. 1863 (Stbl. n°. 152) tot wijziging der publicatie van 25 Dec. 1838 (Stbl. n°. 50).

2 Zie dit besluit en eene kritiek daarop in: *de schrijver van ‘grondeigendom en heeredienstplichtigheid’ aan zijne lezers*, blz. 20 v. Het komt niet voor in het Stbl., maai zal wel opgenomen zijn in het Bijblad op het Stbl.

de koffituinen aan particulieren - hoe wenschelijk ook uit ieder ander oogpunt - zou durven overgaan, omdat hij, in overeenstemming met het advies van een geacht Indisch ambtenaar, aan het denkbeeld hechtte, dat dit met de rechten van den Javaan op het bezit van den grond niet zou strooken[1]; en alsof die uitspraak op Java weêrklank gevonden had, werd Nederland op het einde van het volgend jaar verschrikt door de tijding, dat een dorpshoofd in Bantam eigendunkelijk bevel had gegeven tot het omkappen van een groot aantal koffiboomen in een Gouvernements-tuin, en bij arrest van het Hoog Gerechtshof van alle rechtsvervolging was ontslagen, op grond dat die boomen eigendom der bevolking waren. De schrik werd wel wat verminderd toen het bleek, dat de koffituin afgeschreven geweest was; maar er was dan toch gehandeld tegen de resolutie van 25 Sept. 1836, waarbij bepaald werd, dat de afgeschreven koffituinen tien jaren onaangeroerd moeten blijven liggen.

Ik vermeld deze bijzonderheden niet om een acte van beschuldiging tegen den Minister van Koloniën en de Indische regeering op te maken; met de cultuur-wet in de hand, zou het gemakkelijk vallen den Minister althans op vele punten te verdedigen. Hoe vaak is hem bovendien de belofte afgeperst geene doortastende beslissingen te nemen, totdat de wettelijke regeling der cultuur-aangelegenheden zou plaats hebben! En hoe konden onder die omstandigheden zijne voorschriften tot iets anders leiden dan palliatieven, halve maatregelen, lapwerk? Niets mocht natuurlijk gepraejudiciëerd worden; ten hoogste kon worden zorg gedragen, dat geene besluiten genomen werden, die later aan de toepassing der cultuur-wet in den weg zouden staan. Ik geef deze opmerkingen voor geene volledige rechtvaardiging uit; maar het blijkt toch, dat de hoofdzonde van den Minister hierop nederkomt, dat hij, door de wettelijke regeling der cultuur-aangelegenheden te lang uit te stellen, Indië te lang in een toestand liet, noodlottig voor zijne welvaart en gevaarlijk voor zijne rust. Maar is hij hier de ware schuldige? Hoe vele stadiën moet zulk een wet niet doorloopen! hoeveel onderzoek wordt er niet voor gevorderd! aan welke vertragingen is haar loop niet blootgesteld! Indien het

1 Vgl. over deze quaestie: *Over grondeigendom en heeredienstplichtigheid*, blz. 96.

waar is wat gezegd wordt, dat de Directeur der cultures haar een half jaar in portefeuille hield, dan kan men althans dit half jaar van de schuld der Ministers afschrijven.

Maar vraagt gij, waarom ik die bijzonderheden vermeld heb? Het is om duidelijk te doen zien, dat Indië niet meer met palliatieven te helpen is; dat, wat velen voldoende scheen, wat wellicht nog voldoen kon, toen de Heer Uhlenbeck zijne cultuur-wet aanbood, thans niet meer baten zou; dat een bepaalde keuze tusschen twee elkander uitsluitende stelsels moet gedaan worden: óf volstrekte terugkeer tot het dwang- en monopoliestelsel met volledig herstel der autocratie en onderdrukking der vrijheid om over koloniale onderwerpen zijne gedachten te openbaren; óf de huldiging ook voor Indië van de beginselen, die onder alle hemelstreken de beste zijn, de beginselen, die aan de nijverheid haren natuurlijken loop laten, aan den arbeid zijn rechtmatig loon verzekeren, en de verwezenlijking van het recht als het hoogste staatsdoel beschouwen.

En wanneer ik beweer dat deze beginselen in de cultuur-wet zijn nedergelegd, dan beweer ik niet dat dit geschied is zonder eenig allooi; dan wil ik aan niemand opdringen dat hare 60 artikelen van het eerste tot het laatste niet dan fijn goud bevatten; dan sluit ik het oog niet voor menige leemte en menige inconsequentie; maar dan zeg ik dat allen wien het welzijn van Indië ter harte gaat en die de overtuiging koesteren dat dat welzijn door het dwang- en monopolie-stelsel niet kan verzekerd worden, hunne pogingen moeten vereenigen, in de eerste plaats om de concept-cultuur-wet zooveel mogelijk van hare gebreken te zuiveren, in de tweede plaats om haar tot wet te doen verheffen, ook dan, wanneer er eenige leemten in mochten overblijven, omdat hier, zoo ooit, *le mieux l'ennemi du bien* zou wezen. Er is een treurige scheuring ontstaan tusschen de voorstanders van liberale hervormingen in Indië; zij zouden weldoen om de banier, door de cultuur-wet omhoog gestoken, hun verzoeningsfeest te vieren. Ik bezweer het hen, niet om den wil van den Minister, maar om het heil van Indië. Ik bezweer hen, zelfs hen die persoonlijk het meest te klagen hebben, hun wrok op het altaar van Indië's welzijn te offeren. De Heer van Hoëvell, die nog de voorrede tot het derde deel zijner ‘Parlementaire redevoeringen’ tot den echo maakte van de vele klachten, over het regeeringsbeleid van den Minister van Koloniën aangeheven, heeft, met den politieken takt die hem

zoo zeer onderscheidt, in de voorrede tot het vierde deel daarvan een uitmuntend voorbeeld gegeven. Ik kan niet nalaten eenige woorden daaruit af te schrijven, die voor dit gedeelte van mijn arbeid het meest gepaste slot zullen vormen.

‘Reeds zijn meer dan drie jaren verloopen, sedert mijne laatste parlementaire redevoering werd uitgesproken; maar in den toestand van Indië is weinig veranderd. Nog altoos dezelfde onzekerheid voor hen die aldaar kapitaal en industrie aan de ontwikkeling van grond en arbeid dienstbaar willen stellen. Nog altoos een Staatsblad vol voorschriften en bepalingen, sommigen met elkander in strijd, anderen als een doode letter, zonder leven en uitvoering, een bron van weifeling en bezorgdheid bij de gedachte aan eigen verantwoordelijkheid. Nog altoos een Regeeringsreglement, dat op menige hoofdvraag over het zamenstel en wezen der Indische maatschappij geen bepaald antwoord geeft en door heide tegenover elkander staande partijen beurtelings wordt ingeroepen, om hare beginselen, stellingen en verlangens te bevestigen en te verdedigen.

En toch zijn wij in die drie jaren met reuzenschreden vooruitgegaan. Zij dan ook de toestand van Indië stationair gebleven, in de begrippen omtrent de hervormingen die het noodig heeft, in de discussiën over die hervormingen, in de eischen die gesteld worden omtrent hetgeen onmisbaar is, ten einde met goed gevolg een, thans bijna eenparig afgekeurd, stelsel van bestuur te kunnen verlaten, - in dat alles is de tijd, waarin ik deel nam aan den openharen strijd, bijna niet meer te herkennen.....

Wat zijn wij vooruitgegaan! Ik erken gaarne dat de middelen, die ik heb aangeprezen, thans niet meer voldoende zouden zijn om te bevredigen.

In de laatste drie jaren heeft de Minister van Koloniën gedaan, wat ik verlangde. Hij heeft het archief van het departement van koloniën aan de openbaarheid prijs gegeven. Hij heeft de intiemste geschiedenis van de wording, ontwikkeling en werking van hetgeen men thans nog “het cultuur-stelsel” gelieft te noemen, voor de oogen van het publiek bloot gelegd. Ook ik heb voor 't eerst daarin een blik mogen werpen. Vroeger zat ik vóór het tooneel, en moest uit hetgeen daar vertoond werd, mijne gevolgtrekkingen maken omtrent 't geen achter de schermen plaats greep. Nu zie ik, door 't geen de Minister

heeft laten publiceeren, achter de schermen. En nu erken ik dat hetgeen ik verlangde, hetgeen Indië eenige jaren geleden waarschijnlijk nog zou gebaat hebben, hetgeen toen langzamerhand en onmerkbaar ongetwijfeld tot sociale hervorming der Javaansche maatschappij geleid zou hebben, thans niet meer voldoende is.

En ik ben niet de eenige, die het erkent. Misschien zouden zij, die vroeger mijne tegenstanders waren, en, door het licht dat ontstoken is, den grond van hun stelsel nu meer en meer voelen waggelen, misschien zouden zij thans wel vrede hebben met die zachte, geleidelijke, als ik het zoo eens noemen mag, sporadische verbeteringen, waarop ik jaren lang heb aangedrongen. Maar, helaas! daarvoor is het te laat. Hun hardnekkige tegenstand is oorzaak, dat de tijd ongebruikt is voortgesneld. Bedrieg ik mij, wanneer ik meen, dat zij, die zich, toen ik nog “de leider der koloniale oppositie” genoemd werd, met mij vereenigden, nu geen vrede meer hebben met hetgeen wij toen verlangden? Mij dunkt, ik zie hen zich scharen onder het vaandel van den Minister van Koloniën, wanneer hij in zijn wetsontwerp niet alleen woeste gronden aan de particuliere industrie wil afstaan, en aan de inboorlingen het recht wil verzekeren, om over hunne personen en hunnen arbeid zelven te beschikken, maar ook grondeigendom aan den inlander toekent en het communaal grondbezit in individueelen eigendom tracht te converteeren. Mij dunkt, ik zie hen die grondbeginselen, die altoos de hunne waren, maar wier verwezenlijking zij eerst in een ver verschiet meenden te zien, thans met belangstelling en sympathie in hunne bescherming nemen; ik zie hen het wetsontwerp verdedigen en aannemen, maar ontdaan van afwijkingen en kortwiekingen, die zijne werking zouden verlammen en nieuwe verwarring zouden stichten.

Wilt gij eene waarschuwing aannemen van eenen veteraan in den strijd die gevoerd wordt? Laat u niet verleiden door hen, die de hervorming, thans u aangeboden, *onvolledig* vinden. Ik heb tot mijne verbazing het verlangen gehoord, dat in ééne en dezelfde wet óók de grondslagen zouden worden gelegd voor ondernemingen in de Vorstenlanden van Java; óók geregeld zouden worden de rechten en verplichtingen der landheeren en ingezetenen op de particuliere landerijen in Batavia en Buitenzorg; óók de gronden zouden worden vastgesteld voor ondernemingen buiten Java, in geheel Nederlandsch Indië, voor

ieder gewest natuurlijk verschillend, in overeenstemming met den toestand; óók de verordeningen, tot uitvoering van de wet vereischt, dadelijk in de wet zouden worden opgenomen; óók de positie der inlandsche hoofden zou worden geregeld; óók de heerediensten zouden worden verminderd en afgeschaft. 't Scheen of men nu in eens, met één toovermiddel, het geheel in een volmaakten toestand wilde brengen. Laat u door zulk een lokaas niet verleiden! 't Is het middel om elke hervorming onmogelijk te maken en het *status quo* der onzekerheid te bestendigen. Wees tevreden met de onderwerpen, die u ter regeling worden aangeboden; zij zijn op zich zelf belangrijk genoeg; maar tracht die regeling zoo deugdelijk, zoo afdoend, zoo consequent mogelijk te maken.’

P.J. VETH.

Eene rehabilitatie.

Tiberius, van Adolf Stahr, 1863. Charles Merivale, History of the Romans under the Empire, 1852, 2e ed.

‘De geschiedenis van lang vervlogen tijden, in schijn zoo vreemd aan al wat ons tegenwoordig belang inboezemt, verkrijgt een onbegrijpelijke bekoorlijkheid, zoodra wij er in zien de geschiedenis van ons eigen geslacht.’ Geldt deze uitspraak van Max Muller in 't algemeen van de geschiedenis van geheele volken, nog meer is zij van toepassing op de levensbeschrijving van bijzondere personen. Dezelfde oorzaken toch, waardoor ieder denkend lezer zich onwederstaanbaar voelt aangetrokken tot de meesterstukken van Shakespeare, verzekeren ook onze aandacht aan hem, die een belangwekkend historisch karakter, uit welken tijd het ook zij, op waardige wijze weet voor te stellen. Ik zeg een belangwekkend karakter; want hoe heviger strijd daar gevoerd is in het gemoed van den beschreven persoon, hoe scherper de tegenstelling is, waarin deze zich tegenover de belangen en de heerschende begrippen der hem omringende wereld geplaatst zag, des te rijker en edeler zal het genot zijn van den lezer en des te grooter diens verpligting aan den geschiedschrijver, die eene zoo zware taak naar eisch heeft verrigt.

Het acht en zeventigjarige rustelooze leven van Keizer Tiberius leverde eene rijke stof voor eene hoogst belangrijke karakterstudie. Adolf Stahr heeft die taak op zich genomen en zich daarvan gekweten op eene wijze, zooals die zich van den genialen schrijver van Lessings leven verwachten liet. Zijn boek is door inhoud en vorm een kunstwerk, dat onze aandacht ten einde toe geboeid houdt.

Het doel des schrijvers was eene verdediging te geven van Tiberius tegen de beschuldigingen, door Tacitus tegen hem ingebragt. Zijn boek is evenwel geen pleitrede, waarin hij de beweringen van zijnen voorganger één voor één wederlegt; het is veeleer een nieuw gebouw, opgetrokken op de puinhoopen van het oude, wel uit dezelfde bouwstoffen, maar in een geheel verschillenden trant. Terwijl men tot nog toe[1] (ook nog Macaulay, in het jaar 1828), op de getuigenis van Tacitus, den tweeden Romeinschen Keizer beschouwd had als een onverklaarbaar wezen vol ondeugden, maar dat zijn boozen aard door veinzerij en achterhoudendheid trachtte en veelal wist te verbergen, toont Stahr ons een man, wiens karakter onze achting, wiens levensloop onze warme belangstelling en wiens groote rampen ons innig medelijden in volle mate verdienen.

Het is niet te verwonderen, dat zulk eene voorstelling veel tegenspraak ondervond, en tot ongunstige gevolgtrekkingen voor het gehalte van 't werk zoowel als voor den schrijver aanleiding gaf. Zoo trachtte een geleerd recensent in een lang opstel aan te toonen (wat Stahr hem terstond zal toegeven), dat zijn voorstelling volkomen in strijd is met die van Tacitus, om daaruit - vergetende dat juist het gezag van Tacitus het betwiste punt is - de gevolgtrekking te maken, dat zij een louter verzinsel is. Van den anderen kant daagde een gemoedelijk beoordeelaar op, om ons tegen het boek te waarschuwen, als een werk, hetwelk ‘die scheusliche Verworfenheit sittlich rehabilitiren will’ en als ‘Nährungsmittel der Frivolität’ op gelijke lijn verdient gesteld te worden met de Romeinsche Geschiedenis van Mommsen.

Hoewel wij met geen dezer beschuldigingen instemmen, behoort Stahr's Tiberius toch tot die soort van boeken, waarvan niemand de uitkomsten onvoorwaardelijk tot de zijne maakt, maar die juist in de allereerste plaats tot eigen onderzoek aansporen.

Gelijk het bekende werk van Mommsen (ik heb hier vooral diens karakterschetsen op het oog), is ook dat van Stahr niet alleen een voortbrengsel van historisch onderzoek, maar ook van historische kunst. Nadat zij met den onderzoeker de overgeleverde feiten aan 't licht gebragt, verklaard en gerangschikt

1 Behoudens enkele uitzonderingen, door Stahr aan het einde van zijn boek opgegeven.

hebben, vangt voor hen eerst de eigenlijke taak van den geschiedschrijver aan: de verspreide deelen tot een geheel te vereenigen, dat wij zien denken, handelen en leven, ‘das festgestellte thatsächliche Material zu den weitern Zwecken der Combination, der Erkenntniss eines leitenden Gesetzes, der künstlerische Darstellung zu verwerthen,’ zooals von Sybel het uitdrukt. Om hiertoe te geraken, zijn twee hulpmiddelen hun onmisbaar, - de psychologie, waardoor zij uit het bekende tot het onbekende, uit de handelingen der personen tot hunne beweegredenen besluiten, en aldus de gapingen in de gegevens aanvullen, die aan de volkomenheid van het beeld zouden schaden, - en hun kunstenaarstalent, dat het geheel geest en leven instort. Hoe talrijker de gegevens zijn en hoe meer dus de kennis van den schrijver zijn verbeeldingskracht in toom kan houden, des te minder is hij aan dwaling blootgesteld; doch daar er altijd eenige leemten in onze kennis overblijven, kan alle kans van dwalen niet weggenomen worden. Dat nu om deze reden het psychologisch bewijs van willekeur moet verdacht, en werken als de bovengenoemde, zooals nog door velen geschiedt, voor onnut of zelfs gevaarlijk moeten gehouden worden, zal niemand beweren, die er zich met von Sybel in verheugt, dat bij de beschrijving der geschiedenis ‘die künstlerische Darstellung mehr als sonst ein Gegenstand aufmerksamen Strebens geworden und ein wirksames Verhältniss der Wissenschaft zum Leben sich herausgebildet hat.’ De ware gevolgtrekking uit het bovenstaande is, dunkt mij, deze, dat de lezer zelf moet toezien of de schrijver in het ontwerpen van zijn beeld niet afgeweken is van de gestelde gegevens en van hetgeen zich daaruit langs den logischen weg liet afleiden.

Wanneer wij Stahr's werk volgens deze methode beoordeelen, dan vinden wij, mijns inziens, dat zijne voorstelling der zaken in de meeste gevallen de ware is, doch dat hij - en wat is natuurlijker, daar hij als verdediger optreedt - hier en daar de schaduwzijden van Tiberius karakter onopgemerkt heeft gelaten, gelijk Tacitus zich in veel grootere mate aan het tegenovergestelde euvel heeft schuldig gemaakt[1].

1 Tot verontschuldiging van Stahr moge dienen, wat Niebuhr tot zijn eigene verontschuldiging zoo waar heeft aangevoerd, R.G. I, 397: ‘Wer eingewurzelte Trugmeinungen, ergründend und entschlossen ihr Reich zu zerstören, bekämpft, der kann sich unmöglich ganz frei von Uebertreibungen halten, wozu die Verächtlichkeit verführt, welche alles was mit jenen Irrsal zusammenhängt in seinen Augen annimmt. Mässigung kaun erst nach dem Siege eintreten; dann ist die Zeit in der verfälschten früher geltenden Meinung nach den Spuren übertünchter Wahrheit zu suchen.’

Van een anderen aard is het tweede werk, waarvan de titel boven dit opstel staat opgegeven. Het werk van Merivale is een zelfstandig, uit de bronnen bewerkte geschiedenis der eerste Romeinsche keizers, waarin door Tiberius een ruime plaats wordt ingenomen: in helderheid en volledigheid staat de schildering, die Merivale ons van diens leven geeft, verre achter bij die van Stahr; doch ééne gewigtige zaak hebben beide schrijvers gemeen, dat zij zich namelijk hebben losgemaakt van het gezag van Tacitus, beiden met min of meer gunstig gevolg voor de nagedachtenis van Tiberius.

En zoo zijn wij dan gekomen tot de vraag: Welk gezag moeten wij aan Tacitus toekennen als beschrijver van Tiberius?

Had Stahr zich die vraag gesteld en in plaats van hier en daar een uitval tegen Tacitus te doen, een heldere kritiek van dien schrijver aan zijn werk doen voorafgaan, dan zou hij zeker minder tegenspraak ondervonden hebben. Men is nog zoo weinig gewend het gezag van den grootsten Romeinschen historieschrijver te zien betwijfelen, dat hij, die zich daarvan losmaakt, wil hij geloof vinden, met overtuigende bewijzen het onhoudbare van diens beweringen moet aantoonen. Zal men het aanmatiging achten, indien wij onze bedoeling trachten duidelijk te maken door eene proeve te geven van datgene, wat wij van Stahr gewenscht hebben te ontvangen?

Tacitus heeft de regering van Tiberius beschreven in de zes eerste boeken zijner Annales, die vermoedelijk in 't jaar 116 na Christus, dus 80 jaren na den dood diens Keizers, onder Trajanus het licht zagen.

In hoofdtrekken komt zijne beschrijving hierop neder:

Tiberius, die de aangeboren trots van het aloude geslacht der Claudii in ruime mate geërfd had, beklimt door de kuiperijen zijner moeder Livia, die een tweede huwelijk met Augustus had aangegaan, den troon, welke eigenlijk bestemd was voor het geslacht der Julii, d.i. de eigene afstammelingen van Augustus. Eenmaal Keizer, was het zijn streven om zich van de mogelijke pretendenten op de kroon te ontdoen en door ge-

weld zijne heerschappij te handhaven; terwijl hij bij dit alles zijn schuld weet te verbergen en veinst slechts 't heil van den Staat te beoogen. Zoo wordt eerst, naar men voorgaf volgens een bevel van den stervenden Augustus, diens jongste kleinzoon, die in verbanning leefde, omgebragt; dan sterft Germanicus, de broederszoon van Tiberius, waarschijnlijk door zijn toedoen, daar Germanicus door zijn huwelijk met Agrippina, eene kleindochter van Augustus, de beschermer was geworden der gens Julia. Agrippina en hare kinderen, eerst hoog in aanzien, worden later in 't verderf gestort. Tiberius vaardigt wetten uit ter beteugeling der zedeloosheid, als ware hij zelf een Cato; doch de reden was, dat hij het volk zijn genoegens misgunde, terwijl hij zelf op Capreae naar hartelust leefde. Hij voerde geen oorlogen, omdat de roem van het rijk hem niet ter harte ging; zijn ijver voor de eer van den Senaat en der regtscollegiën was geveinsd, want de senatoren waren zijne slaven, en onder hem nam het getal der valsche aanklagers steeds toe. Somber van aard, was hij afgunstig op iedereen, en alleen een Sejanus genoot zijn vertrouwen. Hij verbergt zijn talrijke ondeugden nog zooveel mogelijk, zoo lang zijne moeder en Sejanus nog in leven zijn, doch dan viert bij hun den teugel, totdat hij eindelijk sterft, verraden door zijn meest vertrouwden vriend en betreurd door niemand.

Ziedaar het sombere beeld, dat bij het lezen der Jaarboeken voor onzen geest verrijst. Wat geeft ons regt om aan de getrouwheid van dat beeld te twijfelen? Wat vertellen ons de overige berigtgevers?

De beschrijvingen van Suetonius en Dio Cassius, die kort na Tacitus geleefd hebben, komen in de hoofdzaken met de zijnen overeen. Vellejus daarentegen, die als aanvoerder der ruiterij de meeste veldtogten van Tiberius medegemaakt en beschreven heeft, zwaait hem als veldheer en als regent onbeperkten lof toe, en waar Philo, Josephus, Seneca en Plinius van Tiberius in 't voorbijgaan melding maken, is het deels met lof, deels zonder blaam.

We merken dus op dat zij, die geheel of gedeeltelijk tijdgenooten waren van den Keizer, in hun oordeel over hem gunstiger zijn dan de latere berigtgevers. Hierdoor in argwaan gebragt, nemen we Tacitus' Jaarboeken ten tweedenmale ter hand, en naauwkeurig toeziende of de feiten, die hij mededeelt, ontdaan van zijne inkleeding, ook grond geven tot eene andere

beschouwing van Tiberius, komen we weldra tot een resultaat, geheel verschillend van het vorige, doch dat zich met de kracht der noodzakelijkheid aan den onpartijdigen lezer opdringt.

Vanwaar die tweeslachtigheid? Hoe is het mogelijk, dat hetzelfde werk twee geheel afwijkende voorstellingen derzelfde zaak teweegbrengt, en waarom aan de laatste de voorkeur boven de eerste toegekend?

Om deze vragen te beantwoorden, moeten wij een oogenblik stilstaan, ten eerste bij den persoon van Tacitus, ten tweede bij de bronnen, waaruit hij putten moest. Ik begin met het laatste punt.

Het eerst komt hier in aanmerking de overlevering. Deze was Tiberius ongunstig; een populair vorst is hij nooit geweest, en - de gronden van dit oordeel zullen wij later leeren kennen - in het oog des volks was zijne regering het begin van het sombere schrikbewind, dat in een Nero zijn toppunt bereikte. In deze beschouwing was ook Tacitus opgevoed, en de vraag rijst, in hoeverre zij door de geschrevene oorkonden, die hem ten dienste stonden bevestigd, of gelogenstraft werd.

Hooren wij wat Dio Cassius van die bronnen getuigt (LIII, 19): ‘Sinds het lot van het Romeinsche rijk,’ ‘zegt hij, ‘niet meer op het forum of in den Senaat, maar door den Keizer met weinige raadslieden beslist werd, is het zóó moeijelijk de ware toedragt der gebeurtenissen te weten te komen, dat veel *wat nooit gebeurd is* voor waarheid wordt gehouden en gebeurde zaken volkomen onbekend zijn gebleven; en veel zal ik moeten vermelden, zonder te kunnen verzekeren of het zóó of anders geschied is.’ Hieraan sluit zich deze kernachtige getuigenis van Tacitus zelven: ‘De daden van Tiberius, Caligula en Nero zijn bij hun leven uit vrees, na hun dood uit haat onjuist beschreven; daarom wil ik die beschrijven *sine ira et studio*, waarvan de oorzaken voor mij verre liggen.’ Tacitus onderscheidt dus (behalve enkele officiëele bescheiden waarvan hij elders gewag maakt) twee soorten van bronnen. Tot de onder den indruk van vrees geborene lofredenen behoort bij hem ongetwijfeld, hoewel geheel ten onregte, het verhaal van Vellejus; terwijl de tweede soort tallooze schotschriften bevat, die reeds tegen Augustus en meer nog tegen zijne opvolgers het licht hadden gezien, en waaronder eene voorname plaats wordt ingenomen door de gedenkschriften van Agrippina II, dochter uit het door Tiberius,

naar men beweerde, diep verongelijkte huis der Julii, welke een reeks van hatelijke hofanecdoten bevatten, waarvan Tacitus er enkele bewaard heeft. Beide deze bronnen nu waren volgens zijn eigen getuigenis even troebel; alles kwam hier dus aan op het oordeel van den geschiedschrijver, op diens begrippen en neigingen. Hoe stond dus Tacitus tegenover die bronnen?

Van jongs af aan door de overlevering, of zoo als hij het ergens uitdrukt '*ea, quae a senioribus audivi*', op Tiberius gewezen als den eersten der slechte Keizers, en onder de regeling van Domitianus zelf vervuld geworden met afschuw tegen tirannen en tirannenvleijers, moest alles wat ten hunnen gunste verhaald werd, hem verdacht voorkomen, terwijl tegenovergestelde berigten een geopend oor bij hem vonden. Met zulk eene vooringenomenheid zijn onderzoek aanvangende, was er veel dat zijn tegenzin tegen Tiberius moest vermeerderen. Tacitus was een aristocraat; hij dweepte met dat tijdperk der republiek, toen de Senaat, uit de aanzienlijkste Patriciërs zaâmgesteld, een onbetwiste heerschappij voerde en de Romeinsche legers onder de Scipio's en andere beroemde aanvoerders den schrik voor Rome's naam buiten Italië gingen verspreiden. Die schoone tijd was voor hem onder Trajanus ten deele wedergekeerd, toen de Monarchie gevestigd was en de Keizer de handen vrij had om door schitterende veldtogten de grenzen van het Rijk tot hun grootsten omvang uit te breiden. Hiermede Tiberius vergelijkende, vond hij in hem een man, voor wien een Patriciër, een Romeinsch Ridder en een Plebejer evenveel waard waren; die van alle buitenlandsche veroveringen had afgezien en slechts op bevestiging van het inwendige bestuur bedacht was geweest, zoodat het beschrijven van zijne regering een *inglorius labor* zijn moest. Was er dus in den persoon en in het regeringsbeleid van Tiberius veel wat Tacitus mishaagde, meer nog ontstemden hem de vele tooneelen van moord en verraad, die er gedurende zijn bestuur waren voorgevallen en die, in partijdige geschriften op zijne rekening gebragt, den schrijver met afkeer moesten vervullen.

Doch wat moest Tacitus, nu eenmaal doordrongen van de verkeerdheid van Tiberius, aanvangen, wanneer hem onwraakbare bewijzen werden voorgelegd van Tiberius' arbeidzaamheid, billijkheid, onbaatzuchtigheid, afkeer van vleijerij en andere goede hoedanigheden? Hoe kon hij, tenzij hij dit alles wilde verzwijgen, aan zijn eerste opvatting getrouw blijven?

Hier kwam hem zijn zeldzaam talent te hulp, dat Racine zoo juist gekenschetst heeft door hem te noemen ‘le plus grand peintre de l'antiquité.’ Wat ons aan de stukken van een Rembrandt gekluisterd houdt, datzelfde eischt in de werken van Tacitus onze bewondering. Met al de kracht van zijn genie laat hij het volle licht vallen op één trek in het karakter van zijn held, die hem kenmerkend voorkomt, zoodat alles wat daarbuiten ligt, in de schaduw wordt gesteld. Deze eigenschap adelt zijne geschriften tot kunstwerken en geeft hun een eenheid en een gloed, die den lezer ten einde toe onweêrstaanbaar geboeid houden, maar tevens maakt zij ook de zwakke zijde van zijne werken uit, namelijk daar, waar hij niet van eene ware, maar van eene verkeerde beschouwing van zijn onderwerp uitgaat, het licht niet op 't juiste, maar op een ondergeschikt punt laat vallen. Een Germanicus wordt, hoe onverdiend ook, onder zijn door voorliefde gedreven penseel een held en martelaar, terwijl een Tiberius overal met de zwartste kleuren geteekend wordt, en in beide gevallen kan zelfs de behoedzame lezer zich slechts met de grootste moeite aan den betooverenden invloed zijner kunst onttrekken.

Welke is nu die hoofdtrek, dien Tacitus in Tiberius meent ontdekt te hebben? Het zijn er twee: *saevitia* en *simulantia*, sombere menschenhaat en geveinsdheid. Beide voorwaar, met takt gekozen: de eerste kan de vruchtbare moeder worden van elke misdaad en door de tweede aan iemand toe te dichten, kan men zelfs diens deugden in verdenking brengen. Deze trekken vindt hij in elke handeling des Keizers terug; daarop laat hij telkens het volle licht vallen en schijnbaar goede eigenschappen dringt hij naar den achtergrond, want - en dit mogen we niet vergeten - hij is heilig overtuigd, dat die in Tiberius niet goed meer zijn, maar in bijoogmerken en geveinsdheid hun oorsprong hebben. Enkele voorbeelden zullen dit ophelderen.

Als Tiberius bij herhaling weigert om gedurende zijn leven in tempels vereerd te worden, vraagt Tacitus, of dat niet een bewijs is van een *animus degener*, die 't grootsche van zulk een eer niet op prijs wist te stellen! Als hij daarentegen in den Senaat van de bijzondere gunst der goden spreekt, die aan zijne schoondochter een tweeling geschonken hadden, roept Tacitus uit: ‘welk een man! op alles, zelfs het toevalligste, verheft hij zich.’ Als de Keizer het misbruik der klucht- en

zwaardvechtersspelen, die menigeen ruïneerden en nu reeds, gelijk later te Constantinopel, bloedige twisten deden ontstaan, door wetten beteugelt, herkent Tacitus hierin zijne *tristitia ingenii*, die zelfs den burger zijne uitspanningen misgunde. Eindelijk, als hij Germanicus berispt, omdat deze in het Teutoburger woud den tijd met lijkfeesten verspilt, terwijl Arminius zijne Germanen ten strijde roept, vraagt Tacitus: ‘achtte de Keizer dit vertoef werkelijk nadeelig, of was het omdat hij van Germanicus alles verkeerd vond?’

Wat ons in deze voorbeelden terstond in het oog valt, is de wijze waarop Tacitus den Keizer in verdenking brengt. Hij vermeldt de daad en zegt, wat sommigen daarin prijzenswaardig vonden, maar dan geeft hij der tegenpartij het woord en deelt de lasterlijke vermoedens mede uit de gedenkschriften van Agrippina of andere dergelijke bronnen; en niettegenstaande hij die nooit als zekerheid, maar steeds met een: *sommigen geloofden*, of: *er liep een gerucht*, vermeldt, ruimt hij die geruchten echter zulk eene plaats in en is de gansche kleur van zijn verhaal zoodanig, dat, zelfs waar hij ze tegenspreekt, zij toch onuitwischbare smetten achterlaten op het beeld van Tiberius, dat wij ons al lezende gevormd hebben. Dezelfde methode volgt Tacitus ook in het verhalen van twee gebeurtenissen, die 't meest van allen Tiberius ten vloek geworden zijn: het ombrengen van Agrippa, den laatsten kleinzoon van Augustus, en de dood van Germanicus. Uit een onderzoek der feiten in beide verhalen blijkt, dat de schuld van Tiberius in 't eerste geval volstrekt niet bewezen is, en dat hij aan 't tweede (zoo als Merivale aangetoond heeft) geheel onschuldig is. Toch zinspeelt Tacitus er later op, alsof de schuld des Keizers in beide gevallen bewezen is en hij weet de zaken zoo voor te stellen, dat de argelooze lezer in denzelfden waan gebragt wordt.

Zagen wij in de aangevoerde voorbeelden onzen schrijver al zijn krachten inspannen, om voor elke goede daad des Keizers eene slechte beweegreden te zoeken, zoo moet hij toch soms, zijns ondanks, der waarheid hulde doen. Een merkwaardig voorbeeld hiervan levert het derde zijner Jaarboeken. Hier heeft hij zooveel loffelijks van Tiberius te melden gehad (want tot zijn eer moeten wij het erkennen dat hij niets verzwijgt), dat zijn tegenzin tegen hem voor een oogenblik bekoeld schijnt te zijn; en als hij dan gaat spreken over de verhouding des Keizers tot zijn vader Augustus, tot zijne moeder Livia en zelfs

tot zijn neef en aangenomen zoon Germanicus, geschiedt dit op eene wijze zoo gunstig voor Tiberius, dat zij in lijnregte tegenspraak is met hetgeen hij elders over dezelfde punten gezegd heeft (vgl. III, 56 met I, 3, IV, 57 en II, 34, V, 3 met III, 64, V, 2). Evenzeer kan hij niet nalaten op andere plaatsen hulde te doen aan den eenvoud der keizerlijke hofhouding, 's Keizers onverschilligheid voor 't geld, gepaard met eene groote en verstandige mildheid, aan zijn afkeer van vleijerij en uiterlijk eerbetoon, aan zijne gematigdheid tegen schuldigen, aan het doorzigt, waarvan sommige zijner daden getuigen. Natuurlijk ontbreekt het ook hier niet aan pogingen om van al die lichtpunten ook de schaduwzijde te ontdekken, maar het hooge woord is er toch uit: hij heeft Tiberius moeten prijzen en daardoor bewezen dat zijn eens gekozen standpunt voor hem zelf onhoudbaar is.

Om nog eenmaal regt duidelijk te maken, welk dat standpunt is en tot welke gevolgtrekkingen het den als diepzinnig menschenkenner beroemden Tacitus geleid heeft, deel ik de woorden mede, waarin hij, op het einde van het 6de boek, zijn oordeel over Tiberius zamenvat.

‘Tiberius was derhalve, tot hij aan de regering kwam, een man van uitstekend gedrag en uitstekenden naam; daarop, tot aan den dood zijns zoons, listig in het veinzen van deugden; dan tot zijn moeders dood wankelend tusschen goed en kwaad; daarop slechter, maar zijne lusten nog verbergende uit vrees voor Sejanus; doch daarna *utitur suo ingenio*, is hij zich zelf en tot elke slechtheid in staat.’ D.i. Tiberius was tot zijn 57ste jaar (want eerst toen werd hij Keizer) een uitstekend (*egregius*) man; daarna verbergt hij zijne ondeugden nog tot zijn 73ste jaar: eerst uit ontzag voor zijn zoon, dan uit schaamte voor zijne moeder en zijn vriend, die, op zijn minst genomen, deels oorzaak, deels deelgenooten zijner misstappen waren, en eerst als stokoud man, van zijn 73ste tot zijn 78ste jaar, vertoont hij zijn waren aard.

Wee de vrienden van Tacitus, die na een leven vol van de bitterste teleurstellingen en rampen en in 't bezit van een onbeperkte magt, gelijk Tiberius, op hun ouden dag tot een misstap vervielen; al hebben zij zestig of zeventig jaren zijne achting genoten en verdiend, hij zal ze voortaan verachten en hun leven voor een weefsel van bedrog en veinzerij verklaren. Met dit oordeel heeft Tacitus, mijns inziens, niet Tiberius, maar

zich zelven veroordeeld en ons gedwongen zijn boek met het uiterste wantrouwen te lezen. Doch hier hoor ik de vraag opperen: wat blijft er dan over van Tacitus' getuigenis, dat hij zijn boek geschreven heeft *sine ira et studio*, ‘waarvan, zegt hij, de oorzaken verre van mij liggen’? Ik antwoord: ook Mommsen zou dat motto boven zijne Romeinsche Geschiedenis kunnen schrijven, niettegenstaande hij op vele plaatsen met even groote omzigtigheid moet gelezen worden als Tacitus. Wij hebben boven aangetoond, dat Tacitus met de bronnen, die hij voor zich had, krachtens zijn aanleg en door de omstandigheden waaronder hij schreef, Tiberius niet anders kon teekenen dan hij gedaan heeft, zoodat hij met een gerust gemoed kon zeggen, dat hij zijne taak naar zijn beste weten volbragt had. Het beste bewijs voor zijne begeerte om de gansche waarheid te vermelden, is de onvermoeide ijver waarmede hij alle gegevens voor zijn onderwerp verzameld en gebruikt heeft, zelfs die niet uitgezonderd, die lijnregt tegen zijne zienswijze indruischen en die hem een uitroep van verwondering afpersen over het onverklaarbare zamenweefsel van goed en kwaad dat wij mensch noemen. Maar juist door die volledigheid heeft hij ons in staat gesteld zijn eigene voorstelling aan de feiten te toetsen en een nieuw beeld te ontwerpen, waarvan wij in naam der historische kritiek durven verzekeren, dat het der waarheid meer nabij komt dan dat van den geschiedschrijver, die slechts drie menschenlevens na de gebeurtenissen ze te boek stelde.

Wat hierboven in het algemeen over Tacitus' methode gezegd is, ontheft mij van de verpligting om elk zijner beschuldigingen afzonderlijk te wederleggen. Bovendien zou zulk eene behandeling van het onderwerp ligt gevaar loopen zeer afschrikkend voor den lezer te worden. Beproeven wij liever het beeld van Tiberius, zooals hij zich werkelijk aan ons voordoet, met eenige omtrekken te schetsen. Zijne omgeving, de kring waarin, het tooneel waarop hij zich bewoog, zullen daarbij aangestipt worden om den noodzakelijken achtergrond voor dat beeld te leveren.

Wij zijn in het jaar 41 v. Chr. Caesar is reeds vergeten. Zijne tegenstanders Brutus en Cassius zijn gevallen bij Philippi. Waar moeten beider aanhangers zich heen begeven? want nog

is het niet beslist of Antonius, of wel de 22jarige Octavianus de opgaande zon zijn zal. Vandaar een vlugten van de een naar den ander. Onder deze vlugtelingen behoorde ook Tiberius Claudius Nero, een aanzienlijk patriciër, en zijne jonge vrouw Livia met den pasgeborenen Tiberius. Veel wist later de moeder haren zoon te vertellen over die jaren van omzwerving, hoe 't geschrei van den zuigeling de ouders meermalen in levensgevaar had gebragt, hoe zij hem te Sparta op wonderdadige wijze uit een boschbrand gered had, en ook wat al voorteekenen en voorspellingen zij gekregen had over de toekomstige grootheid van haren zoon. Na drie jaren zwervens komen de vlugtelingen te Rome terug. Octavianus maakt kennis met de schoone, geestige, nog pas 19jarige Livia en vraagt haar ten huwelijk. De eerzuchtige en schrandere vrouw neemt met zijn voorstel genoegen, laat zich scheiden van haar onbeduidenden echtgenoot en huwt met Octavianus, drie maanden voordat zij haar tweeden zoon, den beroemden Drusus, ter wereld brengt. Haar zoon Tiberius gaat met haar mede, zoodat diens lot voor goed aan dat van Octavianus Augustus verbonden wordt. Op zijn 9de jaar houdt de knaap de gebruikelijke lofrede bij het lijk van zijn vader; kort daarna viert hij als aanvoerder der knapenbende de spelen mede ter eere van de overwinning bij Actium, die aan Augustus de alleenheerschappij bezorgde; op zijn 18de jaar wordt hem het Aedilisschap, en daarmede de gewigtige zorg voor den koorntoevoer naar Rome opgedragen, en op zijn 21ste begint hij zijne talrijke veldtogten, die te zamen 17 jaren geduurd hebben. Het is op deze togten, in Spanje, aan den Euphraat, aan den Donau, in Gallië en in 't hart van Duitschland tot aan de Elbe en de Noordzee, dat de jonge veldheer een roem heeft ingeoogst, die aan de beschrijving zijner bedrijven door Vellejus den schijn geeft van eene lofrede en die er Tacitus toe heeft overgehaald om hem het epitheton *egregius* te gunnen. Stout in het maken zijner plannen, behoedzaam bij de volvoering, streng jegens zijne soldaten en hunne liefde niet zoekend, maar tevens vol zorg voor de hem toevertrouwde manschappen, heeft hij bijna nimmer eene nederlaag geleden, en zeer dikwijls die van anderen, o.a. van Varus in het Teutoburgerwoud, goedgemaakt en gewroken.

Te midden dezer krijgsverrigtingen kwam Tiberius nu en dan te Rome, hetzij om de Praetuur of het Consulaat te bekleeden, hetzij ook om een triomftogt te houden. Zoolang

hij in de stad verkeerde, behoorde hij natuurlijk tot de naaste omgeving des Keizers; toch gevoelde hij zich aan het hof van Augustus niet op zijne plaats, en bragt hij zijne dagen het liefst door aan de zijde zijner veelgeliefde vrouw Vipsania. Streng van zeden en, zoo als Horatius zegt, *honesta legens*, d.i. een man die bij 't beoordeelen van menschen en zaken vooral op 't *honestum* lette, was hij in den hofkring, waar 's Keizers dochter Julia het voorbeeld gaf van ligtzinnigheid en zedeloosheid, een onwelkome gast. Reeds zijn uiterlijk was in tegenstrijd met den ongedwongenen, luchthartigen geest, die dat hofleven ademde. Zeer lang en krachtig van gestalte, liep hij, zegt Suetonius, met het hoofd in den nek geworpen, de oogen strak voor zich uitgerigt, meestal zwijgend; en hoe sterk zijn strenge en ernstige aard zich in zijn voorkomen afspiegelde, blijkt uit het verhaal, dat zelfs Augustus, wanneer hij zich met zijne vrienden in vrolijke gesprekken ontspande, met schertsen ophield, zoodra Tiberius binnentrad. De Keizer, die meer dan iemand den takt had om met iedereen om te gaan en die van dit voorregt uitstekend partij wist te trekken, keurde die stijfheid in zijn stiefzoon af, maar verontschuldigde haar tevens als een eigenschap, die aan het gansche geslacht der Claudii eigen was. Dit alles maakte dat Tiberius na zijne moeitevolle togten rust zocht, niet aan het hof, maar aan den huiselijken haard bij zijne vrouw en zijn jongen zoon Drusus. Dit waren de schoonste dagen zijns levens; te huis was hij gelukkig en buiten af was hij geëerd als ‘de goede en beroemde Nero’, zoo als Horatius hem in een brief uit dezen tijd genoemd heeft.

Maar spoedig zon dat geluk verstoord worden door de hand zijner naaste betrekkingen.

Julia was ten tweedemale weduwe geworden, en Augustus achtte het raadzaam een derden man voor zijne dochter te zoeken. Livia vestigde de aandacht op haren zoon Tiberius, en ook de Keizer zag in hem den geschikten persoon. Dat hij gehuwd was en gelukkig met de vrouw zijner keuze, kwam bij 't vorstelijk echtpaar niet in aanmerking. Maar zou Tiberius zich laten overhalen? Wij wenschten dat wij het konden ontkennen en dat hij geweigerd had den eersten stap te zetten op het glibberige pad van zijn stiefvaders staatkunde, dat hem ten verderve leidde. Maar hij moest zwichten voor den aandrang zijner ouders, of liever, zoo als Suetonius het uitdrukt, de 30jarige man ‘werd gedwongen’ zijne Vipsania te verstooten

voor eene vrouw die hij verachtte; hij deed het ‘niet zonder groote zielesmart’, en aandoenlijk is het te vernemen, hoe hij bij eene toevallige ontmoeting tusschen hem en zijne voormalige vrouw in zulk eene ontroering geraakte, dat Augustus maatregelen deed nemen om eene tweede ontmoeting te voorkomen.

Het huwelijk met Julia was voor Tiberius rijk aan de bitterste gevolgen. Hoewel schoonzoon des Keizers geworden, was toch niet hij, maar waren de drie zonen van Julia bij haar eersten man de naaste erfgenamen van den troon. Van dezen begonnen de twee oudsten, Cajus en Julius Caesar, die den mannelijken leeftijd naderden, zich openlijk te beklagen over de verheffing van den vreemden Claudius, in wien zij niet hun stiefvader, maar hun gevaarlijksten mededinger zagen. De Keizer stoorde zich eerst niet aan hunne aanmerkinken, en droeg in 't jaar 5 v. Chr. aan Tiberius eene waardigheid op (de *tribunicia potestas*), waardoor hij hem tot zijn eersten raadsman verhief. Luider werden toen de klagten der beide prinsen en grooter het aantal ontevredenen, dat zich bij hen aansloot, onder de leuze van handhaving van de regten der gens Julia. Augustus - die de opvolging van alle kanten wilde verzekeren, en noch Tiberius, noch zijne kleinzonen prijs wilde geven - meende een middel gevonden te hebben dat beide partijen voorshands zou bevredigen. Tiberius zou zijne titels behouden, maar terstond de stad verlaten en in het Oosten een kommando op zich nemen, terwijl de prinsen met hooge waardigheden in de stad zouden blijven.

Hoe was onder dit alles Tiberius te moede? Te laat zag hij in, dat hij door zijn huwelijk met Julia zijn lot aan Augustus in handen had gegeven, die er over beschikken zou naar de eischen zijner gevoellooze staatkunde. Zijn huiselijk geluk was voor goed verstoord; in zijne naaste omgeving vond hij slechts achterdocht en haat, daarbuiten overal afgunst; zijne zedelooze vrouw bragt hem slechts schande aan; zijn eenigen broeder, Drusus, had hij kort te voren ten grave gebragt; niets kon hem dus aangenamer zijn dan Rome te verlaten. Ging hij, gelijk Augustus het verlangde, naar het Oosten, dan was hij voor het oogenblik van veel ellende bevrijd; maar waar zou het op uitloopen? hoe lang zou hij er moeten blijven? en als hij in de stad terugkwam, zou dan zijne positie niet nog veel moeijelijker zijn? Hij besloot dus aan al die onzekerheid een einde te maken; wel zou hij Rome verlaten, maar om op het liefelijke

eiland Rhodus als ambteloos burger den loop der gebeurtenissen af te wachten. Smeekingen noch bedreigingen konden hem terughouden, en hij vertrok in het 5de jaar v. Chr., als reden opgevende, dat hij de verheffing der prinsen niet in den weg wilde staan en dat hij na 14 jaren krijgsdienst ook wel eenige rust mogt genieten. Vijf jaren brengt hij op Rhodus door in een letterkundig *otium*, afgewisseld door veelvuldige bezoeken van voorbijtrekkende vrienden. Eindelijk die vrijwillige ballingschap naar het schijnt moede, rigt hij aan Augustus het verzoek om terug te mogen komen, daar de prinsen van zijn invloed nu niets meer te vreezen zouden hebben. Hoe vreeselijk was zijne teleurstelling, toen hij niet alleen een weigerend antwoord ontving, maar er tevens bij vernam, dat de Keizer aan de prinsen beloofd had hem, zonder hun verlof, niet terug te laten keeren; dat men te Nimes in Gallië zijne standbeelden had omvergehaald; dat een officier aan Lucius Caesar had aangeboden hem het hoofd van Tiberius te brengen, en dat hij te Rome al meer en meer vergeten begon te worden. Tiberius had gemeend den loop der zaken met een kalm oog te zullen aanschouwen; maar dat zijn besluit zulke gevolgen na zich zou slepen; dat hij, weleer de tweede persoon in het rijk, door hen, die hem vroeger ontzagen, verguisd en vergeten zou worden, dat was niet in hem opgekomen. Menig woord van zelfverwijt, menige bittere klagt over de slaafschheid en ondankbaarheid der menschen kwam hem op de lippen, en wat hij toen ondervond, ontwikkelde in hem die stoïcijnsche verachting voor het oordeel, den lof en de blaam der menschen, die hem later kenmerkte en welke eigenschap, met weinig takt verborgen gehouden, eene voorname oorzaak zijner impopulariteit geworden is.

Nog twee jaren blijft hij op Rhodus; dan keert hij met toestemming van Augustus naar Rome terug, leeft eerst als gewoon burger, doch wordt in het jaar 4 na Chr., waarin Lucius en Cajus Caesar (de een te Marseille, de ander in Azië) kort na elkander stierven, door Augustus als zoon aangenomen en weder met zijne oude waardigheden bekleed. Daarop gaat hij nogmaals naar den Rijn en den Donau om de laatste en schoonste lauweren aan zijne veldheerskroon te hechten, en neemt in het jaar 14, volgens testamentaire beschikking van Augustus, de teugels van het bewind in handen[1].

1 Julia was reeds vóór Tiberius' terugkomst om haar gedrag uit Italië verbannen en hun huwelijk ontbonden.

Ziedaar in korte trekken den 56jarigen levensloop van den man, die bestemd was nog 23 jaren de zwaarste kroon te dragen, die misschien ooit gedragen is. Tacitus heeft het leven van Tiberius vóór zijne troonsbeklimming geheel buiten rekening gelaten, alsof die jaren vol lotwisseling op ons oordeel over hem zonder invloed mogten blijven.

Zien wij nu, welke de taak was, die den nieuwen Keizer zich vond opgedragen.

In het jaar 31 v. Chr. was door den slag bij Actium de Republiek vernietigd, doch daarmede tevens een einde gemaakt aan de vreeselijke tooneelen van moord en verwoesting, waarvan Rome en gansch Italië gedurende een 50jarigen burgeroorlog de schouwplaats waren geweest. Een ongekend gevoel van rust en zekerheid doorstroomde het gemoed zoowel van den deftigen Senator, als hij weder alleen en ongewapend van zijne woning op een der heuvelen naar het Raadhuis afdaalde, als van den burger, die weder als van ouds zijne stem op het veld van Mars ging uitbrengen, zonder vrees van door een troep gewapende slaven overvallen en van de stembus geweerd te worden. Alom rust en vrede! Was het wonder, dat allen instemden in een gevoel van dankbaarheid en bewondering voor Augustus, den bewerker van dien ommekeer, en dat men, vergetende hoe ook hij nog met Antonius 2300 burgers als laatste offer aan den burgerkrijg had doen vallen, alleen dacht aan de teruggekeerde rust en welvaart en hem, den zoon van den grooten Julius Caesar, den afstammeling van Aeneas, vereerde als den stichter van een nieuw vrederijk? Onder zulke bijzonder gunstige omstandigheden, gesteund door de sympathie der natie en het algemeen verlangen naar vrede, bijgestaan door mannen als een Maecenas en Agrippa, en geholpen door zijn buitengewonen takt om personen en omstandigheden aan zijne plannen dienstbaar te maken, had Augustus zijne taak aanvaard - het omsmelten der Republiek in de Monarchie.

Die taak, eerst half volbragt, af te werken; over 100 millioenen menschen te regeren met krachtige hand, doch zonder de eerwaardige vormen der voormalige Republiek aan te randen; opvolger te zijn van een Vorst, wiens geluk als Regent tot spreekwoord was geworden, wien al zijne onderdanen in opregtheid den *Pater familias totius Imperii* noemden, dat was de last, die Tiberius op de schouders werd gelegd. Augustus had

voor deze taak Tiberius den geschikten persoon gerekend. Reeds 12 jaren vóór zijn dood had hij hem tot opvolger *uitgekozen*, zegt Tacitus; en uit de brieven, die Suetonius ons van Augustus bewaard heeft, blijkt dat hij Tiberius sinds beschouwde als den steun en toekomstigen leidsman van het Romeinsche rijk. ‘Zorg voor uwe gezondheid,’ schrijft hij hem, ‘want aan uw welzijn is dat van het gansche rijk verbonden.’ Zekerlijk kende hij, beter dan iemand, de zwakke zijden van Tiberius' karakter, waarop wij in 't begin dezer schets wezen; maar daartegenover vond hij eigenschappen in hem, die in een heerscher gansch niet te versmaden waren: eene volkomen bekendheid met de behoeften van zijn omvangrijk gebied (het natuurlijk gevolg zijner veelvuldige veldtogten) en eene onvermoeide arbeidzaamheid; daarbij de noodige mate van zedelijken ernst om het gewigt zijner taak te beseffen, en kracht van wil, soms tot onverzettelijkheid toe, om haar uit te voeren. Hoe heeft Tiberius aan die verwachtingen beantwoord?

De geschiedenis van elke monarchie biedt twee zijden aan: de geschiedenis van den monarch met zijne omgeving, en die van het rijk daarbuiten, m.a.w. die van het hof, en die van het volk. Zoo ook de geschiedenis van het Romeinsche keizerrijk; en de vraag lost zich dus in deze twee vragen op: Wie was Tiberius voor de millioenen buiten Rome? Wie was hij voor die handvol Patriciërs en Ridders, die zich zelven het eigenlijke *populus romanus* rekenden? Daar voor het lot van Tiberius de laatste vraag de beslissende geweest is, zullen wij de eerste slechts in 't kort beantwoorden.

Tiberius begreep, dat de omvang van het Rijk groot genoeg was, en hij slechts op de bescherming der grenzen bedacht moest zijn. Vandaar de berispingen, die hij meermalen doet toekomen aan zijne eigen en aangenomen zonen Drusus en Germanicus, wanneer hun jeugdige eerzucht hen tot onnoodige togten verleidt, terwijl hij hen prijst, wanneer zij de kwestiën met zijne naburen door beleid wist bij te leggen. Dat hij hierbij eerlijk te werk ging, daarvan geeft Tacitus zelf deze getuigenis; ‘Toen een Germaansch vorst het aanbod deed om Arminius, den gevaarlijksten van Rome's vijanden, om het leven te brengen, gaf Tiberius een antwoord, waardoor hij den roem dier oude Romeinen evenaarde, die geweigerd hadden zich van Pyrrhus door vergif te ontdoen’.[1]. De gevolgen dezer

1 Anders handelde eenmaal Augustus, die na een oorlog de gezanten der Duitsche stammen te Lyon bijeenlokte en hen daarop als onderpanden voor den vrede gevangen hield.

buitenlandsche staatkunde voor Rome waren een bijna voortdurende vrede, binnenlandsche welvaart en een volle schatkist.

In het besturen der provinciën zou men Tiberius bijna een koloniaal hervormer kunnen noemen. Ook in het oog der oude Romeinen waren de provinciën koloniën, d.i., naar men toen reeds meende, middelen om fortuin te maken. Tiberius nu achtte het niet onbillijk om van de provinciën voordeel te trekken, ‘maar,’ plagt hij te zeggen, ‘men moet zijn schapen scheren en niet villen.’ Hij betoonde dus bij overstroomingen, aardbevingen of andere rampen in de provinciën, eene, zoo als Tacitus zelf erkent, ‘grootmoedige mildheid’, waartoe zijn welgevulde schatkist hem in staat stelde; doch vooral één maatregel verdient vermelding, een maatregel waardoor hij zich de ongenade van de Romeinsche Grooten en dus ook van Tacitus op den hals haalde, maar die bij ons juist eene tegenovergestelde uitwerking heeft. Hij liet namelijk de bestuurders der wingewesten niet, zoo als vroeger, enkele jaren, maar zoo mogelijk hun gansche leven aan het hoofd hunner provinciën. Tacitus meent de oorzaak dezer handelwijze in gemakzucht of zelfs in wangunst te moeten zoeken, alsof hij die voordeelige betrekking slechts aan weinigen gunde, doch de Keizer zelf verklaarde ook hier weder zijne beweegreden door eene vergelijking, nu aan het krijgsleven ontleend: ‘jaag de oude vliegen niet van uwe wonden af; anders komen er nieuwe die met versche woede gaan zuigen.’

Uit dit alles blijkt dat Tiberius' bestuur van het Rijk buiten Rome uitstekend mag genoemd worden. De goede gevolgen bleven dan ook niet uit; en zie hier de onpartijdige getuigenis van den jood Philo, gegeven omstreeks den dood van Tiberius: ‘Wie,’ zegt hij, ‘die het Rijk beschouwt, staat niet verwonderd en verbaasd over de buitengewone en onbeschrijfelijke welvaart?’

Hoe geheel verschillend is nu de toestand, als wij onzen blik op Rome vestigen! Zoo vrij de Keizer was buiten Italië, zoo gebonden was hij hier, waar hem het regeren van alle kanten bemoeijelijkt werd. Allereerst door de partij der Julii. Den oorsprong dezer partij heb ik vermeld; haar krachtigsten steun vond zij in het volk van Rome, dat een bijna afgodische ver-

eering koesterde voor Julius Caesar en zijne afstammelingen, en dat, niet begrijpende waarom Augustus aan Tiberius als opvolger de voorkeur gegeven had, hem en zijne moeder voor vreemde indringers hield. - Natuurlijk had deze partij steeds een geopend oor voor alle geruchten ten nadeele des Keizers.

Eenè tweede oorzaak van moeijelijkheden voor den Keizer was de partij, die men onder Augustus die der oud-republikeinen zou kunnen noemen, doch die nu eenigszins van aard veranderd was en waartoe die oude en krachtige Patriciërs behoorden, wier afkomst minstens gelijk stond met die van Tiberius, en die het een louter toeval rekenden, dat hij en niet zij zelve den troon beklommen hadden. Ook Augustus had van hunne aanslagen te lijden gehad, en hij had zijn opvolger vooral tegen drie hunner met name gewaarschuwd. Het pleit voor Tiberius dat hij het met deze mannen wel heeft kunnen vinden en dat de voornaamste onder hen, Aemilius Lepidus, een in alle opzigten uitstekend man, tot zijn dood toe de *intimus amicus* des Keizers geweest is; iets waarover Tacitus niet kan nalaten zijne groote verbazing te kennen te geven.

De laatste en grootste bron van ellende voor het Romeinsche Rijk was de diepe bedorvenheid der zeden. De woorden van Horatius:

> Aetas parentum, peior avis, tulit
> Nos nequiores, mox daturos
> Progeniem vitiosiorem[1],

waren letterlijk waar geworden. Reeds onder en door de burgeroorlogen was het verval der oude zeden te Rome groot geweest, en het kon niet anders, of de Monarchie moest de zedeloosheid in alles in de hand werken. De tijd, die er voor den fatsoenlijken Romein, na aftrek zijner veelvuldige baden en copieuse maaltijden, of nog erger zijner zinnelijke vermaken, overbleef, werd nog wel aan dezelfde bezigheden besteed als weleer, doch het doel was veranderd of verloren.

Nog zag men soms eene digte menigte op het Forum vergaderd, bezig met heftige twisten, die soms op vechtpartijen uitliepen, doch het was niet meer over de keus van een Consul, over oorlog of vrede, dat de gemoederen dus in bewe-

1 ‘De tijd onzer ouders, minder goed dan die onzer grootouders, heeft ons nog ‘slechter voortgebragt, die weder een bedorvener kroost zullen opleveren.’

ging geraakten, maar over de voortreffelijkheden van een kluchtspeler of een zwaardvechter. Nog oefende zich de jonge Romein in den wapenhandel en in de welsprekendheid, doch het doel was niet meer het bestrijden van den woesten Parth of het vernielen van een politieken tegenstander, maar de toejuichingen der menigte, die de wedstrijden in den Campus Martius of in de scholen der Rhetoren kwam bijwonen. Slechts één ernstig doel had verreweg de grootste meerderheid, dat Juvenalis in eene scherpe tegenstelling aldus uitdrukt:

> Nam qui dabat olim
> Imperium, fasces, legiones, omnia, nunc se
> Continet atque duas tantum res anxius optat:
> *Panem et Circenses!*[1].

Brood en spelen, was de leuze van den minderen; invloed en rijkdom die van den meerderen man. Tot dit laatste kon men slechts geraken door de gunst des Keizers of van diens gunstelingen, en elk middel werd te baat genomen om zich die te verwerven. Men putte zich uit in de grofste vleijerijen, men had een aanklagt gereed voor elk, die in woord of daad vijandig scheen aan de bestaande regering, alles om zich hij den magthebbenden verdienstelijk te maken en zijn fortuin te verzekeren. De toestand was dezelfde in alle klassen der Romeinsche maatschappij. Die de heer was van den een, was weder de slaaf van den ander, en bovenaan stond aller heer en afgod, de Keizer. Het is te begrijpen (en teregt heeft Merivale hier met nadruk op gewezen), welk een verderfelijken invloed die stelselmatige aanbidding moest uitoefenen op den persoon des Keizers; al naar zijn karakter moest hij tot een der heide uitersten komen: òf dat hij eindigde met zelf zich voor een god te houden, gelijk een Claudius en een Nero, òf dat hij zich ten laatste met afkeer en walging van het menschdom afwendde gelijk Tiberius. Slechts ééne soort van menschen kon beide klippen vermijden; niet juist diegenen, welke bijzonder door zedelijkheid of schitterende talenten uitmuntten, maar de koel berekenende praktische man van den stempel van Augustus, die gelijk zich zelven, zoo ook de burgers eene zekere maat

1 ‘Het volk dat weleer bevelhebberschappen, eereambten, legers, alles uitdeelde, houdt zich nu stil en roept angstig slechts om twee dingen: brood en spelen.’

in het goede en kwade wist te doen houden. Tot deze soort behoorde Tiberius niet; hij trachtte niet den stroom te leiden, maar dien te keeren en door strenge maatregelen het volk tot de oude tucht terug te brengen. Merivale vergelijkt hem in dit opzigt met den jongeren Cato; die vergelijking gaat ook in zoover door, dat beide mannen den toestand en de eischen van hun tijd niet genoegzaam kenden, door overdrijving veel hedierven en eindigden met aan alles te wanhopen.

Wij moeten dezen worstelstrijd van Tiberius met de bestaande toestanden, welke 28 jaren duurde, in drie tijdvakken verdeelen. Het eerste van 14 n. Chr.-23; het tweede, waarin Sejanus de hoofdrol speelt, van 23-31; het laatste tot aan zijn dood in het jaar 37.

In de eerste periode zien wij den strijd in zijne volle kracht en hevigheid. Allereerst met de partij der Julii. Het gewigtigste feit in deze negen jaren is de dood van Germanicus, den neef en aangenomen zoon van Tiberius en den vertegenwoordiger der regten van de gens Julia. Merivale heeft, zoo als ik boven reeds vermeld heb, overtuigend aangetoond, dat Tiberius aan den dood van dien dapperen en goedhartigen, maar onbesuisden jongeling volkomen onschuldig is[1]. Wij kunnen hier niet verder bij stilstaan; ik wil alleen even wijzen op de houding van Tiberius in dit geval. Onder het volk liepen vermoedens over de bewerkers van den dood des prinsen. Tiberius weet dit, doch stoort zich daar volstrekt niet aan. Wel laat hij Germanicus plegtig begraven, maar zelf onthoudt hij zich van ieder openlijk rouwbedrijf, en na eenige dagen spoort hij zelf de treurende burgers aan om de dooden te laten rusten en hun arbeid te hervatten, hen herinnerende: ‘*Principes mortales, sed rempublicam aeternam esse*. Dezelfde gedragslijn volgt hij vier jaar later bij den dood van zijn eigen zoon Drusus, grootendeels uit een zekeren hooghartigen afkeer tegen uiterlijke teekenen van gevoeligheid. Zulk eene handelwijs, hoe onschuldig ook op zich zelve, was evenwel niet geschikt om de bestaande verwijdering tusschen hem en een groot deel zijner onderdanen te verminderen.

1 De deugden van Germanicus worden door Tacitus als contrast gebezigd tegenover de ondeugden die hij in Tiberius meent ontdekt te hebben; zijne voorliefde voor den eenen is even groet als zijn tegenzin tegen den anderen. De eenvoudigste daden van Germanicus beschrijft hij met dichterlijke opgewondenheid. Zie vooral de prachtige episode, Ann. II, 9-24.

Overigens legde Tiberius in dit tijdvak een grooten ijver aan den dag in het beteugelen der aanklagers (*quadruplatores, delatores*), die eene ware plaag voor het rijk begonnen te worden. Reeds tijdens de republiek waren de *quadruplatores* (aldus genaamd naar het vierde gedeelte der verbeurd verklaarde goederen dat hun ten deel viel) ingesteld om tegen de overtreding van sommige wetten te waken. Doch daar ieder Romein het regt had een ander aan te klagen en zijn eigen advocaat te zijn, werd hun aantal allengs versterkt door allen, die zich door gegronde of ongegronde aanklagten naam of fortuin zochten te verwerven. Dezen zochten steeds den persoon des Keizers in de zaak te mengen, en bijna elke aanklagt, zelfs die van overspel, werd verzwaard door eene beschuldiging van majesteitsschennis. Hoe Tiberius zich hierin gedroeg, blijkt o.a. uit het proces van twee burgers, die beschuldigd werden de dienst van den vergoden Augustus ontheiligd te hebben. Men wist hoe zeer de Keizer de nagedachtenis van zijn schoonvader in eere hield, en de Senaat vroeg hem dus om advies in deze zaak. Zijn antwoord was: ‘Spreekt beiden vrij, want niet hierom is mijn vader onder de goden opgenomen, opdat die eer tot verderf der burgers strekke,’ er bijvoegende: ‘*deorum injuriae diis curae sunt*’ (de goden zullen zich zelven wel wreken).

Ook tegenover den Senaat legt hij denzelfden onpartijdigen zin aan den dag. Het was zijn streven, dat ligchaam in zijn vroegeren luister te herstellen. Elk jaar het hij dus onderzoek doen naar het gedrag der Senatoren, wier inkomen beneden het minimum van een Senator verminderd was Bleek het dat zij niet door eigen schuld verarmd waren, dan vulde hij de ontbrekende som uit zijn eigen schatkist aan. Steeds maant hij den Senaat aan om zelfstandig te handelen en hem niet over alles te komen raadplegen. Hunne vleijerijen vinden bij hem geen gehoor. Als zij hem tot tweemaal toe verzoeken den titel van *Vader des Vaderlands* aan te nemen, en - gelijk de achtste maand naar Augustus genoemd was - zoo ook de volgende naar zijn naam te herdoopen, weigert hij beide eerbewijzingen, volgens Tacitus, met deze woorden (gedachtig aan hetgeen hij op Rhodus ondervonden had): ‘onzeker is 's menschen geluk; hoe meer wij verkrijgen, in des te grooter gevaar verkeeren wij, om ons het verkregene onwaardig te maken.’ Doch het meerendeel der Senatoren waren en bleven *homines ad servitutem parati*, zoo als de Keizer hen eenmaal

noemde, en tegenover een enkelen Piso, die durfde eischen, dat men ook in Tiberius' afwezigheid zitting zou houden, stonden vele Asinii Galli, die riepen: ‘niets dan onder de oogen van den Caesar!’

Voor de burgerij der stad, wier leuze het *panem et circenses* was, werd voldoende zorg gedragen wat het brood betrof[1]; doch dit zag de ruwe menigte over het hoofd, om zich te beklagen, dat de Keizer hare zwaardvechters- en kluchtspelen zoo weinig in eere hield; of ook dat hij de heilige gebruiken der oude republiek verwaarloosde. Dit laatste zag op het gebeurde bij eene overstrooming van den Tiber, toen Tiberius geweigerd had de Sibyllinische boeken te laten raadplegen, en aan twee Senatoren had opgedragen om liever maatregelen tegen een tweede overstrooming te beramen; hoe nuttig dit ook was, het volk was gebelgd over de weigering, en zag er een bewijs in, hoe Tiberius ook het heiligste niet achtte.

Ziehier dus den toestand in de eerste periode van 's Keizers bestuur. Al missen we in vele zijner daden het uitmuntende doorzigt van zijnen voorganger, toch is er geene die afkeuring verdient. Tacitus zelf moet dan ook over deze negen jaren de volgende getuigenis afleggen: ‘De voornaamste aangelegenheden werden door den Senaat behandeld; er bestond vrijheid van spreken; de vleijers werden door den Keizer zelven bedwongen. De ambtenaren waren in aanzien, de wetten gehandhaafd. Zijn eigen zaken het Tiberius door de meest geachte mannen besturen, die bijna allen in hunne betrekking vergrijsden. Hij droeg zorg voorlandbouw en handel; geeselingen, verbeurdverklaringen waren er niet. Zijne levenswijze was eenvoudig, en hij zocht regt voor den gewonen regtbank.’ Ann., IV, 6 en 7.

Wij zijn genaderd tot de tweede periode van Tiberius' bestuur. Het eerste jaar van dit tijdvak, het 23^{e} n. Chr., was het ongeluksjaar des Keizers; het jaar, waarin de 64jarige vorst zijn eenigen zoon Drusus verloor, en wel, zoo als eerst acht jaren later bleek, door de hand van Sejanus.

Dezen genialen, doch gewetenloozen en door heerschzucht verteerden man, den boozen geest van Tiberius, op wien reeds

1 Het gouvernement had te zorgen dat er immer voor ongeveer 320,000 arme burgers een voldoende hoeveelheid koorn tegen een zeer geringen prijs aanwezig was.

Seneca de schuld werpt van alles wat Tacitus den Keizer ten laste legt, moeten wij een oogenblik gadeslaan.

Aelius Sejanus, een Romeinsch ridder (dus van burgerlijke afkomst), toegerust met zeldzame begaafdheden van ligchaam en geest, had zich reeds aan 't hof van Augustus eene plaats weten te verschaffen, en had later, onder Tiberius, door bijzondere diensten, maar meer nog door persoonlijke eigenschappen, allengs aller vertrouwen, en in de volste mate dat des Keizers verworven. Tiberius zag in hem zijn grootsten steun; de Senatoren waren zijne gehoorzame dienaren, en niemand, zelfs geen Agrippina, kon zich aan den betooverenden invloed zijner listige vleijerij onttrekken. Slechts één man haatte hem en had hem voor 't gansche hof een slag in 't aangezigt durven geven, namenlijk 's Keizers zoon Drusus. Deze was dus de positie van Sejanus, toen hij in het jaar 23 het besluit nam om zijn doodvijand, tevens het voornaamste struikelblok voor zijn stoute plannen, uit den weg te ruimen. Hij volvoert dit voornemen op eene wijze, die den onweêrstaanbaren invloed van zijn persoon klaar doet uitkomen. Hij, de *parvenu*, maakt het hof aan de schoone vrouw van Drusus, eene prinses uit het trotsche huis der Julii, verleidt haar onder belofte van een huwelijk[1] en haalt haar over om haren man te vergiftigen. De aanslag gelukte en bleef geheim. Drusus stierf, naar men meende, aan eene ziekte; de diep terneêrgeslagen Keizer zocht afleiding in de beslommeringen van het bestuur, en Sejanus bleef de gevierde man.

Na dezen stap begreep hij echter ook wel verder te kunnen gaan; de naaste erfgenaam van den troon was gevallen, en langzamerhand rijpte bij hem het plan om Tiberius op te volgen, of des noods te verdringen. Na twee jaren vroeg hij dus aan den Keizer de weduwe van diens zoon ten huwelijk. Tiberius weigerde dit beleefd doch beslissend, en stelde daarentegen den 16jarigen Nero en Drusus III, zoons van Germanicus en Agrippina, aan den Senaat als vermoedelijke troonsopvolgers voor. Nu begon Sejanus met het grootste geduld zijne strikken te spannen. Om zijn doel te bereiken, moest allereerst de Keizer uit Rome verwijderd worden; het scheen niet ondoenlijk dit te bewerken.

1 Een *municipale adulterium*, ‘een burgerlijk overspel’, noemt het de aristotische Tacitus.

Reeds vroeger had Tiberius gezegd de regering te willen aanvaarden, ‘totdat men het billijk zou vinden aan zijn ouderdom eenige rust te vergunnen.’ Hij was nu 67 jaar oud; sinds 12 jaren had hij de stad niet verlaten, en al dien tijd was hij naar zijne inzigten werkzaam geweest voor het heil van den Staat, zonder veel medewerking te ondervinden, en bijna zonder voldoening. Van nature een vriend der eenzaamheid, kostte het hem dus weinig moeite zich af te keeren van een volk, waarmede hij zich niet verstaan kon, en na een jaar aarzelens laat hij zich overhalen om in Campanië een tempel van Augustus te gaan inwijden, en vandaar naar het heerlijk gelegene eiland Capri te vertrekken, meenende in Sejanus een trouw vriend en berigtgever te Rome achter te laten.

En hier staan wij bij het keerpunt van Tiberius' bestuur. Zijn vertrek naar Capri, veroorzaakt door zijn blind vertrouwen op Sejanus, ziedaar de groote fout zijns levens, de oorzaak van zijne aanstaande ellende en van den vloek, dien het nageslacht over hem uitsprak. Hem had Jupiter wel verblind, voor hij hem ten verderve leidde.

Na het vertrek des Keizers heeft Sejanus, die *repertor omnium scelerum*, de handen vrij om Agrippina en haar oudsten zoon Nero ten val te brengen. De eerste tegen Tiberius op te stoken, valt hem niet moeijelijk; op den jeugdigen en driftigen Nero werkt hij door *agents provocateurs*, en door zijn nijd op te wekken tegen zijn jongeren broeder, den lieveling zijner moeder. Moeder en zoon raken in zijne netten verward en laten zich tot oproerige stappen verleiden, die een aanklagt bij den Senaat en beider verbanning ten gevolge hebben. Daarop is de beurt aan den tweeden prins, Drusus III; bij hem gebruikt Sejanus weder zijn gewoon kunstmiddel. De reeds vrij bejaarde vleijer verleidt diens jonge vrouw Aemilia Lepida, en weet er ook haar toe te brengen, dat zij haar eigen man bij den Keizer gaat aanklagen van hoogverraad en hem daardoor zelve in den kerker brengt.

Te midden dezer gruwelen - waarbij ook talrijke slagtoffers vielen van minderen rang - wedijverden volk en Senaat op de laagste wijze om Sejanus' gunst. Terwijl men te Rome offers bragt voor zijne talrijke standbeelden, waarmede de straten bezaaid waren, trok de gansche Senaat tot tweemalen naar zijn landgoed bij Napels, en verdrong zich in den vroegen morgen voor de poorten van zijn paleis, tot het hem behaagde aan

enkele uitverkorenen een kort gehoor te verleenen. Hoe volkomen hij de Senatoren in zijne magt had, blijkt uit dit ééne voorbeeld. Toen hij eens een voorstander der prinsen uit den weg wilde ruimen en hem door een zijner agenten tot oproerige gesprekken het uitlokken, leenden er zich drie Senatoren toe (waaronder een afstammeling der Cato's), om achter een gordijn die gesprekken af te luisteren en als getuigen tegen den man op te treden. De gunst des Keizers had hij zich op nieuw verzekerd door de schijnbare zelfopoffering, waarmede hij, bij het instorten van een grot op Capri waarin de Keizer zich bevond, Tiberius het leven redde. Zijne magt was dus onbeperkt, en reeds scheen de kroon binnen zijn bereik, toen den 72jarigen vorst eindelijk de oogen opengingen en hij langzamerhand werd ingelicht wie Sejanus was.

Hij, die na bijna 50 jaren rusteloos voor den Staat gearbeid te hebben, gemeend had een man te hebben gevonden, dien hij een deel van den last des bestuurs kon opdragen, hij zag nu in, dat die man, dien hij als een broeder vertrouwd en bemind had, sinds 10 jaren even rusteloos gewerkt bad aan den stoffelijken en zedelijken ondergang van het Rijk, de burgers en het keizerlijk huis. Wij begrijpen, hoe vreeselijk de eerste uitbarsting van smart en vertwijfeling zijn moest in oogenblikken, dat bij herdacht (wat hij nu eerst te weten was gekomen), hoe reeds voor 8 jaren de dood van zijn eenigen zoon het werk van dien man geweest was; hoe vreeselijk vooral bij een karakter als dat van Tiberius, die dieper voelde dan iemand, maar die, trachtende zijne gewaarwordingen met Stoïcijnsche hardnekkigheid te onderdrukken, ze slechts verkroppen kon, totdat zij in een onbewaakt oogenblik in blinde woede losbarstten. Fel was na zulke oogenblikken de vervolging tegen Sejanus en zijne medepligtigen, doch even kort als hevig; en niet ten onregte meenen velen, dat in dezen tijd zijn geest somwijlen, zoo als Stahr het uitdrukt, ‘durch die Schatten des Irrsins umnachtet war.’ Terwijl hij toch in heldere oogenblikken, tot driemalen toe, beschuldigden, die erkenden dat zij Sejanus' vrienden, maar ontkenden dat zij deelgenooten zijner misdaden geweest waren, vrij laat heengaan, en zelfs hunne valsche aanklagers straffen doet, zien wij hem daarentegen kort daarna in een oogenblik van somberen waanzin het bevel geven om 20 beschuldigden van medepligtigheid zonder onderzoek om te brengen. Hoe de oude Keizer in zulke oogen-

blikken te moede was, blijkt uit zijn brief aan den Senaat, waarin hij de vrijspraak beveelt van een beklaagden van majesteitsschennis: ‘wat en hoe ik u schrijven zal, Senatoren, en of ik u maar niet meer moest schrijven - mogen de goden mij nog ellendiger doen omkomen, dan ik mij dagelijks voel wegsterven, indien ik het weet.’

Dat hij in zulke tijden niet *zich zelf* was, zoo als Tacitus meende; dat deze niet de Tiberius was, dien men vroeger gekend en hooggeacht had, blijkt uit de woorden van een Arruntius, toen hij, gelijk zoovelen in deze tijden van zedelijke lafhartigheid, zich de aderen opende en zeide: ‘wanneer een man als Tiberius door het gewigt der alleenheerschappij geschokt en geheel veranderd is, wat hebben wij dan van zijn opvolger, den jongen Caligula, te verwachten!’

Allengs bekwam de Keizer van dezen geweldigen schok, en zijne laatste levensjaren waren betrekkelijk rustig. De buitenlandsche aangelegenheden behandelde hij met denzelfden naauwgezetten ijver als voorheen, en met zijne oude mildheid gaf hij nog op zijn 77^{e} jaar tien millioen naar ons geld, tot opbouw van een door brand verwoest gedeelte der stad. Doch omtrent alles wat zijn persoon betrof, was hij volkomen onverschillig geworden. De eerbewijzingen, die de Senaat hem, na Sejanus' dood, meer dan immer te voren wil opdringen, slaat hij kortweg af. Tot Macro, den bevelhebber der Praetorianen, die Caligula reeds begon te vleijen, zegt hij wel verwijtend, maar zonder bestraffing of zweem van verwondering: ‘Keert gij u nu reeds af van de ondergaande zon om de opgaande te bewonderen!’ Toen bij eenmaal zijn eigen kleinzoon Tiberius Gemellus omhelzende, den nijdigen blik van Caligula, derden zoon van Agrippina en troonsopvolger, gewaar werd, zag hij hem aan en zeide (de waarheid voorspellende): ‘Gij zult dezen dooden; u een ander.’ Niettegenstaande hij dus voorzag, hoe de toestand na zijn dood zijn zou, nam bij geen voorzorgen meer, als een man, die het in zijn leven ondervonden had, hoe het noodlot, 't eenige geloofsartikel dier dagen, speelde met goede plannen en voorzorgen. Op die wijze leefde Tiberius voort, met zelfverwijt terugziende op zijn eigen misstappen, eene donkere toekomst voor Rome voorziende, en des levens zat, doch doende wat hij nog te doen vond, totdat hij 78 jaren oud te Nola bezweek.

Hoe weinig zekers er bekend geworden is van het bijzondere

leven van Tiberius, blijkt uit de verschillende wijzen waarop zijn dood verhaald is, zoodat wij niet eens kunnen verzekeren of hij een natuurlijken dood gestorven, of door Macro met een kussen verstikt is geworden. Ik wijs hierop, met het oog op hetgeen door Suetonius over zijne levenswijze op Capri vermeld wordt, welke Tacitus slechts in het algemeen *libidinosa* noemt. Wat moeten we van Suetonius' mededeelingen voor waar houden? Niet veel, als wij de volgende punten in aanmerking nemen. Ten eerste, dat Tiberius' gedrag tot zijn 65^{e} jaar, zoover wij weten, geen reden tot berisping heeft gegeven; ten tweede dat hij zich tot kort voor zijn dood beroemde sinds zijn 30^{e} jaar geen geneesheer noodig gehad te hebben, en dat hij ten einde toe zijne geestvermogens tot zijne dienst had. Ten derde, dat zijn verblijf op Capri zamenvalt met de vervolging der Julii door Sejanus, die, zoo als Tacitus zelf erkent (IV, 11), in hun blinden haat tegen den Keizer en Sejanus, ‘de meest fabelachtige en verschrikkelijke vertelsels ten hunnen nadeele verspreidden en geloofden.’

Wij moeten dus op zijn allerminst met Merivale hier een vraagteeken laten staan, en ons althans wachten te meenen, dat Tiberius op Capri niets te doen had. Gelijk te Rome, zoo bleef hij ook hier op de hoogte van de kleinste bijzonderheden van het bestuur, al werd hij ook door Sejanus, zoo lang deze het gezag voerde, omtrent vele dingen zeer eenzijdig onderrigt. Alleen van de Senaats- en teregtzittingen was hij vrij. De meeste zijner vrije uren echter waren gewijd aan de beoefening van Poësie, Rhetorica en Astrologie.

Den lezer, die deze vlugtige schets van het leven van Tiberius ten einde toe gevolgd heeft, zij nu de beslissing overgelaten, welke waarde aan het gezag van Tacitus bij de beoordeeling van de daden en het karakter van dien vorst moet worden toegekend. Indien het niet aanmatiging mijnerzijds ware op dat oordeel vooruit te loopen, ik zou mij veroorloven den King Lear van Shakespeare in het geheugen te roepen. De grijze koning, wenschende ontheven te worden van den last des bestuurs, schenkt zijn vertrouwen en zijne magt ligtvaardig weg aan twee dochters, die dat vertrouwen onwaardig blijken te zijn. Evenzoo laat Tiberius zich door een verraderlijk vriend verleiden om den zetel des bestuurs te verlaten en een deel zijner magt uit de handen te geven. Beiden begingen hiermede eene daad, in hunne oogen onschuldig

of zelfs noodzakelijk, doch die later een misstap bleek te zijn, die den ondergang van hun Rijk, hun gezin en hen zelven ten gevolge had, en die zij beiden door jaren van ellende hebben geboet. Wie heeft niet voor beiden meer sympathie dan afkeuring, meer medelijden dan toorn over? En wie zou ook niet aan Tiberius deze woorden van Koning Lear in den mond durven leggen: ‘I am a man more sinn'd against than sinning!’

Amsterdam.
Dr. H.T. KARSTEN.

De verrassing van Hoey in 1595[1].

XIV.

Ridmeester Bacx, die tegen Kapitein Mario geklaagd had, dat de lucht drukkend was in het Kasteel, scheen het werkelijk warm te hebben; want hij liep in den slottuin rond, blootshoofd, hoewel het een scherp koude dag was, ondanks de vriendelijke lentezon, die toch nu reeds hare stralen langzaam terugtrok. Maar Bidmeester Bacx smachtte naar frissche lucht en ruimte. Beiden vond hij hier; maar dat was ook alles, want er was nog geen groen te zien dan wat donker sparreloof en enkele heesters, die aanvingen zich onder den adem der lente te ontplooijen, maar die jammerlijk door den sneeuwstorm geteisterd waren, en het klimop, dat zich zoo volkomen vereenzelvigd had met den eeuwenouden muur, die dit kleine park omheinde, dat het als een dik donkergroen behangsel had daargesteld door zijne weelderige, grillige, nooit besnoeide festoenen. Schilderachtig bont was dat rijke hangtapijt nù, daar de dorrende bladen reeds verdrongen werden door het fijne teêre groen der nieuw uitschietende loten, en 't geheel als besprenkeld was met diamanten, door den nachtvorst daarover geworpen, die de zon slechts hier en daar tot droppelen had geweekt. Maar al had de verwaarloosde plek, die vroeger de oogenlust der vorstelijke bisschoppen was geweest, met den zeldzaamsten bloemenschat kunnen prijken, Ridmeester Bacx zou er toch geen oog voor gehad hebben; hij kwam niet om zich in natuur-

1 Zie het 13de gedeelte van dit verhaal in het Februarij-Nommer van dezen Jaargang.

schoon te vermeijen, dat was duidelijk te zien aan de wijze waarop hij rondwandelde: nu eens in ijlende vaart, of hij eene weddingschap had aangegaan, om binnen eenige seconden ettelijke malen den tuin door te rennen, dan weêr plotseling stilstaande, om daarna zoo langzaam voort te treden, of hij een pelgrim ware, die zijne eigene voetstappen wilde tellen. Zijne gelaatstrekken drukten tevens de afwisselende gemoedsbewegingen uit, die hij onderging. Nu eens scheen hij beheerscht te worden door eene hartstogtelijke drift, die hem voortzweepte, dan weêr kreeg kalmer beraad en ernstig nadenken de overhand, of wel verviel hij in een diep weemoedig gepeins. Inmiddels was Gerard de Preys, gedwongen zijne batterij te laten zwijgen, zijn broeder komen bezoeken, van wiens noodlottige *escapade* hij gehoord had. Hij stelde Madeleine voor, hare plaats bij den lijder te vervangen, opdat zij eens voor eenigen tijd het sombere ziekenvertrek zou kunnen verlaten en wat verademing zoeken; het zou te ligter gaan, daar Frank, afgemat na zijne sterke overspanning, in een diepen slaap was gezonken, waaruit geen kanongebulder hem nu zou opschrikken.

Madeleine had ditmaal het aanbod niet afgewezen en zocht de vrije buitenlucht ter verversching harer krachten. Het ging de Jonkvrouw als Bacx; zij vond het drukkend binnen 't Kasteel en begaf zich naar hare lievelingsplek in den tuin, door Héraugière's *courtoisie* ook voor haar opengesteld en wel niet radende *wie* haar dáár was voorgegaan. Van de tegenovergestelde zijde binnengekomen, was het doel van haren togt zeker vervallen tuinhuis met eene opene galerij, waar zich een opgang bevond naar een *plateau*, het eenige wat er van de vroegere *Belvedère* was overgebleven. Van dáar af had men een verrukkelijk vergezigt over geheel de landstreek, over de stad, de stad die zij liefhad, ondanks alles wat zij er had geleden. Slechts losjes een zwart greinen falie over 't hoofd geslagen, trad zij voort met langzame schreden, niet gehaast om het doel te bereiken, maar zich toegevende aan 't genot der stille mijmering.

Dit namiddaguur was even kalm als de morgenuren stormachtig waren geweest. Wel waarlijk scheen de Sabbath der ruste ingegaan, die den gewijden Palmzondag voorafging. Hoe goed was het haar weêr eens vrij te zijn, om over zich zelve en het hare na te denken. Wat had zij zich gansch andere voorstellingen gemaakt van de viering der heilige week, als zij

eenmaal bevrijd zou zijn van ‘het paapsche juk’ en de dubbelheid waartoe het haar dwong; en nu, morgen zou niet eens de klok der kapel luiden om ter plegtige bidure op te gaan! Maar toch, het vasten, het heilige vasten had zij kunnen betrachten, niet in gedwongen onthouding van zekere spijzen, maar in strenge zelfverloochening, in dienende liefde. Ja, er was toch zegen in de smarte; ja, er was toch zoetheid in het louterend bitter van den lijdenskelk; zij zou geen communie houden voor de Paschen, maar de communie van 't lijden was haar toch toebedeeld. De communie van 't gebed was haar niet voorbijgegaan. Geheel in hare gedachten verdiept, liep zij voort met gebogen hoofd; zij ook had ditmaal geen oog voor 't geen haar omgaf; zag ze wel eens de fijne sneeuwklokjes, die de witte buigende kopjes uit hun spichtig groen ophieven en die haar voet dreigde te vertreden....? Ja! toch, zij zag ze, en eene huivering voer haar door de leden; de laatste maal dat zij er zich meê gesierd had....! Op eens was zij weêr als uit den Hemel naar de aarde heengerukt; maar al wist zij het niet, digt in hare nabijheid was een man, die haar noch aan hemelsche, noch aan aardsche beschouwingen zoude overlaten, als hij haar eens had opgemerkt. Dààr werd hij haar gewaar en hij schoot op haar toe, als een leeuw op zijne prooi; hij vroeg er nu niet naar, of de ontmoeting haar welgevallig zou zijn; hij trad haar schielijk op zijde en sprak kalm maar vast:

- ‘Madeleine! nú *moet* gij mij aanhooren. Eene ure als deze keert voor ons niet terug; ook laat ik mij nu niet verdrijven; maar wat is dat? Gij schijnt vermoeid! gij wankelt!’ hij nam haren arm en legde dien in den zijnen; zij had behoefte aan dien steun op dat oogenblik; zij was te zeer onder den slag der verrassing, om weêrstand te bieden.

- ‘Dit is niet de eerste maal, dat ik u ten steun mag zijn, Madeleine!’ sprak hij op zijn zachtsten toon, reeds verteederd door de behoefte die zij had aan zijne hulp, en heimelijk verheugd, dat hare zwakheid hem gelegenheid schonk het ijs te breken.

- ‘Ik bid u, spreek niet van dat verleden!’ viel zij in, ras en onrustig; ‘er ligt al te veel tusschen toen en nù!’

- ‘Het is juist om te spreken van 't geen gij onderstelt dat er tusschen ons ligt, na die eerste ontmoeting vol innig vertrouwen, dat ik tot u kome. Ik zocht deze eenzame plek

om een middel uit te denken tot een onderhoud met u, buiten die dompige ziekenkamer, waar gij evenmin vrij zijt om te luisteren als om te antwoorden, naar het mij voorkomt. Mijne goede fortuin - ik meende dat zij mij gansch verlaten had op deze verwenschte rotsen - mijne goede fortuin kwam mij te hulp, terwijl ik mij suf liep te peinzen. Het kon niet beter treffen dan u hier te ontmoeten, onder vier oogen, en meer zeker ongestoord te zijn, dan in een der afgelegenste vertrekken van 't Kasteel. Hier zijn geen wachten, geen luisteraars; wij zijn hier volkomen vrij om onze gedachten uit te spreken; en wij zijn zamen, Madeleine!'

- 'Wij zijn zamen, Ridmeester Bacx! dat is waar, maar veel verder van elkaâr, dan of er zeëen en bergen tusschen ons lagen. Geloof me! vergis u niet in mij, omdat gij mij zwak gezien hebt. Mijn besluit staat vast, vast als gindsche rotsen!'

- 'Ik moet u doen opmerken, dat men heden ten dage niet op de onwankelbaarheid der rotsen vertrouwen kan,' sprak hij met eene mengeling van schalkheid en ernst. 'Als wij hier tijd van blijven hebben, zullen uwe Luiksche mijnwerkers dat met der daad bewijzen. Maar dat daargelaten, welk wreed besluit hebt gij dan eigenlijk genomen, dat gij zoo onwankelbaar acht.....?'

Zij gaf geen antwoord, maar deed eene poging om haar arm uit den zijnen los te maken, die hij niet toestond te gelukken.

Hij glimlachte met bitterheid. 'Het besluit om mij van u af te stooten?' hernam hij vragend; 'als het dit is, erken ik, dat gij daarin met ongemeene volharding zijt te werk gegaan. Weet gij wel, dat uw opzet bijna was gelukt; weet gij wel, dat niet ieder man zou terugkeeren na driemaal te zijn afgewezen, zoo hard en zonder verschooning afgewezen, als ik door u....'

- 'De vorm was onvoegzaam, Ridmeester! ik erken het....'

- 'Gij weet wel, Madeleine! dat ik wat anders bedoel; de onhoffelijke vorm was eene bijzaak; dien laat ik daar. Ik ben gewoon, dat men naar mij luistert als ik wat te zeggen heb; zelfs van vrouwen; en daarom viel het mij zoo wonder hard, dat gij, juist gij, weigerdet mij aan te hooren, waar ik kwam om u in alle trouwhartigheid mijne verontschuldigingen te maken over ruw geweld, door mijne ruiters buiten mijne voorkennis tegen u gepleegd. Spreek, Madeleine! waarom deedt gij mij dit?'

- ‘Omdat ik het overbodig achtte uwe betuigingen aan te hooren; ik wist vooruit waarop ze zouden neêrkomen. De schuld van dat woeste krijgsvolk was immers de uwe niet; en in zoover het de uwe kon geacht worden, was het vergeven.’

- ‘Neen, Madeleine! wees opregt. Als men werkelijk vergevensgezind is, acht men het *niet* overbodig, hem, die schuld wil belijden, gehoor te verleenen; dan is men volkomen edelmoedig en gunt den schuldige zijn berouw te toonen. De booswichten, die geweld hebben gepleegd in uws vaders huis, zijn met de uiterste strengheid gestraft, schoon het van mijne beste ruiters waren, en zoo gij mijn toorn hadt kunnen zien tegen de onbesuisden, die u durfden beleedigen, zou de vrouwelijke zachtmoedigheid eerder bedarend tusschen beide zijn getreden dan.....’

Terwijl hij sprak, had Madeleine eene nieuwe poging gewaagd om haren arm uit den zijnen terug te trekken; ditmaal had hij toegegeven; nu viel zij in met levendigheid, met strengheid zelfs:

- ‘Ik heb van dat straffen gehoord, Heer Ridmeester! Het was niet minder scherp dan..... 't vergrijp ruw! Wie eischte van u, dat gij bloed zoudt storten om deze zaak....’

- ‘De krijgtucht!’ antwoordde hij laconiek, ‘en nu, aan de geregtigheid is voldaan, gij erkent het zelve, *boven* uw eisch; hoe kunt gij mij dan nog *rancune* houden?’

- ‘Ik houd u geene *rancune!* ik zeide het immers reeds, het kwaad, dat er gepleegd is, wordt door niemand aan u geweten.’

- ‘Dan moet het wat anders zijn!’ viel hij in, ras en levendig. ‘Madeleine! zeg mij dat andere. Om dat te weten ben ik weêrgekeerd, en telkens weêrgekeerd, nù tot driemalen toe; gelooft gij, dat ik het gedaan zou hebben, zoo ik u van gewone vrouwelijke wispelturigheid had kunnen verdenken? Zoo ik in u niet dan eene luimige coquette had gezien, zou ik mij na de eerste kwade bejegening met minachting hebben afgewend. Maar ik had beter gevoelen van u, Madeleine! en daarom kon ik ook niet berusten, zelfs nu niet, vooral nù niet, sinds ik een toon uit uw hart heb gehoord, die mij van lijden, die mij van zelfverloochening sprak. Er moet eene ernstige oorzaak zijn, die u dus tegen mij inneemt, dat het u zelfs onwillig maakt mij te woord te staan.... Ik zie 't u aan. Madeleine! in dezen eigen oogenblik trappelt gij van ongeduld

en wendt uw hoofd af, als zaagt gij van rondom uit naar eene kans om mij te ontvlieden.'

- 'Als Ridmeester Bacx dit meent op te merken, is het dan hoffelijk mij dus geweld aan te doen en mij hier op te houden langer dan ik het zelve begeer?'

Madeleine sprak deze woorden, zonder zich naar hem toe te wenden; alleen had zij zich digter in hare falie gehuld; was het daardoor, dat hare stem zoo dof klonk, ondanks al de scherpte van het verwijt?

- 'Neen, Madeleine! zoo ontkomt gij mij niet!' riep hij, en met zekere heftigheid hare hand vattende, als vreesde hij werkelijk eene vlugt. 'Ik laat mij niet door een gewaanden pligt der hoffelijkheid van mijn doel afleiden. In eene luchtige ure kan ik galant zijn, zoo goed als een ander, maar ik ben geen hoofsch Jonkertje, dat zich door zulke aantijging laat afschrikken. Ik ben een ruiterofficier, die gewoon is de gelederen van den vijand door te breken, en ik beschouw uwe weêrbarstigheid als eene vijandelijke stelling, die ik moet innemen tot elken prijs,' en zacht, bijna weemoedig, ging hij voort: 'Daar is eene ure geweest, Madeleine! en uw geheugen is niet zoo zwak, of gij herinnert u dát, waarin gij niet zoo afkeerig waart van mijn onderhoud, waarin gij u niet onrustig heen en weêr wendet om van, mij af te zijn; waarin gij met volkomen gewilligheid uw arm in den mijnen hebt gelegd, en waarin gij mij zelve hebt beleden, dat mijn bijzijn u als een waarborg was van ruste en veiligheid...'

- 'Die ure is er geweest, Mijnheer!' viel zij in, ras en hoog; 'ik erken het nog; maar zij is voorbij, zoo als ik u reeds zeide, en daarom dring niet verder; houd mij niet langer op; ik heb haast...'

- 'Als gij haast hebt, Jonkvrouw! zult gij gaan; maar toch niet vóór gij mij den sleutel in handen hebt gegeven om het raadselachtige in uwe gedragingen op te lossen....'

- 'En al konde ik u dien geven, het zou nog te bezien staan, of gij dien zoudt weten te gebruiken,' antwoordde zij half luid, en als tot zich zelve sprekende.

- 'O beproef het, Madeleine!' riep hij levendig, bijna smeekend; 'beproef het en meen niet dat de man, op het oorlogsveld gehard, juist zoo verhard zou moeten zijn van harte om niet de fijnere roerselen van een edel gemoed te kunnen vatten..... Gij volhardt in uw zwijgen; moet ik uitvinden?

Moet niet slechts mijn geduld, moet ook mijn raadvermogen op de proef worden gesteld? Welnu, het is mij voorgekomen, dat altijd Frank de Preys de hindernis bleek te zijn tusschen u en mij.... De eerste maal toen uw vader zelf mij vrijheid gegeven had u mijne excuses te maken over het gedrag mijner ruiters, was de Vaandrig aan uwe tafel genood, en mij werd zelfs geen gehoor gegund. De tweede maal ontmoette ik u op de straat, alleen van uwe dienstmaagd vergezeld; ik achtte het oogenblik gunstig, bied u mijn arm en wil mij verklaren. Gij hadt haast naar huis te keeren en vond mijn geleide overbodig. Toch hebt gij later dat van den Vaandrig aangenomen en uwe wandeling langs de rivier voortgezet! Nu weêr is de Vaandrig gekwetst, krank, heeft een regt op uwe zorgen, maar het schijnt dat mijne tegenwoordigheid hem hinderlijk is en dat gij u niet vrij gevoelt in zijn bijzijn; wat moet ik uit dat alles opmaken: ijverzucht op den aankomenden jonkman, ik verzeker het u, is niet in mijn hart opgerezen; maar ik weet het, de fortuin is hem gunstig geweest; zij heeft hem in de gelegenheid gesteld, u uit erger dan doodsgevaar te verlossen; zij gaf hem later weêr de occasie zijn bloed voor uwe stad te storten en de veiligheid van uw vader te verzekeren; dát zijn aanspraken, die bij eene Jonkvrouw als gij zijt, zwaar moeten wegen. Hebt gij in de vervoering der dankbaarheid aan Frank de Preys uwe hand beloofd? zoo zeg het mij ronduit, en gij zijt voor goed van mij ontslagen.'

De geheimzinnige sluijer, waarmeê Madeleine zich telkens digter omhulde, en die ten laatste zelfs haar gelaat verborg, belette hem den indruk gade te slaan, dien zijn spreken op haar maakte; maar dat zij zweeg onder den smartelijksten strijd; maar dat zij zweeg omdat haar de keel als toegenepen was van aandoening, dat zou hij terstond begrepen hebben, zoo hij de vermetelheid had gehad, dat digte weefsel op te ligten.

Bijna woest van ongeduld, liep hij driftig op haar toe, terwijl zij altijd meer was teruggeweken. 'Spreek voor 't minst nù; heb ik het geraden, ja of neen?'

- 'Ja! ja! zoo is het; houd het er voor, dát het zoo is!' bragt zij uit met eene haperende stem; 'en nu.... laat mij gaan...'

- 'Dat is niet de toon der waarheid, dat is de toon van het ongeduld; ik vermoei u met mijn aanhouden, en gij wilt tot elken prijs van mij ontslagen zijn. Welnu, wees voldaan!

ik laat u vrij! Ik zie in, dat ik niets te winnen, niets meer te verliezen heb. Ik rekende op uwe opregtheid, zoo als wij mannen die verstaan. Vaarwel! en heb later vrede met uwe eigene handelwijze. Ik zal trachten te vergeten, dat er eene vrouw is geweest, ééne onder allen, die ik liefhad, die ik achtte, die ik mijn leven had willen wijden en die mij niet eens de reden wil zeggen waarom zij mij van zich stoot.'

Hij wilde gaan, niet eene *fausse sortie*, zoo als men ze ziet aanwenden in de hoop van teruggehouden te worden, maar hij liep met snelle groote schreden haar voorbij, als had hij haast het veld te ruimen na zulke nederlaag.

Maar sneller nog trad zij in zijn weg; zij stak hem beide handen toe; de sluijer was door die beweging opengeslagen en haar bleek gelaat, hare bewogene trekken, hare rood beschreide oogen, alles getuigde sprekend hoe zij hem niet koel, niet onbewegelijk had aangehoord.

- 'Ridmeester Bacx! wij moeten scheiden, maar niet aldus! Ik kan een offer brengen, maar niet dat van uwe achting; gij hebt een regt om te weten wat er in mij omgaat, en gij zult mij begrijpen.'

- 'Eindelijk!' riep hij als in zegepraal en wilde hare hand kussen; maar zij trok die terug en weerde hem met zachte waardigheid af.

- 'Geenerlei belofte heb ik aan Frank de Preys gedaan, die mijne vrijheid zou binden, zelfs niet in de geestdrift der dankbaarheid. Hij weet het, en ik herhaal het hem bijkans iederen dag en op iedere wijze, dat ik niet dan zijne zuster kan zijn!'

- 'Wees gedankt, Madeleine!' riep hij in vervoering.

- 'Maar,' hervatte zij op een ernstigen toon, die zijne blijdschap ter neêrsloeg, 'maar al kan ik den pligt der dankbaarheid niet volbrengen jegens hem, die een regt heeft verkregen op mijn hart; de martelingen van het wantrouwen, van de ijverzucht, moesten den zwakken, den lijdenden gespaard worden. Hij weet het ook, hij weet het nú, dat ik geen ander zal schenken, wat ik hem moet onthouden.'

- 'Madeleine! waarom hebt gij mij dát gedaan?' sprak Bacx smartelijk. 'Maar, neen! neen! gij zult u bezinnen; gij zult u laten overtuigen, dat hier de dankbaarheid te ver is gedreven.'

- 'Gij zult u zelven de moeite sparen, mij die overtuiging

op te dringen, als ik u zeg, dat ik dit zelfde besluit zou genomen hebben, al ware er geen Frank de Preys in de wereld.'

- 'Dan begrijp ik er niets meer van,' hernam Bacx op den toon der diepste verslagenheid.

- 'Ook vreeze ik, dat gij mij niet volkomen verstaan zult,' hernam zij droevig.

- 'Wanneer is dat wreed besluit gevat?' hernam hij, als om licht te scheppen in deze duisterheid.

- 'Op den eigen dag van den intogt binnen Hoey; onder den zielsangst bij de vervolging uwer ruiters!'

Hij bragt de hand aan het hart, als voelde hij zich dáar gekwetst.

- 'Moest het wanbedrijf van eenige beschonken ellendelingen van zulken invloed zijn op het gemoedsbestaan eener edele Jonkvrouw, dat zij zulke wraakneming uitdacht!' riep hij.

- 'Van eene wraakneming kan wel geene sprake zijn, en gij zult dat gelooven, als ik er bijvoeg, dat het verlies van Hoey mij te sterker in mijn besluit heeft bevestigd.'

Sprakeloos van verbazing zag Bacx haar aan, en beleed door zijn zwijgend schouderophalen, dat hij haar niet begreep.

- 'Rekent gij dan voor niets die onmetelijke teleurstelling, die ons allen getroffen heeft? wij, arme bedrogenen, die het lied der bevrijding hadden aangeheven bij den intogt van Héraugière, en die alleen onzen zekeren ondergang zagen voorbereid!' hervatte zij op een toon, die wel getuigde van eene lang verkropte grieve, welke zich nu lucht gaf. 'Acht gij het vreemd, dat mij, mij onder allen, die ontzaggelijke tegenstelling van 't geen wij verwacht hadden, en 't geen ons deel werd, het pijnlijkst verwondde?'

- 'Dát!' riep hij met ongeveinsde verwondering, 'dát zou het dan zijn wat zulk een wanhopig besluit in u had gerijpt! Ik moet er uit opmaken dat ge dus aan mij zoudt wijten, wat zoo min mijne schuld is als die van Héraugière zelf. Het mislukken van zijne beste berekeningen, de ongelukkige kans van den oorlog...'

- 'Het is waar, gij krijgslieden zijt zoo gemeenzaam met de jammeren van den oorlog, dat het u bevreemden moet, als anderen zich deze dingen zoo zwaar aantrekken...'

- 'Gij vergist u. Noch Héraugière, noch ik, zijn verstompt voor het lijden onzer medemenschen. En het gebeurde

met Hoey is voor ons beiden een doorn in het vleesch, wier scherpte zich telkens op nieuw smartelijk doet gevoelen. Mijn bloed had ik willen geven voor 't behoud uwer stad, ook bovenal omdat het de uwe was: maar gij weet het zelve, mijn pligt riep mij elders. Had ik voorwetenheid kunnen hebben van de hulpeloosheid waarin men Héraugière liet, ik zou gebleven zijn, reeds uit vriendschap voor hem; ik zou van mijne Oversten de vergunning tot blijven verkregen hebben; maar, sinds ik in de gewone kortzigtigheid der menschen deel, ben ik naar krijgsmanswijze mijn weg gegaan, zonder om te zien, noch er het eind van te kennen. Maar allerminst heb ik mij kunnen voorstellen, dat het verlies van Hoey, hoe betreurenswaardig ook, mij, die er persoonlijk geen schuld aan drage, zou komen te staan op het verlies van uw vertrouwen... van uwe... vriendschap, en, verschoon mij, dat komt mij ongeloofelijk voor.'

- 'En indien dit ongeloofelijke toch waarheid bleek,' viel zij in; 'indien de ervaring van het wankelbare aller menschenhulp, van het feilbare der menschelijke magt, ook zelfs der edelmoedigsten en der magtigsten onder de menschen, mij juist tot inzigt had gebragt van het ijdele, het nuttelooze, het schuldige zelfs, om op zulke rietstaven te steunen, die niet vermogen dan ons de hand te doorboren en pijnlijk te verwonden; mij juist de kracht had gegeven om te breken met alle begoochelingen, met alle hersenschimmen die den geest verwarren en het hart beroeren, om bij vertwijfeling aan het aardsche, alleen den Hemelschen Vriend te zoeken, die nooit teleurstelt, die altijd nabij is, die altijd hoort, en die ook magtig is te helpen uit allen nood; ja! die het ook doen zal op zijnen tijd, als wij geleerd hebben ons van de afgoden weg te wenden en op Hem alleen te vertrouwen.'

- 'Als dat zoo ware, Madeleine, en, uit den toon waarop gij mij dit zegt, spreekt zooveel overtuiging, dat ik het wel voor de waarheid nemen moet, dan, vreeze ik, dat gij van de ééne overdrijving in de andere zijt vervallen.'

- 'Overdrijving! Ridmeester Bacx, hebt gij mij dan niet verstaan, toen ik zeide dat ik mij ganschelijk naar God heb heengewend...'

- 'Ik heb u verstaan, Madeleine, en blijf bij dat gevoelen. Het is overdrijving, als men zegt zich naar God te wenden, en daarbij alle menschen en al het menschelijke den rug toekeert. En eene overdrijving, gevaarlijker dan gij nu kunt

inzien. Er was overspanning in uwe verwachtingen van menschelijke hulp en menschelijk vermogen; zij werden teleurgesteld; en gij wendt u met dezelfde overspanning naar den Hemel; hoe, indien ook hier teleurstelling volgde...?'

- 'God is geen mensch, dat Hij zou kunnen verlaten of teleurstellen, en ik... heb de onberouwelijke keuze gedaan, Hem te dienen, Hem alleen.'

- 'Bij zulke keuze is zelfbedrog mogelijk, en... en... verschoon mij, de uwe draagt voor mij den stempel van zulke misleiding!'

- 'Ik wist wel dat gij mij niet begrijpen zoudt...'

- 'Versta mij goed, Madeleine, ik verdenk noch uw ernst, noch uw vromen zin. Ik ken mij zelven geene wijsheid toe om de bestierder uwer conscientie te zijn, maar ik heb eenige levenservaring op u vooruit. En het komt mij voor dat gij u vergist, èn in den weg dien gij nemen wilt, èn in uwe kracht, om dien te gaan..... Neen! laat mij uitspreken. Ik heb uw zelfstrijd gezien; ik heb eerbied voor zulke worsteling, en ik twijfel niet, of gij hebt menige overwinning behaald in uwe zwakheid, die met onze stoutste *bravoure* gelijk staat. Maar eene dwaling is eene dwaling, en gij jaagt eene denkbeeldige volmaaktheid na, terwijl gij gevaren in den mond loopt, die uw oog, ten Hemel gerigt, niet kan zien. Uwe kracht is opwinding; en gij zijt niet waarlijk sterk, niet waarlijk vrij! Wie dat is, zoekt niet zijn heil in de vlugt, en gij zult niet ontkennen, dat gij mij afgestooten hebt, dat gij getracht hebt mij te ontvlieden, omdat gij niet zeker waart van u zelve.'

- 'Ridmeester Bacx!'

- 'Omdat gij, onbewust, dat wete ik, door de onbestemde vreeze vervolgd werd, dat uw besluit op valsche beweeggronden steunde, en dat ik u geen rust zou laten voordat gij met déze begoochelingen gebroken hebt, en er het wankelbare van hebt ingezien.' Al sprekende had hij hare hand gevat, die zij hem nú liet, zeker om hem te toonen, dat hij zich vergiste in de beteekenis van hare eerste poging om hem te ontvlugten. Madeleine was kloek, en eenmaal in den strijd, achtte zij het lafhartig om dien te ontwijken. Zonder tegenstreven liet zij zich door hem meêvoeren naar de opene galerij, en nam plaats op de steenen bank, waarover hij zorgzaam zijn mantel uitspreidde. Tevreden haar dus in ruste te zien en gereed hem aan te hooren, ging hij voor haar staan en hervatte,

op zachten, maar nadrukkelijken toon: ‘Waarom vreest gij dat ik u aan den Hemel zou willen ontvoeren, Madeleine? Ik, die u alleen ten steun wensch te zijn op de aarde; een steun, waaraan gij behoefte zult hebber, Madeleine, nú meer dan ooit, want ik onderstel dat bij allen hemelschen zin een klooster toch nooit het verblijf uwer keuze zal zijn...’

- ‘Gij weet wel dat ik geene kloosteropsluiting bedoelde...’

- ‘Juist daarom,’ viel hij in, ‘is uw afwijzen van mijne vriendenhand eene onvoorzigtigheid, om het met geen harder woord te noemen. Bezie uw positie zoo als zij is. Wat zal uwe toekomst zijn? Als de parlementair van Héraugière slaagt, ontsluit zich reeds morgen voor allen de vesting. Wie zal u ten leidsman verstrekken, ter hulpe door het leven? De zwakke jonkman, die alleen uwe zorge vraagt? Uw vader? is hij nog de kloeke man van voorheen? uwe moeder? er is hope dat gij haar weêr zult zien; maar hoe, maar wanneer?’

- ‘Ik heb op God mijn vertrouwen gezet; die zal mij ten helper, ten raadsman zijn.’

- ‘Ik deel uw geloof, maar leven wij in den tijd dat Hij onmiddellijk door mirakelen werkt? Waarom zou ik die raadsman, die helper niet kunnen zijn? en waarom versmaadt gij wat tot u komt met den ernstigen aandrang der teederste genegenheid om naar het ijle onbestemde uit te zien? Eens hadt gij op mij uwe verwachting gezet...’

- ‘Met welke uitkomst!’ viel zij in met zekere drift en op den toon van verwijt.

- ‘Ik heb verkregen wat gij wenschtet. Gij hadt mij opgedragen u los te maken uit de strikken waarin de dubbelheid der zwakheid u hadden verward.’

- ‘O! zwijg daarvan...’

- ‘Het is juist het oogenblik er van te spreken. Ik kan u nu niet sparen. Ik heb mijn last aan Kerkadet volbragt; hij weet alles, en van die zijde zijt gij vrij. Maar dacht gij er dan niet aan, dat eene jonkvrouw, die een man zulke opdragt toevertrouwt, hem stilzwijgend het regt geeft om zich aan hare zijde te plaatsen en zijne stem te laten hooren, waar het haar volgend lot en leven geldt?’

- ‘Ik weet nu maar al te goed, dat het eene onvoorzigtigheid was; zij werd begaan onder de stormachtige aandoeningen van dien onzaligen avond, en ik heb er zwaar voor geboet.’

- ‘Waarom noemt gij eene ure onzalig, die ons zamenbragt,

Madeleine?' vroeg hij met zachten weemoed, en wilde op nieuw hare hand vatten, maar zij trok die nu terug, en sloeg de booze zwarte falie weêr digter om zich heen. 'Waarom veroordeelt gij u zelve wegens het toegeven aan de stem van uw hart, die u toen ingaf mij te vertrouwen, mij als uw vriend en geleider te verkiezen onder allen? Er is een oogenblik geweest, Madeleine - te vergeefs zoudt gij het ontkennen; ik heb het gevoeld aan het kloppen van mijn eigen hart - een oogenblik, waarin wij wisten dat wij elkander toebehoorden voor het leven, als bij zwijgende overeenkomst, waarin gij met mij, voor mij, de gansche wereld zoudt hebben getrotseerd, en ik voor u!'

- 'Dat oogenblik is er geweest, ik ontken het niet; dat was mijne schuld, mijne dwaasheid; ik verwarde het werktuig met wie het bestuurde; ik vergat den Heer, die hem zond, voor den bevrijder dien ik voor mij zag. Mijne moeder waarschuwde tegen afgodéring van menschen, te laat, helaas, voor mij; ik had den afgod reeds een altaar opgerigt in mijn harte! maar de Heer had mij te lief om mij in mijne zonde te laten. In teleurstelling bij teleurstelling, onder bloedige tranen leerde ik inzien dat het even schuldig als dwaas is, op valsche goden zijn betrouwen te stellen; de afgod werd door 's Heeren magtigen arm van zijn voetstuk gestort. Ik was verpletterd, maar vrijgemaakt!'

- 'Om van de eene dienstbaarheid in de andere te vallen, Madeleine!' sprak hij streng; 'gij ziet zelfkwelling voor deugd aan, en bij het lijden, zwaar genoeg op zich zelf, dat God u oplegt, voegt gij nog eigenwillige smarten, die u niet waren toegedacht.'

- 'Het zijn de verlokkingen des Satans, die uit uwen mond spreken,' voegde zij hem toe.

- 'Neen, Madeleine, het is de stem van 't gezond verstand, waaraan gij gehoor moet geven. Ik geloof in God, zoowel als gij; beter dan gij, zou ik bijna zeggen; want zoo als gij nu spreekt, schijnt het of God voor u niet is dan eene bespiegeling, een geest in een wolk, dien men niet kan aanbidden, zonder dweepend in de lucht te staren.'

- 'Staar ik in de wolken, bij het ziekbed van Frank de Preys?' viel zij in, zacht, maar met waardigheid.

- 'Dáár zijt gij op uw post, ik erken het; en als gij mij zegt, dat de Vaandrig tusschen ons staat, geef ik mij gewonnen; maar gij verzekert mij integendeel, dat het niet deze is

die u van mij heeft verwijderd, en gij stelt mij voor als een afgod, van wien gij u hebt afgekeerd om den wille Gods, en daarop zeg ik: hier is overdrijving, dweeperij, onnatuur; God, die Hemel en aarde schiep, heeft niet gewild dat de mensch alleen zoude zijn, zelfs niet in het paradijs, en gij zoudt in deze booze wereld alleen willen blijven, onder voorgeven dat een man lief te hebben Baälsdienst zoude zijn! Wat mij betreft, het verheugt me dat ik als halfgod van het voetstuk ben gestort; ik heb nooit pretensie gemaakt op altaren of wierook, al noemen ze mij in scherts de Hercules van het Staatsche Leger. Ik dorst naar glorie, dat is waar, maar ik ben geen Alexander, die de goden naar de kroon steekt. Ik vergenoeg mij mensch te blijven, meen een goed soldaat te zijn, en hoop een goed echtgenoot te worden, als gij mij daarvoor wilt aannemen, en niet beweren blijft, dat er aan Gods dienst en regt wordt te kort gedaan, zoo eene vrouw haren echtgenoot liefde schenkt en trouw belooft.'

- 'Ridmeester Bacx maakt misbruik van zijne gave om iemand van zich zelve te doen schrikken,' sprak zij, zonder opmerking te geven aan het huwelijksplan dat hij haar zoo *sans façons* voorlegde. 'Welk eene zottin zou ik moeten zijn, zoo ik die meening kon voorstaan als algeméenen regel; maar toch, er zijn bijzondere gevallen...'

- 'En in zulk bijzonder geval gelooft Jonkvrouw Madeleine de la Géneste zich te bevinden, niet waar? Als ik nu eens beweerde dat zij zich vergist, en dat bij de kennis die ik verkregen heb van haar karakter zoowel als van haar lot, het mij voorkomt dat *zij* allermeest behoefte heeft aan een echtgenoot, die haar met vaste hand op het pad des levens kan voortleiden, zou ik zeker op nieuw hare ergernis wekken...'

- 'Meer nog hare verwondering dat Ridmeester Bacx, onder allerlei afleiding door, zulk een diep inzigt heeft verkregen van haar karakter, dat hij zich geregtigd acht haar van zelfbedrog te beschuldigen, waar het hare innigste en naaste belangen geldt.'

- 'Ik versta u, Madeleine; gij spot met hetgeen ge mijn eigenwaan, mijne aanmatiging noemt; maar bedenk dat ik veel van u wist, eer ik u ooit had gezien; dat ik met uwe moeder heb gereisd...'

- 'En heeft deze zich de moeite gegeven, u zoo naauwkeurig omtrent mijne gebreken in te lichten?' vroeg Madeleine

ras en spottend, als om hem van zijn stak te brengen; maar hij antwoordde kalm en ernstig:

- ‘Zij heeft mij met uw lot, met uw lijden bekend gemaakt; zij heeft mij van uwe hoedanigheden gesproken; zij heeft mij u voorgesteld zoo als zij u zelve meende te kennen. Had dat anders kunnen zijn, Madeleine? Kon zulk eene moeder zwijgen van eene dochter als gij waart? Mijne belangstelling was op het hoogste gespannen, ik erken het, en onwillekeurig dacht ik na over de zwakte en de sterkte van een karakter, dat zich onder zulke omstandigheden had moeten vormen; over de zeldzame gaven, u toebedeeld, in een smartelijk contrast met den gedwongenen, met den dubbelzinnigen toestand waarin gij verkeerdet. Dus ingelicht, dus voorbereid, was er geene miraculeuse scherpzinnigheid toe noodig, bovenal ouder omstandigheden als die ons zamenbragten, om de weêrgalooze persoonlijkheid van Madeleine de la Géneste te leeren begrijpen en waarderen.’

- ‘Is het bewijs van uwe waardering, dat gij mij van eene zwakheid verdenkt, die mij met de meest gewone vrouw op ééne lijn plaatst?’

- ‘Ik verdenk u niet van zoodanige zwakheid. Ik heb alleen de opmerking gemaakt dat gij u zelve omtrent uwe sterkte misleidt, en bovenal dat gij u in uwe roeping vergist.’

- ‘Sinds hoe lang hebt gij die merkwaardige opmerking gemaakt?’ vroeg zij met eene poging tot scherts, die kennelijk zeer gedwongen was.

- ‘Van het vastenavondsbal af, Madeleine!’ hernam hij ernstig.

Zij kon eene beweging van verwondering niet weêrhouden.

- ‘En des anderen daags,’ ging hij voort, ‘vond ik die bevestigd door uwe tegenwoordigheid op het stadhuis.’

Zij scheen eer getroffen dan vergramd over eene opregtheid die bijna hardheid mogt genoemd worden.

- ‘Dus was het dát!’ riep zij levendig; ‘het mishaagde u, mij daar te zien!’

- ‘Het verschrikte mij nog meer dan het mij verraste. Wel had ik gevreesd dat uwe geestdrift voor die zaak zich naauwelijks zou bedwingen tot een lijdelijk afwachten van de gebeurtenissen; maar toen ik zag dat uw moed, uw overmoed, Madeleine, u vervoerd had tot dien gewaagden stap, om u te begeven te midden van het straatgewoel, om door te dringen tot op

het tooneel der handeling, toen ik u zag tusschen vrienden en vijanden in, om dezen aan te vuren, genen te ontmoedigen, door een blik, door een woord welligt, toen, ik erken het, werd ik door smartelijke ontroering getroffen, en... had mijne opinie over u gevormd...'

- 'Ik had een belangrijk berigt over te brengen aan mijn vader,' sprak zij op den toon eener verontschuldiging; 'een berigt, waarmeê niemand anders op dat oogenblik kon belast worden...'

- 'Ik verdacht u niet, daar gekomen te zijn uit ijdele nieuwsgierigheid. Integendeel, ik begreep dat uwe tegenwoordigheid een doel had, maar juist dát verontrustte mij. Ik wist het nu, dat gij het uwe roeping geloofdet, heldin-martelares te zijn...'

- 'Ik beken dat ik tot handelen als tot lijden bereid ben, waar de nood het eischt; ik geloof niet dat ik hunker naar het martelaarschap, maar al ware dit zoo, nooit had ik kunnen denken, dat de moed en de geestdrift die hij mij toekent, door Ridmeester Bacx als beschuldigingen tegen mij aangevoerd zouden worden.'

- 'Niet als beschuldigingen, Madeleine! versta mij wel; het zijn de edelste, de onmisbaarste hoedanigheden voor een man, zonder welke niets goeds, niets groots zou kunnen verrigt worden; ook in de vrouw eere ik ze; alleen, ze hebben tot keerzijde gevaren.'

- 'Waartegen Ridmeester Bacx, de avontuurlijkste onzer Ridders, noodig acht te waarschuwen...'

- 'Gevaren, Madeleine! die een man onverschrokken moet tegentreden, maar waarvoor eene vrouw moet teruggaan, tenzij ze een beschermer aan hare zijde heeft om ze af te keeren. Met spijt, met smarte merkte ik in u de roekelooze waagzucht op, die ze alleen durfde trotseren.'

- 'Daarom was het dan, dat ik door u begroet werd met een blik van verwijt, die mij bevreemdde, vertoornde, en waaruit ik mij later de somberste onderstellingen schiep,' hernam Madeleine met een verhelderd gelaat, of zij van een drukkenden last verligt werd. 'Waarom zou ik het u niet belijden, na die wondere, innige zamenstemming van den vorigen avond, trof dit wederzien mij met de bitterste teleurstelling, met eene geheele ontnuchtering. De schoone begoocheling was verbroken; het was de eerste die wegviel, en zij liet mij zóó arm, zóó verlaten achter... van toen aan meende ik in u een vreemde te moeten zien!'

- ‘Wees gedankt voor die bekentenis, Madeleine!’ riep hij met eene blijdschap, waarvan zijne oogen straalden. ‘Zij doet mij een beter licht opgaan over uwe verdere handelwijs, dan alles waarmeê gij zelve getracht hebt die te verklaren.’ Al sprekende zette hij zich vertrouwelijk aan hare zijde, en vervolgde daarop met al de zachtheid waartoe zijne welluidende stem zich buigen kon: ‘Ernstige bekommering zaagt gij voor onverschilligheid aan, en naarmate gij mij met uwe eigenaardige ontvankelijkheid te gereeder toegang hadt gegeven in uw harte, moest ik ook onder den averechtschen indruk te sneller, te ruwer worden uitgeworpen. Had de pligt, die toen op mij rustte, mij niet belet u geleide te geven, dat misverstand althans ware terstond opgehelderd, en... mogelijk het ergere voorkomen.’

- ‘Dat geloof ik nu zelve, want toen gij mij uw Vaandrig tot geleijonker aanboodt, werd het mij ijskoud om het hart.’

- ‘En hoe denkt gij dat het mij was bij uw antwoord: “gij waart *alleen* gekomen, en zoudt *alleen* gaan!” En of 't nog niet genoeg ware, voegde uw vader mij toe: Madeleine moet haren gang gaan, zij weet wat zij wil... Acht gij dat alles niet voldoende voor mij, Madeleine, om een blik te werpen op uw karakter, zoo als jarenlange kennis soms niet vergunt?’

- ‘Dat ontken ik niet, en toch waart gij in dwaling, sinds gij aan onvrouwelijken overmoed toeschreeft, wat niet was dan de moed der vertwijfeling, die mij aangordde met de kracht om uw voorslag te versmaden. Smartelijk verrast, dat mijn bijzijn u eene ergernis was, voelde ik mij ten diepste gekrenkt door uw voorstel om mij een vreemden jonkman tot geleider te geven, en die krenking zou mij door een vuur hebben gejaagd; werkelijk was het als een vagevuur van schrik en angst dat ik door moest... een laaghartige vervolger, dezelfde die later uwe ruiters op ons huis heeft aangehitst, was alleen door eene snelle vlugt te ontkomen, en deed mij duizendwerf mijne dwaasheid, mijne heftigheid berouwen... die zoo laatdunkend uwe voorzorg had versmaad. En nu, Marcelis Bacx, gij hebt mijne volledige biecht gehoord, zoo als ik de uwe; hebt gij nu uwe satisfactie? De duistere zijde van mijne handelwijze is u verklaard; gij zult die verschoonlijk achten, en wij kunnen verzoend scheiden.’

Al sprekende was zij opgestaan, en reikte hem de hand, als tot afscheid. Hij bleef zitten, maar die in de zijne vattende,

sprak hij met zacht verwijt: ‘Hoe nu, Madeleine! alles verklaard, alles verzoend, en toch scheiden; dat kan u geen ernst zijn, of gij dwingt mij mijne uitspraak te herhalen, dat gij u verblindt in uwe roeping, misleidt omtrent uwe krachten en met eigenzinnig opzet volhardt om, trots de aangewezen gevaren, alleen uwen weg te gaan. Is dat niet God verzoeken?’

- ‘Ik hoop van neen; want die eenzame weg moet nu eenmaal de mijne zijn; al ware ik overtuigd van het gevaar mijner keuze, wat zou het mij baten... zij *is* gedaan, en ik kan toch niet meer anders.’

Nu sprong hij op. ‘Zoo is 't - dat gij niet meer anders wilt!’ riep hij met hartstogtelijkheid. ‘Is het weêr uit gramschap over mijne onregtvaardigheid, die u krenkte? Is zij niet het hoogste bewijs mijner achting? Gij antwoordt niet; gij omhult u slechts te digter met dien nijdigen sluijer; versmaadt gij op nieuw mijn raad, mijne hand, mijne liefde?’

- ‘Kunt gij nog twijfelen aan de mijne?’ sprak zij, den sluijer wegslaande; hij mogt nu vrij hare tranen zien; ‘maar ik mag uwe hand, ik mag uwe liefde niet aannemen; ik heb het u immers gezegd: aan u vertwijfelend, mij zelve veroordeelend, meende ik geen onregt, geene onvoorzigtigheid te begaan, met een besluit te nemen, en toen dat eens bij mij was vastgesteld, heb ik den lijdenden Frank den eenigen troost willen geven, dien het in mijne magt stond hem te reiken; zijne razende ijverzucht op u was niet tot ruste te brengen vóór hij de zekerheid had dat ik nimmer de uwe zoude zijn!’

- ‘Toch! belofte gedaan, toch!’ riep hij, toornig met den voet stampend, ‘en bij gevolg als hij betert, zult gij hem trouwen?’

- ‘Dat nooit!’ riep zij met vastheid, ‘maar ook geen ander, maar ook niet zelve een geluk smaken, dat ik hem onthoude.’

- ‘Als hij betert, zal hij verstandig zijn, tot rust komen, en zijne verfoeijelijke zelfzucht veroordeelen!’

Zij haalde de schouders op met een smartelijk, ongeloovig hoofdschudden. ‘Hij heeft in zijne wilde overspanning het verband zijner wonde losgereten; eene vreesselijke verbloeding is gevolgd; hij is doodelijk zwak, en zijn arm, jong leven hangt aan een zijden draad...’

- ‘Als die breekt - dan - zijt gij vrij!’ riep Bacx, op

een toon, die getuigde dat zijn hartstogt ditmaal zijne gewone edelmoedigheid overschreeuwde.

- ‘Integendeel, zijn dood bindt mij te vaster; hij sterft voor Hoey!’ antwoordde zij gestreng, als om dien kreet der eigenbaat te bestraffen.

- ‘Ik begrijp u, Madeleine!’ hernam hij somber. ‘Als de kogels mij gewild hadden, zou ik nu niet troosteloos voor u staan; maar de spietsen der Spanjaarden zullen gewilliger zijn. Ik ben te Hoey gekomen voor u, voor u alleen. Ik heb niets kunnen doen, niets kunnen verkrijgen; toch dit eene, ik *weet* nu wat gij van mij wilt! En gij zult uwe voldoening hebben. De onderhandelingen moeten afgebroken worden, en er zal een uitval op den vijand gedaan worden; als de anderen niet willen, doe ik het alleen.’ Hij wendde zich af en ging heen, zonder naar haar om te zien; met een kreet van schrik ijlde zij hem na; reeds had hij den uitgang bereikt eer zij hem inhaalde; reeds sloeg hij de hand aan het ijzeren traliehek. ‘Bacx, Marcelis Bacx!’ riep zij ademloos; hij stond stil, zonder een stap te naderen; zij legde hare fijne handen op zijne forsche armen, en hield hem staande, en zag hem aan, oog in oog, met eene onbeschrijfelijke uitdrukking van teêrheid en ernst. ‘Marcelis Bacx! weet dit: de nagedachtenis van den zelfmoordenaar zou mij een gruwel zijn!’

- ‘Gij maakt mij het leven onmogelijk, en ik zou niet mogen sterven!’

- ‘Is geluk dan het eene noodige? Kan men dan niet leven voor zijn pligt alleen? Marcelis Bacx, leef! leef om eenmaal Hoey te herwinnen.’ Eer zij het voorkomen kon, had hij haar in zijne armen gesloten, en een hartstogtelijken kus op de lippen gedrukt. ‘Wees voldaan, Madeleine! gij hebt Bacx overwonnen; ik zal u gehoorzamen!’

- ‘Ik onderstel dat gij het nu toch zamen eens zijt!’ sprak Héraugière, die door de traliedeur hun afscheid had opgemerkt, Bacx tegemoet gaande met eene poging tot scherts, die hem zoo slecht afging, dat de Ridmeester antwoordde: ‘Even goed als gij het eens zijt met Lamotte over 't accoord; want ik zie 't u aan dat er iets hapert.’

- ‘Gij ziet juist; ik zal den nutteloozen strijd moeten her-

vatten; Lamotte wil de inwoners niet in 't verdrag begrijpen, en dat mag ik niet toegeven; ik heb weêr krijgsraad belegd; kom meê;' en hij legde zijn arm in dien van den Ridmeester.

- 'Er is nog wat anders; want ik zie op uw gelaat eene uitdrukking van smart, als zulke teleurstelling toch wel niet opwekken kan.'

- ''t Is waar, al te waar. Ik heb Frank de Preys bezocht. De arme jonkman had naar mij gevraagd; ik heb hem de hand gedrukt voor het laatst, als ik vreeze. Hij was bij mij van zijn dertiende jaar af; hij was mij als een zoon; hij beloofde een goed officier te worden, en nu, op zijn eersten krijgstogt dus ellendig te sneven, roemloos bijna...'

- 'Ik geloof dat hij er al de eere en al het voordeel van heeft dat hij zelf kan verlangen,' merkte Bacx aan. 'Hij heeft Madeleine van mij gescheiden.'

- 'Dit verwenschte monnikennest kost mij te veel! François le Noir, mijn trouwe Hugenoot, is ook onder de dooden!' hervatte Héraugière, te zeer verdiept in eigen leedgevoel, om op de klagt van Bacx aandacht te geven; daarbij, zij traden de raadzaal binnen, en de bevelhebber van Hoey kon zich niet langer verdiepen in zijn leedgevoel.

Al de officieren waren reeds bijeen en men wachtte den Kommandant om de beraadslagingen te beginnen.

Luitenant de Vos, die de onderhandelingen had gevoerd, las de conditiën, die hij verkregen had.

Héraugière zou de vesting uittrekken met al zijne manschap en bagaadje, zelfs met den buit dien hij veroverd had staande het bezit van Hoey; de gevangenen, die hij gemaakt had, uitgenomen.

Alle officieren zouden vrijheid hebben een paard met zich te voeren, benevens hunne wapenen. Aan de soldaten was vergund mede te nemen wat zij dragen konden. Aan de bezetting zou bij 't uittrekken krijgseer worden bewezen, en men zou hun vrijgeleide geven tot buiten het Spaansche leger.

- 'Maar dat zijn waarlijk zulke slechte conditiën niet, en ik zie niet hoe men betere zal verkrijgen,' sprak Kapitein Balfour, en hij sprak de opinie uit van allen, die wel verrast waren geweest van Héraugière's plotseling besluit om aan 't beleg een eind te maken, maar die nu zelven inzagen dat er met langer toeven toch niets te winnen viel, sinds er geen ontzet was te hopen.

- ‘Ik zou ook met de conditiën tevreden zijn,’ hernam Héraugière, ‘als Luitenant de Vos gezorgd had dat de inwoners van Hoey, op 't Kasteel geweken, meê in 't accoord begrepen waren’

- ‘Ik heb er op aangedrongen,’ verzekerde deze, ‘uwe intentiën kennende, doch die eisch kon geen gehoor vinden.’

- ‘Al zou mijne eer er niet mede gemoeid zijn, de menschelijkheid gebiedt het mij om er op aan te houden. Ik kan die ongelukkigen niet aan den moordlust der Spaansche soldaten prijsgeven.’

- ‘Met verlof, Kommandant! daarvan is ook geene sprake,’ hervatte de Vos. ‘De burgers zouden ter discretie worden gesteld van den Bisschop, als hunnen Heer.’

- ‘Daarmeê zijn ze dus voor de Spaansche furie veilig. La Motte is een man van zijn woord, en zal hen beschermen,’ sprak Balfour.

- ‘Maar wie beschermt hen tegen den wraaklust van den Bisschop zelf?’ viel Héraugière in; ‘deze heeft reeds bij voorraad enkelen onder hen als zijne slagtoffers aangewezen. Als ik zulke eischen had willen toegeven, had ik vier dagen geleden een vrij beter accoord kunnen treffen met zijn zendeling de Sire de Marneffe.’

- ‘Dan is het jammer, dat gij 't niet gedaan hebt,’ sprak Rosse Jan, die zich geregtigd achtte deel te nemen aan de beraadslaging, hoewel hij niet eigenlijk zitting nam onder de officieren, maar alleen door de zaal rondliep, zwijgend toeluisterend, en nu achter den stoel van Héraugière staan ging, terwijl hij herhaalde: ‘zeer jammer, want ik ken Alexander Wauterniaux, en hij zou gezorgd hebben dat de overeenkomst, die hij gemaakt had, stiptelijk werd nagekomen.’

- ‘Ik betwijfel dat niet, maar toch mogt ik die overeenkomst niet aangaan. Hij eischte allereerst een van mijne officieren, onder pretext, dat deze des Bisschops gevangene was geweest.’

- ‘Dat gold alzoo mij!’ viel Gerard de Preys in; ‘mijn Hemel, Kommandant! laat dát de hindernis niet zijn. De eisch is billijk, en sinds het mij niet gelukt is met eere te sneuvelen op den voormuur; sinds mijn arme Frank mij welhaast niet meer noodig zal hebben, verlang ik niet beter dan aan den eisch van des Bisschops regt te voldoen.’

- ‘Gij weet, de Preys, dat ik nadere regten op u heb, en

die ik niet afsta,' sprak Héraugière; 'daarbij er was meer; die arme drommel van een Meester Zibrecht moest overgeleverd worden als verrader der vesting, en gij allen begrijpt dat ik dien niet kan opofferen.'

- 'Dat moet ook niet zijn; maar ik verzeker u, Kommandant, dat ik wel een middeltje zal uitdenken om hem weg te krijgen, door Spanjaarden en bisschoppelijken heen.'

- 'Dat bezwaar mag dus als weggevallen beschouwd worden,' zeî Luitenant de Vos, die er aan scheen te hechten dat de aangeknoopte onderhandelingen niet werden afgebroken.

- 'Maar dan blijft er nog een, dat niet weg te ruimen *is*,' hervatte Héraugière. 'Schepen de la Geneste wordt door den Bisschop beschouwd, met eenig regt, ik erken het, als de voornaamste bewerker van de overgave der stad aan ons, en Ernestus schijnt voornemens, zijn wrok over dat verlies op dezen te koelen. Hij eischte zijne uitlevering als onderpand van de overeenkomst; ik vraag u allen of ik die kon aanvaarden?'

Bacx, die tot hiertoe geen woord gesproken, noch eenige deelneming in de beraadslaging had getoond, was bij 't noemen van des Schepens naam opmerkzaam geworden, hief het hoofd op, en antwoordde als in aller naam, een forsch en fier: 'neen!' waartegen niemand moed scheen te hebben eene bevestiging te wagen, hoewel het waarschijnlijk is dat niet allen het gevoelen deelden, dat men zooveel omstandigheden behoefde te maken met 'een burger.' Rosse Jan, die voorgaf zelf een burger te zijn, zag die zaak toch eenigzins anders in, want hij vroeg: 'Heeft Wauterniaux omtrent het lot der overige burgers eenige toezegging gedaan?'

- 'Hij verzekerde mij, dat de Bisschop de overigen niet dan met herderlijke mildheid zoude bestraffen, zoo al niet ganschelijk amnestie verleenen, maar ik zou vreezen, die ongelukkigen den wolf in de schapenvacht toe te voeren.'

- 'Ik vertrouw dat er kans is op beter, altijd als Wauterniaux zijn woord heeft gegeven, want hij weet dat zij, die hier schuilplaats zochten, meerendeels protestanten zijn, en ik heb er de zekerheid van, dat hij de zoodanigen niet ongaarne bescherming verleent. Hij was een dergenen die 't meest heeft geholpen om mij aan den brandstapel te onttrekken...'

- 'Dat verwondert mij niet. Hij liet zich in zulken zin uit. Hij noemde u onder hen die hij moest opeischen, maar

pour acquit de conscience, en ik zag duidelijk, dat het hem daarmeê geen ernst was.'

- 'In geen geval zal ik de hinderpaal zijn,' antwoordde Rosse Jan lagchende, 'maar om tot een resultaat te komen: Het blijkt dat de overgave der vesting op de voorwaarden, door La Motte toegestaan, eene goede zaak zoude zijn voor de bezetting en niet zóó schadelijk voor de burgers in 't algemeen, als men de excepties uitzondert.'

- 'Ja maar, de excepties stellen de onoverkomelijke zwarigheid dáár,' zeide Héraugière.

- 'Niet onoverkomelijk; er zal wel wat op te vinden zijn,' beweerde de Luikenaar met onverstoorbare koelbloedigheid. 'Is de Schepen bekend met de voorstellen die gij verworpen hebt?'

- 'Waartoe zou ik hem daarmeê ontrust hebben? hij kon er toch niets aan veranderen.'

- 'En weet hij van de tegenwoordige onderhandelingen?'

- 'Het zou onkiesch zijn, hem daarvan kennis te geven,' zeî Héraugière. 'Het zou den schijn hebben van het verwijt. dat hij ons allen in den weg stond; hij kon het opnemen of men hem wilde uitlokken tot een offer, dat hem niet kan, niet mag, en met mijn wil niet zál worden gevergd..' Héraugière zag in 't rond; hij ontwaarde blikken en gelaatstrekken, die niet van volkomen instemming getuigden met dat voornemen, behalve Bacx, die hem goedkeurend toeknikte.

- 'Het komt mij toch voor,' sprak Kapitein Balfour, 'dat de Schepen van Hoey dient gekend te worden in de onderhandelingen die wij voeren over het verlaten van het Kasteel.'

- 'Zeker,' stemde de Vos in, die de bedoeling van Balfour vatte en ondersteunen wilde; 'hij diende de belangen der Hoeyenaars te vertegenwoordigen bij onze beraadslaging.'

- 'Dat zou tot niets leiden,' verklaarde Gerard de Preys; 'de man is incompetent zich met zaken te bemoeijen.'

- 'Nog geen uur geleden heb ik hem in zijn logis opgezocht,' voegde Héraugière er bij; 'de ongelukkige man is zich zelf niet meer; toen ik mij liet aanmelden, is hij zijne huiskamer ontvloden. Ten overvloede, en om hem niet te mankeren, heb ik hem laten waarschuwen van onze raadpleging, maar, zoo als gij ziet, hij is niet gekomen. Waarom loopt gij weg, Meester Jan van Luik?'

- 'Een inval, dien ik wil opvolgen, als altoos... Wat ik u bidden mag, wacht met een besluit te nemen, tot ik terugge-

keerd ben,' en reeds had hij de zaal verlaten, eer Héraugière toestemmend kon antwoorden.

- ''t Is dan wel te hopen dat de Rosse niet lang mag uitblijven,' sprak Luitenant de Vos, 'want La Motte heeft mij gewaarschuwd dat het accoord vóór zonsondergang gesloten moet zijn, of het zou als afgewezen beschouwd en de vijandelijkheden hervat worden; daarna zullen er moeijelijk even goede conditiën te verkrijgen zijn...'

- 'Waarom niet?' vroeg Héraugière; 'wij kunnen toch nog wel een aanval afwachten...'

- 'Het is juist omdat La Motte dit weet, dat hij zich zoo rekkelijk toont,' verzekerde de Vos. 'Hij schijnt zich in 't hoofd te hebben gesteld, het Kasteel in zijne magt te krijgen vóór den Palmzondag. Ik hoor dat er morgen een Te Deum verordend is in de Kathedrale van Hoey, bij de late mis, ter eere van die gebeurtenis.'

- 'Dat noem ik toch de huid verkoopen, eer de beer geschoten is,' zeide Héraugière. 'Wat let mij, om zijn *Te Deum* in een *miserere* te veranderen, en hem te dwingen morgen zijn aanval te hernieuwen... Zoo 't hier eene Staatsche vesting gold, kon hij er zeker van zijn dat ik haar vast zou houden tot de laatste steen mij ontviel...'

- 'Omdat hij weet, Kommandant, dat het nog in uwe magt staat, die zegepraal te vertragen, is hij juist zóó schikkelijk; raakt heden het accoord in duigen, en wordt hij gedwongen morgen te stormen, in plaats van te juichen, dan heeft hij ook zooveel haast niet, en dan vreeze ik dat hij met harder eischen zal aankomen; de tolk zeide mij zelfs, dat er na 't hernieuwen der vijandelijkheden geen ander verdrag zou worden toegestaan, dan overgave op genade of ongenade, en wij weten, wat dát bij de Spanjaarden te beteekenen heeft.' Men hoorde een gemompel van spijt en afkeuring onder de officieren.

- 'Ik verzoek de Heeren van mij te gelooven,' voegde Héraugière hun toe, met een kalmen en fieren blik in 't rond ziende, 'dat ik mij geenszins vernederende voorstellen zal laten welgevallen. Als het accoord van avond niet gesloten wordt, zullen wij strijden tot den laatsten man!'

- 'Zoo moge 't zijn!' riepen Bacx, Kapitein Mario en Gerard de Preys met geestdrift; de anderen zwegen getroffen, onwillig in 't harte.

Die onrust was wel te verklaren; men was niet meer zeker

van de bereidvaardigheid der manschap. De hachjes van Breda, die de verrassing met evenveel stoutheid als behendigheid hadden uitgevoerd, waren meerendeels gesneuveld, of lagen ziek en verwond in 't hospitaal. De later overgekomen soldaten deelden ganschelijk niet hun enthousiasme voor eene zaak, waarbij van nu aan roem noch buit was te behalen; de bres, die niet was te stoppen, hoewel men tot de burgers van Hoey toe in 't werk had gesteld, en de afbrokkelende muur, van wiens broosheid nu de geringste kanonnier zich overtuigen kon, werkten niet tot opwekkelijke voorbereiding bij 't hervatten van eene worsteling tegen de erkende overmagt. De ontoegankelijkheid van het rotskasteel bleek eene illusie. Het neêrstortend gruis van den poorttoren en der muren zelfs zou de opklimming der vijanden bevorderlijk zijn. Het volk was reeds begonnen te murmureren, dat het zich niet tusschen de vervallen steenen wilde laten uitmoorden, en alleen het gerucht dat Héraugière parlementeren liet, had het gemor gestild; tot hoe lang? vroegen zich de officieren af, en deze stemming begrijpende, mede voelende, hervatte Luitenant de Vos; ‘Maar die tolk kan een leugenaar en een bedrieger zijn, al was het, God betert! een Hollander van afkomst. Het scheen een schuin heer, een leelijke scheele zwetser, die bij de Spaanschen was overgeloopen, en nu den Hidalgo speelt, omdat hij wat Spaansch brabbelt en zekere diensten weet te verleenen, waartoe niet iedereen bereid zou zijn. Zeker is het, dat hij den Staatschen niet gunstig is, want zoo ik mij niet met La Motte in het Fransch had kunnen onderhouden, en het alleen op zijne tusschenkomst had laten aankomen, ware ik wis niet zoo vlug noch zoo goed klaar geraakt; in elk geval heb ik genoeg gezien en gehoord, om den Kommandant wel dringend te raden, om nog heden het verdrag aan te gaan, als het eenigzins mogelijk is.’

- ‘*Als* het mogelijk ware, zou 't ook geschieden,’ repliceerde deze, ‘maar zoo ik geen gewisheid krijg op het lot der inwoners, mag ik niet met mijn profijt te rade gaan.’

- ‘Zou 't niet doenlijk zijn, ons op nieuw tot de Luikenaars te keeren, en te zien, wat er van dezen te verkrijgen was?’ vroeg Kapitein Balfour.

- ‘Die zullen nu al te verbolgen zijn, sinds ik hunne gunstige voorstellen heb afgewezen.’

- ‘Daarbij... ze hebben in dezen niets meer te zeggen,

dan voor zoover het de inwoners geldt, dat heb ik wel begrepen,' zeî de Vos; 'op dit punt heb ik La Motte hooren zeggen: "*A tout Seigneur tout honneur;*" de Bisschop moet naar eigen welgevallen disponeren over de burgers zijner stad, die in 't Kasteel worden aangetroffen...'

- 'Maar in ieder geval zijn de Spanjaarden noch met hun getal, noch met hunne namen en hunne personen bekend, en dus zal het zeer gemakkelijk zijn de zoodanigen, die iets te vreezen hebben van de bisschoppelijke *rancune*, met de soldaten meê uit de vesting weg te voeren,' beweerde Kapitein Balfour.

- 'Ik vreeze zeer het tegendeel; het is althans geen zaak er op te rekenen, want de tolk bleek van die allen kennis te dragen, en daarenboven was er ook die zekere Parlementair...'

- 'Wauterniaux! was die bij La Motte in 't leger?' vroeg Héraugière levendig.

- 'Hij scheen zelfs op vrij gemeenzamen voet met den Bevelhebber!' antwoordde de Vos.

- 'Nu, Gode zij dank! dat kan altijd voor iets goed zijn,' sprak nu Rosse Jan, weêr binnenkomende; toen zich naast den armstoel van Héraugière plaatsende, fluisterde hij hem in: 'Schepen de la Geneste wenscht u te spreken.'

- 'Schepen de la Geneste!' herhaalde Héraugière onwillekeurig luide; 'ik hoop toch niet dat gij hem gezegd hebt...'

- 'Dat was onnoodig, hij wist alles!'

Schepen de la Geneste! de naam was door de anderen verstaan en werd op elken toon herhaald. Verrassing, onrust, medelijden, blijdschap, al die verschillende gemoedsaandoeningen werden opgewekt bij de aanwezingen, naar het verschil van hun gemoedsbestaan en der wenschen en verwachtingen, die zij koesterden.

- 'Schepen de la Geneste!' kondigde Meester Halewijn aan, de groote middendeur van de zaal openslaande.

Héraugière stond schielijk op en ging den komende te gemoet.

De Officieren bleven zitten, dat was in de orde; maar Héraugière riep hun met zeker ongeduld toe, dat de krijgsraad was opgeheven.

- 'Mijnheer de Gouverneur verschoone mij! ik verlang in

den vollen krijgsraad gehoord te worden!' sprak de la Geneste, met eene vaste klare stem.

- 'Zoo als gij verkiest, Mijnheer!' hernam Héraugière, kennelijk teleurgesteld.

Hij bleef geen meester van de positie, zoo de anderen meê aanhoorden wat de la Geneste verlangde of aanbood.

Met hoffelijkheid bood hij hem een armstoel, dien de Schepen niet innam; alleen legde hij de hand op de leuning, als had hij behoefte aan eenigen steun.

Héraugière sloeg hem gade met diepen weemoed, maar te gelijk in de hoogste verbazing.

Was dat de man, dien men hem voorgesteld had als door het ongeluk neêrgebogen, tot versuftheid toe? Dát de man, die, naar de sprake ging, wezenloos en menschenschuw was geworden door kommer en zelfverwijt? Dàt de man, door een vriend incompetent verklaard om stem te hebben in zijne eigene zaak? Dát de man, dien Héraugière een uur te voren met eigene oogen voor zijn aangezigt had zien vlieden; nu met vaste en waardige houding zich begevende te midden van hen die hij zoo schuw had ontweken, nu ordelijk gekleed, den Schepenstabbaard dragende en den gouden keten om den hals; nu het gebogen hoofd opheffende en het woord nemende met deftigen ernst? Het was naauwelijks geloofbaar. Gerard de Preys bovenal, die den lijder in de diepte zijner gedruktheid had aanschouwd, riep mirakel in den geest, maar kon de onrust niet van zich weren, dat alleen eene opwinding, door de ure des gevaars verwekt, oorzaak zou zijn van deze houding, bovennatuurlijk bijkans, in aanmerking van 't geen hij nog gisteren was. Bacx daarentegen, die zich den Hoeyschen Schepen nog het best herinnerde uit zijne betere dagen, vóór den val zijner stad, zag met diepe deernis de sporen van het doorgestane lijden, de diepe smartgroeven, de jammerlijke vermagering, de geheele verandering van den vader zijner zielsgeliefde, en zoo dit eene beterschap heette, waarover men zich had te verwonderen en verblijden, hoe deerniswaardig moest dan niet zijn toestand zijn geweest, berekende de fijnvoelende krijgsheld.

En toch was het beterschap en geene ziekelijke overprikkeling, dat getuigde het opgerigte hoofd, de verhelderde blik, niet vonkelend van wilden gloed, noch strak starend zonder zien, maar kalm en ernstig zich vestigend op hem, wien hij toesprak; al lag er weemoed in dien blik, intelligentie en wilskracht

lichtte er uit, toen hij tot Héraugière zeide: ‘Wil vooraf mijne verontschuldiging aannemen, Heer Gouverneur! dat gij mij heden voor het eerst bij u ziet. Ik ben een ondankbare huisgenoot geweest, die uwe milde gastvrijheid te weinig heeft gewaardeerd...’

- ‘Geene excuses daarover,’ sprak nu Héraugière gulweg, en hem de hand toestekende, die hij niet vroeger had durven bieden, uit vreeze dat de stugge man die zou weigeren ten aanzien van al die anderen; ‘onder vrienden maakt men immers geene omstandigheden, en ik wist dat gij lijdende waart.’

- ‘Lijdende, ja! wel in de volle beteekenis van het woord, en aan de smadelijkste en smartelijkste kwaal, waar een mensch en Christen aan lijden kan. Ik ging gebukt onder knagend zelfverwijt; ik werd verteerd door bitteren, redeloozen wrok. Ik verafschuwde mij zelf, als de oorzaak. U haatte ik als de voltooijer van den ondergang onzer stad...’

- ‘Maar nu... ziet gij dat toch anders in, niet waar?’ viel Héraugière daartusschen, onrustig over de wending die dit begin konde nemen; ‘de schoonste kansen kunnen misloopen; onze bedoelingen kunnen averechts uitvallen...’

- ‘Zoo is het, Heer Gouverneur! Ja! ik zie veel nu anders in. Wij achtten onze bedoelingen goed; moge God, die de harten kent, ze dús oordeelen. Onze middelen waren mogelijk niet zuiver, mijn volk voor zekere zegeningen niet rijp... De Almagtige heeft u met magteloosheid geslagen... om onzer zwakheidswille misschien, ondanks een schitterende zegepraal, ondanks uw goeden wil om die te bestendigen. Ongelukkig zien de menschen, die de intentiën niet wegen kunnen, op de uitkomsten... Ik, die een beter oog kon hebben op de uwen, werd met blindheid getroffen en kon 't verband niet meer vatten tusschen oorzaken en gevolgen, en weet u de mislukking van het grootsch ontwerp, zoo lang gekoesterd, zoo zorgvuldig voorbereid en toch op niets uitgeloopen dan op jammertooneelen en onzer aller diepste beschaming.’

- ‘Mijnheer de la Geneste!’ viel Héraugière in met bezorgdheid.

De Schepen, ingelicht van het vroeger ontwerp, kon in de vaart zijner redenering vergeten, dat niet voor aller ooren zekere waarheden pasten.

- ‘Maar ik heb nu beter licht,’ hervatte de la Geneste;

‘de kanker van den haat, die mijn binnenste verteerde, die mijn zielsoog verstompte, is uitgesneden; ik weet dat ik u onregt deed; schenk mij vergiffenis...’

- ‘In uw leedgevoel kondet gij niet billijk zijn, Heer Schepen,’ antwoordde Héraugière, hem nogmaals de hand reikende.

- ‘Juist,’ hervatte de la Geneste, ‘noem mij nog heden met den titel van mijn ambt; want ik kom om het te vervullen - ik kom om regt te doen. Ik kom, als de voorganger van de Hoeysche burgerij, in hare belangen spreken.’

- ‘Dat is werkelijk uw regt en roeping; gij zijt uitgenoodigd onder ons zitting te nemen; maar laat mij u inlichten, waarvan eigenlijk sprake is.’

- ‘Ik ben zoo volkomenlijk ingelicht of ik uwe beraadslaging had bijgewoond, ja zelfs of ik de derde ware geweest bij uw onderhoud met Alexander Wauterniaux!’

- ‘Wie is de onvoorzigtige?’ riep Héraugière, den Rossen aanziende; maar deze sprak cordaat: ‘Ik had werkelijk plan om hem alles te zeggen, maar het was overbodig...’

De blik van Héraugière zocht dien van Bacx, de eenige, die in zijn vertrouwen was; maar deze schudde ernstig ontkennend het hoofd.

- ‘Zoo weet ik dan wat er van mij wordt verlangd,’ hervatte de la Geneste.

- ‘Integendeel, Heer Schepen! niemand onzer zal van u eischen...’

- ‘Ik ben Schepen om regt te doen, en ik ken mijne verpligtingen. De toestand der bezetting wordt met den dag bezwaarlijker. De vesting is niet te houden. De burgers zelve, die het weten, verkeeren in allerlei angst en onrust over het einde. Er is nú eene kans om aan den onhoudbaren toestand een eind te maken. De burgers willen liever besluiten tot de orde terug te keeren en hun lot aan de beslissing van hun Heer te onderwerpen, dan oorzaak te worden, dat alles op het uiterste wordt gewaagd, om ten laatste als weêrlooze schapen door de Spanjaarden uitgemoord te worden. De Bisschop geeft hoop op mildheid, op vergiffenis; alleen, hij maakt uitzonderingen; zijn regt moet zijne voldoening hebben. De Schepen, die de ontrouw pleegde, tegen zijns Heeren belang, om de stad in vreemde handen te stellen; de Schepen, die de hoofdoorzaak is, dat de Spanjaarden Hoey hebben verwoest, wordt in de eer-

ste plaats genoemd onder hen, die opgeëischt worden, en hij is bereid om aan dien eisch gehoor te geven.'

- 'Dat zal ik nimmer gedoogen!' riep Héraugière opstaande en den arm om hem heenslaande, als wilde hij hem reeds nu voor den dreigenden slag beveiligen. Zelfs zij, die dit offer verlangd hadden, schenen nu zóó getroffen door dit edelmoedig besluit, dat zij de stem verhieven om het te ontraden.

Alleen Gerard de Preys zweeg en zag den Schepen aan met oogen, die van sombere geestdrift vonkelden.

- 'Als men beslniten kan, Schepen de la Geneste op te offeren, zal ik hier blijven om mij gijzelaar te stellen in zijne plaats,' sprak Bacx met bitterheid.

- 'Dat offer zou nutteloos zijn, Ridmeester!' antwoordde de la Geneste, zich uit Héraugière's arm terugtrekkend. 'Ik ben niet hier gekomen om van mijn besluit te worden afgebragt, maar om het te volvoeren. Luitenant de Vos heeft gewaarschuwd, dat Lamotte vóór zonsondergang uwe beslissing moet kennen... Mijnheer de Gouverneur! ik bid u, mar niet langer met die zaak haar beslag te geven.'

- 'Heer Schepen! overweeg wèl wat gij mij vraagt en beraad u beter; het is te verwachten, dat de Bisschop u een proces zal aandoen en dat er bewijzen tegen u zullen gevonden worden.'

- 'Toen ik den eersten stap deed tot onderhandeling, wist ik dat ik een spel waagde, waarbij mijn hoofd de inzet was. Op *díe* uitkomst was ik voorbereid. Voorts moge het niemand uwer bevreemden, dat ik, zoo lang door nameloos zelfverwijt gefolterd, deze eenige kans niet wil laten ontglippen om iets van mijne groote schuld af te doen.'

- 'De man, die onder onbetaalbaren schuldenlast gebukt gaat, doet beter algeheele kwijtschelding te smeeken, dan roekeloos van de betaling eeniger penningen verligting te wachten,' fluisterde Gerard de Preys hem in, terwijl hij opstond en hem de hand drukte.

- 'Dat is volkomen waar, en ik weet dat ik niet een druppel bloed van het vergotene, waartoe ik aanleiding gaf, zou kunnen uitwisschen met het storten van al het mijne; maar toch, ik kan door het niet te sparen als het offer gevraagd wordt, verhinderen dat er meer worde geplengd, en ziehier wat mij drijft.'

- 'Er is niemand hier, die u zoo goed verstaan kan als ik, broeder!' hernam de Preys.

- ‘Als Mijnheer de la Geneste zoo vast besloten is, zie ik niet waarom wij aarzelen zouden met zijn aanbod ons voordeel te doen, eer het te laat is...’

- ‘Hola, Kapitein Balfour!’ viel Héraugière in, terwijl hij opstond en hem ter zijde nam. ‘Zoo ver zijn wij nog niet, Luitenant de Vos!’ hij wenkte dezen tot zich; ‘is het een absoluut vereischte, dat gij met een beslissend antwoord keert?’

- ‘Als ik met een ander moet keeren dan het door u geteekend accoord, Kommandant! verzoek ik u mij te excuseren; dan dient er een bekwamer onderhandelaar gekozen te worden; Ridmeester Bacx bij voorbeeld...’

- ‘Ik!’ riep Bacx. ‘Ik behoor niet tot de bezetting! Men rekene in dezen niet op mij!’ en ziende dat de andere officieren reeds opgestaan waren, zich rondom Héraugière schaarden en kennelijk in levendige woordenwisseling geraakten, voegde hij zich bij de la Geneste.

- ‘En uwe dochter?’ vroeg hij dezen, hem beteekenisvol in de oogen ziende.

- ‘Waak gij over haar, Ridmeester! red haar van zich zelve; want zij zal bij mij willen blijven, en zij kan daarmeê alleen mijn leed verzwaren.’

- ‘Ik wil alles voor haar doen, alles voor haar wagen; mogt zij slechts niet de reddende hand afwijzen...’

- ‘Maar ik eisch, dat er nog eene clause bijgevoegd worde, ten bate van de vrijwilligers!’ hoorde men Héraugière zeggen.

- ‘'t Is te beproeven, Kommandant!’ antwoordde Luitenant de Vos; ‘beter nòg is er te hopen, als gij na de geteekende preliminairen met Monsieur de La Motte wildet aboucheren...’

- ‘Die verwenschte gespagnoliseerde Nederlander!..... Maar gij hebt gelijk; wij zullen elkander toch moeten zien.’ Toen zich tot de la Geneste rigtende, vroeg Héraugière met eene stem, die van diepe aandoening getuigde: ‘Messire de la Geneste! blijft gij nòg bij uw besluit, als ik u zeg, dat deze Heeren uw offer aannemen?’

- ‘Zoo zij het onverstand hadden het af te wijzen, zou het mij toch niet ten bate komen,’ antwoordde deze laconiek.

- ‘Het zij dan zoo, de teerling is geworpen! ga dan, Luitenant de Vos! ga!’ sprak Héraugière, en reikte dezen het geteekend accoord; ‘en nu, mijne Heeren! laat ons zamen.’

- ‘Ik ga met u meê, Luitenant!’ riep de Rosse.

- ‘Wat zou dat voor dolheid zijn, Meester Jan van Luik!

Gij weet immers, dat de Bisschoppelijken meê stem hebben in den Spaanschen krijgsraad...'

- 'Bah! dat doet er niets toe!'

- 'Ik kom meê als parlementair! Ik brand van verlangen om mijn vriend Wauterniaux weêr te zien,' en hij volgde de Officieren, die allen de zaal verlieten, uitgenomen Bacx, die zich geregtigd achtte te blijven. Héraugière kon zich nu niet langer bedwingen; hij viel de la Geneste om den hals en stortte tranen van diepen weemoed.

- 'Moesten wij tot zulk eene uitkomst de handen ineenleggen!' riep hij smartelijk. 'Ik behoorde u te danken, ik kàn het niet, het gaat mij te zeer aan het hart.'

- 'Mijn dank komt u toe; mijne Loïse is in veiligheid te Breda!'

- 'Hebt gij er zekerheid van?'

- Volle zekerheid. De trompetter, die met uw parlementair in 't Spaansche hoofdkwartier is geweest, heeft mij een brief van haar gebragt, dien Wauterniaux hem in de hand stopte. Dat schrijven is nog uit Luik, maar het geleide, dat haar naar Breda zou voeren om Jules de Warfusee meê terug te nemen, stond als het ware te wachten. Loïse heeft mij alles medegedeeld, wat gij voor haar, voor mij hebt opgeofferd...' en de la Geneste had tranen in de oogen, terwijl hij hem de hand drukte.

- 'Hoe kunt gij daar nog van spreken! Een verlies van rantsoen, wat beteekent dat bij 't geen gij doet!'

- 'Neen! er is meer! Ik weet alles! alles! Wauterniaux, die voor hare uitwisseling zorg droeg en haar tot den einde toe voor uwe gemalin hield, omdat zij, vreezende mij in ongelegenheid te brengen, volhardde in het verzwijgen van haar waren naam, - Wauterniaux heeft zich met bitterheid bij haar beklaagd over de halstarrigheid van haren echtgenoot, die zijn schoonste ontwerp in duigen deed vallen en de voordeeligste proposities afsloeg, alleen maar omdat hij "den Verrader de la Geneste" en diens medepligtigen niet wilde overleveren! Gij begrijpt hare dankbaarheid....'

- 'De onvoorzigtige!' riep Héraugière verschrikt, 'u dat mede te deelen.'

- 'In hare argeloosheid schreef zij mij alles; dat was de eerste schok die mij wakker schudde uit de gevoelloosheid waartoe ik vervallen was. Dankbare tranen over hare redding,

over uwe edelmoedigheid, gaven verluchting aan mijn toegeschroefd gemoed en deden mij de schellen van de oogen vallen. Ik zag u en uwe handelingen niet meer door het zwarte glas van den haat; ik begreep, dat gij geleden hadt, zoo als ik, door het mislukken eener onderneming, die u zooveel rust en inspanning had gekost; en toch! om mijnentwil gaaft gij prijs, wat gij nog uit die schipbreuk uwer grootsche verwachtingen hadt kunnen redden! Dàt roerde mij; dàt maakte mij ter verzoening bereid. Ik wilde met mijne Madeleine spreken en haar alles mededeelen, wat er in mij omging; ik vond haar niet. Toen viel het mij in, dat men mij opgeroepen had om tegenwoordig te zijn bij uwe raadpleging. Voor 't eerst sinds ik op het Kasteel was, kreeg ik behoefte mij behoorlijk te kleeden; ik verliet daarop mijn logies en zocht de zaal waar de raad bijeen moest zijn. Te vergeefs! Ik was slechts zelden in dit gedeelte van 't Kasteel geweest. Nu herinnerde ik mij niet regt de ligging der vertrekken. Ik raakte verdoold in een der sombere corridors. Ik zocht een uitgang; ik bevond mij ten laatsten in iets als eene bidcel zonder licht of lucht, maar dat grenzen moest aan de raadkamer, want ik hoorde uwe stem, die vàn de anderen; ik hoorde genoeg om te begrijpen, wat men van mij wenschte, wat gij edelmoediglijk van mij hadt willen afweren. Ik gevoelde op eens, dat ik tot handelen geroepen werd, dat er een offer van mij werd geëischt, dat ik nog tot iets nut kon zijn voor mijne arme medeburgers; dat ik mij dankbaar kon betoonen aan u. Er was haast bij, u dat te gaan zeggen... tastende waarde ik rond, en trof gelukkig onzen Luikenaar, die mij herwaarts bragt; ziedaar het geheim mijner genezing, mijner oprigting. God zij er voor gedankt! Ik ben weêr een mensch, ik kan weêr voelen, ik kan weêr lijden, ik kan weêr liefhebben!’

- ‘Uwe herstelling verblijdt mij innig, maar... het middel is te pijnlijk. Gelooft gij, dat uwe Loïse u zulk een brief heeft geschreven om u tot dit offer uit te lokken?’

- ‘Zeker neen! maar ik ben overtuigd, dat zij dien niet zou teruggehouden hebben, zoo zij geweten had wat er uit volgen moest! Gij, krijgslieden! die uw leven voortdurend aan duizenderlei gevaren waagt, moet niet zoo laag denken van ons, burgers, dat wij het onze niet durven prijs geven in onzen pligt!’

- ‘Ja maar... in koelen bloede, in eene regtzaak!’

- ‘Zoo is men vooruit zeker, dat niet het dusgenoemde toeval beslist!’

Een donderende knal, alsof er een onderaardsch onweder losbarstte, liet zich hooren, eer nog de la Geneste had uitgesproken, en deed hen alle drie opspringen.

- ‘Kan dat eene ontploffing van buskruid zijn in de slotkelders?’ vroeg de la Geneste, Héraugière aanziende.

- ‘Neen! 't is wat anders,’ hernam deze met een bitteren glimlach. ‘Het zijn de mijnwerkers, die niet op het parlementeren schijnen acht te geven! Ze hebben hun vlijt willen toonen vóór de sabbathsruste inging; er zal een brok van de rots zijn gesprongen!’

- ‘Werkelijk!’ riep Bacx, met van blijdschap stralende oogen, ‘dat zou een goed voorteeken zijn voor mij, Messire de la Geneste!’

- ‘Ik begrijp niet, hoe gij die uitwerking van woesten haat dus beschouwen kunt, Ridmeester!’

- ‘Sta mij toe, u naar uwe kamer te leiden en u dat duidelijk te maken, Heer Schepen!’

De runderpest.

Den dertienden Februari werd te Amsterdam eene zamenkomst gehouden, wel waardig om de aandacht te trekken van het algemeen, zoowel om de personen die daar, in de ruime zalen van het Paleis voor Volksvlijt, bijeenkwamen, als om de zaak welke er besproken werd. Het waren boeren en belangstellenden in onzen landbouw, die aan de oproeping van het bestuur van het Paleis gehoor hadden gegeven, om zelven hunne eigene zaken te komen afdoen, en klaar en duidelijk uit te spreken wat de meening der meerderheid was, ten einde aan de overheid den weg te wijzen, dien zij zoude dienen te volgen, zoo zij aan den wensen van het publiek wilde voldoen. Het was de Runderpest die er besproken werd, de ramp, die in vier maanden tijds eene schade van twee millioen guldens aan de veehouders in Holland en Utrecht heeft toegebracht, en die, zoo zij niet krachtig gestuit wordt in haren voortgang, minstens een vierde gedeelte van onzen rundveestapel, of eene waarde van ruim twee en dertig millioen, dreigt te vernietigen.

Het bemoedigend verschijnsel, dat men in Nederland ook zelven wil handelen, waar het eigen belangen geldt, verdient opgemerkt en toegejuicht te worden door allen, die begrijpen hoe zeer dit eene schrede voorwaarts is op den weg van zelfontwikkeling die aan een vrij volk past. Het is eene hier te lande nog maar al te weinig aangewende poging, om, waar het groote belangen geldt, der regering te gemoet te komen door voorlichting van deskundigen, in plaats van de handen in den schoot te leggen en de Heeren te laten zorgen, zich alleen voorbehoudende om later een oordeel uit te spreken, meestal eerst wanneer dat oordeel niet meer van nut kan zijn. Gaf, uit

dit oogpunt beschouwd, het runderpestcongres stof tot blijdschap, aan de andere zijde viel het te betreuren dat men zoo weinig buiten de provinciën Zuid- en Noord-Holland en Utrecht de gewichtige strekking dezer zamenkomst begrepen had. Slechts enkelen waren er uit de overige provinciën tegenwoordig, en vandaar dat zij, die voor de bescherming van drie-vierde van onzen rundveestapel moesten opkomen, zeker geen vierde gedeelte uitmaakten van de vergadering. Het gevolg daarvan was dat dan ook hoofdzakelijk gehandeld werd over hetgene er voor het thans door de runderpest bezochte gedeelte van Nederland te doen staat.

Alvorens voor de lezers van ‘de Gids’ uiteen te zetten wat er in deze zamenkomst in het Paleis voor Volksvlijt besproken is, en na te gaan of er niet nog meer en nog iets anders besproken had dienen te worden, moeten wij een kort woord doen voorafgaan, ter herinnering der karakteristiek van de ramp, die het geheele Vaderland bedreigt.

De Runderpest is geene nieuwe onbekende ziekte, maar heeft hier te lande van 1713 tot 1719, van 1741 tot 1756, van 1768 tot 1786, in 1799 en in 1813 en 1814 geheerscht, terwijl zij in de Russische steppen voortdurend aanwezig is en zich vandaar telkens over de naburige landen verspreidt. Weinige of geene ziekten onzer huisdieren zijn met zooveel zorg onderzocht en bestudeerd als de veepest. Door Russen, Duitschers, Franschen, Engelschen en door onze eigen veeartsen evenzeer, is daarover zooveel bijeengebracht, dat er zich geen enkel verschijnsel meer voordoet, of men vindt het beschreven. Geene veeziekte voorzeker heeft zulk eene rijke litteratuur.

Men kent de Runderpest als eene ziekte der slijmvliezen, die spoedig door bederf in het bloed gevolgd wordt en na weinige dagen, zoo niet na eenige uren, den dood van de helft tot drie-vierde en zelfs tot nog grooter gedeelte der aangetaste dieren ten gevolge heeft. In Zuid-Holland zijn er tot dusverre omstreeks zestig ten honderd van de zieke dieren bezweken, of meestal met de zekerheid dat het dier sterven zoude, afgemaakt, terwijl de overige veertig ten honderd hersteld zijn. Ook andere herkaauwende dieren worden door deze zelfde ziekte aangedaan. In Italië zijn vóór eenige jaren de buffels daardoor aangetast geweest. In de dierentuinen van Londen en Parijs zijn herten en gazellen aan de runderpest gestorven, en hier te lande en in België zijn verleden jaar schaapskudden daardoor be-

zocht, gelijk ook elders in Europa van vroeger reeds bekend was. De ziekte is besmettelijk en breekt bij de dieren een zestal dagen nadat ze besmet zijn, uit. Wat die besmetting is, en wat men onder smetstof te verstaan heeft, weten wij niet, maar wel weten wij dat aanraking van een aan de runderpest lijdend dier, of aanraking van iets waarmede zulk een dier in verbinding is geweest, de ziekte op een ander dier overbrengt. Dat zelfs de lucht overbrengster van de smetstof kan zijn, is genoegzaam zeker. Er is haast geene stof en geen voorwerp te bedenken, of de smetstof kan er door overgebracht worden; zoo als ons uit voorbeelden in menigte in den jongsten tijd, overvloedig bekend is; ja zoo zeer is de ziekte contagieus, dat zij nimmer anders dan door besmetting ontstaat, en zich nimmer anders dan door besmetting verspreidt. Het is hoog noodzakelijk dat een ieder van deze waarheid doordrongen zij, dat de kwaal nimmer van zelf ontstaat, maar altijd, op de eene of andere wijze, overgebracht wordt, en dat, wanneer de wijze waarop zulks geschied is, in zeer veel gevallen verborgen blijft, men bijna altijd tot den oorsprong zoude kunnen doordringen, indien alle menschen, die de laatste veertien dagen voor het uitbreken der ziekte in den omtrek van het vee geweest zijn, wilden spreken. Zwijgen is zoo zeer het belang van hem, die door onachtzaamheid of door ongeloof aan de besmettelijkheid der ziekte de overbrenger der smetstof is geweest, dat men het verzwijgen der oorzaak in alle gevallen mag aannemen, waar die onbekend blijft. De meening dat slechte verzorging van het vee, gebrek aan goed voedsel of drinkwater, mishandeling bij vervoer, uitputting door honger en dorst op de spoorwegen en in de stoombooten, runderpest zoude kunnen doen ontstaan, is geheel valsch. Mogelijk, maar geenszins zeker is het, dat ten gevolge daarvan de ziekte kan verergeren en de dieren daarvoor meer ontvankelijk kunnen worden; maar zonder besmetting kan dit geen runderpest teweegbrengen. Met de runderpest is het gelegen als met de longziekte, die evenzeer altijd ontegenzeggelijk door besmetting ontstaat. Wanneer dertig jaar geleden de eerste longzieke koeien te Loenen terstond afgeslacht waren, en alvorens men het eens was geworden over het vraagpunt of deze ziekte al dan niet voor besmettelijk ware te houden, had men een verlies van vele millioenen aan onze veehouders en die der ons omringende landen bespaard.

Alleen in Rusland onder het lang-gehoornde steppen-vee, meent men dat de runderpest telkens ontstaat, op gelijke wijze als waarop roodvont, mazelen of kinderziekte telkens epidemisch heerschen, nadat zij schijnbaar zonder aansteking hier of daar zijn uitgebroken. Bij de groote uitbreiding, die telkens de ziekte onder het steppenvee neemt, en de ontzettende hoeveelheid smetstof welke daarbij voorhanden moet zijn, is het evenwel waarschijnlijker dat hier voortdurende besmetting aanwezig is. Om een enkel mogelijk geval te noemen, kan er door het opgraven van aan de ziekte gestorven vee, langen tijd daarna weder besmetting plaats hebben. Ook meent men over het algemeen, dat bij het steppenvee de ziekte, na het oogenblik van besmetting, langer noodig heeft om uit te breken, dan bij de veerassen van westelijk Europa; terwijl het nog niet uitgemaakt is, hoelang de herstellende, of reeds geheel herstelde dieren het vermogen om gezonde runderen te besmetten, behouden. Zeker is het in ieder geval, dat herstellenden veel gevaarlijker zijn dan zieken, hetzelfde verschijnsel dat men ook bij besmettelijke ziekten van den mensch waarneemt.

Uit de Russische steppen en door het steppenras heeft zich de ziekte steeds verspreid, telkens wanneer zij in westelijk Europa gewoed heeft, meestal door slachtvee, dat de groote legers volgde. In Oostenrijk en Pruissen heeft men sedert lang met de meestmogelijke gestrengheid gewaakt tegen het overbrengen der ziekte, en blijft men dit steeds volhouden, maar in weêrwil daarvan heeft telkens de ziekte de grenzen overschreden en ook nog in de laatste jaren groote verwoestingen aangericht in Silezië, Bohemen, Hongarije, Oostenrijk en Italië. In Pruissen onder anderen drong de ziekte sedert 1855 elfmaal uit Rusland, Polen en Galicië binnen, maar werd ook elfmalen door het afmaken van al het vee op de aangetaste stallen overwonnen.

Toen de ziekte in Junij van het vorige jaar in Engeland uitbrak, dacht men allereerst aan het overbrengen van het steppenvee, dat van den Rhijn met den Rhijnspoorweg over Rotterdam was ingevoerd, en die meening was niet onaannemelijk; want werkelijk zijn er in den verleden zomer eene menigte langgehoornde ossen uit Hongarije, waar de ziekte nog altijd aanwezig schijnt te zijn, door Nederland gevoerd. Een nader onderzoek, al spoedig openbaar gemaakt door de Fransche commissie, die terstond bij het ontstaan der ziekte naar Engeland gezonden

werd, heeft echter uitgemaakt, dat door eene lading steppenvee, uit Riga afgezonden en te Hull ontscheept, de ziekte overgebragt en de groote Londensche veemarkt besmet is geworden. Door vee, op die markt aangekocht, is de ziekte zoodanig verspreid, dat eerst de melkerijen om Londen meerendeels uitgestorven zijn, en daarna over het grootste gedeelte van Engeland en Schotland het eene graafschap voor, het andere na is aangestoken. Volgens de berichten uit het midden van Februari werden er in de laatste week 11,600 runderen door de ziekte aangetast; en hoewel op verre na niet alle ziektegevallen worden aangeteekend, waren er sedert het begin der ziekte 148,000 stuks als aangetast geregistreerd, waarvan 93,000 als gestorven, 18,250 als afgemaakt en 18,300 als hersteld zijn opgegeven. Ruim 16 ten honderd is dus de verhouding van de herstelde tot de gestorvene en afgemaakte, terwijl de waarde aan verloren vee alleen op twaalf millioenen guldens kan worden aangeslagen. In Engeland heeft de regering zich niet met de zaak willen inlaten, dan door het benoemen van inspecteurs, die zich naauwkeurig van den toestand der zaken moeten vergewissen; aan de veehouders zelven en de plaatselijke besturen is overigens het nemen van maatregelen ter bestrijding der kwaal overgelaten. Dit was zeker geheel in den geest van het Engelsche volk, zoo bijzonder kitteloorig waar het geldt de inmenging der regering in hetgene zij als huisselijke zaken beschouwen; maar het ongelukkige gevolg was rechtstreeks het verlies van twaalf millioen, daarboven de onberekenbaar groote schade, die stremming van den handel, verarming van den boerenstand, daling der waarde van de landerijen en verhooging van den prijs der eerste levensbehoeften veroorzaken moeten, en eindelijk de zekerheid van minstens nog eens eenige tientallen millioenen te zullen verliezen, alvorens zelfs door de krachtigste en meest afdoende middelen de ziekte geweken zal zijn. Eindelijk heeft de Engelsche regering, in den laatsten tijd door den algemeenen volkswensch ondersteund, ingezien dat het hare roeping was in de volksramp tusschen beiden te komen. Bij het parlement is de wet ingediend, en terwijl dit geschreven wordt, voorzeker reeds aangenomen en misschien uitgevaardigd, waarbij de regering gemachtigd wordt om alle zieke dieren en alle nog gezonde van besmette koppels te onteigenen en te dooden, en om alle vervoer van rnndvee tijdelijk te verbieden. In Engeland is men alzoo thans eindelijk tot den maatregel overgegaan, dien men

reeds dadelijk had dienen aan te grijpen, en dien de ondervinding in de landen, waar de runderpest te huis behoort, sedert lang als de eenige afdoende heeft leeren kennen. In Engeland heeft men door schade en schande geleerd dat de Duitschers en Russen volkomen recht hebben gehad in hunne bewering dat er geen geneesmiddel en geen voorbehoedmiddel bestaat en dat de ziekte door geene policieverordening, noch door een militair cordon binnen bepaalde grenzen te houden is.

Naar Frankrijk is de ziekte reeds uit Engeland en wellicht ook uit België overgebracht; maar het onmiddellijk afmaken der aangetaste koppels vee heeft tot dusverre den voortgang in dat land gestuit.

Ook in België, om Oostende, Brugge, Gend en Aalst brak de veepest genoegzaam tegelijkertijd uit met het eerste verschijnen daarvan in Holland. Hier werd zij waarschijnlijk uit Engeland overgebracht; te Antwerpen en bij Brussel schijnt het door uit Nederland ingesmokkeld vee te zijn geschied; maar de voortgang der kwaal is door een onmiddellijk vernietigen van alles, waarvan besmetting kon uitgaan, gestuit geworden. In een dertigtal gemeenten is hier de ziekte uitgebroken, maar al het vee van die dertigtal stallen is ook terstond afgemaakt, in den beginne op last van den Minister van Binnenlandsche Zaken, gedeeltelijk op eigen verantwoordelijkheid, thans ten gevolge eener onlangs uitgevaardigde wet. Met opoffering van omstreeks zevenhonderd runderen is de ziekte in België tot dusverre gestuit, en er is geen twijfel aan of men is die meester, wanneer men slechts voortgaat met telkens de koppels vee af te slachten, waaronder zij zich vertoont.

Het behoeft naauwelijks herinnering hoe in het begin van Augustus drie en twintig ossen, op de Londensche markt onverkocht gebleven, naar Rotterdam teruggezonden werden en de smetstof naar de gemeente Kethel bij Delft overbrachten. Weldra vernam men uit de dagbladen, dat in die gemeente eene hevige ziekte onder het rundvee was uitgebroken, *die vermoed werd de in Engeland heerschende veepest te zijn*, en voor dat men nog recht gelooven wilde, dat 't hier wel degelijk de echte runderpest was, waarmede men te doen had, hadden de veehouders zich van hun besmet vee op de markt te Rotterdam ontdaan en de ziekte in dertien Zuid-Hollandsche gemeenten ingeplant. Toen kwam alles in de weer. Minister, Commissaris des Konings en Gedeputeerde Staten, Gemeente-Besturen

en Kantonrechters, de gewone Commissie van Veeartsen en buitengewoon daartoe gestationeerde veeartsen, een kordon door militairen en gewapende stoombooten bewaakt, deden de eene meer de andere minder, wat zij konden doen en de bestaande wetten toelieten, maar het eenig-noodzakelijke werd verzuimd, het uitvaardigen der wet, die de bevoegdheid verleende om elk koppel vee binnen vier en twintig uur, nadat zich daarbij de ziekte vertoond had, af te slachten en te begraven. Wel werd er door de Staten-Generaal een crediet van honderd duizend gulden verleend; wel werd de Regering een paar maanden later gemachtigd om beperkende verordeningen uit te vaardigen ten opzichte van veemarkten, van den handel in vee en het vervoer van alles wat als overbrenger van smetstof beschouwd kon worden; maar de maatregelen die genomen werden, bleven halve maatregelen en hebben ten hoogste uitgewerkt, dat de ziekte zich langzamer uitbreidt, dan zij zoude gedaan hebben, wánneer er geene maatregelen genomen waren.

Aan de Gemeente-Besturen en Gedeputeerde Staten is herinnerd, dat zij de macht bezaten om de besmette koppels voor rijksrekening te onteigenen en af te maken. Daarvan is dan ook veelvuldig gebruik gemaakt, en honderdduizenden zijn reeds daarvoor besteed. In Zeeland heeft men, door dien maatregel streng en zoo spoedig doenlijk toe te passen, tweemalen de ziekte reeds gestuit; in Noord-Brabant reeds viermalen, nadat daar, zoo 't schijnt, telkens uit Holland de smetstof was overgebracht. Maar in de beide Hollanden en in Utrecht heeft al het afmaken niets meer uitgewerkt dan eenigzins den voortgang der ziekte te vertragen.

Een eerste struikelblok is de onwil van de veehouders, wier wil even weinig wegen moest als de wil van den man, wiens huis men ter neder werpt om eenen brand te stuiten, of afbreekt om eene dijkbreuk te stoppen. De onwil van den Burgemeester of van zijne Wethouders is het tweede struikelblok, waardoor de onteigening zoo niet gestuit, dan toch zoo zeer vertraagd wordt, dat het afmaken van al het vee te laat komt en de besmetting reeds naar elders overgeplant is. En al bestaat er geen onwil, nog altijd zijn er zoovele tijdroovende formaliteiten bij het toepassen der onteigeningswet te vervullen, dat in Holland en Utrecht genoegzaam in geene enkele gemeente tijdig genoeg het vee op de eerst besmette stallen afgemaakt is om de ziekte te stuiten. Het zal in Zuid- en Noord-

Holland, even als in Utrecht, zoo wij vreezen, maar al te spoedig blijken, dat alle voor onteigening bestede gelden te vergeefs besteed zijn. Om een enkel voorbeeld te noemen. Te Warder, bij Edam, heerscht de ziekte op twee stallen sedert den 27sten Januari. Negen dieren werden daar onteigend en afgemaakt, maar drie heeft men er laten sterven, vijf laten herstellen en zeven lagen er den 10^{den} Februari ziek, die men den 18^{den} Februari besloten heeft te onteigenen en af te maken. Tien tegen één, dat uit dit brandpunt, door die ongelukkige vijf herstelde koeien, vooral de Purmer, de Beemster en geheel Noord-Holland benoorden het IJ worde aangestoken.

De Regering heeft strenge afzondering van de besmette stallen en weiden bevolen, maar overal ondervonden dat, waar de kleeren van de menschen, waar de honden en katten, ja, vliegen en de wind de smetstof overdragen, zelfs de beste wil van den veehouder geene uitbreiding door afzondering kan voorkomen; en wat dan wanneer men, zoo als in de meeste gevallen met onwil, zeer dikwijls uit domme dweepzucht ontstaande, te doen heeft.

Er is een militair kordon getrokken, dat, alle vervoer van vee en besmette voorwerpen tegenhoudende, de runderpest binnen een gedeelte van Zuid-Holland zoude opsluiten, om die streek te doen doorzieken en uitzieken, gelijk de nieuwelings gemaakte kunsttermen luiden. Na twee, en wanneer men de kosten door den lande besteed daarbij rekent, welligt reeds drie millioenen te hebben doen verloren gaan, is Zuid-Holland nog op verre na niet doorgeziekt. Slechts negen ten honderd van den voorhanden rnndveestapel is er in de verloopen zes maanden verloren gegaan; en gaat de ziekte voort gelijk zij thans voortgaat, dan mag men van geluk spreken zoo het verlies zich over een tweede zestal maanden tot vijf en twintig ten honderd bepaalt, tot een verlies ter waarde van minstens zes millioen guldens. In 1769 stierven er in Friesland 97,000 runderen aan de veepest, de helft waarschijnlijk van het voorhandene aantal; en eerst zeventien jaren later was de ziekte uit deze provincie geweken. Maar wat nog erger is dan het niet-uitzieken van de ingesloten streek, het kordon is gebleken onvoldoende te zijn om de ziekte in te sluiten. Telkens is de lijn verschoven om al weêr meer en meer gemeenten binnen te sluiten; telkens heeft zich de ziekte weêr buiten de lijn vertoond, totdat zij thans naar Noord-Holland, dwars

door de Haarlemmermeer en naar Utrecht verschoven is moeten worden; en nu zijn er in de laatste veertien dagen weder zoovele plekken buiten de nieuwe lijn besmet, dat men reeds begonnen heeft om Holland op zijn Smalst af te zetten en 't niet lang meer duren kan, of het kordon zal de richting moeten volgen, die als het best te bewaken in de zamenkomst van het Paleis voor Volksvlijt besproken is: over Holland op zijn Smalst, namelijk, langs het IJ, door het Gooiland, over de Utrechtsche heiden en langs de groote rivieren. Gemakkelijker voorzeker zal het zijn om deze lijn te verdedigen, dan die, welke men tot dusverre getracht heeft te behouden; maar nu zal men die ook zoolang moeten bewaken, totdat Zuid-Holland en Utrecht grootendeels, en Noord-Holland bezuiden het IJ, eenen veestapel van omstreeks 300,000 stuks bevattende, uitgeziekt zijn. Men moge het doorzieken zooveel mogelijk trachten te verhaasten door opheffing van alle belemmeringen in het vervoer van vee en besmette stoffen binnen de lijn; men moge zelfs bij de aangestoken koppels alle nog schijnbaar gezonde dieren de runderpest inenten, om een spoedig uitzieken te bewerken; men moge door geene dieren meer af te maken, de brandpunten van besmetting giftiger en zich sneller uitbreidende maken, maatregelen, die men evenzeer in het Paleis voor Volksvlijt aangeprezen heeft; altijd zal het jaren lang aanhouden, voordat de 300,000 runderen doorgeziekt zijn en - indien 't waar is, dat gemiddeld een van de vier runderen bezwijkt - er honderd vijftig duizend dieren aangetast en daarvan vijf en zeventig duizend bezweken zullen zijn. Gedurende al dien tijd zal het eene bijna ondenkbare, onophoudelijke waakzaamheid vorderen, en de tusschenkomst van een goed gedeelte van ons leger om de lijn tegen overschrijding door winzucht en blind eigenbelang te verdedigen. Over eene landlijn van negen uur gaans, zal men nacht en dag schildwachten moeten uitzetten, terwijl er een aantal posten op den oever en gewapende vaartuigen op de stroomen voor de bescherming van negen-en-twintig uren gaans waterlijn noodig zullen zijn. Het geldt hier toch niet alleen bewaking der veeren, maar voornamelijk visitatie der schepen, die, binnen het kordon gelaten, onophoudelijk trachten zullen om verboden zaken uit te voeren. De ondervinding heeft geleerd, dat het bijna belachelijk is om te vertrouwen, dat een kordon bewaakt wordt door patrouilles. Wanneer de patrouille gepasseerd is, wordt het gereed

staande vee naar de vaarten getrokken en het vleesch van zieke dieren naar buiten gesmokkeld. Zoodra de lijn, waarlangs het kordon loopen zal, vastgesteld is, vormt zich uit de aanwonende streken een corps smokkelaars, die, even als nog bij de rijksgrenzen, door gemeenschappelijk belang vereenigd, zamenzweren tegen allen, aan wie de bescherming van het kordon is toevertrouwd. Men weet immers hoe gretig het zoo goedkoope vleesch van zieke en zeer zeker ook van aan de ziekte gestorven dieren, in Zuid-Holland opgekocht en door den minderen man verteerd wordt, en welke kunstgrepen er door de veehouders worden aangewend om althans nog eenige betaling te krijgen voor iets, dat anders geene waarde heeft. In Zuid-Holland worden zeer algemeen doode koeien voor acht gulden, de waarde van het vel, onteigend voor Rijksrekening, ten einde verzekerd te zijn, dat het doode dier begraven worde. Zou men dit niet wegwerpen van 's lands penningen moeten noemen? Dat tegen zulk streven met geen patrouilles te strijden valt, is licht te beseffen, zoo de ondervinding het niet van het begin af geleerd had, dat telkens de lijn, zoo te water als te lande, door de ziekte overschreden wordt.

Het moeten dus schildwachten zijn, die onder elkanders bereik geplaatst zijn, en alzoo minstens een honderdtal, terwijl langs de waterlijn goed van roeibooten voorziene kanonneerbooten het vervoer over de rivieren in toom dienen te houden en daarenboven ondersteuning moeten vinden in een aantal militaire posten op den oever. Of een dertigtal zulke booten en een dertigtal zulke posten langs de waterlijn gestationeerd voldoende zullen zijn, laat ik aan deskundigen ter beslissing over. Zulk een kordon is het nu, dat bij de zamenkomst in het Paleis voor Volksvlijt, als het eenig-wenschelijke besproken is, als een maatregel waarvan, in tegenoverstelling van het tegenwoordige kordon, meer goed dan kwaad en w e l l i c h t insluiting der runderpest binnen de aangewezen grens te verwachten zou zijn.

Het schorsen der rundveemarkten en het beletten van het vervoer van de eene provincie, of van de eene gemeente naar de andere van alle zaken, die geacht kunnen worden de smetstof over te brengen, is als om strijd door de gemeenten, de provinciën en ook door het rijk als een der heilzaamste middelen ter beperking der ziekte binnen bepaalde grenzen aangegrepen. Gedurende eenen korten tijd, eenige weken, mogen

die beperkingen vol te houden zijn, het is ondoenlijk om onzen binnenlandschen handel plotseling voor een goed deel uit te roeien, het onvermijdelijke gevolg eener beperking van langen duur. Landbouw kan in den tegenwoordigen tijd niet bestaan zonder handel en vervoer van voortbrengselen; beperking doet al spoedig meer nadeel dan de runderpest, en terwijl men toch onmogelijk alle vervoer, dat van slachtvee of vleesch in de eerste plaats, beletten kan, dient men uitzonderingen op den regel, vervoer met bewijzen van herkomst, toe te laten. En wat er al reins en onreins onder die bewijzen van herkomst vervoerd wordt, en hoeveel er buitendien in overtreding der strenge bepalingen over de gemeentegrenzen gaat, kunnen wij leeren uit de verhalen van alle kanten, die natuurlijk alleen betrekking hebben op hetgene men weet, maar de overgroote hoeveelheid feiten, die men niet weet, te gissen overlaten.

Het schorsen der rundveemarkten alleen is een heilzame maatregel, die vol te houden is, hoewel men ook het nadeelige daarvan niet uit het oog moet verliezen, namelijk het rondtrekken ter opsporing van slachtvee en het doordringen in de stallen van een heirleger veekoopers, die de veehouders, zoo zij volstrekt vee verkoopen moeten, niet kunnen weren, hoewel de besmetting maar al te dikwijls door hen schijnt te worden overgebracht, en er van alle zijden zeer te recht wordt aangedrongen om die lieden onbepaald den toegang tot de stallen te ontzeggen. Maar de stremming van alle vervoer is zoo nadeelig, vooral omdat het ondoenlijk is haar anders dan door eene reeks schildwachten vol te houden, dat men in het Paleis voor Volksvlijt aangeprezen heeft om, binnen het kordon, alle vervoer vrij te laten. Toen de leden der vergadering, die de runderpest als eene algemeene, voor iederen Nederlander belangrijke, zaak beschouwen, tot dit besluit kwamen, zal het niet noodig zijn de algemeene toejuiching te vermelden van die leden der vergadering, welke hunne gedachten en bemoeiingen niet verder laten gaan dan over eigen stal en eigen erf.

Het gebrekkige der bestaande verordeningen tegen het weren van de volksramp blijkt eerst recht duidelijk waar de rechter ingeroepen wordt om straffen toe te passen tegen plaats gehad hebbende overtredingen. Terwijl het niet dadelijk aangeven van ziek vee bestraft moet worden met gevangenis van zes dagen tot twee maanden en eene geldboete van acht

tot honderd gulden; het laten loopen van besmet vee onder ander vee, met gevangenis van twee tot zes maanden en eene geldboete van vijftig tot tweehonderd vijftig gulden; het werkelijk besmetten van ander vee, door het laten loopen van zieke dieren, met twee tot vijf jaren gevangenis en vijftig tot vijfhonderd gulden geldboete, terwijl tallooze malen aangifte verzuimd wordt of eerst te laat geschiedt, zelfs wanneer er dieren bezweken zijn, terwijl er tallooze malen ziek vee vervoerd en, in het begin op de markten verkocht is, hoort men slechts te hooi en te gras eens van eene veroordeeling door den rechter.

Hoeveel burgemeesters zijn er afgezet, die, door een flaauwhartig handelen bij de eerste gevallen van ziekte, de runderpest in hunne gemeente zich hebben doen verspreiden?

Nog een enkel woord over voorbehoedmiddelen, geneesmiddelen en ontsmetting.

Gelijk bij alle besmettelijke ziekten, zoo bij de dieren als bij den mensch, zoo is ook bij de runderpest niet elk dier even ontvankelijk voor de besmetting. Zeer vele, soms geheele stallen, blijven volkomen gezond, hoewel aan de ergste besmetting blootgesteld. Andere dieren worden slechts in eenen zeer lichten graad door de ziekte aangedaan. Bij eenige heeft de ziekte een langzaam verloop en eindigt met herstelling. Bij andere weder heeft de kwaal na eenige uren reeds, den dood ten gevolge. Al deze groote verschillen in den invloed der besmetting, moeten in het oog gehouden worden, wanneer men over de uitwerking van voorbehoedmiddelen en geneesmiddelen oordeelen wil; en het valt licht te beseffen hoe vaak men ter goeder trouw een gunstig gevolg bij de toepassing van deze middelen meent te hebben opgemerkt, waar die integendeel niets hoegenaamd hebben uitgewerkt.

Voorbehoedmiddelen tegen de Runderpest bestaan er niet. Goede, zindelijke behandeling van de dieren, verzorging met liefde, wasschen met carboolzuur, chloorberookingen en bestrijken van de wanden met chloorkalk, weren de besmetting niet af. Een ieder zij doordrongen van die waarheid, en neme daarnaar zijne maatregelen. Waar voorbehoedmiddelen de ziekte t o t d u s v e r r e geweerd schijnen te hebben, moet men de niet-ontvankelijkheid der dieren vooronderstellen of zulks aan de zorg tegen het besmetten, die wel altijd met het bezigen van voorbehoedmiddelen gepaard zal gaan, toe-

schrijven. Er zijn in Zuid-Holland stallen besmet geraakt waar de voorbehoedmiddelen met zorg zijn toegepast, een bewijs tegen hun vermogen om te beschermen, dat niet te wederspreken valt. Niet dat men daarom moet nalaten de voorbehoedmiddelen toe te passen. Integendeel, men kan niet genoeg daarop aandringen: want de goede verzorging van het vee, en het aanwenden van chloor en carboolzuur schijnt, blijkens de ondervinding, eenen zeer gunstigen invloed op het beloop der ziekte uit te oefenen, en m i s s c h i e n worden ook de dieren daardoor minder ontvankelijk voor de ziekte. Welke veehouder zou niet gaarne, al werd er ook niet meer dan ééne zijner koeien door behouden, alle moeite aanwenden en door rein houden, dagelijks afmesten, wasschen met carboolzuur en gebruik van chloor zich de zelfbewustheid verschaffen dat hij alles gedaan heeft wat in zijn vermogen was om zoo draaglijk mogelijk door het ‘Godsoordeel’ gelijk vele ‘gemoedsbezwaarden in den lande’ zich uitdrukken, getroffen te worden? Over die ‘straffe Gods’ willen wij hier niet uitweiden, evenmin als over de ‘gemoedsbezwaren’ die velen blindelings in hun verderf doen loopen, en wat erger is, besmettingspunten doen bereiden die het verderf over anderen uitstorten. Dweepers zijn nu eenmaal voor geene overtuiging vatbaar, maar de sterke arm der gerechtigheid moest onverbiddelijk zijn voor hem, die geen gemoedsbezwaar gevoelt in het toebereiden van gif ter vernietiging der levende have zijner buurlieden.

Dat de koepokinenting een voorbehoedmiddel tegen de runderpest zoude zijn, is, theoretisch beoordeeld, hoogstonwaarschijnlijk, omdat men hier met twee geheel verschillende soorten van ziekten te doen heeft. Herhaaldelijk is zulks aangeprezen, herhaaldelijk is de proef mislukt, maar 't kan geen kwaad om het nogmaals te beproeven, wanneer men er slechts niet op betrouwt en de andere middelen - afweren van besmetting in de eerste plaats - er niet om verzuimt. Men kan nooit weten, zegt het spreekwoord, hoe eene koe een haas vangt; maar het middel komt overeen met het inenten van de mazelen tot afwering van typhus.

Zijn er geene voorbehoedsmiddelen bekend, nog veel minder weet men van geneesmiddelen. In Engeland, en ook hier, heeft men het in oostelijk Europa reeds lang geheel verworpen stelsel van genezen, door eene op gezonde wetenschappelijke gronden steunende behandeling, op nieuw beproefd, maar met

geen ander gevolg dan dat de brandpunten van besmetting veel langer zijn blijven bestaan en zonder twijfel heinde en ver dood en verderf hebben teweeggebracht. Geen dier is door geneesmiddelen tot dusverre genezen; ten hoogste moge het herstel bij eenige daardoor wat bespoedigd zijn, wanneer zulke gevallen althans niet veeleer aan de goede verzorging zijn toe te schrijven. Het herhaaldelijk en zeer in 't groot in Rusland toegepaste inenten van de runderpest zelve, heeft steeds het ontstaan der ziekte in eenen volstrekt niet gewijzigden vorm ten gevolge had, en de aangewende pogingen om de ziekte goedaardiger te maken, door telkens de stof over te enten van diegene onder de ingeënte dieren, welke het lichtst door de ziekte werden aangedaan, zijn allen mislukt. Inenten der veepest is alleen te bezigen als een middel om het doorzieken van een koppel vee te verhaasten en de aanwezigheid van een brandpunt van besmetting kortstondiger en daardoor minder gevaarlijk te maken.

Is van heet carboolzuur door vernietiging van levende kiemen, zoo de besmettingstof uit bewerktuigde wezens mocht bestaan, en van chloor door zijne geneigdheid om zich met waterstof te verbinden, zoo de smetstof eene luchtsoort en wel eene waterstofverbinding mocht zijn, weinig als voorbehoedmiddel te wachten, des te meer zijn die stoffen op prijs te stellen tot het zuiveren van besmette stallen, tot het ontsmetten, zoo als het versche gevormde kunstwoord luidt. Is de ziekte op de stal geweken door het afsterven van een gedeelte der runderen en het herstellen van de overige, dan is het zaak om alles wat weggenomen en vernieuwd kan worden te verwijderen; de lucht te ontsmetten door chloordampen - het heilzame in de ziekenhuizen zoo voortreffelijk-werkende middel van den nieuweren tijd - en door de herstelde dieren te wasschen met heet carboolzuur, op eene wijze als het een en ander herhaaldelijk voorgeschreven is. Tot hoeverre die ontsmetting is te vertrouwen; hoelang het nog altijd gevaarlijk blijft om de stal met nieuw vee te bezetten; hoelang een hersteld en zoo veel mogelijk ontsmet dier nog het vermogen behoudt om te besmetten, dat alles weet men nog niet met zekerheid; maar wel, dat het raadzaam is om in de eerste maanden geen gezond vee aan de proef bloot te stellen.

Laat ons thans, naar aanleiding van het gezegde, den tegenwoordigen stand der runderpest in Nederland overzien. Na in

Augustus onder Kethel te zijn ontstaan, was een drietal weken later in dertien gemeenten de ziekte uitgebroken en werd de bemoeiing van de overheidspersonen met de zaak meer algemeen. Hier en daar werd er een stal onteigend en afgemaakt; een militair kordon werd getrokken, het vervoer van vee en voorwerpen, die de smetstof konden overbrengen, werd gestuit; de veemarkten, met uitzondering van eenige, werden gesloten en genezing werd beproefd. In weêrwil daarvan breidde de ziekte zich uit; hij het opstallen in November, vermeerderde het aantal zieken plotselings; en weldra verspreidde zich de ziekte ook buiten het kordon in Utrecht en Noord-Holland, bezuiden het IJ, terwijl er zich enkele gevallen te Warder bij Edam, in Zwollerkerspel, in Noord-Brabant op vier plaatsen en in Zeeland op twee plaatsen voordeden. De gemeenten, waarin thans de runderpest heerscht en niet door afmaken van zieken zoowel als verdachten gesmoord is, bevatten omstreeks 300,000 runderen, waarvan er 38,000 zijn aangetast. Van deze zijn er 20,000 bezweken en afgemaakt en 14,000 hersteld. In de laatste week waren er 2160 aangetast en 442 gestorven en afgemaakt. De afgemaakte worden hier bij de gestorvene gevoegd, omdat dit genoegzaam alleen is toegepast op zieke dieren, die toch gestorven zouden zijn, en, met weinige uitzondering, geene gezonde dieren op aangestoken stallen, tot uitroeiing van het kwaad zijn afgemaakt. Wekelijks gaat er alzoo thans voor eene waarde van vijftigduizend gulden verloren, zonder daarbij in aanmerking te nemen, wat de maatregelen die tegen de ziekte genomen zijn, den lande rechtstreeks en allen ingezetenen zijdelings kosten.

Wanneer het zoo voortgaat - en wanneer er geene andere dan de tegenwoordig opgevolgde maatregelen genomen worden z a l h e t z o o v o o r t g a a n - blijft de ziekte jaren lang in de beide Hollanden en Utrecht voortwoeden en de verspreiding vroeg of laat in Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant zal niet te keeren zijn. Bij het drukke handelsverkeer van die provinciën met de door-en-door besmette Hollanden en Utrecht, zal het onmogelijk zijn om de ziekte te stuiten. Het is zelfs hoogst twijfelachtig of Zeeland, Drenthe, Friesland en Groningen te redden zullen zijn, in allen geval niet dan door het afmaken van eene menigte koppels vee, waaronder telkens de ziekte uit zal breken.

In de beide Hollanden en Utrecht zijn voorhanden 415,000

runderen, waaronder 75,000 kalveren en pinken, die - de volwassen runderen op 100, de kalveren op 80 gulden aangeslagen - gezamentlijk eene waarde van 40,000,000 gulden zullen vertegenwoordigen.

In Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel telt men 445,000 runderen, waaronder 138,000 kalveren, ter waarde van 42,500,000 gulden.

In geheel Nederland vindt men 1,030,000 runderen, waaronder 324,000 kalveren, ter waarde van 130 millioen gulden.

Wanneer het zoo voortgaat, verliezen de beide Hollanden en Utrecht ten minste een vierde gedeelte van hun rundvee, of eene waarde van tien millioen, en gansch niet onwaarschijnlijk is het, dat bij langer duur der ziekte, de helft er mede gemoeid zal zijn.

Breidt de ziekte zich over Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant uit, dan staat voor deze provinciën nog grooter verlies voor de deur dan voor de thans besmette.

Moet het geheele land deelen in de ramp, dan moeten wij ons op een verlies aan gestorven rundvee van minstens dertig millioenen voorbereiden.

Maar dit is nog slechts een gedeelte van het verlies, dat ons te wachten staat; want onze buitenlandsche handel in voortbrengselen van den veestapel, dreigt een verlies te lijden waarvan hij zich waarschijnlijk eerst na jaren langen tegenspoed zal kunnen herstellen. Achttien millioen guldens overtreft onze uitvoer aan slachtvee den invoer; voor twee en twintig millioen voeren wij meer u i t dan i n aan boter en kaas, voor zeven honderd en zeventig duizend gulden meer aan huiden, en er staat hier alzoo eene tariefswaarde, die gelijk bekend is aanmerkelijk onder de werkelijke koopwaarde staat, op het spel van driehonderd dertien millioen, of in- en uitvoer te zamen gerekend, van vijf honderd millioen gulden.

Wanneer men ziet, dat vier maanden runderpest in Holland alleen den uitvoer van rundvee met bijna tien ten honderd heeft doen verminderen, dan kan men zich een begrip vormen van hetgene de handel te lijden zal hebben.

Deze dorre statistieke cijfers spreken zeker luide genoeg, en het is niet noodig om in cijfers uit te drukken, wat al jammer er over de veehouders uitgestort zal worden, wanneer het zoo voortgaat als op dit oogenblik, welke verliezen er geleden zullen worden door de eigenaren van bouwhoeven, door

het niet ontvangen van huren en door het dalen der koopprijzen van de landerijen.

De vergaderden in het Paleis voor Volksvlijt waren ten volle overtuigd dat het zòò niet verder voort kon gaan. De overgroote meerderheid evenwel kwam uit de reeds besmette streken, niet uit de meest bedreigde, en vandaar dat de besluiten meer op de wijze zagen hoe zich het best uit den nood te helpen, dan hoe zich tegen de uitbreiding van de ramp te beschermen. Te diep gevoelde men de ziekte in zijn binnenste woeden om zich met de gezonden bezig te kunnen houden, die door dezelfde kwaal bedreigd worden. Ik wil gaarne erkennen zelf ook door dit algemeene gevoel te zijn medegesleept; eerst de krachtige handeling van de Engelsche regering heeft mij daaruit wakker geschud en terug doen komen tot het eenige redmiddel, dat wetenschap en ervaring ons heeft leeren kennen, het afmaken van alle koppels binnen den kortst mogelijken tijd waaronder de ziekte zich van nu af aan op nieuw of voor de eerste maal openbaart.

De vergadering in het Paleis voor Volksvlijt heeft vastgesteld dat het kordon verlegd en met geheel andere kracht bewaakt moest worden dan tegenwoordig. Dit is dringend noodzakelijk, maar kan niet langer dan een drietal maanden volgehouden worden. Bij een langer bestaan zal het kordon zonder bedenken die runderpest niet van de nog onbesmette provinciën kunnen afweren.

Er is verder uitgesproken, dat men binnen het kordon de runderpest moest doen uitzieken, en dit behoorde te bevorderen door vele belemmeringen in verkeer en vervoer van vee in den besloten kring te doen ophouden, en, sommigen hebben daarbij gevoegd, door op de aangestoken koppels in te enten en alzoo het spoedig afloopen der ziekte te bevorderen. Men heeft hierbij echter uit het oog verloren dat het doorzieken van Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland bezuiden het IJ, buiten de thans reeds verloren twee millioenen, nog acht tot tien millioenen verlies aan de veehouders zal toebrengen, in de vooronderstelling dat de thans verloren negen ten honderd tot slechts vijf en twintig ten honderd opklimt. Ook heeft men niet begrepen, dat voor dit uitzieken geene maanden tijds voldoende zullen zijn, maar dat jaren lang de pest zal blijven heerschen, zooals in de vorige eeuw de epidemiën zes, vijftien en zeventien jaar in de provincie Friesland alleen geduurd hebben.

Er is aangenomen dat buiten het kordon de ziekte afgeweerd moest worden door het onmiddellijk onteigenen, afslachten van elk koppel, waaronder zich de kwaal vertoont, zoodat op de rampzalige weeklijsten der slachtoffers van de runderpest, in de provinciën buiten het kordon geene herstelden en nog zieken meer moeten voorkomen. Men heeft echter over het hoofd gezien dat, bij het voortbestaan jaren lang van een broeinest der ziekte, waar zij onder driemaal honderd duizend stuks rundvee gekoesterd en aangekweekt wordt, die maatregel vele duizenden runderen zal kosten, en dat elk duizendtal op een ton gouds te staan komt.

Algemeen heeft men in het Paleis van Volksvlijt erkend, dat de bestaande wetten geheel ontoereikend waren, en krachtig doortasten, waarvan alleen heil te verwachten is, onmogelijk maakten. Wanneer het afmaken van een besmet koppel niet binnen vierentwintig uren geschiedt nadat de ziekte zich geopenbaard heeft, is onteigenen en afslachten een onverantwoordelijk verspillen van 's lands gelden.

De overige zaken, die in het Paleis voor Volksvlijt besproken zijn, zijn reeds in den loop van dit stuk behandeld. Over de noodzakelijkheid, dat de veehouders te gemoet gekomen worden, bij de schromelijke verliezen, die velen tot den bedelstaf moeten brengen, en over de wijze hoe zulks te volbrengen zoude zijn, zal bij eene volgende vergadering worden geraadpleegd. Men scheen het algemeen eens te zijn, dat de onteigeningskosten moesten komen ten laste van den Staat, maar dat de onteigening niet ontaarden moest in een tegemoet komen in verlies. Tegemoetkomen en ondersteunen, dat zonder twijfel geschieden moet en geschieden zal, behoort, naar velen begrepen, een voorschot te zijn dat of door den Staat of door eene Maatschappij met waarborging van rente door den Staat, verstrekt, en geheel of gedeeltelijk bij annuiteiten door de ondersteunden zelven, of door een hoorngeld terugbetaald zoude kunnen worden.

Ik meen thans duidelijk te hebben aangetoond wat de runderpest in Nederland is, en wat wij van haar te vreezen hebben, ook wanneer onmiddellijk de maatregelen ten uitvoer worden gelegd, die als noodzakelijk door de vergadering in het Paleis voor Volksvlijt zijn aangeprezen.

Wat er nu onverwijld mijns inziens gedaan behoort te worden, zal ik trachten in eenige korte volzinnen zamen te vat-

ten. Ik zeg o n v e r w i j l d , omdat elke week verzuim vijftig duizend gulden kost. Ik zeg m i j n s i n z i e n s , maar 't moest onzes inziens zijn, want het is de meening, min of meer, van allen die de runderpest grondig kennen en de volksramp in zijn geheel weten te overzien.

Het uitroeien van de runderpest in Nederland, binnen den tijd van vier maanden, worde bij eene wet bevolen.

Het tegenwoordige militaire kordon, ter afsluiting der besmette provinciën, worde verlegd over Holland op zijn Smalst, langs het IJ, door het Gooiland en de Zeisterheide, en langs de Zederik, de Merwede, de Kil, het Hollandsch-diep en het Haringvliet. Het kordon worde tot vier maanden na het uitvaardigen der wet, gehandhaafd, en door uitgezette schildwachten en gewapende vaartuigen bewaakt.

De stallen bij het uitvaardigen der wet reeds besmet, worden volgens de vigerende bepalingen streng afgezonderd, en al het voorhandene herstellende en herstelde vee opgebrand. Ook worde overal, zooveel doenlijk, het reeds vroeger herstelde vee opgebrand onder streng toezicht tegen misbruik.

Alle koppels rundvee waaronder zich, na het uitvaardigen der wet, de ziekte vertoont, hetzij binnen, hetzij buiten het kordon van afsluiting, worden afgemaakt.

De zieke dieren der af te maken koppels worden onteigend voor twee derde der volle waarde, welke zij voor het uitbreken der ziekte bezaten; de overige van besmetting verdachte en gezonde dieren voor drie vierde der volle waarde.

Onverminderd de straf bij het wetboek van strafrecht bepaald, ontvangen de veehouders, die nalatig zijn in het aangeven van ziek vee, bij onteigening slechts de helft der zoo even genoemde waarden, en eveneens degenen onder wier vee de ziekte, na geweken te zijn, bij herhaling uitbreekt.

Buiten het kordon van afsluiting wordt alle afgemaakt vee, onmiddellijk, met ingekerfde huid en met overstrooiing van ongebluschte kalk, zoo mogelijk twee el diep, begraven.

Binnen het kordon mag van de gezond afgemaakte dieren het vleesch, maar ook niets anders dan het vleesch ingezouten, en eerst veertien dagen na het afmaken vervoerd worden, mits gedekt door een bewijs van herkomst.

Aan het hoofd der policie in elke gemeente of zijnen gemachtigden, worde het ten uitvoer leggen dezer bepalingen, binnen vierentwintig uur nadat de aangifte geschied zal zijn, bevolen.

Er worde in elke gemeente een voldoend aantal schatters aangesteld ter vaststelling der onteigeningswaarde, en een genoegzaam groot personeel beschikbaar gehouden, waaraan het spoedig en behoorlijk afmaken en begraven kan worden toevertrouwd. Bij het afmaken is steeds een rijksveearts tegenwoordig, ter aanduiding der zieke en alsnog gezonde dieren.

Alle rundveemarkten zijn tot vier maanden na de uitvaardiging der wet gesloten.

Tot dienzelfden tijd is het vervoer van vee buiten de gemeente, waarin het te huis behoort, verboden, met uitzondering van rechtstreeks vervoer van den stal naar de weide of omgekeerd, en van vervoer van slachtvee naar de slachtplaatsen of naar de plaatsen van inscheping naar het buitenland, in alle geval evenwel niet anders dan gedekt door een bewijs van herkomst uit een gezonde plaats.

De thans vigerende bepalingen omtrent het vervoer van zaken, die de smetstof der runderpest kunnen overbrengen, blijven gehandhaafd tot vier maanden na de uitvaardiging der wet.

Al dusdanig vervoer na zonsondergang en vóór zonsopgang, is verboden.

Boekhorst bij Lochem, 23 Februari 1866.

W.C.H. STARING.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 23 Februarij 1866.

> Eine deutsche Stadt möcht' ich erbauen
> Unter Himmel, einem ewig blauen,
> Rings von einem Frühlingshain umschlossen,
> Und von einem stillen Strom betlossen:
> Mittelpunkt von einem weiten Reiche,
> Nabe eines Rads von mancher Speiche,
> Sonnenbrennpunkt, welcher seine Strahle
> Lebenregung strömt' in alle Thale.
> Alles Leben seinen Kreislauf haltend,
> Planetarisch ruhig sich entfaltend,
> Aus der Mitte nach dem Umkreis fliessend,
> Aus dem Umkreis sich zur Mitt' ergiessend.
> Rings im Lande müsste Friede wohnen,
> In der Haupstadt Fürst, der höchste, thronen,
> In sich dar des Volkes Spitze stellend,
> Sich die besten seines Volks gesellend,
> Wachend, dass vom grossen, bis zum kleinen,
> Jedes leb' im grossem Allgemeinen,
> Jedes Glied sich freudig schliess' ans Ganze....

Men kent het lied en den dichter, die deze maand gestorven is, Friedrich Rückert. Een vasten kring, ook in ons land, vonden zijn verzen, waarin hij met zooveel diepte en ernst, zoo teeder en toch zoo kernachtig, de geheimnissen van het leven in rhytmischen klank wist te ontvouwen. Niemand, die na Goethes dood zooveel aanspraak had op den naam van den grootsten Duitschen dichter als hij. Dichter, in de diepste en reinste beteekenis van het woord, heeft Rückert in zijn zangen aan de hoogste gedachte een tastbaren vorm, der grootste vreugde een blijden toon, der wildste smart een kreet gegeven, en tegelijkertijd zijn fijn vernuft door al zijn gedichten

doen spelen als de aderen die door 't marmer schieten. Zijn verzen hebben iets betooverends, als het licht. Soms werd het verwijt gehoord, dat hij te veel de aarde ontvluchtte: nimmer weêrkaatste zijn zang daarom krachtiger, dan wanneer zijn land, zijn Duitschland, het onderwerp van zijn gedicht was. Doch dit land - wat bood het in de laatste tijden een droevig tafereel! Een Rückert moest wel naar het rijk der verbeelding vluchten: dáár kon hij zich een volk en een vorst teekenen, waardig het heerlijke land, dat hij bewoonde; dáár zou van het kleinste tot het grootste alles zich lid gevoelen van het geheel; dáár zou.... en de dichter neemt de rijkste kleuren van het palet om den toestand te schilderen; het enthousiasme klimt, het ideaal is zoo schoon - maar de werkelijkheid is des te droeviger,

> Jetzo, -
> Wo das Reich liegt und die Stadt, nicht wissend,
> Hab' ich einsam, was ich schrieb', geschrieben,
> Für mich selbst und wen'ge, die mich lieben.

En waar zou ook Rückert dat rijk vinden? In Pruissen zeker niet. En als hij zijn land innig lief had, mag hij zich zeker gelukkig heeten, dat hij deze maand niet heeft beleefd. Want grooter vertrapping van het recht, op de koelbloedigste wijze verricht, is niet veel malen gezien. Wij zullen twee debatten van de Berlijnsche Kamer pogen te schilderen: maar die twee episodes toonen genoeg, met hoeveel minachting het volk in Duischland nog door een regering kan worden behandeld. Het eerste debat loopt over een questie van gebiedsvergrooting van Pruissen, het tweede over de rechterlijke macht en hare houding. - De aanhechting van Lauenburg werd in de Kamer op den 3^{den} Februarij behandeld. Het was een voorstel van Virchow, om te beslissen dat de verkrijging van Lauenburg geen uitgemaakte zaak kon zijn, tenzij de landdag het goedkeurde; dat bovendien Lauenburg niet aan de kroon maar aan den staat moest vervallen, daar het Pruissische legers waren, die het hadden veroverd. Want men moet goed begrijpen, dat Bismarck niet voor niet de begrippen kroon en staat heeft gescheiden. Wat thands de staat niet kan doen, omdat de minister de toestemming van de volksvertegenwoordiging noodig heeft, dat doet de kroon veilig, en zonder dat iemands raad of goedkeuring behoeft afgewacht te worden. Tegen die leer - die bovendien Pruissen in de onaangenaamste verwikkelingen kan voeren (men herinnere

zich het gebeurde met Neufchatel in 1856) was het voorstel van Virchow gekant. Hij zelf, Waldeck, Frese en Twesten deden vooral den aanval. Zij hadden geen lange redevoeringen te houden; zij toonden eenvoudig aan dat de oorlog, die gevoerd was, niet ten beste van de kroon, maar ten voordeele van den staat was gevoerd; zij beriepen zich verder op alle gezonde staats- en rechtsbegrippen, die dat begrip van ‘Personal-union’ veroordeelden, en zij haalden het artikel der constitutie aan, waarbij werd bepaald, dat de Koning, zonder toestemming van den landdag, de soevereiniteit van geen vreemd rijk op zich mag nemen. De minister-president stond op om hen te wederleggen. Sarkastisch vertelde hij aan de volksvertegenwoordigers, dat de Koning uit zijn eigen kas twee millioen voor den aankoop van Lauenburg had betaald; hij zette hun uitéén, hoe Lauenburg, en inderdaad geen enkel Duitsch Territoir, een vreemd rijk kon worden genoemd. Lauenburg was bovendien tot nu toe een hertogdom geweest, en Schlegel, de vertaler van Shakespeare, zeker een goed kenner en naauwlettend gebruiker van de verschillende woorden en uitdrukkingen, stelt in de Hendrik VI - ik meen dat het is in de 2de Acte, de 1ste Scene (zoo zegt de minister) - in het gesprek der beide broeders, Eduard en Richard, de begrippen ‘Rijk’ en ‘Hertogdom’ juist tegenover elkander. Gij ziet dus wel, Mijne Heeren, dat gij ongelijk hebt.’ En gemakkelijk rollen zoo de volzinnen uit des ministers mond: hij speelt met den dolk voordat hij dien richt naar het hart van zijn tegenpartij. Want tot nu toe heeft hij zich slechts verdedigd; weldra valt hij aan en kiest hij natuurlijk de zwakste plaats van de wapenrusting van zijn vijand. ‘Wanneer het systeem van de Personal-Union niet bevalt, waarom hebt gij het niet vroeger gezegd? Ik heb in het vorig jaar zoo dringend mogelijk de vraag tot u gericht: zeg mij, wat zijn uw inzichten omtrent de hertogdommen? Uw antwoord was een zwijgen, dat ik waarlijk niet welsprekend kan noemen. Nu, Mijne Heeren, herhaal ik heden en in dit jaar dezelfde vraag aan u. Nog is het tijd. Wel is waar, niet meer voor Lauenburg, daarvoor is het te laat, maar wel voor Sleeswijk. Zoo spreek toch in naam van het volk, hetwelk gij vertegenwoordigt. Wat is uw gevoelen over de toekomst van Sleeswijk-Holstein? Interesseert u deze vraag niet? Gij interpelleert ons daarover; gij legt ons bij iedere gelegenheid, bij iedere schrede, die wij doen, zwarigheden in den weg; maar gij houdt uw meening daarover zorgvuldig geheim. Welnu, Mijne

Heeren, wanneer gij ook dit jaar daarover zwijgt, dan moet gij u later ook niet beklagen, wanneer wij geen acht slaan op de door u verzwegen meening. In den drang der gebeurtenissen heeft men niet altijd tijd den landdag zamen te roepen en responsa prudentium in te winnen; en indien de groote Keurvorst bij den vrede van Wehlau en telkenkeere, vóór dat hij bedingen onderteekende, de afgevaardigden van een land had willen zamenroepen, dan weet ik niet, onder wiens heerschappij heden de provincie zou staan, aan welke ons vaderland zijn naam ontleent.'

Tegenover een minister, die aldus spreekt, is het voor een Kamer vrij moeijelijk te debatteeren. Wanneer een parlement aldus kan worden behandeld, bij de discussie over een vraag als die over de in-bezit-name van Lauenburg, dan blijkt het, dat de invloed van dat parlement op de buitenlandsche politiek van een kabinet nul is. Want bijna zonder omwegen wordt aan het Pruissische volk op zijn klacht over de annexatie van Lauenburg door middel der Personal-Union, gezegd: de eenige weg waarop gij ooit Sleeswijk-Holstein zult verkrijgen, zal tot uw straf juist de Personal-Union wezen.

Het tweede debat was nog leerrijker. Bismarck is sinds zijn optreden zorgvuldig de constitutie gaan bestudeeren. Hij heeft het echter gedaan op de wijze zoo als de dieven naauwkeurig een huis opnemen, waarin zij willen inbreken. Geen enkel belangrijk artikel of Bismarck heeft het tegen de volksvertegenwoordiging weten te richten. 'Gij keurt een wetsontwerp niet goed; welnu, het Heerenhuis keurt het wel goed; er is dus een tweespalt, en de kroon moet in die omstandigheden de verantwoordelijkheid der staatszaken maar op zich nemen.' Door deze redeneering had hij geheel de wetgevende macht van de kamer verlamd. Zoo was hij voortgegaan, totdat aan die kamer inderdaad niet meer overbleef dan te GETUIGEN tegen het onrecht, dat allerwege aan het land werd aangedaan. Doch juist dat getuigen, hoewel slechts een zedelijk wapen, deed het meeste kwaad. De dagbladen konden aan banden worden gelegd; maar de kamerleden, dus luidt uitdrukkelijk art. 84 der Constitutie, konden niet vervolgd worden wegens de door hen in de Kamer geuite meeningen. Doch Bismarck gaf het zoo schielijk nog niet op. Naauwletteud wegende en wikkende, en à la Stahl de rechtsbegrippen schikkende, kon men inderdaad een distinctie maken tusschen meeningen en uitspraken, waardoor de regering werd gehoond. Men kon vrijelijk meenen wat men wilde; maar als men lasterde

viel men onder de strafwet. Bismarck, aangemoedigd in deze studie ten vorige jare door het Heerenhuis, liet het Openbaar Ministerie aanschrijven om in dien zin de afgevaardigden, die het heftigst de regering hadden aangevallen, voor de rechtbanken te dagen. Het Duitsche volk zag dit aan en lachte. Toen de afgevaardigden Twesten en Frenzel alzoo voor de rechtbank werden gebracht, was een goedmoedige glimlach het eenige gevolg. Het volk toch in Pruissen en in gansch Duitschland, had te veel eerbied voor zijn rechterstand, zoo schoon door Bluntschli het levend geweten van het volk genoemd, dan dat het vermoeden bij de natie kon opkomen, dat een rechter zich leenen zou tot zulk een manoeuvre als Bismarck bedoelde. En de rechtbanken, waarvoor Twesten en Frenzel kwamen, beantwoordden aan die verwachting. Spatte de klad terug op hem, die ze ons toedacht, was haar antwoord. Doch Bismarck ging ook zijn gang en bracht de zaak telkens in hooger instantie, totdat zij in de laatste dagen van Januarij gebracht werd voor het Obertribunal, het hoogste gerechtshof in Pruissen. Dat Obertribunal bestaat voor de crimineele zaken, omdat tweederlei rechtspleging in het land geldt, uit twee kamers of senaten, namelijk een senaat voor de Rhijn-provinciën, waar de fransche strafrechtspleging geldt en een senaat voor de oud-Pruissische landen, waar het zuivere Duitsche recht wordt uitgesproken. Die twee senaten zouden nu 29 Januarij te zamen een zitting hebben, om uitspraak te doen in de zaak van Twesten en Frenzel. Te zamen waren er 17 leden, waaronder twee plaatsvervangers. Maar op die plaatsvervangers zou het aankomen. Want terwijl het ministerie zeer goed wist, dat de senaat van Rhijnpruissen het artikel der constitutie zou handhaven, wist zij te goed dat onder de raadsleden voor de oud-Pruissische landen, wij noemen slechts professor Heffter, wel de mannen gevonden konden worden, die de distinctie van meeningen en uitspraken zouden aannemen. De plaatsvervangers vooral konden in dien zin worden gekozen. En ziedaar - met negen tegen acht stemmen, zoo als van alle kanten wordt bericht - is het vonnis gevallen, waarbij Bismarck's onderscheiding wordt aangenomen: Twesten en Frenzel worden veroordeeld; artikel 84 der Constitutie wordt geschonden; het recht door het hoogste gerechtshof wordt verdraaid en verkracht.

Zoover is het dus reeds gekomen, dat de roem van Frederik den Groote: il-y-a des juges à Berlin, tot een ijdele grootspraak is geworden. En daarbij is het parlementaire stelsel tot den wortel

geknakt, wanneer aan de afgevaardigden de vrijheid van het woord is ontnomen. De kamer begreep dit, en onmiddellijk deed een van haar leden, vrijheer von Hoverbeck, de motie om te verklaren, dat dit vonnis van het Obertribunal een inbreuk was op de constitutie. In de zittingen van 9 en 10 Februarij, werd deze motie behandeld. De graaf zur Lippe, minister van justitie, nam met den minister-president von Bismarck, de ondankbare taak op zich om de verkrachting van het recht te verdedigen. Gneist, Waldeck, Schultze-Delitsch, Twesten en Simson waren het vooral, die de zaak der vrijheid en der volksvertegenwoordiging bepleitten. Het was Twestens redevoering, die meer dan andere de aandacht trok. Hij zelf was de aangeklaagde man, omdat hij reeds vroeger tegen de praktijk van het gerecht had geijverd; hij sprak toen als iemand, die vrij-uit van wege het volk het woord voert; thands wist hij, dat de koninklijke beambten elk zijner woorden gretig zouden opvangen om hem de lang toegedachte straf op den hals te schuiven. Toch aarzelde hij geen oogenblik; en zijn rede is het waard, dat enkele fragmenten daarvan door ons worden medegedeeld; ‘De thands gevelde uitspraak - zoo sprak hij - is de proef op de som van hetgeen ten vorige jare, met betrekking tot den weinig deugdelijken staat der rechtsbedeeling in Pruissen, door mij gezegd is. Het Hooggerechtshof heeft mijne stoutste verwachting overtroffen. Ja, zoover heeft het bestuur van graaf Bismarck, graaf Eulenburg en graaf zur lippe, de hoogste rechtbank in den lande gebracht, dat die rechtbank niet meer de wetten en de constitutie (daaraan zijn wij sedert lang gewend), maar thands ook zich zelve en haar eigene vonnissen in het aangezicht slaat.’ - ‘Het met minachting voor het recht bezielde geweld zou niet aan het roer kunnen blijven, indien slaafsche eerloosheid zich niet ter zijner beschikking stelde.’ - ‘Met reden kunnen de Heeren Ministers roem dragen op de door hen behaalde zegepraal; doch al hechten zij op de borst van hunne rechters al de pruissische ordeteekenen te zamen, zij kunnen met ridderkruisen de wonden niet bedekken, die deze mannen in het oog van den tijdgenoot en van de nakomelingschap hebben toegebracht aan hunne eigene eer en ook, helaas! aan de eer des vaderlands.’ - ‘Het is waar, dat de tegenwoordige regering alles vóór zich heeft: het gezag van 's Konings naam, geld, kanonnen, politie en rechtbanken; één ding heeft zij zeker tegen zich, te weten, het zedelijk bewustzijn van het Pruissisch

volk.' - 'Hetgeen thands voorgevallen is, is geschikter dan eenig ander ding om een blik te gunnen op hetgeen de toekomst baren zal. Proeven toch als de nu genomene plegen toch de laatste in hare soort te zijn. De dagen, waarin Karel I van Engeland, de leden van het Parlement in hechtenis wilde doen nemen, zijn ook de laatste dagen van zijne heerschappij binnen Londen geweest. Manuel is door de gerechtsdienaren buiten de fransche kamer geweerd, en op die daad van geweld is een instorting gevolgd: niet de tribune evenwel is ingestort, - maar de troon'[1]. Dus sprak Twesten en de toon der anderen was niet minder heftig. De ministers poogden van hun kant de Heeren te beduiden, dat zij zich niet mochten inlaten met de uitspraken van het gerecht. De graaf zur Lippe werd bijna welsprekend, toen hij verklaarde, dat hij zelf, en hij alleen, verantwoordelijk was voor het vonnis van het Obertribunal; hij had alles uitgelokt, en nu hij het wapen had, zou hij het tegen de Heeren afgevaardigden gebruiken. De graaf von Bismarck was als altijd beleedigend en koel. Hij had niet veel tijd - zeide hij - voor deze discussie over. Zijne bezigheden lieten hem niet toe zooveel tijd te verpraten. Hij betoogde, dat het huis geen instantie kon zijn, die boven het Obertribunal uitspraken deed; hij tartte hen uit te zeggen, wat voor gevolg de afgevaardigden wel van hun motie dachten te verkrijgen; hij wierp hun voor, dat zij geen privilegie hoven de andere Pruissen konden hebben; 'de ruwste beleediging hier uitgesproken, wordt hoogstens een onparlementaire uitdrukking genoemd, terwijl gelijke misdrijven, elders verricht, onder het strafwetboek vallen. Te vergeefs heb ik naar een analogie van zulk een voorrecht, als gij wenscht te hebben, gezocht. Slechts één analogie van zulk een straffeloosheid is mij ingevallen; het is eene bepaling uit het dienstboden-recht (Gesinde-Ordnung) zoo als die vroeger luidde. Daar heette het:

1 Wij ontleenen de vertaling dezer regelen aan de Haarlemsche Courant. Toen laatst in ons tijdschrift de toestand der dagbladpers werd behandeld, werd tot onze spijt niet genoeg gewezen op de distinctie van dit echt Hollandsch blad. Het is, wat de buitenlandsche politiek aangaat, niet het beste, maar het eenig goede, karakteristieke blad, dat ons land heeft aan te wijzen. Met hoeveel doorzichtige klaarheid de beelden en groepen van het heden ook door dezen spiegel worden weêrgegeven, de spiegel is niet zuiver Venetiaansch: het geoefend oog ziet wel degelijk dat alles een eigen kleur, een eigen lieht of schaduw krijgt. De spiegel is daarom niet minder precieus, wat ook Thiers in de voorrede van het XIIe deel van zijn Consulat et l'Empire moge zeggen.

“Wekt het dienstboden-personeel zijn heer en meester tot toorn, dan kan dat personeel geen bezwaar inbrengen tegen de injuriën, die het van zijn heer en meester ontvangt.”’ - De klok des ministers luidde; het gansche huis was in oproer na deze woorden - doch het Pruissische volk is tot nu toe blijven zwijgen.

Dit zijn de twee groote debatten, die gevoerd zijn. Daaraan sluit zich een derde, over een motie van het huis, waarbij het te keer gaan van het feest der afgevaardigden te Keulen, verleden zomer, wordt veroordeeld; deze laatste discussie was alleen merkwaardig door twee uitingen van den minister van Binnenlandsche Zaken, den graaf von Eulenburg; zij bewijzen, hoe ver de regering durft gaan. Stelt u voor een minister, die het volgende in de kamer durft zeggen: ‘op de vraag van den voorgaanden spreker, waar het dan toch staat, dat politieke demonstraties werkelijk verboden zijn, heb ik te antwoorden, dat men een politieke demonstratie, wanneer men ze voor gevaarlijk houdt, onder alle omstandigheden moet verhinderen, en dat men dan maar later in de wetten naar een artikel moet omzien om dit te motiveeren.’ En verder: ‘Het is waar, de rechtbank van eerste instantie heeft dezer dagen den aanlegger van het feest, den Heer Classen-Kappelmann, vrijgesproken; maar ik wed honderd tegen één, dat het hof van appèl dien heer zijn vonnis zal doen toekomen.’ Wij zwijgen en - gaan voorbij.

Het Huis heeft de drie moties: over Lauenburg, over het vonnis van het Obertribunal en over het Keulsche feest, naar de regering gezonden en van den heer Bismarck terugontvangen, onder opmerking, dat de minister ze niet aan den Koning konde doen toekomen, omdat ze tegen de constitutie waren gericht. In de zitting van 22 Februarij werd dit schrijven voorgelezen; met waardigheid werd het ontvangen: het Huis begreep het aan zich zelf schuldig te wezen zulk een brief eenvoudig, zonder verdere discussie, in het archief weg te leggen. Een voorstel van von Reichensperger en anderen, om wederom een eerbiedig adres aan den Koning te richten, en nogmaals den weg ter verzoening te openen, werd daarna behandeld en afgewezen. Plotseling staat von Bismarck op; zonder dat iemand ter wereld daarvan had kennis gekregen, leest hij een Koninklijk Besluit voor, waarbij de sluiting van den Landdag op den volgenden dag, 23 Februarij, werd bepaald, en tevens dadelijk de zitting wordt verdaagd tot het uur der sluiting. Grabow had naauwelijks den tijd eenigc woorden te zeggen, en de afgevaardigden aan te moedigen in de bres te blijven staan voor recht,

wet en constitutie: - en de volksstem moest weder zwijgen als voorheen. De mond van het Parlement was gesloten.

Graaf Bismarck heeft intusschen nog wel andere zaken te doen gehad dan deze. Een gevaarlijk vijand is op het oogenblik voor hem Oostenrijk, in de zaak der Sleeswijk-Holsteinsche hertogdommen. Het verdrag van Gastein toch heeft wel is waar het beheer van Holstein aan Oostenrijk, dat van Sleeswijk aan Pruissen opgedragen; maar von Bismarck heeft geheel die regeling slechts beschouwd als een eerste stap om weldra tot een annexatie van Sleeswijk en Holstein door Pruissen over te gaan. Nu Oostenrijk echter in Holstein allerlei demonstratiën laat begaan, die de verheffing van den hertog van Augustenberg bedoelen; nu vooral op den 23sten Januarij een volksvergadering te Altona is toegelaten, waar zulk een streven openlijk werd verkondigd, heeft de naauwgezette graaf Bismarck beweerd, dat zulks streed met de rechten van het condominium, bij het verdrag van Gastein gevestigd, en heeft hij ophelderingen gevraagd. Scherpe nota's zijn tusschen de Weensche en Berlijnsche kabinetten reeds gewisseld, en ondertusschen is juist van pas een petitie van de Ridderschap van Holstein bij Bismarck ingekomen, welke ridders een Personal-Unie van Holstein met Pruissen vragen. De zaak is in vollen gang gezet.

Oostenrijk kan, helaas! thans weinig uitrichten. Het proces met Hongarije duurt nog steeds voort, en zoolang geen schikking is getroffen of solutie is verkregen, zal de invloed van het kabinet te Weenen gering zijn. De Hongaarsche landdag is te Pesth nu bijeengekomen, en de Keizer is zelf met zijn Keizerin derwaards gereisd om den landdag te openen. Met luid gejubel is de Keizer ontvangen, de magnaten, in hun schitterenden dos gehuld, hebben de Keizerin als trouwe ridders omstuwd; maar na al die opwinding zijn zij den volgenden dag ernstig en kalm in hun vergaderzaal gaan zitten, om na te gaan of zij den door den Minister Belcredi aangewezen weg willen volgen. En de uitzichten voor Belcredi zijn niet bemoedigend. De Hongaarsche landdag (als het ware het lagerhuis, de tweede kamer) omvat 370 leden; daarvan volgen ongeveer 200 den grooten leider Deak en zijn schildknaap Baron von Eötvos. Deak nu wil allereerst en voordat iets gedaan wordt, alles terugbrengen tot den rechtstoestand die na 1848 is verkracht. Wanneer die rechtstoestand weder is gevestigd, kan de Keizer als Koning van Hongarije worden gekroond, en een afzonderlijk ministerie en afzonderlijk gouver-

nement zal alsdan Hongarije moeten regeeren. De linkerpartij, onder de leiding van Ghiczy en Tissa, wil nog verder: zij is echter even als de aristocratische partij onder Apponyi, Maurits Esterhazy en von Mailath, niet krachtig genoeg om haar wil door te drijven; en Deak gaat zeer rustig zijn weg. Hij zelf heeft het ontwerp-adres van antwoord aan den Keizer van Oostenrijk opgesteld, en dat adres is dezer dagen aangenomen.

Het is een zeer lijvig stuk, bestaande uit 58 paragrafen, te zamen beslaande dertien bladzijden druks groot octavo. Men begint met den Keizer dank te betuigen voor zijn constitutioneele sympathiën, doch men gaat al heel schielijk over te verwijzen naar de pragmatieke sanctie, en de bepalingen daarvan uiteen te zetten. Het October-diploma en het Februarij-patent worden daarna besproken en de leemten daarvan vermeld; de betrekking van Hongarije tot Croatië en Zevenbergen wordt behandeld, aangedrongen op het uitvaardigen eener amnestie, op het vaststellen van een verantwoordelijk Hongaarsch ministerie, op het weder invoeren van zelfstandige gemeentebesturen, terwijl het slot de verklaring behelst van 's landdags bereidvaardigheid om mede te werken tet verwezenlijking van de pragmatieke sanctie. Wat kan de Keizer met zulk een stuk uitvoeren? De Ministers zijn uit Weenen naar Pesth vertrokken, ten einde tot een schikking te komen. Nu of nooit, mag wel de leuze voor Oostenrijk heeten.

Ondertusschen - want wij stappen deze maand slechts van de eene vergadering in de andere - heeft de Senaat in Frankrijk in vier zittingen het adres van antwoord op de troonrede van den Keizer aangenomen. Op de zeer weinig liberale troonrede van Napoleon paste een zeer behoudende echo van den Senaat. Het adres gaat dan ook in zijn lofrede op de keizerlijke regering tot de uiterste grenzen van het mogelijke. De vele waarschuwingen van de dagbladpers worden zelfs aangehaald als bewijzen voor de vrijheid van die pers. Le peuple jouit d'une expansion de la pensée si large qu'il faut quelquefois par l'intervention de la justice en corriger les hardiesses. Voorts zijn slechts twee zinsneden opmerkelijk, die over Rome en over Mexico. Die over Rome bedoelt strenge handhaving van het Pausdom, en een loyale tenuitvoerlegging van de September-conventie; die over Mexico is een kwalijk gedeguiseerde bravade tegen Amerika. Quant aux Etats-Unis, si par l'effet d'un mal entendn, la présence du drapeau francais sur le continent Américain

leur parait moins opportune qu'à une époque très illustre de leur histoire, les communications fermes de votre gouvernement ont montré que ce ne sont pas les paroles altières et menaçantes qui détermineront notre retour: la France a l'habitude de ne marcher qu'à son heure. Mais elle aime à se souvenir de sa vieille amitié pour les Etats-Unis. - Dit staatsstuk nu werd, zoo als wij reeds vermeldden, na een vierdaagsche discussie vastgesteld. Men kan veilig zeggen dat die discussie niet eens geëvenredigd was aan het belang van het onderwerp. Slechts twee redenaars hebben van zich doen spreken, en beiden inderdaad om de singuliere houding die zij hebben aangenomen. De eerste, de Markies de Boissy, was meer dan singulier: hij was zoo excentriek mogelijk. Zijn rede was, zoo als gewoonlijk, een serie van uitvallen, uitvallen tegen de revolutie, de hovelingen, Prins Napoleon; vooral tegen Engeland. Toch laat die levendige grijsaard, wiens geslacht tot de oudste van Frankrijk behoort, van tijd tot tijd woorden hooren, en nog wel in den senaat, die geen ander hem in Frankrijk zou durven nazeggen. Grillig en wisselziek moge hij zijn, maar een eerste en oude liefde heeft hij voor het parlementaire stelsel, en hij wordt niet moede, dat in Frankrijk aan den Keizer terug te vragen. Eisch overigens van hem noch logica, noch volgorde: nu eens spreekt hij er van om België maar te veroveren, dan weder waarschuwt hij tegen de vroegere politiek van Napoleon I. Kortom, het is een dooréénwarreling van vernuft, toorn en aristocratische vellëiteiten, een rede, die als intermezzo na zware discussie haar plaats zou hebben, maar die, nu zij een hoofdelement van het debat wordt; door het gewicht dat men er aan hecht, bewijst hoe weinig politieken zin in het hoogste fransche staatsligchaam schuilt. - Is de tweede belangrijke rede in den senaat, die van den tot hertog gepromoveerden de Persigny, een bewijs van het tegenovergestelde? wij gelooven neen. Zeker, grooter contrast tegenover de Boissy is anders wel niet denkbaar. De Persigny is geen kind der fransche aristocratie, geen van die afstammelingen der ridders uit de kruistochten, les fils ainés de l'Eglise, geen van die telgen der latere edellieden, die zekere ondeugden wisten op te voeren tot de hoogte van werkelijke deugden; - maar al was hij vroeger een zeer gewoon luitenant van burgerlijke afkomst, hij had met die edellieden van vroeger gemeen een culte, een vereering, waarvoor hij bereid was het leven te geven. De culte was dit keer het geloof aan de Napoleons. In de gevangenschap, in de balling-

schap, in ellende heeft hij den tegenwoordigen Keizer gevolgd, en toen onze oud-adellijke de Boissy zeer gemakkelijk zich vleide in zijn fauteuil van het huis der Pairs, was Fialin de Persigny martelaar voor zijn idee. Toen dit idee in een keizerlijken troon werd beligchaamd, vond de Persigny als van zelf zijn plaats aan de voeten van den troon. Evenveel haat nu als de Boissy - wat zijn politieke denkwijze betreft - tegen Engeland heeft, evenveel bewondering koestert Persigny voor dit land. Maar, en ziedaar de grens, die bewondering, die liefde moet platonisch blijven; het moet de roem van Frankrijk wezen, juist den omgekeerden weg als Engeland in te slaan. Dit was dan ook het thema van zijn redevoering in den senaat. Frankrijk blijft hij voorts beschouwen als een land dat nog niet geheel en al gewonnen is voor de Napoleontische ideeën, dat dus eerst geheel en al dien doop moet hebben ondergaan, voordat de vrijheid er kan worden gevestigd. En die vrijheid moet in geenen deele het gezag der regering pogen te verkleinen. Iets anders is het beginsel van het gezag, iets anders het beginsel van de vrijheid. Te zamen naar één doel strevende, kan de werking van deze beide beginselen aan het land den grootsten bloei verschaffen, maar elk moet binnen zijn eigen kring blijven. Om een voorbeeld te geven, de maire moet nooit uit de leden van den gemeenteraad worden genomen. De maire toch vertegenwoordigt het beginsel van het gezag, de gemeenteraad dat van de vrijheid, en aldus moet het organisme werken. De Persigny heeft die theorie van het isolement van het gezag met een breedsprakigheid ontwikkeld, die aantoont dat hij zich zelven een zeer groot politiek redenaar gelooft - het was de eerste maal dat hij in den senaat sprak - maar die, dunkt ons, den Keizer wel in stilte moet hebben doen glimlachen. Het slot van Persigny's rede was overigens duidelijk: geen meer vrijheid zou voor het oogenblik aan Frankrijk worden verleend. - De overige redevoeringen der senatoren konden geen éclat verwekken als die der twee genoemde. Opmerking verdiende wellicht de rede van Forey over Mexico, welke maarschalk echter nog altijd stond op het standpunt van hen, die tot dezen oorlog in den beginne dreven, het standpunt der illusies, van het versterken van den latijnschen stam in Amerika tegen het alles overweldigende Anglo-Saxische ras. Een rede van den president Bonjean, waarin tegen de uitingen van Ségur d'Aguesseau, der kardinalen Bonnechose en Donnet, en van den generaal Gemeau, de rechten van Italië ook tegenover het pausselijk gezag

werden uiteengezet, stak door haar éénvoud en logische kortheid gunstig af, doch kon niet verhinderen dat de keizerlijke ministers orateurs, Rouher en Rouland, zeer het wereldlijk gezag van den Paus in bescherming namen.

De Keizer heeft zeer minzaam het adres reeds aangenomen. Hij heeft zich volkomen tevreden betoond met den geest die in den senaat heerscht, en heeft eenige algemeene zinnen over orde en waren vooruitgang ten beste gegeven. Dit is zeker, dat zij, die een wijziging van het keizerlijk gouvernement hebben voorspeld in een zeer liberalen zin, zich ten eenenmale hebben bedrogen. De Presse, die zulks wilde en daarop op alle wijzen meende te moeten aandringen, heeft dan ook in deze maand twee waarschuwingen gekregen, waardoor het bestaan van het blad van Emile de Girardin zoo broos mogelijk is geworden. Prins Napoleon is op reis gegaan naar Italië.

In Italië heeft het parlement zijn werkzaamheden mede hervat. La Marmora heeft van zijn kant gelegenheid gevonden om aan zijn positie, en die van het ministerie, eenigzins meer reliëf te geven. Zoo iets was dringend noodzakelijk, omdat het niet te ontkennen viel dat in de laatste tijden de ster van Italië was verbleekt. Wel is waar erkende de eene staat na den anderen Italië als koningrijk; tot zelfs de hertog van Nassau had op vrij leepe wijze zijn geweten van souverein door Gods genade weten gerust te stellen door wel niet zelf Italië te erkennen, maar den Koning van Pruissen te verzoeken het in zijn naam te doen: - maar nu meende ook iedere staat zich geroepen, op het voetspoor van Frankrijk, zich in den strijd tusschen Italië en het Pausdom te mengen, en Italië de wet voor te schrijven hoe tegenover Rome te handelen. Het was vooral Spanje (Spanje, dat thands geen weg weet met zijn oorlog tegen Chili), dat hierbij eene eerste rol speelde; het had wel is waar Italië erkend, maar had nu bij het hof der Tuilleriën pogingen gedaan om gezamenlijk door Frankrijk en Spanje nog meer zekerheid en waarborg te doen geven aan het wereldlijk gezag van den Paus. In eene depêehe van 5 Februarij aan den Italiaanschen gezant te Madrid, den markies de Tagliacarne, heeft Lamarmora tegen alle dergelijke démarches geprotesteerd. Lamarmora heeft ronduit verklaard dat de September-conventie wel is waar den toestand tusschen Italië en Rome heeft geregeld, maar dat het eene conventie was gesloten tusschen Frankrijk en Italië, en dat dus de tenuitvoerlegging van die conventie slechts die twee mogendheden raakte. Lamarmora nam tevens de gelegen-

heid waar, om te verklaren, dat naar zijn inzicht, de stappen van de Spaansche regering zich baseerden op eene leer, die de volkomen negatie was van geheel het Italiaansche staatsrecht, te weten, de leer waarbij het grondgebied en de bevolking van Rome als het ware een bezitting in de doode hand voor de catholieke wereld zouden zijn. - Deze depêehe van den Italiaanschen minister heeft eenigzins scherper de positie geteekend, en heeft bijgedragen om het ministerie in het oog van de natie weder eenigen glans te geven. Te hopen is het, dat het Italiaansche parlement vooreerst den staatsman steunt, die den zwaren last heeft op zich genomen om de September-conventie in al haar gevolgen ten uitvoer te brengen. Wat Rome betreft, wij kunnen vermelden dat Antonelli bezig is een legertje te vormen en dat na de scène van de vorige maand Rusland zijn gezant uit de eeuwige stad heeft teruggeroepen.

Want Rusland spot niet als het Polen geldt. De Keizer heeft deze maand weder eenige maatregelen genomen om dat land te verzoenen met het verlichte bestuur van den Czar. Een circulaire van den gouverneur-generaal Kaufman, van 1 Febr., kondigt aan, dat de verbeurd verklaarde goederen van de Polen zullen worden gegeven aan de civiele en militaire Russische ambtenaren, die een prijzenswaardigen ijver hebben ten toon gespreid. Die landen worden hun gegeven tot belooning en aanmoediging. Nog meer. Polen was tot nu toe verdeeld in 5 militaire commandementen. Dat zal veranderen. Van nu af aan wordt het koningrijk verdeeld in 10 gouvernementen en 84 districten. De gouverneurs moeten altijd militairen zijn. Op deze wijze wordt geheel het civiele bestuur in eeu militair régime vervormd, en wordt de regtspraak van de bevoegde rechtbanken afgenomen om zich naar de militaire wenken te schikken. Rusland kent geen lente of herfst; het kent alleen zomer en winter.

Wellicht is het die liefde voor de uitersten, die Rusland zulk een genegenheid steeds heeft doen opvatten voor Noord-Amerika. Aardig en opmerkelijk is het wel, hoe bij elke gelegenheid de Russen van hun sympathie voor de Vereenigde Staten blijk geven. Keizer Nicolaas was gewoon te zeggen, dat deze beide rijken - Rusland en Amerika - de eenige waren, die een toekomst voor zich hadden, en de Russen grijpen elke gelegenheid aan om die meening gestand te doen. In deze laatste weken heeft een demonstratie van dien aard weder te Moscou plaats gehad. Generaal Clay, de gezant der Ver-

eenigde Staten te Petersburg, bracht een bezoek aan Moscou en een werkelijke ovatie viel hem daar dadelijk te beurt. Een feestmaal werd gegeven, waarop alle autoriteiten om strijd de goede verstandhouding der twee betrokken landen op den voorgrond zetten. Er werd, met kennelijke verwijzing naar Frankrijk, daarop gewezen dat, terwijl de burgeroorlog woedde, men in het westen van Europa overal berekeningen had gemaakt op den val van de groote Republiek, maar dat Rusland nooit een oogenblik had geaarzeld in zijn vertrouwen op de goede zaak, die in Amerika moest zegevieren. Rusland gaf toen woorden en teekenen van bemoediging en haar weg zal steeds dezelfde blijven.

In hoeverre Amerika in zal gaan op al dergelijke betuigingen, is niet te voorspellen. Zeker is het, dat de verhouding van Amerika tegenover Frankrijk, met betrekking tot de Mexicaansche questie, nog menige verrassende wending zal kunnen aannemen. Voorloopig wil Amerika zelve de neutraliteit bewaren tegenover de regering van keizer Maximiliaan. Een expeditie van generaal Crawford tegen de stad Bagdad in Mexico, is openlijk gedesavoueerd, en de generaal, die er zich toe had geleend, afgezet. Amerika heeft trouwens te veel te doen met haar eigen re-constitutie, dan dat het niet liever den troon van Mexico van zelven zag instorten. De grieven tegen het Buitenland, zoowel tegen Frankrijk als tegen Engeland, laat zij vooreerst varen, om met kracht de wetten, waarbij het kiesrecht op nieuw moet worden geregeld, te ontwerpen en in werking te brengen. Een allerbelangrijkst precedent is dienaangaande den 18^{den} Januarij door het Congres genomen. Het tweede Huis van het Congres besloot namelijk op dien dag met 116 tegen 54 stemmen, om het woord ‘blanken’ te schrappen uit alle wetten, welke de verkiezingen in het distrikt Columbia betreffen, of met andere woorden, het besloot aan de talrijke daar wonende zwarte burgers de rechten van vrije staatsburgers te geven. Bedenkt men nu dat Columbia, of anders het grondgebied van de stad Washington, het eenige district is, dat direct door het Congres wordt bestuurd, en dat het in zekeren zin den toon geeft aan geheel de Vereenigde Staten: - dat dit zelfde Columbia tot 1850 toe zeer talrijke slavenmarkten hield, en zuidelijker was dan de Zuidelijke Staten, dan begrijpt men welk een keer de openbare meening heeft moeten nemen om zulk een maatregel mogelijk te maken. Is de maatregel misschien te heftig, en wordt hij daarom misschien niet ten uitvoer gelegd, geen nood, de toon is aangegeven voor het vervolg.

Dat overigens het Congres veel heftiger wil voortgaan dan in de bedoeling van den president ligt, is geen geheim. De president wil voor alles restauratie der Unie, na afschaffing der slavernij; het Congres bedoelt meestal een geheele reconstructie der Unie. Het Congres stelt dus al regelen voor het stemrecht der zwarte bevolking vast, welke zaak de president meende dat vooreerst verschoven kon worden. Een vrij groote breuk is tusschen den president en het Congres weêr ontstaan, bij gelegenheid dat het Congres een nieuw amendement op de constitutie aannam, bepalende dat, wanneer in een staat aan de zwarte bevolking het stemrecht werd geweigerd, die zwarte bevolking dan ook niet meer zoo als vroeger mocht medetellen om het aantal blanke kiezers te vergrooten, die afgevaardigden naar 't Congres zonden. Men weet toch dat in de vroegere Zuidelijke Staten bij de stemmen der burgers een zeker aantal stemmen werd gevoegd, vertegenwoordigende de slavenbevolking, welke het eigendom dier burgers was. De president heeft door zijn tegenstand tegen dit nieuwe amendement op de constitutie genoeg doen zien dat hij geen verzwakking van het Zuiden wil. Aan de wenschen van de abolitionistische partij en van de strenge republikeinen wil hij niet voldoen; zonder dat hij daarom al de denkbeelden der democratische partij aanneemt, is hij het met hen eens, dat de vrede niet moet ontaarden in een afbreken van al het bestaande.

In Engeland is ondertusschen den 1sten Februarij het parlement geopend. Het was een nieuw gekozen parlement, en de eerste werkzaamheid van het lagerhuis was dus een voorzitter, een speaker, te benoemen. Het spreekt van zelf dat Denison, die na het aftreden als zoodanig van Shaw Lefebvre die waardigheid bekleedt, herkozen werd; de keuze zelve en het eerste optreden van den speaker gaan gepaard met allerlei ceremoniën, die aan de wording van het parlementaire systeem in Engeland herinneren, en die aan geheel het dorre staatsleven zoo eigenaardig een kleur en tint geven. Men herinnert zich de tijden van Karel I, als men den nieuw benoemden spreker eerbiedig en vast voor de balie van het huis der lords ziet staan, en men hem dáár in naam en ten behoeve der Commons, beslag hoort leggen op de oude rechten en privilegiën, voornamelijk op vrijdom van gevangenneming en molest, zoowel van hun eigen persoon als van hun dienaren, op vrijheid van het woord in het debat, op vrijen toegang tot hare Majesteit telkens als de gelegenheid het vordert. Men denkt onwillekeurig aan Pruissen en prijst bij zich zelven het

Engelsche volk, dat voor die rechten heeft weten te strijden. Zonder strijd geen genot. Nog iets anders kenmerkte het optreden van Denison: het eerste woord dat door hem als speaker werd gesproken, was een herinnering aan lord Palmerston. ‘Rondziende in dit huis, mis ik - missen wij allen - een gelaat dat wij zoo lief hadden. Het huis heeft een groot verlies geleden. Wij hebben hem verloren, die vooraan, boven ons allen stond, de leider van het huis; hij, die door zijn groote bekwaamheid, zijn lange ondervinding, en de wondere zamenvatting zijner hoedanigheden, op een opmerkelijke wijze zich het vertrouwen van het huis had weten toe te eigenen. Wij herinneren ons hoe dikwijls, wanneer na langdurige zittingen het geduld van het huis zeer nabij was te bezwijken, zijn goed humeur, zijn levendige geest, dan de kreukelen en rimpels deed verdwijnen, en hoe hij ons naar onzen huisselijken haard in vrede met ons zelven en met hem terugzond.’ Wij gelooven dat dit woord wel de vriendelijkste lofspraak is die in naam van een gansch volk op den eersten staatsman van een land kan worden gehouden. Nadat het huis geconstitueerd was, kwam de Koningin met haar troonrede. Zij kwam ditmaal zelve. In geen vijf jaren had zij het parlementair gebouw betreden. De dood van prins Albert had haar in de stilte zich doen terugtrekken. Doch het was, alsof zij na het afsterven van lord Palmerston begreep weder zelve eenigzins op het tooneel te moeten treden. Zij kwam met alle staatsie in het huis, verzocht den lord kanselier de troonrede voor te lezen, zat stil ter neder zonder iemand aan te zien, en toen het gedaan was, stond zij op en kuste zij de prinses van Wales. Het was het eenige wat zij deed, doch het huis en de natie waardeerden haar gang, dien zij voor het eerst alleen en zonder den aangebeden gemaal deed.

De troonrede was overigens zeer mager van inhoud. Alle questiën werden slechts even aangeraakt en met een nietsbeduidende phrase begroet. De laatste § handelde over het indienen van eenige wijzigingen betreffende de wijze van het kiezen der parlementsleden, en kondigde op die vrij flaauwe wijze een nieuwe reform-bill aan. De huizen namen die troonrede op en begonnen het debat.

Vooraf had lord Russell nog eenige veranderingen in zijn ministerie gebracht. Sir Charles Wood toch is afgetreden als minister van koloniën - het aftreden van dien zeer bekwamen en werkzamen man zal merkbaar gevoeld worden - en vervangen door lord de Grey, tot nu toe minister van oorlog. Deze laatste is weder opgevolgd

door den nog zeer jongen markies van Hartington. Lord Dufferin heeft het ondersecretariaat voor Indië nedergelegd en overgegeven aan den vrij radicalen en uiterst bekwamen Stansfeld, die vroeger had moeten aftreden wegens zijn vriendschap voor Mazzini. Eindelijk is Mr. Monsell aan het hoofd van the Board of Trade gekomen. Men kan niet ontkennen dat Russell met veel tact zijn ministerie heeft gereconstitueerd. Het verwijt, dat de oude Whigs altijd op zich laadden van alle hooge ambten aan cliënten en familieleden te geven, heeft hij ditmaal geheel kunnen ontgaan, en daarentegen den weg gebaand voor enkele jonge capaciteiten.

Vier questies zijn er, waarmede het Huis zich allereerst moet bezig houden en reeds bezig houdt. Het zijn de veeziekte, Jamaica, Ierland en de Reformbill. Stippen wij achtereenvolgens aan wat over deze vier questies is gezegd of kan vermeld worden. - Het parlement heeft, na het aanhooren van de troonrede, al de vraagstukken daarin behandeld, laten rusten, en zonder een enkel woord over alle buitenlandsche aangelegenheden of questies van hoogere politiek te uiten, zich met de volle borst gestort in de maatregelen genomen of te nemen ter wering van de veeziekte. Men kon uit de discussie zien, hoezeer dat belang Engelands hart vervulde en hoe sterk een overwicht het landelijk element heeft. Het parlement heeft dan ook weldra maatregelen genomen, nog verder strekkende dan die van het ministerie, waardoor het hoopt die kwaal te kunnen stuiten. - Een tweede questie, die echter tot nu toe als ter loops is behandeld, is de onderdrukking van den opstand in Jamaica. Men zal zich herinneren, dat in het begin van October van het vorig jaar, de gouverneur van Jamaica, Eduard John Eyre, teekenen meende te bespeuren van een zamenzwering der negers op Jamaica. Als hoofd van die zamenzwering meende hij te moeten aannemen zekeren Gordon. Onlusten waren reeds uitgebroken in het district van Morant-baai, en een paniek maakte zich meester van den gouverneur, die het ergste vreesde. De staat van beleg werd over het eiland uitgesproken en militaire regtbanken ingesteld. Alle beschikbare troepen werden zamengeraapt en alles in het werk gesteld om den opstand bij het uitbreken en dadelijk in het begin te onderdrukken. De opstandelingen in het Morant-district werden gegrepen en gevonnisd, onder hen Gordon; ruim 500 negers verloren bij dat alles het leven. Toen het rapport van gouverneur Eyre aan den Secretaris van de koloniën Cardwell in Engeland bekend werd, was de indruk

echter geheel anders dan de gouverneur had bedoeld. In plaats van hem dank toe te brengen voor zijn activiteit, zoo als hij meende te verdienen, gevoelde men zich ontrust over de wreedheid, waarmede hij was te werk gegaan. Dat gevoel van ontevredenheid is langzamerhand tot verontwaardiging overgeslagen, al naar gelang er nieuwe berichten uit Jamaica kwamen. De gouverneur werd door den minister weldra van zijn ambt ontheven en een commissie van enquête, bestaande uit de HH. Sir Henry Storks, Russell Gurney en Maule, is benoemd en reeds in Jamaica aangekomen om ernstig onderzoek naar het gebeurde te doen. Het verslag der commissie moet worden afgewacht.

De questie in Ierland laat zich ook niet zonder eenige bezorgdheid aanzien. Over het algemeen schijnt het, dat de beweging der Fenians nog meer vertakkingen in het land heeft gevonden dan men aanvankelijk gemeend had. Men dacht in Engeland in het begin, dat de werking der rechtbanken voldoende zou zijn om de beweging te stuiten. Men wilde liefst niet den weg van het gewone recht verlaten. Het is ondertusschen gebleken, dat dit middel niet toereikend is bevonden. Lord Russell heeft dus aan het parlement den 17^{den} Januarij voorgesteld om de Habeas-Corpus-Acte in Ierland tijdelijk te schorsen. Lord Wodehouse, de onderkoning van Ierland, had verklaard zonder dien maatregel niet voor de rust in Ierland te kunnen instaan. Het parlement heeft onmiddellijk aan het verlangen van Lord Russell toegegeven. Het is dezelfde maatregel die is toegepast in 1848, tijdens den opstand van Smith O'Brien. Toen werd zij ook voorgesteld door Lord John Russell. Sinds den 18^{den} Februarij nemen nu ook de arrestatiën in Ierland in groote mate toe. Voortdurend schijnt de beweging van uit Amerika gevoed te worden; geld wordt in rijke mate bun toegebracht, en de lagere volksklasse hangt met sympathie aan de verschillende zendelingen, die van uit Amerika haar met wilde en ijdele illusiën beginnen te vervullen.

De laatste questie, die de gemoederen en ter loops het parlement heeft bezig gehouden, is de questie van het inbrengen eener nieuwe Reform-bill. Het probleem, dat zich hier voor den wetgever stelt, is tweeledig. Een nieuwe kieswet moet vooreerst den census (waar het kan) verlagen, en naar den wensch van Engeland daarin ook voor een gedeelte de arbeidende klasse opnemen; maar ten anderen moet de wet zich bezig houden met een nieuwe en meer billijke verdee-

ling van de kiesdistricten. Het eerste deel van de wet is - het spreekt van zelf - niet het moeijelijkste; het is een questie van meer of minder. De tories zullen het hoog willen stellen, de liberaal-conservatieven als Lowe en Horsman iets minder hoog; de radicalen zeer laag. Lord Russell zal met weinig moeite een goeden greep kunnen doen; wij stippen nu slechts aan, dat een werkman of baas, die 10 p. st. in de steden verwoont, onder de tegenwoordige wet eerst het stemrecht heeft. Moeijelijker echter is voor Engeland het tweede gedeelte van de wet, de verdeeling der kiesdistricten. Bright en de radicalen willen hier het numerieke stelsel zien ingevoerd: zooveel duizend kiezers zenden één vertegenwoordiger, enz. Dit beginsel druischt echter zoozeer in tegen de geheele historie en de ontwikkeling van Engeland, dat het moeijelijk aan te nemen is. Daarenboven is het - zoo als Gladstone opmerkte - inderdaad onbillijk. Stel, dat men het wilde toepassen, dan zou Londen evenveel vertegenwoordigers naar het lagerhuis zenden als geheel Schotland. Nu omvat toch een land als Schotland een groote massa van verschillende belangen meer dan een stad als Londen, en heeft dus zulk een land ook het recht om meer stemmen in de schaal te kunnen werpen, waar zulke belangen zich moeten doen hooren. Doch hoe men ook over deze redeneering van Gladstone moge denken, dit is zeker, dat het met oud-Engeland geheel en al gedaan zou zijn, indien het nivelleerende systeem van het cijfer en het getal daarop werd toegepast. Daarbij moet men niet bij een kennisname van het Engelsche kiesrecht aan de oppervlakte blijven hangen. Het kan zijn dat een klein landelijk kiesdistrict evenveel vertegenwoordigers heeft als b.v. Manchester. Maar men vergeet, dat, terwijl elke stad als Manchester zijn afgevaardigden heeft, dit landelijk kiesdistrict het eenige uit 50 andere is dat zich kan laten vertegenwoordigen, en dat het dus inderdaad een gansche klasse van belangen vertegenwoordigt. Hoe het zij, de questie is nu in vollen gang en Russell zal zijne partij moeten kiezen.

Gladstone heeft overigens vroeger reeds gezegd wat het beginsel van zulk een wet moest zijn: namelijk vertrouwen in het volk, getemperd door voorzichtigheid - en niet dat, waarvan de Tories uitgingen: wantrouwen in het volk, slechts getemperd door vrees.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

***Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland, in tafereelen, onder redactie van B. ter Haar, Hoogleeraar te Utrecht, W. Moll, Hoogleeraar te Amsterdam en Dr. E.B. Swalue, Predikant te Amsterdam; met medewerking van de Hoogleeraren P. Hofstede de Groot, E.J. Diest Lorgion, F.J. Domela Nieuwenhuis. J.J. van Oosterzee, J.G. de Hoop Scheffer, P.J. Veth; de Predikanten Dr. J.G.R. Acquoi, Dr. J.M. Assink Calkoen, Dr. G. Paris, Dr. H.C. Rogge, Dr. J. Wiarda en Mr. H. ter Haar Bzn. Met platen. Eerste Deel. Te Amsterdam, bij G. Portielje en Zoon*. 1864.**

Twee boeken over een zelfde en nog wel zulk een uitgebreid gedeelte van de Vaderlandsche Kerkgeschiedenis, waarlijk dat is een rijke oogst voor één jaar. Niet genoeg dat prof. Moll het eerste deel zijner Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming in het licht zendt, een twaalftal mannen in het vak der Vaderlandsche Kerkhistorie ingewijd, geven haar de hierboven vermelde Geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland als eene tweelingzuster meê. Samen uitgegaan en opgetreden, verkondigen zij het blijde jaar der Kerkgeschiedenis. Lang genoeg ook hebben wij moeten leven van allerlei hapjes en beetjes, die nu eens meer dan eens minder verzadigend, ons maar te meer deden verlangen naar den maaltijd zelven, waarvan zij afkomstig waren. Monografieën, dissertaties, verhandelingen, losse stukjes gaven velerlei. De Kalender voor Protestanten in Nederland, gedurende zijn kort bestaan maar al te weinig het troetelkind dergenen, voor wie hij bestemd was, bragt jaarlijks zijne schatting. Maar waartoe dit stukwerk, zoo het niet leidde tot eene zamenvatting der verkregene uitkomsten, d.i. tot eene geschiedenis? Niet te vergeefs werd gewacht. Het vette jaar 1864 kwam en gaf in plaats van beetjes en brokjes een werkelijken maaltijd; ja, twee voor één.

Elke der twee geschiedenissen koos zich ter exploitatie van hare uitkomsten een eigen gebied. Schreef prof Moll voor de theologen, de Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland rigtte zich meer tot diegenen, die Moll's meer wetenschappelijk werk niet ter inzage ontvangen of na inzage als iets, dat niet van hunne gading was, terugzenden zouden, dus tot het zoogenaamde groote publiek. Dit doel was grootsch en goed. Een voor ons volk geheel nieuwe tak van kennis zou gebragt worden onder de oogen der natie. Vaderlandsche Kerkgeschiedenis! Wat weet men er van? Heeft menigeen in zijn schooltijd de namen gehoord van Bonifacius, van Radbout, van Karel den Groote; weet men dat de Franken met de punt van het zwaard onzen voorouders hunne belijdenis hebben voorgeschreven; heeft men gehoord van de reformatie en de geloofsvervolging, van de remonstrantie en de Dordsche Synode; omtrent dit alles is de kennis ook van den beschaafden Nederlander toch nog uiterst gering. Eene onderneming, die voor het oog van het Protestantsche Nederland, want daarvoor is deze Geschiedenis wel inzonderheid bestemd, de ongekende tafereelen ophangt van de wording, de uitbreiding, de ontwikkeling, het leven der oude Christelijke Kerk in ons Vaderland, zulk eene onderneming mag dus aan ieder, die haar met zijne krachten steunt, de zelfvoldoening geven, dat hij mede in eene bestaande behoefte voorziet. Nuttig mogt deze onderneming heeten, zij was aanmoedigend tevens. Benijdbaar toch is het en wel opwekkend, zoo veel nieuws te kunnen mededeelen, zoo vele onbekende tafereelen en gezigtspunten te kunnen openen. Hoe vrij bewoog men zich op dit maagdelijk gebied der historie. Welk een onderhoudend leesboek kon deze Geschiedenis zijn, wanneer zoo veel nieuws met smaak werd voorgedragen. Ik zeg meer: onderhoudendheid en bevalligheid was voor dit boek een allereerst vereischte. Ook schijnt het bij een oppervlakkigen blik aan dien eisch werkelijk te voldoen. De titel meldt ons gevierde namen. Er wordt weinig Latijn in deze Kerkgeschiedenis gesproken; zelfs wordt er een enkele maal een liedje gezongen. Eindelijk - en dit schijnt alles af te doen - het is eene Kerkgeschiedenis in tafereelen. Wat wilt ge meer! Ik zwijg nog van de platen. Doch de werkelijkheid is bij eene nadere beschouwing min of meer teleurstellend, en juist dit is onze eerste aanmerking, dat het boek maar matig onderhoudend is. Het denkbeeld om hier tafereelen te geven was goed. Een tafereel toch is de opvoering van alles, wat eenig tijdperk merkwaardigs bevat. Het vereenigt, wanneer het wel wordt ingerigt, de veelheid, die zich in zoodanig tijdperk voordoet, tot een geheel, waarin wat men voorstellen wil, zich om een hoofdpersoon of hoofdgedachte groepeert. Zoo is elk tafereel

eene schilderij, waarop de feiten in hunne actie worden voorgesteld. Doch hier heeten ‘tafereelen’ die onderdeelen der hoofdstukken, die in andere werken gewoonlijk paragrafen worden genoemd. Door deze ervaring gaat al dadelijk eene illusie te niet. De werkelijkheid is dat den lezer, die deze populaire geschiedenis ter hand neemt, alles in natura voorgelegd wordt, wat de schrijvers van vele kanten hebben bijeenverzameld. Waar ik hem liever eene breede teekening zou hebben gegund of eene losse schets, moet hij zich vaak voegen naar eene deftige, omslagtige wijze van voorstellen of het oor leenen aan den nu eens kathederachtigen, dan weder vaderlijk vermanenden toon, die sommige medewerkers, en met name den schrijver der Inleiding, kenmerkt. Kunstenaars hebben aan deze tafereelen niet gearbeid. De voorgestelde personen trekken u niet aan en boezemen u geene groote belangstelling in. Hun leven moge met de meeste naauwgezetheid beschreven zijn, leven doen zij niet. Hunne handelingen mogen in de zuiverste chronologische orde zijn meêgedeeld, handelend zien wij hen niet. De Fransche slag, och! dat er minder op gescholden werd en hij wat meer werd nagevolgd; ik bedoel dien slag, waarmeê b.v. Dr. A. Reville in de Revue deux Mondes voor het groote publiek over Irenaeus schreef.

Wat ook niet van den meesten takt getuigt is, dat den lezers soms opmerkingen in den mond worden gelegd, waarvoor zij zich schamen zouden, wanneer zij ze werkelijk eens in een onbewaakt oogenblik hadden gemaakt. Klinkt het niet indedaad naief, wanneer de schrijver van Bonifacius' leven wanende dat de lezer zich zal verbazen over de bijgeloovigheden van genoemden prediker deze concessie doet: dat Bonifacius *zeker* niet *geheel* op *Evangelisch* standpunt stond? Ik vraag u, waarvoor ziet gij ons aan? Zoo acht een ander schrijver zijnen lezers de teregtwijzing schuldig, dat het dwaas is van ruwe zinnelijke heidenen op eens eene vereering van God te verwachten in geest en in waarheid. Uit historisch instinkt dachten wij niet eens aan die mogelijkheid. Mag dan een historicus er aan denken? Doch deze onhandigheden zijn uitzonderingen en gewigtiger nadeel is het, dat de Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland niet alleen in letterlijken zin, maar ook ten opzigte van hare letterkundige hoedanigheid zwaar op de hand is. Dat is jammer, juist van een boek als dit. Een bundel monografieën, gelijk de hier aangekondigde, blijft altijd, hoe volledig ook, beneden den rang eener pragmatische geschiedenis. Daarom lag het zoo geheel op den weg van dit boek om in vergoeding van hetgeen noodzakelijk ontbreken moest, meer degelijke aangrijpende gezichtspunten te openen, het aantal der tafercelen wat minder te nemen

en door eene meer levendige voorstelling het geheel ziel en leven in te storten. Te meer lag dit op zijn weg omdat de harten nog gewonnen moeten worden voor het vak, waaraan het zich wijdde. Wel beweert de schrijver der Inleiding, in deze de tolk der gansche onderneming, dat niet alleen in hoogere en meer beschaafde kringen, maar ook in meer burgerlijke, de belangstelling in de nauwkeurige kennis der Vaderlandsche Kerkgeschiedenis toeneemt, en deze overweging deed, nevens het vertrouwen op den godsdienstigen zin en de vaderlandsliefde der natie, de schrijvers eene gunstige verwachting koesteren omtrent de deelneming, die hun werk zou ondervinden. Doch zou die belangstelling zoo groot wezen? In hetzelfde jaar, waarin de aangekondigde Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk verscheen, werd de Nederduitsche vertaling uitgegeven van het leven van Jezus, door D.F. Strauss. Met allen eerbied voor het werk, waarvan de Hoogleeraar B. ter Haar, de schrijver der Inleiding, medearbeider is, geloof ik dat het met boeken, zoo als dat van Strauss b.v. moeijelijk in de belangstelling der schare gelijken tred zal kunnen houden. Voor boeken van den dag, voor de tegenwoordige kerkelijke quaesties, voor vlugschriften, die hun onderwerp grijpen uit het veel bewogen heden, is naar mijne ondervinding meer liefde te vinden dan voor Vaderlandsche Kerkgeschiedenis. Wie zou het anders begeeren? Toch, al blijft de zorg voor het heden onze eerste zorg, ook het verleden heeft zijne regten. Wie zich in het verleden verdiept, vindt bij dezen onwaardeerbaren leermeester licht voor het heden. Daarom moge onze letterkunde verrijkt worden met menig geschiedboek, dat door zijn vorm zich aanbeveelt en lezers trekt en harten wint voor zijne zaak. Maar om diezelfde reden ook heb ik vrijheid om bij voorbaat de lezing van het boek, dat ik aankondig en welks verschijning ik blijde begroet, aan allen aan te bevelen, al is het dat de wijze der inkleeding niet overal tot dezen nuttigen arbeid opwekt. Er behoort een zekere wilskracht toe om dit boek ten einde te lezen; men moet het doen omdat men nu eenmaal den inhoud kennen wil. Maar niemand zal berouw hebben van zijne inspanning.

De inhoud van deze Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland is rijk. Het werk omvat het geheel der middeneeuwen. Een uitgebreid gebied. Wat al strijd, wat al moeite om de menschheid eene schrede verder te brengen. Hoe zoekt zij het nu hier, dan daar; maar de geslachten komen en gaan en laten telkens een onafgewerkte taak achter zich. Altijd vlugt het ideaal vooruit, gelijk de horizont wijkt bij iedere schrede, die wij doen. Grootsch is het schouwspel dier wordende en zich ontwikkelende godsdienstige zamenleving. Gelijk overal ruwheid en onbeschaafdheid terugtrekken

voor de beschaving, zoo zien wij allereerst de nationale godsdienst plaats maken voor die der overwinnaars. Eene nieuwe maatschappij staat op, die weldra geheel onder den invloed gebragt der nieuwe godsdienststichters kerk en staat tegen den Noorman verdedigt. Eens bij de kerk ingelijfd wordt ons volk meêgevoerd in den trein, volgt den weg, dien de gansche Christenheid gaat, onder aanvoering van hare geestelijke hoofden, en draagt het algemeen karakter, dat de vreemde overheersching, waar zij verscheen, meêbragt en mededeelde. Niets wordt gemist. Geestelijken van allerlei rangen, kloosterlingen van allerlei orden vertoonen zich; magtige abdijen dragen bij tot den luister van land en kerk; en wanneer die avontuurlijke togten aanvangen, die de dubbele dweeperij der middeneeuwen, die van het kruis en die van het zwaard, zoo eigenaardig uitdrukken, wordt ook de zoon van Nederland door de onvermijdelijke veroveringskoorts aangetast. Zoo wordt op den breeden stroom der middeneeuwen ook ons voorgeslacht meêgevoerd, deelende in iedere schipbreuk, deelende ook in iederen zegen. Immers ook het stille tafereel der middeneeuwsche kunst, de wetenschap, de zeden, het leven der oude kerk wordt u geschetst, en dit gedeelte, met de beschrijving der devotie van den lateren tijd, in hare eigenaardige kleuren en met aanhaling harer eigenaardige ziekelijke termen en figuren, is in de Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland een lezenswaard en goed geslaagd stuk. De kring van Geert Groote opent zich hier voor den lezer. Tot de kennismaking met een man als Wessel Gansfort wordt hij toegelaten, terwijl het werk, met de beschouwing van de humanisten, die op den grens der nieuwere beschaving staan, eindigt. Dit alles, wat ik beproefde met een enkel woord te overzien, dit alles in bijzonderheden mede te deelen naar den eisch van een getrouw verhaal is de taak die de Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland zich stelde. Vijfhonderd bladzijden zijn aan de ontwikkeling dier talrijke bijzonderheden gewijd. Het boek is de vrucht van een arbeid, die groot mag heeten en die de Vaderlandsche Kerk veilig vertrouwen mag.

Een nuttige verpoozing bij het deelnemen aan den strijd, die thans aller harten beweegt, zal de lezing zijn van het soliede boek, dat ik aankondig. De kalmte van vorm en inhoud reeds zal den lezer goed doen. Op gansch ander gebied is hij hier dan gewoonlijk. 't Is niet een dier geschriften, die in twintig bladzijden alles omvatten, wat onze zamenleving doet beven en juichen, en die verslonden worden als las men op die bladzijden het oordeel van leven en dood; neen, reeds het volumen van de Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland verbiedt eene hartstogtelijkheid, die ook de inhoud niet

opwekken zal. Men schikt zich tot de lezing van dit boek met een kalm gemoed. Ook wil het zóó en niet anders gelezen worden. Opwinden behoort niet tot zijn karakter. Gij blijft in eene goede stemming en hebt een leerzamen avond bij het hoekje van den haard met oude kloosterlingen en oude geleerden doorgebragt. Dat zijn goede boeken in onze dagen. Zulk een vriend past ons. Ook geeft hij ons gelegenheid om eens na te denken. Te midden van vele vragen, sedert Pierson's afscheid gerezen omtrent de Christelijke Kerk, haar karakter, haar doel, haar regt op den naam van opvoedster en leidsvrouw, te midden van dat alles komt deze Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk opdagen als eene kalme en waardige verschijning en juist ter liefde van de kerk voor zich onze belangstelling vragen. Het meent dat gij, omdat gij den godvruchtigen geest van den Nederlandschen volksaard bezit, belang zult stellen in de geschiedenis der Christelijke Kerk van uw vaderland, gedurende de middeneeuwen. Deze verwachting moge niet weinig overdreven zijn, daar iemand zeer goed een echt godsdienstigen geest kan bezitten, zonder daarom roeping voor de kerkgeschiedenis te gevoelen, toch doet het vertrouwen, dat dit boek toont te stellen in zijne zaak, u goed en weldadig aan, als kwam het daardoor uw eigen vertrouwen in de zaak der kerk bevestigen. Biedt ook deze geschiedenis, als eene andere bijdrage nevens de beschouwingen en redeneeringen van deze dagen, u niet feiten en werkelijkheden aan, het een en het ander wel geschikt om eerbied af te dwingen voor de rol door de kerk vervuld? Wijst deze gansche geschiedenis u niet stilzwijgend op hetgeen zij, zoolang de omstandigheden niet geheel en al veranderd zijn, nog te doen heeft? Doch tevens zal de lezer zien dat het woord ‘kerk’ geen vasten, maar wisselenden inhoud heeft, terwijl zij toch niet minder om den haar ingestorten geest Christelijke Kerk blijft. 't Is de roeping van die Christelijke Kerk om zich voortdurend vooruit te bewegen, gelijk alles rondom haar. Wie dit in de geschiedenis van het verleden opmerkt, verwondere zich niet dat de kerk ook thans aan die wet gehoorzaamt.

Op dien weg der vooruitgang en ontwikkeling heeft iedere schrede hare waarde. De geschiedschrijver moet daarom zoo min mogelijk zich partij stellen. Dat de Geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland dit een weinig doet, en daardoor de historische waarde van hare voorstellingen soms benadeelt, mag niet ontkend worden. Allereerst zijn de eerste bewoners van ons land, onze voorouders, beter en uitnemender geweest dan andere volken. Zoodra echter de tijd komt, waarop de invoering van het Christendom moet besproken worden, verdwijnt deze aanvankelijke ingenomenheid en alles wordt bij onze voorvaderen stikdonkere nacht, terwijl dat ingevoerde

Christendom met de namen der hoogste vereering geprezen wordt. Alles zoolang als het duurt, want nauwelijks krijgen de schrijvers de gezegende Kerkhervorming in het oog, of er heerscht eene buitengewone drift om al het aan de oude Christelijke kerk toegekende licht naar de Hervorming over te dragen, zoodat het der oude Christelijke Kerk zelve vergaat, gelijk het eens ter harer wille den Friezen vergaan is. Alles wat in de eerste eeuwen, wanneer het nog geoorloofd is van het *licht* der oudste Nederlandsche Kerk te spreken, medewerkte tot de vestiging van haar gezag, is als zoodanig even goed en uitnemend. De harten der koningen worden met opzet door de Voorzienigheid voor de invoering der kerkelijke hierarchie gestemd, totdat het blijkt dat die Kerk, die 'het' Christendom onder hare hoede scheen te hebben, en waarvoor daarom de Voorzienigheid zoo goed had gezorgd, eigenlijk een beginsel des doods is, en alles, wat tot haar leven behoorde, eigenlijk niet aan haar, maar aan de Hervorming toebehoort. Naar dit ideaal, ik bedoel den Hervormingstijd, streeft het geheele laatste gedeelte van deze Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland heen. Ofschoon ik niet geloof dat dit de ware pragmatiek is, heb ik toch vrede met dien ijver, wanneer niet vergeten wordt dat al, wat er in eenig tijdperk geschiedt, waarde heeft in zich zelf, dat ieder tijdperk zijn karakter heeft en zijne behoeften, een karakter dat gevormd moet worden, behoeften, die moeten worden bevredigd. Zoodoende heeft alles, wat er geschiedt, een doel in zich zelf. Niet op eenig bepaald punt des tijds is de raad Gods vervuld. Van oogenblik tot oogenblik wordt die vervuld. De geschiedenis der menschheid en ieder afzonderlijk deel daarvan is gelijk het heden de voortgaande vervulling van dien raad. Op den weg naar onze bestemming is iedere schrede eene leiding Gods.

Februari 1866.

J^{o}. DE VRIES.

***Een winter te Pau, in het zuiden van Frankrijk, door Mejufvrouw J.C. Kapteyn, ingeleid door M.A. Amshoff. Groningen, M. Smit.* 1865.**

Het kan bijna niet anders, of ieder, die het liefelijke Pau door eigen aanschouwing heeft leeren kennen, of er ter wille van zijne gezondheid eenigen tijd denkt te vertoeven, zal zich door bovenstaanden titel laten verlokken inzage van dit werkje te nemen. De een zal zijne vroegere indrukken daardoor wenschen op te frisschen, de ander zal zich door de lezing daarvan voor zijn aanstaand verblijf willen voorbereiden. Den winter van 1864-65 heeft Mejufvrouw Kapteyn er doorgebragt. De dáár ontvangene indrukken heeft zij in den vorm van brieven (het zijn er slechts zeven in getal) aan haren broeder te boek gesteld, en den Heer Amshoff verzocht ze bij het publiek in te leiden. Met een woord van aanbeveling heeft deze aan dat verzoek voldaan. Hij doet dit zoo gracieus mogelijk met de verzekering dat hij met volkomene vrijmoedigheid durft verklaren, ‘dat men in de brieven van Mejufvr. Kapteyn eene lectuur zal vinden, die eene volledige kennis van zaken ten toon spreidt, schoone en heerlijke natuurtooneelen naar waarheid schildert en velerlei opmerkingen aanbiedt, die hoogst belangrijk zijn.’

Door die verklaring heeft de Heer Amshoff eigenlijk reeds de rol van Recensent vervuld. Hij meende daartoe in staat te zijn, want even als de schrijfster, ‘had hij den winter te Pau doorgebragt en was daardoor in de gelegenheid geweest, met die stad en haar omtrek, met de levenswijze aldaar, met hare inrigtingen van velerlei aard als ook met haar klimaat naauwkeurig bekend te worden. Aan de frissche indrukken, die hij dagelijks van een en ander verkreeg, kon hij het door zijne vriendin geschrevene en hem van tijd tot tijd voorgelezene toetsen, en de waarheid en juistheid daarvan beoordeelen.’

Hij is daarbij echter verder gegaan en ter wille van de zaak heeft hij zich gaarne de moeite getroost om ‘met behulp van de nieuwste fransche geschriften over Pau, eene enkele hier gegevene schets wat nader uit te werken.’

Door dien arbeid moge het lezend publiek aan den eenen kant wat gewonnen hebben, aan den anderen echter is het daardoor, even als de Referent, in het onzekere geraakt wat men aan de pen van den een en wat aan die van de andere verschuldigd is. Zeker is

het daarbij jammer, dat diezelfde pen, die nu slechts schijnt vermeerderd en uitgebreid te hebben, niet ook door hem gebezigd is om te schrappen en te verminderen. Want terwijl wij volgaarne erkennen dat het boekje zich over het algemeen vrij wel laat lezen en met veel vrucht vooral door hen geraadpleegd zal worden, die zich om redenen van gezondheid naar het zuiden van Frankrijk moeten begeven, zoo kunnen wij toch ook niet ontveinzen, dat er vele bladzijden in gevonden worden, die den broeder of vriend, ja zelfs de vroegere talrijke leerlingen van de schrijfster mogen interesseren, maar niet bij magte zullen zijn de aandacht van het groote publiek te boeijen. Zoo toch biedt de geheele 1ste brief, die, wel is waar in zeer vlugtige trekken, de reis naar het Zuiden schetst, bijna niets van eenige waarde voor hem, die het voorregt mist, de schrijfster persoonlijk te kennen. Geene enkele piquante opmerking, geen enkel belangrijk reis-incident, geen enkel nieuw gezigtspunt regtvaardigt zijne verschijning in het publiek. De broeder moge met leedwezen vernomen hebben dat het weder in Brussel zoo slecht was en de schrijfster er maar zoo kort bleef, dat zij er bijna niets van zag; voorts dat zij noch op reis naar Parijs het kasteel te Compiègne, noch op den weg naar Bordeaux het kasteel van Chambord, noch dat van Chenonceaux, noch dat van Chaumont te zien kon vinden, eindelijk dat zij te Pau zooveel moeite had om kamers te vinden; aangezien zij niet gaarne den hoogsten prijs wilde betalen; deze en meer dergelijke mededeelingen moge de broeder met belangstelling gelezen hebben, voor het groote publiek hebben zij, althans in den aanvang van de kennismaking met de schrijfster, nog geene waarde of beteekenis. Ja, wat meer is, soms schijnen die mededeelingen zelfs niet zeer in den smaak van den broeder gevallen te zijn. Althans in den 3den brief, blz. 29, lezen wij, dat hij bedankt heeft voor alle verdere huiselijke bijzonderheden, die hem, daar hij vooreerst nog geen plan heeft te Pau te komen, minder belangstelling inboezemen. De vrouw des broeders schijnt zich echter zoo zeer ‘met het verhaal van het tobben en zwoegen om ter rust te komen, geamuseerd te hebben, dat zij gaarne de verdere mededeeling van de ondervinding(en) van de schrijfster op dit terrein wenscht te ontvangen.’

In plaats van aan dat verlangen in een afzonderlijk briefje te voldoen, laat zij zich verleiden, het publiek met allerlei huiselijke zaken bezig te houden, met kritiek over meiden, met schoonmaken van de kamers enz., waarbij de vertrouwelijke openhartigheid zoo ver gaat, dat wij moeten vernemen, dat de schoonzuster veel van schoonmaken houdt, ‘de broeder daarentegen wel met de fransche en andere heeren de groote kamerbeurten zou willen afschaffen, omdat deze nooit tot zijne liefhebberij behoorden,’ in weêrwil dat de zuster beweert,

dat hij zijne goede en vaste gezondheid verschuldigd is aan de afwezigheid van stof en aan de aanwezigheid van al die versche lucht, die tegen zijnen wil in zijne kamer wordt ingevoerd.

De schrijfster willen wij van deze en soortgelijke openbaring van familiezaken en familiezwakken niet zoo zeer een verwijt maken. Zij vertoont zich daarbij in al hare echt-Hollandsche beminnelijke eigenschappen van zindelijkheid, huishoudelijkheid, zucht tot orde, enz. Maar de Heer Amshoff had behooren in te zien dat het hier de plaats niet was om ze te laten staan, aangezien het publiek er niets mede te maken heeft en er weinig belang in kan stellen.

Aardiger is het laatste staaltje van huishoudelijken en familiairen brieftrant, dat wij in den 4^{den} brief aantroffen en waarop wij onze lezers nog even willen vergasten. Daarin verhaalt de schrijfster ons eerst al hare tribulatiën bij de verhuizing, al hare bittere ervaringen omtrent de kookkunst der dienstboden te Pau, en gewaagt eindelijk van hare eigene proeven op dit gebied, die echter zoo ongelukkig uitvielen dat zij hare eigene schoonzuster vooreerst nog niet ten eten zou durven vragen. Moge zij daarbij ook al in overmaat van naïve bescheidenheid hare volkomene ongeschiktheid belijden om ooit van deze kunst iets te leeren; moge zij ook al rondborstig van dit bij uitstek vrouwelijk talent afstand willen doen, toch zouden wij ons niet laten afschrikken om aan haren disch aan te zitten, vooral als zij het gansche bestuur dier zaak, even als te Pau, aan hare onbekende vriendin, of nog beter, aan hare hollandsche keukenmeid overliet. Aan dien disch toch zouden wij van haren mond menige belangrijke opmerking omtrent de stad Pau (3de brief), omtrent hare merkwaardigheden, hare kerken en scholen, omtrent hare inrigtingen van liefdadigheid, hare verzamelingen van kunst en smaak (brief 5) kunnen vernemen. Even gaarne zouden wij ook in haar gezelschap, opgeluisterd en geïnspireerd door de tegenwoordigheid van den Heer Amshoff (dien wij daarbij nu en dan wel eens noodig zouden hebben), de volksfeesten willen bijwonen, het karakter der Bearners in hun dagelijksche leven en op marktdagen, zoo als ook hunne zeden en gewoonten willen leeren kennen, en met haar eene wandeling willen doen in de dorpen rondom Pau (brief 6). Daarbij zouden wij haar echter moeten verzoeken zich van al te emphatische natuurbeschrijvingen te onthouden, zoo als er ons eene in de navolgende passage gegeven wordt: ‘'t was of die kleine nietige vallei, daar aan onze voeten eene schuilplaats gezocht en gevonden had (NB. aan hare voeten!?) vlak onder deze hemelsvesting, alsof zij (de vallei?) wilde uitrusten van moeite en zorg en vol vertrouwen op de bescherming haar geboden, den zonnegloed indrinken en de weelde des levens genieten.’ Neemt hare verbeelding zoo'n hooge vlugt, dan kunnen wij haar,

tenzij wij te veel van den echten vin de Jurançon à fr. 20 de flesch genoten hebben, onmogelijk volgen. Is zij echter eenmaal in dien emphatischen toestand, dan keert zij niet zoo gemakkelijk tot de gewone kalmte terug, maar vliegt al hooger en hooger tot waar het nuchtere menschelijke oog haar niet meer kan bereiken. Zoo toch lezen wij weinige passages verder, na bovenstaande ontboezeming: ‘wij verlieten de bergen niet, vóór dat wij de sneeuw weder hadden zien verbleeken, waar de zon haar niet meer kon bereiken (?), en toen ook het licht uit het dal verdween, *was het alsof* de hoogere bergen gereed stonden den ganschen lageren voorgrond in de witte vacht te wikkelen voor de rust van den nacht. Alleen de Pic de midi de Bigorre schitterde met zijne naaste buren nog lang in het licht der avondzon, die ijs en sneeuw nu eens roodachtig, dan weder groen- en blaauwachtig kleurde, totdat eindelijk ook de bleeke bergkolos den laatsten liefdeblik (?) van licht en leven niet meer genieten mogt en koud en dood terugzonk in de duisterheid van den nacht.’

De natuurtooneelen, die de schrijfster te Pau gezien heeft, zijn - wij kunnen het getuigen - schoon en heerlijk; maar de *überschwängliche* schilderij, die zij er van ophangt, is weinig in staat ons het genot daarvan weder op te frisschen of er aan anderen een denkbeeld van te geven.

Liever dan naar hare natuurbeschrijvingen luisteren wij dan ook naar haar verhaal van de lotgevallen van het kasteel te Pau (brief 7), 't welk met zoovele belangrijke feiten en beroemde personen uit de fransche geschiedenis in verband staat. Margaretha van Valois, Jeanne d'Albret weet zij daarbij zoo onderhoudend in haren huiselijken kring te schetsen; beider invloed op staat, kerk en wetenschap wordt door haar zoo aardig in het licht gesteld, dat wij ons gemakkelijk in die tijden terug verplaatsen om op het kasteel nu eens met Erasmus, dan met Calvijn, dan weder met andere invloedrijke personen in den cirkel te leven, waarvan Margaretha echter ‘ce corps féminin, ce coeur d'homme, cette tête d'ange’ en hare dochter ‘cette reine n'ayant de femme que le sexe, l'ame entière aux choses viriles, l'esprit puissant aux grandes affaires, le coeur invincible aux grandes adversités,’ altijd de spil uitmaakten.

Maar hoe is het nu toch met Pau als gezondheidsoord? vraagt welligt de een of andere ongeduldige lezer, die vooral bij dit gedeelte van het werkje belang heeft. De geheele 4de brief is aan het antwoord daarop gewijd. De beschouwing daarin gegeven, is, wij kunnen het met genoegen verzekeren, eene vrij juiste.

Zonder zich toch in allerlei climatologische, tellurische, epidemiologische, statistische en andere bijzonderheden te verliezen, komt er in dit werkje juist genoeg voor om deze plaats als gezondheidsoord te karakteriseren. Het navolgende resumé van de geleerde beschouwingen, die zij daaromtrent geraadpleegd heeft, bevat genoegzaam het voornaamste, ja, eigenlijk meer dan hetgeen een leek omtrent Pau in dit opzigt behoeft te weten:

1°. De bodem, waarop de stad gebouwd is, tot op eene groote diepte uit zand bestaande, slorpt zonder moeite eene menigte vocht op, terwijl ook de afhelling naar de bedding der rivieren alle stilstaand water, dat door uitwaseming in den dampkring zou moeten terugkeeren, doet afvloeijen.

2°. De topographische ligging van Pau en hare naaste omgeving beschut de stad zeer voor den wind, zoodat het moeijelijk is op te geven uit welken hoek hij waait.

3°. De ligging der stad ten noorden van de bergketen der Pyreneën maakt, dat de Sirocco voor een groot deel zijne ontzenuwende kracht verliest, en dat de noordewind geene vermindering van temperatuur behoeft te ondergaan, zoo als het geval zou zijn, wanneer hij over de met sneeuw bedekte toppen van het gebergte heenschoof.

4°. Ofschoon er veel afwisseling in de atmosfeer te Pau is, doet zij, door het gebrek aan hevigen wind, geen nadeel aan de zieken. Het schijnt dat het menschelijk ligchaam, zoowel het gezonde als het kranke, in de kalmte deelt, die in de natuur heerscht.

5°. Het gemis aan vocht *dat zich mededeelt* (*?*) is eene zaak, die zeer gunstig werkt op de genezing van die ongesteldheden, die door een te vochtig (?) en te veel opwekkend climaat veroorzaakt zijn.

6°. In het voorjaar zijn hier oost- en westenwind beide zacht en aangenaam, hetgeen heilzaam werkt op de borstlijders, die juist dan altijd in een kouder en vochtiger climaat het meest gevaar loopen de ontsteking van borst of longen te zien toenemen.

7°. Het climaat is dan ook vooral geschikt voor borstlijders en keelziekten; nog te meer omdat de nabijheid der bronnen van de Pyreneën, de wateren van Eaux-Bonnes, Cauterets en anderen, in sommige gevallen de genezing bevorderen en bevestigen.

Bovenstaande corollaria bieden, zoo als men ziet, den leek eer te veel dan te weinig; jammer is het vooral dat de schrijfster (of liever de Heer Amshoff) niet den tact gehad heeft het daarbij te laten, en zich niet aan het antwoord te wagen op de vraag: voor welke categorie van borstlijders het climaat van Pau nu toch eigenlijk aangewezen is? Ware die vraag nog maar eenvoudig beantwoord met de uitspraak: voor die categorie van borstlijders, die aan een calmerend en sederend climaat behoefte hebben! Maar zich achter het gezag van Prosper

de Pietra santa verschuilende, gaat de schrijfster (of de Heer Amshoff) verder en deelt ons eenige pathologische beschouwingen mede, waarvoor elk wetenschappelijk geneeskundige de schouders moet ophalen; als: dat ‘de érétische (moet zijn erethische) vorm, zich kenschetsende door een inflammatoir element (?) met reactie van het zenuwsysteem (sic!), meer gevaarlijk zou zijn in hare (zijne) uitwerkselen, sneller in haar (zijn) beloop, door de uitgebreide en heftige sym*phathe*tische (moet zijn sympathische) verschijnselen, die de excitatie te voorschijn roept’ - waarlijk als men zoo iets leest, dan moet men het er voor houden, dat de auteur (wie dan ook in deze de schuld er van drage) de klok ergens heeft hooren luiden, zonder te weten waar toch eigenlijk de klepel hing. Geleerd moge dat alles voor den leek klinken, maar onbegrijpelijk is het tevens - althans voor den deskundige. Maar ter verontschuldiging van de schrijfster moeten wij er bijvoegen dat zij zelve die geleerdheid zoo weinig begrijpt of vertrouwt, dat zij er al spoedig den uitdrukkelijken raad op laat volgen, ‘dat toch niemand, zonder eenen bekwamen geneesheer te raadplegen, zelf een klimaat moet kiezen, daar de ziekte zoo gecompliceerd kan zijn, dat het eene groote geneeskundige bekwaamheid vereischt om haar juist te vatten en het geschiktste klimaat er voor op te geven.’

Welke ook de theoretische beschouwing over den invloed van het climaat van Pau zijn moge, zeker is het dat de gunstige dunk, dien het boven dat van Nice en andere plaatsen aan de Middellandsche Zee verdient, zich al meer en meer begint uit te breiden en de toevloed daarheen van vreemdelingen, ook van Hollanders, jaarlijks hoe langer hoe grooter wordt. Voor hen heeft Jufvr. Kapteyn dus inderdaad een verdienstelijk werk verrigt. Onze landgenooten mogen er partij van trekken! Velen die tot verbetering van hunne gezondheid er den winter moeten doorbrengen, zullen, even als Jufvr. Kapteyn, de verklaring kunnen afleggen: ‘wij hebben er eenen zeer aangenamen en gezelligen winter doorgebragt, veel genoegclijker dan wij ons hadden durven voorstellen. En ofschoon deze winter zeer ongunstig geweest is en veel minder schoone en zachte dagen heeft opgeleverd dan gewoonlijk het geval is, de beschrijvingen van strenge koude en dikke sneeuw (ons uit het vaderland geworden) wekten dankbaarheid in het hart, dat wij de noorder vorst zijn ontvlugt, al kon ons de zuider zon niet geheel vrijwaren, en al hebben wij in Februarij nog vijf dagen van strenge koude, zelfs doordringender en lastiger dan de eerste maal gehad. De korte duur van die ramp maakt ze dragelijk en doet ze spoedig weder vergeten.’

Moge de ons onbekende schrijfster nog lang de aangename indruk-

ken van Pau blijven behouden, en moge hare gezondheid, die volgens het voorberigt van den Heer Amshoff, in Sept. weêr minder gunstig was, zich thans veel verbeterd hebben. Dat zullen voorzeker allen wenschen, voor wier verpoozing en onderrigt zij zich zooveel moeite getroost heeft.

Januarij 1866.
S.

De Engelsch-Americaansche geschillen.

> ‘Nam sicut stultus non est civis, qui in civitate jus civile sequitur, etiamsi ob ejus juris reverentiam quaedam sibi utilia omittere debeat: ita nec stultus est populus, qui non tanti facit suas utilitates, ut propterea communia populorum jura negligat; par enim in utroque est ratio. Nam sicut civis, qui jus civile perrumpit utilitatis praesentis causa, id convellit, quo ipsius posteritatisque suae perpetuae utilitates continentur; sic et populus jura naturae gentiumque violans, suae quoque tranquillitatis in posterum rescindit munimenta.’
> (GROTIUS, *de jure belli ac pacis*, Prolegom. 18.)

In den laatsten tijd heeft onze dagbladpers vele en krachtige aanvallen te verduren gehad. Op het gevaar af van jegens de reeds door zoo talrijke en magtige bestrijders in het naauw gebragte ‘leidsvrouw der publieke opinie’ onedelmoedig te schijnen, acht ik mij verpligt, naar het mij voorkomt in het publiek belang, ook van mijne zijde geen heftigen aanval tegen, maar toch een zacht, hoewel ernstig verwijt tot haar te rigten.

Waarom onthield zij ons de nota's van Adams en Russell? - Dat zij voor de behandeling der in die stukken vervatte geschillen van internationaal zeeregt naauwelijks een plaatsje in hare kolommen beschikbaar had, wil ik voor het oogenblik nog daarlaten, hoewel het verschijnsel treurig is; maar waarom onthield zij ons de stukken zelve? waarom zelfs niet bij uittreksel een overzigt van hunnen inhoud gegeven?

Of is het onderwerp niet ook voor ons van overwegend belang? - Niemand, die het ligt zal beweren. - Het is waar, wij hebben reeds lang opgehouden de magtige zeemogendheid der 17de eeuw te zijn, en met onze magt zijn ook onze Grotiussen en Bynkershoeken, onze Beverningh's en van Beuningen's van het tooneel verdwenen; maar moet daarom de verdere ontwikkeling van dat internationale zeeregt, tot welks verzachting onze voorouders zoo krachtig hebben medegewerkt, als eene gansch onverschillige zaak door ons uit het oog verloren worden? - Gevoelen wij onzen nationalen trots niet gestreeld, als wij in onze dagen de kroon zien zetten op het werk, door hen met zooveel ijver begonnen, met zooveel volharding voortgezet? - Gaan ons, nu het bewaren van eene strikte onzijdigheid meer dan ooit ons streven zijn moet, de regten der neutrale scheepvaart niet meer ter harte, waarvoor wij ons vroeger, toen er ter naauwernood een oorlog zonder onze medewerking gevoerd werd, zoozeer in de bres stelden? - Moet de kennis van het internationale zeeregt zoo geheel door ons verwaarloosd worden, dat wij, in vervolg van tijd, bij eene eventuële schending onzer neutraliteitsregten, of bij eene beweerde veronachtzaming onzer pligten jegens de eene of andere magtige oorlogvoerende partij, geheel onvoorbereid zijn, en ons als schooljongens door de Russell's en Seward's der toekomst moeten laten teregtwijzen? - Is dergelijk een verschiet niet reeds genoeg te duchten, waar ijdele titel-trots en karige bezoldiging de onvermijdelijke uitwerking hebben moeten, dat de diplomatische loopbaan, voor tal van bekwame mannen ontoegankelijk geworden, meer en meer tot uitspanning, in plaats van tot heil des vaderlands gekozen worden zal? - En leert ons het voorbeeld van een' Hübner, van de beide Bernstorff's, vader en zoon, en van zoovele anderen, niet, van hoeveel gewigt het voor een' kleinen en zwakken staat is, ten allen tijde te kunnen rekenen op mannen, bekwaam om tegenover het regt van het geweld, het geweld van het regt te stellen? - Eindelijk, is, afgescheiden van dat alles, de studie van het internationaal zeeregt, van het zuiver wetenschappelijk standpunt beschouwd, eene zoo onaangename en ondankbare taak, dat zij niet ook om haar zelve, naast die van zoovele andere vakken, de eer eener grondige beoefening zoude verdienen?

Welnu, als de vraagstukken, die thans de staatslieden aan weêrszijden van den Oceaan verdeeld houden, op zoovele en

deugdelijke gronden onze naauwlettende aandacht waardig zijn, waarom dan het Nederlandsche publiek de kennismaking met de gewigtige documenten, waarin zij behandeld worden, niet gemakkelijk gemaakt? - Waarom bij voorkeur dagelijks, tot walgens toe, dezelfde gronden vóór en tegen de onbeduidendste zaken van inwendigen aard, nu eens in dezen, dan weder in genen vorm aan het publiek opgedischt? - Is de plaats, aan dat ergerlijke geharrewar met onvermoeiden ijver besteed, niet voor de behandeling van vraagstukken als de onderhavige, als van zelf aangewezen? -

En meer dan ooit is thans voorlichting op dit terrein voor ons eene behoefte geworden. Want, het schijnt te vreezen, minder dan ooit is onze kennis van den bestaanden regtstoestand aan de noodzakelijkheid om dien goed te kennen geëvenredigd. Een vlugtige historische terugblik is voldoende om die vrees genoegzaam te wettigen.

Het internationale zeeregt was na de ontzaggelijke verwikkelingen in het einde der vorige en het begin van deze eeuw, verwikkelingen, die bij het congres van Weenen op de verdere, althans dadelijke ontwikkeling van dat regt van geenerlei invloed bleken geweest te zijn, een lang tijdperk van ongekende rust ingetreden, hetwelk eerst door den Krim-oorlog van 1854 werd afgebroken. Toen die krijg uitbarstte, had men gedurende een veertigtal jaren van de geschillen, die te voren schier dagelijks aan de orde waren, de bezorgdheid der kooplieden en den wrevel der staatslieden gaande hielden, naauwelijks met een woord hooren reppen. Het menschengeslacht, dat van de monsterblokkades getuige en slagtoffer te gelijk geweest was, was reeds lang daarhenen gegaan en had plaats gemaakt voor een ander geslacht, hetwelk nooit iets van den buitlustigen kaper voor zijne rijke ladingen had te duchten gehad, en aan zijne nazaten niet meer dan een onbestemd begrip van de droevige tijden van voorheen kon achterlaten. Konvooi, blokkade, contrabande, gewapende neutraliteit, al de kwestiën van dezen en dergelijken aard, leefden voort in het studeervertrek van den geleerde en de kabinetten der diplomaten, maar in de herinnering van het groote publiek, hetwelk alleen belang pleegt te stellen in de vraagstukken van den dag, waren zij reeds sedert lang uitgestorven.

Bij de zegenrijke gevolgen, door dat tijdperk van rust te weeg gebragt (en voor een deel althans rangschikken wij daar-

onder in de eerste plaats de Parijsche declaratie van 1856) sloot zich alzoo een ander betreurenswaardig gevolg aan: onbekendheid van het groote publiek in het algemeen, van den handelsstand in het bijzonder, met de hoofdvragen zelfs van het internationale zeeregt, die inderdaad voor den handel zoovele levensvragen zijn. Wij hebben daarvan nog gedurende den laatsten zeeoorlog in Engeland en Frankrijk beide de onwederlegbare bewijzen gezien. Het schijnt vreemd, maar het is niettemin waar, dat zelfs toen nog de kooplieden in beide landen, niettegenstaande de proclamatiën in het begin van den oorlog door hunne regeringen uitgevaardigd, niet konden begrijpen, dat de handel, dien zij wenschten te drijven, in eenigerlei opzigt door de oorlogvoerende partijen konde worden belemmerd. En dat ging zoo ver, dat in September 1861 de minister Rouher, naar aanleiding van de bezwaren door den handel geopperd, zich genoodzaakt vond, bij een schrijven aan de fransche Kamers van Koophandel, deze een lesje in de eerste beginselen van het internationale zeeregt te geven met eene duidelijkheid en oppervlakkigheid, die als het ware bij iedere zinsnede de vrees des schrijvers verraadt, dat men hem nog niet goed zal begrijpen.

De minister laat zich daarin dan ook o.a. op de volgende wijze uit: ‘Depuis cette époque’ (van de neutraliteits-proclamatie van Frankrijk) ‘diverses réclamations du commerce m'ont été adressées sur les conséquences de cet état de choses, et j'ai remarqué avec regret, que ces réclamations impliquaient une regrettable ignorance des vrais principes de la matière.’ - En eene enkele inzage van sommige der bezwaren door den handel ingebragt, is voldoende om ons aan te toonen, dat de minister niet te veel gezegd heeft.

Ook in Engeland was het niet beter gesteld. Ook dáár scheen het denkbeeld, dat de Yankee's een' koopvaarder onder Britsche vlag zoo maar goedsmoeds zouden kunnen opbrengen en prijsverklaren, iets ongehoords. Eenige kooplieden te Liverpool o.a. wendden zich omstreeks denzelfden tijd, waarop Rouher aldus de fransche kooplieden bejegende, tot Graaf Russell met een schrijven, waarbij zij te kennen gaven, dat het hun plan was tot het drijven van hunnen handel een aantal schepen voor Nieuw-Orleans en andere geblokkeerde plaatsen uit te rusten; dat zij van oordeel waren, dat, vermits Groot-Brittannië en de Vereenigde Staten met elkander in vollen vrede verkeerden,

niemand het regt had hunnen handel te belemmeren; - dat zij dierhalve rekenden op de ondersteuning van het Britsche Gouvernement, en zoo deze hun om politieke redenen mogt onthouden worden, zij zich zoo goed en zoo kwaad mogelijk door eigen weêrstand in de uitoefening van hun regt om onbeperkt handel te drijven, zouden trachten te handhaven. - In antwoord hierop liet Lord Russell hun door den Heer Hammond waarschuwen voor de ernstige gevolgen, die dergelijke handelingen konden na zich slepen, onder mededeeling tevens ‘that her Majesty's Government would not afford the slightest protection or countenance to the projected enterprise.’ - En niettegenstaande dit antwoord vond Lord Russell zich nog zelfs in April 1863, na de aanhouding der Peterhoff, genoodzaakt aan den eigenaar van dat schip, den Heer Gourlay, op diens klagten te doen weten, ‘that Her Majesty's government could not, without violating the rules of international law, claim for British vessels navigating between Great-Britain and the ports of Vera-Cruz or Matamoras, *any general exemption* (!) from the belligerent right of visitation by the cruisers of the United States, nor could they proceed upon *any general assumption* that such vessels may not so act as to render their capture lawful and justifiable.’

Lord Mansfield! Lord Liverpool! Lord Stowell! zoudt gij het kunnen gelooven, zoo gij het kondet vernemen, dat een Britsch minister in de negentiende eeuw, twee jaren ruim na het begin van een' oorlog, zulk een antwoord aan den Britschen handel geven moest? -

De oorlog is thans ten einde, en men mag veilig vooronderstellen, dat onze buren daardoor veel hebben geleerd. Maar hoe is het nu met ons gesteld? Hebben wij met hen gelijken tred gehouden? - Ik zal het niet wagen, de kennis op dat punt van onzen handelsstand en van ons publiek in het algemeen, te beoordeelen, waar objectieve feiten voor die beoordeeling ontbreken; maar is de gissing gewaagd, dat men bij ons, waar de handelsbelangen uit den aard der zaak van minderen omvang waren, waar geene kwestiën over de toepassing der regelen van internationaal zeeregt gerezen zijn, althans niet beter op de hoogte zijn zal, dan men het elders bij het uitbreken van den oorlog was?

Welnu! als dat gevaar te duchten is, was het dan niet de pligt der pers, het publiek op de hoogte te houden van het-

geen elders geschiedde, opdat wij mede met de lessen, die men ginder kreeg, ons voordeel zouden kunnen doen? opdat wij geene achterblijvers zouden zijn in de school der ondervinding, waarin men elders, zij het dan ook tegen wil en dank, genoodzaakt is geworden, zich onmiskenbare kundigheden te verwerven?

Voorzeker had men dat van haar mogen verwachten. En vooral in den toestand, waarin het internationale zeeregt thans verkeert. De Parijsche declaratie van 1856 heeft den grooten stoot tot vooruitgang gegeven, en het vermoeden schijnt niet van grond ontbloot, dat wij thans leven in het tijdperk van overgang, en van niet tragen overgang, van de bij dat staatsstuk vastgestelde beginselen op het beginsel van het Americaansche voorstel van Marcy, en reeds vóór hem van Monroe, op het beginsel van de algeheele vrijheid van den privaat-eigendom ter zee.

In zulk een' tijd is het ongetwijfeld van groot gewigt, dat de regtstoestand zoo goed en zoo algemeen mogelijk bekend zij. Vooral ook zoo algemeen mogelijk. Want het is alleen de kracht der publieke opinie, die het groote doel kan doen bereiken en de zege duurzaam maken. Vooral de handelsstand moet goed op de hoogte zijn. Den handel te bevrijden van een' zijner groote rampen, zonder den handel, is ondoenlijk. Telkens en telkens moet er, wil men zijne pogingen met een goed gevolg bekroond zien, door ieder, die het streven op prijs stelt, op het aanbeeld geslagen worden. En dat slaan zal toenemen in aanhoudendheid en kracht, naarmate men beter en algemeener op de hoogte van den regtstoestand komen zal.

Maar hoe tot die kennis te geraken? De codificatie is nog niet tot het volkenregt doorgedrongen; de loffelijke poging, te dien einde door Domin aangewend, is nog niet verder voortgezet; door het opslaan van een geschreven wetboek kan men dus niet in zijne behoefte voorzien. Wetenschappelijke werken, in ons land daarenboven zeer schaars aanwezig, aan het groote publiek in handen te geven, gaat evenmin; het noodige en noodelooze, verstaanbare en onverstaanbare is daarin uit den aard der zaak zoozeer dooreengemengd, dat het voor den oningewijde moeijelijk, ja onmogelijk is aan het ziften te gaan. De arresten der prijsgeregtshoven dringen ter naauwernood tijdig tot ons door, en de verzamelingen, die daarvan bestaan, zijn ook bij ons niet veel meer dan bij name bekend;

de kennis van het feitelijk gedeelte en van het dispositief dier beslissingen, voorzeker niet moeijelijk te verkrijgen, zou anders reeds veel nut kunnen stichten.

Wat blijft er dus over? Niets anders dan de tractaten, en de diplomatieke nota's, van tijd tot tijd naar aanleiding van de gebeurtenissen van den dag gewisseld. Beide zijn bij uitnemendheid geschikt om het gemis van een wetboek zoo niet te vergoeden, dan toch in dit opzigt althans te verzachten; want beide zijn voor den oningewijde ongetwijfeld het meest bevattelijk.

De kennis der eerste is door de Declaratie van Parijs zeker veel gemakkelijker gemaakt. Met de vier daar vastgestelde beginselen, tot grondslag aangenomen door bijna de gansche beschaafde wereld, komt men reeds een heel eind ver. Maar de kennis der tractaten is op verre na niet voldoende. Er is nog eene voorname regtsbron, die in het Volkenregt eene groote, eene te groote rol speelt. Die regtsbron is *het gebruik*. Om haar te kennen is er slechts één middel: studie van de historia diplomatica voor den wetenschappelijken beoefenaar van het Volkenregt; bekendheid met de diplomatieke nota's van den dag voor den leek.

Zal de laatstgenoemde door de aandachtige lezing van die stukken eene grondige kennis van het Volkenzeeregt krijgen? Ik haast mij te antwoorden: neen; want veel voorzeker zal daarin voorkomen, dat hij, met den besten wil ter wereld bezield, onbegrijpelijk zal vinden. Maar men wane niet, dat zij daarom, zoo als zij misschien op het eerste gezigt zullen schijnen, voor hem zullen zijn en blijven een gesloten boek; integendeel vele en belangrijke kennis zal hij daaruit kunnen opdoen, want dergelijke stukken zijn, vooral waar het een gewigtig en zeer betwist vraagstuk geldt, in den regel zeer helder en gemakkelijk te volgen. En de reden ligt voor de band; van weêrszijden wil men trachten elkander van de juistheid zijner eigen stelling te overtuigen en de onjuistheid van die zijner tegenpartij aan te toonen; daartoe is het bij volkenregtelijke geschillen, even als bij geschillen op elk ander gebied, altijd noodig zijne redenering van een onbetwist punt te doen uitgaan, met dat gewigtige onderscheid evenwel, dat dit on betwiste punt in het Volkenregt nagenoeg altijd is en moet zijn een leidend beginsel. Souvereiniteit, neutraliteit, vrijheid van handel, oorlogsregt, ziedaar zoovele uitgangspunten, waartoe men telkens terugkeeren moet. Vandaar dat in de meeste

dier staatsstukken de gronden vóór en tegen schier *ab ovo inde* worden opgehaald, zoodat de lezer, die niet meer dan eene oppervlakkige notie van de hoofdregelen heeft, al lezende vrij goed op de hoogte komen zal, niet alleen van het resultaat, maar ook voor een deel van den grond, waarop dat resultaat rust, en waarop ook de beslissing van vele andere later ontstaande geschillen noodwendig rusten moet. Voeg daarbij dat de redactie der bedoelde stukken gewoonlijk aan de handen der uitstekendste staatslieden is toevertrouwd, die over de taal, welke zij schrijven, weten te gebieden, en onze stelling zal wel geen nader betoog behoeven.

Zoowel om tot het beoogde doel mede te werken als om den onberekenbaren invloed, dien zij meer onmiddellijk op de verdere ontwikkeling van het volkenzeeregt hebben zullen, verdienen onder de bedoelde stukken de onlangs tusschen Engeland en de Vereenigde Staten van Noord-America gewisselde nota's in het bijzonder de aandacht. Het zijn ongetwijfeld staatsstukken, die om hun gewigt, hunne grondigheid en duidelijkheid onder de diplomatische producten dezer eeuw eene eerste plaats zullen innemen, en steeds met eere in de geschriften der publicisten zullen worden aangehaald.

Men weet, wat tot die correspondentie aanleiding gaf. In Engelsche havens waren, volgens het beweren der Vereenigde Staten, Geconfedereerde kapers uitgerust, die den handel der Noordelijken aanzienlijke schade hadden toegebragt. De Regering der Vereenigde Staten meende, dat Engeland, omdat het die uitrusting niet had verhinderd, ja, zij het dan ook zonder boos opzet der Britsche regering, zoowel door de erkenning der Zuidelijken als oorlogvoerende partij als anderzins, in de hand gewerkt had, gehouden was die schade te vergoeden, en liet door haren gezant bij het Britsche Hof, den Heer Adams, op het verleenen daarvan aandringen. Ziedaar in zeer korte trekken de oorzaak van den met evenveel bekwaamheid als diplomatieke hoffelijkheid, hoewel niet altijd zonder scherpte, gevoerden pennestrijd.

Groot-Brittannië heeft die schadevergoeding geweigerd. De oorlog, dien men als gevolg dier weigering reeds voorspiegelde, is tot heden achterwege gebleven en zal het vermoedelijk ook wel blijven; maar de staatsstukken bestaan, en de kwestie is noch practisch, noch wetenschappelijk tot eene oplossing gebragt.

In dergelijke omstandigheden is het de taak der wetenschap eene oplossing te geven, althans die te zoeken. Zij is zich steeds van hare taak bewust geweest, en ongetwijfeld zal ook thans, vooral in de beide betrokkene landen, binnen kort, tal van geschriften, zoowel ten gunste van het eene als van het andere systeem het licht zien. In afwachting daarvan mag de zaak echter ook bij ons niet geheel uit het oog verloren worden, en verdient zij veeleer, vooral bij het stilzwijgen der pers, in hare voornaamste bijzonderheden onder de aandacht van het publiek te worden gebragt. De volgende bladzijden zijn met geen ander doel ter neêr geschreven; gewis zal men het echter den schrijver niet euvel duiden, zoo hij van die gelegenheid tevens gebruik maakt, om met bescheidenheid aan te toonen, ten voordeele van welk van beide meeningen hij zich voorstelt dat de wetenschap uitspraak zal doen.

I.
De erkenning der zuidelijken als oorlogvoerende partij.

‘Ein neutraler Staat ist weder Richter, noch Partei.’ In die enkele zinsnede heeft Klüber zeer juist de betrekking tusschen de oorlogvoerende en onzijdige mogendheden gekenschetst. De oorlog is het internationale proces, waarin de kracht uitspraak doet in het hoogste ressort. Zoo lang die uitspraak niet gevallen is, moet gij derde, gij neutrale mogendheid, u onthouden van elke daad, welke die beslissing vooruitloopt; doet gij dat niet, dan wordt gij mede in het proces gewikkeld, dan wordt gij partij, dan houdt gij op neutraal te zijn. Het is niet uwe zaak te beslissen wie van beide regt heeft. Gij zijt geen regter, gij zijt niets meer dan een lijdelijk toeschouwer, die zich ja! eene meening mag vormen, maar er zich wel voor wachten moet, die meening in zijne handelingen te openbaren.

Die lijdelijke taak is dikwijls van groote moeijelijkheden ver-

gezeld. De toeschouwer heeft zijne sympathiën en hij vermag die niet altijd te onderdrukken. Maar de moeijelijkheden nemen toe, wanneer het, in plaats van een' oorlog tusschen twee zelfstandige mogendheden, eene botsing tusschen twee deelen eener zelfde mogendheid geldt. Het komt dan gewoonlijk aan op eene waardering van feiten, verschillend al naarmate het standpunt van hem, van wien die waardering uitgaat, verschillend is.

De mogendheid, die zich buiten het geschil wil houden, heeft in dat geval op deze hoofdvraag te antwoorden: is de beweging, die wij daar voor ons zien, een opstand, of is zij een oorlog? Al naarmate het antwoord op die vraag verschilt, naar die mate verschilt ook de door haar te volgen gedragslijn. Maar nu ligt het in den aard der zaak, dat de neutrale mogendheid dikwerf reeds oorlog noemen zal, hetgeen door dat gedeelte van den oneenigen Staat, waarin de oude Regering zetelt, nog met den naam van opstand wordt bestempeld. En zoo is er ruime stof tot oneenigheden voorhanden, waarvan al zeer ligt het gevolg kan zijn, dat de onzijdige mogendheid in den twist wordt medegesleept.

De reden van dat verschil van qualificatie valt in het oog. De regering van den verdeelden Staat wil zoo lang mogelijk in haar geheel blijven; zij zal, zoo lang zij nog slechts de kans ziet, zelfs zoo lang zij niet meer dan eene onbestemde hoop heeft om het verlorene te herwinnen, hare stelling blijven handhaven; ja, in den regel zal zij die beschouwing niet vóór de onafhankelijkverklaring laten varen, schoon hare handelingen dan reeds lang met die beschouwing in strijd zullen geweest zijn.

Aan den anderen kant kunnen politieke redenen, vrees voor of naijver tegen de oorlogvoerende mogendheid, den neutralen staat, die den moed mist zich openlijk te verklaren, maar gaarne den opstand wil in de hand werken, ten einde de kracht van het verdeelde rijk te breken, er menigmaal toe leiden, dat aan opstandelingen de naam en bijgevolg de regten eener oorlogvoerende partij worden toegekend, ook dan als zij op dien naam en die regten nog niet de minste aanspraak hebben.

Maar dat zijn de beide uitersten, die even ver van de waarheid verwijderd zijn. Tusschen beide in ligt het juiste standpunt, het standpunt, waarop zich de mogendheid, die niet den schijn maar het wezen der neutraliteit op het oog heeft, nood-

wendig plaatsen moet, en waarop zij door de regering van den verdeelden staat, zoo deze niet door hartstogt verblind is, behoort te worden erkend. Zij kent niets en behoort niets te kennen, dan de oude regering zoolang die zich weet te handhaven; maar van het oogenblik af, dat de strijd eene zoodanige beteekenis verkrijgt, dat een gedeelte van het rijk zich feitelijk aan het gezag dier regering heeft onttrokken, zonder dat het waarschijnlijk is, dat deze zich onverwijld zal weten te herstellen, dan kan zij, zonder de neutraliteit te schenden en de belangen van hare eigene onderdanen te verwaarloozen, de oogen voor dit *fait accompli* niet sluiten; dan is zij verpligt hetgeen geschied is te eerbiedigen, zonder nogtans de regtmatigheid daarvan te mogen erkennen; dan rest haar niets anders dan het afgescheiden gedeelte *te erkennen als oorlogvoerende partij*.

Men vatte wel het onderscheid. *De erkenning als oorlogvoerende partij* is geheel iets anders als de 't zij openlijke, 't zij bedekte *erkenning der onafhankelijkheid*. De laatste erkent het goede regt van hen, die zich wenschen af te scheiden, en kan, als zij gedurende den strijd zelven plaats heeft, te regt als eene schending der neutraliteit worden aangemerkt; de eerste constateert alleen een feit, het feit namelijk dat er een oorlog bestaat, en is de hoogst mogelijke volmaking der neutraliteit. De *erkenning der onafhankelijkheid* is de erkenning der souvereiniteit, de aanleiding tot aanknooping van diplomatieke betrekkingen; de *erkenning als oorlogvoerende partij* laat dat alles rusten en beslist dierhalve de groote kwestie niet. De *erkenning der onafhankelijkheid* beteekent: gij verzet u te regt tegen de regering, gij hebt al mijne sympathiën; gaarne begroet ik u dierhalve als medelid in de statenrij; houd slechts vol en gij kunt op mijnen bijstand rekenen. De *erkenning als oorlogvoerende partij* wil niets anders zeggen, dan: gij hebt u tegen de regering verzet en zijt in dat verzet tot dusver vrij goed geslaagd. Daardoor is voor mij dezelfde toestand in het leven geroepen, die er bestaan zoude, zoo twee elkander geheel vreemde mogendheden onderling oorlog voerden. Even als in een zoodanigen oorlog voegt het mij ook hier niet, mij als regter op te werpen; even als daar zal ik echter met beide partijen in aanraking komen, en ik wensch gaarne met beide de betrekkingen op den ouden vriendschappelijken voet te houden. Ik kan dat niet anders doen, dan door tusschen u beiden

de stiptste onzijdigheid in acht te nemen, en reken mij diensvolgens verpligt te verklaren, dat gij *facto* met elkander in staat van oorlog verkeert, en dat ik mij in dien oorlog niet mengen zal.

Het zal natuurlijk voor den neutralen Staat moeijelijk zijn, zich op dat standpunt te handhaven, omdat zijne bedoelingen zoo ligtelijk worden miskend. Alleen de wijsheid en gematigdheid zijner diplomaten en van hen, die in het oorlogvoerende land de teugels des bewinds in handen hebben, kan in dergelijke gevallen den oorlog tusschen beide verhoeden.

Wij achten ons gelukkig er op te kunnen wijzen, dat, ter eeuwigdurende eere van de Europesche en Amerikaansche staatslieden van onzen tijd, deze ramp, schoon noode, gedurende den laatsten oorlog is kunnen worden afgewend.

Naar het ons voorkomt was de thans ten einde gebragte strijd reeds van den aanvang af, dat is van af het beleg van Fort Sumter, een oorlog en geen opstand. Dit ons beweren is op niets anders gegrond, dan op den toen reeds bestaanden feitelijken toestand, en het is dus geenszins ons doel daarmede eene andere gewigtige regtsvraag van Amerikaansch staatsregt te beslissen. Van de zoozeer betwiste vraag omtrent de verhouding van het centraal-gezag der Unie tot dat van elken afzonderlijken staat, de levensvraag van het regt van secessie, kan men zich maar niet zoo voetstoots en als in het voorbijgaan met een enkel woord afmaken. Zij alleen is aan de oevers van de James-rivier onbeslist gebleven, en niet dan na een grondig onderzoek, speciaal aan haar gewijd, kan zij in het voordeel van deze of van gene partij beslist worden. Wij willen er hier alleen dit van zeggen, dat men zich bij ons wachten moet voor het dwaalbegrip, alsof het antwoord op die vraag noodwendig gelijkluidend zou moeten zijn met dat, hetwelk men op eene dergelijke vraag misschien in onze vroegere Republiek zoude gegeven hebben. Wel is waar hebben ontegenzeggelijk de bepalingen der Utrechtsche Unie aan die der Americaansche ten grondslag gestrekt, en zijn beide staatsregelingen van eene opmerkelijke gelijkvormigheid met elkander; maar er zijn tusschen beide toch ook belangrijke verschilpunten aan te wijzen. Pieter Paulus, in zijne verklaring der Unie van Utrecht[1], heeft er reeds op gewezen, en het valt bij

1 IIIe Deel, blz. 253 ad art. 26.

eene eenvoudige vergelijking ook terstond in het oog, dat bij de Americaansche Unie veel meer aan het centraal gezag is toegekend, dan bij die van Utrecht. En de reden van dat verschil schijnt niet, gelijk Paulus meent, in de mindere consistentie van den toen nog nieuwen Americaanschen regeringsvorm, maar eer in het verschil van oorsprong van beide Republieken gelegen te zijn. De Unie van Utrecht was een verbond tot *handhaving*, de Americaansche tot *verkrijging* van souvereine regten; de eerste gesloten door staten, die van oudsher een afzonderlijk volksbestaan geleid hadden, en niet dan door een' zamenloop van omstandigheden onder het bewind van denzelfden vorst waren vereenigd, steunde op de verschillende souvereiniteits-regten van hare leden; regten, hun reeds sinds eeuwen toekomende, en zelfs nog door Philips in hunnen vollen omvang bezworen; de laatste daarentegen moest zelve een steunpunt zijn voor de vestiging der souvereiniteit van tot dusverre gelijkelijk van het moederland afhankelijke, doch onderling op het naauwst aan elkander verbondene volkplantingen. Hier was het de Unie, die de staten, daar waren het de staten, die de Unie in het leven riepen. Het gezag der Unie moest dus ook uit den aard der zaak *hier* van meerderen, *daar* van minderen invloed, dan dat der afzonderlijke staten zijn.

Doch dit in het voorbijgaan en zonder daardoor op de beslissing der vraag te willen vooruitloopen, welke in de inwijdingsrede van President Lincoln van 4 Maart 1861 en in de boodschappen van Lincoln en Jefferson Davis aan het Congres van 4 Julij en 29 April 1861 in het breede toegelicht, en ook in tal van geschriften van weêrszijden op verschillende en gewigtige gronden in beiderlei zin wordt beantwoord.

Wanneer wij de Americaansche beweging reeds van den aanvang af een' oorlog en geen' opstand noemen, dan willen wij daarmede niets anders te kennen geven, dan dat reeds van den aanvang af de Zuidelijke Staten feitelijk aan het gezag der Unie onttrokken en in zoo geduchten staat van tegenweer waren, dat eene onmiddellijke onderwerping hoogst onwaarschijnlijk, ja, bijkans onmogelijk moest geacht worden. Immers den 18^{den} Februarij 1861 waren die staten reeds derwijze georganiseerd, dat de President Jefferson Davis zijne inwijdingsrede voor het Congres houden kon; ras waren forten, tuighuizen, dokken in bezit genomen, nieuwe sterkten aangelegd en bedui-

dende strijdkrachten onder bevel van de uitstekendste veldheeren toegerust. Op een viertal forten na (de boodschap van President Lincoln van 4 Julij zelve kan het bewijzen) waren de afgescheidene Staten reeds in Maart voor de Unie verloren, zoodat, toen fort Sumter genomen was (12 April) en President Lincoln den 15^{den} daaraanvolgende zijne proclamatie uitvaardigde, waarbij 75,000 man te wapen werden geroepen om het gezag der Unie te herstellen, de toestand *facto* volkomen dezelfde was, als bij het uitbreken van een' oorlog tusschen twee Staten, die nooit door eenigen band, welken ook, aan elkander verbonden waren geweest.

Van dat oogenblik af aan, was het voor iederen onzijdigen Staat, die op dien naam met regt aanspraak wilde maken, de dure pligt om in zijn gedrag tegenover beide partijen de meest mogelijke gelijkheid in acht te nemen. Of hij het voornemen om zich van dien pligt getrouwelijk te kwijten, openlijk bij proclamatie wilde verkondigen, of niet, het was uitsluitend zijne zaak dit te beslissen; in geen geval kon dit aan eene van beide partijen grond tot regtmatig beklag geven; integendeel schijnen dergelijke verklaringen bij het begin van den oorlog, als voorzorgsmaatregelen met tweëerlei doeleinde: waarschuwing aan eigene onderdanen, en voorloopig protest tegen alle beschuldigingen van partijdigheid van weêrskanten, ten sterkste te moeten worden toegejuicht.

Op den 13^{den} Mei 1861 heeft Engeland en op den 9^{den} Junij daaraanvolgende ook Frankrijk eene dergelijke proclamatie uitgevaardigd. In beide stukken wordt onbewimpeld verklaard, dat men eene strikte onzijdigheid tusschen beide partijen wil in acht nemen[1].

Nogtans is op de Engelsche proclamatie voor een deel de Americaansche vordering tot schadeloosstelling gegrond. De Heer Adams rigt tegen haar het dubbele verwijt, dat zij de vrucht van een overijld besluit en zonder weêrga in de geschiedenis van het Volkenregt is (*precipitate* and *unprecedented*). ‘I am reluctantly compelled to acknowledge the belief,’ zoo schrijft hij, ‘that practically this evil had its origin in the first step taken, which never can be regarded by my govern-

1 Zeer consequent was dan ook de handelwijze der Britsche regering toen zij den in Junij daaraanvolgende gedanen voorslag van Keizer Napoleon om gezamenlijk *de onafhankelijkheid* van het Zuiden te erkennen, van de hand wees.

ment in any other light thans as precipitate, of acknowledging persons as a belligerent Power on the Ocean before they had a single vessel of their own to show floating upon it'[1]. - 'Even on the land the war itself had barely commenced in the bloodless capture of Fort Sumter[2].

Reeds in een onderhoud met Lord John Russell, op den 12^{den} Junij 1861, had de Americaansche gezant zich in denzelfden geest uitgelaten: 'Our objection to this act,' zeide hij toen, 'was that it was practically not an act of neutrality. It had depressed the spirits of the friends of the Government. It had raised the courage of the insurgents. We construed it as adverse, because we could not see the necessity of such immediate haste. These people were not a navigating people. They had not a ship on the Ocean. They had made no prizes, so far as I knew, excepting such as they had caught bij surprises. Even now I could not learn, that they had fitted out anything more than a few old steamboats, utterly unable to make any cruise on the Ocean, and scarcely strong enough to bear a cannon of any calibre'[3].

Engeland had dus, volgens den Heer Adams, te vroeg, zelfs vóór dat zich een eenig zuidelijk oorlogschip op den Oceaan vertoond had, zijne proclamatie uitgevaardigd. Op zee althans was er dus, zegt hij, nog geen feitelijke toestand, die door eene neutrale mogendheid behoorde erkend te worden. Door, in weêrwil daarvan, toch die erkenning te doen plaats hebben, had men inderdaad den toestand in het leven geroepen, waarvan men het ontstaan eerst had behooren af te wachten. Met andere woorden, de erkenning, zoo als zij door Engeland was geschied, was geen gevolg van den feitelijken toestand, maar deze was integendeel een onmiddellijk uitvloeisel van de erkenning. Door die erkenning toch kregen de Zuidelijken de regten van eene oorlogvoerende partij, regten die zij voor de Hoven en in de havens van Groot-Brittannië konden uitoefenen en doen gelden, en wier voorbarige toekenning hun de anders niet waarschijnlijke kans verleende om met eenige vrucht pogingen aan te wenden, ten einde den

1 Adams aan Russell, 7 April 1865. *Aegidi* und *Klauhold, Das Staats-Archiv*., Oct. Heft. 1865, N°. 1974

2 Adams aan Russell, 20 Mei 1865. *Aegidi*, eodem. N°. 1976.

3 Adams aan Seward, 14 Junij 1861. *Aegidi*, Jan. Heft. 1862, N°. 182.

noordelijken handel afbreuk te doen. ‘The result of that proceeding has been, that the Power in question, so far as it can be entitled to the name of a belligerent on the ocean at all, was actually created in consequence of the recognition, and not before; and all, that it has subsequently attained of such a position has been through the labour of the subjects of the very country, which gave it the shelter of that title in advance’[1]. -

- Hoe nu? zoo antwoordt in résumé Lord John Russell op dit verwijt; gij berispt ons over onze ‘overijlde’ erkenning van het Zuiden als oorlogvoerende partij? maar kan het u ontgaan, dat onze handelwijze een noodzakelijk gevolg van de uwe was? Immers, wat is er gebeurd? Op den 19^{den} April 1861 verklaarde de President der Vereenigde Staten de havens van zeven staten der Unie in staat van blokkade. Door die blokkade belemmerde hij den handel van Groot-Brittannië met die Zuidelijke Staten. Dat kon hij wettiglijk (omdat het regt van blokkade uitsluitend een oorlogsregt is) slechts doen op éénen grond, op grond van het bestaan van een' oorlog met het Zuiden. Bestaat er een oorlog, dan zijn er natuurlijk ook twee oorlogvoerende partijen. Door dus de blokkade te proclameren, hebt gij zelf erkend, dat het Zuiden eene oorlogvoerende partij was. Gij deedt dat op den 19^{den} April; mogten wij dan op den 13^{den} Mei uw voorbeeld niet volgen? Wat meer is, moesten wij dat niet doen? Het is waar, er stonden nog twee andere wegen voor ons open. Wij hadden in de eerste plaats, de Zuidelijken niet als oorlogvoerende partij erkennende, hen als zeeroovers kunnen behandelen[2]; dan zouden wij aan den strijd deel genomen hebben, en het ware met onze neutraliteit gedaan geweest. Wij zouden dan nog verder gegaan zijn dan gij zelve; wij zouden eensdeels geweigerd hebben te erkennen, hetgeen gij in weêrwil van u zelven erkend hadt, en wij zouden eene wreedheid gepleegd hebben, waarmede gij bij den aanvang van den strijd wel gedreigd hebt, maar voor wier uitvoering gij zelve zijt teruggedeinsd. Want de Zuidelijke gevangenen, zoo te land als ter zee, hebt

1 Adams aan Russell, 7 April 1865.

2 Een noodzakelijk gevolg van de weigering om te erkennen als oorlogvoerende partij. Immers bij gebreke daarvan waren de zuidelijken rebellen te land, piraten ter zee. En de zeeroover valt als *hostis humani generis* onder de jurisdictie van alle volken.

gij niet als rebellen en zeeroovers opgehangen, maar als krijgsgevangenen behoorlijk uitgewisseld.

Dat wij tot dien stap zouden overgegaan zijn, zoudt gij toch niet van ons verwacht hebben. Maar hadt gij dan soms liever gewild, dat wij den anderen weg zouden ingeslagen zijn; dat wij, tegen uwe verklaring in, zouden volgehouden hebben, dat er geen oorlog was, dat gij bij gevolg niet hadt het regt van blokkade en dus onze schepen niet mogt onderwerpen aan het regt van onderzoek? Dan zoudt gij voorwaar geen grond gehad hebben over onze vriendschappelijkheid te roemen, en wij zouden hoogstwaarschijnlijk met elkander in botsing gekomen zijn.

Neen! onze Regering heeft juist daarom de gekozene gedragslijn gevolgd, omdat zij de regtvaardigste en tevens jegens de Vereenigde Staten de meest vriendschappelijke was[1]. -

Dit betoog is van de zijde der Amerikaansche regering niet onbeantwoord gebleven. De Heer Adams merkt met nadruk daartegen op, dat de proclamatie van Lincoln van 19 April 1861 alleen van het voornemen om te blokkeren blijken deed, geenszins de blokkade reeds dadelijk in werking bragt. Uwe daad, schrijft hij, was dus geen gevolg van eene handeling van onzen kant, maar alleen van een voornemen om te handelen. Tijdens uwe proclamatie was het nog geheel onzeker, of dat voornemen wel zoude worden ten uitvoer gelegd. Het is lang niet onmogelijk, dat de blokkade zoude achterwege gebleven zijn, ware niet door die proclamatie alle kans om haar te vermijden afgesneden. De *werkelijke* blokkade derhalve, in stede van de oorzaak te zijn, was dus integendeel het gevolg van de houding uwer regering en van de overhaasting, waarmede zij in dezen is te werk gegaan.

Tot staving van zijn beweren omtrent den in dezen door Engeland aangewenden spoed, beroept zich de Heer Adams op een' brief van den 6^{den} Mei 1861, denzelfden dag waarop Lord John Russell in het Huis der Gemeenten het voornemen der Regering om het Zuiden als oorlogvoerende partij te erkennen, mededeelde, door dezen aan Lord Lyons (den toenmaligen Britschen gezant te Washington) geschreven, waarin hij verklaart, dat hij door de stremming der gemeenschap tusschen New-York en Washington, op dat oogenblik nog geen naauwkeurig berigt had omtrent de maatregelen door eene van beide par-

1 Russell aan Adams, 4 Mei 1865. *Aegidi*, Oct. Heft. 1865, N°. 1975.

tijen genomen in de worsteling, *die naar het scheen begonnen was*. En in weêrwil van die onbekendheid met den waren staat van zaken, en hoezeer geene dringende gebeurtenis de noodzakelijkheid van een spoedig besluit vorderde, was Lord Russell toch dienzelfden dag tot den zoo gewigtigen stap overgegaan.

'Considering,' zoo besluit de Americaansche diplomaat op geestige wijze zijn betoog, 'considering the nature of the friendly intentions, which your Lordship is pleased to take credit for, and in which I fully believe, the very best excuse, which I can imagine for this proceeding is, that it was precipitate. I should be sorry to be led to the natural inference, that would follow my admitting it to have been done with deliberate premeditation'[1].

Tot dusver onze beide diplomaten. Voor wien van beiden wij het wagen op dit punt partij te kiezen, kan na het voorafgegane wel niet twijfelachtig zijn. Het is ons dan ook niet mogen gelukken de kracht van de Americaansche argumenten in te zien. Lord Russell's redenering schijnt ons toe zeer eenvoudig hierop neêr te komen, dat het gebleken was dat er een strijd was uitgebroken tusschen het Noorden en het Zuiden, waaraan Engeland geen deel wenschte te nemen; dat die strijd aan Engeland toescheen geen opstand maar een oorlog te zijn; doch dat men zich de moeite sparen kon, om daarnaar onderzoek te doen, omdat de Americaansche regering door hare bij proclamatie genotificeerde blokkade gebleken was dezelfde meening toegedaan te zijn. Of nu die blokkade werkelijk terstond op de Americaansche proclamatie gevolgd is, dan wel of het daarbij te kennen gegeven voornemen om te blokkeren zonder uitvoering zou gebleven zijn, zoo slechts Engeland de Zuidelijken niet als oorlogvoerende partij had erkend[2], is eene tamelijk onverschillige zaak. Want Lord Russell komt mij

1 Adams aan Russell, 18 Sept 1865. *Aegidi*, Oct. Heft. 1865, N°. 1978.

2 Zelfs ook dit beweren wordt gelogenstraft door een sprekend feit, door Lord Russell gereleveerd. Het Americaansche Prijsgeregtshof immers heeft een' Engelschen schooner '*The Tropic Queen*' prijs verklaard wegens schending van blokkade, daarin bestaande dat het voormelde schip op den 13^{den} en 14^{den} Mei zijne lading, met bestemming naar eene geblokkeerde haven, had ingenomen. Een onweêrsprelijk bewijs voorzeker dat op den 13^{den} Mei, denzelfden dag, waarop de Britsche proclamatie uitgevaardigd werd, de blokkade in de oogen der Americanen werkelijk reeds een aanvang genomen had.

voor zich niet te beroepen op het feit der blokkade, maar integendeel op de juridische beschouwing van het Americaansche Gouvernement, hetwelk door zijne proclamatie blijk gaf, dat de zaken in dien toestand verkeerden, dat er tot de uitoefening van oorlogsregten konde worden overgegaan.

En evenmin doet het veel ter zake af, dat de Zuidelijken tijdens de erkenning naauwelijks een enkel schip op den Oceaan konden vertoonen. Zoo slechts de vereischte feitelijke toestand te land bestond, was de grond tot erkenning voorhanden, onverschillig hoe de toestand was op zee. Waar de eerste aanwezig was, scheen men den laatsten te moeten vooronderstellen. De Zuidelijke President had dan ook inderdaad den 17^{den} April uitgenoodigd tot het vragen om kaperbrieven, en met het oog op de groote hulpmiddelen van het Zuiden, was de verwachting niet vreemd, dat velen zich zouden beijveren aan die uitnoodiging gehoor te geven. President Lincoln althans vond het geraden in zijne daarop gevolgde blokkadeproclamatie de zuidelijke kapers met de straf der zeeroovers te bedreigen. Het was dus een lofwaardige maatregel van voorzigtigheid, tot het nemen waarvan wel is waar politieke bijoogmerken kunnen hebben medegewerkt, om den Engelschen scheepsbevelhebbers reeds terstond en nog vóór dat zich een geval had voorgedaan, dat hen in den moeijelijksten toestand ter wereld brengen konde, een rigtsnoer te geven, waarnaar zij hun te houden gedrag altijd konden regelen, zonder dat er eenige twijfel voor hen behoefde overig te blijven. In ieder geval was ook hier de Britsche proclamatie weder een terugslag op de Americaansche. Was het een overijlde stap op den 13^{den} Mei de Zuidelijken ter zee als oorlogvoerende partij te erkennen, omdat zij toen nog geen enkel schip als het hunne op den Oceaan konden aanwijzen, wat moeten wij dan denken van de op den 19^{den} April uitgevaardigde Americaansche strafbedreiging tegen zuidelijke kapers, die minstens eene maand later zich nog niet op den Oceaan hadden vertoond[1]?

1 Het is waar, dat de Americaansche proclamatie niet met zoovele woorden van zuidelijke *kapers* gewaagt. Zeer voorzigtiglijk wordt daarin alleen gezegd: ‘that if any person under the pretended authority of the said southern states or under any pretence, shall molest a vessel of the United States or the persons or cargo on board of her, such person will be held amenable to the laws of the United States for the prevention and punishment of *piracy*.’ Het laatste woord neemt echter elken twijfel omtrent de bedoeling der proclamatie weg.

Maar ten slotte. De vraag is niet of Groot-Brittannië eene overijlde[1], maar of het eene onregtvaardige, eene met het volkenregt strijdige handeling, eene zoodanige, die tot schadevergoeding regt geeft, heeft begaan. Van den meerderen of minderen spoed, waarmede eene onafhankelijke mogendheid handelen wil, is zij aan geen' anderen staat rekenschap verschuldigd. Zij mag handelen wanneer zij verkiest, zelfs al veroorzaakt zij daardoor groote verliezen aan een harer medeleden in de statenrij, mits slechts de handeling, die zij verrigt, aan de eischen van het regt voldoet. Die vrijheid is het gevolg harer souvereiniteit. Zij zou het gewigtigste harer regten, haar volksbestaan zelf in de waagschaal stellen, zoo zij zich te dien aanzien aan vreemden invloed onderwierp.

Is de handeling strijdig met het volkenregt? Dat is de eenige vraag, die wij ons te stellen hebben, eene vraag, die, met de boven ontwikkelde beginselen tot maatstaf, ons toeschijnt ontkennend te moeten worden beantwoord. De Americaansche gezant heeft zich nogtans tot staving van een tegenovergesteld gevoelen beroepen op het gebruik der volkeren. Op grond daarvan noemt hij de Engelsche proclamatie '*unprecedented*'. Laat ons dus kortelijk nagaan, in hoever deze qualificatie juist is en tot schadevergoeding regt geeft.

De qualificatie zelve wordt door Lord Russell eigenlijk niet bestreden. Indien eene zoo spoedige toekenning van de regten eener oorlogvoerende partij in de geschiedenis zonder weêrga is, antwoordt hij zeer eenvoudig, dan vindt deze omstandigheid hare zeer natuurlijke oplossing daarin dat de opstand zelf zonder weêrga in de geschiedenis der volkeren is. 'A sudden insurrection *of such magnitude* being unprecedented, our recognition of its existence was necessarily likewise unprecedented'[2]. Eene ongelukkige uitdrukking voor eene juiste gedachte, waarvan de Heer Adams wel wat ondeugend, omdat de bedoeling niet twijfelachtig kon zijn, een uitnemend gebruik heeft weten te maken.

1 Ook het argument, daarvoor door den Heer Adams naar aanleiding van den brief van Lord Russell aan Lord Lyons aangevoerd, schijnt ons toe geen steek te houden. Immers de feitelijke toestand was reeds sints Februarij daar; er ontbrak dus niets, dan het uitbarsten van den strijd, om alle tot de erkenning noodige vereischten aanwezig te doen zijn. En daarvan was Lord Russell op 6 Mei zeker genoegzaam onderrigt.

2 Russell aan Adams, 30 Aug. 1865. *Aegidi*, Oct. Heft. 1865, N°. 1977.

Ik kom er tegen op, zoo beantwoordt hij Lord Russell, dat de min of meer spoedige erkenning afhankelijk zou behooren te zijn van het kleinere of grootere aantal van hen, die aan den opstand deelnemen. Ik meen een' beteren maatstaf dan dien van het aantal te kunnen aangeven. ‘If I may be permitted to express my own impression, it is, that this action of foreign governments, if presumed to be really friendly, is rather to be based upon something like the same rule which they, whether representing large or small communities, would desire to be applied to themselves when in similar circumstances. The true criterion by which to be guided appears to be rather framed by patient observation of the probabilities of the issue. This can rarely be foreseen at the outset. It is not dependent on the mere accident of numbers’[1].

En ik bewijs u dit door eene eenvoudige vergelijking van den Americaanschen met den nu onlangs voorgevallen Napolitaanschen opstand. Garribaldi met zijne handvol volgelingen als oorlogvoerende partij te erkennen, schijnt u volgens uwen regel toe met het volkenregt in strijd te zijn. En echter is hij in zijne onderneming geslaagd, en het tegenwoordige koningrijk Italië is de vrucht van zijn streven geweest. Stel nu daartegenover ons geval. Hier was dan een groot aantal opstandelingen, aan wie gij ook om die reden het regt van oorlogvoerende partij hebt toegekend. En hoe is de zaak geeindigd? ‘It has ended only in furnishing a historical precedent against the authority of which I can not but feel it to be for the peace and the harmony of civilized nations, for all later times, most earnestly to protest’.

Ongetwijfeld is deze redenering zoo juist mogelijk. Het aantal tot maatstaf, tot eenigen maatstaf voor de toekenning van oorlogsregten te nemen, wie, zoo hij slechts eenig begrip van regt heeft, die het niet zal wraken? Maar dat was dan ook niet hetgeen Lord Russell beweerd had, en daarmede vervalt natuurlijk de kracht van de geheele peroratie. Wat Engelands rigtsnoer was geweest, dat had de Britsche minister reeds genoegzaam uiteengezet, en wij hebben gezien, dat het niet het aantal der ‘opstandelingen’, en dat alleen, geweest was, waarop hij zijne handeling had gegrond. Maar zijn be-

1 Adams aan Russell, 18 Sept. 1865.

weren, hetwelk wij hier ontmoeten, is slechts een antwoord op het verwijt, dat de Engelsche proclamatie was '*unprecedented*'. Zoo de daarbij uitgesproken erkenning was '*unprecedented*', zegt hij, de opstand was het ook. En (eene andere zinsnede in Lord Russell's brief, nog wel in den vorm van eene stelling vooropgezet, toont het zelfs duidelijk aan) de opstand scheen hem toe zonder voorbeeld in de geschiedenis te zijn, niet om het aantal van hen, die daaraan deel hadden genomen, maar om zijn plotseling ontstaan, zijne ontzaggelijke uitgestrektheid en zijne onmiddellijke organisatie. 'The history of modern nations affords no example of an insurrection against a central government, so widely extended, so immediate in its operations, so well and so long prepared, so soon and so completely furnished with the machinery of civil government, a national representation, generals and officers of high military reputation, armies fully equipped, and fortifications, recently in possession of the established government.'

En wanneer wij hierop letten, kunnen wij gerust Adams' betoog onderschrijven en de juistheid zijner tegenstelling van den Napolitaanschen met den Americaanschen strijd erkennen, zonder nogtans een duimbreed van Lord Russell's gevoelen omtrent de regtmatigheid der Engelsche proclamatie af te wijken. -

Het beweren van dezen laatsten omtrent het voorbeeldelooze van den opstand is echter door den Heer Adams met de aanhaling van eenige precedenten bejegend geworden, waarvan één althans niet ongelukkig gekozen mag heeten, hoewel de daaruit afgeleide gevolgtrekking niet afdoende schijnt. Maar geloochend kan het niet worden, dat de Americaansche vrijheidsoorlog tegen Engeland in de laatste helft der vorige eeuw, hoezeer nog in menig niet onbelangrijk opzigt van den nu geëindigden krijg verschillende, toch, wat zijn plotseling ontstaan en zijne onmiddellijke organisatie betreft, eene opmerkelijke overeenstemming daarmede heeft.

Welnu! zegt de Americaansche gezant, bij het uitbreken van dien oorlog was er geene enkele mogendheid, die aan de Vereenigde Staten de regten eener oorlogvoerende partij toekende. Integendeel, Frankrijk en Holland b.v. volgden een' geheel anderen weg. Zij namen geene maatregelen bij anticipatie tegen moeijelijkheden, die zich misschien zouden voordoen, maar eerst op het oogenblik, dat zij in de onmiddellijke noodzake-

lijkheid gesteld werden om een besluit te nemen, op het oogenblik namelijk dat zich het eerste Americaansche schip in hunne havens vertoonde[1]. Toen moesten zij een besluit nemen, en toen eerst erkenden zij de Vereenigde Staten als oorlogvoerende partij. En zelfs deze handelwijze werd toen door Engeland nog zoo kwalijk opgenomen, dat zij eene van de vele redenen van den kort daarop met beide landen uitgebroken krijg werd.

Het precedent valt niet te ontkennen, en Lord Russell moest tot een' behendigen zijsprong zijne toevlugt nemen, om het antwoord niet geheel zonder repliek te laten. Was die repliek dan ook al niet overtuigend, zij was toch zeker verblindend. ‘Kondt gij ooit ongelukkiger voorbeeld kiezen,’ zoo voegt hij den Americaanschen gezant toe, ‘dan het voorbeeld van Frankrijk, hetwelk in dien tijd slechts één streven kende, dat om Groot-Brittannië te benadeelen; Frankrijk, welks regering reeds in 1776 in verstandhouding met Lee en Franklin stond, en twee jaren later een of- en defensief verbond met de Vereenigde Staten sloot? Hadt gij inderdaad gewild, dat wij jegens u zouden gehandeld hebben, gelijk Frankrijk toen jegens ons? Dan voorwaar zoudt gij alle mogelijke red en tot beklag gehad hebben. Ons althans kwam eene dusdanige handelwijze niet voor overeenkomstig te zijn met de grondbeginselen eener eerlijke neutraliteit.’

Voorzeker, Lord John! ieder zal u dit toegeven. Het gedrag van Frankrijk, hetwelk eerst in het verborgen, en daarna in

1 Dit precedent schijnt de Heer Adams ook op het oog te hebben in zijn schrijven van 18 Sept. 1865, waarin hij het standpunt aangeeft, dat, volgens hem, de neutrale mogendheid behoort in te nemen. De door hem gestelde regels, die wij na het voorafgegane niet verder zullen bestrijden, maar toch ter vergelijking meenen te moeten mededeelen, komen kortelijk hierop neder:

1°. Bij het uitbreken van den opstand, zorgvuldige onthouding van elken maatregel, die op den uitslag van den strijd zelfs van den geringsten invloed kan zijn.

2°. Zoodra bepaalde feiten en niet enkel bloote vermoedens de noodzakelijkheid medebrengen om eigen belangen te beschermen of inmenging in den strijd te voorkomen, dan zijn bepaalde, met de neutraliteit niet strijdige maatregelen tot dat einde geoorloofd, mits niet verder strekkende, dan door het bepaalde geval, dat zich juist voordoet, vereischt wordt.

3°. Zoo na verloop van een' redelijken tijd, de strijd, hijzonder op den Oceaan voortgezet wordt, zonder veel vooruitzigt op zijne spoedige beëindiging, is de erkenning als oorlogvoerende partij allezins gewettigd.

4°. Eindelijk, zoo de regering alle magt van bedwang over den opstand verloren heeft, zonder waarschijnlijkheid van herwinning, is de neutrale staat bevoegd tot de erkenning der onafhankelijkheid over te gaan.

het openbaar de Vereenigde Staten begunstigde, was niet dat eener mogendheid, die wenscht neutraal te blijven. Maar daarover liep de strijd niet, als ik mij niet bedrieg. Wat gij te betoogen hadt, was, dat Frankrijk reeds terstond bij het begin der vijandelijkheden de Americanen als oorlogvoerende partij erkende. En dat betoog zult gij ons wel schuldig blijven, want de Heer Adams heeft, dunkt ons, onwederlegbaar het bewijs van het tegendeel geleverd. Hij heeft overtuigend aangetoond, dat, hoe ook Frankrijks gedrag sedert 1776 moge geweest zijn, nog in 1775 (en de opstand was reeds in 1773 begonnen) de verstandhouding tusschen Engeland en Frankrijk niets te wenschen overliet, ja dat laatstgenoemde mogendheid, wel verre van de opstandelingen terstond te erkennen, toen nog op aandrang van Groot-Brittannië een edict uitvaardigde, waarbij zij alle gemeenschap met de Americanen verbood.

Ongetwijfeld, zoo wij de beide gevallen volkomen mogen gelijkstellen, is het precedent in het nadeel van Engeland, maar wat wil de Americaansche gezant daarmede betoogen? Dat, omdat Frankrijk in de vorige eeuw in een dergelijk geval anders handelde, Groot-Brittannië thans noodwendig op gelijke wijze had moeten te werk gaan? Want dit is toch al hetgeen er van de redenering overig blijft, tenzij men het tegenwoordige geval met andere niet overeenkomstige, maar integendeel wijd verschillende in vergelijking brengen wil[1]. Inderdaad die gevolgtrekking schijnt moeijelijk als juist te kunnen worden aangenomen. Tot een beroep op het gewoonteregt, op het '*placuit gentibus*', wordt meer vereischt, dan één enkel precedent. Zelfs uit het bestaan van tal van nadeelige precedenten tot het ongeoorloofde van eene bepaalde handeling te besluiten, is nog aan groote bezwaren onderhevig. Immers het is niet het bloote toeval, maar de regtsovertuiging der volkeren, die het gewoonte-regt vormt. Zoo Frankrijks handelwijze naar volkenregtelijke beginselen de eenige ware, die den neutralen

1 Zoo schijnt ons het precedent van den opstand der Zuid-Americaansche volkplantingen tegen Spanje, die langzaam en trapsgewijze in kracht en uitgestrektheid toenam, minder gelukkig gekozen. Anders zou de toen niet terstond gevolgde erkenning van de zijde der Vereenigde Staten, ook met eenigen grond tegen het Engelsche stelsel kunnen worden aangevoerd; - niet echter die van Groot-Brittannië zelf, hetwelk de inschikkelijkheid jegens Spanje in dezen zeker te ver dreef.

aangewezen is, zoo integendeel eene onmiddellijke erkenning in dergelijke omstandigheden immer in het verkeer der volkeren en de werken der regtsdoctoren als eene onverantwoordelijke handeling ware gewraakt geworden, dan, maar ook dan eerst, zou het beroep van ontwijfelbare kracht zijn. Maar noch het een, noch het ander is het geval. Dat de strijd eenigen tijd moet hebben aangehouden, alvorens men tot de erkenning mag overgaan, is nooit als grond voor niet-onmiddellijke erkenning aangevoerd. En nooit vóór dezen is eene onmiddellijke erkenning op grond harer vroegtijdigheid afgekeurd geworden. Het zou dierhalve in het gestelde geval nog hoogst onzeker zijn of de regtsovertuiging der volkeren zich tegen haar verzet.

Zoo als de zaak thans is, moet, niettegenstaande het Fransche precedent, ter verdediging van de Engelsche proclamatie het allezins gegronde argument van Lord Russell nog altijd afdoende zijn; het voorbeeldelooze der erkenning vindt zijne oplossing in het voorbeeldelooze van den opstand. Immers, wij toonden het reeds boven aan, de erkenning is een gevolg van de waardering van feiten. Al naarmate die feiten verschillen, moet ook hunne beoordeeling verschillend zijn. Hebben dezelfde feiten zich herhaaldelijk voorgedaan, en zijn zij herhaaldelijk op dezelfde wijze beoordeeld, zonder dat daarbij aan het spel van een louter toeval kan gedacht worden, dan zou men zich bij een nieuw feit van denzelfden aard op een gevestigd gebruik kunnen beroepen; maar een dergelijk beroep mist alle kracht, als de feiten zich, gelijk hier, voordoen in eene gedaante, waarin zij zich nooit of nagenoeg nooit te voren hebben vertoond.

Het gebruik der volkeren schijnt dus niet met grond tot afkeuring der Britsche proclamatie te kunnen worden aangevoerd. Zelfs schijnt het voorbeeld van Frankrijk, waarop men zich ter harer bestrijding beroept, niet eens navolgenswaardig. Een zoo gewigtige maatregel als de erkenning als oorlogvoerende partij (de Americaansche regering, die de Britsche proclamatie afkeurt als ‘*precipitate*’, zal ons dit niet betwisten) behoort het resultaat te zijn van een kalm en rijp overleg, niet van eene gril of ingeving van het oogenblik. Alvorens te dien aanzien een besluit te nemen, behoort men den stand van zaken met aandacht en naauwlettendheid te hebben gadegeslagen. En nu is het duidelijk, dat tot het onderzoek,

hetwelk het gewigt der zaak schijnt te vorderen, de gelegenheid ontbreekt, als men tot een onmiddellijk besluit gedwongen wordt, op het oogenblik dat zich het eerste schip der insurgenten in eene der havens des rijks vertoont. Oneindig verkieselijker schijnt het ons daarenboven, wanneer de autoriteiten der haven reeds terstond weten, waaraan zij zich te houden hebben, dan wanneer zij in der ijl hare instructiën moeten bekomen en toepassen nagenoeg op hetzelfde oogenblik.

Maar eindelijk, het behoort niet uit het oog verloren te worden, niet alleen met neutrale havens komen de schepen der zoogenaamde opstandelingen in aanraking, maar ook met neutrale schepen. Hoe moet, zoo lang er geen besluit genomen is, het gedrag der neutrale scheepsbevelhebbers, zoowel van oorlog- als van koopvaardijschepen tegenover de schepen der insurgenten zijn? Moeten de eerste ze als zeeroovers trachten op te brengen, of moeten zij hun toelaten vrij het regt van onderzoek over de laatste uit te oefenen? Moeten de laatste zich zooveel mogelijk tegen het onderzoek verzetten, of mogen zij dit niet, op straf van confiscatie? Deze en dergelijke vragen zouden er noodzakelijk dagelijks worden opgeworpen, en wat meer is, zouden noodzakelijk op het oogenblik zelf, misschien door onkundigen, behooren te worden beslist.

Wij hebben boven gezien dat juist deze een der hoofdgronden voor de uitvaardiging der Britsche proclamatie was. Hoe men de moeijelijkheden, die daardoor onmiddellijk werden afgesneden, bij opvolging van de andere theorie zou hebben uit den weg geruimd, schijnt voor het minst raadselachtig. Één van beide was slechts mogelijk: òf men moest het Zuiden, 't zij openlijk bij proclamatie, 't zij stilzwijgend door eenvoudige toekenning van gelijke regten, erkennen als oorlogvoerende partij; òf men had alle consequentiën van de tegenovergestelde leer onbeschroomd voor zijne rekening moeten nemen; het laatste ware eene oorlogsverklaring aan het Zuiden geweest; door het eerste te kiezen, heeft de Britsche regering getoond, dat zij in onzen tijd beter de pligten, dan in vroegere dagen de regten der neutraliteit begrepen heeft.

De Americaansche vordering tot schadevergoeding wegens de door de zuidelijke kapers aan den noordelijken handel berokkende verliezen, schijnt ons derhalve, voor zoover zij steunt op de Britsche proclamatie van 13 Mei 1861, van allen grond

ontbloot te zijn. Behalve op de erkenning van de geconfedereerden als oorlogvoerende partij, de oorzaak van de hun toegekende regten op zee, in Britsche havens en voor Britsche prijsgeregtshoven, steunt die vordering echter ook nog op een' anderen grond: *de uitrusting van zuidelijke kapers in Britsche havens*. In hoever deze grond de beweerde aanspraken meerderen klem geeft, staat ons thans nog te onderzoeken.

Zwolle, Febr. 1866.
R.G. PHILIPSON.

(*Wordt vervolgd.*)

Het geloof aan wonderen.

Oud of Nieuw? Redevoering ter opening der akademische lessen, uitgesproken door Mr. C.W. Opzoomer.
Oud en Nieuw, de leus der Christelijk orthodoxe theologie. Inlichtend en terechtwijzend schrijven na Mr. C.W. Opzoomer's uitval en beschuldiging in zijn ‘Oud of Nieuw?’, door Dr. J.I. Doedes.
Nog eens: Oud of Nieuw? Antwoord aan Dr. J.I. Doedes, van Mr. C.W. Opzoomer.

Het is een belangrijke quaestie, die door de twee Utrechtsche hoogleeraren Opzoomer en Doedes in de boekjes, waarvan de titels aan het hoofd dezer bladzijden staan uitgeschreven, behandeld wordt. Wat is waarheid; het oude geloof, dat er wonderen geschieden, of de nieuwe leer, dat alles volgens zekere wetten op onveranderlijke wijze geschiedt? Met het antwoord op deze vraag staat of valt de theologie, zoo als zij tot op onzen tijd geleerd en geloofd is. Alle theologie immers, niet alleen de Christelijke, de Mahomedaansche, de Joodsche, maar ook de heidensche van alle beschaafde en onbeschaafde volkeren, gaat uit van de onderstelling, dat de wereld geregeerd wordt door een of door meerdere wezens, die naar vrije willekeur ingrijpen in den natuurlijken loop der dingen. En met de theologie hangt de zedeleer op het nauwste samen. Zoo als God, is ook de mensch vrij in de keus van wat hij wil doen: hij kan kiezen tusschen goed en kwaad; kiest hij het kwade, dat is hetgeen God verboden heeft, dan zondigt hij en wordt strafschuldig voor God.

Tegenover deze theologie staat de nieuwe leer: dat alle wereldsche verschijnselen door andere wereldsche verschijnselen te weeg worden gebracht volgens regelen, waarop nooit eenige

uitzondering plaats heeft; dat dus nergens, noch in de natuur, noch in het menschelijk gemoed, willekeur voorkomt; dat het weefsel van eindige oorzaken en gevolgen te dicht is, om ergens plaats te laten voor den vinger Gods.

Zoo ooit deze leer de theologie uit de hoofden en harten der menschen verdringt, moeten de godsdienst en de zedeleer noodzakelijk van aard en wezen veranderen; het geloof aan de voorzienigheid is dan één met het geloof aan den natuurlijken samenhang aller dingen; het gebed wordt een godsdienstige overdenking, waarin niets gevraagd wordt, omdat verandering in hetgeen komen zal ondenkbaar is; dankbaarheid jegens den gever alles goeds verandert in nederige berusting; deugd en ondeugd worden zuiver menschelijke begrippen, van betrekkelijke, niet van absolute waarde.

Waar zulke belangen op het spel staan, verdient de strijd zeker aller belangstelling, aller deelneming. Maar de hartstocht blijve vreemd aan den strijd. Niet om de zegepraal van het nieuwe of van het oude, alleen om de zegepraal der waarheid zij het ons te doen. Geen oogenblik mogen wij het vergeten, dat de waarheid krachtig is, en, zoo zij zich vrij mag uiten, alle dwaling overwinnen zal. Uit den strijd wordt de vrede geboren. Maar de vrede kan niet duurzaam zijn, als de strijd niet ten einde toe gestreden is.

Voor een beoefenaar der geschiedenis, die hetgeen in zijn tijd gebeurt, als onafscheidelijk verbonden aan hetgeen vroeger gebeurd is, binnen den kring zijner beschouwingen opneemt, is de strijd onzer dagen tusschen theologie en philosophie van overgroot gewicht. Immers de strijd is niet nieuw; hij wordt reeds sedert eeuwen gestreden. En, gelijk het tegenwoordige door het verledene wordt toegelicht, zoo verspreidt hetgeen thans gebeurt een helder en verrassend licht over de gebeurtenissen van voorheen. Ik voel mij opgewekt om de quaestie van den dag door het licht der geschiedenis te laten beschijnen, en te beproeven of het ons gelukken moge uit de vergelijking van het tegenwoordige met het verledene te gissen wat de toekomst ons brengen zal.

Met de religieuse vraag, die met de theologische samenhangt, zal ik mij niet inlaten. Of de nieuwe leer in staat is aan de begeerten van het gemoed te voldoen, en of deze begeerten uit werkelijke behoeften voortkomen, laat ik in het midden. Al kunnen ons de Godsbegrippen der modernen niet

bevredigen, dat mag op ons onderzoek naar de waarheid hunner wereldbeschouwing geen invloed uitoefenen. Het is niet de vraag, wat wij zouden wenschen dat waar was, maar wat wij bevinden waar te zijn. Het is geen religieuse, maar een zuiver wetenschappelijke quaestie, waarover wij de historie willen raadplegen.

Opmerkelijk is al aanstonds het standpunt, waarop zich heden ten dage de christelijk-orthodoxe theologie gesteld heeft, en van waar zij den strijd tegen de philosophie voortzet. De Heer Opzoomer had aangenomen dat de orthodoxie nog altijd vast stond op den bijbel. ‘De antieke theologie (zeide hij) heeft haar theologisch stelsel gegrond op een reeks van schriften, waarvan het jongste meer dan zestien eeuwen oud is. Van dat stelsel gaat zij als van de alles beheerschende waarheid uit. Geen wonder, want in de schriften, waarop het rust, eerbiedigt zij het woord, de openbaring van God. Van alles wat zich voor waarheid uitgeeft, moet dat stelsel dus de toetssteen zijn.’ Het is hem zeker niet kwalijk te nemen, dat hij zoo dacht en zoo sprak. De Heer Groen van Prinsterer, wiens rechtzinnigheid boven bedenking is, heeft het meermalen geleerd: ‘Onvoorwaardelijke onderwerping aan de Heilige Schrift! de Christen neemt ze eenvoudig en kinderlijk aan; de dweeper onderwerpt haar aan zijne bevinding en de rationalist aan zijn verstand.’ ‘De Bijbel is de onbedriegelijke toetssteen. *Er is geschreven!* ziedaar de bijl, waarmede elke wortel der dwaalleer afgesneden wordt.’ Zoo spreekt, of althans zoo sprak voor twintig jaar, de orthodoxie bij monde van den Heer Groen van Prinsterer. Maar, *nous avons changé tout cela*. Hoort hoe thans de orthodoxie spreekt bij monde van den Heer Doedes. ‘De Protestantsche Godgeleerdheid beschouwt den Bijbel niet als den laatsten grond van het geloof, niet als den laatsten toetssteen van de waarheid, onverschillig op welk gebied, al schrijft zij ook aan den Bijbel, mits met het oordeel des onderscheids, d.i. kritisch, gebruikt, groote autoriteit toe, altijd alleen in zaken, waarbij aan den Bijbel autoriteit toegekend kan worden. Het is nu de vraag niet, wat deze of gene Protestantsche Godgeleerde doet:... wat sommigen doen in strijd met het algemeen ingenomen standpunt mag in geen geval op de algemeene rekening gebragt worden.’

De orthodoxie van heden, waarvoor de Heer Doedes het

woord voert, is dus de dwaalleer van den rationalist, waartegen de Heer Groen vroeger gewaarschuwd had: ‘de Christen neemt de heilige schrift onvoorwaardelijk aan; de rationalist onderwerpt haar aan zijn verstand.’ Wat moeten wij hieruit opmaken: zijn er tweeërlei rechtzinnige partijen in de gereformeerde kerk? Welke is dan de echte? Of is de orthodoxie van het standpunt van den Heer Groen voortgerukt naar het standpunt van den Heer Doedes? Ik richt deze vraag tot alle aanhangers der orthodoxie; zij alleen kunnen haar beantwoorden. Tot aanvankelijke oplossing evenwel kan dienen, dat *de Christelijke stemmen*, een der organen van de rechtzinnige protestanten, de apologie van den Heer Doedes zonder eenig voorbehoud heeft toegejuicht, en dat de Heer Groen, die bijna wekelijks over al wat er belangrijks in Kerk en Staat voorvalt zijn oordeel uitspreekt, over deze uiterst belangrijke zaak het stilzwijgen heeft bewaard. En een geliefkoosde spreuk van den Heer Groen luidt aldus: die zwijgt wordt gerekend toe te stemmen: *qui tacet consentire videtur*.

Uit de étapes van de achterhoede kan men even goed opmaken in welke richting het geheele leger marcheert, als uit de bewegingen van de voorhoede. Wilt ge weten of de liberale beginsels veld winnen, let op de leus, die de conservatieve partij tegenwoordig in haar schild voert, en vergelijk die met haar vroegere mottos. Wilt ge weten of de beginsels der revolutie wortel schieten, luistert vooral naar de antirevolutionairen. Twintig jaren geleden noemde de Heer Groen van Prinsterer de scheiding van Kerk een Staat ‘een tergen van God’; hij achtte de Grondwetten, die sedert 1795 ons land achtervolgens hebben beheerscht, revolutionair en verwerpelijk, ook vooral omdat er ‘noch onvervreemdbaar erfrecht op het Souverein Bewind, noch verbond van Kerk en Staat’ in erkend werd. En thans verklaart hij daarentegen: ‘Afkeerig zijn wij niet van de Grondwet; dit telkens te herhalen, te insinueren, is vergissing of kunstgreep.’ ‘Scheiding van Kerk en Staat, welbegrepen, wordt ook door ons begeerd.’

Ik laat daar of de verandering ten goede of ten kwade is; ik constateer alleen dat zij is. Wij zien er uit, dat de orthodoxie en de antirevolutie zich evenzeer als de vrije wetenschap ontwikkelen, en dat zij zich ontwikkelen in de richting van ‘Ongeloof en Revolutie.’

‘Als de Heer Groen te kiezen heeft tusschen openhartigheid en onhandigheid, dan is hij zelden onhandig,’ heeft een beoordeelaar gezegd, wiens schrijven door den Heer Groen zelven een model van loyale bestrijding genoemd wordt. Van den Heer Doedes getuig ik gaarne, dat hij, in zulk een dilemma gesteld, bij voorkeur onhandig is. Het komt mij voor dat hij, zoo doende, het belang zijner partij soms benadeelen kan, maar die der waarheid in alle geval bevordert. Het belang der rechtzinnige partij schijnt te vorderen, dat zij haar theologie voor ontwijfelbaar zeker en bijgevolg voor onveranderd en onveranderlijk uitgeeft. De Heer Doedes erkent echter onbewimpeld, dat zijn orthodoxie zich gedurig schikt naar de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek, en zich onder den invloed daarvan gestadig verandert. Uit eerbied voor de wetenschap heeft derhalve zijn theologie het standpunt van den Heer Groen, dat niet langer houdbaar scheen, verlaten, en het nieuwe terrein ingenomen, waarop zij thans door de philosophie der modernen bestookt wordt. Hij heeft de bijl van het onvoorwaardelijke: *er staat geschreven*, uit de hand gelegd, omdat het wapen op de wetenschap stomp was geslagen, en hij hanteert de critiek, op gevaar af van er zijn eigen orthodoxie meê te kwetsen.

Volgens zijn stelsel heeft de criticus volkomen recht om de boeken des bijbels aan zijn onderzoek te onderwerpen, en het echte van het valsche, het goddelijke van het menschelijke te onderscheiden. Maar hij verbiedt ten stelligste, dat men bij dit onderzoek als toetssteen den regel gebruike: wonderen zijn onmogelijk. Aan dien toetssteen beproefd moeten de bijbelverhalen, voor zoo ver zij wonderen behelzen, als onecht worden verworpen. Maar de Heer Doedes houdt dien toetssteen zelven voor onecht, en bij gevolg bedriegelijk. De uitspraken van den criticus, die zich daarop verlaten heeft, hebben om die reden voor hem geen waarde.

Met zijn gewone openhartigheid erkent hij verder, dat er tusschen critiek van den bijbel en critiek van ongewijde boeken geen verschil bestaat, en dat aan den criticus, om het even wat hij onderzoekt, altijd dezelfde eischen gedaan moeten worden. Mag dus de criticus geen bijbelverhaal verwerpen omdat het een wonderverhaal is, dan mag hij om die reden evenmin aan eenig ander verhaal geloof weigeren. De Heer Doedes zegt het

met zooveel woorden: ‘van mij hebt gij bij historische vraagstukken nooit de onwetenschappelijke bewering te wachten: “dat is onmogelijk.”’

Ik heb tegen deze uitspraak groot bezwaar. Ik geloof niet dat de geschiedkundigen, die dagelijks critiek moeten aanwenden, het voorbeeld, of liever het voorschrift van den Heer Doedes kunnen opvolgen. Ik zeg het voorschrift, want ik betwijfel of hij zelf wel altijd het voorbeeld zal geven. Het zou mij verwonderen, indien hij niet dikwerf, eer hij het zelf wist, een verhaal verwierp op grond dat het onmogelijk is, zonder met de vereischte naauwkeurigheid onderzocht te hebben of zijn zegsman al dan niet geloof verdient.

Ik wil mij nader verklaren en de reden opgeven, waarop mijn twijfel berust. Zijn bestrijder had hem toegevoegd: Wie nooit een verhaal verwerpt alleen omdat het onmogelijk is, moet waanzinnig zijn. ‘Geen anderen naam toch zou de man verdienen, die bij de vertelling, dat Mohammed de maan in zijn mouw had gestoken, voor zijn eigen overtuiging iets anders aanvoerde dan juist dat eenvoudige: het is onmogelijk en dus onwaar.’ Wat antwoordt de Heer Doedes hierop? ‘Gaarne erken ik, dat ik aan dergelijke *vertellingen* niet dacht, toen ik van *historische vraagstukken* sprak.’ Hij erkent dus, dat de Heer Opzoomer gelijk heeft, en dat er vertellingen zijn, die aanstonds zonder nader onderzoek als onmogelijk verworpen moeten worden; maar hij beweert tevens, dat wat van historische vraagstukken gezegd was niet op vertellingen toegepast had mogen worden. Aangenomen, mits er tusschen historische vraagstukken en vertellingen een karakteristiek verschil bestaat. Hoedanig is dat verschil? Betreft het den inhoud van het verhaal, of den zegsman die er ons borg voor blijft? Den zegsman zeker niet; want, om bij ons voorbeeld te blijven, van hen die het verhaal van Mohammed en de maan verwerpen, weten maar enkelen, wie het eigenlijk verhaald heeft. Het kenmerk der onwaarheid moet dus in den inhoud, in hetgeen verhaald wordt, gelegen zijn: het is onmogelijk, dat iemand de maan in zijn zak steekt, en daarom is het verhaal een leugen, om het even wie het opdischt. Maar zoo zijn er dan bijzonderheden, die het verhaal, waarin zij voorkomen, aanstonds als onwaar, als onmogelijk kenmerken. En wat wordt er dan van den algemeenen regel, dien de Heer Doedes gesteld had?

Hoedanige zijn nu de bijzonderheden, die op zich zelf reeds

voldoende zijn om een verhaal als onwaar te doen verwerpen? Dezulke, die onbestaanbaar zijn met hetgeen wij zeker weten. De maan is te groot voor de mouw van Mohammed; het is niet mogelijk haar daarin te verstoppen.

Daarenboven, de maan heeft haar aangewezen plaats in ons planetenstelsel, waaruit zij voor geen oogenblik gerukt had kunnen worden zonder de orde van het geheele stelsel te verbreken, en een storing te veroorzaken, waarvan de gevolgen nog heden ten dage ondervonden zouden worden. De astronomie is tot zulk een hoogen graad van juistheid en zekerheid gestegen, dat zij voor alle verhalen, waarin astronomische bijzonderheden voorkomen, een onbedriegelijke toetssteen is. Wat met haar resultaten strijdt is niet gebeurd. Herodotus had van de Egyptische priesters vernomen, dat de zon, tweemaal sedert zij de verschijnselen des hemels waarnamen, was opgegaan, waar zij thans ondergaat, en tweemaal ondergegaan, waar zij thans opkomt. In den tijd van Herodotus verdiende zulk een bericht een historisch-critisch onderzoek, want de sterrekunde was nog niet in staat uitspraak te doen. Maar thans, nu zij daartoe ten volle bevoegd is, verwerpen wij, op haar gezag, zonder eenig verder onderzoek, het bericht der Egyptische priesters, omdat het een onmogelijkheid bevat. Zoo ook, om een voorbeeld uit onze eigene geschiedenis aan te halen, verzekert de overlevering, dat in 1672, toen de Engelschen een landing op onze kust voorhadden, een dubbele ebbe dat gevaar van het benarde vaderland heeft afgewend. Zulk een natuurverschijnsel is echter onmogelijk. Daarom zoo wij de gronden onderzoeken, waarop deze overlevering berust, doen wij het omdat wij van alle dingen, ook van de dwalingen, de oorzaak willen kennen, niet omdat wij het feit voor mogelijk houden, en omtrent de waarheid in het onzekere verkeeren.

Ik houd mij overtuigd, dat de Heer Doedes even zoo denkt, en even zoo handelt, en dat zijn overigens niet zeer rechtzinnige houding tegenover den bijbel hieruit verklaard moet worden. Hij ijvert tegen het toepassen op de theologie van hetgeen in de wetenschap nog niet boven redelijken twijfel verheven is, maar hij toont zich bereid om hetgeen in de wetenschap vast staat bij het critisch onderzoek in rekening te nemen. ‘Wat is’ (vraagt hij) ‘het doorgaande streven van en de regel bij de Protestantsche Godgeleerden van den nieuwen tijd en van de supranaturalistisch-theistische rigting? Dat zij ijverig kennisnemende van hetgeen de natuur-

kundige wetenschappen leeren, zoo met hunnen tijd medegaan en getrouw zijn aan de leus der Christelijk-orthodoxe rigting: Oud en Nieuw!' En, voegt hij er bij: 'Veel is veranderd, ten gevolge der nieuwere ontdekkingen op het gebied der natuur, in de physische beschouwing van de wereld.' Ik aarzel derhalve niet te onderstellen, dat de Heer Doedes, overtuigd van de waarheid der groote resultaten van de astronomie, alle bijbelsche verhalen, die daarmeê in strijd zijn, verwerpt, om reden, dat zij een onmogelijkheid veronderstellen. Zoo moest hij er wel toe komen om de kinderlijke en onvoorwaardelijke onderwerping aan den bijbel op te zeggen, en hem slechts 'groote autoriteit' toe te kennen, 'altijd alleen in zaken, waarin hij autoriteit verdient te hebben.'

De leus van den Heer Doedes is derhalve te recht: oud *en* nieuw, het oude geloof gepaard aan, en gewijzigd door de nieuwe wetenschap. Hij roemt er in, dat de orthodoxie niet haastig maar bedachtzaam haar leerstellingen steeds gewijzigd heeft naar de lessen der wetenschap. Met ophef herinnert hij, hoe de protestantsche godgeleerden zich in der tijd naar het stelsel van Copernicus geschikt, en hun oude theologie in overeenstemming met de nieuwe wetenschap gebracht hebben. 'De ontdekkingen van Copernicus, Kepler en Newton hebben aan de Christelijk-orthodoxe Theologie eene heerlijke gelegenheid gegeven, om te toonen, dat en hoe zij (zeker niet binnen een maand of drie, maar, gelijk het overal gaat, langzamerhand recalcitrantibus nonnullis), met de ware wetenschap medegaat, het oude zuiverende, reinigende, bevestigende door het nieuwe, het nieuwe, indien het geconstateerde wetenschap is, gebruikende als het zout en het cement, dat zij niet missen kan.'

Ik kan de handelwijs der theologie, zoo als zij hier beschreven en geprezen wordt, niet zoo onvoorwaardelijk bewonderen. De theologie houdt zich aan haar dwalingen, totdat haar die door de wetenschap worden ontrukt. Zij begint met de beoefenaars der wetenschap voor ongeloovigen, enz., uit te maken, en tegen hen haar dwalingen met hand en tand te verdedigen, totdat langer volhouden ondoenlijk blijkt te zijn; dan laat zij glippen wat onhoudbaar is, maar verkondigt het overige steeds met het zelfde vertrouwen, totdat de wetenschap ook daarvan op nieuw een gedeelte verbeurd verklaart. Is dat nu een manier van doen om trotsch op te wezen? Er is een tijd geweest, toen de theologie de wetenschap haar slaaf noemde en als

zoodanig wilde behandelen. Maakt zij zich nu niet, omgekeerd, tot de slaaf der wetenschap, naar wier bevelen zij zich tegenstrevende en schoorvoetende schikken moet?

Doch bezien wij de handelwijs der theologie ten opzichte der wetenschap van naderbij, in een voorbeeld.

Een ieder weet wat de geestelijkheid in de middeneeuwen van een zonsverduistering dacht. Zij zag daarin een blijk van Gods toorn over de boosheid der wereld, een waarschuwing, dat geduchte straffen in aantocht waren. De wetenschap ontdekte echter, dat de verduistering natuurlijke oorzaken had, en niets anders bewees, dan dat het zonnelicht door een hemellichaam onderschept werd, eer het onze aarde bereikte. De theologie eindigde met hierin te berusten, hoewel het bijgeloof, dat zij vroeger had helpen verbreiden, nog de geheele zeventiende eeuw voortduurde. De bekende Evelyn schrijft in zijn dagboek op 3 September 1699: ‘Er heeft deze week een zoneclips plaats gehad, waarbij velen in angst verkeerden om de voorspellingen der sterrewichelaars. Ik herinner mij, hoe vijftig jaren geleden, een aantal menschen zoo bang waren wegens de voorspellingen van Lilley, dat zij hun huizen niet durfden uitkomen.’ Hij heeft zeker de eclips van 12 Augustus 1654 op het oog, toen de angst inderdaad algemeen was, en er ook in Frankrijk een boekje werd uitgegeven, om de hoogere standen (andere lazen toen ter tijd nog niet) te waarschuwen tegen het vreezen voor een natuurverschijnsel, dat uit bekende oorzaken voortkwam, en dus ook niets buitengewoons te beduiden had.

Hier te lande vind ik van beangstheid wegens die eclips geen blijken. De wetenschap liet zich hier reeds te stellig en te duidelijk hooren. De protestantsche geestelijkheid, in deze door de wetenschap voorgelicht, stelde de gemeente gerust. De geleerde Voetius, een der eerste theologen van zijn tijd, en dien ik eershalve bij voorkeur aanhaal, had eenige jaren te voren (in 1640) in zijn stellingen: *de signis et naturae miraculis*, nog wel over deze soort van bijgeloof gesproken, maar kort en bondig: *Vraag*. ‘Komt een zons- of maansverduistering iets voorspellen? *Antwoord*. Niet meer dan het opgaan en ondergaan van de zon, of het wassen en afnemen van de maan.’ Men kan het niet beter uitdrukken. Doch luistert nu naar hetgeen volgt: *Vraag*. ‘Kunnen kometen iets voorbeduiden? *Antwoord*. Volgens de ervaring van alle tijden en het oordeel

van alle menschen kondigen zij inderdaad groote veranderingen aan. Maar wat zij bepaaldelijk komen aankondigen, is vooraf niet te bepalen. In het onbepaalde kan men zeggen, dat zij iets voorbeduiden wat God bekend is; en eerst na de uitkomst kan men dan, met omzichtigheid, zeggen, welke groote gebeurtenissen zij wel aangekondigd mogen hebben.'

Wij glimlachen om het bijgeloof van onzen Voetius. Maar, als wij met den Heer Doedes instemmen, hebben wij daartoe niet de minste reden; integendeel, wij hebben reden om de omzichtigheid van Voetius te prijzen. De wetenschap had uitgemaakt, dat de eclipsen even natuurlijk zijn als de opgang en ondergang van de zon. Daarom schrapt de theoloog de eclips uit de rij der natuurverschijnselen uit, die iets voorspellen. Hij wijzigt in dit opzicht het oude geloof overeenkomstig de nieuwe wetenschap. Maar omtrent de kometen is nog niets met zekerheid door de wetenschap geleerd. Derhalve blijft het oude geloof voorloopig in eere; voorloopig, ja! maar daarom niet minder stellig; - wee dengene, die zijn tijd vooruit is, en nu reeds bijgeloof noemt, wat eerst een halve eeuw later bijgeloof zal worden.

Dat heeft Balthazar Bekker ondervonden. Eer deze door de kerk gecensureerde ketter het waagde tegen het geloof aan heksen en tooverij op te komen, had hij het geloof aan de voorbeduiding der kometen aangetast in zijn *Onderzoek van de cometen* (Leeuwarden, 1683). Dat waren zijn tegenstanders nog niet vergeten, toen zij later de zaak der tooverij tegen zijn aanval te verdedigen hadden. Een hunner, de eerwaarde Jacobus Koelman, haalde bij die gelegenheid de oude zonde nog eens op, en liet ze tegen de geheele richting van de nieuwe leer getuigen:

> 'Bekker's stelling in dat boek is, dat de verschijning der kometen niets kwaads beduidt; dat kometen geen teekenen of boodschappers zijn van toekomende kwaden, en dat men niet behoeft eenige vreeze te hebben, al verschenen die nog zoo groot, gelijk die vreeselijke komeet van 't jaar 1681; daar had Bekker en zijn kinderen geen ontzetting over; want, zoo verhaalt hij ons: "Voor mij, ik beschouwde dezelve met vermaak; mijn kinderkens, met geen vooroordeel ingenomen zijnde, verheugden zich over het aanschouwen van de staart-ster"... Ook toont zich Bekker in dat *Onderzoek*

> *van de cometen* zeer ongemakkelijk, omdat hij hoorde of las, dat eenigen een hard vonnis velden over degenen die zijn gevoelen staande hielden. Ik heb daartegen elders, onder een bedekten naam schrijvende, gezegd, dat de spotters, die maar lachten met de kometen, het nog wel mochten zien te dien zelven dage, als zij zullen gaan van kamer tot kamer om zich te versteeken.'

De dag, door Koelman aangekondigd, is niet verschenen, en Bekker is niet van kamer tot kamer voor de komeet gevlucht. Natuurlijk, want (hierin zijn wij het allen eens) Bekker had gelijk: de wetenschap heeft het later bewezen. Zijn eenig ongelijk was, dat hij te vroeg gelijk had. Het was niet meer dan een hoogstwaarschijnlijk vermoeden, dat hij als zekerheid had aangenomen. Eerst eenige jaren later toonden Newton en Haley aan, dat de verschijning van een komeet even natuurlijk is als een eclips, als het opgaan en ondergaan van de zon. Van toen af werd het geloof aan de voorbeduiding der kometen bijgeloof; de orthodoxie 'recalcitrantibus nonnullis', nam het resultaat der wetenschap over, en veranderde bedachtzaam het oude naar het nieuwe. Intusschen was Bekker gestorven. Hij heeft niet mogen beleven dat zijn ongeloof orthodox werd. Maar zijn kinderen zijn nog getuigen van dit leerrijke schouwspel geweest.

Zoo als met de eclipsen en met de kometen is het met meer andere bovennatuurlijkheden gegaan: zij zijn natuurlijk geworden, buiten de theologie om, door de vorderingen der wetenschap. De orthodoxe theologie houdt nog altijd vol, dat er wonderen gebeuren of althans gebeurd zijn. Maar hoe weinige verdedigt zij er meer; hoe veel duizenden heeft zij zelve prijs gegeven. Het zal de moeite beloonen in bijzonderheden na te gaan, welke wonderen al zoo vroeger geloofd werden en thans geen geloof meer vinden, en daarbij de redenen na te sporen, waarom het lang verleende geloof eindelijk is opgezegd. Het onderzoek wordt ons gemakkelijk gemaakt door het onlangs verschenen werk van W.E.H. Lecky, *History of the Rise and Influence of the Spirit of Rationalism in Europe*, een werk, dat zeker zijn gebreken heeft, maar toch meer de aandacht verdient, dan het die hier te lande heeft getrokken, al was het maar alleen omdat het tot nadenken en eigen nasporingen opwekt, en daartoe den weg baant. Maar Lecky heeft voor Engelschen geschreven, en van de wetenschappelijke ontwikkeling

van ons volk geen kennis genomen. Wij daarentegen willen juist de opkomst der nieuwe begrippen bij voorkeur in ons vaderland gadeslaan.

Tweeërlei wonderen neemt de protestantsche orthodoxie heden ten dage nog in haar bescherming: de wonderen, in het oude en nieuwe testament beschreven, of althans eenige van deze, en die afwijkingen van den gewonen loop der dingen, die God tot straf of tot belooning van volken en individuën laat geschieden, en die het onderscheid uitmaken, dat tusschen causaliteit en voorzienigheid bestaat. Van de laatste wordt door den Heer Doedes niet gesproken: zij zijn ook voor geen rechtstreeksch bewijs vatbaar; maar het geloof er aan is nog gewenschter, nog dierbaarder voor den Christen dan het geloof aan de meeste bijbelsche wonderverhalen. De christelijke leer kan waar zijn, ook al waren de wonderen nooit geschied; maar de voorzienigheid wordt een ijdele klank, indien zij niet van den natuurlijken loop der dingen, van de causaliteit (zoo als men zegt) verschilt. Wij zullen uitgaan van de zeker niet gewaagde onderstelling, dat de orthodoxie de beide soorten van wonderen evenzeer vasthoudt.

Hoe arm is echter dan nog haar geloof, vergeleken met dat der rechtzinnigen in de middeneeuwen! Voetius heeft het gezegd: de kerk geloofde in dien tijd ‘een oceaan van wonderen.’ De bovennatuurlijke gebeurtenissen, die de geschiedenis van het Joodsche volk, die het leven van Jezus en van zijn apostelen hadden gekenmerkt, hadden niet, zoo als de protestanten in later tijd meenden, met den dood der stichters van de kerk opgehouden; zij hadden zich herhaald in het leven van bijna iederen heilige, die sedert was opgestaan. ‘De heiligen’ (zegt Lecky) ‘schenen als van zelf de macht te bezitten om wonderen te doen, en hun levens zijn vol van mirakelen. Niets was gewoner voor een heilige dan te midden zijner devotie van den grond te worden opgelicht, of bezocht te worden door de maagd Maria of door een engel. Er was bijna geen stad, die niet mocht bogen op eenige reliquieën, waardoor zieken waren genezen, of op een beeld, dat de oogen geopend of met het hoofd gebogen had voor een ijverigen aanbidder. Het was wel zeldzamer, maar toch volstrekt niet ongelooflijk, dat de visschen zich langs het strand hadden geschaard, om naar de prediking van een heilige als Antonius te hooren, of dat van

een crucifix te Burgos het telkens aangroeiende haar eens in de maand geknipt moest worden. Lijders aan schijnbaar ongeneeslijke kwalen werden plotseling tot volkomen gezondheid hersteld op het aanraken van een reliquie van Jezus of van de Heilige Maagd. De heerlijkheid van zulke reliquieën straalde af in duizenden van zegeningen. Schitterende visioenen kondigden haar ontdekking aan, en soms hadden engelen haar overgebracht naar de plaats waar zij gevonden werden. Ging een zendeling uit onder de heidenen om hen te bekeeren, wonderteekenen brachten zijn tegenstanders tot zwijgen, en zijn hoorders tot het geloof aan de waarheid zijner prediking. Trok een christen-vorst het zwaard in het belang der kerk, dan is het gebeurd dat engelen met hem streden, en door wonderteekenen zijn vijanden op de vlucht dreven. Werd iemand ten onrechte beschuldigd, hij had slechts tot het ordaal zijn toevlucht te nemen, en met Gods bovennatuurlijken bijstand bewees hij zijn recht door zijn overwinning. Dit alles geschiedde over heel Europa zonder de minste bevreemding, zonder eenigen twijfel te wekken. Zij, die weten hoe diep het bovennatuurlijke in de levens der heiligen zit ingeweven, kunnen zich een denkbeeld vormen van den rijkdom van wonderen, die in de middeneeuwen verhaald en geloofd werden, als hij hoort dat de verzameling van zulke levens, door de Bollandisten bijeengebracht, er ongeveer 25,000 bevat. En dit vormt slechts ééne reeks van mirakelen. Daarin zijn niet begrepen de duizenden van wonderen, door reliquieën en beelden en schilderijen te weeg gebracht; de duizenden verschijningen en teekenen van allerlei aard, die aan bijna iedere plaats bij tijd en wijlen geschiedden. Zoo dikwerf een heilige gecanoniseerd zou worden, moest het bewijs worden geleverd dat hij wonderen had verricht; maar overigens werd er naar wonderverhalen geen onderzoek gedaan; zij waren daartoe te alledaagsch. De meest beschaafde, zoowel als de meest onkundige, was gewoon hetgeen hij niet begreep aan een bovennatuurlijke oorzaak toe te schrijven, als de meest voor de hand liggende verklaring van elk feit.’

En het was niet alleen God, het waren niet alleen Gods heiligen, die dus wonderen deden. Naast het rijk Gods was het rijk van Satan gevestigd. Satan had zijn booze geesten, gelijk God zijn engelen. Satan had zijn toovenaars en heksen, gelijk God zijn heiligen. In alles poogde Satan de werken Gods na te

bootsen; hij deed, onder Gods toelating, wonderen soortgelijk als God ze pleegde te doen. Zijn booze geesten, gevallen engelen, hadden de macht van engelen behouden, en gebruikten haar in de dienst van Satan. En door de toovenaars en heksen, die Satan aanbaden en vereerden zoo als de heiligen het God deden, werden tooverkunsten verricht even bovennatuurlijk als de mirakelen van deze.

Het is naar mijn oordeel de groote verdienste van Lecky, dat hij die hekserij in het ware licht heeft gesteld, en het verband, waarin zij tot de geheele wereldbeschouwing der middeneeuwen staat, met juistheid heeft aangewezen. Men was gewoon haar als een gruwelijk bijgeloof te beschouwen, en de heksenmeesters als bloeddorstige en waanzinnige snoodaards voor te stellen. Lecky heeft aangetoond, dat de tooverij de natuurlijke weêrgade was van het doen van mirakelen; dat voor de waarheid van beide even geldige bewijzen pleitten; dat beide even algemeen geloofd werden, en dat dezelfde voortgang der wetenschap zoowel het geloof aan de wonderen der heiligen, als het geloof aan de duivelskunstenarijen der toovenaars verdreven heeft. Het onderscheid tusschen beide bestaat hierin, dat het geloof aan mirakelen een onschuldig geloof was, hetwelk niemand deerde, terwijl daarentegen het geloof aan tooverij en hekserij duizenden en duizenden van onschuldige menschen het leven heeft gekost.

Vreemd als het mag schijnen, het protestantisme nam zonder omzien het geloof aan heksen en tooverkunsten van de moederkerk over, en ontzeide alleen aan de mirakelen der heiligen alle geloof. De reden van deze inconsequentie is echter niet ver te zoeken. De tooverij bewees niets voor de roomsche kerk; de mirakelen van de heiligen schenen het des te meer te doen. Voor den antichrist en zijn kerk konden onmogelijk wonderteekens zijn geschied. Een van beide dus: òf de mirakelen waren verzonnen en nooit gebeurd, òf de kerk, waarin en waarvoor zij gebeurd waren, was de ware kerk, de bruid van Christus. Konden de protestanten aarzelen uit dit dilemma te kiezen? Zij wierpen de geheele ‘Santenkraam’ (om het woord van den tijd te gebruiken) op zijde, niet op grond van historisch-critisch onderzoek der verschillende verhalen, maar op grond van hun dogme: de kerk van Rome is een afgodische kerk, en bijgevolg heeft God tot haar bevestiging geen wonderen gedaan.

Opmerkelijk: de roomsche kerk beriep zich op de wonderen

ten bewijze van de waarachtigheid van haar leer en de goddelijkheid van haar orde. De protestanten verklaarden de wonderverhalen onwaar, om reden dat de leer en de orde ongoddelijk bleken te zijn.

Voor de geleerde theologen onder de protestanten was de quaestie evenwel niet zoo eenvoudig als voor de onwetende leeken. Op welk tijdstip was de apostolische kerk, de onbesmette bruid van Christus, ontaard tot de hoer van Babylon, de kerk der papisten? Dit was, ook voor het geloof aan de wonderen, de groote vraag. Want tot op dát tijdstip bleven wonderen mogelijk en zelfs waarschijnlijk. Niets wettigde het vermoeden, dat met den dood der apostelen de wonderen en teekenen zouden opgehouden hebben. Integendeel de oudste kerkvaders, voor wie de protestantsche theologen, weinig minder dan de roomsche, eerbied koesterden, verkeerden blijkbaar in de meening, dat de wonderkracht ook na den dood der apostelen in de kerk had voortgewerkt. Onze Voetius bespreekt deze gewichtige quaestie met de hem eigene belezenheid en scherpzinnigheid, en hij komt tot de slotsom, dat de wonderen hebben voortgeduurd zoo lang de kerk niet genoegzaam bevestigd was; hij is zelfs geneigd te gelooven, dat ook de eerste christenpredikers in Duitschland en elders hun zending door het doen van wonderen bekrachtigd kunnen hebben. Met de toenemende verbastering der kerk zullen dan de teekenen zeldzamer geworden zijn en allengs geheel hebben opgehouden.

Het is duidelijk, dat deze voorstelling den roomschen apologeten een uitnemend wapen in de hand gaf. Als de wonderen verdwenen met de verbastering van de kerk, dan bewees het voortdurend geschieden van veelvuldige wonderen, dat de kerk nog niet verbasterd was. Was derhalve de protestantsche theoloog niet in staat de valschheid der tallooze wonderverhalen uit de 9de en 10de eeuw te bewijzen, dan diende hij te erkennen, dat wat in zijn oog ontaarding der kerk scheen te zijn, inderdaad een door God gewilde en goedgekeurde ontwikkeling moest wezen. Zoo zou dan de historische critiek, onbevooroordeeld ten opzichte der leer, moeten beslissen, wie recht had, de oude kerk of de nieuwe wijsheid der hervormers.

Maar Voetius was de man niet om den vijand zelf het zwaard in handen te geven, als hij niet veel scherper en treffender wapenen voor zich behield. Het was hem tamelijk onverschillig wat de historie omtrent de wonderen der middeneeuwen mocht

getuigen, want hij verklaarde haar te eenen male onbevoegd in deze uitspraak te doen. Gesteld, de wonderverhalen waren echt, wat dan nog? Wonderen konden nooit bevestigen wat onwaar was, derhalve ook de dwaalleer der papisten niet. Maar de roomsche kerk had nooit enkel onwaarheid geleerd; zij had steeds waar en onwaar ondereengemengd; ter staving van die ware bestanddeelen van haar leer konden wonderen gebeurd zijn, maar die bewezen natuurlijk niets voor de onware leerstellingen en de afgodische ceremoniën. Ja, gesteld, de kerk had niets dan leugen en bedrog verbreid, en tevens een aantal mirakelen teweeg gebracht, waaraan niemand op eenigen grond kon twijfelen: zelfs dan nog zouden al die mirakelen te zamen niet het allerminste gewicht hebben. Want God deed alleen geen wonderen: Satan, te recht de naäper Gods (*simia Dei*) geheeten, deed ze even zeer. Hadden in Egypteland de toovenaars met hun bezweringen de wonderen van den knecht Gods niet nagebootst? Had Jezus zelf niet gewaarschuwd: ‘Daar zullen valsche Christi en valsche Propheten opstaan, ende zullen groote teekenen en wonderheden doen, alzoo dat zij (indien het mogelijk ware) ook de uitverkorenen zouden verleiden’? Wonderen konden dus niets bewijzen, zij konden alleen opmerkzaam maken. De waarheid moest uit andere kenteekenen blijken. De geschiedenis van Grieken en Romeinen was niet minder dan die der roomsche kerk met wonderen vervuld. Maar een ieder wist, dat Satan en zijn booze geesten die wonderen hadden verricht, om de arme heidenen van God af te trekken en voor hun afgoderij en duivelsdienst te winnen. Niemand had immers ooit de wonderkunsten der heidensche priesters tot een bewijs van de waarheid hunner mythologie aangehaald. Met welk recht zou men dan de mirakelen der middeneeuwen voor de roomsche kerkleer laten getuigen?

Wij willen deze stellingen van Voetius eens overbrengen in het geschil tusschen modernen en modern-orthodoxen. Gesteld, Voetius leefde in onzen tijd, en was, *horribile dictu!* modern, geloofde aan de wet van oorzaak en gevolg. Zou hij dan de wonderverhalen van den bijbel toelaten om tegen die leer te getuigen? Of zou hij aan zijn dogme het recht geven om over de waarheid der verhalen te vonnissen? De vraag is beantwoord door hetgeen voorafgaat: de leer beslist, volgens Voetius, over de overlevering, niet omgekeerd. Een rechtzinnige, als hij, zou de stelling: wonderen zijn onmogelijk, evenmin onwe-

tenschappelijk noemen, als de stelling: wonderen zijn onmogelijk, die bewijzen zouden wat dogmatisch bewezen is niet waar te zijn.

Keeren wij het geval om. Stellen wij den Heer Doedes in de plaats van Voetius tegenover de wonderverhalen der roomsche kerk. Hij gelooft niet aan wonderen door Satan verricht. Een van beide dus, de wonderen der roomsche kerk zijn verdicht, of zij zijn door God geschied. Ik geloof, dat ik den Heer Doedes geen onrecht doe, met hem dit dilemma in den mond te leggen. Doe ik het evenwel, - en gelooft hij aan wonderen door Satan verricht, - dan verklaar ik reeds bij voorbaat, dat hetgeen volgt alle bewijskracht mist. Maar zoo ik mij niet vergis, dan moet volgens hem een van beide onderstellingen waar wezen. - Nu kan God geen wonderen verrichten, waardoor de dwaalleer bekrachtigd zou worden. Derhalve zoo de wonderen, zoo eenige der verhaalde wonderen, geschied zijn, is de leer der roomsche kerk, voor zoo ver zij van de protestantsche verschilt, waar; want de protestantsche kerk heeft geen wonderen aan te wijzen om zich tegenover de roomsche op te beroepen. Dus hangt de beslissing tusschen beide kerken af van den uitslag van het historisch-critisch onderzoek, en heeft de waarheidlievende theologant geen dringender verplichting dan te onderzoeken, of deze dingen alzoo gebeurd zijn. En waarom doen zij dit niet? Waarom nemen zij geen kennis van de duizenden wonderverhalen van vroeger tijd? Waarom gaan zij niet naar Napels, om met eigen oogen te zien, wat er van het mirakel van den heiligen Januarius is? Waarom heeft geen hunner getracht de bewijzen, waarmeê Prof. David eenige jaren geleden het geloof aan dit mirakel heeft verdedigd, met historische critiek te weêrleggen? Omdat zij handelen naar denzelfden regel, dien zij den modernen verbieden toe te passen. Omdat zij a priori, niet op historischen maar op dogmatischen grond, aan al die verhalen geloof weigeren. De modernen handelen niet anders ten opzichte der wonderen van den bijbel, dan de orthodoxen ten opzichte der wonderen van de roomsche traditie.

In den tijd van Voetius gebeurden er in katholieke landen, ten behoeve der roomsche kerk, nog dikwerf wonderen. Over deze *farrago miraculorum* laat hij zich al zeer ongeloovig uit. ‘Waarom’ (vraagt hij) ‘geschieden er in protestantsche landen, voor onze oogen, geen wonderen, ten einde ons door hun majesteit

te overtuigen?' De vraag past zeker niet in den mond van Voetius, die a priori alle bewijskracht aan wonderen ontzegt. Al zag hij het wonder met eigen oogen, hij zou toch niet gelooven en eenvoudig zeggen: 'zij werpen de duivels uit door Beëlzebub, den overste der duivelen.'' Maar op zich zelf is de vraag natuurlijk genoeg, en zij doelt op het opmerkelijke feit, dat wonderen niet geschieden, waar geen geloof aan wonderen bestaat. Sedert den tijd van Voetius is ook in de roomsche landen het geloof aan de algemeenheid der natuurwetten sterk toegenomen, en in gelijke mate is niet alleen het geloof aan mirakelen verminderd, maar de mirakelen zelve hebben zoo goed als opgehouden. Een enkele maal hooren we nog, dat ergens in een afgelegen landgemeente een wonder-beeld met het hoofd gebogen, een crucifix uit zijn wonden gebloed heeft; maar zulke voorvallen zijn zeldzaam, en, in plaats van de beschaafde katholieken te verblijden en in hun geloof te versterken, veroorzaken zij veeleer een gevoel van schaamte, en leiden zelfs tot ongeloof. Zeer juist is het wat Lecky zegt: 'zulke mirakelen worden door beschaafde leeken als een ergernis, een steen des aanstoots beschouwd. De meesten toonen er ongeloof en minachting voor: sommigen trachten ze te verklaren en weg te redeneeren; zeer enkelen slechts verdedigen ze eenigermate. En men kan niet zeggen, dat dit ongeloof weifelend is, en op naauwkeuriger berichten wacht; integendeel het acht alle nader onderzoek overbodig; het is even lichtvaardig in het verwerpen, als vroeger het geloof in het aannemen was. Het verhaal wordt verworpen niet omdat het niet behoorlijk gewaarborgd is, maar omdat het een wonder verhaalt.'

De protestantsche kerk heeft nooit voor haar vromen of voor haar voorgangers de heiliging door mirakels begeerd. Zij heeft nooit de godheid door teekenen de waarheid van haar leer laten bewijzen. Maar de neiging daartoe was toch bij sommigen sterk. Zelfs Voetius was er niet vrij van; 'er zijn ook bij ons,' zegt hij, 'verwonderlijke dingen (*admiranda quaedam*) geschied, maar of zij slechts verwonderlijk te noemen zijn, dan wel wonderen, wil ik niet beslissen.' Hij haalt dan eenige voorbeelden aan, onder andere, van een schout, die een ten vure gedoemden ketter de tong tot den wortel had laten uitsnijden, om hem het psalmzingen te beletten, en dien weinige maanden later een kind werd geboren met een zoo lange tong, dat die tot de kin afhing en niet binnen den mond be-

sloten kon worden. ‘Als zoo iets’ (voegt hij er bij) ‘ten voordeele der roomsche kerk verhaald kon worden, wat zouden de papisten er een ophef van maken!’ Is het bloote verhalen van het feit niet reeds een blijk van de waarde, die ook Voetius er aan hechtte? Zijn dogmatiek wees zulke bewijzen van de hand, zijn verbeelding stelde ze zich gaarne voor.

En al geloofden Voetius en de protestanten van zijn tijd niet licht meer aan wonderen, die God door zijn heiligen zou laten verrichten: met volle overtuiging geloofden zij nog aan wonderen, door heksen en toovenaars, met de hulp van Satan, te weeg gebracht. Zij wedijverden daarin met de meest geloovige katholieken. Nog wel een halve eeuw later dan Voetius schreef was het geloof aan hekserij in de gereformeerde kerk orthodox, en het ongeloof modern. Ook in dit opzicht heeft de orthodoxie (om met den Heer Doedes te spreken) ‘een heerlijke gelegenheid gehad om te toonen, hoe zij met de ware wetenschap meêgaat.’ Zij heeft niet slechts maanden of jaren, maar een geheele eeuw lang de onbewezen stelling der nieuwigheiddrijvers, ‘dat hekserij onmogelijk was’, met alle kracht bestreden, en eerst, toen langer tegenstand onmogelijk werd, het nieuwe aangenomen en het oude opgeofferd, - zonder evenwel deswegens den lof in te oogsten, dien zij daarvoor, naar de leer van den Heer Doedes, wel zou verdiend hebben. Eere wien eere toekomt. Volgens de eigen getuigenis der kerk, bij monde van den predikant Koelman, is de hekserij gevallen niet voor het bedachtzaam onderzoek der rechtzinnigen, maar onder de slagen der ‘philosophen, libertijnen, nieuwe Sadduceën, nieuwe Epicurieërs, schriftverachters, halve en heele atheïsten.’ Al deze menschensoorten hebben zooveel kwaads te verantwoorden, dat het billijk is ook het goede, dat zij hebben uitgewerkt, op hun rekening te stellen.

Is het niet opmerkelijk, dat de rechtzinnigen van onzen tijd het met Bekker eens zijn, ten opzichte der leerstellingen waarin hij van Voetius en Koelman verschilde, en dat zij toch, bij het behandelen der geschiedenis, met de laatsten, niet met den eerste sympathiseren? De Heer Groen heeft voor Bekker geen enkel woord van lof over; Voetius en Koelman daarentegen bekleeden in zijn *Handboek der Geschiedenis des Vaderlands* de eerste plaats onder hen, ‘die ter verlevendiging van een geloof, in liefde werkzaam, gezegenden invloed op hun tijd gehad hebben.’ Dit verschijnsel vindt zijn ver-

klaring hierin, dat alle rechtzinnigen van alle tijden zich geestverwanten gevoelen. Voetius en Koelman, in onzen tijd levende, zouden voor dezelfde belangen strijden als thans de Heer Groen en zijn vrienden; de Heer Groen, tijdgenoot van Bekker, zou tegen dezen ijveren aan de zijde van Koelman. De sympathie vloeit niet voort uit de gelijkheid der leer, maar uit de overeenkomst in richting. - Hetzelfde heeft Strauss, al voor jaren, uit de oordeelvellingen onzer tijdgenooten over Juliaan den afvallige afgeleid: niet door de ongeloovigen, maar door de rechtzinnige Christenen wordt de reactie van den heidenschen keizer tegen de moderne leer van Jezus het meest vergoêlijkt. En geen wonder, want de neigingen van Juliaan zijn ons borg, dat hij, in onzen tijd levende, veeleer antirevolutionair dan liberaal wezen zou.

Het valt ons moeilijk in onze dagen, nu het geloof aan Satans kunstenarijen slechts bij de heffe des volks voortleeft, een billijk oordeel te vellen over de vasthoudendheid der toenmalige geestelijken aan het bijgeloof, dat zooveel gruwelen en ellende veroorzaakte. Wij zijn wijs geworden door de ervaring van anderhalve eeuw, en glimlachen als wij de leer van Bekker zielemoordend hooren noemen. Die leer heeft een menigte van lichamen levend gehouden, die anders misschien aan het bijgeloof ten offer zouden zijn gebracht; van zielen, die zij vermoord zou hebben, is niet gebleken. Maar hoort hoe Koelman over Bekker en zijn ijveren spreekt:

> ‘Hij heeft sterk voortgedreven om zijn ergerlijk werk doch wijd en zijd aan den man te brengen; hij heeft ongevoelig, zeer verhard gebleven over dien dat zoo velen over zijn schrijven bedroefd en aangestooten waren, ja hij heeft vermetelijk geroemd, dat hij een treflijk werk had ter wereld gebracht, 't welk hij hoopte dat zijn kinders zoude overleven; en hij blijft tot op dezen dag onboetvaardig en hardnekkig, niet willende jaar en dag, na het zaaien van dit onkruid, na het Godslasterlijk tegenspreken tegen 't woord Gods, en het Ismaëlitisch spotten met Gods woord en met Christi getrouwe dienaren, na het verspreiden van zijn schandaleus boek, behoorlijk berouw toonen en satisfactie geven en reparatie doen wegens de grouwelijke ontstichting, binnen en buiten de Kerk gegeven.’

Gij ziet het: *mutato nomine de te fabula narratur*. Die vroeger het geloof aan de wonderen van Satan opzeiden, bedreven in hun tijd een niet minder grouwelijk, scandaleus, Godslasterlijk en Ismaëlitisch werk, dan zij, die tegenwoordig alle wonderen voor onmogelijk verklaren.

Wij willen echter Koelman en zijn vrienden niet hard vallen, omdat zij het oude met het nieuwe niet wisten te rijmen. Het nieuwe was inderdaad met het oude in onverzoenlijken strijd. Om aan het nieuwe plaats te geven moest eerst het oude op zij worden geschoven; en het oude had verkregene rechten voor zich, die nog altijd heilig schenen. Laten wij ons te binnen brengen wat er al zoo voor het geloof aan hekserij pleitte. Raadplegen wij daartoe den geleerden en schranderen Bodinus, den schrijver der *Six livres de la Republique* (1577), die zich door dit geschrift naast Commines en Macchiavelli een eerste plaats onder de politieken van zijn tijd verworven heeft. Hij was niet, zoo als Lecky meent, een protestant; hij weifelde tusschen de beide godsdienstige gezindheden. Maar zijn werk, dat ons hier te pas komt, *de la Demonomanie* (1581), is door onzen protestantschen theoloog, Franciscus Junius, in het Latijn vertaald, als een meesterstuk, dat door allen, protestanten en katholieken, van alle landen verdiende gelezen te worden. Het was gericht tegen de allereerste twijfelaars aan de hekserij, die zich omstreeks dezen tijd begonnen te openbaren. In de voorrede wordt aangetoond dat er geen grond tot twijfelen bestaat:

> ‘De geheimen der toovenaars zijn waarlijk niet zoo verborgen, of zij zijn sedert drie duizend jaren ontdekt door de geheele wereld. Vooreerst de wet Gods, die niet liegen kan, heeft ze aangewezen en beschreven, en heeft gedreigd de volkeren uit te roeien, die dezulken ongestraft laten. Men zou hiermeê kunnen volstaan, want wie zal het wagen tegen God te twisten over zaken, die hij zelf niet verstaat? Doch er is meer. De Grieken en Romeinen en de overige heidenen, eer zij iets van God wisten, hadden reeds van de toovenaars en hun werken een afschuw, en straften ze met den dood. Allen stemmen hierin overeen; alle natiën, alle secten, zoo als Augustinus zegt, hebben tegen de toovenaars straf gedreigd, en zoo doende het bestaan er van als ontwijfelbaar verondersteld. En zoo men, daarmeê nog niet tevreden, van

deskundigen de waarheid wil vernemen, tot wie zal men zich dan wenden, zoo niet tot de toovenaars zelven, die sedert drie duizend jaar hun bedrijf, hun ceremoniën, hun nachtelijke tochten en bijeenkomsten, hun moorden, hun betooveringen, hun duivelskunstenarijen belijden, en tot in den dood volhouden. Allen, waar ter wereld zij geleefd hebben en terechtgesteld zijn, in Italië, in Duitschland, in Frankrijk, stemmen met elkander in iedere bijzonderheid hunner getuigenis overeen. Wat wil men meer? Als de eenparige getuigenis van de wet Gods en van de wetten van alle volkeren, de belijdenis van duizenden, die overeenkomstig deze wetten veroordeeld zijn, de overtuiging van alle wijzen uit alle tijden, als dit alles nog niet voldoende is om ons te overtuigen, dan zijn wij voor geen overtuiging vatbaar: ten zij wij ons misschien onderwerpen aan het woord Gods. *Or il n'y a pas gueres moins d'impieté de revoquer en doubte s'il est possible qu'il y ait des sorciers, que revoquer en doubte s'il y a un Dieu: celuy qui par sa loy a certifié l'un a aussi certifié l'autre*.'

Dit laatste is volkomen waar. De bijbel leert even stellig, dat tooverij en toovenaars bestaan als dat er een God is, die wonderen doet. De heks van Endor is de type van alle heksen; de Egyptische toovenaars bootsen de goddelijke wonderen na, even als alle latere toovenaars; de booze geesten varen tijdens Jezus' verblijf op aarde in menschen en beesten, even als in de middeneeuwen. Satan voert Jezus door de lucht, zoo als hij later duizenden heksen heeft gedaan. In Leviticus wordt bevolen: ‘als een man of vrouw een waarzeggenden geest zal hebben of een duivelskonstenaar zal zijn, zij zullen zekerlijk gedood worden’; en door de heksen te dooden deden de Christenen niet meer dan deze wet ten uitvoer te leggen.

Even waar is al wat Bodinus verder aanvoert. Met de Schrift stemden de geschriften der kerkvaders, der middeneeuwsche annalisten, van alle auteurs overeen. De klassieke literatuur, de Romeinsche wetboeken leerden hetzelfde. En, wat alles afdoet, duizenden en duizenden bekenden dagelijks dat zij de misdaad zelf hadden gepleegd, beschreven hun gruweldaden in alle kleuren, en bezegelden hun bekentenis met hun bloed.

Men leest tegenwoordig de boeken niet meer, waarin de

tooverij methodisch behandeld wordt. Het boek van Lecky heeft mij opgewekt om eenige van de hoofdwerken te bestudeeren. Ik durf zoowel den voorstanders als den bestrijders der wonderen aanraden dit ook te doen. De studie is uiterst leerrijk; de indruk, dien zij achterlaat, een zeer bijzondere. Een wonderlijk gevoel maakt zich onder het lezen van ons meester. Ons beter weten worstelt met de overtuiging van den schrijver. De schat van voorbeelden, die hij aanhaalt, de getuigenis der schuldigen, die hij ons voorhoudt, brengen ons ongeloof tot zwijgen, zonder ons te overtuigen. Wij wijzen al zijn redeneringen, al zijn bewijsstukken van de hand, maar wij zijn niet in staat ze alle te weêrleggen. Hij is zoo ruim voorzien, dat voor ieder voorbeeld, dat wij afkeuren, aanstonds honderd andere in de plaats komen. Ten slotte maken wij ons van hem af met een: het is onmogelijk; het strijdt met al ons weten en ons gelooven; wij kunnen den knoop niet ontwarren, wij hakken hem eenvoudig door.

Neemt b.v. het boek van Nicolas Remy (1595) ter hand. Het is geschreven door een man van het vak, een rechter van jarenlange ondervinding, tevens geheime raad van den Hertog van Lotharingen; het is opgedragen aan den kardinaal van Lotharingen; het is dus in alle opzichten een boek van gezag en distinctie. De titel is op zich zelf reeds verpletterend; *Daemonolatreiae libri tres, ex judiciis capitalibus nongentorum plus minus hominum, qui sortilegii crimen intra annos quindecim in Lotharingia capite luerunt*. Op de bekentenis derhalve van 900 schuldigen, die alleen in Lotharingen binnen den tijd van slechts vijftien jaren ter dood zijn gebracht, berust dit geleerde geschrift. Voor iedere bijzonderheid, die ons wordt meêgedeeld, worden de belijdenissen van eenige hunner aangehaald, met al de nauwkeurigheid die een wetenschappelijk man betaamt. Ziet ge kans historisch te bewijzen, dat al die bekentenissen onwaar zijn? En een enkele, die blijft staan, is genoeg om de stelling, waarop alles aankomt: hekserij bestaat, te schragen.

Zoo overstelpend is de menigte van bewijzen, door Remy en een aantal andere even bevoegde deskundigen geleverd, dat men zich ten slotte afvraagt: hoe is een zoo hecht gebouw nog aan het wankelen, aan het instorten gebracht? Het is het medelijden geweest, niet het ongeloof, dat den eersten stoot heeft gegeven. De beroemde medicus Wier, een Gelderschman van geboorte, is de eerste geweest, die voor de

ongelukkige slachtoffers van hun eigen verbeelding en van de goedgeloovigheid hunner tijdgenooten is opgekomen. Maar hij vooral levert ons in zijn werken het bewijs, hoe vast het bijgeloof allen bevangen hield. Hij twijfelt niet aan de waarheid der tallooze verhalen; hij tracht alleen een andere verklaring te geven aan hetgeen ook in zijn oog feiten zijn. Hij redeneert aldus: Wat men aan heksen en toovenaars toeschrijft, doen niet zij, maar de duivel zelf; en deze brengt dan de ongelukkigen in den waan en tot de bekentenis, dat zij het gedaan hebben. Bij voorbeeld: te Eckerken, bij Elten, is een plek, waar gedurig duivelskunstenarijen voorvielen, wagens omgeworpen, ruiters van hun paarden gelicht en neêrgesmakt werden, terwijl dan alleen de schaduw van een hand zichtbaar was. De dorpelingen gaven de schuld hiervan aan een oude vrouw, Duicops geheeten; zij werd gevat, tot bekentenis gebracht en verbrand. Nu hield aanstonds de hekserij op. Wier zelf, die in de buurt woonde, moet de waarheid van het feit erkennen. Maar, zegt hij: niet de heks, de duivel zelf heeft gespookt, hij heeft de schuldelooze vrouw in den strik doen loopen, en, om de menschen in hun dwaling te versterken, zijn kunsten gestaakt, zoodra de ongelukkige gedood was. - Dit ééne voorbeeld, en er zijn er in overvloed[1], toonen hoe weinig Wier zich van het algemeene bijgeloof had losgemaakt, hoe weinig hij de eer verdient, die hem doorgaans wordt gegeven, van zich daartegen het eerst verzet te hebben. De eerste, die zijn twijfel aan de waarheid der feiten zelve durfde uitspreken, was de vader van het scepticisme, de eenige Montaigne. En de eerste, die het bijgeloof openlijk bestreed, was Reginald Scott[2] in zijn *Discovery of Witchcraft*.

Dit boek maakte grooten opgang vooral in Holland, sedert het, in 1609, in onze taal was overgebracht. En toch het was een weinig afdoende bestrijding, niet bestand tegen de scherpe dialectiek der geloovige theologen. Slechts één argument had tegenover dezulken bewijskracht: de tijd der wonderen was voorbij, de protestanten geloofden niet aan de mirakelen, die nog, volgens de roomschen, gebeurden; hoe konden zij dan gelooven aan wonderen, die door den duivel en zijn aanhangers

1 Vgl. vooral zijn verhaal aangaande den bekenden Antoine Suquet, op blz. 258 van de Amsterdamsche uitgaaf zijner *Opera Omnia*.

2 Wanneer de *Discovery of Witchcraft* voor het eerst uitgegeven is, durf ik niet bepalen. Lecky zegt in 1584; de Holl. vertaling daarentegen in 1602.

voortdurend verricht zouden worden? Overigens moet Scott de bijbelsche verhalen, die ook voor hem ontwijfelbaar waar zijn, geweld aandoen, om ze niet tegen zijn leer te doen getuigen; hij moet verder aannemen, dat de geschriften der kerkvaders, bepaaldelijk die van Augustinus, geïnterpoleerd zijn; hij moet de bekentenis der veroordeelden uit de hevigheid der marteling of uit de vrees voor de pijnbank verklaren. - Dat desniettemin zijn boek zoo grooten opgang heeft gemaakt, bewijst, dat bij velen het geloof reeds wankelde. Het was reeds in strijd geraakt met de denkwijs der meer verlichten, met de onderstelling, waarvan het wetenschappelijk onderzoek uitging. Het waren dan ook de libertijnen, die het boek van Scott roemden, en er de Hollandsche vertaling van bezorgden. Voetius zegt het ons in zijn theses *de Magia*, en hij voegt er bij: ‘Uit de lezing van dit boek, als uit een ruim vlietende bron, hebben voortaan niet weinigen, geleerden en ongeleerden, twijfel geschept, en sedert zijn zij aan het vrijgeesteren geraakt - ons land is, helaas, van twijfelaars, van heele en halve libertijnen vol - en tot die diepte van onwetenheid verzonken, dat op hen toepasselijk is, wat koning Jacobus van Scott zelven zegt, dat hij niets meer of minder is dan een nieuwe Sadduceër.’ Vreeselijk voorwaar! Maar Voetius overdrijft. Het boek van Scott heeft den twijfel niet gewekt, het vond reeds bij zijn verschijning in ons land een menigte van twijfelaars en ongeloovigen. Reeds was de laatste ongelukkige, die in ons land aan het bijgeloof zou worden opgeofferd, ten vure gedoemd. Reeds was er een slachtoffer aan de klauwen van het monster ontrukt. Wij mogen er trotsch op zijn, dat hier een eeuw vroeger dan overal elders het heksendooden heeft opgehouden. De omstandigheden, waaronder het plaats had, zijn op zich zelf opmerkelijk. Een arme vrouw van Schiedam, die de kinderen van een buur zou hebben betooverd, stond voor het Hof van Holland terecht; zij ontkende, en werd veroordeeld om, eer ten principale gevonnisd werd, op de pijnbank scherper ondervraagd te worden. Maar de Hooge Raad, op wien zij zich beriep, begreep dat hier geen grond bestond tot scherper examen, vernietigde het vonnis van het Hof, en liet de beschuldigde in vrijheid stellen. Deze uitspraak dagteekent van 8 Juli 1593. Zij opent een nieuw tijdvak in de geschiedenis der heksenprocessen. Zij was een waarschuwing voor de rechterlijke macht, om voortaan in anderen geest dan tot nog toe de aanklacht wegens tooverij te

behandelen. En de rechters sloegen haar niet in den wind. Cats getuigt het in zijn *Twee-en-Tachtigjarig leven:*

> Ey siet! naedat het Hof dit vonnis had gegeven,
> Scheen alle spookerij als uyt het lant gedreven.

Wilt gij weten of Voetius hier meê ingenomen was? Ik zal hem zelf laten spreken. Hij verdedigt de gereformeerde kerk tegen het verwijt der papisten, dat de hekserij in protestantsche landen ongestraft blijft, met de opmerking: 'dit ligt niet aan de kerk, maar aan de wereldlijke overheid; de tooverij behoort hier niet als in roomsche staten geheel of gedeeltelijk voor den geestelijken rechter, de kerk heeft in de zaak niets te zeggen. En de wereldlijke rechter, vasthoudende aan den regel, dat men liever een schuldige moet laten ontsnappen dan een onschuldige veroordeelen, gaat in zulke zaken met groote behoedzaamheid te werk. Voor vijftig jaren heeft op dien grond de Hooge Raad een Gorcumsche vrouw[1], die van tooverij was beticht, ontslagen, vooral door de ijverige bemoeiing van de advocaten, onder welke de allerijverigste een roomschgezinde was. Sedert dien tijd is in Holland en in de aangrenzende provinciën weinig meer van heksen en heksenprocessen ver nomen.'

Mij dunkt, deze woorden getuigen van geen bijzondere innomenheid met het arrest van den Hoogen Raad; de vermel ding, dat het een roomsche advocaat was, die het meest voor de vrijspraak der beschuldigde had geijverd, wettigt het vermoeden, dat Voetius dit ijveren juist niet lofwaardig keurde.

Gelukkig dan ook ons land, waar de geestelijken op de rechtspraak geen invloed uitoefenden. Want de predikanten bleven de geheele eeuw door aan hekserij gelooven, en, wij hoorden het reeds, Sadduceën noemen al wie er aan twijfelden. Maar de regentenstand dacht inderdaad als de nieuwe Sadduceën, - gij kunt het lezen in het *Bataafsch Arcadië* van Heemskerk, die tot hun stand behoorde - en veroordeelde alleen wie niet slechts denkbeeldig, maar werkelijk misdaan had. Heksen, die niet slechts met den duivel geheuld, maar ook den naaste tastelijk kwaad hadden gedaan, werden gestraft als kwaaddoe-

1 Hij bedoelt natuurlijk 'Schiedamsche' in plaats van Gorcumsche. Scheltema heeft dit niet durven aannemen, en dus van ééne geschiedenis er twee gemaakt.

ners, niet als heksen, met een straf aan de gepleegde misdaad geëvenredigd, en niet geëvenredigd aan den denkbeeldigen gruwel van duivelsdienst, dien de theologen met volle recht den dood waardig keurden.

Daaraan, aan den geringen invloed der geestelijkheid, niet aan de weldadige werking van het protestantisme, heeft ons volk het te danken, dat in de 17de eeuw hier geen enkele heks ter dood is gebracht, terwijl gelijktijdig zoowel bij onze protestantsche als bij onze roomsche buren nog duizenden wreedaardiglijk gepijnigd en vermoord zijn. In Engeland heeft de vervolging nooit heviger gewoed dan tijdens de republiek, onder de werking van het puritanisme. Door een commissie, waaraan twee predikanten waren toegevoegd, werden in één jaar, in het ééne graafschap Suffolk, zestig menschen wegens tooverij gehangen. Maar in Engeland was het overwicht der puriteinen voorbijgaand; in Schotland was het duurzaam, en Schotland is dan ook het eigenlijke tooneel der heksenprocessen gedurende de 17de eeuw. In 1661 waren er veertien commissiën bezig met het opsporen van duivelskunstenaars. In 1662 stonden 150 personen voor die misdaad terecht. In 1664 zag een reiziger te Leith op eenmaal negen vrouwen verbranden. In 1678 werden er negen op één dag veroordeeld. Eerst in de 18de eeuw verdween daar en elders, wat reeds bij ons sedert honderd jaar had opgehouden. Na 1600[1] is er in ons land geen mensch wegens tooverij gedood; in 1712 werden er nog in Groot-Brittanje, in 1718 nog in Frankrijk wegens die misdaad ten vure gedoemd.

Bij ons was dus het bijgeloof sedert lang machteloos, en althans voor het lichaam onschadelijk, toen Bekker den strijd er tegen begon. Wat de kerk verdedigde, was alleen de mogelijkheid van tooverij, het geloof aan verhalen, waarin van tooverij en toovenaars gesproken werd. De toenmalige orthodoxie stond tegenover de bestrijders van het geloof aan heksen,

1 Scheltema zegt: na 1610; maar hij hecht te veel aan de woorden van Cats, die slechts met zijn geheugen te rade ging. In 1594 vinden wij nog te Utrecht, in 1597 te Schoonhoven een heks ter dood gebracht. Volgens Mr. Feith (Bijdragen van Nijhoff, Nieuwe reeks, I. blz. 61) is in Groningerland het laatste geval van dien aard van 1597. De zaak in 1605 te 's Heerenberg voorgevallen, waarover Molhuysen (t.a.pl., blz. 205), komt ten laste van den Spaanschen, niet van den Nederlandschen rechter. - Opmerkelijk dat het heksendooden bij ons het hevigst is juist bij de vestiging van het protestantisme, tusschen 1580 en 1597. Daarentegen heeft de kerkelijke agitatie van 1618 daarop geen invloed uitgeoefend.

zoo als de tegenwoordige rechtzinnigheid tegenover de bestrijders van het geloof aan wonderen in het algemeen. Zij gebruikte dan ook dezelfde wapenen, die wij de rechtzinnigen nog tegenwoordig zien hanteeren. Voetius in zijn tijd redeneert juist zoo als de Heer Doedes heden ten dage. ‘De fout van Scott en zijn aanhangers (zegt hij) is een doorgaand paralogisme van het bijzondere tot het algemeene. Zij beweren: vele verhalen van hekserij zijn verdicht, vele uit natuurlijke oorzaken te verklaren: derhalve bestaat er geen hekserij. Het praemis is juist en wordt door allen erkend; maar daaruit volgt de conclusie geenszins. Het is alsof men zeide: veel wat voor ketterij is uitgekreten, was geen ketterij, derhalve heeft er nooit ketterij bestaan. Om te bewijzen dat tooverij onmogelijk is, zou men moeten aantoonen, dat zij met het wezen van God, die ze toelaat, of met het wezen van den duivel, die ze veroorzaakt, of met het wezen van den mensch, die er zich aan bezondigt, onbestaanbaar is. Zoo lang men dit niet heeft aangetoond, is het onzinnig de mogelijkheid van tooverij te loochenen.’

De Heer Doedes zegt hetzelfde met andere woorden, om iets anders te bewijzen. Duizenden verhalen van wonderen zijn ontegenzeggelijk verzonnen, alle zijn op zich zelf onwaarschijnlijk, maar dit bewijst niets tegen de mogelijkheid; ieder verhaal moet onbevooroordeeld onderzocht worden; het te verwerpen, op grond dat wonderen onmogelijk zijn, is onwetenschappelijk.

In antwoord op deze tegenwerping moeten wij erkennen, dat wij niet in staat zijn het bewijs, door Voetius en door den Heer Doedes gevorderd, te leveren. Noch van de wonderen, noch van de tooverij kan iemand bewijzen, dat zij in strijd zijn met het wezen van God, dat zij in dien zin onmogelijk zijn. Want het wezen van God, en zelfs het wezen der dingen, ligt buiten den kring van ons weten. Onze wetenschap rust op ervaring, op waarneming van verschijnselen, en is daarom tot zulke absolute oordeelen niet gerechtigd. Maar is aan den anderen kant onze Voetius in staat om aan te toonen, dat de hekserij met het wezen van God, van Satan en van den mensch wel overeenkomt? Kan de Heer Doedes bewijzen, dat wonderen wel mogelijk zijn? Het mogelijke of onmogelijke moeten wij in het midden laten. En wij kunnen het gevoegelijk, want de mensch is niet gewoon, en ik geloof ook niet verplicht, om aan de mogelijkheid te gelooven van alles, waarvan de onmogelijkheid niet ten volle gebleken is. Wij weigeren geloof aan

al wat ons in hooge mate onwaarschijnlijk voorkomt. Het bewijs, door Voetius verlangd, is nooit gegeven; toch gelooven zelfs zijn geestverwanten niet meer aan de mogelijkheid van tooverij. Zal het met het geloof aan wonderen anders gaan? Zal dat blijven voortduren totdat de volslagen onmogelijkheid bewezen is? Het laat zich zoo niet aanzien. Reeds nu is het geloof aan wonderen aan het afnemen, naarmate de onwaarschijnlijkheid van wonderen grooter wordt; en, waar eens het geloof niet meer bestaat, geschieden evenmin wonderen als tooverkunsten meer.

De onwaarschijnlijkheid der wonderen ligt hierin, dat de wetenschap er zich tegen verklaart. De Heer Doedes getuigt dit zelf. Wel komt hij op tegen de stelling van den Heer Opzoomer: ‘in de grondwet der wetenschap staat geschreven, dat de verschijnselen der wereld aan wetten onderworpen zijn, dat overal de wet van oorzaak en gevolg heerscht.’ Maar hetgeen hij in de plaats stelt, is meer dan voldoende om de conclusie te wettigen, dat de wetenschap het geloof aan wonderen tegenspreekt. Oordeelt zelf:

> ‘Dat er vaste natuurwetten zijn’ (zegt de Heer Doedes) ‘is met betrekking tot menige reeks van verschijnselen uitgemaakt; van sommige verschijnselen is de natuurlijke oorzaak nog niet bekend. De wetenschap *onderstelt* echter *op grond van hetgeen bekend is*, dat de wet van oorzaak en gevolg overal heerscht.’

Wat de Heer Opzoomer *grondwet* der wetenschap noemt, noemt de Heer Doedes *onderstelling* der wetenschap. Zietdaar dus het groote verschil tusschen beiden. Maar daarin komen beiden overeen, dat het uitgangspunt der wetenschap het tegenovergestelde is van het kerkelijk geloof. Een getuigenis, die heel wat beteekent. De wetenschappelijke man, hoe gehecht ook aan de oude theologie, hoe geloovig aan de wonderen van den bijbel, gaat bij zijn onderzoekingen altijd uit van een onderstelling, die met dat geloof in lijnrechte tegenspraak is. Als godsdienstig man gelooft hij aan wonderen, als beoefenaar der wetenschap gelooft hij aan de algemeenheid der wet van oorzaak en gevolg. Guizot zegt ergens: *Il n'y a en ce monde que deux grandes puissances morales, la foi et le bon sens. Malheur au temps où elles sont separées*. Maar ongelukkig

ook de tijd, waarin geloof en wetenschap van tegenovergestelde hypothesen uitgaan. De een of de ander gaat dan uit van een dwaling, en leidt bij gevolg tot onwaarheid. Tusschen beide moet strijd ontstaan, want waarheid en onwaarheid kunnen niet in vrede te zamen wonen. En zoo lang die strijd niet beslist is, heerscht de twijfel in het gemoed van den mensch. - Wie van beide, theologie of wetenschap, zal gedwongen worden haar onderstelling op te geven? De geschiedenis moet op deze vraag het antwoord schuldig blijven. Maar zij kan toch den grond aanwijzen, waarop zich een waarschijnlijke gissing laat bouwen.

Er is een tijd geweest, toen de wetenschap nog geen eigen onderstelling had, waarvan zij uitging, en geen bedenking opperde tegen het geloof der theologie. Dat geloof heerschte toen op ieder gebied. Maar eenige eeuwen geleden heeft de wetenschap ontdekt wat zich uit dat geloof niet verklaren liet; zij heeft toen een andere hypothese bedacht en gaan beproeven: de hypothese, dat alles naar onverbrekelijke wetten geschiedt. En van dat oogenblik af heeft de ondervinding die nieuwe onderstelling steeds bevestigd, het geloof der theologie steeds verzwakt. Wel heeft de theologie van den beginne af de onderstelling der wetenschap met alle kracht bestreden, maar te vergeefs; neêrlaag op neêrlaag heeft haar rijk ingekort, haar macht gekortwiekt: en de krijg, die onverflauwd voortduurt, blijft voor de theologie nog altijd even ongunstig staan.

Wij zagen reeds, hoeveel van hetgeen de theologie vroeger geloofde, aan de wetenschap is prijs gegeven. En de orthodoxie van den Heer Doedes overlegt al, of zij zich nog niet meerdere offers getroosten kan. Als zij de wonderen des bijbels maar behouden mag! Dan kan zij des noods al het overige missen. ‘Uit de zekerheid dat iets heden doorgaans niet gebeurt, volgt in het minst niet, dat het vroeger niet gebeurd kan zijn,’ zegt de Heer Doedes. Al geschieden er geen wonderen meer, wie durft beweren, dat er voor 1900 jaren geen wonderen gebeurd zijn?

Er zou zeker nog al iets te zeggen zijn tegen deze uitvlucht. De natuurwetten doen niet vermoeden, dat zij van jonger dagteekening zouden zijn dan onze tijdrekening. Maar wij willen uitsluitend de historie raadplegen en laten de philosophie en de natuurkunde zwijgen. Wat de historie herinnert is ook reeds bedenkelijk genoeg.

Het zijn de boeken des bijbels niet alleen, die wonderen verhalen. Al de geschriften, die uit de oudheid tot ons zijn gekomen, vloeien van wonderverhalen over. Nemen wij dus aan, dat in de oudheid een andere orde (of onorde) der natuur dan tegenwoordig heerschte, en dat toen wonderen geschiedden, dan moeten wij deze onderstelling ook voor al de verhalen der oudheid, voor de ongewijde zoowel als voor de gewijde, laten getuigen. En wat zullen dan de wonderen voor het christelijk geloof bewijzen, als soortgelijke ten gunste der afgoderij komen pleiten?

Maar er is nog een andere bedenking. De historie heeft ons geleerd, dat wonderen en tooverkunsten geschieden, waar het geloof er aan bestaat, dat zij ophouden zoodra het geloof er aan verdwenen is. Nu heerschte in de oudheid, de heidensche zoowel als de Joodsche, het geloof aan wonderen; en bij gevolg behoeven wij tot verklaring der aloude wonderverhalen niet te onderstellen, dat de orde in de natuur toen ter tijd een andere is geweest; het is genoeg, dat wij weten, dat het geloof, de wereldbeschouwing, een andere was.

Maar de orthodoxie kan buitendien niet toegeven, dat thans geen wonderen meer geschieden, dat thans de wet van oorzaak en gevolg zonder uitzondering geldt. Zij leert en moet leeren, dat, al geschieden er in onzen tijd geen teekenen meer, zoo als voor 1900 jaar, de natuurlijke loop der dingen toch nog gedurig door de liefderijke voorzienigheid, op het gebed der vromen, wordt gewijzigd, en dat er tot straf of tot belooning der menschen gebeurtenissen plaats grijpen, die uit den samenhang van oorzaken en gevolgen niet verklaard mogen worden. Een hevige epidemie, bij voorbeeld, mag niet aan natuurlijke oorzaken worden toegeschreven, en niet uitsluitend met natuurlijke middelen bestreden worden. Zij moet worden aangemerkt als een blijk van Gods bijzonder misnoegen over de zonde der menschen, en dus in de eerste plaats door bidden en bekeering worden afgewend.

Bekeering, zelfmishagen en zelfverbetering zijn zulke heilzame, onmisbare momenten in het menschelijk leven, dat iedere aanleiding er toe met eerbied bejegend moet worden. Maar daarom mogen wij toch niet voor waar aannemen wat onwaar is. Het geloof, dat eclipsen en kometen Gods misnoegen te kennen geven en aanstaande straffen aankondigen, zal zeker voorheen bij

menigeen ten goede hebben gewerkt; desniettemin was het een bijgeloof, en is het verdwenen zoodra het als zoodanig erkend was. Het geloof aan een bovennatuurlijke beteekenis en aan bovennatuurlijke oorzaken van groote volksrampen is in strekking en waarde daaraan volkomen gelijk; en om de heilzame strekking mogen wij de onwaarde, de onwaarheid er van niet voorbij zien. De eenige reden, waarom het geloof aan de beteekenis van eclipsen en kometen bijgeloof heet, en het bijgeloof aan de beteekenis van volksrampen nog voor geloof doorgaat, bestaat hierin, dat een besmettelijke ziekte een meer gecompliceerd verschijnsel is dan de verduistering van de zon of de loopbaan van een komeet, en dat deswegens de wetenschap, die de laatste reeds volkomen verklaard heeft, de eerste nog niet voldoende verklaren kan. Wel kan zij aantoonen, dat zekere natuurlijke omstandigheden meêwerken om de epidemie te veroorzaken, dat de ziekte heviger is, niet naar mate van de zedelijke verdorvenheid, maar naar mate van de ongezonde leefwijs der menschen. Maar een volledige opgaaf van al de oorzaken eener ziekte, een bevredigende verklaring van al haar verschijnselen, kan zij vooralsnog niet leveren. Onze orthodoxen, de Heer Groen van Prinsterer bij name, geven dus af op de hoogmoedige wetenschap, die het waagt te verschillen van het geloof, dat wel al ten opzichte der hemelverschijnselen, maar nog niet ten opzichte der ziekteverschijnselen gebleken is bijgeloof te wezen.

Hoe wankelend evenwel zelfs bij de allergeloovigsten dit geloof is, leert de handelwijs der zoodanigen.

Van hun geloof uitgaande moeten zij er noodzakelijk toe komen om het kwaad, dat Gods toorn over de zonde veroorzaakt heeft, uitsluitend te bestrijden met geestelijke middelen, die Gods toorn kunnen verzoenen, met gebed, met boetedoening, met bekeering. Natuurlijke geneesmiddelen kunnen in dit geval niets uitwerken. En zoo zij iets vermochten, zou het een nieuwe zonde, een verzet tegen den wil Gods zijn, ze aan te wenden. Zoo God ons wil kastijden, mogen wij niet trachten hem de roede uit de hand te rukken; wij mogen hem verbidden, zoo wij kunnen, maar niet tegenstreven.

Van deze verplichting hebben sommigen, die rechtzinniger zijn dan de beschaafde rechtzinnigen, eenig besef. Zij wenschen zich tegen de kinderpokken niet door inenting te behoeden. Zij willen zekere operatiën niet ondergaan. Zij begrijpen dat

zij zoo doende den vrijmachtigen God zouden tergen. Uitmuntend, van het standpunt des geloofs. Maar waarom dan ooit eenig geneesmiddel ingenomen? De kinderziekte is een ziekte als een ander; niet meer dan andere is zij een bezoeking van God: en iedere bezoeking, onverschillig welke, moeten wij niet trachten af te wenden, maar te verbidden. - Dezelfde eenvoudige vromen willen zich niet tegen brandschade verzekeren. Eveneens uitmuntend gezien. Als God den zondaar werkelijk door verwoesting van zijn have wil straffen, is geen zonde grooter dan de oprichting eener onderlinge brandwaarborgmaatschappij. Want daardoor maken wij het God onmogelijk ons op deze wijs te straffen. Duizenden helpen ons de ramp dragen, die zoo doende voor ons geen voelbare straf meer is. Wij plegen dan inderdaad den gruwel, waarvan Proudhon in godslasterlijke woorden spreekt: door onze uitvindingen en inrichtingen bestrijden en overwinnen wij God, en verhinderen wij hem kwaad te doen. Maar hoe weinigen zijn zich hiervan bewust, hoe weinigen handelen dienovereenkomstig! Het bewijst, hoe zwak bij de meesten het geloof is, hoe zelden zij naar zijn inspraak luisteren.

Hetzelfde wordt door een andere inconsequentie in het licht gesteld. Zoo wij werkelijk in een algemeene ramp, in een besmettelijke ziekte of iets van dien aard een straf Gods erkennen, dan moeten wij wel gelooven, dat zij, die er meê gestraft worden, zondiger zijn dan wij, die vrij blijven. Als God Frankrijk met cholera bezoekt en Holland vrij laat, zullen wij dan zeggen: God straft Frankrijk ook om onze zonde; God vergeeft ons wat hij onzen naaste toerekent? Als God met de cholera de arme en ongezonde buurten bezoekt, en de beter ingerichte woonplaatsen der rijken betrekkelijk spaart, zullen wij dan zeggen: de armen zijn niet schuldiger dan de rijken, maar God straft de armen het meest? En als ik verschoond blijf, terwijl mijn bekenden in menigte getroffen worden, zal ik mij zelven dan voor even strafwaardig houden? Als ik consequent aan mijn praemissen blijf, zeker niet. Zijn rampen straffen, dan zijn zij, die getroffen worden, schuldiger dan zij, die vrijkomen, indien althans God, die straft, rechtvaardig is, en zonder aanzien des persoons kastijdt.

En desniettemin komt het niet in ons op, als de vrienden van Job, den ongelukkige om zijn ongeluk voor bijzonder boos te houden. Het komt niet in ons op de genees-

middelen, die de wetenschap aanbeveelt, ongebruikt te laten, of de voorbehoedmiddelen tegen rampen, de verzekeringsmaatschappijen en wat dies meer zij, af te keuren. Wij verklaren, dat Gods wegen in het duister liggen, en dat wij de middelen moeten aanwenden, die onder zijn zegen kunnen baten. IJdele verontschuldiging, die alleen bewijst, hoe weinig wij overeenkomstig het geloof handelen, hoe gering de invloed is, dien het geloof op ons uitoefent. Daarentegen is onze handelwijs in volmaakte overeenstemming met de onderstelling der wetenschap. Omdat wij onderstellen, dat de rampen des levens haar natuurlijke oorzaken hebben, bestrijden wij ze met natuurlijke middelen. Het verzuimen van die middelen, niet het aanwenden er van, verwijten wij ons. In hem, dien de rampen treffen, zien wij een ongelukkige, die aanspraak heeft op onze hulp, niet een schuldige, die door God wordt gestraft. De voorspoed der boozen, een onoplosbaar raadsel voor hem die den tegenspoed voor een straf houdt, verwondert ons niet, omdat wij den voorspoed niet als een loon der deugd, maar als een gevolg van geluk of van bekwaamheid aanmerken.

Vatten wij de slotsom van ons onderzoek samen. Wij hebben gezien, dat tot voor weinige eeuwen algemeen werd geloofd, dat er in de natuur wel een zekere regelmaat plaats had, maar dat deze gedurig door de tusschenkomst van bovennatuurlijke wezens, goede en kwade, verbroken werd; dat er dus nevens natuurlijke gebeurtenissen ook bovennatuurlijke, wonderen genaamd, in menigte geschiedden. Maar in strijd daarmede verhief zich allengs de onderstelling, dat er maar geen bloote regelmatigheid, dat er wettelijkheid in de natuur heerschte, dat alles uit natuurlijke oorzaken voortkwam. Van het oogenblik, waarop deze onderstelling opkwam, heeft zij aanhoudend veld gewonnen op het oude geloof. De eene reeks van verschijnselen voor, de andere na is haar komen bevestigen; en in gelijke mate is het geloof aan wonderen ingekrompen. De wonderen der heidenwereld, de wonderen der middeneeuwen, de wonderkunsten van heksen en toovenaars vinden bij de rechtzinnigste protestanten geen geloof meer. Van de wonderen, die in den bijbel beschreven staan, worden sommige zelfs door de christelijk-orthodoxen niet meer geloofd, andere in twijfel getrokken. En het getal is niet gering van hen, die alle bijbelsche wonderen juist zoo beoordeelen als de rechtzinnigen de

onbijbelsche. Wat verder het tegenwoordige betreft: bijna niemand verwacht meer, dat er thans nog wonderen zullen geschieden; een ieder nagenoeg handelt alsof de onderstelling der wetenschap waar was.

Toch heeft men in den laatsten tijd het geloof aan de wonderen tot het kenmerk van den Christen willen verheffen. In de Christelijke wereldbeschouwing, zegt de Heer Pierson, is plaats voor het wonder; in de hedendaagsche wereldbeschouwing is daarvoor geen plaats. Wie de laatste omhelzen, moeten de Christenkerk verlaten.

Het is den mensch eigen naar scherpe bepalingen te zoeken, om zoo te beter te onderscheiden. De opgegeven definitie scheidt onze tijdgenooten in twee groote legers, ieder met zijn eigen kenbare leus. Doch in de natuur vindt men niet zulke scherpe tegenstellingen, maar geleidelijke overgangen. Even zoo in de maatschappij; zij is opgevuld met wat men ‘halven’ noemt: menschen, die gehecht aan het oude en tevens ingenomen met het nieuwe, de tegenstrijdige beginsels beurtelings toepassen, en aan een amalgama van begrippen de voorkeur geven boven het onvermengde oude en boven het zuivere nieuwe. Niet anders is het met de oude en nieuwe wereldbeschouwing gelegen. Zij staan zeker lijnrecht tegenover elkander. Maar is de menschheid inderdaad gesplitst in twee groote partijen, waarvan de eene uitsluitend de oude, de andere uitsluitend de nieuwe aanhangt en naleeft? Ik durf het ontkennen. Er mogen enkelen zijn, die de nieuwe leer in al haar consequentiën aannemen, en op alle verschijnselen toepassen: zeker zijn zij in zeer kleinen getale. Consequente aanhangers van de oude leer, die niets van de nieuwe willen weten, zijn er volstrekt niet. Zelfs de meest rechtzinnigen in den lande zijn verre afgedwaald, ik zal niet zeggen van de wereldbeschouwing der middeneeuwen, maar zelfs van die der protestanten in de 17de eeuw. Ten opzichte der wonderen is het geloof van den Heer Groen van Prinsterer niet zoo zuiver als dat der halve libertijnen, waarop Voetius zoo smadelijk afgeeft; en de heele libertijnen van dien tijd zouden zich wel gewacht hebben van over de autoriteit van den bijbel te spreken, zoo als de Heer Doedes het doet. Is het nu genoeg om Christen te wezen, dat men in zijn wereldbeschouwing een plaats openhoudt voor het wonder, maar die plaats ledig laat staan, en alle overgeleverde wonderen verwerpt? Natuurlijk niet; men moet gelooven, dat wonderen werkelijk geschieden, dat de over-

geleverde wonderen geschied zijn. Maar moet men die alle gelooven, of met hoeveel kan men volstaan? Waarlijk, het is hier geen quaestie van al dan niet, maar eenvoudig een quaestie van meer of min: wie zal dan de grenslijn trekken, waar het ‘te weinig’ begint?

De Heer Groen spot op zijn manier met de gematigd-modernen, die klagen dat Pierson te ver, veel te ver gaat, veel verder dan zij gaan willen. Maar doen niet allen hetzelfde, wat hier den modernen ten kwade wordt geduid? De Heer Doedes gaat zeker te ver naar den zin van den Heer Groen; de Heer Groen naar den zin van nog rechtzinniger afgescheidenen; deze weêr naar den zin van Voetius, die op zijn beurt veel te ver ging naar den zin zijner katholieke tijdgenooten. Allen zijn afgeweken van de oude leer, de een een paar stappen verder dan de ander; gezamenlijk vormen zij van den eersten tot den laatsten een reeks zonder gapingen. Waar zal men dien keten doorkappen?

Wij kennen allen het middel, waarmeê men iemand, die aan den wijn verslaafd is, langzamerhand aan het waterdrinken brengt. Men schenkt hem steeds uit hetzelfde vat, dat aanvankelijk met wijn gevuld is, maar waarin telkens zooveel water wordt gegoten, als men er wijn uit tapt. Gedurig slapper wordt het mengsel, dat de patient te drinken krijgt; eindelijk is nagenoeg alle wijnsmaak verdwenen, en hij drinkt zoo goed als klaar water. Wanneer houdt nu deze drank op wijn te wezen, wanneer moet zij water gaan heeten? Niemand, dunkt mij, kan het bepalen. Eveneens is het met de wereldbeschouwing gegaan. De eerste christenen dronken in der tijd den wonderwijn zuiver genoeg. Maar sedert de twaalfde eeuw is deze gedurig met het water der wetenschap aangelengd; het mengsel is al slapper en slapper geworden; onze modernen drinken nagenoeg zuiver water, de christelijk-orthodoxen en de antirevolutionairen een mengsel, waarin de wijn nog min of meer te proeven is, maar waarvan toch de orthodoxen van den goeden ouden tijd zouden walgen. Zij, die reeds zooveel water in hun wijn hebben gedaan en er nog altijd meer bijgieten, hebben waarlijk weinig reden om hun amalgama voor onversneden uit te geven.

Zal het voortaan blijven gaan, zoo als het tot nog toe gegaan is? Zal het geloof gedurig wijken voor den voortgang der weten-

schap? Met zekerheid kan niemand het voorzeggen, en de lezer heeft thans al de gegevens, die hij behoeft om er met eenige waarschijnlijkheid naar te gissen. Zooveel is in alle geval zeker, dat de strijd tusschen het oude geloof en de nieuwe onderstelling niet beslist zal worden door redeneeringen als die van de Heeren Opzoomer en Doedes, van mij en van zoovelen. De uitslag hangt af van hetgeen de ondervinding op den duur zal leeren. Beide hypothesen, die van de theologie en die van de wetenschap, worden dagelijks op duizenden van proeven gesteld. De wetenschap is verplicht gedurig op nieuwe reeksen van verschijnselen haar onderstelling toe te passen. Het geloof is in de gelegenheid om hetzelfde te doen. Van den uitslag dier proeven hangt het af, of de oude dan wel de nieuwe leer veld winnen zal. Langs geen anderen weg is de overwinning te behalen. Een verlevendiging van het geloof door agitatie en religiestrijd kan er niet toe leiden; zij is evenmin in staat om de richting, waarin de menschheid zich beweegt, te veranderen, als de wind, die de oppervlakte beroert, in staat is om den oceaan in een andere richting dan die van den golfstroom te drijven.

R. FRUIN.

De cultuur-wet.

IV.

Wij komen thans tot de beantwoording der derde vraag: welken toestand van het grondbezit zal de cultuur-wet voor den tegenwoordigen in de plaats stellen.

Het concept stelt in de plaats der onzekere bezitrechten van de inlandsche bevolking en de niet minder onzekere rechten die de Staat als Souverein op den grond kan doen gelden, eene toekenning van vollen eigendom (echter voorloopig met eenige nader te bespreken beperking) aan de inlanders, van den grond door hen bearbeid en bebouwd. Met de afbakening dier gronden die aan de inlanders, hetzij individueel of in gemeenschap, als eigendom worden toegekend, is tevens verbonden de verklaring, dat alle overige gronden als eigendom van den Staat, als domein worden beschouwd. Deze verdeeling tusschen gronden der inlanders en staatsgronden is natuurlijk niet toepasselijk op de gronden vóór de invoering dezer wet door derden in wettigen eigendom verkregen, en mag evenmin inbreuk maken op de rechten der zoogenaamde particuliere landheeren of hen die door overeenkomst met de Regeering gronden in erfpacht, opstal of huur hebben bekomen. Door deze regeling wordt, naar mijn inzien, geen enkel recht, laat mij liever zeggen (omdat het daarop haar mijne meening eigenlijk aankomt), wordt in geen enkel opzicht het rechtsbewustzijn van den inlander geschonden. De inlander heeft sedert lang geleerd den Staat als den waren eigenaar van allen, ook den bebouwden grond te beschouwen; de uitbreiding van zijn recht op den grond door

hem bearbeid, de hem tot dusver geheel onthouden rechtszekerheid bij de beschikking over dien grond, zal voor hem eene uitnemende weldaad zijn. Hier heeft eene uitbreiding van de rechten der individuën plaats, die niet licht tot beklag zal aanleiding geven. Maar de verklaring der overige gronden tot staatsdomein kan evenmin eenige zwarigheid opleveren, dewijl hier de Staat blijven zal wat hij in de oogen van den inlander sedert lang geweest is, en geene andere rechten uitoefenen zal dan hij altijd uitgeoefend heeft. Om dit duidelijk te maken, vestig ik de aandacht op de drie voorname kategoriën, waartoe de gronden, die deze wet tot domein verklaart, kunnen gebracht worden: de eigenlijke woeste gronden, de houtbosschen en de koffituinen.

Indien het Regeerings-reglement van 1854 de woeste gronden niet met uitdrukkelijke woorden tot staatseigendom verklaart, het kent echter aan den Staat op die gronden werkelijke eigendomsrechten toe, door de bepaling, dat de Gouv.-Generaal gronden, niet door de inlanders ontgonnen of uit eenigen hoofde tot de dessa's behoorende, volgens regelen bij algemeene verordening te stellen, in huur kan uitgeven. En ook het Regeerings-reglement bepaalde daarbij niets nieuws. Volgens een Koninklijk besluit van 20 Maart 1831 hadden zulke verhuringen reeds voor dien tijd plaats gehad. Zij zijn thans werkelijk door algemeene verordeningen geregeld, en aan de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet is een staat der verhuurde gronden op Java onder ult^{o} Maart 1865 toegevoegd, waaruit blijkt, dat de verhuur van land zich uitstrekt over 14 residentiën en ongeveer 40,000 bouws beslaat. Het tijdstip van den ingang der huur-contracten valt gedeeltelijk vóór, doch voor een veel grooter gedeelte na de invoering van het Regeerings-reglement.

In principe is de zaak hiermede beslist. Wie het recht heeft om woeste gronden te verhuren, is daarvan eigenaar; hij heeft ook het recht om ze te verkoopen, zoo als de Heer Sloet tot Oldhuis wilde, of om ze in erfpacht uit te geven, op de wijze als door art. 20 tot 34 van de cultuur-wet wordt geregeld. Het reeds aangehaalde Kon. besluit van 20 Maart 1831 machtigt dan ook de Indische Regeering, ‘om bij voorkomende gelegenheden woeste gronden in eigendom, huur of erfpacht af te staan.’ De uitoefening van eigendomsrechten door den Staat

blijft uit den aard der zaak altijd afhankelijk van regelen door de wetgevende macht gesteld. Deze heeft bij art. 62 van het Regeerings-reglement den verkoop van woeste gronden verboden, den verhuur daarentegen toegestaan, en zal, zoo het thans aanhangig ontwerp tot wet wordt verheven, de uitgifte in erfpacht voor 99 jaren als een soort van middenterm daarvoor in de plaats stellen. Indien het verhuren van woeste gronden het rechtsbewustzijn der inlanders niet heeft gekrenkt, dan zal ook de uitgifte in erfpacht dat niet krenken; maar de positie der pachters zal voor de ontwikkeling van landbouw en nijverheid oneindig gunstiger zijn, dan die der vroegere huurders.

Ik moet hier evenwel opmerken, dat de Regeering, tijdens de vaststelling van het Regeerings-reglement, eene zonderlinge leer heeft verkondigd, waarvan wij in sommige der brochures over de cultuur-wet nog een weêrklank hebben vernomen. Zij verklaarde namelijk geenszins overtuigd te zijn, dat in het algemeen onbebouwde gronden kunnen worden verkocht zonder krenking van de rechten der thans aanwezige inheemsche bevolking, en zonder voorbij te zien, dat het toekomstig geslacht er aanspraak op heeft, dat de gelegenheid om zich vrijelijk uit te breiden het niet worde ontnomen door het afstaan van zijnen geboortegrond aan personen, die den Javaan slechts als daglooner wenschen te bezigen. Waarop steunt deze zonderlinge leer? De inlander kent zich op de woeste gronden geene andere rechten toe dan die hij volgens oude herkomst door ontginning verkrijgt. Zonder die ontginning zijn ze voor hem, voor zooverre hij niet reeds geleerd heeft ze als staatseigendom aan te merken, *res nullius*, waarop de vreemdeling evenveel recht heeft als de landgenoot; zij zijn, zoo als hij het uitdrukt, doode gronden en behooren aan dengeen die ze levend maakt. Ook de concept-cultuur-wet wil geen verkoop van woeste gronden, maar om geheel andere redenen. Te denken aan een essentieel verschil tusschen de tijdelijke vervreemding der thans woeste gronden, door verhuur of erfpacht, waarop de Staat wèl, en de blijvende vervreemding door verkoop, waarop de Staat niet recht zou hebben, is bij hare ontwerpers niet opgekomen. Bij den eersten oogopslag vindt men zich genoopt om zich te verwonderen, dat onze vroegere koloniale besturen zoo weinig zwarigheid maakten over den bebouwden grond der reeds aanwezige inlanders te beschikken, op eene wijze, die zich al zeer weinig om hunne rechten bekommerde, en zoo bijzonder teêrhartige

zorg droegen om niet, door beschikking over den woesten grond, de vrije uitbreiding van toekomende geslachten der inlanders te belemmeren; eene zorg, waarvoor op Java niemand hun dank weet en die zeker geen inlander in staat is behoorlijk te apprecieeren. Bij eenig nadenken zal het echter spoedig duidelijk worden, dat wij ook hier te doen hebben met een argument, uitgedacht door de voorstanders van het dwang- en monopoliestelsel, om mede langs dezen weg de uitbreiding van particuliere nijverheid te keer te gaan; een argument, waaraan vermoedelijk zij zelven, die er zich van bedienden, geen geloof sloegen. De ontwerper der cultuur-wet is overtuigd dat hij woeste gronden even goed verkoopen als in erfpacht uitgeven mag, omdat beide daden, als eenmaal het eigendomsrecht van den Staat op onbeheerde onroerende goederen vast staat, evenzeer geoorloofd zijn; maar hij acht de uitgifte in erfpacht (op gronden in de Memorie van Toelichting ontwikkeld) voordeeliger voor den Staat en geeft alleen daarom aan deze de voorkeur.

De ruimere ontginning der onmetelijke uitgestrektheden woesten grond, die thans aan niemand eenig nut opleveren, die het gevolg zal zijn van de aanwending van Europeesche intelligentie en Europeesch kapitaal op de perceelen, 't zij in erfpacht gegeven, 't zij (wat ik verkieslijk zou achten) verkocht, zal voor de bevordering van den rijkdom en den bloei van Java een krachtige hefboom zijn; en 't is onmogelijk dat daarvan niet ook de inlanders de vruchten zouden plukken, wanneer slechts aan handel en nijverheid hun vrije loop wordt gelaten. Men moet slechts terugkomen van die communistische denkbeelden, die wij hier als de pest schuwen, en die wij op Java als hooge wijsheid huldigen. Het is voor de welvaart van Java zoo min als voor die van Nederland noodig, dat ieder daar grondbezitter zij en zijn eigen akker bebouwe. Verschil van rang en stand en middelen is dáár zoo min als hier (en eigenlijk nog minder dan hier) voor de min bevoorrechten een wezenlijk ongeluk, en verdeeling van den arbeid, die aan ieder eene taak overeenkomstig zijne opvoeding, bekwaamheden en omstandigheden aanwijst, is dáár zoowel als hier eene voorwaarde voor wezenlijken vooruitgang. De krachtige ontwikkeling van Java's welvaart zal meer ressources openen voor volgende generatiën dan het intact bewaren zijner woeste gronden.

Er is evenwel met betrekking tot de woeste gronden een punt waarin de rechten der inlandsche bevolking werkelijk eenigzins

beperkt worden, t.w. de vrijheid tot de ontginning, waarvoor naar het wetsontwerp in het vervolg steeds concessie moet gevraagd worden. Doch deze beperking is, zoo als ik reeds elders getoond heb, in het belang der inlandsche bevolking zelve noodzakelijk, en die noodzakelijkheid zelve is het beste bewijs, dat de erkenning van het eigendomsrecht van den Staat op onbeheerde vaste goederen, - een eigendomsrecht, dat zich tegenover den inlander eigenlijk oplost in een toezicht op het gebruik daarvan, - door het algemeen belang gevorderd wordt. Het zal echter zaak zijn om den inlander den weg tot verkrijging der concessie en tot verzekering van zijn door de ontginning verworven eigendomsrecht zoo gemakkelijk mogelijk te maken. De bepaling van art. 19, 4e alinea, dat tot dit laatste altijd een vonnis van den landraad wordt gevorderd, zal, vrees ik, tot vele moeilijkheden aanleiding geven. Doch over de rol, die het wetsontwerp op onderscheidene plaatsen aan deze rechtbank toedenkt, spreek ik elders nader.

Wie zich overtuigen wil dat het algemeen belang van Java gebiedend vordert, dat de woeste gronden tot staatsdomein verklaard worden, opdat de Staat bij machte zij op de ontginningen en ontwoudingen het noodige toezicht te houden, leze in de Verhandelingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs voor 1863[1], het verslag der reis door den ingenieur H. de Bruyn in 1860, op last van den Minister van Koloniën, naar Frankrijk en Noord-Italië gedaan, om daar de bevloeiingswerken te bestudeeren en gegevens te verzamelen, ten einde eene regeling van den waterstaat op Java, overeenkomstig met den toestand des lands, in het leven te roepen. Men zal er de overtuiging uit putten van de volstrekte noodzakelijkheid, dat niet alleen de woeste gronden, maar ook de rivieren op Java tot staatsdomein verklaard worden. ‘Ieder Javaan,’ zegt de Heer de Bruyn, ‘die langs eene hoofdrivier woont, of langs een voedingstak daarvan, doet met het water al wat hij verkiest. Er worden daarin aangelegd stuwdammen - ze worden weder vernietigd. Het water wordt afgeleid, al naar dat zulks den oeverbewoner goeddunkt.’ Het is duidelijk, dat deze willekeurige handelingen, in verband met de roekelooze ontwoudingen, Java met de ernstigste rampen, met den gehee-

1 Het belangrijkste gedeelte van dit verslag, namelijk het ‘Rapport over den uitslag der zending’, is ook opgenomen in het *Tijdschr. v.N.I.*, Jaarg. 1862, Deel I, blz. 275, onder den titel: ‘De waterstaat in Noord-Italië en op Java’.

len ondergang zijner vruchtbaarheid bedreigen. ‘Door het ruw wegverbranden der bosschen,’ zoo schrijft de Heer de Bruyn een weinig verder, ‘droogen de bronnen op, en heeft men gebrek aan water in den Oostmoesson. In den Westmoesson houden de wouden bij aanhoudende regens veel water tegen, terwijl van de kaalgebrande berghellingen het water afstroomt als van het dak van een huis, en bandjirs veroorzaakt op de benedenrivieren aan de stranden, waarvan de gevolgen jaarlijks in de couranten te lezen zijn. Wordt eene bevaarbare rivier gevoed door bergstroomen, en hangen de benedenlanden geheel en al af van het water, dat die bergstroomen aan de bevaarbare rivier doen toevloeien, dan spreekt het van zelf, dat er op de bovenrivier een kolossaal toezicht moet zijn, om ieders belangen te regelen, en de waterverdeeling voor irrigatie en navigatie, ja, zelfs voor levensonderhoud, behoorlijk te doen plaats vinden.’ De Heer de Bruyn toont vervolgens, dat al wat naar zulk een toezicht zweemt, geheel en al ontbreekt; dat zoowel Europeesche als inlandsche ambtenaren alleen denken aan het belang van het gewest onder hun onmiddellijk bestuur gesteld, en zich om dat der lager gelegen landstreken, die geheel afhankelijk zijn van het water, dat zij verkiezen in de bovenrivier te laten vloeien, in het minst niet bekreunen. ‘Is het nu niet klaar als de dag,’ gaat de schrijver voort, ‘dat zulk een toestand in de toekomst de schromelijkste gevolgen na zich kan sleepen? Is het niet hoog tijd, dat de waterverdeeling naar ieders belangen wordt geregeld?’ Maar ik mag niet verder aanhalen. De lezing van dit stuk zal aan ieder, die onderricht *wil* worden, de onwrikbare overtuiging geven, dat de ontginning van woeste gronden, ook de aanleg van gågå's ingesloten, onder het toezicht van den Staat *moet* gebracht worden; maar dat daarmede evenzeer een toezicht op de beschikking over het water moet worden verbonden. De cultuur-wet zorgt voor het eerste, niet voor het laatste, en dit is eene leemte, die onlangs door den Heer de Bruyn zelven in eene bestuursvergadering der Maatschappij van nijverheid en landbouw te Batavia is ter sprake gebracht. Die leemte kan nog gemakkelijk worden aangevuld, daar het hier slechts om het vaststellen van het hoofdbeginsel te doen is, en de nadere regeling natuurlijk aan koloniale ordonnantie moet worden overgelaten. Ik heb het van gewicht geacht hierop in 't voorbijgaan de aandacht van den Minister en de Vertegenwoordiging in te roepen.

De tweede kategorie van Gouvernementsgronden door het wetsontwerp onderscheiden, zijn de houtbosschen. Daarover wordt gehandeld in de vierde afdeeling, art. 35 vv., waarvan de bepalingen door het vijfde hoofdstuk der Memorie van Toelichting worden opgehelderd. Men behoort hier te onderscheiden tusschen de djati-bosschen en de zoogenaamde wildhoutbosschen. Wat de eerste betreft, bouwt de wet voort op art. 61 van het Regeerings-reglement, waardoor de rechten van eigendom des Rijks op alle dusdanige bosschen, niet bij verkoop of op andere wijze aan bijzondere personen afgestaan, worden gehandhaafd. Het is niet noodig hier verder terug te gaan, daar over de zaak geen quaestie is, en, zoo er quaestie ware, die reeds bij de wet is beslist. Ten overvloede herinnert de Memorie van Toelichting, dat de Staat zijne sedert lang geoefende rechten op de djati-bosschen ontleent aan de contracten met de Javaansche vorsten gesloten. De wildhout-bosschen zijn van meer ondergeschikt belang en het blijkt niet dat de Staat er vroeger uitdrukkelijke aanspraak op gemaakt heeft; doch in het besluit van den Gouv.-Gen. van 31 Mei 1864 (Ind. Stbl. n°. 90), waarbij eenige bepalingen omtrent den aankap van hout in die bosschen gemaakt zijn, worden zij herhaaldelijk ''s lands wildhout-bosschen' genoemd, en zij zijn als zoodanig begrepen in de regeling bij het 'Reglement voor het beheer en de exploitatie der houtbosschen van den lande' van 10 Sept. 1865 (Ind. Stbl. n°. 96). Dezelfde redenen, die er voor pleiten om de woeste gronden tot domein te verklaren, pleiten er ook voor om die verklaring toe te passen op alle bosschen, die niet aan particulieren behooren. Een behoorlijk toezicht op den aankap van hout en de noodige zorg voor het onderhoud der bosschen zijn zaken van het allergrootst gewicht, waarbij het welzijn der bevolking in hooge mate betrokken is. Maar hoe zouden die mogelijk zijn, indien men de bosschen als *res nullius* aanmerkte, wat met andere woorden zooveel zegt als: ze aan hun lot over te laten? Wie omtrent die belangen nog moet worden ingelicht, leze wat de in landbouwzaken ongetwijfeld kundige schrijver der 'Vrijmoedige gedachten' (N°. XI der door mij aangekondigde brochures) daarover in het midden brengt[1], maar wachte zich voor zijne dwaling, dat deze wet ook regelen voor de instandhouding van deze bosschen had

1 Blz. 42-57.

moeten voorschrijven. Zij zijn reeds vervat in de ‘Handleiding voor het aanplanten en voortkweeken van djati-boomen in de bosschen van den lande’, vastgesteld bij besluit van den Gouv.-Gen. van 10 Sept. 1865 (Ind. Stbl. n°. 97); maar de cultuur-wet is alleen bestemd om den grondeigendom en den arbeid der bevolking te regelen. De weinige artikelen, die zij over de bosschen bevat, voldoen volkomen aan deze bestemming. Zij handhaven de eigendomsrechten van den Staat op de bosschen: zij schaffen de drukkende blandongdiensten en alle gedwongen diensten bij de exploitatie dier bosschen af; en zij verklaren dat de aankap, naarmate de exploitatie wenschelijk voorkomt, òf van staatswege bij aanbesteding, òf voor particuliere rekening, bij wijze van concessie aan dengenen die de voordeeligste voorwaarden aanbiedt, zal plaats hebben[1].

De derde kategorie van Gouvernementsgronden vormen de koffituinen. Wij hebben vroeger met een woord opgemerkt, dat de Minister niet lang geleden over de rechten van eigendom op de koffituinen in groote onzekerheid scheen te verkeeren. Het verblijdt mij dat hij thans vrijheid gevonden heeft in art. 7 der cultuur-wet te schrijven: ‘aan den Staat behooren insgelijks de op hoog gezag aangelegde koffituinen, onverminderd de rechten door gebruik of verordening aan de bevolking verzekerd.’ Terecht herinnert de Memorie van Toelichting, dat voor den aanleg van koffituinen slechts bij zeldzame uitzondering beschikt is over gronden door de inlanders ontgonnen, maar doorgaans daarvoor is aangewezen boschgrond of andere woeste grond, die, als zoodanig, volgens het stelsel dezer wet, tot het staatsdomein behoort. De aanleg der koffituinen zelf kan niet

1 Men heeft veel ophef gemaakt van een strijd tusschen art. 9 van het in den tekst aangehaalde Reglement en art. 36 der cultuur-wet. Het Reglement zegt: ‘de exploitatie der djati-bosschen van den lande geschiedt *uitsluitend* door middel van de particuliere industrie.’ De cultuur-wet zegt: ‘de aankap van hout geschiedt voor rekening van den Staat of voor die van bijzondere personen.’ ‘Treffend voorbeeld van verwarring!’ roept de schrijver van ‘de anti-cultuur-wet’ uit. Maar is het dan zijne aandacht ontgaan, dat art. 37 der cultuur-wet zegt: ‘de aankap voor rekening van den Staat wordt in het openbaar aanbesteed,’ met andere woorden, heeft plaats door tusschenkomst der particuliere industrie, juist zoo als art. 9 en 10 van het Reglement voorschrijven? De uitvinder dier ‘verwarring’ heeft stellig het Reglement niet zelf gelezen: hij zou anders gezien hebben dat art. 9 behalve de aangehaalde woorden ook nog dezelfde onderscheiding van tweeërlei exploitatie bevat, die in de cultuur-wet voorkomt.

als ontginning door de inlanders beschouwd worden; want hij heeft plaats gehad op last der Regeering, die gebruik heeft gemaakt van het recht dat zij zich toekende om over den arbeid der bevolking te beschikken, en bovendien dezen arbeid tot zekere hoogte heeft betaald, daar in den prijs dien de inlander voor zijn koffi ontvangt, het loon voor planten, inzamelen, bereiden en afleveren begrepen is. Men kan veel zeggen over het drukkende en onrechtvaardige van het stelsel en over de onregelmatigheden die er bij hebben plaats gehad; maar het kan nooit de strekking hebben om aannemelijk te maken dat de inlandsche bevolking de eigenares dezer tuinen is. Is er onrecht gepleegd en is (wat ik niet weet) de aantooning van een onrechtmatige daad van den Souverein voor civiel rechtsgevolg vatbaar, dan zou toch ten hoogste recht op schadevergoeding, maar in geen geval recht van eigendom op het door misbruik van gezag ontgonnen stuk grond, aan de inlanders kunnen worden toegekend. De vraag heeft echter nog een nuance. Toegegeven dat de inlander geenerlei recht heeft op den woesten grond door zijnen arbeid ten behoeve van den Staat in koffituinen herschapen, heeft hij dan toch niet een recht op de daarop geplante boomen? Zeker in geen geval een eigendomsrecht, noch naar zijne eigene rechtsbegrippen, noch naar de onze. Wat deze laatste betreft, art. 600 van het Burg. Wetb. van N.I. zegt uitdrukkelijk: ‘al hetgeen op een erf gezaaid en geplant is, behoort aan den eigenaar des gronds,’ en dit is eenvoudig een uitvloeisel van den algemeenen regel: ‘accessorium sequitur suum principale’. En wat de inlanders betreft, het staat vast dat zij eenige aanspraak maken op de boomen die zij hebben geplant, of tot onderhoud waarvan zij verplicht zijn; doch alleen in zooverre, dat ieder zorgt zijn contingent van aanplant te kunnen aanwijzen, opdat hij zich tegen het opleggen van meerderen last boven het verschuldigde op het getal zijner boomen kunne beroepen, en opdat hij zijn aandeel in het plantloon, in evenredigheid tot den arbeid door hem verricht, tegen de aanranding van anderen kunne beveiligen.

Tegenover deze drie kategoriën van gronden, waarvan de Staat zich den eigendom voorbehoudt, staan vier andere, waarvan in art. 2-5 de eigendom aan den inlander wordt toegekend.

Aan den inlandschen bezitter wordt de eigendom toegekend

van den grond dien hij bij de invoering dezer wet in individueel en erfelijk gebruik heeft. Dit heeft betrekking tot de erfakkers, de sawah poesåkå of sawah jåså. Ik heb vroeger deze woorden door elkander gebruikt, maar zij zijn toch niet geheel, althans niet overal synoniem. In de Preanger-landen maakt men tusschen beiden een onderscheid, hetwelk door den Heer Kinder de Camarecq[1] aldus wordt opgegeven: ‘onder sawah toeroenan (een andere naam voor sawah poesåkå van geheel dezelfde beteekenis) verstaat men velden door middel van erfenis, schenking of koop verkregen, en voor overdracht, in gelijker voege, vatbaar aan derden. Jåså zijn nieuwe ontginningen, welke gedurende den leeftijd des eersten ontginners dien naam blijven voeren.’ Beide soorten rekent voor 't overige die schrijver evenzeer tot de velden die de inlander, zoo als hij zich uitdrukt, in *vollen eigendom* bezit, in tegenstelling met dezulke die hij slechts in vruchtgebruik heeft. Het onderscheid heeft dus, zoo het schijnt, niets essentieels; de sawah jåså wordt in een volgend geslacht van zelf een sawah poesåkå.

Ik moet echter opmerken dat de uitdrukking ‘volle eigendom’, door den Heer Kinder gebezigd, niet aan den waren staat van zaken beantwoordt. Toen de verplichte koffi-cultuur in de Preanger-landen werd ingevoerd, werd de bevolking gesplitst in tjatjah's of afdeelingen van omstreeks 20 à 22 zielen, ieder uit één huisgezin of meerdere door verwantschap verbondene huisgezinnen, naar gelang der talrijkheid, bestaande; en iedere tjatjah werd met het onderhoud van 1000 vruchtdragende koffiboomen en de levering van het product tegen vastgestelde prijzen belast. De natuurlijke hoofden der familiën, tevens bezitters van eigen velden, werden als hoofden der tjatjah's beschouwd; men maakte hen voor den arbeid in de koffituinen verantwoordelijk, en zij werden, om zoo te zeggen, de eigenlijke koffi-planters der geheele residentie, wat echter niet verhinderde dat zij den arbeid door hunne kinderen of andere onderhoorigen konden laten verrichten. Deze hoofden der tjatjah's werden nu, naar het gewone spraakgebruik, hoe oneigenaardig ook, zelven tjatjah's genoemd, en vormden op hunne beurt, met een getal afwisselende van dertig tot meer dan honderd, afdeelingen onder den naam van *troep* en staande onder een petinggi. De overige mannelijke bevolking bestond uit menoempangs of ge-

1 *Bijdrage tot de kennis der volksinstellingen in de Oostelijke Soendalanden'* in het Tijdschrift van het Bat. Gen., Dl. X, blz. 112.

huwden, die somtijds ook eigen velden bezaten, en uit boedjangs of ongehuwden en bij hunne ouders of bloedverwanten inwonenden. Deze inrichting is in het algemeen tot heden in stand gehouden, behalve dat in later jaren de dienstplichtigheid in vele gevallen tot de menoempangs schijnt te zijn uitgebreid.

Deze geheele inrichting is niet van inlandschen oorsprong, zoo als reeds het woord *troep* duidelijk aanwijst, maar zij is ingevoerd door het Nederlandsch gezag, en heeft, naar het schijnt, evenzeer als elders het cultuur-stelsel, groote moeilijkheden en onzekerheid ten aanzien van het grondbezit teweeg gebracht. De verplichte dienstbaarheid van het tjatjah-hoofd berust, volgens het eenparig gevoelen der inlanders, niet op den persoon, maar op den grond, d.i. de akkers die hij bezit en bewerkt, gelijk trouwens de Regeering dit beginsel uitdrukkelijk ook ten aanzien aller heerediensten heeft erkend. Hieruit volgt nu, dat, bij den overgang der velden van tjatjah-hoofden (en voor zoover de dienstplichtigheid der menoempangs is ingevoerd, vermoedelijk ook van de velden van dezen), steeds moet gezorgd worden dat zij in handen komen van een persoon, geschikt en genegen om de verplichte diensten te vervullen. De erfgenaam, meestal de zoon of de schoonzoon, kan de sawah's slechts aanvaarden, indien hij ook willens en bij machte is zich de hoedanigheid van tjatjah-hoofd met de daarop rustende verplichtingen te laten welgevallen; terwijl in het tegenovergestelde geval de grond tot de dessa terugkeert en wordt toegewezen aan een ander persoon, door het dessabestuur tot tjatjah-hoofd gekozen. Onmondigen kunnen het landbezit niet erven, voordat zij, meerderjarig geworden zijnde, verklaren, het met den aankleve der dienstbaarheid te aanvaarden; terwijl in dien tusschentijd het vruchtgebruik van het stuk grond tegelijk met den verplichten arbeid door het dessabestuur wordt opgedragen aan een der menoempangs, gemeenlijk een aanverwant van den minderjarige. Ook de verkoop van een grondstuk, aan een tjatjah-hoofd behoorende, kan alleen plaats hebben wanneer de kooper zich verbindt de daarop rustende diensten te verrichten[1].

1 Ik heb mijne voorstelling hier hoofdzakelijk ontleend aan het reeds aangehaalde nauwkeurige opstel van den Heer Kinder de Camarecq, maar daarmede vergeleken een opstel in het *Tijdschr. v.N. Ind.*, Jaarg. 1861, Dl. II, blz. 1: ‘het sawah-bezit en de verplichte koffi-cultuur in de Preanger-regentschappen’. De beide schrijvers stemmen in de hoofdzaken overeen; doch wanneer laatstgemelde ons wil doen gelooven dat de verplichte dienstbaarheid alleen op de sawah jåså, in tegenstelling met de sawah poesåkå, berust, leert hij ons iets zoo ondenkbaars, zoo ongerijmds, dat ik aan een misverstand of aan een verwarring van tweeërlei onderscheiding moet gelooven.

Het voorbeeld der Preanger-landen, waarover ik vroeger niet afzonderlijk gesproken heb, leert ons op nieuw hoevele wijzigingen in den aard van het grondbezit op Java bestaan. Maar er is een bijzondere reden waarom ik dit voorbeeld hier ter plaatse heb bijgebracht. De cultuur-wet handhaaft voorloopig de koffi-cultuur op den thans bestaanden voet. Over de zaak zelve spreek ik nader; maar is de ontwerper er op bedacht geweest, dat in de Preanger-landen de regeling van de koffi-cultuur met het grondbezit zamenhangt, en geen ‘volle eigendom’ aan den inlandschen bezitter van den grond, dien hij thans in individueel en erfelijk gebruik heeft, kan worden toegekend, zonder dat in de regeling der koffi-cultuur eene belangrijke stoornis ontstaat? Men zou haast zeggen dat de ontwerper der cultuur-wet met de bijzondere toestanden in de Preanger-regentschappen minder bekend is geweest, waarvan ik zoo aanstonds nog een ander voorbeeld zal bijbrengen. Hieruit is eene zekere onvolledigheid geboren, die tot moeilijkheden aanleiding kan geven. Zoolang de koffi-cultuur behouden wordt, moet niet alleen gezorgd worden dat geene gronden aan de inlanders behoorende, anders dan tegen schadeloosstelling, voor de koffi-aanplantingen gebruikt worden (art. 16); er moet ook gezorgd worden dat de verplichtingen die op de koffi-plantende bevolking in de Preanger-regentschappen rusten, de rechten van overgang en overdracht die naar onze begrippen aan den eigendom van den grond verbonden zijn, niet belemmeren. Ik geloof dat dit een punt is dat strikt genomen niet aan een koloniale ordonnantie kan worden overgelaten, maar in de wet zelve behoort geregeld te worden. Want verklaart zij niet uitdrukkelijk of in dit opzicht de koffi-cultuur voor de eischen van den eigendom of de grondeigendom voor de eischen der bestaande koffi-regeling moet onderdoen, dan zal er altijd een strijd tusschen twee hoofdbeginselen der wet overblijven.

Om den vollen eigendom der sawah poesåkå en jåså aan de inlanders te verzekeren, bepaalt art. 8: ‘Binnen vijf jaren na de invoering dezer wet kan de inlander, die aantoont gedurende

de laatste drie jaren het openbaar en ongestoord bezit van een behoorlijk binnen zijne grenzen bepaald stuk gronds gehad te hebben, daarvan een eigendomsbewijs bekomen, dat alle vroegere aanspraken doodt. Het bewijs wordt afgegeven door te dien einde door den Gouv.-Gen. aangewezen ambtenaren.'

Dit is een hoogst gewichtige bepaling, die het individueele grondbezit overal waar het nog bestaat, tegen verdere inbreuken waarborgt, en tot behoorlijk geregelden grondeigendom verheft. De uitvoering zal zeker met vele bezwaren te worstelen hebben, en het gemis van eene kadastrale opmeting der velden en van registers van den burgerlijken stand zal ongetwijfeld teweeg brengen, dat de grenzen der grondeigendommen niet zoo juist zullen getrokken worden en de identiteit der eigenaars niet zoo onomstootelijk zal vaststaan, als dit in onze zooveel meer gevorderde maatschappij het geval is. Doch men moet de zwarigheden, daaruit voorvloeiende, niet overdrijven. Ik heb, geloof ik, voldoende bewezen, dat zich ook zonder kadaster en burgerlijken stand een individueel en erfelijk grondbezit op vrij breede schaal op Java ontwikkeld heeft, en dat het niet door inhaerente gebreken, maar door onze willekeurige regelingen verduisterd en in zijne ontwikkeling gestoord is. De middelen die door de inlanders voldoende worden geacht om iemands recht op zijnen akker te bewijzen, moeten het voorloopig ook voor ons zijn, behoudens de verbeteringen die daarin al aanstonds kunnen worden aangebracht[1]. Ook heb ik reeds elders opgemerkt, dat het gemis der gegevens, waarop een volkomen geregeld landbezit behoort te berusten, niet heeft verhinderd dat reeds nu honderden kleine erven ook van inlanders in de registers van eigendomsoverschrijving zijn opgeteekend, en dat door de boeking der drie namen, die de Javaan successief aanneemt, het gevaar der verwisseling van personen grootendeels gekeerd wordt. Met de regeling van het grondbezit te willen wachten totdat de gegevens voor een volkomen regeling voorhanden zijn, zou zijn de natuurlijke orde omkeeren, en dien ten gevolge de zaak ad Calendas Graecas verschuiven. Is er

1 In de Preanger-regentschappen hebben alle velden eigen namen en is hunne opbrengst aan padi aan alle ingezetenen der dessa volkomen bekend. Van eene vaste landmaat hebben de inlanders veelal geen begrip, maar bij koop en verkoop wordt het gemiddelde van de opbrengst van een onder zekeren naam bekend grondstuk tot grondslag der waarde genomen. Zie Kinder de Camarecq, t.a.p., blz. 273, noot 13.

wel ergens eene maatschappij waarin een kadastrale opmeting der velden en registers van den burgerlijken stand aan den grondeigendom zijn voorafgegaan? In Europa zijn beide instellingen eerst in de periode der Fransche revolutie geboren en weinig ouder dan de eeuw die wij beleven; en toch zal niemand willen beweren dat vóór dien tijd geen grondeigendom bestond. Het is dus eene ontzettende overdrijving, te stellen, dat Java voor het invoeren van grondeigendom niet vatbaar is, omdat daar kadastreering en burgerlijke stand ontbreken, - eene overdrijving, die door de ondervinding van alle eeuwen en schier alle landen en tot zekere hoogte door die van Java zelf wordt gelogenstraft. Ongetwijfeld is het zeer wenschelijk, dat de opmetingen die reeds in Cheribon en Banjoemas zijn aangevangen, over geheel Java worden uitgebreid en tot gedurig grooter nauwkeurigheid gebracht; maar, gelijk de instelling van het kadaster niet uit de eischen van het burgerlijk recht, maar uit de behoefte aan behoorlijke regeling der grondbelasting ontsprongen is, zoo schijnt mij ook de kadastreering van Java veel meer nog in het belang van eene behoorlijke regeling der landrenten, dan in dat der waarborging van den grondeigendom te worden gevorderd.

Het aangehaalde artikel der wet heeft de strekking, een schriftelijken titel te stellen in de plaats der minder volkomen bewijsmiddelen, waarmede de daartoe ingestelde commissie zich zal moeten vergenoegen, waar zij zal beoordeelen waar en in hoeverre individueel en erfelijk grondbezit bestaat. Die titel moet alle aanspraken die te eeniger tijd door anderen zouden kunnen worden opgeworpen, voor goed afweren. Wat de wet hier voorstelt, is niet gebaseerd op het gemeene burgerlijk recht: het is een exceptioneele maatregel, die dan ook slechts voor een bepaalden tijd geldt, maar die volstrekt onvermijdelijk is, om uit den tegenwoordigen toestand van onzekerheid tot dien van behoorlijk gewaarborgde rechten over te gaan. Hoe zou het trouwens mogelijk zijn aan het gemeene burgerlijk recht datgene te ontleenen, wat hier de toestand vereischt, daar dit voor eene maatschappij met reeds behoorlijk gewaarborgde rechten van grondeigendom, niet voor een overgang uit een toestand van wanorde en willekeur tot een toestand van orde en recht werd geschreven?

Omtrent de uitvoering bepaalt art. 8 verder niets, dan dat aan derden de gelegenheid moet gegeven worden om hunne

rechten te doen gelden. Gaat die gelegenheid ongebruikt voorbij, dan kan het administratief gezag het eigendomsbewijs zonder bezwaar verleenen; in geval van verzet wordt de beslissing van den rechter ingeroepen. De regelen van het onderzoek omtrent de bestaande rechten en de bepaling van den vorm der eigendomsbewijzen zijn aan koloniale ordonnantiën, met andere woorden, aan den Gouverneur-Generaal overgelaten.

De maatregel dien wij hier beschouwd hebben, en die de strekking heeft om door een schriftelijken titel vroegere aanspraken te dooden, zal in sommige gevallen bevestiging zijn van vroeger gepleegd onrecht. Meermalen is b.v. de meening uitgesproken (ofschoon ik met het oog op hetgeen in de overige Soendalanden plaats heeft, wel eenigzins aarzel haar onvoorwaardelijk tot de mijne te maken), dat in Bantam het individueel grondbezit in den grond wederrechtelijk is en op usurpatie berust. Men zegt dat hier oorspronkelijk een leenstelsel heerschte even als in de Vorstenlanden nog wordt aangetroffen; met andere woorden, dat de Sultan de rijksgrooten en beambten niet bezoldigde in geld, maar door de toewijzing van landen, van welke zij dan de inkomsten mochten heffen die anders aan den Souverein toekwamen. De opvolging in de ambten was in de meeste gevallen erfelijk, waardoor dan ook de apanagiën vaak van geslachte tot geslachte in dezelfde familie bleven; maar de Sultan behield altijd het recht, de afstammelingen van een in ongenade gevallen beambte uit te sluiten, die daardoor dan ook alle rechten verloren op de landen die, met het ambt zelf, tot leden van een ander geslacht overgingen. Hier bestonden dus geene individueele en erfelijke rechten op den grond, maar slechts een zweem daarvan. Maar toen het verval van de macht des Sultans het inwendig landsbestuur deed verzwakken en aan de staatsbeambten gelegenheid gaf zich op schier onafhankelijken voet te stellen, en vooral toen in 1808 de souvereine rechten des Sultans aan het Nederlandsch Gouvernement werden overgedragen, werd de ware aard der oude instellingen allengs geheel uit het oog verloren. Het Gouvernement gaf aan de beambten bezoldiging in geld in stede der toewijzing van landen, maar zij die in het bezit der landen waren, handhaafden zich stilzwijgend daarin, en het Gouvernement liet hen begaan zonder hunne aanspraken te onderzoeken, omdat het zich over het bezit van den grond niet bekreunde.

Die overgang der aan het ambt verbonden landerijen in er-

felijke akkers gaf bij successiën aanleiding tot splitsing, die slechts in sommige gevallen door beschikkingen des vaders ten behoeve van den oudsten of meest geliefden zijner afstammelingen werden tegengehouden, en die verbrokkeling der groote grondstukken had ten gevolge dat de leden der voorname familiën, vroeger bij het hof of op de zetels der binnenlandsche besturen geconcentreerd, zich over de geheele residentie verspreidden en zich, wat elders op Java niet gezien wordt, te midden van de bevolking der dessa's vestigden. Het is dus in Bantam niet zeldzaam, personen met adellijke titels onder de dessa-hoofden te vinden, en men beweert, dat zij van den invloed dien afkomst en gegoedheid hun verschaffen, vaak misbruik maken om zich, hetzij door koop, hetzij door slinksche wegen, van de velden der eigenlijke dessa-bevolking meester te maken, waardoor een aanzienlijk deel der bevolking tot den staat van daglooners verlaagd is en een zwervend leven leidt. De grondbezitters laten hunne velden tot lagen prijs door deze daglooners bewerken, en trachten de vestiging dier zwervende bevolking tegen te gaan, omdat deze tot ontginning van nieuwe gronden aanleiding geven en den prijs van den arbeid zou doen stijgen[1]. Om den toestand niet te zwart te kleuren, moet ik echter opmerken dat toch ook in Bantam de sawah poesåkå, die sints jaren en eeuwen misschien in erfelijk bezit waren, en de nieuwe ontginningen of sawah jåså niet geheel ontbreken.

Het is duidelijk dat de cultuur-wet deze in vroeger tijd gepleegde ongerechtigheden niet meer herstellen kan, en dat de ejectie der tegenwoordige bezitters op grond van gebreken in hunnen titel, tot geen herstel van geleden onrecht zou kunnen leiden, en in vele gevallen slechts nieuw onrecht zou teweeg brengen. De toestand waarin de wet de zaken vindt, moet de grondslag zijn der regeling, tenzij het onrecht binnen zoo kort tijdsverloop gepleegd zij, dat het bewijs daarvan nog met betrekkelijk gemak verkregen kan worden, en de verjaring het gevoel van het onrecht nog niet heeft verstompt. De wet stelt daarvoor een termijn van drie jaren, en ik geloof dat die, met

1 Ik heb deze nadere bijzonderheden over Bantam ontleend aan een rapport van den Resident Buyn over den opstand en moord van Tjikandi-Oediek in 1845, geëxcerpeerd in het *Tijdschr. voor Ned. Ind.*, Jg. 1859, Dl. I, blz. 139. De medegedeelde bijzonderheden vindt men blz. 164 vv. Zij bevestigen en verklaren tevens, wat reeds in mijn tweede artikel tegen het einde, naar andere bronnen, over den toestand van Bantam gezegd werd.

het oog op de bewijsmiddelen die in de Indische maatschappij kunnen geleverd worden, bezwaarlijk veel langer zou kunnen gesteld zijn. Maar kan de wet vroeger geleden onrecht doorgaans niet herstellen, het is haar plicht en hare bestemming tegen verdere inbreuken te waken. De erkenning van regeeringswege van het recht ook des geringen landbouwers op den grond dien hij bezit, de verkrijging van een schriftelijken titel die de gebrekkige bewijsmiddelen waarvan hij zich thans bedienen moet, vervangt, zal hem steun en kracht geven tegenover zijn machtiger naburen. Het meest zal intusschen daarbij aankomen op eene onpartijdige rechtsbedeeling, waarbij rechtskundige bekwaamheid en grondige kennis der bevolking zich paren aan welwillendheid en onuitputtelijk geduld. Of de landraden, waaraan de wet de beslissing in het eerste en laatste ressort opdraagt, naar hunnen aard en samenstelling geschikt zijn om aan deze vereischten te voldoen, is een punt dat wij straks afzonderlijk zullen onderzoeken.

Wat ik gezegd heb over de onmogelijkheid om vroeger onrecht te herstellen, is ook van toepassing op die gevallen, waar, ten gevolge van het cultuur-stelsel, het vroeger individueel landbezit zich in het gemeentelijke heeft opgelost, of de enkele erfakkers, te midden der gemeentegronden gelegen, met dezen zijn samengesmolten. Maar uit hetgeen vroeger daarover gezegd is, blijkt, dat in die oplossing en insmelting trappen of graden bestaan; dat het bewustzijn van het individueele recht in vele gevallen niet geheel is verstorven; dat de inlandsche ambtenaren het soms nog erkennen, waar het Europeesch gezag het voorbijziet. Bij de getuigenissen vroeger hieromtrent bijgebracht, wil ik er hier nog eene voegen van den Heer Kinder de Camarecq[1], die juist betrekking heeft tot drie residentiën, die ik daar schier met stilzwijgen ben voorbijgegaan. ‘Pasoeroean,’ zoo schrijft hij, ‘herdenkt nog den tijd, toen, met de invoering van het cultuur-stelsel, en niet zonder schokken, de hervorming tot stand kwam, die het aloude recht op den bebouwden grond uit handen van den landbouwer deed overgaan op de dessa. Waar de suiker-cultuur dien ommekeer niet heeft bestendigd, vinden wij nog overal de sporen van het allodiale bezit onder dien vroegeren staat van zaken, zoo als te Pasrepan, Gempang. enz. - Soerabaja bezit almede nog vrije velden in Lamongan en Seda-

1 T.a.p., blz. 290.

joe: overal elders schijnt het cultuur-stelsel die te hebben verdrongen.... Vooral echter is het in Kadoe, welk gewest het meest en langst is geteisterd geweest door de rampen der beroeringen in de jaren 1826-1829, waar het volk, met verwerping van het beginsel van periodieke verdeeling des bodems, uit eigen vrijen wil een stand van zaken heeft in het leven geroepen, veel meer naderende tot het begrip van allodiaal dan van communaal bezitrecht.'

Deze opmerkingen brengen mij tot de aanwijzing eener nieuwe leemte in de cultuur-wet. Wie bewijzen kan drie jaren lang in het openbaar en ongestoord bezit van een akker, als hem individueel en erfelijk toekomende, geweest te zijn, wordt als eigenaar daarvan erkend. Maar indien nu iemand bewijzen kan, dat een akker hem individueel en erfelijk toekomt, maar hij ten gevolge van het cultuur-stelsel in het bezit daarvan is gestoord geworden, zal er voor hem dan geen middel zijn om recht te verkrijgen? Zal alle bebouwde grond die niet, volgens de bepalingen van art. 8, een onbetwistbaar recht heeft om als individueel eigendom te worden aangemerkt, nu van zelf behooren tot den gemeentegrond, die slechts door verdeeling onder de gezamenlijk rechthebbenden weder individueel eigendom worden kan? De wet zegt het niet uitdrukkelijk, maar het is uit haar stilzwijgen af te leiden. Was het noodzakelijk, dat zij aan derden gelegenheid gaf om hunne rechten te doen gelden op de gronden in art. 8 bedoeld, aleer die als individueel eigendom aan de bezitters worden toegewezen; het is stellig niet minder noodzakelijk, dat zij gelegenheid geve aan hen die in het individueel en erfelijk bezit hunner akkers gestoord zijn, om te bewijzen, dat zij rechtens aan hen alleen en niet aan de gemeente toekomen, aleer zij onherroepelijk onder de gemeentegronden worden gerangschikt. Dat ook hier een verjaring moet worden erkend, waarvoor een termijn in de wet behoort gesteld te worden, schijnt mij aannemelijk; maar onaannemelijk schijnt het mij alle aanspraken op individueel en erfelijk bezit, in casu te converteeren in individueelen eigendom, stilzwijgend ter zijde te schuiven, in ieder geval waar zij niet door openbaar en ongestoord bezit gedurende de laatste drie jaren kunnen gestaafd worden. De restauratie van het individueel grondbezit waar dit bestaan heeft, moet, mijns inziens, zoo ver gaan als dit mogelijk is zonder erger onrecht te plegen dan de rechthebbenden ondergaan hebben; waar de grenslijn ligt is

misschien moeilijk te bepalen, maar dit mag geen reden zijn om een zoo gewichtig punt in de wet met stilzwijgen voorbij te gaan.

Voor Java's Oosthoek, waar de vlijtige Madurees in Bezoeki en Probolingo, aan het individueel grondbezit met hart en ziel gehecht is en het met naijver tegen alle inbreuken, ook ten gevolge van het cultuur-stelsel, heeft bewaakt, en waar Banjoewangi zijn voorspoed voornamelijk aan het individueel landbezit schijnt verschuldigd te zijn, zal de betere waarborging der rechten van de bezitters de algemeene tevredenheid bevorderen en vermoedelijk op weinig tegenstand stuiten.

De tweede kategorie van gronden, waarvan de eigendom aan de inlanders wordt toegekend, vormen de bebouwde dessa- of gemeentegronden. Art. 3 kent ze in eigendom toe aan de gezamenlijke geërfden, die gewoon zijn het tijdelijk genot daarvan onder elkander te verdeelen; en art. 9 bepaalt, dat zij tusschen de rechthebbenden verdeeld worden, zoodra de meerderheid van hen het verlangt, terwijl aan iederen verkrijger van den hem toebedeelden kavel een eigendomsbewijs zal worden uitgereikt. De wijze van verdeeling zal binnen een jaar na de invoering der wet bij koloniale ordonnantie worden geregeld.

Deze bepalingen behooren tot de gewichtigste der gansche wet, zoowel om den grooten omvang dien het gemeentelijk grondbezit op Java sedert eeuwen gehad en in de laatste jaren in nog ruimere mate verkregen heeft, als omdat, zoo als ons vroeger gebleken is, in dat gemeentelijk grondbezit een der ergste en meest om zich grijpende kwalen van het maatschappelijk leven op Java gelegen is. Het is intusschen te verwachten, dat de Javaansche landbouwer, die als alle weinig ontwikkelden aan het bestaande gehecht is, omdat hij zich de voordeelen van een beteren toestand niet kan voorstellen, niet overal spoedig geneigd zal bevonden worden om tot de verdeeling over te gaan; en dat dus de voordeelen, die men recht heeft daarvan te verwachten, niet spoedig bereikt zullen worden. Dit heeft sommige driftige hervormers bewogen om tegen de halfheid der cultuur-wet uit te varen, die, naar hun oordeel, een termijn van weinige jaren had behooren te bepalen, binnen welken alle gemeente-gronden moeten verdeeld zijn. Ofschoon

ook ik van oordeel ben, dat de cultuur-wet in sommige opzichten niet ver genoeg gaat, kan ik echter op dit punt de meening der ijveraars niet beamen. Daargelaten welke middelen de Indische regeering zal en kan aanwenden om tot de verdeeling aan te moedigen, zou het bezigen van dwang in dit opzicht hoogst gevaarlijk, en daarom hoogst onpolitiek zijn. De Javaan heeft zooveel van onze willekeur geleden, dat hij vermoedelijk de opgedrongen weldaad niet als een weldaad beschouwen zou, en dat zij tot ontevredenheid, tot verzet, misschien tot vernietiging van ons gezag zou aanleiding geven. Zou het hem euvel te duiden zijn, indien hij over ons geschenk dacht als de Trojaan over het geschenk der Grieken:

'Timeo Danaos et dona ferentes'?

De verdeeling, ik erken het, zal aanvankelijk slechts op kleine schaal plaats hebben, maar haar door te zetten voor zij volksovertuiging is geworden, zou een onverantwoordelijke roekeloosheid zijn, waarvoor de Regeering wel gedaan heeft zich te wachten. Ook de bepaling dat de verdeeling slechts kan plaats hebben waar de *meerderheid* der rechthebbenden haar verlangt, is uit ditzelfde oogpunt goed te keuren. Zij is ontleend aan art. 8 der wet van 16 April 1809 omtrent de verdeeling der markegronden in ons Vaderland, waarmede de dessa-gronden van Java eene zoo treffende overeenkomst hebben. Aan elken geërfde het recht tot vordering van scheiding en deeling toe te kennen, zou schier even gevaarlijk zijn als aan den Staat den plicht op te leggen om daartoe te dwingen.

Ook na de verdeeling der gronden, aan de geërfden in de dessa toebehoorende, blijft de dessa als corporatie bestaan, en moet zij als zoodanig den eigendom behouden van die gronden en de daarop opgerichte gebouwen, die ten algemeenen nutte strekken en, om voor hun doel geschikt te blijven, uitgaven vorderen door de corporatie te dragen. Deze vormen de derde kategorie, waaromtrent art. 4 bepaalt: aan de dessa of gemeente behooren de openbare gebouwen, wegen, straten, markten, waterleidingen en alle andere inrichtingen ten algemeenen nutte, waarvan het onderhoud ten haren laste is. Deze bepaling kan nauwelijks tot bedenkingen aanleiding geven; alleen opper ik, in verband met het vroeger besprokene, de vraag, of het wel raadzaam is de waterleidingen onvoorwaardelijk onder

het beheer der dessa te stellen. Voor het overige kunnen de gronden hier bedoeld, slechts bij uitzondering vatbaar zijn om in bijzonder eigendom over te gaan. Waar dit in eenig geval wenschelijk mocht voorkomen, is de weg daartoe niet afgesneden, maar kan dit, volgens art. 10, te allen tijde geschieden op machtiging van den Gouverneur-Generaal, wanneer de betrokken gemeente daartoe verzoek doet.

Eindelijk is er nog een vierde kategorie van gronden waarop zich de Regeering geenerlei recht aanmatigt, maar die zij op den bestaanden voet aan de gezamenlijke inlandsche bevolking, in hare hoedanigheid van Mohammedaansche gemeente, overlaat. Art. 5 zegt daaromtrent: ‘Door de voorgaande bepalingen wordt geene verandering gebracht in den rechtstoestand der perdikandessa's en der andere gronden die, naar de inzettingen der inlanders, als gewijde gronden worden beschouwd.’ Een enkel woord tot opheldering van den aard dezer gronden is welligt niet overbodig. *Perdikans* (van *perdik*, uitlegging, verklaring, t.w. van den Koran) zijn priesters, die door Java's voormalige Vorsten met landerijen zijn begiftigd, maar daarentegen met het houden van scholen voor godsdienstig onderricht zijn belast. De naam wordt echter ook wel in ruimeren zin gebruikt, zoodat hij ook die priesters omvat, die op gelijke wijze voor het onderhouden en bewaken van vorstelijke graven en het verrichten van gebeden daarbij, met velden begiftigd zijn. De bevolking, op zulke gronden gevestigd, dus die der perdikandessa's en pakoentjens (d.i. waarschijnlijk z.v.a. het afgeslotene of afgeperkte, van *koentji*, slot), met welken laatsten naam, in Madioen althans, waar zij zeer menigvuldig zijn, de landen genoemd worden, waarop zich gewijde graven bevinden, gehoorzaamt die priesters als hare hoofden en voorziet door hare opbrengsten en diensten in hun onderhoud en in dat der scholen en graven aan hunne zorgen toevertrouwd, maar is daarentegen van alle lasten en diensten ten behoeve van het wereldlijk gezag, met uitzondering van een aandeel in het onderhouden en bewaken der wegen, vrijgesteld. Waarschijnlijk worden op Java ook nog gewijde gronden onder andere namen en met andere bestemming aangetroffen, en men heeft zelfs vermoed dat er velden zijn als waqfs, ten behoeve van den tempel van Mekka en het graf van den profeet te Medina afgezonderd, en waarvan de inkomsten door de bedevaartgangers naar die heilige

plaatsen worden overgebracht. Op goeden grond voorzeker wil zich de cultuur-wet van alle bemoeiing met den rechtstoestand van zulke gewijde gronden onthouden, en vergenoegt zij zich met ook hier in art. 10 voor den overgang in bijzonder eigendom op verzoek der betrokken gemeenten en met bijzondere machtiging van den Gouverneur-Generaal, de gelegenheid te openen.

Door deze voorzichtige bepalingen blijft de wet buiten alle conflict met de godsdienstige meeningen der inlanders en is het gevaar afgesneden dat de regeling van den grondeigendom in strijd zou kunnen geraken met de vrijheid van godsdienst, door het Regeerings-reglement zoowel aan den inlander als aan den Europeaan gewaarborgd.

Nadat in art. 2-5 de verschillende soorten van gronden zijn opgesomd, waarvan deze wet den eigendom op verschillende wijze aan de inlandsche bevolking toekent; nadat art. 6 heeft verklaard, dat alle gronden niet vallende onder de bepalingen der vorige artikelen, noch voor de invoering dezer wet door derden uit anderen hoofde wettig in eigendom verkregen, aan den Staat behooren; is men eenigzins verwonderd in art. 10 nog een paar soorten van gronden opgesomd te vinden, die stellig naar de bedoeling des ontwerpers niet onbepaald tot het staatsdomein gebracht worden, ofschoon ze even stellig onder geene der kategoriën, in art. 2-5 genoemd, kunnen worden begrepen. Deze logische fout is gestraft door een heftigen aanval op de wet in eene brochure, in het licht verschenen sedert ik in het eerste dezer reeks van artikelen een overzicht gaf van de literatuur waartoe de cultuur-wet aanleiding heeft gegeven. Die brochure draagt den titel van ‘Hoelaijat of grondontginning in Ned. Indië en de rechten daaruit geboren’[1], en verdient wel eenige aandacht, ofschoon zij op misverstand der cultuur-wet berust en haar bedoelingen toekent die zeker zeer ver van den geest des ontwerpers verwijderd zijn. Zij handelt hoofdzakelijk over die soort van gronden, die onder den naam van ‘gemeene weiden’ bekend zijn, en zal van zelf ter sprake komen wanneer wij den inhoud van art. 10 op den voet volgen. Vooraf echter moet ik het in zijn geheel mededeelen; het luidt als volgt:

1 Groningen, bij Gebr. Hoitsema, 1866.

‘In de verdeeling tusschen de geërfden worden niet begrepen: de gronden waarvan het bezit behoort verbonden te blijven aan de waarneming van betrekkingen bij het bestuur der gemeente, die welke tot gemeene weiden bestemd worden of waarvan de opbrengst moet strekken of tot onderhoud van scholen, begraafplaatsen of inrichtingen ten algemeenen nutte.

De gronden, in dit artikel bedoeld, kunnen te allen tijde, na verkregen machtiging van den Gouverneur-Generaal, in bijzonder eigendom overgaan, wanneer de betrokken gemeente daartoe verzoek doet.’

In dat artikel zijn vier soorten van gronden genoemd, van welke die tot onderhoud van scholen en begraafplaatsen begrepen zijn in art. 5, die tot onderhoud van inrichtingen ten algemeenen nutte in art. 4; maar de beide andere, als niet vallende in eene der bepalingen van art. 2 tot 5, volgens art. 6 noodwendig tot het Staatsdomein worden gerekend. Dat dit echter de bedoeling niet is, maar alleen aan een fout in de redactie is te wijten, volgt eensdeels daaruit, dat zij in art. 10, juist door de tegenstelling met de gronden die onder de geërfden gedeeld worden, als niet voor verdeeling vatbare gemeentegronden voorkomen; anderdeels daaruit, dat zij in de tweede alinea van art. 10 begrepen worden onder de gronden, die te allen tijde, na verkregen machtiging van den Gouverneur-Generaal, op verzoek der betrokken gemeente in bijzonder eigendom kunnen overgaan; eindelijk in de derde plaats uit het aangeteekende op dit artikel in de Memorie van Toelichting, dat ik in zijn geheel moet overschrijven:

‘Plaatselijke gebruiken en omstandigheden zullen beslissen in elk bijzonder geval, of gronden als de hier genoemde als gemeente-eigendom moeten behouden blijven.

Het dessa-hoofd en de leden van het dessa-bestuur ontvangen thans gemeenlijk eene grootere uitgestrektheid velden in gebruik dan de overige geërfden. Deze vorm van belooning voor diensten, in het algemeen belang bewezen, heeft niet de bezwaren, die dikwerf terecht tegen de bezoldiging met sawah's der hoogere inlandsche ambtenaren is aangevoerd.

Ook in Europa zijn hier en daar, zelfs na verdeeling van den vroeger gemeenen bouwgrond, weiden of bosch in gemeen bezit gebleven; ook wel eigendom der burgerlijke gemeente geworden. De wet moet zich wachten voor het geven van stellige voorschriften, want de toestand der gronden die op

Java als gemeene weiden worden gebezigd en de gebruiken dienaangaande zijn zeer verschillend. Het is voldoende, dat er gelegenheid besta, aan de gemeente zoodanige velden toe te wijzen, voor het geval dat van de wenschelijkheid blijkt.

De zaken in dit artikel bedoeld zijn als gemeente-eigendom aan den handel onttrokken: bij verandering van bestemming kunnen zij aan bijzondere personen overgaan; volgens het ontwerp echter niet dan nadat daartoe de vergunning van de Regeering is verkregen.'

In de tweede alinea dezer toelichting heeft de op zich zelf loffelijke zucht om kort te zijn tot eene gansch niet loffelijke onduidelijkheid en onvolledigheid geleid. In sommige gedeelten van Java heerscht het individueel, in andere het gemeentelijk landbezit. Waar het laatste het geval is ontvangen het dessa-hoofd en de leden van het dessa-bestuur een grooter aandeel dan de overige geërfden, tot belooning voor hunne diensten. 't Kan zijn, dat daarvoor in sommige gevallen afzonderlijke stukken gronds gereserveerd zijn, die dus buiten de periodieke verdeeling blijven; deze kunnen dan van de finale verdeeling worden buitengesloten om hunne vroegere bestemming ook in de toekomst te behouden. De gewone toedracht der zaak is echter naar ik meen deze, dat al de gemeente-gronden in de periodieke verdeeling begrepen worden, met dien verstande, dat de genoemde personen een grooter aandeel ontvangen. In dit geval, waarop de woorden der Memorie van Toelichting wijzen, zijn dus geene bepaalde gronden aanwezig, die aan de waarneming van betrekkingen bij het gemeente-bestuur verbonden zijn, zooals in art. 10 zijn bedoeld. De Memorie van Toelichting slaat dus niet op de woorden van het artikel, ten zij men in het laatste den nadruk late vallen op het woord *behooren*. Indien de zin der woorden van het artikel is, dat er in elke gemeente gronden *behooren* te blijven om tot belooning voor de waarneming van betrekkingen bij het gemeentebestuur te strekken (eene opvatting, die althans niet voor de hand ligt), dan is hier eigenlijk, maar in het voorbijgaan en op gansch niet duidelijke wijze, een regel vastgesteld, die bij de finale verdeeling der velden moet worden gevolgd, ofschoon de wet in art. 9 zegt, dat de regelen dier verdeeling aan koloniale ordonnantie zullen worden overgelaten. Die regel is dan deze, dat, bij de finale verdeeling der gemeente-gronden tusschen de geërfden, een deel der gronden zal worden ter zijde

gesteld, om steeds aan de tijdelijke leden der gemeente-besturen boven hun eigen aandeel ten gebruike te worden gegeven. Maar ik kan niet denken, dat dit de bedoeling is geweest: eensdeels omdat de vergunning om ook zulke gronden onder zekere omstandigheden in bijzonder eigendom te doen overgaan, daarmede in strijd is; anderdeels omdat, zoo het als regel werd aangenomen, dat de gemeente-besturen door het vruchtgebruik van velden moesten bezoldigd worden, ook diende te zijn aangewezen, hoe dit kan plaats hebben, of welke compensatie daarvoor kan gegeven worden, in die gedeelten van Java waar het individueel grondbezit heerscht. Verduidelijking op dit punt schijnt mij dringend noodzakelijk.

Maar er is hier nog eene andere leemte op te merken. De Memorie van Toelichting gewaagt in het voorbijgaan van het in sommige gedeelten van Java heerschende gebruik om ook de hoogere inlandsche ambtenaren met sawah's te bezoldigen, en gewaagt daarvan met afkeuring. Die afkeuring is geheel in overeenstemming met een besluit onlangs door de Indische regeering genomen, waarbij die bezoldiging der hoofden in sawah's zoowel als de heerediensten te hunnen behoeve zijn afgeschaft, en daarentegen aanzienlijke sommen uit 's lands schatkist beschikbaar gesteld, om tot vergoeding voor dit gemis de jaarwedden der hoofden in hunne hoedanigheid van inlandsche ambtenaren te verhoogen. Maar hoe moet er nu gehandeld worden met de velden, die daarvoor bestemd waren? Aan wien zullen deze vervallen? Had ook dat niet door de cultuur-wet moeten geregeld worden, die er tot mijne verwondering met geen enkel woord van gewaagt?

Om den zin dezer vragen te verduidelijken, moet ik al weder het geduld van den lezer voor eene korte aanwijzing van den toestand inroepen; wie zich al de quaestien, die tot het grondbezit op Java betrekking hebben, goed voor den geest wil stellen, moet een onuitputtelijken voorraad van die deugd bij het onderzoek medebrengen. De bezoldiging der hoofden in sawah's heerscht in de Vorstenlanden, maar deze liggen buiten den kring van ons onderzoek; zij schijnt vroeger in Bantam geheerscht te hebben, maar daar zijn die velden allengs in particulieren eigendom overgegaan; maar in de Gouvernementslanden heerscht zij nog, en wel op zeer groote schaal, in de uitgestrekte residentie der Preanger-regentschappen, waarmede ik voor 't overige geenszins beweren wil, dat zij elders op dat

eiland zou ontbreken. Doch dat de toekomende bestemming der waarlijk toch genoeg bekende tjarik- of kaprabon-velden in de Preanger-regentschappen in de cultuur-wet met stilzwijgen is voorbijgegaan, schijnt mij een bewijs te meer van hetgeen ik reeds vroeger opmerkte, dat haar ontwerper aan den bijzonderen toestand dier toch zoo belangrijke residentie weinig gedacht heeft.

Om te weten wat sawah tjarik zijn, zullen wij weder voornamelijk van de inlichtingen van den Heer Kinder de Camarecq[1] gebruik maken. Hij noemt ze: velden alleen in vruchtgebruik bezeten en waarover het inlandsch bestuur, bij wijze van apanages, ten behoeve van bijzondere personen (hoofden van verschillende rangen) beschikt.

Tot de dessa Sembir, door den Heer Kinder als voorbeeld genomen, behooren 73 bouws sawah, waarvan 42 de gezamenlijke erfakkers uitmaken, en de overige 31 tjarik-velden zijn. Men kan hierna eenigzins nagaan welk eene groote uitgestrektheid deze tjarik-velden in de geheele residentie beslaan, ofschoon daarbij niet mag worden uit het oog verloren, dat in de gemelde dessa de verhouding voor de erfakkers meer dan gewoonlijk ongunstig is. Die tjarik-velden zijn door de Regenten oorspronkelijk aan bepaalde personen in vruchtgebruik toegekend, maar meestal op denzelfden voet in het bezit hunner afstammelingen gebleven, hetzij deze hetzelfde, hetzij een ander ambt dan de eerste gebeneficieerde bekleedden; en de bevolking zou het als eene inbreuk op verkregen rechten beschouwen, indien dat vruchtgebruik werd overgedragen op anderen, zoolang nog een lid dier familie in ambtelijke dienst is. De bewerking dezer velden ten behoeve der met het vruchtgebruik begiftigden had plaats door bepaaldelijk daartoe aangewezen gezinnen, panoekangs geheeten, die, onafhankelijk van het dessa-bestuur, rechtstreeks onder hunnen meester of djoeragan stonden en van heerediensten waren vrijgesteld. Hun was tevens opgedragen de verzorging van het aan hun djoeragan behoorend vee, alsmede het verrichten van huisdiensten te zijnen behoeve, zooals het leveren van gras en brandhout. Sedert 1836 zijn van de zijde van het Gouvernement eenige pogingen aangewend om dit verderfelijk stelsel tegen te gaan, maar over het geheel met ongunstig gevolg, omdat men, bij gebrek van

1 T.a.p., blz. 271, 275. Vgl. ook *Tijdschr. v. Ned. Ind.*, Jaarg. 1861, Dl. II, bl. 1 v.

genoegzame kennis der inlandsche gebruiken, den aard van dit sawah-bezit niet recht begreep. ‘Ondanks alle latere regelingen en verbodsbepalingen’, zegt de Heer Kinder, ‘heeft het inlandsch bestuur niet opgehouden dat bezit, met het daaraan verbonden panoekang-stelsel, hardnekkig vast te houden en te beschouwen als een allezins wettig, door de adat verkregen recht, een recht in de Soendalanden gewis nimmer door de bevolking zelve het minst in twijfel getrokken.’ Mij is het ook na de lezing der cultuur-wet volkomen duister gebleven, hoe men thans met deze gronden wil handelen, en wat het lot zal zijn der huisgezinnen, die thans tot de panoekang-diensten zijn aangewezen.

Ik kom thans tot de gemeene weiden, waaromtrent de wet al evenmin duidelijk is. Ik heb reeds gezegd, dat ook deze volgens art. 6 tot het staatsdomein behooren en in art. 10 weder als gemeente-gronden voorkomen. Ik laat daar dat het wenschelijk kan zijn, zooals de Memorie van Toelichting zegt, omtrent deze soort van gronden geene al te bepaalde voorschriften te geven, maar er had dan toch moeten gezorgd worden, dat zij duidelijk als een derde hoofdsoort van gronden, welker lot vooreerst onbeslist zou blijven, aan het staatsdomein en de gemeente-gronden beiden worden overgesteld. De onduidelijkheid wordt nog daardoor vermeerderd, dat de wet spreekt van velden, die tot gemeene weiden bestemd *worden*, en dus, zoo het schijnt, van de gemeene weiden der toekomst, terwijl men natuurlijk daarin bepalingen zoekt omtrent de toekomstige bestemming van de gronden, die thans tot gemeene weiden bestemd *zijn*.

Het ware, zou men zeggen, billijk geweest, dat de wet de gemeene weiden eenvoudiglijk en duidelijk gerekend had tot die gronden, waarvan de eigendom aan de inlanders toekomt, en dat zij geheel op dezelfde wijze als de bouwlanden onder de rechthebbenden konden verdeeld worden. Die gelijkstelling van bouwlanden in gemeenschappelijk bezit en van gemeene weiden zou niets nieuws zijn geweest, daar zij reeds heeft plaats gehad in art. 62 van het Regeerings-reglement, waar wij lezen: ‘De Gouverneur-Generaal kan gronden uitgeven in huur, volgens regels bij algemeene verordening te stellen. Onder die gronden worden niet begrepen de zoodanige, door de inlanders ont-

gonnen of, als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde, tot de dorpen of dessa's behoorende.' Ik voor mij houd mij stellig overtuigd, dat het geenszins de bedoeling der Regeering geweest is, in het algemeen de gemeene weiden der inlanders te begrijpen onder de woeste gronden, die volgens art. 20 en vv. aan Europeanen in erfpacht kunnen worden uitgegeven, maar kwaadwillige of bevooroordeelde beoordeelaars der cultuur-wet hebben deze bedoeling verondersteld, op grond dat strikt genomen art. 6 de gemeene weiden tot staatsdomein verklaart. Zelfs al had art. 10 niet eenigermate het recht der gemeenten op hare gemeene weiden erkend, dan is er nog geene reden om met den schrijver van 'Hoelaijat' te onderstellen, dat zij, te zamen met al de overige aan den Staat behoorende gronden, naar het oogmerk der Regeering bestemd zijn, om zoo spoedig mogelijk in erfpacht te worden uitgegeven, opdat de Europeaan zich overal tusschen en te midden van de door de Javanen bebouwde velden zou kunnen nestelen. Nergens blijkt, dat de Regeering aan den afstand van woeste gronden in erfpacht zulk eene uitbreiding wil geven; ja, het wordt reeds weêrsproken door de vrijheid tot ontginning van zulke gronden, die art. 19 onder zekere voorwaarden aan den inlander laat; en wat bepaaldelijk de gemeene weiden betreft, reeds de Memorie van Toelichting leert, dat de Regeering ook te haren aanzien de verkregen rechten der gemeenten wil ontzien, en de vergunning van art. 10 om gemeente-weiden op verzoek der betrokken dessa in particulier eigendom te doen overgaan, geeft daarvan de duidelijke bevestiging.

Maar ik kan mij begrijpen, dat de Regeering voor een onvoorwaardelijke toekenning der 'gemeene weiden of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen of dessa's behoorende gronden' aan de gemeenten is teruggedeinsd, wanneer ik zie welk een verbazende uitgebreidheid door den schrijver van 'Hoelaijat' aan die gronden wordt toegekend. Men oordeele naar het volgende uittreksel:

'Door de bewoonde deelen van Java te vergelijken met de nog onbewoonde deelen in het zuiden en voornamelijk in het westen van het eiland, zal men ontwaren, dat het terrein vroeger geheel was overdekt met eeuwenheugende bosschen, die door de eerste ontginners moesten worden geveld en uitgeroeid, alvorens ook slechts een klein deel van den grond door hen kon in bezit genomen worden.

Die bevinding leert, dat alle deelen, welke van die bosschen reeds zijn gezuiverd, niet meer vallen in de kategorie van woeste gronden, maar wel in die van reeds ontgonnen, doch nog niet in staat van cultuur gebrachte of daarin onderhoudene gronden.'

'De rechten op die uitgestrekte streken door de noeste vlijt en de volharding van de Javaansche bevolking verkregen, worden tegen verjaring gewaarborgd door het voortdurend gebruik, dat daarvan wordt gemaakt, zoowel door de gemeenschap als door de daartoe behoorende individuën, zonder eene rechtstreeksche bebouwing van ieder deel. Dat gebruik bestaat in eene gedeeltelijke exploitatie, b.v. als weidegrond, door te beschikken over de door de natuur geschonken grassoorten, het inzamelen van rotan, hars, was, wilden honig en hout van de overgebleven groote of kleine boomen, en andere voortbrengselen, waaronder wortels en vruchten, die in tijd van hongersnood zeer nuttig zijn.

Het is in dien zin, dat veel onrechtmatige beschikkingen reeds zijn voorgekomen door voor woeste gronden te verklaren, wat werkelijk tot de hoelaijat (grond-ontginning[1]) van vroeger jaren behoort, en waarop het recht door verjaring niet kan verloren gaan, o.a. omdat de *verjaring* voor den inlander een onbegrijpelijk iets is, vermits hij geene notitie neemt van jaren en onderdeelen daarvan, uitgenomen voor de regeling van de teelt zijner gewassen.

1 '*Hoelaijat*', zegt de schrijver vroeger, 'is de Maleische benaming van den rechtstitel, dien de inlanders hebben toegekend aan den grond, krachtens recht van eerste ontginning in gebruik bij den ontginner of zijne nakomelingen.' Intusschen komt dit woord in geen mij bekend Maleisch Woordenboek voor, kan het evenmin voor een uit het Arabisch overgenomen woord gehouden worden, en heb ik het nooit aangetroffen in eenig geschrift waarin over grondbezit in den Indischen Archipel gehandeld wordt. Het zonderlinge van het woord houdt gelijken tred met het zonderlinge van de leer in deze brochure verkondigd. Intusschen, even als die leer niet allen grond mist, is ook het woord ongetwijfeld niet uit de lucht gegrepen. Ik vermoed dat het eene samentrekking is van het Mal. *oeloe* (of *hoeloe*), begin, en het Arab. *haiját*, leven. Het woord zou dan: oorsprong of begin des levens beteekenen, en wanneer men zich herinnert dat de Mohammedaansche rechtstaal woeste gronden met den naam van *doode* gronden bestempelt, en aan het ontginnen van den grond den naam van *levend maken* geeft, dan zal men zich kunnen voorstellen, dat het bedoelde woord in zwang is gekomen om *grondontginning* aan te duiden.

Het volgende strekt tot betoog, dat de bevolking zich haar recht op de schijnbaar woeste gronden ten volle bewust is; nl. grensquaestiën komen niet voor en wanneer een onderzoek plaats heeft naar gronden, voor eenigen tak van cultuur verlangd, of wanneer nieuwe wegen ontworpen zijn, dan bestaat onder de betrokken dessa's geen verschil omtrent de grens van ieder aandeel in de te verliezen rechten, alsook in de opgelegde verplichtingen met betrekking tot de wegen.'

Ik moet erkennen, dat mij de kracht van het argument in deze laatste woorden bevat, geheel ontgaat; het komt mij voor dat de onverschilligheid van den inlander omtrent grensquaestiën zich ten minste even goed zou laten verklaren, indien hij op de hier bedoelde gronden in het geheel geen aanspraak maakte.

De geheele brochure heeft iets overspannens en overdrevens; in kalme waardeering der cultuur-wet schiet zij blijkbaar geheel te kort, en zij vindt daarin bedoelingen lijnrecht in strijd met den geest van billijke erkenning van de rechten der vaak mishandelde inlanders, waarin zij ontworpen werd. Ten opzichte der gemeene weiden of eigenlijk van alle gemeente-gronden, tracht zij eene algemeene, voor het gansche eiland geldige theorie, tot verklaring van de rechten der inlanders, in de plaats te stellen van een kalm onderzoek der plaatselijke bijzonderheden, waaruit blijkt wat in ieder gedeelte van Java de inlander zich duidelijk als zijn recht bewust is. Geen dezer rechten wil de cultuur-wet schenden: zij wil ze veeleer handhaven en tegen misbruiken bewaren. Dit geldt ook bepaald van de gemeene weiden, zooals art. 10 en de Memorie van Toelichting leeren. Doch het artikel is in verband met art. 6 onduidelijk en de Memorie van Toelichting niet bindend voor hen, die eventueel de wet zullen uitvoeren en welligt andere beginselen dan de tegenwoordige Minister van Koloniën zullen volgen. Daarom moet de wet ten opzichte der gemeene weiden en andere dergelijke gronden noodwendig verduidelijkt worden. Er moet mijns inziens op ondubbelzinnige wijze in de wet zelve verklaard worden, dat de rechten van den Javaan op de tusschen de dessa's en bouwlanden gelegen gronden, die, vroeger door afbranding of opruiming der bosschen gedeeltelijk ontgonnen, sedert als gemeene weiden of tot inzameling van boschprodukten bij de bewoners der dessa's in gebruik zijn gebleven, overal zullen worden gehandhaafd; dat een plaatselijk onderzoek

in ieder geval zal uitmaken of zoodanige gronden geacht kunnen worden werkelijk gemeente-gronden te zijn, in welk geval de vrijheid tot verdeeling tusschen de geërfden daarop zonder bezwaar en met groot nut voor de ontwikkeling van den landbouw kan worden toegepast; en dat de overige wel is waar tot het staatsdomein zullen worden gerekend, maar in geen geval, zonder schadeloosstelling aan de inlanders voor hetgeen zij daardoor verliezen, aan Europeanen in erfpacht zullen gegeven worden.

Wat de cultuur-wet ten aanzien van het grondbezit op Java in plaats van den tegenwoordigen verwarden en onzekeren toestand wil stellen, is hiermede ontvouwd. Maar er doet zich hier eene belangrijke vraag op, die ons nog eenige oogenblikken moet bezig houden. Het is ons in het tweede artikel gebleken, dat aan het bezit of gebruik van den grond op Java zekere opbrengsten in producten en in arbeid ten behoeve van den Souverein of zijne plaatsvervangers verbonden waren, die onder het Europeesch gezag, in eenigzins gewijzigden vorm, als landrenten en heerediensten zijn blijven bestaan. In verband met de leer dat de Souverein, in casu het Nederlandsch Gouvernement, de ware eigenaar van den grond is, dien hij aan de bevolking in vruchtgebruik geeft, is herhaaldelijk van Gouvernementswege de landrente als eene huur voor den grond voorgesteld. Van de heerediensten is dit, zooveel ik weet, nooit zoo uitdrukkelijk gezegd, maar, zooals ik reeds elders opmerkte, zij werden toch veelal mede als de uitdrukking van het onvrije grondbezit beschouwd, en in het Regeerings-besluit van 3 Sept. 1864 tot vaststelling eeniger grondslagen voor de regeling der verplichte diensten, is het beginsel in deze duidelijke woorden voorop gesteld: ‘de heeredienstplichtigheid rust op den grond, niet op den persoon.’ De vraag doet zich dus natuurlijk voor, wat er van de landrenten en de heerediensten worden zal, op het oogenblik dat de Regeering het gebrekkige grondbezit van den inlander tot vollen eigendom wil doen overgaan. De Regeering heeft in de cultuur-wet zelve hieromtrent het volledigste stilzwijgen bewaard.

Ik ben volstrekt niet van meening, dat de cultuur-wet de dadelijke opheffing of de afkoopbaarheid dezer belastingen had moeten proclameeren, of anders een met den nieuwen toestand

overeenkomend reglement op de heffing der landrenten en de vordering der heerediensten had behooren te bevatten; maar naar mijne meening had toch iets moeten geschieden: de bepaalde verklaring namelijk, dat de landrenten en heerediensten van het grondbezit worden losgemaakt, maar dat zij, behoudens nadere regeling en met handhaving, wat de heerediensten betreft, van de trapsgewijze vermindering in art. 57 van het Regeerings-reglement toegezegd, zullen blijven bestaan, de landrenten als eenvoudige grondbelasting, de heerediensten als persoonlijke verplichting rustende op die ingezetenen, die, hetzij als individuëele grondeigenaars, hetzij als gezamenlijke rechthebbenden op den eigendom der gemeentegronden, erkend worden. Het zou geenszins te verwonderen zijn, als de zoo dikwijls uitgesproken stelling, dat de landrente eene huur is voor het gebruik van den grond, ook hier en daar invloed gehad had op de denkwijze van den Javaan. Maar wanneer nu aan een *huurder* gezegd wordt, dat de grond dien hij in gebruik had, voortaan zijn *eigendom* zal zijn, dan zal hij natuurlijk oordeelen, dat hij de tot dusver verschuldigde *huur* niet langer behoeft te betalen. De Regeering zal kunnen antwoorden dat zij het denkbeeld, dat de landrente eene huur zou zijn, sedert lang heeft opgegeven; maar om alle misverstand te voorkomen, ware het, mijns inziens, niet overbodig geweest, zoo de wet uitdrukkelijk verklaard had, dat, na de regeling van het grondbezit, de landrente als grondbelasting zal blijven bestaan en aan eene nadere regeling onderworpen. Gaarne zou ik gezien hebben dat tevens het beginsel ware uitgemaakt, dat die grondbelasting zal geheven worden volgens de waarde van ieder grondstuk, en met periodieke herziening van den aanslag, - het laatste omdat zonder deze eene heffing der grondbelasting op dien voet na eenige jaren aan de waarde geheel onevenredig wordt. Eene voortdurende heffing van de landrente als een vast, schoon in geld geconverteerd quantum van den jaarlijkschen oogst, heeft nog te veel van de bezwaren, die bij ons aan de tiendheffing verbonden zijn, en is een soort van premie aan onkunde en traagheid verzekerd, daar hij die weinig van den grond weet te trekken, ook weinig te betalen heeft. Bovendien kan alleen op deze wijze de landrente dat karakter bekomen, dat in de hedendaagsche westersche maatschappij de grondbelasting van de oude tailles onderscheidt, en dat overeenkomt met den nieuwen stand van zaken, dien men

op Java wil invoeren[1]. Verder dan de vaststelling van dit beginsel behoeft echter de cultuur-wet in geen geval te gaan; de nadere regeling kan en moet worden overgelaten aan de algemeene verordening, waarop de tweede alinea van art. 59 van het Regeerings-reglement doelt.

De nieuwe toestand, dien men voor Java scheppen wil, vordert tevens niet slechts trapsgewijze inkrimping, maar geheele opheffing der heerediensten. Men wil den gedwongen arbeid voor den vrijen arbeid doen plaats maken; maar er is maar ééne stem over, dat deze zich nooit onbelemmerd ontwikkelen kan, zoolang de arbeider geen volkomen meester is van zijn persoon en zijne arbeidskracht. Zij die den vrijen arbeid op Java op groote schaal onmogelijk achten, vinden in het voortdurend bestaan der heerediensten hun krachtigst argument; zij die het beginsel van vrijen arbeid wenschen gehuldigd te zien, verklaren echter uit éénen mond, dat de heerediensten daarmede onvereenigbaar zijn. Door de heerediensten geheel op te heffen zal men aan de tegenstanders van vrijen arbeid hun voornaamste argument, aan de voorstanders hun grootste bezwaar ontnemen. Bovendien schijnt er iets strijdigs te zijn in het begrip van een vrijen grondeigenaar, die tot corvées voor zijne meesters gedwongen is. Ik geloof inderdaad dat geheele opheffing der heerediensten in de bedoeling der Regeering ligt; zij is de natuurlijke eindpaal van den weg der trapswijze verminderingen in het Regeerings-reglement voorgeschreven. Op dien weg heeft zeer onlangs de Regeering een grooten en beslissenden stap gedaan door de heerediensten ten behoeve der inlandsche hoofden, tegen schadeloosstelling van dezen door traktementsverhooging, te verbieden. Nu resten nog slechts de heerediensten ten behoeve van den Staat, waarvan de aard en omvang beter bekend is en nauwkeuriger kan omschreven worden, en waarbij, met ernstigen wil, gemakkelijker tegen misbruik kan worden gewaakt. Alles op eens te doen is niet mogelijk: de poging daartoe zou de huishouding van den Staat in een poel van verwarring dompelen. Maar toch had de Regeering het beginsel, dat de heerediensten binnen een zeker

1 Vergelijk over dit een en ander het zesde artikel van het *Bataviaasch Handelsblad* over de cultuur-wet. Deze hoogst lezenswaardige artikelen zijn niet slechts in afzonderlijke overdrukken te bekomen, maar ook nagedrukt onder den titel: *Het oordeel van het Bataviaasch Handelsblad over de cultuur-wet*. Amst., H.W. Mooy, 1866.

aantal jaren geheel en onvoorwaardelijk door vrijen en naar de wet van vraag en aanbod bezoldigden arbeid moeten vervangen worden, in de wet kunnen uitspreken; zij zou daardoor de voorname kracht van den tegenstand hebben gebroken, die nu ook van liberale zijde aan haar wetsontwerp geboden wordt.

Wanneer eenmaal de heerediensten, en ik moet er bijvoegen de cultuur-diensten, die slechts een andere vorm van heerediensten zijn en door deze wet zeer beperkt en slechts ten deele als tijdelijke maatregel gehandhaafd worden, geheel vervallen zullen zijn, en de vrije arbeid zich krachtig begint te ontwikkelen, dan zal de landrente ongetwijfeld tot een veel hooger bedrag kunnen geheven worden dan thans het geval is. Wat in de Memorie van Toelichting, blz. 60 vv., gezegd wordt over de mogelijkheid om zonder groot bezwaar voor de bevolking haar aanmerkelijk hooger op te voeren, en daarin het gedeeltelijk equivalent te vinden voor een kostbaarder beheer en het gemis der voordeelen, die het thans bestaande stelsel oplevert, zal dan blijken volkomen waar te zijn. Men moet in het oog houden, dat de landrente de eenige directe belasting zal zijn, die van den Javaanschen landbouwer geheven wordt, tenzij hij bij uitzondering uit anderen hoofde ook in de belasting op het bedrijf mocht deelen. Toch hindert het mij, dat er in de redeneeringen der Memorie van Toelichting over de landrente zooveel van den ouden zuurdeesem is overgebleven, en de Regeering zoo angstvallig uitcijfert, dat men aan Java recht kan doen wedervaren zonder dat men de hoop op even hooge batige saldo's behoeft te laten varen, als tot dusverre genoten werden. Blijft men die batige saldo's op den voorgrond stellen, dan zal het met den wil om aan Java recht te doen nooit volkomen ernst worden. Indien ook een rechtvaardig beheer van Java nog batige saldo's voor de schatkist van het moederland kon opleveren, tant mieux. Maar op het oogenblik, nu wij beginnen ons met weêrzin van vroeger gepleegd onrecht af te wenden, moet de grondslag onzer politiek zijn: onze eigene huishouding van de Indische baten onafhankelijk te maken, en aan Java niets te onthouden wat eene goede Regeering aan hare onderdanen behoort te schenken. Wel wenschte ik, dat de Regeering, in plaats van door hare voorstellingen de zucht naar directe baten bij de natie te onderhouden en te voeden, zich beijverde om mede te werken tot de vestiging der overtuiging, dat de indirecte voordeelen, die

een volk uit zijne koloniën kan trekken, de voorname reden uitmaken waarom het bezit daarvan begeerlijk te achten is.

Nog veel minder dan met die redeneeringen der Regeering kan ik mij vereenigen met de van zekere zijde zoo zeer aanbevolen en nog onlangs weder met nieuwen aandrang, in de brochure: ‘Hervorming op koloniaal gebied, - het budget der toekomst gehandhaafd’[1], aangeprezen afkoopbaarstelling van landrenten en heerediensten beiden. Het schijnt mij slechts een nieuw middel om den Javaan ten behoeve der schatkist te exploiteeren, weinig beter dan de vroeger gebruikelijke, vooral wanneer men hem, nadat hij zijn landrente heeft afgekocht, dan toch nog weder aan eene grondbelasting wil onderwerpen. Het zou waarlijk wat fraais zijn den Javaan eerst de lasten, die op zijn grond rusten, te laten afkoopen, om er hem dan in anderen vorm weder mede te beschenken! Ik herhaal nu niet dat het denkbeeld van den schrijver wortelt in eene voorstelling van het grondbezit op Java, waarvan ik hoop de onjuistheid te hebben aangetoond. Maar deze vraag nog: hoe zal de Javaan aan het geld komen? Indien het reeds bij de thans beoogde hervorming eene der moeilijkste vragen is, hoe de Javaan de landrenten geregeld zal blijven voldoen, wanneer het cultuur-stelsel, dat althans eenig geld in zijne hand brengt, grootendeels wegvalt, daar het toch nauw denkbaar is, dat de vrije arbeid, ook al neemt hij spoedig groote vlucht, dadelijk eene zoo gelijkmatige verspreiding van geld onder de bevolking zal te weeg brengen; - indien men vermoeden mag, dat de Regeering in de periode van overgang soms wel eens gedwongen zal zijn de landrente in product aan te nemen, en dit zelve te gelde te maken; - hoe kan men zich dan voorstellen dat de Javaan in staat zal zijn de zooveel grootere sommen bijeen te brengen, voor den afkoop der landrenten en heerediensten gevorderd? Onze schrijver is om het antwoord niet verlegen: eene groote Maatschappij zal hem dit geld op hypotheek zijner gronden gaarne voorschieten, mits zij gewaarborgd zij door meer formeele eigendomsbewijzen dan volgens de cultuur-wet aan den inlandschen eigenaar zullen worden uitgereikt. Heeft de schrijver, mag men vragen, de Memorie van Toelichting op art. 11 niet gelezen, waarin met zooveel juistheid is aangetoond, dat aan zulke meer formeele eigendomsbewijzen voor-

1 Amsterdam, M. Schooneveld en Zoon, 1866.

eerst op Java niet te denken valt? Maar al ware dit anders, ik zie niet dat de Javanen bij dezen toestand veel winnen zouden. Ik zie voor hen weinig troostrijks in de gedachte, dat hunne akkers in massa zullen verbonden zijn voor sommen, waarvan de renten geen haarbreed gemakkelijker te betalen zullen zijn, dan de landrenten, die er door moeten worden afgekocht, en dat vermoedelijk een groot deel van hun grond na weinige jaren in handen zal zijn gevallen eener Maatschappij, wier belanglooze hulp zij nauw in staat zal zijn te waardeeren. Indien men niet slechts een anderen, maar vooral een beteren weg met het beheer van Java wil inslaan, schijnt mij dit plan van dien aard, dat het jammer zou zijn er een woord meer over te verliezen.

De wet behoort niet alleen den grondeigendom der Javanen te proclameeren; zij behoort dien ook te verzekeren en de noodige waarborgen te geven voor eene deugdelijke rechtsbedeeling ten opzichte van alles wat met den grondeigendom in verband staat. Het zou onbillijk zijn niet te erkennen, dat de ontwerper der cultuur-wet daarnaar gestreefd heeft; maar het komt mij voor, dat hare bepalingen in dit opzicht te wenschen overlaten, en dat, zoo dit niet verbeterd wordt, er gevaar bestaat dat hare goede bedoelingen zullen verijdeld worden. Ook op dit punt veroorloof ik mij een paar opmerkingen.

In de eerste plaats mis ik in het wetsontwerp eene bepaling, die de ontwerper, naar de Memorie van Toelichting te oordeelen, overbodig schijnt geacht te hebben, maar waaromtrent ik een ander gevoelen ben toegedaan. ‘Waar de Nederlandsche Staat het recht ten aanzien van onroerend goed bepaalt,’ zoo lezen wij in die Memorie, blz. 13 v., ‘beveelt hij toepassing der Nederlandsche wet. Het ware ten eenenmale strijdig met den ook voor Nederlandsch Indië geldenden regel, dat onroerend goed beheerscht wordt door de wet van het land of van de plaats waar het goed ligt, aan te nemen dat aan tweëerlei wet, met den persoon des eigenaars wisselende, kan gedacht worden.’ Deze redeneering, schoon zij door de aanhaling van een vonnis van den landraad van Bekassi[1] ondersteund wordt, en,

1 Ooster-kwartier der residentie Batavia.

zoo ik wel onderricht ben, nog meer andere vonnissen van Indische rechtbanken tot bevestiging zou kunnen inroepen, komt mij voor te zwak te zijn, dan dat het op grond daarvan overbodig zou mogen geacht worden in de wet zelve eene bepaling te schrijven ongeveer van den volgenden inhoud: ‘De bepalingen van het recht voor Europeanen en met hen gelijk gestelden in Nederlandsch Indië geldende, worden toepasselijk verklaard op het onroerend goed aan inlanders behoorend, met uitzondering alleen van de verdeeling bij erfopvolging, die onderworpen blijft aan de bepalingen vervat in het Compendium der civiele wetten en gewoonten der Mohammedanen, Staatsbl. van Ned. I. voor 1828, n°. 55.’

De noodzakelijkheid om den grondeigendom, dien deze wet aan de Javanen wil toekennen, onder de bescherming der Nederlandsche wet te plaatsen volgt van zelve daaruit, dat de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken der inlanders den grondeigendom in den zin door de cultuur-wet bedoeld, niet kennen, en het geheele begrip der zaak, die hier geregeld wordt, aan het westersche recht is ontleend. Het is echter even duidelijk, dat de erkenning der eigendomsrechten op den grond geene inbreuk behoeft te maken op de verdeeling der nalatenschappen, ook wat onroerend goed betreft, zoo als die, onder uitdrukkelijke bekrachtiging van het Gouvernement, overal op Java volgens de voorschriften van het Mohammedaansche recht plaats grijpt, en niet zou kunnen gewijzigd worden zonder inbreuk te maken op rechten, die in de oogen van den inlander op eene wet van goddelijken oorsprong berusten.

Maar dat het noodzakelijke eener zoodanige regeling in het oog springt, kan geene reden zijn om het overbodig te achten haar in de wet te formuleeren; het moet er nog te meer toe dringen. Dat de Nederlandsche Staat, zoo als de Memorie zegt, waar hij het recht ten aanzien van onroerend goed bepaalt, de toepassing der Nederlandsche wet beveelt, is duidelijk, maar leidt niet met noodwendigheid tot de beoogde gevolgtrekking. Art. 75 van het Regeerings-reglement is ook van wege den Nederlandschen Staat verordend; maar dit art. bepaalt uitdrukkelijk dat er tweëerlei recht in Nederlandsch Indië geldig is, het eene voor Europeanen, berustende op algemeene verordeningen, zooveel mogelijk overeenkomende met de in Nederland bestaande wetten, het andere voor de inlanders, gegrond op hunne eigene godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken, voor

zoover die niet in strijd zijn met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid. Hierdoor zijn die godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken, voor zoover de inlanders van den Archipel betreft, door den Nederlandschen Staat gesanctionneerd en als een deel der Nederlandsche wet erkend. Is dit juist, dan zie ik ook niet, dat het beroep op het statutum reale, dat nu in de Memorie volgt, ons eene schrede verder brengt. Het geldt inderdaad ook in Ned. Indië, volgens art. 17 der Algemeene Bepalingen van wetgeving, waar het dus is geformuleerd: ‘Ten opzichte van onroerende goederen geldt de wet van het land of de plaats, alwaar die goederen gelegen zijn.’ Wat volgt nu hieruit ten opzichte van een land waar tweëerlei recht geldt, een ander voor Europeanen, een ander voor inlanders? Natuurlijk, dat een grondstuk door het eene of door het andere recht wordt beheerscht, naarmate het aan een Europeaan of aan een inlander behoort; want die verscheidenheid van recht is daar *de wet van het land*.

De grondeigendom der Javanen zou dus, hoe ongerijmd en strijdig met zijn aard dit ook zijn moge, volgens onze in Indië geldende instellingen, onder de heerschappij der godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken der inlanders terugkeeren, indien dit niet door eene uitdrukkelijke bepaling in de wet werd verhoed. De wijze waarop dit geschieden moet, wordt nu mede door art. 75 van het Regeerings-reglement aangeduid, waar gezegd wordt: ‘De Gouverneur-Generaal is bevoegd om, in overeenstemming met den Raad van Ned. Indië, de daarvoor vatbare bepalingen der verordeningen, waarop de rechtspraak over Europeanen berust, des noodig gewijzigd, toepasselijk te verklaren op de inlandsche bevolking of een gedeelte daarvan.’ Zulk eene toepasselijk-verklaring is het die hier vereischt wordt; 't zal niet noodig zijn aan te wijzen, dat het onlogisch zou zijn haar in dit geval aan den Gouv.-Generaal over te laten en niet in de wet zelve op te nemen.

Mijne tweede opmerking betreft de rol door het ontwerp in de beslissing van quaestiën van grondeigendom aan de landraden toegekend. Art. 8 bepaalt, dat, ingeval van verzet tegen de toekenning van den eigendom aan inlanders die een grondstuk in individueel en erfelijk bezit hebben, partijen naar den landraad, in wiens rechtsgebied het goed ligt, verwezen worden, en dat deze rechtbank beslist in eerste en laatste ressort,

zoodat haar vonnis der partij aan wie het stuk gronds wordt toegewezen, tot volkomen titel verstrekt; art. 16 en 17, dat, ingeval van ontginning van Staatswege, van gronden aan inlanders behoorende, ten behoeve van koffi-aanplantingen en suiker-ondernemingen, de schadeloosstelling, wanneer daarover niet in der minne kan worden overeengekomen, door den landraad wordt bepaald; art. 19, dat, waar ontginning van grond, krachtens verleende vergunning, heeft plaats gehad, de bezitter na driejarig onafgebroken gebruik vorderen kan om, naar eene bij koloniale ordonnantie te regelen wijze van procedeeren, bij vonnis van den landraad binnen wiens rechtsgebied de grond ligt, als eigenaar te worden erkend, zonder dat tegen dit vonnis eenige rechtsmiddelen worden toegelaten.

Het zijn, gelijk men ziet, gewichtige en teedere belangen, die hier aan de landraden worden toevertrouwd. Zijn deze rechtbanken zoo geconstitueerd, dat zij voldoende waarborgen van bekwaamheid en onpartijdigheid opleveren, om met zoo groot vertrouwen vereerd te worden?

Het is verre van mij eenige blaam op de Indische ambtenaren te willen werpen, wanneer ik die vraag ontkennend beantwoord; maar de tegenwoordige samenstelling der landraden is van dien aard, dat men zijne oogen nauwelijks gelooven kan, waar men ziet dat het voornemen bestaat hun ten aanzien van onroerend goed zoo groote rechtsmacht toe te kennen. Volgens art. 92 van het Reglement op de rechterlijke organisatie en het beleid der justitie in Ned. Indië, zijn zij samengesteld uit den Resident, of, voor zoover zij bij uitzondering buiten de hoofdplaatsen mochten gevestigd zijn, uit eenen Assistent-resident, als voorzitter, en de Regenten van de verschillende regentschappen, of zoodanige voorname inlandsche hoofden, als daartoe door den Gouv.-Generaal zullen worden aangewezen, als leden, bijgestaan door den griffier of, waar zoodanig ambtenaar niet bij den landraad is aangesteld, door den Secretaris der residentie of eenen anderen beambte, daartoe door den Resident aangewezen. Men ziet het, de scheiding tusschen administratief en rechterlijk gezag, in alle beschaafde landen als de eerste voorwaarde eener onpartijdige rechtsbedeeling beschouwd, wordt in deze landraden geheel gemist. Zij zijn geheel uit ambtenaren, Europeesche en inlandsche, zamengesteld. Onder de leden is geen enkel rechtsgeleerde, niemand die eenigen waarborg kan geven dat hij de noodige rechtskennis bezit. Terwijl

onroerend goed onder de heerschappij van de wet voor Europeanen in Ned. Indië gebracht wordt, zal in vele gevallen daarover beslist worden door eene rechtbank die, met uitzondering van den president, alleen uit inlandsche hoofden bestaat; door eene rechtbank wier eigenlijke bestemming, volgens art. 94 van het Regl. op de rechterlijke organisatie, deze is, de gewone dagelijksche rechtbank van de eigenlijk gezegde inlanders te zijn, d.i. van dat deel der bevolking waarover, tijdens de vaststelling van dat Reglement, volgens de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken der inlanders werd rechtgesproken; door eene rechtbank die juist daarom door den hoofd-panghoeloe of door den priester die hem vervangt, als adviseerend lid moet worden bijgewoond, en buiten diens tegenwoordigheid geene wettige besluiten kan nemen. De voorzitter dier rechtbank en tevens de eenige Europeaan die daarin stem heeft, de Resident, is reeds als hoofd van het gewestelijk bestuur met zoo vele en gewichtige belangen belast, dat zijne rechterlijke functiën hem reeds nu tot groot ongerief strekken, voor de plichtmatige behartiging van andere belangen een struikelblok vormen, en door hem, ook met den besten wil, niet altijd met de vereischte nauwgezetheid kunnen vervuld worden. De vermeerdering van werkzaamheid, die van de cultuur-wet voor de landraden, vooral in de eerste jaren, te verwachten is, zou dus op zich zelve reeds een schier onoverkomelijk bezwaar zijn. En welke houding heeft het, dat, wanneer, volgens art. 96 van het Regl. op de recht. organ., van de uitspraken der landraden hooger beroep wordt toegelaten bij alle civiele rechtsverordeningen, die over eene som of waarde van meer dan ƒ 500 loopen, diezelfde landraden over den eigendom van onroerende goederen en de schadeloosstelling voor gronden ten behoeve der cultuur onteigend, al zijn hier zaken in litige waarvan de waarde de genoemde som verre te boven gaat, volgens de cultuur-wet in het eerste en laatste ressort, zonder toelating van eenige rechtsmiddelen tegen hun vonnis, kunnen beslissen?

Ik moet mij met de aanstipping dezer bezwaren vergenoegen en kan hier in geene breedere ontwikkeling treden: maar ééne vraag moet ik er nog bijvoegen: waarom de in art. 16 en 17 bedoelde onteigening, die wel geene onteigening ten algemeenen nutte kan heeten, maar waarbij toch de vorm van procedure zoo het schijnt geheel dezelfde zou kunnen zijn en de schadeloosstelling op dezelfde gronden van billijkheid behoort te be-

rusten, niet geheel op denzelfden voet behandeld en voor hetzelfde forum gebracht wordt, als de onteigening ten algemeenen nutte naar het gemeene recht, die bij besluit van den Gouv.-Generaal dd. 17 Januarij 1864 (Ind. Stbl. n°. 6) is geregeld?

Het is mogelijk dat de Minister, die bij dit wetsontwerp eene zoo groote uitbreiding aan de rechtsbevoegdheid der landraden geven wil, daarbij eene reorganisatie dezer rechtbanken op het oog heeft; maar wij hebben daarvoor niet den geringsten waarborg, zelfs geene belofte van den Minister, die bovendien in ieder geval niet als een voldoende waarborg te beschouwen zou zijn, daar zij zijne eventueele opvolgers niet binden kan. Doch dit is zeker, dat, indien ik geroepen ware om mede over het lot der cultuur-wet te beslissen, ik niet zou willen medewerken om de beslissing der rechten van de inlanders op den grond, op het oogenblik dat men die voor goed wil regelen en verzekeren, in de handen te leggen eener rechtbank als de landraad, en dat, hoe dierbaar mij deze wet in menig opzicht zijn moge, ik haar stellig niet zou aannemen, eer ik te dezen aanzien volkomen was gerustgesteld.

Er zou ongetwijfeld veel gewonnen zijn, indien, in de plaats van den Resident of een Adsistent-resident, een onafhankelijk Europeesch rechtsgeleerde als voorzitter aan het hoofd van elken landraad werd gesteld. Maar indien al zoo iets in het plan der Regeering mocht liggen, zou ik toch willen vragen of de zaak niet beter door eene vermeerdering der rechtbanken van omgang kon gevonden worden? Deze rechtbanken worden reeds nu door Europeesche rechters voorgezeten, hebben eigene gepromoveerde griffiers, en leveren, ook wat de inlandsche leden betreft, grooteren waarborg, naardien deze jaarlijks op voordracht van het Hoog-gerechtshof uit de voornaamste en bekwaamste inlandsche hoofden door den Gouv.-Gen. worden benoemd[1]. De samenstelling dezer rechtbanken schijnt mij veelmeer geëigend voor de beslissing van zaken, als waarvan hier sprake is; maar het klein getal der Europeesche rechters, die op gezette tijden, vergezeld van hunnen griffier, in de verschillende daartoe aangewezen plaatsen terechtzittingen komen houden, zou, zoowel als het aantal dier plaatsen zelf, zeer aanmerkelijk moeten vermeerderd worden. Thans zijn er vijf rechters van omgang, die

1 Zie Reglement op de rechterl. org., art. 100, en Bijblad op het Stbl. van N.I., 2de uitg. I, blz. 368.

ten minste ééns in de twee maanden in iedere tot hunne jurisdictie behoorende residentie moeten zitting houden, zooveel mogelijk beurtelings in de hoofdplaatsen der regentschappen. Ik zou het getal zoodanig willen vermeerderen, dat jaarlijks in iedere regentschaps-hoofdplaats eene zitting van den omgaanden rechter kon gehouden worden, en dat in zoo uitgebreide regentschappen, als in de Preanger-landen gevonden worden, nevens die hoofdplaatsen ook nog andere belangrijke punten eene beurt kregen. De inlander zou dan ook niet verplicht wezen zijn recht steeds in de hoofdplaats der residentie te gaan zoeken, en daar, wat, dunkt mij, in quaesties aangaande onroerend goed, zoolang hem nog geen schriftelijk eigendomsbewijs is uitgereikt, dikwijls schier onoverkomelijk bezwaar moet hebben, zijne getuigen en andere bewijsmiddelen te produceeren. Ook de moeilijkheden die voor hem aan de vordering van een vonnis ter verzekering van zijn recht op ontgonnen gronden, volgens art. 19, verbonden zijn, zullen aanmerkelijk minder worden, en dus ook minder worden ontzien, wanneer de rechter hem meer dan halverwege tegemoet komt.

Men zal mij misschien tegenwerpen dat de omgaande rechtbanken slechts voor crimineele zaken zijn ingesteld. Of dit een werkelijk bezwaar is, laat ik liever aan juristen ter beslissing over. Ik bloos reeds over de vermetelheid, waarmede ik gewaagd heb denkbeelden te opperen omtrent zaken die zoover buiten den kring liggen, waarbinnen ik misschien eenigermate tot een oordeel bevoegd ben, en met schrik hoor ik mij in de verbeelding door anderen, en niet enkel in de verbeelding door mijn eigen conscientie, het ‘ne sutor ultra crepidam’ toeroepen.

Art. 11 der cultuur-wet gelast het aanleggen van gemeenteregisters voor inschrijving en overdracht der gronden, waarvan de eigendom aan de inlanders wordt toegekend. De inrichting en wijze van aanhouding dier registers zal bij koloniale ordonnantie geregeld worden. Bij overdracht van eigendom wordt de desbetreffende overeenkomst op verzoek van partijen in deze registers aangeteekend, ten overstaan van twee meerderjarige mannelijke ingezetenen der gemeente. Tegen dit artikel zal men, na de Memorie van Toelichting gelezen te hebben, weinig bedenking kunnen opperen. Alleen moet ik vragen wanneer een inlander meerderjarig is, en hoe, bij gebreke van geboorteregisters en de niet zeldzame onkunde van den inlander omtrent zijn ouderdom, zijne meerderjarigheid geconstateerd wordt. Vol-

gens de Mohammedaansche wet is de meerderjarigheid te beoordeelen naar eenige teekenen die de kieschheid mij verbiedt te vermelden, doch wordt ook onafhankelijk van deze teekenen erkend, als het zeker is dat de knaap zijn 15de, het meisje haar 9de jaar volbracht heeft. Het Reglement op het pandelingschap (Ind. Stbl. voor 1859, no. 43) heeft kennelijk het oog op deze bepalingen, waar het in art. 4 gewaagt van personen ‘wier uiterlijk aanwijst dat zij den ouderdom van 15 jaren bereikt hebben.’ Moeten deze woorden als de algemeen geldende definitie voor de meerderjarigheid van den inlandschen man beschouwd worden? Zeker ware het te wenschen dat iets meer bepaalds kon worden uitgedacht.

Ik ben genaderd tot het laatste en niet het minst gewichtige punt van het onderzoek, dat ik mij in dit gedeelte mijner beschouwingen heb voorgesteld: de beperkingen waaraan de uitoefening van het eigendomsrecht op den grond door den inlander vooreerst nog wordt onderworpen. Wanneer men de literatuur over de cultuur-wet doorbladert, kan men zich met geringe moeite overtuigen dat die beperkingen eene zeer algemeene bestrijding hebben ondervonden, dat de heftigste aanvallen daartegen gericht zijn. De conservatieven hebben ze bestreden, omdat ieder wapen hun welkom is dat tegen deze wet kan gebruikt worden; de voorstanders van hervorming, omdat zij daarin eene inconsequentie opmerken, die, naar hunne meening, de heilzame werking der wet zal verlammen, en eene bestendiging van verkeerde beginselen, die zij wenschen met tak en wortel te zien uitgeroeid. Sommigen gaan in hunnen ijver tegen die beperkingen zoo ver, dat zij liever de wet geheel zagen verwerpen, dan zonder opheffing dier bepalingen aannemen, omdat zij wenschen hun terrein zuiver te houden, en liever na eenig uitstel eene volkomen zegepraal willen behalen, dan zich nu met eene halve vergenoegen. Dit is de geest die ons toespreekt in menige redevoering in het Indisch genootschap uitgesproken[1],

1 Zie de kortelings verschenen brochure: *Indisch Genootschap, - beraadslaging over het Gouvernements-kultuurstelsel op Java, ook in verband met het wetsontwerp tot regeling der grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid*, 's Gravenhage, M. Nijhoff, 1866. Ik denk hier vooral aan de redevoeringen van de Heeren Sandenbergh Matthiessen, Raedt van Oldenbarnevelt en Schill.

in menig oordeel vooral in Indië zelf over de cultuur-wet geveld[1].

Indien ik die beperkingen als van meer dan tijdelijken aard beschouwde, indien ik geen vertrouwen stelde in de macht van de beginselen door de cultuur-wet gehuldigd, indien ik niet overtuigd was dat die beginselen zullen blijken als een zuurdeeg te zijn dat langzamerhand de geheele Indische maatschappij zal doortrekken, en dat zij van zelve zullen uitdrijven wat aan hunne onbelemmerde werking in den weg staat, dan zou ik toch nog willen waarschuwen tegen een onbedachten ijver die alles tegelijk wil omverhalen, maar te midden van het puin licht de noodige ruimte niet zou vinden om op te bouwen, te midden van het rumoer en de verwarring door de gelijktijdige instorting van ons gansche koloniale stelsel veroorzaakt, maar al te waarschijnlijk zelf de bezinning verliezen zou.

Deze opmerking betreft intusschen minder nog de bestrijding van de beperking der uitoefening van eigendomsrechten op den grond, dan de daarmede samenhangende bestrijding van de handhaving der koffi-cultuur op den tegenwoordigen voet in art. 40 der wet uitgesproken. Daar de koffituinen tot staatseigendom of domein worden verklaard, staat deze quaestie met den grondeigendom der inlanders slechts voor zooverre in verband, als de wet ook voorschriften geeft omtrent eene eventueele ontginning van gronden tot uitbreiding of verwisseling der koffi-aanplantingen. Voor het overige is zij meer eene beperking van het andere hoofdbeginsel door de wet gehuldigd, dat van vrijen arbeid, en behoort dus eerst besproken te worden, wanneer wij tot de behandeling daarvan zijn genaderd.

In de bestrijding der beperkingen van den grondeigendom heb ik veel aangetroffen, waarmede ik mij kan vereenigen, veel dat naar ik hoop tot amendementen zal leiden, die de goedkeuring der Vertegenwoordiging zullen wegdragen; doch ik vond dat juist niet altijd bij de driftigste tegenstanders, bij hen die van eene wijziging naar hunnen zin het lot der geheele wet afhankelijk zouden willen maken, maar het meest hij hen, die de, mijns inziens, verstandiger partij kiezen van

1 O.a. in het *Indisch Weekblad van het Recht*, door Mr. J. van Gennep. Een overdruk dezer reeks van artikelen is onder den titel: *Het ontwerp van wet tot vaststelling der gronden, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in N. Ind. kunnen gevestigd worden, beschouwd*. Amst., J. Noordendorp, en Batavia, H.M. van Dorp, 1866.

ernstige pogingen tot verbetering der wet met een ernstige verdediging en aanprijzing harer goede beginselen, ook in weêrwil harer gebreken, te verbinden. Over de voorgestelde beperkingen en wat daartegen kan worden ingebracht, heb ik nergens meer praktische denkbeelden aangetroffen, dan in de rede door den Heer Bleeker in het Indisch Genootschap uitgesproken, en hij zal het, vertrouw ik, niet misprijzen, wanneer ik hier door eenige aanhalingen wil medewerken om zijne denkbeelden meer algemeen bekend te maken.

Voor het overige zal ik in de behandeling van dit gedeelte van mijn onderwerp kort zijn. Er is daarover zooveel gezegd en geschreven, dat ik niets nieuws zou kunnen bijbrengen, en mijn doorgaand streven in deze artikelen is niet geweest eene volledige beschouwing van de cultuur-wet te leveren, maar bouwstoffen aan te dragen, die tot een juister oordeel over hare beginselen en vermoedelijke werking kunnen in staat stellen.

Ik zal de beperkingen zelve doorgaans met de woorden van het wetsontwerp mededeelen en de hoofdpunten der kritiek van den Heer Bleeker met mijne eigene conclusie daarnevens stellen.

De eerste beperking is uitgedrukt in art. 12 in deze woorden: ‘Europeanen, met hen gelijkgestelden en vreemde Oosterlingen zijn onbekwaam tot verkrijging van eigendomsrecht of andere zakelijke rechten op de gronden, waarvan de eigendom volgens deze wet aan den inlander behoort. Deze bepaling wordt binnen vijf jaren na de invoering dezer wet aan herziening onderworpen.’ Art. 13 omschrijft een paar gevallen van ondergeschikt belang, waarin dispensatie van dit verbod kan gegeven worden.

Het doel dezer beperking is niet het Europeesch landbezit tegen te gaan, maar te zorgen dat de inlander zijne rechten kan leeren kennen en waardeeren, voor hij wordt aangezocht om daarvan afstand te doen. De werking der wet, meent de Regeering, behoort eerst in ieder opzicht geregeld en verzekerd te zijn, vóór dat onbeperkte vrijheid wordt toegelaten. Daarvoor acht zij vijf jaren voldoende, maar zij acht het toch voorbarig thans reeds te bepalen dat, als die termijn verstreken is, het verbod zal zijn opgeheven. De voorzichtigheid gebiedt, naar haar inzien, het oordeel der wetgevende macht op nieuw in te roepen, nadat zij gedurende eenigen tijd de werking der wet, vooral wat de verdeeling der dessa-gronden betreft, zal hebben gadegeslagen. Veel waars ligt zeker in de volgende

opmerking der Memorie van Toelichting: ‘Voor vele, voor de meeste streken van Java zou een overgangsmaatregel uit dezen hoofde wellicht ontbeerd kunnen worden, want de inlander, landbouwer bij uitnemendheid, is gehecht aan zijn plekje gronds; maar hier en daar zou toch de herinnering aan willekeurige beschikking over grond en arbeid ingang kunnen verschaffen aan de bedriegelijke voorstelling, dat het zeer verstandig is voor een zeker voordeel een nieuw recht prijs te geven, dat het Gouvernement heden wel schenkt, maar om het morgen misschien terug te nemen.’ Helaas! onze handelingen ten aanzien der Javanen zijn zoodanig geweest, dat de Regeering zelve erkennen moet, dat wij hun vertrouwen verloren hebben en dat wij hen thans zelven tegen de nadeelige gevolgen van het opgewekte mistrouwen moeten beschermen.

Het doel waarmede art. 12 der wet ontworpen is, verdient ongetwijfeld onbepaalde goedkeuring: een andere vraag is echter of de maatregel daarin voorgesteld, dat doel niet voorbijschiet. Hooren wij thans den Heer Bleeker.

Na op de uitgestrektheid van het individueel grondbezit, met recht van overdracht door verkoop, erflating, enz., dat sedert onheuchelijke tijden in West- en Oost-Java bestaat, gewezen te hebben, gaat de spreker dus voort:

‘Nu vraag ik, wat heeft de geschiedenis geleerd? Heeft zij gewezen op de wenschelijkheid van art. 12 van het wetsontwerp? Heeft zij geleerd dat de inlander zich lichtvaatdig van zijne gronden ontdoet? Heeft zij aanleiding gegeven tot het schrikbeeld, dat Europeanen en vreemde Oosterlingen zich zullen werpen op de bezittingen van den eenvoudigen inlander, om hem die voor spotprijzen afhandig te maken? Is het aantal proletariërs op de individueel bezeten wordende gronden grooter dan dat op de communale velden? En zelfs daar waar de vreemde invloed, volgens de verdedigers van de onbekwaamverklaring van Europeanen en Chinezen tot eigendomsrecht op gronden van inlanders, het meest gevreesd zou hebben moeten worden, op de particuliere landen van West-Java, heeft zich daar het verschijnsel voorgedaan, dat men het meest voor de toekomst vreest? Neen, mijne heeren, de bepaling van art. 12 wordt door de geschiedenis ten sterkste gewraakt. Niets is in den loop der tijden gebeurd, wat de zoo geprezen onbekwaamverklaring eenigermate zou wettigen, en zoo het al mocht zijn dat er hoogst enkele voorbeelden zijn aan te wijzen, dat, in de

jongste eeuw, inlanders de dupe geworden zijn van listig overleg van vreemden, die hoogst enkele voorbeelden zouden juist het bewijs zijn van de denkbeeldigheid van het afgeschilderde gevaar van lichtvaardigen afstand door de overgroote massa van het volk.'

Men zou wellicht hiertegen kunnen aanvoeren, dat thans de Europeanen meer dan ooit op de verkrijging van grondeigendom in Ned. Ind. azen, en dat zich nooit de gelegenheid heeft voorgedaan om op zoo ruime schaal van de onnoozelheid der inlanders, of hun mistrouwen ten aanzien onzer bedoelingen, misbruik te maken, als wanneer de communale velden, thans *extra commercium* geplaatst, in individueelen eigendom overgaan en dus voorwerp van handel worden. Volgen wij daarom den Heer Bleeker, waar hij in zijne rede een blik op de toekomst werpt.

'Stellen wij ons voor dat over geheel Java de thans nog in gemeenschap bezeten wordende gronden allen individueel eigendom zijn geworden, met recht op den inlander om er vrij over te beschikken. Stellen wij ons voor een heirleger van particuliere ondernemers, azende op de gronden der inlanders. Wat zal gebeuren?

Ik verzoek u, mijne heeren, wel indachtig te willen wezen aan het feit, dat de tegenwoordige in gemeenschap bezeten wordende rijstvelden, dat is de vruchtbaarste gronden, zoodanig verbrokkeld zijn, dat zij in den regel weinig meer dan voldoende zijn om de bezitters (de familie der geërfden) en hunne menoempangs te voeden. Elk landbezittend huisgezin, individueel eigenaar geworden zijnde, zal slechts over ongeveer één of anderhalven bouw sawah hebben te beschikken. De honderden bouws, tot eene dessa of eenige dessa's behoorende, zullen dus allicht evenveel honderden eigenaars hebben.

Verbeeldt u nu den particulieren ondernemer, die zijn industrie in die dessa of die dessa's wil vestigen. Maar bedenkt wel, dat die industrie hem de bronnen van ruime inkomst moet openen. Hij kan niet volstaan met den aankoop van één, vijf, tien bouws. Hij heeft er honderd, twee honderd of meer noodig, om zijne onderneming op eenigzins voldoende schaal te vestigen. En die bouws, hij zal moeten wenschen, dat ze aaneenliggen, dat ze een behoorlijk afgerond geheel vormen.

Nu ligt het voor de hand dat hij met de honderd, twee honderd of meer eigenaars van die gronden ieder afzonderlijk

zal moeten onderhandelen, dat hij de toestemming van enkele of vele eigenaars niet zal kunnen ontberen om de hem noodige uitgestrektheid aaneensluitende velden te bekomen.

Maar welke zal zijne kans van slagen zijn? Het ligt in den aard der zaak, een zeer geringe. En bijaldien het hem al mocht gelukken, eigenaar te worden van een voldoend aantal aaneenliggende perceelen, door de betrokken eigenaars over te halen tot den verkoop, dan zal die eigendom niet gezegd kunnen worden hem lichtvaardig of voor een spotprijs te zijn afgestaan, want aan de vele inlandsche eigenaars zal spoedig doorschemeren de waarde door den ondernemer aan de perceelen gehecht, en zij zullen hunne prijzen daarnaar regelen en den prijs der volle waarde van hunne gronden bedingen.'

Er biedt zich hier van zelf eene conslusie aan, die de Heer Bleeker echter verzwegen heeft. Zij is deze: De dessa wordt thans eigenares der gemeente-velden op een voet, die, zoo de wet dit niet bepaald verbiedt, het recht tot verkoop in zich sluit. Het geval ware denkbaar dat de gezamenlijke geërfden zich lieten overhalen om hunnen grond beneden de waarde te verkoopen, en de Europeesche ondernemer zou daarmede beter zijn doel bereiken en aaneenliggende grondstukken machtig worden. Dat de grootere grondbezitters in de Soenda-landen en den Oosthoek, die hunne rechten zeer wel kennen, hunne gronden lichtvaardig verkoopen zullen, is niet denkbaar; dat de Europeesche ondernemer er in slagen zal om een groot aantal kleine grondbezitters de velden te ontwringen, die hij voor zijne ondernemingen behoeft, is het niet veel meer. Het eenige gevaar dat overblijft is, dat de gezamenlijke geërfden hunne communale gronden, zonder recht besef der waarde, vervreemden zullen. Laat dus de wet voorschrijven, dat geene gronden mogen verkocht worden, zoolang zij nog onverdeeld zijn en aan de gezamenlijke geërfden behooren, en dan zal het verbod gekeerd zijn tegen het punt vanwaar werkelijk eenig gevaar dreigt. Bovendien zal deze beperking misschien het nut hebben, dat zij onder bijzondere omstandigheden hier en daar ten spoorslag zal strekken om tot de verdeeling der velden over te gaan, en dus de bedoelingen van den wetgever zal in de hand werken.

Maar dat verbod moet dan ook absoluut zijn, en niet enkel tegen de Europeanen en vreemde Oosterlingen gekeerd. Ik wil nogmaals den Heer Bleeker laten spreken:

‘Het gevaar van lichtvaardigen afstand van gronden, of, zoo men wil, van ontzetting van den inlander van zijn eigendom met grove beschadiging, indien het al bestond, zou niet te zoeken zijn in de particuliere ondernemers, maar wel onder de inlanders zelven, in hunne grootere en kleinere hoofden. Aan dezen zal, wat de cultuur-wet of andere wetten ook mogen behelzen, nog een reeks van jaren een zoodanig overwicht van macht, van prestige of van zedelijke meerderheid overblijven, dat het *hun* in de eerste plaats mogelijk zou zijn op slinksche wijze en met grove beschadiging van den kleinen man, zich van zijne velden meester te maken. Voor de industrie, zoo als de hoofden die oefenen, is het niet noodig in het bezit te zijn van honderden bouws of van aaneengelegen gronden of van een enkel uitgestrekt maar afgerond perceel. Maar tegen dit gevaar, minder denkbeeldig dan dat gevreesd van particuliere ondernemers, waakt de wet *niet*.’

‘Zeer terecht’, voegt de Heer Bleeker er bij, ‘wijl dan van het toegekende eigendomsrecht nauwelijks een schaduw zou overblijven;’ zeer te onrecht zou ik meenen, daar het eigendomsrecht geen voordeel zou brengen, indien het slechts verkregen werd om het weêr te verliezen. Met het oog op hetgeen ik vroeger omtrent den oorsprong van het individueel grondbezit in Bantam heb medegedeeld, acht ik dit gevaar inderdaad niet hersenschimmig. Ik zou dus willen voorstellen het algemeen verbod tot vervreemding van de thans in gemeenschap bezeten velden nog tot drie à vier jaren na de verdeeling te verlengen, opdat den inlander, zoowel tegenover zijne eigene hoofden als tegenover Europeanen en vreemde Aziaten, gelegenheid gegeven worde zijn recht te leeren kennen en waardeeren, eer er gevaar komt dat hij voor het aanzoek tot afstand bezwijkt. Maar ten aanzien der landen thans reeds in iudividueel en erfelijk bezit, komt mij alle beperking van dien aard geheel overbodig voor.

De tweede beperking is omschreven in art. 14, waarin o.a. bepaald wordt, dat overeenkomsten tot verhuur of ingebruikgeving van grond door inlanders aan personen, niet behoorende tot de inlandsche bevolking, voor niet langeren tijd dan tien jaren kunnen plaats hebben, en bedingen in strijd met dit voorschrift voor niet geschreven gehouden worden.

Ofschoon deze bepaling slechts een corollarium is van die in art. 12, geeft de wet zelve daaraan niet dat karakter van tijdelijkheid, dat aan het verbod van verkoop is gegeven. De Memorie van Toelichting spreekt daarover anders en zegt: ‘het is in het belang der inlanders raadzaam den termijn van verhuring *vooralsnog* te beperken.’ Doch wat baat dit, daar de verklaringen der Memorie van Toelichting geene bindende kracht hebben? Op zijn minst moest dus in de wet zelve geschreven zijn, dat ook deze bepaling na eenigen tijd aan herziening zal worden onderworpen. Doch ik vind bovendien zulk een algemeen voorschrift om huurovereenkomsten slechts tot korte termijnen toe te laten, noodeloos bezwarend voor de Europeesche industie. Waarom zouden in Bantam, de Preanger-regentschappen en elders, waar vele inlanders uitgestrekte velden bezitten, die zij toch niet zelven bewerken, deze niet al aanstonds geheel of gedeeltelijk op lange termijnen aan Europeanen mogen verhuurd worden? Alleen voor nog onverdeelde dessa-gronden of voor de eerste jaren na de verdeeling, kan mijns inziens eene beperking als de hier voorgeschrevene van nut zijn.

Het derde punt waarin de eigendomsrechten der inlanders volgens deze wet beperking zullen ondervinden, is gelegen in de beschikking die zich de Staat in zekere gevallen, en onder toekenning van schadeloosstelling, over hunne gronden voorbehoudt.

Terwijl bij deze wet alle andere op hoog gezag ingestelde cultures en dus ook de daarmede verbonden willekeurige beschikkingen over den grond worden losgelaten, wordt de koffi-cultuur voorloopig op den bestaanden voet in stand gehouden; en wat de suiker-cultuur betreft, wel is waar een geheel nieuwe weg ingeslagen, maar een zoodanige, waarbij wel de gedwongen arbeid bij die cultuur opgegeven, maar de beschikking over den grond, ofschoon eenigzins beter tegen misbruik gewaarborgd, behouden wordt.

Over de beschikking van gronden voor de koffi-cultuur handelt art. 16: ‘Tot uitbreiding of verwisseling van koffi-aanplantingen kunnen van Staatswege gronden, mits geene sawah's zijnde, worden onteigend, tegen schadeloosstelling aan de eigenaren, welke schadeloosstelling, ingevalle daaromtrent niet in der minne kan worden overeengekomen, bepaald wordt door den landraad.’

Er zijn hierin twee punten waarover ik reeds elders mijn gevoelen gezegd heb: het recht van den Staat om zich, bij de toekenning van grondeigendom aan de inlanders, eene onteigening als hier bedoeld is, voor te behouden, heb ik gehandhaafd; de bepaling der schadeloosstelling door den landraad, heb ik bestreden. Op het laatste punt behoef ik niet terug te komen. Omtrent het eerste wil ik nog aanmerken, dat de toekenning van een strikt recht aan den Staat om, bij de verwisseling van onzekere bezitrechten op den grond tegenover den Souverein in gewaarborgden eigendom, daaraan een zeker beding te verbinden, in casu bestaande in het recht van den Staat om een stuk grond, dat hij voor zijne cultures behoeft, tegen schadeloosstelling te onteigenen, evenwel geenszins de goedkeuring van den maatregel in art. 16 omschreven, in zich sluit. Zulk eene afwijking van het gemeene recht blijft altijd zeer bedenkelijk en zal, wanneer eenmaal het rechte besef van den aard en waarde van grondeigendom bij den Javan heeft wortel geschoten, allicht als een onrecht door hem gevoeld worden. Wij zien hier reeds de treurige gevolgen van het behoud der Gouvernements-koffi-cultuur doorschemeren; zij vertoonen zich veel sterker in het behoud van den gedwongen arbeid tegen voortdurend onvoldoende betaling. Laat ons daarom hopen dat de enquête over de koffi-cultuur den weg zal aanwijzen om tot de zoo dikwijls aangeprezen verhuring der koffi-tuinen aan particulieren, met opheffing van den dwangarbeid, te geraken, en dat het ernstig streven der Regeering om zich van het batig slot geheel onafhankelijk te maken, met zulk een goeden uitslag moge bekroond worden, dat zij ook in dit opzicht aan Indië recht kan laten wedervaren, zonder dat zij noodig heeft zich te zeer om de finantiëele toekomst van Nederland te bekommeren. In het besef der moeilijkheden en gevaren, waaraan men zich zou blootstellen door, te gelijk met zoovele andere hervormingen, ook de Gouvernements-koffi-cultuur plotseling ter zijde te stellen, durf ik den wensch niet uiten, dat haar vonnis reeds bepaaldelijk in deze wet ware uitgesproken; ik zou echter wel wenschen, dat wij iets meer ontvangen hadden dan de onbepaalde toezegging in de Memorie van Toelichting, dat, na afloop van het aanhangig onderzoek, de Nederlandsche wetgever te overwegen zal hebben, op welke grondslagen voortaan het koffi-stelsel zal rusten.

Het is echter onbillijk uit de woorden der wet: ‘tot *uitbrei-*

ding of verwisseling der koffi-aanplantingen' af te leiden, zoo als hier en daar geschied is, dat de Regeering, welverre van zich tot de opheffing ook der Gouvernements-koffi-cultuur voor te bereiden, veeleer eene aanzienlijke uitbreiding daarvan beoogt. Dat nevens de noodige verwisseling hier of daar ook wel eens eenige uitbreiding der koffi-tuinen wenschelijk kan voorkomen, en de Regeering dus volledigheidshalve beide woorden nevens elkander stelt, kan geen genoegzamen grond opleveren om haar te verdenken van een voornemen, dat blijkbaar met den geest harer handelingen in strijd is.

De beschikking over den grond der inlanders ten behoeve der koffi-cultuur kan in ieder geval niet veel te beteekenen hebben. De koffi-tuinen zijn, zoo als ons vroeger bleek, in het algemeen aangelegd op gronden, die, naar het stelsel dezer wet, Gouvernements-gronden zijn. Dit zal zeker ook in de toekomst, bij verwisseling of uitbreiding, doorgaans het geval wezen. Bovendien zijn de gronden die voor den inlander de meeste waarde hebben, de sawah's namelijk, van die beschikking bepaaldelijk uitgesloten. 'De koffi,' zegt de Memorie van Toelichting, 'wordt in den regel niet op sawah's geplant; nu en dan evenwel is het geschied, en het is daarom wenschelijk, dat dit misbruik verboden worde.' Dit misbruik kan trouwens nauwelijks in het belang der koffi-aanplantingen zelve geweest zijn: de zone waarin de koffi-boom gedijt, begint eerst waar die geschikt voor den aanleg van natte rijstvelden heeft opgehouden. In de beoordeeling der cultuurwet in een onzer meest gelezen dagbladen heb ik de vrij onnoozele vraag opgeworpen gezien: hoe, bij uitsluiting der sawah's en toekenning van den eigendom der woeste gronden aan den Staat, beschikking over den grond der inlanders voor de koffi-cultuur kan te pas komen. Er bestaat op Java ook eene cultuur van bergrijst op tipar- of tegal-velden, en wij hebben gezien, dat het niet in de bedoeling der Regeering lag, de gemeene weiden met ééne pennestreek aan de dessa's te ontnemen.

Thans rest nog ter bespreking de beschikking over gronden van inlanders ten behoeve der suiker-cultuur, behandeld in art. 17 en 18. Om deze artikelen wel te verstaan, moet men ze in verband brengen met de geheele regeling der suiker-

cultuur, in art. 41-45 ontvouwd. Zij komt op de volgende punten neder:

De bestaande contracten moeten haren loop hebben. Als deze zijn afgeloopen, houdt alle dwangarbeid bij de suiker-cultuur op. Vgl. art. 46.

Na afloop der contracten kan de tusschenkomst des bestuurs tot voortzetting der bestaande en tot oprichting van nieuwe ondernemingen van suikerbereiding, nog, bij wijze van overgangsmaatregel, voor een tijdvak van 20 jaren verleend worden om den ondernemer de beschikking over de noodige velden te verzekeren.

De jaarlijks voor elke onderneming met suikerriet te beplanten oppervlakte wordt berekend op hoogstens 400 bouws. De uitgestrektheid der velden voor de onderneming beschikbaar te stellen, wordt vastgesteld in verhouding tot den aanplant waarop haar recht wordt gegeven. De Memorie van Toelichting schijnt aan te nemen dat, bij een aanplant van 400 bouws, eene beschikking over 1000 bouws tot de vereischte verwisseling van gronden toereikend is. Wie in het *Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned Ind.* het uitvoerig en uitmuntend bewerkt art. *Suiker* raadpleegt, zal zich kunnen overtuigen dat voor eene *goede* suiker-cultuur de gelegenheid tot ruimere, en wel vijfmalige verwisseling gevorderd wordt. Behalve de gronden voor den aanplant vereischt, komen ook nog die in aanmerking, waarop de fabrieken en andere gebouwen en toestellen tot de suiker-ondernemingen behoorende, moeten worden opgericht.

Waar de Staat, krachtens de bepalingen der thans loopende overeenkomsten, bij den afloop daarvan eigenaar van de gebouwen en toestellen wordt, kan hij die aan den nieuwen ondernemer verstrekken.

Waar dit het geval niet is, zal de grond voor die gebouwen door den Staat ten behoeve des ondernemers onteigend moeten worden op denzelfden voet als in art. 16 voor onteigening van gronden voor koffi-tuinen is vastgesteld.

Voor de velden tot den aanplant bestemd, zal tot onteigening op denzelfden voet worden overgegaan, waar de gelegenheid bestaat om door dit middel den fabrikant beschikking te geven over het geheele gevorderde terrein, in aaneenliggende velden.

Waar de gelegenheid tot dergelijke onteigening niet kan gevonden worden zonder de belangen der bevolking te krenken,

kan zooveel gronds, als voor den aanplant noodig is, jaarlijks ter beschikking van den ondernemer gesteld worden. De Staat stelt zich dan daarvan tijdelijk in het bezit en geeft aan de eigenaars van den grond, telken jare, zoolang de beschikking stand houdt, eene schadeloosstelling voor het gemis van dien grond, waarvan ook hier het bedrag, zoo daaromtrent niet in der minne kon worden overeengekomen, door den landraad bepaald wordt. Over niet meer dan het één vijfde gedeelte der sawah's, gelegen binnen het gebied van elke dessa, kan op deze wijze beschikt worden. In die laatste bepaling, om dat in 't voorbijgaan op te merken, spookt nog de schim van het dessa-bezit; zij heeft nauwelijks gezonden zin, waar dit in individueel bezit is overgegaan.

Overeenkomsten, o.a. bepalende de wijze waarop in ieder geval de noodige grond voor aanplant en verwisseling van gebouwen of wel de gebouwen zelve zullen verschaft worden, zullen, na openbare mededinging, aan den meestbiedenden gegund worden, mits deze de noodige zekerheid stelle voor de nakoming zijner verbindtenis. De voorwaarden der mededinging worden door den Gouverneur-Generaal vastgesteld.

Het recht voor den ondernemer, voortspruitende uit de overeenkomst waarbij de tusschenkomst der Regeering wordt verzekerd, wordt verklaard te zijn ‘onroerend goed door bestemming’, en is dus voor verhypothekeering vatbaar. De Regeering meent, dat, dien ten gevolge, de suikerfabrikanten zich de noodige kapitalen zullen kunnen verschaffen met minder risico voor de geldschieters en dus tegen matiger rente dan thans het geval is. De overeenkomsten van de ondernemers met den Staat worden ingeschreven in een openbaar register, te houden ter griffie van den raad van justitie, binnen wiens rechtsgebied de onderneming werkt. De wijze waarop overdracht of bezwaring der daaruit spruitende rechten kan geschieden, wordt bij koloniale ordonnantie geregeld.

Tot verzekering der belangen van hen, die aldus overeenkomsten met de Regeering hebben aangegaan, wordt het aan hen die nieuwe ondernemingen van suikerbereiding zonder zoodanige overeenkomst wenschen op te rigten, ontzegd dit te doen, of aanplantingen van suikerriet te ondernemen, binnen den afstand van drie palen van den kring der ondernemingen, waaromtrent met den Staat is gecontracteerd.

Dat de Regeering bij eene nieuwe regeling der cultures waakt voor de belangen der suiker-cultuur, waarin zoo aanzienlijke kapitalen gestoken zijn, is billijk en kan door niemand gewraakt worden; maar dat de hier voorgestelde regeling dier cultuur aan het oogmerk zal beantwoorden, is eene meening waarin de Regeering vrij wel schijnt alleen te staan. In schier alle brochures over de cultuur-wet geschreven, door vriend en vijand, wordt zij op de meest verschillende gronden, t.w. als onaannemelijk voor de ondernemers, als uiterst bezwarend voor de bevolking, als geheel ongeschikt om het gewenschte voordeel aan de schatkist te verzekeren, als hoogst inconsequente afwijking van den geest der wet[1], bestreden. In de argumentatiën moge hier en daar eenige overdrijving heerschen; hare wezenlijke kracht is, schijnt het, groot genoeg geweest om de nieuwe suiker-regeling in de geboorte te smoren en aan de Tweede Kamer slechts de taak over te laten om haar te begraven. Ik zal mij de taak besparen haar andermaal te bestrijden; *rem actam agere* beschouw ik niet als mijne roeping. Maar onder alle bestrijders is er, voor zoover ik weet of mij herinner, slechts één die getracht heeft een beteren weg aan te wijzen: ik bedoel den Heer Bleeker. Mijne kritiek van het regeeringsplan zal daarin bestaan, dat ik het plan van den Heer Bleeker daarnevens stel:

‘De toekomstige regeling der suiker-industrie, zooals die in de ontwerp-wet is voorgesteld, zal wel niemand bevredigen. Voor zoover mij bekend is, werd het wets-ontwerp, ten opzichte van dat aangelegen punt, door niemand in bescherming genomen.

Intusschen geldt het hier een belangrijken tak van industrie, die, indien hij vereenigbaar is met het belang der inlandsche bevolking, allezins verdient in stand te blijven.

Van eene regeling in de toekomst spreek ik thans niet. Het komt mij voor dat die regeling overbodig is, zoodra door vrijgevige wijziging der ontwerp-wet, de particuliere onderne-

1 Treffend is de opmerking der *Arnhemsche Courant*: ‘Men is beginnen toe te geven aan de vrees van sommigen dat, bij geheel onbelemmerd grondbezit, Europeanen en vreemde Oosterlingen spoedig de sawah's der Javanen zullen gemonopoliseerd hebben; en men eindigt juist met datgene te doen wat men voorkomen wil, namelijk de inlandsche grondbezitters te onteigenen ten behoeve van Europeesche en Chineesche suiker-fabrikanten.’

mingsgeest van de hem thans knellende banden zal zijn bevrijd. De ondernemers zullen dan zelven moeten weten of zij in de suiker-cultuur voordeel zien of niet. Daarover hebben wij ons thans in geen geval te bekommeren.

Maar ik bedoel eene doelmatige oplossing van het tegenwoordig contracten-stelsel, vermijding van schokken, vestiging der tegenwoordige contract-suiker-industrie op een vasten, natuurlijken grondslag.

En nu is het mijne meening dat die oplossing zeer goed te bereiken is, door het contracten-stelsel door een ander stelsel te vervangen; door een stelsel aanlokkelijk genoeg voor de tegenwoordige ondernemers om er voor af te zien van hunne contracten met het Gouvernement; door een stelsel, dat tevens in harmonie is met de belangen van den Staat en van de inlandsche bevolking.

Ziehier de hoofdtrekken van dit stelsel:

1°. Onteigening van het grootste deel, ik wil stellen van drievierden, van de tegenwoordig communaal bezeten wordende suiker-velden, van de bevolking;
2°. Toekenning van onbeperkten eigendom aan de bevolking van de overige suiker-velden;
3°. Afstand in vollen eigendom der van de bevolking onteigende velden aan de tegenwoordige contractanten, tegen den door het Gouvernement aan de bevolking uit te keeren onteigeningsprijs;
4°. Vrije beschikking van de ondernemers over het product.

Met zoodanig stelsel, vermeen ik, zou aan de belangen der drie betrokken partijen, inlandsche bevolking, Gouvernement en fabrikanten worden voldaan.

De onteigening der velden van de bevolking zou den schijn kunnen hebben minder billijk te zijn, maar men bedenke wèl dat de suiker-velden, thans door haar gedwongen bewerkt en haar thans slechts afwisselend voor een deel ter bouwing van padi gelaten, voor haar betrekkelijk weinig waarde hebben en haar deels zelfs meer tot last dan tot genot zijn. Zij kan er dus niet dan bij winnen, wanneer zij voor het grootste deel dier velden eene ruime betaling erlangt, met opheffing van alle verdere verplichting tot planten en leveren van suikerriet, en voor het overige deel in het genot gesteld wordt van den vollen eigendom met volkomen vrije beschikking.

Het Gouvernement zal voorts, door den nieuwen toestand,

dien ik mij voorstel, geraken uit den onnatuurlijken toestand waarin het zich thans bevindt, en, niet zooals thans afhankelijk van de marktprijzen der suiker, de vaste, zekere inkomsten genieten, die het gevolg moeten zijn van een billijk te regelen belastingstelsel.

En de contractanten eindelijk, ik vrees niet, dat zij ongenegen zullen bevonden worden hun tegenwoordigen onzekeren toestand te verwisselen met een anderen, die, zoo hij misschien al niet in de eerste jaren de vroeger behaalde ruime winsten zal afwerpen, den eigendom hunner ondernemingen voor henzelven en hunne erven verzekert, het bekomen van kapitaal gemakkelijk en het vastleggen van kapitaal tot verbetering en uitbreiding hunner zaak wenschelijk maakt en hun, in één woord, eene toekomst waarborgt, die het tegenwoordig contracten-stelsel hun niet aanbiedt en niet kan aanbieden.'

Wanneer ik het waag deze denkbeelden van den Heer Bleeker bijzonder aan de aandacht aan te bevelen van hen, die tot een oordeel over de cultuur-wet bepaaldelijk geroepen zijn, dan geschiedt het op grond der volgende overwegingen: Dat de onteigening hier bedoeld, hoewel schijnbaar overeenkomende met die door de cultuur-wet voorgesteld, toch veel minder bezwaar heeft en eigenlijk ten onrechte onteigening genoemd wordt, omdat zij niet door eene toekenning van eigendom wordt voorafgegaan, maar plaats heeft op hetzelfde oogenblik waarop onzekere aan velerlei inbreuk blootgestelde bezitrechten in eigendom overgaan; dat door deze regeling die tijdelijke beschikking over velden wordt buitengesloten, waardoor de bevolking in de suiker-districten nooit zeker van hare sawah's zou zijn, en de grondeigenaar ieder oogenblik gevaar zou loopen van tot daglooner te worden vernederd; dat bij de onteigening op deze wijze de bevolking alle reden zal hebben om zich met een lageren prijs tevreden te stellen, en de onderneming dus minder zal worden gedrukt; dat de ondernemer, wiens vooruitzichten al zeer zwart zouden zijn, indien hij bij een hoogen onteigeningsprijs nog een deel zijner winst, als prijs van de overeenkomst die hem de tusschenkomst des bestuurs verzekert, aan 's lands kas moest afstaan, op deze wijze betere kansen van slagen krijgt; dat de beperking van den omvang der suikervelden eer voordeelig dan schadelijk zal zijn met het oog op de capaciteit der bestaande fabrieken, zooals uit het art. *Suiker*, in het *Aardrijks- en Statistisch Woordenboek van Ned. Ind.*, duidelijk blijkt; dat, is

eenmaal de overgang tot stand gebracht, alle kunstmiddelen langs dezen weg onnoodig worden en de toestand een geheel natuurlijke is; dat het aandeel van den Staat alleen bestaan zal in hetgeen den Staat als zoodanig alleen toekomt, namelijk in hetgeen de suiker-ondernemingen naar billijke regeling in de verponding en bedrijfsbelasting zullen bijdragen; en eindelijk dat de ondernemer een zakelijk recht op zijne fabriek en velden zal bezitten, dat hem in staat zal stellen werkelijke zekerheid te geven voor de kapitalen, die hij mocht noodig hebben op te nemen, - eene zekerheid van vrij wat beteren aard dan die gelegen is in eene overeenkomst, tot onroerend goed door bestemming verklaard, maar als zoodanig toch van geen waarde, wanneer de kansen der onderneming zoo ongunstig staan, als ongetwijfeld bij opvolging van het plan in de wet geformuleerd het geval zou zijn. Wie er bezwaar in mocht zien, dat op die wijze de groote directe voordeelen, die het Gouvernement van de suiker-cultuur getrokken heeft, in zeer matige indirecte zullen veranderd worden, kan zich troosten met de gedachte, dat de Regeering zelve, op blz. 60 vv. der Memorie van Toelichting, vrij duidelijk verklaart, dat de tijd waarop de suiker-cultuur aanmerkelijk tot stijving der schatkist kon bijdragen, in ieder geval voorbij is, maar dat zij geen bezwaar ziet het gemis dier voordeelen door eene betere regeling der belastingen te vergoeden.

P.J. VETH.

De verrassing van Hoey in 1595.

XV[1].

Het accoord werd gesloten, wel niet vóór zonsondergang, want daartoe kwam de Parlementair reeds te laat in het Spaansche hoofdkwartier; maar Luitenant de Vos, die eenigzins den aard had van zijn naam, had een slag om den arm gehouden, zoo als men dat noemt, en het ultimatum, door La Motte gesteld, was eigenlijk middernacht. Volgens de overeenkomst zou de overgave van 't Kasteel plaats hebben terstond na de vroegmis en de bezetting onverwijld uittrekken. Doch uit aanzien van den gloeijenden haat, dien het Luiksche landvolk den Staatschen toedroeg, werd er besloten, dat de uittogt eerst maandag met het aanbreken van den dag zoude plaats vinden, daar juist het kerkelijke feest honderde boeren en kolenbranders naar Hoey lokte, voor wie het aftrekken van die ‘roovers en plunderaars’ zeker een welgevallig schouwspel zou geweest zijn, waarbij het niet zeker was, dat zij rustige toeschouwers zouden blijven. Ook had Héraugière en de zijnen dat respijt wel noodig voor de toebereidselen tot het vertrek, en de maatregelen, die er moesten genomen worden, vergden zoozeer zijne aandacht, dat het leedgevoel over zijn *échec* er door werd afgeleid.

Dat was in meerdere of mindere mate het geval met alle anderen. De burgers van Hoey, die de hoop voedden, dat zij regtstreeks naar hunne woningen zouden terugkeeren, daar men hun verzekerd had, dat zij niet ten doel zouden staan aan het Spaansche geweld, omdat hun Bisschop hen had opgeëischt, met verzekering zijner genadige intentiën, - de burgers van

1 Zie het 14de gedeelte van dit verhaal in het Maart-Nommer van dezen Jaargang.

Hoey pakten het weinige dat zij bezaten, te zamen, en hielden zich voorts rustig bijeen in hun kwartier, al was het in diepe neêrslagtigheid, uit vreeze voor de Spaansche schildwachten, die reeds de posten kwamen bezetten.

Madeleine, die door de la Geneste was bekend gemaakt met de redding harer moeder en die met stille dankbaarheid aan God, de gelukkige verandering in den toestand van haren vader gadesloeg, zonder dat deze goedvond haar in te lichten, wát die had teweeggebragt, - Madeleine wachtte niet anders of zij zouden te zamen onder de hoede van Héraugière naar Breda trekken, waar zij hare moeder zou vinden. Zij maakte derhalve hare schikkingen met Gerard de Preys, om zoo lang mogelijk hare zorgen te kunnen geven aan Frank de Preys, die nog altijd leefde, zoo men de roerlooze matheid, waarin hij nederlag, leven mogt heeten.... Hij had geene behoeften meer, hij scheen zelfs geene wenschen meer te hebben, en bleef volstrekt onaandoenlijk, naar het uiterlijke, bij alles wat rondom hem voorviel en dat niet meer voor hem te verbergen was. Madeleine kon van hem weggaan en terugkeeren zonder dat hij het scheen op te merken. De barbier-wondarts, die nu zelf opgemerkt had, dat zijne heftige middelen alleen hadden gestrekt om hem te verergeren en te verwilderen, liet hem aan zijne ruste. Hij had hem opgegeven en hield zich bezig met overleggingen omtrent het transport zijner zieken. Rosse Jan, die niet rusten kon en de gewoonte had zich met alles te bemoeijen, was hem daarbij behulpzaam; maar het belette hem niet van tijd tot tijd naar Frank de Preys te komen zien, en hij diende hem dan ongevraagd een middel toe van zijne eigene zamenstelling.

- ‘De Spanjaarden zijn zoo kwaad niet als ze lijken,’ sprak hij tot Madeleine; ‘de chirurgijn van La Motte heeft mij van dit kostbare Peruaansche poeder afgestaan, waarvan de Esculaap hier het gebruik niet eens kent. Frank zal beter worden; ik verzeker het u!’ Madeleine schudde ongeloovig het hoofd; maar tegen den avond rees hij op uit zijne doffe onverschilligheid, vroeg zelfs om eenige verkwikking, en toen die genoten was, sprak hij met zwakke stem, maar op kalmen toon:

- ‘Madeleine! ik gevoel mij veel beter, en ik zal herstellen, ik weet het; vraag mij niet *hoe* ik het wete, maar gij zult het zien.’

- ‘Dat verheugt mij, Frank!’

- ‘Ik geloof u! ik weet dat gij edel en onbaatzuchtig zijt als geene andere. Wilt gij mij eene dienst bewijzen, Madeleine?....’

- ‘Als 't in mijne magt staat....’

- ‘Het is zeer gemakkelijk; laat Ridmeester Bacx hier roepen.’

- ‘Waartoe zou dát nu dienen, Frank? Gij kunt hem niets te zeggen hebben, dat u goed zal doen.’

- ‘Toch wèl, ik heb hem iets te vragen; ik wilde hem de hand reiken tot afscheid; ze vertrekken immers morgen in de vroegte?’

- ‘Ja, dat is wel zóó; maar toch, hoe weet gij...?’

- Ik weet dit, en meer. Uw vader, Rosse Jan, Wouter Willemsz en Gonda, die af en toe hier zamen waren, bespraken alles onder elkander, terwijl ik voor hen reeds als een doode was.....’

- ‘Die onvoorzigtigen!’

- ‘Neen, dat was juist heel goed; maar ik bid u, laat nu den Ridmeester hier komen.’

Hoewel huiverend tegen een zamenzijn, waarvan zij voor Frank het ergste vreesde, moest Madeleine toegeven. Bacx kwam, en wisselde een blik van de hoogste verwondering met Madeleine, die zich nu wilde verwijderen; maar Frank eischte, dat zij blijven zoude, en zich tot Bacx wendende, sprak hij met zonderlinge kalmte en nadruk:

- ‘Ridmeester! ik heb uwe vergiffenis hoog noodig, eer ik volkomen rust zal vinden. Ik heb u veel leeds gedaan, ik weet het. Ik heb mij gesteld tusschen Madeleine en u, met al de vermetelheid van mijn onzinnigen hartstogt. Ik wist, dat zij u lief had en niet mij, en toch oefende ik dwang over haar, uit radelooze ijverzucht.’

- ‘Het is u vergeven, Frank de Preys!’ sprak Bacx, hem de hand drukkende. ‘Ik begrijp wat gij hebt moeten voelen, moeten lijden; sterf in vrede! Madeleine zal mijne zuster zijn, zoo als zij de uwe was, en wij zullen uwe nagedachtenis eerbiedigen.’

- ‘Maar ik hoop te leven,’ hernam de twintigjarige, die werkelijk op nieuw eenige levenskracht in zich voelde, ‘en daarom spreek ik nù. Als men zoo digt nabij den dood is geweest als ik, ziet men vele dingen gansch anders in, en ik

verfoei mij zelven wegens mijn égoïsme. Ik gevoel het nu duidelijk, welk eene wreedheid ik pleegde onder schijn van teederheid. Zoo ik in een van die ijlende koortsen bezweken ware, zou Madeleine, tot dank van al hare zorgen en opofferingen, troosteloos zijn achtergebleven, want zij zou mij woord gehouden hebben, ik weet het; ik heb hare tranen niet gezien, maar ik heb haren strijd meêgevoeld, en ik wist hoe zij leed, zelfs daar, waar zij overwon.'

- 'Frank! Frank!' riep nu Madeleine, die op eenigen afstand was gaan zitten om hare aandoeningen onopgemerkt te bestrijden; 'is dat Christelijk? gij vermoordt u zelven met zulke herinneringen op te wekken.'

- 'Als gij meent dat ik sterven ga, aanhoort dan mijn testament,' hernam hij met een weemoedig glimlachje. 'Wil hier bij mij komen, Madeleine! en geef mij even die fijne zachte hand, die zich zoo menigmaal weldadig helpend over mij heeft uitgestrekt, ter verpleging mijner wonden, ter verligting van erger dan ligchaamspijn! Gij weet het wel, wat gij mij beloofd hebt: wij zouden afrekenen, als ik weêr op de wallen kon gaan! Ik ben op de wallen geweest, helaas! om er niets te doen dan mij zelven te schaden; nu kom ik er niet weêr; dus moeten wij de rekening sluiten. Blijf ik u nog veel schuldig, Madeleine! als ik deze hand in die van den Ridmeester leg? neen, trek haar niet terug, Madeleine! zij behoort bij het hart en dat bezit hij alleen. Aarzel nu niet, Ridmeester! want gij weet dat zij een beschermer behoeft zoo als gij zijt.'

- 'Maar gij zult al te ongelukkig zijn,' sprak Bacx met tranen in de oogen, hoewel hij zich toch van de kleine hand had meester gemaakt, die nu ook in dat zoet geweld scheen te berusten.

- 'Ik geloof neen! Ik was ongelukkig door het hartstogtelijk wenschen van het onbereikbare. Ik heb in dezen nog slechts ééne begeerte, die ik hoop dat gij mij zult inwilligen.'

- 'Spreek!'

- 'Vergun mij uwe bruid een kus te geven, zoo als den eersten en eenigen, dien ik haar bij verrassing heb ontroofd, den kus der broederliefde; zij zal u later wel vertellen hoe dat gebeurd is...'

Bacx liet de hand van Madeleine vrij en deze boog zich naar Frank toe. 'Weest gedankt en vergeeft mij beiden mijne booze kwelzucht.'

- ‘Ga toch heen, want hij vermoeit zich al te zeer,’ fluisterde Madeleine Bacx in.
- ‘Niet waar, Ridmeester! gij laat haar aan mij, tot ik geheel hersteld zal zijn?’ vroeg Frank zacht, bijna smeekend.

Bacx knikte tot eenig antwoord en ging zwijgend heen.

‘Maandag 21 Maart, was het sneeuwig weêr,’ zoo als Duyck meldt. Geen gunstig vooruitzigt zeker voor de Staatsche bezetting, die in de vroegte de vesting moest uittrekken. Maar wat beteekenden de Maartsche sneeuwbuijen daarbuiten, hoe guur ook, bij de stormachtige aandoeningen, die daar binnen in sommiger hart moesten bestreden worden? Wat de kamp met de elementen tegen den eisch om zich zelf te beheerschen en zich groot te houden voor vriend en vijand?

Niemand inderdaad toonde in deze uiterste ure die kunst beter te verstaan dan de la Geneste. Met de kloekheid van een Romein, met de kalme berusting van een Christen-wijsgeer, stond hij dààr onder de steenen zuilengang, vaardig om zich aan de spits der burgeren te stellen, en het offer te brengen waarvan hij hoopte dat het ten zoenoffer zou strekken voor hen allen.

Het was of deze grootsche gedachte den gebogen lijder als verjongde en met frissche kracht had bezield. Toen Héraugière naar hem toekwam om hem voor 't laatst de hand te drukken, was de krijgsman van de twee de meest bewogene, de zwakste. Bleek als een doode, sprakeloos onder de aandoeningen, die hem overmeesterden, wierp hij zich snikkend aan zijn hals en ijlde toen voort, zonder omzien of opzien, de Vlaamsche binnenplaats over, de burgers voorbij, die, door een half vaan Waalsche ruiters in bedwang gehouden, wel morden en mokten onder elkander, maar niet tot het uiten der verwenschingen kwamen, die zeker in hun hart oprezen.

Aan de groote vestingpoort te paard gestegen, reed de Bevelhebber van Breda, nu niet meer Gouverneur van Hoey, vergezeld van de Kapiteinen Mario en Balfour en omringd van 't overschot zijner ruiters, die te voet moesten volgen, lang-

zaam het steile rotspad af, de vestingbrug over en toen midden door de *en haye* geschaarde Spanjaarden en Walen heen, met eene gewaarwording of hij door de spitsroeden liep, terwijl hem de militaire eer werd bewezen, maar dus flaauw en achteloos, dat de Italiaan met blikken, vlammende van toorn, om zich heen zag en de Schot Balfour eene verwensching uitstiet in zijne landstaal.

Héraugière had er niet eens op gelet; hij hield het hoofd opgerigt en staarde strak voor zich heen, maar zonder te zien. De opeengedrukte lippen ontsloten zich zelfs niet voor een: '*Ventre St. gris!*', dat hem lucht had gegeven. Hij moest zich als versteenen, om niet onder 't oog zijner zegevierende vijanden ineen te zinken van smart en beschaming.

''t Was niet anders dan of men een standbeeld zag rijden,' verzekerde later een Hoeyenaar, die meê toegekeken had. Eens de groote steenen brug over, reed hij in zoo wilden galop zijne Officieren vooruit, dat de Luitenant van Grobbendonck hem moest waarschuwen voor 't gevaar, dat hij op die wijze liep van zonder escorte aan de Spaansche posten te komen, meer nog van de onveiligheid in de dorpen! Tandenknarsend van spijt matigde hij zijn draf; hij moest afzien van dit hulpmiddel om door sterke ligchaamsbeweging aan zich zelf te ontkomen. En wien kan het bevreemden, dat hij ditmaal voor den burger moest onderdoen in lijdzame kalmte, in rustige vastheid van houding? Spijt over het mislukte krijgsavontuur; de tergende ervaring, magteloos te zijn tegen de omstandigheden, en vernedering te moeten oogsten, waar hij voor den roem meende gezaaid te hebben, en onder dat alles door, de beschamende bewustheid dat hij, al was het zijns ondanks, ontrouw gepleegd had jegens die burgers van Hoey, die op zijne bescherming hadden gerekend; dat alles te zamen doorvlijmde hem de borst als met giftige spiesen, en er waren oogenblikken, waarin hij wel had willen omkeeren en die der Spanjaarden tegenloopen om voor altijd van deze snerpende kwellingen genezen te worden. Wel stilde hij ze soms met de geruststelling, dat hun leven in elk geval beter verzekerd was, nu zij ter beschikking bleven van hun eigen meester, al was hij een harde Heer, dan zoo zij aan de willekeur der Spaansche overwinnaars waren overgelaten; wel wachtte hij verzachting in hun lot, door het offer dat te hunnen behoeve zou gebragt worden; maar hoe hij het ook bemantelde, hoe goed hij achtte het voor zich zelf te kunnen

verdedigen, de angel dier waarheid, dat hij de burgers van Hoey in den steek had gelaten tegen zijn krijgsmanswoord, bleef hem toch in 't geweten haken, en zeker lag er onder de smart, onder het medegevoel waarmeê hij de la Geneste verliet, niet slechts waardering eener zedelijke grootheid, die zulk een offer kon brengen, maar school er ook iets als benijding onder, dat aan dezen vergund was te doen, wat hij zelf moest nalaten. ‘Maar iedere stelling heeft zijne eigenaardige pligten,’ zeide *zeker advokaat* in zijn binnenste, om den prikkel dier smarte af te stompen. Ware hij de la Geneste geweest, hij zou gehandeld hebben als deze; maar hij was Héraugière en deze had ook nog op wat anders te denken. Hij moest den wenk opvolgen, die hem van hoogerhand gegeven was, en mogt het Staatsche krijgsvolk, aan zijne zorgen toevertrouwd, niet opofferen ter wille van eene verovering, die toch niet houdbaar was, die gansch geene vruchten meer kon opleveren, en die reeds meer had gekost, dan hij vreesde dat men willens was geweest er voor te betalen.

Maar met Héraugière te volgen, hebben wij ons reeds te ver buiten de vesting begeven, waar ons toch nog tooneelen wachten, de aandacht wel waard.

De zwaarste beproeving voor de zielssterkte van de la Geneste was het afscheid zijner dochter. Zij was maar ten deele ingelicht van 't geen haar vader tot blijven noopte, waar hij haar tot heengaan dreef. Men had haar verborgen, welke schikking er gemaakt was omtrent de burgers. De la Geneste had haar doen inzien, dat hij het zijn pligt achtte met hen te blijven tot hun lot verzekerd was. Zij wist, dat hij van dit inzigt niet zou zijn af te brengen; zij zag daarin voor hem een onbestemd gevaar, maar geenszins een offer. Zij had gesmeekt bij hem te mogen blijven, om alles met hem te deelen; maar hij had haar te kennen gegeven, dat zij niets zou kunnen doen om het af te weren; dat zij het alleen zou kunnen verdubbelen door zich zelve te wagen. Hij wees haar op hare moeder, zoo lang van alle liefde harer dochter gespeend, die regt had op hare tegenwoordigheid; op Frank de Preys, wien zij nog zooveel hulp konde reiken staande dien zwaren togt. Met één woord, hij wist zoo vele en zoo geldige redenen aan te voeren, dat zij zich bereid toonde, zijn wil te doen; maar toen het oogenblik der scheiding gekomen was, dreigde zij te bezwijken en wilde zij zich niet van hem losscheuren. Het

was of eene innerlijke stem haar zeide, dat zij voor het laatst aan dat vaderhart rustte; maar Bacx had haar woord, de Preys wachtte hare liefdedienst; reeds was de laatste op een der wagens neêrgevleid; de la Geneste wenkte den Ridmeester, die schielijk toetrad en de scheiding bekortte door haar weg te leiden. Zoo ging zij dan op zijn arm geleund, bijkans waggelend onder hare aandoeningen en telkens omziende naar de la Geneste, die zich met opzet aan haar oog onttrok.

Een half uur te voren had Bacx hem ter zijde genomen en voorgesteld om hem buiten de vesting te helpen, trots het accoord, waarin hij in elk geval niet bij name genoemd was.

- 'Waartoe?' vroeg hij kalm. 'Ik heb nu op aarde niets meer te doen dan te sterven; redt mijne dochter, dat is alles wat ik wensch.' Het spreekt wel van zelve, dat Madeleine zoo min regt had om heen te gaan als een van de andere Hoeysche vrouwen; maar Bacx wist wat hem te doen stond. Bij de vestingpoort wachtte hem zijn paard. Hij hief Madeleine op en zette haar voor zich, terwijl zij zich schuchter in haar reismantel wikkelde en den kap over haar hoofd trok. Grobbendonck, die met zijne Walen het toezigt hield op het uittrekken der bezetting en die Bacx persoonlijk kende, vroeg hem met wat regt hij eene vrouw uit de vesting voerde.

- '*Par droit de conquête!*' antwoordde de Staatsche Ridmeester fier; 'ik voer mijne bruid meê.'

- '*Passe!*' riep de Waalsche Officier lagchende, en zoo snel de voorzigtigheid gedoogde, ging het de steilte af, de vestingbrug over; maar hier deed zich eene hindernis op.

Een balk, tusschen kettingen hangende, was dwars over de brug gespannen, ongeveer eene manslengte hoog. Eene wacht van Bisschoppelijke soldaten was daarnevens geposteerd, onder bevel van een Luitenant, en Messire Wauterniaux, bijgestaan door den Spaanschen tolk, bevond zich daar, om toe te zien, dat geen der Hoeysche burgeren, als hoofdschuldigen aangewezen, in de verwarring van den uittogt meê de vesting verlieten.

De tolk, die zich nu Giacomo Perez noemde, maar in wien wij Jacques Perret herkennen, de laaghartige fortuinzoeker uit Meester Zibrecht's herberg, had zich aangeboden Wauterniaux te waarschuwen als er *fraude* gepleegd werd, en bewees dat hij willens was woord te houden; want toen Bacx met wat ongeduld eischte, dat men den sluitboom zou openen, riep hij

uit al zijne magt: ‘Niet doorlaten! ziedaar Ridmeester Bacx, die Madeleine de la Géneste wil schaken!’

Hij giste slechts naar de waarheid, want hij kon hare gelaatstrekken niet zien, daar zij in haar ruim regenkleed zoowel hare gestalte als haar gelaat verborg.

Wauterniaux scheen besloten de inblazing van den ophitser gehoor te geven, want hij gaf geen tegenbevel, en zag Bacx aan met een norschen blik, die bewees, dat hij hem *rancune* hield.

Maar Bacx liet zich niet ontmoedigen.

- ‘Kom! kom, Sire de Marneffe! toon dat gij een edelman zijt!’ riep hij hem toe. ‘*La courtoisie! que diantre!* men laat geene Dame wachten....’

- ‘Ik wil haar zelfs het wachten besparen; zij kan blijven!’ sprak de Hofnar strak, die het mislukken zijner zending nog niet kon vergeten.

- ‘Messire Wauterniaux! geloof mij, het is de dochter van den trouweloozen Schepen, die hij redden wil,’ fluisterde Jacques Perret.

- ‘Laat de dochter bij den vader blijven!’ riep Wauterniaux luid.

- ‘Als men 't hier zóó begrijpt, weet ik er raad op; heb geene vrees, Madeleine! houd u stevig vast,’ sprak Bacx, alleen voor deze hoorbaar, en dwong inmiddels zijn paard eenige passen achterwaarts te doen, in eigenlijken zin: *reculer pour mieux sauter;* want toen zijn oog den afstand had gemeten, joeg hij snel als de gedachte vooruit, sprong de hindernis over, en drong tegen het hoopje verraste soldaten in, die in alle haast terugweken om niet door het paard vertrapt te worden.

- ‘Moet ik hem nazetten?’ vroeg hun Officier, zich tot Wauterniaux wendende.

- ‘Wel zeker!’ hernam deze half korzel, half lagchende; ‘zet de raven in de lucht na, dat zou ik u raden!’

Inderdaad, met vogelvlugheid joeg Bacx voort om zijn dierbaren last in veiligheid te brengen; maar de scheele was niet als Wauterniaux ontwapend door de kloekheid en behendigheid van den ruiter-officier. Lage zielen haten des te meer, waar zij tot bewondering gedwongen zijn.

Voor dit oogenblik echter vermogt hij niets dan zijn wrok verbijten; hij moest op zijn post blijven; daarbij werd zijne

aandacht afgeleid door iets dat er plaats vond buiten de vestingpoort in de hoogte. Wouter Willemsz, zijne Gonda aan den arm, meende vrijmoedig door te stappen; maar de Luitenant Grobbendonck hield hem aan.

- ‘Hola, Sergeant! dat gaat zóó niet! Het vrouwvolk moet in de vesting blijven!’

- ‘Maar het is *mijne vrouw!*’ voerde Wouter Willemsz tegen, in de hoop dat het argument voldoende zou zijn.

- ‘Vrouw of liefje, dat doet er niet toe! Er zijn geen soldatenvrouwen in 't accoord begrepen dan de zoetelaarster, die met haar man al lang vooruit is.’

- ‘Volgens 't accoord mogen de soldaten meênemen wat zij dragen kunnen; ik begeer niets meê te voeren, dan haar alleen; laat me dat toe!’ hervatte Wouter Willemsz op een smeekenden toon, wel voelende, dat het hier de vraag was eener gunst, niet van regt.

- ‘Ik neem 't accoord bij de letter, als je ze *dragen* kunt.....’ sprak de Officier, minder bar dan hij zich toonen wilde.

Dat was aan geen doove gezegd. Met eene rappe beweging had hij 't meisje in de armen gevat en droeg ze het hellende voetpad af in één vaart, onder de luide toejuichingen van het soldatenvolkje. Maar dit geluid had de opmerkzaamheid getrokken van Messire Giacomo, die, zoo als wij ons herinneren, oude grieven had tegen het paartje.

- ‘Dat zal niet aangaan!’ riep hij, toen hij hen de brug zag naderen, waar Wouter zijn lieven last neêrzette, in den waan dat alle zwarigheid overwonnen was. ‘Messire Wauterniaux! dat is de musketier Wouter Willemsz, een van hen, die 't ijverigst deel heeft genomen aan de verrassing van 't Kasteel; die laten ze daar boven ook maar doorgaan!’

- ‘Dat spreekt van zelve; al wat tot de bezetting behoort is in 't verdrag begrepen. Wij hebben alleen toe te zien, dat de Hoeyenaars niet meê ontsnappen; is het zijne vrouw, die hij zoo zorgvuldig torschte?’

- ‘Het mogt wat! op zijn mooist zijn liefje, een Hoeysche deerne; de nicht van den verraderlijken waard uit de Kreeft.’

Het paartje was zoo digt bij gekomen, dat Wouter Willemsz die kwaadwillige aanduiding had verstaan, even als hij den spreker had herkend; zijn bloed kookte, want al de *hauts faits* van den laaghartige kwamen hem voor den geest, maar wijs-

selijk overwoog hij dat het oogenblik niet gunstig was om hem daarvoor te straffen; Gonda daarentegen was geene meesteresse over hare verontwaardiging. ‘Hoe!’ riep zij uit, ‘ondankbare, dubbelhartige verrader! zoudt gij mij in ongelegenheid willen brengen, die u zelven uit den hoogsten nood verlost heb, toen gij zoo bang waart voor Héraugière! en dat huichelde nog vroomheid, huichelde nog protestant en mijn geloofsgenoot te zijn!’

- ‘Zijt gij dan protestant?’ vroeg Wauterniaux, even glimlagchende over de voortvarendheid waarmeê zij zich zelve verried.

- ‘Waarom zou ik niet?’ hernam zij moedig. ‘Ik ben geene onderhoorige van den Bisschop; ik ben een Hollandsch meisje uit Geertruidenberg, en woonde maar bij mijn oom...’

- ‘Toen hij de vesting hielp verraden?’ vroeg Wauterniaux schielijk.

- ‘Kon ik weten wat mijn oom met Rosse Jan te verhandelen had! Ik verlangde maar naar mijn land en naar mijn muskettier; maar als ge van verraders praat, die scheele dáár, dat is er een! hij is nog leelijker van inborst dan van uiterlijk, en als mijnheer hem kende, zoo als ik...’

- ‘Men kan geene vrouw tot zwijgen brengen, of men moet haar den gorgel toeknijpen; wil ik maar beginnen?’ stelde de scheele Wauterniaux voor.

- ‘Volstrekt niet; zij praat aardig, en ik hoor graag de waarheid,’ beet deze hem toe. ‘Sergeant, gij kunt doorgaan!’

- ‘Niet alleen! met mijn meisje blijven, of gaan!’

- ‘Nu dan! maak dat gij voortkomt, en vergeet niet haar te trouwen,’ hernam Wauterniaux, een wenk gevende dat men hun den sluitboom zou openen.

De scheele radbraakte eene verwensching in 't Spaansch, en voegde Wauterniaux toe: ‘Als Messire zóó de belangen van den Bisschop behartígt, zullen de andere schelmen ook nog vrijkomen.’

- ‘Ik ken de intentiën van mijn meester!’ hernam Wauterniaux hoog, ‘en die is niet, het Hoeysche drama bloediger te maken dan noodig is; de la Geneste zal *niet* heengaan, daar sta ik borg voor, en op Meester Zibrecht zullen wij letten.’

- ‘Die zal al voort zijn; want die twee zouden *le cher*

oncle niet in den steek laten. Ik heb suspicie; sta mij toe te onderzoeken wat er van is,' en hij liep weg uit al zijne magt, het paartje na.

- '*De fait*, Héraugière heeft tot het laatste toe geprotesteerd tegen het uitleveren van dien verrader!' sprak Wauterniaux in zich zelf. 'De droes hale hem, zoo hij ons gefopt heeft. Wat gaat mij de bagaadje van Héraugière aan, die ze nu vervoeren; hij zal 't Kasteel toch niet meênemen; onder die soldaten van Balfour schuilen wis geen burgers, maar op den schelmschen herbergier komt het aan. Luitenant, ga met uw volk den tolk na; mogelijk heeft hij u noodig,' en hij zelf begaf zich naar het Kasteel, om zich te vergewissen van Meester Zibrecht's aanwezigheid. Hij trof er onder de eersten Rosse Jan.

- 'Gij nog hier, Sire de Bruissins!' sprak hij verdrietelijk, 'dat is roekeloos. Gij weet toch, als ik u aantref, is het mijn pligt, u gevangen te nemen.'

- 'Vooreerst is de Sire de Bruissins niet meer hier, en wat Rosse Jan betreft, *ne vous genez pas*. Ik ben er voor gebleven. Ik wil het lot van de burgers deelen, verzachten, zoo het zijn kan, en daarbij, ik heb mij borg gesteld voor iemand anders...'

- 'Als die iemand maar niet de waard uit de Kreeft is, want dan laat ik de borgstelling niet gelden!'

- '*Faute de mieux!* waarom niet, *mon cher?*'

- 'Omdat ik niet wil dat een ander de straf zal dragen voor zijn misdrijf.'

- 'Gij zult er u in moeten schikken; *le plus fort est fait:* Meester Zibrecht is van de eersten uit de vesting getrokken. Onder 't vlaggetje van de zoetelaarster, uitnemend verkapt; gij begrijpt, ik heb een handje geholpen...'

- 'Schaam u, de zoon onzer edelen, gemeene zaak maken met zulk een vileijn!'

- 'Ik ben zijn medepligtige, zijn verleider; ik heb mij bij Héraugière aansprakelijk gesteld voor zijne redding.'

- 'Wat zal Monsieur Groesbeek daarvan zeggen? zijn eigen neef teregt staan met de verraders, als de plaatsbekleeder van een valschen munter!'

- 'Een valsche munter! die goede eerlijke sukkel van een Zibrecht; hoe komt gij daarbij?'

- 'Don Giacomo, de Spaansche tolk, die alle menschen uit

Hoey kent, zegt dat hij het is, en dat hij met zijn valsch goud de burgers heeft omgekocht, om zich aan de zijde der Staatschen te voegen.'

- 'Don Giacomo! dat is in 't Hollandsch vertaald Jakob van de Perre, een lage bankroetier, een verrader, een overlooper, een moordenaar; om 't al te zeggen, geloof nooit een woord van zijne lasteringen; de onnoozele Zibrecht is zijn dupe; en kom met mij meê, ik zal u vertellen hoe ik zijne kennis heb gemaakt.'

Bij de groote steenen brug, die Héraugière met het grootste deel der bezetting al lang gepasseerd was, stonden de bagaadjewagens en die voor de gekwetsten bestemd, slechts door een twintigtal soldaten begeleid, en ten aftogt gereed. Al was zulk een voertuig niet van de gemakkelijksten, toch bood het eenige beschutting tegen de guurheid van het weêr, daar het van eene huif was voorzien, waarom er dan ook besloten was, dat niet slechts Frank de Preys en zijne lotgenooten, maar ook Madeleine en Gonda, hare getrouwe gezellin, hiermeê den togt zouden doen. De eerste had hare bestemde plaats reeds ingenomen, tot groote blijdschap van Frank de Preys, die, door kussens ondersteund, aan hare zijde zat. Bacx zou te paard het voertuig begeleiden, en Gerard de Preys had hetzelfde voornemen; maar men kon niet afrijden eer Gonda veilig binnen was; zij had zich veel te verdienstelijk gemaakt, dan dat men haar in den steek wilde laten. Toch werd Bacx ongeduldig, vooral toen hij zag hoe het aantal der nieuwsgierige Hoeyenaars, die naar den aftogt kwamen kijken, meer en meer toenam, en ten laatste nog vergroot werd door een deel der mijnwerkers en koolgravers, wier onderaardsche arbeid nu geschorst was, en die niet allen met den zondag naar hunne woonplaats waren teruggekeerd. Zij ontzagen zich niet, hunnen haat en toorn tegen de 'roovers en landvreêschenders' met hunne eigenaardige levendigheid lucht te geven. Toch bleef het bij scheldwoorden in hun *patois*, die de Hollanders niet verstonden, en bij drukke toornige gebaren; want La Motte had gezorgd dat er Spaansche soldaten op de been waren, om de hartstogtelijkheid der Luikenaren in bedwang te houden; zelf had hij zich met eenige officieren aan de overzijde der rivier geposteerd, hetzij om zijn triomf te genieten, en het bewegelijk tooneel

van den uittogt in zijn geheel te kunnen overzien, hetzij met het nobeler doel, om naar zijn gegeven woord, voor de veiligheid der aftrekkenden te waken.

- ‘Dat dralen bevalt mij niet,’ pruttelde Bacx; ‘dat volk kan ons lastig worden; als zij niet komen, moeten wij gaan!’ En om zich te overtuigen of zij niet kwamen, wendde hij zijn paard om en keerde terug. Ze kwamen aankopen, ademloos, maar vervolgd door den scheele, die hen bijkans had ingehaald. Dit ziende, keerde Bacx hem af, door zich dwars in zijn weg te stellen.

- ‘Ridmeester Bacx! men voert gevangenen meê, gevangenen van den Bisschop; laat mij door en onderzoek doen!’

- ‘Wat wij meêvoeren, is het onze!’ zeî Bacx laconiek, ziende dat hij zijn doel bereikt had en het paartje bij den wagen was gekomen, maar de scheele scheen meer met zijn haat, dan met de krachten van zijne tegenpartij te rekenen, want hij verstoutte zich het paard bij den staart te vatten, om het te doen steigeren en den berijder in ongelegenheid te brengen. De intentie was geraden en voorkomen in denzelfden oogwenk; met een rassen en vasten greep had de stoute rijder den lagen aanvaller in zijn kraag gepakt, liet hem een oogenblik tusschen hemel en aarde spartelen, en wierp hem toen met kracht verre van zich met de waarschuwing: ‘zorg mij nooit weêr in den weg te komen, of het zal erger afloopen!’

- ‘Bravo! Ridmeester; wees gedankt,’ kon Wouter Willemsz zich niet onthouden uit te roepen; ‘die heeft voor vandaag genoeg.’

Gonda was in den wagen geholpen; Wouter Willemsz steeg op bij den voerman, niemand anders dan Nicolaas, die beweerde dat een stijve nek geen reden was om onder de gekwetsten plaats te nemen, en de zweep werd over de paarden gelegd; over *het* paard behoorden wij te zeggen; want hoewel er drie achter elkander waren aangespannen, was alleen het eerste onder het bereik van den zweepslag, en werden de anderen voortgeleid door een paar Luiksche karrelieden. Snel kon de togt niet gaan; belemmerd door de nieuwsgierigen, die telkens terzijde moesten gedrongen worden; belemmerd door de lastige afhellende straat, nog daarenboven glibberig van de vochte sneeuw, vorderde men slechts zeer langzaam. Intusschen was de scheele van den schrik en de duizeling bekomen, rigtte zich op, en venijn spuwende als de gewonde adder, liep hij, zoo

als hij was, druipend van slijk en met bebloed gezigt, door het Luiksche volk heen en naar de Spaansche soldaten toe, al roepende: ‘ze houden 't accoord niet; ze voeren gevangenen meê; ze hebben mij geweld aangedaan, omdat ik hun toeleg ontdekte!’

Deze aanhitsing deed hare uitwerking. De Spanjaarden, brandend van wraakzucht tegen de aftrekkenden, snakten naar een voorwendsel om hen te vervolgen, en zij achtten het gevonden te hebben in de beschuldiging, door den mishandelden tolk uitgegalmd. ‘Verraad! verraad! dat moeten we wreken,’ gierden ze, en drongen vooruit naar de voertuigen.

De Luitenant van Groesbeek en zijne soldaten, door Wauterniaux den scheele nagezonden, hoorden naauwelijks die kreten, of zij kwamen uit al hunne magt aanloopen om den mishandelden tolk bij te staan, en de ontdekte gevangenen in ontvangst te nemen, maar ook de Spaansche soldaten hadden hetzelfde voornemen. De gevangenen werden ten allen tijd als een deel van den buit geacht, dat den soldaten toekwam; ook was de ergernis der Spanjaarden groot, toen zij vernamen dat men hen ditmaal daarvan berooven wilde, ten bate der Luikenaren, en schielijk begrepen zij dat er nu misschien gelegenheid zou zijn zich vergoeding te verschaffen tegen dat vermeende onregt; wel verre dus van te bedenken dat zij ter bescherming der aftrekkenden dáár waren, vielen zij allereerst met woestheid op de bagagiewagens aan, terwijl de soldaten van Groesbeek, vreezende dat de Spanjaarden het eens waren met de Staatschen om hun tekort te doen, reeds op het punt waren om dezen aan te vallen, toen Jacques Perret hun toeriep, dat zij alleen maar zijne aanwijzing hadden te volgen, en dat het verraad in den overdekten wagen school!

Als bij zwijgende overeenkomst hield het volk de paarden aan, schreeuwende dat men de brandstichters, de ketters, die Hoey hadden verkocht en verlaten, niet rustig zou laten aftrekken. De mijnwerkers, niet langer door de Spaansche spiesen en hellebaarden ter zijde gehouden, drongen op het kleine hoopje soldaten aan, die ten overvloede gedwongen waren zich weêrloos te laten sarren en dreigen, duwen en stooten, daar het hun volgens 't accoord niet vergund was, gebruik te maken van de wapenen, die zij mogten meêvoeren.

Bacx verkeerde in de vreesselijkste spanning. Hetgeen hij ditmaal te beschermen had, was hem dierbaarder dan het leven,

en toch zag hij het oogenblik komen, dat het aandringend volk niet meer te keeren zou zijn en den wagen zou bestormen, waarbij hij post had gevat. Wel kwam zijne buitengewone ligchaamskracht hem te stade om enkele stoutmoedigen zóó te ontvangen, dat zij terugdeinsden; maar de zware en scherpe werktuigen der mijnwerkers waren geduchte wapenen in hunne hand, en de moedige Ridmeester mogt zijne vuurwapenen niet gebruiken, mogt zijn sabel niet trekken, want zòò hij het deed, kon het als eene schennis van het verdrag worden opgenomen, dat alles in kwestie stelde en de schromelijkste gevolgen na zich slepen zou. Met eene onbeschrijfelijke uitdrukking van smart en onrust zag hij om zich heen, terwijl het breede krachtige voorhoofd, in gezwollen aderen en afdruppelend zweet, het sprekend bewijs leverden van de uiterste krachtsinspanning. Nog ééns hief hij zich ten halve op in den zadel, bijna wanhopend aan 't geen zijn starend oog meende te hebben opgemerkt: aan de overzijde Spaansch krijgsvolk, dat ter hulpe snelde. Ja toch! daar bespeurde hij beweging onder 't volk, terugwijkende voor de ruiterbende! Daar zag hij La Motte zelf toeschieten, met den uitgetogen degen in de hand, en hem een sein gevende, dat hij begreep en dat hem met levendige dankbaarheid vervulde. Hij mogt zich verdedigen! Hij zelf trok nu zijn sabel en bragt van uit de verte den Spaanschen veldheer den militairen groet.

- ‘De Staatschen hebben vrijheid zich te verweren!’ klonk het nu uit den mond van een der Spaansche Officieren, die vooruit was gesneld.

- ‘Dom volk! dringt met u allen op hem aan, en ligt den reus van het paard, dan hebt gij vrij spel met hem,’ siste de slangentong van den scheele de naastomringenden in de ooren, terwijl hij zich zelf niet al te nabij waagde.

Bacx had wel niet verstaan, maar hij raadde den boozen opsteker, toen men zich digter om hem verdrong en reeds een der verwoede mijnwerkers de hand aan den teugel sloeg. Die hand, Bacx had niet voor niet een sabel in de zijne, zonk bloedend neêr; werd het hoofd van den vermetele gespaard, het was omdat de held begreep, hoe matiging in dezen oogenblik wijsheid was. De gekwetste viel neêr onder de mislukte poging, en zijne medestanders traden terug, deels uit schrik, deels uit vreeze dat de gevallene onder den voet zou raken. Bacx zwaaide een paar malen rond met het blinkend staal,

maar zonder iemand te treffen, daar zijne belagers afdeinsden. Hoe gematigd ook, ééne executie moest er echter plaats vinden. Hij had het den scheele aangezegd: als deze weêr in zijn weg kwam, zou 't erger afloopen. En nu, deze was weêr in zijn weg getreden en stond sarrend tusschen de menigte, die hij ophitste. Een der geladen pistolen, die Bacx in de lederen kokers aan den zadel had hangen, was ras gegrepen. Het oog zocht het doel, de vaste hand wist het te treffen, de haan werd overgehaald, het schot brandde los. In 't voorhoofd getroffen, stortte de laaghartige booswicht levenloos neêr. Allen daar rondom stoven uiteen. Van de andere zijde snelde de Spaansche ruiterij aan en de orde was zoo goed als hersteld. De Staatsche soldaten hadden zich mede goed gehouden, en zoo ras zij zich verdedigen mogten, waren zij Bacx in de bescherming van het bedreigde punt behulpzaam geweest. Wouter Willemsz was van den bok geklommen en had aan de andere zijde post gevat om Gerard de Preys bij te staan, dien hij dacht aangevallen door Luiksche soldaten. Maar deze, in plaats van zich te verweren, liep hen te gemoet en vroeg wat zij wilden.

- ‘Wij zoeken onzen gevangene, dien men wil wegvoeren.’

- ‘Dien moet gij niet zoeken in den wagen; daar zijn niets dan vrouwen en gekwetsten; laat dezen met rust. Uw gevangene is hier.... Hij staat voor u. - Een Staatsch Officier?’ vroeg de Luitenant aarzelend.

- ‘Gerard de Preys!’

- ‘Ja! dat is wat anders; dien moeten wij hebben.’

- ‘Welnu, daar is hij! ik brak mijn woord om niet meer in deze zaak te dienen. Ik verlang een krijgsmansdood en gelegenheid om te biechten.’

- ‘Messire Wauterniaux, in wiens handen wij u moeten stellen, is de man niet om zulken wensch te weigeren!’

- ‘Goed! laat ons aftrekken.’

De houding van Gerard de Preys boezemde den Bisschoppelijken Officier eerbied in, en hij dwong zijn volk om zich met deze prooi te vergenoegen. Onbestemd gevoelde hij het, dat hier een offer werd gebragt.

Wat er onder dat alles in dien wagen werd gevoeld en geleden, is het noodig het aanschouwelijk te maken, nadat wij dus vertrouwd zijn met de karakters en de gevoelens van de belangwekkendsten onder hen?

Welke vrouw kan zich niet verplaatsen in den toestand van Madeleine en van Gonda, waar zij zulken strijd om harentwille zagen voeren? Welk man zich niet indenken in dien Frank de Preys, door onmagt tot lijdzaamheid gedwongen? *On ne peut tout dire*. Anders zouden wij schetsen, met hoe schalk een *aplomp* Nicolaas van den bok af den moedwil der Luikenaars in ontzag hield met zijn jagtroer - dat niet geladen was!

Valentin de Pardieu, Heer van La Motte, kwam zelf naar Bacx toe, die hem met warmte zijn dank betuigde voor den tijdigen bijstand.

- 'Ik deed niets dan mijn pligt,' hernam deze hoffelijk; 'en 't zou aan mij zijn, excuses te maken over het gebeurde. Dan, gij weet zelf wat soldaten zijn, en 't Luiksche volk valt wat woest in de uitingen van zijn haat.'
- 'En dan werden ze nog opgehitst; de fielt, dien ik heb doorschoten...'
- 'Was onze tolk en nog wel een Nederlander! *Per Dio!* Ridmeester! ik kan het u niet kwalijk nemen; maar gij hebt uwe wraakzucht niet ten halve voldaan.'
- 'Het was geene wraakzucht; het was eene dienst aan de menschheid; het was een onverlaat, die bedroog en verried waar hij maar kon....'
- 'Treurige lijkrede op een landgenoot!'
- 'Wat zal men zeggen? men vindt schelmen onder den edelsten landaard, en edelmoedigheid...'
- 'Tot bij den gehaten Spagnool!' vulde La Motte glimlagchend aan. 'Gij weet, dat ik er geen ben; maar ik zal zorgen, dat gij noch van Spanjaarden, noch van Luikenaars last zult hebben. Ik heb Grobbendonck bevel gegeven met zijne ruiters uwe achterhoede te dekken, en mogt er nog iets voorvallen... gij hebt uwe pistolen... maak er dan vrij een zoo goed gebruik van, als zoo even tegen Giacomo.'

Maar er gebeurde verder niets; de trein wagens en soldaten zette zich op nieuw in beweging met de minst mogelijke langzaamheid en nu ongestoord, terwijl het volk stil mokkend afdroop. 'Men kwam vrij,' zegt de kronijkschrijver, 'met den schrik en zonder ander verlies dan wat schade aan de bagaadje van Héraugière.' Ware het *deze schade* alleen geweest, hij had zich ligt kunnen troosten; maar toen hij den 23sten te Breda aankwam, bleek het hem dat hij met grootere schade bedreigd werd: het verlies van zijne goede reputatie, het ver-

lies van de gunst en de eere, die hij in de oogen van het Nederlandsche volk met de verrassing van Breda had *verdiend*, dreigde nu bij den treurigen afloop van Hoey te worden ingeboet. Waarheid is het, dat men in Holland alleronaangenaamst verrast werd door deze uitkomst; zij werd ontijdig geacht, en men kon niet gelooven, dat zij in de gegeven omstandigheden geen andere had kunnen zijn. En waar het volk schreeuwde en schold tegen den roemruchten Kapitein, dien men vroeger als om strijd had gevleid en geprezen, ging er in de Vergadering der Algemeene Staten een kreet op van toorn en veroordeeling, dien zijne trouwste en invloedrijkste vrienden in haar midden niet bij magte waren te overstemmen.

Zelven verrast en teleurgesteld, zelven beschaamd en vernederd, misten zij de overtuiging, die een pleidooi welsprekend maakt. En toch, hetgeen zijne Heeren en Meesters dus heftiglijk tegen hem verbitterde, was zijne schuld niet, hoewel zij die op hem wierpen. Zij hadden een gek figuur gemaakt tegenover de Luiksche gezanten en tegenover de natie: dat was eene onverteerbare grieve; het was alleen het ongeluk van het tijdperk, dat men elkaâr geen telegrammen kon zenden: want op den eigen dag, dat Hunne HoogMogenden de Luiksche Gezanten voor goed hun afscheid gaven, met het fiere antwoord: ‘*dat men de Stad en 't Kasteel van Hoey aan den Keurvorst zou teruggeven, als de vijand Rijnberk weêr zou hebben afgestaan*,’ kreeg men in den namiddag te 's Hage het berigt van 't verlies der stad en van de wijze waarop het Kasteel aan den vijand was overgegaan!

Men kan zich den indruk voorstellen, dien deze nieuwsmare maken moest. De Luiksche Gezanten waren te Dordrecht gekomen, toen zij die vernamen. Onverwijld keerden zij naar 's Hage terug, zoo zij voorgaven met den wensch op nieuw in de Vergadering der Algemeene Staten gehoord te worden, om deze na het gebeurde in de gelegenheid te stellen een ander antwoord mede te geven of het vroegere te wijzigen, hoewel de eerste depêche reeds verzonden was langs een anderen weg, dan dien de Gezanten dachten te nemen. Maar men schrijft hun, en niet zonder reden, de bijgedachte toe, dat zij zich heimelijk met de beschaming van Hunne HoogMogenden wilden verlustigen en te gelijk de stemming des volks bespieden onder den slag dezer teleurstelling.

Hunne HoogMogenden, 't zij ze deze intentie hadden geraden of niet, wisten te zorgen dat de bres, in hunne achtbaarheid geschoten door het *mal à propos* van hun eigen antwoord, zoo snel en zoo goed mogelijk werd gestopt, en zij lieten den vijand het stormen niet toe.

De Gezanten kregen geene audientie op hunne eerste aanvraag; eerst toen de Staten-Generaal, de Raad van State en Zijne Prinselijke Excellentie de Stadhouder, vergaderd waren om op de gerezen bezwaren toe te zien en de *question brûlante* te behandelen, werden de Luiksche Gezanten ter Vergadering ontboden, en hun al aanstonds het harde verwijt gedaan, dat hunne regering grovelijk tegen de neutraliteit had gezondigd, daar zij zelve had medegeholpen om den algemeenen vijand het Kasteel van Hoey te doen winnen; dat deze daardoor betoond had, dat het haar liever was de sterkte in des Spanjaards handen te zien dan in die der Staten; dat het Hunnen HoogMogenden daarenboven ter oore gekomen was, hoe de Luiksche regering de Hoeysche burgers, zoowel magistraatspersonen als anderen, zeer kwalijk tracteerde omdat dezen der Staten zijde hadden gehouden, alsof daar kwaad in stak! (werd er met naïve impudentie bijgevoegd). Dat de Gezanten bij hunne wederkomst vrijelijk aan hunnen Meester mogten verklaren, dat de Staten-Generaal deze handelingen niet voor goed konden houden, en den Keurvorst de neutraliteit zouden opzeggen, zoo hij continueerde in de kwade bejegening van gezegde notabelen en burgers. - Men ziet het, de Heeren namen een te hooger toon aan, naarmate zij zich ietwat verkleind moesten voelen in hunne eigene schatting, en sloegen den mantel hunner waardigheid te digter om de leden, daar zij een winkelhaak hadden te verbergen in zijne plooijen. Men ziet tegelijk dat Héraugière, hoe ook gedrukt onder eigen leed en last, zich beijverd had voor hen, die hij in den steek had moeten laten, de bescherming zijner regering in te roepen. Zou het baten? Dat was eene andere vraag. De Luikenaren hadden op dezen oogenblik van de regering der Vereenigde Provinciën niet veel te hopen of te vreezen. De Spanjaarden waren in 't hart van Luikerland genesteld en voor langen tijd; want de maatregel van Ernestus, om zelf meê te werken tot het nemen van 't Kasteel, had geen doel getroffen.

La Motte liet het onverwijld van eene sterke Spaansche be-

zetting voorzien, en toen Groesbeek zich aanmeldde om in naam des Bisschops het Kasteel van hem over te nemen, of althans deel uit te maken van de bezetting, kreeg hij tot antwoord, ‘dat daarvan geene kwestie kon zijn; dat men 't Kasteel zoude houden voor den Koning van Spanje, totdat de oorlogskosten betaald waren.’ Daar viel weinig op te antwoorden en niets tegen te doen. ‘*Tu l'as voulu, George Dandin*,’ had de Bisschop in zich zelven kunnen zeggen; maar dat zeî hij niet. Hij bereidde zich liever voor, om de wraak te oefenen, die in zijne magt was gegeven.

Van hunne zijde zorgden de Staten en Prins Maurits er voor, dat de Gezanten nu andere dépèches werden meêgegeven, meer passend bij de veranderde omstandigheden, om zooveel mogelijk de reputatie van 't land nog te conserveren en te rehabiliteren; maar zij konden het eerste antwoord toch niet ongedaan maken!

Talleyrand had toch wel gelijk, toen hij zeide, dat men zijne eerste ingeving wantrouwen moet.

In vollen ernst, men vraagt zich af, hoe zulke staatswijze en voorzigtige mannen als de leiders der Staten-Vergadering werkelijk waren, zich zóó overijlen konden en zich dus onbedachtelijk den pas afsnijden, na zoo lang gebiaiseerd en gelouvoyeerd te hebben. Overijling in 't afdoen van gewigtige zaken was toch in den regel hunne fout niet!

Ook hadden zij zich niet overijld. Zes weken lang hadden zij met de Luiksche Heeren het diplomatieke schaakspel gespeeld, waarbij men iederen dag dezelfde zetten deed, nu eens voor-, dan weder achteruit, zonder dat de positie van het spel eenigzins veranderde; alleen in de hoop Héraugière tijd te geven, zich in Hoey te versterken, die intusschen al zoo deerlijk in de knel zat, dat zijne noodkreten niet eens meer tot Holland doordrongen! Maar Lonchijn en Warfusee waren de partij moede geworden en hadden haar om zoo te spreken opgegeven. Zij begonnen te meer haast te maken, naarmate zij wisten welke stappen hun Meester bij den Spaanschen Landvoogd had gedaan, en met alle regt vreesden, dat de resultaten daarvan openbaar konden worden, eer zij Holland verlaten hadden. Daarom begonnen zij zeer dringend te worden en zoo gul mogelijk in hunne aanbiedingen, vooral de verbale. Hun ultimatum hield werkelijk dezelfde voorstellen in, die wij Wauterniaux hebben zien doen aan Héraugière, alleen gewijzigd naar het ver-

schil der personen, waarmede men te handelen had, en bij gevolg in den Haag niet slechts minder aannemelijk, met opzigt tot den feitelijken Gouverneur van Hoey, maar zelfs van dien aard dat ze niet konden worden aangenomen zonder dezen op het pijnlijkst te grieven en te vernederen. ‘Men zou een wel eerlijk edelman, zoo als de Heer van Barchon, in zijne plaats stellen,’ luidde een der eerste voorwaarden. De termen zelfs van het voorstel waren eene beleediging voor Héraugière, die zijne vrienden, die de Stadhouder niet zonder verontwaardiging konden aanhooren, veelmin aannemen, zonder hem groot onregt te doen.

Het moest dus verworpen worden; en al verzekerden de Gezanten in 't officieuse onderhoud, dat hun Meester reeds tevreden zou zijn als de Algemeene Staten hun slechts eene schriftelijke verzekering meêgaven, dat men het Kasteel Hoey alleen maar wilde houden om een pas te hebben in Luikerland, tot veiligen doortogt naar Namen en Luxemburg en niet om er den vijand uit te ontrusten en, NB.! in 't land te halen, toch bleven zij in den eisch volharden, dat men den vermetelen verrasser van Hoey het kommandement zou ontnemen.

Een beslissend antwoord was onvermijdelijk geworden, te meer daar ook andere gezanten uit het buitenland (die van den Neder-Kreitz) hunne intercessie kwamen aanbieden en de zaak dreigden te compliceren. Het beslissend antwoord kòn geen ander dan een afwijzend zijn, en Hunne HoogMogenden gaven het met des te meer gerustheid, naarmate zij uit de vrijgevigheid en den aandrang der Gezanten opmaakten, dat deze, ondanks al hunne verzekeringen van het tegenovergestelde, even vast aan de onneembaarheid van het Kasteel geloofden als zij zelven!

En zij, hoe konden zij twijfelen? Héraugière, de man van ervaring, die Breda verrast, beter, die Breda gehouden had tegen de Spanjaarden - Breda gansch *geene* onneembare vesting, die had immers zelf verklaard, dat het Kasteel van Hoey niet slechts onneembaar, maar zelfs ontoegankelijk was!

‘Imprenabel en niet te approcheren,’ dat waren zijne eigene uitdrukkingen. Nú, wat schaadde het dan, al zouden de Spanjaarden er het beleg om slaan; wat schaadde het dan, al kwamen de Italianen er *niet*, de Franschen zouden er toch zeker komen tot ontzet; Koning Hendrik IV had er zooveel belang bij, een vast punt in Luikerland door zijne Staatsche bond-

genooten bezet te zien, hij zou wel zorg dragen, dat zij er blijven konden; hij zou het hoogst kwalijk nemen, zoo zij een mager vergelijk troffen met den Bisschop en maar ten halve meester bleven. Héraugière zou zich wel weten te versterken en te handhaven; daarom mogten zij hem dan ook niet verloochenen, veelmin opofferen. Liever erkenden zij zijne daad als de hunne, namen de verantwoordelijkheid daarvan mede op zich en durfden stoutelijk spreken en stoutelijk afwijzen, wat de Gezanten (mogelijk nog wel trouweloos in hunne voorslagen) durfden aanbieden.

Dergelijke overwegingen hadden de Algemeene Staten tot hunne hooghartige afwijzing geleid; was het vreemd, dat ze ten hoogste verbolgen waren, nu de grond, waarop deze overleggingen rustten, onder hunne voeten instortte; nu de man, op wien ze als een rots hadden gebouwd, zijne eigene uitspraak te schande maakte en hunne fiere afwijzing tot ijdele pogcherij!

Maar Maurits, maar Oldenbarneveld wisten toch beter; waarom hadden deze de anderen dan niet beter ingelicht; of had Luitenant Paets niet zijn pligt volbragt en den eersten mededeelingen gedaan, die hem een geheel ander oog moesten geven op de positie van Héraugière?

Zeker, Paets hàd zijn ijver betoond, maar bij vond den Prins reeds niet meer te Breda, hij moest hem gaan opzoeken te Nijmegen, en eene reis naar de Geldersche kwartieren in het nog barre saizoen was geen lusttoertje, dat zoo ras volbragt was als ondernomen. Toch leert ons het Bredaasch Archief, dat hij zich in alle diligentie derwaarts begaf, en er valt niet aan te twijfelen, of hij zal audientie bij Maurits hebben verkregen, al was deze er in al de beslommeringen van den Landdag.

Maar de gebeurtenissen gingen sneller dan het reizen. De stoute verzekering van Héraugière was reeds tot de kennis gekomen der Algemeene Staten en die had hunne houding tegenover de Gezanten bepaald. Zelfs die leden, welke geene voorkennis hadden gehad van het krijgsplan, aarzelden niet er in zekeren zin de verantwoordelijkheid van te deelen tegenover dit succès en de goede verwachtingen, die men had van de degelijkheid der verovering. Wat zou Maurits, wat zou Oldenbarneveld, die zeker door hem werd onderrigt, nú met deze wetenschap? Wat, indien zij haar vroeger hadden bezeten? De mededeeling daarvan had alleen kunnen strekken om Hunne

HoogMogenden tot handelingen te voeren, strijdig met hunne waardigheid en vernederend voor Héraugière, wien de Prins en de Advokaat zedelijk verpligt waren te mainteneren. Immers wie, zoo niet zij, kenden de oorzaken, die belet hadden het krijgsplan in zijne volheid uit te voeren, waardoor de bemagtiging van Hoey een geïsoleerd feit bleef en Héraugière met zijne verovering ter prooi gegeven aan al het onheil, dat hem later zou treffen? Wat zou Maurits met deze wetenschap doen, sinds hij niet bij magte was op eigene autoriteit hulpe toe te schikken, en de verklaring dat er bijstand noodig was, de Staten zoude aangezet hebben om haastiglijk een schamel accoord aan te gaan met de Luikenaren, waarbij Héraugière zou worden opgeofferd? Dát kon niet; alzoo hielden Maurits en Oldenbarneveld deze gevaarlijke kennisgeving voor zich, hopende nog altijd dat eenige onverwachte keer in de krijgskans het ergste zoude afwenden; hopende altijd op de werking van het Fransche bondgenootschap, op Hendrik de IV^{de}, op zijn zwager Bouillon, die gouden bergen beloofde, en bovenal vertrouwende op de bekwaamheid en de volharding van Héraugière, die zich zijne prooi niet dan op het uiterste zou laten ontweldigen. De Prins was dus zelf een der meest verrasten, een der meest teleurgestelden over den snellen afloop van het Hoeysche drama, al had hij zijne redenen om niet den staf te breken over zijn vertrouwden dienaar en vriend.

Zooveel matiging was niet te eischen van de overigen, die zich door Héraugière gecompromitteerd achtten, om niet te zeggen verraden. Al had hij eene Staatsche vesting zonder slag of stoot overgegeven, de veroordeeling en het weegeschrei had niet heftiger kunnen zijn.

Men duidde hem niet slechts ten kwade, dat hij het Kasteel van Hoey had overgegeven, maar dat hij het had bemagtigd! en allermeest dat hij gepocht had het te kunnen houden, zonder zijn woord gestand te doen. Het gebrek aan volharding onder de meest ontmoedigende omstandigheden, dat men hem mogelijk had kunnen verwijten, werd, onder het mikroskoop der algemeene verontwaardiging, aangezien voor gebrek aan moed; het scheelde niet veel of men beschuldigde hem van lafhartigheid, omdat hij zich niet met al de zijnen onder de puinhoopen van 't Kasteel had laten bedelven. Of de inwoners wier lot men zoozeer beklaagde, er dan beter bij zouden hebben gestaan?

Men rekende het hem niet tot deugd, tot wijsheid, dat hij er in geslaagd was het Staatsche krijgsvolk, aan zijne zorg toevertrouwd, een vrijen aftogt te bedingen; men rekende hem alles tot schuld, alles, tot zelfs de gevolgen toe, die de verrassing van Hoey *niet had;* maar toch *had kunnen* hebben, namelijk, dat de Geuniëerde Provinciën in eenen nieuwen oorlog werden gewikkeld met den Bisschop van Luik!

Héraugière had zijne vrienden, zijne vereerders, maar als gevolg daarvan ook zijne benijders, zijne vijanden. Hij had grooten invloed in des Prinsen raad; hij weid ontzien tot door de hooge regeringsmagten; maar hij was over 't algemeen meer gevreesd dan bemind. Bij meer dan ééne gelegenheid had hij de bevelen van den Raad van State getrotseerd, aan menige ordonnancie van de bijzondere Staten geen gevolg gegeven en die openlijk afgekeurd; de gedeputeerden te velde had hij durven tegenstaan; tot Hohenlohe toe, had hij tegen zich ingenomen omdat hij de belangen van Prins Maurits tegen diens pretensiën krachtiglijk had verdedigd. Al deze grieven, ware of vermeende, die men verkropt had, uit aanzien van de lauwerkroon, die de publieke opinie den verrasser van Breda op het hoofd had gedrukt, vonden plotseling vrijheid om zich lucht te geven, nu die kroon door een mislukt ontwerp, dat intusschen vrij wat meer inspanning had gekost, als vervallen werd verklaard; te rekenen met het verschil der omstandigheden, viel niet in den geest der menigte; het *prestige* was gebroken, de aureool verduisterd, ‘*haro! sur le vilain*.’

Alle geregtige of ongeregtige haat barstte los; alle bijzondere veete wist haar druppel venijn te mengen in de algemeene; alle kleine vijandschap koelde haar moed, zich oplossende in de algemeene. ‘De publieke zake der Geunieerde Provinciën, de eer van Hunne HoogMogenden, strekten ten ruimen dekmantel, waaronder dat alles zich kon verbergen, zich kon doen gelden.

Maar het gezag van Oldenbarneveld; maar de loyauteit van Maurits, die Héraugière zonder aarzelen in zijn Gouvernement van Breda liet, schutte hem vooreerst tegen de dadelijke uitwerking van dien haat, al konden zij de uitingen daarvan niet keeren.

Bij deze dispositie der gemoederen, was het voor velen zeker eene welkome tijding, dat de Bisschop van Luik zijne Gezanten naar den Haag had teruggezonden, om antwoord te brengen

op de boodschap der Algemeene Staten, dus luidde het voorwendsel; de bedoeling was eene wraakneming tegen Héraugière. Den vierden April werden zij ter Vergadering toegelaten, en onverbloemd kwamen zij met het hoofddoel hunner zending voor den dag. Eigenlijk was het niet dan eene herhaling van de oude beschuldigingen, waaraan eenige nieuwe grieven waren toegevoegd. Om te vrijer en feller op den roover, op den landvreêschender te kunnen toeslaan, gaven ze voor, de ontdekking gedaan te hebben, dat het bemagtigen van Hoey niet was geweest dan de daad van eenige particulieren, hoewel ze èn door het proces tegen de Hoeysche magistraatspersonen, èn door de onderschepte brieven uit Holland, beter dan ooit van het tegendeel overtuigd konden zijn. Maar men nam dezen schijn aan om de meerderheid, die werkelijk van het ontwerp onkundig was geweest, tegen de minderheid, die het op eigen gezag had laten uitvoeren, in het harnas te jagen; met andere woorden, de Algemeene Staten op te zetten tegen den Advokaat van Holland en de Staten dier Provincie, wier leider hij was.

Dit kwaad zaad gestrooid hebbende, kwam men met de nieuwe aanklagten tegen Héraugière voor den dag, zoo kennelijk door den haat ingegeven, en waarvan de een de andere ontzenuwde. Wij weten uit het onderhoud van Wauterniaux met Héraugière, wat den Bisschop van hem begeerd en wat deze hem geboden had. Wij kunnen dus de oude grieven raden, die er tegen hem werden aangevoerd. De nieuwe waren deze: dat hij de inwoners, op 't Kasteel geweken, aan hun lot overgelaten had! terwijl de agenten van den Bisschop zelf alles in 't werk gesteld hadden om een *appointement* te verhinderen, waarin die burgers begrepen waren. Dat Héraugière ten laatste toch het verdrag had aangegaan, werd maar ronduit aan lafhartigheid toegeschreven, en terwijl het verlaten van zijne burgeren dezen trouwhartigen Vorst zóó ter harte ging, klaagde hij niettemin dat Héraugière hem den verrader van 't Kasteel niet had willen overleveren.

Inderdaad, Héraugière had woord gehouden aan Meester Zibrecht, en zich te diens gunste met La Motte verstaan; doch wie zou hij geweest zijn, indien hij dezen aan zijn lot had overgelaten? De teêrhartige Bisschop liet voorts de Algemeene Staten, die uit Christelijk mededoogen voor de gevangen burgers hadden geïntercedeerd, verzekeren, dat hoewel Héraugière

hem geen woord hield, hij zelf nogtans dezen woord wilde houden (bewijs, dat Héraugière de burgers niet zóó verlaten had, of hij had zich ter hunner gunste aan den Bisschop gewend) en niemand om het gebeurde te Hoey had laten ter dood brengen dan maar alleen Gerard de Preys, die het dubbel verdiend had omdat hij ten tweedemale verraad had gepleegd en tegen zijn gegeven woord de wapenen had gevoerd. De Gezanten vergaten de mededeeling, dat er wel is waar geene verdere executies hadden plaats gevonden, maar dat het groote regtsgeding tegen de Hoeysche magistraatspersonen aanhangig was, en dat er stoffe genoeg voorhanden was om het bloedig te doen eindigen. Voorts had de zich noemende Goeverneur van Hoey, niet tevreden met de Stad en 't Kasteel te overrompelen, het geheele land van Luik in opstand willen brengen door seditieuse geschriften en pasquillen te laten verspreiden, en de Staten van Luik, mitsgaders de burgeren, tegen hunnen wettigen Heer te doen rebelleren!

Daar echter deze aantijgingen niet bijzonder geschikt waren grooten indruk te maken op Hunne HoogMogenden, en om redenen, was er nog iets voor 't laatst bewaard, dat de slag van dien vuurpijl moest uitmaken. De Heeren Gezanten namelijk bragten eenige regelen te voorschijn met de eigen hand van Héraugière geschreven, en uitgeknipt uit een brief, aan een der leden van de Luiksche Staten gerigt, waarin over de Heeren Staten, bijzonder over den Raad van State, op vrij oneerbiedige wijze gesproken werd, terwijl de lacunes door de Gezanten mondeling werden aangevuld op eene wijze, die Héraugière voorstelde als zeer kwalijk gezind jegens zijne Hooge Overigheid. *C'était le bouquet*. Maar nu was hunne mars van hatelijkheden ook uitgekraamd, en al waren in de vergadering de hartstogten genoeg tegen den Gouverneur van Breda opgeruid, toch liet de stem der billijkheid zich mede hooren en gaf den Heeren te verstaan, dat dergelijke denunciatiën meer het voorkomen hadden van wraakzucht, die zich wilde koelen, dan van een regtmatig beklag, en dat als men zulke beschuldiging tegen een man als Héraugière wilde aanvoeren, men althans den brief in zijn geheel moest laten zien en niet eenige uit hun verband gerukte regelen alleen te voorschijn brengen.

De Gezanten beloofden aan dezen eisch te zullen voldoen, hoewel zij het op dit oogenblik niet vermogten, maar eischten

middelerwijl dat men Héraugière over dit alles ter verantwoording roepen en straffen zoude.

De Vergadering was te weinig eensgezind om in dezelfde zitting tot een ander besluit te kunnen komen dan de toezegging aan de Gezanten van een schriftelijk antwoord.

Intusschen kregen de vijanden van Héraugière in zoover hunne voldoening, dat deze gesommeerd werd naar den Haag te komen om zich wegens zijn gehouden gedrag te Hoey en de overgave van 't Kasteel te verantwoorden. Was hij eens in den Haag, dan was hij ook digt bij de Voorpoort, en wie eens op de Voorpoort zat en het noodige aantal vijanden had, was er zoo ligt niet weêr uit. Men zou dan zijn proces opmaken, en dan zou het gemakkelijk vallen het schuldig tegen hem uit te spreken, bij al de benijding en bij al de vijandschap, die hij zich had verwekt.

Maar Héraugière wist zoo goed als zijne vijanden deze combinatie te maken en was verstandig genoeg *niet* in den Haag te komen. Deze handelwijs strekt zeker niet tot een bewijs van zijn eerbied en zijne gehoorzaamheid aan de Hooge Regering; maar des te duidelijker blijkt er uit, hoe hij er op rekende door Maurits en Oldenbarneveld gehandhaafd te zullen worden.

Hij schreef eenvoudig een brief aan den Prins, zeker niet de eerste correspondentie tusschen hen gewisseld over dit onderwerp, maar wel de eerste die *à l'adresse* was, zoo niet van het geheele publiek, dan toch van alle belanghebbenden bij de zaak. In dien brief excuseerde hij zich over zijn terugblijven, met de zekerheid die hij had, dat zijne vijanden hem in een valstrik wilden lokken; vervolgens over de aantijging, dat hij de Algemeene Staten opzettelijk zou misleid hebben omtrent de sterkte en de houdbaarheid der vesting, verzekerende dat hij alleen om des vijands wille dezen fieren toon had aangeslagen, maar dat hij zijn Luitenant naar den Prins had gezonden om dezen van den waren staat der zaken te onderrigten. Over 't nemen en de teruggave van Hoey, liet hij zich verder niet uit, noch liet zich in met de kleingeestige beschuldigingen, die de haat der Luikenaren tegen hem had ingebragt.

Deze brief werd den Algemeenen Staten bekend gemaakt, en 't scheen dat men hen aan 't verstand wist te brengen, zich daarmeê te vergenoegen. Wel scheen de Raad van State nog weinig lust te hebben om de zaak zoo schielijk te laten varen, maar dit achtbare ligchaam werd op nadrukkelijke wijze gewaar-

schuwd van dit onderzoek af te zien en de zaak te laten rusten om den wille van 's lands belang! Om den wille van dit belang werd de geheele zaak gesmoord en met den sluijer des geheims omtogen. En het was niet vreemd; zoo men Héraugière werkelijk had gedwongen zich openlijk voor eene regtbank te verantwoorden, had hij dit niet kunnen doen, zonder veel te openbaren wat geheim blijven moest. De onderhandelingen met de Luiksche Staten, door Maurits en Barneveld gevoerd; de aandrang van Koning Hendrik IV, om Hoey te vermeesteren, tot de gezamenlijke plannen met Luikerland toe, zouden dan aan het licht zijn gekomen en een *casus belli* met Luik hebben daargesteld.

Héraugière werd niet verder bemoeijelijkt, maar hij werd ook niet in de gelegenheid gesteld zich te zuiveren van menige aantijging; en zoo bleef er een vlek rusten op zijn naam. Het regtsgeding, dat *niet* tegen hem gevoerd werd, kreeg in de oogen van den tijdgenoot het aanzien van een *verloren proces*. Zouden er geene termen zijn om daartegen appèl aan te teekenen? Zoo alles aan 't licht, en allen tot hun regt waren gekomen, zou mogelijk de donkere schaduw, door de verrassing van Hoey en den aankleve daarvan, over de lauweren van den verrasser van Breda geworpen, zijn opgetrokken. Maar als de fiere krijgsman zijne zaak zelf uit dit licht heeft gezien, waarom berustte hij dan in dit geheimzinnig toeluiken van het verschil? Waarom liet hij toedekken, waar blootleggen hem winste had kunnen brengen? Waarom? Had hij niet vooruit alle verantwoordelijkheid van de onderneming persoonlijk op zich genomen? Was het afwerpen van dien last niet tegelijk het terugwerpen zijner zwaarte, in volle kracht, op de schouders van wie? van zijne dierbaarste en magtigste vrienden? van de mannen zelfs, bij wie het land geacht kon worden het grootste belang te hebben? En nu, moeten wij ons van hem afwenden met een vraagteeken? Ik geloof van neen. Toen Maurits den 10^{den} April van Dordrecht naar Zeeland voer, kwam de Gouverneur van Breda aan den Blaek bij hem, om eene zamenkomst te hebben (zoo men vermoedt, zegt de kronijkschrijver) om zich te excuseren, dat hij niet aan 't opontbod om te 's Hage te komen had voldaan; maar die excusen zullen zeker alleen pro forma zijn gedaan; van hun onderhoud is niets bekend geworden, dan het verzoek van Héraugière, om versterking van krijgsvolk voor zijne vesting, ten einde die te kunnen

houden tegen den vijand, dien men er vóór wachtte, zoo als hij reeds bij vroeger schrijven aan den Prins had kenbaar gemaakt. Het antwoord stelde den Gouverneur van Breda ten volle tevreden. Er was reeds order gegeven dat een groot deel voetvolk naar die vesting zoude trekken; er waren patenten afgegeven, ten einde nog meer beschikbaar te stellen bij 't naderen van den vijand; er was last gegeven, om nog meer provisie binnen Breda te brengen. Zou de Prins, zulk een voorzigtig legerhoofd, zijne geliefde stad Breda en des lands belangen, zoo naauw met het behoud dier vesting in verband, hebben toevertrouwd aan een Bevelhebber, die zich kort te voren lafhartig gedragen had; zou hij Breda op een hagchelijk tijdpunt als dit, waarop er kosten noch krijgsvolk gespaard werd om de stad te voorzien, hebben toevertrouwd aan een man, van wiens moed, van wiens beleid, van wiens bekwaamheid hij niet ten volle verzekerd was? Mij dunkt, hierop kan veilig ‘neen’ worden gezegd.

De aanslag op Lier, reeds in October van 't zelfde jaar ondernomen door Héraugière, en waarbij hij niet slechts list, maar ook persoonlijke moed heeft betoond, getuigt dat de zucht tot stoute ondernemingen nog niet in hem was uitgedoofd, al bleek het ook ditmaal weêr, dat de krijgsfortuin hem niet gunstig was. Om Lier te krijgen, om Lier te houden, moest er man tegen man gestreden worden; maar de verwildering der soldaten, die aan het plunderen sloegen, bedierf de reeds behaalde overwinning. In 't jaar 1597, bij den vermaarden slag van Turnhout, die met de beide Bacxen en den Gouverneur van Breda was voorbereid, werd aan den laatsten het bevel gegeven over zes vendelen Nederlanders. Men weet welke wonderen van beleid en dapperheid hier werden verrigt; wij herinneren het alleen, om te bewijzen, dat Héraugière niet slechts de gunst, maar ook het volle vertrouwen van Maurits heeft behouden tot aan zijn dood, 22 December 1601.

Er heerschte destijds ‘zekere contagieuse ziekte te Breda’, waaraan hij kan zijn gestorven; maar er is eene andere lezing omtrent de oorzaak van zijn afsterven.

Een Belgisch levensbeschrijver meldt, dat hij 't hij overrompelen van Lier van een stormladder gevallen, en aan de daarbij bekomen wonde overleden zou zijn. Dat kan onmogelijk de onderneming op Lier in 1595 wezen, want dan zou die wonde wel wat al te lang hebben nagebloed; maar er schijnt sprake

geweest te zijn van een nieuwen aanslag op die stad, tot welk einde Graaf Lodewijk van Nassau met eenige ruiters te Breda is gekomen. Is er gevolg gegeven aan dit voornemen, en werd het, als op nieuw mislukt, niet der vermelding waard geacht door den geschiedschrijver? en kan toen dat ongeluk hem getroffen hebben[1]? Men ziet het, wij raken niet uit de vraagteekens, zoo lang wij ons met hem bezig houden. Wij gunnen hem dus de ruste, zuur genoeg verdiend in een werkzaam en woelig leven, al sneuvelde hij niet naar des krijgsmans hoogsten wensch, op het slagveld, na eene overwinning; dat lot viel zelfs Marcelis Bacx niet ten deel, al was bij den slag voor Turnhout de eere van den dag aan hem, na den opperbevelhebber; al mogt hij schitteren in menigen krijgstogt; al deed hij wonderen van dapperheid in den slag bij Nieuwpoort; al spaarde hij zich nooit en nergens; *hij* werd oud en stierf aan eene ziekte, als Gouverneur van Bergen-op-Zoom, waar hij zijn broeder Paul was opgevolgd.

Maar nu wij met Héraugière en met Bacx hebben afgerekend, vraagt eene lezeres, die met ongeduld de laatste bladzijden heeft doorgelezen, naar Madeleine.

Zij vond hare moeder te Breda, en het zou eene wreedheid zijn, zich haar anders te denken dan als de gelukkige gade van Marcelis Bacx; maar in den eersten tijd had hij zeker weinig gelegenheid om aan hare zijde huisselijk geluk te smaken, daar hij deel nam aan bijkans alle krijgstogten van de volgende jaren, tot op het bestand, terwijl hij nog menige avontuurlijke onderneming op zijne eigene hand ten uitvoer legde. Tot de herovering van Hoey kwam het echter niet, hoewel een inval in Luikerland nog wel eens op het tapijt kwam bij de overleggingen der krijgsoversten van Maurits.

Hoey werd in Junij 1595 aan den Bisschop teruggegeven, die 't met bidden en smeeken verkregen had als eene gunst van

1 Onder 't afdrukken dezes komt het derde deel van 't Journael van A. Duyck ons gewisheid geven omtrent het al of niet juiste dier gissing. Den 5^{den} September 1601 was er werkelijk van uit Breda een nieuwen aanslag beraamd op Lier, waartoe, behalve een deel van het Bredasche garnizoen, ook de Heer van den Tempel met krijgsvolk uit Bergen, en Graaf Lodewijk van Nassau met zijne Overrijnsche soldaten zich op de heide te zamen trokken. Dan, het krijgsplan was ontijdig uitgelekt, die van Lier waren op hunne hoede, en de Staatschen, onderrigt van het verraad, zagen van de onderneming af. Wij zien niet dat Héraugière persoonlijk daaraan heeft deelgenomen.

Philips II. Wie in iederen zin de oorlogslasten leden, waren de ongelukkige inwoners.

Eer de Spanjaarden aftrokken, plunderden ze nogmaals en namen alles meê, wat slechts vervoerd kon worden, tot de deuren en vensterkozijnen toe. Tot uit Holland kwamen er kooplieden, om met de Spaansche soldaten handel te drijven over den buit, die in schepen langs de rivier werd afgevoerd.

Men zou meenen dat de Bisschop, als een goede Herder, zijue dwalende schapen, die zooveel smarte hadden geleden bij hunne afdoling van het regte pad, met teêre zorge naar den schaapsstal zou hebben geleid, om hen over hun lijden te vertroosten; maar Ernestus nam geen voorbeeld aan den Goeden Herder. Hij tastte toe als een grijpende wolf, en ontnam de stad Hoey al hare vrijheden en privilegiën!

Schepen de la Geneste behoefde gelukkig die droeve uitkomst niet te beleven. Het doodvonnis was reeds vóór de teruggave van Hoey aan hem voltrokken. Moedig als een Romein, ootmoedig als een Christen, legde hij het hoofd op het blok, in het vertrouwen dat er verder geen bloed zou worden gestort om deze zaak.

Gerard de Preys, die zijn eigen vonnis geveld had, kreeg den kogel, zoo als hij verlangde.

Rosse Jan, die in de vesting gebleven was, om de arme Hoeysche burgers tot voorspraak te kunnen zijn bij Wauterniaux, gaf zich de voldoening, den Inquisiteur Chapeauville, die hem eens had verbrand, door zijne verschijning op te schrikken; maar dat was ook zijne laatste *espieglerie*. Hij werd in zijn kerker verworgd.

Meester Zibrecht, die door de zorg van Héraugière als zoetelaar uit de vesting was getrokken, te midden van het Bredasche volk, en onder de persoonlijke hoede van den Bevelhebber, loonde hem deze redding, door aan ieder, die het hooren wilde, te vertellen dat Héraugière het Kasteel ontijdig had overgegeven, dat hij *lâchement* tot parlementeren was overgegaan, vóór er nog bres was geschoten, enz., enz. De bangsten zijn altijd de moedigsten *ná* het gevaar, en hij kon het verlies van zijn Kreeftje niet verkroppen.

Gonda was met hem naar Geertruidenberg getrokken, waar ze welhaast haren Wouter Willemsz huwde, die later genoeg gelegenheid vond om zich te onderscheiden, en tot officiersrang op te klimmen. Nicolaas hield geen stijven hals, en werd vaandrig bij Héraugière.

Frank de Preys had te smartelijke levenservaring gehad op zijn eersten krijgstogt, om aan ongelukkige liefde te blijven kwijnen. Hij herstelde geheel naar ligchaam en ziel, en had zijn aandeel in de lauweren te Turnhout gewonnen. Hij was met het vaân van Héraugière bij den slag van Nieuwpoort.

En met dit berigt, dat wel geene ongeloovigen zal vinden, nemen wij afscheid van allen, die deelgenomen hebben aan de verrassing van Hoey.

Het Kasteel zelf, het oude Bisschoppelijke Lustslot, dat herhaaldelijk zooveel bloed en zooveel tranen had gekost bij 't nemen en hernemen, is, na volkomen in ruïne te zijn vervallen, onder Koning Willem I herbouwd in den vorm eener negentiende-eeuwsche Citadel; maar de Belgische regering schijnt zoo weinig vrees te hebben voor nieuwe verrassing, dat er schildwachten noch bezetting gezien worden. De eenige bewaakster er van is een aardig Luiksch vrouwtje, dat met zeer veel gracie de honneurs maakt van de holle ledige zalen. *Sic transit gloria mundi!*

Maar zijn de burgers van Hoey er ongelukkiger om geworden, nu hunne stad als vesting hare beteekenis verloren heeft? Wij gelooven neen! Zij wekt niet meer de begeerlijkheid der veroveraars op, maar de welvaart is toegenomen, en zij trekt zelve nu al de voordeelen van hare gelukkige ligging. Zij heeft geen lustslot meer, om Prinselijke Bisschoppen ten zomerverblijf te strekken, maar zij heeft minder leêgloopende monniken in rijke kloosters te onderhouden, en het getal harer inwoners is bijna verdubbeld; zij heeft zeven scholen en eene spaarbank. Haar stadhuis is van alle feodale heerlijkheid beroofd, modern, regelmatig, nuchter van bouworde; maar vrije burgers worden er op gezette tijden opgeroepen bij de stembus; het: *charbonnier est maître chez soi* IS tot eene waarheid geworden, en zoo men de inwoners van Hoey zoude vragen of zij de luisterrijke, maar hagchelijke tijden hunner Prins-Bisschoppen terugwenschen, zullen ze zeker antwoorden in den geest van Poot:

> Lage rust braveert den lof
> Boven 't hoogste koningshof!

30 Januarij 1866.

A.L.G. BOSBOOM-TOUSSAINT.

Vriendenkout.

Den Haag, 24 *Maart* 1866.

Trouwe Gus!

Gij zijt de voortreffelijkste man van de wereld! Vóór alle andere zaken moet ik door dezen kreet aan mijn vol gemoed lucht geven. Gij dwingt mij bijna antirevolutionair te worden - wist ik maar precies wat dat woord eigenlijk beteekent, - want er moet iets goeds liggen in eene rigting, welke u, toonbeeld van goedhartigheid, zoo volkomen vervullen kan. Vlugtende voor het rationalisme schijnen gemoedelijkheid en goedhartigheid meer en meer van de wereld te wijken, en wie zal zeggen of wij voordeel hebben bij de verandering, of de wereld wint aan verstandelijke ontwikkeling, wat zij aan liefelijkheid verliest. In elk geval groet ik u als vertegenwoordiger van eene wegstervende deugd. Ware onze vriend Willem bij de hand, hij had u al reeds de woorden van Victor Hugo toegezongen:

> La bonté c'est le fonds des natures augustes,
> D'une seule vertu Dieu fit le coeur des justes,
> Comme d'un seul saphir la coupole des cieux.

Ja, ik herinner mij ons feest bij Bussink in de laatste dagen van December. Ik herinner mij niet enkel onze gesprekken aan tafel, maar ook het vrij wat kalmer onderhoud dat volgde, toen wij uit de zaal in de zijkamer waren teruggekeerd en de koffij ons de bezinning teruggaf, welke de wijn ons bijna zou benomen hebben. Ik herinner mij hoe wij daar de gevoerde discussiën recapituleerende en onze zoo uiteenloopende meeningen besprekende, onwillekeurig in het verledene

terugweken en den tijd herdachten, toen één geest ons vereenigd hield, al zou dan ook een scherper toeschouwer dan wij waren, reeds toen uit den *tendenz* van ons karakter zonder moeite de klove hebben kunnen aanwijzen, welke ons later scheiden moest. Ik herinner mij hoe wij, veel minder verbaasd over die nu duidelijk geconstateerde scheiding dan over elks onwetendheid van de gedaanteverwisseling in het karakter zijner vrienden voorgekomen, ons bittere verwijten deden over de ontrouw aan de beloften onzer jeugd, welke zich nooit eene zoo volkomen vervreemding had voorgesteld. De koffij maakte ons gemoedelijk, en niemand meer dan u, beste Gus. Voor de eerste maal gedurende den ganschen dag kwamen wij tot een eenstemmig besluit, het besluit om het voorgekomen kwaad zooveel mogelijk te herstellen; om de toevallige hereeniging in het gastvrije huis van Bussink tot het uitgangspunt te maken van eene naauwere aaneensluiting; om, kon het slechts enkele malen door persoonlijk bezoek, althans regelmatig door correspondentie, elkander, beter dan tot nog toe, op de hoogte te houden van ons leven, van ons denken vooral.

Welnu, drie maanden zijn sedert voorbijgegaan, en wat is er geworden van die stellige overeenkomst? Vervlogen met den damp van de koffij, met de laatste sporen van opgewondenheid, door het feestelijk zamenzijn uitgelokt. Thomas Groen zit meer dan ooit verdiept in zijne moderne preeken en gansch niet moderne krakeelen; van der Woude gaat weêr op in zijne zaken, Kole in zijne idealen, Willem in zijne conjecturen. Noch Flanor noch Slot denken aan de belofte zoo plegtig afgelegd; als anderen zijn ook zij onbewust en onbezorgd in de oude sleur teruggegaan. Maar eere aan u, Gus! gij alleen hebt woord gehouden; voor u was de belofte eene verbindtenis, en hare nakoming een heilige pligt. Dank voor uwe trouw. Ik weet niet wat Kole en Flanor doen zullen met de brieven, welke gij hun dezer dagen voor het eerst hebt toegezonden, maar nu gij u ook tot mij wendt, nu zal het niet gezegd worden, dat Slot eene tweede waarschuwing heeft noodig gehad om te doen wat zijn pligt hem voorschrijft. Ziehier dus mijn antwoord, en wel per ommegaande. -

Wat al klagten en welk een pessimisme, mijn vriend! Wat zult gij al schrijvende dikwijls het hoofd hebben geschud. De modernen laten u, naar het schijnt, rust noch duur. In kerk en staat en school is alles even wrak en waggelend naar uwe

meening; wij zijn tot op het randje zoo al niet van een afgrond dan toch van een moddersloot gekomen; nog één stoot en alles valt als een kaartenhuis ineen. *Les Dieux s'en vont!* roept gij treurig uit; het is overal in de maatschappij gedaan met het gezag, en zonder gezag kan toch de wereld niet bestaan. Ik geloof dat gij gelijk hebt, Gus! maar juist daarom zou ik u willen geruststellen; als de wereld niet zonder gezag bestaan kan, welnu dan zal dat gezag zich juist om zijne onmisbaarheid ook wel handhaven. Hoe is het mogelijk dat een man als gij, die zich nog al wat laat voorstaan op zijne liefde voor de historische school, zoo angstig zijn kan? De geschiedenis leert, dunkt mij, duidelijk genoeg, dat de wereld van uitersten leeft, althans in die tijdvakken, waarin het den mensch gepermitteerd is te denken. Als een echte dronkaard schijnt niets zoo onmogelijk voor de maatschappij als om op een regte lijn te loopen; als de ezels in de bergstreken - ik ben heden niet gelukkig in mijne beeldspraak - zoekt zij de kantjes, maar springt dan ook van de eene zijde naar de andere, juist dan als zij zich aan die eene zijde wat heel ver gewaagd heeft. Het is een louter verzinsel, dat de maatschappij regelmatig voorwaarts gaat: zij hinkt van den aanvang af zoo al niet op ééne gedachte - want ook die ééne gedachte ontbreekt wel eens - dan toch op één voet. A vol d'oiseau gezien wordt dat hinken bijna niet opgemerkt, en krijgt men den indruk van iemand, die zich natuurlijk voortbeweegt. Ziedaar alles wat ik weet of meen te weten; is dit u niet genoeg, wilt gij meerdere bijzonderheden vernemen; wilt gij vóór alles hooren of de maatschappij tegenwoordig op den linker- dan wel op den regtervoet voorthinkt, dan moet ik het antwoord schuldig blijven en u naar meer deskundigen verwijzen.

Maar basta, want het is allerminst mijn plan om tegenover u als paedagoog op te treden. Integendeel, ik gevoel behoefte aan raad en voorlichting en wensch niet anders dan gedurende eenige oogenblikken als gehoorzaam leerling aan uwe voeten neder te zitten. Om uw gunst te winnen, heb ik vast besloten in dezen brief alles te vermijden, wat u ook maar van verre aan mijne zoogenaamde manie voor paradoxen zou kunnen herinneren. Ik schrap zorgvuldig elk woord dat u zou kunnen ergeren, want mijn belang vordert meer dan ooit dat wij vrienden blijven. Waarom? Ik zal het u zeggen, terwijl ik antwoord op de vraag, welke gij mij doet, naar mijne ge-

moedsgesteldheid in de tegenwoordige dagen. Gus! ik geloof dat er eene groote verandering in mijn leven op til is. Ik gevoel in de laatste maanden een bijna onwederstaanbaren lust om politicus te worden, maar een degelijke, serieuse; geen politieke tinnegieter, die in koffijhuizen en aan tafel allerlei nonsens uitkraamt over zaken, waar hij eigenlijk niets van begrijpt. In laatstgenoemde betrekking heb ik lang genoeg gefungeerd en het wordt dus hoog tijd naar wat beters uit te zien. *Quel mouche vous a piqué?* vraagt ge. Ik weet het waarachtig niet. Het kan best zijn dat ons December-diner bij Bussink mij den eersten stoot gegeven heeft; want toen ik later het verhaal van die bijeenkomst, zoo als Ernst het heeft opgeteekend, nalas, stond ik verbaasd over de vele verstandige opmerkingen, die wij al lagchende en schertsende gemaakt hadden; stond ik vooral verbaasd over ons juist inzigt in den politieken toestand van het lieve Nederland. Immers in de dagen toen nog niemand van verandering droomde; toen elkeen aan het Ministerie Thorbecke een nog langen levensduur voorspelde, verkondigden wij reeds zonder aarzelen zijn naderenden val. Slot heeft een goeden blik in de politiek, dacht ik bij mij zelven; waarom dan die gaaf niet beter geëxploiteerd dan tot nog toe? Immers - want ook tegenover mijzelven tracht ik steeds volkomen opregt te zijn - meer dan eene gaaf mag het niet heeten. Soliede kennis ontbreekt, en zonder die kennis geen waarachtige politicus. Maar hoe de vereischte kundigheden op te doen? Aan dagbladen-lectuur heb ik mijn leven lang genoeg gedaan, maar deze heeft slechts gediend om mij van den goeden weg af te helpen. Ik schoof daarom al die apocriefe geschriften ter zij, en gedachtig aan hetgeen vriend Willem ons zoo dikwijls heeft voorgepreveld: ‘Bronnen-studie, Mijneheeren! Bronnen-studie,’ besloot ik voor het eerst van mijn leven mij aan de lectuur van officiële stukken, meer bijzonder van het *Bijblad*, te wagen, op het gevaar af van onder die reuzentaak te bezwijken. Ik ging zelfs zoo ver in mijn juvenilen ijver, dat ik - lach niet, Gus - onmiddellijk de beste commentariën op de Grondwet, die ik vinden kon, aankocht, ten einde die, in afwachting van de bijeenkomst der Tweede Kamer, althans eens door te bladeren.

Welnu, Gus! ik heb woord gehouden tot heden: ik heb met voorbeeldeloozen ijver alles gelezen, alles - hoort ge! van *a* tot *z*. Maar ik hok. Ik stuit op duizende bezwaren, die ik,

trots alle inspanning, niet kan oplossen. Elk oogenblik rijzen bij mijne lectuur nieuwe vraagteekenen voor mijn oog op, die, hoe ik peins en denk, vraagteekenen blijven. Kom gij mij te hulp, Gus, of ik geef den onmogelijken arbeid op, om te blijven wat ik altoos geweest ben: de paradoxale Slot. En gij kunt helpen, Gus, want gemoedelijk in uwe politiek als in alle dingen, hebt gij sinds lang gedaan, wat ik nu eerst begin te doen, ernstig naar waarheid gezocht; gij hebt overal de punten op de ie's willen zetten en zoodoende - bloos niet, vriendlief - een massa positieve kennis ook van staatkundige zaken verkregen, welke althans mijn zeer nederigen inboedel verre in rijkdom overtreft.

Maar eer ik kom met mijne vragen, aan de offficiële stukken zelven ontleend, heb ik een paar andere inlichtingen noodig, die zeker niemand beter dan gij mij verschaffen kunt; want zij betreffen de plannen en bedoelingen van uwen patroon. Toen ik zoo even zeide, dat ik nu alle apocriefe geschriften had ter zijde gelegd, drukte ik mij eigenlijk verkeerd uit, want ik heb bepaaldelijk een uitzondering gemaakt voor de ‘Parlementaire studiën’ van den Heer Groen van Prinsterer. Gij kent van ouds mijne voorliefde voor zijne werken, misschien wel omdat hij, even als uw vriend Slot, niet tegen het gebruik van paradoxen opziet. Maar dit daargelaten, ik ken in ons land geen uitnemender polemicus, geen die de zwakke zijden van zijne tegenpartij zoo scherp en zoo duidelijk in het licht stelt. Welnu, houd mij mijne opregtheid ten goede, maar in den laatsten tijd is Groen mij tegengevallen. Hij is in zijne oppositie tegen het nieuwe bewind niet enkel onbillijk, maar grof. Te gelijker tijd wisselt hij beleefdheden met alle partijen en organen, ook met die welke hij althans stilzwijgend behoorde voorbij te gaan. Aan den hoofdredacteur van het Dagblad worden tal van hoffelijke woorden toegevoegd, die voor een brevet van politieke onschuld schijnen te moeten doorgaan. Vanwaar die verandering, Gus? Zou het kunnen zijn dat Groen, in de veronderstelling dat voor hem nu eindelijk de oogsttijd is aangebroken, ongeduldig wordt, of wel dat zijn bij uitnemendheid destructief talent te kort schiet thans nu het op combineren en opbouwen aankomt? Een jongen kan tegenwoordig zijn spel raden, en begrijpen wat er verscholen ligt in die aanbeveling van een *nationaal* ministerie, voortgekomen uit eene partij, ‘welke, in den drang der tegenwoor-

dige omstandigheden, uit alle partijen, *uitgenomen de moderne of radicale* rigting' wordt zamengesteld. In het hollandsch vertaald zullen die woorden wel beteekenen: aanprijzing van een coalitie-ministerie uit roomschen, orthodox-protestanten en zoogenaamde conservatieven bijeengebragt. Meld mij s.v.p. eens bij gelegenheid, beste Gus, wat men eigenlijk verstaat onder ministeriële homogeneïteit, en in hoeveel departementen dit monster-ministerie wel zou moeten worden gesplitst om aan elk van zijne nog al uiteenloopende nuances althans ééne Portefeuille te kunnen verzekeren. Kunt gij mij tevens opgeven waarom een ministerie, dat begint met eene rigting uit te sluiten, welke naar het oordeel van u en van anderen meer en meer overheerschend wordt in Nederland, juist bij voorkeur een *nationaal* ministerie heet, dan zal ik mij bijzonder verpligt achten.

Dit is intusschen de hoofdzaak niet; ik heb u altijd gezegd, zoo dikwijls ik in de gelegenheid was u over de deugden van de antirevolutionaire partij te hooren uitweiden, dat ik, om tot uw gild over te gaan, eerst beter moest weten wat dit eigenlijk wil en bedoelt. 't Is waar, ik heb vroeger niet hard naar het antwoord gezocht; maar gij begrijpt ligt dat het tegenwoordig met mijn zin voor ernstige studie geheel anders geworden is. Nu is mij aan de kennis van het antwoord alles gelegen, maar hoe ik zoek, beste vriend, meer en meer schijn ik van het goede spoor af te dwalen. Vroeger meende ik althans één ding goed te weten: de antirevolutionairen vormen in Nederland de eigenlijk gezegde conservatieve partij. De zoogenaamde conservatieve is, zoo als Groen ze geestig genoemd heeft, de kibbelende tweelingzuster van de liberale partij, en dankt even als deze het aanzijn aan Mama Revolutie. Het arme schepsel zal nu, naar het schijnt, liefderijk worden opgenomen in het nationaal ministerie, en daar zoo worden opgevoed, dat het eenmaal belijdenis in de orthodoxe kerk kunne afleggen. Maar hoe dit zij - ik waag mij aan geen conjecturen - het voornaamste was te weten, dat de orthodoxe de eigenlijke conservatieve partij is. Groen heeft het tallooze malen verzekerd, en nog onlangs kwam *de Tijd* in dit opzigt zijne verklaring beamen. Niets scheen mij dan ook natuurlijker dan in nommer Zeven van de 'Parlementaire studiën' te lezen, dat herstel van het *constitutioneel gezag der kroon* als eerste punt op het programma van het nationaal

ministerie zoude voorkomen. Had IK het programma gemaakt, ik zou het eerste punt niet anders gesteld hebben, zoozeer wist ik van ouds, dat voor de anti-revolutionairen niets zoo grievend is in den tegenwoordigen toestand, niets zoo onhistorisch, zoo absoluut anti-conservatief, als de magteloosheid van de Kroon en de overmoed van het Parlement. Maar nu komt de groote moeijelijkheid. Weinig dagen na de openbaarmaking van het conservatieve programma, verrijst het nieuwe ministerie. Dat het door allerlei organen van de drukpers met keur van scheldwoorden werd ontvangen, verwonderde mij volstrekt niet, maar ik mag niet ontveinzen, dat de titels door Groen uitgevonden: ‘gelegenheids- en verlegenheids-kabinet,’ ‘noodhulp,’ ‘armelijk jongske,’ mij frappeerden, omdat de woorden van het programma: ‘herstel van het constitutioneel gezag der Kroon’ mij nog altijd door het hoofd speelden. Dat jongske komt dan toch ten slotte van de Kroon - dacht ik bij mij zelven - en het mogt dus wel, althans door de Heeren antirevolutionairen, met wat meer eerbied ontvangen worden. Ik wed tien tegen één, Gus, dat gij u althans zulke uitdrukkingen niet veroorloofd hebt. Mijn natuurlijk gevoel van billijkheid kwam daarenboven tegen die smadelijke bejeging op, want, dacht ik, als het arme schepsel niet beter is uitgevallen, dan ligt de schuld toch voor een goed deel bij die Heeren, die gedurende de interessante dagen, welke aan de geboorte voorafgingen, in en om de kraamkamer zoo'n beestachtig geweld hebben gemaakt.

Nog was ik er niet in geslaagd aan het voorgaande een mouw te passen, toen ik in n°. 13 van de ‘Parlementaire studiën’ kennis maakte met het oordeel van uwen Groen over de discussiën op 27 Februarij ll. in de Tweede Kamer gevoerd. Dit oordeel is lang niet malsch; luister maar eens naar de slotwoorden: ‘Misschien heb ik eene te polemische natuur; maar mij dunkt, dat er (om het kabinet niet te dooden, zeg ik, maar te raken) op 27 Februarij, zonder uitstel, door een motie van orde, tegen de hoofdgedachte in het kabinetsprogram: *wij blijven*, protest had moeten uitgaan. Omtrent al het overige kon de beraadslaging worden verdaagd; maar hier was *periculum in morâ*. Op dit ééne punt had, mijns inziens, de geheele strijd, zoolang Thorbecke niet present was, moeten worden geconcentreerd. De Kamer mogt geen oogenblik voedsel geven aan de *illusie* van het vermetel jongske, waardoor het

aan de daad des konings, eigendunkelijk, eene beteekenis gaf, die met den aard der crisis, waarin wij geraakt zijn, in strijd is.'

Ik heb vast besloten, Gus, om volkomen opregt te zijn en rondweg voor al mijne *blunders* uit te komen. Weet gij wat mijn eerste werk was toen ik de bovenaangehaalde woorden gelezen had? Ik greep naar de Staatscourant, en zocht naar het koninklijk besluit, houdende benoeming van de nieuwe ministers, ten einde na te gaan, welke woorden Z.M. gebezigd had om het verlegenheids- en noodhulp-karakter van het nieuwe bewind uit te drukken. Maar toen ik niets vond dan een besluit, aan alle besluiten van dien aard volkomen gelijk, toen kende mijne verwondering geene grenzen. Dat de modernen, die God noch duivel vreezen, dus spreken, is tot daar aan toe; maar ik begrijp niet hoe het hoofd eener partij, die het zich tot taak gesteld heeft het wettig gezag van de kroon te herstellen en de woorden der Grondwet: 'De koning benoemt de ministers en ontslaat hen naar welgevallen' tot een waarheid te maken, zulk eene motie kan aanprijzen. Immers waartoe strekt zij, zoo niet om aan een ministerie, dat juist is opgetreden, dat nog zelfs geen tijd gehad heeft om eenige daad van zwakheid te verrigten, maar dat eenvoudig komt verklaren: wij zullen regeren overeenkomstig de welbekende beginselen van de overgroote meerderheid uwer vergadering, een antwoord te geven, dat kortaf op het volgende nederkomt: 'Mijne heeren, wij beschouwen u als pasmunt van geheel conventionele waarde, juist goed genoeg om het saldo aan te zuiveren van een vorige administratie. Tot zoolang zullen wij u dulden, met belofte onzerzijds, om de overschietende centen, meer of minder gedeukt en versleten, aan de regthebbenden terug te geven.' Gus, misschien past dergelijk voorstel volkomen in het programma van het nationaal ministerie, maar vergeef het den novitius, wanneer hij er tevens bijvoegt, dat hij er geen enkel woord van begrijpt. Wij zijn hier blijkbaar in de fijnste fijnheden van het Nederlandsche staatsregt verdoold geraakt. Kom gij mij te hulp, en wees verzekerd dat ik met open ooren zal toeluisteren. Een oogenblik kwam de gedachte bij mij op, of de kneep ook misschien hierin konde liggen, dat de orthodoxen Kerk en Kroon dan alleen als werkelijk bestaande en als eerbiedwaardig aanmerken, wanneer zij van volkomen eenswillendheid met hunne partij doen blijken. Maar dergelijke conjectuur

is te gek; houd het er dus voor, dat ik de laatste woorden weer heb doorgehaald.

En nu geen woord meer over de antirevolutionaire theoriën en praktijken, want mijn brief is al vrij lang en ik heb nog niets gezegd van de indrukken welke de lezing der bovenbedoelde officiële stukken bij mij heeft achtergelaten. Ook daaromtrent heb ik groote behoefte aan meer licht, en gij figureert natuurlijk weer als kandelaar, Gus. Ik moet gulweg bekennen, dat ik razend nieuwsgierig was naar de bijeenkomst van de Tweede Kamer op 27 Februarij ll. Volgens de berigten van Groen - en zeker was hij goed ingelicht - zou het er ernstig toegaan en menige klap worden uitgedeeld: conservatieven, liberalen, orthodoxen en catholieken, allen hadden nu zeer bijzondere redenen om zich op den voorgrond te stellen en ernstig rekenschap te vragen. Aan moed was nergens gebrek; alleen scheen men niet geheel zeker van de conservatieven: zoowel Groen als het Dagblad vreesden, dat zij ook weder ditmaal ‘al te bescheiden’ zouden zijn. Die beklagenswaardige bescheidenheid schijnt bij de conservatieven een erfelijk gebrek, en zal vermoedelijk wel hieruit voortkomen, dat die partij uit de hoogste standen van de maatschappij is zamengesteld. Zij zijn niet genoeg regt-op-den-man-af-achtig, zetten geen punten op de ies en weten slechts hoffelijke pligtplegingen te maken, ook dan nog wanneer zij meenen, dat hun eene impertinentie op de lippen zweeft.

Die natuurlijke schroomvalligheid, zoo volkomen misplaatst daar waar het geldt de behartiging van de publieke zaak, zou deze keer dubbel betreurenswaardig zijn geweest, omdat - zoo als gij in het *Dagblad* zult gelezen hebben, - de conservatieven eigenlijk den geheelen toestand hebben beheerscht, maar de oppositie ‘wilde niets voor zich bewerken; naar haar oordeel eischte 's lands belang, dat de Minister van Koloniën de cultuurwet in behandeling bragt; daarom week zij terug. Het is bij conservatieven, dat de koning het eerst raad inwon, en wanneer zij zich niet vaderlandslievend hadden betoond, wanneer zij alleen hun belang op het oog gehouden hadden, de heer en meester van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* zou nu geen “heer en meester” zijn. Niet *magteloosheid* deed de conservatieven werkeloos blijven, maar *vaderlandsliefde*.’ Gus, gij weet, ik ben niet overgevoelig, maar ik moet toch gulweg bekennen, dat, toen ik voor het eerst deze woorden las,

tranen mij in de oogen sprongen. Hoe! Jaren lang met buitengewone inspanning de overwinning na te jagen, en eindelijk het oogenblik te zien aanbreken waarop men verheugd kan uitroepen: de zege is ons! Te weten niet alleen dat men zich verheugen mag in het onbeperkt vertrouwen des konings, maar ook, dat men slechts met de welbekende leuze: ‘Liberaal in Nederland en conservatief in Indië!’ voor de Staten-Generaal behoeft te komen, om te zien hoe in beide Kamers eene indrukwekkende meerderheid zich aan onze zijde schaart. Dit alles te weten en toch genoeg vaderlandsliefde te bezitten, om kalm en plegtig al die roem en grootheid met de linkerhand af te wijzen, terwijl men de regterhand naar den alsembeker van het valsche liberalisme uitstrekt, ten einde dien tot den laatsten druppel te ledigen.....

‘Ziedaar wat hoog is en verheven.’

Een land dat zulke burgers telt heeft nog een groote toekomst vóór zich, Gus.

En welken indruk - dus zult gij zeker vragen - hebben nu de gevoerde debatten bij u achtergelaten? Ik ben natuurlijk teleurgesteld, zelfs erg teleurgesteld, want van de schitterende discussiën, door den Heer Groen voorgespiegeld, is ten slotte niets gekomen. Toch ben ik niet zoo geheel onvoldaan als uw patroon. Even als hij hecht ik niet veel aan het discours van den Heer Cremers over de behoefte aan rust, welke zich gedurende de laatste maanden in klimmende mate bij den Heer Thorbecke zou geopenbaard hebben. 't Zal toch, dunkt me, in een ministeriëel gezelschap wel gaan als in onze burgermaatschappij. Hoe dikwijls heb ik niet, om van een vervelend gezelschap ontslagen te worden, beweerd, dat ik tot over de ooren in het werk zat, en heusch niet blijven kon! Kan een soortgelijke zucht om weg te komen den Heer Thorbecke in den laatsten tijd niet onnatuurlijk slaperig en hangerig hebben gemaakt, en zou het niet best kunnen wezen, dat hij eenmaal vrij geworden - dank zij den invloed van de buitenlucht - zich eensklaps weder frisch en jong gevoelde als te voren. Trouwens dit discours was bijzaak; het hoofdmoment lag, dunkt mij, in de mededeeling van den Minister van Koloniën, dat de eisch van den Heer Thorbecke, welke, door de meerderheid afgewezen, de naaste oorzaak is geworden van de crisis, niet had gestrekt, zoo als men vroeger meende, om de beslissing der

kwestie over de Indische wetboeken te verdagen tot na afdoening van de cultuurwet, maar om ze te verdagen voor onbepaalden tijd. Dit onderscheid is, dunkt mij, van het hoogste gewigt: want even onbegrijpelijk als het mij voorkwam, dat de Minister van Koloniën van geen uitstel voor korten en bepaalden tijd hooren wilde, even goed verklaar ik mij zijne oppositie tegen een onbepaald uitstel.

Maar laten wij niet politiseren; ik heb u slechts de indrukken van een novitius mede te deelen. Zeer trof mij het algemeen karakter van de gevoerde discussiën. Bij alle commentatoren van onze grondwet had ik gelezen, dat het regt van interpellatie aan de vertegenwoordigers is gegeven om hen in de gelegenheid te stellen van het bewind al die inlichtingen te ontvangen, welke zij ter rigtige vervulling van hunne taak behoeven. Maar gelijk mij nu bleek, gaat het in de parlementen als in het dagelijksch leven: men vraagt niet zelden naar den bekenden weg. De antwoorden der ministers, voor mij novitius volkomen duidelijk, waren voor de leden: duister, gewrongen, onbestemd, vol achterdeurtjes; men verzweeg de ware oorzaak, die volgens A, B en C eigenlijk ergens anders lag dan de Regering weten wilde. Ik verwachtte elk oogenblik te zullen vinden, dat de Minister van Koloniën aan de Kamer verlof gevraagd had om de afgevaardigden uit Amersfoort, uit Zwolle en uit Arnhem te interpelleren, over de ware oorzaken van de ministeriële crisis, want blijkbaar waren deze Heeren veel beter op de hoogte dan hij. De vraag bleef echter achterwege, naar ik hoor, omdat het geen parlementaire usance is.

Had ik vandaag niets anders te doen dan brieven schrijven, ik zou dan stellig uw oordeel vragen over al die verklaringen van de ministeriële crisis, welke ik in het Bijblad aantrof. Maar het is mij onmogelijk: ik kan te naauwernood nog plaats vinden voor een paar woorden van den Heer van Goltstein, trouwens de zonderlingste die gesproken werden. Zoekende naar de reden van het door den Heer Thorbecke gevraagd ontslag, zeide hij o.a. dit: ‘Ik geloof van mijne zijde te mogen aannemen, dat die reden zich gereedelijk laat verklaren door hetgeen in den laatsten tijd in deze vergadering is gebeurd. De vorige regering steunde op eene bijzondere partij, op eene zich bij uitsluiting noemende liberale partij, en welke daarvoor noodig had kunstmiddelen te bezigen, ten einde in stand te blijven. Die bestonden wel eens in het bewerken der verkie-

zingen in ministeriëlen zin, waarvan een merkwaardig geval is openbaar geworden, en in het zich gunstig te betoonen voor hen, die zich aan dat Bewind aansloten. Maar zoodra algemeene bekendmaking van die kunstmiddelen plaats had, moest de kracht van het Ministerie daardoor worden verzwakt, is men op de gedachte gekomen, of niet veelligt partijbelang eerder dan algemeen belang in bescherming wierd genomen. Dit scheen inderdaad zich duidelijk te openbaren bij het flaauwhartig tegengaan en beteugelen van eene vreesselijke ramp, welke de natie heeft getroffen.'

Weinig dagen vóór den aanvang der discussiën had Groen de conservatieven vermaand om van de gelegenheid gebruik te maken en een zoogenaamd *discours-ministre* uit te spreken, dat wil zeggen eene rede, welke, het bestaande afkeurende, tevens het programma behelst van de toekomstige regeringspartij. Gus, zouden de woorden van den Heer van Goltstein misschien ook voor zulk een *discours-ministre* moeten doorgaan? Zoo ja, dan hoop ik hartelijk, in het belang van goeden stijl en goede logica, dat zij uitzondering blijven. Hoe gelukkig heeft de spreker zich losgemaakt van de kwade hebbelijkheid zijner partij om al te bescheiden te zijn! In antwoord op deze *speech* gaf Blussé te kennen, dat het oogenblik voor hem te ernstig was om boos te worden: welnu, het is met mij anders gegaan; 't zij dan om mijne minder ernstige stemming, 't zij om mijn choleriek gestel, ik moet u gulweg bekennen, dat ik bij het lezen van de aangehaalde woorden erg boos werd. 't Gaat, dunkt mij, niet aan, naar aanleiding van een zelfstandig feit, waarin slechts één persoon betrokken was, en dat zelfs de gedachte aan kwade trouw buitensloot, van algemeene corruptie te gewagen; 't gaat nog minder aan, eene meerderheid naar het hoofd te werpen, dat de vrienden van Thorbecke door gunstbetoon gewonnen zijn. Ik weet niet veel van politiek, maar uit hetgeen ik sinds jaren hier en daar hoorde mompelen, zou ik veilig durven opmaken, dat de Heer Thorbecke door geweigerd gunstbetoon meer vijanden verworven heeft, dan vrienden door bewezen diensten. De Heer van Goltstein zal dat ook wel weten. En dan de logica aan het slot! Het partijzuchtig karakter van Thorbecke bleek uit de zwakke maatregelen door den Minister bij het eerste uitbreken van de veepest genomen! Kunt gij mij ook hier inlichten, Gus? Wil men zeggen, dat de minister de liberale koeijen spaarde en alleen de conservatieve afmaakte,

of wil men te kennen geven, dat de maatregelen daarom zwak en ondoeltreffend waren, omdat de ziekte 't eerst in het district-Wintgens uitbarstte?

Maar geen woord meer van die speech; ik heb u nog op iets anders te wijzen. In mijne politieke onschuld had ik mij den gang van zaken geheel anders voorgesteld dan ze werkelijk geweest is. De liberalen, dacht ik, zullen woedend zijn, en op hartstogtelijken toon aan het ministerie vragen: ‘Waar hebt gij Thorbecke gelaten? De conservatieven daarentegen zullen zich uitputten in beleefdheden tegenover het nieuwe kabinet; want zij hebben nu juist wat zij reeds sinds vele jaren zochten. Immers volgens de fameuse definitie van het conservatisme, nu anderhalf jaar geleden door Baron van Zuylen gegeven, is conservatief gelijk aan liberaal minus het element Thorbecke. Dit element, zoo dacht ik, is nu opgeofferd; het ministerie noemt zich liberaal, ergo is het conservatief, dat wil zeggen, volkomen homogeen met de oude oppositie tegen den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken. Maar ook hier had ik geheel misgerekend, want de liberalen zwegen en keken strak voor zich uit, terwijl daarentegen de conservatieven bitterder waren dan ooit. En toch het moet een schoone dag voor den afgetreden minister geweest zijn. Wat al loftuitingen! Welke algemeene erkenning van zijne uitnemende verdiensten! Welk een wedijver onder de conservatieven om in de meest uitgelezen woorden hulde te brengen aan de geheel eenige talenten van den grooten staatsman! Ik was bijna medegesleept, Gus, toen mij toevallig een klein voorval te binnen schoot, waarvan ik juist eenige dagen geleden ooggetuige was. Verbeeld u een welgekleed Heer, die plotseling midden op straat blijft stilstaan: hij ziet angstig rond en verklaart aan eenige voorbijgangers, dat zijn gouden horologie verdwenen is. Verschillende personen schieten toe, kermende en weeklagende, veel meer dan de beroofde, die vrij kalm blijft. Zij helpen hem zoeken, hier en daar en overal, vragen naar den weg, dien hij heeft afgelegd, tasten met hem in zijne zakken om na te gaan of het verloren voorwerp misschien ook daar kan worden opgespoord. Maar alle pogingen blijven vruchteloos, en eindelijk moeten de gedienstige vreemden wel aftrekken. Ik zie ze hoofdschuddende en met tranen in de oogen heengaan, terwijl de goedhartige beroofde hen nog een dankbaar knikje nazendt. Deze vervolgt nu ook zijn weg, maar geen tien passen verder of hij blijft weer staan, ziet weer

rond en nu angstiger dan te voren. Ik loop naar hem toe en verneem met verbazing, dat hij nu ook zijn zilveren snuifdoos verloren heeft. Zwijgend wijs ik hem op de gedienstige vreemden, die daar juist den hoek omslaan, als op de vermoedelijke houders, zoo al niet van het gouden horologie, dan toch van de zilveren snuifdoos. De betoonde ijver was een voorwendsel geweest, niet om het horologie terug te vinden, maar om de voorwerpen van waarde, die nog overbleven, eveneens te kapen. Er moet van deze gebeurtenis ook iets in de Tweede Kamer zijn bekend geweest, althans dit meen ik te moeten opmaken uit den afgemeten toon der liberalen, uit de koelheid waarmede zij dank betuigden voor de vele blijken van belangstelling tijdens de jongste ziekte ontvangen, uit de krampachtige wijze waarop zij de zilveren doos tusschen de vingers hielden vastgeklemd. De meerderheid was blijkbaar van oordeel, dat het verlies van een gouden horologie nog geen reden is om zich ook een zilveren doos te laten ontfutselen. Wie weet, misschien wordt uit die koloniale doos der tegenpartij nog wel eens een snuifje aangeboden.

Nog één woord, Gus, en ik laat u los. Kent gij den Heer van Nierop? Hij behoort zeker niet tot uwe partij; maar misschien is deze op de hoogte van zijne plannen. Welk eene zonderlinge houding voor iemand, die zich voorstander noemt van de conciliante politiek! Waarom al dat misbaar en die bittere humor, welke, wat kwaliteit betreft, vrij wel het midden houdt tusschen de zeer goede en zeer slechte soorten. Al uwe antwoorden beteekenen niets, zegt de Nederlandsche Disraëli, zoo lang Thorbecke die niet heeft gecontrasigneerd. Ik had voor een oogenblik aan de groene tafel willen zitten om te kunnen antwoorden: ‘Maar, Mijneheeren, waarom ondervraagt gij mij dan? Geduld maar, Thorbecke zal wel komen.’ En inderdaad Thorbecke komt. Nu zullen de vragen zeker van alle kanten met dubbele woede losbarsten, dacht ik. Maar integendeel, geen woord. Beschuldig mij niet van gemis aan eerbied voor onze vertegenwoordiging, wanneer ik er bijvoeg, dat het slottafereel mij aan mijne schooldagen herinnerde. De tijdelijke absentie des meesters wordt te baat genomen om een helsch rumoer te maken; aan vechten en kielscheuren schijnt geen eind te komen. Maar daar ontstaat beweging in den knop van de deur: elk vliegt naar zijn plaats en buigt zich over zijne boeken neder: niemand kikt. De binnenkomende meester,

alom eerbiedig maar zwijgend gegroet, begeeft zich rustig naar zijne plaats en doet alsof hij daar buiten van het rumoer niets vernomen heeft. Verstandige man, niet waar?

En nu de Regering? Mij dunkt zij heeft zich goed en krachtig door de eerste moeijelijkheden heengeslagen. Het vermetel jongske van den Heer Groen begint inderdaad aardig op te groeijen.

Behoudens uwe verbetering, stel ik voor het ziekenbriefje van 1 April dus in te rigten: ‘Het jongske is naar tijdsomstandigheden redelijk welvarend. Men laat bedanken voor het vragen, maar blijft *met aandrang* verzoeken zoo min en zoo zachtjes mogelijk te schellen.’

Ex animo

t.t.

SLOT.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 Maart 1866.

Horas non numero nisi serenas: - ik tel alleen de uren waarin het helder is - was volgens Leigh Hunt het opschrift van een zonnewijzer. De geschiedenis moet anders tellen. Zij telt meestal alleen die jaren en dagen waarin het onstuimig toegaat; waarin hartstochten en driften tegen elkander woelen; waarin dreigende problemen een beslissing eischen; waarin revoluties afwisselen als de saizoenen. Het jaar des Heeren 1866 schijnt in dit opzicht een zeer merkwaardig jaar te worden. Een dreigende oorlog in het verschiet, een omwenteling die een vorst buiten de grenzen zet, een volk op allerlei wijzen gehoond en gesmaad in zijn vertegenwoordigers, zijn feiten die telken dage door de dagbladen worden medegedeeld. De geschiedenis gelijkt tegenwoordig haast aan de zee, die haar treffendste licht-effecten aan den storm verschuldigd is, en zoo duister is alles in Europa getint, dat zelfs de zittingen van het Wetgevend Ligchaam te Parijs een zekere lichtzijde verkrijgen.

Allermerkwaardigst is dit jaar werkelijk het debat in het Wetgevend Ligchaam over de troonrede van den keizer geweest. Het zijn niet alleen de redevoeringen en de parlementaire worstelingen die zoozeer boven andere jaren de aandacht trekken, als wel de vorming van eene geheel eigenaardige oppositie in den boezem van de Kamer zelve. De verschillende laatste verkiezingen van het land, het zoogenaamde programma van Nancy, de geaccentueerde houding van Olivier hebben een resultaat opgeleverd. Er heeft zich een tiers-parti in het Wetgevend Ligchaam gevormd. Eene partij, die ver zich verwijderd houdend van de beginselen der zoogenaamde democratische en orleanistische fractie, met hart en ziel het keizerrijk

aanneemt, maar nu dat keizerrijk in liberalen zin wil zien regeren. Het programma van zulk een partij is op het oogenblik nog niet weidsch; het aantal stemmen (een vijftigtal) is nog niet overgroot, hoewel het toch een zeker gewicht in de schaal werpt: - maar waar die partij een vasten wil betoont, zal zij een weg vinden om haar stelsel meer en meer ingang te doen vinden. Tot nu toe bepaalt zij zich met in het algemeen te verlangen dat ook de ministers verantwoordelijk worden en dus hun plaats in de Kamer hervonden, zonder tusschenkomst der ministres-orateurs; dat de Kamer zelve het recht van amendement en interpellatie herkreeg, dat het recht van vereeniging aan het land werd verzekerd, en dat de drukpers niet meer onder administratieven, maar onder wettelijken band stond. Het optreden van deze partij in de Kamer is door de twee zeer ongelijke strijdvoerende kampen, waarin tot nu toe de Kamer zich verdeeld had, niet met onverdeelden bijval begroet. De partij, die door Jules Favre wordt geleid en door Thiers bij tijd en wijlen wordt gesteund, heeft den nieuwen bondgenoot terzijde argwanend aangezien; de oude meerderheid heeft zich verbaasd en geërgerd, dat men niet meer zoo algemeen het keizerlijk bewind vertrouwde, en het gouvernement zelf heeft bij monde van Rouher met klem tot eendracht aangemaand. Doch de tiers-parti is haar weg gegaan, en heeft, bij het einde van de discussie over het adres, haar slag pogen te slaan.

Wij zijn het echter aan onze lezers verplicht een geheel overzicht van de zoo belangrijke adres-debatten te geven, en moeten dus eerst kortelijk aanstippen wat vooraf is gegaan. Wij zullen gelegenheid hebben reeds dadelijk de oud-parlementaire oppositie zich te hooren verklaren, want de algemeene beschouwingen werden geopend met eene rede van Thiers, die tegenover het weinig liberale keizerlijke idee in de troonrede voorgedragen, de werking van het parlementaire stelsel met al zijn rechten en voorrechten ontwikkelde. Het was vooral eene uitéénzetting van de beginselen van 1789, en eene bewijsvoering dat aan die beginselen, in de constitutie van 1852 aangenomen, geen gevolg werd gegeven. Het a-b-c van de politieke vrijheid werd door hem gespeld, met een gemak en met een eenvoud, dat het betoog bijna onweêrstaanbaar werd. Men kan zich, wanneer men dit gedeelte van zijne rede leest, bijna niet voorstellen, dat de kamer zich van dien man afkeert, en voor het meerendeel hem laat.... praten. Want hier is geen hartstocht die haat of vrees of

liefde in beweging brengt; hier is geen gloed die medesleept, en die aan overdrijving doet denken, neen het is het gezond verstand zelf dat spreekt, en zoo gematigd en helder mogelijk de eenvoudigste waarheden verkondigt. Alleen treft men van tijd tot tijd in die oogenschijnlijk zoo kalme rede opmerkingen aan, die een verwonderlijken lichtstraal op enkele begrippen en positiën werpen. Zoo bijv. deze definitie van de ministerieele verantwoordelijkheid: la susceptibilité d'honnêtes hommes qui ne veulent gouverner le pays qu'avec son assentiment; zoo ook deze karakteriseering van eene vrije natie: une nation libre est un être qui est obligé de reflêchir avaut d'agir. Pas deze korte zinsneden eens toe op de positie van een minister van binnenlandsche zaken onder Napoleon III, op den oorlog die in Mexico wordt gevoerd; en men zal begrijpen dat Thiers weet te verwonden. Overigens is Thiers geheel en al de man der Orleanisten, met al hun deugden en gebreken. Wanneer men zijne rede leest en herleest, begrijpt men dat het keizerrijk een zeker recht van bestaan heeft. Als men Thiers hoort spreken tegen het systeem van den vrijen handel, en de protectie hoort verdedigen; als men hem ziet declameeren tegen het recht van Italië om zich tot eene groote natie te vormen, daar zulks de veiligheid van Frankrijk zou bedreigen, dan merkt men op hoeveel kleine motieven, hoeveel weinig edelmoedige begrippen nog hun weg steeds vinden naar het hoofd van den alsdan zoo kleinen Thiers. Men ziet in, op welke drijfveêren de keizer zijn politiek doet steunen, en men begrijpt het beter waarom een Ollivier eene eigenaardige positie heeft willen innemen; waarom een eigenlijk gezegde keizerlijke oppositie zich heeft kunnen vormen.

Wij gaan nog verder. Wij gelooven dat men hetzelfde zal begrijpen zelfs wanneer men eene rede van Jules Favre heeft gevolgd. Jules Favre heeft in de vierde zitting der kamer vooral zijn triomf behaald, bij gelegenheid dat hij de buitenlandsche politiek en in het bijzonder de Romeinsche kwestie behandelde. Het is eene redevoering vol gloed en pathos, bedwongen in de meest strenge en sierlijke vormen. Gansch anders als de nuchtere Thiers weet hij zijn onderwerp aan te grijpen. Waarlijk verheffend is het dat in eene Fransche kamer gedachten worden uitgesproken als de volgende. Favre is bezig te betoogen dat de zaak van het Christendom niet kan afhangen van zoo materieel een bezit als het grondgebied van den Kerkelijken Staat; hij vervolgt aldus: Souvenez vous encore des enseignemens de l'histoire, enseignemens qui sont là pour nous éclairer.

Oui, autrefois à Rome existait une civilisation puissante qu'illustraient des penseurs, des poêtes et des philosophes que nous ne pouvons plus égaler. Toutes ces lumières ont disparu avec la liberté, et quand le dernier citoyen de Rome a été proscrit, ce peuple qui avait vaincu le monde tout entier a été vaincu par sa propre lâcheté: il s'est affaissé sous le poids de ses vices; il a roulé avec ses maîtres dans la fange du despotisme. Alors d'où est venue la régénération? Elle est venue d'un Dieu qui était né pauvre dans une crêche, de douze pêcheurs qui ont enseigné sa doctrine, qui n'avaient pour eux ni capital, ni armée, ni flotte, ni puissance matérielle, qui n'avaient pour eux que le rayonnement de leur âme et de la vérité. Le christianisme entre dans sa phase philosophique, il se fortifie par les lumières de la science. Au lieu de lui barrer le chemin du siècle, ouvrez le lui largement: qu'ils fassent ensemble un pacte d'alliance, qu'ils se reconcilient l'un avec l'autre. Le siècle profitera de la puissance morale du christianisme et le christianisme profitera de la puissance materielle du siècle en l'élevant jusqu'à lui. Si c'est là votre foi, comme c'est la mienne, ne l'humiliez pas avec des formules qui pourront lui donner le plus éclatant démenti. Craignez d'offenser Dieu en disant que sa doctrine éternelle peut être subordonnée aux aberrations et aux passions contingentes de ses créatures. En hoort Jules Favre nogmaals in de zestiende zitting dezer discussie aan de Regering de vrijheid vragen voor het volk; hij toont aan dat de keizer, door de ware vrijheid te ontzeggen, de natie dwingt zich bezig te houden met allerlei onwaardige zaken, met slechte stukken op het theater, met zedelooze boeken, met publieke bals en den aankleve van dien. Hij eindigt alsdan met te herinneren het woord d'un grand génie dont l'Eglise a fait une de ses gloires, mais qui par les lettres, la science et l'éloquence, appartient au monde entier. Saturé des voluptés humaines, saint Augustin s'écriait: fecisti nos ad te, Deus, et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te. C'est qu'en effet nous ne sommes rien si nous ne pouvons pas lever les yeux vers le ciel, et nous ne le pouvons, si nous ne sommes pas libres. Welnu, wij zeggen niet dat deze gedachten niet voortreffelijk zijn en op meesterlijke wijze zijn uitgedrukt, maar wij gelooven dat sinds de democratische oppositie haar ideeën tot de uiterste consequentie vervolgt, en ter wille van de hoogste motieven de verwezenlijking van die denkbeelden vraagt, er op deze aarde verschillende groeperingen van lieden worden gevonden, die, bang zijnde

voor het volle licht, behoedzaam in de schemering hun tocht naar den berg willen beginnen, en strevende naar gelijksoortige schatten, ze niet uit den hemel zouden wenschen te grijpen. Wij prijzen dit niet, wij verklaren slechts.

Het Wetgevend Ligchaam heeft zich ondertusschen zeer met de aarde bezig gehouden, want zes zittingen zijn aan de behoeften en toestand der landbouwende klasse gewijd. Het is het streven der keizerlijke regering geweest om door het toepassen van de vrije handelsbegrippen en door het opheffen van alle belemmeringen zoo veel mogelijk den landbouw vrije ruimte en vrije werkzaamheid te geven. De groote industrieelen, voor het meerendeel zeer protectionistisch, als Poijer Quertier, Jules Brame en tutti quanti, zijn hiertegen opgekomen en zij worden ditmaal terzijde gestaan door den ouden voorstander van het beschermingsstelsel, door Thiers. Maar is Thiers niet vooruitgegaan, de ideeën zijn het wel, en de keizerlijke regering heeft hier op haar tegenstander een schoonen triomf kunnen behalen. Rouher, die eenige dagen te voren zijn prestige had doen verbleeken door allen tact te verliezen bij een excentrieke redevoering van den ouden strijder uit het tijdvak van Louis Philippe, Glais Bizoin - (wien hij het woord: ce sont des pasquinades, naar het hoofd wierp) - Rouher wist op het hem zeer bekende gebied der economische vrijheid zijn plaats te herwinnen en met glans alle aanvallen af te staan.

Zonder ons bepaald bezig te houden met de discussie over Algiers, in welke discussie Lanjuinais met onmiskenbaar talent te velde trok tegen het constitueeren van een zoogenaamd Arabiesch koningrijk, zoo als de keizer zich dat schijnt te denken; en na aangestipt te hebben, dat de Saint Paul eene geweldige rede hield tegen het beleid van de financiën door Fould, terwijl de hertog de Marmier vrij kras tegen de willekeur der administratie sprak, vermelden wij nog dat ook de debatten over de buitenlandsche politiek niet onbelangrijk waren. Wel is waar werd op verlangen der regering niet gesproken over de Mexicaansche zaken, daar de onderhandelingen daarover met Amerika hangende waren; maar het feit, dat bepaaldelijk door het Wetgevend Ligchaam de aandacht des keizers werd geroepen op de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie, is niet zonder beteekenis, is eene vingerwijzing voor Pruissen.

En zoo zijn wij langzamerhand genaderd tot de discussie, waarbij de tiers-parti zijne apparitie op het staatstooneel maakte. Het amen-

dement van Jules Favre en zijn zestien vrienden, die onmiddellijk de vrijheid vroegen, was verworpen, en Buffet stond op om de meer gematigde wenschen van hem en de 44 mede-onderteekenaars van zijn amendement te verdedigen. Met een verwonderlijke behendigheid zocht hij eene zachte nuance te geven aan het schelle licht, dat als van zelf op zijn persoon moest vallen: in de meest gematigde termen zocht hij der Kamer te beduiden, dat de wenschen van hem en van zijne partij inderdaad daartoe strekten om den keizerlijken troon nog meer te bevestigen. Het was thans het oogenblik te verklaren, dat de regering voort moest gaan op de baan, aangewezen door het decreet van 24 November 1860. Politieke vrijheid was de wettige eerzucht van Frankrijk. Maar stap voor stap moest zij verkregen worden en niet op eens, zoo als een Favre wilde. Pour obtenir cette liberté, pour la pratiquer, les lois ne suffisent pas, il serait trop commode de pouvoir se la procurer en les décrétant. Non, il faut se l'appropier par un long et pénible apprentissage. Dans cet apprentissage le pays a sans doute un rôle considérable, mais (en hier wendt Buffet zich tot de meerderheid, die het keizerlijk stelsel ongeschonden wilde behouden) le rôle de la couronne ne l'est pas moins. Pour le bien remplir, une dynastie nationale ne doit pas être un systême, et le prince que le pays a mis à sa tête a compris, il comprendra toujours cette grande vérité. L'empereur a dit qu'il fallait, au lendemain des crises politiques, se garder d'ériger des nécessités transitoires en maximes de gouvernement. Dus sprak Buffet, en wij hopen dat wij de beteekenis van zijn stap goed hebben doen gevoelen. Het is een klein begin - en het verwijt van een lid der meerderheid tot hem gericht (Jerome David): gij neemt de gewichtigste vraagstukken van hunne kleine zijde op, is gegrond, - maar toch gelooven wij, dat op die wijze misschien iets kan worden uitgericht. Het spreekt van zelf, dat Rouher zeer te velde trok tegen de bewijsvoering van Buffet. Zijne rede was inderdaad allerbelangrijkst en wel de luisterrijkste van de gansche zitting. Met zeer groot talent wist hij de beginselen der constitutie van 1852 tegenover het parlementaire stelsel te plaatsen en uitéén te zetten welke nieuwe toestanden door het algemeen stemrecht waren in het leven geroepen. De minister resumeerde zijn stelsel aldus: Je dis qu'en présence de ce grand courant démocratique (le suffrage universel) on ne saurait présenter comme une suffisante garantie d'ordre et de protection ces institu-

tions parlémentaires qui ont deux fois sombré, et que vouloir remplacer l'organisation actuelle, cette puissante et vigoureuse machine, par le systême d'horlogerie compliquée, qui s'appellait le gouvernement parlémentaire, c'est ne pas se rendre compte des grands courans de notre époque, et *des grands contre-poids qui sont nécessaires pour les contenir*.' Het amendement van Buffet mocht bij de eindstemming 63 stemmen verwerven (de fractie van Jules Favre had zich natuurlijk daarbij gevoegd), terwijl 206 stemmen er zich tegen verklaarden. Het adres werd daarna in zijn geheel aangenomen en den 22sten Maart aan den keizer aangeboden. De keizer nam het adres aan met eene waarschuwing aan het Wetgevend Ligchaam om zich toch niet door ijdele droombeelden te laten medesleepen, en met een terugblik op hetgeen hij in 15 jaren voor Frankrijk had gedaan. Tegenover de oppositie plaatste hij zijn eigen persoon op den voorgrond.

Frankrijk heeft deze maand, ook buiten het Wetgevend Ligchaam, meer dan ééne belangrijke redevoering gehoord. Onze lezers denken aan de Academie, waar Camille Doucet Alfred de Vigny verving en Prévost Paradol beantwoord werd door Guizot, toen hij Ampère's plaats innam. Doch hoe belangwekkend deze redevoeringen waren, met hoeveel fijnheid Paradol politiek wist te insinueeren, bij gelegenheid dat men zich voorgenomen had geen politiek te bespreken; met hoeveel netheid Doucet het uiterlijk beeld wist te teekenen van den schrijver en dichter van het fransch eergevoel: - het is niet over hen dat wij willen spreken; wij moeten onze lezers, zeer tegen hun wil misschien, nog eens verplaatsen in den Senaat, en wel in de zitting van den 2^{den} Maart, toen de moderne theologie het onderwerp der discussie was,

Opmerkelijk is het, hoe zeer de fransche staatsligchamen zich met de theologische studiën bezig houden. Wij hebben zoo even als ter loops Jules Favre het beginsel van het christendom voor het Wetgevend Ligchaam hooren verklaren; nu zullen wij ex professo Rouland de theologie bij de haren zien nemen. Men had een adres aan den Senaat gericht, waarin over de synodale inrichting van de protestantsche kerk, met het oog op de scheuringen tusschen orthodoxe en moderne richting, werd geklaagd. De staats-minister nam naar aanleiding van dat adres het woord, om in een lange rede - op wier merkwaardige strekking ten onzent reeds de Heer Groen van Prinsterer gewezen heeft - de moderne theologie voor de vier-

schaar van den Senaat te dagen. En zij kwam er in den Senaat niet malsch af. Bittere weedom en smart vervult het hart van die voortreffelijke godsdienstige regering, wanneer zij bedenkt wat die moderne theologie al zoo leert. ‘Hoe, men behoeft dus, volgens haar, zonder op te houden christen te zijn, niet meer te gelooven noch aan de erfzonde, noch aan de H. Drieëenheid, noch aan de eeuwige verdoemenis, noch aan de verlossing door het bloed, noch aan de vleeschwording Gods, noch aan de Opstanding.’ Inderdaad de fransche Senaat heeft wel recht zich te bekommeren, en de vrome senatoren, zoo vele wereldsche kerkvaders, moeten het hoofd wel schudden. Waar moet het heen! Alle beginselen raken aan het wankelen; Rouland, de minister en gouverneur van de Bank, is nog de éénige, die den waren weg ter zaligheid weet; maar behalve hem, zijn er niet veel meer steunpilaren van de ware orthodoxie. De markies de la Rochejaquelein had in die zitting wel het recht te vragen: Messieurs les sénateurs, cherchez des affirmations politiques, où les trouvez vous? Vous ne les trouvez nulle part....

Gelukkig dat enkele senatoren nog riepen: Ici! Ici!

Terwijl dit alles in de wetgevende kamers van Frankrijk gebeurde, had er in Engeland in het Huis der Gemeenten, den 12^{den} en 13^{den} Maart, eene even belangrijke discussie plaats. De kanselier van de schatkist, de heer Gladstone, vroeg namelijk verlof om de Reform-bill te mogen indienen. Zijne rede duurde twee en een half uur en kwam op het volgende neder. Na in het kort de geschiedenis der kwestie te zijn nagegaan, zeide hij, dat de Regering, hoewel diep doordrongen van het gewicht eener algemeene herziening van het kiesstelsel, thans de betere verdeeling der kiesdistricten zou achterwege laten en zich bepalen zou tot eene uitbreiding van het kiesrecht in de oude districten van Engeland en Wales. Eene rechtvaardiging van dat besluit lag in het reeds vergevorderde tijdstip der zitting, waardoor het onmogelijk zou worden het wetsontwerp, al maakte men ook nog zooveel spoed, vóór het midden van Julij bij het Huis der Lords in te zenden. Wat nu het wetsontwerp zelf betrof, de Regering stelde vooreerst voor om in de graafschappen, waar men tot nu toe jaarlijks 50 p. st. huishuur moest betalen, ten einde recht tot kiezen te hebben, dat recht voortaan toe te kennen aan hen, wier jaarlijksche huishuur, met of zonder land, op 14 p. st. wordt geschat, en bovendien aan degenen, die twee jaren lang eene som van 50 p. st. in eene spaarkas hebben

gehad. Hierdoor zouden 171,000 kiezers, grootendeels uit de middenklasse, aan de tegenwoordige kiesgerechtigden worden toegevoegd. In de steden meende de minister de personen van wie in deze wet sprake kon zijn, in vier klassen te verdeelen: zij, die in afzonderlijke huizen wonen en zelve hunne belasting betalen; zij, die in afzonderlijke huizen wonen, maar wier belasting door den huisheer wordt betaald; de bewoners van gedeelten van huizen, die niet afzonderlijk in de belasting zijn aangeslagen, en eindelijk zij, die op kamers wonen. De Regering stelde voor, de namen der personen uit de tweede klasse op het register der belasting te brengen, waardoor zij van zelve op de kiezerslijsten zouden komen. Met de personen uit de derde en vierde klasse wilde hij nagenoeg op dezelfde wijze handelen; hij zou hun namelijk toestaan, hunne namen op de kiezerslijsten te doen plaatsen, indien zij elk jaar op nieuw konden aantoonen, dat zij 10 p. st. aan huishuur betalen. Hoeveel nieuwe kiezers hierdoor zouden ontstaan, kon de minister niet zeggen, maar zij zouden, naar hij meende, voornamelijk tot de middenklasse behooren. Na aangetoond te hebben, dat de huishuur in het algemeen, als grondslag voor den census, te verkiezen was boven de belasting, kwam de Heer Gladstone eindelijk tot de arbeidersklasse. Hij stelde voor in die klasse het kiesrecht toe te kennen aan hen, die jaarlijks 7 p. st. huishuur betalen. Een census van 6 p. st. toch zou aan deze klasse in de steden eene groote meerderheid geven, en dat kon noch in de bedoeling van de Regering noch in die van het Parlement liggen. Ten slotte werd door den minister aangetoond, dat door de invoering van deze nieuwe wet, er 400,000 nieuwe kiesgerechtigden zouden ontstaan, waarvan 200,000 arbeiders. Al deze nieuwe personen moeten door de oude kiezers als zoo vele recruten tot het leger begroet worden. De nieuwe vermeerdering van het aantal kiezers moest niet vergeleken worden bij het naderen van het Trojaansche paard, dat de vijanden binnen de geheiligde muren bracht; neen, de weldaad, gegeven aan deze nieuwe personen, zou hen nog meer binden aan de constitutie, aan de plichten en rechten van het staats-burgerschap.

De indruk, dien het wetsontwerp op het huis schijnt gemaakt te hebben, is niet onverdeeld gunstig. Van enthousiasme bij het vernemen van het ontwerp was geen sprake. Al mocht Gladstone de aandacht van het Huis bezig houden, en al werd hij toegejuicht toen hij zijn plaats hernam, zijn succès was een succès d'estime. Zijne

geheele rede was dan ook meer, zoo als de Engelschen het noemen, a business-like statement, dan wel eene groote redevoering. Hij deed geen beroep op verbeeldingskracht of op passie: hij sprak niet als uit zijn eigen naam, als de Gladstone, die (zoo hij wilde) Engeland een stap verder kon brengen: neen, hij zocht te betoogen, dat het ministerie Russell in de gegeven oogenblikken niet wel anders kon handelen dan het deed. Verschillende sprekers stonden al dadelijk op om de reform-bill te bestrijden en daaronder vooral Laing en Horsman. De laatste ging op sarkastische wijze te werk en poogde aan te toonen, dat de behoefte aan eene hervorming van het kiesstelsel inderdaad niet door het volk werd gevoeld, en dat het middel slechts door Russell als een expedient was aangegrepen om zijn ministerie te redden: de invloed van Bright was op het ministerie te zichtbaar. Den tweeden dag was de aanval nog scherper en wel van den kant van Lowe. In eene uitgebreide en zeer welsprekende redevoering zette hij uitéén hoe het waarlijk geen lichtvaardig werk is om geheel het Parlement eene andere gedaante te geven: hij betwistte de behoefte om tot zulk een belangrijken stap over te gaan; ook hij riep Bright in het debat, en noemde hem den eigenlijken vader van het ontwerp: citaat op citaat, kwinkslag op kwinkslag volgde; daar scheen geen einde te komen aan de massa pijlen, die hij tegen het ontwerp afschoot; anarchie zou het gevolg zijn, want de macht werd in handen gespeeld van de lagere volksklassen, die alleen door hunne hartstochten zich lieten regeeren. Tegenover al deze beweringen van de liberaal-conservatieven, die anders gewoon zijn de Whig-ministeriën te steunen, en wier afval het lot van het wetsontwerp zeer hagchelijk maakt, moest Bright zich wel verdedigen. Hij verdedigde dan ook het ontwerp, maar niet zich zelven. Want hij bekende zelf, dat hij iets volledigere gewenscht had. Zoo hij geraadpleegd was geworden, zou hij iets anders aangeraden hebben. De concessiën zijn nog niet voldoende. De wet past niet geheel en al aan de gelegenheid, die zich nu voordoet. Maar spreker kent al de lasten en bezwaren en moeijelijkheden, waaronder deze minister gebukt ging; hij weet ook de weinige neiging, die het Parlement heeft om de zaak in haar geheel te behandelen; hij zal dus tevreden zijn met wat hij krijgen kan, en het ontwerp steunen. Het is een eerlijke en eenvoudige maatregel. - Nog eenige sprekers deden zich hooren en het Huis gaf verlof om het ontwerp voor de eerste maal te lezen; op den 12^{den} April zal de tweede lezing geschieden moeten.

Wel sprak Bright te-recht van al de moeijelijkheden, waarmede de ministers te worstelen hadden. Het is geen gemakkelijke taak in Engeland iets van het inwendig staatsrecht te wijzigen. Nog deze maand moest het ministerie het ondervinden, dat slechts ter naauwernood eene verandering van het eedsformulier der parlementsleden kon doorgaan, waarbij aan de bezwaren van alle catholieken eenigzins werd toegegeven; - er is dan ook zelfs een oogenblik sprake geweest van het aftreden van Russell: doch de vrees is niet bewaarheid; lord Russell blijft.

En het is te hopen dat hij blijft, nu de verwikkelingen in Duitschland zoozeer toenemen. Russell's halstarrige rechtschapenheid laat zich niet om den tuin leiden in de buitenlandsche politiek, en Bismarck is meer dan ooit bezig Europa, zoo hij slechts kan, in vuur en vlam te zetten. De spanning tusschen Pruissen en Oostenrijk ter zake van de Sleeswijk-Holsteinsche questie is tot het uiterste gestegen, met dit onderscheid alleen, dat het niet de volken zijn die iets tegen elkander bedoelen, maar dat het de kabinetten zijn, die zelfs voor een oorlog niet zouden terugdeinzen. Naauwelijks tot rust in zijne binnenlandsche politiek, daar hij de volksvertegenwoordigers naar huis heeft gezonden, en versterkt door een nieuw adres van een gedeelte van het Heerenhuis, beeft Bismarck ten eerste geen tijd te verliezen met alle macht de twist tusschen hen en het Weener kabinet aan te blazen. Drie grieven somde Bismarck op tegen Oostenrijk. Vooreerst dat het in Holstein den hertog van Augustenburg zijn aanspraken liet gelden; dàn, dat het zelfs demoeratische woelingen toeliet in strijd met de aan Pruissen en Oostenrijk gemeenschappelijk eigen zijnde conservatieve beginselen, en eindelijk dat het niet genoeg orde stelde op de Holsteinsche dagbladschrijvers, maar deze rustig tegen Pruissen liet schelden; een dier journalisten, Dr. May, vroeger burger in Pruissen, werd bepaaldelijk door Pruissen opgeëischt, doch tot nog toe niet door Oostenrijk overgeleverd. Deze grieven werden door von Bismarck openlijk vooropgezet, als strijdende deze feiten met de Gasteiner conventie. Men zal zeggen, dat deze Gasteiner conventie juist de zaken zoo had geregeld, dat Pruissen meester was in Sleeswijk en Oostenrijk in Holstein, en dat, mits Oostenrijk Pruissen niet bemoeijelijkte in zijn bestuur van Sleeswijk, Pruissen zich ook niet beklagen kon over de handelingen in Holstein gepleegd. Die zoo denken hebben echter gerekend buiten de fijne distinctie-gave, die Bismarck bezit. De-

zelfde interpretatie, die hij aan de artikelen der Pruisische grondwet heeft doen ondergaan, past hij nu toe op de conventie met Oostenrijk gesloten. Volgens hem is wel de administratie gescheiden, maar het regeringsbeleid niet verdeeld. Het condominium - de gemeenschappelijke regering - blijft dus aan de beide groote machten. En daar de maatregelen van Oostenrijk ingrijpen in dat regeringsbeleid, kan Pruissen er een grief van maken. Inderdaad echter bekommert men zich in de omgeving van Bismarck al zeer weinig meer om Gastein en hetgeen daar was bepraat. De questie was deze: dat Pruissen eene connexatie van Sleeswijk-Holstein aan Pruissen vorderde, en dat Oostenrijk zulks nog niet toestond. Onderhandelingen daarover waren reeds eenigen tijd hangende; Bismarck was natuurlijk bereid eenige vergoeding aan Oostenrijk te geven; groote geldsommen waren aangeboden en men mompelde zelfs van een afstand van territoir in Silesie, eene pretensie, die door Oostenrijk zou vooropgezet zijn, toen het weldra bleek dat Oostenrijk van niets verder wilde weten, en het voornemen opvatte Pruissen den voet dwars te zetten.

Bismarck echter liet zich niet uit het veld slaan. Den 28sten Februarij had hij den koning met veel beteekenis een openlijk aangekondigden ministerraad doen houden, waartoe de gouverneur van Sleeswijk, de kroonprins, de gezant te Parijs en andere generalen waren bijéengeroepen. Terzelfder tijd had hij den koning een zeer minzaam antwoord doen geven aan het adres der Holsteinsche ridders, die eene verbinding met Pruissen verzochten, en eindelijk had 11 Maart de koning in Sleeswijk eene ordonnantie doen uitvaardigen, waarbij alle daden gepleegd tegen de souvereine macht van Pruissen en Oostenrijk in Sleeswijk-Holstein met zeer strenge straffen werden bedreigd. Bij deze laatste ordonnantie matigde Pruissen zich uit kracht van het condominium reeds een zekere macht aan in Holstein, dat door Oostenrijk werd bestuurd, en werd de Oostenrijksche gouverneur, vrijheer von Gablenz, eene berisping toegediend voor zijn zwak bestuur.

Tegenover dit alles ging Oostenrijk vooreerst rustig zijn weg. Toen echter de bedreigingen van Pruissen met den dag heftiger werden, had de keizer 10 Maart ook zijne maarschalken om zich heen geroepen, en onder anderen zijn trouwsten krijger, den wakkeren Benedeck, geraadpleegd, over hetgeen bij een aanval van Pruissen te doen stond. Enkele voorbereidende maatregelen moesten genomen worden, ten einde op het ergste verdacht te wezen. Het geschreeuw, dat nu

echter Bismarck door zijn bladen liet opheffen was oorverdoovend: de tactiek van Bismarck was bij dit alles duidelijk; men moest Oostenrijk door een reeks van beleedigingen provoceeren, het stap voor stap in zijn eer compromitteeren, totdat het, tot het uiterste geprikkeld, zelf den krijg begon. In deze phase is de tegenwoordige verhouding van de twee machtigste Duitsche Staten. Engeland doet zijne diplomatie heen en weer reizen om tot vrede aan te sporen; Frankrijk staat op zijn hoede, en ondertusschen brengt elke dag een nieuw plan en een nieuwen beleedigenden uitval voor Oostenrijk. Bismarck spreekt er nu van om den Bond den twist te doen uitmaken en tegelijkertijd dien Bond te vervormen, maar ondertusschen brengt hij gansch Duitschland in rep en roer, daar alles zich wel moet toerusten, zoo er eens een oorlog uitbarstte.

En wie wil dan toch eigenlijk den oorlog?

Ergerlijk is het toch inderdaad, dat in onze XIX^{de} eeuw de beginselen van recht en geweten zoo weinig kracht hebben, dat tegen den wil van een ieder, een man als Bismarck Europa in vuur kan zetten.

En dubbel beklagenswaardig blijft het, dat Oostenrijk (zonder nog de questie van Venetie te rekenen) thans zooveel moeijelijkheden heeft, wat zijn binnenlandsche politiek betreft, zoodat het niet krachtig tegen Pruissen op kan treden. De Hongaarsche questie is toch nog lang niet tot een beslissing gebracht. Het was te voorzien, dat de keizer moeijelijk kon toestemmen in de eischen van den Hongaarschen landdag, zoo als die in het adres geformuleerd waren door Deak. De scheiding van Hongarije van het overig Oostenrijk, elk onder een eigen verantwoordelijk ministerie, zou geheel en al de werking en invloed van het rijk der Habsburgers verlammen. De keizer deed dit den Hongaren een en andermaal gevoelen en gaf den 3^{den} Maart zijn antwoord op dat adres, waarin hij de eischen van het adres afwees. Het antwoord is vrij uitgebreid en zet rond en open de positie uitéén: onmogelijk om Hongarije als een zelfstandigen staat te behandelen. Het zal dus geen eigen palatijn, geen eigen verantwoordelijk ministerie, geen eigen parlementaire regering hebben. Hongarije heeft dat antwoord zwijgend aangehoord; het enthousiasme waarmede keizer en keizerin zijn ontvangen is verstomd, de eljens worden niet meer gehoord, en de landdag maakt thans eene nadere verklaring voor den keizer gereed. - De keizer van Oostenrijk heeft in het algemeen zich niet zeer te be-

roemen over de verschillende volken van zijn rijk. De sociale toestanden geven over het algemeen een niet zeer verkwikkelijken aanblik. Onverdraagzaamheid is aan de orde van den dag. En het is hier vooral niet de regering, die het voorbeeld geeft; neen, alle buitensporige daden gaan van uit den boezem van het volk zelf uit. In Bohemen is groote spanning tusschen het Slavische en Germaansche ras. Ook tegen de Joden zijn in de verschillende Boheemsche plaatsen excessen gepleegd. In Beraun was de opschudding het heftigst en kon de burgemeester bij de burgers geen ondersteuning vinden om de ongeregeldheden te onderdrukken. In Beradie, Praskoles, Cerhovie, Maut, Roketzan en Jinec, Suchomost en Lusce, vielen plunderingen bij de Joden voor, en met moeite kon eerst de militaire macht de onlusten bedwingen. Over het algemeen, wanneer men wat dieper in de Oostenrijksche toestanden indringt, is het verwonderlijk hoe zeer de middeleeuwsche toestanden aldaar nog voortduren. Een land als Tyrol, ingesloten als het is in zijn hooge bergen, laat zich maar zoo niet moderniseren. Voor hem, die in de geschiedenis nog iets meer ziet dan de oppervlakkige opeenvolging van feiten en heerlijke vooruitgang in modernen zin, is het een zeer curieus feit in het adres van den Tyrolschen landdag (dat dezer dagen met 33 tegen 17 stemmen te Insprück is vastgesteld) o.a. te lezen: ‘Wij betreuren het diep, dat nog niet een wensch van den landdag is vervuld, namelijk de beperking van de bevoegdheid om eigendom te verkrijgen voor niet-katholieken in Tyrol. Inderdaad wanneer aan de niet-katholieken het verwerven van goederen en het zich vestigen in Tyrol geheel en al vrijstaat, dat is voor het vervolg het hooge geluk van geloofs-éénheid in dit land in zekere mate overgeleverd aan het toeval. Zulk een prijsgeven van wat ons dierbaar is kunnen wij met ons geweten niet overeenbrengen. Het volk in Tyrol heeft van zijn vasten wil, het nationale erfdeel der geloofs-éénheid te bewaren, op alle wijzen doen blijken. Vertrouwend naderen wij dus den keizer en’ .... Waarom kunnen deze woorden ons bijna ontroeren, terwijl de meesterlijke speech van Rouland in den Franschen senaat ons dadelijk aan de bekende comedie van Moliere doet denken? Waarom....?

Italië staat, nu Oostenrijk en Pruissen het te zamen te kwaad krijgen, zeer behoedzaam en met starenden blik op de wacht. Zou er soms gelegenheid wezen iets voor Venetië te doen? Wie weet? Intusschen heeft het volk, nu de ijverige Sioaloja van zijn kant de

finantiën van het rijk in orde gaat brengen, besloten ook iets te doen. Er is een algemeene inschrijving geopend om vrijwillig bij te dragen ten einde den finantiëelen nood van het land te lenigen. Met een zekere drift is deze zaak ter hand genomen, en de ‘consorzio nationale’, zoo als men het noemt, schijnt bepaald onder het volk te gelukken. Ieder draagt zooveel mogelijk bij, en de steden stellen er een eer in met elkander te wedijveren. Het ministerie kan ook als bevestigd beschouwd worden, nadat het een votum van vertrouwen van de Kamer heeft ontvangen. Mazzini, die als afgevaardigde te Messina was verkozen, is als zoodanig door de Kamer geweerd. Italie wacht dus, zoo als wij zeiden, af, wat Pruissen zal doen; inmiddels is er voor haar gelegenheid om toch haar woord in Europa mede te spreken; want de zaak der Donau-Vorstendommen komt weder op het tapijt, en Italië was één der mogendheden, die de bestaande orde van zaken dáár hadden in het leven geroepen.

Het geval is toch, dat op een goeden ochtend de dagbladen het zonderling bericht brachten, dat de vorst van Moldau-Wallachije, de doorluchtige Couza, zonder slag of stoot van zijn troon was verdreven. Ieder, die het staatsbeleid van dat gewichtig personaadje had nagegaan, verwondert er zich slechts over, dat hij het nog zoo lang had kunnen uithouden. Daar het intusschen een ontzaggelijke moeite had gekost om het zoover te brengen, dat deze intrigant over beide de vorstendommen als een geheel heerschte, en daar de diplomatie zich voor dit resultaat de ongehoordste inspanning had getroost, was het zeker treurig dat die zaak weder van voren af aan moest worden op touw gezet. De inwoners der Vorstendommen zullen echter lang niet treurig zijn, dat zij de vaderlijke regering van hun vorst Couza moeten derven. Gesteund door franschen invloed, had hij het zich tot taak gesteld Napoleon III in het klein na-te-apen. Zoo maakte hij gebruik van de lagere volksklasse om de meer gegoeden en verlichten te onderdrukken. Zoo speelde hij met de Volksvertegenwoordiging het zonderlingste spel; zoo had hij reeds een coup d'état zich veroorloofd, - zoo maakte hij veel werk van zijn leger: - altemaal bezigheden, die in een groot rijk vrij kunnen worden toegelaten, maar die in een klein land van een kleinen despoot, onduldbaar worden. Want een despoot van een groot land wordt gemakkelijk gedragen; men weet dat tallooze menschen onder hetzelfde lot gebukt gaan; is er geen vrijheid, er is ten minste gelijkheid; maar wat niet te verdragen is, is de tirannie

over eenige mijlen, die tirannie aan de deur, die tirannie, die elk harer onderhoorigen kent. Saint Simon heeft zulke soevereiniteiten goed gekenschetst in deze woorden: souveraineté d'une roche, de laquelle on peut pour ainsi dire cracher hors de ses étroites limites. Van dien aard was de tirannie van den aap van Napoleon III, van vorst Couza. Maar het begon iedereen daar te vervelen. Rozetti, een journalist, die al tienmaal door Couza in de gevangenis was gezet, maakte een kleine zamenzwering. De gelegenheid was goed, en den 10^{den} Februarij drongen 's nachts ten 2 ure de zamengezworenen in het paleis van Couza te Bucharest. Men trapte de deur van zijn slaapkamer open, waar hij met zijne maitresse vertoefde, en vroeg hem om te abdiceeren of te sterven. De vorst teekende spoedig zijn abdicatie; de zaamgezworenen hielpen hem zich aan te kleeden; den volgenden dag werd hij over de grenzen gezet. De volksvertegenwoordiging en het legertje vonden dadelijk alles goed, en nadat een voorloopig bestuur onder J. Ghika was gevormd, besloten de Roumanen dadelijk en eenstemmig de kroon aan te bieden aan den graaf van Vlaanderen, broeder van den Belgischen koning. Het was zeker om zich onder de hoede van een constitutioneele leus te zetten, dat zij dit deden; want men begreep best dat de graaf van Vlaanderen deze kroon zou weigeren. De vorst toch van Moldau-Wallachije is suzerein van de Ottomanische Porte, en als zoodanig kan een telg uit een onafhankelijk Europeesch vorstengeslacht moeijelijk dien troon beklimmen. De verschillende invloeden van Rusland, Oostenrijk en Frankrijk zijn nu aan het werken om een vorst van hun keuze te verkrijgen, terwijl Turkije er op begint aan te dringen, dat de vereeniging van Moldavie en Wallachije onder één bestuur, hetwelk door haar was toegelaten, met het oog op den voortreffelijken Couza, ophouden moet. De vertegenwoordigers der mogendheden, die het Congres van Parijs in 1856 hebben bijgewoond, welk Congres den toestand der Vorstendommen heeft geregeld, hebben reeds te Parijs een conferentie gehouden, ten einde de zaak op nieuw te regelen.

De strijd tusschen den President en de Volksvertegenwoordiging in Amerika, is in de afgeloopen weken mede tot een crisis gekomen. Zulk een crisis kon reeds vooruit gezien worden door hen, die het karakter van den president Johnson kenden. Hij schijnt een man zoo als vroeger Jackson. Zijn ernstige sombere natuur laat hem, zoodra hij met een denkbeeld is vervuld, rust noch duur.

Hij is niet goedmoedig, zoo als Lincoln was; hij kan niet schertsen of lachen: neen, heftig en voortvarend gaat hij recht op den vijand af, noemt hem bij name, en in zijn drift zich opwindend, ontziet hij niets. Hij gelooft eenmaal, en naar ons inzien te recht, dat het zijn taak is om, nu het Zuiden zich heeft moeten onderwerpen, dat Zuiden weder geheel als lid der Unie te beschouwen, en zij, die ook ter goeder trouw die opname van de zuidelijken als broeders nog een wijle wilden verdagen, zijn nu in zijn oogen Landverraders. Als zoodanig ten minste behandelt hij nu de leiders in het Congres en in den Senaat, die niet met zijn inzichten overeenstemmen, een Thaddeus Stevens, een Sumner, een Philipps.

De Senaat had een wetsontwerp aangenomen, waarbij het bureau dat in den oorlogstijd was opgericht om in het lot der vrijgeworden slaven te voorzien, werd bevestigd, en nieuwe bevoegdheden daaraan werden toegekend. De maatregel bedoelde niets anders dan om den exceptioneelen toestand, waarin de vrijgeworden negers zich bevonden, nog een tijdlang te doen voortduren, ten einde die vrijgewordenen te beschermen tegen willekeur en tegen de wrijving met de blanken. Het was een ondersteuningsmaatregel voor de zwarte bevolking. De president nu meende dat vooreerst genoeg voor die bevolking gedaan was; hij meende verder dat het bevestigen van dit bureau tegen de constitutie streed, daar zoodoende een exceptioneele rechtbank door geheel de Unie zou worden ingesteld; - kortom, de president legde zijn veto op dit ontwerp, en het kon dus geen wet worden. De indruk, dien deze stap van Johnson op de vertegenwoordiging maakte, was onbeschrijfelijk; de Senaat poogde dadelijk het wetsontwerp nogmaals aan te nemen, nu met 2/3 der stemmen, waardoor de president genoodzaakt zou zijn geweest zijn veto in te trekken, doch kon toen het vereischte aantal stemmen niet bijeenbrengen. De meerderheid liet zich nu in haar redevoeringen op de heftigste wijze over den president uit, en viel hem op alle wijzen aan.

Men wist misschien dat men, door de drift van Johnson op te wekken, hem tot een onberaden stap kon verleiden, en zoo dit het motief was, had men goed gezien. De president toch, uitgenoodigd bij het geboortefeest van Washington een rede te houden, verloor bij het uitspreken van die rede alle kalmte van geest, en - wat in het hoofd van een staat zeker niet gebillijkt kan worden - noemde bij name hen, wie hij zijn tegenstanders achtte. ‘Ik heb - zoo sprak hij onder anderen - de verraders en het verraad in het

Zuiden bevochten: ik heb weêrstand geboden aan mannen als Davis, Slidell en vele anderen, wier namen ik niet wil noemen, en nu, aan het andere uiterste, zie ik mannen (weinig scheelt het mij hoe gij ze noemt) - (‘wij noemen ze verraders’ riep een stem) zie ik mannen die zich tegen de vestiging van de Unie wederom verzetten. Welnu, ik verklaar u, dat ik een kampioen ben voor de herstelling van de Unie, en mijn wensch is dat ons groot gouvernement vooruit moge gaan en zijn bestemming moge volgen (‘noem de verraders,’ riep een stem). Gij wilt het. Ik zou het kunnen. Als president of als eenvoudig burger, ik beschouw die mannen als vijanden van de grondslagen van dit gouvernement, en ik geloof dat zij even geneigd zijn om het land te verdelgen als vroeger zij waren die wij hebben bevochten. (‘Noem ze toch,’ riep een stem). Welnu. Ik zal Thaddeus Stevens, Charles Summer, Wendel Philipps noemen.

‘Ik Johnson ben altijd dezelfde. Toen ik een kleêrmaker was, had ik den roep van goed werk te leveren, en mijn clienten goed te bedienen. Zoo zal ik blijven.’

Wij in Europa schudden het hoofd over dergelijke redevoeringen en zulk een heftigheid. Hebben wij echter - ons geheele overzicht moge het getuigen - wel het recht om ons zeer te beroemen over onze Europeesche staatsmanswijsheid?

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Jhr. J.W. van Sypesteyn, Geschiedkundige Bijdragen. Derde Aflevering. Eenige gebeurtenissen gedurende het leven van Prins Hendrik Casimir II van Nassau (1664-1696). *'s Gravenhage, Gebroeders van Cleef*. 1865.

Deze aflevering van een werk, dat wij vroeger reeds bij onze lezers hebben ingeleid, handelt grootendeels over onderwerpen van krijgskundigen aard, bepaaldelijk over de veldtochten van 1694 en '95, de veroveringen van Huy en van Namen, waarvan de eer in de eerste plaats aan Menno van Coehoorn toekomt. De uitgever, die eenige jaren geleden *Het leven van Menno van Coehoorn* had geschreven, gevoelde zich natuurlijk opgewekt dien vroegeren arbeid aan te vullen met de belangrijke stukken, die hem sedert in het Huisarchief waren voorgekomen. Hij bespreekt ze in zijn Inleiding uitvoerig, en, voor zoover wij, die geen deskundigen zijn, kunnen oordeelen, met kennis van zaken en doorzicht. Men zal het ons ten goede houden, dat wij hierover in geen bijzonderheden komen; al waren wij niet onbevoegd, wij zouden toch ongenegen zijn om deze *histoire-bataille* te behandelen.

Van meer algemeen belang zijn de brieven en bescheiden, die ons aangaande den Frieschen stadhouder, Hendrik Casimir II, worden meégedeeld. Zij verspreiden eenig nieuw licht over het zeer merkwaardige en slechts gebrekkig gekende tijdvak tusschen den vrede van Nijmegen en de expeditie van Willem III naar Engeland (1678-1688). De Prins van Oranje had in die jaren zijn grootsche maar gevaarlijke politiek te verdedigen tegen de bedenkingen en belemmeringen der oude Wittiaansche partij en tegen de stelselmatige tegenwerking van den stadhouder van Friesland, die zich door zijn aanzienlijken neef en ambtgenoot geminacht en verongelijkt rekende. Het V^{de} deel der *Archives* is niet rijk aan bescheiden, die deze politieke schermutselingen kunnen toelichten, en daarom zijn ons de stukken in deze aflevering der *Geschiedkundige Bijdragen* dubbel welkom.

De belangen der beide stadhouderlijke takken van den Nassauschen stamboom waren in sommige opzichten dezelfde, en door samenwer-

king het best te bevorderen, doch in andere opzichten tegenstrijdig. Tegenover de naijverige Staten hadden de stadhouders hun macht gelijkelijk te handhaven, en elk had er belang bij dat de bevoegdheid van den ander vermeerderde en althans niet verminderde. Legde Holland zijn stadhouder aan banden, Friesland zou zich haasten dat uitlokkende voorbeeld te volgen; en omgekeerd. Maar aan den anderen kant, de stadhouder van Holland en van nog vier andere provinciën streefde er naar om stadhouder van al de gewesten, van de geheele Unie te worden. Oldenbarnevelt had in der tijd dien hoogen post voor Maurits op het oog gehad; en Frederik Hendrik had dien bijna voor zijn zoon Willem II bemachtigd. Had deze zijn ouderen neef, Willem Frederik, overleefd, hij zou reeds geworden zijn, wat nu eerst een eeuw later Willem IV werd. De jongere tak moest dus, uit den aard der zaak, de toenemende grootheid en macht van den ouderen met argwaan, met bezorgdheid gadeslaan. Uit deze onderlinge verhouding moeten wij het gedrag der Friesche stadhouders, bepaaldelijk van Willem Frederik en zijn zoon Hendrik Casimir II, ten opzichte hunner neven van Oranje verklaren en hiernaar beoordeelen.

Hendrik Casimir had bovendien een bijzondere reden om Willem III niet te beminnen. Deze, zes jaar ouder dan hij, was hem van der jeugd af ten voorbeeld, ten beschamend voorbeeld gesteld. Hij was altijd nalatig, en verdiende berisping; zijn neef was altijd een model van ijver en plichtsbetrachting. De brieven van zijn moeder, Albertine, die in de *Archives* staan afgedrukt, zijn vol van zulke vergelijkingen, die den jongen Hendrik zeker voor den braven neef niet hebben ingenomen. En even als in de kinderjaren bleef het later gaan: Willem III was en bleef de groote man, die door sommigen bewonderd, door anderen gehaat en gevreesd, door allen als een man van gewicht behandeld werd. Met hem vergeleken had de stadhouder van Friesland niets te beteekenen. Hij gevoelde het zelf, en Willem III liet het hem ten overvloede meer dan noodig was gevoelen. De Prins van Oranje verlangde natuurlijk, want zijn eigen belang bracht het meê, met den Prins van Nassau op goeden voet te staan, zijn bijstand te ondervinden en hem wederkeerig tegenover de Staten te steunen; maar hij wilde hem niet als zijn gelijke behandelen en nog minder door hem als zoodanig aangemerkt en behandeld worden. Hij verlangde, als hoofd van het geslacht, als eerste in de republiek, als oudste in jaren en boven vergelijking uitmuntend in bekwaamheid, met eerbied, met ondergeschiktheid bejegend en geëerd te worden. Juist die ondergeschiktheid was den stadhouder van Friesland ondragelijk, en hij kon het niet van zich verkrijgen haar te betoomen. Van daar dat samenwerking somwijlen, als de omstandigheden er toe noopten, voor een poos plaats

greep, maar vriendschap, weêrzijdsche gehechtheid steeds bleef ontbreken.

Samenwerking werd omstreeks 1685 dringend gevorderd. Tot op dien tijd had de tegenwerking van Holland, door Hendrik Casimir begunstigd en door diens provinciën gestijfd, den grooten Willem belet met eenige kracht de heerschzucht van Frankrijk te beteugelen. Maar, daar werd het Edict van Nantes, eer het nog herroepen was, op het schandelijkst overtreden; de provinciën werden door protestantsche vluchtelingen uit Frankrijk overstroomd. De burgerij, die zich gewoonlijk door de wijsheid der Heeren naar willekeur liet regeeren, begon den zeer bepaalden wensch, om Frankrijk niet langer te believen, aan den dag te leggen. Wie oogen had voor de teekenen des tijds, kon zien dat Willem III van nu af voor zijn politiek op de goedkeuring en de medewerking der natie kon rekenen. De raadslieden van Hendrik Casimir zagen het in, en hun liefde voor het bedreigde protestantisme maakte hun het samenstemmen met het volk gemakkelijk. Terwijl de regenten van Amsterdam nog aarzelden en onwillig naar de roepstem hunner burgers luisterden, sloten reeds de gemachtigden van Hendrik Casimir den 21sten Maart 1685 het accoord, dat hem verplichtte de politiek van Willem III te bevorderen. Wij wisten dit reeds, hoofdzakelijk uit de depeches van den Franschen gezant d'Avaux. Maar de eigenlijke voorwaarden der overeenkomst waren ons onbekend gebleven, totdat de Heer v. Sypesteyn ze ons in deze aflevering heeft meêgedeeld. In Bijlage XXII geeft hij ons een copie van het door Fagel eigenhandig geschreven en door den Prins onderteekende stuk, hetgeen, blijkens een brief, die in de *Archives* voorkomt, ook door den stadhouder van Friesland goedgekeurd en geteekend moet zijn.

De voorwaarden zijn opmerkelijk genoeg: Hendrik Casimir verbindt zich om de buitenlandsche politiek van Willem III zoo veel hij kan in de hand te werken; zijn raad zal aan den anderen kant door Zijn Hoogheid overwogen en zoo mogelijk gevolgd worden. In de binnenlandsche zaken zullen beiden elkanders ‘crediet, autoriteyt ende gesagh’ bevorderen. Wat de onderlinge verhouding betreft: ‘de Prince van Nassau sal bysonder noyt naerlaeten sodanigen respect ende deference te hebben voor den heere Prince van Orange, als deszelfs eminentie in verscheyde gesighten meriteert’; de Prins van Oranje, aan den anderen kant, ‘wil den Heere Prince van Nassau van syne bysondere gunste, affectie ende genegen vrientschap verseekert hebben.’ In dezen geest worden verder enkele quaestieuse punten, waar de bevoegdheid van den een met die van den ander in botsing kwam, geregeld, en overigens afgesproken, dat in het vervolg alles in der minne en niet door vijandig tegenstreven geschikt zal worden. - Hendrik Casimir had dus gebogen en toege-

geven, niet Willem III. Deze had nooit iets anders begeerd dan wat hem thans werd ingewilligd. Volgens d'Avaux had hij eenige maanden te voren onbewimpeld gezegd: *qu'il ne prétendoit aucune chose sur lui* (*le prince Henri Casimir*), *et qu'il vouloit seulement conserver les mêmes prérogatives à l'égard du Prince de Nassau, que ses ancêtres avoient eu à l'egard de ceux de ce Prince*. Maar ten onrechte had Zijn Hoogheid gemeend, dat een verzoening niet mogelijk was, zoo lang professor Van der Waayen de raadsman van Hendrik Casimir zou blijven. Deze, eerst predikant te Middelburg, en in 1676 als zoodanig door Willem III af-, en zelfs de provincie Zeeland uitgezet, en om die reden door den stadhouder van Friesland aanstonds, tegen het advies der andere professoren, tot hoogleeraar te Franeker aangesteld, en weldra tot vertrouwden raadsman bevorderd, had zeker een ouden wrok op den Prins te koelen; maar tegen Lodewijk XIV had hij meer dan persoonlijke grieven; tegen dezen had hij de zaak van het bedreigde protestantisme te verdedigen, en, tot zijn eer zij het gezegd, hij offerde aan het algemeen belang zijn wraak op, en werkte tot de verzoening der beide neven ijverig mede. Hij liet zich persoonlijk door Willem III bevredigen met een verklaring, van 4 Juni 1685, waarbij het vroegere bevel van uitbanning uit Middelburg en Zeeland ingetrokken, en het geheele besluit van afzetting krachteloos gemaakt werd. - Deze nog al curëeuse acte staat verscholen in het 4de deel van de *Geschiedenis der Nederlanden* van Le Clerc.

De verzoening tusschen de beide neven was niet hartelijk, niet duurzaam, wij zagen het reeds. Maar het misnoegen van Hendrik Casimir werd gedurig machteloozer, naar mate het aanzien van Prins, van Koning Willem zich verhief. Den hoogen rang, dien hij begeerde, dien van maarschalk, heeft zijn neef hem steeds onthouden, waarschijnlijk omdat het hem aan de daartoe vereischte bekwaamheden ontbrak. Hij gevoelde zich door deze teleurstelling zeer gegriefd, maar het gevoel zijner machteloosheid schijnt hem op den duur gecalmeerd te hebben. Toen hij in 1696 stierf, was hij althans niet in openlijke vijandschap met Willem III, die dan ook, in strijd met het testament van Frederik Hendrik, bij zijn uiterste wilsbeschikking den Frieschen tak boven den Brandenburgschen bevoordeeld heeft.

Wij zijn dank schuldig aan den uitgever voor de zorg, waarmeê hij zijn belangrijke bescheiden uitgegeven en toegelicht heeft. Stellige misvattingen hebben wij in zijn arbeid nagenoeg geen bemerkt. Alleen de ongeteekende brief van d'Avaux, dien hij tot 1685 of '86 brengt, had vroeger geplaatst moeten worden; hij dateert van 23 Juli 1682, zoo als blijkt uit de zinsnede: '*le mémoire, que le Sr. Petkum a presenté ce matin;*' want geen andere memorie dan

die van de opgegeven dagteekening (te vinden in den Mercurius van dat jaar) kan hier in den samenhang van den brief bedoeld wezen.

Ik zou deze weinige opmerkingen, die ik erken dat niet veel beteekenen, zeker niet te berde hebben gebracht, en liever gewacht hebben tot ik deze aflevering te gelijk met een volgende kon aankondigen, ware het niet dat alle hoop op een volgende aflevering voor goed vervlogen is. De verdienstelijke uitgever is reeds, in de kracht van zijn leven, tot onberekenbare schade der wetenschap, gestorven. Voor allen, die het voorrecht hebben gehad hem te kennen, zal hij onvergetelijk blijven; want hij was niet slechts een geleerd en bekwaam, hij was een rechtschapen en welwillend man, dien men niet kon kennen zonder hem te achten. Door een aantal verdienstelijke historische werken heeft hij zich een blijvenden naam verworven; maar toch, hoe veel meer zou hij hebben verricht, hoeveel hooger roem zou hij hebben verworven, indien hem nog eenige jaren levens waren gegund. Vooral als uitgever van belangrijke bescheiden zou hij de wetenschap nuttig zijn geweest. Als medearbeider van den Heer Groen van Prinsterer, als aangewezen opvolger van dezen, had hij het overrijke Huisarchief te zijnen gebruike; en met genot bracht hij daaruit het belangrijkste aan het licht. Al zijn beschikbaren tijd gebruikte hij om den voorraad te schiften, te ordenen, bruikbaar te maken. Weinige weken voor zijn dood leidde hij mij rond in den rijkdom, dien hij beheerde, toonde mij hoeveel belangrijks er, zelfs nog na de uitgave der *Archives*, voorhanden was, hoeveel bepaaldelijk over het tijdvak van Willem V. Vol ijver en opgewektheid was hij bezig met de bouwstof voor volgende afleveringen zijner *Bijdragen* te verzamelen: hij wilde de correspondentie van Prins Frederik, den vroeg gestorven broeder van Koning Willem I; hij wilde de mémoires van Prins Willem II, die hij te Dessau gevonden had, en die hij uiterst belangrijk achtte, weldra in het licht geven. Weinig dacht ik, dat deze plannen om zulken reden onuitgevoerd zouden blijven. In de kracht van den mannelijken leeftijd, in schijnbaar uitnemende gezondheid verliet ik hem, om hem nooit weêr te zien. - Moge een ander volvoeren wat hij zich had voorgenomen. Moge de Heer Groen van Prinsterer een even waardigen medearbeider vinden, als hij in den Heer Sypesteyn verloren heeft.

R.F.

***Twa Utfenhusers by Nammen-Om. Forhalen en teltsjes by'n oar brocht fen Waling Dijkstra. To Leauerd by H. Kuipers*. 1865.**
***Frîske Winterjoune-nocht. Foardrachten în Rîm en Onrîm fen Waling Dykstra en T.G. van der Meulen. Oarde Boêk. To Leauerd by H. Kuipers*. 1865.**
***Swanneblummen. Jierboekje foar it jier* 1865. *Utjown fen 't 'Selscip foar Frysce Tael in Scriftenkinnisse.' To Liowerd, by H. Kuipers*. 1865.**

In het Foarwird, door den Heer van der Meulen voor het tweede deel der Frîske Winterjoune-nocht geplaatst, wordt van een recensent gesproken, die zeker van het eerste deel in den Tijdspiegel eene beoordeeling moet hebben gegeven. Die recensent schijnt er aan te hebben durven twijfelen, dat *duizende* Friezen naar de voordrachten der schrijvers hebben geluisterd, en haalt zich daardoor eene ietwat vinnige terechtwijzing op den hals, die ik, wijl zeker de meeste der lezers van de Gids makkelijker een Fransch, Engelsch of Duitsch citaat zullen verstaan dan een Friesch, in gewoon Hollandsch vertaal. Zooveel mogelijk zal ik trachten het Friesch getrouw weêr te geven:

'Dat moge de recensent in den Tijdspiegel nu voor grootspraak opnemen, als hij even nadenkt, zal hij gauw begrijpen, dat dit niet behoeft, want als wij in een winter vijftig, zestig plaatsen bezoeken, dan is dat toch zoo'n groot wonder niet. En moge die zelfde recensent nu met hooge zelfvoldoening zeggen, dat hij niet onder die duizenden hoort, als hij ons in 't openbaar beoordeelen wilde, hadde hij de zaak anders ook wel eens even mogen onderzoeken, hoewel ik daarom niet zeggen wil dat zijn oordeel dan beter zou zijn uitgevallen; mogelijk nog wel minder. En moge hij nu ons werk *berijmd proza* noemen, dat is ons goed, wij hebben 't niet voor verhevene poëzie uitgegeven. Houdt hij mogelijk meer van poëzie die zoo onbegrijpelijk diepzinnig is, dat men een ding tien keer overlezen kan zonder er achter te wezen wat de dichter eigenlijk zeggen wil, - zoo als er ook in 't Friesch wel eens geleverd wordt, - dat mogen wij wel lijden; maar wij gaan onzen gang en geven Winterjoune-nocht (Winteravond-vermaak). Wij kennen dien recensent in den Tijdspiegel niet, maar wij weten wel dat er iemand in Friesland schuilt, die een pik heeft op de Winterjoune-nocht, mogelijk wel met de stille verzuchting: 'Och, dat men *mij* koning maakte in Israël!'

Bij zoo groote kitteloorigheid van een der Winterjoune-nocht-koningen loop ik zeer zeker groot gevaar, voor dien schuilenden, pikhebbenden iemand te worden aangezien, dien het nergens anders om te doen is dan om de twee grootheden, koningen over de tien en twee stammen, te onttroonen en zich zelven te laten uitroepen tot koning over geheel Israël.

Tot geruststelling der twee Winterjoune-nocht-vorsten zij het gezegd, dat ik hun gaarne de aureool van hun koningschap laat, zij het dan ook maar een Winterjoune-nocht-koningschap. Laten *zij* koningen zijn in.... neen, niet in Israël, maar bij hunne Winterjoune-nocht, ik heb er niets tegen; doch zij vergeven 't mij, dat ik nu eenmaal *volstrekt niet* koningsgezind ben, zelfs niet constitutioneel koningsgezind, maar..... Doch, politiek er buiten; die toch heeft zeker met onze Winterjoune-nocht-koningen niets te maken. Alleen mogen zij begrijpen, dat ik voor *hun* koningschap bitter weinig respekt heb, en al juichen duizenden: ‘Leven de Winterjoune-nocht-koningen!’ ik bedaard den hoed op 't hoofd houd en niet juich. Ik ben geen minnaar van onbegrijpelijk diepzinnige poëzie evenmin als van berijmd proza, en al is het minder constitutioneel den naam des Konings in de debatten te mengen, zal ik mij toch verstouten eene majesteitschendende hand te slaan aan het proza, zoowel als aan de poëzie, van H.H.M.M. de Winterjoune-koningen.

De beoordeeling der tegenwoordige Friesche letterkunde levert hare eigenaardige bezwaren op. Friesland heeft weinig schrijvers in zijne volkstaal opgeleverd. Na Gysbert Japicx, wiens Tjeskemoers Zeeangst alleen hem reeds tot waarachtigen dichter zou stempelen, om van geen andere zijner keurige genre-stukjens te spreken, lange, lange jaren van onvruchtbaarheid. De Friesche dichter Althuisen schier de eenige, die in een tijdperk van 200 jaren optreedt, vóór Eeltje en Joost Halbertsma de Friesche letterkunde uit haar toestand van verval opheffen. Ik wil hier alleen herinneren aan een allerliefst boeksken van Dr. Eeltje: De Jonkerboer of Krystyd in Sint Steffen yn Ald Frieslân’, zijn laatste, en niet zijn minste. Voor hen, die Friesch lezen, behoef ik maar het aandoenlijk gedicht: ‘de Wyte Flokken’ te noemen, en zij zullen erkennen, dat hij daar, als in zoo vele andere zangen, de teederste snaren wist te treffen van het gemoed, en dat Frieslands taal niet alleen is geschapen om tot voertuig te dienen voor allerlei min of meer vermakelijke platheden. Doch wij hebben hier niet te spreken noch over een Gysbert Japicx, noch over de Halbertma's en hunne verdiensten omtrent de herleving der Friesche letterkunde, maar over de boekjens hierboven aangekondigd.

Met zeker zelfverwijt had ik ze maanden lang op mijne schrijf-

tafel voor mij liggen; telkens zocht ik ze te vergeten door hen onder een hoop andere boeken te begraven; doch ook telkens moest ik ze weêr ontmoeten. Ik huiverde er eenigermate voor, want wat er van te zeggen?

't Makkelijkst zoude zijn er zich met een bladzijde vol banaliteiten af te maken, de herleving van Frieslands taal in een opkomende letterkunde breed uit te meten, met eenige gemeenplaatsen te besluiten, en aan het geheel den schijn te geven van een vuurwerk met kanonnades en bengaalsch vuur. Recensent zoude dan misschien een deel krijgen van den wierook, toegezwaaid aan ‘de Koningen in Israël,’ terwijl hij thans al licht den vorstelijken banbliksem op zijne kruin zal doen neêrkomen.

Doch ik gevoelde mij niet geroepen om ook voor het vervolg de verplichte lofredenaar te worden der hedendaagsche Friesche letterkunde, vooral wanneer de voortbrengselen er van niet veel meer zijn dan....

‘*Fleurs éphémères*,’ dacht ik bij mij zelven, ‘zoo gij al verdient den naam van bloemen te dragen, zijt gij eigenlijk wel waardig in het lange en breede besproken te worden; ware het niet beter u te vergeten na het kortstondige genoegen(?) van een oogenblik? Is het niet uw eigenaardige provinciale dracht, die ook de oogen van anderen tot u trekt, en zoude men zonder dat kleed het wel der moeite waard keuren u aan te zien? Gij komt buiten onze provincie in andere streken van ons vaderland, en terwijl men er den vreemdeling verstaat, met hem vriendschappelijk verkeert, zijne boeken als ‘household works’ vereert, kent men u, den landgenoot, niet; en toch, men wil u kennen, men wil althans iets van u weten. Men schaamt zich eene taal niet te kennen, die in ons eigen vaderland wordt gesproken; en als men dan naar u vraagt en nadere inlichtingen nopens u inwint, dan is het heel treurig, als men met Nurks moet zeggen: ‘Hm! niet veel zaaks.’

Nu en dan verschijnen er werkjens van verschillenden aard in het Landfriesch, verhaaltjens, voorlezingen, verzen, berijmd proza, rederijkersdrama's en wat niet al. Hunne aantrekkelijkheid zijn zij daaraan verschuldigd, dat zij in de ‘tale des volks’ geschreven zijn; de belangstelling, die zij opwekken, komt dan ook vooral uit het volk, en wel het volk ten platten lande.

Volkslektuur in den waren zin des woords, niemand meer dan ik die er mede dweept; doch zouden wij hier wel met eene volksliteratuur te doen hebben, die beschavend en veredelend op het volk kan werken?

Land-friesch is de geijkte, de deftige titulatie, die aan de tegenwoordige taal der Friezen, althans bij de taalbeoefenaars, wordt gegeven. Doch die naam kan eenigermate onder het ‘voorzangers-Nederduitsch,’

zooals van Lennep het noemt, worden gerangschikt. Geen mensch toch krijgt het in zijne hersens om het zoo te noemen; en beging men de dwaasheid een boer te vertellen, dat men geen Land-friesch verstond of ten minste niet kon spreken, de man zou u uitlachen. Land-friesch heet in de tale des volks *Boere-friesch*, of wel platweg '*boersk*.' Tusschen dien naam nu en de tegenwoordige letterkunde bestaat eenige overeenkomst. Ook deze is *boersch*, in den slechten zin des woords, en wel verre van hare afkomst te verloochenen, schijnt zij er een zeker behagen in te scheppen, zich plat en plomp, ruw en ongeslepen voor te doen. Zij legt gaarne een soort van ongemanierdheid aan den dag, en overdrijft het *rjiucht in sliucht* der oude Stand-Friezen wat heel veel. Wij eerbiedigen dat goed-ronde bij onze oude schrijvers; wij zijn niet bang voor de hartige scherts van een Bredero, die de dingen bij haar naam noemt en er geen doekjens om windt; wij houden van de 'goede boerden' onzer vaderen; doch tusschen een preutsch inachtnemen van allerlei willekeurige conventioneele vormen en het streven om ze geheel met voeten te trappen is een hemelsbreed onderscheid.

Een schrijver *voor* het volk moet dat volk opheffen, niet tot diens laag dagelijksch peil afdalen. Er wordt tegenwoordig veel gesproken over *realisme* in de kunst; hier vindt het zijne verdedigers, daar zijne tegenstanders; doch hoe men daarover ook moge denken, niemand zal zeker ontkennen, dat in volksliteratuur een gezond realisme moet zijn. De tijd voor idyllische herders en herderinnetjes is voorbij; de coquette onnatuur van een Watteau en Florian, de paradijsachtige schwärmende onschuld van een Gesner, staan ons tegen; maar wij genieten bij Auerbachs Dorfsgeschichten, bij vele van Conscience's tafereelen, waar ze niet in ziekelijke overgevoeligheid ontaarden. Een dergelijk genot zullen de voortbrengselen der jongere Friesche letterkunde ons maar zelden geven. Waling Dijkstra's Zilveren Rinkelbel was een goed geschreven verbaal; doch hij geeft te veel, en *omne nimium nocet*. De laatste gewrochten zijner pen kenmerken zich door..... middelmatigheid (het woord is nog te gunstig), door onbeduidendheid.

In de Nederlandsche letterkunde is de rubriek Volksliteratuur zeer schraal vertegenwoordigd. Onze Nederlandsche schrijvers behooren meest tot den gegoeden middelstand, tot de fatsoenlijke klasse in de maatschappij. Zij bewegen zich meest onder huns gelijken; met het eigenlijk gezegde volk, met den werkman, de arbeidende klasse, komen zij te weinig in aanraking. Zij verplaatsen zich moeilijk in den geest, de denkwijze dier groote menigte, in het dagelijksche lijden en strijden van minder gezegenden dan zij. Daarom achten wij het een zegen, zoo wij onder onze schrijvers mannen aantreffen, die 'van uit den schoot des volks zijn opgegaan.' *Zij*

zullen het best in staat zijn, de snaren des gevoels bij dat volk te treffen; doch hunne taak is moeilijk, en de eischen, die men hun mag stellen, moeten niet te gering zijn. Weten zij den goeden volkstoon te treffen, toestanden uit het leven des volks te grijpen en ze tintelend van waarheid weêr te geven, zij hebben eene schoone levenstaak voor zich.

Met welk een enthousiasme werden Conscience's eerstelingen ontvangen, door rijk en arm verslonden! Van Beers' ‘Kerkportaal,’ ‘Bij de wieg van het kind eens armen,’ ‘Een bloem uit het volk,’ om geene anderen te noemen, moesten weêrklank vinden ook in de harten van het volk. Schetsen, tafereelen zijn het, - en hoe treffend waar, - van de vreugd en het lijden der arbeidende klasse, die hun, mannen des volks, van nabij bekend zijn.

Neem Cremer's Betuwsche Novellen, zijne ‘Distels in 't Weiland’ en vergelijk ze met de laatste voortbrengselen der Friesche Muze, en - welk een hemelsbreed verschil!

Het dialect geeft een eigenaardige liefelijkheid, een naïveteit, een frischheid, die zelfs eene betrekkelijk geringe kunstwaarde van een novelle verbergen en vergoelijken kan, doch nooit zal het dialect in staat zijn een prul tot een kunstwerk te stempelen.

Wij spraken daar van de Friesche Muze, hoe zullen wij ons die voorstellen?

In Van Beers' ‘Levensbeelden’ is door de hand van onzen genialen Israëls als titel-vignet het beeld der Vlaamsche Muze geschetst, of laat ons liever zeggen van de Muze van Van Beers. Een lijdende gestalte met weggeteerde wangen, zwevende over de beemden van Vlaanderen, mijmerend en dwepend, bleek en slank als een middeleeuwsch heiligenbeeld, verzonken in weemoedige droomerijen. Ware ik teekenaar en moest ik het beeld der Friesche Muze, der Muze van de Winterjoune-nocht-koningen schetsen, ik zou ze mij voorstellen als een stevige, glundere boerendeerne, een knap slag van een vrouwmensch, met wangen als melk en bloed, met een haast te forsche gezondheid, kortom:

> een Meyt als een paert, die kan ryen en omsien,
> Sy het hangden an heur lyf, in sy kanse uyt de mou steken,

zooals Bredero zegt. Zweeft de Vlaamsche Muze boven den grond, de tegenwoordige Friesche is te grof en te plomp voor dergelijke sylphiden-bewegingen; zij staat met een paar stevige voeten in de vette klei, en zij durft er door heen te baggeren.

Is de schets van dit beeld min bevallig, het is onze schuld niet; de lezer oordeele of ze overdreven en slecht gelijkend is.

Het eerstgenoemde werkjen, Twee Logeergasten bij Nammen-Oom, is een verzameling van Verhalen en Vertelsels, ‘niet allemaal nieuw,’

maar in een nieuw pak kleêren gestoken. De schrijver motiveert het verbeterde kostuum aldus, dat ‘een mooi, nieuw pakjen een “jierich faem”, d.i. een meid op jaren, soms vrij wat opknapt, ja, wel eens aan den man helpt.’

Dat de schrijver zijne oude vrijster aan den man zoekt te helpen, is zeker vergeeflijk; doch ondanks het nieuwe pakjen zullen degenen, die er zich aan vergapen, spoedig bemerken dat het geen lief, snoeperig bekjen is van achttien zomers, maar een bedaagde vrijster, daar niet veel moois aan is.

De nieuwe vorm aan het boeksken gegeven is deze, dat tien losse verhalen door een zekeren draad aan elkander zijn geregen, een soort van Heptameron. Is in Boccaccio's Decamerone de pest de aanleidende oorzaak geworden tot de verzameling Novellen, wier toon evenwel niet aan zulk eene gruwelijke ramp herinnert, hier is een oude jichtige boer, die er warmpjens inzit, de inspireerende genius, en zijne twee gasten, de Utfenhusers, de verhalende personen.

Nammen-Oom was op een rare manier aan zijn geld gekomen. Op een oude boereplaats te Jinsenburen woonde vóór 50 jaar een weduwe. ‘Van het mensch was 't allerjongste al af en ze was ook niks niet mooi voor de wereld, maar dat nam niet weg dat ze nog wel vrijers kreeg, want er waren genoeg die er wel trek aan hadden om boer te worden op die plaats. Seaskjen had het wel in de rekening dat het al die liefhebbers meer om de veeren te doen was dan om de vogel, en daarom had ze 't niet erg op die knapen begrepen. Evenwel moet je niet denken, dat ze al heelendal afkeerig was om weêr te trouwen; neen, zoo was 't niet; maar ze zag wat beter uit haar oogen dan een hoop van die jonge meiden van een jaar of negentien, twintig, die er vaak maar in loopen als de bul in de rook (hooi), en niet gerust zijn eer ze in een huisvol onrust zitten. Maar Seaskjen had nog een vrijer, waarvan een hoop lui zoo niet wisten, en dat was haar eerste knecht Ridsert, een flinke jonge kerel, kloek en oppassend en best in zijn werk. Ridsert maakte gading om de vrouw en zij was niet afkeerig van hem. Van hem kon ze dan ook wel begrijpen, dat als ze er zoo warm niet in had gezeten, hij ook wel liever een flinke jonge meid had gehad, maar’ - aan de andere vrijers, die haar als een tweede bestorven Penelope omzwermden, had ze geen zin. Ze maakte zich geene illusies over zich zelve, want, zeide zij: ‘Hebben ze geld en passen ze goed op, mij docht dan behoefden ze bij zoo'n *oude weduw* (*!*) als ik niet te komen; dan konden ze wel bij knappe, jonge boeredochters klaar komen, en 'k wou hebben dat ze die dan ook veel liever zouden hebben dan mij.’ Kortom, het einde van het lied was dat Seaskjen Ridsert trouwde. 't Was voor zoo'n armen drommel een heele trek uit

de loterij, van knecht meester te worden en op den koop toe te krijgen - een oud vel!

> Waar zoo de liefde viel,
> Smolt liefde ziel aan ziel
> En hart met hart te gader!

Velen vinden het zeker met mij een treurig verschijnsel in de maatschappij, dat om het lieve geld de bloeiende jeugd zich aan de grijsheid verbindt, dat men zijne ziel, zijn hart, zijn levensgeluk verkoopt om er warmpjens in te komen; zij verwachten een woord van strenge afkeuring van den schrijver, wiens taak het is tot het volk te spreken, op het volk te werken; zij wilden dat hij het mes in den kanker zou zetten; maar neen! de schrijver constateert eenvoudig een feit; op de natuurlijkste wijze der wereld vertelt hij de zaak, zonder een enkel woord van afkeuring. 't Is ontegenzeggelijk waar dat het geene zeldzaamheid is, vooral ten platten lande, dat de veel jongere knecht trouwt met de weduwe van zijnen overleden meester, die zijne moeder zou kunnen zijn; maar juist omdat die tegennatuurlijke onzedelijkheid, bij den man voortkomende uit laag egoïsme en geldzucht, bij de vrouw uit wie weet wat? omdat zij, zeg ik, niet ongemeen is, moest een volksschrijver de wonde peilen en geen zachte meester zijn.

Een broer van Ridsert, een oud soldaat van Bonaparte, komt eerlang bij het jonge(?) paar inwonen en krijgt na den dood van man en vrouw het vruchtgebruik van hun goed. Als arme ‘lûsangels’ (ik vertaal het woord liefst niet) waren de gebroeders bij Seaskjen gekomen en begrepen dat het billijk was, wanneer het goed tot de verwanten der vrouw na hun overlijden terugkeerde. Dit was de uitslag van een gesprek van Nammen en Ridsert, die, toen hij zijn einde voelde naderen, zijn broer te kennen gaf, dat hij ‘zoo dempig was als een oude knol.’ Nammen werd na Ridserts dood zelf boer, en wordt ons beschreven als ‘een kerel zoo taai als het vel van een aal, die stuk noch dood kon. Het vet kon hij wel met den lepel drinken, en hij at er altijd maar op toe, het bekwam hem altijd even goed.’ - ‘Als hij op een zomerdag eens ter deeg zweette, dan kon hij er maar een paar napjens vol karnemelk of een troep koudwater inslaan, en dan ging hij vaak maar op zijn “huid” in 't gras liggen om uit te poesten.’ Eindelijk krijgt hij de jicht, wordt grommig en lastig, en besluit een neef en nicht van vrouws kant bij zich te vragen. De beschrijving van neef Folkert, als hij naar Nammen-Oom toewandelt, is niet onaardig, evenmin als zijn gesprek met een bôllefrou, een vrouw, die met een broodkorf door het land loopt, en er nog al veel het baantjen van *scandal-mongster* bij uitoefent. Als een *dea ex ma-*

china verschijnt ze den jonkman om hem op de hoogte te brengen van Nammen-Ooms andere gast, Jiskjen, een ‘boerelapskroor’, hetwelk is overgezet zijnde, een boerenaaister, die hem bij Oom was voorgekomen. Het meisjen heeft een eerlijke verkeering met een schoolmeester, natuurlijk een kwast, die ‘pûrim slaat als een burgermeester; en wiens jas, als hij bij voorbeeld daar bij dat boerehuis is, hier nog bij het hek is, en als hij met zijn gladgepoetste laarzen den weg langs klotst, dan komen de wormen van verbazing uit den grond zetten.’ Folkert was bij het bericht, dat zijne onbekende nicht hem reeds voor was bij Oom, volstrekt niet op zijn gemak. Zijn vader had hem al gezegd, dat zij ‘den vogel niet over 't net moesten laten vliegen,’ en hoewel hij niet veel zin er aan had zijn ouden, jichtigen Oom te bezoeken, was de zucht naar het lieve geld toch grooter. Folkert rekent dan ook op ongenoegen met zijne nicht, die hem in den weg zat, doch moest na hunne ontmoeting toch bekennen, ‘dat zij niet erg boos uit haar oogen zag, en wat haar uit den mond (*mûle*) kwam ook goed op zijn pooten stond.’ Uit vrees voor twist met elkander zoeken zij wat te bedenken, dat den ouden man wat verstrooien, en aan de pijnlijke houding tegenover elkander afleiding geven kon. Men besluit den tijd met vertellen te korten en Jiskjen vangt aan met een verhaal: ‘Hoe wonder het al loopen kan.’ Beurtelings zoekt nu elk den ouden man genoegen te geven, en worden achtereenvolgens nog negen verhalen gedaan, wier titels zijn: ‘Hoe slecht het al loopen kan; Van een meisje die er wezen durfde; Goeddoen kan nooit geen kwaad; Van een Schoenmaker te Oosterlittens; Van een gierigen doorbrenger; Van een bekeerden zuiper; Wat verbeelding uitwerken kan; Wat echte vriendschap is, en Een studentengrap.’ Geen dier verhalen kan op groote verdienste aanspraak maken; zij staan niet hooger noch lager dan een menigte dergelijke novellen in het gros onzer tijdschriften. Hebben ze een oogenblik genoegen gegeven, toen ze als een ‘jonkfaem’ de wereld intraden, nú, als ‘jierrich faem’, hadden ze liever een plaats op een Hofjen moeten zoeken, in stede van een nieuw pak te koopen; en stil van de wereld vergeten de verdere levensdagen slijten.

Onder het verhalen vinden de beide jongelieden meer en meer smaak in elkander, en het besluit is dan ook dat ze elkaâr krijgen. Een brief van Meester Leeghoofd (waarom toch altijd zulke namen, die aan de Braafharts, enz., van de Volksboeken der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, voor ettelijke jaren herinneren?), aan zijne moeder geschreven en bij vergissing in het couvert voor Jiskjen gesloten, maakt een einde aan het engagement. Hij spreekt er over den ouden geldzak, over Jiskjens vooruitzichten, die hij dadelijk ‘de hakken zal laten zien,’ als hij ziet dat er niets voor haar van Nammen-Oom is te halen, enz.

Om toch geen gras er over te laten groeien, neemt Nammen-Oom beide jongelui onderhanden, en den volgenden dag is het engagement publiek. De ondeugd wordt gestraft in den persoon van den geldzuchtigen ondermeester, de deugd beloond in de geheel belangelooze(!?) Folkert en Jiskjen.

Bij Dijkstra's werkjen hebben wij opzettelijk wat langer stilgestaan om de eigenaardige gebreken der hedendaagsche Friesche letterkunde te doen uitkomen. Behalve de groote onbeduidendheid van dit opgeknapt ‘jierrich faem’, is een groot gebrek verregaande platheid, een vleien van den ruwen, onbeschoften geest, die in het volk schuilt. Men vindt het Friesch vaak zoo naïef; moet *dit* evenwel ware naïveteit heeten, dan wenschen we met het genre liefst voortaan nooit meer kennis te maken. Het gaat met het Friesch zoowat als vroeger met het Latijn aan onze Academiën. Een dommigheid in het Hollandsch klinkt zoo dubbel dom; eene in het Latijn, met de statige toga omhangen, pronkend met zijn superlatieven, heeft nog menigmaal zijn fatsoen gered en een vrij aardige figuur in de wereld gemaakt. Een platheid in het Friesch zoekt men evenzoo menigmaal voor een naïveteit te doen doorgaan; in het Hollandsch vertaald zou ze niets minder of meer dan walgelijk zijn. Als proefjen diene een couplet uit een versjen in de Swanneblummen: Roels avondgebed (Rôel sín júunsgebeth), dat, letterlijk vertaald, aldus luidt:

> Dat boeredienen, wel, men zou,
> Als men zich anders wat redden ken,
> Er nimmer niet toe komen;
> Want 't is een leven, waar men gauw
> Zijn nocht van heeft: - ik weet het nou
> En 'k zou 't wel graag *verdommen*.

Ter eere der Swanneblummen zij het anders gezegd dat zij zich in dit opzicht gunstig onderscheiden van de andere jongste produkten der Friesche letterkunde, vooral twee daarin opgenomen verzen ‘Forjilding’, vergelding, van den Heer D.B. Nieuwenhuis, en een soort van leekedichtjen van den Heer H.G. van der Veen, getiteld: ‘Stelsel end biginsel’, waarin een ernstiger toon is aangeslagen. Onder de prozastukken van meer degelijk gehalte kan eene voorlezing genoemd worden op Waterloo-dag door den Heer Hansma gehouden, over den slag van Stavoren in het jaar 1345 tegen Graaf Willem gestreden[1].

1 Eene enkele aanmerking tegen de afleiding van *Warga* (het onde Reawier) zij ons veroorloofd. Als herinnering van de invallen der Hollanders tot Wirdum en Reawier toe, zou het laatste dorp den naam van Warga hebben gekregen van *War*, oorlog, strijd. De afleiding van plaatsnamen is altijd hoogst moeilijk, en hoewel de beteekenis van *War* ons nog niet duidelijk is, herinneren wij hier aan de namen van de in den omstreek van Warga gelegene dorpen *War*-tena, *War*-stiens, aan het Holl. dorp *War*-mond; maar meenen het er voor te mogen houden, dat *War* daarin stellig NIET *oorlog* zal beteekenen. Een latere volksetymologie heeft er dat van gemaakt.

In eene andere prozabijdrage worden in den vorm eener novelle de huwelijken van jonge mannen met oude vrouwen en hunne nadeelige gevolgen geschetst. Het stukjen is getiteld: ‘Pieter heeft geld, maar wat heeft hij nu nog’? en een goede tegenhanger tegen Waling Dykstra's zedelijke verstomping en kras realistische beschouwing te dier zake. De derde is van den Heer Roker: ‘de Voorbijganger’, een bespiegeling over het uiterlijk en innerlijk van de passeerenden langs een venster, geheel in het genre van een luimige (of hoe men 't noemen wil) Nuts-bijdrage, een genre waarover ik mij hier maar niet verder zal uitlaten.

Van het bundeltjen ‘Winterjoune-nochten’ hadden wij wel gewild dat in plaats van de 252 pagina's niet meer dan 52, op zijn allermeest, waren gedrukt. Wat eens bij het hooren bevalt, kan nog daarom den toets der kritiek niet doorstaan als men het leest. De meeste stukken der schrijvers kan men onder de rubriek ‘Rijmelarij’ rangschikken. Ja, maar, werpt men mij tegen: hoe goed is toch de strekking dier stukken, hoeveel praktische wenken bevatten ze niet, enz. enz.

't Is mogelijk, zeer mogelijk; maar is het wenschelijk voor de eer der Friesche letterkunde allerlei langgerekte moralisaties op rijm de wereld in de zenden? Bij het lezen van zulke verzen(?) denk ik onwillekeurig aan eeuwige juweeltjes uit de Braga, die het genre der kreupele nuttigheidsverzen zoo treffend weêrgeven, en toen ik voor eenige dagen Salverda's *Hiljuwns-Uwren* eens weer ter hand kreeg, en mij vermeldde in zijne schoone verzen, in een welluidende en krachtige taal geschreven, was het eene ware penitentie tot het gerijmel te moeten terugkeeren.

Ik stelde mij in den toestand van den betooverden mopshond uit Heine's Atta Troll, die niet kon verlost worden voor en aleer ‘eine reine Jungfrau’ de gedichten van een onbekenden Zwabischen dichter had uitgelezen in den nacht van Sint Silvester - ‘ohne einzuschlafen’, moest ik met betrekking tot de rijmen der Winterjoune-nocht-koningen zeggen:

> erstens
> Bin ich keine reine Jungfrau,
> Und im Stamde wär ich zweitens
> Noch viel wen'ger, die Gedichte
> (Der zwei Dichter) je zu lesen,
> Ohne dabei einzuschlafen.

Een geestige parodie op de hedendaagsche Rederijkersgezelschappen, *sociétés d'admiration mutuelle*, kweekscholen van pedanterie, verdient eene zeer gunstige uitzondering op de overige stukken van het bundel-

tjen te maken. ‘Een boer, eerelid van het Versopzeggersgezelschap: de Armslag’, is de titel van het stuk, en bevat o.a. een flinke persiflage (zoo het er ten minste eene is) op zoogenoemde ‘humoristische’ nutslezingen, een woekerplant nog maar al te veel bij ons *en vogue*, vooral door de commis-voyageurs in geestigheid, die het land doortrekken, lezende en geestig zijnde.

Het onderwerp der lezing is over ‘Kool’.

‘Eerst sprak de lezer over witte kool, hoe de bladen van de plant voortkwamen uit een stronk, zoodat daardoor van zelf de stronk zijn sappen verloor, - even als een moeder die alles opoffert om haar kinders knap aan hun uitzet te helpen en zoo zelf arm wordt, waarom hieruit makkelijk de afleiding te vinden zou zijn van het spreekwoord: “Een oud wijf en een koolstronk daar zit geen pit meer in.” Toen sprak hij over de roode kool, als een heerlijke gave voor zulke landstreken daar de wijnstok niet tierde, omdat het roode koolsap al meer en meer het druivensap onnoodig maakte, hetgeen van zelf de welvaart van wijnkoopers en kasteleins bevorderen en de afschaffing van sterken drank op den duur goed doen moest. Toen sprak hij over savoysche kool, waarvan de keizer van Frankrijk, Napoleon III, zooveel hield. Verder over Brusselsche kool, waarmeê in 1830 zooveel gewonnen en verloren was.’

Tot zoover is de korte schets een heerlijke handleiding voor een ‘humoristischen’ verhandelaar, doch nu komt de lust tot platheden weêr boven, die de verdere overname moeilijk maakt.

- ‘Over boerekool, die zoo *oprispte*, dat een troep luî *hals en mond* (mûle) vol hadden van kool.’

Uit vrees voor meer oprispingen zal ik den lezer de zuurkool sparen.

En hiermede zeggen wij deze gewrochten der hedendaagsche Friesche letterkunde vaarwel, doch voegen er den wensch bij: *Exoriare aliquis!* moge, zoo er nog levenskracht in de Friesche taal overig is, eerlang een schrijver opstaan, in staat om den volksgeest op te heffen, den smaak te veredelen, en in den waren zin des woords een volksschrijver te zijn.

Klaus Groth en Sophie Dethleffs zijn er de bewijzen voor in Noord-duitschland, dat een krachtig ontwikkeld nationaal gevoel, een warm patriotisme, kunnen inspireeren om te schrijven in een versmade en verwaarloosde volkstaal, die bijna had opgehouden schrijftaal te zijn; doch beide zijn bezield door grootscher ideeën dan die wij in de hedendaagsche Friesche letterkunde aantreffen.

Ontwikkelt zich de Friesche taal in hare eigenaardigheid door eene bloeiende letterkunde, niemand meer dan wij zullen het toejuichen; doch wij mogen ze geen lang leven toewenschen, als zij enkel dient tot een voertuig van onbeduidende platheden, als de meeste harer laatste vruchten.

EELCO VERWIJS.

Theologie en godsdienstwetenschap.

Ernest de Bunsen, The hidden wisdom of Christ and the key of knowledge: or history of the apocrypha. In two volumes. London, 1865.

Met een *confiteor!* moet ik dit opstel beginnen. Ik heb mij laten verschalken. Maar het was ook door een artikel in de Revue des deux Mondes, en een artikel, geteekend: Burnouf[1]. Emile Burnouf was mij bekend uit een paar zeer nuttige werken. Zijn Essai sur le Vêda vooral, hoewel het niet in allen deele aan de eischen eener strenge filologie beantwoordde, en de gebreken van den franschen geest in ruime mate vertoonde, bezat er ook alle deugden van, en deed door zijn heldere overzichten, zijn wijsgeerige opmerkingen en levendigen stijl den schrijver kennen als een man van groote kunde en een *homme d'esprit* tegelijk. De Revue des deux Mondes is aan twee werelden bekend. Daarom was mijn dwaling verschoonlijk. Daarom is het met eenige toegevendheid te beoordeelen, zoo ik begeerde een boek te kennen, dat Emile Burnouf, gedekt door zulk een vlag, aanbeval, en waarvan hij verzekerde, dat er wel hier en daar een gewaagde gissing in voorkwam, en dat de schrijver zijn persoonlijke overtuigingen wat al te veel in zijn redeneeringen gemengd had, doch dat iedereen zich niettemin met de slotsommen van diens onderzoek zou kunnen vereenigen. Ik was

1 Ik bedoel het artikel door Emile Burnouf in de Revue des deux Mondes van 1 Dec. 1865, blz. 217, aan de bespreking van Bunsens werk gewijd, onder den titel van: Un Essai d'histoire religieuse. Les Origines du Christianisme d'après Mr. E. de Bunsen.

nog niet overtuigd, maar ik beloofde mij toch veel goeds van 't aangeprezen werk, en kon niet denken, dat mijn hooggespannen verwachting in een bittere teleurstelling zou eindigen. De geschiedenis van deze teleurstelling moge de inleiding van dit opstel uitmaken, omdat de teleurstelling zelf er de aanleiding toe was.

Waarom ik zoozeer verlangde met het werk van Ernest von Bunsen nadere kennis te maken? Niet om den breedvoerigen titel zeker, die hierboven staat uitgeschreven, en die apokalyptisch genoeg klinkt. Maar wat Burnouf er van meêdeelde deed mij hopen, dat ik hier twee groote vraagstukken een schrede nader tot de oplossing zou zien gebracht. Hoe hangt het Evangelie van Jezus samen met de heerschende denkbeelden zijner tijdgenooten en met de oostersche godsdiensten en wijsgeerige stelsels, wier bestanddeelen de joodsche godsdienst in den loop der eeuwen in zich had opgenomen? Wat is de reden, dat de voorname beginselen van dat Evangelie, zooals wij die in de gelijkenissen en spreuken van den Meester als verholen vinden, eerst lang na zijn ontslapen, en meest door mannen die hem niet gehoord noch persoonlijk gekend hadden, werden geopenbaard? Ziedaar twee belangrijke vragen, waarop von Bunsen, naar het oordeel van Burnouf, in 't algemeen een zeer bevredigend antwoord had gegeven. Hier werd bewezen, zoo verzekerde deze, dat de leer van Jezus, niet zooals hij haar openlijk predikte aan het volk, maar zooals hij haar aan zijn vertrouwdste vrienden openbaarde, door dezen, op het voetspoor des Meesters, aanvankelijk verborgen gehouden, van lieverlede, en naarmate de vatbaarheid der gemeente toenam, bekend gemaakt, door Paulus vrijuit aan de heidenen verkondigd, en eerst door de uitgave van het vierde evangelie in het midden der tweede eeuw ten volle onthuld werd; dat die leer in hoofdzaken samenstemde met de leer der joodsche apokryfen en van Filo, bijzonder met die der Esseën en Therapeuten; dat zij door middel van deze weder wortelde in de wijsheid der Chaldeën en het Pârzisme, waarmeê de joden in de babylonische ballingschap bekend raakten; ja, dat zij eigenlijk reeds een verborgene overlevering uitmaakte sinds de dagen dat Abraham de hebreër het land Ur-kasdîm verliet, waar hij de toen reeds verkondigde wijsgeerige godsdienstleer van Zarathustra had leeren kennen. 't Is waar, zóó gesteld, had dit alles den schijn van niet meer dan een stoute en zelfs gewaagde gissing te wezen. Maar geheel uit de lucht

gegrepen was zij zeker niet. Abraham mocht nu een aartsvader zijn naar de gewone, of een steengod naar de opvatting van Prof. Dozy; hij moge in het eerste geval het mazdayaçnische geloof hebben gekend, ja dan neen; dat er in het oude Mozaïsme onmiskenbare sporen zijn van zeer vroege aanraking met perzische volken en arische denkbeelden, en dat die aanraking wel kan dagteekenen uit den tijd toen de eerste vaders der hebreën het oude chaldeesche stamland nog niet hadden verlaten, heb ik elders pogen te bewijzen. Veel duidelijker blijkt de invloed van het Pârzisme in de begrippen der joden na de ballingschap, en vooral de Farizeën schijnen daaraan veel te hebben ontleend. De leer van Jezus en de leer van Filo, de geest en inrichting der oudste christengemeente te Jeruzalem en die van het genootschap der Esseën, de verwachtingen die de eerste christenen omtrent de toekomst koesterden en hetgeen de schrijvers der oudere of gelijktijdige joodsche apokryfen zich daarvan voorspiegelden, de verwantschap tusschen dit alles was reeds aan ieder bekend, kan moeilijk geloochend worden. Ook laat het zich zeer wel hooren, dat Jezus aan enkele vertrouwden gedachten meêdeelde, die 't algemeen nog niet dragen kon. Hij had uitverkorenen, aan wie hij, hun alleen, naar 't allegorisch verhaal, zijn volle heerlijkheid openbaarde. Hij zeide hun, dat zij in staat waren te verstaan, wat de menigte in haar blindheid niet kon vatten, en dat hij daarom tot het volk in gelijkenissen, tot hen onbewimpeld sprak. En eindelijk, als men de twee uiterste termen van de straksgenoemde reeks, de wijsheid van Zarathustra zoo als die in de oudste liederen van het Zend-avesta wordt gepredikt, en de gnozis van het vierde evangelie naast elkander stelt, dan is een oppervlakkige blik genoeg om aanstonds een sterke gelijkenis tusschen beide te doen bespeuren, en een nauwkeuriger kennisneming bevestigt ten volle wat die eerste aanblik vermoeden deed. Was het von Bunsen gelukt over al deze feiten een nieuw licht te doen opgaan? Had hij het juiste verband van dit alles aangewezen? Had hij bewijzen, overtuigende bewijzen gevonden, waar wij slechts sporen ontdekten? De lofrede van den franschen kritikus gaf mij eenig recht dat te hopen. En toen nu de twee blauwe deelen vóór mij lagen en ik er mij door mijn vouwbeen den toegang toe opende, toen voelde ik zoo iets van den profaan, die gereed staat het binnenste heiligdom in te treden, omdat ook mij hier de verborgene wijsheid ontsluierd, de sleu-

tel der kennis gegeven en het apokryfe geopenbaard zou worden. Zoo stond er immers boven den tempelingang geschreven.

Ik ben het heiligdom ingegaan, en ik ben niet wijzer geworden. Tenzij dat het wijsheid is de overtuiging te hebben, dat iemand die aanbiedt ons den weg te wijzen, den goeden weg niet kent. De hermeneut, die al de groote geheimenissen waarvan reeds sprake was, zou verklaren, weet inderdaad van vele dingen te spreken. Maar hoe uitgebreid zijn kennis ook wezen moge, zij is zeer oppervlakkig. Oppervlakkiger dan zijn kennis is zijn kritiek, en deze is willekeurig bovendien. Oppervlakkiger en willekeuriger dan zijn kritiek is zijn exegeze. De lust om te kombineeren beheerscht hem geheel, en smoort de stem van zijn kritisch-exegetisch geweten. De eenvoudige waarheid, dat twee menschen hetzelfde kunnen zeggen, zonder daarom nog hetzelfde te bedoelen, dat twee menschen denzelfden term kunnen bezigen, zonder daaraan dezelfde beteekenis te hechten, is hem geheel onbekend. Aan den klank heeft hij genoeg. Hij vindt in het Zend-avesta, in Filoos geschriften, in het johanneesche evangelie van het Woord Gods gesproken; maar het komt niet bij hem op, dat dit Woord iets anders is naar de opvatting van den joodschen, iets anders naar die van den christelijken schrijver, iets anders naar de voorstelling der pârzen. Wanneer Jezus klaagt dat de schriftgeleerden den sleutel der kennis verbergen (en ziedaar de verklaring van het tweede deel van Bunsens titel), dan twijfelt Bunsen niet of de Meester heeft het oog op dit mysterie van het goddelijk woord of het goddelijk zoonschap, aan hemzelf en aan de schriftgeleerden even goed bekend, en is het deze verborgenheid, die hij aan Petrus belooft te verklaren, als hij hem de sleutels van het Godsrijk toezegt. De schrijver heeft evenwel niet gezegd, met welk recht Jezus de schriftgeleerden berispt, dat zij den sleutel der kennis verbergen voor het volk, als hijzelf dit volk nog onvatbaar rekent om zulke diepe wijsheid te begrijpen, en haar slechts bij uitsluiting aan een zijner vertrouwdste leerlingen mededeelt. Die sleutel der kennis, die verborgen wetenschap, in stede van de uitkomst zijner onderzoekingen, is niets anders dan een *idée fixe* van den schrijver. Hij heeft eenige bewijzen van overeenstemming gevonden tusschen de oudste leer van het Zend-avesta, die van 't Mozaïsme, van 't hervormde jodendom, van de alexandrijnen, van de eerste christenen. Nu is hij dan ook niet tevreden of die allen moeten volmaakt hetzelfde zeggen. Hij laat het hen zeggen. Hij

heeft zijn vorm gegoten, en zij moeten er in, willens of onwillens. Zarathustra - de schrijver meent dat de baktrische godsdienstleraar de vijf gâthâ's zelf geschreven heeft, iets, wat zelfs Haug, anders voor hypothezen niet bevreesd, niet heeft durven beweren - Zarathustra verklaart zich even uitdrukkelijk omtrent de leerstukken van de verzoening bijvoorbeeld, van Gods behoudende liefde, van het goddelijk zoonschap, en zoo voorts, als Paulus dat heeft gedaan, en ongeveer in dezelfde termen; en de schrijver van het boek Henoch is weêr even eenstemmig zoowel met Zarathustra als met den apostel van Tarzen. Maar welke folteringen moet de schrijver hen ook doen ondergaan, voordat ze in staat zijn zulke antwoorden te geven! Ik weet niet of von Bunsen waarschijnlijk acht, dat de verborgene overlevering, die sedert zoovele eeuwen van geslacht tot geslacht ging, en meestal in 't duister met gedempte stem werd meêgedeeld, ook voor wijziging, voor ontwikkeling vatbaar was. Hij zegt er niets van althans. Te oordeelen naar 't geen hij schrijft, zijn alle groote wetgevers, profeten, leeraars bij perzen, chaldeën en joden de vrijwillige napraters van Zarathustra geweest. Jezus niet uitgezonderd. En hier komen wij aan den hoeksteen van het gansche stelsel. Jezus zelf is een tana, een geordend rabbijn, een prediker van verborgen wijsheid geweest. Wat hij aan het volk verkondigde in zijn gelijkenissen, dat was bijzaak. De hoofdzaak was hetgeen hij in het geheim aan zijn leerlingen mededeelde. En waarin bestond nu dit dieper onderricht? In een volledíger uiteenzetting, een nader toelichting van die groote beginselen, die reeds in 't geen Jezus aan de scharen predikte vervat, doch daar in populaire vormen gehuld waren? Men zou dit kunnen meenen. Ik geloof zelfs, dat deze meening verreweg de natuurlijkste is. Maar van het natuurlijke houdt onze apokalyptische schrijver niet veel. De geheime leer van Jezus was alweder de theozofie van chaldeërs en alexandrijnen. De Meester die in zijn stoute woorden, voor aller ooren verkondigd, de armzalige wijsheid der schriftgeleerden zoo krachtig bestreed, en voor hun doode tradities een levende leer in de plaats stelde, was zelf een schriftgeleerde, en hetgeen hij aan zijn liefste vrienden vertrouwde was - een oude dogmatiek. Ik vergis mij: was, zichzelven voor te stellen als de persoon waarvan in die oude dogmatiek werd gesproken. De schrijver spreekt van Jezus' komst in de wereld, als van de menschwording van de goddelijke wijsheid, den goddelijken geest,

den Zoon, het Woord Gods; doch uit zijn stelsel wordt men gansch niet gewaar, wat het doel van dit groote wonder moest wezen. Jezus heeft niets nieuws geleerd, hij heeft slechts herhaald, wat lang vóór hem gesproken en geschreven was. Hij schijnt geboren te zijn, om de fantaziën van Zarathustra en de bespiegelingen van de alexandrijnen tot werkelijkheid te maken. Geen wonder, dat von Bunsen nog een tweeden Messias verwacht, hetgeen in het jaar 1914 zal moeten plaatshebben. Metéénwoord de ware beteekenis van Jezus, de grootheid van zijn geest en karakter, het oorspronkelijke van die leer, wier vorm aller aandacht trok, doch wier diepte slechts door weinigen werd verstaan, daarvan heeft onze mystieke schrijver niet het flauwste begrip, al noemt hij Jezus met de heerlijkste namen, al is deze voor hem het vleeschgeworden Woord. Wij voor ons wij behooren liever tot de harden van hart en de onbesnedenen van ooren, die voor deze wijsheid doof en ongevoelig zijn: in Jezus' prediking, in die gelijkenissen en die spreuken die goed genoeg waren voor het volk hebben wij wat wij noodig hebben; goede klinkende munt, waarvan wij kunnen leven; wij hebben al die verborgen schatten niet van noode, en zullen er geen zweetdruppel aan geven om ze te vinden.

Ik zal dan ook de moeite niet nemen, om de zonderlinge beweringen van von Bunsen te weêrleggen. Het zou niet moeilijk zijn, maar de tijd is er te kostbaar toe. De meêdeeling van sommige zijner gissingen zou reeds weêrlegging genoeg zijn. Zoo bijvoorbeeld als hij Adam met Zarathustra vereenzelvigt. Zijn redeneering is deze: de strijd tusschen Kaïn en Habel, waarvan Genesis IV verhaalt, moet niet letterlijk worden opgevat; Kaïn is hier de vertegenwoordiger van de landbouwende, Habel van de herder-stammen; de oude hebreeuwsche schrijver maakt hier dus zonder twijfel gewag van denzelfden twist, dien de oudste liederen van het Zend-avesta vermelden: Kaïn stelt de landbouwende volgers van Zarathustra, Habel de zwervende deva-dienaars voor. Tot zoover gaat alles goed, en vernemen wij ook niets nieuws. Dat inderdaad in de aloude overlevering van Genesis een strijd tusschen landbouwers en herders persoonlijk wordt voorgesteld, en dat die strijd een godsdiensttwist was, over de vraag welk offer aan de godheid het welgevalligst zou wezen, een bloedig offer zooals Habel, een vruchtenoffer zooals Kaïn bracht, dat kan men wel als zeker beschouwen. Of die godsdienstkrijg dezelfde was, die naar

aanleiding van Zarathustraas prediking werd gevoerd, zal niemand wel met zekerheid kunnen uitmaken. Mogelijk is het. Doch zeker hebben wij hier dan een bericht van de tegenstanders der akkerbouwende mazdadienaars: niet het vruchtenoffer van den landman, maar het bloedige offer van den veehoeder is hier de godheid het aangenaamst, en al is Kaïn de sterkste, al moet Habel bezwijken, wie van beide de schoonste rol vervult, valt aanstonds in het oog. Maar nu von Bunsens slotsom. Is de twist tusschen Adams zonen, zegt hij, de godsdienstkrijg tusschen de volgers van den grooten baktrischen hervormer en diens vijanden, dan wordt daardoor ‘bewezen’, dat Zarathustra dezelfde is als Adam. Hij gaat zelfs zoover van Adam een hervormer te noemen. De simpelste logika moest den schrijver tot een geheel andere uitkomst geleid hebben. De twee strijdende zonen beduiden twee vijandige stammen. De vader dier twee zonen kan dus wel niet anders beteekenen dan de oorspronkelijke stam, of wil men, het volk, waaruit de beide nieuwe volken sproten. En zoo wij letten op de beteekenis van den naam, dan zal Adam hoogstwaarschijnlijk de vertegenwoordiger zijn van het roodachtige, dat is hetgeen wij bleeke westerlingen noemen het blanke ras. Maar logika moet men in deze twee deelen niet zoeken. Gelijk dit eene staal, zoo is 't geheele boek. Het goede er in is niet nieuw, en het nieuwe deugt niet. Overal dezelfde Faëthonsvlucht in 't gissen, met rabbijnsche uitlegkunde en farizeesche letterdienst verbonden. Ernest von Bunsen is een apokalyptikus die bij de kritiek ter school is geweest, boewel hij uit zijn school niet veel anders dan eenige verwarde begrippen heeft meêgedragen. Zijn mantel is de oude mantel van dogmatiek en mystiek, doch, omdat die begon te verslijten, hierendaar versteld met lappen uit het nieuwe kleed der kritisch-historische wetenschap gesneden - vrij onhandig uitgesneden bovendien. Is dit de zoon van Carl Josias von Bunsen, wiens naam zelfs degenen die van hem in denkwijs verschillen met eerbied moeten uitspreken? Is degeen, die zich zijn heraut maakt voor de franschen, of liever voor de beschaafde wereld, de zoon van dien Eugène Burnouf, die geleerd en wetenschappelijk tevens, al de deugden zijner natie bezat, en geen van haar gebreken? Het schijnt ongelooflijk. En het treft ons te meer, omdat wij recht meenden te hebben van hen meer dan van anderen te hopen.

Waarlijk, als wij zulke boeken lezen, dan verwonderen wij

ons niet meer over de minachting, waarmeê de theologie niet zelden wordt bejegend. Dan mogen wij ons niet langer ergeren over den twijfel, of zij op onze toekomstige, hervormde univerziteit nog wel een plaats verdient. Dan zouden wijzelf, indien ons de vraag gedaan werd, door den welsprekenden utrechtschen hoogleeraar tot zijn studenten gericht: Zullen wij nog langer theologie studeeren of niet? zonder aarzelen ten antwoord geven: Zeker niet, indien 't op die wijs moet geschieden. Maar zoo de theologie wordt wat zij wezen moet en zich den naam van wetenschap waardig maakt, dan zeker, en dan met grooten ijver. Het werk van Bunsen is een poging om in de theologie een nieuwen weg te bewandelen, door de christelijke godsdienst in nauw verband te brengen met andere. Dat is het, wat er Burnouf in aantrok. Dat, wat er mijn aandacht op vestigde. De poging is mislukt, jammerlijk mislukt, door de stelselzucht van den schrijver, en door zijn gebrek aan methode. Zou elke poging van dien aard moeten falen? Zou de theologie reddeloos verloren zijn? Zou haar toekomst de schemering van een seminarie[1] wezen of de duisternis van een klooster? Ik kan het niet gelooven. Ik ben overtuigd dat er een weg is, om haar uit deze dubbelzinnige verhouding te redden; dat zij nu slechts uit een zekere toegevende genegenheid een wetenschap kan genoemd worden, maar dat zij zich het recht verwerven kan om dien titel zonder blozen te dragen. Hoe? Daarop wil ik nu trachten het antwoord te geven.

I.

De theologie heeft even weinig recht op den naam van wetenschap, als het habsburgsche keizerrijk aanspraak heeft op den naam van staat. Heele en halve koninkrijken, vorstendommen, hertogdommen, een brok van Duitschland, een brok van Polen, een brok van Italië, Boheme, Hongarijë, en dat alles aangevuld

1 Ik wil met deze vraag geen blaam werpen op de theologische seminariën, waarin de toekomstige leeraars van eenige kleine kerkgenootschappen worden opgeleid, omdat die kweekscholen onder dezen nederigen naam zich bij het akademisch onderwijs aansluiten. Ik bedoel de kloosterachtige seminariën der roomsche kerk.

met een drie miljoen russen, anderhalf miljoen serviërs en illyriërs, een miljoen karynthiërs, en eenige bulgaren en kroaten, ziedaar wat men den oostenrijkschen keizerstaat gelieft te noemen. Een stuk filologie, een stuk van de godsdiensthistorie, een stuk wijsbegeerte, een stuk van de theorie der welsprekendheid, een stuk zielkunde, een stuk van de theorie der kunst, met nog het een en ander bovendien, ziedaar de theologie. In den ouden tijd was men met zulke staten en met zulke wetenschappen niet verlegen. Maar sedert het: *l'État c'est moi* een weinig in onbruik geraakt is, en het geloof in de onfeilbaarheid van pausen, godgeleerden, apostelen en evangelisten, of, wat op hetzelfde neêrkomt, het geloof in een bovennatuurlijke (niet bovenzinnelijke) openbaring zeer verzwakt en althans belangrijk gewijzigd is, begint men het onbestaanbare te gevoelen van een staat, die geen andere eenheid heeft dan zijn vorst, van een wetenschap, wier deelen niet door innerlijke verwantschap samenhingen, maar eenvoudig door een vreemd belang, dat van een kerkgenootschap, werden bijeengehouden. Er moest iets op worden uitgedacht. En men vond iets - natuurlijk! omdat men iets vinden moest. De theologie, zeide Schleiermacher, is een pozitieve wetenschap, wier deelen tot een geheel slechts verbonden zijn door hun gemeenschappelijke betrekking tot een bepaalde geloofswijze, d.w.z. een bepaalden vorm van het godsbewustzijn; die der christelijke alzoo door de betrekking tot het christendom. En verder: De christelijke theologie is alzoo de samenvatting (Inbegriff) van die wetenschappelijke kundigheden en kunstregels, zonder wier bezit en gebruik een overeenstemmende leiding der christelijke kerk niet mogelijk is. En hij erkent: Dezelfde kundigheden, wanneer zij zonder betrekking op de regeering der kerk verworven of bezeten worden, houden op theologische kundigheden te zijn, en keeren elk tot die wetenschap terug, waartoe ze naar haar inhoud behooren. En deze laatste wetenschappen bepaalt hijzelf dan als: taalkunde, geschiedkunde, zielkunde, zedeleer, kunstleer en godsdienst-wijsbegeerte[1]. De gedachte was juist. Het genie van Schleiermacher had den waren staat van zaken gezien. De theologie bestaat omdat de kerk bestaat. Maar hij zag niet in, dat zoo iets dan toch den naam van wetenschap

1 Schleiermacher, Kurze Darstellung des theologischen Studiums, zum Behuf einleitender Vorlesungen. 2 Aufl. 1830. § 1, 5, 6.

niet verdient, dat zijn kurze Darstellung, hoe schoon de leidende gedachte daarin ook is volgehouden en op elk der deelen toegepast, eigenlijk niet de encyklopedie eener wetenschap, maar een instruktie voor aanstaande dienaars der kerk was. Hij gevoelde niet, dat de term ‘pozitieve wetenschap’ eigenlijk een ontkenning van ware wetenschap inhield, en niets meer dan een groote, weidschklinkende naam was om de wezenlijke armoede te bedekken; dat het even onmogelijk is om door het begrip der Kerk uit een samenkoppeling van allerlei kundigheden een levend geheel te maken, als om door het tooverwoord Monarchie de oostenrijksche landen, volken, rassen tot één staat te versmelten, den bonten lappedeken in een kleed te veranderen. En welke is die kerk, waarvan hij spreekt? Het ideaal, dat de Roomsche kerk meent bereikt te hebben, dat wij in iedere kerk slechts gebrekkig verwezenlijkt zien, waarnaar wij steeds blijven streven? Geenszins. Een kerkgenootschap, meer niet. Hij zegt het zelf: ‘Uit iedere bepaalde geloofwijze zal zich, naarmate zij zich meer door voorstellingen dan door zinnebeeldige handelingen meêdeelt, en tegelijk geschiedkundige beteekenis en zelfstandigheid erlangt, een theologie ontwikkelen, die evenwel voor elke geloofwijze, omdat zij met haar eigenaardigheid samenhangt, zoowel naar vorm als inhoud een andere zijn kan’[1]. Er zullen dus zooveel theologiën als voorname kerkgenootschappen zijn. Is het niet hetzelfde alsof men zeide: Uit iederen, eenigszins beschaafden staat zal zich vanzelf een staathuishoudkunde ontwikkelen, die echter voor elken staat, omdat zij met diens eigenaardigheid samenhangt, naar vorm en inhoud een andere zijn kan? En zou de staathuishoudkunde, indien men dit zeggen kon, nog den naam van wetenschap verdienen? Maar de theologie was gered - voor een tijd. Een zekere eenheid was haar gegeven, een zeker doel haar gesteld, en zij kon zich voor eene wijle verbeelden een wetenschap als een andere te zijn. Het zaad door den grooten Schleiermacher uitgestrooid droeg honderdvoudige vrucht. Het denkbeeld door hem uitgesproken was de grondgedachte van bijkans alle volgende theologische encyklopediën, al waren ze dan ook anders ingericht, en minder wijsgeerig doch methodischer gerangschikt dan de zijne; van het lijvig boekdeel door den geleerden Pelt, van het bruikbare handboek door den gemoedelijken Hagenbach

1 T.a. p. § 2. Vgl. de aanmerking bij deze §.

opgesteld, van vele anderen, niet het minst van de Encyclopaedia theologi christiani van onze nederlandsche hoogleeraren Hofstede de Groot en Pareau, die begrepen, of althans met juisten takt gevoelden, dat er op dit standpunt van geen wetenschap meer kon worden gesproken, en daarom de theologie prijsgaven ten einde den theoloog te behouden. Al doorlezen wij de geheele reeks van geschriften, die tot deze familie behooren, met het grootste geduld, en met de grootste bereidvaardigheid om ons te laten overtuigen, wij kunnen, na aftrek van al de schoone woorden, waarmeê men de onderdeelen aan andere wetenschappen ontleend versierde, om ze als een wettig eigendom en erfdeel te doen voorkomen, geen andere slotsom opmaken dan deze: Er is geen theologische wetenschap, er is slechts een wetenschappelijke theologie. De wetenschappelijke theologie is de verzameling van die kundigheden en kunstregels, tot verschillende vakken van kennis behoorende, die de theoloog, dat is de wetenschappelijk gevormde dienaar eener kerk, zich behoort eigen te maken.

De school van Hegel, welk een krachtigen stoot zij overigens aan de beoefening der wetenschappen gaf, heeft ons in dit opzicht niet verder gebracht. Als men de Encyklopedie van Rosenkranz[1] opslaat, dan zou men een oogenblik meenen het beloofde land te zullen intreden, doch weldra wordt men gewaar, dat men nog ronddoolt in de wildernis der oude verwarring, en de grenzen genaderd is maar niet heeft overschreden. ‘De theologie is de wetenschap der godsdienst,’ zoo heet het op de eerste bladzijde der Vorerinnerung, en er wordt bijgevoegd, dat niemand genegen zal zijn om dat te bestrijden. ‘De theologie,’ zoo lezen wij daar, ‘is de wetenschap eener pozitieve godsdienst, en daarom zelf een pozitieve wetenschap. Iedere pozitieve godsdienst vermag een theologie als haar wetenschappelijke zelfkennis uit zichzelf voort te brengen.’ Men ziet het, alweder vele theologiën, evenals bij Schleiermacher. Evenveel theologiën als er pozitieve godsdiensten bestaan, en daar, volgens Rosenkranz, alle godsdiensten pozitief zijn, omdat ze alle geopenbaard zijn, evenzooveel theologiën als godsdiensten. ‘De theologie is de wetenschap der godsdienst,’ daarin lag als 't ware een schoone belofte, de kiem eener hooger ontwikke-

1 Karl Rosenkranz, Encyklopädie der theologischen Wissenschaften. 2 Aufl. Halle, 1845.

ling. Maar de belofte blijft onvervuld, de kiem wordt aanstonds verstikt. De godsdienst wordt eenvoudig met de christelijke godsdienst vereenzelvigd, omdat deze de eenig-redelijke en dus de eenig-duurzaam is. Men zou meenen, dat op een standpunt als dit, waar het onderscheid tusschen natuurlijke en geopenbaarde godsdiensten niet meer erkend wordt, van een uitsluitend christelijke theologie geen sprake meer zijn kon; dat hier alle godsdiensten in den kring der wetenschappelijke onderzoekingen zouden opgenomen worden, om alzoo de theologie in waarheid tot de wetenschap der godsdienst te maken. ‘Alle andere godsdiensten gaan door haar onredelijkheid noodwendig ten onder,’ met deze orakelspreuk wendt zich Rosenkranz van haar af; stelt, zonder verder onderzoek vast, dat de christelijke de redelijke bij uitnemendheid is; en sluit zich zoo weder in het oude, enge, onwetenschappelijke kringetje op. De theologie brengt het niet verder dan tot een godsdienstleer in wetenschappelijke vormen. En de man, die zijn boek betitelt: ‘Encyklopedie der theologische wetenschappen’, betuigt zelf: ‘Datgene, wat in haar het eigenlijk wetenschappelijke uitmaakt, behoort aan andere wetenschappen toe.’ Met andere woorden: eigenlijk theologische wetenschappen zijn er niet.

Drie oorzaken zijn er, die totnogtoe de geboorte eener wezenlijke theologische wetenschap hebben verhinderd. De eerste is die bekrompenheid, die zich buiten de grenzen harer eigene godsdienst niet waagt; en het is evenmin voor deze als voor een enkelen mensch mogelijk tot zelfkennis te geraken, zonder zich met anderen te vergelijken. Vergelijking is de aanvang, de grondslag, het uitgangspunt, de voorwaarde van alle wetenschap. Men is geen taalkundige, als men zich op de studie van een of twee talen heeft toegelegd. Men is geen theoloog in den waren zin van het woord, wanneer men geen andere godsdiensten kent, dan de christelijke en de mozaïsche, en al de overige als een verward mengsel van bijgeloovigheden en fabelen verwerpt. Zoolang zelfs beschaafde natiën gelijk de grieken en romeinen, in volken die andere talen spraken dan zij, slechts barbaren, slechts stamelaars, de slavonen in de germaanschsprekende stammen slechts stommen, de germanen in romaansche en keltische volken slechts welschen zagen, kon er aan geen wetenschappelijke taalkunde worden gedacht. De hindus hebben hun schoone taal met een ijver en een vernuft bestudeerd, die nog onze bewondering verdienen, maar omdat zij

de talen der nietwedergeborene volken hun aandacht onwaardig keurden, kon ook bij hen geen taalwetenschap ontstaan[1]. Maar wat de barbaren zijn in de taal, dat zijn in de godsdienst de Mlechha's der hindus, de Kafirs en Giaurs der mohammedanen, de ketters der christenen. En daarom, zoolang men uitging van het denkbeeld, dat men zelf de eenigware godsdienst bezat, zou het heiligschennis geweest zijn haar met andere te vergelijken. Vergelijking is altijd een zekere gelijkstelling. Dwalingen en ketterijen, superstities en mythen, boosaardige of verderfelijke logenen door den vorst der duisternis uitgevonden, kunnen hoogstens een voorwerp van nieuwsgierigheid, maar niet van ernstige studie zijn. Het is zoo, de scheldnamen geraakten in onbruik. Het werd, althans onder de mannen der wetenschap, van lieverlede ketterij om van ketters te spreken. Maar de onderscheiding tusschen natuurlijke en geopenbaarde godsdiensten, tot voor weinige jaren door alle, en nog altijd door vele godgeleerden gemaakt, was reeds genoeg om een onbevooroordeelde en onpartijdige vergelijking onmogelijk te maken, en de theologie, nog een geruimen tijd nadat zij de onverdraagzaamheid voor een goed deel had afgezworen, op den ouden slenderweg te doen voortsukkelen.

Toen ook deze belemmering was opgeheven, toen men alle godsdiensten, hoe ook in rang en waarde verschillend, als natuurlijke en geopenbaarde tevens begon te beschouwen, was echter een wetenschappelijke vergelijking nog niet aanstonds mogelijk. De zoogenaamd heidensche godsdiensten waren nog te weinig bekend, de voorstellingen die men zich van haar vormde te oppervlakkig en gebrekkig, de bronnen die tot haar juiste kennis noodig waren, nog niet voor allen ontsloten. Ziedaar een tweede oorzaak die het geboorteuur der theologische wetenschap verdaagde. De theoloog was geen uitsluiter, geen kettermeester langer. Wat hij van andere religiën wist was genoeg, om hem de overtuiging te schenken, dat die niet in allen deele verwerpelijk waren, maar niet genoeg om het tot rechte kennis en waardeering der godsdienst in 't algemeen, zelfs niet van zijn eigen godsdienst vruchtbaar te maken. Hij vermoedde, meer dan hij wist, dat dezelfde dorst naar den levenden God ook diegenen gedreven had, die zijn vaderen als blinde heidenen aan de verdoemenis prijsgaven. Hij gaf zijn

1 Max Müller, Lectures on the science of Language, I, p. 116 vlg. Ist Ed. 1861.

zegen, als de Paus, *urbi et orbi*, aan zijn eigen godsdienst en aan die der wereld, maar van hetgeen er in die wijde wereld omging had hij slechts eenige verre geruchten vernomen, en veel verder dan zijn *urbs*, zijn eigen woonplaats, zijn voorvaderlijke kerk strekte zijn gezichtskring zich niet uit.

Wij zullen straks zien, hoe ook deze hinderpaal in de laatste tientallen jaren werd weggenomen, hoe, bijkans tegelijkertijd, de weg tot de kennis van tallooze godsdienstvormen der oudheid en van nog levende godsdiensten in andere werelddeelen gebaand werd. Maar nog een laatste dam bleef staan, en verhinderde het theologische riviertje om zijn wateren in den grooten stroom der wetenschap te storten. Het was de spekulatieve methode. Waar men den Pegazus der bespiegeling bestijgt, daar heeft men geen nauwkeurige, geduldige en dikwijls vermoeiende onderzoekingen noodig, om tot zijn doel te geraken. Men gaat uit van een idee, bijvoorbeeld zoo als Rosenkranz van het idee, dat de christelijke godsdienst de godsdienst is, en zonder veel acht te slaan op andere verschijnselen en andere behoeften, leidt men daaruit alles af wat men wil. Het is de heerschappij der willekeur. De theologie wordt zoo een theozofie, geen wetenschap. En daarom, wil zij een wetenschap worden, dan moet zij hare grenzen uitzetten, en de methode der bespiegeling die in alle andere wetenschappen veroordeeld is, mede verlaten, om den weg der ervaring te betreden, de methode der induktie evenzeer tot de hare te maken.

II.

Intusschen, terwijl de theologie zich als wetenschap zocht te rechtvaardigen, ontstond nevens haar een andere, veelbelovende wetenschap, waarvan haar wedergeboorte moet uitgaan. Ik bedoel de godsdienstwetenschap. Ik ben niet voornemens het ontstaan en de geschiedenis van deze te beschrijven, ofschoon zij nog geen lang verleden achter zich heeft, en de historie dus kort zou wezen. Doch de uitstap zou wijd zijn, en ik kan naar anderen verwijzen[1].

1 Onder anderen naar Renan, in zijn artikel over de godsdiensten der Oudheid, opgenomen in zijn Etudes d'Histoire Religieuse, p. 1 vlgg. Zie ook Dr. L. Noack, Mythologie und Offenbarung, I, S. 17 vlgg.

Een paar vluchtige omtrekken slechts.

Geboren met de negentiende eeuw, en zelfs iets jonger dan zij, heeft de godsdienstwetenschap in weinig jaren reuzenschreden gedaan, en is nu wellicht tot den staat der mondigheid gekomen. Dat zij met struikelen begon, is natuurlijk; gelijk het geslacht der menschen alzoo is het geslacht der wetenschappen; het duurt eenigen tijd voordat zij stevig op de voeten staan. Creuzers Symbolik was haar eerste schrede. Men had in de vorige eeuw vlijtig verzameld, men had prachtige plaatwerken uitgegeven, waarin al de godsdiensten van den ouderen en nieuweren tijd in schoone koperen prenten werden afgebeeld, - ieder kent Montfaucon en Moubach; - zelfs had Meiners een ‘kritische geschiedenis der godsdiensten’ geschreven; maar het verzamelen geschiedde zonder eenig oordeel; de platen, die de oude of uitheemsche godsdienstplechtigheden moesten voorstellen, beantwoordden even weinig aan de werkelijkheid als onze gepruikte of gesteekte voorvaderen op hindus of roodhuiden, egyptenaars of chaldeën geleken, en in de kritische geschiedenis van Meiners kon men alles vinden, behalve geschiedenis en kritiek. Geen wonder, dat de eerste poging om in dezen chaos eenig licht te ontsteken, mislukte. Indien een levendige verbeeldingskracht, een rijke geleerdheid en de gaaf om uit ieder zinnebeeld een redelijken zin op te delven, de eenige vereischten daartoe geweest waren, Creuzer zou zeker geslaagd zijn. Maar hij ging uit van een valsche veronderstelling en bezigde een geheel verkeerde methode. Hij had zich nog niet losgemaakt van de meening, de heerschende op het laatst der achttiende eeuw, dat de mythen symbolen waren, opzettelijk en met volkomen bewustheid door de priesters uitgedacht, om bovenzinnelijke waarheden in te hullen. Die waarheden op te sporen was zijn doel. Maar met welk een willekeur ging hij daarbij te werk. Tijden noch volken werden onderscheiden; het ongelijksoortigste werd bijeengebracht en het nauwst verwante uit elkaêr gerukt; stoute fantazie nam de plaats in van bedachtzame kritiek. In weêrwil van zijn groote gebreken, deed het werk van Creuzer een machtige werking. De vinnige tegenspraak van Voss in zijn Antisymbolik kon niet verhinderen dat velen in het voetspoor traden

van den dichterlijken hermeneut; dat ook filologen als Hermann zich bij hem aansloten, ja, dat hegelianen, zooals de later zoo beroemd gewordene Ferdinand Christian Baur, het stelsel van hun meester met de vernuftspelingen van Creuzer trachtten te vereenigen[1]. Hoe ver zijn wij verwijderd van die dagen, die toch niet meer dan een menschenleeftijd van ons af liggen! Hoe onmogelijk komt het ons voor, dat ernstige en geleerde mannen, waaronder een enkele zich bevond, bestemd om later een vorst op het gebied der kritiek te worden, met de grootste koelbloedigheid de beschaving van Egypte uit Indië afleidden, of erger nog, en zonder dat hun geweten daarbij hen eenigzins verontrustte, den hebreeuwschen naam voor Egypte Mizraïm met den perzischen lichtgod Mithra, Buddha met het grieksche *bous* = koe[2], zijn symbool zoo het heette, in verband bracht, en den naam der pârzische godsdienstboeken Avesta voor eenzelvig met dien der romeinsche vuurgodin Vesta verklaarde! En te moeten denken dat de uitvinder van deze laatste verwarring niemand anders is dan de groote von Hammer, in zijn tijd de koning der orientalisten van Europa! Het was inderdaad de stoutheid, de overmoed der jeugd; het waren de jongensstreken onzer wetenschap; gelukkig mogen wij zeggen dat zij wijzer is geworden, en die nu heeft afgeleerd.

Aan Hegel komt de verdienste toe, van aan de godsdienstwetenschap haar zelfstandige plaats in den rei der wetenschappen te hebben aangewezen. Maar hij had geen stof genoeg om haar kleed uit te weven. Hij meende het wezen der godsdienst te kunnen bepalen zonder nauwkeurige kennis der godsdienstvormen. Zijn stelsel is niet uit de waarneming der feiten geboren, maar de vrucht der bloote bespiegeling, en de werkelijkheid, zoover hij die kende, moest zich, willens of onwillens, in dat stelsel laten wringen. Zijn leerling Noack, voor de gebreken dezer methode niet blind, heeft beproefd de wijsbegeerte van zijn meester met de uitkomsten der historische kritiek en de navorschingen der geleerden te verzoenen, maar omdat zijn wijsgeerige onderstellingen nog te grooten invloed

1 Baur, Symbolik und Mythologie, oder die Naturreligion des Alterthums, II Thle. III Stcke. Stuttgart, 1824.

2 Ik mag niet onvermeld laten dat Baur, van wien deze kombinatiën afkomstig zijn, ook een poging aanwendt om Buddha van bhû, zijn, en een zeker ddha, dat vader beteekenen zou, af te leiden, eene afleiding minder grappig, maar even verkeerd.

oefenden op zijn beschouwing der godsdienst zooals die zich bij de verschillende volken in allerlei vormen openbaarde, is het hem niet gelukt iets anders dan een gewijzigd hegeliaansch stelsel te geven. Men stelde theoriën op voordat men door geduldige vergelijking de wetten der godsdienstvorming en ontwikkeling had gevonden. Men wilde vergelijken en rangschikken voordat men de verschillende vormen der godsdienst uit de bronnen had leeren kennen, en in haar leven had bespied. En misschien deden mannen, zooals K.O. Müller, die zich, verschrikt door de uitspattingen van Creuzers genie, eenzijdig tot de studie eener enkele godsdienst beperkten, en zoowel vergelijking als algemeene theorie lieten varen, aan de wetenschap nog de grootste dienst. Maar zeker steekt tegen deze hoogvliegende stelsels het werk van den franschen wijsgeer Benjamin Constant, Over de Godsdienst[1], gunstig af. Daar worden inderdaad de grondslagen der godsdienstwetenschap met bekwame hand gelegd. Daar wordt, van het toenmalig standpunt der onderzoekingen uit, een beeld der godsdienst ontworpen, dat gewijzigd, aangevuld, verbeterd kan worden, dat wellicht nog niet meer dan een eerste schets mag heeten, maar dat in 't wezen der zaak waar is. Er is sedert veel aan 't licht gekomen, waarvan Constant nog niets had vermoed, maar omdat hij werkelijk op de hoogte van zijn tijd stond, en hij niet van gewaagde onderstellingen maar meest van welbewezen feiten uitging, blijft zijn boek steeds een groote waarde behouden. Het is in meer dan één opzicht een model. Ieder, die zich met godsdienstwetenschap wil bezighouden, moet het niet slechts kennen, maar bestudeerd hebben, maar in merg en bloed hebben opgenomen. Wij kunnen slechts bejammeren dat het een schoone torzo gebleven is.

Doch reeds was een nieuw tijdperk aangevangen. Men kan het de periode der bijzondere onderzoekingen noemen. Het was of men voelde, waaraan in de eerste plaats behoefte was. De oppervlakkige en gebrekkige overleveringen die men van de godsdiensten der wereld bezat, moesten door juister inzicht in haar aard en karakter, door dieper kennis van haar ontwikkeling vervangen worden. En men toog aan 't werk op vele punten tegelijk. Moedige reizigers bezochten de wilden van Azië en

1 B. Constant, De la Religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements. 1824 en vlgg.

Afrika. George Catlin nam pen en penseel, en reisde daarmeê gewapend het uitgestrekt gebied der Vereenigde Staten van Noord-Amerika af, om alzoo de zeden, gewoonten, godsdienstige gebruiken, overleveringen en herinneringen van het wegstervende ras der roodhuiden, waartoe hij zich bijzonder aangetrokken voelde, op tweeërlei wijs voor het nageslacht te bewaren. Shoolcraft leefde in hun midden en verzwagerde zich zelfs met hen, zoodat hij beter dan iemand anders in staat was hen te begrijpen en hun gedachten weêr te geven. En wat zij en vele anderen verzameld hadden, dat bracht de duitsche vlijt van J.G. Müller, den bazelschen hoogleeraar, tot een belangrijk geheel. Alexander Castrèn ging de stamsagen van zijn finsche vaderen en hun aloude spraak in Lapland, Karelië en Siberië zoeken, en de magyaar Csoma de Körös begaf zich naar Tubet, waar hij wel niet den oorsprong van zijn volk ontdekte, dien hij er meende te vinden, doch waar hij rijke bijdragen opspoorde tot de kennis van het tegenwoordig Buddhisme. Het Buddhisme, waaromtrent Creuzer en Baur nog slechts verkeerde denkbeelden koesterden, werd in den waren zin des woords ontdekt. Engelsche, fransche en duitsche geleerden, Eugène Burnouf aan de spits, Stanislas Julien, Abel Rémusat, Wilson, Hodgson, Spence Hardy, Neumann, Lassen, Max Müller, Köppen, en verscheidene anderen leidden tot de kennis van die wijdverbreide godsdienst in. Intusschen werden de Vedaas zelve, de oorspronkelijke verzamelingen van liederen en gebeden, door Weber, Max Müller, Benfey, Stevenson, Roth, Langlois, Wilson, Aufrecht, J. Muir, uitgegeven of vertaald of toegankelijk gemaakt. Spiegel, Haug, Windischmann en Justi openden het Zend-avesta, dat zelfs na de vertaling van Anquetil du Perron nog een gesloten boek was gebleven. De Edda der skandinaviërs en de Kalevala der finnen kunnen thans ook door hen gelezen worden die de talen niet verstaan, waarin die boeken zijn opgesteld. Zelfs de Kings, de heilige boeken der Chinezen, vonden hun vertalers. Een heirleger van wakkere duitschers, met Jacob Grimm aan het hoofd, trachtte de mythologie der oude germanen uit den mond des volks op te vangen. Onze van den Bergh vatte de overblijfselen der nederlandsche mythologie in een woordenboek samen. De godsdiensten der oude Slaven en Kelten werden ijverig onderzocht. Babel en Niniveh werden opgedoken uit haar graven, en met haar werden Bel en Nebo, Asshur en Nisroch uit hun eeu-

wenlangen sluimer gewekt. De karakters waarin de groote koning Darius en zijn zoon Xerxes hun overwinningen opgeteekend en de uitgestrektheid van hun rijk vermeld hadden, werden ontcijferd, en legden tevens getuigenis af van hun geloof. Zelfs de egyptische sfinx begon iets van haar raadselachtige natuur te verliezen, en een deel van haar geheimen te ontsluieren aan Bunsen, Lepsius, Leemans, de Rougé, Chabas. Welk een nieuw licht de onderzoekingen van Weil, Sprenger, Dozy, om slechts dezen te noemen, over de godsdienst van Mohammed hebben doen opgaan, behoeft wel nauwlijks te worden herinnerd. En daar waar men meende alles reeds te hebben gezegd, waar alles door langdurige onderzoekingen reeds scheen opgehelderd, in de mythologie der Grieken en Romeinen, begon men bijkans weêr voren af aan, en werden door Welcker, Hartung, Maury, door Mommsen en Preller nieuwe banen geopend.

Tegelijkertijd waren andere geleerden reeds bezig om zich al deze onderzoekingen ten nutte te maken. De ontdekking van het sanskrit had de vergelijkende taalwetenschap in het leven geroepen. De beroemde wet van Grimm had de bepaalde regels vastgesteld, die de klankverandering in de verschillende tongvallen beheerschen. Aan het wilde etymologizeeren van Görres, von Hammer en Baur was een einde gemaakt, en men had zoo voor het vergelijken der godennamen een vasten maatstaf verkregen. Bovendien had men in de Veden de oudste echte bronnen voor de arische godsdienst en mythologie gevonden. Wat de studie van het sanskrit voor de vergelijkende taalwetenschap was geweest, dat werd het onderzoek dezer oudste indische liederen voor een nieuwe wetenschap, de vergelijkende mythologie. Het bleek, dat de voornaamste mythen en niet weinige der godsdienstige gebruiken van inders en perzen, slaven en germanen, kelten en noren, grieken en romeinen alle voortsproten uit een gemeenschappelijke bron, al waren ze dan naar den aard der verschillende volken en naar het standpunt hunner ontwikkeling veelvoudig gewijzigd; dat ze oorspronkelijk niet slechts dezelfde taal gesproken, maar ook dezelfde godsdienst beleden hadden. En men drong nog verder door. Uit de vergelijkende mythologie ontstond een zekere godsdienstige paleontologie. Naar den oorsprong van al die voorstellingen werd gezocht. En het waren weder de Veden, voor een goed deel opgesteld in een tijd, toen de natuurwezens

die men eerst aanbad, langzamerhand een persoonlijk bestaan verkregen, en een menschelijke gedaante begonnen aan te nemen, - het waren de Veden, die gelegenheid gaven, om de oorspronkelijke beteekenis van al die goddelijke personen op te sporen, en op den bodem dier bonte fabelwereld de aloude natuurdienst te ontdekken, waaruit zij was voortgesproten. Ik zal hier geen andere namen noemen dan van de broeders Grimm, van de zwagers Kuhn en Schwartz, van Pott en Mannhardt, en van hun grooten, reeds meermalen vermelden tegenstander Max Müller. De vergelijkende mythologie is de jongste tak der godsdienstwetenschap. Ook haar oogst is groot en ook haar arbeiders zijn nog weinige. Op de vragen die zij beantwoord heeft, volgt een reeks van vraagstukken, met wier behandeling zij zich nog niet heeft kunnen bezighouden; zij is nog in haar kindsheid, en zij is zelve nog slechts een begin. Men bedriegt zich zeer, zoo men meent dat het genoeg is de mythen te vergelijken, om den graad der verwantschap van de verschillende godsdienstvormen te bepalen. Godsdiensten, wezenlijk verschillend, en die niet tot dezelfde klasse gerekend mogen worden, nemen somtijds mythen van elkander over, eveneens als sommige talen een half woordenboek met elkaêr gemeen hebben, zonder daarom tot dezelfde familie te behooren. Niet de mythen alleen, ook de wijze van aanbidding, ook de dogmen, de godsdienst in haar geheel, moeten vergeleken worden, zal men tot een volledige rangschikking der religiën geraken, en de wetten vinden waaraan zij in haar ontwikkeling gehoorzamen. Onze wetenschap heeft pas haar eerste proeven afgelegd, maar zij heeft den rechten weg ontdekt, zij beweegt zich in de goede richting voort, en dat is reeds veel.

Het zou den schijn kunnen hebben alsof de groote vorderingen door de wetenschap der godsdienst gemaakt, mij deden vergeten, dat er gedurende de laatste jaren ook in de theologie een belangrijke omwenteling heeft plaats gehad. Integendeel. Ik heb beweerd, dat de theologie op den naam van wetenschap geen aanspraak mocht maken. Ik heb niet geloochend dat er een wetenschappelijke theologie bestaat. Inderdaad, sinds een twintigtal jaren en iets langer is men begonnen de vakken tot haar gebied behoorende, en die daarvoor vatbaar waren, op wetenschappelijke wijs te behandelen. Al liet de groote menigte der godgeleerden zich door dogmatische veronderstellingen leiden, 't zij willens en wetens, 't zij in de on-

noozelheid hunner harten, een kleine keurbende had zich daarvan losgemaakt. Indien de geleerden, waaruit deze was samengesteld, van een onderstelling uitgingen, dan was het deze, dat de overleveringen der hebreeuwsche en der christelijke oudheid op dezelfde wijs behandeld moeten worden als die der egyptische of der grieksche bijvoorbeeld; dat op het gebied der israëlietische godsdienstgeschiedenis geen andere wetten gelden dan op dat der perzische of mohammedaansche, en dat de oorkonden van 't Mozaïsme, en die van 't oudste Christendom op geen andere wijs en naar geen andere kritische regels onderzocht moeten worden, dan de Veden of het Zend-avesta. Wij zullen hier het overbekende niet herhalen. Wat wij in dit opzicht aan de kritische schleiermacherianen en aan de tubingsche school in Duitschland, in ons vaderland aan die van Leiden, in Frankrijk aan de straatsburgsche te danken hebben; hoe in de schaduw van den grootmunster te Zürich eenige wakkere mannen blijven voortarbeiden in Zwingli's geest; hoe zelfs ‘de stille wateren’ van Oxford ‘opbruischten’, en in Engeland, gedeeltelijk door eigen ontwikkeling, gedeeltelijk door den invloed en het voorbeeld van den grooten Bunsen - Bunsen major in vollen nadruk - gedeeltelijk door bemiddeling van duitsche en hollandsche geleerden, eenige lichtstralen de dichte duisternis van het anglikaansche dogmatisme begonnen te breken, ik mag vertrouwen, dat de lezers van ‘de Gids’ dit niet eerst van mij behoeven te hooren. De geschiedenis van Israël, de geschiedenis van 't eerste Christendom nu en vóór vijftig jaren, welk een onderscheid! Een onderscheid zoo groot als tusschen Hesz en Ewald, Neander en Baur. Men zag nu het Jehovisme, onder hevige worstelingen met Baäl- en Molekhdienst, van lieverlede den voorrang, en eindelijk de alleenheerschappij in Israël verwerven. De nevelen die over de geschiedenis van 't Jodendom hingen, klaarden een weinig op. Het beeld van Jezus werd meer en meer ontdaan van den valschen tooi, waarmeê het bijgeloof zijner vereerders het versierd hadden. De felle strijd tusschen Joodsch-christendom en Paulinisme, die de grondvesting van de algemeene, de katholieke kerk voorafging, werd beter dan vroeger begrepen, omdat men den moed had den sluier op te lichten, dien de schrijver der Handelingen daarover had uitgespreid, en den eerlijken heidenapostel op zijn woord te gelooven. De kritiek weigerde om langer door de overlevering geschoolmeesterd te worden.

De uitlegkunde zeide de dienst op aan de dogmatiek, en in plaats van een middel te zijn om de schrijvers van het oude en nieuwe Testament alles te laten zeggen wat men wilde, werd zij, wat alle uitlegging zijn moet, een middel om de bedoeling der schrijvers en den zin hunner woorden te verstaan. De oude dogmatiek loste zich voor een deel in dogmengeschiedenis, voor een deel in wijsbegeerte der christelijke godsdienst op. Ook waren deze theologen niet blind voor 't geen er voorviel aan gene zij der grenzen die men hun had afgebakend; ik bedoel voor de uitkomsten der godsdienstwetenschap. Zij namen er eenige kennis van. De zoogenaamde geschiedenis der godsdienst - ofschoon wij straks zullen zien dat er van een eigenlijke geschiedenis der godsdienst geene sprake kan zijn - werd als hulpwetenschap, of zal ik zeggen als inleiding beoefend. De machtige invloed door de godsdiensten van Egypte, Kenaän en Perzië op de israëlietische uitgeoefend; het aandeel dat Buddhisme, Pârzisme, grieksche wijsbegeerte, oostersche theozofie en het grieksch-romeinsche veelgodendom aan de inrichting der christelijke kerk en de vorming harer leer en gebruiken gehad hebben, werden niet meer voorbijgezien, maar oprecht erkend. Metéénwoord, de theologen hebben gedaan wat zij konden. Indien de theologie, hoe wetenschappelijk ook beoefend, geen wetenschap is geworden, het heeft aan hen niet gelegen.

Daaraan lag het, dat men haar nog altijd gescheiden hield van het groote geheel, waartoe zij eigenlijk behoort. Men zag niet in, dat de christelijke theologie, nu zij ongemerkt een wetenschappelijk onderzoek der israëlietische en christelijke godsdienstvormen geworden was, geen reden hoegenaamd meer kon aanvoeren voor haar zelfstandig bestaan; dat zij dit behoorde op te geven en zich aan te sluiten bij de godsdienstwetenschap, waarvan zij, zoo behandeld, een onderdeel uitmaakt. Alleen op het oude supranaturalistische standpunt kan er sprake zijn van een zelfstandige, onafhankelijke christelijke theologie, doch die dan, gelijk vanzelf spreekt, niet slechts geen wetenschap, maar ook zelfs niet wetenschappelijk zijn kan. De moderne theologen gelieven dit vooral te bedenken. Zij hebben hun afdeeling der wetenschap een belangrijke schrede voorwaards gebracht. Nog één schrede moeten zij doen: zij moeten het gebied der godsdienstwetenschap niet als een vreemd land beschouwen, waarvan zij eenige kennis dienen te hebben, doch

dat hun eigen land niet is; zij moeten hun gewest veeleer met dat groote land vereenigen, dat werkelijk het gemeenschappelijk vaderland is. Om eenvoudig te spreken: de christelijke theologie, dat is, de wetenschap der israëlietische en der christelijke godsdienst, moet niet meer zoo eenzijdig als tot hiertoe, maar als een deel van de algemeene wetenschap der godsdienst beoefend worden; en van de andere zijde, de godsdienstwetenschap moet dit deel van 't groote veld door haar bearbeid, en waaraan haar beoefenaars slechts zelden hun aandacht wijdden, in den kring harer onderzoekingen opnemen. De godsdienstwetenschap is onvolledig zoolang twee van de voornaamste godsdiensten voor een goed deel buiten haar bereik blijven; de wetenschappelijke theologie, niet geplant in den bodem waarin zij alleen goede vruchten kan geven, hangt in de lucht. Zoolang beide van elkaêr gescheiden blijven, kunnen zij 't niet verder brengen dan tot de kennis van eenige godsdienstvormen en hun oorsprong; eerst wanneer ze onafscheidelijk verbonden, wanneer ze één geheel worden, kunnen zij te zamen door het bestudeeren en vergelijken der godsdienstvormen en godsdienstverschijnselen tot de kennis der godsdienst zelve opklimmen.

III.

En daarom noemen wij deze twee bevriende machten, tot één leger, tot één staat verbonden, niet wetenschap der godsdiensten, maar wetenschap der godsdienst. Ik weet wel, dat er feitelijk slechts godsdiensten bestaan, en dat zoo iets als ‘de godsdienst’ nergens in de werkelijkheid wordt gevonden. Maar ofschoon de taal als zoodanig nog nooit door iemand gesproken is, en iedereen zich steeds heeft moeten behelpen met een of meer van de werkelijk bestaande taalvormen; ofschoon nog niemand ooit het dier, maar wel een koe of een paard, een hond of een leeuw op zijn weg heeft ontmoet, wij spreken van taalwetenschap en van dierkunde, en doen wel. Evenals de taal, even als de staat, is ook de godsdienst een voortbrengsel van den menschelijken geest, tot wiens eigenschappen de godsdienstigheid behoort. De godsdiensten zijn de verschillende uitingen van de godsdienst, die als aanleg sluimert in iederen mensch.

Zelfs de antisupranaturalistische humanist met zijn kauzaliteitswet - de hemel vergeve hem al deze barbarismen! - mag het hoofd niet twijfelend schudden. Het mag zijn dat hij den God van Jezus, den Vader dien het evangelie predikt, niet meer als zijn God erkent, hij heeft zijn God, gelijk ieder van ons. Zoolang hij in ‘de menschelijke zelfbewustheid’ ‘een afgeleid en een samengesteld verschijnsel’ ziet, zoolang hij zich ‘begrepen gevoelt in een *kosmos*, een *universum*, waarin alles onverbrekelijk met elkander samenhangt,’ is hij godsdienstig op zijn manier, en de laatste oorzaak waartoe hij kan opklimmen is zijn God[1]. Het staat hem niet vrij de godsdienst voor louter poëzie te verklaren, tenzij hij bereid is zijn medeplichtigheid aan deze dichterlijke inbeelding te erkennen. De godsdienst is een feit. Wat zij is en waaruit zij haar oorsprong neemt, het zou voorbarig zijn dit nu reeds te willen vaststellen. Wij zullen straks kunnen zien welk een veelomvattend onderzoek er noodig is, eer wij op grond der waarneming zulk een bepaling kunnen maken. Men leide de godsdienst af uit de rede, uit het geweten, uit het bewustzijn, uit het gemoed, men noeme haar een behoefte, een gevoel, een instinkt, het is om het even - slechts een ernstige studie kan ons leeren welke van die afleidingen, welke van die namen aan de werkelijkheid beantwoordt - zij is een feit, dat wij overal waarnemen, en het doel der godsdienstwetenschap is om dit feit te verklaren.

Belangrijke gevolgtrekkingen vloeien uit deze opmerking voort.

Al aanstonds wordt door haar aan de godsdienstwetenschap de plaats aangewezen, die zij in het samenstel der wetenschappen inneemt. 't Is duidelijk dat zij behoort tot de anthropologie, de wetenschap van den mensch, en wel tot haar geestelijk deel, de psychologie. Zij is een onderdeel van deze laatste, even als de logika bijvoorbeeld, opgevat als de wetenschap van het denken, d.i. van den denkenden, den wetenschappelijken mensch, de schoonheidsleer of esthetika, de taalwetenschap, de zedekunde, en verscheidene andere, doch met wie zij minder nauw verwant is dan met deze. Dit vordert geen betoog.

Maar hoewel zij een deel der algemeene menschkunde en der zielkunde uitmaakt, zij is evenzeer - en ziedaar een andere

1 De aangehaalde woorden zijn van Dr. A. Pierson, in zijn brochure: De Moderne richting en de Kristelijke Kerk. Antwoord aan Dr. A. Réville op diens brief, getiteld: *Nous Maintiendrons*. Arnhem, 1866, p. 47.

niet minder wettige gevolgtrekking - zij is evenzeer een zelfstandige wetenschap, een afgerond geheel. Reeds de ontzaglijke omvang harer onderzoekingen zou een zelfstandige beoefening noodig maken, zou vorderen dat men zich geheel aan haar wijdde. Doch ook uit haar aard heeft zij recht op den titel, dien wij straks aan de theologie ontzeiden. Zij is niet als deze een toevallige samenvoeging, een agglomeraat van velerlei brokken aan andere wetenschappen ontleend, een mozaiek, dat, hoe schoon ook bewerkt, hoe hecht en kunstig ingelegd, nooit een organisch geheel wordt. Zij wordt niet bijeengehouden door een uiterlijken band, een belang aan de wetenschap vreemd, het belang eener bijzondere kerk. Haar eenheid is een eigenschap des geestes, aan alle menschen gemeen. Al de kundigheden, die zij in zich opneemt, dienen haar om die ééne eigenschap te verklaren, en behooren haar toe in wettig eigendom, zijn door haar van geen ander vak der menschelijke kennis geborgd. Zij sluit zich niet af van de andere wetenschappen, maar dat kan geen enkele wetenschap doen, zonder haar doodvonnis te teekenen. Elke wetenschap, hoe zelfstandig ook, is een hulpwetenschap voor haar zusters. Zoo heeft zij haar hulpwetenschappen, en is zij dat voor andere. Zoo hebben haar beoefenaars, evenzeer als degenen die zich op een ander gebied bewegen, een zekere wetenschappelijke, niet het minst een filologische en filozofische vorming van noode. Doch dat zijn voorstudiën, propaedeutika, die buiten haar kader liggen. Zij heeft haar eigen gebied en haar bijzonder doel. En zij heeft dat, omdat het onderwerp waarmeê zij zich bezighoudt, de godsdienst, hoewel niet gescheiden van de andere geestvermogens, van deze bepaald onderscheiden is. De godsdienst is innig verwant met de taal; zoo innig, dat Max Müller de mythologie voor een verbastering der taal heeft aangezien. Innig is zij verwant met het schoonheidsgevoel; zoo innig, dat Dr. A. Pierson haar eenvoudig voor poëzie heeft kunnen verklaren. Innig verwant ook met het zedelijk gevoel; zoo innig, dat menigeen religie en moraal met elkander verwart. Maar zij is toch inderdaad iets anders dan elk van deze, een behoefte in den mensch, die niet slechts algemeener is, maar zich ook krachtiger en op andere wijs openbaart dan die alle, die daardoor reeds haar zelfstandigheid bewijst en een afzonderlijke beschouwing vordert.

Ook is zij - wij zijn genoodzaakt nog deze gevolgtrekking

te maken - een wetenschap in den vollen nadruk van dat woord, wier uitkomsten door geen anderen weg gevonden worden dan dien van alle ware wetenschap, door de methode der induktie. Natuurwetenschap is zij, niet in den gewonen, beperkten, maar in den uitgebreidsten zin, in zooverre zij steunt op waarneming der natuur van den godsdienstigen mensch, en door die waarneming de wetten ontdekt die de vorming en ontwikkeling der godsdienst beheerschen. Of wil men dit betwisten? Zal men zeggen, dat hier van geen wetten sprake kan zijn, dat hier, zoo al geen bloote willekeur, voor 't minst de vrijheid den scepter zwaait, en dus niets meer kan worden gedaan, dan historie te schrijven? Ik zal niet antwoorden met een omstandige bestrijding van den vrijen wil. Wij kunnen dat groote vraagstuk voorshands buiten rekening laten. Liever wil ik eenige bepaalde feiten aanvoeren, en bijvoorbeeld *e concesso* redeneeren. Doch het zal noodig zijn dit punt wat uitvoeriger te bespreken.

Alwederom moet ik den naam van Max Müller noemen. In zijn voorlezingen over de wetenschap der taal[1] toont hij onweêrlegbaar aan dat deze tot de fyzische wetenschappen behoort. Daardoor, zegt hij, onderscheidt zij zich van de wetenschap der kunst, der wetenschap, der wijsbegeerte, der godsdienst. Ik durf staande houden, dat zij daardoor althans met de laatste overeenkomt. Al de bewijzen, die Müller voor zijn stelling aanvoert, gelden ook voor de mijne, en tegen de onderscheiding door hem gemaakt.

'Men beweert,' zoo spreekt hij, 'dat, aangezien de taal, hierin van al de andere natuurvoortbrengselen onderscheiden, aan historische veranderingen onderhevig is, zij niet geschikt is, om op dezelfde wijs te worden behandeld als het onderwerp van al de andere fyzische wetenschappen.' En hij erkent: 'Daar is iets zeer aannemelijks in deze tegenwerping, maar als wij haar wat zorgvuldiger onderzoeken, dan zullen wij bevinden dat zij geheelenal op een verwarring van termen berust. Wij moeten onderscheiden tusschen historische verandering en natuurlijken groei.' Stel 'godsdienst' in de plaats van 'taal,' en de tegenwerping, met evenveel of even weinig grond gemaakt, moet op dezelfde wijs worden beantwoord. Men hoore

1 M.M., Lectures on the science of Language. Ist series. London, 1861, p. 36 vlgg.

slechts verder. ‘Laten wij vooreerst in aanmerking nemen, dat, schoon er een voortdurende verandering in de taal plaats heeft, het niet in de macht van den mensch staat om die òf teweeg te brengen òf te voorkomen. Wij zouden even goed kunnen beproeven om de wetten te veranderen die onzen bloedsomloop regelen, of om een duim aan onze lengte toe te voegee, als om de wet der spraak te wijzigen, of naar ons eigen genoegen nieuwe woorden uit te vinden. Daar de mensch geen heer is over de natuur, tenzij dat hij haar wetten kent en zich daaraan onderwerpt, worden de dichter en de wijsgeer slechts meesters van de taal, wanneer zij haar wetten kennen en die gehoorzamen.’ Het is zeker, dat Müller hier te ver gaat. Voor den dichter althans is het volstrekt niet noodig, dat hij de wetten der taal kent, om haar meester te zijn. Ik geloof niet dat of de homerische rhapsoden, of de vedische rshi's, ik geloof zelfs niet dat Shakepere of Vondel zich veel met de wetten der taal hebben opgehouden. Zij hebben de taal zelve beluisterd, en van haar het werktuig gemaakt, waarvan zij zich beter dan anderen wisten te bedienen. Zij hebben de schatten door hun volk hun aangeboden, in zich opgenomen, en zelfstandig verwerkt. Hun meesterschap bestond daarin dat zij de reeds aanwezige stof zoo schoon wisten te vormen, te plooien, te kneden, en indien ze daarbij de bestaande, maar nog niet onderzochte taalwetten eerbiedigden, dan was dit meer een zaak van gevoel dan van kennis; takt, geen studie. En waarlijk, niet degenen die zich van de wetten der taal het best rekenschap hadden gegeven, zijn altijd haar grootste meesters geweest. 't Is in de godsdienst niet anders. Kennis van de wetten die haar regeeren, is niet altijd noodig, om in haar een voorganger, een leidsman te zijn. Gelijk in den dichter het taalgevoel, zoo is in den godsdienstigen heros het godsdienstig gevoel - men vergunne mij voor een enkele maal deze wellicht niet al te juiste benaming te bezigen - hooger dan in anderen ontwikkeld; daarom gehoorzamen zij onwillekeurig en vanzelf aan de wetten die zij nog niet kennen, en daarom zijn zij meesters in beide. Maar als wij Müllers woorden in dien zin wijzigen, dan zijn zij volkomen waar, en ook op de godsdienst van toepassing. Geen mensch, hoe machtig van geest en hoe rijk van gaven, is in staat, om een godsdienst op te dringen, die hij gemaakt, die hij naar zijn welbehagen heeft uitgedacht. Slechts wanneer zij uit zijn binnenste is gesproten, als ze de

godsdienst is van zijn eigen hart, en dus, omdat hij mensch is, aan de behoefte van het godsdienstig gestemd menschelijk gemoed beantwoordt, kan hij er anderen toe bewegen. Zij is dan wat men in de godsdienstige taal een openbaring noemt, die openbaar wordt aan anderer hart. Zij is dan zijn godsdienst, omdat hij niet anders gevoelen kan, en die hem hooren nemen haar aan, omdat zij haar niet kunnen weêrstaan. Zij stemt dan vanzelf overeen met de wetten, die in de menschelijke natuur zijn geschreven, en waaraan de waarlijk vrome, ook zonder ze te kennen, gehoorzaamt. Een konventioneele taal, een konventioneele godsdienst hebben geen levenskracht. Slechts omdat zij putten uit den taalschat van hun volk, hebben Homerus en Eschylus de grieksche taal ontwikkeld. Slechts omdat hij voortbouwde op den grondslag van Mozes en de profeten, heeft de godsdienst van Jezus weêrklank gevonden in de harten van de besten zijner landgenooten, en omdat de mozaïsche godsdienst niet kunstmatig samengesteld, maar natuurlijk gegroeid was uit de behoefte van het godsdienstig gemoed, werd zij, in deze haar voltooiing, de godsdienst van de edelste volken. Dit is de waarheid, en dit de diepe zin van dat schoone woord: ‘Ik ben niet gekomen om af te breken, maar om te voleindigen.’

Verlangt men bewijzen? Ik laat eerst het woord aan Müller. ‘Toen keizer Tiberius eens een vergissing begaan had en daarover door Marcellus werd berispt, merkte een ander grammatikus, Capito genaamd, die toevallig daarbij tegenwoordig was, op, dat hetgeen de keizer zeide, goed latijn was, of als het dat nog niet was, het spoedig zou worden. Marcellus, beter taalkenner dan hoveling, antwoordde: ‘Capito is een leugenaar, want, Caesar, gij kunt het romeinsch burgerrecht aan menschen geven, maar niet aan woorden.’ Een gelijke anekdote wordt van den duitschen keizer Sigismund verteld. Als voorzitter van het concilie van Kostnitz, richtte hij een latijnsche toespraak tot de vergadering, waarin hij haar vermaande om de ketterij der hussiten uit te roeien: ‘Videte Patres,’ zeide hij, ‘ut eradicetis schismam Hussitarum.’ Zonder veel plichtplegingen werd hij door een monnik tot de orde geroepen, die uitriep: ‘Serenissime Rex, schisma est generis neutri [sic!] (schisma is onzijdig).’ De keizer evenwel, zonder zijn tegenwoordigheid van geest te verliezen, vroeg den onbescheiden monnik: ‘Hoe weet gij dat?’ De oude boheemsche schoolmeester antwoordde:

‘Alexander Gallus zegt het.’ ‘En wie is Alexander Gallus?’ vroeg de keizer weêr. De monnik antwoordde: ‘Hij was een monnik.’ ‘Welnu,’ zeide de keizer, ‘en ik ben keizer van Rome; en ik vertrouw dat mijn woord even goed zal zijn als dat van eenigen monnik.’ Zonder twijfel waren de lachers op de hand van den keizer; maar in weêrwil van dat alles, bleef schisma onzijdig, en zelfs geen keizer kon zijn geslacht of uitgang veranderen. Maar is er ooit een keizer in geslaagd de godsdienst te veranderen? Keizer Sigismund is blijkbaar niet gelukkiger geweest in zijn poging om de hervorming in de godsdienst te onderdrukken, dan om de latijnsche taal te bederven. Zijn wensch, dat de eerwaarde vaders de door hem vrouwelijk gemaakte kettery zouden uitroeien, is niet vervuld, en men heeft zich genoodzaakt gezien om met de hussiten, anders door hun onderlinge twisten reeds zeer verzwakt, een vergelijk te treffen. En waar ergens heeft eenige macht ter wereld een gestorven godsdienst met nieuw leven kunnen bezielen, een godsdienst die niet wortelt in de behoefte des tijds kunnen opleggen, en een ontwikkeling in de godsdienst met geweld kunnen tegenhouden? Juliaan heeft met geheel zijn leger van filozofisch hervormde helleensche godheden den Nazarener niet kunnen overwinnen. De godsdienst der Rede, waardoor men in 1793 in Frankrijk de katholieke trachtte te vervangen, heeft slechts eenige dagen geleefd, en het is evenmin aan Robespierre een halfjaar later gelukt zijn nog wel zoogenaamde natuurlijke godsdienst ingang te doen vinden, al stond hem daarbij geen minder krachtig overredingsmiddel dan de guillotine ten dienste. Wij zouden tallooze voorbeelden kunnen aanvoeren. Één nog maar. Akbar de groote, een der edelste vorsten die den troon van Indië hebben bezeten, was opgevoed in de mohammedaansche godsdienst. Maar hij stelde zich niet tevreden met eenvoudig na te spreken wat hem geleerd was. Zoo liet hij dan elken vrijdagavond de beroemdste Mullâs en Sheiks in zijn paleis samenkomen en in zijn tegenwoordigheid hun gevoelens verdedigen. De hevigheid hunner twisten, de woede waarmeê zij elkander verketterden, en zeker niet het minst de aanzienlijke hoeveelheid onzin die zij aan den verlichten vorst deden hooren, genazen hem langzamerhand geheelenal van zijn liefde voor het ware geloof, gelijk dat in den Korân staat uitgedrukt. Thans noodde hij anderen tot zich, brahmanen, magers en zelfs christenen, en

vormde zich zoo een eigene godsdienst, die monotheïsme, vereering der zon en christelijke zedeleer met elkander vereenigde. Deze godsdienst wilde hij nu ook invoeren, en gelijk vanzelf spreekt, waar de keizer predikt, daar laten zich altoos een menigte hovelingen bekeeren. Daarbij ging Akbar zeer verdraagzaam en vredelievend te werk, eerbiedigde elks overtuiging, handhaafde de vrijheid van alle eerdiensten, bouwde zelfs kloosters en heiligdommen voor de mohammedanen, tegen wie hij sterk was ingenomen, en prikkelde niemand door vervolging tot tegenstand. Hij was de beste vorst, de wijsste en voorzichtigste en tegelijk veerkrachtigste van allen die sedert Açôka over Indië regeerden. Toch waren zijn gematigde pogingen tot invoering eener nieuwe godsdienst genoeg, om verscheiden' opstanden tegen zijn gezag uit te lokken. En toen zijn opvolger den troon had beklommen, waren weldra, zonder geweld, alle sporen van Akbars hervorming uitgewischt[1]. Inderdaad, de koelheid waarmeê zulke verbeteringen begroet worden, de hardnekkigheid waarmeê elders het geweld van wereldlijke of geestelijke machten wordt weêrstaan, de koelbloedigheid, de heldenmoed waarmeê zelfs zwakke vrouwen den marteldood verdroegen, liever dan haar godsdienst af te zweeren, dat alles laat zich niet verklaren door frazen als deze: dat de waarheid altijd zegeviert; want wij zien verschillende en geheel tegenstrijdige meeningen afwisselend zegevieren, en niet alleen de verhevenste godsdiensten der wereld, ook de ellendigste sekten hebben haar martelaars gehad; maar alleen uit dit feit, dat de godsdienst wortelt in de natuur van den mensch, en dus ten nauwste samenhangt met geheel zijn innerlijk wezen, dat zij groeit en zich ontwikkelt, maar van geen menschelijke willekeur afhangt.

‘Maar hoeveel toch van persoonlijken invloed!’ werpt men tegen. In de godsdienst niet meer dan in de taal of zelfs in datgene wat men gewoon is de natuur te noemen. Indien de noormannen niet naar Engeland waren overgestoken, het engelsch woordenboek zou er dan geheel anders hebben uitgezien dan nu. Indien de mode aan het hof der Sâsâniden het niet gevorderd had, men zou daar de schoone perzische taal niet

1 Zie H.H. Wilson, Account on the Religion of the emperor Akbar. Quart. Orient. Magaz. Calcutta, 1824. vol. I. part. I, p. 49 vgg., herdrukt in W's Essays and Lectures chiefly on the Religion of the Hindus. Coll. and edit. by Dr. Reinhold Rost. London, 1862. II, p. 379 vlgg.

een tijdlang verontreinigd hebben met allerlei semietische woorden, die op hun eigen plaats zeer goed en welluidend klonken, doch ingeslopen waar zij niet behoorden, een taalvorm deden ontstaan, die men gerust tot de zonderlingste mag rekenen, waardoor de linguist wordt getergd. Als men de spraak onzer oude rechtsgeleerden aanziet, dan heeft men eenige moeite om aan natuurlijken groei te denken, en toch is ook dit verwaande *jargon* niet gemaakt, maar ontstaan, vanzelf en zonder dat toen iemand wist hoe. Zelfs de natuur in den engsten zin wordt immers door de hand der menschen gewijzigd. Egypte was eens de korenschuur der wereld; Kenaän was eens een land, overvloeiend van melk en honing; wat zijn ze nu? En wie is het beruchte: *Batavi terram fecere* vergeten? Daarom kan het niemand verwonderen dat ook in de vorming en ontwikkeling der godsdienst het werk van begaafde personen een groote plaats inneemt. Maar dat doet van de waarheid onzer stelling ook het geringste niet af. Wij hebben reeds gezien, dat zelfs de machtigste en edelste mannen hun godsdienst aan niemand konden opdringen, wanneer die niet beantwoordde aan de behoeften van hun tijd, wanneer die kunstig samengesteld en niet uit het diepst huns harten geboren was. En ziedaar de geheele oplossing der zaak. De voorgangers op eenig gebied zijn niet uit de lucht gevallen en hangen niet in de lucht. Zij zijn kinderen van hun eeuw, van hun volk, van hun stam, van hun land en van het verleden. Kan men zich Luther denken in Rusland, of Loyola in Noorwegen? Den dichter van Job in Hellas of den Buddha onder de nuchtere Romeinen? Zij zijn, indien het blijkt dat hun prediking ingang vindt, de wettig gekozene vertegenwoordigers des volks, omdat zij woorden weten te geven aan 't geen anderen niet uitspreken kunnen of durven. Zij zijn de hoogste toppen van 't gebergte, doch maken er een deel van uit. Zij-zelven behooren als onmisbare schakels tot de ontwikkeling der godsdienst; slechts geschiedt die ontwikkeling in de stille werkplaats van hun rijken geest sneller dan bij 't algemeen. En schoon wij bij voorbeeld met volle recht kunnen zeggen dat van de bijbelvertaling van Lnther een nieuw tijdperk dagteekent in de geschiedenis der duitsche taal, en dat door haar de grondslag voor de duitsche reformatie gelegd werd, wij weten wel, dat dit slechts figuurlijk gesproken is, en dat de hervorming, door den grooten Wittenberger in de taal en de godsdienst tot stand gebracht, evenzeer een werk van

zijn volk was als het zijne. Metéénwoord, daar heerscht ook in het godsdienstig leven der menschheid geen grillig toeval: zoo wij opmerkzaam zoeken, wij zullen ook hier, gelijk overal, vaste wetten ontdekken. En als het waar is wat Benjamin Constant reeds gezegd heeft: ‘On ne doute point, parce qu'on veut douter, comme on ne croit point, parce qu'on voudrait croire,’ dan geldt ook van onzen tijd nog meer dan van den zijnen: ‘Le moment est favorable pour juger la religion comme un fait dont on ne saurait contester la réalité, et dont il importe de connaître la nature et les modifications successives;’ en volkomener dan hij nog vermocht de vragen te beantwoorden door hem reeds gesteld: ‘D'après quelles lois prend il (le sentiment religieux) ces formes? D'après quelles lois en change 't il?’[1].

Doch hoe die wetten te vinden? Indien wij eindelijk de taak en den omvang der godsdienstwetenschap overzien, dan zullen wij daaruit tevens haar methode leeren kennen.

Het werk van haar beoefenaar bestaat uit nauwkeurige waarneming, oordeelkundige vergelijking en wijsgeerige beschouwing. Hij heeft dat met den beoefenaar van elke andere wetenschap gemeen. Maar hij moet die methode toepassen op tweëerlei gebied. De godsdienstwetenschap vervalt in twee deelen, die wel innig samenhangen en uit elkander volgen, maar in 't belang van een geregelden voortgang van 't onderzoek onderscheiden moeten worden. Het eene gedeelte zou men het historische of de wijsbegeerte der godsdienstgeschiedenis, het andere het psychologische of de wijsbegeerte van den godsdienstigen mensch kunnen noemen. Het eerste onderzoekt de vormen, het tweede het wezen der godsdienst.

Talloos zijn de vormen waarin zich de godsdienst vertoonde en nog openbaart. Geen van die alle mag van de waarneming worden uitgesloten. In zekeren zin zijn ze voor het doel der onderzoeking alle even belangrijk; de hoogstontwikkelde die millioenen belijders telt niet gewichtiger dan de ruwste, die bij een kleinen, zwervenden stam in de wildernis wordt gevonden. Die de laagste verwaarloost kan de hoogste niet begrijpen. Want zoo groot is de taaiheid der godsdienstige voorstellingen, gebruiken, begrippen, dat zij gewijzigd van den eenen godsdienstvorm in den anderen overgaan, en dat wij dikwijls in den vol-

1 B. Constant, t.a.p., I, blz. 43, 45, 76.

komensten nog toestanden ontdekken met de godsvereering der onbeschaafdste stammen verwant, en alzoo uit het eerste tijdperk van zijn bestaan afkomstig. Ook is het groote vraagstuk der ontwikkeling niet op te lossen en het wezen der godsdienst niet te bepalen, wanneer wij al de fazen niet kennen die zij heeft doorloopen, en niet begonnen zijn met haar te bespieden op haar laagsten trap. En de ontzettende uitgebreidheid dezer studie behoeft niemand af te schrikken. Verdeeling van den arbeid verlicht de moeilijke taak. Als de een dezen, de ander genen godsdienstvorm tot het voorwerp zijner navorschingen maakt, dan wordt het voor hem die tot het algemeene wil opklimmen mogelijk, de uitkomsten waartoe zij geraakten tot één geheel te verbinden. Evenmin als het noodig is dat de linguist zich in alle talen weet uit te drukken, die hij vergelijkt en rangschikt, of dat hij alles gelezen heeft wat in die talen geschreven is, evenmin is het een vereischte dat degeen die alle godsdienstvormen met een algemeenen blik wil omvatten, al de reisbeschrijvingen leest die over de godsvereering der wilde en vreemde volken eenig licht verspreiden, al de gedenkteekenen beschouwt die van de vroomheid der vroegere geslachten kunnen getuigen, al de oorkonden der godsdienstige letterkunde van de beschaafde volken filologisch en kritisch bewerkt, kortom elken godsdienstvorm tot in zijn kleinste bijzonderheden kent. Toch zal het goed zijn, dat ook de wijsgeerige onderzoeker, die uit al de verschijnselen het wezen der godsdienst wil afleiden, met een of meer van haar vormen in allen deele vertrouwd is.

Waarnemen, eenvoudig waarnemen, geduldig en nauwkeurig, met levendige belangstelling, ik zou haast zeggen met nieuwsgierigheid waarnemen, is de noodwendige grondslag van alle wetenschap, doch het kan soms ook door niet-wetenschappelijkgevormden volbracht worden en is de eigenlijke wetenschap nog niet; deze vangt eerst aan waar de vergelijking, oordeelkundige vergelijking begint. Ook de beoefenaar der godsdienstwetenschap, als hij eenige godsdienstvormen door onmiddellijk onderzoek - in zoover hier van onmiddellijk onderzoek gesproken kan worden - heeft leeren kennen, en zich van de overige door de studiën van anderen eene voorstelling heeft gevormd, gaat vergelijken. Die vergelijking is tweeërlei: zij is genealogisch, zij is morfologisch. De derde, de fysiologische, of hetgeen hier hetzelfde is, de psychologische, kan hij eerst later instellen. De

genealogische - reeds de naam maakt dit duidelijk - doet niet alleen de verwantschap, maar ook den graad van verwantschap tusschen de verschillende godsdienstvormen kennen. Er zijn mythen, er zijn dogmen, er zijn gebruiken bij de eerdienst, wier aanwezigheid in verschillende religiën niet verklaard kan worden, zonder dat men een gemeenschappelijke afkomst van die religiën aanneemt, tenzij dat men bewijzen kan dat die voorstellingen, leerstukken en plechtigheden van de eene godsdienst in de andere zijn overgegaan. Er zijn overeenkomsten in de namen van goddelijke wezens of hemelsche voorwerpen, die tot een nog inniger betrekking der godsdiensten, in wier mythologiën deze voorkomen, doen besluiten. Zoo ontstaat in de bonte menigte van verschijnselen die men heeft waargenomen eenige orde. Grootere afdeelingen vormen zich, binnen wier kring een aandachtige beschouwing weldra kleinere groepen leert onderscheiden. Grenzen worden getrokken, die de uitgebreide rijken en de mindere gewesten afperken. Men bespeurt dat de afrikaansche, de amerikaansche, de siberische, de oost-aziatische, de semietische, de aryo-europesche godsdiensten, bij alle verscheidenheid, even zoovele groote familiën uitmaken, ofschoon de vraag nog onbeslist is, onder welke van deze de egyptische, de perzische, zoo als zij door Zarathustra hervormd werd, de finsche moeten gerangschikt worden. Men wordt weldra gewaar, dat in de amerikaansche godsdienstfamilie bijvoorbeeld de godsvereering der noordamerikaansche roodhuiden en die der oostelijke wilde volken van Zuid-Amerika twee bijzondere groepen uitmaken, en dat in den boezem der aryo-europesche de vedische en oud-perzische, de grieksche en romeinsche, de germaansche en noorsche onderling nader vermaagschapt zijn dan met andere, terwijl de wendische (slavoonsche) meer sporen van verwantschap met de eranische of perzische, de grieksche, romeinsche, germaansche, noorsche met de indische vertoonen, en de keltische aan de beide takken der oud-arische even na schijnt te staan, en alzoo waarschijnlijk terugwijst op een tijd toen er in de oud-arische mythologie nog geen sporen van verdeeldheid waren op te merken. Maar de genealogische vergelijking draagt nog andere vruchten dan deze rangschikking in familiën. Zij leert ook de wetten kennen waarnaar de mythen zich wijzigen overeenkomstig het bedrijf door de verschillende volken uitgeoefend, het klimaat waarin zij leven, de natuur die hen omringt. Zij vergunt ons verder de oorspronkelijke beteekenis van vele

anders onverstaanbare mythen, schijnbaar redelooze leerstukken of zinledige gebruiken na te sporen, en alzoo van de vergelijkende mythologie tot haar oorsprong, van de godsdiensten die tot de geschiedenis behooren, op te klimmen tot dien ouderen, vóórhistorischen godsdienstvorm, waaruit zij gesproten zijn, ja, misschien nog hooger op te klimmen. Dit is de paleontologie der godsdienstwetenschap, die een licht verspreidt over die donkere perioden, waarvan zelfs de oudste natiën alle heugenis verloren, doch waarvan zich de sporen nog in hun geloofsbegrippen vertoonen.

De morfologische vergelijking volgt op de genealogische en moet met deze gepaard gaan. Zij houdt zich niet bezig met de bijzondere vormen, de mythen, de leerstellingen en gebruiken, maar met de gestalten (morfen) der godsdiensten als geheel. Zij stelt de religiën niet nevens elkander naar den graad van verwantschap, maar volgens den trap van ontwikkeling die zij bereikt hebben. Terwijl men in de genealogische vergelijking en rangschikking, dank zij de hulp der vergelijkende taalwetenschap, reeds een goed eind weegs gevorderd is, blijft hier nog bijna alles te volbrengen over. Het zou dus voorbarig zijn de uitkomsten van dit onderzoek nu reeds te willen vaststellen. Maar ik geloof dat de verdeeling in natuur-, mythologische, dogmatisch-filozofische en wereldgodsdiensten, elders door mij voorgesteld, ofschoon de benamingen wellicht niet volkomen juist zijn en een wijziging behoeven, inderdaad den grondslag voor een morfologische rangschikking aanbiedt. De ruwste godsdienstvorm dien wij kennen, en die op den bodem van alle latere ligt, is vereering der natuurverschijnselen en natuurkrachten. In een tweede tijdperk van ontwikkeling worden de natuurwezens menschvormige godheden en gaat, door middel van de poëzie, de natuurdienst over in mythologie. Een derde tijdperk bevat de ontwikkeling van de mythologie tot een vast stelsel. Door middel van wijsgeerig nadenken wordt het heir des hemels geordend; uit de aristokratie ontstaat een monarchie; uit de monarchie een min of meer zuiver monotheïsme, en in de plaats der mythologie treedt de dogmatiek. In het vierde tijdperk eindelijk worden de dogmen tot geboden of beginselen herleid, en ofschoon deze op haar beurt gedurig weêr voor een tijd dogmatisch versteenen, door de kracht van deze beginselen worden de dogmatieken noch duurzaam noch algemeen, en telkens weder opgelost. Dit laatste zien wij slechts

in de drie zoogenaamde wereldgodsdiensten. En niet alleen dat ook deze vergelijking een eigenaardige klassifikatie der godsdienstvormen ten gevolge heeft, zij, evenzeer als de vorige, doet ons wetten ontdekken, de wetten namelijk, die de ontwikkeling en de verbastering, dat wil zeggen, de geboorte, den groei en het verval der godsdienstvormen beheerschen.

Het vergelijkend onderzoek van de vormen der godsdienst baant den weg tot dat van de godsdienst zelve. Dit is het tweede hoofddeel der godsdienstwetenschap. Allereerst moet nu de vraag worden beantwoord: wat is godsdienst? En het is alweder vergelijking die haar oplossen moet: men zou haar de fyziologische of psychologische kunnen noemen. De verschillende godsdiensten worden nu nevens elkander gesteld, niet om te weten waarin haar voorstellingen, begrippen, gebruiken van elkander verschillen of met elkaâr overeenkomen, maar om de gemeenschappelijke gedachten op te sporen, die zij op onderscheiden wijs hebben uitgedrukt. Het is hier te doen om de bestanddeelen te kennen, waaruit alle godsdiensten zijn samengesteld. Dit zal ons leeren wat tot het wezen der godsdienst behoort, en wat slechts als haar vrucht, haar werking moet worden aangemerkt. Zien wij, dat zelfs de ruwste godsdienstvorm zekere geloofsvoorstellingen en een soort van eerdienst bezit, dan zullen wij de gevolgtrekking wel mogen maken dat geloof en aanbidding, zoo niet de eenige, althans noodzakelijke elementen der godsdienst zijn. En tevens zullen wij dan kunnen bepalen in welken vorm van godsdienst haar wezen het zuiverst en volledigst is uitgedrukt, welke de hoogste en welke de ware godsdienst is.

Van het wezen der godsdienst klimt men op tot haar oorsprong. Op de vraag, wat zij is, volgt aanstonds de andere: waaruit zij voortspruit. Hier vooral mag ik niet vooruitloopen. Verbeelding of instinkt, gevoel of bewustzijn, wat ligt ten grondslag aan dat merkwaardig verschijnsel, dat wij thans in al zijn gestalten hebben waargenomen, en waarvan wij den inhoud hebben ontleed? En om dat te kunnen beslissen moeten wij eerst weten of de godsdienst werkelijk algemeen mag worden genoemd, of zij een eigenschap is der menschelijke natuur, ja dan neen; moeten wij de kracht kennen, die zij uitoefent op den mensch in zijn gemoed en in de wereld, een kracht die overtuigend blijkt uit de offers waartoe zij in staat stelt, de ontzaglijke omwentelingen die zij te weeg brengt, de

heerschappij die zij uitoefent, den strijd dien zij veroorzaakt; moeten wij onderzoeken of zij noodwendig verbonden is aan zekere vormen, leerstellingen, plechtigheden, zedelijke voorschriften, aan een geordende priesterschap en een kerkelijke inrichting, aan staat en samenleving, dan of zij onafhankelijk is van dit alles; moeten wij kunnen zeggen of zij ook behoort gerangschikt te worden onder een der bekende eigenschappen of behoeften van den menschelijken geest, zijn waarheidszin waaruit de wetenschap, zijn schoonheidsgevoel waaruit de kunst en de poëzie, zijn zedelijk gevoel waaruit de geschrevene en de ongeschrevene wet geboren worden; of zij wellicht de samenvatting is van dit alles, de band die ze alle vereenigt, dan of haar een zelfstandig bestaan moet worden toegekend, met andere woorden, welke grenzen zij niet mag overschrijden zonder zichzelf te benadeelen of nadeel te stichten, welke plaats zij bekleedt in het binnenste van den mensch. Dan eerst zijn wij in staat haar oorsprong aan te wijzen, en den aard van die behoefte te beschrijven, die haar het aanzijn gaf.

Maar dan is taak der godsdienstwetenschap nog niet voltooid. De theorie moet praktijk worden. De godsdienst maakt een deel uit van het leven. Om haarzelf wordt de wetenschap beoefend, maar indien zij de ware is, dan draagt zij ook vrucht. Heeft men de geschiedenis der godsdienst wijsgeerig beoefend, heeft men haar wezen erkend en haar oorsprong gezocht, dan zal men daaruit kunnen leeren hoe zij gekweekt en versterkt, verbreid en bevorderd, gezuiverd en hervormd moet worden. Dat is het vraagstuk waarmeê zich de beoefenaar onzer wetenschap in de laatste plaats bezig houdt. 't Is het laatste; want de geheele weg van onderzoek, dien ik afteekende, moet eerst zijn afgeloopen, voor dat het op bevredigende wijs kan worden opgelost. 't Is niet het minste; want het is de bekrooning van 't geheel. De vakken die men gewoonlijk onder den naam van praktische theologie heeft bijeengevoegd, komen hier tot hun recht, doch worden niet slechts beperkt en uitgebreid tegelijk, maar erlangen ook alleen in dit verband een echt-wetenschappelijke waarde. Alle welsprekendheid is een; wat vervelend is in de raadzaal wordt door den kansel niet gewijd, en de kunst om wel te spreken heeft aan den pleitbezorger, den volksredenaar, den staatsman geen andere regels voor te schrijven dan aan den prediker, - onze Steenmeyer heeft dat overtuigend bewezen; maar de vraag hoe men prediken moet om den

diepsten en duurzaamsten godsdienstigen indruk achter te laten, behoort in de godsdienstwetenschap t'huis. De pedagogiek kan door haar niet worden behandeld, en metterdaad verschilt de godsdienstonderwijzer van andere onderwijzers in niets; maar over de inrichting van het godsdienstig onderwijs behoort zij uitspraak te doen. Kunst en letterkunde liggen niet binnen de perken van haar gebied, maar hoe zij dienstbaar gemaakt kunnen worden tot godsdienstige verheffing, dat is een zaak die haar aangaat. Vooral de zending, dat is de uitbreiding van een reineren godsdienstvorm onder volken die nog op een lager standpunt van godsdienstige ontwikkeling staan, zal van de wetenschap, wanneer zij aldus wordt beoefend, een nieuw licht ontvangen. Immers deze leert haar de eenheid der godsdienst kennen, de gebrekkige vormen waarin zij zich openbaart, waardeeren, punten van aanknooping vinden waar zij slechts tegenstand wachtte, en doet haar inzien, dat ook zij niet behoeft af te breken maar te voltooien, niet omver te werpen maar te hervormen. En eindelijk of men kerken zal handhaven en stichten dan of men vrije, gedurig afwisselende vereenigingen verkiezen moet, geregelde godsdienstoefeningen of vrijwillige bijeenkomsten zal houden of nalaten, belijdenissen opstellen of volledige vrijheid van denken toestaan, het zijn tijdvragen, doch die steeds haar gewicht zullen behouden, en waarop alleen de godsdienstwetenschap het antwoord kan geven.

Indien het mij gelukt is een duidelijke schets te geven van de wetenschap, die ons de godsdienst leert kennen[1], dan zal het wel niet noodig zijn opzettelijk aan te toonen, dat de theologie daardoor niet wordt afgeschaft, maar dat zij zoo eerst haar wijding als wetenschap erlangt. Door den invloed der hervorming en der herleefde wetenschap langzamerhand in haar wezen veranderd, bleef zij nog steeds geprangd in het oude scholastische harnas, dat haar vrije ontwikkeling belette. Het wordt tijd dat zij het eindelijk geheel aflegge en voor goed. Er zijn sommige vakken, zoo als de hermeneutiek en exegeze, die zij als voorbereidende kundigheden veronderstelt en als hulpwetenschappen erkent, doch die als zuiver filologisch moeten wederkeeren tot hun eigen gezin; andere, zooals de geschiedenis van Israël, waarvan zij alleen de godsdienstgeschie-

1 De schrijver is voornemens deze schets uit te werken in een zelfstandig gegeschrift, dat over de grondslagen der godsdienstwetenschap zal handelen.

denis als haar eigendom beschouwt, worden door haar slechts ten deele behouden; weder andere, zoo als de apologetiek, de polemiek, de dogmatiek in den ouden zin, zendt zij in dank terug aan de kerkgenootschappen, die zich daarmeê nog gelieven bezig te houden. Van hetgeen er wezenlijks en duurzaams is in hetgeen men tot hiertoe de exegetische, historische en systematische theologie plag te heeten, gaat niets verloren. Elk die daarin geen vreemdeling is zal het hebben weêrgevonden op zijn eigen plaats. Slechts dat het daar een deel uitmaakt van een grootsch en levend geheel, en niet wederrechtelijk gewrongen in een kunstig samenstel, dat alleen door een vreemd belang in wezen werd gehouden. Al mag ik mij vleien met de hoop dat de gedachten in dit opstel uitgesproken bij sommigen weêrklank zullen vinden, al geloof ik de tolk te zijn van een behoefte door velen gevoeld, ik stel mij niet voor dat de oude godgeleerdheid aanstonds haar ontslag zal nemen en plaatsmaken voor haar jeugdige mededingster. Maar ik ben overtuigd dat zij wetenschappelijk geoordeeld en verloren is, tenzij dat zij besluite om dezen of een dergelijken weg in te slaan. Ik houd mij verzekerd, dat zóó alleen tot helderheid kan worden gebracht, wat nu nog met dikke duisternis bedekt blijft; dat zóó alleen overeenstemming kan geboren worden, waar nu nog verdeeldheid en misverstand heerschen; dat zoo alleen een einde kan worden gemaakt aan veel nutteloos twisten, aan al dat schermen in de lucht, dat verwart en vermoeit en verbittert, maar niemand wijzer maakt, omdat men niet eerst is afgedaald tot den diepsten grond.

Ik wil het goede voorbeeld van den hoogleeraar Opzoomer navolgen, en hetgeen ik heb trachten aan te toonen ten slotte in eenige korte stellingen samenvatten.

De christelijke theologie, zooals zij aanvankelijk werd en nog wordt beoefend door velen, is niet anders dan een poging om de christelijke leer tot een min of meer wijsgeerig stelsel te verbinden, en staat als zoodanig met de brahmaansche, de pârzische, de joodsche, de mohammedaansche op eene lijn;

in de protestantsche kerk werd zij een voorwerp van wetenschappelijk onderzoek, maar kon zich, op zichzelve staande, niet tot wetenschap verheffen;

zij kan dat slechts worden, wanneer zij een integreerend deel uitmaakt van de godsdienstwetenschap;

de godsdienstwetenschap is een natuurwetenschap in de uit-

gebreidste beteekenis van dat woord, en moet dus geen andere dan de induktieve methode volgen;

zij behoort tot de anthropologie, de wetenschap van den mensch, en moet nader onder de zielkunde worden gerangschikt;

doch zij is niettemin een zelfstandige wetenschap, omdat zij zich bezig houdt met de verklaring eener zelfstandige uiting van den menschelijken geest;

haar doel is om door het waarnemen en vergelijken van alle godsdienstvormen en godsdienstige verschijnselen het wezen en den oorsprong der godsdienst te leeren kennen, en uit die kennis praktische gevolgtrekkingen af te leiden.

Febr. 1866.

C.P. TIELE.

De Engelsch-Americaansche geschillen.

II. De uitrusting van zuidelijke kapers in Britsche havens.

1. Algemeene beginselen. - De beide stelsels. - Is de Britsche neutraliteit geschonden?

Wij hebben er reeds op gewezen, hoe de onzijdige in den oorlog eene bloot lijdelijke houding behoort aan te nemen, en hoe moeijelijk het voor hem is zich daarin te handhaven. ‘De toeschouwer,’ zeiden wij, ‘heeft zijne sympathiën en hij vermag die niet altijd te onderdrukken.’ Wij behoeven er naauwelijks bij te voegen, dat hij aan dat gevaar minder blootgesteld is, wanneer die sympathiën louter regerings-sympathiën, alleen gegrond op politieke vriendschap of internationale homogenëiteit, dan wanneer ze volks-sympathiën zijn, en dan hunnen oorsprong vinden 't zij in eene edele drijfveer, haat tegen onderdrukking, afschuw van gewetensdwang, 't zij in eene min verhevene neiging, vrees voor het krenken van handelsbelangen, hoop op gewin. Eene eenvoudige vergelijking van de houding van Groot-Brittannië bij de Deensche en bij de Americaansche kwestie kan ons het bewijs leveren (en aan meerdere bewijzen is in de geschiedenis geen gebrek), hoe oneindig spoediger de laatste zich in daden openbaren dan de eerste.

Bij het bestaan van sympathiën van de laatste soort is dus de taak eener regering, die eene strikte neutraliteit wil in acht nemen, voorzeker meer dan ooit bezwaarlijk, en haar toestand alles behalve benijdenswaardig. Vooral tegenover de oorlogvoe-

rende partij, die zich niet in de gunst des volks mag verheugen, wordt hare houding natuurlijk moeijelijk, omdat deze (en het is ligt verklaarbaar) de gezindheid der regering al zeer spoedig naar die van het volk afmeet.

De Britsche regering heeft gedurende den laatsten oorlog die moeijelijkheid zeker in hooge mate ondervonden; want beide oorlogvoerende partijen hadden onder het Britsche volk talrijke en warme aanhangers. Hier was het afschuw van de slavernij, die voor het Noorden, dáár vrijheidsmin, handelsbelang en naijver tegen de Yankee's, die voor het Zuiden vuur deed vatten. Niettemin, hetzij dat, waar materiële belangen mede in het spel zijn, de geestdrift minder snel bekoelt, hetzij dat er bij de aanhangers van het Zuiden meerdere stoutmoedigheid heerschte, of meer krachtbetoon aanwezig was, of dat het aan eenige andere oorzaak is toe te schrijven, zooveel is zeker, dat gedurende het grootste gedeelte van den oorlog de sympathiën voor het Zuiden veel luider spraken, dan die voor het Noorden opgevat. Het kon niet anders, of al spoedig werd hierop de aandacht van den Heer Adams gevestigd, en hij laat dan ook niet na in de door hem met Lord Russell gevoerde correspondentie, telkens, waar hij zijne grieven toelicht, de schuld der handelingen, waarover hij zich beklaagt, op dat gedeelte van het Britsche volk, hetwelk het Zuiden toegedaan is, te doen nederkomen. Hoe zeer de Americaansche gezant zich daardoor gekrenkt gevoelde, kan inzonderheid blijken uit een' zijner brieven, na het einde van den oorlog aan Lord Russell geschreven. Deze namelijk beging de onvoorzigtigheid om aan een' gelukwensch met het einde van den oorlog, waarmede hij eene zijner nota's over de kwestie der schadevergoeding besloot, o.a. het volgende toe te voegen: ‘The government of the United States have carried on to a successfull issue, with great fortitude and perseverance, a civil war of unequalled magnitude. In the course of this war they have resolved to abolish slavery. The British nation have always entertained and still entertain, the deepest abhorrence of laws, by which men of one colour were made slaves of men of another colour. The efforts by which the United States' government and Congress have shaken off slavery, have therefore the warmest sympathies of the people of these kingdoms’[1].

1 Russell aan Adams, 30 Aug. 1865. *Aegidi*, Oct. Heft. 1865, N°. 1977.

Waarop de Heer Adams, na zijnen dank betuigd te hebben voor de verzekering, in de laatstaangehaalde zinsnede vervat, het volgende antwoordt: ‘If from painful observation in a service extended through four years, I cannot in candour yield my entire assent to this statement, as applied to a large and too influential portion of her Majesty's subjects; if it has been my misfortune to observe in the process of so wonderful a revolution, a degree of coldness and apathy prevailing in many quarters, from which my countrymen had every right to expect warm and earnest sympathy; if throughout this great trial, the severity of which few not well versed in the nature of our institutions could fully comprehend, the voice of encouragement from this side of the water has too often emitted a doubtful sound, I yet indulge the hope, that the result arrived at will ultimately correct the hasty and harsh judgments that flowed from lack of faith and of confidence in our fidelity to a righteous cause.’
.....‘Under such circumstances I pray you not to be surprised if I am compelled not to disguise the belief, that with my government, as among my countrymen at large, there is still left a strong sense of injured feeling, which only time and the hopes of a better unterstanding in future, held out by the conciliatory strain in your Lordship's note, are likely to correct’[1].

De sympathiën van hen, die de Zuidelijke partij toegedaan waren, moeten zich wel zeer krachtig geopenbaard hebben, wanneer de Americaansche Gezant nog na het einde van den oorlog, zich met zooveel gevoeligheid over hen uitlaat. En inderdaad beklaagt hij zich dan ook over handelingen van hunnentwege, die, zijns inziens, Groot-Brittannië zijne lijdelijke houding hebben doen verlaten, beklaagt hij zich over schennis der Britsche neutraliteit.

Tot regt begrip dezer klagt zal het noodig zijn de zaak eenigzins hooger op te halen, de volkenregtelijke beginselen na te gaan en een' vlugtigen blik op het gehied van Engelsche en Americaansche wetgeving te slaan.

Het is namelijk in het Volkenregt eene onhetwistbare waarheid, dat de onzijdige, tegenover den duren pligt, die op hem rust, om zich van alle inmenging in den strijd te onthouden,

1 Adams aan Russell, 10 Sept. 1865. *Aegidi*, Novemb: und Decemb. Heft N°. 1978.

het allergewigtigste regt heeft, om niet zijns ondanks daarin te worden medegesleept. Bij geen verschilpunt over deze materie mag het uit het oog verloren worden: neutraal zijn is zoowel der onzijdigen regt als pligt.

Mag dus aan den eenen kant de onzijdige aan den oorlog geen deel nemen, noch met hulptroepen de land-, noch met schepen en matrozen de zeemagt van eene van beide partijen versterken, evenmin is het aan deze geoorloofd in het onzijdige land zoodanige hulpbenden aan te werven, of oorlogschepen uit te rusten. Immers dergelijke handelingen mogen daar alleen geschieden op gezag van den neutralen Souverein; hare toelating zou zijne toestemming doen vooronderstellen en daardoor tevens aan de neutraliteit een einde maken. De mogendheid, die dus de voorregten der neutraliteit wil blijven genieten, moet haar uitsluitend regt van beschikking over de physieke krachten der natie als het palladium dier neutraliteit met de uiterste naauwgezetheid blijven bewaken.

Elke poging dierhalve van eene der oorlogvoerende partijen om, ondanks de neutrale mogendheid, zoodanige handelingen te verrigten, is eene inbreuk op hare neutraliteitsregten, waarvoor zij het regt heeft voldoening te vragen. Wordt daarentegen die inbreuk goedmoedig toegelaten, dan is schending van neutraliteits-pligten daarvan het onvermijdelijk gevolg. Wil de onzijdige niet voor zijne regten opkomen, dat is uitsluitend zijne zaak; - over zijn eigen regt heeft hij alleen te beschikken; - maar in het gestelde geval is zijn regt in zekeren zin ook dat van de andere oorlogvoerende partij, in zooverre namelijk als deze door zijne te groote inschikkelijkheid benadeeld wordt, in zooverre hare regten daardoor gekrenkt worden. Die tegenpartij heeft het regt te zeggen: gij zijt onzijdig, en volgaarne wil ik u als zoodanig eerbiedigen, maar dan moet ook uwe neutraliteit meer dan een loutere klank zijn, dan moet gij bij den naam ook de daad voegen, dan moet gij voor het regt, dat ik eerbiedig, opkomen, zoo dikwerf het door mijnen vijand ten mijnen nadeele geschonden wordt. - Verkiest gij dat niet te doen, dan kunt gij er ook geene aanspraak op maken, dat ik zal blijven eerbiedigen hetgeen noch door mijne tegenpartij, noch door u zelven geëerbiedigd wordt. Ik eisch dierhalve, op straffe van uw eigen aansprakelijkheid, of wel van het verlies uwer neutraliteit, dat gij al het mogelijke, dat in redelijkheid van u gevorderd worden kan,

in het werk stelt, om die handelingen mijner tegenpartij van hare voor mij nadeelige gevolgen te berooven en de herhaling daarvan voor het vervolg te voorkomen.

Ziedaar de algemeene eenvoudige volkenregtelijke beginselen, die iedere neutrale mogendheid verpligt is in acht te nemen. Dat zij daartoe te allen tijde zoo goed mogelijk in staat zij, daarvoor moet zij waken. Te dien einde is het natuurlijk een onmisbaar vereischte, dat zij de middelen hebbe, om zoowel preventief als repressief tegen de overtreders te werk te gaan, middelen tot aanwending waarvan haar door hare wetgeving de magt gegeven worden moet.

Het was op grond dezer beginselen, dat in het jaar 1794 in de Vereenigde Staten van Noord-America eene wet tot stand kwam (the Foreign-Enlistment act), waarbij het uitrusten van schepen, aannemen van krijgsvolk, enz., ten behoeve van eene der oorlogvoerende partijen strafbaar verklaard werd, en aan den President het regt werd toegekend zoodanige handelingen met geweld te keer te gaan. Later, in 1817, zijn bij eene nieuwe wet de bepalingen der oude nog uitgebreid en de waarborgen tegen hare ontduiking aanmerkelijk vermeerderd; en het jaar daaraanvolgende, toen het tijdsbestek, waarvoor deze laatste wet was ingevoerd, ten einde begon te loopen, werd zij zelfs permanent verklaard.

Beide wetten hadden haren oorsprong te danken aan de klagten der oorlogvoerende partijen. In 1794, onder het presidentschap van Washington en het secretariaat van Jefferson, was zij het gevolg van klagten van het Britsche Hof over de uitrusting van Fransche schepen in Americaansche havens. Onmiddellijk nam de Americaansche regering, overtuigd, dat zij zulks tot handhaving harer neutraliteit verpligt was, hare maatregelen; de wet werd aan de goedkeuring van het Congres onderworpen en aangenomen, de uitrusting van fransche schepen verboden, zelfs werd een dier schepen, met welks uitrusting men zich in de haven van New-York onledig hield, aangehouden en verbeurd verklaard. - En de wet van 1817 en 1818 was op gelijke wijze aan de klagten der Spaansche en Portugesche gezanten haren oorsprong verschuldigd.

Spoedig na de aanname van deze laatste, werd het voorbeeld van America ook door Engeland gevolgd. Wel waren aldaar reeds vroeger onder Jacobus I en George II verschillende wetten in dien zin tot stand gekomen, maar deze hadden slechts

eene zeer beperkte strekking, in zooverre zij namelijk in het bijzonder op het dienst nemen onder vreemde vorsten betrekking hadden. Maar in 1819 trok de groote Canning zich de zaak aan, en het was voornamelijk aan zijn beleid en zijne welsprekendheid te danken, dat de wet werd aangenomen, en dat ook later in 1823 de poging van Lord Althorpe om haar weder te doen intrekken, zonder gevolg bleef. En hetgeen hierbij vooral opmerkelijk is, ook hier weder waren het de bovenaangehaalde beginselen, waarop de groote staatsman zich tot ondersteuning zijner wetsvoordragt beriep, terwijl hij er met nadruk op wees hoe goed men in America het wezen der neutraliteit begrepen had en hoe zeer het voorbeeld, door dat land gegeven, navolging verdiende. Hij toonde daarbij aan, van hoeveel gewigt het was, voorzorgsmaatregelen te nemen, ten einde niet, wanneer men wenschte neutraal te blijven, zijns ondanks in den strijd te worden medegesleept, en hoe betreurenswaardig een dergelijke krijg voor het vaderland zoude zijn. Neen! zoo sprak hij, ‘if a war must come, let it come in the shape of satisfaction to be demanded for injuries, of rights to be asserted, of interests to be protected, of treaties to be fulfilled. But in God's name, let it not come on in the paltry, pettyfogging way of fitting out ships in our harbours to cruise for gain’[1]. -

Engeland en America zijn echter tot nog toe de eenige Staten, die zich in het bezit eener zoodanige wet mogen verheugen. Wel is nog in enkele landen, b.v. in Pruissen, zonder dat aan dit onderwerp eene speciale wet gewijd is, eenvoudig het uitrusten van kaperschepen ten behoeve van eene der oorlogvoerende partijen verboden, maar in de meeste overige Staten zouden de bewuste handelingen slechts onder algemeene bepalingen, gelijk b.v. onder die van art. 84 en 85 van den franschen Code Pénal, kunnen teruggebragt worden.

Dit neemt natuurlijk niet weg, dat het volkenregtelijk beginsel daarom niet minder vaststaat; zoo in de meeste Staten eene wet als de foreign-enlistment-act nog niet is ingevoerd, de oorzaak is alleen daarin te zoeken, dat de drang der omstandigheden zich daar nog niet sterk genoeg tot dat einde heeft doen gevoelen, en hare vaststelling in die landen is derhalve alleen eene kwestie van opportuniteit.

Het is de schending van dat volkenregtelijk beginsel, waarop

1 Canning's Speeches, V, 52.

de Americaansche regering bij hare klagt over de schennis der Britsche neutraliteit doelt en zich in de tweede plaats tot staving harer vordering tot schadevergoeding beroept.

Ter beoordeeling van de juistheid van dit beroep, behoort men natuurlijk allereerst de feiten te kennen, waarop het is gegrond. Beginnen wij dierhalve met die kortelijk te vermelden.

Reeds bijna van het oogenblik af zijner komst in Engeland, maakte de Heer Adams de Britsche regering op de uitrusting van kaperschepen in hare havens ten behoeve van de Geconfedereerden opmerkzaam, en zeer talrijk zijn de nota's, die sedert dien tijd over dit onderwerp van weêrszijden zijn gewisseld. Dat in eene zoo langdurige correspondentie herhaling van dezelfde gronden vóór en tegen niet zeldzaam is, zal voorzeker niemand bevreemden; en toch zal zeker niemand zich de geregelde lectuur dier stukken beklagen, want er is onder dat groote aantal naauwelijks een enkel, dat niet tot goed begrip van het geheel de eene of andere nuttige bouwstof aanvoert.

Bij het doorlezen dier correspondentie valt het in het oog, dat de Americaansche klagten, schoon in den regel meer speciaal tegen bepaalde feiten gerigt, toch zelden of nooit het verband, dat tusschen die feiten en andere daarmede zamenhangende omstandigheden bestaat, onopgemerkt laten. Niet alleen toch op de verliezen, door de uitrusting van kaperschepen geleden, wordt gewezen, maar ook de omstandigheid dat de geheele zeemagt der Geconfedereerden aan Engelschen bijstand hare voorname kracht ontleende, wordt herhaaldelijk onder de aandacht van het Britsche Gouvernement gebragt. - Er bestond, gelijk de Heer Adams het uitdrukt, van den kant der insurgenten een stelselmatig plan om de Vereenigde Staten van uit de Engelsche havens, voornamelijk uit die van Liverpool, te beoorlogen. In die taktiek werden de Zuidelijke agenten door de hulp en medewerking van een groot aantal Engelsche onderdanen gesteund. Het gevolg daarvan was, dat tal van stoomschepen, met wapenen, krijgsammunitie en benoodigdheden van allerlei aard beladen, de Britsche havens hadden verlaten, met het kennelijk opzet om de door de Britsche regering bij hare proclamatie in het begin van den oorlog als volkomen wettig erkende blokkade te breken[1]. De Britsche eilanden

1 Opmerkelijk is het, hoe luide het geweten der Americaansche regering spreekt, in weêrwil van de krachtigste zinsneden, waarmede zij de effectiviteit harer blokkade, als aan geen' redelijken twijfel onderhevig, tracht voor te stellen. - Juist dat beroep op de erkentenis der blokkade door Engeland, is een bewijs, hoe zeer die blokkade erkenning behoefde om staande gehouden te kunnen worden. - Het eenvoudig gedoogen van Engeland zonder het minste protest, geeft ons thans reeds den voorsmaak van hetgeen den onzijdigen bij een' eventuëlen oorlog, waarin die mogendheid partij mogt zijn, te wachten staat.

Bermuda en New-Providence waren als geschikte stapelplaatsen uitgekozen, vanwaar een en ander in strijd met de wet gemakkelijk naar de plaats van bestemming konde worden overgebragt. En daarmede niet tevreden hadden de Zuidelijke agenten zich van de medewerking van Britsche onderdanen verzekerd, ten einde stoomschepen te bouwen, eenig en alleen met het doel om daarmede den Americaanschen handel afbreuk te doen. Zoo waren alle Zuidelijke kaperschepen, die op den Oceaan de Noordelijke koopvaarders belaagden, door Engelsche onderdanen gebouwd, gewapend, bemand en uitgerust.

En zelfs daarmede was de lijst der grieven nog niet gesloten. Ook aan geld voor die toerusting benoodigd, had het Zuiden gebrek, en ook dat werd grootendeels door Engelsche onderdanen verschaft; want eene leening van 300,000 p. st., tot het bedoelde einde uitgeschreven, was weldra volteekend. ‘Thus it is manifest,’ zoo besluit de Heer Adams in een' zijner brieven de opsomming zijner grieven, ‘that all of those things, denominated the sinews of war, to wit, men and money, ships, arms, gunpowder and supplies have been continually furnished by her Majesty's subjects almost from the beginning of the contest. A war has thus been practically conducted by a portion of her people against a government, with which her Majesty is under the most solemn of national engagements to preserve a lasting and durable peace’[1]. - ‘The kingdom of Great- Britain,’ zoo heet het op eene andere plaats, ‘cannot but be regarded by the government I have the honour to represent as not only having given birth to this naval belligerent, but also as having nursed and maintained it to the present hour’[2].

De Americaansche Gezant wil gaarne daarbij erkennen, dat de Britsche regering, wel verre van aan die handelingen harer onderdanen medepligtig te zijn, ze integendeel ten sterkste afkeurt. Zoo de klagten steeds nagenoeg zonder uitwerking zijn gebleven, hij wil het niet zoozeer aan den onwil der bewinds-

1 Adams aan Russell, 11 Julij 1863. *Aegidi*, Aug. und Sept. Heft. 1865. N°. 1907.

2 Adams aan Russell, 7 April 1865. *Aegidi*, Oct. Heft. 1865. N°. 1974.

lieden, als wel aan hun onvermogen om onder de bestaande Engelsche wetten het kwaad te genezen, toeschrijven. ‘But admitting this to be the case, if an injury be inflicted upon an innocent friendly nation, it surely cannot be a satisfactory reply to its complaints, to say, that the government having the will, is not also clothed with the necessary powers to make reparation for the past and effective prevention for the future.’

Wanneer men tegenover deze beschuldiging het laatste stuk, dat over deze zaak gewisseld is, een' brief van Lord Clarendon aan den Heer Adams van 2 Dec. 1865, inziet, dan zou men welligt tot de meening komen, dat de Britsche regering de feiten, door America gesteld, geheel ontkent. - Lord Clarendon toch verlaat in dat schrijven het strijdperk met de opmerking, dat gedurende den oorlog geen enkel gewapend schip eene Britsche haven heeft verlaten om tegen de Noordelijke koopvaarders te kruisen, en houdt daarbij vol, dat de Britsche regering zich steeds getrouwelijk heeft gekweten van alle pligten, die op eene onzijdige mogendheid rusten, zonder ooit in het minst het volkenregt te hebben geschonden[1].

Men zou zich in die meening zeer bedriegen. Over niets zijn de beide regeringen het meer eens dan over de feiten. Ook zal de Heer Adams de juistheid althans van het eerste gedeelte van Lord Clarendon's uitspraak, mits zij beperkt blijve binnen den engen kring der woorden, waarin zij vervat is, niet ontkennen. Want in den letterlijken zin heeft Lord Clarendon in zijne uitspraak volkomen regt. Immers, hoe ging de zaak in den regel toe? Hoe, b.v. om de merkwaardigste voorbeelden te nemen, is de uitrusting der nu juist dezer dagen door het Americaansche Gouvernement verkochte Shenandoah, hoe die der wereldvermaarde Alabama, de oorzaak van zooveel strijds, zoo bij haar ontstaan, als bij haren ondergang[2], volbragt? Die schepen verlieten geen van alle geheel voltooid en van al het noodige voor hun oogmerk voorzien, de Britsche ha-

1 Clarendon aan Adams, 2 Dec. 1865. *Aegidi*, Jan Heft. 1866. N°. 2044.

2 Ook bij haren ondergang. Want ook de omstandigheid, dat een gedeelte harer bemanning, kapitein Semmes daaronder begrepen, door het Engelsche yacht the Deerhound, hetwelk bij den strijd met de Kearsage tegenwoordig was, gered en in plaats van als krijgsgevangenen overgeleverd, behouden op Engelschen bodem gebragt werd, heeft tot vrij wat strijds tusschen de wederzijdsche diplomaten aanleiding gegeven.

vens; men vond het, en niet zonder reden, te gevaarlijk om zich zoo zeer bloot te stellen. De Foreign-Enlistment-Act toch hield met zoo vele woorden, in de gewone breedsprakige taal der Engelsche wetgeving, het verbod in: (art. VII) dat het niemand zonder verlof der regering vrij stond ‘to equip, furnish, fit out, or arm, or to attempt or endeavour to equip, furnish, fit out or arm, or to procure to be equipped, furnished, fitted out or armed,’ enz., enz., enz., ‘any ship or vessel, with intent or in order that such ship or vessel shall be employed in the service of any foreign prince, state, etc., with whom His Majesty shall not then be at war;’ en aan dit verbod werd kracht bijgezet door de bepaling dat de schuldigen zouden gestraft worden met boete en gevangenis, of met beide, naar goedvinden van het Hof, en dat hij zoodanige overtreding het schip, hetwelk natuurlijk bij genoegzame verdenking voorloopig kon worden aangehouden, met al den aankleve van dien zou worden verbeurd verklaard. - Het lijdt dierhalve geen' twijfel, dat, waar de immer waakzame Americaansche autoriteiten reeds spoedig van de meest geheime ondernemingen van dergelijken aard kennis kregen, en dan ook dikwerf ras in staat waren zich eenig bewijs te verschaffen, de poging te gewaagd zoude zijn om volkomen gewapend en van alles voorzien, onder de vlag der Geconfedereerden de Britsche havens te verlaten, op die wijze aan het kwaad vermoeden voedsel te geven, ja, misschien het te voren nog onvolledig bewijs tot volkomenheid te brengen. Men zocht dierhalve en vond dan ook zeer gemakkelijk een middel om dat gevaar zooveel mogelijk af te wenden. Men ging namelijk het werk verdeelen; men bouwde het schip in de eene, en bragt al hetgeen tot de wapening en uitrusting van dat schip strekken moest, in de andere haven in gereedheid; dan liet men beide afzonderlijk op verschillende tijden, doch kort na elkander vertrekken naar een gemeenschappelijk daartoe aangewezen punt buiten Engelsche jurisdictie: daar gekomen, voltooide men spoedig het nog niet volbragte werk, heesch de Geconfedereerde vlag, en in spijt van volkenregt en foreign-enlistment-act, was het kaperschip gereed en kon zijn werk van verwoesting beginnen. - Zoo verliet den 8sten October 1864 het stoomschip *the Sea-King* onder Britsche vlag de haven van Londen, den dag daaraanvolgende een ander schip, *the Laurel*, de haven van Liverpool. Beide vereenigden zich omstreeks den 18^{den} van de-

zelfde maand op de hoogte van het eiland Madera. Dáár droeg de Britsche kommandant van de Sea-King het schip aan een' ander over; de wapenen en ammunitie van de Laurel werden op de Sea-King overgebragt; de Britsche zeelieden, die nog van de zaak onkundig gelaten waren, werden bewogen om in dienst der Geconfedereerden te treden, terwijl eindelijk een niet onaanzienlijk aantal officieren en matrozen, voor een groot gedeelte Britsche onderdanen, afkomstig van de Alabama en op de bovenvermelde wijze door Britsche tusschenkomst gered, mede van de Laurel op de Sea-King overging, welke vervolgens den meer bekend geworden naam '*the Shenandoah*' aannam.

Op gelijke wijze werd ook de uitrusting der Alabama voltooid. De omstandigheden, waaronder dat schip Groot-Brittannië verliet, zijn echter voor de juiste kennis en waardering der Amecaansche grieven te merkwaardig, dan dat wij die niet meer in het breede zouden moeten vermelden.

De Alabama werd, aanvankelijk onder den naam van kanonneerboot n°. 290, door de Heeren Laird in de haven van Liverpool gebouwd. Den 23sten Junij 1862 maakte de Heer Adams de Britsche regering het eerst op den vermoedelijken aard en de bestemming van dit schip opmerkzaam. Het vertoog van den Gezant werd in handen gesteld van de Gecommitteerden der in- en uitgaande regten (tevens belast met de handhaving der foreign-enlistment act), en deze rapporteerden daarop, dat het hun als zeker gebleken was, dat het schip voor oorlogsgebruik dienen moest, doch dat het geleverd bewijs van zijne bestemming voor de Geconfedereerde regering niet voldoende was om eene aanhouding te wettigen. Bij dit rapport werd echter de verzekering gegeven, dat de beambten te Liverpool het schip naauwlettend zouden bewaken. Den 4^{den} Julij werd het rapport door Lord Russell aan den Heer Adams gezonden, onder bijvoeging van een briefje, waarin hij op het leveren van nader bewijs omtrent de bestemming van het schip aandrong. Reeds den 9^{den} werd door den Americaanschen Consul te Liverpool aan dit verzoek voldaan, onder vermelding tevens van een aantal kleine bijzonderheden, wel geschikt om tot een naauwkeurig onderzoek van Britsche zijde aan te sporen. Evenwel, zonder dat zoodanig onderzoek vooraf had plaats, gegrepen, antwoordde de Board of Customs op den 15^{den}, dat er al nog geen genoegzaam *prima facie* bewijs was om de aanhouding te wet-

tigen. Nieuwe bewijzen, op den 21sten door Adams bijgebragt, deden dit besluit geene wijziging ondergaan. Reeds den 23sten volgde hetzelfde antwoord, dat op de productie der vorige bewijzen gegeven was. De Heer Adams bleef echter niet stil zitten, en zond reeds daags daarna afschriften van zes van de stukken, laatstelijk voor den Board of Customs overgelegd, ter examinatie aan Lord Russell, welke hij weldra door twee andere volgen liet, vergezeld van een advies van den Heer Collier, Raadsheer der Kroon, waarbij deze te kennen gaf, dat zoo de autoriteiten van Liverpool het schip niet aanhielden, zij eene zware verantwoordelijkheid op zich zouden laden, waarin de Board of Customs zoude deelen, en dat, zoo het schip ontsnapte, de Americaansche regering welligt ernstigen grond van beklag zoude hebben.

Te midden van de beraadslagingen der regering over deze stukken, waarvan met grond de gunstigste uitslag voor de pogingen van den Americaanschen Gezant werd tegemoet gezien, en niettegenstaande de gegeven verzekering dat het schip naauwlettend zou worden bewaakt, en de herhaalde waarschuwingen van Americaansche zijde, dat het gereed was om elk oogenblik te vertrekken, liet men de Alabama op den 29sten Julij uit de haven van Liverpool ontsnappen. Zij vertrok, naar van Engelschen kant beweerd wordt, onder het voorwendsel, dat men een' proeftogt met haar maken wilde, een voorwendsel voorzeker, waardoor de Engelsche autoriteiten na al het voorgevallene zich niet hadden behooren te laten misleiden. Weinige uren na haar vertrek volgde het besluit tot hare aanhouding.

In weêrwil van dat besluit leed het tot den 31sten eer naar Liverpool per telegraaf (want nu begon men ijverig te worden!) het bevel tot aanhouding werd afgezonden. En de ijver was daardoor nog geenszins bekoeld; onmiddellijk daarna werd tot hetzelfde einde naar Cork en den 1sten Aug. naar Beaumaris en Holyhead getelegrafeerd; den 2den nog daarenboven aan de Corksche autoriteiten geschreven. Maar waartoe die brieven en telegrammen ook mogen gediend hebben, de Americaansche Gezant merkt het teregt op, dat ter bereiking van eenig practisch doeleinde zij even goed konden zijn afgezonden in het oogenblik, waarin hij daarover aan Lord Russell schreef (20 Mei 1865). En geen ongelijk mag men hem geven, wanneer hij er de scherpe, maar geenszins onverdiende woorden bijvoegt: ‘I must respectfully represent to your Lordship, that this proceeding,

so far from appearing to do any justice to the demand of the United States, looks almost as if it were intended as a positive insult.'

De Alabama, na aldus het gevaar ontsnapt te zijn, zette koers naar Angra-bay, alwaar de Bahama en Agrippina haar wapenen en ammunitie leverden, en haar bevelhebber kapitein Semmes aan boord kwam. De wijze harer uitrusting was dus geheel overeenkomstig met die van de Shenandoah.

Wij weten thans, ten gevolge van het licht door deze feiten, welke tusschen partijen *in confesso* zijn, ontvangen, hoe wij de beschuldiging van den Heer Adams en de ontkentenis van Lord Clarendon moeten verstaan. Uitrusting van Zuidelijke kapers in Britsche havens heeft in den strikten zin des woords, ook volgens het Americaansche beweren, niet plaats gehad. Maar hetgeen, ook blijkens de Britsche erkentenis, geschied is, komt in effecte op hetzelfde neder. Het is nu naast de regtskwestiën die zich ten aanzien der schadevergoeding voordoen, slechts de vraag, of het laatste geoorloofd is, waar het eerste ten sterkste door het volkenregt wordt gewraakt.

Waar het eerste ten sterkste door het volkenregt wordt gewraakt. Daarover kan, blijkens het voorafgegane, geene kwestie zijn. Lord Russell werpt dan ook de onderstelling verre van zich af, dat hij het beginsel, reeds door de foreign-enlistment-act veroordeeld, nog zou wenschen te verdedigen. Maar hij komt er tegen op, dat de Britsche regering verantwoordelijk zoude zijn, wanneer een schip, oogenschijnlijk een koopvaarder, een' harer havens verlaat, en dan buiten hare jurisdictie in een oorlogschip wordt veranderd.

Eene regering, zegt hij, is alleen verantwoordelijk voor hetgeen binnen den kring van haar grondgebied geschiedt. Maar daarbuiten kan zij hare magt niet doen gelden om misbruiken te voorkomen, en voor hetgeen daar geschiedt, kan zij dus ook niet aansprakelijk worden gesteld. En nu waren de handelingen, waarover America zich beklaagt, voor zoover zij op Britsch grondgebied waren voorgevallen, volkomen geoorloofd, terwijl alleen die, welke daarbuiten waren verrigt (zoowel de uitrusting der kapers als de bemagtiging der prijzen) als bepaald vijandige handelingen konden worden beschouwd.

Tot deze laatste kon en mogt de foreign-enlistment-act zich niet uitstrekken. Wilde men ook deze daaronder brengen, dan moest men elk schip, dat eene Britsche haven verliet, wan-

trouwen, want niets gaf genoegzamen waarborg, dat het niet later gewapend en in den oorlog zoude gebruikt worden. Zoo doende zou men oorzaak worden van tweeërlei kwaad; vooreerst zou men het scheepstimmermansbedrijf, waarin de Britten uitmunten en hetwelk voor een groot aantal hunner eene bron van bestaan oplevert, daardoor op eene ernstige wijze bemoeijelijken; in de tweede plaats zou men, ten einde de bewuste handelingen te voorkomen, aan de regering het meest onbeperkte gebruik van spionnen en verklikkers, de meest willekeurige magt tot uitoefening van het regt van aanhouding van schepen en krijgsammunitie beide, en zulks op grond van de nietigste en meest onbestemde vermoedens, moeten toekennen. Het eerste zou in strijd zijn met den pligt der regering om een' wettigen tak van nijverheid harer onderdanen te beschermen; het tweede met de aloude vrijheden, op wier bezit Groot-Brittannië sinds eeuwen regtmatigen trots droeg.

Neen! de regering van een onzijdigen staat kon alleen dan tusschen beide komen, wanneer onder het bereik van hare magt eene klaarblijkelijk vijandige daad tegen eene der oorlogvoerende partijen werd verrigt. Om in een zoodanig geval te kunnen optreden, moest men bewijzen hebben, en die bewijzen hadden, in de gevallen waarover men zich beklaagde, steeds ontbroken. Ten aanzien van de vijandige, bestemming der Alabama was het tot aanhouding benoodigde bewijs eerst geleverd, toen het te laat was. Of dat bewijs tot veroordeeling zou geleid hebben, was nog hoogst twijfelachtig. Omtrent de bestemming der Shenandoah was niet het minste bewijs geproduceerd. De Sea-king was steeds als koopvaardijschip bekend geweest, en als zoodanig uitgeklaard met bestemming naar China. Zelfs zoo men had aangevoerd, dat haar dek in stevigheid dat van andere koopvaarders overtrof, vermoedelijk om kanonnen te kunnen dragen, met zeer veel grond van waarschijnlijkheid zou daartegen kunnen zijn ingebragt, dat die kanonnen benoodigd waren om de Chinesche zeeroovers in ontzag te houden.

Dit met betrekking tot de schepen. Maar, zoo klaagt men, ook manschappen en kanonnen hebben onze havens verlaten, om later op die schepen over te gaan. Maar het was een algemeen erkende volkenregtelijke regel, dat de onderdanen eener onzijdige mogendheid op hun eigen risico aan de oorlogvoerende partijen wapenen mogten leveren, zonder dat hunne regering daarvoor aansprakelijk kon worden gesteld. Dat was ten aan-

zien dier regering een geoorloofde handelstak, dien zij niet geroepen was hinderpalen in den weg te leggen. En met opzigt tot de manschappen had het bewijs wederom ontbroken, dat zij het voornemen hadden in geconfedereerde dienst te gaan.

Men had dus noch het vertrek der schepen, noch dat der manschappen en kanonnen kunnen verhinderen, en zoo kon men het der Britsche regering niet wijten, dat deze zich later vereenigd hadden, en dat op die wijze kaperschepen waren uitgerust op eene plaats, waar zij evenveel gezag uitoefende als de Americaansche regering zelve[1].

De Engelsche minister beroept zich verder tot goedmaking zijner stelling op eene autoriteit, die, naar hij meent, voor America afdoende zijn moet; op het voorbeeld van America zelf en de handelwijze van hare regering tegenover Spanje en Portugal, tijdens den opstand der Zuid-Americaansche volkplantingen, zoo vóór als na 1818. Gedurende dien opstand zag men in de Vereenigde Staten soortgelijke handelingen geschieden, als thans in Engeland hebben plaats gevonden; er werden, en in grooten getale, kaperschepen nog wel in Americaansche havens, uitgerust, ten einde den Spaanschen en Portugeschen handel afbreuk te doen. In Januarij 1817 bragt de Spaansche Gezant te Washington, Don Luis de Onis, daarover in sterke bewoordingen zijn beklag uit, daarbij o.a. te kennen gevende, dat door zoodanige uitrustingen niet alleen de eerbied aan eene bevriende natie, maar ook die aan de Americaansche regering zelve verschuldigd, op het zeerst werd geschonden. Toch blijkt het niet, dat aan Spanje ooit eenige schadevergoeding is verleend.

Eveneens werd den 8sten Maart 1818 door Senhor Joseph Correa de Serra, den Portugeschen Gezant te Washington, namens zijne regering, schadeloosstelling gevraagd wegens het nemen van drie Portugesche schepen door kapers, op gelijke wijze in Americaansche havens uitgerust. En wat was op deze vordering het antwoord der Americaansche regering? - Het luidde woordelijk als volgt:

‘The government of the United States having used all the means in its power to prevent the fitting out and arming of

1 Russell aan Adams, 2 April, 26 Oct. 1863. *Aegidi*, Aug. und Sept. Heft. 1865. N°. 1860, 1895. *Id.* 30 Aug. 1865. Oct. Heft. 1865. N°. 1977. *Id.* 3 Nov. 1865. Nov. und Dec. Heft. 1865. N°. 1981. etc.

vessels in their ports to cruise against any nation, with whom they are at peace, and having faithfully carried into execution the laws enacted to preserve inviolate the neutral and pacific obligations of the Union, cannot consider itself bound to indemnify individual foreigners for losses by capture over which the United States have neither control nor jurisdiction. *For such events no nation can in principle, nor does in practice hold itself responsible*.'

De Secretaris van Staat, die deze dépêche teekende, zoo voegt Lord Russell er snedig, en om zijn betoog tegenover zijn' tegenstander te klemmender te maken, bij, droeg een' naam zeer eervol in de annalen der Vereenigde Staten bekend - den naam van *Adams*.

En hierbij bleef het niet. Het aantal prijzen, door Americaansche kapers genomen, vermeerderde bij den dag, zoo zelfs, dat in 1820 de Portugesche Gezant voorstelde, dat er eene gemengde commissie zou benoemd worden om de billijkheid der grieven te onderzoeken. Maar de Heer Adams bleef bij zijne meening volharden en weigerde in dit voorstel toe te stemmen, want, zeide hij 'for any acts of the citizens of the United States committed out of their jurisdiction and beyond their control *the government of the United States is not responsible*.'

En dat zeer juiste beginsel is door de Vereenigde Staten tegen Portugal volgehouden tot op den huidigen oogenblik.

En hoe zoudt gij er nú over denken, zoo vraagt Lord Russell zijne tegenpartij verder af, wanneer een Americaansch koopvaardijschip naar de kust van Madagascar voer, daar wapenen ontving van een ander schip van Boston komende, en alzoo gewapend, in den oorlog tusschen Paraguay en Brazilië tegen laatstgenoemd rijk deel nam? Zoudt gij inderdaad meenen, dat uwe regering zich in dat geval verpligt zou achten aan Brazilië schadevergoeding te geven voor alle prijzen, door dat schip gemaakt? Hebt gij wel overwogen, hoe ver uwe verantwoordelijkheid zich dan zou uitstrekken? Dan zoudt gij verantwoordelijk zijn voor elk schip, dat uwe havens verlaat en later door eene der oorlogvoerende partijen als oorlogschip wordt gebruikt, ja zelfs voor elk kanon en musket, waarvan zij zich aan boord van zoodanig schip bedienen, zoo het slechts in eene Americaansche fabriek is vervaardigd. - Op die wijze zou een volk, dat zich voornamelijk op den scheepsbouw en

het vervaardigen van kanonnen toelegde, aansprakelijk kunnen worden gesteld voor alle schaden, aangerigt in een' oorlog, waaraan het geen deel had genomen. Waarlijk! zoo zoudt gij de onzijdige volken een' even bezwarende als gevaarlijke verantwoordelijkheid opleggen. Ik ben dierhalve uwen bloedverwant zeer dankbaar, dat hij in 1818, 1820 en 1822 door zijne zoo juiste redenering de zeemogendheden tegen den ondragelijken last van zoo onrustbarende verpligtingen heeft beschermd[1].

De verdediging is meesterlijk, maar is zij afdoende? De Heer Adams ontkent dit; en de wijze alleen, waarop hij, in spijt van het Britsche betoog, zijne stelling verdedigen blijft, doet ons in hem den volleerden diplomaat erkennen. Juist het argument, door Lord Russell met zooveel behendigheid tegen hem aangevoerd, de autoriteit van America tegen America, van Adams tegen Adams, juist dat maakt hij tot het middelpunt zijner redenering en hij treedt naar aanleiding daarvan in eene vergelijking tusschen het gedrag van America gedurende den Zuid-Americaanschen met dat van Engeland gedurende den thans geëindigden oorlog, waarbij het hem gelukt belangrijke verschilpunten aan te wijzen, die naar zijne meening niet alleen de onjuistheid van het gekozen voorbeeld aantoonen, maar tevens de criteria kunnen aan de hand geven, waaraan in zijn stelsel de verantwoordelijkheid van den neutralen staat te onderkennen valt. Vooraf echter teekent hij een krachtig protest aan tegen het misbruik van precedenten en zulks met eene scherpte, die ons laat bemerken, dat hij op het aangevoerde meer vuur gevat heeft, dan men bij het beroep op een naar zijne meening zoo geheel krachteloos precedent verwachten zou. Hij maakt namelijk van deze gelegenheid gebruik om Groot-Brittannië eens eene kleine tuchtiging te geven wegens twee misbruiken, waaraan het zich in vroegere zeeoorlogen herhaaldelijk heeft schuldig gemaakt. Gesteld eens, zoo vraagt hij Lord Russell af, dat mijne regering sinds eene halve eeuw weigert aan andere natiën wegens soortgelijke handelingen regt te doen wedervaren, welke verandering wordt daardoor in den stand onzer kwestie te weeg gebragt? ‘It is a principle of morals too thoroughly known to your Lordship, to require

1 Russell aan Adams, 4 Mei en 30 Aug. 1865. *Aegidi*, Oct. Heft. 1865, N°. 1975 en 1977; en andere.

my dwelling upon it for a moment, that the wrongdoing of one party cannot be cited in justification of a repetition of the act by another. Surely' (en hier heft hij de geeselroede op) 'if the United States' government had ventured upon declaring what was once known as a paper blockade of the whole Southern coast, her Majesty's Government would not have been content to be told, that such was the acknowledged practice of Great-Britain many years ago?[1]. Neither would it have been better satisfied, if the United States had resorted to the pressgangs in the outset of the war to fill their ships with British subjects, forced against their will to fight their own countrymen in the Alabamas and Floridas and Shenandoahs, and Tallahassees depredating on the Ocean, to be told in answer to their remonstrances, that just such was the treatment Americans experienced at the hands of Great-Britain prior to the war of 1812'[2].

Na alzoo het wapen zijner partij te hebben afgeweerd, tracht de Heer Adams te betoogen, dat het hem op geene wijze treffen kan, en beproeft hij het tegen Graaf Russell zelven te keeren. Eerst onderzoekt hij in het breede het gedrag van America tegenover Spanje. Hij erkent, dat tijdens den Zuid-Americaanschen opstand Don Luis de Onis zich te regt over schending der neutraliteit beklaagde. Maar hij toont ook tevens onweêrsprekelijk aan, dat America toen voor de buitgemaakte prijzen schadevergoeding heeft verleend. Immers de Vereenigde Staten hadden destijds ook van hunne zijde vorderingen ten laste van Spanje, en deze wederzijdsche vorderingen

1 Dat de Britsche diplomaten wel eens meer het een en ander hooren moeten wegens Engeland's illiberale grondstellingen ten aanzien van de regten der neutralen, kan ook blijken uit een' brief van Lord Russell aan Lord Lyons over de Trent-kwestie, dd. 19 Dec. 1861. 'Mr. Adams,' zoo lezen wij daar, 'said that the French Government had always been very consistent in their maintenance of the rights of nentrals. He added, *that he could not pay our Government the same compliment*. I said I would dispense with compliments, if this matter could be amicable arranged. We parted on very friendly terms.' etc. *Aegidi*, Jan. Heft. 1862. N°. 193. Het is dan ook alleen die welbekende praktijk van Engeland, die den Americaanschen Gezant den moed kan geven om zonder vrees voor tegenspraak de fictieve blokkade als een waagstuk voor te stellen, waartoe America niet zou durven overgaan. De geschiedenis van den laatsten oorlog immers toont maar al te duidelijk aan, hoe weinig beschroomdheid in dit opzigt door America is aan den dag gelegd. Hoe jammer dus, dat de indruk der strafoefening door de schuld van den bestraffer voor een groot deel verloren gaat!

2 Men weet dat die overigens kortstondige oorlog grootendeels een gevolg van dat pressen voor de zeedienst was.

zijn met onderling goedvinden bij het tractaat van 22 Febr. 1819 tusschen partijen gecompenseerd.

Vervolgens gaat hij over tot het geval met Portugal. Ook daar was de neutraliteit geschonden, zonder dat aan die mogendheid schadevergoeding was verleend. Maar er waren zijns inziens tusschen beide gevallen twee belangrijke verschilpunten aan te wijzen.

Vooreerst werd door de regering der Vereenigde Staten op het eerste berigt, dat de neutraliteit harer havens door Zuid-Americaansche insurgenten in verbinding met Americaansche onderdanen geschonden werd, onmiddellijk de bestaande wet van 1794 toegepast; er werden tegen de schuldigen vervolgingen ingesteld, en de genomene buit werd teruggegeven; in één woord alles werd in het werk gesteld ten einde de wet te handhaven. Ten bewijze daarvan voert Adams vervolgens een zeer merkwaardig voorbeeld aan. Gedurende den voormelden oorlog hadden zich eenige zendelingen van de insurgenten in vereeniging met Americaansche avonturiers op twee punten van de Americaansche kust, buiten de jurisdictie der Unie of van eenige andere verantwoordelijke mogendheid, nedergezet, en deze plaatsen tot de basis hunner vijandelijke operatiën tegen den handel van Spanje en Portugal gemaakt, zoo ongeveer op dezelfde wijze (voegt de gezant er puntig bij), hoezeer niet met zoo goed gevolg, als de Geconfedereerden zich gedurende den laatsten oorlog de havens van Liverpool en Nassau hebben weten ten nutte te maken. Terstond werd door den President (het was in het jaar 1817) de aandacht van het Congres op dit feit gevestigd en door hem op het nemen van snelle maatregelen ter beteugeling van dit kwaad aangedrongen. De zaak werd hierop in handen van eene Commissie uit het Huis van Afgevaardigden gesteld, welke een rapport uitbragt, daartoe strekkende, dat de bedoelde punten des noods met geweld zouden worden bezet, en op die wijze de herhaling van het gebeurde voorkomen. In dat rapport werd o.a. de volgende reden voor dezen stap opgegeven.

‘The immediate tendency of suffering such armaments, in defiance of our laws, would have been to embroil the United States with all the nations, whose commerce with our country was suffering under these depredations; and if not checked by all the means in the power of the Government would have authorized claims from the subjects of foreign governments for indemnities at the expense of this nation, for captures by

our people in vessels fitted out in our ports, and as could not fail of being alleged, countenanced by the very neglect of the necessary means of suppressing them.'

Overeenkomstig dat rapport werd besloten en zoo spoedig gehandeld, dat de President in staat was kort daarop aan het Congres mede te deelen, dat de door de insurgenten op Amelia Island en te Galveston gekozene vaste punten waren bezet en de ondernemingen, die zij van daaruit op het oog hadden, voor het vervolg verhinderd.

Zoo handelde de regering der Vereenigde Staten, hoezeer het hier nog wel punten gold, buiten hare eigenlijke jurisdictie gelegen, en waarover zij zich, alleen uit hoofde der dringende noodzakelijkheid, gezag aanmatigde. Maar hoe geheel anders was het gedrag van Engeland, waar niettegenstaande de eindelooze klagten der Americaansche regering, geen enkele stap gedaan werd om feiten van gelijken aard, hetzij te straffen, hetzij te voorkomen.

Zie hier een punt van verschil, zoo gaat de Americaansche Gezant voort, hetwelk reeds op zich zelf mij immer zou weêrhouden het gedrag der beide Staten zelfs voor een enkel oogenblik onder eene en dezelfde rubriek te brengen. Maar er is nog een ander verschil, niet minder belangrijk dan dit, aan te wijzen.

Tijdens den Zuid-Americaanschen oorlog bleek het alras dat onze foreign-enlistment-act, hoe streng ook toegepast, niet in staat was het kwaad te keeren. De Heer Correa de Serra bragt dit reeds den 20sten December 1816 onder de aandacht van den President (Madison), daarbij op verbetering dier wet aandringende. Reeds zes dagen daarna wees de President in zijne boodschap aan het Congres op de noodzakelijkheid om aan dat verzoek gevolg te geven. En den 3^{den} Maart 1817 kwam naar aanleiding daarvan eene tijdelijke wet tot stand, die door den Portugeschen gezant met groote voldoening werd begroet en den 20sten April 1818 door eene wet van onbeperkten duur vervangen werd.

Dit deden wij. Maar wat hebt gij in den laatsten oorlog gedaan? Reeds zeer vroeg werd door mij op eene verandering uwer foreign-enlistment-act aangedrongen. In den beginne antwoorddet gij mij gunstig; gij steldet slechts tot voorwaarde, dat ook in onze wet verbeteringen zouden worden gebragt. Ik stelde daarop de zaak aan mijne regering voor, doch niet

zoodra had ik u haar toestemmend antwoord medegedeeld, of gij gaaft mij te kennen, dat gij inmiddels van meening veranderd waart, en definitief besloten hadt u op de bestaande wetten, als geheel toereikend voor het beoogde doel, te verlaten.

De beide gevallen verschillen dus hemelsbreed. Onze regering deed al hetgeen men in redelijkheid van haar kon verwachten om hare neutraliteit te handhaven; de uwe daarentegen weigerde, in spijt van onzen aandrang, eenigen stap tot hetzelfde einde te doen. Ten onregte wordt dus de taal, door de Vereenigde Staten tegen Portugal gevoerd, door u overgenomen; want dan alleen zoudt gij daartoe geregtigd zijn, wanneer gij tevens in staat waart aan te toonen, dat de handelingen, die hun regt gaven om zoo te spreken, eveneens door uwe regering waren nagevolgd.

Want juist het verschillend gedrag van beide regeringen geeft volgens den Americaanschen gezant de criteria der verantwoordelijkheid van den neutralen Staat aan de hand. Immers de beide volgende stellingen worden daaromtrent door hem als met het volkenregt overeenkomstig geformuleerd:

1°. Een onzijdige staat is niet absoluut verantwoordelijk voor de nadeelige gevolgen van iedere schending der neutraliteit, die haren oorsprong heeft binnen zijn grondgebied, zonder onderscheid van de omstandigheden, waarmede zoodanige schending vergezeld gaat.

2°. Maar een onzijdige staat is wel verantwoordelijk voor alle nadeelen, welke daardoor aan eene bevriende mogendheid berokkend worden, wanneer hij in gebreke blijft om alle middelen ter voorkoming, die in zijne magt staan, uit te oefenen, en zich zelven tot den eenigen regter opwerpt, ter beslissing der vraag, in hoeverre tot aanwending van sterkere middelen binnen zijn bereik behoort te worden overgegaan, wanneer de benadeelde partij bewijst, dat de oude middelen tot afwering van het kwaad geheel ontoereikend zijn.

En nu komt het Americaansche geval onder de eerste, het Britsche onder de tweede stelling. Had Engeland de Americaansche handelwijze gevolgd, dan zou het, ook al mogten de nieuwe middelen even als in America onvoldoende gebleken zijn om *elke* wetsovertreding te voorkomen, tot geene schadevergoeding gehouden geweest zijn. Maar door hare stellige weigering om dien weg in te slaan, had de Britsche regering aan het gebeurde als het ware het zegel harer goedkeuring

gehecht en daardoor de verantwoordelijkheid op zich geladen. ‘The responsibility entailed upon her Majesty's government in the present instance has always seemed to me to grow out of the feebleness of its measures of prevention at the outset and its deliberate refusal to obtain an enlargement of its powers after existing remedies had proved unavailing’[1]. En hetgeen daarbij een' niet weinig verzwarende omstandigheid was, de schepen, in strijd met Engeland's neutraliteit uitgerust, waren niettemin later herhaaldelijk in Britsche havens binnengeloopen en hadden toen dezelfde voorregten genoten, die in den regel aan andere schepen der oorlogvoerende partijen, welke geene met 's lands wetten en het volkenregt strijdige daad hadden begaan, toegekend werden. ‘Her Majesty's Government, instead of taking prompt measures to denounce the transaction thus completed in defiance of its authority, and refusing to give it the smallest countenance in any British port, deliberately proceeded to accept the result as legitimate, and to direct, that the vessel so constituted should be from that moment entitled to all the privileges which an honest belligerent might claim or any vessel of the United States would enjoy’[2]. -

Ziedaar de beide stelsels, zoo als zij gedurende een viertal jaren door hunne uitstekende kampioenen met evenveel kunde als beleid zijn verdedigd. Het komt er thans slechts op aan, ze aan het volkenregt te toetsen en te beslissen welk van beide het ware schijnt.

Bij ons daartoe in te stellen onderzoek moeten wij noodzakelijk, tot meerderen waarborg voor het verkrijgen eener rigtige uitkomst, en kunnen wij ook gemakkelijk, een gedeelte van het terrein, waarop de strijd geleverd is, verlaten. Wij moeten ons namelijk losmaken van het Americaansche precedent. Reeds boven vonden wij gelegenheid onze meening (en wij kunnen ons niet voorstellen, dat zij ernstige bestrijding zou te duchten hebben) omtrent de kracht van één enkel precedent ten voorof nadeele van een bepaald systeem, te doen kennen; en wij zijn te zeer doordrongen van de juistheid van het beginsel door den Heer Adams herinnerd, dat de verkeerde daad van ééne

1 Adams aan Russell, 20 Mei 1865. *Aegidi*, Oct. Heft. 1865. N°. 1976; - id. 18 Sept. 1865. Nov. und Dec. Heft. 1865. N°. 1978. - Adams aan Clarendon, 18 Nov. 1865. Jan. Heft. 1866. N°. 2041.

2 Adams aan Clarendon, 21 Oct. 1865. *Aegidi*, Jan. Heft. 1866. N°. 2039.

partij die van de andere niet verontschuldigen kan, dan dat wij aan de Engelsche argumentatie op dat punt groote kracht zouden kunnen toekennen. Te bejammeren is het, schoon het niet is te berispen, dat de Heer Adams, hoezeer die meening ook de zijne was, toch aan de bestrijding van dat argument eene zoo groote plaats in de discussie heeft ingeruimd, en dat Lord Russell niet geaarzeld heeft het even breedvoerig te verdedigen. Te bejammeren voor de volkenregtswetenschap; - niet te berispen, omdat de schrijvers diplomaten zijn en geene regtsdoctoren. Aan deze laatsten zou men, en met grond, het tot een verwijt hebben kunnen maken, zoo zij bij den strijd over eene regtsvraag een punt, voor de wetenschap betrekkelijk van zoo weinig gewigt, tot een der hoofdpunten van het debat hadden verheven. De wetenschap heeft regt van hen te verwachten, dat hartstogt en nationaal belang aan hunne onderzoekingen vreemd blijven; zij, die zich onder hare banier scharen, behooren, waar zij tot hare ontwikkeling werkzaam zijn, hunnen blik te verruimen, de grenzen weg te denken, die de natiën van elkander scheiden, en zich niet anders te beschouwen, dan als burgers van dien staat, waarin alle leden der maatschappij hunne medeburgers zijn, en die slechts één politiek doel: bevordering van het algemeen welzijn, kent. Maar aan den diplomaat kan men dergelijke eischen niet stellen; hij juist is geroepen om voor nationale belangen op te treden; hij mag, hij moet aan zijne vaderlandsliefde ruim den teugel laten vieren; hij kan niet anders dan hartstogtelijk zijn, al is het, dat zijn hartstogt zich achter de meest mogelijke uiterlijke kalmte, of onder de sierlijkste vormen van de met de meeste hoffelijkheid geaccentueerde zinsneden verbergt.

En onze beide diplomaten zijn hartstogtelijk geweest; in hunnen strijd had het Americaansche precedent eene te groote zedelijke kracht, dan dat niet daarheen een groot deel van den aanval en der verdediging beide zou behooren te zijn gerigt; maar beide hebben zich door hunne vaderlandsliefde wel wat te ver laten leiden, de een in zijn beroep op, de andere in zijne verdediging van het gedrag der Americaansche regering. Want aan Spanje heeft America schadevergoeding verleend, en Lord Russell, die dit lang en met nadruk bestreden heeft, had, na het daarvoor door den Heer Adams geleverd bewijs, niet uit het oog moeten verliezen, hoe zeer de autoriteit, wier gezag hij inriep, zich daardoor tegen hem zelven begon te keeren. -

Maar niet minder waar is het aan den anderen kant, dat die schadevergoeding door America aan Portugal is geweigerd; en zulks niet, gelijk de Heer Adams beweert, omdat alle middelen ten einde het kwaad te voorkomen en te straffen waren in het werk gesteld - dit is een argument van den Heer Adams, dat op de toenmalige weigering minder invloed uitoefende, - maar omdat (het staat er met zoo vele woorden) eene regering niet verantwoordelijk was voor hetgeen buiten hare jurisdictie geschiedt.

Zoo is zelfs in het debat der diplomaten het Americaansche precedent gebleken een wapen van zeer dubbelzinnige kracht te zijn. Twee kennelijk met elkander strijdige feiten, het uitvloeisel van eene wankelende regtsovertuiging[1] aan den kant der toenmalige Americaansche regering, ziedaar alles, waarin dat precedent zich voor den kalmen beoordeelaar oplost.

En het is niet alleen de Americaansche regering, die zich omtrent de vraag der verantwoordelijkheid voor handelingen buiten hare jurisdictie gepleegd, niet altijd is gelijk gebleven. Of heeft Lord Russell de expeditie van Graaf Saldanha naar Terceira vergeten? Herinnert hij zich niet meer hoe de Britsche regering, hare neutraliteit wenschende te handhaven, in den strijd tusschen Maria en Don Miguel, zich toen wel degelijk jurisdictie op de opene zee heeft aangematigd? Hoe Saldanha's smaldeel in de haven van Plymouth uitgerust, en van daar, onder het voorwendsel van naar Brazilië bestemd te zijn, vertrokken, door Britsche overmagt verhinderd werd op Terceira te landen? Is het hem ontschoten, dat krachtige, schoon niet door de meerderheid ondersteunde protest tegen het gedrag der Britsche regering, bij die gelegenheid uit den boezem der beide Huizen van het Parlement opgegaan? En is het hem onbekend, dat zijne regering zich destijds ter verdediging harer handelwijze op diezelfde neutraliteits-pligten beriep, die zij thans meent gedurende den laatsten oorlog immer getrouwelijk te hebben betracht?

Wat zou Lord Russell wel geantwoord hebben, wanneer de Americaansche Gezant, de kracht van het Americaansche precedent eens gaaf erkennende, daartegenover het precedent van Terceira geplaatst, en alzoo de Americaansche inconsequentie met de Brit-

1 Ook blijkbaar uit eene eenvoudige vergelijking van de bovenvermelde citaten uit de antwoorden van John Quincy Adams aan den Portugeschen Gezant (blz. 260) met dat uit het rapport van de Commissie uit het Huis der Afgevaardigden betrekkelijk de uitrustingen op Amelia-Island en te Galveston. (blz. 263).

sche gecompenseerd had? Zou hij zelf dan niet de magteloosheid van het door hem gevoerde wapen hebben moeten erkennen?

Tot zoodanige uitkomsten leidt het beroep op losse precedenten; mogen wij dus al het genot der lectuur van menige uitstekende passage in de correspondentie der beide diplomaten daaraan te danken hebben, de wetenschap is weinig of niets daardoor gebaat; willen wij ons dus niet aan veronachtzaming van hare voorschriften schuldig maken, dan behooren wij dit gedeelte der discussie van ons onderzoek uit te sluiten, en ons te bepalen tot die punten, die voor haar alleen van gewigt zijn.

Beproeven wij dierhalve, met het oog uitsluitend daarop gerigt, de oplossing van het vraagstuk te zoeken.

De eerste vraag, die zich daarbij aan ons voordoet, is deze: Is door de uitrusting van kaperschepen op de wijze als die in casu heeft plaats gevonden, de neutraliteit van Groot-Brittannië (haars ondanks, want aan opzet der regering willen en mogen wij niet denken) geschonden?

Voor het geval, dat die uitrusting in de Britsche havens zelve zou hebben plaats gevonden, is, wij wezen er reeds boven op, de bevestigende beantwoording dezer vraag aan geenen twijfel onderhevig. In dat geval staat het volkenregtelijk beginsel onwankelbaar vast. Maar hetgeen daar waar is, moet het ook hier zijn. Want wij worden in ons onderzoek niet binnen den engen kring der foreign-enlistment-act beperkt. Of hare bepalingen geschonden zijn, hangt af van de min of meer naauwkeurige bewoordingen, waarin zij zijn vervat. Hoe duisterder hare taal, hoe slordiger hare redactie, zooveel te gemakkelijker zijn zij te ontduiken. Maar een beginsel is aan geene woorden gebonden: het laat zich niet binnen bepaalde grenzen afsluiten; het verbiedt elk feit, waardoor het wordt miskend, en vergeefs zoekt het menschelijk vernuft, zoo schrander waar het ontduiking van wetsbepalingen geldt, naar middelen om zich aan dat gezag te onttrekken.

En daarom kan het van het volkenregtelijk standpunt geen verschil maken, of het schip volkomen als oorlogschip toegerust de onzijdige haven verlaat, dan op de wijze, waarop dit hier is geschied, die toerusting eerst buiten neutrale jurisdictie voltooid wordt. Wordt de neutraliteit in het eerste geval geschonden, wij vinden geene vrijheid om aan te nemen, dat zij in het laatste onverlet zou blijven. Het volkenregt gebiedt dat de oorlogvoerende partij, die van den neutralen staat geen' bijstand

mag ontvangen, zich dien evenmin zelve in het neutrale land verschaffe, en dat gebod wordt in beide gevallen gelijkelijk overschreden.

Men versta ons wel; wij willen geenszins beweren, dat wanneer een koopvaarder, in eene neutrale haven gebouwd, zee kiest, onder weg aan eene der oorlogvoerende partijen verkocht en vervolgens gewapend en bemand wordt met wapenen en manschappen uit datzelfde neutrale land afkomstig, er noodwendig eene met de onzijdigheid onvereenigbare daad zou zijn verrigt; maar hetgeen wij meenen te moeten vaststellen is, dat die feiten dergelijke qualificatie verdienen, zoodra zij onderling met den band van het boos opzet zijn verbonden, wanneer schepen, manschappen en wapenen uit het neutrale land zijn verzonden met het doel om later daarbuiten met elkander vereenigd en alzoo ter bestrijding van eene der oorlogvoerende partijen gebruikt te worden.

Zoo schijnt het ook door den Heer Seward begrepen te zijn, waar bij in een' brief aan Adams zich derwijze over de uitrusting der Alabama uitlaat: ‘The United States understand that the purpose of the building, armament and equipment and expedition of the vessel, was *one single criminal intent*, running equally through the building and the equipment and the expedition, and fully completed and executed when the Alabama was finally despatched, and that this intent brought the whole transaction of building, armament and equipment within the lawful jurisdiction of Great-Britain, where the main features of the crime were executed’[1].

En van hetzelfde beginsel, waarop onze meening steunt, ging ook de groote Lord Stowell zelf, het sieraad der Engelsche prijsgeregtshoven, in eene zijner merkwaardigste uitspraken, in de zaak van *de Twee Gebroeders*, uit. Het gold daar de vraag of een vaartuig in volle zee genomen door de daarop afgezonden booten van een oorlogschip, hetwelk zelf op neutraal gebied lag, een wettige prijs was. Op neutraal gebied, dit stond vast, mogt geene daad van vijandelijkheid verrigt worden; maar was het dan toch niet geoorloofd eene dergelijke daad vandaar uit tegen een schip daarbuiten te ondernemen, zoo slechts niet het neutrale gebied zelf het tooneel van eenige

1 Seward aan Adams, 6 Oct. 1863. *Aegidi*, Aug. und Sept. Heft. N°. 1892 Vgl. ook Adams aan Russell, 23 Oct. 1863. *Aegidi*, eodem. N°. 1894.

botsing werd? Dat was de vraag, die te beslissen stond. En Lord Stowell beantwoordde ze ontkennend. Het gewigt der uitspraak maakt het noodzakelijk, den grond, waarop zij steunt, meer breedvoerig en in Lord Stowell's eigene woorden mede te deelen.

'It is said,' zoo sprak hij, 'that the ship was, in all respects, observant of the peace of the neutral territory; that nothing was done by her, which could affect the right of territory, or from which any inconvenience could arise to the country, within whose limits she was lying: in as much as the hostile force, which she employed, was applied to the captured vessel lying out of the territory. *But that is a doctrine, that goes a great deal too far; I am of opinion, that no use of a neutral territory for the purposes of war is to be permitted*. I do not say remote uses, such as: procuring provisions and refreshments, and acts of that nature, which the law of nations universally tolerates; but, that no proximate acts of war are in any manner to be allowed to originate on neutral ground: and I cannot but think, that such an act as this, that a ship should station herself on neutral territory, and send out her boats on hostile enterprises, is an act of hostility much too immediate to be permitted.'..... '*An act of hostility is not to take its commencement on neutral ground. It is not sufficient to say: It is not completed there;* you are not to take any measure there, that shall lead to immediate violence; *you are not to avail yourself of a station in neutral territory, making, as it were, a vantage ground of the neutral country*, a country which is to carry itself with perfect equality between both belligerents, giving neither the one nor the other any advantage'[1].

Deze uitspraak van Lord Stowell geldt een geval, dat aan het onze zeer naauw verwant is, en voornamelijk daarom is zij hier door ons aangevoerd. Het is immers in het volkenregt een algemeen erkende regel, dat geschillen over prijsgemaakte schepen uitsluitend onderworpen zijn aan de jurisdictie van het oorlogvoerende land, waartoe het prijsmakende schip behoort[2]. Op dien regel zijn slechts twee uitzonderingen:

1 Vgl. Hazlitt and Roche, *A manual of the law of maritime warfare*. London, 1854. p. 136. Jacobsen, *Handbuch über das practische Seerecht der Engländer und Franzosen*, I, p. 52.

2 Men weet dat de eigendom van het prijsgemaakte schip niet eer op den captor overgaat, vóór dat het hem door een bevoegd prijsgeregtshof is toegewezen.

1°. Wanneer het schip genomen wordt op onzijdig gebied (d.i. binnen den afstand van een kanonschot, of wel van eene zeemijl van de kust), en
2°. wanneer het schip genomen wordt in volle zee, doch door een oorlogschip op onzijdig gebied uitgerust.

In die beide gevallen heeft de onzijdige Staat, uit hoofde van de schending zijner neutraliteit, het regt van prijs-kwestiën kennis te nemen. Die twee uitzonderingen zijn dus het gevolg van hetzelfde beginsel, en juist daardoor zijn zij zoo naauw aan elkander verwant, dat men ze steeds onwillekeurig verbindt, ja, zich moeijelijk het eene voor den geest kan brengen, zonder tevens aan het andere te denken. Welnu! als nu Lord Stowell ten aanzien van het eerste dier beide gevallen aanneemt, dat een prijs gerekend moet worden op onzijdig gebied genomen te zijn, ook dan, wanneer het feit der captuur in werkelijkheid op de volle zee heeft plaats gehad, zoo slechts de aanval op onzijdig gebied is beraamd en vandaar uit bestierd; kunnen wij dan het er niet even veilig voor houden, dat in het tweede, op hetzelfde beginsel steunende geval, het ongetwijfeld zijne meening moet geweest zijn, dat een prijs geacht moet worden door een schip, op onzijdig gebied uitgerust, genomen te zijn, ook dan wanneer het feit dier uitrusting in werkelijkheid op de volle zee heeft plaats gevonden, zoo zij slechts eveneens op onzijdig gebied is beraamd, en vandaar uit bestierd?

Maar Lord Stowell is niet de eenige Britsche autoriteit, die wij tot staving van ons gevoelen kunnen aanvoeren. Wij kunnen ons ook nog beroepen op het gezag van Lord John Russell. Immers nergens in die gansche langdurige correspondentie zult gij een enkele plaats vinden, waarin hij het gebeurde tracht te verdedigen; zijn betoog is uitsluitend daarop gerigt, dat Groot-Brittannië daarvoor niet kan worden verantwoordelijk gesteld; dat de Britsche regering niet tot schadevergoeding gehouden is. En getuigt dat stilzwijgen op zich zelf reeds hoe zijne denkwijze over de zaak is, wij kunnen het negatieve nog door een positief bewijs versterken. Hij heeft het immers duidelijk uitgesproken, in een' brief van 27 Maart 1863, dat krachtige, ondubbelzinnige woord: ‘that the cases of the Alabama and the Oreto were *a scandal* and in some degree a reproach to our law.’

En is zijne bereidverklaring, nu aan het einde van den oor-

log afgelegd, om de foreign-enlistment-act te verbeteren[1], niet een bewijs te meer, hoe zeer hij het gebeurde voor strijdig met het volkenregt hield?

Wij meenen hiermede de juistheid van ons gevoelen, dat de Americaansche regering zich teregt beklaagd heeft over handelingen, gepleegd in strijd met de Britsche neutraliteit, voldoende aangetoond te hebben. Zonder het licht, uit dat voorbereidend onderzoek ontvangen, kwam het ons voor, dat de groote kwestie, waarover, gelijk wij gezien hebben, tusschen de beide diplomaten strijd gevoerd is, de vraag of Groot-Brittannië voor die handelingen kon worden aansprakelijk gesteld, moeijelijk tot eene behoorlijke oplossing te brengen was. - Thans kunnen wij tot de beantwoording dier hoofdvraag overgaan.

Zwolle, April 1866.

R.G. PHILIPSON.

1 Russell aan Adams, 3 Nov. 1865. *Aegidi*, Nov. und Dec. Heft. 1865. N°. 1981.

De cultuur-wet.

V.

De laatste vraag, die ik mij met betrekking tot den grondeigendom ter behandeling heb voorgesteld, is deze: welke gevolgen te verwachten zijn van het stelsel te dien aanzien door de cultuur-wet gehuldigd. Doch die vraag zou moeilijk op zich zelve te beantwoorden zijn. De cultuur-wet beoogt ook, tot zekere hoogte althans, vrijmaking van den arbeid, en de gevolgen die deze wet voor Java hebben kan, moeten als de vruchten der verbindtenis van hare beide hoofdbeginselen gedacht worden. De toekenning van grondeigendom aan den Javaan zou op zich zelve weinig nut hebben; slechts in verband met vrijmaking van den arbeid, kan zij eene heilzame omwenteling te weeg brengen. Het komt mij derhalve gepast voor, thans in de eerste plaats over het tweede hoofdbeginsel der wet te spreken, en eerst daarna, tot besluit van dit geheele vertoog, eenige opmerkingen over de vermoedelijke gevolgen van de aanneming dezer wet te wagen.

b. De vrije arbeid.

De quaestie van den vrijen arbeid zou tot eene even breede behandeling als die van den grondeigendom aanleiding kunnen geven, indien ik niet veronderstellen mocht, dat de meeste mijner lezers daarmede veel beter bekend zullen zijn. Terwijl er, naar mijne meening, bepaalde behoefte bestond, om, ten einde een wel-gegrond oordeel over de cultuur-wet te bevorderen, over den aard en de gebreken van het grondbezit op Java zooveel mogelijk licht te verbreiden, geloof ik dat ten aanzien der reeds zoo eindeloos gedebatteerde quaestie over gedwongen en vrijen arbeid, eenige weinige herinneringen en opmerkingen

voor mijn doel toereikend zullen wezen. De gang van het onderzoek zal echter ongeveer dezelfde moeten zijn. De vragen, die zich hier aan ons voordoen, zijn wederom: Welke is de toestand van den arbeid op Java? Welke bezwaren zijn daaraan verbonden? Wat wil de cultuur-wet daarvoor in de plaats stellen? Welke gevolgen zijn daarvan te verwachten? Bij het laatste punt vloeit, zooals reeds werd opgemerkt, het onderzoek met dat naar de gevolgen der regeling van het grondbezit ineen; wat ik op de drie andere heb te antwoorden, zal ik minder streng uit elkander houden. Ik zal soms van het eene punt op het andere overspringen, maar moet aan den scherpzinnigen lezer overlaten de redenen zelf op te sporen, die mij daartoe bewegen.

In eene vergadering van het Indisch Genootschap is door den Heer Sandenbergh Matthiessen eene welsprekende redevoevoering over de cultuur-wet gehouden, waarvan ik de conclusiën niet geheel kan beamen, maar die zooveel belangrijks bevat, dat ik door de mededeeling eener proeve tot de lezing van het geheele stuk wil aansporen. Ik doe dit te eerder omdat die proeve juist bevat wat hier ter plaatse vereischt wordt: eene korte maar kernachtige schets van den toestand, waarin de arbeid op Java verkeert.

‘Ik wensch voor de toelichting van het vraagstuk omtrent den vrijen arbeid, iemand uwer met mij even in gedachte mede te nemen.

Wij komen met de stoomboot te Soerabaja aan. Honderden prauwen, zoodra de rook gezien wordt, verdringen elkaâr om ons aan wal te brengen. Wij komen aan wal en zien daar huurrijtuigen staan, producten laden en lossen, bij alle établissementen van nijverheid een voldoend aantal handen. Gij komt bij mij in de voorgaanderij. Alle benoodigdheden van het leven worden er te koop aangeboden. Gij vraagt: dit is dan toch vrije arbeid? Ik antwoord: op de hoofdplaatsen zijn geene heerediensten; daar is de inlander niet afhankelijk van de inlandsche hoofden en zijn zijne verplichtingen gering; van daar vrije arbeid. Dus mogelijkheid tot vrijen arbeid zonder hinderpalen.

Wij gaan morgen op reis. Wij gaan de binnenlanden in. De ochtend is koel, heerlijk de lommer der tamarinde-boomen. Langs de rivier zien wij prauwenvoerders met inspanning hunne prauwen tegen den stroom opwaarts trekken. Wij komen op

passars, inlandsche markten, en zien daar de bevolking, als een mierennest, dooreen wemelen, producten koopende en verkoopende. Gij geeft mij dus ook voor een deel toe, dat er vrije arbeid is in de binnenlanden.

Wij staan met het rijtuig stil, daar waar de weg wordt gerepareerd. Het verwondert u hoe lui, hoe langzaam, hoe traag daar gewerkt, wordt. Maar men zegt u: dat is heeredienst; de man, die daar arbeidt, ontvangt geene betaling. Of hij veel of weinig werkt, hij gaat op hetzelfde uur naar huis. Is hij vlijtig, het is ten gerieve van den luiaard, die niets uitvoert.

Wij gaan verder. Wij komen aan een suikerfabriek. Gul is de receptie. De kamers zijn gereed. Onze plaats aan tafel is bereid. Wij brengen de gewone visite in de fabriek. Wij komen terug. Wij vragen den fabriekant: hoe gaat het tegenwoordig? Vrij goed, antwoordt hij, maar al weder gesukkel met karrevoerders en koelies. Ik wil hem sprekende invoeren.

“Verbeeld u, Mijnheer,” zegt hij, “ik heh maanden vóór den maal-tijd reeds aan honderd karrevoerders ƒ 80, ƒ 100, tot ƒ 120 voorschot gegeven. Wat doen zij nu? Slechts een gedeelte komt uit. Een gedeelte beweert dat de beesten gestorven zijn. Een gedeelte had geene beesten of karren toen ik met hen contracteerde. Een ander gedeelte heeft voorschotten ontvangen van twee, ja van drie fabrikanten. Vroeger, onder een krachtig, maar tevens rechtvaardig bestuur, hadden wij zooveel koelies als wij wilden.”

Ik breng u morgen naar eene tabaks-onderneming, waar de inlander [in vrijen arbeid] van jaar tot jaar meer en beter plant. De oogst is gestegen van 48 tot 70, van 70 tot 180, van 180 tot 370 pond. Ik breng u in één woord op verschillende ondernemingen en bij verschillende industriëelen en ik zal u dagelijks van gevoelen en zienswijze doen veranderen.

De oorzaak van dien twijfel ligt alleen in de belasting in arbeid, in de heerediensten op Java. Men vindt, dat overal aan gedwongen arbeid dezelfde gebreken kleven. Bij de slavernij in West-Indië, bij de heeredienstplichtigheid in Egypte, bij de lijfeigenschap in Rusland, bij de corvées in de middeleeuwen, overal is de arbeider lui en onverschillig; hij heeft geen prikkel tot vlijt. Daarenboven onmogelijkheid van contrôle. Vrijstelling van ieder, die in de dessa eenigen invloed uitoefent; vrijstelling van ieder, die aan den petinggi kippen, eijeren en

vrouwen levert, waardoor aan de niet vrijgestelden des te zwaarder taak op de schouderen wordt gelegd. En nu vraagt men niet in eene dessa: hoeveel krachten hebt gij om dien of dien arbeid te verrichten? maar prentah[1] is: gij zult dien arbeid verrichten niettegenstaande [de ongenoegzaamheid van] uwe krachten, op poene van ontslag.

....Die heerediensten zijn oorzaak van drie verschijnselen, welke op den eersten aanblik pleiten voor het sustenu der oudgasten, dat de Javaan nog ongeschikt is voor vrijen arbeid.

1. De Javaansche grond is voor een groot deel onbebouwd, onontgonnen, terwijl op andere plaatsen de dessa's overbevolkt zijn.
2. De Javaan is te lui en te onverschillig om zijne eigene dessa's te bebouwen en te beplanten.
3. De suikerfabrikanten kunnen, welk loon zij ook geven, op den duur niet verzekerd zijn van een [toereikend] aantal koelies in hunne fabrieken.

Waar die twee vereischten: zakelijke rechten op den grond en vrijheid tot arbeid ontbreken, daar is ook geen kapitaal, en al ware er kapitaal, het zou niet aangewend kunnen worden. Op dit oogenblik is op Java geen kapitaal, om de eenvoudige reden dat dit in den regel vloeit naar de plaats waar althans eenige zekerheid bestaat. Mogen derhalve weldra door den wetgever die hinderpalen, welke thans aan de vrije cultuur in den weg staan, worden opgeheven; moge hij weldra aan den landbouw die vereischten schenken, zonder welke geen landbouw kan bestaan, en dan zal ook weldra het oogenblik zijn aangebroken,.... dat de Nederlandsche kapitalist het bezit van vruchtbare landerijen op Java zal verkiezen boven Turksche en Oostenrijksche effecten.'

Er is niemand uit wiens mond ik deze woorden met meer genoegen kon vernomen hebben, dan uit dien van den Heer Sandenbergh Matthiessen.

Duo quum faciunt idem non est idem.

Ik herinnerde mij daarbij zijne oppositie tegen den Heer van Hoëvell, toen deze, in de beide eerste maanden van 1860, zijne stellingen over den vrijen arbeid op Java, te Amsterdam in de Maatschappij Felix Meritis verdedigde. De Heer Matthiessen is in zeker opzicht niet van gevoelen veranderd. Toen, gelijk

1 Dus heeten de bevelen van de Regeering.

nu, beschouwde hij de heerediensten als den grootsten vijand van den vrijen arbeid. Maar toen achtte hij de opheffing der heerediensten, en daarom ook de zegepraal van het beginsel van vrijen arbeid op Java onmogelijk, en deed hij zich daarom bepaaldelijk als tegenstander van den vrijen arbeid voor. Sedert heeft hij Java nogmaals bezocht; hij heeft wat daar gaande is met opmerkzamen blik gadegeslagen; de veranderingen, die in de laatste jaren op dat eiland hebben plaats gehad, hebben diepen indruk op hem gemaakt; de vraag is voor hem van gedaante veranderd: hij blijft evenzeer van de onverzoenbare vijandschap tusschen heerediensten en vrijen arbeid overtuigd, maar is thans als een zoo warm voorstander van den vrijen arbeid teruggekeerd, dat hij de belasting in arbeid als den kanker der Javaansche maatschappij beschouwt, - dat hij haakt naar het oogenblik, waarop de wetgever, nevens de toekenning van zakelijke rechten op den grond, ook den arbeid zal vrij maken, - dat van zijne vele bezwaren tegen de cultuur-wet het voornaamste dit is, dat zij geene regeling en afkoopbaarstelling der heerediensten hevat.

Men zou echter uit de rede van den Heer Matthiessen ten onrechte afleiden, dat de ontwerper der cultuur-wet niets tot vrijmaking van den arbeid heeft gedaan. Maar men zal misschien geneigd zijn het den Minister niet zoo heel euvel te duiden, dat hij niet alles op eens heeft willen doen, wanneer men zich uit de vroegere rede van den Heer Matthiessen in Felix deze woorden herinnert: ‘Al wat op Java groots tot stand is gebracht, is gewrocht door middel van de heerediensten. Wegen, bruggen, kanalen, sluizen, vestingwerken, suiker-, koffien indigo-fabrieken, alles is door de heerediensten in het leven geroepen. Ik geloof niet, dat er nog een utopist is, die er aan gedacht heeft, om alle heerediensten door loontrekkenden arbeid te doen vervangen. Men heeft eens de som berekend, die zoodanige arbeid jaarlijks aan den lande kosten zou; het cijfer is mij ontsnapt, maar ik herinner mij zeer goed, dat het batig slot daarvan een zeer kleine breuk zou uitmaken. In de laatste tijden is men met eene gedeeltelijke afschaffing der heerediensten begonnen; maar men ga eens na: vooreerst in welke mate ook de kolossale uitgaven zijn gestegen, en ten tweede welke de resultaten zijn geweest? Te vergeefs heeft men getracht koffi-pakhuizen, regentswoningen enz., door hoog bezoldigden vrijen arbeid tot stand te brengen. Zij bleven onvoltooid. Ja, op het papier vond men, in de rapporten van som-

mige Residenten, geheel vrijen arbeid; maar in werkelijkheid werd die vrije arbeid geprikkeld volgens het systeem van zeker hoofd van het gewestelijk bestuur, die beweert, dat de Voorzienigheid in ieder land het geneesmiddel doet groeien naast de kwaal, en dat daarom op Java zooveel rotan wordt aangetroffen naast de luiheid.'

Verdient het geene opmerking, dat de Heer Matthiessen, die voor zes jaren dus sprak, door zijn tweede verblijf op Java tot de erkentenis is gebracht, dat niet enkel in de hoofdsteden, maar tot zekere hoogte ook in de binnenlanden en bij onderscheidene ondernemingen van nijverheid werkelijk vrije arbeid bestaat, die zich overal heeft ontwikkeld, waar maar het juk van heere- en cultuur-diensten wat minder knelt, en dat hij zelf de utopist is geworden, die de algeheele vervanging van de heerediensten door vrijen loontrekkenden arbeid verlangt? Had ik geene reden om het door hem in het Indisch Genootschap gesprokene, uit zijnen mond komende, dubbel merkwaardig te noemen?

Om te beoordeelen in hoeverre de Heer Matthiessen terecht de cultuur-wet beschuldigt van weinig voor de vrijmaking van den arbeid te doen, moeten wij twee dingen weten: vooreerst hoe het thans, na de vele veranderingen die in de laatste jaren op Java hebben plaats gehad, met de heere- en cultuurdiensten, of, om beide onder ééne rubriek samen te vatten, met de belasting in arbeid op dat eiland gesteld is; en ten tweede of er bepalingen tot vrijmaking van den arbeid strekkende, in de cultuur-wet voorkomen en hoe die luiden.

Voor de schets van den tegenwoordigen staat der belasting in arbeid neem ik tot grondslag den toestand in 1849, het eerste jaar waarover een koloniaal Regeeringsverslag aan de Staten-Generaal werd ingediend.

In dat verslag wordt de verplichte arbeid van de inlandsche bevolking ten behoeve van den Souverein onder vier hoofden gebracht: 1°. verplichte buitengewone arbeid tegen loon; 2°. verplichte gewone arbeid tegen loon; 3°. verplichte cultuur-arbeid; 4°. verplichte arbeid zonder loon, of de eigenlijke *heeredienst*. Op die rangschikking valt tweeërlei aan te merken: vooreerst, dat de verplichte cultuur-arbeid niets anders is dan eene bijzondere soort van verplichte gewone arbeid tegen loon, en der-

halve, zooals ook het verslag zelf zegt, in den grond behoort tot dezelfde kategorie, als door n°. 2 is aangeduid. Daar echter de cultuurdiensten van de andere gewone beloonde diensten verschillen in oorsprong en aan afzonderlijke regelingen onderworpen zijn, vormen zij eigenlijk eene veel meer op zich zelf staande klasse, dan de 1^{e}, 2^{e} en 4^{e}, tusschen welke het zeer moeilijk is bepaalde grenzen te trekken. De andere aanmerking is, dat de engere beteekenis hier aan het woord *heeredienst* gegeven, om namelijk alleen den onbeloonden verplichten arbeid aan te duiden, met het gewone spraakgebruik in strijd is, daar het zelfs in staatsstukken gebruikelijk is, n°. 2 en 4 onder den naam van heerediensten samen te vatten, en gezamenlijk aan n°. 3 of de cultuur-diensten over te stellen[1]. Ik laat de cultuur-diensten vooreerst nog rusten en vat, naar de gewone wijze van spreken, de overige persoonlijke diensten onder den naam van heerediensten zamen, van welke ik eerst de onbeloonde en vervolgens de beloonde, hetzij gewone of buitengewone, kortelijk zal beschrijven.

De *onbeloonde* diensten worden in het verslag over 1849 als de *heerediensten* bij uitnemendheid beschouwd, omdat zij alleen aan het oorspronkelijk begrip van *heeredienst* beantwoorden, die, als belasting in arbeid opgebracht, op loon geen aanspraak maakt[2]. In vele gevallen is er zelfs het kosteloos leveren van benoodigdheden aan verbonden. Zij worden verricht deels voor het Gouvernement, maar dan toch steeds door tusschenkomst der inlandsche hoofden, deels voor die inlandsche hoofden zelven, als vertegenwoordigers van den Souverein, ieder in hun ressort. De Europeesche beambten bemoeien er zich ook in het eerste geval niet verder mede, dan dat zij omtrent de uitvoering van eenig werk algemeene bevelen geven: de aanwijzing der dienstplichtigen en de regeling der diensten is geheel overgelaten aan de onbeschreven gebruiken of huishoudelijke schikkingen van het inlandsche bestuur, die in de verschillende deelen van Java aanmerkelijk verschillen. Voor den inlander maakt het geen verschil, of hij deze diensten voor het Gouvernement of voor zijne hoofden verricht, daar hij in beide gevallen de bevelen der laatsten gehoorzaamt.

1 Zie b.v. Bijblad op het Stbl., 2^{e} uitg., blz. 1266 en 1270.

2 Hetzelfde geschiedt in het verslag over 1854, waarin over de *verplichte diensten* en eigenlijke *heerediensten* nadere bijzonderheden voorkomen, aan het verslag van den Directeur der cultures ontleend.

De pogingen van het Gouvernement om met den omvang der heerediensten en de mate van druk die daardoor op de bevolking wordt uitgeoefend, nauwkeurig bekend te worden, ten einde tegen misbruik en overschrijding van rechtsbevoegdheid van de zijde der inlandsche ambtenaren te waken en eene billijke regeling tot stand te brengen, zijn steeds mislukt, eensdeels omdat het belang der inlandsche hoofden niet medebracht juiste opgaven te verschaffen, anderdeels omdat men, zoo als een besluit van den Gouv.-Gen. van 3 Oct. 1838, zegt: ‘in verband tot de *mindere noodzakelijkheid* dezer kennis en de in Indië bestaande *finantieele bepalingen* en *geldelijke verplichtingen* jegens het moederland,’ voor 's hands niet kon of mocht overgaan tot de uitgaven die voor een grondig onderzoek gevorderd werden. Die *mindere noodzakelijkheid* dezer kennis, tegenover de erkentenis in de resolutie van 23 Febr. 1836 (Stbl. n°. 15), ‘dat, zoo te allen tijde op de Regeering de verplichting heeft gerust om elke nuttelooze verkwisting van der Javanen tijd en arbeid zorgvuldig tegen te gaan, die verplichting in dubbele mate bestaat onder het tegenwoordig samenstel van inrichtingen, krachtens welke op vele plaatsen de kwijting der grondbelasting, door den inlander verschuldigd, geschiedt door het presteeren van diensten bij nuttige cultures,’ karakteriseert voortreffelijk den geest van het toenmalig koloniaal bestuur, dat voor de verwaarloozing zijner heiligste plichten altijd eene verschooning zocht te vinden, om niet voor anderen en voor zich zelf te erkennen, dat zij aan het gouden kalf, ‘het batig slot’ genoemd, werden ten offer gebracht. En toch was de gevorderde uitgaaf, in verhouding tot de millioenen die men uit Java trok, zoo verbazend groot niet. De Directeur der cultures was door zijn mislukt onderzoek tot de conclusie gebracht, dat, zoo het Gouvernement de zaak werkelijk voortgang wilde doen hebben, het noodzakelijk zou zijn aan ieder districtshoofd op Java een persoon toe te voegen, speciaal met de opname, beschrijving, regeling en bewaking der heerediensten belast. Voor de bezoldiging dezer personen met ƒ 20 's maands, zou eene jaarlijksche uitgave van ƒ 100,320 gevorderd worden.

In April 1841 werd nogmaals een zwakke poging gedaan, door aan den Directeur der cultures een onderzoek op te dragen, dat zich vooreerst tot één of twee residenties zou bepalen; maar eerst nadat in Sept. 1844 eene quaestie nopens de verplichting der opgezetenen van zekere landen in Soerabaja

tot het verrichten van bepaalde diensten, de aandacht van het Gouvernement op nieuw tot deze aangelegenheid had getrokken, werd het met de uitvoering ernst. Een Inspecteur der cultures werd met een onderzoek in de genoemde residentie belast. Hij begon zijne taak in 1846 en eerst na twee jaar was hij ver genoeg gevorderd om eenige voorstellen aan het Gouvernement te onderwerpen. Door de samentrekking der opgaven door de inlandsche hoofden verstrekt, kwam men tot de conclusie, dat het getal van mannen in de residentie Soerabaja, dagelijks tot onvergolden arbeid opkomende, 19,191 bedroeg, waarvan 9771 voor diensten ten behoeve van het Gouvernement en 9420 voor diensten bij de hoofden. Deze cijfers werden echter geenszins als zeker beschouwd, vooreerst omdat men de opgaven niet vertrouwde, ten andere omdat vele diensten voor het Gouvernement te verrichten, uit haren aard hoogst wisselvallig waren. De diensten voor het Gouvernement hebben na de indiening van het rapport eenige vermindering ondergaan, maar aan die voor de inlandsche hoofden durfde men niet roeren, daar zij berusten op de oude landsgebruiken, waarvan de aanranding in geen geval mocht worden toegelaten.

Iets meer werd in 1848 gedaan. De Regeering gaf toen, bij besluit van 27 Januari, haren wensch te kennen, dat het in Soerabaja gegeven voorbeeld van gedeeltelijke verbetering, zooveel de omstandigheden en plaatselijke gesteldheid gedoogden, in andere residentiën zou worden nagevolgd. Dien ten gevolge werden in den loop van dat jaar door sommige Residenten pogingen tot eene regeling der heerediensten aangewend, en uit onderscheiden gewesten werden staten ontvangen en bij de directie der cultures onderzocht. Maar ‘die onderzoekingen,’ zegt het Regeeringsverslag over 1849, ‘verschaften aan het Indisch bestuur de overtuiging, dat in vele residentiën deze belangrijke aangelegenheid niet genoegzaam werd behartigd en dat van de bevolking vele overbodige en noodelooze diensten werden gevergd, dikwijls hare krachten te boven gaande, vooral wanneer daarbij gevoegd werden de diensten ter zake van cultures en vestingwerken gevorderd wordende.’

Na dit kort overzicht van de maatregelen tot onderzoek en regeling tot 1849 verordend, zal het ons niet bevreemden dat de Regeering in het aangehaald verslag zelfs niet eens met juistheid wist op te geven, waarin de onbeloonde heerediensten bestonden. ‘Het stelsel van niet-bemoeiing van ons bestuur,’

zoo lezen wij daar nog, ‘met de geheel huishoudelijke inrichtingen tusschen de inlandsche bevolking en hare onmiddellijke, zoo wereldlijke als geestelijke hoofden, heeft natuurlijk het bekend worden der onvergolden diensten, welke de gemeene man voor hen doet, niet bevorderd. Men wist echter dat daartoe de volgende gewone en buitengewone leveringen van arbeid en goederen behooren:

a. Gewone: het bewaken der gouvernements-gebouwen, pasanggrahans (passanten-huizen), gevangenissen, woningen van Europeesche en inlandsche ambtenaren; het overbrengen van brieven; het leveren van paarden en buffels voor de binnenposterijen en sommige transport-inrichtingen; het voeden en bewaken van die dieren; het verrichten van verscheidene diensten van politie, waaronder het bezetten van wachthuizen op de straten en wegen, het doen van patrouilles, enz.; het onderhouden en vernieuwen van bruggen, wegen, waterleidingen, dammen, enz.[1]; het vervoer en bewaken van gevangenen en misdadigers; het bedienen van inlandsche hoofden; het bouwen van woningen voor ambtenaren.

b. Buitengewone: het verrichten van allerlei werk tot plechtige ontvangst van den Gouverneur-Generaal of andere hooge ambtenaren, wanneer zij de plaats bezoeken, en het leveren van sommige benoodigdheden tot dat einde; dergelijke diensten voor de inlandsche hoofden bij feestelijke gelegenheden.’

Bij de *beloonde* diensten treedt het verschil tusschen gewone en buitengewone sterker op den voorgrond. De gewone worden in het Regeeringsverslag over 1849 dus beschreven: ‘De Souverein roept, naar eene verdeeling van beurten, in de dorpen arbeiders op, om bij zijne gewone werken aan gebouwen en waterstaat, voor het vervoer van personen en goederen, bij zijne werkplaatsen, poststations en dergelijke, diensten te verrichten tegen bepaald loon.’ Het valt in het oog dat deze diensten voor een deel gelijksoortig zijn met de onbeloonde, en dat er, naar deze omschrijving te oordeelen, geen bepaalde grenslijn is te trekken tusschen de diensten waarvoor al of niet dagloon wordt toegestaan[2]. Werkelijk blijkt het

1 Hier, en zoo ook in de optelling der onbetaalde diensten in de volgende noot, worden daarmede, zoo het schijnt, alleen bedoeld de bruggen enz. waarvan het onderhoud ten laste der dessa's komt (vgl. art. 4 der cultuur-wet), in tegenstelling met de werken bij 's lands bouw-departement, in beide optellingen tot de betaalde gerekend.

2 In het Regeeringsverslag over 1851 is echter eene scheiding beproefd en worden als betaalde verplichte diensten opgegeven: ‘het lossen en laden van schepen; het transporteeren van reizigers en goederen; het leveren van gras aan de Europeesche ambtenaren; het innemen van producten bij 's lands pakhuizen; het leveren van koeli's bij het bouw-departement; de pradjoerits-(soldaten-)diensten; het leveren van werkvolk en trekvee bij de verschillende cultuur-établissementen; de blandong-diensten; de teelt van producten voor de Europeesche markt.’ Als onbetaalde diensten of eigenlijke heerediensten worden opgegeven: de bewaking van 's Gouvernements-gebouwen, pasanggrahans, poststations en gevangenissen; de overbrenging van brieven; de diensten bij de inlandsche hoofden; het bezetten van wachthuizen; het onderhouden van bruggen, wegen, waterleidingen en dammen; het vervoeren van gevangenen en veroordeelden; het vervoer van kopergeld van de woningen der onder-collecteurs naar 's lands kassen; het leveren van paarden voor de gladag (transport-dienst); de politie-diensten; het onderhouden en schoonhouden der bazars en daarop staande loodsen.’ Maar ook uit deze splitsing blijkt van geen bepaald beginsel, waarnaar al of niet toekenning van loon heeft plaats gehad. Zij wijst alleen aan bij welke diensten, door verschillende beslissingen der Regeering, de betaling allengs, en zeker niet altijd regelmatig, in zwang was gekomen. Dat althans de betaling der koeli's bij het bouw-departement soms nog achterwege bleef, blijkt uit het volgende. In eene circulaire van den Directeur der Burg. Openb. Werken (Bijbl. op het Stbl., 2e uitg., blz. 1274) wordt opgemerkt, dat bij de begrooting van kosten betrekking hebbende op vernieuwing en herstelling van bruggen, die in de termen vallen om in heeredienst te worden uitgevoerd, niet altijd loon of indemniteit voor voeding in rekening wordt gebracht, en ook de reden voor het *al* of *niet* toekennen van loon niet altijd wordt kenbaar gemaakt. De Directeur verlangt, in overeenstemming met den Gouv.-Gen., dat de koeli's, die *in heeredienst* worden opgeroepen voor den arbeid aan Gouvernementswerken, ten minste voeding en indemniteit zullen erlangen

dan ook, dat het verschil tusschen de onbeloonde en de gewone beloonde heerediensten alleen daarin bestaat, dat het Gouvernement in sommige gevallen, waarvan de bepaling van omstandigheden of willekenr afhangt, gemeend heeft de arbeiders met een dagloon, voldoende tot levensonderhoud, eenigzins te moeten te gemoet komen. Het maximum van dit dagloon is 12½ cent daags. Die tegemoetkoming is steeds beschouwd als eene gunst, geen inbreuk makende op het recht der Regeering, om deze diensten ook zonder loon te vergen, en hiermede staat ook het laag bedrag van het loon in verband: want ‘het volle loon van den vrijen arbeider aan den heeredienstplichtige toe te kennen, zou gelijk staan met eene opheffing der belasting.’ Op dien grond is dan ook in 1860 een voorstel, om aan koelies, in het werk gesteld bij eene waterleiding, in het belang der bevolking zelve aangelegd, een dagloon van 20 cents toe te kennen, door de Regeering afgewezen[1].

Men ziet dus dat de onbeloonde diensten en de gewone be-

en overal op denzelfden voet behandeld worden, tenzij in eenig bijzonder geval bepaalde redenen daartegen pleiten.

1 Zie Bijbl. op het Stbl., 2e uitg., blz. 1270.

loonde in beginsel niet verschillen, en het derhalve willekeurig is, de laatste van de benaming heerediensten uit te sluiten. Daarentegen rusten de beloonde buitengewone diensten op eenen anderen grond en kunnen zij, hoe dikwijls dit ook geschieden moge, toch niet naar waarheid onder de heerediensten begrepen worden. ‘Wanneer de Souverein,’ zegt het verslag over 1849, ‘werken ten algemeenen nutte, b.v. verdedigingswerken of wegen, wenscht aan te leggen, roept hij, zulks geraden oordeelende, arbeiders op van de gewesten, welke hij met de levering van die arbeiders verkiest te belasten; onverschillig of zij wonen op landen, hem in vollen eigendom toebehoorende [de uitdrukking is ontleend aan de oude leer van den eigendom des Souvereins op den grond], dan wel op landen door hem aan particulieren verkocht. Zulks geschiedt uit de volheid zijner souvereine macht. De verplichtingen om aan het bevel te gehoorzamen, worden echter zooveel mogelijk verzacht, zoowel door aan het betrokken gewest vrij te laten om alleen te leveren de personen, die het minst tot den verlangden arbeid ongenegen zijn, als door de arbeiders van reisgeld naar de plaats van het werk te voorzien, daar goed te bejegenen, huisvesten en betalen, en niet te lang van hunne haardsteden verwijderd te houden; dus van tijd tot tijd te verwisselen.’ In het Bijblad op het Staatsblad, 2^{e} uitgave, blz. 1270, worden deze buitengewone diensten beschreven als: ‘arbeid aan werken welke niet vallen in de termen om in heeredienst te worden uitgevoerd, doch waarbij men zich genoopt ziet, om, bij ontstentenis van vrijwillige arbeiders, daartoe gedwongene te werk te stellen.’

De geschiedenis van deze buitengewone diensten is uiterst leerzaam, omdat wat daarmede is voorgevallen, ten duidelijkste toont dat de meening, alsof de Javaan niet zonder dwang tot den arbeid te brengen is, alleen op dwaling en vooroordeel berust. Toen in 1832 een aanvang werd gemaakt met den aanleg der kolossale verdedigingswerken op Java, die zulke verbazende sommen aan 's lands schatkist gekost hebben, werd aan de mogelijkheid om alleen door aanbieding van een behoorlijk loon arbeiders te verkrijgen, niet of nauwelijks gedacht, en werden op groote schaal arbeiders door tusschenkomst der hoofden opgeroepen, niet alleen in het gewest waar de werken werden uitgevoerd, maar ook uit de aangrenzende residentiën. Nog grootere uitgebreidheid kregen later deze oproepingen, toen te Soerabaja ook buitengewone havenwerken moesten worden aan-

gelegd. Het grooter bezwaar dat hierin, in vergelijking met vroeger, door de hoogere opvoering der cultuur-diensten voor de bevolking gelegen was, noopte den ingenieur, met die havenwerken belast, eene proef te nemen om zich zonder verplichte arbeiders te redden. Terwijl aan de verplichte arbeiders behalve het reisgeld heen en weder een dagloon van 20 duiten (16⅔ cents) werd betaald, verkreeg hij het noodige aantal vrijwillige koelies voor een dagloon van 30 duiten (25 cents) en vond daarin, wegens den meerderen lust waarmede dezen arbeidden, in weêrwil van het hoogere loon, eene besparing ten bedrage van 65 pct. Dien ten gevolge is ook bij de vestingwerken de verplichte arbeid allengs door vrijwilligen vervangen en doorgaans met even gunstige uitkomst. Daar evenwel plaatselijke omstandigheden zeer verschillen, is het beginsel dat de Souverein recht heeft, ook buiten de verschuldigde heerediensten, tot buitengewone werkzaamheden verplichte arbeiders op te roepen, nooit geheel opgegeven, maar in die gevallen, waar het nog bij uitzondering moet plaats hebben, is sedert 1859 het beginsel aangenomen, dat de Staat de volle waarde van het werk moet betalen, onverschillig of het door gedwongen dan wel vrijen arbeid wordt tot stand gebracht, en diensvolgens het loon der verplichte arbeiders aan dat der vrijwilligen gelijk gemaakt[1]. Deze buitengewone verplichte arbeid is voor 't overige natuurlijk buiten de regeling der heerediensten gebleven, daar hij van zelf ophoudt, zoodra het de Regeering behaagt de oproepingen daartoe te staken.

Ik keer tot de eigenlijke 't zij betaalde of onbetaalde heerediensten terug; maar het ligt volstrekt niet in mijn plan hier gewag te maken van de groote menigte op dat onderwerp betrekking hebbende aanschrijvingen en besluiten, die in de laatste jaren zijn uitgevaardigd. Ik vestig alleen de aandacht op art. 57 van het Regeeringsreglement, hetwelk aldus luidt:

‘In elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten waartoe de inboorlingen verplicht zijn, de gevallen waarin en de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen worden gevorderd, door den Gouv.-Gen. geregeld, in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften.

1 Bijbl. op het Stbl., 2e uitg., blz. 1268 vv.

De verordeningen, die persoonlijke diensten betreffende, worden in elk gewest, om de vijf jaren, door den Gouv.-Gen. herzien met het doel om daarin trapsgewijze de verminderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang.'

Ofschoon na de invoering van het Regeeringsreglement partieële verbeteringen niet geheel ontbroken hebben, is het voorschrift der vijfjarige herziening een doode letter gebleven tot aan de uitvaardiging der ordonnantie van 8 Sept. 1864. Men kan deze ordonnantie o.a. vinden in de brochure: '*de schrijver van "Grondeigendom en Heeredienstplichtigheid" aan zijne lezers*,' blz. 20. Deze regeling, ofschoon eenige verbeteringen bevattende, werd echter algemeen onvoldoende geoordeeld; maar het is onnoodig haar hier mede te deelen of te kritiseeren. Zij is reeds door eene veel meer voldoende vervangen, die heeft plaats gehad bij de ordonnantiën van den Gouv.-Gen. van 5 Januari en 15 Febr. 1866, en met 1 Januari 1867 in werking zal treden. Het eerste dezer besluiten, waarbij tevens het landbezit der inlandsche hoofden wordt afgeschaft, heb ik reeds vroeger vermeld; het tweede, dat de regeling der na het besluit van 5 Jan. nog overgebleven heerediensten bevat, is eerst na de verschijning van mijn vorig artikel in Nederland bekend geworden.

Het besluit van 5 Januari bevat het onvoorwaardelijk verbod van alle gedwongen persoonlijke diensten der inlandsche bevolking, 't zij betaald of onbetaald, voor of ten behoeve van de Europeesche en inlandsche ambtenaren en hoofden, met uitzondering alleen der dorpsbestuurders, alsmede van alle gedwongen leveringen, 't zij betaald of onbetaald, aan en ten behoeve van wien ook, en verklaart dat in de huisvesting der inlandsche regenten en districtshoofden door en voor rekening van het Gouvernement zal worden voorzien, zonder eenige beschikking over den arbeid der bevolking of over hare goederen, terwijl de overige inlandsche hoofden en ambtenaren, zonder eenige bemoeiing van het Gouvernement en de bevolking, in hunne eigene huisvesting behooren te voorzien.

Het besluit van 15 Februari bevat de volgende bepalingen:

1. Tot persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verplicht zijn, worden alleen zij geroepen, die aandeel in ontgonnen grond, dan wel een eigen erf bezitten.
2. Van de inboorlingen tot persoonlijke dienst verplicht, wordt niet meer gevorderd dan één dag arbeid om de zeven etmalen, en dus over een geheel jaar niet meer dan 52 dagen arbeid.

3. De duur van één dag arbeid bedraagt 12 uren, daaronder begrepen de tijd, noodig voor het afleggen van den afstand tusschen de woning van den dienstplichtige en het werk, waarvoor hij is opgeroepen.
4. Behoudens het geval van watersnood of van andere algemeene rampen, worden van de inboorlingen, onder geen naam of voorwendsel, andere of meerdere persoonlijke diensten gevorderd, dan die strekken ten algemeenen nutte en, met inachtneming van het bepaalde bij art. 5 dezer ordonnantie, bij algemeene verordening uitdrukkelijk aangewezen zullen worden.
5. Onder de persoonlijke diensten, bij deze ordonnantie bedoeld, zijn niet begrepen die ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures, waaromtrent de bestaande voorschriften van kracht blijven, noch de gemeentelijke diensten, die, behoudens toezicht dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene regeling van bestuurswege onderworpen zijn.
6. De regeling en de omslag der persoonlijke diensten geschieden in verband met de lasten, welke op de inboorlingen voor de gemeentelijke en cultuur-diensten drukken, zoodanig dat van hunne verkregene werkkrachten op geen tijdstip van het jaar te veel gevorderd wordt.
7. De persoonlijke diensten worden over de dessa's zooveel mogelijk gelijkmatig verdeeld en binnen het district beperkt.
   De onderlinge schikking en individueele regeling der opgelegde persoonlijke diensten worden aan de gemeenten zelve overgelaten.
8. De verdeeling der diensten over de dessa's geschiedt met inachtneming van den kortst mogelijken afstand tusschen de woningen der dienstplichtigen en de plaatsen, waar zij worden te werk gesteld.
9. De inboorlingen zijn niet verplicht tot eenige levering, betaald of onbetaald, ten behoeve van 's lands dienst, van materialen of andere goederen, die hun bijzonder of gemeentelijk eigendom zijn. Elke vordering van dien aard is onvoorwaardelijk verboden[1].

1 In het tijdperk waarin het exploitatie-stelsel het meest in eere was en de onverbiddelijke eisch om geld en steeds meer geld voor het moederland het voorname richtsnoer was der Indische Regeering, werd de ambtenaar dikwijls te hooger bij haar gewaardeerd, naarmate hij meer van het volk wist te verkrijgen. Niet zelden werd dus nevens den arbeid ook het materiaal voor bruggen, wegen en ambtenaarswoningen zonder betaling van de bevolking gevorderd. Het was toen de glorie van den ambtenaar, te kunnen zeggen: ‘Zie wat belangrijke werken ik heb tot stand gebracht, zonder dat zij een enkelen cent aan het Gouvernement hebben gekost.’

10. Elke handeling in strijd met de voorschriften op het stuk der persoonlijke diensten en met het verbod tegen gedwongen leveringen, waartoe de inboorlingen verplicht zijn, is strafbaar volgens regels bij algemeene verordening vast te stellen.

Welk eene belangrijke verlichting voor de bevolking in dit besluit, en inzonderheid in de kategorische bepaling van het tweede artikel is gelegen, kan het best blijken uit het door den Heer van Deventer, in het tweede deel zijner ‘Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java,’ blz. 243, medegedeelde schrijven van den Resident van Soerabaja, dd. 2 April 1863, waaruit men duidelijk zien kan, welk een ondragelijke last, ook na alle vroegere verbeteringen, die vooral ook juist in die residentie hadden plaats gehad, door de heeredienſten tot dusver op de inboorlingen bleef drukken. ‘*Volgens de instellingen*,’ zoo lezen wij daar, ‘mag, om de vijf dagen, één dag arbeid gevorderd worden van ieder die aandeel heeft in de velden, welke tot de dessa behooren, of die een eigen huis of een eigen erf bezit. Omtrent andere gewesten, dan het thans door mij bestuurde, ontbreken mij gegevens. In de residentie Soerabaja zullen de heeredienſten, zoo niet beter, nogtans niet minder goed geregeld zijn dan elders, en toch is mij bij onderzoek gebleken, dat van de bedoelde instellingen, in elk opzicht, is en moet worden afgeweken. Zelfs in Sidho-ardjo, de rijkst bevolkte afdeeling wellicht van gansch Java, moet gedurende vier tot vijf maanden van *elk* jaar, *voor alle diensten te zamen*, van de heeredienstplichtigen gevorderd worden: *de opkomst ééns om de twee dagen en somwijlen meer;* terwijl om die krachtsinspanning mogelijk te maken, alle werkbare mannen tot persoonlijke dienst worden gedwongen, onverschillig of zij al dan niet dienstplichtig zijn. Het beginsel: dat de heeredienst op den grond rust, kan bijgevolg niet gehandhaafd worden.

‘Bij eene berekening der dagdiensten *naar de instellingen*, zou in de residentie Soerabaja, gedurende zekere maanden van het jaar, voor alle *bekende* diensten te zamen, en dus met inbegrip der gouvernements-cultures, eene hoeveelheid van onge-

veer *vijf millioen* dagdiensten *te kort schieten* aan de behoefte. Deze diensten worden nogtans verricht, en daarmede dus overschreden de som der door de bevolking *verschuldigde* werkkrachten.

Daartegenover kan niet gesteld worden, dat in eenige maanden van het jaar minder diensten noodig zijn, dan volgens de instellingen kunnen gevorderd worden; want, daargelaten dat het zeer onzeker is, of die verademing werkelijk aan de bevolking wordt geschonken, helpt het haar, gednrende het grooter tijdvak, waarin hare werkkrachten overschreden worden, en waarin zij juist voor eigen landbouw zorgen moet, weinig, of zij op andere tijdstippen van het jaar iets minder zwaar wordt gedrukt.

Ik verwacht hier de tegenwerping, dat het bestuur niet bekend is met het juiste zielental der bevolking, noch met het zuivere aantal dienstplichtigen, waaromtrent de opgaven verkregen worden van de inlandsche hoofden, die er belang bij hebben, het cijfer der bevolking kleiner voor te stellen, dan het in werkelijkheid is. Maar hiertegenover kan ik stellen, dat het bestuur evenmin bekend is met al de *schromelijke* misbruiken, die in de vordering van persoonlijke diensten door hoogere en lagere hoofden plaats grijpen. Wanneer het grooter getal dienstplichtigen opweegt tegen de som van misbruiken, zou er reden van tevredenheid bestaan. Mijne berekeningen, zoowel ten aanzien van de dienstplichtigen als van de diensten, zijn gegrond op de opgaven der inlandsche hoofden. Men moet beide aannemen of verwerpen; iets beters is echter niet te verkrijgen.'

Men kan naar zulke staaltjes eenigermate oordeelen over de noodzakelijkheid eener hervorming, als die door de cultuur-wet en andere gelijktijdige maatregelen der Regeering wordt beoogd. Het zegt weinig te schreeuwen, zoo als wij dat thans dagelijks hooren herhalen, dat met de cultuur-wet en het stelsel thans in Indië gevolgd, het moederland moet te gronde gaan; maar die mij overtuigend aantoonde, dat een toestand als hier door den Heer van Rees is geschilderd, op den duur houdbaar is, en steeds dezelfde voordeelen voor Nederland kan blijven afwerpen, magnus mihi foret Apollo.

Het blijkt uit art. 4 en 10 der verordening vau 15 Febr., dat de regeling der heerediensten daarmede nog niet geheel is voltooid,

maar nog twee nadere ordonnantiën verwacht worden, waarvan de eerste de werkzaamheden die als heeredienst mogen gevorderd worden, nauwkeurig zal omschrijven, de tweede de straffen zal vaststellen voor hen, die persoonlijke diensten of levering van materialen in strijd met deze verordening eischen. Bij de eerstgemelde dezer ordonnantiën mag men aannemen dat tevens zal bepaald worden in hoeverre en tot wat bedrag loon voor arbeid in heeredienst zal worden toegekend[1].

Maar er is in deze besluiten nog eene andere leemte: zij laten den toestand van een der schoonste en belangwekkendste gedeelten van Java geheel gelijk die is. In den aanhef van beide besluiten wordt gezegd, dat zij toepasselijk zijn op de Gouvernements-landen op Java en Madura, *de Preanger-regentschappen voor' shands uitgezonderd*. Die ongelukkige gewesten worden altijd uitgezonderd wanneer eenige heilzame verandering op Java wordt tot stand gebracht, en schijnen veroordeeld eeuwig den steen van Sisyphus te blijven rollen. Zij werden uitgezonderd toen Raffles het landrenten-stelsel vestigde; zij bleven aan de verplichte koffi-cultuur op den ouden voet onderworpen, toen elders het cultuur-stelsel werd ingevoerd, dat, al was het juist geen weldaad voor de bevolking, haar toch in de meeste gevallen een loon verzekerde, waarbij dat van de Preanger koffi-planters nog zeer ongunstig afstak; het besluit van 5 Januari laat de bezoldiging der hoofden met sawah's, die de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet als een groote verkeerdheid voorstelt, juist hier bestaan, waar zij op de grootste schaal wordt aangetroffen[2]; de ontwerp cultuur-wet, ofschoon

1 Volgens de ‘Memorie van Beantwoording’ op het verslag der Tweede Kamer over de cultuur-wet, waarvan ik nog even onder het afdrukken van dit artikel gebruik kan maken, zijn, ten gevolge der ordonnantie van 3 Sept. 1864, de *algemeene diensten*, dat zijn de zoodanige, welke niet dagelijks, doch naar de behoefte worden geregeld, en waaraan, zoo noodig, de gansche bevolking deel neemt, thans reeds teruggebracht tot het onderhoud der groote post- en binnenwegen, het onderhoud der bruggen en dat der wachthuizen, terwijl de *bijzondere diensten*, of de zoodanige waarvoor dagelijks een vast getal inboorlingen uitkomt, of waarvoor dagelijks bij raming een zeker aantal kan opgeroepen worden, hoofdzakelijk nog bestaat in het bezetten van wachthuizen, het overbrengen van brieven op de dagen waarop geen post gaat, het overbrengen en bewakən van gevangenen en het vervoeren van reizigers en goederen. Doch deze diensten vooral, zoo wordt daar bijgevoegd, zijn nog voor inkrimping of betere regeling vatbaar. Men kan hieruit opmaken, wat men van de in art. 4 van het besluit van 15 Feb. toegezegde verordening te wachten heeft.

2 Toen ik in mijn vorig artikel over de opheffing der bezoldiging in sawah's sprak, verzuimde ik die uitzondering der Preanger-regentschappen op te merken, wat te eer berispelijk is, daar ik die bezoldiging voornamelijk slechts ter sprake bracht zoo als zij in die gewesten bestaat.

Ik merk ook nog op, dat, toen ik mijn vorig artikel schreef, ik wel wist dat bezoldiging der hoofden in sawah's ook elders in de Gouvernementslanden op Java voorkwam, maar er geene bijzonderheden van kende. Ook het opstel ‘*het bezoldigen van inlandsche hoofden in sawah's der bevolking*’, in het Tijdschr. v. Ned. Ind., Jg. 1857, Dl. I, blz. 286, geeft niet veel licht en behandelt slechts een paar bijzondere gevallen. Doch de zaak is thans volledig toegelicht door de nota over de ‘tractemensverhooging der inlandsche hoofden op Java en Madura’, gevoegd bij de Begrooting van N. Ind. voor het dienstjaar 1867. Zie *Bijlagen* van het *Bijbl. van de Ned. Staatscour*. 1865-1866, blz. 1330. Aldaar worden ook blz. 1332 vv. vele nadere bijzonderheden gevonden over de verplichte diensten en gedwongen leveringen der bevolking aan hare hoofden.
Wat thans nader omtrent het ambtelijk sawah-bezit en de opheffing daarvan is bekend geworden, neemt niets weg van het bezwaar, vroeger door mij tegen de cultuur-wet geopperd, dat zij niet bepaalt aan wien de velden vervallen die thans aan de hoofden ontnomen zijn. En hier komt bij dat de voorloopige handhaving der apanagiën in de Preanger-regentschappen eene kategorie van gronden in wezen laat, die de eultuur-wet in het geheel niet kent.

zij van hare regeling van het grondbezit de Preanger-landen niet uitdrukkelijk uitzondert, verzuimt echter bepalingen te maken om den bijzonderen toestand waarin die zaak in deze residentie verkeert, op normalen voet te brengen; en de nieuwe regeling der heerediensten, die in al de overige Gouvernementslanden de lasten der bevolking zoowel in betrekking tot de Regeering als tot hare hoofden aanmerkelijk verlicht, laat ze in de Preanger-landen, waar een aantal huisgezinnen met de panoekang-diensten tot bebouwing van de velden der hoofden belast zijn, zonder dat zij daarom van andere verplichte diensten in eenig opzicht zijn vrijgesteld[1], onveranderd bestaan.

Het is niet te ontkennen dat dit steeds tot gelegener tijd verschuiven, de hervorming van den toestand der Preanger-landen gedurig moeilijker heeft gemaakt, dat de inlandsche regenten hier meer dan elders op Java hun vorstelijk aanzien hebben bewaard en men zich op het aantasten hunner voorrechten tweemaal moet bedenken, en dat de bevolking, hoe men ook over hare welvaart oordeele[2], in allen gevalle eene lijdzaamheid en onderworpenheid

1 De Heer Kinder de Camareeq zegt in het meermalen aangehaald opstel, blz. 276: ‘Dat de afstammelingen der panoekangs ten gevolge van het bewerken der tjarik-sawah's voordeelen zouden genieten, met betrekking tot hun algemeene of bijzondere dienstplichtigheid, hiervan is bij onderzoek niets gebleken.’

2 In strijd met de gewone meening heeft de Heer van der Wijck, *Onze koloniale staatkunde, vervolg*, blz. 59, onlangs de overtuiging uitgesproken, dat de bevolking der Preanger-landen die van het overige Java in het algemeen in welvaart voorbijstreeft. Hare huizen zijn, zegt hij, netter en beter gebouwd, er heerscht meer zindelijkheid in de woningen; de kleederen zijn met zorg in kisten gerangschikt, de padi-schuren wel gevuld. De bevolking kleedt zich uit zuinigheid bij den arbeid uitermate slecht, maar vertoont zich te gunstiger bij feestelijke gelegenheden. ‘De reden hiervan is vermoedelijk daarin te zoeken, dat in de Preanger-regentschappen de inlandsche zeden en gewoonten meer in hun geheel zijn gebleven, zoo mede in *het individueele grondbezit*.’

aan den dag legt, die dit gewest tot de veiligste en gemakkelijkst te besturen residentie van geheel Java maken. De prikkel om aan de hervorming de hand te slaan, kan dus geen andere zijn dan het gevoel van recht en het besef der hoogere welvaart waarvoor een zoo heerlijk land zou vatbaar wezen. Het zou dus niet zoo geheel onbegrijpelijk zijn, indien zich de Regeering voorstelde de Preanger-landen ook thans nog *in statu quo* te laten, totdat de in de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet aangekondigde herziening van het koffi-stelsel eindelijk tot eene doortastende hervorming zal nopen. En waarin zal dan die hervorming moeten bestaan? ‘Velen,’ zegt de Heer v.d. Wijck[1], ‘dweepen met eene herziening van het zoogenaamde Preanger-stelsel. Ik verwacht er weinig goeds, zeer veel nadeel van, zoo die herziening in iets anders bestaat, dan het uit den weg ruimen van hetgeen eene vrije ontwikkeling van dit gewest in den weg staat, en dit zonder schending van verkregen rechten, omtrent welke wij nog maar onvolledig zijn ingelicht.’ Ik kan mij in het algemeen met die woorden vereenigen, wannneer onder hetgeen moet worden weggeruimd, de verplichte koffi-cultuur en de heerediensten begrepen worden, en de eerbiediging der verkregen rechten in billijke schadeloosstelling, niet in handhaving van de bezoldiging der hoofden in sawah's en van de panoekang-diensten bestaat.

Zulk eene schadeloosstelling is nu de Regeering voornemens aan de inlandsche hoofden in het overige gedeelte van Java werkelijk te verleenen. Zij heeft op de Indische begrooting voor 1867 eene verhooging van drie millioen gulden voor de verbetering der inkomsten van de inlandsche hoofden uitgetrokken, om tot vergoeding te strekken van de rechten die hun door het besluit van 5 Januari ontnomen zijn. Het zal aan de Staten-Generaal staan, door goedkeuring dezer aanzienlijke verhooging, de inkrimping der heeredienſten door de Indische Regeering gelast, te bevestigen en voor nadeelige gevolgen te vrijwaren. Men heeft beweerd dat de Kamers eenig recht hebben zich te beklagen, dat door de uitvaardiging van dat be-

1 T.a.p.

sluit een zedelijke druk op hunne goedstemming is geoefend. Ik kan de juistheid dier opmerking niet beamen. De Regeering ontleent aan art. 57 van het Regeeringsreglement de bevoegdheid, ja den plicht, om de heeredíensten, waar dat kan, te verminderen. Had zij haar besluit dadelijk in werking gebracht, zij zou ook buiten medewerking der Kamers beschikt hebben over de fondsen tot schadeloosstelling gevorderd, daar de Indische begrooting voor 1867 de eerste is die aan de goedkeuring der Vertegenwoordiging wordt onderworpen. Maar de nieuwe regeling der heeredíensten vordert eenige voorbereiding; het besluit dat de beginselen vaststelt, vordert nog aanvulling door nadere ordonnantiën. De nieuwe regeling kon dus bezwaarlijk vóór 1 Jan. 1867 in werking komen; maar de uitgaven daarvoor gevorderd, komen toch op de begrooting als uitgaven veroorzaakt door maatregelen, waartoe de Regeering bevoegd was en die zij in 's lands belang noodig achtte; zij staan als zoodanig gelijk met alle andere posten van uitgaaf op de Indische begrooting voorkomende, en dat deze post voor traktementsverhooging der inlandsche hoofden nu toevallig op de begrooting voor 1867 het eerst wordt aangetroffen, verandert niets aan zijn wezenlijk karakter.

De regeling der heeredíensten staat met de cultuur-wet in het nauwste verband en maakt daarmede in zeker opzicht één geheel uit. De vrijmaking van den arbeid, dien de cultuur-wet beoogt, wordt door die gelijktijdige regeling zeer bevorderd, en zou zonder haar uiterst gebrekkig blijven. Toch heeft de Regeering welgedaan, die regeling zelve niet in de cultuur-wet op te nemen. Zij is de voortzetting der trapswijze hervorming van de heeredíensten, op art. 57 van het Regeeringsreglement rustende, en reeds vroeger door de Regeering ter hand genomen. Er bestond dus volstrekt geen reden om haar aan het oordeel der Vertegenwoordiging te onderwerpen, te minder, daar zij daartoe te diep in de détails der Indische huishouding treedt; en zij behoudt voor Indië hare waarde en haar recht, ook als de cultuur-wet den bijval van de meerderheid der Kamers niet mocht wegdragen. Het is onmogelijk te miskennen, dat de bevolen inkrimping en regeling der heeredíensten, al is zij nog ver van geheele opheffing verwijderd, vele bezwaren tegen de cultuur-wet ingebracht, tempert of wegneemt. En wie billijk is zal moeten erkennen, dat eene geheele opheffing, hoe wenschelijk ook, niet op eens kan plaats hebben. De heere-

diensten staan met een aantal takken der administratie in het nauwste verband, en het ontwerpen van nieuwe regelingen voor de openbare werken, de transporten, het brievenvervoer, de politie, enz., zoodat zij geheel van deze diensten onafhankelijk worden, zal veel tijd en veel overleg vorderen, waarbij het niet de minste der moeilijkheden zijn zal de middelen op te sporen om zoo velerlei arbeid naar de wet van vraag en aanbod te vergelden, die thans op een wenk der machthebbenden kosteloos wordt verricht. Misschien zal, nu de heerediensten binnen de palen van billijkheid en redelijkheid zijn teruggebracht, na eenige jaren, wanneer de ontwikkeling van den vrijen arbeid meer geld onder de Javanen heeft gebracht, de afkoopbaarstelling der heerediensten het middel kunnen wezen, waardoor de geheele opheffing allengs zal worden bereikt, zonder dat de belangen der schatkist geheel worden prijs gegeven.

Voor 't overige merk ik alleen nog op, dat hetgeen hier over de heerediensten in verband met de cultuur-wet gezegd is, niets wegneemt van de bezwaren, die ik in mijn vorig artikel tegen het volstrekt stilzwijgen van het wetsontwerp over de heerediensten heb geopperd. Daar zij met het grondbezit in 't nauwst verband staan, had de cultuur-wet moeten uitmaken, in welke betrekking zij zullen staan tot den vollen eigendom van den grond, die de vroegere bezitrechten vervangt; en daar zij, hoe ook verzacht, steeds een hinderpaal voor de ontwikkeling van vrijen arbeid zullen vormen, had de cultuur-wet moeten bepalen, dat zij, zoo spoedig dit doenlijk is, zij het dan ook door afkoopbaarstelling, geheel door vrijen, loontrekkenden arbeid zullen vervangen worden.

Het stilzwijgen dat de cultuur-wet over de heerediensten in het algemeen bewaart, strekt zich echter niet uit tot alles zonder onderscheid, wat onder deze wijdstrekkende kategorie kan gebracht worden. Er is eene bijzondere soort van heerediensten, die zeker tot de meest bezwarende behooren, die door haar geheel en onvoorwaardelijk worden opgeheven: ik bedoel de blandong-diensten. Hoe is het mogelijk, dat de Heer Sandenbergh Matthiessen heeft kunnen zeggen: ‘Concessie aan de liberalen: belofte van aanstaande afschaffing der blandong-diensten bij den aankap van hout. Concessie aan het behoud: afschaffing afhankelijk van ingesteld onderzoek. Men weet wat

dit op Java beteekent'? Ik vind in het wetsontwerp geen letter aangaande dat onderzoek, maar lees er in art. 39 de onvoorwaardelijke afschaffing in deze woorden: 'Blandong-diensten of andere diensten of leveringen ten behoeve van den aannemer of van den concessionaris [der bosch-exploitatie] zijn verboden.' Het vijfde hoofdstuk der Memorie van Toelichting geeft omtrent den aard en de oorzaken van den bijzonderen druk dier blandong-diensten alle inlichtingen, die men verlangen kan, en het is dus genoeg daarheen te verwijzen. Ofschoon de blandong-diensten tot de beloonde heerediensten behooren, is het blandongsvolk nog altijd, zoo als reeds Daendels het noemde, het 'ellendigste onder de Javanen' gebleven, zonder dat voor den druk, waaronder het zucht, eenig evenredig nut wordt ge kocht. Gelukkig dus, dat de nieuwe regeling van het beheer en de exploitatie van 's lands houtbosschen op Java en Madura, waarvan ik in mijn vorig artikel reeds gewaagde, de Regeering de gelegenheid heeft gegeven het lot van het blandongsvolk te verbeteren! Toen de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet werd opgesteld, was het bedoelde Reglement nog niet uitgevaardigd, ofschoon de Commissie met het ontwerpen daarvan belast, reeds den 6^{den} Maart 1860 was ingesteld. 'Men is evenwel algemeen overtuigd,' zegt die Memorie, 'dat van de zware blandong-diensten moet worden afgezien, en dat exploitatie der bosschen door de vrije nijverheid het eenig middel is om tot een geregelden aankap en verdere behoorlijke behandeling der bosschen te komen, en tevens tot matige prijzen in de behoeften van handel en scheepvaart te voorzien.' Met die beginselen zijn nu niet enkel de bepalingen der cultuur-wet omtrent de domaniale bosschen, maar ook die van het Reglement, dat inmiddels in September jl. is uitgevaardigd, in volkomen overeenstemming.

Wij zijn thans genaderd tot de beschouwing der cultuur-diensten, die, zooals wij reeds opmerkten, in wezen slechts eene bijzondere soort van betaalde heerediensten zijn, maar in oorsprong daarvan verschillen, in zooverre zij, grootendeels bij de invoering van het cultuur-stelsel, der bevolking als een nieuwe last boven de reeds bestaande heerediensten zijn opgelegd. Ook zijn deze diensten aan afzonderlijke regelingen van wege het Nederlandsch gezag onderworpen. De koffi-cultuur wordt soms van

het cultuur-stelsel afgezonderd, omdat zij niet het aanwezen aan de maatregelen van den Heer van den Bosch verschuldigd is, maar tot veel hooger ouderdom opklimt. Ik acht echter die onderscheiding willekeurig, gelijk zij ook in strijd is met het algemeene spraakgebruik. Alleen in de Preanger-Regentschappen is de koffi-cultuur tot heden hoofdzakelijk op den voet gebleven, waarop zij reeds ten tijde der O.I. Compagnie gebracht en later door Daendels geregeld is. In de overige gewesten van Java werd de koffi-cultuur onder het Engelsche bewind vrij en zij bleef het in het algemeen, ofschoon niet zonder eenige entraves, tot het jaar 1832, toen de Heer van den Bosch den geforceerden arbeid bij deze cultuur herstelde en door dwang eene uitbreiding aan den aanplant van koffiboomen gaf, waardoor deze tot het zesdubbele van den vroegeren omvang steeg.

Het is onmogelijk van den aard der cultuur-diensten en van de mate van druk daardoor op de schouders der Javaansche bevolking gelegd, een eenigzins juist en volledig denkbeeld te geven, zonder de geschiedenis van elken tak van cultuur op hoog gezag ingevoerd, in bijzonderheden na te gaan. Maar dit zou een taak van grooten omvang zijn, waartoe mij tijd en ruimte ontbreken. Bovendien is over de werking van het cultuur-stelsel in de Memorie van Toelichting op het ontwerp van cultuur-wet zoo uitvoerig gehandeld en zooveel belangrijks bijeengebracht, dat die omslachtige arbeid wel overbodig mag geacht worden. Ik weet wel dat men die Memorie van partijdigheid ten nadeele van het cultuur-stelsel beticht heeft, maar ik weet ook dat de ongunstige voorstelling haar volkomen bevestiging vindt in de schriften van allen, die, zonder zich aan den schijn te vergapen, getracht hebben tot het wezen van het cultuur-stelsel door te dringen, en door nauwkeurige onderscheiding en schifting tot de juiste waardeering te komen van hetgeen Java en Nederland werkelijk aan dat stelsel verplicht zijn. Het zij mij geoorloofd hier inzonderheid de aandacht te vestigen op de artikelen *indigo, kaneel, koffi, rijst* en *suiker*[1], alsmede de artikelen *Indië* (*Nederlandsch*), *Java* en die over de bijzondere residentiën van dat eiland, in het *Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned. Ind.* Hier vindt men

1 De artikelen *tabak* en *thee* zijn nog niet verschenen; het art. *peper* is van ondergeschikt belang.

geene ijdele declamatiën, maar de zorgvuldigste, op de door de Regeering zelve geleverde opgaven steunende, becijferingen van de uitkomsten, die iedere tak der cultures voor de bevolking en het Gouvernement heeft opgeleverd. Met eene nauwkeurigheid, die bijna fabelachtig mag heeten, heeft de verdienstelijke schrijver, die zijnen naam zediglijk heeft verzwegen, de cijfers op allerlei wijzen gewend en gekeerd, en is steeds tot even ongunstige resultaten gekomen. Hoe komt het toch, dat in de veelvuldige geschriften over de cultuur-wet de bewijzen zoo schaars zijn, dat van het beste en degelijkste dat ooit over het cultuur-stelsel geschreven werd, eenige kennis is genomen? Moet men niet gelooven, dat de voorstanders van dat stelsel niet beter *willen* onderricht zijn, wanneer men ziet dat zij geenerlei notitie nemen van een reuzen-arbeid, waartegen hunne oppervlakkige beschouwingen en berekeningen geenerlei gewicht in de schaal kunnen leggen? Men moest ten minste gelezen hebben wat op zoo grondige en afdoende wijze tegen iederen tak van dat stelsel is ingebracht, aleer men waagt daarover te schrijven, en het moet bijna onbeschaamdheid heeten, wanneer men nu nog als zijn lofredenaar optreedt, zonder althans eene poging gedaan te hebben om betoogen te wederleggen, die met de volkomenste onpartijdigheid en objectiviteit zijn gevoerd.

Er zijn voornamelijk twee oogpunten, waaruit men het cultuur-stelsel beschouwen kan: het belang van de inlandsche bevolking en het belang van het moederland. Uit het eerste oogpunt vertoont het zich, na alles wat thans over zijne wording en werking is bekend geworden, bijna als onvermengd kwaad. Het zijn onwederlegbare feiten, dat het met verkrachting van de rechten der bevolking is ingevoerd; dat het loon verre beneden de gedane beloften is gebleven en tot den gevorderden arbeid niet in de behoorlijke evenredigheid staat; dat groote verwarring in het grondbezit der inlanders daardoor is aangericht; dat de cultuur van de rijst, het hoofdvoedsel der bevolking, niet slechts quantitatief, maar vooral ook qualitatief verbazend daaronder geleden heeft; dat de vrije arbeid, die veel grootere voordeelen aan de bevolking zou geschonken hebben, en waar hij zich, zij het dan ook op gebrekkige wijze, nevens de dwang-cultuur vestigde, ook werkelijk schonk, om den wille der handhaving van het cultuur-stelsel, op allerlei wijze is te-

gengewerkt en soms moedwillig onderdrukt; en dat de verderfelijke gevolgen zoozeer zijn openbaar geworden, dat men in de laatste jaren niet alleen alle denkbeeld van uitbreiding heeft moeten opgeven, maar tot inkrimping en opheffing van onderscheidene takken van cultuur heeft moeten overgaan, om den geheelen ondergang der bevolking te verhoeden.

Ofschoon ik nadere toelichting van het hier gezegde schier overbodig acht, wil ik echter eenige weinige, maar sterk sprekende cijfers inlasschen, die op de officiëele opgaven in de regeeringsverslagen berusten.

In 1862 werden, met terzijdestelling van het product uit de Vorstenlanden verkregen, 643,346 pikols koffi door het Gouvernement in ontvangst genomen. Aan 483,100 huisgezinnen werden betaald ƒ 6,837,135 of ƒ 14.15 per huisgezin. Het gemiddeld aantal werkdagen door de gezamenlijke leden van een huisgezin in de koffi-tuinen doorgebracht, kan men stellen op 180 (t.w. 3 leden per gezin ieder à 60 dagen). Per dag en per hoofd heeft dus het plantloon nog niet ten volle zeven en een halven cent bedragen. Was de oogst in dat jaar ongunstig, hij was te gunstiger in 1863, in welk jaar 1,102,264 pikols koffi werden ingeleverd. Het aantal huisgezinnen bij de koffi-cultuur ingedeeld bedroeg toen 496,141 en het uitbetaalde plantloon ƒ 11,495,040, wat naar denzelfden maatstaf bijna 13 centen per dag en per hoofd uitlevert.

Het getal suiker-plantende huisgezinnen bedroeg in 1862 198,070. Voor 1,031,594 pikols suiker werden ƒ 8,812,991 of ƒ 45 per huisgezin betaald. De arbeid vordert gemiddeld per huisgezin 210 dagen, zoodat de bevolking voor een dag arbeid ruim 21 centen heeft ontvangen. In 1863 klom het getal suikerplantende huisgezinnen tot 202,575. De levering aan het Gouvernement bedroeg 1,068,331 pikols, de betaalde som ƒ9,237,101. De uitkomst voor de bevolking is zoo goed als gelijk aan die van het vorige jaar. Opdat men zich echter van de voordeelen der suiker-cultuur voor den inlander geene illusiën make, moet in het oog worden gehouden, dat bij de betaling der koffi de landrente wordt ingehouden, maar dat van de suikervelden, die in 1862 40,142 en in 1863 40,146 bouws bedroegen, ongeveer ƒ 200,000 aan landrenten worden betaald: dat de bevolking van de velden met suikerriet beplant, in dat jaar noch rijst, noch tweede gewas trekt; en dat, wanneer zij hare velden terug erlangt, die niet alleen met suikerriet-stoelen, die zes tot

tien duim diep in den grond zitten, zijn opgevuld, maar dat ook de galangans opgebroken en de waterleidingen verlegd zijn, zoodat de velden slechts met veel arbeid en kosten, waarvoor de vergoeding uitsluitend uit het plantloon moet gevonden worden, weder voor den rijstbouw zijn geschikt te maken.

In 1862 werden verkregen 419,287 Amsterdamsche ponden indigo. Bij die cultuur waren ingedeeld 107,454 huisgezinnen, waaraan werden uitbetaald ƒ 838,574 of ƒ 7.80 per huisgezin. Het getal werkdagen voor ieder gezin op 160 stellende, verkrijgt men een dagloon ten bedrage van 5 centen per dag en per hoofd. In 1863 werden aan het Gouvernement geleverd 521,781 Amst. ponden indigo. Het getal huisgezinnen bedroeg 106,531, die deelden in een plantloon ten bedrage van ƒ 1,043,162, d.i. bijna ƒ 10 per gezin, of ruim 6 centen per dag en per hoofd.

De thee-cultuur, waar zij op contract werkt, berust in de laatste jaren op vrijwillige overeenkomsten der fabrikanten met de arbeiders, waarbij echter het plaatselijk bestuur hun behulpzaam is. Zij die zich tot den arbeid in de thee-tuinen verbinden, worden van heerediensten en van cultuur-diensten voor de Regeering vrijgesteld. Vrouwen en kinderen der werklieden of boedjangs nemen veelal aan den arbeid deel, en zijn voor zoover onder het op te geven getal werklieden begrepen. In 1862 werden aan het Gouvernement geleverd 1,610,614, in 1863 1,272,232 Amst. ponden thee. Gouvernements thee-cultuur bestond in de jaren 1862 en 1863 alleen nog in Bagelen. In 1862 bedroeg daar het getal boedjangs, bij deze teelt werkzaam, vrouwen en kinderen daaronder begrepen, 14,607, in 1863 werd het verminderd tot 14,048. Deze fabriceerden in 1862 slechts 143,500, in 1863 180,198 ponden thee. Het plantloon bedroeg in 1862 ƒ 81,797, in 1863 ƒ 65,429, d.i. per hoofd bijna ƒ 5.60 in 1862, en ƒ 4.63 in 1863. Stelt men den arbeid op 150 dagen, dan is het dagloon 3 à 4 centen.

Bij de kaneel-cultuur waren in 1862 werkzaam 13,505 huisgezinnen. De opbrengst was 136,820 Amst. ponden. De betaling bedroeg ƒ 29,295, d.i. ƒ 2.09 per huisgezin, wat nauwelijks 1½ cent daags kan bedragen. In 1863 bedroeg het getal huisgezinnen 15,012, de opbrengst 163,323 Amst. ponden, het loon ƒ 28,379, d.i. ƒ 1.88 per huisgezin, of weinig meer dan één cent als dagloon.

De Gouvernements tabaks-cultuur is om de nadeelige uit-

komsten allengs grootendeels ingetrokken, en heeft voor een vrije tabaks-cultuur op niet onbelangrijke schaal plaats gemaakt. Bij de nog op contract werkende tabaksonderneming in Samarang geschiedde in 1862 en 1863 de aanplant bij dagloon, bij de ondernemingen in Japara, Rembang en Soerabaja waren in 1862 11,662, in 1863 12,892 huisgezinnen ingedeeld. De opbrengst bedroeg in 1862 14,981 en in 1863 slechts 4,368 pikols. Na aftrek der prodnctie van Samarang ad 1880 en 467 pikols, worden deze cijfers verminderd tot 13,101 en 3,901 pikols De betaling door de tabaksplanters genoten, na aftrek van Samarang, in 1862 ƒ 118,408, in 1863 ƒ81,734 beloopende, was respectivelijk ƒ 11.02 en ƒ 6.34 per huisgezin. Neemt men hierbij in aanmerking dat de tabaksteelt zwaren arbeid vordert, en de planters daarmede gemiddeld wel 200 dagen bezig zijn, dan verkrijgt men een dagloon in 1862 van 5½ en in 1863 van slechts ruim 3 centen.

Bij de peper-cultuur eindelijk waren in Patjitan in 1862 5,592, in 1863 7,051 huisgezinnen werkzaam. De geleverde hoeveelheid bedroeg in het eerstgenoemde jaar slechts 3½ pikol, in het volgende 149½. Bij de allerongelukkigste uitkomst van 1862 werd aan plantloon betaald ƒ 17.80 of omstreeks ⅓ cent per huisgezin. In 1863, toen het betaalde plantloon ƒ 748 bedroeg, ontving ieder huisgezin over het geheele jaar 10½ cent.

Wie na de lezing dezer cijfers, de verbazende voordeelen, die de cultuur-diensten aan de bevolking hebben opgeleverd, nog durft in twijfel trekken, is zeker voor geen overtuiging vatbaar.

Ten aanzien der voordeelen, die het stelsel voor het moederland heeft opgeleverd, kan men aanmerken, dat vele baten op rekening van het cultuur-stelsel zijn gebracht, die eigenlijk het gevolg zijn van vermeerderde opbrengst der landrenten en andere belastingen, ten gevolge der uitbreiding van den landbouw, en dus even goed zouden verkregen zijn indien men dien langs andere wegen had bevorderd; en dat vele uitgaven door het cultuur-stelsel geëischt, omdat zij in verschillende hoofdstukken der Indische begrootingen verscholen lagen, niet, gelijk tot eene juiste berekening zou zijn gevorderd, van de baten van dat stelsel zijn afgetrokken. In weêrwil daarvan kan men aan de voorstanders van voordeelig onrecht toegeven, dat in de laatste jaren, vooral ten gevolge der ontzettende stijging van de koffi-prijzen, terwijl de belooning der inlanders ongeveer op hetzelfde lage peil werd gehouden, vele millioenen in de Neder-

landsche schatkist gevloeid zijn, die het moederland tot aanzienlijke schulddelging, tot vermindering van den druk der belastingen en tot de uitvoering van groote openbare werken in staat hebben gesteld. En toch aarzel ik niet, de voordeelen van het stelsel zeer dubbelzinnig, zijne werking strijdig met het welbegrepen staatsbelang te noemen. Ik zwijg nog van de nadeelen, die het in verband met het consignatie-stelsel aan den handel heeft toegebracht, door de kracht van den koopman te breken en zijn ondernemingsgeest te dooden. Ik zwijg er van, dat het de ontwikkeling van Java gestremd, de krachten waardoor die ontwikkeling zou bevorderd zijn, geweerd, en door een en ander de welvaart van het moederland wellicht indirect meer benadeeld heeft, dan het die rechtstreeks heeft bevoordeeld. Maar ik druk er zeer op, dat het ons op een verkeerden weg gebracht, ons tot eene noodlottige volharding tegenover België en tot eene onze krachten te bovengaande uitzetting onzer staatsuitgaven verleid heeft, en ons gebracht heeft in een toestand zwanger van de ernstigste gevaren, omdat die vermeerdering van uitgaven gebaseerd is geweest, niet op de vermeerdering der opbrengst van regelmatig geheven wordende belasting, maar alleen op de hoogst wisselvallige uitkomsten van 's Gouvernements handel, en dus op voordeelen van zoo onzekeren aard, dat zij buiten de gewone begrooting behoorden te blijven, en alleen voor buitengewone werken of schulddelging behoorden in aanmerking te komen. Zelfs de groote winsten op de koffi zouden in deficits veranderd zijn, indien óf de prijzen gebleven waren op het standpunt, waarop zij in 1848 stonden, óf aan den Javaanschen planter het hem toekomend aandeel van den hoogeren prijs ware gegeven.

Deze korte herinnering moge, wat het cultuur-stelsel betreft, volstaan. Ik besluit haar met eene enkele aanhaling, door de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet ontleend aan eene nota van den Heer J.C. Baud, ‘wiens gezag,’ zoo als daar terecht wordt opgemerkt, ‘waar het de beoordeeling geldt van inrichtingen, die hij zelf tot stand bracht, wel niet gewraakt zal worden.’

‘De oorzaken der bezwaren, die op de verplichte teelt drukken,’ zoo luiden de woorden die de Memorie van Toelichting uit de nota van den Heer Baud afschrijft, ‘schijnen hoofdzakelijk te moeten worden gezocht in de weinige kennis, welke men bij de invoering van het stelsel van cultures bezat van de

gemeentelijke huishouding van den Javaan. Er waren toen wel achttien jaren verloopen, sinds het Europeesch gezag zich in nauwe aanraking met die huishouding had gesteld, maar die 18 jaren waren geenszins besteed geworden tot grondig onderzoek. Bij ontstentenis van met de landtaal gemeenzame Europeesche ambtenaren, zou daarvan trouwens niet veel vrucht zijn te wachten geweest, bij de omstandigheid dat hier geen sprake is van een algemeen beschreven recht, maar van onbeschreven, en in elk district verschillende herkomsten en gebruiken.

Uit de in het Indisch Staatsblad van 1834, n°. 22, openbaar gemaakte stukken is het blijkbaar, dat het eerbiedigen van die herkomsten en gebruiken - van de adat - in de oogmerken lag der stichters van het cultuur-stelsel.

De toen gelegde grondslagen werden echter in de praktijk onhoudbaar bevonden.... en zoo kwam een samenstel van inrichtingen tot stand, waarvan men zeggen mag, dat daardoor aan de Javaansche maatschappij eene gedeeltelijk reeds volbrachte omwenteling is voorbereid, *die noch met de eischen der rechtvaardigheid, noch met die van het staatsbelang kan worden overeengebracht*.'

Er zal, vertrouw ik, niet meer noodig zijn, om te toonen, dat ook de opheffing van het cultuur-stelstel, met de daaraan verbonden verplichting voor de bevolking, om een deel harer beste velden voor de cultures ten behoeve der Europeesche markt af te staan, en, tegen uiterst gering loon, verre achter staande bij hetgeen zij door vrijen arbeid zou kunnen verdienen, eene nieuwe reeks van zware diensten voor hare meesters te verrichten, eer eene restauratie dan eene revolutie is te noemen.

Ten aanzien der cultuur-diensten bevat het wets-ontwerp een enkel artikel. Het is het 46ste en luidt als volgt:

'Behoudens de verplichting der inlanders tot het aanleggen en onderhouden der koffi-aanplantingen op daartoe van regeeringswege gegeven last, en onverminderd de nakoming der verplichtingen door den Staat op zich genomen bij de thans werkende cultuur-contracten, wordt van Staatswege niet over den arbeid der inlanders ten behoeve van eenige cultures beschikt.'

Wij vestigen hier de aandacht eerst op hetgeen opgeheven, vervolgens op hetgeen vooreerst behouden wordt.

Wat door dit artikel wordt opgeheven bepaalt zich eigenlijk

tot den verplichten arbeid bij de suiker-cultuur. Omtrent het lot der overige cultures worden wij door de Memorie van Toelichting onderricht. De Gouvernements peper-cultuur, waarvan de resultaten steeds ellendig zijn geweest, en die reeds in 1859 in Kediri werd ingetrokken, terwijl zij in Bantam door den weêrzin der bevolking van zelf te niet liep, is in Dec. 1863 (Ind. Stbl. n°. 182) ook ingetrokken voor Patjitan, waar zij alleen nog had stand gehouden. Omtrent de tabaks-cultuur, waarbij de schatkist steeds veel geld heeft verloren, was reeds vroeger besloten, dat zij, bij expiratie der nog loopende, allengs tot een klein getal beperkte contracten, als Gouvernements-cultuur geheel zou ophouden. In Mei 1860 werd besloten de thee-cultuur, waar zij op contract werkt, naarmate de contracten ten einde loopen, aan de vrije industrie over te laten. Dit besluit had zijn grond in de groote verliezen door het Gouvernement bij de contracten geleden, omdat de prijzen aan de contractanten betaald, die welke bij den verkoop verkregen werden aanmerkelijk te boven gingen. Men mag het betwijfelen of die maatregel ook zou genomen zijn, indien men destijds voorzien had wat in 1862 en 1863 gebeurd is, in welke jaren de prijzen zich zoo verbeterden, dat de sedert 1840 ten bedrage van eenige tonnen gouds 's jaars geleden verliezen, voor winsten ten bedrage van ƒ 117,000 en ƒ 187,000 plaats maakten. Het is misschien te betreuren, dat de thee-contracten zijn opgegeven, juist nu zij aanvingen voordeelig te worden, te meer daar, zooals vroeger reeds werd opgemerkt, de thee-contractanten met vrije arbeiders werkten. De opheffing der cultuur-diensten treft hier alleen de ongelukkige Gouvernements thee-cultuur in Bagelen, of strikt genomen zelfs deze niet, dewijl zij reeds een paar jaren had opgehouden te bestaan. De geschiedenis der indigo-cultuur, de noodlottigste van alle voor de bevolking, is, na de eerste uitbreiding, niets anders geweest, dan zooals de Raad van Indië haar noemt: ‘eene geregelde serie van intrekking en vermindering van indigo-aanplantingen, en van mislukte proeven om deze cultuur voor de bevolking dragelijk te doen zijn.’ In 1865 is de Gouverneur-Generaal namens den Koning gemachtigd, om, na afloop van den oogst der in 1865 met indigo te beplanten velden, deze cultuur geheel in te trekken. De slechte uitkomsten der Gouvernements kaneel-cultuur hadden ten gevolge, dat in 1863 een inspecteur met een plaatselijk onderzoek naar deze teelt werd belast.

Deze ambtenaar oordeelde haar zoo schadelijk voor de bevolking en voor het Gouvernement, en zoo weinig voor verbetering vatbaar, dat hij hare geheele opheffing voorstelde. In den aanvang van 1865 is aan dit voorstel gevolg gegeven. Ook deze cultuur heeft, met uitzondering van zeer enkele, jaren, doorgaans slechts verlies voor de schatkist opgeleverd. Op de suiker-cultuur is in de laatste jaren nog 4 à 5 millioen 's jaars voor de schatkist gewonnen. Die voordeelen echter worden meer en meer onzeker door de toenemende concurrentie der beetsuiker, terwijl het aan den anderen kant meer en meer aan het licht komt, dat ook de suiker-cultuur op den economischen toestand der bevolking, en vooral op de teelt van haar hoofdvoedsel, de rijst, een allernoodlottigsten invloed geoefend heeft. Wij hebben vroeger gezien, dat de cultuur-wet de willekeurige beschikking over de velden der bevolking ten behoeve der suiker-cultuur door eene onteigening of eene tijdelijke inbezitneming, beiden tegen billijke schadeloosstelling, wil vervangen. Het gewijzigd ontwerp van wet, dat mij onder het schrijven van dit artikel ter hand komt, heeft de onteigening laten vallen, maar de tijdelijke inbezitneming gehandhaafd, doch nu alleen ten behoeve der bij de invoering der wet op contract werkende fabrieken en slechts gedurende 20 jaren, te rekenen van de afkondiging der wet[1]. Zijn hiermede mijne bedenkingen tegen de regeling der suiker-cultuur bij dit wets-ontwerp niet geheel opgeheven, zij hebben echter veel van hun gewicht

1 Ik kan hier in geene détails treden over het gewijzigd ontwerp, maar met betrekking tot de suiker-cultuur zijn de veranderingen zoo gewichtig, dat ik ze hier in 't voorbijgaan kortelijk moet aanwijzen. 1°. Art. 17, handelende over de onteigening van gronden voor de suiker-teelt, is weggevallen. Quaeritur: op wat wijze nu uitvoering zal gegeven worden (verondersteld dat de geheele zaak voor de reeds bestaande ondernemingen kan te pas komen) aan art. 42, *b*: 'het verleenen van beschikking aan den ondernemer over de noodige gronden tot plaatsing der fabrieken en toestellen.' 2°. In Art. 41 wordt na alleen van tusschenkomst des bestuurs bij de voortzetting der tijdens de invoering dezer wet bestaande suiker-ondernemingen, en niet meer bij de oprichting van nieuwe gesproken. 3°. Art. 43 *oud* verleende de tusschenkomst des bestuurs voor 20 jaren, zoowel aan nieuwe ondernemingen, als aan de oude bij voortzetting na expiratie der contracten. Zij is, volgens art. 41 *nieuw*, tot 20 jaren na de afkondiging der wet en, zooals uit het gezegde sub 2°. volgt, tot de bestaande ondernemingen beperkt. 4°. Een nieuw ingevoegd art. (46) heeft de strekking om het vast quantum van de suiker aan de Regeering te leveren, voor de bestaande fabrieken te verlagen, in geval zij tot de regeling van 20 Juli 1863 willen toetreden. Tegen de zaak zelve heb ik geen bedenking; maar het verwijzen naar een koninklijk besluit in een wetsartikel schijnt eene anomalie in den vorm.

verloren; en in verband met de opheffing der cultuur-diensten bij deze teelt, zal in ieder geval belangrijke verlichting der bevolking daarvan het gevolg zijn. De tijd zal leeren of het oogmerk der Regeering, om langs dezen weg nog iets van de directe voordeelen der suiker-cultuur te behouden, inderdaad zal bereikt worden. Ik erken, dat ik mij daarvan geene illusiën maak, en liever de Regeering hare tusschenkomst had zien aanwenden om de bestaande suiker-ondernemingen voor goed en, tegen eene schadeloosstelling aan den inlander, die wegens de geringe waarde der door de suikerteelt bedorven akkers slechts eene matige som zou vereischt hebben, in het bezit der noodige velden tot voortzetting harer werkzaamheden te stellen. Men was dan dadelijk den natuurlijken en koninklijken weg opgegaan, en had aan die ongelukkige inmenging van het Gouvernement in zaken van nijverheid bij dezen tak voor eens en voor altijd een einde gemaakt.

De waarde van art. 46 der wet (art. 47 nieuw) ligt echter niet alleen in het opheffen van den dwangarbeid bij de suiker-cultuur, zij ligt in het uitspreken van het beginsel, dat, behoudens twee uitzonderingen, van staatswege niet over den arbeid der inlanders ten behoeve van eenige cultures beschikt wordt. Brengt men dit in verband met de vroeger besproken beperking en regeling der heerediensten en opheffing der blandong-diensten, dan zal men moeten erkennen, dat door en in verband met deze wet ook eene groote schrede voorwaarts tot vrijmaking van den arbeid zal worden gedaan.

Van de uitzonderingen waaraan de opheffing der cultuur-diensten vooreerst onderworpen blijft, is de eene onvermijdelijk. De verplichtingen, die de Staat bij de thans werkende cultuur-contracten heeft op zich genomen, moeten vervuld worden, en de beschikking over de arbeidskrachten der bevolking maakt daarvan het gewichtigste deel uit. De zaak zal wellicht bezwaar genoeg opleveren; want naarmate de vrije arbeid veld wint, zal de tegenzin tegen den gedwongen arbeid toenemen. Doch dit zijn zwarigheden, zoo als zij zich bij elke hervorming voordoen en waardoor men zich niet mag laten afschrikken. Voor deze soort van gedwongen arbeid is nu ten minste een termijn gesteld, en wij zullen dien van jaar tot jaar zien verminderen.

De tweede uitzondering is van ernstiger aard, zij betreft de handhaving der koffi-cultuur. Ik heb dit punt reeds vroeger

aangeroerd, en er zou zich veel meer over laten zeggen. Maar ik moet mij bekorten. Niemand, die gelezen heeft wat ik in de ‘Bijdragen tot de kennis der voornaamste voortbrengselen van Ned. Ind.’, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, over de koffi-cultuur heb geschreven, zal mij verdenken van die cultuur bijzonder genegen te zijn of ze in het algemeen als eene weldaad voor de bevolking van Java te beschouwen. In beginsel is zij even afkeurenswaard als alle andere dwang-cultuur, en zoo zij in sommige residentiën de welvaart van den inlander bevorderd heeft, er zijn andere waarin hare kwellingen de ergste door andere takken van cultuur te weeg gebracht, nabijkomen of evenaren. Maar toch kan ik niet deelen in de afkeuring, die de cultuur-wet van sommige zijden ook wegens de handhaving der koffi-cultuur ondervonden heeft. Op den duur zal met het stelsel door de cultuur-wet gehuldigd, de gedwongen koffi-cultuur onbestaanbaar bevonden worden; en ook te haren aanzien zal zich vertoonen, wat ik zoo even reeds opmerkte: de uitbreiding van vrijen arbeid zal een onoverwinnelijken tegenzin bij de bevolking tegen de overblijfselen van den dwangarbeid ten gevolge hebben en binnen weinige jaren ook bij de koffi-teelt het beginsel der vrijheid doen zegevieren. Van die zijde kunnen, naar ik meen, zij die het driftigst naar de geheele hervorming van ons koloniale stelsel verlangen, volkomen gerust zijn. Maar de Minister erkende te recht, dat, ook waar hij als hervormer optreedt, hij niet los is van hetgeen de tijd heeft gewrocht. Hoe zou het mogelijk zijn de financiën van het moederland, die zoozeer van de winsten op de koffi-cultuur afhankelijk zijn geworden, dien steun plotseling geheel te doen ontberen? En tot welk een vorm van belasting zou men in Indië de toevlucht nemen, indien men het geheele cultuur-stelsel met éénen slag omver wierp? De invoering van een nieuw belastingstelsel, overeenkomende met den nieuwen economischen toestand, die zich daar voorbereidt, zal nog veel tijd en zorg eischen. Bij het onmogelijke om alles op eens te doen, bij het onzinnige om alles te gelijk over hoop te halen, kan ik het volkomen billijken, dat de Minister de regeling der koffi-cultuur voor'shands nog wenscht te verdagen. Hierbij bedenke men nog het volgende: Vooreerst, dat de koffi-cultuur, zoo als ons vroeger bleek, weinig gemeen heeft met het grondbezit der inlanders, en dus in stand kan gehouden worden zonder dat dit de uitvoering van de be-

palingen der cultuur-wet belemmert. Ten andere, dat een onderzoek der koffi-cultuur bevolen en aangevangen is. Het zou, om het minste te zeggen, eene zonderlinge houding hebben, indien de regeling plaats had, voordat het onderzoek is afgeloopen, dat, naar het plan der Regeering, de grondslagen daarvoor moet aanwijzen. Ook gaat het niet aan te beweren, dat zulk een onderzoek tot niets leiden zal. Met de enquête omtrent de suiker-cultuur heeft men in Indië den spot gedreven; maar in het moederland heeft zij veler oogen geopend omtrent in Indië bestaande verkeerdheden, waaraan men niet gelooven wilde. Ook van de koffi-cultuur willen velen thans nog geen kwaad hooren, die voor de kracht der officiëele waarheid zullen zwichten.

Wij hebben gezien in hoeverre de dwangarbeid door of in verband met de cultuur-wet wordt opgeheven. Er is nog een ander middel waardoor deze wet de vrijmaking van den arbeid bevordert: de gelegenheid die zij aan Europeanen verleent, om zich vrijer over Java te bewegen, zich in de binnenlanden te vestigen, ondernemingen van landbouw en nijverheid tot stand te brengen, hunne kapitalen aan de ontwikkeling van het schoone eiland dienstbaar te maken. Ik zal hier niet ontvouwen, welke pogingen al door de Indische Regeering zijn aangewend om het Europeesch element (de ambtenaren natuurlijk uitgezonderd) zooveel mogelijk uit de binnenlanden te weren. Zij hadden een *raison d'être* na de invoering van het cultuur-stelsel, dat natuurlijk de concurrentie van den Europeeschen planter te vreezen had; maar zij klimmen op tot een veel vroeger tijdvak, toen vrije arbeid op Java heette te heerschen en toch telkens maatregelen werden genomen geschikt om dien te stremmen, als ware het er om te doen geweest een voorwendsel te vinden om de contingenten en verplichte leverantiën te doen herleven. Ik herinner hier slechts de publicatiën van 9 Januari 1821 en 20 Mei 1823, en het oordeel daarover geveld in het bekende rapport van den Commissaris-Generaal du Bus over het stelsel van kolonisatie, dd. 1 Mei 1827, waaruit ik mij de aanhaling der volgende regelen veroorloof: ‘Commissarissen-Generaal hadden, bij publicatie van 28 Aug. 1818, omtrent het verblijf op Java bepalingen vastgesteld, die berekend waren om den Europeeschen handelaar en speculant met de inlandsche bevol-

king, in hun wederkeerig belang en voordeel, in nadere betrekking te brengen, dan onder het vroegere monopolie-stelsel het geval geweest was. Zulks doende hadden zij volkomen gehandeld in den geest van het aangenomen beginsel, dat bij de vrije beschikking over tijd en arbeid aan de inlandsche bevolking ook de vrije beschikking over hare producten waarborgt; maar haar dan ook gelegenheid daartoe openen moet en een uitweg aan die producten aanbieden. De Europeesche handelaren hadden van de vrijheid gebruik gemaakt, en waren reeds begonnen het land te doorkruisen en producten op te koopen tegen prijzen, te laag, het zij zoo, in het belang van den inlandschen planter, doch die rijzen moesten en alleen rijzen konden, naarmate deze zaak veld won. Het noodlottige jaar 1823, dat de industrie van den Europeaan in de Vorstenlanden den bodem heeft zien inslaan, heeft ook deze bepalingen zien terugnemen, en de publicatie van 20 Mei heeft naast het landbezit, dat toegezegd en nooit gegeven is, ook het verblijf en vooral de circulatie op Java van den Europeaan, naast die van Chineezen, Mooren en Arabieren, aan banden gelegd. Alles ter gunste eener inlandsche bevolking, met welke men het wèl meende, doch die metderdaad meer en meer aan allerhande onwettige en verderfelijke machinatiën werd prijs gegeven, en, waar het doel had kunnen bereikt worden, de waarde der producten van haar tijd en arbeid, voor zooverre zij die niet zelve verteerde, meer en meer moest zien verloren gaan.’

Inderdaad, het is niet te veel gezegd, wanneer ik beweer dat op Java de voorwaarden voor eene vrije en natuurlijke ontwikkeling der nijverheid, door tusschenkomst van Europeesch kapitaal en Europeesche intelligentie, nog nooit zijn aanwezig geweest. Het Engelsche tusschenbestuur heeft te kort geduurd; de Gouverneur-Generaal van der Capellen heeft aan de verderfelijke inblazingen van mannen van den geest der voormalige Compagnie doortrokken, te veel gehoor gegeven; de Commissaris du Bus had te worstelen met den oorlog op Java en den last om bij alle maatregelen beperking der uitgaven op den voorgrond te stellen; de Graaf van den Bosch eindelijk herstelde de dwangcultuur, en zoo vaak zij met de vrije nijverheid in aanraking kwam, zag men de laatste het lot deelen van den aarden pot in de fabel, die met den ijzeren wilde samengaan. Ik herinner slechts wat nog in de laatste jaren, toen echter de kracht der publieke opinie meer dan ooit te

voren eene baan voor de vrije industrie geopend had, met de tabaks-cultuur in Rembang en de suiker-cultuur in Cheribon gebeurd is. En welke toepassing is er gegeven aan art. 62, derde lid, van het Regeeringsreglement: 'De Gouverneur-Generaal kan [woeste] gronden uitgeven in huur, volgens regels bij algemeene verordening te stellen'? Er is ja bij kon. besluit van 3 Juni 1856 een reglement op dit onderwerp, en bij koloniale ordonnantie van 8 Juni 1862 eene nadere regeling der uitvoering vastgesteld; maar behalve dat de termijn van den verhuur op slechts 20 jaren is bepaald, zijn de voorwaarden zoo bezwarend gemaakt, dat de Heer Krajenbrink ze niet ten onrechte schier met een verbod gelijk stelt[1], en men zich verwonderen moet dat onder de werking van zoodanig stelsel de verhuring van gronden nog eenige uitbreiding heeft erlangd.

In dit alles nu zal de aanneming der cultuur-wet ons reuzenschreden voorwaarts doen maken. Het terrein voor de vrije industrie van den Europeaan zal daardoor aanmerkelijk zijn uitgebreid, en, wat nog veel meer zegt, die industrie zal wettelijk geregeld en gewaarborgd zijn, en daardoor voor goed ontkomen aan de onzekerheid, waaraan willekeurige maatregelen en plotselinge veranderingen van inzicht haar gedurig blootstelden. Herinneren wij ons kortelijk wat daaromtrent zoo al in het wetsontwerp voorkomt. Art. 36 en 37 geven de exploitatie der bosschen bij concessie of aanbesteding aan de particuliere nijverheid over[2]. Art. 14 geeft aan de inlanders de bevoegdheid om bij schriftelijke overeenkomst gronden aan Europeanen te verhuren of in gebruik te geven[3]. Over de beperking van

1 J.A. Krajenbrink, *over den afstand van woeste gronden op Java*, in het Tijdschr. v.N.I., Jg. 1866, Dl. II, blz. 346 vv. Vgl. ook de Memorie van Toelichting op de cultuur-wet, blz. 54.

2 Het maximum van twintig jaren bij art. 38 voor de concessie vastgesteld, is in het gewijzigd ontwerp tot 50 jaar verlengd. De Regeering geeft toe, dat met eene concessie voor ten hoogste 20 jaren, eene exploitatie op groote schaal niet kan plaats hebben.

3 Ik had in mijn exemplaar bij dit art. de vraag aangeteekend, hoe te dien opzichte moet gehandeld worden met gemeentegronden aan de gezamenlijke geerfden behoorende. Het gewijzigd ontwerp beantwoordt die vraag met de bijvoeging: 'Gronden, bedoeld in art. 2 (3 *oud*), worden niet dan met toestemming van de meerderheid der geërfden verhuurd. De huur-contracten, deze gronden betreffende, worden door den huurder ter goedkeuring aangeboden aan het gewestelijk of plaatselijk bestuur, hetwelk binnen een door den Gouv.-Gen. te bepalen termijn beschikt. De goedkeuring wordt niet geweigerd, dan van wege gebleken gebrek aan de vereischte toestemming der gerechtigden.'

den termijn dier verhuring tot tien jaar heb ik reeds vroeger mijn gevoelen gezegd. Van meer belang nog is de uitgifte van domaniale gronden in erfpacht, in art. 20-34 (19-33 *nieuw*) geregeld. Bij die bepalingen zijn de vroegere verhuringen en de verlenging van bestaande huurovereenkomsten afgeschaft, terwijl aan de huurders de gelegenheid is geopend om de huurcontracten met erfpachtsrecht te verwisselen. De erfpacht wordt verleend voor 99 jaren en voor perceelen van ten hoogste 1000 bouws. Van de domaniale gronden wordt, voor zoover dit niet reeds geschied is, telken jare een gedeelte van regeeringswege opgenomen, in kaart gebracht en voor uitgifte beschikbaar gesteld. Aan het plan tot uitgifte, de daartoe betrekkelijke stukken en de voorwaarden daaraan verbonden, wordt de meest mogelijke publiciteit gegeven, en de gunning geschiedt aan den bieder van de hoogste pachtsom, mits hij tot het aangaan van verbintenissen bekwaam zij. Alle producten, behalve papaver, mogen op de gronden geteeld worden, en gedurende eenige jaren wordt vrijdom van belasting op de gebouwde en ongebouwde eigendommen door den erfpachter genoten. Voor den erfpachter die zich aan aanmatiging van gezag of knevelarij jegens de bevolking op den grond gevestigd, schuldig maakt, zijn gevangenisstraffen en boeten vastgesteld.

Er zijn over die uitgifte in erfpacht vele algemeene en bijzondere bedenkingen gemaakt. Eene opzettelijke overweging van die alle zou meer ruimte vorderen dan ik er hier aan kan geven; ik zal mij dus tot een woord over de algemeene bepalen[1]. Zij zijn hoofdzakelijk twee in getal. Men heeft gevraagd waarom

1 Te eerder omdat in het gewijzigd ontwerp aan vele bijzondere bedenkingen is te gemoet gekomen en de artikelen omtrent de erfpacht eene belangrijke omwerking hebben ondergaan. Het imperatief voorschrift, dat jaarlijks gronden tot uitgifte beschikbaar gesteld zullen worden, heeft in art. 19 *nieuw* het facultative van art. 20 *oud* vervangen, dat dit geschieden zal naarmate de Gouverneur-Generaal het raadzaam acht. Terwijl de verbeterde redactie van art. 10 bepaalt, dat bij de verdeeling van velden tusschen de geërfden, gemeene weiden en de overige daar genoemde kategoriën van gronden, aan de gemeente worden toegewezen, voor zooveel daartoe termen bestaan, wordt door art. 29 *nieuw* een waarborg gegeven, dat, zoo op de gronden in erfpacht uit te geven, de inlandsche bevolking gebruikrechten verkregen heeft, die rechten zullen geëerbiedigd of schadeloosstelling daarvoor verleend zal worden. Hierdoor vervalt alles wat in de bezwaren van den schrijver van ‘Hoelaijat’ wezenlijke waarde heeft. Art. 31 *nieuw* waakt, in het belang der inlanders, tegen mogelijk misverstand, door te bepalen dat de erfpachter over de bevolking op den grond gevestigd, geenerlei gezag oefent, en mitsdien van haar geene leveringen of diensten mag vorderen, dan tot welke zij zich jegens hem bij overeenkomst heeft verbonden.

de Regeering de uitgifte in erfpacht boven den verkoop heeft verkozen, en waarom niet het initiatief tot het doen van aanvragen aan de gegadigden is toegekend. De laatste vraag is voortgesproten uit de zeker geheel ongegronde vrees, dat de Regeering aan de uitgifte in erfpacht niet op ruime schaal gevolg zou geven. Vroegere handelingen der Indische Regeering hebben tot die vrees aanleiding gegeven; maar men heeft uit het oog verloren, dat de cultuur-wet met het verledene wil breken en geheel andere beginselen voorop zet dan te voren werden gehuldigd. Neemt men dit in aanmerking, dan zal zeker niemand meenen dat die uitgifte meer zal bevorderd worden, wanneer de aanvrager het initiatief moet nemen, en dus de gronden voor zijne rekening doen opmeten en in kaart brengen, zonder zekerheid natuurlijk dat hij de toewijzing erlangen zal, dan wanneer de Regeering zelve alles voorbereidt en de concurrentie opent voor grondstukken die vooraf opgenomen en in kaart gebracht zijn. Dat gevorderde initiatief der aanvragers was juist een der groote grieven tegen het Reglement op de verhuringen en eene der oorzaken waarom het zoo weinig resultaten heeft opgeleverd. Maar waarom niet beide stelsels nevens elkander? waarom het initiatief van den aanvrager geheel uitgesloten? Omdat, in verband met de voorgenomen uitbesteding, die op zich zelve beschouwd het eenige rationeele beginsel is, waar der Regeering de gegevens ontbreken om zelve een prijs te bepalen, er niet de minste kans bestaat dat iemand zich de moeite en kosten van de opneming en carteering getroosten zal, op gevaar af dat een mededinger, die hoogeren prijs biedt, de vruchten daarvan zal plukken.

Het andere punt is reeds vroeger met een woord door mij aangeroerd. In de Memorie van Toelichting is het voor en tegen van verkoop en erfpacht zorgvuldig overwogen. Ik voor mij zou aan verkoop de voorkeur geven, omdat het onmiskenbaar is dat eigendom meer geld waard is en de belangstelling van den planter meer opwekt en gaande houdt, dan pachten ook op langen termijn. De Regeering schijnt vooral het oog te hebben op de grootere voordeelen die de Staat zal kunnen bedingen, wanneer de inmiddels in waarde ontzachlijk vermeerderde gronden na het verstrijken van den termijn der pacht weder aan haar vervallen. Derhalve offert zij het tegenwoordige aan de toekomst op: *serit arbores quae alteri saeculo prosint*. Met dat al, dit is geen hoofdbezwaar; ook zijn er

nog andere consideratiën die voor het denkbeeld der Regeering pleiten; en in alle gevalle is eene pacht voor eene eeuw, op een bodem als die van Java, toereikend om ondernemingen uit te lokken, en eene onberekenbare verbetering in vergelijking met het tegenwoordig Reglement op den verhuur van woeste gronden[1].

In verband met de gelegenheid door de cultuur-wet op ruime schaal voor den Europeaan geopend, om ondernemingen van landbouw en bosch-exploitatie en inrichtingen tot verwerking of bereiding van landbouw-producten in Nederlandsch Indië tot stand te brengen, zijn eindelijk in art. 47-56 (48-57 *nieuw*) eenige bepalingen gemaakt, ten aanzien van overeenkomsten met inlanders omtrent den arbeid door hen te verrigten. ‘Regeling van vrijen arbeid, waarover wel eens gesproken is, kan,’ zegt de Memorie van Toelichting, blz. 68, ‘inderdaad niet anders zijn dan het geven van voorschriften ten aanzien van overeenkomsten. Wilde men verder gaan, en, hetzij ten aanzien van den arbeid zelven, hetzij ten aanzien van het loon, de tusschenkomst der Regeering inroepen, met de vrijheid ware het spoedig gedaan. Dergelijke inmenging van het gezag is somtijds voorgestaan, nu eens op grond dat de ondernemers moesten gevrijwaard worden tegen de kwade praktijken van het werkvolk, dat zoo moeilijk door gewone rechtsmiddelen tot nakoming van verbintenissen of vergoeding van schade kan gedwongen worden; dan weder op grond dat de zwakke, volgzame bevolking beschermd moest worden tegen het misbruik, dat de sluwe ondernemer genegen is te maken van het overwicht aan zijn maatschappelijken stand en meerdere verstandsontwikkeling ontleend, en naarmate het eene of het andere gezichtspunt de voorkeur scheen te verdienen, wilde men het staatsgezag te hulp roepen met zijn politiestraffen, bij nietnaleving van overeenkomsten door inlanders, of met zijn vaderlijk toezicht, wanneer de overeenkomst zou gesloten worden. Maar de voorzorgsmaatregelen hebben slechts gestrekt om den weêrzin daartegen der beide betrokken partijen en de volstrekte

1 Het gewijzigd ontwerp heeft nog een nieuwen weg voor de Europeesche industrie geopend door het ingevoegde art. 34: ‘De Gouverneur-Generaal kau concessie verleenen voor het inpolderen of droogmaken van gronden tot het Staatsdomein behoorende, onder zoodanige voorwaarden als, met het oog op het te verrichten werk, in ieder bijzonder geval raadzaam en billijk voorkomen.’

ondoelmatigheid van bepalingen als die omtrent registratie van contracten door hoofden van gewestelijk bestuur en omtrent het onderzoek van dezen naar de vrije toestemming der inlanders, aan den dag te brengen; terwijl de politiestraffen slechts eene onrechtvaardigheid te meer zijn geweest. Van al die kunstmiddelen moet afstand worden gedaan; die de vrijheid wil, moet de vrijheid duiven vertrouwen: zoogenaamde opleiding van wege de Regeering tot zelfstandig handelen faalt altijd, en zij die onder voogdij gehouden worden blijven onmondig of ontslaan zich te eeniger tijd op min of meer ongeoorloofde wijze van het lastig toezicht. Vorderen niettemin zekere omstandigheden eene meer bijzondere waakzaamheid van den Staat voor de belangen van enkele personen of klassen, de wet verleene hun in dat geval rechten, die zij zelven voor den rechter kunnen doen gelden. Op deze beginselen berusten de eenvoudige voorschriften dezer afdeeling. Zij zijn eene toepassing der gewone bepalingen omtrent huur van diensten en arbeid, die men ook in het Burgerlijk Wetboek vindt, hier echter op een enkel punt eenigzins verduidelijkt, en voorts strekken zij den rechter tot richtsnoer bij uitspraak in gevallen waar bewijsmiddelen dikwerf, ten deele althans, zullen ontbreken. Hierbij nu is in het bijzonder op het onmiddellijk belang der inlandsche bevolking gelet, maar daardoor tevens op het wezenlijk belang van alle bij landbouw-ondernemingen betrokken partijen; want drie zaken zijn voor het welslagen daarvan noodzakelijk, maar ook te gelijkertijd de eenige wezenlijke waarborgen voor de belangen der ondernemers zoowel als voor het werkvolk, namelijk voldoend loon, geregelde betaling en goede behandeling der bevolking.’

Met deze voortreffelijke beginselen zijn de bepalingen zelve in overeenstemming. Ze hier verder uiteen te zetten schijnt niet raadzaam, dewijl ze ons van het terrein der groote economische quaestiën, die wij in deze artikelen wilden bespreken, op dat der ondergeschikte détails zouden overbrengen, die weinig belang aan onze lezers zouden inboezemen. Daargelaten dat zij natuurlijk niet in den smaak vallen van hen, die in het geheel den vrijen arbeid niet willen, zijn er geene bedenkingen van eenig gewicht tegen geopperd. Het Bataviaasch Handelsblad, dat zulk een warm voorstander van de liberale beginselen is, verklaart zich hoogelijk met deze afdeeling ingenomen, en vooral met art. 55, dat de oplegging van politie-straffen wegens niet-nakoming van overeenkomsten omtrent huur van dienst of werk verbiedt,

en zelfs de radicale auteur der ‘Vrijmoedige gedachten,’ wien de cultuur-wet zoo groote teleurstelling heeft gebaard, verklaart omtrent deze bepalingen: ‘Gave God, dat de geheele wet in denzelfden geest opgesteld ware als deze afdeeling! Alsdan zouden wij den Minister hartelijk geluk wenschen met de taak, die hij luistervol volbracht had. Wij erkennen gaarne, dat bij de eerste lezing ook deze afdeeling ons nog al beperkend voor de volkomen vrije beschikking over tijd, arbeid en persoon toescheen; bij eene nadere nauwgezette overweging van de bepalingen dezer afdeeling zijn zij ons echter van dien aard voorgekomen, dat men ter goeder trouw geene bedenkingen er tegen inbrengen kan. De belangen van den Javaan, en dit is de hoofdzaak van al wat wij in wetten voor Java verlangen, zijn behoorlijk in het oog gehouden en tegen misbruik beveiligd. Ware de geheele wet in dienzelfden zin en geest opgesteld, dan had zich de Minister met zijne raadslieden eene eerzuil gesticht, hechter dan van marmer en brons.’

VI.
Besluit.

Ik ben genaderd tot het laatste gedeelte mijner veelomvattende taak, de vraag naar de vermoedelijke gevolgen, die de regeling van het grondbezit en van den arbeid der bevolking door de cultuur-wet voor den maatschappelijken toestand van Java zal hebben. Die gevolgen zullen zich mijns inziens vooral openbaren in eene meer gelijkmatige verspreiding der thans op een betrekkelijk klein gedeelte van Java samengedrongen bevolking, in een toenemend verschil van rang en stand, in eene betere verdeeling van den arbeid, in eene belangrijke verhooging van het arbeidsvermogen der bevolking, en in eene veel grootere welvaart dan Java immer gekend heeft, en die op indirecte wijze ook den voorspoed van het moederland zoo zeer schragen zal, dat het daardoor meer dan schadeloos wordt gesteld voor het gemis, geheel of gedeeltelijk van die rechtstreeksche voordeelen, aan welker verkrijging het belang der Javanen op zoo onbarmhartige wijze is opgeofferd.

‘Het is eene omstandigheid, die bij de oppervlakkigste beschouwing van dit land treffen moet,’ dus lezen wij in het reeds aangehaalde Rapport over de kolonisatie van den Heer du Bus, ‘dat de bevolking in en om hare dessa's als opgehoopt te zamen woont, terwijl haar nog geenszins de gronden ontbreken om zich meer te verspreiden, en dat er jaarlijks grondverdeelingen plaats hebben, waarbij zeer nauwkeurig wordt nagegaan, wie deelgerechtigde is en wie niet, en waarbij de aandeelen ten slotte bepaald blijven tot ¼ à 1 morgen lands, terwijl er zooveel gronden onbebouwd liggen, die zouden kunnen ontgonnen worden. Hoe vreemd dit luiden moge, de zaak is waar en de ophooping der bevolking, te midden van zoovele gronden die woest liggen, niet te miskennen.’ De schrijver gaat voort de verschillende ramingen te vermelden van de verhouding, waarin de bebouwde en onbebouwde gronden tot elkander staan. De laagste stelt dat niet meer dan ⅛, de hoogste dat omstreeks ¼ van geheel Java bebouwd is, en schoon sedert den tijd van du Bus de uitgestrektheid der bebouwde landen eenige, hoewel geringe uitbreiding ondergaan heeft, staat het vast, dat nog heden de woeste gronden de uitgestrektheid van den bebouwden grond verre overtreffen. De bevolking is zeker in veel sterker mate toegenomen dan de bebouwde grond, en het gevolg daarvan is eene steeds toenemende versnippering. Reeds in 1824 klaagde de Inspecteur van finantiën, de Heer Domis, dat in de dorpen, in de nabijheid der hoofdplaatsen gelegen, uithoofde der sterke bevolking, soms klachten vernomen werden over het geringe aandeel in de gemeente-velden, dat ieder individu bekomt. De Heer Kinder de Camarecq zegt ons, in zijne herhaaldelijk vermelde: ‘Bijdrage tot de kennis der volksinstellingen in de Oostelijke Soenda-landen’, vernomen te hebben, dat men in de deltadistrikten van Soerabaja dessa's aantreft, zoodanig bevolkt, dat het recht van aanspraak op een aandeel in de gemeente-gronden voor nieuwe aankomelingen feitelijk niet meer erkend wordt, omdat daar de verbrokkeling van den bodem haar toppunt heeft bereikt. Ook in het Indisch Genootschap is door meer dan een spreker van dien toestand gewag gemaakt. ‘Zij, die Java kennen in de meest bevolkte gedeelten,’ zeide o.a. de Heer Bleeker, ‘zullen verbaasd gestaan hebben over de opeenhooping der bevolking, die men op sommige plaatsen aantreft. Een der vorige sprekers heeft die samenhooping van menschen ver-

geleken bij mierennesten. En inderdaad, in sommige gedeelten van Java is de dichtheid der plattelandsbevolking het drietot viervoudige der dichtst-bevolkte provinciën van Nederland. En wat is nu de sociale beteekenis van die mierennesten? Het grondbezit, in de toekomst der wet voortaan de grondeigendom, is daar zoodanig versnipperd, dat de geërfde er gemiddeld nauwelijks over een bouw[1] rijstveld te beschikken heeft, en ter nauwernood het noodige kan voortbrengen voor zijn gezin en de tot zijn gezin behoorende menoempangs. Die versnippering neemt nog met elke generatie toe en houdt of brengt den gezeten landbouwer in een toestand, waarbij die der menoempangs te benijden is.' De Heer Bleeker gaat voort dit te staven met eenige cijfers, uit de jongste gedrukte statistiek van Java geput.

De oorzaken van dit oppervlakkig vreemde verschijnsel zijn bij eenig nadenken gemakkelijk op te sporen. Het gemeentelijk grondbezit is communisme, en alle communisme loopt ten laatste uit op gemeenschap van ellende. Het gelijke deel van allen wordt bij toeneming van het getal der rechthebbenden natuurlijk steeds kleiner voor ieder; maar men gewent zich aan die bekrompenheid, waarin men allen rondom zich ziet verkeeren, en leert niet zijne gedachten te verheffen boven het karig deel aan ieder toegemeten. Men heeft dus geen denkbeeld van grootsche ondernemingen, en had men het denkbeeld, men zou er toch de geestkracht voor missen. En had men ook die, dan zou toch het kapitaal ontbreken om iets groots tot stand te brengen. Heeft eindelijk de geringheid van elks aandeel de uiterste grenzen bereikt, zoodat de nood met gebiedende kracht tot handelen dringt, dan doet men toch zoo weinig mogelijk, en men doet het weder met gemeenschappelijke krachten. Men verwerft nimmer eigendom voor zich en de zijnen, en mist dus den krachtigen prikkel, die in de zucht naar lotsverbetering gelegen is. Ziedaar waarom ontginningen op groote schaal van den Javaan in zijn tegenwoordigen toestand niet te wachten zijn. Er zijn er intusschen ook velen, die geen bepaald aandeel aan de velden hebben, maar dezen zijn nog armer dan de geërfden en zijn geheel van middelen verstoken. Zij vereenigen zich troepsgewijze om op de bergen, door verbranding der ruigte, een ruw gågå-veld

1 D.i. 500 □ Rijnl. voeten.

te bereiden, welks kracht door één oogst wordt uitgeput, en verlaten het een volgend jaar voor een ander, dat, even gebrekkig bewerkt, eveneens voor slechts korten tijd in hun dringendste nooddruft voorziet. Voegt men hier nu bij den invloed van cultuur- en heerediensten, het gemis aan beschikking over zijn eigen persoon en arbeidsvermogen, de knevelarijen der hoofden, de onzekerheid van alle bezit, dan is het waarlijk niet te verwonderen dat de Javaan zorgeloos, onverschillig en vadsig is geworden; dat hij te gelijker tijd arm en ellendig is, en niet aan de mogelijkheid denkt om zijn toestand blijvend te verbeteren; dat de zorg voor de toekomst, het begrip van sparen hem vreemd is; dat hij leeft bij den dag en wat hem soms boven het volstrekt noodige ten deel valt, aan vluchtige genietingen verkwist. 't Is waar, dat de armoede zich in een tropisch gewest, waar de behoeften zoo gering zijn en zoo gemakkelijk bevredigd worden, niet licht in zoo afzichtelijken vorm vertoont, als in onze Noordelijke streken het geval is; maar men wachte zich om daarom de dieper liggende oorzaken van der Javanen onverschilligheid, gelijk maar al te veel geschied is, voorbij te zien.

Het is in dezen stand van zaken niet te verwonderen, dat zelfs de Raad van Indië een meer doortastenden maatregel heeft gewenscht dan in het plan der cultuur-wet ligt, en de verdeeling der gemeente-gronden wilde gelast hebben, tenzij de meerderheid der geërfden zich daartegen verzetten mocht. Maar de Regeering heeft te recht erkend dat maatschappelijke hervormingen van dezen aard zich niet laten opdringen. Met het vestigen van het beginsel van individueelen, gewaarborgden eigendom, is reeds zeer veel gewonnen. Aanvankelijk zal de verdeeling der gemeente-gronden slechts hier en daar hij uitzondering plaats hebben; maar waar de zegeningen daaraan verbonden zich beginnen te openbaren, zal het voorbeeld spoedig navolging vinden. Heeft zij eenmaal in sommige deelen des eilands voet gekregen, dan zal zich daar eene tot dusverre ongekende energie beginnen te ontwikkelen; de vlijtige zal de vruchten van zijn arbeid genieten, in welvaart toenemen en de beschikking verkrijgen over de hulpmiddelen, die hem in staat zullen stellen door ontginningen op ruimere schaal zich tot den rang van een gezeten man, een betrekkelijk groot grondbezitter te verheffen. Naar de nieuw ontgonnen landen zal een deel der armere bevolking verhuizen, die voor en met hem zal arbei-

den, en te gelijk met zijn rijkdom haar eigen welvaart zal zien groeien.

Maar een niet minder krachtig middel tot bevordering der ontginningen en de daarvan afhankelijke meer gelijkmatige verspreiding der bevolking zal gelegen zijn in de uitgifte van woeste gronden in erfpacht aan Europeanen. De beschikking over ruimere kapitalen, de kennis van alle hulpmiddelen der Europeesche techniek, zal hen in staat stellen aan de Javanen het voorbeeld te geven van doeltreffende grondontginning, aan duizenden handen werk te verschaffen, bij duizenden de zucht naar lotsverbetering te wekken en duizenden arbeiders met hunne gezinnen naar de nieuwe gronden te lokken.

Het tweede punt dat ik noemde was een toenemend verschil in rang en stand. In het algemeen onderscheidt men op Java slechts twee standen: den adel en den arbeidenden stand. Het onderscheid tusschen beiden is zoo scherp als ergens ter wereld geteekend, de klove is onoverkomelijk. De adel is daar om te gebieden en te genieten, de arbeidende stand om te gehoorzamen en voor het gemak en genot zijner gebieders te zorgen. Het communisme waarin het gemeenschappelijk bezit der akkers en de gemeenschappelijke verplichting tot heere- en cultuur-diensten de massa der Javanen gedompeld heeft, brengt ook te weeg dat onder allen die niet tot den adel behooren, het verschil in stand slechts weinig voelbaar is. Wel is waar bestaat niet die volstrekte gelijkheid, waarvan sommigen droomen. Het proletariaat, dat als een gevolg der cultuur-wet gevreesd wordt, bestaat reeds nu op Java. Het bestaan eener talrijke klasse proletariërs wordt zelfs in de Memorie van van den Bosch over zijne verrigtingen in Indië van 1830-1833, zeer op den voorgrond gesteld; maar hij plaatst hen daarbij in het meest ongunstige daglicht. ‘Ongenegen zich op een bestendig beroep toe te leggen,’ zoo beschrijft hij hen, ‘dwalen zij het land rond, dan eens arbeidende, zoo zij daartoe gelegenheid vinden, dan weder stelende en roovende, zoodat zij werkelijk gevaarlijk voor de publieke rust en daarbij altijd genegen zijn oproerige bewegingen, van welken aard ook, te ondersteunen’[1]. Men zou, als men dit leest, niet vermoeden, dat het getal der misdaden op Java zoo gering is en de rust er zoo gemakkelijk

1 Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. van Ned. Ind., Nieuwe volgreeks, Dl. VII, blz. 401.

bewaard wordt. Maar het feit, dat op Java vele proletariërs zijn, is niettemin waar. In de dessa's kan men veelal drieërlei klasse onderscheiden. Sommige familiën, uit welke doorgaans de leden van het dessa-bestuur gekozen worden, verheffen zich boven de massa door aanzien en gegoedheid. Zij vormen de klasse der *prijaji's*. Op hen volgen de gewone geërfden, de *sikeps*, die veelal ook bezitters van ploegvee zijn. Eindelijk is er eene klasse, de *orang menoempang*, die in het grondbezit niet deelt, alleen door handenarbeid in haar onderhoud voorziet, en zich vaak als daglooner (*boedjang*) verhuurt. Dat deze klasse soms door gebrek tot rooven en stelen wordt gedreven, is het meest aan hare armoede te wijten en bewijst niets voor eene hoogere mate van zedelijke verdorvenheid. Welke de verhouding is waarin de niet-landbouwende bevolking van Java tot de landbouwende staat, is niet op te geven; maar men kan er zich toch naar de bevolkings-staten eenig globaal denkbeeld van vormen. Met uitsluiting van Batavia, Buitenzorg, Djokjokarta, Soerakarta en Madura, bedroeg de inlandsche bevolking van Java in 1863 ruim 11 millioen zielen, waaronder waren bijna 1,530,000[1] landbouwende huisgezinnen. Stellen wij nu elk landbouwend gezin gemiddeld op 5 leden, dan krijgen wij voor de landbouwende bevolking 7,650,000, voor de niet-landbouwende 3,350,000 zielen. Deze behooren intusschen op verre na niet allen tot de menoempang, daar er ook de Javaansche bevolking der hoofdplaatsen in begrepen is. Maar toch zou ik durven stellen, dat de genoemde klasse op Java wel een paar millioen zielen bedragen zal.

Doch in weêrwil van het opgemerkte blijft het waar, dat er onder de groote massa der bevolking van Java eene gelijkheid van rang en levenslot wordt aangetroffen, als schaars elders zal worden gevonden, en die voor de voortbrenging van waarde ongetwijfeld in hooge mate nadeelig is.

Men veroorlove mij hier nogmaals een uittreksel uit het rapport over de kolonisatie van den Heer du Bus, omdat de mededeelingen van dien verlichten en kundigen staatsman algemeen vertrouwen verdienen. ‘Eene omstandigheid die in de eerste plaats voor de ontwikkeling van Java's bloei en welvaart in het algemeen voor zeer verderfelijk moet worden gehouden, maar in

1 Van de opgave in Bijlage M. op het Regeeringsverslag moest Pamakassan (een deel van Madura) natuurlijk worden afgetrokken.

de tweede plaats zeer bepaaldelijk op de uitbreiding en ontwikkeling van zijn landbouw drukt, is, dat vooreerst genoegzaam de geheele bevolking van dien landbouw leeft, en dat zij dit ten andere geheel doet op dezelfde wijze, en wat meer is in gelijke aandeelen. Zeker, de landbouw is een eerste tak van nijverheid, en die krachtig medewerkt tot de algemeene welvaart; maar hij is de eenige niet en kan zulks niet zijn. - Ik wil mij hier eeniglijk op de ondervinding beroepen, die in vroeger of later tijd geen land aantoont, welks bevolking, enkel van den landbouw levende, wel heeft gevaren, en zich boven een uiterst bekrompen toestand heeft weten te verheffen. Maar wat bepaaldelijk den landbouw zelven betreft, ook deze, zal hij gedijen, vordert een zeker verschil van rangen en klassen, eene zekere verdeeling van werkzaamheden, waarbij een ieder in zijn kring werkzaam is, en alleen resultaten van eenig belang kunnen verkregen worden. Wij hebben ten onzent grondeigenaren en pachters; beiden groote en kleine eigenaren, die zelven bouwen, en anderen, die hun grond in pacht geven; de kleinste pachters zelven den grond bebouwende, en de groote zulks doende door middel of met behulp van daglooners. Deze verdeeling heeft dit goede ten gevolge, dat zij elks krachten aanprikkelt tot het uiterste wat zij vermogen. De daglooner werkt van den ochtend tot den avond, om niet veel meer te verkrijgen dan de voldoening der behoeften van zijn gezin en van zich zelven. De landbouwer, hij zij eigenaar of pachter, spant al zijne vermogens in om den grond het uiterste af te vorderen, wat hij te leveren vermag. De eigenaar, die zijn grond in pacht geeft, ja zelfs de pachter voor uitgestrekte gronden en op lange pachttermijnen, maken overwinsten en besteden die ten deele weder in de verbetering van den grond en in de verbetering der culturen en ondernemingen van allerhanden aard, ter uitbreiding der bekende culturen, ter beproeving van nieuwe en onbekende. Zoo is ieder werkzaam op zijne wijze, in zijn kring, maar is ieder het met volle inspanning van krachten, en heeft de landbouw die hoogte kunnen bereiken, die hij in onze meer beschaafde maatschappijen verkregen heeft. Op Java zijn van dit alles niet alleen geen sporen te vinden, maar kan onder de bestaande instellingen niets van dien aard met eenige mogelijkheid opkomen.

‘Op Java is alles landbouwer, is alles landbouwer in het klein, ter voldoening van eigen behoeften, en zijn die honderd-

duizenden kleine pachters van den algemeenen landheer en landeigenaar[1] elk hun eigen daglooner, elk bouwende voor zich op eene uiterst beperkte schaal, op gronden die niet de hunne zijn en waarvan hun niet eens het duurzaam genot is verzekerd,

Kan men zich verwonderen, dat hiermede alles op Java den ouden slender gaat? dat de Javaan, van het eene geslacht op het andere, uitsluitend hangen blijft aan zijne oude rijst-cultuur, en van geene andere weten wil? dat hetgeen Java daarbuiten oplevert, niet dan op hoog gezag verkregen wordt? ja, dat die rijst-cultuur zelve weinig meer afwerpt, dan wat de bevolking voor haar eigen voeding behoeft?'

Zoo sprak de Heer du Bus eenige jaren voor de invoering van het cultuur-stelsel. Zijne schildering slaat hoofdzakelijk op Midden-Java en is op de Soenda-landen en den Oosthoek niet zoo volkomen toepasselijk, maar in het algemeen is zij volkomen juist. Zij is dit nog heden, zij is het zelfs meer nog dan toen zij geschreven werd. Het cultuur-stelsel heeft zich gehecht aan hetgeen in de instellingen der Javanen het slechtste, het meest communistische was; zij heeft dit bevestigd en uitgebreid en daarentegen de kiemen van individueel bezit en individueele werkzaamheid zooveel mogelijk verstikt.

Het derde punt waarop ik de aandacht wilde vestigen, de betere verdeeling van den arbeid, is van zelf reeds ter sprake gekomen. Verdeeling van den arbeid is het gevolg van verschil in rang en stand; waar allen gelijk zijn, moet ieder werken voor zich zelf, arbeidt niemand voor een ander, en moet dus ieder al de soorten van arbeid in eigen persoon verrichten, waaraan hij voor zich en de zijnen behoefte heeft. Een uiterst laag standpunt der maatschappij is daarvan het onvermijdelijk gevolg. Niemand heeft den tijd om zich aan hoogere belangen, aan intellectueele oefening te wijden; niemand kan kapitaal vormen dat hem in staat stelt iets groots te ondernemen; niemand kan zelfs maar in ééne soort van arbeid leeren uitmunten, daar hij allerlei arbeid tevens verrichten moet. Hoe zullen groote werken tot stand worden gebracht, waar geene eigene klasse van daglooners bestaat? Geheel ontbreekt ze zeker op Java niet, maar zij wordt er op veel te kleine schaal aangetroffen. De werken aan den spoorweg Samarang-Vorstenlanden hebben er

1 T.w. den Souverein. Van die meening dat de Souverein de eigenaar van den grond is, vindt men de sporen overal.

het duidelijk bewijs van geleverd. Eerst had men zich in een ruimen toevloed van Javaansche arbeiders te verblijden; plotseling zag men ze verloopen, om zich met de werkzaamheden van den oogst te gaan bezig houden, en was men genoodzaakt tot Chineesche koelies zijn toevlugt te nemen; toen de oogst was afgeloopen, kwamen de Javaansche arbeiders weder van alle zijden opzetten.

De Regeering tracht zich in de Memorie van Beantwoording op het verslag der Kamer te verdedigen tegen het verwijt, dat de cultuur-wet het proletariaat bevorderen zal. Zij meent dat integendeel verhoogde vruchtbaarheid der velden, te verwachten waar de zekerheid van zijn titel den landbouwer tot inspanning spoort, veeleer het tegenovergestelde zal te weeg brengen; dat de gelegenheid tot overgang van eigendom het aantal eigenaars niet vermindert, en men voor de vereeniging van meerdere eigendommen in dezelfde hand niet beducht behoeft te zijn. Ware dit juist, dan zou op Java alles bij het oude blijven: de verdeeling van den arbeid, die volstrekt noodig is indien vrije industrie zal bloeijen, indien producten voor de Europeesche markt zonder tusschenkomst van het hoog gezag op groote schaal zullen gekweekt worden, zou geen plaats grijpen; het groote nut der cultuur-wet zou zich in eene meer gelijkmatige verspreiding der bevolking over het geheele eiland oplossen. Maar ik ben van eene andere meening; ik voorzie van de werking der cultuur-wet binnen eenige jaren allerlei verschillen en gradatiën van rang en stand, naarmate de verschillende landbouwers met meer of minder vlijt, bekwaamheid of geluk, zijn werkzaam geweest: sommigen die kapitalen vormen, anderen die ze verliezen, en inzonderheid de vorming van een talrijken stand, die voor zijn onderhoud geheel van handenarbeid afhankelijk is. En kan het anders? De thans bestaande communistische instellingen houden ieder met geweld op hetzelfde niveau; nauw zal de vrijheid van beweging verleend zijn, of men zal rijzing en daling bespeuren: de natuurlijke ongelijkheid van gaven en krachten zal zich laten gelden, en vlijt en spaarzaamheid zullen winnen wat luiheid en zorgeloosheid verliezen.

Ik verwacht dus van de invoering der cultuur-wet op den duur eene vermeerdering van het aantal der proletariërs, d.i. derzulken die voor hun levensonderhoud van den arbeid hunner handen afhankelijk zijn. Ik verwacht die, maar ik vrees haar niet. Vooreerst omdat het thans bestaande stelsel op den duur

slechts tot algemeene armoede, tot gemeenschappelijke ellende leiden kan, en er reeds ten deele toe geleid heeft. Ten andere omdat de proletariër op Java, - dat geen winter kent en waar de gelegenheid om zooveel werk te vinden, als gevorderd wordt tot de verkrijging van het weinige daar tot levensonderhoud vereischt, niet licht zal ontbreken, - nooit de ellende zal ondervinden, waaraan bij ons de arbeidende klasse zoo vaak ter prooi is. Ten derde omdat ik mij geen welgeorganiseerde maatschappij, geene aanmerkelijke ontwikkeling van arbeidsvermogen, geen ruime productie, geen algemeene welvaart, zonder eene arbeidende klasse denken kan, welker verschillende leden zich geheel aan een bepaalde soort van arbeid kunnen wijden. Ik denk hierover als de Redactie van het Bataviaasch Handelsblad, als de Heer Bleeker, die in het Indisch Genootschap zich dus uitdrukte: ‘Ik heb hooren beweren dat de toekenning van den individueelen eigendom eene omwenteling in de Javaansche maatschappij zal te weeg brengen, dat er eigenaren van uitgestrekte landerijen zullen komen door zich op de eene of andere wijze in het bezit van gronden te stellen, maar dat, aan den anderen kant, thans gezeten landbouwers en bezitters van gronden teruggebracht zullen worden tot de klasse van daglooners, menoempangs. Hopen wij, mijne heeren! dat wij die wijziging inderdaad te gemoet gaan; - ik althans zou haar ten zeerste wenschen!’

De meer gelijkmatige verspreiding der bevolking, een toenemend verschil van rangen en klassen, de daarmede tred houdende verdeeling van den arbeid zullen het arbeidsvermogen der Javanen zeer aanmerkelijk verhoogen. Is het nog noodig dit aan te wijzen? Het ligt ongetwijfeld volkomen in de praemissen, indien men zich plaatst op het standpunt eener maatschappij waar de prikkel der behoefte tot arbeidzaamheid noopt, waar genot slechts voor inspanning verkrijgbaar is. Maar zal de Javaan, vrijgemaakt van de banden die hem thans knellen, zich niet liever aan trage rust overgeven, zoodra hij genoeg heeft gewerkt om aan zijne geringe behoeften te voldoen? Is niet het ‘niets doen’ zijne hoogste gelukzaligheid? Is het te verwachten dat alleen de waarborg dat hij de vruchten van zijn arbeid zelf genieten zal, de ingekankerde onverschilligheid zal uitroeien, die als het gevolg van het klimaat en de uiterst gemakkelijke voorziening in de nooddruft beschouwd wordt?

Het is een onmiskenbaar feit dat de vrije industrie op Java tot dusverre met vele hinderpalen te worstelen had, en dat de

stand van zaken aanleiding gaf, dat men zich in het oordeel over de oorzaken daarvan gemakkelijk kon bedriegen. De oorzaak der traagheid die men in den Javaan opmerkte, werd veeltijds in hem zelven gezocht. In de laatste jaren heeft de meening meer en meer veld gewonnen dat zij in zijn maatschappelijken toestand is te zoeken; dat, met verbetering van dien toestand, zijne vadsigheid en onverschilligheid voor lust in den arbeid zal plaats maken. Er zijn verschijnselen genoeg aan te wijzen die voor deze laatste meening pleiten, maar zij hebben de voorstanders der eerste tot dusverre niet tot zwijgen gebracht. Volgens hen moet elke poging mislukken om de welvaart van Java op het beginsel van vrijen arbeid te grondvesten, omdat de Javaan zonder dwang nimmer te bewegen zal zijn om meer dan het hoogst noodige te verrichten.

De quaestie is noch voor de lezers van dit Tijdschrift, noch voor mij zelven nieuw. Ik heb ze meermalen in ‘de Gids’ besproken, het laatst in Julij 1864, bij de beoordeeling van de ‘Indrukken van Java medegebracht’ van den Heer Quarles van Ufford. Ik zal niet herhalen wat ik daar heb gezegd om te bewijzen dat de hoofdoorzaak der traagheid van den Javaan in zijn maatschappelijken toestand is gelegen; maar ik wil eenige getuigen oproepen, die door feiten zullen staven dat dit oordeel op geen lossen grond is gebouwd.

Ik beroep mij in de eerste plaats op den Heer v.d. Wijck, die in het vervolg op ‘onze koloniale staatkunde’ de volgende feiten mededeelt, ten bewijze hoe gunstig de vrijheid op den inlander werkt.

‘Bawean is een klein, tot de residentie Soerabaja behoorend, een dag stoomens benoorden den westelijken uitgang van Straat Madura gelegen eiland.... De bevolking, volgens de laatste mij bekende berichten, 34,000 zielen sterk, woont meestal niet zeer ver van het strand. Aan landrente en belasting brengt zij eene som op, zoo ik mij niet bedrieg, voldoende om de kosten van bestuur te dekken. Van cultuur-diensten is zij vrij en de heerediensten welke zij te verrichten heeft, zijn van weinig beteekenis. Van het bestuur heeft zij weinig last gehad.

Het land, zeer bergachtig en niet bijzonder vruchtbaar, levert geen voldoende voedingsmiddelen voor de bevolking op. De mannen, die nog op krachtigen leeftijd zijn, verlaten daarom het eiland gedurende een groot deel van het jaar, dikwerf ook voor verscheiden jaren, en varen ten handel, of zoeken werk te

Samarang, te Singapore of op andere plaatsen, als daglooners, als tuinlieden en in andere beroepen. Wanneer zij eene, volgens hunne inzichten voldoende som hebben overgelegd, keeren zij naar hun eiland terug om daarmede hun gezin te onderhouden of eenen tijd lang onbezorgd te kunnen leven. De vrouwen en kinderen zijn zeer bedreven in het vlechten van matten, waarvan zij jaarlijks voor eene aanzienlijke waarde vervaardigen.

De woningen der inlanders zijn vrij net en beter gemeubeld dan ergens op Java. Het pronkstuk in ieder huis is een groot ledikant, dat niet behoeft onder te doen voor die in menige Enropeesche woning; een paar planken, bij wijze van étagère, zijn meestal ruim met aardewerk en porcelein versierd. Ook de kleeding is net en duidt de gegoedheid der bevolking aan. Bij feesten zijn de gerechten keurig toebereid en gerangschikt, zoo zelfs dat Europeanen daarin eene les zouden kunnen nemen.

De bevolking is uitermate rustig en vreedzaam; misdaden en overtredingen zijn hoogst zeldzaam. Daartegen zijn er meer hadjies, dan in eenig ander gedeelte van den Archipel.'

Vervolgens spreekt de Heer v.d. Wijck van de Preanger regentschappen en maakt daarbij bijzonder gewag van het district Djampang Tengah, dat in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap door den controleur Hoogeveen uitvoerig werd beschreven. 'Daar is', zegt hij, 'op eene afgelegen, moeilijk te genaken plek, digt bij het Zuider-zeestrand, een dorp gelegen, dat bijkans nimmer door Europeanen, zeer zelden door inlandsche hoofden wordt bezocht; waar de bevolking dus tamelijk vrij, naar haren zin kan leven; het dorp onderscheidt zich door bijzondere netheid der met kunstig snijwerk versierde huizen en andere teekenen van welvaart; verscheiden inlanders, die lang te Batavia bij Europeanen in dienst geweest waren, hebben zich daar gevestigd.'

Daarna komt het fabriekwezen te Soerabaja aan de beurt, waarop reeds zoo dikwijls door de voorstanders van den vrijen arbeid gewezen is: 'Alle ochtenden (behalve des Zondags) stroomen duizenden inlanders naar de stad, om daar in de verschillende lands- en andere fabrieken te werken of een ambacht uit te oefenen. De arbeid is volkomen vrij en de arbeiders hebben het tot eene groote mate van bekwaamheid gebracht.' Maar ook de keerzijde wordt door den Heer v.d. Wijck niet

onopgemerkt gelaten. ‘Zij die het meest verdienen en daardoor geld kunnen overhouden, nemen gaarne een rustdag en besteden het verdiende, volgens inlandsch gebruik, aan feesten, om daarna weder aan den arbeid te gaan. Hoe meer de arbeider verdient, hoe wispelturiger en moeilijker in zijne eischen hij wordt. Het meest geregeld komen de arbeiders die het minst verdienen, omdat zij het minst bekwaam of enkel daglooners zijn, op het werk. De behoefte noodzaakt hen hier toe.’ Ten slotte merkt de schrijver op dat vooral veelvuldig van den arbeid van vrouwen en aankomende jongens wordt gebruik gemaakt. ‘De vrouwen zijn b.v. in het fijn stampen van gebakken steenen voor cement veel handiger dan de mannen, omdat het rijst stampen haar dagelijksch werk is en zij de steenen geheel op dezelfde wijze kunnen stampen als de rijst. Daarbij werken de vrouwen veel geregelder en ordelijker dan de mannen en zijn met minder loon tevreden.

‘De Javaansche jongens zijn een aardig volkje; opgewekt, handig en levendig. Bij de Gouvernements-werken te Soerabaja werden een tijd lang, omdat het bij de begrooting vastgestelde loon te laag was, bijkans alleen jongens van 14 tot 16 jaren gebezigd; het was vermakelijk de vlugheid te zien, waarmede zij hun arbeid verrichtten en o.a. met groote en zware ladders wisten om te gaan.’

Een tweede getuige dien ik oproep, is de Heer van den Dungen Bille. Hij heeft zich in het Indisch Genootschap als een voorstander van ‘zachten dwang’ doen kennen, en toch vloeit zijne rede over van bewijzen dat het den Javaan, waar hij zijne neiging kan volgen, aan arbeidszin niet ontbreekt. ‘Het egoïsme van Nederland heeft meer eene studie van den Javaan als landbouwer gemaakt. Immers door zijne bemiddeling moet vooral en bijna alleen het batig slot overgewonnen worden. Maar aan de kustplaatsen, waar men veelal visscherij en smallen handel ziet beoefenen, vindt men nog uitmuntende blijken van den industrie-geest van den Javaan als ambachtsman, somtijds als kunstenaar. Ik kan wijzen op de meubelen van geringe makelij en minder goed hout, en de in hindoe-stijl kunstig en fraai gesnedene houten bedsteden, een en ander meest ten gebruike van den gegoeden Javaan vervaardigd, waarvoor Japara bekend is; op het beter bewerkt huisraad van fijnere houtsoorten, het kunstdraaiwerk en den sierlijken arbeid in andere materialen, ivoor, schildpad, bamboe, hoorn enz. enz., daaronder ook de

fraai gevlochten, beschilderde en vergulde tjapings of hoeden (uitsluitend ten gebruike van des vervaardigers landgenooten), die men te Soerabaja ontmoet..... Te Malang heb ik een beeldhouwer in steen gekend, wiens werk (kleine kopijen naar oude beelden en tempels) door den besten Europeeschen kunstenaar niet zou kunnen verbeterd worden, zoo wat de uitvoering als getrouwheid in navolging betreft. Het was een gunst als hij iets voor u maken wilde, hij liet u lang wachten en veel geld betalen. Un vrai artiste! Onder de smeden, zoowel in goud- en zilverwerk als in ijzer, vindt men vele kunstenaars.'

De Heer van den Dungen spreekt ook over de fabriek-arbeiders te Soerabaja, en zegt er niet minder goeds van dan de Heer v.d. Wijck, al staat hij meer bijzonder stil bij de min gunstige verschijnselen, die zich daarbij voordoen. Hij komt daarna op den geringen arbeidszin, dien de Javaan betoont bij de teelt van producten, die voor de Europeesche markt bestemd zijn. Zijne traagheid, zegt hij, wordt meestal toegeschreven aan het klimaat, de weinige behoefte, de kortzichtigheid van den Javaan, 'maar er moet wel eene andere oorzaak voor wezen. Immers van arbeidszin, wanneer het zijn eigen plantsoen geldt, kan men hem gereedelijk het gemiddelde, de "average" van werkenslust van iederen landbouwer waar ook, toekennen.' De spreker beroept zich op de zeer uitgebreide teelt van tabak en sirih voor eigen consumtie. 'Het is een lust, zoo'n zindelijken, wel-besproeiden, net-ingerichten sirih-tuin van eenige uitgestrektheid te zien, meestal verscholen op plaatsen, werwaarts weinige Europeanen hunne schreden wenden. Van areng-suiker, aardvruchten, maïs, enz. enz., tot eigen gebruik van den Javaan dienende, zal ik nu niet ophalen. Ten opzichte van de teelt van katjang en de bereiding van olie daaruit (een bij het gebrekkige hunner werktuigen zeer zwaar werk), die veel gebruikt wordt, daar de Javaan zijne woning verlicht met katjang-olie, waaraan hij verreweg de voorkeur geeft boven klapper-olie, toont hij dezelfde mate van ijver, dien men overal elders kan opmerken waar het eene behoefte, geene weelde geldt.'

Een derde getuigenis ontleen ik aan een particulier schrijven, waarin mij uitvoerige mededeeling werd gedaan aangaande de met vrijen arbeid werkende suiker-onderneming Bagoe in Probolinggo, afd. Kraksan, en de vrije tabaks-ondernemingen in Bezoeki, afd. Bondowosso. Ik zou wenschen het geheele stuk

te kunnen mededeelen, maar het is daartoe veel te uitgebreid. Het is niet onbepaald gunstig voor den inlandschen werkman, het ziet zijne gebreken volstrekt niet over het hoofd; maar het eindigt met deze conclusie: ‘De suiker-fabriek Bagoe en de tabaks-ondernemingen te Bondowosso leveren het bewijs, dat men op Java veldarbeid vrijwillig kan doen plaats hebben, en wel zonder inmenging van het bestuur en het verstrekken van voorschotten. Dat het individueel grondbezit [in beide genoemde residentiën heerschende] en het weinig drukkende der heere- en cultuur-diensten hiertoe bijdragen, is niet te ontkennen, en men kan, naar het gevoelen van steller, dan ook slechts goede resultaten van vrijen arbeid verwachten, wanneer die plaats heeft onder de bovengenoemde gunstige voorwaarden,’ - voorwaarden, voeg ik er bij, die, zoo de cultuur-wet in werking treedt, allengs over geheel Java zullen gerealiseerd worden.

Ik doe slechts hier en daar een greep onder de wolke van getuigen, die ik zou kunnen bijbrengen. Ziehier wat mij door een vriend over de gaz-fabriek te Batavia wordt gemeld. ‘De arbeid wordt meest verricht door Maleijers, vele Soendaneezen, Javanen en enkele Chineezen. Ik vind er nog al vermaak in die luidjes zoo wat in hun werk, hun doen en laten te observeeren. Het is veel aangenamer met inlanders dan met de halfverloopen Europeanen te werken, die zich hier als fabriek-arbeiders aanmelden. En zoo ik geheel mijn zin kon hebben, zouden er nog meer van de eersten en minder van de laatsten op de fabriek zijn.

Wellicht stelt gij er belang in te weten, op welke wijze wij die menschen krijgen, en wanneer ik u dat ga zeggen, dan doe ik het in de heilige overtuiging, dat wij *hier althans* waarlijk vrije arbeiders belpen maken. Het geheele geheim is, *dat wij de menschen betalen naar hetgeen zij kunnen te voorschijn brengen*.

Alles wil bij de “toewan gaz-fabriek” werken: bergbewoners van Buitenzorg en verder, Bantammers, enkele Javanen, huisbedienden van Batavia! Ieder werkman op de fabriek heeft een “broêr”, een “neef”, een “zwager” of een “goed vriend”, die op de fabriek Api wil komen werken.

De minsten zijn de koelies, die 50 cents per dag verdienen. Nu, voor sjouw-werk zijn die Oosterlingen niet zoo bijzonder geschikt. Ik dacht dat de kerels meer physieke kracht

hadden. Zij kunnen het wel lang uithouden, maar sterk zijn de meesten niet. Doch dit heeft wellicht tot oorzaak dat zij “zoo tevreden” zijn met hun rijst *zonder vleesch*. “Och Mijnheer!” zeî er eens een tot mij, toen ik er naar vroeg, “wij zouden wel vleesch eten, als wij maar voor 5 centen vleesch konden krijgen!”

Het streven is voortdurend om uit die koelies weekwerkers te maken tegen 60 cents à ƒ 1 en soms hooger, benevens vrije woning in een bamboe-huis op het erf van de fabriek. Men kan dan de grappige vertooning hebben, dat een jongen, die de vorige week nog uwe paarden schoon hield, in eens gepromoveerd is tot smidsknecht, vuurwerk doet, schroeven snijdt, enz. En wat is de eenige prikkel daartoe? Af en toe een dubbeltje per dag opslag.’

Ook hier onthoud ik mij noode van de mededeeling van wat verder volgt; maar ik moet mij bekorten. Ik zal eenige andere getuigen slechts noemen, zonder hen sprekende in te voeren. Ik beroep mij op hetgeen de Heeren Bekking en de Mol van Otterloo over de vrije tabaks-cultuur in Rembang hebben geschreven; ik beroep mij op den Heer van Limburg Brouwer, die eene bloeijende tabaks-onderneming op Java heeft bestuurd, waarin hij, zonder tusschenkomst der hoofden, rechtstreeks met den kleinen man handelde, en die, op grond van eigen ervaring, luide in het moederland kon proclameeren, dat de economische wetten, die in Europa gelden, ook voor Java dezelfde blijven; ik beroep mij op de merkwaardige bekeering van den Heer Sandenbergh Matthiessen, die vroeger waarlijk vrijen arbeid op Java onmogelijk achtte, en nu in het Indisch Genootschap het bestaan daarvan in verschillende vormen openlijk heeft erkend; ik beroep mij op de Verslagen der Regeering, die van den vrijen arbeid aan de vesting- en havenwerken zoo dikwijls de loffelijkste getuigenis hebben afgelegd; ik beroep mij op hen, die den arbeid aan den spoorweg Samarang-Vorstenlanden besturen en van den ruimen toevloed van Javaansche daglooners zoo dikwijls hebben getuigd; ik beroep mij op den Gouverneur-Generaal zelven, die in de rede, waarmede hij ten vorigen jare de Tentoonstelling van nijverheid te Batavia opende, die zoovele blijken droeg van de vorderingen der industrie in den Indischen Archipel, openlijk te kennen gaf, dat het vraagstuk omtrent de mogelijkheid van vrijen arbeid op Java, voor ieder die niet willens blind is, sedert lang ter gunste dier mogelijkheid is beslist.

Na al het gezegde kan het wel niet twijfelachtig wezen of de vrije arbeid zal de vleugelen uitslaan, zoodra de beletselen zijn opgeheven, die door gemeenschappelijk grondbezit, onzekerheid van het verworvene en een ontzettenden last van heereen cultuur-diensten daaraan in den weg worden gelegd. De ellendige resultaten van den dwangarbeid in verhouding tot de gebezigde middelen, het onmogelijke van verdere uitzetting, de geringheid van Java's productie in vergelijking van andere tropische gewesten, zijn meermalen in het licht gesteld. Die resultaten zullen spoedig zeer verre overtroffen worden, nu een andere en betere weg wordt ingeslagen. Dat de welvaart en bloei van Java op deze wijze belangrijk zal toenemen, ik geloof niet dat er nog velen zijn, die daaraan wezenlijk twijfelen. Maar zal het moederland in gelijke mate als thans in de voordeelen, die het afwerpen zal, deelen? Ziedaar een vraag, die velen bekommert, ziedaar wat menigeen voor de cultuur-wet doet terugdeinzen. Ik behoor niet tot degenen, die elk batig saldo, dat de koloniale dienst in de schatkist van het moederland stort, per se een diefstal achten aan de kolonie gepleegd. Alles komt, dunkt mij, aan op de wijze waarop die batige saldo's verkregen worden. Maar die batige saldo's, die Java ons sedert de vestiging van het cultuur-stelsel heeft opgeleverd, mogen wij niet langer begeeren. Zij zijn te duur gekocht door de verkleining van onzen nationalen roem in de oogen van het beschaafd Europa, door de smet die zij op ons nationaal karakter hebben geworpen, door dat zij ons als natie doen missen, wat eener natie niet minder dierbaar moet zijn dan het individu, de *conscientia recte facti*. Tegenover dit argument kan, mag geen ander gesteld worden; er is maar ééne weg des rechts, en welke schatten ook voor het grijpen mochten zijn op de paden, die daarvan afleiden, eene natie mag ze zoo weinig als een individu voor zich begeeren. Maar de meerdere welvaart van Java zal voor Nederland niet onvruchtbaar blijven. Het zal er zijne kapitalen, zijne schepen en zijne zonen heenzenden; het zal er de eersten zien verdubbelen en verviervouden; het zal zijne schepen met rijke ladingen vandaar zien terugkeeren; het zal er een ruim en schoon worstelperk geopend vinden voor de oefening der krachten zijner kinderen, die er rijkdom en eer zullen kunnen inoogsten.

Wij zullen bovendien, zoo de cultuur-wet wordt aangenomen, de batige saldo's niet dadelijk zien verdwijnen. Het voorzich-

tig, misschien *te* voorzichtig beleid van den Minister van Koloniën, heeft gezorgd dat zij ons niet plotseling geheel zullen ontvallen. De hervorming van Java, die de cultuur-wet kan te weeg brengen, zal zeer langzaam zijn. Zij laat het gemeentelijk grondbezit bestaan totdat de bevolking zelve zijne oplossing in individueelen eigendom begeert; zij stelt aan de vrije beschikking van den inboorling over zijn grond voor als nog menigen hinderpaal in den weg; zij maakt aan de heerediensten geen einde, al zijn zij, buiten haar om, doch terzelfder tijd, in omvang aanmerkelijk beperkt en beter tegen misbruiken gewaarborgd; zij laat in de koffi-teelt een der hoofdtakken der dwang-cultuur in wezen. Maar toch is zij eene wet voor Java van het hoogste belang, omdat zij ware beginselen verkondigt en de maatschappelijke kwalen van Java in het hart aantast. Te recht heeft de Redactie van het *Bataviaasch Handelsblad* gezegd: ‘Een stap op den goeden weg heeft gelukkig evenzeer zijn noodwendige gevolgen als een stap op den slechten. Indien wij in 1862, met den Heer J.J. Rochussen, reeds in het ontwerp des Heeren Uhlenbeck de kiem eener “sociale revolutie” zagen, die door hem met ontzetting, door ons met toejuiching werd begroet, - hoeveel te meer zullen wij die sociale revolutie niet vooruitzien uit de aanneming van een ontwerp, waaraan ten grondslag ligt de toekenning van individueelen grondeigendom, het uitgangspunt van beschaving en volks-ontwikkeling.’

En daarom, al zijn eenige zwarigheden ook in het gewijzigd, en ik aarzel niet te zeggen aanmerkelijk verbeterd ontwerp, overgebleven, dat thans met de Memorie van Beantwoording aan de Tweede Kamer is aangeboden, ik wensch vurig dat dit wets-ontwerp, kan het zijn met verbetering op sommige punten, kan het niet zijn, zooals het daar ligt, tot wet worde verheven. De toestand waarin het Java vroeger of later brengen zal, vertoont zich bij vergelijking met zijn tegenwoordigen toestand als de hut van Philemon en Baucis, nadat zij door den wil der Goden in een paleis was herschapen:

> trabes subiere columnae,
> Stramina flavescunt aurataque tecta videntur
> Caelatae fores adopertaque marmore tellus.

P.J. VETH.

Spekuleeren.

(Dramatische schets.)

PERSONEN.

Mijnheer VAN RAALTE.
Mevrouw VAN RAALTE.
ADÈLE, hunne dochter.
EDUARD DENNEKAMP.
Mijnheer VAN RIJN.
ANNA, zijne dochter.
Mijnheer VAN DEN BERG.
JACOB SNEL.
Een knecht.

Een salon op den huize: Wel-te-rusten; open ramen, toegang gevende tot een verandah, met bloemen gegarneerd, en van waar men het uitzicht heeft op goed onderhouden gazons, bloemperken en een kronkelende beek. Alles is nieuwe aanleg en zonnig.

I.

ADÈLE in elegant morgentoilet, is bezig een juist ontvangen brief te lezen. Mijnheer VAN RAALTE leest de krant; Mevrouw schenkt thee. Gene is een man van even vijftig, deze schijnt een vijftal jaren ouder.

ADÈLE (*onder het lezen*).
Mais fi donc!

MEVROUW.
Wat hebt ge, kind?

VAN RAALTE (*half luid*).
Twee percent gedaald! En mijn makelaar ried me nog al er in te gaan! Die heeft ook het kruit niet uitgevonden! Twee percent! dat maakt...

ADÈLE.
Het engagement van Ida Wellinghoff is af.

VAN RAALTE (*tot zijn vrouw*).
Hou je toch een oogenblik stil!

MEVROUW.
Ik, man? Ik zeî niets. Af, Adèle?

VAN R. (*wrevelig*).
Dat's tien duizend gulden achteruit! Ik woû dat je een oogenblik zweegt, vrouw! Flaauwe beurs! Beroerde tijdingen!

ADÈLE.
Misschien roept Papa Wellinghoff op dit oogenblik iets dergelijks, of iets anders, maar dat dan toch hetzelfde beteekent. Ida, die in 't najaar dacht te trouwen en haar robe reeds besteld had! Vader, we moeten haar hier te logeeren vragen; zij zal wel afleiding noodig hebben. U hebt me een uitstapjen naar Baden-Baden beloofd, voor dat pari, u weet wel? We moeten haar meênemen.

VAN RAALTE.
Meênemen? Ik kan niemant meênemen, want ik ga zelf niet. Zijt ge dan alle twee doof? Elk percent daling is vijf duizend gulden....

ADÈLE.
En dus even zoo veel als één percent rijzing, en die zal morgen wel plaats hebben gehad, want zoo lang we nu hier zijn, gaat het precies om den anderen dag. Niet waar, moeder, we wilden graag naar Baden-Baden.

MEVROUW (*schuchter*).
Als je vader het goed vindt...

VAN RAALTE.
Neen, die vindt het niet goed, en zal het niet goed vinden, al loopen ze ook vier percent vooruit. Die satansche verkwisting! 't Geld vliegt me de hand uit bij duizenden.

ADÈLE.
Omdat 't er ook bij duizenden in vliegt, *c'est clair*.

VAN RAALTE.
Kort en goed, we gaan niet. En dat je moeder, die waarachtig in haar jeugd aan zulke uitstapjens niet gewoon was...

ADÈLE.
Een reden te meer om er nu van te houden.

MEVROUW.
Maar Adolf! als je 't niet goed vindt, dan gaan we niet. Ik vind het op Wel-te-rusten heel lief, en ik houû niet eens van al dat vreemde.

VAN RAALTE (*half voor zich*).
Dat wil ik waarachtig wel gelooven. Op je verjaardag met een kiereboe heen en weêr naar Haarlem, als er iemant was om op den winkel te passen.

MEVROUW (*blozend*).
Dat was zoo, Adolf, want de viktualiewinkel was goed beklant.

VAN RAALTE.
Wat wilt ge daarmeê zeggen? Zou je me misschien willen verwijten...?

MEVROUW.
Adolf!

VAN RAALTE.
Ik verkies nu niet meer van dien winkel te hooren. Er mankeert nog maar aan dat je 't op Sonneheuvel of op Breêbosch vertelt!

ADÈLE.

Wil ik de vensters ook toe doen, vader, uit vrees voor Sonneheuvel of Brecbosch?

II.

DE VORIGEN, JAKOB SNEL.

VAN RAALTE.
Welnu?

JAKOB. (*bloothoofds in de verandah*).
Goeje morgen, Mijnheer! goeje morgen, Mevrouw! goeje morgen, Jufvrouw! Mijnheer, als ik zoo mag zeggen, ik ben van morgen in de achterplaats geweest; 'k hoorde 't van nacht, als ik het zoo mag zeggen, donderen door onzen schoorsteen, en toen mocht ik zoo denken: dat zal me weêr wat geven in ons dennenbosch. Als ik zoo mag zeggen, 't is precies uitgekomen; er liggen er wel een honderd of acht, als ik 't zoo mag zeggen, vierkant op den grond; juustement de beste, recht als een kaars.

VAN RAALTE.
Nu dát nog! Laat ze liggen! Ik doe er niets meer aan. 'k Laat er geen enkelen meer inboeten.

JAKOB.
Mijnheer zal 't wel doen, als ik 't zoo mag zeggen. Zoo kan de boel niet blijven. 't Is, Goddorie! als ik 't zoo mag zeggen, juustement een wildernis. Als u eens woudt komen kijken!

VAN RAALTE.
Goed, goed! ga maar vast vooruit. (*Jakob af.*) Een heerlijke morgen! (*vrouw en dochter aanziende*). En als 't van binnen nog maar vrolijk was! Vervelende troep!

III.

MEVROUW, ADÈLE.

ADÈLE (*gedurende het vorig tooneel is zij achteloos op een sofa gaan liggen, bladerend in een boek*).
't Is van binnen niet vrolijk, Moeder; die nare effekten! Kunt u vader niet overhalen ze weg te doen?

MEVROUW.
Ik heb 't je vader reeds dikwijls geraden, maar 't hielp niet.

ADÈLE.
Zeker alleen omdat vader maar niet vergeten kan dat u ze heeft aangebracht.

MEVROUW.
Stil, kind! Je vader heeft zijn vermogen weten te verdriedubbelen.

ADÈLE.
Toch was úw geld het middel. Ik woû, Moeder, dat, u dat nimmer vergat, dan zou vader het ook minder doen; en bleef het

hier in huis dan nog een monarchie, 't zou dan misschien geen absolute wezen.

MEVROUW (*ernstig*).
Ik woû dat je op dat punt anders waart. Toen je vader me vroeg, achtte ik mij zeer vereerd en mijn familie ook. Ik trouwde eigenlijk boven mijn stand.

ADÈLE.
U hebt me dat wel eens meer verteld! 't Spijt me maar dat u dat niet lang hebt vergeten... Zoodra de vrouw den naam van haar man heeft aangenomen, is ze immers zijn gelijke?... Om met de burgerluî te spreken: wie zich tot een muis maakt, wordt van de kat gegeten. Bovendien: boven zijn stand te trouwen is toch geen oneer. Ambitie te bezitten noem ik geen kwaad. Ik zou ten minste niet willen dalen, en al steeg ik ook, ik zou geene overheersching kunnen dulden, tenzij...

MEVROUW.
Tenzij?

ADÈLE.
Mijn man werkelijk boven mij stond. Maar neen, zoo'n man nam ik niet.

MEVROUW (*haar bedenkelijk aanziende, terzijde*).
Precies haar vader! (*na een kleine pauze*): Heb je ook iets van de van Rijns gehoord?

ADÈLE.
Altijd die van Rijns!

MEVROUW.
En Anna is nog al je vriendin!

ADÈLE.
Ja, voor de zomermaanden. Met zoo'n meisjen van 't land is op 't land nog wel meê om te gaan.

MEVROUW.
Zelfs in stad zou ik haar boven Ida prefereeren.

ADÈLE.
U? ja, dat kan ik begrijpen. Ida zou mij misschien onder de boomen en in de blaauwe lucht ook minder bevallen, maar in de stoelenrij en onder het gaslicht van koncert- of komediezaal vind ik haar nog al aardig. *Mon Dieu*, de lieve onnoozelheid van Anna zou me daar doen denken aan een lammetjen in een groene weî, wat op die plaats toch al te ridikuul zou zijn. Ik zou wel eens willen weten waarom Idaas engagement is afgeraakt. Ze moet hier komen logeeren. 't Scheen zoo'n goede partij met Ernest van Frankensteyn. Ze waren smoorlijk met elkaâr, zoo fluisterde Mama Wellinghoff mij laatst nog in 't oor, en bij die woorden schenen de karmozijn-roode linten op haar muts nog te blozen van plezier. Die grandioze Mevrouw Wellinghoff! Ik heb nooit een Spaansche grandezza gezien, en ik zal er wel nooit een zien, al werden de Turken ook pari, maar me dunkt dat Mevrouw Wellinghoff een kopy is, met al het overdrevene aan een namaak meestal eigen. Ik

mag de charges wel; daarom kan ik in stad me nog al goed amuzeeren.

MEVROUW.
Adèle, spot toch niet altijd! Ik heb medelijden met de moeder.

ADÈLE.
Ik ook, en met de dochter bovendien, zoo die maar niet Ida ware. Ida zal zich wel weten te troosten. 't Vermogen stond toch aan weêrskanten zoo wat gelijk, en er zijn meer Ernesten, al heeten ze ook niet allen zoo deftig van Frankensteyn. Daar komt waarlijk Anna aan. Ze komt als geroepen. Vader fungeert van daag voor gescheurde luchtballon; Anna kan de *parachute* worden.

(Zij ijlt de verandah door).

MEVROUW
(*die het theegoed heeft omgewasschen, schelt; tot den knecht*): Hendrik, neem het water meê! Is Mijnheer al weêr terug?

HENDRIK.
Neen, Mevrouw! Een van de tuinluî is weggejaagd. De kleine tuindeur moet hij gisteravond opengelaten hebben. 't Is wel eens meer gebeurd, maar Mijnheer woû van daag een voorbeeld stellen.

IV.

ADÈLE, ANNA.

ANNA (*een blondine van een of twee en twintig; onder het opkomen*):
Maar ik heb 't in de Bazaar gelezen. De crinolines gaan af, maar de sleepen beginnen. 't Stond heusch in de Bazaar.

ADÈLE.
In de Hollandsche misschien, maar ik lees alleen de Duitsche. *Fi donc, ma chère*, wie laat zich in 't Hollandsch de modes vertellen!

ANNA.
Maar als je 't in de andere taal niet verstaat...

ADÈLE.
Dat's waar... ik was vergeten dat je geen Duitsch verstaat. *Mais croyez moi*, de criuolines gaan niet af, zoo lang keizerin Eugenie ze nog prefereert, en dat doet ze nog, zoo als een van mijn vriendinnen, die pas in Parijs is geweest, mij vertelde. Heb je de nieuwe *coiffure* al gezien? Zie, hier is de plaat.

ANNA.
Wat zal dat beelderig staan. Ik woû dat ik je er eens meê kon zien!

ADÈLE.
Dat kan wel gebeuren, als je van den winter bij ons komt logeeren.

ANNA.
Word ik gevraagd? Heerlijk, heerlijk! Ik zou je eens graag in groot toilet zien!

ADÈLE.
Beste meid, ik geloof ook wel dat het goed aan je besteed zou wezen. Reken er maar op, dat je bij ons komt logeeren in den goeden tijd. Ik zal je mijn konversatie eens laten zien. Ida ken je, maar Emma Driessens en Laura Eskens niet; met die ben ik den laatsten winter intiem geworden.

ANNA.
In Toonkunst zeker.

ADÈLE.
Geraden. Wij hebben de uitvoeringen nog al gefrequenteerd in de laatste jaren, en al onze buren ook. Toonkunst komt er dan ook weêr boven op, zegt men.

ANNA.
't Is ook een heerlijk kunstgenot.

ADÈLE.
Ja, 't kan er nog al amusant wezen. Maar ben jij er dan geweest?

ANNA.
Eens, met een paar oude nichten, die geen toilet wilden maken.

ADÈLE.
Een lieve exceptie.

ANNA.
Ondeugende!... Daarom namen we boven plaats, op de gaanderij.

ADÈLE.
De beste plaats, zoo 't niet meteen de warmste ware.

ANNA.
Men kan er goed hooren.

ADÈLE.
En nog beter zien, en er valt altijd nog meer te zien dan te hooren, want de valsche lokken en de valsche glimlachjens en lonkjens overtreffen er verre de valsche noten.

ANNA.
Foei, hoe satyriek! Zeker zag Ernest nog iets anders, toen hij van die plaats naar beneden keek.

ADÈLE.
Ernest?

ANNA.
Met de blonde fijne moustache, waar je verleden zomer me van vertelde. Ik had bepaald gedacht dat de schoone hooghartige dit jaar met een gewond hart terug ware gekomen.

ADÈLE.

Ba, die flaauwert! Als *porte-manteau* uitstekend, als *chaperon* te gebruiken, maar als *mari*...! Die goede Ida is er de dupe van geworden. Ik encourageerde Ernest, toen ik van dien kant iets merkte, en de *caprice* werd bij Ida *passion*.

ANNA.

Wel wat wreed, dunkt me, van uwe zijde! Dus Ernest is dezelfde, die met Ida.....? Was hij je werkelijk onverschillig, Adèle?

ADÈLE.

Niet zoo pathetiesch, hoor! We zijn hier om ons te

amuzeeren en niet om gebroken harten te balsemen. 't Engagement is al weêr af, en 't zou me niets verwonderen als de ongelukkige minnaar aan de natuur op Wel-te-rusten zijn zielepijnen eerstdaags kwam klagen.

ANNA.
Waar hij eene zal vinden, die uit medelijden den gebogene zal opheffen...?

ADÈLE.
Misschien dat Ida dan juist hier gelogeerd is, en die is van nature nog al meêlijdend.

ANNA.
Heeft de arme Ernest waarlijk geen ander uitzicht? Uit den uitstekend en *porte-manteau* zou misschien nog wel een goedaardig man te maken zijn.

ADÈLE.
Wilt gij er de proef van nemen?

ANNA.
Ik? Ik ben maar een kind van het land.

ADÈLE.
Waar de beekjens zoo klaar en zoo helder zijn, dat ze zeer goed als spiegels dienst kunnen doen, en een spiegel zegt ieder onzer zoo wat hetzelfde.

ANNA.
De uwe zegt zeker iets zeer vleiends, lieve!

ADÈLE.
Wat ge een goeden aanleg hebt! *Mais brisons là-dessus. Vraiment*, die Ernest is mij vrij onverschillig.

ANNA.
En geen andere heerscht in uw hart? Koude onverschillige! 'k Had altoos gedacht dat men daar ginder in de stadswaereld geene kinderen meer vond en dat men op de schoolbank de eerste *historiette*, misschien wel de eerste *aventure* speelde.

ADÈLE.
Que faire, als men zoo'n rijkdom van keuze heeft. Maar laten we toch van wat anders beginnen; 't wordt al te *fade*, dunkt me. Wat speel je tegenwoordig?

ANNA.
Niet veel bijzonders.

ADÈLE.
Heb je nog denzelfden meester? Den blinden organist, dien ik daarbij nog voor doof ook houd?

ANNA.
Wij hebben hier geen ander en Papa zeit dat een goede aanleg het meest is.

ADÈLE.
Nu ja.... Je Papa schijnt dan nog al met je aanleg op te hebben.... Je moet straks mijn Erard eens bespelen. Hij is gister uit stad gekomen; goede toon en prachtig meubel bovendien! *A propos!* hoor je nog wel iets van Breêbosch? Raar, hè, dat besluit, om den heelen winter buiten te blijven! 't Is om van te rillen!

ANNA.

Toch niet, 't is 's winters hier buiten niet zoo *horrible!*

't Is waar, de famille op Breêbosch isoleerde zich geheel. Zelfs de Dominé wordt er niet meer gevraagd en de Dennekamps ook niet. Ze schijnen zeer trotsch.

ADÈLE.
Kind! Trotsch? Ik geloof heel iets anders. Dus de Dennekamps ook niet meer?

ANNA.
Alsof ge dat niet beter kunt weten dan ik! Je ziet ze immers dikwijls?

ADÈLE.
Ik? *Je te jure*...

ANNA.
Nu, nu, ik geloof je. Lieve hemel! wat raak je in vuur, nu ik dien naam maar noem!

ADÈLE.
Ik geloof eer dat uw kalmte groot gevaar loopt, Mejufvrouw! Maar wat zou dan toch de oorzaak zijn van het isolement der Breêbosschen? Heb je er niet van booren praten?

ANNA (*met haar parasol arabesken teekenend op den vloer*).
Misschien dat Eduard Dennekamp daar het best op zou kunnen andwoorden!

ADÈLE.
Och kom, *chimères!* Agathe was wel altijd bespottelijk sentimenteel, maar ik heb nooit gemerkt dat Eduard - zoo heet immers de jonge Dennekamp? - haar het hof maakte. 't Is al te ridiknul: 'k geloof er niets van.

ANNA.
Dan zal 't ook wel niet waar wezen, als jij 't niet gelooft....

ADÈLE.
Wat bedoel je daarmeê?

ANNA (*het hoofdtjen half opheffend*).
Ik meende, dat je Eduard nog wel eens ontmoette.

ADÈLE.
Ik? *Mon dieu, que c'est bête!* Wie heeft je dat gezegd?

ANNA.
Maar, lieve hemel, steekt daar dan zoo veel kwaad in? Op het laatste diner van je papa waren immers de Dennekamps ook genoodigd? Je drift zou me haast doen denken dat Karel gelijk had.

ADÈLE.
Je broêr? Ook die? Ik dacht dat hij te veel met zijn papieren vrinden te doen had om zich met de menschen en nog wel met zulk een halfheid als ik ben, te bemoeien. Welk een autoriteit haal je daar aan? Je broêr!....

ANNA.
Heeft een paar scherpe oogen.

ADÈLE.
Tant mieux voor hem.

ANNA.
En een... gevoelig hart.

ADÈLE.
Tant pis peut-étre.

ANNA.
Is dat u ernst, heilige ernst, Adèle?

ADÈLE.
Maar je wordt hoe langer hoe onbegrijpelijker. Ik vind het heel goed, dat je broêr Karel goed kan zien, want hoe zou hij anders zijn boeken kunnen lezen; en ik vind het juist niet zoo noodzakelijk, dat hij een gevoelig hart heeft. Voor zijn studie is 't niet noodig; en als men nog geen pozitie heeft, zie je, dan is 't gevoelig hart eer een soort van ballast.

ANNA.
Hoe berekenend! Adèle, dat is koud! Als je werkelijk zoo dacht, dan zou je lieftalligheid slechts het spel eener *coquette* wezen.

ADÈLE.
Ik heb je nog niet het recht gegeven om me moraal te preeken, *ma chère!* Maar *pardonnez moi*, zoo meende ik 't niet. Je broêr is een man, dien ik estimeer, dien ik graag hoor spreken, dien ik een goede pozitie toewensch.

ANNA.
Arme Karel!

ADÈLE.
Weêr zoo'n raadselachtige uitroep! Moet ik daaruit afleiden...? Die argwaan van zijne zijde!.... Die scherpe oogen en dat gevoelig hart!.... Lieve onnoozele, dat is toch wat al te naïef! Je broêr Karel is jaloersch! Je broêr is zoozeer alledaagsch mensch geworden, dat hij jaloersch is! Ik begrijp nu eerst mijn triomf, den grootsten dien ik ooit behaalde, en dat zegt veel!

ANNA.
Zoo het u ooit aan discours met Mijnheer Dennekamp ontbroken mocht hebben, dan hebt ge nu voor de eerste tijden stof genoeg.

ADÈLE.
Weet ge wel dat ge scherp wordt, *mon enfant!* Maar ik vergeef je alles. Aan de zusterlijke liefde is veel te pardonneeren. Eerst dacht ik dat het paar scherpe oogen en het gevoelig hart eigenlijk aan u behoorden en dat beiden voor eigen rekening hadden bespied.

ANNA (*opstaande*).
Dat is kwetsend!

ADÈLE. (*haar terughoudend*).
Je begrijpt me al heel gaauw voor een *campagnarde*. Nu, wees maar niet langer boos! Je bent een goede zuster. Ik wou dat ik er ook eene had. Kom, wees voor mij een zuster. Ik wil je een konfidentie maken.

ANNA (*bewogen*).
Neen, neen, ik wil niets hooren... nu niet!...

ADÈLE.
Toch wel. Ik verveel me vreeselijk. Beloof me je best te zullen doen om me te amuzeeren.

ANNA. (*flaauw glimlachend*).
Dat beloof ik je.

ADÈLE.

In welk geval je me weldra moet kunnen zeggen wat er op Breêbosch omgaat of om is gegaan, want dat intrigeert me.

ANNA.
Goed, goed! daar komt iemant.

ADÈLE.
Mijnheer Dennekamp! Zoo vroeg, en vader is de plaats in! We zullen belet geven, niet waar? We kunnen hem niet recipieeren, Anna! Of wil je moeder gaan roepen?

ANNA.
Is 't niet beter dat ik bij je blijf, als je hem dan toch ontvangen moet? (*ter zijde*). Wat is ze geagiteerd!

V.

De vorigen, EDUARD (vier en twintig jaren oud; luchtig gekleed; fijne moustache, geparfumeerd hair en geganteerd; los in houding en manieren).

EDUARD.
Mille fois pardon, dames! dat ik uw *tête à tête* waag te storen. Ik ben er toe geforçeerd, wat ik voor mij, openhartig gezegd, zoo ongelukkig niet vind.

ADÈLE (*hem strak aanziende terwijl Anna iets op zij is geschoven.*)
U zult vader zeker zoeken; die is voor een half uur de plaats ingegaan.

EDUARD (*schertsend*).
Verplicht voor de kennisgeving, waarvan ik hoop te profiteeren. (*Zich tot Anna wendend*) Mejufvrouw van Rijn, 't is overdreven modestie te zwijgen voor het luidruchtig koor daar buiten, want dat is er zeker de oorzaak van.

ANNA.
Zwijgen behoeft juist geen modestie te wezen, maar kan ook wellevendheid zijn, Mijnheer!

ADÈLE.
Bravo, signora! (*tot Eduard*). Ik merk dat u Mejufvrouw van Rijn kent, zoodat ik mij het genoegen niet kan geven u aan haar voor te stellen.

EDUARD.
Wie die h i e r vertoeft zou niet worden opgemerkt en onderscheiden?

ANNA (*stijf*).
Het kompliment zult ge zeker vleiend vinden, Adèle!

EDUARD.
Mejufvrouw Adèle zal het, hoop ik, alleen waar vinden, daar zij er van overtuigd is, dat alleen het uitnemendste haar vergezellen kan.

ANNA.
Ik bewonder Mijnheer Dennekamp, dat hij zoo onpartijdig kan wezen en de *bonmots* zoo gelijk weet af te wegen. (*tot*

Adèle) Adieu, lieve! als 't van avond koel is dan kom ik u halen om te wandelen; altijd als je je woord nog niet aan beter gezelschap hebt gegeven.

ADÈLE.
Hebt ge zoo'n haast? Och, blijf nog wat; je weet dat je bijzijn mij zoo aangenaam is.

EDUARD.
Is dat voor mij een beleefd bevel om te gaan? (*tot Anna*) Ik heb uw broeder straks gesproken en hem voor het oogenblik weinig hoop kunnen geven. Ik huldig zijn talenten, maar de betrekking, waar naar hij staat, is door mijn vader bijna zoo goed als begeven.

ANNA.
Ik dank u voor uwe goedheid, Mijnheer! Mijn broêr is nog jong en kan alzoo nog wachten; hij behoeft zich niet te overhaasten. Ik geloof nog altijd, dat kennis macht is, vooral als de kennis gepaard gaat met charakter..... Mijnheer Dennekamp!... Adieu, Adèle, tot straks!

VI.

EDUARD. ADÈLE.

EDUARD (*zich op een stoel nederzettend*).
Is je vriendin meer zoo bewonderenswaardig pikant?

ADÈLE.
Ik herken haar waarlijk niet. Zonderling! Vroeger zacht als een lam!....

EDUARD.
Avoueer, *ma chère*, dat zij de wollige vacht zoo goed als verloren heeft.

ADÈLE.
Ze is als zuster beleedigd...

EDUARD.
Hoe dan? Toch niet door mij?

ADÈLE.
Ja door u, zonder dat ge 't echter vermoedt. Haar broêr Karel had een hoop, die gij wellicht voor altijd vernietigt.... Begrijpt ge nog niets? Niet zeer scherpzinnig, Eduard!

EDUARD.
Hij is toch niet mijn *rival*? Werkelijk? De arme jongen, dan is hij niet te troosten! En van daar...?

ADÈLE.
Dat er bij de zuster snaren geluid gaven, die immer zwegen.

EDUARD.
Maar dan toch bestonden. *Eh bien, je me suis trompé!*

ADÈLE.

Ik wist niet, dat je dát in dit opzicht kondet zijn! Een admirabel figuurtjen, niet waar, en een *port de reine?*

EDUARD.
Wie bedoel je?

ADÈLE.
Haar, die je op dit oogenblik met zoo veel attentie nastaart.

EDUARD.
Chère amie, ik maakte in stilte een vergelijking! Ze moge *admirable* zijn, *adorable* is er maar eene.

ADÈLE.
Eduard! ik had gewild, dat je gelijk met Mejufvrouw van Rijn vertrokken waart. Je hierzijn is *compromettant*.

EDUARD.
Maar waarom je vriendin dan niet hier gehouden? Ik kon niet langer buiten u... Na de laatste woorden, die ik van je lippen mocht opvangen...

ADÈLE.
Herinner me dat niet! Ik was onvoorzichtig.... meer dan dat! Ge hadt me niet terug mogen zien dan met je vader en den mijnen.

EDUARD.
Gij zijt de koningin en niemant anders; ik word er dit oogenblik van overtuigd. Trotsche, heerlijke Juno!

ADÈLE.
Wees dan toch een oogenblik ernstig! Ik ontzeg je het recht van hier terug te komen, als je 't wilt doen zoo als nu.

EDUARD.
Wil je me dan liever zien als boetvaardig zondaar?

ADÈLE.
Misschien; maar zeker als man, die weet wat hij wil.

EDUARD.
Alsof ik dat niet wist! Al de wetenschap, aan de Akademie opgedaan, kan ik vergeten, maar nimmer deze, onder het donkergroen van eik en beuk op Wel-te-rusten aangeleerd: *que je t'aime!*

ADÈLE.
Ik verbied je mij dat te zeggen. Je maakt wel een tyranniek gebruik van mijn onvoorzichtigheid. Ik bemin je niet; ik haat je. Gelief mij alleen te laten (*in de verandah tredend*). Anna! Anna!

EDUARD.
Ge kunt alles met je stem; even als Orpheus met zijn lier, doet ge zelfs steenen spreken, maar op zulk een afstand kunt ge je toch niet doen verstaan. *Tu me hais, ma chère?* Wie groef dan toch de diepe klove tusschen het gister en het heden?

ADÈLE.
Gij-zelf. Ik kan het je niet vergeven, dat ge mij hebt wagen te vragen wat ge vroegt.

EDUARD.

En dat ge hebt... geandwoord? Maar, lieve, dat zijn gewetensbezwaren van een romanesk kind op den naïeven leeftijd van tien a twaalf jaren. Dat ge je op Wel-te-rusten verveelt - ik wist waarlijk niet dat Anna je intime was - prouveert toch wel een weinig voor je smaak, en dat ge uit verveling wel eens den huiselijken kring ontvluchten wilt, kan, dunkt me, niemant je kwalijk

nemen. Wat is nu mijn *crime?* Dat ik, die je van verre adoreerde, het spreekwoord: wie niet sterk is, moet slim wezen, in praktijk bracht, en de zijdeur zocht binnen te komen, toen het groote hek voor een intiem bezoek gesloten bleef; dat ik je helpen woû om de verveling op de vlucht te jagen. Bewijst het tegen me, dat ik je gezelschap zocht, dat ik een *tête à tête* prefereerde boven een kwartet in de huiskamer? Neen, ik geloof juist, dat het vóor mij getuigt, en het beste bewijs daarvan is, dat ik een woord heb mogen hooren, dat ik anders misschien nooit zou hebben vernomen.

ADÈLE.
Genoeg! Overgenoeg al! Spreek nog harder, en de domestieken wenschen mij straks geluk.

EDUARD,
Wees van dien kant onbezorgd! Ons geheim blijft goed bewaard. *Quelle charme*, een geheim met u te hebben!

ADÈLE.
Het mag niet langer een geheim blijven (*met het voetjen driftig stampend*). Ik wil dat niet, Eduard, hoort ge?

EDUARD.
Ik hoor en bewonder. *Quelle poésie* in die drift!

ADÈLE.
Maar, mijn God, staak dan toch eens dien schertsenden toon!

EDUARD.
Ik gehoorzaam en ben thands ernstig, zelfs plechtig gestemd. Welk vonnis heeft de rechter te spreken?

ADÈLE.
Dat ge u verklaart.

EDUARD.
Ik deed het al menigmaal en wil het op het oogenblik nogmaals doen: *je t'adore!*

ADÈLE.
Dat bedoel ik niet; terg me niet langer! Ik vraag je niet om liefde! IJdel man! Neen, ik eisch dat je vader je verklaring hoore en aan den mijnen belet vrage....! Ik eisch het als een recht! Ik wil niet gekompromitteerd worden door u.

EDUARD.
Maar dat zijt ge toch waarlijk niet, fiere Diana! Slechts de boomen en de vogels waren getuigen toen onze zielen elkaâr verstonden! Verdrijf toch de poëzy niet die ons omgeeft! Wanneer gunt ge mij weder de zaligheid te genieten om in je heerlijke oogen het woord liefde te lezen?

ADÈLE.
Nooit! Liefde is ernstig, Mijnheer Dennekamp!

EDUARD.
Ik merk het, Mejufvrouw van Raalte, want nimmer waart ge zoo ernstig als thands.

ADÈLE.

Daar de ernst verre van u te zoeken is, doet ge zelf me al een zonderlinge konkluzie ten uwen opzichte maken. Ik heb u begrepen, Mijnheer! Het is laag, verachtelijk! (*in tranen uit-*

barstend). Dus werd ik nimmer behandeld! Ik haat, veracht u! (*zij wil gaan*).

EDUARD (*haar terughoudende*).
Maar wees dan toch geene *bourgeoise* in plaats van *déesse!* Wacht dan toch ten minste tot mijn vader verlost is van het podagra en weêr wandelen kan.

ADÈLE.
Wat beleediging! Ik v r o e g en ik v r a a g u niets, Mijnheer! (*zij snelt heen*).

EDUARD (*haar naziende*).
Zij zal terugkeeren! Een lief charmant schepseltjen, maar toch wat al te spekulatief! Bij het eerste woord van liefde dadelijk aan den burgerlijken stand te denken! *Elle reviendra;* ze is zoo *sevère* niet! Waar ze gebleven is? (*hij treedt in de verandah*). Ik hoor voetstappen, maar die kunnen de hare niet zijn. (*Hij wil zich verwijderen, maar hoort zich bij zijn naam roepen.*)

VII.

EDUARD, VAN RAALTE en VAN DEN BERG, een gezet heer van vijf en veertig; gouden bril, zware gouden horologieketting, een gouden ring met schitterenden brillant aan een der vingers.

VAN RAALTE.
Goed, dat ik u nog tref! Hebt ge me lang gewacht, Mijnheer Dennekamp?

EDUARD (*droog*).
In 't geheel niet, Mijnheer!

VAN RAALTE (*den ander voorstellend*).
Mijnheer van den Berg, een onzer grootste en met niet minder recht gelukkigste industriëelen. (*Eduard voorstellend*) Mijnheer Dennekamp van den Sonneheuvel, advokaat.

EDUARD.
Volgens mijn diploma ten minste. Ik raad u evenwel aan, Mijnheer! mij bij een eenigzins gewichtige kwestie maar voorbij te gaan. Ge merkt dat ik niet zeer ambitieus ben.

VAN RAALTE (*lachend*).
En daar is een goede reden voor. Mijnheer heeft reeds wat anderen nog moeten trachten te verkrijgen.

VAN DEN BERG.
Juist zoo. Mijnheers voorvaderen deden voor hem, wat hij anders voor zich zelven had moeten doen.... Niet ieder is zoo gelukkig!

EDUARD (*met ironie*).
Ik herinner me waarlijk in de familliepapieren te hebben gelezen, dat een Dennekamp voor een paar eeuwen

een kantoor had in Mexico. Wat gaven zich die oude luî nog veel moeite, hè? Tegenwoordig verlaat men niet meer zijn land om met Mexico zaken te doen, maar laat men de Mexikanen overkomen. 't Is wel zoo gemakkelijk!

VAN RAALTE (*na even gekucht te hebben*).
Is alles wel op Sonneheuvel?

VAN DEN BERG (*invallend*).
Heeft je famille nóg konnekties in Mexico? Men is bezig een maatschappij op te richten voor de exploitatie der mijnen. Mag ik je een prospektus geven, Mijnheer? Het zou me een plezier wezen, je alle verlangde inlichtingen te geven. Ik vestig vooral je attentie op artikel veertien der Statuten, in hetwelk van de direktie gesproken wordt. Er moeten er zes zijn, en men heeft er nog slechts twee die rekommandabel zijn. Een directeur moet twintig aandeelen op naam hebben.... Denk daar eens aan, Mijnheer Dennekamp! *Sacre bleu!* er is uit Mexico voor de famille misschien nog meer geld te trekken dan een van de voorvaderen daar van daan heeft gehaald.

EDUARD.
Dat is taxatoir en niet zeer beleefd tegenover een mijner voorvaderen, Mijnheer...! exkuseer, hoe is uw naam ook?

VAN DEN BERG.
Van den Berg! Niets dan van den Berg.

EDUARD.
Des te eer had ik dien naam moeten kunnen onthouden. Maar verplicht voor uw aanbod. U merkte 't reeds, dat ik niet spekulatief ben, en 't is juist de charaktertrek dien ik van mijn vader erfde.

VAN DEN BERG (*geprikkeld*).
Ook goed! Je famille is zeker van de soort, die haar geld liever geeft voor vier en een half dan voor zes, liefst op landerijen, waar men dan 's zomers nog de koetjens op kan zien grazen.

EDUARD (*buigend*).
Mijn famille is van die... soort, Mijnheer! En heeft ze wel erg ongelijk? Men kan dan toch 's zomers, en misschien 's winters ook wel, nog het pand zien, waarop men zijn gelden heeft geschoten. De Heeren houden zeker meer van mijnen of van vruchtbare landerijen in het verre Westen. Ik heb wel eens gelezen, dat men daar nog al geplaagd wordt met aardbevingen, zoodat men gevaar loopt op zekeren dag de mijnen ingestort en de landerijen weggezonken te zien. Ik mag aannemen, dat de Heeren schrander genoeg zijn om zich te assureeren tegen dergelijk gevaar, en op de Amsterdamsche beurs zijn er onnoozele assuradeurs genoeg!

VAN RAALTE (*met een flaauw glimlachjen*).
Je wordt het met mijn vriend van den Berg op dat punt toch niet eens, waarde Heer! zoodat wij die kwestie maar moesten laten rusten. Misschien dat wij allen het *dolce far niente* verkozen, indien wij in uwe plaats waren.

VAN DEN BERG.
En dan evenzoo dachten, wat gelukkig niet het geval zou zijn, wat mij betreft ten minste. Ik acht het mijn bestemming om geld te laten verdienen.

EDUARD.
Een systeem waar ik diep den hoed voor afneem. *C'est de la philantropie tonte pure!*

VAN DEN BERG.
Waarachtig, Mijnheer Dennekamp van den Zandkamp, of hoe ge anders nog meer heeten moogt, als ik een zoon had, die wat te wild was, dan zou ik verzoeken of u hem in de leer woudt nemen, en ik wed dat de krullebol gaauw een slaapmuts droeg. Ik geloof, dat je in veel gelijk kunt hebben, maar in het beroep op je voorvaderen zeker niet. Het grimmelt in ons landtjen van zonen, over wie de overgrootvaders zich verdoemd zouden schamen.

EDUARD.
Zeer gaarne toegestemd! Maar ik geloof ook, dat menigeen der oude luidtjens, die den wijdberoemden tulpenhandel dreven, zich zouden terugvinden in vele hunner kinderen uit den tegenwoordigen tijd. - Ik heb mijn vader beloofd hem van daag iets voor te lezen over: ‘het tooneel der dwaasheid’ van toen. Ik mag hem niet langer laten wachten. Ik heb de eer u te salueeren, Mijnheer van Raalte; Mijnheer, uw dienaar!

VIII.

VAN RAALTE, VAN DEB BERG.

VAN DEN BERG.
Goed voor hem dat hij heen ging. Ik had die bespottelijke voornaamheid niet langer kunnen uitstaan. Die leegloopers van goeden huize! Grootpapa liep achter den kruiwagen, Papa schacherde niet de bespaarde duitjens en zoonlief acht zich te groot om iets te doen! Duf volk, alleen maar goed om belasting te betalen, die ze, God betere 't, nog meestal zoeken te ontduiken! Hebben ze nog al splint, die bewoners van Zandheuvel?

VAN RAALTE.
Sonneheuvel heet de plaats. Ze gaan voor rijk

door en leven op een goeden voet. Maar geen aasjen energie! Men renteniert, houdt ieder jaar wat over en schuift dat bij het kapitaal.

VAN DEN BERG.
Beroerde buren, hoor! die ik het hek zou weten te wijzen!

VAN RAALTE.
Ze komen er ook niet dikwijls in. Een paar diners van weêrszijden en daarop een paar statieuze vizites, dat's al.

VAN DEN BERG.
Maar me dunkt, dat het jonge mensch nu geen heel statieuze vizite maakte, wel?

VAN RAALTE.
Dat's waar. In de laatste weken scheen het ook of de Advokaat intimer wou worden en vooral behagen vond in de konverzatie met Adèle.

VAN DEN BERG.
Juist, dat zal het wezen. Dergelijke fortuinen worden langzamerhand gesmaldeeld en moeten daarom bij tijds nieuw bloed opdoen. Maar je zult toch niet toestaan, dat...

VAN RAALTE.
Als Adèle van hem houdt dan zie ik niet in...

VAN DEN BERG.
Weêr een burgermanstrots, die zich gestreeld voelt omdat een jonkman van zoogenaamden goeden huize bij hem een bruidschat zoekt en de bruid op den koop toe neemt.

VAN RAALTE.
Ik verbeeld me van even goeden huize te zijn... Door altijd uit te varen tegen den dusgenoemden fatsoenlijken stand, loopt men gevaar van jaloezij verdacht te worden, vriend van den Berg!

VAN DEN BERG.
Dank je. Maar hoe denkt je dochter over hem? Ik wil een bepaald andwoord.

VAN RAALTE.
Wat is dat? Je drift doet je voorbijzien, dat een vader het laatst van allen de hartsgeheimen zijner dochter verneemt. Hoe Adèle over Eduard denkt? Ik geloof dat ze hem voor een vrolijken jongen houdt, even vrolijk en luchtig als zij zelve is. Maar laten we liever met onze zaken voort gaan. Ik zeî je, wat goeden slag ik met de Illinois sloeg en dat ik mijn winst weêr in dat fonds beleî.

VAN DEN BERG.
Wat dom was.

VAN RAALTE.
En toen er een daling op volgde mijn inkoopen verdubbelde en de stukken in prolongatie gaf.

VAN DEN BERG.
Aartsdom.

VAN RAALTE.
Nu wordt een nieuwe Turksche leening geannonceerd en fluistert men van een Russische ook.

VAN DEN BERG.
Dat wil ik graag gelooven.

VAN RAALTE.
Ik zie ze dadelijk met 10 pCt. premie staan.

VAN DEN BERG.
Nonsens!

VAN RAALTE.
Jammer maar, dat ik voor het oogenblik geen gelden disponibel heb. Kunt ge me bijstaan met een halve ton voor een maand, misschien maar voor een halve?

VAN DEN BERG.
Neen. Ik heb geen geld los.

VAN RAALTE.
Dat spreekt, maar waarvoor ben je dan Direkteur van twee of drie Maatschappijen? De winst, die zeker is, deelen we en aan je Maatschappijen vergoedt je de prolongatie-rente, waar ze ook meê tevreden kunnen zijn. Kom, broêrtjen! we zijn immers mannen van zaken en weten, dat zoo'n Direkteur juist niet van zijn salaris en zijn aandeel in de officiëele winst heeft te leven.

VAN DEN BERG.
Je kunt aandeelen krijgen van mijn nieuwe Veenmaatschappij en mijn Sociëteit tot exploitatie der Drentsche petroleumbronnen. Beleen die.

VAN RAALTE.
Je schertst. Turk noch Rus geven er een cent voor.

VAN DEN BERG.
En ik geef geen cent voor een Turk of een Rus. 't Is wel goed, dat je op 't oogenblik vast zit en niet meer van die gekke bokkesprongen met de papieren kinderen van bankiers kunt maken! Een goed schot op Napoleon III en je heele kaartenhuis zakt in. Verkoop je Illinois, kaerel! en beleg het provenu in mijn nieuwe sociëteit van....

VAN RAALTE.
Loop naar den duivel!

VAN DEN BERG.
Of sluit je aan bij onze mijnontginning in Mexico.

VAN RAALTE.
Ik wil niet bankroet gaan.

VAN DEN BERG.
O ho! dat gaat wat te ver! Denk je, dat ik je bankroet zal maken? Waarachtig niet, daar zul je zelf wel voor zorgen.

VAN RAALTE.
Benedictus van den Berg!

VAN DEN BERG.
Adolf van Raalte!

VAN RAALTE (*na een pauze*).

Laten we toch niet zoo kinderachtig wezen om ons boos te maken. Zulke oude vrienden!....

VAN DEN BERG.
En die elkaâr nog zoo noodig hebben (*hem de hand reikend*). Geheel van je gevoelen!

VAN RAALTE.
Dus je kunt me die kleine dienst niet bewijzen?

VAN DEN BERG.
Ik kan je misschien assisteeren met tien mille voor twee maanden.

VAN RAALTE.
Tegen prolongatiekoers.

VAN DEN BERG.
Goed, en ditmaal zonder provisie. - Vriend!

je kent me al van jaren; je hebt mijn vader nog gekend; die had ook al fortuin, al was 't maar een klein man, en ik heb voordeelig gewerkt. Je weet dat ik direkteur ben van drie maatschappijen, kommissaris van een vierde, lid van den Gemeenteraad, kandidaat voor het Wethouderschap en de Provinciale Staten, voorzitter van de kommissie tot toezicht op de veepest.

VAN RAALTE.
Nog meer? Ik heb altoos het diepste respekt gehad voor die universeele menschen, wien alles kon worden opgedragen en die gewoonlijk, bij ons in stad ten minste, alles even goed doen.

VAN DEN BERG.
Laat je respekt, ten minste ten mijnen opzichte, je vriendschap niet buitensluiten, want de laatste heb ik, openhartig gezeid, meer noodig dan het eerste. Ik som mijn titels alleen op om je te doen zien, dat ik niet zonder invloed ben en dat mijn pozitie lang niet van de slechtste is.

VAN RAALTE.
Maar dat wist ik al lang, beste vriend!

VAN DEN BERG.
Toch woû ik, dat het je klaar voor oogen stond..... op dit oogenblik - hier op Wel-te-rusten. Zie je, ik woû me vestigen; ik heb er den leeftijd voor en de pozitie en de pitten ook; je begrijpt wel waar ik heen wil.

VAN RAALTE.
Nog niet.

VAN DEN BERG.
Je dochter Adèle zou me aanstaan.

VAN RAALTE.
Dat wil ik waarachtig wel gelooven. Maar scherts op zij, waarde vriend!

VAN DEN BERG.
Wis en waarachtig geen scherts! Waarom scherts? Wat heb je op mij aan te merken?

VAN RAALTE.
Ik? niets. Maar ik zou denken, dat een weeûwtjen je beter zou lijken.

VAN DEN BERG.
Als ik dat gewild had, dan had ik al lang klaar kunnen wezen; maar ik hoû niet van weeûwtjens; dat wil zeggen: op het punt van huwelijk. Ik spreek er anders geen kwaad van. Kort en goed: geef jij je konsent?

VAN RAALTE.
Ik geloof niet dat Adèle.....

VAN DEN BERG.
Dat's háar zaak. Heb ik je konsent en je hulp? Ik kan je nog dikwijls plezier doen. Een bruidschat vraag ik niet; dus Turk noch Samojeed heb je voor je schoonzoon te verkoopen. Staat mijn famille je niet aan? Mijn vader was een aanspreker, dat's waar, maar de uwe was een koekebakker.

VAN RAALTE.
Dat's gelogen, - grossier in honig en aanverwante vakken.

VAN DEN BERG.
Goed, goed, dan was het je grootvader. Wie weet of mijn kinderen nog niet den jonkheerstitel koopen. Dus de afkomst maakt geen verschil.

VAN RAALTE.
Dat doet er bij huwelijken veel toe.... Niet dat ik dat in dezen wil toepassen...!

VAN DEN BERG.
Ei, ei! ik begin wat te begrijpen. Zou Mijnheer van Wel-te-rusten al aan hetzelfde euvel mank gaan, wat anders het vierde of vijfde geslacht eerst krijgt? Dus ik ben alleen goed genoeg om de kastanjes voor je uit het vuur te halen?

VAN RAALTE.
Stil, beste vriend! geen verwijten, die je later zouden spijten. Je oordeelt geheel verkeerd. Ik spreek in 't algemeen. Ik geef je gaarne mijn konsent, als Adèle je accepteert. (*Ter zijde*) Ze zal 't wel niet doen.

VAN DEN BERG.
Ga haar dadelijk polsen. Van avond eer ik heenga, moet de zaak beklonken zijn.

VAN RAALTE.
Maar... dat kan zoo niet gaan...! Mijn God! mijn dochter is geen maatschappij van algemeen nut, zoo als gij er met een tooverslag opricht en exploiteert.

VAN DEN BERG.
Ik mag ook lijden van neen. Ik maak ook geen haast om den wille van je dochter, maar om mij. Ik heb besloten te trouwen, en nu ik dat besloten heb, zet ik het door; dat's mijn charakter. Een slaapmuts, die 't afkeurt!

VAN RAALTE.
Daar komt ze aan. Ik zal je met haar alleen laten.

VAN DEN BERG.
't Was toch beter dat je als vader eerst op verkenning uitgingt.

VAN RAALTE.
Die voor een man wil doorgaan, moet ook zelfstandig weten te zijn en niet door anderen laten verrichten wat hij zelf kan doen. Dat's mijn principe! Een flaauwert, die anders oordeelt! - Bonjour, Adèle.

IX.

DE VORIGEN, ADÈLE.

VAN RAALTE.
Onze oude vriend van den Berg!

VAN DEN BERG (*fluisterend*).
Dat woord ‘oud’ had je weg kunnen laten.

VAN RAALTE.
Die je als kind dikwijls op den arm heeft gedragen.

VAN DEN BERG (*gesmoord*).
Vervloekt onhandig!

VAN RAALTE.
Hij verraste mij straks in de achterplaats.

ADÈLE (*na eene herhaalde begroeting*).
Vader, hebt u Anna ook gezien. Ik meende haar straks....

VAN RAALTE.
Neen... 't Was me een aangename verrassing... eene alleraangenaamste.

VAN DEN BERG.
Voor mij zeker wel het allermeest.

ADÈLE.
Omdat u al de dennen en sparren omgewaaid zag?

VAN DEN BERG.
U meent...?

VAN RAALTE.
Ondeugende! Och, van den Berg! ze zinspeelt op iets uit de ontbijtkamer.

VAN DEN BERG.
Maar ik herhaal 't, Jufvrouw, de verrassing is voor mij hoogst aangenaam.

ADÈLE.
Ik wil 't gelooven, Mijnheer!

VAN RAALTE.
Daar nadert je vriendin met den jongen Dennekamp.... op den publieken weg.... daar ginder. Ze zien noch hooren dat rijtuig aankomen. Ja toch, ze wijken! Nu, dat scheelde geen hair! Zeker een interessant discours!

ADÈLE (*gejaagd*).
Zeker heel interessant.

VAN DEN BERG.
Wacht, ik zal hen inviteeren hier te komen.

ADÈLE.
Dat hoeft niet, vader!

VAN RAALTE.
Annetjen heeft mij zoo dikwijls geplaagd: ik ben haar *revanche* schuldig (*hij gaat heen*).

ADÈLE.
Ik w i l niet dat u 't doet, vader! Ik verkies Anna niet te zien... Mijnheer, heb de goedheid vader terug te halen!

VAN DEN BERG.
Ja, weet u, als uw vader eens een idee heeft, dan kan geen Salomo zelfs hem er van afbrengen.

ADÈLE.
Dus viel het u zelfs wel eens onmogelijk? (*Ter zijde*) Hun discours zal ten minste gestoord worden.

VAN DEN BERG.
Je vader heeft een sterken wil; in heel veel zaken komt men er door waar men wezen wil.

ADÈLE.
't Kan zijn, Mijnheer!

VAN DEN BERG.
Maar in veel andere raakt men er door aan 't dwalen, als men nooit naar goeden raad luistert en altijd maar zijn eigen kop volgt.

ADÈLE (*hem vreemd aanziende*).
U doelt toch niet op... vader, mijnheer?

VAN DEN BERG.
Om je de waarheid te zeggen: ja. Die man is zoo gewoon zijn eigen wil in alles door te zetten, dat.... maar alles wel beschouwd, geloof ik toch dat hij er één gevonden heeft die tegen hem is opgewassen... Pardon, ik ben wat al te openhartig. Maar ik mag 't toch wel in een vrouw, dat zij van meer weet dan van mangelkamer of keuken.

ADÈLE.
't Doet me genoegen, te bespeuren dat u zoo gunstig over onze sekse denkt. *J'en suis ravie!*

VAN DEN BERG.
Oh, Fransch! Ik hoû veel van Fransch! Ja, uw vader roemde ook zeer uw opvoeding. In mijn tijd was die in 't algemeen wat slechter.

ADÈLE.
Zeker heel veel tijd geleden?

VAN DEN BERG.
Pardon... Toen ik van school ging kwaamt u er zeker op... grooter verschil zal er wel niet wezen. Maar de jonkman moet dadelijk aan den slag, en het meisjen kan, al is ze ook van de school, voort blijven leeren, altijd voort.

ADÈLE.
Juist; ze kan repeteeren, altijd door blijven repeteeren. Ik moet bekennen, Mijnheer van den Berg, dat u onze sekse zeer goed begrijpt.

VAN DEN BERG.
Doe ik waarlijk?

ADÈLE.
Twijfelt u nog? Me dunkt, ge zijt er de man niet naar om te twijfelen... aan u zelven.

VAN DEN BERG.
Op dit oogenblik ten minste twijfel ik meer aan u dan aan mij.

ADÈLE.
Aimable modestie! Beklaagt ge u er misschien over? Ge hebt zeker heel dikwijls u zelven van nabij beschouwd, en mij ontmoet u van daag voor het eerst.... sedert ik ben gaan loopen. Toen u mij op den arm naamt, kon ik het zeker nog niet, wel?

VAN DEN BERG.
Uw vader overdreef.... Hij schijnt het maar niet te kunnen uitstaan, dat ik twintig jaar jonger ben dan hij.

ADÈLE.
Dus eigenlijk kwaamt u gelijk met mij op school? *Mais brisons là dessus!* Hebt u moeder al gesproken?

VAN DEN BERG.
Nog niet, maar ik hoop het straks te doen, als u mij één vraag beandwoordt.

ADÈLE.
Welke?... Welnu? U schijnt in tweestrijd? Twijfelt u dus werkelijk wel eens aan u zelven?

VAN DEN BERG (*ter zijde*).

Dat hij die noot niet voor mij heeft willen kraken! (*Luid*) Openhartig gezegd, ik heb er nog nooit eene

als u ontmoet, Mejufvrouw Adèle! zoo vernuftig, zoo rap met de woorden.

ADÈLE.
Vindt u dat werkelijk zoo genoegelijk? De meeste heeren vinden dat, geloof ik, zoo niet.

VAN DEN BERG.
Weet u dat bij ondervinding?

ADÈLE.
Mijnheer!

VAN DEN BERG (*terzijde*).
Mijn God! heb ik nu weêr wat lomps gezegd? (*Luid*) Pardon, zoo ik niet zoo beleefd ben als de saletrekels, ik wil zeggen als de stadheertjens of de studentjens of liever de pas uitgebroeide Advokaatjens. Ik heb mijn leven al werkend doorgebracht, en ben er, Goddank! dan ook gekomen, maar om komplimenten te leeren maken, had ik geen tijd. Ik weet wel dat het een gebrek in mij is; ik heb 't nooit zoo gevoeld als naast u. Ik ben wat ik ben door mij zelven, en dat kan misschien menig gebrek voorbij doen zien.

ADÈLE.
Juist, Mijnheer! de *courteoisie* is alleen maar voor de *fainéants*, voor de renteniers.

VAN DEN BERG.
Neen, neen, dat meen ik niet, waarachtig niet. 't Is niet goed dat de man het gezelschap van vrouwen mist; ik voel 't heel goed en heb 't reeds lang gevoeld, maar het eene plan verdrong het andere, de eene onderneming volgde op de andere; ik had geen tijd om iemant het hof te maken, en had er ook geen roeping toe, totdat dezer dagen...

ADÈLE.
Dus heeft Herkules zich werkelijk in een zijden net laten vangen! En wie is de gelukkige, die het spande? Andwoord me niet, zoo ik onbescheiden ben; maar ge hebt zeker wel eens in de verte van de dames hooren vertellen, dat ze nieuwsgierig zijn. Is 't een kennis van vader? Misschien kan ik 't wel raden.

VAN DEN BERG.
Ik woû dat u 't kondet.

ADÈLE.
Tante Julia.

VAN DEN BERG.
Neen, neen! raad maar niet verder... Haar nicht is 't... haar nicht! (*met eene bevende hand naar zijn horloge tastend*). Begrijpt u me? Haar lieve nicht.

ADÈLE.
Haar nicht? U bedoelt toch niet.. mij, Mijnheer? (*hij knikt toestemmend*). *Mon Dieu, quelle farce!*

VAN DEN BERG.
Farce! Farce! Ik heb een solieden naam, een goede pozitie; ik maak gemakkelijk vijftien duizend gulden 's jaars.

ADÈLE (*terzijde*).
Grof maar naïef... Daar komt Eduard! (*Luid*) Geef me uw arm, Mijnheer van den Berg!

VAN DEN BERG.
Is dat een andwoord?

ADÈLE.
In 't geheel niet. Uw arm!

VAN DEN BERG.
Maar verklaar mij dan...

ADÈLE.
Op de wandeling, die ik met u doen wil, misschien.

VAN DEN BERG.
Geeft ge me hoop?

ADÈLE.
Neen.

VAN DEN BERG.
Dan wil ik ook geen oogenblik schijnen wat ik niet ben.

ADÈLE (*gebiedend*).
Uw arm, Mijnheer van den Berg! (*hij weifeit, maar gehoorzaamt eindelijk*). Niet het gelaat van een veroordeelde, Mijnheer! 't Is niet zeer vleiend, als ik u mijn arm geef, en ik ben 't van wie naast mij gaat ook niet gewoon. (*Ter zijde*) Wat Eduard vrolijk schijnt! (*Luid*) Heb de goedheid Mijnheer Dennekamp vriendelijk en vooral opgeruimd te groeten. (*Beiden verwijderen zich gearmd.*)

X.

VAN RAALTE, EDUARD, ANNA.

EDUARD (*onder 't opkomen*).
Hoe zeide u ook weêr dat die heer heette?

VAN RAALTE.
Van den Berg, een voornaam industriëel. Een *phenomène*, waarlijk een *phenomène!* Ik zag hem nooit met een dame wandelen. En wat triomfantelijk air!

EDUARD.
Mijnheer heeft er zeker volle recht op.

VAN RAALTE.
Een goede vijftiger! maar een degelijk man!

EDUARD.

Daarom kan het hart zelfs van de geestigste en bevalligste gevaar loopen.

ANNA.

Wil ik dat hart pogen te redden, door hun *téte à téle* te storen?

VAN RAALTE.

Zou je al zoo spoedig *revanche* willen nemen, Jufvrouw van Rijn? Zoo evenwel een van ons dien plicht van barmhartigheid vervullen moet, dan ben ik daartoe het eerst geroepen. Toch geloof ik dat het veeleer een plicht van barmhartigheid jegens mijn vriend dan jegens mijn dochter zal blijken te zijn. Wilt de goedheid

hebben mij hier even te wachten! Ik breng de wandelenden hier, waarna wij gezamenlijk den toer kunnen maken, waar Jufvrouw van Rijn van sprak. Mijn vrouw zal op 't oogenblik wel in staat wezen in mijne plaats de honneurs waar te nemen.

ANNA.
Dérangeer u niet, Mijnheer! Ik meen bemerkt te hebben dat de heeren iets met elkaâr te bespreken hebben; als dat zoo is, laat i k dan de bode wezen.

EDUARD.
U meent dat zeker, omdat Mijnheer ons zoo onverwacht en ongezocht de gelegenheid gaf op Wel-te-rusten terug te komen?

VAN RAALTE.
Bij herhaling vraag ik excuus voor die stoornis... Maar ik dacht waarlijk niet dat ik stoorde. Adieu, ik ga nu des te eer. (*Ter zijde*) Adèle m o e t dadelijk terug!

XI.

EDUARD EN ANNA.

ANNA.
Zij heeft zich verlegen afgewend en is voor de porte-livres gaan staan; zij neemt een boek op en leest den titel: Erckmann Chatrian.

EDUARD.
Hebt u van dien schrijver gelezen?

ANNA.
Een zijner novellen.

EDUARD.
En vond hij genade in uwe oogen?

ANNA.
Ik vond het voortreffelijk, maar ik ben zeker al zeer licht tevreden. Hoe denkt u er over?

EDUARD.
Weet ge wel dat u in alle opzichten een uitstekend advokaat zoudt wezen? Dadelijk de kwestie op het terrein der tegenpartij over te brengen!

ANNA.
Tegenpartij? Is u het dan niet met mij eens, dat Erckmann Chatrian de verdienste heeft van oorspronkelijk te zijn en oog te hebben voor vele zijden van het leven, die naar het schijnt voor de hedendaagsche schrijvers van zijne natie niet bestaan? Zelfs de begaafdsten hunner wijden hun talent alleen aan het schilderen van één hartstocht en nog wel meestal in zijn laagste uitdrukking... Erckmann Chatrian schetst ons edeler figuren, menschen, die iets anders doen dan zich zelven van binnen te bezien en zich te plagen met ingebeeld verdriet, of zich te verheffen op ingebeelde

deugd; menschen, die leven en zich bewegen zoo als wij zelven doen, en die zich boven-

dien weten op te offeren voor een opinie... voor een beginsel... voor een ideaal. (*Plotseling van toon veranderend*). Maar vergeef mij... ik ben wel zeer onvoorzichtig met dus een oordeel uit te spreken jegens u.

EDUARD.
Waarom dat oordeel zoo plotseling afgebroken? Ik luister, begeerig naar het vervolg.

ANNA.
Ik heb zeker al te veel gezegd. Licht mij voor, Mijnheer Dennekamp, zoo ik dwaal.

EDUARD.
Ik zal waarlijk zoo pedant niet wezen om het te beproeven, zelfs al geloofde ik ook dat u dwaaldet. Ik stel even als u Erckmann Chatrian hoog, en verkwik mij aan de frischheid zijner opvattingen, aan de aanschouwelijkheid zijner voorstelling, aan de naïveteit en de reinheid zijner figuren. Maar is u niet wat te streng voor de begaafdsten zijner Fransche tijdgenooten? Bewondert u niet de kompozitie-gave van Octave Feuillet, de wonderfijne analyze van George Sand? ontkent u de verhevenheid en de reinheid van het ideaal der laatste? Ik dacht dat u juist de geniaalste der Fransche *romancières* boven allen zoudt stellen.

ANNA.
Waarom, Mijnheer Dennenkamp?

EDUARD.
Omdat zij met engelenvleugelen ieder menschenkind schijnt op te voeren naar het rijk der liefde.

ANNA.
Noem het toch geen engelenvleugelen; noem het hoogstens feeënwieken, die ons overbrengen naar een waereld, waar slechts éen hartstocht als tyran gebied voert.

EDUARD.
E e n hartstocht, het kan zijn; maar dat is ook de alvermogende, de alles bezielende liefde.

ANNA (*meer en meer in vervoering*).
Noemt u dát liefde? Ik noem 't het hoogste egoïsme, en ware liefde zal toch wel zelfverloochening zijn. (*Van toon veranderend*) Maar vergeef mij... ik maak mij bespottelijk door dus met u te disputeeren... Ik heb hier ook niemant die mij terechtwijst, die de vragen, welke soms in mij oprijzen, beandwoordt. Ik geloof dat Mijnheer van Raalte daar aankomt... hij voert zeker Adèle terug.

EDUARD.
Blijf, och, blijf nog een oogenblik! Hoe gaarne zou i k het willen wezen die de bij u oprijzende vragen trachtte te beandwoorden!

ANNA (*blozend*).
Ik gaf aanleiding tot zulk een voorstel!.... maar vergeet wat ik gezegd heb...

EDUARD.
Nooit, nooit! De blik, dien ge mij in uw binnenst liet werpen, wordt nooit vergeten.

ANNA.
Mijnheer Dennekamp! Het kan verheffend zijn geprezen te worden, maar ook nederbuigend en teleurstellend.

EDUARD.
Als degeen die prijst, niet hoog genoeg staat?

ANNA.
Als in degeen die geprezen wordt, slechts het alledaagsche wordt verheven. Me dunkt, 't is dan een blijk dat de verwachting niet hoog was gestemd.

EDUARD.
Maar wordt het alledaagsche door mij geprezen?... 't Is toch werkelijk niet alledaagsch, een diamant te vinden op de heide, fijnheid van gedachte en van opvatting op het vlakke veld.

ANNA.
Ik weet dat u zeer komplimenteus kunt wezen, maar ik heb niet de gave dat naar waarde te schatten.

EDUARD.
Komplimenteus? Ben ik niet meer dan dat? Ik wilde toch tegenover u iets anders wezen dan jegens uw vriendin.

ANNA.
Ik geloof toch, Mijnheer! dat Adèle aanspraak mag maken op iets... beters.

EDUARD.
Maar als er voor uwe vriendin eens niets beters bestond!

ANNA.
Ik hoop toch niet, Mijnheer! dat u denkt mij te verhoogen door haar te verkleinen?

EDUARD.
In 't geheel niet; ik schat u daarvoor te hoog.

ANNA.
Bovendien geloof ik, dat de beschuldiging, zoo u er eene bedoelt, op u zelven terug zou vallen..... Indien men werkelijk zoo gering denkt van eene dame en haar.... bijzijn toch zoo zeer op prijs schijnt te stellen.....

EDUARD (*ter zijde*).
Ah! (*Luid*) De maan waardeert men aan den donkeren hemeltrans, maar vergeet men zoodra de zon verrijst.

ANNA.
Weêr zoo complimenteus, Mijnheer! Moet ik de beeldspraak naar de letter opvatten, dan kunt u met beide hemellichamen altijd op goeden voet blijven; ze schijnen toch uiterst zelden te gelijk aan het uitspansel.

EDUARD (*haar naderend en de hand vattend*).

Ik wil minder diplomatiesch handelen en mij voor goed verbinden aan de dienst der dagvorstin.

ANNA (***haar hand terugtrekkende, ter zijde***).
Altijd die galante toon!

EDUARD.
Ge zwijgt.... Anna? Is 't eene toestemming? De kinderen der bals en der koncerten, de geblankette zephiertjens heb

ik tot moê wordens gehuldigd; mag ik nu uitrusten naast de dochter der natuur, met hare bloemen en haar krans van *evergreen?*

ANNA.
Mijnheer Dennekamp... heeft Adèle geene rechten?

EDUARD.
Rechten? Geene andere dan die de jeugd doet ontstaan en ook weêr doet opheffen en die het *savoir-vivre* terstond weet te vergeten.

ANNA.
Ik begrijp u niet.

EDUARD.
Wees mijne vriendin; gun mij u dikwijls te ontmoeten; gun mij u te leeren kennen, het zal zijn: u waardeeren.

ANNA.
Wie het huis mijns vaders wil binnentreden, heeft daartoe zijn verlof noodig.

EDUARD (*ter zijde*).
Mon Dieu! weêr de burgerlijke stand! (*Luid, zich diep buigend*) Uw vader zal niet zoo wreed zijn mij dat verlof te weigeren; uw broeder zal wel mijn bondgenoot willen zijn.

ANNA.
Die goede broeder! Voor hem vooral hoop ik u dikwijls in vaders huis te zien..... U zult hem op den rechten prijs leeren schatten en hem zeker den steun verkenen, dien hij blijkt te behoeven. Dat ware verdiensten zoo weinig worden gewaardeerd!

EDUARD.
Geef ik dit oogenblik geen blijk van het tegendeel?

ANNA (*plotseling koud*).
Er was geloof ik van mij geen sprake. (*Na een pauze*) Is er geen mogelijkheid, dat reeds nu zijn innigste wenschen verhoord worden?

EDUARD.
Ik zal trachten; ik zal trachten. (*Ter zijde*) Ook hier weêr berekening!

ANNA.
U zoudt toonen werkelijk mijn vriend te willen worden.

EDUARD (*zich tot haar overbuigend*).
Waarlijk, schoone dagvorstinne, waarlijk?

ANNA (*in verwarring ter zijde wijkend*).
Men komt.

XII.

De vorigen, MEVROUW VAN RAALTE met een sleutelmandtjen aan den arm en eenig naaiwerk in de hand.

MEVROUW (*op den drempel, verschrikt*).

Gasten? O is u het, Mijnheer Dennenkamp, - mijn Annaatjen ook! Gaat zitten! Heeft men Adèle en mijn man niet laten roepen? Ik zal er dadelijk voor zorgen.

ANNA.

Dat behoeft niet, Mamaatjen! Mijnheer heeft er zich reeds

meê belast. Maar ik moet zeggen, dat Mijnheer van den Berg Adèle een goed eind ver schijnt te hebben weggevoerd.

EDUARD (*tot Mevrouw*).
U merkt dat de tijd Mejufvrouw van Rijn niet zeer kort is gevallen.

ANNA.
Dat meende ik... niet.

MEVROUW.
Komaan, kinderen! wil je niet gaan zitten?

EDUARD.
Ik moet voor de vriendelijke uitnoodiging bedanken. Om u de waarheid te zeggen, het gezelschap van Mejufvrouw van Rijn deed mij den tijd vergeten en tevens de mij opgelegde bezigheden... Tot het genoegen van u spoedig weêr te ontmoeten! Adieu, Dames!

XIII.

ANNA EN MEVROUW VAN RAALTE.

ANNA (*hem naziende, in zich zelve*).
Wat is hij veranderd! (*De hand op het hart brengend*) Had ik hem maar niet terug gezien!

MEVR.
Kindlief! neem gij ten minste plaats en laat ons, als je een oogenblikjen tijd hebt, wat keuvelen! Wat heb ik je in langen tijd niet gezien! Vroeger kwaamt ge me nog wel eens gezelschap houden, maar Adèle nam je in den laatsten tijd geheel in beslag. Niet, dat ik dit niet begrijpen kan en niet goed vind! Jeugd voegt bij jeugd... Hoe maakt je vader het en je broêr?

ANNA.
Heel wel, Mevrouw!

MEVR. (*haar aanziende*).
Hoe zoo afgetrokken, kindlief?..... Mijnheer Dennekamp kan aardig praten, niet?

ANNA.
Hoe komt u zoo daarop? Ja, hij spreekt goed, maar daarvoor is hij ook advokaat.

MEVR.
Ik wist niet dat ge hem zoo van nabij kendet.

ANNA.
Van nabij?... Maar ik ken hem ook niet van nabij... Wat hebt u je weêr met werk overladen! U moest nu eens liever profiteeren... 't Is zulk prachtig weêr!

MEVR.

Alsof ik niet profiteer als ik hier zit met mijn werk. Maar als men iemant niet van nabij kent, dan wandelt men, dunkt me, niet met hem. Ge moet niet boos worden, Annaatjen! dat ik zeg wat ik meen. Ik hoû te veel van je om anders te handelen.

ANNA (*eenigzins geprikkeld*).
Als een fatsoenlijk man u aanspreekt,

dan kan men toch niet weigeren te andwoorden. Dus weet ik niet waarom ik dat tegenover Mijnheer Dennekamp had behooren te doen, zoo lang ik ten minste niet weet, dat anderen het recht hebben zich daaraan te ergeren.

MEVR.
Kindlief, wat draaft ge door! Wie denkt er aan dat iemant ooit zich aan een uwer handelingen zou kunnen ergeren?

ANNA.
Misschien de m o e d e r van Adèle dit oogenblik.

MEVR (*haar verwonderd aanziende*).
Wat zegt ge daar? Ik geloof, dat ge nog meer meent dan ge zegt, zoo als de zoogenaamde wellevendheid dat vordert. Nooit lomp de waarheid gezegd, maar geheel in 't geniep een speldeprik gegeven, waarbij men alles denken kan; dùs leert Adèle mij. Zou i k je kwalijk nemen, dat Mijnheer Dennekamp je bevalt?

ANNA.
Mevrouw, ik geef u geen reden dit laatste te onderstellen.

MEVR.
Goed; ik gis dus maar alleen voor eigen rekening. Ik heb juist de gelegenheid gezocht om je onder vier oogen over dien heer te spreken; ik dacht dat hij alleen Adèle het hoofd op hol bracht en woû je verzoeken haar als vriendin te waarschuwen...

ANNA.
Maar me dunkt dat een moeder niet noodig heeft de hulp eener vriendin in te roepen.

MEVR.
Zoo oordeelt gij misschien omdat gij geene moeder hebt.

ANNA.
Zou de dochter, die er eene heeft, anders oordeelen?

MEVR.
Misschien wel..... Maar het is geen verwijt; Adèle is ook zoo ontwikkeld. Wat ik echter voornemens was te doen vervalt na de ontdekking, die ik nu maakte. Het gevaar dat die jonkman doet ontstaan is grooter dan ooit; het bedreigt nu wel minder Adèle, maar het bedreigt u, mijn kind! en u veel meer dan het Adèle ooit deed.

ANNA.
Neen.... ge vergist u.... hij is mij onverschillig, zoo als ik hem... Maar ik geloof wel dat Adèle hem lief heeft.

MEVR.
Ik ga niet door voor heel scherpziende; maar hierin heb ik toch goed gezien, misschien nog beter dan mijn Annaatjen zelve. Voor Adèle vreesde ik minder dan voor u.

ANNA.
Natuurlijk... Vergefelijke trots der moeder!

MEVR.

Neen, het is waarlijk geen trots! Mijn kind heb ik dikwijls *conquêtes* zien maken, maar zelve nog nooit een *conquête* zien worden.... Ik geloof, dat Mijnheer Dennekamp, hoe verstandig hij ook zij, geen uitzondering op den regel zal zijn.

ANNA.
Adèle heeft eerzucht.

MEVR.
Die zal haar behoeden: wie berekenen kan is koel.

ANNA (*haar arm om haar hals slaande*).
In welk boek hebt u dat gelezen, Mamaatjen!

MEVR (*zacht*).
Ik las het in geen boek, kindlief! (*Na een pauze*) Toch kan men zich verrekenen en dan is de teleurstelling zeer groot; daarom had ik Adèle bij tijds willen gewaarschuwd zien. Dit kan echter niet meer door ú geschieden; dat vraag ik ook niet meer, maar wel dat ge voor u zelve zorgt... Kind, schenk uw hart niet te lichtvaardig weg! Schenk het niet weg uit eerzucht. De Dennekamps zijn rijk, voorname lieden, en voor u kan de liefde geen spel zijn.

ANNA.
Mevrouw!... Ik weet niet wat ik zeggen moet.... wat ik zeggen wil... Dùs heb ik u nimmer hooren spreken!

MEVR.
Wij zijn ook onder vier oogen. Ik weet wel, dat ik verouderd denk, dat ik geen gelijken tred houd met den kring, waarin ik leef.... Annalief! ik meen zooveel van mij zelve in u terug te zien, en dat verklaart, geloof ik, mijn gehechtheid aan u; en daarom roep ik u toe: verkoop u niet voor goud of stand; aan weelde en eer gewent men; maar het gevoel van een ledig hart verliest men nooit.

ANNA.
Juist, juist! Ik weet, dat u gelijk hebt; ik weel het, al heb ik het niet ondervonden.

MEVR.
Anderen ondervonden het misschien wel en kunnen er daarom met te meer klem voor waarschuwen.

ANNA.
Maar waar schuilt dan toch het gevaar waarop u doelt, waarvoor u wilt waarschuwen?

MEVR.
Dat ge u verbeeldt liefde te hebben gewekt en voor dat droombeeld bereid zijt liefde in ruil te geven.... Als eenmaal de ijdelheid in het spel komt, dan is het oordeel niet heel klaar. Ge zoudt diep rampzalig zijn; want ge hebt een gevoelig hart...

ANNA.
Maar waarom zou hij niet werkelijk lief kannen hebben?

MEVR.
Hij kan het, maar zijt ge er overtuigd van, dat hij het heeft? Zulk een verstandig jonkman speelt dikwijls uit tijdverdrijf een spel, dat hij afbreekt naar zijn welgevallen, maar tot grievende smart van de anderen, met wie hij het speelde.

ANNA.
U stelt Eduard Dennekamp al zeer laag.

MEVR.
Toch niet. Adèle zou om uwe opmerking lachen en daarmede meteen bewijzen, bij een omgang met Mijnheer Dennekamp minder gevaar te loopen dan gij.

ANNA.
Het kan zijn.... ik dank u hartelijk voor den raad; ik zal waken over dit klein kinderachtig hart; maar in het belang van Adèle bid ik u ook háar te onderhouden. Zij heeft hem lief, ik ben er zeker van; en wat meer is, ik geloof, dat zij 't hem heeft doen merken.

MEVR.
En gij dan? Gelooft ge dan, dat gij voor hem een gesloten boek bleeft?

ANNA.
Ik sprak met hem alleen om den wille van broêr Karel...

MEVR.
Niets dan over broêr Karel?

ANNA.
Ja, voor zooveel ik mij herinneren kan, over niemant anders.

MEVR.
Goed, goed, kindlief! dat moet ge met u zelve uitmaken... Beschouw mij als je moeder.

ANNA.
Och, ik kan maar niet vergeten, dat u Adèles moeder is... Word er niet boos om, maar weet u zeker, dat u Adèle niet gaarne Mevrouw Dennekamp zaagt worden...?

MEVR.
Foei, kind!

VAN RAALTE (*nog onzichtbaar, sprekende tot notaris van Rijn*).
Ge komt als geroepen, mijn waarde Heer! Ik heb je juist over een belangrijke zaak te spreken.

VAN RIJN.
Ook ik, Mijnheer van Raalte!

ANNA.
Mijn vader... ik mag hem niet hier ontmoeten... Permitteer, Mevrouw...! (*zij staat op en gaat snel naar de deur*).

MEVR (*haar werk bijeen zoekende*).
Ik volg je; je moogt zóo niet van me gaan.

XIV.

MEVR. VAN RAALTE, VAN RAALTE, VAN RIJN.

VAN RAALTE (*tot zijn vrouw*).
O, zijt gij hier? Ik heb even met Mijnheer van Rijn....

MEVR.
Ik was juist voornemens naar boven te gaan.

VAN RAALTE.
Je rekent immers op een gast van middag? Van den Berg blijft dineeren.

MEVR.
Is hij dan hier?

VAN RAALTE.
Ja, ja... Adieu.

VAN RIJN (*tot Mevr. van Raalte*).
Ik had in lang het genoegen niet u te zien... ofschoon ik nog zeer kort geleden van u hoorde.

VAN RAALTE (*lachend*).
Verklaar me dat eens, waarde Heer! Op welke manier hebt ge van mijn vrouw, zonder haar te zien, gehoord?

VAN RIJN.
Mevrouw zal zeker niet goed vinden dat ik uw vraag beandwoord; daarvoor betracht zij het voorschrift te goed: laat de slinker hand niet weten wat de rechter doet..

VAN RAALTE (*zacht tot zijne vrouw*).
Je zorgt er toch voor, dat alles goed, meer dan goed is...? Ik heb er mijn reden voor, hoort ge? 't Diner moet meer dan goed wezen.

MEVR.
Ik zal mijn best doen.

XV.

VAN RAALTE, VAN RIJN.

VAN RIJN.
Wat houdt Mevrouw zich goed! De armen in de omstreek zijn er niet het minst dankbaar voor.

VAN RAALTE.
Ja, ze houdt zich zeer goed... Maar om op onze zaken te komen...

VAN RIJN.
Wat zijt ge toch gelukkig, Mijnheer van Raalte! zulk een vrouw zoo lang te mogen behouden.

VAN RAALTE.
Ja, we zijn bijna vier en twintig jaar getrouwd... Maar wat ik u vragen wilde...

VAN RIJN.
Ik mocht het slechts drie jaren zijn!

VAN RAALTE.
Wel ongelukkig... Ik woû u spreken over een geldzaak.

VAN RIJN.
Ik ook. Misschien bedoelen wij wel hetzelfde. 't Is genoeg bekend dat ge ondernemend zijt, dat ge een scherpen blik in zaken hebt, en bovendien dat ge zeer gefortuneerd zijt. Ik kom dus het eerst tot u met een plan dat uwe machtige

ondersteuning verdient. U kent de heî, die zich uren ver achter uw plaats uitstrekt. We wilden die langzamerhand in kultuur zien gebracht.

VAN RAALTE.

't Zal zelfs geen matige rente geven.

VAN RIJN.

Niet dadelijk, maar over vijf en twintig jaren is het uitgelegd kapitaal verdriedubbeld. Laat ik u de berekening eens voorlezen.

VAN RAALTE.
Spaar u de moeite, waarde Heer! Ik twijfel er niet aan of de cijfers zullen juist zijn en een prachtig verschiet openen; maar 't blijft een verschiet en de kapitalen zijn heden ten dage gewoon dadelijk vrucht dragend. 't Geld, dat ge noodig hebt, krijgt ge bepaald niet bijeen.

VAN RIJN.
Als u beginnen woû.

VAN RAALTE.
Ik? Ik ben in 't zelfde geval als duizend anderen. Ik heb mij reeds in zoo vele ondernemingen gestoken, dat ik zelf moet omzien naar meer beschikbaar kapitaal. Ik woû u daarover juist spreken. U is zeker de notaris van de buren in den omtrek en hebt dus wel geld beschikbaar op hypotheek.

VAN RIJN.
Wel eens, ja.

VAN RAALTE.
Kunt ge mij vijf en twintig duizend gulden binnen een paar dagen bezorgen?

VAN RIJN.
U?

VAN RAALTE.
't Blijft natuurlijk onder ons! Maar in deze dagen zou 't een ellendig financier wezen, die overvloed had van beschikbaar kapitaal; zulke financiers wonen alleen op de buitenplaatsen mijner buren. Ik woû een kwart ton hebben op deze plaats, die toch wel met de landerijen en bosschen een ton waard zal wezen.

VAN RIJN.
Dat geloof ik ook wel. Die vijf en twintig mille zal ik u, geloof ik, wel kunnen bezorgen.

VAN RAALTE.
En spoedig ook! Als ik van avond de zekerheid had, kon ik morgen met dat geld nog opereeren. Mijn vriend! er is een avans meê te behalen van twintig percent. Wilt ge meê doen? Men fluistert van eene nieuwe Russische leening, en dat zal de stukken van vroegere leeningen drukken. De oude obligatiën verkocht en de nieuwe genomen!

VAN RIJN.
Ik dank u... ik heb geen Russen.

VAN RAALTE.
Dat doet er niet toe; daarom kunt ge ze wel verkoopen en het koersverschil op den tijd der levering in den zak steken.

VAN RIJN.
Toch niet... toch niet. Maar permitteer me éen vraag.

VAN RAALTE (*die zijn portefeuille genomen heeft en bezig is te rekenen*).
Duizend als ik u daarmeê genoegen kan doen. (*Rekenend*) Vijf en twintig mille. Stukken van 1000 roebels tot den koers van...

VAN RIJN.
Is uw plaats onbelast?

VAN RAALTE.
Ja, op vijf en twintig mille na, die ik er op negotiëerde.

VAN RIJN.
Dan moet ik mijn belofte van straks intrekken. Op tweede hypotheek kan ik u geen gelden bezorgen.

VAN RAALTE.
Wat is dat? Zijn ze hier dan aartsdom? Praat ze toch die aartsvaderlijke ideën uit het hoofd.

VAN RIJN.
Onmogelijk, Mijnheer van Raalte.

VAN RAALTE.
Dan kunt ge me niet helpen? Dat contrariëert me! Maar als ik beloof de eerste af te lossen in twee jaren...

VAN RIJN.
Dat doet niets af.

VAN RAALTE.
Maar als ik je vijftien Illinois in pand gaf.

VAN RIJN.
Hoeveel zijn ze waard?

VAN RAALTE.
Mijn God, kent men hier de Illinois niet eens! Hoe dan zaken te doen! Een van je beste effecten! Twaalf, veertien, misschien wel twintig percent dividend, en ze staan nu even zes en tachtig. Zes en tachtig! reken nu eens even na.... En vijftien stuks wil ik als waarborg geven, maar dan ook het hypotheek tegen een vaste rente van vijf percent. Twintig Certificaten, geen Shares, geen Construction of Redemption Bonds, maar Certificaten!

VAN RIJN.
Houd mij de opmerking ten goede: Waarom gelden op hypotheek te nemen, als men in het bezit is van zoo veel waarde?

VAN RAALTE.
In het bezit ben ik er niet van, want ze liggen in prolongatie; maar den eigendom heb ik en ik wil dien tijdelijk afstaan; dat wordt wel meer gedaan. De tijdelijke eigenaar kan dan de prolongatie aflossen of door laten loopen; er zit een sur-plus in, dat bij een rijzing, die niet uit kan blijven, toeneemt. Op die wijze heeft uw principaal niets te vreezen voor zijn kwart ton. Een kwart ton! Als 't nog een kwart millioen was dat ik vroeg!

VAN RIJN.
Toch gaat het op die wijze niet. Een eigendom dient men te bezitten, indien het voor derden een waarborg moet zijn. Het spijt mij zeer, maar...

VAN RAALTE.

Och, mij niet... 't Is maar een winstderving, die ik mij getroost, een operatie, die ik nalaat. (*Opstaande*) Het spijt mij dat ik u heb lastig gevallen, Mijnheer van Rijn! Is u Anna straks ook ontmoet? Ze is een lieve vriendin mijner Adèle. Wilt ge ook iets gebruiken?

VAN RIJN.
Verplicht... ik moet om twaalf uur bij uwe buren wezen.

VAN RAALTE.
De Dennekamps? Dan moogt ge u reppen, want ik hoor 't daar slaan. Ge begrijpt zelf wel, dat er van de heihistorie niets komen kan.

VAN RIJN.
Dat is mij duidelijk, Mijnheer!

VAN RAALTE.
Adieu. Ik hoop u deze week met uw zoon en dochter eens op een avondtjen familliaar op Wel-te-rusten te zien.

VAN RIJN.
't Zal mij zeer veel eer zijn. (*Hij vertrekt.*)

VAN RAALTE.
Dien hoef ik niet meer te vriend te houden! En zijn droomerigen jongen en zijn kinderachtige dochter ook niet! Beroerde historie! Vijftien, twintig, misschien wel dertig percent te kunnen maken, zoo ik maar vijf en twintig mille disponibel had. Tien mille krijg ik van van den Berg. Als die meer woû geven... Misschien is daar middel op. Daar komt hij aan... Waarachtig rayonnant als een effektenmakelaar, die voor den laagsten koers gekocht heeft en den hoogsten in rekening kan brengen... 'k Geloof zelfs dat hij neuriet!... hij blijft bij het bed rozen staan; hij heeft oog voor bloemen! maar die man is waanzinnig; er is iets met hem gebeurd!

XVI.

DE VORIGE, VAN DEN BERG.

VAN RAALTE.
Nu, vriend! je kunt loopen. 't Was mij onmogelijk je in te halen. Waar ben je toch geweest?

VAN DEN BERG (*opgewonden*).
Ik weet het niet, maar Adèle is een engel.

VAN RAALTE.
Dat heb ik altijd geweten. Heb je met haar al dien tijd gewandeld?

VAN DEN BERG.
Ja... heerlijk, verrukkelijk. Eerst gearmd....

VAN RAALTE.
Dat heb ik gezien en de jonge Dennekamp ook.

VAN DEN BERG.
Later gingen wij naast elkaâr.

VAN RAALTE.

En 't laatst van alles ging ieder zijn weg? Je keert toch alleen terug.

VAN DEN BERG.

Adèle moest even een boerderij aandoen, dien we voorbij kwamen; ze verzocht me langzaam voort te gaan; ze zou me spoedig inhalen.

VAN RAALTE.
Wat niet gebeurd is.

VAN DEN BERG.
Maar anders is alles ook gebeurd. Ik vergeef 't me zelf nu niet, dat ik eerst zoo bot verlegen was. Ik ben toch niet voor een klein geruchtjen vervaard en mijne leveranciers doe ik rillen als een pas geschoren schaap; maar voor Adèle stond ik of ik maar alleen de letter o van buiten kende! Maar dat is voorbij; dat is vergeten! Waarom ben ik zoo dom geweest en heb 't niet tien jaar eer gedaan...

VAN RAALTE.
Fyzieke onmogelijkheid, man!

VAN DEN BERG.
Nu ja, ik meen van trouwen in 't algemeen gesproken.

VAN RAALTE.
Maar wat is er dan toch gebeurd? Een liefdesverklaring in forma?

VAN DEN BERG.
Ja, zoo iets. Ze erkende dat ze mij hoog achtte, dat zij mij van reputatie kende als een man van pozitie, dat zij het geluk met een bedachtzaam man altijd eer mogelijk had gedacht dan met zoo'n jongen snijboon.....

VAN RAALTE.
En toen zeidet gij: ik bemin je, ik aanbid je, en toen andwoordde zij: spreek met mijn vader?

VAN DEN BERG.
Neen; dat had ze zeker willen zeggen, maar toen ging ze de bewuste boerderij binnen... Ik ben zeker dat ze 't gezeid zou hebben... 'k Heb 't in haar oogen gelezen.

VAN RAALTE.
Een nieuwe lektuur voor je, en je deedt nooit veel aan eenige, geloof ik.

VAN DEN BERG.
Spot maar; toch verzeker ik je dat ik mijn doel bereik, dat ik je schoonzoon word.

VAN RAALTE.
Halt! Daar heeft de vader ook nog iets in te zeggen.

VAN DEN BERG.
Kom *Père*! niet zoo dom! Zou je willen hebben dat ik eerst een knieval voor je deed?

VAN RAALTE.
Neen; ik hoû alleen van wat praktiesch en reëel is. Is je pozitie werkelijk zoo gunstig als ze schijnt?

VAN DEN BERG.
Niemant twijfelt daaraan, en ook niemant heeft daar het recht toe... 't minst van allen Mijnheer van Raalte.

VAN RAALTE.

Toch wel. Een man van zooveel reputatie als gij, die verklaren moet een boezemvriend geen vijf en twintig mille te kunnen fourneren voor enkele weeken...

VAN DEN BERG.

O, is het dat? Ze staan tot je dienst, mids op accept.

VAN RAALTE.
Dat wordt kwetsend, mijn waarde! Speel toch niet voor weldoener; en hebt gij de *bêtise* het te willen doen, beschouw mij toch niet als den beweldadigde. Ik vroeg straks een blijk van vriendschap; Goddank! ik b e h o e f geen h u l p !

VAN DEN BERG.
Maar dat weet ik immers wel. Zou ik bedoeld hebben je te kwetsen op een oogenblik als dit? Stem toe in ons huwelijk! Maar een accept neem ik altijd; 'k nam 't zelfs van mijn overleden broêr.... Wilt ge me genoegen doen over zulk een som te beschikken, waarschuw me dan een week vooruit... 't Zou me nu zelfs een plezier wezen, als je 't deedt.

VAN RAALTE.
Ik zal me bedenken.

VAN DEN BERG.
Maar je geeft je konsent?

VAN RAALTE.
Ik zal zien.

VAN DEN BERG.
Ik zal! ik zal! ik zal! Ik heb geen tijd te wachten.... Daar is ze! Maar hoe komt die fat naast haar?

VAN RAALTE.
De jonge Dennekamp? Dat moet uit zijn..... Gelukkig dat hij rechtsomkeer maakt en begrijpt hier overbodig te wezen.

XVII.

DE VORIGEN, ADÈLE.

ADÈLE.
Bonjour, Messieurs! U reeds hier, Mijnheer van den Berg?

VAN DEN BERG.
Al een kwartier, geloof ik; maar de tijd duurt lang als u er niet is.

ADÈLE.
Zeer flatteus voor mij!

VAN RAALTE.
Je schijnt je, hoe lang ook weggebleven, toch gehaast te hebben, te oordeelen naar je hooge kleur.

ADÈLE (*schertsend*).
Zou ik niet? Mijnheer van den Berg zou ik immers inhalen.

VAN RAALTE.

Als men een belofte niet nakomt, behoeft mem er zich ook juist niet op te beroemen.

ADÈLE.

Maar ik ben immers hier. Ik geloof ook niet, dat Mijnheer mij zeer heeft kunnen missen; zijn de dames ook verdwenen, de zaken blijven.

VAN DEN BERG.

Ik denk op Wel-te-rusten maar om één zaak...

Ik heb uw vader verteld, dat ik mocht hopen en uw vader was er niet tegen.

ADÈLE.
Maar wat hebt u dan toch verteld dat ge mocht hopen? Ik begrijp u waarlijk niet.

VAN DEN BERG.
Uwe achting...

ADÈLE.
Wel zeker, die hebt u volkomen.

VAN DEN BERG.
Vertrouwen op mijn pozitie.

ADÈLE.
Volkomen; aan uwe soliditeit twijfel ik in 't geheel niet... U gaat door voor een zeer gepozeerd man... 'Wat krachtig man schijnt uw oom!' zoo zeide mij straks iemant, die mij met u had zien wandelen.

VAN DEN BERG.
Maar... Adèle... hebt ge dan niet begrepen..?

ADÈLE.
Wat, Mijnheer?

VAN DEN BERG.
Dat... dat... Vriend van Raalte! spreek jij met je dochter... ik kan het waarachtig niet... O die vervloekte fat! Als ik hem tegen kom, doe ik hem een modderbad nemen! Er gebeurt een ongeluk als ik hem zie. (*Hij snelt heen*).

VAN RAALTE (*hem naroepend*).
Van den Berg! van den Berg! De man is razend: hij rent over al mijn gazons... door de gerahniums zelfs!... (*Tot Adèle*) Waarachtig, ik vrees een schandaal!

ADÈLE (*lachend*).
Ik niet! E e n woord en de wilde is getemd.

VAN RAALTE.
Spreek dat woord dan nu...

ADÈLE.
Misschien later; misschien ook nooit!

VAN RAALTE.
Maar aan die raadsels moet een einde komen...! Wat hebt ge voor? Gij hebt van den Berg eenmaal hoop gegeven; 't is een achtingswaardig man, met wien men geen lichtvaardig spel speelt...

ADÈLE (*een boek van de étagère nemend*).
Vous avez raison, mon père!

VAN RAALTE.
Die *blano bec* behandelt je zoo als jij 't een ander doet. Ik mag dat niet langer dulden.... Zeg mij, wat wil je...?

ADÈLE.

Niet ondervraagd worden! Deze dag is waarlijk al lang genoeg... *Adieu, mon père!* Ik dacht, dat u uw vriend van den Berg behoeden woudt voor een dwaasheid! Is u van gedachten veranderd? Ook goed, maar permitteer mij met mijn lektuur voort te gaan.

VAN RAALTE.

Vervloekte vrouwenluimen! Wie wordt er ooit wijs uit! (*Hij vertrekt.*)

XVIII.

ADÈLE alleen, daarna MEVROUW VAN RAALTE.

ADÈLE (*het boek van zich werpende en het hoofd op den arm steunende*).
'Is dat je oom? Een krachtig man!' zeî hij. 't Was *perfide!* Wat was hij geënjoueerd! Wat meent hij, wat wil hij? Zoo ik wist, dat hij een spel met mij speelde! Maar 't moet nu blijken. Is hij jaloersch, dan is hij aan mijn voeten; dan heb ik gewonnen; en zoo niet... een glansrijken aftocht heb ik mij dan toch altijd verzekerd!

MEVR.
Adèle! alleen? en zoo diep in gepeins? Kindlief! zijt ge niet wèl?

ADÈLE.
Heel wèl, moeder!

MEVR.
Toch niet... Laat me u eens in de oogen zien.

ADÈLE (*zich afkeerend, wrevelig*).
Ik ben tien jaar ouder dan u denkt...

MEVR.
Weêr zoo stug, mijn kind! Maar dat is niets, als het je verborgen verdriet verlichten kan... Heb je me niets te zeggen?

ADÈLE.
Niets... Och, u zoudt me toch niet begrijpen.

MEVR.
Misschien wel.... Ik deê 't je vriendin Anna ook.

ADÈLE.
Vriendin? Ik verzoek u dat meisjen niet mijn vriendin te noemen.

MEVR..
Omdat ge beiden...

ADÈLE.
Omdat ze 't nooit was en nooit wezen zal.

MEVR.
Anna dacht beter over u, hoewel ze u ook voor zich gevaarlijk dacht. Kind! wat ik haar toeriep, roep ik ook u toe: ontvlied dien jonkman!

ADÈLE (*geprikkeld*).
Wat meent ge toch, moeder! Wat deed Anna hier bij u?

MEVR.
Ik kwam tot haar zoo als thands tot u... Zij beminde en geloofde zich weder bemind. Ik waarschuwde haar, ik doe het ook u.

ADÈLE.

Ik heb geene waarschuwing noodig. Dus dacht het kind zich bemind, misschien wel door Mijnheer Dennekamp? 't Is ridikuul.

MEVR.

Waarom? Als hij haar daartoe eens reden had gegeven?

ADÈLE.

Eduard verliefd op Anna van Rijn? 't Is om te schateren!

MEVR.
Zijt gij dan zoo zeker van hem?

ADÈLE (*terzijde*).
De valschaart! (*Luid*) Zeker? U hebt een manier om iets te zeggen... Ik wil van haar noch van hem iets hooren.

MEVR.
Neen, kind! noem mij ouderwetsch, ik mag niet langer zwijgen! Je bemint dien jonkman, en hij bemint alleen zich zelven; hij gekt met u zoowel als met Anna. Dergelijke jonge heertjens zoeken een tijdkorting, maken het hof aan haar die zij niet denken te vragen, en vragen wie zij niet het hof maken.... Offer je levensgeluk toch niet aan je ijdelheid op. Ik weet, dat een braaf verstandig jonkman je in stilte liefheeft; hij is niet van zulken voornamen huize, maar meer van onzen stand..... Met hem kunt ge gelukkig wezen als ge ten minste het geluk zoekt waar het te vinden is: binnen 's huis... Karel van Rijn...

ADÈLE.
Moeder, ik verzoek u te zwijgen! Die droomer, die boer! Ik weet wat ik wil, en denk me een dochter te toonen van mijn vader! Ik kan me zeer goed begrijpen waar u het geluk denkt te vinden. Naast het haardvuur dommelt het voor sommigen, maar anderen wenkt het in hoogere sfeeren toe.

MEVR. VAN RAALTE.
Zeepbellen die bij het eerste windtjen bersten.

ADÈLE.
Goed, dat blijve uwe opinie. Het theewater is misschien voor u de liefelijkste muziek, ik hoor liever een fanfare. 'k Hoor naderende voetstappen. Ik wil niemant zien. Ik wil alleen blijven. Ga u ze tegen, moeder! (*Anna en Eduard bij de verandah ziende*) Weder die twee!

XIX.

DE VORIGEN, ANNA EN EDUARD.

ANNA (*vrolijk*).
Ik heb de boodschap gedaan, Mamaatjen! maar toch niet zoo stil en geheim als u dat wenschte! *Bonjour*, Adèle! (*Weder tot Mevrouw*) Verbeeld u dat uw patient ook die van Mijnheer Dennekamp was.

EDUARD.
Had ik kunnen vermoeden dat de arme Evert onder uwe hoede was, Mevrouw! ik zou mijne hulp wel overbodig hebben geacht. 't Is toch bekend dat hij, dien u helpt, goed geholpen is.

Evert is vroeger jager bij ons geweest, en daarom ging ik eens naar hem omzien.

ADÈLE (*bijtend*).
Beminnelijke filantropie!

EDUARD.
Uw lof behoort aan het adres van Mevrouw uwe moeder! (*Tot Mevrouw van Raalte*) Ik moet erkennen dat u niemant hadt kunnen zenden, die u beter vertegenwoordigde.

ADÈLE.
Nog één stap verder, en ge wordt heilig verklaard, Anna!

EDUARD.
En bij die verheerlijking zou Mejufvrouw zeker naast zich eene goede, bekende en, lieve vriendin ontmoeten.

ADÈLE.
Zeer gracieus getoerneerd.

ANNA (*terzijde*).
Wat is hij altijd galant jegens haar!

MEVR.
Adèle, zou het niet beter zijn dat ge wat stil alleen gingt zitten. (*Tot Eduard*) Mijn dochter klaagde straks over hoofdpijn.

ADÈLE (*driftig*).
Moeder!...

EDUARD.
U lijdt geloof ik dikwijls aan hoofdpijn... zenuwpijnen, niet waar?

ADÈLE.
Verplicht voor uwe belangstelling. U schijnt wel zeer verdiept in uw rol van filantroop. (*Zij wisselen zacht eenige woorden met elkaâr.*)

ANNA (*die zich fluisterend met Mevrouw van Raalte heeft onderhouden*).
Zoo op het oogenblik deelde Mijnheer Dennekamp het mij mede. Adèle! dat moet ge toch ook weten: Karel heeft de toezegging van het bewuste ambt.

ADÈLE (*Eduard aanziende, tot Anna*).
Dat hebt ge zeker te danken aan...

ANNA.
Ja... hoewel mijnheer er geen dank voor wil aannemen. Mijnheer drijft de kieschheid zoo ver, van zich zelven nog den verplichte te noemen.

ADÈLE (*terzijde*).
Ah c'est trop. (*Opstaande, tot Eduard*) Ik heb u óok te danken! Mijnheer van Rijn is ook een zeer goed vriend van mij. Ik schat zijn talenten zéer hoog.

EDUARD.
Vooral nu die gesteund worden door een eervolle pozitie. (*Fluisterend tot Adèle*) Naar ik merk ben ik zelfopofferend geweest door den jongen van Rijn voort te helpen... maar het voorbeeld, dat ge mij vandaag gaaft, wekte wel navolging. (*Tot*

Anna) Mejufvrouw van Rijn mag ik u naar huis conduiseeren? Is 't mij gepermitteerd zelf uw broeder zijn goede kansen meê te deelen?

ANNA (*verlegen*).
't Zal Papa een zeer groot genoegen zijn.

MEVR.
Ik wilde Anna juist uitnoodigen hier te blijven dineeren. (*Zacht tot Anna*) Neem aan, kindlief!

ADÈLE (*terzijde*).
Dat moet een einde nemen! Hij denkt mij te domineeren! (*Luid*) Moeder! Anna zal zeker prefereeren naar huis te gaan... Mijn hartelijke groeten aan je broêr... (*schertsend met den vinger dreigend*). Past beiden op; van morgen zijt ge nog wonderdadig het gevaar van overreden te worden ontsnapt; er gebeuren niet altijd mirakelen.

ANNA.
Adèle heeft gelijk, Mamaatjen! Ik zal ditmaal voor uwe lieve uitnoodiging bedanken; bovendien merk ik thands ook dat ze hoofdpijn heeft. De oogen schijnen haar in het hoofd te branden.

XX.

DE VORIGEN, VAN RAALTE EN VAN DEN BERG.

VAN RAALTE (*nog onzichtbaar*).
Maar, beste vriend, matig u toch! Ik laat je in die stemming niet naar Sonneheuvel gaan.

VAN DEN BERG.
Je zult mij en je zelven de dienst doen, dien pronker te gaan spreken, of alles is afgedaan. (*In de verandah*) Beter kan het niet! Wij kunnen den aanval dadelijk doen!

ADÈLE (*van den Berg ziende, naar hem toeijlend*).
Goed dat ge terugkomt! Wij waren ongerust over uw lang wegblijven.

VAN DEN BERG (*haar op zij schuivende*).
Een oogenblik, Mejufvrouw! Het heeft wel den schijn of mijne aktiën weder gerezen zijn, maar ik moet weten of het meer dan beursspel is. Van Raalte! ik wensch dat ge Mijnheer dáar meêdeelt wat we gehoord hebben.

VAN RAALTE (*aarzelend*).
Dat wil zeggen: wat g i j gehoord hebt.

VAN DEN BERG.
Wat op hetzelfde neêrkomt. Durft gij niet, dan zal ik alleen het varken wel wasschen.

EDUARD (*zacht tot Adèle*).
Beminnelijk man, die oom!

ADÈLE (*bijtend*).
Men kan hem ten minste begrijpen.

VAN RAALTE.

Pardonneer! ik geloof dat het meêr mijn plicht is. (*Tot Eduard*) De knecht, dien ik van morgen wegjoeg, omdat hij bij herhaling de zijdeur in de schutting had open laten staan, is Mijnheer van den Berg tegengekomen en heeft hem verteld dat hij 't op uw aanhouden deed, dat u hem daarvoor een goede fooi hadt beloofd. Ik hecht weinig waarde aan de woorden van een

verbitterd man; maar Mijnheer van den Berg verlangt dat er gevraagd worde of die man waarheid sprak.

EDUARD.
Ik weet niet of Mijnheer van den Berg een ander recht heeft om dat te verlangen dan dat, hetwelk u hem als vriendelijk gastheer geeft.

VAN DEN BERG.
Dat staat je niet te beoordeelen, Mijnheer! Geen omwegen! Tot de zaak zelve...! Met welk doel hebt ge dien knecht omgekocht?

EDUARD.
Als u generaal waart, Mijnheer! dan geloof ik dat ge van geen ander wapen dan van de zware kavallerie de zege zoudt verwachten.

VAN DEN BERG.
Ik ben nu geen generaal...

EDUARD.
De herinnering is overbodig, Mijnheer! Tot dus verre wordt alleen het kraken van dragondersstevels vernomen.

VAN DEN BERG.
Maar, voor den duivel! van vechten wordt nóg niet gerept, ofschoon het er toe komen kan...

ADÈLE (*de hand op van den Bergs schouder leggend*).
Lieve vriend! spaar mij... ik heb zulk een vreeselijke hoofdpijn....! Laat het waar zijn en gun Mijnheer Dennekamp dan het voorrecht zich een weg te hebben geopend, waar hij alleen domestieken ontmoet.

EDUARD (*glimlachend tot Adèle*).
Ik dank u voor de redding!

VAN DEN BERG (*zich voor het voorhoofd slaande*).
Ik, domoor! 'k Ben tevreden, van Raalte! Vergeef mij mijn drift, Adèle! (*Medelijdend*) Hebt ge werkelijk zoo'n hoofdpijn?

EDUARD (*tot Anna*).
Zullen wij de reis aanvaarden, jufvrouw van Rijn? Onder weg zal ik u misschien bewijzen, dat van daag de werkelijke filantrope eigenlijk Mejufvrouw van Raalte is.

XXI.

DE VORIGEN, JAKOB SNEL.

JAKOB (*in het rond groetend*).
Dag, Mijnheer! dag, Mevrouw!... dag, Mijnheer!... dag...

VAN RAALTE.
Wat hebt ge?

JAKOB.

Een briefjen, Mijnheer! waar ik voor geteekend heb.

VAN RAALTE.

Een telegram! Permitteert! (*Dien lezende*) Een paniek! De oorlog is verklaard. Vijf tot tien percent daling... surplus...

JAKOB.
En dan heb ik dezen zakdoek gevonden... 'k Geloof dat hij, als ik zoo mag zeggen, van de Jufvrouw is; me vrouw zeî me ten minste dat het merk...

VAN DEN BERG (*den doek nemend*).
Waar is die gevonden?

JAKOB.
Voorzichtig, Mijnheer! hij is nat en vol zand, als ik zoo mag zeggen; hij heeft er zeker den heelen nacht gelegen; want in den nanacht hebben we dat noodweêr gehad.

VAN DEN BERG.
Waar heb je die gevonden?

JAKOB.
In den moestuin bij de zijdeur.

VAN RAALTE (*van den telegram opziende*).
Mijn God!... Van den Berg, gij gelooft toch niet...?

VAN DEN BERG.
Ik behoef niet meer te gelooven, ik weet... Je lacht niet meer zoo vrolijk, Mejufvrouw Adèle! Je hadt wel gelijk met mij te spotten, want je wist beter wat ik zou worden dan ik zelf! Maar bloed zal het kosten!

MEVROUW.
Mijn kind! mijn arm kind!

ANNA (*ter zijde*).
Nacht, donkere nacht wordt het mij. (*Zij zinkt op een stoel neder.*)

ADÈLE (*zich oprichtend*).
Ik vergeef u die woorden, van den Berg! om de wanhoop uwer liefde. Die doek is niet van mij.

VAN DEN BERG.
Nu een leugen nog! Lees: A.v.R.

ADÈLE.
Welnu? Kan dat niet wat anders beteekenen? Men kan er óok uit lezen: Anna van Rijn.

MEVR. (*achter Anna staande*).
Zeg niet neen, lieve Anna! al kunt ge geen ja zeggen... Red mijn kind!

VAN DEN BERG.
Is het waar, Mejufvrouw?

ANNA (*na een oogenblik aarzelens, vast*).
Ja, die doek is van mij.

EDUARD.
Ik erken dat ik dit oogenblik de rol van ridder der droevige figuur heb gespeeld. Houdt het mij allen ten goede en bedenkt dat daardoor de vurige liefde van Mijnheer

van den Berg, die zich anders misschien schuchter had verscholen gehouden, aan het licht, zelfs aan het volle zonlicht gekomen is. Ik erken de misdaad, dat ik eene kennismaking in het geheim begonnen ben, die voortgezet is ten aanschouwe van allen (*Anna bij de hand nemend*). Mag ik u mijne aanstaande voorstellen? Zij had gewenscht, dat ons engagement eerst morgen publiek zou worden, maar de omstandigheden eischen nu gebiedend eene verklaring. (*Fluisterend*) Mijne Anna!

heb dank voor zulk een bewijs van den moed uwer liefde, 'k Zal er naar streven u waardig te worden.

VAN DEN BERG.
Adèle! kunt ge 't mij vergeven?

ADÈLE.
Ik.... zal.... trachten.... Laat mij nu een oogenblik alleen! (*Zacht onder het heengaan tot Anna*) Je spekulatie is goed gelukte, lieve onnoozele!

VAN DEN BERG (*na het telegraphiesch bericht gelezen te hebben*).
En wat zul je nu doen, van Raalte?

VAN RAALTE.
Nu in de contramine; wat ik van middag verlies, win ik morgen dubbel weêrom.

April 1866.
H.J. SCHIMMEL.

Uit onzen tijd?

Het gaslicht flikkerde aan de kroon
En kleurde meenge albasten koon;

De wijn, ten boorde in 't glas geschonken,
Schoot purpren gloed en vuurge vonken.

De gasten, en de gastheer 't meest,
Ze blonken van vernuft en geest,

Genoten als een schaar van wijzen
De geur en 't wezen ook der spijzen,

Getuigden bij 't geledigd glas
Dat de aarde vol van zoetheên was.

Men sprak van allerhande zaken
Bij 't reppen der geronde kaken;

Van duffen Turk en Metalliek,
Van slappe thee en politiek.

De gastheer knipte leep met de oogen:
Hij had *la baisse* ferm bedrogen.

Daar hief er een het hoofd omhoog:
't Was een moderne theoloog.

Hij sprak, en 't was met zelfvoldoening -
't Wordt schaars vernomen - van verzoening

Nog wel van weten en geloof,
Van demping dier zoo diepe kloof,

Met zóoveel taals en warmte beide
Of hij voor waar hield wat hij zeide.

Maar voor den man met blaauwen bril
Hield ieder, en ook hij, zich stil.

Toch met geen zweem van reverentie
Ontzeî de bril hem konsequentie,

Gemoed wel niet, maar kracht van geest;
Wat hïj was, was de bril geweest,

Maar thands, in 't klaarste licht gezeten,
Was die geëindigd met te weten

Niet veel, maar onomstootlijk, dat:
Steeds elk gevolg een oorzaak had.

Men zweeg. É e n scheen 't vrij wel te heten,
Dat men nog zóo veel vast kon weten;

Maar toch, een andren gast ontviel't
Dat men niet héel veel over hield.

De jongsten slechts aan tafel lachten;
't Was nog te veel naar hun gedachten,

Want 't toeval heerschte aan pool bij pool; -
En zij, ze kwamen 't laatst van school.

De in 't zwart gekleede knecht, die diende,
Scheen doof, schoon hoorend, blind, schoon ziende;

Op 't strak en droef gelaat geen lach
Bij wat hij hoorde of wat hij zag;

Alleen toen de allerjongst' in jaren
Het diepst in hun diskussie waren,

En de oudsten tipten van hun wijn,
Hief hij een slip van 't glasgordijn,

En staarde hij van 't licht in 't donker,
Naar boven, naar het stargeflonker.

Hij zocht zijn moeder hemelwaart,
Die hij dien morgen borg in de aard.

Wat gang! Maar bleef ook 't h o e verborgen,
Hij wist: er daagde een nieuwe morgen.

Hij wischte 't nu weêr scheemrend oog
Bij 's gastheers roepstem daadlijk droog.

Maar doof, schoon hoorend, blind, schoon ziende,
Hij dacht aan haar, terwijl hij diende,

En wilde zelfs de kliekjens niet
Die hem de gastheer overliet.

1866.
H.J. SCHIMMEL.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 April 1866.

De oorlog. - De gansche maand door heeft men van niets anders gehoord, van niets anders gedroomd. Men heeft zich herinnerd wat von Bismarck had voorspeld, toen hij als eerste minister naast den troon van den Pruissischen koning ging staan, en men heeft bij zich zelven gezegd, dat hij woord ging houden en vervullen wat hij toen had gesproken. Toen - het was in October 1862 - had hij een rede gehouden in de zitting der commissie uit de kamer die Het budget moest onderzoeken en hoofdzakelijk het volgende gezegd. Hij was begonnen met de theorie te ontwikkelen, dat het parlementaire stelsel voor Pruissen niet paste, dat het Pruissische volk te ontwikkeld was voor dien verouderden regeringsvorm, dat de Pruissische constitutie inzonderheid vol gebreken en leemten was en dat daarmede moeijelijk viel te regeren. Budgetten onder anderen (zoo redeneerde hij losweg voort) waren wetten, die door gemeen overleg tusschen Koning, Heerenhuis en Volkshuis moesten worden tot stand gebracht, en als het Volkshuis iets anders wilde dan de Koning en het Heerenhuis, dan was een budget een onmogelijkheid. Weldra was hij echter van het gebied der binnenlandsche politiek op dat der buitenlandsche overgesprongen. Het Pruissische volk zou daar hém, Bismarck, volgen. Want dat volk had warm bloed, had een voorliefde om een te groote wapenrusting op het wat al te smalle lichaam te dragen. En de wapenen zouden weldra noodig zijn. De groote vraagstukken, die in Duitschland sinds 1848 woelden, wachtten op eene beslissing, en die beslissing zou juist niet door redevoeringen, maar door staal en bloed tot stand komen. Dus sprak op schitterend nonchalante wijze de avontuurlijke minister,

en zij, die zijn leven en loopbaan tot dien tijd toe hadden gevolgd, wisten, dat als het aan hem lag, hij zijn woord zou houden. Te dikwijls had hij gezegd, dat, als hij aan het hoofd der regering was, hij niet langer zou gedoogen die politiek van geven en nemen, van afdingen en knoeijen, van begeeren en niet durven, hetwelk al de loffelijke eigenschappen zijn geweest der Pruissische diplomaten. Neen, hij zou politiek op grooten voet gaan voeren; Pruissen zou niet langer de eerste der mogendheden van den tweeden rang zijn; het zou bepaald een groote invloedrijke macht in Europa gaan uitoefenen. Men moest slechts het zwaard laten flikkeren; de wapens ontnemen aan de handen der National-partei, zelf in Sleeswijk-Holstein optreden en vooral Oostenrijk terugdrijven van uit zijn groot-duitsche pretenties; dan, zich verbindend met Rusland en Frankrijk, de wet stellen aan al dat kleine gehaspel der kleinere duitsche staten, en desnoods een stevig Noord-Duitsch koningrijk vormen in plaats van het verbrokkelde Pruissen.

Dat was zijn programma. Met consequentie waren de eerste deelen daarvan door hem ten uitvoer gebragt; vreeze beving iedereen nu hij aan het tweede gedeelte begon. De intermezzo van den Holsteinschen oorlog had geleerd, dat Bismarck niet lang aarzelde. De kogels hadden al gefloten, voor dat men in Duitschland goed wist wat men wilde, en nu wezen weder alle dépèches op bloed en op staal, de twee geliefkoosde begrippen van den minister. Het was het begin van het einde des vredes.

Bezien wij de dépêches en haar uitwerking iets nader. Den 24sten Maart liet Bismarck een circulaire-dépêche aan de gezanten der Duitsche Bondstaten afgeven, waarin de verhouding van Pruissen tot Oostenrijk werd uiteengezet. De Pruissische minister begon met de verklaring, dat hij in zijn dépêches van 20 en 26 Januarij gepoogd had de Oostenrijksche regering tot een wijziging in haar politiek, ten opzichte van Sleeswijk-Holstein, te brengen, dat echter Oostenrijk in een dépêche van 7 Februarij alle verzoeken dienaangaande had afgeslagen. De dépêche van 7 Februarij was door Pruissen niet beantwoord. Van dien tijd af waren de betrekkingen tot Oostenrijk, in plaats van zeer vertrouwelijk te zijn, teruggebracht tot het standpunt van vóór den Deenschen oorlog, niet beter, maar ook niet slechter dan tegenover elken anderen staat. Van Pruissens kant nu - zegt de minister - is niets gedaan om dien toestand te veranderen, en desniettegenstaande zien wij met

verbazing Oostenrijk plotseling zich voorbereiden tot een grooten oorlog, en aan ons verwijten richten, alsof wij den vrede zouden wenschen te verstoren. Wat bedoelt Oostenrijk met al die krijgstoerusting? Wil het ons met geweld dwingen zijn vertrouwden bondgenoot te blijven of juist het omgekeerde? Wij zijn wel verplicht te zorgen, dat Oostenrijk ons niet overvalt, en dat wij niet, even als in 1850, zonder verweering daar staan. Intusschen moet Pruissen nog iets verder gaan. Het moet omzien of er waarborgen zijn, die de veiligheid van den Staat eenigzins duurzaam verzekeren. En nu is het slechts al te waar, dat de Bond die waarborgen niet geeft. Er zullen dus pogingen in het werk moeten gesteld worden om den Bond te vervormen. De bonds-inrichtingen zijn slechts daarop berekend, dat Pruissen en Oostenrijk het onderling ééns zijn, en ziedaar, de oneenigheid is dáár. Pruissen verzoekt dus al de Duitsche regeringen, den toestand ernstig en grondig te overwegen en na te gaan of niet een bondshervorming een volstrekte noodzakelijkheid is. Voorloopig vraagt het een bepaalde beantwoording op de vraag: of, en in welke mate het op de ondersteuning van elken staat kan rekenen, in het geval, dat Pruissen door Oostenrijk wordt aangevallen, of door dubbelzinnige bedreigingen tot den oorlog genoodzaakt wordt.

Tegelijkertijd en als het ware om deze dépêche kracht bij te zetten, werden de legercorpsen in Pruissen min of meer op den voet van oorlogstoestand gebracht.

De uitwerking van deze dépêche was als die van een kanonschot. Allerwege staken de Duitsche regeringen het hoofd bijeen en zagen zij met ontstelde verbazing naar Berlijn. Mocht menigeen nog meesmuilen over den zonderlingen vorm, dat juist Oostenrijks houding als de aanleidende oorzaak tot den krijg werd voorgesteld: een ieder begreep, dat het een vrij ernstige zaak was, die thans werd op touw gezet. Want het was nog uit niemands geheugen gegaan, dat reeds twee malen sinds 1848 Pruissen en Oostenrijk op het punt hadden gestaan om met elkander handgemeen te worden. De eerste maal stonden de legers in Oostenrijk reeds strijdvaardig. De phantastische von Radowitz was de leidende minister in Pruissen, en had de positie dermate opgeschroefd, dat het nu voor goed scheen te moeten worden uitgemaakt of Pruissen dan wel Oostenrijk 't gewicht in Duitschlands schaal zou leggen. Doch Oostenrijk's minister was toen Felix von Schwarzenberg; hij voorkwam den Pruis

en de vernedering van Olmütz was de prijs dien Pruissen voor den vrede moest geven. Andermaal, in Januarij 1862, was de twist tusschen Oostenrijk en Pruissen weder zoo hoog gestegen, dat een oorlog niet onder de onmogelijkheden behoorde. Von Bernstorff was Pruissens minister, die van Oostenrijk von Rechberg, en als twee trotsche vastbesloten cavalieren stonden zij tegenover elkander. De oorzaak van den twist was toen de hervorming van den Duitschen bond, en Pruissen beweerde, dat die bond moest worden opgevat als een volkenrechtelijk verbond, waarin het ieder lid moest vrijstaan zich naauwer aan die leden aan te sluiten, waarmede het één belang en één macht had. Pruissen, erkennende den statenbond niet geheel Duitschland, zou in dien statenbond een engeren bondstaat met enkele regeringen sluiten; Oostenrijk riep toen de gezanten der verschillende Duitsche staten bijeen, en den 2^{den} Februarij 1862 boden Oostenrijk, Beijeren, Wurtemberg, Hannover, Saksen, Hessen-Darmstadt en Nassau een nota aan, waarin op hoogen toon rekenschap werd gevorderd over de uitgesproken woorden van von Bernstorff. De bui dreef echter weg, en alleen het ver verwijderd ratelen van enkele donderslagen werd gehoord. Doch nu zit geen droomerige von Radowitz of rechtschapen Bernstorff op den ministerszetel te Berlijn, op dien stoel zit de man van het staal en het bloed, von Bismarck.

Oostenrijks minister van buitenlandsche zaken, graaf von Mensdorff-Pouilly, antwoordde den 1sten April op de dépêche van Pruissen. Zeer bepaald ontkende de Oostenrijksche minister, dat krijgstoerustingen door Oostenrijk waren begonnen. Niets lag verder verwijderd van de bedoelingen van den keizer als een tegen Pruissen gerichte aanvallende houding. Reeds de verplichtingen, die zoowel Oostenrijk als Pruissen beide op zich hadden genomen, toen zij de Bondsacte onderteekenden, zouden dit verbieden. De keizer zou zich, wat hem betrof, dan ook niet in weêrspraak zetten met Artikel 11 van de Bondsacte, welk artikel de leden van den Bond gebood om hun twisten en oneenigheden allereerst door dien Bond te doen uitmaken. Oostenrijks wensch was het, dat het Berlijnsche kabinet even rondborstig en zonder omwegen de verdenking van zich zou afwijzen, als wilde dit kabinet den vrede verstoren. Als Berlijn, zóó handelde, dan zou het algemeene vertrouwen in het behoud van den vrede in Duitschland, hetwelk nooit had moeten worden gestoord, weder hersteld worden.

De toon, dien Oostenrijk hier aansloeg, was niet geruststellend. Oostenrijk was bereid den handschoen, door von Bismarck toegeworpen, op te nemen. Ondertusschen kwamen ook langzamerhand de antwoorden in van al de Duitsche bondstaten, aan wie Bismarck zijn circulaire-dépêche had verzonden. Zij allen wezen op artikel 11 van de Bondsacte, en lieten het Berlijnsche kabinet gevoelen, wat het trouwens reeds voor lang wist, dat het gansch alleen zou staan bij het uitbarsten van een oorlog. Enkelen, en daaronder de zich met alles bemoeijende hertog van Saksen-Coburg, poogden nog een stap tot bemiddeling te doen, doch zij werden door beide partijen afgewezen.

Het woord was nu aan Pruissen, en den 4^{den} April werd dan ook een nieuwe dépêche door Bismarck aan Mensdorff gericht. In die nota werd nogmaals uitéengezet, dat Oostenrijk door zijn krijgstoerustingen tot al de spanning had aanleiding gegeven. Heeft de keizerlijke regering werkelijk niet de bedoeling om Pruissen aan te vallen, waarom neemt zij dan toch haar toevlucht tot al die oorlogsmaatregelen? Pruissen denkt waarlijk aan geen aanval (Angriffskrieg) tegen Oostenrijk. De koning zelf is met de vriendschappelijkste gevoelens jegens den keizer bezield, en indien de keizer evenzoo denkt over den Pruissischen staat, dan kan het hem niet aan gelegenheden ontbreken om van die gevoelens door daden te doen blijken.

Het Pruissisch antwoord was, zoo als men ziet, wat inhond betreft, eenigzins ontwijkend; de toon was echter zeer kwetsend voor Oostenrijk. Het scheen alsof met iedere zinsnede de keizer en zijn kabinet moesten worden getergd. Drift overmeesterde het gemoed van de staatslieden te Weenen, en toen zij een antwoord lieten afgaan, werd de kalmte daarin gemist. Het was de nota van 7 April. Oostenrijk vorderde daarin zeer bepaald van zijn kant, dat Pruissen zijn krijgstoerustingen zou staken. Oostenrijk wilde niet langer in redetwisten zich verdiepen en aan Pruissen aanleiding geven om scherpzinnig te onderscheiden en gebruik te maken van deze of gene uitdrukking; maar het vroeg bepaald en zeker, dat Pruissen zijne den 28sten Maart verordende krijgstoerustingen zou terugnemen. Oostenrijk had niets terug te nemen, daar het niet tot den oorlog toegerust was. Het was een driftig woord, dat door Oostenrijk was gesproken en wellicht door Pruissen was bedoeld.

Dadelijk ten minste ging Pruissen tot een nieuwen stap over, die

geen mindere verbazing wekte dan zijn vroegere uitingen. Bismarck deed een voordracht aan den Bond om een Duitsch Parlement bijéén te roepen en wel door middel van het algemeen stemrecht.

Heilige Stahl, en gij andere schutspatronen van de Kreuzzeitung, hetzij gij reeds gestorven de aanbidding uwer geloofsgenooten ontvangt, of levend nog ons arme liberalen zoo veel doenlijk sart en kwelt en zoo mogelijk zoekt te vangen! hoe moet het u wel te moede zijn geweest, toen in de kolommen van uw geheiligd blad, onderteekend door von Bismarck en den allerhoogsten koning, de voordracht aan den Bond moest gedrukt worden, waarin dit voorstel was vervat! Zoo was dan het dronkemanslied van den hoogeerwaardigen minister van eeredienst, den heer von Mühler, een waarheid geworden! De wereld was omgekeerd; stonden de straten van Berlijn nog wel op haar oude plaats? de huizen en paleizen begonnen al te dansen; de maan was een weinigje los in 't hoofd en wist niet meer goed welken weg in te slaan; ach, de arme Michel deed best maar weêr spoedig in de kneipe terug te gaan. Er gebeurden dingen, die aantoonden, dat alles onderste-boven werd geworpen; niets stond meer vast op zijn fondamenten: de koning van Gods genade riep het algemeen stemrecht te hulp!

Maar wie niet meer vast op zijn beenen stond, Bismarck wel. Hij wist wel wat hij deed, toen hij dien twistkogel midden door Duitschland deed rollen. Dit was wat anders dan die comedie-vertooning, die Oostenrijk in Augustus 1863 in Frankfort vertoonde, toen al die vorsten ook eens wilden toonen, dat zij even goed als andere stervelingen zich in een vergadering konden gaan vervelen, en keizer Frans Jozef den eersten den besten president van een liefhebberij club nabootste; - neen, Bismarck liet alle archeologische bijzonderheden rusten, liet niet eens het woord directorium van zijn lippen rollen: hij sprak slechts kort en bondig uit, dat de Bond moest worden hervormd, dat dit een zaak was, die ook het Duitsche volk aanging, en dat er dus een Duitsch parlement noodig was om die zaak te regelen. Het is een zeer flink gesteld stuk, dat von Bismarck daartoe aan de Bondszitting inleverde. De minister gaat recht op den man af; de vormen der kanselarij-stijl zijn al lang door hem over boord gesmeten. Hij geeft zweepslagen aan zijn zinnen, en zij galloperen voort. Ditmaal nog vuriger dan ooit. Uitgangspunt is de twist tusschen Pruissen en Oostenrijk, en motief de ellendige toestand van de Bondsinrichting. Gij verwijst

mij allen naar den Bond, zoo roept hij de Duitsche vorsten toe, maar de verwijzing naar artikel XI der Bondsacte beteekent slechts, dat Pruissen in dit geval alleen op zijn eigen kracht kan rekenen, en dat voor hem de hulp van den Bond in elk geval te laat komt. Dus verandering van den Bond. Maar zulk een wijziging kan niet alleen van de betrokken regeringen uitgaan, ook het volk moet worden gehoord. Slechts door een zamenwerking van deze twee factoren kan het doel bereikt worden. Vóór dat derhalve projecten en voorstellen tot wijziging aangeboden kunnen worden, moet er een algemeene Duitsche Volksvergadering zijn, waaraan de projecten tegelijkertijd als aan de regeringen kunnen worden voorgelegd. Zulk een vergadering moet uit een directe volkskeuze voortkomen. Daarvoor kan alleen het algemeene stemrecht, bij het verschil van de onderscheidene verhoudingen, in aanmerking komen. En de Pruissische regering meent veilig deze wijze van keuze te kunnen aannemen, omdat zij voor het CONSERVATIEVE beginsel meer bevorderlijk is, dan elk andere op kunstige combinatiën steunende kieswet.

Men lette wel op deze laatste zinsnede. Bismarck heeft het zijn vriend Napoleon III goed afgezien, dat inderdaad de meest conservatieve keuzen altijd te verkrijgen zijn van de massa, van de domme voor een dynastie altijd licht ontvlambare massa. De gegoede burgerij moge zich warm maken voor een constitutioneelen regeringsvorm, die haar de gelegenheid geeft goed na te cijferen waaraan de gelden van den Staat besteed worden: het volk handelt meer naar instinct, naar inspiratie; het wil gaarne eigen wil en eigen werkkracht opofferen en ten beste geven voor het idee, dat in den heerscher zich verpersoonlijkt. Een zonderlinge, maar niet te miskennen uitwerking heeft dan ook allerwege in Duitschland het voorstel van von Bismarck gehad: vele zaken hebben in den laatsten tijd alleen de oppervlakte van de ziel van het Duitsche volk aangedaan, maar deze stem, zoo als zij nu luidt, raakt het innerlijk wezen van de Germaansche natie. Hij wordt weder wakker, de geest die in 1848 en 1849 vaardig over allen was geworden. Het Duitsche parlement in de Pauluskerk daagt weder op in veler verbeelding. Die oase in de dorre zandwoestijn van het democratisch Duitschland drijft in ieders gedachte, groen en lommerrijk, zoo als nooit te voren. De dichters vinden er weder hun plaats naast de wijsgeeren; al wat groot en edel is vindt zich daar te zamen....

zou men zich niet bedenken en vrede maken met den man, die dergelijke gaven weet aan te bieden?

Terwijl Bismarck dit idee onder het volk laat werken, vergeet hij zijn vijand Oostenrijk niet: en daar hij ziet, dat Beijeren zich met den twist wil gaan bemoeijen, maakt hij een kras antwoord aan Oostenrijk gereed, dat hij den 15^{den} April naar Weenen toezendt. Bismarck zegt daarin, dat hij niet op den vorm van de nota van 7 April van Oostenrijk wil letten en daarover heen wil glijden, doch zeker is het dat Bismarck's toon in die nota hoe langer hoe grievender voor den keizerstaat wordt. De slotsom van alles is, dat niet Pruissen maar Oostenrijk het initiatief moet nemen, wanneer er van ontwapening sprake is. Het is Oostenrijk, dat volgens Bismarck begonnen is met krijgstoerustingen te heffen; Oostenrijk ontwapene zich dan eerst, en dàn zal Pruissen zien of het de weinige maatregelen, die het genomen heeft met het oog op den oorlog, terugtrekt.

Dus luidde het woord van von Bismarck en het zag er op den 15^{den} April in werkelijkheid donker genoeg uit. Italie naderde zichtbaar tot Pruissen in de hoop van eindelijk in vereeniging met Pruissen zijn slag tegen Venetie te kunnen slaan: Rusland was van zelf meer op de hand van Pruissen dan van Oostenrijk, al was het maar alleen om Bismarck te beloonen voor zijne ijverige hulp in het ten onder brengen van Polen; Engeland scheen consequent zijn non-interventie-politiek te blijven handhaven, en Frankrijk - ja, Napoleon III behandelde de zaak schijnbaar alsof het twee wilde stammen in Nieuw-Zeeland waren, die elkander gingen beoorlogen. En daar Bismarck het podragra kreeg, en velen bang waren dat de koning, niet meer onder den onmiddelijken invloed des ministers, huiverig zou worden zulke groote dingen te bestaan, vereenigden zich de Pruissische generalen te Berlijn om den koning tot den oorlog moed in te spreken.

Het was dus een voor Europa zeer verdienstelijke stap, dat Oostenrijk alle voorwendselen aan Pruissen wel wilde ontnemen om den krijg te voeren en dus als antwoord op die onwelkome nota het voorstel aan Pruissen deed, dat beide Staten tegelijkertijd zich zouden ontwapenen, met dien verstande, dat Oostenrijk aanbood een dag vroeger, bijv. reeds den 25sten, al wat het aan krijgstoerustingen had verricht terug te trekken; en Bismarck kon nu wel niets anders dan zich te verklaren: òf oorlog òf vrede.

Hij koos niet den oorlog. Gedwongen zich te demasquéren, liet hij den 21sten April een dépêche afgaan, waarin hij ontwikkelde, dat zijn krijgstoerusting slechts het gevolg was geweest van de troepenbeweging in Oostenrijk, en dat hij dus, wanneer Oostenrijk de authentieke mededeeling deed, dat het zijn leger op den voet van vrede terugbracht, gaarne van zijn kant alle oorlogsmaatregelen wilde staken. De Pruissische regering onderstelt als eene van zelve sprekende zaak, dat alle overige Duitsche Staten ook hun krijgstoerustingen doen ophouden. - Zoo is het dan voorloopig weder vrede in Duitschland: het bondgenootschap, dat Pruissen reeds scheen aangegaan te hebben met Italie, is niet meer noodig: en als Italie alleen een aanval waagt zal het ook waarschijnlijk alleen door Oostenrijk verslagen worden. Pruissen, Oostenrijk, Saksen, Beijeren, Hannover, Wurtemberg, enz. enz. zullen niet gaan vechten; zij zullen te zamen discussien beginnen over de Bondsvervorming; de scheede van het zwaard was nog niet weggeworpen en het zwaard is in de scheede gestoken. En de Bond vangt weder aan te werken, voor zooveel dit werken mag heeten. Pruissens voorstel is voorloopig in handen eener commissie gesteld, en intusschen hebben de Staten van den tweeden rang te Augsburg een conferentie gehouden om zich te beraden; de Heeren von der Pfordten, de Beijersche, en von Beust, de Saksische minister, doen het ongeloofelijke om aan het zoogenaamd midden-Duitschland een overwicht te geven, doch resultaten kunnen zij tot nog toe niet aanwijzen. Alles wordt ad referendum aangenomen. De arme Bond is niet gelukkig. Van tijd tot tijd ontvalt haar een kind: wel is waar een der kleinste en der zwaksten, maar het moederhart klopt voor allen, en niet het minst voor die zwakken in het oog der wereld, die zulke schoone historische namen dragen, en mede een beginsel vertegenwoordigen. Zoo ontviel aan den Bond deze maand de laatste landgraaf van Hessen-Homburg, en zal ook dit rijk weder worden verzwolgen in het machtige Hessen-Darmstadt. Wel is waar, zal het zijn eigen ministers en eigen administratie behouden, en zal het dus tegenover Hessen-Darmstadt een zekere zelfstandigheid behouden, doch dit is maar goed ook, want het land heeft 27,000 inwoners en een inkomen van 500,000 florijnen, grootelijks opgebracht door.... (o beginselen, waar blijft gij?) door de speelbank te Homburg. Waarschijnlijk zou die landgraaf, als hij het beleefd had, wel tegen het Duitsche parlement met het algemeen stemrecht gestemd hebben.

Napoleon III heeft anders deze maand zich weder zeer te verheugen gehad over dat suffrage universel. En de triomf is dan ook niet gering. Men zal zich herinneren dat bij de laatste discussie in het Wetgevend Ligchaam zich een min of meer liberale oppositie had gevormd, die echter daarin van die van Jules Favre verschilde, dat zij rondweg de beginselen van het keizerrijk aannam. Slechts wilde zij dat keizerrijk in een liberale baan voortschuiven. De tiers-parti had bij monde van Buffet zijn programma verkondigd en had een gansche menigte afgevaardigden in een onaangenaam dilemma geplaatst, daar de meesten tegenover hun kiezers zich verplicht hadden, de beginselen der vrijheid voor te staan. De keizerlijke organen zelven hadden echter lang niet malsch zich uitgelaten over de pogingen der tiers-partij .... en zoo hadden de meesten toch den keizerlijken Staats-minister Roucher en niet Buffet gevolgd. Doch het woord van vele gedeputeerden scheen zoo gebroken, hun blazoen bevlekt. Daar was er een, die dien toestand ondragelijk vond. Hij had zijn kiezers beloofd waar hij kon de vrijheid voor te staan, en toch had hij niet met Buffet gestemd. Het was de Bussières, de rijke invloedrijke industriëel uit den Elzas. Het was een man van eer, hij legde dus vrijwillig zijn mandaat neder, en vroeg de kiezers van Straatsburg en van den Elzas of zij hem langer tot hun afgevaardigde begeerden. Het was dus duidelijk, dat zich hier de twee beginselen, die van het orthodoxe keizerrijk en die van het meer liberale Frankrijk, zouden gaan meten. De liberalen kozen tot hun candidaat een der populairste namen van Frankrijk, Laboulaye, den hoogleeraar, die zijn loopbaan was begonnen als letterzetter, die beurtelings door geleerdheid, vernuft en rechtschapenheid uitmuntte, die daarenboven dat vóór had, dat hij door geen enkelen band aan de vroegere partijen van Frankrijk was verbonden. Geheel Frankrijk volgde met spanning die verkiezing; al wat liberaal dacht hoopte dat Laboulaye het winnen zoude, totdat het den 16^{den} April bekend werd, dat de Bussières 19,635 en Laboulaye slechts 9,916 stemmen op zich had vereenigd. Bijna geheel de stad Straatsburg had voor den liberalen candidaat gestemd, doch de landprovincie had zijn massa bewoners doen stroomen naar de stembus onder aanroeping van den heer de Bussières, 's keizers candidaat. Als ter loops merken wij hier op, dat de keizer gewoonlijk zijn candidaten voor het Wetgevend Ligchaam onder een geheel andere categorie van menschen zoekt, als waaruit gewoonlijk nog de Kamers waren zamengesteld. Gaat men

het personeel van een Kamer na, bijv. onder Louis Philippe, dan zal men zien hoe verre weg het grootste deel gevormd wordt door beroemde advocaten, celebriteiten op letterkundig gebied, knappe journalisten, enz., in één woord mannen, die de beschaving der groote steden vertegenwoordigen. De députés onder Napoleon III echter behooren tot een gansch andere klasse. Het zijn voor het meerendeel groote industriëelen, of zeer rijke grondeigenaren, en waar het kan de eerste persoonlijkheden van het eigentlijke platte land. Voert uw reis u soms naar Luxemburg, en waagt gij een uitstapje naar de kleine Fransche grensvesting Thionville, gij zult, sprekende met de lieden aan de poort, met uw koetsier, al spoedig bemerken, dat er in den omtrek één man woont, die het goud om zoo te zeggen maar voor het grijpen heeft; vraag niet of hij knap of verstandig of liberaal of iets anders is: niemand weet 't; dit ééne echter weet tot het kind op straat, dat Monsieur Wendel de machtigste en rijkste man van het land is en hij over de 10,000 arbeiders in dienst heeft. Welnu, gij kunt er staat op maken, dat juist die Heer Wendel door den keizer is uitgekozen om voor zijn district zitting te nemen in het Wetgevend Ligchaam. Zulk een man was ook de Bussières; wat kan daartegen een arm journalist en professor uit Parijs, al heet hij ook Laboulaye?

Het Wetgevend Ligchaam heeft zich anders ook weder deze maand wakker gehouden. Het heeft zeer grondig de quaestie van de handelsscheepvaart-wetgeving nagegaau en bediscussiëerd en - niettegenstaande de pogingen van Thiers en andere protectievrienden - zeer liberale wijzigingen op dit stuk aangenomen. Meer conservatief heeft zich de Senaat betoond, toen dat Staats-ligchaam tot de orde van den dag overging bij eene petitie, waarbij gevraagd werd of ook het Wetgevend Ligchaam verzoekschriften mocht aannemen en behandelen. De senatoren, ditmaal geleid door Delangle, wilden onder protest van La Guéronnière en de Persigny, zelfs geen discussie over die petitie toelaten, en wezen met ontevreden blik op al de pogingen in het land om de constitutie telkens te veranderen. Misschien hadden enkele Orleanistische demonstratiën in de afgeloopen weken er toe bijgedragen om den toorn der ultra-keizerlijken op te wekken. Wij rekenen daaronder dat Cuvillier-Fleury, de vroegere gouverneur der Orleanistische prinsen, verdienstelijk criticus doch waarlijk geen vernuft van den eersten rang, tot lid der academie gekozen is. Meer dan dit trok echter de aandacht de lijkstatie der weduwe van Louis

Philippe, de koningin Marie Amélie. Zij stierf 24 Maart op het landgoed Claremont, en achter den somberen wagen zag men den breeden stoet der vroegere staatslieden van den Franschen koning volgen. Niet velen ontbraken, en onder de voorsten herkende men Thiers en Guizot. Wat al herinneringen en gewaarwordingen moeten zich bij dat graf der vrome en goede koningin wel gekruist hebben! Wat moeten die prinsen van Orleans toch inderdaad Thiers vreemd hebben aangezien; Thiers, die in de zitting van het Wetgevend Ligchaam van 19 Maart jl. het had aangehoord, dat een der afgevaardigden juist die prinsen geen Franschen maar vreemdelingen noemde. Zij, de telgen van het oudste geslacht van Frankrijk, vreemdelingen!... waarlijk, het rad der fortuin heeft zonderlinge wentelingen; zij die staan mogen wel toezien, dat zij niet vallen.

Een zonderling grillig licht viel ook voor het oog der Franschen nog op een ander tafereel in deze maand. Wederom was Guizot een der hoofdpersonen. Hij stond in het paleis der Tuilleriën, voor keizer Napoleon III met een verzoekschrift in de hand. Wat kon hem bewogen hebben om nogmaals dat paleis te betreden, dat hem gedurende een 18tal jaren als den eerste na den koning had gekend; waar zijn stap zoo dikwijls als die van een meester was gehoord; waar zijn strakke op anderen neêrziende blik het hof zoo dikwijls schrik had aangejaagd! Zeker gaat hij bij den keizer voor zijn volk de zaak bepleiten der constitutioneele monarchie, waaraan hij zijn levensarbeid had gewijd; is hij ook al niet de strijder geweest voor de ware vrijheidsbeginselen, nooit heeft hij zich kunnen vereenigen met het absolutisme der Napoleons, en zeker zal hij ook thands een vroeger glorierijk leven niet verloochenen en bij den keizer, nu hij hem nadert, het parlementaire stelsel gestand doen. Neen - hij staat voor den keizer en vraagt de afzetting van een predikant Martin-Pashoud, wien hij beschuldigt niet orthodox te zijn. Zonderling schouwspel voorwaar! En hoe moet Napoleon III wel over zijn tegenstander geoordeeld hebben? Was hij daarom uit zijn afzondering opgestaan, hij oude stramme leeuw, om de moderne theologie te wonden. Wij denken hier niet langer aan den predikant, in wien wij het (ter loops zij dat aangemerkt) voor het minst zonderling vinden, dat hij tegen den wil van zijn gemeente en consistorie toch zich wil doen hooren: - wij zien slechts Guizot en den keizer; en Guizot, den ex-premier der constitutionele monarchie, als verdediger der protestantsche orthodoxie. Of kan het misschien waar zijn, dat

ook de protestantsche orthodoxie een soort van doctrinaire Julimonarchie is, die het midden houdt tusschen het legitimistische oude geloof der catholieken, en de democratische moderne wereldbeschouwing der anderen; en blijft dus Guizot in zijn rol? Wij voor ons vreezen echter zeer, dat Shakspere ook hem zou opgenomen hebben in de invective, die hij zijn Coriolanus in den mond legt tegen al die wijze mannen van Rome: ‘O gij fragmenten van menschen!’

Juist geviel het, dat op een anderen persoon in Engeland deze maand zeer de aandacht viel; op een ander, op wien waarlijk de uitspraak van Coriolanus niet geldt, wij bedoelen Carlyle. Ook hij trad voort uit de afzondering, waarin hij zich vrijwillig begeven had, doch niet om predikanten te doen afzetten, maar om de Schotsche studenten te Edimburg, die hem voor dit jaar als den uitstekendsten Schot tot Rector der Academie verkozen hadden, toe te spreken. De 70jarige man trad als eerste van allen op in de zaal, waar hij voor 56 jaar als jongen was gekomen om wijsheid op te vangen. Daar was iets zeer aandoenlijks in deze ontmoeting van ouderdom en jeugd. Want hier is een grijsaard, wiens gedachten jonger en schooner zijn dan al wat Engeland in de laatste tientallen van jaren heeft opgeleverd. Wel staat hij gansch alleen, en is de stroom van denkbeelden een gansch anderen koers opgegaan dan hij heeft bedoeld; - toch heeft hij op het jongere geslacht den grootsten invloed van al zijne landgenooten gehad en steeds behouden. Daar moet toch iets zeer nobels in alles wat hij zegt zijn vervat, dat juist zij, die (omdat zij jong zijn) het reinst en het ideëelste in gedachten en leven zich betoonen, Carlyle het liefst als hun meester steeds hebben begroet. Ons zelven, vervuld met de materiëele beslommeringen van het vulgaire leven, is het altijd, alsof wij een stem uit de hoogte hooren, wanneer wij zijn schriften lezen. Het is dezelfde uitwerking als van strenge muziek; men wordt tot een hooger orde van zijn en bestaan overgevoerd. Diepzinnige figuur, ons bij wijlen aan een oud-testamentischen profeet herinnerende, maakt Carlyle zich meester van onze bevatting, die sceptisch slechts dát wilde aannemen wat haar na onderzoek bleek juist te zijn. Maar Carlyle vraagt bijna geen onderzoek, hij vraagt geloof aan de vaste waarheden, die hij predikt en die hij weet dat niet van onze eeuw zijn. Wat hebben wij gretig zijne rede van 2 April opgevangen!

Alledaagsche phrases waren het zeker niet, waar hij geen enkel woord van lof voor ons over had, waar hij ons kinderen van den chaos

niet van den cosmos noemde; waar hij ons waarschuwde om toch wat meer ernst bij alles te gebruiken: niet zoo te redeneren over alles wat slechts te bespreken is; waar hij zijn lof van de stilte begon. ‘Waarlijk, het is zoo noodig dat wij een weinig meer zwijgen. Het schijnt mij toe, alsof de Engelschen en Americanen geheel en al in spraak en wind opgaan.’ Dan terwijl hij over zijn Cromwell, over Goethe, Wilhelm Meister en over de studie der geschiedenis zijn gedachten liet dwalen, ontrolden de zachtste toonen uit de borst van dien stoïcijn, die maar niet gelooven wil dat tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles.

Men vergeve ons de uitweiding; wij keeren terug tot de politiek en tot het enthousiasme over de reformbill.

Over het algemeen kan men niet zeggen dat de reform-bill van Russell en Gladstone gunstig is ontvangen. Het onvolledige van het ontwerp - het was slechts een verlaging van den kiescensus en dan nog alléén in Engeland en Wales - maakte dat het weinig aanleiding gaf tot opwinding onder het volk. Met een soort van onverschilligheid waren de mededeelingen van het ministerie vernomen, en met de meeste kalmte hoorde men het voor en tegen van den maatregel betwisten. In het parlement zelf bleek het weldra dat nog van een andere zijde oppositie tegen het ontwerp zou komen, dan van den kant der liberaal-conservatieven, geleid door Lowe. Het werd weldra zichtbaar dat de oud-adellijke geslachten die tot nu toe de kern van de whigs hadden gevormd, niet allen even gunstig over het ontwerp dachten en niet zoo geheel bereid waren hun ouden chef lord Russell te volgen. Bij monde van graaf Grosvenor kondigden zij een amendement aan, waarbij het Huis verzocht werd de discussie te verdagen totdat het ministerie een geheel schema van hervormingen, en niet maar onvolledige maatregelen, zou voordragen. Sir William Hutt, die als minister afgetreden was na den dood van lord Palmerston, sprak in denzelfden geest, en lord Stanley, Derby's zoon, verklaarde zich bereid dat amendement te steunen. De heeren Kinglake en Oliphant verklaarden mede in het parlement dat zij moties zouden doen om volledigen ontwerp van wet te bekomen. De zaken stonden over het algemeen niet gunstig voor het kabinet Russell-Gladstone, en de ministers begrepen iets te moeten doen, wilden zij niet op den 12^{den} April, wanneer de tweede lezing van de bill zoude worden gehouden, geheel en al overvleugeld worden. Gladstone verklaarde dientengevolge den

23sten Maart in het Huis der Gemeenten, dat het kabinet zeer zeker zijn eigen wetsontwerp als een onvolledig deel van een geheele hervorming van het kiesselsel erkende: dat het kabinet dus, zoodra deze eerste maatregel was aangenomen, zou overgaan tot een verlaging van den census in Schotland en Ierland, en tevens ter hand zou nemen eene geheele nieuwe verdeeling der kiesdistricten. De vrees dat niets klaar zou komen, wanneer men reeds dit jaar alles had willen gereed maken, had gemaakt dat men zich nu slechts tot het eerste deel had bepaald. - Natuurlijk was het, dat deze nieuwe wending, die Gladstone aan de zaak gaf, niet onverdeelden bijval ondervond: velen achtten het een door den nood gedwongen stap, een hopelooze poging om het wrak toch binnen een behouden haven te brengen: en de oppositie uit de liberalen bleef er op aandringen om het geheel te kennen, voordat men de deelen ging beoordeelen.

Intusschen naderde Paschen en de dagen van rust, die het Parlement zich dan gunt. Maar voor Gladstone geen verpoozing, want wilde hij iets uitrichten, dan moest nu van den tijd gebruik gemaakt worden om het volk zelf voor de maatregelen te enthousiasmeeren. Want te ontkennen viel het niet, dat het gros der natie eigentlijk nog op het standpunt stond van lord Palmerston: het gelukkig genieten van het bestaande, zonder al te groote behoefte te gevoelen om aan de bestaande orde van zaken te tornen. Gladstone ging dus zelf in de eerste dagen van April naar Liverpool, ten einde de sporen aan het te rustige ros te geven. Hij hield meeting op meeting en sprak met al het beleid en de verbeeldingskracht, die men van hem gewoon is, en zijn gehoor werd door hem medegesleept zoo als altijd: de stroom wies, de golven begonnen iets meer te zwellen; daar was een begin van vloed. Er was een stormwind noodig om die golven te zweepen en te doen ruischen en dreunen tegen het strand van onverschilligheid en hooghartig conservatisme. De stem van Bright was die storm; hij schreef en sprak tot de kiezers in Manchester en in Birmingham; hij zette de sluizen overal open en met onbesuisden vaart zijn tegenstanders tergend en uitdagend, maakte hij dat nu overal de leuze van hervorming werd besproken: voor en tegen.

Zoo kwam het Huis den 9den April weder te zamen. En toen al de Parlementsleden weder in de stad Londen teruggekeerd waren, beriep ook lord Russell bij zich eene vergadering, waartoe hij hen,

die tot nu toe de liberale partij hadden uitgemaakt, uitnoodigde. Zij kwamen weder allen, die zoo lang dat hoofd hadden gevolgd. Jongen en ouden schaarden zich nogmaals rondom den lord John van weleer, den lord John van 1830, den halsstarrigen rechtschapen, onbaatzuchtigen Russell. Hij sprak hun toe als in hun beste tijden, als voor 36 jaar, en men zegt dat velen op dien avond zijn bewogen hem te volgen, ook al kost het hun veel.

De discussie werd door Gladstone op den 12^{den} April geopend. Met een lange rede deed hij het voorstel tot de tweede lezing van de bill. Het was ditmaal geen statistieke rede vol cijfers en dorre feiten, zoo als de eerste keer, den 12^{den} Maart. Neen, het tegendeel had plaats. Al wat de hartstocht kon uitdenken om een reformbill te verdedigen, werd door hem nu in het debat gebracht. Gloed en kleur werden nu niet gemist; in het vuur der improvisatie stoorde hij er zich niet aan, zijn vijanden ter dood toe te wonden. Geheel verschillend van de wijze, waarop lord Palmerston gewoon was zijn taak te vervullen, griefde en ergerde hij waar hij kon. Kon hij niet overtuigen, zeer zeker kon hij vijanden in het naauw drijven. Hij werkte dan ook niet anders uit dan dit resultaat, dat niet hij dien avond de held van het debat was, maar lord Stanley, Derby's zoon, die met de hem eigen tact en gematigdheid het amendement van lord Grosverer verdedigde. Lord Stanley zal inderdaad naar het oordeel van velen de man zijn, die de onafhankelijke partij van de toekomst zal leiden: als de krijgsleuzen der Whigs en Tories zullen uitgediend hebben, zal hij als een anderen sir Robert Peel het roer van staat sturen. En op den avond van 12 April toonde hij de verwachting van hen, die dit van hem hopen, niet te beschamen. Natuurlijk kan het onze taak niet zijn het debat dat nu volgt, - de verslagen van zes zittingen liggen thands voor ons op tafel - in al zijne schakering te ontleden. Bijna alle sprekers van naam hebben zich doen hooren. Generaal Peel met zijn sarkasme, John Stuart Mill met zijn kalme ontleding der motieven, Bulwer Lytton met zijn schitterend vuurwerk, sir G. Grey met zijn zachte overredingskracht, Cairns met zijn stoute fierheid en kracht, Graham, Elcho, Laing, Hartington, den eenigen volksredenaar Bright en vooral den vurigen Lowe, die ditmaal een bijna niet geëvenaard succès behaalde. De telegraaf meldt ons zoo even dat de beslissing is gevallen: het kabinet heeft de zege behaald, maar met slechts vijf stemmen meerderheid. Het is een waar schaakspel geweest.

Ondertusschen neemt de strijd tusschen de republikeinsche partij en den president in de Vereenigde Staten van Noord-America steeds grooter proportiën aan. Twee maatregelen zijn weder in de afgeloopen weken door hem genomen, waardoor hij de klove tusschen hem en de heerschende partij in het congres zoo mogelijk nog wijder heeft gemaakt. Hij heeft vooreerst een proclamatie uitgevaardigd, waarbij hij den burgerkrijg voor goed als geëindigd verklaart, en waardoor hij dus het congres zal noodzaken de vertegenwoordigers der Zuidelijke Staten weder in zich op te nemen; - en ten andere nogmaals zijn veto aan een wet gegeven. Het betrof ditmaal de wet waarbij aan de negers de burgerlijke rechten der blanken werden gegeven: het gold hier geen politieke rechten, neen, het was de vraag of de negers als gewone menschen zouden kunnen leven in de gewone burgerlijke zamenleving. De president begreep hierop een ontkennend antwoord te moeten geven. Wij begrijpen echter, dat de Senaat en het Congres in hun recht zijn wanneer zij dat onbillijk veto pogen te overstemmen en krachteloos te maken.

Eindigen wij het overzicht van al deze waarlijk niet zeer verheffende gebeurtenissen met de vermelding van nog twee gruweldaden: de moord van eenige protestanten te Barletta door een fanatieke catholieke bevolking, en de mislukte aanslag op het leven van den keizer van Rusland. Die feiten besluiten waardig de kroniek der afgeloopen maand.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Handleiding voor warenkennis, in verband met statistiek en technologie, ten gebruike bij het Middelbaar Onderwijs, door Mr. W.F. Schook, Advokaat en Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Harlingen. Eerste Afl. Metalen. Utrecht, de Graaff. 1866.

Reeds Prof. J.A. Fruin wees in zijne beoordeeling van het leerboek van Mr. N. Sickenga, in de Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland, Elfde Deel, Afl. 3 en 4, op het verschijnsel, dat vele der leeraren aan instellingen van middelbaar onderwijs naauwelijks hunne aanstelling in den zak hebben, of ‘zij voelen zich gedrongen bij de bestaande behoefte, enz.’, een leerboek uit te geven. Te regt is er door den Hoogleeraar op gewezen, dat een goed leerboek eerst door den man, die jaren lang het vak waarover hij schrijven wil, gedoceerd heeft, kan zamengesteld worden.

Ook de Ned. Spectator bragt het feit reeds ter sprake.

In beginsel is het ook mijns inziens steeds af te keuren, zoo een leeraar, die slechts weinige jaren als onderwijzer werkzaam is geweest, als steller van een leerboek optreedt; zelfs ‘de bestaande en algemeen erkende behoefte’ wettigt, naar ik meen, het op zich nemen van eene dergelijke taak niet. Hoeveel te sterker is het dus te veroordeelen zoo leeraren, die slechts een jaar, ja, zelfs somtijds niet meer dan eenige maanden, aan instellingen van middelbaar onderwijs verbonden zijn, reeds leerboeken uitgeven.

Ja, men kan nog veel vreemder feiten constateren; leerboeken zijn uitgegeven door docenten, die het vak, waarvoor het leerboek als leiddraad moest dienen, nog niet onderwezen hebben.

Het handschrift, dat een jaar gebruikt is, wordt dadelijk ter drukkerij gezonden, zonder dat het de vuurproef der ondervinding heeft doorgestaan, of wel, het eerst voor lessen in vervolg van tijd te geven, gereed gemaakte handschrift wordt voor de pers geschikt geoordeeld.

Het aantal dier leerboeken is weder vermeerderd; Mr. W.F. Schook heeft ziet bevoegd geacht een werk, ‘ten gebruike, enz.’, zamen te stellen, ‘*waaruit* men warenkennis in verband met de noodige neven-vakken (!) zal kunnen onderwijzen.

Waarlijk, men weet in dit geval niet waarover zich het meest te verwonderen, òf over den hoogen dunk van eigen waarde en de geringschatting van alle regelen der paedagogie, die tot het besluit geleid hebben om een handschrift, dat hoogstens eenige maanden gebruikt is geworden, welligt nog niet gediend heeft, uit te geven, òf over de stoutheid van den schrijver, die zich op een gebied waagt, geheel vreemd aan zijne hoofdstudie, zonder van de uitgebreidheid van dat gebied eenige kennis te bezitten en zonder zich vertrouwd te hebben gemaakt met de eenvoudigste stellingen der wetenschappen, die dat gebied schragen.

De Advokaat W.F. Schook is niet teruggeschrikt voor eene taak, waartegen menig scheikundige (en men zal mij toestemmen, dat het schrijven van een leerboek over warenkennis het natuurlijkst bij hem te huis behoort, al wijst ook de wet op het middelbaar onderwijs de warenkennis eene plaats aan onder de handelswetenschappen, die door een' meester in de regten gedoceerd kunnen worden), teregt zoude opzien.

Maar op welke wijze heeft hij die taak dan ook volbragt!

Het ligt hier niet op mijnen weg staaltjes van 's mans stijl te leveren. De geestige verslaggever in de Nieuwe Utrechtsche Courant van 19 Januarij 1866 heeft zulks reeds gedaan.

Eenige uitdrukkingen echter, die tot verkeerde voorstellingen op scheikundig gebied ligtelijk aanleiding zouden kunnen geven, zullen wij slechts opteekenen.

Men *trekt* zilver uit zilverhoudende loodertsen, blz. 6.

Kwikzilver met zwavel *vermengd* heet vermillioen, blz. 10.

Men *trekt* aluminium uit kleiaarde en *het* (aluminium) *is dus overal aanwezig*, blz. 16.

Door middel van natrium of sodium wordt het aluminium *te voorschijn gebragt*, blz. 17.

Achter den zoeten smaak der loodverbindingen ligt een langzaam (?) maar zeker gift *verborgen*, blz. 19.

Bereiding van hagel. - De val *in* het water moet 30 à 50 Ned. el hoog zijn, blz. 21.

Vervalschingen kan men ontdekken door op de menie *kleurlooze zoutzuren* (beide woorden in 't meervoud) te gieten, blz. 40.

Ultramaryn is een zacht-voelend poeder! blz. 44 (dit kan op dezelfde lijn gesteld worden met ‘de arbeid, die zich zelf beoordeelt,’ Voorrede).

Berggroen *komt in de natuur voor* en wordt gefabriceerd; het eer-

ste dat niet meer wordt gebruikt is *gemalen malachiet*, waaruit het (?) op dezelfde wijze als bergblaauw uit koperlazuur wordt bereid, blz. 45 (volkomen onbegrijpelijk).

Het kunstmatig verkregen berggroen is eene *kopervitriool oplossing* met koolzure natron gemengd, die vervolgens in heet water is uitgewasschen, blz. 46.

Het is mangaans-peruoxyde en *dus* (?) eene verbinding van 63.4 mangaan en 36.6 zuurstof, deels *ruw* (?), deels gekristalliseerd, bl. 49.

Het gebruik van puimsteen bepaalt zich tot slijpen, polijsten, *tot het maken van zeep*, enz., blz. 56.

Kunstmatige puimsteen heeft den vorm van gebakken steenen en *deze* wegen van 1-5 pond, blz. 56.

Doodekop is eigenlijk het ijzeroxyde, dat men verkrijgt wanneer men ijzer-vitriool verhit om er de *vitriool-olie uit te halen*, blz. 56.

Behalve, enz., dient krijt om (er) mede te poetsen, om (er) soda *van* te bereiden, blz. 61.

Roodkrijt, dat eene natuurlijke (?) *verbinding* is van *kleiaarde* en *ijzeroxyde*, behoort hier ook toe, blz. 60.

Krijt is koolzure kalk of *kalkspaath* in aardachtige weeke massa's voorkomende, blz. 61. Kalkspaath aardachtig week!

Sommige metalen smelten *langzaam*, andere *spoedig*, blz. 1.

De Huysche (zandsteenen) zijn zeer *getrokken* (?) en ook zeer duur, blz. 70.

.....waardoor chloorlood verkregen wordt, hetgeen in heet en *daarna* in kalkwater wordt opgelost! blz. 37.

Hiermede zal voldoende het bewijs geleverd zijn, in welken slordigen stijl het boekje gesteld is; vele zinnen zijn volmaakt onverstaanbaar. Overigens kunnen wij hen, die nog meer bewijzen willen hebben, naar de Utrechtsche Courant van 19 Jan. '66 verwijzen, waar men, gelijk wij reeds aanstipten, eenige bouwstoffen voor eene parodie van 't werkje zal vinden.

Zondigde de schrijver alleen tegen de taal, wij zouden het hem des noods kunnen vergeven; maar wanneer het ons blijkt, dat hij de vraag, die hij in zijne voorrede opwerpt: ‘wat is warenkennis?’ niet weet te beantwoorden, en desniettegenstaande zijn gedurende eenige maanden gebruikt handschrift uitgeeft, dan zal ons hoogst ongunstig oordeel geregtvaardigd zijn.

En dat de schrijver die vraag niet voldoende beantwoorden kan, bewijst ons elke bladzijde van zijn boek; mijns inziens toch ligt de moeijelijkheid eener definitie van warenkennis juist in de afbakening van het gebied; wat moet in een leerboek voor warenkennis opgenomen, wat daarbuiten gesloten worden?

En hierin heeft de S. geheel zonder vast plan gehandeld.

Zoo vermeldt hij nu eens de technologie van het product; dan

weder deelt hij omtrent de wijze waarop men de waar verkrijgt, niets mede.

De metallurgie van het goud wordt alleen besproken met deze woorden: ‘Uit gestampt erts wordt het *getrokken* door kwikzilver er bij te mengen,’ blz. 2.

Aan de behandeling der metallurgie van het zilver wordt daarentegen bijna eene bladzijde gewijd; en nog vergeet de S. hier geheel en al de Amerikaansche methode! (niettegenstaande hij zelf op blz. 7 zegt, dat in Azië zeer veel zilver voorkomt en in Amerika nog meer!).

Het uitsmelten van ijzer wordt in 16 regels behandeld, iets meer dan aan de bespreking der wijzen waarop men lood uit de loodertsen verkrijgt, besteed wordt.

Van de metallurgie van kwikzilver geen woord, dan alleen dat het uit vermillioen wordt *getrokken*.

De bereiding van hagel wordt besproken; de vervaardiging van geelkoper niet.

De S. zegt iets over het kalkbranden, bijna niets over de bereiding van cementen en het gipsbranden.

Klaarblijkelijk heeft de S. niet geweten, welke plaats aan de Technologie bij de behandeling der warenkennis moet worden aangewezen.

Ook op andere wijze blijkt het, dat de S. geen voldoend antwoord op zijne vraag zal kunnen leveren.

Het betreft namelijk de vervalsching der waren; nu eens worden de stoffen ter vervalsching gebruikt, eenvoudig opgesomd, dan weder wordt de weg aangegeven waarop men tot de ontdekking der vervalsching kan komen; ook in dit laatste geval is de S. nog niet consequent, want dan eens geeft hij slechts in 't algemeen op hoe men de vervalsching ontdekt, dan weder geeft hij den weg aan dien men te volgen heeft, wanneer men den aard der vervalsching wil leeren kennen.

En dat deze min of meer volledige opgaaf niet met de belangrijkheid der stoffen zamenhangt, blijkt uit het volgende:

Van het onderzoek van zinkwit en loodwit wordt niets gezegd; wel daarentegen over dat van menie.

Niets vinden wij over het onderzoek van Berlijnsch blaauw, wel over dat van ultramaryn.

Niets over bruinsteenkeuring.

Over het essayeren van zilver wordt niets gezegd dan ‘dat het op dezelfde wijze geschiedt als het goud, maar dat de natte toetsweg niet dezelfde is voor beide metalen.’

De wijze waarop het goudgehalte met behulp van den toetsteen wordt gevonden is onjuist opgegeven en van de andere bepalingen van het goud- en zilvergehalte van legeringen vinden wij niets.

Zoo voortgaande zouden wij nog een tal van voorbeelden kunnen aanhalen; de wijzen waarop de vervalschingen ontdekt worden zijn echter te curieus dan dat wij niet, alvorens verder te gaan, er nog enkelen zouden mededeelen.

De vervalsching (van vermillioen) met verw uit het dieren- en plantenrijk, ontdekt men door het vermillioen met alcohol te schudden, die, van het vermillioen afgefiltreerd, *dit rood* kleurt! blz. 30.

Dikwijls tracht men kwikzilver met lood te vervalschen, doch *dit* (?) is duidelijk zigtbaar, dewijl er zich terstond een vliesje vormt, blz. 11.

Vervalschingen (van bremergroen) ontdekt men door de verw met zwavelzuur, dat het koperoxyde oplost, of met vloeibare ammonia (?) te behandelen, blz. 46. De leerling weet niet welk resultaat hij verkrijgt bij behandeling met ammonia; even te voren zegt de S., dat bremergroen als normaal bestanddeel gips of eene andere *witte stof* houdt; waartoe moest die behandeling dan toch leiden?

Somtijds worden de eenvoudigste zaken op scheikundig gebied verklaard; een andermaal daarentegen onderstelt de S. bij zijne lezers eene grondige kennis der scheikunde. - Ook met het oog dus op de leerlingen, waarvoor het boekje zal moeten dienen, heeft de S. zich niet afgevraagd wat hij wilde.

De methode van behandeling beantwoordt dus in verschillende zaken niet aan de vereischten, die men daaraan kan stellen. Een plan van bewerking, een consequent doorvoeren van een stelsel wordt gemist.

Eene inleiding tot de warenkennis ontbreekt. - Van de verdeeling, die de S. volgen zal, zegt hij niets dan dat ‘zijn arbeid verdeeld is in drie groote afdeelingen; het Delfstoffen-, Planten en Dierenrijk (!); waarvan de afzonderlijke hoofdstukken (!) telkens tot ééne aflevering vereenigd, zeer spoedig ('t is niet te hopen) achter elkaâr het licht zullen zien.’

Wij hebben Aflevering I voor ons, met het opschrift: Metalen, en in die aflev. komen potlood, zand, puimsteen, enz. voor, terwijl o.a. potasch, soda, aluin, ontbreken.

Overigens is het moeijelijk bij het geheel en al ontbreken van een plan de leemten in het werkje aan te wijzen; bij de onbekendheid met het beginsel, dat bij de rangschikking heeft voorgezeten, is eene kritiek hieromtrent onmogelijk. - Zaken van ondergeschikten aard kunnen aangestipt worden; zoo binden wij bij de *schrijfen teekenmaterialen niets over ganzenpennen, en bij de inktsoorten is onze gewone inkt niet opgenomen.

Onder de bouwmaterialen zijn in die aflev. speksteen, gabbro, syeniet gerangschikt!

Op den omslag van het boekje lezen wij: ‘Leerboek, enz.,.....

in verband met statistiek.' - Nu, met de statistiek wordt ook weder allerzonderlingst gehandeld. - Dan eens, zoo als bij goud, zilver, kwik, ijzer, vinden wij omtrent de productie iets (al is het dan ook meestal zeer oppervlakkig); andere malen echter, zoo als bij alle producten uit Hoofdstuk II, III, IV, *in 't geheel niets*. Somtijds worden de prijzen der waren aangegeven (en dan nog niet waar ter plaatse); van verreweg de meeste producten vinden wij hieromtrent niets.

De wijze waarop de waar wordt ingepakt en verzonden, wordt nu eens wel, dan weder niet besproken.

Het doel waartoe men de stof bezigt is nu eens wel, dan weder niet aangegeven.

Op statistisch terrein zijn de grofste fouten in de cijfers te vinden; bovendien gebruikt de S. verschillende gewigt- en maatstelsels door elkander; men trekt eenen draad van 250 *Ned. el* uit een *grein* goud, blz. 2.

De S. spreekt van een mark Trooysch, zonder de waarde er van in Ned. gewigt op te geven; waarlijk, hij mag de kennis daarvan wel niet bij zijne leerlingen onderstellen, wanneer hij zelf met het decimale stelsel nog niet vertrouwd is; althans ik meen dit laatste te moeten afleiden uit dezen zin: 'goud van 18 karaat is gelijk aan 750 grammen'!, blz. 3.

En wat nu de feiten aangaat!

Wanneer men bij het onderwijs in de scheikunde, even als bij de lessen in verschillende talen, cacographiën wilde invoeren, men zoude te vergeefs naar een werk uitzien, dat daartoe beter geschikt was, dan het 'leerboek', dat wij thans aankondigen. Ik zoude het den leerlingen der middelbare school niet anders dan op die voorwaarde in handen durven geven; zij zouden anders toch, afgaande op den titel van den S. (Leeraar voor de Warenkennis aan de Hoogere Burgerschool te Harlingen, en dus in het bezit van de acte, die de bevoegdheid tot die betrekking verleent) voorstellingen aannemen, feiten leeren kennen, geheel in tegenspraak met het vroeger door hen geleerde.

Ik beklaag de leerlingen der Harlinger Burgerschool, die niet weten zullen welken leeraar zij moeten volgen; moeten zij de voorstellingen van Mr. W.F. Schook, of wel die van hunnen leeraar in de scheikunde aannemen? Ik hoop dat zij wijsselijk tot het laatste zullen besluiten.

Wij zullen eenige staaltjes geven van de grove fouten in de vermelding van feiten.

Kalk *heet gekristalliseerd kalkspaath* en *krijt*, indien *het* met koolzuur verbonden, uit eene aardachtig weeke massa bestaat, blz. 62.

Portland cement *is eene magere klei*, die gebrand een grijsachtig poeder geeft, enz., blz. 65.

De uitvinder er van (van Portland cement) is J. Aspdin, te Leeds, die er den naam aan gaf, blz. 65. - Zeer interessant. Zoo de S. niet mededeelt waaraan de naam ontleend werd; de bron waaruit hij putte, vermeldde dit waarschijnlijk niet. Trouwens de S. onthaalt ons nog bij enkele andere waren op belangrijke (?) historische bijzonderheden, zonder dat ook weder hierbij het beginsel volgens hetwelk het al of niet opgeven heeft plaats gehad, uitkomt.

Surrogaten van cement zijn te noemen.... steenkolen- en turfasch! blz. 65.

Metalen *wellen* is het door hameren vereenigen van afzonderlijke stukken, die door *smelting* zijn week geworden, blz. 2.

De zuivering er van (van platina) geschiedt langs den natten weg door het in koningswater op te lossen en *vervolgens af te zonderen; dit* (?) is platinaspons, enz., blz. 5.

Tin wordt ook gebruikt tot *glazuursel, tinzout*, blz. 13.

Vergulden in 't vuur - ..... en wrijft dit met een borstel van koperdraad, die in *kwikwater* gedompeld is, blz. 14.

Waarom de galvanische verzilvering en vergulding niet besproken wordt is mij niet duidelijk; de S. onderstelt misschien geene kennis der natuurkunde bij zijne leerlingen; wanneer zij echter ook slechts met de eenvoudigste beginselen dier wetenschap vertrouwd zijn, zullen zij hun' leeraar, wanneer hij zijn leerboek volgt, en het ijzer en staal behandelt, zeker vragen naar de wijze waarop ‘het ruwe ijzer gesmolten zijnde, het met *waterhamers gesmeed* wordt tot stangen en staven, blz. 30.

Duidelijker dan in het volgende komt de volslagen onbekendheid van Mr. S. met de eenvoudigste feiten op het gebied der technologie, welligt nergens uit. Hij verwart n.b. eenvoudig het cementeren van ijzer en het harden en ontlaten van staal.

‘Door het cementeren van staafijzer, dat is door dit te gloeijen nadat het door kool is omgeven, verkrijgt men cementstaal. Hoe langer deze bewerking duurt, des te harder wordt het (!). Staal, wat zeer hard moet zijn, moet men tot eene licht-gele (bijv. voor vijlen, scheermessen), wat zeer buigzaam (bijv. voor zagen, klingen, veeren), tot eene blaauwe kleur laten aanloopen, blz. 31.

Leerrijk en hoogst volledig zijn de toepassingen van gietstaal. - Gietstaal dient *hoofdzakelijk* om *messen*, graveer-stiften, boornaalden, walsen, pompstangen, muntstempels en dergelijke (?) van te maken, blz. 32.

Niet alleen beweert de schrijver, dat zilverstaal-zilver houdt, maar het juiste gehalte is 1/500. - Eene dergelijke uitspraak is wel geschikt om dwalingen te versterken.

Het wolfraamstaal wordt niet opgenoemd, terwijl het nikkelstaal eene plaats vindt.

De beide volgende aanhalingen zouden echter al voldoende zijn om een oordeel over het boek te kunnen uitspreken.

1. Bereiding van lood. - Men *trekt* het uit loodglans op twee wijzen. Men roost het erts, om de zwavel zooveel mogelijk te verwijderen en smelt het dan met kool. Er ontstaat daardoor zuiver lood en loodsteen, die dan weder op dezelfde wijze wordt bewerkt. De tweede wijze, enz., blz. 20. - Wat dunkt u van eene dergelijke voorstelling van het roostproces?

2. Vorming van loodwit. - Loodwit is koolzuur loodoxyde met loodoxyde-hydraat vermengd. De wijzen van bereiding zijn verschillend. Volgens de oudste, d.i. de Hollandsche wijze, doet men in verglaasde potten, die voor een gedeelte met azijn gevuld zijn, eene dunne opgerolde loodplaat, zóó dat de azijn er niet mede in aanraking komt en bedekt ze met looden platen en mist (lees: mest). Door de verrotting ontstaat warmte en verdampt de azijn. *Het gevormde loodoxyde wordt door middel van azijnzuur in koolzuur-loodoxyde veranderd*, blz. 36.

In Frankrijk *roert* men koolzuur door eene oplossing van azijnzuur loodoxyde, blz. 36.

Wordt mortel aan de lucht blootgesteld dan wordt hij langzamerhand steenachtig en *heet luchtmortel*, blz. 64.

Nog curieuser is op dezelfde bladzijde de uitspraak: De beste cement is de water-mortel!

Permanent-wit wordt gefabriceerd van *baryt!* blz. 38. Wat het is wordt niet gezegd, hoewel de S. te voren en ook later over zwaarspaath spreekt.

Antimonium-vermillioen is zwavel-antimonium, dat na de behandeling met onderzwaveligzure natron, *dat zelf veel op echt vermillioen gelijkt* en niet verschiet, verkregen wordt (?!), blz. 39.

De bereidingswijzen van Parijsch krijt zijn de volgenden: afval van *krijt* wordt fijn gemalen, door wasschen gezuiverd, met gomwater gemengd, tot pijpjes gevormd en deze verhit in trommels. - *Ook* gebruikt men er voor *roet* met *kleiaarde* gemengd, blz. 60. - Wat nu eindelijk Parijsch krijt is blijft voor de lezers te raden.

Wij zullen dit lijstje sluiten met het volgende, voor de beoordeeling van het gehalte van 't werkje voldoende; de slordige redactie en het gemis van eenig begrip der scheikunde, blijken er overtuigend uit:

Berlijnsch-blaauw of ijzer-cyanuur-cyanide verkrijgt men door ijzer-oxydule-oxyde met *blaauwzuur* te schudden, blz. 45; NB. dit is nog wel de eenige methode ter bereiding der kleurstof opgegeven.

Deze verbinding is onoplosbaar, blz. 45 (waarin?)

Blaauwe inkt is gewoonlijk eene *oplossing* van Berlijnsch-blaauw *in water*, blz. 58.

Omtrent de volslagen onbruikbaarheid van het boekje zal wel geen twijfel bestaan. Geen plan is aan het boek ten grondslag gelegd en dikwijls bevat elke paragraaf evenveel onjuistheden als zinnen.

Wilden wij eene enkele paragraaf van fouten zuiveren en volledig maken, wij zouden daartoe bijna de ruimte behoeven, die thans door deze geheele aankondiging wordt ingenomen. Het is daarbij onverschillig welke paragraaf men neemt; het is steeds een' Augiasstal, die gereinigd moet worden.

Welk werk echter ook was te verwachten van iemand, die in zijn ‘Woord vooraf tot den Lezer’ zegt, dat in 1865 de technologie, de scheikunde, de statistiek, de aardrijkskunde zaken waren, die bijna aan niemand bekend waren, ten zij men er zich bepaald op had toegelegd. Nu, Mr. Schook heeft bewezen, dat men de driestheid, om niet te zeggen de onbeschaamdheid kan hebben van over een vak te schrijven, ‘zonder er zich *bepaald* op te hebben toegelegd.’

Overigens bevat zijne voorrede nog o.a. deze onjuistheid:

‘Daarbij zijn de beste en nieuwste bronnen geraadpleegd.’ Wat Mr. Schook onder de beste bronnen verstaat, zal na 't medegedeelde niet onduidelijk zijn; maar dat zijne bronnen (die hij soms te zeer volgt als hij spreekt van tegels, tegelovens, jongvrouwen-kwikzilver, enz.), niet nieuw zijn, zal voldoende blijken, wanneer ik mededeel, dat o.a. bij het aluminium niets over het bauxit en niets over het aluminiumbrons, bij de metallurgie van zilver niets over de methoden van Augustin en Ziervogel, en bij het staal niets over het Bessemerstaal gezegd is.

Ik wensch dat deze aankondiging niet als eene recensie beschouwd zal worden; bij eene recensie toch kan men meer of min geacht worden in te stemmen met datgene wat men in 't werk aantreft en dat niet ter sprake wordt gebragt. Van eene wisseling van gedachten met den S. over de vereischten aan een leerboek voor warenkennis te stellen, kan hier natuurlijk geen sprake zijn.

Ik heb mij de moeite eener aankondiging dan ook niet gegeven ten einde eene nuttelooze uitgaaf aan de docenten aan de middelbare scholen, te besparen; eene doorbladering toch zal voldoende zijn om hen het onopengesnedene boekje aan hunnen boekverkooper terug te doen zenden.

Ik wilde echter hen, die niet geroepen zijn tot doceren en die, zonder inrigtingen van middelbaar onderwijs te bezoeken, toch met het oog op hunnen werkkring, verlangend naar een boek over warenkennis uitzien, waarschuwen.

En tevens wilde ik hier met het oog op de hooge eischen, die men aan de jonge lieden, die de Hoogere Burgerscholen bezoeken,

stelt, wijzen op de groote verpligtingen, die zij, aan wien de keus der leeraren opgedragen is, op zich nemen. Vertrouwt men Mr. Schook het onderwijs in de warenkennis toe, dan moet men, wanneer men consequent is, er niet tegen opzien iemand, die de tafel van vermenigvuldiging nog niet geleerd heeft, de differentiaal-rekening te laten doceren.

R., Febr. '66.
H.F.R. HUBRECHT.

In en over de Alpen. Schetsen, indrukken, door G.E.C. Croiset. Rotterdam, H. Nygh. 1865.

Prologen, inleidingen, voorafspraken, zijn uit de mode en bepaald vervelend, zegt de schrijver, en toch schrijft hij eene voorrede, maar alsof hij er zich over schaamt, hecht hij haar aan het eerste hoofdstuk vast, waardoor zij het aanzien van verboden waar krijgt zonder dat zij, zoo als anders met smokkelgoed dikwijls het geval is, er aangenamer of pikanter door wordt. ‘Wij gingen naar Parijs,’ lezen wij aan het slot van deze..... hoe moeten wij het noemen? want wij willen den schr. niet kwellen door vol te houden, dat het een voorrede of een dier dingen is, welke hij bepaald vervelend noemt. Maar wat zullen wij beginnen, nu wij op het tweede blad een woord ‘vooraf’ vinden, waarin ons het onbegrijpelijk berigt wordt gegeven, ‘dat dit werk thans *in zijn geheel* het publiek wordt aangeboden,’ terwijl ‘het tweede gedeelte, dat nog geheel onuitgegeven is, eerlang zal volgen.’ Welke gedachten vormt de Heer Croiset zich van een ‘geheel’?

Voor een dilettant-reisbeschrijver hebben wij ook bezwaar tegen het motto, aan de Lamartine ontleend. Het is, dunkt ons, eenigzins gevaarlijk de volgende pompeuse woorden te plaatsen aan den ingang van een boek als dit: ‘Traduire à l'oeil, à la pensée, à 1'âme du lecteur, les lieux, les couleurs, les impressions, les sentiments, que la nature ou les monuments humains donnent au voyageur. - Savoir regarder, sentir et exprimer; exprimer, non pas avec des lignes et des couleurs, mais avec des mots, avec des idées.’ Het is eene van die omslagtige phrases, waardoor de gedachte die er in ligt, geparodiëerd wordt.

De gedachte is eenvoudig deze: dat men om goed te beschrijven *gevoel* en *talent* moet bezitten. Het zou onbeleefd zijn te veronderstellen, dat eenig beschaafd lezer dezen eisch niet zou stellen aan de schrijvers, wier boeken hij ter hand neemt. Over het gehalte en de kwantiteit van dat gevoel en talent valt te transigeren; - de

schr. kan daarvan een bewijs vinden in den vriendelijken wensch en den welwillenden raad van die lezers en vrienden, waarvan hij in zijn *Vooraf* melding maakt. Maar loopt hij geen gevaar, dat zij, die niet tot de vrienden en nog niet tot de lezers behooren, hunne eischen hooger zullen spannen bij een boek, dat onder zulk een motto de wereld wordt ingezonden?

Het is zeker geen gemakkelijke taak een belangwekkend boek te schrijven over eene reis, die wel niet iedereen gedaan heeft, maar die toch sedert de laatste tien jaren door de versnelde middelen van vervoer onder het bereik van zóó velen valt, dat het voor menigeen eene zeldzaamheid is geworden in den kring zijner vrienden iemand aan te treffen, die niet ten minste een deel van het Alpenland heeft gezien. Bovendien is het moeijelijk de reeds in vele talen uitgegeven beschrijvingen van Zwitserland en Italië te tellen. Bij het beoordeelen van nieuwe bijdragen op dit gebied, mag een lezer deze omstandigheden niet uit het oog verliezen; maar een schrijver mag ze evenmin vergeten. Zijn stijl, zijne manier, zijne individualiteit behooren zoodanige bekoorlijkheid te hebben, dat zij frischheid en glans over oude of bekende zaken verspreiden. Of een verhaal persoonlijk of onpersoonlijk is, bepaalt de belangstelling van den lezer niet. Van den smaak, de geest en originaliteit van den schr. hangt die belangstelling af. Nu moge de Heer Croiset constateren, dat er onderscheid is tusschen bezingen en beschrijven; nu moge uit de namen der bezingers, die hij aanhaalt, zijn af te leiden, dat hij aan het eerste eene zekere superioriteit boven het laatste toekent, dit neemt niet weg, dat wij betreuren, dat de schr., die veel schijnt te hechten aan de onpersoonlijkheid van zijn verhaal, ons volkomen in het onzekere laat, onder welke soort van boeken men het zijne heeft te rangschikken. De dingen moeten toch een naam hebben, en daar de schr. er slechts een paar van het *menu* heeft gekozen, bleef hem nog eene groote ruimte van de soep tot en met de zoetigheden. Onpersoonlijke reissoep of dito blanc-manger zou de ware hongerigen zeker doen watertanden.

Doch genoeg over titel, motto en ‘vooraf’; op den eigenlijken inhoud komt het aan, en daar die 363 blz. gr. 8° beslaat, willen wij het boek doorbladeren, er hier en daar eenige passages uit aanhalen en den lezer dezer regelen zelf laten oordeelen in hoeverre het beantwoordt aan de eischen van gevoel en talent. Op die plaatsen, waar schr. eenvoudig en natuurlijk mededeelt wat hij werkelijk gezien heeft, zoo als bij de beschrijving van Vevay en Turijn, levert hij eene schets, die gaarne gelezen zal worden door hen die er geweest zijn, en welke eenig denkbeeld dier plaatsen geeft aan hen, die ze niet kennen. Ook zijne hoofdstukken over Venetië hebben iets aantrekkelijks. Meer dan eenige andere stad vordert echter

deze, zal men hare eigenaardige schoonheden waarderen, dat de bezoeker herinneringen medebrenge van de hoofdmomenten harer vervlogene grootheid. De schr. komt daaraan te gemoet door eenige niet onaardig ingekleede episoden over de driemannen, tienmannen, de doges Marino Faliero en Foscari. Over het geheel zijn de blz. 193-267 wel te lezen, en behoudens vele uitzonderingen, minder overvloeijende van die pathos en gedwongen vergelijkingen, welke op zoo vele andere plaatsen het boek ontsieren.

Al verzaakt de schr. zijn liefde voor het onpersoonlijke in een reisverhaal, door de vermelding zijner gesprekken met gidsen en gondeliers; *wij* zullen hem daarvan geen verwijt maken en gaarne onze sympathie betuigen voor zijne beschouwing over Venetië's eventuele vrijheid. Hij is de tolk van alle vrijheidlievende Nederlanders, waar hij zegt, dat Venetië eerbied en sympathie heeft gewonnen door den heldhaftigen strijd tegen vreemde overheerschers, en zijne periode op blz. 115 wordt zeer toepasselijk besloten met Ristori als beeld van Venetië, wanneer zij in de Maria Stuart uitroept: ‘Men kan ons verachtelijk behandelen, vernederen nooit!’ Jammer dat de schr. zich door de indrukken van het oogenblik laat medeslepen. Op blz. 212 citeert hij teregt Manin, die slechts voor Venetië durfde hopen, wanneer het zich met het overige Italië onder Victor Emanuel zou scharen, maar tien bladzijden verder toont hij zich te sterk onder den invloed van de eenzijdige voorstellingen der Venetianen. Er wordt inderdaad in Venetië veel geklaagd en gejammerd, maar meer over het verval van den handel, de toeneming der armoede, het verdwijnen der vroegere pracht en praal en der carnavals, dan over openlijke daden van geweld der Oostenrijkers, wier positie daar niet gemakkelijk is. Het is waar, de Venetianen droomen nog altijd van de heerlijkheid hunner oude republiek, maar zij vergeten, dat de edelen de republiek bestuurden voor - en in naam van - maar nooit door het volk. Het volk werd door festijnen en carnavals in een roes gehouden en had tijd noch lust zich met de gevaarlijke staatszaken te bemoeijen; de wil van enkelen hield de massa, die zij vleiden, in bedwang. Maar de oude republiek is nu voor goed begraven; alles moet vernieuwd worden in vorm en wezen; het volk moet toonen dat het kracht heeft, door met zijne traditiën te breken en zijn heil te zoeken in de vereeniging met Italië, waartoe het den geschikten oogenblik met waardigheid en verstand moet weten af te wachten.

Maar wij zouden in dezelfde fout vervallen als de Heer Croiset, indien wij aldus voortgingen. Het is toch in ons oog eene fout voor een boek, dat ‘In en over de Alpen’ heet, om zich zulke lange politieke mijmeringen te veroorloven, die even als de uitweidingen over Voltaire, Rousseau, Calvijn en andere personen, onmogelijk des

lezers belangstelling in dit onpersoonlijke reisverhaal kunnen vermeerderen. De auteur schijnt hiervan zelf een vermoeden te hebben gehad; hij volgt echter het goede voorbeeld niet van Alphonse Karr, die in zijn ‘De près et de loin’, zijne lezers vooraf waarschuwt, wanneer hij parenthesen opent over onderwerpen, die niet in onmiddellijk verband staan tot zijne stof. De raad toch, dien de schr. blz. 33 geeft: ‘sla 't blaadje om, als 't u verveelt,’ komt daar als mosterd na den maaltijd en behoorde op blz. 28; want wij hebben geen bezwaar tegen de beschrijving van Fernay, hoewel het *par respect pour les moeurs*, misschien niet kwaad zou zijn geweest de waarschuwing op blz. 27, vijfde regel van onder te plaatsen; de beschrijving der schilderijen toch is eenigzins *shocking;* het woord v r o u w e n , zou daar beter gekozen zijn dan d a m e s . Bij de landschapsbeschrijving, op blz. 42, leest men van ‘witte slangen van sneeuw,’ niet vergelijkenderwijze, maar alsof het werkelijk dieren waren. Tschudi, in zijn ‘Alpenwereld,’ vermeldt sneeuwvinken, sneeuwmuizen en anderen, maar witte slangen van sneeuw schijnt hij nog niet ontdekt te hebben. Die zelfde bladzijde vloeit over van rotspunten, naakte, vooruitspringende, scherpe en andere, van gekamde ruggen van graniet, vestingen van steen en dergelijken, alles zoodanig door elkaâr gehaspeld, dat men er moede van wordt.

Vestingen van steen! het kan er meê door, want in onze O.I. Bezittingen vinden wij forten van aarde en bamboe; niet alle vestingen zijn dus van steen, maar later, blz. 74, vinden wij rotsen van steen of steenen rotsbrokken vermeld, alsof er houten of ijzeren rotsen bestonden.

De Heer Croiset is daarenboven een groot vereerder van de vleugelen van den wind; wij vinden ze op blz. 23 en nog eens op blz. 37 in de volgende phrase, die, in weêrwil van al hare komma's, onverstaanbaar is. ‘Zou het gezigt op dat dorpje daar beneden, als een stip, voor het oog, vanwaar, op de vleugelen des winds, het klokkengelui zacht en afgebroken opstijgt tot hun oor en zich vereenigt met het, meer in de nabijheid, klingelen der bellen van de dartele koeijen op de weide; zou 't hen (zes jongelieden uit Genève) niet herinneren aan Gods liefde, aan Gods vaderzorg over zijne schepselen op aarde.’ Iets verder verhaalt de schr.: ‘het waren (de zes jongelieden) flinke, welopgevoede jongens,’ enz., enz., ‘en daarbij niet onbekend met de litterarische werken van hun tijd.’

O hooggevierde onpersoonlijkheid! wat wordt gij hier deerniswaardig prijs gegeven! welke interessante jongelieden, even goed geletterd als vatbaar om door koeijen-klokgeklingel aan Gods vaderzorg te worden herinnerd!

Op blz. 21 wordt de natuur genoemd ‘zoo bevallig en tevens grootsch, dat zij de geïdealiseerde kunst, op eene reusachtige

schaal overgebragt' (waarom niet op de vleugelen des winds?) 'evenaart.' Iets verder lezen wij: 'Heerlijke effecten van licht en schaduw, die op glooijende dalen spelen.'

Er heerscht door het geheele boek eene bombastische hoogdravendheid, die zich op bijna geene enkele bladzijde verloochent; wij nemen de laatste; blz. 360 en 362, die aan den waterval van Schaffhausen zijn gewijd. 'Geen taal is rijk genoeg om te zeggen wat men ziet en hoort en gevoelt; van wat men denkt, wil ik niet spreken, want denken kan men niet als men dáár staat.' Deze phrase treft door de tegenstrijdigheden die zij bevat; men ziet, hoort en gevoelt zonder denken en wil niet spreken van wat men denkt; maar als men niet denken kan, dan is er ook niets om over te spreken. Toch volgt dan eene beschrijving van hetgeen onbeschrijfelijk genoemd wordt, eenige wonderbaarlijke vergelijkingen, als: een meer van schuim, een gletscher in wieling, worden ten beste gegeven, en na honderde woorden den nek te hebben gebroken, eindigt deze periode met een vraag en een antwoord: 'Wat ge gevoelt in woorden brengen? Zeg er dan maar twee: verbazing - kleinheid.' Toegepast op schr. boek, bevatten die woorden eene bittere, maar niet geheel onverdiende satyre. Het is werkelijk jammer, dat schr., die door enkele uitdrukkingen toont, dat hij wel gevoel heeft voor de grootheid, pracht en liefelijkheid der natuur, zich voortdurend laat verlokken door schoonklinkende woorden, die alleen bij een spaarzaam gebruik aan dichters mogen worden veroorloofd. Welligt is schrijvers eerste en voornaamste fout, dat hij zich die dichters tot model kiest. Men kan evenwel, zonder groote poëten na te volgen, zeer onderhoudend over Zwitserland schrijven; dit bewijst het boekje van Dr. G. Vissering en Dr. D. Harting; door natuurlijkheid van opvatting en eenvoud van uitdrukking is dit boekje werkelijk in sobere woorden eene herinnering aan de onuitsprekelijke gewaarwordingen, welke zich meester maken van ieder, die vatbaar is voor natuurschoon. De Lamartine, Victor Hugo, van Senden, van Oosterzee, dat zijn de mannen, die schr. in het oog houdt en die wij zeker niet zouden eeren als groote mannen, wanneer wij hen moesten leeren kennen uit de woorden, die schr. van hen aanhaalt; want in die citaten vinden wij de zonden van den schr. terug; overdrijving, woordenpraal en valsch vernuft. Op blz. 18, of zoo men liever wil, op blz. 167, want het is tweemaal gedrukt, eens cursijf en eens romijn, vindt men deze woorden van V. Hugo: 'Voir mille objets pour la première et la dernière fois, quoi de plus mélancholique et de plus profond! Voyager, c'est naître et mourir à chaque instant.' Schr. vult op beide plaatsen de gedachte van den dichter aan, door den uitroep, die ons als een verlossing uit benaauwdheid klinkt: 'zoo ja, dan is 't ook

leven.....' Schr. wil tusschen die uitersten liefst het midden houden. Mijnheer van Senden schijnt de Rijnval te vergelijken bij een wereldoceaan, die zich over gloeijende vulkanen in een afgrond stort, horribile dictu! Mijnheer van Oosterzee spreekt van sneeuw*korrels* en van de rots der eeuwen, waarop ons vertrouwen vast geworteld is. Waartoe al die vergelijkingen? spreekt het niet van zelf, dat men eindelijk in bombast vervalt, wanneer men, nooit tevreden met de juiste namen der dingen, daarvoor beelden kiest, die regelregt in strijd zijn met gezond verstand en positieve wetenschap? Waarom moet het een *wereld*oceaan zijn, die over de vulkanen stort? Waarom moeten die vulkanen gloeijend zijn en hoe zullen zij dit blijven, wanneer er steeds een wereldoceaan met zulk een oneindige volheid van water over heen vliegt? Zie ook blz. 86, à propos van de jongelieden onzer hedendaagsche wereld. 'Arme jongelieden! die als de bontgekleurde vlinder, nog de schitterende kleuren der jeugd vertoont, maar het dons, enz., niet meer op de vleugels draagt.' Jongelieden die vleugels dragen en vlindervleugels die schitterend gekleurd zijn, nadat het dons, dus de kleur, er af is!

Wij willen er den schr. geen verwijt van maken dat hij, bij de vermelding van Turijn's paleizen en standbeelden, zich wat heel lang verdiept in staat- en geschiedkundige beschouwingen over Sardinië en Italië. Schr. woorden: 'de zaak van Italië moet sympathie opwekken bij alle volken, die gehecht zijn aan hun nationaal bestaan en vreemde overheersching verfoeijen,' zijn een verleidelijke tekst voor hem, die eerbied en liefde heeft voor de constitutionele vrijheid, die een volk zich wist te verwerven. Wij kunnen ons heel goed voorstellen, dat schr. overzigt van de jongste oorlogen in Italië gaarne gelezen zal worden door touristen, welke zijn boek naar Noord-Italië medenemen, maar betreuren het, dat hij ook dáár zich aan de overdrijving schuldig maakt, die over zijn gansche boek een schaduw werpt. Victor Emanuel *re galantuomo*, tant que vous voudrez; maar hem als een man van fijne politiek en ver vooruitzienden blik te schetsen, gaat te ver, en is eene onregtvaardigheid ten aanzien van Cavour, de eigenlijke ziel van het herlevend Italië.

Doch laat ons schr. politiek over Italië ter zijde stellen en als zijne individuele opvatting er vrede mede hebben; het is ook bovendien niet meer na te gaan, of schr. niet een rooden bril op had, toen hij de rivieren, wateren, kanalen, die allcrwege de vlakten van Lombardije doorsnijden, beschreef, als rood gekleurd van bloed, blz. 169. Wij willen ook den schr. over zijne eigenaardige taalvrijheden niet hard vallen. De Heeren de Vries en te Winkel verlangen slechts dat men behoorlijk reden kan geven van nieuwe toepassingen op dit gebied, en schr. zal wel weten waarom hij steeds schrijft 'van uit mijn venster, van uit de hoogte, van uit de verte, van uit de

huizen, van achter de bergen, en waarom hij ‘verzwonden, kampstrijd, wielende wateren, worstelstrijd, indrinken, wriemelende menigte’ en dergelijke hybridische woorden gebruikt.

Als proeve van zijne appreciatie van vernuft en geestigheid diene, dat de Heer Croiset een Hollander geestig noemt, omdat hij het Chamouny-dal met den naam van Savooische muizenval gedoopt heeft; het zwembad voor de zieken te Aix herinnert hem aan de nijlpaarden in Artis en in den plantentuin te Chambery vindt men dieren en vogels in kooijen, benevens menschen die in priëeltjes zitten; alles zeer aardig om te zien.

De lyrische poëzij is echter zijn ideaal, en als hij eens een oogenblik uit die hoogere sfeer tot de werkelijkheid wederkeert, dan verwonderen wij ons niet, dat de snaar der verzuchting en der weeklagt op zijne lier klinkt, zoo als op blz. 229, waar hij zich beklaagt over het verdwijnen van alle volkseigenaardigheid. In plaats van in Itaalje, waarop vader Helmers oog sinds twintig jaren hongerend staarde, blz. 107, zich te mogen vergasten op vet, knoflook, olie en dergelijke versnaperingen, wier namen alleen een gewoon Hollander al ziek maken, ziet de schr. zich veroordeeld tot de gewone Europesche table-d'hôte. Maar hoe zou schr. die table-d'hôte betreuren, als men hem eens tot verhooging van zijn reisgenot, gedurende twee of drie dagen op rantsoen stelde van polenta, macaroni, olie, enz. Als wij niet wisten, dat er veel komedie gespeeld wordt in dit onderaardsche tranendal, dan zouden wij dat gejammer over de afwezigheid van ongemak en materiële ellende niet begrijpen. Maar bovendien is er tegenspraak tusschen die klagt en tusschen de getuigenis, die de schr. zelf omtrent Venetië geeft: ‘Geene stad als zij, waar de werkelijkheid zoozeer de verbeelding schraagt; even als zij zelve op de golven drijft, zweeft boven haar, op gulden wieken, de luchtige fee der fantasie.’ Als de Heer Croiset iets echt-oorspronkelijks en eigenaardigs zien wil, waarom gaat hij dan niet naar de binnenlanden van Afrika, zoo als Barth, Vogel, Speke, enz., die niet te klagen hadden over door de beschaving bedorven zeden en gewoonten. Een reisje door Noorwegen zou misschien al voldoende zijn om schr. te genezen van dien beweerden lust naar primitiviteit. Daar zijn de vervoermiddelen ongemakkelijk, het *fladbröd* voor velen oneetbaar, *smör*, iets dat het midden houdt tusschen sterke boter en wagensmeer, de overige geregten hebben een *petit goût du pays*, namelijk die van traan, heele beste traan, en als men na 14 of 15 uur een soort van radbraking op cariolen te hebben doorgestaan, uitgeput van vermoeijenis aankomt op eene plaats waar drie of vier ellendige houten huizen staan, dan worden daarin rustplaatsen aangeboden, die soms niets anders opleveren dan een gewijzigde pijnbank.

Doch schr. meent het zoo erg niet en uit zijn boek zelf blijkt op meer dan eene plaats (b.v. op blz. 288-91, waar hij, al weder ten koste der onpersoonlijkheid van zijn reisverhaal, den lezer over zijn verkoelde maag en behoefte aan pepermuntjes onderhoudt), dat men, in weêrwil van beschaving, spoorwegen, en andere eenvoud-verdervende dingen, nog wel dorpen en stadjes bereikt, waar niet alles op Parijschen leest geschoeid is. Schr.'s klagten, dat er spoorwegen in Zwitserland zijn (blz. 78 en andere), kunnen wij voor niets anders houden dan gemaakte sentimentaliteit, die onbestaanbaar is met de redelijkheid, waarvan schr., ondanks zich zelven misschien, een bewijs geeft op blz. 294: ‘Hoe prachtig 't zijn moge, men kan toch niet altijd door in opgetogenheid blijven.’ Spoorwegen zijn voor hen, die pleizierreisjes in Zwitserland doen, een ware uitkomst: niet ieder heeft tijd en lust om in afgelegen stadjes en dorpjes naar ouderwetsche hoeden en slaapmutsen te gaan zoeken; en daar men gewoonlijk om bepaalde punten naar Zwitserland gaat, moet men het op prijs stellen, dat spoorwegen gelegenheid geven, die in den kortst mogelijken tijd te bereiken. Behoudens eene enkele uitzondering, heeft dan ook de schr. overal waar spoorwegen waren, daarvan gebruik gemaakt. Voor het eentoonige sombere Rhônedal nam hij een rijtuig. De spoortrein doorloopt de afstand tusschen Martigny en Villeneuve in omtrent anderhalf uur. Ook wij hebben in die streken gereisd en als wij ons wel herinneren verlieten wij Vevay omstreeks 9 uur 's morgens en waren ruim ten 10 ure aan het station Varnayaz, bezochten de Gorges du Trient, de Pissevache en wandelden naar Martigny, waar wij vóór een uur namiddags aankwamen. Het is dus maar een klein toertje en wij houden ons overtuigd, dat als schr. nog eens in het Rhônedal komt, hij dan den trein zal verkiezen en de open rijtuigen voor andere dankbaarder gelegenheden besparen. Echter bestaat er, naar 's schr. woorden te oordeelen, grond om te vermoeden, dat schr. niet weder zal gaan waar hij al eens geweest is; hij vindt alles wel fraai, schoon en prachtig, maar is het bewonderen wel haast moede, en hij schijnt soms gebukt te gaan onder den last van opgetogenheid, dien hij zich heeft opgelegd.

Na den tol zijner bewondering aan een der meest grootsche tooneelen der Alpenwereld, Chamouny en omgeving, te hebben betaald, resumeert hij op blz. 62 de som zijner verkregen indrukken, door de conclusie, dat men die niet tweemaal kan ondervinden en dat zij slechts kunnen verflaauwen door ze te herhalen. Deze conclusie strookt eensdeels in logischen zin met eene onwederlegbare waarheid, dat eerste indrukken niet eene tweede keer kunnen genoten worden; maar indien schr. langer dan twee dagen te Chamouny verwijld had en niet, ontmoedigd door een regendag, ter bestrijding van kwaden luim aan 't quadrille-spelen was gegaan, wanneer hij door gebruik

te maken van de lectuur over gletschers en overige bijzonderheden der Alpennatuur, die in ieder goed hôtel van Chamouny voorhanden is, zich had voorbereid op hetgeen dat onvergelijkbare landschap te genieten aanbiedt, dan zou hij ondervonden hebben, dat de indrukken, die men daar ontvangt, vele en diepe zijn. Doch ieder heeft zijne beschouwingswijze. Wij zijn zelven in een tijdsverloop van twaalf jaren driemaal in Chamouny geweest en het komt ons voor, dat het schoone van die streek zoo veel-omvattend is, dat men, er eerst door herhaalde bezoeken regt toegankelijk voor wordt. Dat iemand, die het bij een eersten totaal-indruk laat blijven, daardoor zoo sterk is aangegrepen, dat hij zelfs niet durft bepalen, of die indruk wel een aangename is, kunnen wij begrijpen, maar dat men zóó getroffen, de beschrijving van zulke ontzettende natuurtooneelen onderneemt en daarin eene door een gids (?) vertelde legende weeft, kunnen wij den schr. niet als een bewijs van goeden smaak toerekenen. Die oninteressante geschiedenis van Marie Virieu gaat van blz. 55-61, en de gids vertelt, naar gidsen-trant, zeer uitvoerig en vermeldt ook deze bijzonderheid, dat père Virieu bij zich zelf aan huis woonde, blz. 56.

Schr., die in den zomer reisde, zegt op blz. 141: ‘terwijl de Zwitsersche natuur inwerkt op den geest alleen, is 't of Italië ons gansche aanzijn doordringt, of gij u voor 't eerst *voelt* leven.’ Heel klaar is het niet, wat schr. hiermede eigenlijk wil zeggen; men zou kunnen denken, na hem over Zwitserland te hebben gehoord, dat hij nu over Italië nog enthousiaster gedachten, in krachtiger, liefelijker, romantischer, poëtischer woorden zou uitdrukken. Maar hoe zou dat kunnen zijn? de meeste bijvoegelijke naamwoorden uit schr.'s repertoire hebben al een rol te vervullen gehad. In de beschrijving van Milaan worden wij zelfs aangenaam verrast door eene gematigdheid in stijl en woorden, welke ons op nieuw overtuigt, dat het voornamelijk eene betreurenswaardige jagt op poëtische effectmakerij is, die dit boek benadeelt.

Maar ook dit hoofdstuk ontsnapt niet aan het contagium der overdrijving, en schr., die van zich zelven getuigt, dat hij op het gebied der schilderkunst behoort tot de liefhebbers, die niet eens dilettant mogen heeten, wijdt niet minder dan van blz. 185-188 aan de beschrijving en verklaring van Leonardo da Vinci's laatste avondmaal. Het is niet langer dan zeven maanden geleden, dat wij voor die wereldberoemde muurschildering stonden, waarmede het gelegen is als met Michel Angelo's muurschilderingen in de Sixtijnsche kapel te Rome; wilt ge er nog iets van zien, haast u dan, want weldra zullen zelfs de omtrekken der figuren verdwenen zijn en van koloriet moogt gij u niets meer voorstellen; een dweepend kunstenaar kan het in zijn verbeelding misschien willen aanvullen,

maar dan ziet hij toch slechts met de oogen der fantasie zijn eigen werk. Hoe schr. durft zeggen: ‘Maar wat ge zeker niet uit platen kunt leeren kennen, het is die wondervolle tint, die harmonie over het geheel verspreid’ en dan hetgeen met de idée niets te maken heeft, ‘de verbazende grootte en omvang van dit schilderstuk, de reusachtige proportiën,’ en verder op blz. 187: ‘Tegenwoordig prijkt het weder in vollen glans.’ Hoe schr. zulke dingen durft te laten drukken, begrijpen wij niet. Eene technische verhandeling van een kunstenaar over zulk een werk in zulk een staat kan voor kunstenaars waarde hebben; maar schr. zou wel gedaan hebben als hij zich gehouden had aan zijn uitspraak op blz. 128: ‘een menschelijk kunstgewrocht kan niet in woorden worden teruggebragt.’

Wij reizen nu met den Heer Croiset naar de Italiaansche meeren, en vervallen natuurlijk wêer in het smaragdgroen, blaauw satijn, in klotsende golfjes, bogten, afwisselend met inhammen, grillige arabesken, losjes daarheen geworpen, en wat dies meer zij; het wordt genoten onder een balsemende atmosfeer, die ge met wellust indrinkt, en schr. geeft er een klein preekje, naar aanleiding van Spinoza, bij ten beste, benevens een aandoenlijk tafreel uit de tuinen der villa Serbelloni, herschapen naar de fantasie van eene jonge dame uit Java. Bananen, suikerriet, prachtige bloemen, die daar groeijen en bloeijen, zijn voor die dame (dit is alles verbeelding van den schr., want hij heeft de jonge dame van Java niet gesproken en wij durven hem verzekeren, dat hij in de tuinen van Serbelloni geen bananen noch suikerriet heeft kunnen zien), eene herinnering aan de baboe en de siri-kaauwende meisjes, die met haar speelden verre over den oceaan in het land der specerijen (het spreekt van zelf, dat een regtgeaard Hollander terstond aan kruidenierswaren denkt, zoodra er van die landen verre over den oceaan sprake is). Schr. schetst ons die dame als verkeerende in een staat van vervoering, die aan zinsverbijstering grenst; zij loopt van de eene plant naar de andere, hurkt er bij neêr, heeft oog, hart noch zin dan voor die bloemen en ziet in hare verbeelding den breeden stroom waarop de praauwen wiegelen (jonge dames zien op Java geen breede stroomen, waarop praauwen wiegelen), de zwaar beladen koelies op den heirweg; de dessas, verscholen onder 't lommer van hooge palmen. Ouf!..... het wordt ons benaauwd!

Welk een zondvloed van gezochte, gedwongen en verwrongen beeldspraak om eene tirade over herinnering te plaatsen en eene vraag te doen over voortbestaan op deze aarde, waarmede een verstandig mensch zich niet zal ophouden en waarop schr. ook heel juist het antwoord schuldig blijft.

De auteur reist van de meeren over den St. Gothard naar Lucern,

en beschrijft ons den weg met dezelfde weelderigheid van bijvoegelijke naamwoorden en dezelfde uitroepen van bewondering en bespiegeling. Uit de gesprekken met een legitimist, die de schr. onderweg voert, leeren wij, zoo wij het nog niet wisten, dat het bestaande niet kan blijven zoo als het thans is. Die arme legitimisten zijn sterk aan het dalen; wij bezochten Lucern kort nadat hun congres was geëindigd, en de Zwitsers, die het anders zoo naauw niet nemen, als zij maar betaald worden, hebben ons omtrent den handel en wandel van eenige dier partijgangers rapporten gemaakt, welke ons op het denkbeeld bragten, dat het hoofd der partij misschien eenige voor alle diensten beschikbare lieden had gehuurd om te Lucern de rol van legitimist te spelen. Het moet een zonderling troepje geweest zijn, met die dikke hertogin van Parma aan het hoofd. Het verwondert ons, dat de schr. niet gewaagt van het militaire kampement, dat destijds bij Thun gehouden werd, waarbij de soldaten er uitzagen als bedeelde invaliden. Hij had er een tafereel à la Horace Vernet van kunnen schetsen.

Dat de Heer Croiset in Zwitserland de Engelschen wel zou willen missen, is iets dat hij met velen gemeen heeft; maar het arme Zwitserland te beklagen omdat het er meê overgoten is, heeft geen redelijken grond, tenzij de schr. heeft opgemerkt, dat de Zwitsers zich over het algemeen door egoïsme en inhaligheid kenmerken en hij die karaktrekken beschouwt als onvermijdelijke gevolgen van de ruime gelegenheid tot geldschrapen, die tallooze vreemdelingen hun in het zomergetijde aanbieden. Het is evenwel op het voorbeeld der Engelschen, dat de auteur het waagt de zoogenaamde Damengletscher, bij Grindelwald, te bezoeken; een gletscher, aldus genoemd om de gemakkelijkheid waarmede men die kan bereiken. De Grindelwaldgrot zelve is niet eene natuurlijke grot, zoo als de schr. meent, maar zij is door de lieve Zwitsers dier streek uitgehakt en wordt zeer naijverig door een soort van pachters bewaakt en voor een halve frank aan de Engelschen en andere naïve vreemdelingen vertoond.

Wij mogen van het XXIV^{ste} Hoofdstuk uit schr. boek geen afscheid nemen, zonder hier nog een enkele passage aan te halen, welke den lezer tot stichting moge strekken, en daarop ook misschien is aangelegd. Nadat de schr. te Lauterbrunnen zich verlustigd heeft in den aanblik van de Wetter-, Schreck- en andere hörner in hunne *zuivere* vormen en de Jungfrau heeft zien schitteren in haar wit satijnen mantel met diamanten bezaaid, enz., betuigt hij zijn dank aan die trotsche kruinen en roept uit: ‘Gij’ (de trotsche kruinen), ‘die mij dan spreekt van wat er blijvend is, terwijl er om mij henen zooveel is weggegaan van wat mijn geluk en mijne levensvreugde was; gij roept mij toe, van uit uw reine sfeer: “Sla op

den blik tot hooger, nog hooger dan onze toppen; want in nog reiner sfeer dan waarin wij ons baden, leeft wie gij hebt verloren op de aarde; de horizon vereenigt zich met onze toppen voor uw oog; maar ginds smelten de zielen zamen van hen, die lief hadden hier beneden.....'"

Deze woorden herinneren eene passage uit Victor Hugo's bijna vergeten boek, *Les misérables:* 'c'était cet ineffable premier embrassement de deux virginités dans l'idéal. Deux cygnes se rencontrant sur la Jungfrau.' De woorden van den franschen dichter kunnen nog genade vinden in ons oog, omdat zij betrekking hebben op Marius en Fanfreluche[1] of hoe zij heeten mogen die smoorlijk op elkander verliefd zijn; bij zulke gelegenheden heeft onzin altijd den boventoon; maar deze verontschuldiging is niet aan te voeren voor het reisverhaal: 'In en over de Alpen', dat bovendien geschreven is voor Hollanders, wier gezond verstand, kalm gemoed en bedaarde redenering tot spreekwoord zijn geworden.

Wij zullen hiermede dit uitvoerig verslag besluiten. Heeft het publiek 'leeshonger' voor zulke lectuur, schrijft dan maar toe gij allen, die niets nieuws te vertellen hebt, en die meent dat poëzie en welsprekendheid in het opeenstapelen van groote woorden bestaan. Maar verlangt het publiek onder die woorden een gezonden zin, eischt het naast keurigheid van vormen waarheid en logica, dan mogen wij weinig opgang voorspellen aan reisverhalen als die van den Heer Croiset.

D.

1 Zou 't ook Cosette kunnen zijn?
Aanteekening van den zetter.

Stieltjes en zijne krijgskundige plannen[1].

'*Diesmal hat das Verdienst den Sieg behalten.- Nicht immer ist es so. Das Gespinnst der Lüge umstrickt den Besten; der Redliche kan nicht durchdringen; die kriechende Mittelmäszigkeit komt weiter als das geflügelte Talent; der Schein regiert die Welt und die Gerechtigkeit ist nur auf der Bühne*.' Zouden deze woorden, waarmede Schiller zijn *Parasit* besluit, slechts als de uitdrukking zijn te beschouwen eener voorbijgaande mistroostigheid, zooals een ieder die lichtelijk eenmaal in het leven heeft ondervonden, of zou men daarin eene blijvende waarheid moeten zien, die voor alle tijden en alle landen geldt? Zou rechtvaardigheid hier beneden inderdaad een ijdele klank en slechts op het tooneel te vinden zijn? Zou de schijn de wereld regeeren en de kruipende middelmatigheid verder komen dan het gevleugelde talent?

Helaas! wat wij in ons vaderland in de laatste jaren zagen gebeuren, schijnt het bewijs te geven, dat hier althans de middelmatigheid het zeer ver kan brengen, en dat en talent en karakter niet altijd voor onbillijke bejegening en terugzetting kunnen vrijwaren. Ons volk heeft zeker sympathie voor onafhankelijkheid van oordeel en vastheid van overtuiging; maar die sympathie openbaart zich slechts in woorden, die tot geene gevolgen leiden. Het heeft een grooten eerbied voor het *fait accompli*.

1 De Redactie acht het noodig te verklaren, dat dit opstel ter plaatsing in het Junij-Nommer van de Gids aangeboden en aangenomen is, vóórdat de discussiën over de Cultuurwet begonnen waren en toen de aftreding van den tegenwoordigen Minister van koloniën nog niet te voorzien was.
de Redactie.

Het zal lijdelijk aanzien hoe de hoogste betrekkingen in den staat aan menschen gegeven worden, die zelfs in ons landje, waar het zoo gemakkelijk is eene soort van '*celebriteit*' te worden, geheel onberoemd en onbekend zijn; en wanneer een uitstekend man, maar van wien niemand iets te wachten heeft, onrechtvaardig behandeld wordt, dan zoekt men te vergeefs naar de menschen, die zijne partij krachtig opnemen en zoo lang voor hem ijveren tot hem recht zij gedaan. Waarlijk, met al onzen vrijheidszin, met al de fierheid waarmede wij ons soms wel willen verheffen op onze republikeinsche deugden, zijn wij, Nederlanders, toch lang niet vrij van zekere knechtelijke buigzaamheid, die tot toegeven en verdragen leidt, waar verzet plichtmatig ware, en van eene zekere berekenende voorzichtigheid, die doet vermijden wat aanstoot kan geven en doet zwijgen waar spreken gevaarlijk schijnt.

Wanneer de volksgeest bij ons minder lauw, of meer gewoon ware zich krachtig te openbaren, het onrecht aan een man als Stieltjes gepleegd, ware eene onmogelijkheid geweest, of het zou althans niet aan pogingen hebben ontbroken om hem, door het volk, vergoeding te schenken voor hetgeen hij te lijden had gehad van de regeering. Zoo zou voorzeker in Engeland gehandeld zijn en in Amerika en in elk land, waar de natie een eigen meening heeft, die ze durft te uiten en weet te doen eerbiedigen. Bij ons heeft alles zich bepaald tot zwakke protesten van enkele op zich zelf staande stemmen, en heeft de dagbladpers zelve - op eene enkele uitzondering na - òf gezwegen, òf de toedracht van zaken voorgesteld op eene wijze, die moeilijk den toets van een onpartijdig onderzoek kan doorstaan.

Wat toch is er geschied? De heer Stieltjes heeft niets anders gedaan dan gebruik gemaakt van een recht, dat de Grondwet aan elk ingezetene (ook aan de ingezetenen in onze Overzeesche bezittingen) toekent, namelijk van een verzoek te richten tot de 'bevoegde macht,' zooals de uitdrukking der Grondwet is. Daarin is op zich zelf niets wat aanleiding kon geven tot zijn ontslag. Het recht van petitie is algemeen en geldt voor elk staatsburger, voor ambtenaren, voor officieren, voor een ieder, welke ook zijne verhouding ten opzichte van de regeering of zijne maatschappelijke betrekking zij. En dit behoort ook zoo te wezen, want het recht van petitie - een overoud en schier natuurlijk recht - is voor de ingezetenen de zekerste waarborg dat zij niet, op willekeurige wijze, in

hunne vrijheid verkort of in hunne belangen bedreigd zullen worden. Zulk een waarborg nu, die reeds noodig wordt geacht in constitutioneel geregeerde landen, is daarenboven dubbel noodig in landen waar, zoo als in Indië, een autocratisch regeeringsstelsel bestaat. In zulke landen, waar alleen de *officieele* waarheid wordt gehoord, waar velen er belang bij hebben de zaken voor te stellen, niet zooals ze zijn, maar zoo als de regeering ze gaarne voorgesteld ziet - is in het recht, of in het gebruik maken van het recht van petitie, het eenige middel gelegen om iets anders dan de officieuze, om de *ware* waarheid te vernemen. En om de koloniën te behouden en hare ontwikkeling te kunnen bevorderen, is vóór alles noodig, dat het volk, dat de Vertegenwoordiging, met juistheid weten wat daar geschiedt, hoe daar gehandeld wordt, welke daar de ware stand van zaken is. De ongekreukte handhaving van het recht van petitie in Indië is derhalve, meer dan men gewoonlijk wel schijnt te meenen, eene zaak van het hoogste gewicht.

Het recht van petitie - ofschoon *algemeen* - is daarom nog niet *onbepaald*, zeker althans niet ten aanzien van ambtenaren. Wel maakt de Grondwet tusschen deze en andere staatsburgers geen onderscheid, en is de eenige beperking, die zij stelt, dat het verzoek persoonlijk onderteekend moet worden, maar dat ‘ambtenaren’ in een adres aan de Kamer toch niet *alles* mogen zeggen wat hun goeddunkt, ligt, dunkt ons, voor de hand. Hoe ver zij mogen gaan; wat zij met name ten aanzien van de maatregelen van de uitvoerende macht, of van den Minister onder wien zij werkzaam zijn, mogen zeggen, wat niet, dat is, naar 't ons voorkomt, moeilijk vooraf te bepalen of in eene wet te omschrijven. Aan de uitvoerende macht, aan den Minister, die eene petitie krenkend voor zich zelf of niet overeenkomstig acht met de verplichtingen, die de ambtenaar heeft na te leven, verblijft dus altijd de vrijheid om een ondergeschikte, wegens een adres aan de Vertegenwoordiging, te berispen of te straffen. Maar - waar de regeering misbruik mocht maken van die vrijheid - waar zij, zonder behoorlijk onderzoek, zonder voldoende gronden, zonder den ambtenaar zelfs te hooren, berispen of straffen mocht, daar is het aan de natie, aan het geheele volk, om de regeering tot verantwoording te roepen en recht te eischen. Een geheel volk bedriegt zich niet, en bij eene natie, die de vrijheid lief heeft en prijs stelt op eerlijkheid en goede trouw, heeft de ambtenaar, die een betamelijk gebruik van zijn recht

van petitie maakt, niets te vreezen. Boven alle regeeringen staat, in vrije landen, de publieke meening als eene rechtbank, die steeds in hoogste ressort beslist.

De vraag, die zich nu voordoet, is deze: waren er voor de regeering, voor den Minister van Koloniën, voldoende gronden om den heer Stieltjes te ontslaan? Ons antwoord is reeds uit den aanhef van dit opstel af te leiden. Men moet onderscheiden tusschen *ontslag* en *terugroeping*, ook tusschen *eenvoudig* en *eervol* ontslag. De heer Stieltjes is nu - de uitdrukking is niet van ons - weggejaagd als een koelie, op den dag af het huis uitgezet als de oneerlijke huisknecht, die zijn meester bestolen heeft. De zending werd, alsof ze door den bliksem getroffen was, uiteengeslagen. Het eindverslag van Stieltjes, dat binnen vier maanden gereed kon zijn, werd niet afgewacht; alle opmetingen voor kanalen, gewone wegen en spoorwegen, die hare voltooiing naderden, werden voor goed verbroken; het archief werd naar Batavia verzonden; het personeel aan opmetingen gesteld voor den spoorweg Ambarawa-Tempoeran, ten behoeve van *particulieren*. Al dat werk, de vrucht van zooveel inspanning, van zooveel kennis en overleg, werd verbroken, te niet gedaan. Geen dag, geen uur, mocht die rampzalige ‘missie’ meer blijven bestaan, waarvan het vermetel hoofd niets anders gedaan had dan tot de beide Kamers der Staten-Generaal het verzoek te richten, geene concessie voor den Samarangschen spoorweg te verleenen, zonder de plannen en bestekken der concessionarissen en ook zijne rapporten, als hoofd van de Commissie voor het transportwezen, aandachtig te hebben onderzocht[1].

1 Het adres luidde:
‘Geeft,’ enz.
‘Dat hij uit de dagbladen heeft vernomen, dat aan Uwe vergadering ter bekrachtiging zullen worden voorgelegd eenige artikelen eener concessie, verleend aan de HH. Poolman, Fraser, Kol en Ament, voor den aanleg van een spoorweg van Samarang langs Soerakarta naar Djocjokarta.’
‘Dat het hier de plaats niet is om te tredeu in eene ontwikkeling der vooren nadeelen, aan verschillende spoorweg-rigtingen eigen; maar dat hij van de bekende grondigheid, waarmede alle belangrijke zaken in Uwe vergadering worden overwogen, verwacht, dat geene beslissing zal worden genomen dan na aandachtige beschouwing der plannen, bestekken en begrootingen, waarop vermoedelijk de concessie gegrond is, ofschoon die niet aan hem adressant bekend zijn; en ook van de rapporten, die hij de eer had achtereenvolgens, het laatst iu December 1862 en April 1863, in te zenden.
Batavia, 29 April 1863.
T.J. Stieltjes.’

De onpartijdige beoordeelaar vraagt: waartoe die haast, waartoe dat plotselinge ontslag, waartoe een ontslag op zoo krenkende, weinig waardige wijze? Waarom niet *terugroeping?* Waarom - daar het hier toch *niet* gold een feit, dat zoo klaar als de dag en slechts vatbaar voor ééne opvatting was - den adviseur niet eerst gehoord en dan gehandeld naar bevind van zaken? Voor die wijze van handelen kunnen wij geen verklaring vinden. Hoe wij de zaak ook wenden of keeren, het blijft een mysterie - maar een mysterie, dat wel eenmaal zal worden opgelost - waarom de Minister van Koloniën, wij meenen zelfs tegen het advies in van zijne vrienden en zijne bekwaamste ambtenaren, Stieltjes ontslagen heeft met zooveel haast, alsof hij, door een dag langer in Indië te blijven, gansch Java in vuur en vlam zou zetten. Wanneer men het adres beschouwt, zooals het daar ligt, zonder te letten op hetgeen was voorafgegaan, dan schijnt het genoegzame reden aan te bieden - niet tot het ontslag, zooals het gegeven is - maar tot terugroeping. De heer Stieltjes beweert, dat het niet in zijne bedoeling heeft gelegen een adres in te zenden, gericht tegen den Gouverneur-Generaal, en toont aan dat hij - vóór alles het algemeen belang in aanmerking nemende - al het mogelijke gedaan heeft om zich naar de inzichten van den Gouverneur-Generaal te voegen en in diens geest te handelen; mijn adres, zegt hij, was slechts gericht tegen de valsche gegevens, aan de Kamer overgelegd, en dus tegen de ambtenaren, die ze ingezonden hadden; het is niet in mij opgekomen, dat de Gouverneur-Generaal of de Minister mijne stukken zouden vervalschen of van valsche stukken zouden gebruik maken. Wij twijfelen geen oogenblik aan de waarheid dezer bewering, maar het adres geeft tot die onderscheiding tusschen de ambtenaren en de uitvoerende macht geene aanleiding. Dat adres is eene waarschuwing aan de Kamer, in algemeenen zin gesteld, om geen vertrouwen te stellen in de officiëele stukken, en de geheele zaak, tot den eenvoudigsten vorm herleid, komt daardoor, naar 't ons toeschijnt, hierop neder. De Minister van Koloniën biedt aan de Kamers ter bekrachtiging aan eene aanvrage om spoorweg-concessie, door tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal aan hem geworden, en een ambtenaar - de officiëele raadgever van de regeering, of liever, van den Gouverneur-Generaal, in al wat den spoorweg-aanleg op Java betrof - schrijft aan de Vertegenwoordiging: sta de concessie niet toe, zon-

der alle betrekkelijke stukken aandachtig te hebben nagegaan, met andere woorden: wees voorzichtig, want de zaak is niet zuiver. Dat is, in onze oogen, eene bepaalde betuiging van wantrouwen in de regeering, die daardoor *au pied du mur* werd gezet, en in geen geval anders kon doen dan den heer Stieltjes terugroepen. Want al wilde men nu ook aan het adres geene aan de regeering vijandige strekking zien, na die handeling was toch - even als in de jongste kabinetsquaestie na de eigenmachtige handeling van den Minister van Koloniën van 5 December - was, zeggen wij, zooals de Minister Thorbecke later schreef: ‘het vertrouwen op de onderlinge samenwerking gebroken.’ De heer Stieltjes kon geen adviseur meer zijn van de regeering; hij had gedreven tot een crisis, en die crisis moest, zooals toen de stand der zaak was, met zijn ontslag - of liever met zijne terugroeping - eindigen.

Wie alleen let op de feiten die, in '63, voor de hand lagen, kan, dunkt ons, tot geen ander besluit komen dan dat de heer Stieltjes zijn ontslag aan zich zelf, aan zijn adres te wijten heeft, en dat de Minister van Koloniën gelijk heeft gehad wat het ontslag, wat de zaak zelve betreft, ongelijk wat den vorm aangaat. Treedt men echter in de bijzonderheden, onderzoekt men de verschillende schriften, door den heer Stieltjes en door anderen, met name de Kantteekeningen en de brochures, door den heer Haitink (zijn tegenstander) en den heer Henket in het licht gegeven, raadpleegt men de verslagen van de Kamer, dan verschijnt de zaak in een ander licht en zal men wellicht geneigd zijn de handeling van den heer Stieltjes zeer verklaarbaar en zelfs prijzenswaardig te vinden. De handelwijze van den Minister van Koloniën wordt dan echter hoe langer hoe onverklaarbaarder.

In Augustus 1861 deden de heeren Poolman, Fraser en Kol (dezelfde heer Kol van de vroeger, ook door toedoen van Stieltjes, zeer terecht verworpen concessie-aanvrage Sloet-Reuchlin-Kol) eene aanvrage om concessie voor een spoorweg Samarang-Soerakarta-Djokjokarta. Deze aanvrage werd in handen gesteld van den heer Stieltjes, die ze afkeurde bij zijn rapport van Januari 1862. Van dat oogenblik af, en de heer Stieltjes haalt daarvoor menigvuldige bewijzen aan, vertoonde zich tegen hem en zijne zending eene stelselmatige tegenwerking. De vijandige stemming van den Gouverneur-Generaal Sloet bleek duidelijk bij menige gelegenheid en inzonderheid en in het openbaar bij de reis van den Gouverneur-Generaal in Junij 1862, toen deze

ook het terrein voor de spoorwegen of een gedeelte daarvan bezocht, maar van niemand minder *advies* vroeg dan juist van zijn *adviseur* voor de spoorwegen. De heer Stieltjes heeft in N°. 2 zijner *Gegevens* op geestige wijze het eenige en inderdaad curieuze gesprek medegedeeld, dat in de Pendoppo van Merak-matti over de spoorwegen werd gehouden, en de heer Henket versterkt nog de mededeeling van Stieltjes door hetgeen hij daaromtrent in zijn geschrift over de spoorweg-quaestie[1], heeft ter nedergesteld, waar wij lezen: '*Daar ik de reis van Samarang in de rigting naar Sekarang heb medegemaakt en te Merakmatti in de Pendoppo ben aanwezig geweest, kan ik verklaren, dat de Gouverneur-Generaal genoegzaam niet met den heer Stieltjes gesproken heeft*.' De Gouverneur-Generaal wendde zich toen tot den heer Beijerinck, chef der militaire opmetingen, en tot den heer Dixon - een *ondergeschikt ambtenaar van den heer Stieltjes*, die *chef* was van de geheele Commissie voor den spoorweg-aanleg. Met deze beide heeren, waarvan de een, de heer Beijerinck, het terrein wel globaal kende, maar niet bepaaldelijk met het oog op spoorweg-richtingen had onderzocht, terwijl de andere, de heer Dixon, reeds getoond had geheel ongeschikt te zijn voor zijne taak, bepaalde de Gouverneur-Generaal zijne zoogenaamde *gewijzigde richting*. Deze werd, op last van den Gouverneur-Generaal, door den heer Stieltjes onderzocht en op goede gronden afgekeurd; de heer Henket heeft in zijne belangrijke brochure het gebrekkige dezer richting kort en duidelijk uiteengezet. Niettegenstaande de afkeuring der geprojecteerde lijn door den adviseur, verleende de Gouverneur-Generaal toch voor die lijn, in Augustus 1862, eene voorloopige concessie. Dat van die eerste concessie ontzettend veel afhing, niemand die dat beter inzag dan de Gouverneur-Generaal zelf; want in zijne daarbij overgelegde toelichtende Memorie, nam hij zelfs uit het rapport van Januari 1862 van Stieltjes deze belangrijke woorden over: 'Van eene goede richting, aan den eersten spoorweg op Java te geven, hangt mogelijk de geheele toekomst van het spoorweg-stelsel daar af. Mislukt de eerste onderneming, werpt zij geen voor-

1 'De aanleg van spoorwegen op Midden-Java,' door N.H. Henket, vroeger Ingenieur bij de spoorwegopname op Java, en later ingenieur bij de Nederl. Indische Spoorweg-Maatschappij (thans hoogleeraar aan de Polytechnische school). Amsterdam, Schlömann. 1866. Bladz. 5.

deel af, anderen zullen niet aangevangen worden.' Intusschen zond de Gouverneur-Generaal eene concessie-aanvrage in, berustende op onjuiste statistieke opgaven van den heer Dixon, op een geheel onjuiste kaart van den heer Dixon en op cijfers, die door den heer Beijerinck, op de gis, op de kaart waren gezet. Daarentegen werden de cijfers van Stieltjes, door nauwkeurige waterpassingen of barometrische waarnemingen verkregen, weggelaten en die cijfers - door een toevallig verzuim, zooals de regeering later heeft opgegeven - voorgesteld als afkomstig van de Commissie voor de vervoermiddelen, dus van hem, Stieltjes, chef der Commissie!...

Wie zal het nu wraken dat Stieltjes, toen hij, in het laatst van April te Batavia komende, de ontdekking deed dat de geheel verkeerde opgaven van den heer Dixon - de zaak van de cijfers bleek eerst later - naar Europa waren gezonden, tot de Kamers het adres richtte, dat wij hierboven hebben medegedeeld? Men kan verschillen over de vraag of deze weg de beste was, die kon ingeslagen worden; of het eenig nut kon hebben om een dergelijk adres aan de Kamer te zenden. De heer Stieltjes schijnt een goeden dunk van onze Vertegenwoordiging te hebben gehad, en schijnt vast overtuigd te zijn geweest, dat men daar dergelijke quaestiën grondig zou onderzoeken en met kracht voor de waarheid zou opkomen. Aan die goede verwachting heeft de Vertegenwoordiging niet beantwoord, en hare houding in deze zaak is weder eene belangrijke bijdrage tot onze parlementaire geschiedenis van de laatste jaren. Wat hiervan nu ook zij, Stieltjes heeft te goeder trouw gehandeld; hij heeft willen voorkomen dat de Kamer de *dupe* wierd van onjuiste opgaven; hij heeft dat willen voorkomen tot elken prijs, ook al moesten zijne persoonlijke belangen daarbij schade lijden. Maanden lang had hij - ofschoon vast overtuigd dat in het belang van de ontwikkeling van Indië de zoogenaamde berglijn de beste was - voortdurend opmetingen gedaan om eene lijn op te sporen in den geest als de Gouverneur-Generaal verlangde, en nu blijkt het dat eene lijn, die hij afkeurt, die hij nadeelig en in zekeren zin onuitvoerbaar acht, toch wordt voorgesteld, en dat tot aanprijzing daarvan gebruik wordt gemaakt van de als onjuist door hem gesignaleerde gegevens van een zijner ondergeschikte ambtenaren: waarlijk, hij had eene buitengewone onverschilligheid en lankmoedigheid moeten bezitten om zoo iets lijdelijk aan te zien. In zijn eigen belang zou de

heer Stieltjes ontegenzeggelijk beter hebben gedaan te zwijgen, maar in het algemeen belang mocht hij dat niet doen, en waar hij tusschen die beide te kiezen had, heeft hij altijd zich zelf opgeofferd.

Toen de Minister van Koloniën met het adres van 29 April 1863 bekend werd, hetgeen den 16^{den} Junij is geweest, kon hij uit de stukken van den Raad van Indië reeds weten dat de statistieke gegevens van den heer Dixon geen vertrouwen verdienden en dus niet konden strekken om daarop een spoorwegstelsel te gronden; de Raad van Indië stelde die stukken met *scheurpapier* gelijk. De Minister wist dus toen reeds dat de heer Stieltjes volstrekt niet op losse gronden tot de Kamer zich richtte, dat hij werkelijk reden had om, in 's lands belang, op nauwkeurig onderzoek aan te dringen, en dit had, naar ons bescheiden oordeel, voor den Minister eene reden moeten zijn om den heer Stieltjes - al wilde hij hem nu ook terugroepen - met verdiende onderscheiding te behandelen. Niettegenstaande de vijandige houding van den Gouverneur-Generaal, de van hooger hand aangewakkerde tegenkanting van den heer Dixon, diens onbekwaamheid en de daaruit gevolgde vertraging; niettegenstaande hij tot tweemaal toe een val van het paard gedaan, en bij den laatsten val zelfs zwaar gekwetst was, had Stieltjes in twee en een half jaar tijds een kolossalen en in vele opzichten bewonderenswaardigen arbeid (men denke slechts aan de geniale en naar 't schijnt zoo eenvoudige en practische ontwerpen tot kanalisatie tusschen de Progo- en Solo-rivieren) verricht. De billijkheid vorderde dat de hooge verdienste van dien arbeid werd erkend, evenzeer als de betamelijkheid eischte dat de regeering de geldelijke, zeer matige voorwaarden[1] gestand deed, waarop de heer Stieltjes de zending had aangenomen. Maar zonder een woord van erkenning, en op den dag af, als ware het Gouvernement door hem bestolen geworden, werd Stieltjes aan de deur gezet; daarentegen werd de heer Dixon door den Gouverneur-Generaal tot *Rijkscommissaris* bij de spoorwegen benoemd!

1 De Heer Stieltjes ontving - *om een spoorwegstelsel over geheel Java te ontwerpen* - ƒ 15,000 's jaars gedurende 3 jaren en eene meer dan matige som voor reiskosten. De Heer de Bordes bedong - *om ééne lijn aan te leggen*, wat waarlijk voor een man van het vak geen heksenwerk is - ƒ 30,000 's jaars gedurende 5 jaren!

Die wijze van handelen schijnt ons niet alleen stuitend onrechtvaardig toe, maar was, naar 't ons voorkomt, ook zeer onstaatkundig. De heer Stieltjes was en is een ‘liberaal’ in den edelsten zin van het woord. Zijn gansche leven is gewijd geweest aan de bevordering van ontwikkeling en vooruitgang op elk gebied, waarop het hem gegeven was werkzaam te zijn. Hij heeft in vroegere betrekkingen niet alleen *gestreden* voor de vrijzinnige beginselen, maar wat meer zegt - en vooral veel zegt omdat het van weinig liberalen gezegd kan worden - hij heeft daarvoor *geleden*. Het is niet goed voor eene regeering, die liberaal wil heeten, wanneer men van haar kan zeggen dat zij zulke menschen teruggezet en vervolgd heeft, en wanneer zij het zoodoende schier tot eene eer maakt om tot de vervolgden te behooren. Zij geeft daardoor krachtige wapenen aan de tegenovergestelde richting, die met zulke feiten zich groot voordeel doet; zij maakt vele in waarheid vrijzinnige mannen van zich afkeerig; zij geeft voedsel aan de oude en niet altijd onware beschuldiging, dat de liberale partij zeer liberaal is, zoolang zij niet het bewind in handen heeft, maar, eenmaal regeerende, voor de meest despotische handelingen niet terugdeinst en liever gediend is door gedweeë werktuigen dan door zelfstandige mannen. De overdreven, door niets gemotiveerde gestrengheid van den Minister van Koloniën ten aanzien van den heer Stieltjes en de vernederende, grievende wijze, waarop men hem heeft behandeld, heeft, wanneer wij niet dwalen, aan de regeering zelve en aan de liberale zaak ontegenzeggelijk meer kwaad gedaan dan de meest impopulaire wetsvoordracht, of de grootste nederlaag in de Kamer of bij de stembus had kunnen teweegbrengen. Het algemeen vergeet spoedig elke dwaling, elke nederlaag en elke verkeerde handeling, maar het vergeet noch vergeeft het onrecht aan een edel burger gepleegd.

Het behoort, bedriegen wij ons niet, bij uitnemendheid tot de taak van eene liberale regeering, om de vorming en ontwikkeling te bevorderen van zelfstandige karakters, van mannen, die onafhankelijk denken en, zoo noodig, handelen durven. Dit geldt ook voor ambtenaren. Wanneer een ambtenaar steeds in angst moet verkeeren, of hetgeen hij doet of zegt der regeering wel aangenaam is; wanneer hij geen eigen meening mag hebben en die niet mag openbaren, dan vormt zich langzamerhand een ras van menschen, dat vóór alles naar het welbelieven

der regeering vraagt. En dat ras vormt zich zeker en zal zich met de snelheid van de woekerplant uitbreiden, wanneer eene regeering elke zelfstandige uiting van de zijde van ambtenaren, als ware die eene misdaad, onderdrukt en zelfs hen niet spaart, die - als de heer Stieltjes - om karakter en bekwaamheid in de algemeene achting hoog staan aangeschreven. ‘Wanneer de edelsten en bekwaamsten zoo behandeld worden, wat zal dan,’ zegt de ambtenaar, die zich bewust is minder uitstekend te zijn, ‘mijn lot wezen, wanneer hetgeen ik zeg of doe aan de regeering mishaagt.’ Hij begrijpt dan dat hij best doet te zwijgen, en zelfs zal hij spoedig begrijpen - Stieltjes verjaagd en Dixon beloond ziende - dat hij nog beter doet met te spreken zooals de regeering van het oogenblik of zijn toevallige Chef verlangt. Maar waartoe dit leidt, heeft Montesquieu ons reeds gezegd in deze eenvoudige maar ware woorden: ‘*Quand dans un état il y a plus d'avantage à faire sa cour qu'à faire son devoir, tout est perdu*.’

Is de handeling om Stieltjes zoo eensklaps uit Indië te verwijderen en hem als met geweld van zijn archief af te rukken, op zich zelve reeds onverklaarbaar, de wijze waarop de Minister van Koloniën verder in deze zaak heeft gehandeld, geeft eveneens nog tot menige vraag aanleiding, waarop geen voldoend antwoord te geven is. Al dadelijk dringt zich de vraag aan ons op, waarom die geheele zaak van den beginne af met zooveel geheimzinnigheid behandeld is geworden; waarom de Minister zoo schoorvoetend tot de overlegging der stukken overging; waarom die stukken toen niet allen, zonder uitzondering en juist zooals zij door den heer Stieltjes waren ingezonden, werden overgelegd; waarom eindelijk de Minister - toen het overtuigend bleek dat sommige der aan de Kamer overgelegde bescheiden niet het minste vertrouwen verdienden - die bescheiden niet terugnam? De aanvrage om concessie kwam in Maart 1863 - dus vóór dat Stieltjes nog aan een adres had gedacht - in de Kamer; op verzoek van den heer Storm van 's Gravesande, die meerdere inlichtingen wenschte te ontvangen dan de Memorie van Toelichting gaf, ontving de Kamer eenige stukken, maar ‘alleen voor de leden.’ Na verschillende voorstellen om de stukken allen of ten deele te doen drukken, werd tot het eerste besloten, en de behandeling der zaak uitgesteld. De overgelegde stukken, ofschoon daarbij enkele belangrijke opgaven, met name al de opmetingen van

1862 ontbraken, schijnen toch voldoende te zijn geweest om de Vertegenwoordiging te doen inzien, dat de ‘gewijzigde richting van den Gouverneur-Generaal’ juist niet de richting was, die voor den eersten spoorweg op Java gevolgd moest worden. Het Voorloopig Verslag van 10 Junij - het adres van Stieltjes was nog altijd onderweg; het kwam eerst den 16^{den} in - was ver van gunstig, en nu trad de Minister juist op dien 16^{den} Junij met eene nieuwe lijn op, die in 's-Hage door zoogenaamde deskundigen op de kaart was uitgevonden. Tot beoordeeling van *die* lijn ontbrak het de Kamer aan alle gegevens; natuurlijk, want om die lijn te kunnen beoordeelen, had het terrein in Indië onderzocht moeten zijn. Daarenboven werden de als gebrekkig bekende gegevens aan de Kamer gelaten, eene onjuiste boschkaart daarbij gevoegd, maar de stukken van den heer Stieltjes, die tot toelichting konden strekken en die uit Indië reeds aangekomen *konden* zijn en, bedriegen wij ons niet, reeds aangekomen *waren*, teruggehouden. Gelijktijdig werd de heer Stieltjes ontslagen en van zijn archief afgerukt: heeft dat alles niet den schijn, wij zeggen den *schijn*, alsof men tot elken prijs eene vooropgezette meening handhaven, en in elk geval eene andere lijn wilde dan de heer Stieltjes noodig achtte?

Het vervolg dezer treurige geschiedenis laat zich in weinige woorden samenvatten. De heer Stieltjes bleef in zijne adviezen steeds aandringen op openbaarmaking zijner rapporten; de Kamer ondersteunde zijne verzoeken; de Minister gaf achtervolgens - op enkele stukken na - alle bescheiden in het licht, maar het bleek bij elke gelegenheid dat de stukken van den heer Stieltjes door uitlatingen en allerlei onnauwkeurigheden verminkt waren geworden. De geschiedenis dier verminkingen is door den heer Stieltjes zoo uitvoerig beschreven, dat wij daarover verder het stilzwijgen kunnen bewaren. Het is zeer te betreuren dat de Minister van Koloniën niet van den aanvang af alle stukken, zooals zij daar lagen, openbaar gemaakt, en de stukken, die gebleken waren onjuist te zijn, teruggenomen heeft. De bedoelingen der regeering hadden dan niet in een verdacht licht geplaatst kunnen worden, en de algemeene zaak zou daarbij ontzettend veel gewonnen hebben. Immers welke zijn nu, voor de spoorwegquaestie zelve, de gevolgen geweest van de, op zijn zachtst genomen, vreemde handelwijze der regeering?

De Tweede Kamer nam, 25 Junij 1863, een spoorwegrichting aan, die ze niet had kunnen onderzoeken, en die ook niet deugde; maar daar de natuur zich niet dwingen laat, heeft men zich bij de uitvoering toch niet kunnen houden aan dat tracé. Nu wordt, op Java, een gansch andere spoorweg gemaakt dan waarvoor de Vertegenwoordiging toestemming heeft gegeven. De heer Henket zegt daaromtrent, blz. 48: ‘Nu komt de lijn (de lijn die te 's-Hage is gemaakt) in uitvoering en deze lijn verwerpt de voorgaande wegens *technische bezwaren*, eigenlijk *wegens hare onuitvoerbaarheid met de opgegeven lengte en het beschikbaar kapitaal*.’

‘Deze 4^{e} lijn (de werkelijk uitgevoerde) is nu zeer lang, heeft voor een aanzienlijk deel een onvruchtbaar, doch overigens een gedwongen groot gebied, dat nadeelig is in 't algemeen belang, *twee* zijtakken, in zijn voornaamsten zijtak sterke hellingen, en wijkt grootendeels van de door de Kamers aangenomen richting af.’

De heer Henket bewijst nog in zijne brochure dat de berglijn van Stieltjes, die nooit de *tunnels* heeft gehad, in Europa daarin ontdekt, voordeeliger dan de thans aangelegde ware geweest èn voor het publiek, èn voor de aandeelhouders, èn voor het Gouvernement.

De heer Stieltjes sprak van de bekende grondigheid, waarmede alle belangrijke vraagstukken door de Vertegenwoordiging worden onderzocht; van die grondigheid is bij de behandeling van de Indische spoorwegzaak, eene der belangrijkste quaestiën die zich in jaren hebben voorgedaan, niets gebleken. Moeilijk kon zelfs gewichtiger zaak op meer oppervlakkige wijze behandeld worden. Het gevolg is dat de besluiten der Vertegenwoordiging eenvoudig op zijde worden gesteld en dat men - de kaart van Henket toont het ten duidelijkste aan - een anderen spoorweg aanlegt dan de Kamers meenen dat er zal komen. Zal de Vertegenwoordiging daarin berusten; zal zij den heer Stieltjes, die, zooals nu blijkt, te recht gewaarschuwd en in allen deele gelijk heeft gehad, aan zijn lot overlaten, of zal zij bij de regeering aandringen op herstel voor het onrecht hem aangedaan? Wij hopen dat het zoover niet zal behoeven te komen; wij vertrouwen dat de Minister van Koloniën, die *thans* ten minste geheel op de hoogte der zaak is, die *thans* zal moeten erkennen dat Stieltjes terecht waarschuwde, en dat zijne voorstellen het meest in het algemeen belang waren, op zijn vroe-

ger besluit zal terugkomen en aan den ontslagen adviseur eene volledige en schitterende voldoening zal geven.

Heeft Stieltjes wellicht door zijne *latere* geschriften de regeering gekwetst, hij is door provocatie, door eene (wij zeggen het professor Veth na) onverdedigbare handeling zoover gebracht geworden, zoodat het inderdaad bewondering verdient, hoe hij onder al het leed dat men hem aandeed, nog zoo kalm en zoo gematigd is kunnen blijven. Maar ook al ware hij soms - wat wij ontkennen - de grenzen van geoorloofde critiek te buiten gegaan, eene regeering wreekt zich niet, en wanneer het reeds de plicht is van een bijzonder persoon, om zijn ongelijk te erkennen en een begaan onrecht te herstellen, in hoogere mate nog is dit de plicht van een der hoofden des lands.

Een liberaal bewind - het ministerie Donker Curtius, met Voet als Minister van Oorlog - gaf in 1849 aan den liberaal Stieltjes, die eenige inlichtingen had gevraagd omtrent den inhoud van den eed der officieren, eenvoudig het gewoon, dat is het niet-eervol ontslag; de wet op het ontslag der officieren was toen nog niet daar, om zoo groot een onrecht te verhoeden. Een behoudend bewind - het ministerie van Hall-Rochussen met de Casembroot als Minister van Oorlog - herstelde, tot vreugde van alle weldenkenden in den lande, een tiental jaren later, de toen gepleegde onrechtvaardigheid. Wanneer de Minister, tegen alle billijke verwachting in, aan den heer Stieltjes geen voldoening geeft, eene herhaling van hetzelfde feit staat te wachten. Een kabinet van de tegenovergestelde richting zal hem, onder de toejuiching der natie, in eer en aanzien herstellen, en men zal het vreemde verschijnsel zien, dat een liberaal, die niet blindelings aan den leiband loopen, maar een zelfstandig man wil blijven, alleen waardeering en recht zal hebben gevonden bij behoudende ministeriën. Daarvoor hopen wij dat de regeering de liberalen zal vrijwaren, maar geschiedt dit niet, wordt aan Stieltjes geen recht gedaan, dan is het aan de natie, aan de liberale partij, om herstel te vorderen van het gepleegde onrecht, en om Stieltjes vergoeding te geven voor hetgeen hij, in 's lands belang en ter wille van de waarheid, geleden heeft.

In de oogen der liberale partij heeft intusschen de heer Stieltjes - waarom zouden wij het verzwijgen? - voor eenige jaren een misslag begaan, die hem door sommigen zeer hoog

schijnt te worden aangerekend. Candidaat voor de Tweede Kamer - in 1860 - van de liberale partij te Amsterdam, heeft hij zich, weinige dagen vóór de verkiezing, teruggetrokken, en daardoor aan de tegenpartij de zege bezorgd. Later bleek dat van regeeringswege pogingen in het werk waren gesteld om door intimidatie de verkiezing van den heer Stieltjes tegen te werken. En toen hij nu kort daarop met eene gewichtige zending naar Indië werd belast - nadat even te voren het besluit van 1849 van zijn niet-eervol ontslag als officier was ingetrokken - had het al den schijn alsof hier eene soort van koop gesloten ware; alsof de intrekking van het besluit van '49 en de zending naar Java de belooning waren voor zijn bedanken voor de Amsterdamsche candidatuur. Deze omstandigheid - nimmer openlijk besproken of toegelicht - heeft ongetwijfeld vele eerlijke mannen, die anders voor den heer Stieltjes, bij zijn ontslag als Raad-adviseur voor de spoorwegen, in de bres zouden gesprongen zijn, daarvan teruggehouden, en heeft in 't algemeen, naar het schijnt, de liberalen tot onverschilligheid gestemd ten aanzien van een man, die de wenschen van de liberale partij in de hoofdstad zoozeer te leur gesteld en hunne ijverige pogingen in het belang zijner verkiezing met zoo weinig dank had beloond.

Persoonlijk weinig of niet met den heer Stieltjes bekend, heeft de schrijver dezer beschouwingen, zijne partij opvattende, geen andere drijfveer dan belangstelling in een man, wiens talent en karakter den grootsten eerbied verdienen, en die toch op verregaande wijze wordt miskend. De verkiezingszaak was ook hem altijd eenigszins duister voorgekomen. Al de handelingen, het gansche vroegere leven van den heer Stieltjes, boden hem wel is waar een waarborg aan, dat hij niet in staat was het vertrouwen van anderen zonder gegronde redenen teleur te stellen en aan zijn belang het belang van het algemeen op te offeren; dat er dus hoogstens sprake kon zijn van dwaling en verkeerde beoordeeling van toestanden, niet van egoïstische berekeningen, maar toch de feiten spraken zoo luide en de ‘coïncidentie’ althans was treffend. En dan, zoovele reputatiën zijn reeds te gronde gegaan; zoovele groote mannen zijn gebleken klein te zijn; zooveel onbevlekte namen hebben, toen het licht daarop scheen, fouten en vlekken vertoond; zooveel schitterende sterren zijn, zonder glans, ten ondergegaan. Ouder wordende, begint men sceptisch te worden, en aan geen groote deugden

noch karakters meer te gelooven, en wij twijfelden of wij ook niet op den Oud-soldaat de woorden van Béranger moesten toepassen:

‘*Encore une étoile qui file*,
Qui file, file et disparait.’

De onpartijdigheid gebood ons intusschen thans een grondig onderzoek, niet bloot op mondelinge mededeelingen, maar op schriftelijke bescheiden gegrond. Uit de stukken, die wij voor ons hebben liggen, blijkt op de meest stellige wijze, dat de ‘coïncidentie’ tusschen het terugtreden te Amsterdam aan de eene zijde, het eervol ontslag en de Indische zending aan de andere, geheel toevallig is geweest. Reeds lang voordat er eenige quaestie was van de candidatuur van den heer Stieltjes, had de toenmalige Minister de Casembroot, die als eerlijk man het onrecht herstellen wilde, den heer Stieltjes, dien ook hij om zijne bekwaamheden vereerde, in 1849 aangedaan, pogingen in het werk gesteld om het gewoon ontslag door een eervol te doen vervangen. De zaak had reeds zoo goed als haar beslag gekregen, toen aan den heer Stieltjes de candidatuur werd aangeboden. Eerst ná afloop van de verkiezingen werden door den heer Rochussen de *eerste* openingen omtrent de zending naar Indië gedaan, maar Stieltjes weigerde met de regeering in eenige onderhandeling te treden, zoolang hem geen *eervol* ontslag als officier verleend, zoolang het besluit van 20 April 1849 niet zou zijn ingetrokken. Daarop is de intrekking gevolgd, en later de zending, die voor den heer Stieltjes de bron van zooveel smartelijke teleurstelling en van zooveel verdriet in zoo menig opzicht is geweest.

Of de heer Stieltjes overigens goed heeft gedaan, zijn candidatuur in te trekken, is eene andere vraag, waarop wij althans geen toestemmend antwoord kunnen geven. Zoozeer als iemand was hij voorzeker overtuigd, dat volkomen vrijheid bij de verkiezingen de eerste en onmisbare voorwaarde is voor de ontwikkeling en de eerlijke toepassing onzer grondwettige staatsinstellingen, en dat, waar de regeering, om zich staande te houden of om andere redenen, onder 's hands of rechtstreeks invloed op de verkiezingen zoekt uit te oefenen, allen die met de verkiezingen in betrekking staan, dien invloed tot elken prijs moeten weren en daarvoor niet mogen buigen. Maar twee redenen schijnen hem hoofdzakelijk te hebben bewogen

om te handelen zooals hij gedaan heeft. Hij heeft vooreerst gedacht aan het belang van Amsterdam zelf. Men had de hoofdstad, wanneer zij Stieltjes verkoos, met allerlei ongenade bedreigd, en, te recht of ten onrechte, was de hoofdstad voor de gevolgen dier bedreiging beducht; dit bleek uit verschillende omstandigheden, zoodra de inhoud van den brief aan den burgemeester bekend wierd, en niet het minst uit deze omstandigheid, dat eene der kiesvereenigingen, die voor den heer Stieltjes was gestemd en op zijne verkiezing een grooten invloed kon uitoefenen, dadelijk een anderen candidaat stelde - die niet eenmaal in aanmerking verlangde te komen. Stieltjes begreep toen, de stad, die hem een blijk van vertrouwen wilde geven, niet, ter wille van hem, aan eenig nadeel te moeten blootstellen, en dit was zijne eerste beweegreden. Wij gelooven dat de heer Stieltjes zich hier op een verkeerd standpunt plaatste; *hij* had niet te beslissen wat het belang van Amsterdam al of niet vorderde; dat stond ter beoordeeling van de *Amsterdamsche kiezers*. Hij had eenmaal de candidatuur, door de Kiesvereeniging *De Grondwet* hem aangeboden, aangenomen, en behoorde van dat oogenblik zich zelf niet meer toe. Maar eene tweede en voorname beweegreden van den heer Stieltjes schijnt deze te zijn geweest, dat, naar zijne zienswijze, het beste middel om een einde te maken aan de inmenging in de verkiezingen van regeeringswege of van ministers, daarin bestaat om zich terug te trekken, den candidaat der regeering of een anderen candidaat te laten zegevieren en dan eene *enquête* te provoceeren tegen het - alsnu onwettig gekozen - kamerlid. In het afgetrokkene beschouwd, moge dit een goede gedragsregel zijn, maar in de practijk leidt die regel gewoonlijk tot niets. Het feit der inmenging is zelden zoo duidelijk gebleken, dat eene enquête op goede gronden gevorderd kan worden, en vooral schijnt het hier te Amsterdam - ook blijkens de latere interpellatie van den heer Thorbecke in de Kamer - aan genoegzaam bewijs ontbroken te hebben. Daarenboven zou op die wijze de zegevierende candidaat, die aan de handelingen der regeering soms geheel onschuldig kan zijn geweest, in zekeren zin het slachtoffer worden van de fouten van anderen, en dit zal toch wel niemand verlangen. Het ware dus oneindig veel beter geweest de candidatuur niet op te geven; maar wij zijn overtuigd dat de heer Stieltjes hierin toch te goeder trouw en naar zijn beste weten heeft gehandeld;

trouwens aan zich zelf kon hij, door terug te treden, niets dan kwaad doen. Daarom heeft ook niemand het recht hem deswege hard te vallen. Naar onze overtuiging verdient Stieltjes nog altijd, en meer dan ooit, den steun van alle liberale mannen in den lande. Wie groote talenten en vastheid van karakter op prijs stelt, wie medegevoel heeft voor den miskende en gaarne hulp biedt bij onverdienden tegenspoed, zal voorzeker ook aan Stieltjes zijn steun niet ontzeggen, en niet nalaten krachtig op te treden in zijn belang.

Na zooveel gezegd te hebben over den persoon van den heer Stieltjes, waartoe zijn geschrift over onderwaterzettingen[1] voor ons de eerste, lang gewenschte aanleiding was, willen wij thans nog in eenige beschouwingen treden over dat geschrift zelf, of liever over de daarin behandelde onderwerpen: de Grebbe-linie en de IJssel-kanalen. De krijgskundige geschriften van den Oud-Soldaat verdienen vooral daarom de algemeene belangstelling, omdat hij geen eenzijdig krijgskundig schrijver is, die slechts oog en oor heeft voor de militaire belangen, maar integendeel de belangen van handel, nijverheid en scheepvaart steeds met die van het krijgswezen in overeenstemming zoekt te brengen. Dit is dikwijls moeilijk en vordert niet alleen bij de hoofden van de departementen van Binnenlandsche Zaken en Oorlog de oprechte begeerte om in dit opzicht tot overeenstemming te komen, maar ook bij beiden de kennis, die noodig is tot juiste waardeering van de wederzijdsche belangen. Een Minister van Oorlog, die niets is dan militair, hecht natuurlijk weinig waarde aan hetgeen voor de nijverheid of de scheepvaart wordt gevorderd; en een Minister van Binnenlandsche Zaken, die geen begrip heeft van ons verdedigingsstelsel en niet in staat is eene krijgskundige quaestie, wat het hoofdbeginsel betreft, op de rechte waarde te schatten, zal evenzoo maar al te veel geneigd zijn, luttel beteekenis te hechten aan hetgeen, bij den aanleg van wegen, kanalen en zoo verder, door het militair bestuur, in het belang der verdediging, dus in het algemeen belang, moet worden gevorderd. En daar nu onze Ministers van Oorlog in den regel te uitsluitend militair zijn

1 ‘Iets over onderwaterzettingen en meer bepaaldelijk over die der Grebbelinie,’ enz., door T.J. Stieltjes (Oud-Soldaat). 's Gravenhage, Erven Doorman. 1865, en de Notulen van het ‘Instituut van Ingenieurs,’ 12 September 1865.

geweest, onze Ministers van Binnenlandsche Zaken veelal niet de minste kennis hebben gehad van krijgskundige aangelegenheden, ziet men zelden eenig blijk, dat men getracht heeft de eischen der nationale ontwikkeling met die van de verdediging te doen overeenstemmen. Blijkbaar heeft, soms, Oorlog het pleit gewonnen en is de spoorweg of het kanaal gelegd zooals voordeelig was voor de militaire belangen; maar meestal schijnt Binnenlandsche Zaken de overhand te hebben behouden en heeft men in lijnrechten strijd gewerkt met de belangen van de verdediging. Er is blijkbaar zelden geweest *overleg* hoe de zaken het best te regelen, ten einde de nijverheid te bevorderen zonder aan de verdediging te schaden; maar men schijnt veeleer te moeten denken aan een *strijd* tusschen twee vijandige machten, die beurtelings de overwinning behaald en dan de tegenpartij in het niet hebben gedrukt. Dit is slechts toe te schrijven aan eene eenzijdige opvatting van weêrszijden, en dit zal in de eerste jaren nog wel niet anders worden. Menschen als Stieltjes, door hunne geheele ontwikkeling even geschikt om aan het hoofd van een Departement van Publieke Werken te staan, als om het bestuur over het krijgswezen te voeren, zullen wel steeds tot de zeldzaamheden blijven behooren. Maar juist daarom verdient hij, waar hij zijne denkbeelden uit over de wijze om de eischen van de verdediging met die van de nijverheid te doen samengaan, aandachtig te worden aangehoord.

De IJsel vormt de groote waterverbinding tusschen den Rijn en de noordelijke provinciën, maar laat als zoodanig, in droge tijden, veel te wenschen over. De vaart op de rivier is dan, vooral voor schepen die de rivier moeten opvaren en bij tegenwind, aan groote bezwaren onderhevig en somwijlen zelfs geheel gestremd. Dat die bezwaren in het algemeen zeer groot zijn, kan daaruit blijken, dat vele schepen uit de noordelijke provinciën, om naar den IJsel te komen, dikwerf gebruik maken - niettegenstaande den omweg en de zware tollen - van het in 1847 door Staring en Stieltjes ontworpen Kanaal van Deventer naar Dalmsholte, welk kanaal daar in verbinding komt met dat van Zwolle naar Almelo en alzoo - met de Willemsvaart - een lateraal kanaal vormt van het Katerveer naar Deventer. Reeds sedert jaren zoekt men naar allerlei hulpmiddelen om de watergemeenschap van het noorden met den Rijn te verbeteren, en aan dien wensch heeft ook het beruchte Die-

rensche Kanaal zijn ontstaan te danken. Het oorspronkelijke denkbeeld van dit kanaal is afkomstig van wijlen den heer Sloet van de Beele, in leven District-Commissaris op de Veluwe. Deze zag daarin echter slechts een locaal vaartje, bestemd om het Grift-Kanaal bij Apeldoorn met den IJsel bij Dieren te verbinden en enkele fabrieken te gerieven. Maar de heer Stieltjes, die de zaak beter inzag en het terrein kende, maakte eenige jaren later, te weten in 1851, in het 2de Deel van zijn uitnemend werk: 'De Nederlandsche Hoofdrivieren,' de opmerking, dat het beter en mogelijk was een kanaal van grooter afmetingen te maken, beginnende boven Doesburg, ergens bij Reede of Middagten, en eindigende, niet bij Apeldoorn, maar beneden die plaats in het Grift-Kanaal. Intusschen werd in 1858, ten behoeve van een *klein* kanaal van Dieren naar Apeldoorn, met sluiswijdte van 4.30 el en schutkolklengte van 25 el, eene verhooging der begrooting van Binnenlandsche Zaken voorgesteld van ƒ 71,000, als eerste termijn eener uitgave van ƒ 175,000, ten laste van het Rijk; de provincie Gelderland en eenige Geldersche gemeenten zouden de overige kosten ad ƒ 110,000 dragen. Het schijnt dat de regeering ook daarom zich bepaald had tot een kanaal van kleiner afmetingen, omdat het Grift-Kanaal op die afmetingen was aangelegd. Maar te recht werd bij de beraadslagingen - zie de Zittingen van 27 April en 3 Mei - door den heer Reinders opgemerkt, dat het verkeerd was zich te binden aan de afmetingen van het Grift-Kanaal; dat men het geprojecteerde kanaal *goed* moest maken en later het Grift-Kanaal verbeteren. In denzelfden zin sprak de heer Storm van 's Gravesande, alsmede de heer Thorbecke. De laatste, door Stieltjes, dien hij daarover geraadpleegd had, voorgelicht, liet zich in de Zitting van 3 Mei over deze quaestie in dezer voege uit:

'Evenwel zou ik niet wenschen dat dit werk (het kanaal in quaestie) van rijkswege werd uitgevoerd, tenzij op ééne voorwaarde. Die voorwaarde is, dat deze onderneming het belang en de beteekenis van een rijkswerk verkrijge; dat namelijk de verlenging van het zoogenaamde Apeldoornsche kanaal (of Grift-Kanaal) naar Dieren worde beschouwd als het middenstuk van eene verbeterde gemeenschap met den Rijn, welke tot aan die rivier behoort te worden voortgezet. Krijgt het werk dat karakter, dan zal het inderdaad een rijkswerk zijn, waardig om van rijkswege te worden ondernomen, zoo niemand anders zich

daarmede kan belasten. Ik houd voor volkomen juist hetgeen in eene vorige Zitting door den geachten afgevaardigde uit Steenwijk (de heer Storm van 's Gravesande) is aangemerkt. Het kanaal, zoo als het ons wordt voorgedragen, is enkel ontworpen om te dienen als eene verlenging van het tegenwoordig Grift-Kanaal, in het belang van de Veluwe. De afmetingen zijn te klein; het Grift-Kanaal zelf moet grooter opmetingen erlangen en alzoo in verband worden gebragt met de Overijsselsche en andere vaarten ten noorden en oosten. Voorts moet dit werk, vervolgd, het middel zijn om niet alleen den Beneden-, maar ook den Midden-IJssel, beter dan nu plaats heeft, met den Rijn te verbinden, eene verbinding thans in hooge mate gebrekkig. De geachte afgevaardigde uit Steenwijk heeft reeds doen opmerken, dat de groote moeijelijkheden voor de vaart op den IJssel beginnen *boven* Dieren. Indien men zich derhalve voorstelt het werk later te voltooijen, en, hetzij door afsnijding, hetzij door het graven van een zijkanaal, ook den Boven-IJssel in betere communicatie met den Rijn voor de scheepvaart te brengen, dan zal ik met volkomene gerustheid mijne toestemming tot de uitvoering, als rijkswerk, geven. Dan zal het kanaal, dat oorspronkelijk slechts strekte om, als Grift-Kanaal, Apeldoorn met Hattem en den Beneden-IJssel in verband te brengen, dat nu, zoo als het is voorgedragen, een kanaal ten behoeve van de geheele Veluwe is, in waarheid een IJssel-Kanaal, of liever, *het IJssel-Kanaal* zijn, en teweegbrengen dat, zooveel het mogelijk is, zooveel de tegenwoordige kunst het vermag, zooveel onze middelen het veroorloven, het water van den IJssel wederom worde hetgeen de IJssel voor eeuwen geweest is, een groote handelsweg.'

En in eene volgende rede zeide de heer Thorbecke: 'Één woord nog, om het hoofddoel andermaal duidelijk te doen uitkomen, hetgeen ik hier bovenal wensch in het oog gehouden te zien en waarop men zich ook zelf tot aanbeveling van het voorstel beroepen heeft. Het hoofddoel is, den Beneden-IJssel, het noorden, gelijk men zich uitgedrukt heeft, in verbinding te brengen met den Rijn. Welnu, wordt dat doel bereikt, kan dat doel bereikt worden door hetgeen men ons voorstelt? Neen. De afmetingen der verlenging zijn die van het Griftkanaal, en die afmetingen zijn voor de gemeenschap, die men zegt te willen, niet voldoende. Het nieuwe kanaal dient de geheele IJsselvaart tot aan den kop der rivier te verbeteren. Ik vraag

zoowel het een als het ander, niet bij het wetsontwerp dat ons nu is voorgedragen, maar dat de uitvoering geschiede in en met die gedachte.'

Wat wilde dus de heer Thorbecke? De mededeelingen, door den heer Stieltjes in het Instituut van ingenieurs gedaan in de vergadering van 12 September 1865, en de belangrijke redevoeringen, bij de behandeling van dit wetsontwerp door den heer Storm van 's Gravesande gehouden, stellen ons tot het antwoord in staat. De betere watergemeenschap van het noorden met den Rijn zou ook vooral gevorderd worden met het oog op de turf-aken, die den langen turf uit de hooge veenen naar de Geldersche steenovens voeren. Deze aken hebben veelal eene breedte van 5.90 el, bij eene lengte van 39 el, en met het oog daarop beeft men aan de sluizen der nieuwe Overijselsche kanalen en aan de sluis, die de Willemsvaart bij Zwolle met den IJsel verbindt, eene breedte van 6 el, bij eene schutkolklengte van 40 el gegeven. Zou dus het te graven kanaal werkelijk aan het doel beantwoorden, dan moest het geen sluizen van 4.30 en 25 el, maar minstens van 6 el en 40 el verkrijgen; en wanneer men nu daarbij in aanmerking neemt, dat ook de diepte der sluizen grooter behoorde te zijn dan in het wetsontwerp was aangegeven, en dat de achttien bruggen van het ontwerp ook grootere afmetingen moesten krijgen, dan volgt daaruit dat een kanaal zoo als de heer Thorbecke verlangde, iets geheel anders was dan het kanaal door de regeering in het wetsontwerp voorgesteld. De eisch door den heer Thorbecke gedaan - het werd door den heer van Nispen van Sevenaer te recht opgemerkt - was niet vereenigbaar met het ontwerp, zooals het daar lag. Inderdaad, het was eenigszins alsof de heer Thorbecke tot de regeering gezegd had: ik geef u geld voor een *kanonneerboot*, maar ik vertrouw dat de boot, onder de behandeling, een *korvet* zal worden.

De toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken, de heer Tets van Goudriaan, verklaarde, in antwoord aan den heer Thorbecke, dat hij wel wilde beproeven of hij voor het geld, dat een kanonneerboot moest kosten, een korvet kon bouwen, maar stellige belofte dat hij dit wonderwerk zou volvoeren, zooals de heer Storm van 's Gravesande wenschte te ontvangen, wilde hij niet geven. En wat is nu het gevolg geweest van al die redevoeringen in de Kamer? Dat het wetsontwerp

werd aangenomen; dat de regeering aan het graven ging en dat juist geschiedde, waarvoor de heer Storm van 's Gravesande zoo herhaaldelijk bij de beraadslagingen gewaarschuwd had, dat er namelijk half werk werd verricht; dat men aan de sluizen eene breedte gaf van 6 el, maar de schutkolklengte, in plaats van op 40, op 30 el bepaalde. Nu kunnen de turf-aken wel in de *breedte* door de sluis, maar niet in de *lengte!* En dan beweert men nog dat de Kamper-streken alleen in Kampen worden begaan!

Het bezwaar is intusschen minder groot dan het schijnt. Het Dierensche kanaal toch is op kenmerkende wijze onderscheiden van de meeste andere kanalen in de wereld. Deze zijn toch in den regel met *water* gevuld, maar het Dierensche kanaal heeft *geen water*. Nog onlangs deelden de dagbladen ons mede, dat men zich nu ernstig bezig ging houden met het kanaal van Dieren-Apeldoorn van water te voorzien, en blijkens de notulen van de vergadering van het Instituut van ingenieurs, zeide nog onlangs de ingenieur Brevet, over dit kanaal sprekende, dat ‘de voeding slechts in ontwerp bestond.’ ‘Hoe,’ roept daarop de heer Stieltjes in de vergadering van 12 September uit, ‘hoe! zeven jaren lang is aan een kanaal gewerkt; buiten de onteigening is daaraan eene som van ƒ 339,000 besteed, die, met de kosten voor aankoop van gronden, wel tot vier tonnen gouds zal klimmen, en nog weet men niet hoe dat kanaal gevoed zal worden!’ Figaro beklaagt zich ergens dat eene betrekking, waarvoor een rekenkundige wierd gevorderd, aan een dansmeester was gegeven: ‘*il fallait un calculateur, ce fut un danseur qui l'obtint*.’ Wij weten niet wie, in de zaak van dit koddige Dierensche kanaal, de ware schuldige is geweest, maar wij zijn zeer geneigd om aan te nemen, dat die schuldige een dansmeester was. Een rekenmeester althans was het zeker niet[1].

Terwijl 's lands gelden aldus op zoo onverantwoordelijke wijze werden aangewend, had de heer Stieltjes, voor een groot deel op eigen kosten, nadere terreinopmetingen met het oog op een lateraal IJsel-kanaal gedaan. De uitslag dier opnemingen werd

1 Er is thans een wetsontwerp aanhangig om door het openen en inleiden van sprengen, in de voeding te voorzien. Hopen wij dat de Kamer thans daarvoor geen geld zal toestaan zonder ten minste de overtuiging te hebben dat door de voorgestelde wet het doel bereikt kan worden.

door hem neêrgelegd in eene memorie, die in het begin van 1859 werd toegezonden aan de Gedeputeerde Staten van Overijssel en Gelderland, aan de gemeentebesturen van Zwolle, Kampen en Deventer, aan den heer Thorbecke en aan den heer van Roijen, Commissaris des Konings in de provincie Groningen. In die memorie, die bij de notulen der meergemelde vergadering van 12 September is gevoegd, werd voorgesteld de toen onderhanden vaart niet bij Dieren in den IJsel te doen afschutten, maar slechts door te trekken tot ongeveer 1 nur van die plaats; de vaart zou dan de afmetingen behouden van het Grift-kanaal, en alzoo slechts blijven een locaal vaartje; in plaats van 4 ton, zouden de kosten slechts 2 ton of daaromtrent bedragen. De uitgespaarde 2 ton wenschte de heer Stieltjes te besteden tot het verkrijgen van hetgeen de heer Thorbecke noemde *het IJsel-kanaal*, dat natuurlijk niet verkregen kon worden door te stemmen '*voor*' het wetsontwerp van den heer Tets, zooals toch de gansche Tweede Kamer - uitgezonderd de heer Storm van 's Gravesande en nog twee andere leden - heeft gedaan. Over het algemeen schijnt de Tweede Kamer juist niet zeer gelukkig in de beoordeeling van vraagstukken, die technische kennis en nauwkeurig onderzoek vorderen; wij zagen dat boven reeds bij de Indische spoorwegen en nu bij het Dierensche kanaal; wij zullen straks weder een bewijs van oppervlakkige behandeling zien bij de Grebbe-linie.

Om op het kanaal terug te komen, Stieltjes had door zijne waterpassingen geleerd dat het mogelijk was een kanaal, in één pand, te maken van den kop van den IJsel naar het pand van het Grift-kanaal, beneden de 2e sluis benoorden Apeldoorn. Dit kanaal zou oostwaarts komen van het regeeringskanaal en van Dieren bijna in lijnrechte richting - met eene afsnijding van den IJsel bij Giesbeek - gevoerd worden naar een punt tusschen Westervoort en Arnhem, uit welk punt een tak zou gaan naar den Rijn bij Arnhem, een ander naar den kop van den IJsel. De meer oostelijke richting van het kanaal gaf het voordeel - daar de Veluwe naar den IJsel helt - dat het 5 el lager kwam te liggen en alzoo verscheidene beken kon opnemen, die anders, met het oog op de lager gelegen molens, onbenuttigd moesten blijven; ook werd de aansluiting met Zutphen en Deventer minder kostbaar door mindere lengte en minder verval. De voeding zou, ook bij de laagste rivierstanden, verzekerd zijn geweest, en de hoogte van afschutting,

die thans te Dieren bij lage IJselstanden tot 8 à 9 el klimt, ware, onder dezelfde omstandigheden, aan den kop van den IJsel tot 2 à 4 *palmen* te herleiden. Stieltjes wilde aan de sluizen op dit kanaal eene breedte van 7 el en eene schutkolklengte van 50 el geven, zooals op de Zuid-Willemsvaart het geval is en waardoor de grootste bovenlandsche vaartuigen daarvan gebruik zouden kunnen maken; de bodembreedte had 9 el, de diepte 2 el moeten worden. Natuurlijk zou men het Apeldoornsche of Grifts-kanaal en de sluizen van de Willemsvaart in overeenstemming met het IJsel-kanaal hebben moeten breugen, terwijl van Voorstonden over Zutphen naar Deventer (of van de Kar naar Deventer) een zijtak had moeten komen, die daar het kanaal in verbinding zou hebben gebracht met de vaart naar Dalmsholte en Zwolle en Almelo. Door nu later ook den Neder-Rijn, die, bij lage waterstanden, op enkele punten geene grootere schepen toelaat dan de IJsel boven Dieren (een der slechtste vakken) de noodige verbetering te doen ondergaan, en ook de Maas van St. Andries tot Crevecoeur te verbeteren, ware eene onafgebroken groote watergemeenschap te maken geweest tusschen het noorden des lands en Brabant, België en Duitschland. ‘Heft men op het door mij voorgestelde kanaal,’ zegt Stieltjes verder in zijne Memorie van 1859, ‘even als op de Overijsselsche vaarten, een regt van ½ cent per ton en per mijl voor geladen vaartuigen, en van ¼ cent voor ledige, en herleidt men dit recht, door eene restitutie bij de laatste sluis, op ⅓ en ⅙ cent per ton en per mijl voor *doorvarende* schepen, die de geheele lengte gebruiken, die bij Hattem of Deventer in en bij Arnhem weder uitvaren, dan zullen in opvaart (onafhankelijk van den waterstand) bijna alle schepen het kanaal gebruiken, en zulks in afvaart ook doen bij lage waterstanden. Dit kanaal zal vooral voor de Groninger, Drentsche en Overijsselsche veenen een uitmuntenden uitweg naar de steenbakkerijen aan de bovenrivieren bezorgen. Ook de handel met den Boven-Rijn zal daardoor bevoordeeld worden. Men zal nu langs den IJssel bij lage waterstanden evenveel diepte hebben als langs de onverdeelde bovenrivier.’

Wanneer aan deze denkbeelden van den heer Stieltjes, die geheel samentreffen met het gevoelen door den heer Storm van 's Gravesande ontwikkeld, gevolg ware gegeven, dan zouden wij - in plaats van het Grift-kanaal, dat slechts kleine schepen toelaat, van den IJsel, die altijd moeilijk en dikwijls

niet te bevaren is, en van het Dierensche kanaal, dat geen water heeft - een groot kanaal hebben verkregen, en eene uitmuntende waterverbinding tusschen het noorden en den Rijn en de Maas. De uitgaven zouden zooveel grooter niet zijn geweest, want al mocht de aanleg oorspronkelijk meer kosten, de opbrengsten zouden ook een veel hooger bedrag hebben bereikt. Thans heeft men vier tonnen gouds in het water (of liever in het zand) geworpen; men heeft half werk gedaan, en niets is duurder dan dat. Men kan gerust 4 millioen geven voor een kanaal, dat werkelijk voor de scheepvaart noodig is, want die uitgave brengt altijd hare renten op. Maar een kanaal zonder water: elke cent, die men daarvoor uitgeeft, is eene cent te veel. Geen duurder ministers, bij slot van rekening, dan die ‘stukwerk’ doen, en die, omdat zij schromen voor de Vertegenwoordiging te komen met eene aanvrage om millioenen, zich tot duizenden bepalen, die onvoldoende zijn om iets goeds tot stand te brengen. De heer Thorbecke, die zich zelf wel eens genoemd heeft ‘een dure minister van Binnenlandsche Zaken’, zal, wij twijfelen er niet aan, over vijfen-twintig jaren als de goedkoopste worden geroemd.

In zijne brochure over de onderwaterzettingen komt de heer Stieltjes op het bovenvermelde IJsel-kanaal terug, en het schijnt zijn verlangen, dat daarvan alsnog werk worde gemaakt. Daarvan zal echter, nu het Dierensche kanaal met de dure sluis te Dieren voltooid is, wel nooit iets komen; men zal zich nu maar moeten behelpen met de vaarten, die men heeft, en overigens geregeld moeten voortgaan met verbeteringen van de rivier zelve door afsnijding van bochten, regulariseering van haar loop, enz. De heer Stieltjes oppert echter in deze brochure een tweede denkbeeld, namelijk om een groot kanaal te graven op den rechter IJsel-oever, en wel van Spijk, aan de Pruisische grenzen, naar Doesburg en Zutphen tot Deventer, waardoor men dan ‘*het IJsel-kanaal*’ van den heer Thorbecke op den *rechter*-oever zou verkrijgen. De geachte schrijver treedt over dit kanaal in geene bijzonderheden, en het is dus niet te beoordeelen in hoeverre een kanaal in de aangeduide richting uitvoerbaar zij, maar zeker is het, dat dit kanaal of een ander hier eenmaal komen moet. Eene radicale verbetering van den IJsel, zoodanig dat die rivier - ook bij de laagste waterstanden - een groote waterweg zou worden, wordt tegenwoordig door de meeste deskundigen als onuitvoerbaar beschouwd. Eene

goede watergemeenschap van het noorden des lands met de groote rivieren is, niet alleen in het belang van de noordelijke provinciën, maar van het geheele land noodzakelijk. Kanalen langs den IJsel zijn dus noodig, en daar men nu op den *linker*oever een kanaal gemaakt heeft *zonder* water, blijft er niets anders over dan een groot kanaal *met* water te maken op den *rechter*oever.

Zoodanig kanaal, voor den handel en de scheepvaart van onberekenbaar nut, zou almede voor de verdediging des lands, zooals de heer Stieltjes te recht opmerkt, van hoog belang zijn, vooral omdat daardoor het stellen van inundatiën langs den IJsel onder alle omstandigheden - en dat is thans niet het geval - verzekerd zou wezen. De IJsel is onze belangrijkste verdedigingslinie, èn omdat Pruisen, onze vermoedelijke vijand, den aanval aan die zijde zal doen, èn omdat die rivier Gelderland, Overijsel, Utrecht en in zekeren zin - wel niet rechtstreeks, maar toch middellijk - ook de noordelijke provinciën beschermt, èn eindelijk omdat het stand houden aan den IJsel in de meeste gevallen noodig zal zijn tot het behoorlijk stellen der inundatiën van de Utrechtsche linie en het in verdedigbaren staat brengen van het gansche land. Deze belangrijke verdedigingslinie is - als wij namelijk een goed geoefend en bruikbaar leger hebben, wat thans het geval *niet* is - bij hooge en middelbare rivierstanden tamelijk goed te verdedigen, maar niet bij *lage* rivierstanden. En natuurlijk komt de vijand, als hij de zaak eenigszins daarheen leiden kan, juist in tijden, dat er geen water is. De heer Stieltjes beweert, en er is alle grond om die voorstelling als juist aan te nemen, dat door zijn kanaal, in verband met de bestaande riviertjes en kanalen, de geheele vlakte de Lymers en verder de gansche rechter IJsel-oever - met uitzondering van hooge gedeelten bij Bronkhorst, tusschen Doesburg en Zutphen, en bij Gorssel, tusschen Zutphen en Deventer - geïnundeerd kan worden. Voorts ware met behulp van het kanaal, door Stieltjes aangelegd naar Dalmsholte, en dat van Zwolle naar Almelo, eene bijna doorloopende onderwaterzetting te stellen van Deventer tot Zwolle, en evenzoo, met behulp van het Zwarte water en verdere hier aanwezige wateren, van Zwolle tot Meppel. Te recht zegt de heer Stieltjes dat op die wijze van den IJsel eene uitmuntende verdedigingslinie zou te maken zijn, ook bij lage rivierstanden, en wij gelooven met hem, dat zoodanig

kanaal eene groote uitgave, zelfs van zuiver militairen aard, zou wettigen. En al mocht het gedeelte Doesburg-Deventer bij nader inzien niet zoo sterk en minder geschikt tot verdediging blijken te zijn dan de Oud-soldaat aanneemt - zeker is het toch, dat door het kanaal en de inundatiën het geheele vak Lobith-Westervoort-Doesburg volkomen gedekt zou zijn, en dit resultaat alleen ware reeds van de zijde van het Departement van Oorlog groote opofferingen waard. Want Pruisen, ons aanvallende, zal liefst, met het oog op de aanvoeren, in de nabijheid blijven van den Rijn, en dus bij voorkeur den aanval doen in de richting van Arnhem of op het vak Lobith-Westervoort-Doesburg. Het grootste gedeelte van het leger zou dan beschikbaar worden voor het vak Doesburg-Deventer, dat nu door eene rivier, een kanaal en inundatiën gedekt en dus niet zonder groote inspanningen te vermeesteren zou zijn. De IJsel-linie is, zooals de zaken thans staan, bij lage waterstanden, slechts korten tijd te verdedigen, en het gevolg daarvan zal zijn dat wij dadelijk een groot deel des lands aan den vijand moeten inruimen. Wordt echter het kanaal aangelegd, door Stieltjes voorgesteld, dan kunnen wij wellicht *voortdurend* aan den IJsel standhouden en moet de vijand zich vergenoegen met het oostelijk deel van Gelderland en Overijssel.

Ongemerkt zijn wij zoo gekomen op krijgskundig gebied, waartoe trouwens het geschrift van den heer Stieltjes ons aanleiding gaf. Ook voor hem is het spreekwoord waar: *qu'on revient toujours à ses premières amours*. Vele jaren zijn reeds voorbijgegaan sedert het oogenblik waarop, door de willekeurige daad van een minister, een man de krijgsdienst moest vaarwel zeggen, die toen reeds onder de uitstekendste officieren werd geroemd en die een sieraad zou geworden zijn van het leger, gelijk hij dat nu is in den werkkring, dien hij sedert heeft gekozen. Maar nog altijd behandelt de heer Stieltjes gaarne krijgskundige onderwerpen; en wanneer hij kanalen of wegen voorstelt in het belang van de scheepvaart of den handel, dan zoekt hij daardoor tevens de belangen der verdediging te bevorderen. Zijn geschrift over onderwaterzettingen, ofschoon vele belangrijke waterbouwkundige gegevens bevattende, is dan ook hoofdzakelijk aan een krijgskundig onderwerp, namelijk aan de Grebbe-linie gewijd. De lezers van ‘de Gids’ stellen, gelooven wij, in de verdediging van ons land - althans zoo lang

het vrede is en zij geen gevaar loopen - juist geen overdreven belang, en wij zullen hunne aandacht dus niet vermoeien met langgerekte beschouwingen over de beruchte Grebbe-linie. Het zij ons intusschen vergund onze meening omtrent die verdedigingslijn, die weder met het veelbesproken kanaal door de Geldersche vallei in verband staat, met een enkel woord te doen kennen.

Een kanaal langs den rechteroever van den IJsel is volstrekt noodig in het belang van de scheepvaart en niet minder in het belang van de verdediging. Dat kanaal zal dus wel eenmaal gemaakt worden, maar men moet zijn volk al zeer slecht kennen om te gelooven, dat het spoedig daar komen zal. En wanneer het komt, zal het de vraag zijn, of het aan de vereischten voldoet, of het niet eene herhaling zal wezen van het Dierensche kanaal. ‘Een ezel,’ zegt men, ‘stoot zich slechts eenmaal aan denzelfden steen;’ maar - het zij met allen eerbied van onze medemenschen gezegd - wij kennen menschen, die zich aan denzelfden steen drie- en viermaal gestooten hebben. Wie zijne gedachten over de IJsel-linie wil laten gaan, doet derhalve voorzichtiger de linie te nemen zoo als ze *is* en niet zoo als ze worden kan. En de tegenwoordige IJsel-linie is - ook zelfs wanneer ons leger meer geschikt ware voor zijne taak - ook onder vrij gunstige omstandigheden - niet vatbaar voor eene langdurige verdediging. Na verloop van een of twee weken zal ons leger denkelijk den terugtocht moeten aannemen. Die terugtocht kan niet anders dan over de Veluwe geschieden en zal voor ons leger vele bezwaren aanbieden. Op die open, naakte heide toch zal onze legermacht groot gevaar loopen door den vijand, wiens strijdkrachten toch altijd veel aanzienlijker zullen zijn, te worden ingehaald en vernield, en dat gevaar is te grooter omdat ook het zedelijk overwicht geheel aan 's vijands zijde is; wij moeten terug; hij rukt zegevierend voorwaarts; wij zijn dus ontmoedigd en hij is vol zelfvertrouwen. Die tocht van den IJsel over de Veluwe naar Utrecht is dus inderdaad zeer gevaarlijk, en daarom ware het zoo wenschelijk, dat gevolg wierd gegeven aan het reeds in 1849 door den Oud-Soldaat, in zijn ‘Is Nederland nog te verdedigen?’, geopperde denkbeeld om, door het uitloven van premiën, verdeeling en beplanting dier heidestreken te bevorderen; zij zouden dan een tweede Vendée kunnen worden, waar de verdediger den voortrukkenden vijand

bij elken pas zou kunnen tegenhouden. Maar deze beplanting bestaat nog niet; wij hebben nog slechts eene vlakke heide, die slechts hier en daar gelegenheid biedt om eene gunstige stelling in te nemen, en over die heide moet onze zwakke macht, door den vijand vervolgd, niet een à twee uren, maar twee à drie *dagen* lang marcheeren. Die terugtocht is dus in de verste verte niet te vergelijken met dien van de Denen uit de Denenwerk-stelling naar Flensburg en Düppel.

Inderdaad, de afstand van het Denenwerk tot Flensburg is slechts zes, tot Düppel ruim twaalf uren, en alles komt hierbij op den afstand aan. Den *eersten* dag van een terugtocht gaat alles gewoonlijk nog goed, maar in den nacht, die daarop volgt, ontstaat denkelijk reeds wanorde. Deze neemt den volgenden dag, vooral als de vervolgende vijand wat ondernemend is, toe, en in den *tweeden* nacht ziet men wellicht reeds de voorteekenen van eene geheele ontbinding. Moet het leger dan nog een dag terugtrekken en wordt het dan ingehaald en tot den strijd gedwongen - dan is het zeer te vreezen, dat het gansche leger te gronde gaat. Dit geldt vooral voor kleine legers, die, betrekkelijk, veel minder weêrstandsvermogen en samenhang hebben dan groote legers, en geldt vooral voor militie-legers, die toch reeds weinig innerlijke kracht bezitten. Een leger van 100,000 man heeft zooveel weêrstandsvermogen, dat het veel gemakkelijker gedurende 3 *weken* kan terugtrekken, dan een leger van 10,000 gedurende 3 *dagen*. Als de omstandigheden niet al te veel tegen zijn, is het niet onmogelijk een groot leger van Moskau naar de Berezina of door geheel westelijk Azië te voeren; maar met 10,000 man wordt dit schier ondoenlijk, en Xenophon's beroemde tocht grenst aan het fabelachtige. Om ons kleine leger van den IJsel behouden naar Holland te brengen, is het derhalve zeer noodig, dat de terugtocht niet te lang dure. Nu heeft een leger, om van den IJsel naar de *Utrechtsche linie* te komen, noodig 3 dagmarschen, dat wil zeggen het moet eerst *twee dagen* marcheeren en *twee nachten* bivakkeeren en kan dan den *derden* dag binnen de linie geraken. Maar die tijdsruimte is veel te groot; twee nachten op de heide te moeten doorbrengen kan tot den ondergang van ons leger leiden. Wij moeten alzoo tusschen de IJsel-linie en de Utrechtsche linie nog eene derde linie, een tusschenlinie, een rustpunt hebben. En deze tusschenlinie is te meer noodzakelijk omdat wij - welke verbeteringen men ook aan de

Utrechtsche linie mocht willen maken - altijd veel tijd zullen behoeven tot het stellen der Utrechtsche inundatiën, en de kans, dat deze naar behooren gesteld zullen zijn, natuurlijk te grooter wordt naarmate wij den aanvaller langer van die linie verwijderd houden.

Naar de plannen der regeering zal deze tusschenlinie gevormd worden door de zoogenaamde Grebbe-linie, eene verdedigingslijn, door inundatiën en verschansingen gevormd, en beginnende bij Spakenburg aan de Zuiderzee, vanwaar zij langs de Eem en over Amersfoort naar Veenendaal loopt; zij volgt verder de Bisschop-Davids-Grift tot de Grebbe en wordt aan de overzijde van de Lek, over de Spees naar Ochten aan de Waal voortgezet. Ofschoon het te wenschen ware, dat deze linie meer voorwaarts gelegen was, kan zij toch, zooals ze daar ligt, aan het doel beantwoorden. Het terugtrekkend leger kan, in twee dagen tijds, van Deventer Amersfoort bereiken, en in plaats van den tweeden nacht door te brengen op de open Veluwe, kan het in dien nacht reeds veilig achter de linie zitten. Ten onrechte wordt door den Oud-Soldaat de zaak voorgesteld alsof de Grebbe-linie slechts van nut kon wezen, wanneer de IJsel, door gebrek aan water, slechts voor een oogenblik te verdedigen mocht zijn. Men zou eerder het tegendeel kunnen beweren. Wanneer er geen water in den IJsel is, verrichten wij slechts eene schijnverdediging dier rivier en trekken weg als 't ons goeddunkt. Lichtelijk zullen dan zoodanige maatregelen genomen kunnen worden, dat het leger in Utrecht komt, zonder met den vijand in aanraking te zijn geweest, en dàn is de Grebbe-linie minder noodig. Maar wanneer er water in den IJsel is; wanneer wij die rivier krachtdadig verdedigd hebben; wanneer de vijand dus onze positie met geweld vermeesterd heeft, dan trekken wij terug, op den voet door den zegevierenden vijand gevolgd, en dàn hebben wij behoefte aan een rustpunt.

De Oud-Soldaat wil ons, als eene vergoeding voor de Grebbelinie, die hij niet verlangt, de bosschen geven bij Zeist, Driebergen, Amerongen, enz., maar ziet geheel voorbij, dat die bosschen weder zoo veel meer achterwaarts liggen; dat het reeds veel inspanning zal kosten om, aan het eind van den tweeden dagmarsch, in de Grebbe-linie te komen, maar dat het geheel ondoenlijk zal zijn die bosschen te bereiken. Wie daarenboven die Utrechtsche bosschen kent, zal ze niet gaarne aannemen als equivalent voor eene bepaalde verdedigingslijn. Zij kunnen

ons van veel nut zijn bij den terugtocht uit de Grebbe-linie; de achterhoede kan daar stand houden en - door haar beschermd - kan het leger dan in goede orde binnen de Utrechtsche linie rukken, maar zij kunnen onmogelijk aan het leger dien krachtigen steun verleenen, welke in eene linie, door de natuur en de kunst gevormd, te vinden is. Zulke bosschen, zulke wouden liever, die met verschansingen en onderwaterzettingen gelijk zijn te stellen, vindt men wellicht alleen in Amerika.

Maar - en in deze woorden, waarmede bij zijne brochure opent, herkennen wij weder den puntigen Oud-Soldaat - *pour faire un civet il faut un lièvre*. Dit wil zeggen, dat er, om eene linie te vormen van onderwaterzettingen, *water* noodig is, en dat het peil daarvan *boven* het land moet liggen, zal dit laatste *onder* het water komen. Stieltjes stelt derhalve deze grondstelling voorop: ‘Om landen onder water te zetten moet er eene *voldoende hoeveelheid water* op een *voldoend peil* voorhanden zijn.’ Figaro zou hiervan zeggen: ‘*une vérité vraie;*’ maar, hoe vreemd het ook schijne, het zijn juist deze ‘ware waarheden,’ die in den regel over het hoofd worden gezien. Even als men kanalen graaft zonder van de voeding verzekerd te zijn, zou men ten onzent wel wel eens inundatie-liniën kunnen maken, zonder over ‘eene voldoende hoeveelheid water op een voldoend peil’ te kunnen beschikken En het is juist deze dwaasheid, deze Kamper-streek, waaraan, volgens den heer Stieltjes, ons krijgsbestuur bezig is zich schuldig te maken.

Wij nemen - wat wij, tot ons leedwezen, slechts zelden kunnen doen - de partij voor ons krijgsbestuur op. Wij gelooven niet aan dezen Kamper-streek. Wij kunnen en willen niet aannemen, dat men bij het Departement van Oorlog met zooveel onverstand en zoo weinig nadenken te werk zou gaan, dat men tonnen gouds (millioenen, zegt de heer Stieltjes, maar met 1 millioen zal men al ver komen) zou uitgeven voor eene linie - die geen linie is. Die Grebbe-linie is geene uitvinding van de laatste dagen. Zij wordt niet gemaakt onder den indruk van den dreigenden toestand van ons werelddeel. Zij heeft integendeel eene geheele geschiedenis; zij heeft tijden gehad, dat zij gevierd, andere, dat zij met kleinachting werd aangezien. Zij kan zich steunen op den naam van onzen grootsten vestingbouwkundige, van Coehoorn, die als haar ontwerper is te beschouwen. In 1710 werden de eerste ontwerpen gemaakt en in 1742 werd de eerste inundatie-sluis gebouwd. Sedert is met

tusschenpoozen aan de linie gewerkt tot 1806 - altijd met deze gedachte, dat zij aan deze zijde onze hoofd-verdedigingslinie zou vormen en dus de plaats zou innemen, die thans aan de Utrechtsche linie is toegewezen. Want wij bezaten toen niets dan de Oud-Hollandsche waterlinie van 1672, die op zich zelve vele gebreken en daarenboven dit groote nadeel had, dat zij dadelijk de geheele provincie Utrecht aan den vijand prijs gaf.

Tot 1806 stond de Grebbe-linie dus in hoog aanzien, en scheen zij bestemd om het palladium te zijn, waarachter de Nederlandsche maagd hare vrijheid bewaren kon. Maar toen men in het evengemelde jaar werkelijk er toe wilde overgaan om van de Grebbe-linie onze hoofdverdedigingslinie te maken, begreep men zich vooraf nauwkeurig te moeten verzekeren, of er water en water genoeg was. Want eene behoorlijke waterpassing had eigenlijk nooit plaats gehad; de waterverdeeling over IJssel en Lek was eerst in het laatst der 18de eeuw eenigszins geregeld geworden, en van dien tijd dagteekenen ook de eerste volledige aanteekeningen van waterstanden. Alle vroegere plannen omtrent de Grebbe-linie berusten dus slechts op zeer onzekere grondslagen, en het was derhalve volstrekt noodig onderzoekingen omtrent de waterstanden en waterpassingen te laten doen. Deze werden opgedragen aan den generaal Krayenhoff, die eerlang een voor de Grebbe-linie zeer ongunstig rapport uitbracht en het bepaalde voorstel deed om alle plannen ten aanzien dezer linie op te geven. Dienovereenkomstig werd besloten; de bestaande werken werden in Februarij 1809 aan den waterstaat overgegeven, en in plaats van het palladium onze onafhankelijkheid te vormen, mocht de Grebbe-linie niet eenmaal meer mederekenen in ons verdedigingsstelsel. Maar weinige jaren later brak voor de linie weder de dageraad van eene betere toekomst aan. Het Departement van Oorlog scheen te begrijpen, dat het verkeerd was die linie zoo geheel te verwerpen, en de regeering kwam derhalve op haar vroeger besluit in zooverre terug, dat zij de werken op de hoofdtoegangen aan zich behield, om daarvan, in geval van oorlog, als veldwerken gebruik te kunnen maken. De onderzoekingen betreffende de Grebbe-inundatiën werden sedert met tusschenpoozen voortgezet, en met name werd in 1840 eene uitgestrekte waterpassing verricht, die de grondslag schijnt te zijn geweest van alle latere beschouwingen omtrent de linie en hare inundatiën. Ofschoon nu omstreeks denzelfden tijd de *Utrechtsche* linie als onze hoofd-verdedigingslinie werd

aangenomen, bleef het krijgsbestuur zijne aandacht op de Grebbelinie gevestigd houden, en werd zelfs in 1845 door de militaire genie de sluis aan de Grebbe vernieuwd. Dit werk stond intusschen eenigermate in verband met het Kanaal van de Geldersche vallei, waarover wij beneden nog hebben te spreken. Later is nog eene sluis aan den Rooden Haan vergroot en het Comité van defensie heeft altijd voor de Grebbe-linie eene soort van voorliefde betoond, die haar echter tot in 1865 weinig heeft gebaat. In dat jaar toch zijn voor het eerst gelden op de begrooting gebracht om de linie in orde te brengen, en - na in den loop van anderhalve eeuw beurtelings verworpen en weder aangenomen te zijn - zal alzoo eindelijk de Grebbe-linie als een duurzaam monument verrijzen van het bestuur van dezen Minister van Oorlog.

De korte zin van deze lange rede over de geschiedenis van de Grebbe-linie is, dat het Departement van Oorlog ten aanzien van die linie en haar inundatiën heeft kunnen beschikken over eene verzameling van gegevens, dagteekenende van 1806 - dus van *zestig* jaren herwaarts, en dat men daar bijgevolg in de gelegenheid is geweest met volledige kennis van zaken te oordeelen. Wanneer ons krijgsbestuur die gegevens niet of met niet genoeg zorg geraadpleegd heeft; wanneer het alzoo de Grebbe-linie maakt en het mocht later blijken dat de inundatiën slechts bij uitzondering, slechts bij enkele, zelden voorkomende, rivierstanden gesteld kunnen worden, dan zouden 's lands gelden inderdaad op onverantwoordelijke wijze zijn verspild. Heeft de heer Stieltjes gelijk, die beweert dat de Grebbe-linie ‘slechts bij uitzondering, onder zeer zeldzame omstandigheden, eenig en nimmer een groot nut kan aanbrengen’ dan maakt de regeering - die linie, tegen zijne waarschuwing in, tòch aanleggende - zich schuldig aan eene handeling, waarvoor geen naam te vinden is. Maar laat ons nu de bedenkingen van den Oud-Soldaat eenigszins van meer nabij beschouwen.

Het komt ons voor, dat de heer Stieltjes, het zij met alle bescheidenheid gezegd, zich op een geheel verkeerd standpunt stelt. De regeering en allen die met de Grebbe-linie zijn ingenomen, zien daarin alleen eene *tijdelijke* linie, die slechts geschikt behoeft te zijn om den eersten aanloop des vijands te stuiten, om aan onze troepen een oogenblik rust en verademing te geven en de mogelijkheid te doen ontstaan dat zij zich weder eenigszins ordenen en herstellen. Wanneer onze jonge mi-

liciens weten dat zij, aan het einde van den tweeden terugtochtsdag, eene linie vinden, die eene soort van slagboom vormt tusschen hen en den vijand, dan geeft hun dat de kracht en den moed om vol te houden, om zooveel mogelijk bijeen te blijven en zich niet uiteen te laten slaan. Laat die slagboom nu zwak zijn, laat ze den vijand geen 24 uren tegenhouden, zoo sterk zal ze toch mogelijk wel zijn te maken, dat wij ons daarin eenige uren, dat wij ons daarin den nacht van aankomst staande houden. En dan is het doel bereikt en heeft het geld voor de linie zijne renten opgebracht. Kunnen wij de Grebbe-linie langer verdedigen, het is des te beter; maar eene langdurige verdediging, eene verdediging van eenige dagen, is geen vereischte. Dit wil intusschen de geachte schrijver, dien wij bestrijden. Hij beschouwt de Grebbe-linie niet als eene tijdelijke, maar als eene *permanente* linie, en dit blijkt uit menigvuldige plaatsen van zijn geschrift. Uit zijne aanhaling vooreerst van het oordeel van Krayenhoff over de linie, een oordeel voor het tegenwoordige slechts van betrekkelijke waarde, omdat Krayenhoff de Grebbe-linie beoordeelde als *hoofd-verdedigingslinie* voor het land en daarin derhalve eene geheel andere stelling zag als wij daarin moeten zien; - uit zijne beweering, dat, als de plannen der regeering omtrent de Grebbe-linie doorgaan, Wageningen tot eene *vesting* gemaakt, de sluis boven die stad door een fort gedekt zal moeten worden en nog meerdere forten noodig zullen zijn; allen zaken, waaraan bij eene *tijdelijke* linie geen sprake kan zijn; - eindelijk ook uit zijne opmerking, dat bij het onderzoek naar de mogelijkheid om de onderwaterzetting te stellen, gelet moet worden op de *laagste* standen van de Lek. Maar hetgeen omtrent dit punt in de brochure, die wij bespreken, gezegd wordt, is in het algemeen zoo belangrijk, dat wij de beschouwing van den schrijver in haar geheel willen overnemen.

‘Wordt het water,’ zoo lezen wij op blz. 5, ‘tot het stellen van eene inundatie verkregen, òf uit eene groote rivier die altijd voor dat doel overvloed van water heeft, òf uit de zee, dan komen de hoeveelheden water, noodig tot het *stellen* en *instandhouden* van de onderwaterzetting, minder in aanmerking. Zij worden echter finantiëel ook dan zeer belangrijk, wanneer zij door te graven kanalen moeten geleid worden naar de gronden, voor de onderwaterzetting bestemd. Maar moet het water geleverd worden door kleine rivieren of door beken, wier waterafvoer minder beduidend is, dan moet *zeer naauwkeurig* de *opbrengst* aan water uit

die voorhanden bronnen, en wel in de *droogste tijden* van de *droogste jaren*, vergeleken worden met de massa water, die tot het *stellen* en *onderhouden* van de inundatie onder die zelfde meest ongunstige omstandigheden gevorderd wordt. Vooral moet men zich dan wachten voor het schermen met *gemiddelde* waterstanden, *gemiddelden* afvoer van de rivieren; enz. Immers die gemiddelden ontstaan door het bijeenvoegen van hooge en lage standen; het zijn eigenlijk denkbeeldige peilen, waarop de rivier bijna nimmer staat. Is nu 's winters het water in eenige rivier 3 à 4 ellen *boven* eenig inundatie-peil gestegen, *waarbeneden* het 's zomers 1 of 2 ellen staat, dan zal misschien de denkbeeldige gemiddelde stand boven inundatie-peil liggen. Toch is dan het stellen van de onderwaterzetting in *vele*, en juist in de *meest dringende* gevallen onmogelijk. Wat helpt het toch den verdediger, die des zomers eene inundatie noodig heeft, en die dan het water te laag vindt, dat maanden vroeger de waterstand zeer hoog is geweest! Gemiddelde waterstanden, vooral over lange tijdvakken, van 10, 20, 50 of meer jaren, hebben groote waarde voor de kennis van den *algemeenen toestand* der rivieren. Zijn bijv. die gemiddelde waterstanden langs Waal, Neder-Rhijn en IJssel gelijk gebleven, of zijn ze veranderd, ook vergeleken met de gelijktijdige gemiddelde standen langs den Duitschen Boven-Rhijn, dan kan men daaruit gevolgtrekkingen maken omtrent den invloed van afsnijdingen, waterverdeeling op verschillende takken, enz. enz. Maar voor vele andere zaken van praktisch nut hebben *gemiddelden* geene of slechts zeer weinig waarde. Voor de scheepvaart, voor het stellen van inundatiën moet op de *laagste standen* gerekend worden; voor de vaststelling van te geven brugwijdten, en de bepaling van dijkshoogten daarentegen, op de *hoogst bekende standen*. Niet altijd echter wordt deze regel in het oog gehouden.'

Hetgeen hier omtrent *gemiddelden* wordt gezegd, is zeer juist en zal wel geen tegenspraak ondervinden; maar of de Oud-Soldaat nu wel zoo volkomen gelijk heeft, wanneer hij zegt, dat voor inundatiën op de *laagste* standen gerekend moet worden, schijnt aan twijfel onderhevig. Het komt ons voor, dat die regel, zooals hij daar staat, te absoluut is gesteld en dat bij inundatiën wel degelijk onderscheid moet gemaakt worden tusschen *permanente* liniën, die niet gemist kunnen worden, en *tijdelijke* liniën, die, des noods, achterwege kunnen blijven. Het

behoud van ons land berust op de *Utrechtsche linie;* zijn de inundatiën daar niet te stellen op het oogenblik dat de vijand verschijnt, dan is het land verloren of staan de kansen tot behoud van het land althans zeer ongunstig. Hier mag dus geen twijfel bestaan; hier mag dus de kans niet geloopen worden, dat wellicht de inundatiën niet zijn te stellen; hier moet dus geoordeeld worden naar de ongunstigste omstandigheden, naar de *laagste* standen. Maar de *Grebbe-linie*, hoe nuttig ook, is niet onmisbaar; het land kan behouden blijven zonder die linie. Zijn, in geval van oorlog, de inundatiën dier linie te stellen, de kracht onzer verdediging zal daardoor verhoogd worden, maar kunnen ze niet worden gesteld, dan redden wij ons zonder de linie. De vraag is hierbij dus niet of de onderwaterzettingen mogelijk zijn onder alle, ook onder de *ongunstigste* omstandigheden, de vraag is alleen of zij van tijd tot tijd, of zij in sommige jaren, of zij onder gewone omstandigheden, in één woord of zij zoo dikwerf mogelijk zijn, dat de linie de uitgaven waard is, die men daarvoor wil doen. Dit verschil is, de bekwame schrijver houde ons de opmerking ten goede, door den heer Stieltjes over het hoofd gezien, en de reden daarvan moet, meenen wij, daarin gezocht worden, dat hij in de Grebbe-linie te veel eene permanente, niet eene *tijdelijke* linie ziet.

Zooals het vraagstuk nu hier door ons gesteld is, komen gemiddelden *wèl* te pas, namelijk geene gemiddelden over een geheel jaar, maar wel per *maand*. De heer Stieltjes geeft, maandsgewijze, de gemiddelde waterstanden op aan de *Grebbe*, gedurende de jaren 1857-63; tellen wij hierbij het verhang tusschen de Grebbe en het Lexkens-veer, waar men zich voorstelt eene *prise d'eau* te maken, dan verkrijgen wij de gemiddelde standen aan dat veer, en deze zullen dan vergeleken behooren te worden met de hoogten der landen, of omgekeerd. Nu beweert de regeering, dat er in vele jaren water genoeg zal zijn tot inundeeren, en de heer Stieltjes beweert - in zijne brochure en in zijn vroeger adres aan de Kamer - dat de aanwezigheid van eene voldoende hoeveelheid water op een voldoend peil eene uitzondering zal zijn. De laatste deelt de cijfers mede, waarop zijn beweren rust, te weten de waterstanden van 1857-63 en de waterpassingen van 1806; en wanneer nu de Kamer slechts aan den Minister van Oorlog opgave van zijne cijfers had verzocht, dan ware spoedig uit te wijzen geweest, aan welke zijde het gelijk was. Maar onze Tweede Ka-

mer heeft - een gevolg denkelijk van hare samenstelling - blijkbaar eene zekere vrees om technische quaestiën te behandelen; men zet die daar zooveel mogelijk ter zijde en behandelt ze niet zelden met groote oppervlakkigheid. Daaraan danken wij, langs den IJsel, een kanaal zonder water, en in Indië, voor veel geld, een gebrekkige spoorwegrichting, en volgens onzen schrijver danken wij nu daaraan ook eene linie van onderwaterzettingen zonder water. Deze laatste meening intusschen is niet geheel de onze.

De Oud-Soldaat grondt zijn betoog op de waterpassingen van 1806; maar die waterpassingen zijn waarschijnlijk gebrekkig geweest, daar men in 1840, ter beoordeeling van de waarde der linie, gedurende tien maanden nieuwe waterpassingen in dit terrein heeft gedaan. Bij die waterpassingen is, naar ons van eene bevoegde zijde wordt medegedeeld, gebleken, dat de hoogste punten van het terrein lagen - niet op 7.70 + A.P., zooals Stieltjes op grond der opgaven van 1806 aanneemt - maar op 7 + A.P., en dit stemt geheel overeen met een profil-teekening, die wij voor ons hebben liggen van de Geldersche vallei, van de Grebbe tot Amersfoort, in 1853 gemaakt ter beoordeeling van een geprojecteerd uitwateringskanaal dier vallei. Wanneer nu voor dit project toevallig niet is opgezocht een smalle sleuf, breed genoeg voor een kanaal, maar niet voor eene militaire inundatie, dan mogen wij, op grond dezer schets, aannemen dat het terrein van de Grebbe-linie zich laat verdeelen in twee zeer onderscheiden deelen: het zuidelijkste, van den dijk tot eenige honderden ellen voorbij den Rooden Haan (15 mijlen), ligt tot op 3300 el van den Grebbe-dijk op 6.60 + A.P. en hooger, tot 7 + A.P. toe, daalt dan over eene uitgestrektheid van 5000 el tot 6 5.95 en zelfs tot 5.37 + A.P., klimt dan tot 6.64 + A.P. en blijft daarna, een enkel punt voorbij den Rooden Haan uitgezonderd, steeds beneden laatstgemeld peil; in het noordelijke gedeelte, dat is van den Rooden Haan tot zee (30 mijlen) daalt het terrein achtereenvolgens van 5 tot 1 en zelf tot 0.85 + A.P. Nu is voor eene tijdelijke linie een voet water op de *hoogste* punten voldoende; kan men meer water bekomen, het zal beter zijn; maar eene linie behoeft niet verworpen te worden, omdat op *enkele* punten slechts een voet uf zelfs maar een paar palmen water zal te brengen zijn. Om landen onder water te zetten, die - op enkele strooken na, die afgegraven kunnen worden - op 6.64 + A.P. en meestal la-

ger liggen, is derhalve voldoende, dat - op het punt waar het water wordt ingelaten - de rivier eene hoogte hebbe van 6.64 + 0.26 of 6.90 + A.P. Daar nu de waterstanden aan de Grebbe-sluis in den regel veel lager zijn, stelt de regeering zich voor, gelijk boven reeds werd opgemerkt, eene *prise d'eau* te maken aan het Lexkens-veer, en het water, door een hier te graven toeleidingskanaal en eene sluis in den bandijk bij Wageningen, in het Nieuwe Kanaal of de Wageningsche vaart en zoo in de Bisschop Davids-Grift te brengen; deze zou, in verband daarmede, even als het Nieuwe Kanaal, verruimd en verbeterd worden en uit de Davids-Grift zou verder het water door middel van een kanaal òm Veenendaal naar de sluis bij den Rooden Haan en zoo in de gracht der Grebbe-linie worden gebracht. De bedoelde stand van 6.90 + A.P. moet dus, zal men kunnen inundeeren, aan het Lexkens-Veer werkelijk gevonden worden, en daarbij moet dan, volgens de berekeningen van den heer Stieltjes, op twee à drie palmen verhang in de toevoerkanalen gerekend worden. Dit alles in aanmerking nemende, schijnt een stand van 7.15 + A.P. aan het Lexkens-Veer tot het stellen der inundatie noodig.

In de brochure, die wij bespreken, worden alleen de standen aan de Grebbe-sluis aangegeven; daar het verhang tusschen dat punt en het Lexkens-Veer ongeveer 1 el bedraagt, kan men echter de standen aan laatstbedoeld punt gemakkelijk uit de opgegevene afleiden. Volgens de opgaven van de *gemiddelde maandelijksche* standen, is de Lek, bij het Lexkens-Veer, op of boven de vereischte hoogte van 7.15 + A.P. geweest:

in 1857 slechts gedurende *ééne* maand;
in 1858 gedurende *geen enkele* maand;
in 1859 slechts gedurende *vier* maanden;
in 1860 gedurende *elf* maanden;
in 1861 gedurende *zes* maanden (Januari-Mei, Juli en December);
in 1862 gedurende *drie* maanden (Januari, Februari en Juli), en
in 1863 gedurende *twee* maanden (Januari, Februari).

De twee eerste jaren zijn echter om hun buitengewoon lage waterstanden bekend, en kunnen, bij de beoordeeling van de Grebbe-linie, niet in aanmerking komen. Gedurende de vijf overige jaren waren de inundatiën in 1859, 1862 en 1863 slechts te stellen gedurende een zeer klein gedeelte van het jaar, en wanneer dit als de regel kon worden beschouwd, dan zouden wij geneigd zijn ons aan de zijde van den Oud-Soldaat

te scharen; het is verkeerd geld uit geven voor eene linie, die slechts gedurende *een-derde, een-vierde* of *een-zesde* van het jaar als zoodanig bestaat. Wanneer echter de jaren 1860 en 1861 als maatstaf mogen gelden, dan wordt de zaak anders, en komt het ons voor, dat tegen het opmaken der Grebbe-linie - waarmede wij intusschen niet zouden *beginnen*, terwijl er nog zooveel is te doen - geen bezwaar bestaat. Maar om werkelijk op goede gronden te kunnen oordeelen, zou men de maandelijksche waterstanden over een grooter tijdvak, b.v. over de laatste vijf-en-twintig jaren moeten kennen, en deze met. de hoogten der landen moeten vergelijken. Dan eerst kan men beoordeelen of de linie de uitgaven waard is, die men gaat doen; thans heeft de Kamer geoordeeld en geld gegeven zonder volledige kennis van zaken, en wij hebben reden om aan te nemen dat ook bij het Departement van Oorlog de zaak niet voldoende is onderzocht. Een nader onderzoek, nadere inlichtingen aan de Kamer - waartoe bij de aanstaande begrooting voor het VIIIe Hoofdstuk van zelf de gelegenheid zal ontstaan - blijven dus zeer noodig. Wij wenschen dat die inlichtingen tot eene bevredigende uitkomst leiden, want wij zijn voorstanders van de Grebbe-linie. Het noordelijkste gedeelte is zeer sterk te maken; bij Amersfoort en voorwaarts van Wageningen (dat niet versterkt moet noch kan worden) is het terrein gunstig voor de verdediging en geeft de linie - wat bij de Utrechtsche linie niet het geval is - gelegenheid om, wanneer de omstandigheden dat mogelijk mochten maken, tot den aanval over te gaan; eindelijk bevinden zich achter de linie de bosschen, die de Oud-Soldaat ons als equivalent voor de linie wilde geven, en die uitnemende steunpunten zijn in geval van terugtocht naar de Utrechtsche linie. Is het Departement van Oorlog in staat de bewijzen te leveren dat, in de laatste twintig of vijf-en-twintig jaren, de waterstanden aan het Lexkens-veer zoo hoog zijn geweest, dat het zuidelijk gedeelte der linie, in den regel, minstens gedurende de helft van elk jaar, te inundeeren ware geweest - wij gelooven dat de Vertegenwoordiging ook de verdere gelden kan toestaan, die nog tot voltooiing der linie zullen worden aangevraagd.

En zij zal dit met een te geruster geweten kunnen doen, omdat de verbetering van de Grebbe-linie eene productieve uitgave is, die op de welvaart van een deel des lands een gunstigen invloed kan uitoefenen. Door de Grebbe-linie in

goeden toestand te brengen, meer bepaald door de verbreeding en uitdieping van de Grift, wordt toch de afwatering van de Geldersche vallei, die zooveel te wenschen laat en tot zoovele onderzoekingen en commissiën aanleiding heeft gegeven, eindelijk voor goed geregeld. De Geldersche vallei waterde, in vroeger eeuwen, althans voor zooveel het terrein bezuiden den Rooden Haan betreft, door de Grift op den Rijn uit; in de 16^{e} eeuw werd echter voor dit terrein eene waterloozing geopend op de Eem, die later weder weggenomen werd, zoodat de landen tot 1714 geen geregelden waterafvoer hadden. Daar het Rijnwater aan de Grebsche sluis veelal te hoog stond om waterloozing der aangrenzende landen op den Rijn toe te laten, werd de zaak in het evengemelde jaar zoodanig geregeld dat de geheele vallei, door de Barneveldsche en Luntersche beken, de Broekersloot en de Bisschop Davids Grift op de Eem kon uitwateren. Deze waterloozing was echter zeer gebrekkig, en daarin is tot hiertoe geen verandering gebracht. Het heeft wel niet ontbroken aan commissiën en plannen, maar de twee provinciën, Gelderland en Utrecht, wie de zaak in de eerste plaats aanging, konden het nimmer eens worden, en de regeering schijnt zich ook nooit de quaestie ernstig te hebben aangetrokken. In 1852 werd van regeeringswege eene Commissie voor de afwatering van de Geldersche vallei benoemd, die de technische onderzoekingen aan eene sub-Commissie opdroeg, bestaande uit de heeren Conrad (sedert overleden), Ortt en van Druynen. Deze Commissie stelde in haar omstandig en duidelijk rapport voor om, even als bij vroegere plannen op den voorgrond was gesteld, tot verbetering van de afwatering der Geldersche vallei, van de Grebbe tot Amersfoort, de Bisschop Davids Grift, de Schoonderloosche en Luntersche beek en de linie te volgen; tot vermijding van beletselen, die zich in het dorp Veenendaal voordeden, wenschte zij een omleidingskanaal te zien gegraven, beginnende aan den zuid-oosthoek van het dorp en van daar loopende naar de sluis aan den Rooden Haan. Het gansche kanaal van de Grebbe tot aan de Eem bij de Glashut zou in vijf panden ter gezamenlijke lengte van 35,000 ellen verdeeld worden; de waterstand in het eerste pand zou gesteld worden op 5.70 + A.P. en in elk volgend pand 1 el lager zijn, behalve in het vijfde pand, ten noorden van de Asschatter-sluis, waarvan het peil 0.85 + A.P. zoude wezen. Daar men het kanaal tevens voor de praamvaart wenschte te doen dienen,

zou de Grift op 10.50 el boven breedte en 1.60 el diepte gebracht worden, waardoor de zoogenaamde zandlichters, die 1.45 el diep gaan, van het kanaal gebruik zouden kunnen maken. In 1854 gaf dezelfde Commissie een meer uitgewerkt, op dezelfde grondslagen berustend plan, waarvan de kosten door haar begroot werden op ƒ 450,000, ongerekend de verbetering en de verlenging van de Wageningsche vaart, het vergrooten van de schutkolk van de Grebbe-sluis en andere kleine verbeteringen, te zamen op ƒ50,000 geschat. Bij dit ontwerp was ook, bij de bepaling van de capaciteit der sluizen enz., aan de militaire inundatiën gedacht, en ware hieraan gevolg gegeven, dan zou het Departement van Oorlog gered zijn geweest voor de tonnen gouds, die thans op de Begrooting van het VIIIe Hoofdstuk voor de linie moeten voorkomen. Utrecht en Gelderland en het Departement van Binnenlandsche Zaken hebben echter, naar 't schijnt, op de toekomst, op de omstandigheid gespeculeerd, dat Oorlog er toch eenmaal toe zou moeten komen om de Grebbe-inundatiën in voldoenden toestand te brengen, en zoo krijgt dan nu de Geldersche vallei, voor rekening van het Departement van Oorlog, haar zoo gewenschte afwateringskanaal; want het spreekt toch van zelf dat Oorlog het kanaal wel zoodanig zal inrichten, dat het tevens tot waterloozing kan dienen. Een scheep- of praamvaart-kanaal echter zal het niet worden, tenzij Veenendaal, Wageningen en de overige belanghebbende plaatsen zich, zoo als haar plan schijnt te zijn, de kosten van een schutsluis bij Wageningen getroosten, en men dan telkens, tot voeding, het Rijnwater inlaat. En zoo zal dan de Geldersche vallei, dank zij de eischen van onze verdediging, dus eindelijk ook eene betere toekomst te gemoet gaan.

De Grebbe-linie, door het krijgsbestuur tot stand gebracht, geeft alzoo groot voordeel aan een deel des lands; wierden de wenschen van den heer Stieltjes vervuld, dan moest het Departement van Oorlog nu ook, in het belang van de verdediging van den IJsel, langs die rivier de kanalen aanleggen, die tevens voor de scheepvaart zoo dringend noodig zijn. Maar ofschoon het in het wezen der zaak op hetzelfde nederkomt, of Binnenlandsche Zaken dan wel Oorlog de millioenen uitgeeft, achten wij het toch raadzamer den aanleg van ‘het IJselkanaal’ over te laten aan Binnenlandsche Zaken, waarbij het meer eigenaardig t'huis behoort. Het kanaal van Spijk naar Doesburg, Zutphen en Deventer zou in de eerste plaats toch

een scheepvaart-kanaal zijn. Nog wenschelijker ware het dat particuliere krachten, door de provincie en het rijk gesteund, dit nuttige en grootsche werk ondernamen, en het Departement van Oorlog - zoo dikwijls voor concessionarissen een hinderpaal en een plaag - zou dan alle reden hebben om deze onderneming ook met zijne geldelijke bijdragen te schragen. Het antagonisme, dat tot hiertoe tusschen de besturen van Binnenlandsche Zaken en Oorlog, of tusschen de eischen der nationale ontwikkeling en der verdediging heeft bestaan, moet, dunkt ons, niet voortduren. Beider belangen zijn, bij den aanleg van openbare werken, meestal wel te vereenigen. Maar daartoe worden juiste bekendheid met den aard en den omvang dier belangen en veel goede wil vereischt, en moet met name het Departement van Oorlog niet zulke overdreven vorderingen doen als bij verschillende aanvragen om concessie tot droogmaking en aanleg van spoorwegen het geval schijnt te zijn geweest. Misschien echter waren die eischen slechts eene wedervergelding voor de geringschatting, door het Departement van Binnenlandsche Zaken vroeger soms voor de defensie aan den dag gelegd; want zeker is het, dat onze Ministers van Binnenlandsche Zaken veelal nog minder belangstelling hebben betoond in ons verdedigingsstelsel dan onze Ministers van Oorlog in de ontwikkeling van de nationale welvaart.

Wanneer wij, in de voorgaande bladzijden, enkele der meeningen van den heer Stieltjes bestreden hebben, het was omdat wij die meeningen niet deelden en omdat zelfs een zóó uitstekend deskundige als hij, niet op zijn woord geloofd mag worden. In ons land is men daartoe veelal te zeer geneigd. Een profeet, op eigen bodem geteeld, wordt bij ons al evenmin als elders spoedig geëerd; maar is men eenmaal als profeet erkend, gaat men bij het algemeen door voor hetgeen men noemt ‘een knap man’, dan kan men al zeer spoedig zeggen wat men wil; een ‘knap man’ kan bij het algemeen niet dwalen. Zoo *iemand* intusschen verdient op zijn woord geloofd te worden, het is zeker de heer Stieltjes. Eerlijker, logischer, verstandiger schrijver zal men moeilijk aantreffen, en zelfs zijne tegenstanders zullen hem den lof van groote onpartijdigheid niet onthouden, wanneer zij slechts bedenken, dat de meeste zijner geschriften zijn

opgesteld onder omstandigheden, die de meest overdreven voorstellingen en den meest hartstochtelijken toon gerechtvaardigd, althans verklaard zouden hebben. In 1849 als officier der artillerie op de meest onbillijke wijze ontslagen en van elk middel van bestaan beroofd, is hij sedert onverpoosd voortgegaan - voortgegaan, want zijne eerste krijgskundige geschriften dagteekenen reeds van 1843 - de belangen van het krijgswezen en van 's lands verdediging te behartigen, steeds aandringende op eene echt *nationale*, degelijke en zuinige legerinrichting en een eenvoudig, maar juist daardoor krachtig verdedigingsstelsel. Sla al die werken op, die zulk een grooten en nuttigen invloed hebben gehad op de vorming der officieren van het leger; doorlees ze van den aanvang tot het einde: nergens zult gij stuiten op eenige recriminatie of eenige klacht over terugzetting van verdienstelijke mannen of over miskenning; geen regel, die niet duidelijk toont dat de schrijver uitsluitend heeft gedacht aan het algemeen belang, zoodat de rechters die zijne geschriften zouden moeten onderzoeken, op de vraag: ‘wat hebt gij gevonden?’ ook bij hem niet anders zouden kunnen antwoorden dan: *Wat zouden wij gevonden hebben? Niets dan vaderlandsliefde*.

Ook na de onrechtvaardige behandeling, hem nu weder aangedaan, is Stieltjes zich zelf gelijk gebleven. In de verschillende geschriften na dien tijd door hem uitgegeven, in de redevoeringen, sedert door hem gehouden, spreekt overal het belang van het algemeen, van het land. Ook in zijne geschriften over de Indische spoorwegquaestie stuit men zeer zelden op eenige onnoodige personaliteit - want er zijn *noodige* personaliteiten, omdat de personen niet altijd van de zaken zijn af te scheiden - of op eenige onvruchtbare recriminatie. Zelden zelfs eene klacht over miskenning en onrecht; hij ‘effaceert’ zich zelf geheel; hij bepaalt zich tot eene eenvoudige voorstelling der feiten en toont slechts als in 't voorbijgaan het onware en valsche der officiëele wijze van voorstelling aan. Maar juist daardoor zijn zijne geschriften de meest verpletterende aanklacht tegen allen, die hem slecht bejegend, 's lands belang verwaarloosd en aan de waarheid te kort gedaan hebben.

Ofschoon hij zijne rust en zijn geluk had opgeofferd aan de handhaving van de waarheid in de Indische spoorwegquaestie, zonder daarvoor iets anders dan ondank te hebben geoogst, achtte Stieltjes zich daarom toch niet minder verplicht al dade-

lijk na zijn terugkeer uit Indië, ook aan zuiver Nederlandsche belangen zijne aandacht te wijden - getuigen onder anderen zijne mededeelingen in het Instituut van Ingenieurs over het boven behandelde kanaal van Apeldoorn naar Dieren, zijn adres aan de Tweede Kamer betreffende de Grebbe-linie, en de belangrijke brochure, die wij besproken hebben. Naar Sleeswijk geroepen om zijn gevoelen te doen kennen over het aan te leggen Oostzee-Kanaal, nam hij die gelegenheid waar om het tooneel van den laatsten Deenschen oorlog te bestudeeren, en ook nu beijverde hij zich weder om de resultaten van zijne studie vruchtbaar te doen zijn voor zijn vaderland.

Zijne uitmuntende redevoering, den 5^{den} Januari in de *Vereeniging tot beoefening der krijgswetenschap*, te 's Hage, gehouden, had geen ander doel dan om Nederland te wijzen op de nuttige lessen, die voor ons uit den oorlog in Denemarken te trekken zijn, en gaf andermaal getuigenis hoe hij bij al zijne handelingen aan het belang des lands indachtig is. Zoo zien wij Stieltjes, onder alle omstandigheden, zich zelf gelijk blijven en vóór alles datgene doen wat hem toeschijnt zijn plicht te zijn: eene houding zoo edel en waardig, dat zij de oprechte bewondering verdient van allen, die grootheid van ziel en vaderlandsliefde weten te waardeeren. Eenvoudig en zedig te blijven onder loftuiting en bewierooking, is eene kunst, die reeds aan weinigen eigen is; maar alleen een groot man kan zich boven miskenning verheffen en het onrecht met waardigheid dragen. Reeds onze Willem van Haren zong:

‘Het mag alleen aan groote liên gebeuren,
En niet aan elk die wil, om ramp en tegenspoed,
Geleên voor 't vaderland, te keuren
Gelijk een onwaardeerlijk goed.’

‘Laat and'ren 't goud! Laat and'ren om geschenken
Of grootere ampten zich vergrijpen in hun' pligt,
En spreken, handelen en denken
Naar 't wenken van een trots gezigt:’

‘Laat de eigenbaat eens ieders hart vervoeren
En, zonder 't minst gevoel, gelijk een kouden steen,
Beletten om zich ooit te ontroeren
Voor 's lands belang, en voor 't gemeen:’

‘O Charidas! gij zult met Codrus leven.
Gij zult, van Decius en Regulus verzelt,
Voor altoos op de vleugels zweven
Der faam, als een doorlugten held.’

‘Geene armoê, geen geweld zal u doen bukken;
Al rukte de Opperheer de waereld van haar' as,
Al brak deze aardkloot ook in stukken,
Gij bleeft dezelfde Charidas!’

Leeuwarden,
3 Mei 1866.
J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

De Engelsch-Americaansche geschillen.

II. De uitrusting van zuidelijke kapers in Britsche havens.

2. Is Groot-Brittannië voor het gebeurde aansprakelijk?

Het groote argument van Lord Russell, ter bestrijding der Britsche verantwoordelijkheid, was, gelijk wij zagen, de onmogelijkheid, waarin de regering verkeerde om de bewuste uitrustingen te verhinderen. Tegen dit argument, voor zoo verre daarmede te kennen gegeven wordt, dat op de opene zee door geene neutrale mogendheid eenig gezag over de handelingen der oorlogvoerende partijen mag uitgeoefend worden, dat dus de voltooijing van een kaperschip op eene plaats, niet aan hare jurisdictie onderworpen, niet door haar mag worden belet, valt natuurlijk niets in te brengen. Ook is het juist daarom dat het verzet der Britsche flotille tegen de landing van Graaf Saldanha op Terceira, een door het volkenregt niet geregtvaardigde maatregel was. Maar Graaf Russell's argument gaat verder. Het doelt eveneens op de onmogelijkheid, om ook op Britsch gebied, daar, waar het uitoefenen van gezag geoorloofd, wat meer is, waar het pligt was, sterkere, althans meer afdoende maatregelen ter beteugeling van het kwaad te nemen, dan waartoe door de Britsche regering was overgegaan. In hoeverre dit laatste juist is, zal uit eene vergelijking van de middelen, welke het volkenregt te dien einde aan de hand geeft, met die door Engeland aangewend, moeten blijken.

De middelen, die het volkenregt aan de hand geeft, zijn van tweërlei aard. Zij zijn deels preventief, deels repressief. Zien wij achtereenvolgens welke onder elk van beide categoriën behooren gerangschikt te worden.

Onder de preventieve middelen komt in de eerste plaats *de aanhouding van het verdachte schip* in aanmerking. Dit is voorzeker een zeer krachtig middel, maar juist daarom mag het niet anders dan met groote behoedzaamheid worden toegepast. Men kan niet vorderen, dat het inheemsche belang geheel aan het vreemde worde opgeofferd. Een geoorloofden handel aan te groote belemmeringen te onderwerpen, ten einde ongeoorloofde daden te voorkomen, is niet wel met de pligten, die op eene regering tegenover hare onderdanen rusten, overeen te brengen. Maar aan den anderen kant mag die zorg voor eigen belangen niet ontaarden in zorgeloosheid voor de belangen van anderen. Zonder tot een onverdedigbaar stelsel van spionnen en stille verklikkers over te gaan, mag men toch ook niet de oogen sluiten voor misbruiken, wier gewigt niet te loochenen is. Het komt er dus op aan het juiste midden te houden, en zonder al te argwanend op losse vermoedens af te gaan, toch gegronde redenen van verdenking, waar zij zich voordoen, niet te veronachtzamen.

In het kiezen van dien middenweg zit nu echter juist de groote moeijelijkheid: en het ligt in den aard der zaak, dat eene regering, die al hare pligten getrouwelijk betrachten, wil aan den eenen kant dikwijls vervolgingen instellen zal, die tot niets kunnen leiden, omdat er geene overtreding beoogd werd; aan den anderen kant, menigmaal, waar zoodanig opzet wel bestaat, door de behendigheid der overtreders zal worden van het spoor geleid.

Ter tegemoetkoming aan het daardoor ontstaande bezwaar moet een ander middel dienen: *het stellen van cautie*. Het in neutrale haven gebouwde schip, waartegen de verdenking niet zwaarwigtig genoeg is om eene aanhouding te wettigen, moet voor een aanzienlijk bedrag cautie stellen, dat het aan geene vijandelijke operatiën tegen eene van beide oorlogvoerende partijen deel zal nemen, en soortgelijke cautie wordt vereischt bij schepen, die wapenen en krijgsammunitie aan boord hebben, geschikt om tot uitrusting van oorlogschepen te dienen. Wordt in weêrwil daarvan toch door een zoodanig schip eene met de neutraliteit strijdige daad gepleegd, dan is natuurlijk het bedrag der cautie verbeurd. -

Naast deze preventieve staan nu andere repressieve middelen.

Daaronder behooren natuurlijk in de eerste plaats genoemd te worden: *confiscatie* van het schuldig bevonden schip met al den aankleve van dien, *geldboeten, gevangenisstraffen*, enz. aan de bij de uitrusting betrokkene personen opgelegd. Maar behalve deze zijn er ook andere, niet min gewigtige.

Op een dezer middelen hebben wij in de vorige paragraaph reeds met een enkel woord gewezen. Wij merkten namelijk op, dat op den algemeenen regel, volgens welken de jurisdictie over de gemaakte prijzen bij uitsluiting berust bij het oorlogvoerende land, waartoe de *captor* behoort, slechts twee uitzonderingen worden toegelaten. Eene dier uitzonderingen betrof, gelijk wij er bijvoegden, het geval, dat de prijzen gemaakt waren door schepen in neutrale havens toegerust. In dat geval had de staat, welks neutraliteit geschonden was, op dien grond het regt van de prijskwestie kennis te nemen.

Die jurisdictie nu van den neutralen staat is, voor het geval, dat de captor met zijne gemaakte prijzen in eene haven van dien staat terugkeert, eveneens een middel tot handhaving van het volkenregtelijk beginsel. Want het is de pligt der prijsgeregtshoven om zoodanige captuur onwettig te verklaren en de aangehouden prijzen aan de oorspronkelijke eigenaren terug te geven. - Maar hoe, zoo de captor niet naar den neutralen staat terugkeert, maar zich integendeel naar zijn eigen land begeeft? Moet dan het prijsgeregtshof van den oorlogvoerenden staat, waartoe hij behoort, eveneens de captuur onwettig verklaren? Op die vraag moet het antwoord verschillend zijn, al naar mate de houding van den neutralen staat zelven verschilt. Bemoeit deze zich niet met de zaak, dan mag het Hof gerustelijk voor de schending der vreemde neutraliteit de oogen sluiten, en den prijs aan den captor toewijzen. Want tusschen *captor* en *captus*, tusschen de beide vijanden is de wettigheid der verovering buiten kwestie. Tusschen hen geldt slechts één regt: het *jus belli;* - of dat regt uitgeoefend wordt op eigen of op neutraal territoir, of wel op de opene zee, dat is tusschen hen eene volkomen onverschillige zaak. Kanonnen, dat zijn de argumenten, waarmede zij elkander bestrijden; als die tot zwijgen zijn gebragt, houdt alle tegenspraak op. De oorlogvoerende partij kan geene *exceptio ex jure tertii* opwerpen. Het regt van den onzijdige is geschonden; alleen de onzijdige kan opkomen om het te handhaven. Doet hij het niet, dan mag het Hof, schoon volkomen van de feiten bewust, noch

ambtshalve, noch op het beroep van den *captus*, de onwettigheid der captuur uitspreken.

Maar de onzijdige behoort zich de zaak wel aan te trekken. Het is zijn pligt de alzoo gemaakte prijzen langs diplomatieken weg op te vorderen; en als hij dien pligt betracht, als hij dus zelf voor zijn regt opkomt, dan mag het prijsgeregtshof het hem ook niet onthouden, en moet het de captuur onwettig verklaren. Dan moet de oorlogvoerende staat de prijzen aan den neutralen opleveren, die op zijne beurt ze weder aan de oorspronkelijke eigenaars teruggeeft. -

Met dit middel tot handhaving van neutraliteits-regten behoort in eenen adem een ander vermeld te worden, dat, schoon in strekking wijd verschillend, toch naauw daaraan verwant is. Wij bedoelen: *de weigering van het regt van asyl. Het regt* van asyl, want zoo aarzelen wij niet het te noemen, schoon, strikt genomen, die naam misschien niet wel te verdedigen is. Want eigenlijk, als wij alleen op het strikte regt letten, mag elke staat alle vreemde schepen uit zijn gebied weren. Naast het eigenbelang verzet zich echter de *comitas juris gentium* tegen het nemen van een' zoodanigen maatregel. En die comitas doet zich vooral daar gevoelen, waar het betrachting van de eerste humaniteitspligten geldt, waar b.v. een schip door storm beloopen, of door gebrek aan leeftogt, of wel door zware avarij genoodzaakt wordt in de vreemde haven eene toevlugt te zoeken. Dan voorzeker zou weigering van den souverein der haven eene door niets geregtvaardigde wreedheid zijn, tot wier afkeuring de beschaafde wereld moeijelijk eene benaming, sterk genoeg om hare verontwaardiging uit te drukken, vinden zoude; ja, waartegen het publiek geweten zich met evenveel, zoo niet met meer klem verzetten zoude, als tegen de meest schaamtelooze annexatie-plannen en zoo menige andere ondubbelzinnige regtsschennis, waarvan wij nog in onze dagen de onwillige getuigen zijn.

Is dus in het algemeen het asyl eigenlijk eene gunst, maar eene zoodanige, die men bijkans als een regt kan vorderen, wier weigering nagenoeg met eene oorlogsverklaring zoude gelijk staan, althans gegronde reden tot verstoordheid geven zoude, dit neemt evenwel niet weg, dat er sommige exceptionele gevallen zijn, waarin die weigering, wel verre van aanstoot te geven, integendeel eene zeer verklaarbare en met de comitas juris gentium zeer wel overeen te brengen handeling is. Van dien aard b.v. is het

in tijd van oorlog lang niet zeldzame verbod om de gemaakte prijzen, vóór hunne toewijzing aan den captor, in eene neutrale haven binnen te leiden. De toelating toch van prijzen kan den neutralen staat in menige ongelegenheid met de oorlogvoerende partijen brengen. Hij zou, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, daardoor beide partijen als het ware tot schending van zijn gebied uitlokken. Immers pogingen tot herwinning van gemaakte prijzen in de onmiddellijke nabijheid van het neutrale gebied, ja misschien in den ijver des gevechts, *dum fervet opus* (zoo als Bynkershoek soortgelijke schending eens ten onregte trachtte te verontschuldigen), op dat gebied zelf voortgezet, zouden daarvan het onvermijdelijke gevolg zijn, en tot eindelooze klagten en lastige verwikkelingen aanleiding kunnen geven. En zoo is, de straks aangevoerde gevallen van dringenden nood daargelaten, de poging van den neutralen staat, om dien appel der tweedragt van zijn gebied verwijderd te houden, zeker allezins verklaarbaar.

Dit zelfde verbod, dat op de oorlogschepen zelve niet van toepassing is, omdat deze uit den aard der zaak er in den regel geen belang bij hebben, om zoo spoedig mogelijk eene neutrale haven te bereiken, een belang, dat voor den captor, die zijne prijzen gaarne bergen en voor recaptuur bewaren wil, natuurlijk van overwegenden aard is, wordt nu echter ook wel uitgestrekt tot schepen in eene onzijdige haven in strijd met de neutraliteit uitgerust. De oorlogvoerende partij, zoo redeneert men dan, schendt door zoodanige uitrusting de pligten der gastvrijheid, die zij in het onzijdige land geniet. Die den pligt der gastvrijheid schendt, heeft ook het regt daarop verbeurd: het schip, in strijd met de neutraliteit uitgerust, kan dus ook geene aanspraak hebben op de voorregten, die aan de zoodanige, welke die neutraliteit eerbiedigen, plegen te worden toegekend; het heeft het regt verloren om het gebied wederom te betreden, welks bescherming het eenmaal met zoo groven ondank heeft beloond.

Ziedaar de middelen, die het gebruik der volkeren tot handhaving der neutraliteit kent. Zien wij thans, in hoeverre zij in den jongsten oorlog door Groot-Brittannië zijn aangewend.

Al aanstonds beginnen wij met op te merken, dat in de Britsche foreign-enlistment-act van het stellen van cautie geen gewag gemaakt en de aanhouding van verdachte schepen van de aanwezigheid van genoegzaam *prima facie* bewijs onder

eede[1] afhankelijk gesteld wordt. Een noodzakelijk gevolg hiervan is, dat van het eerste middel in het geheel niet, en van het tweede slechts een zeer schaarsch gebruik gemaakt is. En onder de weinige gevallen, waarin de aanhouding beproefd en eene vervolging ingesteld is, is er slechts één enkel, dat tot eenig belangrijk resultaat ten voordeele der neutraliteit geleid heeft. Wij bedoelen het geval der ramschepen van Laird.

Deze geduchte schepen, wier aanbouw in de haven van Liverpool reeds van den beginne af aan met welgegronde bezorgdheid door de Americaansche regering was gadegeslagen, tot wier bestrijding zij op het oogenblik geene genoegzame krachten beschikbaar had, en wier verschijning reeds bijna voldoende zou geweest zijn om de blokkade der Zuidelijke kusten te verbreken, moesten tot elken prijs verhinderd worden het Britsche gebied te verlaten. De ernstigste vertoogen werden daarover dan ook door den Heer Adams tot de Britsche regering gerigt; een' tijdlang te vergeefs, want van den kant van het Zuiden had men alles beproefd, om het den schijn te geven, alsof de bewuste schepen voor den Pacha van Egypte bestemd waren. Men had ze tot dat einde met de namen El Tousson en El Monassir gedoopt, en de Heer de Bravay, ‘a French commercial adventurer, found to he capable of prevarication, if not of absolute falsehood’[2], gelijk hij door den Heer Adams wordt betiteld, had zich niet ontzien te verklaren, dat hij zelf als agent van Ismaël-Pacha tot hunnen aanbouw last gegeven, had, een beweren, dat door de Liverpoolsche autoriteiten zeer aannemelijk geacht, doch welks onwaarheid weldra door de pertinente ontkentenis van de Egyptische regering volkomen gelogenstraft werd. Met dat al zou door het onderzoek naar de juistheid van deze en andere beweringen het bevel tot aanhouding, misschien even als in het geval der Alabama, vertraagd zijn tot op het oogenblik, waarop het te laat geweest ware, had niet de Americaansche regering, vast besloten het uiterste te beproeven, niet een' koenen, wij zouden bijna zeggen, een' vermetelen stap gewaagd. In weêrwil toch van de allermoeije-

1 Bewijs namelijk 1° voor bestemming tot gebruik in den oorlog; 2° voor bestemming ten dienste van eene der oorlogvoerende partijen.

2 Lid van het Fransche wetgevend ligchaam. Dezelfde, het dient er onmiddellijk bij gezegd, wiens verkiezing, wegens voor den betrokkene niet zeer eervolle redenen, reeds herhaalde malen door dat ligchaam is vernietigd geworden, doch die met een taal geduld telkens weder door zijne kiezers afgevaardigd werd.

lijkste omstandigheden, waarin zij verkeerde, deinsde zij er niet voor terug, in bewoordingen, die moeijelijk voor tweëerlei uitlegging vatbaar zijn, Groot-Brittannië met eene oorlogsverklaring te bedreigen. ‘Can the British government suppose for a moment,’ zoo schrijft o.a. Seward aan Adams, en in gelijken geest liet deze zich herhaaldelijk jegens Russell uit, ‘that such an assault, as is thus meditated, can be made upon us by British-built, armed and manned vessels, without at once arousing the whole nation, and making a retaliatory war inevitable? Whatever view may be taken of the fortunes of the insurrection in Europe, it is deemed clear in this country that the factious spirit, which gave it birth, is rapidly declining, and the sentiment of nationality is developing itself anew, with an energy, never before known. The nation, *after two years of experience of war*, has overcome the sense of fear, while its temper is highly excited. It believes, that, though fonnd unprepared, there are no limits to its ultimate ability for self-defence. It has a press and a Congress, as free and as bold as the press and the Parliament of Great-Britain. You have only to listen to the political debates in any part of the country, to learn, that the United States would accept an unprovoked foreign war now with more unanimity and cheerfulness, than at any former period. I write this with all the earnestness of conviction and with all the concern, which one must feel, who believes, that any foreign war must be only inferior in the dangers it brings, to the domestic war, which so many, differing from me, have thought, endangered the very existence of my country. I am sure that British Statesmen must known, that a war between their country and the United States is unnecessary, and that it could bring no resulting benefits to Great-Britain. For the interest of both countries and of civilization I hope they will not let a blow fall from under their hands, *thatt will render peace impossible*’[1].

Van dien aard was de taal door de Americaansche regering tegenover Groot-Brittannië gevoerd en die niet naliet een diepen indruk te weeg te brengen. Ja, wij gelooven, dat de onderstelling niet gewaagd mag heeten, dat grootendeels ten gevolge van bedreigingen als de zoo even vermelde, het vertrek der beide

1 Seward aan Adams, 5 Sept. 1863. *Aegidi*, Aug.-Sept. Heft. n°. 1914.

ramschepen werd verboden. Wel komt Lord Russell in eene dépêche van 25 September reeds bij voorbaat tegen deze onderstelling op, waar hij zich verpligt acht te verklaren: ‘that her Majesty's government will not be induced by any such consideration either to overstep the limits of the law, or to propose to Parliament any new law, which they may not for reasons of their own, think proper to be adopted,’ en ‘that they would not shrink from any consequence of such a decision’[1]; maar het schijnt niettemin in Engeland lang niet uitgemaakt, of het bij de foreign-enlistment-act gevorderde bewijs ook in dit geval wel genoegzaam aanwezig was om de aanhouding te regtvaardigen. Althans een der leden van het Parlement ontzag zich niet der Regering toe te voegen, dat hare handelwijze in dezen, als ‘illegal and unconstitutional, without law, without justification and without excuse,’ de sterkste afkeuring verdiende.

Hoe het zij, of het verbod der Britsche regering in dezen al of niet met de wet overeenkomstig, of het al of niet een gevolg van de Americaansche bedreigingen was, zooveel is zeker, dat het kabinet van Washington allen grond had om daarover ten hoogste tevreden te zijn, en dat zoo Groot-Brittannië in de andere gevallen even krachtig ware opgetreden, de tegenwoordige vordering tot schadevergoeding noodwendig zou hebben moeten achterwege blijven. Maar behalve nog een enkel ander onbeduidend geval is dat der ramschepen van Laird geheel eenig in zijne soort.

En niet beter is het met de straffen aan de schuldigen opgelegd, gesteld. Wel zijn er tegen enkele overtreders der foreign-enlistment-act vervolgingen begonnen, maar ook deze, meestal tegen ondergeschikte personen ingesteld, leverden geen belangrijk resultaat op. Kapitein Corbett van de Sea-King werd vrijgesproken, en waar al eene enkele maal een veroordeelend vonnis werd geveld, daar was het niets ongewoons den regter van het hem toegekende arbitrium te zien gebruik maken, krachtens hetwelk het hem vrijstond den schuldige geheel straffeloos te laten.

Wat eindelijk de ontzegging van het regt van asyl betreft, dat middel is door Groot-Brittannië niet toegepast geworden. De Alabama en andere schepen, die de pligten der gastvrijheid zoo zeer hadden geschonden, zijn later, even als ware er niets

1 Russell aan Adams, 25 Sept. 1863. *Aegidi*, Aug.-Sept. Heft. N°. 1918.

gebeurd, in de Britsche havenen ontvangen, ja werden daar dikwerf door het volk met vreugdekreten verwelkomd. Alleen aan de wederzijdsche prijzen werd het asyl ontzegd. Maar teruggave van prijzen aan de oorspronkelijke eigenaars heeft, althans op grond der onwettige uitrusting van den *captor*, geenszins plaats gehad[1].

Het aangevoerde is voldoende om ons aan te toonen, dat Groot-Brittannië van de middelen, die het ter beteugeling der uitrustingen te zijner beschikking had, een zeer spaarzaam gebruik gemaakt heeft. Toch beweert Lord Russell, dat de Britsche regering niet anders, althans niet beter handelen konde, en wij dienen dus, alvorens een veroordeelend vonnis uit te spreken, bij de door hem bijgebragte gronden ter verdediging stil te staan.

De Britsche regering, zegt Lord Russell, kon niet verder gaan, omdat de foreign-enlistment-act haar daartoe geene bevoegdheid gaf. - Volkomen juist, maar waarom dan niet toegegeven aan den aandrang van het Americaansche Gouvernement, en het voorbeeld, door dat rijk in 1817 gegeven, gevolgd: waarom dan niet de wet veranderd? -

Daarvoor worden door Lord Russell twee gronden aangevoerd, op wier gewigt zeker veel valt af te dingen. America, zegt hij, mag ons dat niet verwijten, want de wet, die aldaar sedert 1817 de oude wet van 1794 vervangt, is in hoofdzaak ook de onze. Wij behoefden onze wet dus niet meer te veranderen, want wij hadden reeds eene wet, gelijk aan die, welke in 1817 op aandrang van Portugal in de Vereenigde Staten tot stand kwam. Ware dat niet het geval geweest, dan zou men tot het doen van het verwijt regt gehad hebben; maar wij zijn waarlijk niet verpligt om telkens nieuwe wetten te maken *ad infinitum*, omdat er zich nieuwe omstandigheden opdoen. -

Men behoeft voorwaar geene groote mate van scherpzinnigheid te bezitten om te ontwaren, dat deze redenering niet meer

1 Wel is in de zaak der Tuscaloosa, en misschien nog in enkele andere gevallen, de gemaakte prijs aan de oorspronkelijke eigenaren teruggegeven, althans ter hunner beschikking gesteld; de grond dier teruggave was echter geenszins de onwettige uitrusting van den captor, maar de overtreding van het verbod om prijzen in Britsche havens binnen te brengen. Men vergelijke hierover de instructiën van den Hertog van New-Castle (destijds minister van koloniën) aan de koloniale autoriteiten, dd. 4 Nov. 1863, en de discussiën in het Lagerhuis in *the Times* van 29 April 1864.

dan een louter sophisme is. Ware de Americaansche wet van 1817 het non plus ultra van alle volmaaktheid geweest, dan voorzeker zou (gesteld, dat de Engelsche geheel met haar overeenkwam) de weigering, om haar door een' nieuwe te vervangen, zeer gegrond geweest zijn. Maar zoo lang dit niet vaststaat, en het wordt door den Heer Adams niet beweerd, mist het beroep natuurlijk alle kracht. En wat het laatste gedeelte van het betoog betreft, daarover heeft de Americaansche diplomaat naar eisch regt gedaan. ‘Surely,’ zoo had Lord Russell gezegd, ‘we are not bound to go on making new laws *ad infinitum*, because new occasions arise.’ Zeker een vreemd beweren, waarop de Heer Adams dan ook niet nalaat met onbarmhartige scherts het volgende te antwoorden: ‘Here I would respectfully submit, that if his[1] Lordship be right in his assertion, that new laws *ad infinitum* are not required by new occasions, it is difficult to explain the reason for the existence of so many legislative bodies and such multiplied statute-books. Surely the Government, which I represent, would not have so repeatedly acceded to the sollicitations of Her Majesty's government as it has done to, “make new laws for new occasions” under any other plea.’ - En de Britsche regering zelve, zoo voegt hij er ten slotte nog bij, is gedurende den laatsten oorlog ook niet immer van die leer geweest, want het was op mijne herhaalde en ernstige klagten, dat zij besloot maatregelen vast te stellen tegen de invallen, waarmede de insurgenten van uit Canada de Vereenigde Staten trachtten te bestoken. ‘In this case then, it is clear, that the imminent danger of a rupture between the two countries had brought on an acknowledgment of the necessity of going on to “make a new law to meet a new occasion.”’ Dat alleen vrees voor oorlog u daartoe zou kunnen leiden, mag ik niet aannemen. Maar als dat geen' invloed op uw toenmalig besluit gehad heeft, waarom dan in beide gevallen zoo verschillend gehandeld?

Het komt ons voor, dat deze bestrijding van Lord Russell's argument in alle opzigten afdoende is. Maar zelden was dan ook de wederlegging van een argument gemakkelijker. Want inderdaad, waardoor zou toch wel eene wetsvoordragt kunnen geregtvaardigd worden, zoo het niet ware door de ondervinding,

1 Deze brief is aan Lord Clarendon gerigt.

dat de oude wet onvoldoende is om de bestaande behoeften te bevredigen? Wij meenen het er dan ook gerustelijk voor te mogen houden, dat Lord Russell zelf, die reeds zoo menige wet heeft helpen tot stand brengen, onmogelijk van een ander gevoelen zijn kan, en dat, zoo hij al voor een oogenblik het tegendeel heeft kunnen neêrschrijven, hij zich van die uitdrukking niet genoeg rekenschap heeft gegeven, maar dat zij hem, ondanks hem zelven, is ontsnapt.

Meer waarde dan dit eerste heeft Lord Russell's tweede argument. De Britsche foreign-enlistment-act, zegt hij, behoefde door geene andere vervangen te worden, want zij was in alle opzigten voor het oogmerk voldoende; althans zou geene verandering haar heter daaraan hebben doen beantwoorden. Naar aanleiding daarvan treedt hij in een onderzoek van de bepalingen der Americaansche foreign-enlistment-act, die niet in de Britsche wet voorkomen, en het gelukt hem daarbij ontegenzeggelijk, het bewijs te leveren, hoe ook deze gemakkelijk kunnen ontdoken worden. Vooral is het het stellen van cautie, tegen welks preventieve kracht hij met nadruk opkomt, omdat, wanneer men een' rijken buit op het oog heeft, men zich door het verlies van den gestelden borgtogt toch niet zal laten weêrhouden.

De Heer Adams heeft de Americaansche wet tegen dezen aanval verdedigd; zonder te willen beweren, dat zij niet even als iedere wet zou kunnen ontdoken worden, en dat zij niet voor verbetering vatbaar zoude zijn, heeft hij verschillende voorbeelden aangehaald ten bewijze hoe de oorlogvoerende mogendheden (en onder deze ook Engeland gedurende den Krim-oorlog) door hare voorschriften zijn gebaat. Wij gelooven echter niet, dat hij er in geslaagd is te bewijzen, dat de Americaansche wet, zij moge dan al in een enkel opzigt de voorkeur verdienen, de Britsche in voortreffelijkheid zoo verre achter zich laat; maar wat daarvan wezen moge, de gebreken der laatste kunnen in geen geval in die der eerste eene gegronde verdediging vinden; zoo de Americaansche wet evenmin aan het doel beantwoordt, de Heer Adams heeft er teregt op gewezen, dat hij geenszins bij het Britsche kabinet op hare overname aangedrongen had. Hij mogt al van tijd tot tijd op bepalingen, daarin vervat, die in de Britsche wet niet aangetroffen werden, de aandacht gevestigd hebben, zijn streven was alleen daarheen gerigt geweest, dat er eene *nieuwe* wet, waarbij afdoende maatregelen werden

vastgesteld, zou worden tot stand gebragt. En dat was hardnekkig door Groot-Brittannië geweigerd geworden. ‘It was in that form only that her Majesty's government decided to decline the proposal. The decision was not against the adoption of the law of the United States. It was against doing any thing at all.’ -

En is het nu inderdaad waar, hetgeen door Lord Russell beweerd wordt, dat de kracht der Engelsche wet door geenerlei maatregel zou zijn vermeerderd geworden? Wij meenen het ten sterkste te moeten ontkennen. Aangenomen toch, dat bij het stellen van cautie niet veel haat gevonden wordt, het zal zeker toch wel iets, hoe weinig ook, ter bestrijding van het kwaad kunnen bijdragen, en altijd zou men het bedrag der verbeurd verklaarde gelden in de eerste plaats kunnen aanwenden tot tegemoetkoming van hen, die door de onwettige uitrustingen schade hadden geleden. Maar dit daargelaten, het groote gebrek der wet, dat ons toeschijnt zeer gemakkelijk te kunnen verholpen worden, is in de beperkte bevoegdheid tot aanhouding gelegen. Het gaat niet aan, bij ondernemingen, die de rust van een geheel koningrijk, ja! van de gansche wereld kunnen in gevaar brengen, al te schroomvallig het nemen van voorzorgsmaatregelen aan nagenoeg onoverkomelijke bezwaren te onderwerpen. In zulke omstandigheden dient er vóór alles gehandeld te worden. Depositiën onder eede als *conditio sine qua non* voor vervolgingen te stellen, is die vervolgingen nagenoeg onmogelijk maken. Veeleer schijnt de innerlijke overtuiging van verstandige, gemoedelijke en onpartijdige ambtenaren, door krachtige vermoedens geschraagd, de aanhouding van het verdachte schip reeds allezins te regtvaardigen. Zal men zich zoodoende al eens aan vruchtelooze, of wel aan verkeerde vervolgingen blootstellen, het kwaad daardoor veroorzaakt weegt op verre na niet op tegen dat, hetwelk men op die wijze voorkomt. Waarlijk, eene regering mag zich wel eenige moeite en nu en dan de kosten van een verloren proces getroosten, ten einde te beletten dat schepen als de Alabama, in weêrwil van de krachtigste vermoedens en de meest gevestigde overtuiging, dat zij ter bereiking van met 's lands neutraliteit strijdige doeleinden dienen moeten, haar gebied verlaten.

Door zoodanige verandering zou de preventieve kracht der foreign-enlistment-act aanmerkelijk bevorderd worden. Maar ook de repressieve schijnt voor vermeerdering vatbaar, in zooverre

het door haar toegelaten *arbitrium judicis* zou kunnen worden beperkt. Het maakt een' pijnlijken indruk en moet noodwendig tot schending der wet uitlokken, wanneer eene ingestelde en tot schuldigverklaring leidende vervolging door de zachtmoedigheid des regters, die den schuldige geheel straffeloos laten kan, zonder eenig resultaat blijft. Wenschelijk zou het schijnen, dat dit arbitrium judicis althans aan eenige wettelijke regelen onderworpen ware, opdat niet in waarheid in zulke belangrijke zaken de regter de plaats inneme, die alleen aan den wetgever toekomt.

Door het aangevoerde meenen wij ons gevoelen omtrent het ongenoegzame der Britsche wet voldoende te hebben gemotiveerd. Ons oordeel echter wordt door de houding van Lord Russell zelven nog versterkt. Want in eene dépêche, slechts twee maanden geschreven na die, waarin hij de Engelsche wet verdedigt als zoude zij in alle opzigten zoo veel mogelijk aan het doel beantwoorden[1], legt hij de opmerkelijke verklaring af: ‘that as neither the law of the United States nor our own Foreign-Enlistment-act have proved upon trial completely efficacious, it is worth consideration, whether improvements may not be made in the statutes of both nations.’

Hoe gereserveerd deze laatste bewoordingen nu ook mogen zijn, al schijnen zij nog eenigen twijfel uit te drukken omtrent de mogelijkheid van krachtiger maatregelen, men mag het er niet voor houden, dat Graaf Russell zich zoo zoude uitlaten, als hij van de onmogelijkheid zoo bepaald overtuigd ware. Daarenboven zijn de door ons aangewezene gebreken en de daartegen aan te wenden middelen te zeer in het oog vallend, dan dat het aannemelijk schijnt, dat zij een' staatsman als Russell zelfs voor een enkel oogenblik zouden kunnen ontgaan. De ware reden der weigering om tijdens den oorlog tot wetsverandering over te gaan, moet dan ook niet in voorgewende onherispelijkheid der Britsche wet gezocht worden, maar veeleer in de politieke verhouding van het Britsche ministerie tot de Zuidelijkgezinde partij. Aan die magtige partij mogt geen aanstoot gegeven worden. Het ministerie zelf was aanvankelijk wel tot verandering der wet geneigd. Maar het deinsde terug voor den

1 De eene is van 30 Aug., de tweede van 3 Nov. 1865, beide dus na het einde van den oorlog geschreven, zoodat de ondervinding omtrent de werking der wet in dien tusschentijd niet kan zijn vermeerderd.

tegenstand, dien een dergelijk voorstel onvermijdelijk bij die partij zoude uitlokken, gerugsteund als zij in den regel was door hen, van wie geestig door een' anonymen schrijver in *the Times* gezegd wordt: ‘that they considered, we did ourselves injustice, if, when the Americans swaggered, we did not blunder in return.’ Het ontzag voor die partij gaf telkens, wanneer soms in een of ander opzigt aan het noorden een goed woord gegeven was, aanleiding om dat woord door eene voor het Zuiden gunstige uitdrukking aanstonds weder te temperen. En zoo moest het er wel van zelf toe komen, dat het eerst bereidwillig aangehoorde voorstel, later, toen men den vermoedelijken tegenstand had leeren peilen, tot elken prijs, zij het dan ook onder de nietigste voorwendsels, op zijde geschoven werd. Ja! men beijverde zich den indruk door die aanvankelijke bereidwilligheid teweeggebragt, door de sterkste uitdrukkingen uit te wisschen, zoo zelfs dat Palmerston zich niet ontzag in het Parlement te verklaren, dat de Regering er nimmer toe zoude overgaan ‘to take some course, which might be contrary to the law of the country, *or which might be contrary to the dignity of the country, in the way of altering our laws for the purpose of pleasing another country*.’ Alsof het hier meer te doen ware geweest om de Americaansche regering te believen, dan om haar regt te doen wedervaren, en alsof het niet even strijdig ware met de waardigheid van het land, in spijt van den laatsten grond eene wet achter te houden, als om der wille van den eersten haar tot stand te brengen!

Maar wij willen niet verder in de geheime beweegredenen van het Britsche kabinet trachten door te dringen. Genoeg zij het te constateren, dat de Britsche foreign-enlistment-act voor verbetering ruimschoots vatbaar is, en dat de Regering, zoo lang de oorlog duurde, niettegenstaande herhaalden aandrang geweigerd heeft tot die verbetering de handen aan het werk te slaan.

In zoover dus het aanwenden van middelen ter voorkoming van onwettige uitrustingen op het terrein der foreign-enlistment-act ligt, is de Britsche regering naar ons oordeel in haren pligt te kort geschoten. Maar onder de door ons opgenoemde middelen waren er twee (*ontzegging van het asyl* en *teruggave der prijzen*) die buiten den kring der foreign-enlistment-act vallen. Waarom zijn deze niet door haar beproefd geworden?

Ten aanzien van de ontzegging van het asyl wordt daarvoor door Lord Clarendon eene reden opgegeven, waarvan het ons

niet is mogen gelukken de kracht te vatten. Wij hebben, zegt hij, de onwettig uitgeruste schepen weder in onze havens ontvangen, omdat zij inmiddels wettige oorlogschepen in dienst van de Geconfedereerden geworden waren, en de Geconfedereerden waren door ons als oorlogvoerende partij erkend. Het beweren, dat wij die schepen later niet weder hadden moeten toelaten, is dus eigenlijk niets anders, dan eene herhaling van uw gevoelen, dat wij de Zuidelijken niet hadden moeten erkennen als oorlogvoerende partij[1].

De logica dezer redenering is niet verpletterend. Dat de erkenning van de Zuidelijken als oorlogvoerende partij noodzakelijk medebragt, dat al hunne schepen, op wier uitrusting geene smet kleefde, in de Engelsche havens moesten worden toegelaten met gelijk regt als die van elke andere oorlogvoerende partij, is aan geen tegenspraak onderhevig. Maar waarom desniettemin aan een Zuidelijk schip, dat in strijd met het volkenregt en de wetten van den neutralen staat was uitgerust, de toegang tot Britsche havens niet goedschiks zou kunnen zijn ontzegd, schijnt voor het minst onbegrijpelijk. De ontzegging van het asyl aan de schuldige schepen zou toch inderdaad de regten aan de onschuldige toegekend, in geen enkel opzigt eenige krenking hebben doen ondergaan. En nu moge Lord Russell beweren, zonder het nader toe te lichten, dat het practisch onuitvoerbaar zou geweest zijn, de schuldige schepen den toegang te weigeren en de onschuldige toe te laten, de praktijk van de Vereenigde Staten gedurende de oorlogen der fransche revolutie, geeft ons voor de uitvoerbaarheid van den maatregel een onomstootelijk bewijs. -

Maar waarom heeft de Britsche regering althans het tweede middel: *de teruggave van onwettig genomene prijzen* niet aangewend? Deze vraag wordt ter naauwernood in de gansche correspondentie aangeroerd; de Heer Adams maakt daarvan aan Lord Russell geen verwijt, en deze heeft zich te dien aanzien dan ook niet verantwoord. In zeker opzigt is dat stilzwijgen zeer verklaarbaar, want de reden voor de niet directe teruggave der prijzen ligt voor de hand. Immers Groot-Brittannië had reeds op den 1sten Junij 1861 de toelating der wederzijds genomen prijzen in zijne havens verboden: de prijzen kwamen dus niet binnen Britsche jurisdictie; de regering was dierhalve ook

1 Clarendon aan Adams, 18 Nov. 1865. *Aegidi*, Jan. Heft. 1866. N°. 2040.

niet bij magte ze aan de oorspronkelijke eigenaars terug te geven.

Maar daarmede hield de verpligting van Engeland geenszins op, en in zoo verre is het stilzwijgen van den Heer Adams althans, omtrent dit punt min begrijpelijk. Kon Engeland de prijzen niet direct aan de eigenaren teruggeven, het kon zulks toch langs een' indirecten weg doen. De Britsche regering kon van die der Geconfedereerde Staten restitutie van de onwettig genomene prijzen gevraagd en ze vervolgens op hare beurt aan de oorspronkelijke eigenaren teruggegeven hebben. Door dit na te laten heeft zij inderdaad een verzuim begaan, dat haar met regt door America tot verwijt gerekend worden kan.

Welligt heeft men tegen de uitvoerbaarheid van dit middel nog een bezwaar. De Zuidelijke kapers hadden de gewoonte om de door hen genomen prijzen te verbranden. Zij deden dat niet uit loutere vernielzucht; integendeel zij gingen er zeer ongaarne toe over, om den rijken buit zoo maar goedsmoeds aan de vlammen prijs te geven; maar zij deden het omdat zij niet anders konden. Hun eigen land konden zij, uithoofde van de blokkade, met de prijzen niet bereiken; de neutrale havens waren eveneens, op het voorbeeld van Engeland, voor de prijzen gesloten; zij moesten zich dus daarvan ontdoen, en hadden tot dat einde slechts de keus, om ze of weder vrij te laten, hetgeen zeker eene edelmoedigheid geweest zoude zijn, die men in den tegenwoordigen tijd van vijand tegenover vijand nog moeijelijk schijnt te kunnen verwachten, of ze te vernielen. Zij kozen het laatste[1]. De Regering der Geconfedereerde Staten, zoo redeneert men welligt, zou dierhalve, gesteld er ware bij haar een eisch tot restitutie van wege Engeland ingebragt, onmogelijk daaraan hebben kunnen gevolg geven, omdat zij natuurlijk niet teruggeven kon, hetgeen zij zelve niet had. -

Volkomen waar; maar in het wezen der zaak wordt daardoor weinig of geene verandering gebragt. Konden de prijzen zelve

1 Kapitein Semmes van de Alabama heeft zijn gedrag in dezen uitnemend verdedigd in een' brief aan de Times, dd. April 1864. Vgl. *Aegidi*, Aug. Sept. Heft 1865, N°. 1898. Een brief, die ook daarom zeer merkwaardig is, omdat hij ons het bewijs geeft, dat de kaperkapitein in het volkenregt lang geen vreemdeling is, al kunnen zijne redeneringen, met name die omtrent Engeland's schending der neutraliteit ten nadeele van het Zuiden door de ontzegging van het asyl aan de wederzijdsche prijzen, den toets van een grondig onderzoek niet altijd doorstaan.

niet door de Zuidelijke regering teruggegeven worden, in hunne plaats zou schadevergoeding ten bedrage der waarde gesubintreerd zijn; Engeland zou het regt gehad hebben die van haar te vorderen, en de restitutie aan de oorspronkelijke eigenaren zou daardoor slechts vereenvoudigd zijn. -

Maar hoe, wanneer de Zuidelijke regering hetzij de restitutie, hetzij de vergoeding der waarde geweigerd had? - In dat geval zou Groot-Brittannië een regtmatigen grond tot oorlog of wel tot uitoefening van het regt van représailles hebben gehad. Maar zoover te gaan, daartoe ware het natuurlijk niet verpligt geweest. De onzijdige staat, die alles gedaan heeft om zijne neutraliteit te handhaven, behoeft niet in het belang van een' vreemden staat en van vreemde onderdanen, zich aan de hagchelijke kansen des oorlogs bloot te stellen. Wanneer dus zoodanige weigering zou hebben plaats gevonden, en de Britsche regering ook overigens alle middelen, wier aanwending in hare magt stond, had uitgeput, dan ware zij volkomen tegenover de Vereenigde Staten verantwoord geweest, dan, maar ook dan eerst zou zij haren pligt ten volle hebben betracht.

Vatten wij nu echter het betoogde te zamen, dan blijkt ons integendeel, dat Groot-Brittannië de middelen, die het ter handhaving zijner neutraliteit beschikbaar had, of in het geheel niet of slechts in zeer geringe mate heeft toegepast. Wel heeft de Britsche regering het gebeurde gedésavoueerd, maar wel verre van zich krachtig te beijveren ten einde het te verhinderen, heeft zij eene min of meer passive houding aangenomen, en daardoor de verantwoordelijkheid op zich geladen.

Het was die houding der Regering, die Bright aanleiding gaf in het Lagerhuis het verwijt tot haar te rigten[1], dat hare neutraliteit ten aanzien der Vereenigde Staten, ‘*a cold and unfriendly neutrality*’ was. Aardig heeft Lord Palmerston wel is waar dat verwijt trachten te persiffleren, toen hij daarop in dier voege antwoordde: ‘I don 't know exactly what the meaning of such terms may be. They appear to me to be a contradiction, because if a neutrality is *warm* and *friendly* to the one party, it must be something very different towards the other, and ceases to be that, which in common parlance is called neutrality between contending parties. Whether our neutrality is *warm* or *cold, friendly* or *unfriendly*, it is sincere and ho-

1 In de zitting van 28 Maart 1863.

nest.’ Maar moge deze repliek ons al een glimlach afdwingen, moge zij geestig, ja min of meer verblindend zijn, het woord van Bright verliest daardoor niets van zijne waarde. Het is waar, de neutraliteit, zal zij dien naam verdienen, behoort koud en onverschillig te zijn. Maar zij behoort het niet alleen te zijn; zij behoort het ook te blijven. Dat kan zij niet, wanneer zij zich niet bezielt in één enkel geval. Immer moet zij hare lijdelijke houding bewaren; slechts in één geval behoort zij krachtdadig tusschen beide te treden. Het is daar, waar zij door hare belagers tot zelfverdediging gedwongen wordt. Wanneer er pogingen worden aangewend om de neutraliteit te ondermijnen, dan kan de onzijdige, die op het behoud van dien naam prijs stelt, niet koud en onverschillig blijven. Hij kan het niet kalm en gelaten aanzien, dat men hem ondanks zich zelven in het strijdperk tracht te voeren. Als hij dien toeleg ontdekt, dan moet hij handelen met al den spoed, met al de kracht, die in hem is. Hij wil neutraal blijven met hart en ziel, en zou hij dan niet vurig elk geoorloofd middel te baat nemen, ten einde te beletten dat men hem het reeds met zooveel moeite bewaarde standpunt doe verlaten, in strijd met zijnen wil?

Het is daarop, dat de zoo juiste woorden van Bright doelen. De Britsche Regering heeft niet regtstreeks eene van beide partijen begunstigd, maar zij heeft het verleenen van gunsten uit den boezem harer onderdanen door geene krachtige maatregelen belet; zij is niet alleen koud en onvriendschappelijk geweest, waar het haar pligt, maar ook waar het strijdig met haren pligt was; zij heeft de neutraliteit geschonden niet door te handelen, maar door na te laten; hare aansprakelijkheid is dus ook niet een gevolg van hare inmenging, maar van hare inertie. -

Maar nu nog eene vraag ten slotte. Het regt van de Vereenigde Staten is geschonden en Groot-Brittannië is voor die schending aansprakelijk. Dat meenen wij thans te hebben betoogd. Maar hoe krijgt America nu voor die regtsschennis voldoening?

Daartoe had het de keus tusschen drie middelen. 1°. Oorlogsverklaring; 2°. Uitoefening van het regt van représailles[1]

1 Het regt van représailles roept een' toestand in het leven, het midden houdende tusschen oorlog en vrede. Het is eene soort van eigen rigting, alleen strekkende tot verhaal van de geledene schade op den schuldigen staat of zijne onderdanen, zonder dat er overigens tot vijandelijkheden overgegaan wordt. Dat deze daaruit echter al ligt zullen voortspruiten, behoeft naauwelijks gezegd te worden.
Men noemt dit regt *positief*, wanneer het wordt uitgeoefend door het verrigten eener handeling, b.v. door captuur van een schip, of *negatief*, als men zich regt verschaft door eene handeling na te laten, b.v. door wanbetaling eener wettige schuld.

en 3°. Het vragen van schadevergoeding, gewettigd door iedere onregtmatige daad.

Het Kabinet van Washington heeft begrepen het laatste te moeten kiezen. Het heeft schadeloosstelling gevraagd ten bedrage der waarde van de door de onwettig uitgeruste kaperschepen genomene of vernielde prijzen.

Men meene daarom niet, dat het America eigenlijk om het verkrijgen dier geldelijke vergoeding te doen is. Voorzeker! het bedrag, waartoe die vergoeding zou kunnen zijn opgevoerd, moge al op zich zelf vrij aanzienlijk zijn, bij de ontzaggelijke kosten, door den oorlog veroorzaakt, vergeleken, is het als het ware een droppel in den Oceaan. America zou dus door de betaling niet zoo veel gebaat zijn; of het die erlangt of niet, daarvoor is het in zekeren zin onverschillig. Blijkt dit reeds eenigermate uit de dépêches van Adams, die ruim zooveel bij de toekomstige gevolgen als bij de geleden verliezen stilstaat, wij kunnen het op zeer ondubbelzinnige wijze vernemen uit de boodschap van President Johnson aan het Congres van 4 Dec. 1865. ‘The United States’, zoo lezen wij daar, ‘did not present the subject as an impeachment of the good faith of a Power, which was professing the most friendly dispositions, but as involving questions of public law, of which the settlement is essential to the peace of nations, and though pecuniary reparation to their injured citizens would have followed incidentally on a decision against Great-Britain, such compensation was not their primary object. They had a higher motive and it was in the interests of peace and justice to establish important principles of international law’[1].

Wij zien het dus, het geschil werd wel ingekleed in den vorm eener vordering tot schadevergoeding, maar de geld-kwestie was niet meer dan bijzaak. Het was, gelijk ons de President zegt, slechts de bedoeling van America op het onregt te wijzen, te constateren, dat er eene met het Volkenregt strijdige daad gepleegd was, te protesteren tegen berhaling van dergelijke handelingen in de toekomst. -

1 *Aegidi*, Jan. Heft. 1866, N°. 2034.

Was het dat alleen, hetgeen America tot het houden van eene zoo langdurige, moeijelijke en voor het behoud van den vrede gevaarlijke discussie aanzette? Wij willen veel gelooven van de belangeloosheid van het Washingtonsche Kabinet, en de strijd, van daar uit sedert de erkenning der Americaansche onafhankelijkheid met onvermoeiden ijver voor de liberale beginselen van internationaal zeeregt gevoerd, geeft ons regt om ook hier veel op rekening der edele aandrift tot beslechting van volkenregtelijke kwestiën te stellen; maar dat het de zelfopoffering zoo ver zou gedreven hebben, om op het gevaar af van den moeijelijken toestand, waarin het reeds verkeerde, nog hagchelijker te maken, het kostte wat het wilde, alleen voor het toekomstig welzijn der volkeren in de bres te springen, komt ons geenszins aannemelijk voor.

Vermoedelijk moeten wij voor een groot gedeelte de drijfveêr van America's gedrag in den nationalen hoogmoed zoeken, die in dezen ruimschoots in het spel kwam. Misschien ook een weinig in gekrenkte ijdelheid over de nederlaag door de Americaansche diplomatie in de bekende Trent-kwestie geleden, eene nederlaag, die zij natuurlijk gaarne door eene schitterende overwinning zou zien uitgewischt. Maar dit laatste natuurlijk slechts in ondergeschikte mate; het kwam er voornamelijk op aan den nationalen trots te bevredigen. Het Americaansche volk was woedend over de zoo morele als materiële hulp, die de opstand van uit Engeland ontving. Herhaaldelijk en luide gaf het aan zijne verbolgenheid hierover lucht. De publieke opinie, menigmaal geleid door onbesuisde demagogen, helde sterk tot den oorlog over. En inderdaad was de oorlog volgens internationale beginselen in de gegeven omstandigheden in elk opzigt gewettigd. Maar teregt werd het door de regering begrepen, dat een oorlog met Engeland de Republiek in het verderf storten zoude. Aan Engeland den oorlog te verklaren ware aan het Zuiden de onafhankelijkheid verzekeren, aan het gemeenschappelijk vaderland de gewigtige plaats, die het onder de mogendheden innam, misschien voor immer benemen. Zoo ver mogt het in geen geval komen. Maar toch, de aandrang van het volk vorderde, dat er iets gedaan werd. Door eenvoudig beklag bij de Britsche regering ware het niet bevredigd geweest. Er moest een meer weidsch klinkende maatregel genomen, er moest voldoening gevraagd worden, en daartoe werd dan ook door de Americaansche bewindslieden besloten, voldoening, zij het al

niet met de wapenen door bloedige offers, dan toch langs vredelievenden weg en in geld.

De weigering van Groot-Brittannië om die geldelijke voldoening te geven heeft de Americaansche regering dien weg niet doen verlaten. Beide partijen zijn bij haar beweren blijven volharden, en de zaak is daarbij voor het oogenblik blijven rusten. Zal de strijd daarmede voor goed geëindigd zijn? Het is niet waarschijnlijk. Integendeel komt het ons voor uit de houding door America aangenomen, dat het slechts wacht op eene gelegenheid om tegen Engeland dezelfde beginselen in toepassing te brengen, die deze mogendheid in den jongsten oorlog gevolgd heeft. Letten wij slechts, om ons hiervan te overtuigen, op de bewoordingen waarin Adams het oorspronkelijk van hem zelven uitgegane, doch nu, na het einde van den oorlog, door Russell weder te voorschijn gebragte voorstel tot verandering der beide foreign-enlistment-acts heeft van de hand gewezen: ‘The great preservative of harmony between nations is the full recognition of reciprocity in their obligations. So long as the heavy list of depredations upon American commerce, consequent upon the issue of a succession of hostile cruisers, built, fitted out, armed, manned and navigated from British ports with perfect impunity, continues to weigh upon their minds’ [of the People of the United States] ‘it would be the height of assurance in me to hold out any encouragement to the acceptance of proposals, the practical consequence of which might be to place Great-Britain *in precisely the same degree of security in dangerous emergencies, which she herself, when applied to, had deliberately refused to accord to them*.’

En brengen wij daarmede in verband de schets, die hij in zijne nota aan Russell van 18 Sept. 1865 van de gevolgen eener algemeene aanname der Britsche leer geeft, dan krijgt die weigering inderdaad de beteekenis eener krachtige bedreiging. ‘A new era,’ zoo lezen wij daar, ‘in the relations of neutrals to belligerents on the high seas will open. Neutral ports in that event will, before long, become the true centres, from which the most effective and dangerous enterprises against the commerce of belligerents may be contrived, fitted out and executed. The existing restrictions upon the exploits of daring adventurers will rapidly become obsolete, and no new ones will be adopted. Ships, men and money will always be at hand for the service of any Power sufficiently strong to hold forth a

probability of repayment in any form, or adroit enough to secure a share of the popular sympathy in its undertakings. New Floridas, Alabamas, Shenandoahs will appear on every sea. If such be the recognized law, I will not undertake to affirm, that the country which I have the honour to represent, would not in the end be as able to accommodate itself to the new circumstances as Great-Britain.'..... Hitherto 'a want of eagerness on the part of the most adventurous and least scrupulous portion of my countrymen to promote enterprises on behalf of any belligerent, that promised personal advantage, cannot be charged upon them. The references made by your Lordship to the cases of Spain and Portugal must have convinced you of this truth. The prospect of impunity in such enterprises, is all that is needed. Further than this I might only venture to suggest to your Lordship to consider *which of the nations of the world presents on every sea around the globe the most tempting prizes, in an event, no friend would more deplore than myself, of its being again, as it has so of ten been heretofore, doomed to be afflicted by the calamities of a war*.'

Voelt gij het niet, Lord Russell, bij het lezen van deze woorden, hoe men zich daarginder aan de overzijde van den Oceaan reeds verlustigt bij de enkele gedachte aan het vooruitzigt om ook eens op zijne beurt Alabama's op den Britschen handel af te kunnen zenden, en roof met roof, vernieling met vernieling te kunnen vergelden? En krijgt de hoop om dien wensch weldra vervuld te zien, niet reeds een' geringen zweem van actualiteit bij de, zij het nog zoo bespottelijke grootspraak der in America woelende Fenians? Ja, heeft men niet, onder den daardoor teweeggebragten indruk, u reeds thans in het Parlement met kwalijk verholen angst afgevraagd, waarom gij niet tijdens den jongsten krijg, tot verandering der Britsche foreign-enlistmentact bereid geweest waart? -

Intusschen is het zoowel om het zedelijk beginsel, als in het welbegrepen belang der volkeren, te hopen, dat eene zoodanige wedervergelding geene plaats vinde. De Americaansche staatslieden, die het roer der zaken in handen hebben, kunnen ook niet van oordeel zijn, dat het heil van hun gemeenebest daardoor eenigermate zou worden bevorderd. Daarenboven zou het volgen van dien weg zoo volkomen strijdig zijn met hun aanhoudend streven voor het schoone beginsel, welks opname in

het internationaal zeeregt immer vuriger behoort te worden gewenscht, het beginsel der onaantastbaarheid van den privaateigendom ter zee. De rampen van den oorlog (het kan niet genoeg herhaald worden) behooren zoo veel mogelijk te worden verminderd. Dat is de grond van de groote verandering, die America reeds sinds geruimen tijd in het zeeregt heeft verlangd. Nog weêr dezer dagen heeft eene discussie in het Engelsche Parlement getoond, dat die verandering hoe langer zoo meer weêrklank begint te vinden ook bij de natie, die haar tot nog toe het hardnekkigst bestrijdt[1]. Welnu! bij dat streven behoort het begrepen te worden, van hoeveel gewigt het is den oorlog tevens zooveel mogelijk binnen de engste grenzen beperkt te houden, en te verhoeden, dat hij zich oogluikend tot op neutraal gebied uitbreide. Dat er voor gewaakt worde, dat de thans gevoerde strijd niet daartoe leide; dat, terwijl men zich aan den eenen kant beijvert om de algeheele vrijheid van den privaat-eigendom als een onveranderlijk voorschrift in het volkenregt te doen opnemen, men niet aan den anderen kant tegenover den vijand der menschheid terrein verlieze, en hem toelate niet alleen van uit de oorlogvoerende, maar ook uit de neutrale staten den vreedzamen handel te bestoken. Dat men veeleer alles in het werk stelle, ten einde zich niet, wij zeggen niet, voor immer de kans af te sluiten - want eenmaal moet het beginsel in al zijne consequentiën zegevieren - maar door het doen van een' stap achter in plaats van voorwaarts den weg te verlengen, die leiden moet tot verwezenlijking der schoone toekomst, die men het internationale zeeregt wil te gemoet voeren.

‘Non stultus est populus, qui non tanti facit suas utilitates, ut propterea communia populorum jura negligat.’ Dit woord van Grotius, een gulden regel voor de staatslieden van alle tijden, is bij den strijd, waarmede wij ons in deze bladzijden hebben bezig gehouden, door Groot-Brittannië, naar het schijnt, uit het oog verloren. Dat America het op dien weg niet volge, maar nog tijdig bedenke, dat hij, die het regt eens anderen schendt, niet alleen dezen, maar ook zich zelven treft. Want hoe ook de belangen der volkeren zich schijnen te kruisen, in het wezen der zaak zijn zij aan elkander verbonden, zij het ook dikwerf door een' naauwelijks merkbaren band. Elke dag, dien wij beleven, brengt voor deze waarheid nieuwe bewijzen bij;

1 Zitting van het Lagerhuis van 2 Maart 1866. Motie van den Heer Gregory.

want al naarmate de tijd voortrolt, trekt de nevel, die over zooveel, dat wij nog niet vermogten te doorgronden, ligt uitgespreid en ons het uitzigt daarop belemmert, van voor onze oogen weg, en wordt onze blik in de wereld, die ons omringt, ruimer en onbevangener. Zoo leeren wij dagelijks beter de vooroordeelen kennen, die de leden eener zelfde maatschappij tegen elkander in het harnas jagen, en naar gelang die kennis vermeerdert, de kloven dempen, die hen schijnbaar voor immer van elkander gescheiden hielden. Zoo leeren wij meer en meer de handen ineenslaan en door gemeenschappelijk belang vereenigd, door onderling vertrouwen gesterkt, door de ware begrippen van humaniteit geleid, met minachting neêrziend op elk exclusivisme, zamenwerken tot het groote doel, dat ons allen gelijkelijk ter harte gaan moet, de bevordering van het algemeen welzijn.

Zwolle, April 1866.
R.G. PHILIPSON.

De studie der wieren.

L. Rabenhorst, Flora europaea algarum aquae dulcis et submarinae, Sect. I et II. Lipsiae, 1865.

‘Nog niet lang geleden,’ zoo begint een hedendaagsch engelsch schrijver van een populair werkje over zeewieren zijnen arbeid, ‘zou een boek over de studie der zeewieren het tegenovergestelde van populair zijn geweest. Voor vijftig jaren werd op haar, zelfs van de catheders van sommige hoogescholen, met minachting neêrgezien. Wij hoorden van een student uit die periode, die eenige fraaije zeewieren aan de zeekust had verzameld, en den inhoud van zijn botaniseerbus aan den professor liet zien om eenige inlichting daarover te vragen. De professor keek hem aan, zette zijn bril op; “bah!” heette het, “een hoop zeewier, mijnheer! een hoop zeewier!” en hij schoof het ver van zich weg.’ Wie deze professor geweest is en òf hij er geweest is, doet er niet veel toe. Misschien is hij alleen voor de bepaalde gelegenheid geïmproviseerd, om een behoorlijk begin voor het stuk te leveren, en zoo moge hij ook hier nog eenmaal dienst doen. Zeker is het, dat de wieren thans uit een wetenschappelijk oogpunt, wel verre van onverschillig of minachtend, met groote belangstelling worden gadegeslagen, en dat zij bovendien met hare bevallige vormen en kleuren menigen dilettant bekoren, en, onschuldige sirenen als ze zijn, tot zich doen nederbukken aan den oever. In duizende gestalten bevolken zij de zee en het zoetwater; bloemlooze planten, en toch niet onderdoende in de fijnste kleurenpracht voor Flora's kinderen op het land. Van de draden af tot sierlijk vertakte stengelachtige vormen, van het teêrste vlies tot de gedaante van een stevig, leerachtig blad,

soms in schijn een vormloos slijm, doch onder het mikroskoop de fijnste structuur verradend, wisselen zij in tallooze vormen af, en openbaren zich vooral met dat werktuig beschouwd in haren vollen luister. Zij behooren tot de eenvoudigste gewassen. Het komt bij haar nog niet tot de scheiding van stengel en blad, die twee grondorganen, welke in harmonische verscheidenheid het ligchaam der hoogere plant opbouwen; geen ware wortel is aanwezig; het geheel is een loof, en uit den verschillenden aanleg en ontwikkeling van dat eene deel wordt de geheele rijkdom van vormen geboren. Eigenlijke bloemen ontbreken; de vruchtdeelen kunnen slechts bij uitzondering met het bloote oog worden gezien, in elk geval niet zonder mikroskopische vergrooting worden bestudeerd; doch met behulp van dit werktuig vertoonen zij verschijnselen, die teregt tot de meest merkwaardige in het plantenleven worden geteld. Het geheele ligchaam is slechts uit één soort van elementaire organen, gewone cellen, opgebouwd, soms uit eene enkele cel gevormd; maar die cellen zelve bieden dan eene verscheidenheid aan, welke nergens elders in die mate wordt aangetroffen. Nu eens tot sterren of andere sierlijke, symmetrische figuren uitgegroeid, dan weder de wand met kiezel doortrokken, helder als glas, en met de fijnste lijnen en stippels geteekend, is de enkele cel bij die hoogst eenvoudige mikroskopische ligchamen in zoo vele bijzonderheden uitgewerkt, als anders slechts het resultaat zijn van vereeniging van vele deelen. Nu eens zoo klein, dat zij met het sterkst gewapend oog nauwelijks kunnen worden gezien, zijn zij een andermaal zoo groot, dat zij alle andere plantencellen in dit opzigt overtreffen. De verschijnselen van het leven der cel, hare wording, haar groei, hare vermenigvuldiging, hare oplossing, zijn bij uitnemendheid duidelijk bij planten uit deze groep waar te nemen, wier studie dan ook belangrijk tot de kennis van deze grondverschijnselen van alle plantaardige ontwikkeling heeft bijgedragen. Gelijk bij deze plantenklasse tegelijk de kleinste en de grootste cellen voorkomen, bevat zij, naast de nietigste mikroskopische gewassen, tevens de grootste van de geheele plantenwereld. De *Sargassums*, in groote hoeveelheid in het midden van den Atlantischen Oceaan, de naar haar genoemde Krooszee, vereenigd, vormen daar een onontwarbaar plantennet, dat soms schepen in hun voortgang kan belemmeren. *Lessonia's*, dik als het middel van een man en tien voet hoog, staan als boomen op den bodem der zee in het zui-

delijk halfrond. *Macrocystis*-soorten, de grootste van alle, groeijen daar tot een lengte van verscheiden honderden voeten, en overtreffen zelfs die bekende reuzen van het plantenrijk, welke op de Californische bergen zijn ontdekt, en waarbij onze statige eiken en fiere sparren staan als kleine kinderen tot een volwassen man. Bijzonder nuttig zijn de wieren niet; nl. zij leveren weinig voor keuken of apotheek. Hier en daar worden ze als veevoeder gebruikt; ook door menschen worden ze gegeten, zelfs als lekkernij, die dan vooral door de bijgevoegde specerijen smakelijk wordt gemaakt. Hare natuur is geleiachtig; zij leveren de stof, waaruit de bekende eetbare vogelnestjes worden opgebouwd en het carragheen of iersch mos is eveneens een wier, aanvankelijk bruinrood, doch dat gedroogd en gebleekt in den handel komt, en, in kokend water gebragt, de bekende gelei levert. Eene enkele soort is of was als wormverdrijvend middel in gebruik, of liever eene enkele heeft er den naam van, want in werkelijkheid bevat het wormmos der apotheken nog eene menigte andere kleine zeewieren door elkander. Belangrijker is de bereiding van *soda*, en daarbij van *jodium* uit hare asch; tot dit kelpbranden worden evenzeer de meest verschillende, groote en kleine, soorten gebezigd, want alle bevatten deze stof in meerdere of mindere mate. Doch meer dan zulke voordeelen lokken de onuitputtelijke verscheidenheid en schoonheid van vormen, de rijkdom der levensverschijnselen tot de studie van deze voorwerpen der natuur. ‘Ik wensch u geluk,’ schreef een bejaard en hoogst beminnelijk naturalist tot zijn jongeren vriend, ‘met uw leeftijd, die u het uitzigt van nog vele jaren van studie schenkt; bijna zou ik, die reeds het grootste deel achter den rug heb, u dit benijden; doch ik zou getroost het oogenblik te gemoet zien, waarin ik dit wereldrond zal moeten verlaten, indien ik hopen mogt, mijne lievelingsplanten, die mij bij verdere studie steeds meer aan zich hebben geboeid, aan gene zijde van het graf weder te vinden.’

Door de redactie van ‘de Gids’ uitgenoodigd, het aan het hoofd van dit opstel genoemde werk, over de zoet- en brakwaterwieren van Europa, aan te kondigen, was ik met haar van oordeel, dat eene bloot wetenschappelijke kritiek voor de meeste lezers van dit tijdschrift even ongenietbaar zou zijn als de lectuur van het boek zelf, hetgeen, overeenkomstig zijn titel, bestaat uit eene reeks beschrijvingen, in latijnsche termen vervat, van voorwerpen, die, hoeveel belang zij den kruidkundige mogen inboezemen, den niet-botanicus nauwelijks meer dan bij name

bekend kunnen worden geacht. Ondertusschen was het werk van te veel belang, ook voor de studie van de bedoelde, voorwerpen in ons vaderland, om het niet gaarne te bespreken, terwijl die studie zelve zoo veel schoons en aanlokkelijks heeft, dat men hopen mogt, dat zij, bij eenige nadere kennismaking, ook buiten den engen kring van hare beoefenaars, belangstelling wekken kon. Een blik op de ontwikkeling dezer studie en haar tegenwoordig standpunt scheen daarom doelmatig, terwijl daardoor tevens de gereede aanleiding gegeven werd om de plaats aan te wijzen, die het werk van Rabenhorst in de litteratuur over dit onderwerp inneemt, en de waarde die daaraan moet worden toegekend. Het verwondere dus den lezer niet, dat hij eerst aan het einde dezer schets iets van het aangekondigde werk vernemen zal, en zich, om met het begin aan te vangen, voorloopig in de grijze oudheid, bij onze voorgangers in de wetenschap, de Grieken en Romeinen verplaatst ziet. Met dezen hebben wij ons echter niet lang bezig te houden. Het meeste wat zij ons hebben geleverd zijn eenige namen, als: *fucus, ulva, conferva, alga*, waarvan de drie eerste als namen van geslachten, de laatste voor de geheele klasse tot heden zijn bewaard gebleven. Dat deze namen met den tijd eenigzins van beteekenis zijn veranderd, zal niemand bevreemden; maar die verandering is hier nog al aanzienlijk. Zoo werd *fucus* of *phycos*, bij de oudste grieksche schrijvers in het algemeen voor zeewier gebezigd, later meer bepaald gebruikt voor zeegewassen, die een roode, als blanketsel gebruikte kleurstof leverden, hetzij dan echte zeewieren (*Rytiphlaea tinctoria*), gelijk sommigen meenen, of de orselle-plant, die thans nog de orseille en het lakmoes levert, een korstmos, doch voorkomende op rotsen aan zee en ook in vorm aan sommig wier herinnerende. Vervolgens werd daarmede de kleurstof zelve, het blanketsel aangeduid, en eindelijk blanketsel in het algemeen. Vandaar de overdrachtelijke beteekenis van verbloeming, ophef, enz., en vandaar ook, dat met denzelfden naam eene geheel andere plant, kruidachtig landgewas, kon worden aangewezen, nl. de *Anchusa tinctoria*, alleen omdat uit den wortel van deze plant eveneens zoodanige kleurstof gewonnen werd. In de wetenschap werd later *fucus* ingevoerd, als de naam van het geslacht, waartoe het meerendeel der zeewieren werd geteld; naarmate het aantal bekende soorten toenam, werden nieuwe geslachten opgesteld, die nieuwe namen verkregen, en het gebied, dat den naam *fucus* bleef dragen, kromp daarbij weder in,

zoodat thans nog maar weinige soorten onder dien oorspronkelijken naam vereenigd zijn. Vrij algemeen noemt men echter nog steeds de tak der wetenschap, die op de wieren betrekking heeft, *Phykologie*, om het hybride *Algologie* te vermijden, en liever dan het lange en tevens niet geheel juiste *Hydrophytologie*, destijds door den teregt op dit gebied beroemden Lyngbye voorgesteld.

Ofschoon in de Middellandsche zee vele en schoone wieren worden aangetroffen, kenden de Grieken en Romeinen daarvan slechts weinige. Theophrastus onderscheidt eenige soorten van *phykos*, waarvan de namen als zee eik, den, wijnstok, vijg, dadel op eenige, al is het dan ook verwijderde, overeenkomst met deelen van deze bekende planten wijzen. Dodonaeus en de andere schrijvers der *herbarii* hebben met groote nauwgezetheid getracht hunne waarnemingen met de nomenclatuur der oude schrijvers in verband te brengen, en gemeend, dat b.v. eerstgenoemde eik niet anders zijn kon dan het ook aan onze zeeweringen meest algemeen bruine zeewier (door Linnaeus *Fucus vesiculosus* genoemd); vandaar dat de eigenlijk uit het grieksch overgenomen naam later, niettegenstaande de vrij poëtische vergelijking die zij uitdrukt, als de oorspronkelijk hollandsche benaming voor dit wier is aangemerkt. Als *bryon*, later met zeemos vertaald, beschrijft hij de zeesalade (*Ulva Lactuca* L.), kennelijk aan het op salade gelijkend loof, maar over het geheel ontbreken beschrijvingen, zoodat het slechts bij uitzondering met eenige waarschijnlijkheid blijken kan, welke plant met den gegeven naam is bedoeld. Onder den naam *Ulva* wordt thans een geslacht van groene, vliesvormige wieren verstaan; maar Dillenius, die de plaatsen bij de Latijnsche schrijvers vergeleek, bevond, dat het bij hen eenvoudig een collectiefnaam was voor allerhande slappe oeverplanten. Hij verving dien naam daarom door *Tremella*, doch Linnaeus voerde hem weder in, terwijl de naam *Tremella* in later tijd van het Dilleniaansche geslacht verhuisde, met die soorten, welke niet tot de wieren maar tot de zwammen bleken te behooren. Als *Conferva* eindelijk beschrijft Plinius draadwier (flab) uit stroomend zoetwater; hij leidt den naam af van *conferriminare* (sic) en verhaalt de wonderbare genezing van een houtbakker, die, uit een hoogen boom gevallen zijnde, en bijna alle beenderen gebroken hebbende, in buitengewoon korten tijd herstelde, enkel doordien men hem in conferven wikkelde en deze vochtig hield. Over het geheel ontmoeten wij echter niet zoodanige

hooge opinie omtrent de Algen; *inutilis alga, dejectā vilior algā*, ziedaar minder vleijende epitheta. Lamouroux haalt ergens een brief van keizer Julianus aan, waarin deze iemand, die in het binnenland woont, geluk wenscht, dat hij zich niet bevindt ‘te midden van de *alga* en van de planten, waaraan men zich niet verwaardigt een naam te geven, even onaangenaam voor den reuk als voor het gezigt, die de zee op hare oevers werpt.’ Onder deze algen is zeker mede verstaan het zeelint (*zostera*), ook later nog wel als zoodanig beschreven en afgebeeld, en thans, als vulsel van matrassen gebezigd, onder de beide even onjuiste namen van zeewier en zeegras bij ons bekend.

Na de lange sluiting gedurende de middeleeuwen, heropenen de bekende Kruydtboeken of *Herbarii* het tooneel der wetenschap; eigene, zelfstandige nasporingen van de natuur worden weêrgegeven en zoo veel mogelijk met de mededeeling der oude classici in verband gebragt. In die herbarii vinden wij ook enkele bladzijden aan de wieren toegewijd, en eenige soorten, al is het dan ook nog onvolledig en gebrekkig, beschreven. Bovendien, en dit is eene groote aanwinst, zijn zij even als de andere planten door figuren opgehelderd, en bij onzen Dodoens of Dodonaeus, om bij dien eenen te blijven, die als de meest naauwkeurige wordt geroemd, zijn eenige van onze meest gewone zeewieren duidelijk in de houtsnede te herkennen. Ziedaar dus eene eerste, niet geheel onbruikbare bouwstof. Dat niet meer werd geleverd, kan bezwaarlijk verwondering wekken, wanneer men bedenkt, dat het geheele plantenrijk, als een braakliggend veld, voor den arbeid van deze mannen openlag, en dat hunne aandacht in de eerste plaats was gevestigd op de hoogere, bloeijende planten, waarmede men met iedere schrede meer onmiddellijk in aanraking kwam, en waarin men bovendien, wegens de nuttige produkten die zij leveren, meer dadelijk belang stelde. Het gebruik toch der planten stond bij hen nog geheel op den voorgrond. Ook bij verdere ontwikkeling der wetenschap bleef de aandacht langen tijd uitsluitend, of althans bij voorkeur, op de phanerogame planten gerigt. Trouwens, de voorraad van deze alleen nam door telkens nieuwe ontdekkingen zoodanig toe, dat men eer mogt vragen, hoe het steeds toevloeijend materiaal naar behooren zou worden verwerkt, dan verlangen, dat opzettelijk nieuwe, moeijelijker te ontginnen mijnen werden opgezocht. Reeds in de 17de eeuw werden, deels door onderzoekingen in Europa zelf, deels door reizen en ontdekkingen in andere werelddeelen (Hermann, Rheede, Rumphius, Kaempfer,

Sloane vallen in dezen tijd), een schat van planten uit alle hemelstreken aan het licht gebragt. Maar nog meer groeide de voorraad aan in het luisterrijk tijdvak van de 18de eeuw, de eeuw van den grooten Linnaeus, die met zijn reuzengeest de geheele natuurhistorische wetenschap omvatte, haar hervormde, eenheid en regel bragt in de beschrijving en benoeming der voorwerpen, al het voorhanden materiaal aan kritiek onderwierp, scheidde en schiftte en tot een ordelijk geheel samenstelde. Nimmer heerschte er een algemeener geestdrift als toen voor de natuurhistorische wetenschap. Eerst van uit het vaderland van den beroemden Zweed, daarna ook uit de andere landen van Europa, werden als om strijd wetenschappelijke expeditiën uitgerust, reizen door alle deelen der wereld ondernomen; bijna onafgebroken volgden zij elkander op, ook nog in deze eeuw; het vuur werd niet uitgedoofd, al was hij, die het had ontstoken, na een lang en bij uitnemendheid werkzaam leven, van het tooneel der wereld afgetreden; en zijn geest bleef nog geruimen tijd heerschen in de wetenschap, waarover hij zoo lang den ijzeren scepter had gezwaaid.

Waren er in dit lange, en voor de systematische kennis der zichtbaar bloeijende gewassen bij toeneming vruchtbare tijdperk, betrekkelijk weinigen, die zich rustig met het moeijelijker en bij oppervlakkige beschouwing minder aanlokkelijk onderzoek van de lagere gewassen, en zoo ook der wieren, konden bezig houden, des te meer verdient de arbeid van die weinigen te worden op prijs gesteld. In de 17de eeuw zijn het vooral drie mannen, die, schoon dan ook als bijzaak bij hunne overige, uitgebreide studiën van het plantenrijk, bijdragen leverden tot de kennis van de hier beschouwde groep. Het zijn, in het begin der eeuw, Caspar Bauhinus, hoogleeraar te Bazel, zoozeer beroemd wegens zijne bewerking van de synonymie der plantenbeschrijvingen tot zijnen tijd; later Ray, een engelsch geestelijke, die zich weldra onverdeeld aan het onderzoek der planten toewijdde, en Morison, bekend wegens zijne bewerking der schermdragende planten, de eerste botanische monographie. In de 18de eeuw ontmoeten wij het eerst Réaumur, lid van de Parijsche academie van wetenschappen, die eenige wiersoorten in haar geheelen ligchaamsbouw meer uitvoerig bestudeerde, hare vegetatieve organen en ook hare vruchten onderzocht en afbeeldde, zoo naauwkeurig als dit met het bloote oog of met een enkel vergrootglas geschieden kon. Hij bedroog zich in den aard van sommige deelen,

die hij voor mannelijke bloemen aanzag, maar in zijne beschrijving wordt zoo goed onderscheid gemaakt tusschen het onmiddellijk waargenomene en hetgeen met meer of minder waarschijnlijkheid omtrent den aard der deelen werd gegist, dat hem die dwaling, later door onzen Baster, en op gelijke gronden omslachtiger door Gmelin wederlegd, bezwaarlijk tot verwijt kan worden aangerekend. Later gaf Dillenius, een duitscher van geboorte, doch hoogleeraar te Oxford, den eersten opzettelijken arbeid over bedekt-bloeijende gewassen, nl. zijne beroemde *Historia muscorum*, in het licht; onder deze mossen rekende hij ook de geslachten *Converva* en *Tremella* (later *Ulva*), welke thans tot de wieren worden geteld, en zoo bekleedt hij ook in de geschiedenis der Phycologie eene volle plaats. Werden hier inzonderheid zoetwaterwieren beschreven en afgebeeld, in 1768 gaf Gmelin, naar dit model, eene monographie van het geslacht *Fucus;* de hollandsche kust bij Katwijk en in Zeeland was het terrein, waarop hij het eerste materiaal voor dezen arbeid verzamelde; later begaf hij zich naar Frankrijk, terwijl hij eindelijk, in Rusland teruggekeerd, zijn werk nog verrijken mogt met eene verzameling *fuci*, door Steller in Kamschatka bijeengebragt. Met dankbaarheid vermeldt hij, hoe de als zoöloog zoozeer beroemde Pallas hem bij den aanvang zijner studiën opwekte en ondersteunde, en hem niet slechts de zeewieren mededeelde, welke hij zelf tegelijk met Zoophyten had ingezameld, maar bovendien zijne geheele overige verzameling zeewieren, uit Engeland, de Middellandsche Zee en de beide Indiën afkomstig, tot dit doel ten geschenke gaf.

Het werk van Dillenius verscheen in 1741, dus twaalf jaren voor de eerste uitgaaf der *Species plantarum* van Linnaeus; zijne resultaten konden dus al aanstonds in het groote algemeene werk opgenomen worden. Dat van Gmelin zag het licht tegen het einde van de wetenschappelijke loopbaan van Linnaeus, drie jaren voor de uitgaaf der tweede *mantissa*, en zes jaren voor de dertiende uitgaaf van het *systema vegetabilium*, welke door Murray, bij het leven van Linnaeus, onder diens oog werd bewerkt. Van de eerste *Mantissa* tot in deze editie van het *Systema vegetabilium* wordt eene geheele nieuwe bewerking van het geslacht *Fucin* aangetroffen, waarin de waarnemingen van Gmelin opgenomen zijn, en evenzoo de opgaven in de *Flora danica*. Dit werk, van 1766 af, eerst door Oeder, later door Muller en anderen bezorgd, is ook in zooverre merk-

waardig, dat het voor het eerst *de gekleurde* afbeeldingen van wieren bevat. In het Linnaeaansche stelsel vonden de Algen, gelijk men weet, eene plaats in de klasse der *Cryptogamia;* doch de orde die daar baren naam draagt, omvatte, behalve de Algen, gelijk men die thans onderscheidt, ook nog de levermossen en korstmossen, en bovendien een zeker getal voorwerpen, welke sedert tot de klasse der *Fungi* zijn overgebragt. Aan den anderen kant was het geslacht *Chara* (kranswier), thans tot de Algen gerekend, en ook door Linnaeus aanvankelijk onder die rubriek gebragt, sedert de uitgaaf van *Mantissa* I naar de *Monoccia monandria* verhuisd. Dit alles in rekening brengende, vinden wij bij Linnaeus, in het geheel en volgens de laatste bewerking, omstreeks honderd soorten van Algen met hare namen en beschrijvingen opgesomd, waaronder bijkans twintig die door hem zelven voor het eerst beschreven zijn. Ziedaar dus een klein begin, wanneer men het vergelijkt met het aantal wiersoorten die thans worden onderscheiden, en ook een gebrekkig begin, wanneer men het gehalte der waarnemingen met de tegenwoordige kennis dier voorwerpen vergelijkt. Al spoedig maakte men de opmerking, doch die aanvankelijk met grooten schroom, als het ware toegefluisterd werd, dat vele der beschrijvingen van dien aard waren, dat de soorten er niet met zekerheid uit konden worden herkend; dat, bepaaldelijk bij de lagere vormen, eene beschrijving paste op vaak vele soorten, die, met behoorlijke vergrooting beschouwd, de meest verschillende kenmerken verrieden. Het mikroskoop was volstrekt noodig, om die voorwerpen behoorlijk te leeren kennen, zelfs om sommige te zien, en Linnaeus had geen mikroskoop gebruikt. Voorts ontmoette men met iedere schrede vormen, die hem zeker geheel onbekend waren geweest. Eindelijk moest men het wel erkennen, dat het onderzoek der Algen nog zoo goed als van voren af aan moest worden aangevangen. Wie zou daarover den grooten meester hard vallen? 't Zou het grootst mogelijk onregt zijn. Hij had meer gedaan dan men van een menschenleven verwachten kon. Voor het geheele gebouw der natuurhistorische wetenschap had hij de grondslagen effen gemaakt, eene groote massa onbruikbaar puin verwijderd, de voorhanden bouwstof voorloopig ordelijk zamengesteld, zelf zeer veel daaraan toegevoegd. De toestand van het geheel kon nu gemakkelijk worden overzien; aanwezige leemten vielen duidelijk in het oog, en konden derhalve ook des te gereeder worden aangevuld. Rus-

tig kon men zich wijden aan monographisch onderzoek, aan nauwkeurige, mikroskopische nasporing. Van nu af kon de natuurlijke methode het plan worden, waarnaar het gebouw, als een harmonisch geheel, werd opgetrokken.

Wij leven in een tijd van statistiek, en ik waag het daarom, eenige cijfers te noemen, waaruit eenigermate kan worden opgemaakt, in hoe sterke verhouding het onderzoek der plantenwereld, en inzonderheid dat der lagere gewassen waartoe de Algen behoorden, na den tijd van Linnaeus is toegenomen. Uit het werk van Pritzel, dat de geheele botanische litteratuur tot aan 1847 zoowel in alfabetische orde der auteurs als systematisch naar de vakken, en hier weder chronologisch aangeeft, kan gemakkelijk een soort van boekenstatistiek worden opgemaakt, waarvoor Jessen reeds een aantal cijfers heeft gegeven. Het totaal der botanische litteratuur, in Pritzel vermeld, bedraagt 11906. Hieronder worden verstaan afzonderlijk uitgegeven werken, niet verhandelingen in periodieke geschriften. Trekt men van dit getal af de werken over boschwezen, horticultuur, catalogussen van kruidtuinen en reisbeschrijvingen, dan blijven 9905 over, aldus over de hoofdafdeelingen en naar tijdvakken verdeeld:

	tot 1600	**1600-1700**	**1700-1800**	**1800-1847**
1. Algemeene werken	38	178	688	834
2. Systematiek	104	338	1241	2983
3. Anatomie en physiologie	4	50	410	647
4. Toegepaste kruidkunde	223	352	994	821
	369	918	3333	5285
van totaal 9905:	4 pCt.	9 pCt.	35 pCt.	52 pCt.

Hieruit ziet men in de eerste plaats, dat over het geheele vak meer boekwerken zijn verschenen in de eerste helft van deze eeuw, dan in alle vroegere tijden te zamen. Vervolgens valt in het oog, hoe de beschouwing der planten uit het oogpunt van nuttigheid, die aanvankelijk geheel op den voorgrond stond, later heeft moeten wijken voor de meer zuiver wetenschappelijke opvatting. Maar wat ons tegenwoordig onderwerp aangaat, in de afdeeling systematiek zijn de cijfers aldus verdeeld:

		tot 1600	1600-1700	1701-1800	1801-1847
1. Algemeene werken		57	133	189	156
2. Nomenclatuur en synonymen		7	9	38	49
3. Afbeeldingen		6	19	60	51
4. Flora's		18	94	473	1093
5. Plantengeographie		0	1	15	178
6. Fossile planten		6	14	34	109
7. Monographiën		10	68	432	1347
Van totaal	4666.	104	338	1241	2983
	2½ pCt.	7¼ pCt.	26½ pCt.	64 pCt.	

Men ziet: flora's, dus het botanisch onderzoek van bepaalde streken, en monographiën, het uitvoerig onderzoek van bepaalde planten en plantengroepen, hebben de overhand verkregen. In deze beide, juist opgevat, ligt voor een goed deel de toekomst der wetenschap. Flora's leveren, in verband met physiologische kennis en die van lokale verschijnselen van klimaat, bodem enz., de bouwstof voor plantengeographie; tevens dragen zij bij, als zij kritisch behandeld zijn, tot de naauwkeurige kennis der enkele soorten. Uit monographiën, niet enkel zich bepalende tot den uitwendigen vorm, maar van lieverlede meer in zich opnemende het onderzoek van structuur, ontwikkeling en levensverschijnselen, wordt het gebouw der wetenschap opgetrokken volgens het plan der natuurlijke methode, die, in haar ideaal, een beeld der geheele plantenwereld, als harmonisch geheel in al zijn deelen begrepen, voor oogen stelt.

De monographiën eindelijk zijn aldus verdeeld:

		tot 1600	1601-1700	1701-1800	1801-1847
1. Phanerogamen		8	62	284	846
Totaal	1200.	⅔ pCt.	5 pCt.	24 pCt.	70 pCt.
2. Cryptogamen		2	6	148	501
Totaal	657.	⅓ pCt.	1 pCt.	22½ pCt.	76 pCt.
Onder deze speciaal de *Algen:*		0	1	30	121
Totaal	151.		⅔ pCt.	20 pCt.	80 pCt.

Wat derhalve de monographische behandeling der Cryptogamen aanvankelijk bij die der Phanerogamen ten achteren was, is zij later betrekkelijk vooruitgegaan, terwijl van de Algenlitteratuur, tot dien tijd 151 afzonderlijke werken bevattende, 80 pCt. valt binnen de eerste helft van deze eeuw. Het is duidelijk, dat men, om een zuiveren maatstaf te verkrijgen, de boekwerken niet alleen zou moeten tellen, maar ook haar in-

houd en gehalte in aanmerking nemen. Dit is uit den aard der zaak onmogelijk, althans om in cijfers uit te drukken; maar zooveel is zeker, dat de proportie alsdan nog zeer in het voordeel van den tegenwoordigen tijd zou toenemen. Bovendien is bij deze optelling niet begrepen, wat in reisbeschrijvingen, in algemeene werken, en vooral in periodieke geschriften is medegedeeld, welke laatste, zelden refererende, maar doorgaans rijke verzamelingen van oorspronkelijke verhandelingen bevattende, thans een zoo groot deel der nieuwe onderzoekingen in zich hebben opgenomen. Dit belangrijk gedeelte der litteratuur medegerekend, bedraagt voor de Algen, tot het meergemelde tijdstip toe, het aantal auteurs alleen reeds meer dan 300.

Hieruit alleen volgt reeds, dat het onmogelijk wezen zou, van de ontwikkeling der Phycologie in deze eeuw een overzigt te geven, waarin aan alle, of zelfs aan de belangrijkste onderzoekers op dit gebied regt gedaan werd, zonder te vervallen in eene dorre, voor den niet botanischen lezer geheel onverstaanbare opsomming, of in eene uitvoerige behandeling van de plantengroep zelve en van de verschijnselen en vormen die zij successivelijk aan het onderzoek aanbood. Ik bepaal mij dus bij het aanwijzen van de rigting, waarin het onderzoek zich bewogen heeft, en vermeld slechts enkele mannen, die òf in eenig opzigt het initiatief hebben genomen, òf om eene andere reden een beslissenden invloed op den gang van het onderzoek hebben uitgeoefend.

Die rigting, wij zeiden het reeds, is de rigting van het volledig, mikroskopisch onderzoek. De overtuiging, dat dit werktuig bij de studie der Algen volstrekt onontbeerlijk is, werd in het begin dezer eeuw gevestigd, en een dergenen, die het eerst zoodanige waarnemingen verrigtten, nl. Muller, noemden wij reeds onder de bewerkers van de *Flora danica*. Doch zonder hem en anderen te kort te doen, kunnen wij hier als type stellen het werk van Vaucher, predikant en hoogleeraar in de kruidkunde te Genève: *Histoire des conferves d'eau douce*, dat in 1803 het licht zag. Hier heerscht reeds een geheel andere geest, dan die van korte, dorre diagnosen met twijfelachtige kenmerken. 't Is in waarheid eene geschiedenis der conferven, die, de grenzen van het gebied in aanmerking genomen (zij strekt zich uit over 59 soorten, en de gebezigde vergrooting is 50 malen), een waar model heeten mag. Behalve aan de studie van den ligchaamsbouw in zijn geheel, wijdde hij zijne aandacht aan de fructificatie, waarvan nauwelijks iets hekend was. On-

vermoeid was hij in zijne nasporingen; de eene soort werd na de andere bestudeerd, dikwijls opzettelijk aangekweekt en gevolgd, tot het hem eindelijk gelukte de vruchtvorming waar te nemen. En dan weder werden die vruchten in het water geplaatst en met geduld bespied, totdat met de ontdekte kieming de kring der levensgeschiedenis voltooid was. Bij zijn *Ectosperma*, door Decandolle te zijner eer *Vaucheria* genoemd (welken naam het geslacht ook thans nog draagt), ziet hij hoe het geheele, vaak vertakte ligchaam uit eene enkele, fijne buis (cel) bestaat; zijdelings ziet hij daaraan de vruchten ontstaan; hij let op het verschil, dat bij onderscheiden soorten ten opzigte van vorm en vereeniging dezer vruchtjes bestaat, bespeurt hij naast deze eigenaardige haakvormige ligchaampjes, en vermoedt reeds hunne ware natuur als mannelijke organen, ofschoon hij in zijne verklaring dwaalt en de werkelijke ontdekking voor later tijd bewaard blijft. Met zorg beschrijft hij de fraaije groene spiraalbanden of andere figuren in de leden (cellen) van zijne *Conjugatae;* na vergeefsche pogingen, om in de vrije natuur de vruchtvorming waar te nemen, gelijk die door Muller het eerst was afgebeeld, kweekt hij de plant aan zijne woning, en ziet eindelijk, hoe uit ieder van hare leden (cellen) een uitwas voor den dag komt, dat zich met een overeenkomstig uitsteeksel van een nabijgelegen draad vereenigt, en hoe daarna de geheele inhoud uit een van de verbonden leden in het andere overgaat, en zich daarmede tot éénen klomp vereenigt, om, gezamenlijk vervormd, het zaad (*spoor*) te leveren. Niet ten onregte over het verschijnsel opgetogen, verhaalt hij, hoe het Waternet (*Hydrodictym*), reeds door Dillenius onder den naam van *Conferva reticulata* beschreven, inderdaad een fijn net met meestal vijfhoekige mazen vormt, en hoe, binnen ieder van de staafjes (cellen), die elk een kant van de mazen vormen, een geheel nieuw net in miniatuur ontstaat, dat, weldra uit de enge kluis ontsnapt, aangroeit tot de grootte van het oorspronkelijk, nu vernietigd, moedernet. Dit alles geldt zoetwaterwieren, en bij deze, welke over het geheel fijner van maaksel zijn dan de zeewieren, werd dan ook de onontbeerlijkheid van het mikroskopisch onderzoek het eerst gevoeld. In de beschrijvingen en afbeeldingen van de hoogere zeewieren, gelijk b.v. de *Historia Fucorum* van Turner, vergenoegde men zich toen nog grootendeels met den uitwendigen vorm. Eerst later werd het fijner onderzoek ook tot deze uitgestrekt, en het zijn inzonderheid Fransche natuuronderzoe-

kers geweest, die in dit opzigt een loffelijk voorbeeld hebben gegeven. Na de systematische werken van Lamouroux, in het begin der eeuw, volgden daar de onderzoekingen van Bory de St. Vincent, de Brébisson, Duby, Thuret, Decaisne, en niet het minst Montagne, dezer dagen in hoogen ouderdom gestorven. Niet slechts werd door hen en anderen door de nauwkeurige beschrijving van soorten, in Frankrijk aangetroffen of uit vreemde hemelstreken aangebragt, het aantal bekende soorten uitgebreid, maar vooral ook leverde menige speciale arbeid over afzonderlijke groepen, over fijnere structuur en levensverschijnselen, bijdragen van blijvende waarde voor de grondige kennis van deze voorwerpen der natuur. Ongaarne onthoud ik mij hier van bijzonderheden, die echter tot te groote uitvoerigheid zouden leiden.

Het land, waar de Algenstudie het meest populair is geworden, is wel dat van onze Britsche overburen. Van alle kanten door de zee omgeven en met eene rotsige kust, waar vele van de schoonste zeevormen worden aangetroffen, gaf die ligging zelve er ruimschoots aanleiding toe. Ook het schoone geslacht bleef niet afkeerig van het inzamelen en bestuderen van deze voorwerpen, die er trouwens, naar eisch gepraepareerd, met de noodige zorg onder water over papier uitgespreid en daarna gedroogd, volstrekt niet onbevallig uitzien. Integendeel, wat fijnheid en verscheidenheid van vorm en kleuren betreft, kunnen zij tot de meest aanlokkelijke voorwerpen worden gerekend. Het meest munten de purperwieren uit, zoogenoemd wegens hunne helder roode kleur, nu draadvormig en fijn vertakt, dan weêr vliesachtig uitgebreid of verrassend gelijkende op een sierlijk blad. Ons vaderland mist, tegelijk met rotsige kusten, vele van die schoone vormen, vooral de zoodanige, welke in diep water worden aangetroffen; de groote massa wordt, aan onze zeeweringen, gevormd door de bekende, glibberige bruinwieren, met hun olijfgroen loof, door den vloed bedolven, bij ebbe droogliggend, en met die eigenaardige luchtblazen, knappende onder den voet; tusschen deze ontbreken wel is waar fijnere, sierlijk gevormde soorten niet; doch zij vallen eerst bij naauwkeurig onderzoek in het oog. Aan het vlakke zandige zeestrand zelf groeijen in het geheel geen zeewieren, maar uit hetgeen daar na storm en vloed wordt opgeworpen, kunnen wij over den rijken schat van onze naburen eenigermate oordeelen. Onder de werken nu, die aan gindsche zijde der zee, als uitkomst van wetenschappelijke onderzoekingen op dit gebied, en tot gids voor verdere nasporingen, verschenen, moeten wij,

behalve die van Turner en Stackhouse over de *Fuci*, het werk van Dillwyn, over de Conferven vermelden, terwijl voor later tijd namen als Gréville, Berkeley, Hassall (zoetwater-algen), en vooral Harvey, genoeg zijn, om den beoefenaar van dezen tak der wetenschap eene reeks van kostbare plaatwerken, belangrijk voor zijn studiën, voor den geest te roepen. En terwijl in deze werken het mikroskopisch onderzoek geenszins ontbreekt, schoon zij in fijnheid van détails bij die van vele Fransche en Duitsche onderzoekers achterstaan, hebben daarentegen Engelschen in dit opzigt het voorbeeld gegeven bij de studie der Diatomeën en Desmidiëen, welke beide met hooge volkomenheid in de werken van een Smith en Ralfs worden behandeld en in voortreffelijke afbeeldingen voorgesteld.

De laatstgenoemde voorwerpen zijn grootendeels zoo klein, dat zij alleen door het mikroskoop kunnen worden gezien; zij werden dan ook het eerst door middel van dit werktuig ontdekt. In den aanvang deels tot de mikroskopische dierenwereld der infusoriën, deels tot het plantenrijk gerekend, werden zij het eerst door C.A. Agardh in hun geheel bij de wieren gevoegd. Deze Zweedsche geleerde, die eene hoogst roemvolle plaats in de geschiedenis van de studie der wieren inneemt, gaf in 1824 zijn *Systema Algarum* in het licht, een werk, waarin voor het eerst al de bekende wieren, zoowel van de zee als van het zoetwater, opzettelijk en gezamenlijk werden behandeld. Tal van soorten, in vele geslachten en dan weêr tot groepen zamengesteld, worden daar beschreven. 't Zijn niet meer weinige vormen, die eene nederige plaats vinden in eene enkele onderafdeeling van het plantensysteem; de groep is tot haar regt gekomen en vormt in de natuurlijke rangschikking eene aanzienlijke klasse, zelve weder in hare eigene familiën verdeeld. Eene van die familiën is die der Diatomeën, waarvan alleen hij reeds meer soorten beschrijft, dan ten tijde van Linnaeus in het geheel wiersoorten bekend waren. Aanzienlijke uitbreiding, tot het vijfvoud toe, onderging deze onder-afdeeling nogtans weder door de ontdekkingen van Ehrenberg, die zich door zijne studie der lagere mikroskopische organismen teregt eene zoo groote vermaardheid heeft verworven. Hij beschreef ze in zijn groot Infusoriën-werk, onder de polygastrische infusiedieren, en gaf naderhand een schat van waarnemingen over het merkwaardige fossiele voorkomen dezer mikroskopische wezens, die in het kolossale, wel wat omslachtige prachtwerk ‘Mikrogeologie’ werd saamgevat. Het bleek, dat op vele plaatsen aanzienlijke aardlagen alleen of

hoofdzakelijk uit de overblijfselen van diatomeën zijn gevormd, terwijl tevens het merkwaardig resultaat werd verkregen, dat vele van die soorten, de tijdgenooten dus van overigens alle uitgestorven monsters der voorwereld, thans nog levend in de wateren der aarde worden aangetroffen[1].

Inmiddels was Kützing opgetreden, om deze voorwerpen nader te leeren kennen en hare plaats in het plantenrijk op nieuw en voor goed te vindiceren. Een uitgebreid werk, 'Die Bacillarien,' was geheel aan hen gewijd. In eene inleiding worden de ligchaamsbouw, de aard der cellen, de samenstelling van hare wanden, met de eigenaardige figuren van lijnen en stippels, uitvoerig behandeld en de analogie met andere plantencellen aangetoond. Nadat hij voorts van de eigenlijke Diatomeën met kiezelwanden, de weekcellige vormen (Desmidieën), als op zich zelf staande groep heeft afgezonderd, worden nog omstreeks 800 soorten door hem beschreven en op door hemzelven gegraveerde platen afgebeeld. Deze op zich zelf reeds omvangrijke arbeid werd weldra door een anderen opgevolgd, de *Phycologia generalis*, waarin, met gebruikmaking van hetgeen reeds voor een deel der Algen op die wijze was verrigt, al de vormen van deze groep in haar geheel aan een naauwkeurig mikroskopisch onderzoek worden onderworpen, de structuur van het weefsel, de vruchtvorming in bijzonderheden nagegaan, en alles, naar deze eigenschappen, in natuurlijke familiën gerangschikt. Nog weinig tijd verloopt, en zijne *Species Algarum* verschijnt (ongeveer gelijktijdig met een dergelijk werk van den jongeren Agardh (J.), dat evenwel voor de lagere vormen niet werd voltooid). Alle hem bekende soorten zijn daarin beschreven en volgens het stelsel der *Phycologia generalis* gerangschikt. Haar getal bedraagt tusschen de zes en zevenduizend, maar dit schrikt hem niet af om de reuzentaak te aanvaarden, al die vormen ook nog af te beelden, en, gelijk hij met zijne vroegere werken gedaan had, zelf op steen te brengen. Reeds verschenen aldus de afbeeldingen van omstreeks drie duizend soorten en vormen, alle of in haar geheel mikrokopisch vergroot, of met mikroskopische analysen voorzien, en nog steeds wordt die arbeid met rustelooze volharding voortgezet. Ongetwijfeld is Kützing degene, die zich ten opzigte van de studie der Algen, waaraan hij geheel zijn leven

1 Zie, onder meer bijzonderheden, het opstel, getiteld: 'Eene mikroskopische wereld', in de 'Blikken in het leven der natuur.'

heeft gewijd, van allen het meest verdienstelijk heeft gemaakt. Met hem is een nieuw tijdperk voor die studie aangevangen, het beginsel van het mikroskopisch onderzoek op al de vormen, zonder onderscheid, volledig toegepast. Zijne werken vormen het rigtsnoer, de basis voor verder onderzoek. Niet zelden is, vooral in den beginne, de klagt vernomen, dat Kützing bij zijn naauwkeurig onderzoek te ver in bijzonderheden afdaalde, de onderscheiding te ver voortzette; dat onder zijne soorten vele zijn, die zich slechts moeijelijk van hare naburen laten onderscheiden, en volgens het oordeel van anderen, geen eigenlijk soortelijk verschil, slechts een verschil van variëteit of vorm met deze vertoonen. Wij komen met dit onderwerp op een moeijelijk gebied en raken den grondslag van alle natuurhistorisch onderzoek. Wat is eene soort? In de eenvoudige, historische opvatting van het begrip, zeker niet anders dan de vereeniging of het collectiefbegrip van voorwerpen, waartusschen een zoodanige graad van gelijkheid bestaat, als regelmatig tusschen voorwerpen van dezelfde afkomst wordt waargenomen. Uit de waarneming van deze gelijkheid vloeide het begrip der soortelijke eenheid voort, en al kan men ook niet omgekeerd beweren, dat soortelijke gelijkheid het bewijs levert voor feitelijke eenheid van afstamming, de vraag die men zich stelt, wanneer men te beslissen heeft, of twee voorwerpen tot ééne, dan wel tot twee verschillende soorten moeten worden gerekend, is altijd in den grond deze, laat het zich als mogelijk denken, uit analogie met hetgeen bij voorwerpen van geconstateerd gelijke afstamming wordt opgemerkt, dat de twee in quaestie van hetzelfde voorwerp afstammen of niet? De vraag is eenvoudig, doch het antwoord niet altijd gemakkelijk. Ik heb hier niet het oog op de veranderingen der erfelijke eigenschappen over zeer lange geologische tijdvakken, die door sommigen ondersteld, ofschoon geenszins bewezen zijn. Binnen het gebied der waarneming zelve ziet men tusschen voorwerpen van gelijke afkomst speling, hier enger, ginds ruimer, die aanleiding geeft tot de onderscheiding van variatiën, variëteiten en eindelijk, als de verandering erfelijk blijft voortbestaan, tot rassen, binnen den kring der enkele soort. Hieruit vloeijen bezwaren voort. Het moeijelijkst is de onderscheiding tusschen rassen, of, gelijk zij bij de planten heeten, *subspecies*, ondersoorten, en echte soorten. Om met zekerheid te beslissen, zou men de afstamming zelve moeten kennen: bij gebreke hiervan worden overeenkomst en verschil (in vorm

en levensverschijnselen) geraadpleegd, en haar gewigt door analogie met als zoodanig bekende, zoo na mogelijk verwante species en rassen bepaald. Variëteiten worden bij planten die afwijkingen genoemd, welke bij vermenigvuldiging door verdeeling, niet bij werkelijke voortplanting, blijven voortbestaan. Hier beslist dus de kweeking uit zaden; vormen of variatiën zijn individuele afwijkingen, die somwijlen afhankelijk zijn van uitwendige omstandigheden, andermaal ook zonder bekende oorzaak ontstaan. Ook hier is de waarneming van opvolgende geslachten, hetzij door verdeeling (stekken, bollen, enz.), of door zaden verkregen, beslissend. Nu heeft men, bij de phanerogamen, tallooze voorbeelden van planten, die in opvolgende geslachten gemakkelijk waargenomen kunnen worden en ook waargenomen zijn; bij het heirleger van gekweekte voorwerpen heeft men ruime gelegenheid, over de relatieve standvastigheid der kenmerken te leeren oordeelen; de invloed van uitwendige omstandigheden en de omvang der individuële afwijkingen is in vele voorbeelden bekend. Waar de analogie niet voldoende wordt geoordeeld, is het experiment der cultuur op zich zelf aan geene groote bezwaren onderworpen. Toch zijn er onder die boogere planten nog altijd geslachten, waar verschil bestaat over de opvatting van het soortsbegrip. Men denke b.v. aan het geslacht *Rubus*, waarin door den een tal van soorten, door den ander weinige soorten met talrijke variëteiten worden aangenomen. Bij de lagere gewassen, en daaronder de Algen, mist men den maatstaf, dien de langdurige waarneming van gekweekte vormen levert, en is het experiment in den regel met meer bezwaren verbonden, in vele gevallen onmogelijk. De analogie moet van veel verder worden gezocht, en een zekere tact, als vrucht van veelvuldige vergelijking van vormen, die met elkander, kennelijk als één broed, maar dan niet zelden onder eenigzins variërende omstandigheden worden aangetroffen, moet hier veel meer dan elders het ontbrekende aanvullen. Voorts geldt ook hier, dat men, zooveel mogelijk de voorwerpen in het leven trachtende te bestuderen, toch steeds vele te onderzoeken heeft, waarover men slechts uit enkele, gedroogde, of door anderen ingezamelde voorwerpen oordeelen kan. Er is dus plaats voor verschillende opvattingen, en altijd blijven er, ook voor den meest ervaren waarnemer, twijfelachtige gevallen over. Bij deze acht ik van het hoogste belang, in het oog te houden, dat eene vermenging van vormen, die later blijken tot afzonder-

lijke soorten te behooren, tot verwarring aanleiding geeft, die niet altijd weder hersteld kan worden, terwijl de scheiding van vormen, die later blijken tot ééne soort te behooren, eene latere vereeniging zonder verder bezwaar toelaat. Bovendien strekt het eerste alligt om sommige fijne bijzonderheden te verwaarloozen, terwijl het andere voortdurend scherpt tot een naauwkeurig onderzoek. Het spreekt van zelf, dat men ook hier kan afdwalen. Verwaarloost men, zooveel voorwerpen te vergelijken als men kan, of de levende natuur, voor zoo ver men daartoe in de gelegenheid is, te bestuderen, dan loopt men gevaar, aan toevallige of individuele verschillen te veel gewigt te hechten, en ten slotte zelfs individus, in plaats van variëteiten of soorten te beschrijven. Maar die fout is dan niet het gevolg van overdrijving der naauwkeurigheid van het onderzoek, maar van nalatigheid ten opzigte van een gewigtig element voor het grondig oordeel. Kützing, die de voorwerpen, zooveel het hem mogelijk was, in levenden toestand onderzocht (hij geeft bij zijne beschrijving altijd op, of hij ze aldus, of enkel in gedroogde specimina heeft waargenomen), heeft naar mijn oordeel over het algemeen de juiste maat in het onderscheiden der vormen getroffen, waarvan hij zelf overigens dikwijls erkent, dat voor het oogenblik niet beslist kan worden of zij alleen als vormen, dan wel als zelfstandige species moeten worden beschouwd.

Heerscht alzoo in zijnen arbeid, volgens sommigen, een exces van naauwkeurigheid, aan den anderen kant is ook weder door verschillende beoefenaars van deze wetenschap met zooveel ijver op den ingeslagen weg voortgegaan, dat sommige deelen al weder bij nieuwe bewerkingen achterstaan, en op hunne beurt als reeds verouderd moeten worden beschouwd. In de eerste plaats geldt zulks van de bewerking der Diatomeën. Deze sierlijke voorwerpen met hare fijn geteekende figuren hebben in Engeland, zoowel bij liefhebbers als bij wetenschappelijke mannen, groote belangstelling gevonden. Toegerust met de buitengewoon sterk vergrootende en scherpe objectiefstelsels, welke vooral daar te lande met steeds klimmende volkomenheid werden vervaardigd, ontdekten zij menige bijzonderheid, die met de beste hulpmiddelen van vroeger niet te ontdekken waren. Een tal van soorten, bij Kützing en Ehrenberg als glad beschreven, bleken ook fijner geteekend te zijn. Vele vormen, vroeger bezwaarlijk te onderscheiden, bleken nu duidelijk verschil op te leveren; nieuwe, van te voren onbekende vormen werden ontdekt, hun gezamen-

lijk aantal bijna verdubbeld. Ook de levensverschijnselen, de structuur en de aard der cellen werden beter bekend, hare plantaardige natuur in een nog helderder daglicht gesteld. Wij vermeldden reeds, dat de Britsche Diatomeën, volgens deze meer volkomene bewerking, door Smith werden beschreven en afgebeeld. Eene laatste algemeene behandeling van alle bekende soorten vindt men in de laatste editie van het werk van Pritchard, over de Infusoriën; daarbij zijn tevens de Desmidieën opgenomen en, even als de Diatomeën, bewerkt door Ralfs, dezelfde, die vroeger zijn bij uitnemendheid keurig werk over de Britsche Desmidieën in het licht gaf. Behalve de hier genoemde, zijn nog meer en vooral van de mikroskopische vormen niet meer voldoende of volledig in de werken van Kützing vertegenwoordigd. De zoogenoemde eencellige Algen, waaraan het eerst Nägeli een afzonderlijk werk toewijdde, vonden vervolgens weder in Alex. Braun een grondigen bewerker, terwijl ook door anderen menige bijdrage tot hare kennis werd geleverd. Ten opzigte van deze is bepaaldelijk eene revisie van het stelsel noodig geworden. Dat voorts, bij de algemeene deelneming aan het onderzoek, en bij de ontdekkingen, die elkander als onafgebroken opvolgen, het geheele overzigt niet langer dan een oogenblik volledig wezen kan, spreekt wel van zelf.

In hooge mate hebben de wieren in den laatsten tijd de aandacht getrokken, niet slechts wegens hare schoone vormen, welke, naarmate het onderzoek verder doordringt, zich in des te rijker verscheidenheid openbaren, maar vooral wegens de merkwaardige levensverschijnselen die zij opleveren, en om het belang dat hare waarneming heeft voor de kennis van de structuur en de ontwikkeling van het plantenligchaam in het algemeen. Wat die verschijnselen betreft, behoef ik slechts te noemen de merkwaardige vruchtvorming door copulatie, welke bij sommige wordt waargenomen; de fecundatie door middel van spermatozoïden; de geschiedenis der zwermsporen, welke Unger aanleiding gaf tot zijne voorstelling van de verandering van plant in dier; de bewegingsverschijnselen van Diatomeën, van *Oscillaria's* enz., naar welker verklaring nog slechts wordt gegist; de strooming van het celsap, waarvan *Nitella* een zoo schoon voorbeeld voor de waarneming oplevert. Wat het tweede punt aangaat, herinner ik aan de onderzoekingen van Mohl, later van Pringsheim, aangaande de natuur van het protoplasma, die werkplaats van het plantenleven, en aangaande het proces der celverdeeling, dat fun-

damentele verschijnsel van alle plantaardige ontwikkeling, tot welke nasporingen inzonderheid zoetwater-algen het materiaal hebben geleverd. Ook de vrije celvorming, waar valt zij duidelijker na te gaan dan in de vruchtcellen van *Spirogyra* of *Oedogonium*, of bij het schoone *Hydrodictyon?* en de geschiedenis der celmembranen, waarbinnen zich andere cellen hebben ontwikkeld, waar kan zij beter worden vervolgd dan bij draadwieren als *Spirogyra* en *Cladophora*, in hare regelmatige verbreking bij *Oedoonium*, in hare successieve oplossing bij *Gloeocapsa* enz. Eindelijk levert ons deze plantengroep, in geleidelijke opklimming, menige hoogst merkwaardige reeks van vormen, van de allereenvoudigste af, waar eene enkele cel het geheele ligchaam vormt, tot zeer zamengestelde toe, waar die elementaire deelen naar een telkens meer ingewikkeld plan tot weefsels verbonden zijn; duidelijker dan ergens elders wordt het ons hier zigtbaar, hoe de vorm en ontwikkeling van het ligchaam hun grondslag vinden in de meer of min zamengestelde, doch immer vaste wetten van celdeeling en groei. Bij de waarneming der levensverschijnselen eindelijk bieden de Algen het dubbel voordeel aan, dat daaronder hoogst eenvoudige vormen worden aangetroffen, welke zonder kwetsing in haar geheel onder het mikroskoop kunnen worden beschouwd, en dat zij in het water leven, derhalve in haar natuurlijk element, levend, met dit werktuig kunnen worden waargenomen. Gelijk het proces der fecundatie bij *Fucus vesiculosus* en andere Algen onmiddellijk is nagegaan, kan dit bij andere planten, waar doorsneden moeten worden gemaakt, en bij welke evenzeer het toegevoegde vocht verandering kan veroorzaken, nimmer geschieden; evenmin kunnen elders de verschijnselen van groei en celdeeling, gelijk hier, onmiddellijk worden waargenomen.

Ziedaar in het kort een tal van zaken opgesomd, die ieder op zich zelf voor de kennis van het plantenleven van het allerhoogste gewicht zijn.

Is alzoo de studie der wieren niet slechts op zich zelve aanlokkelijk en belangrijk, maar ook in verband met de geheele kruidkunde van gewigt, het valt niet te ontkennen, dat zij, in ruimen omvang opgevat, voor velen praktische en materiële bezwaren oplevert. Ik bedoel hier niet geoefendheid in mikroskopische waarnemingen en het bezit van goede werktuigen, die de wetenschappelijke natuur- of geneeskundige ook overigens voor zijne studiën niet ontberen kan, maar speciaal voor

de Diatomeën zijn weder de fijnste mikroskopen noodig, met zoo sterke vergrootingen, als men anders in den regel niet behoeft, en voor het geheel een apparaat van boekwerken, die, al bepaalt men zich tot enkele hoofdwerken, toch tot de zeer kostbare behoort. Elke poging derhalve, die wordt aangewend, om òf het geheele gebied òf een deel daarvan gemakkelijker toegankelijk te maken, verdient op hoogen prijs te worden gesteld. Reeds Kützing heeft daartoe bijgedragen. Naast zijn algemeen werk, de *Species Algarum* enz., gaf hij in zijne *Phycologia Germanica* gelegenheid, het enger gebied der Duitsche algenflora afzonderlijk te bestuderen, terwijl hij aan het werkje een sleutel der geslachten toevoegde, naar gemakkelijke kenmerken opgemaakt, en waardoor ook de aanvanger in staat werd gesteld, zijn weg in het stelsel te vinden. Maar inzonderheid verdient onder degenen, die eensdeels de studie der Algen krachtig hebben bevorderd en zelf daaraan deelgenomen, anderdeels haar toegang gemakkelijker hebben gemaakt, Dr. L. Rabenhorst te Dresden, de schrijver van het hierboven aangekondigd werk, te worden genoemd. Toen voor de studie der Diatomeën de kostbare werken van Ehrenberg en Kützing de voornaamste hulpbronnen waren, gaf Rabenhorst een overzigt van de zoetwatervormen, volgens eene eenvoudige methode gerangschikt, en kort en eenvoudig, doch op het toenmalig standpunt der wetenschap voldoende beschreven en afgebeeld. Dit werk, voor geringen prijs verkrijgbaar, had zijne wetenschappelijke waarde, maar gaf bovendien den aanvanger gereede gelegenheid, zich alvast met de in zijne onmiddellijke omgeving voorkomende vormen bekend te maken. Voor vele jaren ving Rabenhorst de uitgave aan, eerst van Diatomeën, daarna van Algen in het algemeen, in gedroogde exemplaren. Zoodanige uitgave van de voorwerpen zelve is in het algemeen, maar inzonderheid voor de lagere planten van gewigt, waar zelfs afbeeldingen niet altijd met zekerheid de identiteit kunnen doen constateren, en de voorwerpen bovendien gelegenheid geven, op de beschrijving kritiek uit te oefenen en haar, zoo noodig, aan te vullen. Diatomeën, op glas of mica gedroogd, kunnen op die wijze terstond onder het mikroskoop worden bestudeerd, het best, indien vooraf door gloeijing of oxyderende middelen al de organische inhoud is verwijderd; andere Algen, zorgvuldig op papier uitgespreid en gedroogd, kunnen daarna worden opgeweekt en hernemen dan, min of meer volledig, haren oor-

spronkelijken vorm. Reeds vroeger was door Chauvin eene dusdanige collectie Algen, van de Normandische kust, gepubliceerd, eene verzameling die, wat keurigheid van toebereiding en keus der exemplaren betreft, door geene latere is overtroffen. Bekend is voorts de cryptogamen-collectie door Desmazières uitgegeven, waarin ook een aantal Algen zijn opgenomen. Ook nog door anderen, waaronder b.v. door Kützing, zijn soortgelijke verzamelingen in het licht gegeven, welke alle voor de studie van den plantengroep van het hoogste gewigt zijn. Op groote schaal nu werd zoodanige arbeid door Rabenhorst voor al de kryptogamen, eerst van Saksen, daarna van verder Europa ondernomen. *Lichenes, Fungi, Musci, Hepaticae* werden door hem uitgegeven, en zoo worden ook zijne Algendecaden, die reeds eene zeer aanzienlijke collectie vormen, nog bij voortduring voortgezet. Hij stelde zich, ook ten behoeve dier uitgave, met tal van verzamelaars en onderzoekers op onderscheiden plaatsen in betrekking, en werd aldus het middelpunt, waarhenen van alle zijden voorwerpen toevloeiden, om, gedetermineerd of herzien en in zijne decaden opgenomen, op nieuw in alle rigtingen te worden verspreid. Het kan niet anders, of hij moest op deze wijze, terwijl hij de studiën van anderen bevorderde, voor zich zelven een schat van kennis omtrent de europesche Algenflora opdoen, die hem bij uitnemendheid in staat stelde een geheel daarvan te ontwerpen. Gelijk nu zijne Algendecaden bij voorkeur zoet- en brakwater-algen bevatten, zoo is ook het thans door hem uitgegeven werk aan de opsomming en beschrijving van de bewoners dier lokaliteiten toegewijd. Twee deelen zijn verschenen, terwij een derde weldra wordt verwacht.

Dit werk beveelt zich om meer dan eene reden aan.

Sedert de uitgave der *Phycologia germanica* en *Species Algarum* van Kützing, zijn zoovele nieuwe ontdekkingen binnen het gebied van ons werelddeel gedaan, ook zooveel soorten beter bekend geworden, dat een boek, waarin de resultaten van later onderzoek met den overigen voorraad worden zamengevoegd en het geheel naar het tegenwoordig standpunt onzer kennis bewerkt, niet anders dan met ingenomenheid kan worden ontvangen. Wij merkten reeds op, hoe bepaaldelijk ten opzigte van de Diatomeën en andere lagere Algen de wetenschap sinds dien tijd is vooruitgegaan; van de uitbreiding van het aantal bekende soorten getuigt reeds menige decade van de door den schrijver zelven uitgegeven verzameling.

In de tweede plaats zijn aan het werk afbeeldingen toegevoegd, en wel afbeeldingen in houtsnede, die met uitnemende zorg zijn uitgevoerd. Van elk geslacht is eene karakteristieke soort gegeven, en vooraan in elk deel heeft men, in een hoogst gemakkelijk overzigt, al die typen met hare korte beschrijvingen bijeen. Deze afbeeldingen zijn een zeer nuttig toevoegsel, en inzonderheid van grooten dienst voor dengene, die voor de studie dezer voorwerpen niet overigens over uitgebreide litterarische hulpmiddelen beschikken kan. Na dit overzigt worden voor elk geslacht de afzonderlijke soorten opgesomd, hare beschrijving, afmetingen en groeiplaatsen opgegeven, voorts de voornaamste litteratuur en synonymen vermeld, en achter elke beschrijving aangeteekend, of de schijver zelf de plant levend of in droogen toestand heeft waargenomen, dan of hij zich op het getuigenis van anderen, welke bron dan wordt geciteerd, heeft moeten verlaten. Het geheel getuigt, gelijk men van den schrijver ook niet anders verwachten kon, van zelfstandig, kritisch onderzoek.

De hoofdverdeeling, die door den schrijver wordt aangenomen, berust vooreerst op den aard der cellen, waardoor de Diatomeën wegens het kiezelgehalte harer celwanden worden afgezonderd, en voorts op de kleur van den celinhoud. De overige Algen verdeelt hij dienvolgens in *Phycochromophyceae* (phycochromwierne), *Chlorophyllophyceae* (bladgroenwieren), *Melanophyceae* (bruinwieren), en *Rhodophyceae* (purperwieren). De *Diatomophyceae* worden in het eerste, de *Phycochromophyceae* in het tweede der tot heden uitgegeven stukken behandeld. Deze beide zijn ongetwijfeld natuurlijke groepen. Bij de tweede, waarvan het geslacht *Oscillaria* als type kan worden beschouwd, en waarvoor de naam *Oscillarinae*, door Kützing gegeven, had kunnen behouden worden, zijn teregt de *Chroöcoccaceën* mede opgenomen, die reeds door den ouden Agardth als de eenvoudigste leden dezer reeks werden aangemerkt. Hoe de verdere rangschikking voor de volgende groepen zijn zal, moet uit het vervolg blijken, want in den aanvang van het werk is alleen de genoemde hoofdverdeeling vermeld. Die hoofdverdeeling naar de kleurstof is niet zonder bedenking. De volgende afdeelingen beantwoorden namelijk niet aan typen van gelijke waarde als de beide eerste, maar omvatten meer typen, die elk op zich zelf in gelijken rang naast de overige verdienen te worden gesteld. Ook geeft die kleurstof niet overal eene

natuurlijke scheiding. Doch wij willen niet vooruitloopen, maar liever afwachten, hoe de schrijver de bezwaren, in het algemeen aan eene natuurlijke groepering der Algen verbonden, zal trachten te overwinnen. Ook de wijzigingen die hier en daar in de opvatting of begrenzing der geslachten zijn gebragt, zullen wij thans niet nader beschouwen. Alleenlijk zij nog opgemerkt, dat het werk ook bijzonder belang heeft voor ons vaderland; de resultaten van het phycologisch onderzoek hier te lande zijn mede opgenomen, en het voorkomen der soorten binnen dit gebied, wanneer zij niet tot de overal verspreide behooren, afzonderlijk vermeld. Voorts zijn de Algen, welke in dit werk worden beschreven, juist die welke de hoofdmassa van onze Algenvegetatie uitmaken. Eigenlijke zeewieren bezitten wij slechts weinige aan onze zeeweringen, terwijl die, welke aan het strand worden aangespoeld, slechts zeer betrekkelijk tot onze Flora kunnen worden gerekend. Daarentegen is een rijke schat aanwezig in onze binnenwateren; in de zachtstroomende rivieren, in beken, in vijvers, in slooten; in onze veenstreken, in de brakke wateren nabij de kust, leven een tal van soorten, die zich, in ons waterrijk land, als van zelve voor het onderzoek aanbieden. Het is een gebied, waarmede men niet zonder voldoening kan kennis maken, waarop zonder twijfel nog veel te ontdekken valt, en voor welks verdere exploitatie het werk van Rabenhorst eene uitnemende handleiding oplevert.

Leiden, Maart 1866.
W.F.R. SURINGAR.

De zegeliederen van Pindarus.

Dr. A. de Jongh, Pindari Carmina Olympia cum annotatione critica, interpretatione Latina et commentario. Trajecti ad Rhenum, ap. Kemink et Fil. 1865.

De klassieke schrijvers - met welke uitdrukking voor het oogenblik bedoeld worden alleen die auteurs, wier werken in tegenstelling met de producten van het talent den stempel van het genie dragen - kunnen vergeleken worden bij de beelden, die Lord Elgin van de fries van het Atheensche parthenon naar het Britsch Museum heeft overgevoerd. Toen de gelegenheid geopend was om die merkwaardige overblijfselen der Grieksche beeldhouwkunst van alle kanten te bezien en te bestudeeren, kwam het voor het eerst na twee duizend jaar aan het licht, dat die gedeelten, die naar den wand gekeerd en dus niet bestemd geweest waren ooit door een menschelijk oog beschouwd te worden, even zorgvuldig bewerkt waren als het overige. Eveneens is het met de oude letterkunde gegaan. Van welk standpunt ook beoordeeld en genoten, al koos men zijn uitgangspunt geheel verschillend van dat, waaruit de schrijver zijn werk wilde beschouwd hebben, het bleven altijd kunstwerken van den eersten rang. Die het eerst de oude literatuur als voorwerp van studie behandeld hebben, ik meen de Alexandrijnsche Grammatici, bepaalden zich over het geheel bij het uitwendige van den vorm en verkondigden, dat de meesterstukken der letterkunde rigtsnoer moesten zijn voor al wie zich op schoone vormen en zuivere taal wilde toeleggen. De eerste Christenen bemerkten in diezelfde boeken veel wat hun

eigen heilige literatuur evenzoo had opgevat en vroegen zich met verbazing af, hoe de menschelijke rede zonder openbaring het spoor had kunnen vinden der goddelijke waarheid. Na eeuwen van vergetelheid toetste de een wederom diezelfde geschriften aan zijn ideaal van het schoone; een ander vond meer behagen in de spranken van bijna Christelijke moraal; een derde bewonderde de eenvoudigheid, de sierlijkheid of de soberheid van stijl; een vierde de diepe wijsheid en het politiek doorzigt zijns schrijvers. Die zelf den aandrang in zich voelde, om schepper van een kunstwerk te worden, begon naar vermogen na te volgen: de een mogt zich Tacitus, een ander Virgilius tot model kiezen; doch allen verklaarden uit éénen mond: de oude letterkunde is eenig en geniaal.

Het was onzen tijd voorbehouden het betrekkelijk goed regt van al deze uiteenloopende beschouwingen te erkennen, doch ruimer blik en vrijer oordeel hebben gemaakt, dat wij in het waardeeren zekerder tact bezitten dan onze voorgangers. De aesthetica, iets meer en iets anders, naar ik meen, dan een onberedeneerd bewonderen, dat maar al te dikwijls de plaats heeft moeten innemen van nauwkeurig begrijpen, grondt zich juist op de resultaten dier zoogenaamde lagere kritiek, die als noodwendige voorbereiding dient. In onderscheiding van vroegere inzigten bestaat het streven van den tegenwoordigen tijd voornamelijk in het beschouwen der kunstwerken als geheel. Schoone taal moet het kleed zijn van schoone gedachten. Wij weigeren den hoogsten eereprijs aan bevallige onbeduidendheid of stamelende diepzinnigheid. Eenheid en harmonie van vorm en inhoud: ziedaar den toetssteen, waarop elk kunstwerk moet beproefd worden.

Buiten den kring der mannen van het vak, vinden de oude schrijvers tegenwoordig in Nederland weinig lezers. Voor het oogenblik hechten wij niet aan de vraag, of door die verminderde belangstelling de maatschappij eenig wezenlijk verlies heeft geleden. Ook doet het hier niet ter zake af, dat de philologen zelven thans een moeijelijker strijd hebben te voeren, nu zij, verwend door vroegere hulde, moeten toezien, dat de mode achtereenvolgens andere wetenschappen omhelst en met geringschatting den blik afwendt van hetgeen zij vroeger zoo vurig had bewonderd. Dat de philologie thans bevrijd is van het gegons van een aantal ongeroepen beoordeelaars, strekt haar veeleer tot voordeel; maar schade zou het zijn, kwam het

zoover, dat haar de gelegenheid benomen wierd, nu en dan voor èen onpartijdig publiek de grondslagen bloot te leggen van het gebouw, waaraan zij arbeidt. Voor haar is het roeping en pligt zich in het openbaar rekenschap te geven van den weg, die gevolgd wordt: zulk een stilstaan bij de hoofdpunten is bij wijlen te nuttiger, naarmate de menigte bijzonderheden soms dreigen het overzigt over het geheele veld te verstoren. Pindarus, wiens naam mij naar aanleiding van Dr. de Jongh's werk uit de pen vloeit, zal welligt een geschikt voorbeeld zijn, om aan te toonen wat ik bedoel.

Wel vermoedelijk zal ieder lezer van dit opstel zich herinneren op hoe hoogen toon Horatius spreekt van den volstrekt onnavolgbaren Pindarus. Pindarum quisquis studet aemulari..... zoo dacht hij en velen met hem. Ten gevolge van die bewondering, welke Pindarus in de oudheid genoot, bezitten wij door de zorg der afschrijvers in een aantal redelijke handschriften eene verzameling zijner liederen, die onder de voortreffelijkste gerekend werden: zijne zegezangen. Doch wat gebeurt? Was deze poëzij verloren gegaan, niemand zou woorden genoeg hebben om den omvang van die onherstelbare ramp te schetsen; doch, nu zooveel bewaard is, bemerken wij met verbazing dat het aantal lezers, zelfs onder de philologen, zeer gering is. De aanleiding tot deze nalatigheid is ligtelijk aan te geven: men vindt Pindarus eerder duister dan wel verheven, voelt geene sympathie voor zijne helden en mist in zijne compositiën plan en volgorde.

Niemand zal beweren, dat Pindarus ligt te verstaan is, maar men kan gerust volhouden, dat met de volkomen hulpmiddelen, die de critiek der laatste jaren heeft aan de hand gedaan, de bestaande zwarigheden gereedelijk worden uit den weg geruimd. Voor dat doel acht ik bij uitstek nuttig het voor een paar jaar verschenen boek van den toenmaals Bonnschen, thans naar ik meen Marburgschen, hoogleeraar Leopold Schmidt: Pindar's Leben und Dichtung. Ik wil trachten duidelijk te maken, wat de hoofdgedachte van Welckers voormaligen leerling is.

Om der volledigheid wille ware het wenschelijk met een enkel woord aan te geven, in welken toestand Pindarus de lyrische poëzij bij zijn optreden vond en welke levensbijzonderheden hem betreffende ons bekend zijn geworden. Doch met vermijding van al wat niet volstrekt noodzakelijk is, zal het genoeg

zijn te zeggen, dat Pindarus uit een aanzienlijk priestergeslacht te Thebe geboren is, omtreeks het jaar 522. Zoo is hij op veertigjarigen leeftijd getuige geweest van den worstelstrijd tegen Perzië; zoo heeft hij beleefd, hoe Griekenlands bevrijding tevens de ondergang was der perzisch-gezinde thebaansche aristocratie, waarvan hij door geboorte lid was; zoo is hij gedurende de tachtig jaar zijns levens, meermalen in den vreemde zwervende, getuige geweest van de steeds klimmende magt van Athene en zal hij de toekomst bekommerd hebben te gemoet gezien, toen hij in het tiende jaar voor het begin van den Peloponnesischen oorlog den geest gaf.

Het eerste lied, dat wij van Pindarus bezitten, is geschreven in zijn twintigste jaar; zijne laatste producten vallen in zijn ouderdom: tusschen het oudste en het jongste ligt een tijdsverloop van ruim vijftig jaar. Men mag van te voren vermoeden, dat gedurende dat meest bewogen tijdperk der Grieksche geschiedenis ook de ontwikkeling des dichters niet op zijn twintigjarig standpunt is blijven staan. Daar nu bij de meeste zijner zegezangen met vrij groote zekerheid vaststaat, in welk jaar zij vervaardigd zijn, mag het vreemd geacht worden, dat na Dissens systematische behandeling van Pindarus' poëtische kunst, eerst Leopold Schmidt gewezen heeft op de gevolgtrekkingen, die uit die gegevens kunnen worden afgeleid. Gelukkig dat dit werk thans volbragt is; al blijft er nog stof genoeg tot nader onderzoek over, de weg tot het rigtig verstaan van Pindarus is gebaand. Eerste vereischte is, dat men de stukken, zoo al niet in eene uitgave, dan toch voor de lectuur chronologisch rangschikke.

Terwijl ik trachten zal den lezer eenig denkbeeld van een Pindarisch zegelied te geven, moet ik dadelijk mijn onvermogen belijden, om den prachtigen en verheven vorm te schetsen die aan den gang der gedachten tot voertuig verstrekt. Eene poging om in onze moedertaal die kleuren en beelden over te gieten, zou alleen door een dichter van zeer buitengewone technische vaardigheid met hoop op goeden uitslag kunnen beproefd worden. Mij dunkt het verkieslijk dit punt geheel te laten rusten.

Ieder weet dat in alle eenigszins aanmerkelijke steden van Griekenland sedert onheugelijke tijden spelen werden gevierd, waarbij de overwinnaar in het wagenrennen, worstelen, vuistvechten en dergelijken, in het voorbijgaan gezegd ook in de muzijk,

een zeer buitengewoon eerbewijs van de zijde zijner medeburgers ontving. Behalve deze grootendeels locale feestvieringen, waarbij vreemden evenwel niet geweerd werden, hadden er op vaste tijden nationale spelen plaats, waartoe men van heinde en verre bijeenkwam; deze werden gehouden te Olympia, te Delphi, te Nemea en aan den Isthmus. Aldaar gekroond te worden was natuurlijk veel grooter eer dan de onderscheiding, die de locale feestviering gaf. De verworven roem bepaalde zich niet tot den persoon des strijders, maar straalde af op zijn vaderland. Een flaauwen weêrschijn zien wij in onzen tijd, als een Fransch paard den prijs behaalt bij de Engelsche wedrennen, terwijl de afbeeldingen in de geïllustreerde couranten de plaats moeten vervullen van het standbeeld, waarop de Grieksche overwinnaar aanspraak had. Zulk een feit moest plegtig gevierd worden. Hetzij onmiddellijk op de plaats zelve, hetzij eenigen tijd later in het vaderland van den beroemden medeburger, moest met muzijk en dans de heugelijke gebeurtenis in een zegezang herdacht worden. Voor groote belooningen werden de beroemdste dichters overgehaald een passend lied te bezorgen; doch onder de velen, die zich met die taak wilden belasten, was niemand in grooter aanzien dan Pindarus. Terwijl zijne andere werken op weinige fragmenten na zijn verloren gegaan, bezitten wij eene verzameling van zijne zegezangen, in vier boeken verdeeld, die de namen dragen der groote nationale spelen, wier verheerlijking 's dichters doel is. Dat enkele stukken zijn opgenomen, die slechts oneigenlijk zegeliederen kunnen heeten, is voor ons thans onverschillig.

Ik moet hier waken tegen eene verkeerde voorstelling. Onwillekeurig stellen wij ons voor, dat bij vuistvechters of worstelaars de ligchamelijke ontwikkeling schade zal hebben gedaan aan de intellectueele. Wij denken dadelijk aan den stand, waaruit paardrijders en koordedansers zich recruteeren. Wij herinneren ons te kwader ure de Romeinsche gladiatoren. Het spreekt wel van zelf, dat de personen, die Pindarus verheerlijkt, van geheel ander slag waren. Koningen en vorsten zijn onder het getal van hen, die naar de kostbare eer streven, om bij het wagenrennen den prijs magtig te worden. Bijna met uitsluiting van anderen, nemen leden van aanzienlijke geslachten deel aan den wedloop of aan het vuistvechten. Hunne langdurige voorbereiding heeft, althans in Pindarus tijd - want de omstandigheden zijn later veranderd - geen plaats gehad ten koste

hunner overige vermogens. Later zullen zij welligt den staat in gewigtige betrekkingen dienen. Zij zijn geene kunstemakers van beroep; de eenige vrucht hunner inspanning is de eer. Deze is hun drijfveer. Van voordeel is geen spraak. Velerlei opofferingen, ook van geldelijken aard, hebben zij zich getroost en de voorwerpen hunner hoogste eerzucht zijn de olijfkrans en de palmtak.

Voor en na Pindarus zijn er zegeliederen gezongen: het spreekt van zelf, dat wij moeten vragen, wat de zijne onder de overige onderscheidde. Het antwoord is moeijelijk, omdat het werk van zijne mededingers is verloren gegaan; intusschen zullen wij eene vingerwijzing bekomen door de bestudeering zijner gedichten in chronologische volgorde. Wat hem kenmerkt, zal natuurlijk niet zoo duidelijk aan het licht komen in zijne eerste stukken, als in de producten van zijn' rijpen leeftijd. Het onderscheid der beide perioden zal ons den weg wijzen bij het zoeken naar het hem eigene. Vooraf moeten wij zien, aan welke eischen een zegelied in het algemeen moet beantwoorden. Wij laten daarbij buiten aanmerking, wat nieuws hij mag hebben toegepast bij de behandeling der taal, van het metrum of van de muzijk die tot accompagnement diende. Om de poëtische kunst is het ons te doen. Wij zwijgen dus ook over zijne politieke grondbeginselen en vergenoegen ons met te zeggen, dat Pindarus steeds orde aanprijst als de eerste voorwaarde van volksgeluk. In een lid eener aristocratische familie te Thebe is dit niet te verwonderen, zonder dat men daarom juist behoeft te denken dat hij met zijne omgeving de Perzische heerschappij zou gesteld hebben boven de vrijheid, die te Salamis en te Plataeae was gewonnen. Integendeel duidt hij meermalen aan, hoe hij de overwinnaars in den ongelijken strijd bewondert. Hij juicht in de behaalde zege en hoopt dat de eerste vrucht der vrijheid orde en eensgezindheid zal wezen. Hij treurt om het ongelukkig lot zijner vaderstad, doch vertrouwt dat partijen elkander zullen verstaan en zich onthouden van misbruik harer magt. De verzoening van volk en adel is zijn wensch.

Zonder groote behoedzaamheid zullen wij dadelijk gevaar loopen een verkeerden weg in te slaan. Wij moeten zorg dragen, dat wij niet tot het eigenaardige van een zegelied rekenen, wat tot het eigenaardige van Pindarus behoort, noch als kenmerk van Pindarus beschouwen, wat hij met anderen gemeen had. Het geluk en de uitnemendheid des overwinnaars moeten ge-

prezen worden, terwijl uit het gebied der mythologie eene of andere bijzonderheid ontleend wordt, om aan het feest de vereischte wijding te geven. Wij kunnen nagaan, dat zoowel Pindarus als zijne voorgangers aldus zijn te werk gegaan. Bekend is het verhaal van Simonides, die in zijn gedicht op Scopas een lofzang had ingevlochten op Castor en Pollux, dien hij later het behoud zijns levens te danken had, toen de woning, waarin de gasten vereenigd waren, instortte. Doch ons vraagstuk is met dit weinige ver van opgelost. Het zou schijnen, dat de zegezang niets dan eene lofrede op verzen was met eene mythologische episode. Bij Pindarus treedt evenwel het mythologisch verhaal soms zeer op den achtergrond, zoodat wij verhinderd worden daarin een vast kenmerk te vinden. Ook spreekt het van zelf, dat in eene lofrede de nadruk niet wordt gelegd op het geluk, maar op de uitnemendheid; niet op het toeval maar op de verdiensten. Nu treft het vreemd, dat bij Pindarus het tegendeel plaats vindt en hij meermalen bij voorkeur wijst op het geluk des overwinnaars. Men kan dit niet hieruit verklaren, dat de dichter van het een moest spreken, omdat hij van het andere niets wist te zeggen, want aldus opgevat, ware het zegelied veeleer eene beleediging dan eene hulde. Wij voegen hierbij nog, dat Pindarus' lofzangen van zijne zegeliederen uitdrukkelijk worden onderscheiden.

Voor een juist oordeel is het noodig zich te verplaatsen in de voorstellingswijze der oudere Grieken. Ons schijnt dat alleen lofwaardig, wat door eigen verdiensten verworven is; bij hen was omgekeerd dàt een teeken van goddelijke gunst en als zoodanig boven al het andere te prijzen, wat niet door eigen inspanning was verkregen. Schoonheid en rijkdom kunnen op dit standpunt verheerlijkt worden, en met name de laatste wordt bij Pindarus dikwijls op eene wijze geëerd, die voor ons gevoel, zachtst genomen, vreemd is. Reeds de eerste regel, als wij de zegeliederen opslaan, kan, zonder dit in het oog te houden, niet volkomen begrepen worden. Met de overwinning in den kampstrijd is iets dergelijks het geval: slechts ten deele is zij een gevolg van eigen inspanning; maar liefst beschouwt men haar als een geschenk der goden. Daar die nationale feesten zelven eene religieuse beteekenis hebben, wordt bij de Grieken veelmeer het denkbeeld opgewekt van goddelijk welbehagen dan van bijzondere verdiensten bij den sterveling.

Om op dit gebied iets uitstekends te leveren, is het natuur-

lijk niet voldoende iets te zeggen, wat bij elke andere gelegenheid even goed kon gezegd worden. De kunst van den dichter bestaat daarin, dat hij telkenmale hetzij in den persoon des overwinnaars, hetzij in den aard der behaalde zege iets kan aanwijzen, dat dit feest van alle anderen onderscheidt. Het zegelied is een gelegenheidsgedicht: het wordt vervaardigd voor eene bepaalde gebeurtenis, die overigens niet alleen voor den overwinnaar van belang is, niet slechts eene huiselijke beteekenis heeft, maar in hooge mate eene nationale feestviering is. Reeds hier kunnen wij vermoeden, dat Pindarus' hooge kunst juist bestaat in de schoone wijze, waarop hij het karakteristieke en individueele bij iedere gelegenheid weet te verwerken en aan het plan zijner compositie weet dienstbaar te maken. Zulke gelegenheidsgedichten, waarbij hij mogt rekenen op de sympathie van een geheel volk, waren geheel iets anders dan een bruiloftsvers uit dezen tijd. Hierbij komt het weinig in aanmerking, dat die liederen besteld waren: oudtijds stond in dit opzigt de dichter op gelijken trap met den schilder en den beeldhouwer van alle eeuwen. Het eenige thans voor ons waarneembare gevolg is, dat Pindarus steeds met zorgvuldigheid al de overwinningen opnoemt, die door zijn cliënt bij vorige gelegenheden behaald zijn. Verder blijkt het, dat, in vergelijking met anderen, Pindarus eene zekere mate van onafhankelijkheid wist te bewaren, die in de wijze, waarop hij zelfs koningen toespreekt, duidelijk genoeg doorklinkt. Uit zijne vermaningen kunnen wij opmaken, wisten wij het niet van elders, dat koning Hiero luisterde naar de inblazingen van valsche vrienden en door hen tot verkeerde maatregelen verleid werd. Ook verwonderen wij ons niet, dat Arcesilaus, koning van Cyrene, later wegens zijne wreedheid verdreven is, als wij lezen wat Pindarus hem herinnert, dat hij de geneesmeester des volks is, dat men den staat gemakkelijk in verwarring kan brengen, maar niet zoo ligt de orde kan herstellen, tenzij een god den weg wijze, enz.

Behalve de kunst van compositie kan men nog eene andere eigenaardigheid opmerken, die dienstbaar kan worden gemaakt om het kenmerkende van Pindarus in het licht te stellen. Uit den aard der zaak is er telkens bij hem spraak van het geluk en de uitnemendheid zijner helden. Nu blijkt het bij eene opmerkzame beschouwing, dat juist in die stukken, die Pindarus op rijperen leeftijd vervaardigd heeft, veel meer dan in zijne eerste liederen, de nadruk wordt gelegd op de voortreffe-

lijkheid, waarvan de overwinnaar de blijken heeft gegeven, terwijl de gunst der goden, die de zege verschaft hebben, eenigszins naar den achtergrond wijkt. Juist met het oog op de merkwaardige tijden, die de dichter beleefd heeft, en op de bewijzen van energie, waarvan hij getuige was geweest, laat het zich aanzien, dat hij in zijne eerste producten met zijne voorgangers meer op ééne lijn staat. Eerst op gevestigden leeftijd had bij die groote uitingen gezien van eigen werkzaamheid en eigen kracht. Overigens moet men niet vergeten, dat volgens Pindarus' wereldbeschouwing door onderrigt en oefening het uitstekende nooit bereikt wordt, maar dat alles goddelijke gave is en moet worden teruggebragt tot de voorvaderen, wier uitnemende hoedanigheden op hunne nakomelingschap zijn overgegaan. In dezen aristocratischen zin is de tegenstelling tusschen geluk en eigen krachtsbetoon minder scherp dan volgens onze voorstelling. Van eigenlijk gezegde verdiensten, gelijk wij dat opvatten, kan op dat standpunt nauwelijks sprake zijn.

De ontleding van een paar gedichten zal dit alles duidelijker maken. Om het kenmerkende der verschillende perioden te beter te doen gevoelen, beginnen wij met het oudste stuk dat overgebleven is, de zoogenaamde tiende Pythische ode, vervaardigd toen de dichter eerst twintig jaren telde.

Hippocleas uit Thessalië heeft als knaap op aansporing van Apollo aan de Pythische spelen deelgenomen. Bij deze vermelding voegt de dichter, dat de zoon niet van de deugden van zijn stam ontaard is, daar zijn vader insgelijks tweemaal te Olympia en eens te Delphi gekroond is geworden. Moge de gunst der goden ook in het vervolg dit geslacht vergezellen. Wel is waar mag men niet staan naar het onmogelijke: den hemel kan niemand beklimmen. Ook de gelukkigste kan niet voortdringen tot de woonplaats der Hyperboreërs. Bij uitzondering is Perseus getuige geweest van hun zalig leven, diezelfde Perseus die onder Minervaas bescherming Medusa gedood en de Seriphiërs vernietigd heeft. Moge dit lied iets toebrengen tot verbreiding van Hippocleas' roem. Voor de goede opvoering zal Thorax zorg dragen. Ook de broeders van dezen verdienen hoogen lof, omdat zij waken voor de maatschappelijke orde.

Dit korte overzigt is voor ons doel voldoende. Wij merken daarin ten eerste gebrek aan zamenhang op. De beschrijving van het land der Hyperboreërs is bloot eene episode en staat

met de zege van Hippocleas in geen verband; met andere woorden: de compositie mist eenheid en middelpunt. Ten gevolge van dit gebrek missen wij ten tweede een geleidelijken overgang. Aan het einde van het mythisch gedeelte gekomen, stelt de dichter het uitdrukkelijk als zijn regt voor, om even als de bij van bloem tot bloem te vliegen, en zoo komt hij, zonder zich verder om de Hyperboreërs te bekommeren, met een sprong op zijn eigenlijk onderwerp terug. Als Simonides op deze wijze den lofzang op Castor en Pollux in het lied op Scopas heeft ingevlochten, kunnen wij ons gemakkelijk voorstellen, waarom deze geweigerd heeft het bedongen loon uit te betalen. Op de beste stukken van Pindarus zou zulk een uitvlugt niet toepasselijk zijn. Vervolgens zien wij, dat er in vervolg van tijd in de voorstelling van Pindarus meer verband en zamenhang komen tusschen de mythische wereld en de tegenwoordige orde van zaken, die nu nog eene scherpe tegenstelling vormen. Wij konden ten slotte nog opmerkzaam maken op den periodenbouw, die in later jaren zich merkbaar zal ontwikkelen, ware het niet dat tot het regte verstand van deze bijzonderheid beschouwingen noodig waren, die hier liefst vermeden worden.

Vergelijken wij met deze jeugdige proeve een gedicht, dat Pindarus op 48jarigen leeftijd vervaardigd heeft, de eerste Pythische ode.

Bij de laatste spelen heeft de wagen van koning Hiero van Syracuse in den wedren de overwinning behaald. Bij de openlijke verkondiging heeft deze zich niet als burger van Syracuse, maar van Aetna opgegeven, eene stad die hij weinige jaren te voren aan den voet van den berg van dien naam gesticht heeft. Hij heeft aan Pindarus, tot wien hij sedert geruimen tijd in vriendschappelijke verhouding stond, opgedragen zijne zege in een lied te verheerlijken. Zie hier in een overzigt hoe deze zich kwijt.

‘Gouden lier, gemeenschappelijk eigendom van Apollo en de gelokte Muzen, die bij dans en lied heerschappij voert, gij bluscht den bliksem van Jupiter, en de arend, die op zijn scepter zit, sluit bij uw geluid de oogen en laat de vleugels hangen. Ook Mars laat het oorlogsspel rusten en verheugt zich. Alle goden luisteren naar de gewiekte toonen van Apollo en de Muzen.

Maar al wat Jupiter niet bemint, heeft een afschuw van den zang der Muzen. Zoo ook het monster Typhoeus, dat

met de goden in opstand is. Thans ligt hij geboeid in den Tartarus; schouders en borst zuchten onder het gewigt van Sicilië en van de kusten, die de zee bij Cumae omspoelt. Hij draagt den hemelhoogen, met sneeuw bedekten top van de Aetna. Uit de holen spuiten bronnen van ongenaakbaar vuur; des daags stijgt de rook uit die kokende rivieren, des nachts wentelt de rosse vlam de gloeijende rotsblokken met donderend geweld in de diepte der zee. Het is een wonder om te zien en een wonder om te hooren van die het gezien hebben, hoe de reus geboeid is door die met pijnwouden bedekte toppen; hoe onrustig hij zich wentelt op dat harde leger.

Maar mogten wij u behagen, Jupiter, gij die toeziet op dezen berg, naar welks naam de stad genoemd is, die de heraut heeft beroemd gemaakt, toen hij de overwinning van Hiero van Aetna verkondigde. De schepelingen rekenen het een voorregt, zoo zij de vaart met gunstigen wind aanvangen: dat is hun een voorteeken van de toekomst. Zoo vertrouwen ook wij nu, dat deze stad door tal van overwinningen en zegefeesten beroemd zal worden. Apollo, aan u dragen wij haar op.

In alles hangt de goede uitslag van de goden af, doch met dezen wensch vertrouw ik, dat ik mijne mededingers zal voorbijstreven: moge Hiero al den tijd geluk en rijkdom behouden en daardoor vergeten, wat hij in den krijg heeft uitgestaan, toen hij grooter roem verwierf dan iemand der Grieken. Hij heeft oorlog gevoerd op de wijze van Philoctetes, dien ook de trotschen smeekten naar Troje te komen, toen hij te Lemnos leed aan zijne ongeneeslijke wonde. Gelijk zij genen hielpen, die de stad verwoestte, zoo mogen de Goden ook hem, zij ook zijn ligchaam verzwakt, bijstaan. Laten wij, o Muze, ook Hieroos zoon niet vergeten, want hij heeft deel aan de overwinning zijns vaders. Jupiter, die Aetna beschermt, dat door Hiero volgens Dorische wetten gegrondvest is, bestendig die instellingen en geef rust en vrede aan het volk, zoodat Etruscer en Carthager te huis gehouden worden, verschrikt door de nederlaag bij Cumae geleden, toen Hiero Griekenland uit de slavernij verlost heeft. Te Athene zou ik spreken van Salamis, te Sparta van Plataeae, maar hier van den slag bij de Himera. Lof kweekt nijd, maar nijd is beter dan beklag. Zie op het goede; houdt u aan regt en waarheid vast, want in den koning is ook het geringe niet zonder beteekenis. Laat u niet

misleiden door gewinzoekende taal en bedenk dat u een onpartijdig oordeel wacht. Croesus' deugd is even weinig vergeten als Phalaris' snoodheid. Geluk is het eerste; roem het tweede; alles vereenigt die beide bezit.'

Voor den opmerkzamen lezer zal het nauwelijks noodig zijn de kunst der compositie aan te wijzen. 'Al wat Jupiter niet bemint, heeft een afschuw van den zang der Muzen.' Met Typhoeus, aan wiens voortbestaan eene ontzettende uitbarsting van de Aetna vijf jaren te voren herinnerd had, die dus voor de toeschouwers eene vreeslijke werkelijkheid had, wordt deze stelling in verband gebragt. In den Tartarus oproer, wanorde, wetteloosheid, dissonanten; in het rijk van Jupiter regel, orde, wet en harmonie. Dit is dan verder de zin van dit allegorisch-mythisch verhaal, dat ook Hiero op aarde, even als Jupiter in den hemel, wet en orde bevestigd heeft, zoowel door het afweren der vijanden, die de vrijheid der Grieken belaagden, als door de wijze instellingen, die hij aan Aetna gegeven heeft. Overal treedt hij in het strijdperk tegen wat aan Typhoeus doet denken; zijne staatsinrigting, navolging van eeuwenheugende voorbeelden, is een bolwerk tegen oproer en bandeloosheid. Zijne daden staan gelijk met het grootste, dat in eigenlijk Griekenland gedaan is. Het slotdenkbeeld bestaat hierin, dat Hiero zonder omzien op den ingeslagen weg moge voortgaan. Kenden wij de omstandigheden nauwkeuriger, dan zouden wij waarschijnlijk menige toespeling vatten, die nu verloren gaat; gelijk het alleen toeval is, dat wij kunnen gissen dat de vergelijking met Philoctetes rust op de wankelende gezondheid van Hiero, waarvan Pindarus elders gewaagt. Andere oden kunnen leeren, dat wat voor ons gevoel in die vermaningen aan den koning aanmatigends kan liggen, door de Grieken anders werd opgevat. Dat Pindarus aanleiding had dus te spreken, werd reeds gezegd. Nog merke men op, dat in den loop des gedichts de gezigteinder allengs ruimer wordt. De Pythische overwinning verkondigt eene schoone toekomst voor Aetna; doch aan het slot is er niet meer alleen van deze stad spraak: de dichter denkt aan hetgeen ten goede komt aan alle Sicilische Grieken, die op Hiero hunne hoop gevestigd hebben in een strijd niet minder gevaarlijk, dan het moederland juist had doorgestaan tegen de Perzen.

Meer kunst maar niet meer eenheid is in de compositie der zevende Olympische ode, die in het 58ste jaar van Pindarus

valt. Diagoras van Rhodus heeft in het vuistgevecht de overwinning behaald; hij heeft deze te danken aan een onwillekeurig verzuim, dat niet nader kan worden aangewezen, maar hetwelk juist, toen het dreigde hem ongelukkig te maken, hem de eer der Olympische overwinning bezorgd heeft. Zoo is Diagoras een Rhodiër van de echte soort. Ook een der oude koningen van Rhodus is door het ongeluk gelukkig geworden, Tlepolemus, die op raad van het orakel derwaarts gevlugt is, toen hij den stiefbroeder zijner grootmoeder Licymnius in toorn verslagen had. Maar gelijk Diagoras zijn type in Tlepolemus vindt, zoo vindt Tlepolemus die in de oudste bewoners des lands, die bij de geboorte van Minerva op raad van den zonnegod haar het eerste offer bragten, doch vergeten hadden zich van vuur te voorzien. Juist dat onverbrande offer op het altaar verwierf hun de gunst der goden. Jupiter zond een gouden regen en Minerva onderwees hun de plastische kunsten. Doch ook dit zegenrijk verzuim vond zelf zijn type in het verhaal van den oorsprong des eilands. Bij de verdeeling der aarde door de Goden, was de zonnegod afwezig geweest. Later verzette hij zich tegen eene nieuwe verdeeling, omdat hij met zijne alziende oogen een eiland uit de zee zag verrijzen, dat dus niet in de verdeeling begrepen was. Rhodus vroeg hij voor zich en zoo is het eiland den zonnegod heilig.

Wij merken op, dat den dichter, tot de rijpheid zijner krachten gekomen, datgene gelukte, waarnaar de jongeling nog niet schijnt te streven. Tusschen het mythisch verhaal, dat gewoonlijk den achtergrond uitmaakt en met de schitterendste kleuren zorgvuldig versierd wordt, en de overwinning, die bezongen moet worden, wordt een band geknoopt. Aan het lied ligt eene gedachte ten grondslag, die zonder veel moeite kan worden uitgegraven. Wij vinden wat ik in den aanvang noemde eenheid en harmonie van vorm en inhoud; wil men naauwkeurig onderscheiden, dan schijnt het dat bij Pindarus vóor zijn vijftigste jaar de phantasie, later nadenken en ondervinding luider spreken. De kunst van verhalen met enkele weinige sprekende trekken, heeft eene hoogte bereikt, waarvan men zich geene voorstelling kan vormen in eene navolging, die noodwendig de pracht der uitdrukkingen laat vervliegen. Het goddelijk ideaal is bij hem veel verhevener dan bij Homerus, terwijl men dikwijls het streven opmerkt om door verzwijging of door omwerking uit de mythe weg te nemen, wat voor het zedelijk

gevoel beleedigend zou zijn. In zijne jongelingsjaren is het tegenwoordige van het mythische door eene klove gescheiden; later treft men het denkbeeld aan, dat het tegenwoordige slechts eene voortzetting van het verledene is. Naarmate eigen inspanning grooter waarde voor Pindarus verkrijgt, begint hij zich meer verwant te gevoelen aan het heldentijdvak. De groote gebeurtenissen, die hij beleefd had, vormen als het ware de brug. De mythische voorvaderen zijn een type van hetgeen de nakomelingschap moet worden, geene Hyperboreërs meer, die met strijdende en dwalende stervelingen niets gemeen hebben.

Bij de vier of vijf laatste oden, die in den tijd vallen dat Pindarus omstreeks zeventig jaar was, zien wij duidelijk uitkomen, wat in de voorafgaande jaren langzaam en zoo goed als onopgemerkt was voorbereid. Daar is de kleine vierde Olympische ode. Psaumis van Camarina heeft de overwinning behaald met een span muilezels. Lange jaren heeft hij te vergeefs kosten noch moeite gespaard; eindelijk heeft hij zijn doel bereikt. Pindarus begint met Jupiter aan te roepen. De Horen, de godinnen die te harer tijd de vervulling brengen, hebben den dichter gezonden om verkondiger te zijn van de behaalde zege. Moge aan Jupiter de feestelijke optogt welgevallig zijn, de spade belooning voor groote inspanning. Nu zij hij in het vervolg Psaumis gunstig, een man, die door gastvrijheid uitmunt en te zijnent de orde in stand houdt. Wat de tijdgenoot dan afkeure, 't is met Psaumis gegaan als met Erginus, een der Argonauten, op Lemnos, die met grijze haren tegen aller verwachting in den kampstrijd den prijs behaalde. Zoo ziet gij, zeide hij tegen koningin Hypsipyle, dat het niet de toevallig grijze haren zijn, die den jongeling voor zijn tijd oud en zwak maken.

Men gevoelt het: aan eenheid ontbreekt het niet; ook is in tegenstelling met dit overzigt het oorspronkelijke bevallig genoeg, maar de kracht der phantasie is gebroken. Nog kon ik de laatste ode aanhalen, die wij bezitten, de achtste Pythische, welke uitvoeriger is dan de zoo even aangehaalde, maar het resultaat is één: nadenken is in de plaats van verbeeldingskracht gekomen. Men vindt enkele realistische trekken, die aan de oden uit een ander tijdperk vreemd zijn. De wereld der mythen is van haar tooverglaus beroofd. Alleen de meesterschap over de taal is gebleven. De uitslag van dit onderzoek verwondert ons niet: alleen dit is vreemd, dat tot nog toe de

aandacht zoo weinig gevallen was op het belang eener chronologische rangschikking der oden. Dit is te opmerkelijker, omdat de grijze dichter zelf op veel bescheidener toon van zijne stukken spreekt, dan in den tijd, toen hij zijne volle kracht toonde. Zijne opvatting van het leven wordt langzamerhand duisterder, als hij het dorisch-aristocratisch beginsel overal ziet dalen en met de toenemende magt van Athene de democratie geheel Griekenland bedreigt. De uitbarsting van het lang gevreesde conflict heeft hij niet aanschouwd.

Zie hier enkele resultaten van Leopold Schmidt, geen vol ledig verslag. Het doet mij genoegen, dat Dr. de Jongh mij aanleiding heeft gegeven, om, volgens een plan, dat door andere bezigheden reeds bijna verdrongen was, de aandacht op Schmidt te vestigen. Wat het werk van onzen landgenoot aangaat, ik zou ongaarne zoo spreken, dat de schrijver mij uit zijn Pindarus kon tegemoet voeren: *ὄψον λόγοι φθονεροῖσιν*; maar ik wensch toch, ook met Pindarus, te zeggen dat zijn arbeid mij toeschijnt eene *χούφα δόσις* te zijn, want *τὸν Ἀργείων τρόπον εἰρήσεται πᾶν ἐν βραχίζοις*. Het komt mij voor, het zij met bescheidenheid gezegd, dat *ταύταν μὲν παλαιότεροι ὁδὸν ἁμαξιτὸν εὗρον*. Intusschen bij de tegenwoordige dorheid op philologisch gebied is ook deze verschijning welkom, *τῶν ἀπειράτων γὰρ ἄγνωςοι σιωπαί*. En wederom zegt een andere schrift: *εὐρεῖα γὰρ Μοισᾶν χέλευθος*.

Zwolle, December 1865.
S.A. NABER.

De jeugd van Louise Henriette d'Orange.

Het huis van Oranje-Nassau is niet slechts rijk aan helden en groote vorsten, het mag ook roem dragen op vorstinnen, die toonbeelden zijn van vroomheid en deugd. Juliana, de moeder van Prins Willem I, en Charlotte van Bourbon-Montpensier, zijn echtgenoote, strekken het geslacht, waaraan zij zich door huwelijk vermaagschapt hebben, ten sieraad. En weêrkeerig heeft het stamhuis aan andere vorstelijke familiën voortreffelijke prinsessen afgestaan, een Louise Juliane aan de Paltzische Wittelbach's, een Louise Henriette aan de Hohenzollern van Brandenburg.

De laatstgenoemde, een dochter van Prins Frederik Hendrik, de echtgenoote van den Grooten Keurvorst en de moeder van den eersten koning van Pruisen, is in haar aangenomen vaderland nog geenszins vergeten. In Juni 1858 werd haar te Oranienburg - een jachtgoed in de buurt van Berlijn, waar zij zich gaarne had opgehouden, en dat ook naar haar naam genoemd is - een standbeeld opgericht, dat toonde, hoe haar koninklijke afstammelingen haar nagedachtenis in eere houden, maar dat overigens niet noodig was om de herinnering aan haar persoon bij het volk te doen voortleven. Zij was, en is steeds, voor het kerkelijk Pruisen een geliefkoosd voorbeeld van christelijke en vorstelijke vroomheid. Een geschrift, ter harer herinnering in 1835 te Berlijn uitgegeven[1], noemt haar ‘een der beminnelijkste en vroomste vorstinnen, waarin zich ooit eenig volk heeft

1 Die Churfürstin Louise Henriette zu Brandenburg.

mogen verheugen. ‘Als een zegen Gods (zoo lezen wij verder) was zij in het Keurvorstelijk huis en in het land van Brandenburg gekomen, en als een voortdurende, altijd nieuwe zegen werkte zij in dat huis en in dat land gedurende de twintig jaren van haar echt.’ Dit is nauwlijks overdreven. De invloed der vorstin op haar gemaal en op haar onderdanen is waarlijk groot en uiterst weldadig geweest.

Maar ten onrechte, naar het mij voorkomt, wordt haar vroomheid ook nog aan onze tijdgenooten ter navolging aanbevolen. Mettertijd veroudert de vorm van alles; alleen het wezen blijft onveranderlijk hetzelfde door alle tijden heen. Dit is ook van de vroomheid waar; haar wezen voorzeker is sedert den tijd der Keurvorstin niet veranderd, maar wel de wijze waarop zij zich uit. Het godsdienstig geloof, waaraan de vroomheid gepaard gaat, loutert zich met de vordering der wetenschap, en ontdoet zich van de bijgeloovigheden, die het misvormen; en zoo neemt ook de vroomheid allengs een edeler en waardiger gestalte aan. Louise, zoo als zij ons door haar Duitsche lofredenaars en levensbeschrijvers wordt voorgesteld, en zoo als zij zich in de beroemde liederen, die zij gedicht heeft[1], aan ons voordoet, is een te zwaarmoedige, te lijdelijke figuur, dan dat zij voor ons in onzen tijd nog de ware type der christelijke vroomheid wezen kan. Zij behoort tot die vromen, die de wereld als een tranendal beschouwen, waaruit het een geluk is door den dood te ontkomen; het leven als een proeftijd, op zich zelf van luttel waarde, alleen als inleiding tot een hooger bestaan te waardeeren; het lichaam als een kwaad, als een booze, dien men door boeten en vasten kastijden en bedwingen moet. Zij voegt zich in al wat haar van hooger hand wordt beschikt met een gelatenheid, die aan onverschilligheid grenst; innige gehechtheid aan iets wat wereldsch is, zelfs aan haar liefste panden, acht zij zondig. Als zij haar einde voelt naderen, zegt zij: ‘ik heb wel geen reden om naar mijn dood te verlangen, ik bemin den Keurvorst, mijn heer, hartelijk en zoo ook mijn lieve kinderen, maar ik wil gaarne mijn God gehoorzaam wezen.’ En toch was haar oudste zoon pas tien jaren

1 Van de vier of vijf stichtelijke liederen, die men haar op goede gronden toekent, ademt alleen het eerste (*Gott, der Reichthum deiner Güte*) eenige levensvreugde, en het eindigt evenwel met de ontboezeming: *dass ich hasse Welt und Zeit, und ein Feind sey dieser Erde*. Het schoonste en meest bekende lied, *Jesus, meine Zuversicht*, is in uiterst weemoedigen toon gestemd.

oud, en dus juist in den leeftijd, waarin de invloed der moeder het dringendst van noode is. Maar haar geloof in den Algoede maakte haar zelfs voor de toekomst van haar kinderen onbezorgd; ook zonder haar, vertrouwde zij, zou alles zich ten beste schikken. Zoo scheidde zij, negen en dertig jaren oud, van een leven, dat aan aardsche vreugde arm was geweest, en waarvan zij volkomen los was.

Aan zulke minachting der wereldsche genietingen paarde zich van zelf een verachting van den vleeschelijken mensch. Gedurende de laatste jaren van haar leven had zij den Dinsdag voor bede-, boete- en vastendag bestemd. Dan zonderde zij zich af en verzonk in zelfbeproeving en vernedering voor God; zelfs bij ziekte gunde zij dien dag aan haar lichaam geen spijs en geen lafenis; zij ontvlood met haar gedachten de booze wereld, en verplaatste zich in het bovenzinnelijke, dat haar toekomst en haar hope was. - Het valt ons, die de wereld en het leven zoo geheel anders opvatten en betrachten, niet licht, een vroomheid als deze naar waarde te schatten, en eerbied te koesteren voor een eerbiedwaardig gevoel, dat zich op zulk een onwaardige wijze uitspreekt. Wij moeten echter de kern van de schaal onderscheiden. Het bijgeloof, dat de edele ziel bevangen hield, gaf aan haar vroomheid, die haar wezen was, deze jammerlijke plooi. En dat bijgeloof was het geloof van haar tijd. Haar gemaal werd evenzeer door een valsch begrip van God tot bijgeloovigheden gebracht, die hem in onze oogen zouden vernederen, zoo wij den geest van zijn tijd niet tot zijn verontschuldiging lieten getuigen. Toen zijn geliefde gemalin door de geneesheeren was opgegeven, schreef hij, radeloos van smart, een soort van beding, dat hij met God had aangegaan, een gelofte, ter neder, waarbij hij zich verplichtte, zoo de Heer nog uitredding schonk, een armhuis te bouwen, en tot onderhoud daarvan een jaarlijksche rente van 6000 thlr. vast te zetten. Wij moeten ook hier den vorm voorbijzien, om den inhoud, die er in opgesloten ligt, te waardeeren. Wij willen slechts opmerken, welk een aanzienlijke som de zuinige en niet rijke vorst voor het herstel zijner gemalin over had: een bewijs, hoe innig hij haar beminde, hoe zeer zij zich zijn liefde had weten te verwerven. Ook zegt de overlevering, dat de bedroefde weduwenaar nog dikwerf op haar beeltenis, die levensgroot aan den wand van zijn kamer hing, bleef staren, en dan uitriep: ‘O Louise! hoe zeer mis ik u.’ - Haar gemis werd

hem in een tweede huwelijk slechts voor een gering gedeelte vergoed.

Uit de jeugd van de Keurvorstin weten haar biografen zoo goed als niets meê te deelen; zij kennen de Prinses slechts als getrouwde vrouw[1]. Wij betreuren het. Wij vragen ons af, of haar jeugd, haar eerste ervaring van het leven, misschien de zwaarmoedige levensbeschouwing van later jaren opgewekt kan hebben; of het misschien meer plichtgevoel dan de neiging van haar hart was, dat haar den Keurvorst als gemaal deed eerbiedigen en aanhangen. Wij herinneren ons bij deze vraag het gedicht, door Vondel aan de pas gehuwde Keurvorstinne toegezongen[2], dat waarlijk geen vurige liefde bij de bruid onderstelt. De dichter verhaalt hoe ‘de Keurvorst aen 't ontvoncken’ raakt voor de bevallige dochter van Frederik Hendrik.

> Haer wezen, haer gelaet, haer opzicht en haer zwier
> Gaen waeren door zijn ziel....
> .....al zijn gemoedt en zin
> Blijft staeren op Louise, om haere wedermin
> T'ontvoncken.

Maar de bruid legt geen wederliefde aan den dag.

> De vader ondergaet zijn dochter, die, beschreit
> En bang voor 't juck des echts, te noô van Holland scheit.
>
> Een tedere Princes verlaet haer ouders noô,
> De tederheit en schaemte, en jonckheit maeckt ze bloô.

Doelt de dichter in de twee voorafgaande verzen inderdaad op niets meer dan op den algemeenen regel, dien hij in de twee volgende uitspreekt? Was het alleen bloôheid, die de jonge prinses van het juk des echts afkeerig maakte? Of bestond er een andere reden, waarom de beschreide bruid door haar vader bewogen moest worden om aan den Keurvorst haar hand te schenken? Wij zullen het althans den uitgever van Vondel, den Heer van Lennep, wel moeten toestemmen, dat de verzen ‘min vleiend voor den Bruidegom’ zijn. Maar

1 De uitvoerigste levensbeschrijving is van Joh. Wegführer: *Leben der Kurfürstin Luise*. Leipzig, 1838.
2 De Kleefsche Hofzwaan aan de Doorluchtigste Prinses Louise van Oranje.

geven zij nog niet iets anders te kennen, of tenminste te raden? Ik geloof, dat ik in staat ben op deze vraag een waarschijnlijk antwoord te geven. Gedeeltelijk uit bescheiden, die eerst onlangs, in het IVe deel der *Archives de la Maison d' Orange-Nassau*, aan het licht zijn gebracht, gedeeltelijk uit de *Mémoires du Prince de Tarente*[1], die reeds een eeuw geleden gedrukt, maar (vreemd genoeg) door niemand geraadpleegd zijn, kan ik over andere aanzoeken om de hand der Prinses eenige wetenswaardige bijzonderheden meêdeelen, die misschien over het latere leven der Keurvorstin een verrassend licht werpen, en die in alle geval de zeden van den tijd, waarin zij leefde, en het karakter van haar ouders sprekend kenteekenen.

Een vorsten-huwelijk is zelden een zaak van het hart: doorgaans speelt de politiek bij zulken bruiloft voor Cupido. Bij het huwelijk van den Grooten Keurvorst vervulde inderdaad geen ander deze rol. Eer de zes en twintigjarige vorst door het wezen en de zwier van Mademoiselle d'Orange aan het ontvonken raakte, had hij reeds, zonder juist ontvonkt te zijn, over meer dan eene huwelijksverbintenis, die tevens politieke alliantie zou wezen, gedacht en onderhandeld. Voor den eerzuchtigen en winzuchtigen beheerscher van Brandenburg scheen geen verbintenis gewenschter dan die met de erfdochter van wijlen Gustaaf Adolf, de minderjarige Christina van Zweden. Een huwelijk met haar zou de kroonen van beide rijken in één huis brengen, en de aanspraken van beide op Pommeren vereenigen, en dus de grondslagen leggen voor een overmachtigen Noordschen staat. In 1642 en '43 werden dan ook over zulk een huwelijk tusschen beide hoven ernstige onderhandelingen gevoerd, maar zij leidden tot geen resultaat. De eigenzinnige Koningin was niet zeer geneigd zich een gemaal en heer te kiezen, en de Zweedsche grooten wenschten evenmin een machtigen monarch op den troon te plaatsen. Aan den anderen kant was de Keurvorst te fier om eerste ambtenaar te willen zijn in een zoo aristocratischen en republikeinschen staat als Zweden toen ter tijd was, en te heerschzuchtig om zich met den rang van gemaal der Koningin tevreden te stellen. In Juli 1645 was de onderhandeling dan ook afgesprongen. ‘De Keurvorst (zoo schreven de Fransche diplomaten aan elkander) bedankt voor

1 [Publiés par Griffet] à Liege, 1767, in 8°.

een kroon, die hem geen macht verzekert, en voor een huwelijk, dat hem naast en niet op den troon zou plaatsen.' Van nu af vond hij in Zweden zijn geduchtsten mededinger. Het begeerde, even als hij, het hertogdom Pommeren, en zocht het bij den vredehandel te Osnabruck voor zich te bedingen. Het had grooter macht, zoo al niet rechtmatiger aanspraak, en werd door Frankrijk gesteund. Hij zou stellig het onderspit delven, zoo hij Frankrijk niet van Zweden aftrekken en voor zijn belang winnen kon. Geen beter middel om daartoe te geraken dan een huwelijksverbintenis met een Fransche prinses, de nicht van Lodewijk XIV, Mademoiselle d'Orleans - de *grande demoiselle* van de Fronde, die voor al de vorsten van Europa, den een na den ander, bestemd is geworden, om ten slotte, toen haar jeugd verwelkt was, in het geheim een huwelijk aan te gaan met een saletjonker van geen hoogen rang, M. de Lauzun. - Ook van dat huwelijk, hoezeer het door het Fransche hof verlangd werd, kwam niets. De voordeden, die het aan Brandenburg beloofde, waren te onzeker om op te wegen tegen de vernedering, die de Keurvorst er in zag; hij achtte het een mesalliance zich te verbinden met de onderdane van een vreemden monarch. Zoo wendde hij eindelijk het oog naar de bevallige prinses, die hij als aankomend meisje aan het hof van Frederik Hendrik had opgemerkt, toen hij in Holland, aan de academie van Leiden, in het leger voor Breda en aan het hof van 's Gravenhage, zijn opvoeding had voltooid. Hij kon het waarlijk niet beneden zijn rang achten in het Huis van Oranje-Nassau zijn gemalin te zoeken, sedert de Koning van Engeland zich verwaardigd had zijn oudste dochter aan een prins van dat huis uit te huwelijken. En uit een politiek oogpunt scheen de verbintenis gewenscht met het eminente hoofd eener republiek, die aan de Rijnprovinciën van den Keurvorst, aan Gulik en Cleef grensde, en die de opkomende macht van Zweden met argwaan gade sloeg. In haar zou hij èn tegenover Paltz-Neuburg, zijn mededinger aan den Rijn, èn tegenover Zweden, zijn mededinger aan de Oostzee, een machtigen en gewilligen bondgenoot verwerven. Daarenboven, beide staten en beide familiën waren protestantsch; en nog altijd, hoewel in mindere mate dan te voren, lieten zich bij het aangaan van verbintenissen de kerkelijke sympathiën en antipathiën hooren. In alle opzichten was dus een huwelijk met Mademoiselle d'Orange voor den Keurvorst geraden. Zijn meest vertrouwde raadsman,

Conrad von Burgsdorf,en de moeder der Prinses, Amalia van Solms, dreven er hem toe aan; en het was te vergeefs dat zijn eigen moeder, uit het Huis van de Paltz, op een van haar verwanten, bepaaldelijk op een dochter van den naam-koning van Boheme, zijn keus zocht te vestigen. In het voorjaar van 1646 zond hij een gemachtigde naar den Haag, om den weg tot een openlijker aanzoek te banen.

Zoo min als dit aanzoek het eerste zou wezen, waartoe de Keurvorst overging, zoo min was het het eerste, dat om de hand der Prinses van Oranje gedaan werd. Hoewel zij pas negentien jaar oud was, was haar hand reeds eenige jaren geleden zoo goed als toegezegd geweest, en alleen omdat partijen het over de voorwaarden niet eens waren geworden, was zij nog altijd te bekomen. Dat was echter buiten de Prinses zelve omgegaan. Haar ouders en vooral haar moeder hadden voor haar, zonder haar voorkennis, naar een voornamen bruidegom gedongen. En intusschen had zij, zonder voorkennis van haar ouders, haar hart geschonken aan een nabestaande, die niet aanzienlijk genoeg was om van haar eerzuchtige ouders ooit haar hand te verwerven.

Haar moeder was waarlijk zelve van zoo hooge geboorte niet. Zij was een dochter van graaf Hans Albert van Solms, die de fortuin van Frederik van de Paltz naar Boheme gevolgd was, in den kortstondigen voorspoed van dien Winterkoning had gedeeld, en in zijn gevolg naar den Haag was komen vluchten, nadat de slag aan den Witten Berg aan al die heerlijkheid een eind had gemaakt. Met den vader waren de kinderen meêgekomen, en zij bleven in Holland: de zoon trad in dienst der Staten, de dochters bleven in de hofhouding der Koningin van Boheme, zoo als de gemalin van den verdreven Frederik tot haar dood bleef heeten. Amalia was een schoone en statige dame; zij trok het oog van den broeder des Stadhouders, van Frederik Hendrik[1], en toen deze in 1625, reeds 39 jaren oud en nog ongehuwd, op uitdrukkelijk verlangen van zijn stervenden broeder, een vrouw moest nemen, vestigde zich zijn keus op de 23jarige hofdame. Het was een huwelijk boven haar rang, dat zij dus bij overhaasting aan het sterfbed van Prins Maurits sloot. Wel

1 Een curieuse brief van Frederik Hendrik, van Maart 1624, over zijn verhouding tot zijn latere gemalin, staat verscholen onder de *Fac-similen van onuitgeg. brieven*, bij *Houtman te Utrecht*, 1e aflev. Hij had wel een plaats verdiend in de *Archives* van den Heer Groen van Prinsterer.

was de macht van den Stadhouder en het aanzien van zijn Huis toen nog op verre na niet wat het een twintig jaar later wezen zou; maar de hofdame der verdreven Paltzgravin had zich toch niet kunnen voorstellen, dat zij de echtgenoote van den voornaamsten man der geheele Republiek zou worden. Haar zusters sloten huwelijken meer geëvenredigd aan den rang van haar vader: de eene werd burggravinne van Dona, de andere huwde op reeds gevorderden leeftijd den weduwenaar Wolfert van Brederode.

Maar wat haar geboorte, wat vroeger haar uitzichten geweest mochten zijn, de nieuwe Stadhouderesse gevoelde zich op haar plaats, en streefde steeds naar nog hooger. Eens in het huis van Oranje-Nassau opgenomen, wilde zij dat huis tot den rang der Europesche koningshuizen opvoeren. Vol vreugde zag zij, hoe haar gemaal, met uitnemend beleid, zijn invloed op de staatszaken, zijn gezag bij alle partijen aanhoudend vermeerderde. Zij vermeerderde te gelijker tijd haar gezag en haar invloed op hem; zij drong zich in zijn cabinet; zij nam deel aan de staatszaken. Weldra was het voor de mogendheden, die de Republiek tot vriend wilden houden, niet onverschillig, op welken voet zij met Amalia van Solms stonden. De ambassadeurs, de vreemde regeeringen dongen naar haar gunst, en zij verleende die niet om niet; met eerbetoon, met presenten moest haar welwillendheid gewonnen worden. Richelieu, die den Stadhouder wat beters dan een ridderorde, wat beters dan den kouseband, waarmeê Engeland hem vereerd had, die hem den titel van *Altesse* schonk, bood tevens aan de Stadhouderesse een paar prachtige en kostbare oorbellen aan, opdat deze (zoo drukte zich de galante kardinaal uit) den laster tegen Frankrijk zouden afwijzen, zoo dikwerf hij de ooren der Prinses zocht binnen te sluipen. En dit uitmuntend gekozen middel trof doel: Amalia wilde niets ten nadeele van Frankrijk hooren, totdat de zuinige opvolger van Richelieu, Mazarin, zich door de Spaansche regeering in edelmoedigheid liet overtreffen. Van toen af werd in de oogen der Stadhouderes een afzonderlijken vrede met Spanje, in strijd met de tractaten, die de Republiek aan Frankrijk verbonden hielden, aannemelijk, te meer omdat daaraan een zeer voordeelig tractaat tusschen Spanje en het Huis van Oranje-Nassau gepaard zou gaan.

Een vrouw van zulken karakter zag natuurlijk het geluk van haar kinderen bovenal in een aanzienlijk huwelijk, dat tevens over het geheele stamhuis een nieuwen luister versprei-

den zou. Haar eenige zoon, Willem, was in dit opzicht gelukkiger dan zij zelfs had kunnen hopen. Hij verwierf de hand van de oudste dochter van Karel I van Engeland en van Henriette van Frankrijk. Het was waar, het Huis van Stuart was op dit oogenblik aan het dalen, het lange Parlement bedreigde de monarchie, de burgeroorlog kondigde zich reeds aan: de Koning had meer behoefte om geholpen te worden dan macht om te helpen. Ook was het alleen onder deze omstandigheden dat hij zich tot een huwelijksverbintenis liet vinden, waarvan hij in zijn voorspoed nooit had willen hooren. Maar met dat al een koninklijke prinses werd de schoondochter van Amalia van Solms. De kinderen, uit dit huwelijk voortgekomen, zouden haar, de dochter van Hans van Solms, zoowel als de Koningin van Engeland, de dochter van Henri IV, grootmoeder noemen. Zulk een grootheid was wel waardig, dat het Huis van Oranje er zich eenige opoffering voor getroostte, en dat de politiek der Vereenigde Nederlanden zich schikte naar de dynastieke belangen van hun Stadhouder en van de Stuarts. Het was zeker te betreuren, dat de schoondochter een onaantrekkelijk, grillig kind was, dat haar schoonmoeder niet lijden mocht en allengs begon te haten; nog erger, dat de zoon, wat hij in den echt niet vond, in ontucht ging zoeken, en, zoo als een elegant latinist[1] het uitdrukte: *conjugis immemor Veneres suas venaretur*. Dit nam echter niet weg, dat de alliantie met de Stuarts een luisterrijke en voor Oranje-Nassau vereerende gebeurtenis was.

En weldra deed zich een nog schitterender uitzicht op. Het Huis van Stuart was niet genoegzaam geholpen met den bijstand, dien het zich voor de hand van Prinses Maria van den Stadhouder bedongen had. Het behoefde veel krachtiger ondersteuning, zou het zich tegenover het Parlement staande houden; het zocht dus overal naar bondgenooten en helpers, - zonder er te vinden. Wat kon het ook in zijn benarden toestand als prijs voor een bondgenootschap aanbieden? Het had niets kostbaars overgehouden dan de hand van den jongen Prins van Wales. Maar voor de groote mogendheden, die alleen in staat schenen de monarchie te redden, voor Frankrijk of Spanje, had dit pand geen waarde; en zij, voor wie het waarde had, de vorstenhuizen van den tweeden rang, waren niet bij

1 Janus Vlitius, in een brief aan Heinsius.

machte om de vereischte hulp te bieden. Het scheen derhalve onmogelijk een huwelijk te bedenken, dat tegelijk voor de Stuarts nuttig en voor de andere partij begeerlijk zou wezen.

Maar de politiek staat voor niets. De Koningin van Engeland bedacht een combinatie, die aan den eisch volkomen voldeed. De Prins van Oranje zou de eer hebben van zijn dochter aan den Prins van Wales uit te huwen; de Republiek der Vereenigde Nederlanden zou daarvoor zekeren prijs aan Frankrijk of Spanje betalen, en die mogendheid zou in anderen vorm de waarde van het genotene weêr aan de Stuarts uitkeeren. Het was als het ware door middel van een geëndosseerden wissel, dat de Koning van Engeland ten slotte de waarde ontvangen zou van hetgeen hij leverde.

De vernuftige berekening luidde aldus:

Frankrijk en Spanje waren met elkander in oorlog; de Republiek nam daaraan, aan de zijde van Frankrijk, deel, maar toonde zich genegen tot het aangaan van vrede. Beide partijen was er ten hoogste aan gelegen, waartoe de Republiek besluiten zou. Verbond zij zich nauwer aan Frankrijk om den krijg voort te zetten totdat al het begeerde verkregen was, dan zou Spanje moeten bukken. Sloot zij daarentegen afzonderlijk viede of bestand met Spanje, dan zou Frankrijk alleen bezwaarlijk zijn doel bereiken. Nu had de Stadhouder een grooten invloed op de besluiten der Republiek; van hem zou het grootendeels afhangen, welke partij zij in dit geval zou kiezen. En hij was uiterst begeerig om zijn dochter tot Kroonprinses van Engeland te verheffen. Aan deze begeerte zou voldaan kunnen worden, bijaldien hij bewerkte dat de politiek der Republiek zich richtte naar het belang der Stuarts. Hij had maar te zorgen, dat Frankrijk het voortdurende bondgenootschap der Republiek koopen kon voor het verleenen van toereikende hulp aan de Royalisten in Engeland, of dat, zoo Frankrijk weigerde, Spanje voor gelijken prijs het verlangde bestand van de Republiek kon bekomen.

Zietdaar wat een Koning bij de gratie Gods aan een Prins van Oranje durfde voorstellen. Het belang der staten is in zijn oogen te eenen male ondergeschikt aan het belang der vorstenhuizen. Frederik Hendrik zal de hooge eer genieten van zich nog nauwer aan het Huis van Stuart te vermaagschappen: daarvoor moet de Republiek, wier eminent hoofd hij is, betalen. Haar staatkunde moet gericht worden niet naar haar belang, niet overeenkomstig haar verplichting en haar eer, maar naar het ver-

langen van een vreemden Koning. Zij zal vrede sluiten of oorlog voeren, al naarmate Frankrijk of Spanje op zich wil nemen den monarch van Engeland over zijn parlement te doen zegevieren.

Ongelukkig kon van dit plan niets komen. Eer het werd voorgesteld, hadden de Staten-Generaal, bij het tractaat van garantie, reeds aan Frankrijk de verzekering gegeven, die het verlangde, en zich tevens, vooreerst althans, de mogelijkheid ontnomen om Spanje te believen. Zoo moest de vindingrijke Koningin weêr iets anders bedenken. Het duurde niet lang, of zij kwam ook met een nieuw voorstel te berde.

Door den invloed van den Stadhouder (zoo stelde zij voor) zou er een drievoudig verbond tusschen Frankrijk, Engeland en de Republiek worden gesloten. Onmiddellijk daarop zouden gezantschappen van Frankrijk en van de Vereenigde Nederlanden naar Engeland gaan, en aan het Parlement de bemiddeling van beide mogendheden in zijn twist met den Koning aanbieden, op grond dat het verbond nutteloos was, zoolang Engeland zijn krachten in een burgeroorlog verspilde. Liet zich het Parlement gezeggen, dan was de monarchie gered; weigerde het, dan hadden de beide mogendheden aanleiding om het gewapenderhand te dwingen; daartoe zouden beide de noodige troepen overzenden op schepen, die Holland leveren zou.

Tegen dit plan had Frederik Hendrik geen bezwaar; hij nam aan het met al zijn invloed bij de Staten te bevorderen; maar het voorstel, verklaarde hij, moest van Frankrijk uitgaan. Doch Frankrijk had geen belang bij de zaak, en betuigde van haar kant een voorstel van de Staten te zullen afwachten.

Terwijl hierover tusschen Parijs en den Haag gehandeld werd, kwam onverwacht van een andere zijde een redder voor het bedreigde koningschap opdagen, die geen belooning dan een som gelds verlangde, een gedeelte slechts van het huwelijksgoed, dat de Prins van Oranje bereid was zijn dochter meê te geven.

Die edelmoedige redder was Karel IV van Lorraine. Door Richelieu uit zijn hertogdom verdreven, had hij zijn leger bijeengehouden, en aan het hoofd er van diende hij sedert eenigen tijd de Spaansche regeering. Maar hij was daarom niet Spaanschgezind; als een echte condottiere van den ouden tijd was hij bereid te dienen wie hem het best betaalde. Hij verlangde niets liever dan voor Karel I en zijn cavaliers het zwaard te trekken, zoo hij met zijn leger maar eens aan de andere zijde

van het Kanaal was. Daarheen moesten hem, zoo sprak hij met de Engelsche regeering af, Hollandsche schepen overvoeren. Er waren er in overvloed te krijgen; Frederik Hendrik had ze maar te huren en uit te rusten. Reeds was de plaats voor de inscheping, aan den mond van den Wezer of van den Eems, bepaald. Maar de Prins had weinig lust voor de overscheping van troepen te zorgen, die tot nog toe vijandelijk tegenover die der Staten hadden gestaan. Hij wilde wel het noodige geld, op rekening van den bruidschat, verstrekken; maar de Fransche regeering moest de vaartuigen op haar naam laten huren. Doch weldra kwam een veel ernstiger bezwaar, waaraan men niet gedacht had, het geheele werk verstoren. Het Parlement had reeds een niet onaanzienlijke zeemacht bijeen, en zou daarmeê zeker een landing beletten. De transportschepen dienden dus door een oorlogsvloot begeleid te worden. De Engelsche onderhandelaar begreep, dat de marine der Republiek daartoe bestemd moest worden. Maar zoo iets was ondenkbaar. Nooit zouden de Staten-Generaal, althans de Staten van Holland zouden nooit daartoe hun toestemming geven. Bij gevolg was het geheele plan onuitvoerlijk. Tegen den nieuwen veldtocht vernieuwde Lorraine zijn contract met de Spaansche regeering; en de troepen, waarmeê hij de cavaliers zou hebben bijgestaan, beletten ons leger dien zomer het binnenrukken in Vlaanderen.

Aan den anderen kant liep de zaak der Engelsche Royalisten gestadig terug. Den 14^{den} Juni 1645 verloren zij den grooten slag bij Naseby. En hoe meer zij verloren, hoe meer bij de Staten de lust verminderde om zich, hun ten gevalle, het machtige Parlement tot vijand te maken. Om al deze redenen verflauwde allengs de onderhandeling over de huwelijkszaak. Naarmate het onmogelijker werd den verlangden prijs er voor te betalen, verloor tevens de alliantie met de hulpbehoevende Stuarts meer en meer van haar aantrekkelijkheid. Buitendien kwam juist op dit oogenblik uit Brandenburg een mededinger naar de hand der Prinses van Oranje opdagen, die zeker wel niet van koninklijken bloede was, maar in alle andere opzichten de voorkeur verdiende. Het werd zaak met de Stuarts tot een eind te komen. In Mei van het volgend jaar, 1646, ontsloegen dan ook beide partijen elkander van alle verplichting, die uit de onderhandeling voortgevloeid mocht zijn. Beide waren nu weêr volkomen vrij.

Zoo ontging Mademoiselle d'Orange het gevaar, dat haar bedreigd had, van gekoppeld te worden aan den losbandigen Karel Stuart, de deelgenoote te zijn van zijn ballingschap en zijn rondzwerven, en, wat nog erger was, getuige te wezen van het losbandige en verachtelijke leven, dat hij na zijn herstelling op den troon van Engeland leiden zou.

Haar ouders haastten zich de nieuwe gelegenheid, die zich opdeed, aan te grijpen. Nauwelijks hadden zij hun woord van den Koning van Engeland terug, of zij kwamen met den Keurvorst in besprek, en behandelden met hem de vele punten waaromtrent bij een huwelijk overeengekomen moest worden. Dat kostte natuurlijk tijd. De geheele zomer verliep eer men het eens was geworden.

Het blijkt niet, dat bij dit alles aan de genegenheid van de bruid, over wier hand men beschikte, een oogenblik gedacht is, niet meer dan aan de gaven van geest en gemoed, aan het karakter en de zeden van den uitverkoren bruidegom. Zij was prinses, en moest dus, zoo als alle van haar rang, haar hart vrij houden voor den minnaar, dien het belang van haar huis haar zou toevoeren. Ongelukkig had het meisje niet gewacht, en zonder verlof van haar ouders reeds een keus gedaan.

In den zomer van 1638 was onverwachts aan het stadhouderlijk hof de zeventienjarige Henri Charles Prince de Talmont, de zoon van Henri Duc de la Tremouille, pair de France, overgekomen. Hij had zich heimelijk uit Frankrijk weggemaakt, zoo hij zeide omdat zijn vader, die zelf de protestantsche kerk had verlaten, ook hem tot afval had genoodzaakt, en hij liever hier in het geloof zijner vrome moeder wilde leven; weldra keerde hij dan ook tot de gereformeerde kerk terug.

Hij werd aan het Hof met open armen ontvangen. Hij was er geen vreemdeling; zoowel van vaders- als van moederszijde was hij een achterkleinzoon van Prins Willem I; de moeder van zijn vader was Charlotte Brabantine, de moeder van zijn moeder Elisabeth van Nassau, beide dochters van Willem van Oranje en van Charlotte van Bourbon-Montpensier. Frederik Hendrik was dus zijn oudoom, en betoonde zich van den beginne zijn vaderlijken vriend. Zijn ouders waren spoedig overgehaald om hem zijn vlucht te vergeven; zij bevalen hem aan den Stadhouder aan, en hij zelf gevoelde zich zoo goed aan het Hof te huis, dat hij besloot zich voor zijn leven in Holland

te vestigen. Hij nam dienst in het leger der Staten, en kreeg, zoodra hij het zich waardig had gemaakt, een regiment cavallerie, dat ter begeving van den Stadhouder stond.

Een paar jaren na zijn komst hier te lande had de verloving van den zoon des Stadhouders met Maria Stuart plaats. De Prins zou met een schitterend gevolg naar Engeland oversteken om het huwelijk te sluiten. De jonge Prins van Talmont werd uitgenoodigd, en nam gaarne aan, om deel te nemen aan die feestelijkheid. De inscheping zou te Helvoet plaats hebben, maar tegenwind hield den stoet eenige dagen in den Briel op. Toen de wind keerde en de tocht naar Helvoet werd voortgezet, was Talmont afwezig. Hij had van het oponthoud gebruik gemaakt om nog even naar den Haag terug te keeren, ‘pour dire un second adieu à Mademoiselle d'Orange, pour laquelle j'avois alors une forte inclination,’ zegt hij zelf. Het scheelde weinig of zijn galanterie had hem het leven gekost. Toen hij zich in een gewonen hengst, door een enkelen veerman gestuurd, van Maassluis naar den Briel liet overzetten, wierp de hevige stormwind het vaartuig twee of drie malen om, en het was een wonder dat hij nog behouden aan wal kwam, juist bij tijds om de zeilree liggende vloot te Helvoet te bereiken.

Het kon niet anders of zulk een avontuur, haar ter liefde geloopen, moest de dertienjarige prinses voor den moedigen jongeling innemen. In alle opzichten onderscheidde hij zich, in het veld door zijn moed, onder zijn vrienden door zijn fierheid, die zelfs voor de Nassaus niet onderdeed, door zijn eergevoel, dat hem meer dan een duel op den hals haalde. Hij leefde verder als een edelman van rang; hij trok een aanzienlijk jaargeld van zijn ouders, 30,000 livres, behalve hetgeen zijn moeder hem toevoegde; hij had bovendien zijn tractement als capitein en de daaraan verbonden emolumenten; en desniettemin maakte hij tot een hoog bedrag schulden, die hij eerst in later jaren heeft afbetaald. Hij was dus een schitterend hoveling, gevaarlijk voor het meisje, waaraan hij zijn hof maakte. En was het niet natuurlijk, dat zij op een tijd toen haar broeder, die slechts een jaar ouder was dan zij, een bruid trouwde, die vier jaren jonger was, dat zij ook naar een minnaar omzag, en haar keus vestigde op den schitterenden neef, die zijn liefde voor haar zoo onbewimpeld aan den dag legde? Weldra, in 1643, wees hij haar ten gevalle een luisterrijke partij van de hand. Mademoiselle de Rohan, het eenige kind van wijlen

den beroemden Henri de Rohan, het hoofd der Hugenoten, een der rijkste erfgenamen van Frankrijk, en die vroeger voor een der zoons van den Koning van Boheme bestemd was geweest, was thans niet ongenegen haar hand en haar vermogen aan den Prins van Talmont te schenken. Zijn ouders verlangden deze verbintenis zeer. Zij zou hem een eerste positie aan het Fransche hof verzekerd hebben. Maar hij had er geen ooren naar. Hij had zijn keus reeds gevestigd. Hij haastte zich naar Holland terug. Jaar op jaar nam hij er deel aan den veldtocht, en, zoodra het saisoen verstreken was, spoedde hij zich naar den Haag, en bracht er aan het hof van den Stadhouder den winter door.

Het was in dien tijd een vreemd leven in de hoogere kringen van den Haag. De Heeren onder elkander leefden er los genoeg. Het waren meestal edelen van allerlei landaard: Fransche en Engelsche van hooge geboorte, die om deze of gene reden hun land hadden moeten verlaten, en nu in de legers der Republiek een bezigheid overeenkomstig hun stand en hun neiging vonden; Duitsche officieren, sommige van niet geringer afkomst, maar meest alle zonder eigen vermogen, en levende van de voordeelen, die de krijg opleverde; verder volgelingen van den Koning van Boheme; leden van het talrijke geslacht der Nassaus, of verwanten van Amalia van Solms; eindelijk avonturiers van alle natiën en tongen, Polen, Hongaren, Denen en Nooren. Aan hun onderling twisten om den voorrang, aan hun duellen en moorden, aan hun galante avonturen en hun moedwil kwam geen einde. Een ieder kent de historie van Jufvrouw Orleans, hoe zij door een edelman zonder geld om haar geld uit den Haag geschaakt en met geweld getrouwd werd. Soortgelijke schandalen waren volstrekt niet zeldzaam. Er hadden er nog wel erger plaats. In hetzelfde jaar 1646, waarvan wij spreken, den 20sten Juni, werd een Fransch edelman in Hollandsche dienst, L'Espinay, toen hij van een diner bij den Franschen ambassadeur naar huis keerde, door den jongsten zoon van de Koningin van Boheme en drie van diens handlangers op klaarlichten dag overvallen, de Hoogstraat langs nagejaagd, en op de markt in koelen bloede vermoord, uit wraak over de een of andere beleediging. Toen de politie op de been kwam, waren de moordenaars reeds weg, en spoedig over de grenzen. Maar vijftig Fransche officieren zwoeren plechtig wraak over die misdaad te nemen, en ook hen liet de politie vrijelijk

begaan[1]. - In die kringen ging het buitendien zoo losbandig toe, dat de Keurvorst van Brandenburg, die er een poos in verkeerde, zijn heil in de vlucht ging zoeken naar het leger voor Breda, en door Frederik Hendrik ontvangen werd met de betuiging: uw vlucht strekt u niet minder tot eer, dan mij de verovering van deze vesting.

De zoon des Stadhouders, Willem II, was niet zoo voorzichtig als de Keurvorst was geweest. Hij nam maar al te ijverig deel aan de uitspattingen der edelen van zijn omgeving. Doch aan het Hof van den Stadhouder heerschte overigens een betamelijke tucht en een zedige toon. Het ging er geheel anders toe dan in de dagen van Prins Maurits, die geen andere familie had gehad dan zijn maitres en zijn bastaards te Rijswijk, en die bovendien aan zijn Hof in den Haag een alles behalve voorbeeldig leven had geleid. Van Frederik Hendrik viel niets van dien aard te zeggen. En hoeveel er ten nadeele van Amalia van Solms verhaald werd, van onbehoorlijk gedrag is zij nooit beticht. In dit opzicht althans gaf zij aan haar dochters een goed voorbeeld.

Haar hofcirkel was rijk aan dames van geboorte en hoofsche manieren. Zeker, er waren in den Haag meer vreemde prinsen en heeren dan edelvrouwen en vorstinnen; maar de Nassaus alleen waren talrijk genoeg om een hofstoet te vormen, en de dochters van Prins Willem en zijn kleindochters waren gewoon, na den dood harer echtgenooten, aan het Hof in den Haag haar dagen te komen slijten. Zoo had zich Catharina Belgica, douarière van Hanau, hier neêrgezet met haar reeds bedaagde dochter Charlotte. Van Emilia van Nassau, die met den (naam-)Prins van Portugal, Emanuel, gehuwd was geweest, en te Genève was gestorven, hielden zich meer dan eene dochter aan het Hof van haar oom op. Van de ontelbare afstammelingen van Jan van Nassau vond men er een aantal graven en gravinnen, van Diez, van Dillenburg en bovenal van Siegen. Voegt daarbij de Solmsen en die aan de Solmsen verwant waren, de Dona's, de Brederode's, en wie niet al. En, even als de jonge edelen gaarne in het gevolg van den Prins werden opgenomen, zoo zochten de dochters van den Nederlandschen adel een plaats in de hofhouding van haar Hoogheid; en de Wassenaars, de Merodes, de Zevenaars, de

1 Aitzema, III, 105, verhaalt de gebeurtenis, maar noemt den moordenaar niet; hij wordt echter genoemd in een brief van Vlitius aan N. Heinsius. (Burmann Sylloge, III, p. 709.)

Dorthen droegen bij feestelijke gelegenheden de sleep van het prachtgewaad van een Nassau of een Solms.

Nevens het Hof van Oranje bezat den Haag bovendien het Hof van de Koningin van Boheme. Al was deze slechts Koningin in naam, zij was toch een koningsdochter, de zuster van Karel I van Engeland. Aan haar hof heerschte een waarlijk hoofsche toon. De zoons waren meestal bij hun oom in Engeland; de jongste, die bij zijn moeder gebleven was, gedroeg er zich, zoo als wij zagen, allesbehalve voorbeeldig. Maar de dochters muntten uit in beschaving, in talenten, in kennis, in goede zeden; complimenteuse poëten vergeleken haar bij de Gratiën en de Musen. De oudste, Elisabeth, de leerling en vriendin van Descartes, wordt uitdrukkelijk een vriendin van Louise d'Orange genoemd; de twee daarop volgende waren ook nog van haar leeftijd, en zullen dus insgelijks met haar hebben verkeerd. In rang boven haar, waren zij door het ongeluk van haar familie haars gelijken geworden. De omgang met haar was dubbel gewenscht, omdat de Prinses geen zuster in leven had, die haar in jaren nabij kwam; met de naaste, Albertine Agnes, verschilde zij zeven jaar; twee oudere waren vroeg gestorven. In het ouderlijk huis vond zij dus niemand, aan wie zij zich vertrouwelijk kon aansluiten.

In dezen kring was de jonge Louise opgegroeid. Van haar opvoeding is ons niets bekend dan de naam van haar gouvernante, Mevrouw de Merode. Maar hoedanig het onderricht moge geweest zijn, dat zij genoot, zeker ontbrak het haar niet aan goede voorbeelden om zich naar te vormen. Al was haar eigen moeder een vrouw zonder beschaving of kennis - de Fransche brieven van Amalia zijn verwonderlijke cacographiën - zij had boven en nevens zich rijk begaafde en innemende prinsessen, wier omgang op haar ontwikkeling gunstigen invloed moest uitoefenen. Ook bewijzen de liederen, die zij in later tijd gedicht heeft, dat zij zich werkelijk in kunst en wetenschap heeft geoefend. En hoe zich haar gemoed en haar karakter vormden, heeft haar geheele volgend leven bewezen.

Wij kennen thans de personen, die in het drama, dat wij gaan beschouwen, de hoofdrollen hebben vervuld, en wij kennen tevens de omstandigheden waaronder het plaats greep. Wij laten van nu af den Prins van Talmont zelf verhalen wat hem en haar wedervaren is. Meer dan twintig jaren na den afloop

beschreef hij het gebeurde, ten gevalle zijner kinderen: bewijs genoeg, dat de zaak, die hem toen nog zoo levendig voor den geest stond, meer was geweest dan een voorbijgaande luim.

De veldtocht van 1645 was geeindigd; het leger in de winterkwartieren verdeeld. De Prins van Oranje nam mij met zich naar den Haag, waar mij veel tegenspoed en veel verdriet wachtten.
Ik heb u verhaald, dat ik genegenheid voor Mademoiselle d'Orange had opgevat; ik had sedert lang reden om te gelooven, dat ik haar niet te vergeefs mijn hof maakte. Wij hadden samen gesproken over de verschillende partijen, die zich voor haar konden opdoen, en ik mocht hopen, dat zij mij boven die alle de voorkeur gaf. Wij beleden dezelfde godsdienst, wij sympathiseerden in alles. Zij had mij gezworen, dat zij nooit iemand anders dan mij huwen zou, dat zij zich niet door de weidsche titels van den Prins van Wales of van den Keurvorst van Brandenburg zou laten bekooren; dat zij ieder aanzoek van die zijde zou voorkomen, door duidelijk te kennen te geven, dat wij ons aan elkander verloofd rekenden. Van den Prins van Wales was voor het oogenblik niets te vreezen, wel van den Keurvorst, dien Mevrouw de Prinses van Oranje gaarne tot schoonzoon wilde hebben, en die uitsluitend door de oogen van den aan haar verknochten en verkochten von Borgsdorf zag. Wat mij betreft, ik had mijn ouders met mijn voornemen bekend gemaakt, en zij hadden mijn wenschen bij den Prins en de Prinses ondersteund[1]. Zij hadden wel ten antwoord gekregen, dat Mademoiselle voor een Koning of een

1 In de verzameling van manuscripten en autografen van Van Sypesteyn, te Londen in 1825 verkocht, kwamen eenige brieven van den Prins van Talmont en zijn ouders aan Frederik Hendrik en aan Huygens voor (zie den catalogus, blz. 61 en 62.) Een der brieven van den vader des Prinsen aan Huygens, van 9 Nov. 1643, wordt aldus beschreven: *Intimating that the Sieur Beaugendre was charged with a confidential mission to the Prince of Orange, and requesting the good offices of the Secretary*. Waarschijnlijk had deze zending, onmiddellijk na het afspringen van het huwelijk met Mademoiselle de Rohan, betrekking op het aanzoek om de hand van Mademoiselle d'Orange. - Van deze heeft de heer Groen geen enkelen brief in het Huisarchief kunnen opsporen (zie de Prolegomènes van het IVe Deel, blz. 112). In de verzameling Sypesteyn waren er drie aan haar ouders, en daaronder een, die onze aandacht bijzonder trekt: *In one of the letters to the Prince is a description of the Princess of Portugal, then with the family* (p 75).

Keurvorst bestemd was, maar ik mocht hopen op de goedgunstigheid van den Prins, en op de liefde, die hij aan zijn dochter toedroeg. Mevrouw de Prinses merkte spoedig onze innige verstandhouding op, en zij zag ze met leede oogen. Zij gaf haar misnoegen over mijn hoffelijkheid meermalen aan haar dochter te kennen; en toen zij, in het vroege voorjaar van 1646, met haar gezin naar Honslaarsdijk vertrok, liet zij mij opzettelijk en tegen gewoonte in den Haag.

Dit baarde opzien. En, zoo als altijd aan de hoven, de een ten koste van den ander zoekt vooruit te komen, zoo begreep Mademoiselle de Portugal[1], dat zij van deze gelegenheid gebruik moest maken om zich in de gunst van haar tante in te dringen. Zonder ouders, zonder vermogen, hing zij van deze geheel af. Zij liet zich opdragen de gangen van Mademoiselle d'Orange te bespieden, en zij kweet zich zoo voortreffelijk van die taak, dat wij geen oogenblik konden vinden om ons vertrouwelijk te spreken. Zoo zochten wij een gelegenheid om elkander te schrijven, en wij hadden geen moeite ze te vinden.

Al mijn brieven aan haar waren vol bewijzen van eerbied en liefde, en van de vurige begeerte om onze wenschen vervuld te zien. Ik raadde haar aan, haar hart voor haar vader te openen, op wiens welwillendheid ik betuigde volkomen staat te maken; ik sprak van de mogelijkheid om haar broeder, Prins Willem, in ons belang over te halen en tot voorspraak onzer wenschen bij zijn moeder te winnen; over die moeder liet ik mij soms in bittere klachten uit. - Ik had haar laten beloven dat zij al mijn brieven aanstonds verbranden zou; maar het vertrouwen dat zij stelde in haar femme de chambre, die den sleutel van haar cabinet bewaarde, maakte dat zij deze voorzorg verzuimde.

Op zekeren dag, terwijl Mademoiselle d'Orange van huis was, deed de freule van Portugal, daartoe van wege Mevrouw de Prinses gemachtigd, een smid in haar vertrek komen, en de sloten van het kabinet en van de casette, waarin zij haar brieven bewaarde, afnemen. Zij maakte

1 Mauritia Eleonora. Zij huwde weinige maanden later met George Frederik van Nassau-Siegen, een broeder van den bekenden Joan Maurits den Brasiliaan.

zich meester van al de brieven, die ik aan Mademoiselle geschreven had, en bracht ze aan haar tante. Deze las ze, en vreezende, dat haar dochter mijn raad gevolgd en haar vader en broeder in haar belang gewonnen mocht hebben, liet zij, om zich daarvan te vergewissen, de freule al de brieven aan Prins Willem brengen, en hem vragen wat hij raadde in dit geval te doen. De Prins hield de brieven, beloofde ze te lezen en dan zijn gevoelen te zeggen, doch liet den geheelen dag niets van zich hooren; hetgeen Mevrouw de Prinses in haar vermoeden, dat hij voor ons gewonnen was, versterkte.

Tegen den nacht, toen al de huisgenooten naar hun kamers uiteen waren gegaan, trad Prins Willem bij zijn zuster binnen. Zij had nog niets van den gepleegden diefstal gemerkt, zoo goed waren de sloten weêr hersteld. Hij begon met zich te beklagen, dat zij hem van haar liefde voor mij onkundig had gelaten; hij betuigde, dat hij mijn vriend was, en ons behulpzaam wilde zijn, mits wij vertrouwen in hem stelden. Maar zij, in den waan dat hij haar slechts kwam uithooren, ontkende alles, en bleef ontkennen, hoewel hij haar verzekerde meer te weten dan zij vermoedde, en dreigde ons onverbiddelijk te zullen tegenwerken, indien zij hem zocht te misleiden. Het eene woord kwam uit het andere, en zij scheidden in twist van elkander. Bij het heengaan haalde hij een mijner brieven uit zijn zak en toonde haar dien van verre. Eerst toen begreep zij hoe zij zich vergist had; zij liet haar femme de chambre hem naloopen en verzoeken terug te komen. Te vergeefs. De Prins was aanstonds naar zijn moeder gegaan, en had haar beloofd, alles te zullen aanwenden om onze wenschen te verijdelen.

Mademoiselle d'Orange verzuimde niet mij van het gebeurde te verwittigen. Ik keurde haar achterhoudendheid jegens haar broeder af; maar zij verontschuldigde zich, en verzekerde dat zijn toegenegenheid lichtelijk te herwinnen zou zijn door tusschenkomst van Mademoiselle Wilhelmina de Nassau[1], die hij teder beminde. Zij raadde mij aan, mij

1 Denkelijk Wilhelmina Christina, dochter van wijlen den veldmaarschalk Willem van Nassau, die later met Josias van Waldeck gehuwd is. Van wat aard de liefde is geweest, die de jonge Prins van Oranje voor haar gevoelde, is niet uit te maken. Zijn slechte reputatie werpt op de hare een misschien onverdiende blaam.

inmiddels voor een poos uit den Haag te verwijderen, om den eersten storm van misnoegen te laten voorbijgaan.
Ik had daartoe een gereede aanleiding; ik was gewoon alle jaren kort voor den veldtocht mijn regiment te Bergen op Zoom te inspecteeren; daarheen vertrok ik nu, na eerst van Z.H., die met zijn familie te Honslaarsdijk vertoefde, afscheid genomen te hebben. Ik merkte bij die gelegenheid, dat zoowel hij als zijn gemalin over mijn vertrek verheugd schenen te zijn. Over de groote zaak zelve werd van beide zijden geen woord gerept. Ik was sedert twee dagen te Bergen, toen ik van den Vicomte de Machaut een brief kreeg om mij namens Z.H. te gelasten, dat ik daar tot op het openen van den veldtocht, hetgeen over drie weken geschieden zou, zou blijven. De bedoeling van dit bevel was niet te miskennen; ik besloot die te verijdelen, en te houden alsof de brief mij niet ter hand was gekomen. Ik vertrok onmiddellijk naar den Haag, en zonder aan mijn eigen huis af te stappen, spoedde ik mij naar het paleis. Z.H. was juist ontwaakt. Zonder audientie te vragen trad ik bij hem binnen, verhaalde hem dat ik den brief van Machaut eerst op mijn terugreis te Rotterdam had ontvangen, en aan het daarin vervat bevel uit dien hoofde niet had kunnen gehoorzamen; en dat ik nu, overtuigd van bij hem belasterd te zijn, mij kwam verdedigen. Ik sprak hem van mijn liefde voor zijn dochter, van zijn goedgunstigheid jegens mij, die mij moed had gegeven om die neiging te koesteren, van het aanzoek mijner ouders, waarop geen stellige weigering was gevolgd, van den liefdevollen maar eerbiedigen toon mijner brieven. Op dit woord van brieven viel hij mij in de rede, en zeide dat hem die brieven juist het meest hadden mishaagd, en hij haalde eenige onbetamelijke gezegden aan, die ik echter wist niet gebruikt te hebben. Ik zeide hem dit; ik beweerde dat hij de brieven zelf niet gelezen kon hebben; ik verzocht hem dit nog te doen en mij voor altijd uit zijn tegenwoordigheid te verbannen, indien hij bevond, dat ik de door hem aangehaalde woorden gebezigd had, maar, zoo het bleek dat ik ze niet had gebruikt, mij dan niet te veroordeelen eer hij mij nader had gehoord. Hij erkende dat de brieven hem slechts waren voorgelezen, en hij beloofde ze nu zelf in te zien, en, indien hij bevond dat

ik belasterd was, voortaan geen onbepaald geloof meer te hechten aan hetgeen hem tegen mij door zijn gemalin en zijn zoon mocht worden gezegd. Hij betuigde verder dat hij op mijn vriendschap rekende, en niet geloofde dat ik mij tegen de belangen van zijn huis zou kanten; dat hem aanzoeken om de hand zijner dochter waren gedaan, te eervol om af te wijzen, en dat ik het niet vreemd kon vinden als het mijne bij deze werd achtergesteld. Ik antwoordde, dat hij zich in mijn gevoelens ten opzichte van zijn Huis niet bedroog, dat ik mij gereedelijk zou terugtrekken voor den Prins van Wales of den Keurvorst van Brandenburg, maar dat ik tegenover anderen op zijn goedheid hoopte; dat ik misschien in vermogen en rang, maar zeker niet in verknochtheid aan zijn huis voor iemand onderdeed, en dat hij niet mocht vergeten dat zijn geliefde dochter, zoo zij de mijne werd, in Holland, onder zijn oogen, zou blijven. - Wij scheidden ten slotte volkomen verzoend; hij met het stellige voornemen om mij boven allen, den Prins van Wales en den Keurvorst van Brandenburg alleen uitgezonderd, de voorkeur te geven; ik vol vreugde, dat ik mij zelven vrij gepleit en zijn gunst herwonnen had.

De Prins vroeg inderdaad mijn brieven van zijn gemalin, en toen deze verzekerde, dat ze al verbrand waren, twijfelde hij niet langer aan de waarheid mijner verdediging. Mijn pogingen om ook haar te verzoenen mislukten geheel. Twee uren lang had ik de hardste verwijten, de bitterste beschuldigingen van haar te verduren, en zij eindigde met te betuigen, dat zij haar misnoegen niet kon overwinnen, maar, zoo ik van handelwijs veranderde, God zou bidden om de kracht van mij vergiffenis te schenken. Prins Willem handelde anders; hij liet mij niet aan het woord komen, en sneed iedere poging tot opheldering der zaak af.

Mijn hoop bleef dus uitsluitend gevestigd op de toegenegenheid, die mij Zijn Hoogheid voortdurend betoonde, en op de standvastigheid van zijn dochter. Een maand ongeveer voor deze uitbarsting, had de moeder van den Keurvorst, die haar zoon liever aan een der prinsessen van Boheme gehuwd wilde zien, aan Mademoiselle de Hanau[1] geschreven, dat von Borgsdorf, door Mevrouw de

1 Charlotte de Hanau, dochter van Philips Lodewijk I van Hanau en van Catharina Belgica, zuster van de meer bekende landgravin van Hessen. Zij was reeds 49 jaren ond.

Prinses gewonnen, al zijn best deed om een huwelijk tusschen den Keurvorst en Mademoiselle d'Orange te bekuipen; zij verzocht om die reden te mogen weten, wat er aan was van een engagement tusschen de Prinses en mij, waarvan het gerucht tot haar was gekomen. Mademoiselle de Hanau deelde mij dien brief mede, en ik toonde hem weêr aan Prinses Louise. Deze verzocht daarop Mademoiselle de Hanau te willen antwoorden, dat de geruchten van een engagement tusschen ons volkomen juist waren, en dat de Keurvorst, zoo hij aanzoek om haar hand deed, refus zou lijden, want dat zij vast besloten was, nooit iemand anders te huwen dan mij. Van dien brief maakte de Keurvorstin bij haar zoon gebruik, maar vruchteloos. Hij liet zich zelfs door deze stellige verklaring niet van zijn voornemen afbrengen.

Gedurende den zomer vertoefde het Hof te Breda. Ik vond er nu en dan gelegenheid Mademoiselle d'Orange te ontmoeten. Te vergeefs trachtte haar moeder mij van haar te verwijderen; de vader was mij gunstig, en wilde mij niet beenzenden, als ware ik niet te vertrouwen. Den overigen tijd bracht ik in het leger eerst om Antwerpen, later voor Venlo door. In het laatst van October betrokken de troepen de winterkwartieren. De Prins was blijkbaar verzwakt en vervallen. Dat de veldtocht geen voordeelen had opgeleverd, was gedeeltelijk daaraan te wijten. Intusschen had de Keurvorst zich door von Borgsdorf laten overhalen om zelf de hand van Mademoiselle d'Orange van haar ouders te komen vragen. Hij kwam met weinig gevolg, op het laatst van November, in den Haag. Hij begon met aan Mevrouw de Prinses den brief te toonen, dien Mademoiselle de Hanau aan zijn moeder had geschreven, doch hij verzekerde haar tevens dat hij zoo hoogen prijs stelde op de verbintenis met haar huis, dat hij desniettegenstaande opzettelijk gekomen was om, zoo mogelijk, de koelheid van haar dochter te overwinnen.

Zijn eerste ontmoeting met deze was inderdaad bijzonder koel[1]. Al de drangredenen van haar moeder vermochten

1 Hoe potsierlijk steekt bij de naakte waarheid de opgepronkte voorstelling van den biograaf (Wegführer) af: '*Er kam am* 22sten *November Abends um sieben Uhr in Grafenhaag an, und liess sich bei dem Erbstatthalter melden. Derselbe war bedeutend krank; doch unterhielt er sich eine halbe Stunde mit ihm, bevor er zur Erbstatthalterin und in die Kammern seiner Luise geführt wurde. Einer der alten Schriftsteller bemerkt, dass letztere ihn "mit vielen Complimenten" empfangen habe; vermuthlich will er sagen, dass sie ihre lang genährte Achtung vor ihm auf eine geziemende Weise geäussert habe. Das war einmal ein glücklicher Abend, ein recht glücklicher Familienkreis! Vom seligen Liebespaare wil ich kein Wort sagen; aber auch die Eltern fühlten sich so glücklich, so zufrieden, dass ihr liebes und liebenswürdiges Kind kein Opfer der Politik sei, wie das so oft das Loos der Prinzessinnen war, besonders in damaliger Zeiten*.' Zoo wordt de historie geschreven door hen, die, in plaats van met geloofwaardige bescheiden, met hun verbeelding te rade gaan.

niets op de Prinses; zij bleef er bij dat zij den Keurvorst niet huwen wilde. Zij ging zoo ver van hem dit onbewimpeld te zeggen en hem te verzoeken van niet meer aan haar te denken. Maar van den anderen kant hield von Borgsdorf niet op van den vorst te beduiden, dat hij zijn voornemen niet kon opgeven zonder zich te vernederen en belachelijk te maken. Hij was overgekomen op uitdrukkelijke verzekering van Mevrouw de Prinses, dat hij van haar dochter geen weigering te wachten had. Hij beklaagde zich thans bitter, dat hij op deze betuiging was afgegaan.
Ik lag op dien tijd ziek aan een hevige koorts, en wachtte met ongeduld op hetgeen de Keurvorst besluiten zou. Ik kon het mij niet ontveinzen, dat, zoo hij bij zijn voornemen bleef, Mevrouw de Prinses wel zorgen zou dat het huwelijk gesloten werd, al ware het tegen den wil der dochter. Om te zien wat zijn afwezen kon uitwerken, verwijderde de Keurvorst zich voor een poos uit den Haag. Bij zijn terugkomst vond hij den stand van zaken onveranderd.
Maar men was onderwijl met de toebereidsels tot de bruiloft voortgegaan, en had den dag voor het huwelijk bepaald. Nog den avond te voren betuigde de bruid dat zij er haar toestemming niet toe geven kon. Tegen haar wil voerde haar haar moeder den volgenden dag, den 7^{den} December, naar de kerk. De plechtigheid was zeer somber, zoowel om de droefenis der bruid als, om de ziekte van den Prins, haar vader....

Tot zoover het verhaal van den Prins van Talmont. Wij hebben niet de minste reden om aan de waarheid er van te twijfelen. Het is met niets, wat van elders bekend is, in te-

genspraak; in menig opzicht wordt het door berichten van anderen bevestigd.

Geen wonder, dat de huwelijksplechtigheid droevig was. Ook was zij niet zoo luisterrijk als men anders verwacht zou hebben. ‘Het huwelijk (zegt van der Capelle) geschiedde zonder groote pompe.’ Wij weten er niet veel meer van dan dat de sleep van het bruidskleed van *drap d'argent* acht el lang was, en door zes gravinnen gedragen werd. Welk een grootheid! welk een genot voor Amalia van Solms! En dat genot werd nog door een andere even waardige voldoening verdubbeld. Zij geloofde, dat zij voor haar dochter den gemaal had weggekaapt, dien de Fransche regeering voor Mademoiselle d'Orleans had bestemd, en daarop was zij met reden niet weinig trotsch[1]. De kerkelijke plechtigheid had te vijf uren plaats; te zeven uren was er diner op het Oude Hof, het tegenwoordig paleis in het Noordeind, door Frederik Hendrik tot het prachtigste gebouw van den Haag vertimmerd, en voor zijn douarière bestemd. Na den afloop van het diner was er bal: de oude Prins werd op een stoel binnengedragen om het bij te wonen; zijn tegenwoordigheid verhoogde zeker de feestvreugde niet, en zijn toestand was een nieuw verdriet voor zijn arme dochter.

Zij weigerde hem, zoo lang hij zoo krank was, te verlaten, en haar gemaal naar buiten 's lands te volgen. Zij bleef bij hem, totdat hij drie maanden later overleed. Als wij Talmont mogen gelooven, heeft de Prins nog op zijn sterfbed zijn leedwezen betuigd dat hij haar tegen haar zin had uitgehuwelijkt. - Hoe dit zij, het scheiden van vader en dochter was aandoenlijk. De predikant Goethals, die er getuige van geweest is, beschrijft het ons eenvoudig en treffend:

> Wanneer syne Hoogheyt syne swacke handen haer toereyckte, heeft sy deselve met sulcke groote eerbiedigheyt gekust ende met hare tranen bedauwt, dat my het herte breeckt, als ick noch daeraen gedencke, als oock aen de beweeglijcke Godvruchtige propoosten, die hare Cheurvorstelijcke Doorluchtigheyt geduerende de sieckte van haer Heer Vader menichmael met my heeft gehouden; daarby komende geduerighe teyckenen van een uytsteeckende kinderlijcke liefde ende Godtsalige voorsorge nevens haren Heer Vader.

1 ....‘elle pense avoir emporté un Prince, que la France gardoit pour Mademoiselle, et s'en tient assez glorieuse.’ Brasset à Mazarin, 14 Dec. 1646.

Wij behoeven niemands verzekering, om te gelooven, dat de Prinses bij haar huwelijk alle neiging tot haar minnaar heeft afgelegd. Zij deed wat plicht was. En hij beroemt zich, dat hij, van zijne zijde, haar daartoe heeft vermaand. Hij hield haar voor, dat zij voortaan geen anderen toeverlaat hebben zou dan haar gemaal, en dat haar geluk zou afhangen van de verhouding, waarin zij zich tot hem plaatsen zou. - Weldra verliet ook hij Holland, zoo hij dacht voor goed; en, op verlangen zijner ouders, huwde hij een prinses van Hessen-Cassel, voor wie hij, naar het schijnt, niet veel meer gevoelde dan de Keurvorst voor zijn bruid.

Zoo eindigde de jeugd van Louise d'Orange. Zij mocht zich nog gelukkig rekenen, dat de staatkunde en het familiebelang haar een gemaal als den Keurvorst hadden beschikt. Hij was een man, die harer waardig mocht heeten. Zij was met hem gelukkig, zoo gelukkig als hij haar maken kon. Welk een ander lot zou haar te beurt zijn gevallen, indien het eerste plan van haar ouders ware gelukt, indien zij de vrouw van Karel II was geworden. Maar toch, zij had in zich zelve wat van geen omstandigheden afhankelijk is, wat in ieder lot doet berusten, het onwankelbare geloof aan een liefderijke Voorzienigheid en aan een toekomstig leven, waartoe het leven hier op aarde slechts een oefenschool is. Aan het wellustige hof van den losbandigen Koning van Engeland zou haar vroomheid misschien een nog lijdelijker, nog zwaarmoediger karakter hebben aangenomen. Maar zeker zou zij ook daar niet volstrekt ongelukkig zijn geweest, en te midden van een verdorven hofstoet haar reinheid en zielenadel onbesmet hebben bewaard.

R. FRUIN.

Poëtische klanken.

Victor Hugo, Les Chansons des rues et des bois.

Het zou zeker geen oorspronkelijk denkbeeld zijn, wanneer deze beschouwing van den jongsten dichtbundel van Victor Hugo met den weemoedigen uitroep begon: la poésie s'en va! Maar 't zou tevens even weinig juist als nieuw zijn. De dichters mogen soms schijnen heen te gaan; de poëzie blijft. En sedert wanneer zou ze ook vertrokken zijn? Toch niet sedert Göthe en Schiller, Byron en Burns, de Lamartine en Béranger, Bilderdijk en da Costa ons gemoed deden trillen, onze verbeelding ontvonkten, onzen geest opwekten en vormden? Zou ze ons welligt ongemerkt hebben verlaten, toen Alfred de Musset en Emile Augier, Longfellow en Tennyson, Heine en Freiligrath, Potgieter en Beets in de koorden van het speeltuig grepen? En zoo ze nog niet is vertrokken, maakt ze zich dan misschien in dezen oogenblik tot de afreis gereed? Neen, welke magt en invloed de versnelde middelen van gemeenschap ook in onzen tijd mogen uitoefenen, naar de eenige wijkplaats, waar de poëzie zich zou kunnen en willen terugtrekken, is nog geene koncessie verleend.

Stellen wij ons gerust. Zoolang op deze wereld geleden, gestreden en gebeden zal worden, zoolang de mensch de behoefte zal gevoelen om zich te verheffen boven de stof en naast de zinnelijke ook naar eene onzigtbare wereld te streven, zoolang eene nostalgie naar de hoogere dingen hem vervult, zal de poëzie niet alleen b i j , maar i n hem wonen. En zelfs indien hij geene andere aandoeningen en begeerten gevoelde dan die der materie, dan nog zou de poëzie zich blijven ver-

schuilen in zijne hartstogten, in zijn kamp met het lot en de natuur om hem heen. Des menschen leven in al zijne volheid is de rijkste en belangrijkste stoffe der poëzie, en in welken vorm zij zich uite, of ze zich binde aan metrum en rhythmus, iedere uiting zal lyrisch of dramatisch zijn.

Voorzeker niet ieder tijdvak is even rijk aan dichterlijke talenten; na de jaren des overvloeds komen ook op dit gebied soms onvruchtbare jaren, maar het is eene dwaling te meenen, dat de eene tijd bij uitnemendheid dichterlijk, de andere prozaïsch moet worden genoemd. Wat onze eeuw betreft, wij hebben inderdaad geene reden ons te beklagen; de snelle vooruitgang der technische wetenschappen heeft het poëtisch element niet verstikt. Naast de helden der industrie staan de helden van het gevleugelde woord. Wij verwonderen ons daarover niet. Waar de beweging het sterkst, de strijd het hevigst, de tegenstelling het scherpst is, daar leeft ook de poëzie haar hoogste leven en zal zij winnen aan innigheid, aan diepte en pathos. Iedere nieuwe verovering, op welk gebied zij worde behaald, komt haar ten goede; vermeerdering van kennis is vermeerdering van hare kracht en van haar vermogen, en die poëzie is de hoogste en schoonste, die zich niet tot taak stelt onze aandoeningen op te wekken en ons te ontroeren, maar die zich rigt tot ons verstand en ons tot nadenken dwingt. Het wezen der poëzie - ook in den engeren grens des woords - is niet haar vorm, maar haar inhoud; niet hare muziek, maar hare gedachte. Welluidende frases zijn het kleed, dat haar voegt, maar zijn ook niet meer dan hare bekleeding. Aan den rijkdom en de diepte harer gedachten, aan de waarheid en intensiteit van haar gevoel, aan de vlugt harer verbeelding zal men haar gehalte kennen, niet aan de weelderigheid harer vormen. Het moge geene onaangename gewaarwording zijn, zich te wiegelen op zacht-kabbelende gekadanseerde strofen, dat genot kan ons echter hoogstens brengen tot een behagelijk insluimeren en tot zoete droomen, zoo de melodie niets te zeggen had aan ons verstand, of aan ons gevoel, dat slechts een onbewust verstand, of aan onze verbeelding, die slechts een ongedisciplineerd verstand is.

De dichter behoort te zijn een ridder van den geest. Heb ik hiermede gezegd, dat hij den vorm zijner kunst straffeloos kan verwaarlozen? Het tegendeel; de kunst, die hij beoefent, eischt even als elke andere eene volkomene harmonie tusschen

uitdrukking en inhoud. Hoe zal eene schoone gedachte mij kunnen treffen en zich graveren in mijne herinnering, wanneer ze onzuiver van lijnen tot mij komt, of haar beeld in verwarde omtrekken voor mij schemert? De juistheid en klaarheid der uitdrukking, het ware woord voor de ware zaak is het abécé van de dichterlijke techniek. Zoo zijne kunst mij ook zinnelijke genietingen naast en geëvenredigd aan de intellektueele weet te verschaffen, ik zal er den dichter te dankbaarder voor zijn. Ik savoureer met dubbel welgevallen eene ware gedachte in kristalhelderen vorm, die als muziek mij in de ooren ruischt, maar ik ben niet gestemd mijn hof te maken aan den poëet, die mij op niets anders dan die wellust der ooren vergast.

- Words, words, nothing but words - kunnen dan alleen worden genoten, wanneer een lieve stem ze voor ons uitspreekt en we inmiddels aan geheel iets anders denken dan aan de beteekenis of zinledigheid der klanken, die wij vernemen; wanneer we meer de lieve lippen bewonderen, die zich reppen, dan de berijmde frase, die zulk een zoete schuilplaats verlaat. Mephistopheles moge de leer verkondigen:

> - Schon gut! Nur muss man sich nicht allzu ängstlich quälen;
> Denn eben wo Begriffe fehlen,
> Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein,

wij weten allen te wel, dat de man-zelf eene andere meening was toegedaan, en in zijn gemoed - zoo de duivel gezegd kan worden een gemoed te bezitten - den student gelijk gaf:

> - Doch ein Begriff muss bei dem Worte sein.

Daar was een tijd, dat men ten onzent de poëzie niet uit dit oogpunt beschouwde. De maatstaf, dien men haar aanlegde, bestond in het karakter harer bewegingen; men prees statige alexandrijnen; men sprak ook soms van gespierde, zonder blijkbaar aan dat woord eene andere beteekenis te hechten dan die van niet-zoetklinkendheid; men bewonderde huppelende metra, een zangerig rhytmus; een trippelenden kadans; men had jamben en trochaeën, dithyramben en spondeën lief, niet om hetgeen ze uitdrukten, maar om haar vorm; eene vloeijende versifikatie was de eerste en laatste eisch, dien men den dichter deed. *La rime riche* was het toppunt der poëzie. Het hing

zamen met de bestemming der dichtkunst in die dagen; men las de verzen niet, maar men deklameerde ze. De katechismus der poëtische kritiek bestond uit vier bijvoegelijke naamwoorden: statig, vloeijend, gespierd en zangerig. Niets daarboven, maar ook niets daarbuiten. Ik ben niet ongevoelig voor deze eigenschappen; ik geloof ook, dat men *l'amant léger de Flore en vers légers* schilderen moet; ik erken de waarheid van het voorschrift, dat de os met een zwaren, deftigen tred de vlakte moet afstappen, en dat het zachte beekje in zoete verzen behoort te murmelen, in tegenstelling van de schuimende golven van den bergstroom, die in donderende regels - zoo als 't pas geeft - naar beneden moeten rollen; maar ik zie in deze geheele poëtische les niet de suprematie, maar de harmonie der uitdrukking, in verband tot den inhoud, verkondigd. De goede abt kende de theorie der ars poetica te wel, om iets anders te bedoelen. Men zal mij echter welligt tegenwerpen, dat het gemakkelijk is voor de stuurluî, die aan wal staan, om te zeggen, hoe zij het schip in behouden haven zouden hebben gebragt. Ik mag mij dus op die stuurmanskunst van 't hoekje van den haard niet beroepen; zij kan met een weinig kennis van prosodie, een weinig aesthetiek en een weinig nadenken worden verkregen. *Ce n'est pas plus malin que ça*. Ik heb echter krachtiger en welsprekender bondgenooten. Schiller in zijn besten tijd, Göthe gedurende zijn geheele kunstenaarsleven, Victor Hugo bij den aanvang van zijn dichterlijke loopbaan, getuigen van die noodzakelijke evenredigheid tusschen vorm en wezen. Waar die evenredigheid verbroken is en de schaal van den inhoud zwaarder blijkt, daar ontstaat het gevaar, dat de dichter den invloed, dien hij moest uitoefenen, verspeelt, door aan de opdelving van het kostbare erts een te zwaren en langdurigen arbeid te verbinden en zijn schatten slechts voor enkele noeste gravers toegankelijk te maken. Maar duizendmaal liever is mij de dichter, die aan deze zijde zondigt en mij de taak oplegt in het zweet mijns aanschijns mijn genot en mijne studie te koopen, dan die andere, die mij de teleurstelling bereidt onder de schoonste en weelderigste vormen een volstrekt gemis aan inhoud te verbergen.

Acht men onzen tijd welligt in dien zin onpoëtisch, omdat ons de smaak ontbreekt, de kleuren der zeepbellen te bestuderen of ons bezig te houden met zangerige klanken, die ons

niets te vertellen hebben? Zeker, aldus opgevat, missen wij het poëtisch orgaan; maar is de poëzie, gelijk wij meenen, iets hoogers en beters dan dat; hebben wij ons niet vergist in haar wezen en hare roeping, dan wordt hare heerschappij zonder voorbehoud ook door de tweede helft der negentiende eeuw gehuldigd.

Victor Hugo, wiens Chansons des rues et des bois wij in een oogenblik van ligtzinnigheid op ons genomen hebben bij de lezers van dit tijdschrift in te leiden, heeft zich in den laatsten tijd zwaar aan zijn publiek vergrepen. Hij heeft het veroordeeld tot den mijngraversarbeid, waarvan wij zooeven spraken, om te geraken tot de teleurstelling, die wij hierboven noemden. En niet gering was de taak. Reusachtige rotsblokken hebben wij op zijde moeten werken om tot de kennis te komen, dat er niets onder verborgen lag. De enkele dunne ader toch, die wij hier en daar bloot woelden, was de moeite der opdelving niet waard. Welk een monumentaal boek van meer dan vierhonderd bladzijden; welk een rijkdom van papier en eene weelde van typografie voor..... erotische poëzie van een zestigjarige!

Maar op hoe onmeêdoogende wijze het hoofd der vroegere romantische school in Frankrijk gedurende de laatste jaren zijn talent moge hebben gekaskadeerd, de piëteit verbiedt zijne werken met stilzwijgen voorbij te gaan. Een grooter blijk van vroegere achting wordt hem gegeven door eene ernstige afkeuring en een bitter beklag, dan door *la mort sans phrase*. Hij mag niet dood worden verklaard, al ware 't voor zijn roem wenschelijk geweest, dat zijne komplete werken reeds vóór lang het licht hadden gezien. Wanneer ik spreek van piëteit, dan geldt zij alleen den letterkundige, den dichter. Het ‘honneur aux vaincus’ mag evenmin op Victor Hugo worden toegepast als de titel van doorluchtigen balling, waarmede hij zich met meer koketterie dan waardigheid bij iedere gelegenheid pleegt te bekleeden. Die titel is weinig meer dan affektatie en draperie. Daar is iets aandoenlijks en sympathetisch in de eigenschap van banneling. Hauteville-house op Jersey is geen onaardige toespeling op St. Helena. Met welbehagen sluit de dichter zich in zijn toevlugtsoord dan ook op, ofschoon de vrije toegang tot zijn geboorteland hem openstaat, ofschoon zijne politieke beginselen zich vrij wel zouden kunnen verdragen met een imperialisme, dat op den bodem der

demokratie wortelt en de Napoleontische dynastie menigmaal een lofzang aan zijn lier heeft ontlokt. Een vrijwillig martelaarschap ter wille van het dramatisch effekt mist echter in mijn oog alle aantrekkelijkheid; niet een ieder is een slagtoffer, die het wenscht te schijnen. Moedwillig ontzegt Victor Hugo zich het verkeer met zijn volk; met halsstarrigheid zet hij eene afzondering voort, die thans nog slechts eene schilderachtige draperie mag heeten. Droomer en fantast van nature, heeft de afzondering al de schaduwzijden van zijn kunstenaarskarakter ontwikkeld en hem het eenige korrektief - het leven in de werkelijkheid - onthouden.

Is het mij vergund het oordeel aan te halen van een schrander kritikus, die tot een ander kamp dan het mijne behoort, van den katholieken en legitimistischen Armand de Pontmartin? De verdraagzaamheid klimt met de jaren; naarmate men ouder wordt, wint de overtuiging veld, dat er zoowel binnen de muren van Troje gezondigd wordt als daarbuiten, en dat de waarheid soms gevonden kan worden bij hen, die wij krachtens onze beginselen plegen te bestrijden. Wat dunkt u van de juistheid der volgende uitspraak?

- ‘Il ne pouvait arriver à M. Hugo - zegt Pontmartin - rien de plus funeste que de se séparer ainsi, pendant longues années, de l'esprit français et de la société française; de se tailler à lui même, homme d'un siècle adouci et amoindri, un rôle dans les antiques histoires de Promethée enchaîné, d'Eschyle exilé, de Dante errant, d'Homère mendiant.’ Zoo wij de politieke denkbeelden - neigingen welligt - van den dichter van Hernani beschouwen, zullen wij getroffen worden niet door de wijziging, maar door de volstrekte omkeering, die in den loop des tijds daarin heeft plaats gehad.

- Son père vieux soldat, sa mère Vendéenne,

debuteerde Victor Hugo in 1820 als een warm royalist, een jakobiet, gelijk de term dier dagen luidde. - ‘Laissons faire le temps,’ zeide de generaal Hugo van zijnen zoon, - ‘l'enfant est de l'opinion de sa mère; l'homme sera de l'opinion de son père.’ - In de Oden en Balladen ademt die royalistische geest; zijne ‘littérature et philosophie mêlées’ geven ons echter reeds naast den jakobiet den liberaal, of juister nog, den revolutionair te aanschouwen. Wij mogen den dichter niet

te hard vallen over dezen overgang; de politiek was bij hem een kunstelement en de banneling van St. Helena was eene even poëtische stoffe als de koning-martelaar. Maar er is meer dan wijziging in staatkundige voorliefde, en hier kan ik niet nalaten, ten gevalle van den Heer Groen van Prinsterer, de waardeering van Vinet weder te geven, die zeker koren op zijn molen is, in zooverre ze het geliefkoosd verband tusschen ongeloof en revolutie parafraseert:

- ‘Mais la transformation politique - merkt de Heer A. Vinet op - en a produit une autre, ou du moins s'est opérée en même temps qu'une autre. Le jacobite est chrétien, le révolutionnaire ne l'est plus. Le jacobite tonne contre les adversaires du christianisme; à ses yeux Voltaire a tourné contre le ciel cette puissance intellectuelle, qu'il avait reçue du ciel; on doit imputer à cet infortuné une grande partie des choses monstrueuses de la révolution; Voltaire et Marat sont dans le rapport de la cause à l'effet; enfin les écrivains du dixhuitième siècle sont ces vieux et effrontés coupables, qui osent réclamer notre admiration. Le jacobite est plein de sympathie pour les défenseurs du christianisme; à ses yeux M. de la Mennais est aidé dans sa force par la force d'en haut; ils doivent se confier en la sainteté de leur entreprise, ceux qui apportent aux nations enivrées la véritable nourriture de vie et d'intelligence; les peuples désabusés se presseront autour d'eux et leur diront comme Jean à Jésus: “A qui irions-nous? Vous avez les paroles de la vie éternelle.” Ainsi parlait le jacobite; chez le révolutionnaire, pas la moindre trace de ce langage et de ces opinions. Encore s'il les reniait! s'il se rétractait expressément, s'il se réfutait lui-même! Nous le voudrions, parce qu'alors nous pourrions croire que sa conviction a changé, ce qui supposerait qu'il en avait une. Mais qu'est-ce que cette religion qui tombe sans mot dire, et s'esquive furtivement avec le système politique auquel elle faisait compagnie? En était-elle donc une dépendance? Etait-ce affaire de costume, affaire de poésie peutêtre, manteau brillant qu'on avait jeté à la hâte sur un corps décrépit, et qui, n'ayant plus d'épaules à recouvrir, s'en va honteusement à la friperie?’

De laatste vraag zal ook door den religieus-gestemden hoogleeraar bevestigend zijn beantwoord, want inderdaad zijn godsdienst en politiek, ik zou er bijna durven bijvoegen, zijn gedachten en begrippen bij Victor Hugo slechts eene kwestie van

kostuum. Hij was legitimist en katholiek, omdat in de dagen zijner jeugd eene soort van royalistische en middeneeuwsche renaissance in de lucht zat, omdat het koloriet hem toelachte, omdat de mystiek zijne sensuëele verbeelding prikkelde en aantrok.

Ik wensch niet de gevolgtrekking te onderschrijven, die Vinet uit de gelijktijdige wisseling van godsdienstig en staatkundig kleed gelieft af te leiden. Het komt mij voor, dat de voorstander der absolute monarchie had kunnen veranderen in een demokraat, zonder dat hij ophield christen te zijn, even zeer als ik mij kan voorstellen, dat de vurige katholiek tot het rationalisme kan overgaan zonder de leer der volkssouvereiniteit te omhelzen, of de monarchie te veroordeelen. De koïncidentie heeft voor mij geene andere beteekenis dan de weinige ernst, die den dichter zoowel voor de eene als voor de andere bezielde, en zij wordt voor mij niet uit zich zelve, maar uit een derde verklaard. Dat derde was de eisch der kunstrigting, waarin zich Victor Hugo al spoedig bewoog.

By de ernstige en diepzinnige kritiek, waaraan de Heer Vinet-zelf in zijne studiën over de Fransche letterkunde in de negentiende eeuw de eerste en de schoonste van Hugo's werken onderwerpt en beurtelings *les feuilles d'automne* en *les Rayons et les Ombres;* de *Odes et Ballades* en *les Orientales; les Voix Intérieures* en *les Chants du crépuscule; Lucrèce Borgia* en *Ruy-Blas* ontleedt met eene fijnheid en schranderheid, die slechts door enkele pedantismen wordt ontsierd, zegt hij, dat de dichter bij het intreden der kunstenaarsloopbaan duizend dingen tegelijk wilde, die zich oplosten in het woord *romantisme*, doch die door het woord *vrijheid* beter zouden zijn weêrgegeven. Vrijheid, maar eene zeer gestrenge vrijheid, die alles opnam in haar gebied, om alles te onderwerpen aan eene zelfde wet: de volmaking van den vorm. Victor Hugo verklaarde zich in de litteratuur tegen het gezag der traditie, voor hetwelk hij het gezag der beginselen, dat is: het gezag zijner meeningen in de plaats wilde stellen. Wie dit feit aanneemt, vindt daarin tevens de toelichting van des dichters weinige standvastigheid op religieus en politiek gebied.

Met eene ijdelheid, zijnen landaard eigen, kon ook Victor Hugo aan de verleiding geen weêrstand bieden, de rol van renovator te spelen; poseeren was voor hem als voor de Lamartine en de Chateaubriand eene behoefte. De schitterende roeping van het hoofd eener nieuwe school paste bij uitnemendheid voor zijn

roemzuchtig gemoed. Maar even als hij de letterkunde in eene andere bedding wilde sturen, even zoo moest hij breken met een godsdienstig en staatkundig geloof, dat dreigde te verouderen. Aan de demokratie scheen de toekomst te behooren; het geloof was aan het ebben; de vrije gedachte vierde triomf op triomf. Er was niet meer noodig voor de bekeering van een jeugdig dichter, wien het eigenlijk wel-beschouwd slechts om den vorm te doen was.

Demokratie en rationalisme zullen echter verstandig handelen, door op dezen bondgenoot geene kasteelen te bouwen; er is geen vat op hem, want er is geene materie, en indien de anthithese of de paradox kolossaler belooft te zijn aan de zijde van katholicisme en legitimiteit; indien deze laatste rijker oogst kunnen leveren van schitterende metaforen, zal de kunstenaar aanstonds - ik durf zeggen, schier onbewust - van jagtveld veranderen, niet ongelijk aan dien troupier, *qui change de maítresse comme de garnison*.

Op dezen oogenblik is hij demokraat en socialist met een zeer sterke voorliefde voor diktatuur en staatsalmagt. Hij erkent geen ander regt dan het regt van het volk, dan zijne onbeperkte souvereiniteit; hij huldigt de leer van het regt op den arbeid; zijn ideaal is de opheffing der ellende en der armoede, door den staat en door de wet. Die volkssouvereiniteit sluit de opdragt van het gezag aan een individu niet uit; de eigenaar toch der souvereiniteit kan haar tijdelijk in bruikleen afstaan; men heeft dan de diktatuur.

Met deze staatkundige beginselen staat niets den dichter in den weg tot het keizerlijke Frankrijk terug te keeren. Zijne begrippen van politieke vrijheid en van socialistischen voorspoed behooren slechts eene kleine wijziging te ondergaan; de grondtoon is echter dezelfde als die der napoleontische symfonie, die thans in zijn vaderland wordt gespeeld.

Het moedwillige en ongemotiveerde zijner ballingschap blijkt vooral uit den geest, die in zijne laatste werken ademt.

- ‘Dans le passé - aldus oordeelt Pontmartin over *les Misérables* - étroite et héroïque alliance du patriotisme et du bonapartisme vaincu; dans le présent, assimilation de plus en plus intime de l'idée napoléoniene et de l'esprit démocratique, telles sont, ou nous ne savons pas lire, les deux principales inspirations des *Misérables*. En vérité, après une lecture attentive de ces volumes, nous sommes forcés de nous demander quel obstacle

peut désormais empêcher M. Victor Hugo de rentrer dans sa bonne ville de Paris.’
-

Wij hebben ons echter welligt reeds te lang met de niet zeer ernstige politieke meeningen van den auteur bezig gehouden; het wordt tijd, dat wij den kunstenaar beschouwen, die met zooveel geestdrift aan den ingang van den tempel ontvangen werd.

Victor Hugo debuteerde op een leeftijd, waarop de meeste onzer nog niet de banken der lagere school of van het gymnasium hebben verlaten. Bedeeld met eene weelderige fantasie, een vurigen geest en een zeldzaam geëvenaarde virtuositeit als stylist, sloeg hij in volle vrijheid de wieken uit en stoorde zich niet aan het keurslijf der konventioneele poëzie. Het klassicisme met zijne stroeve wetten van het Schoone, met zijne enge begrenzing van het gebied der dichtkunst, met zijne preutschheid en nuffigheid, zijne geijkte rijmen en maten, zijn naauw-omschreven begrip van het Verhevene, het klassicisme van de Restauratie was zijn schrikbeeld en zijn Scylla. Hij was niet de eerste, en zal niet de laatste zijn, die daardoor op Charybdis verviel. Met eene onbesuisdheid en eene overdrijving, zijn leeftijd eigen, verklaarde hij den oorlog aan de oude school en meende het ideaal te hebben bereikt, wanneer hij slechts zorgde het tegenovergestelde te doen van hetgeen zij voorschreef en aanbeval.

In plaats van goden en godinnen, helden en heldinnen, bragt hij de vertegenwoordigers van de onderste lagen der maatschappij ten tooneele; wat het klassicisme als abject en walgelijk, als beneden de poëzie verwierp, werd door hem opgeraapt en bezongen en tegen de deklamatie en het pathos stelde hij het kleurige, afwisselende metrum, de taal des gemeenen levens, of welligt de gemeene taal des levens over. Vrees voor konventie dreef hem tot brutaliteit; de ziekelijke overbeschaving deed hem vlugten naar eene krachtige natuurlijkheid en naar eene plastische veraanschouwelijking van hetgeen meest primitief, en soms meest leelijk was. Men herinnert, zich het beruchte devies: ‘rien n'est beau que le laid; le laid seul est aimable,’ dat men den jeugdigen zanger tot wapenschild gaf.

Naast de geestdrift, die zijne verschijning opwekte, ontbrak het niet aan ernstige waarschuwing tegen de verkeerde rigting, die zijn talent reeds aanstonds bleek op te gaan. Onder de welmeenende vrienden ontmoeten wij Vinet en dien veteraan der

oude garde van de letterkundige kritiek in Frankrijk, Gustave Planche.

Omdat de voorstanders van een zoogenaamd klassicisme vormelijkheid in de plaats van waardigheid hadden gesteld - waarschuwde Vinet - moest Victor Hugo zich daardoor niet laten bedriegen; hij moest aan het leelijke en het triviale geene letterkundige rol leenen, die hun niet toekwam. Hij moest zich niet verbeelden de wereld te kunnen beduiden, dat de poëzie vooruitging, wanneer zij proza werd, en dat de liefde tot het schoone verwijfd en ziekelijk mogt worden genoemd. Voorzeker, ook het kwaad, het wanstaltige, de ellende en de ondeugd bezitten hunne poëzie, maar het is dan ook hunne poëzie en niet hun proza, die wij verlangen te leeren kennen. Maar verdiept in het beitelen van den vorm, had de jonge dichter geen oor voor de wenken, hem omtrent de keuze zijner stoffen gegeven. Hij wilde de taal kneden naar zijne behoeften; hij vergde van haar, met dat zij spreken, maar dat zij schilderen en voorstellen zoude. Aan helderheid van uitdrukking, aan rijkdom van woorden en beelden moest zij toon en koloriet paren. Geen verwijt worde hem daarvan gemaakt, want wat hij beproefde werd met goeden uitslag bekroond; niets natuurlijker dan die hartstogt om het meesterschap te verkrijgen van het instrument, dat hij wilde bespelen. Zonder die heerschappij is het voor den dichter onmogelijk aan zijne inspiraties den weg te banen tot het gemoed zijns volks. Het verwijt, dat hem dadelijk treffen moest en in steeds klimmende mate treft, is de onevenredigheid tusschen vorm en inhoud, is de uitsluitende zorg voor den eerste met opoffering van den laatste. Maar zelfs van onevenredigheid kan thans geen sprake meer zijn; de inhoud ontbreekt geheel: de stoffage is alles geworden. - Ook in dezen heeft het Victor Hugo, bij den aanvang van zijn kunstenaarsloopbaan, niet aan ernstige en scherpzinnige teregtwijzing ontbroken. In de kritiek, die Gustave Planche van 1835 tot 1838 aan Lucrèce Borgia en Marie Tudor; aan le Roi s'amuse en Angelo Malipieri; aan Ruy-Blas en les Voix Intérieures wijdde, heeft hij met toenemenden ernst gewezen op de fout, die bestemd was den dichter te doen ondergaan.

- ‘Qu'est-ce que la parole, qui se réduit à ébranler l'air à frapper l'oreille, et qui n'exprime aucune idée? M. Hugo professe pour l'image, prise en elle-même, un respect indéfini et il ne paraît pas soupçonner que l'image est à la pensée, ce

que la, draperie est à la chair. L'image sans l'idée n'est qu'un jeu d'enfants ou de rhéteurs.' - Wat in den jongeling te verschoonen was, zal het niet meer zijn bij den rijperen kunstenaar:

- M. Hugo, doué d'une aptitude singulière pour le maniement de la langue, quoiqu'il lui airive parfois de la traiter avec brutalité, devait appliquer d'abord ses éminentes facultés à la partie extérieure de notre poésie, et certes il y aurait de l'injustice à méconnaître ce qu'il a fait pour l'enrichissement de la rime, pour la mobilité de la césure, pour la variété du rhythme, pour l'analogie et la continuité des symboles, mais dans ses romans comme dans ses drames, comme dans ses odes, il a presque toujours dissimulé par l'éclat des images l'absence des idées, que le public attendait.

'.....Il ne lui restera que la gloire d'avoir enseigné à ses contemporains le doigté d'un instrument, pour lequel il n'a pas écrit de musique.' -

Het aantal van Hugo's opera moge niet groot zijn, het is echter onbillijk te beweren, dat hij niets zoude hebben gekomponeerd en slechts als exekutant in onze herinnering verdient te leven. Zijn bij uitnemendheid lyrisch talent heeft in menigen bundel, in de Odes et Ballades, les Voix Intérieures, les Rayons et les Ombres, les Feuilles d'automne, zich op schitterende wijze geopenbaard; dat is de muziek, die hij voor zijn instrument geschreven heeft. Ook in deze lyrische poëzie lag den dichter het beeld nader aan 't hart dan de gedachte, en bewonderen wij bovenal den behendigen taktikus, die ingewijd is in al de krijgslisten der versifikatie en zijne gedisciplineerde strofen, zijne cesuur en zijn rijm met ongeëvenaard veldheerstalent laat manoeuvreeren. Maar wij bewonderen tevens de weelderigheid zijner fantasie, het treffende zijner vergelijkingen en meer nog het aangrijpende zijner kontrasten.

Zoo hoog wij de lyrische poëzie van Hugo waardeeren, gelijk ze uitgestort werd in zijne eerste werken, zoo weinig zijn wij ingenomen met zijne dramatische scheppingen. Geene der figuren van zijne vrij talrijke drama's heeft ons ooit den indruk gegeven van een bestaanbaar wezen; zij verschijnen ons als aangekleede abstrakties, als vleesch-geworden thesen, door een overspannen dichterbrein uitgebroeid.

Zou de zwakheid van den dramatist niet te verklaren zijn uit zijne eigen persoonlijkheid; uit zijne hooggestemde zelfgenoegzaamheid, die hem belet met onbevangen blik de wereld om hem

heen gade te slaan en de roerselen der handelingen van zijne medemenschen te bespieden? Hervormer, aanvoerder eener partij, ten wolken-troonende Jupiter, heeft deze dichter zich nooit thuis gevoeld in zijne maatschappij en in zijn volk; heeft hij zich teruggetrokken in de draperiën van zijn genie en in de mysteriën zijner eigene verbeelding in plaats van een open oog te vestigen op het dagelijksch leven, het lief en leed, het goede en het kwade der gewone menschenkinderen. Armand de Pontmartin zoekt de verklaring dezer tekortkoming in het normaalgebrek - zal ik liever zeggen, de chronische kwaal? - van den dichter. Hij schrijft haar toe aan zijne gewoonte om de waarheid aan de beeldspraak, het feit aan de inkleeding, de gebeurtenis aan de antithese op te offeren, en Gustave Planche heeft ongeveer dezelfde meening uitgesproken, wanneer hij zegt, dat Victor Hugo in het drama niets anders ziet dan eene eeuwige zedewet, ontsproten uit eene eeuwige antithese, en in de geschiedenis en in de menschheid niets anders dan tegenstellingen.

Eene gezonde ziel in een gezond ligchaam is hem te alledaagsch; poëtischer schijnt het hem toe in een wanstaltigen vorm den zieleadel, in een schoon omhulsel de laagste ondeugd te schilderen. Waar geen schreeuwend kontrast bestaat, vindt Hugo ook geene poëzie.

Men weet, hoe spoedig de jonge dichter onder de restauratie van het kamp der legitimiteit naar dat der revolutie overliep; hoe hij na de Julij-omwenteling zich aansloot aan de konstitutioneele monarchie en met den titel van Graaf zitting nam in de Kamer der Pairs; men herinnert zich, hoe 't socialisme meer en meer zijne verbeelding boeide en de sociale republiek weldra zijn ideaal werd; hoe hij zich aansloot aan de bergpartij, en na den Napoleontischen staatsgreep zijn vaderland ontvlugtte en zijn banbliksems slingerde tegen den nieuwen overweldiger.

Want het is Victor Hugo ten allen tijde ongenoegzaam geweest dichter te zijn; hij wilde vooral staatsman en wijsgeer worden genoemd en zich den schijn geven van een diepzinnig denker. De inspiratie maakte hoe langer hoe meer plaats voor de berijming van systemen en formulen, voor analyse en deduktie. Deze voorliefde zou onschuldig zijn geweest en geene bedenkelijke gevolgen hebben gehad, indien ze uit iets anders dan ijdelheid voortgekomen, indien ze inderdaad door de kracht en de gave van het denken gesteund en gewettigd geworden ware.

Dit bleek evenwel niet het geval te zijn; het vermogen van wijsgeerig denken bleek hem ten eenenmale te ontbreken en het noodlottige gevolg was, dat duisterheid en woordenpraal, schitterende luchtverhevelingen van eene ontstelde verbeelding, woorden en nogmaals woorden, metaforen en nogmaals metaforen, de oneindige ruimte moesten aanvullen, die de gedachte openliet.

Vergeefs riep Vinet hem toe, dat aan den dichter de inspiratie, de magtige synthese, de onmiddellijke aanschouwing, de naïeve verkondiging behoorde; dat de wijsgeerige pretentie en de doktorale gezwollenheid hem schade zouden doen; de helling, waarop Hugo zich bevond, was te steil, dan dat hij zijn verdere vaart kon stuiten.

Treurig is het schouwspel van die snelle vaart naar het graf van zijn roem; wij volgen hem met weemoed in de *Contemplations*, in de *Légende des Siècles*, in de *Misérables*, in zijn *William Shakspere* en de *Travailleurs de la Mer*. De afstand van het talent scheidt de werken van het tijdvak van verval van de poëzie van het hoofd der jonge romantische school. Al de gebreken van den romantist zijn gebleven en hebben zich tot reusachtige proportiën ontwikkeld; de weelderigheid is bombast, de overheersching van den vorm is absolute verstikking van de gedachte geworden; de schilderachtige en kleurige stijl is ontaard in een schitterende woordenpraal, die geen begrip van soberheid meer kent. Zijne liefde tot de antithese, tot het kolossale en enorme is de eenige leefregel geworden zijner verzen, en waar we vroeger een woest, maar schoon landschap bewonderden, en luisterden naar een bruischenden bergstroom, daar dompelt zich nu onze blik in een chaos, waarin de woeste wateren zijn losgebroken over velden en bosschen.

- ‘Victor Hugo - zegt Pontmartin in zijne meergenoemde beschouwing van *les Misérables* - enfourchant son dada, se livre à une de ces énumérations, où l'on dirait qu'il se grise de noms propres. Ainsi dans ces morceaux à grand fracas, qui caractérisent la manière actuelle de l'auteur et qui sont ses *ut* de poitrine, l'inconsistance du raisonnement le dispute aux énormités du style, l'audace sacrilège des rapprochements rivalise avec la creuse sonorité des métaphores. Sa gaieté est celle des lions et des aigles: il ne sait ni rire ni sourire.....

Ce qui nous semble plus incontestable encore, c'est que

la pensée de M. Hugo suit désormais une marche à-peu-près invariable, qui commence par la réflexion et finit par l'hallucination.....

L'imagination de M. Hugo est omnipotente et, comme presque tous les despotes, elle est esclave de sa toute-puissance. Ce qu'elle voit, ce qu'elle décrit, ce qu'elle raconte, ce qu'elle invente, tout cela s'absorbe et se fond pour elle dans une sorte de chaos, sillonné d'éclairs magnifiques, où elle règne sans partage.'

Wij gelooven, dat er weinigen zijn die ter goeder trouw dit oordeel zouden tegenspreken. De geestdrift, die een nieuw werk van den schrijver van Notre-Dame de Paris thans nog bij zijne landgenooten heet op te wekken, is een bloot konventioneel enthousiasme, eene oppositie-opgewondenheid ter wille van enkele republikeinsche en socialistische orakels, die op deze of gene bladzijde door den onbegrepen en onbegrijpelijken hoogepriester zijn uitgesproken. Bij sommigen is 't een krans op het graf van een geliefden doode. Want populair is Victor Hugo niet; hij is het zelfs niet geweest in de dagen, toen hij optrad als het hoofd der nieuwe school; noch zijn stijl, noch het gehalte zijner gedachten hebben ooit de geletterden kunnen bevredigen; zij zijn het tegenovergestelde van klassiek in de hoogere beteekenis van harmonische evenredigheid tusschen vorm en wezen. Zoo zwaar en vermoeijend, zoo overweelderig en overstelpend als de eerste is, zoo weinig helder en juistomgrensd, zoo vaag en overspannen, zoo ligt en digt mag de laatste worden genoemd. Victor Hugo mist in de oogen zijner landgenooten ten eenenmale die eigenschap, welke zij met zooveel welgevallen *l'esprit français* noemen. In zooverre *l'esprit français* omschreven wordt als: 'un voyageur expéditif, habile à resserrer ses bagages sous un très-petit volume, et par conséquent toujours prêt à partir, toujours sûr d'arriver,' kunnen wij ons volkomen met de definitie vereenigen, indachtig aan het weinige schoone linnen, dat een franschman op reis pleegt meê te nemen. Maar zoo die geest gekarakteriseerd wordt als: 'cette puissance de propagande, cette rapidité de circulation intellectuelle, cette facilité d'assimilation,' teekenen wij het voorbehoud aan, dat eene propaganda, die slechts de oppervlakte der maatschappij wijzigt, eene intellektuëele reis, die zelden de grenzen overschrijdt, en eene assimilatie van de resultaten en technische termen eener wetenschap, door andere natiën

door wijsgeerige studie verkregen, meer geschikt zijn ons een hoogen dunk te geven van het expeditief karakter dan van het ernstige doel der fransche reizigers. In een valies kan trouwens niet veel wetenschap geborgen worden.

Het is nu zoo verre met dezen dichter gekomen, dat de verschijning van een nieuw werk van zijne hand eenvoudig wordt beschouwd als de uitgifte een er *action industrielle*. Noch de slagen op den tam-tam, noch de nagebootste geestdrift der trouwe adepten en de behendige taktiek van het boekverkoopersleger zijn in staat eenige wezenlijke belangstelling op te wekken. Nieuwsgierigheid is eene andere zaak; - de meerbeschreven reiziger is van nature nieuwsgierig, en Victor Hugo blijft voor hem: ‘une curiosité merveilleuse, un prodige de nerfs et de muscles.’

Wij mogen zelfs beweeren, dat de belangstelling in omgekeerde rede staat tot de produktiviteit van den dichter en dat *Torquemada*, drama in vijf bedrijven, en *la Grandmère*, komedie in één bedrijf, die binnen een paar maanden het licht zullen zien, nog minder de aandacht zullen trekken dan *Les Travailleurs de la Mer*, welke onlangs verschenen is. In Frankrijk leven over 't algemeen de dichters niet lang, en Victor Hugo kan uit het treurige voorbeeld van de Lamartine leeren, dat groote vruchtbaarheid den snelsten dood verzekert. Béranger en Alfred de Musset met hun bescheiden duodecimo's, zoo uitnemend geschikt voor den reiszak van den franschen geest, zullen zeker de ontelbare deelen van de dichters van Hernani en Jocelyn eene eeuw overleven.

Wij hebben door deze lange inleiding ons zelven de beschouwing der *Chansons des rues et des bois* gemakkelijk trachten te maken. Indien men de *R* in een *N* verandert, heeft men ons oordeel uitgesproken. Hier is bijna alles *orfèvrerie Christofle*, zoowel de naïveteit als de filosofie, zoowel de glimlach als de minnarij, de pathos als de schalkheid; alleen de verbeelding is iets anders: zij is klatergoud. Ofschoon wij herhalen, dat deze bundel als erotische poëzie mag worden bestempeld, zoo is echter de liefde - en het strekt den grijzen dichter tot eer - zoo weinig natuurlijk, zoo onmogelijk opgesmukt, zoo magistraal voorgesteld, dat we ook hier meer moeten gelooven aan eene wijsgeerige theorie, dan aan 't op heeter-daad bespieden der natuur. Welk een verschil tusschen de *Chansons* van Désaugiers en van Béranger en deze! Een verschil even groot als

dat tusschen den habitué van den *Caveau* en den bewoner der wolken. Met welk doel heeft Hugo zich aan dit genre gewaagd? Zoo wij eene gissing mogen opperen, dan vermoeden we, dat hij aan de verbaasde menschheid heeft willen toonen, hoe uitnemend virtuoos hij is, hoe juist hij ook deze ongewone snaar op zijn instrument weet te bespelen. Van het laatste heeft hij waarschijnlijk zijne lezers niet overtuigd, en de verbazing zal, naar wij meenen, niet tot bewondering zijn overgegaan. Wij willen niet beweeren, dat deze nieuwe bundel geene schoone en echt-dichterlijke regels bevat; daar is een *Dizain de femmes*, daar zijn verzen aan Doña Rosita Rosa, daar is een gedicht *l'amour de l'eau* en een ander *le Poète est un riche*, waaraan wij gaarne hulde brengen. Maar de gebreken van dezen auteur, toegepast op de poëzie, zijn zoo domineerend, dat welligt geen enkel vers met onverdeeld genot zal worden gelezen. Geene bladzijde althans, die niet ontsierd wordt door eene verblindende en vermoeijende overlading van figuren, door het uitspinnen van beelden en vergelijkingen tot ze een doolhof van draden vormen, door eene pretentie van diepe wijsbegeerte en encyklopedie, welke alle geur en frischheid aan de dichterlijke idee ontnemen.

In dezen bundel heeft Victor Hugo op nieuw bewezen, dat hij geene gedachte loslaat vóór hij een geheel regiment woorden er overheen heeft laten loopen. De gedachten zijn weinige, de beelden vele en de herhalingen ontelbaar en onmeetbaar. Het is bijna ondoenlijk het thema vast te houden, bij de rustelooze en buitensporige variatiën, waaraan het wordt onderworpen, en zoo 't onzen lezers gaat als ons, zullen ze bij het einde van menig gedicht het onderwerp vergeten hebben, dat er in behandeld werd, tengevolge van den stortvloed van metaforen. Hier is van volkomen toepassing, dat men door al de boomen het bosch niet kan zien en door al de draperiën het wezen uit het oog verliest.

De indruk, dien dit werk moet achterlaten, is die van versuftheid of van grenzenlooze hilariteit. De laatste schijnt ons 't verkieslijkst. Willen we beproeven op het makke bruintje der kritiek den Pegasus van dezen reusachtigen dichter bij te houden? De taak is ligter dan ze zich laat aanzien. Terwijl Pegasus zijn tijd verliest met steigeren, kan onze ruin langzaam maar zeker zijn weg vervolgen of nu en dan uitblazen.

De voorrede, die uit weinig regels bestaat, leert ons, dat

het menschelijk hart een Debet en Credit heeft, waarop Jeugd en Wijsheid geschreven staan. Dat Debet en Credit zal men in dit boek vinden, waarin de werkelijkheid is weêrgegeven, gewijzigd door alles wat in den mensch boven het werkelijke gaat. Het boek is zamengesteld uit veel drooms, uit een weinig herinnering, want het droomen is den overwonnenen; de herinnering den eenzamen vergund.

Ingevolge dit plan is de bundel, waarvoor droomen de grondstof en de werkelijkheid een weinig toekruid hebben geleverd, verdeeld in twee boeken: Jeugd en Wijsheid. De eerste heeft *la part du lion;* de ruimte, aan de Wijsheid gegund, is slechts honderd van de vierhonderd bladzijden. Wij zullen de laatste zijn ons daarover te beklagen. Het was van een romantist te verwachten, dat ieder boek weder in hoofdstukken zou worden verdeeld, en het was bij Victor Hugo zeker, dat ieder hoofdstuk een pompeusen titel zou dragen. Floréal; les Complications de l'Idéal; pour Jeanne seule; pour d'Autres; Silhouettes du temps jadis; l'Éternel petit Roman, vormen het eerste boek; het tweede wordt gerangschikt in: Ama, Crede; Oiseaux et Enfants; Liberté, Égalité, Fraternité en Nivose. Een proloog en een epiloog ‘au Cheval’ opent en sluit den bundel.

Men zou zich evenwel bedriegen, wanneer men in de stoffe zelve de rangschikking der titels terug hoopte te vinden. De verbeelding van den dichter ontspringt den band, dien hij ter wille van eene bevallige groepeering om zijne verzen heeft gestrikt. Zoo de Jeugd spreekt, dan doet zij 't evenzoo in het tweede als in het eerste boek, en zoo de Wijsheid ons hare lessen predikt, zij slaat haar kansel ook te midden der minnekozende boschjes op. Van trouw aan leus en orde is geen spoor te ontdekken. Niet het gemis aan systematische rangschikking is echter onze grief, maar wel de schijn, alsof men haar had bedoeld en zich aan haar had onderworpen. Daar is voor ons Hollanders, zelfs waar het verzen geldt, geene onaangenamer gewaarwording dan het bewustzijn, dat we ons aan bedriegelijke uithangborden vergapen. Ons gevoel van eigenwaarde wordt er door beleedigd, en wij plegen onbarmhartig te zijn jegens hen, die ons nuchter verstand geweld willen aandoen en ons beet willen nemen.

Reeds de proloog geeft ons den maatstaf van den genialen onzin, dien de dichter ons wel voor diepzinnige filosofie zou wenschen te zien aannemen. Nadat wij in den aanhef vrij wel

overtuigd zijn, dat met ‘le grand cheval de gloire’ Pegasus bedoeld wordt, brengt de maalstroom van vergelijkingen ons in zulk eene verwarring, dat wij eindigen met de vraag, of ook welligt het genie, de geest of de fantasie door den dichterhengst wordt voorgesteld. De figuur, in een aantal koepletten volgehouden en geschakeld aan beelden, waarvan de toepasselijkheid twijfelachtig is, geeft echter hier en daar de stoffe voor gelukkige regels. Indien we den palfrenier in den berijder mogten verwisselen, zouden we hulde brengen aan dit koepiet:

Son écurie, ou vit la fée,
Veut un divin palefrenier;
Le premier s'appelait Orphée
Et le dernier, André Chénier.

Van relatieve naïveteit getuigen ook de verzen aan het veld der liederen gewijd, waarheen de dichter het onstuimig ros der afgronden (?) stuurt:

Je le tirais vers la prairie
Où l'aube qui vient s'y poser,
Fait naître 1'églogue attendrie
Entre le rire et le baiser.

C'est-là que croît, dans la ravine
Où fuit Plaute, où Racan se plaît,
L'épigramme, cette aubépine,
Et ce trèfle, le triolet.

Wij zijn niet afkeerig van de kokette natuurlijkheid, die in deze regelen heerscht en die ook in de slotstrofe teruggevonden wordt, waarin Pegasus in de wei wordt gebragt. Op een onbescheiden vraag van Virgilius, wat hij daar doet, antwoordt de dichter:

- Maître, je mets Pégase au vert.

Hoe gelukkig zou 't voor de lezers van het boek zijn geweest, indien werkelijk Pegasus in de wei gebleven ware. Wat al idyllen had hij daar kunnen afgrazen! Maar helaas, die rust wordt hem niet gegund. Zijn fantastische meester zadelt hem bij dag en nacht om kleine uitstapjes met hem te doen naar de wolken en naar de kolken, naar onbekende werelden,

bevolkt door onmogelijke diersoorten. Die reizen geschieden met geen ander doel dan om de voorraadschuren van vergelijkingen en beelden te vullen. Alles wat bestaat en niet bestaat heeft in de oogen van dezen dichter geene andere bestemming dan de verpligte leverantie van metaforen.

Floréal is eene jubelsymfonie op de lente, die gelijk al de komposities van dezen maëstro getiranniseerd wordt door de variaties, waartoe niet alleen Orpheus, Eschylus, Shakspere, Molière, maar zelfs de Thebaansche sibylle, Zoroaster en Phyllis de stoffe leveren. Uit menig koeplet waait ons een frissche buitenlucht te gemoet en eene opwekking om de stad te ontvlugten voor het bosch, die ons weldadig verkwikken. Maar wat zullen wij zeggen van een gedicht als *ΨTXH*? Het is, dunkt ons, de juiste uitdrukking van de zonden van den tegenwoordigen Victor Hugo. Wij vinden daarin niet alleen die weelderigheid van klanken, gepaard aan onbeduidendheid van gedachte terug, maar tevens eene andere gevaarlijke zijde van zijne ziekelijke aanmatiging van denker: namelijk, de profanatie. Hoewel niets gemakkelijker is dan een dichter als deze ten toon te stellen, door het aanhalen van sommige onzinnige verzen, en wij ons van die methode van beoordeeling zooveel mogelijk wenschen te onthouden, zoo zijn wij evenwel verpligt van dit argument te dezer plaatse gebruik te maken. Psyche is in des dichters kamer gekomen en hij vraagt aan dien vlinder:

Nomme-moi la chose sacrée.
Est-ce l'ombre? est-ce le rayon?

Enseigne-moi l'endroit du livre
Où Dieu pensif pose son doigt

Quelle est la chose, humble et superbe,
Faite de matière et d'éther,
Où Dieu met le plus de son verbe
Et l'homme le plus de sa chair?

Qu'est-ce qu' Orphée et Zoroastre,
Et Christ que Jean vint suppléer,
En mêlant la rose avec l'astre,
Auraient voulu pouvoir créer?

Qu'est-ce que, pour l'homme et la terre,
L'infini sombre a fait de mieux?
Quel est le chef-d'oeuvre du père?
Quel est le grand éclair des cieux?

Psyché m'a dit: C'est le baiser.

Beaucoup de bruit pour un baiser, wagen wij te zeggen. Welk een omhaal van zoogenaamde diepzinnige beelden om tot zulk een resultaat te geraken! En dit heet *une chanson*. Het is een model van het gehalte van Victor Hugo's liederen, die zoo geleerd, zoo wijsgeerig, zoo verheven en hoogdravend zijn, dat wel niemand den lust zal gevoelen ze te zingen. Ze vormen tezamen een kursus - een vrij oppervlakkige ongetwijfeld - van theologie, filosofie en mythologie met een weinig fysika en chemie, linguistiek en grammatika, politiek en historie, mechanika en botanie, maar het zijn geen *chansons*.

In een volgend gedicht, getiteld: ‘le poète bat aux champs,’ heerscht eene gekunstelde naïveteit, een hartstogt van vergelijkingen en tegenstellingen tusschen het klassisch Arcadie en de moderne rusticiteit, welke ons het genot der *villeggiatura* voor een goed deel bederven. De aanbeveling der natuur zou welmeenender klinken, indien ze minder geleerd ware, indien we van Sèvres en Pontoise, van Montfermeil en Yvry, van Babet en Larifla niet telkens naar Haliartus en Hybla, Blandusium en Athene, Pholoé en Evohé getrokken werden, waardoor ons landelijk uitstapje alle rust en lust verliest.

Wij hebben geene herinnering over voor de kinderachtige erotische regelen, die ons als eene *Interruption à une lecture de Platon* worden opgedischt. De jonge gymnasiast late zich door Turlurette aftrekken van Plato, wij hebben er vrede meê, maar het was onnoodig dit gewigtige feit te bezingen.

Dezelfde mania van uitspinnen, dezelfde overlading van truffes, hetzelfde pralen met geleerdheid, dat onveranderlijk naspeuren van een ‘filet d'eau jusqu'à la vase,’ ontmoeten wij in *Genio libri*, maar wij ontmoeten er tevens een koepiet in, dat ons te meer doet betreuren, dat de dichter de wijze les, die hij daarin geeft, niet allereerst voor zich zelven heeft toegepast.

Fais ce que tu voudras, qu'importe!
Pourvu que le *vrai* soit content,
Pourvu que *l'alouette sorte*
Parfois de ta strophe en chantant.

Waarom wordt dit *pourvu* honderdmaal herhaald? Met de vervulling der twee voorwaarden in bovenstaande regelen zou, wat dezen bundel betreft, aan onze wenschen zijn voldaan.

Daar is in klimmende mate in de poëzie van Victor Hugo wat men in schilderkunst een ‘trant’ noemt en waaronder die atelierloopjes worden begrepen, die een schilder in een gelukkig oogenblik heeft uitgevonden en waarmede hij voortaan van een gemakkelijk succes verzekerd meent te zijn. Bij den dichter zijn 't geijkte vergelijkingen en tegenstellingen, telkensweêrkeerende beelden, konventioneele geestigheden. Opgespoord in dezen bundel, mogen wij daaronder rangschikken de vergelijkingen der jaargetijden en maanden, waarbij April de hoofdrol speelt; de kontrasteering van liefde en huwelijk, van ongelijkgepaarde echtgenooten, van naïveteit en klassicisme, van *une fille belle* en *un garçon bête*. Wie eenigzins het *métier* kent, roept onwillekeurig bij de ontmoeting dezer *trucs:* ‘Hoe vaart ge, welkom weêr hier; ik heb je dikwijls meer gezien.’

Les complications de l'idéal - inderdaad een zeer frisch opschrift voor een lied - worden ingeleid door de opsomming van al de geleerde studiën en diepzinnige raadsels, waaraan de dichter zich pleegt te wijden en die hij nu vaarwel zegt om de liefde of de natuur - zij zijn hier bijna synoniem - te genieten, overtuigd als hij is, dat hij den adelaar, die hem nu een oogenblik voorbij zal streven, wel weêr zal weten in te halen.

Wat dunkt u van de nasporingen van dezen nagemaakten franschen Faust?

Je sors de l'énigme et du songe.
La mort, le joug, le noir, le bleu,
L'échelle des êtres qui plonge
Dans ce gouffre qu'on nomme Dieu;

Les vastes profondeurs funèbres,
L'abîme infinitésimal,
La sombre enquête des ténèbres,
Le procès que je fais au mal;

Mes études sur tout le bagne,
Sur les Juifs, sur les Esclavons;
Mes visions sur la montagne;
J'interromps tout cela; vivons!

J'ajourne cette oeuvre insondable;
J'ajourne Méduse et Satan.
Et je dis au sphinx formidable:
Je parle à la rose, va-t'en.

Wij zien, welk een ernstig en magistraal man deze dichter is, die zich gaat verwaardigen met de roos te praten en daartoe aanklopt bij April, den portier van den zomer. De studie van den infinitesimalen afgrond, van het Bagno, van Blaauw en Zwart zegt hij vaarwel om der natuur een bezoek te brengen. De natuur voelt zich vereerd, maar niet op haar gemak; zij begrijpt niet de komplimenten, die haar door den geleerden denker worden gemaakt, als hij haar vergelijkt met dingen, waarvan zij nooit gehoord heeft, om de eenvoudige reden, dat ze alleen in de buitensporige fantasie van haren gast bestaan. Zij zou ook kunnen zeggen, dat zij wenschte vlijtiger gelezen en minder geprezen te worden; maar zij zegt het niet, omdat ze haar *contenance* geheel kwijt geraakt is.

Maar wij mogen niet op deze wijze met de ontleding van den bundel voortgaan. Daar zijn een viertal gedichten, die opmerking verdienen om hunne aardige antithesen; ze zijn: *Hilaritas, Meudon, Bas à l'oreille du lecteur en Senior est Junior*.

Ook hier zijn de antithesen als rag uitgesponnen en van eene kracht van herhaling, die zeker niet aan franschen geest herinnert. 't Zijn evenwel verzen, die den stempel van 't genie dragen, en naar onze meening gunstig afsteken bij de overige in dit hoofdstuk van het eerste boek. Omtrent een van deze: *Paupertas*, veroorloven wij ons eene aanmerking. Blijkbaar heeft Victor Hugo hierin zijne virtuositeit ook in het erotische genre willen toonen en ongetwijfeld is hij ook zeer gedekolleteerd.

‘Le craquement du lit de sangle
Est un des bruits du paradis.’

Ziedaar twee regels, die er genoeg van zeggen. Hoe men nu echter in zulk eene stemming nog twintig koepletten schrijven kan, is moeijelijk te begrijpen, tenzij de dichter alleen

volgens *souvenirs* theoretiseert. In hetzelfde opzigt zijn ook de slotstrofen van *Senior est Junior* uitnemend stichtelijk; de vermenging der veelweterij met eene zaak, waarbij zoo weinig wetenschap te pas komt, vormt een hybridisch genre, tot dus verre bij de erotische muze onbekend.

Het hoofdstuk *Pour Jeanne seule* bestaat uit een zevental verzen, waarvan wij vergeefs den indruk zoeken weêr te vinden, dien ze op ons zouden kunnen hebben gemaakt. We herinneren ons dat Jeanne veel heeft liefgehad - moge den dichter daarom veel vergeven worden! - dat er om haar geduelleerd wordt, dat de dichter naar buiten gaat en dat Jeanne deze en gene bekoorlijkheid bezit, waarvan elke een honderdtal vergelijkingen inspireert. Te midden dezer verliefde *fadaises* verrassen ons regels van een eenvoud als de volgende:

> Dans de la terre normande
> Mon églogue poussera.
> Pour mon vers, que l'air secoue,
> Les pommiers sont suffisants,
> Et mes bergers, je l'avoue,
> Ami, sont des paysans.

Les étoiles filantes, waarmede deze afdeeling wordt besloten, vertoonen in de hoogste mate het hybridisch karakter, dat wij zooeven hebben aangewezen. Sensualisme en naïveteit aan de eene zijde, onverstaanbare wijsbegeerte aan den anderen kant vormen de bestanddeelen van dezen schotel, die met veel lang nat is overgoten. Hier is het tijd om ons te bergen tegen den zondvloed van metaforen, die ons dreigt te verzwelgen en ons met ietwat walging en ergernis af te wenden van een erotisme van slecht allooi, ons door een grijsaard voorgezet. Zoo wij echter aan dezen zondvloed zijn ontsnapt, mogen wij ons nog niet veilig achten. Hetzelfde gevaar zal ons bedreigen bij nog menig gedicht uit dezen bundel, o.a. bij de *Choses écrites à Créteil* en bij *le Chêne du parc détruit*, aan wiens grafschrift niet minder dan twintig bladzijden worden gewijd. In het hoofdstuk *Pour d'autres* verschijnt ons een oasis in het reeds geroemde *Dizain de femmes*, en in de *Silhouettes du temps jadis* mogen wij de regelen niet onopgemerkt laten, door den jeugdigen revolutionair in 1827 geschreven. De politieke toestand wordt daarin met hartstogt veroordeeld en gebrandmerkt.

Rijker aan aantal dan aan verscheidenheid van verzen is het hoofdstuk, dat *l'Éternel petit Roman* tot opschrift draagt. Alle hulde aan den titel, die alleen voldoende zou zijn geweest om een waarlijk erotisch dichter te inspireeren. Die onsterfelijke roman der liefde, dat oude en altoos nieuwe thema, bood der muze een vruchtbaar veld aan en is het ware domein van het lied. Om dat gebied te veroveren behoort men een warm en frisch hart, eene heldere stem, veel gevoel en weinig verbeelding te bezitten en als voetreiziger aan te kloppen. Victor Hugo, die met zware waggons vrachtgoederen aankwam, kon onmogelijk de enge poorte doorgaan. Hooren wij, hoe hij zich aan den drempel aanmeldt. Het vers heet: *Le doigt de la femme*:

Il y mit l'ombre du voile,
Le tremblement du berceau,
Quelque chose de l'étoile,
Quelque chose de l'oiseau.

Le Père, qui nous engendre,
Fit ce doigt, mêlé d'azur,
Très-fort pour qu'il restât tendre,
Très-blanc pour qu'il restât pur.

Dieu, lorsque ce doigt qu'on aime
Sur l'argile fut conquis,
S'applaudit, car le suprême
Est fier de créer l'exquis.

Ayant fait ce doigt sublime,
Dieu dit aux anges: Voilà!
Puis s'endormit daus l'abîme;
Le diable alors s'eveilla.

Bedriegen wij ons niet, dan is zulk eene volubiliteit en zulk een bombast het beste soporifiek tegen, de liefde. Hoe geheel anders zou Segrais, zou Désaugiers of Béranger een fijngevormd, blaauw-geaderd vrouwenhandtje geteekend en den druk van dien vinger weêrgegeven hebben!

Wij hebben reeds melding gemaakt van de bevallige koepletten, die *Doña Rosita Rosa* bevat, en wij mogen 't overbodig

achten de opmerkzaamheid van den lezer te vestigen op den uitstekenden vorm, de schoone versifikatie, het gemakkelijk rythmus, de volmaakte techniek in één woord, waardoor de verzen van dezen dichter uitmunten. In dit opzigt is hij een onovertroffen maëstro, en zijn meesterschap is zóo duidelijk en tastbaar, dat eene opzettelijke aanwijzing ons zelfe onnoodig voorkomt. Maar de schoone woorden omhullen geene schoone gedachte; zij drapeeren slechts hunne eigen zinledigheid en kunnen alleen hen bevredigen, die in de poëzie slechts een wellust der ooren zoeken.

Daar zijn verzen, waarin Victor Hugo den waren toon van het lied heeft aangeslagen, b.v.:

> Rire étant si jolie,
> C'est mal. O trahison
> D'inspirer la folie
> En gardant la raison!

Dit is allerliefste erotische poëzie; ook het volgende:

> La supposer fausse et plâtrée,
> Non, justes dieux! je suis épris.
> Je ne commence point l'entrée
> Au paradis par le mépris.

De beste fransche chansonnier zou zich dergelijke verzen niet behoeven te schamen; ze zijn wat ze wezen moeten: onpretentieus. *Le Nid* geeft ons daarentegen weder eene proeve dier ongeëvenredigde antithesen, waardoor de dichter zijne beste produkten bederft.

Ten einde tot de slotsom te komen, dat het schoonste werk, de verhevenste inspanning daarin, bestaat, dat de bek van het vogeltje een grashalm ontvlecht tot een nest, worden we gewezen op de moeijelijkheid om Scylla en Charybdis te vermijden, den Hekla en den Etna uit te dooven, de opgaande zon aan te steken, het uitspansel juist zooverre te openen, dat de wind er doorheen kan blazen, de dieren met bloeddorst te bezielen, den donder te voorzien van geraas, den gorgel der orkanen te vullen met het gefluit van den nacht, de schaduw te bevolken, jaarlijks den schors, en dagelijks de zee te doen zwellen en andere titanswerken van die reusachtige arbeiders, die men goden noemt. Wij vragen, of hier evenredigheid bestaat tusschen middelen en doel?

Maar ziehier ter vertroosting *A propos de Doña Rosa*, een klein meesterstuk in het genre:

> O Mérante, il n'est rien qui vaille
> Ces purs attraits, tendres tyrans,
> Un sourire, qui dit: Bataille!
> Un soupir, qui dit: Je me rends!

Wij buigen ons ook neder voor de volgende beschrijving van den duivel:

> De tous les Pour il est le Contre;
> Il est le Non de tous les Oui.

Men kan niet beter zeggen en het was onnoodig de figuur verder te teekenen met eene profane weelderigheid, die niet eens de verdienste bezit van geestig te zijn. Veel geestiger, veel beter van toon en koloriet zijn de slotregels:

> Je lui dis: - Que pensez vous d'elle?
> Contez-moi ce que vous savez.
> - Son désir de t'être fidèle,
> Dit-il, est un de mes pavés.

Dit is verrukkelijk. De goede bestrating van de hel is boven allen twijfel verheven.

Wie zich een denkbeeld wil vormen van den rijkdom van variaties, die de dichter uit het eenvoudigste thema weet te putten, leze de *Dénonciation de l'Esprit des Bois*, maar hebbe daarbij tevens zin voor het metrum van dit vers en van het daaropvolgende antwoord.

Wij nemen hiermede afscheid van het boek der Jeugd en openen dat der Wijsheid. *Ama, Crede* heet het eerste hoofdstuk, of liever de eerste afdeeling, en *de la femme au ciel* vormt daarvan het begin.

Indien we niet reeds zooveel hadden afgeschreven, wij zouden deze *would-be* wijsgeerige overpeinzing gaarne aan onze lezers wedergeven; de opvolging van den aartsengel op den minnaar, van het firmament op de kus, van de ster van het oneindige op het nestje is van eene kracht, waarvoor alle redeneering staat. Hier is geen sprake van begrijpen, maar hier is zelfs geen mogelijkheid om te gelooven en lief te hebben. Van an-

der en beter gehalte is *l'Église*. Deze kerk is de groene kerk der natuur, van bloemen en bladeren gebouwd, door dieren bevolkt. Beide, de menagerie en de botanie, zijn er in vollen omvang vertegenwoordigd en leveren den dichter de stoffe tot oneindige uitweidingen en beeldspraken. Met eene naïveteit, die door haar postiche karakter meer het kinderachtige dan het eenvoudige nadert, wordt ons elke bloem en heester, elke vogel en elk insekt beschreven, en hoewel wij vrede hebben met het volgende beeld:

> - Ami, me dit une araignée,
> La grande rosace est de moi,

zoo gelooven wij, dat de naïve geestigheid den toets van den goeden smaak niet kan doorstaan, die ons in dit koeplet wordt opgedischt:

> Et l'on mariait dans l'église,
> Sous le myrte et le haricot,
> Un oeillet nommé Cydalise
> Avec un chou nommé Jacquot.

De *Chou* is weder een der *garçons bêtes*, die aan eene *fille belle* worden uitgehuwelijkt.

Zoo wij niet mistasten is dit vers, volgens des dichters eigen meening, een der schoonste en meest oorspronkelijke van den bundel. Wij vinden toch hetzelfde thema met blijkbaar welgevallen uitgewerkt in *la Sainte Chapelle* en in *Ce jour-là trouvaille de l'église*.

Een treffend schoon gedicht: *Saison des Semailles le soir*, sluit deze afdeeling; het ademt een ernst, die weldadig afsteekt bij de voorafgaande *niaiseries*, en dien wij ons verheugen terug te vinden in *Une alcove au soleil levant*. Victor Hugo heeft een groot talent om kinderen te bezingen; van dat talent is het laatste vers eene nieuwe proeve. Vol gevoel en verhevenheid is de apostrofe aan het sluimerende kind, en beter-gekozen woorden om eene schoone gedachte uit te drukken, hebben wij zelden gelezen. Deze poëzie van het gemoed valt binnen het dichterlijke domein van Victor Hugo, maar hoe de sombere Ziener en Profeet, de Balling en Martelaar zich heeft durven wagen aan 't hem zoo vreemde gebied van het lied, ziedaar wat ons ten eenenmale onverklaarbaar zou zijn, indien we in ijdelheid

aan de eene en financiëele spekulatie aan de andere zijde niet de verklaring meenden te mogen vinden. Zal het lied weêrklank ontmoeten, het moet wellen uit een frisch, een luchtig en levenslustig gemoed; vrolijkheid en joligheid, onbezorgd genot en naïve geestdrift moeten het inspireeren, en de opmerking zal wel overbodig zijn, dat Victor Hugo's talent aan geen dezer voorwaarden voldoet. Nergens is bij hem die dartele levenslust, die gulle, hartelijke lach, dat anakreontisch zoet en zout te bespeuren, zonder welke een *chansonnier* ondenkbaar is. In zijne vrolijkheid is eene plooi, die aan kiespijn herinnert, en zijn breede schaterlach maakt ons bang om 't harte en met onze figuur verlegen. Wij gevoelen, dat deze meistreel in hoogere sfeeren thuis behoort, dat hij verdwaald en zijn toon een fausset-klank is; dat het hem beter voegde op ons, arme stervelingen, te donderen dan als minnezanger voor ons op te treden en voor ons te neuriën.

Vandaar de superioriteit van *Liberté, Égalité, Fraternité* hoven zijne *Comédie dans les feuilles*. In het eerste wordt de dwaze zucht naar krijgsroem in ernstige verzen geschilderd, en hoewel de figuur van den dronken Jean Sévère eene koncessie is, die de dichter aan het luchtige lied heeft meenen te moeten doen, zoo hebben wij niets dan bewondering over voor het verhaal van den ouden krijgsman, die al de schitterende en liefelijke voordeelen opsomt, die hem zijn soldatenglorie heeft opgebragt. Tot dezelfde reeks behooren de *Célébration du* 14 *Juillet dans la forêt* en de *Souvenir des vieilles guerres*. Onder den ouden eik wordt het herinneringsfeest gevierd.

> Il est le vieillard des bois;
> Il a, richesse de l'âge,
> Dans sa racine Autrefois,
> Et Demain dans son feuillage.

Tegen dergelijke beelden hebben wij geene bedenking, maar wij hebben er eene tegen het woord *imperdable*, waarmede de dichter eene ster kwalificeert. De haren der puristen moeten er bij te berge rijzen.

Niet aangenamer zal de gewaarwording zijn, die *l'Ascension humaine*, de schildering van het ideaal van den vooruitgang en van de gouden eeuw, op hen moet maken. Zulk eene opeenstapeling en zulke reusachtige symbolen en metaforen zal men moei-

jelijk bij eenigen anderen dichter vinden. Wat zegt ge van deze vergelijking:

> Quand Dieu pose sur l'eau sombre
> L'arc-en-ciel comme un siphon,

en wat dunkt u van deze kolossale beelden:

> Pour régier ce jeu sublime,
> Cet équilibre béni,
> Ces balancements d'abîme,
> Ces écluses d'infini,

of van deze tegenstellingen:

> Dieu fait l'épi, nous la gerbe;
> Il est grand, l'homme est fécond;
> Dieu créa le premier verbe
> Et Gutenberg le second.

Wij hebben hiermede genoegzaam de gebreken van den dichter gekarakteriseerd; al de koepletten zijn van hetzelfde gehalte en dezelfde buitengewone evenredigheden.

Daar zijn in deze afdeeling nog twee gedichten, waarvan het eene: *Égalité*, ons, in weêrwil der schoone regels, onbevredigd laat, en het andere: *la Méridienne du Lion*, ons vergeefs heeft doen zoeken naar het verband, dat tusschen de beschrijving van den slapenden leeuw en Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap zou kunnen bestaan.

Wij kunnen over de laatste afdeeling: *Nivose* getiteld, kort zijn, ofschoon ze in dichterlijke verdienste zeker niet de minste is; wij hebben reeds den vinger gestrekt naar drie verzen: *Pendant une maladie, Amour de l'eau, le Poète est un riche*, die zoowel wat techniek als gevoel betreft, de eerste plaats bekleeden in den bundel. De nadering van den dood; de nachtwind, die den kranke omhuift, maar tevens het verklaard gezigte, dat hem geschonken wordt, vormen de stoffe van eene inderdaad ernstige en verhevene poëzie, die in ons oog onberispelijk zou zijn, wanneer het laatste koeplet er aan ontbrak. De gedachte toch ‘que c'est Dieu, que le fossoyeur creuse,’ wil er bij ons evenmin in als de benaming van ‘vieille ouvreuse,’ - ver-

moedelijk van de loge van den donkeren schouwburg - waarmede de dood wordt aangesproken.

Een schooner beeld is dat, waarbij de kronkelende rivier wordt vergeleken:

> Elle erre; on dirait qu'elle écoute;
> Recevant de tout un tribut,
> Oubliant comme lui sa route
> Et, comme lui, sachant son but,

en eene schoonere beschrijving is de volgende van den rijkdom des dichters:

> Et plus d'un brin de mousse tombe
> De leur nid dans notre chanson.
>
> Nous habitons chez les pervenches
> Des chambres de fleurs, à crédit;
> Quand la fougère a, sous les branches,
> Une idée, elle nous la dit.

Ook hier valt wederom te betreuren, dat het thema, dat de geheele schepping den dichter behoort - een thema, op zichzelf rijk genoeg - onder allerlei variatiën begraven wordt, die den eersten frisschen indruk verzwakken. Dezelfde stoffe tot beklag wordt ons trouwens door bijna al de verzen van Victor Hugo, door *Notre ancienne dispute*, zoowel als door *La sainte Chapelle* en *Ce jour-là, trouvaille de l'église*, gegeven.

Eén vers mag evenwel niet onvermeld blijven; het is welligt het meest subjektieve van den bundel en karakteriseert de rol van martelaar, die de dichter zich heeft opgelegd. Deze zelfbeschouwing of zelfbewierooking is getiteld: *à un Ami*. Victor Hugo beklaagt zich daarin over den haat, de vervolging en den smaad, waaraan hij voortdurend ten doel staat in zijn vaderland. De gemakkelijkheid en losheid der verzen zou ons bijna tot het ondeugende vermoeden leiden, dat het martelaarschap voor hem niet zoo bijzonder pijnlijk is:

> Qu'importe! les coeurs sont ivres.
> Les temps qui viennent feront
> Ce qu'ils pourront de mes livres,
> Et de moi ce qu'ils voudront.

Dit zijn schoone regels, die wij met eerbied en sympathie lezen; maar, helaas! waarom moet ook deze indruk voor een anderen plaats maken, wanneer ons de dichter ten slotte verzekert, dat hij zich troost met de beschouwing van een takje bloeijende lavendel, buigende onder het wigt eener honigbij?

Het is toch moeijelijk te gelooven, dat een man van zulk een exuberante kracht, van zooveel hartstogt en sensualiteit, van zooveel bewustheid van eigenwaarde en zulk eene sombere en toomlooze verbeelding, zich van den bitteren wrevel, dien miskenning en verguizing in zijn gemoed moeten opwekken, zou kunnen doen aftrekken door de zoete aanschouwing van een bloem in de velden van Honfleur. Veeleer zouden wij meenen, dat hij een sympathetischen echo voor zijne gemoedsstemming zou gaan zoeken in het bruischen der golven tegen de barre rotsen van zijn kustland. Voorwaar, hij is de man niet om rustig het veld te bebouwen, terwijl ‘dans maint journal l'invective grince et me prend aux cheveux.’ Het is eerder te verwachten, dat hij meten en betalen zal met dezelfde maat en munt, waarmede hij gemeten en betaald wordt. -

Nu is de oogenblik gekomen, waarop Pegasus weder naar stal wordt gebragt en bedankt voor de gewigtige diensten, in die betrekking den dichter bewezen. Hem wordt de vrijheid gelaten het wonder na te jagen, en dat wonder is de toekomst, het geïdealiseerde leven, de hemel, die afstand doet van straffen; het heelal b l o e m en God d a a u w geworden.

Ons ruintje is mede moê geworden en verlangt naar rust; ook wij ontslaan hem onder dankbetuiging, maar wij meenen meer in zijn geest te handelen door hem een wèlgevulde ruif dan de wonder-toekomst voor te zetten.

JOH. C. ZIMMERMAN.

Bibliographisch album.

Geschiedenis der ontwikkeling van het Christologiesch Dogma in de Grieksche kerk, 325-680. *Eene bijdrage ter waardering der historiesch-kritiesche beschouwing van het dogma, door J.P. Müller, laatst predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Rotterdam. Amsterdam, Joh. Müller*. 1865.

De geachte schrijver deelt in het ‘Voorberigt’ mede, wat hem tot de bewerking en uitgave dezer monographie gebracht heeft. Bij het verlaten der Kweekschool van de Doopsgezinden, had hij een specimen geleverd over ‘de geschiedenis der Christologie tot aan het concilie van Efezus, bepaald met het oog op den strijd der alexandrijnsche en antiocheensche school.’ Het was toen (in 1853) zijn voornemen dit stuk om te werken tot een latijnsche dissertatie, die hem zou kunnen dienen om de doctorale waardigheid aan de Leidsche academie te verwerven. Met dat doel vatte hij aanstonds op zijn eerste standplaats den arbeid weder op, getroostte zich de moeite de nieuwe latijnsche redactie nog eenmaal aan eene herziening te onderwerpen, waarbij ook het latijn voor de moedertaal ter zijde werd gesteld, toen een ernstige ongesteldheid hem noodzaakte niet alleen deze studie te staken, maar ook zijn werkkring in de gemeente van Rotterdam te verlaten en op den gezonden Gelderschen bodem nieuwe kracht voor lichaam en geest te zoeken. ‘Ik meende,’ schrijft hij, ‘de rust, mij daardoor bereid, niet beter te kunnen gebruiken, dan wanneer ik mijn gestaakten arbeid weêr opvatte. Wel was het mij onder 't werken een pijnlijke gedachte, dat ik mijn voornemen niet geheel zou kunnen ten uitvoer brengen, maar mijn werk zelf troostte mij en gaf gedurig afleiding aan mijn verontrustende gedachten en de noodige kalmte om tot den einde toe voort te gaan.’

Het gebeurt ons niet dagelijks een boek in handen te krijgen, welks onderwerp den schrijver een twaalftal jaren heeft beziggehouden. Zou reeds daarom alleen dit werk bijzondere aandacht verdienen, de inhoud maakt mede een opmerkelijke uitzondering op hetgeen men in dezen tijd haast regel voor theologische literatuur zou kunnen noemen. Blijft het ons een raadsel hoe de theologen der 17de en 18de eeuw tijd hebben kunnen vinden voor geschriften, waarvan de lectuur alleen een goed deel van een menschenleven vordert, latere geslachten zullen er zich mogelijk nog meer over verbazen, hoe de theologische auteurs der 19de kans zagen hunne wijsheid binnen zulke enge proportiën samen te persen. Van folianten en kwartijnen kan geen sprake meer zijn. Zoover zijn wij reeds gekomen, dat een boek, een wezenlijk boek een zeldzaamheid is geworden. Een brochure van twee, drie vel druks is al wat onze coryphaeën noodig hebben om hunne orakelen wereldkundig te maken. De diepste philosophische en sociale vraagstukken worden daarin met een bewonderenswaardige vaardigheid afgehandeld. Des noods, als het onder de hand vergeten mocht zijn, doet men in een postscriptum het Godsbegrip nog af. Gelukkige eeuw, wier kinderen zonder eenige studie alles weten, zonder eenig bewijs alles durven beweren. Heeft niet een nog onlangs in eene brochure, waarin even het determinisme werd van kant gemaakt, in goeden ernst den wensch geuit, dat van al wat ooit over philosophie geschreven was een groot auto-da-fe mocht worden gehouden, opdat ieder voortaan vrij op zijn eigen hand zou kunnen philosopheeren. Sic itur ad astra!

De Heer Müller is nog een ouderwetsch man. Hij schrijft een boek en wel een boek, welks inhoud alleen vrienden van degelijke, ernstige studie bekoren kan. Het is waar, geheel onbesmet door den tijdgeest bleef hij ook niet. Onder den naam van ‘Inleiding’, voegt hij aan zijn onderzoek een verhandeling toe over den invloed van Strausz' Leben Jesu, over eenige medearbeiders aan het tijdschrift Waarheid in Liefde en nog veel anders, waarvan mogelijk iemand niet zonder reden zou vragen, hoe dat den lezer tot het recht begrip der leer van Athanasius en Arius inleiden zal. Maar heeft men eenmaal die brochure, die bij ongeluk aan het boek vastgeraakt schijnt, achter den rug, dan komt men op een geheel ander terrein. Reeds aanstonds toont een opgave der bronnen boven de opschriften der hoofdstukken, dat de auteur zijne taak ernstig heeft opgenomen. Hij heeft de kerkleeraars, wier denkwijze hij wilde beschrijven, zelve geraadpleegd en naar eigen inzicht hun leer ontvouwd en beoordeeld. Dit is geen kleine verdienste, waar men onder zijne voorgangers mannen heeft als F.C. Baur. De vraag of diens welbekende monographie: ‘Die Christliche Lehre von der

Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes in ihrer geschichtlichen Entwicklung, om van Dorner en anderen niet eenmaal te spreken, een vernieuwde behandeling van hetzelfde onderwerp niet eenigzins overtollig heeft gemaakt, schijnt bij den schrijver niet te zijn opgekomen. Zij wordt althans door hem evenmin opgeworpen als beantwoord. Zal men hem daarom de bedoeling toeschrijven iets beters dan Baur te geven? Het zou, in mijn oog, een groote onbillijkheid zijn. Wie heeft het aan latere schilders ooit kwalijk genomen als zij zich na Rafaël nog weder aan eene Madonna waagden? Neen! onafhankelijk van het oordeel over de wijze, waarop de poging van den Heer Müller gelukt is, verdient die poging zelve onze ongeveinsde hulde. Ieder, die zich ooit met patristische literatuur heeft bezig gehouden, weet hoe weinig uitlokkend de vorm is, hoe veel moeite het kost zich in dien kring van gedachten te verplaatsen en aan de schrijvers volkomen recht te laten wedervaren. Als men dan toch die inspanning niet vreest en eerlijk naar een volledige en onpartijdige opvatting zoekt; als men zich niet laat ontmoedigen door het vooruitzicht, dat men voor zijn werk slechts in zeer beperkten kring belangstelling zal vinden; als men bovendien, gelijk onze auteur, nog met andere bezwaren van ‘kwijning naar ligchaam en geest’ heeft te worstelen, en men houdt toch uit liefde voor de wetenschap jarenlang rusteloos vol, dan mag men van hen, die de waarde van zulk een arbeid kunnen beoordeelen, wel iets meer dan een beleefde plichtpleging verwachten. Er komt nog meer bij. Onze auteur heeft niet alleen zijne geschiedenis van het christologisch dogma zorgvuldig uit de bronnen bewerkt, het is ook zijn streven geweest wezenlijke geschiedenis te leveren. Niet tevreden met een verslag van de meeningen der strijdende partijen en de uitspraken der kerkvergaderingen, heeft hij er zich op toegelegd in de verschijnselen de ideën op te sporen, de verschillende opvattingen terug te brengen tot het verschil van wereldbeschouwing waarin zij wortelen en den ontwikkelingsgang van leven en denken in dit gedeelte der kerk organisch op te vatten en te teekenen.

Als proeve hoe die methode door den schrijver wordt toegepast, neem ik eene bladzijde over uit het laatste hoofdstuk, waarin hij de slotsom van geheel zijn onderzoek samenvat. Nadat hij de meening heeft afgewezen, dat de discussiën van de 4de tot de 7de eeuw niet anders zouden geweest zijn, dan een ijdele logomachie, gaat hij blz. 357 aldus voort: ‘In de hoofdzaak hebben die discussies deze beteekenis, dat zij betrekking hadden op de vraag, of op het gebied van het christelijk denken de voorrang aan het monisme toekomt, dan wel aan het dualisme, of het realisme de rigting is die het meest overeenkomt met den geest der godsdienst van Christus, dan

of wij, om het daarmeê eens te worden, wederom tot het idealisme moeten terugkeeren. Werkt God van buiten op, of werkt Hij in de wereld? Heeft zij haren oorsprong aan het wezen Gods ontleend, of is haar ontstaan een daad van willekeur, die in den tijd haar beslag heeft gekregen? Brengt ons begrip van het goddelijk wezen mede, dat wij ons God moeten voorstellen als in zich zelv' volmaakt, als een wezen dat aan zich zelf, aan zijn eigen bestaan genoeg heeft? Of ligt er nog iets anders in dat begrip, namelijk dat openbaring van zich zelv' het ware wezen is des Allerhoogsten? En waarin heeft de wereld haar bestaan, in God of in zich zelve? Zijn het waarlijk goddelijke vermogens, die het oog van den beschouwer allerwege in haar zamenstel opmerkt? telkens nieuwe en voortgaande openbaringen van dezelfde groote kracht, waaraan zij ook hare wording heeft te danken? Of zijn het zuiver stoffelijke krachten en stoffelijke verschijnselen, die tegenwoordig aan het werk zijn en zich aan onze oogen voordoen? verschijnselen dus van anderen aard dan die zamengewerkt hebben bij haar ontstaan en die haar deze gedaante hebben gegeven? die niet uit het wezen Gods zijn en die integendeel scheiding maken tusschen het wezen Gods en het wezen der wereld? Wat is inzonderheid het Christendom in de wereld? Is ook de Christus een product van willekeur, of staat zijn openbaring in de wereld in het naauwst verband met de openbaring van het goddelijk wezen? Moest hij komen, met noodzakelijkheid komen? of kan men zich voorstellen, dat zijn komst ook achterwege had kunnen blijven? Is hij een schakel in het groote geheel van den *κόσμος*, of staat zijn openbaring niet regtstreeks in verband met de cosmische verschijnselen, die haar voorafgegaan zijn? Heeft zij aan de wereld het welbehagen Gods geopenbaard, of heeft het oneindige zelf in hem eene gedaante gekregen? Is God de abstractie, dat wil eigenlijk zeggen, de negatie van den mensch, of is deze, naar zijn aanleg althans, de type van het goddelijk wezen? De Schrift noemt hem kind van God, maar heeft hij dien naam van nature, of is die kinderlijke betrekking een attribuut, dat met zijn oorspronkelijken aanleg niets gemeen heeft? Is hij waarlijk van het geslacht van den Oneindige, of is zijne natuur van dien aard, dat hij met God niet regtstreeks in verband staat? Noemt hij God zijn vader op grond van inwendige verwantschap, of op grond van een ander regt, hem van buiten, in den loop der tijden, gegeven? Ik zou nog meer daarbij kunnen voegen; maar ziedaar althans het merg, om het zoo te noemen, van hetgeen de verschillende partijen, van het begin der vijfde tot het laatst der zevende eeuw, achtereenvolgens hebben afgehandeld.’

Uit deze eenigzins breede aanhaling kan ieder opmaken hoe de schrijver tracht tot het wezen der zaak door te dringen en in den strijd der meeningen een strijd van beginselen op te sporen. Het was evenwel, bij het overnemen dier woorden, niet alleen mijn doel daarop te wijzen. Er is, naar het mij voorkomt, hier aanleiding tot een bedenking, die mij ook bij andere gedeelten van het boek voor den geest kwam. Als iemand deze woorden aandachtig had overgelezen en men vroeg hem: waarover liep nu de kerkelijke discussie van die dagen? zou het onbillijk zijn als hij antwoordde met de wedervraag: waarover liep zij niet? Bijna geen deel of onderdeel der dogmatiek, dat niet medegerekend wordt als constitueerend element van dat ‘merg’, waarvan de gevoerde strijd dan de beenderen zal hebben uitgemaakt. Nu kan men wellicht beweren, dat in een quaestie als de Christologie was voor de geloovigen van die dagen geen enkel deel der dogmatiek of wereldbeschouwing geheel buiten rekening bleef, maar rechtvaardigt dat een verklaring als die ons hier werd aangeboden? Het zal wel waar zijn, dat de trilling van het stemgeluid geen enkel deel van het menschelijk organisme onaangedaan laat, maar wie zal daarom op de vraag: wat is spreken? ten antwoord geven: een aandoening van het geheele lichaam. Gesteld, onze auteur had in de plaats van die lange reeks van vragen, als het wezen van den Christologischen strijd eenvoudig opgegeven: ‘de oude kerk heeft gezocht in de leer van de volstrekte eenheid van God en mensch in den persoon van den Christus, het Christendom als de absolute godsdienst te verklaren en te handhaven,’ zijne lezers zouden wel zoo goed geweten hebben waarom het bij dien strijd te doen was. Het ontbreekt hier te veel aan juistheid en scherpte van bepaling. En niet hier alleen. Het trof mij aanstonds, bij het lezen van het eerste hoofdstuk (de geschiedenis van 325-381), hoe onmogelijk het moest zijn voor iemand, die niet vrij nauwkeurig met de data dezer geschiedenis bekend was, uit de hier gegeven beschrijving zich een voorstelling van den stand der partijen te vormen.

Als punt van uitgang wordt genomen het concilie van Nicea. Zeer goed. Maar het besluit van Nicea was weder het eindpunt van een voorafgaande discussie, wier aanvang reeds in den tijd der apostelen moet worden gezocht. Nu was het toch noodig geweest de ontwikkeling van het dogma gedurende de drie eerste eeuwen zoo in groote trekken te teekenen, dat de logische samenhang van het latere met dat verleden daaruit begrepen kon worden. Wel komt de schrijver nog even op Origenes terug, maar op eene wijze, die bij den lezer een volledige bekendheid met de denkwijze van den grooten Alexandrijner onderstelt. Er wordt niet duidelijk gezegd

wat Origenes geleerd heeft en hoe zijne formule een overgang tusschen den voorafgaanden en den volgenden strijd heeft gevormd. Ook elders meende ik hetzelfde op te merken, dat er over de meeningen der partijen werd gesproken zonder dat eerst die meeningen zelve in haar geheel waren medegedeeld. Dit moge tot de wetenschappelijke waarde van het boek niet afdoen, voor de bruikbaarheid is het niet zonder belang. Ik geloof aan de meesten van hen, die dit geschrift ter hand zullen nemen, geen onrecht te plegen als ik onderstel, dat zij wel gaarne een degelijke behandeling van een belangrijk gedeelte der dogmengeschiedenis zullen lezen, maar daarbij in de eerste plaats behoefte hebben aan inlichting, waardoor de schimmen, die uit hun examentijd in hun geheugen zijn overgebleven, weder met vleesch en bloed worden bekleed. Ik vermoed dat de Heer Müller onder het schrijven te uitsluitend aan zijn onderwerp, te weinig aan zijne lezers heeft gedacht.

Het tijdschrift waarvoor deze aankondiging bestemd is, schijnt mij een minder geschikte plaats voor uitvoerige kritiek over bijzonderheden, die, onder het lezen van het geschrift, mijne aandacht getrokken hebben. Ik onthoud mij daarom liever van een oordeel over de teekening der verschillende richtingen en partijen; een degelijke kritiek op zulk een werk kan ook eigenlijk alleen door een ander werk over hetzelfde onderwerp geleverd worden.

Met nog ééne opmerking van meer algemeene strekking wil ik eindigen. In hetzelfde laatste hoofdstuk, waaruit ik reeds vroeger een gedeelte heb aangehaald, werpt de schrijver blz. 359 de vraag op, welke de resultaten van dien strijd van vier eeuwen zijn geweest. ‘Wel is het oordeel hard, dat ik thans ga uitspreken,’ verklaart hij zelf en, dat die waarschuwing niet geheel overbodig was, zal ieder toestemmen, die onmiddellijk daarop hoort volgen: ‘de wezenlijke, de positieve resultaten van het apollinarisme zoowel als van het nestorianisme en cyrillianisme, van het monophysietisme en monotheletisme: die resultaten zijn gelijk nul, en vergeefsch is al de inspanning van krachten geweest, waarmeê de strijd van weêrskanten van het begin tot aan het einde gevoerd is.’ Geheel onvoorbereid op die uitkomst was de lezer niet. Hij had reeds op blz. 54 vernomen ‘dat de Christus van Athanasius een logiesche en historiesche karrikatuur is;’ op blz. 82 ‘dat het gansche betoog van Apollinaris staat op eene petitio principii en dat van de meest onhandige, want zelfs de oppervlakkigste denker kan een stelling van dien aard onmogelijk gewonnen geven;’ op blz. 96 dat de bestrijders van den Laodicener ‘het niet veel verder brengen dan tot eene openbaring van den Logos per accommodationem;’ op blz. 189: ‘En het resultaat van al die twisten (over het Nestorianisme)? 't is

waarlijk treurig en beschamend tevens, zoo weinig als, ik zeg niet eens de kerk, maar de zaak zelve daarbij baat gehad heeft.' Maar ik staak mijne citaten, om er liever aan toe te voegen dat het vonnis: die resultaten zijn gelijk nul! later door den schrijver weder eenigzins verzacht wordt door de erkenning van eenige goede uitkomsten, waartoe de strijd geleid heeft. Daartoe rekent hij blz. 372, 'het evidente bewijs dat in de toekomst geen andere christologie ook maar van verre kans heeft te slagen, dan die voortaan tot stand komt volgens de zuiver historiesche methode;' op blz. 374 het bewijs, 'dat geen christologie waarborg van duurzaamheid heeft, die niet geheel aangelegd is op den grondslag eener zuiver ethiesche beschouwing en waardering van den Christus;' blz. 377 het bewijs, 'dat men ten behoeve der christologie vergeefs zijn krachten inspant, tenzij men uitga van het stelsel eener wezenlijke en voortdurende gemeenschap van den mensch met God, of van hunne onderlinge zedelijke verwantschap.' Dit alles komt dus in mindering van: die resultaten = nul. Maar ook dat in aanmerking genomen, blijft het vonnis nog van dien aard, dat men, naar mijn oordeel, niet mag nalaten daarvan appèl aan te teekenen. Ik kan er natuurlijk niets tegen hebben, dat men de poging der oude kerk om de zuivere formule voor de eenheid van God en mensch te vinden, mislukt noemt, en het onvermijdelijke van dat mislukken uit hare dualistische wereldbeschouwing verklaart. Beweert de Heer Müller dat van de formulen der toenmalige orthodoxie niets meer bruikbaar is voor ons, als wij geroepen worden onze overtuiging aangaande Jezus uit te spreken, hij heeft van mij althans geen tegenspraak te wachten. Het zou kunnen zijn dat hij niet anders dan dit met de aangehaalde woorden heeft bedoeld. Maar heb ik hem wel verstaan, dan ging zijne bedoeling verder. Dan heeft hij zich ook hier, mogelijk slechts voor een oogenblik, laten medeslepen door eene niet ongewone methode om de waarde van het verleden te beoordeelen naar hetgeen wij ons daarvan kunnen toeëigenen. Het is die ongelukkige methode der pragmatisten om de geschiedenis te beoefenen, met het doel, in haar wijze leeringen te vinden. Als het daarom te doen is, waartoe al die omhaal? Niemand vindt toch ooit iets anders in haar dan hetgeen hij lang te voren reeds wist of althans heel wat gemakkelijker uit zijn naaste omgeving te weten kon komen. Werpt de historische studie ongedwongen en ongezocht vruchten van goede voorbeelden, treffende uitspraken, heilzame lessen af, die mij voor mijn eigen denken en leven nog goede dienst kunnen bewijzen, ik zal ze dankbaar aannemen, maar niet om die te vinden, heb ik mij tot die studie gezet. Waar het mij gelukt zoo het verleden te leeren kennen, dat ik de ontwikkeling van een grooter of kleiner deel

der menschheid waarlijk begrijp, daar ben ik voldaan, want daarmede heb ik mijn doel bereikt. ‘De resultaten zijn nul,’ - wil dat zeggen, dat niets wat toen als voldoend resultaat werd aangemerkt, nog daarvoor bij ons kan gelden? Zou men niet veeleer aan die resultaten alle waarde moeten ontzeggen, indien zij nog even goed voor ons konden dienen als voor de vaders der groote conciliën? Maar indien de Christus van Athanasius, die ‘logiesche en historiesche karikatuur’, zoo aan de behoeften van den kerkvader heeft voldaan, dat deze daardoor Athanasius kon zijn, de man die geheel een menschenleeftijd door de energie van zijn geloof de kerk heeft bezield en beheerscht; indien de christologische formulen der 5de eeuw aan de kloekste denkers van die dagen een christelijke philosophie hebben geleverd, die het hun mogelijk maakte het christendom als de absolute godsdienst aan te nemen en op de barbaarsche volksstammen over te planten; zijn er dan geen resultaten genoeg om den historicus, hoe vreemd hem overigens alles moge zijn wat toen als hoogste waarheid gold, zulk een tijdperk met liefdevolle belangstelling te doen bestudeeren?

Maar mogelijk heb ik te veel uit dat woord van onzen schrijver afgeleid en is hij de eerste om mij dit alles toe te stemmen. Men vermoeit zich niet jaren lang aan zulk een taak als hij heeft volbracht, wanneer men de geschiedenis alleen om utilitarische bijoogmerken beoefent. Zeker koos men dan een ander gedeelte boven dat, waaraan deze monographie is gewijd. Bij het klein getal van hen, die in ons vaderland zelfstandig de geschiedenis der oude kerk tot voorwerp hunner studie maken, is een medearbeider van zooveel bekwaamheid en volharding als de Heer Müller dubbel te waardeeren. Het strekt mij daarom tot bijzondere vreugde, hier te kunnen bijvoegen dat niet alleen de vrees die hem somtijds bij dezen arbeid dreigde te ontmoedigen niet is vervuld, maar ook de verbeterde staat zijner gezondheid het hem mogelijk heeft gemaakt, aanstonds een nieuw wetenschappelijk onderzoek te beginnen, waarvoor hem voortdurende lust en kracht worde toegewenscht en waarvan wij later de rijpe en rijke vruchten hopen te ontvangen.

Leiden.
L.W.E. RAUWENHOFF.

Letters from Egypt, by Lady Duff Gordon. London, 1865.

Het was tot herstel eener zwakke gezondheid, dat Lady Gordon in October 1862 naar Egypte vertrok, waar zij, een uitstapje naar Marseille uitgezonderd, twee en een half jaar vertoefd heeft. Ver het grootste gedeelte van dien tijd bracht zij door te Luxor (El-Uksur), in de nabijheid der ruïnen van Thebe, te midden van Arabieren en Kopten, wier levenswijze zij aannam en door wie zij als eene zuster bemind werd. Wij leeren haar uit deze brieven, deels aan haren echtgenoot, deels aan de vriendin geschreven, die dezen bundel heeft uitgegeven, kennen als eene zeer beminnelijke en hoogst ontwikkelde vrouw, merkwaardig vrij van vooroordeelen, zonder pretensies, en met een hart, zooals men slechts bij de edelsten van hare sexe aantreft, waarin plaats is voor al het lijden en al de vreugde harer broederen en zusteren. Zulk eene vrouw, en zij alleen, is in staat de slagboomen te ontsluiten, die den Moslim van den Christen, den Oosterling van den Europeaan scheiden. Voor haar openen zich huizen en harten; zij leert het inwendige leven des volks kennen zooals geen reiziger dit vermag.

Bij hare mededeelingen over Caïro, de levende *Duizend en ééne Nacht*, zooals zij de stad met juistheid betitelt, zal ik niet stilstaan. Alleen troffen mij hare opmerkingen omtrent ‘de veelbesproken vuilheid’ der Arabische bevolking. Een mijner vrienden, die verleden jaar eenige weken te Caïro doorbracht, schreef mij dat hij meermalen gelegenheid had gehad om de groote nauwkeurigheid van Lane, den bekenden schrijver van ‘the Manners and Customs of the modern Egyptians’, te bewonderen, doch dat deze niet genoeg de vuilheid en smerigheid der menschen, huizen en straten had doen uitkomen. Hij denkt dat Lane er langzamerhand aan gewend is geworden, en geeft verscheidene staaltjes om zijne eigene bewering te bevestigen, o.a. dit, dat men zooveel kinderen ziet, met een korst vuil om de oogen, waarop een dozijn vliegen heel vreedzaam zit te zuigen, zonder dat de moeders een hand uitsteken om die dieren te verjagen. Daarentegen zegt Lady Gordon: ‘ik onderstel dat men mij bepaald van paradoxen zal beschuldigen, wanneer ik de veelbesproken vuilheid ontken. De nauwe, vochtige, door ouderdom gebruinde, met een korst van stof bedekte, ongeplaveide straten van Caïro zijn aangenaam als rozen, vergeleken met die van het “centrum der beschaving”; bovendien eene Arabische menigte stinkt niet, zelfs onder deze zon. - De menschen zijn in lompen gehuld, slordig

en met stof bedekt, maar zij wasschen zich het lijf en verspreiden nooit die walgelijke menschenlucht, die ons in de beschaafdste landen van Europa ergert.' En later: 'de zoogenaamde vuilheid is slechts groote armoede. De arme zielen zijn zoo zindelijk als Nijl slijk-en-water hunne lichamen maar kan maken, en zij hebben geen tweede hemd, noch eenig bed dan gedroogde klei.' En zoo verder. Het is moeilijk hier een oordeel te vellen, maar toch misschien niet onmogelijk. Mijn vriend was te Caïro in de heete Julidagen; de brieven door Lady Gordon uit Caïro gedateerd, zijn in lente of herfst geschreven. Voor stof en ongedierte maakt dit verschil van jaargetijde zonder twijfel een groot onderscheid. En wat de persoonlijke reinheid betreft, zelfs voor het genoemde feit van de verwaarloozing der kinderen is eene verklaring te vinden. Een bijgeloof, dat door elken Egyptenaar gedeeld wordt, is, dat het oog des benijders een zeer schadelijken invloed uitoefent. Lane verhaalt daarover o.a., dat een zijner Egyptische vrienden zich bij hem beklaagde dat de Pasja zijn vleeschmonopolie had opgegeven, zoodat de slagers nu voor eigen rekening slachtten. 'Want,' zeide hij, 'het is waarlijk aanstootelijk, zulke heerlijke schapen met staart en al op deze wijze aan ieders blik blootgesteld te zien, zoodat ieder voorbijgaand bedelaar er afgunstig op kau worden; men kan wezenlijk even goed vergif eten, als zulk vleesch.' Lane's eigen kok waagde het ook niet van dat vleesch te koopen, maar getroostte zich de wandeling naar een ander deel der stad, om bij een man te koopen, die zoo voorzichtig was zijne waar binnenshuis te houden. Vrees voor het booze oog, ziedaar hoogstwaarschijnlijk ook de sleutel tot het schijnbaar onnatuurlijke gedrag der Egyptische moeders jegens hare lievelingen.

Men moet zich inderdaad geheel in de denkwijze van een volk hebben kunnen verplaatsen, om bij zulke voor ons aanstootelijke verschijnselen, onzen standaard niet toe te passen en niet een voor dat volk weinig vleiend besluit te trekken. Lady Gordon geeft een ander voorbeeld. Men zal een Arabier bijna altijd, als hij het een of ander voorwerp aan een der tegenwoordigen toebehoorende prijst, er hooren bijvoegen: 'maar ik, of mijne vrouw en dochters bezitten dit of dat, wat nog prachtiger of kostbaarder is,' en daarover uitweiden. Deze in onze ooren onaangename blufferij is enkel en alleen beleefdheid. Hij wil slechts duidelijk laten zien dat hij niet afgunstig is, opdat de bezitter niet bang voor het nijdige oog behoeft te zijn. - Men verbaast zich de familie van een man, die slechts eene armoedige hut bewoont, zonder bedden, stoelen, tafels en bijna zonder keukengereedschap, met zooveel kostbare versiersels bedekt te zien. IJdelheid zal er wel iets mede te maken hebben, maar enkel ijdelheid is het niet. De waarheid is, dat er geen veiliger middel van oppotten

is. - Vele reizigers spreken over de luiheid der Arabieren. Lady Gordon komt daar met nadruk tegen op. Ja, zij zijn lui, als zij door den Pasja of zijne handlangers uit hun dorp gesleurd worden, om misschien etlijke dagreizen verder aan kanaal of spoorweg te arbeiden, waar het loon nauwelijks toereikend is om hun honger te stillen en waar stokslagen aan de orde zijn. Maar men zie hen aan hun eigen werk of in dienst van een redelijk man, die den arbeid betaalt, dan werken zij zooals geen Europeër doet. - Zij liegen en bedriegen - ja, maar het eerste geschiedt meest uit vrees. ‘Zij durven geen verschil van meening uiten tegen een Europeaan en zeggen vaak een leugen om zich te redden van verlegenheden, waarin blinde gehoorzaamheid hen dikwijls gebracht heeft.’ En wat het andere betreft, zij zien de Engelsche reizigers doen wat alleen de grootste Pasja's doen, b.v. voor zich alleen een boot huren; zij besluiten daaruit dat hun rijkdom onmetelijk is. En bovendien in het Oosten is het niet de verkooper of verhuurder, maar de kooper of huurder, die den prijs bepaalt. De eerste noemt maar een prijs in 't wild, een maal of tien te veel, als opening van den handel. Een vreemdeling, die de helft afdingt, betaalt nog vijfmaal de waarde. Maar hij, die de gebruiken des lands kent, zet zich rustig op de bank des koopmans neder, drinkt diens koffie, rookt zijn pijp, en blijft geduldig wachten tot de handelaar eindelijk, als alle kunstgrepen - de plechtige verzekeringen, het beroep op de omstanders - vruchteloos gebleken zijn, tot het voorgestelde cijfer nadert.

Maar deze uitweiding is reeds lang genoeg geworden. Het is tijd Lady Gordon te volgen, wanneer zij zich, door een reis van eenige dagen, uit het midden der levende Noeroddin's en Aladdin's verplaatst heeft in een ander stuk levende geschiedenis, maar thans tientallen eeuwen terug. Hier is Abraham, omringd door zijn gezin en zijne kudden, gastvrij als van ouds; Sara en Hagar ontbreken niet; ginds ziet men Boaz op den akker of op den dorschvloer; daar komt Rebekka met de kruik op hoofd of schouder en nadert Eliëzer; zelfs Melchisedek, de prototype der verdraagzaamheid, wordt niet gemist. Doch daar is ook Jacob, die aan Farao zegt, dat de dagen der jaren zijns levens weinig en kwaad geweest zijn; daar is Josef, die de schaarschte van de volgende jaren vooruitziet en het koren opkoopt, zoodat de arme onderdanen nog meer Farao's knechten worden; daar is Mozes, die in ijver ontsteekt voor zijne broederen en Farao's belastingheffer en werfofficier doodslaat; daar is zelfs Mirjam, die haren krijgszang met de tamboerijn begeleidt.

De bevolking van het dorp, waar Lady Gordon zich vestigde, bestond voor 't grootste gedeelte uit Arabieren, die Moslims en Kopten, die Christenen zijn. De laatsten trokken haar het minst aan.

Zij zijn zeer bigot en wel in 't bijzonder haten zij alle andere Christenen; hunne gemoedsstemming is somber; gierigheid en huichelarij zijn de ondeugden van velen hunner, en naar omstandigheden zijn zij kruipend of despotisch, evenals hunne bigotterie met dronkenschap en losbandigheid afwisselt. Dit is het oordeel van Lane over de afstammelingen der oude Egyptenaren. Zoo ongunstig is dat van Lady Gordon niet; zij beperkt het namelijk tot den lageren stand en de priesters, hoewel zij meermalen zegt, dat de Kopt de aangeboren wellevendheid mist, die den Arabier overal kenmerkt.

Juist hierdoor trokken al dadelijk de laatsten haar zoozeer aan. Zij uit telkens hare verbazing van zelfs in de armoedigste hut den ‘perfect gentleman’ aan te treffen. De ridderlijke eerbied, welken de edele Arabier voor elke vrouw heeft, werd aan de ‘Sitt Inkelizïeh’ in dubbele mate bewezen en verhoogde den gunstigen indruk. Omgekeerd wist zij door hare vriendelijkheid, door hare gesprekken, door de verpleging der zieken de harten harer Moslimische dorpsgenooten te winnen, en weldra werd zij hun als eene zuster en zoo geheel eene *Bint el-Beled* (dochter des lands), dat zij in een harer laatste brieven schrijft over het ongelukkig lot van ‘ons, arme felláhs’. Lane spreekt over de Arabische felláh's lang niet in zoo gunstige termen als de schrijfster dezer brieven, maar hij had vooral het oog op de bevolking der Delta, die haar ras niet zoo zuiver heeft gehouden en langer onderdrukt is dan de Arabieren van Opper-Egypte, die veel onafhankelijker en manlijker zijn. Mag Lady Gordon ook een weinig geïdealiseerd hebben, aan verdichting kan men niet denken. De vriendin, die hare brieven heeft uitgegeven, zegt daarover: ‘Aan deze ruime en verdraagzame menschlievendheid is de schrijfster haar vermogen verschuldigd om gedachten en gevoelens te begrijpen, onverstaanbaar voor de meeste Europeërs; om het punt te zien waar de veruiteenliggende maar convergeerende stralen der waarheid elkander ontmoeten; om die trekken der natuur te voelen, die de geheele wereld tot ééne familie maakt. Zonder twijfel zal hare bewondering voor hare Arabische vrienden menigeen overdreven of ongegrond voorkomen, en de toegevendheid waarmede zij sommige hunner gebruiken beschouwt, als buitensporig. Maar haar doel was niet om te laken, maar om te verstaan, en het eerste en onmisbaarste vereischte hiervoor is volstrekte onpartijdigheid. Niemand kan dat verstaan wat hij met een gevoel van tegenzin nadert.’

Een van de merkwaardigste persoonlijkheden uit hare omgeving was Sjeikh Joesof, haar leermeester in de Arabische taal, ‘het aangenaamste schepsel in blik en manier, dat ik ooit aanschouwde, zoo fijn beschaafd en zoo eenvoudig,’ schrijft zij aan haar echtgenoot. ‘Ik wou dat ik Joesof voor u kon photographeeren; de gevoelens

en vooroordeelen en denkbeelden van een beschaafden Arabier, zooals ik die langzamerhand leer kennen, zijn merkwaardig buiten vergelijking. Het meest in 't oogloopende is de zachtheid en fijnheid van gevoel, de vrees om iemand te kwetsen. Een paar dagen geleden maakte ik hem mijne excuses, daar ik onnadenkend het “Salám alcikom” beantwoord had, dat hij natuurlijk tot Omar (haren Moslimischen dienaar) richtte en dat voor Moslems sacramenteel is. Joesof kreeg een kleur als vuur, raakte mijne hand aan, kuste de zijne en zag er bepaald ongelukkig uit. - Gisteravond kwam hij binnen en verraste mij door een “Salám aleiki” tot mij gericht; hij had er blijkbaar over nagedacht, of hij het wel tot mij mocht zeggen, en was tot de conclusie gekomen, dat het niet verkeerd was. “Zekerlijk,” sprak hij, “het is goed voor alle schepselen Gods om vrede (salám) tot elkander te zeggen.” Tot zulk een besluit zou een onopgevoede Moslem nooit gekomen zijn. Omar zou voor mij bidden, werken, liegen, ja alles doen, zelfs geld opofferen; maar ik twijfel of hij het “salám aleikom” tot iemand dan een Moslem zou uiten. Ik antwoordde wat ik gevoelde: “vrede, o mijn broeder, en God zegene u.” Het was alsof een Katholiek priester door menschlievendheid er toe gebracht was om de communie aan een ketter aan te bieden.’

In geen van de volgende brieven verliest Sjeikh Joesof iets van dit beminnelijk karakter; zijne ware vroomheid, zijne boven geloofsverdeeldheid verheven menschenliefde worden bijna in elken brief door eenig voorbeeld of gezegde bevestigd. Uit zijn voorbeeld is voor menigeen ook in ons land nog wat te leeren. Eens sprak hij met Lady Gordon over den lust der menschen om proselyten te maken, en ik, verhaalt zij, uitte die eeuwige *bêtise:* ‘o, maar zij meenen het goed.’ - ‘t Is waar, o Lady,’ antwoordde hij: ‘misschien meenen zij het goed, maar Alláh zegt in den verheven Koran, dat hij, welke die Christenen beleedigt of kwelt, wier gedrag niet slecht is, alleen ter wille van den godsdienst, nimmer de geur van het paradijs zal inademen. Nu, als de menschen beginnen een ander van geloof te doen veranderen, is het uiterst moeilijk voor hen, ze niet te beleedigen of te kwellen; en daarom vind ik dat het beter is er zich geheel van te onthouden, en zie liever dat de Christen een goed Christen en de Moslim een goed Moslim is.’ - ‘Geen wonder,’ laat de schrijfster volgen, ‘dat een vrome oude Schot mij laatst verhaalde, dat de waarheid, die ongetwijfeld in den Islám bestond, het werk van Satan was en dat de *ulemá*[1] zijne dienaars waren. Die goede, heilige Joesof, een dienaar van Satan! Ik geloof werkelijk

1 De geleerden. Het enkelvoud is álim.

dat ik eenige “Moslimische nederigheid” geleerd heb, want ik verdroeg zijne aanmerkingen, zonder met hem te disputeeren. Maar alsof Satan zelf het zoo wilde hebben, de *fakíh's* waren juist bezig in de zaal den Koran te lezen, en Omar, die dien dag een *khatmeh*[l] gaf op eigen kosten, kwam binnen en bood den Schot beleefd eenige lekkernijen aan, voor de gelegenheid klaargemaakt.’

‘Mijne conclusie,’ zegt Lady Gordon elders, ‘is de kettersche meening, dat het ongerijmd is, hier van bekeering te droomen, ja, wat meer zegt, verkeerd. Al wat noodig is, is verspreiding van kennis en opvoeding, en de godsdienst zal zichzelf zuiveren en ontwikkelen; de elementen zijn dezelfde als die van het Christendom, evenals dit door ascetisme en onverdraagzaamheid bedorven wordt. Het geloof is eenvoudiger en *er zijn geen priesters*.’

Er is niets dat den blik zoo verruimt en het vergif der onverdraagzaamheid zoo van kracht berooft als andere volken en vreemde godsdiensten te leeren kennen. Wat schermen wij niet met ‘Christelijke deugden’, alsof men Christen *moet* zijn om die deugden te kunnen betrachten. Was Jezus van Nazareth niet een Jood? En noemt niet de Moslim juist die verhevene hoedanigheden, welke de edelsten van ons geslacht bezitten, ‘Moslimische deugd?’ Het hoogste compliment, dat een hooggeëerd, achtenswaardig Moslim Lady Gordon wist te geven, toen zij zich door geen vrees voor besmetting had laten terughouden om in de armste hutten troost en hulp te komen brengen, was dat zij de liefde eener Moslima had getoond, waarvoor Alláh haar zou beloonen; dat zij behoorde tot Christenen, die welke ‘leiding hebben ontvangen’ en van welke onze heer Mohammed gezegd heeft, ‘dat zij geen hoogmoed hebben, dat zij in goede werken met elkaâr wedijveren en dat God hunne belooning zal vermeerderen.’ Een oude man kleedde het aldus in: ‘o Lady, waar gij ook begraven wordt, gij zult zeker in een Moslim graf liggen.’ Want het geloof is, dat als een booze Moslim sterft, de engelen hem uit zijn graf nemen en een braven Christen in zijne plaats leggen, zoodat deze zeker is van zijn eeuwig behoud.

Het is bijna onnoodig hierbij te voegen, dat deze mate van verdraagzaamheid op verre na niet aan elken Moslim behoort. De Arabieren onderscheiden zich daardoor in 't algemeen gunstig; geheel anders is het met andere Mohammedaansche volken gesteld. Lady Gordon had er zelve een treurig bewijs van, hoe een negermeisje, door haar opgevoed en aan haar gehecht, door den invloed van Maghribijnsche Moslims geheel van haar, als Christin, vervreemde. Zij roept bij het verhaal daarvan bijna met bitterheid uit: ‘hoeveel ge-

l Feestelijke voorlezing van den Koran.

makkelijker is het, iemand het slechte van eenen godsdienst in te gieten dan het goede.'

De jaren 1863 en 1864 waren voor Egypte recht treurig. De veepest, die thans hier hare offers eischt, woedde er zoo ontzettend, dat de landbouw, die bijna uitsluitend met ossen gedreven wordt, bijkans stil stond, terwijl de prijs der levensmiddelen verdriedubbelde. Natuurlijk werd de ramp aan de regeering geweten, tout comme chez nous, en door de vromen als eene straf des hemels verklaard. Misschien had het goevernement betere maatregelen van voorzorg moeten nemen, maar het is geen wonder, dat de arme felláh ook de aansprakelijkheid voor deze volksramp toeschreef aan zijne beheerschers, aan wie zij zooveel kwaads te danken hebben. Aan allerhande groote en kleine knevelarijen staat de bevolking des Nijldals steeds bloot en verzet is onmogelijk. Caïro is de eenige plaats, die weerstand kan bieden; de regeering zorgt er dus voor de bevolking dezer stad in eene goede luim te houden. De hoofdstad wordt gevoed met den roof der plattelandbewoners. Het bebouwde land aan beide oevers der rivier, is smal en niet dicht bewoond. Samenwerking is daardoor onmogelijk en bij het minste verzet stuurt de Pasja zijne troepen om het weerspannige dorp 'als met een bezem weg te vegen.' Lady Gordon beleefde daarvan een treurig voorbeeld niet ver van hare woonplaats. De felláh's beschouwen de regeering dan ook niet anders dan de Israëlietische dichter van Jotham's fabel, als een kwaad, niet eens als een noodzakelijk kwaad.

De schrijfster woonde eens een gesprek bij over America, welken naam zij Amellica uitspreken. Men vroeg haar of de koning van dat land zoo krachtig was, dat het rijk el-Meleke (de Koninginnen) genoemd werd? Neen, antwoordde zij, allen zijn daar koningen; gij zoudt er een koning zijn als de rest. - 'Als allen koningen zijn,' was de repliek, 'dan moeten zij allen bezig zijn elkander het geld te ontnemen', - 'een vermakelijk begrip van de roeping eens konings,' voegt zij er bij. Zoo algemeen is het wantrouwen tegen alles wat met de regeering in betrekking staat, dat, toen bij de ziekte te Luxor, waar Lady Gordon zich zoo verdienstelijk maakte, een goevernementsgeneesheer kwam om te helpen, alle deuren zich voor hem sloten en allen verklaarden gezond te zijn. 'Zij wachtten tot hij vertrokken was, en kwamen toen weder tot mij met hunne kwalen. Ik knorde, en zij zeiden allen: "Walláh, o Sitt, o Emierah, dat is de Básj Hakiem[1], en hij wil ons naar het hospitaal te Kinè sturen, en daar zullen zij ons vergiftigen; bij uwe oogen, wees niet boos op ons, noch houd op

1 Gouvernementsdoctor. De woorden *Sitt* en *Emierah* beteekenen 'Mevrouw' en 'edele vrouw.' *Wallá* is 'bij Alláh'.

medelijden met ons te hebben om deze zaak.” Ik zeide: “Alí Efendí is een Arabier, en een Moslim, en een Emier, en hij gaf mij goeden raad, en zou meer gegeven hebben, enz. enz.” Alles te vergeefs. Hij is de goevernementsgeneesheer, en zij willen liever sterven, en zijn bereid alles van de Sitt Noer alá Noer[1] in te slikken. Dat is een fraaie toestand.’

De meer ontwikkelden denken er eveneens over. Een aanzienlijk Sjerief van Neder-Egypte zeide eens in eene vergadering van 30 à 40 mannen, welke de schrijfster bijwoonde: ‘gij weet of ik een goed Moslim ben of niet. Welnu, ik bid den Allerbarmhartigste dat Hij ons Europeanen zende om ons te besturen en ons van deze slechte menschen te verlossen.’

Door hetgeen Lady Gordon van het lijden harer broeder-felláh's verhaalt, is haar boek een beroep op de sympathie harer landgenooten geworden. En voor zulk een beroep sluit de groote, edele Engelsche natie de ooren niet. In April 1856 werd de laatste brief uit Egypte verzonden en nu reeds heb ik den derden druk voor mij liggen.

M.J. DE GOEJE.

1 Haar bijnaam beteekent ‘licht op licht’.

Zomer- en winterstormen.

De titel welken het toeval mij in de pen gaf, toen ik zes maanden geleden in dit tijdschrift onzen binnenlandschen politieken toestand besprak, past welligt ook nog het best aan het hoofd van de volgende bladzijden. Ik wensch nu eene soortgelijke taak te vervullen als ik toen op mij nam, en weet het verschil of liever de identiteit van toestand al dadelijk niet beter uit te drukken dan door eene eenvoudige omzetting van woorden: zomer- en winter- voor winter- en zomerstormen. De woeste horizont, waarheen men ons zes maanden geleden met zooveel voorliefde verwees, is het woelig terrein geworden van onze tegenwoordige bewegingen, en van dat terrein rust het oog weder op een anderen gezigteinder, reeds nu vol onheilspellende winterstormen.

En ach, niet over die rusteloosheid wordt geklaagd. Wij zijn niet strijdensmoede. Integendeel, wij weten dat stormen in het parlementaire leven passen, ja, de onmisbare voorwaarden van zijne ontwikkeling uitmaken. Als wij klagen, dan geldt die klagt veelmeer den aard der stormen, die over ons komen. Wij zouden zou gaarne in onze eigen maatschappij iets gevoelen van hun verfrisschenden invloed; wij zouden zoo gaarne den parlementairen strijd met hart en ziel medestrijden. Maar hoe wij ons ook inspannen, het gaat niet. Wij mogen doen wat wij kunnen om ons warm te maken voor het parlementair debat; wij mogen, denkende aan dat debat, ons zelven voorhouden: *tua res agitur*, het baat niet; de ware geestdrift blijft ontbreken. De storm gaat buiten ons om; wij zien een drama opvoeren, dat ons niet regtstreeks aangaat; wij trachten de oogen wijd open te zetten en met aandacht te luisteren; maar ook dit wil niet altijd gelukken: het vleesch

is zwak, en - het groote woord moet er uit - het kost ons dikwijls verbazend veel moeite om attent te blijven. Hoeveel jaren moeten wij in de geschiedenis terug om een oogenblik te vinden waarop wij het duidelijk gevoelden, dat de Staten-Generaal ook en allermeest om den warmen strijd, die in hun midden gestreden werd, de waarachtige vertegenwoordigers waren van het Nederlandsche volk; een oogenblik waarop elk onzer, voor zoover hij in het politieke leven belang stelt, met heel zijne ziel deze of gene staatkundige partij aanhing, in hare teleurstellingen deelde, hare triomfen als de zijne aanmerkte? Van waar zoo groote verandering; hapert het ons aan echte belangstelling, of is de strijd, die tegenwoordig veelal in onze kamers gevoerd wordt, eene kunstmatige, zonder wortel of vertakking in de natie? Ik laat de vraag onbeantwoord en constateer alleen de bestaande onverschilligheid.

Ik vind o.a. een bondgenoot voor mijn gevoelen in den Heer van Nierop, die in eene zijner vele redevoeringen, bij de behandeling van de cultuurwet uitgesproken, klagten aanhief over de weinige belangstelling van het publiek in de handelingen van de Staten-Generaal, en den wensch uitsprak, dat het wat meer dan tot nog toe van het *Bijblad* mogt kennis nemen. Men kan dien wensch deelen - en ik doe het zeker - en toch van oordeel zijn, dat het oogenblik zonderling gekozen was voor het uitspreken van dergelijken wensch. Wanneer een bedachtzaam vriend van het parlementaire stelsel de voortreffelijkheid van dat stelsel ook voor ons uit de stukken zelven mogt willen aantoonen, dan stel ik mij voor, dat hij in de keuze van de meest geschikte stukken met groote voorzigtigheid zou te werk gaan; dat hij lang zou aarzelen alvorens te bepalen, welke jaargang van de handelingen onzer Staten-Generaal het best voor zijn doel zou kunnen dienen. Dit staat echter bij mij vast, dat de bedachtzame vriend dien ik mij voorstel, den jaargang 1865/1866 geheel zou ter zijde laten, als allerminst geschikt om bij te dragen tot het doel, dat hij voor oogen had.

Inderdaad het jaar 1865/1866 zal, naar ik vrees, eene zeer eigenaardige, maar ook zeer treurige vermaardheid behouden in de parlementaire geschiedenis van Nederland. Zij die willen vernemen hoe eene groote nationale partij zelfmoord pleegt, zullen nog langen tijd naar dien jaargang van ons Bijblad worden heengewezen, als bij uitnemendheid leerrijk uit dit oogpunt.

Men ga een oogenblik in gedachte tot September 1865 terug; 't is alsof reeds jaren tusschen beide liggen, zoo groot is het verschil tusschen den politieken toestand van die dagen en van het tegenwoordige oogenblik. Het Ministerie stond toen nog in zijne volle kracht tegenover de vertegenwoordiging; hier en daar mogt men sporen van vermoeidheid ontdekken - noodzakelijk gevolg van de inspanning, welke een vierjarig bestuur gevorderd had - maar blijken van verval waren nergens te vinden. Het Kabinet beschikte in de Kamer over eene belangrijke meerderheid, welker voornaamste fout misschien hierin gelegen was, dat het haar te dikwijls aan zelfstandigheid haperde tegenover den invloed der Regering. Naast die meerderheid stond eene minderheid, zeker woelig genoeg, maar ook niets meer dan woelig; eene minderheid, welke het eerste bewijs van haar politieken tact nog geven moest, en die, terwijl zij uit alle incidenten, vooral de onbeduidendste, wapenen trachtte te smeden tegen het kabinet, met de meerderheid krakeelde over haar regt van bestaan, hare beteekenis en zelfs haar naam. Met geen andere dan zulke vijanden tegenover zich, kan eene Regering oud, zeer oud worden. Gevaarlijke incidenten, welke soms in één oogenblik het vernietigingswerk voltooijen, waaraan stelselmatige oppositie jaren lang, maar vruchteloos, hare beste krachten wijdde, schenen nergens in aantogt; één groot politiek vraagstuk, de koloniale hervorming, beheerschte den toestand van het oogenblik, en ten aanzien van dat vraagstuk, - ook nu nog durf ik deze meening wagen, - kon de Regering, althans in de Tweede Kamer, op krachtige ondersteuning van de meerderheid rekenen.

Welnu, dit Ministerie, schijnbaar zoo krachtig, werd in weinige maanden gesloopt, en wel op eene wijze zoo erbarmelijk als slechts kan worden uitgedacht; geen plotselinge wijziging in de openbare meening, geen kloek beleid van de tegenpartij, welke zich bij verrassing van het gezag meester maakte, heeft het Ministerie verslagen; maar door eene opeenstapeling van fouten in eigen boezem gepleegd, is het in den volstrekten zin van het woord uiteengescheurd. Eene daad van groote politieke onvoorzigtigheid beroofde het Kabinet op het einde van November van een zijner voornaamste elementen; naauwelijks een maand later verloor het zijn hoofd, ten gevolge van geschillen over eene oorzaak zoo nietig, dat vriend en vijand geruimen tijd weigerden, die oorzaak als de ware te erkennen;

en nu laatstelijk stortte ook het overschot ineen, allereerst en allermeest onder de slagen, te midden van allerlei pligtplegingen door eigen medestanders en vroegere medeleden toegebragt. Laten wij het voor alles erkennen, dat zelden eenig ministerie hier te lande een zoo treurigen dood heeft gevonden als het tweede Kabinet-Thorbecke.

Ik wensch mij niet meer dan hoognoodig is met retrospectieve beschouwingen in te laten: in het politieke leven hebben wij veelal genoeg aan de actualiteit. De ontwerp-cultuurwet - ik hoop het zeer althans - vindt wel eens haren geschiedschrijver, en deze zal misschien met meer onpartijdigheid dan nu nog mogelijk is, de fouten aan weêrskanten begaan, kunnen optellen en wegen. Alleen in zooverre de afstemming van het wetsontwerp de onmiddellijke oorzaak is geworden van het optreden eener nieuwe regering, heeft zij nu nog waarde voor ons en valt zij binnen den kring der beschouwingen aan den tegenwoordigen staat van zaken toegewijd.

Vóór alles wensch ik dan dit te constateeren, dat het in elk geval een ongeluk was, dat de drang der omstandigheden juist de koloniale kwestie tot de kabinetskwestie bij uitnemendheid had gemaakt. Stel dat die kwestie zuiver ware uitgemaakt, dat de meerderheid van de Kamer daaromtrent eene duidelijke meening hadde uitgesproken, en wel de meening door den Heer Mijer voorgestaan, welke waarborg zou er dan nog bestaan, dat deze, als hoofd van een nieuw ministerie, in het algemeen regeringsbeleid op de ondersteuning van de vertegenwoordiging zoude kunnen rekenen? Zou de meerderheid ophouden anti-conservatief te zijn, omdat zij ten aanzien van een enkele kwestie - een kwestie waarbij het niet zoozeer geldt verschil van beginselen, als wel verschil over de meer of minder snelle toepassing van beginselen, waaromtrent ongeveer allen het eens zijn - het gevoelen deelde, dat meer in het bijzonder door de conservatieven verdedigd wordt? Ware het niet ligt mogelijk, dat zulk een ministerie, homogeen met de Kamer op koloniaal gebied, toch in elk ander opzigt slechts eene minderheid voor zich had; en mogt dit zoo wezen, welke waren dan de kansen van zijn voortbestaan? Dit bezwaar kon vooral na de gebeurtenissen van Januarij niet worden gekeerd, maar wat men wel had kunnen voorkomen is dit, dat het nieuwe ministerie optrad zonder eenigen waarborg, dat het althans in koloniale aangelegenheden werkelijk eene meerderheid voor zich heeft.

Durft iemand, die de discussiën over de cultuurwet met eenige oplettendheid volgde, beweren, dat dit nu inderdaad het geval is; dat de Heer Mijer, om zich tegenover de Tweede Kamer te handhaven, slechts behoeft vast te houden aan het koloniaal programma, dat hij in den laatsten tijd als lid van de Kamer verdedigde? Ik kan het moeijelijk gelooven: men maggissingen wagen omtrent de eigenlijke wenschen van de meerderheid, met betrekking tot de cultuurwet, iets zeker te dien aanzien is volstrekt niet gebleken. Niemand mag de Tweede Kamer van inconsequentie beschuldigen, wanneer zij in den aanstaanden winter het budget van koloniën met overgroote meerderheid mogt afstemmen. De Heer Mijer moge vrij inde Eerste Kamer beweren, dat de discussiën over de cultuurwet niet geheel onvruchtbaar zijn gebleven, dat althans op sommige punten van de meening der meerderheid duidelijk gebleken is, men behoeft al het optimisme van een pas opgetreden minister, om zich bij dergelijke uitspraak neêr te kunnen leggen. Moet er uit de discussie iets gebleken zijn, dan zou ik niet anders weten te noemen dan de ongeschiktheid van de Kamer om soortgelijk onderwerp te behandelen.

En ziedaar reeds dadelijk eene openbaring van den zonderlingen toestand waarin wij geplaatst zijn: wij hebben een ministerie *ad hoc*, zoo als de Heer Groen van Prinsterer zoude zeggen; een ministerie met een bepaald koloniaal mandaat, en geen sterveling, de Minister zoo min als iemand anders, kan zeggen wat eigenlijk in dat mandaat ligt opgesloten; Vanwaar die onzekerheid? Zij is dunkt mij het gevolg van twee oorzaken: het beleid van de conservatieven en de voorbeeldelooze verwarring, welke de discussiën over de cultuurwet kenmerkte. Het beleid van de conservatieven vooreerst: ik heb daarvan reeds te dikwijls kwaad gesproken om nu niet rondborstig te erkennen, dat de eer van den jongsten grooten strijd op koloniaal gebied, over het algemeen aan haar toekomt, en tevens, dat zij volkomen geslaagd is in hare tactiek om de beslissing van de hoofdgedachte der cultuurwet - eene beslissing, welke zij vreesde en waarlijk niet zonder grond - te voorkomen, door allerlei technische bezwaren op te werpen, welke de vergadering ligt van het spoor konden brengen. De ondersteuning van het amendement Poortman door de geheele conservatieve partij, is in mijn oog de behendigste manoeuvre, welke de oppositie gedurende haar vierjarig bestaan heeft uit-

gevoerd; zij besliste inderdaad den strijd door op het voorstel van eene bevriende hand afkomstig en met de beste bedoelingen in de wereld gezonden, een vijandelijk stempel te drukken en zoodoende de voorgenomen verzoening onmogelijk te maken.

Als men zegt dat eene minderheid door beleid zegeviert, dan wordt tevens erkend, dat de meerderheid fouten heeft gepleegd, want juist daarin schuilt het beleid, dat men de fouten der tegenpartij tot eigen voordeel heeft weten aan te wenden. En inderdaad, die fouten liggen hier voor de hand: de discussiën over de cultuurwet blijven een afschrikwekkend voorbeeld van parlementaire anarchie. Onder de beste voorteekenen nemen de beraadslagingen een aanvang: de meeningen, aanvankelijk voorgedragen, zijn helder als kristal; maar reeds spoedig komt er verandering, en die verandering, in plaats van uitzondering te blijven, wordt allengs grooter en meer algemeen. De hoofdzaak van het debat geraakt op den achtergrond en wordt verdrongen door overwegingen, op zich zelve hoogst belangrijk zeker, maar waaraan men toch vroeger geen zoo groot gewigt had toegekend. Personen, die bij het voorloopig onderzoek eensgezind waren in hun oordeel over die punten van betrekkelijk ondergeschikt belang, beginnen nu onderling van meening te verschillen; men komt met bedenkingen te voorschijn, waaraan vroeger zelfs niet werd gedacht, en ter wederlegging van die bedenkingen vindt men aan de andere zijde al ras argumenten, even nieuw en verrassend, als de bezwaren, welke zij bestemd zijn uit den weg te ruimen. De luisterende meerderheid, welke bij den aanvang van het debat eene welgevestigde eigen meening dacht te bezitten, en, dank zij die eigen meening, een afdoende contrôle op de sprekers konde uitoefenen, wordt allengs onrustiger en minder zeker van haar zaak; al die nieuwe motieven en argumenten brengen haar van het regte spoor; zij is niet meer in staat die dadelijk te verwerken, het juiste van het onjuiste, het ware van het overdrevene te onderscheiden, maar geraakt meer en meer onder den indruk van het debat om eindelijk een speelbal te worden van elken spreker die optreedt. Bijna elke stap voorwaarts is een stap naar de duisternis, waar alleen nog maar het toeval beslissen kan. Midden in die duisternis valt het schot, en de zaak is beslist. Toen de nevel opklaarde, bleek het, dat het schot gekomen was niet uit het vijandelijk

kamp, maar uit de rijen der medestanders. Er zijn in den oorlog voorbeelden genoeg, dat manschappen door een ongelukkig toeval hunne eigen officieren dooden, maar dat men op die wijze ook het leven beneemt aan den generaal en chef, ziedaar wat alleen denkbaar is, wanneer alle orde en discipline heeft opgehouden te bestaan.

Ieder die eenigzins vertrouwd is met de practijken van groote vergaderingen, weet hoe soms over die vergaderingen een noodlot hangen kan, dat haar volstrekt magteloos maakt. Iedereen gevoelt dat men op een verkeerden weg is, en niemand is in staat daarin verandering te brengen; elk lid staat dan geïsoleerd, geheel overgelaten aan eigen indrukken; niemand is bij magte, ook maar bij benadering, de meening van de vergadering te raden, en geen wonder, want die meening is nergens te vinden. Een individu te regt te brengen, dat van het goede pad is afgedwaald, kan soms moeijelijk genoeg zijn, maar aan eene in de onmetelijke ruimte voortzwevende vergadering den vasten bodem terug te geven, dien zij verloren heeft, is eene reuzentaak, waarvoor slechts zeer weinigen berekend zijn. Aan heldhaftige pogingen om de orde in de beraadslagingen te herstellen, heeft het niet ontbroken; maar zij die het beproefden, slaagden niet, en zij, die misschien konden slagen, hebben het niet beproefd. De Minister van Koloniën, ofschoon anders meester in het parlementair debat, was allerminst in staat de verbroken orde te herstellen, niet omdat het hem aan gezag haperde, maar omdat men de kwestie had overgebragt op een hem geheel vreemd gebied.

Het amendement Poortman is de eigenlijke openbaring van de babylonische spraakverwarring, waartoe men al disputerende in de Kamer gekomen was. Voorgedragen als een schild ter bescherming van het Ministerie, wordt het van den anderen kant aangegrepen als een wapen, uitnemend geschikt om dat Ministerie te dooden; en ten slotte vereenigen zich drie fractiën, welke onderling niets gemeen hebben, in één zelfde votum: zij die niets willen van de wet; zij die, ingenomen met het hoofdbeginsel, erkenning van eigendomsregt onnoodig achten om dat hoofdbeginsel te verwezenlijken; en zij, die met den voorsteller eenvoudig de kwestie van eigendomsregt op zijde willen schuiven, niet omdat zij gestemd zijn tegen dat regt, maar omdat zij door opoffering van hetgeen naar hun inzien slechts een woord is, de tweede fractie voor het wetsontwerp

willen winnen. Het is deze prachtige combinatie, welke aan de cultuurwet het leven heeft gekost. Waren de voorstanders van de geheele wet, en met name de Minister zelf, op het oogenblik van de stemming beter geïnspireerd geweest; hadden zij in plaats van het amendement half te bestrijden en half te vergoêlijken, kort en bondig gezegd wat hij, Minister, daags na de stemming zoo volkomen juist aanmerkte: ‘Een van beiden, Mijneheeren, óf het amendement is een woordenspel, en dan is de vergadering het aan haar eigen waardigheid verschuldigd, zich daarmede niet te vereenigen; óf het verandert een der hoofdbeginselen van mijn ontwerp, en dan zal ik elk votum vóór het amendement als een votum tegen de wet aanmerken;’ - wie weet of de Heer Fransen van de Putte zijne plaats in het hooge en leelijke gebouw op het Plein niet nu nog zoude innemen.

Ik zeide zoo even, dat de debatten over de cultuurwet volstrekt onvruchtbaar zijn gebleven: die meening is echter te absoluut. Één zaak is bij de discussiën in de liefelijke Meimaand zonneklaar gebleken, namelijk de onhoudbaarheid van het stelsel van beraadslagen, dat nu nog door onze Tweede Kamer gevolgd wordt. Sinds meer dan twee jaren slingert in die Kamer een voorstel van vijf leden, om het reglement van orde te herzien en eene betere wijze van beraadslaging in te voeren; maar vergis ik mij niet, dan bleef tot nog toe zelfs het voorloopig onderzoek van dat voorstel achterwege. Waarom? Toch niet omdat men overtuigd is, dat de discussiën in onze Kamer als een toonbeeld van goede orde bekend staan, of omdat de ervaring de doelmatigheid zoude hebben bewezen van de methode van wetten maken, welke hier te lande gevolgd wordt? Sinds 1848 heeft onze Tweede Kamer het regt van amendement, en zij is tegenwoordig even handig of onhandig in de uitoefening van dat regt al achttien jaren geleden; getuige de wording van de medische wetten en de dood van de cultuurwet. Zonderling, de meerderheid der Tweede Kamer, van welke men dagelijks in allerlei bladen en boekjes kan lezen, dat zij is de incarnatie van het radicalisme, dat zij door blinde sloopingswoede geleid, aan al het historische den dood gezworen heeft, die radicale meerderheid buigt eerbiedig het hoofd voor een oud en doelloos gebouwtje, een wonderlijk en omslagtig zamenstel van commissiën van rapporteurs, voorloopige verslagen en memoriën van antwoord, uitgedacht voor een tijd, toen

men het gemis van het regt van amendement op de eene of andere wijze moest vergoêlijken, maar in elk geval in onze dagen een volslagen anachronisme.

Het is hier de plaats niet om de gebreken van het bestaande in bijzonderheden aan te wijzen, maar dit mag in elk geval wel worden geconstateerd, dat de behandeling van de cultuurwet op nieuw bewezen heeft, hoe groot de behoefte is aan eene meer zelfstandige commissie van rapporteurs, welke de leiding der beraadslagingen op zich neemt en eenige policie houdt bij de uitoefening van het regt van amendement. Of wil men dit niet, op grond dat eene, trouwens zeer onvolledige, ervaring vroeger opgedaan, tegen dat stelsel zoude getuigen, dat men dan althans op het voorbeeld van België en zoo vele andere landen bepale om, voor de eindbeslissing over het geheele ontwerp, nog eens al de aangenomen amendementen en al de verworpen artikelen aan eene definitieve stemming te onderwerwerpen. Had dit voortreffelijk systeem hier gegolden, dan blijft het zeer de vraag of de vergadering zich ook ten tweedemale met het amendement-Poortman zou hebben vereenigd. Immers voor nog de stemming plaats had, ontstond er eene zonderlinge discussie over de gevolgen, welke uit de aanneming van het amendement moesten voortvloeijen. Naar het oordeel van den voorsteller konde men met enkele uitzonderingen de volgende artikelen behouden en aan de uitoefening der gebruikregten op den grond, bij artikel I den Javanen toegekend, dezelfde voorwaarden verbinden als de Regering aan het eigendomsregt verbonden wilde hebben. Naar het oordeel van de conservatieven was dit echter eene onmogelijkheid, en moesten verreweg de meeste van de eerstvolgende artikelen noodzakelijk vervallen, wanneer eenmaal het eerste amendement zou zijn aangenomen. Met andere woorden, de zin door de vergadering aan dat amendement gehecht, zou eerst duidelijk blijken bij de behandeling der opvolgende artikelen. Bleven die artikelen naar den wensch van den Heer Poortman behouden, de conservatieven zouden dan bij de eindstemming het eerste amendement natuurlijk verworpen hebben, omdat het dan gebleken ware, dat het niet de beteekenis bezat, welke zij daaraan aanvankelijk hadden gehecht. Vervielen daarentegen de andere artikelen, de reden waarom een deel van de liberale partij het eerste amendement had ondersteund, zou dan blijken niet meer te bestaan, en zoowel in het een als in het ander geval ware het amendement

niet in de wet opgenomen. Misschien faalt mijne berekening, maar dit staat in elk geval vast, dat wanneer eene tweede stemming had plaats gehad na de behandeling van het geheele wetsontwerp in al zijne onderdeelen, men niet als nu zou behoeven te vragen: wat heeft de vergadering bedoeld?

Mogten de langgerekte discussiën over de ontwerp-cultuurwet althans leiden tot de spoedige invoering van een verbeterd reglement van orde, de tijd aan die discussiën besteed zou dan niet geheel verloren zijn geweest.

Ter juiste beoordeeling van den tegenwoordigen politieken toestand, moeten wij intusschen nog wijzen op een ander incident, dat de discussiën over de cultuurwet kenmerkte: ik bedoel de scheuring tusschen de leden van de liberale partij, blijkbaar uit de houding, door den Heer Thorbecke aangenomen. Thorbecke ‘is de moordenaar der wet’, zegt Groen van Prinsterer, en ik zou niet durven beweren, dat die verklaring onjuist is. Ik bespreek dit onderwerp met den grootsten weerzin en ook daarom zoo beknopt mogelijk. Men heeft in de laatste jaren met toenemende verbittering aan de groote meerderheid van de liberale partij hare bijzondere ingenomenheid met Thorbecke verweten. Arme radicalen, men maakt u een grief niet slechts van hetgeen gij hebt gesloopt, maar ook van het niet sloopen dezer groote reputatie; arme rationalisten, uwe koude ongevoeligheid is geen grooter fout dan uwe warme piëteit voor eene groote historische figuur! Gij hebt thorbeckianisme en liberalisme verward omdat gij in lange jaren van zware beproeving altijd dezelfde trouwe hand om hetzelfde vaandel zaagt vastgeklemd; omdat gij de vaste overtuiging met u omdraagt, dat zonder die hand en zonder die leiding de grondwet van 1848 met hare gezegende gevolgen nimmer uw erfdeel zou zijn geworden. Al mogt uwe ingenomenheid met den leider uwer partij nu en dan in vooringenomenheid ontaarden, zwakheid uit politieke dankbaarheid voortgevloeid, is eene te zeldzame ondeugd in onze maatschappij dan dat ik zou durven wagen die te wraken. Daarenboven ook al hadt gij ontrouw willen worden aan uwen beproefden leidsman, waar is de man aan wien gij in zijne plaats de behartiging van uwe belangen zoudt hebben moeten opdragen? Sinds 1848 is een geheele vloed van politici over Nederland gekomen, maar hoevelen zijn er onder die politici, wier naam ook maar een jaar nadat hun politieke arbeid is afgesponnen, in de heugenis van het volk blijft voortleven?

Aan pretendenten is zeker geen gebrek, maar de wettige erfopvolgers van Thorbecke, waar moeten wij ze zoeken?

Gunnen wij dus aan de heeren van de tegenovergestelde partij de weinig benijdenswaardige eer, dat zij zich spoediger dan wij van deze historische bagaadje hebben losgemaakt, maar laten wij tevens erkennen, dat wij in Thorbecke voor alles het vaandel lief hebben, dat hij draagt, en dat wij ontrouw zouden worden aan zijne eigen traditien, aan het goede voorbeeld dat hij ons gegeven heeft, wanneer wij om zijn persoon het vaandel in den steek lieten en afzagen van onze bevoegdheid om als vrije en zelfstandige mannen ook tot hem te zeggen: dit is goed en dat is slecht.

Welnu van dat standpunt aarzel ik niet te zeggen, dat de houding van den Heer Thorbecke bij de jongste discussiën naar mijne bescheiden meening niet te verdedigen is. Ik zoek niet met anderen daarin eene grief, dat nu de kiezers te Groningen werden teleurgesteld, want wanneer heeft Thorbecke zich door een programma de handen laten binden tegenover zijne kiezers, en waar heeft hij ooit geleerd, dat de volksvertegenwoordiger, alvorens zijne stem uit te brengen, het oordeel zijner kiezers behoort in te winnen? Wanneer de heeren te Groningen vóór alles hebben gezocht naar een verdediger van de cultuurwet, dan moet ik bekennen, dat zij blijken hebben gegeven van de grootst mogelijke onhandigheid, door na al het gebeurde en na al hetgeen men bij geruchte vernomen had, juist den Heer Thorbecke als dien verdediger aan te merken. Ik deel ook geen oogenblik in het vermoeden, dat het oordeel door den Heer Thorbecke over de cultuurwet uitgesproken, meer het uitvloeisel zoude zijn geweest van persoonlijke antipathiën dan van een welgevestigde overtuiging: zijn geheele publieke leven protesteert tegen zulke vermoedens, en niemand heeft regt die zonder deugdelijke bewijzen te onderstellen. Zoo als hij over de cultuurwet sprak, heeft hij er van den aanvang af over gedacht, maar juist daarom mag men vragen: hoe is het mogelijk, dat de Heer Thorbecke niet heeft ingezien, dat zoolang de cultuurwet niet was afgedaan, gronden van betamelijkheid en van politiek beleid hem verboden het mandaat van volksvertegenwoordiger aan te nemen? Tusschen de afgetreden leden van een kabinet en hunne vroegere ambtgenooten, blijft zedelijke solidariteit bestaan voor het werk, dat gezamenlijk is ondernomen; die solidariteit werd hier zon-

der noodzaak verloochend en daardoor, hoe men het ook verbloeme, te kort gedaan aan de eerste eischen van politieke moraliteit. Kon de Heer Thorbecke de cultuurwet niet verdedigen, hij had het mandaat van afgevaardigde niet mogen aanvaarden; door het te aanvaarden nam hij de verpligting op zich om hetgeen men genoemd heeft ‘de voortgezette koloniale politiek van zijn eigen kabinet’ te steunen.

Ook met de eischen van politiek beleid is de aangenomen houding naar mijne opvatting moeijelijk overeen te brengen. Zonder nog daarvan te spreken, dat die houding het gezag van den Heer Thorbecke in de Kamer aanmerkelijk verzwakt en de krachten van zijne partij, trots hare meerderheid, voor het oogenblik schier geheel neutraliseert, zoo moet het dunkt mij in het oog vallen, dat zij een valsch licht werpt, zoowel over de vorming van het tweede ministerie Thorbecke, als over zijne ontbinding. Toen dat ministerie in den aanvang van 1862 het bewind in handen nam, deed men zeer sterk de meening gelden, dat er groote behoefte bestond aan een streng homogeen kabinet: geen alliage van welken aard ook mogt bij de zamenstelling in aanmerking komen; elke eenigzins twijfelachtige kleur werd ten strengste gemeden. Om dit doel te kunnen bereiken moest men mannen buitensluiten wier medewerking een grooten steun zou hebben opgeleverd, en voor sommige departementen de toevlugt nemen tot onbekenden, wier later gebleken onbekwaamheid het kabinet reeds dadelijk verzwakte. Men verdedigde dit alles in het belang eener volstrekt onmisbare eenheid van regeringsbeginselen; maar met welk regt, wanneer later moest blijken, dat tusschen het hoofd van het kabinet en den Minister van Koloniën, over de politieke wet bij uitnemendheid een verschil van meening bestaan kon als tusschen wit en zwart, ja en neen? Kon men meer openlijk constateeren dan nu bij de jongste discussiën heeft plaats gehad, dat die strenge homogeneïteit louter op eene fictie berustte? De mazen van het net zijn waarlijk niet naauw geknoopt als zij de geheele cultuurwet kunnen doorlaten.

Ook de ontbinding van het tweede ministerie Thorbecke is na de jongste gebeurtenissen minder verklaarbaar dan ooit. Men mogt verschillend denken over de vraag: of een strafwetboek voor Indië al of niet bij koninklijk besluit behoort te worden vastgesteld, de openbare meening scheen eenstemmig van oordeel, dat de gerezen kwestie buiten alle verhouding

nietig was, vergeleken bij de nadeelen welke uit eene ontbinding van het kabinet noodzakelijk moesten voortvloeijen. Toch eerbiedigde men het gevoelen van den Heer Thorbecke: eene kwestie kan soms in het oog van enkelen eene waarde hebben welke anderen vruchteloos daarin zoeken. Maar hoe rijmt men met die vasthoudendheid op dit enkele punt, het geheele gemis aan vasthoudendheid op het gebied van algemeene politiek? Het hoofd van de regering trekt zich terug omdat de meerderheid in het ministerie zich tegen hem verklaart in eene zuiver dogmatische kwestie, zonder regtstreekschen invloed op de maatschappij; en te gelijker tijd toont hij zich bereid met zijn gezag een wet te dekken, welke, volgens zijn later ontwikkeld gevoelen, vermetel ingrijpt in de Javaansche huishouding en daardoor onze koloniën met zeer wezenlijke en zeer groote gevaren bedreigt. Waarom zoo weinig inschikkelijkheid voor kleine zaken, wanneer men daar, waar het levensvragen geldt, van zoo groote inschikkelijkheid blijken geeft? Ik stel de vraag, maar waag het niet die te beantwoorden.

Eene scheuring als nu onlangs hier te lande bij de liberale partij voorkwam, is zeker geen vreemd verschijnsel in parlementaire vergaderingen, en de ervaring leert gelukkig, dat de wonden dus geslagen, geenszins tot de ongeneeslijke behooren. Zal het hier ook zoo zijn? Ik hoop het hartelijk en geloof het tevens. Wanneer het reeds ondoenlijk schijnt om het juiste verschil tusschen conservatieven en liberalen op te sporen, hoe zal men dan op den duur twee fractiën van dezelfde partij onderscheiden, die geheel dezelfde beginselen toegedaan, enkel om zeer persoonlijke redenen tijdelijk van elkander zijn vervreemd geraakt? Het gemeenschappelijk belang behoeft slechts de stem te verheffen om al die persoonlijke redenen op zijde te dringen. Bij gemis van andere getuigen zou zelfs de Heer Groen ons kunnen leeren, hoe ligt men zich verzoent, wanneer die verzoening, zij het ook maar van verre, eenig voordeel belooft.

Bestaat er reeds op dit oogenblik aanleiding voor de liberale partij om met ter zijdestelling van alle oude en nieuwe veeten zich naauw aaneen te sluiten, ten einde dus vereenigd te strijden tegen een dreigend gemeenschappelijk gevaar? Zie daar eene tweede vraag welke ik te beantwoorden heb, en die

mij van zelf brengt tot eene beoordeeling van het nieuwe bewind, dat de plaats der vorige regering heeft ingenomen. Alles is ongewoon en vreemd in onzen politieken toestand van het oogenblik, niet het minst dit feit, dat het ministerie zijn programma moest komen indienen niet bij de Kamer, welke getuige van den jongsten veldslag, ook de materie voor het nieuwe kabinet geleverd heeft, maar bij de andere Kamer, welke in het debat over de cultuurwet niet gemengd, een volkomen neutraal standpunt innam en geacht moest worden niet te weten waarom de mannen, die het een paar maanden geleden aan de groene tafel voor zich zag en met wie zij op den meest vertrouwelijken voet verkeerde, nu plotseling en spoorloos verdwenen waren. Een eerste gevolg van dien ongewonen toestand was dan ook, dat de discussiën over het programma der nieuwe ministers doorweven werden met lijkredenen ter eere van hen, die deel hadden uitgemaakt van de vorige regering, lijkredenen welke de gelukkige erfgenamen zeker in plegtige houding, met gevouwen handen en eenigzins vochtig oog zullen hebben bijgewoond.

Maar dat de dooden in vrede rusten; ik heb nu nog slechts met de levenden te doen, en wel met de eerste levensteekenen in hun breedvoerig programma gegeven. Welke soort van kabinet hebben wij voor ons? Geen partij-kabinet, roept de Minister van Buitenlandsche Zaken, en zijne ambtgenooten voor Kolonien en voor het binnenlandsch bestuur herhalen die woorden om strijd. ‘De Regering heeft reeds opgemerkt’ - zegt de Heer Heemskerk - ‘en ik hecht er aan, dat de leden dezer Kamer daarvan acte nemen, dat dit kabinet geen partij-kabinet is, en dat het hoofddoel van zijne zamenstelling, het wezenlijke magtpunt waarvan het is uitgegaan, is geweest: de oplossing van de koloniale quaestie.’ Uitnemend, ik zou de laatste zijn om 't zij in het algemeen, 't zij in deze bijzondere omstandigheden, het *raison d'être* van een conciliatoir ministerie te betwisten. Conciliatoire regeringen zijn soms, ik zou bijna durven zeggen: zijn in den regel eene wezenlijke behoefte. Maar vergun mij er bij te voegen: het conciliante karakter, dat men wil aannemen, moet niet steunen op eene enkele verklaring, maar gewaarborgd worden door de zamenstelling van het kabinet. Wanneer men wil, dat eene corporatie, uit een aantal individuen zamengesteld, het middenpad bewandele, dan moet men bij hen, die ter regterzijde plegen

af te wijken, anderen voegen voor wie het links gaan een gewoonte is geworden, opdat de een den ander tegenhoude, en dus allen te zamen in het midden blijven; althans wanneer men, zooals zeker hier te lande het geval is, geen eigenlijk, centrum bezit. Vindt men nu zulk een waarborg van verbroedering in het tegenwoordige kabinet? 't Valt moeijelijk ja te zeggen; want al de politieke notabiliteiten, in dat kabinet opgenomen, waren, indien ik mij niet bedrieg, tot nog toe gewoon aan eene en dezelfde zijde.... ik had haast gezegd mank te gaan. Zoo er al eenig alliage in het ministerie voorkomt, dan is het van anti-revolutionairen aard, en de bijvoeging van dat bestanddeel, al is het dan ook maar in kleine dosis, kan waarlijk niet veel bijdragen tot geruststelling van de liberalen. En nu verschuile men zich niet achter de bewering, dat het ministerie op koloniaal gebied een bepaald mandaat heeft uit te voeren, want aangezien naar de eigen verklaring van den Heer Mijer eene sterke fractie van de liberale partij zich bij zijn koloniaal programma heeft neergelegd, zoo kan hierin allerminst eene reden worden gevonden voor de uitsluiting van die fractie. Een van beiden dus, Mijne Heeren: of gij moet erkennen, dat de leden van de linkerzijde, uwe vroegere tegenstanders, geen waarborg hoegenaamd bezitten voor dat conciliatoir karakter, dat gij nu zoo sterk op den voorgrond stelt; of gij begint met te erkennen, dat het vroeger trekken met den regter voet meer eene slechte gewoonte was, eene soort van affectatie, dan het gevolg van uwen bijzonderen ligchaamsbouw. In elk geval, men zal het toegeven, was de afgelegde verklaring, dat men geen partij-kabinet wilde zijn, geenszins overbodig; niemand zou het de heeren hebben aangezien.

Naast deze verklaring vinden wij in het ministerieel programma eene klagt over de middelen, welke de oppositie-bladen reeds dadelijk hadden te baat genomen om het nieuwe bewind te bestoken: men had het anti-revolutionair gescholden en beweerd, dat herziening van de schoolwet, ja zelfs grondwetsherziening het eigenlijk doel was dat men voor oogen had. Ontzag voor de Eerste Kamer belette den Minister van Koloniën van dit oppositie-middel alles te zeggen wat hij er van dacht, maar zooveel bleek duidelijk, dat hij het afschuwelijk vond. In elk geval kon hij met de hand op het hart verzekeren, dat al die geruchten louter leugen en laster waren.

Men vurgunne mij hier twee opmerkingen: eene over den aard van het gekozen oppositiemiddel, en eene andere over het meer of minder billijke van de klagt door de Regering tegen de oppositie aangevoerd.

De aard van het gekozen oppositiemiddel is inderdaad opmerkelijk. De Minister heeft volkomen gelijk: bij zijn optreden heeft de tegenpartij, als het ware instinctmatig, in alle hoeken van het land en in alle kringen één zelfden oorlogskreet aangeheven: ‘het ministerie is anti-revolutionair; de volksschool wordt bedreigd!’ Welken indruk heeft die oorlogskreet bij den Heer Groen van Prinsterer achtergelaten? Hij was er, vooral in de twee laatste jaren, onder den invloed van eene magtige verbeeldingskracht, toe gekomen om zijn eigen partij als het ware voetje voor voetje met de groote nationale partij te vereenzelvigen. De weerzin tegen de schoolwet had naar zijne opvatting reusachtige proportiën aangenomen: het geduld van het volk was uitgeput, de beker van verontwaardiging tot aan de boorden gevuld; nog één druppel, en de schoolwet zou, beladen met den vloek van eene christelijke natie, op welke wijze dan ook, vernietigd worden. *De Tijd*, geheel in dezelfde gemoedsstemming verkeerende, maar meer precies dan de Heer Groen, had nog onlangs verzekerd, dat in schoolwetzaken vier vijfde deel van de bevolking door het overblijvende één vijfde werd onderdrukt. Welnu, wanneer die voorstelling ik zeg niet juist ware, maar de waarheid ook slechts van verre raakte, dan had men dunkt mij moeten zien, dat bij het vernemen van den aangehaalden oorlogskreet de groote meerderheid van het volk het nieuwe ministerie jubelend te gemoet kwam, God dankende dat het oogenblik der verlossing eindelijk was aangebroken. En wat gebeurt? Niet hier of daar, maar schier overal weten de vijanden van de regering, wel bekend met de meeningen in hunne districten heerschende, geen giftiger wapen tegen die regering uit te denken, dan vervat is in de woorden: ‘Zij heeft het op de schoolwet gemunt.’ En het ministerie, als gevoelde het al de gevaren in het gebruik van dit wapen opgesloten, maakt van de eerste gelegenheid gebruik om tot de vertegenwoordiging te zeggen: ‘De Hemel beware ons voor zulk een gruwel!’ terwijl het *Dagblad*, dat weinig weken vroeger op zeer vriendschappelijken voet met den Heer Groen van Prinsterer raadpleegde over de meest geschikte wijze om tot schoolwetherziening te geraken, er nu met edele verontwaar-

diging bijvoegt: Schandelijke oppositie, welke durft wagen het nieuwe bewind als een vijand van ons *gezegend* schoolwezen voor te stellen! Men zal moeten toegeven, dat de antipathie tegen de schoolwet zich op zonderlinge wijze openbaart, en de Heer Groen van Prinsterer, die nog kort geleden beweerde, dat het mij in schoolwet-zaken minder aan goeden wil dan aan kennis van feiten haperde, zal zeker wel toestaan, dat ik ook deze belangrijke bijzonderheid op mijn register van waargenomen feiten overboek.

Maar in de politiek als in het volkenregt is het gebruik van een geducht wapen niet altijd geoorloofd. Kan men nu beweren dat de oppositie oneerlijk spel speelde, toen zij de Regering voorstelde als vijandig ten aanzien van de schoolwet gestemd? Zeker, er zou boos opzet bestaan wanneer men thans nog, nu het Ministerie zich duidelijk heeft verklaard, soortgelijke bewering voorop mogt willen stellen; maar vroeger? De dagbladen hebben eenvoudig in hunne gewone hyperbolische taal, dat wil zeggen met groote overdrijving, als waarschijnlijk voorgesteld, wat de groote menigte in gemoede voor waarschijnlijk hield. Bestond er nu geen grond voor dergelijke voorstelling? Neen, zegt men, want de Heer Mijer was hoofd van het kabinet, en niet de Heer van Zuylen. Aangenomen dat men het wist en moest weten, ofschoon ook nu slechts blijkt, dat beiden te zamen het ministerie gevormd hebben, wat had men, dan nog aan die wetenschap? Was het dan niet bekend, dat de Heer Mijer twee jaren lang met niet minder kracht dan eenig ander, op schoolwet-herziening aangedrongen en het den minister Thorbecke bitter verweten had, dat hij de behoefte aan zulk eene herziening nog maar altijd niet wilde erkennen? Gaat de oppositie te ver wanneer zij onderstelt, dat het hoofd van een kabinet als minister zal uitvoeren wat hij als lid van de Kamer dringend noodig achtte? Zoo ja, men vergeve haar die naïveteit, en erkenne tevens het vleijende dat er voor den minister in de onderstelling gelegen was.

Trouwens niet alleen de oppositie heeft zich aan deze naïveteit schuldig gemaakt: de Heer Groen wenscht vurig wat de liberalen zoo sterk vreezen, en schijnt aanvankelijk even stellig als zij te gelooven dat het gebeuren zal. Beter ingelicht dan het groote publiek, duurt echter zijne illusie minder lang, maar in beginsel oordeelt hij toch als de liberalen Er is bij

hem iets tragisch in dat langzaam verzwakken van die eerst zoo krachtige illusiën. Half April, vóór nog de koloniale strijd begint, is men vol moed en met onwankelbaar vertrouwen ten aanzien van de conservatieven vervuld: ‘Ook zal voor de schoolquaestie een conservatief kabinet tamelijk *anti-revolutionair* zijn, al worden de anti-revolutionairen met angstvallige zorg gekeerd.’ Nog een maand later en weinig dagen voor dat de beslissing valt, blijft de Heer Groen althans welgemoed, en schrijft hij, opgebeurd door een vriendelijk artikel van het *Dagblad*: ‘Thans, dit mag ik voorop stellen, ontwaart de conservatieve rigting, dat de *schoolguestie* de kabinetsquestie bij uitnemendheid is; dat daarin, tegen het thorbeckianisme, door zamenwerking der Christenen van alle gezindten, de *nationale kracht* ligt.’ Na het intrekken van de cultuurwet en het optreden van de tegenwoordige regering komt er wijziging in de gemoedsstemming: de bewering, dat de conservatieven in schoolzaken *per se* anti-revolutionair zullen zijn, wordt niet herhaald, maar veeleer verzekerd dat het opnemen van een der vrienden in het conservatief kabinet een *niet overtollige* waarborg is voor de christelijk historische rigting. De beteekenis van die conservatief-antirevolutionaire combinatie is overigens voor den Heer Groen op dat oogenblik nog geen andere dan voor de liberalen: ‘Men behoeft het programma van het kabinet Mijer niet af te wachten om te weten, dat het conservatief ministerie, waarin één lid der christelijk historische rigting is opgenomen, *bepaaldelijk ook voor de onderwijsquestie*, vergelijkenderwijs met Thorbecke c.s. merkbare winst is.’ Zoo als men ziet, de opgewondenheid is niet groot meer: beter iets dan niets, heet het nu. Maar toch men heeft iets gedaan, namelijk Graaf van Zuylen opgenomen, en wel bepaaldelijk ook voor de schoolquestie.

Intusschen reeds spoedig hoort men mompelen, dat die opvatting van den Heer Groen de juiste niet is. Graaf van Zuylen werd opgenomen in het Kabinet niet *om* maar *in weerwil van* zijne rigting, enkel als geroutineerd diplomaat, en - dus voegt men er fluisterend bij - hij zal niet minder in de binnenlandsche dan in de buitenlandsche aangelegenheden dien titel van geroutineerd diplomaat trachten te regtvaardigen. Onder den indruk van al dergelijke geruchten schrijft de Heer Groen deze merkwaardige woorden: 4 Junij. Kabinetspro-

gram. Heden in de Eerste Kamer. Wat zal dit zijn? Liefst ‘sluit ik, *eer het mij bekend is*.’ Welk een vertrouwen spreekt er niet in die voorbarige sluiting, 't Is alsof men zeggen wil: ‘een booze tijding komt altijd vroeg genoeg.’ Toch zal de Heer Groen, vóór die tijding tot hem komt, nog eens zijne meening zeggen en het minimum van zijne eischen stellen. Daarom voegt hij er bij: ‘Begrijp ik de kabinetsformatie wel, dan is een mijner vrienden, als uitstekende specialiteit, opgenomen in een conservatief kabinet. Doch *niet enkel* als specialiteit, maar als hooggewaardeerd lid der christelijk-historische rigting. *Daarom* vooral, niet *ofschoon*, maar *omdat*, ten waarborg eener regeling van de onderwijsquestie, in den zin en geest der (bij het naderen, van 12 Junij, zonder afspraak, tot stand gekomen) anti-schoolwet-coalitie.’ Die woorden *zonder afspraak* in den laatsten tusschenzin, zijn waarlijk onbetaalbaar.

Het regerings-programma verschijnt eindelijk, en hoe oordeelt nu de Heer Groen?... ‘Het Ministerie doet *niet* wat ik, geraadpleegd zijnde, zou hebben verlangd. Het doet ook niet wat men, in verband met den loop der omstandigheden en de verhouding der partijen, billijkerwijs te gemoet zag. Het gaat echter, wat het *onderwijs* aangaat, *zoo ver* als (in verband met de niet onbekende denkwijs van den Minister van Binnenlandsche Zaken) de collectieve verantwoordelijkheid vergunt.’ Zwakke troostgrond voorwaar, want indien men het werkelijk ernstig meende met het onderwijs, waarom dan niet door de keuze van een anderen ambtgenoot voor het binnenlandsch bestuur - aan candidaten onder de eigen partij was, zegt men, geen gebrek - het bezwaar voorkomen, nu in den eisch van collectieve verantwoordelijkheid opgesloten?

De aangehaalde woorden zijn op het oogenblik dat ik schrijf, de laatste welke de Heer Groen in het licht gaf. Zij werden geschreven op 7 Junij 1866, denzelfden dag waarop de nadere discussie over het regerings-programma in de Eerste Kamer plaats had, maar blijkbaar vóór nog de uitslag van die discussie bekend was. Eene tweede voorbarige sluiting dus, en waarlijk niet zonder grond. Indien nu de eerstvolgende aflevering van de Parlementaire Studiën geen duidelijke sporen draagt van de verontwaardiging des schrijvers, dan zal ik erkennen, dat de Heer Groen tot die menschen behoort wier

mond niet overvloeit van hetgeen geheel hun hart vervullen moet.

Het voorgaande zal, naar ik vertrouw, voldoende zijn om de oppositie vrij te pleiten: zij had regt te denken en aanvankelijk te beweren, dat het nieuwe kabinet vijandig gestemd was ten aanzien van de schoolwet. Keeren wij nu tot het programma terug. Wat komt het ministerie doen? Voor alles de koloniale zaken regelen; hierin ligt, zooals de Heer Heemskerk zich eigenaardig uitdrukte, het wezenlijke ‘magtpunt’ van het Kabinet, en natuurlijk dan ook, dat men dit in de eerste plaats bespreekt. Hoe zal men die zaken regelen? Vooreerst door uit te voeren het welbekende programma, dat de Heer Mijer vroeger in de Tweede Kamer ontwikkelde, een programma waarvan toen de Heer Godefroi zeide, dat het meer door zijn evasief karakter dan door duidelijkheid uitmuntte. In de tweede plaats zal men te gelegener tijd eene nieuwe cultuurwet ontwerpen, gebouwd op grondslagen, welke later zullen worden medegedeeld. Maar niet alles kan aan de toekomst worden overgelaten; men meende reeds dadelijk te moeten handelen, en vandaar het besluit om den Gouverneur-Generaal op te dragen onmiddellijk eene proclamatie uit te vaardigen waarbij aan de Javanen het regt op hun grond gewaarborgd wordt, geheel in den geest van het Poortman-amendement. ‘Aan de Javanen het regt op hun grond waarborgen!’ hooren wij nu den Heer Duymaer van Twist verschrikt uitroepen. Welk eene stoutmoedigheid! Maar weet gij dan niet, dat gij zoodoende het cultuurstelsel met één pennestreek vernietigt, daar het regt van de Regering om vrij te beschikken over die gronden der Javanen, toch wel tot het wezen van dat stelsel behooren zal. Stel u gerust, luidt echter het wederantwoord, aan die bevoegdheid van vrije beschikking willen wij zeker niet te kort doen. Niet te kort doen! Maar dan komt uwe verklaring eenvoudig hierop neder: dat gij de regten van den Javaan op zijn grond zult eerbiedigen, voor zooverre gij ze eerbiedigen zult. Het gewigt van de mededeeling staat niet in juiste verhouding tot den omslag aan het uitvaardigen van een algemeene proclamatie verbonden. ‘*Verba et voces*’, mompelt de oude landvoogd, terwijl hij zijne zitplaats weder inneemt.

Ik zeg zeker niet te veel wanneer ik beweer, dat de toekomstige koloniale politiek zich op dit oogenblik nog vrij nevel-

achtig voordoet, en indedaad het kan niet anders, zoolang niet duidelijk blijkt wat ten aanzien van dit onderwerp de eigenlijke meening is van de Vertegenwoordiging.

Nu volgt het onderwijs. Wat zegt het regerings-programma daaromtrent? De wet op het hooger onderwijs zal in de volgende zitting ter tafel komen. Voortreffelijk, althans wanneer blijken mogt, dat de indiening werkelijk zal leiden tot afdoening van dit moeijelijk onderwerp. De wet op het middelbaar onderwijs zal worden ten uitvoer gelegd in den geest, waarin zij werd opgesteld. Zeer heugelijke boodschap, behalve voor de partijgenooten, conservatieven en anti-revolutionairen, die met warmte gestreden hebben en waar het voorkomt nog strijden, juist tegen den geest van die wet.

Maar nu het lager onderwijs? Vóór alles geen grondwetsherziening. Art. 194 Grondwet is de vrucht van eene transactie; ‘aan die transactie te roeren zou deze Regering hoogst onstaatkundig vinden, en zij zal er de hand niet toe leenen.’ Dus oordeelt niet enkel de betrokken minister, maar de Regering, ook de minister van Buitenlandsche Zaken, die er ten overvloede nog bijvoegt, dat hij zich niet herinnert ooit op herziening van art. 194 der Grondwet te hebben aangedrongen. Ik herinner het mij ook niet; maar evenmin, dat Graaf van Zuylen, die den titel: ‘erfgenaam van de politiek van den Heer Groen’ onlangs openlijk aanvaardde - natuurlijk onder betuiging van zijne onwaardigheid - ooit heeft te kennen gegeven, dat hij juist deze hoofdzaak uit den boedel van den grooten erflater repudiëerde.

Maar ook met behoud van de Grondwet kan door herziening van de schoolwet alleen reeds aan heel wat bezwaren worden te gemoet gekomen. Zal men het doen; zal men vooral voldoening geven aan het bezwaar bij uitnemendheid? Zal men van de school weren die godsdienst boven geloofsverdeeldheid, welke volgens Thorbecke onmisbaar, volgens Groen van Prinsterer de school nog erger en ergerlijker maakt dan godsdienstloos, en ten slotte daarop moet uitloopen dat de geheele bevolking voor het moderne ongeloof gewonnen wordt; die algemeene godsdienst dus, welke, zooals Graaf van Zuylen in December 11. in bijzonderheden aantoonde, van het Christendom slechts den naam behoudt en waartegen te agiteren, naar zijn schriftelijk advies van April 11., pligtsbelrachting is? Het antwoord is zoo cathe-

gorisch mogelijk: de Regering zal aan dit alles niets doen; de neutrale staatsschool, ‘neutraal op godsdienstig gebied, *maar doordrongen door de groote beginselen van zedelijkheid en godsvrucht, die de onderwijzer uit een Christenvolk nooit ter zijde kan stellen bij de opleiding der jeugd*’, die staatsschool acht zij onaantastbaar. Van die zijde is dus geen hulp te wachten, en niet alleen geen hulp, maar tegenstand en ernstige tegenstand. ‘Iedere poging, die zou strekken om op de openbare school, *zoo als die bij ons is gevestigd*, eenige smet te werpen, zou door deze Regering ten sterkste bestreden worden.’ Men zij dus gewaarschuwd, en zorge die groote hoeveelheid smetstof, in de laatste twee jaren met vijandige bedoelingen tegen de staatsschool bijeengebragt, zoo spoedig mogelijk op te ruimen. Zoo spreekt het conservatief ministerie, ‘waarin’ - dus werd ons door Mr. Groen van Prinsterer medegedeeld - ‘één lid der christelijk-historische rigting is opgenomen, bepaaldelijk ook voor de onderwijsquestie.’

Zal men dan niets doen voor het onderwijs? Zeer zeker. Men zal vooreerst constateren, dat er is eene minderheid tegen de staatsschool ingenomen; men zal erkennen, dat die minderheid is eerbiedwaardig, ja zelfs dat er iets goeds steekt in hare oppositie; en voor het overige zal men hare wenschen en grieven met evenveel sympathie als welwillendheid onderzoeken. Wat de Regering echter nu van de geuite wenschen kent, als wenschen over het subsidiëren van bijzondere scholen en de verpligte heffing van schoolgeld, acht zij weinig aannemelijk; maar zij zal voortgaan met te onderzoeken, ernstig te onderzoeken, en mogt het haar dan blijken, dat de geopperde grieven billijk zijn en zonder wijziging van de schoolwet niet kunnen worden uit den weg geruimd, ‘dan zal zij niet schromen voor hare overtuiging uit te komen en aan de vertegenwoordiging voor te stellen wat zij noodig acht.’

Mag ik vragen of de liberale partij ooit iets anders heeft gezegd? Men legge naast de verklaring van den Heer Heemskerk eene van de talrijke redevoeringen, door den Heer Thorbecke, als minister van Binnenlandsche Zaken, aan de verdediging van de schoolwet toegewijd, en de overeenstemming tusschen beiden zal elkeen in het oog vallen. De woorden des Ministers kwamen bijna onveranderlijk hierop neer: Ik ben een oud vriend van de vrijheid van onderwijs; wordt zij bedreigd,

houd u verzekerd, dat gij in mij een krachtigen medestrijder zult vinden. Noem mij slechts feiten. En wat antwoordde de oppositie? Feiten noemen! Maar wij hebben er honderden genoemd; zij komen van alle kanten opdagen; de geheele wereld kent ze, en gij alleen zijt nog niet ingelicht! Men hoore slechts den geachten afgevaardigde uit Zwolle, nu minister van Koloniën: 'Is het niet redelijk en billijk, dat men te gemoet kome aan regtmatige gewetensbezwaren van een deel der bevolking, en dat men voldoe aan eene behoefte, die bij ervaring gebleken is op zeer vele plaatsen te bestaan? Ik meen die vraag bevestigend te moeten beantwoorden, en dus den minister van Binnenlandsche Zaken op nieuw het denkbeeld in overweging te moeten geven, dat ik reeds in het vorige jaar besprak. De vraag, die ik toen aan den Minister heb voorgehouden, doe ik nu weer. Het zal mij aangenaam zijn indien de Minister de goedheid zal willen hebben daarop te antwoorden, en wanneer hij nog niet overtuigd mogt zijn van de noodzakelijkheid eener wijziging der wet, zoo als door mij wordt bedoeld, tevens te verklaren door welke gronden, feiten en redeneringen hij gebragt kan worden tot eene andere overtuiging. Mij dunkt die gronden zijn reeds voldoende aangevoerd, en ik moet verklaren niet te weten, wat de Minister nog verder zou noodig hebben om te kunnen komen tot het voorstellen van eene wijziging der wet. Ja, ik geloof, dat zoodanig voorstel aanspraak zou hebben niet alleen op onze medewerking en ondersteuning, maar ook op toejuiching.' Dus sprak het hoofd van de tegenwoordige regering op 27 November 1865: op dien dag was de zaak naar zijn inzien in staat van wijze; nu acht ook hij het noodig, dat het onderzoek nog eens van meet af aan begonnen worde; op 27 November kende hij al de feiten; op 4 Junij daaraanvolgende, waren ze hem glad door het hoofd gegaan, misschien wel ten gevolge van de drukte, in de laatste weken voorgekomen.

Men zal moeten erkennen, dat wanneer er ooit op politiek terrein *volte-face* gemaakt werd, die manoeuvre hier voorkwam. En waarom? Graaf van Zuylen, die nog meer dan een zijner ambtgenooten door antecedenten werd gebonden en nu - ik moet het openhartig verklaren - op jammerlijke wijze met die antecedenten gebroken heeft, trachtte twee redenen van verschooning aan te voeren. Vooreerst beriep hij zich op het

gevoelen des konings, die geen partij-ministerie wilde. Wel erkende hij, dat die wil geen onderwerp van debat mogt uitmaken, maar toch meende hij nadrukkelijk te moeten constateeren, ‘dat de oorsprong en de aard van het mandaat’ in den wil des Konings liggen. Zeer zeker, maar zou men niet weldoen hier het antwoord toe te passen, dat de Heer Groen van Prinsterer eenigen tijd geleden voor een ander kabinet gereed maakte? ‘De vraag is niet, Mijneheeren, wat de Koning u gezegd heeft, maar wat gij hebt geantwoord. Het mandaat is door u aanvaard, de voorwaarden zijn door u aangenomen, beiden komen dus uitsluitend voor uwe rekening.’

Het tweede argument is althans niet meer afdoende. Graaf van Zuylen zou als vroeger blijven een vijand van de gemengde school, maar hij mogt niet vergeten, dat zijn gevoelen daaromtrent het gevoelen is van de minderheid, en dat deze hare beginselen niet aan de meerderheid kan opdringen. O neen, maar gij zult de wereld niet ligt overtuigen, dat hij die er ernstig en hartelijk naar streeft om het beginsel van de minderheid te doen zegevieren, den goeden weg bewandelt wanneer hij tijdelijk voor de meerderheid partij kiest en dus zelfs het regt verbeurt om voor zijn eigen zaak te strijden.

Niet het minst opmerkelijke gedeelte van deze discussie over de schoolwet is de laatste rede van den Heer Duymaer van Twist, die Graaf van Zuylen verschooning komt vragen voor de gewaagde onderstellingen, waarvan hij aanvankelijk was uitgegaan. ‘De Minister (van Buitenlandsche Zaken) heeft, het woord tot mij rigtende, gezegd: ik wensch beoordeeld te “worden naar mijne eigen daden.” Daarin heeft de Minister volkomen regt. Ik moet erkennen, dat ik niet terstond begreep, waarop hij doelde, toen hij dat woord tot mij rigtte. Thans geloof ik, dat de Minister bedoelde, dat ik hem ten onregte onder de anti-revolutionaire partij had gerangschikt. Ik erken het feit. Ik meende dat het was van algemeene bekendheid. Ik meende te goeder trouw, dat de Minister er een eer in stelde, tot die partij te behooren. Heb ik gedwaald, de Minister gelieve het slechts te verklaren. En voor dat geval vraag ik nu reeds den Minister verschooning voor mijne dwaling, en neem gaarne alles terug, wat ik daaromtrent gezegd heb.’

De verontschuldiging wordt als ernstig gemeend aangenomen, maar zekerheidshalve nog eens gewezen op de kloof, welke Graaf van Zuylen van de anti-revolutionairen gescheiden houdt. ‘In 1860 ben ik voor het eerst als minister van Buitenlandsche Zaken op het staatstooneel in Nederland getreden met mijne eigen beginselen, die gegrond waren op eene veeljarige ondervinding in de dienst van den Staat opgedaan. Vóór dien tijd ben ik niet in aanraking geweest met de anti-revolutionaire partij; en nu moet ik verklaren de grootste hoogachting en de meeste vriendschap te koesteren voor den staatsman, die aan het hoofd dier partij staat, en dat tusschen ons omtrent zeer vele punten volkomen homogeneïteit bestaat, maar ik moet protest aanteekenen tegen den mij gestelden eisch, om al de stellingen van dien staatsman te omhelzen.’ De Minister gaat nog verder: hij meent te moeten opmerken, dat hij nooit vrede heeft kunnen hebben met dat woord *antirevolutionair* en dit om de redenen, welke hij nu kortelijk uiteenzet. Misschien was de Kamer zeer dankbaar voor dit ongevraagd advies, maar misschien ook was menig lid met mij van oordeel, dat dergelijke mededeeling beter had geklonken in het kabinet van den Heer Groen, dan in de zaal van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Zal ik nog stilstaan bij de andere deelen van het ministerieel programma? 't Is dunkt mij overbodig, nu eenmaal is gebleken, hoe de Regering denkt over de twee groote punten van verschil tusschen de partijen in Nederland, namelijk de koloniale aangelegenheden en de schoolwet. Trouwens, behalve van deze twee zaken wordt alleen nog maar melding gemaakt van de finantiën, welker beheer naar het oordeel van het tegenwoordig gouvernement, de meest mogelijke behoedzaamheid vordert. Men kan met die verklaring volkomen instemmen en toch tevens erkennen, dat ook die behoedzaamheid niet uitsluitend aan de conservatieve partij eigen is. De Heer van Bosse heeft hetzelfde beginsel althans niet minder krachtig uitgesproken en dien overeenkomstig gehandeld. Het nieuwe Bewind erkent dit dan ook dankbaar, maar ik zou haast zeggen met zekere affectatie, als wilde het in dit opzigt eene scheiding maken tusschen de Heeren van Bosse en Betz, en de blaam van onvoorzigtigheid in het geldelijk beheer geheel op de schouders van laatstgenoemde overbrengen. Reeds in de Eerste Ka-

mer heeft men geprotesteerd tegen dien toeleg, en mij dunkt met volle regt. Voor zoover de maatregelen van den Heer Betz de sanctie van de wetgevende magt erlangden, is de verantwoordelijkheid van hem, minister, op haar, wetgevende magt, overgegaan; en wat betreft het mogelijk tekort op de begrooting van het loopende jaar, niemand zal betwisten, dat dit voor alles een uitvloeisel zoude zijn van de tegenwoordige politieke verwikkelingen, verwikkelingen, welke in het najaar van 1865 moeijelijk konden worden voorzien. Wie ook de begrooting van 1866 mogt ontworpen hebben, zijne berekeningen zouden niet minder hebben gefaald dan die van den Heer Betz.

En nu de conclusie van dit alles. Ik hoop niet te worden misverstaan, en dit zou zeker het geval zijn, wanneer men het voorgaande aanmerkte als eene soort van wapenkreet tegen het nieuwe gouvernement. Integendeel: het doel van mijn schrijven was zoo vredelievend mogelijk; immers mijn gansche betoog had geen ander doel dan aan te toonen, dat voor zoover het programma der regering duidelijk is en klaar, hare leden zich voordoen als menschen van gelijke beweging als de mannen, die hen in de leiding van het bestuur zijn voorafgegaan. Indien ik oppositie maak dan is het tegen de stelselmatige oppositie, waaraan het tweede ministerie Thorbecke vier jaren heeft bloot gestaan. Die oppositie had geen *raison d'être*, want stelselmatige bestrijding van eenig bewind is alleen dan geregtvaardigd, wanneer men voor het regeringsbeginsel van dat bewind een geheel ander beginsel in de plaats wil stellen. Zulk een beginsel nu is nergens te vinden. Anderhalf jaar geleden trachtte ik aan te toonen, dat de leden van de Tweede Kamer er na een strijd van vele dagen zelfs niet in geslaagd waren eene dragelijke onderscheiding te maken tusschen liberaal en conservatief, en heden wenschte ik te betoogen, dat wat men in theorie niet vermogt, men het ook in de practijk niet doen kan: de Heeren conservatieven copiëren een liberaal programma en daarmede is het uit. Neen, er is meer: de onderscheiding waarop men zich gisteren nog zooveel liet voorstaan, wordt

heden geheel geïgnoreerd. Het hoofd van het Kabinet, de Heer Mijer, verpligt de woorden *conservatieve partij* te noemen, voegt er in parenthesi bij: ‘ik zal haar nu maar met denzelfden naam bestempelen,’ als wilde hij te kennen geven, dat wij hier louter met een verkeerd spraakgebruik, hoogstens eene nuttelooze theoretische onderscheiding te doen hebben. Nog niet tevreden met die enkele zinspeling, meent dezelfde minister eenige oogenblikken later het volgende te moeten verklaren: ‘Ik geloof, dat het mij weinig moeite zou kosten aan te toonen, dat het onjuist is te beweren, dat tusschen de tegenwoordige staatspartijen in Nederland een verschil bestaat zoo groot als tusschen dag en nacht.’ O zoo weinig! Maar hoe gemakkelijker het valt, hoe moeijelijker ik het achten zou om voor het forum der politieke moraliteit, de verdediging op mij te nemen van die vierjarige stelselmatige oppositie, welke juist in naam van het conservatisme gevoerd werd.

Wil dit nu zeggen, dat wij eene regering van indringers voor ons hebben; eene regering van mannen, die hoegenaamd geen regt bezitten op de plaats, welke zij innemen? Allerminst. De Heer Mijer heeft in de Eerste Kamer volkomen naar waarheid gezegd, dat het regt van de conservatieven om te regeren daarin gelegen is, dat de liberale partij vrijwillig de plaats heeft geruimd. Om welke reden dan ook, de meerderheid heeft verklaard, dat zij voor het oogenblik buiten staat is te regeren, zij heeft den Koning verzocht naar andere raadslieden om te zien. De staat der Nederlanden kan niet worden gelijk gesteld met een onbeheerden boedel; wil de meerderheid niet regeren dan heeft de minderheid regt hare plaats in te nemen. De politieke toestand waarin wij geraakt zijn, blijft niettemin hoogst zonderling. Wij hebben een Kabinet met een speciaal mandaat, zonder dat van den inhoud van dat mandaat iets duidelijk blijkt. Het komt in de Kamer tegenover eene meerderheid te staan, welke, voor het oogenblik onvermogend zelf te regeren, allezins het vermogen heeft behouden om anderen het regeren onmogelijk te maken. De minderheid, waaruit het Kabinet voortkwam, is bij de jongste verkiezingen niet alleen niet versterkt, maar zij wordt nog daarenboven met groote verliezen bedreigd, daar na al het gebeurde de duurzame ondersteuning van de anti-revolutionairen althans hoogst problematisch is geworden. Prachtige verhouding inderdaad! Wij zijn

nu door de parlementaire kunstenarijen tot een toestand gebragt, welke zoowel het voor- als het achteruitgaan onmogelijk schijnt te maken.

Wie waagt het onder dergelijke omstandigheden ook maar de naaste toekomst te voorspellen? Ik allerminst. Maar al kunnen wij ons niet uitlaten over het waarschijnlijke, over het wenschelijke toch wel. En het wenschelijke is naar mijn inzien dit, dat de levensduur van het tegenwoordig Kabinet niet al te beperkt zij, in de onderstelling altijd, dat het aan zijn liberaal programma volkomen getrouw zal blijven. Het zou, dunkt mij, geen *fair play* zijn van de meerderheid, wanneer zij anderen belette de taak te verrigten, welke zij zelve heeft afgewezen, zoo lang althans die anderen in haren geest arbeiden. Ik betwijfel het daarenboven of de meerderheid zelve reeds nu weder tot regeren in staat is; de scheuring in haar midden ontstaan, wordt niet in weinige weken geheeld, en al mogt het anders wezen, de liberale partij heeft, geloof ik, na al het gebeurde behoefte aan een zuiveringsproces, dat zich langzaam moet ontwikkelen, wanneer men althans recidive van de jongste kwalen wenscht buiten te sluiten. Maar geheel afgescheiden van deze beschouwingen, acht ik op dit oogenblik eene zoogenaamde conservatieve regering in het eigenlijk belang van de liberale partij, omdat zij aan deze twee uitstekende diensten kan en ook zal bewijzen. Vooreerst het smoren van de schoolwet-agitatie, welke vooral in het laatste jaar een grooten omvang had verkregen. De liberalen mogen regeren zoo als zij willen, zij zijn buiten staat die agitatie te bevredigen; hunne protesten baten niets. Het staat nu eenmaal vast, dat zij de bevolking der lagere scholen voor de moderne rigting willen winnen, en die meening zult gij in geen geval kunnen overwinnen. Welnu, sta uwe plaats af aan de Heeren van de tegenpartij: een conservatief anti-revolutionair Kabinet heeft in 1856 de schoolwet gemaakt; dat nu tien jaren later een Kabinet van gelijken stempel, een Kabinet, waarin eenige hoofden van de anti-schoolwet-coalitie zitting hebben, de verklaring komen afleggen, dat de grondslagen waarop vroeger die schoolwet werd gebouwd, onaantastbaar zijn. Wat kunnen wij meer verlangen?

Bij deze dienst komt een andere. De conservatieven moeten ons al regerende komen bewijzen, dat er werkelijk geen con-

servatieven zijn, dat die naam, tot nog toe gevoerd, slechts een strijdleus was, welke niemand meer in den mond neemt als eenmaal de vesting genomen is. Er is in de laatste maanden veel kwaad gesproken van het liberalisme: de Heer Groen noemde het een versleten rigting en had de goedheid te verklaren, dat de partij, welke die rigting was toegedaan, in staat van faillissement verkeert. Mij dunkt de Heeren van de andere partij zijn nu beter dan wij zelven in staat, onze reputatie te herstellen. Zij mogen nu bewijzen, dat wanneer men al soms langs eene anti-revolutionair ladder het bewind bereiken kan, het liberalisme toch nog altijd de onmisbare balanceerstok is voor allen, die boven gekomen, wenschen staande te blijven. Zij mogen bewijzen, dat die versleten liberale vlag ook een conservatief kabinet op zeer doelmatige wijze versieren kan, en dat in elk geval die vlag in top moet blijven waaijen, wil men de lading gedekt zien. Zij mogen bewijzen, dat in deze dagen van onzekerheid en wantrouwen eene liberale firma de eenige is, welke hier te lande op politiek terrein eenig crediet heeft overgehouden.

De conservatieven moeten ons bewijzen, dat er geen conservatieven zijn. Is dan dat resultaat op zich zelf zoo begeerlijk? Ik zal het niet zeggen: integendeel, het groote geheim van dat politiek *malaise*, dat ons zoo vele jaren kwelt, schuilt naar mijne opvatting eigenlijk hierin, dat wij - de anti-revolutionairen daargelaten - allen *au fond* dezelfde meening zijn toegedaan. Ons parlementair stelsel zou zich, dunkt mij, beter ontwikkelen, wanneer in ons midden een meer wezenlijk en meer algemeen verschil van beginselen kon worden waargenomen. Waar echter zulk verschil niet bestaat, kan het ook niet door eene fictie worden in het leven geroepen, zonder het gezag van de vertegenwoordiging in wezenlijk gevaar te brengen. Indien onze overeenstemming van beginselen hare slechte zijde heeft, laten wij dan toch ons voordeel doen met hetgeen er goeds schuilt in die overeenstemming; laten wij vooral van de gelegenheid gebruik maken om de beste krachten voor de regering te bestemmen en zoodoende voorkomen, dat haar gezag schade lijden door het bestuur van incapaciteiten. Nederland is niet zoo rijk aan politieke mannen, dat het zonder nadeel voor zich zelf vele van dezen ongemotiveerd kan buitensluiten. Mij dunkt vooral de tegenwoordige dagen prediken luide en

welsprekend de behoefte aan zamenwerking en eensgezindheid, overal waar die zonder opoffering van beginselen bevredigd worden. In het licht der tegenwoordige wereldgebeurtenissen en het oog gevestigd op de ontzettende geheimen, welke eene misschien reeds zeer aanstaande toekomst zal ontsluijeren, is er niets in onze binnenlandsche twisten, dat de aandacht trekken kan dan hunne onbeduidendheid en nietigheid. Nederland is door alle eeuwen heen een land geweest van scheuring en verdeeldheid; maar zelden had de twist minder realiteit dan in onze dagen. Vergeleken bij den reuzenstrijd elders, is ons twisten louter kinderspel. Kunnen wij dat spel niet geheel opgeven, laten wij het dan althans staken, totdat vrolijker dagen zullen zijn aangebroken.

Nog één woord ten slotte. Wanneer het hoofd van de anti-revolutionaire partij straks, als afgevaardigde van Leiden, zijne vroegere plaats in de Tweede Kamer der Staten-Generaal weêr mogt gaan innemen, welke zal dan zijne verhouding zijn tegenover het nieuwe Kabinet, meer bijzonder tegenover den minister van Buitenlandsche Zaken, zijn vriend en bondgenoot? Het zoo even verschenen N°. 25 van de ‘Parlementaire Studiën en Schetsen,’ laat het antwoord op die vraag reeds doorschemeren. Nu de verkiezingen zijn afgeloopen en daarmede elk motief is komen te vervallen om zich langer achter een voorzigtig stilzwijgen te verschuilen, aarzelt de Heer Groen van Prinsterer ook niet van zijne teleurstelling te doen blijken, en naar alle waarschijnlijkheid zal die teleurstelling zich ook later openbaren in zijne houding tegenover het nieuwe Kabinet.

Toen ik zes maanden geleden de discussiën over de schoolwet, kort te voren in de Tweede Kamer gehouden, met een enkel woord besprak, noemde ik de oppositie van de conservatieven tegen die wet een *comediespel*. De Heer Groen van Prinsterer heeft in der tijd die uitdrukking zeer gelaakt en zich veel moeite gegeven om hare onjuistheid in het licht te stellen. ‘De Heer Buijs’ - zeide hij onder anderen - ‘zou deze uitdrukking waarschijnlijk geschrapt hebben, zoo hij niet onder den indruk eener hoofdgedachte, die overal doorstraalt, gestaan had. Namelijk het *pikante van het politieke drama*

ligt, gelijk hij te kennen geeft, voor hem hierin dat, terwijl ik mijn geduchten stok, de geliefde onderwijsquaestie, aan de conservatieven opdring, ik zelf aan de conservatieven ten speelbal verstrek, dat ik zelf, vroeg of laat, bij de uitkomst, *dupe* van hun *comediespel* zijn zal.' Niet onwaarschijnlijk zal die toen afgekeurde hoofdgedachte nu ook den strijd bezielen, welken de Regering van den kant der anti-revolutionairen te gemoet mag zien.

Het zou onedelmoedig zijn, wanneer ik uit de jongste geschriften van den Heer Groen al de illusiën wilde bijeenzamelen, waarmede hij zich in de laatste maanden gevleid heeft, ten einde dus een helder licht te werpen op de bittere teleurstelling, welke hij in deze dagen ondervinden moet. Ik laat die taak aan wie er lust in heeft, al geloof ik ook, dat de liberale partij in den laatsten tijd weinig motieven heeft gehad om zich bijzonder edelmoedig te toonen tegenover den schrijver van de 'Parlementaire Studiën en Schetsen'. Liever wil ik erkennen, dat men met den Heer Groen een wreed spel heeft gespeeld, maar er dan ook dadelijk bijvoegen, dat het lot, waardoor hij nu getroffen wordt, niet onverdiend kan heeten. De man, die twee jaren geleden zoo luide verkondigde: 'Mijn isolement is mijn kracht;' die brochures schreef om te betoogen, dat liberalisme en conservatisme twee namen zijn voor één zelfde zaak: het rationalisme; twee vruchten van één zelfden boom: het ongeloof; die man heeft sedert tijd noch moeite gespaard om met zijne natuurlijke vijanden een bondgenootschap aan te gaan, dat van zijn kant evenmin welgemeend *kon* wezen als van hunne zijde. En waarom? Om door parlementaire tactiek een doel te bereiken, dat men langs den koninklijken weg niet bereiken kon; om niet langer te zijn de tragische figuur, waarvan onlangs Dr. Jonckbloet gewaagde, heeft de eenzame strijder zijn welafgebakend eigen kamp verlaten, en, trots de ervaring in vroeger jaren opgedaan, al zijne kansen op één worp gesteld, op het gevaar af van, bij teleurstelling, zijnen landgenooten als een vrij wat stuitender figuur onder de oogen te komen. Hoe oneindig veel beter dan hij was die vriend in de koloniën geïnspireerd, uit wiens correspondentie de Heer Groen van Prinsterer nog onlangs eene enkele bladzijde mededeelde: 'Zoo we maar gedachtig blijven aan het: zij, die gelooven, haasten niet; zoo we de vrucht maar geen uur vroeger plukken wil-

len dan ze rijp is; zoo we maar, geleerd door de ervaring van 1853 en 1856, ons niet meer laten gebruiken als speelbal van politieke partijen; zoo we maar weten te wachten tot we onze *overtuiging* in den boezem der natie hebben overgestort; dan, ik ben er zeker van, zullen we onze goede zaak winnen.'

Gulden woorden inderdaad! Geen parlementaire tactiek, ook de behendigste niet, is in staat de overtuiging van een volk te wijzigen.

Leiden, 24 Junij 1866.

J.T. BUIJS.

Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis.

De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863, door W.A. van Rees, Koramandeur, officier en ridder van verschillende orders (lees: verscheidene orden), gepensioneerd majoor tit. van het Nederl. Ind. leger.

I.

Er was een tijd - 't is nog zoo lang niet geleden - dat het een vreemd verschijnsel heeten mogt, in een tijdschrift, niet uitsluitend aan militaire zaken gewijd, eene bijdrage tot de Indische krijgsgesebiedenis te zien opgenomen. Moet dit aan onverschilligheid, aan geringschatting of aan onkunde worden toegeschreven? Stelde men minder belang in al wat op krijgskundig gebied in Indië voorviel, omdat dit niet regtstreeks met onze scheepvaart en handelsbelangen in verband stond; of ligt de schuld bij het gebrek aan voorliefde voor militaire instellingen in het algemeen, hetwelk ook nu nog wel in Nederland wordt opgemerkt, niettegenstaande aan die instellingen zulk een groot belang is verbonden? Ik wil het niet beslissen; maar zeker is het, dat er te dien opzigte veel is veranderd. Sedert onheilspellende wolken zich in het Oosten vertoonden; sedert de ontzettende mare van den opstand in Britsch Indië ons in de ooren klonk, en verschillende gevaren ook Neêrland's gezag in den Archipel bedreigden, werd de vroegere onverschilligheid allengs door belangstelling vervangen.

Men begreep niet alleen dat de hulp en ondersteuning van een goed zamengesteld leger dringend vereischt wordt, om millioenen inlanders onder alle omstandigheden aan een be-

trekkelijk zeer gering aantal Europeanen ondergeschikt te doen, blijven, en dat noch het zedelijk overwigt dezer laatsten, noch de kracht der gewoonte daartoe voldoende zijn; maar men begon tevens de aandacht te vestigen op de geschiedenis van dat leger. Steeg nu de belangstelling, naarmate men die geschiedenis leerde kennen, ook de offers, welke de krijg gedurig van onze zee- en landmagt vorderde, deden aan het Indische leger denken.

De herinnering toch aan den herhaalden, met afwisselende kansen tegen Bali gevoerden strijd en aan de daar zóó duur gekochte zege, kon nog niet zijn uitgewischt, of het bloed der onzen stroomde weêr in de bovenlanden van Palembang en in het westelijk gedeelte van Borneo's onherbergzame kusten. En naauwelijks was de treurige indruk, teweeggebracht door de tijding, dat ten gevolge van weifeling en besluiteloosheid van het Indisch bestuur, van vermoeijenis, ontbering en heerschende ziekten, de eerste Bonische expeditie mislukt was, door de blijde mare der laatste overwinning bij Boni weggenomen, of onze krijgsmagt werd op nieuw geroepen, om den dweepzieken Maleijer en den muitenden Dajak, aan de Zuid- en Oostkust van Borneo, de kracht harer wapenen te doen gevoelen.

Maar nog andere oorzaken doen die belangstelling toenemen: want hoe meer Neêrland's jongelingschap het zich tot eene eer rekent, opgenomen te worden in de gelederen der Indische krijgsmagt, welke, in het leger of op de vloot, zich zoo menig welverdienden lauwer om de slapen vlecht, hoe meer ook het vaderoog naar die stranden henenblikt, het moederhart er in gedachten verwijlt; hoe meer allen eene krijgsgeschiedenis willen leeren kennen, waarin geliefde namen worden genoemd en welligt roemrijke daden hunner zonen beschreven.

Ontbrak het bovendien vroeger velen aan moed en kracht om de kluisters te verbreken, waarmede het boek der Indische geheimnissen gesloten was, en gevoelden weinig schrijvers lust en opgewektheid, om aan eene dorre opsomming van feiten of aan den droogen, vervelenden, slaapwekkenden inhoud van zoo menig officiëel rapport ziel en leven in te blazen, thans vindt schier iedere expeditie haar geschiedschrijver, die, nog onder den levendigen indruk der feiten zelve, den belangstellenden lezer er eene bocijende beschrijving van aanbiedt.

Het werk, welks titel aan het hoofd van dit opstel is neêrgeschreven, bevat eene zóó belangrijke bijdrage tot de krijgsgeschiedenis van Neêrland's Indië en stelt zóó vele feiten, waaraan deels roemvolle, deels treurige herinneringen verbonden zijn, in het licht, dat eene nadere kennismaking met den daarin beschreven krijg velen welligt niet ongevallig zal wezen.

Ofschoon eene vroegere bewering, dat iedere krijgsgeschiedenis, hoe goed ook geschreven, voor den oningewijde in militaire zaken eene onverteerbare kost is en blijft, later, en vooral door van Rees, werd gelogenstraft, is het echter geenszins mijn voornemen dezen schrijver, die soms tot de geringste en voor ons minder belangrijke bijzonderheden afdaalt, hier op den voet te volgen.

Met het werk van den verdienstelijken schrijver vóór mij, geloof ik den lezer van dit tijdschrift meer dienst te doen, door hem slechts in korte trekken een overzigt te geven van den onlangs op Borneo gevoerden strijd - in verband met zijne oorzaken en gevolgen - dan wel door onze dappere zee- en landmagt op al hare togten langs kreek en rivier, op al hare verkenningen door bosch en moeras te vergezellen.

Evenmin als bij de meeste krijgsbedrijven in onze Koloniën, is er bij dezen strijd sprake van bloedige slagvelden, waar de zege door opoffering van vele menschenlevens gekocht, of het pleit door eene schitterende overwinning beslecht wordt. Maar al zoekt men te vergeefs naar die indrukwekkende tooneelen, in de geschiedenis van een grooten oorlog dikwijls zoo dramatisch voorgesteld, hier zal de lezer ook wel een drama, doch - indien ik 't zoo noemen mag - het meer intieme gedeelte daarvan leeren kennen. Hij zal getuige zijn van den strijd van man tegen man, van den rusteloozen, afmattenden kamp tegen ontbering en vermoeijenis, dagelijks wederkeerende om iederen dag nieuwe offers te eischen. En al zullen noch belangrijke strategische operatiën, noch schitterende veldheerstalenten op den voorgrond treden, zoo veel te meer zal de individueele moed van den soldaat of matroos, de trouwe volharding van den officier, zelfs in zijn moeijelijkste pligten, en bovenal het geheel cigenaardig karakter van den krijg, zoo als hij in onze Indische Bezittingen wordt gevoerd, in het oog springen.

De beschrijving van dien kleinen oorlog, of juister uitgedrukt, guerilla-krijg, wordt echter eentoonig door de gedurige

herhaling van gelijksoortige feiten en toestanden: en er behoort een wezenlijk talent toe er eene voorstelling van te geven, zoo als ze ons door den schrijver gegeven is.

'Wil men eene type van de militaire operation in Bandjermasin,' zegt de *Militaire Spectator* in zijne aankondiging van dit boek (3de serie, 10de deel), 'zij is met enkele woorden gegeven;' en die schets is zóó juist, dat ik ze hier letterlijk laat volgen.

'Spionnen brengen aan, dat de vijand zich op deze of gene plaats versterkt heeft; een dertig-, veertigtal, of, als de overmagt als zeer groot en de verschansing als bijzonder sterk wordt afgeschilderd, een honderdtal wordt aangewezen om de vijandelijke stelling, meestal een benting, te nemen en te vernielen. Na een meestal uiterst vermoeijenden togt, voortdurend bestookt door het geweervuur van den onzigtbaren vijand, wordt het aangewezen punt bereikt. De kleine magt wordt nu verdeeld; een gedeelte trekt de versterking om, een ander gedeelte lokt de achter de palissaden der benting gedekte tegenpartij tot eene ontwikkeling harer krachten uit; een klein stuk geschut - indien het detachement althans zoo gelukkig is een 3 ponder of een mortier of houwitser van klein kaliber te hebben kunnen medevoeren - opent den aanval; spoedig daarop schalt de horen; de storm wordt geblazen; de kleine schare snelt vooruit, een ieder wil de eerste zijn; de vijand deinst terug voor zooveel moed en vlugt, nagenoeg altijd met medevoering zijner dooden en gekwetsten en geen ander kenteeken van de uitwerking van het vuur des overwinnaars, dan eenige bloedsporen achterlatende. Daar het bewassen terrein geene vervolging toelaat, moet men zich met deze uitkomst tevreden stellen; de benting wordt vernield, de omliggende kampongs worden verbrand, en de handvol dapperen keert terug, - doch minder sterk dan zij uitging: de overwinning is met den dood van eenige makkers gekocht.'

En zoo is het; maar hoeveel ontbering en ellende is op dien togt geleden; hoeveel moed, volharding en zelfopoffering bij dien aanval ten toon gespreid; hoeveel inspanning bij die overwinning, *te duur* soms gekocht! En toch, als maar het doel wordt bereikt, de vijand geslagen of de benting vernield, dan is het doorgestane leed spoedig vergeten en in opgeruimde stemming gaat men nieuwe gevaren en nieuwe ontbering te gemoet. Houdt echter de vijand stand; moet men na den lan-

gen afmattenden marsch, langs dienzelfden moeitevollen weg onverrigter zake terugkeeren, dikwijls zonder genoegzaam voedsel, zonder de noodige rust, dan brengt de soldaat - teleurgesteld in zijne verwachting, bedrogen in zijne hoop - een zwaar offer aan krijgstucht en onderwerping als hij dien martelaarsgang kalm en gelaten, zonder morren ten einde brengt. In het hier door mij besproken geschiedverhaal vindt men schier op iedere bladzijde voorbeelden van die onderworpen pligtsbetrachting, welke den goeden geest doen kennen waardoor èn zee- èn landmagt gedurende dezen oorlog hebben uitgemunt.

Men sta mij thans toe nog eenige regelen uit den bovengenoemden *Spectator* over te nemen, omdat daarin de indruk, welken *de Bandjermasinsche krijg* ook bij mij achterliet, geheel wordt teruggegeven.

Na gewezen te hebben op de vele moeijelijkheden, waarmede de Heer van Rees te kampen had, zegt de aankondiger van zijn werk:

Bij de bearbeiding der feiten behoort echter met eene zekere maat gemeten te worden, die, naar gelang van de meerdere of mindere belangrijkheid der gebeurtenissen zelve, van grootte verandert, of naarmate van het gewigt der door haar te weeg gebragte gevolgen, scherpere grenzen verkrijgt. Ware het niet dat we door het onvermoeid streven van den Heer van Rees om in dit opzigt niet te kort te schieten, tot toegevendheid gedwongen waren, we zouden geneigd zijn hem enkele malen het verwijt toe te voegen, van niet dezelfde mate van uitvoerigheid verleend te hebben aan de beschrijving van sommige gebeurtenissen van gelijke waarde, van denzelfden omvang, van hetzelfde gewigt; want met dit verzuim is een onregt gepleegd tegenover sommige personen, welke bij die gebeurtenissen handelend optraden, en die bij eene rangschikking of beoordeeling naar het beleid en den persoonlijken moed, daarbij aan den dag gelegd, evenzeer op eene bewerking op ruimere schaal aanspraak hebben.

‘Het is vooral met het oog op de vermelding van het aandeel, door de marine in de onderscheidene krijgsbedrijven geleverd, dat ons die opmerking ontlokt wordt. De geringschatting van de verdiensten onzer marine ver van ons werpende, brengt die minder uitvoerige behandeling der maritieme aangelegenheden op Borneo ons onwillekeurig de maatregelen voor den geest, door den majoor Verspyck genomen ter beperking

van den meer uitgebreiden werkkring, door zijn voorganger, den kolonel Andresen, aan de zeemagt toegewezen. Het is alsof S. de moeijelijkheid heeft willen ontgaan om in eene openlijke waardering te treden van de uiteenloopende inzigten dier beide kommandanten, maar toch stilzwijgend zijne adhaesie heeft willen schenken aan hetgeen door den majoor Verspyck te dien opzigte werd verrigt, door de maritieme bedrijven minder uitvoerig, we zouden haast zeggen met eene soort van onverschilligheid te behandelen.'

Deze indruk werd door velen, en niet het minst door de officieren der marine gedeeld, zoo als blijkt uit de reclames van eenigen hunner, nopens meer of min onjuiste voorstellingen van veel wat door de marine is verrigt; en daar nu de onpartijdige beoordeeling van een werk vooral afhankelijk is van de *juiste* voorstelling der daarin behandelde feiten en toestanden, zoo blijkt de taak, die ik op mij nam, niet gemakkelijk te zijn.

Maar wie die eenigzins bekend is met de veelvuldige en eigenaardige bezwaren, aan de zamenstelling eener krijgsgeschiedenis van onze dagen verbonden, zal den moed hebben den eersten steen op den Heer van Rees te werpen, ook dan, wanneer hij hier of daar in zijne moeijelijke taak te kort schoot?

Hoe dikwerf toch wordt niet de schrijver van zulk eene geschiedenis geslingerd tusschen tal van uiteenloopende berigten, wanneer officiële bescheiden òf geheel ontbreken òf te onvolledig zijn, om hem tot trouwe leidslieden te strekken? Hoe menigmaal door partijdige voorstellingen of ontoereikende gegevens verkeerd of slechts ten halve ingelicht, waant hij waarheid te schrijven, waar 't later blijkt dat het onwaarheid of althans niet de geheele waarheid was, die hij schreef. Hoe vaak wordt niet het verhaal van ooggetuigen te gretig opgevangen, en het oor geleend aan zegslieden, die, schoon geloofwaardig en te goeder trouw, echter niet altijd van voor- of tegeningenomenheid zijn vrij te pleiten. In al deze gevallen is de schrijver misleid omtrent feiten of personen, en wat wordt er dan van eene juiste waardering van ieders verdiensten?

Afgescheiden van deze zwarigheden, heeft elke schrijver eener krijgsgeschiedenis van onzen tijd met nog andere te kampen, en wel meer of minder, naarmate hij zich de grenzen omtrent het doel en de wijze van bewerking zijner geschiedenis enger of ruimer afbakent.

Wanneer, in sommige opzigten althans, *de Bandjermasinsche krijg*, als geschiedenis, naar een ruimer plan was opgevat, zou S. niet tot bijzonderheden zijn afgedaald, welker vermelding, ook voor de geschiedenis van geringer waarde, aanleiding kan geven, dat men bij eene minder juiste voorstelling door hen, die bij dergelijke bijzonderheden betrokken zijn, tot verantwoording geroepen wordt. De zucht, zoo verschoonbaar in den *krijgsmakker*, om, waar het den wapenbroeder geldt, hier met een helderder kleur, daar met wat gloeijender tint diens verrigtingen aan te wijzen of zijne daden te schetsen, is de klip geworden, die de *geschiedschrijver* niet altijd even gelukkig heeft weten te ontwijken. Is toch aan den eenen kant die voorliefde van S. voor hen, ‘naast wie hij eenmaal in de gelederen stond,’ zeer natuurlijk en ligt te begrijpen, aan de andere zijde is ook de gevoeligheid der marine verklaarbaar, waar zij meent, dat *hare* verrigtingen niet altijd even getrouw en onpartijdig teruggegeven, of *hare* verdiensten minder erkend zijn.

Veelal heeft de zeemagt, als het niet direkt eene maritieme expeditie geldt, in onze overzeesche bezittingen eene ondankbare taak te vervullen. Belast met het overbrengen der troepen, houdt dikwijls haar werkkring op, waar die van het leger aanvangt, en wordt janmaat tot eene betrekkelijke werkeloosheid veroordeeld, als hem de handen jeuken eens ferm aan den gang te gaan en het werk te beginnen. Hoe menigmaal toch ziet hij met leede oogen den soldaat lustig en welgemoed uit de sloep springen, waaraan *hij* gekluisterd blijft, en balt hij onmagtig de vuist, werkeloos neder te moeten zitten, waar een weinig verder roem en eer te behalen valt. Tot eene dergelijke pligtsbetrachting behoort evenveel en somtijds meer moed, dan om den vijand onverschrokken tegen te gaan; en ook dat mag niet worden vergeten.

Bovendien was het geen gelukkig denkbeeld van den schrijver, aan het einde van zijn werk, mannen te scheiden, die, bij de gebeurtenissen, in dat werk beschreven, lief en leed te zamen gedeeld, zich menigen lauwer betwist, en, als broeders vereenigd, voor dezelfde zaak gestreden hadden. Had hij anders gedaan, Bijlage A of C zou eene reeks eervolle namen gewonnen, en de geschiedkundige waarde van *de Bandjermasinsche krijg* daarbij voorzeker niet verloren hebben.

Voor zoover de ruimte het gedoogt, waarover 't mij vergund is in dit tijdschrift te beschikken, wil ik trachten, met het oog

op de uitstekende diensten, ook door de marine bewezen, uit mij toevertrouwde bescheiden en uit officiëele bronnen, die den Heer van Rees welligt onbekend zijn gebleven, sommige dier handelingen onzer zeemagt, gedurende den Bandjermasinschen krijg, toe te lichten en aldus feiten in herinnering te brengen, waaraan een welverdiende lof niet mag worden onthouden.

Thans overgaande een blik te werpen op den staatkundigen en geographischen toestand van Borneo, moet ik reeds dadelijk opmerken, dat de vroegere geschiedenis van dat eiland, niet minder dan die der overige groote eilanden van den Indischen Archipel, zoodanig met tastbare ongerijmdheden opgesmukt en met fabelen doorweven is, dat de waarheid er òf in het geheel niet, òf slechts ten deele valt te onderkennen. Men zoekt hier te vergeefs naar belangrijke gedenkstukken van vroegere beschaving òf naar een daarin gehouwen letterschrift, dat, hoe onvolmaakt dan ook, den oudheidkenner soms een' ruimen blik gunt in de geschiedenis van lang vervlogene tijden; slechts vindt men eenige sporen van Hindoeïsme in steenen en metalen afgodsbeelden, in grafheuvels, urnen en Balanga's of Halamaoeng's (koelpotten) hier en daar over Borneo verspreid. Bovendien zijn er nog enkele overblijfselen, die met de bestaande overleveringen spreken van vroegere rassen, welke geheel moeten verschild hebben van de tegenwoordige bewoners, en die waarschijnlijk, door zich, onder verschillende omstandigheden, met de inlanders te vermengen, oorzaak zijn geweest, dat er thans nog zulk eene in het oog vallende verscheidenheid bestaat tusschen de stammen welke men onder den algemeenen naam van Dajaks begrijpt. Geschreven oorkonden of genealogische traditiën zijn er niet, terwijl de weinige duistere overleveringen niet de minste geschiedkundige waarde bezitten.

Ook Borneo heeft ruimschoots zijn deel ontvangen van de bevolking, welke, voornamelijk uit het Djohoreesche rijk, in der tijd is aangevoerd door Maleische stammen, die hunne taal, hunne hoogere beschaving, en later de vaan van den Profeet op dezen bodem overplantende, de Dajaks aan zich onderwierpen of naar de binnenlanden terugdrongen. Broenei, of Borneo-proper, op de noordkust, Sambas in het westen en menige kleine staat in het Kapoeas-gebied, zijn aan deze volkplantingen hun bestaan verschuldigd, terwijl aan de zuid- en zuidwestkust, Bandjermasin, Kotla-Waringin en Sukkadami door

de Hindoe-javanen van Modjopâhit gekoloniseerd zijn geworden. Op de Ooskust schijnen almede eenige staten aan dit magtige rijk leenpligtig te zijn geweest.

De tijd der vroegste Maleische en Hindoe-javaansche vestiging op Borneo is moeijelijk te bepalen; historische overleveringen verspreiden daarover weinig of in 't geheel geen licht. Volgens sommige schrijvers zouden omstreeks 't jaar 1360 der inlandsche aera, door een vorst van Bandjermasin, gezanten naar het hof van Modjopâhit gezonden zijn, en zou de magtige koning van dat rijk, Angka Widjaja, een' zijner zonen, Koeda Bandjaran Sari, ook wel Tjakra Nagara (wiel van den staat) genoemd, met het bestuur over dat gebied in Borneo hebben belast[1].

Na den val van het groote Hindoe-rijk op Java, schijnt Sukkadana aan de Westkust de hoofdstaat te zijn geweest, van welke alle omringende staten meer of min afhankelijk waren: even als Bandjermasin aan de spits stond der verschillende rijkjes van de Zuid- en Oostkust, en Broenei op de noorderstranden den schepter zwaaide.

De Chinezen schijnen zich het eerst met de bewoners van Borneo in betrekking gesteld en reeds in de VII^{de} eeuw, onder de regering van Kao-tsoeng, handel met hen gedreven te hebben.

Hoewel de eer der ontdekking van Borneo door Spanje aan Portugal wordt betwist, zoo is echter in allen geval eene dezer beide natiën de eerste geweest, die den Europeschen handel tot Broenei heeft uitgestrekt. En, 't zij die noordelijke kust door Lorenzo de Gomez, in 1518, of in 1526 door don Jorge de Menezes, dan wel door de vloot van Magelhaen omstreeks 1521, voor de eerste maal werd bezocht, zeker is 't, dat eerst sedert Gonsalo Pereira in 1530 vrijen toegang verkreeg tot de havens van Broenei, een onafgebroken handelsverkeer tusschen die plaatsen en de Portugeesche bezittingen in Indië begon. Reeds wemelden toen Borneo's kusten van Chineesche jonken, en had 't verkeer met het Hemelsche rijk, even als de levendige handel met de meeste groote eilanden van den Archipel, aan vele zeeplaatsen eene welvaart geschonken, zeer verschillend van den vervallen toestand waarin zij later verkeerden.

Ook op de Zuidkust, en met name in het rijk van Bandjer-

1 Zie Lassen's ‘Geschiedenis van den Indischen Archipel’, door Dr. A.W. de Klercq.

masin, trachtte Portugal handelsbetrekkingen aan te knoopen, en ofschoon deze pogingen niet met goed gevolg bekroond weiden, gaf het verkeer met die kust echter aanleiding dat vandaar, omstreeks 't jaar 1690, door Antonio Ventimiglia, een Siciliaansch Theatijner monnik, de eerste zaden van het Christendom op vruchtbaren bodem werden gestrooid. Tot in de binnenlanden onder de Dajaks (te Bandjermasin Bejadjoe's geheeten) doorgedrongen, stichtte die zendeling er eene christelijke gemeente, ofschoon hij kort daarna overleed en aldus die eerste kiem eener godsdienstige beschaving onder dat ruwe volk al ras verloren ging: want de prediking en de kennis van Gods woord daalden met den waardigen monnik ten grave.

Niet minder dan Portugal had Spanje zich, vooral gedurende de laatste twintig jaren der XVI^{de} eeuw, een blijvenden invloed op Broenei verworven, toen in 't begin der XVII^{de} eeuw de Hollandsche vlag langs deze onherbergzame stranden ontrold, en al spoedig op menige faktorij, vooral aan de westkust, geplant werd, zoo tot bescherming als tot uitbreiding van onzen handel.

Terwijl wij de geschiedenis van het Bandjermasinsche rijk en zijne verhouding tot de Oost-Indische Compagnie gedurende hare vestiging en uitbreiding in den Indischen Archipel ter zijde laten, brengt ons de in 1826 tusschen den toenmaals regelenden sultan Adam en het Nederlandsche gouvernement gesloten overeenkomst, ter verzekering van wederzijdsche regten en belangen, als van zelve tot de behandeling van onze krijgsgeschiedenis terug. Bij die overeenkomst toch werd o.a. bepaald, dat de keuze van den troonopvolger (pangerang Ratoe of sultan Moeda), zoowel als van den rijksbestierder (Mangkoe Boemi, elders ook Ferdana martii genoemd, in wiens handen de uitvoerende magt berustte), aan de goedkeuring van het opperbestuur op Java moest onderworpen worden. De omstandigheden nu, waaronder in 1852 die keuze plaats vond, staan in een naauw verband tot den opstand en den strijd, die zoo vele offers geëischt heeft. Ten einde beide zonder veel inspanning in hunne verschillende phasen te kunnen volgen, moeten wij nog een oogenblik stilstaan bij het land, waar die strijd werd gevoord en bij de hoofdpersonen, die er aan deel namen.

De residentie *Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo*, met eene bevolking van ruim een half millioen zielen, telt vele

provinciën, deels aan ons onmiddellijk gezag onderworpen, deels door leenpligtige vorsten geregeerd.

In de Zuider-Afdeeling strekte het oorlogstooneel zich voornamelijk tot de volgende landstreken uit: de Groote en Kleine Dajak, het voornaamste gedeelte van het stroomgebied der Kahayan en Kapoeas moeroeng; Bekompay en het verdere stroomgebied der Barito; Mengkatip, Karrouw, Doesoen-Ilir en Oeloe, of boven- en beneden-Doesoen; het sultansrijk van Bandjermasin (Martapoera, Margasarie, Benoea Lima, Amoenthay, Tabalong, Balangan, Allei en Amandit) en de afdeeling Tanah Laut.

Het Oostelijk gedeelte bevat de leenpligtige landschappen Tanah Boemboe en Berou, benevens de sultansrijken Passir en Koetei, in welk laatste rijk sedert 1854 de assistent-resident zijn verblijf houdt, die, zonder zich regtstreeks met regeringszaken in te laten, belast is met het toezigt over het geheele oostelijke gedeelte der residentie.

Hoewel eene genoegzaam uitvoerige kaart bij het werk van van Rees gevoegd is, zij het mij vergund de lezers van dit Tijdschrift op eene kaart van het oorlogstooneel te wijzen, op grooter schaal door den Heer Ch. de Roy van Zuydewijn, majoor bij het Indische leger, zamengesteld en in den handel gebragt, ten voordeele der arme verminkte krijgers van zee- en landmagt in den Bandjermasinschen oorlog[1]. Hij, die ze zich aanschaft, zal alzoo dubbel voordeel hebben: vooreerst eene goede kaart van dit gedeelte van Borneo, voor een groot deel tijdens den oorlog opgenomen; maar vooral het gelukkige gevoel, ook het zijne te hebben bijgedragen tot verzachting van het deerniswaardig lot van zoo vele slagtoffers van dien langdurigen krijg.

De landschappen of distrikten, welke ik zoo even opnoemde, zijn weder in verscheidene onderdeden gesplitst, die door hunne bijzondere hoofden of mantri's, met den titel van tommonggong, radin of pateh, pembekkel, kiay, enz., worden bestuurd. Meestal onbezoldigd en geheel aan de willekeur van

1 Kaart van het oude Bundjermasinsche rijk, Tanah Laut, Bekompay, Mengkatip, Siong en Patai, kleine Dajak en Doesoen, vervaardigd op last van den luitenant kolonel G.M. Verspijck, kommandant der troepen in de Zuider en Ooster Afdeeling van Borneo, zamengesteld en geteekend op de schaal van 1: 400,000, door den kapitein Ch. de Roy van Zuydewijn, chef van den staf der expeditie en E.W. von dem Borne, sergeant majoor, opnemer bij de expeditie, 1862.

den sultan of diens rijksbestierder overgelaten, zorgen zij er voor, dat hunne ondergeschikten, behalve des sultans inkomsten - die gedeeltelijk uit de belastingen op de rijstbouwers, uit de opbrengsten der hoofdgelden en tollen en uit de gouden diamantmijnen ontspruiten - bovendien nog genoegzaam opbrengen om rijkelijk ook in hun onderhoud te voorzien. Onder die inkomsten of direkte voordeelefa, mogen de soms zeer drukkende heerediensten niet vergeten worden.

Alle bevelen van den sultan worden door den Mangkoe Boemi (rijksbestierder) aan de Hoofden, en door dezen aan de bevolking kenbaar gemaakt. De priesters, ilhakim's, aan wie uitsluitend de bedeeling van het regt is opgedragen, zijn onderscheiden in panghoeloe's, mufti's, enz. Geschillen, die de Hoofden, in overleg met de oudsten, niet uit den weg kunnen ruimen, worden aan de beslissing van den panghoeloe of den mufti onderworpen.

In weêrwil van zijn wantrouwenden, valschen en sluwen aard, stelt de Maleijer in die dweepzieke priesterkaste, wier kennis der leer van den Profeet zich tot enkele uiterlijke vormen bepaalt, en die nimmer verzuimt het bijgeloovige volk - door het duur verkoopen van eenige vodden, zoogenaamde djimats (talismans, die o.a. het vermogen zouden bezitten, iemand onkwetsbaar te maken) - ten haren voordeele op te ligten, een onbeperkt en kinderlijk vertrouwen.

Te regt merkt S. aan, dat het gedeeltelijk aan den heilloozen invloed dier kaste is toe te schrijven, dat de opstand in 1859 uitgebroken en, aanvankelijk tegen het sultansbestuur gerigt, van lieverlede een ander karakter aannam en in een godsdienstkrijg ontaardde.

Wat men thans op Borneo Maleijers noemt, is eene zeer gemengde bevolking, tot welker vorming schier al de landen, door de Indische zee bespoeld, en al de eilanden van den Indischen Archipel hunne bijdragen hebben geleverd. In den uitgestrektsten zin begrijpt men onder dien naam allen, die de Mohammedaansche godsdienst hebben aangenomen. Alle belijders van den Profeet van Mekka, ook al waren zij geheel of gedeeltelijk van Dajaksche of Chinesche afkomst, of zelfs uit aangebragte negerslaven geboren, worden, zoowel als de Arabieren van Pontianak, de Boeginezen van de Oostkust en van Mampawa, de Javaansche en Klingalesche kolonisten in Sukkadana en Bandjermasin, de slaven van Soembawa en van elders aange-

voerd, en de Orang-laut of Rajats, van Lingga en Blitong herwaarts overgekomen, tot de Maleijers gerekend[1].

Ten gevolge van het moerassige van den bodem, die door de Kahajan, de Kapoeas Moeroeng, de kleine Dajak of Poeloe Petak en de Barito met hare duizende takken besproeid wordt, benevens door een groot aantal neven- en bijrivieren, waarin zich weder ontelbare kleine riviertjes (soengej's), bergstroomen en beken ontlasten, die in den regentijd hunne veelal boschrijke oevers verre overschrijden, worden de woningen der inlanders in vele distrikten op 3 à 4 voet hooge palen gebouwd, terwijl zij in de meer bergachtige streken beoosten de Barito, en in de bovenlanden, met hooge palissaden omringd zijn. Mag men sommige gedeelten van het eiland betrekkelijk vrij sterk bevolkt noemen, in andere streken daarentegen vindt men slechts weinig bevolkte kampongs aan de oevers der rivieren of in het binnenland verspreid. De gemeenschap over land was, vooral bij het uitbreken van den gewapenden opstand, bij gebrek aan goede wegen, bijna ondoenlijk, en zoo moesten de meeste operatiën langs de rivieren plaats hebben, hetgeen, door verschillende omstandigheden soms zeer bemoeijelijkt, eene buitengewone inspanning van zee- en landmagt vereischte. De loop der geschiedenis zelve zal het best aantoonen met hoe vele en hoe groote bezwaren onze stoomschepen op die veelal onbekende wateren te kampen hadden.

Na deze korte schets van land en volk, keeren wij thans tot sultan Adam - een vorst van een goedaardig maar uiterst zwak karakter - die in 1825 den troon van Bandjermasin beklom, en tot diens omgeving terug, terwijl wij alzoo eenige der hoofdpersonen zullen leeren kennen, die gedurende den opstand en ook later, een overwegenden invloed op de gebeurtenissen hebben uitgeoefend.

Uit Adam's huwelijk met njahi ratoe Kamala Sarie, ‘eene vrouw, wier heerschzucht en gouddorst schier geene palen kende,’ en die hij op eene onverantwoordelijke wijze over het rijkszegel liet beschikken, ontsproten vier zonen en drie dochters, van welke wij alleen den oudsten zoon, pangerang Abdoel Rachman (den sultan Moeda of troonopvolger), en den jongsten, pangerang Praboe Anom, den waardigen lieveling eener ontaarde moeder,

1 P.J. Veth, ‘Borneo's Westerafdeeling’.

zullen noemen[1]. ‘Twist, tweedragt, afgunst en nijd heerschten bij voortduring onder de leden van het vorstelijk geslacht; het kwaad plantte zich op de bevolking over, ondermijnde de inwendige krachten van het rijk en voerde het weldra ten verderve.’

Geen sterfbed in de vorstelijke woning waarbij het woord broeder- of kindermoord niet werd uitgesproken, en toen in 1852 ook de troonopvolger ten grave daalde, waren de gevoelens verdeeld, of het de hand der moeder, dan wel die des broeders geweest was, die den gifbeker had toegediend.

Volgens de *adat*, de aloude overlevering der voorvaderlijke instellingen, welke in Indië soms een meer geldend gezag heeft dan menige bezworene wet in andere landen, moest Abdoel Rachman's oudste wettige zoon, uit vorstelijk bloed gesproten, Hidayat Oellah, zijn vader in diens hooge waardigheid opvolgen. Nu had echter de overledene bij eene bijzit een anderen zoon verwekt, Tamdjid Illah, die, ofschoon hij ouder was dan Hidayat, evenwel noch door zijne geboorte, noch door zijne hoedanigheden, eenige aanspraak op het onschendbare regt van dezen kon doen gelden. En deze Tamdjid Illah nu werd op voordragt van den toenmaligen resident door de regering èn tot troonopvolger èn tot rijksbestierder verheven.

Door deze onstaatkundige handelwijze, welker ware drijfveren nog niet geheel ontsluijerd zijn, was de *adat* geschonden, Hidayat in zijne onvervreemdbare regten verkort, en de hoop van Praboe Anom, om als rijksbestierder op te treden, ten eenenmale verijdeld; redenen genoeg, welke het gouvernement in de grootste moeijelijkheden konden wikkelen, die zich dan ook niet lang lieten wachten. ‘Tamdjid's handelingen kenmerkten zich door vrees, zwakheid en gebrek aan zelfvertrouwen.’ Overtuigd, dat hij nimmer in zijne waardigheden zou worden geëerbiedigd, omdat hij de toegenegenheid van het volk, zoowel als de achting der Hoofden miste, duchtte hij bovendien den regtmatigen toorn van Hidayat, en de scherpe kris van

1 Omtrent de zoo ingewikkelde Indische titulatuur zij hier opgemerkt, dat aan de wettige kinderen van koninklijk bloed, bij hunne geboorte, het praedicaat verleend werd van *pangerang* aan de prinsen, en van *goesti* aan de prinsessen, dat bij haar huwelijk meestal in *raloe* overging, hetgeen tevens de titel was van des sultans wettige vrouw.
Verder hing het verleenen van adellijke titels, die van vader op zoon overgingen, geheel af van de willekeur des sultans.

Praboe Anom. Weldra trok hij zich uit de vorstelijke residentie (Martapoera) terug, om zich onder de bescherming der Nederlanders in Bandjermasin te vestigen.

Alle zamenwerking tusschen de hoogere staatsbeambten was verbroken, en de behoefte aan orde en onderling vertrouwen deed zich zóó zeer gevoelen, dat in April 1853 door den sultan zelf en de meeste rijksgrooten een gezantschap naar Batavia werd afgevaardigd, om de regering te smeeken Hidayat als troonopvolger te benoemen. Toen nog had men de vroeger begane fout kunnen goedmaken, en eene schreeuwende onregtvaardigheid kunnen herstellen; maar..... de regering meende op hare eenmaal genomen beslissing niet te mogen terugkomen.

Njahi ratoe Kamala ging inmiddels voort op verschillende wijze de bevolking uit te zuigen, en haar voorbeeld werd door vele prinsen gevolgd; de zwakke sultan zelf bezat moed noch kracht om de rijkswetten te handhaven, of het verregaand wangedrag van Praboe Anom te beteugelen, die, op eigen gezag, den titel van sultan moeda aannam en alzoo ongestraft allerlei knevelarijen pleegde. De toestand werd eindelijk zóó gespannen en beklagenswaardig, dat de hooge regering vermeende tusschen beide te moeten komen. En hoe? In 1856 bevestigde zij door een acte van benoeming Tamdjid in zijne waardigheid als troonopvolger, terwijl Hidayat, de man dien zij niet waardig achtte den troon te bestijgen, werd aangesteld tot Mangkoe Boemi, dat is, tot... bestierder van het rijk!

Op den 1sten November 1857, overleed de tachtigjarige sultan Adam; twee dagen later had de installatie plaats van zijn opvolger Tamdjid Illah.

Eene poging van den resident om zich te Martapoera van Praboe Anom, die men van heimelijke aanslagen tegen het leven des sultans verdacht hield, meester te maken, mislukte wel, maar toch werd die weêrspannige prins drie weken later, op herhaalden last en na lang dralen, door den rijksbestierder, wiens vreemd en dubbelzinnig gedrag toen reeds bezorgdheid inboezemde, naar Bandjermasin en drie maanden later naar Java overgebragt. Ofschoon door de verwijdering van dezen onruststoker de rust zich eenigermate herstelde, bleef echter de geheele houdingvan Hidayat, die inmiddels zijn ontslag verzocht als rijksbestierder, zooveel argwaan inboezemen, en nam het wantrouwen tusschen hem en den nieuwen sultan zoodanig toe, dat men ieder oogenblik vreesde het smeulende vuur van den opstand, die

reeds in het landschap Benoea Lima was uitgebroken, allerwege te zien ontvlammen. Nopens de oproerige bewegingen in de genoemde sedert lang onrustige landstreek, waar Danoe Redjo - neef en gunsteling van njahi ratoe Kamala Sarie, maar doodvijand van Hidayat, en voor ons later een trouw bondgenoot - als landvoogd des sultans even gehaat als gevreesd was, zij het genoeg op te merken, dat zij, vooral onder de leiding van zekeren Djalil, door den rijksbestierder zelf heimelijk opgewekt en ondersteund werden, opdat bij deze slecht gezinde bevolking de eerste zaden van een algemeenen opstand mogten rijpen. Deze huichelachtige en ontrouwe handelwijze van Hidayat, de onstaatkundige, weifelende maatregelen des sultans, het onbegrijpelijk gedrag en de vreemde houding van den toenmaligen resident, stookten het vuur des opstands al meer en meer aan, terwijl de vernielende vlam later ook op andere gewesten oversloeg.

Den 22sten Maart 1859 ontving, men te Bandjer de tijding dat in het landschap Moening, 15 à 16 uren boven Martapoera, waar eene even oproerige bevolking was als in Benoea Lima, een nieuwe vorst was uitgeroepen onder den naam van sultan Koening, en dat Antassari zich naar het tooneel van den opstand had begeven.

Ten einde de verschijning van dezen Bandjerschen prins, die toen als vergeten burger in den kampong Antassan, niet ver van Martapoera, leefde, maar later met Hidayat het voornaamste hoofd van den opstand was, goed te begrijpen, moeten wij eenige schreden in de geschiedenis teruggaan.

Op het einde der vorige eeuw stond pangerang Natta het rijk van Bandjermasin, welks troon hij wederregtelijk beklommen had, liever af aan de Oost-Indische Compagnie, wier hulp hij had ingeroepen, toen pangerang Amir gewapenderhand zijn onschendbaar regt op den troon zijner vaderen deed gelden, dan dat hij het aan dezen laatste zou moeten overgeven. De Oost-Indische Compagnie aanvaardde de erfenis van den overweldiger, verbande Amir, na hem verslagen en zijne troepen verstrooid te hebben, naar Ceylon, behield de hoofdplaats met eenige distrikten voor zich, en schonk (1787) het rijk in leen aan pangerang Natta, onder den naam van Tahhmid Illah II. In 1808 werd deze opgevolgd door zijn zoon sultan Soleiman, bij wiens dood in 1825 de kroon overging op sultan Adam, dien wij reeds leerden kennen.

De ongelukkige Amir echter had een zoon, uit wiens echt met de dochter van sultan Soleiman, Antassari geboren werd; en zoo had deze - ware niet de Oost-Ind. Comp. baatzuchtig tusschen beide gekomen - als kleinzoon van pangerang Amir, in regte lijn afstammende van het wettige vorstenhuis, den troon moeten beklimmen.

'Vijftig jaren van wrok, door onmagt opgekropt, waren Antassari over het hoofd gegaan, doch nu was het uur der wrake geslagen.' Hij die met de moedermelk eene onverzoenlijke haat had ingezogen tegen diezelfde natie, welke eenmaal zijns grootvaders regten met voeten had getreden en die thans weder een onwaardige plaatste op den troon van Bandjermasin, hij zwoer, ook al kon *hij* zelf dien troon niet bezitten, Hidayat te ondersteunen en den gehaten Hollander te bestrijden waar hij het vermogt. Daarom zien wij Antassari op het tooneel van den opstand verschijnen.

Al spoedig bleek het, dat hij in de oproerige beweging in het Moeningsche de hand had, en dat sultan Koening niets anders was dan de zoon van een hoogbejaarde, nagenoeg blinde, landbouwer, Aling, die, na een lange boetedoening (betapa), als een zoogenaamd 'door den geest bezetene,' voorgaf volgens goddelijk bevel zich en zijn gezin de hoogste waardigheden te moeten toekennen, waardoor hij onder het domme volk een grooten aanhang verwierf. Deze Aling, in den beginne een werktuig in de hand van Antassari, besloot - na een hevigen twist met dien pangerang - zelf de rol te spelen, die hij voor dezen bestemd had, noemde zijn kampong Tambay Mekka, gaf zich zelf den titel van panembahan Aling, aan zijn oudsten zoon Sambang, dien van sultan Koening, en stak de vaan des oproers omhoog. Die twist, van welken ik sprak, was ontstaan door dat men het niet eens kon worden over de voorwaarden van een huwelijk tusschen Antassari's zoon en Aling's dochter, en zij werd zoo hevig, dat Aling den pangerang vervloekte en God bad, dat hij tot zijn dood in de wildernis mogt omzwerven, terwijl ook Antassari van zijn kant Aling verwenschte en het Opperwezen smeekte hem een vreesselijken dood te doen sterven. Beider beden werden verhoord. Antassari stierf als vlugteling in 't landschap Doesoen; Aling kwam met zijne dochter, bij de verwoesting van Tambay Mekka, in de vlammen om.

Over al de verkeerde en ondoordachte maatregelen, in dien tijd, zoowel door den resident als door sultan Tamdjid genomen,

zal ik hier niet uitweiden; het is genoeg wanneer ik herinner dat de verwarring op schromelijke wijze toenam, terwijl de Maleijer reeds hier en daar òf uit lang verkropte haat, òf uit blind fanatisme, de hand aan het zwaard sloeg om de kâfirs te verdelgen. Sommige gewesten waren aan roof en moord ten prooi, het gezag der regering werd schier overal miskend, gewapende zamenscholingen waren aan de orde van den dag en duizende weerbare mannen schaarden zich om Antassari, Djalil en sultan Koening. Toen eindelijk aan pangerang Amin Oellah ‘de slimste aller pangerangs’, die tot nu toe onder het toezigt der politie gestaan had, door den resident eenige zendingen werden opgedragen, waarbij het al spoedig bleek, dat niet alleen Hidayat een werktuig in zijne hand, maar tevens de regering zijne dupe was, toen begreep de resident ter elfder ure, dat die opstand weleens niet alleen tegen het sultan's, maar ook tegen het Nederlandsch bestuur kon gerigt zijn, en vroeg hij versterking uit Java.

De kolonel Andresen, den 29sten April 1859 met eenige troepen te Bandjermasin ontscheept, nam het bestuur over en schorste voorloopig den resident in zijne betrekking. Om het gedrag van dien ambtenaar en hetgeen er al zoo gedurende de laatste jaren in Bandjermasin plaats vond, juist te kunnen beoordeelen, mis ik de noodige bescheiden. Eenmaal echter zal de onpartijdige geschiedenis ook hier uitspraak doen en den sluijer opheffen waaronder tot nog toe zooveel heeft kunnen verborgen blijven.

II.

Werd in het eerste gedeelte van dit opstel - bij wijze van inleiding - een beknopt overzigt gegeven van de aanleidende oorzaken des opstands, en in korte trekken het karakter of de maatschappelijke toestand der hoofdpersonen die er aan deel namen, geschetst, thans voert ons de geschiedenis naar het stroomgebied der Barito, waar reeds langs den oever van kreek en rivier, de ruwe, onheilspellende kreten van Dajak en Maleijer worden gehoord, onder wier schrille toonen zoo menige gesmoorde kreet hunner slagtoffers zal wegsterven. En zoo gaat het ongelukkige Borneo nieuwe beproevingen en nieuwe rampen

te gemoet. De rust was nu eenmaal in het Westen hersteld, de euvelmoed der Chinesche bevolking beteugeld, de onderwerping der vijandelijke kongsies en de handhaving van 't wettig gezag verzekerd; pas waande men een tijdperk van ontwikkeling en vooruitgang, zoowel op stoffelijk als op zedelijk gebied, voor dit schoone eiland aangebroken, of aan Zuid- en Oosterstrand is weêr de vaan des oproers verrezen. Thans echter zijn het niet de staartdragende kinderen van het Hemelsche rijk, die zich moeten krommen onder de tuchtroede van Andresen en zijne dapperen, thans wordt hij geroepen, om die oproervaan ter neêr te werpen, die door een Hidayat is opgeheven, door een Antassari wordt ondersteund.

En wat al verschillende elementen zijn het, tusschen welke de vrede hersteld worden, of het zwaard beslissen moet? Men heeft er miskende regten, gekrenkte eerzucht, lang verkropte haat en spijt aan de eene, politieke fouten en ondoordachte maatregelen aan de andere zijde: een aantal muitende prinsen en grooten des rijks staan aan het hoofd van eene naar wraak en bloed dorstende bevolking, welke nog door dweepzieke priesters wordt opgeruid, tegenover eenige ambtenaren, zendelingen en officieren, die slechts door enkele soldaten omringd zijn. Wie beseft dan ook niet de groote verantwoordelijkheid, welke op Andresen rustte? Want soms worden er zware offers geëischt en kost het veel bloed, wanneer men door het zwaard wil herwinnen, wat door eene onvoorzigtige staatkunde verloren ging. Maar, al was de taak, den kolonel opgedragen, hoogst moeijelijk, vooral met het oog op de geringe middelen waarover hij beschikken kon, dat men voor die taak een man had gekozen, die vroeger, op dat zelfde Borneo, zoo menig bewijs van zijn helderen blik in politieke verwikkelingen en van zijn doortastende maatregelen als krijgsbevelhebber gegeven had, dat mogt voorzeker gelukkig genoemd worden.

Voor wij ons nu naar het tooneel van den opstand verplaatsen, mag ik niet onopgemerkt laten, dat het verhaal der gebeurtenissen, sedert de uitbarsting van den opstand tot aan de vervanging van Andresen door Nieuwenhuizen en Verspijck, zoo als dat in Hoofdstuk V-IX, 1ste deel, van ‘de Bandjersche krijg’ is gegeven, nog al afwijkt van 't geen over dat tijdperk in de voor mij liggende aanteekeningen en rapporten van marine-officieren, die bij de gebeurtenissen zijn tegenwoordig geweest, gezegd wordt. Ofschoon onbekend met de bronnen, welke den S. voor

dit gedeelte zijner krijgsgeschiedenis ten dienste stonden, geloof ik echter te mogen betwijfelen, of hij wel die bescheiden ter zijner beschikking heeft gehad; daaraan zal het dan ook wel moeten toegeschreven worden, dat de voorstelling van eenige feiten soms in strijd is met de opgaven, zoo als zij in journalen en officiële rapporten voorkomen. Maar hoe dit ook zijn moge, zonder in eenige waardering te treden der door S. gebezigde bronnen, wil ik alleen trachten een kort verhaal te geven van het gebeurde, en daarin de mij toevertrouwde bescheiden volgen, waar deze moeijelijk met de door den Heer van Rees geleverde voorstelling, zijn overeen te brengen.

Toen in de eerste dagen van Mei 1859, de eene verontrustende tijding de andere verdrong, toen de insluiting van Pengaron[1] - slechts door een klein garnizoen bezet - de verwoesting van Kalangan en Goening Djabok[2], waar slechts enkele vrouwen en eenige kinderen gespaard bleven, de mislukte togt van den civielen stoomer, de *Tjipanas*, en de moord te Tabanio aan den posthouder en zijn gezin gepleegd, te Bandjer bekend werd, sloeg iedereen de schrik om het hart. Wie niet door zijne betrekking gedwongen was te blijven, wilde naar Java; en het kostte den kolonel Andresen, die inmiddels beslag had gelegd op eenige koopvaardijschepen, veel moeite, de opgewonden gemoederen tot bedaren te brengen. De toestand mogt dan ook inderdaad als zeer hagchelijk beschouwd worden; de volgelingen van sultan Koening, tuk op roof en moord, hadden zich in verschillende rigtingen verspreid, en, terwijl Antassari, Pengaron zóó naauw hield ingesloten, dat er alle gemeenschap was afgesneden, had radin Ardhi Kesoema, oom van Hidayat, zijn naam geschandvlekt door de plundering, vernieling en moord van Kalangan. Bovendien liepen verschillende benden, door muitende Hoofden en dweepende priesters aangevoerd, het land af, en hoewel sommige der bewoners werden gered, vielen echter vele zendelingen met hunne vrouwen en kinderen den woesten Dajak in handen, zoodat zij hunne vredelievende zending met den dood moesten bekoopen. En toch waren welligt al die menschenlevens gespaard gebleven, indien de Indische regering de aangevraagde versterking onmiddellijk uit Soerabaja had laten vertrekken, waar toch, na de ontvangst (19 April) der dringende

1 Gouvernement's steenkolenontginning (Oranje Nassau).
2 Kalangan, particulier mijnetablissement; te Goenong Djabok was men bezig een gouvernements steenkolenmijn in werking te brengen.

bede om bijstand uit Bandjermasin, alles gereed was gemaakt ten einde de vereischte hulptroepen reeds twee dagen later te kunnen inschepen.

Pengaron, door Beeckman en de zijnen, twee maanden lang, onder velerlei ontbering tegen eene groote overmagt manmoedig verdedigd, werd den 18^{den} Junij, door de kolonne van Oijen, op last van Andresen ontzet, daar deze sedert het begin dier maand over meerder troepen beschikken kon, welke per *Ardjoeno* en *Montrado* van Java waren overgebragt, terwijl tevens Z.M. stoomschip *Celebes* en de civiele stoomer *de Boni*, die den nieuw benoemden resident aan boord had en de aanstelling van Andresen tot gouvernements-commissaris medebragt, ter zijner beschikking bleven.

Vóór de komst van die versterking, was te Bandjermasin het gebrek aan troepen, geschut, munitie en zelfs aan levensmiddelen dan ook van dien aard, dat de kolonel genoodzaakt was te verzoeken, al wat daarvan op de *Ardjoeno* gemist kon worden, ter zijner dispositie te stellen. De kommandant van dien bodem, kapitein-luitenant ter zee van Hasselt, voldeed daaraan met zooveel bereidwilligheid, dat hij, bij zijn vertrek naar de reede van Batavia, met achterlating van zijn officieren, van ruim 100 man equipage, zijn barkas en beide sloepen, op eigen verantwoording, de reis aanvaardde met slechts één officier en zoo weinig volk, dat het personeel uit de machine-kamer moest bijspringen om het anker te ligten.

Andresen, van eene uitgestrekte volmagt voorzien, begreep te regt, dat, in zoo verre zulks met de waardigheid van het Nederlandsche gezag was overeen te brengen, eene vredelievende oplossing te verkiezen was boven eene beslissing door de kracht der wapenen, en dat hij zoo mogelijk een langdurigen, hardnekkigen strijd in deze gewesten moest voorkomen. Maar om die oplossing te verkrijgen en den vrede te bestendigen moest men Hidayat tot sultan van Bandjermasin verheffen.

Èn het laatste testament van wijlen sultan Adam - waarbij hij vroegere wilsbeschikkingen voor nietig verklaarde - èn de liefde des volks, èn de algemeene wensch der rijksgrooten riepen Hidayat op den troon zijner vaderen. Alleen door dat aan die roepstemmen werd toegegeven, kon de vroeger begane politieke fout der regering hersteld en eene blijvende rust mogelijk worden; maar dan moest ook het toen nog niet volkomen bewezen aandeel, dat Hidayat in de te Kalangan en elders ge-

pleegde gruwelen zou gehad hebben, zoo min mogelijk ter sprake gebragt en veel, zeer veel met den mantel der liefde bedekt worden. Eene vredelievende ontmoeting tusschen den gouvernements-commissaris en den rijksbestierder was voor dit alles een eerste vereischte; maar noch brieven, noch gezanten, noch vriendelijke raadgevingen konden Hidayat bewegen naar Bandjer te komen of zijn vertrouweling Amin Oelah naar de hoofdplaats te zenden. Schuldbesef of wel de waan, waarin zijne omgeving en ook het volk verkeerde, dat hij bij zijne komst aldaar de vrijheid verliezen zou, scheen hem terug te houden.

Toen nu de pogingen tot eene minnelijke schikking langs dien weg zonder gevolg bleven, werd bij publicatie van 8 Junij 1859, het sultansrijk van Bandjermasin in staat van oorlog en verzet verklaard, en verscheen Andresen met zijne geheele magt voor Martapoera, waar Antassari de zijnen had bijeengetrokken. Nadat die pangerang door eenige ons trouw geblevene Hoofden van het dwaze om zich te verzetten overtuigd was, begaf de commissaris zich naar het residentiehuis - dat even als de kraton en de missigit door de opstandelingen verlaten was - en ontving er Hidayat met een drietal prinsen, die zich allen onderwierpen en aan den vertegenwoordiger van het gouvernement hun trouw kwamen aanbieden. De kraton werd door onze troepen bezet, op de voorliggende alon-alon het bivouak opgeslagen en de nacht rustig doorgebragt. Niettegenstaande er geruchten in omloop waren, dat de hoofdmagt der opstandelingen zich nabij Martapoera verzameld had, met het doel den kraton te overvallen, zoo gebeurde er toch niets van dien aard en keerde de gevlugte, maar nu schijnbaar goedgezinde bevolking, naar hare woningen terug.

In eene groote vergadering van Hoofden, waarbij de rijksbestierder en een dertigtal prinsen tegenwoordig waren, werden door Andresen bevelen gegeven, en verklaarde hij, dat de weigezinden, die ze stipt nakwamen, niets te vreezen zouden hebben, terwijl hij tevens besloot Pengaron te ontzetten en de omstreken van Martapoera van brandals (opstandelingen) te zuiveren, alvorens men naar het steeds weêrspannige Moening zou oprukken.

Wij zagen reeds, hoe de volvoering van het eerste gedeelte van dit besluit door van Oijen, met een goeden uitslag bekroond werd; Pengaron werd ontzet op het oogenblik, dat de Moeningers gereed stonden een nieuwen aanval te wagen. Twee

andere kolonnen waren naar Kalangan en Goenong Djabok gemarcheerd, doch vonden die tooneelen van zooveel jammer en woest geweld door den vijand verlaten; en ofschoon ratoe Siti, de moeder van Hidayat, met hare volgelingen te Karang Intan niet de minste vrees bij de aankomst der troepen had doen blijken, was zij echter den volgenden morgen spoorloos verdwenen. Ook de achterdochtige rijksbestierder, die steeds het oor leende aan geheime inblazingen, waardoor zijn wantrouwen in de vredelievende bedoelingen van den gouvernements-commissaris al meer en meer werd opgewekt, was in den morgen van den 19^{den}, met zijne vrouwen en kinderen naar Karang Intan vertrokken, voorgevende zijne moeder te willen opzoeken. Later bleek het, dat de pangerangs Wira Kesoema en Amin Oelah hem nagenoeg gelijktijdig gevolgd waren, terwijl dienzelfden morgen ook Antassari's vrouwen Martapoera hadden verlaten.

Nadat aldaar, even als te Bandjer[1], vergaderingen belegd waren, waarin herhaaldelijk werd aangedrongen toch een ander vorst te plaatsen op den troon van Bandjermasin zoo men orde, rust en vrede wilde zien wederkeeren, deed sultan Tjamdjid vrijwillig afstand van zijne waardigheid. Bij de publicatie, dat de regering voorloopig aan de pangerangs Soeri Mataram en Mohammed Tambak Anjer was opgedragen, werd tevens het vooruitzigt geopend, dat het sultansbestuur zou blijven bestaan.

Thans stond de weg tot den troon voor Hidayat open, maar niets kon hem bewegen vrijwillig terug te keeren, noch de aansporing van bevriende prinsen en Hoofden, noch de brieven door den commissaris aan hem gerigt. Hidayat bleef onverbiddelijk en kwam niet terug.

Verschillende redenen kunnen hem genoopt hebben alzoo te handelen: vooreerst de vrees dat, als de ontrouw en het verraad, in zijne betrekking van rijksbestierder door hem gepleegd, bekend werd, straf in stede van genade zijn deel zou zijn; ten anderen mistrouwen in de hem gedane beloften of gebrek aan moed, om zich los te maken van den heilloozen invloed zijner omgeving, welke, bij eene vredelievende oplossing van het zoo ingewikkelde vraagstuk, meer te verliezen dan te winnen had;

1 Bij zijn vertrek naar de hoofdplaats had de kolonel Andresen het bevel der expeditionaire magt aan den kapt. lt. ter zee van Hasselt opgedragen, ‘die zich daar met de meeste bereidwilligheid en den meesten ijver met diensten belast had, die eigenlijk minder in zijnen werkkring vielen.’

misschien ook de hoop, éénmaal sterk genoeg te zijn, om den gehaten Europeaan te kunnen verjagen en zich dan een vrij en onafhankelijk sultansrijk te stichten.

Hoewel hij zich in den beginne te Martagiri ophield, week Hidayat echter weldra dieper landwaarts in, en, terwijl hij veelal door Djalil en zijne gewapenden omringd was, bleek het al spoedig, dat zijne zending in het vorige jaar naar Benoea Lima, wel verre van de daar ontstane onlusten te hebben beteugeld, slechts gediend had, om zijn invloed te vergrooten, en hem in dat oproerig gewest een aanhang te doen verkrijgen, die hem thans van nut was.

Keeren wij nu tot onze krijgsgeschiedenis terug. Op het berigt, dat een groot aantal brandals - waarvan velen aan den te Kalangan gepleegden moord schuldig waren - zich onder pembekkel Soelil, een zwager van Djalil, aan de monding der Kapoeas genesteld hadden, aldaar versterkingen opwierpen en de rivier onveilig maakten, was onmiddellijk last gegeven Poeloe Petak te bezetten of te hernemen en den vijand vandaar te verjagen.

De *Tjipanas*, de gewapende barkas der *Ardjoeno*, onder het bevel van den luitenant ter zee Clifford, en een detachement infanterie onder dat van Bichon, hebben toen uitstekende diensten bewezen, en vooral mag niet vergeten worden, dat, terwijl het zoutpakhuis van Poeloe Petak, welke kampong toen grootendeels verlaten was, in staat van verdediging werd gebragt, en de Tjipanas menige dajaksche djoekong (prauw) veroverde, de kommandant der barkas, door zijn moedig en beleidvol gedrag, den 5^{den} Junij, een aanval op Palankey afsloeg, die door een zestigtal prauwen was ondernomen. Ook aan de onwrikbare trouw en gehechtheid van het distrikthoofd van Kwala Kapoeas, tommonggong Djaja Negara - na zijn overgang tot het christendom Nicodemus geheeten - hadden wij èn bij het uitbreken van den opstand, èn gedurende den oorlog veel te danken.

Den 23$_{sten}$ der zoo juist genoemde maand geraakte de *Tjipanas* gedurende eenige uren slaags met eene vijandelijke flotille, die een aanval op Poeloe Petak beoogde, en hoewel de ligtere vaartuigen op de vlugt gedreven of verstrooid werden, kon toch niet worden belet, dat eenige versterkte ijzeren laadprauwen in de Soengej Petak doordrongen, vanwaar nu de slechts half

voltooide versterking ook van de landzijde kon aangevallen worden.

Hoewel de op de Negara gestationneerde *Montrado*, - wiens kommandant, de luitenant ter zee 1ste klasse de Haes, tevens met de leiding der krijgsverrigtingen op de Barito, Poeloepetak, Kapoeas en andere rivieren, en met de bescherming der aan die oevers ons getrouw gebleven kampongs belast was - des avonds tusschen 8 en 9 uur zijn anker voor die soengej vallen liet, in de hoop, de prauwen den terugtogt af te snijden, bleek het echter, dat zij reeds van de eerstinvallende duisternis gebruik hadden gemaakt om te ontkomen. En ofschoon den volgenden dag de vijandelijke bentings aan de soengej Besaran door de *Montrado* vernield werden, ofschoon men eenig geschut en een paar ijzeren laadschonwen buit maakte, was de vijand toch niet verslagen. Soelil gaf de hoop niet op zich van Poeloe Petak meester te maken, en ging voort met het vervaardigen van zoogenaamde kotta mara's, eene soort van geblindeerde vlotten, ten einde zich zoo tegen het vuur onzer stoomschepen te dekken.

De beschrijving door den Heer van Rees gegeven van de wijze, waarop de *Celebes* bij Soengej Kayoe zich van twee dier vlotten meester maakte, is door den kapitein-luitenant ter zee J.A. van de Velde genoegzaam toegelicht in de 'Verhandelingen en berigten betrekkelijk het zeewezen,' No. 3, Jaargang 1865, dan dat ik daarbij nog zou stilstaan. Toch moet ik bekennen gaarne zelfs een der mooiste plaatjes uit 'de Bandjermasin krijg,' te hebben willen missen, voor de naauwkeurige teekening van een dier vlotten, welke op de volgende wijze zijn ingerigt: 'Een gewoon vlot uit zware boomstammen zamengesteld, met planken bevloerd en waarop een stevig geraamte van een huis gebouwd was; om dit geraamte plaatste men onder een helling van 35o een dubbele rij losse balken, bestand tegen het indringen der projectielen.' Hierdoor nu scheen het vlot de volgende bewonderenswaardige eigenschap te verkrijgen: 'Werd een balk vernield door langdurig geschutvuur en ontstond daardoor een opening, dan viel het gat van zelf weder digt door den naasten losstaanden balk.'

Zou men niet geneigd zijn, bij de lezing van deze beschrijving, onze marine, onze artillerie- en genie-officieren, even als de producenten van ijzeren pantserplaten toe te roepen: staak uwe proeven, ga naar den Dajak, en.... wordt wijs!

Niettegenstaande de geledene verliezen, bleven Soelil of wel

een zijner getrouwste volgelingen, radin Djaja Anoem[1], de beruchte koppensneller, het gevreesde hoofd der midden-Kapoeas, om en bij Poeloe Petak rondzwerven. Eindelijk gelukte het hem (in den nacht van 23 op 24 Augustus), de schildwacht te overrompelen en met eenige zijner stoutste krijgslieden de sterkte binnen te dringen. Na een kort doch hevig gevecht werd hij teruggedreven, maar ten koste van een zestal gewonden, twee dooden - tot de bemanning der barkas behoorende - en het leven van Bichon; de sterkte bleef behouden, doch den volgenden dag had het leger in hem een dapper officier verloren.

Daar de Moeningers Tanah Laut en ook de omstreken van Martapoera door hunne stroopende benden nog steeds onveilig maakten, achtte Andresen het vooralsnog onraadzaam, het oorlogstooneel uit te breiden of het hoofdkwartier te verzwakken; en hoewel een dier benden met goed gevolg uit Tjampakka verdreven werd, waarbij de dappere sergeant Raabe, met een dertigtal wonden overdekt, den heldendood stierf, getuigde toch de onverhoedsche aanval op den kraton van Martapoera, in den namiddag van den 30sten Junij, dat de vijand nog niet uit het veld was geslagen.

Terwijl de kommandant van die vroeger vorstelijke woning zich naar het residentie-huis begaf, waar de overste van Hasselt een onderhoud had met de leden van het voorloopig bestuur, die hem eenige bevelen kwamen vragen, en terwijl het garnizoen voor eene inspectie (!) op de passeerbaan gereed stond, was eene talrijke bende, door demang Lehman aangevoerd, in stilte den kraton binnengedrongen. Op het hooren der schoten, keerde de kommandant onmiddellijk terug, spoedig door van Hasselt gevolgd, die bij zijne aankomst het meerendeel van den vijand reeds wijkende vond voor een goed onderhouden pelotonsvuur, dat, door een paar kanonschoten gevolgd, hem weldra het hazenpad deed kiezen.

De matroos 3de kl., A. van de Velde, die, als kok fungerende, in het kwartier was achtergebleven, heeft bij die gelegenheid eene kamer, waarin vele vrouwen gevlugt waren, zóó moedig verdedigd, dat het geen enkelen brandal gelukt is bin-

1 Men zegt dat deze Djaja Anoem, later bekend onder den naam van Djoeragan Kaoet, de uitvinder en samensteller vraa van die kotta mara's, waarvan op de vorige blz. gesproken is, en die, zoo hunne beschrijving juist is, met het volste regt wondervlotten genoemd mogen worden.

nen te dringen; voor welk feit hij dan ook met de militaire Willemsorde beloond is. Maar even als te Poeloe Petak, moest ook hier eene onvoldoende afsluiting, of het gebrek aan genoegzame waakzaamheid, met een verlies van drie dooden en zeven gewonden worden geboet; en teregt mag men vragen, welke de gevolgen zouden geweest zijn, bijaldien de vijand toevallig een ander uur voor den aanval had gekozen?

Omtrent dien Lehman zij hier opgemerkt, dat dit inlandsch hoofd, Idis genaamd, en van geringe afkomst, zich, nadat hij bij Hidayat in dienst was getreden, door zijn schrander oordeel en zijne juiste inzigten zoodanig in diens gunst wist in te dringen, dat hem, onder den titel van kiay demang Lehman, het bestuur van Riam Kanan werd toevertrouwd. Later was hij een der hoofdleiders van den opstand en heeft op de handelingen en het verder lot van Hidayat welligt den meesten invloed uitgeoefend. - Na eenige togten en ontmoetingen, waarbij de vijand meestal spoedig uiteengedreven en genoodzaakt werd in de naast-bijgelegene wildernis eene schuilplaats te zoeken, begon hij thans meer bentings op te werpen en zich daarachter te posteren. Onder de bedoelde togten mag niet worden vergeten die naar Goenong Lawak, waar Andresen zelf aanvoerder was en waarbij de 1ste lujt. Schepens zich bijzonder onderscheidde, terwijl Neêrland's vlag door Drewis, kwartiermeester op de Ardjoeno, op de genomen versterking werd geplant. Zoo had verder ook demang Lehman het fort Tabanio bezet, waaruit de luit. ter zee von Chronenthal reeds bij het eerste vuur niet een tiental der zijnen ernstig gewond werd, toen hij, bij eene verkenning, zich door zijn moed en eene schoonschijnende kans van slagen had laten verleiden, om zijne magt te ontschepen en aanvallenderwijze te handelen. Hoewel de terugtogt in de beste orde en met bedaard overleg geschiedde, wilde de kolonel Andresen dit geleden échec niet ongewroken laten, en gelastte hij, na eene door hem zelven gedane verkenning, den overste van Hasselt: 1°. zich van het fort meester te maken, 2°. de bezetting over den kling te jagen, die geen genade verdiende, omdat zij voor het meerendeel uit de moordenaars van Kalangan en Goenong Djabok bestond.

De beschrijving en beoordeeling der vermeestering van het steenen fort van Tabanio, zoo als zij door den heer van Rees is gegeven, werd in den *Militairen Spectator*, n°. 9, jaargang 1865, door den kapitein ter zee J.A.K. van Hasselt, op eene zóó

uitvoerige wijze toegelicht, dat het den belangstellenden lezer van dat stuk niet moeijelijk zal vallen een zelfstandig oordeel te vellen over de feiten, welke bij die vermeestering hebben plaats gehad. Hierbij valt intusschen op te merken, dat, al werd door den heer van Hasselt aan het tweede gedeelte van de hem opgedragen taak - ten gevolge der in die toelichting aangehaalde omstandigheden - niet voldaan, hij echter het eerste gedeelte zoo vervulde, dat de kolonel Andresen schreef: ‘Op eene uitmuntende wijze is daar weder door de marine en landmagt de eer onzer wapenen gehandhaafd.’ ‘De vijand heeft vele verliezen geleden,’ enz. (officiëel rapport, 10 October 1859).

Zoowel doordat de pogingen des vijands mislukten, toen hij, tijdens onze zeemagt voor Tabanio vereenigd was, de schans van Thuyl bemagtigen en de oproervaan in de hoofdplaats zelve planten wilde, als ook ten gevolge van de roemrijke bestorming der benting te Goenong Lawak, de herhaalde nederlagen door demang Lehman in het gebied van Martapoera geleden, en de aankomst van versterking uit Soerabaja, konden de krijgsverrigtingen thans meer noordwaarts worden uitgebreid. In de zuidelijke streken was echter de rust verre van hersteld, zoodat zelfs een aanslag op het leven van Andresen beproefd werd, toen hij in de residents-prauw van Martapoera naar Bandjer terugkeerde; en hoewel belangrijke premiën op de hoofden van demang Lehman en Amin Oelah gesteld waren, toch dacht geen Bandjerees er aan, dat bloedgeld te verdienen.

Niettegenstaande de gouvernements-commissaris, gelijk wij zagen, overal waar de gelegenheid zich aanbood, den opstandelingen de kracht onzer wapenen deed gevoelen, bleef hij evenwel tegelijk aan zijne verzoenende staatkunde getrouw; maar de kans, om Hidayat tot eene vrijwillige terugkeer naar Martapoera te bewegen, werd al minder en minder.

Toen nu eindelijk het Indische hoofdbestuur meer doortastende maatregelen wsnschelijk achtte, en aan de zaken eene andere rigting wilde geven, in strijd met de beginselen van Andresen, werd deze algemeen geachte hoofdofficier, die onder hoogst moeijelijke omstandigheden met het oppergezag in deze gewesten bekleed was en er zich even geëerd en bemind bij de ons trouw gebleven Hoofden, als verdienstelijk jegens het vaderland gemaakt had, eervol van zijne hooge waardigheid ontheven. Bij hetzelfde besluit (21 October 1859) werd tot gouvernements-commissaris

benoemd de heer Nieuwenhuizen, en tot kommandant der troepen, tevens waarnemend resident, de majoor Verspijck.

Ook deze bevelhebber had zich reeds niet minder dan zijn voorganger op Borneo's westkust onderscheiden. Had hij daar reeds met bewonderenswaardiger moed, onder een hagelbui van kogels, de heuvels van Pan-djau-a beklommen, en onder de eersten op de hardnekkig verdedigde verschansing gestaan; had hij reeds des nachts met gevelde lans den schier ongenaakbaren schuilhoek van de Hoofden der Sam-tjam-foei of het zoo gevreesde *drievinger en verbond* besprongen en bemagtigd[1]; ook hier in zijn nieuwen werkkring bleek die energie, waarmede hij zoo groote en talrijke bezwaren heeft weten te overwinnen.

Alles werd nu voorbereid om Hidayat in Amoenthay, waar de opgewonden bevolking hem tot sultan verheven had, en vanwaar zijne bevelen uitgingen, door wapengeweld te onderwerpen. Want vredelievende gezantschappen hielpen niet meer. Nog onlangs was er wel een met schoonschijnende betuigingen van leedwezen, dat Hidayat aan de inspraak van zijn hart niet kon voldoen, ontvangen, doch weêr onverrigterzake vertrokken. Zou men echter de wapenen tegen hem rigten, dan moest eerst de rust in het Zuiden zoo veel mogelijk hersteld, en de gevraagde versterking aangekomen zijn.

Laat ons den loop der gebeurtenissen in korte trekken volgen.

Nadat de kampong Moening getuchtigd en in de asch gelegd was, nadat Z.M. stoomschip *de Onrust* den vijand uit eene nieuw opgeworpen versterking bij Soengej Besaran verjaagd had, bij welk voorval Soelil doodelijk gewond werd, nadat Tanah Laut gedeeltelijk onderworpen, de sterke benting te Moengoe Thayor genomen, menige weêrspannige kampong gestraft, de goedgezinde bevolking beschermd, en het overwigt onzer wapenen overal gebleken was, gelukte het echter den vijand ons te water gevoelige verliezen toe te brengen.

Zoo werd o.a. in den avond van den 24sten December de

1 W.A. van Rees, ‘Montrado’. Geschied- en krijgskundige bijdrage betreffende de onderwerping der Chinezen op Borneo.

kruisboot n°. 42, die voor Kwala Kapoeas gestationneerd lag, door zijn djoeragan (inlandsche gezagvoerder), lafhartig aan den Dajak overgegeven; en nadat deze al wat los en vast was had buit gemaakt, voerde hij eerst, uit vrees van door een onzer stoomschepen overvallen te worden, het geroofde weg en bragt dit in veiligheid, totdat de vloed hem de gelegenheid zou geven, later ook het veroverde vaartuig zelf te komen weghalen. Toen de roovers echter vertrokken waren, liet de bemanning de ankerketting slippen en was de ledige boot, door den stroom medegevoerd, binnen weinige uren in veiligheid.

En nu ben ik genaderd tot een gewigtig gedeelte van mijne taak. Want, blijft het steeds moeijelijk, vooral in eene krijgs-geschiedenis, de *juiste* toedragt van gebeurde feiten terug te geven, hoeveel grooter worden niet de bezwaren, wanneer men geroepen is een dier sombere tooneelen te beschrijven, waarbij de kris of de klewang van den inlander geen enkele zijner slagtoffers spaart, en vanwaar niemand terugkeert dan hij, die, in blinde woede den doodsteek gevende, niets zag of hoorde dan alleen wat tusschen hem en zijne prooi voorviel.

Niemand zal ooit wat er den 28sten December 1859 op *de Onrust* plaats vond, in zijn geheelen omvang kunnen mededeelen, en hier is het zeker den geschiedschrijver slechts vergund alleen uit de voorafgaande gebeurtenissen en omstandigheden, bij gissing, tot de werkelijkheid te naderen. Gelukkig mag men inderdaad uit die omstandigheden besluiten, dat noch zorgeloosheid, noch overmoed, aanleiding gegeven hebben tot het afloopen van een onzer stoomschepen, en dat de bemanning der *Onrust* wel het slagtoffer van snood verraad, maar niet van eigene onvoor-zigtigheid geweest is. Om tot dit besluit te komen, moet inen iets hooger in de geschiedenis opklimmen.

Ten gevolge van eenige verontrustende, maar blijkbaar overdreven berigten nopens de vijandige stemming der bevolking van de Doesoen-distrikten, waren door Z.M. stoomschip *de Onrust*, kommandant luit. ter zee 1ste kl., J.C.H. van de Velde, op last van den kolonel Andresen, reeds in October 1859 een paar togten naar de boven-Barito ondernomen, waarbij echter steeds de vredelievende gezindheid der oeverbewoners was gebleken. Toen echter in November op nieuw berigt werd, dat pangerang Antassari zich nog steeds bij tommonggong Soerapati, een der voornaamste hoofden, in het landschap Teweh ophield, en dat alle bewoners voor den opstand gewonnen wa-

ren, stoomde de kommandant der *Onrust* weder de Barito of Doesoen op, ten einde zich met den juisten stand van zaken aldaar bekend te maken. Want die onrustbarende berigten waren geheel in strijd met het gunstig tafereel, dat de 1ste luit. Bangert, civiel gezaghebber in dit stroomgebied, had opgehangen.

Na overal vredelievende tijdingen te hebben ingewonnen, liet *de Onrust* den 22sten het anker voor de kampong Lontontoeor vallen, waar den 29sten een gezantschap (twee schoonzoons van Soerapati) aan boord kwam, met een brief van den tommonggong aan Bangert, die met de politieke leiding der onderhandelingen belast was, waarin Soerapati kennis gaf, dat hij wegens ongesteldheid niet aan de schriftelijke uitnoodiging, om in persoon over te komen, kon voldoen. Die gezanten verklaarden verder, dat Antassari wel getracht had hun schoonvader en eenige andere Hoofden tot den opstand over te halen, maar dat een zoodanig voorstel met verachting was afgewezen, en schipbreuk geleden had op den onwil der bevolking. Toen zij eindelijk namens hun hoofd en heer de verzekering gaven van zijne opregte trouw en gehechtheid aan het bestuur, werd hun wederkeerig opgedragen den tommonggong de tevredenheid van het gouvernement kenbaar te maken.

Met die geruststellende tijding teruggekeerd, bevond *de Onrust* zich den 30sten weder in station te Marabahan, en scheen het vertrouwen dat Bangert stelde in deze Dajaks, wier vriend hij als bestuurder dezer gewesten jaren achtereen was, ten volle geregtvaardigd. En toch bedroog hij zich: toch waren de Hoofden der boven-Doesoen toen reeds voor Antassari gewonnen. Hier mag dan ook niet onopgemerkt blijven, dat reeds vroeger kolonel Andresen, blijkens zijne brieven, veel minder waarde hechtte aan de berigten, die de zendelingen van den kommandant van Marabahan, den 1ste luit. Bangert, omtrent de vredelievende gezindheid der Doesoen-hoofden medebragten, dan aan de rapporten, die langs anderen weg tot hem kwamen, die van de ontrouw dier hoofden spraken en later helaas op zulk een treffende wijze bevestigd zijn. Dit gevoelen van den kolonel werd o.a. door den kommandant der *Celebes* gedeeld. - Den 14den December werd Bangert echter op nieuw met *de Onrust* naar Lontontoeor gezonden, ten einde Soerapati en andere hoofden over te halen, om door de uitlevering van Antassari een sprekend bewijs hunner gehechtheid aan het gou-

vernement te geven. ‘Hadji Mohammed Taïb, die dezen officier in zijn eerste zending en reeds vroeger, tijdens hij met het civiele gezag te Marabahan belast was, ter zijde had gestaan, was ook ditmaal medegenomen.’ Op den laatsten dag des jaars kwam hij alleen terug met de ontzettende tijding: ‘*de Onrust* is afgeloopen, de bemanning is vermoord, en het schip spoedig daarna gezonken.’ Ik zal de beschrijving van dat moordtooneel hier niet herhalen; men kan ze vinden in het werk van den heer van Rees. Maar ik wil naar aanleiding van de omstandigheden die aan het droevige voorval voorafgegaan en thans bekend zijn, doen opmerken, dat in alle geval geen verwijt van zorgeloosheid den kommandant van *de Onrust* mag treffen.

Wat is er gebeurd? *de Onrust* wordt tot het voeren eener vredelievende onderhandeling naar Lontontoeor gezonden, vergezeld door een hoogst verdienstelijk officier, die, hoewel ten onregte, toch geheel ter goeder trouw overtuigd is van de uitmuntende gezindheid der bevolking, en dan ook de bemanning in die overtuiging doet deelen. Daar bovendien gedurende de laatste reizen die goede gezindheid overal is gebleken, zoo heeft men *de Onrust* laten vertrekken zonder detachement tot versterking. Ook nu zijn in alle kampongs vrouwen en kinderen aanwezig, die dagelijks vruchten en gevogelte te koop aanbieden. Op de gedane uitnoodiging haasten zich de Hoofden naar Lontontoeor te komen, en belooft Bangert aldaar vele belooningen, voor het geval dat hij in zijne zending mag slagen. Wat valt hier te vreezen? Zal men nu, bij de ontvangst van Soerapati, den reeds zoo wantrouwenden Dajak verontrusten, door *zelf* onrust en argwaan te doen blijken? Zal men door onder stoom te blijven, of door de wachten te verdubbelen hem doen gelooven, dat hij welligt aan eene ontvoering blootstaat, terwijl hij tot een vredelievend bezoek is uitgenoodigd? Zal de kommandant van het stoomschip zich kunnen verantwoorden, wanneer later blijken mogt, dat, ten gevolge van overdreven voorzorgsmaatregelen, de schuchtere Dajak terugbleef en eene onderhandeling mislukte, van wier goeden uitslag het gouvernement zich de schoonste vruchten beloofde? En bovendien.... een aanval van Dajaks op een onzer stoomschepen is immers ondenkbaar. Hij, die onder zulke omstandigheden stoom opgehouden, de wachten verdubbeld of zich ten strijde toegerust zou hebben, moge den eersten steen werpen op den kommandant van *de Onrust*.

Zijn er schuldigen geweest, dan was het de ongelukkige Bangert, die, te veel steunende op zijne vermeende kennis van den Dajak, zijn onbegrensd en blind vertrouwen in de huichelachtige woorden van een Soerapati zoo zwaar moest boeten: dan was het de gouvernements-commissaris, die had kunnen en moeten weten, hoe zijn voorganger, wiens gevoelens tevens door anderen gedeeld werden, over die goede gezindheid der Doesoen-hoofden dacht, en die daarom misschien wijzer gedaan had ieder ander, dan juist Bangert, met een onderzoek naar die althans hoogst twijfelachtige gezindheid te belasten.

De tijding, zoo als zij door den straks genoemden Hadji, die later bleek een getrouw aanhanger van Soerapati te zijn, te Bandjer werd aangebragt, is verder niet in alles door andere ooggetuigen bevestigd, en steeds blijven er verschillende lezingen over het afloopen van *de Onrust* beslaan. Wie zal ons de ware toedragt der zaak mededeelen?... dat geheim ligt op den bodem der *Barito* begraven. Het zinken van het schip, tot vijf à zes uren na den moord der bemanning plaats had, schijnt door de ongelukkige slagtoffere in hunne laatste oogenblikken te zijun voorbereid, terwijl zij ook reeds getracht hadden de eer der vlag te redden door het voorbeeld van van Speyk te volgen; althans ‘toen de plunderaars in de kruidkamer kwamen, vonden zij verscheidene vaatjes opengeslagen en het buskruid op het dek gestort; het was toen evenwel al nat.’

Het verhaal van Antassari dat bij die gelegenheid *geen enkel man* van den kant der opstandelingen gebleven is, verdient, m.i., even weinig geloof, als de opgave, die in zijn brief aan den vorst van Koetei, van den 26sten Radjab 1276 (18 February 1860), voorkomt, dat toen reeds ongeveer drie duizend Hollanders sedert het begin van den oorlog het leven hadden verloren.

De lezer verschoone mijne welligt *te lange* uitweiding over deze treurige zaak; evenwel vermeende ik hem eene vrij uitvoerige toelichting niet te mogen onthouden.

De stoomsleper *Kapitein van Os*, die ná het afloopen der kruisboot n°. 42, last bekomen had, de Kapoeasmonding te bewaken, ontkwam in den nacht van 3 Januarij 1860, door de kalme houding en den bedaarden moed van zijn gezagvoerder, den braven Glazer, schier hetzelfde gevaar als dat, waarbij *de Onrust* verloren was gegaan. De boot door talrijke benden brandals omringd, was reeds van des avonds zeven uur af, zoowel van de vooruitstekende, toen zeer digt begroeide landtong

waar de Kleine Dajak zich met de Kapoeas vereenigt, als van de beide oevers hevig beschoten, hoewel dit vuur gelukkig weinig uitwerking had. Doch omstreeks middernacht werd het vaartuig door eene groote hoeveelheid gekapte boomstammen, die de vijand in de rivier geworpen en de stroom medegevoerd had, zoodanig ingesloten en werden de raderkasten met dat houtwerk op zulk een wijze gevuld, dat geen slag voor- of achteruit meer mogelijk was. Te vergeefs trachtten de matrozen met parang en bijl de schepraden vrij te maken, terwijl het overige der bemanning zich in den donkeren nacht aaneensluit, om den ieder oogenblik verwacht wordenden aanval af te slaan. Starende in de duisternis, vermeent men eenige beweging te bespeuren achter een op nieuw afdrijvend houtvlot. 'Vuur!' klinkt het uit Glazers mond, en een aantal schoten op dat punt gelost, doen onmiddellijk eene menigte gewapende djoekongs onder het luid gehuil hunner roeijers in de duisternis verdwijnen. Nog een twintigtal passen, en de boot was door den vijand bereikt! Had men een oogenblik gewacht, dan zou eene herhaling van het drama, dat zoo bloedig op *de Onrust* was afgespeeld, ook hier mogelijk zijn geworden.

Mogt de lezer lust gevoelen, nader kennis te maken met het 'eerlijke opene zeemansgezigt' van den wakkeren Glazer, de onverstoorbare kalmte van zijn machinist Raus, de voorbeeldige trouw van een Nicodemus en met menige andere wetenswaardige bijzonderheid uit den Bandjerschen krijg, hij make '*eene wandeling door de bentin te Kwala Kapoeas*', onder het geleide van haar kommandant, den 1ste luit. Perelaer, die, onder genoemden titel, aan zijne krijgsbroeders een even boeijend als levendig verhaal aanbood, voorkomende in de *Mil. Spectator* (n°. 8, 9 en 11, jaarg. 1864).

Men ging intusschen steeds voort verkenningen te doen naar weinig of geheel onbekende streken van het binnenland, hetzij om den vijand in zijne schuilhoeken op te zoeken en zijne kampongs te vernielen, hetzij om de getrouw gebleven bevolking gerust te stellen of haar bijstand te verleenen. En ofschoon door een zamenloop van omstandigheden het tot nog toe niet gelukt was, het schandelijk verraad aan *de Onrust* gepleegd voorbeeldig te straffen, en de schimmen onzer laaghartig vermoorde krijgsmakkers te wreken, zoo had men echter den dertigponder die door den vijand opgevischt, buitgemaakt en in het veldwerk te Lahey geplaatst was, heroverd, het woonoord

van Soerapati verbrand, en bestond er hoop, dat men ook de gezonken boot later uit de diepte zou ophalen.

De gelijkvormigheid der meeste krijgsbedrijven werpt soms een waas van eentoonigheid over deze geschiedenis en benadeelt daardoor inderdaad ook ‘de waardeering van de heldhaftige, onbegrijpelijke volharding onzer land- en zeemagt.’ Want nu durf ik niet alle roemrijke feiten aanstippen en, hoewel telkens, wanneer ziekte, uitputting of het vijandelijke wapen een leven van zelfverloochening en heldenmoed deed ophouden, de onvoltooide taak onmiddellijk weêr even waardig werd opgevat, toch kan ik in dit opstel slechts enkele namen van dapperen als ter loops noemen. Daarom ook beveel ik de lezing van *de Bandjermasinsche krijg* dringend aan, opdat de herinnering aan zóóveel verdienstelijke mannen, van wie ik hier zwijg, in veler harten blijve leven.

Bij een gelukkig uitgevoerden togt naar Amoentbay, werden de versterkingen die Djalil had aangelegd, door Verspijck genomen; daar werd de aangrenzende kampong verbrand, op de puinhoopen eene benting opgeworpen, en de rooversvlag door de Nederlandsche driekleur vervangen. Zoo was ook bij eene verkenning naar Taäl de woning van sultan Koening verwoest en verbrand, terwijl de vorst zelf, sints dien tijd eenzaam en verlaten in de wildernis omdoolende, schier al zijn gezag verloor.

Doch de krijg met Hidayat duurde voort. Wel was deze zelf ontmoedigd en geneigd zich te onderwerpen, maar zijne omgeving wilde daar niet van weten, en zette den strijd voor eigen rekening door. In dien strijd werden voor Verspijck de bezwaren hoe langer hoe grooter. Het oorlogsveld was uitgestrekt en zijne magt betrekkelijk gering, terwijl hij met die geringe magt den vijand steeds en overal het hoofd bieden, alle voor ons gunstig gelegen punten bezetten en bovendien nog zoovele bewoners beschermen moest. De beschrijving van die bezwaren, zoo als van Rees ze geeft, is te juist, dan dat ik haar hier niet zou teruggeven, al had ik in dat verhaal wel eenige rustpunten meer gewenscht.

‘De strijd dien hij moest voeren,’ zegt de S., ‘bezat geheel het eigenaardige kenmerk van een krijg tegen Indische volken: geen leger dat verslagen moet worden, geen kaarten-terreinbeschrijving of statistieke opgaven om volgens de regelen der strategie een operatieplan te maken, niets van dat al; maar eene bevolking

die heden vredelievend, morgen vijandig gezind is, die u 's morgens gastvrij ontvangt, en 's avonds de verborgen wapenen opvat om u te bestrijden; die naar rust hakende zich vrijwillig aan u onderwerpt, en even vrijwillig den dweepzieken priester of den eersten ondernemenden persoon ten strijde tegen u volgt; een land, zoo uitgestrekt als Nederland, waar de opstand overal smeult en broeit, waar nu en dan slechts een vlam uitslaat, maar vaak geen spoor van vuur, geen rook meer is te ontdekken, als men naar het punt ijlt om den brand te blusschen; een land zonder geregeld bestuur, met onkundige, onwillige, verraderlijke Hoofden, die ieder een eigen, vijandig doel beoogen, en even dikwijls verwisseld moeten worden als men zelf verpligt is van rigting te veranderen; geen eigenlijke brandpunten van den opstand, of, als ze er zijn en vermeesterd worden, dadelijk weder nieuwe brandpunten in een verwijderde streek; een vijand, die zich in kleine praauwen even gemakkelijk op de tallooze soengej's beweegt, als hij te voet met zijn ligte wapenrusting door de digt begroeide wildernis gaat waarin hij geboren werd; een vijand van een tijgeraard, loerend, gluipend, zelden zigtbaar, die gewoonlijk u van achteren, bij verrassing bespringt, en slechts een enkele maal - door den honger gedreven - in dolle, blinde woede u in front aanvalt.’

Waarom hier niet bijgevoegd, dat het juist onder zulke omstandigheden schier onmogelijk was, de operatiën naar vaste taktische of strategische beginselen in te rigten, en dat men meestal genoodzaakt werd die regelen geheel te laten varen, wilde men het beoogde doel bereiken. Maar nu werd ook de werkkring voor ieder officier uitgestrekter en was hij derhalve genoodzaakt meer zelfstandig en soms geheel naar eigen inzigten te handelen. Nu vermeerderde ook met zijne pligten de verantwoording die op hem rustte, iets dat bij de beoordeeling der verrigtingen onzer zee- en landmagt in die gewesten nimmer uit het oog mag worden verloren.

En toch, niettegenstaande al die schier dagelijks terugkeerende moeijelijkheden, was er veel gedaan. Na ongeloofelijke inspanning, vermoeijenis en ontbering had men Taäl benevens andere vereenigingspunten der opstandelingen bereikt; dank zij den volhardenden moed onzer troepen, onder hunnen beleidvollen aanvoerder Schiff, die zich in dezen oorlog reeds zoo dikwerf onderscheiden had, wapperde Holland's vlag van Moengoe Menaris, en waren Batang Koelor en Kendangan, de woonplaatsen van

Hidayat en demang Lehman veroverd, of aan de vlammen prijs gegeven; terwijl de Hoofden, die zich onderwierpen, den last ontvingen om afschriften der proclamatie, waarbij pangerang Hidayat, de rijksbestierder, van zijne waardigheid vervallen was verklaard, in alle missigits te doen aanplakken, opdat het den volke bekend werd, dat de man, dien zij tot nu toe gehoorzaamd hadden, een vijand van het Nederlandsch gouvernement was geworden.

Had men nu de landstreken, welke onder het willekeurig gezag van demang Lehman gebukt gingen, bezocht, onderworpen en in kaart gebragt, zijne versterkingen stormenderhand ingenomen, zijne benden uiteengejaagd, en had hij zelf zich in de wildernis teruggetrokken, in Tanah Laut was de opstand door eenige hadji's op nieuw aangewakkerd, en al spoedig ontving men berigt dat de verslagen demang te Allei zijne verstrooide troepen trachtte te herzamelen. De toenmalige toestand der bezetting van Amawang veroorloofde echter niet, dat men die landstreek ging verkennen, ten einde nadere berigten in te winnen; vele manschappen toch waren ziek van uitputting en vermoeijenis: allen ontbrak het aan eenig schoeisel. Dit vooral wekte ontevredenheid en gaf aanleiding tot pruttelen.

Kernachtig wordt hier door den heer van Rees een dier toestanden geschetst, waarin men in die gewesten zoo dikwerf verkeert. Hoor, hoe zij pruttelen: “‘t Was iederen dag uitrukken, zich dood loopen, slecht eten krijgen; dat alles beteekende nog niets. Maar met bloote voeten, even als koelie's te marcheren, levenslang kreupel te gaan door in een randjoe te trappen, daarvoor had men niet geteekend!”’ ‘Schiff hoorde dit aan en vond dat de soldaten gelijk hadden; doch wat kon hij doen? Hij zelf heeft nog schoenen aan. Voor het front der kompagnie trekt hij ze uit, slingert ze ver van zich over de borstwering, en zegt: “als gijlieden geen schoenen hebt, dan kan ik ze ook missen.” De soldaten schamen zich, roepen: “leve de kapitein Schiff! leve de koning!” en gaan welgemoed op marsch.’ - En weinige dagen later, terwijl een derde der bezetting ziek ter neêr ligt en zestig man met een stuk geschut eene verkenning doen, wordt hun post door een talrijke bende onder Lehman aangevallen. Van de dertig zieken nemen acht en twintig deel aan de verdediging. ‘Zij die te zwak zijn om te gaan, slepen zich naar de borstwering en houden zich aan de palissaden vast;’ en zoo juist treffen hunne schoten, dat de braudals reeds be-

ginnen te wijken, alvorens de kolonne van de verkenning terug is, om de vlugtenden tot Kendangan te vervolgen.

Zóó begrijpen officieren en soldaten in Neêrland's Indië hunne pligten, en waar de roeping van den krijgsman op die wijze begrepen wordt, mag men schitterende uitkomsten verwachten.

Na menige verkenning langs kreek en rivier, waarbij onze stoomschepen met moeijelijkheden van verschillenden aard hadden te kampen, na eindelooze togten, waarbij onze troepen zich door schier ontoegankelijke moerassen of maagdelijke wouden een weg moesten banen, die door menigen druppel zweet en bloed werd gedrenkt, was de hoofdplaats van het afgelegene bijna onbekende Allei, sedert maanden de zetel van Hidayat, eindelijk in onze handen. Verscheidene Hoofden hadden zich aan ons gezag onderworpen. De meest oproerige kampongs waren gestraft, de voornaamste benden geslagen of verstrooid, en men kon zich vleijen den opstand, zoo al niet bedwongen, echter gevoelige slagen toegebragt te hebben.

Doch er waren meer dan enkel oorlogsvoordeelen behaald.

Vroeger geheel onbekende streken in de bovenlanden waren door onze troepen bezocht en in kaart gebragt; bentings hadden zij opgeworpen en goede communicatiewegen aangelegd. De marine was de meeste rivieren ver landwaarts in opgestoomd, en de oeverbewoners hadden zich in diep ontzag gebogen voor die rook en damp spuwende monsters, welke onder den vorm van stoomschepen zich met eene onbegrijpelijke snelheid wisten te verplaatsen, om Holland's vlag dan hier dan daar te vertoonen. Maar ook het zedelijk overwigt onzer beschaving en de bijzondere kracht onzer wapenen hadden den opstandeling gevoelig getroffen. Want toen zij met de dertigponders dier stoomschepen kennis maakten, en het monster, vuur en vlam brakende, tevens dood en vernieling bragt in hunne kampongs, onder hunne prauwen en langs hunne soengej's, toen die blanke soldaten evenmin als Dajak of Maleijer zich door wildernis, woud of moeras lieten terughouden om de bentings te veroveren, de dorpen te vernielen, de oproerige hoofden uit hunne schier ontoegankelijke schuilhoeken te verjagen, terwijl zij tevens de weldoeners en beschermers werden van die hun eerlijk en trouw ter zijde stonden, toen begrepen velen, dat op den duur geen tegenstand mogelijk was, en dat het sultansbestuur naast ons gezag geen plaats meer kon vinden.

Ontmoette het Bandjereesche volk van onze zijde kracht tegen kracht, list tegen list, volharding tegen volharding, hunne Hoofden zagen dat wij overleg, beleid en bedaarden moed aan sluwheid en blinde woede, eerlijkheid en goede trouw aan bedrog en verraad tegenoverstelden. Daarom bogen zij onwillekeurig reeds het hoofd, waar hun hand het zwaard nog omklemde of hun arm dreigend tegen ons werd opgeheven. En toen nu vele grooten des rijks, die den eed van trouw aan het Nederlandsch gouvernement aflegden, hunne kampongs gespaard en beschermd, en de gerustgestelde bevolking aan den gewonen arbeid zagen, verloor de opstand over 't algemeen aan zedelijk vermogen meer, dan hij hier en daaraan materiële kracht won, door de vijandige houding welke sommige distrikten meer uit vrees dan uit liefde voor Antassari, Hidayat of demang Lehman wel *moesten* aannemen.

Nadat nu nog onze troepen onder aanvoering van Verspijck eenige stroopende benden uit de omstreken van Amawang verjaagd hadden en de vijand ver in het Mandalla gebergte teruggetrokken was, bragt eindelijk de gouvernements-commissaris in de zuider- en oosterafdeeling van Borneo, bij eene publicatie van den 11^{den} Junij 1860, onder meer andere bepalingen, ter algemeene kennisse: ‘dat het zelfbestierend rijk van Bandjermasin had opgehouden te bestaan; en de landen, uitgemaakt hebbende het vervallen verklaarde rijk van Bandjermasin, voortaan zullen sorteeren onder het dadelijk gebied van het Nederlandsch-Indisch gouvernement in de zuider- en oosterafdeeling van Borneo; met opheffing van de commissie aan wie het bestuur vroeger was opgedragen.’

Zóó werd het Bandjersche sultansbestuur met ééne pennestreek vernietigd!

Hoewel van deze publicatie aan al de vorsten van de Oostkust afschriften werden toegezonden, met uitnoodiging te Bandjer van hunne trouw aan het gouvernement te doen blijken, was het toch reeds bekend, dat de sultan van Passir en pangerang Moeda Mohammed Arip Illah, Hoofd van Tjingal, Menoengoel en Bangkalaän, sedert geruimen tijd de zaak van Antassari en Hidayat waren toegedaan, terwijl wij daarentegen op de ondersteuning der voogden van den minderjarigen vorst van Koetei konden rekenen.

Het duurde niet lang of de uitwerking van dat staatsstuk

deed zich over het geheele oorlogsterrein gevoelen. Want, wel is waar, hadden in eene vroeger door den gouvernements-commissaris belegde vergadering, de meest invloedrijke hoofden en rijksgrooten, velen uit eigenbelang, anderen in het vooruitzigt zich tot de hoogste waardigheid te kunnen verheffen en slechts weinigen uit innige overtuiging, te kennen gegeven, dat het testament van wijlen sultan Adam, waarbij hij zijn kleinzoon tot opvolger benoemde, als een onwettig stuk beschouwd moest worden, toch hadden de opstellers der publicatie bewezen, dat zij, al was hun doel bereikt en Hidayat onherroepelijk van zijne regten vervallen verklaard, evenwel den volksgeest weinig kenden. Die volksgeest deed zich weldra luide hooren, en het nog smeulende vuur van den opstand ontvlamde schier overal met vernieuwde kracht. En wat was natuurlijker dan dat? Immers vele weêrspannige Hoofden, die òf Hidayat's òf Antassari's regten op den troon erkenden, en steeds waanden het sultansbestuur spoedig hersteld te zien, zagen zich thans in al hunne verwachtingen teleurgesteld, en vonden den weg tot rijkdom door afpersing en knevelarij der bevolking, onder ons bestuur niet mogelijk, voor altijd gesloten, terwijl ook de priesterkaste het einde van haar invloed en grootheid voorzag. Gretig gebruik makende van de opgewonden stemming en de verbittering des volks, trok zij meesterlijk partij van de liefde en den eerbied, welke ieder Bandjerees voor zijne wettige vorsten koestert, om den heiligen krijg te prediken tegen den Kâfir, die hunne adats bespotte, en om ieder, die geloofde in Allah en Mekka's profeet, tot den prang sabiel oelah (godsdienstoorlog) op te roepen.

Dientengevolge rees in Tanah Laut en elders, de oproervaân weêr omhoog. Waar de kracht zijner wapens te kort schoot, bestreed de Dajak ons op nieuw met list en verraad. Vandaar de schijnbare onderwerping van zoo velen, die nu des te beter konden heulen met den opstand; vandaar dat aantal insinuatiën en valsche beschuldigingen, waardoor de vriend niet van den vijand te onderkennen was; vandaar al die verontrustende, overdrevene, soms lijnregt tegen elkander inloopende berigten van het oorlogstooneel, die ons omtrent de wezenlijke bedoelingen der opstandelingen in het onzekere moesten laten, de aandacht van zekere punten afleiden, of door nuttelooze bewegingen onze troepen afmatten en uitputten; vandaar hun goed georganiseerd spionnenstelsel en al die onwil of dat

verraad bij Hoofden en gidsen, waardoor zoo menig goed overlegd plan mislukte en zoo vele krijgsbewegingen werden belemmerd.

Waren moed, kracht en een vastberaden karakter de eerste vereischten voor den bevelhebber, wanneer hij aan dat alles het hoofd zou bieden, eveneens was er bij de officieren en minderen eene stalen volharding noodig. Zij toch moesten dag aan dag de zwaarste beproevingen tegemoet gaan, onder een tropische zon, op een bijna ondoordringbaar terrein, door het ongedierte gekweld, de grootste vermoeijenissen trotseren; en dat alles dikwijls, niet om op het veld van eer, onder het oog van velen, roemvol te sneuvelen of zich een welverdienden lauwer te verwerven, maar om door den kogel van een onzigtbaren vijand te vallen of van uitputting te bezwijken op eene patrouille, wier gang welligt nimmer genoemd wordt.

'Daarin,' zegt van Rees, en wie zal het niet volmondig toestemmen? 'daarin ligt de verdienste van het Indische leger.'

Die volharding, die zelfverloochening blonken vooral uit in de laatste helft van 1860 en gedurende den loop van het geheele jaar 1861, toen verkenningen en patrouilles zich schier iederen dag herhaalden. Van deze kan ik slechts als ter loops een enkele aanstippen, omdat het mij niet mogelijk is, in het kort bestek mij afgebakend, onze dappere zeelieden en soldaten op al hunne togten te vergezellen.

Een maand na het uitvaardigen der bovengenoemde publicatie, keerde de gouvernements-commissaris naar Java terug, ging de commissariale magt op Verspijck over en was de te voeren krijg op Borneo eene nieuwe phase ingetreden.

III.

Zoowel in Tanah Laut als in andere distrikten, trachtte men door aanhoudend patrouilleren, door het verspreiden van vergevingsgezinde proclamatiën, waarbij de zwervende bevolking werd aangemaand naar haar verlaten kampons terug te keeren, en door het opwerpen van redouten, zooals o.a. te Moeara Tabalong - een strategisch punt in Amoenthay, waar vele wegen te zamenliepen en waar de vijand zich in grooten getale op-

hield - de rust te herstellen; ‘maar 't was genoeg dat Hidayat een zendeling afvaardigde, of zijn aanstaande komst in eenig gewest bekend maakte, om de bevolking op nieuw naar de wapens te doen grijpen.’

Volgens ingekomen berigten, scheen nu demang Lehman in 't landschap Allei, waar onze troepen hem rusteloos vervolgden, zich staande te houden, en Antassari het voornemen te koesteren, Amoenthay met eene groote magt uit Teweh te overvallen, terwijl andere benden de Barito moesten afzakken om het stoomschip, dat aan de Mengkatip gestationeerd was, het lot van *de Onrust* te doen ondergaan; waarna Hidayat zich met Antassari en demang Lehman zou vereenigen, ten einde met vereende kracht den gehaten Hollander uit Bandjermasin te verdrijven.

Gewoon aan zulke, meestal overdreven, opgaven van 's vijands magt, besloot Versprjck, na Amoenthay en omstreken zoo veel mogelijk van troepen voorzien en een stoomschip ter bescherming van Negara achtergelaten te hebben, den vijand te gemoet te gaan en hem aan te tasten, waar hij hem ook mogt vinden.

Dat moedig besluit, die spoedige opmarsch had Antassari niet verwacht: het bijeenbrengen van de heinde en verre uiteengedreven brandals werd er door verijdeld, zoodat al zijne plannen mislukten, terwijl onze troepen onvermoeid waren in het opsporen en vervolgen van den vijand. Zoo werd te Ringkau-kattan, dat Antassari tot hoofdplaats van een nieuw Martapoerasch rijk had bestemd, en vanwaar hij in allerijl met vrouwen en kinderen naar de Teweh ontvlugtte, zoowel zijne vernielde woning, als de geheele benting met den grond gelijk gemaakt, terwijl bij die expeditie Soeta Ono, het hoofd van Sihong, zich als een onzer getrouwste onderdanen deed kennen. Intusschen werd ook de vijandelijke sterkte te Batoe Mandie veroverd en Tabalong ontzet, waar Van der Wijck, ofschoon aan het ziekbed gekluisterd, met slechts vijf en twintig soldaten door een duizendtal Dajaks ingesloten, toch in alles voorzag en met de zijnen de laatste krachten inspande, om den heen toevertrouwden post te verdedigen.

Terwijl men aldus in het Noorden op verschillende punten de zege behaalt, wordt in het hart des rijks, te Martapoera, de rust geheel onverwachts verstoord, en onze versterking door den zoogenaamden pangerang Moeda uit Tanah Laut van alle zijden

ingesloten. Maar ook hier is de vijand spoedig verjaagd en de rust hersteld, nadat eenige Hoofden, door een krijgsraad veroordeeld, dien verraderlijken aanslag met hun leven hebben geboet. Deze gelukkige uitkomst belet echter niet, dat de verslagen en verstrooide benden van Antassari zich met die van Djalil vereenigen, en dat de zoo afmattende guerilla-krijg, in de bergachtige streken van Riam Kanan en Riam Kiwa, zoowel als in den omtrek van Moengoen Thaijor en Amawang, op nieuw vele offers eischt.

En al is nu de oorlogkans te Tambarangan en op de goenong Madang den dajak gunstig, waar hij staat tegenover eene afdeeling jonge Javaansche solaten én eene met weinig beleid uitgevoerde expeditie; al moet de opligting van eenige voorname Hoofden met den dood van den dapperen van Emde worden gekocht, en al gelukt het den vijand zich op enkele punten tusschen onze posten te vereenigen, versterkingen aan te brengen en onder de goedgezinde bevolking naar hartelust te plunderen en te moorden of haar zelve de wildernis in te jagen, op andere punten zijn wij in het voordeel. In October valt een der sterkste bentings aan de Balangan den onzen in handen. Bij die gelegenheid neemt van Oyen de Willemsorde van zijn borst en schenkt haar aan Hojel, die, schoon gekwetst, wonderen van moed verrigt heeft, in afwachting, dat het den Koning behagen moge, dezen dappere tot ridder te benoemen. Het op nieuw door den vijand bezette Batoe Mandie wordt hernomen. En bij de beide genoemde togten had men toch met schier onoverkomelijke hinderpalen te kampen. Het voorbeeld van Van Oyen, zegt de Heer van Rees, had wonderen verrigt: en viel aan Rhode al de eer te beurt, de Nederlandsche vlag op Batoe Mandie te planten, niet minder roemvol was de bijna bovenmenschelijke inspanning, waarmede Van Oyen zijne taak volbragt. - Te Pringin en op andere plaatsen zijn versterkingen opgeworpen, om ons tot steunpunten te dienen, terwijl verscheidene vijandelijke bentings stormenderhand genomen, en Boelamin met Lehman's woning vernield en verbrand wordt.

De luitenant ter zee van Gennep, met den oorlogsstoomer *Kingshergen* en den sleper *van Os* de Barito opstoomende, had intusschen de romp van *de Onrust* doen springen, ten einde den Dajak de verdere slooping van het wrak te beletten: hij vond de vroeger verbrande kampongs nog immer verlaten. En toen nu vele pangerangs en hadji's, die in het geheim den op-

stand ondersteunden, door onze wakkere politie opgeligt, en daarna gestraft of uit het rijk verbannen waren, toen het weêrspannige Tanah Laut meer tot rust kwam, toen Antassari, zelf hardnekkig vervolgd, aan zijne onderbevelhebbers noch medewerking noch bijstand verleenen kon, en de jonge sultan van Koetei ten onzen behoeve geneigd scheen, een inval te doen in de distrikten der boven-Doesoen, toen nam de invloed van Antassari, van Hidayat en Soerapati met iederen dag en elk gevecht al meer en meer af.

Terwijl Hidayat, volgens geloofwaardige geruchten, in eene armzalige hut, op de grenzen van Koesan of Tjantong, slechts door weinige getrouwen omringd, moedeloos zat te peinzen, hoe hij zich van den hem beheerschenden invloed losmaken en op de voordeeligste wijze aan zijn magtige tegenpartij onderwerpen zou; terwijl ook Soerapati begon in te zien, dat met het afloopen van *de Onrust* de magt der Hollanders niet gefnuikt was, had daarentegen op Antassari de ondervonden tegenspoed eene geheel andere uitwerking. Door haat en wrevel en bloeddorst beheerscht, vond hij de middelen van verzet nog verre van uitgeput: iedere nederlaag werd hem een prikkel, den wanhopigen strijd te hervatten, en zijne leuze was: ‘overwinnen of sterven!’

Maar de door ons behaalde voordeden zijn niet dan met veel inspanning verkregen en hebben menig offer gekost. Velen toch moesten met een gesloopt ligchaam, eene voor altijd verwoeste gezondheid, het oorlogstooneel verlaten, om op Java te sterven of daar langzamerhand hunne uitgeputte krachten te herwinnen, terwijl anderen nog vóór het einde des jaars, ten gevolge der doorgestane vermoeijenissen op Borneo zelf bezweken.

Verschillende togten en verkenningen in de eerste maanden van 1861 ondernomen, bragten maar al te zeer aan het licht, hoe nog menig, ons schijnbaar toegenegen, Hoofd met den vijand heulde en de best overlegde plannen deed mislukken, door al onze toerustingen of bewegingen te verraden, hetgeen dikwijls tot zeer vele nuttelooze marschen en contra marschen aanleiding geven moest. Thans werd het duidelijk, waarom onze patrouilles, door valsche geruchten of ontrouwe spionnen en gidsen misleid, veelal onverrigterzake terugkeerden; terwijl de zoo hardnekkig nagejaagde Hoofden bijna iedere vervolging wisten te ontkomen.

Dit kon niet langer zoo blijven. Maar, al moest het bewezen verraad streng gestraft worden, niet minder moest men de ons bevriende Hoofden, wier kampongs ieder oogenblik aan een vijandelijken inval bloot stonden, ondersteunen en beschermen. En toch ontbrak het aan de noodige middelen om ieder verrader zijne verdiende straf te doen ondergaan, zoodat men soms den schijn moest aannemen dupe te zijn, waar men vooralsnog geen regter kon wezen. Zoo schreef o.a. pangerang Moeda, die niet in staat was een duizendtal weerbare mannen te verzamelen, dat hij, ten einde zijne goede gezindheid te toonen, met 2700 man tegen Hidayat optrok; en toch deed hij niets, ja had hij zelfs, zoo als toen en later bleek, den opstand steeds in de hand gewerkt. Als een bewijs hoe moeijelijk het bovendien was, den vriend van den vijand te onderkennen, mag hier niet vergeten worden, hoe een vroeger volgeling van Hidayat, die zich door schijnbare gehechtheid aan onze belangen een grooten invloed had weten te verschaffen, de goede trouw van den regent van Amoenthay zóódanig in verdenking bragt en een zóó fijn zamenweefsel van leugen en bedrog te baat nam om dien braven dienaar te doen vallen, dat het een geluk mogt heeten, toen den huichelaar, die zich zelven tot de waardigheid van zijn slagoffer verheffen wilde, nog bij tijds het masker ontrukt, en daardoor veel kwaad voorkomen werd. Dit schelmstuk, door den hoofddjaksa van Bandjer, dien men ten volle vertrouwen kon, ontdekt, maakte het bestuur meer omzigtig, en deed tevens het vertrouwen, dat de inlandsche Hoofden, die ons werkelijk waren toegedaan, in het Nederlandsch gouvernement stelden, aanmerkelijk toenemen. Was het bovendien reeds gelukt het beruchte Hoofd der midden-Kapoeas aan te houden en onschadelijk te maken, thans bleek het ook dat Hidayat zich nergens veilig waande, dat demang Lehman's benden verstrooid waren, dat Antassari zijne zwakke krachten slechts meten kon met de bevolking der noordelijke gewesten, en dat Soerapati zelfs pogingen aanwendde, om zoo mogelijk in genade te worden aangenomen. - Intusschen hadden ook Z.M. stoomschepen de *Suriname* en de *Kingsbergen* het anker laten vallen voor den kraton des sultans van Passir, die, op strengen toon aan zijne verpligtingen jegens het gouvernement herinnerd, even als sommige andere hoogst verdachte vorsten der Oostkust, beloofde, eerlang voor den resident in Bandjer te verschijnen.

Maar ook thans zag men in de gebeurtenissen eene dier

wendingen plaats grijpen, welke gedurende dezen krijg zoo dikwijls hoop in teleurstelling en vrees in blijde verwachting deden overgaan.

In April namelijk scheen de sluimerende opstand met nieuwe kracht te ontwaken, en maakten verschillende vijandelijke invallen weder een tal van patrouilles en togten noodzakelijk, waaronder eene nog al belangrijke expeditie naar Tongka, de toenmalige verblijfplaats van Antassari, mislukte, zoowel door het uitstellen van de verkenning uit Koetei naar de boven-Doesoen, en door de werkeloosheid en den onwil der inlandsche hulptroepen, als ook ten gevolge der groote moeijelijkheden, waarmede de kolonne Schuak, door den wakkeren Soeta Ono en zijne Sihongers ondersteund, te kampen had. Het dagelijks toenemend getal zieken en gewonden, het bederf der vivres en het gemis aan gidsen maakten het dan ook noodzakelijk, den marsch over land te staken en op vlotten de soengej Ayo af te zakken, waarbij onze arme soldaten onuitsprekelijk veel te lijden hadden.

Mogt het den majoor Verspijck ergens als een verwijt kunnen treffen, dat hij den uitgebreiden werkkring, dien Andresen aan de zeemagt had toegewezen, te zeer beperkte, dan zou dit, geloof ik, hier het geval zijn, waar, naar het mij ten minste schijnt, geen oorzaak bestond, om de voorkeur te geven aan eene expeditie over land, terwijl ze als van zelve voor de zeemagt scheen aangewezen.

Men huivert inderdaad bij het lezen van wat de troepen, vooral bij dien noodlottigen terugtogt, al geleden hebben, maar nog meer bij de gedachte, hoe welligt, bij eene betere keuze der middelen om tot het beoogde doel te geraken, vele menschenleyens gespaard zouden gebleven zijn. Wel moeten er bij Verspijck overwegende en alles afdoende redenen bestaan hebben, om op *die* wijze tegen Tongka te opereren, in weêrwil dat men het langs de Mantallat-rivier, door middel onzer maritieme magt, zeker gemakkelijker en met minder opoffering had kunnen doen.

In Allei was de vijand meester der wildernis, terwijl in vele distrikten op nieuw gestreden en in anderen dag aan dag gepatrouilleerd moest worden, om vijandelijke benden te verjagen, waarbij bevolkingspatrouilles, onder welke verkleede inlandsche soldaten verdeeld werden, goede diensten bewezen.

Bleef Antassari inmiddels voortgaan zijne magt bij goenong

Tongka te versterken, liet hij de Ayo en Mantallat versperren en met een aantal veldwerken op de uitspringende hoeken voorzien, terwijl de versperringen, op de soengej Boentoek aangebragt, door de marine al spoedig bereikt, vermeesterd en later met behulp van koelies opgeruimd werden, zoo lieten echter onze troepen weinig rust aan Hidayat, die zich toen op de grenzen van het oude sultansrijk te goenong Halon-Halon scheen op te houden. En al moesten de onzen tegen de benting te Pagger het hoofd stooten, zoo werden evenwel in Allei de brandals uit eene sterke stelling verjaagd, ofschoon dit voordeel door het doodelijk verwonden van den dapperen Hojel te duur werd gekocht. Zijn dood was voor het leger een onherstelbaar verlies, al scheen zijn onovertroffen moed in zijne soldaten en vooral in den braven Smit over te gaan; deze dapperen zwoeren hun geliefden aanvoerder zijner waardig te wreken, en welligt is nimmer aan een eed zóó trouw gestand gedaan.

Ofschoon onze stoomschepen menige benting langs de boven-Kapoeas vernielden, en de in vele soengej's aangebragte versperringen opgeruimd werden, toch bleef de bevolking in dat stroomgebied, door den verderfelijken invloed van Antassari's zendelingen, ons hier en daar steeds vijandig gezind, en viel op de bewoners, die ons trouw schenen, weinig te rekenen, terwijl eene nieuwe expeditie naar Tongka werd voorbereid, ten einde Antassari vandaar te verjagen, zoodra de beloofde inval der Koeteinezen in Doesoen Oeloe zou plaats grijpen.

Ieder oogenblik bemerk ik, dat het zeer moeijelijk valt, in een betrekkelijk gering aantal bladzijden, een verkort aaneengeschakeld overzigt te geven van wat er achtereenvolgens in de verschillende distrikten van het Bandjersche rijk voorviel. Ik zie mij daarom, hoe ongaarne ook, genoodzaakt, slechts de voornaamste punten even aan te stippen, en menigen togt onzer zee- en landmagt onvermeld te laten. De vijand toch, die in zijne voor ons leger zoo afmattende taktiek, om overal te zijn en bijna nergens stand te houden, volhardde, vertoonde zich dan hier dan daar. Waande men hem in 't Noorden verslagen, een onverhoedsche aanval in 't Zuiden deed dien waan spoedig verdwijnen. Was heden een benting genomen en geslecht, morgen wapperde de oproervaan van eene andere, uren ver vandaar opgeworpene sterkte, en naauw meende men in het Oosten het vuur des opstands uitgedoofd, of de uit het westen opstijgende rookwolken verkondigden, dat het daar met vernieuwde kracht ontvlamde.

Onder een tal van vijandelijke ontmoetingen, welke den voorgenomen togt naar Tongka voorafgaan, verdienen vooral de bestorming van Batoe Poetih en die van twee bentings te Ramonia genoemd te worden. Al vielen ons bij de eerste, welke door de kolonne de Veer de Rochemont met eene verrassende snelheid werd uitgevoerd, de oorlogsvlag van Antassari, verscheidene brieven en een aanzienlijke voorraad buskruid, padie en zout in handen, het voordeel, dat de kolonne van Vloten bij Ramonia behaalde, waar Schade van Westrum en Luchtmans zich bijzonder onderscheidden en eene menigte wapens, alsmede een vaatje buskruid, van *de Onrust* afkomstig, werden buit gemaakt, kostte het leven aan van den Hoek, die bij het rigten van den houwitser door een doodelijk schot in de borst getroffen werd. Hoewel de vermeestering van Ramonia een schoon begin mogt heeten voor den togt tegen Antassari's schuilplaats, zoo moest van Vloten echter van den marsch over land afzien, en werden daarom door Verspijck de noodige maatregelen genomen, dat beruchte Tongka langs de Mantallat te bereiken.

Maar ziet, daar wordt op eenmaal zijne aandacht van het oorlogstooneel afgeleid door een even onverwacht als verrassend feit. Van dertig volgelingen vergezeld, meldde demang Lehman zich (2 October) bij den regent van Martapoera aan en legde den eed van trouw af aan de Nederlandsche regering.

Weinige dagen later werd dat voorbeeld door andere voorname Hoofden gevolgd.

Lehman, in eene vergadering te Bandjer voor den resident verschijnende, bedankte dezen voor de grootmoedige wijze, waarop hij bij zijne onderwerping behandeld was, en herhaalde de plegtige belofte, toen afgelegd, het gouvernement trouw en eerlijk te zullen dienen. Ten einde een openlijk bewijs van vertrouwen te schenken, liet Verspijck, die echter zijne maatregelen tegen een mogelijk verraad genomen had, hem eenige dagen daarna met een twintigtal Hoofden en ongeveer vijfhonderd volgelingen uit Martapoera vertrekken, om de nog rondzwervende brandals op te sporen en in onderwerping te brengen, hetgeen, naar hij hoopte, dan spoedig door de terugkomst van Hidayat zou worden gevolgd.

‘Hoewel Lehman van dezen geen andere melding maakte, dan dat hij van tijd tot tijd brieven zond naar zijne vermoedelijke verblijfplaats, had zijne houding toch het aanzien van opregt te zijn. De bevolking hield zich rustig; er heerschte veiligheid op de wegen, en zelfs de verklaringen en bekentenis

der nieuw onderworpen Bandjerezen - waaruit bleek dat het bestuur tot nu toe zoowel door de bevolking als door de meeste Hoofden schandelijk misleid was - droegen het kenmerk van waarheid en opregtheid.'

Terwijl dit alles voorviel, werd in de afdeeling Amoenthay, waar de geestelijkheid zich een groote magt had aangematigd, de bevolking door die dweepzieke kaste op nieuw tot den heiligen krijg aangevuurd; en niet dan na de meest volhardende inspanning onder hun beleidvollen aanvoerder, den dapperen van der Heyden, mogt het onze toepen gelukken zich van het hardnekkig verdedigd Penitie Biroe meester te maken. Uit dat roofnest tartte Karta Negara, een der meest getrouwe aanhangers van Hidayat, de onzen als tot een tweegevecht uit. Van der Heyden nam de uitdaging aan,.... en weldra stegen de vlammen uit de puinhoopen van de verwoeste benting omhoog.

Bovendien had men nog met een anderen vijand te strijden. Als een natuurlijk gevolg van de doorgestane ontbering en vermoeijenis, liet de gezondheidstoestand over 't algemeen veel te wenschen over, terwijl sommige hier en daar onder onze officieren en soldaten waargenomen ziekteverschijnselen aan vergiftiging deden denken.

Al bleek het spoedig, dat er door demang Lehman nog geene enkele poging was aangewend, om Hidayat tot het aanbieden zijner onderwerping over te halen, toch moest men weldra alle verdenking laten varen, die nog tegen hem mogt bestaan. Vele Hoofden immers kwamen met de vrouwen van den demang naar Martapoera, leverden gewillig hunne wapens over en stelden zich geheel in onze magt. Het door Lehman gegeven voorbeeld vond zelfs in het tot hiertoe zoo oproerig gezinde Amandit gereede navolging; ook in Tanah Laut kwam een der Hoofden, die op de hardnekkigste wijze den strijd in dat gewest had volgehouden, met een honderdtal der zijnen in onderwerping.

Keerde dientengevolge in de Zuidelijke provinciën de nog omzwervende bevolking allengs naar hare kampongs en kwam daarmede de rust al meer en meer terug, in het noorden brandde de oorlogsfakkel feller dan ooit, en maakte Antassari van den in Amoenthay tot razernij opgevoerden godsdienstijver, die door ons kartetsvuur aanvankelijk wel eenigzins bekoeld, maar niet uitgedoofd was, gretig gebruik, om, waar hij slechts kon, de oproervaan op nieuw te planten.

Deze kunstmatig opgewekte geestdrijverij droeg al weder het kenmerk van dat eigenaardig karakter van den Bandjerschen krijg, waarbij zoo vele verrassende gebeurtenissen of plotselinge keeringen zich afwisselden en waarbij de priesters zulk een groote rol speelden. Onder hunne verderfelijke leiding gaf de bevolking, soms dagen achtereen, zich over aan het zoogenaamde beratip beamaäl (hartstogtelijk bidden om onkwetsbaar te worden), stortte zich dan òf tandakkende (dansende), òf in blinde woede met gevelde lans of opgeheven klewang op onze bajonetten of de monding onzer stukken en deinsde niet terug, voordat stroomen bloed en 't sneuvelen der voorvechters het vrij krachtig bewijs leverden, dat hare gebeden onverhoord waren gebleven: dan kwam zij, maar te laat, tot bezinning. De zedelijke invloed van den mufti en de krachtige bemiddeling van drie der voornaamste panghoeloes, door Verspijck naar Amoenthay gezonden, deden het beratip beamaäl wel eenigzius ophouden, maar, daar het spoedig naar andere gewesten oversloeg moest er nog menig slagtoffer door vallen.

Inmiddels was de reeds meermalen door verschillende omstandigheden mislukte of uitgestelde togt naar Tongka eindelijk met een gelukkigen uitslag bekroond. Na gedurende tien dagen langs ongebaande wegen en langs de afwisselend steile, moerassige of digtbegroeide oevers dea Mantallat in twee kolonnen, onder van Vloten en de Roy van Zuydewijn, te zijn opgerukt, hadden onze troepen de zoo beruchte versterking, het palladium van 't onbekende gebied van Antassari, bereikt.

Terwijl de Roy op den linkeroever tegenover de op een heuvel gelegene sterkte eene goede stelling inneemt, heeft van Vloten, in den waan dat de benting slechts zwak bezet is, zich door zijnen moed laten verleiden en wil trachten, ze bij den eersten aanloop te veroveren. Aan het hoofd der stormkolonne, op welke al spoedig een hevig vuur geopend wordt, snelt hij voorwaarts, maar valt weldra doodelijk getroffen in de armen zijner makkers. De Roy, onmiddellijk van den anderen oever ontboden, om het kommando over te nemen, vindt van Vloten reeds stervende. Terwijl deze zijn opvolger de hand drukt, is het stamelend uitgebragte: ‘Zeg aan majoor Verspijck, dat ik als een braaf soldaat gevallen ben’.... zijne laatste bede, en het naauwelijks meer hoorbare: ‘Jongens! wreek me;’.... zijn laatste bevel.

Na verschillende beschikkingen voor een tweede bestorming genomen te hebben, welke, hoe dapper ook ondernomen en

uitgevoerd, echter door eene onvoldoende medewerking onzer hulptroepen mislukte, begreep de Roy te regt, den aanval tot den volgenden dag te moeten uitstellen. Die aanval echter werd hem door den vijand bespaard, want deze had des nachts de benting in stilte verlaten.

Bij het krieken van den dag wapperde de driekleur boven Antassari's vaan op de verlaten omwalling, en terwijl zij, wier hulp in 't hagchelijk oogenblik niet was opgedaagd, thans in de benting naar hartelust roofden en plunderden, zag men de eenvoudige Sihonners onder den braven Soeta Ono reeds toebereidselen maken tot den terugmarsch, en onze soldaten buiten de versterking onder de wapens staan, gereed hun aanvoerder de laatste eer te bewijzen. En toen, onder het gejuich deiwoeste plunderaars, de vlammen van 't vernielde Tongka knetterend omhoog stegen, stonden de onzen bij twee geopende graven aan den oever der Mantallat. Het stoffelijk overschot van van Vloten en van den gesneuvelden sergeant-majoor Abenhalder werd der vreemde aarde toevertrouwd, en menige traan biggelde langs de bruin gezengde wang van hen, die de beide groeven vulden.

De val van Tongka, dat men onneembaar had geacht, dat door Antassari, Soerapati, hunne zonen en andere voorname Hoofden was verdedigd, maakte op den Dajak wel een diepen indruk, maar belette niet dat er toch nog gedurig schermutselingen en gevechten plaats hadden, welke onder anderen den val van Benoea Lawas ten gevolge hadden.

Ook in de afdeeling Allei had men tegen de beratip beamaäl te kampen, en hoewel de waanzinnige geestdrijvers daar evenmin veel heil vonden in hunne vermeende onkwetsbaarheid, kostte het echter aan velen der onzen het leven. Karta Negara, de heldhaftige verdediger van Penitie Biroe, die reeds eenmaal van der Heyden den handschoen had toegeworpen, daagde hem op nieuw uit, zich met zijne brandals te komen meten. Ook nu liet onze wakkere kapitein zijn tegenstander niet lang op antwoord wachten, verjoeg hem na een hardnekkig gevecht uit al zijne stellingen en beteugelde zijn overmoed door hem in de wildernis terug te drijven.

Deze gelukkige uitkomst en de tijding dat Hidayat in de Riam Kawa, ziekelijk, in lompen gekleed, bijna zonder voedsel, door slechts weinigen omringd, daar reeds vele Hoofden en vrouwen der vorstelijke familie ten gevolge van leed en ont-

bering bezweken waren, eindelijk het oor leende aan Lehman's voorstellen, konden echter den treurigen indruk eener andere tijding niet uitwisschen. De mare, dat een onzer controleurs met zijn geleide te Margasarie verraderlijk vermoord en eene patrouille, niet ver vandaar overrompeld, tot den laatsten man onder het zwaard van de opstandelingen gevallen was, bleek helaas! maar al te waar te zijn.

Deze droevige tijding, ter kwader ure te Martapoera aangebragt, goot alsem in den vreugdebeker, die aan onze dapperen na zoo vele beproevingen was bereid. Dáár toch staat Verspijck tegenover eene ridderschaar, gereed de eereteekenen uit te reiken, door den Koning aan zoo veel moed, beleid en trouw geschonken, en de namen af te lezen van hen, die eene eervolle melding dubbel hebben verdiend. In dat zelfde Martapoera, dat nog onlangs door muitende benden werd bedreigd, is de bevelhebber thans door zijne getrouwen omringd; daar drukt hij de nieuw benoemde ridders zoo hartelijk de hand en dankt hun met diep bewogen stem voor al wat zij met en onder hem voor koning en vaderland hebben gedaan, terwijl menige traan, in het mannelijk oog opgeweld en langs de wangen heengegleden, de eenige uitdrukking is van het overkropt gemoed, van het dankbaar hart, dat zich door geen woorden lucht kan geven. Dáár zal straks de schuimende beker rondgaan;..... maar waartoe die beschrijving te vervolgen? Verspijck zal in die vreugde niet deelen: de zoo even ontvangen tijding roept hem naar Bandjer terug en werpt een droevig waas over het ridderfeest te Martapoera.

Ten einde de rooverbende die in en om Margasarie de onzen vermoord en in de wildernis eene schuilplaats gevonden had, in handen te krijgen, bood de resident, Pangerang Moeda, den sedert lang met den vijand heulenden vorst van Tjingal, Menoengoel en Bangkalaän, die na herhaalde bevelen eindelijk te Bandjer verschenen was, de gelegenheid aan, om door de opsporing en uitlevering dier brandals, een bewijs te geven van zijne op het minst genomen twijfelachtige trouw. De listige Bandjerees nam het aanbod aan; het hoofd der bende, zekere goesti Kassan, kwam spoedig door toedoen van den pangerang in onderwerping en werd met velen der zijnen in genade aangenomen. Later echter bleek het, dat Moeda zulks alleen verkregen had, door op verregaande wijze misbruik te maken van de hem opgedragen last, daar hij, voorgevende als gemagtigde der regering op te treden, in strijd met hare waardigheid,

vernederende beloften had afgelegd en alzoo slechts door het verleenen van titels en andere voordeelen, de moordenaarsbende tot eene bedriegelijke onderwerping had overgehaald. Even als vroeger, had hij ook nu weêr eene verraderlijke rol gespeeld, en bij zijn vertrek kon de sluwe bedrieger zich beroemen, de regering misleid en den opstand al weder in de hand gewerkt te hebben: weldra toch keerde de zoogenaamde onderworpen bende naar de wildernis terug om op nieuw de wapens tegen ons op te vatten.

Eindelijk (26 December) kwam demang Lehman te Martapoera met een brief van Hidayat en met de tijding dat hij deze zelf spoedig volgen zou. Nadat hij op nieuw naar Riam Kanan vertrokken was, met een vrijgeleide van Verspijck, dat den pangerang en zijn gevolg voor elke aanranding zou beveiligen en met een brief van den regent van Martapoera, waarin deze Hidayat den raad gaf, in persoon vergeving te komen vragen, keerde de demang den 28sten Januarij met den ex-rijksbestierder van het ontbonden rijk van Bandjermasin, door vele Hoofden en rijksgrooten vergezeld, naar Martapoera terug.

Twee dagen later verklaarde Hidayat in eene plegtige vergadering, dat hij uit eigen beweging gekomen was, om vergiffenis te smeeken voor 't geen hij en de zijnen misdreven hadden, en dat hunne onderwerping opregt gemeend was. De luitenant-kolonel[1] resident deelde daarop den pangerang mede, ‘dat hij, als hoogste vertegenwoordiger van het gouvernement in deze gewesten, gemagtigd en geneigd was hem de gevraagde vergiffenis te verleenen, evenwel onder eenige voorwaarden,’ waarvan de voornaamste waren, dat hij het eiland na verloop van acht dagen verlaten en zich vooreerst naar Batavia begeven zou; dat hij verder eene publicatie zou uitvaardigen, waarbij hij o.a. de bevolking moest aanbevelen uit liefde voor hem en tot haar eigen heil, in onderwerping te komen en alle vijandelijkheden te staken, ten einde aan den kommer en de ellende, waaronder een groot gedeelte van het Bandjersche volk thans gebukt ging, voor goed een einde te maken. Het antwoord van pangerang Hidayat Oellah luidde: dat hij volkomen bereid was aan alle hem gestelde voorwaarden te voldoen. Toen het uur van bidden daar was, vroeg hij toestemming zich te mogen verwijderen en nam afscheid met een diep gevoel van dankbaarheid in het hart.

1 Bij gouv. besluit, dd. 21 Jan. 1862, was de majoor Verspijck bij keuze bevorderd

In een later meer vertrouwelijk gesprek gaf Hidayat den resident nopens het ontstaan en de verbreiding van den opstand eenige ophelderingen, waardoor op nieuw het onstaatkundig gedrag van het toenmalig bestuur voor den dag kwam, en waaruit tevens scheen te blijken, dat er weinig of geen verband had bestaan tusschen de handelingen van Hidayat en die van Antassari. Aan die verklaringen mag echter niet dan eene zeer betrekkelijke waarde gehecht worden.

In eene tweede vergadering werd de vroeger bedoelde publicatie aan het Bandjersche volk, waarin de pangerang met ernst en waardigheid de bevolking aanspoorde de wapens neder te leggen en tot rust terug te keeren, vastgesteld, voorgelezen en door Hidayat met zijn tjap (zegel) voorzien.

Toen kort daarna alles ten genoege van den vroegeren rijksbestierder overeengekomen, en ook zijn vertrek naar Java op den 3^{den} Februarij geregeld was, keerde Verspijck naar Bandjer terug, de verdere uitvoering en inscheping aan den majoor Koch overlatende. Reeds in den avond van den dag vóór dien, waarop de inscheping bepaald was, bestond er eenige vrees dat demang Lehman den verrader spelen en Hidayat's vertrek verhinderen zou. Terstond werd hiervan kennis gegeven aan den resident, die op dat berigt ('s nachts ten vier ure) onmiddellijk per prauw naar Martapoera vertrok. Evenwel had de inscheping den volgenden dag zonder stoornis plaats. Naauwelijks echter hadden de prauwen, waarin Hidayat en de zijnen gezeten waren, en welke door Koch, het distriktshoofd, en een detachement in een laadschouw werden gevolgd, eenige honderden schreden afgelegd, of zij hielden naar den wal aan, legden aan, werden met den meesten spoed ontruimd, en... in een oogwenk was Hidayat met zijne volgelingen onder het volk verdwenen. Koch, denkende dat de pangerang in de nabij gelegen missigit nog een laatste gebed wilde doen, volgde hem aan wal en sprong tusschen het volk, dat digt opeengedrongen en gewapend aan den oever stond. Daar vernam hij van de opgewonden menigte dat hun pangerang ontvlugt en reeds in het nabijgelegen Passeyangan aangekomen was, en, dat zij hem liever in de wildernis zouden volgen, dan toe te laten dat hij naar Java werd overgebragt.

Bij de aankomst van Verspijck werden verschillende maatregelen beraamd, om den vlugteling tot een vrijwilligen terugkeer te overreden of hem door wapengeweld er toe te dwingen.

Ik ga hierbij de bijzonderheden van het verraad, door den trouweloozen Lehman, die inmiddels uit Martapoera verdwenen was, gepleegd, voorbij. Ook spreek ik niet van de vele valsche en tegenstrijdige geruchten omtrent Hidayat's verblijf, door welke weder aan onze troepen menige vermoeijende marsch en contramarsch bezorgd werd.

De genomen maatregelen, van welke vooral een streng afsluitingsystema goede vruchten droeg, maakten, dat reeds den 22sten Wira Kesoema [halfbroeder van Hidayat] als een weldaad verzocht, om met zijne vrouwen en kinderen uit de wildernis afgehaald en alzoo uit hunne diepe ellende verlost te worden. Spoedig daarop bragt men ook de moeder, de kinderen en het gevolg van den vlugteling uit hunne bijna ontoegankelijk schuilplaats gevankelijk binnen Martapoera. En eindelijk zag ook Hidayat, wien het gelukt was met een paar vrouwen te ontkomen, in de wildernissen van Riam Kanan, even als overal elders, niets dan gebrek en honger hem tegengrijnzen, zoodat hij van toen af zelf niets liever wenschte dan zich over te geven. Brieven, reeds den 4den Februarij geschreven, waaruit bleek dat hij, on. bewust van het plan tot zijne ontvoering, dat door demang Lehman en zijne moeder gesmeed was, zijns ondanks door de bevolking medegetrokken, en als 't ware tot de vlugt gedwongen was geworden, kwamen Verspijck eerst den 24sten in handen. Op het geruststellend antwoord, dat de resident, die het zwak, aarzelend en angstvallig karakter van Hidayat kende, hem gaf, en op een begeleidenden brief van Wira Kesoema, verzocht hij door het distriktshoofd van Riam Kanan te worden afgehaald, en kon men ieder oogenblik zijne vrijwillige terugkomst tegemoet zien.

Werkelijk kwam dan ook omstreeks het middernachtsuur van den 28sten Februarij, een man met twee vrouwen, een kind en vijf volgelingen, allen in lompen gekleed, met de onmiskenbare teekenen van kommer, gebrek en uitputting op het gelaat, binnen de versterking van Martapoera. Die man was Hidayat, de pangerang, de rijksbestierder, de sultan: die vrouwen waren prinsessen van den bloede: dat kind was pangerang Salèh, Hidayats zoon!

‘Sedert drie dagen waren wortels en boombladeren hun voedsel geweest. Met ootmoed vroeg de diep vernederde vorst vergiffenis voor het kwaad dat hij bedreven had, zonder te weten wat hij ondernam; hij smeekte om medelijden.’ Wie zou hem dat

medelijden in zijn deerniswaardigen toestand hebben geweigerd?

Nadat hij eenig voedsel had gebruikt, werden zijne moeder ratoe Sitie en zijne wettige vrouw ratoe Màs Bandhara bij hem toegelaten.

In ootmoed zonk de pangerang, het hoofd ter aarde gebogen, voor zijne moeder neder.

Uit den doordringenden blik, dien zij op den voor haar neêrgeknielden man wierp, was niets dan verachting te lezen. 't Was noch het oog der diep gekrenkte maar toch vergevingsgezinde moeder, noch dat der hooghartige maar toch medelijdende vrouw, dat op hem rustte. Met denzelfden verontwaardigden, minachtenden blik, waarmede de heerschzuchtige vorstin haar zoon reeds eenmaal de woorden toegeworpen had: ‘Zoo ge u ooit mogt overgeven, zal ik de borst vervloeken die u gezoogd heeft,’ zag zij een oogenblik op hem neêr,... en ging toen met fieren trots den knielende voorbij. De laatste hoop van ratoe Sitie was dan ook met de onderwerping van Hidayat verdwenen; de zoon was der moeder ontrouw geworden.

Volgens zijn getuigenis ‘was die onbezonnen vlugt geheel buiten hem om beraamd: *hij* was van het plan onkundig gebleven. Ter hoogte van de missigit had pembekkel Mail hem aangeroepen; toen naar den wal roeijende, had men hem gezegd dat de soldaten hem op de hielen zaten en wilden dooden; men had hem te gelijker tijd bij de armen tusschen het volk getrokken; met de rest zijner familie - hem in allerijl gevolgd - had hij in den looppas Passeyangan bereikt. Eigenlijk was hij gevlugt zonder te weten wat er met hem gebeurde.’

Den 3^{den} Maart werden Hidayat en zijne bloedverwanten, die inmiddels ten gevolge zijner oproeping te Martapoera waren aangekomen, met den stoomer *van Os* naar de *Bali* overgebragt. In den avond van dienzelfden dag ligtte dit stoomschip het anker, en voerde den pangerang met een zeventig volgelingen naar Java over.

Met Hidayat, den wettigen opvolger van den sultanstroon, verloor de bevolking haar heer, haar steun, haar afgod. Voor het vorstenhuis en voor den adel verdween de laatste zinsbegoocheling en de laatste hoop op herstel van het Bandjermasinsche rijk. Met Hidayat, het hoofd der kerk, zonk de magt, de grootheid en de invloed der priesterkaste in het niet. Met zijne verwijdering was alzoo de krachtigste hefboom van den

opstand gebroken: door zijne aftreding van het tooneel, was het zoogenaamde staatkundig gedeelte van het Bandjersche drama afgespeeld.

Niet plotseling echter keert een volk uit een staat van langdurige overspanning tot kalmte en bezinning; een land, zoo fel door den oorlog geteisterd, tot rust en vrede terug. En al was de algemeene geestdrift voor den heiligen krijg zoo goed als uitgedoofd, den opstand het regt van bestaan als 't ware ontvallen, zoolang Antassari, Amin Oelah, en demang Lehman met hunne benden het veld hielden en de vorsten der oostkust hen ondersteunden, viel er aan geen bestendige rust te denken.

Met volhardenden ijver en rustelooze inspanning werd de vervolging van die nog weêrspannige hoofden dan ook doorgezet. Vooral de hoop om den verrader demang Lehman meester te worden, deed onze troepen, die door groote volkspatrouilles ondersteund werden, alle vermoeijenis vergeten. Hij toch was het die, ontevreden met zijn toekomstig lot en in zijn eerzucht gekrenkt, de vlugt van Hidayat beraamd en in de hand gewerkt, diens terugkomst zoolang mogelijk belet had. En al bleef hij voortgaan, met verregaande onbeschaamdheid zijn aandeel in die ontvlugting te loochenen en den resident door brieven te bewegen, om toch hem alleen zijn vertrouwen te schenken en de soldaten te doen inrukken, de onzen bleven voortgaan, al het mogelijke te doen om den muiteling in handen te krijgen.

Het zou ons te ver voeren, wanneer wij den inhoud der tusschen demang Lehman, Amin Oelah en den resident gewisselde brieven, alsmede het wedervaren van zoo menige tegen hen uitgezondene patrouille wilden mededeelen. Hiervoor moet ik nogmaals den lezer naar het werk van den heer van Rees verwijzen.

't Bleek echter uit de briefwisseling al spoedig dat beide Hoofden, hoewel zij zich vereenigd en in ontoegankelijke wildernissen teruggetrokken hadden, vanwaar zij hunne stroopende benden het omliggend land lieten afloopen, hun hagchelijken toestand zeer goed schenen in te zien, vooral nu er weinige kans bestond, om in genade te worden aangenomen, en dat zij ook wel geneigd waren elkaâr te verraden. Toen dit echter geen afdoend resultaat opleverde, brak Verspijck alle correspondentie af en trachtte zoowel door eene onafgebroken

vervolging als door het afsnijden van alle gemeenschap met omliggende distrikten, hen tot overgave of onvoorwaardelijke onderwerping te dwingen. Bovendien was de invloed dezer Hoofden zóó verminderd, dat de bevolking uit eigen beweging patrouilles zamenstelde, om aanrandingen van zwervende muitelingen te voorkomen, en was de verslagenheid over het vertrek van Hidayat naar Java zóó groot, dat een aantal kamponghoofden onmiddellijk in onderwerping kwam of beloofde eerlang vergeving te komen vragen.

Van dien gunstigen toestand maakte Verspijck gebruik om, zonder te groote krachtsinspanning, het gouvernementsgezag van lieverlede ook in het noorden uit te breiden, waar Antassari, die door de zijnen inmiddels tot hoofd van den Islam in het Bandjersche rijk was aangesteld, en Soerapati, beide met hunne zonen, nog steeds de oproervaan hielden opgeheven. Wilde men echter voor goed een einde maken aan den krijg, dan moest aan deze aanvoerders de toevoer van wapens en leeftogt worden afgesneden, welke hun tot hiertoe nog altijd door eenige ons vijandige, prinsen uit Koetei, door den sultan van Passir en door pangerang Moeda was verstrekt.

Daarom stoomde *de Vecht* den 9^{den} Mei naar de Oostkust, met den last, Koetei, Passir en eenige andere rijken aan te doen, daar het meer dan tijd was, de leenpligtige vorsten, die reeds te lang met den opstand hadden geheuld, aan onze oppermagt te herinneren, en zoo noodig tot gehoorzaamheid te dwingen. Door de flinke houding echter van den assistent resident van Koetei, was geweld onnoodig. Deze ambtenaar, met *de Vecht* naar Passir stoomende, bewoog den sultan het hoofd in den schoot te leggen en met hem mede te gaan, ten einde van zijne goede gezindheid te Bandjer te doen blijken, zoodat het stoomschip reeds den 12^{den} Junij voor onze hoofdplaats ankerde, en weldra de vorst van Passir, op zijn verzoek door zijn bloedverwant pangerang Moeda vergezeld, voor den resident verscheen, die, om een nieuwen oorlog te vermijden, de door den sultan ingebragte verontschuldigingen en zijne beloften van beterschap aannam. Wijders bragt hij den vorst onder het oog, dat tot nu toe het Passirsche rijk door hem bestuurd was op eene onwettige wijze, daar hij nog nooit eene aanstelling ontvangen, of het vereischte contract met het gouvernement gesloten had. Daarop word hem door Verspijck een ontwerp-contract aangeboden, waarvan de aanneming, hoe-

wel ze hem om den vrijgevigen inhoud door zijne vertrouwelingen was aangeraden, echter achterwege bleef ten gevolge van den heilloozen invloed van pangerang Moeda, die, zelf ongenegen een nieuw contract aan te gaan, ook den sultan aanspoorde in zijne weigering te volharden, en hem zelfs tot een bepaald verzet trachtte over te halen. Dit vernieuwde blijk van tegenwerking en die zucht tot kwaad stoken bij dien sluwen Bandjerees, die reeds vroeger zoovele bewijzen van ontrouw had gegeven, en wien het slechts te doen was zich aan zijne leenpligtigheid te onttrekken, maakten het noodig hem met strengheid te behandelen; en toen iedere poging tot overreding schipbreuk leed op onwil en verzet, was de resident wel verpligt hem in zijne betrekking te schorsen en ‘wegens ongehoorzaamheid aan zijn opperheer, de Nederlandsche regering,’ naar Java te zenden.

Naauw was deze op den sultan hoogst schadelijk werkende invloed geweken, of hij verklaarde zich bereid het contract te teekenen, hetgeen dan ook met de daarbij vastgestelde ceremoniën plaats had, waarop hij, zeer tevreden over den afloop der zaken, met *de Vecht* naar zijn rijk terugkeerde.

Zoo liep ook de installatie van den opvolger van pangerang Moeda zonder botsing af. De onttrooning van dezen had blijkbaar een grooten indruk gemaakt en de vorsten tot meerdere pligtsbetrachting en medewerking gestemd.

Ten gevolge dezer maatregelen, waarbij ons gouvernement aan de oosterstranden van Borneo in aanzien, gezag en invloed toenam, waren tevens de slagaderen afgesneden, door welke uit dat gedeelte van het eiland de opstand ondersteund en de krijg gevoed was. Al de bij verschillende gelegenheden gevoerde onderhandelingen vindt men, met de gevolgen die daaruit zijn voortgevloeid, in het werk van van Rees zakelijk en beknopt aangegeven.

Onze militaire operatiën echter hadden, ofschoon de nog overgeblevene oproerige Hoofden al meer en meer werden ingesloten, evenwel noch hunne onderwerping, noch hun geheelen ondergang kunnen bewerken. Om dat doel te bereiken, moest nog menige togt ondernomen worden, welken ik stilzwijgend voorbij ga, hoewel ik, om den lezer eenig denkbeeld te geven van de eigenaardige moeijelijkheden daaraan verbonden, hem toch wil overhalen, onze troepen op één daarvan te volgen. Die togt, welke door iemand, die zelf daaraan deel

nam, is beschreven[1], en waarbij den vijand een gevoelige slag werd toegebragt, zal hem onze brave soldaten in al hunne waarde leeren kennen. Van de drie kolonnen, bestemd om het Petapsche gebied van de voornaamste brandalhoofden te zuiveren, zullen wij die, welke onder het bevel van Eichelberg te Pringin geformeerd was, op een gedeelte van haren marsch, en wel naar boekit of goenong Hauk, vergezellen.

't Was, na reeds eenige dagen onder eene brandende hitte en het aanhoudend geweervuur van een onzigtbaren vijand, dan eens langs een steil bergpad, dan weder door diepe ravijnen of modderpoelen gemarcheerd, en den vorigen dag uren lang in de wildernis omgedoold te hebben, dat onze kolonne, in den vroegen morgen van den 25sten Julij 1862 weêr tot den afmarsch gereed stond. Na een moeijelijk te beklimmen bergrug in de bedding der Balangan te zijn afgedaald, bleven wij, zegt de schrijver, zoolang het water niet hooger kwam dan tot aan de borst, steeds in de rivier marcheren; werd zij ondoorwaadbaar, dan klauterde de kolonne langs de bijna loodregte helling der met zwaar geboomte begroeide oevers verder, of sprongen wij als klipgeiten van den eenen steen op den anderen. Kon men aan den eenen oever zich aan niets meer vastklemmen, dan werd de snelvlietende stroom langs een touw, van rottan gevlochten en aan beide oevers bevestigd, met pak en zak overgetrokken, en tegen het vallen van den avond op eene zandplaat gebivakkeerd.

Zoo was de kolonne den 26sten, na een togt even vermoeijend als die van den vorigen dag, onder hevige regenbuijen, genaderd aan den voet van 't gebergte waaruit de Balangan ontspringt. Van alle zijden ingesloten door 't gebergte, dat geheel met een maagdelijk, welligt nimmer door 's menschen voet betreden, woud bedekt was, zocht de Balangan al kronkelend haren weg naar het dal. Ieder ander dan de vermoeide soldaat zou dat heerlijk schouwspel in verrukking hebben aangestaard. Daar bouwen millioenen slingerplanten en parasiten, aan de toppen van 't hooge geboomte vastgehecht of in duizende festoenen zich door elkander slingerende, die geheimzinnige gewelven, waar 't zonlicht naauwelijks doorhenen schemert, of vormen zij dat onuitwarbaar net, waardoor de half wilde Dajak zich

1 'Militaire Spectator', No. 1, Jaargang 1865. Bijdrage tot de krijgsgeschiedenis in Oost-Indië.

niet dan met bijl en kapmes een weg weet te banen. Maar ook in dat heerlijk oord, zoo als alleen de rijke tropische natuur ze te aanschouwen geeft, waarvan de woestheid en pracht door niets ter wereld geëvenaard, wier aanblik nimmer vergeten wordt, diende een zandplaat den soldaat tot rustbank, waarop hij het afgematte ligchaam eenige uren kon uitstrekken. En nog bleef die korte rust niet ongestoord. Omstreeks een uur na middernacht hoorde men in 't gebergte een dof gerommel. Op het geroep van ‘bandjir, bandjir!’ (een stortvloed, een stortvloed!) sprongen allen op en vlugtten naar het midden der plaat, om niet door den woedenden stroom te worden medegesleept. Ware de bandjir heviger geweest, ware die zandplaat in het midden niet droog gebleven, wat zou er, vraagt de verhaler, zijn teregt gekomen van de 200 mannen, ‘die daar, op vijf of zes dagmarschen van hunne naaste hulpbronnen, midden in eene woeste wildernis in den donkeren nacht, op eene zandplaat in de rivier om de Nederlandsche vlag stonden zamengedrongen? Daar hielp geen bajonetaanval, daar knalden geen schoten of deed de hoorn hare opwekkende aauvalstoonen weêrgalmen, welke ook den meest uitgeputten en met den dood worstelenden soldaat nog een straal van vuur aan de reeds doffe oogen ontrukt: er viel niets te doen dan..... te wachten wat er volgen zou.’.....

En.... er volgde een heerlijke morgen; een morgen, waarin die verheven schoone natuur op nieuw al haren luister en rijkdom ten toon spreidde; maar een morgen, waarmede onze troepen tevens een nieuwen, nog moeijelijker dag te gemoet gingen. Vele soldaten waren reeds zonder schoeisel en van de meesten waren de beenen en voeten sterk gezwollen of gekneusd en verwond. Thans werd de bedding der Balangan verlaten en ging het dwars over 't gebergte, in de hoop, dat men des vijands legerplaats aan de Petap nog vóór den avond bereiken zou. En die hoop alleen was den soldaat tot steun bij een marsch, zoo als hij er nog nimmer een gemaakt had.

Na een hoogen bergrug beklommen te hebben, waar men bijna niets vond om zich aan vast te klemmen, dan rottan doeri, aan wier scherpe doornen dan ook menig stuk vel en vleesch bleef hangen, na later, al glijdende en klauterende, door diepe ravijnen en over steile hoogten te zijn getrokken, waarbij nog eenige arme koelies met hunne vracht in den gapenden afgrond verdwenen, was men des namiddags, circa vier ure, tot op

een half uur afstands de Petap genaderd, welker dof geruisch zich verre beneden de kolonne deed hooren. En toch moest de vijand nog dienzelfden avond overvallen worden, wilde men het doel van den togt niet mislukt zien. Nadat onze voorhoede met de uiterste krachtsinspanning de rivier bereikt en doorwaad had, werd zij, bij het omgaan eerier bogt, even spoedig door de brandals ontdekt, als hun kampement zich aan haar vertoonde. Aan schieten viel hier niet te denken; met gevelde bajonet ging het er op los. Kort en hevig was de strijd, waaraan zelfs vrouwen deel namen; maar aan ons bleef de zege. Demang Lehman gelukte het in 't ondoordringbaar woud te ontsnappen, terwijl eene zijner meest geliefde vrouwen, op het oogenblik dat zij gereed stond haar kris een onzer officieren in den rugte stooten, doodelijk getroffen, ter neêr viel. Amin Oelah en Karta Negara, hoewel zwaar gewond, werden door de opoffering hunner volgelingen gered. Eene menigte kostbaarheden, vooral goud en edelgesteenten, viel den onzen in handen; de vijand had zware verliezen geleden; onze overwinning was volkomen en in de veroverde legerplaats had ons dapper troepje zich weldra een zachte rustplaats bereid.

Die rust, ze duurde echter kort. Wegens gebrek aan voedsel, werd reeds den volgenden dag de terugtogt aangenomen. Thans moest de bedding der Petap stroomafwaarts gevolgd worden, zoo als men die der Balangan eenige dagen vroeger stroomopwaarts was langs getrokken; en... deze weg was nog moeijelijker dan de eerste.

Den 31sten werd Pringin bereikt;.... maar hoe?

Met geheel ontvelde beenen en voeten, zonder ander voedsel dan wat drooge rijst en water, aan de felste koortsen ten prooi, sleepten onze mannen zich voort, altijd door de rotsachtige bedding der rivier, omdat zij de kracht niet meer hadden den steilen oever te beklimmen; maar hoe menige kreet van smart steeg uit de hijgende borst omhoog, als de scherpe rotswand door het raauwe vleesch naar binnen drong of de wankelende voet een puntigen steen ontmoette! De spreijen der inlandsche soldaten dienden tot verband en vervoer van de zieken en gekwetsten, wier smarten door niets te verzachten waren. Geen enkel geneesmiddel was meer voorhanden. Wel kostte het moeite, zegt de berigtgever, den armen gevallene van het steenen bed waarop hij neêrzeeg, weêr op te beuren, of den soldaat des morgens tot den afmarsch te bewegen, ‘wanneer hij

door den kouden nacht, onder den blooten hemel doorgebragt, verkleumd, door niets gesterkt of opgewekt, zijne, door de rust eenigzins zamengetrokken, open beenen en voeten aan eene nieuwe marteling moest overgeven;' maar bij al dat leed, bij al die ontbering, bij al die ellende werd overigens geen klagen of morren gehoord. - Bijna allen werden in het hospitaal opgenomen. Zóó liep die togt ten einde; voor velen hunner was zij de laatste.

Zóó liepen meer togten ten einde!... Zij is eentoonig, die Indische krijgsgeschiedenis.

Al was de bevolking het juk van den dwingeland moede, toch bleef Antassari in het noorden een hoogst verderfelijken invloed ook op andere gewesten uitoefenen, en wees hij iedere vredelievende poging om hem tot onderwerping te brengen, met fierheid van de hand. Reeds in September kwam het gerucht in omloop, dat de pest in Lahey en Teweh was uitgebroken, en in weêrwil, dat Antassari onmiddelijk zijne woning verlaten en naar het gebergte van Doesoen-Oeloe de wijk genomen had, was hij, zoo als later bleek, den 11^{den} October aan die heerschende ziekte bezweken.

Eene in diezelfde maand uitgevaardigde algemeene amnestie, een togt onder de leiding van den chef der expeditie naar de Boven-Teweh ondernomen, waar de bevolking, hoewel zij toen veelal voor de onzen ep de vlugt ging, echter kort daarna eene meer vredelievende houding aannam, het ten onderbrengen eindelijk van eenige rooverbenden, die sommige streken nog onveilig maakten, dit alles deed voorzien dat het einde van den krijg nabij was.

Karta Negara, die sedert zijne verwonding te boekit of goenong Hauk niets meer van zich had doen hooren, was in Januarij 1863 weêr als rooverhoofdman in het veld verschenen, en 't was den kapitein van der Heyden voorbehouden zijn vroegeren uitdager nog eens te bestrijden, om hem eindelijk den genadeslag te geven. Toen het moedig en onverschrokken Hoofd tot geene onderwerping te bewegen was, en hij het planten der vredevlag voor het op nieuw door hem versterkte Penitie Biroe, onmiddellijk met het hijschen der oproervaan had beantwoord, tastte van der Heyden zijne stelling aan, en joeg hem, thans voor altijd, in het woeste gebergte terug.

Alzoo waren de meeste Hoofden, die zich in dezen oorlog

een naam verworven hadden, gesneuveld, ter dood gebragt, verbannen, òf in genade aangenomen. Van de nog overgeblevenen, die geen genade te verwachten, of te veel verlangd en daardoor alles verloren hadden, werd Amin Oelah later in ballingschap uaar Java gezonden en demang Lehman, die eindelijk in onze handen was gevallen, den 23sten Februarij 1864, na door een krijgsraad ter dood te zijn veroordeeld, voor al het verraad en al de ontrouw aan ons gepleegd, met den strop gestraft. Zóó ontving ieder zijn loon.

Maar welke belooning, vraagt de belangstellende lezer, verkreeg toch wel het hoofd der expeditie, aan wiens beleid, standvastige volharding en moed men dien goeden uitslag had te danken?

Hij leze de laatste bladzijden van *De Bandjermasinsche krijg*.

‘Hidayat werd door kracht van wapenen, Verspijck doormiskenning, zedelijk gedwongen Bandjermasin te verlaten.’

Niettegenstaande de hooge Indische regering hem drie jaren had zien arbeiden, en toen gezien had dat die arbeid goed was; niettegenstaande de gouverneur-generaal zoowel over de handelingen jegens den sultan van Passir, als over de schorsing van pangerang Moeda, meer dan eens zijne tevredenheid betuigd had, ‘was er evenwel niet meer noodig dan één leugenschrift, één klaagtoon van pangerang Moeda, om die goedkeuring in strenge afkeuring, om die tevredenheid in hooge ontevredenheid te doen veranderen.’

‘De gouverneur-generaal, die in het belang van het land dat hij diende, met één pennestreek den regtmatigen troonopvolger van zijn erfgoed beroofd en een oud vorstengeslacht van Bandjer verdreven had, vond zich eensklaps bezwaard over de verwijdering van een Hoofd, dat op onregtmatige wijze zich van het bestuur eeniger landschappen had meester gemaakt en het Nederlandsch gezag op de Oostkust ondermijnde; vond die verwijdering strijdig met de waardigheid der regering.’

‘De gouverneur-generaal zag in pangerang Moeda niet den oproerigen leenheer, die zich van de Nederlandsche souvereiniteit poogde vrij te maken, en weigerde de bevelen van zijn Souverein te gehoorzamen; maar hij zag in hem den dapperen, trouwen ridder, die zijne vrijheid boven alles lief had en niet vrijwillig een overeenkomst wilde teekenen, waardoor die vrijheid werd aangerand.’

‘De gouverneur-generaal zag in pangerang Moeda, die den

sultan van Passir als werktuig wilde gebruiken om zich zelf en de vorsten der Oostkust onafhankelijk te maken, een slagtoffer, dat als werktuig gediend had om den sultan van Passir zedelijk te dwingen het contract te teekenen. Hij zag in dien onbeschaamden leugenaar, die, ofschoon zijn gewest geen 600 weerbare mannen telde, evenwel voorgaf met 2700 man tegen Hidayat te velde te willen trekken, en die *niets* deed, - een trouwen miskenden onderdaan, die goed en bloed veil had gehad om Hidayat in handen te krijgen; door wiens bemiddeling waarschijnlijk (?) Hidayat naar Martapoera was afgekomen!'

Op het enkele getuigenis van een doortrapt Hoofd, verweet de gouverneur-generaal den chef der expeditie, die, wel is waar, dikwijls dupe zijner opregtheid was geweest, maar die zelf nooit den weg der misleiding betreden had, dat hij zedelijken dwang had gebezigd om den sultan van Passir een contract te doen teekenen; eene handeling, die hij, gouverneur-generaal., vroeger zelf goedgekeurd en bekrachtigd had.

'Op dat zelfde getuigenis geloofde de gouverneur-generaal, dat pangerang Moeda de opstandelingen met een krijgsmagt had aangevallen en afbreuk gedaan, beweringen, van wier bepaalde *onwaarheid* de gouverneur-generaal zich gemakkelijk had kunnen overtuigen.'

Op grond van zoodanig getuigenis, vaardigde de gouverneur-generaal een bevel uit, waarbij gelast werd pangerang Moeda naar Bandjermasin terug te zenden, onder mededeeling, dat hij den chef der expeditie bereid zoude vinden hem in zijne regten te herstellen, wanneer hij vergiffenis vroeg voor zijne oneerbiedige houding tegen den resident aangenomen, en beloofde aan zijne verpligtingen jegens de regering te zullen voldoen en de belangen zijner bevolking te zullen behartigen.

'In staat tot de grootste zelfverloochening, die men van den krijgsman kan vorderen, ontbrak het echter den diep gekrenkten chef der expeditie aan kracht om de vernedering te ondergaan die hem als resident werd opgelegd.'

Den sluwen bedrieger die hem en zijne brave troepen den eerepalm van het hoofd rukte, dien hij onwaardig keurde aan het hoofd van een wingewest te staan, dien man in zijne waardigheid te herstellen, - dat was te veel gevergd.

'Als gunst vroeg hij ontheven te worden van de betrekking die hij bekleedde, en die hij niet gevraagd had, opdat een

ander belast mogt worden met de herstelling van pangerang Moeda in zijne regten.'

'Den 8sten Maart 1863 gaf de luitenant-kolonel het civiel bestuur en het militair kommando aan den kolonel Happé over, nam daarna afscheid van zijne brave troepen en vertrok den 10^{den} naar Java.'

Heeft de schrijver ongelijk, als hij zegt:

'Hidayat werd door de kracht van wapenen, Verspijck door miskenning zedelijk gedwongen Bandjermasin te verlaten.'

Dat was *zijn* loon: dat was de belooning hem door een gouverneur-generaal van Neêrland's Indië toegedacht.

Een der eerste beginselen van staatkunde, dit namelijk, dat, waar openlijke erkenning van goed en kwaad de zedelijke kracht eener regering verhoogt, elke miskenning daarentegen altijd vernederend op haar terugwerkt, daar zij toch veelal een uitvloeisel is van onkunde, van zwakheid, of van onwil om eigen dwaling te erkennen, dat beginsel, werd hier niet alleen vergeten of verkracht, maar men beging nog eene andere fout, door het leger, waaraan èn Indië èn het moederland zooveel is verpligt, in de miskenning van een zijner meest geliefde aanvoerders, grievend te krenken.

En wanneer men na dat alles, diezelfde regering, welke door het desavoueren van haar vertegenwoordiger op Borneo zich een slag in het aangezigt gaf, later ziet terugdeinzen voor de uitvoering van wat zij *toen* verlangd had[1], is het dan zoo vreemd, als men hoort vragen, waarom eene zoodanige regering niet tot verantwoording werd opgeroepen voor staatkundige fouten, die vooral in Indië, zelden vergeven en nimmer vergeten worden? Is het vreemd, openlijk te hooren verkondigen, dat, op die wijze, door onkunde en flaauwheid de kracht van ons gezag ontzenuwd, ons zedelijk overwigt verlamd, het vertrouwen ondermijnd wordt, en ons prestige in Indië verloren gaat?

Eenmaal zal de onverbiddelijke geschiedenis een regtvaardig vonnis vellen, wanneer zij vrij van partijgeest, vrij van de indrukken van het oogenblik, personen en zaken hunne juiste plaats zal hebben aangewezen; waarbij dan noch eigenbelang, noch

1 'Onder het afdrukken,' zegt de schrijver van den Bandjerschen krijg, 'vernemen wij dat pangerang Moeda ongeveer een jaar later naar Bandjer is teruggezonden, doch *niet* in zijne regten hersteld is.'

misbruik van gezag, noch toevallige standverheffing meer in aanmerking komen.

Dan zullen de namen van Andresen, van Verspijck en van zoo velen, die zich een welverdienden lauwer om de slapen vlochten, nog met eere worden genoemd. Dan ook zullen die van zoo vele anderen, tot hunne werkelijke onbeduidendheid teruggebragt, in het stof der vergetelheid begraven worden, en welligt alleen ter wille van den ambtstitel niet geheel verloren gaan.

Ook op dit gedeelte der geschiedenis wordt misschien later teruggekomen, wanneer het eens gelukken mag, over zooveel wat in onze dagen op Indisch gebied plaats vindt, het rein en helder licht *der waarheid* te doen schijnen.

Groningen, Maart 1866.

A.J.A. GERLACH.

Majoor der Artillerie.

Een industriëel feest.

Men had althans geen regt er den zonnegod de schuld van te geven, dat de hoofdstad des rijks op den jongsten een en twintigsten Junij niet in zulk eene vrolijke stemming verkeerde als velen voorzeker meer nog hadden gehoopt dan verwacht. Want hoe zelden zijne majesteit ook onze streken bezoekt, en tot hoe klein gedeelte van het jaar hij ook zijne eenigermate geregelde verschijning voor ons beperke, op dien laatsten een en twintigsten Junij zal de meerderheid mijner stadgenooten eer over het te groote dan over het te karige genot zijner koesteringen geklaagd hebben. Na de halve Novemberdagen toch die voorafgegaan waren scheen de zon op dien feestdag met zoo volle kracht, dat menig slovende en zwoegende voor zijn da gelijksch brood er half moedeloos onder werd, en hij dikwijls moeite had, de anders zoo willige handen te reppen en de zoo gereede knieën te strekken. Waarlijk verzengend was de lucht op die eindelooze grachten, die aan het genot van een helder kunstlicht des avonds, den vroeger zoo weldadigen lommer der breedgetakte boomen gedurende de hitte van den dag, hebben moeten opofferen. Gelukkig nog die enkele straten alwaar de hooge huizen van den eenen kant eene weldadige schaduw aan den voorbijganger van de andere zijde verleenden. Want de weg was lang dien alle feestgangers te maken hadden; en wel met versche en geheel maagdelijke krachten moest een ieder zorgen toegerust te zijn, die zich 21 Junij 1866 te Amsterdam naar het Paleis van Volksvlijt begaf, om aldaar de plegtige opening der Algemeene Tentoonstelling van Nederlandsche Nijverheid en Kunst bij te wonen.

Maar hoe klein was de schare die zich naar dat pronkgebouw van Amsterdam niet alleen, maar van geheel Nederland, begaf! Bleek het reeds uit de vragen der altijd zeldzame voetgangers op de deftige hoofdgrachten der stad: waarom uit deze en gene weidsche huizing Neêrlands driebaan gestoken was, dat maar al te velen geheel onbewust waren van het feest hetwelk dien dag in hun midden stond gevierd te worden, in de nabijheid van het feestlokaal zelf gaf de zoo treurige stilte die aldaar heerschte, nog meer het bewijs van die algemeene onbekendheid met het groote gewigt van het oogenblik. De enkelen, die zich ter eere van den dag gestoken hadden in het zoogenaamd feestgewaad onzer dagen, het sombere zwarte kleed, dat bij ons voor hoogtij en begrafenis tevens dienst doet, al heeft het alleen het ernstig karakter der laatste, die enkelen werden dikwijls door de voorbijgangers nagestaard, welke plegtigheid hen wel tot dien dos noopte. Hier en daar alleen een enkel voertuig dat de genoodigden en nieuwsgierigen daarheen bragt, en vrij en onverlet kon de half dommelende voerman zijn loomen klepper den vollen teugel laten. Want nergens heerschte drukte noch gedrang, nergens opeenhooping van menschen en rijtuigen noch moeijelijkheid van doortogt. Hoewel de toegang reeds ettelijke uren vóór het ceremoniële uur van twaalve was verleend, op dat uur zelf kon men nog al flanerende de weidsche portique naderen en binnentreden, en de volle ruimte van straat en brug voor zich in pacht nemen.

Ongelukkig was er aanleiding genoeg voor al die teekenen van onbekendheid met het volle gewigt van den dag, en voor die alleen toch maar schijnbare onverschilligheid van Amstels bevolking voor het feest zelf. Wie zou in dagen als die wij beleven, nog eene vrolijke stemming, bij welke bevolking en voor welk feest ook, kunnen verwachten? Naauwelijks toch had de schrikkelijke veepest meer bemoedigende teekenen voor de toekomst gegeven, of die andere zoo gevreesde ziekte was ons menschen overvallen. En dat nog wel, niettegenstaande de studerende jongelingschap der hoofdstad zich nog steeds sedert maanden het offer van zijn geneeskundig onderrigt getroost door den hooggeleerden meester af te staan, die in de bakermat zelve der kwaal, de middelen tot hare afwending zal beramen. De Maasstad had weder de eerste slagtoffers geleverd. De vaak benijde voordeelen die zij als grensstad geniet, worden waarlijk wel opgewogen door de nadeelen die zij gedurig ondervindt

zoodra de vijand, onder welken vorm ook, ons van buiten bespringt. Maar waarde deze vijand in vroegere dagen op moordende wijze in hare wallen rond, ditmaal zou de buit hem minder gemakkelijk ten deele vallen. Menig slagtoffer dat hem voor jaren gereedelijk zou verstrekt zijn, was nu buiten zijn bereik gesteld. Want ook zijne vijanden, frischheid van lucht en zuiverheid van dampkring, zindelijke woningen en wegstroomend water, waren door een verlicht bestuur, geprikkeld en gesteund door eene wakkere en in alles belangstellende burgerij, in zoo uitnemenden staat van tegenweer gebragt, dat de tientallen van slagtoffers van thans, zegevierend mogten gesteld worden tegenover de honderdtallen van vroeger. Onwederlegbaar bewijs welke ruime renten de kapitalen afwerpen, die aangewend worden om door stroomend water nieuw leven bij de bevolking te wekken. Maar als onwillig zich dien vroeger zoo ruimen buit thans betwist te zien, trok de moordende ziekte weldra noordelijker voort. En bleef ook voor als nog de hoofdstad des rijks wonderdadig bewaard, toch heerscht de vrees ook bij hare bevolking en houdt den angst bij haar levendig. Nog jaren heeft zij te wachten, zij weet dit, eer ook nieuw water hare grachten doorstroomt en ziekte wijkt voor frisscher dampkring. Weinig aanleiding dus thans reeds vrolijk te zijn.

En de hoofdstad des rijks is de kapitaalmarkt van Nederland. Trekke de scheepvaart ook veel naar die havens alwaar scheprad en schroef, die meer en meer het breede zeil verdringen, zich vrijer kunnen reppen en roeren en wenden en keeren, en ontnemen die ook al veel aan de oude wereldmarkt van haren eens zoo bloeijenden handel in de meest veelsoortige producten van alle hemelstreken, - totdat ook Amstels haven door menschelijk vernuft een zeearm geworden is, - de kapitaalhandel nestelt zich al dieper en dieper in die stad. Laten alle redeneringen over het al of niet wenschelijke van dit verschijnsel en over de oorzaken daarvan hier ter zijde blijven, het feit alleen zij hier te constateren. Want uit dat feit wordt alweêr voldingend verklaard, dat vooral Amsterdam tegenwoordig weinig reden heeft tot opgewektheid en vreugd. Juist de kapitaalmarkt toch lijdt onder omstandigheden als die van deze dagen. In de laatste jaren heeft het stelsel van maatschap met beperkte verantwoordelijkheid de papieren vertegenwoordigers van kapitaal zoo zeer in de plaats gedrongen van het vroeger ten allen tijde beschikbaar kapitaal, dat de geheele maatschap-

pelijke toestand daardoor eene verandering heeft moeten ondergaan. Die brooze magten toch waren volstrekt niet bestand tegen eene ruwere atmospheer, dan die welke onze eerste ouders aanvankelijk in het paradijs genoten. De minste storm zou hen verjagen; alleen bij volkomene bladstilte konden ze vrijelijk heen en weder fladderen en nu dezen en dan genen gelukkig maken, maar alvast allen bereiken, want alleen aan de krachten van allen ontleenden zij hunne kracht. Daar staat eensklaps een oude strijdlustige Germaan op en waant zich weêr op het oudvaderlijk roofslot, hetwelk wij nieuwerwetsche mannen alleen nog maar als een pittoresk element van onze zomer-Rijntoeren meenden te moeten waardeeren, en.... weg is alle illusie. De eenling zal weer, als voor weinige jaren in Frankrijk, den schepter zwaaijen over allen, en dat juist in de dagen waarin wij zoo stoutmoedig beweren, dat alleen de menigte, het volk, alvermogend is. De Keizerskroon, die een zwakker voorganger voor luttel jaren nog bloohartig heeft geweigerd, moet thans verkregen worden ten koste van wat ook, van bloed en leven, van landgenoot en stamgenoot, van welvaart en beschaving. De kracht der nationaliteiten moet zich doen gevoelen tegenover vreemden, zij 't dan ook dat de aanstaande broeders die innige gemeenschap der ziele moeten leeren kennen, door te beginnen met elkander te vermoorden en te vernietigen. Het levend geslacht zal zich gewillig tot offer leenen, opdat het nageslacht zich daardoor zoo regt gelukkig en behagelijk gevoele. Hoe echter de papieren-kinderen van die geheel andere maatschappelijke heilprofeten beefden bij de donderende bedreigingen van dien middeneeuwschen Germaan! Overmoedig hadden zij zich overal vertoond op het ruim terrein van menschelijke begeerlijkheid en dwaasheid, en toen zij wegkrompen voor de donderende stem van dien barschen krijgsheld en huiswaarts wilden vlugten, waren ook hunne ouders gevlogen. De ouderlijke deur was voor hen gesloten; niemand die zich hunner meer aantrok; en ze werden voor hen die ze wel moesten opnemen een last, in plaats van de boden van voorspoed zoo als zij eens blijde waren begroet. Klagen zwartgallige moralisten over de overdrijving die in deze dagen in alles heerscht, de overdrijving van spel en begeerlijkheid mogen zij gerust bovenaan stellen, zonder gevaar door hen weêrsproken te worden, die hen anders niet in hunnen somberen gang willen volgen. Allen deelen thans in dat spel, grooten en kleinen, vromen

en ongeloovigen, rijken en armen, maar daarom treft ook allen de slag die thans aan de dragers van die speelzucht wordt toegebragt. Menigeen die nog voor weinige weken hoog in de lucht vloog en boven allen heen zwierde, is eensklaps met geknakte wieken omlaag gevallen. En wèl mag degene zich nog gelukkig achten die alleen over het verlies zijner eens zoo fraaije veeren behoeft te klagen, maar die toch zijne vleugels, hoe ook voor het tegenwoordige tot onmagt toe geschonden, heeft mogen behouden. Hun aantal is ook ten onzent zeer groot. Gelukkig maar wanneer zij, in stilte weggedoken, rustig den aanwas van hunne krachten afwachten, eer zij zich op nieuw in den stormwind wagen. Want waarlijk, de toekomst is nog zooveel belovend niet!

Men had dus waarlijk geen regt een feestelijk aanzien van Amstels hoofdstad te verwachten toen de dag van de opening der Tentoonstelling aanbrak. Ja, waren de tijden anders geweest; had de handel gebloeid, was de scheepvaart levendig geweest, had de politieke thermometer in reeks van cijfers dagelijks vertrouwen verkondigd en een ieder tot onbekrompen genieten uitgenoodigd, waren ziekten en kwalen enkel als uitzonderingen te duchten, en landman zoowel als stedeling vrolijk aan den arbeid, door vrees noch moeijelijkheid gestuit, dan, ja dan..... maar waartoe al zulke ijdele onderstellingen, in strijd met de nuchtere werkelijkheid! In Amstels Gemeenteraad werd dan ook de intrekking van het voorstel, om eene zekere som gelds beschikbaar te stellen voor het geven van feesten bij deze gelegenheid, met gejuich begroet, omdat men teregt in deze dagen elke volksuiting van dien aard een wanklank noemde. Daarenboven, wanneer de man van het Noorden zijne volksfeesten viert, dan is hij met de streeling der oogen niet altijd tevreden. Naast het geestelijk genot, wil hij ook ligchamelijk gevoelen dat hij feest viert. Onvoorzigtige eisch zelfs, in dagen van krankte als deze.

Maar mogt nu al daar buiten geene opgewonden menigte de deuren van het Volkspaleis als bestormen, of tal van nieuwsgierigen met begeerlijke oogen den gelukkige bespieden, die zich door aanzien of vermogen den toegang had weten te verwerven, ja al heerschte zelfs zekere onbehagelijke kalmte in de stad, in onaangename weêrspraak met het toch altijd waarlijk feestelijke van zulk eene plegtigheid, daar binnen toch zou die somberheid niet doorgedrongen zijn. Immers reeds maanden en

maanden te voren, eer er nog zelfs van eene enkele der rampen, waarvan de reeks thans zamenloopt, sprake kon zijn, was deze Tentoonstelling al beraamd ja uitgeschreven. Tijd genoeg dus was voorhanden voor een ieder om de noodige schikkingen te maken, opdat hij aldaar waardig vertegenwoordigd werd. Lang toch eer de deuren van het volkspaleis geopend werden moest de arbeid zijn aangevangen van het meesterstuk, dat ieder nijvere in Nederland aldaar ten toon zou stellen, ten bewijze van den hoogen trap waarop hij zijne speciale nijverheid had doen post vatten. Want dat alleen meesterstukken zouden ingezonden ja toegelaten worden, daarvan mogt men toch verzekerd zijn. Immers, niet het alledaagsche wat de nijverheid gewoon is te leveren, maar het meesterlijke alleen wat zij vermag voort te brengen, had men regt op deze Algemeene Tentoonstelling te verwachten. En daarvoor was lang voorafgaande zorg een bepaald vereischte. De druk der omstandigheden, eerst van enkele weken dagteekenende, zou dus daarop niet van invloed kunnen zijn.

En toch sprak de invloed van het hagchelijke oogenblik uit alles. Indrukwekkend als altijd bleef het binnentreden van het schoone gebouw, dat te meer verrast, omdat de grootsche afmetingen toch overal onder het bereik van het oog blijven. Onder den sierlijk gewelfden koepel staande, kan men het geheele gebouw in zijne volle lengte met een enkelen blik omvatten en nergens duikt het verschiet weg in onzekerheid. Maar hoe ledig was die wijde ruimte, en hoe weinig bevolkt waren die hooge gaanderijen. Zou alleen de beperktheid van het aantal genoodigden, alleen de hooge cijns op den toegang gesteld, de reden zijn van dat klein bezoek op zulk een dag? Moeijelijk te gelooven. Daarenboven, Prins Frederik der Nederlanden zou de Tentoonstelling plegtig openen, en reeds dat feit mogt de onderstelling wettigen, dat niets zou gespaard blijven wat den luister van het feest kon verhoogen. Ook op het bijzijn der Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Financiën, beide mannen die nog voor weinig tijds als afgevaardigden der burgerij in het bestuur der hoofdstad zitting hadden, werd gerekend. Nieuw bewijs dat de zaak, althans in de hoogere regeringskringen, bijval had gevonden. De bewindvoerders der groote financiële en handelsbelangen van stad en land ontbraken evenmin, en zelfs de onderstelling zou vreemd klinken, dat niet alle inzenders zich onder de aanwezigen bevonden. Ten

spijt van dat alles was en bleef toch het aantal der aanwezigen klein en die leegte verkreeg iets pijnlijks in zoo groot eene ruimte.

Het bepaalde uur van opening was daar, en, wat er ook ontbreken mogt, aan de gewone toespraken bij zulk eene gelegenheid was geen gebrek. De wakkere man echter, wiens naam wel aan geheel het nieuwe kwartier gegeven mogt worden dat Amsterdam alleen aan zijne genialiteit te danken heeft, en dat zich om zijn paleis - wel wat al te naauw - in waarlijk zeer korten tijd gevormd heeft, hij mogt het genot niet hebben den Vorstelijken Eere-Voorzitter van den Raad van Toezigt toe te spreken bij eene plegtigheid, waarvan hij zich reeds zoo lang te voren zulke gulden vruchten had voorgespiegeld. Ook zijn afzijn wierp eene droeve schaduw op het geheel. Wanneer wakkerheid van geest, vindingrijkheid van vernuft, en vastheid van wil, eenen enkelen man nog niet dan na jaren van moeite en strijd eindelijk vergunnen zijn doel bereikt te zien, dan is het hard wanneer niet hijzelf den lieveling van zijnen arbeid met de kroon mag sieren, die hij er zoo lang voor begeerd had. Zelf de Algemeene Tentoonstelling van Nederlandsche Nijverheid en Kunst te openen, mogt voor hem teregt eene begeerlijke zaak genoemd worden. De wedstrijd tusschen de nijveren van zijn land zou aangevangen worden in dat grootsche gebouw, dat hij jaren te voren als een droombeeld had gewenscht en waarover hij eindelijk den loftoon had mogen hooren weêrklinken tot in den verren vreemde toe. Maar nog had dat gebouw de bestemming des ontwerpers niet verwezenlijkt, zoolang dit industriële kamp er niet in slagorde was geschaard. Welken lof hij ook mogt inoogsten door de meest verrassende tentoonstellingen van bloemen en planten en vruchten, en door feesten van muziek en wat al meer, die lof bleef voor hem onvoldoende. Al mogten honderden ja duizenden roemen in de gelegenheid door hem geopend, ook hier feesten van een zoo geheel eigenaardig karakter als dat der jeugdige athleten op zoo grootsche wijze te vieren als onlangs geschieden mogt, niet dat kon hem bevredigen. Wel erkende ook hij den heilzamen prikkel daardoor gegeven aan die oefening van ligchamelijke kracht, niet alleen vrij van alle ruwheid maar het toonbeeld zelfs van bevalligheid en smaak, die het verweekelijkt geslacht der stedelingen sterkte geeft van lijf en leden en opgewektheid van geest, daar de gezonde ziel huist in het gezonde ligchaam; maar een ander was het doel dat hij voorstond. De hand van

den nijveren wilde hij vullen door diens bekwaamheid te vermeerderen. En van de vergelijking tusschen hetgeen de een uitdacht en wat de ander vermogt, van de bijeenbrenging van de meesterstukken der kunstvlijt van alle landgenooten onder aller oogen verwachtte hij vruchten zoo rijk, dat reeds deze alleen meer dan ruimschoots zouden opwegen tegen de kapitalen, welke aan het glazen paleis waren te koste gelegd. Maar ziekte vraagt niet naar wensch of begeerte, en de ijverige medestander vervulde thans zijne taak.

Tentoonstellingen groeijen te veel in aantal, allerlei openbare bijeenkomsten evenzeer, dan dat het nog altijd alleen eene soort van handigheid zou vereischen in het gemakkelijk zamenvoegen van woorden en phrases en in het bevallig groeperen van gedachten, om bij gelegenheden als deze de gelukkige woordvoerder te zijn. Gewoonlijk is alleen dan de gedachte die het gesprokene bezielt gelukkig van greep of overtuigend voor anderen, wanneer het karakter der zaak die wordt voorgestaan, tevens het levenselement uitmaakt van den spreker. Menigmaal ja meestal wel, treedt de woordvoerder echter ambtshalve op. En dan voegt het den bescheiden hoorder dank toe te brengen aan den spreker, wien men om zijne verdiensten in menige andere zaak reeds hoogachting toedroeg, eer hij hier het woord nog nam. Waarom zou ik juist thans van dien gulden regel van hoffelijkheid afstand doen? Te gereeder onderwerp ik mij daaraan, omdat niet elk woord, door de hoofden van het Paleis, van Amstels gemeentebestuur en van hel departement van Binnenl. Zaken gesproken, zoo angstvallig door mij van hunne lippen is opgevangen noch zoo naauwgezet in mijn geheugen gegrift, dat ik bij magte zou zijn het bezielende element van hunne rede hier weêr te geven. Is dank dan niet het woord dat mij voegt? Maar onbillijk zijn wil ik niet. En ik zou mij daaraan schuldig maken, wanneer ik niet ruiterlijk erkende verrast te zijn geweest, dat de Vorstelijke Eere-Voorzitter ook geen enkel woord dat tot hem gerigt was, onvermeld heeft gelaten in zijn antwoord. Dat pleit voor het spontane zijner rede, daargelaten nog de flinke stem, die de woorden ook buiten den kring der hooggeplaatsten onder den fulpen hemel, hoorbaar deden klinken.

Muziek en zang hadden gewedijverd om aan de, in weerwil der drukkende atmosfeer, toch wel wat koude plegtigheid eenige warmte bij te zetten, totdat de Vorstelijke stem deze Tentoonstelling voor geopend verklaarde, en de hooge stoet zich met statigen

ernst in beweging stelde om de voorwerpen zelve in oogenschouw te nemen. De autoriteiten van land en stad en paleis, zorgvuldig bewaakt en omgeven door de bloem van Amstels jongelingschap en de hoop van Arastels toekomst, geleidden den hoogen bezoeker. In potsierlijk contrast met dien ernst was gedurig de ijver van een tal van dienaren, dat toch geen ongeroepene den bodem zou ontwijden die juist door de vorstelijke voetstappen stond vereerd te worden. En met eene orde die lof verdient, en welke niet weinig bevorderd werd door het beperkt aantal bezoekers, was er ruimschoots gelegenheid voor een ieder om zijne nieuwsgierigheid te bevredigen en om zijne bewondering te uiten.

Dat de eerste opgewekt en door de laatste op den voet gevolgd werd, wie die er aan twijfelt. Stoffe voor beide was hier in overvloed. Toch kon ik de gedachte niet van mij weeren, dat er iets opmerkelijks lag in de verhindering van den Voorzitter, deze Tentoonstelling in persoon te openen. Mogt men toch wel rekenen dat deze in werkelijkheid voldeed aan het ideaal, dat hij zich daarvan had voorgesteld? Al zou hij de eerste geweest zijn om lof toe te brengen aan de bekwaamheid en den smaak van hen die de zoo moeijelijke taak van rangschikking der meest veelsoortige voorwerpen op zoo meesterlijke wijze hadden vervuld, bewondering van die rangschikking der voorwerpen, is nog geheel iets anders dan bewondering der voorwerpen zelve. Een wedstrijd van Neerlands nijveren zou deze Tentoonstelling zijn. Maar wie zich aan zulk eenen openlijken wedstrijd waagt, hij moet wel doordrongen zijn van het besef, althans groote kans te hebben om de zege weg te dragen. Niet de groote menigte, alleen de uitgelezen ridders wacht men aldaar. Wee den ongeoefende die zich openlijk meten wil met den ouden tournooiheld. Op fancy fair en liefdadigheidsbazar brenge een ieder datgene wat hij marktbaar acht; de hoeveelheid beslist daar toch gewoonlijk ten nadeele van de hoedanigheid. Maar waar een strenge jury straks geregte uitspraak zal doen tusschen de bekwaamheden van den eenen en den anderen man van het zelfde vak, daar past het alleen den meester op te treden, en bescheiden sta de jongere ter zijde, totdat ook hij op den eersten rang onder de zijnen zitting mag nemen.

Dat voorzeker wenschte de ontwerper. Juist daarom zou de uitnoodiging maanden te voren tot allen gerigt worden, opdat zij den tijd zouden hebben een meesterstuk te vervaardigen, dat pleitte voor de kunstvlijt van onze landgenooten. De mid-

delmatigheid zou blijven op markt en in winkel, het uitgelezene alleen zou kampen om den voorrang. Heeft die wensch bevrediging gevonden?

Toen ik den lijvigen catalogus, lijvig vooral door de bijvoeging van allerlei andere stukken, doorbladerde, moest ik onwillekeurig denken aan een nieuw model van advertentieblad. 't Scheen wel als had men hier eene heerlijke gelegenheid gevonden om den volke kond te doen, dat men dit of dat artikel vervaardigde; en vooral zij wier namen als zoodanig nog niet op aller tongen leefden, hadden zeer wijselijk van die uitmuntende gelegenheid tot bekendmaking hunner zaak en firma partij getrokken. Eene soort van adresalbum had men van dezen catalogus gemaakt. Wat mij te meer in die meening versterkte was, dat men de namen van vele der eigenlijke groote lui in een of ander artikel niet ontmoette, even alsof die corypheën elke aankondiging van hunne zijde overbodig achtten en dat gaarne aan de kleineren overlieten. Die minachting, of zachter uitgedrukt, die geringschatting van publiciteit, ligt daarenboven geheel in den geest van ons volk. Nog maar zeer enkelen ten onzent die van het voordeel van adverteren zoo volkomen doordrongen zijn, dat zij daarvan, even als de buitenlander, eene bepaalde studie maken. Toch zouden zeer gemakkelijk de namen van hen kunnen opgenoemd worden, die bijna alleen aan hunne handig gestelde en met tact geplaatste advertentiën een debiet te danken hebben, hetwelk hen bepaald den voorrang verschaft boven hunne misschien even bekwame, maar stellig niet zoo slimme mededingers in hetzelfde vak. Meent men dat deze opvatting eene onjuiste, misschien wel eene onbillijke is, en dat werkelijk geen andere naam in dezen catalogus genoemd wordt dan met het doel van mededinging en in de overtuiging, dat voortreffelijkheid van product de zege waarschijnlijk maakt? Maar men sla slechts vlugtig een blik in het rond, en van een gansch ander antwoord houd ik mij verzekerd. Veel, ontzaggelijk veel zelfs wat hier het oog trekt en bewondering uitlokt, draagt den stempel van onmiskenbare bekwaamheid, maar evenzeer dringt veel de vraag op de lippen, waartoe het hier gevonden wordt? Het zoo eenvoudige product, dat bij den toeschouwer eigenlijk alleen den wensch doet opkomen naar de meesterhand om het te voltooijen, of waarvan het hoofdkarakter bestaat in het scherp verschil met het gelijke van soort maar zoo veel betere van bewerking, is lang

niet zoo moeijelijk te vinden als men wel had mogen wenschen. En terwijl het op zich zelf geen kwaad kan genoemd worden dat ook de min geoefende er een zekeren trots in stelt in zulk een wedstrijd onder de mededingers geteld te worden, toch schaadt in waarheid de menigte van voorwerpen aan de waardering der enkele uitstekende en vele goede. Het oog verliest zich in de massa en het wordt vermoeid door de massa, en veel blijft daardoor onopgemerkt, wat dubbel verdient met aandacht te worden beschouwd. Daarenboven, niet om te weten wat het gewone middelmatige product is dat de nijverheid levert wordt eene tentoonstelling als deze maanden en dikwijls jaren te voren beraamd en uitgeschreven en worden daaraan duizenden te koste gelegd, maar om de uiterste krachten der industriëlen van den lande te kennen en om de gewrochten daarvan onder de oogen te brengen van den landgenoot, opdat deze door het meesterwerk geprikkeld worde tot verbetering van eigen werk. De eerzucht moet worden opgewekt, door den mindere te toonen wat de betere vermag. De maar al te spoedig ontkiemende ingenomenheid met eigen gebrekkigen arbeid moet gedood worden op die hedendaagsche industriële slagvelden, en schaamte achterlijk te blijven, verbetering wekken. Het uitstekende product dat daar staat, is het werk van den evenknie; dan ook niet gerust eer de eigen hand de wedergade heeft geleverd. Kennis, wat het gros levert, baat weinig; maar door onderlingen kamp meesterstukken uitlokken, krachten bij den nijveren doen ontwaken welke hij niet wist dat bij hem sluimerden, eigenwaan van middelmatigen veranderen in een prikkel voor wakkeren, dat doel is weldadig en het leefde in den ontwerper van dit feest.

Zonderling, dat niet gretiger gebruik is gemaakt door de nijveren in den lande, om hier hunne krachten ten toon te spreiden. Volkomene billijkheid van oordeel is hun daarenboven verzekerd. Moge het al voor de jury moeijelijk wezen altijd even juist in hare uitspraak te zijn en onmogelijk om de meerderheid zelfs te bevredigen, de uitspraak van het groote publiek is bijna altijd billijk, en lof van die zijde, waarborgt daarenboven krachtigen steun voor verderen arbeid. Dan nog. Niet als in Londen en Parijs zouden hier de meest verschillende natiën onderling om den voorrang dingen, en gelijksoortige producten met elkander vergeleken worden hoewel hunne vervaardiging onder gansch en al verschillende conditiën ge-

schiedde, maar alleen het werk van mannen die onder geheel dezelfde omstandigheden arbeidden, werden toegelaten. Geen porselein van Sêvres zou staan tegenover het product van de onbeschermde nijverheid, geene bestaande contrasten van wording worden ontkend en alleen de feitelijke contrasten gewaardeerd; de laatste alleen hadden hier regt van erkenning, omdat de eerste niet bestonden. 't Is zoo, menig voorwerp dat alhier met lof prijkt, is alleen de vrucht van eene beschermende wetgeving hier te lande of in de kolonie, vroeger of nog bestaande, maar waar alleen landgenooten mededingen, deelen allen gelijkelijk in dat voor- of nadeel. Verschil van wetgeving maakt de vergelijking tusschen den arbeid van vreemde natiën onderling moeijelijk zoo niet onmogelijk, wat billijkheid aangaat, maar op de nationale tentoonstelling is de inzender daarvoor gevrijwaard. Voor hem echter, die zulke verzamelingen der meest veelsoortige voorwerpen met een koopmansoog beschouwt, en die naauwkeurig weet te onderkennen of het nationale dan wel het vreemde product hem meer winst belooft op de vrije markten in andere landen, voor hem zou zulk eene studie, gegrond op de kennis der douane- en nijverheidswetgeving van de verschillende arbeiders, belangrijke resultaten opleveren omtrent het voor- of nadeel van vrije of beschermde nijverheid. En ik waag er aan te twijfelen of de kinderen van den kunstmatigen kweek er niet krachteloozer en fletser zullen uitzien, dan de zonen en dochteren van de vrije natuur.

Met ongeveinsde ingenomenheid heb ik straks de gelukkige groepering der voorwerpen geroemd, en waarlijk, wie de zaal doorwandelt of wie van de gaanderijen een blik werpt op de inderdaad grootsche ruimte daar beneden, hij zal voorzeker gaarne met mij in dien lof stemmen. En hij zal zich ongetwijfeld met mij onwillekeurig gedrongen gevoelen op nieuw een woord van hulde toe te brengen aan den genialen bouwmeester van dit, inderdaad even gelukkig gedachte als meesterlijk uitgevoerde, bouwproduct van hedendaagsche vinding. In Engeland is de vader van onze glazen paleizen met den adeldom begiftigd, en zonderling op zijn minst mag 't genoemd worden, dat zijn gelukkige navolger ten onzent nog geenerlei openlijk blijk van erkentelijkheid van zijne regering heeft mogen ontvangen. Mogt teleurstelling daarover door hem gevoeld worden, dubbele vergoeding vinde hij in de onverdeelde toejuiching die landgenoot en vreemdeling hem als om strijd over zijn werk hebben doen

hooren. Met een waar genot voorzeker zal hij dat kind zijner gedachte thans getooid zien met de kunstproducten van zijne medearbeiders op het gebied van nationale volksvlijt, en met voldoening onder de hooge gaanderijen de slingerpaden doorwandelen, welke gevormd worden door voorwerpen van den meest verschillenden aard. Schilderachtig zijn dikwijls de groepen, en verre van een bont mengelmoes van kleuren op te leveren of zonderlinge contrasten te vormen door de bijeenvoeging van ganschelijk onderscheiden voorwerpen, blijkt juist de bekwaamheid der rangschikkers uit de harmonie die bijna nergens wordt gemist. De ruwe producten, waarvan groepering onmogelijk, opsiering ondenkbaar mag genoemd worden, zijn met tact op plaatsen gebragt alwaar ze althans niet hinderlijk zijn voor het oog, al moge men het dan ook betreuren dat zooveel juist van dien lijvigen aard vertegenwoordigd is, zonder eenigerlei aanspraak te kunnen maken op bewondering. Eenvoudig bewerkte grondstoffen zijn hier niet op hare plaats. De indruk van het geheel lijdt er onder, terwijl de arbeider er weinig roem door inoogst. Maar op waarlijk zeer bevallige wijze hebben vele inzenders van artikelen die op geenerlei uitwendige schoonheid aanspraak kunnen maken, deze toch zoo weten bijeen te voegen en te stellen en te schikken, dat het onbehagelijk product op zich zelf, eene allersmaakvolste groep te zamen uitmaakt. De kunst van uitstallen is bepaald verbeterd in den laatsten tijd. En wie zich nu nog den treurigen indruk herinnert welken de jongste tentoonstelling te Haarlem te dien opzigte bij den bezoeker maakte, hij zal met mij dien vooruitgang toejuichen. Tropheën van allerlei vreemds, losse grepen als in het blinde, rondstrooisels met de opene hand maar opgevangen achter lijsten of op sierlijke tabletten, vormen hier dikwijls een geheel hetwelk zich zoo aardig voordoet, dat de smaak van het rangschikkend oog aller lof verwekt. En waarlijk, dat oog hebben voor hetgeen aangenaam en bevallig is, dat behoefte gevoelen aan schoonheid en smaak, eischt dringend ontwikkeling bij geheel ons volk, bij onze industriëlen dus evenzeer. Stevigheid alleen, heette lang het uitsluitend vereischte dat menigeen aan een stuk werk stelde. En de buitenlander, die er den eisch van smaakvollen vorm bijvoegde, ja daaraan dikwijls den boventoon toekende, hij verdreef dien stevigen werkman eenvoudig van de markt en nam zegevierend zijne plaats in. Arme ambachtsman, wien het brood aldus door den vreemdeling ont-

nomen werd, terwijl hij toch in billijkheid moest erkennen, dat alleen eigen onverstand hem werkeloos liet. Dan moest de fiscus dien vreemdeling van de grenzen bannen, opdat toch de zondvloedstheoriën van den onbeholpen werkman op zijne ongelukkige landgenooten vrij spel zouden hebben, en smaak worden verbannen door lompe stevigte. De aanzienlijke opbrengst der invoerregten van artikelen van smaak en weelde geeft het antwoord op de vraag, of die dwaze poging tot stilstand gelukt is. Snippers van allerlei, bijeenvergaard door het scherpe oog en tot een bevallig sieraad gevormd door de kunstige hand, zijn vaak in een oogwenk tot artikelen herschapen die men elkander tot hooge prijzen betwist, alleen omdat de gril van het oogenblik juist aan die vormen waarde toekent. Eene kunstige zamenvoeging van velerlei kleuren, eene smaakvolle gedachte, als patroon op kleedingstoffen toegepast, of eene nieuwe voldoening aan den steeds levendiger eisch naar gemak en geriefelijkheid, in sierlijke vormen uitgedrukt in huisraad, hoe menigeen heeft daaraan naam en fortuin te danken. Maar vooral, hoe sprekend de voorrang van hem die op alles wat hij vervaardigt een stempel van oorspronkelijkheid en smaak weet te drukken boven den doffen nabootser van hetgeen men al sinds jaren lang heeft vervaardigd. Wat de ouden ons in lijnen en trekken als regelen van schoonheid hebben nagelaten, maakt thans teregt de ijverige studie uit van hen, die weten dat alleen de meerdere in kennis ook de meerdere is in wèlslagen. En blijde begroete men dan ook de bewijzen van een krachtig ontwakend schoonheidsgevoel bij geheel ons volk, waarvan ook deze Tentoonstelling de onmiskenbare blijken draagt.

Klaagde ik straks over eene hoeveelheid van voorwerpen zonder dat hunne voortreffelijkheid die wettigde, en beweerde ik dat de massa schaadde aan de waardering van veel uitnemends, eene wandeling door de zijlokalen zal mijne klagt billijken. Welk eene opeenhooping op vele plaatsen en wel juist daar, alwaar de noodige ruimte zoo gewenscht mogt genoemd worden, opdat velen tegelijk het genot konden hebben van eene naauwkeurige bezigtiging. De dringende menigte kan niet tevens eene opmerkzame zijn. En toch, alleen door een naauwgezet ontleden van de voorwerpen kan men de dikwijls zoo moeijelijk dadelijk te ontdekken eigenaardigheden vinden, waarin het meesterschap van den vervaardiger vaak schuilt. Daarenboven, in die zijlokalen zal de menigte zich zeker bij voorkeur gaarne ophouden,

en langer aldaar verwijlen dan elders. Want de vruchten van smaak en vernuft, de zoo noodige exempels dus voor ons volk, zijn vooral daar opgesteld. Hoe menigeen met mij zou ze wenschen overgebragt te zien naar de grootere ruimte van het gebouw zelf. Menig onbehagelijk stuk werk zou men er uit dat midden gaarne voor willen verwijderen. Wie weet wat de ondervinding nog uitwerkt.

Laat ik mij echter bepalen tot den indruk dien het geheel op mij heeft gemaakt en dien zamenvatten in de korte woorden, dat ik deze tentoonstelling vooral daarom toejuich, omdat de ervaring van den vreemde geleerd heeft dat ieder industriële wedstrijd van dezen aard kolossale verbeteringen in de geheele nijverheid heeft gebragt. Die verbeteringen, wenschelijk overal, blijken ook nu weder vooral dringend noodig te zijn voor onze nijverheid. Met de dwaze theoriën van vroeger, dat Nederland geen land is van nijverheid, maar een land van handel en scheepvaart vooral, hebben wij sinds lang gebroken. Daarenboven, onze handel gaat niet voor-, onze scheepvaart zelfs achteruit. Wat ons land dus vroeger wel was, is het nu niet meer; welnu, dan verzette dat traditionele zeevolk ook de bakens eer het tij verloopt. Vrijheid van verkeer verdringt overal uitsluiting en beperking; grondstof en product vinden een onbelemmerden ruil; waarom zou de Nederlander dan niet met even goeden uitslag de handen aan de nijverheid kunnen reppen als rondom ons onze naburen?

En zoo ooit, dan dringt de tijd ons thans meer nog dan vroeger, tot krachtig aanleeren van alle kundigheden die de nijverheid vordert. Want onze in velerlei industriën zoo gelukkiger naburen worden thans op treurige wijze in hunnen arbeid gestoord door den overmoed hunner bestuurders, en menige tak van volksvlijt, die vooral voor ons vruchten leverde, kwijnt daar, ja wordt er met een gewelddadigen dood en totale verwoesting bedreigd. Niet zoo spoedig staan die kwijnende takken weer in bloei, of hebben de nieuwe loten de oude vruchtbaarheid gewonnen. Veel wat Duitschland voor ons voortbragt, moeten wij nu van elders ontbieden. Dat de eigen landgenoot zich dan aangorde om zelf in die leemte te voorzien. De mededinger waartegen hij zich vroeger niet bestand achtte, is, althans tijdelijk, verdreven; juist de zoo moeijelijke tijd van begin wordt dus thans gemakkelijk voor hem gemaakt. Zij deze opmerking niet geheel onvruchtbaar, en zij deze Tentoonstelling juist

in onze dagen vooral bevorderlijk tot de ontwikkeling van onze nationale volksvlijt. Al drage deze eersteling nog kenmerken van zwakheid, al zijn de bewijzen dat zij onder den druk der tijden gebogen gaat maar al te duidelijk, het groote gewigt van het oogenblik verhooge hare waarde. En de ijverige ontwerper van het feest doorwandele weldra in vorige kracht het trotsche gebouw, waardoor hij zijn naam met eere ook tot in het verre nageslacht doet voortleven.

Naschrift.

Te midden der prachtige Geldersche natuur had ik mijne gedachten vlugtig ter neêr geschreven over het nijverheidsfeest, dat thans in de hoofdstad des rijks gevierd wordt. Maar weinig vermoedde of duchtte ik, dat dezelfde postbode die mijne papieren mede zou nemen, al spoedig met eene ware Jobstijding tot mij zou wederkeeren. En toch zou dat het geval zijn. Dr. Sarphati is den 23sten Junij te Amsterdam overleleden, ziedaar de weinige woorden waarin zoo groot en veelomvattend een verlies voor Amsterdam, ja voor geheel Nederland, aan mij werd medegedeeld.

Ik beken gaarne, dat ik van die tijding ontstelde. Nog weinige dagen geleden had ik waarlijk met aandoening gezien hoe Prins Frederik der Nederlanden den meer dan tachtigjarigen vader van de ziel van geheel het feest van onder de bonte menigte had opgemerkt, en hem met deelneming had gevraagd naar den toestand van den kranke. Van dien grijsaard zelven mogt ik toen nog geruststellende woorden omtrent den toestand van den lijder vernemen. En nog geene twee etmalen later zou diezelfde vader, eerst nog in de volle hoop van herstel levende, reeds verslagen staan bij het lijk van den zoon, die met regt de kroon van zijne grijsheid mogt genoemd worden. Niet aan vele ouders valt het voorregt ten deel, hunne kinderen als wakkere leden der maatschappij te zien optreden en arbeiden, onder de onverdeelde toejuiching hunner landgenooten. Maar hoogst zeldzaam is het, dat een vader het geluk beleeft den zoon zijns harten zulk eene kracht en zulk eene genialiteit te

zien ontwikkelen, dat hij als het middelpunt geëerd wordt van eene geheele nieuwe beweging in de stad zijner inwoning. Naarmate die zoon den vader grooter vreugde verschaft, naar die mate mag ook diens verlies treffender genoemd worden. En men heeft te meer reden daartoe, wanneer men de innige verkleefdheid kent, die tusschen dezen vader en zoon was blijven bestaan. Wat ook spoed eischte bij de tallooze bezigheden welke de zoon op zich had geladen, toch moest iedere dag het uur leveren dat den vader alleen toegewijd zou zijn. Het schrandere hoofd had dus het warme hart niet onderdrukt. Trouwens, wie den krachtvollen man klein heeft zien worden toen de dood zijne echtgenoote van zijne zijde nam, hij zal aan de warmte van zijn gevoel nooit getwijfeld hebben. Welk eene bittere teleurstelling was 't voor hem, dat zij, die, meer dan gewoonlijk zelfs bij huwelijken het geval is, gedeeld had in al zijne moeiten en zorgen, en die hem zoo krachtig had gesteund in al de bezwaren welke aan de voltooijing van zijn geliefd droombeeld van jaren her, het Volkspaleis, voorafgingen, niet aan zijne zijde stond op den plegtigen dag der openstelling van dat gebouw. 't Was hem toen te moede, zoo verklaarde hij zelf menigmaal, alsof het gemis van dat ééne kleine stipje in die grootsche ruimte, hem doof en onverschillig maakte voor den lof over dat kind zijner begeerte, waarop hij zich toch jaren lang had verheugd. En toen hij eindelijk, hoe dan ook inwendig geknakt door dat verlies, het doel van dien grootschen aanbouw hoopte verwezenlijkt te zien door aldaar de Algemeene Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst te openen, toen kluisterde eene ziekte hem aan zijn leger, die weldra aan dat volkspaleis zijnen ontwerper, ja zijne ziel zou ontnemen. Al weder een treffend voorbeeld hoe dikwijls de mensch juist dan wordt weggenomen, wanneer hij op het punt staat het ideaal zijner wenschen te bereiken.

Maar ik misgun den ijverigen man zijne rust niet. Ik beklaag alleen de stad zijner geboorte en inwoning over het verlies, dat zij door den dood van dien zoo bij uitstek ondernemenden en wakkeren burger heeft ondergaan. Hij die smartelijke verliezen geleden heeft, zal met mij, die helaas ook uit nog zeer jonge ervaring spreken kan, erkennen, dat niet in de eerste dagen na den dood des betreurden het gemis in zijne volle uitgestrektheid gevoeld wordt. Het eigenlijke leed komt eerst later. Zoo ook zal het hier gaan. Grootsche ont-

werpen woelden voortdurend in het rusteloos en schrander brein van den overledene. En wanneer een ieder die de hoofdstad bezoekt in het Volkspaleis een waar sieraad roemt van geheel ons land, en in de aldaar gehoudene tentoonstellingen en wedstrijden van allerlei aard het onberekenbaar nut erkent dat die stichting voor geheel de natie afwerpt, dan zal men het verlies beginnen in te zien van de kostbare bron die ons nog zooveel meer goeds en nuttigs beloofde. Toen er nog geene sprake was van middelbaar onderwijs, en zelfs de klagt nog niet zoo algemeen als later gehoord werd over het gebrekkige onderrigt dat de aanstaande koopman en industriëel tot voorbereiding van zijn vak genoot, had deze man van studie maar van uitnemende praktische kennis tevens, aan Amsterdam en daardoor aan Nederland, reeds eene school voor handel en nijverheid gegeven, die nog vooral door zijnen krachtigen wil bestaat. In hem roemt Amsterdam den stichter der eerste Meel- en Broodfabriek. En de arbeider heeft het aan hem te danken, dat de afschaffing van den accijns op het gemaal geen doode letter voor hem is geworden, maar dat goedkooper en vooral beter voedsel hem daardoor ten deel is gevallen. Jaren lang was de uitbreiding der stad een zijner geliefkoosde plannen. En werkelijk is thans reeds eene geheel nieuwe buurt aan onze stad toegevoegd, waardoor althans gebrek aan woningen niet langer den aanwas onzer bevolking zal belemmeren. Sedert twee eeuwen had de hoofdstad geene enkele nieuwe straat mogen aanwinnen, en 't is aan den overledene te danken, dat niet langer Amsterdam kan worden beschuldigd zijne grenzen binnen de oude perken te houden, terwijl in tal van kleinere gemeenten des lands de oude limietpalen reeds verre door nieuwe woningen zijn achtergelaten. De vreemdeling klaagde er over, dat gebrek aan herberging hem verhinderde de hoofdstad te bezoeken. Onze neringdoenden leden schade door dat gemis van vreemde gasten, en de openbare vermakelijkheden konden de groote uitgaven niet wagen, welke in de aanzienlijke steden van het buitenland ruimschoots vergoed worden door de altijd verstrooijing zoekende toeristen. Ook in die behoefte heeft de ontslapene nog voor korten tijd voorzien, maar ook van dat werk heeft hij alleen den aanvang, niet de voltooijng mogen aanschouwen. Rijke zaden zijn dus door hem uitgestrooid, waarvan het hem echter niet vergund was meer dan de ontkieming te zien. Zullen die velden, zoodra ze wit zijn voor

den oogst, dikwijls eene dankbare herinnering aan hem opwekken?

De vele instellingen op te noemen die hij heeft gesticht, ligt buiten mijn plan. Alleen den man wil ik herdenken, die waarlijk niet heeft mogen juichen in zoo onverdeelde ondersteuning en medewerking, als waarop zijne bedoelingen regt gaven te rekenen, nog meer zelfs dan te hopen. Miskenning en tegenwerking was meer zijn deel. Hard en onverdiend luidde dikwijls het oordeel over hem. Toch heb ik hem nog nooit een woord van afkeuring over anderen hooren uitspreken. De kleine eerzuchtige zag met wangunst den vreemdeling, zoo als men den Israëliet nog zoo gaarne ten onzent wil blijven noemen, groote zaken tot stand brengen, tot welker ontwerping zelfs, zijn beperkter brein niet bij magte was. Onmagt hem te volgen, laat staan te overtreffen, wekte dan jaloezij, die zich in heimelijke tegenwerking uitte. Maar de man is onhandelbaar, heette het. Alsof het gevoel van meerderheid zich maar zoo gemakkelijk bij den mensch verloochenen laat, en alsof minder doorzettende kracht hem ooit tot verwerkeling zijner groote plannen had kunnen brengen. 't Was zoo moeijelijk met hem te werken, klaagde men; gedurig veranderde hij van plan, en bepaalde afspraken golden bij hem reeds een uur later niet meer. Alles wilde hij zelf doen; aan een ander een gedeelte toevertrouwen, kon hij niet van zich verkrijgen. Herhaaldelijk heb ik deze en dergelijke klagten hooren uiten, maar ze altijd met de vraag beantwoord, of de ervaring hem dan misschien geleerd had dat hij gerust veel aan anderen kon overlaten, zeker zijnde van een goede uitvoering? En dat het meesmuilend antwoord niet altijd even vleijend voor den klager zijn kon, zal niemand bevreemden.

IJdelheid der ijdelheden! Niets dan ijdelheid was de bron waaruit al dat rustelooze plannenmaken voortsproot. Hij was een type zijner natie, tuk op toejuiching, verzot op roem!!! En ik antwoord hén die gisteren nog alzoo spraken, maar die heden zeker nog ijveriger zijn dan zijn trouwste vrienden zelfs in het verkondigen van zijn lof, dat ik Amsterdam en geheel Nederland geluk zou wenschen met een dozijn van die eerzuchtige mannen, zoo als Dr. Sarphati er ongetwijfeld een was. Alsof zonder eerzucht, alsof zonder bepaalden hartstogt, ooit iets groots tot stand was gebragt! Let maar eens op de daden van hen die dan zoo stil en tevreden zijn met de meest bescheidene

plaats die er slechts ter wereld te vinden is, en zeg mij, wat zij wel voor hunne tijdgenooten hebben gedaan. Zeer juist is de bewering, dat zij die zoo sterk de eerzucht van anderen veroordeelen als eene ondeugd, met de meeste zelfkennis spreken, omdat gekrenkte hoogmoed de bron is van hun vonnis. De man dien wij nu allen betreuren, wilde meer zijn dan de meerderheid van zijne omgeving, en hij heeft zich ook in waarheid boven die meerderheid verheven. Wie heeft als hij hier te lande een gebouw weten te stichten zoo grootsch als dat tot in den vreemde toe geroemde Paleis voor Volksvlijt, of eene even groote conceptie met even gelukkig gevolg weten te verwezenlijken? Zou Amsterdam zonder hem in een dergelijk nationaal sieraad kunnen roemen en eene verfraaijing van den Amstelzoom verkregen hebben, waarvan reeds de aanvang den lof van een ieder wegdraagt, en, wat meer zegt, de navolging van anderen heeft uitgelokt?

Neen, men erkenne het volmondig, onze stad heeft een zwaar verlies geleden in den dood van dien wakkeren burger. Voor den rijken ingezetene heeft hij het prestige der hoofdstad weêr opgeheven, voor den neringdoende nieuwe bronnen van vertier geopend, voor den handwerksman volop arbeid en ruimschoots brood weten te vinden. De man van wien men dat getuigen kan, en getuigen met tal van bewijzen die alle tegenspraak onmogelijk maken, die man is groot en een zegen voor zijn tijd. Aansporing tot navolging, is niets dan ijdel woordenspel. 't Is niet dan aan enkelen gegund zulk eene kracht te ontwikkelen als hij dat vermogt. Maar voltooijen, wat een vroegtijdige dood hem verhinderd heeft zelf te voltooijen, die taak rust op ons, en gewillig, ja vol ijver moeten wij dien aanvaarden. En wanneer weldra het tooneel van zijnen arbeid, de fraaije wijk die hij aan zijne vaderstad wilde schenken, met het standbeeld prijkt van den stichter, opgerigt door de vereende bijdragen van rijken en van armen, van magtig koopman zoowel als van schamel arbeider, dan voorzeker zal een ieder den Amstelaar roemen die aldus toont zijne wakkere burgers ook na hun dood in eere te houden.

Op Dr. Sarphati is volkomen toepasselijk het woord van den Duitschen schrijver: ‘Nicht im Ruhme, sondern in detn wodurch man ihn erlangt, liegt der Werth.’

P.N. MULLER.

Een praatje over Parijs.

- Vous n'avez rien à déclarer? - Où allez-vous? - Petit omnibus! - Ons goed hadden wij eenige oogenblikken na aankomst van den trein op lange schraagtafels netjes bij elkander vinden staan; op het sein van den man, wien het bulletin was afgegeven, werd het een twee drie op een rolwagentje gestapeld, daarna in een omzien op het witte omnibusje geladen, en na in het duister de lange rue Lafayette te zijn doorgereden, waren wij twintig minuten later in het Grand Hôtel. Hoe treft die flinkheid, grifheid, vaardigheid, dat kort af, die uitstekende orde en vaste organisatie den Hollander, nog pas aan den invloed dier lijdelijkheid ontsnapt, waarmede hij eene benijdbare rust wel wat duur betaalt! In vele jaren was ik niet in de groote hoofdstad geweest, waarop Napoleon III thans vlijtig zijn stempel drukt, maar pas had ik het Parijsche slijk geroken, of Heine zong ik met eene kleine variatie opgetogen na:

> Seit ich auf Deutscher Erde trat
> Durchströmen mich Zaubersäfte,
> Der Riese hat wieder die Mutter berührt,
> Und es wuchsen ihm neu die Kräfte[1].

Want, ofschoon ik het beeld van Antaeus wel wat aanmatigend vind, moet ik toch bekennen, dat ik mij, humant Paris - Lutetia! Lutetia! - eensklaps door eene ongekende opgewektheid voelde aangedaan, die mij, al moest ik het betreuren, gelijk de oude lui gewoon zijn te doen, dat ik mijn voormalig Parijs met zijn eigenaardig karakter niet wedervond en de verder en verder voortvretende stad weinig meer dan een fletsche

1 Heine, neue Lieder; Deutschland, ein Wintermärchen.

overdruk van de meest karakterlooze hoofdsteden, eene tweede uitgaaf van New-York, was geworden, gedurende de anderhalve maand, die ik er dacht te blijven, niet verlaten zou.

Wij reden de overdekte cour der kleine stad, der op het eerste gezicht betooverende nachtvertelling binnen. Achter deze cour verheffen zich eenige trappen, waarop de leeskamer uitkomt, achter welke op hare beurt weder de eetzaal of liever eet-rotonde ligt. Gemakkelijk kunnen er driehonderd gasten het middagmaal gebruiken. Zij schittert van licht en verguldsel, en is in den rijken Italiaanschen stijl van Primatice gedecoreerd. Tusschen de tweede rij vensters - de onderste zijn reusachtige spiegels - schraagt eene reeks van cariatiden het koepeldak. Toen wij haar voor de eerste maal door de vensters der leeskamer, die haar achter steeds nederhangende gordijnen, eerst bij den aanvang van het eten opgetrokken, verborgen houdt, in al haren glans en pracht toebereid, ongewacht gewaar werden, konden wij naauwelijks een luiden juichtoon bedwingen.... Doch waartoe mij in eene beschrijving er van ingescheept? In het algemeen, iets over Parijs te melden is eigenlijk niets dan tijd verspillen; ieder kent het, is er geweest of houdt zich en stelt zich aan alsof.... Even zoo als het zich slechts moeijelijkheden aan de grenzen op den hals halen is, zoogenaamde mooijigbeden en nieuwigheden van daar mede te brengen, sedert de nijverheid zich zoo krachtig ontwikkeld heeft en de afstanden zoo gering zijn geworden. Ik kan dus met de verklaring volstaan, dat vooral de orde in het Grand Hôtel alle denkbeeld te boven gaat. Het geheel doet de uitwerking van een levend wezen, door natuurwetten bewogen. Maar zoo ik wezen zeg, meen ik eigenlijk werktuig, want het heeft geene ziel, geen gemoed, geen karakter, doch het leeft, en als men er niet meer van eischt dan het bestemd is te geven, dan heeft men reden zich geluk te wenschen van zich in die eenparig en eentoonig wiegelende boot te hebben doen opnemen.

's Morgens onthaalde Parijs ons terstond op zijne eerste warme zonnestralen, op zijn eersten lentedos. Alles repte zich op het fatsoenlijke uur, vier uren, naar het bois de Boulogne. Welkom, roept de rijke, bevolking, welkom, groen waas, dat binnen een paar dagen als veelbelovend lommer uitbot! welkom, eerste bloempjes, voorloopstertjes van het schoone saisoen! en wuift ze met hare geurige zakdoeken tegen. De arme dieren, die tot hun zeer gering vermaak aan de proefneming gewaagd

worden, jubelen in den acclimatatietuin; de menschen rollen in hunne eerste zomergewaden, opene landauers en manden poney-chaisen naar het Bosch, de keizerin snelt er ook heen, en tegen de zacht blaauwe lucht prijkt fijn en graauw de prachtige triomfboog als een voorportaal tusschen de Champs Elysées en de avenue de l'Impératrice.

Maar de voorname spil, waarom Parijs sedert November - zeven maanden lang! hoe kan iets zoo lang duren! - nog altijd draait, is - wie zou 't gelooven? - la familie Benoiton![1] Wilt gij dit mijn beweren in zijne volle waarde en waarheid gestaafd zien, begeef u dan naar de Madeleine, als daar een *beau* mariage, liefst uit den keizerlijken hofkring, wordt ingezegend. Onze lieve Heer neemt het dien dag niet zoo streng, als hij zijn tempel voor de gelegenheid in salon herschapen ziet. Men groet elkaar, men lacht en werpt elkander kushandjes toe, en, gedurende de plegtigheid voorover gebogen liggende, snapt men sous cape met zijne buren voort. Niet alle decorum, maar alle eerbied is weg, en de kerk is niet veel anders dan eene tentoonstelling van de ik zeg niet dolste, maar brooddronkenste toiletten. De dames komen er vooral om gezien te worden, en alleen in geval ik een dames-kleedermaker was, zou ik mij aan eene uitvoerige beschrijving en ontleding van al die rijke, zonderlinge en overmoedige hoeden en japonnen durven wagen.

Geheel anders gaat het in het enge kapelletje der Tuileriën toe. Daar is alles stemmig; men kan er eene speld hooreu vallen. Eindelijk klinkt uit de verte eene stem: l'Empereur! die weinige minuten later in de kapel zelf herhaald wordt. Men zal dat woord echter zonder aanschouwen dienen aan te nemen, want zien doet men het keizerlijk echtpaar, op eene boven-gallerij achter eene hooge leuning verborgen, tot teleurstelling van vele vreemdelingen, niet. Eene schoone muziek, de zang der beste virtuozen van Parijs, laat zich eveneens onzichtbaar hooren, en de dienst begint.

Men zou Sardous blijspel ten bewijze kunnen stellen van den invloed des schouwtooneels op de maatschappij, al is die invloed hier dan ook geheel stoffelijk en dien ten gevolge meer en meer verderfelijk, daar het publiek, tegen de bedoeling nog-

1 Met dat blijspel ontstond er eene benaming voor den toon van zekere Parijsche gezelschappen: le benoi-ton. Of hij tot den *goeden* toon behoort zal ieder wel opgevoed mensch terstond beslissen.

tans des schrijvers, er steeds krachtiger door op den verkeerden weg Avordt voortgestuwd, deszelfs weeldekoorts, schaamteloosheid, zucht tot nabootsing van ondeugden, die weldra van gewoonte natuur worden en tot eene verernstigiug verschoon het woord! - des belagchelijken - kortheidshalve dien ik mij wel met zulke pedantismen te redden - aangewakkerd. Toch zijn er harde, ware woorden in dat onvergelijkelijke stuk. Het: je te décore, van den zestienjarigen Theodule tot zijn vader, die zoo gaarne een lintje kreeg, is ebourrifant verheven. A quoi distingue-t-on une femme honnête? vraagt Champrosé aan Clotilde, en Clotilde antwoordt: Au mal - *au mal!* - qu'elle se donne pour n'en pas avoir l'air.

De rozenkransen der cocottes beletten de hooge dames in te slapen. La bohème élégante vliegt haar naar de hersenen. De vrouw, wier zedige bekoring vroeger o.a. daarin stak, dat zij niet van zich liet spreken en zich in haren liefelijken, huiselijken schemer hield, toont zich voortaan brutaal den volke. Hardi, durven, is het wachtwoord, en de geest der hedendaagsche kleederdragt drukt die begeerte om in het oog te Joopen, dat karakter van den tegenwoordigen tijd, volkomen en welsprekend uit, en wordt door de mode der dames Benoiton gecris-talliseerd en verder voortgeholpen[1].

Er zou iets aardigs over de eerste zaden der nieuwste fatsoenen en garnituren te maken zijn. Pikant inderdaad zou het wezen, na te gaan, hoe en waar hunne zoo goed als onnaspeurbare kiem zich ontwikkelde, hun stroom zijn geheimen oorsprong nam. Waarschijnlijk vloeijen zij uit de kruik der nijverheid, door den tijdgeest bevrucht. Zeker is het althans, dat tentoonstellingen van kleedersneden en semblants de chapeaux, als waartoe de actrices, die voor de dames Benoiton spelen, zich verleenen, tot velerhande laakbare overdrijvingen en ongerijmdheden aanleiding geven en de menschen ik weet niet wat al voor mals in het hoofd en op de japonnen brengen: de onmogelijkste des-agrementen, bezet met wezentlijke vogels, geheele volières van colibris - een enkele is meer dan ƒ 100

1 De réclame, die alles aangrijpt, zet het volgende in de dagbladen: Toujours la famille Benoiton au vaudeville. L'esprit de Sardou est de toutes les saisons, et les demoiselles Benoiton viennent d'étrenner de ravissantes et *excenirique*s toi - lettes printanières, chefs-d'oeuvre de la maison, enz. Men zou denken, dat de marchande dier freules eer een afschrik dan eene aanbeveling moest wezen. Van reclames gesproken, kondigt Nadar aan: qu'il fait aussi des photographies après décès, *à domicile*.

waard - spreuken uit den koran, hieroglyphen van al de dynastiën der pyramiden, vrij metselaars-symbolen en eene menigte andere, even treurig verrassende teekenen der uitgeputte verbeelding. De crinoline verkeert op dit oogenblik in sleepwording, maar de hoed bestaat eigenlijk niet meer; hij is niet meer dan eene schim, eene steeds afnemende maan; de chignon, een zware haarzak, somtijds ook reticule, gelijk de commiezen bij ondervinding weten, die de dames op den nek zit, vervangt hem, en de hoed zelf, een mandje, dat een mooi meisje veelal zot, een leelijk altijd afgrijselijk staat, moet slechts de naad tusschen den chignon en het natuurlijke voorhaar bedekken, zoodat hij eigenlijk het komplement van den chignon is en het er op neder komt, dat de dames, als zij uitgaan, tegenwoordig pruiken aanhangen. Allez d'abord, zegt de hoeden-maakster ook, choisir un chignon, puis revenez, et nous verrons après pour le chapeau. - Maar waarom den chignon niet met den hoed en aan dezen vast verkocht. - Dame! ne faut-il pas que tout e monde vive? - Ten deele heeft Phil. Chasles gelijk: La femme aime à être très-mal mise; dans tous les temps elle s'est enlaidie avec fureur[1]. Behalve dat dit veel te sterk is, zoo is het ook in zoo ver onjuist, omdat de vrouw, althans de femme honnête, die toch altijd, beweert men, nog de meerderheid heeft, eigenlijk meestal slagtoffer is. De minderheid getroost zich alles, dewijl, hoe meer zij in de kijkers loopt, hoe meer het haar opbrengt. Of zoudt gij meenen, dat de vrouw in het algemeen werkelijk overtuigd is, dat hare crinolines, dwaze uitmonsteringen en hoofdpannetjes haar onwe-derstaanbare bevalligheden bijzetten? Geenszins. Onmagtig haar te bestrijden, ondergaat zij de dwingelandij en beschouwt haar als het boos bedenksel van een verstokten vrouwenhater. Wie zal toch zeggen, hoevele huwelijken door de hedendaagsche modes zijn afgeraakt, waarvoor eene of andere gezochte reden tut voorwendsel strekte? Heeft uw zoon eene inclinatie, die hem niet lijkt, verzet u niet, maar laat hem eenvoudig een toertje met zijn liefje rijden: ik wed, dat, zoodra hij zijne aangebedene met haren scheef uitpuilenden, stijven baleinrok in het rijtuig heeft zien strompelen en bespied heeft al het rare spul, dat oorzaak van die onredzaamheid, onbehabbeldheid en afschuwe-

1 Philarète Chasles, voyages, philosophie et beaux-arts; une croisade contre le costume féminin, p. 188.

lijke plooijen is en vaak zoo te ongelegener ure en verraderlijk te voorschijn komt, het geneesmiddel probaat zal werken, zonder dat eenige vaderlijke vermaning, die de kwaal doorgaans slechts erger pleegt te maken, noodzakelijk zal zijn geweest.

Zal het wonderhoedje, le chapeau Benoiton met deszelfs Ergän-zungsschvvanz, het nee plus ultra zijn? Het zijn in ernst schildjes[1] om de épouseurs op een afstand te houden. Waarlijk, jonge dames! ge wordt er niet mooijer door, als gij niet reeds niet mooi zijt; zonder missen staan zij ieder gemeen, en de oude worden... mummies.

De vrouw ziet er, in hare anti-matrimonials uitgerust, aller-kluchtigst uit. Eene soort van pop lijkt zij, want beiden hebben de helft van den weg afgelegd: is de mensch pop geworden, de pop is bijna een mensch, daar niet alleen de groote, maar ook de kleine menschen - de kinderen hebben afgedaan - de buitensporigheden, welke de Benoitonsche familie rondom zich in de maatschappij zaait, ondervinden. Niet alleen de pralines en de chocolat-Benoiton is de kinderkamer binnengedrongen, maar de poupée-Benoiton zwaait er den scepter. Houd voor de speelgoedwinkels stil en sta verstomd over de opgedrilde, houten dwergen met gearticuleerde ledematen, onbeschaamde, uitdagende houdingen, het hoedje chic op, en in het monumentale gewrocht gevat, hetwelk haar voor waarzegsters zou doen houden, uit wier rokken, gelijk wij er zoodanige gekend hebben, bij eene ligte aanraking tal van godspraken te voorschijn komen: het zijn dusgénaamde Benoitons. Leefden zij - en zij doen het bijna - dan zou l'air crâne zich eigen te maken en argot te koeteren, het doelwit haars levens zijn. Ja, de hedendaagsche pop is eene magt geworden, zij voert heerschappij over de harten en lusten der kleine voor het Bosch en de. avant-scène opgekweekte kastplantjes. De pop heeft hare garde-robe, haar écrin, hare étagère, hare verschillende toiletten: toilette de wagon, de bateau, de bain, de cheval, de traïneau, de chaise, de pêche, de soleil, de pluie, de brouillard, d'avalanche[2], hare

1 Eene dame maakt de opmerking, dat de hoedjes, waartegen ik uitvaar, van hetzelfde fatsoen zijn als degenen, die men gedurende het Directoire en het Keizerrijk droeg. Gesteld ik heb er niets tegen, dan dacht ik, dat die hoedjes reeds lang door het gezond verstand veroordeeld en onder hunne eigene belagchelijkheid begraven waren; maar ik heb voor mij de uitspraak van een journal des modes, hetwelk zegt: ces chapeaux s'éloignent de toutes ies formes usitées.

2 La familie Benoitou, acte I, scène 4.

marchande de mode, haar journal, haar théatre, haast eene ziel.... ik wil zeggen, haast eene long. Zij geeft een wezent-lijk mensch niets toe; hare behoeften en grillen hebben uit gestrekte verhoudingen aangenomen; zij wordt aangebeden, gekoesterd, bedorven, net als eene jeugdige schoone[1]. Het is de eerste afgod, de eerste eeredienst der kleine, misschien hare eenige. Al de misslagen, omtrent hare vorming begaan, past zij op hare beurb weder op hare pop toe. Ach! het onsterfelijke vers van Legouvé, dat de vrouw rêve le nom de mère en bercant sa poupée, is geene waarheid meer. Voor het nufje is de pop niet meer haar kind, maar zij zelve, baar spiegel, haar beeld, hare toekomst. En zij zet het ding, het fetische, in postuur en bootst dan hare houding na, terwijl zij straks, in den tuin der Tuileriën touwtje springende of in het rijtuig naast hare mama, ter sluik hare studiën voortzet, niet alleen meer naar het gekleed, maar tevens naar het levend model.

Arme kinderen, hoe wordt er met u omgesprongen! Hoe-vele vergrijpen te Parijs tegen den jeugdigen leeftijd; hoevele van die schepseltjes, die, men zou haast moeten zeggen, opzettelijk worden opgestoofd tot de droevige persoonlijkheid, die later weder op hare beurt, ten einde in de soort te blijven, hare smetstof verder over de maatschappij sprenkelt! Dikwijls zag ik er met medelijden de buttonboys van het Grand Hotel, opschietend onder ruwe koetsiers en vuile cornmissionnairs, op aan, een opgeofferd geslacht. De kleine Fanfan Benoiton, een kind van zeven jaren, heeft den leeftijd harer rol. Hoe ze haar zoo'n wezentje inpompen en voldoende leeren verstaan, als de insluimerende geest des kwaads niet een handje mede helpt, blijft mij een raadsel, want het meisje speelt voortreffelijk. Maar de indruk is akelig. Reeds dragen de trekken der populaire Camille - hare photographie is overal - de kenmerken van astrante onverschilligheid en kwajongensgeest, die het zich eigen maken en het overbrengen van gevoelens, als die het stuk haar in den mond legt, moeten opwekken. Reeds twee en twintig jaren geleden trok ik tegen die onverantwoordelijke kinder-exploitatie te velde. Toen echter gold het nog maar de vaude-

1 Een pastoor vroeg eene zijner catechisanten, of zij hem ook wist te zeggen welken naam de volgelingen van den heiligen Benediatus (St. Benoit) droegen? Ja wel, antwoordde het meisje, Benoitons.

ville-maatschappij van Scribe, de ontzenuwde dagen der régence. Ik sprak van broeikast-kunstenaars; ik zei: het is eene onzedelijke kostwinning, zij die zich toelegt d'étourdir de grelots l'esprit qui veut penser, maar het arme kind brengt zijne rente op[1]. Doch nu is het oneindig erger. Reeds heeft Jules Favre er eenige maanden geleden in het corps législatif zijne stem tegen verheven. Vroeger was het mogelijk, dat het kind niet geheel begreep wat hij sprak en vertoonde; nu staat het tastbaar realisme het kneedbaar gemoed ter zijde. Plet kind wordt iets aan het verstand gebragt van geldkisten openbreken, van geschaakte jonge jufvrouwen, is tegenwoordig, bij de cynische behandeling van geldkwestiën, enz. en zijne natuur vat gaauwer dan men denkt wat dat alles beteekent en zet zijn geest gewillig open voor allerlei lage en vuige bartstogten. Maar het monster-machine heeft die bestanddeelen noodig. Zij moeten er aan, al worden zij ook zedelijk vermoord en hun beter deel vermorzeld. Intusschen past een kind van zeven jaren niet in de rol van Fanfan. Sardou heeft zich kennelijk vergist. Een kind met een rnirliton-stemmetje en dat nog moine wordt genoemd, doet nog niet wat Fanfan doet; het wandelt nog met zijne bonne, maar loopt nog niet met jongens langs de straat, houdt nog vooral geen poststempelbeursje. De taal is met de gestalte en de kleeding van het schaap dan ook onophoudelijk in tegenspraak. Maar de overige personen zijn ware typen. Hoe krijgen de spelers zich toch zoo? is de vraag, die ik gedurig niet kan bedwingen. Benoiton is de echte, rijk geworden burgerman. Zijn bekrompen geest, enkel op geldenaken afgericht, zijn onverwrikbare ernst, die als die van Pipelet het ongeloofelijkste voor waarheid slikt en ontoegankelijk is voor alle humour, is onbetaalbaar en zijn: Et la literie? door en door Molière.

Veel hooger staat in zedelijke strekking het sedert pas een drietal weken in het Gymnase opgevoerde stuk: le Tourbillon. Vooreerst is het minder karikatuur, maar bovendien zal la familie Benoiton nooit een enkel mensch verbeteren, terwijl le Tourbillon zeer geschikt is een weldenkend jongman, die aan het hollen is geraakt, tot staan en inkeer te brengen. Waarom? Omdat het hem, zonder schijnbaar het zich ten doel te stellen, achter de schermen laat kijken, en de eenvoudige natuurlijk-

1 J. Kneppelhout, Geschriften; Reisverhalen; naar Heidelberg, dl. VII, blz. 96.

heid der voorstelling hem tot de overtuiging moet leiden, dat dit alles wel stellig niet anders dan de ware waarheid is. De strekking is nagenoeg dezelfde als die van het dorre en nare stuk van Augier, la Contagion, waarvan ik bij de lezing reeds genoeg had[1]. Een smeerlap in al zijne walgelijkheid tot held te nemen en dit zonder eenig tegenwigt, kan er inderdaad, ook in naam der kunst, niet door. Daar wordt een braaf ingenieur door zijne omgeving in den roes gebragt. In le Tourbillon is het een naauwelijks twintigjarig jongeling, die te Parijs komt, om pleizier te hebben, en niet onnatuurlijk in handen valt, die hem niet lijken en hem exploiteren. Want als de bedwelmende beker, hetzij André, hetzij Luoien, hetzij, ach! hoevelen, wordt toegereikfc, is het nooit met prettige, kameraadschappelijke, maar altijd loensche en leelijke bedoelingen, dm namelijk de schapen van jongens - bedachten zij het maar! - te scheren, kaal naar huis te sturen, dupes en slachtoffers te maken. Gelukkig wordt Lucien in dit geval door een vriend zijner familie te regt gebragt en gered. Hoe is dit mogelijk? Omdat de das van dien vriend niet te stijf zit, die vriend geest en gevoel heeft en de wereld kent. Zeker zou de zedelijke waarde van le Tourbillon er bij hebben gewonnen en de persoon van Lucien de Saulve er belangrijker door zijn geworden en een edeler medelijden bij den toeschouwer hebben opgewekt, zoo hij met een wetenschappelijk doel den trein naar Parijs had genomen. Doch dit daargelaten, bevat het stuk eene schat van levenswijsheid. De typen zijn op de daad betrapt, uit de bestanddeel en der beste gezelschappen genomen, en de fijnste tinten worden er zoodanig in teruggegeven, dat de bewondering voor de volmaaktheid en de waarheid van een dergelijk spel uitdrukkingen mist; ja, men raakt er zoozeer door in de war, dat men er zich haast geene rekenschap van

1 Een staaltje. Ce ne sera pas désagréable, non! dans un an ou deux d'avoir vingt bonnes livres de rente et de pouvoir te passer toutea tes fantaisies. Ne sois pas dupe de la feinte modestie de tes goûts. *La frugalité n'est qu'unie impuis-sance comme les autres vertas*. Brûler la chandelle par le plas de bouts possibles, voila le vrai problème de la vie. De tous les sages de l'antiquité, Sardanapale est le seul qui avait le sens commun. Aussi comme sa mort enfonce celle de Socrate! L'un meurt piteusement par obéissance aux lois, trépas de robin monomane! L'autre, *révolté* sublime, se fait un bûcher de son palais et y traîne avec lui les voluptés dont le destin vainqueur croyait le *séparer*. Acte III, sc. 5. Ik heb geen papier beschikbaar om uit elkaar te zetten, dat dit laatste tevens wartaal is.

weet af te leggen, of men het fjeval in de comedie heeft zien geven clan wel in de wereld beleefd heeft. Het fumoir van Lucien, diens beminnelijke kalverachtigheid, het korte gesprek van den baron de Roquevaire met den chevalier d'industrie Melbourne zijn in onderscheidene opzichten onverbeterlijk, en als men daarbij bedenkt, dat voor Lucien de zoon van Berton speelt, een jongeling, die eerst voor een paar jaren, naauwelijks achttien jaren oud, optrad, inoet men dan niet tot de gevolgtrekking komen, dat de Franschman tooneelspeler geboren is[1]?

Over het algemeen is, niettegenstaande deze zeldzame uitzonderingen, het Fransche tooneel toch bezoedelend, ik zeg niet voor wat men is overeengekomen tot het gedrag en de goede zeden te behooren: dit zou - begrijp en verschoon mij! - nog zoo erg niet zijn, maar voor het karakter, de edele, verhevene, onbaatzuchtige beginselen van het gemoed. Het tast, hoewel beiden nog sterker het zedelijk dan het zinnelijk beginsel aan. Het speelt met de heiligste, eerbiedwekkendste, aandoenlijkste gewaarwordingen. Het doodt het geweten. Het verhardt, verstompt, vereelt en verstokt de fijne vezelen des gemoeds, zet het over alle bedenkingen heen, schroeit de traanklieren digt en roept een spotzieken lach op de kaken, die ongezond is en onnoozele vreemdelingen zoo als ik, die toch anders niet voor een klein geruchtje vervaard ben en bereid van tijd tot tijd de varkens welgevallig door het koorn te zien loopen, doet huiveren, gelijk bij de vertooning der opera-bouffe Barbe-Bleue van Offenbach het geval was.

Wie kent niet het sombere drama van den vreeselijken Blaauwbaard, uit zijne Moeder de Gans? een verhaal, dat niet enkel kinderen met schrik bevangt en Shakespeare ontsnapt is, wiens tragische ader het eene spook- en reuzengestalte zou hebben doen aannemen. De zwarte, eenzame burg; in dien burg het zekere, raadselachtige kamertje; dan het bloedige sleuteltje; eindelijk de wachtende zuster op den trans; het geheele verhaal is immers eene aaneengeschakelde reeks van angstige nacht-

1 Hoe zeer kunnen de meeuingen tocli uiteen loopen! Zekere Savigny, die anders vrij droog het muziekale feuilleton in de Illustration schrijft, beoordeelt er nu, bij afwezigheid van den gewonen schrijver van den courrier de la semaine, le Tourbillon, vindt het een afgezaagd onderwerp en verklaart que cette pièce se joue depuis vingt ans. Helaas, ja! zoo lang als de maatschappij bestaat, veel langer dan twintig jaar. Maar het komt op de vormen, de schakeringen, het licht en de portée aan.

merries. Eindelijk toch komt het ontwaken, de ontknooping; den onverlaat ontgaat geenszins zijne billijke straf. Laat u de vertelling, levendig en schilderachtig, nog eens in den schemer doen; zult gij dan niet, als ik u mededeel, dat van die zwarte gebeurtenis eene kakelbonte klucht gefabriekt is, verontwaardigd opspringen en dit een heiligschennis noemen. Het stuk, eigenlijk niets meer dan eene fantaisie à dormir debout, is de moeite niet waard in alle bijzonderheden te doen kennen, maar toch zijn enkele staaltjes er uit, als kenschetsende den fcegenwoordigen toestand van het Parijsche volkstooneel, niet onbelangrijk.

- Wat Blaauwbaard toch wel met al zijne vrouwen mag uitvoeren? Vijf in drie jaren tijds! Want ik geloof, dat hij weder weduwenaar is.... wordt bij wijze van inleiding gevraagd.

En inderdaad is dit ook zoo; hij is werkelijk weder weduwnaar. Toevallig is hij bij de krooning eener rosière tegenwoordig en besluit het deugdzame meisje tot zijne zesde vrouw te nemen. Ziehier hoe zich dit toedraagt! Blaauwbaard, een rijzige, prachtig gebouwde kerel, met indigo knevel en sik, en wien de wulpschheid de oogen uitstraalt, treedt op en zingt:

Encore une, soldats, belle parmi les belles!
Pourquoi donc le destin les met-il sur mes pas,
Ces femmes qu'aussitôt des morts *accidentelles*
Arrachent de mes bras!

Meen echter niet, dat deze treurverzen, die men op de muziek van Niedermeyer zou kunnen zingen, ernst behelzen! De geheele rol is eene doorgaande scherts, een koddig, lichtzinnig en dwaas in het licht stellen van de bangste ooeenblikken des levens, een vrolijk rouwtje, maar, gelijk het geheele stuk door, de vrolijkheid van een slecht mensch, het tijdverdrijf van eeu bloeddorstigerr en harteloozen lichtmis. Getuige hetgeen onmiddellijk in vrij middelmatige rijmen volgt:

Ma première femme est morte,
Et que le diable m'emporte,
Si j'ai jamais su comment!
La deuxième et Ia troisième,
Ainsi que la quatrième,
Je les pleure également.
La cinquième m'était chère,

Mais la semaine dernière,
A mon grand étonnement,
Sans aucun motif plausible,
Les trois Parques, c'est horrible!
L'ont cueillie en un moment.
Je suis Barbe-Bleue, o gué!
Jamais veuf ne fut plus gai.

Maintenant que j'ai dit comme
L'on m'appelle et l'on me nomme,
Chacun comprend à l'instant
Que mon unique pensee
Est de la voir remplacée,
Celle que j'adorais tant.
Entre nous, c'est chose faite;
La sixième est toute prête,
Mais je sais ce qui l'attend;
Je le sais et je crois même
Que déjà de la septième
Je m'occupe vaguement.
Je suis Barbe-Bleue, a gué!
Jamais veuf ne fut plus gai.

- C'est toi, zegt hij verder tot Popolani, zijn alchimist, astroloog en hof-gif menger - eene lieve betrekking - c'est toi qui te charges de procurer à mes épouses un sommeil bien-faisant qui ne finit jamais.

POPOLANI.
Est-ce que vous ne rougissez pas?

BARBE-BLEUE.
Non, je ne rougis pas, et je t'avouerai même que je trouve qu'il y a dans mon caractère quelque chose de poétique. Je n'aime pas une femme, j'aime toutes les femmes. C'est gentil, ça! En m'attachant exclusivement à une d'elles, je croirais faire injure aux autres. Ajoute à cela des scrupules qui ne me permettent pas de croire qu'il soit permis de prendre une femme autrement qu'en légitime mariage. Tout te paraîtra clair dans ma conduite; tu m'auras tout entier.

Nu krijgen wij de plegtigheid van de krooning. Blaauw-baard ontdekt BouJotte en zingt:

C'est un *Rubens*!
Ce qu'on appelle une gaillarde,
Une robuste campagnarde,
Bien établie en tous les sens;
Elle n'a point ces mignardises
Qui m'ont fatigué des marquises.
C'est un Rubens!

C'est un Rubens!
Une grasse et forte luronne,
Qui, lorsqu'un amant la chiffonne
Se défend à grands coups de poing.
Elle est robuste, elle est naïve,
Sa grâce est quelque *pen* massive;
C'est un Rubens!

Daarna geeft hij de ingezetenen in volgend koepiet van zijne plannen kennis:

Ecoutez, manants et vassaux!
Je vais faire une chose immense.
Grands principes, je vous devance!
J'inaugure les temps nouveaux.
Moi, noble et grand seigneur de race haute et fière,
Sire de Barbe-Bleue et de maints autres *lieux*,
J'entends que le palais s'unisse à, la chaumière;
Prince, j'épouse une bergère
A la barbe de mes aïeux.

Vervolgens zien wij hem in een volgend bedrijf de nieuwe Madame Barbe-Bleue aan het hof van koning Bobêche, een vreeselijk karikatuur, komen voorstellen. Daar aanschouwt hij's konings dochter, la prineesse Hermia; zij behaagt hem, en nu moet de arme Boulotte er dus aan.

Het derde bedrijf stelt de werkplaats van Popolani voor. In de verte verheft zich een grafgesteente, te weten nissen in den muur, waarop te lezen staat: ci-gît Héloïse; ci-gît Rosalinde; ci-gît Eleonore; ci-gîf Blanche: ci-grit Isaure. Popolani houdt

eene potsierlijke alleenspraak, waarin hij op den stichtelijken inval komt, of de oorzaak van de deugd ook la satiété zou kunnen wezen, en ontvangt daarna een bezoek van Barbe-Bleue. Wij laten het verdere van dit bedrijf, zooveel mogelijk bekort, om de aardigheid of liever onaardigheid, hier volgen.

BARBE-BLEUE.
Va prépaver le plus rapide de tes poisons!

POPOLANI.
Ah! Monseigneur!....

BARBE-BLEUE.
Des observations! Je ne les tolèrerais pas, même si j'avais le temps de les écouter; mais ce temps, je ne l'ai pas; il faut qu'a minuit j'aie épousé la fille du roi Bobèche.

POPOLANI.
A minuit?

BARBE-BLEUE.
Minuit un quart au plus tard, et. il est dix heures et demie. Tu vois qu'il n'y a pas de temps à perdre.

POPOLANI.
De plus en plus fort!

BARBE-BLEUE.
Je ne dis pas le contraire, mais j'ai pour devise: toujours veuf et jamais veuf, et tu sais, quand on a une devise.... Le plus rapide de tes poisons! Obéis! Je suis excessivement pressé.

BOULOTTE.
Ah ça, qu'est-ce que cela signifie? Cette campagne à dix heures du soir, cette promenade au galop à travers la tempête, les éclairs et tout le tremblement, votre silence, quand je vous demande ousque nous allons, cette tour et cet escalier dont vos hommes d'armes m'ont fait descendre les marches, cet escalier oùsqu'il y a un tas de rats. (*Mouvement de Barbe-Bleue.*) Ne dites pas non, je les ai sentis qui me couraient dans les jambes, pendant que je desoendais.

BARBE-BLEUE.
Prenez garde, pauvre Boulotte!.... (*Appuyant.*) Ma sixième femme!

BOULOTTE.
Qu'est-ce que ça veut dire, ça?

BABBE-BLEUE, *la prenant peur la main*,
Savez-vous lire, madame?

BOULOTTE.
Dame! quand les lettres sont groases.

BARBE-BLEUE.
Lisez alors!
(*Il la mène devant le mausolée.*)

BOUTLOTTE, *lisani les inseriptions*.
Ci-gît Héloïse, de son vivant haute et puissante dame de Barbe-Bleue. (*Avec effroi.*)
Allons-nous-en!

BARBE-BLEUE.
Vous n'avez pas tout lu.

BOULOTTE, *lisant*.
Ci-gît Rosalinde; ci-git Eléonore; ci-git..... Allons-nous-en! Allons-nous-en!

BARBE-BLEUE, *la reprenant par la main*.
Lisez encore, madame! Ci-gît Blanche; ci-gît Isaure.... et au-dessous de ce dernier nom, que lisez-vous?

BOULOTTE.
Il n'y a rien.

BARBE-BLEUE.
Et bien! Demain ....

BOULOTTE.
Demain?

BARBE-BLEUE.
Demain *vous* pourrez y lire: oi-gît Boulotte.

BOULOTTE, *effrayée*.
Allons-nous-en!

BARBE-BLEUE, *riant*.
Vous en aller!.... Ah, ah!

BOULOTTE.
Ne riez pas ainsi, vous me faites peur.

BARBE-BLEUE.
Ah, vous comprenez alors, vous comprenez que vous allez mourir!

BOULOTTE.
Mourir! Je ne veux pas.

BARBE-BLEUE, *gentiment*,
C'est bêbête ce que vous dites-là. Je sais bien que vous ne vouleuz pas, mais....

En nu zingt het onschuldige boerinnetje deze, door de melodie geholpen, hartbrekende koepietjes:

Une jeuness', mêm' la plus sage,
A toujours la quelqu' repentir.
J'en ai deux, pas davantage;
Y a-t-il de quoi me fair' mourir?

Pierre un beau jour parvint à, m' prendre
Un p'tit baiser, je d'vais crier,
J'en conviens, j'aurais du m' défendre,
Mais j' savais pas, c'était l' premier.

Le s'cond c'était l'coq du village,
Un enjôleur, mais croyez bien
Qu' s'il n' m'avait pas promis l' mariage
Il n'eut obtenu rien de rien.

Bref, je l'confess', faut pas êtr' fiere,
Quand on est en fac' de la mort;
Je fallais, pour que j' fuss' rosière,
Que la ros' fut tirée au sort!

BARBE-BLEUE.

Pour cette cause
Ou pour autre chose
Il faut en finir,
Et tu vas mourir,
Par ce que j'aime
D'amour extreme
Enfant naïve aux blonds cheveux
Dont je prétends et dont je veux
Faire ma septième.

(BARBE-BLEUE *sort.*)

BOULOTTE, POPOLANI.

BOULOTTE.

Toi, tu ne me tueras pas.

POPOLANI.

Si je ne vous tuais pas, il nous tuerait tous les deux. Vous n'y gagneriez rien, et moi, j'y perdrais beaucoup.

BOULOTTE.
Mais c'est donc le démon.

POPOLANI.
Non, *ce n'est pas une mauvaise nature*, c'est un homme qui a une manie.

BOULOTTE.
Une manie? Gluelle manie?

POPOLANI.
La manie de se remarier.
(*Il lui présente le verre et la fiolé*).

BOULOTTE.
Ainsi, tu aurns le coeur?...

POPOLANI.
De vous voir mourir? Ma foi, non! Aussi, voici ce que j'ai fait... Ecoutez, et tâchez de bien me comprendre. Voici un verre d'eau sucrée. Pas besoin de remuer, le sucre est fondu. Là, dans cette fiole, il y a du poison. Vous prendrez cette fiole, vous-même, et vous verserez dans le verre...

BOULOTTE, *comme hébêtée.*
Moi?

POPOLANI.
Oui, vous-même.

BOULOTTE, *de même.*
Bien, bien!

POPOLANI.
Et puis vous boirez.

BOULOTTE, *de même.*
Oui, oui, je boirai.

POPOLANI.
Moi, pendant ce temps-là, je tournerai le dos; je ne veux pas me mêler de tout ca. Vous avez compris?

BOULOTTE.
Oui, oui!

POPOLANI.
Nous y sommes cette fois?

BOULOTTE.
Nous y sommes. (*Popolani tourne le dos. Boulotle jette vivement ce qu'il y a dans la fiole et boit le verre d'eau sucrée.*) Fait!
(*Elle mei la fiole sur la table.*)

POPOLANI, *se retournant*.
Vous avez bu?

BOULOTTE, *ravie*.
J'ai bu, (*Riant.*) mais pas fiole.
(*Elle lui montre le verre vide.*)

POPOLANI, *riant plus fort*.
Elles y ont toutes été prises. Bécasse!

BOULOTTE, *interdite*.
Comment?

POPOLANI.
Vous n'avez pas deviné que c'était le verre d'eau sucrée qui était le poison?

BOULOTTE, *jetant un cri*.
Ah!....

POPOLANI, *riant*.
La fiole, ce n'était rien du tout.

BOULOTTE, *jetant un second cri*.
Ah !... (*Avec anxiété.*) Alors ça y est?

POPOLANI.
Sans doute! Est-ce que vous ne sentez pas?...

BOULOTTE.
Si fait; ça commence.
(*Elle meurt. Entre Barbe-Bleue par le fond.*)

BARBE-BLEUE.
Eh bien?

POPOLANI.
C'est fini: elle est morte, la malheureuse.

BARBE-BLEUE, *tranquillement*.
Je devrais avoir des remords,
Mais je n'en ai pas, et je sors,
En chantant ma chanson joyeuse:

En l'homme aux rapides amours verlaat het tooneelj luidkeels zingende:

Amours nouvelles!
Changer de belles!
Changer tous les huit jours!
Quoi qu'on en dise,
C'est ma devise:
Amours,
Courtes amours!

Dit heet eerst luchtig omspringen met de meeste wederwaardigheden des levens! Toch zaten in die zaal honderde men-schen, die dat leven wel moesten kennen, van deszelfs treurigste, bloedendste zijden geproefd hebben, die geweend moesten hebben bij de baar hunner dierbaarsten, die eene echtvriendin ten grave hadden gebragt, bij wie, juist door de tegenstelling, de droevigste oogenblikken, het hartverscheurendst leed op de pijnlijkste wijze moest worden voor de verbeelding geroepen[1]. Niettemin werd er geschaterd en in de handen geklapt, even als te Londen bij de medelijdenswaardige geestverwarringen van lord Dundreary, in wiens persoon de schrijver niets anders dan een dwazen aristocraat had willen aan de kaak stellen, doch die onder zijne behandeling en die van den tooneelspeler onwillekeurig een rampzalige krankzinnige en dus een jammerlijk pathologisch voorwerp geworden was, ongeschikt, inzonderheid uit een zedelijk oogpunt, voor alle kunstbedoeling[2].

Er worden nog altijd lieden aangetroffen, die in de ontleding van's menschen gemoed en hartstogt, dramatisch ingekleed en door een bijzonder kunstvermogen *beligchaamd* - een afschuwelijk woord, dit in het voorbijgaan! - zonde zien. Voor dezulken zijn voorzeker stukken als Barbe-Bleue koorn op den molen, en gaarne schaar ik mij onder hunne vanen, daar de kunst, die wuft, onbedachtzaam en gevoelloos het op de verkrachting van 's menschen beter beginsel toelegt, een vergrijp begaat, dat mij door de ziel snijdt, waar geene verontschuldiging voor aan te voeren is en het onberispelijkste spel, de fraaiste schermen, de kunstigste toestellen, de geestigste muziek geene verzachtende omstandigheden aanbieden. Offenbach, dat vogeltje eeuwig zwanger van even degelijke als begrijpelijke en wegslepende melodiën, moest inderdaad zijne oorspronkelijke gaaf van de opgeruimdheid in noten uit te drukken en in deze gedrukte tijden onze beslommeringen voor eene wijl op den achtergrond te doen treden niet op deze wijze te grabbel gooijen. Orphée aux enfers was al wel. Eerbied

1 Jules Claretie brengt Barbe-Bleue en Oreagna'a zegepraal van den dood in het campo santo te Pisa met elkander in vergelijking.

2 Voorbeelden van deze muziekale onbestemdheid, waaruit de lezer verschillende gedachten kan hooren, of liever van zekere Bileams-overmagt eener schepping over den auteur leveren ook het karakter van Piekwiok en dat van den armen Samuel, maar deze blijven altijd zeer bepaald kunstvoorwerpen, zoo in opvatting als behandeling.

voor de menschheid, voor de hooge poëzy, bid ik u! Blijf dichter en verschoon ons van dorre, afbrekende en hartverschroeijende parodiën, gelijk Barbe-Bleue en nog andere hansworsterijen!

Spreek mij van uw eigen, zoetvloeijend en rooskleurig repertoire, Offenbach! Er loopt ook wel eens iets van Sint-Anna onder, maar dat echter niemands innerlijk bestaan deren zal, het dons van geene enkele wiek strijken, de geur uit geene enkele bloem jagen. Welk eene lieve zaal! Hoe gezellig en gemakkelijk is men in de Bouffes Parisiens gezeten, hoe schadeloos laat men er soms de lever schudden en welk een uitmuntende troep in zijne specialiteit. La chanson de maître For-tunio is, ik kan het niet anders zeggen, *délicieux*, en driedubbel is het de moeite waard het entrain van Madame Ugalde in het even onschuldige als bevallige operetje: les Bavards, te gaan toejuichen, waarin o.a. zeker liedje voorkomt, dat eene opschudding, eene geestdrift verwekte, die zich na het bis en het vallen van het gordijn in den nadreun van het gansche publiek openbaarde. De couloirs, het foyer, het peristyle herhaalden de wijs. Ze drong door de opene vensters en deuren, ze zweette de poriën der muren door, ze vulde weldra de rue Choiseuil.... Les malheureux! zuchtte nijdig een geleerd komponist, ils ont compris.

- Maar gij met uwe liedjes, hoor ik mij, misschien wel door dezen laatste, toeduwen, gij bezoekt, schijnt wel, geene deftige schouwburgen. Zaagt gij in het geheel geene letterkundige stukken?

Gunt ge ons, dat ick u daerop dien? Laat mij dan eerst mogen aanmerken, dat, sedert Beaumarchais gezegd heeft, dat alles op liedjes uitloopt en de regeringen er zich aan laten gelegen liggen, de lage muiltjes de pas hebben voor de hooge brozen. En die van liedjes spreekt heeft de vermaarde Teresa genoemd. Zij heeft een zomer- en een winterpaleis. Haar winterpaleis ligt op den boulevard Sebastopol; haar zomerpaleis, dat zij altijd veel te vroeg voor het saizoen betrekt, in de Ohamps-Elysées. Haar winterpaleis draagt den naam van Alcazar, omdat de zaal in Moorschen stijl gebouwd en uitgedost is, haar zomerpaleis van den weeromstuit insgelijks: Alcazar met de toevoeging, d'été. De zaal van het Alcazar boulevard Sebastopol is ruim en lang. Overal, boven en beneden, staan stoelen en tafeltjes. Het is er eivol met burgerlui en dubbelzinnig gezelschap. Een heer en eene dame treden om en om

met een liedje voor. Ten negen ure, tegen dat zich Teresa zal doen hooren, komt alles bij digte drommen en met verdubbelde geestdrift aanzetten. Het wordt er dien ten gevolge niet uit te houden van benaauwdheid. Het gaz is bedwelmend, de zaal veel te sterk verlicht en de regie onduldbaar. Als Hollander zal het zeker zijn, dat ik de voorkeur aan den klapperman geef; misschien te Amsterdam aan de regie. Het zomer-Alcazar bestaat in een buitentuin, waarin een even schel verlicht tooneeltje. Stelt u eene vergroote poppenkast voor met heusche menschen; de toeluisterende menigte verliest zich in den zwarten nacht, door gazvlammen, op geregelde afstanden, gebroken.

Een verkeerd gebruik is het, dat de entree vrij is, maar ieder daarentegen verpligt is iets te nuttigen. Hier te lande betaalt men in dergelijke inrichtingen aan de deur en heeft daarna voor zijn kaartje eenige consumptie voor niet. Dit is oneindig beter. Vooreerst is het pleizieriger voor den toeschouwer, wien het dan vrij staat iets te riemen of niet, doch ook wegens de moeijelijkheid van het controle. Het wachtwoord: il faut consumer, moet, dunkt mij, voorden vrij heidlieven den Parijzenaar een ondragelijk juk zijn. Maar.... l'entrée est libre! Somtijds hebben zelfs de garçons, als sommige gezelschappen wat lang naar hun zin bleven zitten, deze willen noodzaken op nieuw iets te bestellen. Gij zult en moet, tegen heug en meug! Dit ging echter niet aan; meïi wilde niet lastig gevallen worden en sprak van ongehoorde afzetterij. Tooneelen grepen tusschen de tafeltjes plaats, en thans mag men na eene enkele consumptie vertoeven zoo lang men verkiest. Maar blijven zitten is de boodschap. Wee, die zijne plaats verlaat!

Dat Teresa in eene lage, wijduitstaande, rose japon, die slecht zit, karakter-liedjes zingt - want dit zijn hare liedjes allen en altijd of worden er door haar talent in herschapen, hetgeen zeggen wil, dat zij er hare persoonlijkheid in aflegt - vergeef ik haar maar half. Waarom kleedt de vrouw des volks zich als eene dame? waarom houdt zij er voor ieder liedje niet een afzonderlijk gewaad op na, dat met den aard van het liedje overeenstemt? Dit zou op de 140,000 francs, waarmede: rien n'est sacré pour un sapeur en c'est dans l' nez que ca m' démange, betaald worden, nog wel kunnen overschieten. Anders vergeef ik voor mij haar heel veel om hare kunst en haar talent.

- Zijt gij dus, vraagt deze en gene meesrauilend, ook al door

die Teresa ingepakt? wat is er dan toch, in 's hemels naam! aan die meid, dat heel Parijs, hoog en laag, haar sedert langer dan twee jaren naloopt, op de handen draagt, over het paard beurt? Zeker voerden uwe schreden u dagelijks naar het Alcazar?

Neen, want Teresa werd verkouden, doch een enkel liedje van haar is genoeg geweest om mij onder de magt harer opvatting en uitvoering te brengen, een, zal ik het maar bekennen, regt gemeen liedje: de klagt van de verlatene meid van een koorddanser. Karakter, eene allerkrachtigste persoonlijkheid; eene oorspronkelijkheid, die eene figuur verwezenlijkt, welke in de Parijsche wereld leeft en te huis behoort, ziedaar het geheim van haren onverflaauwden opgang. Teresa is zeer na aan de bonnes filles van Béranger verwant. Zij is beurtelings zijne Jeannette:

Fi des coquettes maniérées,
Fi des bégueules du grand ton!
Je préfère a ces mijaurées
Ma Jeannette, ma Jeanneton.

Tout son charme est dans la grâce;
Jamais rien ne l'einbarasse:
Elle est bonne et toujours rit.
Elle dit mainte sottise.
A parier jamais n'apprit,
Et cependant, quoi qu'ou dise,
Ma Jeannette a de l'esprit.

A table dans une fête,
Cette espiègle me tient tête
Pour les propos libertins.
Elle a la voix juste et pure,
Sait les plus joyeux refrains,
Quand je l'en prie, elle jure;
Elle boit de tous les vins.

Zijne Claire:

Quelle est cette fille qui passe
D'un pied léger, d'un air riant?
Dans son sourire que de grâce,
De bonté dans son oeil brillant!

Le soir, près du mur que domine
Son toit, où la vigne a grimpé,
Par les sons d'une voix divine
De surprise on reste frappé.

On l'entend lire dès l'aurore
Sous les lilas de ce bosquet,
Où les fleurs hurnides encore
A sa main s'offrent par bouquet.

Zijne Lisette:

Quoi! de la vertu de Lisette
Vous plaisantez, dames de cour!
Eh bien! d'accord: elle est grisette;
C'est de la noblesse en amour.
Le barreau, l'église et les armes
De ses yeux roins font très-grand cas.
Lise ne dit rien de vos charmes;
De sa vertu ne parlons pas.

Het genre van Teresa is leelijk, als ge wilt, maar leelijk met opzet en op zekere wijze: eene ruwe gratie, een fiksche galen, eene populaire desinvolfcure, eene gulle goedhartigheid, een loslaten van. welvoegelij kheid, dat er maar eventjes door kan, eene geestigheid, welke niets te ontzien heeft, omdat ze er geen besef van eigenwaarde op na behoeft te houden, ziedaar het wonder! Wat men in Teresa op waarde stelt is in één woord, om eene phrase aan Taine te ontleenen, le naturel, l'élan spontane des puissances lmmaines *quelles qu'elles soient* et sous quelque forme qu'elles se manifestent, sans hésitation, défaillance on réserve[1].

Zong ze maar altijd koddige en geene liederlijke liedjes! Dit is de zware schaduwzijde. Iedere persoonlijkheid, iedere kunstuiting, hoe hoog ze in hare soort ook sta, die slechts, op zich zelve beschouwd, aannemelijk is, wordt onverdedigbaar, zoodra zij, in het maatschappelijk; raderwerk opgenomen, gelijk de zang van Teresa, verderfelijk werkt.

Teresa heeft wat zij voortbrengt zelve gevonden en geschapen. Zij is het kind har er werken. Stellig is zij iets op zich

1 H. Taine, voyage en Italie, t. I, p. 5.

zelf staands, uitstek ends, eenigs, geniaals en.... onvergefelijks. Beschouwt de kunstenaar haar als een vorm, waarin de tijdgeest zich openbaart, dan is zij een merkwaardig en beteeke-nisvol verschijnsel; vaneen zedelijk standpunt, moet hare kunst afkeer wekken en verdient onvoorwaardelijke veroordeeling. Zij gaat veel verder dan vroeger Déjazet; de dochter overtreft de moeder en zou deze ter verschooning kunnen toevoegen: - zoo voeddet gij mij op!

Ongelukkig is het niet meer mogelijk anders dan uit de herinnering eene vergelijking tusschen beiden te treffen, want Déjazet is voor hare vroegere rollen te bejaard. Het duiveltje is verpligt hermieb te worden, al verliest de vos wel zijn haar, maar niet zijne streken. Ik zag haar in een weinig beduidend, maar aardig en, o wonder! onschuldig stuk, Garat, dat voor haar geschreven was en waarin zij dus de naamrol, die van den ingebeeld en en fattigen muscadin, vervulde. Maar o! zij is zoo stram; zij kan letterlijk niet meer; hare stem, hoe liefelijk zij ook nog neuriet, is niet meer dan een dun, ofschoon tamelijk verstaanbaar gezucht. Déjazet n'est plus qu'un souffle. Het is wezentlijk pijnlijk het kleine zeventigjarige wijfje te zien dansen en doen wat zij nog kan. Maar zij is op. Hare kracht is vervlogen, ses moyens reiken niet meer toe, en zij moet zich bedaarde rollen, rôles contenus, getroosten. Had het Parijsche volk minder kunstgevoel, was het minder aan de oude Déjazet gehecht en in staat de gevierde tooneelkunstenares te waar-dereu, de fijne, ondeugende, geslepene bedoelingen van haar onvergelijkelijk spel te vatten, haar zou de bijval zeker niet meer ten deel wezen, dien hare schim nog altijd ondervindt.

En nu van de deftige schouwburgen gesproken!

Sedert de ongelukkige zoogenaamde vrijheid van het tooneel, welke de ondergang der tooneelspeellcunst kan worden, is er geene sprake meer van deftige schouwburgen, en wat het letterkundig vermaak betreft, dat ik zocht, zij het mij vergund in het midden te brengen, dat ik eene voorstelling van Merope, van Esther, van le Lion amoureux en van On ne badine pas avec l'Amour, bijwoonde. Maar, ach! wat zal ik er van zeggen?

Voor veertig jaren schreef Delavigne:

> Le théâtre avili marcae a sa décadence[1].

1 Les comédiens, acte IV, scène 5.

Is dit, helaas! thans maar al te waar, verzacht in théâtre français, is het vers in engeren zin, bepaald namelijk tot dat van de rue Richelieu en voornamelijk op het vertolken toegepast, duizendmaal aangehaald en tot het nageslacht - want voor Delavigne is het nageslacht reeds aangebroken - overgegaan. Maar voor ons, Hollanders, in ons vaderland niet bedorven, wordt het klassieke repertoire altijd goed genoeg voorgedragen; we begroeten ten minste altijd de oude school, de volmaaktheid van het ambacht, de zuivere en nette uitspraak, al moeten wij niet op buitengewone talenten, op gloed en oorspronkelijkheid rekenen. Maar voor de bedaagden dalen de schaduwen van den nacht. Ook ons, bij de gewoonte om wezentlijker toestanden geschilderd, en wezens, die ons meer van nabij raken dan Agamemnon en Jokaste, te zien strijden en lijden, schijnen de treurspelen van het dichterlijk driemanschap wel wat kaal, kinderachtig en heel conventioneel. In Merope b.v. bragten, op het oogenblik, dat Aegisthus door zijne moeder omgebragt zal worden, op het oogenblik derhalve, dat door eene vorstin eene der gruwelijkste, doch tevens plegtigste daden staat te worden gepleegd, waarvan het verzinsel in een tragisch brein kan oprijzen, droegen een paar zotte priesters, sacrifica-teurs, zegt het boekje, door niet meer dan twee even zotte gevolgd, een houten tuitelachtig altaartje, een trumeau style-empire, binnen, waarop geene kip zou kunnen gebraden worden,,k laat staan een volwassen Griekschu jongen. Er ging dan ook een meesmuilend geginnegap door den bak en de uitwerking der poëzy verloren. Merope zelve (Mad^{e} Guyon) was wel niet middelmatig, maar haalde toch niet uit de rol. wat er in lag; verscheidene verzen werden ongebruikt gelaten; uitstekend was zij in geen geval. Polyphontes was niet kwaad, de ove-rigen zeer onbeteekenend.

Esther werd met veel pracht van schermen, koren en verder personeel opgevoerd. Van de Ninevitische opgravingen was, ook in de kleeding, een verstandig gebruik gemaakt. In het vijfde bedrijf scheen de zonnige lucht krachtig door de statige, even krachtig geschilderde vijgenboomen. De koren van Cohen, bij afwisseling, soms gesproken, meest gezongen, waren te lang. Ze werden voorgedragen door de leerlingen van het conservatoire. Maar behalve dat bijna allen leelijk en onbehagelijk waren, kan ik niet zeggen, dat eene enkele stof tot de onderstelling gaf, dat zij het vervallende tooneel ooit zou opheffen.

Ook waren zij allen zeer middelmatig, stijf, kinderachtig, zonder eenige warmte, s'échiuiffant a froid et se battant les flanos pour faire du lyrisme, en zelfs wel eens belagchelijk. Over het algemeen geen aanleg hoegenaamd. Allengs wordt ook de declamatie, gelijk alles, geheel werktuigelijk, wijdt men zich aan het tooneel zonder roeping en wordt men naar het toeval akteur, telegrafist of stroowerkster. Mad^{e} Favart als Esther was nogtans allerliefst; eene buigzame, welluidende stem; gevoelvolle, geoefende voordragt, en die déclamation savante, waarvan de overlevering steeds in de rue Richelieu voortleeft. Zij werd door Maubaut als Mardoehée heel knap en waardig bijgestaan. Zijne tirade:

Quoi! Lorsque vous voyez périr votre patrie, enz.

vond verder dan bij de claque toejuiching. Maar de koning en Haman waren zeer weinig tragische figuren, die zonder toon-wisseling of begrip alleen maar verzen opsneden en beneden het geoorloofde zonken.

Hieruit volgt, dat de eenheid van het théétre francais, des-zelfs aloude roem, onder die ongelijkheid van talent lijden moet. Dit bleek mij nog weder op nieuw bij eene voorstelling van le Lion amoureux van Ponsard. Waarom dan ook de hoofdrol aan Bressant opgedragen, die er niet op zijne plaats in is, en aan Madeleine Brohan, die nooit zoo uitmuntend is geweest als waarvoor de beoordeelende pers haar, misschien om hare schoonheid, heeft versleten? Plet springt in het oog, dat Ponsard zich ten doel heeft gesteld, in deze zijne nieuwe tudie naar Corneille door overmaat van kunst het onmogelijke aannemelijk te maken, de zamensmelting namelijk der partijschappen in Frankrijk, na de omwenteling, gesymboliseerd door eene oud-adellijke gravin en een generaal der sans-culottes, zoon van een kuiper, zich te zamen dooiden echt verbindende, door twee personen dus, die twee elkander afstootende maatschappelijke bestanddeelen vertegenwoordigen, op edele en onbaatzuchtige wijze nooit te verzoenen. Om tot die zegepraal der kunst te geraken en eenige aanvankelijke toenadering te bewerkstelligen, is het noodig, dat ook het spel een handje medehelpe, en daarom misschien, of het moest wezen ten einde te doen bespeuren, dat de marinezin de Maupas in Duitschland als meid in eene herberg gediend heeft, speelt Madeleine Brohan, die bovendien dik is geworden en niet meer de slanke Elmire van voorheen, de rol vrij wat minder hoog

en gedistingueerd als ik ze mij had gedacht. Maar het stuk zelf is, als letterkundig voortbrengsel, een rijp, doorwrocht en degelijk geheel. De partij ten huize van Madame Tallien is meesterlijk behandeld. De vrouw des huizes heeft eene gemakkelijkheid van toon en van spel, die zich met den besten smaak vereenigen; alleen blijkt bij de vertooning de lange uitval van Humbert, die naauwelijks door de handigheid van het jeu muet der overige, acteurs gered wordt, uiterst onvoegzaam. Delaunay, een akteur uit de school van Firmin, speelt den jeugdigen graaf de Vaugris met eene zeldzame volmaaktheid, en, in weerwil van zijn onbehagelijken scheeven neus, met eene bevalligheid, waarvan men den indruk moet ondervonden hebben en de wedergade naauwelijks ergens zal worden aangetroffen. Men verhaalt, dat een legitimist, op reis van Weenen naar Londen, Parijs aandoende, zich aldaar een enkelen nacht heeft opgehouden, alleen ten einde het genot te smaken, Delaunay half fluisterend en sarrend, Humbert zijn: vive le roi! te hooren toevoegen. Hij kwam laat in zijn hotel, begaf zich terstond naar den schouwburg, woonde het laatste bedrijf nog bij en zette den volgenden morgen vroeg zijne reis voort.

Eenige dagen later had ik de buitenkans Delaunay in eeue meer beteekenende rol terug te zien: te weten in die van Perdican, uit On ne badine pas avec l'Amour, eene fijne ontleding van het vrouwenhart en tegelijk een factum tegen kloosteropvoeding. On ne badine pas avec l'Amour is geen eigenlijk stuk, waarvan de opvoering dus door sommige ouderwetsche lieden kwalijk wordt genomen. Het valt voor in een onbestemd tijdperk en levert weinig of geene handeling, hetgeen maakt, dat het niet anders zienbaar en genietbaar is, dan gespeeld met de eeuige beganfdhecien, eigenschappen en eenheid - hier was eenheid in de hoogste mate - van het théâtre francais. Deze voorstelling mogt dus een zuiver letterkundig vermaak heetwi. Het groote publiek kon er, dunkt mij, niet alles aan hebben; alleen voor de ingewijden, voor hen, die in staat zijn zoo iets? te vatten, is zoo'n vertooning een eigenaardig onthaal. Zou ik pene aanmerking maken, het zou deze zijn, dat Mad^{e} Favart, die op hare plaats in Esther was, die in het algemeen de jeugdige vrouwen, zoo als Gabrielle in Augiers stuk van dien naam, kan spelen, niet schoon, niet jong, niet maagdelijk genoeg is voor de rol van Camille en hare naïveteiten en minauderies weldra gevaar zullen beginnen

te gaan loopen van buiten haar bereik te liggen en daardoor, ondanks haar groote talent, den lachlnst der minsttoegefelijke toeschouwers op te wekken. Zij is, verbeeld ik mij, bij gebrek aan iets geheel en al geschikts, tegenwoordig de voorname utilité en waagt zich daardoor wel eens buiten haar emplooi. Delannav is de ware man uit de echte oude school, en zoo heeft men er nog enkelen voor het hooge blijspel. Maar het treurspel worstelt met den dood. Onder die enkelen tellen wij gaarne Mirecour, die langen tijd de jeunes premiers speelde, nu echter tot de pères nobles gerekend is, en Samson, sociétaire en retraite, dien ik in de salie Scribe eene voordragt hoorde houden[1].

Daar hij over Rachel en de tooneelspeelkunst zou spreken, wil ik een en ander van wat hij zeide, mededeelen.

Het zaaltje was gezellig en noodigde tot luisteren. In plaats van de bultige en harde matten stoeltjes, den witten muur, waarop men verpligt is te staren, en het dribbelende gazlicht, dat, vereenigd, in onze schamele Leidsche gehoorzaal, alle aandacht bant, zit men daar in een lekkeren armstoel gedoken en zijn de kwetsende gazlampen op half licht gedraaid, hetgeen den geest in zichzelven keert en de oplettendheid zou opwekken, indien zij al niet door de voordragt zelve geboeid werd. Het was aandoenlijk den grijzen Samson, den grooten leeraar van het conservatoire, den beroemden blijspeler, den niet onverdienstelijken dichter, hem, die Rachel de kunstgrepen, de overleveringen van haar vak zich heeft leeren eigen maken, te zien optreden, om hem over zijne doorluchtige leerling te hoo-ren spreken. Bij slot van rekening sprak hij toch weinig over haar. Zoo dikwijls echter als hij op Rachel kwam, stond hij, hoe kort dan ook, met de meeste liefde bij haar stil. De uren aan hare vorming besteed, waren zijne heures les plus sacrées geweest. Hij had telkens meer en meer verbaasd, étonné,

1 Ten einde het volksonderwijs te bevorderen, anderen beweren om van zich te doen spreken, heeft de tegenwoordige minister van onderwijs, Duruy, die men wel eens M. du Bruit heeft bijgenaamd, avondlessen in liet leven geroepen, die echter onder scherp staatstoezicht staan en opgeheven worden, zoodra er een woordje vrijzinnige politiek in voorkomt. In de provincie kunnen deze cours nut doen, maar te Parijs, waar zij trouwens door een publiek gevolgd en op een toon gegeven worden veel te beschaafd en te hoog voor het doel, strekken zij enkel, volgens sommigen, om afbreulc te doen aan de meer degelijke en ernstige lessen van letter-, geschied- en regtskimdigen aard in de Sorbonne en het collège de France.

surpris, ravi, gestaan over hare snelle vorderingen, over hare opvatting, hare justesse en précision. Zij betoonde veel ijver; evenwel kwam er een oogenblik, waarop have vorderingen staakten. Zij ging wel niet achteruit, maar zij bleef stationnaire. Pas op! waarschuwde ik, die toestand uaag niet voortduren. En zij begreep mij genoeg, om haar een en ander te kunnen zeggen, want zij was wel een kind, maar toch ernstig, sérieuse et, enfant. Haar vader, die haar altijd naar het conservatoire begeleidde, zag haar aan en sprak: - Je vous le disais bien! Au-dessus de nous, au grenier, où elle va étudier, il y a une corde oü elle se balance. - Welnu, antwoordde Samson, coupons la corde! - Et l'étude revint. Maar zij is toch niet zoo dadelijk met vlag en wimpel door het publiek ingehaald. Drie maanden lang, een benaauwde tijd, heeft zij getobd, waarlijk toch niet lang, heeft zij geworsteld tegen dë onverschilligheid der menigte; weldra echter is het gerucht van haren opgang de muren overgewipt. Het waren heerliike joûtes. La foule was inderdaad verschrikt door het wonderkind, uien de plus cuïïeux que ses premières représentations. J'ai encore présent ce spectacle, l'étonnement, les murmures, les frissonnements, les applaudissements, les cris enthousiastes. Wat het publiek het allereerst in haar opmerkte was de zuiverheid der dictie en intonatie; die deze niet bezit, staat gelijk met den schrijver, die zijne taal niet verstaat. Maar er moet toch iets nog bijkomen: de actie. De vereeuiging van. deze twee accomplish-ments; le débit et l'action, maakt de kunst van den tooneel-speler eigenlijk eerst volkomen.

Ziehier het geheim der theorie van Rachel! Zij zocht allereerst den gewonen, gemeenzamen, alledaagschen, burgerlijken zin, die in de rhetorica en den stijl der hooge treurspel-poëzij verborgen lag. Dien zin gaf zij Tinfloxion la plus familiaire-ment triviale, mais cette infiexion, trouvée dans les carrefours, olie la divinisait et jetait de giands effets dans des phrases prises dans la nature. Dat dit de ware manier is, betoogde Samson door eenige voorbeelden en proeven, die meesterlijk uitvielen. Eerst met het vers:

> Comment en un plomb vil lor pur s'est-il changé!

daarna met:

> Où menez-vous ces enfants et ces femmes?

beiden uit Athalie, eerst opgezegd zoo als ieder het in het dagelijksche leven zou doen, daarna - et retenez bien la première gamme! - met nieuwsgierigheid, met belangstelling, met medelijden, met verteedering, eindelijk met het hartstog-telijkste, erhevenste en meest tragische gevoel; Die climax was buitengemeen schoon en kunstig. Zoo wordt de kikker Apollo. J'insiste, voegde hij er bij, sur le vulgarisme des tournures, mais le sentiment est grand, et le sentiment est tout. Si ce n'était pas naturel, ce ne serait pas poétique; le vulgaire on le poétise, et, sachez-le! la vulgarité et Femphase zijn verwanten. Ik behoef niet te doen opmerken, hoe schoon dit alles voorgedragen werd, in weerwil, dat de oude man zich somwijlen verried, o.a. door eens in eene aanhaling te blijven steken. Hij bedacht zich een oogenblik, begon te glimlagchen en zeide: - Voile ce que c'est que de vouloir faire le jeune homnae! - greep toen naar het boek, maar kon de plaats niet gaauw genoeg vinden. -Eh bien! passons à autre chose! besloot hij, en putte toen iets anders uit den schat zijner ervaring of herinnering.

Van hare kindschheid af aan had Rachel une constitution delicate et frêle. Van daar, dat zij niet kalm was; zij had des contractions de muscles. Chaque fois après son impréca-lion de Camille elle éprouvait une attaque de nerfs. Hare vrienden vonden dit heel aardig; c'était la pythonisse, elle avait recu le sacre de l'évanouissement, en, hoewel het tooneel een heel gezond baantje is en de meeste akteurs oud worden, vonden zij het pikant haar een kort leven toe te schrijven. Talma daarentegen zag men na zijne fureurs d'Oreste langzaam oprijzen en zijne vrienden de handen drukken, terwijl zijn knecht hem een mantel omwierp.

Rachel stierf op acht en dertigjarigen leeftijd. Le métier qu'elle faisait dans ses dernières années était tont simplement affreux. Toen zij hare laatste voorstellingen in België gaf, werd zij in een wagen getild en in een bijzonderen trein van de eene naar de andere stad vervoerd. Zij lag den geheelen dag op de canapé en was dan 's avonds even in staat op te treden. Rusland knakte haar mede, mais c'est aux Etats-Unis quelle s'est complètement détruifce. Eindelijk kwam zij te Cannes sterven. Het was voor de kunst en voor allen, die Rachel gekend hadden, een onherstelbaar verlies. De les, die zij heeft achtergelaten, is o.a. deze, dat het den kunstenaar

niet vrij staat, zijne gezondheid te verwaarloozen. Om te kunneu spelen behoort deze volkomen goed te zijn, anders mist de stem hare volle kracht; alles moet van een leijen dakje gaan of de uitwerking faalt.

Samson vlocht hier en daar tusschen zijne weinig voorgelezene, meestal geïmproviseerde voordragt verscheidene verzen in, die hij dan op de manier van Rachel opzei, niet, gelijk hij waarschuwde, ten einde hare effekten weder te geven, hetgeen trouwens reeds om zijn bekend, inzonderheid voor het treurspel hoogst ongunstig neusgeluid, onmogelijk zou zijn geweest, maar om hare methode, haren fijnen, smaak, haar goed begrip te doen gevoelen.

> Tigre altéré de sang qui me défends les larmes.

Zij hield achter sang even op en vervolgde op verteederden toon: qui me. défends les larmes.

Heerlijk ontleedde Samson Camilles vervloeking. Na het eerste Rome, keerde Rachel zich om. Zij had geene uitdrukkingen voor hare geconcentreerde, gecomprimeerde woede. Zij zweeg, maar het was alsof men het in den afgrond haars gemoeds reeds hoorde weiken, bonzen en gonzen, even als een getergd wespennest voor het ter wrake uitvaart en zich op deszelfs verstoorder stort. Ieder reis, dat zij het woord op nieuw uitsprak, legde zij er eene andere bedoeling in.

> Rome enfin que je hais, parce qu'elle t'honore.

Met veel klem op parce que. Puis elle s'animait; elle cherchait; elle cherchait des malheurs à Rome; elle cherchait toujours, en onderwijl citeerde. Samson telkens, zeer gemeenzaam, zelfs humouristisch, de naast volgende verzen. Le cerveau de Camille travaillait à chercher, à trouver, à inventer des malheurs à Rome. Elle grandissait, grandissait toujours. Hare declamatie was langzaam en procédait par saccades, car plus notre coeur est gonflé, plus dans ses expressions de haine il est lent. Het wil er niet uit, het is eens soort van kramp.

> Que dis-je... en ce moment... le dernier qui nous reste,
> Je me sens arrêté!... par un plaisir funente...
> Plus je vous parle.. et plus... trop faible... que je suis...
> Je cherche... à prolonger... le peril... que je fuis...

In deze verzen van Mithridates was hare aarzeling zeer tref-

fend; maar als zij den koning aanzag en sprak: Je vous connais, elle avait une magnifique justesse d'inflexion, beaucoup de noblesse et de fermeté.

In Polyeucte elle avait des nuances admirables; son jeu était continuellement contenu, elle était superbe de retenue. Maar toen Samson die rol was gaan verklaren, werd zijne stem eensklaps zoo zwak en verried zijne geheele voordragt zoodanig eene afmatting, dat ik alle moeite had hem te volgen en zijn kort besluit over de laatste levensjaren van Rachel en haren dood, waarvan ik reeds gewaagde en hij zich kennelijk afmaakte, redelijk te verstaan. De grijsaard had ook bijna twee uren achtereen gesproken en gedeclameerd.

Doch was zijn einde flets, hoeveel geestigs en behartenswaardigs hadden wij van den bedreven tooneelspeler niet opgedaan, hoe menigen fijnen wenk niet in ons oor geknoopt! Enkele trekken slechts! Il faut que l'acteur, spreekt men, se croie le personnage. Erreur! Mais les opinions erronées ont le plus de succès.

Het begrip van zijne rol waait den tooneelspeler, met het ophalen van het gordijn, niet aan. Il faut qu'il l'ait étudié, sérieusement, matériellement étudié.

Repeteren, daar zit de knoop! en dan in le travail des acteurs en commun, tot dat alle mogelijke inflexions, intonations, nuances er muurvast inzitten, en dan zegt het publiek pas: - ils jouent d'inspiration, quelle aisance!

Hij ging voort: - Je m'acharne beaucoup contre l'inspiration. L'enseignerait-on? Qu'on me donne l'adresse! Neen! de verrukking is eene gave der Muze en te gelijk eene vrucht van lange en ernstige studie.

Eene andere aardige opmerking was deze: opdat hij de juiste intonatie nooit misse, is het onontbeerlijk, dat de akteur een goed gehoor, l'oreille juste, hebbe meer nog dan de zanger, want le comédien n'a pas de musique, il est compositeur lui-même.

De spreker kwam ook tegen eene zekere overlevering op, de menschen namelijk, die b.v. zeggen: vous me devez le Néron de Racine. Ja, maar let er op, dat ieders persoonlijkheid er bij komt en dit maakt, dat zoo velen, als zij den Nero van Racine zullen spelen, hem zullen teruggeven, doorregen en getint met hunne eigene persoonlijkheid.

Ook tegen het laffe terugroepen, eene koude geestdrift, die

de spelers na het eindigen der voorstelling plegen te moeten ondergaan en inderdaad van den kant van het publiek meer een relletje dan eene hulde lijkt, liet Samson zich heel geestig, en bijtend uit.

Waar de akteur, zeide hij nog, zich zorgvuldig voor te wachten hebbe, het is de vleitaal, de hofstoet, die hem gestadig omgeeft, de zoete en zoele, ontzenuwende, in bedriegelijken slaap wiegende dampkring, waarin hij ademt. On doit avoir un ami en qui on se confie, dont on suit les conseils pour se garantir contre les éloges du monde, qui vous dit toujours ce qu'il faut faire.

Rachel heeft het voorregt gehad dien vriend in Samson te vinden.

In weerwil van dit weinige en terwijl ik het meeste òf geheel verloren heb, òf slechts gebrekkig, onvolledig en ver flaauwd wedergegeven, is dit dorre geraamte toch altijd voldoende om ieder onbevooroordeelde te doen begrijpen, dat Holland geene eigenlijke tooneelkunstenaars bezit..... Doch ik laat het liever aan congressen en prijsvragen over, dit droevig punt weder eens te behandelen, *renovare dolorem*.

Hemelscheberg, Junij 1866.

J. KNEPPELHOUT.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 26 Junij 1866.

Bismarck heeft zijn wensch verkregen: het doel is bereikt, dat hij van het begin af voor oogen heeft gehad; er is oorlog tusschen Pruissen en Oostenrijk.

Het schijnt een woedende oorlog te zullen worden. Geheel Midden-Europa wordt in vuur en vlam gezet. Van alle kanten, van het noorden, van het zuiden, van het oosten, van het westen komen ontelbare legerscharen oprukken; zij komen van over de bergen, doortrekken de tot nu toe rustige steden, steken de rivieren over; koningen en vorsten vluchten voor hun komst; de velden worden platgetrapt, de kunstwerken des vredes vernietigd, waar geld ligt gestapeld wordt geplunderd, en ondertusschen dreunt de grond van de zwaarte van het daarover gevoerde geschut; weldra zullen de scharen elkander ontmoeten en op elkander stooten: de schok is onvermijdelijk: Bismarck kan tevreden zijn.

Men zal zich herinneren, dat de Pruissische minister op den 21sten April een depêche had laten afgaan, waarin hij ontwikkelde, dat zijn krijgstoerusting slechts het gevolg was geweest van de troepenbeweging in Oostenrijk, en dat hij dus, wanneer Oostenrijk, zoo als het verklaarde, zijn leger op den voet van vrede terugbracht, gaarne van zijn kant alle oorlogs-maatregelen wilde staken. Pruissen en Oostenrijk zouden dus 25 April ongeveer tegelijkertijd zich ontwapenen. Men verwachtte toen, dat de vrede bevestigd was. Men had echter niet gerekend op den bondgenoot, dien Pruissen zich verzekerd had. Reeds in de eerste dagen van April had Pruissen een tractaat met Italië gesloten, waarbij het laatste rijk zich verbond tegelijk met Pruissen het gehate Oostenrijk aan

te vallen, ten einde aan Venetië de vrijheid te kunnen hergeven. En ziedaar, naauwelijks had Bismarck gezegd, dat Pruissen den vrede begeerde, of in Italië begint de geest zich te roeren: het leger wordt op oorlogsvoet gebracht, en de Kamers en de dagbladen beginnen tot den heiligen krijg Italië aan te zetten. Wat wonder dus, dat Oostenrijk zich niet geheel ontwapenen kon, maar in het zuiden zijn leger op de been moest houden, ten einde tegen een onverhoedschen aanval van Italië verzekerd te zijn. Terwijl het dus bezig was in het noorden van het rijk zich te ontwapenen, zond het Weensch kabinet naar Berlijn, onder dagteekening van 26 April, twee depêches, waarin het de positie van zijn rijk karakteriseerde. In de eerste dépêche werd aan het Berlijnsche hof gezegd, dat het leger, hetwelk op voet van oorlog bleef, alleen doelde op de eventualiteit van een oorlog tegen Italië, en dat men dus hoopte, dat in die omstandigheid geen aanleiding door Pruissen gevonden kon worden, om niet van zijn kant zich geheel en al te ontwapenen: - bij de tweede dépêche werd door Oostenrijk gepoogd een schikking over de eigenlijke questie tusschen de beide Staten, de questie der Sleeswijk-Hol-stein-hertogdommen, te treffen. De Oostenrijksche regering namelijk sloeg voor om de geheele zaak voor den Bond te brengen, en de questie van de erfopvolging in de hertogdommen door dien Bond te doen uitmaken. Was Pruissen geneigd hierop in te gaan, dan zou Oostenrijk alle moeite doen, om aan Pruissen de speciale voorrechten in Sleeswijk-Holstein te doen verzekeren, die Pruissen aldaar scheen noodig te hebben.

Deze twee dépêches nu werden door von Bismarck als even zoovele uitdagingen aangenomen, en als uitgangspunten tot een oorlog-tegen Oostenrijk opgevat. De aangekondigde vrede was weder vervlogen; de krijgstoerustingen begonnen op nieuwen en grooteren schaal. Al dadelijk werd door Pruissen - bij een dépêche van 30 April - op de eerste vraag van Oostenrijk geantwoord. Rond-weg werd gezegd, dat het Berlijnsche hof de reserve van Oostenrijk, om een gedeelte van het leger tegenover Italië op de been te houden, niet aannam: en wat de tweede dépêche betreft, zoo begon Pruissen zijn maatregelen te nemen, ten einde met alle macht, die het ten dienste stond, zulk een solutie te verhoeden. Hoe! juist daarom hadden Pruissen en Oostenrijk in den zomer van 1864 zich verbonden, om ten minste te voorkomen, dat de Bond zich meester maakte van de hertogdommen: en nu zoude juist geheel de krijg,

en al de arbeid van Pruissen en Oostenrijk daartoe gestrekt hebben om juist dieu Bond meester van de positie te maken! Dat ging niet aan. Daarbij had juist von Bismarck er op gewezen, dat noodzakerlijkerwijze die Bond moest worden vervormd; zoo als hij nu geconstitueerd was, diende hij slechts om aan de kleinere koningrijken, als Saksen, Hannover, Beijeren en Wurtemberg, een zeker overwicht te geven, dat zij in werkelijkheid niet bezaten: en op dit zelfde oogenblik, nu Pruissen als het ware den ouden Bond wilde vervormen tot een nieuwen, zou men nu dien ouden Bond alles laten beslissen. Ook dit scheen een tegenstrijdigheid. Het antwoord op Oostenrijks tweede depêche van 26 April was dan ook geen ander dan dit, dat Pruissen eerst ⅔ van zijn leger, en weldra half Mei geheel zijn leger mobiel maakte: 645,000 Pruissen stonden eerlang onder de wapenen.

De Duitsche Kabinetten begonnen te begrijpen, dat het ernst werd. De kleinere koningrijken vingen aan ook van hunne zijde de troepen bijeen te roepen en op krijgsvoet te brengen. Onder die vorsten was Saksen. Daar toch was minister de Heer von Beust. Geheel zijn leven had deze staatsman, met zijn vriend den Beijer-schen minister von der Pfordten, er aan besteed om aan het zoogenaamd midden-Duitschland, tegenover Oostenrijk en Pruissen een zekere zelfstandigheid te geven. Zijn denkbeeld dat in Duitsch-land inderdaad drie machtsvereenigingen moesten zijn, het idee van de trias, was dikwijls genoeg uitgelachen, maar von Beust liet het niet los, en bij elke voorkomende gelegenheid werd hij in de voorste gelederen gezien, om dat Midden-Duitschland te vereenigen, en de gezamenlijke overtuiging daarvan uit te spreken. Saksen gaf dus weder het voorbeeld en wapende zich. Doch nu is er juist niemand in geheel Duitschland, aan wien von Bismarck zulk een haat toedraagt als aan von Beust. Naauwelijks bewogen zich dan ook troepen in Saksen, of dadelijk, onder dagteekening van 27 en 29 April, werd een dépêche uit Berlijn naar Dresden gezonden, met de vraag wat die troepenverzameling beteekende? Het antwoord zeer zeker kon vrij eenvoudig zijn, doch von Beust begreep, dat eenvoud en klaarheid hier wel gemist konden worden en bracht in de eerste dagen van Mei de geheele zaak voor den Bond; Saksen ging verder en vroeg bepaald aan den Bond om Pruissen te verzoeken een zoodanige verklaring af te leggen, dat de Bond met het oog op artikel 11 van de Boudsacte gerust gesteld werd. Men zal zich herinneren,

dat art. 11 der Bondsacte bepaalt, dat de leden van den Bond geen oorlog tegen elkander zullen voeren, maar hunne twisten door den Bond zullen laten uitmaken. Ter zelfder tijd poogde von Beust de ministers, die zich te Augsburg met hem vereenigd hadden, tot zamenstemming en eendrachtige zamenwerking aan te zetten, ten einde bij den opkomenden strijd Pruisaen nog te kunnen bedwingen.

Gedurende al dien tijd had Europa als het ware gezwegen. Het was alsof de strijd in Duitschland niemand aanging. Slechts in het Engelsche en in het Fransche parlement was een discussie met het oog op den dreigenden toestand in Duitschland aangekondigd. De debatten in het Engelsch parlement liepen zeer rustig af. De onder-secretaris voor de Buitenlandsche Zaken, de Heer Layard, sprak er van, dat men moeite zou doen een congres bijeen te roepen, doch wist anders niets uitvoerigere te vertellen. In het Fransche Wetgevend Ligchaam ging het levendiger toe. In de zitting van 3 Mei nam Thiers het woord op en wees hij op den naderenden oorlog. Hij stigmatiseerde de houding van Pruissen en Italië, wees er op dat alle recht en het op de tractaten gebaseerde statensysteem met voeten werd getreden. Hij drong er zeer ernstig op aan, dat Frank-rijk zijn positie zou bepalen en afbakenen, opdat degenen, die op allerlei wijze tot den oorlog drongen, goed wisten, dat zij zich voor Frankrijk te wachten hadden, dat in elk geval Frankrijk hen aan hun eigen lot zou overlaten. Hij bezwoer het gouvernement niet toe te laten, dat het Europa, hetwelk zich sinds den vrede van Weenen op het stelsel van evenwicht gevestigd had, ten onderste boven werd geworpen door eerzuchtige rijken als Pruissen en Italië. - Het was een rede van Thiers alsof hij nog als minister van Louis Philippe op de tribune stond; en het zonderlingste was, dat het Wetgevend Ligchaam zich eensklaps aanstelde alsof het vervormd was in de Chambre des Deputés van weleer. Thiers had nog naauw uitgesproken, of de toejuiching klonk van alle kanten. Er gebeurde iets wat door de officieele bladen wordt weêrgegeven met de gebruikelijke woorden: mouvement prolongé. L'orateur est entouré et felicité. La séance reste longtemps suspendue. Hoe moet het Thiers wel te moede zijn geweest op dit oogenblik, nu hij weder stond als in zijne jeugd, gevierd, geëerd en voor een oogenblik machtige persoonlijkheid in de vertegenwoordiging! - Doch het was slechts een oogenblik. De triomf was kort. De keizer, die tot nu gezwegen had, zou aan Frankrijk zeggen, hoe hij den toestand begreep, en zijn

woord zou weldra ontzetting en schrik genoeg te weeg brengen. Hij nam de gelegenheid te baat om te Auxerre een landbouw- concours bij te wonen, en na een redevoering van den maire aangehoord te hebben, sprak hij (6 Mei) deze meer dan gewichtige woorden: ‘Je vois avec bonheur que les souvenirs du premier Empire ne sont pas effacés de votre rnémoire. Croyez que, de mon coté, j'ai hérité des sentimens du chef de ma familie pour ees populations énergiques et patriotes qui ont soutenu l'empereur dans la bonne comme dans la mauvaise fortune. J'ai d'ailleurs envers le département de l'Yonne une dette de reconnaissance à acquitter. Il a été un des premiers à me donner ses suffrages en 1848; c'est qu'il savait, comme la grande majorité du peuple francais, que ses intérêts étaient les miens et QUE JE DÉTESTAIS COMME LUI CES TRAITÉS DE 1815, dont on veut faire aujourd'hui l'unique base de no-tre politique extérieure. Je vous remercie de vos sentimens. Au milieu de vous je respire à l'aise, car c'est parmi les populations laborieuses des villes et des campagnes que je retrouve Ie vrai génie de la France. - Deze woorden, nog naauw gesproken, rolden daverend door Europa; ieder woord was een doodsteek aan Thiers en aan het kortstondig enthousiasme, dat hij in het Wetgevend Ligchaam had weten te behalen. Neen, Europa kon volgens Napoleon niet meer gevestigd blijven op de tractaten van 1815; Oostenrijk, dat daarop zijn bestaan grondvestte, mocht toezien, en Pruissen, dat alles wilde omverwerpen, kon beginnen met voort te gaan. Het laatste rijk was ten minste door die rede niet afgeschrikt.

Het ging dus ook voort. Het geheele leger werd nu mobiel gemaakt, en tegelijkertijd, om nog eens een poging te wagen om zich met het volk te verzoenen, werd de oude kamer der afgevaardigden ontbonden en nieuwe verkiezingen in Pruissen uitgeschreven, die in het begin van Julij moesten plaats hebben. De koningwilde op dat keerpunt van Pruissens geschiedenis, de vertegenwoordigers van zijn volk om zich heen zien. Bismarck ging dus zijn wegen scheen geen aarzeling te kennen. Een moordaanslag op hem beproefd door den stiefzoon van den uitgewekene Karl Blind, scheen hein niet te verschrikken; evenmin bekommerde hij zich om het besluit van den Bond, waarbij het voorstel van Saksen, dat Pruissen uitnoodigde zich te verklaren, werd aangenomen. Integendeel, nu ook langzamerhand de andere Staten van den Bond, en onder anderen Hannover en Wurtemberg, zich begonnen te wapenen, werd

sommatie op sommatie opgezonden, en de twee opgenoemde staten met nadruk gevraagd, waarom zij aldus zich meenden te moeten toerusten; terwijl eindelijk, om de positie van Pruissen volkomen helder te teekenen, een antwoord werd afgezonden op de tweede dépêche van Oostenrijk van 26 April. De voorstellen van het Weener kabinet, om de kwestie van Sleeswijk-Holstein voor den Bond te brengen, werden daarbij geheel en al van de hand gewezen.

In dien stand van zaken, terwijl het langzamerhand bleek, dat von Bismarck hier en daar aan het onderhandelen ging met de leiders der National-partei, en vooral met von Bennigsen uit Hannover, begrepen de midden- en kleinere staten van Duitschland zich te verstaan om één gedragslijn aan te nemen. Een congres van de verschillende ministers dier staten kwam dan ook half Mei te Bamberg zamen. Het waren de vrijheeren von Beust (Saksen), von der Pfordteu (Beijeren), von Barnbüler (Wurtemberg), von Edelsheim (Baden), von Dalwigk (Hessen), von Watzdorf (Weimar), von Uttenhoven (Meiningen), von Seebach (Coburg), benevens prins Wittgenstein. Op die conferentie bleek het weldra, dat slechts Baden en Coburg min of meer Pruissens partij kozen, terwijl al de andere staten van voornemen waren om krachtig Oostenrijk te steunen. Weldra brachten dan ook al de staten, die te Bamberg de conferentie hadden bijgewoond, het voorstel bij den Bond, dat alle staten van Duitschland zich gelijktijdig zouden ontwapenen; dit voorstel kwam 24 Mei voor den Bond, en Pruissen verklaarde toen, dat ook zijn vorst voor een algemeene ontwapening was; dat echter het beste middel zou zijn, indien zeer spoedig het parlement bij algemeene stemming, zoo als hij het had voorgesteld, bijéénkwam. Een parlement zou voorzeker, als voortkomende uit de volkskeuze, den vrede kunnen bevestigen; de volkstem zou aldaar het best kunnen gehoord worden.

Pruissens verklaring voor den vrede was dus weder niet veel anders clan een oorlogsverklaring tegen den Bond. Niets was bij die middenstaten van Duitschland zoozeer gehaat en gevreesd, als juist het denkbeeld van een Duitsch parlement, bij algemeen stemregt bijéengeroepen. Bismarck scheen dit te begrijpen, en met meer aandrang dan vroeger werden de voorstellen tot bijeenroeping daarvan door hem gedaan. Juist van pas kwam een nog al oorlogzuchtig adres van de stad Breslau hem helpen; de grensprovinciën van Pruissen schenen dus niet tegen den krijg op te zien.

Ondertusschen begon de Europeesche diplomatie zich nogmaals met de zaak te bemoeijen. Engelands gezanten hadden liet onge-loofelijke gedaan om Frankrijk tot een stap te bewegen; Rusland was bereid te helpen, en de drie groote mogendheden, Engeland, Frankrijk en Rusland, kwamen dan ook eindelijk overeen, aan Pruissen, Oostenrijk, Italië en den Bond het voorstel te doen tot het houden van een congres. Het lievelingsdenkbeeld van Napoleon III, waarmede hij in Januarij 1864 was opgekomen, zon op die wijze vervuld worden. Europa zou weder, even als vroeger te Wee-nen, nu te Parijs zamenkomen, ten einde alle punten te regelen. De drie punten, die thans voorloopig door de drie mogendheden aan de orde werden gesteld, waren: Sleeswijk-Holstein, Venetië en de zamenstelling van den Bond. Het merkwaardige was, dat ook de kwestie van den Bond voor dat Europeesche congres werd gebracht, en ten andere dat die Bond zelf verzocht werd een gevolmachtigde naar dat congres te zenden. Hoe dit ook zij, de staten schenen zich onderling verstaan te hebben, en den 28sten Mei gingen de uitnoodigingsbrieven tot het congres van de drie betrokken mogendheden uit. Een vredes-adem werd weder gevoeld.

Zou het dan toch nog vrede worden? Hadden de stemmen van recht en geweten in Europa dan tooh nog zooveel invloed, dat zij de Europeesche kabinetten wisten te dwingen om niet tegen den wilder bevolkingen den gruwelijksten oorlog te beginnen? Het mocht niet gezegd worden van onze negentiende eeuw. Het werd weldra openbaar, dat men zich niet verstaan had; dat men inderdaad geen vast plan had gevormd, toen men het congres voorstelde. Want nu de uitnoodigingsbrieven waren verzonden, en de betrokken kabinetten moesten gaan antwoorden, was het Oostenrijk dat zijn toestemmend antwoord van zooveel reserves deed vergezeld gaan, dat aan het congres verder niet te denken was. Het karakteriseert wel den toestand van Europa, dat juist die reserves van Oostenrijk den vrede voor 't oogenblik onmogelijk maakten, want de reserves kwamen hierop neder, dat Oostenrijk aandrong, dat de betrokken mogendheden vooraf zich verbinden zouden, geen grensverandering en geen gebiedsvergrooting te bedoelen. Maar hoe zou dan von Bismarck Sleeswijk-Holstein verkrijgen? was de kreet in Berlijn, en om het verder aan Oostenrijk onmogelijk te maken om tot een voet van vrede te komen, drong Pruissen er slechts des te sterker op aan om op zijn manier den Bond te hervormen.

Oostenrijk werd het spel moede en leverde dan ook den 1sten Junij aan den Bond eene verklaring in, die met recht een “geharnaste.” kon genoemd worden. De redenen werden ontvouwd waarom Oostenrijk wel zijn legers op de been moest houden. Van het noorden bedreigd door Fruissen, van het zuiden door Italië, zou Oostenrijk onverantwoordelijk handelen, indien het zijn goed recht niet verdedigde. “In het algemeen moet beslist worden: of de politiek van geweld dan of die van recht en verdragen regeert. In het bijzonder is geheel de toestand daardoor beheerscht, dat de Sleeswijk-Holsteinsche questie niet volgens de eenzijdige eischen van Pruissen; maar naar recht en wet van den Duitschen Bond en in overeenstemming met de landswetten van de hertogdommen wordt opgelost. Nu Pruissen op niets heeft willen ingaan, brengt Oostenrijk formeel de geheele questie der hertogdommen ter beslissing bij den Bond: voorts heeft de keizerlijke stadhouder in Holstein de opdracht gekregen, zoodra mogelijk de staten in Holstein bijeen te roepen, ten einde het volk aldaar gelegenheid te geven zelf, door zijn wettige vertegenwoordiging, zijn inzichten te kunnen uitspreken.”

In den Bond moet dus, volgens Oostenrijk, weder het zwaartepunt van Duitschlands macht gezocht en gelegd worden, en niet onduidelijk gaf Oostenrijk te verstaan, dat, wanneer Pruissen zich niet voegen wilde, een Bonds-executie (in zekeren vorm) tegen Pruissen zou worden ingeroepen.

Maar Bismarck was allerminst genegen zich te voegen. Zoo even liad hij in zijn ministerie den kundigsten financier van Pruissen, den Heer von der Heydt, een plaats gegeven, nu von Bodelschwingh die portefeuille had nedergelegd, en zoo deze hem goede finantiën bezorgde, dan zou hij wel goede politiek maken. Bismarck liet dan al dadelijk te Weenen eene verklaring afgeven, waarbij aan Oostenrijk werd aangezegd, dat het door zijn verklaring van 1 Junij het verdrag van Gastein gebroken had, dat de toestand vóór Gastein weder in het leven was geroepen voor Sleesvvijk-Holstein, dat dus de beide rijken, Pruissen en Oostenrijk, gezamenlijk over die hertogdommen zouden heerschen, en Pruissen den stadhouder in Sleeswijk, generaal von Manteuffel, ook tot commissaris van Holstein had benoemd. Pruissen sommeerde verder Oostenrijk evenzoo zijn stedehouder voor Holstein, vrijheer von Gablenz, ook voor Sleeswijk de noodige volmacht te geven. Eindelijk werd aan Oostenrijk te kennen gegeven, dat het niet zonde voorkennis en goedkeuring van Pruissen de Staten-

vergadering van Holstein mocht oproepen, zoodat Pruissen zich daartegen verzetten zoude. Want aardig is het ook weder op te merken dat Bismarck voor niets zoozeer vrees koestert als voor de op wettige wijze uitgesproken wensch en wil van de hertogdommen zelven.

De Heer van Manteuffel in Sleeswijk had slechts een half woord noodig. Deze echte overmoedige Pruissische soldaat rukte dan ook al in Holstein binnen, voordat nog goed het bevel gegeven was. De Oostenrijkers, die niet veel troepen in Holstein hadden, gingen stil uit den weg, en lieten den Pruis voor het oogenblik begaan. En deze verloochende zich niet. Want toen tegen den 10^{den} de staten van Holstein te Itzehoe te zamen kwamen, werden zij door den Pruissischen gemachtigde verzocht naar huis terug te gaan, en werd de door Oostenrijk aangestelde regerings-commissaris, de Heer von Lesser, schielijk gevangen genomen. Het Pruissisch schrikbewind was dus in volle kracht in de hertogdommen werkzaam en von Gablenz met zijne weinige Oostenrijksche troepen achtte het best voor de overmacht te zwichten en vertrok onder protest uit Holstein, om de Pruissen vrij spel te laten.

Gelijktijdig gaf Pruissen aan den Bond eene verklaring af, waarin het zich vrijwaarde tegen het verwijt, alsof Pruissen slechts de annexatie der hertogdommen van het begin af had bedoeld. Het kwam er slechts nu tegen op, dat Oostenrijk het met Pruissen gesloten tractaat brak, en eene questie voor den Bond bracht, die niet tot de bevoegdheid van den Bond behoorde.

Oostenrijk en de Bond begrepen het echter anders, en den 11^{den} Junij werd nu - na het gebeurde in Holstein - door Oostenrijk het voorstel gedaan om al de Bondstroepen (uitgenomen de Pruissische corpsen) mobiel te maken en wel tegen Pruissen.

Terwijl de regering over dit voorstel zich moest beraden, ging Bismarck van zijn kant ook nog een stap verder. Hij gaf zijn plannen tot hervorming van den Bond aan den Bond over. Het eerste artikel van dit plan luidde als volgt: het Bondsgebied bestaat uit al de Staten, welke tot nu toe tot den Bond behoord hebben, met uitzondering van de Oostenrijksche en Nederlandsen e landstreken. Art. 9 was van dezen inhoud: de landmacht van den Bond wordt in twee Bondslegers ingedeeld, de noordelijke en de zuidelijke armee. In oorlog en vrede is de koning van Pruissen Bonds-opperbevel-hebber van het noordelijke leger, de koning van Beijeren Bonds-opperbevelhebber van het zuidelijke leger. Art. 10 luidde aldus:

de betrekkingen van den Bond tot de Duitsche landstreken van den Oostenrijkschen keizerstaat worden door bijzondere verdragen geregeld, die door het Duitsche parlement moeten worden goedgekeurd.- Het oude plan van von Radowitz werd dus thans door Bismarck aan Oostenrijk voorgehouden. Toen ten tijde had Felix von Schwar-zenberg een bijna demonische energie tentoongespreid om dat plan in duigen te doen vallen: Oostenrijk was niet van meening thans anders te handelen.

Oostenrijks keizer riep dan ook de met hem bevriende Duitsche Staten op om zijn voorstel aan den Bond - ten einde het Bondsleger tegen Pruissen mobiel te maken - te steunen. De koningrijken Saksen, Hannover, Beijeren en Wurtemberg hadden hunne wetgevende kamers reeds opgeroepen en gelden aangevraagd om die legers bijeen te brengen, en den 14^{den} Junij werd dan ook werkelijk door den Bond met 9 tegen 6 stemmen besloten om Oostenrijks voorstel aan te nemen. Voor stemden Oostenrijk, Beijeren, Saksen, Hannover, Wurtemberg, Keur Hessen, groothertogdom Hessen, Brunswijk-Nassau, en de 16^{e} curie. Tegen stemden Pruissen, de Saksische Huizen, Mecklenburg, Oldenburg en de vrije steden behalve Frankfort. Onmiddellijk daarop zeide Pruissen den Bond op, en verliet zijn gevolmachtigde, de Heer von Savigny, de vergadering.

Ondertusschen, terwijl dit alles in Duitschland voorviel, had in Italië de regering en het volk zich gewapend en had men besloten, zoodra Pruissen den oorlog begon, ook de Italiaansche legers tegen Oostenrijk te doen optrekken. Ricasoli, de beproefde opvolger van Cavour, zou alsdan als president-minister optreden, en La Marmora als gevolmachtigde van het ministerie den koning in het kamp volgen. Want de koning zelf zou het eene gedeelte van het leger commanderen, hetwelk naar de Mincio gekeerd zou zijn: het andere deel, dat naar de Po zou oprukken, zou tot bevelhebber verkrijgen Cialdini. En om wederom, zoo als weleer, het gansche volk te doen deelnemen aan den oorlog, had de regering de vrijwilligers weder opgeroepen, en aan Garibaldi het commando over hen gegeven. De oude stramme leeuw kwam als uit zijn rustplaats te voorschijn, en een oneindig enthousiasme begroette zijn opkomen. Zeer zeker kan men er Italië geen verwijt van maken, dat het elke gelegenheid aangrijpt, om Venetië van het gehate juk te bevrijden; de beker was thans ook te verleidelijk voor de lippen gebracht,

dan dat Italië het hoofd had kunnen afwenden. De oorlog kon dan ook nu begonnen worden.

Voordat hij echter uitbrak, stelde Napoleon III er nog eens prijs op, nader tegenover de oorlogvoerende partijen zijn positie te karakteriseeren. Ditmaal was zijn advies vervat in den vorm van een brief aan den Heer Drouyn de Lhuys, welke brief door de Staatsminister Rouher in het Wetgevend Ligchaam werd voorgelezen. De keizer zegt dat zijn politiek is om elk denkbeeld van gebiedsver-grooting van zich af te stooten, wanneer.... het Europeesch evenwicht niet verbroken wordt. En effet, nous ne pourrions songer à l'extension de nos frontières que si la carte de l'Europe venait à être modifiée au proflt exclusif d'une grande puissance, et si LES PROVINCIES LIMITROPHES demandaient, par des voeux librement ex-primés, leur annexion à la France. De keizer houdt dus, zoo het schijnt, nog altijd het oog gevestigd op die provinciën, welke door de natuurlijke grenzen worden geëischt, op den linkerrijnoever, misschien op België. Hij gaat intusschen voort en zet uitéén wat hij op het congres, zoo dat tot stand gekomen was, verlangd zou hebben. Nous aurions, en ce qui nous concerne, desiré pour les Etats secondaires de la conféderation une union plus intime, une organisation plus puissante, un role plus important: pour le Prusse plus d'homogénéité et de force dans le Nord: pour l'Autriche, le maintien de sa grande position en Allemagne. Voorts hadden wij gewild dat, tegen billijke schadevergoeding, Venetië aan Italië was afgestaan. Nu echter de oorlog is uitgebroken, heeft Frankrijk slechts twee belangen, het behoud van het Europeesch evenwicht en de handhaving van het werk, dat wij in Italië hebben helpen stichten. Misschien is de FORCE MORALE van Frankrijk alleen reeds genoeg deze belangen te waarborgen.' - Men ziet het, deze woorden zijn oppervlakkig niet zeer geruststellend voor Oostenrijk. Oostenrijk mag wel Italië overwinnen, maar niet raken aan het werk door den keizer mede gevestigd; daarenboven wordt aan Pruissens aanspraken op vergrooting een goedkeurende blik gegeven, ja zelfs wordt op een andere plaats van den brief rondweg verklaard dat een der oorzaken van het conflikt is, la situation géographique de la Prusse mal delimitée. De slotsom is dat Napoleon zal toezien, en als de strijdvoerende partijen elkander behoorlijk verzwakt hebben, zal nagaan of het Europeesch evenwicht ook vordert dat een grensprovincie aan Frankrijk wordt toegevoegd.

Het scheen dat deze brief van Napoleon III Bismarck slechts te meer versterkte in zijn plannen om nu alles op het spel te zetten. De Bond was verbroken, de gezant van Oostenrijk vertrok uit Berlijn, die van Pruissen uit Weenen, en onmiddellijk werd door Bismarck een ultimatum gezonden aan Hannover, Saksen en Keur-Hessen, om zich te verklaren of deze staten een volkomen neutraliteit wilden bewaren. Toen deze drie staten, of liever de vorsten dezer drie staten, antwoordden, dat zij Oostenrijks zijde zouden houden, werden met grooten spoed de Pruissische legerbenden in die landen gebracht, en, als verschrikt voor die overmacht, stoven dadelijk die vorsten met hun leger en hun geld uit hun hoofdsteden. Hannover, Dresden en Hessen waren onmiddellijk door Pruissen bezet, en Pruissen is zeker, thands geen vijand in den rug of in den flank te hebben.

De oorlog was dus begonnen. Er werd nog een bondszitting gehouden, waarbij Oostenrijk aan zijne bondgenooten, dus ook aan Hannover, Saksen en Keur-Hessen, het grondgebied garandeerde, dat zij voor den oorlog bezaten; - doch de tijd van spreken was nu voorbij, de tijd van het staal en het bloed was gekomen.

En wij - het publiek dat in het parterre zit - moeten afwachten wat thans zal worden opgevoerd. Vreemd is het echter niet, dat onze gedachten zich uitsluitend met dien eindelijk uitgebroken krijg bezig houden. De gebeurtenissen in de andere landen hebben bijna de opmerkzaamheid niet kunnen treffen. Toch is nu een vorst voor Moldavie-Wallachije gevonden, en wel de Prins Karl van Ho-henzollern, zoon van den Pruissischen minister in 1858, en heeft deze den troon maar beklommen, in de hoop van later wel door de diplomatie goedgekeurd te worden; - toch heeft het bombardement van Valparaiso door Spanje een oogenblik ieders verontwaardiging opgewekt; - toch is het Engelsch ministerie, na eerst besloten te hebben aan te blijven en na aan het parlement ook een wet op de verdeeling der kiesdistrikten te hebben aangeboden, reeds gevallen, daar de reformbill bij de tweede lezing toch niet wilde vlotten; - maar ons voorbehoudende op enkele dezer punten terug te komen, denken wij thans aan niets dan aan den oorlog.

En voorwaar, een bedroevende oorlog!

Want als het ooit moeijelijk geweest is, met het hart en het verstand partij te kiezen, dan is het nu. Telkens wordt de sympathie her en derwaarts geslingerd, al naarmate men let op de

aanleiding, op de oorzaken, op de zaak zelve, op de leiders, die voor die zaak de legers te velde doen trekken.

Daar is een kabinetskrijg tusschen Oostenrijk en Pruissen, waarin al het onrecht aan de zijde van het Berlijnsche kabinet is; niet veel aanspraken op eerlijkheid en goede trouw kan de avontuurlijke, overmoedige von Bismarck doen gelden. De man van het bloed en 't staal heeft de twee elementen zelf opgeworpen; wee hem zoo zij zich tegen hem keeren! De keizer van Oostenrijk en de Duitsche vorsten hebben het niet lijdelijk kunnen aanzien, dat hun rechten alzoo gewelddadig aan flarden werden gescheurd, als door den arm van den Pruissischen minister geschiedde. Zij zijn te wapen getrokken voor wat hun recht was; zij hebben zich geen van allen laten verlokken door het listig gevlei of de ontzettende intimidatie, die van uit Berlijn op hen beproefd werd. Zij hebben niet geaarzeld te doen wat hun eergevoel hun gebood en hebben de schede weggeworpen van het zwaard hun toevertrouwd door...

Door.....ja, daar zit de moeijelijkheid. Het is niet waar, dat al de volken van de kleinere Duitsche staten aan hunne vorsten juist het zwaard voor deze zaak hebben in handen gegeven. Behalve de kabinetspolitiek is er een politiek der volken. De politiek der volken gehoorzaamt aan een wet der noodzakelijkheid, een wet die even zeker en vast werkt als de verschillende krachten der natuur. En nu behoort het niet tot de artikelen van die wet, dat Duitsch-land eeuwen lang verdeeld moet blijven onder allerlei kleine vorsten van verschillenden rang en titel, doch geïnspireerd door één zucht, te weten, om in hun eigen rijk of rijkje zoo onafhankelijk mogelijk te regeren. Waarlijk, wat men ook zegge moge, een keurvorst van Hessen of een hertog van Nassau heeft geen recht van bestaan; en hoe gevoeliger zijn onderdanen het moeten ondervinden dat hij hun landheer is, des te eerder zullen zij, waar een ander parool klinkt, zich daarbij voegen. Dat parool is Duitschlands éénheid. Men trekke niet de schouders op over een begrip dat zooveel harten warmer kan doen kloppen, zoovele kloeke geesten heeft weten te bezielen. Kon het zijn dat Pruissen den weg wist aan te wijzen dat een groot, desnoods Noord-duitsch, koningrijk zich vormde, wij gelooven dat dan een groote en goede zaak was tot stand gebracht. Aan het eeuwigdurend gehaspel dier kleinere vorsten met hun volken was een einde gemaakt; de onderdanen zouden met lust belastingen en geld opbrengen voor groote doeleinden, en in plaats van

het ongelukkig gevormde Pruissen, dat te klein is voor een groote mogendheid en te groot is voor een middelmatigen staat, en dat dus uit den aard der zaak zich in allerlei bochten wringt, ten einde grooter te schijnen dan het is - zou misschien een vast en op stevige grondslagen gevestigd, en daardoor een rustig en kalm koningrijk gevormd worden. Het is inderdaad zulk een verlicht en grootsch volk, die Duitsche natie ! het vaderland van Arndt, van Fichte en van von Stein.

Wij hebben nu echter wel iets anders te doen dan de vlucht onzer verbeelding te volgen; wij moeten de bloedige oorlogskar nastaren, hare grove raderen wentelend over de ligchamen van arme broeders. Het bloed golft uit de breede wonden; de ledematen worden verpletterd, en voort en altijd voort gaat de vaart. Hier staan bloei-jende velden en rijke steden, waar nog zoo even de nijvere burgers hun zaken dreven en de zorgen van het huisgezin wegnamen. Geen nood: de krijgskar knarst over dat alles heen: het gedreun van de kanonnen zal de smartkreten wel te boven gaan; dus vuur en wederom vuur.....

Wat zou het wezen wanneer de krijgskar eens over het lijk van Italië reed?

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Essai d'une Faune entomologique de l'Archipel Indo-Neerlandais, par S.C. Snellen van Vollenhoven, Docteur en droit et ès sciences, Membre de l'Académie Royale des sciences, Président de la société entomologique des Pays-Bas, Conservateur au Musée Royal d'histoire naturelle à Leide. Prémière monographie: Familie des Scutellerides; avec 4 Planches coloriées. La Haye, M. Nijhoff. 1863. 4°. *Seconde monographie: Familie des Piérides; avec* 7 *Planches, dont* 6 *coloriées. Par le même. La Haye, M. Nijhoff.* 1865. 4°.

Oost-Indië! wat al harten beweegt uw naam! Otize glorie! Oost-Indië ! ja, 'rijk' Oost-Indië! wat al schatten zondt ge ons toe van eeuw tot eeuw ! Niet uw goud verhef ik, niet uwe koffij, noch de 'millioenen', waarvan onze natie meer en meer verzadigd schijnt; neen, het zijn slechts de nederige voortbrengselen uwer onmetelijke productief-krachten ook in het dierlijk leven.

Het is uwe wondervolle dieren-wereld, waarop mijn geest in voortdurende bewondering rust, en meer in het bijzonder op uw verbazenden *insekten*-schat !

Doch, - wat durf ik daar roemen?

'Insekten'... wat zijn ze in de schatting der meerderheid?

'Nietige wezens,' die de koffij-planter en riet-kweeker bij iederen voetstap in 't stof vertreden. 'Ongedierte,' - muggen, torren, vliegen, moiten, mieren, - ter verdrijving en weering waarvan men in Oost en West geen waaijers en klamboes genoeg heeft. 'Gekor-vene' diertjes, - als vlooijen, wantsen, luizen, - gelijkluidend met wat onrein is en niet welluidt, en waarvoor, nevens duizendpoot, spin en schorpioen, de inlander niet minder bevreesd en afkeerig is dan de Europeaan.

Maar, - is dit populaire begrip, - dit kolossale wanbegrip, - wel zoo algemeen?

Gewis niet; vooral de Engelsche en Hoogduitsche volksgeest maakt op bovenstaande zwarte beschouwingswijze eene eervolle uitzondering.

En ook bij ons te lande was het daarmede in de tijden van Lyo-net, Martinet, Sepp en anderen, veel beter gesteld, dan thans. Volkserkenning, zelfs hooggeplaatste waardering, viel destijds aan de insekten-kunde in ruime mate ten deel, en tal van Maecenaten[1] bevorderden hare moeijelijke studie door aanmoediging en finantiëlen steun.

Maar ook nog in dezen tijd houdt eene kleine schaar van ijverige natuur-onderzoekers haren standaard hoog, trots de miskenning, zelfs de minachting van velen.

Hoort, wat nog onlangs de Hoogleeraar Cl. Mulder over hen sprak, bij het openen van de 20ste Algemeene Vergadering der *Nederlandsche Entomologische Vereeniging*.

'Het had hem telkens getroffen, dat in de bijeenkomsten dier vereeniging mannen van verschillenden leeftijd, beroep, maatschap-pelijken toestand en denkwijze, als leden van één gezin, zoo een-dragtig te zamen waren. De verklaring van deze eensgezindheid, meent hij, ligt in de eerste plaats, hierin, dat allen, uit volmaakt vrijen wil, uit inwendige aandrift, om het schoone en goede van dit deel der levende schepping te leeren kennen, tot deze vereeniging toetreden. Een gewoon lid wordt aangenomen, niet benoemd, en niets wordt van hem verlangd dan liefde voor onze wetenschap. De natuur is zoo rijk, zoo mild, en voor zoo veelzijdig onderzoek vatbaar, dat geen beoefenaar van eenigen tak dier wetenschap den anderen hindert of benadeelt. Zij is zoo rijk èn in soorten èn in individuën, dat elk zich steeds vrij blijft gevoelen, naast zijne med-gezellen, in de keuze en het genot van hetgeen hem het belangrijkst of aanlokkelijkst schijnt. Allen bewandelen hetzelfde terrein, maar niet allen volgen denzelfden weg. De een volgt den oppersten meester Linnaeus; beschrijft, karakteriseert, rangschikt naar strenge regelen, en doet dit meermalen van verschillende levenstoestanden en leeftijdsvormen, die men metamorphosen pleegt te noemen. De ander kiest de rigting van Réaumur, den onovertroffen navorscher van de bedrijven der insekten, al wordt hij welligt schuldig aan een gebrek, dat zijnen gids aankleeft, verwaarlozing van systematiek. Weder een ander neemt het ontleedmes ter hand, tracht de

1 Met des te hooger erkentelijkheid roemt de tegenwoordig bestaandeEntomologische Vereeniging in ons vaderland op de namen van hare twee begunstigers: Mr. C.W. Hubrecht, van Leiden, en Dr. C.G.R. Ontijd, van Brummen.

structuur van het organisme bloot te leggen, of zelfs door te dringen tot de textuur van elk orgaan, mogt hij iets vatten van den band, die den organischen vorm, de verrigtingen des levens en de verhouding van het dier tot de buitenwereld gelijkelijk omstrengelt. Uit vrijen wil wandelt elk onzer onvermoeid en onverdroten zijn eigen weg op het entomologisch gebied, met de overtuiging, dat onze wegen niet als stralen uit één middenpunt loopen, zoodat wij hoe langer zoo meer ons van elkander verwijderen, en eene ontmoeting onmogelijk wordt. Neen! wij bewandelen in alle rigtingen het veld, onze wegen kruissen elkaâr, menige verrassende en nuttige ontmoeting heeft plaats; menige wisseling van gedachte, menige ruil van voorwerpen valt op de kruispunten voor. Niemand onzer noemt zich “entomoloog” in de breede en hooge beteekenis des woords, als kende hij onze inlandsche insekten-wereld volkomen, maar elk onzer spant zijne krachten in, en brengt iets aan tot het gemeenschappelijk streven, naar eene onbekrompen beoefening der entomologie’.

Waar in dien geest gearbeid wordt, - en de aangehaalde spreker blijft daarvan nog steeds met jeugdigen ijver het voorbeeld geven, voornamelijk in het beoefenen der insekten-anatomie, - is voldoende aangetoond, dat ook bij ons te lande de lust tot dit deel van natuuronderzoek in geenen deele geheel is uitgedoofd.

Aan de uitbreiding van kennis onzer *inlandsche* insekten-fauna, wordt jaarlijks veel studie besteed in allerlei rigtingen. Zoo werken in deze vereeniging meer bepaaldelijk aan *algemeene* zoölogie en entomologie, de HH.J. van der Hoeven, S.C. Snellen van Vollen-hoven, M.C. Verloren, J.A. Herklots, R.F. Maitland, L.A.J. Burgersdijk; - aan *lepidoptera*, P.C.T. Snellen, E.A. de Roo van Westmaas, twee Heeren Albarda, de drie gebroeders de Graaf, J. Backer en zoon, J.W. Lodeesen en anderen; - aan *coleoptera*, J. Kinker en J.C. Martens; - aan *diptera*, F.M. van der Wulp; - aan *hymenoptera*, enz., enz., G.A. Six; - aan *parasitica*, enz., E. Piaget; - aan *araneidea*, referent; terwijl, ik mag wel zeggen, nagenoeg alle overige leden, in meerdere of mindere mate, het hunne bijdragen tot den klimmenden bloei onzer verceniging.

Doch wanneer alleen onze betrekkelijk geringe *inlandsche* insekten-wereld reeds zóó vele krachten behoeft, om nog slechts langzaam in kennis vooruitgebragt te worden, - welken reuzenarbeid vordert dan niet het bewerken der zoo onmetelijk rijke schatten van het *Oosten* !

Een onzer is er, die ook daarvan bij voorkeur weet mede te spreken. Het is de hooggeschatte Voorzitter dier Vereeniging, de Heer S.v. Vollenhoven. Als speciale Conservator voor de insektenkunde aan ons wereldberoemd Leidsch Museum verbonden, wordt hij telken

jare meer en meer omringd en overladen met de insekten-legioenen, die uit de Tropen naar het vaderland worden overgevoerd. Voor ongeveer veertig jaren reeds had het Nederlandsch Gouvernement te regt begrepen, dat het ook tot zijnen pligt behoorde, onze bui-tenlandsche koloniën en bezittingen, van uit het algemeen kosmologisch standpunt te laten onderzoeken. Vele nasporingen door natuurkundigen en natuurkundige commissiën verbeterden reeds voorlang iu hooge mate de kennis onzer O.I. Flora. Door onze hooge Regering zijn opgerigt, en worden nog dagelijks verrijkt, een of meer botanische tuinen met prachtige Indische herbaria. Wat de Faunae aanboden, werd alsmede vlijtig verzameld en bewaard in het Rijks Museum voor Natuurlijke Historie te Leiden. Het bijeenbrengen van voorwerpen voor de laatsten geschiedt sedert eenigen tijd werkelijk op vrij groote schaal.

De zoo ijverige bemoeijingen van. den Hoogleeraar Schlegel, den voortreffelijken Directeur van het genoemd Museum, de hooge be langstelling van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, bragten daartoe niet weinig bij, en wekten bij velen die in de gelegenheid waren, inzonderheid bij verscheidene militaire geneeskundigen daar te lande (later met name te vermelden), den lust op, die eenigen tijd gesluimerd had, om ook onze natuurhistorische bezittingen in het dieren-rijk meer en meer uit te breiden.

Wie daar meer van begeert te weten, hij leze de ‘mededeeling’ daaromtrent, door S. van Vollenhoven onlangs gegeven en gedrukt in *de Verslagen, enz. der Kon. Akad. v. Wetens.*, Afd. Natuark., 2. 11., 1 D., 2 St, 1865, blz. 210.

Op blz. 217 vraagt daar de schrijver:

‘Rust nu niet op ons, bij het onophoudelijk aangroeijen van dien schat aan diervormen, rust niet op ons de verpligting, om de kennis daarvan, door *uitgaven van besclirijvingen*, ook aan anderen, aan alle beschaafde volken, mede te deelen? Of mogen wij ons daarop verlaten, dat ondernemende *vreemdelingen*, zoo als de Engelsche reiziger Wallace en de Fransche Consul Comte de Castelnau, zulks voor ons wel zullen doen? Naar mijne meening (- en ten volle wordt dit door Reft. onderschreven, die mede de spreuk huldigt: “*Noblesse*, - hier *richesse* -, *oblige*!” -), rust op ons wel degelijk de verpligting, om *zelf* te handelen, en vordert de nationale eer, dat ook in entomologisch opzigt, de voortbrengselen onzer Koloniën door Nederlanders worden, bekend gemaakt. Zoo dachten vroeger P. Cramer, O. Stoll, J.E. Voet, en in 1835 ook onze eerste Koning, aan wiens beschikkingen wij de uitgave te danken hebben der twee beroemde *Monographiën* van Dr. W. de Haan, over *Papilioniden* en *Orthoptera* onzer Oost-Indiën, te vinden in de “Verhande-

lingen" over de Nat. Gescli. der N.O. Ind. Bezittingen, Afd. Dierkunde, Leiden 1840'.

Sedert dien tijd zijn, op enkele verspreide kleinere bijdragen na, die uitgaven gestaakt; niettegenstaande sedert onze aanwinsten, bijna dagelijks, zijn vermeerderd. Het materiaal hoopt zich op, maar wordt niet verwerkt. Anderen zullen ons het gras voor de voeten wegmaaijen, lang nadat bij ons het hooi reeds had kunnen zijn gewonnen. Hadden slechts de vroegere finantiële bijdragen van Regeringswege blijven bestaan, sedert lang zou de wetenschappelijke wereld de insekten onzer Nederlandsche Koloniën, door *Nederlanders* beschreven en afgebeeld, hebben gezien. Afgebeeld, - zeg ik, - en men vergete niet, dat dit een kostbare arbeid is, doch een noodzakelijke; goede *teekeningen*, - ieder zoöloog zal zulks getuigen, - zijn onmisbare complementen van beschrijvingen, die anders zoozeer onvruchtbaar plegen te blijven. Bij het uitblijven van officiëlen steun, heeft onze ondernemende Conservator zich meer en meer, als het ware door inwendige aandrift, gedrongen gezien, om proprio Marte en op eigen risico, hier toch eene vernieuwde poging, tot teeken van leven naar buiten, te wagen.

Opvolgend gaf hij de twee boven ornschrevene Monographiën, in de Fransche taal, in het licht, met keurige afbeeldingen van wat ons Museum ten dezen voor de wetenschap nieuws en leerrijks bezit.

Zijne *eerste* verhandeling, - over de *Scutelleriden*, - heeft betrekking op de hemiptera, of halfvleugelige insekten, in het algemeen '*wantsen*' genaamd. De scutelleriden maken daarvan slechts eene enkele Familie uit, uit de Tribus der Geocorisen, of land-wantsen, afdeeling der heteroptera. v.V. beschrijft daarvan, op kernachtig korte, essentieel praktische wijze, niet minder dan 81 zeldzame soorten, verzameld op Ambon, Bali, Bangka, Borneo, Celebes, Ceram, Java, Halmaheira, Sumatra, Ternate, Timor, enz. Daaronder komen niet minder dan 33, voor de entomologie *nieuwe*, species voor. Hij, die op den naam van 'wantsen' afgaande, nog in de meening mogt verkeeren, dat dit 'viesche, leelijke' wezens zijn, beschouvve slechts even deze trouwens uitmuntend gekleurde en uitgevoerde teekeningen, en hij zal voor goed van deze dwaling genezen zijn. Moeten zij om hunne levenswijze 'boschwantsen' heeten, velen daarvan zou men te regt met den naam van 'metaalwantsen' kunnen bestempelen, want de entomoloog leert hier op nieuw ware pracht-exemplaren van deze, integendeel hoogst fraaije, insekten-afdeeling kennen, bedeeld met eene schitterende gouden en zilveren kleurenpraal. Eene zeer interessante opmerking omtrent de kleur dezer diertjes werd door v.V. gemaakt. Zij betreft de kleuren van meerdere wantsen uit het geslacht *Callidea*, en meer bijzonder ook van eene *Tectocoris*-soort, de zoogenaamde *cyanipes*. Deze, in spiritus be-

waard, vertoonen de oorspronkelijke gond-*groene* kleur, de laatste aan de pooten, terwijl de gedroogde exemplaren, - naar welke Fabricius zijn Tectocoris het eerst beschreef, - eene *blaauwe* kleur aannemen. De *T.* van F. zou dus *niet* cyanipes, maar inderdaad *viridipes* moeten benoemd geworden zijn.

De *tweede* Monographie van v.V. handelt over de *Pieriden*[1]. Onder dien naam wordt eene vrij groote Familie van *dagvlinders* verstaan, die ook in ons werelddeel, evenwel op verre na niet zoo rijk, vertegenwoordigd is.

Van deze Pieriden nu heeft schrijver bevonden, dat ongeveer 112 soorten in onze. O.I. bezittingen voorkomen, welke, op weinige uitzonderingen na, in 's Rijks Museum voorhanden zijn. Van die soorten waren vóór hem, nog 25 onbeschreven, dat is onbekend, terwijl van vele andere soorten alleen de mannetjes waren beschreven, waarvan het Museum nu beide sexen kan aanwijzen. Zoowel de naaawkeurige wijze, waarop v.V. het verschil der vleugel-nerven, ter onderscheiding der species van zoo groot gewigt, heeft aangewezen en afgebeeld, als de bijzonder fraaije teekeningen dezer Pieriden zelve verdienen, naar mijn oordeel, als onovertrefbaar te worden geroemd. Zóó voorgesteld, zijn het eigenlijk geene platen meer, maar als het ware levende autographiën van de natuur. Ik druk hierop te meer, daar v.V. iets in het oog heeft gehouden, wat op overeenkomstige teekeningen altijd over het hoofd wordt gezien, namelijk, om zijne Pieriden eene rationele plaatsing en natuurlijke houding te geven, door ze ons in harmonie voor te stellen met de *planten*-wereld, waarop zij leven. Die ook hier weêr, in zijne onkunde, denkt, dat hij al veel weet, wanneer hij over zoogenaamde ‘witjes’ kan medespreken, beschouwe deze tropische Pieriden eens van nabij, om te leeren inzien, hoe oneindig de schakeringen zijn van wat in de dierenwereld zelfs tot de eenvoudigste en meest dagelijksche vormen schijnt te behooren.

Zoo werd dan, op waardige wijze, eene nieuwe Serie van geïllustreerde monographiën geopend voor onze O.I. insekten-fauna. Maar veel, oneindig veel meer ligt nog braak, wat aan het Museum werd toegezonden, - door de HH. Ludeking, uit Sumatra; van den Bossche, uit Bangka en Billiton; Moens, Meijer en Groen, uit Java; Benschop, uit Borneo; Wernecke en Ludeking, uit Timor; Moens, uit Ceram; Semmelinck, van de Flores- en andere eilanden; Hoedt en Ludeking, uit Ambon, Boeroe, N. Guinea; Riedel en van

1 Even na het verschijnen dezer Verhandeling vernam ik, dat v.V. gelukkig genoeg geweest is, om den Engelschman Wallace, die hetzelfde onderwerp dacht te hehandelen, juist hij tijds, het gras voor de voeten te hebben weggemaaid, en alzoo voor Nederland de prioriteit ten dezen te hebben gehandhaafd.

Rosenberg, uit Celebes; Bernstein (die de laatste, en, naar ik vernam, meest volledige bezending heeft geleverd), uit Halmaheira Salawatti, enz., enz., en anderen. Aan hunne noeste vlijt en kunde, aan hunne verdienstelijke moeite en zorgen heeft Nederland verpligting. Wat nu door onzen ijverigen Conservator gegeven werd, is slechts eene kleine proeve van wat er te geven valt. Waar deze zich, uit eigen beweging, en als het ware tegen zijn eigen belang in, gedrongen heeft gevoeld, de pen en zijn kunstenaars-penseel op te vatten, daar moet het vaderland hem dank weten, niet alleen, maar het is zedelijk verpligt, hem verder en met kracht te ondersteunen in zijnen reuzen-arbeid. Niet langer mag hij, *op eigen risico*, blijven optreden, om onze nationale eer te handhaven in zijne wetenschap.

Zulke waar, als hij leverde, smaakt naar meer! Voorraad is er in overvloed. In v.V. bezit het Museum den ‘regten man op de regte plaats.’ Hem alzoo, den kundigen ‘algemeenen’ entomoloog, den ijverigen volgeling van den grooten Westwood, - hem, op loijalen voet, in staat gesteld, om op den ingeslagen koninklijken weg te kunnen voortgaan! Mogt het dan aan onze verlichte Hooge Regering behagen, hem, finantieel en personeel, te schragen voor zoo verre zulks noodig mogt zijn, dan voorzeker mogen wij meerdere dergelijke, degelijke Monographiën van zijne talentvolle hand te gemoet zien. Dan zal de Europesche roem, die ons Leidsch Museum in zeer vele andere opzigten bezit en ten vollen verdient, door hem, ook voor de entomologische wetenschap, verder glansrijk gehandhaafd worden.

Dan moge hij, - dien wij den ‘eersten entomoloog van Nederland’ mogen noemen, - nog lang vollen lust behouden, om zijne groote kracht meer en meer dienstbaar te maken aan den wetenschappelijken roem van het vaderland van Lyonet, van het land, dat van eeuw tot eeuw nimmer duurzaam ten achteren bleef in het bevorderen van wetenschap en kunst!

Utrecht, den 12^{den} April, 1866.
A.W.M. VAN HASSELT.

***Bijdragen tol de Taal-, Land en Volkenkunde van. Nederlandsch Indië. Uitgegeven door Tiet Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië Derde Volgreeks. Eerste Deel. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.* 1866.**

't Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.I. is eindelijk uit zijn doodslaap verrezen met een deel bijdragen, die allezins de aandacht verdienen van al wie belang stelt in de kennis onzer Overzeesche bezittingen. Het opent met een stuk van den Heer A.M. Coster te Paramaribo, over *de Boschegers van Suriname*, en bevat verder een verzameling *Maleische spreekwoorden en spreekioijzen*, door den Heer H.C. Klinkert, te Rijow, een *Iets over de Maleische School- en Volks-leesboeken*, bekroond en uitgegeven door liet Nederlandsch Indisch Gouvernement, door denzelfden, en eindelijk een *Overzigt der Taal- en Letterkunde van Nederlandsch Indië*, van den Heer G.K. Niemann. De eerstgenoemde bijdrage bevat belangrijke bijzonderheden omtrent de boschnegers, die de schrijver met aandacht schijnt bestudeerd te hebben. Door 't vertrouwen van die natuurmenschen, of liever tot de natuur teruggekeerde menschen te winnen, was de Heer Coster meer dan iemand anders in staat gesteld, veel te zien, waarvan de mededeeling de moeite overwaard is. Wij hopen, dat hij zich. bij eene andere gelegenheid eens onledig zal willen houden met een verzameling van onder de boschnegers van Suriname in zwang zijnde sprookjes, waarvan de kennis veel licht zoude werpen op 't Afrikaansche element, dat in 't neger-Engelsch nog in zoo'n ruime mate schuilt[1].

De verzameling van Maleische Spreekwoorden en Spreekwijzen verdient onzen dank, daar zij ons niet alleen belangrijke bijzonderheden van 't leven der Maleijers, maar ook menig in de bestaande Woordenboeken ontbrekend woord doet kennen. Zij maakt, zooals de schrijver zelf bekent, geene aanspraak op volledigheid, die dan ook bij den tegenwoordigen stand der wetenschap onmogelijk is. 't Zal dus ook naauwelijks behoeven opgemerkt te worden, dat ieder, die in 't bezit is van Maleische geschriften, haar met weinig moeite zal kunnen aanvullen[2]. Aan den Heer Klinkert komt de eer toe

1 Zelfs een naauwkeurige beschrijving van de uitspraak dezer taal zonde van belang zijn, ook voor algemeene taalstudie.

2 Zoo zijn onder anderen de spreekwoorden voorkomende in Meursinge's *Maleisch leesb.*, III, bl. 19, 35, 68, en bij Marsden onder *Ijaboel* door den Hr. Kl. vergeten. Dat bij Marsden luidt in de *Kalilah.* (bl. 155 van mijn handschrift): اقلم يجلان هندق بيفي يلن. Ook een speekwoord voorkomende bij Newbold, II, bl. 336, hadden we gaarne opgenomen gezien. N°. 1, 4, 5, 12, 15, 16, 28 en 29 komen ook bij hem, maar slechts vertaald voor, terwijl sommige hunner door hem anders verklaard worden. N°. 24 luidt in 't Menangkabowsch: *gadjah bărtènygeq di palupuq matånjå tidaq nampaq tungow di subărang laútan nampaq dèq injå.* N°. 40 is er: *manapiq ajar di dulang.*

van 't eerst aan een verzameling van Maleische spreekwoorden gedacht te hebben; en het is te wenschen dat ieder, die er in de gelegenheid toe is, zijn voetspoor zal willen drukken. De verzameling, die ons hier aangeboden wordt, is reeds vrij groot, en moet den schrijver vrij wat tijd gekost hebben. Men vindt er, die nog niet bekend waren, terwijl die het reeds zijn, uit verschillende werken eerst na lang zoeken kunnen bijgebragt worden. Gaarne hadden we door den Heer Klinkert de plaatsen opgegeven gezien, waaruit hij zijn schat heeft ontleend; zulks zoude voor den beoefenaar der taal van belang geweest zijn, daar hij nu niet regt weet, of de taal, waarin die spreekwoorden vervat zijn, het te Rijow te huis behoorende Maleisch is, of wel tot een spraaksoort, die ten onregte nog den naam *Maleisch* draagt, 't Spreekwoord *tangan jang tjělaka kĕrdja djatoh (de ongelukkige hand doet vallen)*, b.v., dat 't 100ste nummer beslaat, heeft de schrijver denkelijk op Java, of wel bij een inlander opgedaan, die aan de brabbeltaal gewoon is geraakt. Op het een en ander hebben we eenige aanmerkingen te maken, die we niet terughouden, omdat we hopen, dat de schrijver er door opgewekt zal worden om iets over de te Rijow in zwang zijnde taal mede te deelen. Vooreerst dan heeft ons de uitspraak *aĕr* van ايس (*water*) ten hoogste bevreemd. Een schrijffout kan het wel niet zijn, daar zij herhaaldelijk (No. 4, 5, 21, 40, 57, 79,122, enz.) voorkomt. Dat zij goed is, meenen we te moeten betwijfelen, want waar blijft dan de *ja* van ايس? In 't Zuidelijke Menangkabowsch spreekt men *aïr* uit, waarom liet wel eens in handschriften van de Westkust van Sumatra ايْر gespeld wordt, in 't meer Noordelijke *ajar*[1]. In No. 80 vinden we *di takoeti* in plaats van *di katakoeti*[2]; is de eerstgenoemde vorm in 't Maleisch van Rijow werkelijk in gebruik, of is het een Javanisme[3]? In No. 78 vinden we نيور, dat de Heer Kl. *nioer*

1 Ook de te Singapore in Romeinsch schrift uitgegeven boekjes hebben deze uitspraak. (Zie b.v. passim *Abbdullah's Journal*, te Singapore in 1838 in Arabisch en Romeinsch karakter uitgegeven.) Te Batavia spreekt men *aèr* uit.

2 Abdullah heeft in zijn levensbeschrijving, bl. 26, ook *ku-takuti* in pi. v. *ku-katakuti*.

3 Zie *Een Advokaat van den HgV, Roorda*, bl. 17

uitspreekt; wat is nu de Rijowsche uitspraak? Is de spelling van den inlander in 't Arabisch charakter goed, dan zoude de uitspraak *njoer* en 't woord dus eenlettergrepig zijn. In Maleische Handschriften wordt liet woord, zoo als bekend is, نيجور (*njijur*[1]) gespeld, en is dus tweelettergrepig, terwijl het in 't Menangkabowsch *nijur* luidt[2]. اريس (N°. 134) spreekt de Hr. Kl., 't Woordenboek van Pijnappel volgende, *aris* uit, en vertaalt het met *jonge loot.* 't Spreekwoord, waarin dit woord voorkomt, vindt men in den aanhef van de *Ismajatim*, alwaar het naar twee handschriften van het India office رياس gespeld wordt, en dus de uitspraak *rijas* veronderstelt. De verklaring, die de Hr, Kl. er van geeft, kan aldaar niet toegepast worden. De inlandsche schrijver zegt er, dat allen die 't verhaal lezen, er nut uit trekken moeten, en liet niet alleen vermaakshalve moeten lezen of aanhooren, opdat zij, vervolgt hij, met regt mannen en vrouwen mogen heeten; indien zij zoo niet doen, dan zou den zij gelijk rs/as-etende olifanten en gras-etende runderen zijn[3]. 't Woord اريس is eigenlijk de Menangkabowsche vorm en ريس de Maleische[4]. Men verstaat er een pisangstam onder, even als in 't Javaansch onder *ares*[5]; en deze beteekenis past zeer goed op 't spreekwoord, daar de olifanten verzot op banaanstammen zijn. Een andere zwarigheid, waarop we gesluit zijn, is de uitspraak *kapandeijan* (N°. 16, 20), niettegenstaande de text كفندايين heeft; is dit zucht om de afleiding van *pandej* te doen uitkomen, of is hier den Hr. Kl. een herinnering bijgebleven uit het op Java gebruikelijke Maleisch, waar men dit woord *kapandèan* zoude moeten uitspreken, even als men er *pakèan* in pl. van *pakajan* zegt? De Hr. von Dewall spreekt overal een *a* uit, waar op een der onzuivere tweeklanken (*ow* en *ej*) een aanhechtsel met een klinker beginnend door de afleiding komt te volgen; en dit

1 Ik geloof, dat het raadzaam is in 't transcriberen van inlandsche woorden *u* in plaats van onze lastige *oe* te gebruiken.

2 Zie *Tobasche Spraakkunst*, bl. 30 *aant*.

3 سفلي سمفرن نام لاكۤ٣ دان فرمغون جكلو تيدك دمكين دالم
سفرت كلجه ماكن ريس دان لمبو ماكن رمشت»

4 Woorden met een. *r* of *l* beginnende, hebben in 't Menangkabowsch dikwijls een voorslag bestaande in *ha* of *a* (vgl. *Bat. leesb.*, IV, bl. 134 in de noot).

5 Vgl. *Een Advolcaal van den Roogl. T. Roorda*, bl. 38, waarbij men voege 't Tagaalsche woord *alijas*, uit den klemtoon van welk woord Wijkt, dat 't Kawische *harjas* tweelcltergrepig is.

is geheel in overeenstemming ook met de Menangkabowsche uitspraak[1]. De Hr. Kl. transcribeert *ow* met *aoe*, maar *ej* met *en*. We meenen, dat dit den leerling in de onzekerheid moet brengen of *aoe* ook tweelettergrepig is uit te spreken, want باؤ (*geur*) en جاؤه (*ver, afgelegen*) geeft de Hr. Kl. terug met *baoe* en *djaoeh* (zie N°. 72), zoodat *kĕrbaoe* (N°. 19), in plaats van *kĕrbow* (کربو), drielettergrepig zoude moeten zijn[2]. Eindelijk vinden we in N°. 12 *manimpa* met een *h* als sluiter gespeld, en evenzoo *poelaoe pĕrtjah*[3], in pl. v. *pulow pĕrtja* (een naam van 't eiland Sumatra), terwijl daarentegen *mèwah* in N°. 62, zonder *h* geschreven is. Moet men hieruit opmaken, dat de *h* als sluiter in 't Maleisch van Rijow niet hoorbaar is, en daarom wel eens geschreven wordt waar hij niet behoort? 't Menangkabowsch spreekt *manimpå* en *pulow părtja* uit; 't geen een afdoend bewijs is, dat de *h*, in beide woorden verworpen moet worden[4]. Of heeft de Hr. Kl. in genoemden naam van Sumatra *pĕrtjah* gezien, door geloof te slaan aan de Javaansche overlevering, die zegt, dat Sumatra vroeger aan Java verbonden geweest is, en door de afscheuring den naam kreeg van 't *gebroken eiland (pĕtjah)*[5]? Het Javaansche sprookje is naar ons inzien ontstaan uit. de verkeerde opvatting van *părtja* als *pĕrtjah* of *pĕtjah*. Op de Westkust van Sumatra is het ten eenenmale bij de inlanders onbekend, daar bij hen tusschen *părtjå* en *părtjah* geen verwarring kan plaats hebben. Om geen misbruik te maken van de ruimte ons in dit tijdschrift toegestaan, zullen we ons bij deze opmerkingen bepalen, die - wij vertrouwen het - den Heer Klinkert zullen aansporen, de noodige toelichting bij gelegenheid te geven. Wij gaan over tot zijne tweede bijdrage.

Zij bevat een allezins billijke veroordeeling van de leesboekjes, die het Nederlandsen-Indisch gouvernement heeft durven bekroonen. De Hr. Kl. heeft 't publiek een grooten dienst bewezen met zijne beoordeeling, want men ziet er uit, op welk een jammerlijke wijze 't Nederl.-Ind. gouvernement zich bij den neus heeft laten leiden door

1 Zie *Tob. Spr.*, bl. 30, aant onder G., *Balaksch leesb.*, IV, bl. 166 onder *tindjow*.

2 اتو geeft de Hr. Kl, passim met *alaw* terug.

3 Zie bl. 92 in het *Iets over de Mal. School- en Leesboeken*.

4 In de *Pandja Tandăran* (niet *Pantja Tandăran*, zooals abusivelijkin mijn *Account of the Malay Manuscripts belonging to theAsiatic Society*, bl. 28 in de noot staat), naar de vertaling van Abdullah, vind ik meermalen een *h* ten onregte als sluiter geschreven.

5 Deze overlevering is te vinden in de door Roorda uitgegeven *Jav. gesprekken, opgesteld door een Jav. van Soerakarta*.

boekjes te bekroonen, waarvan de schrijvers òf in onnoozelheid, òf in onbeschaamdheid hebben moeten uitmunten, daar zij anders zulk werk niet hadden durven inzenden. Dat gemors van Europeanen in inlandsche talen, wanneer zal men toch ten onzent inzien, dat het ons zoogenaamd moreel overwigt in de waagschaal stelt? Die deze bewering te sterk mogt vinden, zie deze bijdrage van den Hr. Kl. in, om tot de overtuiging te geraken, dat de fijn opmerkende inlander slechts een minachtend glimlachje voor ons kan over hebben, als hij de wartaal ziet, waardoor wij ons verbeelden hem te kunnen beschaven, 't Bevreemdt ons, dat niemand zich verzet heeft tegen 't drukken van die boekjes, en nog meer, dat geen der vraagbaken van 't gouvernement op de Maleische letterkunde zelve heeft gewezen als een rijke bron, waaruit een goed leesboek ten behoeve van den inlander kan worden geput. Behoeven we hier nog melding te maken van *de Twin der vorsten, de Kroon der koningen, de Kalilah wa Dimnah, het Papegaaijeboek, de Bakhtijar*[1] en andere voortbrengselen der Maleische letterkunde, die een reeks van zeer geschikte verhalen opleveren? De gelukkigste vertaling van de hand van een Europeaan zal nimmer met graagte door den inlander gelezen worden, voor wien onze wijze van denken niets aanlokkelijks heeft. Om voor hem leesbaar te zijn, moeten we ons in zijn toestand kunnen verplaatsen, en dit zal wel niet mogelijk zijn, zoo lang we geen afstand gelieven te doen van dat vertoon van majesteit, dat ons in 't oog van den inlander niet verheft maar belagchelijk maakt. We zijn daar ginds te groote heeren, om 't vertrouwen van den inlander te winnen, en kunnen daarom op hem geen ander overwigt uitoefenen, dan 't geen ons de kanonnen geven. Men heeft het zelfs noodig geoordeeld de officiële beoefenaars eener inlandsche taal een gouden band om de pet te doen dragen! Onze zendelingen zouden door hunne bijzondere verhouding 't geschiktst zijn een invloed op den inlander uit te oefenen, die niet aan vrees toe te schrijven is; maar zij zijn, op enkele loffelijke uitzonderingen na, te bekrompen, om van 't geen zij boven een ambtenaar vooruit hebben, 't regte gebruik te maken. Hunne door onverdraagzaamheid voorgeschreven geringschatting van de inlandsche beschaving, maakt hen blind voor 't goede, dat er in is. Van daar, dat juist zij zoo spoedig er toe besluiten, den inlander Europesche denkbeelden op te disschen, zonder zicli eerst behoorlijk met de inlandsche wijze van bereiding bekend te maken. Onder de schrijvers van de door den Hr. Kl. met zooveel nadruk veroordeelde boekjes, vinden we, helaas! drie zendelingen, die uit hun langdurigen om-

1 Zie mijn *Short account of the Malay Manuscripts belonging to the Royal Asiatic Society of Gr. Br. and Irel*, onder N°. 4, 17 en 63.

gang met den inlander althans hadden moeten leeren, dat zij met meer omzigtigheid hadden behooren te werk te gaan. 't Gouvernement is den Hr. Kl. grooten dank verschuldigd voor deze bijdrage, die - we hopen het - aanleiding kan geven tot een vernieuwde poging, om den inlander *geschikte* leesboeken in handen te geven.

De bijdrage van den Hr. Niemann een *Overzigt der Taal- en Letterkunde van N.I.*, getuigt van grondige studie en zeldzame kennis van bronnen. Voor wie zich bekend wil maken met 't geen ten onzent en elders over die vakken is geleverd, is het een zeer geschikte handleiding. Hier en daar heeft de schrijver, misschien wel door de stof overmeesterd, een bijdrage overgeslagen, die we met leedwezen in zijn verslag misten, zooals b.v. *De Makassaarsche en Boeginesche legenden*, door den Hr. Matthes in 't Jaarboekje *Celebes* voor 1864 medegedeeld, en het van denzelfden schrijver afkomstige *Verslag van een uitstapje naar de Ooster-Distrikten van Celebes, alsmede van verschillende togten in die Afdeeling ondernomen, van* 25 *September tot 22 December* 1864, in 't zelfde *Jaarboekje* voor 1865. Het tweede gedeelte van zijn overzigt noemt de Hr. Niemann een *Verslag der Afdeeling Taal- en Letterkunde van 't Instituut over* 1862-1864, waarom moge uit het stuk zelve blijken. Maar op dit gedeelte veroorloven we ons een paar aanmerkingen te maken, die de schrijver ons ten goede zal houden. Wij vinden hier o.a. een verontschuldiging der gebreken, waaraan het door T. Roorda en J.J. Meinsma uitgegeven Supplement op 't Javaansche Woordehoek van Gericke mank gaat. Hij zegt: ‘waar is een lexi-cographische arbeid te vinden, althans op 't gebied van Aziatische talen, waarin men geen leemten van meer of minder belang heeft ontdekt?’ Hiermede meenen we, dat hij de zamenstellers van dat Supplement niet heeft kunnen zuiveren van de blaam, daarin geen gebruik gemaakt te hebben van reeds lang verschenen voortbrengselen der Javaansche letterkunde, als daar zijn de *Rama*, de *Ardjuna Sasrabahu*, de *Menak*, om niet te spreken van 't niet opnemen der door Friederich in zijn *Verslag van 't eiland Bali* opgegeven Kawi-woorden, en de verwaarloozing van de door denzelfden uitgegeven Kawi-texten, waaruit zooveel te leeren is. En toch maakt de Hr. Niemann den Hr. de Hollander er een verwijt van, dat hij bij den 3^{den} druk zijner *Handleiding tot de kennis der Maleische taal en letterkunde*, geen gebruik gemaakt heeft van eenige sinds den 2^{den} druk van dit werk verschenen bijdragen. De Heer de Hollander zoude kunnen zeggen, dat de Heer Niemann niet met gelijke maat meet. Wat de Hr. Niemann over Pijnappel's Maleisch Woordeboek zegt, zal men wel op rekening te stellen hebben van een te ver gedreven zucht, om humaan te zijn. Hij bepaalt zich tot enkele aanmerkingen,

die we meerendeels beamen, maar die naar onze meening weinig kunnen bijdragen tot de verbetering van dat werk. Hij had van de schaduwzijden er van sprekende, den Hr. Pijnappel een wezenlijken dienst bewezen, door te wijzen op de woorden, die er in opgenomen zijn uit allerlei werken, (die niet, zoo als behoorde, sub voce geciteerd zijn), zonder te letten op drukfouten. Ik behoef den beoefenaar van 't Maleisch maar te herinneren aan بلادن, سوكي en بيارق die aan de drukfouten *beladan* (in pl. v. *beladau*, d.i. *bĕladow*[1]), *suwei* (in pl. v. *tuwej*) en *bijarak* (in pl. v. *bijawak*), de eer eener opname te danken hebben. Wat *kamèdja* betreft, ik moet den Hr. Pijnappel hier tegen den Hr. Niemann in 't gelijk stellen, want 't Arabische قميص zoude in 't Maleisch *kamis* geworden zijn, terwijl uit 't Portugesche *camisa* (de *s* tusschen klinkers even als in 't Fransch als *z* uit te spreken), naar de Maleische uitspraak, die van een *z* een *dj* maakt, van zelf *kamèdja* moest ontstaan. Buitendien behoort dit woord tot die, welke door Europeanen ingevoerd zijn[2], daar toch hembden niet tot de inlandsche kleederdragt behooren. Om Pijnappel in de gelegenheid te stellen zijn werk te verbeteren, had de Hr. Niemann ook moeten doen uitkomen, hoe de volgens Crawfurd daarin als Bataviaasch opgegeven woorden, uit de Wilde's, door T. Roorda uitgegeven *Woordenlijst* ontleend zijn[3], zoodat de Hr. Pijnappel liever den Nederlander had moeten gebruiken dan den Engelschman, uit wien hij, helaas! maar al te veel in zijn werk heeft gelieven op te nemen. Met 't geen de Hr. Niemann over mijn arbeid zegt, moet ik tevreden zijn. Door zijne groote beknoptheid spijt het mij echter, dat hij verzuimd heeft zijne opmerking, dat er in het 4de stuk van 't *Bataksch leesboek* wel een en ander voorkomt, dat nog nader bewijs behoeft, alvorens het als eigendom der wetenschap is te beschouwen, nader toe te lichten; want nu kan ik niet weten, waar ik gezondigd heb tegen de waarschijnlijkheid, en ben dus niet in de gelegenheid de zoo noodige verbeteringen in mijn werk aan te brengen.

Wij eindigen met den wensch, dat 't Instituut op denzelfden weg voortga, en twijfelen er niet aan, of het zal dus doende een vergelijking met andere genootschappen van dien aard kunnen doorstaan.

1 Maart 1866.

H.N. VAN DER TUUK.

1 Dit woord komt dikwijls in Maleische geschriften voor (vgl. Daj. *baladau*).
2 *Bataksch leesb*., IV, bl. 209.
3 Zie b.v. *kĕmpih, goekan, gilip, tabir*, enz.

Leesboek over de Landbouwkunde, door J. Doornbos, Leeraar in de Wis- en Natuurkunde aan het Gymnasium te Assen. Assen, J.O van Houten. 1865.

Referent gelooft dat de schrijver beter gedaan zou hebben, dit werkje niet te schrijven. Hij heeft toch een werk ondernomen waarvoor hij blijkbaar niet berekend is en (wij voegen dit tot zijn troost hier bij) waarvoor slechts menschen van zeldzame en vele talenten berekend zullen zijn.

Hij tracht ‘van de afdeelingen der Natuurwetenschap, welke met den landbouw in verband staan, eene populaire voorstelling te geven, die de leerlingen, welke het eerste volksonderwijs reeds hebben genoten en zich willen oefenen in het landbouwbedrijf, in staat moet stellen om gebruik te maken van grootere handboeken voor deze wetenschappen.’

Niemand zal na de lezing van het boekje gelooven, dat hij dit doel bereikt heeft.

De Heer D. moge een zeer bekwaam wiskundige zijn, hij is geen landbouwer, geen scheikundige, plantkundige of geoloog. Hij heeft wel over al die wetenschappen gelezen, maar zijne herinneringen van het gelezene zijn dikwijls verward en hij is in geene van deze zoo diep doorgedrongen, dat hij daardoor berekend is voor de zware taak om ze populair bekend te maken.

Wenschende populair en kort te schrijven wordt hij zoo oppervlakkig, dat de meeste leerlingen door zijn geschrijf niet veel wijzer zullen worden. Iemand, die zeer ervaren is in een der genoemde wetenschappen, zal wel begrijpen wat hij bedoelt, maar het zal hem tevens in het oog vallen, dat de schrijver de zaken maar half behandelt en vele ouderwetsche en onware voorstellingen mededeelt.

Of is het niet ouderwetsch, als hij op bl. 6 zegt, ‘dat een keisteen toeneemt in omvang wanneer van buiten werkende oorzaken er nieuwe stof aan toevoegen,’ of op bl. 93, ‘dat het noodig is om de kluiten op den akker fijn te maken, daar zij anders aan de bovenvlakte schaduw voor sommige plantjes veroorzaken, die dus uit gebrek aan warmte niet zoo welig kunnen groeijen, als zij gedaan zouden hebben, wanneer de zomerwarmte vrije toetreding had?’

Als hij op bl. 105 zegt ‘dat paardenmest zeer hevig broeit en snel werkt omdat de paarden hun voedsel niet fijn kaauwen,’ en onmiddelijk daaronder schrijft, ‘dat schapenmest zeer snel werkt omdat de schapen het voedsel zeer fijn kaauwen en het dus tot eene spoedige ontleding voorbereiden,’ wat moet dan de lezer hiervan gelooven, zeker toch niet beide stellingen?

Ref. kiest deze voorbeelden omdat zij met den landbouw, den titel van zijn boek, in verband staan, maar zou uit de meeste andere gedeelten van zijn werkje er eene menigte kunnen bijbrengen, die hem tot het oordeel bragten: dat het meer zal dienen om het aantal van hen te vermeerderen, die de behoefte gevoelen om over alles mede te kunnen praten (zonder den lust te gevoelen om in eenige wetenschap wezenlijk door te dringen), dan om het doel van den schrijver te verwezenlijken.

Wolferd van Borssele, treurspel. Te Amsterdam, bij C.M. van Gogh.

Niet zonder eenige verrassing legden wij dit treurspel na de lezing neêr. Gewoon om in de dramatische proeven, welke in den laatsten tijd geleverd werden, niet dan het zwoegen van het onvermogen te aanschouwen, erkennen wij volgaarne in den ‘Wolfert van Borssele’ de uiting van een rijpen geest, het schrift eener geoefende hand, de vrucht eener meer dan alledaagsche ontwikkeling.

De handeling, onzer aloude historie ontleend, geeft blijk van meer dan gewone kennis der lokale kleur, der historische toestanden. Is zij ook eenvoudig, te eenvoudig schier voor den modernen toeschouwer, die meer door toestanden dan door charakterschildering gewoon is geboeid te worden, zij is volkomen geschikt om de ter voorstelling gekozen personen zich er in te doen ontwikkelen. Het is slechts een korte geschiedenis, de val van Wolferd van Borssele, voogd van den zwakken Jan I, Graaf van Holland, maar niettemin weet de auteur niet alleen zijn hoofdpersoon in al zijn kracht en waardigheid, maar ook de bijfiguren met scherpe lijnen te teekenen.

Het gesprek van Aloud, baljuw van Zuid-Holland, met de schepenen van Delft, wedijvert in fijnheid van charakterteekening met de burgers uit de verschillende gewesten der Nederlanden, in Göthes Egmond; en de vergadering, in het vierde bedrijf, van den grafelijken raad in het steenhuis te Delft, is van weinig minder gehalte. Geen wonder alzoo, dat de personen, die het naast de hoofdfiguur omringen, soms met een enkelen trek, die een coup de maitre is, geteekend worden.

Heeft dan werkelijk een meesterstuk in het dramatiesch genre het licht gezien en heeft een onbekende zoo dadelijk bij de eerste proeve het wit getroffen, dat den uitstekendsten onzer poëten meest of altoos te hoog hing? Dat zij verre. Wat wij toejuichten zou in eene

historische verhandeling uitnemend op zijn plaats zijn; zou de bouwstoffen kunnen uitmaken voor een meesterlijke monografie, maar gerechtigt nog geenszins tot eene hulde aan het kunststuk, aan het poëem.

De hoedanigheden, waarvan de onbekende schrijver blijk geeft, zouden elken romancier en dramatist zeer goed te stade komen; maar romancier en dramatist behoeven nog andere, misschien nog meer kostbare en zeldzame, omdat ze niet door studie en wetenschap verkregen worden; en die andere hoedanigheden schijnt de auteur niet of slechts in geringe mate te bezitten.

Het schijnt ons toe, dat het treurspel een ‘politieke tendenz’ heeft en dat de geheele daad van het stuk er op ingericht is, om een totaal-indruk na te laten, geëigend aan die tendenz. Zoo als meestal, loopt daardoor niet alleen het menschelijke der figuren, welke dan meestal inkarnaties van ideën worden, maar ook de werkelijk historische kleur (niet die van kostuum, van herkomst of gebruik, maar wat meer essentieel is, van de gedachte) gevaar van verloren te gaan. De gebeurtenis, welke in de 13de Eeuw heet voor te vallen, waarvoor de namen niet alleen, maar ook het kostuum en ettelijke zinspelingen op zeden en gebruiken dan ook pleiten, verliest daardoor echter bijna de mogelijkheid van bestaan. Of is het Godsbegrip, dat van Borssele in sommige regelen openbaart, niet alleen mogelijk bij de waereldbeschouwing onzer eeuw? Spreekt waarlijk een 13de eeuwer in de regelen, wien overigens geen kracht, tot forschheid toe, ontzegd kan worden:

> Ja, van alles wat Gods wonderkracht
> Op *dit* ons stoflijk wereldrond geschapen heeft
> Is 't menschdom 't godlijkst. Maar indien 't geen menschen zijn,
> De schepslen in wier lichaam als in dat van 't zwijn
> Slechts zóoveel ziel zit als het vleesch voor zout behoeft
> Om niet te rotten, dan zult ge in het volkrijkst oord
> Op klaren lichten dag lang zoeken naar een mensch.

Zou er plaats zijn geweest in de 13de Eeuw voor den wereldgeest, die de volkeren dezer landen (een schrede) doen laat op den weg der toekomst? Overvleugelt de didaktiek niet de historische kennis, als van Borssele, palstaande tegen het opgeruid gemeen en tegen den beleedigden adel, gewaagt van een ‘volkswaan van een dag?’

Maar meer nog dan de historische kleur, heeft de tendenz het poëem zelf verwoest. Moet in elk kunststuk, en vooral in het drama, het zuiver menschelijke, en dat alleen, zich uiten, zoodat de vraag, zelfs in een historisch drama: is dat een gestaafd feit? onderdoet voor de veel belangrijker: is dit of dat charakter in vrede met zich zelf, is deze of gene figuur een mensch van gelijke beweging als wij,

dan springt het in het oog, dat de auteur niet aan zijne verplichting heeft kunnen voldoen, daar hij de waereld, welke hij uit het verleden ons voor oogen wil doen dagen, slechts van éene en wel van de politieke zijde doet kennen. Met zijn grondidee was het niet anders mogelijk. Wat de poorters spreken, wat het gemeen uitbrult, wat de adel overweegt, wat Voorne doet of niet doet, wat Borssele bepeinst, beproeft en najaagt, het heeft alles betrekking op het politieke leven, het draagt alles een officiëelen tint. Vandaar dan ook de koude, die in de gantsche kompozitie heerscht, vandaar dan ook dat het oordeelend verstand in menig treffende gedachte gehuldigd kan worden, maar dat nergens de fantazie haar wiekslag laat hooren, dat de gedachte nooit denkbeeld, de redeneering nooit voorstelling wordt.

De auteur schijnt de leemte eenigermate zelf gevoeld te hebben, daar hij aan de politieke handeling een romantische epizode heeft pogen te verbinden. De strenge, hier en daar zelfs stoïcijnsche, van Borssele, heeft in zijne jeugd eene *amourette* gehad, maar heeft in een soort van roes - het is nevelachtig aangeduid - het voorwerp zijner liefde doorstoken. Hij ontmoet den vader, wien zijn eenig kind ontnomen werd, na vele jaren te Delft; het is Krijn, die uit wrok jegens al wat Zeeuwschen adel heet, het volk tegen den voogd opzet en hem doet vallen. Het weinig waarschijnlijke van de geheele wraakneming laten wij in het midden; alleen willen wij er op wijzen, dat die geheele epizode zóo weinig door den auteur als één met zijn drama is gevoeld, dat hij haar niet meer dan heeft weten in te voegen en dan nog ten koste van het grondidee. Van Borssele toch, strijdende voor de grafelijkheid tegen den adel en het gemeen, is begrijpelijk, kan sympathie wekken indien hij valt in den kamp voor zijn beginsel, maar daalt van zijne hoogte af, wordt aan zich zelven geheel ontrouw, indien een geheimzinnige macht zich in den strijd mengt en hem verslaat.

Er is veel degelijks, veel goeds in dit treurspel; maar dat degelijke en goede behoort meer den geleerde dan den kunstenaar; het geheel doet ons bijna denken aan de *quatrains* van Malesherbes, of aan een elegie van een of ander uitstekend professor in de logika.

S.

De staathuishoudkunde als wetenschap en kunst.

Onder den naam van staathuishoudkunde wordt tegenwoordig een tweeslachtig iets geleerd, dat *wetenschap* en *kunst* te gelijk is. De beschrijving en verklaring van eene groep van maatschappelijke verschijnselen is daarin zamengeweven met lessen voor het bijzondere en openbare leven en met raadgevingen aan regeringen en natiën.

Overtuigd dat die zamensmelting onnatuurlijk is en de verderfelijkste gevolgen heeft, zoowel voor de wetenschap als voor de praktijk, wil ik eene poging doen om hare onhoudbaarheid duidelijk in het licht te stellen.

Niet met algemeene uit de wijsbegeerte en de geschiedenis der natuurwetenschap geputte gronden. Hoewel deze voor het onderwerp van het grootste gewigt zijn, en daarmede alleen reeds het verwerpelijke der door mij bestredene vereeniging bewezen kan worden, geloof ik ze toch zonder schade achterwege te kunnen laten. Wie met den tegenwoordigen toestand der staathuishoudkunde tevreden is, wordt door zoodanige gronden toch niet overtuigd. Het feit b.v., dat de natuurwetenschappen hare ontwikkeling eerst hebben erlangd, toen zij geheel om haar zelve werden beoefend, en de gedachte aan dadelijke praktische resultaten was ter zijde gesteld, beantwoordt hij met een beroep op den tegenwoordigen in zijne oogen zoo bloeijenden toestand zijner wetenschap.

Eerst moet die waan worden weggevaagd. Het gebrekkige van haren tegenwoordigen toestand moet eerst worden aangewezen, en in bijzonderheden in het licht gesteld, hoe de bron dier gebreken ligt in de zamensmelting der wetenschap met eene kunst.

Dit een en ander hoop ik in de volgende bladen te doen.

Om misverstand over de woorden *wetenschap* en *kunst* voor te komen laat ik eene korte aanwijzing van hunne beteekenis voorafgaan.

Eene wetenschap is een geordend geheel van de kennis, welke wij hebben van eene zekere groep van verschijnselen; - eene kunst een zamenstel van de regelen, welke bij het najagen van eenig doel moeten worden opgevolgd. Het doel der wetenschap is kennis van de verschijnselen en van hunnen zamenhang; dat der kunst is de bereiking van haar doel. Zoo zegt Dr. Whewell in zijn *Novum organon renovatum, Aphorism XXV*: 'The object of science is knowledge, the objects of art are works. In art truth is a means to an end; in science it is the sole end.'

I.

Eene eerste voorwaarde voor den bloei, zoo niet voor het bestaan eener wetenschap, is een eigen begrensd gebied. Welk dit is, maakt het eerste punt van behandeling uit in elke wetenschap.

Ook in de staathuishoudkunde. In die wetenschap blijft dit echter nog altijd een punt van discussie. Eene bevredigende oplossing blijft ontbreken. Immers, terwijl allen erkennen, dat de staathuishoudkunde niet alle maatschappelijke verschijnselen omvat, en een onderdeel is van de wetenschap der zamenleving, behoeft men slechts even de handboeken in te zien, om op te merken, dat die waarheid bij de behandeling niet in het oog gehouden wordt. Men vindt daarin van alles. Tamelijk bescheiden in hunne definitiën, gaan de staathuishoudkundigen bij de uitwerking alle grenzen te buiten.

De sleutel tot deze verwarring ligt in de inmenging van de kunst. Aan de wetenschap wordt het doel der kunst opgedrongen. Als haar doel wordt niet gesteld de kennis der waarheid, maar de bevordering der welvaart.

Zoo zegt de Bruyn Kops in zijne *Beginselen der Staathuishoudkunde*, 3de uitg., blz. 2:

'Die wetten (d.i. de wetten, die den rijkdom besturen) dan zijn het onderwerp der staathuishoudkunde, maar wat is haar

doel? Zij heeft tot doel de welvaart zoo algemeen mogelijk te maken'[1].

En Prof. van Rees in zijn *Overzigt der Staathuishoudkunde*, Utrecht, 1861, Inleiding, § 3, n°. 1:

'De staathuishoudkunde is eene van de wetenschappen der zamenleving. Zij bepaalt zich tot het onderzoek van de huishouding der maatschappij, voor zoo ver deze betrekking heeft op het *stoffelijke* welzijn van hare leden, en kan derhalve genoemd worden *de wetenschap der volkswelvaart*. Zij moet de natuurwetten ontvouwen, waarvan deze afhankelijk is, en de middelen aanwijzen om haar tot den hoogsten trap van ontwikkeling op te voeren.'

Door aldus van de wetenschap te vragen, dat zij de middelen aanwijze tot vermeerdering der welvaart, wordt van meet af de beperking binnen het afgebakende gebied onmogelijk. Dientengevolge moet zij lessen en voorschriften geven voor het geheele bijzondere en openbare leven, en om van die lessen en voorschriften rekenschap te geven, is de kennis van de tot het gebied der staathuishoudkunde behoorende verschijnselen ten eenenmale onvoldoende.

Geene kunst toch, hoe weinig omvangrijk haar doel zij, kan uit ééne wetenschap volkomen worden toegelicht. Een bouwkundige moet om de regelen zijner kunst te regtvaardigen, onderscheidene takken van natuurwetenschap en de schoonheidsleer raadplegen. De geneesheer brengt aan het ziekbed de kennis in toepassing, welke hij door de studie van misschien een dozijn verschillende wetenschappen verkregen heeft. Om van al zijn doen en laten rekenschap te geven, zal een landbouwer zijne gronden moeten halen uit bijna het geheele wijde veld der natuurwetenschappen en uit de staathuishoudkunde.

Nogtans is het doel dezer kunsten veel minder omvangrijk dan het pretense doel der staathuishoudkunde, d.i. de bevordering der welvaart. Wat van gene geldt moet derhalve van deze in dubbele mate waar zijn. Treedt de staathuishoudkunde op als kunst der welvaart, dan moet zij haar licht putten uit alle wetenschappen.

1 De Heer de Bruyn Kops voegt aan deze woorden eenige ophelderingen toe, waaruit blijkt, dat hij de zwarigheid wel gevoelt. Opgelost heeft hij haar echter niet. Een juist begrip van het onderscheid tusschen wetenschap en kunst ontbreekt ook in die bijgevoegde ophelderingen. O.a. noemt hij daar ook de staatkunde eene wetenschap.

De eerste elementen der welvaart zijn gezondheid en zedelijklijkheid der individuën, eene passende wetgeving en staatsinrigting, kennis van en magt over de natuur. Om als raadgeefster te kunnen optreden, hoe dit alles kan worden verwezenlijkt, moet zij den geheelen omvang der menschelijke kennis in zich opnemen. Welvaart is het verwijderd doel van alle kennis. Bij de beoordeeling van de middelen tot hare bevordering, kan en mag niets buiten aanmerking blijven.

Zoolang derhalve de staathuishoudkunde wetenschap en kunst te gelijk moet zijn, kan aan geene bevredigende oplossing der vraag naar den omvang van haar gebied gedacht worden. De wetenschap vordert beperking, de kunst der welvaart onbepaalde uitbreiding van dat gebied. Beide eischen te bevredigen is onmogelijk.

Een van beiden alzoo. De staathuishoudkundigen moeten er van afzien om ooit het gebied hunner wetenschap te bepalen, en daarmede eene eerste voorwaarde voor haren vooruitgang prijs geven; - of wel, zij moeten van de wetenschap de kunst der welvaart afscheiden en hun geusurpeerd monopolie van de productie van welvaart laten varen.

Prof. Vissering schijnt tot het eerste geneigd. In de narede van zijn bekend Handboek zegt hij, blz. 303-304:

‘Zonder nu voor de honderdste maal den strijd over den omvang en de grenzen van het gebied der staathuishoudkunde als wetenschap te openen - wil ik eenvoudig mijne meening te kennen geven, dat de bekende definitie van Say te eenzijdig en te bekrompen, althans geheel verouderd is. Wie zich nu nog aan deze definitie met al hare gevolgtrekkingen willen hechten, vergeten, dat zij wel volkomen passend was voor het standpunt, waarop de wetenschap gekomen was, toen hij in 1803 zijn *traité* schreef, maar dat hij zelf vele jaren later (in 1828), nadat voortgezette studie hem dieper inzigt in haar wezen en doel gegeven had, in zijnen *Cours* de waarschuwing heeft uitgesproken: “l'objet de l'économie politique semble avoir été restreint jusqu'ici à la connaissance des lois, qui présideut à la formation, à la distribution, et à la consommation des richesses. C'est ainsi que moi-même je l'ai considérée dans mon traité d'économie politique, publié pour la première fois en 1803. Cependant ou pût voir dans cet ouvrage même, que cette science tient à tout dans la société”. Deze laatste uitdrukking moge nu zeer ruim en onbepaald zijn,

en de vraag moge sedert zijn gerezen, of dan nu de staathuishoudkunde *de* wetenschap van het maatschappelijk leven is of slechts een deel daarvan uitmaakt, het gronddenkbeeld, hier door Say uitgedrukt, is mijns erachtens even waar als rijk in gevolgen en ik acht eene grondige en vruchtbare beoefening der staathuishoudkunde onmogelijk, wanneer men haar niet beschouwt als de studie der verschijnselen van het maatschappelijke leven en der wetten, die uit die verschijnselen af te leiden zijn, ook buiten het enge bestek van het streven van den mensch naar stoffelijken rijkdom.'

Dit gevoelen is niet het mijne. Dat de kunst der welvaart niet op eene wetenschap, die zich bepaalt binnen het enge (?) bestek van het streven van den mensch naar stoffelijken rijkdom, gebouwd kan worden, neem ik aan. Ik heb het vroeger tegenover den Heer Vissering bewezen. Maar dat voor de *wetenschap* die grenzen te eng zouden zijn, en dat de *wetenschap* haar gebied over de geheele maatschappij zou moeten uitstrekken, om *grondig* en met vrucht te kunnen worden beoefend, is in strijd met de geschiedenis der wetenschappen. Deze leert overal, dat de omvang eener wetenschap in omgekeerde verhouding staat tot de mate van grondigheid der kennis. Een beroep op Say kan die waarheid niet omverwerpen; zij wordt daardoor veeleer bevestigd. De Heer Vissering blijft in zijne stelling dan ook weinig consequent. In zijn werk erkent hij successievelijk het zelfstandig bestaan van regtswetenschap, zedeleer, gezondheidsleer. Bij de in de aangehaalde plaats gehuldigde opvatting is daarvoor *nevens* de staathuishoudkunde geene plaats.

Wie met mij van de noodzakelijkheid overtuigd is, dat de staathuishoudkunde, als *wetenschap*, worde beperkt tot eene eigene groep van verschijnselen, zal al dadelijk met mij instemmen, dat de kunst der welvaart daarvan moet worden afgescheiden. De Heer van Rees b.v., die weigert de *onstoffelijke* zaken onder de rijkdommen, en alzoo in het gebied der staathuishoudkunde op te nemen, onder anderen omdat die opneming leidt tot verwarring van de staathuishoudkunde met de gansche wetenschap der samenleving (t.a. pl., Inl., § 3, n°. 5*c*), zal in het aangevoerde reeds een voldoenden grond vinden, om uit zijne omschrijving van het doel der staathuishoudkunde 'de aanwijzing der middelen, om de welvaart tot den hoogsten trap van ontwikkeling op te voeren', weg te laten.

II.

Eene andere levensvoorwaarde voor eene wetenschap, welke door hare zamensmelting met eene kunst wegvalt, is hare *onzijdigheid*.

De wetenschap is als de zon, welke opgaat over goeden en boozen, en haar licht doet schijnen voor regtvaardigen en onregtvaardigen. Zij is de gehoorzame dienares van ieder. Even bereidvaardig verleent zij haren bijstand bij de vervaardiging der dood en verderf om zich spreidende oorlogswerktuigen, als voor de toepassing der heilzaamste uitvindingen. Dezelfde wetenschap helpt den vergiftiger, die zijn misdadig doel wil bereiken, zonder dat er sporen van zijne misdaad te ontdekken zullen zijn, en den geneesheer, die het slagtoffer tracht te redden. Kennis is magt, ten verderve zoowel als ten goede.

De ontwikkeling der wetenschap wordt hierdoor bevorderd. Allen die haar licht behoeven, voor welk doel het zij, en hoe uiteenloopend hun werkkring en inzigten mogen wezen, zijn eendragtig, waar het hare ontwikkeling geldt. Geene bijdrage wordt versmaad of blijft onbekend, omdat degeen, die haar levert, in de praktijk iets anders wil of een anderen weg volgt. De uitkomsten van ieders onderzoek worden onbevooroordeeld getoetst. Althans geene belangen verduisteren het oordeel.

Geheel anders is het in de staathuishoudkunde. Eene eigenlijke wetenschap bestaat niet. In de plaats daarvan heeft men theoriën. De praktische inzigten staan op den voorgrond. Elke politieke of sociale partij heeft hare eigene theorie, die geen ander doel schijnt te hebben, dan om als tuighuis te dienen, waaruit de wapenen ter verdediging der praktische inzigten voor den dag gehaald worden.

Wezenlijk wetenschappelijke studie is zeldzaam. Algemeen bepaalt men zich tot kennisneming van de theorie van een of meer woordvoerders van de partij, welke men op politiek of sociaal gebied ondersteunt. Andere theoriën kent men niet, of wel, wat bijna nog erger is, uit de tweede of derde hand, uit encyclopediën, geschiedenissen en aanhalingen. Vooral is dit waar met het oog op ons land. Hier worden bijna uitsluitend de geschriften gelezen van woordvoerders der rigting, welke Lassalle de *bourgeois-economie* noemt. Is een schrijver

socialist of maar (gelijk zij in de geschiedenis der wetenschap genoemd worden) half-socialist, het is genoeg om zijn werk als verderfelijk van strekking ter zijde te doen leggen. Is hij protectionnist, dit alleen is voldoende om hem als onkundig te doen beschouwen, en zijn werk als onbeduidend ongelezen te laten.

Onze vaderlandsche staathuishoudkunde draagt den stempel der dienstbaarheid. Aanvankelijk beoefend en geprezen om door haar gezag kracht bij te zetten aan de eischen van hen, die ons land wilden verlossen van het opgedrongen beschermend stelsel, heeft zij zich nog niet tot vrijheid en zelfstandigheid kunnen ontwikkelen.

Men meene niet, dat ik den toestand met te zwarte kleuren schilder. Bewijze het de beschrijving, die daarvan wordt gegeven door Prof. Vissering, een schrijver, die in dit opzigt zeker niet van pessimisme kan worden beschuldigd.

In zijne Narede zegt hij op blz. 400 v. het volgende:

‘Bij ons volk, ik zeg niet de groote menigte, maar bij onze burgerklassen, en zelfs in onze aanzienlijkste en meest beschaafde kringen schijnt veeleer een zeker goedgezind geloof aan de staathuishoudkunde en hare regelen te bestaan, dan eene krachtige, gevestigde overtuiging, op eigen onderzoek gegrond. Er wordt bij ons ijverig en met warmte over de voorkomende economische kwestiën gesproken; maar in het spiegelgevecht der meeningen, dat aan onze gesprekken bij het hoekje van den haard of in gezelschappen en vereenigingen stof geeft, dringen wij zelden tot de beginselen door. In onze openbare raadsvergaderingen, waar men over de belangen van stad, gewest of land handelt en beslist, worden de voorschriften der wetenschap van over en weder tot staving der verschillende gevoelens dikwijls genoeg aangevoerd; doch wel eens dus, alsof men voor elk bijzonder geval een bijzonder voorschrift bij dezen of genen schrijver van gezag meent te moeten zoeken. En de talrijke geschriften zelve, die uitgegeven worden om over eene of andere aanhangige vraag van den dag licht te verspreiden, bepalen zich uit den aard der zaak tot het bestek van hun onderwerp. Voor grondige ontwikkeling van beginselen is daar zelden ruimte; en de behoeften en inzigten van het oogenblik treden er zelfs wel eens al te sterk op den voorgrond. In een woord: onze belangstelling is wel levendig, onze kennis wel veelzijdig, maar beiden gaan zelden dieper dan de oppervlakte.

Zou misschien niet de oorzaak, althans ééne der oorzaken hiervan juist in dat eklektische karakter van onze beoefening der staathuishoudkunde gezocht moeten worden? De namen van Smith, Say, Malthus, Ricardo, Stuart Mill, Blanqui, Rossi, Bastiat, Chevalier, Baudrillart, Rau, Roscher, zijn onder ons bekend en geëerd. Wij nemen aan wat ons op gezag dier schrijvers geleerd wordt. Wij meenen vrij wel te weten, wat de hoofdsom hunner wetenschap is, en als er een bijzonder vraagstuk aan de orde is, laten wij ons mededeelen, wat deze of gene onder hen daarover gezegd heeft. Doch daarbij blijft het. Niet velen zijn er onder ons, die in hunne boekerij plaats voor de uitgebreide werken van deze geleerden hebben; nog minder is het getal van hen, die in de mogelijkheid waren eene bijzondere studie van hunne geschriften te maken. Wat wij van hen weten, van hunne beginselen en leerstellingen, weten wij doorgaans alleen uit de tweede en derde hand. Maar daarbij leggen wij ons neder. En die weinigen onder ons, wien het gegund is, die lichten der wetenschap meer dan bij name te kennen, hunne geschriften te bestuderen, hunne leerstellingen te overpeinzen, hunne denkbeelden te toetsen en te vergelijken, dezulken gevoelen voor zich zelven geene behoefte aan eene bijzondere bewerking van de beginselen der staathuishoudkunde in de Nederlandsche taal, en daarom misschten ook geene roeping om zoo iets voor anderen te doen'[1].

De lezer vergeve mij dit lange citaat. Met moeite heb ik het afgeschreven, zonder er eene enkele pennekras bij te maken. Hoe is het mogelijk, dat de schrijver zoo goedsmoeds, zonder een zweem van verontwaardiging, die beschrijving op het papier

1 Hoe de schrijver, die t.a.p. zegt, dat wij ons nederleggen bij eene wetenschap uit de tweede en derde hand, en dat het slechts weinigen onder ons gegund is de lichten der wetenschap (n.b. met eene enkele uitzondering van de eene bij ons bekende rigting der wetenschap) meer dan bij name te kennen, op de voorafgaande bladzijde navolgenden lofzang heeft kunnen ter neder schrijven, is mij, en zal zeker ieder onverklaarbaar zijn. Geheel in strijd met de in den text aangehaalde woorden schrijft hij daar: 'Het ontbreekt hier te lande niet aan belangstelling in de staathuishoudkunde. Er wordt van die wetenschap met achting gesproken. Een aantal mannen en daaronder vooral zulken, die niet tot den zoogeuaamden geleerden stand behooren, wijden zich met liefde en met uitstekende vrucht aan hare beoefening. Geen werk van eenen buitenlandschen schrijver van gezag en invloed, geen tijdschrift van eenige beteekenis blijft hier onbekend. Wij bezitten een in dit opzigt gelukkig eldektisme, dat ons vergunt ruimeren blik over den gang en de ontwikkeling der wetenschap te slaan, dan de Franschen en Engelschen en zelfs de Duitschers meestal duen.'

heeft kunnen brengen. Hoe gaarne had ik haar voor eene satire gehouden.

Een zoo treurige en vervallen toestand mag niet blijvend zijn. Zijne oorzaak moet worden weggenomen. Die oorzaak is de zoogenaamde praktische rigting, welke te weeg brengt, dat de; wetenschap niet om haar zelve beoefend wordt, maar om politieke of sociale plannen te bevorderen.

Wanneer dorst naar kennis der waarheid de beweegreden tot het beoefenen der wetenschap is, vervalt van zelf het aannemen op gezag. De vorschende geest vergenoegt zich niet met de autoriteit van dezen of genen schrijver van naam, hij wil doordringen tot den laatsten grond, waarop de stellingen rusten. Daarmede houdt het oordeelen op grond van 't geen men uit de tweede of derde hand weet op. De bronnen worden geraadpleegd en de gronden onderzocht. Geene bestrijding wordt geïgnoreerd, maar zij wordt getoetst en òf wederlegd, òf als gegrond erkend. Dan eerst zullen wij eene som van ware stellingen erlangen, welke niemand kan betwisten, zonder onwetendheid te verraden, en zullen wij komen in het bezit eener staathuishoudkundige *wetenschap*.

III.

Een derde nadeelig gevolg van de zamensmelting van wetenschap en kunst is het niet onderscheiden van wetenschappelijke stellingen en praktische regelen. Onder den vagen naam van *wetten* of van *beginselen* worden beide begrepen.

Toch zijn zij geheel verschillend. De vorm van wetenschappelijke stellingen is in beschrijvende wetenschappen *A is B*, en in aetiologische wetenschappen *A is oorzaak van B*. Praktische regelen daarentegen hebben geen stellenden maar den gebiedenden vorm: *doe dit, vermijd dat*.

Het vereischte der eerste is dat zij *waar*, der laatste dat zij *bruikbaar* zijn.

Geene stelling is waar, wanneer zij in eenig geval niet met de waarneming overeenstemt, of wanneer daaruit logisch eenige niet met de waarneming overeenstemmende gevolgtrekking voortvloeit. Zij dulden hoegenaamd geene uitzondering.

Op de regelen der kunst is daarentegen het spreekwoord toepasselijk: geen regel zonder uitzondering. Zij dienen om tot leiddraad te strekken bij het nastreven van eenig doel, en verliezen hunne bruikhaarheid niet, wanneer zij in eenig ongewoon geval niet tot de gewenschte uitkomst zouden leiden. B.v. het zedekundig voorschrift ‘gij zult niet dooden’ behoeft geene wijziging, omdat men erkent, dat, ingeval het ter zelfverdediging of tot zelfbehoud *noodzakelijk* is, de opoffering van het leven van een medemensen geoorloofd is. Evenmin de regel, dat de bevelen van den opperbevelhebber van een leger stipt moeten worden opgevolgd, omdat Mac-Mahon door eene operatie in strijd met zijne orders bij Magenta de Fransche vanen de overwinning heeft verzekerd. Alleen wanneer de uitzonderingen talrijk en gewoon zijn en zich niet door de omstandigheden krachtig genoeg opdringen, is wijziging of aanvulling van een regel noodzakelijk.

Een ander verschil hangt hiermede naauw zamen. Uit wetenschappelijke stellingen mogen geene elementen weggelaten worden; bij het stellen van praktische regelen daarentegen mag de medewerking eener gewoonlijk werkende kracht stilzwijgend aangenomen worden. Wanneer een verschijnsel *C* het gevolg is van de vereenigde werking van twee oorzaken *A* en *B*, en *B* genoegzaam altijd aanwezig is, mag toch niet worden gezegd: *A* is de oorzaak van *C*. De medewerking van *B* mag niet als sous-entendu beschouwd worden. In een op die kennis gebouwden praktischen regel zou daarentegen van *B* geene melding behoeven gemaakt te worden, en men zou mogen zeggen: veroorzaak *A*, indien gij *C* wilt te weeg brengen. Een paar voorbeelden om dit op te helderen. Bij voldoende concurrentie zal eene vermindering van de kosten van voortbrenging eener zaak haren prijs doen dalen. Nu mag in eene wetenschappelijke stelling de medewerkende oorzaak *voldoende concurrentie* niet wolden weggelaten, en kan men niet zeggen: vermindering van de kosten van voortbrenging eener zaak veroorzaakt eene daling van haren prijs. In een praktischen regel voor onze hedendaagsche maatschappij, waarin gemis aan voldoende concurrentie eene zeldzame uitzondering is, zou men hare medewerking als gegeven mogen beschouwen. Men zou dus mogen zeggen: wilt gij eene zaak goedkoop doen zijn, streef naar eene vermindering harer productiekosten. Het arbeiden is een gevolg van den drang der behoefte en van de

hoop op belooning. Zonder den drang der behoefte geen arbeid. In maatschappelijke toestanden als de onze is die oorzaak genoegzaam altijd voldoende aanwezig, en met het oog daarop mag men regelen stellen, waarbij hare medewerking wordt verondersteld.

Voorzeker genoeg punten van verschil om eene verwarring van stellingen en regelen hoogst verderfelijk te doen zijn. Op elke bladzijde der staathuishoudkunde ziet men dan ook de treurige gevolgen. Telkens wordt wat van de eene geldt op de andere toegepast.

Zoo is men b.v. genegen om op wetenschappelijke stellingen uitzonderingen toe te laten. Op een bewijs, dat eene stelling niet door de waarneming wordt bevestigd, of op eene reductio ad absurdum volgt geene verwerping. Och neen, men antwoordt in substantie: dat zijn exceptionele en abnormale gevallen; in den regel is onze stelling toch juist.

Omgekeerd tracht men aan praktische regelen eene algemeenheid toe te kennen, welke zij uit hunnen aard niet kunnen hebben, en die alleen aan wetenschappelijke stellingen toekomt. In plaats van ze te beperken binnen de grenzen, waarin zij blijkens de ervaring een veilig rigtsnoer voor het handelen opleveren, en, alvorens ze ook buiten die grenzen op te volgen, te onderzoeken, of alle voorwaarden voor hunne gunstige werking ook in het nieuwe geval aanwezig zijn, worden regelen onder den schoonklinkenden naam van *beginselen* tot rigtsnoer gesteld voor alle tijden en plaatsen. Gelijk ik zoo aanstonds zal aantoonen, verdedigt men die algemeene geldigheid met argumenten, welke alleen van wetenschappelijke stellingen gelden.

Een merkwaardig voorbeeld van verwarring en misverstand ten gevolge van het gemis der onderscheiding tusschen stellingen en regelen levert de leer der waarde op. Over de feiten bestond en bestaat zeer weinig verschil, maar men heeft het over de formulering der stellingen nimmer eens kunnen worden. De reden hiervan is alleen, dat de groote hoop der staathuishoudkundigen die stellingen niet (gelijk haar zuiver wetenschappelijk karakter vordert) aan de strenge eischen der *waarheid*, maar aan de meer rekbare eischen der praktijk, d.i. der *bruikbaarheid*, toetste. Duidelijk komt dit uit bij Rossi. Hij veronachtzaamt de *ware* formule der waardebepaling voor eene andere *meer bruikbare*, maar volgens zijne eigene analyse *onware*. Het resultaat van zijn onderzoek is volgens de korte aanduiding der

in de 5de les behandelde onderwerpen: 1o. ‘que la formule de l'offre et de la demande, en tant que résumant la théorie des besoins, renferme l'explication complète des variations de la valeur en échange.’ Waarom wordt dan nu die formule weder ter zijde gesteld en op den achtergrond geschoven? Alleen om hare mindere bruikbaarheid. ‘Cette formule n'offrant pas à la science uu instrument facile a manier,’ gaat hij voort, ‘on a du s'efforcer d'arriver à une autre formule, qui, meilleure comme instrument, ne fut cependant qu'une traductiou de la première.’ En op eene andere plaats (Cours, I, p. 92) zegt hij: ‘....vous conviendrez avec moi qu'au fond la formule de l'offre et de la demande renferme la solution du problème. Quel est donc son défaut? C'est que son sens intime ne frappe pas l'esprit du premier coup; qu'il a besoin, pour être saisi, d'un trop long commentaire, et que la formule n'offre point à la science un instrument facile à manier. On ne saisit pas, au premier coup d'oeil, tous les rapports qu'elle renferme; on ne voit pas irnmédiatement l'usage qu'on pourrait en faire.’ Hoe zeer is het te betreuren, dat Rossi niet bij dergelijke redeneringen zijne eigene zoo juiste woorden waarschuwend voor den geest zijn gekomen: ‘La science, quel qu'en soit l'objet, n'est que la possession de la vérité.’ (t.a.p., I, p. 31.)

Als een der woorden, waarmede, in de staathuishoudkunde tegenwoordig zoowel stellingen als regelen worden bedoeld, noemde ik boven het woord *wet*. Het gebruik van dit woord heeft, meer dan eenige andere oorzaak de hier aangewezene verwarring in de hand gewerkt.

In zijne gewone en oorspronkelijke beteekenis is wet een voorschrift van een bevoegd gezag. Waarschijnlijk omdat de regelmaat der natuurverschijnselen werd beschouwd als het uitvloeisel der voorschriften van den schepper en onderhouder der natuur, den wetgever van liet heelal, is men in de natuurwetenschap begonnen het woord *wet* te gebruiken in den zin van stellingen omtrent de, werking van natuurkrachten en den zamenhang der verschijnselen. De wijsbegeerte heeft dit voorbeeld nagevolgd, en meer en meer wint het gebruik van *wet* in dien wetenschappelijker zin veld.

Ook in de staathuishoudkunde. Maar de beoefenaars dezer wetenschap, meer juristen dan philosophen, behandelen het als eene oude kennis, en vergeten of merken niet op, dat die oude kennis alleen nog maar hare uiterlijke gedaante behouden

heeft, doch innerlijk geheel veranderd is. Zij gebruiken het woord dadelijk weder in den ouden bekenden zin van *voorschrift*, en wat alleen van wetten in wetenschappelijken zin waar is, wordt toegepast op voorschriften.

Men leest b.v. bij de Bruijn Kops, blz. 1: ‘de rijkdom groeit aan of vermindert altijd volgens vaste wetten die niet gemakkelijk te onderscheiden zijn. - Dit zien wij hieruit, dat zij reeds 60 eeuwen in werking zijn, en eerst onlangs eenigzins duidelijk zijn begrepen.’ Wie denkt hierbij niet onwillekeurig aan wetten, door den souverein van het heelal bij de schepping van den mensch (d.i. volgens Kops voor 60 eeuwen) in werking gebragt en zeker ook afgekondigd en gepubliceerd. Men krijgt bijna lust om in de bijbelsche scheppingsoirkonde naar haren text te zoeken.

Wanneer Vissering zegt in n°. 226: ‘De natuurlijke wetten der maatschappelijke ordening gelden noodzakelijk in elken maatschappelijken kring, en hare overtreding wordt overal met dezelfde gevolgen geboet,’ hebben wij ook met wetten in juridieken zin te doen. Alleen in dien zin toch kan sprake zijn van overtreding van wetten en van op die overtredingen gestelde straffen. In wetenschappelijken zin kunnen wetten niet overtreden worden. Verder lezende ziet men ook dadelijk, dat het beroep op de algemeene geldigheid van de natuurlijke wetten der maatschappelijke ordening slechts een aanloop is om gunstig te stemmen voor het geliefkoosde dogma der algemeene geldigheid van de ‘lessen’ en ‘voorschriften’ en ‘regelen’ en ‘beginselen’ der staathuishoudkunde. Wetten (in wetenschappelijken zin) zijn algemeen, derhalve ook de wetten der staathuishoudkunde, - is de redenering van Prof. Vissering. Onder de wetten der staathuishoudkunde verstaat hij echter de voorschriften der kunst. Zeer duidelijk komt dit uit in zijne narede, blz. 409. Hij zegt daar: ‘En wat nu betreft de aangevoerde onmogelijkheid van de consequente toepassing der absolute theorie op praktische vraagstukken, het is eene oude kwestie, die, naar ik meende, reeds lang hare oplossing gevonden had. Zal iemand nog de absolute theorie der aantrekkingskracht en van den versnellenden val der ligchamen loochenen, omdat hij waarneemt, dat een blad papier uit een zolderluik geslingerd, niet even snel naar beneden komt als een knikker, maar op zijn breed vlak drijvende fladdert en omdwarrelt, door de luchtstroomen her- en derwaarts wordt

medegevoerd, en misschien wel in een boomtak blijft hangen? Ik denk het niet. Welnu, evenmin zal men op elk ander gebied van ons weten beginselen, of om het verdachte woord te gebruiken, natuurwetten hebben te loochenen, of de werking van deze wetten eene loutere hypothese hebben te noemen, of strijd tusschen theorie en praktijk opmerken, alleen omdat de werking van andere krachten en invloeden in een gegeven feitelijken toestand de volle toepassing dier beginselen belemmeren of wijzigen kan.'

Zeker, niemand twijfelt aan de waarheid van de wetten der natuurwetenschap. Evenmin aan de mogelijkheid, om ook op het gebied der staathuishoudkunde wetten te vinden, want ook de daartoe behoorende verschijnselen zijn het uitvloeisel van de werking van natuurkrachten. Maar wat Prof. Vissering voor natuurwetten wil doen doorgaan, zijn geene wetten, maar voorschriften. In den zin, waarin de stellingen omtrent de aantrekkingskracht en den versnellenden val van ligchamen wetten zijn, kan van geene 'werking' noch van 'toepassing' veel minder nog van 'volle toepassing' der wetten, sprake zijn. De wetten toch werken niet; de krachten werken, en de wijze en mate harer werking wordt uitgedrukt in de wetten. De natuurkrachten werken altijd ten volle, - van wijziging of belemmering harer werking kan geene sprake zijn. Wel kunnen andere krachten gelijktijdig op de stof werken, en het daaruit ontstaande verschijnsel is dan een uitvloeisel van de gecombineerde, maar onveranderd krachtige werking van alle die krachten gezamenlijk.

De aangehaalde redenering van Mr. Vissering komt vrij wel overeen met die van Rossi. Het komt mij daarom van belang voor ook de fout in de redenering van dien beroemden schrijver aan te wijzen.

Na te hebben ontwikkeld dat de eigenschappen der stof en de neigingen en behoeften der menschelijke natuur aan de wetenschap de gegevens opleveren, waaruit bij wijze van redenering waarheden kunnen worden afgeleid, vraagt hij zich zelven af of die gevolgtrekkingen altijd waar zijn, en of zij niet door de feiten worden gelogenstraft. Zijn antwoord is ontkennend. Ook hij verwijst dan naar de wetten der natuurwetenschap in de volgende woorden: 'Il est incontestablement vrai qu'un projectile lancé sous un certain angle décrit une certaine courbe; c'est une vérité mathematique. Il est également vrai, que

la résistance opposée au projectile par la fluide qu'il traverse modifie plus ou moins en pratique la déduction spéculative; c'est une vérité d'observation. La déduction mathématique est-elle fausse? nullement, mais elle suppose le vide.

Je m'empresse de le reconnaître, l'économie spéculative néglige aussi certains faits, certaines résistances. Je signalerai tout de suite trois faits importants, qui nous feront entrevoir la différence, qui peut exister entre la science pure et la science appliquée, entre la science et l'art.

La nationalité, le tempa et l'espace modifient souvent les résultats de la science pure.'

Hier begint de verwarring. Aangenomen toch, dat de methode van Rossi juist is, en dat door afleiding uit zekere algemeene feiten wetenschappelijke waarheden kunnen gevonden worden, - eene vraag, waarmede ik mij thans niet bezig houd, - dan kunnen die waarheden 'les résultats de la science pure' ook aan geenerlei wijziging meer onderhevig zijn. Aan de waarheid der door Rossi bijgebragte mathematische stelling omtrent de rigting, waarin een geslingerd projectiel zich in de ledige ruimte zou bewegen, doet hoegenaamd geen schade, dat een in het luchtruim geslingerd projectiel ten gevolge van den tegenstand der lucht eene andere rigting neemt; evenmin als het fladderen en dwarrelen van Vissering's blad papier aan de waarheid van de wet der zwaartekracht.

Wanneer Rossi echter zegt, dat nationaliteit, tijd en plaats de 'résultats de la science pure' wijzigen, verstaat hij daaronder niet meer wetenschappelijke waarheden. Hem zweven reeds praktische regelen voor den geest. De door hem bijgebragte voorbeelden stellen dit buiten twijfel. 'La science', gaat hij voort, 'nous démontre, que, pour augmenter la richesse, il faut produire au meilleur marché possible. Si l'on produit à bon maché à et chèrement ici, achetez là, nous dit-elle, et n'achetez point ici' (t.a.p., I, p. 35), en verder nog: 'On a trop reproché à l'école de Quesnay son *laissez faire laissez passer*. C'était la science pure; car, nous le verrons, il est parfaitement vrai que si des circonstances particulières ne venaient jamais modifier la question, la liberté de l'industrie et du commerce serait le moyen le plus sûr de produire le plus de richesse possible; mais il arrive des circonstances de temps et d'espace, des besoins particuliers tenant à la nationalité, qui peuvent modifier dans. la pratique l'application de la règle' (ibid, p. 36).

Het ‘achetez là, n'achetez point ici’, en het ‘laissez faire’ zijn geene wetenschappelijke waarheden, overeenstemmende met de mathematische stellingen over de rigting van een geslingerd projectiel, maar praktische voorschriften van algemeenen aard. Rossi zelf noemt ze regels, blijkens het slot van het laatste citaat. Bijna ongemerkt laat Rossi zijne lezers overglijden op het gebied der kunst. En even als Vissering wil hij hen, die dergelijke algemeene praktische voorschriften, waarbij meerdere regelmatig medewerkende krachten buiten aanmerking zijn gelaten, onbruikbaar achten, en van meening zijn, dat zij slechts strekken om van den goeden weg af te leiden, verblinden door een beroep op de algemeenheid der waarheden van de wetenschap. Door de scheiding van wetenschap en kunst zal de klip zijn weggenomen, waarop deze schrijvers en zoo velen met hen gestooten zijn.

IV.

In het voorbijgaan heb ik er reeds op gewezen, welk een nadeeligen invloed de zamenkoppeling met de staathuishoudkundige wetenschap ook op de kunst der welvaart heeft uitgeoefend. Hierbij wil ik in de laatste plaats meer opzettelijk stilstaan.

Een natuurlijk gevolg van die vereeniging was, dat de kunst der welvaart op een onvoldoenden wetenschappelijken grondslag werd gebouwd. Hare beslissingen werden genomen bij het licht der staathuishoudkunde alleen. Aan andere gronden van beslissing werd of geen invloed toegekend, of eene ondergeschikte plaats aangewezen. Opzoomer censureerde deze fout reeds in zijn *Weg der wetenschap*, Utrecht, 1851. Hij zegt daar, blz. 159: ‘Men heeft zich tot nog toe aan groote eenzijdigheid schuldig gemaakt, en uitspraken over de maatschappij, den staat, afgeleid uit beginselen, die slechts voor een klein gedeelte van de verschijnselen in den staat kunnen gelden. Vooral op de staathuishoudkundigen is dit toepasselijk, die zich meer en meer uit hunne beperkte wetenschap het oordeel aanmatigen over het geheele gebied der staatkunde.’ Uitvoerig heb ik daarop gewezen in een betoog in dit tijdschrift, Jg. 1863, I, blz. 401 vv. Dat betoog is zamengevat in de volgende drie stellingen: 1°. de staathuishoudkunde, als eene

abstracte of hypothetische wetenschap opgevat, geeft geen grond voor beslissing van praktische vraagstukken; 2°. regelen van gedrag moeten gebouwd worden op alle verkregene kennis der maatschappij, alzoo op de geheele sociale wetenschap, niet op een tak daarvan; en 3°. vraagstukken der zoogenaamde praktische staathuishoudkunde kunnen niet in het algemeen, maar altoos slechts met het oog op bepaalde toestanden beslist worden. Ik houd die stellingen nog voor volkomen juist, en geloof zelfs niet dat iemand ze ontkent. Eene ontkenning wordt ook niet gevonden bij Vissering, die in zijne narede mijn betoog beantwoordt.

De in mijn betoog ontwikkelde zienswijze was, althans in beginsel, ontleend aan de schrijvers der zoogenaamde historische rigting. Het voorname punt van verschil van die rigting met de heerschende ligt in hare praktische zijde. Zij wil bij het beoordeelen van maatregelen op dé eigenaardige toestanden bij ieder volk gelet hebben. Dit is althans het uitgangspunt van List's bestrijding van Adam Smith. Een paar plaatsen van List ten bewijze. ‘Die politische Oekonomie muss in Beziehung auf den internationalen Handel ihre Lehren aus der Erfahrung schöpfen, ihre Massregeln für die Bedürfnisse der Gegenwart und die eigenthümlichen Zustände jeder besonderen Nation berechnen, ohne dabei die Forderungen der Zukunft und der gesammten Menschheit zu verkennen (*Ges. Schriften*, III, p. 5). Die herschende Theorie dagegen, wie sie von Quesnay geträumt und von Adam Smith ausgebildet worden, fasst ausschliesslich die kosmopolitischen Forderungen der Zukunft, ja sogar die der entferntesten Zukunft ins Auge. Die Universal-union und die absolute Freiheit des internationalen Handels, zur Zeit eine erst nach Jahrhunderten realisirbare kosmopolitische Idee, betrachtet sie als jetzt schon realisirbar. Die Bedürfnisse der Gegenwart und die Natur der Nationalität verkennend ignorirt sie sogar die Existenz der Nation und damit das Principder Erziehung der Nation zur Selbstständigkeit. Ausschliesslich beachtet sie überall nur die gesammte Menschheit, die Wohlfahrt des ganzen Geschlechts, nirgends die Nation und die Nationalwohlfahrt, perhorrescirt sie die Politik, erklärt sie Erfahrung und Praxis für verwerfliche Routine (ibid, p. 6-7). Offenbar handelt Quesnay von der kosmopolitischen Oekonomie, d.h. von derjenigen Wissenschaft, welche lehrt, wie das gesammte menschliche Geschlecht zu Wohlstand gelangen könne, im Gegensatz zu der politischen Oekonomie oder derjenigen

Wissenschaft die sich darauf beschränkt zu lehren, wie eine gegebene Nation unter den gegebenen Weltverhältnissen durch Ackerbau, Industrie und Handel zu Wohlstand, Civilisation und Macht gelange' (ibid, p. 129-130).

List wilde alzoo eene praktijk met het oog zoowel op de krachten en behoeften der natie, als op de eischen van rede en godsdienst tegenover de geheele menschheid[1]. Waarom vond die zeer billijke eisch zoo weinig bijval, en werd deze geniale schrijver zoo weinig bekend? Wederom draagt de verwarring van wetenschap en kunst de schuld. List noemde wetenschap, wat inderdaad den naam van kunst moest dragen. Hij gaf daardoor voedsel aan het denkbeeld, dat hij voor iedere natie eene eigene *wetenschap* wilde. En wie eens uit de tweede of derde hand vernomen had, dat List voor ieder volk eene staathuishoudkunde op zijne eigene hand wilde (deze uitdrukking is van Vissering, Narede, blz. 408), en bij het woord staathuishoudkunde, gelijk gewoonlijk, aan eene wetenschap dacht, gevoelde natuurlijk weinig lust om zich zijn werk aan te schaffen en het te bestuderen.

Bij de aanwijzing der nadeelen, voor de kunst uit hare vereeniging met eene wetenschap ontstaan, is het aangevoerde van betrekkelijk minder gewigt. Het hoofdpunt is, dat zij niet kwam tot *zelfstandigheid*, maar een aanhangsel werd der wetenschap, onder den naam van *toegepaste wetenschap, science appliquée*.

Deze beschouwing der kunst is geheel verkeerd. Zij berust op eene niet aanwezige onderstelling.

Die onderstelling is de volmaaktheid onzer kenuis. Wanneer onze kennis volmaakt was zouden wij ons van het doel van ons streven volkomen bewust zijn; wij zouden alle krachten, door welker werking dat doel bereikt kan worden, volledig kennen, en mitsdien zoude onze werkzaamheid geheel door ons inzigt worden beheerscht. Inderdaad zou in die hypothese de kunst slechts eene toepassing der wetenschap zijn.

Ik behoef echter niet met vele woorden aan te wijzen dat de wetenschap die hoogte nog niet bereikt heeft, en wel het allerminst met betrekking tot de maatschappij. Wel wordt de helderheid van het door de staathuishoudkunde ontstoken licht tot walgens toe overdreven, maar niemand kan beweren, dat

1 Zijn motto is: 'et la patrie et l'humanité.'

wij overal een helder inzigt hebben. Even als vroegere geslachten, met minder inzigt in de maatschappelijke betrekkingen dan wij, desniettemin moesten handelen, zoo worden ook wij nog voortdurend tot handelen gedreven, zonder ons in alle opzigten van het doel van ons handelen bewust te zijn, en zonder de wetenschappelijke zekerheid, dat wij het beoogde doel door de aangewende middelen zullen bereiken.

Zijn nu de menschen, waar hun inzigt onvolledig is, geheel aan het toeval overgelaten, of bestaat er buiten het menschelijk inzigt eene kracht, welke hun handelen regelt en bestuurt en tot goede uitkomsten leidt?

Zij, die de kunst beschouwen als eene toegepaste wetenschap, moeten consequent ontkennend antwoorden. Zij kunnen geene andere leidsvrouw erkennen dan de rede.

Anderen antwoorden zonder zich een oogenblik te bedenken, en met meer of minder minachting voor de waarde van het menschelijk inzigt ter leiding van 's menschen handelen: o ja, zeker, God leidt al hunne wegen, en doet hun alle dingen medewerken ten goede.

Bij wetenschappelijk onderzoek kan ik niet berusten in eene oplossing, waarbij woorden van weinig duidelijke beteekenis gebruikt worden. Ik haat daarom in de wetenschap zoodanig beroep op God. Indien men toch met Gods leiding bedoelt eene leiding langs bovennatuurlijke wegen, dan loochent men de onderstelling der wetenschap, dat alle verschijnselen naar de wet der causaliteit hunnen grond in de voorafgaande verschijnselen hebben. Bedoelt men daarentegen eene leiding langs natuurlijke wegen en door middel van natuurlijke oorzaken, dan doet men beter geen schakel over te springen, en behoort men die tusschenliggende natuurlijke oorzaken in hare werking na te sporen.

Ik verwerp daarom ook de aangevoerde quasi-oplossing door een beroep op Gods leiding als duister en onwetenschappelijk. Nogtans geloof ik, dat menigeen, die haar voor de ware houdt, weinig met mij in meening verschilt. Die meening is, dat de menschen bij hun handelen, zoowel individueel als collectief, ook waar hun het inzigt ontbreekt, niet zonder leiding zijn, maar door instinct en onbewuste ervaring gedreven worden tot eene juiste keuze van middelen ter instandhouding der maatschappij en ter afwering van schadelijke invloeden. Op gelijke wijze als de mensch, zonder met de leer van het evenwigt bekend te

zijn, bij zijne ligchaamsbewegingen steeds het evenwigt bewaart en zich voor vallen behoedt, zoo handelt hij in zijne maatschappelijke bewegingen oneindig meer in overeenstemming met 't geen voor zijne eigene bestemming en voor de maatschappij noodig is, dan hij zelf of iemand weet of bevroedt.

Dit instinctief karakter van de maatschappelijke zamenwerking is zeer goed uitgedrukt door Whately. Sprekende van de verzorging van Londen met levensbehoeften, zegt hij, na te hebben nagegaan, hoe die verzorging onmogelijk door tusschenkomst van eenig administratief gezag geregeld zou kunnen geschieden: ‘dit doel wordt verreweg beter bereikt dan door eenige poging van menschelijke wijsheid zou kunnen geschieden, door bemiddeling van menschen, die elk voor zich op niets verder, dan onmiddellijk eigenbelang bedacht zijn; - die met dit oogmerk hun respectieve taak met lustigen ijver vervullen, - en onbewust zamenwerken, om de verstandigste middelen aan te wenden voor de uitvoering eener zaak van zoo groote uit gestrektheid, dat zelfs alleen de beschouwing daarvan hen zou doen duizelen;’ en een paar bladzijden verder, nadat hij over de in de natuur zigtbare wijsheid Gods heeft uitgeweid: ‘maar ik weet niet, of het zelfs nog niet meer onze bewondering over de weldadige wijsheid der Voorzienigheid gaande maakt, als wij geene ligchamelijke deeltjes, maar redelijke vrijwerkende wezens zien zamenwerken in stelsels, die niet minder klaarblijkelijk een plan, doch geen plan van hen aanduiden, en zien, hoe zij, ofschoon gedreven niet door zwaartekracht en impulsie gelijk doode stof, maar door beweegredenen, afhankelijk van den wil, nogtans het bereiken van een doelwit, dat zij nimmer op het oog hadden, even regelmatig en even doeltreffend bevorderen, alsof zij blootelijk de lijdelijke raderen van een werktuig waren.’ (Lessen tot inleiding in de staathuishoudkunde, vertaling van Sloet, blz. 89 en 92).

De waarheid der in deze woorden gegevene voorstelling behoeft geen betoog. Zij heeft dan ook, voor zoo ver mij bekend is, nimmer eenige tegenspraak uitgelokt.

Voor het hier behandelde onderwerp vloeit daaruit eene gewigtige gevolgtrekking voort. De praktijk weigert dan te regt om de slaafsche dienares der wetenschap te zijn. Moet men toch aannemen, gelijk ik geloof dat onbetwistbaar is, dat de maatschappelijke toestanden ten deele een uitvloeisel zijn van onbewusten instinctmatigen drang, dan moet de praktijk ook op dien

drang acht slaan, en kan zij hare beslissingen niet enkel op wetenschappelijke gronden bouwen. Zij behoort dan niet enkel te vragen: wat kan wetenschappelijk geregtvaardigd worden? maar daarnevens moet zij het oog houden op 't geen zonder wetenschappelijke regtvaardiging met aandrang wordt gevorderd;- ja zelfs wanneer die drang zich krachtig openbaart, wetenschappelijke gronden ter zijde stellen. De volkswil (niet de volks*meening*, de publieke opinie, gelijk wij in navolging der Franschen zeggen) is nevens de wetenschap eene kracht, welke men niet alleen door nood gedwongen volgen moet, maar eene kracht, waarvan men de uitingen *behoort* te eerbiedigen. De wetenschap toch is onvolmaakt en feilbaar en kan nimmer de volkomene zekerheid geven, dat zij alle medewerkende krachten en oorzaken kent, en derzelver invloed juist waardeert. En deze zekerheid alleen zou den eisch kunnen regtvaardigen, dat overal overeenkomstig de leer worde gehandeld, ook waar zij met de natuur in strijd blijkt te zijn.

Een vraagstuk van overwegend gewigt in onzen tijd wordt door de scheiding van wetenschap en kunst tot eene bevredigende oplossing opgebragt. Ik bedoel de verhouding der praktijk tegenover de bestaande zeden en maatschappelijke instellingen.

Indien de wetenschap voldoende gronden voor haar ontstaan en voortbestaan vindt, is er te dezen aanzien geene moeijelijkheid. Ook de zoogenaamde science appliquée raadt dan de handhaving aan. Wanneer de wetenschap echter zoodanige voldoende gronden niet vindt, komt de toegepaste wetenschap er zoo ligt toe om reeds dadelijk afschaffing en wijziging aan te raden, en veranderingen, welke haar verbeteringen schijnen, als noodzakelijk te beschouwen. Wat de wetenschap niet kan verklaren is voor de toegepaste wetenschap ongeregtvaardigd.

Eene zelfstandige kunst zou anders te werk gaan. Zij zou bij de beoordeeling van de bestaande zeden en instellingen uitgaan van de onderstelling, dat deze aan eene werkelijke behoefte des levens haar ontstaan te danken hebben, en zij zou als mogelijk aannemen, dat voldoende gronden van voortbestaan aan de wetenschap zijn ontgaan. Nevens de afkeuring op wetenschappelijke gronden, moet zij de instinctmatige afkeuring vorderen, welke zich in den drang naar verandering openbaart. Blijft die drang ook bij volledige vrijheid en openbaarheid achterwege, dan zou zij zich niet tot handelen geregtigd achten. Op

die wijze zouden beide magten, welke 's menschen handelen leiden, inzigt en instinct, geëerbiedigd worden.

Deze aanwijzing van het uitgangspunt der kunst is eene vrij getrouwe beschrijving van 't geen in werkelijkheid plaats heeft. Talrijke instellingen blijven niettegenstaande herhaalde aanvallen van de zijde der toegepaste wetenschap bestaan, zonder dat er zelfs ooit ernstig aan verandering gedacht wordt. De adviezen van de mannen der toegepaste wetenschap worden slechts bij hoogst zeldzame uitzondering volkomen opgevolgd. Menig praktisch vraagstuk wordt in strijd daarmede beslist; - of wel de mannen der wetenschap vergeten en verloochenen hunne eigene raadgevingen, zoodra zij tot handelen geroepen zijn.

Menigeen klaagt over dezen toestand en vindt dien verkeerd. Ik zou die klagers wel de vraag willen doen of zij volkomen consequent zijn, en op een gebied, waar zij niemands toestemming behoeven, even gehoorzaam zijn aan de wetenschap, als zij op staathuishoudkundig gebied aanraden te wezen. Ik heb hierbij het oog op de levenswijze. Hebben zij hunnen leefregel volmaakt in overeenstemming gebragt met de eischen der leefregelkunde? Doen zij alles wat in de handboeken wordt aangeraden? En zoo zij, gelijk ik vertrouw, het niet doen, waarom niet? Men zal niet lang naar een antwoord zoeken en zeggen: die regelen onderstellen volmaakte gezondheid, en hoe weinigen mogen zich in het genot daarvan verheugen, - ik moet mij dagelijks aan allerlei schadelijke invloeden blootstellen, en tot afwering daarvan dient veel, dat misschien op zich zelf genomen anders niet voor de gezondheid bevorderlijk zou zijn; - ik bevind mij wel bij mijne levenswijze; waarom zou ik veranderen; - die Heeren leefregelkundigen kunnen ook wel eens wat over het hoofd zien, zoo als b.v. de trichinen, toen zij aanraadden het vleesch zoo raauw mogelijk te eten[1].

Mutatis mutandis gelden dezelfde argumenten tegen *algemeene* staathuishoudkundige voorschriften. Ook deze zijn niet geschreven met het oog op alle omstandigheden, welke in aanmerking moeten komen. Bovendien vergete men bij deze vergelijking niet, dat de gezonde mensch iets tamelijk bekends is,

1 ‘So sollten wir also das Fleisch roh essen? wird man mir hier von allen Seiten mit zeichen des Widerwillens entgegenrufen. Wenn man es mit den Forderungen der Natur recht streng nehmen wollte, so würde ich ohne Umstände: ja sagen.’ (Ph. Karl Hartman, Glückseligkeitslehre für das physische Leben des Menschen. Leipzig, 1861, p. 125.)

de zoogenaamde gezonde toestand der maatschappij daarentegen een fantasiebeeld.

Bij de doorgaande verwaarloozing van *algemeene* diaetetische voorschriften steekt gunstig de bereidwilligheid af, om een door een vertrouwd geneesheer met het oog op alle bijzondere omstandigheden aanbevolen leefregel te volgen. Ieder onderwerpt zich daaraan en beschuldigt zich zelf van zwakheid en verkeerdheid, wanneer hij er van afwijkt. Een gelijksoortig gevolg zou men mogen verwachten, wanneer op het gebied der staathuishoudkunde aan de kunst eene betere rigting gegeven werd, en zij zich niet meer algemeene, met abstractie van allerlei eigenaardige omstandigheden verkregene, regelen ten doel stelde, maar bepaalde oplossingen van praktische vraagstukken, met inachtneming van de eischen des tijds en van de resultaten der wetenschap.

De eendragtige zamenwerking van allen, die met opregtheid het algemeene welzijn beoogen, zou hierdoor worden bevorderd. Vele heilzame maatregelen worden gedurig bestreden, omdat zij verdedigd worden met onware en in hare consequentiën gevaarlijke argumentatiën. In die zwakheid der motieven ligt vooral eene reden van zwakheid der liberale partij. Hare eischen zijn steeds regtmatig, maar de daarvoor aangevoerde motieven leiden bijna zonder uitzondering ook tot regtvaardiging van maatregelen, welke niemand ernstig wil, ook al worden zij door menigeen, om der consequentie wil, als het ideaal der toekomst voorgesteld. Tegenstand tegen de motieven, waarvan de consequentiën gevreesd worden, leidt tot tegenstand tegen de eischen. Een treffend voorbeeld is Stahl. In zijne voorlezingen over de tegenwoordige partijen in staat en kerk weet hij eigenlijk aan de liberale partij geen ander verwijt te doen, dan dat hare beginselen, consequent doorgevoerd, ook de eischen der communisten regtvaardigen. Op p. 111 zegt hij het uitdrukkelijk in de volgende woorden: ‘Es ist hiernach im ganzen der Fehler der liberalen Partei, dass sie die wahren und berechtigten Forderungen der fortgeschrittenen Zeit, den politischen Einfluss des Mittelstandes den sie vertritt, und den Schütz der persönlichen Freiheit nicht auf den alten Fundamenten der geselligen Ordnung aufrichtet, sondern von ihnen abbrechend gerade auf entgegengesetzten.’ Ook de Heer Groen mag hier genoemd worden. In den staatsregtelijken strijd der laatste 25 jaren heeft de Heer Groen geen eisch der liberale partij on-

dersteund, en niemand heeft van de door haar verworvene politieke regten een ruimer gebruik gemaakt dan hij. Zijne houding moet zijn geïnfluenceerd door vrees voor de consequente toepassing van de half-ware motieven der liberalen. De noodzakelijkheid der *werkelijke* eischen moet hem zijn ontgaan door de vrees voor de op grond derzelfde motieven *mogelijke*.

De vraag kan oprijzen of Stahl en Groen eene juistere opvatting hebben verdedigd dan de liberalen. Het tegendeel is waar. Zij hebben teregt tegenover de liberale partij beweerd, dat het feilbaar menschelijk inzigt niet de eenige maatstaf voor het handelen kan zijn. Ten onregte hebben zij echter daarnevens den in de heilige schrift geopenbaarden wil Gods gesteld. Hierin ligt eene dubbele dwaling.

Vooreerst dezelfde, welke zij aan de liberale partij verwijten. Door Gods wil als geopenbaard en bekend aan te nemen, blijft het menschelijke inzigt werkelijk de eenige maatstaf. Slechts de gronden van het inzigt verschillen. Willen de liberalen wel eens hunne op waarneming en redenering gebouwde wetenschap stellen tegenover de behoeften der maatschappij; - Stahl en Groen stellen tegenover die behoeften *hunne* op texten en uitleggingen gebouwde *wetenschap* van Gods bedoelingen. Beide stellen alzoo de menschelijke wijsheid op den troon.

De zich noemende historische rigting is dientengevolge minder dan eenige andere dien eernaam waardig geweest. Zoodanige rigting toch behoort voor te gaan in de eerbiediging van dien instinctieven drang, die het menschdom voortstuwt naar zijne oneindige bestemming. Zoo iets, dan is die drang eene openbaring van Gods wil. En wie zich in dwazen overmoed daartegen verzet, ondervindt dat hij te doen heeft met eene sterkere kracht, die de menschelijke wijsheid tot dwaasheid maakt. Hij kan den stroom doen bruisen, misschien woest en onstuimig maken, maar niet ophouden. De zoodanige pleegt in de taal van Stahl c.s. opstand tegen God.

De andere dwaling der tegenwoordige zoogenaamde historische rigting is, dat zij ter handhaving van hare meening, dat in den bijbel de wil Gods op bijzondere wijze geopenbaard is, er toe verleid is, om 't geen alleen geldt op het gebied der kunst over te brengen op dat der wetenschap. Om het gezag van den bijbel te kunnen vasthouden, ontkende zij het gezag der rede op het gebied van geschiedenis en wijsbegeerte. Ten onregte. Op beider gebied is het niet de vraag, wat tot berei-

king van eenig doel dienstig is, maar eenig en alleen wat *waar* is, en moet men tegenover ontkenning of twijfel steeds bereid zijn de gronden op nieuw te toetsen. Tegenover algemeen gevolgde praktische regelen - waaronder b.v. de voorschriften der zedekunde behooren, - kan men van hem, die verandering wil, het bewijs van de noodzakelijkheid der verandering vragen; maar op het gebied van geschiedenis en wijsbegeerte kan nimmer op hem die ontkent eenige bewijslast rusten. Deze rust op dit gebied altijd op hem die iets stelt. En een beroep op het bestaande is hier niet geoorloofd. Zoo geoorloofd, bij gebreke van afdoende wetenschappelijke gronden, een beroep is op 't geen steeds door onze vaderen en ons is *gedaan*, zoo krachteloos is een beroep op 't geen zij hebben *geloofd*.

Eene verdere uitwerking dezer punten zou hier niet op hare plaats zijn.

In het voorafgaande heb ik, naar ik meen, volledig het bewijs geleverd van de noodzakelijkheid eener scheiding tusschen de wetenschap der staathuishoudkunde en de kunst der welvaart. Wie onbevooroordeeld leest zal mij niet kunnen beschuldigen, dat ik eene onvruchtbare theorie wil, of dat ik praktische vraagstukken zonder het licht der wetenschap wil beslissen. Ik wil scheiding, geene ‘onoverkomelijke klove’, tusschen theorie en praktijk. Mijne bedoeling is om eene vereeniging te doen ophouden, even ongerijmd, als eene vereeniging zou zijn van chemie en landhuishoudkunde, van physiologie en therapie, van astronomie en zeevaartkunde. Wat ik daarmede hoop te bevorderen is de vorming van eene wetenschap, die, niet met *ab- und rücksichten* beladen, slechts naar *waarheid* zoekt, - en van eene zelfstandige kunst, die, aanwijzende wat met het oog op gegevene toestanden goed en nuttig is, eene werkelijke voorlichting geeft op praktiesch gebied.

Groningen, Mei 1866.

Mr. S. VAN HOUTEN.

De generaal de la Moricière.

De Generaal Léon Christophe de la Moricière, zijne krijgsbedrijven, ziju staatkundig leven, zijne bekeering en dood, geschetst door Mgr. Dupanloup, Bisschop van Orléans, en den Graaf de Montalembert, leden van de Fransche Akademie, verrijkt met den troostbrief van Z.H. Paus Pius IX aan mevrouw de weduwe de la Moricière. Amsterdam, C.L. van Langenbuysen. 1866.

Het kleine boek (86 bladzijden), hierboven genoemd, is een kerkelijk partijschrift; - maar toch verdient het, om het onderwerp daarin behandeld, eene aandachtige lezing en overweging. Het geldt hier de daden en verrigtingen van La Moricière, den dapperen soldaat van Afrika en van de Parijsche barrikaden van Junij 1848, later den kampvechter voor het wereldlijk gezag des Pausen; het geldt hier zijne lofrede, uitgesproken door Dupanloup en door de Montalembert de een aan zijne hooge geestelijke betrekking den roem parende van een wetenschappelijk en verlicht man te zijn, de ander de welsprekende schrijver en redenaar, die zoo vaak het moeijelijke vraagstuk van eene verbinding van het katholicismus met de vrijheid heeft trachten op te lossen; het geldt hier eindelijk woorden van troost en bemoediging, door het eerwaardige hoofd der katholieke kerk tot de weduwe van den generaal La Moricière gesproken. Behoeven wij na dit alles te zeggen, dat wij niet dan met eerbied zullen gewagen van de woorden, door die mannen gesproken; behoeven wij er bij te voegen, dat wij het betreuren, dat Dupanloup's en Montalembert's welsprekende taal ons hier in het hollandsch teruggegeven wordt door eene vertaling, die zeer veel te wenschen overlaat? Lijkredenen, als door die twee beroemde franschen uitgesproken, hadden wel eene goede hollandsche vertaling verdiend.

Er is veel in dit boekje dat vreemd, mogelijk stuitend, zal

voorkomen; maar men moet altijd wel in het oog houden, dat een Bisschop van Orleans, hoe kundig en verlicht hij ook zij, toch in kerkelijke zaken andere inzigten en andere meeningen heeft dan een hollandsch protestant; men deele die inzigten en meeningen niet, men bestrijde ze zelfs, maar men eerbiedige de mannen, die ze te goeder trouw en met overtuiging voorstaan. Pius IX, Dupanloup, Montalembert en La Moricière zijn namen, die, ook in het protestantsche Holland, wel niet de algemeene sympathie, maar toch de algemeene hoogachting hebben verworven; want het zijn de namen van mannen die, eerlijk en onbezweken, hunne meeningen hebben voorgestaan, dikwijls met groot talent, soms met groote zelfopoffering. Het is de overtuiging, die het verdienstelijke der toewijding uitmaakt, niet juist de uitnemendheid der zaak, waaraan men zich toewijdt; en Bilderdijk heeft eene groote waarheid uitgesproken, toen hij zijn oosterschen wetgeleerde aan sultan Timour liet zeggen:

> ‘Die met een vroom gemoed, door plichtbesef gedreven,
> En naar zijn beste licht, voor de eer der Godheid vecht,
> Die offert, schoon hij doolt, der Godheid bloed en leven,
> En sterft als martlaar Gods, aan wat partij gehecht.’

De lijkrede door den bisschop van Orléans op La Moricière gehouden, beslaat verreweg het grootste gedeelte van dit boekje, en bevat schoonheden van gedachten en van stijl, die meer dan gewoon zijn; schoonheden, die men nog veel meer zal opmerken, wanneer men die lijkrede in het oorspronkelijke leest. Wij hebben zoo even gezegd, dat de vertaling van Dupanloup's rede veel te wenschen overlaat: de billijkheid vordert er bij te voegen, dat de vertaling in het hollandsch van eene deftige fransche redevoering eene zeer moeijelijke zaak mag genoemd worden, daar de eigenaardigheid der beide talen zoo geheel en al verschillend is. De akademische welsprekendheid der Franschen heeft veel dat ons vreemd voorkomt en tegenstaat; zij heeft altijd eene gemaakte statigheid, die zich zou schamen om natuurlijk en eenvoudig, en zelfs naauwkeurig te zijn, maar altijd streeft naar puntige gezegden en naar groote, goedklinkende woorden; de fransche taal verloochent dan hare afkomst van de latijnsche niet, en een fransch redenaar verbeeldt zich dan altijd, dat hij de romeinsche toga draagt. De redenaar vormt zich naar zijne toehoorders.

Wil men een klein voorbeeld van de verschillende wijze waarop een fransch of een hollandsch auditorium kan worden toegesproken, wij vinden het onder anderen op blz. 28 van de lijkrede, door Dupanloup gehouden: de bisschop zegt daar, van La Moricière sprekende: ‘zijn leven als balling zou zestien jaren duren.’ *Zestien jaren*, dat gaat bij de fransche toehoorders van Monseigneur ongemerkt door; die denken daar niet verder over na. Maar bij Hollanders gaat dat anders; die beginnen te onderzoeken en na te rekenen; die zeggen: ‘zestien jaren, neen, dat is onjuist; de *coup d'état* heeft plaats gehad den 2^{den} December 1851, en eerst na dien tijd is La Moricière's ballingschap begonnen; doet men zestien jaren bij December 1851, dan komt men tot December 1867, en La Moricière is in den zomer van 1865 gestorven; nu nog niet daarvan gesproken, dat hij de laatste jaren zijns levens wel degelijk in Frankrijk heeft doorgebragt, zoo zou men, zelfs al rekent men dien tijd tot den tijd der ballingschap mede, toch nog maar hoogstens tot *veertien* jaren komen. Waarom spreekt gij dan van *zestien* jaren?’ Ziedaar den indruk, dien de woorden van Dupanloup op een Hollander zouden maken; maar hij sprak tot Franschen, die minder op de naauwkeurigheid letten, wanneer er maar eene grootsche of welluidende uitdrukking in de woorden is.

Eene enkele maal echter gelooven wij, dat het de hollandsche vertaler is, die aan den franschen bisschop een gewaagd gezegde in den mond legt, dat deze niet heeft gebezigd. Zoo leest men op blz. 8 over de oorlogen, die La Moricière en zijne wapenbroeders in Afrika tegen de Arabieren en Kabylen hadden te voeren:

‘.....Voorwaar La Moricière en zijne dappere wapenbroeders hadden geen reden om zich te beklagen: zij konden hier schoone gevechten vinden; nieuwe gevechten, ongewone oorlogen, onder een klimaat heet, tot verzengens toe, in een onbekend, onbebouwd land, met een vijand, gewoon aan de Afrikaansche zon en aan de woestenij, bekwaam om gebruik te maken van alle natuurlijke verdedigingsmiddelen, die zijn land hem aaubood, overal te gelijk tegenwoordig maar niet te grijpen, *nu eens de vlakte onder water zettende*, de achterhoede en de flanken liever dan het front onzer kolonnen bestokende, daarna op hunne ligte paarden met de snelheid des winds wegvliegende, gewoon als zij zijn om de ruimte als te verslin-

den en in galop de steile hellingen op en af te rennen, dan weêr, als zij onze troepen hoorden aankomen, krijgslieden en bevolking, verre terugtrekkende tot in de woestijn of op de toppen van den Atlas.....'

Nu eens de vlakte onder water zettende; wij hebben den franschen tekst hier niet voor ons, maar denkelijk zal daar wel gestaan hebben: *inondant la plaine*, of zoo iets; om daarmede aan te duiden, dat de Arabieren met hunne talrijke krijgsscharen de vlakte overdekten. Maar zoo als het hier staat zou men moeten lezen, dat de Arabieren van inundatiën gebruik maakten om de Franschen tegen te houden, van eene soort van *Grebbe-linie* of *Utrechtsche-linie* in Noord Afrika. Zulken onzin heeft Dupanloup denkelijk niet gezegd.

Er zijn in de lijkrede, door den bisschop van Orléans op La Moricière gehouden, schoone, treffende gedeelten, die doen denken aan de welsprekende taal, waarmede voorgangers van Dupanloup de nagedachtenis van andere beroemde fransche legerhoofden hebben gehuldigd; toch herinnert die lijkrede meer aan Fléchier dan aan Bossuet, meer aan den lijkredenaar van Turenne dan aan dien van Condé; men zal bij Dupanloup meer den rijkdom aan woorden en aan beelden opmerken van den eersten, dan de krachtvolle en verhevene majesteit van den laatsten; en het zou ijdele moeite zijn om bij den lijkredenaar van La Moricière iets te zoeken, dat eenigzins nabij komt aan die onvergelijkelijke woorden, waarmede Bossuet, aan het slot zijner lijkrede op Condé, op de ijdelheid verwijst van al de praal en luister, waarmede men de nagedachtenis van den held wil vereeren:

'Jetez les yeux de toutes parts; voilà tout ce qu'a pu la magnificence et la piété pour honorer un héros: des titres, des inscriptions, vaines marques de ce qui n'est plus; des figures qui semblent pleurer autour d'un tombeau, et de fragiles images d'une douleur que le temps emporte avec tout le reste: des colonnes qui semblent vouloir porter jusqu'au ciel le magnifique témoignage de notre néant; et rien enfin ne manque dans tout ces honneurs, que celui à qui on les rend.

Pleurez donc sur ces faibles restes de la vie humaine, pleurez sur cette triste immortalité que nous donnons aux Héros.....'

Maar is Dupanloup's taal niet te vergelijken met de grootsche en verhevene welsprekendheid van een Bossuet, uit die

taal spreekt ons daarentegen veel meer menschelijke en waarlijk christelijke geest toe, dan uit de taal van den beroemden bisschop van Meaux; en niet Dupanloup zou het zijn, die hulde zou toezwaaijen aan afschuwelijke gewelddaden in het belang eener kerkleer gepleegd, of die, met de onverbiddelijkheid van een Elia tegen de afgodendienaars, de uitdelging van andersdenkenden zoude prediken. Men kan, Dupanloup bij Bossuet vergelijkende, duidelijk den invloed opmerken van den tijd waarin beide leven, duidelijk het verschil zien tusschen een bisschop van de *zeventiende* en een bisschop van de *negentiende* eeuw. Wat men ook voor kwaads moge zeggen van den tijd waarin wij leven, zeker is het dat, in vergelijking met vroeger, het een tijd van verlichting en van menschelijkheid is; de beschaving dringt overal door, verzacht alles, doet alom hare heilzame werking gevoelen; en men kan met regt van haar zeggen, wat eenmaal da Costa van de hervorming heeft gezegd: ‘zij schittert van een licht, dat Rome zelf weêrkaatst.’

Die invloed van de verlichting onzes tijds is, nog meer dan bij den bisschop van Orléans, duidelijk zigtbaar bij de Montalembert, een van Frankrijk's welsprekendste redenaars en schrijvers, en een man, die evenzeer hoogachting verdient om zijn edel karakter als om zijne uitstekende talenten. Vurig en ijverig katholiek, is hij even vurig en ijverig vrijheidsgezinde; en het schijnt tot nu toe de taak zijns levens te zijn, om die twee hoedanigheden eenigzins in overeenstemming te brengen. Zal hij hierin slagen? Het is moeijelijk die vraag bepaald te beantwoorden. Geheel in het begin van zijne loopbaan, bijna nog jongeling, aanvaardde reeds de Montalembert die taak, in gemeenschap met twee andere beroemde mannen, de La Mennais en La Cordaire; het drietal stichtte een dagblad, *l'Avenir*, dat bestemd was om de verbinding van de vrijheid met de leerstellingen van de roomsch-katholieke kerk te bewerken. Spoedig echter bleek het, dat die taak te zwaar was voor hunne krachten; - en wanneer zij te zwaar was voor *hunne* krachten, wien zal het immer gelukken haar te volbrengen? - de onderneming moest worden opgegeven; en de drie kampvechters gingen toen verschillende rigtingen uit. La Cordaire wijdde zich geheel aan zijne kerkelijke taak; hij werd een beroemd kanselredenaar; bij hem ging de vrijheidsman in den geestelijke verloren. Bij de La Mennais had het tegendeel plaats: in hem ging de geestelijke in den vrijheidsman te niet; er is

een onmetelijke afstand tusschen zijn werk ‘Sur l'indifférence en matière de réligion’, waarmede hij zijne loopbaan begon en de ‘Paroles d'un croyant’ van zijne latere dagen; maar die geheele verandering van denkbeelden heeft trapswijze bij hem plaats gehad; en niemand heeft ooit daaraan getwijfeld, dat alleen overtuiging hem tot die verandering gebragt heeft; en iedereen heeft altijd hoogen eerbied gekoesterd voor den man, die eerlijk en te goeder trouw en met mannelijken moed zijne meeningen heeft verkondigd en voorgestaan en daarbij voor vervolging noch kerker is teruggedeinsd; als schrijver staat hij zeer hoog; hij is soms verheven als Bossuet; - maar het is een Bossuet van de tegenovergestelde rigting. Met wien dier beide vroegere medestanders de Montalembert zal medegaan, is tot nu toe nog moeijelijk te zeggen; hij weifelt nog tusschen twee meeningen, of, beter gezegd, hij tracht die meeningen in overeenstemming te brengen; vandaar dat men niet met zekerheid kan zeggen, *wat* hij is, en nog minder wat hij *zal zijn*; maar zooveel is zeker, dat hij hierbij alleen zijne overtuiging, zijn pligtgevoel zal volgen.

Wil men zich een denkbeeld vormen van de onafhankelijkheid, die de Montalembert behouden heeft, bij al zijne onderworpenheid aan de voorschriften zijner kerkleer; wil men zien, welk een krachtig gevoel voor regt en vrijheid in zijne borst woont, men leze de volgende plaats in zijne rede op La Moricière, waarin hij, na geschilderd te hebben wat die generaal door zijne ballingschap geleden heeft, aldus vervolgt:

(Blz. 72.) .....‘De beproeving werd doorgestaan, de enge weg gelukkig ten einde geloopen, het juk tot aan het einde toe gedragen. Wij kunnen niet alles zeggen; en wat wij zeggen is niets bij het lijden dat wij gezien, gevoeld, gekend en gedeeld hebben. Eens zal welligt de dag komen, waarop deze smarten zullen begrepen worden en betaald met de bewondering, die men er aan verschuldigd is. Eens..... Ja, maar dan moet men ook gelooven aan de regtvaardigheid van de geschiedenis; en wie weet of er nog wel eene geschiedenis, den naam van geschiedenis waardig, zijn zal. Men zou er aan kunnen twijfelen, als men bedenkt wat rondom ons gebeurt in eene eeuw, die zich langen tijd beroemd heeft de studie der geschiedenis verbeterd te hebben, en waarin wij de liberalen eene plegtige lofrede zien houden op den tienden Augustus, Christenen de herroeping van het Edikt van Nantes toejuichen

en schrijvers, die bij hunne partijen hoog aangeschreven staan, als om strijd ondernemen om het Schrikbewind, de Inquisitie en het Romeinsche Keizerrijk in eere te herstellen.'

Ziedaar de twee mannen, die als levensbeschrijvers, beter gezegd als lofredenaars, van La Moricière optreden; die krijgsman is gelukkig te noemen, dat het vereeren van zijne nagedachtenis aan zulke mannen is opgedragen geworden.

De Montalembert, - ingenomen zoo als ieder mensch, met de dagen waarin zijne jongelingschap eindigt en hij als man het werkzame leven binnentreedt, - schildert de ontwikkeling, die Frankrijk in 1830 in kunsten en wetenschappen had verkregen en noemt de talrijke namen op van hen, die het toen met trots aan de wereld kon voorstellen als toonbeelden van Frankrijk's beschaving: het had redenaars en staatsmannen in Casimir-Périer, Royer-Collard, Molé, Berryer, Guizot, Thiers, Broglie, Fitz James, Villemain, Cousin en Dufaure; groote dichters in La Martine, Victor Hugo en Alfred de Musset; in de kunsten boogde het op Ary Scheffer, de La Roche, de La Croix, Meijer-Beer; in de wetenschappen op Cuvier, Biot, Thénard, Arago en Cauchy; het had geschiedschrijvers en wijsgeeren in Augustin Thierry, Michelet en de Tocqueville; welsprekende kanselredenaars in La Cordaire en Ravignan. Zou bij die 'vruchtbare ontluiking van het staatkundig, verstandelijk en zedelijk leven' van Frankrijk, de ontwikkeling van het militaire leven gelijken tred houden? - Het leger van Afrika gaf antwoord op die vraag door zijne schitterende heldendaden; het bragt een aantal uitstekende legerhoofden voort, wier namen te regt hoog staan aangeschreven in de militaire wereld.

Onder die namen schittert bovenal de naam van La Moricière. Hij maakte als jong officier deel uit van dien eersten krijgstogt van 1830, toen Frankrijk, de beleedigingen moede, die Europa veel te lang van de zijde der Barbarijsche roofstaten had verduurd, eene vloot en leger tegen Algiers afzond. Algiers viel, de halve maan deed onder voor het kruis; maar te gelijk met die schitterende zegepraal der fransche wapenen had de Julij-omwenteling plaats, die aan Karel X zijne kroon kostte. Bourmont, de veroveraar van Algiers, werd in den val van zijn koning medegesleept en volgde dezen in ballingschap; de lauweren van 1830 waren niet vermogend om aan

het fransche volk te doen vergeten, dat hij de overlooper van 1815 was. Toch schijnt dat fransche legerhoofd zich de gehechtheid van velen te hebben verworven, onder anderen die van La Moricière, die, trouwe volgeling, zijn veldheer, toen deze van het gezag was ontzet en natuurlijk door de meesten was verlaten, naar het strand vergezelde, waar het vaartuig lag, dat Bourmont in ballingschap moest wegvoeren. Een oogenblik schijnt La Moricière er aan gedacht te hebben om zelf de krijgsdienst te verlaten, zoo als hem dit aangeraden werd door zijne moeder, die tot de legitimistische partij behoorde; bij nader beraad besloot hij echter in Afrika te blijven, omdat hij er niet toe kon besluiten, zijn leven in werkeloosheid te verslijten. Achttien jaren bleef La Moricière toen in Algerië doorbrengen; achttien jaren van bijna onafgebroken oorlogen, waarin hij zich door tal van heldenfeiten onderscheidde, bij de dapperheid des soldaats het talent des veldheers deed blijken en zich een roem verwierf, die, naar aller erkentenis, hem regtmatig toekomt.

Dupanloup is christenpriester, en natuurlijk, dat hij dus geen lofredenaar van den oorlog kan zijn; toch zwaait hij hulde toe aan het goede en groote dat de oorlog kan opleveren; en in waardige taal drukt hij daarbij gevoelens uit, die ieders sympathie moeten opwekken:

(blz. 4-5). ‘Verwacht niet van een bisschop dat hij het leger en den oorlog bemint, zoo als een soldaat het krijgsros en het kruid bemint. Neen! tegenover den God, die als mensch zijn bloed vergoot, om de menschen te verzoenen, betreur ik dit *smartelijk geheim* van den oorlog, en elken dag bid ik dat de oorlog vermeden, ja, kan het zijn, opgeheven moge worden!.... Maar wie, al betreurt hij ook den oorlog, bewondert niet het leger? De deugd van den soldaat, het talent van den aanvoerder, de regtvaardigheid, de grootheid der worsteling, ziedaar wat men bewondert. Spreek mij niet van de verhevene afgrijselijkheid eener kanonnade en van de wonderen van het gewapend geweld; hoop niet, mij eene toejuiching voor het bloedbad te ontrukken! Maar zeg mij, dat die arme fransche boer zijn zoon zonder morren heeft afgestaan; dat die jongeling zijn gehucht verlaten heeft, om de zeeën over te steken; dat hij dag en nacht op marsch is geweest, gehoorzaam, stil en opgeruimd, om eene verschansing zonder naam aan te vallen; en dat hij zich daar, onder het vuur, om een stuk doek

te redden, een stuk doek dat met de nationale kleuren geverwd is, en dat heet het vaandel van Frankrijk, in eene gracht heeft laten neêrsabelen; of dat hij, aan den dood ontsnapt, zonder belooning naar de vaderlijke woning teruggekeerd is, om er weêr het oude handwerk op te vatten. O ja, dat bewonder ik ..... dat is heldenmoed, of ik heb er geen kennis van! Zeg mij, dat te midden van het schrootvuur de generaal, al zijne koelbloedigheid bewarende, zijne manschappen met dien zekeren en doordringenden blik, die de overwinning verschaft in de veldslagen, tot de bestorming aangevoerd, en in het aangezigt des doods alle hulpmiddelen van den meest vrijen geest en van het onverschrokkenste karakter ontwikkeld heeft! Zeg mij, dat de legers niet meer plunderen, niet meer haat en wraak om zich heen verspreiden; dat zij den vijand, den gekwetste, den vreemden bodem eerbiedigen! Zeg mij, dat deze oorlog niet tusschen christelijke natiën gevoerd wordt, maar dat hij in verwijderde streken de beschaving verbreidt en de barbaarschheid terugdringt; o dan, dan roep ik met vertrouwen den God der legerscharen aan!.... Op al die gronden, eere aan het afrikaansche leger! Frankrijk heeft uit zijne handen een land ontvangen, dat de schoonste kolonie der wereld en een van de schoonste verwachtingen der christelijke beschaving kan worden.'

Ook de Montalembert is even kwistig in den lof, dien hij aan het fransch-afrikaansche leger toezwaait:

(blz. 59-60). 'De echte soldaten van het vrije en vrijzinnige Frankrijk waren gevonden. Het gewende zich om met eene argelooze bewondering eene nieuwe schaar dapperen te begroeten, die even ridderlijk, even ontzagwekkend, als de dappersten hunner vaderen waren, maar versierd met deugden bij de soldaten van vroeger maar al te dikwijls onbekend, met stille en strenge deugden, met burgerlijke deugden, die de eer en het heil des vaderlands uitmaakten ten tijde van maatschappelijk gevaar.'

en (blz. 62-63): 'Deze afrikaansche soldaten leverden schier een afzonderlijk slag van menschen op; steeds toonden zij burgers van een vrij land, zendelingen der beschaving, en toch te gelijker tijd de eerste soldaten der wereld te zijn. In de krijgsgeschiedenis van Europa stellen zij een even schitterend als oorspronkelijk beeld daar; in hun gedrag bespeurt men evenmin

de onbeschofte manieren van den soldaat van fortuin der legers van Gustaaf Adolf en Frederik de Tweede, als den ruwen en tergenden hoogmoed der onderbevelhebbers van Napoleon.'

Voldoet dat beeld, dat de beide redenaars geven van het fransch afrikaansche leger, aan de strenge eischen der waarheid? Wij gelooven het niet. De militaire waarde van dat leger ontkennen of betwijfelen wij niet in het minste: niemand ontkent of betwijfelt die; allen zijn het daarover eens, dat die eindelooze oorlogen en krijgstogten in Noord-Afrika, die Frankrijk op zooveel bloed en schatten te staan komen, tevens hebben gediend om aan het fransche leger eene hooge volmaaktheid te geven, om van dit leger het eerste leger der wereld te maken. Maar iets anders is het, dit te erkennen, of met Dupanloup het fransch-afrikaansche leger om zijne menschelijkheid te roemen; iets anders is het, om met de Montalembert in de soldaten van dat leger zendelingen der beschaving te zien, of hen die strenge burgerdeugden toe te kennen, die in dagen van maatschappelijk gevaar de eer en het heil van het vaderland uitmaken. Men moet wel een vreemd denkbeeld hebben van de beteekenis der woorden: beschaving en menschelijkheid en burgerdeugd, of wel veel toegeven aan zelfmisleiding en blinde vooringenomenheid, om zoo iets te kunnen zeggen. Neen, de fransche legers die in Afrika hebben geoorloogd, hebben zich niet door menschelijkheid onderscheiden; die 'zendelingen der beschaving' hebben vaak de woestheid en barbaarschheid der arabische volksstammen overgenomen, waartegen zij kampten; onder de ondeugden van het Oosten, die zij daar overgeërfd hebben, bekleedt de wreedheid eene voorname plaats; 'met het zwaard, met het kruis en met de ploeg', zegt Dupanloup, 'moet Frankrijk Algérië voor zich winnen;' ziet dan de kerkvoogd niet in, dat tot nu toe alleen het zwaard zich daar heeft doen gelden?

Neem Kinglake's geschiedenis van den Krim-oorlog; - het is een schrijver wiens stijl gemaakt is en vol aanmatiging, hij overdrijft, hij is eenzijdig, hij is ultra-engelsch, - maar hij heeft toch die degelijkheid en die waarheidsliefde, die gewoonlijk het kenmerk der Engelschen zijn. Welnu, lees in Kinglake het verhaal van de moordtooneelen in Parijs, op den 4^{den} December 1851, tijdens den *coup d'état*; zie wat toen op de boulevards der hoofdstad verrigt is door die afrikaansche regimenten, die daar den nieuwen Caesar op den keizerlijken troon

hebben doen stijgen; en vraag u dan af, of dit herinnert aan die menschelijkheid en burgerdeugd, waarvan Dupanloup en Montalembert gewagen? Het is bijna bespotting om die vraag te stellen. En die moordtooneelen in Frankrijk's hoofdstad zijn geen op zich zelf staande feiten geweest, maar men kan daar bijvoegen: de gewone onmenschelijke wijze waarop de afrikaansche oorlogen gevoerd zijn geworden; de gruwelijke afpersingen en wreedheden, door fransche bewindhebbers of beambten daar gepleegd; het door rook doen stikken van een arabischen volksstam, eenige honderden mannen, vrouwen en kinderen, in de bergholen van Dahra; het feit dat Saint-Arnaud, in zijne brieven, zich er later op beroemd heeft, even zoo als Pélissier een aantal Arabieren te hebben vermoord; - en wanneer men dat alles overweegt, dan zal men tot het besluit moeten komen, dat deze en andere gruwelen de beide fransche redenaars hadden moeten verhinderen om van de menschelijkheid van het fransch-afrikaansche leger te gewagen.

Maar La Moricière zelf is vrij gebleven van het plegen dier gruwelen; ten minste nergens vindt men iets dergelijks van hem vermeld; integendeel, men vindt woorden en daden van hem opgeteekend, die zijn hart eer aandoen. De lof van menschelijkheid, door Dupanloup en Montalembert ten onregte aan het fransch-afrikaansche leger in het algemeen toegezwaaid, is dus denkelijk billijk wat La Moricière in het bijzonder aangaat. Den heldenmoed had hij met dat leger gemeen; onder zijne dappere wapenbroeders was hij een der dappersten, even als hij een der bekwaamste en uitstekendste aanvoerders is geweest onder dat groot aantal fransche legerhoofden, die, door de oorlogen van Afrika gevormd, later geschitterd hebben op de slagvelden van Europa.

Het zou tot te groote uitvoerigheid leiden, om hier van La Moricière's krijgsbedrijven in Algérië te gewagen; het zou bovendien overtollig zijn, daar die krijgsbedrijven algemeen zijn bekend. Iedereen weet hoe de fransche held achttien jaren een leven van oorlog en van roem heeft gevoerd en, van jong officier trapswijze tot het opperbevel opklimmende, in elke zijner bevorderingen niets dan de welverdiende belooning voor uitstekende krijgsdaden ontving; iedereen weet hoe hij, te Constantine, onder de voorste bestormers van die rotsvesting was, met den sabel in de hand de wallen beklom en den vijand verdreef, en daar, door het springen eener mijn, bijna den dood

vond; hoe hij het is geweest, die in Afrika die Zouaven heeft gevormd, die vermaarde heldenschaar, die in krijgsdeugd hare wedergade niet heeft; en hoe hij, op al zijne vroegere verrigtingen de kroon zettende, eindelijk Abd-el-Kader tot onderwerping dwong, en Frankrijk's grooten en geduchten vijand als krijgsgevangene naar Frankrijk deed vervoeren.

Kort voor La Moricières dood ontmoette hij, in eene der straten van Parijs, Abd-el-Kader; de Emir in een prachtig rijtuig gezeten, en het voorwerp van de belangstelling en bewondering des volks; de fransche generaal te voet, en verloren te midden van het gedrang der menigte. Die vreemde tegenstelling is natuurlijk in Frankrijk niet onopgemerkt gebleven; en zoowel Dupanloup als de Montalembert gewagen er dan ook van in hunne redevoeringen: ‘En wat gaat het mij aan,’ roept de bisschop uit, na gezegd te hebben dat La Moricière, toen in het ongeluk hem alles was ontvallen, zich nog altijd daarmede kon troosten, dat zijne eer ongekrenkt was gebleven en zijn geweten onbezoedeld; ‘en wat gaat het mij nu aan, dat in de laatste dagen, door een zonderlingen ommekeer der dingen en ten gevolge van een dier spotzieke grillen, waarin de fortuin meermalen lust schijnt te hebben, als om te toonen wat voor werk men zoo al van hare gunsten moet maken, - wat gaat het mij nu aan, zeg ik, dat La Moricière, onder de menigte als verloren, Abd-el-Kader met al den luister van een zegepralenden held, in eene straat heeft zien voorbijgaan? Mij dunkt, als de Arabier, opgesmukt als hij nu is met al die fransche eereteekenen, soms La Moricière's oogen ontmoette, het zou hem nog al eenige moeite kosten om die blikken te verduren.’ (blz. 31).

Die voorstelling is meer schilderachtig dan waar; en bij die laatste ontmoeting tusschen La Moricière en Abd-el-Kader, kan de Arabier wel gedacht hebben, dat de fransche generaal meer reden had om den blik van den Emir te vermijden, dan omgekeerd. Abd-el-Kader kan zich herinnerd hebben, dat toen hij zich in Afrika aan den franschen veldheer overgaf, dit niet onvoorwaardelijk was; dat, integendeel, hem de toezegging was gedaan van vrijheid, van overbrenging naar het Oosten, om daar in rust zijne verdere levensdagen te slijten; dat die toezegging echter eene ijdele belofte was gebleken, en eene jarenlange gevangenschap zijn deel was geworden; Frankrijk heeft in 1848 ten aanzien van Abd-el-Kader al even weinig goede trouw be-

toond, als wij in 1830 ten aanzien van Dipo Negoro, den Javaanschen opstandeling. Nu is het wel waar, dat dit verbreken van de goede trouw niet aan La Moricière was te wijten, maar alleen aan de fransche regering, aan koning Lodewijk Philips, of aan zijn minister Guizot; La Moricière is hierbij niets anders geweest dan het werktuig, dat, zonder het te willen of te weten, uitvoerde wat hem bevolen werd; maar het is vrij natuurlijk, dat de Arabier die onderscheiding niet heeft weten te maken, en in zijn gemoed den veldheer verantwoordelijk is blijven stellen voor de niet nakoming der toegezegde beloften. Dat de zoon der woestenij later weinig vriendelijk geweest is ten aanzien van zijn overwinnaar, is dus zoo zeer niet te verwonderen.

Met de omwenteling van Februarij 1848 houdt La Moricière's taak als krijgsman in Afrika op, en vangt zijne rol als staatsman in Frankrijk aan. Is die rol schitterend geweest? Zijne beide lofredenaars willen ons dit doen gelooven, zonder het evenwel uitdrukkelijk te zeggen:

‘La Moricière,’ zegt de Montalembert (blz. 63), ‘was met de gave der welsprekendheid geboren. Deze gaaf is noch de eerste voorwaarde tot de uitoefening van liet gezag, noch tot de liefde voor de vrijheid; maar, in landen en tijden van vrije beraadslaging, zoo min van de eene als van de andere gemakkelijk te scheiden. Hij vereenigde in zich de drie zeldzame eigenschappen, welke de vorst der hedendaagsche redenaars, de heer Thiers, onlangs eischte van de mannen die verlangden te regeren, namelijk: een goed inzigt in 's lands zaken, begaafdheid om ze bloot te leggen, en vastheid van wil om ze te verdedigen.’

De Bisschop van Orleans gaat minder ver in den lof van La Moricière als staatsman; hij bepaalt er zich voornamelijk toe te verwijzen op de zuiverheid der inzigten en bedoelingen van den generaal:

(blz. 24-25). ‘Van staatkunde gesproken, o, mijne heeren! ik beken het u, er is eene soort van staatkunde, waar ik een afgrijzen van heb. De staatkunde zonder geloof noch geweten, die slechts den goeden uitslag kent, behaald door het geweld, de list en de gelukkige leugen; de zelfzuchtige en uitsluitende staatkunde, de staatkunde van wrok, de staatkunde van dwinglandij en onderdrukking, de staatkunde van het vol-

dongen feit, die den zwakke en verdrukte opoffert, die Polen verdeelt, die Ierland verplettert, die voor de wereld het schandaal harer aanhechtingen uitstalt, o! die staatkunde, al was zij ook honderdmaal zegevierende, nooit of nimmer zal ik mij voor haar buigen ! nooit of nimmer zal die van mij eene toejuiching, veel minder een huldebetoon ontvangen.

Maar, als ge mij spreekt van de groote staatkunde, van die welke zich niet scheidt van de eeuwige wetten der zedelijkheid en regtvaardigheid, eene staatkunde die het ruwe geweld niet met het regt verwart, die niet door hare grondstellingen of daden, op het gevaar af, van hare daden of grondstellingen tegen haar zelve te zien gekeerd, de gedrogtelijke leer verkondigt, dat het doel de middelen heiligt; indien gij me spreekt van de staatkunde der Charlemagne's en heilige Lodewijken, en van de groote soevereinen die de kerk niet als eene vijandin behandelen, maar haar onder de groote beschavende magten rekenen; als gij mij spreekt van de staatkunde, die weet wáár de levende krachten der maatschappij zijn, die dáárop steunt, en niet hare steunpunten zoekt in de ondiepten of het vermolmde stutsel der veile konscientiën; van de staatkunde die, wel verre van kortzigtig te zijn, de toekomst vooruitziet en het toekomstige overwigt van een land niet opoffert aan de voorbijgaande voordeelen van het tegenwoordige of aan de pressie der geheime krachten; die niet *in het geniep* of openlijk heult met de vijanden der maatschappelijke orde, maar, gesteund als zij wordt door alle brave lieden, het hechte en beproefde bolwerk der maatschappijen blijft; ah! die politiek, dat is wat anders! Haar ben ik toegedaan, altijd toegedaan, zij moge zegevieren of het onderspit delven, bij die wisselingen van het ondermaansche die den regtvaardigen mensch niet van zijn stuk brengen; want zij gaan voorbij, maar de geregtigheid niet!

O gewis, bij dit licht, mijne heeren! voel ik mij op mijn gemak, om generaal La Moricière te volgen in de grootsche lijnen van zijn staatkundig leven. Want de zaak die hij voorstond was steeds groot en edel, en zijne drijfveeren geput uit de hoogste bronnen. Ik blijf op die hoogte om hem te beoordeelen; en in hem beschouw ik, voor alles, de onbaatzuchtigheid zijner gedachten, de drijfveeren zijner daden, en de getrouwheid aan zijne overtuigingen.’

Die groote omhaal van woorden, die welsprekende taal, dient eigenlijk maar om het onbeteekenende te bedekken van La

Moricière als staatsman; hij heeft hierin niet geschitterd. Hij moge gevat en vaardig redenaar geweest zijn, en een enkele maal, bijvoorbeeld bij de beraadslaging met Thiers over de plaatsvervanging bij het leger, niet in het ongelijk zijn geweest; over het geheel genomen toch waren zijne ‘inzigten in 's lands zaken *niet* goed,’ en hij miste dus de eerste, en wel de voornaamste, der drie eigenschappen door de Montalembert opgenoemd, als noodzakelijk bij den staatsman die zijn land wil regeren. Stieltjes, - een der bevoegdste beoordeelaars in dat opzigt, - heeft in der tijd overtuigend aangetoond, hoe ondoordacht en hersenschimmig de voorstellen waren, door La Moricière, minister van oorlog tijdens de fransche republiek, omtrent de zamenstelling en inrigting van het fransche leger gedaan; die voorstellen zijn dan ook niet verwezenlijkt geworden; zij waren voor geene verwezenlijking vatbaar. Cavaignac, tijdelijk aan het hoofd der republiek, verdedigde eens met edele eenvoudigheid zijn wapenbroeder La Moricière, toen in de volksvertegenwoordiging diens snelle bevordering bevreemdend werd genoemd: ‘ik vind maar ééne zaak bevreemdend, dat is, dat ik hier de eerste ben, terwijl een man als hij maar de tweede plaats bekleedt;’ - die hulde, aan La Moricière toegebragt, moge wel verdiend zijn, waar het den krijgsoverste geldt, als staatsman, als landsbestuurder, heeft hij er geen aanspraak op. Men kan uitstekend legerhoofd zijn, en toch slecht of middelmatig legerbestuurder.

Maar, waar La Moricière weêr den hoogsten lof verdiend heeft, dat is bij het bestrijden van den opstand van Junij 1848 in Parijs, ‘de meest verschrikkelijke opstand die ooit in de meest revolutionnaire stad der wereld is uitgebroken,’ om de Montalembert's woorden te gebruiken; teregt zegt die redenaar, dat bij dien vermaarden driedaagschen kamp, aan de eene zijde streden ‘verdoolde, maar onverschrokken, verharde en radelooze volkshoopen, bij welke zich een maar al te groot getal oudgedienden bevonden’ (blz. 65), en aan de andere zijde een half weifelende legermagt en eene onervarene nationale garde. De kansen stonden dan ook hagchelijk, en er behoorde al de geestkracht en heldenmoed toe van Cavaignac en La Moricière en van hunne dappere wapenbroeders, om overwinnaars te blijven in die worsteling tegen de barbaarschheid. Eere zij daarvoor hun naam; en wat bij deze gelegenheid door de beide redenaars tot lof van La Moricière wordt gezegd, moet door iedereen wor-

den beaamd. Met regtmatigen trots herdenkt hierbij Dupanloup den heldendood van dien Aartsbisschop van Parijs, die als martelaar het leven liet bij zijne edele poging om de opstandelingen de wapens te doen nederleggen:

(blz. 22).... ‘Elf generaals kwamen er bij om, en al ben ik treurig gestemd, ik ben trotsch, er als Bisschop te kunnen bijvoegen, dat die generaals niet de eenigen waren. En voorwaar, het was een groot en aandoenlijk schouwspel, toen men den aartsbisschop met een palmtak in de hand de barrikaden zag naderen, naderen te midden der ontroerde troepen en door, bewondering aangegrepen generaals; de opstandelingen zien hem en trillen, en hij, hij biedt, naast de offers der dappere krijgers, den hemel eene laatste offerhande, een laatst slagtoffer aan, met de bede van den Almagtigen, dat zijn bloed het laatste mogt zijn dat vergoten zou worden!....’

Een kerkvoogd, gebruik makende van zijn invloed om vrede te stichten en zijn leven opofferende om een einde te maken aan de gruwelen van een moorddadigen burgeroorlog, is een indrukwekkend, verheven schouwspel; en de naam van monseigneur d'Affre blijft in hooge vereering bij alle weldenkenden, onverschillig tot welke kerkleer zij behooren.

De gewelddaad van den 2^{den} December 1851, die een einde maakte aan de fransche republiek, en uit hare puinhoopen den keizerlijken troon van Napoleon III deed verrijzen, maakte in Frankrijk ook een einde aan het openbare leven van La Moricière, en deed hem lange jaren in ballingschap verkwijnen; want de hartstogtelijke kreet des dichters:

> ‘O n'exilons personne, o l'exil est impie!’

heeft tot nu toe geen toegang gevonden tot de harten der magthebbenden. Voor Dupanloup zoowel als voor de Montalembert, was het eenigzins moeijelijk, dit feit uit den levensloop van hun held te behandelen; beide redenaars zijn meer ingenomen met den vroegeren republikeinsche regeringsvorm, dan met het keizerlijk bestuur, dat thans op Frankrijk drukt; maar beiden spreken in Frankrijk, om zoo te zeggen, in het bijzijn van den gebieder, die aan de republikeinsche vrijheid een einde heeft gemaakt, die het gezag heeft overweldigd; die La Moricière en zoo veel anderen ter ballingschap heeft gezonden;

een vrij moeijelijke toestand; stel u Cicero voor, in het bijzijn van den alvermogenden Caesar, de nagedachtenis van Pompejus, of van Cato, huldigende. Wij laten hier volgen, wat beide fransche redenaars over dit afbreken van La Moricière's openbaar leven hebben gezegd; men zal daaruit zien, dat zij beiden op waardige en edele wijze daarover spreken; de bisschop evenwel met meer kalmte dan de Montalembert, in wiens taal soms drift en hartstogt doorstralen:

'Op eens, in één nacht,' zegt Dupanloup (blz. 28-29), 'zie, daar valt alles, daar wórdt alles weggesleurd; en La Moricière, die groote dienaar van Frankrijk, zonder te kort te zijn geschoten in zijne verpligting jegens het vaderland, zonder iets verloochend of verraden te hebben, hij wordt in zijn bed gevangen genomen, in eene gevangenis geworpen, en uit eene gevangenis in de ballingschap..... Ja, maar La Moricière, ongelukkig en overwonnen als hij was, vertoont zich dáár edeler nog dan in dat eerste en glansrijke gedeelte zijns levens, waar wij hem, om zoo te zeggen, al zijn zeilen voor den wind der fortuin zien uitspannen, die ze doet opzwellen en bestuurt.

Wat, mijne heeren! maakt de waardigheid en de eer van een staatkundigen verwonneling uit?

De eer van de zaken die hij gediend heeft, en de eer zijner diensten.

De kalmte en de waardigheid van zijn val.

De liefde tot zijn land, die onverminderd aanhoudt en de heerschende blijft, ook zelfs bij het grootste zieleleed.

Eindelijk de onwrikbare trouw aan de regtvaardigheid der overwonnen zaak, en in de nederlaag eene houding, zijner en der beginselen waardig die hij verdedigd heeft.

Ja, wanneer eene zaak te gronde gaat, als ze maar edel is, en de verwonneling harer waardig blijft, en in de nederlaag met de liefde tot zijn land de onschendbare eer bewaart, zonder vlek of rimpel, dan, dan blijft hij groot.'

Hoe gematigd die taal ook moge zijn, toch heeft zij hare duidelijke beteekenis; want met die 'edele zaak die te gronde is gegaan' kan wel niets anders bedoeld worden dan de zaak der vrijheid in Frankrijk.

Zie hier nu wat de Montalembert over hetzelfde onderwerp zegt:

(blz. 69-70). In één dag, of liever in éénen nacht, stortte dit geheele heden, die geheele toekomst ineen. Op vijfenveer-

tigjarigen leeftijd zag La Moricière, - daar hij van het schoonste standpunt, dat door een fransch soldaat kan ingenomen worden, afgestooten werd, zonder dat men hem zelfs een zweem van misdaad of misstap kon ten laste leggen, - den toegang der twee loopbanen, waarin hij zulk eene roemrijke vermaardheid verworven had en waarop hij anderen gelijk bleef of voorbijstreefde, voor altijd voor zich sluiten. De schitterendste onzer soldaten, bezweek ten gevolge eener militaire omwenteling. De staatsen parlementsman, die zooveel waarde hechtte aan de genegenheid des volks, werd weggevoerd door eene beweging, die de volkswil op eene onbetwistbare wijze bekrachtigd had. Hij werd verbrijzeld, toen de wet met toestemming des volks werd verbrijzeld; verbrijzeld, omdat hij getrouw, gebleven was aan een gevoelen, voor hetwelk pleitten het konstitutionele regt en de onschendbaarheid van den eed; verbrijzeld, minder door onverbiddelijke eischen der overwinning, dan door vergetelheid en verlating van de zijde van Frankrijk; verbrijzeld, omdat hij niet begrepen had dat Frankrijk eensklaps van houding en strekking veranderd was en niets meer geloofde van hetgeen het sedert 1814 had voorgewend te gelooven of te willen. Hem werd dan op zijne beurt opgelegd om die bijna ongeloofelijke onstandvastigheid en ondankbaarheid te moeten ondervinden, met welke het hedendaagsche publiek de vorsten bejegent als zij vrijheidsgezind, en de groote mannen als zij regtschapen zijn.

‘Geen bitterheid werd hem gespaard; ik spreek van die bitterheden die het hart en den geest treffen, die de grievendste en de ongeneeslijkste van alle zijn. En ik spreek niet voor hem alleen, maar ook voor zijne dappere medgezellen in den roem en in de ballingschap. In de eerste tijden dezer ballingschap ontmoette hij in dat België, waar de katholieken vooral bijna alle onder den tooverachtigen invloed van den overwinnaar verkeerden, buiten de familie zijner vrouw, slechts weinige blijken van medegevoel. Op een leeftijd dat men het bewustzijn heeft van de volheid zijner krachten en zijner middelen, dat het gebruik dier gaven Gods eene eerste behoefte is, zag hij zich veroordeeld om niet alleen zich aan de uitoefening van het gezag en het behandelen van groote zaken te ontwennen, maar ook van het geheele publieke, van het geheele werkdadige leven. Te vergeefs mogt hij zich de zinspreuk van zijn edelen medestrever en vriend, Changarnier: “het geluk vervliegt, de eer blijft,” te binnen brengen; te vergeefs mogt hij zeggen

en schrijven, als de Maistre na den vrede van Tilsit deed: “Europa behoort aan Bonaparte, maar mijn hart behoort aan mij.” Hij moest die voor hem geestdoodende verveling van het alledaagsche leven, hetwelk zoo zeer verschilde van zijn vroegeren veelbewogen en geestopwekkenden levensloop, als windstilte en storm, leeren kennen en met lange teugen inzwelgen; vervolgens zich overgeven aan die gedwongen werkeloosheid, de moeder der wanhoop, waar Fouquet te Pignerol over spreekt. Hij moest leeren datgene te verduren, waarvan de enkele gedachte alleen genoeg was om Saint-Simon te doen rillen, en aan de antichambres van Lodewijk de veertiende te boeijen, dat is, het grievend gevoel van onmagt, het onderdrukken van spijt en gramschap, het ongenoegzame dat er voor een man van zijn staat in het wandelen en in het lezen van boeken gelegen is, het vervelende van een werkeloos leven.’

Ook in ons vaderland hebben wij van die ballingen gezien, slagtoffers van den *coup d'état* van den 2^{den} December 1851; die mannen hebben bij ons een gunstigen indruk achtergelaten; - geen wonder ook: zij behoorden tot het talentvolste, eerlijkste, mannelijkste gedeelte van het fransche volk! -en de hollandsche gastvrijheid heeft getracht het bittere leed te verzachten van hen, die hun vaderland misten. Maar weg te nemen is dat leed niet; en gemakkelijk valt het zich voor te stellen, welke smart La Moricière moet verteerd hebben bij zijne gedwongene werkeloosheid op vreemden bodem, en welk heimwee naar roem en oorlogsgevaar hem bevangen heeft, toen hij hoorde van de slagvelden in de Krim en in Italië, waar zijne wapenbroeders streden. Zijn eenige zoon wordt in Frankrijk ziek; de wanhopige vader wendt zich nu tot de regering, om in het vaderland te mogen terugkomen; maar eer hem dit toegestaan is en zijne ballingschap ophoudt, is het kind gestorven. De vader keerde in Frankrijk terug, maar was in zijn vaderland vreemd geworden; ‘de ware ballingschap,’ heeft Edgar Quinet gezegd, ‘bestaat niet daarin, dat men uit zijn land verdreven wordt, maar is hierin gelegen: in zijn vaderland te wonen en er niets in te vinden dat ons noopt het te beminnen.’

De laatste handeling van het openbare leven van La Moricière is zijn optreden als bevelhebber van het pauselijke leger in 1860, en de korte veldtogt door hern, aan het hoofd van dat leger, tegen de Piemontezen gevoerd. Én Dupanloup, én

de Montalembert doen voornamelijk dit gedeelte van den levensloop van hun held uitkomen, en zijn vooral hier uitbundig in zijn lof; hunne redevoeringen schijnen hoofdzakelijk tot doel te hebben gehad: de verheerlijking van La Moricière als kampvechter voor de wereldlijke heerschappij des pausen. Dezelfde geest, welke die beide redenaars bezielde, schijnt ook aanleiding gegeven te hebben tot deze uitgave van hunne vertaalde redevoeringen bij ons: het is een pleidooi ten voordeele van het bestaan van den kerkelijken staat, een verzet tegen de vrijheid en eenheid van Italië, eene zijdelingsche aansporing tot den Pieterspenning en tot het leveren van vrijwilligers voor het pauselijke leger. Uit dít oogpunt beschouwd, is dit boekje niets anders dan een kerkelijk partijschrift.

Natuurlijk dat zoo iets in het verlichte en vrijheidsgezinde Holland zeer weinig bijval en deelneming zal vinden. Maar hoe afkeerig men ook zij van alles wat leiden kan tot priesterheerschappij en geestelijke onderdrukking, zoo vordert toch de billijkheid, dat men ook het oog vestige op de gronden die er aangevoerd kunnen worden tot verdediging en regtvaardiging zelfs van die daden die den meesten weerzin inboezemen. Wil men iemands handelingen met juistheid beoordeelen, men dient zich te verplaatsen op het standpunt waarop hij stond toen hij die handelingen bedreef.

Voor La Moricière en zijne geestverwanten moest wat in 1860 in Italië gebeurde, eene ergernis en een gruwel zijn. Daar was, volgens hen, het regt verkracht, het geweld oppermagtig; een sluw en gewetenloos vorst, aan niets anders gehoor gevende dan aan de stem van zijne grenzenlooze heerschzucht, had zich daar tot het werktuig der revolutie gemaakt om uitbreiding te geven aan zijn klein rijk en geheel Italië te onderwerpen aan zijne heerschappij. De snoode pogingen van Piemont's koning waren door het geluk bekroond; gewest voor gewest had zich aan zijne heerschappij onderworpen; en de vorsten van Italië, op de meest onregtvaardige wijze van hunne rijken beroofd, zwierven onttroond en als ballingen rond, slagtoffers van het verraad hunner onderdanen en van de kuiperijen en gewelddaden der regering van Victor Emanuel. Een stout gelukzoeker had het gewaagd met een handvol soldaten in Sicilië te landen, en stond op het punt twee koningrijken te veroveren en die tot het een en onverdeeld Italië te doen toetreden; alom werd de banier der omwenteling verheven, en

weldra zou de droom verwezenlijkt worden van dien magtigen en gevaarlijken dweeper, die in zijne jarenlange ballingschap zoo rusteloos naar Italië's vrijheid had gestreefd, en om dat doel te bereiken zelfs voor geene misdaad was teruggedeinsd. Nog stond het eerwaarde hoofd der Christenheid overeinde, als gebieder van een kleinen, gesmaldeelden staat; maar de overweldiging zou ook welhaast hem in haren stroom medeslepen; alom was hij door woeste vijanden omringd en de val van zijn troon scheen nabij en onvermijdelijk; het doodsgevaar omgaf hem, zoo als het in de oudheid den grijzen Priam omgaf, toen in een nacht van verschrikking, de Griek met zwaard en vuur de muren van het veege Ilium was binnengedrongen.

Is het wonder, dat het denkbeeld van de ongeregtigheid zoo te zien triomferen, La Moricière's gemoed in vuur zette; en dat hij besloot het zwaard te trekken voor de zaak van dat gewijde hoofd zijner kerk, voor dien eerbiedwaardigen grijsaard, die daar alleen en weêrloos stond te midden zijner woeste vijanden, ‘manhafte onnoozelheid in 't beestenperk verstooten’? De fransche generaal besloot zijn arm aan de zaak van het pausdom te wijden. ‘Het Christendom,’ zoo riep hij uit, ‘is niet alleen de godsdienst der beschaafde wereld; het is het beginsel en het leven zelf der beschaving; en het pausdom is de sluitsteen des Christendoms. Gelijk eertijds het Islamismus, zoo is het heden ten dage de revolutie, die Europa bedreigt; en heden ten dage, zoo goed als eertijds, is 's pausen zaak de zaak der beschaving en der vrijheid in de wereld.’

Ziedaar wat La Moricière in 1860 heeft doen handelen. Waren zijne beschouwingen toen gegrond en waar? - dat valt moeijelijk vol te houden. De fransche generaal gaf te veel toe aan zijne kerkelijke inzigten en begrippen, en liet zich te veel wegslepen door zijne vereering voor Pius IX; hij vergat, dat die paus, hoe eerwaardig anders ook, als wereldlijk vorst niet beantwoordde aan de grootheid zijner taak, zich daarbij vaak omgaf met slechte raadslieden, en zoo weinig deed voor het welzijn en de ontwikkeling zijner onderdanen, dat het schier als bespotting klonk om de zaak ‘der beschaving en der vrijheid’ te vereenzelvigen met de zaak des pausen. Evenzoo was het verdrijven der verschillende Italiaansche vorsten van hunne troonen alleen dán als eene daad van ongeregtigheid te beschouwen, wanneer men meende dat die vorsten een goddelijk regt op hunne troonen hadden, en die alleen met hun eigen

goedvinden konden verlaten; - maar wanneer men de meening aankleeft, dat dit goddelijk regt der vorsten *niet* bestaat; dat de volken niet daar zijn om de vorsten, maar de vorsten om de volken; dat het goed regeren over het volk dus de eerste pligt des vorsten is en de grondslag van de wettigheid van zijn gezag; wanneer men die meening aankleeft - de eenige meening, die met rede en waarheid is overeen te brengen - dan verandert de zaak, dan beschouwt men de Italiaansche aangelegenheden geheel anders.

Die verdreven vorsten hadden slecht geregeerd; zij hadden hun land de vrijheid onthouden en onderdrukking en dwingelandij uitgeoefend; zij hadden niets gedaan voor de verstandelijke ontwikkeling van hun volk; den fakkel der kennis hadden zij trachten uit te dooven, en onkunde en zedeloosheid hadden zij gebezigd als middelen om hunne onderdanen te ontzenuwen en meer gedwee te maken; de kreet der vaderlandsliefde, die een vereend en vrij Italië verlangde, had nooit weêrklank in hunne harten gevonden; integendeel, zij waren de handlangers en medepligtigen geweest van de onderdrukking door den vreemdeling uitgeoefend; zij hadden, in één woord, geregeerd zoo als de laatste Stuarts over Engeland geregeerd hebben, en zij zijn dus met evenveel regt van den troon gestooten, als vroeger dat misdadig en gewetenloos geslacht. Victor Emanuel is geen Willem III, - het zou dwaasheid zijn hem daarmede te vergelijken; - maar Victor Emanuel heeft op even wettige wijze de kroon van Italië verkregen als Willem III die van Engeland: bij beide heeft het volk hun de kroon op het hoofd geplaatst. Wat in Italië in de laatste jaren gebeurd is, is niet de vrucht van listen, van kuiperijen, van geweld, is niet het werk van enkele eerzuchtigen; neen, wat daar gebeurd is, is de vrucht van den volkswil, is de verwezenlijking van den volkswensch. Wat baat dat ijdele schimpen op de hoofden en helden van de Italiaansche beweging; wat baat het, Garibaldi den ‘zeeroover’ te noemen, den ‘bandiet met het roode hemd’; of, op lossen grond, op Mazzini's hoofd de schandelijke beschuldiging te laden van den sluipmoord te prediken; de namen van die mannen vinden toch weêrklank in de harten van millioenen Italianen, omdat het de namen zijn van mannen, die voor de zaak van hun vaderland alles hebben ten offer gebragt.

La Moricière's inzigten ten aanzien van de Italiaansche zaken kunnen dus geen goedkeuring en bijval vorderen; maar

daar hij die inzigten ter goeder trouw aankleefde - er is niets dat in het minste grond geeft om daaromtrent twijfel te koesteren - zoo verdient hij lof en eerbied daarvoor, dat hij naar die inzigten gehandeld heeft. Wie zijne overtuiging volgt, handelt goed. De voorzigtige, de bedachtzame kan tegenwerpen, dat La Moricière onbedacht en roekeloos te werk ging, toen hij in 1860 het bevel over de pauselijke legermagt op zich nam; dat hij hiermede zijn militairen naam op het spel zette; dat er weinig of geen kansen waren op de overwinning; dat de magt van Italië te groot was, om daartegen den kamp aan te vangen; dat dit roekeloosheid was, dat dit handelen was als een Don Quixote; - wij zullen dit niet tegenspreken; wanneer men ons dan maar toegeeft, dat Don Quixote een edel en achtenswaardig karakter is geweest, en dat de ridderlijke geest, die een held noopt om voor het regt te strijden, zelfs daar waar bijna geen kansen op de zege bestaan, altijd iets groots en verhevens is.

Vooral Dupanloup weidt in het breede uit over La Moricière's verrigtingen in Italië; hij schildert hem af, hoe hij door zijne komst te Rome aan alles daar dadelijk eene andere gedaante gaf, alom den moed deed herleven, orde en werkzaamheid bragt in de verschillende takken van het pauselijke krijgswezen, en door zijne rustelooze voortvarendheid er in slaagde om een leger te scheppen, waarmede hij te Castelfidardo met heldenmoed streed, en daarna Ancona tot het uiterste verdedigde. Die schets zondigt door rhetorische overdrijving. De waarheid komt eigenlijk daarop neêr, dat in 1860 La Moricière in Italië weinig bijzonders heeft gedaan, en ook weinig bijzonders heeft kunnen doen: het ontbrak hem daar aan de middelen om goed oorlog te voeren. De fransche generaal vond te Rome een gebrekkig, verouderd en zwak bestuur, vol misbruiken en verkeerdheden, en dat door zijne trage en omslagtige wijze van handelen ieder oogenblik de grootste hindernissen in den weg stelde aan hem, die met voortvarendheid en geestkracht wilde handelen. Met de grootste moeite, met inspanning van alle krachten, gelukte liet La Moricière om iets tot stand te brengen wat men des noods een leger kon noemen; maar dat toch eigenlijk eene krijgsmagt was die weinig beduidde, niet alleen door de geringe getalssterkte, maar ook door het gemis van orde en oefening; dat pauselijke leger was meest zamengesteld uit vreemdelingen van zeer verschillend

gehalte; uit alle landen van Europa naar Rome heengestroomd; Romeinen had men bij dat leger zeer weinig, een duidelijk blijk hoe weinig deze ingenomen zijn met den voortduur van den kerkelijken staat.

Met die onbeduidende legermagt kwam La Moricière bij Castelfidardo in gevecht met het veel sterkere en goed geoefende Sardinische leger; geen wonder dus, dat hij eene nederlaag onderging. De bisschop van Orleans wil van die nederlaag een buitengewoon roemrijk wapenfeit maken; ten onregte. Te Castelfidardo mogen enkelen dapperheid hebben betoond; een van La Moricière's onderbevelhebbers, de Pimodan, - een franschman, die vroeger bij de Oostenrijksche legers tegen de opgestane Hongaren had gestreden, - is daar den heldendood gestorven; een klein gedeelte van het pauselijke leger moge daar goed hebben gestreden; een ander gedeelte streed slecht; een gedeelte streed in het geheel niet. De zege, door de Piemontezen behaald, was geen oogenblik twijfelachtig en heeft hun weinig gekost. Met een klein getal volgelingen bereikte daarop La Moricière, na zijne nederlaag, de vesting Ancona, die, gebrekkig uitgerust en gewapend, slechts een onbeduidenden tegenstand bood en na weinige dagen zich aan den overwinnaar overgaf. Ziedaar wat La Moricière in 1860 in Italië heeft gedaan; het beduidt niet veel; dat hij niet meer gedaan heeft, was niet aan hem te wijten, want de middelen ontbraken hem; maar het is geheel onjuist om van zijne verrigtingen in dit jaar eene voorstelling te geven, alsof dit groote, uitstekende daden, buitengewone heldenfeiten zijn geweest. Zijn krijgsroem rust op sterker grondslag dan op dien veldtogt van 1860.

De laatste jaren zijns levens bragt de fransche generaal in zijn vaderland door en wijdde die grootendeels aan godsdienstoefeningen, aan het volbrengen van zijne kerkelijke pligten, aan zijne ‘bekeering’, zoo als op het titelblad van dit boekje staat te lezen. Volgens de meer eenvoudige protestantsche begrippen is de godsdienst niet iets, dat men tot zijn laatste levensjaren moet uitstellen, tot den tijd, dat de geestvermogens door den ouderdom verzwakt worden; maar moet, integendeel, van het oogenblik dat op den mannelijken leeftijd het oordeel tot rijpheid is gekomen, de godsdienst het onderwerp zijn van onze overdenkingen en de rigtsnoer van onze handelingen: - in sommige roomsch-katholieke geschriften heeft het den schijn,

alsof het er minder op aankomt hoe men zijne dagen heeft doorgebragt, wanneer men maar op den avond zijns levens zich een geloovig zoon der kerk betoont.

Wijd en breed halen Dupanloup en de Montalembert bewijzen aan van La Moricière's godsdienstige gezindheid. Die bewijzen worden hier stilzwijgend voorbijgegaan, want welke bekrompenheid daaruit ook tegenwaait, toch moet men eerbied hebben voor ieders bijzondere godsdienstige denkwijze; dat is iets, dat ieder voor zich zelf moet weten; dat is iets heiligs tusschen God en den mensch, waarmede geen andere menschen zich te moeijen hebben; en het is een ondragelijke dwang - van welke zijde die dan ook moge komen - iemand voor te schrijven, hoe hij denken moet over het Opperwezen en over 's menschen bestemming. Laat La Moricière dus vrij, daarover te denken zoo als hij verkiest; hij heeft, misschien, te veel geloofd; anderen gelooven, daarentegen, wel eens te weinig en geven te veel toe aan den geest van twijfel en ontkenning. Overdreven godsdienstigheid is juist niet het gebrek, dat wij thans het meeste hebben te vreezen, en nog is er waarheid in de woorden van Victor Hugo, toen hij, bijna dertig jaar geleden, de wonderen en grootsche werken dezer eeuw bezingende, met angstigen schroom verwees op de verzwakking van de leer van het Christendom:

> ‘Mais parmi les progrès dont notre âge se vante,
> Dans tout ce grand éclat d'un siècle éblouissant,
> Une chose, ô Jésus, en secret m'épouvante,
> C'est l'écho de ta voix qui va s'affaiblissant.’

La Moricière sterft in zijn vaderland, maar in stilte, vergeten; en geen prachtige lijkstoet brengt zijn ligchaam naar de rustplaats der dooden. Met bitterheid verwijst de Montalem-bert op den ondank van een volk, dat zoo, zonder eenige eerbewijzingen, een zijner helden en groote mannen ten grave laat dalen, terwijl ter zelfder tijd een weidsche lijkstatie het deel was van een onbeteekenend legerhoofd, Magnan, een van de medepligtigen aan de gebeurtenissen van den 2^{den} December 1851:

(Blz. 75 - 76.) ‘La Moricière gaat huiswaarts om te sterven; en hij sterft er geheel alleen, door de menigte vergeten, van het aankomend geslacht ongekend, zijn naam in diep stilzwijgen bedolven door de vleijers en de trawanten der fortuin. De

doodstijding van dezen grooten dienaar van Frankrijk wordt in het keizerlijke blad opgenomen, na een artikel over de waterleiding van Parijs, onder de gemengde berigten. Bij het vallen van den avond trekt zijne lijkbaar, den weg naar een dorpskerkhof inslaande, door de straten van dat. Babylon, dat hij gered, ja, in den volsten zin des woords gered heeft van de barbaarschheid; door dezelfde straten, langs welke nog kort geleden de prachtvolle lijkstoet trok van een maarschalk van Frankrijk, bij een keizerlijk dekreet benoemd tot grootmeester der fransche vrijmetselaarsorde.' (In het voorbijgaan, eene hatelijkheid tegen de vrijmetselarij: het geven van zulke *coups de patte* is bij de Montalembert geen vreemde zaak.)

Hij, die met aandacht en onbevooroordeeld en onpartijdig, den levensloop van La Moricière heeft gadegeslagen, zal denkelijk niet geheel instemmen met den uitbundigen lof, hem door de beide fransche redenaars toegezwaaid; hij zal te vergeefs die helderheid van geestvermogens en die uitstekendheid als staatsman bij hem zoeken, die Dupanloup en de Montalembert in hem roemen; hij zal, integendeel, den franschen generaal niet altijd kunnen vrijpleiten van, in enkele omstandigheden zijns levens, gemis aan bekwaamheid en beperktheid van inzigten te hebben doen blijken; - maar La Moricière's uitstekendheid als oorlogsman, als legerhoofd, het vlekkelooze van zijn naam, het edele, het heldhaftige, het ridderlijke van zijn karakter, en de trouwe en onbeperkte toewijding aan zijne beginselen, worden door iedereen in hem vereerd, en die maken van hem een man, wiens naam men met eerbied moet noemen en waarop men moet wijzen als op een toonbeeld van pligtsbetrachting en van zelfverloochening.

Maastricht, 5 April 1866.

W.J. KNOOP.

De oorsprong der granieten.

Er is in de laatste jaren veel gebeurd in de geologie: de kritiek heeft ook in de geologie, als in zoovele andere wetenschappen, hevige schokken toegebracht aan het autoriteitsgeloof van voorheen. De hartstocht der werkelijkheid beheerscht ook de geologen van onzen tijd: zij zweren niet meer bij den naam van een Von Humboldt, een Leopold von Buch, een Elie de Beaumont en andere mannen, die nog voor weinige jaren in de wetenschap der aarde het hoogste gezag hadden. N. von Fuchs, Andr. Wagner, Bischof, Schafhäutl, Otto Volger, Daubrée en zooveel anderen, zijn de mannen die begonnen zijn te twijfelen aan wat vroeger niet betwijfeld werd, die de grondslagen van het gebouw der vulkanisten hebben ondermijnd, zoodat het thans op het punt is in puin te vallen. Zonderling is het echter dat er, na de onderzoekingen en waarnemingen der genoemde en andere geleerden, nog zoovele geologen zijn die op twee gedachten hinken; het plutonismus of vulkanismus schijnen zij niet te durven opgeven, het neptunismus schijnen zij niet te durven aannemen.

Een proeve van die wankelmoedigheid leverde ons dezer dagen een in andere opzichten zeer verdienstelijk werkje van den heer Van Diest over het eiland Bangka, dat wij in het Bibliographisch Album van dit tijdschrift aankondigen. Het zal den lezer daaruit kunnen blijken, dat de bekwame schrijver, ofschoon op sommige plaatsen als neptunist sprekende, zich elders als plutonist, ja zelfs als vulkanist *pur sang* voordoet. Die onvastheid, dat gebrek aan overtuiging bij een wetenschappelijk man, een ingenieur van het mijnwezen, heeft mij op het denkbeeld gebracht, dat het zeer nuttig zou kunnen zijn in dit tijdschrift eens kortelijk na te gaan, welk licht de nieuwere wetenschap

verbreid heeft over de vraag naar de vorming der granieten, het ontstaan der gesteenten die ook nu nog door velen als zuivere vuurvormingen worden beschouwd. Tegenover die onzekerheid gevoelen ongetwijfeld velen met mij de behoefte aan vaste grondslagen voor hun geologisch geloof, opdat de rust van hun wetenschappelijk gemoed zooveel mogelijk worde verzekerd.

Laat ons tot dat einde eerst kortelijk nagaan wat graniet is, om vervolgens de wijze van ontstaan van dat gesteente te bespreken, en met eenige algemeene opmerkingen over de vorming en veranderingen der gesteenten te eindigen.

Wat is graniet? G r a n i e t is een kristallijn-korrelig gesteente, uit kwarts, glimmer en veldspaat bestaande. Gewoonlijk heeft het glimmer het geringste en het veldspaat het grootste aandeel in de samenstelling van het graniet. De drie genoemde bestanddeelen liggen als korrels vast tegen elkander aan, zonder eene tot cement of bindmiddel dienende stof daartusschen. Het kwarts is wit of grijs van kleur, zelden groenachtig, blauwachtig of rood. Meestal vertoont deze delfstof zich in het graniet als kantige korrels, hoewel zij soms ook volkomene kristallen, somtijds van aanzienlijke grootte vormt. Het glimmer is zilverwit, goudgeel, bruin, zwart of donkergroen van kleur, en, hoewel meestal in kleine plaatjes aanwezig, vormt het soms toch groote bladen. De glimmerbladen, onder den naam van russisch of moskovisch glas bekend, en waarvan tegenwoordig lampeglazen, vensterruiten enz. gemaakt worden, zijn uit graniet afkomstig. Het veldspaat komt als kali- of natron-veldspaat voor, is wit, grijs, geelachtig en niet zelden vleeschrood van kleur, en vormt veelal kristallen in het graniet. Somtijds worden de veldspaat-kristallen zoo groot dat er, b.v. te Miask in Siberië, eene steengroeve aangelegd is in een enkel veldspaat-kristal.

Als een dezer drie bestanddeelen uit het graniet verdwijnt of door een andere stof vervangen wordt, of wel als een nieuwe stof zich bij de drie bestanddeelen voegt, dan ontstaan daardoor onderscheidene verscheidenheden van graniet, die in de geognosie verschillende namen dragen, en die wij even moeten beschouwen, omdat zij ons aanwijzingen geven hoe de granieten in andere gesteenten overgaan.

Als het veldspaat uit het graniet verdwijnt, zoo als dat b.v. bij Zinnwald in het Ertsgebergte het geval is, noemt men hut gesteente *Greisen* of g r i j s s t e e n .

Houdt het glimmer op zich in het graniet te vertoonen, en is het kwarts in zijn streven om zuilen en piramiden te vormen, gestoord geworden, zoodat zijne kristallen verbroken zijn en daarbij gewoonlijk op parallel loopende strooken zijn gelegen, waardoor zij figuren vormen die op kammen of op hebreeuwsche karakters gelijken, dan noemt men deze verscheidenheid van het graniet s c h r i f t g r a n i e t of p e g m a t i e t.

Verdwijnen kwarts en glimmer, zoodat slechts het veldspaat als een fijnkorrelige massa overblijft, dan krijgt men g r a n u l i e t of w i t s t e e n.

P r o t o g y n noemt men het graniet van den Mont-Blanc en van vele andere hooge toppen der Alpenketen, waarin men bij de gewone drie bestanddeelen nog bovendien talkblaadjes aantreft. Protogyn is dus een kristallijn-korrelig mengsel van lichtkleurig veldspaat (witte of roodachtige orthoklaas en lichtgroene doffe oligoklaas), grijs of roodachtig kwarts, donkergroen glimmer en heldergroen talk.

In m i a s k i e t, dat bij Miask in Siberië gevonden wordt, is veldspaat en glimmer gebleven, maar het kwarts is door nephelin vervangen. Overigens ziet deze steensoort er volkomen als graniet uit, en gaat ook zoowel in gewoon korrelig graniet als in schilferig gneis over.

Eene andere verscheidenheid van het graniet is het s y e n i e t, waarin het glimmer door hoornblende vervangen wordt en het kwarts verdwijnt. De overgang geschiedt zoo langzaam, dat de zelfde massa op verschillende plaatsen nu eens graniet en dan weder syeniet is.

Ook het g n e i s en het g l i m m e r l e i zijn eigenlijk niets als wijzigingen van graniet, mits die niet korrelig maar bladerig van structuur zijn, terwijl het veldspaat in het glimmerlei bijna volkomen verdwenen is. Bovendien is het graniet met beide genoemde gesteenten door wisselligging en inligging ten nauwste verbonden.

Behalve de wezenlijke of de plaatsvervangende bestanddeelen vindt men in het graniet ook nog toevallige inmengselen, zoo als grenaat, toermalijn, andalusiet, beryl, potlood enz. Niet zelden loopen er ertsaders en gangen door het graniet heen, die zilverertsen, tinertsen, koperertsen en andere ertsen bevatten. Ook dioriet-, porfier-, en basaltgangen zijn niet zeldzaam in het graniet, en er komen zelfs granietgangen in graniet voor, die zich door een andere korrel van de hoofdmassa onderscheiden.

Buitendien omsluit het graniet nog verschillende andere gesteenten, zoo als kwarts, soms in dikke lagen, hetzij korrelig of dicht, hetzij in klonters en klieren met schoone kwartskristallen gevuld. Soms vindt men ook gneis, glimmerlei, lei, en andere silicaten in grootere of kleinere massa's in het graniet, die kantig en hoekig zijn en vast in de granietmassa sluiten. En zelfs gesteenten die niet tot de groep der silicaten behooren, zoo als korrelige kalk of marmer, vindt men niet zelden soms in ontzaglijke massa's in het graniet gelegen.

Dit vluchtige overzicht van den toestand waarin het graniet voorkomt, was noodzakelijk, voordat wij konden overgaan tot de vraag: hoe is het ontstaan? Deze vraag is, zoowel door haren nauwen samenhang met eene andere vraag, namelijk: hoe is het kwarts ontstaan, als door de groote verwantschap waarin het graniet met eene reeks van andere gesteenten staat, zeker de belangrijkste die men in de geologie kan doen, want met hare beantwoording staat en valt elke theorie der aardvorming. Men vergeve mij dus als ik eenigszins uitvoerig moet worden.

'De geschiedenis weet niets van het opstijgen van granietbergen uit het binnenste der aarde', zegt Von Leonhard. Was er iets van bekend, dan zou men mogen hopen dat elke strijd over het òf op neptunischen òf op vulkanischen weg ontstaan van het graniet, spoedig te beslissen zou zijn. Doch daar er zich heden ten dage geen granietachtig gesteente meer vormt, zoo blijft er ons niets anders over dan uit den geognostischen of scheikundigen toestand van het graniet tot zijne wijze van ontstaan te besluiten, of, bescheidener gezegd, te raden.

Werner, de grondvester der neptunische theorie, beschouwde het graniet niet slechts als het oudste, maar ook als het edelste primitive afzetsel uit de wateren der aarde. De vulkanische school beschouwt daarentegen het graniet als een lava, als een produkt van een vurige vloeistof, die met geweld uit de onderaardsche diepten naar buiten gedreven is. Ten gevolge daarvan moet elke granietmassa, al is zij ook van eene reusachtige grootte, zoo als die den Mont-Blanc vormt, met een steel tot in het binnenste der aarde reiken. Als bewijzen voor den vurigen oorsprong der granieten, noemt de vulkanische school de volgende: 1. de overgangen van het graniet in andere vuurvormingen; 2. de lagen die oorspronkelijk horizontaal gelegen moeten hebben als afzetsels of bezinkeels uit het water,

maar die door het opstijgende graniet opgeheven en zelfs op den kant gezet zijn; 3. het insluiten van brokken die tot de zelfde opgehevene en doorgebrokene gesteenten behooren; 4. de veranderingen die het graniet aan zijne grenzen de doorbrokene gesteenten heeft doen ondergaan; en 5. de vele uitloopers die door zijn geweldig opstijgen in de naburige gesteenten zijn gedrongen. Laat ons zien of die bewijzen geldig zijn.

1. Het is waar, dat men eene onafgebrokene reeks van gesteenten kan vormen van hedendaagsche lava tot graniet, en wel eenvoudig op grond van het feit dat zij allen silicaten zijn van de zelfde of gelijke delfstoffen. Van de augietlava's komt men tot basalt, en van de trachietlava's tot trachiet. De overeenkomst van basalten met melafieren, trachietporfieren en felsietporfieren voert ons tot de melafieren en porfieren, die beiden na aan elkander verbonden zijn. Aan de trachieten en porfieren sluiten zich de granieten nauw aan, zoowel wat hunne bestanddeelen, als wat andere verhoudingen betreft, en dus is het, naar de vulkanisten meenen, bewezen dat de granieten gevormd zijn op de zelfde wijze als wij zien dat de hedendaagsche lava's gevormd worden. Maar dat besluit volgt geenszins uit de praemissen; het is zelfs in tegenspraak met de waarneming. Het graniet gaat namelijk, gelijk wij boven reeds gezien, hebben, niet slechts in gneis en glimmerlei over, maar ook onmiddellijk in lei en hoornsteen en zandsteen, en daarmede zijn wij reeds op het gebied van vormingen gekomen, die bewerktuigde overblijfselen bevatten, en bevinden wij ons dus reeds geheel buiten het rijk des vuurs. Want niemand is er die ontkennen zal dat de cambrische en silurische leien en zandsteenen watervormingen zijn, en dat ook zelfs het gneis een echte watervorming is: de *Eozoon canadense* leert het ons duidelijk. En daar nu bovendien al die gesteenten uit de zelfde bestanddeelen bestaan, en slechts van elkander onderscheiden zijn door eene andere structuur; daar zij verder door wisselligging en overgangen op het nauwst aan elkander verbonden zijn, zoo kunnen zij niet anders als op eene zelfde wijze ontstaan zijn: eene wijze van ontstaan die ons niet twijfelachtig kan blijven, als wij het oog vestigen op de bewerktuigde overblijfselen in de silurische, cambrische en vooral in de eozoische gesteenten, die men nog voor korten tijd voor azoisch, dat is dierloos, hield. Dat het gneis een watervorrning is, wordt thans niet meer betwijfeld, maar als dit waar is, dan moet ook het

graniet een veranderd of gemetamorphoseerd gneis zijn, en dus een lava van voorheen.

2. Een tweede bewijs, dat het graniet een vuurvorming zoude zijn, vinden de vulkanisten in de lagen van andere gesteenten, die opgericht zouden zijn door het geweldig opstijgen van het graniet uit het binnenste der aarde. Zij gaan daarbij van de vooronderstelling uit dat alle bezinksels oorspronkelijk in horizontale lagen gelegen hebben, want anders hadden zij niet noodig naar eene oorzaak voor het op den kant staan of opgericht zijn der lagen rond te zien. Nu zijn er echter ook, zoo als b.v. in den Mont-Blanc, granieten die waaiervormige lagen vertoonen. Als er dus bij de granieten opgehevene lagen voorkomen, dan is er geen enkele reden te bedenken, waarom de bezinksels juist door het opstijgen van granieten opgericht moesten worden: de lagen zijn door geheel andere oorzaken uit de oorspronkelijk horizontale ligging gebracht, namelijk door zijdelingsche drukking, door zakkingen aan de eene zijde en ondersteund blij ven. aan de andere, enz. Doch het bespreken van die oorzaken zou ons hier te ver voeren: genoeg zij het, dat het op den kant staan van lagen door opgestegene granieten een der vele onbewezene vooronderstellingen van het plutonismus is.

3. Wij zagen boven reeds dat er niet zelden in graniet andere gesteenten besloten liggen, zoo als gneis, glimmerlei, lei en andere silicaten, alsmede korrelige kalk, en wel in zeer verschillende toestanden, van de grootte van eene noot of een vuist, tot zulke groote massa's dat zij den naam van bergen verdienen. Dit is zoo gewoon en komt zoo geregeld in alle granieten voor, dat er misschien nergens graniet gevonden wordt dat geen ingesloten gesteenten van anderen aard bevat. Die ingeslotene stoffen worden door de vulkanisten als brokken beschouwd die het graniet, bij zijn geweldig opstijgen uit de diepte, van de gesteenten die het doordrong, losgescheurd en met zich medegevoerd heeft, en zij zijn zoo overtuigd van de waarheid dier vooronderstelling, dat Naumann zegt: ‘hoe men ook uit een scheikundig oogpunt aan de pyrogene natuur van het graniet moge twijfelen, de eruptieve natuur van het graniet wordt door deze en andere verschijnselen volkomen bewezen.’ En toch twijfelen de neptunisten aan de eruptieve natuur van het graniet, en wel juist omdat zij die ingeslotene brokken niet voor vreemde lichamen houden, maar voor bestanddeelen van het graniet zelf. Immers, beschouwt men die brokstukken

nauwkeurig, dan blijkt het dat de vulkanist Naumann volkomen gelijk heeft, als hij zegt: ‘Afgeronde brokken of rolsteenen en keien komen in het algemeen zelden voor, en zijn niet grooter dan een vuist of een hoofd, terwijl de groote en zeer groote brokken bijna altijd kantig en hoekig zijn. De brokken zijn aan de randen met het graniet vergroeid, ja veeltijds zoo innig daarmede versmolten en verbonden, dat hunne omtrekken niet scherp aan te toonen zijn, en zij op de versche breuk zich slechts als vlekken vertoonen, die zich door hare donkere kleur, rijkdom aan glimmer en leiachtige structuur van het graniet onderscheiden, waarom zij ook gemakkelijk voor concretiën, klonters, aangezien kunnen worden.’

Maar als dat nu juist eens waar was, als zij werkelijk eens geene vreemde brokken, maar inderdaad slechts concretiën, dat is uitscheidingen uit het omsluitende gesteente, uit het graniet, waren? De omstandigheid dat zij aan de randen zóó met het graniet versmolten zijn, dat men niet meer zeggen kan: ‘Hier houdt het ingeslotene brok op en hier begint het graniet,’ is toch waarlijk niet ten gunste van het denkbeeld van brokken die vreemd zijn aan het graniet, maar wijst integendeel eerder op chemische uitscheidingen uit het hoofdgesteente. En voor zulke uitscheidingen in het graniet waren er niet eens nieuwe delfstoffen noodig: zij waren er reeds in aanwezig, en er was slechts eene geringe wijziging van het vormingsproces noodig, om die concretiën te doen ontstaan. De meeste dier brokken bestaan uit gneis, glimmer en lei, derhalve uit gesteenten die uit de zelfde stoffen bestaan als het graniet, die slechts wijzigingen zijn van graniet en veeltijds daarin overgaan of er mede wisselen in ligging. En als de kalk, die in brokken in het graniet gevonden wordt, ook al tot eene andere orde van stoffen behoort, daardoor wordt toch nog in 't geheel niet bewezen dat ook zij zich niet als eene uitscheiding gevormd heeft uit het gesteente dat naderhand tot graniet is gemetamorphoseerd. Immers de kalk komt in het graniet niet slechts in groote klonters voor, maar er zijn ook granieten waarin de kalksteen zoo fijn verdeeld is, dat hij bijna een vierde gedeelte van de bestanddeelen uitmaakt, en zulke granieten noemt men k a l k g r a n i e t e n . Hier zal men toch niet beweren willen dat het in vurig vloeibaren toestand opgestegene graniet een toen reeds bestaand kalkgesteente niet slechts doorbroken, maar ook zoo volkomen tot poeder gemaakt heeft, dat dit kalkpoeder nu tot

zijne wezenlijke bestanddeelen behoort. En wat van deze kalkdeeltjes gezegd kan worden, mag ook zonder bedenken op de grootere brokken toegepast worden: allen zijn uitscheidingen uit het graniet waarin zij besloten liggen.

4. Wat de veranderingen betreft die het graniet aan zijne grenzen zou hebben veroorzaakt, merken wij hier slechts op, dat zulke wijzigingen van structuur of veranderingen van aard in de gesteenten die tegen het graniet aanliggen, in het geheel niet algemeen gevonden worden, en volstrekt geen diep ingrijpende verschijnselen zijn. Naumann stemt zelfs toe dat er soms in 't geheel geene metamorphose is gebeurd, en haalt als een merkwaardig voorbeeld aan, ‘dat er in het gneis veeltijds in 't geheel geene verandering te bespeuren is, zelfs daar niet waar het aan den invloed van zeer groote granietmassa's is blootgesteld geweest.’ Het zelfde ziet men niet slechts waar graniet met gneis in aanraking is, maar ook even dikwijls waar het aan andere silicaatgesteenten of aan kalksteen grenst. Zulke feiten strekken zekerlijk niet ten voordeele van de stelling, dat die veranderingen door gloeihitte ontstonden, want dan zouden zij zich overal, zonder uitzondering, moeten vertoonen.

5. Het voornaamste argument echter, dat de vulkanisten ten gunste van het op vurigen weg ontstaan van het graniet aanvoeren, is en blijft het bestaan van uitloopers, dat is van granietaderen en gangen die als takken uit den stam in het nevens liggende gesteente loopen. Wij willen, voor dat wij dit punt bespreken, zien hoe het met die uitloopers gelegen is.

Vertakkingen, uitloopers van het graniet, die uit de hoofdmassa in de omliggende gesteenten dringen, zijn geenszins zeldzaam. Nu eens vertoonen zij zich als wiggen, die eenvoudig in het nevens liggende gesteente dringen; dan weder doortrekken zij het gesteente als gangen en aders; nu eens liggen zij als lagen tusschen de lagen der bezinksels in, en zijn soms zeer dik; dan weder verdeelen zij zich op de wijze van een boom, in takken en twijgen. Die vertakkingen kunnen zoo dun en fijn worden, dat zij ten laatste in blaadjes zoo dun als papier uitloopen, en vertoonen soms een fijn vlecht- of netwerk van dunne takjes of strookjes. Met het nevengesteente zijn de graniettakken nu eens als ineengevloeid en versmolten, dan weder scherp daarvan afgezonderd, soms zelfs aan beide zijden door andere stoffen van het gesteente gescheiden, en nu en dan bevatten zij ook brokken van het naast liggende gesteente.

De graniettakken gaan niet slechts in de granietachtige leien en zandsteenen op, maar men weet gevallen aan te wijzen, waar zij zelfs uit het lei of het gneis in den kalksteen overgaan.

Dit zijn de feiten waarop de vulkanisten met groote zelfvoldoening wijzen: zij nemen daaruit aanleiding om te betoogen, dat men het indringen van het graniet in het naastgelegene gesteente, niet anders verklaren kan dan door aan te nemen, dat het graniet als eene gloeiende vloeistof uit de onderaardsche diepten, gelijk een lavastroom, met een ontzaglijk geweld opgedreven geworden is; dat die gloeiende granietlava het boven en naast haar liggende gesteente heeft doen barsten en splijten, en toen die spleten tot in de fijnste barsten met zijne stoffen heeft gevuld. Eene andere verklaring is, meenen zij, niet denkbaar.

Toch zijn er eene menigte geologen, waarvan wij als de oudsten slechts Mohs, Fuchs, Schafhäutl, Bischof en Keilhau noemen, die het gewaagd hebben om die verklaring te verwerpen. Zij doen dat op de volgende gronden.

Vooreerst rust de vulkanische verklaring der zoo even opgesomde toestanden, geenszins op de ondervinding, maar slechts op eene redeneering, gebouwd op feitelijke praemissen. Die laatsten kunnen volkomen logisch zijn, en zijn het ook werkelijk in dit geval, en echter kan het uit hen getrokkene besluit, hoe waarschijnlijk het in zekere opzichten ook schijnt, toch op eene dwaling uitloopen. Tot zekerheid kan men op natuurhistorisch terrein slechts komen door proefnemingen, hetzij dat men die door thans nog werkzame krachten der natuur laat doen, hetzij dat men die in het klein nabootst. Nu heeft echter nooit eene uitbarsting van lava, welker dagteekening met zekerheid bekend is, in een vast gesteente waarmede zij in aanraking kwam, een netwerk van vertakkingen voortgebracht gelijk het graniet ons zoo veelvuldig vertoont. Nog minder heeft een vulkanist ooit beproefd om vurigvloeibaar graniet in een ander gesteente op te drijven. Het zou zeker wel de moeite waard zijn, dat de eene of andere vulkanist zulk eene proef eens nam, en daartoe behoeft hij niet eens een dicht en vast gesteente te nemen, maar het mag geheel en al met spleten doortrokken zijn. En men verlangt met de uitnoodiging om zulk eene proef te nemen, niets wat onmogelijk is: graniet kan gesmolten worden, en de werktuigkunde weet krach-

ten in het werk te stellen, die zich met de krachten die in een vulkaan werkzaam zijn, wel kunnen meten. En zie, die door ons verlangde proef is werkelijk genomen, hoewel niet met vurigvloeibaar graniet, maar met andere stoffen, en wel door Bischof, een man die vroeger zelf de pyrogene vorming van het graniet verdedigd heeft. Zijne proeven bewezen echter de onmogelijkheid, dat zulke nauwe spleten, als wij door granietvertakkingen gevuld zien, door vurigvloeibaar graniet gevuld kunnen zijn geworden, tenzij men stellen mag dat ook de spleten zelve tot op smelthitte verhit waren, wat zekerlijk niet bij de leien en zandsteenen en nog veel minder bij de versteeningen-voerende kalksteenen, die met granietaderen doortrokken zijn, voorondersteld mag worden. ‘Wie ooit beproefd heeft,’ zegt Bischof, ‘om moeielijk vloeibare massa's in zeer nauwe kanalen te gieten, zal mij toestemmen dat het onmogelijk is dat het graniet ooit zulke fijne barsten heeft kunnen vullen, als wij b.v. aan den Rehberger Graben in den Harz zien dat het geval is.’

Die proef is dus niet ten voordeele van de leer der vulkanisten uitgevallen; eerder werd zij daardoor tegen gesproken.

Nog iets anders getuigen die granietaderen tegen de vulkanistische theorie. Als de granietuitloopers, zoo als de laatste aanneemt, met geweld in het dichte nevengesteente opgedreven zijn geworden, dan moet het daardoor zekerlijk in alle richtingen verbroken geworden zijn. Wij kunnen niet aannemen, dat gesteenten doorbroken kunnen worden zonder te breken. En wat leert de waarneming? Juist het tegendeel: de regel is, dat de granietuitloopers de ligging in lagen der gesteenten in 't geheel niet verstoord hebben: de lagen zijn volkomen ongedeerd blijvenliggen. Zonder de wetten der werktuigkunde geweld aan te doen, laat zich een geweldig indrijven van eene vreemde massa in een vast gesteente, zonder dat zijne structuur daardoor verstoord wordt, in 't geheel niet denken.

Eindelijk moeten wij nog een paar bijzonderheden dier granietvertakkingen kortelijk bespreken. De uiterste punten dier takken bestaan namelijk meestal slechts uit zuiver kwarts, en alzoo uit dat bestanddeel van het graniet, dat verreweg het moeielijkst vloeibaar is en dus het eerst stolt, en desniettegenstaande veel langer vloeibaar gebleven moet zijn dan het veel lichter smeltbare veldspaat en glimmer, die, ofschoon dus later stollende, toch tegen alle regels in veel eerder vast geworden

moeten zijn. Eene andere bijzonderheid dier granietvertakkingen bestaat daarin, dat vele een zoo fijn netwerk vormen, dat, als men hare opvullingsmassa wegdenkt, het nevengesteente dat zij doortrekken, zijne vastheid verliezen en samenvallen zou. De ledige kanaaltjes kunnen alzoo vóór het opvullen niet bestaan hebben; maar zij kunnen evenwel ook niet later door gewelddadig uiteenspatten van het nevengesteente ontstaan zijn, daar dan de structuur van het laatste verbroken moest zijn; het ontstaan der kanalen en hunne vulling moeten dus gelijktijdig en door de zelfde oorzaak gebeurd zijn.

En zoo wordt dus het hoofdargument der vulkanisten en plutonisten, waarop zij steeds met zooveel vertrouwen steunden, hun niet slechts ontnomen, maar zelfs tot een wapen tegen hunne theorie gemaakt.

Wij hebben tot nu toe slechts eenige stellingen der voorstanders van de leer der vuurvormingen bestreden; wij willen nu ook kortelijk zien, welke bewijzen de lieden van het water hebben voor de waarheid dat de granieten watervormingen zijn. Wederom beginnen wij met de vraag: wat is graniet? En wederom antwoorden wij: graniet is een kristallijnkorrelig gesteente, uit kwarts, glimmer en veldspaat bestaande. De vraag of het kwarts, de zuivere kristallijne kiezelaarde, op natten of op vurigen weg ontstaan is, moet, gelijk wij boven reeds met een enkel woord zeiden, als eene der belangrijkste, die de geologie opwerpen kan, beschouwd worden. Immers het kwarts vormt niet slechts op zich zelf een gesteente, de kwartsrots, maar komt ook als kristalkorrels in vele andere gesteenten voor, vooral in granieten en zandsteenen; het vormt bovendien volkomene kristallen in holten en opene ruimten, in gangen en aders. De vraag hoe het kwarts ontstaat, is dus eene zeer belangrijke. Om haar te beantwoorden moeten wij beginnen te vragen: hoe wordt er thans nog kwarts gevormd? en als het antwoord daarop niet volkomen bevredigend kan uitvallen, mogen wij er eene tweede vraag op laten volgen, namelijk deze: zijn er kwartsgesteenten over welker wijze van ontstaan de geologen van alle partijen het volkomen met elkander eens zijn, en wat zijn die gesteenten? Is het kwarts uitsluitend op natten of uitsluitend op droogen weg gevormd, of wel op beiden?

Dat er nog heden ten dage kwarts op natten weg gevormd wordt, bewijzen ons de randen van de openingen waaruit op

IJsland de geysers ontspringen, om slechts een enkel voorbeeld te noemen. En vragen wij hoe het in vorige tijden gegaan is, dan zijn het vooral de zoetwaterkwartsen, die door de talrijke zoetwaterschelpen, die zij omsluiten, bewijzen dat zij watervormingen zijn. Bovendien bevatten die zoetwaterkwartsen holligheden, zoogenoemde klieren, die met kristallen van kwarts, zoogenoemd bergkristal, *cristal de roche*, zijn gevuld. Het op waterigen weg ontstaan der laatsten is dus voor geen tegenspraak vatbaar; het is zoo duidelijk als dat wij andere kristallen op natten weg zien ontstaan. Ook is het niet mogelijk voor iets anders dan watervormingen te houden zulke zandsteenen, die, zoo als de bonte zandsteen en sommige tertiaire zandsteenvormingen die men quaderzandsteen noemt, uit volkomen duidelijke kwartskristallen bestaan. Zij zijn, zoo als door de welbewaarde bewerktuigde overblijfselen die zij bevatten, duidelijk bewezen wordt, watervormingen, en dus zijn hunne kwartskristallen dat ook. Eindelijk moet hier ook nog op eene verscheidenheid van dicht kwarts gewezen worden, op den hoornsteen of het agaat, dat als versteeningsmassa hout en rietstengels doordringt en verkwartst: dat indringen van kwarts in het weefsel van planten kan klaarblijkelijk slechts mogelijk zijn geweest als het kwarts zich in eene waterige oplossing heeft bevonden en geenszins als het vurig vloeibaar is geweest. Wij hebben dus bewijzen genoeg, dat het kwarts op natten weg, zoowel in den tegenwoordigen tijd als in den verledenen, ontstaan is.

Maar hoe gaat het met het kwarts op vurigen weg? Het antwoord op deze vraag is niet twijfelachtig. Ofschoon de lava's en slakken allen kwartshoudend zijn, zoo heeft toch geen werkzame vulkaan, noch een hoogoven, noch een oven in een glasblazerij, noch een enkel chemisch laboratorium ooit een enkel kwartskristalletje of zelfs een enkel kristallijn kwartskorreltje opgeleverd, om de eeuvoudige reden dat het onmogelijk is. Wij weten die onmogelijkheid ook scheikundig zeer goed te verklaren. Zuivere kiezelaarde is op zich zelf in een gewoon ovenvuur onsmeltbaar: met andere stoffen echter, die zich in de gloeiende vloeistof bevinden, verbindt zij zich tot silicaten, en wordt door de bases zoo vast gehouden, dat zij er niet meer van te scheiden is. Zelfs als het glas in eene aanhoudende hitte kristalliseert, verdeelt het zich altijd in twee silicaten van bepaalde verhoudingen, maar nooit vormt er zich

zuivere kiezelaarde. Alles wat op vurigen weg als eene kiezelaarde-vorming ooit tot stand kwam, bestaat daarin, dat men bij het opbreken van den hoogoven dikwijls eene witte, fijnvezelige, losse, zelden aardachtige, verwrijfbare massa vond, die Vauquelin voor kiezelaarde erkende. Maar dit was amorphe kiezelaarde, die zoowel in physische als in chemische eigenschappen grootelijks van de kristallijne kiezelaarde, dat is van kwarts, verschilt.

De ondervinding heeft ons dus op oubedriegelijke wijze geleerd, dat er noch in de werkplaatsen der natuur, de thans werkende vulkanen, noch in de verschillende werkplaatsen der menschen ooit kristallijne kiezelaarde uit den smeltvloed te voorschijn gekomen is, en dat er integendeel voor hare vorming op natten weg eene menigte goede bewijzen bestaan, zoowel uit den tegenwoordigen als uit den verledenen tijd. Ook heeft nooit iemand getwijfeld of de amorphe kiezelaarde wel op natten weg ontstaan is. Die eigenschap der kiezelaarde heeft echter iets zeer bijzonders, want vele andere delfstoffen, die het de scheikunde nog niet gelukt is op den natten weg te vormen, ontstaan op vurigen weg, hetzij in vulkanen of in hoogovens, als kristallen. Des te vreemder is het dat de vulkanistische theorie, ofschoon zij zich op geene enkele waarneming beroepen kan, en zij veeleer met alle waarnemingen in openbaren strijd is, toch nog volhoudt met eene menigte steensoorten, zoo als de granieten, porfieren, diorieten en trachieten, die allen kwarts als bestanddeel bevatten, tot de op vurigen weg ontstane gesteenten te rekenen. Men moet zich verwonderen over de driestheid waarmede die bewering uitgesproken, en over de hardnekkigheid waarmede zij thans nog volgehouden wordt.

Vraagt men de vulkanisten naar de reden waarom zij, niettegenstaande al het boven gezegde, toch volhouden met de genoemde gesteenten voor vuurvormingen te houden, dan antwoorden zij dat die gesteenten zich vertoonen in een toestand en in verhoudingen en omstandigheden waaruit men tot zulk eene wijze van ontstaan moet besluiten, en wat voor het geheel waar is, moet het ook voor zijne deelen zijn, in dit geval dus ook voor het kwarts. Dit argument is door Von Fuchs volkomen ontzenuwd; hij toonde aan, dat het graniet nooit gesmolten kan zijn geweest, vooreerst omdat, tengevolge van de zeer verschillende smeltbaarheid en stolbaarheid van zijne drie bestanddeelen - kwarts, glimmer en veldspaat, - het

kwarts het eerst had moeten kristalliseeren, en lang daarna eerst glimmer en veldspaat hadden moeten vast worden. Dit zou ten gevolge gehad hebben, dat deze drie mineralen niet, zoo als het geval is in het graniet, korrelig met en door elkander vergroeid konden zijn, maar in lagen op elkander gelegen moesten wezen. Ten tweede beweerde Von Fuchs dat er in kwarts-kristallen, als zij op vurigen weg ontstaan waren, geen andere kristallen van gemakkelijker smeltbare mineralen konden gevonden worden; immers het kwarts moest reeds lang van te voren gestold zijn, eer die andere stoffen tot kristallisatie hadden kunnen komen. Niet zelden vindt men kwartskristallen met fijne naalden van toermalijn of rutiel er in; hoe zouden die naaldvormige kristallen in het harde kwartskristal gedrongen zijn? Maar als wij stellen, dat die toermalijnnaalden reeds bestonden en dat het kwarts zich daaromheen heeft afgezet op natten weg, dan is het niet meer onverklaarbaar, dat wij zulke fijne kristallen van andere mineralen in het harde kwarts vinden. De lezer die er belang in stelt, kan in Teyler's Museum te Haarlem schoone kwartskristallen met vreemde lichamen er in, te zien krijgen.

Als er dus uit al het bovenstaande blijkt, dat het kwarts niet op vurigen weg kan zijn ontstaan, dan kunnen volgens de regelen der logica alle gesteenten, waarvan kwarts een samenstellend bestanddeel uitmaakt, en dus ook het graniet, niet op vurigen, maar slechts op natten weg ontstaan zijn. Plet graniet met al zijne verscheidenheden is dus een watervorming.

Wat de beide andere bestanddeelen van het graniet, veldspaat en glimmer, betreft, Bischof heeft na zeer nauwkeurige onderzoekingen gezegd: ‘dat wij geen enkel voldoend bewijs voor het ontstaan op vurigen weg van slechts een enkel glimmerblaadje kunnen vinden, maar wel dat er zich glimmer door pseudomorphe processen en dus op waterigen weg in verscheidene gevallen gevormd heeft.’

Anders evenwel is het met het veldspaat gelegen. De mogelijkheid van zijn ontstaan op vurigen weg is door hoogoven-produkten bewezen. Maar is het daarom onmogelijk dat het ook op natten weg ontstaat? In geenen deele, want de scheikunde leert dat vele lichamen op beide wegen voortgebracht kunnen worden. Er blijft dus slechts nog te vragen over of er in den scheikundigen toestand van het veldspaat iets te vinden is, dat aan zijne vorming op den natten weg hinderlijk is. En

het antwoord daarop is, dat er niets is wat een beletsel voor het hydrogene ontstaan van het veldspaat kan zijn. Als dus kwarts, glimmer en veldspaat, ellc op zich zelf, op den natten weg ontstaan kunnen, en de mogelijkheid daarvan door het feit dat zij zoo ontstaan zijn, bewezen is, dan is ook de mogelijkheid bewezen dat een uit die drie delfstoffen bestaand gesteente - het graniet en tevens alle andere granietachtige gesteenten - op waterigen weg ontstaan kan zijn. En slaan wij hierbij acht op hetgeen voor eenigen tijd door Gustav Rose is bewezen, dan is er geen twijfel meer aan of het graniet is eene watervorming. Die geleerde heeft namelijk bevonden, dat het kwarts in het graniet een soortelijk gewicht heeft van 2.6. Dit soortelijk gewicht nu kenmerkt het kwarts als hèt uit eene oplossing geprecipiteerd wordt, terwijl kwarts dat op den droogen weg uit een toestand van smelting vast wordt, eene geringere dichtheid heeft, namelijk van 2.3.

Niet zelden vindt men koolzure kalk in groote klonters in het graniet besloten, zoo als wij boven reeds gezien hebben. Als de geheele aarde eenmaal in gloeienden, vurig vloeibaren staat geweest was, gelijk de vulkanisten beweren, dan zouden koolzure kalk en kiezelaarde zich in die gloeiende vloeistof niet met elkander hebben kunnen verdragen; het koolzuur van de koolzure kalk had dan moeten wijken, en er zou kiezelzure kalk ontstaan zijn. Wij zouden, als dat gebeurd was, tegenwoordig geen kwarts en geen koolzure kalk in het rijk der delfstoffen aantreffen. Daar dit nu evenwel zoo niet is, daar kiezelzure kalk tot de zeer zeldzame mineralen behoort, kan het niet zóó gebeurd zijn gelijk de vulkanisten meenen; de kalksteen kan niet gesmolten geweest zijn, hij moet op den natten weg zijn ontstaan.

Als het graniet tot de pvodukten van het vuur behoort, als het eens in gesmolten toestand geweest is, hoe komt het dan dat men er de gewone produkten van gesmoltene kiezelaarde-voerende mineraliën, namelijk glasachtige massa's, niet in vindt? En als het graniet uit het binnenste der aarde als eene gesmoltene massa opgestegen is, hoe is het dan mogelijk dat het zich in groote koepelvormige massa's, die hoog boven alle omringende gesteenten uitsteken, opheffen kon, terwijl de hedendaagsche lavastroomen dit niet kunnen doen, maar zich vlak uitspreiden over het omringende land? In deze beide opzichten vinden wij dus tusschen de granieten en de hedendaagsche la-

va's een zeer groot verschil, en gevolgelijk hebben wij het recht om aan te nemen dat de eersten op eene geheel andere wijze ontstaan zijn als de laatsten.

Uit al het voorgaande blijkt het zeker meer dan genoeg, dat het geloof aan den pyrogenen oorsprong van het graniet, noch met den physischen, noch met den chemischen toestand waarin wij dat gesteente vinden, in overeenstemming te brengen is. Wij worden daardoor van zelf er toe gebracht om aan het ontstaan van het graniet op waterigen weg te gelooven. Doch men versta mij wel: niet zoo als Werner het neptunismus begreep; de onoplosbaarheid of de hoogst geringe oplosbaarheid van de bestanddeelen van het graniet in water getuigt daartegen; wij gelooven met Von Fuchs dat de grondstof, waaruit het graniet door kristallisatie ontstond, eene amorphe, met water doortrokkene, deeg- of geleiachtige, plastische massa geweest is. En nemen wij die vooronderstelling aan, dan wordt het ons begrijpelijk hoe de kristallijne kiezelaarde nevens andere lichamen zelfstandig tot uitscheiding kon komen; dan begrijpen wij hoe kwartslcristallen andere delfstoffen geheel of ten deele konden insluiten, en hoe kwartskristallen indrukselen van andere kristallen kunnen vertoonen.

De granietuitloopers in het nevengesteente, zonder de geringste verstoring van de structuur en de laagsgewijze ligging veroorzaakt te hebben, en het eindigen dier uitloopers in een netwerk van de fijnste vertakkingen, worden dan begrijpelijk, want zij ontstonden nog vóór het vastworden der massa's. Zoo zal het dan ook geen verwondering meer baren als wij in het graniet brokken van het nevengesteente of in dit laatste granietbrokken vinden; want het zijn gelijktijdige vormingen die naast en in elkander ontstonden. Het voorkomen van het graniet in groote bergen, die hoog boven de overige gesteenten uitsteken, heeft dan niets meer wat ons verwonderen kan, want het is geen uit onderaardsche diepten opgerezen vuurprodukt, maar wel een precipitaat uit het water, dat op de zelfde wijs als kalk- en leem- en zandgesteenten opgestapeld is, en opgeheven geworden door zijdelingsche drukking en andere oorzaken.

Doch zou er dan bij de vorming van het graniet in 't geheel geen warmte medegewerkt hebben? vraagt misschien deze of gene lezer. Ik antwoord daarop, dat het zeer wel mogelijk is, mits men maar geen primitive warmte verlangt, bij voor-

beeld van een hypothetisch centraalvuur of iets dergelijks uitgaande. Secondaire warmte, dat is eene warmte door het vormingsproces verwekt, kau er zeer wel bestaan hebben. Immers de kristallisatie of het vast worden van zulke ontzaglijke massa's, kon zeker niet gebeuren zonder dat er eene groote mate van warmte vrij werd, en in de gevallen waarin de kristallisatie zeer schielijk plaats had, kan de warmte zelfe tot een zeer hoogen graad gestegen zijn. Zoo kan er bij de vorming van het graniet eene hydro-thermale kracht werkzaam zijn geweest, die misschien de oorzaak zal zijn geweest van sommige verschijnselen in de granieten, die thans nog niet volkomen te verklaren zijn, Het is vooral de hydro-thermale werking die in den laatsten tijd door de onderzoekingen van Sénarmont, Daubrée, Delesse, Scheerer, Sorby, Sterry Hunt en anderen, meer en meer bekend geworden is. Door die hydro-thermale werking zijn lagen van verschillenden ouderdom geheel of gedeeltelijk kristallijn geworden. Men heeft langen tijd gemeend dat de hitte alleen de oorzaak geweest is van die veranderde schikkingen der deeltjes, van dat metamorphismus der gesteenten. Warm water, bezwangerd met koolzuur en hydro-fluorzuur is een krachtig middel ter ontleding van stoffen en tot het doen van scheikundige werkingen in de gesteenten, waarin het dringt. Als eene groote hoeveelheid van zulk water eene steenmassa doordringt, kan zij in den loop der eeuwen daarin eene kristallijne structuur verwekken, en in sommige gevallen kunnen gesteenten, die lager liggen en ouder zijn, betrekkelijk onveranderd blijven en zelfs hunne versteeningen ongeschonden behouden, terwijl jongere gesteenten gemetamorphoseerd worden. Dit kan gebeuren als het water het een of ander beletsel vindt om verder naar beneden te dringen. Zoo is het te verklaren dat er graniet ligt op fossilenvoerende gesteenten, die ouder zijn. Een voorbeeld uit onze dagen moge dit alles bevestigen. Daubrée heeft de alkalische bronnen van Plombières in de Vogesen bestudeerd. Die warme wateren hebben een temperatuur van 160° F. Zij werden door de Romeinen tot baden gebruikt, en door lange pijpen of waterleidingen naar het badhuis geleid. De fondamenten dier gebouwen bestonden uit eene bedding van kalk, van gebakken steen en en kalksteen. Eeuwen aaneen is het warme water door die metselwerken gedrongen, en heeft daardoor aanleiding gegeven tot het ontstaan van verschillende zeolieten - onder anderen van apophylliet en

chabaziet - alsmede kalkspaat, arragoniet, vloeispaat en silicaten zoo als opaal, en al die stoffen vindt men in de voegen en ruimten tusschen het metselwerk, of in het metselwerk zelf. De mate van warmte, die in den loop van 2000 jaren hier werkzaam geweest is, moet ongetwijfeld zeer groot zijn geweest, ofschoon de intensiteit zekerlijk gedurende al dien tijd steeds zeer gering was.

Wie weet of het ook zoo niet met het graniet gegaan is; wie durft, na dit alles, ontkennen, dat graniet èn gneis èn lei en vele andere gesteenten eigenlijk de zelfde of analoge gesteenten zijn, mits in verschillende graden en trappen van verandering of metamorphose, ten gevolge van het indringen van water bezwangerd met verschillende stoffen, en van verschillende warmtegraden? Wie durft in den tegenwoordigen toestand der wetenschap nog volhouden, dat het graniet zonder twijfel het oudste, het eerst gevormde aller gesteenten is? Wie stemt niet in met Goethe als hij zegt:

> Wie man die Könige verletzt,
> Wird der Granit auch abgesetzt,
> Und Gneiss der Solm ist nun Papa!
> Auch dessen Untergang ist nah:
> Denn Pluto's Gabel drohet schon
> Dem Urgrund Revolution;
> Basalt, der schwarze Teufelsmohr,
> Aus tiefster Hölle bricht hervor,
> Zerspaltet Fels, Gestein und Erden,
> Omega muss zuni Alpha werden.
> Und so wäre denn die liebe Welt
> Geognostisch auf den Kopf gestellt.

En nu nog een enkel woord; niet om te zeggen waarom ik gemeend heb zoo uitvoerig over granieten en het ontstaan dier gesteenten te moeten spreken; ik heb in het begin van dit opstel reeds doen gevoelen, dat de wijze waarop de heer Van Diest over het ontstaan der granieten van Bangka spreekt, mijn groote grief was tegen zijn boekje: ik had des noods dit alles den schrijver wel in een brief kunnen mededeelen. Maar dit wilde ik niet: ik wenschte deze zaak in het publiek fce behandelen, en vooral wenschte ik dat in de ‘Gids’ te doen. Immers, zal dat tijdschrift getrouw blijven aan zijn naam en

zijne roeping, dan moet noodzakelijk juist in dezen tijd dit geologisch geschilpunt besproken worden. Op onze hoogere burgerscholen is ook, gelukkig, het onderwijs in de aardkunde verplichtend gemaakt: de beginselen dier wetenschap moeten thans onderwezen worden aan het opkomende geslacht. Zou het niet jammer zijn als de vulkanistische ideën van de vorige eeuw en van het eerste vierde gedeelte van de tegenwoordige, wortel schoten in het brein van de jonge lieden die ons zullen opvolgen op het tooneel des levens? Moeten zij den langen weg afleggen om van het vulkanismus van voorheen te komen tot het plutonismus, en van het plutonisums tot het neptunismus onzer dagen? Zullen wij hun niet een liniaal in handen geven als zij een rechte lijn moeten trekken; zullen wij hen dus niet laten profiteeren van wat anderen voor ons gedacht en gezien en beproefd hebben, liever dan hen te noodzaken hun tijd te verbeuzelen niet het trekken van lijnen uit de vrije hand, of met het te vergeefs zoeken naar waarheid in den doolhof van de lieden van het vuur? Niet dat ik verwacht dat mijn opstel in ‘de Gids’ gelezen zal worden door onze jonge lieden; als het al een van allen in handen mocht komen, ben ik zeker dat hij het, als voor hem veel te droog, zal wegwerpen voor dat hij tien regels gelezen heeft; maar die geroepen zijn om op de school de beginselen van aard- en delfstofkunde te onderwijzen, zullen, hoop ik, de moeite nemen mijn geschrijf in te zien, zoowel dit opstel als een ander dat in de maand Januari van dit jaar in de ‘Vaderlandsche Letteroefeningen’ is geplaatst. Zij zullen daardoor zien, als het ten minste noodig mocht zijn, dat er veel te zeggen valt tegen de leerstellingen van de vulkanisten. Het onderwijs in ons vaderland gaat een schoone toekomst te gemoet; de kennis der natuur wordt hoe langer hoe meer gebouwd op feiten en waarnemingen; menige hypothèse, vroeger voor waarheid gehouden, stort om en valt in puin; laten wij onze jongelieden toch geen knollen voor citroenen verkoopen, geen vooronderstellingen voor feiten, geen theoriën voor waarnemingen geven.

Haarlem, Juni 1866.

Dr. T.C. WINKLER.

Het volksleven te Rome.

W.W. Story, Roba di Roma.

De kerken, paleizen, kunstwerken en ruïnen van Rome zijn dikwerf beschreven, bezongen en afgebeeld; zij worden telken jare op nieuw in oogenschouw genomen en bewonderd of gekritiseerd door de duizenden toeristen, die uit alle oorden der wereld naar de wereldstad zamenvloeijen om er hun opvoeding te voltooijen en hun kunstzin te bevredigen, of ook eenvoudig om verstrooijing te zoeken, om den tijd te dooden. Voeg bij kunstwerken en bouwvallen de kerkelijke plegtigheden in de heilige week, de muzijk in de Sixtijnsche kapel, de illuminatie van de Pieterskerk en het vuurwerk op Monte Pincio, en gij hebt nagenoeg alles bijeen wat de meeste vreemdelingen te Rome komen zoeken en zien. Intusschen zijn er te Rome nog andere dingen te vinden dan oudheden en kunstwerken. Onvermoeid en onafgebroken verrigt de natuur haren jaarlijkschen arbeid te midden der bouwvallen; zij spint en weeft over de verweerde muren van het Colosseum en de Thermen van Caracalla een net van slinger- en woekerplanten, voor den botanist een niet minder belangrijke stof dan voor den oudheidkundige de bouwvallen. Evenzoo leeft en bloeit te midden van het oude Rome het romeinsche volk van heden; een volk dat, gelijk het volk allerwege, in den grond vrij onverschillig is omtrent kunst en oudheid, omtrent heidendom en christendom, en zich hoofdzakelijk laat leiden door de lieve natuur: een volk dat, in zijn vernedering en verwaarloozing, evenwel de sporen niet verloochent van een voortreffelijken aanleg, van vernuft en smaak, van kunstzin en gevoel voor betamelijkheid;

een volk, dat met zijn scherp contrasterende hoedanigheden van bijgeloovigheid en natuurlijk gezond verstand, van ouwetendheid en scherpzinnigheid, van razenden hartstocht en natuurlijke goedhartigheid, levendige belangstelling heeft opgewekt bij de weinigen, die het de moeite waard hebben geacht om het meer van nabij gade te slaan. Omtrent dat volk van Rome echter, zijn leven en zeden, zijn wij veel minder naauwkeurig en volledig ingelicht dan omtrent de bouwvallen, kunstschatten en kerkelijke plegtigheden. Andersen in zijn *Improsatore* en Müller in zijn *Rom und die Römerinnen*, leverden een paar interessante bijdragen tot de kennis van het Romeinsche volksleven. Blessig in zijn verzameling van *Römische ritornelle*, gaf een aardig proefje van de volkspoëzij der hedendaagsche Romeinen. Taine, in zijn onlangs verschenen werk over Italië, verhaalt eenige bijzonderheden, die den Romeinschen volksaard, hoewel eenzijdig, kenmerken. Maar weinigen van degenen die Home bezoeken, vereenigen al de vereischten om het Romeinsche volksleven met eenige waarheid en volledigheid te kunnen teekenen. Opmerkingsgave met talent van beschrijven en verhalen, zijn niet voldoende; men moet vrij zijn van alle nationale en godsdienstige vooroordeelen; men moet genoeg liefde voor de zaak hebben om met volledig zelfvergeten zich te verdiepen in de beschouwing van vreemd leven. Daarenboven moet men dan nog begunstigd zijn door de omstandigheid van geruimen tijd in gemeenzaam verkeer met het volk te hebben doorgebracht.

De schrijver van *Roba di Roma* schijnt meer dan iemand, anders de genoemde vereischten in zielig te vereenigen. Story is Amerikaan en kunstenaar; zijn vak is de beeldhouwkunst. Zijn beroep voerde hem naar Rome, waar hij in het geheel zes jaren heeft doorgebracht. De bezoekers van de Dublinsche tentoonstelling in het vorige jaar, hebben onder de beeldhouwwerken twee standbeelden van hem kunnen opmerken, een Saul en een Judith, waarvan de vinding en uitvoering hoog geroemd worden. Over deze compositiën mogen kunstkenners oordeelen; zijn *Roba di Roma* levert het bewijs, dat hij de pen met geen minder talent hanteert dan den beeldhouwersbeitel. Volledige en aanschouwelijker dan zijne voorgangers geeft hij een beeld van het hedenclaagsche Rome, van de straatzangers, de bedelaars, de volksfeesten en volksspelen, de loterij, de bruiloften, de begrafenissen, het kraambed, de vruchten-, groente-

en vischmarkten, den graan- en wijnoogst, de villeggiatuur in de zomer- en najaarsrmaanden, de jacht, het pantomimen- en marionetten-theater, het ghetto, de koffijhuizen en kroegen, de pasquinades; kortom van al die dingen, die in andere werken over Rome niet vermeld of ter loops aangestipt worden; die in de romeinsche volkstaal met den algemeenen naam van *roba* bestempeld, en door den vreemdeling meestal als *robaccia*, d.i. rommel zonder waarde, beschouwd worden. Men vindt in zijn werk geen beschrijvingen van gebouwen en kunstwerken, die ten slotte altoos ver beneden de werkelijkheid blijven; geen uitweidingen over den indruk, dien de beschouwer heeft ontvangen, of welstaanshalve beweert ontvangen te hebben. In Story's werk treedt de persoon van den schrijver geheel op den achtergrond; het munt uit door objectiviteit, en heeft in dit opzicht groote overeenkomst met Goethe's brieven uit Italië.

In den morgen van den 7^{den} December 1856 begaf Story zich op weg van Cività Vecchia naar Rome, dat hij thans voor de derdemaal kwam bezoeken. Tegenwoordig kan men dat eind met den spoorwagen afleggen. Story reisde nog met den gelen postwagen, bespannen met drie paarden met bellen aan den hals en pluimen van haneveeren op den kop en gemend door den postiljon in zijn bonte livrei met versleten gallons. De weg loopt langs de kust tot Palo, halverwegen Cività Vecchia en Rome; vandaar gaat het landwaarts, de Campagna door. ‘De landstreek wordt thans wild en eenzaam; maar die stilte en somberheid is indrukwekkend en heeft haar eigenaardige bekoorlijkheid. Mijlen achtereen gaat het op en neêr, totdat wij eindelijk van den top van een heuvel, waar wij stapvoets tegen op reden met den schuddenden wagen en de dampende paarden, den koepel der Pieterskerk zagen uitsteken boven de stad, die nog voor het gezigt verborgen was. De postiljon wierp thans voor de vochtige avondlucht een zwaren overjas over de schouders, zwaaide een paar keeren met zijn zweep, uitte eenige wonderlijke keelgeluiden om de paarden aan te zetten; en voorwaarts ging het in vollen galop. De weg werd meer en meer levendig naarmate wij de stad naderbij kwamen. Wandelaars pratende en lachende; gezelschappen in rijtuigen toerende, of vrienden die van Cività Vecchia verwacht werden, te gemoet gaande. Voor de *osterie* langs den weg zagen wij menige schilderachtige groep voor de deur of in de priëelen gezeten, hun wijn drinkende en de voorbijgangers opnemende.

Eindelijk tegen zonsondergang hielden wij stil voor de *Porta Cavalleggieri*, waar wij, dank zij onzen pas, slechts een oogenblik werden opgehouden. Voorwaarts ging het weêr en wij waren in Rome. Over ons hoofd hing de koepel der Pieterskerk, verguld door de laatste stralen der ondergaande zon. De zuilen van de reusachtige kolonnade van Bernini schenen, terwijl wij voortreden, in breede pelotons voorbij te marcheren. De fonteinen wierpen hun buigzame waterstralen omhoog; de groote klok luidde de vesper; groepen van wandelaars vertoonden zich hier en daar verspreid over het ruime plein. De obelisk in het midden, wees met zijn spitsen vinger hemelwaarts. Wij waren in Rome! Dit ééne oogenblik was de reis van Cività Vecchia waard. Men moet zijn intogt doen door de *Porta Cavalleggieri* om zoo op eens en zoo volledig van Rome bezit te nemen. Nergens anders is het contrast zoo scherp en levendig tusschen de sombere en verlatene campagna en de pracht van St. Pieter; tusschen de grafheuvels der eerste Christenen en de heerlijkheid van het kerkelijk Rome. Wij werpen in 't voorbijgaan een blik op Hadriaans Mausoleum, op den ouden Tiber, zoo als hij zijn geele wateren voortwentelt onder de bogen van St. Angelo; en bevinden ons dan aanstonds in vochtige, enge en morsige straten, die ons naar het midden der stad voeren. Wat mij betreft, ik moet bekennen, dat ik die enge en morsige straten verrukkelijk vond. Terwijl wij er doorreden ging de schemering allengskens in duisternis over. Verwarde kreten, luide Italiaansche stemmen, klonken mij in de ooren. Tusschen het geschreeuw van kinderen klonk de forsche stem van mannen, die hunne waren uitventten. Geestelijken, soldaten, boeren en bedelaars woelden dooreen. De *trasteverini* gingen huiswaarts, met het wambuis over den schouder geworpen. Vrouwen, met ruwe wollen rokken, stonden blootshoofds in de voordeur, of keken uit het venster en van het balkon; terwijl het gitzwarte hoofdhaar mij tegenblonk bij het lantaarnlicht. In de kleine, donkere winkels en voorhuizen zag men het vlammetje flikkeren van de gewijde lamp voor de nis met het madonna-beeld. Een lijkstoet, met zijn zwarte banieren, waarop een doodshoofd en een paar gekruiste doodsbeenderen, ging langzaam voorbij, de walmende fakkels gedragen door een aantal leden van de *confraternità*, van het hoofd tot de voeten gehuld in een wit hembd, met twee gaten waar de oogen doorheen staren.

’Misschien zijn er onder de duizenden vreemdelingen, die eenige maanden te Rome doorbrengen, voor wie de tooneelen van het hedendaagsche straatleven te Rome evenzeer hun bekoorlijkheid hebben als de kunstverzamelingen en oudheden, en die eenige aandacht willen schenken aan een vlugtige teekening van een aantal dingen, die door wijzer en ernstiger reizigers worden voorbijgezien als hun aandacht onwaardig. Rome's bodem is over en over bearbeid door geleerden en oudheidkundigen; en wat door hen werd overgelaten, dat is plat en dood gedrukt in de beschrijvingen en berijmingen van dichters en sentimentalisten. Ieder bezoeker van Rome heeft zijn verzameling van merkwaardige gezigten, en zijn tafel, vervaardigd van marmerbrokken uit de bouwvallen van de een of andere romeinsche villa. Ieder Engelschman komt met zijn Murray voor het proza en zijn Byron voor de poëzy, en weet met behulp van die trouwe gidsen uit te vinden wat hij bij iederen stap moet zien en voelen. Ondertusschen wordt van het gewone leven in Rome slechts ter loops hier en daar gewaggemaakt. Mij heeft dit onderwerp bijzonder aangetrokken, en een verblijf van verscheidene jaren te Rome heeft mij in staat gesteld om sommige dingen op te merken, die de haastige reiziger over het hoofd ziet; en om menige valsche voorstelling te verbeteren, die ik aanvankelijk van volk en plaats had opgevat. Voor den vreemdeling is de eerste indruk in den regel een verkeerde indruk. Ik heb mijn eigen waarde landslieden de ongerijmdste gevolgtrekkingen hooren maken uit de onbeduidendste premissen, en hen een beslissend vonnis hooren vellen over het karakter en de verdiensten van de Italianen (die zij allen over één kam scheren), wanneer zij juist lang genoeg in het land geweest waren om onder geleide van een huurkoetsier van Cività Vecchia naar Rome te rijden; juist genoeg Italiaansch verstonden om in een restauratie een ‘mezzo detto’ te kunnen bestellen; en nadat zij kennis hadden aangeknoopt, behalve met hun koetsier, met een paar portiers, een paar bedelaars, een paar winkeliers, en den *padrone* van de kamers, die zij in huur hebben.

‘Niemand kan lang in Rome leven zonder het lief te krijgen; en ik voor mij moet mij al aanstonds daaraan schuldig bekennen. Wie deze vlugtige schetsen doorloopt, zonder in mijn genegenheid voor Rome te deelen, en bij gevolg zonder in te stemmen met mijne oordeelvellingen, die moge ze ver-

ontschuldigen met te denken, dat: “love lends a precious seeing to the eye.” Misschien kunnen mijne kleine teekeningen dienen om sommigen te herinneren aan gelukkige dagen onder den romeinschen hemel gesleten; en om anderen te wijzen op dingen, die zij over het hoofd hadden gezien, maar die hun een deur kunnen openen tot nieuw genot. Wie weet? Er zijn oogenblikken, waarin het eenvoudigste volkslied ons genoegen kan geven, terwijl de vijfde symfonie van Beethoven ons hinderlijk zou zijn.’

Uit het bovenstaande blijkt genoegzaam, wat onze schrijver zich ten doel gesteld en in welken geest hij zijn werk volbracht heeft. Indien sympathie en ingenomenheid ons helpen om een voorwerp naauwkeuvig waar te nemen en grondig te leeren kennen - aan dit hulpmiddel heeft het Story zeker allerminst ontbroken. Hij beschouwt het romeinsche leven met het oog van den kunstenaar, die jaren in Rome heeft doorgebracht, die er geheel t'huis is en voor wien het een tweede geboortestad is geworden. Hij beschouwt het met hetzelfde oog, waarmeâ Charles Lamb zijn London, tot zelfs den modder van Fleetstreet, beschouwde. Van dit standpunt vindt Story behagen in een aantal verschijnselen, waarvan een positivist, een utilitariaan, een maatschappij-hervormer, zich met verontwaardiging zou afwenden. Evenwel kan Story zijn Amerikaansche natuur en afkomst niet zoo geheel verloochenen, dat hij geen oog zou hebben voor de gebreken van beheer en bestuur, waaronder de bevolking lijdt, en die den vreemdeling, aan een beteren staat van zaken gewoon, aanstonds in het oog moeten vallen. Story ziet dit alles even goed als ieder ander; maar hij bezit genoeg buigzaamheid van geest, om van standpunt te kunnen verwisselen, en als kunstenaar te bewonderen, wat hij als positivist moet verwerpen. Beide beschouwingswijzen zijn in zijn werk vereenigd, zonder dat de eene aan de andere afbreuk doet. Dit geeft aan zijne tafereelen die volledigheid en afronding, waardoor zij uitmunten. Merkwaardig is in dit opzigt zijn hoofdstuk over de Campagna. Op een teekening, de pen van Chateaubriand waardig, laat Story een even heldere uiteenzetting als juiste kritiek volgen van het in den *Agro Romano* aangewende systeem van landbouw.

‘De Campagna van Rome is een ruime, golvende vlakte, die zich langs de kust van Cività Vecchia tot Terracina uitstrekt over een afstand van ongeveer honderd engelsche mijlen; terwijl de middellijn van de zee tot het gebergte, waardoor zij ten oosten begrensd wordt, omstreeks veertig mijlen bedraagt. Door deze vlakte neemt de Tiber, met zijn gele en troebele wateren, in onregelmatige kronkelingen zijn loop van het noorden naar het zuiden; en op nagenoeg gelijken afstand van Cività Vecchia, Terracina en het gebergte ligt Rome op haar zeven heuvels. Wanneer gij uw standpunt neemt op het Kapitool, dan ziet gij in het westen de lage kust van de Middellandsche Zee en de kleine kuststeden Pratica, Ostia en Ardea, donker geteekeud tegen de flaauwe streep van de blinkende zee. Zuidwaarts verheft zich allengskens in zachte en schoone hellingen het Albaner gebergte, dat zijn hoogste punt bereikt in den kegelvormigen Monte Cavi, om dan weêr in bevallige lijnen af te dalen naar de vlakte. Langs de benedenste helling blinken u de kleine steden: Albano, Marino, Castel Gandolfo en Frascati te gemoet, met hun villa's, tuinen en olijvengaarden, die tegen den heuvel oploopen. Hooger, op een vooruitspringenden rand, ligt de grijze stad Rocca di Papa. Groene wouden en boschjes omgorden de zijden van het gebergte, en verzachten de omtrekken van de valcanische openingen rondom het Albaner-meer. Hoog op den top, waar eenmaal de tempel van Jupiter Latiaris stond, ziet men thans het Passionisten klooster van Monte Cavi, met zijn blinkende muren, die boven het groen uitsteken. Hier, op de plek vanwaar Juno, volgens het verhaal van Virgilius, neêrzag op de rijen der Trojanen en Laurenters, kunt gij uw standplaats nemen, om de Romeinsche wereld van Cività Vecchia tot Napels met één blik te overzien - en denk er aan om een warmen overjas bij u te hebben, dien gij daarboven, zelfs op den schoonsten zomeravond, niet zult versmaden. Ten westen, waar het Albaner gebergte weêr neêrdaalt in de vlakte, is een wijde opening, waardoor gij heenziet naar Napels en naar de rotshoogte van Ischia, die als een flaauwe stip zich even boven den horizon vertoont. Dan verheft zich het Sabijnsche gebergte, met zijn steile en wijdgekloofde kalksteenklippen, wier hooge toppen amphitheatersgewijs de campagna begrenzen, naar den kant van het Oosten en Noorden.

Naar Terracina heen loopt een bergtak, de Volskische keten, tot digt aan de zee, waardoor de campagna aan de zuidzijde

wordt afgesloten. Volgen wij de Sabijnsche bergketen, dan zien wij van afstand tot afstand de steden Palestrina, Tivoli en andere kleine plaatsen, genesteld in de krommingen van den berg, of gezeteld op vooruitspringende klippen. Aan hun Voet, op drie kleine heuvels, die als voorposten beneden aan den berg zijn vooruitgeschoven, liggen de half vervallen dorpen Colonna, Zagarola en Gallicano, van welke drie vorstelijke familiën te Eome haar naam dragen. Verder noordwaarts verrijst de donkere en hooge spits van Monte Gennaro, die tot midden in den zomer zijn hermelijn-mantel van sneeuw blijft dragen. Nog verder noordwaarts verheft zich uit de wilde golving van de campagna, alleen en afgezonderd, de. indrukwekkende en schilderachtige Soracte. Buigen wij thans om langs Rieti, Città Castellana en de hoogten van Viterbo, dan komen wij weêr terug naar de zee en naar Città Vecchia.

Binnen dit prachtige amphitheater ligt de campagna van Home, een landstreek, die haar weergâ niet heeft in rijkdom en afwisseling van schoonheden. Nu eens, zoo als rondom Ostia, is zij vlak als een Amerikaansche prairie, mijlen ver overdekt met gevederd rietgras, dat heen en weêr ruischt in den wind, en met groepen van statige pijnboomen, die hun takken en gebladerte van het diepste groen als een breeden zonnescherm hoog in de lucht uitspreiden. Dan eens, zoo als in de streek tusschen Città Vecchia en Rome, is zij geheimzinnig, droefgeestig en somber, met eenzame valleijen en heuvels zonder een enkele woning; hier weiden slechts eenige geiten en schapen; en de wind strijkt langs de kale hellingen, waar de diepste stilte woont. Dan wederom doet zij zich voor, golvend als een binnenmeer, waarvan de wateren eensklaps tot stilstand zijn gebracht, met groene weiden en goudgele graanvelden, bevallig geschakeerd met duizend bloemen, papavers van gloeijend purper en bleekrood gestreepte madelieven, terwijl de golvende vlakte hier en daar gebroken wordt door schilderachtige bouwvallen van antieke villa's, waterleidingen en graftomben, of van middeleeuwsche kasteelen en torens, overdekt met afhangende wijnranken. Zoodanig is de aanblik der campagna ten zuiden van Rome tot Albano. Het is een schilderij, overal waar gij gaat. De bodem is een laag van vette en diepe aard, die den minsten arbeid honderdvoudig beloont; die niet op de hulp van den landman wacht, maar van zelf uitbreekt in den weelderigsten plantengroei, en u toelacht

met duizenden bloemen. Hier zijn weiden voor millioenen stuks vee; hier graanvelden voor een koninkrijk, die thans in wilde en verwaarloosde schoonheid zich koesteren in de Italiaansche zon en schande roepen over hun nalatige eigenaars. Langs deze uitgestrekte en onomheinde hellingen kunt gij zonder eenig beletsel mijlen ver galopperen, over de gladde en groene weide; over heuvels, bekroond met ruïnen, die er om dwingen om geschilderd te worden, zoo uitgezocht schoon als zij zijn van omtrek en kleur, met hun purperen achtergrond van bergen; door stille en rustige valleijen, waar tufsteengrotten een toegang verleenen naar onderaardsche galerijen, die nog geen sterfelijk oog in haar geheel heeft doorzocht. Wilt gij, dan kunt ge vertoeven in afgezonderde en schaduwrijke boschjes van pijnboomen en steeneiken, of den loop volgen van een beek, waar wilgen overheen hangen, en die haar weg zoekt door de gebroken bogen van een antieke brug, wier bouwvallen verstikt worden onder het groen. Gij kunt wandelen tusschen heggen, waarvan het weelderige gebladerte doorweven is met wilde wikke, kamperfoelie en wijngaardranken; gij kunt rusten in de koele schaduw van een waterleiding, overdekt met klimop, terwijl gij luistert naar het gezang van honderd leeuwrikken hoog in de lucht, en door de ruime bogen heen op een vergezicht staart met purperkleurigen achtergrond van wonderbare diepte, of de bewegingen volgt van blanke kudden schapen, die den heuvel afweiden onder de bewaking van den trouwen herdershond. Allerwege vindt gij donkerbruine bonken van puzzolaanaarde, tufsteen- en travertijn-groeven, met hun katakomben, die mijlen ver onder de campagna heenloopen. Waar gij gaat, liggen geslachten van menschen, die vroeger geweest zijn, onder uw voet. De vlakte wemelt van de schimmen der afgestorvenen, millioenen malen talrijker dan de levenden. Die herinnering wekt een zacht gevoel van droefgeestigheid, waardoor de schoonheid van de levende wereld rondom u slechts zooveel te meer treffend wordt. Gij wandelt over brokken van het kostbaarste marmer, dat eenmaal de villa van een Lucullus of Maecenas heeft versierd. Een herder toont u een afgesleten muntstuk, waarop gij den naam van een Romeinsch keizer ontcijfert, of een scarabee, die eenmaal den vinger van een Etrurisch vorst heeft versierd; of een gesneden steen, waarmeê misschien voor twee duizend jaar een minnebrief is gezegeld. “Wat is dat voor een steen?” zeî de vreemdeling tot een herder in de

campagna, “waar gij vuur meê slaat om uw pijp aim te steken?” “*Una pietra*”, is het antwoord, “die ik hier een maand of wat geleden heb gevonden. Belieft uw excellentie ze te zien?” Het was een camee van de schoonste en grootste soort, welligt eenmaal de schouderbroche van een keizersmantel. Voor een paar paoli verkocht de herder een edelgesteente, dat zijn fortuin had kunnen maken, maar hem slechts tot vuursteen diende.

Eenigen tijd geleden (April 1859) liep er te Rome een gerucht, dat overal elders vreemd zou geklonken hebben. Er was een nieuwe Venus gevonden in een wijngaard van de campagna, ongeveer een mijl buiten de Porta Portese. Al de vreemdelingen, brandend van nieuwsgierigheid, ijlden naar buiten om het standbeeld te zien, en dagen achtereen was de weg overdekt met rijtuigen. Terwijl het rijtuig staan blijft voor een kleine *osteria*, gaat gij een minuut of vijf door een open wijngaard, en komt aan de plaats der opgraving, waar het beeld zich bevindt in den hoek van een onderaardsch vertrek, dat tot een antieke villa heeft behoord. Zoo even verrezen, niet uit de zee, maar uit de aarde, een weinig bemorst door het puin, waarin zij eeuwen lang begraven lag, staat daar de Paphische godin, zonder armen en hoofd, die daarnaast op den grond liggen. Maar het standbeeld is in alle opzichten slechter van bewerking dan de beroemde Venus van Medicis, en zal waarschijnlijk de oudere mededingster niet van hare plaats verdrijven. De compositie der beide beelden is, op kleine afwijkingen na, dezelfde; beide zijn waarschijnlijk copiën van hetzelfde origineel. De beenen en voeten van de nieuwe Venus zijn slecht bewerkt, en de uitvoering is over het geheel niet bijzonder. Maar het torso is bevallig van omtrek; de proportiën zijn op kleinere schaal, en meer verfijnd dan bij de Mediceesche Venus. Het hoofd is van breeder bewerking en in betere verhouding tot de figuur, dan de kleine karakterlooze kop van de Mediceesche.

De eigenaar van de *osteria*, onder wiens directie en op wiens wijngaard de opgravingen gedaan waren, knikte en glimlachte met veel zelfbehagen tegen ons en tegen zijne Venus. Toen wij hem geluk wenschten met zijn vondst, straalde het vergenoegen van zijn rooskleurig gelaat, dat duidelijke kenteekenen vertoonde van veelvuldige plengoffers aan Bacchus. Volgaarne beantwoordde hij onze vragen. “Zeker, men had altoos geweten, dat hier een antieke villa gestaan had, maar men had het niet de moeite

waard geacht om opgravingen te laten doen. *Si vede, che costa denaro*. Maar het was hem in zijn affaire voorspoedig gegaan, *grazie a dio*, en hij had een kelder noodig gehad om zijn wijn te bergen. Zoo had hij besloten om dien kelder op zijn eigen grond aan te leggen; dat zou hem niet meer kosten dan elders; en, wie weet, men kon het een of ander vinden, dat de kosten goed maakte. Maar ter kwader ure had een kennis hem het voorstel gedaan om de helft van de kosten te dragen, op voorwaarde van eigenaar te worden van alle voorwerpen van waarde, die bij de opgraving mogten gevonden worden." Een vogel in de hand, dacht onze waard, is beter dan tien in de lucht, en nam het voorstel aan. Spoedig echter werd de koop door berouw gevolgd. Ter naauwernood was de spade in den grond gezet, of men ontdekte de fundamenten van een villa; en bij verdere opgraving kwamen de werklieden op eens aan een klein vertrek, waarvan de wanden nog een borst hoogte overeind stonden. Daar lag op den grond in het midden de Venus, overdekt met puin en aard. Aanvankelijk ontbraken het hoofd en de armen; maar ook deze vond men den volgenden dag in hetzelfde vertrek. Hierdoor aangemoedigd, had men de opgraving voortgezet. Ik zag dat zij reeds een badkamer van aanmerkelijken omvang geopend hadden, waarin de pijpen voor de waterleiding nog aanwezig waren. Men had alle hoop van nog meer standbeelden en voorwerpen van waarde te vinden. Bij onzen waard scheen de kennis en smaak voor beeldhouwkunst weinig ontwikkeld te zijn; blijkbaar had hij geen vermoeden van de hooge waardij van het beeld en verwonderde zich over de menigte menschen die het kwamen zien. Wel is waar begreep hij dat hij bij zijn koop de verliezende partij was; maar hij had zich daarin met gelatenheid weten te schikken. In elk geval was zijn *osteria* de geheele week door drok bezocht geworden en had hij zijn voordeel gedaan met den verkochten wijn. Als dienaar van Bacchus ging hij niet zoo spoedig tot de dienst van Venus over. Van den prijs van standbeelden wist hij niets; maar van de wijnprijzen zooveel te meer, *per Bacco*, en wat betreft die oude geruïneerde fundamenten en badkamers - zij mogten in hun soort goed wezen; maar ruime, drooge, goed gemetselde kelders voor zijn fusten en pijpen waren wel zoo goed en vrij wat profijtelijker. Daarmeê wenschten wij hem goeden dag, en zagen met genoegen, toen wij de *osteria* weêr voorbijgingen, dat al de tafels op het voorplein en in de

priëelen bezet waren, grootendeels door blondharige en langbaardige duitschers, die lachten, disputeerden, rookten en hun glazen vulden; alles “ausserordentlich gut” vonden, en zich vermaakten juist als waren zij “im lieben Vaterlande”.

Schoon als de campagna is in lijnen en omtrekken, niet minder schoon is zij in rijke verscheidenheid van kleurschakering. Met elke verandering van luchtgesteldheid, met elke verwisseling van jaargetijde, verandert de schoonheid van hare toetsen. Nu ligt zij voor ons in het frissche groen en de blozende kleuren van de lente; dan in den vollen en gouden gloed van den zomer; dan in het zachte en stille purperbruin van den herfst en winter. Grootsch en zwijgend, met afwisselende tinten van blaauw, paarsch en rozenrood, zien de omliggende bergen op de vlakte neêr. Ligte wolken hangen om de hoogste toppen, of drijven voorbij, terwijl zij hare schaduwen over den grond slepen. Menigmaal zag ik, op een zomernamiddag, van den Albanerberg een onweêr met zijn regen · vlagen en bliksemschichten over de campagna heentrekken en hier of daar tusschen de ruïnen losbarsten, terwijl rondom het volle zonlicht de campagna bescheen en over de bergen trilde. Tegen den avond wordt het landschap met een gloed van kleuren overgoten, en schijnt weg te vloeijen in het vuur der ondergaande zon; de ruïnen zijn gesmolten goud; een nevelachtige glans ligt over de beschaduwde plekken; de aarde trekt de volle heerlijkheid des hemels tot zich. Dan wordt er zachtkens een grijze sluijer over de vlakte heengetrokken; de schaduwen beklimmen de wanden van het gebergte; het purper wordt meer en meer donker; het vuur van den zonsondergang verbleekt en verdwijnt terwijl wij spreken. De lucht wordt koel; lange, witte slangen van mist kruipen langs de rivier en door de valleijen. Het diepe oranje van den hemel smelt weg in citroengeel met groene tinten, vervolgens in bleeker geel; terwijl de eeuwige sterren beginnen te voorschijn te komen aan het donkerblaauwe gewelf. Dan wordt de campagna verzwolgen in het duister, en de kille, vochtige wind strijkt langs de vlakte.

Zoodanig is de campagna van Rome. Voor mij is het de schoonste en meest belangwekkende van alle plaatsen die ik in mijn leven gezien heb; maar daar zijn er, die haar met andere oogen beschouwen. Ik heb een franschman gekend, die bij zijn terugkeer van Napels gevraagd werd of hij de tempelruï-

nen van Paestum gezien had. “Oui, monsieur!” was het antwoord. “J'ai vu le Peste; c'est un pays détestable; c'est comme la campagna de Rome.” Het is misschien natuurlijk, dat iemand, die zijn leven in Parijs heeft doorgebracht, en in hare omstreken zijn patriotisme en zijn smaak heeft gevormd, geen bevrediging vindt in de campagna van Rome. Vergeleken met het militaire landschap van Parijs, waar de lage en vlakke heuvels op batterijen en bastions gelijken, en de stijve populieren als carré's en colonnes zijn opgesteld op het vlakke en eentoonige paradeveld, moet de campagna met haar altoos afwisselende bekoorlijkheid, met hare golvende heuvels en valleijen wel wat al te wild en onregelmatig schijnen. Daarbij komt dat de franschman iedereen en alles gering acht behalve zijn eigen land en zijn eigen persoon. Hoe zou hij de campagna schoon kunnen vinden, die alles behalve fransch is? Hij trekt immers ook den neus op voor de Romeinen, omdat zij geen fransch spreken te Rome; ofschoon hij zelf het italiaansch, niet slecht, maar in het geheel niet spreekt. “Comme ils sont bêtes, ces Italiens,” hoorde ik voor eenigen tijd een fransch officier zeggen, “il y a dix ans que nous sommes ici, et ils ne savent pas encore parler le français.” Een ander van mijn parijsche kennissen verzekerde mij met den grootsten ernst, na geklaagd te hebben over de ongerijmdheid der Italianen, dat zij geen fransch spraken in plaats van hun eigen taal: “mais enfin, monsieur, qu'est ce que cet italien? Ce n'est que de mauvais français.” Aan het spoorwegstation te Città Vecchia hoorde ik een fransch abbé ongeveer dezelfde stelling opperen, terwijl hij, om de waarheid van zijn opmerking te bevestigen, op verachtelijken toon er bijvoegde: “Regardez, par exemple, on ne sait pas même écrire le mot: bagages. Dans leur patois il est: *bagaglie*. Quels ignorans!” Ik moet er echter bijvoegen dat ook wij Amerikanen en Engelschen menigmaal niet veel goeds zeggen van de campagna, en haar doodsch en eenzaam, zoo niet leelijk, vinden. De Amerikaan kan zelden zijn positivisme verloochenen. In den Vesuvius ziet hij niets anders dan: “a sad waste of valuable steam.” Na een opmerkzame beschouwing van Rome vat hij zijn oordeel te zamen in de volgende woorden: “a fine city, but a great deal out of repair.” Enkelen echter zijn billijker in hun oordeel over romeinsche zaken. Ik heb iemand gekend, die mild genoeg was om te bekennen, dat hij niets tegen het carneval had. Anderen

gaan zelfs zoo ver van die mildheid uit te strekken tot het Colosseum en de Pieterskerk.

Om echter de volle schoonheid van de landstreek om Rome, en de edele overblijfselen van haar voormalige grootheid te zien, moet de reiziger ver buiten de stad naar plaatsen gaan, die nog niet plat getreden zijn door de moderne toeristen. Rome is in den laatsten tijd een badplaats geworden; en de stroom van vreemdelingen die ieder jaar de hôtels en de straten en wegen komt vullen, heeft een groot deel van het oorspronkelijk karakter weggespoeld. De Italiaan in de steden is verbasterd door vreemde zeden en vreemd kostuum. In het gebergte behoudt hij nog de overgeërfde zeden der voorouders, en draagt hij nog het oude nationale gewaad. De fransche bezetting heeft de zeden van Rome niet verbeterd: de fransche hoed, de parijsche muts en krinoline heerschen in hare straten; het Rome van vijftig jaar herwaarts is ter naauwernood nog over in de trasteverijnsche streken. De scherpe romeinsche trekken slijten weg van dag tot dag, en gedurende de vijftien jaren dat ik Rome gekend heb, is reeds veel eigenaardigs en schilderachtigs verdwenen. In het gebergte daarentegen is geen verandering; daar kan men altoos nog een aantal van de schoonste en treffendste overblijfselen der oude tijden aanschouwen.'

Zoo zeer als Story de schilderachtige schoonheid van de campagna bewondert, zoo weinig vrede heeft hij met het cultuurstelsel, dat in die streken gevolgd wordt. 'Dit stelsel is verschillend in de verschillende deelen der kerkelijke staten. De uitgestrekte lage streek die zich van de Toskaansche grenzen langs de kust naar Napels uitstrekt, en de campagna in de onmiddellijke nabijheid van Rome, die den naam draagt van "agro romano", is verdeeld in zeer groote pachthoeven, die het eigendom zijn van eenige weinige rijken. Het andere gedeelte van het Romeinsche grondgebied is verdeeld in een groot aantal kleine pachthoeven, die naar het *mezzeria*-systeem geëxploiteerd worden. Dit systeem bestaat daarin, dat de landheer den grond, het kapitaal en de gebouwen verleent, en voor de noodzakelijke herstellingen zorgt; terwijl de houder zijn arbeid en de werktuigen aanbrengt. Het vee is ook het eigendom van den landheer; de kosten van het zaad voor zaaijing en planting worden door beiden gedragen; en voor allen extra arbeid bij het maken van verbeteringen, aanleggen van dijken, graven van kanalen, en ontginnen van woeste gronden ontvangt

de houder arbeidsloon. De netto opbrengst van de hoeve wordt gelijkelijk tusschen houder en landheer verdeeld. Dit stelsel is verderfelijk voor allen landbouwkundigen vooruitgang. De houder leeft van de hand in den tand, en van het eene saizoen tot het andere. Zijn oogmerk is om ieder jaar zooveel mogelijk van het land te maken. Daar hij geen kapitaal heeft en zijn levensonderhoud afhangt van den jaarlijkschen oogst, is hij niet in staat om verbeteringen aan te brengen, die eerst voor de toekomst winst beloven. Ieder jaar moet voor zich zelf betalen. Daarom schuwt en wantrouwt hij alle nieuwigheden en volgt de manier van werken van voor duizend jaar. Natuurlijk wreekt zich het land, rijk en vruchtbaar als het is, door betrekkelijk geringe oogsten op te leveren. De houder is ter naauwernood in staat om van de eerlijk gewonnen opbrengst te bestaan; hij raakt in schuld bij zijn landheer, en neemt de toevlugt tot oneerlijke bedrijven om zijn schuld te dekken. Een bewijs dat dit stelsel slecht werkt, ligt ten overvloede daarin, dat het land maar twee en een half pct. opbrengt, terwijl de opbrengst van verpacht land gemeenlijk vijf pct. bedraagt.

In den “agro romano” wordt het pachtsysteem gevolgd; maar de voordeelen die het zou kunnen opleveren, worden voor een groot deel weggenomen, doordien de pachthoeven zoo verbazend groot zijn, dat alleen vermogende landbouwers ze kunnen huren. Dientengevolge wordt de uitgestrekte “agro romano” verhuurd onder slechts ongeveer veertig pachters, die onder den naam van “*mercanti di campagna*” een corporatie vormen, die door het gouvernement beschermd en met tal van voorregten begunstigd wordt. De minvermogende pachters intusschen, die geen jaarlijksche pachtrente van twintig à vijfentwintig duizend francs kunnen betalen, worden gedwongen naar het gebergte en de kustlanden te gaan en het mezzeria-systeem aan te nemen. De “*mercanti di campagna*” huren derhalve het land, dat deels aan de kerk, deels aan romeinsche edelen toebehoort. De kerk houdt zich natuurlijk met geen landbouw bezig. De sterke en gezonde *frati*, wier aantal in den kerkelijken staat niet minder dan een en twintig duizend bedraagt, vormen een armee van leêgloopers, die geen spade in den grond steken, niet zaaijen en niet oogsten. “Zij arbeiden niet en zij spinnen niet,” maar loopen met hun bedelzak de pachthoeven af, flaneren door de wijngaarden, en verleenen hulp met hun presentie en conversatie, terwijl zij nu en dan een snuifje bieden aan de boeren,

die den akker bouwen in het zweet huns aanschijns. Zij verleenen hulp op de manier van dien kustwachter van den hertog van Toscane, die omtrent een schipbreuk rapporteerde: “ik heb aan het wrak allen mogelijken bijstand verleend met mijn spreektrompet, maar desniettemin werden er den anderen morgen verscheiden lijken op het strand gevonden.”

De romeinsche edelen maken een weinig meer werk van landbouw dan de kerk. Sommigen van hen leggen zich toe op de veeteelt, houden stoeterijen en fokken schapen op een deel van hunne uitgestrekte domeinen. Maar het grootste deel wordt op lange pachttermijnen aan de “mercanti di campagna” verhuurd, die een aantal boeren uit het gebergte in dienst nemen om te ploegen, te spitten, te zaaijen en te maaijen, en ten slotte, niettegenstaande de hooge landrente, met het eind van ieder jaar een aardige winst maken, en in korten tijd vrij aanzienlijke fortuinen verzamelen. Als de pachttermijn lang genoeg is, brengt de “mercante” eenige verbeteringen aan, draineert, graaft kanalen, en bouwt schuren. Somwijlen bezoekt hij zijn landerijen; maar nooit houdt hij er vast verblijf en toezigt over de werkzaamheden. Deze taak wordt overgelaten aan den “fattore” of opzigter, die alles bestuurt, arbeiders in dienst neemt en boek houdt. Mij is het “imperium in imperio” en zijn woord is wet. Hij bewoont het groote, eenzame en sombere landhuis (*casale*) met den opperherder (*buttero*), die toezigt houdt over de kudden schapen, runderen en paarden. Beiden zijn meest altoos in het zadel. In den stal staat een aantal paarden, die er verwaarloosd uitzien, maar sterk, goed gedresseerd en bestand tegen vermoeijenis; die enkel voor hun dagelijksch gebuik gehouden worden. Gewapend met een geweer of een piek, op het hoofd den spits toeloopenden zwarten vilten hoed, en sterke lederen slopkousen, die tot aan de knieën reiken, aan de beenen, den gvoengevoerden mantel over de schouders, of vastgeknoopt aan het ouderwetsche zadel, ziet men soms den *fattore* met zijn *buttero* en een aantal herders over het veld galopperen en de runderen-kudde voor zich heen drijven. De *fattore* is geheel aan zich zelven overgelaten om die uitgestrekte hoeven te besturen, te koopen en te verkoopen, en de rekening op te maken; en het oog van den meester moet al heel scherp of de bekwaamheid van den *fattore* heel gering zijn, als hij betrapt zal worden op het afsnijden van kleine voordeeltjes ten zijnen bijzonderen behoeve. Een Italiaansch

spreekwoord zegt: “fatemi fattore per un anno, se son povero è mio danno.” (Maak mij één jaar *fattore*; 't zal mijn schuld zijn als ik dan arm ben).

Op gelijke wijze verpacht de kerk aan de *mercanti di campagna* de uitgestrekte velden, toebehoorende aan de verschillende kloosters en corporatiën. De *mercante* krijgt het bloote land, en verschaft werktuigen, vee, arbeiders, kortom alle benoodigdheden voor den landbouw. Maar de kerk is achterdochtig, en houdt vast aan de eenmaal gestelde orde van zaken. Zij veroorlooft niet dat weiland in bouwland worde veranderd, uit vrees dat de grond slechter zou worden. Bijgevolg worden dezelfde gronden altoos aan dezelfde bearbeiding onderworpen. Daar komt nog bij, dat de kanonieke wet verbiedt om kerkelijke landen op langer pachttermijn dan van drie jaren te verhuren. Kon de *mercante* het land op lange termijnen huren, dan zou hij gaarne eenig kapitaal aan verbeteringen besteden, waarvan hij zelf zoowel als de eigenaar op den duur voordeel zouden trekken. Maar bij een pachttermijn van drie jaren kan hij zijn kapitaal daartoe niet aanwenden, aangezien dit slechts zijn dadelijk voordeel verminderen en de landrente voor de toekomst verhoogen zou. De meeste van deze kerkelijke landen missen de noodige schuren en stallen ter bescherming van het vee, en tot het bergen van het hooi en graan. Natuurlijk kan de *mercante* op een pachttermijn van drie jaren die niet laten bouwen; en de goede *frati*, wijs op den penning en dwaas op den rijksdaalder, doen het evenmin, op grond dat zij voor zich zelven moeten zorgen en niet voor hun opvolgers. “Wij hebben geen kinderen,” zoo redeneeren zij, “die van ons erven moeten. Het is voldoende als de opbrengst ons onderhoudt zoo lang wij leven; *après nous le déluge*.” Zoo doende is de houder aan gedurige verliezen blootgesteld. Zijn kudden vinden geen bescherming tegen de sneeuwvlagen van den winter, de regens van het najaar, en den zonnegloed van den zomer. Het vee neemt af, wordt ziek en mager; de melk schiet te kort in hoeveelheid en hoedanigheid; het slachtvee brengt zijn prijs niet op, en menig stuk sterft door de verwaarloozing. Het hooi waarmeê de kudden 's winters gevoed worden, moet naar buiten gebracht en voor hen op den grond opgehoopt worden, waarbij een groot deel onder den voet wordt getreden en verloren gaat.

Zulk een stelsel werkt verderfelijk. Het is water halen in een lekken emmer. Niets wordt gedaan naar liberale beginse-

len en op ruime schaal; het zijn alles tijdelijke maatregelen en expediënten van de hand in den tand. Er worden geen nieuwe proeven genomen, geen nieuwe uitvindingen ingevoerd; alles sleept voort op de oude baan. De geestelijken zijn zoo vasthoudend aan hun stelsel, dat er geen mogelijkheid is van verbetering; zij zijn daarenboven zoo bijgeloovig dom, dat geen redeneering of bewijsgrond ingang bij hen kan vinden. Verlangt de houder den aanleg van een bewateringskanaal voor drooge zomers, dan schreeuwen de geestelijken dat men daarmeê de Voorzienigheid in het aangezigt zou slaan, die al den noodigen regen geeft; wordt de oogst geruïneerd door hun hardnekkigheid, dan beschouwen zij dat als een verdiende boete, die het ongeoorloofd en goddeloos zou zijn om te willen voorkomen. Gedurende de tien jaren voor 1855 heeft men berekend dat het verlies van vee in de campagna uit gebrek aan behoorlijke stalling, van twintig tot dertig pct. heeft bedragen. In de laatste jaren zijn er evenwel eenige pogingen gedaan om de aandacht van het publiek op de verbetering van den landbouw te rigten. Eenige landeigenaars hebben bij het gouvernement aanvraag gedaan om een landbouwkundige maatschappij te mogen oprigten. Toen dit geweigerd werd, vonden zij geen ander middel om hun doel ten minste gedeeltelijk te bereiken, dan door een landbouwkundige afdeeling te voegen bij een reeds bestaande maatschappij van tuinbouw. Daardoor gedekt, heeft men een jaarlijksche tentoonstelling van vee ingesteld in de Villa Borghese, waarbij medailles uitgereikt worden. Dit is ten minste een schrede op den goeden weg.’

Story's uiteenzetting wijst een kwaal aan, die reeds voor tweeduizend jaar in Italië bestond, en waarop reeds in den keizerstijd mannen van inzigt den vinger gelegd hebben. Plinius klaagt dat de *latifundia* Italië te gronde rigten; en keizer Tiherius in zijn missieve aan den senaat, ter gelegenheid van het voorstel der aedilen om de buitensporige weelde bij de maaltijden te keer te gaan, wijst op de *infinita villarum spatia*, de uitgestrekte landgoederen en lusthoven, die Italië overdekten, en de productiviteit van den bodem vernietigden, zoodat het land zonder vreemde hulp niet kon bestaan, en het leven van het Romeinsche volk aan de onzekere kansen hing van weêrsgesteldheid en scheepvaart. (Tac., Ann., III, 53, 54.)

In meer dan een opzigt valt op te merken, hoe weinig er te Rome in den loop der tijden wezenlijk veranderd is, hoe

zeer land en volk, natuur en zeden aan zich zelf zijn gelijk gebleven. Gelijk het oude Rome verborgen ligt onder het hedendaagsche; gelijk men, van laag tot laag als het ware voortgaande, overblijfselen vindt uit de middeleeuwen, uit den tijd van de Germaansche invasie, van de vroegste christenheid, van den keizerstijd, van de republiek, van de fabelachtige koningsperiode, en van den nog verder terugliggenden bloeitijd van den Etrurischen staat; zoo klimmen ook een aantal bijzonderheden in het volksleven, het volksgeloof, de gebruiken en feestvieringen der hedendaagsche Romeinen in hun oorsprong tot de hoogste oudheid op. Gaat men die gebruiken ontleden, dan vindt men onder de christelijke vormen de Germaansche mythologie, de godsdienst der Longobarden, Gothen en Herulers, benevens die der oude Latijnen terug. De zaak is dezelfde gebleven, hoezeer ook de inkleeding in den loop der tijden door den invloed der christelijke kerk veranderd moge zijn. Hoe sprekend gelijkt het hedendaagsche carneval met zijn uitgelaten feestvreugde en momenteele gelijkstelling van alle standen en rangen, op het aloude Saturnaliënfeest! Hetzelfde is het geval met nagenoeg alle hedendaagsche gebruiken. Aan de hand van Story willen wij dit aantoonen in één voorbeeld, in de gebruiken van kersfeest en nieuwjaar.

De godsdienst der oude Germanen en Latijnen, die van denzelfden gemeenschappelijken indo-germaanschen of arischen oorsprong is af te leiden, was natuurdienst, of vereering van de onbekende magt, die zich in de natuurverschijnselen openbaart, en bewoog zich voornamelijk om de wisseling van het jaargetijde, om den overgang van zomer tot winter en van winter tot zomer. De hemelgod (Wodan, Jupiter, Janus) verbergt zich gedurende den wintertijd. Volgens de germaansche voorstelling slaapt Wodan gedurende de zeven wintermaanden, verborgen in zijn wolkenberg. De zonnestand (21 December) vormt in dien winterslaap een keerpunt; van dat tijdstip af aan keert het licht allengs terug en beginnen de dagen te lengen. De twaalf nachten en dagen (twelve nights) die op den zonnestand volgen, vormen van oudsher een gewijden tijd. Zij golden als voorbeduidend voor het geheele volgende jaar. In de eerste plaats met betrekking tot de weêrsgesteldheid: zoo als het weêr op ieder van die dagen is, zoo zal het in elke van de twaalf volgende maanden wezen. Verder moeten ook de droomen uitkomen, die men in die twaalf nachten heeft. De

twelve nights zijn voorts een tijd geschikt voor wigchelarij; gedurende dien tijd staat het vrij het noodlot te ondervragen, en de toekomst uit te vorschen. Van het eene uiteinde van Europa tot het andere, van Schotland tot Rusland, en van Scandinavië tot Sicilië, vindt men bij het volk de sporen van de voorstellingen en gebruiken, die in de hooge oudheid aan deze periode verbonden waren; maar natuurlijk veranderd van datum, vastgeknoopt aan christelijke feesttijden, aan allerheiligen of aan het kersfeest; en tevens gewijzigd in den vorm en in de beteekenis en verklaring die er van gegeven wordt. Volgens de germaansche mythe komt Wodan na den winterzonnestand op aarde en rijdt, op een wit paard gezeten, velden en dorpen door, om zijn offergaven in ontvangst te nemen. Die omtogt van Wodan werd reeds in overoude tijden op ruwe wijze dramatisch voorgesteld. Hedendaagsche kersgebruiken bewaren de sporen van dit aloud geloof. In sommige streken van Duitschland trekt een boer, vermomd als ruiter te paard, gedurende den adventstijd, van hoeve tot hoeve, om geschenken in te zamelen, en om tevens aan de gehoorzame kinderen geschenken uit te deelen. Ook in Engeland vindt men dit Wodanspaard terug, waar het door misverstand en verbasterde uitspraak van het oorspronkelijke woord (Voden-horse) een wooden-horse en hobby-horse geworden is. Elders is Wodan in een heilige, St. Maarten of St. Nicolaas veranderd. Of eindelijk, de geheele zaak is naar het kersfeest verplaatst, en het is nu het ‘Christkindlein’ dat Wodans geschenken uitdeelt. Ook het gebak dat in dien tijd vervaardigd en gebruikt wordt, in de figuur van een ruiter te paard, is een blijvende herinnering aan den omtogt van Wodan.

Om tot Rome terug te keeren; ook daar vindt men in de volksgebruiken van het kersfeest en van de dagen na kerstijd de sporen van het oud germaansche geloof terug. De twaalf nachten zijn verplaatst op den tijd tusschen het kersfeest en epifanias of driekoningen. ‘Op den avond voor kersdag, tegen de Vesper, beginnen al de klokken in Rome te luiden, om het naderende feest aan te kondigen. Om negen ure wordt in een der hoofdkerken, gewoonlijk in de Santa Maria Maggiore, de hoogmis door den paus in eigen persoon gevierd. De kerk is bij die gelegenheid prachtig gedrapeerd en schitterend verlicht. Het is een drok bezocht schouwspel. Men vindt er de zwitsersche garde in haar smaakvolle montering, kamerhee-

ren van den paus, met halskraag, spaanschen mantel en gouden keten, boeren uit het gebergte, arbeiders van de campagna, en vreemdelingen uit alle oorden der wereld. In een afgesloten ruimte bij het altaar zijn de vrouwen in zwart gewaad en met zwarte sluijers. Te midden van dit bonte gewoel dreunt het orgel, ruischt het koorgezang en zwaaijen de wierookvaten heen en weêr. De dignitarissen der kerk, in een processie met fakkellicht, dragen een stuk van de oorspronkelijke wieg van een zijkapel naar het hoogaltaar, terwijl de menigte daaromheen zich verdringt, gaapt en staart, grijnslacht of aanbidt. Zoo gaat de avond voorbij. Met klokslag middernacht beginnen op nieuw al de klokken te luiden, terwijl in de hoofdkerken mis gevierd wordt. Zoo wordt het kersfeest ingeleid te Rome.

De volgende dag is de groote feestdag. Des morgens en voormiddags wordt de mis bezocht; daarna vult het volk, in feestgewaad, de straten om te wandelen, te praten, te lagchen, te zien en gezien te worden. Het corso is zoo vol, dat een rijtuig ter naauwernood passeren kan. Allerwege hoort men de blijde groeten, *buona festa, buona pasqua*. Al het geringe volk is op de been, de vrouwen met al haar versierselen, gouden en zilveren haarspelden, broches en halsketenen; de mannen uit het trasteverijnsche met hun spitse hoeden, het wambuis over den schouder geworpen, en de bonte sjerp om het lijf. Te midden van het gewoel hoort men de kreten van mannen en knapen, die op houten borden versnaperingen, vruchten en sigaren te koop bieden: *arancie dolci, sigari scelti*!

Op den avond van dezen dag wordt er in verscheidene kerken een *presepio* vertoond. Het prachtigste is het *presepio* in de Santa Maria ara coeli, waar het wonderbare kind (*il santissimo bambino*) bewaard wordt. Het woord *presepio* beteekent een kribbe; maar heeft in het kerkelijk spraakgebruik de beteekenis gekregen van een voorstelling der geboorte van Christus. In den Araceli is een der zijkapellen voor die vertooning ingerigt. In de voorgrond ziet men een grot waarin de Maagd gezeten is, met het Heilige Kind op den schoot, terwijl Josef naast haar staat. Achter hen staat een os en een ezel. Terzijde knielen de herders en de drie koningen, en daarboven is God de Vader afgebeeld, omringd door cherubijnen, die op muzijkinstrumenten spelen, zoo als op de vroegste schilderijen van Rafaël. Een landelijk tooneel, waaraan de kunstenaar al zijn bekwaamheid heeft ten koste gelegd, vormt den

achtergrond. Op den laatsten achtergrond zijn herders, die hun kudden weiden, rustende onder palmboomen op groene zonnige heuvels. De afstanden en het perspectief zijn verwonderlijk goed nagebootst. Op den middengrond is een kristallen springfontein, met grazende schaapjes in den omtrek. Meer naar voren zijn vrouwen met groote vruchtkorven op het hoofd, die gevuld zijn met natuurlijke oranjeappelen en andere vruchten. Al de figuren op den voorgrond zijn in levensgrootte, van hout gesneden, gekleurd en gekleed. Het Heilige Kind is een beschilderde pop, gebakerd in witte windselen, die overdekt zijn met de prachtigste diamanten, smaragden en robijnen. De Heilige Maagd draagt ook prachtige oorringen met diamanten. Josef alleen is zonder eenig sieraad; maar hij is ook over het geheel een persoon van wien de kerk niet veel werk maakt. De versierselen daarentegen van de Maagd en het Kind zijn zoo rijk en zoo overvloedig, dat de geschenken der drie koningen veel hebben van een *opus supererogatorium*; tenzij dan dat Josef, zoo als te hopen is, er zijn deel van krijgt. De algemeene indruk van deze vertooning is treffend, en de menigte verdringt zich den geheelen dag om te kijken. Vaders en moeders houden hunne kinderen omhoog totdat hun de armen stijf worden; kleine meisjes stooten elkander aan, fluisteren en kijken met opgetogenheid; boeren gapen en staren in stomme bewondering; en engelschen beredeneeren hardop de waarde van de juweelen en verlangen te weten of de diamanten echt zijn.

Ondertusschen wordt er aan de overzijde een even zonderlinge vertooning gegeven. Tegen een pilaar is een stellaadje opgerigt, waarop een aantal meisjes van tien tot twaalf jaar, onder allerlei gesticulaties, zamenspraken en korte redevoeringen houden ter verklaring van het *presepio*. Nu zijn er een paar bezig met een beurtspraak van vragen en antwoorden omtrent het mysterie van de menschwording en verzoening. Dan wordt er een alleenspraak voorgedragen over het lijden van den Heiland en de Madonna. De redevoeringen en zamenspraken zijn vervaardigd door geestelijken en door de kinderen te huis zorgvuldig gememoriseerd en ingestudeerd, met de vereischte stembuiging en gebaren. De fijne, piepende stemmetjes maken soms zulke komieke uitvallen, dat de menigte rondom in een vrolijk gelach uitbarst. Het gebeurt ook wel eens, dat een van de kleine actrices, in een vlaag van obstinatie, begint te pruilen, het hoofd schudt en weigert haar rol af te spelen. Echter is

er steeds een ander in réserve, om haar te vervangen, totdat de kleine pruilster door hare ouders en vrienden, met vermaning of bedreiging weêr tot rede gebracht wordt. De kinderen zijn meestal allerliefst bevallig; en hun komieke gesticulalatiën en stembuigingen in miniatuur, hun vouwen der handen en rollen der oogen, maken een aardig effect.

Gedurende de namiddagen van dezen feesttijd, levert de Araceli een indrukwekkend schouwspel op. De opgang van honderd vier en twintig trappen is gevuld met kooplieden, die hun waren ten toon spreiden. Hier vindt men allerlei soort van prenten met de Madonna en het kind, blikken medailles, kruisen, heiligenbeelden, almanakken, schilderijtjes, wassenpoppen, korven met schaapjes, alles van de meest ordinaire soort en voor een paar bajocchi te koop geboden. Kinderen en vrouwen zijn drok bezig met koopen, te midden van de kreten, die langs den geheelen opgang u in de ooren klinken: *mezzo bajocco, la santissima concezione, ritratto colorito, diario romano, bambinelli di cera, un bajocco tutti*! Middelerwijl dringen mannen, vrouwen, geestelijken, soldaten, boeren, naar boven, en wij dringen meê. Zoo bereiken wij eindelijk den ingang die naar het westen ligt. Wij ligten het lederen voorhangsel op en treden binnen. Een zwakke wierookgeur ademt ons tegen. De ondergaande zon vergult den vloer van mozaïk, speelt tegen het rijk vergulde gewelf, en treft hier en daar onder de digte menigte een of ander rijk kostuum of glad geschoren schedel. Allerlei soort van menschen woelen hier dooreen, sommigen knielen voor het madonna-beeld, anderen luisteren naar de predikatie, anderen dringen naar het presepio. Oude vrouwen, met gerimpeld gelaat en armoedig gekleed, sukkelen voort met hun kolenbekkens, vallen op de knieën om te bidden, en lasschen, terwijl gij voorbijgaat, in hun gebed een verzoek om een aalmoes in. De kerk is geen meesterstuk van bouwkunst, maar buitengemeen schilderachtig, met haar overblijfselen van langvervlogen eeuwen, ingelegden vloer, verguld gewelf, antieke zuilen, fresco's van Pinturicchio en Pesaro en middeleeuwsche graftomben. Een donkere tint ligt over het geheel; maar het is de donkerheid van vervlogen glans; en wanneer men de hooge oudheid en de geschiedenis van het gebouw kent, kan men zich daar niet bevinden, zonder een eigenaardig gevoel van genoegen en belangstelling.

De Araceli staat op de Tarpejische rots, de aloude burgt van

Rome, de plek waar eenmaal de tempel van Juno stond. Aan de burgt grenst zuidoostwaarts de kapitolijnsche heuvel, waar de tempels van Jupiter Feretrius en Jupiter Capitolinus stonden. Hierheen werden de spolia opima gebracht: hier was het eindpunt van de triumftogten der Romeinsche imperatoren; hierheen begaf zich de nieuwe consul op den eersten dag van het jaar, in plechtigen optogt, om den witten stier aan Jupiter te offeren. De kerkelijke overlevering voegt er bij, dat Augustus op de plek, waar thans het hoogaltaar van de Araceli staat, een altaar voor Gods eerstgeborene (ara primogenito dei) heeft opgerigt, ten gevolge van een Delfische orakelsprenk, die de aanstaande geboorte van den Heiland verkondigde.

Om terug te keeren tot het Heilige Kind, *il santissimo Bambino*, dat in het *presepio* van de Araceli vertoont wordt, de legende zegt, dat dat beeld vervaardigd is uit een stuk van een boom van den olijfberg, door een franciskaner monnik, en terwijl de monnik sliep, door St. Lucas beschilderd. Het is moeijelijk om te zeggen, wie van beide, de beeldhouwer of de schilder slechter kunstenaar is geweest. Maar de schilderijen van Lucas geven over het geheel geen hoogen dunk van zijn bekwaamheid als kunstenaar. De legende behelst een naief en aardig anachronisme, tenzij men de tegenwoordigheid van Lucas in geestelijken zin moet verstaan. Maar de geheele zaak is wonderbaar, en bijgevolg hoe grooter anachronisme, hoe grooter wonder. Hoe dan ook de Bambino in het aanzijn is gekomen, hij is volgens de bewering der geestelijken en het geloof des volks met wonderbare geneeskracht toegerust, en zijn praktijk is lucratiever en uitgebreider dan van eenig geneesheer te Rome. In ernstige gevallen wordt zijn hulp altoos ingeroepen; en het is uitgemaakt dat menigmaal op zijn komst de genezing gevolgd is. Daar echter bij zijn verschijning de gewone geneesheeren hun bezoeken staken, en er bijgevolg een eind wordt gemaakt met aderlaten en kamille drinken, is de genezing misschien niet zoo wonderbaar als zij schijnt. De Bambino wordt in groote staatsie, in een koets met een roode vlag naar den kranke gebracht. Waar hij voorbijgaat, bekruist zich het volk en knielt, de vrouwen werpen hun voorschoot over het hoofd, zoo als gewoonlijk wanneer zij een heilige plaats betreden en roepen uit: O Santo Bambino, zegen ons! Genees onze ziekten! Laat het water in de Tiber vallen! Geef ons een nommer dat wint in de loterij!

en meer dergelijke wenschen. De geestelijke, die mij eens in Araceli den Bambino toonde, verzekerde mij, dat hij bij zekere gelegenheid gestolen was uit zijn gewone bewaarplaats, maar des nachts van zelf was teruggekeerd, tot grooten troost voor zijn bewakers. Groote eer wordt hem bewezen. De juweelen, waarmeê hij geheel overdekt is, zou een Colonna kunnen benijden. Na de tentoonstelling gedurende de twaalf dagen, wordt hij op driekoningen, na de misviering, door den bisschop, in plegtige processie, uit de armen van de H. Maagd genomen. Op dit oogenblik heft het orchest een triumfmarsch aan; een juichkreet over de geboorte van Christus. De Bambino wordt door den bisschop naar buiten gedragen, opgeheven en getoond aan het volk, dat de trappen van den opgang bedekt. Allen vallen dan op de kniën. Als dit driemaal gedaan is, wordt het wonderbeeld naar zijn gewone kapel teruggebracht en de ceremonie is geëindigd.'

Zoo als thans de Bambino vereerd wordt, zoo werd in het heidensche Rome, ongeveer op dezelfde plaats, de bronzen wolvin, het beeld van Romulus' voedstermoeder, vereerd. Kranke kinderen werden door hunne ouders derwaarts gebracht, om door aanraking van het beeld genezen te worden. De voorwerpen der vereering mogen veranderen, het geloof en de behoefte, die dusdanige, met wonderbare krachten toegeruste wezens scheppen, zijn altoos dezelfde.

Met de bovenvermelde kerkelijke gebruiken van Kersfeest tot Epifanias, gaan zekere volksgebruiken gepaard, die bepaaldelijk tot de germaansche mythe van Wodans omtogt terugwijzen. Wodans omtogt is te Rome verplaatst naar den avond voor Driekoningen. Op dien avond komt de *Befana* (een verbastering van *Epifania*) met haar geschenken. De Befana wordt voorgesteld als een lange, zwarte, oude vrouw, van een leelijk en schrikwekkend voorkomen, die door den schoorsteen afdaalt, met een langen rietstaf (*canna*) in de hand, en met een klok luidende. Zij stopt speelgoed en lekkernijen in de kousen van gehoorzame kinderen, zakjes met asch daarentegen in die der stoute. In den persoon der Befana zijn christelijke en heidensche voorstellingen dooreengemengd. De Germaansche mythe kende nevens den god Wodan, de godin Freja, zijn echtgenoot. In de oorspronkelijke voorstelling was Wodan de wind- en stormgod; Freja, de wolk, die door den wind vervolgd wordt. Later werd Wodan meer algemeen als hemelgod opgevat, zijn echtgenoot Freja als aardgodin. Even als Wodan, gaat ook Freja,

zegenend of bestraffend, de aarde rond. Van huis tot huis gaat zij de vertrekken door om te zien of al het vlas behoorlijk afgesponnen is. De vlijtige meisjes beloont zij met geschenken, de trage daarentegen bestraft zij. Freja wordt ook voorgesteld, rijdende op een schimmel, met zilveren klokjes aan toom en zadeldek, die een liefelijk geluid maken. Deze voorstellingen, in verband gebracht met het Driekoningen-feest, en verrijkt met trekken van christelijken oorsprong, hebben het aanzijn gegeven aan de Romeinsche Befana met haar klok en rietstaf. Als afzonderlijke feestdag is Driekoningen eerst in den loop der vierde eeuw in de Christelijke kerk vastgesteld geworden. De dag geldt tegenwoordig hoofdzakelijk als herinneringsfeest van de komst der Koningen uit het Oosten. Oorspronkelijk was de beteekenis van dezen feestdag minder eenzijdig; hij gold tevens als gedenkdag van den doop van Christus door Johannes, en van het eerste wonder door Christus te Cana verrigt. De rietstaf, dien de Befana in de hand draagt, is derhalve terug te brengen tot den rietstaf van Johannes den dooper. De geschenken, die zij uitdeelt, gelden als herinnering aan de geschenken, die de Koningen het H. Kind hebben aangeboden. Ook de herinnering aan het wonder te Cana ontbreekt niet. In sommige streken van Italië heerscht namelijk het geloof, dat er in den nacht voor Driekoningen wonderbare veranderingen, als van water in wijn, en dergelijke, plaats grijpen; alsmede dat de schapen in dien nacht het vermogen erlangen om te spreken. Ook de germaansche Wodan-mythe weet van dergelijke metamorfosen. Wanneer Wodan zijn omtogt houdt, ontwaken de geesten der afgestorvenen en wandelen in dierengestalte op aarde rond. Om die rede moet men in de twelve nights de dieren niet bij hun eigenlijken naam noemen, maar b.v. in plaats van muis, zolderlooper; in plaats van vos, langstaart zeggen, omdat in de gestalten van die dieren zielen van afgestorvenen verborgen kunnen zijn.

Aan de Befana wordt niet alleen een heilaanbrengende, maar ook een verderfelijke magt toegeschreven. De voorstellingen der Ouden omtrent de Lamia en de Mormo, die de kinderen zoekt te schaden, zijn voor een deel op haar overgedragen. Als voorbehoedmiddel tegen de schadelijke werking der Befana, geldt het gebruik van boonen, die dan ook in der tijd tusschen Kersfeest en Driekoningen een gewoon geregt uitmaken. Ook in het heidensche Rome werd de boon gebruikt om booze gees-

ten te bannen en hun schadelijken invloed af te weeren. De oude vrouw, die bij Ovidius (Fast. II, 576) haar offer aan Tacita verrigt, heeft daarbij zeven zwarte boonen in den mond. Evenzoo werden de geesten der afgestorvenen, de Lemures, verzoend, door hun zwarte boonen toe te werpen (Ibid. V, 436). De Befana hield voor dezen in sommige steden van Italië een omtogt door de straten, vergezeld van een luidruchtige en joelende menigte, die brandende bezems of schoven stroo draagt, op horens en fluiten blaast en met klokken luidt. Die optogt herinnert wederom aan de germaansche voorstelling van den stormgod Wodan, die als wilde jager door het luchtruim ijlt, vergezeld van blaffende honden en achtervolgd door zijne medgezellen, die den jachtkreet aanheffen en op den horen blazen.

Te Rome wordt zulk een luidruchtig en joelend Befana-feest gevierd op den avond voor Driekoningen, op de Piazza di St. Eustachio, nabij het Pantheon. Het plein en de aangrenzende straten zijn bezet met rijen kramen, rijk voorzien met allerlei soort van speelgoed. De kramen zijn geïllumineerd met lampen en kaarsen, en over het plein worden talrijke walmende fakkels heen en weêr gedragen, die een schilderachtig licht op het tooneel werpen. Tegen acht uur in den avond begint de menigte de Piazza te vullen. Op verren afstand hoort men reeds het geluid van pijpen en fluiten, en op het plein zelf is de pret wild en uitgelaten en het rumoer oorverdoovend. Ieder zoekt zooveel mogelijk geraas te maken, en allerlei soort van instrumenten zijn tot dat oogmerk in de kramen te koop, trommels, ratels, trompetten, fluitjes van terracotta, in de gedaante van allerlei soort van dieren en monsters, fluitjes van tin met een rad, dat onder het blazen draait en snort. Daarbij komt het geschreeuw, het gelach, het verwarde rumoer van een digt opeen gepakte menigte; het is een compleete heksensabbat. Men heeft geen andere keus dan zich ook van een instrument te voorzien en uit al zijn magt meê te razen. Is men eenmaal aan den gang, dan begint men schik te krijgen in de aardigheid. Het tooneel is schilderachtig genoeg. De duizend flikkerende lichten en daarboven het gestarnde hemelgewelf en de hooge, donkere muren van de kerk, die zwart en somber op al die vrolijkheid neêrzien. Tegen half twaalf gaan de schouwburgen uit en komen de hoogere klassen het plein bezoeken. Het rumoer duurt tot aan den anderen morgen voort, en nog de geheele volgende week hoort men fluiten en trompetten in de straten.

Het Italiaansche volk munt over het geheel uit door rapheid van tong en verstaat uitnemend de kunst om een tegenstander, al naar omstandigheden, òf met een stortvloed van woorden te overstelpen, òf door een korte en scherpe repliek tot zwijgen te brengen. Het volk te Rome kenmerkt zich in 't bijzonder door zijn aanleg voor satire en sarcasme, waarvan het ten allen tijde de proef heeft gegeven. De dichterlijke satire als kunstvorm, is een eigenaardig Romeinsch product: het eenige genre bijkans, waarin men zeggen kan dat de latijnsche literatuur iets oorspronkelijks heeft opgeleverd. Lucilius, Horatius, als satirist, Persius, Juvenalis zijn de meest eigenaardige figuren van de latijnsche literatuur en hebben de modellen geleverd, waarnaar alle latere meesters in dat vak hebben gearbeid. Cicero dankte zijn reputatie als redenaar niet enkel aan de melodieuse rythmiek van zijn perioden en het wegslepend pathos van zijn peroratiën; maar tevens aan zijn satirieke schetsen en sarkastische pijlschoten, wanneer hij ter regter ure zijn tegenstander wist te treffen, en de lachers op zijn zijde te brengen. Toen onder de militaire heerschappij der keizers de openbare welsprekendheid in senaat en volksvergadering moest verstommen, gaf de spotzucht en ontevredenheid zich echter voortdurend lucht in tallooze anonyme epigrammen, waarvan de geschiedschrijvers van dien tijd er enkele hebben bewaard. Onder de keizers zelve waren er sommigen, geenszins misdeeld van satiriek vernuft, en die gewis, wanneer zij het niet beneden zich hadden geacht, aan de epigrammatisten van hun tijd, op hun eigen terrein, het hoofd hadden kunnen bieden. Zelfs de strenge en sombere Tiberius vierde soms den teugel aan spotzucht en satire, zoo als b.v. toen hij de afgevaardigden van Ilium, die hem wat laat met den dood van zijn zoon Drusus kwamen condoleeren, en revanche condoleerde met het overlijden van hun wakkeren medeburger Hector. De ongelukkige en half simpele Claudius had soms goede invallen, en veroorloofde zich nu en dan een aardigheid, zoo als b.v. bij een pleidooi, waar de gedaagde van usurpatie van het Romeinsche burgerregt werd aangeklaagd. De beide advokaten, verdediger en aanklager, kregen geschil of de gedaagde al of niet in de Romeinsche toga voor de regtbank mogt verschijnen. Claudius besliste, dat hij de toga zou mogen aan hebben, zoo lang zijn verdediger sprak, maar het pallium zou moeten aantrekken, wanneer de aankla-

ger het woord nam. Keizer Vespasianus was bekend als een liefhebber van scherts en Suetonius heeft eenige staaltjes van zijne soms wat ruwe aardigheden bewaard. Hij dreef den spot zelfs met den dood, toen hij op zijn sterfbed tot de omstanders zeide: Ut puto, Deus fio.

Dit satirieke talent van het Romeinsche volk heeft zich ook in latere tijden en tot op den huidigen dag niet verloochend. Ten bewijze kunnen dienen de pasquinades of epigrammen, waarmeê het Pasquino-beeld gedurende eenige eeuwen de voornaamste gebeurtenissen des tijds heeft gecommentarieerd. Story heeft aan dit onderwerp een paar interessante bladzijden gewijd. Achter het palazzo Braschi staat een deerlijk verminkt en geschonden standbeeld. Geschonden als het is, hebben echter groote meesters, zoo als Michel Angelo en Bernini, daarin een der schoonste overblijfselen van de antieke beeldhouwkunst erkend. In de zestiende eeuw lag dit beeld, naar men zegt, half bedolven onder den grond, voor een schoenmakerswinkel, waarvan de eigenaar Pasquino heette. Deze Pasquino was bekend om zijn geestigheden en zijn winkel was de verzamelplaats van de voornaamste vernuften van dien tijd. Na Pasquino's dood werd het standbeeld uit den grond te voorschijn gehaald en tegenover den winkel op een voetstuk gezet. Het volk zeî toen in scherts, dat Pasquino weêrom gekomen was; en op die wijs zou het beeld zijn naam gekregen hebben. Wat hiervan zij, van dien tijd af aan is Pasquino een publieke magt in Rome geworden. Een schimpscheut, een epigram, waarvan de auteur om deugdelijke redenen onbekend wenschte te blijven, werd aan het standbeeld gehecht en een *pasquinata* genoemd. Kortom: Pasquino is gedurende eenige eeuwen de Punch en Kladderadatsch van Rome geweest. Ten tijde van de Romeinsche revolutie in 1848, kreeg de ‘Volkswitz’ een ander orgaan in een dagblad, *il don Pirlone* genaamd, dat geregeld, zon- en feestdagen uitgezonderd, verschenen is tot op den 2^{den} Julij 1849. Dit blad was extreem liberaal in politieke zaken en uitermate bitter tegen alle *papalini*, franschen zoowel als oostenrijkers. De spotprenten, die het leverde, waren wel is waar ruw uitgevoerd, maar vol van satiriek vernuft; ten bewijze dat het oude vuur nog altoos bij de Romeinen smeult en slechts op de gunstige gelegenheid wacht om in volle vlam uit te breken. Als voorbeeld diene de karikatuur bij het nommer van 15 Junij 1849. De prent stelt een pauselijke misviering voor.

De fransche generaal Oudinot fungeert als dienstdoend geestelijke. Hij ligt geknield op de trappen van het altaar, zoodat de zolen van zijn laarzen naar den toeschouwer gekeerd zijn. Op de eene zool leest men de woorden: '*accomodamento Lesseps*,' op de andere: '*Articolo V della constituzione*.' (Het artikel luidt: la république française n'emploie jamais ses forces contre la liberté d'aucun peuple.) Een aantal officieren omringt het altaar, achter hen ziet men een rij bajonetten. De altaarkaarsen hebben den vorm van bajonetten. De altaarschel is een keizerlijke kroon. De paus is voorgesteld op het oogenblik dat hij de hostie omhoog heft. Het Christusbeeld aan het crucifix heeft zijn armen losgemaakt van het dwarshout en bedekt het gelaat met zijn handen. Het kruis schiet bliksemstralen, en uit den wijnkelk komt een slang te voorschijn. Onder de prent leest men de woorden: '*ha incominciato il servizio colla messa, ed ha finito colle bombe*.' (Hij begint met de mis en eindigt met kanonkogels.)

De prent bij het laatste nommer van 'il Don Pirlone' stelt een vrouw voor, die naakt en levenloos op den grond ligt, met de vrijheidsmuts op het hoofd. Daarnaast is een mesthoop, waarop een haan staat te kraaijen, terwijl een fransch generaal het lijk met aarde bedekt. Het onderschrift is: *ma, caro signor becchino, siete poi ben sicuro che sia morta*? (Maar, mijnheer de doodgraver, weet gij wel zeker dat zij dood is?) Van dien dag af aan is het blad onderdrukt en zijn al de uitgegeven nommers geconfiskeerd. Enkele compleete exemplaren echter zijn aan den ondergang ontsnapt en schuilen hier en daar in een hoek, zorgvuldig verborgen en bewaard. Wie zich moeite wil geven en een weinig geluk heeft, kan voor een dertig of veertig dukaten nog wel een exemplaar magtig worden.

De pasquinades sedert 1544 tot op onzen tijd, zijn naar mijn weten nooit bijeenverzameld, en worden slechts hier en daar verspreid in verschillende werken aangetroffen. De merkwaardigste der vroegere epigrammen vindt men in een werk, gedrukt in 1544 en getiteld: 'Pasquillorum tomi duo.' Dit werk is uitermate zeldzaam en kostbaar, daar de meeste exemplaren te Rome en elders door de Kerk opgespoord en ten vure gedoemd zijn. Daniël Heinsius bezat een exemplaar, naar zijn meening het eenig overgeblevene. Het is echter bekend, dat er nog verscheiden exemplaren bestaan. De auteur van het werk is Coelius Secundus Curio, een Piëmontees, en hervormingsgezind, die om

zijn gevoelens vervolging, ballingschap en gevangenschap in den kerker der inquisitie heeft geleden. Uit den kerker ontsnapt, begaf hij zich naar Zwitserland, waar hij den druk en de uitgaaf van zijn werk bezorgde. Niet al de epigrammen, die het bevat, zijn uit Rome afkomstig; een aantal is blijkbaar van duitschen oorsprong en vervaardigd door Curio en zijn medehervormers.

Het werk begint met een aantal epigrammen tegen den meest beruchten van alle pausen, Alexander VI, Borgia. Van hem zegt Pasquino:

> Sextus Tarquinius, Sextus Nero, Sextus et iste;
> Semper sub Sextis perdita Roma fuit.

(Tarquinius was een Sextus; Nero een Sextus; ook deze is een Sextus; altoos is Rome onder een Sextus te gronde gerigt.)

Alexanders zoon, Cesare Borgia, duca di Valentino, had zijn broeder Giovanni, duca di Gandia, laten vermoorden en het lijk in den Tiber werpen, waaruit het den volgenden morgen werd opgevischt. Bij die gelegenheid sprak Pasquino:

> Piscatorem hominum ne te non, Sexte, putemus,
> Piscaris natum retibus, ecce, tuum.

(Opdat wij niet zonden aarzelen u voor een menschenvisscher te houden, haalt gij, o Sextus, uw eigen zoon met het net op.)

Dit epigram is zeker een der bitterste, die ooit gemaakt zijn. Het herinnert aan het bekende epigram tegen Nero, dat te Rome circuleerde na den dood van zijn moeder Agrippina, waarvan men hem voor den bewerker hield:

> Quis neget Aeneae magna de stirpe Neronem?
> Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

Op Urbanus VIII, Barberini, die het Colosseum en het Pantheon schond, om met het geroofde materiaal zijn eigen paleis te bouwen, doelt het bekende epigram:

> Quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini.

Dezelfde paus had een bul uitgevaardigd, waarin de banvloek geslingerd werd tegen degenen die zich veroorloofden om in

de kerk te snuiven. Hierop citeerde Pasquino Tob XIII. 25: ‘Contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam, et stipulam siccam persequeris?’ (Wilt gij tegen een vliegend blad zoo streng zijn, en eenen dorren halm vervolgen?)

Deze aardige parodie herinnert aan Swifts citaat uit Virgilius (Buc. IX. 28), toen een dame het ongeluk had om met een zwaai van haar mantille een cremoneesche viool op den grond te werpen:

> Mantua, vae miserae nimium vicina Cremonae!

Wanneer de vreemdeling te Rome komt, wordt hij aanstonds getroffen door het telkens terugkeerende opschrift: munificentia Pii Sexti, dat hij leest op een aantal gebouwen, gedenkteekenen, standbeelden en oudheden van allerlei aard, die door de zorg van dezen paus aan het licht gebracht of hersteld zijn. Toen nu dezelfde paus een verordening had uitgevaardigd, waardoor het *pagnotto*, een tarwebroodje van twee bajocchi, aanmerkelijk gereduceerd werd in gewigt en omvang, had Pasquino zulk een verkleind broodje om den nek hangen, met hetzelfde opschrift: munificentia Pii Sexti.

Ten tijde van de fransche revolutie, en de occupatie van Rome door Bonaparte, uitte Pasquino eenige bittere gezegden, waaronder het volgende:

> I Francesi son tutti ladri
> non tutti - ma buonaparte;

dat, om het woordspel, onvertaalbaar is.

Ter gelegenheid dat de orde van het legioen van eer door Napoleon was ingesteld, zeide Pasquino:

> In tempi men leggiadri e più feroci
> S'appicavano i ladri in su le croci;
> in tempi men feroci e più leggiadri
> S'appicano le croci in su i ladri.

(Voorheen hing men den roover aan 't kruis; thans het kruis aan den roover.)

Gedurende de regering van den tegenwoordigen paus heeft Pasquino ook niet stil gezwegen. Toen Pius IX in 1858 een bezoek bragt aan de Toscaansche provinciën, terwijl de rege-

ring in handen gelaten werd van Antonelli en de overige kardinalen, las men op het standbeeld de volgende zamenspraak:

Dunque il pastore sen'è andato?
Sì, signore.
E chi lascia a custodire la grege?
I cani.
E chi custodisce i cani?
Il mastino.

(De herder is dus vertrokken? - Ja. - En wie laat hij achter om op de kudde te passen? - De honden. - En wie past op de honden? - De bulhond.)

Ter gelegenheid van de Zurichsche conferentie was er sprake dat Antonelli, vergezeld van Monsignor Barile, als representant van den kerkelijken staat, derwaarts zou vertrekken. Pasquino maakte toen het volgende (onvertaalbare) woordspel: Il cardinale di stato va via con Barile, ma tornerà col fiasco.

Soms bemoeit zich Pasquino ook met de particuliere aangelegenheden van de inwoners van Rome. Bij gelegenheid van het huwelijk van zekeren Cesare met een meisje, Roma genaamd, waarschuwde Pasquino den bruidegom: cave, Caesar, ne Roma respublica fiat. De bruidegom was onvoorzigtig genoeg om te antwoorden: Caesar imperat; waarop Pasquino niet in gebreke bleef de conclusie te maken: ergo coronabitur.

Over de inborst en het karakter van het Italiaansche volk in en om Rome, denkt Story vrij wat gunstiger dan Taine, die er behagen in schijnt te vinden om bij voorkeur de donkere zijde op te merken, en trekken mede te deelen nu eens van roekelooze woestheid en hartstogt, dan weder van indolente flaauwheid en traagheid. Story doet ons in het Romeinsche volkskarakter betere hoedanigheden opmerken. Hij werd getroffen door de omstandigheid dat allerwege in Rome en omstreken het volk zijn arbeid met gezang pleegt te begeleiden. ‘De voerman op zijn wijnkarretje; de schoenlapper, terwijl zijn pikdraad heen weêr gaat; de smid, bij het smeden van zijn gloeijenden bout; de timmerman, terwijl hij zijn zaag door

de plank drijft; de steenhouwer, terwijl de marmerbrokken onder zijn beitel wegspatten: de waschvrouw aan de fontein; de werkmeid bij het waterhalen en schrobben; allen verligten hun arbeid door gezang. Wanneer de menigte tegen middernacht uit de schouwburgen komt, hoort gij hen de aria's zingen van de daareven gehoorde opera. Zoodra de Italiaan tevreden is, zingt hij; en het stilzwijgen op de straten, is een onfeilbaar kenteeken van een sombere stemming bij het algemeen. Of nu, dus besluit Story, die gewoonte van te zingen bij het Romeinsche volk, en over 't geheel bij de zuidelijke natiën, geluk en tevredenheid te kennen geeft, wil ik niet beslissen; maar het maakt in alle geval een meer aangenamen indruk, dan het somber stilzwijgen, waarmeê wij Angel-Saksen en overige Noormannen ons werk verrigten. Het schijnt in alle geval een bewijs te zijn van minder kwelling en bezorgdheid des gemoeds. Ik voor mij ben overtuigd dat het volk in het zuiden vergenoegder, met minder tevreden, minder knorrig, en minder afgunstig is op de hoogere standen, dan met ons het geval is. Zij geven weinig om het onderscheid van rang; zijn weinig ambitieus om fortuin te maken of zich boven hun stand te verheffen; zij zijn tevreden met de ordinairste kost, als zij er maar genoeg van krijgen. Spreekt gij hen aan, dan antwoorden zij met een glimlach, zoo als gij nergens elders vindt. Hun inborst is als hun klimaat, over het algemeen zonnig, nu en dan onderhevig aan geweldige stormen; maar hun leven verloopt niet onder een onophoudelijken, onaangenamen motregen van ontevredenheid. Zij leven van hun klimaat en natuur, die zij beminnen, en waarvan zij den minsten schoonen trek levendig gevoelen. Zij zijn levendig en vurig, al is het ook niet bijzonder standvastig en volhardend, in hun toegenegenheid; en wanneer zij niet getergd en verbitterd worden, zijn zij vreedzaam en beminnelijk. Hun voornaamste fout is jaloezij. Hun gebrek aan waarheidsliefde is eerder een gevolg van hun opvoeding, dan een fout van hun natuur. Wij, die tot de meer werkzame en naarstige volken van een strengere hemelstreek behooren, zijn geneigd hen te verachten, omdat zij die bittere ontevredenheid missen, waardoor wij worden aangedreven, om onzen toestand te verbeteren en hooger op te klimmen. In onze ambitie zien wij laag neêr op hun indolentie. Maar het een zoowel als het ander heeft zijn goed. Wij arbeiden meer; zij genieten meer; wij spannen ons geweldig in

om gelukkig te worden, vinden uit, werken en zwoegen, om tot de rustige tevredenheid te geraken, die zij zonder moeite reeds bezitten. En wanneer wij eindelijk de middelen tot genot en tevredenheid in handen hebben, dan heeft menigmaal ons zorgenvol zwoegen ons reeds onbekwaam gemaakt om ze nog te gebruiken. Voorts houdt men het gemeenlijk er voor dat de Italiaan twistziek en van een slechte inborst is; dat de besten van hen niet veel anders zijn dan bandieten verkleed. Dit gevoelen is geheel onjuist. Wanneer men hen gadeslaat en kennen leert, zoo als zij zijn bezijden den grooten reisweg (want hier zijn zij over 't algemeen door vreemden invloed bedorven), dan zal men hen eenvoudig, goedhartig en edelmoedig vinden.'

Met deze opmerkingen van Story, die een omvattenden en onbevooroordeelden blik verraden, besluiten wij onze uittreksels. De medegedeelde proeven kunnen eenig denkbeeld geven van den rijken inhoud van zijn werk. Wij wenschten daarop de aandacht te vestigen van allen die het nog niet mogten kennen, en belang stellen in het door hem behandelde onderwerp.

D.E.W. WOLFF.

Zes weken in de Preanger-regentschappen.

Buitenzorg. - Tjitjoeroeg. - Parakan-Salak. - Sinagar. - Karang Tĕngah. - Soekaboemi. - Tji-Andjoer. I.

Een ouderwetsche hollandsche landauer op zwanenveêren, met zes paarden bespannen, bestuurd door een inlandsch koetsier en begeleid door twee loopers, die telkens van het rijtuig afspringen, om onder aanhoudend geschreeuw en geklap met hunne korte zwepen de ongelukkige magere paarden aan te zetten, zie daar de diligence, waarmede men drie malen 's weeks voor den, voor Indië zeer billijken prijs van ƒ 12.-, van Batavia naar Buitenzorg kan reizen. De diligence vertrekt des middags te vier ure van het welbekende hôtel des Indes of van het hôtel der Nederlanden, en komt gewoonlijk des avonds te half acht, na vijf malen van paarden verwisseld te hebben, aan een der beide hôtels te Buitenzorg aan, waar de reizigers met eene vrij goede table d'hôte worden opgewacht. De weg levert, met uitzondering van de omstreken van Meester Cornelis en het laatste gedeelte, weinig bijzonders op; langs sawahs[1], hier en daar algewisseld door klapperboschjes en enkele kampongs, stijgt hij, over een afstand van 39 palen of 13 uren gaans, ongeveer negenhonderd voeten. Een half uur vóór men Buitenzorg bereikt, passeert men eene groote Amerikaansche brug over

1 Rijstvelden, die in den groeitijd veel overeenkomst hebben met welige hooilanden.

de snelstroomende Tjileuweung[1], vervolgens het zeer gerenommeerde logement Kĕdong-Badak en eindelijk den tuin van den Gouverneur-Generaal. De beide hôtels te Buitenzorg zijn vrij goed; het eerste, toebehoorende aan den Heer Kuit, is zeer aangenaam gelegen en regt hollandsch; aan het andere, van den Heer Combet, wordt dikwijls de voorkeur gegeven wegens de daar achter gelegen badplaats, die door het afstroomen van een riviertje gevormd wordt. Om zulk eene badplaats naar waarde te kunnen schatten, moet men eenigen tijd in Indië hebben doorgebragt.

Het inkomen van Buitenzorg deed mij onwillekeurig aan den Velper-straatweg denken; aan beide zijden liggen de schilderachtige huizen der Europeanen, wier sierlijk aangelegde tuinen door groene heggen van den met regt opgaande boomen beplanten weg gescheiden zijn. Over Java's grooten postweg, die Buitenzorg van het eene einde tot het andere doorsnijdt, met zijne gardoe's[2], met zijne palen, die men op iedere twintig minuten gaans aantreft en waarop de afstand van de naastbijzijnde hoofdplaats staat uitgedrukt, met zijne overdekte steenen loodsen, waaronder men gedurende het verwisselen der paarden tegen de zon beveiligd is, met het onophoudelijk vertier van inlanders met hunne pedati's, van Chinezen met hunne koopwaren, met de talrijke warongs, zal ik niet verder uitweiden, daar dit alles reeds honderd malen beschreven is.

Buitenzorg is, zoo als men weet, de gewone residentie van den Gouverneur-Generaal. Het paleis, dat zich regt vorstelijk voordoet, en vanwaar het uitzigt verrukkelijk is, heb ik inwendig niet bezocht; des te meer heb ik mij verlustigd in den beerlijken en aan de kennis der tropische plantenwereld met zooveel zorg dienstbaar gemaakten tuin, die het omgeeft. Doch aan de beschrijving van een hortus, die zulk eene groote wetenschappelijke waarde bezit, durft een oningewijde in de botanie zich niet wagen. Wat mij het meest getroffen heeft, is de groote vijver, het donkere koele bamboebosch, waarin zich onderscheidene graven van Gouverneurs-Generaal en hunne familie-betrekkingen bevinden, de schoone verzameling orchideën en boomvarens, voorts eene laan met kolossale waringinboomen, merkwaardig door de afhangende draden en de wortels, die in

1 Wij staan niet in voor de juiste spelling; gewoonlijk schrijft men Tjiliwoeng.
2 Wachthuizen.

de meest grillige vormen geleid zijn, en eindelijk het gazon, dat men nergens in Europa, durf ik zeggen, zoo weelderig aantreft.

Wie Buitenzorg bezoekt, mag niet vandaar gaan zonder een uitstapje naar Batoe-Toelis, op vier palen afstands, gemaakt te hebben. Van deze plaats toch, bekend door eenige inscriptiën en oudheden, die door de inlanders vereerd worden, heeft men een prachtig uitzigt op den Salak, den Pangrango en den Gĕde, de voornaamste toppen van het gebergte dat de Preanger-landen begrenst. Op deze plek vertoonen zich allerwege stroomende beekjes en kleine watervallen, terwijl gij er de bruischende Tjileuweung zich aan uwen voet ziet kronkelen; bovendien geeft de aan de overzijde der rivier gelegen suikerfabriek aan het landschap eene bevallige afwisseling.

Maar wij moeten naar de Preanger-regentschappen! Deze residentie, in oppervlakte gelijk aan bijna twee derde gedeelten van ons vaderland[1], telt eene bevolking die op 850,000 zielen geschat wordt, maar welligt dit cijfer met vele duizenden overtreft. En toch, in deze uitgestrekte residentie bevindt zich geen garnizoen; slechts hier en daar vindt men een dertigtal pradjoerits met een Europeesch instructeur, tot bewaking der openbare gebouwen of tot eskorten; ja, zelfs nog voor weinige jaren was het niet mogelijk één enkel stuk geschut naar de Preanger-regentschappen vervoerd te krijgen, daar de steile weg over den Megamĕndoeng dit onmogelijk maakte.

Hoe rustig ook doorgaans de toestand der bevolking in die gewesten zijn moge, zoo heeft het gouvernement het niettemin van belang geacht, dat in tijden van nood ook derwaarts troepen zouden kunnen gezonden worden, en eenigen tijd geleden is er last gegeven den zoogenaamden nieuwen militairen weg van Buitenzorg naar Tji-andjoer over Tjitjoeroeg en Soekaboemi aan te leggen.

Dezen weg, ongeveer zeven uren langer dan de gewone postweg, nog niet geheel voltooid en daarom ook betrekkelijk weinig bezocht, maar zekerlijk een van de bekoorlijkste van geheel Java, willen wij volgen.

De regenmoesson, werd mij gezegd, is het geschiktste saizoen om de Preanger te bereizen; de lucht is dan helderder, vooral gedurende den ochtend, en ofschoon men iederen dag regen

1 De oppervlakte der Preanger-regeutschappen wordt geschat op 379,8 □ geogr. mijlen, die van Nederland op 594,5. De opgaven der regering stellen de bevolking der Preanger op het einde van 1863 op 856,000.

heeft, zoo kan ik toch getuigen, dat ik steeds, van des morgens zes ure tot des middags twaalf ure, op enkele uitzonderingen na, door het schoonste weder begunstigd werd.

Het was een prachtige morgen in Januarij. Reeds te half zes ure reed ik met den Heer L. uit Noord-Amerika, die zich even als ik voorgesteld had eenige dagen in de gastvrije woning van den Heer H. te Parakan-Salak door te brengen, in eene goede barouchet van den Heer Combet, met zes paarden bespannen, Buitenzorg met de daaraan verbonden chinesche kamp uit. Vóór ons hadden wij de berggevaarten, die de grens der Preanger-Regentschappen uitmaken.

Te Tjikretek, een groot uur rijdens van Buitenzorg, vonden wij, dank zij de zorg van den wĕdana[1] van Tjitjoeroeg, die vooraf van onze komst onderrigt was, rijpaarden, ook voor onze jongens. Wat dat woord ‘jongen’ in Indië wil zeggen, is genoeg bekend: dit alleen zij hier nog opgemerkt, dat men van geen Europeeschen reisknecht zooveel dienst kan hebben als van een goeden javaanschen jongen Bevelen omtrent uwe reis hebt gij hem volstrekt niet te geven; het is genoeg, dat gij hem opgeeft hoeveel dagen gij denkt op weg te zijn. Hij weet wat een Europeaan noodig heeft; hij weet waar er gelegenheid is om te laten wasschen en wanneer zulks noodig is; zijn er kleederen die versteld moeten worden, hij doet het zelf; de zorg voor een paard kunt gij geheel aan hem overlaten; om zijn logies en eten behoeft gij u nimmer te bekommeren; koelies, en dit 's niet overal even gemakkelijk, weet hij altijd op te sporen; steeus is hij gewapend met zijnen tali-api[2]: in één woord, hij weet zich onmisbaar te maken. Onder deze omstandigheden komt de praktische zin van den inlander bijzonder voordeelig uit.

Van Tjikretek af levert de weg gestadige afwisseling op; nu eens rijdt men tusschen terrasgewijze aangelegde sawah's, dan weder te midden van bosschen van digt heestergewas of door ravijnen met riviertjes doorsneden, die in den regel doorwaad moeten worden, of door net aangelegde kampongs. Onder de vele boomsoorten, die men langs dezen weg in menigte aantreft, behoort vooral de arenpalm, in Europa meer bekend onder den naam van saguweerpalm, genoemd te worden. Geen

1 Een wĕdana is het hoofd, dat onmiddellijk onder den regent staat en verantwoordelijk is voor de politie, cultures, enz. in zijn district.

2 Vuurtouw.

boom levert zoo vele en zoo verschillende producten te gelijk op: vooreerst is hij omgeven door een zeker zwart weefsel, gemoeti[1] genaamd, waarvan een bijzonder sterk touw en grove zakken gemaakt worden; het vocht, dat men verkrijgt door het afsnijden van een gedeelte van den bloesemtak, en dat na vier of zes uren begint te gisten, levert een aangenamen zuurachtig zoeten drank, waaruit zich eene groote hoeveelheid koolzuur ontwikkelt, en die eenigzins naar champagne zweemt; uit dit vocht wordt door koking de zoogenaamde aren-suiker bereid, die op Java algemeen door de bevolking gebruikt wordt; wanneer het binnenste van de vrucht eenigen tijd bewaard is, wordt het hard en dient alsdan tot toetssteen. Maar dit is nog niet alles. De stokjes, die zich in 't zoo juist genoemde zwarte weefsel van den arenpalm bevinden (*haroepat*), dienen den inlanders tot schrijfpennen; verder worden de middenribben der bladen voor bezems gebezigd, en eindelijk groeit er onder aan den boom eene soort van zwam, die voor tonder gebruikt wordt.

Aanzienlijke kunstwerken, als viaducten en steenen bruggen, waren langs dezen weg voltooid of nog in aanbouw.

Het was ongeveer elf ure toen wij het huis van den wĕdana van Tjitjoeroeg bereikten, waar wij met thee, wijn en kweekwee[2] werden opgewacht. Over het algemeen heeft deze man beschaafde manieren; zijn huis is grootendeels Europeesch gemeubeleerd, en zelfs van een billard, zoo als men het bij ons nog in afgelegen boerenherbergen aantreft, voorzien. Gaarne zoude ik hier eene beschrijving geven van Tjitjoeroeg, maar daar wij later aanzienlijker plaatsen zullen leeren kennen en deze inlandsche steden - of hoe gij ze noemen wilt - bijna in alles op elkander gelijken, zal ik, om herhalingen te vermijden, de vaart mijner pen hier nog intoomen. Wij hadden nu nog zes palen langs een bergpad af te leggen eer wij Parakan-Salak, het doel van onze reis op dien dag, hadden bereikt. Hier vond ik gelegenheid mij met de theekultuur bekend te maken, en ontving ik de aangenaamste indrukken van den invloed, dien zij op het lot der daarbij werkzame bevolking oefent. Zoo ik ooit landbouwer moest worden, boven alles zou ik verkiezen theeplanter te zijn; op eene theeplantage is een aanhoudend vertier: iedere dag levert vruchten op die geplukt, uitgezocht, gerold, gedroogd en gepakt moeten worden; iederen dag wordt

1 In het sundaneesch *indjoek*.
2 Inlandsch gebak.

er gearbeid in de kistenmakerij en houtzagerij, die door wate gedreven wordt; elders is men bezig aan het emballeren, beschilderen en beplakken der kisten, en onophoudelijk worden er manden met thee getorscht naar de hier en daar opgeslagen bergplaatsen. Een theefabrikant, die zijne roeping begrijpt, zoo als de Heer H., wordt door de bevolking als een pater familias beschouwd; niet alleen het voordeel, maar ook het welzijn der bevolking wordt steeds door hem in aanmerking genomen. De kampongs dier bevolking, die over een oppervlakte van vier honderd bouws verspreid liggen, en door ongeveer 2500 personen bewoond worden, getuigen van zindelijkheid en welvaart; op de school, door genoemden Heer gebouwd, wordt onderwijs gegeven in lezen, schrijven en vaderlandsche geschiedenis, en de mĕsigit (mohammedaansche kerk), die door den Heer H. ten dienste der bevolking gebouwd is, levert wel het bewijs, dat onverdraagzaamheid noch fanatisme door hem gevreesd worden. En wat wel het sprekendste bewijs levert van zijne goede gezindheid jegens den inlander, is, dat onophoudelijk aanzoek bij hem wordt gedaan om zich in deze of gene kampong op de plantage te mogen nederzetten en derhalve bij de cultuur werkzaam te zijn.

Zoo als algemeen bekend is, is de thee eene plant, die zeer veel zorg vereischt, en waarvoor de gronden juist gekozen moeten zijn, zal zij productief wezen. De plant is eene pol, waarvan de blaadjes, die min of meer op rozenblaadjes gelijken, en de bloesems de verschillende soorten, als pekko, joosjes, congo, enz., uitmaken. Ieder inlander, die op de plantage werkzaam is, ontvangt naarmate van zijnen arbeid een zeker loon, terwijl hij bovendien vrije woning en padi naar zijne behoefte erlangt.

Parakan-Salak is, zou ik haast zeggen, het schoonste plekje van de Preanger-Regentschappen, ja, van geheel Java. Het is op ongeveer 3000 voeten hoogte gelegen, heeft het uitzigt over sawah's en heuvelachtige theeaanplantingen, die, afgewisseld door klapperboschjes en bergriviertjes, begrensd worden door de majestueuse, met digte wouden bezette Gĕde-groep, uit wier toppen zich menigmaal een rookkolom verheft. Nimmer zal ik den indruk vergeten, dien het aanschouwen van het opgaan der zon te Parakan-Salak bij mij te weeg bragt. Een frissche morgenkoelte woei mij tegen. Indrukwekkend was de kalmte, die slechts afgewisseld werd door het eentoonig geschreeuw van dezen of genen vogel (zangvogels vindt men hier niet). De

dalen, waarin de wolken zich langzamerhand verplaatsten en, statig opstijgende, slechts hier en daar een overblijfsel tusschen de digte bosschen achterlieten; de slechts op dit oogenblik geheel heldere bergtoppen, die ze omringden en een' rooden gloed van zich wierpen, die, naarmate de zon zich verhief, hoe langer hoe ineer voor hunne natuurlijke kleur plaats maakte; - alles stemde mij tot verrukking en verplaatste mij in de verbeelding als het ware in Edens hof, in het paradijs der onschuld, waar onze stamouders alleen de liefde van den Schepper, maar nog niet zijn toorn ondervonden. Hier geene ijzingwekkende afgronden, geene trotsche watervallen, geene met sneeuw en ijs bedekte bergen, geene kale rotsen; alles wat het oog ontwaart, hoe grootsch ook, is liefelijk en bekoorlijk, en overstelpt het gemoed zoodanig met de streelendste gewaarwordingen, dat mijne pen niet in stant is daarvan ook maar het duizendste deel terug te geven.

Op een kleinen afstand van het woonhuis, heeft de Heer H., door het leiden van een bergstroom in een ravijn, een meertje doen ontstaan, dat, aan alle kanten omschaduwd door waringinen nangkaboomen, ook voor liefhebbers van zwemmen en visschen alles oplevert wat men verlangen kan.

Voordat ik van Parakan-Salak afstap, moet ik nog even melding maken van een prachtige gamĕlan (volledig javaansch orchest), die op de plantage zelve vervaardigd is.

De gamĕlan, op eenen afstand gehoord, is geheel in harmonie met de natuur en met den aard van den inlander; zij heeft iets slepends, dikwijls melancholisch voor het gehoor. De gewone gamĕlan bestaat vooreerst uit de *rĕbab*, eene tweesnarige viool, gewoonlijk door den orkestmeester bespeeld; voorts de *gambang gangsa*, een langwerpig vierkanten bak, waarop 16 of 17 metalen staafjes liggen, die door een houten hamertje slechts even aangeraakt worden; de *gambang kajoe*, even als de voorgaande, maar met staafjes van hout (bamboe), de *gĕnder*, een instrument, bestaande uit eenige regtopstaande bamboe's, waarboven dunne metalen plaatjes hangen, die met een bekleed houten hamertje geslagen worden; onderscheidene metalen ketels (*kromong*), bekkens, trommen, tambourijns en de *soeling* of fluit van bamboe.

Van Parakan-Salak, dat mij misschien daarom zoo bijzonder getroffen heeft, omdat ik het reeds in den aanvang mijner reis door de Preanger bezocht, vertrok ik te paard naar de niet minder

aangenaam gelegen theeplantage Sinagar van den Heer K., op ongeveer drie uren afstands van de vorige gelegen. Ik volgde een gedeelte van den zoo even genoemden militairen weg, die hier aan beide zijden met groote boomvarens en damarboomen begroeid is, en reed eenige kampongs door, waarvan de namen mij ontschoten zijn, totdat ik, een pad links afslaande, mij voor eene groote sterk stroomende rivier, de Tjimahi, bevond, die ik genoodzaakt was te doorwaden.

Het is eene vreemde gewaarwording, wanneer men, uit een land komende waar zelfs de kleinste slooten van bruggen voorzien zijn, gedwongen is breede rivieren, die ongeveer vier tot vijf voeten diep zijn, en waarvan de bodem met rotsblokken en puntige steenen bedekt is, te paard over te trekken. Wegens den sterken stroom moest mijn paard traverseerende de rivier doorwaden, en ofschoon ik in den beginne dikwijls angstig was, dat het zou struikelen of door den stroom medegesleept worden, en ik aan de overzijde op een geheel ander punt aankwam dan ik mij had voorgesteld, zoo bleek mij bij ondervinding dat alle vrees te dien aanzien geheel ijdel is. De javaansche paarden hebben de renommée van voorzigtig te zijn als katten en als katten te kunnen klauteren.

De Indische gastvrijheid is met regt ten spreekwoord geworden; nergens, durf ik zeggen, wordt een vreemdeling met zooveel heuschheid, met zooveel gulheid ontvangen als daar; is men een half uur met zijnen gastheer, dien men vroeger nimmer gezien heeft, waarvan de naam u dikwijls geheel onbekend is, in aanraking, het is van beide zijden of men elkander reeds jaren gekend heeft. Dank zij derhalve aan hen toegebragt, die ook anderen in de gelegenheid stellen, de anders geheel ontoegankelijke binnenlanden te bereizen, de ware schoonheden van Java en Sumatra, die gewoonlijk ver van de bewoonde streken verwijderd zijn, te bewonderen!

Ook de theeplantage van den Heer K. getuigt van grooten bloei; ook hier doet de natuur zich in al haren luister voor; ook hier is de bevolking welvarend, vooral wanneer men in aanmerking neemt dat deze onderneming nog slechts weinige jaren vruchten draagt, nadat zij een tijdperk van verwaarloozing had moeten doorworstelen.

Men behoort geheel praktisch gevormd te zijn, en een grooten ondernemingsgeest te bezitten, om zich, zoo geheel afgesloten van de Europeesche maatschappij, in de binnenlanden

neder te zetten; het is een eerste vereischte dat men verstand hebbe van alle mogelijke ambachten (Chineesche of Europeesche werklieden worden hier niet aangetroffen), en bovenal is het noodzakelijk dat men niet alleen het maleisch, maar ook de taal van het land, en dus in de Preanger-regentschappen het soendasch of goenoengsch magtig zij. Bij dat alles moet men zich in het dagelijksche leven tallooze ontberingen getroosten.

Nadat ik een paar dagen te Sinagar met het bezoeken van den omtrek had doorgebragt, zette ik mijne reis naar Tji-andjoer voort. Het was een vermoeijende dag die mij wachtte: 36 palen (12 uren gaans), grootendeels over bergen, moest ik te paard afleggen, en ofschoon mijn jongen reeds te voren zeide: *toewan, tra boleh*[1], zoo begaf ik mij toch des morgens te vijf uren met eene aanbeveling aan den Heer P. en den wĕdana te Soekaboemi op weg. Wederom was het een prachtige morgen; wederom bood de weg slechts vriendelijke, aan het stille landleven ontleende tooneelen. Nu eens ontmoette ik pedati's, meestal nog van den ouderwetschen vorm, nl. met wielen, die uit houten schijven bestaan, zonder eenig ijzeren beslag; dan weder inlanders die hunne koopwaren naar den pasar bragten. Riviertjes moest ik weder doorwaden, waarin karbouwen zich door javaansche jongens lieten schrobben en boenen. Voeg daarbij de weelderige vegetatie die mij bij elke schrede tot bewondering dwong. Na drie uren bereikte ik een van de vele Karang-tĕngahs (er zijn misschien in Indië wel vijftig dorpen van dezen naam), eene net aangelegde negerie, ongeveer acht palen van Soekaboemi verwijderd.

Gewoonlijk bespeurt men in Indië geen twee minuten te voren of men in eene plaats van 10,000 of van 100 inwoners zal aankomen: de lage huizen zijn allen geheel in het groen verscholen, kerktorens of molens zijn nergens te vinden, in één woord, niets dat de nabijheid van eene stad doet vermoeden. In de Preanger-regentschappen bestaat het kenteeken der steden alleen in een wit steenen hek, dat ter wederzijde van den weg is gebouwd, en dat men overal in denzelfden vorm aantreft.

Tot mijne niet geringe teleurstelling, waren de Heer P. en de wĕdana van Soekaboemi beiden afwezig; gelukkig was

1 Mijnheer, dat kan niet.

daar een pasanggrahan[1], en kreeg ik door den een of anderen gedienstigen mandoor twee, hoewel zeer slechte rijpaarden voor mijnen verderen weg. Het was reeds elf uur; de dag was warm, de weg bijna geheel onbeschaduwd, en ik had nog achttien palen af te leggen. Tot groot ongerief struikelde, een uur nadat ik Soekaboemi verlaten had, het paard van mijn jongen, die zijn voet zoodanig bezeerde, dat hij verklaarde niet verder te kunnen gaan. Ik was reeds vijf palen van Soekaboemi verwijderd en had er nog dertien in het verschiet. Terugkeeren wilde ik niet, daar ik reeds twee dagen langer op de theeplantages had vertoefd dan ik mij had voorgesteld; goede raad was dus duur, en ik besloot mijn weg maar alleen voort te zetten. Een paar eendeneijeren en pisangs, die ik tot verwondering der inlanders in eene warong nuttigde, gaven mij nieuwen moed. Maar wat wil het toeval? Ik ben naauwelijk een kwartier onder weg, of mijn jongen die nog wat voortgesukkeld was, schreeuwt mij achterna: '*toewan, kareta*'[2]! en nu besloot ik, wie de reiziger ook ware, de indiscretie te begaan om een plaatsje voor den getrouwen Sĕlasa te vragen.

Het rijtuig naderde, en voor ik den tijd had den reiziger toe te spreken, vroeg hij mij: 'is u de Heer C.?' Het was mij vreemd te moede, toen ik, die pas den voet in Indië gezet had, aldus in het hartje der Preanger, op een eenzamen weg, mij bij mijnen naam hoorde aanspreken. Ik was een oogenblik ontsteld. Toen ik den vreemden reiziger, dan Heer S., suikerfabrikant uit Krawang, die, na mijn vertrek te Parakan-Salak geweest zijnde, aldaar vernomen had dat ik mij naar Tji-andjoer zou begeven en in deze weinig bezochte streken met regt vermoeden kon dat ik de bedoelde persoon zou wezen, bevestigend geantwoord had, bood hij mij eene plaats in zijn rijtuig, terwijl Sĕlasa bij de loopers achterop kon staan, en zoo bereikte ik in twee uren Tji-andjoer, de vroegere residentieplaats der Preanger-regentschappen.

Tji-andjoer is, én wat ligging, én wat klimaat aangaat, een van de aangenaamste steden in deze gewesten maar gelijkt weder volkomen op iedere andere hoofdplaats van deze residentie. Het logement, dat zich aldaar bevindt, is uitstekend. In het

1 Inlandsch logement van gouvernementswege ingerigt, alwaar men tegen vast tarief kan overnachten, eten, enz.

2 Mijnheer, een rijtuig.

algemeen moet men erkennen dat de logementen in Indië, nl. de Europeesche, beter zijn dan men ze in menige bergstreek van Europa zal aantreffen; vooral is dit het geval op de hoofdplaatsen, en daarbij is het een groot gerief voor de reizigers, dat zij overal naar hetzelfde tarief betalen, en dus vooruit weten wat het verblijf hun kosten zal.

De vaste prijs voor logies, ontbijt, rijsttafel, diné, enz., is vijf gulden, voor eene flesch goeden rooden wijn twee gulden, voor eene flesch bier één gulden; prijzen die, de duurte der meeste levensbehoeften van den Europeaan in Indië in aanmerking genomen, niet te hoog zijn. Wil evenwel het toeval dat men des avonds aankomt en den volgenden morgen weder vertrekt, zonder iets genuttigd te hebben, dan maakt dit geen verschil; men betaalt toch vijf gulden. De meeste hôtels in de binnenlanden genieten van gouvernementswege eene subsidie, daar zich dikwijls dagen achtereen geen vreemdeling komt aanmelden.

Den volgenden morgen te zeven ure zette ik, vergezeld van den Heer S., de reis voort naar Bandong, den 46 palen van Tji-andjoer verwijderden zetel van den resident. De eerste tien palen reden wij door eene onafzienbare vlakte. Naar welken kant men ook uitziet, ontwaart men niets dan sawah's, slechts hier en daar afgewisseld door eene kleine kampong met klapperboomen omgeven. Wanneer de padi eenigzins begint te rijpen, leveren deze sawah's een zonderling schouwspel op. In het midden dier rijstvelden zijn, op afstanden van een kwartier, bamboehuisjes op palen van ongeveer twintig à dertig voeten boven den beganen grond geplaatst, waarin gewoonlijk een jongen, soms een oude Javaan, gedurig bezig is om aan touwen te trekken, die over de velden gespannen zijn en waaraan ontelbare gekleurde en witte lapjes zijn vastgemaakt, om zoo doende de duizenden rijstvogeltjes te verjagen. Deze touwen zijn dikwijls zeer vernuftig aan elkander verbonden.

Onderscheidene rivieren passeert men op dezen weg, waarvan de Tjisokkan, du grensscheiding der regentschappen Tji-andjoer en Bandong, die met eene goede Amerikaansche brug voorzien is, en de Tjitaroem, over welke men, wegens hare zonderlinge kronkeling, tweemalen met een vlot moet worden overgezet, de voornaamsten zijn. Aan beide zijden van deze laatste rivier verheft zich het zoogenaamde Mĕsigit-gebergte, dat voor een waar tijgernest gehouden wordt. Geen inlander durft des avonds dezen weg passeeren, en de mandoor van het poststation te

Tjipatat verklaarde mij dat het meermalen geschied is dat de tijgers onder de postloods werden doodgeschoten. De weg liep zeer steil op, en behalve onze zes paarden, die, sedert wij van Tji-andjoer vertrokken waren, reeds driemalen waren verwisseld, werden nog vier buffels voor het anders ligte rijtuig gespannen. Dat karbouwen voor een rijtuig gebezigd worden, is iets zeer gewoons op Java; zij worden steeds op die plaatsen gestationeerd, waar hunne hulp gevorderd kan worden. Een kleine jongen, die tot buffeldrijver dient, jaagt, zoodra hij een wagen ziet aankomen, de buffels naar den weg; in een ommezien is het juk op den kop gelegd, het lange touw aan een haak bij den boom vastgemaakt, en dan gaat men langzaam maar zeker voort. Is men zoover gevorderd, dat de karbouwen niet meer noodig zijn, in een oogenblik zijn zij afgespannen en betaalt men den buffeldrijver den vasten prijs van tien centen. De loopers van een rijtuig zijn insgelijks steeds gewoon bij elken post tien centen te ontvangen. Het herhaald gebruik van buffels, dat op sommige wegen van Java vereischt wordt, is zeer langwijlig. Wat men den buffel ook doe, hij zal nimmer zijnen stap verhaasten; maar hij zal ook zijnen stap niet vertragen, al is zijn last ook nog zoo zwaar.

Thans zijn wij op eene hoogte van 2500 voeten, het tafelland van Bandong. Gedurende de laatste tien palen ontwaren wij weder niets dan sawah's, hier en daar door een kleinen koffijtuin of een djatiboschje afgewisseld. Te twaalf ure reden wij Bandong binnen en hadden alzoo, niettegenstaande het gebruik van karbouwen, vijftien uren gaans in vijf uren afgelegd.

II. Bandong. - Eene Vendutie. - De Tankoeban praauw. - Lembang. - De Kinacultuur. - Garoet. - De Pepandajan. - Tjiseroepan.

Het regentschap Bandong (de geletterden noemen het Bandoeng) is, zoo al niet het uitgestrektste der Preanger-regentschappen, dan toch zeker het vruchtbaarste en het meest be-

volkte. De regent is een van de aanzienlijkste en rijkste hoofden van geheel Java en laat zich, naar het mij voorkwam, niet weinig daarop voorstaan; vooral is zijne ijdelheid nog gestreeld geworden door de Frans-Joseph orde, die hij van den keizer van Oostenrijk wegens het goed recipieeren van eenige zeeofficieren ontvangen heeft.

Nimmer heb ik mij, voor ik naar Indië-ging, eene eenigzins juiste voorstelling kunnen maken van eene echte Indische stad, en ik twijfel of ik, ondanks de, naar ik vermeen, meest naauwkeurige beschrijving, er in slagen zal, daarvan een klaar denkbeeld aan mijne lezers te geven. Ik waag het echter hen uit te noodigen mij op eene wandeling door Bandong te vergezellen.

Even als Soekaboemi en Tji-andjoer, komt men ook Bandong langs eene steenen afsluiting binnen, die, zoo als ik reeds gezegd heb, overal naar het zelfde model is gemaakt. Daarop volgt men een prachtigen grindweg, aan eene kolfbaan gelijk, ter wederzijde met aaneengeschakelde toko's en warongs bebouwd, waarboven de talrijke klappers hunne sierlijke kruinen verheffen. Al deze toko's zijn van hout en bamboe en bestaan slechts uit ééne verdieping; men gaat een trapje van twee of drie treden op en betreedt dan een houten vloer, waarop de verschillende koopwaren zijn uitgestald, in het midden waarvan de verkooper op den grond gezeten is.

Hoeveel concurrentie hier bestaat is ongeloofelijk, en ik vermeen geene onwaarheid te zeggen, wanneer ik beweer, dat zich in Bandong meer dan 3000 zulke winkeltjes bevinden, in ieder waarvan men gewoonlijk hetzelfde kan bekomen. Heeft men dezen weg een twintig minuten gaans bewandeld, dan komt men aan een groot vierkant grasplein, rondom met prachtige waringinboomen beplant. Aan de eene zijde van dit plein, dat aloen-aloen genoemd wordt, bevindt zich, achter een witten muur, het huis van den regent, en daartegenover het huis van den eersten gouvernementsambtenaar. De Mohammedaansche kerk staat eenigzins ter zijde. In het midden van het grasperk verheft zich nog een steenen gebouw, ongeveer tien of twaalf voeten van den grond en veel gelijkenis hebbende op eene muzijktent of tribune, waarin bij plegtige gelegenheden vergaderingen worden gehouden.

In Bandong wonen betrekkelijk vele Europeanen, als: de resident, die zich tijdelijk in eene geringe woning moet behel-

pen, totdat het voor hem in aanbouw zijnde en meer met zijn rang overeenkomende gebouw zal zijn voltooid; de secretaris der residentie, de ingenieur van den waterstaat, de controleur, de notaris, de leeraar aan de school voor de soendasche taal, twee civiele doctoren en eenige ondergeschikte ambtenaren. Verder heeft men hier eene vrij groote Europeesche toko, eene kleine kazerne voor pradjoerits, een rijstpelmolen en een zeer goed logement, waarvan de eigenares bekend is onder den huiselijken naam van Moeder Houwer en, naar men zegt, zeven wettige mannen heeft gehad. De huizen liggen voor het meerendeel aan den grooten postweg, die Bandong van het eene einde tot het andere doorsnijdt, verder aan de lommerrijke achterwegen en gedeeltelijk aan den weg naar Lembang, waar zich ook de pas opgerigte school, zoo even door mij vermeld, bevindt.

Er waren, tijdens mijn bezoek, vele vreemdelingen te Bandong; het hôtel was vol, alle particulieren hadden logé's, het wemelde van rijtuigen en iederen dag was er receptie. En geen wonder! Den 30sten Januarij zou eene voor Bandong merkwaardige gebeurtenis plaats hebben, namelijk eene groote vendutie bij den Heer de S., die naar Europa ging vertrekken.

Vendutie van al zijne goederen houdt de Europeaan niet alleen wanneer hij Indië gaat verlaten, neen, wanneer hij ook maar van de eene plaats naar de andere verhuist, wordt gewoonlijk al het huisraad verkocht en rigt hij zich weder geheel nieuw in. Zulk een mengelmoes van alle mogelijke rassen, als zich bij zulke gelegenheden vertoont, ziet men zelden bij elkander: daar zijn Europeanen, Chinezen, Arabieren, Javanen, somwijlen ook Afrikanen; inlandsche hoofden komen daar met hun gevolg, in één woord, een ballet in den schouwburg op het Leidsche plein kan niet mooijer en bonter gecostumeerd wezen. Niet alleen meubelen en boeken en levensmiddelen, artikelen die waarde hebben, worden daar verkocht, ook ledige flesschen, geopende blikjes, alles brengt geld op. De geheele handeling geschiedt in het maleisch; onophoudelijk hoort men de woorden: stĕngah, prapat[1], en hoe meer die woorden herhaald worden, met des te meer welgevallen slaat de vendumeester de koopzieke menigte gade.

Nu ik eenmaal te Bandong was, wilde ik ook den grooten

1 Een half, een kwart.

krater van den TankoebanPraauw, op zestien palen afstand, bezoeken. Des middags ten twee ure begaf ik mij te paard naar Lembang, de vroegere woonplaats van den bekenden en verschillend beoordeelden Dr. Junghuhn, den invoerder van de tot nu toe (zoo als mij gezegd werd) totaal mislukte kinacultuur, waarvan het gouvernement, getuigen de daaraan bestede enorme geldsommen, zulke schoone verwachtingen koesterde. Te Lembang logeerde ik bij den opzigter der kinacultuur, den Heer S., een oud stadgenoot van mij, en die steeds groote genegenheid voor het ambacht, dat hij vroeger uitoefende, nl. het loodgietersvak, had behouden. ‘Ja, mijnheer,’ zeide hij, ‘kon ik nog maar eens eene goede goot leggen! daar hebben de inlanders volstrekt geen idee van.’ In de onmiddellijke nabijheid van een altijd werkenden krater, geheel alleen, en belast met het toezigt op eene cultuur, waarbij de wetenschap zoozeer geraadpleegd moet worden, herdacht de man, die een gedeelte van zijn leven op de daken der huizen had gesleten, met welgevallen zijn voormalig zeer prozaïsch handwerk. Zonderlinge levensloop! Mijn gastheer, bij wien ik regt vriendelijk ontvangen werd, had de goedheid mij niet alleen een flink paard te bezorgen, maar ook mij persoonlijk te vergezellen. Wij begaven ons den volgenden morgen te half vijf ure op weg. De ochtend was onbeschrijfelijk schoon: de vuurberg, op den dag gewoonlijk in nevel gehuld, stond daar rookende in al zijne majesteit voor ons. Er was weinig kans om menschelijke wezens te ontmoeten; daarentegen zou ik, volgens het zeggen van mijnen geleider, waarschijnlijk hier of daar wel eens een rhinoceros te zien krijgen: dit zou den togt nog interessanter maken.

Ofschoon ik wel verlangde zulk een gedierte in zijn natuurstaat aan te treffen, zoo kan ik toch niet zeggen, dat ik er dien morgen erg op gesteld zou geweest zijn, en wel omdat de weg, langs welks ééne zijde zich over een grooten afstand een ravijn uitstrekte, mij wel wat smal voorkwam om den rhinoceros, zoo het noodig ware, te ontwijken. Het pad dat wij moesten volgen, was slechts anderhalven voet breed en liep door een waar ‘Urwald’, waarin zelfs de zonnestralen niet konden doordringen. Ik zag hier reusachtige boomen tot den kruin met orchideën en slingerplanten omstrengeld, lianen, kamperfoelie's van eene ongelooflijke grootte en eindelijk die prachtige boomvarens en dat oneindig verscheiden heestergewas, dat men slechts in tropische gewesten aantreft.

Rhinocerossen zag ik niet, maar wel de onmiskenbare sporen dat zij hier kortelings gepasseerd waren; geen inlander durft dan ook dezen weg alleen te gaan.

Hoe hooger men komt, des te doorzigtiger worden de bosschen; de lucht wordt fijner, ja zelfs koud; eene schier Europesche vegetatie vervangt de Indische, het bosch wordt ellendig kreupelhout en eindelijk staat gij voor een volmaakt wintergezigt. Alles is dor en kaal, de zwavellucht komt u te gemoet, en de ademhaling, die hoe langer hoe moeijelijker wordt, doet u vermoeden, dat gij u in de onmiddellijke nabijheid van den krater bevindt. Naauwelijks zijt gij een pad regts ingeslagen, of gij staat plotseling aan den kraterrand. Beneden u, op duizend voeten, werkt de vuurberg. Een hevig onderaardsch gedruisch, het opborrelen van kokend water, een geheel met zwavel en aluin vervulde omtrek, een meertje, dat door den invloed van den zwavel de kleur van melk heeft aangenomen, de digte dampen, die u elk oogenblik het zien beletten, de vreesselijke aardstortingen eindelijk, die aan alle zijden hebben plaats gehad, kunnen u een denkbeeld geven van de ontzettende werking van het onderaardsche vuur. In de nabijheid bevinden zich nog twee andere, maar veel kleinere, kraters; de Kawah oppas en de Kawah ratoe. Zeer voldaan over dezen uitstap, keerde ik over Nagie naar Lembang, het middenpunt der kinacultuur, terug

Tot nu toe kan de kinacultuur als geheel mislukt beschouwd worden; het blijkt ten minste overal dat de stekken, die in de digte bosschen op de bergen geplant moeten worden en die allen met staketsels tot bescherming tegen de wilde dieren voorzien zijn, tot eene species behooren, die geene kina in noemenswaardige hoeveelheid bevat. Dr. Junghuhn, de man die een licht over Indië's natuurlijke gesteldheid heeft doen opgaan; Junghuhn, aan wien de wetenschap (en dit wordt ook door zijne vijanden erkend) ontzagchelijk veel verpligt is, heeft, zoo als mij gezegd werd, eene nieuwe soort van kina willen planten, waarvan hij zich groote uitkomsten had voorgesteld en waardoor hij zijn roemrijken naam meende te zullen vereeuwigen. Hij noemde deze kinasoort naar den destijds regerenden Gouverneur-Generaal, de Pahudiana; en ofschoon zijne vrienden zich nog steeds vleijen, dat over eenige jaren deze planten meer kina zullen bevatten dan eenige andere soort, zoo is het tot nu toe een feit, dat de kinacultuur belang-

rijke sommen aan den lande heeft gekost en nog niets heeft opgeleverd.

Het huis van Junghuhn te Lembang, dat uit negen kamers, bijgebouwen, badhuis, stallingen enz., bestond, en aan het land dertig duizend gulden heeft gekost, werd in de dagen, die ik te Bandong doovbragt, voor den kapitalen prijs van vijf honderd vijf en twintig gulden verkocht.

Eenige vereerders van Junghuhn hebben aldaar te zijner nagedachtenis een gedenkteeken opgerigt, bestaande uit een' witte zuil met toepasselijk opschrift.

De weg van Lembang naar Bandong leverde niet veel merkwaardigs op; de theetuinen van den Heer v.B., het fraaije Europesche kerkhof en de prachtige hagen van verbena's, met bloemen van alle mogelijke nuances, zijn het eenige wat der vermelding waardig is. Een uitstapje van Bandong naar den bekoorlijk gelegen waterval van Tjikapadong, een van de grootste op Java, beloont daarentegen allezins de moeite.

Te Bandong had ik het genoegen den Heer H., van Garoet, te ontmoeten, die mij voorstelde eenige dagen in zijne woning, in het zuidelijk gedeelte der Preanger-regentschappen en in de echte koffijdistricten door te brengen. Dat ik gretig deze uitnoodiging aannam, behoeft naauwelijks vermeld te worden, en met genoegen zal ik steeds de aangename dagen herdenken, bij dien weldoener der bevolking, dien onvermoeiden taalkenner, dien gullen gastheer doorgebragt. Van Bandong reden wij door de vlakte den grooten weg langs naar Soemĕdang tot aan den tweeden post, vanwaar wij een zeer goeden grindweg volgden, die naar de Zuid leidt. Spoedig kregen wij den zoogenaamden luijen berg (den oorsprong van dien naam heb ik niet kunnen te weten komen) en den vreeselijken donderberg, den Goentoer, in het gezigt. De uitbarstingen van dezen laatste en de verwoestingen, vaak door hem aangerigt, moeten ontzettend geweest zijn; maar terwijl hij vroeger schier geregeld om de vier jaren werkte, verkeert hij thans sedert negen jaren in rust. De inlanders zijn veel minder bevreesd voor eenen altijd of geregeld werkenden vulkaan dan voor een die schijnbaar tot rust is gekomen, daar bij hen niet ten onregte de meening vaststaat, dat van een zoodanigen iederen dag eene uitbarsting verwacht kan worden.

De geheele berg, ongeveer 7000 voeten hoog, is van den top tot aan den voet met lava bedekt; vooral moet het schouwspel treffend geweest zijn in 1840, toen de uitbarsting het hevigst

is geweest, en de vulkaan niets dan ééne vuurmassa vertoonde. De weg naar Garoet loopt de laatste twintig palen bijna onafgebroken over bergen, waarbij telkens de hulp der karbouwen voor ons kleine wagentje vereischt werd; de eenige belangrijke plaats die men passeert, is Trogong, alwaar een controleur gevestigd is. In de onmiddellijke nabijheid van Garoet bevindt zich de snelstroomende rivier de Tjimanoek, waarover een zeer goede bamboezen brug, uitsluitend voor voetgangers, gelegd is. Steeds liggen daar vlotten gereed om rijtuigen en paarden over te voeren.

Moeijelijk is het, om van Garoet iets anders te zeggen dan van Bandong en Tji-andjoer gezegd is. Indien ik plotseling in eene dezer steden verplaatst werd, zou ik niet kunnen zeggen waar ik mij bevond. Maar de omstreken van Garoet zijn, zoude ik zeggen, éénig. Aan drie verschillende zijden verheffen zich vuurspuwende bergen; de vreeselijkste verwoestingen, de zwaarste rotsblokken, midden in de vlakten geworpen, ziet men hier, naast de vruchtbaarste sawah's, de schilderachtigste kampongs.

De regent van Garoet, met wien wij geregeld des avonds te 8 ure een whistpartijtje maakten, is een man van zekeren leeftijd, die den naam heeft van zeer Europeesch-gezind te zijn. Enkele hollandsche woorden, juist niet van de meest kiesche[1], die hij gedurig in den mond heeft, en waarbij het opmerkelijk is hoe juist hij den klemtoon weet te laten vallen, moeten tot bewijs daarvan strekken. Maar hij is wel gedwongen hollandschgezind te wezen, daar hij de armste regent in deze residentie is, bovendien diep in schulden steekt en dus slechts sober van zijne betrekkelijk geringe inkomsten kan leven.

Zijn huis deed mij onwillekeurig denken aan de beschrijving van het kasteel van den armen edelman van Conscience. Daar waren talrijke bedienden (die kosten natuurlijk geen geld); maar het min of meer Europeesche ameublement was misschien voor twee eeuwen nieuw geweest; een Schwarzwalder klokje en eenige prenten achter mahonijhouten lijsten (onder anderen zag ik daar ook Willem II vóór Leuven) hingen aan de wanden. Verder heeft hij, even als de meeste inlandsche grooten, eene vrij goede speeldoos, die den geheelen avond de bekende aria's uit de Lucie en uit de Norma opdreunde en ons genoeg verveelde.

Te Garoet is een druk bezochte passar of weekmarkt; maar

1 B.v. djagan pĕrneck.

wat wordt daar verkocht? Vooreerst rijst in alle mogelijke vormen, dikwijls ook gekleurd; kippen, eenden, tabak, sirih en de verdere bestanddeelen der betel-pruimpjes, als kalk, gambier en pinangnoten, voorts klappers, vruchten, olie, katjang en alle mogelijke neurenberger waren, als spiegeltjes, scharen, messen, enz.; verder, verschillende soorten van kain (lijnwaad), meestal donkerblaauw geverwd, en eindelijk, wat wel het meest te verwonderen is, een overvloed van rattekruid, dat ieder in zulk eene hoeveelheid bekomen kan als hij verlangt. Het is trouwens een artikel van dagelijksch gebruik, namelijk tot het polijsten der krissen, waarmede ieder Soendanees en bijna ieder Javaan gewapend is. Een pisangblad wordt in plaats van papier voor het inpakken der gekochte waren gebezigd.

Op negen palen afstands van Garoet, heeft de Heer H. eenige woeste gronden, ter gezamenlijke oppervlakte van 300 bouws, van het gouvernement in huur gekregen, ten einde deze met thee te beplanten. Eene uitgestrekte wildernis is hier in den tijd van een jaar in eene vruchtbare streek herschapen; het eerste werk was een goeden weg naar de 800 voeten hooger gelegen plantage te leggen, en de in die streken algemeen geroemde welwillendheid van den Heer H., gevoegd bij zijn ondernemingsgeest, was oorzaak dat het hem ook niet aan inlanders, die in zijne dienst wenschten te treden, ontbrak. Reeds op twee uren afstands kan men op een berg eene hollandsche vlag zien wapperen. Te midden van een aantal keten, even als men ten onzent bij de polderwerkers aantreft, staat eene eenigzins grootere keet, voorzien van eene kleine pandopo, en hier, in een huis zonder deur of eenige afsluiting, bragten wij den avond en den nacht te midden van honderden Soendanezen door. Omringd door drie vulkanen las ik hier, onder het genot van eene flesch St. Julien, ‘de Gids’ van November 1864, zoo ik mij niet bedrieg, waarin de bekende kritiek op de werken van van Lennep voorkomt, terwijl de Heer H. den avond met zijne uitgebreide administratie doorbragt.

Daar mijn gastheer mij ook in de gelegenheid wilde stellen den voortdurend werkenden krater van den Pepandajan te bezoeken, begaven wij ons den volgenden middag naar het op tien palen afstands gelegen dorp Tjiseroepan, met het voornemen om den nacht in den goeden pasanggrahan, die daar is opgerigt, door te brengen.

Reeds vroeg in den morgen begaf ik mij, in gezelschap van

het districtshoofd en door eenige koelies gevolgd, op weg. Wij reden door uitgestrekte koffijtuinen, die, hoe hooger men komt, des te minder met vruchten beladen zijn; de weg was door de menigvuldige beekjes en bergstroompjes, die hem telkens doorsneden, glibberig en dikwijls zeer steil. Op geruimen afstand verneemt men reeds het onderaardsch gedruisch, volkomen gelijk aan het werken van eenige stoommachines; de grond wordt warm en drie palen lang wandelt men te midden van gesmolten lava en zwavel en ziet niets dan tooneelen van verwoesting. In den krater bevinden zich ongeveer vijftig minerale kolken, behalve talrijke spleten waaruit het kokende water met zwavel vermengd opborrelt en eenige modderwellen. De grond is op sommige plaatsen geheel ondermijnd, en het is noodzakelijk bij elke schrede den grond vooraf te onderzoeken. Vóór het jaar 1772 schijnt de Pepandajan geen spoor van vulkanische werking vertoond te hebben, maar dat jaar had plotseling eene uitbarsting plaats, waardoor, zooals ik vernam, 40 dorpen en drie duizend menschen bedolven werden. De top van den berg, die ruim één uur in omtrek bedroeg, is destijds geheel ingestort.

Te elf ure kwam ik in den passanggrahan te Tjiseroepan terug, waar eene goede rijsttafel mij wachtte, en des middags zette ik mijne reis naar Waspada (de meergemelde gronden van den Heer H.) voort langs Tjikadjang, de theeplantage van den Heer B. Ongelooflijk is het aantal wilde zwijnen in deze streken, die dikwijls in de theeplantages, welke allen terrasgewijze tegen het afspoelen van het water zijn aangelegd, groote verwoestingen aanrigten.

III. Iets over den maatschappelijken toestand in de Preanger-regentschappen.

Hier te Garoet, in het hartje der Preanger-regentschappen, acht ik het de meest geschikte plaats om iets aangaande den maatschappelijken toestand, zooals die mij voorkwam, mede te deelen. Zooals men weet, bestaat de inlandsche bevolking van

Java, met uitzondering van de standplaatsen, in het algemeen uit twee groote stammen: de Soendanezen in de westelijke residentiën Bantam en de Preanger-regentschappen, de Javanen in de overige residentiën. Ofschoon, deze stammen in uiterlijk voorkomen en karakter in hoofdzaak overeenkomen, zijn zij toch door iemand, die eenigen tijd in de binnenlanden heeft doorgebvagt, ligtelijk te onderscheiden.

De Soendanezen staan op een eenigzins lageren trap van ontwikkeling en overtreffen hunne naburen alleen in bijgeloovigheid.

Zooals ik van bevoegde beoordeelaars vernam, bestaat er tusschen deze twee stammen altijd eene zekere afgunst en naijver, die, in tijden van opstand, ons zeer goed te stade zouden kunnen komen en ons in de gelegenheid stellen denzelfden regel toe te passen, waardoor het uit de meest heterogene deelen bestaande Oostenrijk zijne thans wankelende heerschappij zoo langen tijd heeft gehandhaafd. Ten aanzien van de kleeding staan de Soendanezen ook eenigzins bij de Javanen ten achteren. Om met de dames te beginnen, de vrouwen dragen bijna allen zonder onderscheid slechts een sarong van donkerblaauwe kleur. De kleeding der mannen, wanneer zij aan den arbeid zijn, bestaat gewoonlijk uit hetzelfde kleedingstuk van grof lijnwaad, om de heupen heengeslagen; verder een hoofddoek en eene groote kris, veel langer dan die, welke bij de Javanen gebruikelijk is. Doch het gebruik van den hoofddoek verraadt bij hen reeds eenige luxe en, zoo hij al gedragen wordt, is hij toch minder sierlijk om het hoofd gewonden dan bij de Javanen. Een gevlochte hoed, doorgaans beschilderd, is het gewone hoofddeksel. Om het op zijn indisch uit te drukken, de inlander is regt lekker, wanneer hij een mooije *pakejan* kan bekomen, maar daar, tijdens mijn verblijf, de katoenen goederen enorm in prijs gestegen en de prijzen der koffij dezelfde gebleven waren als in vroegere jaren, zoo waren de meesten niet bij magte zich eenig nieuw kleedingstuk aan te schaffen.

Is de kleeding der bewoners eenvoudig, niet minder is dit ook het geval met hunne huizen, welke gewoonlijk bestaan uit eenige bamboe-palen van uiterlijk acht voeten hoog, door bamboe-vlechtwerk verbonden. Eene deur van bamboe dient tevens om licht door te laten, want ramen kent men niet; door eene bamboe-omheining (pagĕr) is de woning van den weg gescheiden en zij wordt door bamboestruiken of klapperboomen overschaduwd. Op kleinen afstand is, ongeveer in denzelfden trant,

eene rijstschunr gebouwd, even als het huis met alang-alang (lang gras) bedekt. De huizen der hoofden zijn meestal nog van eene soort van pandopo (gaanderij) voorzien en niet zelden met atap of idjoek gedekt. Bamboe en alang-alang zijn de eenige noodzakelijke materialen tot opbouw van een huis. Brand is op Java aan de orde van den dag, daar de inlanders gewoon zijn des avonds een vuur in hunne woning aan te leggen en, daar rondom gezeten, den tijd met rooken van *roko daoen* (tabak in een pisangblad gewikkeld) of met voorlezen of met slapen door te brengen. Wanneer alsdan den éénen dag het huis is afgebrand, is het gewoonlijk den volgenden dag weder opgebouwd, daar de eenvoudige materialen alom in overvloed voorhanden zijn.

Het huisraad bepaalt zich tot een matje, dat op eene soort van bank (bali-bali genoemd) wordt uitgespreid en alzoo tot slaapplaats dient, een ijzeren pot, eene geschilderde kist, somwijlen wat aardewerk, en eenige bamboe-kokers waarin het drinkwater bewaard wordt.

De huisdieren bestaan, behalve het last- en trekvee, in de eerste plaats uit eene duif, die zorgvuldig in eene kooi, van een gordijn voorzien, bewaard wordt. De Heer van Rees verhaalt ons in zijne ‘Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier’, dat de inlander in het vast geloof verkeert, dat na honderd jaren deze duif een gouden ei zal leggen. Verder vindt men bij ieder huis een zoogenaamden gladdakshond, die steeds midden op den weg ligt en niet dan schoorvoetend en juist op het oogenblik dat een wagen hem zou kunnen overrijden, zich verwijdert, en dan nog niet verder dan volstrekt noodig is. De honden worden door de inlanders voor onrein gedierte gehouden, en in materiëelen zin zijn zij dit dan ook in de hoogste mate. Trouwens de minachting voor hen is zoo groot, dat zij nooit eenig behoorlijk voedsel ontvangen. De katten zijn even als de onze, maar zonder staart.

De soendasche taal of het goenoengsch heeft, zooals ik van mijnen gastheer mogt vernemen, slechts weinig overeenkomst met het maleisch en het javaansch. De enkele woorden die ik mij herinner, geven mij allezins grond om dit te gelooven: om slechts een voorbeeld uit het dagelijksch leven te noemen: water, in het maleisch *ajer*, is in het soendasch *tjaie* en in het javaansch *banjoe*; vuur is in het maleisch *api*, in het soendasch *seuneu*, in het javaansch *gĕni*.

Hulpvaardigheid, matigheid en vreedzaamheid zijn hoofddeugden van de bewoners dezer gewesten; voeg hierbij ondergeschiktheid en grooten eerbied voor hunne meerderen. Opmerkelijk is het, dat, zoodra men de grenzen van Buitenzorg overschreden heeft, de inlanders niet alleen de Europeanen groeten, maar gewoonlijk aan den kant van den weg gaan zitten; wanneer men een man te paard tegenkomt, stijgt deze terstond af (dit laatste is trouwens bijna over geheel Java gebruikelijk), terwijl de vrouwen gewoonlijk het gelaat van den weg afwenden. Ofschoon het mij voorkomt, dat deze onderdanigheid wat te ver gedreven is, zoo meen ik toch dat, het geringe getal Europeanen in aanmerking genomen, aan deze aangeboren ondergeschiktheid een groot voordeel verbonden is, en dat het niet politiek zou zijn haar geheel bij den inlander te smoren.

Het cultuurstelsel is, even als de heffing der landrente, nooit op deze residentie toegepast, maar in stede daarvan is er tot den huidigen dag de verpligte koffij-cultuur gehandhaafd, die er reeds door de Oost-Indische Compagnie ingevoerd en door Daendels op beteren voet gebragt is.

Ofschoon het ons niet ontbreekt aan uitvoerige beschrijvingen van den koffijboom en de bewerking der koffijtuinen, zal eene korte herinnering der hoofdtrekken hier ter plaatse niet ongepast zijn. De kennis van een product, dat allen dagelijks gebruiken, dat jaarlijks millioenen schats aan ons vaderland oplevert, maar welks cultuur en bereiding daarentegen een drukkenden last legt op de schouders van vele duizenden onzer indische onderdanen, mag aan geen Nederlander ontbreken. De koffijboom bereikt gewoonlijk eene hoogte van tusschen de 12 en 20 voeten; hij heeft een regten stam en eivormige gladde bladeren, die meer of min op laurierbladeren gelijken. De vrucht is eene langwerpig ronde bes, die zich eerst geheel groen, vervolgens rood, en eindelijk violetkleurig vertoont. Zij bevat twee zaden, die door een middenschot gescheiden zijn, en door ons koffijboonen genoemd worden. De bloem gelijkt veel op onze jasmijn, en vertoont zich vooral in de kentering der moesons op Java het prachtigst van October tot het einde des jaars. De koffijtuinen leveren alsdan, door de millioeuen witte bloesems die als sneeuwvlokjes tusschen de bladeren glinsteren, een bekoorlijk gezigt op. Deze tuinen worden gemeenlijk op de hellingen der bergen aangelegd, tot op eene hoogte van 3 à 4

duizend voet, waar de thermometer niet lager dan 56° Fahr. daalt. De bodem moet niet te steil rijzen, daar hij alsdan in den regentijd wegspoelt. In zwarte aarde met zand vermengd tiert de koffijheester het best; maar wanneer er zwaveldeelen in den grond aanwezig zijn, komt hij in het geheel niet voort. Gewoonlijk worden voor de koffijtuinen geschikte gronden in de wildernissen opgezocht, en zijn die gevonden, dan worden zij van de ruigte gezuiverd, met den patjol omgespit, en vervolgens met dadapboomen beplant, om aan de koffijheesters tot schaduw te strekken. Tusschen de rijen dezer boomen plant men de koffijstekken in enkele of dubbele rijen, op een afstand van zes à acht voeten. Tot beschutting tegen de rhinocerossen, wilde varkens, tijgers en andere woudbewoners, worden er schuttingen om de koffijtuinen gemaakt, terwijl grachten of geulen, van eenige voeten breedte, op bepaalde afstanden gegraven, tot afvoer van het overtollige water dienen. Is de tuin alzoo gereed, dan wordt aan den ingang een bordje geplaatst, waarop in 't hollandsch en maleisch de naam van den tuin, het aantal boomen dat hij bevat en het jaar waarin hij is aangelegd, zijn vermeld.

Tot de voortplanting worden boompjes gebruikt, die onder de oude boomen uit afgevallen vruchten zijn opgeschoten, regt van stam zijn, ten minste twee takjes hebben en niet langer zijn dan zes en een half voet.

De tuinen worden zorgvuldig schoon gehouden, waarbij vooral zorg moet gedragen worden dat de heesters niet door het gebruik van scherpe werktuigen beschadigd worden. Het reinigen der boompjes van mos en parasietplanten en van schadelijke insekten is zeker ten sterkste aan te bevelen, maar men beweert dat de tuinen ook te schoon kunnen gehouden worden. De partikuliere planters laten het onkruid slechts losschoffelen en met de afgevallen bladeren aan den voet der boomen verzamelen, om als een soort van mest te dienen, en dit schijnt de voorkeur te verdienen boven het zorgvuldig wegruimen van gras en onkruid dat in de gouvernementstuinen plaats heeft. Het snoeijen der boomen is zeer nuttig, maar in de gouvernementstuinen geschiedt het zelden. Wanneer de vruchten rijp en geplukt zijn, worden zij uitgespreid op bamboezen rekken, die vier voet boven den grond verheven zijn, ten einde ze alzoo gedurende eenige weken bij droog weder aan de zon bloot te stellen. Tot bescherming tegen de regens dienen beweegbare daken,

bestaande uit alang-alang, die over houten ramen is uitgestrekt. Is het weder zeer regenachtig, dan wordt onder de rekken een smeulend vuur aangelegd, ten einde het droogen te bespoedigen. Vervolgens wordt de vrucht ontbolsterd in rijstblokken, of wat beter is, door wrijving tusschen buffelhuiden. De regenten, de contrôleurs en onder hen de opzieners zijn met het toezigt belast.

Zoo als ik zoo even reeds opmerkte, bestaat in de Preanger-regentschappen het cultuurstelsel niet, maar is de bevolking gedwongen in de streken, die voor deze teelt geschikt zijn, een zeker aantal koffijboomen te planten en te onderhouden. Voor elken pikol, dien zij aan de gouvernementspakhuizen schoon en gezuiverd aflevert, ontvangt zij ƒ 6.25 (op deWestkust van Sumatra ƒ 11.00). De regenten en de contrôleurs genieten eene percentsgewijze belooning, en dit heeft in vroegere jaren het gevolg gehad, dat men zich beijverd heeft om veel koffijboomen te laten planten, zonder altijd met overleg de geschikte gronden uit te kiezen, waarop het zoo zeer aankomt. De bevolking is dikwijls verpligt zich te begeven naar koffijtuinen die twaalf tot veertien uren van hare woningen verwijderd zijn, hare huisgezinnen, sawah's enz. achter te laten, om onder het toezigt van eenige mandoors dagen achtereen de tuinen schoon te maken en te onderhouden. En dat deze gedwongen arbeid niet gelijkelijk drukt, behoeft geen verder betoog, wanneer men in aanmerking neemt het aanzienlijk dienstpersoneel, dat de hoofden bij zich hebben en dat van deze cultuur is vrijgesteld, de verschillende afstanden waarop de tuinen zijn aangelegd, enz. Ik herinner mij dat op den middag toen ik van Garoet naar Tjiseroepan reisde en ik gedurig troepen inlanders van zes, zeven personen ontmoette, mijn gastheer mij op de vraag wat dat te beteekenen had, met verontwaardiging antwoordde: ‘dat volk wordt naar de koffijtuinen, of liever koffijbosschen gejaagd.’ En dit laatste is in menig opzigt volkomen waar. Wie zich van den Tankoeban-Praauw naar Nagie of van Tjiseroepan naar den Papandajan begeeft, kan zich overtuigen welke onafzienbare en toch schier niets opleverende tuinen daar zijn aangelegd, die veel meer op koffijbosschen dan op koffijtuinen gelijken. En dat deze tuinen niet afgeschreven waren, maak ik daaruit op, dat men op onderscheidene plaatsen bezig was ze te bearbeiden. Sommige tuinen waren veel te hoog aangelegd, anderen op slechte gronden, bij anderen was geene genoegzame zorg voor de schaduwboomen of omheiningen gedragen; en toch hoevelen werden niet gedwongen hun

have en goed, vrouw en kinderen, dagen achtereen te verlaten om die ondankbare gronden te bewerken! In de cultuurprocenten lag het kwaad; deze zijn de oorzaak van die dikwijls geheel ondoelmatige aanplantingen, deze hebben de bevolking meermalen zwaarder gedrukt dan de dwangcultuur zelve[1].

Een contrôleur heeft gewoonlijk een veel te groot district en te veel andere werkzaamheden, dan dat hij een goed toezigt kan houden; bovendien kan hij niet beschikken over geregeld en om zoo te zeggen gedrild werkvolk (skilled labourers). Het snoeijen der koffijboomen is, zoo als mij verzekerd werd, een eerste vereischte, om vele en goede vruchten te verkrijgen, en hiertoe behoort eene zekere bedrevenheid. Wanneer en hoe wordt dit in de gouvernementstuinen in toepassing gebragt?

Een particulier die zelf zijne gronden kiest, ze naar zijn eigen inzien bewerkt en het dagelijksch toezigt daarover houdt, kan, bijzondere omstandigheden daargelaten, van 150 à 200 boomen een pikol koffij verkrijgen, terwijl de gouvernementscultuur op niet meer dan één pikol van 450 boomen kan rekenen. Voornamelijk is dit ook toe te schrijven aan de karige belooning die de bevolking geniet, daar onder de ƒ 6.25 die hierboven genoemd zijn, ook begrepen zijn de geheele bereiding en het vervoer over een afstand van niet zelden 30 à 40 palen. Is de tijd der inzameling daar, dan haast men zich zoo spoedig mogelijk gedaan te krijgen; de koffij wordt als het ware van de boomen afgesjord, ja niet zeldzaam moeten er voorbeelden zijn dat het product weggeworpen werd, om van het verder vervoer verschoond te blijven. Het ware te wenschen dat deze cultuur, die zulke aan den arbeid onevenredige uitkomsten oplevert, in handen van particulieren overging. Ik noem de uitkomsten onevenredig, wanneer men het aantal huisgezinnen, de uitgestrektheid der tuinen en de bijzondere geschiktheid van den bodem voor deze cultuur, mits er goede gronden gekozen worden, in aanmerking neemt, ofschoon het aantal pikols aan het gouvernement geleverd, bij oppervlakkige beschouwing, eene goede vertooning maakt. Of het evenwel wenschelijk is dat eene particuliere maatschappij op zulk eene groote schaal als de West-Java-koffij-cultuur-maatschappij zich plotseling van alle koffijtuinen in de westelijke residentiën meester make, zoude

1 Na de inzending van dit opstel is mij het besluit van den 20sten Januarij 1866 bekend geworden, waarbij de cultuurprocenten zijn afgeschaft. Voorzeker eene belangrijke schrede op den weg van vooruitgang.

ik niet zoo voetstoots durven beslissen. Het voor en tegen dezer question brûlante is in de laatste tijden met warmte verdedigd. Aan den eenen kant moge men met grond zeggen dat het bestaan van zulk eene magtige maatschappij naast het gouvernement gevaarlijk is, of dat het bezwaar van onvoldoend toezigt op zulke uitgestrekte tuinen hetzelfde blijft als bij de gouvernementscultuur (hieromtrent is de maatschappij voornamelijk aan zich zelve verantwoording verschuldigd); aan den anderen kant valt het niet te ontkennen, dat juist zulk eene maatschappij door haren grooten omvang in staat zal zijn de bijna geheel onbekende zuidkust van Bantam en de Preanger-regentschappen te exploiteren, vooral door het aanleggen van afvoerwegen naar het zuiderstrand. Daartoe echter zou de hulp van zulk een magtig ligchaam, mijns inziens, alleen dan mogen worden ingeroepen, wanneer het bleek dat de partikuliere ondernemingsgeest te kort schoot. En dit zou bij meerdere aanmoediging vermoedelijk niet het geval zijn. Het volgende voorbeeld zal ons echter leeren, hoe, zelfs nog in de laatste jaren, de aanbiedingen van partikuliere ondernemers door de regering ontvangen zijn.

In het jaar 1861 verzocht een algemeen geacht ingezeten van de Preanger-regentschappen aan het Gouvernement 300 bouws woeste gronden, ten einde drie vierde gedeelten daarvan met thee en meekrap en één vierde met koffij, ten behoeve van den staat, te beplanten, welk laatste product afgestaan zou worden tegen ƒ 5.50 à ƒ 6 de pikol. Hierbij gaf hij de verzekering dat deze gronden bearbeid zouden worden door bezoldigde boedjangs (werklieden).

Het inwilligen van dat verzoek zou ten gevolge hebben:

1°. dat het Gouvernement zijne winst op de koffij en de hoofden hunne procenten zouden blijven genieten, daar aan den adressant dezelfde prijs voor de koffij als aan de bevolking zou worden te goed gedaan;

2° dat eene onbevolkte wildernis in een welvarend landschap zoude worden veranderd.

De bedenkingen door de regering hiertegen ingebragt waren drieërlei:

1°. Vrees voor clandestinen opkoop van koffij.

2°. Vrees voor de verwaarloozing van den aanplant der koffij.

3°. Vrees dat de hoofden de onderneming zouden bevoordeelen.

Dat deze bedenkingen geheel zonder grond waren, moge uit het volgende blijken.

Wat zou den ondernemer bewegen de koffij heimelijk van de bevolking op te koopen? Hij geniet dezelfde betaling als de bevolking, en dus zou hij zich noodeloos met het transport naar de koffijpakhuizen belasten. Mogt in weêrwil daarvan de contractant toch zoo ondoordacht zijn, dan zou van hem een eed gevorderd kunnen worden, of men zou zware boeten op dit misdrijf kunnen stellen. Even dwaas zou het in hem zijn den aanplant van de koffij te verwaarloozen; hij verbindt zich binnen een jaar 75 bouws te beplanten, en geniet, zooals gezegd is, ƒ 5.50 of ƒ 6.- per pikol. Hoe meer hij opbrengt, hoe minder de productiekosten bedragen zullen; hij heeft derhalve bij goed onderhoud het grootste belang. Gesteld nu dat op 75 bouws grond 80,000 koffijboomen kunnen geplant worden, en dat een boedjang 1000 boomen kan onderhouden, wat niet te veel is, dan heeft hij 80 boedjangs noodig à ƒ 50.- 's jaars (dus ƒ 4,000). Stel voor andere uitgaven ƒ 500.-, dat zou wezen ƒ 4500 aan onkosten. Een particulier kan gemakkelijk van 150 boomen een pikol koffij verkrijgen. De opbrengst zou dus 532 pikols bedragen die, door elkander à ƒ 5,60 berekend, ƒ 3000.- geven. Hij komt derhalve ƒ 1500.- op de exploitatie van zijne koffij te kort, dat is ƒ 5.- per bouw over zijne geheele exploitatie, die hij uit het produkt der 225 met thee en meekrap beplante bouws moet vinden. Hierin ligt zeker wel de sterkste prikkel om de koffijtuinen zooveel mogelijk te doen opbrengen. Ten overvloede zou het Gouvernement een minimum kunnen stellen, b.v. een pikol van 200 boomen, waar mede zelfs aan de mogelijkheid van verwaarloozing de pas ware afgesneden.

Dat de hoofden zulk eene onderneming in alle opzigten zouden bevoordeelen en er knoeijerijen zouden plaats vinden, heeft ook geen grond, daar de regering zelve de cultuurprocenten aan de hoofden zou uitbetalen.

Ik acht het onnoodig nog verder de voordeelen op te sommen die het in cultuur brengen van wildernissen belooft; het ware te wenschen dat elke onderneming van dien aard niet alleen door de regering toegestaan, maar ook aangemoedigd werd, en toch is op het verzoek van den adressant, zonder eenige verdere mededeeling, bij besluit van 15 Aug. 1861 afwijzend beschikt.

De Javaan is in het algemeen bij uitnemendheid landbouwer,

maar daaruit volgt volstrekt niet dat hij landbouwer bij uitnemendheid is. Ofschoon zijne landbouwkundige kennis zich bijna uitsluitend tot het bebouwen der sawah's bepaalt, laat ook de bewerking daarvan nog vrij wat te wenschen over.

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat, ofschoon wij in de regeringsverslagen jaarlijks kunnen lezen, dat het aantal bouws met rijst beplant toeneemt, de prijs van het eerste levensmiddel in den regel stijgende is, ja dat dikwijls de regering zich genoodzaakt ziet, leniging in de algemeene nooddruft aan te brengen. De oorzaak hiervan werd steeds toegeschreven aan eene bijzondere omstandigheid, die de mislukking van het padigewas ten gevolge had, en in de hoop op betere tijden werden niet zelden aanzienlijke sommen door de regering beschikbaar gesteld.

Dat deze tegemoetkoming en voorziening in de behoefte, zoo al eenigermate een *noodzakelijk* kwaad, dan toch stellig een kwaad was, blijkt hieruit, dat de Javaan met eene zekere onverschilligheid de toekomst te gemoet gaat, dat de hem in meerdere of mindere mate aangeboren luiheid door zijn steunen op de hulp der regering gevoed wordt, dat hij niet zelden zijne velden slecht bebouwt, ja zelfs verwaarloost, overtuigd dat hij in geval van nood toch op den bijstand van het Gouvernement kan rekenen.

Maar er is nog eene andere oorzaak, waarom de inlander zich betrekkelijk weinig aan de padicultuur laat gelegen zijn; immers de drukkende heerediensten van zoo onderscheiden aard en de verpligte koffijcultuur hebben bij hem het denkbeeld gevestigd, dat de veronachtzaming der padivelden in het belang van andere cultures met de inzigten der regering overeenkomt. Het geloof dat de mislukking van het padigewas steeds aan hooger hand of aan bijzondere omstandigheden, zoo men wil, moet worden toegeschreven, is in den laatsten tijd min of meer aan het wankelen gebragt, daar de lang verwachte vruchtbare jaren nog niet zijn aangebroken.

Bij onderscheidene aanschrijvingen werden de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur aangespoord, meer zorg te besteden aan en beter toe te zien op eene goede bebouwing der sawah's.

Dat deze pogingen evenwel over het algemeen vruchteloos waren, blijkt hieruit, dat na een tijdsverloop van zeventien jaren, tusschen de eerste aanschrijving van 13 Junij 1847 en de laatste van 23 Augustus 1863, toch nog in deze laatste

aanschrijving het mislukken der paditeelt, in de residentiën Tĕgal en Pekalongan, aan gebrek aan zorg wordt toegeschreven.

De javaansche landbouwer is deels door eene opeenstapeling van regelingen, voortspruitende uit overlading van werk, deels door gemis van loon, tot een staat van afhankelijkheid van zijne hoofden vervallen, die hem als het ware tot een machine voor den rijstbouw heeft verlaagd. Hierdoor is alle ondernemingsgeest bij hem uitgedoofd, ja zelfs veroorzaakt, dat velen de padisoorten niet meer kunnen onderscheiden.

Eene nota over de rijstcultuur op Java, door den Heer H.A. van der Poel, vestigt, met betrekking tot den achteruitgang der rijstcultuur, onze aandacht nog op de volgende punten:

1°. De keuze en behandeling der zaaipadi.

Door de overhaasting en onophoudelijke aansporing in alles, wat de paditeelt betreft, wordt den landbouwer niet de noodige tijd gelaten om zijn padizaad goed en zorgvuldig uit te zoeken. In sommige gewesten is het niet ongewoon, dat op het oogenblik dat geoogst wordt, van elken landbouwer eene hoeveelheid padi, bestemd voor zaad voor het volgende jaar, in beslag wordt genomen, en in de schuren der dorpshoofden bewaard, omdat het dikwijls gebeurd is, dat de landbouwer op het tijdstip van zaaijen ook de zaaipadi geconsumeerd had. Ofschoon dit wel van vaderlijke zorg getuigt, zoo is het niettemin de oorzaak, dat het belangrijkste verzuimd wordt, nl. het uitzoeken der krachtigste halmen, die de meeste aren en volledigst ontwikkelde korrels dragen. En wat wel het ergste is, een groot deel van het in de dorpsschuur geborgen zaad wordt door de menigvuldige ratten en muizen (aan wier hoofd zich niet zelden, zoo als mij verteld werd, het dorpshoofd zelf bevindt) opgegeten, veel meer dan toen de landbouwer zelf zijne padi bewaarde. Een groot gebrek is het ook, dat jaren achtereen het zelfde zaad gezaaid en geplant wordt in denzelfden bodem waarop het geoogst is; de ondervinding toch en de wetenschap hebben geleerd, dat gestadige verwisseling de beste uitkomsten geeft.

De zorgeloosheid omtrent de zaaipadi brengt ook te weeg, dat verschillende soorten ondereengemengd worden, die op verschillende tijdstippen tot rijpheid komen; het snijden loopt dientengevolge niet geregeld en binnen den daarvoor gestelden tijd af, en niet zelden blijft een groot gedeelte tot voeding van vogels en viervoetige dieren op het veld. Hierdoor ont-

staat een belangrijk verlies, en zij, die zich daaraan niet willen blootstellen, snijden alles te gelijk weg, rijp en onrijp, en brengen een ziekte veroorzakend product ter markt.

2°. De bewerking der zaadbedden, die geregeld van versch water voorzien moeten worden, het herstel der dammen, het uitdiepen der waterleidingen, het versterken der dijkjes, enz. Dit alles laat veel te wenschen over, vooral in de streken waar zich indigo en suikerrietvelden met bijbehoorende fabrieken bevinden; deze toch moeten gedurende eenigen tijd van het water der sawah's voorzien worden.

3°. De gewoonte der inlanders om de zaaipadi slechts op 3 à 3½ duim afstands van elkander te plaatsen, in stede van 6 à 8 duim. Daardoor is de behoefte aan zaaipadi 100 pCt. grooter dan noodig was. De plantjes worden te digt opeengezet; gebrek aan lucht belemmert de ontwikkeling; veel wordt er verstikt; in één woord, men verkrijgt veel stroo en weinig graan. De Heer H., te Garoet, geeft zich dan ook ontzagchelijk veel moeite om het gevoelen dat altijd, hoe meer er gezaaid wordt, er ook des te meer gemaaid wordt, te bestrijden, en in het door hem bewoonde regentschap heeft hij reeds eenige resultaten van zijne pogingen gezien. Wanneer men de velden langs rijdt, valt het terstond in het oog, welke sawah's volgens de, zoo als de inlander zich uitdrukt, *nieuwe manier* bezaaid zijn en welke niet; bij de eerste ontwaart men steeds een helder groene kleur, bij de andere een min of meer gele, een gevolg van verstikking.

Van bemesting heeft de inlander niet het minste begrip; de mest heeft voor hem volstrekt geene waarde en wordt gewoonlijk op den weg of in de rivieren weggeworpen.

Eene cultuur, die allezins aanmoediging verdient en waarvan de uitkomsten niet twijfelachtig zijn, is de vischcultuur. De Javaan, die bijna uitsluitend rijst met lombok en pisang of eenige andere vruchten nuttigt, zou in visch een goed surrogaat vinden voor vleesch, dat hij bijna nimmer bekomen kan, en deze teelt veroorzaakt volstrekt geene moeite noch kosten. De hoeveelheid visch die hij thans gebruikt, mag geen naam hebben.

Maar eene van de grootste belemmeringen van den landbouw, waardoor letterlijk aan alle verbetering de weg wordt afgesneden, zijn de vele verschillende en drukkende heerediensten, waaraan de bevolking is onderworpen.

Tot de voornaamste behooren het onderhoud van wegen en bruggen, het onderhoud der paarden voor de posterij, het onderhoud der postloodsen, paardenstallen en passanggrahans, het betrekken der gardoe's, het overbrengen van gevangenen, het praesteren van koelidiensten aan de ambtenaren, enz. Voeg hierbij het enorm aantal handen, dat aan den landbouw onttrokken wordt, door dat de inlandsche hoofden gewoonlijk van een zeer talrijk personeel omringd zijn, en waardoor de heerediensten natuurlijk te zwaarder op de overigen drukken. Ook wordt de druk zeer vermeerderd door de wijze waarop de heerediensten worden uitgevoerd, en waarvan het volgende tot voorbeeld moge strekken.

De wegen over Java zijn over het algemeen in eenen zeer goeden toestand, dank zij de zorg die daaraan besteed wordt. Wanneer iets aan den weg hersteld moet worden, dan wordt door het daarmede belaste inlandsche hoofd de bevolking opgeroepen, en niet zelden ziet men dan dertig à veertig personen opkomen voor eene herstelling, die den arbeid van slechts drie of vier man vereischt. De overigen zijn dan bezig met op den grindweg weder nieuwe grind aan te voeren, of slapen, totdat de anderen met hun werk gereed zijn.

Dat eene geheele afschaffing der heerediensten niet raadzaam, ja onmogelijk is, en dus ook niet verlangd mag worden, spreekt van zelf; maar eene billijke regeling is hoogst noodzakelijk. Het initiatief (meer ook niet) is hiertoe genomen bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 3 September 1864[1].

Het was juist poewasa (vasten), toen ik mij in de Preanger-regentschappen bevond. In iedere negerie of stad, zoo als men het noemen wil, bevindt zich eene mohammedaansche kerk of mĕsigit en die, even als de steden zelve, wat den vorm betreft, geheel aan elkander gelijk zijn. Des avonds van acht tot twaalf ure vernam men hier een aanhoudend geschreeuw, ter eere van Mohammed aangeheven. In deze dagen is de bevolking opgewonden, en naar men mij zeide is het dan niet raadzaam de moskeeën te bezoeken, daar dit bij een volk, dat nog op zulk een lagen trap staat, ligt aanstoot zoude geven. Overigens zijn de Soendanezen niet fanatiek, tenzij ze

1 Eerst nadat dit opstel was geschreven, werd in Europa de latere regeling bekend bij de ordonnantiën van 5 Jan. en 15 Febr. 1866, die met 1 Jan. 1867 in werking zullen treden.

worden opgewonden door de hadji's of zoogenaamde Mekkagangers, die een grooten invloed op de ligtgeloovige menigte uitoefenen. Deze hadji's zijn gewone inlanders, die voorgeven te Mekka te zijn geweest, ofschoon het grootste gedeelte niet verder komt dan Singapore, vanwaar zij met een witten tulband en een witten kabaai, op de wijze der Arabieren, terugkeeren. Velen worden tot dezen zoogenaamden pelgrimstogt naar den tempel van Mekka aangemoedigd, omdat zij bij hunne terugkomst vrij zijn van heerediensten en ten koste der bevolking leven. Te bejammeren is het dat het gouvernement de passen voor de hadji's, waarvoor een som van meer dan ƒ 100 gevorderd werd, heeft afgeschaft, daar sedert hun aantal schrikbarend is toegenomen. Terwijl in 1850 dit aantal 71 bedroeg, steeg het in 1857 tot 2152 en in 1862 reeds tot bij de 5000; en deze worden alle door de bevolking onderhouden.

Het gouvernement is er in de laatste jaren ernstig op bedacht geweest, het toenemend fanatisme en bijgeloof tegen te gaan door de uitgave van boekjes in de soendasche taal, waarin het bijgeloof als dwaasheid wordt voorgesteld en aan de inlanders hunne eigene geschiedenis (niet die der Arabieren) en episoden uit onze vaderlandsche geschiedenis verhaald worden. Eene zelfopoffering als van Jan van Schaffelaar, van van Speyk, van Prins Willem I, die ter liefde van zijn volk zijne kostbaarheden verkocht, dit zijn episoden, die den inlander respect inboezemen voor de geschiedenis zijner beheerschers. Dat de moord der de Witten zorgvuldig verzwegen wordt, spreekt van zelf. Deze boekjes zijn zeer goedkoop verkrijgbaar gesteld en worden thans al meer en meer verspreid; menigmaal hoorde ik te Garoet voorlezingen, naar men mij vertelde uit die boekjes, en gewoonlijk op een zingenden toon.

Hetgeen ik hier omtrent den maatschappelijken toestand heb opgeteekend, bepaalt zich bijna uitsluitend tot hetgeen ik gezien en hier en daar vernomen heb; dat eene hervorming alleszins wenschelijk is, ja, wat meer zegt, door de billijkheid gevorderd wordt, zal ook uit dit weinige voldoende blijken.

IV. Terugreis naar Batavia. - Sindanglaja. - De Gĕde. - Tjikopo. - Buitenzorg. - Batavia.

Het wordt voor mij hoog tijd, Garoet, waar ik zulke aangename dagen heb doorgebragt, te verlaten, daar ik uiterlijk den 17^{den} Februarij te Batavia terug moet zijn. Ik volgde denzelfden weg, dien ik gekomen was, naar Bandong terug, alwaar ik nog twee dagen in het gastvrije huis van den toenmaligen secretaris der Preanger-regentschappen vertoefde. Maar nu ondervond ik wat het zegt, Java te bereizen, wanneer men geen eigen reiswagen heeft; welke moeite ik ook deed, wien ik ook daarom vroeg, niemand kon mij een wagen ter leen geven, en ik was reeds op het punt de drie en veertig palen naar Tji-andjoer te paard af te leggen, toen de Heer d.K., ingenieur van den waterstaat, met mijn lot begaan, de vriendelijkheid had mij den zijnen aan te bieden, onder voorwaarde, dat ik dien terstond na mijne aankomst, door middel van karbouwen terug zou zenden.

Ik had mij voorgesteld van Tji-andjoer af mijne route langs den grooten postweg over den Megaměndoeng naar Buitenzorg te nemen en halverwege nog twee dagen op het bekende gezondheidsétablissement van Dr. Ploem, Sindanglaja, te verblijven, ten einde in de gelegenheid te zijn nog een van de hoogste bergtoppen van Java te beklimmen. Den 11^{den} Februarij reed ik vroegtijdig te paard het bekoorlijke Tji-andjoer uit en volgde den van hier af steeds stijgenden postweg. Een frissche berglucht kwam mij te gemoet; de groote verscheidenheid van plantengroei, die welige rijstvelden, en wederom die kolossale geheel begroeide berggevaarten in het verschiet, die stroomende riviertjes die grazende karbouwen, dat drukke vertier van koelies en kooplieden, die hunne waren naar de pasar bragten, alles noopte mij om uit te roepen: welk land ter wereld kan met u, o Java, in schoonheid, in grootschheid wedijveren!

Een echte inlandsche kampong heeft iets vreedzaams, iets dat onwillekeurig aan een lang verleden doet denken. De vrouwen zijn druk bezig met het stampen der padi en met de verdere

bereiding en zuivering; een aantal mannen, die met moeite hunne koopwaren langs den steilen bergrug hebben opgesjouwd, zitten rustig in de talrijke warongs hunne strootjes te rooken of sirih en tabak te pruimen; hunne verversching bestaat gewoonlijk in een pisang of, zonderling genoeg, waarschijnlijk om nieuwe krachten op te doen, in een kommetje warm water. Men hoort geen ander geluid dan den hollen klank der rijstblokken of het stooten en kraken van deze of gene pedati, want het is iets buitengewoons, wanneer men van de twaalf mannen, die bij elkander zitten, er één hoort spreken. Hoe de kampong heet, die ik thans betrad, ben ik vergeten; maar daar ik reeds ongeveer drie uren te paard had gezeten en ik meester van mijn tijd was, begaf ik mij ook in eene warong om wat uit te rusten. Zoodra de Europeaan eene warong binnentreedt, geeft men hem terstond een matje; ik vroeg een kop koffij en ontving daarop evenzoo een kommetje warm water, waarin de restauratiehouder zooveel gemalen koffij deed als eene prise uit eene snuifdoos.

Een aantal kinderen van vier jaren en daarbeneden huppelden en sprongen daar in hunne paradijs-pakjes vrolijk rond; met hunne rijstbuiken schenen zij de wereld te rijk. De kinderen worden alleen met rijst groot gebragt, die hun even als kalkoenen, die vetgemest worden, in den mond gestopt en gepropt wordt. Zij slikken wat zij kunnen, maar de zorgvolle moeder gaat steeds voort met voeren, totdat het kind, al schreeuwende en spartelende, hare handen ontschiet. Is dit niet het geval, dan moet nog eens beproefd worden of de rijst door het instorten van water naar binnen wil glijden, en wanneer het kind zich genoeg verslikt heeft, somwijlen van benaauwdheid blaauw geworden is, of wanneer de moeder de vaste overtuiging heeft, dat er niet meer in kan, wordt het van zijne marteling ontslagen[1].

Het was ongeveer elf ure des morgens, toen ik te Tjipanas, waar zich eene buitenplaats van den Gouverneur-Generaal bevindt, was aangekomen. Niet ver vandaar is het gezondheidsétablissement Sindanglaja gelegen. In de verte zag ik reeds den vermaarden doctor, een origineel in den volsten zin des woords, bij wien ik twee dagen heb doorgebragt, in het aangenaamste klimaat misschien van geheel Java, namelijk op eene

1 Zie over deze zonderlinge wijze van voeden: Brumund, in de ‘Indiana.’

hoogte van circa 5000 voeten, waar de thermometer zelden beneden de 56° fahr. daalt en niet hooger dan 70° rijst.

Het huis dat thans gebruikt wordt, dient slechts tijdelijk; het nieuwe établissement staat nog in zijn geraamte, maar belooft èn door zijne ligging èn door zijne grootte een waar uitspanningsoord te worden voor hen, die zich van hunne werkzaamheden te Batavia willen verpoozen en nieuwe krachten in het frissche klimaat opdoen. Voor men Sindangalaja bereikt, moet men nog twee malen zijtakken, naar ik meen van den Tjitaroem, passeren, waarover goede Amerikaansche bruggen gelegd zijn, geheel overdekt, zooals overal in Indië het geval is. Door dezen maatregel wordt niet alleen de instandhouding der bruggen bevorderd, maar vinden de reizigers ook hier en daar eene aangename schaduwplaats.

Ik had mij voorgesteld den volgenden dag den Gĕde te beklimmen. Ofschoon een paar honderd voeten lager dan de Pangrango, wordt, deze vuurberg[1] wegens den moeijelijken weg slechts zelden bezocht, en het allerminst gedurende den regenmoesson. Het weder scheen mij evenwel bijzonder gunstig toe, en ik begaf mij, vergezeld van een zekeren Delahaye, zeer vroegtijdig op weg. Reeds had ik eenige uren te midden van hooge digte bosschen langs een glibberig pad gereden, en nog kwam het mij voor dat ik slechts weinig boven den voet van den berg gestegen was. De weg werd hoe langer hoe slechter: meestal liep hij langs een diep ravijn, en telkens vreesde ik dat mijn paard zou struikelen, te meer daar zware boomen, door het afloopende water ontworteld, elk oogenblik het pad versperden. Maar tot terugkeeren kon ik niet besluiten. Wederom was ik een paar duizend voet geklommen, en eenige kokende bronnen en watervallen voorbijgetrokken, toen een stortregen kwam opzetten, zooals men die slechts in de tropische gewesten kent. In de nabijheid was gelukkig een bamboehutje, waarin ik een toevlugt vond tot het ergste voorbij was; mijn paard liet ik hier achter, daar het bergpad van nu af alleen te voet begaanbaar was. Mijn geleider, een echte Limburger, meende thans zeker te kunnen zeggen, dat de kraterrand, die meer dan een uur gaans in den omtrek heeft, nog slechts een half uurtje verwijderd was. Het bleek mij evenwel

1 Gewone naam van een vulkaan, letterlijk vertaald uit het maleische *goenong api*.

dat hij hierin geheel gedwaald had, want eerst nadat wij anderhalf uur tusschen hoog alang-alang, de schuilplaats van allerlei ongedierte, geklommen waren, bereikten wij de plaats onzer bestemming. Deze moeijelijke en in dit saizoen min of meer gevaarlijke togt leverde mij zeer weinig voldoening op; want naauwelijks was ik aan een punt gekomen, waar ik meende het heerlijkste schouwspel te zien, daar men van hier, zoo als mij gezegd was, het noorder- en zuiderstrand van Java met het bloote oog kan bereiken, of er kwam een mist op die mij belette een el vooruit te zien. Den zwaveldamp van den Gĕde heb ik kunnen ruiken, en ziedaar alles wat ik van den krater kan mededeelen.

Wij ondernamen terstond weder onzen terugtogt; het water viel met stroomen uit den hemel, en wij waren niet weinig bevreesd dat door aardstortingen, die hier zoo menigmaal plaats hebben, onze weg misschien geheel onbegaanbaar zou zijn geworden. Te vijf ure kwamen wij eindelijk te Tjibodas, waar een opziener van de kinacultuur, geheel alleen, ter halver hoogte van den Gĕde, zijne woonplaats heeft, en te zeven ure waren wij weder te Sindanglaja terug.

In het établissement van Dr. Ploem betaalt men hetzelfde als in ieder ander hôtel in Indië, maar wee uwe beurs, wanneer gij rijpaarden ter leen hebt gehad! Dit ondervond ik ook den volgenden dag, toen ik over den Megamĕndoeng tot Tjikopo te paard en verder per bendie mijne reis naar Buitenzorg voort zou zetten. Trouwens indien reizen in het algemeen kostbaar is, Indië is ver van op dien regel eene uitzondering te maken.

De weg over den Megamĕndoeng loopt zeer steil op: aan beide zijden ziet men ondoordringbaar heestergewas, waarachter zich digte bosschen verheffen, en hoe meer men den top nadert, hoe drukker het vertier wordt. Een hek dient tot afsluiting van de Ads.-residentie Buitenzorg. Op een kleinen afstand van den weg bevindt zich, op circa 5600 voeten hoogte, een kristalhelder meertje, Telaga Warna geneeten, aan alle zijden door zwaar geboomte omgeven; de doodsche stilte en de digte wouden geven er iets melancholisch aan, ja men zegt dat een bezoek dezer plaats voor menschen, die aan levenszatheid lijden, zeer gevaarlijk is, daar zij hier zeker niet aan de verleiding tot zelfmoord zouden kunnen weêrstand bieden.

Aan den voet van den Megamĕndoeng bevindt zich het beruchte koffijhuis van Ma Mina; waaraan het dezen naam te

danken heeft, is aan iedereen bekend, die dezen weg bereisd heeft. Te Tjikopo vonden wij eene bendie, maar die in een zeer slechten toestand verkeerde, zoodat ik met mijn reisgenoot, den Heer de C., steeds het oog op de wielen gevestigd moest houden, en wij alleen door middel van telkens aangebragte versterking met tali's en bamboe, onder een hevigen plasregen, het heerlijke Gadok juist bij tijds bereikten om nog aan de rijsttafel te kunnen deelnemen.

Gadok wordt zeer veel bezocht wegens het aangename klimaat, de prachtige landstreek en de aanzienlijke landgoederen waardoor het omgeven is, en waar men overal met Indische gastvrijheid wordt ontvangen. Het water uit de minerale bron te Gadok heeft veel overeenkomst met het Fachingerwater.

Na nog een uur rijdens bevond ik mij weder in het vriendelijke Buitenzorg, alwaar ik het genoegen had den geachten Dr. G. en familie te ontmoeten. Vóór ik Buitenzorg verliet moest ik nog even een kijkje nemen in den tuin van den Gouverneur en had ik het geluk den geleerden hortulanus persoonlijk te leeren kennen, die mij o.a. honderden exemplaren van het bekende vliegende blad en van den vliegenden tak te aanschouwen gaf.

Vanwaar men ook komt, het is steeds eene aangename gewaarwording Batavia weder binnen te komen. Geene stad der wereld is in schoonheden met haar te vergelijken. Waar vindt men de weêrga van een Koningsplein, van een gang Scott, van een Këbon Sirih? Wegen als kolfbanen, prachtige boomen en plantengroei, huizen die met elkander in sierlijkheid en weelde wedijveren, met smaak aangelegde tuinen, - ziedaar het nieuwe Batavia!

Ik ben thans aan het einde van mijne reis. Ontmoetingen met tijgers, rhinocerossen, bantings[1], enz., heb ik niet gehad en daarom tegen de gewoonte in ook niet vermeld, ofschoon ik ten volle overtuigd ben, dat hierdoor het misschien dorre reisverhaal zich wat meer gekleurd zou hebben voorgedaan. Dat deze dieren in menigte in de Preanger-regentschappen huisvesten, valt niet te betwijfelen; en dat er vaak jagt op gemaakt wordt en premiën voor het vangen dezer gevreesde vijanden worden uitgedeeld, bevestigt dit ten volle. Maar wie die dieren niet in hunne schuilhoeken opzoekt of des nachts reist,

1 Wilde stieren.

zal niet dan hoogst zelden een enkel exemplaar te zien krijgen. Even zoo is het met een groot deel der gevleugelde en kruipende Fauna gesteld. Papegaaijen vindt men bijna uitsluitend in de Molukko's; parakiefjes en een enkele paauw zijn de eenige merkwaardige vogels die ik heb aangetroffen. Slangen ziet men van tijd tot tijd; er is evenwel bijna geen voorbeeld van dat een Europeaan door deze dieren is gebeten. De slangen schuwen den mensch nog veel meer dan de mensch de slangen, en op de gewone wegen ontmoet men hen slechts zelden; digte bamboebosschen zijn hunne gewone schuilplaats.

Mr. A.E. CROOCKEWIT.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 Julij 1866.

Nu de strijd in vollen gang is, en de krijgsscharen op elkander storten, verwacht niemand van ons een min of meer uitvoerige beschrijving der veldslagen, die in de laatste weken zijn geleverd. Wij moeten volstaan met een indruk weêr te geven, een feit te constateeren.

Dat feit is de vernedering van Oostenrijk. Nimmer is sneller een mogendheid besprongen, dan het rijk der Habsburgers en de met hem verbonden Duitsche Staten. De oorlogsverklaring was nog naauw uitgegaan, of reeds stoven de legers van alle kanten over het vijandelijk grondgebied. Want alles was goed gereed in Pruissen, en Bismarck had jaren lang voorzien, wat nu zou gebeuren. Hij wist ook dat het de fout der Duitschers was geweest, lang te overpeinzen, lang te bedenken, en dan nog maar zeer bedachtzaam voort te schrijden; hij zou aan dat alles een einde maken; de daad volgde bij hem op de gedachte; het eens bepaalde voornemen werd nu met een snelheid in uitvoering gebracht, die werkelijk verwondering opwekt, zoo zij niet schrik te weeg brengt. Van besluiteloosheid, van aarzeling geen spoor; zijn koning van Gods genade mocht nog hier en daar lucht geven aan zijn overkropt gevoel, en met de eene hand zich de tranen zijner aandoenlijkheid afvegen, terwijl hij met de andere de ketting zijner gevangenen stevig vasthoudt; - ook deze noodelooze schijnheiligheid was door Bismarck afgeschaft; zoo weinig proclamatiën en toespraken als mogelijk werden toegelaten; zoogenaamde verklaringen en uiteenzettingen van een gedragslijn werden overal vermeden, en eenvoudig een Pruissisch generaal gezet op de plaats waar zoo even een soeverein troonde. Ach, het zijn bange

dagen voor al die Duitsche potentaten! Als zij niet zeer spoedig met den stormpas wegloopen, worden zij doodkalm gevangen genomen en naar een of andere Pruissische vesting gezonden. Daar was er één die het afwachtte: de oude vriend van Bismarck, de keurvorst van Hessen; had hij niet ter wille van het soevereiniteits-beginsel zijn volk geplaagd, gesard, mishandeld en vertrapt? had hij niet trouw de traditiën gevolgd van zijn voorvaderen, die hun onderdanen verkochten aan Engeland, ten einde ze als soldaten tegen Amerika te gebruiken? had hij niet de laatste sporen van het jaar 1848 als het ware tot den wortel uitgeroeid? en zou hij, de beste voorvechter van het monarchale systeem, thans zoo maar als een eenvoudig burger door een Pruissisch corps worden verjaagd? dat nimmer; hij bleef staan, wachtte de Pruissen af, en dezen pakten hem op. Waarlijk, Bismarck aarzelt niet. En een uitnemende legerorganisatie schijnt hem in alles ter zijde te staan. Want opmerkelijk is het dat hier geen groot veldheerstalent zegepralen behaalt, of bezielend op de troepen werkt; neen, de grootste triomfen werden hier verkregen door de meest juiste en stipte tactiek. Al de Pruissische legers schijnen zich te bewegen als een groot stoomwerktuig. Alles is vooraf juist berekend: en op het juiste oogenblik en op de juiste plaats dat de kracht zich moet ontwikkelen, wordt ook het Pruissische vaandel gezien. Het gerucht zegt dat generaal von Moltke de stafofficier is die het geheele strategische plan heeft ontworpen en berekend. Men wist reeds dat hij een goed tacticus was, maar men had niet gedacht dat hij tot dergelijke hoogte zijn kunst had opgevoerd. En (zonderling spel van het lot) hij zelf is geen Pruis, maar een Deen, die echter reeds veertig jaar in het Pruissische leger dient De generalen, die met zooveel stiptheid de door von Moltke berekende plannen uitvoeren, zijn vooreerst prins Friedrich Karl, de 38jarige neef des konings, wiens feodale denkwijze genoeg bekend is; dan de kroonprins zelf, voorts de zeer beproefde Vogel von Falkenstein, von Steinmetz, von Bonin, von Manteuffel, Herwarth von Bittenfeld, von Mutias en anderen; maar, zoo als wij reeds opmerkten, de kracht van het Pruissische leger zit nog minder bij de generalen, hoe wakker zij mogen zijn, dan in de vaste en goede organisatie en in het wapen dat de soldaat gebruikt, het naaldgeweer. Dit geweer heeft niet weinig bijgedragen om verdelging te brengen in des vijands gelederen. De resultaten daardoor verkregen hebben de stoutste verwachting overtroffen, en tegenover de geweldige snel-

heid waarmede de schoten uit dit wapen zich opvolgden, bleek elk ander wapen min of meer gebrekkig.

Dat was de kracht waarover Pruissen beschikte. En tegenover hem stonden de Oostenrijksche en de Bondstroepen. Was er snelheid en vurige vaart bij de Pruissen, bij hunne vijanden schenen al de gebreken inheemsch, waarvoor Duitschland bekend was. Wederom belette een gecompliceerde logge machinerie de troepen om op het juiste oogenblik voorwaarts te rukken. Benedeck, aan het hoofd van het Noorderleger geplaatst, bleef wachten en talmen en toeven, totdat alle goede kansen voor hem verloren waren. Het plan dat hij scheen te beramen om Pruissen te overvallen en recht door op Berlijn voort te rukken, werd dag op dag op nieuw gekoesterd en juister bewerkt; het wekte in de verbeelding reeds ieders bewondering; nog op enkele punten moest het volledig worden gemaakt, om volmaakt te schijnen; en ondertusschen rukten de Pruissen voort, steeds voort, bezetteden zij Saksen, namen zij de bergpassen van Bohemen in, en Benedeck werd ten leste gedwongen slag te leveren, zonder plan, zonder strategische positie, zonder iets. Het Oostenrijksche leger was anders zoo goed; met zooveel trouwen moed streden die soldaten, streden alle officieren; de meest ridderlijke zin bezielde allen; het was een nobel leger in alle opzichten, strijdend, al wist het dat het gedoemd was tot de nederlaag, - maar verouderde vormen kunnen ook in den oorlog geen overwinning geven. En wat te zeggen van het Bondsleger, van dat bonte mengelmoes van uniformen en soldaten, van die troepen, die hier zijn gelegerd, en daar zijn gekampeerd, en hier optrekken, en daar met den stormpas voortrennen, kortom, die overal zich bevinden, behalve op het ééne punt waar zij noodig zijn. Wat heeft men niet al ophef gemaakt van dat achtste bondscorps onder prins Alexander van Hessen, dat Frankfort zou beschermen; - toch is dat Frankfort zeer gemakkelijk door Pruissen ingenomen. - Waar zijn de Beijeren gebleven, die Benedeck moesten steunen bij zijn grooten veldslag tegen Pruissen? - rustig hebben zij hun tijd afgewacht en hebben zij zich alléén laten slaan door Pruissen; - waar waren de Bondstroepen te vinden, toen het Hannoversche leger zijn plicht trouw vervulde, en bij Götttingen het uiterste deed om zich uit de omsingeling door Pruissen te redden? - De Bondstroepen waren toen overal behalve bij hun benarde broeders. - Het naaldgeweer schiet wel verbazend snel, en groot zijn de bressen daardoor in de slagorde van Oostenrijk en den Bond gebracht, maar

vernielender dan dat naaldgeweer is de loomheid van organisatie, is de onbekwaamheid van veldheeren.

Bismarck kende zijn Duitsche volk. Niemand heeft de Duitschers dan ook zóó zeer en zoo voortdurend veracht, dan juist Bismarck. En tot belooning van dat alles wordt hij nu hun grootste man! O, de nederlaag van Oostenrijk moge in politieken zin een betrekkelijke vooruitgang wezen, daar de staatstoestand van den Duitschen Bond werkelijk onhoudbaar was; - toch is daar in 't algemeen in deze weken een groote slag geslagen tegen al wat tot nu toe de waarde van den mensch uitmaakt. Macht en list hebben overwonnen, en het recht der vrije persoonlijkheid, het eergevoel dat op goede trouw steunde, is op zeer gruwelijke wijze gekastijd. Voor wien het doel nog niet alle middelen heiligt, voor hem zijn er onaangename uren in deze laatste dagen geweest. Als van zelf verzet zich ons gevoel tegen het dreigend democratisch cesarisme, dat in von Bismark een tijdelijken aanhanger en voorvechter heeft gekregen. Gelukkig dat de oorzaak van den strijd dieper zat dan in de manoeuvres van den Pruissischen minister. Hij heeft den strijd, die thans gevoerd wordt, slechts verhaast; de elementen waren al lang aan het gisten.

En gehaast heeft hij zich zeker. Nadat, ten gevolge van het Bondsbesluit van 14 Junij, de Pruissische troepen in Hannover, Keur-Hessen en Saksen waren binnengedrongen, trokken de groote legers van Pruissen onmiddellijk naar Bohemen, ten einde het Oostenrijksche leger onder Benedeck te ontmoeten. Slag op slag werd daar geleverd, eerst bij Nachod, toen bij Trautenau, dan weder bij Münchengrätz en bij Gitchin, alles ten voordeele van Pruissen, totdat den 4^{den} Julij de beslissende slag tusschen Königgrätz en Sadowa werd geslagen, waarbij aan het Oostenrijksche leger een verpletterende nederlaag werd toegebracht. In twee weken tijds was als 't ware alles beslist en was Oostenrijks hegenomie in Duitschland gebroken. Ondertusschen was het Hannoversche leger, na eerst een poos met zijn koning ingesloten te zijn geweest, reeds den 24sten Junij bij Langensalza buiten gevecht gesteld, en trokken de Pruissische troepen in het westen in de richting van Frankfort, tegen het Bondsleger, onder prins Alexander van Hessen, en tegen de Beijersche troepen, onder prins Karel van Beijeren, voort. Op alle punten kon echter nu een nederlaag voorzien worden.

Slechts aan ééne zijde was Oostenrijk overwinnaar, en wel aan

de zijde van Italië. Durando's leger werd den 24sten Junij bij Custozza gevoelig geslagen door de Oostenrijkers, onder aanvoering van aartshertog Albrecht. De aanvallende en overmoedige houding, die Italië had aangenomen, werd zeer spoedig gestraft. Ook Garibaldi behaalde geen enkel voordeel. Cialdini, die over de tweede Italiaansche legerafdeeling bevel voerde, moest zijn plan veranderen, en Ricasoli moest inzien dat Italiës legermacht nog wel iets te wenschen overliet. Doch overigens was Oostenrijk aan het ongeluk prijs gegeven en drong in het Noorden Pruissen stormenderhand voort.

Daar begreep Oostenrijk een van die stappen te moeten doen, die in eens aan den loop van zaken een andere wending kunnen geven. Italië was geslagen of stond op het punt van verslagen te worden; aan de eer der wapenen was daar voldaan; alle krachten moesten nu ingespannen worden om den vijand in het Noorden, Pruissen, te weêr te staan. Venetië moest dus worden afgestaan, maar, als laatste beleediging aan Italië, niet aan dat koningrijk, maar aan Frankrijk, en tegelijkertijd moest Frankrijks hulp ingeroepen worden om een wapenstilstand tusschen Oostenrijk en Pruissen te verkrijgen.

Dus luidde het voorstel, onmiddellijk na den slag van Königgrätz aan Napoleon III door Frans Jozef gedaan. De Oostenrijksche keizer verklaarde zich verder te zullen gedragen naar de politiek, ontwikkeld in den brief van 11 Junij van Napoleon III aan zijn minister, welke, brief in het Wetgevend Ligchaam was voorgelezen. Napoleon III nam goedgunstig het voorstel aan; het Parijssche volk illumineerde wegens de groote zegepraal die de Fransche politiek scheen te behalen, en met de oorlogvoerende rijken werd dadelijk onderhandeld om een wapenstilstand te treffen. Wat zou Pruissen doen? wat zou Italië toelaten? was de vraag. Italië voelde de beleediging en den slag op het aangezicht. Ricasoli wilde dan ook vooreerst niets weten van den afstand van Venetië aan Frankrijk; hij wilde niet ingaan op een afzonderlijken vrede met Oostenrijk, buiten Pruissen om; hij liet voorwaarts trekken, zoowel zijn leger als zijn vloot. Nu echter de vloot bij Lissa verslagen is, en het leger ook niet verder kan gaan, heeft Italië toegestemd in den wapenstilstand, op de voorwaarden die Pruissen verlangt. En Pruissen heeft zich niet laten ophouden door de voorstellen van Oostenrijk. De legers zijn na den slag bij Königgrätz immer verder getrokken, zoodat nu zelfs Weenen is bedreigd. Aan de westzijde zijn de Beijeren reeds bij Kissingen verslagen, is het Bondsleger teruggedreven en is Frankfort

door Pruissen bezet. Generaal Manteuffel heeft daar zijn kwartier opgeslagen en gaat meêdoogenloos met de arme stad, de vroegere zetel van den Bond, om. Deze dingen werden door Pruissen verricht, terwijl het onderhandelde over een wapenstilstand, een wapenstilstand waartoe het echter niet wilde overgaan, zoo niet tegelijk vredespreliminairen werden vastgesteld.

Een der vredespreliminairen was, dat Oostenrijk zijn deelgenootschap in den Duitschen Bond moest opgeven. Het is nog niet zeker of dit punt door Oostenrijk is toegegeven, maar een feit is het, dat de wapenstilstand is begonnen. En wat kon Oostenrijk ook anders doen? De benoeming van den overwinnenden aartshertog Albrecht, als bevelhebber van het Noorderleger, in de plaats van den geslagen Benedeck, maakt nog niet eensklaps alles goed. De Pruissen hebben nu eenmaal getoond dat zij de sterksten zijn, en voor het recht van den sterksten moet zelfs een Habsburger buigen.

Oostenrijk moet zijn zwaartepunt maar naar Ofen verleggen, had eenmaal Bismarck vroeger gezegd, en het schijnt waarlijk alsof het dien weg opgaat. Dit had Oostenrijk dan toch waarlijk niet aan Duitschland verdiend, dat het gedwongen zou worden het Germaansche element, 't welk inderdaad zijn steunpunt was, vaarwel te zeghen en een Hongaarsch-Slavonische mogendheid te worden. Zoo ver is het dan ook gelukkig nog niet. Doch evenmin is het te ontkennen, dat de slag van Koniggrätz het werk van een gansche halve eeuw heeft vernietigd. Metternich's doel is een vervlogen ideaal en de phantasiën van von Radowitz kunnen voor Pruissen een werkelijkheid worden. De Hohenzollerns hebben eindelijk den prijs gewonnen, waarnaar zij eeuwen lang hebben gestreden. Zij hebben onbetwist de eerste plaats in Duitschland.

Wij laten voor het oogenblik alle verdere politieke gebeurtenissen rusten. Wij constateren slechts, - zoo als wij reeds opmerkten - het ééne groote feit: de vernedering van Oostenrijk.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Zur Kritik der Geschichte des Kaisers Tiberius, mit besonderer Berücksichtigung der Lebensbeschreibung desselben von A. Stahr, von Prof. E. Pasch. Altenburg. 1866.

Heeft Tacitus in zijn meesterlijk werk, de Jaarboeken, ons den waren Tiberius geteekend, ja of neen? Zoo niet, hoedanig was dan de werkelijke Tiberius? Reeds voor 20 jaren heeft Charles Merivale in zijn ‘History of the Romans under the Empire’ deze beide vragen aan de orde gesteld en ze op zijne wijze beantwoord: Tacitus een groot en nobel geschiedschrijver, maar voor wien 't karakter van Tiberius een mysterie is gebleven; die Keizer zelf een vorst, die met de beste gevoelens bezield den troon beklom, maar die - geschikter om beheerscht te worden dan om te heerschen - op verre na niet was opgewassen tegen de taak, die hem wachtte en een speelbal werd in de hand van anderen, die zijn naam tot het volvoeren hunner snoode plannen misbruikten. Adolph Stahr, door deze eenigszins onduidelijk geschetste voorstelling van Merivale evenmin bevredigd als door die van Tacitus, leverde ons daarop een nieuwen Tiberius, een goede, edele, groote persoonlijkheid, door velerlei rampspoed tot waanzin gedreven en door Tacitus op smadelijke wijze belasterd en verguisd.

Over deze voorstelling van Tiberius - waarbij voorzeker aan Tiberius te veel eer en aan Tacitus groot onregt geschiedt - heeft Prof. Pasch het harnas aangetrokken en om haar te wederleggen heeft hij bovengenoemd boek het licht doen zien. Welk is nu het antwoord van P. op de bovengestelde vragen?

Wie de eerste 100 blz. van zijn boek gelezen heeft, waarin elke beschuldiging van Ta., of wie maar ook, tegen Ti. gehandhaafd en diens gezag tegen elken aanval in bescherming genomen wordt, komt tot het besluit dat de schrijver het nu ook geheel eens is met de slotbeschouwing van Ta., die 't noodzakelijke gevolg is van al het voorafgaande en volgens welke de misdrijven van den grijzen Ti.

slechts verklaard kunnen worden uit een oorspronkelijk slecht karakter, dat zich zeer lang (en wel 72 jaren) heeft schuil gehouden. Hoe verwondert het ons dus op blz. 103 te lezen, dat de S. die beschouwing niet tot de zijne maakt. Waarom niet? Is er iets onmogelijks in? Neen, zegt de S., en curieus is zijn bemerking hieromtrent: ‘wenn einmal zugegeben wird dass Einer ein Stunde lang sich verstellen könne, ist's nicht unmöglich dass er's einen Tag, und wenn einen Tag, dass er's eine Woche, ein Jahr, sein Leben lang thue’ - een redenering, waardoor zelfs de eeuwig wandelende Jood uit het rijk der fabelen in de werkelijkheid teruggevoerd zou kunnen worden. Maar al stelt Ta. dus niet het onmogelijke, hij stelt toch volgens P. iets wat psychologisch onwaarschijnlijk is, en hiermede weerspreekt P. zelf wat hij op blz. 28 heeft trachten te bewijzen, dat men Ta. in geen enkel opzigt ‘Mangel an psychologischer Schärfe’ kan ten laste leggen.

Verloochent de S. dus hier het gezag van Ta., hij doet het zonder het zelf in te zien en meent veeleer van bl. 16-39 diens autoriteit door een ontzagwekkende rij van teksten tegen elke bedenking gevrijwaard te hebben.

Ik voor mij moet bekennen dat, waar het de vraag geldt naar de geloofwaardigheid van een Tacitus, deze methode mij onvoldoende voorkomt.

Reeds vroeger had ik de gelegenheid een vermoeden te uiten, op welke gansch natuurlijke wijze het vooroordeel van Ta. en zijn tijdgenooten tegen Ti. ontstaan is. Onder den invloed van dat vooroordeel gaat hij aan 't onderzoeken en vindt veel goeds van dien Keizer gemeld. Zou de overgeleverde meening onwaar zijn? Hij twijfelt, maar weldra wordt hij in zijn eerste opvatting gesterkt door de droevige gebeurtenissen gedurende de laatste regeringsjaren van Ti. Zal hij ons nu op de wijze van C. Dio en Suetonius een bont tafereel leveren van de meest onzamenhangende feiten, de tegenstrijdigste hoedanigheden? Dat is hem onmogelijk; hij zoekt naar orde, éénheid en een karakter waaruit zich alle daden des persoons laten verklaren en zoo ontstaat de immer huichelende Ti. - Het goede in hem wordt nimmer verzwegen, maar 't wordt verhaald met opmerkingen, vragen, bedenkingen en onder mededeeling van geruchten, die in staat zijn het als twijfelachtig, of als schijnbaar en gehuicheld te doen voorkomen. De groepering der feiten, de kleur van 't verhaal, alles is er op aangelegd om den lezer een Ti. voor te stellen, zoo als Ta. zich hem dacht.

De overtuiging dat deze partijdige voorstellingswijze een eigenschap, ja een hoofdkenmerk is van Tacitus Jaarboeken, kan evenmin door 't aanhalen van een aantal uit hun verband gerukte plaatsen gevestigd als te niet gedaan worden; het is daarom dat, hetgeen P.

hierover schrijft, mij niet bijzonder afdoende voorkomt. Om echter tegenover zijn tekstenarsenaal niet geheel ongewapend in 't strijdperk te verschijnen, wil ik ook eenige plaatsen aanhalen, niet omdat elk op zich zelf iets regtstreeks bewijst, maar tot opheldering van hetgeen zoo even over Ta.'s methode gezegd is. Reeds vroeger heb ik de merkwaardige plaatsen besproken in Ann. I 62, 76, 77, II 84, IV 37 vlg. Ik voeg hierbij I c. 52, waar Ti. zijn aangenomen Germanicus en zijn zoon Drusus in den Senaat te gelijk prijst om hun krijgsbedrijven, den laatsten zelfs *paucioribus verbis*; krachtens zijne opvatting nu beweert Ta. dat de lof van Germanicus *niet*, die van Drusus *wel* gemeend was. Bij c. 53 merk ik op dat Julia reeds 3 maanden na Tiberius troonsbeklimming gestorven is. C. 75, dat Ti. niet alleen de Senaatszittingen maar ook die der mindere regtscollegiën bijwoonde, drukt Ta. hatelijk aldus uit: *nec Patrum cognitionibus* SATIATUS etc. C. 80 wordt de uitstekende maatregel, dat Ti. de hooge ambtenaren meestal levenslang in hun betrekking liet, op onzinnige wijze verdacht gemaakt. C. 81 worden eveneens de heilzame maatregelen van Ti. bij de verkiezingen genoemd *speciosa verbis, re subdola aut inania*. Dergelijke aanmerkingen hebben wij te maken op II 44, 52; III 23, 38, 43 vlg.; IV 1, 7, 18, 71, 74; V 4, enz. Wij vragen of zulk een wijze van voorstelling onpartijdig mag heeten?

Blz. 26 behandelt P. de *odiosi rumores*, die Ta. tegen Ti. mededeelt. Ook hier valt niet te twijfelen aan de waarheidsliefde van Ta., maar evenmin aan zijn *parti pris*, voor ieder die tusschen de regels weet te lezen.

De vraag of Ta. zich zelven tegenspreekt wordt op blz. 36 zeer ter loops behandeld en het heeft den schijn alsof er slechts tusschen de twee aldaar aangehaalde plaatsen tegenspraak bestond. Toch is dit punt van 't hoogste belang en laat er zich tusschen veel meer en veel gewigtiger plaatsen lijnregte tegenspraak aantoonen. Zoo bijv. tusschen Ann. I 3, IV 57, waar van Augustus gezegd wordt, dat hij Ti. op den troon verheven heeft *matris artibus et hortatu*, en III 56: *Agrippa defuncto Tiberium Neronem delegit (Augustus), ne successor in incerto foret. Sic cohiberi pravas aliorum spes rebatur; simul modestiae Neronis et suae magnitudini fidebat*. Wat hierna volgt: *Quo tunc exemplo Ti. Drusum* (zijn zoon) *summae rei admovet, quum incolumi Germanico* (d.i. vóór Germanicus dood) *integrum inter duos judicium tenuisset*, strijdt lijnregt tegen I 33 en meer andere plaatsen, waar van 's Keizers partijdigheid tegen Germanicus wordt gewag gemaakt. Zoo wordt III 69 zijn *moderatio adversus reos* geprezen, terwijl elders telkens zijn onverbiddelijke strengheid gelaakt wordt. Evenzeer zijn I 14, II. 34, V 3 met III 64 in tegenspraak over Ti.'s verhouding tot zijne moeder. Terwijl einde-

lijk I 72 Ti.'s gevoeligheid voor beleedigingen gegispt wordt, blijkt zijn verdraagzaamheid uit I 74, IV 31, V 2 en VI 5.

Gelijk Ta. zoo is ook P. onder den invloed eener opgevatte meening, wanneer hij blz. 44 aan de redevoeringen en gezegden van Ti., die overigens ‘seinem Karakter ein überaus ehrendes Zeugniss’ zouden zijn, alle waarde ontneemt door de willekeurige verklaring: ‘er redete anders als er dachte’! Hetzelfde geldt van het bewijs voor de schuld van Ti. aan het ombrengen van Agrippa en aan den dood van Germanicus; ook hier legt het vooroordeel, dat Ti. juist de man was voor zulke daden, het zwaarste gewigt in de schaal. Had P. van het uitvoerig onderzoek dezer kwestiën door Merivale kennis genomen, hij zou of zich gewonnen gegeven, of naar een krachtiger tegenbewijs omgezien hebben.

Afscheid nemende van het kritische deel van ons boek, ga ik over tot de laatste bladzijden, waar ons in plaats van de als onwaarschijnlijk verworpene karakterschildering van Ta. eene andere wordt beloofd, volgens welke ‘aus dem früheren Tiber der spätere naturgemass sich entwickelt habe’ (p. 105). Zien we of de daad de belofte gestand doet.

Tiberius was, volgens P., noch slecht van aard, noch een menschenhater; hij was alleen heerschzuchtig; p. 127: ‘Der Grundzug des Charakters Tibers ist Egoismus. Was er aber für sich wollte, nicht Sinnengenuss ist's, oder Reichthum, oder Ehre, sondern mit einem Worte - Herrschaft. Herrschen wollte er, aber auch das wieder nur, um dadurch Gelegenheit zu finden, gleichsam zum zweitenmale zu leben; in seinen Leibeserben, auf welche die Herrschaft übergehen soll, und in der Geschichte. Zu diesem Behufe trachtet er danach, den Staat in Flor und Glanz zu bringen. Also Egoïsmus, wenn auch ein feinerer.... Wohin wird er ihn führen? Ob bis an die Grenze des Erlaubten oder über dieselbe hinaus, wird davon abhangen, ob er in sich ein Etwas hat, durch welches derselbe bis zu einem gewissen Punkte hin in Zaume gehalten werden kann: Achtung vor der Existenz der menschlichen Persönlichkeit. Dies Etwas fehlt ihm. Da führt ihn sein Egoïsmus in die schrankenloseste Weite. Ueber Leichen, gleichviel wessen, hinweg sucht er zu seinem Ziele zu gelangen, - aber eben auch nur zu diesem; nur ihm bringt er seine Opfer, - nicht einer teuflischen Lust am Blute. - Allein so bleibt es nicht. Ein unerwartetes Ereigniss tritt ein. Er wähnt sein Ziel beinahe erreicht zu haben - da wird ihm dasselbe auf einmal entrückt - Sein Leibeserbe stirbt, - auf seinem Haupte selber sitzt die Krone nicht mehr fest. So viel Opfer hat er gebracht, und nun sind sie vergeblich gewesen; da geräth er in den äussersten Zorn.’ En zoo ontstaat de menschenhater, daarna der blutdürstiger Menschen-

feind, die eindelijk uitroept: ‘na mij ga de wereld in vlammen onder!’

Ziedaar de slotbeschouwing van P., die de verworpene van Ta. moet vervangen. In beknoptheid wint zij het zeker niet, en gaarne misten wij de zonderlinge bespiegeling over heerschzucht en egoisme, die hierop neêrkomt: wees egoist, wees heerschzuchtig - maar bis an die Grenze des Erlaubten, dewelke is deze: eerbiedig de *Existenz* uws evennaasten. Mag ik hem dus in alles krenken, behalve in zijn leven? Of beteekent *Existenz* hier *Vrijheid*? Maar wat is een heerschzucht, die eerbied heeft voor de vrijheid van 't individu? Doch deze verwarring van denkbeelden daargelaten, - is deze conclusie psychologisch waarschijnlijker dan de Taciteische? Ik vrees het tegendeel. Een man niet slecht van aard, niet wreed, niet gesteld op eigen genot of grootheid, wordt op zijn 57^{e} jaar door het testament zijns voorgangers tot den troon geroepen. Zijn doel is zich zelven te handhaven, de opvolging aan zijn geslacht te verzekeren en eene (toch wel roemvolle) plaats in de geschiedenis in te nemen. Ten behoeve daarvan ‘trachtet er danach den Staat in Flor und Glanz zu bringen.’ Zal zulk een man noodeloos zijn doel über Leichen zoeken te bereiken? Zal hij als zijn eenig kind een (naar Ti. acht jaren lang waande) natuurlijken dood sterft, zulks op zijn onderdanen verhalen? Dat hij, wanneer een Sejanus hem naar de kroon steekt, ‘in den äussersten Zorn geräth’, dat gaat nog, maar zal zulk een man daarom een ‘blutdürstiger Menschenfeind’ worden, zich als een zinnelooze aanstellen en wenschen dat de wereld na hem in vlammen moge ondergaan?

Mij dunkt dat deze oplossing nog minder bevredigt dan die van Tacitus.

Dat verder deze conclusie in volkomen tegenspraak is met het geheele boek van P. zelf, heb ik boven reeds vermeld. Wie van Ti. niets meer weet dan de zwarte rij van misdrijven, die daarin op zijn rekening gebragt worden, verwacht als besluit, dat we hier te doen hebben met een monster, zoo als de geschiedenis er naauwelijks een tweede weet aan te wijzen. Maar waarom maakt P. dan deze conclusie niet? Omdat zij volkomen in strijd zou zijn met de vele goede momenten die 't leven van Ti. ons aanbiedt, aan welke zelfs P., al vermeldt hij ze slechts in 't voorbijgaan en onder allerlei beperkingen (bl. 48, 104, 108, 118 vlg.), toch al hun kracht niet kan ontnemen. Het is deze tegenstrijdigheid, aan welke wij, zoo als we reeds zagen, de conclusie van Ta., en nu ook die van P. te danken hebben. Wij meenen de een zoowel als de ander voor niet aannemelijk te moeten verklaren.

De natuurlijke grenzen eener boekbeoordeeling verbieden mij verdere aanmerkingen bijv. over het te vrije gebruik der berigten van

Suetonius en C. Dio, e.a., hierbij te voegen. Uit de reeds gemaakte blijkt, dunkt mij, dat P. voor de autoriteit van Ta. geen andere gronden heeft aangebragt dan de reeds bestaande, die aan vele onpartijdige onderzoekers niet voldoende zijn toegeschenen; dat hij zelf in een zeer gewigtig punt, de karakterbeschouwing van Ti., hoogst inconsequent het gezag van Ta. verloochend heeft; dat hij in de beoordeeling der feiten Ta. op den voet volgt en diens vooroordeelen deelt; en eindelijk dat zijn karakterbeschouwing van Ti. in geen enkel opzigt aanneembaar is; zoodat dus ten slotte de beide vragen, aan den aanvang dezer recensie gesteld, niet kunnen geacht worden door het boek van Pasch een bevredigend antwoord ontvangen te hebben.

Amsterdam.

H.T. KARSTEN.

***Bangka beschreven in reistogten, door P. van Diest, mijn-ingenieur. Amsterdam*, 1865.**

De heer Van Diest heeft zeven jaren op Bangka doorgebracht, en in dien tijd veel gereisd, gezien, opgemerkt en waargenomen. Hij heeft zijne ondervindingen opgeteekend, en ons een boekje gegeven, dat in zijne soort zeker bijna eenig is in onze hollandsche literatuur. Hoe weinigen zijn er, die eenige jaren in onze oostindische bezittingen doorbrengen, en ons, die door maatschappelijke betrekkingen enz. belet worden het leven te genieten in het prachtige rijk van Insulinde, onthalen op het verhaal van hetgeen zij gezien, gehoord en gedacht hebben! Dankbaar moeten wij dus hem zijn, die ons door zijne pen weet over te voeren in die gewesten, waar zoo veel schoons is en zoo veel wat ons kan boeien; maar dubbel dankbaar als hij tevens is een man van wetenschap, die op ongedwongene, ongekunstelde wijze ons zijne opmerkingen en waarnemingen mededeelt. Dan is het een genot zulk een boek te lezen; men wordt er door opgewekt om meer te vragen van den schrijver. Die het werkje van den heer Van Diest leest, zal het mij toestemmen, dat het een boekje is waardoor men veel genoegen kan smaken, waaruit men veel zal kunnen leeren, en waarvoor men den schrijver derhalve zeer veel dank verschuldigd is. Hij moge hierdoor opgewekt worden nogmaals zijne portefeuille na te zien; mij dunkt er zal nog wel iets in schuilen dat waard is gelezen te worden.

Nu zou men zeker niet verwachten - na bovenstaande loftuiting gelezen te hebben - dat ik eene reeks van aanmerkingen heb te maken op dat werkje, en toch, zoo is het. De schrijver zie echter in die aanmerkingen niet een bewijs van vitzucht; hij beschouwe haar als een bewijs dat ik zijn werkje met aandacht gelezen heb, en

gaarne met hem zou willen redetwisten over sommige punten waarin ik met hem in gevoelen verschil; het zijn grootendeels punten van zeer ondergeschikt belang, behalve een: zijne plutonistische beschouwing der granieten.

Vooreerst over de taal. De naam van den heer Van Diest bewijst, dunkt mij, dat hij een Nederlander is. Naar zijn stijl op vele plaatsen en naar sommige uitdrukkingen te oordeelen zou men geneigd zijn hem voor een Duitscher te houden. Het is zeker geen wonder, dat iemand die zeven jaren aaneen op Bangka doorbrengt, en zekerlijk in dien tijd niet veel gelegenheid gehad heeft om goede nederduitsche boeken te lezen, niet in kennis van taal en stijl vooruitgaat. Maar toch doet het mij leed, dat dit werkje door zoovele vlekken van dien aard wordt ontsierd. Op morsige vetleêren laarzen komt het op een slijkspat meer of minder niet aan - zij zijn toch vuil - maar op een paar verlakte schoenen valt het geringste moddervlekje in het oog. Doch ik acht het mijne roeping niet den lezer die vlekjes aan te wijzen.

Een ander punt is er, dat ik den heer Van Diest minder gemakkelijk vergeven kan, en dat is, dat hij niet zelden spreekt over *klei*, waar hij *leem* bedoelt. Hij kent het groote verschil tusschen die twee stoffen te goed, en de namen die hij overigens aan de verschillende gesteenten en delfstoffen geeft, getuigen te goed, dat hij weet wat hij schrijft, dan dat men hier aan onkunde mag denken. Het is wel jammer dat de heer Van Diest zoo klei met leem heeft verward; zulke achteloosheden doen schade aan het geheele werkje. Onnoodig is het zeker, hier het onderscheid tusschen klei en leem aan te toonen; elders heb ik dit, en wel slechts korten tijd geleden, nog moeten doen.

Wat kwartserts is die gemakkelijk in platen is te splijten, bl. 35, betuig ik niet te weten, en of het wel goed is om het algemeen aangenomene woord conglomeraat te vertalen met brokkensteen, betwijfel ik zeer. Met Dr. Staring zou ik, als men geen conglomeraat en breccie in onze taal wil opnemen, het eerste liever vertalen met g r i n d s t e e n en het laatste met p u i n s t e e n ; brokkensteen zou zelfs beter voor breccie passen dan voor conglomeraat. En dat het wel degelijk conglomeraten en geen brecciën zijn, waarover de schrijver spreekt, blijkt op bl. 42 duidelijk genoeg.

En nu komen wij aan onze groote grief tegen den heer Van Diest. Op bl. 76 staat het volgende;

‘Blijkens zijn karakter en metamorphysche [metamorphische] werking op de omringende gesteenten, is de [het] graniet van plutonische vorming, dat is, hij [het] heeft ten tijde van zijn oprijzen in een gloeijend vloeibaren toestand verkeerd.’ Daar geloof ik geen woord van, maar het wordt nog erger, want er volgt:

‘In dien toestand was de [het] graniet als het ware de éruptief geworden aardkern en de natuurlijke vervoerder van verscheidene daarin gelijkmatig verdeelde enkelvoudige metaalaardige stoffen; op Bangka hoofdzakelijk het tin.’ Zoo staat er woordelijk; doch dit is naar het schijnt den heer Van Diest zelven toch wat al te kras. De vulkanist wordt een plutonist; immers, hij laat er in de volgende zinsnede op volgen: ‘de “zamenstelling” van den [het] graniet en het geheel ontbreken van slakken en verglaasde ligchamen, doen met zekerheid vermoeden [kan men iets *met zekerheid* vermoeden?], dat het oprijzen van den [het] graniet op eene geheel andere wijze heeft plaats gehad, en de [het] graniet toen in een anderen toestand heeft verkeerd dan in den tegenwoordigen tijd bij vulkanische éruptiën en bij de lava wordt opgemerkt.’ Maar nu wordt de schrijver ontrouw aan het plutonismus, dat hij zoo even huldigde, en hij zegt: ‘Water, zouten en gassen hebben daarbij eene eigenaardige en werkzame rol gespeeld; vooral heeft het water veel bijgedragen tot de vorming van den [het] graniet en de uitwaseming van metaalaardige bijmengselen. Men denke hierbij aan de krachtige werking, die het water uitoefenen kan, wanneer het door druk(king) en hitte wordt ondersteund, zoo als bij de graniet-doorbraak (?) plaats had.’ En nu wordt onze schrijver zelfs een overtuigd neptunist, want er volgt: ‘Onder die omstandigheden kan het o.a. de kiezelaarde in eene met den geleiachtigen toestand overeenkomende weekheid behouden, nog lang nadat de temperatuur beneden het smeltpunt van b.v. veldspaat is gedaald.’ Zie, als dat geen hinken op twee gedachten is, dan weet ik niet hoe men het moet heeten! In een twintigtal regels overgaan van streng vulkanismus tot plutonismus en eindelijk tot het uiterste neptunismus; waar moet dat heen? Doch ik vertrouw, dat het niet moeilijk zal vallen den heer Van Diest geheel tot het neptunismus te bekeeren; hij is reeds meer dan half op weg om neptunist te worden. Ik wensch zeer dat dit gebeuren zal, want dan zal een volgend werkje van dezen schrijver zeker niet zoo met den ouden zuurdeesem van de lieden van het vuur doortrokken zijn.

Eene korte aankondiging gelijk deze, is de plaats niet om eene poging tot bekeering van den schrijver te wagen. Doch het werkje van den heer Van Diest heeft mij opgewekt om elders in dit tijdschrift de aandacht der lezers bij den ‘oorsprong der granieten’ te bepalen. Naar dat opstel moet ik verder hier verwijzen.

Dr. T.C. WINKLER.

Verslag over den toestand van Handel, Scheepvaart en Nijverheid te Amsterdam in 1865. *Opgemaakt door de Kamer van Koophandel en Fabrieken aldaar*.

't Is nog zoo lang niet geleden, dat de stad Amsterdam het geluk mogt smaken aan geheel het land voor eene dier *open questions* te dienen, waarmede het groote publiek zich altijd en overal zoo gaarne bezig houdt. Terwijl de enkele mannen van kennis en ervaring dan daarover zitten te peinzen en te filosoferen, is een heirleger van onkundigen en onbevoegden daarentegen onmiddellijk in slagorde geschaard en heeft de wapenen van verdelging dadelijk op den ongelukkige aangelegd. Voor de laatsten blijft de kwestie dan ook niet lang eene opene meer, integendeel, ze is voor hen al spoedig eene besliste en uitgemaakte. Het vonnis is in een omzien uitgesproken, en wat het aan juistheid en billijkheid moge missen, wordt ruimschoots vergoed door eene hevigheid ja hartstogtelijkheid zelfs, die te meer moet bevreemden, naarmate de veroordeelde dikwijls te minder aanleiding meent te hebben gegeven tot die groote verbolgenheid.

Zoo ging het ook met Amsterdam. De treurige toestand van den waterweg naar zee zou verbeterd worden door het nieuwe Noordzee Kanaal, maar hoe waagde de hoofdstad des rijks daarvoor eene zelfs geringe bijdrage te vragen van geheel de natie? die vraag weêrklonk weldra van alle zijden. Dat Rotterdam eene betere verbinding met de zee van het land ontving, zonder eenige de minste bijdrage daarvoor van hare zijde te leveren, was natuurlijk. Immers in Rotterdam leefde kracht en ondernemingsgeest en kennis en ijver, terwijl Amsterdam, daarentegen juist het type was van zwakheid en bekrompenheid, van onkunde en luiheid. Doorwandel die oude stad, en het eenige wat u treft zal de tegenstelling zijn van de groote dingen door een wakker voorgeslacht nagelaten, en de stilstand waarin het levend geslacht zich wel schijnt te vermeiden. Ruime en breede grachten, omzoomd door prachtige woonhuizen, maar stilte en doodschheid vóór die woningen, als ware de geheele bevolking in een zaligen dommel verzonken. En te Rotterdam daarentegen moet de aan weinig drukte gewone provinciaal zich voortdurend haasten en reppen toch maar voort te komen en zich te bergen, om niet onder kisten en balen en vaten en pakken begraven te worden. Enkele deftige Oost-Indievaarders prijken zwijgend in de Amsterdamsche dokken, en gelijken met hunne hooge verschansingen wel op de gepruikte patriciërs van vroeger dagen, terwijl in Rotterdam daar-

entegen de eene rookkolom na de andere oprijst, en men op elke der vele bodems die aldaar in de tallooze havens liggen, voortdurend in de weer moet zijn om toch niet in botsing te komen met die rusteloos op en neêrvarende stoombooten van het meest verschillend kaliber en van de meest verscheidene nationaliteit. Een enkel uur in Amsterdam doorgebragt en een enkel half uur maar in Rotterdam verwijld, is voldoende om den meest onbevooroordeelde te regtigen den staf te breken over de hoofdstad, en den eerepalm toe te reiken aan de tweede stad des rijks!

Men bewere toch niet dat deze beschouwing eene overdrevene, veelmin eene onware is. De Amsterdammer, die met mij het ongeluk heeft nog maar niet te kunnen inzien dat het zijnen stadgenoot meer aan kracht en ondernemingsgeest hapert dan den landgenoot, wordt te dikwijls op het aanhooren van dat ongunstig oordeel over de bewoners der hoofdstad vergast, dan dat hij niet gereedelijk het algemeene dezer beschouwing zal erkennen. En tot in 's lands vergaderzaal toe kon immers de geheele kwestie der doorgraving van Holland op zijn smalst nooit, ook zelfs maar van ter zijde worden aangeroerd, of dadelijk weêrklonk van alle kanten, van sprekers dus uit verschillende deelen des lands, dat ongunstig oordeel over Amsterdam. Was het de stem der ervaring die alzoo sprak? Dat wel niet, reeds de hevigheid deed aan mindere juistheid denken, maar toch, de uitspraak luidde alzoo; en de achtbaarheid der plaats was voor velen een waarborg voor de regtvaardigheid van het vonnis.

Naast dat hooge officiële vonnis kan men nu de uitspraak leggen van eene andere officiële magt, uitnemend bevoegd daarenboven voor zulk een arbeid. Is die uitspraak al niet gekleed in zulke sierlijke woorden en bevallig geronde volzinnen als waarmede de afgevaardigden des volks voorzeker hunne redeneringen tooijen, en wordt dat vonnis ook alleen medegedeeld in de zwijgende letteren die zwart op wit enkel voor den geduldigen lezer te boek staan, zoodat de wegslepende taal en de betooverende actie, die ongetwijfeld iederen onzer députés eigen is, daaraan ontbreken moet, toch waag ik het dat oordeel aan veler kennisneming aan te bevelen. Het verslag der Kamer van Koophandel en Fabrieken van Amsterdam over den loop der zaken in het afgeloopen jaar heeft regt op de belangstelling van velen te rekenen. Immers naarmate het aantal grooter is van hen die een ongunstig oordeel uitspreken over den geest die in de hoofdstad des rijks heerscht, naar die mate mag men ook op te meer gretigheid rekenen juist van die velen, om nog naauwkeuriger bekend te worden met den feitelijken toestand der zaken van de mannen, over wie zij een zoo beslissend vonnis vellen. Toch fluistert men heimelijk dat het debiet van dit, nu reeds sedert jaren afzon-

derlijk verkrijgbaar gesteld rapport, klein blijft. Moeijelijk kan ik dit rijmen met de waarlijk nationale begeerlijkheid om Amsterdam te vonnissen!

Met groote kalmte is dit verslag opgemaakt. Alle hartstogt, alle partijdigheid is streng vermeden, hoewel het den levenslustigen steller, - indien het niet te ongerijmd geacht wordt de aanwezigheid en de werkzaamheid van zoo iemand te Amsterdam nog te onderstellen, - niet aan de verleiding tot een uitval hier en daar tegen dwaze beschuldigingen zal ontbroken hebben. De algemeene beschouwingen zijn aardig en juist gezet; en zeer gelukkig mag men de opmerking noemen omtrent de verijdelde droombeelden van zoo velen hier te lande, die rijke voordeelen wachtten voor de nationale nijverheid van de groote financiële ligchamen, waarmede ook ons land begenadigd werd. Zonderling echter, dat terwijl de steller alle gewigtige gebeurtenissen van 1865 opnoemt en daaraan telkens ook eene waardeering heeft toegevoegd, het goede zoowel als het kwade vermeldende, hij ons tweeslachtig Indisch tarief met eene gemeenplaats afscheept, en om toch vooral alle oordeel te ontwijken, op de toekomst wijst voor een juiste waardeering daarvan. Wanneer men alleen naar de resultaten mag oordeelen waar het een douanetarief geldt, dan is natuurlijk alle discussie over het ontwerp daarvan onbekookt. En dit zal toch wel niet als eene ironie moeten gelden op de beraadslagingen daarover gehouden?

Het verslag van den loop des handels, dat het geheele tweede hoofdstuk inneemt, is evenzeer gelukkig opgevat. De dorre opsomming van artikel na artikel, die vroegere verslagen wel eens wat al te veel op een makelaarsberigt deden gelijken, is hier door eene geleidelijker mededeeling van feiten vervangen, waarin vele juiste wenken niet zonder belangstelling zullen worden aangetroffen. Maar twee vragen zijn bij de lezing van dit gedeelte bij mij opgerezen, waarop ik maar geen voldoend antwoord heb kunnen vinden. De eerste is deze: welke bewijzen er toch zijn voor de bewering dat ‘de handel in Noord-Amerikaansche tabak te Amsterdam zeer slecht is vertegenwoordigd?’ Indien dit eene tegenstelling met elders zijn moet, dan geloof ik dat zelfs een oppervlakkig onderzoek zou leiden tot de oogenblikkelijke verandering van dat woord *slecht*, in *goed*. Want de Kamer zal toch op blz. 33 niet al vergeten hebben, wat zij zelve op blz. 22 zoo uitvoerig en juist beweert, dat namelijk veel aan de handelsbeweging van andere steden te goed komt wat aldaar voor rekening van Amsterdam wordt aangevoerd, alleen omdat de weg naar zee daar zoo gebrekkig is? En de tweede is deze, of er iets geheimzinnigs gelezen moet worden tusschen de regels op blz. 34 en 35, waar beweert wordt ‘dat de ervaring van 1865 granen op nieuw als een goed speculatie-artikel heeft aangetoond, mits

men die niet té lang beware.' - Die bewering alleen kan natuurlijk niet bedoeld worden. Immers in de bakermat van den graanhandel, zou zoo iets waarlijk meer dan naïf klinken. Eeuwen lang heeft ons land bijna alleen door speculatiën in granen gebloeid, zoodat die les in 1866 meer dan overbodig mag genoemd worden, terwijl het té lang bewaren van welk artikel ook, natuurlijk, even als elke overdrijving, verkeerd is. Maar eene opinie over de werking van den leveringhandel was hier niet te verwachten alleen, maar werkelijk onmisbaar. En ligt daarvan misschien iets tusschen deze regels verborgen? Ik hoop het, al vat ik het nog niet.

De tabel der hoogste en laagste prijzen der voornaamste handelsartikelen, welke hier voor het eerst is opgenomen, verdient werkelijk lof, zoowel wat de gedachte als de uitvoering betreft. En ze belooft vruchtbaar te werken voor de toekomst, wanneer telken jare met denzelfden ijver aan de opmaking de hand wordt gehouden. Zulk eene opmaking is echter verre van gemakkelijk.

Maar het hoofdstuk dat in den tegenwoordigen tijd de algemeene belangstelling dubbel waardig moet genoemd worden, is dat waarin de toestand der scheepvaart is behandeld. Immers al die klagten over of liever al die beschuldigingen tegen Amsterdam, waarvan ik hierboven gewaagde, klagten over de eischen der hoofdstad om van het land den beteren weg naar zee te verkrijgen, terwijl de met cijfers te staven beschuldiging van achteruitgang juist der scheepvaartbeweging aan het IJ de vraag allernatuurlijkst zou doen rijzen, of de stad zulke nationale offers nog verdient, ze kunnen geregtvaardigd worden of gewraakt door de feiten die men in dit hoofdstuk mag verwachten. Amsterdam ziet zijn handel van jaar op jaar verminderen, omdat..... wel, omdat de kooplui aldaar niet meer op de hoogte zijn van hun tijd, geen kennis genoeg hebben en vooral geen energie en ondernemingsgeest, zoo hoort men onmiddellijk een schaar van ongeroepen regters vonnissen. Effectenspel, daarvoor heeft de Amsterdammer geld over; dobbelen in de leeningen van vreemde staten, daarvoor heeft hij nog moed en lust, maar den handel in goederen heeft hij geheel vaarwel gezegd. Voorzeker, de handel in fondsen is overal, door de creatie van meer papier, en met name ook in Amsterdam in de laatste jaren verbazend toegenomen, maar zouden niet waarlijk onze provinciën krachtig daartoe medewerken? En mag men het wel zoo kortaf veroordeelen dat velen hunne kapitalen vruchtbaar maken op de geldmarkt, zoodra het blijkt dat de winsten op de goederenmarkt der hoofdstad verminderen? En die vermindering spruit niet voort uit gebrek aan kennis en energie, maar wel degelijk zeer veel uit gebrek aan een der hoofdelementen van den handel in eene zeehaven, aan gebrek aan een goeden weg naar zee. Tallooze malen reeds is hier en elders betoogd dat vele vreem-

delingen de haven van Amsterdam met hunne schepen mijden, niet omdat de kosten aldaar grooter zijn dan elders, maar omdat de weg naar de hoofdstad moeijelijk en tijdroovend is. De stoomvaart vooral, dat onmisbaar bestanddeel van scheepvaart en handel in deze dagen, kan zich te Amsterdam niet dan zeer moeijelijk bewegen. En wanneer dat, immers onbetwistbaar feit, gesteld wordt tegenover het ander evenzeer onbetwistbaar feit, dat de K. Ned. Stootbootmaatschappij in 1864 met hare 11 stoombooten - die in 1856 tot 17 geklommen zijn, - viermaal meer vracht bevaren heeft dan met de 6 booten waarmede zij in 1857, bij een veel hoogeren standaard van vrachten begon, en ten spijt van zware verliezen, toch ruim dividenden uitkeert, dan waarlijk klinkt die beschuldiging van gebrek aan kennis en energie wel wat heel vreemd.

Intusschen ook dit feit blijft waarheid, dat de scheepvaart te Amsterdam in de laatste jaren eer vermindert dan vermeerdert. De cijfers van 1861 zijn nog de hoogste van het laatste vijftal jaren. De Kamer van Koophandel wil dat voornamelijk verklaren door den minderen aanvoer van steenkolen uit Engeland, nu de Duitsche kolen de Engelsche vervangen, door den afnemenden handel in granen en door de kleinere toevoeren van producten van de kolonie Suriname, waarbij nog gevoegd kan worden de oorlog in Amerika, juist in dien tijd begonnen en geëindigd. Maar andere naburige havens leefden onder dezelfde bezwaren, en alleen wanneer ook daar vermindering bleek, zouden die oorzaken afdoende kunnen genoemd worden. Dat is echter het geval niet. Men plaatse de cijfers van Amsterdam en Rotterdam naast elkander, om duidelijker te kunnen oordeelen.

	INKLARING.		**UITKLARING.**	
	AMSTERDAM. **Tonnen.**	**ROTTERDAM.** **Tonnen.**	**AMSTERDAM.** **Tonnen.**	**ROTTERDAM.** **Tonnen.**
1862	413.043	716.170	438.619	768.511
1863	376.828	702.822	396.100	768.630
1864	388.275	761.641	381.936	832.032

Daarin deelde de stoomvaart, voor alle havens:

	Totaal	**Ned. Vlag.**	**Eng. Vlag.**	**Totaal**	**Ned. Vlag.**	**Eng. Vlag.**
1862	616.779	176.744	431.926	625.579	179.908	436.698
1863	641.784	186.005	440.320	655.038	187.460	453.238
1864	766.932	194.759	561.616	792.151	193.583	589.657

Deze cijfers nu, hebben naauwelijks eenige toelichting noodig. Immers hij die niet geheel en al vreemdeling is in de scheepvaartstaten van ons land, hij zal dadelijk ontdekken dat in de stoomvaart, en wel in de Engelsche stoomvaart vooral, het opmerkelijk verschil ligt tusschen

de scheepvaartbeweging der beide steden. Terwijl bij de in- en uitklaringen van alle schepen te Amsterdam het aandeel der Nederlandsche vlag bedraagt de helft en dat der Engelsche een zevende, bedraagt dat voor Rotterdam omgekeerd een vierde tot een derde voor de nationale en de helft tot twee derde voor de Engelsche vlag. Ziet men nu dat onze stoomvaart voor twee derde gedreven wordt onder Engelsche vlag en dat Amsterdam nog geen zesde van die geheele beweging vertegenwoordigt, dan wordt het nog duidelijker dat alleen de stoomvaart het aanzienlijk verschil van cijfers tusschen de beide steden verklaart. Daarenboven bedenke men, dat de enkele stoomboot die elke week heen en weer vaart naar Engeland bijv. en 1000 tonnen meet, de scheepvaarttabellen der haven waar hij zich beweegt jaarlijks met 100,000 tonnen vermeerdert, terwijl daarentegen de Oost-Indievaarder van hetzelfde charter, die maar eens in het jaar uitgaat en binnenkomt, maar het luttele cijfer van 2000 tonnen aan die tabellen te goed doet komen. En of men nu juist den ijver en de kennis en den ondernemingsgeest van eene bevolking hooger zal moeten schatten omdat bij haar de plaatselijke gesteldheid gunstiger is voor den doorvoerhandel dan bij die andere bevolking welke de gelegenheid daarvoor mist, daaraan durf ik bijna te twijfelen. De voor de statistiek zoo gierige Oost-Indievaarder is nog een veel betere maatstaf voor de handelsbeweging eener plaats dan de stoomvaart. Maar waar die stoomvaart ontbreekt, daar moet ook de zeilvaart langzamerhand verminderen, want de laatste kan in de laatste jaren niet bloeijen zonder voortdurend gevoed te worden door de eerste. En wanneer ik jaar op jaar nog ongunstiger uitkomsten van de scheepvaart te Amsterdam voor mij zie dan reeds in dit verslag medegedeeld worden, ik zal er mij niet over verwonderen, omdat ik geen groote zeilvaart daar mogelijk acht waar de stoomvaart niet groot tevens is. Evenzeer als wij in ons land jaren lang over spoorwegen hebben gesproken maar ze niet durfden te maken, kleingeestige rentebesparing nuttiger achtende dan het besteden onzer baten voor de verbetering der middelen van vervoer, evenzeer heeft ook het geheele land jaren lang Amsterdam wel beschuldigd van loomheid en achteruitgang, maar aan die stad de middelen niet willen geven om de oorzaak der kwaal weg te nemen. Millioenen aan nationale welvaart hebben wij door dien laten aanleg der spoorwegen verloren, millioenen zullen wij weêr verliezen wanneer de waterwegen van Amsterdam en Rotterdam niet spoedig in zulk een uitnemenden staat gebragt zijn, dat de groote scheepvaart en de groote stoomvaart vooral, onze spoorwegen kunnen voeden. Die spoorwegen zal men dan toch wel eene nationale zaak noemen, al worden ze door eene particuliere maatschappij geëxploiteerd. Of zal men ook die daarom van het algemeen belang afscheiden, even

als men goedvindt de scheepvaartbelangen van Amsterdam eenvoudig locale en niet nationale te noemen? Dat men toch eindelijk hier te lande eens helderder inzag dat zulke belangen van een deel des lands die van het geheel bij uitnemendheid zijn. Wat baat het den winkelier, wanneer hij uit wangunst al zijne buren arm heeft gemaakt? Zijne wraak moge bevredigd zijn, maar zijne klanten heeft hij daardoor gedood. Honesty is policy, dat bedenke men.

De Kamer van Koophandel van Rotterdam heeft juist een kreet doen hooren over den tragen vooruitgang der werkzaamheden aan, den nieuwen weg naar zee en oppert de vraag, of het der regering wel ernst is met het maken van dat werk. Ik hoop niet dat Amsterdam ooit eene zelfde klagt zal behoeven te uiten, al zijn de stortingen der ƒ 5 millioen wel wat onrustbarend snel, - beslist de Rijks-Commissaris daarover? - maar dit hoop ik wel, dat die klagt dan dezelfde algemeene sympathie zal vinden als die van de Maas nu, en teregt, ontmoet. Laten wij toch ernstig letten op de teekenen der tijden. Erkennen wij, dat onze handel en scheepvaart - niet die van eene enkele stad, maar die van het geheele land - niet vooruitgaan, ja, in vergelijking met naburige landen niet eens stationair te noemen zijn. Duidelijk sta het ons voor oogen, dat alleen Groot-Brittanje, België en het Tolverbond 60 en 70 pCt. van onzen totalen in- en uitvoer leveren en dat die cijfers tot 80 en 85 pCt. klimmen, zoodra wij er het links en regts beschermd verkeer met Java bijvoegen. Wat dan nog voor den transatlantischen handel overblijft, mag immers naauwelijks naam meer hebben. En hoe vele millioenen schuilen nog onder die 70 en 80 pCt. van blooten doorvoer van datgene wat de eene vreemdeling aan den anderen vreemdeling over ons land zendt, maar waaraan onze eigenlijke handel part noch deel heeft. En dan beseffe men toch eindelijk de dringende noodzakelijkheid die er bestaat om onze zeewegen en havens in zulk een staat te brengen, dat ze voor de scheepvaart dezelfde voordeelen en gemakken opleveren als elders, alwaar men er op uit is om de vreemde bodems door allerlei voordeelen te lokken. Heeft de stroom van het verkeer eens een anderen weg genomen, en dat is reeds in vele opzigten het geval, niet ligt is die weêr hierheen te leiden. En gelukt dat al, dan zijn de verliezen gedurende dien tijd van verandering geleden en de kosten voor dat herwinnen noodig vrij wat grooter, dan die welke de dadelijke flinke uitvoering der noodige werken zou gevorderd hebben!

Maar wie in de zaak belang stelt, hij leze zelf dit verslag. Hij zal den daaraan ten koste gelegden tijd niet verspild hebben. Over den verderen inhoud, hoe belangrijk die zij, zal ik dan ook kort zijn. Toch mag ik den glimlach niet onderdrukken, die bij mij opkwam, toen ik (bl. 105) moest lezen, dat de nijverheid ten onzent onbe-

schermd is en blootgesteld aan de onbeperkte mededinging van het buitenland!!! Die naïveteit, herhaald in den aanvang van het adres aan de Eerste Kamer, naar aanleiding van de veranderde suikerwetgeving, is waarlijk wat al te kras. Immers juist de voornaamste deelen der nijverheid in ons land en in Amsterdam bovenal, zijn in hooge mate beschermd door onze accijnsen en onze invoerregten! En vervaardigt Amsterdam dan niets voor ons beschermde Java? Dergelijke phrases moesten vooral in zulk een officiëel verslag angstvallig vermeden worden. De corporatie die juist de vraagbaak moet zijn, wanneer de Regering veranderingen wil brengen in de wetten die handel en nijverheid regeren, moest niet ons bestaand douaneen accijnssenstelsel roemen als vrij, terwijl het juist nog overvloeit van allerlei beschermende bepalingen. Immers ik mag onderstellen dat de Kamer vrijheid van verkeer wenschelijk acht, hoewel uitdrukkingen als de bovenstaande bijna het tegendeel zouden doen vreezen. Dat zou onrustbarend zijn wanneer de Regering eens liberaler wetten wilde invoeren, want van de Kamer van Koophandel en Fabrieken van Amsterdam zou dan bijna tegenstand te duchten zijn, als die het bestaande al zoo uitnemend acht. En toch weet ik dat die vrees ijdel is en onnoodig; andere uitspraken der Kamer zijn mij daarvoor tot borg.

Uitmuntend als telken jare, is ook ditmaal weêr het verslag van den fondsenhandel, en vooral de opmerkingen in Hoofdstuk VI opgenomen over het assurantievak, zijn der aandacht zeer waard. Zoo ook zijn vele der missiven, door de Kamer verzonden en hier in extenso medegedeeld, belangrijk, inzonderheid de kernachtige en zaakrijke memorie over de werking der Nederl. Bank. Het rapport over de tin- en suikerveilingen der N.H.M. houdt wenken in, wier opvolging in het belang van den handel zeer te wenschen is, en dat over de Zeebrieven getuigt van een ernstig onderzoek dezer voor ons in den tegenwoordigen tijd vooral zoo gewigtige kwestie. Wat toch kan men van de scheepvaart der hoofdstad verwachten wanneer de geheele scheepsmagt aldaar beperkt blijft tot 304 schepen, maar 117,273 tonnen metende en dan nog wel verdeeld onder 117 rederijen! Minder gelukkig noem ik het advies aan den Minister van Koloniën omtrent de regeling der uitgifte van certificaten van Nederlandschen oorsprong; want de voorwaarde, dat een artikel slechts 10 pCt. in waarde behoeft vermeerderd te worden om in het genot der bescherming te deelen, strookt voorzeker weinig met het doel van den wetgever ten behoeve van den Nederlandschen industriëel. Teregt echter wordt in die missive erkend, dat de geheele bescherming juist door den twijfel, waaruit de vraag ontsproot, blijkt onhoudbaar te zijn, en het onvoldoende advies mag dus maar half aan de Kamer verweten worden. Deze missive echter staat lijnregt

tegenover de bewering van onbeschermde industrie, waartegen ik hierboven opkwam.

Wakker heeft de Kamer zich geweerd in de voor Amsterdam zoo allerbelangrijkste kwestie, waar het Station van den Noord-Hollandschen spoorweg aldaar moet geplaatst worden, en in hoeverre het wenschelijk zij daardoor een centraalstation van personen en goederen of wel een station *unique* te vormen. Immers niet alleen tot zaakrijke rapporten heeft de Kamer zich beperkt, maar zelve een nieuw en geheel oorspronkelijk plan laten opmaken. Ik wil gevraagd hebben of die laatste handeling, in het belang der Kamer zelve, geraden mag genoemd worden. Maar ofschoon ik persoonlijk lijnregt tegenover het gevoelen sta dat de Kamer in deze kwestie heeft uitgesproken, zoo zal ik toch gaarne de eerste zijn om te erkennen, dat zij in deze zaak een ijver en eene kracht heeft getoond die niet anders dan lof verdienen. Zulk eene kracht hoop ik van harte dat de Kamer meer en rneer in alle gewigtige vraagstukken van onzen tijd, handel en scheepvaart en nijverheid betreffende, zal ten toon spreiden. Dan toch zal het der hoofdstad althans niet aan voorlichting ontbreken, daar waar het hare gewigtigste belangen geldt, en men zal weêr met meer moed de toekomst te gemoet kunnen gaan. Die toekomst kan niet veelbelovend zijn, zoolang de scheepvaart den handel en de nijverheid niet krachtig kan steunen en bevorderen. De stad die van bedrijvigheid moet leven kan niet bloeijen, zoodra de man van arbeid en energie er de middelen niet heeft om zich zoo vrij en flink te bewegen als zijn naburige mededinger op gelijk terrein. Daar waar winsten te behalen zijn trekt de nijvere heen, brengt er zijne kennis, brengt er zijne kapitalen. En welke middelen men ook moge aanwenden om Amsterdam op te heffen uit den staat van stilstand waarin de hoofdstad ontegenzeggelijk verkeert, vruchteloos zullen al die pogingen zijn, zoolang niet het frissche zeewater voor de stad stroomt en nieuw leven bijzet aan de bedrijvigheid der inwoners. Wake dan 's lands Regering vooral, dat het gewigtige werk der doorgraving van Holland op zijn smalst volkomen en spoedig tot stand kome. Het verval van de hoofdstad des rijks, het centrum van de kapitaalmagt althans van het land, om van intellectuele krachten te zwijgen, zou een onherstelbare ramp zijn voor Nederland.

P.N. MULLER.

***Nieuwe Friesche Volks Almanak voor het jaar* 1866. *Te Leeuwarden, bij H. Kuipers*. 1866.**

Eene korte aankondiging van dezen Volks-Almanak kan volstaan.

Van de zes stukken zijn twee oorspronkelijk.

'Harlingen voor 70 jaren', zoowel als 'de Prins op het Ameland' zijn medegedeeld door de Heeren Verwijs en Dirks, en als curiosa uit Archieven opgedolven niet onbelangrijk voor de gewestelijke geschiedenis.

De 'Sagen en Teltsjes fen de heidebiwenners up Silt', door den Heer Colmjon 'forfriesche', zijn eene welkome bijdrage voor de volksoverleveringen, zooals die in een noordelijker deel van het 'Friesische Heimathland' bestaan.

Wat evenwel de Noordsche Mythologie, naar Dr. R. Reusch, door Dr. J.G. Ottema, in een Frieschen Volks-Almanak te doen heeft, is onverklaarbaar, tenzij men deze bijdrage moet beschouwen als een opvulsel, omdat toch op den duur gewestelijke zaken niet genoeg stof schijnen op te leveren om telken jare een boekje van geringen omvang te vullen.

De twee niet vertaalde stukken zijn die van de Heeren Eekhoff en Verwijs.

De eerste gaf eene bijdrage over de Electeurs-penningen van Leeuwarden, 1725-95. *Quaeritur*: is dit eene geschikte keuze voor een *Volks*-Almanak?

De Heer Verwijs vergast het Friesche volk met een half populair, half geleerd stuk over den 'Sinterklaasschoen', dat elders eene plaats had kunnen vinden, doch in een Frieschen Volks-Almanak volstrekt niet op zijne plaats is.

Quaeritur:

Wat is het nut van provinciale *Volks*-Almanakken?

X.

Friedrich List en zijn tijd[1].

Al behoort de economie tot de jongere wetenschappen, toch heeft zij reeds hare orthodoxie en hare ketters. Voor een van deze laatsten kom ik ditmaal de belangstelling vragen. Ik wensch het leven en de werkzaamheid te beschrijven van den duitschen economist, Friedrich List. 't Zij mij vergund daarbij tevens een blik te werpen op den tijd, waarin hij leefde, een tijd, die voor Duitschland uit een staatkundig, maar niet minder uit een economisch oogpunt beschouwd, rijk was aan gewichtige gebeurtenissen.

Friedrich List werd den 6^{den} Augustus 1789 te Reutlingen in Wurtemberg geboren. Zijne ouders behoorden tot de gegoede burgerklasse. Zijn vader was fabriekant en nam in het stedelijk bestuur een werkzaam deel. Zijn moeder wordt ons voorgesteld als eene kloeke, verstandige vrouw, die aan de opvoeding harer kinderen veel zorg wijdde. De geschiedenis meldt ons niet, dat zij in den aanvang van haar jeugdigen Fritz veel genoegen heeft beleefd. Op de Latijnsche school wilde het volstrekt niet met hem vlotten. Niet de minste opgewektheid betoonde hij voor de studie der klassieken. Des te ijveriger hield hij zich bezig met het lezen van romans, reisbeschrijvingen en andere lichte litteratuur. Op zijn 14de jaar werd hij in de fabriek zijns vaders geplaatst, waar hij echter even weinig eer inoogstte als op het gymnasium. Nauwlijks toch had hij zich met de inrichting der fabriek een weinig bekend gemaakt, of zijne overtuiging stond vast, dat het werk, waartoe men hem wilde bezigen, veel beter en vlugger kon geschieden, indien

1 Wegens getrek aan ruimte is dit artikel eerst thans geplaatst kunnen worden. De datum, waarop het geschreven werd, verklaart genoegzaam, dat daarin slechts van de *oude* duitsche toestanden gesproken wordt. *Red.*

men de waterkracht gebruikte, die in zoo rijken overvloed in de nabijheid der fabriek voorhanden was. Toen hij zijn vader niet tot dat gevoelen kon overhalen, vatte hij een weêrzin op tegen zijn arbeid en liep weg zoo vaak men hem onbewaakt liet. Na drie jaren werd hij van de fabriek afgenomen en te Blaubeuren op het kantoor van den stadsschrijver geplaatst om voor lands-ambtenaar te worden opgeleid. Toen begreep hij dat het tijd werd, zich in te spannen, deed met goed gevolg zijne examens en verkreeg, na eerst te Tubingen en elders ondergeschikte posten bekleed te hebben, in 1816 een hooge ambtelijke betrekking te Stuttgart.

De tienjarige school, die List had doorloopen om tot deze positie te komen, was nog in een ander opzicht nuttig voor hem geweest. Wurtemberg was toenmaals bij uitnemendheid het land der bureaucratie. Algemeen waren de klachten over de aanmatigingen, die de ambtenaren zich veroorloofden tegenover de burgers en vooral over den onnoodigen omslag in alle zaken, waarbij hunne tusschenkomst gevorderd werd. En dat was ieder oogenblik het geval. Men kon in 't dagelijksch verkeer bijna geen handeling van eenig belang doen, of het Schreiberregiment moest er bij te pas komen. Ook werd de betrekking van ambtenaar gewoonlijk door personen van weinig ontwikkeling bekleed. ‘Ein Schreiber’, plagt Wangenheim te zeggen, ‘ist ein Subject das von Himmel und Erde nichts weiss als Rechnungen zu machen, die Niemand versteht als wieder ein Schreiber.’ De gevolgen van dien stand van zaken waren, gelijk men vermoeden kan, verarming bij den middenstand. Door de gelden, die voor Schreiberei betaald moesten worden, werden de belastingen verhoogd en voor menigeen te zwaar. Men berekent dan ook, dat alleen in 't jaar 1817 16,000 personen uit Wurtemberg emigreerden. Ronduit verklaarden vele hunner, dat zij liever slaven wilden zijn in Amerika dan burgers in hun eigen land.

Friedrich List was niet de man om met dit alles nauw bekend te wezen en het lijdelijk te blijven aanzien. Had het hem reeds in de fabriek van zijn vader gehinderd, dat met handenkracht verricht werd wat door werktuigen veel beter kon geschieden, hoe moest het hem een ergernis zijn, dat ook hier zooveel arbeid werd verspild, en, wat meer zegt, verspild ten koste van de welvaart der burgers. Daarbij kwam, dat hij in den naasten kring zijner betrekkingen den overlast der ambte-

naren in hooge mate had ondervonden. Zijne moeder, nu sedert eenige jaren weduwe, werd wegens eene kleine, onbeteekenende, politie-overtreding voor het gericht gedagvaard. Toen nu in hare plaats een vriend van haar overleden echtgenoot aan de dagvaarding voldeed, wekte dit de ontevredenheid op en werd zij op de brutaalste wijze in tegenwoordigheid van een groote volksmenigte voor den rechter gesleept. Men zou haar, zeide een der ambtenaren, ‘den himmelsacramentischen reichsstädtischen Hochmuth’ wel afleeren. Het gevolg van deze handelwijze was, dat de ongelukkige vrouw hevig ziek werd en kort daarop stierf. Men begrijpt welke uitwerking dit moest hebben op het vurig gemoed van List. De bureaucratie te bestrijden, 't mocht kosten wat het wilde, werd nu zijn leuze. 't Moet erkend worden, dat hij die leuze getrouw is gebleven, zelfs ten koste van vrijheid en levensgeluk.

Aanvankelijk stond List in dien strijd niet alleen; op krachtige wijze werd hij ondersteund door zijn vriend, den minister Wangenheim. Doch de ondersteuning duurde niet lang, want het liberale ministerie moest weldra voor een ander plaats maken. Het duitsche liberalisme van dien tijd bezat nog geen levenskracht, bovenal geen politieke wijsheid genoeg om zich op den duur te handhaven tegenover de oppositie. Of het sedert dien tijd veel is vooruitgegaan, wensch ik liever in 't midden te laten.

Brengen wij ons den toenmaligen staatkundigen toestand van Wurtemberg in korte trekken voor den geest. Toen Hertog Frederik II in 1797 den troon besteeg, bestond daar te lande eene constitutie, wier kracht, even als haar zwakheid, daarin was gelegen, dat zij den eerbiedwaardigen ouderdom van driehonderd jaren had bereikt. Zij was dierbaar aan het volk, dat met haar was saamgegroeid; doch tevens was zij verouderd en beantwoordde niet meer aan de behoeften. Toen nu Frederik II in 1806 door Napoleon tot koning werd verheven, schafte hij deze constitutie af en maakte eigen willekeur tot eenige landswet. 't Spreekt van zelf, dat het Wurtembergsche volk met deze verandering geenszins tevreden was en in 1814, nadat aan de fransche heerschappij in Duitschland een einde was gemaakt, van zijne ontevredenheid blijken begon te geven. Koning Frederik had daarbij van zijn onbeperkt gezag juist niet altijd een even matig gebruik gemaakt. Het land ging gebukt onder zware lasten en in de wetgeving heerschte een schromelijke

verwarring, daar zij bestond uit een collectie van ruim 2300 besluiten, ‘ein Haufen Verordnungen,’ gelijk een schrijver uit onzen tijd het uitdrukt, ‘von höchst tumultuarischem Karakter, durch welche fast jedes mögliches Recht gekränkt war.’ Uit vrees, dat de bondsvergadering goed mocht vinden in dezen stand van zaken eigenmachtig in te grijpen, besloot de koning zelf tot hervorming over te gaan. Hij maakte in 1815 eene ontwerp-constitutie en bood die ter goedkeuring aan een saamgeroepen parlement aan. Dit parlement betoonde zich echter met de nieuwe constitutie weinig ingenomen. 't Behoeft dan ook nauwlijks betoog, dat deze laatste zich niet door overgroote liberaliteit onderscheidde; de meeste der bestaande misbruiken werden er niet door opgeheven; slechts eens in de drie jaren, en dan nog maar gedurende zes weken, zouden de kamers zitting hebben. Doch dit was niet de hoofdreden, waarom men het ontwerp afkeurde. De liberale partij wilde in 't geheel geen constitutie uit 's konings hand ontvangen; zij eischte de oude, die in 1806 was afgeschaft, onveranderd terug. Zij vroeg geen gratie, maar een recht. Aan de conservatieve partij was dit naar den smaak; want, hoe weinig vrijgevig de nieuwe constitutie ook zijn mocht, de oude was nog wel zoo conservatief. Zoo stemden dan beide partijen samen om het aanbod des konings van de hand te wijzen.

Al de gegevens waren nu voorhanden voor een echt duitschen politieken strijd. De koning wilde niet toegeven, het parlement evenmin. In zijn nood riep Frederik ten laatste de bemiddeling in van Wangenheim. Wangenheim was een oprecht liberaal man, die dan ook niets liever verlangde dan een liberale staatregeling in Wurtemberg in te voeren. Hij zag echter, dat hiertoe slechts één weg kon leiden: den koning het recht tot het aanbieden van eene nieuwe constitutie geenszins te betwisten, maar dan ook aan den anderen kant te eischen, dat de nieuwe constitutie de meest volkomene vrijheid zou waarborgen. Op dien grondslag alleen, meende hij, was een verzoening tusschen de strijdende partijen mogelijk; en daar hij den koning bereid vond van zijn kant het noodige te doen, aanvaardde hij de portefeuille. De vrucht hiervan was, dat het eerste ontwerp werd ingetrokken en een nieuw ontwerp van veertien artikelen aan het parlement werd aangeboden, ten einde tot basis te dienen van eene constitutie, die dan met gemeen overleg zou worden vastgesteld. Geheel het liberale Duitschland was in span-

ning. Hier was de schoonste gelegenheid voorhanden om voor goed aan Wurtemberg vrijheid te verzekeren. Doch het parlement bleef hardnekkig weigeren. Den 31sten October 1816 stierf eindelijk de koning en werd opgevolgd door zijn zoon, Wilhelm I, een man van den geest van Wangenheim. De nieuwe vorst begon terstond met allerlei hervormingen in te voeren en, in de hoop van den tegenstand van het parlement te overwinnen, bood hij in Maart 1817 een nieuwe, zeer liberale, constitutie ter goedkeuring aan. Doch ook dit was zonder vrucht: het parlement bleef het herstel der oude constitutie vorderen. Een ultimatum werd daarop door den koning voorgesteld om binnen acht dagen aangenomen of verworpen te worden; met 67 tegen 42 stemmen, besloot de vergadering tot het laatste, terwijl zij in haar antwoord den naïven wensch uitsprak, dat men andermaal den weg der onderhandeling mocht inslaan door de benoeming van een gemengde commissie. Is het wonder, dat de koning de oppositie moede werd en een parlement ontbond, dat zoo standvastig zijne weldaden verwierp? Nog denzelfden dag werd daartoe besloten. - Inmiddels ging de regeering voort met, consequent aan hare beginselen, op liberale wijze het land te besturen en vele nuttige hervormingen en instellingen tot stand te brengen.

Onder deze laatsten mocht men voorzeker ook wel de leerstoel voor staatswetenschappen noemen, die door Wangenheim aan de Tubinger academie werd opgericht en die het eerst door Fr. List werd beklommen. Was de benoeming voor List eene eervolle onderscheiding, nog meer was zij een triomf voor zijne beginselen. Hij nam de nieuwe betrekking aan, ‘mehr das Ziel,’ gelijk hij zich later uitdrukte, ‘im Auge behaltend, als die ihm zu Gebote stehenden Mittel.’ Dat doel, wat was het anders dan de bestrijding van het bureaucratisme? Geen beter middel, zoo meende hij terecht, kon tot dit doel leiden, dan de routinistische opleiding der ambtenaren door eene wetenschappelijke te vervangen.

Zoo zien wij dan List als professor aan de Tubinger academie. Doch, gelijk ik reeds heb opgemerkt, niet lang zou hij den steun van zijn beschermheer genieten. Wangenheim wist zich bij geen der partijen bemind te maken. Hij was een man van talent, vervuld met de edelste bedoelingen, maar het ontbrak hem aan twee dingen: aan menschenkennis en vooral aan zelfbeheersching. Zijn onstuimige geest kende geen discipline.

‘Köstliche Kräfte, fruchtlos vergeudet,’ is het woord, waarmede een hedendaagsch schrijver een treffende beschouwing over zijn leven en werkzaamheid besluit. Zulke tijden vorderden andere menschen; menschen, die de kunst verstonden van zich te schikken en te plooien naar de omstandigheden en met beginselen des noods te transigeeren - geen menschen als Wangenheim.

Doch ook de koning kon den liberalen minister niet langer gebruiken. Wilhelm I, schoon aanvankelijk een man van vooruitgang, vermocht op den duur geen weêrstand te bieden aan den geest van reactie, welke in het Duitschland van die dagen meer en meer begon te zegevieren. Wangenheim werd ontslagen, en Maucler, een ultra-conservatief en een warm voorstander der bureaucratie, trad in zijne plaats op.

Deze verandering was voor List niet gelukkig. 't Spreekt van zelf, dat de liberale gevoelens, die hij was toegedaan en die hij onverholen uitsprak, op den duur het misnoegen moesten opwekken van de regeering. Weldra werd het hem dan ook duidelijk dat zijne positie onhoudbaar was en dat men slechts een voorwendsel zocht om hem te verwijderen. Dat voorwendsel was spoedig gevonden, toen hij de onvoorzichtigheid had gepleegd, zich te Frankfort te laten benoemen tot consulent van eene vereeniging van kooplieden, opgericht met het doel om de belangen van den duitschen handel te bevorderen. Het aannemen van die benoeming, zonder vooraf de vergunning des ministers te hebben gevraagd en verkregen, werd hem als een zwaar misdrijf aangerekend. Men gelastte hem zich hierover te verantwoorden. List begreep de bedoeling der regeering terstond. Hij nam zijn ontslag als hoogleeraar, een post, dien hij niet langer kon waarnemen onder zulk een gouvernement. Dit geschiedde in Mei 1819.

List was nu zonder vaste betrekking, behalve die van consulent van het Handels-Verein, en hieraan wijdde hij thans al zijne krachten. Maar hier viel voor een man van talent ook niet weinig te verrichten. Het Duitschland van die dagen was, bij sommige andere landen vergeleken, verre ten achteren in welvaart. Allerlei oorzaken droegen daarvan de schuld, maar het meest wel de toltarieven, waardoor alle staten, zoo kleine als groote, van elkander gescheiden waren en die het verkeer in hooge mate belemmerden, ja in vele gevallen onmogelijk maakten. Die belemmeringen op te heffen, een algemeen tolverbond in te voeren, was het groote ideaal, waaraan List sedert

eenigen tijd reeds besloten had zijne krachten te wijden. Ten deele met het oog op de verwezenlijking van dit denkbeeld, had hij medegewerkt om het Frankforter Handels-Verein te stichten. Maar thans kon hij zich onverdeeld hiermede bezig houden en hij deed het met al de energie van zijn krachtigen geest. Vóór hij zijn ontslag als professor ontving, had hij reeds eene petitie opgesteld, gericht aan de Bondsvergadering, ten einde de opheffing van alle binnenlandsche tolliniën te verzoeken; doch deze petitie, schoon geteekend door 70 kooplieden en ondersteund door eene andere van Arnoldi, die zich bij de zijne aansloot en door meer dan 5000 teekeningen was bekrachtigd, had niets uitgewerkt. De Hanoversche minister von Martens was belast met over het stuk van List rapport uit te brengen. In dat rapport, een der merkwaardigste gedenkteekenen van dien tijd, begon de minister met in twijfel te trekken of een vereeniging van ‘duitsche kooplieden’ wel officiëel erkend kon worden. Natuurlijk; men wist wat Saksers, wat Pruisen, wat Hanoveranen waren, doch wat waren Duitschers? - Vervolgens ging Zijne Excellentie voort met te waarschuwen tegen de *strekking* en het *karakter* van de petitie en op veelbeteekenende wijze in herinnering te brengen, dat de opheffing van alle binnenlandsche tolliniën in Frankrijk slechts verkregen was, ‘durch die alle Bande lösende Revolution. Und um diesen Preis sei sie wohl zu theuer erkauft’! En de vergadering had zich met dat fraaie rapport vereenigd. Wat dus van dien kant te wachten stond, meende List volkomen te begrijpen; wilde men tot eenig resultaat komen, dan moest een andere weg worden ingeslagen.

In de eerste plaats werd onder redactie van List een tijdschrift opgericht, getiteld: ‘Organ für den Handel und Gewerbestand,’ dat voornamelijk bestemd was om de openbare meening voor de zaak te winnen. Doch hierbij bleef het niet. Door de vereeniging, wier consulent hij was, werd besloten, drie personen - List zelf, met twee anderen - te committeeren om alle duitsche hoven te bezoeken en ten gunste van het tolverbond te winnen. De commissie begaf zich op reis. In de Zuid-Duitsche staten vond zij een goede ontvangst; men toonde zich genegen het plan te ondersteunen; ook in Pruisen was men het geenszins vijandig; eindelijk landde de commissie in het begin van 1820 te Weenen aan, waar zij geruimen tijd vertoefde, daar de questie van het tolverbond daar andermaal in de bondsvergadering aan de orde was gesteld.

Door wiens invloed? Waarschijnlijk door den indirecten invloed van een man, die door alle beoefenaars der economie geëerd wordt, als een der klassiekste schrijvers hunner wetenschap, Carl Friedrich Nebenius. Men heeft er veel over getwist, aan wien het geestelijk vaderschap van het tolverbond moet worden toegekend. Door sommigen wordt List, door anderen Hoffmann, weder door anderen Arnoldi genoemd, terwijl een hedendaagsch schrijver meent te kunnen aantoonen, dat reeds in 1818 het plan tot vorming van een duitsch tolverbond, zij het dan ook in zeer flauwe omtrekken, bij de pruisische regeering aanwezig was. Die twist is ijdel en leidt tot geen practisch doel. De nadeelen, die uit den toenmaligen toestand moesten voortvloeien, waren zoo tastbaar, dat de gedachte, om ze uit den weg te ruimen, wel bij velen moest ontkiemen. Maar dit behoort erkend te worden, dat weinigen tot de vorming van het tolverbond meer hebben b i j g e d r a g e n dan Friedrich Nebenius. List heeft voor de zaak propaganda gemaakt; maar Nebenius heeft ook de middelen aangewezen, waardoor zij kon worden uitgevoerd.

Van de hand van Nebenius was de memorie afkomstig, die in 1818 bij de badensche regeering werd ingeleverd. Deze memorie, sedert door den druk openbaar gemaakt[1], is een der belangrijkste economische stukken uit dien tijd, belangrijk ook daarom, omdat de wijze van uitvoering, die hier wordt aanbevolen, op één punt na, ten aanzien waarvan Nebenius zelf van gevoelen is veranderd, later geheel is gevolgd. De hoofdstrekking is, de economische en staatkundige voordeelen van een tolverbond te doen uitkomen, en duidelijk aan te toonen, *hoe* zulk een verbond tot stand gebracht kon worden. De schrijver wijst er op, dat men bij de toenmalige regeling kiezen moest tusschen deze twee: of de grenzen van iederen staat zoo te bewaken, als b.v. die van Frankrijk werden bewaakt (men plagt te zeggen, dat een kemel eer door het oog van een naald kon gaan, dan diezelfde naald door de fransche douanen), maar dit zou een jaarlijksche uitgaaf veroorzaken van zes en negentig millioen francs, een som, gelijk staande met de helft of twee derden van hetgeen destijds de geheele duitsche legermacht jaarlijks kostte; of wel, den smokkelhandel, die op uitgebreide

1 Te welen, als aanhangsel tot Nebenius' Denkschrift für den Beitritt Badens zu dem deutschen Zollverein. Karlsruhe, 1833.

schaal gedreven werd, door de vingers te zien. Slechts een tolverbond kon dit moeilijk dilemma opheffen.

De memorie van Nebenius maakte, naar het schijnt, op de badensche regeering een diepen indruk. Ten gevolge van de bemoeiingen van haar gevolmachtigde te Weenen werd door de bondsvergadering eene commissie benoemd, die onder presidium van den pruisischen minister, graaf Bernstorff, zou bijeenkomen en over de zaak rapport uitbrengen. Omstreeks dezen tijd, in Januari 1820, kwam List te Weenen, ten einde de oostenrijksche regeering voor zijne plannen te winnen. Men begrijpt hoe zeer het door de bondsvergadering genomen besluit zijne tevredenheid moest opwekken. Zijne vreugde werd niet weinig vergroot, toen hij meende te bespeuren, dat de oostenrijksche minister Metternich zich de zaak met warmte aantrok. Weldra hoopte hij huiswaarts te keeren met het blijde bericht dat het tolverbond spoedig tot stand zou komen.

Was Metternich in waarheid het denkbeeld genegen? Was hij bereid een geheele revolutie teweeg te brengen in de oostenrijksche handelspolitiek, die toen een streng protectionistisch, ja zelfs een prohibitief systeem volgde? Of was zijne sympathie slechts geveinsd en had hij er belang bij, de afgevaardigden van het Handelsverein om den tuin te leiden? Het verdere verloop der zaak heeft dit alles volkomen opgehelderd. De rol, die Metternich in 1820 met betrekking tot de zaak van het tolverbond heeft gespeeld, is niet zeer schoon geweest.

Metternich wist, wat trouwens een ieder, wiens oog niet door opgewondenheid was verblind, terstond moest begrijpen, dat Pruisen zich nimmer een tolverbond zou laten opdringen, en dat de conferentiën, die onder presidium van graaf Bernstorff werden gevoerd, dus tot niets zouden leiden. Dit zoo zijnde, kon Oostenrijk zonder gevaar le beau rôle op zich nemen, met de voorstanders van handelsvrijheid coquetteeren, het doen voorkomen alsof zijnerzijds tegen de plannen van List en Nebenius niet de minste bezwaren bestonden. Op die wijze zou het zich populair maken in de oogen van het liberale Duitschland. Oostenrijk kon bij een zoodanige politiek het een en ander winnen en niets verliezen.

De reden, waarom Pruisen zich nimmer een tolverbond zou laten opdringen, was geen geheim. Vóór 1818 bestond in dat rijk geen algemeen tarief voor den invoer van vreemde goederen. Daarentegen waren er ongeveer 2400 binnen- en buitenland-

sche tolliniën. Een dergelijke stand van zaken strekte natuurlijk niet weinig ten nadeele van het verkeer - de invoer van Westphalen naar de oostelijke provinciën b.v. was met 25 pCt. belast - maar ook ten nadeele van de schatkist. Het gouvernement begreep derhalve hierin verandering te moeten brengen. Bij besluit van 26 Mei 1818 werden de binnenlandsche tolliniën afgeschaft en een algemeen tarief vastgesteld voor het geheele rijk. Dat tarief, schoon het niet geheel vrij was van een protectionistische strekking, kon voor den toenmaligen tijd vrij liberaal heeten. De transitorechten bedroegen ½ à 1 pCt., de invoerrechten voor vreemde fabriekaten 5 à 10 pCt., terwijl de invoer van geen enkel artikel was verboden. De vruchten die Pruisen van deze handelwijze geplukt heeft, zijn, gelijk 't zich liet aanzien, overvloedig geweest. De inkomsten der schatkist hebben zich binnen weinige jaren belangrijk vermeerderd, terwijl de welvaart der burgers is toegenomen.

Nu lag het voor de hand, dat, indien de bondsvergadering een tarief vaststelde, 't welk aan alle duitsche staten moest voldoen, zoodanig tarief veel minder liberaal zou zijn. Oostenrijk b.v. zou nimmer in een invoerrecht van 5 à 10 pCt. hebben bewilligd. De meeste zuid-duitsche staten kwamen er rond voor uit, dat zij een meer protectionistisch tarief verlangden. Pruisen nu wilde den weg der protectie niet bewandelen. Daarom stelde het zich eenvoudig op dit standpunt: wij willen geen tolvereeniging door de bondsvergadering opgelegd. Verkiest deze of gene staat een verdrag met ons te sluiten tot wederkeerig vrijen invoer van goederen, dan zijn wij daartoe volkomen bereid, mits men geen belangrijke wijzigingen verlange in ons tarief; want bij dit tarief bevinden wij ons wel, en wij zijn niet gezind het te veranderen. - Tegen deze redeneering was niet veel in te brengen. En Pruisen is tot den einde toe consequent gebleven, want toen in 1833 het tolverbond tot stand kwam, werd het pruisisch tarief nagenoeg onveranderd aangenomen.

Maar de overige duitsche staten schenen Pruisen's duidelijke verklaringen niet te willen begrijpen. Zij kwamen telkens terug op het oude thema: een tolvereeniging, door de bondsvergadering in het leven geroepen; en toen zij eindelijk zagen, dat dit nu eenmaal onmogelijk was en dat de comitévergaderingen onder presidium van graaf Bernstorff tot niets leidden, daar alles afstuitte op Pruisen's hardnekkige weigering, trachtten

enkele hunner zelfstandig en buiten Pruisen om tot een vergelijk te komen. Zoo stelde Hessen-Darmstadt aan Baden en Nassau voor om wederkeerig den uit- en invoer van den eenen staat naar den anderen vrij te laten, doch zonder een gemeenschappelijk tarief voor den invoer van vreemde goederen vast te stellen. Het is te betreuren, dat dit voorstel - een vermakelijke bijdrage voor het pluksel van den Nederlandschen Spectator, - niet tot uitvoering is gekomen. Doch het bleef, gelijk andere soortgelijke plannen, op papier. Slechts dit werd overeengekomen, dat Beieren, Wurtemberg, Baden, Hessen-Darmstadt, Weimar en Reuss binnen drie maanden naar Darmstadt afgevaardigden zouden zenden om over de vorming van een tolverbond te onderhandelen.

De grootsche verwachtingen van Friedrich List liepen dus op teleurstelling uit. Na een langdurig verblijf te Weenen moesten hij en zijne twee medegecommitteerden huiswaarts keeren met het onaangenaam gevoel van niets te hebben tot stand gebracht. Zelfs zijne iilusiën over Oostenrijk had List ten slotte moeten prijs geven. In de vergadering van 11 Mei 1820 toch was het voorstel gedaan, dat ten minste de handel in levensmiddelen tusschen alle bondsstaten zou worden vrijgesteld. Tegen een dergelijken maatregel kon noch van de zijde van Pruisen, noch van eenige andere zijde, bezwaren bestaan. Ook Metternich verklaarde zich bereid het voorstel te ondersteunen; doch tot zijn groot leedwezen was de keizer juist tien dagen geleden naar Praag vertrokken, en zonder de goedkeuring van Z.M. kon hij natuurlijk geen besluit nemen. Hij twijfelde echter geenszins of die goedkeuring zou terstond verleend worden. De zaak werd dus voorloopig gearresteerd. - Hoe diep zal het later den edelmoedigen en oprechten Metternich gegriefd hebben, toen hij moest berichten, dat de keizer den maatregel niet wilde goedkeuren en daarmede het geheele plan in duigen viel!

De afgesproken conferentie te Darmstadt had nog in September van hetzelfde jaar plaats, doch leidde tot geen resultaat, ondanks de ijverige bemoeiingen van Wangenheim en Nebenius, welke laatste Baden vertegenwoordigde. List nam aan deze bijeenkomst, waarvan hij weinig heil verwachtte, geen deel. Na haar afloop vereischten andere werkzaamheden zijne aandacht. De stad Reutlingen, zijn geboorteplaats, had hem tot haar af-

gevaardigde in de volksvertegenwoordiging benoemd. Want na al het eindelooze debatteeren, was toch ten slotte in Wurtemberg een staatsregeling tot stand gekomen. In 1819 had de koning andermaal een parlement bijeengeroepen en een ontwerpconstitutie aangeboden, die veel minder liberaal was dan de allereerste die Frederik had ontworpen. De standen waren echter ditmaal even volgzaam als zij vroeger weêrspannig waren geweest, en binnen drie dagen was de constitutie goedgekeurd en vastgesteld. De reactionnaire richting had gezegevierd ten gevolge van het onverstand der liberalen, die op onverantwoordelijke wijze de belangen der natie hadden verspeeld.

Hoe de benoeming van List aan den koning en het ministerie moest mishagen, laat zich gemakkelijk begrijpen, want dat List niet van plan was zijn ambt als een sinecuur te beschouwen, begreep een ieder. Integendeel, nu zou, dus meende hij, de strijd tegen de bureaucratie eerst recht beginnen. In December nam hij zitting, en eer veertien dagen waren verloopen, had hij reeds drie voorstellen gedaan, die echter, daar de kamer den 20sten December op reces uiteenging, geen van allen in behandeling werden genomen. List begreep echter, dat hij den tijd van het reces niet ongebruikt moest laten. Hij besloot, zich dien ten nutte te maken door een liberale volksdemonstratie uit te lokken, 't geen later aan zijn optreden meer kracht en nadruk zou bijzetten. Hij ontwierp derhalve een petitie aan de kamer. Dit stuk werd niet gedrukt, maar gelithographieerde kopyen werden onder de kiezers rondgedeeld en zijne vrienden gaven zich veel moeite om teekeningen te winnen. De petitie was natuurlijk gericht tegen de misbruiken in het bestuur. In kernachtige taal schetste zij den algemeenen toestand des lands. ‘Wo man hinsieht,’ zoo heette het, ‘nichts als Räthe, Beamte, Kanzleien, Amtsgehülfen, Schreiber, Registrationen, Aktenkapseln, Amtsuniformen, Wohlleben und Luxus der Angestellten bis zum Diener herab. Auf der andern seite Unwerth der Früchte, Stockung der Gewerbe, Fallen der Güterpreise, Klagen über Geldmangel und Abgaben, bittere Beschwerden über unredliche Magistrate, gewaltthätige Beamte, geheime Berichte, Mangel an Unpartheilichkeit der Obern, Jammer und Noth überall, nirgends Ehre, nirgends Einkommen, nirgends Fröhlichkeit, denn allein in dem Dienstrock.’ - De petitie ging dan voort met te erkennen, dat het onbillijk zou zijn al die ellende aan het bestaande gou-

vernement te willen toeschrijven. Maar dit verminderde niet de verplichting die op de kamer rustte om krachtig op hervorming aan te dringen. Het stuk werd besloten met een reeks van 40 artikelen, ‘ein Abriss dessen was wir für a l t e s und auch für g u t e s Recht erkennen.’ Deze artikelen waren zeer categorisch gesteld. Art. 1 b.v. luidde: ‘Sämmtliche Magistratspersonen, welche nicht von den Bürgerschaften erwählt sind, zu entlassen und eine neue Wahl anzuordnen;’ Art. 31: ‘Alle Domainen zu verkaufen;’ Art. 34: ‘Tabaks-, Salzregie, Tuchfabriken, und was der Staat sonst noch für Gewerbe treibt, die Berg- und Hüttenwerke ausgenommen, auf zu heben.’ Het laatste artikel hield het voorstel in, om alle belastingen slechts voor één jaar te doen verleenen en jaarlijks het parlement bijeen te roepen.

Deze petitie is nimmer bij de kamer ingediend, om de eenvoudige reden dat zij in beslag werd genomen door de politie. De regeering, wier misnoegen in hooge mate was opgewekt, liet het echter daarbij niet. Zij begon eene vervolging tegen List, die daarmede eindigde, dat deze uit de kamer geweerd en tot tien maanden vestingstraf met dwangarbeid veroordeeld werd.

Verwonderen wij ons over dit gestrenge oordeel niet al te zeer; het was de volmaakte uitdrukking van den treurigen geest, die toenmaals de politiek van de meeste duitsche staten beheerschte, de geest van vrees, de geest van reactie. De moord van Kotzebue lag nog versch in ieders geheugen, en in die geïsoleerde daad van een opgewonden jongeling meende men de sporen te zien van een wijd verspreide samenzweering. Vervolging was toenmaals het deel van allen, die het goed meenden met de belangen van het volk. Arndt werd aangeklaagd wegens boeken, die hij op last der pruisische regeering zelve geschreven had; Jahn in boeien geslagen op het getuigenis van een hardhoorenden gymnasiast; Bader en Follenius tot 6 en 10 jaar vestingstraf veroordeeld; de beide professoren Welcker van hun ambt ontzet. De bondsvergadering benoemde in September 1819 eene commissie van zeven leden, die zich te Maintz zou vestigen en een onderzoek instellen naar den ‘Ursprung und mannigfachen Verzweigungen’ der tegen de algemeene rust gerichte ‘revolutionaire Umtriebe,’ - dit was toen de geijkte term. Het is bekend dat deze commissie tot 1828 werkzaam bleef, na circa een half millioen gekost en niets noemenswaardigs ontdekt te hebben.

Onder zulke omstandigheden was de daad van List een onvoorzichtigheid, die aan dolle roekeloosheid grensde, en zijne veroordeeling niet meer dan natuurlijk. Natuurlijk was het evenzeer, dat hij met vijf en twintig stokslagen werd bedreigd, toen hij, tijdens het proces, weigerde antwoord te geven op al de vragen die men tot hem richtte. Doch niet het minst natuurlijk van allen was, dat List, zoodra de uitspraak was gedaan en het bleek, dat op gratie niet te rekenen viel, ijlings de vlucht nam. Hij liet zich een paar uur beneden Kehl over den Rijn zetten en begaf zich naar Straatsburg.

Wij kunnen List in al de lotgevallen, die hij nu ondervond, niet volgen. 't Zij genoeg te vermelden, dat hij, na lang te hebben rondgezworven, eindelijk besloot, zich weêr naar Wurtemberg te begeven, daar zijne vrienden hem uitzicht op gratie hadden geopend. Doch toen hij te Stuttgart was teruggekeerd, bleek de hoop ijdel te zijn. Hij werd in een vesting opgesloten en onderging een tijdlang zijne straf. Op zijn verzoek werd hij echter na korten tijd ontslagen, maar onder uitdrukkelijke voorwaarde van terstond het land te verlaten. List vertrok daarop met vrouw en kroost naar New-York, waar hij den 10^{den} Juni 1825 aanlandde. - De bureaucratie had gezegevierd over den hervormer.

De toestand van dezen laatste was nu alles behalve benijdenswaard. Zijn klein vermogen had door de vele uitgaven van de laatste jaren eene belangrijke vermindering ondergaan. Maar energie is in Amerika meer waard dan kapitaal, en aan energie ontbrak het hem niet. Na achtereenvolgens vergeefs het een en ander beproefd te hebben en eerst landbouwer en toen redacteur van een dagblad te zijn geweest, ontdekte hij op een zijner reizen een steenkolenmijn. Een maatschappij met een kapitaal van $ 700,000 was nu spoedig opgericht, om die mijn te exploiteeren. De onderneming gelukte volkomen. Weldra getuigden twee nieuwe steden van de welvaart der kort voorheen nog woeste streek.

Inmiddels werden de economische studiën niet verzuimd. In Amerika was de oude strijd tusschen protectionisme en handelsvrijheid toenmaals aan de orde van den dag. Van beide kanten werd krachtig gestreden. List, die ten aanzien van de twistvraag een gevestigde overtuiging bezat, kon hierbij geen lijdelijk toeschouwer blijven. Het doet mij echter leed te moeten vermelden, dat zijne overtuiging hem drong, zich ijverig

in de bres te stellen voor de partij der protectionisten en dat hem de treurige onderscheiding te beurt viel, den dank van die partij in ruime mate te genieten. - De vraag, wat List er toe noopte het beginsel van handelsvrijheid te bestrijden, op welke gronden en in hoeverre hij het bestreed, hoop ik later ter sprake te brengen.

Wenden wij ons voor 't oogenblik liever tot een gunstiger zijde van zijn werkzaamheid. Vijf jaren zijn verloopen, sedert hij als een ongelukkige balling in Amerika aankwam, en thans is hij een algemeen geëerd man, met een goed fortuin, aan het hoofd van een bloeiende industriëele onderneming. Zijne vrienden beschouwen hem reeds als een amerikaansch burger. Zij vermoeden niet, dat al dat geluk List onbevredigd laat, en dat zijn hart uitgaat naar een ander ideaal, tot welks verwezenlijking hij niet kan werkzaam zijn, zoolang hij in Amerika blijft toeven.

Welk is dat ideaal? Het is de aanleg van een spoorwegnet, dat alle groote steden van Duitschland aan elkander zal verbinden. Voor dat denkbeeld propaganda te maken, de voordeelen er van aan te toonen, de mogelijkheid van de uitvoering te bewijzen, ziedaar het doel, dat hem nu voor oogen zweeft. Om dat doel te bereiken, verlaat hij Amerika met vrouw en kinderen, geeft zijne maatschappelijke positie prijs, vertrouwt de leiding zijner onderneming, aan vreemde handen, en scheept zich in naar Duitschland, om wellicht nieuwe teleurstellingen te oogsten, niet begrepen te worden, zijne beste bedoelingen miskend te zien.

't Valt in onze dagen niet moeilijk de economische voordeelen aan te wijzen, die een goed spoorwegnet aan een volk verschaft. Hoe het de voortbrengselen goedkooper maaht op de hoofdmarkten, en duurder op de plaatsen van productie, hoe het de waarde der landerijen verhoogt te gelijk met de dagloonen, hoe het dus bevorderlijk is aan de belangen zoo van producenten als van consumenten, zoo van kapitalisten als van arbeiders, men vindt het tegenwoordig in bijna alle handboeken van economie. Doch acht en dertig jaar geleden was dit niet het geval. De spoorwegen waren toen nog nieuw; slechts op enkele plaatsen waren zij aangelegd; men had de voordeelen, die zij verschaffen, nog niet zoo duidelijk voor oogen als nu. Wel mag het dus als een verdienste van List worden aangemerkt, dat hij de beteekenis der spoor-

wegen reeds zoo vroeg heeft ingezien. Dat ik niet overdrijf en List werkelijk dit inzicht bezat, bewijzen de brieven die hij in het najaar van 1828 aan zijn vriend Baader schreef, en die ons door zijn biograaf, prof. Häusser, zijn medegedeeld.

In December 1830 kwam hij te Hâvre aan, en begaf zich vandaar naar Parijs, waar hij al dadelijk begon met eenige artikelen in de Revue encyclopédique te plaatsen, onder den titel: Idées sur des réformes économiques, commerciales et politiques, applicables à la France. Hij trachtte daarin te doen uitkomen, hoeveel Frankrijk winnen zou bij een goed spoorwegnet, bepaaldelijk de stad Parijs bij eene verbinding met Hâvre. In hetzelfde jaar keerde hij weder terug naar Amerika om zijn gezin naar Europa over te brengen, en vestigde zich, toen dit voornemen was volbracht, in 1833 te Leipzig, daar het verblijf in Wurtemberg hem nog altijd bleef ontzegd. Kort daarop werd hij te Leipzig tot amerikaansch consul benoemd, en nu zou de propaganda voor de spoorwegen eerst recht beginnen.

Wel was het oogenblik daartoe bij uitstek gunstig, want in datzelfde jaar 1833 had een gebeurtenis plaats gevonden, die aan het handelsverkeer in Duitschland een belangrijke uitbreiding zou geven: het tolverbond was tot stand gekomen. Wie zich in den laten avond van den 31sten December 1833 op de grenzen van sommige der voornaamste staten van Duitschland bevonden, konden daar getuigen zijn van de eigenaardige wijze, waarop die gebeurtenis werd gevierd. Aan beide kanten van de tolboomen der douanen zag men onafzienbare rijen wagens met goederen. Te middernacht werden de tolboomen geöpend en onder een daverend gejuich reed de dubbele stoet over de grenzen. Zoo was dan het denkbeeld, waarvoor vijftien jaar geleden zoo velen te vergeefs hadden gearbeid, eindelijk werkelijkheid geworden. Gaan wij in korte trekken na, hoe dit grootsche resultaat was bereikt.

Men herinnert zich den treurigen afloop van het Darmstädter Congres. Geen beter lot trof een andere bijeenkomst, die in 1825 te Stuttgart plaats vond. Beieren verlangde een hoog, Baden, door Nebenius vertegenwoordigd, daarentegen een laag tarief. Nebenius begreep vooreerst, dat hooge rechten nadeelig waren uit een economisch en financiëel oogpunt, en vervolgens, dat een tolverbond, op die basis gevormd, nooit de goedkeuring

zou erlangen van de noord- en middenstaten. In 1828 kwamen eindelijk drie partiëele vereenigingen tot stand: Hessen-Darmstadt sloot een tolverbond met Pruisen, Wurtemberg met Beieren en tusschen Hanover, Saksen, Nassau, Keurhessen en eenige andere staten, werd eene overeenkomst getroffen, waarbij wederkeerig vrijstelling van koren, aardappelen, hooi, stroo, brandhout en steenkolen werd verleend. Deze laatste overeenkomst - door von Stein ‘eine höchst dumme Anstalt’ genoemd - loste zich echter spoedig op.

Die partiëele vereenigingen maakten intusschen de noodzakelijkheid van een algemeen tolverbond slechts meer openbaar. Wurtemberg en Beieren trokken van hun verdrag weinig voordeel. De kosten van invordering der inkomende rechten bedroegen in die landen ongeveer de helft der opbrengst. Baden verkeerde in hetzelfde geval. Daarentegen was het voor niemand een geheim, welke schoone vruchten Hessen-Darmstadt van zijne vereeniging met Pruisen plukte. Reeds het allereerste jaar stegen zijne uitvoerartikelen 20, ja in vele gevallen zelfs 100 pCt. in waarde. De opbrengst der inkomende rechten vermeerderde in de eerste 16 maanden met ruim ƒ 400,000. Den 22sten Maart 1833 werd dan ook ten laatste een overeenkomst gesloten, waarbij Pruisen, Hessen-Darmstadt, Keurhessen, Wurtemberg en Beieren zich tot een tolverbond vereenigden, dat den 1sten Januari 1834 in werking zou treden. Eenige dagen later volgden Saksen en acht kleinere staten. Baden sloot zich op aandrang van Nebenius twee jaren later bij de overigen aan. Ook Nassau volgde spoedig. De gemoederen waren daar zoo verdeeld, dat men eindelijk, het twisten moede, tot het besluit kwam: ‘die Entscheidung mit unbeschränktem Vertrauen der Weisheit und väterlichen Gesinnung des Herzogs anheim zu stellen.’ Van de grootere staten stonden nu alleen Hanover en Oostenrijk nog buiten. Eerstgenoemde, gelijk wij later zien zullen, trad eerst in September 1851 toe; Oostenrijk heeft nimmer deel genomen aan het verbond.

Men gevoelt, hoezeer de handelsvrijheid, die nu tusschen de meeste staten van Duitschland was ingevoerd, welkom moest zijn aan Friedrich List. Niet alleen toch zag hij nu een zijner liefste wenschen vervuld, maar bovendien was het waarschijnlijk, dat het toenemend handelsverkeer de behoefte aan spoorwegen veel levendiger zou doen gevoelen. Men zou zijne

plannen thans wellicht met geestdrift aangrijpen en snel tot uitvoering brengen.

Zijn dergelijke gedachten in de ziel van List geweest, hoe zal hij zich teleurgesteld hebben gevonden, toen hij zag met welk een koelheid men in den aanvang van zijne plannen kennis nam. De duitsche handelsstand van die dagen was zeer ten achteren in ontwikkeling. Wanneer ik vermeld, dat bijna overal de kooplieden degenen zijn geweest, die het tot stand komen van een algemeen tolverbond het meest hebben tegengewerkt, dan behoef ik er tot staving van dit beweren voorzeker niets meer bij te voegen. Het denkbeeld van een duitsch spoorwegnet wekte bij de meerderheid slechts den spotlust op. Maar List liet zich niet ontmoedigen en hij bracht het ten laatste zoover, dat hij een kleinen maar uitgezochten kring voor zijn idee wist te winnen. Thans trad hij openlijk op en schreef eene brochure, onder den titel: ‘Over een saksich spoorwegnet als grondslag van een algemeen duitsch spoorwegnet, en meer bijzonder over den aanleg van een spoorweg van Leipzig naar Dresden.’ Aan deze brochure was een kaartje toegevoegd, waarop al de lijnen waren afgeteekend, die hij noodzakelijk achtte. Men vond daar b.v. de lijn Bazel-Frankfort, Frankfort-Kassel, Hanover-Bremen, Bremen-Berlijn, Berlijn-Leipzig, Berlijn-Keulen, enz. - 't Is bekend, dat nauwlijks vijftien jaren later dit geheele plan voltooid was.

De brochure van List maakte een diepen indruk. Een comité werd gevormd en de Leipzig-Dresdener baan was weldra een beklonken zaak. List mocht dus het genoegen smaken van zijn arbeid met een goeden uitslag te zien bekroond. Hij moest echter tevens ondervinden, dat ondank 's werelds loon is, want toen men zijn hulp kon ontberen, werd hij ter zijde geschoven met een geschenk van 2000 thaler tot dekking van zijne uitgaven, zonder dat hem in de nieuwe onderneming eenige betrekking werd aangeboden. Doch hij had niet voor zich zelf, maar ter wille van het algemeen gewerkt, en de onheusche bejegening, die hij te Leipzig ondervond, verhinderde hem niet om met onverflauwden ijver voort te gaan op den ingeslagen weg. In 1835 stichtte hij een ‘Eisenbahnjournal’, waarvan hij zelf de redactie op zich nam. Verder onderhield hij een uitgebreide correspondentie met alle plaatsen van Duitschland, nu eens om bezwaren op te lossen, dan weder om raad te geven over moeilijke vraagstukken of om de geestdrift voor de

goede zaak aan te wakkeren. En wat hij schreef was altijd even frisch, even levendig; zonder omhaal van woorden, rechtstreeks op het doel gericht. Geen wonder dat allengs een geheele verandering plaats greep in de openbare meening en de aanleg van spoorwegen eene nationale zaak werd, waarvoor allen, die het wèl meenden met hun vaderland, de warmste belangstelling toonden. Ook begon men zijn persoon meer te waardeeren. Het wurtembergsche gouvernement hief het verbod op, krachtens hetwelk de terugkeer naar zijn vaderland hem nog altijd bleef ontzegd. Terstond maakte List hiervan gebruik om een reis te maken naar Stuttgart, waar hij door den koning, zoowel als door zijn ouden vijand, minister Mancler, zeer vriendelijk werd ontvangen. Zijne komst verwekte bij velen groote vreugd. ‘Der List ist wieder da, der List ist wieder da, nun wird doch ein bischen Leben ins Land kommen,’ zoo jubelde een zijner vrienden, die waarschijnlijk van meening was, dat men in Wurtemberg wel ‘ein bischen Leben’ gebruiken kon. Dat waren aangename dagen voor List, die echter niet lang duurden; want kort daarop ontving hij het treurige bericht, dat, ten gevolge van de handelscrisis, die toenmaals in Amerika heerschte, zijn vermogen, de vrucht van jaren arbeids, bijna geheel verloren was gegaan.

Ware 't mijn oogmerk, hier een volledige biografie te geven, dan zou ik List thans volgen naar Parijs, waarheen hij zich om verschillende redenen begaf, doch voornamelijk om voor spoorwegen werkzaam te zijn; want hij begreep, dat een fransch spoorwegnet zeer bevorderlijk kon zijn aan Duitschlands belangen. Maar eenmaal te Parijs zijnde, kwam hem een prijsvraag onder de oogen, die aldus luidde: ‘Lorsqu'une nation se propose d'établir la liberté du commerce ou de modifier sa législation sur les douanes, quels sont les faits qu'elle doit prendre en considération pour concilier de la manière la plus équitable les intérêts des producteurs et ceux de la masse des consommateurs?’ Binnen weinige weken moest het antwoord worden ingezonden; maar dit schrikte List niet af. Hij zette zich aan den arbeid en was te bestemder tijd gereed. De prijs werd hem niet gegund, want hij had zich niet gehouden aan de vraag; de practische middelen tot uitvoering van het beginsel van handelsvrijheid had hij onaangeroerd gelaten en alleen dit beginsel zelf besproken. Intusschen was deze gelegenheid hem eene aanleiding geweest om zijne economische studiën, die lang

hadden gerust, weder op te vatten, en hij besloot nu ze verder voort te zetten. De vruchten van dit besluit vertoonden zich weldra in eenige opstellen, die achtereenvolgens in de Augsburger allgemeine Zeitung, de deutsche Vierteljahrsschrift en elders het licht zagen. Doch dit alles was slechts voorbereidende arbeid. In het begin van 1841 verscheen zijn ‘Nationales System der politischen Oekonomie’, een boek, waarover veel gesproken en veel geschreven is, en waarvan Wilhelm Roscher heeft getuigd: ‘Ich zweifle nicht, dass es sein Jahrhundert überleben wird.’

Staan wij eenigen tijd bij dit werk stil; het verdient reeds onze aandacht om de belangstelling, die het bij zijn eerste verschijnen heeft opgewekt. Ruim een jaar nadat het in 't licht kwam, was het reeds - voor zoover mij bekend is - achtmaal uitvoerig gerecenseerd. Onder die recensiën bevonden zich drie opstellen van de coryfeën der toenmalige duitsche economie, Rau, Baumstark en Roscher, een opstel in de Edinburgh Review (door Austin) en twee boekwerken opzettelijk geschreven met het doel om List te wederleggen. Binnen zeer korten tijd was de eerste druk uitverkocht. Nog nooit had in Duitschland een economisch werk zooveel beweging veroorzaakt. Door sommigen werd de schrijver vergood, door anderen daarentegen voor al wat slecht is uitgemaakt. Koel liet hij niemand.

Maar 't was ook onmogelijk, koel te blijven bij de lezing van zulk een boek. Hier werd de nagedachtenis van den stichter der economische wetenschap, van den grooten Adam Smith, op de hevigste wijze gehoond. Volgens List zou Smith geen grooter verdienste bezitten dan dat hij het eerst met eenig talent de analytische methode op economisch gebied heeft toegepast. Doch die verdienste werd, in zijn oog, volstrekt niet opgewogen door de nadeelen, die Smith met zijn systeem van handelsvrijheid aan het meerendeel der menschheid heeft berokkend; nadeelen, die hem bepaald als misdrijf moeten aangerekend worden, aangezien Smith zeer goed wist, dat de leer die hij predikte, hoe bevorderlijk ook aan de belangen van Groot-Brittannië, alle andere volken in 't verderf zou storten. Het laagste soort van nationaal eigenbelang had alzoo aan de Wealth of Nations het aanzijn gegeven. - Als List zoo oordeelde over den meester, begrijpt men, hoe hij zich over de jongeren moest uitlaten. Deze laatsten werden eenvoudig saamgevat onder éene benaming: ‘die Schule’, en deze ‘Schule’

werd nu het voorwerp van de bitterste smaadredenen. Zij strooit de goê gemeente zand in de oogen; hare theoriën bestaan uit zinledige phrases; zij weet niets van de geschiedenis; zij kent niet het verschil tusschen vast en vlottend kapitaal; zij heeft nog nooit begrepen, dat niet enkel verdeeling, maar ook vereeniging van arbeid bevorderlijk is aan de algemeene welvaart. Say heeft de handelsvrijheid aangeprezen, alleen omdat hij een tegenstander was van Napoleon. Alle duitsche en fransche schrijvers over economie hebben niets anders gedaan dan Adam Smith te copiëeren en te verwateren. De eenige die hierop eene uitzondering maakt, is zeker Alexander von Marwitz, die in een brief aan Rahel Varnhagen twintig regels heeft geschreven, waarin hij zich allerlei impertinenties veroorlooft over Adam Smith. Dit opgewonden jong mensch is, volgens List, Duitschlands grootste economist. - 't Behoeft voorzeker onze verwondering niet op te wekken, dat een boek, waarin zulke dingen voorkomen, groote ergernis moest veroorzaken bij velen.

Daarbij kwam, dat List nog op eene andere wijze stof had gegeven tot scherpe kritiek. Zijn boek bestaat voor een deel uit historische beschouwingen. ‘Grosse Gelehrsamkeit wird dabei nicht entfaltet,’ zegt Roscher ironisch, en wel mocht hij die opmerking maken. Doch ware het alleen nog maar gebrek aan geleerdheid, waardoor het boek van List zich kenmerkt, dan zou men den schrijver niet hard behoeven te vallen; aan grooter zonde maakt hij zich schuldig. Iemand die anderen gedurig van oppervlakkigheid beticht, behoeft zelf wel niet onfeilbaar te zijn, maar behoort toch meer dan eenig ander zorg te dragen, dat hij in zijn eigen werken niet oppervlakkig is. Het verwijt van grove oppervlakkigheid nu kan List op sommige plaatsen niet ontgaan. Een enkel voorbeeld slechts. Een zijner meest geliefkoosde stellingen, gelijk we straks nog nader zullen zien, is, dat de ontwikkeling van de industrie bevorderlijk is aan den landbouw. Nu beweert hij dat in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tijdens den onafhankelijkheidsoorlog de amerikaansche industrie tot een vrij grooten bloei is gestegen, ten gevolge van de onvermijdelijke protectie die zij genoot door de stremming van het verkeer met Engeland. Die bloei verminderde zeer, toen de vrede gesloten was en de concurrentie der engelsche fabrieken weder begon. Nu beweert List, dat het eerste feit zich afspiegelt in een

hooge waarde van den grond, het tweede in een veel geringere waarde; waaruit dan blijken zou, hoe de industrie het land in prijs doet stijgen. En werkelijk schijnen de cijfers met zijne bewering overeen te stemmen. Maar List ziet geheel voorbij dat Amerika tijdens den onafhankelijkheidsoorlog overstroomd werd met gedepreciëerd papieren geld, 't welk na afloop van den oorlog natuurlijk weêr belangrijk in waarde steeg, en dat de rijzing en daling, die hij aanwijst in de prijzen der landerijen, hierdoor volkomen worden verklaard. Soortgelijke voorbeelden zou men in grooten getale kunnen bijbrengen. List handelt soms met de geschiedenis gelijk de vertooner van een marionnettenspel met zijn figuren. - Ook zijn de gevolgtrekkingen, die hij maakt uit feiten die hij zelf meêdeelt, vaak allerzonderlingst. Zoo hangt hij o.a. een treffend tafreel op van de ellende, die onder de fransche fabrieken ontstond, toen in 1786, door het dusgenaamde Edenverdrag, het systeem van feitelijke uitsluiting, dat sedert een eeuw ten opzichte der vreemde producten was gevolgd, vervangen werd door een protectie van circa 12 pCt. Het antwoord ligt natuurlijk voor de hand: als onder het vroegere systeem de fransche industrie zich zóo weinig heeft ontwikkeld, dat zij na honderd jaar zelfs met een recht van 12 pCt. de vreemde concurrentie niet kon doorstaan, dan pleit dit zeker niet sterk ten vóordeele van dat vroegere systeem.

Ook uit een letterkundig oogpunt beschouwd, lijdt het werk aan groote gebreken. List is ongetwijfeld een uitmuntend schrijver. Zijn wijze van voorstelling is helder, elegant, levendig; maar men kan het zijn boek bijna op iedere bladzijde aanzien, dat het uit een reeks van tijdschrift- en dagbladartikels is samengesteld. Het wemelt b.v. van herhalingen. Een zijner recensenten heeft het ‘een groot pamphlet’ genoemd. Deze opmerking is juist, maar voorzeker geen lofrede: de pamphlettenstijl past natuurlijk niet voor een systematisch werk als het zijne.

Moeten wij dan ten slotte het gevoelen beamen, door sommigen uitgesproken, dat het werk van List slechts het product is van een opgewonden brein, en niet de minste practische of wetenschappelijke waarde bezit? - Indien wij alleen op de gebreken van het boek letten, dan voorzeker luidt het antwoord op die vraag bevestigend. Doch nevens die gebreken staan deugden. Nevens dat onwaardig spel met de geschiedenis, de

diepzinnigste historische opmerkingen; nevens die zonderlinge gevolgtrekkingen, redeneeringen, die wel menige geijkte theorie omverwerpen, maar desniettemin treffen door hare juistheid. Nevens die harde, onbillijke, beoordeeling van waarlijk verdienstelijke mannen, staat een even gestrenge, maar gansch niet onrechtvaardige kritiek over schrijvers, die wel door een behagelijken stijl zich een grooten naam hebben verworven, maar wier geschriften alle originaliteit, alle degelijkheid van inhoud missen. Het is een merkwaardig verschijnsel, dat List geprezen wordt door zulke mannen als Roscher, Hildebrand, Lorenz Stein, terwijl schrijvers van minderen rang slechts smaadwoorden voor hem over hebben. De verklaring hiervan is niet ver te zoeken. De coryfeën behoefden zich zijne uitvallen niet aan te trekken; zij zagen die voorbij wegens de schoonheden, waardoor zijn boek zich kenmerkt. Maar de kleine middelmatigheden waren door List in al hunne naaktheid ten toon gesteld; zij gevoelden zich geraakt en konden geen pardon verleenen aan iemand die hen zoo ruw had behandeld. Want uitnemend verstaat List de kunst om ze te parodiëeren, die quasi-economisten, die zich inbeelden dat zij u wonder wat nieuws hebben verteld, wanneer zij eenvoudig eenige dingen, die ieder verstandig mensch sedert lang weet, onder geijkte kunsttermen hebben gebracht; die het proces der voortbrenging van rijkdom in al zijne diepte meen en doorgrond te hebben, wanneer zij hebben aangetoond, hoe door de samenwerking van arbeid, kapitaal en natuurkracht producten worden verkregen, die ruilwaarde bezitten; die van oordeel zijn, dat het vraagstuk der handelsvrijheid volkomen is opgelost, wanneer zij op onwederlegbare gronden hebben bewezen, ‘dat een koopman, die voor een waarde van 1000 thalers aan goederen uitvoert, en 1500 thalers terug ontvangt, 500 thalers verdient;’ die meenen, dat zij de leer der kapitaalvorming van alle nevelen hebben bevrijd, wanneer het hun gelukt is u te overtuigen van de diepzinnige waarheid, ‘dat men, -om kiekens te krijgen, de eieren niet op mag eten.’ Op meesterlijke wijze weet List de zoodanigen bekend te maken met de ware roeping der economische wetenschap en hun aan 't verstand te brengen, dat de economie nog iets anders te doen heeft, dan den volke eenige gemoedelijke algemeenheden te verkondigen.

Mijn bestek laat niet toe, dat ik van het systeem van List een uitvoerig verslag geve. Daarom wil ik mij bepalen tot

het bespreken van de hoofdgedachte, waarop het berust, om dan vervolgens te onderzoeken wat als het blijvende, en wat als het voorbijgaande element in de theorie van List moet worden aangemerkt, en ten slotte eenige oogenblikken te wijden aan de vraag, welken invloed de schrijver door zijn boek in Duitschland heeft, uitgeoefend.

Men heeft dikwijls gemeend, dat het verschil tusschen List en Adam Smith voldoende was aangewezen, wanneer men den eerste een protectionist, den tweede een voorstander van handelsvrijheid had genoemd. Niets is meer bezijden de waarheid. List moge in zeker opzicht den naam van een protectionist verdienen, hij is geen *onbepaald* voorstander van bescherming. In den strijd b.v., die twintig jaar geleden door Cobden is gevoerd tegen de korenwetten, zou hij zich ongetwijfeld aan de zijde der hervormers hebben geschaard. Zóo iemand een gewoon protectionist te noemen, gaat niet aan. Anderen hebben gemeend in List een verdediger van het oude mercantilisme te vinden. Ook dit is eene dwaling. List was veel te verstandig om de leer te huldigen, dat de rijkdom van een volk afhangt van de hoeveelheid goud en zilver, die het bezit. Neen, wat List van Adam Smith onderscheidt, wordt ons nimmer duidelijk, tenzij wij letten op het verschil tusschen beider streven en richting in het algemeen. Het zij mij vergund dit nader aan te wijzen.

Adam Smith, gelijk men weet, is van oordeel, dat de rijkdom van een volk toeneemt, wanneer de som der nuttige voortbrengselen, die het bezit, eene vermeerdering ondergaat. Die vermeerdering nu wordt, meent hij, het best verkregen bij absolute vrijheid van verkeer; want het nationale eigendom is het aggregaat van alle bijzondere eigendommen, en ieder mensch streeft er naar rijker te worden; - behalve de verkwisters, die dan ook te beschouwen zijn als vijanden der maatschappij. De vermeerdering van den volksrijkdom is dus bij Smith in de eerste plaats afhankelijk van drie dingen: arbeidzaamheid, spaarzaamheid en vrijheid van verkeer. Deze regel is absoluut geldig; zij is waar voor alle volken, onder alle hemelstreken, in alle ontwikkelingsperioden.

Geheel anders redeneert Friedrich List. Hij ontkent de juistheid der premisse van Adam Smith. Naar zijne meening kan het zeer goed gebeuren, dat de som der voortbrengselen van een land toeneemt, terwijl op hetzelfde oogenblik de volksrijkdom vermindert. Want als hij den inventaris opmaakt van

het vermogen eener natie, dan rekent hij daaronder niet enkel de goederen die ruilwaarde bezitten, maar ook, ja vooral, de zedelijke en stoffelijke productieve krachten des volks.

Die opvatting, men gevoelt het, moet bij List een beslissenden invloed uitoefenen, zoowel op de methode, als op den aard en de strekking van zijn onderzoek. De eerste vraag, die hij zich van zijn standpunt te stellen heeft, is nu deze: welke zijn de zedelijke en stoffelijke productieve krachten van een volk, en zoo lang die vraag niet is opgelost, vermag hij over de questie der handelsvrijheid, die bij Smith reeds van den aanvang af is beslist, geen oordeel uit te spreken. Immers, zonder inconsequent te zijn, kan List onmogelijk *a priori* toegeven, dat het vrije streven naar rijkdom van elk individu in het bijzonder noodzakelijk het algemeen belang moet bevorderen; want zoo de verrijking van enkele klassen der maatschappij, zij het ook geenszins ten koste van anderen, eens gepaard ging met eene vermindering van de zedelijke of stoffelijke krachten der natie, dan ware, naar zijn theorie, het sociaal vermogen veeleer kleiner geworden. De leer der handelsvrijheid is wel niet met het beginsel van List uit den aard der zaak in strijd; gelijk ons straks blijken zal, is juist het tegendeel waar; maar het ligt niet, gelijk bij Smith, in zijn beginsel opgesloten.

Aan den anderen kant leidt de theorie van List onmiddellijk tot het aanwenden der historische methode. Immers, het zou voorbarig zijn *a priori* vast te stellen, dat de productieve krachten van alle volken dezelfde zijn, of zelfs dat bij alle volken dezelfde productieve krachten kunnen worden opgewekt. Alleen een historisch-economisch onderzoek kan hierover beslissen en licht geven over de vraag, of maatregelen, die bevorderlijk zijn aan de welvaart van het eene land, niet schadelijk kunnen worden, wanneer men ze elders toepast.

De auteur zelf beantwoordt die laatste vraag bevestigend, bepaaldelijk ten aanzien der handelsvrijheid. De redenen, waarmede hij dit zijn gevoelen omkleedt, verdienen hier onze aandacht. Hij begint met op den voorgrond te plaatsen, dat een volk in onze luchtstreek nimmer tot de volle ontwikkeling zijner productieve krachten kan komen, zoo lang het slechts landbouw en geen nijverheid bezit. De voordeelen der nijverheid toch zijn, meent hij, zoowel van zedelijken als van stoffelijken aard. Een landbouwend volk is meestal weinig ontwikkeld,

achterlijk in beschaving, ultra-conservatief. Het industriëel element daarentegen is het element van den vooruitgang. Een industrieël moet de vreemde behoeften, de vreemde verbeteringen voortdurend bestudeeren, wil hij niet overvleugeld worden door de vreemde concurrentie. Zijn geest wordt bijgevolg meer ontwikkeld, zijn politiek credo minder behoudend. Wat zou een uitvinder van nieuwe werktuigen - of 't moesten landbouwwerktuigen zijn - bij eene natie zonder nijverheid met zijn uitvindingen doen? Niemand heeft er behoefte aan. In een industrieël land daarentegen voert geen weg eerder tot rijkdom en aanzien, dan middelen uit te denken, waardoor de productie goedkooper wordt gemaakt. Derhalve is het genie daar in eere. - Niet minder groot zijn de stoffelijke voordeelen. Een landbouwende natie, die geen uitgebreide industrie, bijgevolg niet veel groote steden, bezit, moet haar débouché altijd in den vreemde zoeken. Zij is daarom van den vreemdeling geheel afhankelijk. Mislukken de buitenlandsche oogsten, dan maakt zij hooge prijzen voor hare producten, doch zijn die oogsten ruim, dan weet zij met hare producten geen weg en valt ten prooi aan een handelscrisis. Daarenboven kan de landbouwer, die in de nabijheid van een groote stad woont, een tal van producten met winst verkoopen, die hij anders in 't geheel niet van de hand kan zetten en daarom slechts in geringe mate produceert, zoo als ooft, melk en boter, eieren, bloemen, tuinvruchten, enz. Bovenal is dit waar, wanneer zijn product aan de nijverheid, die hem omringt, tot grondstof dient. Aan den anderen kant kan de afval der fabrieken hem vaak weder bij zijn eigen bedrijf nuttig zijn, b.v. tot bemesting. De hooge prijzen, die de landerijen in de nabijheid van groote steden opbrengen, leveren het beste bewijs voor den gunstigen invloed, dien de industrie op den landbouw uitoefent.

Dit zoo zijnde, dus gaat List voort, moet men zich afvragen welke de beste middelen zijn om de industrie in een land te doen wortel schieten. En als zoodanig komen, naar zijn gevoelen, de beschermende invoerrechten het eerst in aanmerking. Men bedenke echter bij hunne toepassing altijd, dat zij slechts als tijdelijke middelen mogen dienen. Het doel is de toestand van vrijheid. Want beschermende rechten maken de producten altijd duurder; *op zich zelve* strekken zij dus ten nadeele van de verbruikers. Zij veroorzaken eene opoffering, die de natie in haar geheel zich getroost, ter wille van de vermeerdering

harer productieve krachten, of liever, om die ‘harmonie der productieve krachten’ in 't leven terug te roepen, welke zoo noodzakelijk is voor de algemeene welvaart. Als eerste regel moet dus gelden, dat men de bescherming slechts daar mag aanwenden, waar men redelijkerwijs eenige vrucht van haar kan verwachten, slechts daar derhalve, waar de natie reeds een zekeren trap van ontwikkeling heeft bereikt. Een tweede regel is, dat men geen industrie moet beschermen, die geen levensvatbaarheid bezit. Men behoort evenwel aan den anderen kant zorg te dragen, dat niet te haastig aan een tak van industrie levensvatbaarheid worde ontzegd. In de derde plaats is een algeheel verbod van invoer nimmer goed te keuren, daar hierdoor de ijver der industrieëlen te veel verflauwt; terwijl ten vierde als een vast beginsel moet worden aangenomen, nimmer den landbouw kunstmatig protectie te verleenen. De landbouw wordt van zelf aangemoedigd, als men de nijverheid beschermt.

Er is ten laatste een geval, waarin men altijd tot hooge invoerrechten moet overgaan, namelijk dan, wanneer de eigen fabriekaten in het buitenland zwaar zijn belast. Velen hebben beweerd, dat dit onnoodig is, ja zelfs schadelijk, omdat, zoo het buitenland onze producten niet koopen wil, dit geen reden mag zijn om zich een tweede nadeel op den hals te halen, door de vreemde producten duurder te maken. Doch zij, die zoo spraken, redeneerden oppervlakkig. Denken wij ons een huisvader, die, schoon de geheele wereld zich verbonden heeft geen enkel product van hem te koopen en zich geen enkele dienst door hem te laten bewijzen, toch voortgaat met zich de producten van anderen aan te schaffen tegen geld. Weldra is natuurlijk zijn voorraad geld uitgeput en dan blijft hem niets anders over dan achtereenvolgens al zijne eigendommen te verpanden, wil hij ten minste het verbruik van vreemde goederen niet staken. Evenzoo gaat het met een volk, dat zijne eigen producten in het buitenland niet verkoopen kan, omdat die nergens worden toegelaten, en toch wil voortgaan met vreemde producten in te voeren. De handelsbalans wordt dan ongunstig; de banken verliezen haar specievoorraad en houden op hare billetten in te wisselen; het papieren geld, dat van regeeringswege is uitgegeven, vermindert in waarde; om dat euvel te herstellen, worden leeningen gesloten, 't geen dan voor korten tijd helpt, doch op den duur het kwaad niet geneest. Het eenige middel dat met vrucht kan worden aangewend is een hoog beschermend

recht op alle vreemde fabriekaten. Dit alleen kan de wisselkoersen weder ten gunste keeren en het verbroken evenwicht herstellen.

Ziedaar de hoofdtrekken der theorie van Friedrich List. Hoe moeten wij deze nu ten slotte beoordeelen? Hebben wij aan haar een vooruitgang in de wetenschap te danken, of heeft List alleen eene vergeefsche poging aangewend om de wetenschap een schrede achterwaarts te brengen? - Het is nu niet meer de vraag of in zijn werk eenige fraaie opmerkingen voorkomen, of hij hier en daar eene goede kritiek heeft uitgeoefend op de meeningen van anderen; in 't algemeen: of zijn boek waarde bezit en verdient gelezen te worden; - wat wij thans moeten onderzoeken is, of de hoofdgedachte, waarop zijn systeem berust, juist is. En hierbij meen ik, dat voor ons de verplichting ontstaat om te onderscheiden tusschen twee zaken, die men gedurig met elkander heeft verward, te weten datgene wat ons List voorstelt als het ideaal, 't welk in onze luchtstreek ieder volk moet trachten te bereiken, en de middelen, die hij aanprijst om dat ideaal tot werkelijkheid te brengen.

List geeft ons niet één, maar twee theoriën. De eerste luidt aldus: Zal een volk tot den hoogsten trap van welvaart geraken, dan moeten niet enkele, maar al zijne productieve krachten worden opgewekt of ontwikkeld, en wederom niet enkel de stoffelijke, maar ook de zedelijke, daar de volledige ontwikkeling van sommige krachten, zonder die van de anderen, niet mogelijk is. De tweede theorie luidt: Een der beste middelen om die volkomen harmonie der productieve krachten te doen ontstaan bij een volk, dat reeds een vrij hoogen trap van beschaving heeft bereikt, is het heffen van beschermende rechten, tot wering van vreemde fabriekaten. Die twee theoriën staan elk geheel op zich zelve en kunnen dan ook afzonderlijk besproken worden.

En nu meen ik, dat, welk oordeel wij ook mogen vellen over zijne eerste theorie, de tweede onbepaalde afkeuring verdient. Ik ga zelfs verder: ik meen, dat die tweede theorie met de eerste in lijnrechten strijd is, zoodat elk argument, dat ten voordeele van dèze wordt aangevoerd, gène in gelijke mate verzwakt. List verlangt, dat de productieve krachten van een volk worden ontwikkeld. Maar levert niet de geschiedenis duizend voorbeelden op ten bewijze, dat niets de productieve krachten van een volk meer ondermijnt dun het systeem van bescher-

ming, daar het den ondernemingsgeest verdooft en den geest van routine aankweekt?[1] Merkwaardig is het getuigenis van dien industrieël, die in 1840 voor een fransche commissie van enquête de volgende woorden uitsprak: ‘Waarom zou ik mij bekommeren om datgene wat in de engelsche fabrieken voorvalt? Ik ben immers beschermd;’ en van dien ander, die op de vraag, of hij op de buitenlandsche markt de vreemde concurrentie kon bestaan, antwoordde: ‘Ja, in die goederen, waarvoor wij de behoefte hebben ondervonden om ons in te spannen; maar in de zoodanigen, waarvoor die behoefte niet aanwezig is, hebben de Engelschen nog altijd een overwicht.’ Vindt men ook niet een krachtig bewijs voor den verdovenden invloed der bescherming in den tegenwoordigen toestand van ons eigen land? Wat is de reden, dat de nederlandsche handel, vergeleken met dien van Hamburg en Bremen, zich nog zoo weinig ontwikkelt, wat anders dan dat, terwijl de kooplieden van die plaatsen geleerd hebben op eigen krachten te steunen en alleen van eigen inspanning heil te verwachten, de nederlandsche handel daarentegen in de laatste veertig jaren door allerlei kunstmiddelen is beschermd? De Bremers en Hamburgers hebben filiaalhuizen in alle oorden der wereld; wij hebben die bijna nergens buiten Java; en waarom niet? Omdat wij onze koffie, onze suiker, onze indigo, onze specerijen toch ontvangen, om 't even of wij die zelven aanvoeren of niet. In de laatste veertig jaren heeft zich in Nederland, behalve voor goederen van binnenlandsch verbruik, niet een enkele groote markt gevestigd. De Buenos-Ayres wol gaat naar Antwerpen, de katoen naar Breimen, de Rio koffie naar Hamburg, de Havana suiker naar Londen, en wij blijven teren op hetgeen wij hebben. ‘Iedere natie, die niet vooruitgaat,’ zegt List ergens, ‘zinkt al dieper en dieper en moet ten slotte geheel ondergaan.’ Maar niets is zoo geschikt om den vooruitgang te stremmen, als juist het beschermend stelsel. 't Is zonderling, dat List dit zelf niet heeft gevoeld. Slechts op éene plaats toont hij er aan gedacht te hebben. ‘De school van Adam Smith,’ lezen wij daar, ‘beweert dat beschermende maatregelen aan de binnenlandsche fabrieken een monopolie verleenen en indolentie bevorderen. Maar de binnenlandsche mededinging is immers geheel voldoende om hen

1 Dezelfde opmerking is ook gemaakt door Schulze in de Neue Jenaische Allg. Literatur Zeitung, 1842, blz. 84.

tot krachtsinspanning aan te sporen?' - Alsof de ervaring niet honderdmaal bewezen had, dat de binnenlandsche mededinging in dit opzicht verre van voldoende was.

Ook maakt List met geen woord melding van de bezwaren, die aan de uitvoering van het middel, dat hij aanprijst, in den weg staan, bezwaren die toch waarlijk niet uit de lucht zijn gegrepen. Men denke slechts daaraan, dat grondstof of hulpmiddel tot productie is voor den een, wat afgewerkt product is voor den ander. Of stel, dat een landbouwend volk in het eene deel des rijks hoog, in het ander deel zeer laag staat in beschaving. Volgens de theorie van List kan in zoodanig geval de bescherming slechts daar nut stichten, waar de hoogere beschaving is bereikt. Zal men nu het rijk door een tollinie in twee stukken verdeelen en op de eene helft een andere handelspolitiek toepassen dan op de tweede? Maar dit zou vooreerst niet altijd uitvoerbaar zijn en vervolgens om staatkundige redenen zeer gevaarlijk kunnen wezen.

Neen, zoo het werk van List blijvende waarde bezit, dan ligt die zeker niet in de verdediging van het beschermend stelsel en velen betreuren het gewis met mij, dat List zijne uitnemende talenten heeft gebruikt - misbruikt - om dit afgesleten, beiden door wetenschap en practijk lang veroordeelde systeem, met nieuwe argumenten te steunen. Als maatregel van represaille moge het van tijd tot tijd nog kunnen dienen, als middel tot directe vermeerdering der nationale welvaart is het volstrekt onbruikbaar. Het protectionisme is daarenboven bij List eene inconsequentie in den logischen samenhang zijner gedachten. Want alle ontwikkeling, zoowel bij een individu als bij een volk, gaat uit van krachtsinspanning, en wat de opgewektheid tot deze laatste vermindert, moet noodzakelijk op gene nadeelig terugwerken.

Doch is deze beschouwing juist - en waarschijnlijk heb ik in dit opzicht geen tegenspraak te duchten, - dan volgt daaruit onmiddellijk, dat een ongunstig oordeel over de eene der beide theoriën van List niet noodwendig een even ongunstig oordeel over de andere behoeft in te sluiten, ja, dat men onzen auteur zelfs kan rangschikken onder de mannen, aan wie de wetenschap veel te danken heeft, zonder in 't minst een protectionist te zijn. Op deze gedachte wensch ik eenigen nadruk te leggen, omdat zij voor de juiste waardeering van het werk van List, naar ik vermoed, niet van alle belang is ontbloot.

Maar nu vrees ik van een zekeren kant de opmerking te vernemen, dat, zelfs al wordt mij dit alles toegegeven, al onderscheidt men met mij tusschen de leer der productieve krachten en de onjuiste gevolgtrekkingen, die List uit haar heeft afgeleid, de wetenschappelijke waarde van het werk, waarover wij spreken; er niet om rijst. Niet dat men geneigd zou zijn de bedoelde leer in de hoofdzaak te bestrijden, maar men zal beweren, dat zij niets nieuws bevat. Men zal mij wijzen op eenige bladzijden van Adam Smith, waar de heilzame invloed, dien de nijverheid op den landbouw uitoefent, in duidelijke trekken wordt beschreven. Men zal mij vragen of niet alle economisten een groote, ja een buitensporig groote, beteekenis hechten aan de instandhouding van het kapitaal, die meest onmisbare van alle productieve krachten, en of daaruit niet blijkt, dat de tegenwoordige school geenszins de productieve krachten ter wille van de voortbrengselen voorbij ziet. Wellicht zal men nog meer voorbeelden van dien aard willen noemen om daaruit het besluit op te maken, dat List wel is waar niet *ééne* - gelijk tot heden was gedacht - maar wel degelijk *twee* theoriën heeft geleerd; doch dat van die twee de eene zeer oud en de andere bepaald onjuist is; zoodat de economie aan dezen schrijver niet de minste verplichtingen heeft.

Ik zou echter aan hen, die dus redeneeren, wel eene vraag willen doen. List, zegt men, heeft niets nieuws geleerd: toegegeven voor een oogenblik. Maar van Adam Smith kunt gij hetzelfde zeggen. Er is in de *Wealth of nations* bijna geen theorie van belang aan te wijzen, die niet reeds in vroegere werken wordt aangetroffen. Toch onthouden wij aan Smith geenszins den lof van oorspronkelijk te zijn; en met reden. Want ook dan noemt men een schrijver oorspronkelijk, wanneer hij waarheden aan de vergetelheid onttrekt en ze zoo met elkander in verband brengt, zoo toelicht, zoo met nieuwe argumenten versterkt, dat van nu af aan haar zegepraal verzekerd is. Ziedaar wat Adam Smith heeft gedaan en wat hem onsterfelijk heeft gemaakt. Wat hij leerde was niet nieuw; maar het gaf den indruk van nieuw te zijn. In datgene, wat dien indruk te weeg bracht, lag het oorspronkelijke van zijn werk.

Iets dergelijks zou men van List kunnen zeggen, indien hij door zijn ongelukkig halfslachtig protectionisme niet voor een groot deel zijn eigen zaak weder had bedorven. Het is zoo: vele waarheden, die hij leert, vindt men reeds bij anderen vóor

hem. Doch anderen hebben die niet naar behooren op den voorgrond gesteld. Anderen hebben niet, gelijk hij, uit de geschiedenis geput, om met de beste argumenten hunne theoriën te versterken. Bovenal hebben de meesten verzuimd de dwalingen aan te wijzen, waartoe vaak de miskenning van hetgeen zij leerden, heeft gevoerd.

De vooruitgang, dien de wetenschap aan List te danken heeft, bestaat m.i. vooral daarin, dat hij het nauwe verband tusschen algemeene beschaving en stoffelijke welvaart beter dan een zijner voorgangers in 't licht heeft gesteld. De theorie van Smith, die alle geleerden, staatslieden en kunstenaars uit het oogpunt van den volksrijkdom improductieve arbeiders noemt, vindt geen krachtiger bestrijder dan in hem. List ontkent dat nadeelig kan zijn voor de welvaart, wat in alle andere opzichten voordeel aanbrengt; want niet enkel de ontwikkeling der stoffelijke, ook die der zedelijke productieve krachten, acht hij noodzakelijk tot het scheppen van rijkdom. Op overtuigende - meest historische - gronden bewijst hij dit gevoelen. De beste bladzijden van zijn werk zijn die, welke op dit deel van zijn onderwerp betrekking hebben. Hoe meesterlijk b.v. is zijn betoog, dat scheepvaart en industrie op den duur niet gedijen waar geen staatkundige vrijheid bestaat, omdat de ondernemingsgeest, de geest van initiatief, onder het despotisme, wordt uitgedoofd. Hoe voortreffelijk evenzeer is zijne, te weinig bekende, theorie der ‘Reizmittel’. Het kunstgenot, dus luidt ongeveer zijn betoog, heeft, behalve dat het den smaak veredelt, nog deze gunstige uitwerking op de welvaart, dat het nieuwen lust tot arbeidzaamheid doet ontstaan. Bijgevolg zijn zij, die zich aan de kunst wijden, geen improductieve arbeiders; zij brengen productieve kracht of Reizmittel voort. - Wil men dergelijke gedachten - waarvan wij de schoonheid hier niet ten volle kunnen aantoonen, daar zij meest in de uitwerking is gelegen - niet oorspronkelijk noemen, omdat b.v. reeds door Say en Macculloch tegen de leer der improductieve arbeiders protest is aangeteekend, het staat natuurlijk aan iėder vrij; over woorden te twisten is ijdel. Doch men zij billijk en passe niet op dezen schrijver een anderen maatstaf toe dan op genen.

Maar bovenal mogen wij niet voorbijzien dat List een der stichters is geweest van de historische school. Hij heeft, om de woorden van Bruno Hildebrand te gebruiken, ‘de econo-

misten van Duitschland gedrongen tot de beoefening der geschiedenis, en hen alzoo verplicht, het gebied der abstracties te verlaten om de concrete ontwikkeling der volken te onderzoeken.' De invloed, dien hij in dat opzicht heeft uitgeoefend, is hoogst weldadig geweest en laat zich nog heden ten dage opmerken. Het is waar, ook hij hem vindt men nog veel van den ouden zuurdeesem terug, en de bewering van sommigen, dat List nog niet de volle beteekenis der historische methode heeft begrepen, mag wellicht niet onjuist heeten. Dit bewijst echter alleen, hoe moeilijk het is, zich te onttrekken aan een invloed, waaronder men zijn gansche leven heeft verkeerd. Ook bij Ad. Smith ontdekt men nog menige dwaling, die blijkbaar als de vrucht moet worden aangemerkt van zijn eigen economische opleiding. Immers, slechts trapsgewijze vordert de wetenschap op den steilen weg, dien zij beklimt, en aan niemand wordt het gegund op eens de geheele waarheid te bereiken.

Doch één belangrijk punt heb ik nog onaangeroerd gelaten. List heeft de beoefening der economie in Duitschland populair gemaakt en wie erkent niet daarin althans een ware verdienste.

Het zij verre van mij een minachtend oordeel uit te spreken over de schrijvers, die hem zijn voorafgegaan. Integendeel, men vindt daaronder mannen, wien het geenszins ontbrak aan een helder oordeel en grondige kennis. De werken van een Jacob, een Hermann, een von Thünen, een Baumstark, zullen altijd met vrucht worden beoefend; zulke boeken verouderen niet. Doch de economie was vóór List bijna uitsluitend een voorwerp van studie van geleerden. De mannen der praktijk, de kooplieden, de industriëelen namen er geen deel aan. Populaire werken werden bijna niet geschreven. Het boek van List was het eerste in dat soort, dat in Duitschland het licht zag. Zoo droog, zoo afgetrokken de geschriften zijner voorgangers waren geweest, zoo levendig van voorstelling was het zijne. 'Het riekt niet naar de lamp,' zeide Roscher, en terecht, want liet was de vrucht, niet enkel van geleerde studie, maar meest van zelfstandig nadenken, gegrond op eigen waarneming. Hierin lag ongetwijfeld de zwakheid van het boek. Een weinig meer geleerdheid zou List voor groote dwalingen hebben bewaard; een weinig meer zelfkritiek, vooral, had hem de vele inconsequentiën doen inzien, waarin hij nu is vervallen. Maar daarin lag ook onbetwistbaar zijne kracht. List is altijd boeiend, altijd aangrijpend. Gelukt het hem niet, zijne eigene denkbeel-

den bij u ingang te doen vinden, dan wekt hij, zelfs door zijne dwalingen, nieuwe denkbeelden bij u op. Gij kunt zijn boek niet lezen zoo als gij andere boeken leest. Op elke bladzijde gevoelt gij, dat het den schrijver om niets minder te doen is dan u te veroveren, des noods stormenderhand te veroveren, voor zijn zaak. Gij moet volgen of weêrstand bieden. Ook vermoogt ge, na de lezing, uw oordeel over het werk niet af te scheiden van uw oordeel over den auteur. Die twee zijn een. Want naar waarheid had List van zijn boek kunnen getuigen, wat Heine dichtte: ‘Ich legte auch meine Liebe, und all' meinen Schmerz hinein.’ Zich zelf gaf hij, zóo als hij was, met al zijn gebreken en al zijn deugden, met zijn hooghartig zelfvertrouwen en zijne warme ingenomenheid met de taak, die hij zich gesteld had, met zijn oppervlakkig veroordeelen van andersdenkenden en zijn diepe opvatting van de roeping der eeonomische wetenschap; met zijn bekrompen vasthouden aan een afgesleten systeem, en zijn genialen blik op de werkelijke behoeften der hedendaagsche Europeesche maatschappij. Zulk een boek *moest* invloed uitoefenen. Van List is dat schoone woord: ‘Sollen in Deutschland die Nationalinteressen durch die Theorie der politischen Oekonomie gefördert werden, so muss sie aus den Studirstuben der Gelehrten, von den Kathedern der Professoren, aus den Kabineten der Staatsbeamten, in die Comptoire der Fabrikanten, der Grosshändler, der Schiffsrheder, der Kapitalisten und Bankiers, in die Bureaus aller öffentlichen Beamten und Sachwalter, in die Wohnungen der Gutsbesitzer, vorzüglich in die Kammern der Landstände herabsteigen, mit einem Wort, sïe muss Gemeingut aller Gebildeten in der Nation werden.’ En zoo in Duitschland dat ideaal meer zijn verwezenlijking nabij komt, zoo ook daar de economie een steeds grooteren invloed begint uit te oefenen op de huishouding der volken en de zienswijze der individus, mogen wij dan de eer van dien vooruitgang niet voor een belangrijk deel aan Friedrich List toekennen? ‘Een degelijk boek als het zijne,’ schreef Roscher in 1842, ‘kunnen wij niet genoeg welkom heeten. Laten er al eenige dwalingen, eenige oppervlakkigheden, eenige aanmatingen in voorkomen, gave God tint wij meer zulke boeken bezaten.’

Ik heb bij het hoofdwerk van List geruimen tijd stil gestaan, langer wellicht, dan de symmetrie van dit opstel gedoogde.

Maar 't geen ik er tot besluit heb bij te voegen, kan kort zijn. Na de verschijning van het ‘Nationale System,’ zien wij List als Redacteur van het Zoll-Vereinsblatt optreden en zich ijverig in de weer stellen om in het tarief van het tolverbond een meer protectionistische richting te brengen. Doch de partij, die handelsvrijheid wilde, zat ook niet stil, en van nu af aan zien wij de twee richtingen strijd voeren bij iedere tariefsherziening, de eene om de invoerrechten te verminderen, de andere om ze verhoogen. Zij, die het laatste verlangden, behaalden aanvankelijk de zegepraal; toch verkregen zij hunne wenschen niet volkomen; en toen nu de 31ste December 1853 naderde, zijnde het tijdstip dat de tractaten, waarop het tolverbond berustte, zouden afloopen, wilde de protectionistische partij, die voornamelijk in Zuid-Duitschland talrijk was, het meer liberaal gezinde Pruisen voor goed de wet stellen. Tot dat doel werden door verschillende staten onderhandelingen aangeknoopt met Oostenrijk. Pruisen, zoo meende men, zou nooit kunnen dulden, dat zijne oostelijke en zijne westelijke, staten door vreemde tolliniën gescheiden werden; wanneer dus de kleinere staten met Oostenrijk een verbond hadden gesloten, zou Pruisen wel moeten volgen. Deze berekening viel echter eensklaps in duigen, toen het den 7den September 1851 bekend werd, dat Hanover, welke staat vroeger, gelijk men zich herinnert, geen deel had uitgemaakt van het tolverbond, zich eindelijk bereid had verklaard, den 1sten Januari 1854 onder het bestaande tarief toe te treden. De onderhandelingen met Oostenrijk werden nu wel voortgezet; de onzekerheid, of het tolverbond niet uiteen zou gaan, bleef velen verontrusten; doch, gelijk zich liet verwachten, eindigden de kleinere staten met toe te geven aan Pruisen. Dit was voor de protectionisten een groote nederlaag, waarvan zij zich nimmer geheel hebben hersteld. - Dat in onze dagen de beginselen van handelsvrijheid in Duitschland, zelfs in Oostenrijk, meer en meer veld winnen, is gewis voor niemand, die gewoon is den loop van zaken op economisch gebied te volgen, een geheim.

Niet uitsluitend evenwel aan de verdediging van het protectionisme was de laatste periode van het leven van Friedrich List gewijd. Hij schreef ook opstellen over andere onderwerpen, die niet onmiddellijk met de questie van handelsvrijheid in verband staan. Zoo vindt men o.a. in zijne verspreide geschriften een

uitnemend artikel over ‘Ackerverfassung, Zwergwirthschaft und Auswanderung,’ en een ander ‘Ueber die national-oekonomische Reform des Königreichs Ungarn.’ Dit laatste, de vrucht van een reis naar Hongarije, die hij in 1844 had ondernomen, is een zijner best bewerkte stukken, dat wel verdient gelezen te worden. Eindelijk overviel hem de dood in 1846. Reeds sedert eenigen tijd had hij zich ongesteld gevoeld. Zijn arbeid vlotte niet meer en vermoeide hem buitengemeen. In zijn goede dagen kon hij 's nachts te 2 of 3 uren opstaan en den ganschen dag doorwerken tot laat in den avond; 't viel hem zelfs licht, een zoodanige levenswijs weken achtereen vol te houden. Maar thans kon hij dit niet meer. Daarbij kwam, dat hij in den laatsten tijd op een hevige, bittere wijze in een der meest gelezen dagbladen was aangevallen. De aanval gold niet enkel zijn gevoelens, maar voornamelijk zijn persoon. Dit alles maakte hem verdrietig en hij besloot, tot herstel van zijne gezondheid en tot afleiding, eene reis naar Italië te ondernemen. Te Kufstein in Tyrol gekomen, nam hij aldaar voor eenige dagen zijn intrek in een herberg. Het was najaar: de velden waren met sneeuw bedekt. Op zekeren dag - den 30sten November - gaat List eene wandeling doen, doch komt niet terug. Men zoekt hem overal, doch te vergeefs. Na eenige dagen werd zijn lijk in de sneeuw gevonden op korten afstand van de stad.

Aldus was het tragisch uiteinde van een man, die, naar zijn beste inzichten, zijn leven had toegewijd aan de dienst van zijn vaderland. Dat leven was een onafgebroken strijd. Gestreden heeft List tegen de bureaucratie, tegen belemmeringen in het binnenlandsch verkeer, tegen eenzijdigheid op het gebied van wetenschap, tegen de bekrompenheid zijner landgenooten, die het nut van uitvindingen, welke elders met vrucht werden toegepast, niet konden begrijpen of waardeeren. Hij heeft ook gestreden tegen beginselen, die ons heilig en dierbaar zijn. Zullen wij hem dit laatste vergeven, ter wille van al het andere, waarvoor wij hem dank zijn verschuldigd? De lezer beslisse het zelf.

Amsterdam, Maart 1866.

N.G. PIERSON.

Het wapen der stad Amsterdam.

Eene studie op hare oudste geschiedenis.

Ik wil, in deze weinige bladzijden, geene poging doen om uit te maken, of Maximiliaen, Roomsch Koning zijnde toen hij, den 11^{den} Feb. 1489 [o.s. 1488], het Amsterdamsch blazoen b e k r o o n d e , daaraan de K e i z e r s - kroon heeft kunnen toekennen; ik wil ook Wagenaar niet volgen in zijne *additio* en *substractio*, waar hij uitcijfert, dat de schildhouders niet van een Graaf uit het Huis van Holland kunnen afgeleid worden, maar wel van een uit het Huis van Henegouwen, aangezien twee leeuwen, niet van één, maar wel van vier kunnen worden ontleend; ik wil niet beweeren of weêrspreken, dat de gouden stokken, waarmeê sommigen het *kleur op kleur* trachten wech te nemen, naast de zwarte paal kunnen worden toegelaten; ik wil niet trachten een grond voor Bilderdijks gissing te vinden, dat het rood oorspronkelijk goud is geweest, en dus *kleur op kleur* aanvanklijk niet aanwezig was.

Ik wil beproeven tot den hoogsten graad van waarschijnlijkheid te verheffen:

1°. Dat het bekende wapen, door de Stad gevoerd, - v a n k e e l , m e t e e n p a a l v a n s a b e l , b e l a d e n m e t d r i e z i l v e r e n S^{t}-A n d r i e s k r u i s e n , - zijne figuren te danken heeft aan het blazoen van 't geslacht Persijn, en derhalve met het wapen van den Huize van Aemstel-Ysselsteyn-Mijnden niets te maken heeft:

2°. Dat het veel besproken k o g g e s c h i p nooit is geweest het wapen van Amsterdam;

3°. Dat nochtans zij, die aan Amsterdam het gebruik van nog andere wapens dan het sub 1 geblazoneerde toeschrijven, zonder het zelf te vermoeden gelijk hebben.

Ik begin met de tweede stelling.

Met het zelfde recht, waarmeê bijv. Wagenaar zegt, dat een koggeschip ooit was het wapen onzer stad, zoû men kunnen zeggen, dat de Roomsch-Koning Willem II had tot wapen een zittenden Soeverein, met scepter en rijksbol; dat Floris V een ridder te paard tot blazoen had, en Mabelia van Wassenaer eene abdisse, staande met boek en kromstaf onder een gothiesch verhemelte.

Zulke voorstellingen zijn geen wapens, zijn geen blazoenen[1]. Een wapen is iemants erfelijk f a m i l i e -merk, uit zekere teekens bestaande, gevat in een schild, en somtijds eenigszins naar zijne p e r s o o n of bizonderen geslachtstak gewijzigd. Dergelijke schilden werden in de XIe, XIIe en XIIIe Eeuwen alleen gevoerd door leden van den Adel, of daarmeê gelijkgestelde personen[2]. Het blazoen of de inhoud van zulk een schild strekte doorgaands tevens tot attribuut van het goed of het rechtsgebied, dat als de bakermat en zetel van het geslacht werd aangemerkt.

Bij toepassing zijn, toen de gemeenten zich begonnen te vormen en privilegiën wisten te verkrijgen, waardoor zij tot den rang van vrije burgerijen werden verheven, dergelijke wapens ook door de steden en andere gemeenten aangenomen.

1 Het woord blazoen laat eene enger en ruimer bepaling toe. Te-recht zegt Bilderdijk - op R o e m e r , *V. Gesl.-l.* - dat het woord van ons *blazen* (in den zin van *pochen, roemen*) is afgeleid. *Blasonner* is uitbazuinen. Aldus bij Pr Poirters - *Den Spieghel van Philagie*, IVe Dr., blz. 196 - ‘ô Alder-doorluchtighsten Ludovice, dertiende van dien naam, wat tonghe om te vercondigen, wat trompet om uyt te blasoenen uwe eerbaerheydt?’ *Blasonner* gebruiken de Franschen thands (behalve in den ironischen zin van *médire, critiquer*) uitsluitend voor het beschrijven van iemants *wapen*, wat men noemt *wapen-kabinet*: het schild, met zijn inhoud, volledig gespecificeerd (en soms gemotiveerd), naar de aangenomen regelen van terminologie en volgorde, met zijn buitenwerk, helm, kroon, mijter of hoed, helmkam, -wrong en helmdek, konings-, bisschops- of maarschalksstaven en andere teekens van jurisdiktie (seepter, zwaard, krootse), ketens, kruisen, schildhouders, spreukband, leuze, mantel, banieren, enz. Bij toepassing is *blasonner* ook het werklijk schilderen van een wapen, of het door hartseering uitdrukken der kleuren in metalen van de wapenliguren. Wij gebruiken hier het woord *blazoen* voor den inhoud van het schild, met of zonder het buitenwerk: het veld, met hetgeen daarop is voorgesteld, of ook met hetgeen het schild omgeeft.

2 Bijv. Praelaten.

Maar hiervan, van deze blazoenen, zijn wel te onderscheiden voorstellingen als wij boven aanduidden: Heeren en Vrouwen, adelijke personen, bezitters van goederen met rechtsgebied, of hunne verwanten, a f g e b e e l d , persoonlijk a f g e d r u k t , op de verbintenis, die zij aangaan, de verklaringen, die zij afleggen. Zulke afbeelding, zulke vertegenwoordiging van de eigen persoonlijkheid, zulken levenden afdruk, verstrekt door den spreker-zelven, noemt men een z e g e l . Dat zegel is volstrekt personeel. Dit kenmerk gaat dóor, ook waar eene stad of een kerkkollegie zegelt met het beeld van den Patroonheilige of Kerktitel[1]. 't Is daar de Patroonheilige die spreekt en die blijft spreken, zoo veel honderden jaren als hem door het geloof der geïnteresseerden het woord gegund wordt.

Even nu als een persoon, ter bekrachtiging van de daad (akte), die hij stelt, daar met zijne eigene afbeelding voor instaat, even zoo hebben ook de vrije steden eene charakteristieke uitdrukking of voorstelling van zich-zelve als lichaam, ter bekrachtiging harer akten, gekozen. Sommige namen tot zegel de *poort*-zelve, waar zij den naam van droeg (poorterij = burgerij), of althans een deel harer vesten[2]; andere hare hoofd-

1 Zie bijv. 'D. Warande', III, 483; IV, 184.

2 Bijv. Alkmaar, Doesburg, Gorcum, 's Gravenhage, Leerdam, Oudewator, Schoonhoven, enz. Ook de *oude* zegels van Dordrecht, Middelburg, Delft en Rotterdam vertoonen *poorten* of burchten, zegt Do Riemer, *'s Gravenhage*, II, 213. Omtrent Dordrecht mag men met Matthijs Balen (blz. 81) in twijfel staan, of het oudste zegel, niet geweest is een *kerk*; althands de ruwe afbeelding, die bij Heda voorkomt (blz. 133) geeft daar recht toe; ook Balen neemt haar op (t.a.p.); maar beeldt, op blz. 57, den 'Toorn' (lees: *poorte*) af, 'die al eenige (?) Honderden Jaren Onser Stads Wapen is geweest'. De kerk hoeft tot omschrift: *Sig. secretum opp*[*idanorum*]; de toren voegt er *ad causas* bij; maar wordt toch, als tegenzegel, vergezeld van een klimmenden leeuw, met het omschrift: *Clavis secreti sigilli.* Men kan, bij Heda en Balen, ook lezen, aan wie de Dortenaars dit zegel (met een roos tot tegenzegel) te danken haddon. Wat Middelburg betreft, - ook hier heeft verwarring van *zegel* en *wapen* plaats: in elk geval staat de 'gouden burg' op de borst van een zwarten adelaar. Zie De Kanter en A b Utr. Dresselhuis, *Prov. Zeeland*, blz. 64. Van de stad Delft bestaat er driërlei opmerkelijk zegel: voor-eerst één met twee torens, gescheiden door een gegolfdeu paal (de Delf); dan één, waarop twee leeuwen de plaats der torens hebben ingenomen (van 1351); eindelijk één, met een volslagen poorte, waaronder het bekende schild - van zilver, met een paal van sabel, - vastgehouden door een leeuw. Zie D. van Bleyswijck. blz. 46. Vere had een aardig zegel: 2 'vestingtorens', waartusschen een schip; op elken toren een wildeman. Onder: het schild der Heeren van Borsselen vander Vere: van sabel, met een zilveren vasche. De kauter, als boven, 154. Heusden zegelde ook (behalve met zijn wapen - een veld met een paal) met een poort, waarop de Holl. of Brab. leeuw (sedert de helft der XIVe Eeuw was 't onzeker, of 't een leeuw van Holland of van Brabant was): zie v. Oudenhoven, *Beschr.*, blz. 43-54. Vreêland, dat in deze studie meermalen wordt aangehaald, was ook oudtijds een stede of *oppidum*, en had tot zegel een kasteeltjen, daarboven een schild met kruis (het stiftswapen) en daaronder den groep van St Maarten. Zie Beka, fol. 90. Maar waar ik in de eerste plaats wel op had mogen wijzen, is op het oude zegel der s t a d Utrecht, afgebeeld (?) bij Beka, blz. 89. Het stelt een kasteel voor, met een poort zonder brug. Plaats-*wapens* met poorten of kasteelen zijn ook nog die van: Voorburg, Elburg, Rijnsburg, Rhenen en Montoort (vergezeld), IJsendijk, Aardenburg, Middelburg (ook dát Middelb.); Voorne, Goedereede (vergezeld). 't Is waarschijnlijk, dat oorspronklijk die gemeenten met zulk een burcht zullen gezegeld hebben, zonder dat deze juist in een *schild* was opgenomen. Een wapenschild kwam er somtijds *bij*, als we boven omtrent Gorkum aanmerkten. Het zelfde is het geval met Campen. Ook met Vere, zie hierb., en 's Hertogenbosch, zie hierbeneden. Haastrecht heeft een burcht, maar haar betrekking tot Arkel blijkt uit het wapen, dat zij voert - van zilver, met een kelen, onder en hoven getinneerden balk (v. Ollefen, V). Boskoop en Zwammerdam, Middelburg in Rhijnl. enz. hebben almede burchten. Ten slotte herinneren wij hier, dat de Heer van Berckel het 'kasteel in 't wapen' het teeken van 'eigen afgezonderde regtsmagt' noemt. 'D. War.' V, 338.

kerk[1]; of ook wel dier patroon[2]; soms ook de effigie van Schout en Schepenen[3]; weder anderen het beeld harer gelegenheid[4]; koopsteden, een schip: verg. bijv. Parijs, Lubek, Stavoren, Medemblik, Harderwijk, Ilst in Friesl., Schipluî, Oostzaandam, de Koog, enz. en dan ook - Amsterdam. Dat is, in den eigenlijken zin, geen wapen, dat is geen blazoen. Dat is een zegel. Het wapen is maar een familieattribuut van

1 Daar bestaan bijv. verschillende afdrukken van een uitmuntend groot zegel met tegenzegel van de stad Groningen, beide voorstellende haar Romaansche hoofdkerk, met dwarspand, zijbeuken en toren. De exemplaren, die bij het Kon. Oudh. Genootschap te Amsterdam berusten, wijken geheel af zoowel van de beschrijving, die van de St Walburgs- als van de Martini-kerk in 't licht verschenen is. Ook Weesp zegelde oudtijds met haar kerk (V. Ollefen, III), enz.

2 Verg. bijv. den ten stadhuize van Amersvoord nog voorhanden uitmuntenden XIV-eeuwschen zilveren zegelstempel. Het zegel, gebrekkig afgebeeld bij A. van Bemmel (*Beschr.* blz. 742), stelt de stad voor met poort, muur en twee hoofdgebouwen. St Joris, de patroon der stad, doorsteekt den draak. Als gewoonlijk voert hij in zijn schild het roode kruis op zilver, dat ook van de torens wappert en stads wapen gebleven is.

3 Van de beide laatste gevallen biedt ook Leyden een opmerklijk voorbeeld aan. Daar zit St Pieter op zijn throon, onder hem knielen de 8 gezworenen of Schepens en daaronder de Schout. Zie Mr S. van Leeuwen, *Besgr.*, blz. 12; verg. Van Mieris, II, blz. 373.

4 Een hoogst merkwaardig zegel is het XIIIe-eeuwsche van 's Hertogenbosch, *burgensium Ducis in Buscho*, dat werklijk een bosch verbeeldt, voorgesteld door een grooten en 2 kleine boomen (zie R.A. van Zuylen, *Naaml. en Wapenk.*, 1863, blz. 15 en pl. XXXV). 's Gravenhage vereenigt in de XIVe Eeuw de burcht met het bosch. Zie de afbeelding bij De Riemer, II; 228. Ook Haarlem schijnt in den dorren boom, waar haar wapenschild aan haugt, een epizode uit de geschiedenis van haar bosch te gedenken. Zie Schrevelius, blz. 4.

den persoon, somtijds voorzien van enkele zijner bizondere kenmerken; het zegel is de persoon-zelf. Het stede-wapen is nu eens het wapen van den Heer of daaraan ontleend: als Gorinchem; Rotterdam - sedert 1305 (verg. J. Lois, bl. 3, en Mr H.A.A. van Berckel, ‘D. War.’, V, blz. 553); Haarlem - aanvanklijk van keel, met een zilveren kruis, vergezeld van 12 meerlen van 't zelfde (zie Ampzing, blz. 4-5, en Schrevelius, blz. 3); Vere; Goes (zie de Kanter en Ab Utr. Dresselh. t.a.p. bl. 235); - ook Amsterdam - als wij zullen aantoonen, enz. Dan eens verbindt er zich de overlevering eener belangrijke gebeurtenis aan, als bijv. Gouda, dat waarlijk romantiesch is: van keel, met een zilveren paal (zie de beteekenis bij Walvis, blz. 72), en 6 gouden sterren, - maar merk vooral de doornenkroon op, die Gravin Jacoba, in een zwaarmoedig oogenblik, om het schild strengelde. Vlissingen, met zijn Willibrordus-vlesch; Haarlem, met zijn zwaard en zijn sterren, roept ons Damiate voor den geest (Schr. blz. 39); Dordrecht, van keel met een zilveren paal, zou ‘dien bloedigen waterslag opte Maze’ van 1351 voorstellen (Balen, blz. 81), enz. Menigvuldig zijn ondertusschen de stads- en plaatswapens, bestaande enkel uit een veld met e?n horizontalen balk (vasche) of met een paal. Daartoe zijn te betrekken: Dordrecht, met een paal, tegenover Merwede, met een balk (vóor 1204 - zie Balen, blz. 37), annex Riede, Tolloysen en Dords-monde - balk; Delft, met een gegolfde paal, tegenover Werve, met een balk, en Hodenpijl met 6 balken, Dorp, met een balk, Made desgelijks, behoudens een breuke (Bleyswijck, *Na-reden*, B-B 2); Gouda, met een paal: Rotterdam, met een paal (vóor 1305), Putten, gebalkt; Amsterdam.... maar dit behandelen wij hierachter. Brielle, met een paal (en schildzoom); Medemblik, Weesp, met paal; voords met een balk: Muyden, Worcum, Bommenee (behoudens een *charge*), Martensdijk (1 en 4), Wijck bij Duurstede en IJsselstein (*charge*), Staveren, 3 balken (met 2 achtergestoken schuins gekruiste krootsen - binnen het schild), Hasselt (*ch.*), Sluys, 2 gegolfde vaschen, enz. Maasland had een paal; Delfshaven en Schoonderlo zegelen met den paal van Delft; Broek, Thiel en 't Wegjen met Gouda; Zevenhuizen, met den paal in het veld van Rotterdam; Cool, met een lazuren balk (v.O., V.). Naters en Pancras-Gors - balk; Zwarte Waal 2 palen; Grijsoord (O. en N. Tonge) - balk; Stad (aan 't Haringvliet) - gebalkt; Sassenheim, 3 balken, enz.

Ik behoef deze dingen niet te bewijzen: want niemant zal ze ontkennen.

Nu leeren de bestaande zegels, - die vooral als waarmerk moesten gelden, toen men nog niet zoo algemeen de kunst verstond om zich, onmiskenbaar, in zijne *handteekening* t e g e n w o o r d i g te stellen, - dat aan de afbeelding, de opvoering van den persoon-zelven, zijne attributen werden toegevoegd: het zij van Koning, van Bisschop, van Ridder, van Vrouwe, van Edelknape: kroon, mijter, scepter, staf, boek, throon, paard, verhemelte, valk, enz.; maar ook het blazoen, of familiemerk, in een schild gevat; ook dit werd in de persoonsverbeelding somtijds opgenomen. Bezat een Heer of Vrouwe meerdere goederen, of was men door benoeming, erfopvolging, leenverlijding of aankoop gerechtigd en gezind tot het zegelen met meer dan één wapen, dan werd - althands in de XIIIe en XIVe Eeuw - ieder blazoen somtijds in een afzonderlijk schild opgenomen, en niet, geregeld, zoo als later, met elkaâr in één zelfde schild, hoewel op verscheiden velden, verbonden. Zoo zegelden, van de Bisschoppen van Utrecht, bijv. Sweder van Culenborch (1425) met twee schilden, onder zijn beeld het blazoen des Bisdoms en zijn familiewapen; Rudolf van Diepholt (1440) evenzeer; desgelijks Frederik van Blanckenheim (1400); Arnold van Hoorne (1375) en Floris van Wevelinckhoven (1385). De Bisschoppen, aan deze voorafgaande, hebben de schilden aan hunne rechter en linker hand: Jan van Vernenburg (1370), Jan van Arkel (1350), Jan van Diest (1330), de Elekt Jan van Bronckhorst (1322), en Frederik van Zyrick (1320); maar van Jan van Arkel is ook een tegenzegel bekend, dat in een gothiesch vierblad het schild met het kruis des bisdoms vertoont, waarop, *en écusson*, de getinneerde balken van Arkel. Vroegere Bisschoppen hadden op hun tegenzegel het zij het Bisdomswapen (als Guy van Avesnes - 1310 - met *supports* aan zijn eigen blazoen ontleend - *leeuwen*), het zij hun familieschild (Willem Berthoud van Mechelen - 1298). Jan van Zyrick (1290) had op zijn tegenzegel een Bisschop, ten halven lijve (Sint Maarten), en daarbij het Bisdomswapen. Geen der zegels, die van vroegere Bisschoppen bekend zijn, is met een wapen vercierd. Latere Bisschoppen, daarentegen, verbonden hun familieblazoen doorgaands ten naauwste aan het Stiftelijk wapen. Onder het beeld van David van Borgondië (1468) vindt men een schild, voorstellende, gevierendeeld, het Stift en Borgon-

dië (1468). Filips van Borgondië voert in zijn zegel het zelfde wapen; hebbende 2 serafijnen tot *supports*. Hendrik van Beyeren voerde, desgelijks, eene *écartelure* met een *surtout*, enz. Al deze voorbeelden zijn uit F. van Mieris (*Beschr. der Biss. munten en zegels*) ontleend.

Langzamerhand kwam zelfs de persoonsverbeelding algemeen in onbruik (het schrijven der handteekening nam toe) en het wapen, het blazoen, nam de gantsche o p p ervlakte van het zegel in[1]. N u het schild niet meer om den hals van den persoon hing, noch tegen den voetschabel was vastgemaakt, waarop hij stond, noch neven hem, in de segmenten die open bleven tusschen zijn beeld en den zegelrand, noch met zijne quartieren, de schilden zijner vaderen, meer om hem heen gegroepeerd werd (op zijn grafzerk - zijne jongste persoonlijke openbaring), vond meń een ander middel uit om het schild vast te houden: den *tenant* of *support* - opgekomen, als ik wel heb, niet vóor de XIVe Eeuw. Het mannelijk schild werd dan vastgehouden door een wildeman, een dier of monster; het vrouwelijk schild (en vaak ook dat der priesters) dikwerf door een Engel of Engelenkop. Soms ook *hangt* het schild, aan een riem of lint.

Toen de *Renaissance* de symmetrie als een schoonheidselement had doen beschouwen, werd de schildhouder doorgaands verdubbeld. Bij de stedewapens kent men genoeg voorbeelden der uzurpatie van 2 leeuwen als *supports*. Veel opmerkelijker zijn stedeschilden als bijv. dat van Middelburg - een kelen veld, met gouden burg, hangend tegen de borst van een zwarten gekroonden adelaar (De Kanter en Ab Utr. Dresselh. *Zeeland*, bl. 64); die adelaar is waarschijnlijk aldus in het zegel opgenomen geweest; al kan de burcht-alleen het oudste zijn.

Middelharnasch voerde oudtijds een St Michiel, gewapend met een schild, waarop het sprekend wapen, 't harnas (v. Ollefen, VJ). Het wapenkruis van Amersvoord is, als wij boven zagen, het schild van den patroon, St Joris, en Bennebroek zegelt met een paauw, die het wapen voor de borst heeft, van keel, met een gouden balk (v. Ollefen, JV).

In 't voorbijgaan een woord over een nog ander soort van

1 Oude voorbeelden hiervan worden óok gevonden. Zelfs zijn er zegels van de XIIIe Eeuw, die den vorm van een wapen hebben. Zij stellen dan het schild voor, met zijne stukken, en dit is geboord met een beschreven rand.

merken dan het adelijk familieblazoen: het persoonlijk m e r k in den eigenlijken zin des woords. Van dien aard zijn bijv. de monogrammen der eerste Christen Keizers: gewoonlijk de letters van hun naam voorstellend, verbonden aan het kruisteeken. Maar van deze zeer antieke en hooge voorbeelden willen we nu niet spreken: wij wenschten slechts melding te maken van de schrift- en zegelmerken in nederiger kring.

Niet iedereen dankte, na de opkomst der burgerijen, aan de geschiedenis van zijn geslacht een eigenaardig gemeubeld blazoen; men was koopman. veehouder, handwerker, boomkweeker, steenhouwer, zwaardveger, tinnegieter, lakenwever, boekdrukker, en had dus noodig zijnen waren en voortbrengselen, ook soms zijnen inkoopen, een teeken van echtheid op te drukken. Van daar de m e r k e n : oorspronkelijk niets anders dan minder of meer vercierde *kruisjens*, 'Als je niet schrijven kunt, zet dan maar een kruisjen'; en aan dat kruisjen (het algemeene teeken eens Christens) verbond men vaak één of meer letters van zijn naam.

Maar men was dan ook allicht Schepen, Overman of Godshuisberader, en moest *zegelen*. Dan werd het persoonlijke merk in een schild gevat, als of het een familieblazoen was, en niet zelden door een leeuw, een arend, of ander dier, vastgehouden, op opgehangen aan een boomtak. Bij eenige geslachten is zelfs het m e r k erfelijk geweest, en met of zonder lichte wijziging van vader op zoon overgegaan: ook al was buitendien een wapen bij het geslacht in gebruik. Wij behouden ons voor dit later, in eene speciale studie over de m e r k e n , met bewijzen te staven.

Van de XVe Eeuw af is eigenlijk het kenteekenend onderscheid tusschen het wapen van een edelman en een burger, alleen gelegen in de t i m b r a a d j e , d.w.z. de bekrooning van het schild: helmen, kroonen, wrongen, hoeden, - ziedaar wat het schild, en den man derhalve, qualificeert. Er is geen de minste uzurpatie in gelegen, dat iemant, geen wapen van zijne ouderen geërfd hebbende, er een ontwerpt en aanneemt. De uzurpatie ligt in hetgeen hij bóven het schild plaatst[1]. Wie geen geboren of bij soevereinen akt geschapen edelman,

1 Hiermeê is echter gelijk te stellen het aannemen van figuren *in* het schild, die eene bepaalde boteekenis en waarde hebben. Bijv. de keizerlijke adelaar, *mouvant du coupé* of *du parti*; de fransche *leliën*, (het *semé de France*).

noch ook bij dergelijken akt benoemd lid eener ridderorde, noch ook officier in militairen dienst is, behoorde geen helm in zijn kachet op te nemen. In een staat van kooplieden, als de onze, heeft echter, sedert drie eeuwen, onbetwist de gewoonte gegolden, dat ook de ‘Heeren’ of Patriciërs, dat wil zeggen, de regenten of raden bij openbare instellingen, de bezitters van Heerlijkheden, ja, de akademiesch gegradueerden helmen boven hun wapenschild plaatsen[1]. Maar ongerijmd is inderdaad de massa grafelijke en andere kroonen, die, met of zonder die helmen, gevoerd worden. Dit behoorde men uitsluitend voor den adel over te laten.

Te-recht zegt Vondel, in zijn gedicht aan Gerard van Westrenen:

‘Door 's andera HELM WORt niemant edel,’

daarmeê aanduidende, dat de helm boven 't schild het kenmerk van den edelman is; niet het schild-zelf[2]. *Le timbre* drukt zoo, in 't spraakgebruik, *pars pro toto*, de essentie van *het zegel* uit. In Frankrijk is, onder de XIIIe en XIVe Lodewijken, bij herhaling een staatsonderzoek ingesteld naar de uzurpatiën, die in het stuk der wapenvoering plaats hadden, - maar altijd worden de *armoiries* TIMBRÉES[3] als door dezen of genen wederrechtelijk

1 Hoor bijv. wat Wagenaar, in het aangezicht der wapenvoerende wethouderschap van Amsterdam, en onder hare stilzwijgende erkenning, verklaart: ‘De giften van wapens aan Steden, en zelfs aan byzondere Persoonen, zyn, van ouds, zo z e l d z a a m geweest, dat men v e i l i g mag vaststellen, dat v e r r e d e m e e s t e n niet geschonken, maar, door de bezitters zelven, om zig te onderscheiden, aangenomen zyn: 't welk, nogtans, zo men vermoeden mag, doorgaands, by zekere gelegenheid, geschied is (*Amst.* III, blz. 11).’ Sommigen, zelfs Vroedschappen van steden, beriepen zich op het gebruik in deze ‘V r y e Nederlanden, tzedert het afsweiren van den Coninck van Hispanien’ niet alleen om wapens naar willekeur aan te nemen, maar ook allerlei ‘croonen, supporten, tenants en diergelijcke, sonder dat haer Ho. Mo. de Heeren Staten Generael ofte de Heeren Staten van de particuliere provintien dien aengaende daer tegens oyt met eenige edicten, ordonnantien ofte placcaten hebben gedacht, ofte getoont te versien, ofte daer over eenige Herault ofte Eoy des Armes gestelt.’ Zie Van Zuylen, t.a.p. blz. 16.

2 Zie van Zuylen, t.a.p., blz. 16.

3 Bij eene aktie, door den Advokaat-fiskaal en Prokureur-gen. van Brabant de stad 's Hertog eubosch aangedaan in 1675, werd de laatste niet bemoeilijkt wegends het *bosch* en de *leeuwen*, die zij in haar wapen had opgenomen, - maar wegends den keizerlijken halven adelaar, en vooral wegends de ‘Ducale kroon, *à bas fleuri*,’ en de ‘twee wilde mannen tot *supports* of tenants’. Verg. van Zuylen, t.a.p.

gedragen, gewraakt[1]. Inderdaad zoû ook het verbieden van w a p e n f i g u r e n , waar een schild met m e r k e n of w e r k t u i g e n van gildebroeders wordt toegelaten, eene onmogelijkheid zijn. *Wezenlijk* onderscheid is hier niet voor-handen.

Het wezenlijke, het geprivilegiëerde zit doorgaands en schier uitsluitend in hetgeen het schild bedekt of omringt; vooral in de timbraadje in engeren zin: en zeer zeker, meende Maximiliaen Amsterdam eene hooge eer te doen, door haar de Duitsche kroon boven haar blazoen te geven.

Maar wat was dat blazoen nu? De eene schrijver heeft den anderen naverteld: het oude wapen was het koggeschip, het tweede: het kelen veld, met den paal van sabel en de drie zilveren kruisen.

De voor-handen zegels bewijzen echter alleen, dat het oude zegel der stad een schip voorstelde. Eer Amsterdam nog tot eene *poorterije* was verheven, toen de Amsterdammers nog geene burgers, maar alleen ‘menschen waren, wonend nabij den Amstelerdam’[2], kon er geen quaestie van een *wapen* wezen; de plaats nog niet als rechtspersoon optredende, kerkelijk parochiëerend te Ouder-Amstel, waereldlijk onder de gehoorzaamheid harer Heeren levende, gebruikte ook wellicht haar oudst bekende zegel nog voor niets anders dan ter waarmerking der schippersbrieven, waarop haar tolvrijheid in het Graafschap Holland verleend werd. Dat zegel stelde het schip voor, en aan den mast prijkte op den wassen afdruk het wapen van den Graaf, die haar de tolvrijheid verleend had - den Graaf van Holland. Er is dus geenerlei reden, om dit zegel te betitelen als het oude wapen van Amsterdam.

Dat koggeschip stelde de koopvarende (onbemuurde?) plaats voor; gelijk de poort of burcht bijv. van Gorkum en Den Haag respektievelijk de sterke stad en de ‘sale’ des Graven voorstelde. Maar aan deze voorstelling of afbeelding van de persoonlijkheid der gemeente verbond men ook vaak het adelijk teeken van den Heere, die er de jurisdiktie voerde of gevoerd had. Zoo prijkt, in de XVIe Eeuw, de haagsche burcht *à dextre* met den Hollandschen graaflijken leeuw; *à senestre* heeft zij

1 Raadpleeg daarover Ph. van der Haeghen, ‘Memoire sur les recherches de noblesse au XVIIe siècle’, *La Vérilé historigue*, 1864, p. 216, 219, 233, 319, etc.

2 ‘Homines manentes apud Amstelredamme’, zie van Mieris, *Charterb.*, 30 Dec. 1275.

den ooyevaar, die, met de boomen ter weêrszijden, het boschrijk vlek symbolizeeren[1]; terwijl de ooyevaar bestemd is om later de uitsluitende wapenfiguur van het haagsche blazoen te worden. Maar onder de muurpoort van Gorkum is het wapen van Arkel, haren Stichter en Heere voorgesteld. Het zelfde verschijnsel zien wij in 's Hertogenbosch. De Hertogen Wenceslaus en Johanna van Brabant vergunden de stad in de helft der XIVe Eeuw het-aanvaarden als wapen van den leeuw van Brabant, in vieren gesteld met dien van Limburg. Daar schijnt echter pas eene eeuw later van deze vergunning te zijn gebruikt gemaakt, want het oudste door den Heer van Zuylen uitgegeven zegel, waarin het aldus geëkarteleerde schild met de vier leeuwen aan den hoogsten boom van het *Bosch* is opgehangen, dagteekent, blijkends den stijl, van niet vroeger dan de XVe Eeuw. Boven de p o o r t e van Schoonhoven staat in het zegel een schild met 4 leeuwen: het zijn de henegouwsche van Graaf Jan den IIe, Heer van Schoonhoven, vóor dat (1356) Châtillon er regeerde[2]. Die 4 leeuwen, ook zonder de aanduiding der 4 velden (die trouwens, alle, van goud waren, dus wat men noemt *cousus*), werden later het wapen der stad. Oudewater voert even zoo haar poort of burcht in haar zegel; maar daarboven den wapenleeuw des Hollandschen Graven; de stad, benoorden de IJsel liggende, werd tot N.-Holland gerekend[3].

Wat nemen wij te Amsterdam nu waar?

Is daar het wapen van den Heer niet in 't zegel opgenomen?

Wie was Heer van Amsterdam in 1275, toen de Graaf van Holland, Floris de V^{e}, aan ‘de menschen nabij de Amstelerdam wonende’ tolvrijheid verzekerde door zijn geheele allodiale gebied - dat wil zeggen in al de landen en plaatsen, die de Graaf tot zijn domein rekende, die hij niet van anderen (behoudends de aanspraken van den Keizer) in leen had?

Menig-een zal zonder bedenking andwoorden op deze vraag: ‘Wel, wie anders dan Gijsbrecht van Amstel, die de plaats te leen hield van den Bisschop?’

Zoû dit zoo zeker zijn: dat Gijsbrecht van Aemstel in 1275 over het dorp Amstelerdam iets te zeggen had?

Als dit dorp Gijsbrecht als Heer erkende, is het dan denk-

1 Zie Be Riemer, II, 230.
2 Zie *Beschr. v. Sch.*, door J.A.B., blz. 56.
3 Zie de *Beschr.* van G.R. van. Kinschot.

baar, dat de Graaf van Holland niet aan den Heer-, den stichtschen Leenman-zelven, maar aan de ‘*manants*’ nabij den Amstelerdam de gunst der tolvrijheid zoû toegewezen hebben? Is 't waarschijnlijk, dat de ‘mannen van Amstelerdam’, zoo zij, staande de wettige regeering van hunnen Heer uit den stamhuize van Aemstel, deze graaflijke gunst hadden verworven, - niet van wege dezen Heer hun vrij goederenpaspoort zouden hebben bezegeld gezien; maar dat daarvoor noodig was de zegelstempel van den Graaf van Holland, een Heer, die hun rechtstreeks vreemd was? Wie heeft er ooit van gehoord, dat in de Middeleeuwen een vreemd Soeverein, wanneer hij op goeden voet met den Leenman van een naburigen Staat (hier - 't Sticht) verkeerde, ja, dien zelfs onder zijne vertrouwden telde, aan de onderhoorigen van dien Leenman rechtstreeks, en zonder zijne tusschenkomst, zonder hem zelfs te vermelden, eenige keur of vrijdom bij open brieve verleenen zoû! De Harderwijkers zegelden óok met een koggeschip, namelijk vóor 't jaar 1229; dáarna werd evenzeer door hen een vorstelijk wapen in hun zegel opgenomen; maar 't was dat van hun eigen Heer, Graaf Otto III van Nassau, Graaf van Gelder en Zutphen, die de stad heeft laten bemuren[1].

Dat de tolbrieven van Delft, Leyden, en Schiedam, sedert de door die steden verworven gunsten van 1266[2] en 1270[3], het graaflijk wapenmerk zullen gedragen hebben, is niet meer dan natuurlijk, aangezien die steden rechtstreeks onder 's Graven Regeering stonden. Maar hoe zoû 's Graven zegelstempel in handen gekomen zijn van onze Amstelerdamsche Raadsluiden of Gezworenen, indien de Graaf hier geenerlei jurisdiktie oefende? Hoe zouden die Gezworenen, in het aangezicht van hunnen eigenen wettigen Heer, Leenman van het Sticht, met het wapen des Graven van Holland hebben kunnen zegelen?

En dat ze met den Hollandschen leeuw boven hun koggeschip gezegeld hebben, blijkt wel uit de bekende afbeeldingen der zegels, in der tijd verzameld door den Gezant Gerard Schaep Pietersz., en door Domselaer[4], Casp. Commelin[5] en Wagenaar[6]

1 Zie Domselaer, *Beschr.*, blz. 200, of Casp. Commelin, die hem letterlijk uitschrijft, blz. 178.
2 Van Mieris.
3 Ald.
4 *Beschr.*, 4°., blz. 203.
5 Blz. 181.
6 III, blz. 11.

uitgegeven, op één waarvan, in het randschrift, de tolontheffing met zoo vele woorden vermeld wordt. De Amsterdammers, zegt de goede Domselaer, hebben uit dankbaarheid ‘en om *de Graaf* daar mede te vereeren’ zijn wapen aan hun koggeschip doen hangen. 't Vereischt geen betoog, dat men, om een Vorst te vereeren, zich zoo maar niet het gebruik van zijn zegel aanmatigde, en eene uitzondering ten deze, om den wille en ter zake der tolvrijheid, weinig schijns heeft, daar er nóg twee andere zegels[1] zijn, die het wapen des Hollandschen Graven dragen, in geen verband met de tolvrijheid staan, en tot omschrift hebben - althands het éene -: S'. OPIDI, DE AMESTELREDAMME[2].

Nu is 't mogelijk, dat de stempels met den Hollandschen leeuw ('s Graven wapen in de XIIIe Eeuw) pas vervaardigd zijn, na dat, ten gevolge van het eedgespan en den Vorstenmoord, aan Floris voltrokken, de goederen, die Gijsbrecht van Amstel ‘had en hield’ in 't Stift, door den Bisschop, in leen aan de Graaflijkheid was uitgegeven[3]: maar de zwarigheid blijft toch onopgelost, dat de Graaf een open brief aan de *manants* van den Amsteldam zoû verstrekt hebben, bij het leven, onder het oog, en zonder de toestemming, noch erkenning van hun Heer, - voorondersteld, dat die Heer Gijsbrecht van Aemstel was.

Weet ge daarentegen, hoe de Graaf het aanleî, wanneer hij den Heer der plaats, bij het toekennen der tolvrijheid, niet wilde ignoreeren? In Heusden regeerde, ten jare 1290, Heer Jan VII. Ook daar moest gelijke gunst verleend worden. Nu neemt de zelfde Graaf Floris het woord, en na al de tollenaars van zijn land gegroet te hebben, betuigt hij: ‘dat W y des HEEREN luyden van Huesden, die woinen binnen der vryheyt s y n e r poerten, tolvry hebben gegeven te vaeren doer ons landt, mit haer selfs goede, dat [si] vueren, is 't te water oft te lande’[4]. En nu werd op het zelfde oogenblik (bij een andere handvest) de Heer van Heusden nog maar niets anders dan Vazal van den Graaf!

Zien wij eens, of de Graaf betrekkelijk andere plaatsen en bevolkingen, waarover de Heer van Amstel omstreeks 1275

1 Zie Wagenaar, t.a.p., N°. 3 en 4.
2 Domselaer, blz. 201.
3 Zie het diploom bij V. Mieris, *Charterb.* D. I, blz. 588.
4 V. Oudenhoven, blz. 285; V. Mieris, I, blz. 505.

geregeerd zal hebben, met meer *convenance* ten zijnen opzichte handelde.

Gijsbrecht had ook te bevelen in Muyden, Mijdrecht en Loenen: en wat gebeurt er, den 25^{n} Juli 1274? De Graaf passeert den Heer van Amstel, en gaat de hand drukken aan het Edelachtbaar 'Concilium' en de 'universitas conjuratorum de Mudis, de Amestelle, de Mydrecht et de Lonen, et eisdem adherentium', en vergt van die goede luiden, dat zij hem zullen beloven, aan hem en zijne Edelen, ten oorbaar van Holland en het Sticht, dat noch zij, noch hun helpers, den Graaf en zijnen mannen ooit meer een stroo breed in den weg zullen leggen, het zij uit eigen beweging, het zij 'AD INSTINCTUM ALICUJUS'. Voords zullen ze, die boeren en burgers van Muyden, AEMSTEL, Mijdrecht en Loenen, zich in geenerlei samenspanning noch verbintenis met EENIG ANDER LANDSHEER begeven, hetwelk nadeelig voor het tegenwoordig verdrag zou kunnen zijn[1].

Ziet dat akkoord er uit, alsof de HEER van die streken bizonder veel te *zeggen* had over die gemeenten? Zeker niet; en zijn *gezag*, zoowel als dat van zijn Leenheer, den zwakken, spilzieken en door den Paus nimmer geïnstalleerden Kandidaaten toch regéerenden Bisschop Jan van Nassau, - werd dan ook door zijn neef Floris den V^{e} al in zeer geringe mate erkend. De Graaf en zijne voogden, ziende aan welk lot het Sticht ten prooi geworpen was, meenden zoowel te gemoet te kunnen komen aan de onbekwaamheid van den Landsheer, als de aanmatigingen en uitzichten der partij van den Heer van Aemstel te kunnen keeren, en maakten zich dus zoo veel mogelijk meester van de pozitie, ten spijt van beiden.

Van daar, dat de Graaf eene belofte van gelijken stempel als de boven aangeduide liet afleggen door Schout, Schepenen en burgerij van Utrecht, zonder dat daar sprake is van den Bisschop. Utrecht was, namelijk, door Gijsbrecht, die zich aan het hoofd der oproerige Kennemers geplaatst had, om zelf geen slachtoffer van deze geduchte revolutionaire beweging te worden, belegerd en ingenomen; hij had er de Regeering op een *liberalen* voet geschoeid. De Bisschop had de wijk, uit zijne stad, naar Deventer genomen[2], en zat zeer in nood, tot Heer

1 Van Mieris, I, blz. 375; verg. den akte van onderdanigheid der stad Muiden aan den Bisschop, 28 feh. 1296, t.a.p. blz. 568.

2 Arend, I, II, blz. 407.

Zweder van Beusichem eene kontrarevolutie had bewerkt, en dat, te midden der ten top gestegen onlusten, Heer Nicolaes van Cats, voogd van den 16-jarigen Floris[1] ('t was in 1270), de stad overrompelde en de rust kwam herstellen[2].

Men ziet uit één en ander, dat de Graaf van Holland zich van de twisten tusschen den Bisschop en den Heer van Amstel bediende, om beiden zoo veel mogelijk van zich afhankelijk te maken en tot dat einde beider onderzaten zoo veel mogelijk (buiten den Stichtschen Leenheer en Leenman om) aan zich verbond. De Graaf vorderde dan ook, den 19^{n} Sept. 1274[3], den zwakken Bisschop de verklaring af, dat voortaan de veeten tusschen den Kerkvoogd en den Heer van Aemstel aan de beslissing van Floris zouden worden opgedragen. De buitensporigheden, schaden, beleedigingen en alle andere gevallen, waarover de Bisschop rekenschap aan den Heer van Amstel zoû te vragen hebben, werden aan de scheidsrechterlijke uitspraak van den Graaf onderworpen.

Deze drie akten van onderdanigheid aan Floris, werden verleden in den zomer van het jaar 1274.

Nu gunt, een jaar later, de Graaf aan de inwoners van Aemstelerdam de boven behandelde tolvrijheid; niet als een ongevergde gunst, maar als een belooning, als een schadevergoeding voor de nadeelen, die hun door 's Graven volk bezorgd werden: ‘in restitutionem damnorum, quae nos et homines nostri ipsis feeimus.’

Daar moet tusschen die over-een-komst van Floris met den Bisschop, benevens de soort van manschap, hem gedaan door de Raadsluiden van Amstel, Muyden, Mijdrecht en Loenen, en dit privilegie van 1275, een belangrijk feit liggen. Binnen het gebied-zelf van den Heer van Aemstel rekruteert de Graaf zich vrienden; hij neemt op zich, den Bisschop tegen den Heer van Aemstel te beschermen; hij geeft eene belangrijke schadevergoeding aan de Amsterdammers..... Wat kan hier anders tusschen liggen, dan dat de avantureuze Heer van Amstel, die reeds meermalen, buiten zijne onderzaten om, zich *coup-de-mains*, met vreemde middelen (de oproerige Kennemers) heeft onderstaan, door Floris en zijne ‘mannen’ op gevoelige wijze ge-

1 Zie Arend, II, I, blz. 339.
2 Zie Van Spaen, *Hist. der HH. v.A., v.Y. en v.M.*, blz. 38.
3 Van Mieris, I, blz. 376.

tuchtigd is, zóodanig, dat de bezittingen der onschuldige landzaten op den oostelijken Amsteloever er zeer door geleden hebben.

Door deze tolvrijheid te verleenen, maakte de Graaf op nieuw een gedeelte der onderhoorigen van den Heer van Aemstel van hem los, en 't zoû niet te verwonderen zijn, zoo ze den Graaf van Holland, die hunne beurs (zij waren kooplieden) zoo voordeelig bedacht, meer genegen zouden geweest zijn dan den oorlogzuchtigen Ridder aan gene zijde van de rivier.

Maar liet de Graaf dien woeligen Heer van Aemstel dan maar in het rustig bezit en genot van zijn kasteel aan de Westzijde van den stroom - het sterke Huis aan den Aemstelerdam?

Geenszins. Bizonderheden van den strijd en den zoen ontbreken ons: de chronijken bewaren in 't geheel over dit tijdperk het stilzwijgen[1]: maar Gijsbrecht moest zijne Aemstelburcht prijsgeven. En dat ten wiens voordeele? Wij vernamen, hoe Gijsbrecht aan het hoofd der oproerige Kennemers Utrecht had ingenomen; hoe de partij, die hij *nolens volens* diende, van 's Graven wege door Heer Nicolaes van Cats was te keer gegaan en de Bisschop, voor het uiterlijke althands, in zijn gebied hersteld. Maar hij had méer buitensporigheden op zijne rekening: hij had de sloten van Gijsbrecht van Abcoude, van Willem van Rysenburch en van Hubrecht van Vianen in de asch gelegd; zijne vrienden, de demokratische Kennemers, die openlijk erkenden, dat zij Holland en het Sticht in ‘éene vrije en gelijke gemeente’ wilden veranderen[2], waren toen Haarlem gaan belegeren, waarbinnen een groot getal Edelen de wijk had genomen. Het ontzet dezer stad was door den wakkeren Jan Persijn bewerkt, die het boeten moest met de verwoesting van zijn Huis Zwanenburg[3] (aan Halfweg-Haarlem). Het lag voor de hand, dat de Graaf, hoezeer anders anti-aristokratiesch en meer volksgezind, in elk geval de beweging meester wilde blijven; maar dat hij toen ook Heer Jan Persijn, dien hij goed gebruiken kon, schadeloos wilde stellen; het liet zich evenzeer goed hooren, dat hij Heer Gijsbrecht een weinig hooger de Aemstel op wilde dringen en althands den mond der rivier en hare

1 Arend, t.a.p., blz. 343.
2 ‘*In vulgarem communitatem redigere*’, Arend, t.a.p., blz. 360.
3 Van Mieris, I, blz. 379.

beide dijken tot zekere hoogte ter zijner beschikking hebben. Daarom stond hij, met koncessie van den niets vermogenden Elekt-Bisschop, den Heere van Persijn de ‘gifte van Aemstelredam’ in leenbezit af: namelijk - het Huis met zijn vesten en toebehooren[1] (‘domibus, munitionibus et ceteris’).

Daar is, vóor dat oogenblik, nog nooit zoo stellig van een ‘Huis’ te Amestelledam, van ‘vesten’ te Amestelledam gesproken. Daar is zelfs geen ouder stuk bekend, dat Amsterdam als eene plaats vermeldt, waar van ‘domus’, ‘munitiones et caetera’ sprake kan zijn. De goederen der Gijsbrechten zijn vroeger nooit anders aangeduid dan onder den naam van ‘Amesteller’; nergends heeft duidelijk gebleken, dat daar speciaal of uitsluitend het kasteel aan den Amstelmond met het gehucht of dorp op den anderen oever meê bedoeld werd; de dorpzaten, hier ter plaatse, heetten *homines manentes* nabij den Aemsteldam; en nu dat er duidelijk van ‘domus’, ‘munitiones’, van sterke huizinge, van vesten, te Amsterdam ‘en wat er bij behoort’, gesproken wordt, - nu zal men daaronder het kasteel van Gijsbrecht en eenige zijner depenductiën niet te verstaan hebben! Maar wat werd, ten jare 1275 (immers vóor 1282), daar dán meê bedoeld? Hierop dient een redelijk andwoord te worden gegeven door hen, die met den Rijksvrijheer van Spaen, wenschen vol te houden, dat Wagenaar ongelijk had, toen hij betoogde, dat Jan van Persijn was geweest Heer van Amsterdam[2].

Dit ondertusschen zijn wij bereid te erkennen, dat, toen Heer Gijsbrecht zich het verlies zijner goederen en rechten te Amsterdam getroost had, toen, gelijk hij zich zelf l a t e r uitdrukte, hij er in berust had, dat hem dat land van Amestelle ‘ont-w i s e t ’ werd, en dat ‘die gifte van Amstelredamme ende al dat daer toe behoert’ aan een ander, en wel aan ‘Heren Janne Parsijne’, of zijn rechtverkrijgende, was ‘toe-g e w e zen’[3], - de Graaf hem weêr in genade aannam, en zelfs zorgde, dat Gijsbrecht, als getuige en borg optrad, bij de keure door Persijn aan zijne ongezeglijke Waterlanders en Westfriezen verleend, den 30^{n} Dec. 1275[4]; bij welke gelegen-

1 Zie Van Mieris, I, blz. 424, 5.
2 T.a.p., blz. 50.
3 Van Mieris, I, blz. 460.
4 Van Mieris, I, blz. 380.

heid Gijsbrecht echter genoemd wordt niet, als gewoonlijk, Heer van Amestelle, maar van Aemsterland, 'twelk in dit geval eene engere begrenzing schijnt aan te duiden. Floris meende ook dérmate voortaan op de trouw van Gijsbrecht te kunnen staat maken, dat hij niet schroomde, den 3^{n} Maart 1277, aan Bisschop Johan van Nassau te beloven hem voortaan te zullen ondersteunen; mids dat de Bisschop zich gedroeg naar den raad van Heer Jan van Cuyc en Heer Gijsb. van Aemstel, ‘viri nobiles et discreti’: de antecedenten van Gijsbrecht waren dan ook waarborg genoeg, dat hij den Graaf niet zoû tegenwerken ten gerieve van den Bisschop.

Men houde nu ondertusschen in het oog, dat met deze voòrstelling de Gijsbrechten in de eerste jaren van het laatste vierde der XIIIe Eeuw geene Heeren van Amsterdam meer waren; dat zij, waarschijnlijk onder zekere voorwaarden, die de Graaf van Holland zich voorbehield, in de genoemde hoedanigheid waren opgevolgd door de Persijnen, welke hun Huis aan den Haerlemmer Dijk hadden prijsgegeven, om er een beter aan den Amstelmond te betrekken; dat bovendien Graaf Floris van de onderzaten der Gijsbrechten in andere goederen, die tot hunne heerlijkheid van ‘Amestelle’ behoorden, of waar zij althands met gezach bekleed waren, beloften van getrouwheid had afgevorderd (te ‘Amstel’ - Ouder- en Nieuwer-?, te ‘Muyden’, te ‘Mijdrecht’ en te ‘Loenen’); terwijl Floris misschien bij die gelegenheid eenige eigenhoorigen vrijmaakte en weigeborenen in de Ridderschap opnam; dat hem later zoo menigmaal verweten is.

Den 6^{n} April van 't jaar 1278 zegelden Heer Jan van Cuyc, Heer Gijsbrecht van Aemstel en ook zijn broeder Aernout, geheel in over-een-stemming met het bestel van den Hollandschen Graaf, de verzoening tusschen den Bisschop en de stad Utrecht[2].

Gijsbrecht, de leer toegedaan *unter 'm Krummstabe ist's gut leben*, vond het nog ál zoo goed, als er schier alleen maar een kromstaf in naam was, van dezen zoo min mogelijk notitie te nemen, en trachtte op het Bisdom de schade te verhalen, die hij van den Graaf van Holland geleden had. Reeds had hij het slot Vreêland, dat, eigenlijk om Aemstel in toom te houden, [1]

2 Van Spaen, t.a.p., blz. 44, 122. V. Mieris, I, 388, 399.
1 Van Mieris, I, 388, 389.

door den beroemden Bisschop Henrik van Vianden[1] gebouwd was, van den spilzieken Jan van Nassau, voor zekere geldsom in pandschap weten te verkrijgen[2]; maar eenmaal dáar meester zijnde, begon hij er, ten nadeele der ingezetenen van 't Sticht, een tol te heffen. De onnoozele Elekt, oplettend gemaakt, dat juist het Sticht onder Henrik van Vianden zoo zeer gebloeid had, om dat deze de vreemde kooplieden tegen fiskaliteiten op de Vecht had weten te waarborgen, had groot berouw over het uitgeven van het Slot in erfpacht en was eenvoudig genoeg om Heere Gijsbrecht de geschoten pandpenningen te-rug te bieden: maar Gijsbrecht (reeds van den Amstelmond verdrongen) wilde zoo licht zich van den Vechtoever niet laten verdrijven. Toen bleef den Bisschop alleen de weg der wapenen over; maar op den Soester-Eng werd hij door Heer Gijsbrecht, bijgestaan door Herman van Woerden, zeer nadrukkelijk geslagen. Inmiddels had Gijsbrecht, die een huis binnen Utrecht bezat, daar zijn invloed, ten nadeele van den Bisschop weten te herwinnen. De Graaf van Holland, niet wenschende, dat de Heer van Aemstel met Stichtsche krachten zoû aanvullen, wat hij door kortwieking aan de Hollandsche zijde verloren had, sloeg het beleg voor het Huis te Vreêland, maar stiet er het hoofd. Hij ging ondertusschen, den 5^{n} Sept. 1278, een nieuw verdrag met de regeering der stad Utrecht aan, ter bevestiging der verbintenis van 1274, na dat hij, den 28^{n} Aug., zich van de hulp van eenige Stichtsche Edelen, tegenover de Heeren van Aemstel en Woerden, verzekerd had[3]. Daarop besliste eene vergadering van Hollandsche Edelen den 21^{n} Jan. van het volgende jaar, dat de Bisschop de pandpenningen aan Heer Gijsbrecht te-rug zoû geven, maar dat deze nog een jaar lang het Huis te Vreêland bezet zoû mogen houden, met het recht van op- en aftocht[4]. Wat de naleving dezer uitspraak is komen verstoren, blijkt niet; maar wel, dat de Graaf van Holland het bij zijne eerste poging vóor Vreêland niet liet blijven, maar de belegering met kracht hervatt'e; terwijl hij zich, door zijn goeden ‘neef’, den ouden, suffen Bisschop, schier de gantsche waereldlijke regeering en de inkomsten van het Sticht had doen in handen stellen[5].

1 Zie *Bat. Sacra*., 8°., II, blz. 195.
2 Van Spaen, blz. 37.
3 Van Mieris, I, 397, 398. Van Spaen, blz. 44.
4 I, 399.
5 Aldaar.

Op het Huis te Vreêland voerde thands Heer Aernout bevel; Gijsbrecht trok onverschrokken tegen de zeeuwsche troepen op, die door den Graaf ontboden waren. Bij Loenen raakten zij slaags, maar Gijsbrecht moest met de zijnen voor Heer Costijn van Renesse het hoofd buigen, en werd gevangen genomen. Dit lot viel ook Heere Aernout ten deel, die zich in het Huis te Vreêland nietlanger handhaven kon. In hunne gevangenschap deelde hun broeder, Heer Willem van Amstel, de Proost van St Jan in Utrecht.

Ook Herman van Woerden werd door de inneming van het Huis te Montfoort, dat hij evenzeer in pandschap van den Bisschop hield, diep gefnuikt, en week ten lande uit.

Het schijnt, dat de gevangenschap der Heeren van Aemstel, die naar Zeeland vervoerd werden, dagteekent van 1280[1].

Bisschop Jan ging eene schuldbekentenis aan, wegends de diensten, hem door den Graaf van Holland verleend, en gaf daarvoor in onderpand de goederen zijner verslagen en gevangen Leenmannen: natuurlijk NIET: Huis en Stede te Amstelerdam: want die waren reeds in 's Graven handen (daarvan had de Bisschop hem reeds de koncessie gedaan ze aan Heer Jan van Persijn te mogen overleveren): maar wat zich daarbij aansloot, namelijk: Muiden, Wesep, Diemen en het bij den jachtlievenden Graaf zoo hoog geschatte Bindelmarebosch[2], *waarin de reigers broeden*. Gijsbrecht had nog zekere goederen in Naardingland in achterleen van de Abdis van Elten. Ook die goederen werden aan Floris overgegeven, op grond, dat het achterleen buiten bewilliging der Abdis was aangegaan: maar zéker was zij ten deze niet van hare beweering: want zij beloofde - indien Heer Gijsbrecht dat land later op betere rechten te-rug mocht eischen, dan waarop zij het aan den Graaf had uitgegeven, dat zij dezen alle betaling zoû kwijtschelden[3].

Toen de Heeren van Aemstel jaren lang in hunne gevangenschap gewrokt en gezucht hadden, gingen zij een zoen aan met den Graaf, waarbij zij, den 27 Okt. 1285, hunne rechten op de bovengenoemde goederen, met goedvinden alweêr van den willelozen

1 Zie van Spaen, t.a.p., blz. 47.

2 Hoe lief den Graven, nog in 1298, dit ‘busch ende broec’ was, waarvan nog heden een overblijfsel in de boerenhofstede *Reigers-broeck* aan de Weesper vaart te vinden is, zie men bij V. Mieris, *Charterb.* I, blz. 593, maar vergelijk I, blz. 588.

3 Van Mieris, I, 404.

Elekt-Bisschop van Utrecht, overdragen aan Floris: ‘en dit goet sal die Grave houden van den Bisscop ende vanden Gerechte van Utrecht te leen.’ Zij zweren ook, onder meer, ‘op all onse goet ende op all onse lant, end op all onse heerscap, vore onsen Heer den Bisscop, en voor die Ecclesie ghemeenlicke van Utrecht, ende mede opten banne beide des Bisscops ende des Paus van Romen, dat wy noch negheen onser nacomelingen nemmermeer ons verheffen ne solen jegens den Grave van Hollant, noch jegens geenre siere nacomelingen,’ en komen zij hierin te kort, dan zal de Graaf al hun goed aanvaarden en [wat zij niet allodiaal, niet in vollen eigendom bezaten] van den Bisschop te leen houden, met al de voorrechten, die zij genoten[1].

In 1291 werd Gijsbrecht bovendien verplicht alle brieven, rakende de goederen in Naardingerland, die hij van den RoomschKoning Willem, den Paus en den Abt van St Paulus in handen had, aan den Graaf te-rug te geven[2].

Hun eigen goed dragen de Heeren van Aemstel den Grave tevens op, en ontvangen het van hem weêr in rechten leene. (Met andere woorden, dat *dochters* niet erfden; maar, bij ontstentenis van zonen, het goed te-rugkeerde tot den Suzerein.)

Wat eindelijk de ‘gifte van Aemstelredam’ aan Heer Jan van Persijn betreft, ook in de ‘verbeurte’ dier goederen verklaren de Aemstel-Heeren (als wij boven reeds aantoonden) geheel te berusten; terwijl zij bovendien zich verbinden om brieven te verwerven van de Graven van Gelre en Cleve, van den Hertog van Brabant en den Bisschop van Utrecht, waarbij deze beloven zouden de gebroeders van Aemstel, hunne magen noch nakomelingen, nimmer te sterken in eenigen oorlog met den Grave van Holland.

Men ziet dat den Heeren van Aemstel het beste bloed was afgetapt, en zij wel hunne vrijheid te-rug hadden, maar voor het overige zoodanig gemuilband waren, dat hun de lust wel vergaan moest ander maal tegen den Graaf van Holland, of zonder zijne bewilliging tegen den Bisschop zich te verheffen; te meer daar de energieke Lotharinger, Heer Johan van Zyrick,

1 Van Mieris, I, blz. 460.
2 Van Spaen, blz. 50, Meerman aanhalende ‘Hist. v.K. Willem II’, D. II, blz. 397.

den zwakken Jan van Nassau[1] op den Utrechtschen Stoel gevolgd was[2].

Toch is de oude Gijsbrecht lid van het eedgenootschap van 1296 geworden en staat meê schuldig aan den moord van Graaf Floris. Hij had dus zijn ‘gesworen eede’ al heel slecht gehouden, en zijne ‘ghiselen en edele borgen’ hebben veel te verandwoorden gehad!

Men weet wat van dezen Vorstenmoord de gevolgen waren. De oude Gijsbrecht toog op de vlucht. Zijne rechten en het overblijfsel zijner goederen had hij door zijne trouwloosheid verbeurd.

De Bisschop van Utrecht, Heer Willem van Mechelen, uit het beroemde, ridderlijke geslacht der Berthouds[3], komt, den 29^{n} Sept. 1297, met Floris' armen erfzoon, Graaf Jan den I^{e}, over-één, dat deze ‘behouden’ en ‘hebben’ zal, ‘gheheelike ende al’, ‘alle dat goet dat Ghisebrecht, die men hiet Here van Amstele, hadde ende houdende was in 't Ghestifte van Utrecht;’ en dat wel uit hoofde van ‘die grote, openbare on-

1 Beka en Heda en hunne uitleggers Buchelius en Van Heussen en Van Rhijn weten, zoo min als Frans van Mieris (*Besch. Munten en Zegelen*, blz. 184, 186), hoe deze pseudo-Bisschop den Nassauers bestaat. Ik wenschte, dat ik het ook niet wist: want hij doet den stam geringe eer aan, - dit getuigen zelfs de weinig pausgezinde schrijvers van *Batavia Sacra*: maar Joh. Mart. Kremer toont, in zijn *Enlw. einer Genealog. Geschichte* etc. *des Nassauischen Hauses*, § 108, aan, dat ‘Joannes, Episcopus Vltrajectinus’, de jongste zoon was van Graaf Henrik, die tot vrouw had Mechtildis, dochter van Otto III, Graaf van Gelderland. Hij was dus de broeder van Walram en oom van Keizer Adolf; dien dapperen ridder Adolf, die in het zelfde jaar, dat de onwaardige Bisschop uit zijn stift werd gezet, zich in den slag van Woeringen met roem overdekte: zie Arend, II, I, blz. 442. Wij behoeven ons dus ook niet meer met laatstgenoemden geschiedschrijver (wiens zwaartepunt trouwens niet in zijne genealogische kennis gelegen is) te bepalen bij de uitdrukking, dat Biss. Jan ‘verwant’ was aan Floris V en den Graaf van Gelder. De moeder van Biss. Jan was, doodeenvoudig, de zuster van Adelheid, grootmoeder van Koning Willem II, den vader van Graaf Floris V. Die zusters hadden tot broeder Geeraert IV, Graaf van Gelder, die met Margareta, Hertog Henriks dochter van Brabant, gehuwd was. Bovendien was Floris' grootvader met Mechtildis van Brabant gehuwd. Verg. Pontanus, aang. bij den boveng. Kremer, blz. 416. Het wordt tijd, dat men ook ten onzent, van de politische en van de romantische beoefening der geschiedenis, tot de genealogische overga. Dat zal vele vraagstukken bevredigend oplossen.

2 Daar de zoen van Graaf Floris met de Heeren van Aemstel getroffen is in 1285 en zij verscheiden jaren gevangen gezeten hadden, is het een dwaling bij Heda, dat Jan van Zyrick de sloten van Vreêland en Montfoort, met hulpe van Graaf Floris, heroverd had. Déze Jan beklom den Bisschoppelijken zetel eerst in 1288 en regeerde tot 1296, als wanneer hij Bisschop van Toul is geworden.

3 Zie ‘D. Warande’, II, blz. 403, IV, blz. 330.

daet, die hi ghedaen heeft an onsen lieven Here onsen Vader, Haren Florense, Grave enz. daer God die ziele af hebben moet.' De Bisschop en de jonge Graaf betuigen weêrzijds, dat van deze bevestiging van eigendomsrechten open brieven door beiden bezegeld zijn, terwijl daarbij aan den Bisschop de uitoefening van het Hooge Gerecht en de inning van een vasten pacht wordt toegekend[1]. De Graaf zal in den 'voer ghenoemden goeden' zetten 'ENEN MAN, die onsen lieven neve Haren Willame Bisschop van Utrecht, van desen daghe voert, dienen sal.'

Wij hebben boven gezien, dat Heer Jan Persijn waarschijnlijk omtrent 1275 met de gifte van 'Aemstelredam' begunstigd werd. Wij zijn altijd nog van meening, dat dit om geene andere reden geschiedde dan om, op het Kasteel van Aemstelerdam, een *sentinelle avancée* te plaatsen, die in tijd van nood tegen den ouden Aemstelheer te velde kon trekken, althands het oog houden over zijne avontuurlijke krijgsondernemingen. Het laat zich denken, dat terwijl de Graaf met de éene hand de tolvrijheid schonk aan de Amsterdammers, ter vergoeding van de schade door hen geleden, - en eene ruime vergoeding inderdaad! - hij met de andere zijn leenman Persijn zal hebben aangespoord om de Amstelaren eenige bedrevenheid te doen verkrijgen in het behandelen van het oorlogsgeweer, om, almede, den Graaf in de hand te komen en in zijne veelvoudige veeden bij te staan. Op de krijgshaftige stem van Jan Persijn zullen die schippers en huisluiden - eerste proefneming van plaatselijke schutterij, die later zulk een overwegenden invloed op de Regeering verwierf - met hunne maliënkolders, perkéls, hunne pieken, kluppels en ander wapentuig zich onder hun eigen banier op het slotplein geschaard en zich daar in den wapenhandel geoefend hebben.

Hoe welvarender hun dorp of stedeken werd, hoe meer er hun aan gelegen moest zijn, in tijd van nood zich te kunnen verweeren; en den Graaf was het veel waard op deze voorpost wakkere knapen te hebben om hem ten dienste te staan.

Dat Graaf Floris dezen militairen geest wist aan te wakkeren bij zijn volk, blijkt wel uit den ijver, waarmeê Kennemers en Naardinglanders, bevolkingen, die hij achtervolgends óok rechtstreeks van zich afhankelijk had weten te maken, te wapen

1 Van Mieris, I, blz. 587-590.

liepen, toen het gerucht zijner gevangenneming zich over het land verbreidde.

Wat echter aanleiding mag gegeven hebben, dat de nieuwe Heer van Amstelerdam, die het slot misschien een zevental jaren bewoond kan hebben (1275-1282) afstond van het leen, is niet duidelijk: maar dat het plaats heeft gehad, is zeker. Den 12^{n} Juli (1282) gingen, voor zekere koopsom en in ruil voor eene andere heerlijkheid, de goederen en rechten, die Heer Jan Persijn in Amstelland bezat, te gelijk met zijne Heerlijkheid Waterland en Zeevanc in eigendom aan Graaf Floris over; daaronder ook het achterleen van slot en vesten te Amsterdam. De eenige voorwaarde, die Heer Jan bedongen had, boven de betaling en de uitlevering van het ingeruilde land, was, dat zijn zoon Niclaes en diens erven de helft der vruchten en inkomsten van Waterland en Zeevanc zouden blijven genieten[1].

De Graaf zal intusschen een Stadhouder van zijnentwege het meer en meer belangrijk kommerciëel en strategiesch punt van Amstelerdam hebben doen beheeren. Of dit, tijdens de gevangenschap van Heer Gijsbrecht (1280-85) en van zijn formeelen afstand tot aan de dood des Graven (1285-1296) de Heeren van Persijn geweest zijn, blijkt niet. Wij zagen boven in den akte van overdracht des Bisschops, waarbij niet blootelijk Amsterdam, hetwelk *facto* reeds 20 jaar onder de Graaflijkheid stond, maar al het goed van Gijsbrecht aan Graaf Jan in leen werd uitgegeven, dat de Graaf hier een MAN zoû zetten, om de zaken te besturen en het Hoog Gerecht van wege den Bisschop te bekleeden. Wellicht zijn dat de Persijnen geweest, die nu toch al geruimen tijd de grenzen van Holland en het Sticht beheerd en bewaakt hadden.

Maar ook met deze Heeren ging niet alles altijd naar wensch.

Jonker Niclaes Persijn, wien, zoo als wij boven zagen, van de Graaflijkheid, door zijn Vader, Heer Jan, zekere inkomsten bedongen waren, toen, in 1282, de goederen in Amstelland aan Floris V waren afgestaan, schijnt zich ook al bij de partij der misnoegde Edelen te hebben aangesloten; ten minste Graaf Jan II (de opvolger van Floris' jonggestorven erfzoon), die, terwijl hij-zelf in zijn graafschap Henegouwen regeerde, het bestier in Holland aan zijn broeder Gwy had opgedragen, gelast dezen, in d^{o} 4 Juli van 't jaar 1300, den voornoemden Ni-

1 Van Mieris, I, blz. 423.

claes binnen Rotterdam te dagvaarden, opdat blijken moge, of de Graaf te-recht twijfelt aan zijne trouw[1].

Ongeveer twee maanden vroeger had Graaf Jan aan dezen zijn broeder Gwy al het ‘goet en gherecht’, dat Gijsbrecht van Aemstel en de andere eedgenoten in het Sticht van Utrecht bezaten, ‘ghegeven en verleent, van hem te houden in rechten leene, met allen den rechte, dat daertoe behoort, en in allen manieren [zoo als] HY 't hadde ende hem toebehoorde, of toebehooren mochte’, uitgezonderd het ‘Reygherbusch in 't lant van Amstelle eñ de maagschap van de voorseide landen.’ Moeten wij hier niet herkennen de leenverheffing door den MAN, die 's Graven voorganger met den Bisschop over-een was gekomen in die goederen te zetten? De Graaf bleef, ondanks de verbintenissen, die hij zelf zoowel als zijn leenman ten opzichte van den Bisschop zal hebben te vervullen gehad - de HEER, en zijn broeder aan hem leenplichtig. Deze voordeelen zoû. Heer Gwy blijven genieten en hij dan ook den Graaf ‘metten luyden, woenende in dien lande, dienen op sijnen cost’, tot aan zijn dood, tot dat hem een goed ten deel viel, dat met een Bisdom, was gelijk te stellen[2].

De Mijter bleef trouwens niet uit, en Gwy werd, in Mei van 't jaar 1301, Bisschop van Utrecht. Al keerde daarmede nu echter het uitgegeven leen te-rug aan den Graaf: de ‘renten, het nutschap ende tferval’ der goederen van Aemstel, Woerden, enz. bleven levenslang aan Heer Gwy verzekerd, gelijk blijkt uit den brief van 11 Okt. 1311, waarbij deze vrijwillig afstand doet van de hem ‘t'sinen live’ verzekerde renten en verval der genoemde goederen, ten voordeele van Graaf Willem III, omdat hij hem zijne ‘overhorighe’ onderdanen tot hunnen plicht kwam helpen brengen. De Bisschop vermaant dan ook de ‘luden die in dien landen voersz. wonen, datsi hem ghehorigh ende onderdanigh sijn, alse haren Heren tot alle sinen ghebode eñ wille’[3].

Ons derhalve dunkt (na al het aangevoerde) Wagenaar, tegenover Van Spaen, gelijk te hebben, wanneer hij, omstreeks 1280 (1275-82?) Jan Persijn als Heer van Amstel en tevens

1 Van Mieris, II, blz. 11.
2 T.a.p. aldaar.
3 Van Mieris, II, 111.

van Amstelerdam meent te moeten begroeten. Is dit zoo dan kwamen, bij den verkoop en het ruilverdrag van 27 Juli 1282, ‘ex concessione venerabilis Domini Johannis, Trajectensis Electi’ deze goederen aan den Graaf van Holland. De Graaf was dus volkomen bij machte en gerechtigd die goederen, in Mei van het jaar 1300, op nieuw uit te geven, en het is bewezen door de keur, die Mr Henrik van Wyn heeft ontdekt[1], dat Gwy, omgeven van zijn ‘goede lude’, in Amsterdam geregeerd heeft. De Graaf kon, na den afstand van Jan Persijn, in niet minderen graad over de Heerlijkheid van Amstel en Amstelerdam beschikken, dan na den afstand of erkenning van Bisschop Willem van Mechelen. De Graaf was de Heer, onverminderd de verplichtingen ten opzichte van den Bisschop en anderen, en Gwy van Henegouwen erkent later, dat zijne rechten op Amsterdam niet voortsproten uit zijne aanvaarding van den Bisschoppelijken zetel van Utrecht, maar uit het verlij van zijn overleden broeder[2].

Wij hebben ondertusschen, in het verloop der betrekking van Gwy tot Amsterdam, eene onderscheiding op te merken: hij werd er meê beleend als met eene heerlijkheid en in de daaruit voortvloeyende rechten en plichten erkend, *tot dat hij Bisschop worden zoû*. Wij zien hem later - sedert lang Bisschop zijnde - daarentegen afstand doen van de renten en inkomsten dezer goederen, waarvan het genot hem *levenslang* verzekerd was. Dat wijst te-rug op twee verschillende begiftigingen: eene tijdelijke, maar volledige, met genot van jurisdiktie; eene *ad vitam*, maar beperkte, en die weinig meer betrof dan het recht tot rentheffing. Dit onderscheid is door niemant opgemerkt; en het dunkt ons toch zeer wezenlijk. Het overgangspunt en de verlijding van het charter, dat dezen overgang geformuleerd zal hebben, moet alweder in dat 1301 worden gesteld, waarin aan Gwy het Bisdom ten deel viel.

In de groote dertien maanden, dat Gwy de heerlijkheid van Amsterdam bezat, moet er veel gebeurd zijn. De plaats is tot eene poorte of stad verheven. Van Wyn vermoedt, dat dit door Gwy, den Leenman-zelven, geschied zij[3]. Hoe is 't mogelijk, dat iemant, die zoo veel in oude pergamenten gesnuffeld

1 Zie *De merkwaardigste stkk. uit de oudste archieven v.A.*, 1821, bl. 49 en volg.
2 29 Juni, 1309: v. Mieris, II, 86.
3 T.a.p., blz. 82.

had als onze bedreven archivaris, tot zulk eene gissing kon vervallen! Als dat doorging, dat een begiftigde of beleende zélf het voorwerp dier vorstengunst naar welgevallen verhoogen kon, dan hadden we wellicht geen dozijn Ridders meer van de Eikenkroon, geen dozijn Tweede Luitenants; - dan waren wij overal omschitterd door Gulden-Vliezen of Wladimir- Grootkruisen, en omstraald door dikke *bouillons*. Hoe is 't mogelijk! Geen wonder, dat een rechtsgeleerde als Jonas Daniël Meyer die pil niet slikken kon, en zeer te-recht, tegenover de ‘schranderheid’ en ‘kunde’ van den archivaris[1], bescheidenlijk de opmerking plaatst, dat indien een Leenman zijn leen niet verminderen kon (*apeticer son fief*), hij nog veel minder eene onvrije plaats tot eene poorte kon omscheppen: dit bleef den Leenheer overgelaten: dat is - in deze landen, waar de leenplicht aan den Keizer schier geheel geslaakt was - den Graaf, behoudends voor Amsterdam, in haar verwikkelden rechtstoestand, de aanspraken, die de Bisschop van Utrecht zich als Suzerein, bepaaldelijk, onder Jan den I^{e}, had voorbehouden.

Mr Jonas Daniël stelt de tijd, waarin Graaf Jan II Amsterdam tot eene stad zal gemaakt hebben en hare *manants* tot poorters, in het tijdvak 1296-1300; maar ons dunkt, dat, zoo die belangrijke daad aan het verlij van Heer Gwy was voorafgegaan, in deze toekenning van het leen de p o o r t e v a n A m s t e l e r d a m niet ongenoemd zoû zijn gebleven.

Wij hebben ons de zaak dus zóo voor te stellen, dat 's Graven broeder Gwy des Saturdaags na Hemelvaartsdag, zijnde den 21^{n} Mei, van het jaar 1300, met het leen van Amsterdam - burcht en plaatse - wordt begiftigd; dat de nieuwe Heer, gezamendlijk met de geburen, tot meerder vrijheid, dat is voordeel, en meerder luister van Amstelerdam, van den Graaf zullen verzocht en verkregen hebben, dat hij de stede (stede = plaats) tot den rang eener poorte verhief. Indien er (behalve de slotkapel) een bidkerkjen, ten nutte der geburen, die anders nog altijd tot de parochie van Ouder-Amstel behoorden (ter Ouder-Kerke) bestaan heeft, gedurende de XIIIe Eeuw, dan zal, op de zelfde plek, in het hart van het stedeken, op het tegenwoordig oude-kerksplein, te gelijk de grondslag eener parochiekerk gelegd zijn[2]. Bij den aanvang van dit zelfde tijdvak zal

1 T.a.p., blz. 108.

2 De Heer Eyck van Zuylichem stelt den bouw der Oude Kerk vóor 1300; op grond eener beschikking van Bisschop Jan van Vernenburg (in 't jaar 1369), die hij, bij vergissing, aan Jan van Zyrick toeschrijft.

men, voor het recht, dat tot dus verre op het slot werd toebedeeld, in de nabijheid der kerk, op het hoogste punt der stad, en waar de weeke grond door eene zandader gestevigd wordt, een raadhuis gebouwd hebben[1]; de klokketoren, de trots der burgerij, en wiens stem de ‘gemeene nutschap’ der poorteren voorstaat, zal toen ook zijn verrezen.

Daar was tot dus verre geene aanleiding om een zelfstandig zegel voor Amsterdam vast te stellen. Maar toen die aanleiding ontstond - de verheffing van het dorp tot poorte - heeft men er toen aanstonds gevolgd aan gegeven? Zie ons hier, na een grooten omweg, te-rug-gevoerd tot het bizonder punt, dat wij in dit onderzoek begonnen te behandelen. Zoo wij onze wandeling wat ver hebben uitgestrekt - het lag niet aan ons; maar werd noodzakelijk gemaakt door den algemeenen twijfel, die bij de schrijvers bestaat omtrent de rechten van sommigen op den titel van Heer van Amsterdam, vóor den jare 1311. Het zal toch wel onbetwistbaar zijn, dat het wapen eener stad door de poorterije aanvaard wordt uit handen van den Landsheer of van den Leenbezitter, of althands met dezer goedvinden. Nu kan het, na al wat wij hiervoren, meest uit onwraakbare open brieven, in het licht hebben gesteld, wel niet meer twijfelachtig wezen, dat in het laatste vierde der XIIIe Eeuw Gijsbrecht van Aemstel alle gezach, alle recht en leengenot over de burcht aan den Aemsteldam en de hier wonende mannen verloren had. Dat hier Heeren geweest zijn (behoudends het Stichtsche leenverband): Graaf Floris de V^{e} en, van zijnentwege, Heer Jan Persijn; daarna - steeds de Graaf van Holland en zijn Leenman - Persijn of een ander; - ten laatste, 's Graven broeder: Gwy van Henegouwen.

Als zegel der stede (‘opidi’) werd nog gebruikt het koggeschip der tolbrieven[2], waarboven 's Graven wapenschild met den liebaart van Holland prijkte, tot in 1357 en 1406 - dus lang na dat het Huis van Holland voor dat van Beyeren had plaats gemaakt; en na dat Keizerin Margareta in 1346 ver-

1 Wagenaar herinnert, dat een gevelsteen in een huis nabij den Zeedijk nog langen tijd tot opschrift het ‘Oude Stedehuis’ gevoerd heeft.

2 Mr. H.A.A. van Berckel is van oordeel, dat de kogge 't embleem was van het door de stad verzwolgen gouw, waarvan ieder ambacht het van ouds bepaalde getal roeyers leveren moest. ‘D. War.’ V, blz. 338.

klaard had, dat Amsterdam nimmer meer van de Graaflijkheid zoû worden afgescheiden. Men heeft dus het zegel der stad, zeer te-recht, niet veranderd, bij de verandering van Heer.

Wij kunnen niet *bewijzen*, dat er in de XIIIe en XIVe Eeuw geen zegels van Amsterdam bestaan hebben, waarin een ander wapen dan het Hollandsche voorkwam; maar wij hebben er de zedelijke overtuiging van, en ieder-een weet, dat ze niet bekend zijn.

De oudste zegels, die door andere heraldieke figuren gekenmerkt worden, zijn van niet vroeger dan den aanvang der XVe Eeuw. Het zijn de zegels, gemerkt bij Wagenaar met N°. 11 en N°. 8[1].

Die zegels moeten vervaardigd zijn in den aanvang der XVe Eeuw. De stijl leert dit onbetwistbaar. De Stad nam toen dagelijks toe in voorspoed, rijkdom, macht en invloed. Zij was in de volle aanwinst harer nieuwe vrijheden en privilegiën. Zij maakte zich gereed Jacoba van Beyeren te gaan huldigen[2]. De oudste brief, ons bekend, waaraan een dezer zegels hangt, is in handen geweest van onze Stads-geschiedschrijvers[3]; maar het zegel was beneden hun aandacht. De dagteekening luidt 15 Apr. 1417. Hij berust in het Begijnhof-archief en staaft de gift, ‘den ghemenen Joncfrouwen vpten Baghijnhoue’ gedaan ‘vaneden erue ghelegen anden zeluen baghijnhove, alzo als zy dat vut den watere op gheweruet hebben, zuytwairt tot an der nyer brugge, die nu steket ouer der baghinen grafte.’ Dit is het ‘Sigillum secretum opidi aemstelredammensis.’

Wat geeft dit zegel te zien? Het koggeschip, welbekend. Maar van heraldieke teekens? Een WAPEN, dat als schild door een heraut gedragen wordt. De man heeft een kaproen op het hoofd, een zwaard in de hand en eene dalmatiek aan het lijf, waarop de wapenfiguren herhaald zijn. Van wie is dat wapen? Natuurlijk van een Heer van Aemstelredam. Van welken Heer? Van Graaf Jan van Henegouwen, en zijn broeder Gwy, onder wier bestier de plaats tot eene p o o r t e r i j e is verheven: het zijn de bekende Vier Leeuwen.

De andere hier voorkomende heraldieke teekens staan niet verbeeld op een schild. Het is de BANIER der stad, die hier vertoond wordt, gedragen door een geharnast man (een ridder?) met half gesloten vizier. Wie is die krijgsman? De Heer van

1 III, blz. 11.
2 Zie Wagenaar, I, blz. 143.
3 Wagenaar, II, blz. 366.

Aemstel? Onmogelijk: veroordeeld wegends *félonie* - hij en zijn geslacht - moog zijn zoon Jan van Aemstel eene poging gedaan hebben om zich binnen Amsterdam te herstellen even voor den jare 1304 - geene ordelijke regeering zoû toelaten, dat het gekasseerde wapen dier diep gevallen familie in de banier dezer stad wierd opgenomen. 't Zoû ook oneigenaardig zijn. 't Was volstrekt geen regel, dat het blazoen van den Heer - 't zij bij leen- of eigen goed - tevens banier der gemeente was.

Toen de dorpers van Grimbergen ten strijde liepen en ter hulpe van hun Heer, wachtten zij zich wel den standaart te verheffen ‘van goude, met eere vaesche van lasuere’; zulk een wapen ‘al te ridderlike gemaict’ lieten ze voor hunne Heeren over[1]: ‘haer lieder standaert, die al sweert (zwart) was..... daer stont in een witte kercke,..... na des cloosteren gewercke’: geen poort noch burcht, want een dorp is onbemuurd; maar de kerk van het klooster, waar de buren ter Mis plachten te komen[2].

Nochtans verhinderde niets, dat men in de banier der gemeente eene herinnering opnam uit het wapen van den Heer. Wapenkundigen zijn het er vrij wel over eens, dat een paal in een blazoen, zijnde een band, die in 't midden van boven tot beneden gaat, het water aanduidt, waar de plaats aan gelegen is. 't Zal hier dan zijn: de Amstel (tamelijk ondichterlijk met zwarte verw aangeduid), die langs hare dijken en roode gemetselde kaden vloeit.....

Maar van wien komen de schuine kruisen in de banier? - Zij strekken tot onsterfelijke gedachtenis van het stamhuis, dat, na de *félonie* der eerste Heeren, hier gezeteld geweest is.

Wie in de *lage landen bij der zee*, wie van de Kennemer plassen en duinen tot aan de Zeeuwsche eilanden en Brabantsche heiden, van den *waterdam* (E-dam), tot aan het *breede water* (Breede A, Breda[3]), van Waterland tot Geertruidenberg, in de Middeleeuwen het wapenteeken det St-Andrieskruisen zag afgebeeld, herkende dadelijk den voetstap van een der oudste Nederlandsche adelstammen. Een geheimzinnige verwantschap bindt hier Holland en Brabant aan-een:

Landen. Strijen. Putten. Persijn. Amstelveen en Amsterdam,

zij dragen alle het teeken des kruices, waarmeê de legende zegt,

1 ‘D. Warande’, II, blz. 426, 427.
2 T.a.p., IV, blz. 350.
3 Van Goor, *Beschr.* blz. 46.

dat de H. Geertruide, jongste dochter van Pepijn van Landen, plach te zegelen. Het land, waarover zij regeerde, was het oude Strijen; de Heeren van Putten waren aan die van Strijen verwant, en PERSIJN komt uit PUTTEN[1].

Een drietal St-ANDRIESKRUISEN (*flanchis*),
rood op goud voert Strijen,
rood op zilver voert Sevenbergen, Bergen - op - Zoom en Willemstad,
zilver op rood voert Breda.
Putten voert er negen,
en
Persijn voert er negen.
Bij Putten staan de zilveren kruisjens in lazuur;
Bij Persijn staan de roode kruisjens in zilver.

Maar, zal men misschien opmerken, de blazoenen van Putten, Persijn en wat daar al uit volgde, onderscheidden zich kennelijk van dat van Strijen, door de *vaschen* of balken waarmeê het schild horizontaal bedekt is. Het onderscheid is echter niet radikaal: want heeft het Geslacht van Putten de balken, het Land van Putten voert, in het gouden veld[2], eenvoudig het (oorspronklijk?) drietal der kruisjens van sabel (zwart).

Het gouden schild der Puttens had drie blaauwe balken, waar de 4, 3, 2 zilveren kruisjens op lagen[3]; het blaauwe van Persijn had drie balken van zilver onder zijn 4, 3, 2 roode kruisjens.

Ouder-Amstel (Ouwerkerk) en Nieuwer-Amstel (Amstelveen) hebben ieder twee zwarte balken op het roode veld, en de balken dragen 4 en 5 kruisjens van zilver, gesteld 3, 1 en 3, 2.

1 Van Leeuwen, *Bat. Ill.*, blz. 1049.

2 De Klundert voert het omgekeerde: zwart, met 3 gouden kruisjens; Almmonde desgeliiks; Dubbelmonde als het land van Putten, maar het veld van zilver.

3 Men vindt Puttens hoofdstad Geervliet uit blaauw en goud gevaascht als Putten, maar met 3 maal 3 zilveren kruisjens. Is de banier van Geervliet wit, met een blaauwen paal (thands het wapen)?
In de blazoenverwantschap van Putten en Strijen zijn nog op te merken - de banieren of wapens van:
Wieldrecht: blaauw, met 3 zilveren kruisjens (staande).
Buitensluis: 3 kruisjens, boven en onder een gegolfde vasche.
Claeswael: desgelijks (kleuren onbekend).
Westmaes: 3 kruisjens.
De Lind, in 't land van IJsselmonde: 3 kruisjens.
De Groote Lind (aldaar?): 2 kruisjens van zilver, in groen.
Heekelingen: gedeeld, het wapen van Putten rechts.
Simonshaven: links, van goud met 3 zwarte kruisjens (staande?)
Beert: van goud, met een sabelen vasche, waarop 2 zilveren kruisjens.

Waverveen behelpt zich met één zwarten balk op een rood schild; de balk beladen met twee zilveren kruisjens.

Nieuwkoop heeft evenzeer een rood veld, met kruisjens van zilver; maar in 't midden van hun drietal een onvolkomen rad van goud. Is dat het rad van Heusden? Heeft Nieuwkoop zijn blazoen laatstelijk uit het Noorden of uit het Zuiden? Opmerking verdient in elk geval de keten van St-Andrieskruisen, die Holland en Brabant aan-een schakelt, en die onder de borgondische Vorsten en onder Maximiliaen wel allerminst in diskrediet kon komen: want het St-Andrieskruis is *la croix de Bourgogne*; St-Andries is de patroon van het Gulden Vlies, en tot de 'sonderlinghe saken', den Roomsch-Koning 'porrende' het wapen der stad 'metter Crone van sijnen Rijcke' te 'bekleeden', kan ook behoord hebben, dat Amsterdam zich teekende met het teeken van Gravinne Maria.

Maar ook *binnen* Amsterdam verzaakte men geenszins het blazoen der Persijns. De oudste burgers der Stad voerden de de St-Andrieskruisen in hun zegel[1] en het geslacht van Delman voerde, in de rechter helft van zijn gedeelde schild, op de drie vaschen de 6 kruisjens, gesteld 3, 2, 1, als mij blijkt uit een familiestuk der XV^{de} Eeuw.

En Amsterdam-zelve? - Wij kennen hare banier, uit het boven beschreven oudste zegel (1417): het is een veld (van keel?), met een paal (van sabel?), waarop 3 (zilveren?) kruisen.

En die St-Andries-, of, zoo als men sprak *slimme*, kruisen, dat wapenteeken der Persijnen, stond te Amsterdam niet slechts in het baanderdoek der Stede, en in het wapenzegel der Schepenen: maar het gold hier (even als de lelie in Frankrijk) ook

1 Bij voorbeeld: Schepen Jan vanden Dam voert (1352) het roode veld, met zilveren balk en 3 zwarte kruisjens; Schepen Pieter Wtghijn (1361), de 3 kruisen verdeeld (2.1) over 2 zilveren balken; Sael voert op de 2 balken, 5 kruisjens (1376 en later); ('t is vreemd, dat men Adam Sael, in 1370, ziet zegelen met het wapen van Aemstel eenigszins gewijzigd - of is deze opgave van Christ. Beudeker, uit wiens verzameling wij putten, onjuist?); de Nojerts of Oerten voeren (1383-1417) gebalkt van 6 stukken, rood en zilver, maar Sch. Willem plaatst in het zilver (1371) 6 kruisen, en zijn zoon Jonge Willem voert (1384) maar twee balken, met 5 kruisen (als Saal). Andries Dusheden (Burg^{r} in 1390) voert van zilver met 2 roode balken, waarop (3.2) 5 zilveren kruisen; ja Schepen Gijsbrecht van Amstel treft men aan in 1409 met een schild van zilver, waarop 2 zwarte balken, beladen met 5 (3.2) zilveren kruisen; Luitgen Jan Arentssoonssoon voert in 1441 de kruisen van keel (rood), enz. Ik verzwijg hier de bizondere breuken.

buiten het wapenschild, ook buiten den zwarten paal, ook onverdrievoudigd, voor het merk, het zinnebeeld der Stad.

Op het zegel van 1417 wappert van den scheepsmast een wimpel met drie kruisen; in den banderol rondom het zegelbeeld (het schip) staat:

SIGILL. ✕ ✕ SECR..... ELREDAMMENSIS ✕ ✕

De Amsterdamsche schuine kruisen nemen dus de plaats van punten in.

Op het zegel van 1440 ziet men, even zoo:

SIGILLUM [OPPI]DI ✕ ✕ AEMSTELRE DAMMENSIS AD ✕ ✕ CAUSAS.

Maar dit zegel is ook het oudste ons bekende, waarop de drie kruisjens op den paal voorkomen in een geregeld wapenschild. Vóor 1440 ken ik wel het veld, met den paal en de 3 kruisen als banier; maar niet als wapen.

Wij hebben dus nu gezien:

dat het koggeschip, o.a. als windwijzer prijkend op den toren van het ‘Stadhuis’ (Paleis) op den Dam, nooit in het wapen der Stad gestaan heeft; wel in het zegel (onze boven aangeduide 2de stelling);

dat Amsterdam wél achtervolgends de wapens gebruikt heeft van de Landsheeren, die er privilegies aan hebben verleend - namelijk die der Graven uit het Hollandsche en Henegouwsche Huis: de leeuw van Holland op het zegel der tolbrieven, de leeuwen van Henegouwen op het *Geheim Zegel* van 1417 en op het *Zegel ten zaken* van 1440 (onze 3de stelling);

dat, eindelijk, het bekende wapen: *de gueules, au pal cousu de sable, chargė de trois flanchis d'argent*, even min blijkt in oorsprong als in voorkomen iets gemeen te hebben met het wapen van het gediffameerde Huis van Aemstel: *fascé d'or et de sable, de 6 pièces, à la croix de St André échiquetée d'argent et de gueules*; maar veeleer zijne kenmerkende slimme kruisjens aan het stamwapen van het tweede geslacht verschuldigd is: aan Persijn, uit Putten, verwant aan Strijen (onze eerste stelling).

Uit al het aangevoerde blijkt, dat wij in onze zilveren kruisen niets minder dan molenwieken zien.

En nu, te-rug-keerend tot onze woorden van inleiding, nog eene vraag en een paar wenken (zonder eigenlijke bewijsvoering) ten slotte:

Tot dus verre blijkt uit niets, dat Maximiliaen, het Amster-

damsche Wapen kroonend, daaraan de K e i z e r s k r o o n heeft verleend. Heeft, op de oudste afbeeldingen, die kroon werkelijk den vorm eener mijter, op zijde gezien, edoch vercierd met een middenspang, waarop de waereldbol prijkt? of dien van de Roomsch-Konings-kroon?

Het is niet bekend, wanneer de schildhouders, de leeuwen, het eerst zijn gebruikt. Dat zal wel niet zijn vóor de XVIe Eeuw.

De gouden stokken, ter afscheiding van het rood en zwart, worden door niets gewettigd; en het kleur op kleur, of liever kleur *aan* kleur (*cousu*), is te eerder te verklaren, wijl wij met een blazoen te doen hebben, dat aan een banier schijnt ontleend. Bij de vlaggen althands heeft dat verbod van kleur op kleur nooit zoo streng gegolden.

Bilderdijks gissing, dat het rood aanvankelijk goud geweest zoû zijn, steunt op geen grond, en is waarschijnlijk alleen te danken aan de hopeloze poging om verband te brengen tusschen het wapen van het Huis van Aemstel en dat van de Stad Amsterdam, met sommige harer naburige gemeenten en vele harer oudste Schepenbare geslachten.

Hilversum, 15 Juli, 1866.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

Een blik op den Nederlandschen landbouw.

La Néerlande. Etudes d'Economie rurale, par Emile de Laveleye. Paris, 1865.

De Revue des deux Mondes is zonder twijfel een der beste Europesche tijdschriften. De Nederlanders schijnen dit algemeen te erkennen: ik heb ten minste eens gehoord dat naar geen land van Europa betrekkelijk zooveel exemplaren van deze Revue verzonden worden, als naar Nederland.

De uitgevers hebben dan ook, ruim tien jaren geleden, reeds gemeend een blijk te moeten geven, dat zij deze belangstelling der Nederlanders behoorlijk op prijs stellen en hebben toen den Heer Alphonse Esquiros op hunne kosten ons land laten bezoeken, opdat hij in hun tijdschrift eene beschrijving van Nederland publiek zou kunnen maken. Thans ligt het niet op mijn weg die geestige beschrijving hier aan eene critiek te onderwerpen, welke daarenboven ook ieder nadenkend lezer van Esquiros' echt fransche opstellen zelf wel zal hebben gemaakt.

Doch wat hiervan zij, de uitgevers hebben gemeend dat zij Nederland ook nog eens door een ander persoon, op eene andere, minder vlugtige, wijze moesten laten bereizen en beschrijven, en ditmaal zijn zij zeer gelukkig geweest in hunne keuze.

De Heer Emile de Laveleye, een bekwaam Belgisch Staathuishoudkundige, Hoogleeraar te Luik, had voor genoemd tijdschrift vroeger reeds opstellen geleverd over den landbouw in Zwitserland en in België. Die opstellen droegen de blijken van grondige, wetenschappelijke landbouwkennis en van groote opmerkzaamheid bij het reizen, terwijl zij tevens uitmuntten door

eenen lossen, aangenamen stijl. De Heer Leonce de Lavergne, die zich een Europeschen naam heeft gemaakt door zijne korte, krachtige stukken over den landbouw van Groot-Brittannië, gaf dan ook aan zijne medeleden in het Institut de France een hoogst vleijend rapport over het werk van den Heer Laveleye, die, in menig opzigt Lavergne's voetstappen drukkende, ook in vele opzigten zijn leermeester overtroffen had. Maar Lavergne was het niet alleen, die vleijend over de schetsen van den Belgischen schrijver sprak: van alle kanten werd zijn boek even gunstig beoordeeld en de uitgevers der Revue meenden daarom hun tweede werk over Nederland door niemand beter dan door den Heer Laveleye te kunnen laten schrijven.

Uitmuntend heeft deze zich van de hem toevertrouwde taak gekweten. Hij heeft, naar ik meen, 4 jaren achtereen ons land in den zomer bereisd; hij heeft onze taal aangeleerd, onze landbouwcongressen bijgewoond, onze landbouwlitteratuur gevolgd en bestudeerd, alvorens zich aan de beloofde beschrijving te wagen. Hij heeft zich al dien tijd door zijne aangename persoonlijkheid in Nederland vele vrienden verworven, waaronder ik het eene eer reken mij te mogen scharen. Ieder die hem ontmoette zal zich met genoegen den vriendelijken blik dier donkere denkende oogen herinneren. Hij was de bescheidenheid zelve...., maar laat ik niet vergeten, dat ik schrijf over een man die nog leeft en die welligt dit geschrijf onder de oogen zal krijgen. - Alles wat van den Heer Laveleye bekend was, deed dus een degelijk stuk verwachten: en toch geloof ik nog, dat zijn werk ieders verwachting overtroffen heeft.

‘Men moet zich verwonderen’, zoo schreef mij ten minste een zijner vrienden in Friesland, ‘hoe een vreemdeling in zulke vlugtige oogenblikken zooveel heeft kunnen opvangen en in staat is geweest eene zoo lieve en aangename voorstelling te geven van de provincie, die hij tijdens het Leeuwarder Congres heeft bezocht.’ En de landbouwkundige, die in de laatste jaren zulke belangrijke opstellen in het Bijblad van den Economist leverde, zegt in het woord, dat hij aan de vertaling van Laveleye's Etudes doet voorafgaan, onder anderen: ‘de arbeid van den Heer Laveleye heeft echter nog eene bijzondere verdienste, die van den vorm; zijn stijl is zeer levendig, dikwerf schilderachtig. Hij heeft niet alleen een goed wetenschappelijk oordeel, maar ook kunstgevoel, en zelden vindt men bij schrijvers die gaven aldus vereenigd, dat bij de aan-

gename inkleeding, het grondige van den inhoud geen schade lijdt. Met het oog van een schilder vat hij de zoo verscheiden natuurtooneelen op, die de verschillende grondgesteldheid en kultuurwijze van ons land hem aanbieden, en den maatschappelijken toestand der bewoners kenschetst hij het liefst door enkele bijna dramatisch weergegeven tafereelen uit het werkelijk leven.'

Ik kan mij volkomen met dit gunstig oordeel vereenigen en het is mij regt aangenaam, dat de Redactie van de Gids mij heeft opgedragen het werk van Laveleye, dat nu onder bovengenoemden titel afzonderlijk is uitgegeven, bij mijne landgenooten, die het nog niet kennen, in te leiden, terwijl ik bovendien niet teleurgesteld ben in de verwachting, dat vele bekwame lieden in verschillende oorden van ons land mijne taak zouden verligten door hunne opmerkingen bij de mijne te voegen.

Het werk van Laveleye zal niemand die het leest onbevredigd laten, en het zal voor ieder Nederlander een onbetaalbare gids zijn, wanneer hij, nu de spoorwegen het wat gemakkelijker maken dan vroeger, zijn eigen land eens door reizen wil leeren kennen.

Ik spreek hier van leeren kennen, en teregt. Hoevelen immers moeten daar nog mede beginnen. Wanneer toch in een gezelschap van 10 personen wordt voorgelezen: 'Het eiland Walcheren, dat er van buiten zoo eentoonig uitziet, biedt van binnen een betooverenden aanblik; meer dan vijftig buitenverblijven met hun schoon en oud geboomte, hunne grasperken, die op groen fluweelen tapijten gelijken, bloementuinen met den rijksten kleurengloed, geven aan de landstreek een welvarend en bloeijend voorkomen', dan durf ik wedden, dat minstens één van die 10 personen verwonderd zal zijn, dat er in Zeeland mooije natuurtafereelen bestaan. Ik heb bovendien zelf meer dan eens opgemerkt, hoe weinig b.v. de meeste Hollandsche Nederlanders van hunne Groningsche en Friesche landgenooten en van de gesteldheid dier noordelijker gelegen streken afweten.

Waaraan die geringe kennis te wijten? Zeer zeker voor een groot deel aan de zonderlinge en gebrekkige wijze, waarop vroeger de aardrijkskunde van ons land onderwezen werd. Doch wat ook van die oorzaken zij, voor ieder, die zoodanig gebrek bij zich zelf opmerkt en het verbeteren wil, is het boek van

Laveleye in allen geval eene onschatbare aanwinst. Hier vindt men nut en genoegen te zamen. In de beschrijvingen heerscht eene zoo losse vrolijke tint, dat zij nooit vervelen. De stijl is aangenaam, hier en daar wel meer comisch dan diep, maar bijna overal dichterlijk. Wij krijgen den schrijver lief als wij opmerken, dat hij tot de eenvoudigste bijzonderheden afdaalt en b.v. geene beschrijving volledig acht, wanneer hij niet zooveel mogelijk heeft medegedeeld aangaande den toestand en de woning van den arbeider en zijn gezin. Zoo wijst hij er te regt op, hoe doorgaans in die lauden, welke met vruchtbare gronden gezegend zijn, de eenvoudige boerenarbeider toch juist het beste lot meestal n i e t heeft. En hoe zonderling dit moge schijnen, ik heb hetzelfde meer dan eens opgemerkt. De eenvoudige arbeider b.v. uit den achterhoek van Gelderland, die geregeld voor 30 of 40 cents daags werkt, heeft betrekkelijk meer welvaart en verkeert in een gelukkiger toestand dan de meeste arbeiders in onze rijke kleistreken, b.v. in Groningen. Dat dit waar is wordt mede door de groote landverhuizing uit de kleistreken bewezen.

Wanneer echter de, naar hij meent, beschaafde lezer soms bij onzen schrijver stuit op uitdrukkingen, welke van diens grondige kennis der geologie en der botanie getuigen, uitdrukkingen, die voor hem zelf echter onverstaanbaar zijn, dan zal dit onaangename gevoel hem, hopen wij, toch niet afschrikken om voort te lezen, terwijl hij zich bovendien kan verheugen, dat zijne kinderen later niet op die uitdrukkingen zullen stuiten, omdat die vakken nu ook in ons middelbaar onderwijs zijn opgenomen. Daarenboven, de technische termen vloeijen niet over. De schrijver heeft nooit vergeten, dat hij niet voor wetenschappelijke landbouwers, maar meer voor het beschaafde publiek schreef, en al moge dit voor ons mannen van het vak soms aanleiding tot aanmerkingen geven, het geheele boek wint er aanmerkelijk door in waarde voor het groote publiek, dat ten onzent nog zoo bitter weinig van landbouw weet.

Ik kan niet nalaten hier nader te herinneren hoe droevig het in dit opzigt met ons staat, en niemand zal zich verwonderen dat ik mijne overtuiging openlijk uitspreek.

Wat is toch de opvoeding die aan het grootste aantal onzer toekomstige landeigenaars wordt gegeven?

De Fransche, daarna de Latijnsche school en eindelijk eenige jaren aan de Academie, tot het hun al of niet is mogen ge-

lukken den titel van Meester te voeren: ziedaar de opleiding die voor de meeste onzer grondeigenaren moet volstaan, voor hen die geroepen zijn later de leidslieden hunner minvermogende en minder beschaafde pachters te wezen, die de belangen van den landbouw in onze wetgevende magt zullen moeten vertegenwoordigen en daar juist voor het onderwijs der landbouwers zullen moeten zorgen.

Is het wonder, dat zoo weinigen geschiktheid en lust hebben om door een krachtig voorbeeld, door doelmatige aanwending hunner kapitalen en door goede pachtcontracten den landbouw van hun gewest vooruit te helpen?

Is het wonder dat op die wijze landbouwverbeteringen, als b.v. het draineren, in de eene provincie op duizende bunders uitgevoerd worden, en in eene daaraan grenzende provincie bijna onbekend blijven?

En wat hier nog bij komt; een jong mensch voor den landbouw te bestemmen, is bij onzen burgerstand nog meestal slechts eene laatste toevlugt, wanneer het jonge mensch voor niets anders geschikt schijnt te zijn.

Die leemte in de opvoeding zal het werk van Laveleye helpen vullen. Het zal den lezer doen zien hoeveel schoons de landbouw bevat en welke krachtig ontwikkelde lieden door dat bedrijf in Nederland een heerlijk bestaan hebben.

Ik zeide straks, dat het Nederlandsche publiek van Nederland zoo weinig weet. Soms is de kennis er van inderdaad niet veel grooter dan die van de Poolstreken. Nog een enkel voorbeeld zij het mij vergund aan te halen.

Wanneer in een gezelschap wordt gesproken over de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord en iemand deelt mede, dat, in de geschriften over die Maatschappij uitgegeven, men gedurig wordt opgewekt om daar eens eenige dagen te gaan doorbrengen, dan zal zeker meer dan één persoon zich sterk verwonderen hoe men ooit iemand kan aanmoedigen naar dat bedelaarsgesticht te gaan, vanwaar men toch zeker niet heelshuids of onberoofd terugkomt, of ten minste niets anders dan treurige indrukken medeneemt. Als van zelf stellen velen zich dan een somber gevangenisachtig gebouw voor, gevuld met die wezens, welke door eene kwalijk begrepene liefdadigheid, gevoegd bij eene slordige politie, nog in sommige steden van Nederland onderhouden worden.

Gij, die zóó oordeelt, lees het werk van Laveleye; hij, de

onbevangen reiziger, die zonder eenige vooringenomenheid daar kwam en zag, zegt u na zijn bezoek:

‘Dank zij de opoffering der bestuurders en de edelmoedigheid der onderteekenaars zijn belangrijke uitkomsten verkregen; 434 kleine boerderijen zijn aangelegd, 1400 bunders land ontgonnen, kerken, scholen en fabrieken opgerigt, en eene arbeidzame bevolking heeft brood, zedelijke opleiding en redding van ellende gevonden.’

Doch ik wil deze beschrijving en zoovele andere niet verder gebruiken om te bewijzen, dat de meeste Nederlanders nog veel van hun eigen land uit dit boek van een vreemdeling kunnen leeren. Over dit punt is reeds genoeg gezegd. Liever neem ik uit de bedoelde beschrijving aanleiding om te wijzen op het zeldzame talent van den Heer Laveleye, die bij een enkel bezoek zich geheel op de hoogte kan brengen van dat wat hij weten wil en weten moet, om een juisten blik over het geheel te kunnen slaan.

Drie bladzijden bevatten inderdaad eene geheele geschiedenis van de kolonie. De schrijver herinnert ons eerst, hoe voor een veertigtal jaren de uitstekende van den Bosch op het denkbeeld kwam landbouwerskoloniën te stichten, ten einde daardoor aan hen, die in staat waren om te werken, werk te verschaffen.

‘Het plan’, aldus gaat hij voort, ‘scheen volkomen goed bedacht en vond den warmsten bijval. Zoo ontstond de Maatschappij van Weldadigheid. De leden van het Koninklijk geslacht verleenden haar hunne bescherming en begiftigden haar met aanzienlijke sommen. De onderteekenaars stroomden toe; na een zeer kort tijdverloop telde men er twintig duizend; het was eene bewonderenswaardige opwelling van Christelijke liefdadigheid, zoo als in Nederland niet minder dan in Engeland zoo menigvuldig wordt gezien.

De Generaal van den Bosch hield zelf het toezigt op de uitvoering van het groote werk van Weldadigheid, dat altijd zijn lievelingsdenkbeeld geweest was. Uitgestrekte heidevelden in Overijssel en Drenthe werden aangekocht of afgestaan en overeenkomsten gesloten met gemeenten, maatschappijen of bijzondere personen, die het regt verkregen om tegen zekere vergoeding een behoeftige naar de kolonie te zenden, waar deze in het genot kwam van een huisje, een tuin en twee en een half bunder land. De kolonist, die daarenboven gereedschap en eene koe ontving, werkte eerst onder opzigt en voor

rekening van de Maatschappij, maar indien het hem gelukte het kleine vermogen over te garen dat tot bewerking van het hem toegewezen stuk grond noodig was, werd hij *vrijboer*.

Is dit zoo goed ontworpen plan geslaagd? Wij wenschten hierop een bevestigend antwoord te kunnen geven; want alsdan zou het middel gevonden zijn, om in alle landen waar nog woeste gronden te ontginnen zijn, de armoede krachtdadig te bestrijden. Voorzeker is de werkzaamheid der Maatschappij niet vruchteloos geweest. Er zijn ongetwijfeld bewonderenswaardige uitkomsten verkregen; ongelukkigerwijze zijn de uitgaven overmatig groot geweest, het tekort is steeds toegenomen en de deelneming, in plaats van zich uit te breiden, ingekrompen. Eerst heeft men, en teregt, de koloniën ter onderdrukking der bedelarij, Veenhuizen en Ommerschans, van die van Frederiksoord gescheiden; vervolgens heeft men een gedeelte van het eigendom moeten verkoopen, en daar de ijver der onderteekenaars verkoeld is, zoo is ook de toestand der Maatschappij in de laatste jaren zeer hagchelijk geworden. Ondertusschen zouden, dank zij de uitmuntende in den jongsten tijd ingevoerde hervormingen, de ontvangsten welligt tegen de uitgaven hebben opgewogen, wanneer niet de onverwachte prijsverhooging der katoen de bron der voordeelen welke de fabrieken verschaften, had doen opdroogen. Het tegenwoordig Bestuur heeft dus nog met veel tegenspoed te worstelen, maar zoo het door de medewerking van het gansche land wordt ondersteund, is het mogelijk dat deze instelling, die zoo vele opofferingen heeft gekost, die veel goeds heeft tot stand gebragt, en die onder een goed bestuur nog vele diensten kan bewijzen, niet zal behoeven te gronde te gaan.’

Waar een vreemdeling zich zoo uitlaat tegenover de geheele wereld, die zijn boek leest, zou daar Nederland de schande willen dragen, dat het eene zijner meest grootsche ondernemingen van weldadigheid door gebrek aan belangstelling te gronde liet gaan? Zou Nederland, dat zoo vele duizenden guldens jaarlijks wegzendt om de Heidenen in andere werelddeelen te bekeeren, niet nuttiger die gelden besteden, wanneer het ze naar Frederiksoord zond, en daardoor aan vele gezinnen eene nette, en gezonde woning deed behouden, met een goeden werkkring en goed onderwijs voor hunne kinderen? Wat toch zal het lot van al die menschen zijn, als gebrek aan belangstelling de Maatschappij van Weldadigheid eens doet te gronde gaan?

Zij zullen teruggezonden worden naar de gemeenten vanwaar zij kwamen en meerendeels in ongezonde werkhuizen geherbergd worden; hunne kinderen zullen de beginselen van deugd en zedelijkheid, die hun in de Maatschappij van Weldadigheid werden ingeprent, verliezen, als zij weder in die onreine atmosfeer terugkeeren, waaraan vroeger de liefdadigheid hen wilde onttrekken.

Dezen indruk kreeg ik door de lezing van Laveleye's meesterlijke, korte en kalme schets der Kolonie. Moge zij hetzelfde gevolg bij vele lezers hebben!

Ik kom op Laveleye zelf terug. Reeds meer dan eens heb ik gezegd dat hij een dichterlijken stijl heeft en ik kan den lust niet weêrstaan om ook daarvan eene proeve mede te deelen, waarom ik hier het eerste gedeelte der beschrijving inlasch, die hij van het land van Giethoorn en Wanneperveen geeft.

Ten zuiden van de Greidstreek in Friesland strekt zich de streek der veenachtige weilanden uit tot aan het Zwarte Water, eene breede rivier, die haar naam verschuldigd is aan het zwartachtige water der veenen van Koevorden, dat door de Dedemsvaart in de Vecht wordt afgevoerd. Daar kan men zich waarlijk een juist denkbeeld vormen van een waterland. Groote meeren, het Fleussenmeer, het Slotermeer, het Tjeukemeer, de Boolakkerweide, en een ontelbare menigte slooten en waterplassen doorsnijden het land van alle kanten.

De grond, die zich ter naauwernood boven het water verheft, en geheel van water doortrokken is, ligt volkomen vlak; men zou dien voor een vast geworden zee aanzien. Niets belemmert het gezigt. Om de drie of vier mijlen ontwaart men slechts de torenspits eener kerk, waarvan het dak onder den dalenden horizont verdwijnt.

In den nazomer komen ontelbare kudden vee deze weiden verlevendigen, maar tot in de maand Julij zijn de eenige levende wezens, die men in die groene eenzame vlakten te zien krijgt, zee- en moerasvogels; de meeuw, die op hare lange witte onbewogen vleugels drijft, de wulp of de kieviet, die kringen in de lucht beschrijft, neêrstort, onder het water duikt, weder te voorschijn komt en onder het uiten van een vreugdekreet met de door hem buitgemaakte prooi wegvliegt; de groote steltvogels, de reiger en de ooijevaar, die op één poot in slaap vallen, en de eenden die hun vochtig rijk vreedzaam doortrekken. Men moet hier komen om alle tinten en

schakeeringen van het groen te leeren kennen; een schilder zou er al de kleuren van zijn palet bij uitputten. Aan den waterzoom het grijs groen van het riet en het zeegroen der biezen, verder op het rosachtig groen van het bloeijend en rijpend gras, het geelgroen der onlangs gemaaide weiden, het blaauwachtig groen van de waterplanten; eindelijk, rondom de dorpen, het donkergroen der breedbladerigė iepen, die op de huizen hunne donkere schaduw werpen. Overal waar gij treedt, waggelt en siddert de grond onder uwe voeten. Op vele plaatsen is hij niet vast genoeg om een wagen te dragen, en is de schuit het eenige middel van gemeenschap voor de weinige bewoners, die zich in deze eenzame streek nog tusschen het verzinkende groen verliezen. Dikwijls rijst bij den toeschouwer de twijfel op: is dat, wat men ziet, water of is het land? Het is beiden tegelijk. Nu eens is het water, dat in vasten grond verandert; dan weder veengrond, die dermate door water doortrokken is, dat er slechts een zwartachtig slib overblijft, hetwelk door den minsten golfslag der meeren wegspoelt.'

Niet ieder is het gegeven een groot vlak moeras aldus te beschrijven, en inderdaad bewonderen wij hier in Laveleye den scherpzinnigen dichterlijken opmerker, die niet alleen *kijkt*, zoo als het gros van de menschen, maar die alles *ziet* in den waren zin van het woord, en dan met ware poëzij weet te schilderen wat hij gezien heeft.

Doch hij is niet alleen dichter en schilder, hij is ook geoloog. In de bladzijden volgende op die, welke ik zoo juist mededeelde, geeft hij b.v. zulk eene duidelijke beschrijving van de eigenaardige wording dier enkele streek, dat menigeen bij de lezing zal wenschen meer van de wording onzer Nederlandsche aardkorst te vernemen. En hebben wij hem eenmaal uit die bladzijden leeren kennen als dichter, schilder, geoloog en botanist, het slot van zijne beschrijving toont ons weder den praktischen landbouwer, die nagaat welk gebruik er van die moerassen gemaakt wordt en hoe zij dienen om door het welig groeijende gras eene menigte vee uit de naburige zandstreek, waar geen hooi genoeg groeit, in den winter te onderhouden.

Er zal binnen kort eene statistische landbouwbeschrijving van de provincie Groningen in het licht komen, en bij de groote waarde, die men tegenwoordig aan de statistiek hecht, is het te verwachten, dat ook de andere provinciën spoedig het hierin door Groningen gegeven voorbeeld zullen volgen.

Ik vrees echter dat de landbouwers, die toch wel het meeste praktische nut uit zulke beschrijvingen moeten trekken, niet gaarne die boeken vol cijfers zullen aankoopen, en dat, mogten zij hiertoe, om welke reden dan ook, overgaan, die tabellen wel spoedig een plaatsje in de kast zullen krijgen, dat zij niet dikwijls verlaten.

Wanneer ik de uitgever was van die statistische beschrijvingen, dan liet ik het boek van Laveleye bij enkele hoofdstukken door bekwame landbouwkundigen uit ieder distrikt vertalen en bewerken en plaatste ik in iedere provinciale statistiek de levendige schilderijtjes, die Laveleye ons reeds geschonken heeft, vooraan. Ik twijfel niet of dan zouden velen die dorre cijfers koopen en ze van tijd tot tijd inzien, al was het alleen om het aangename voorberigt, dat bij hen den lust zou opwekken, meer van den landbouw hunner provincie te leeren kennen.

Welligt zou de uitgever, die aldus te werk ging, bovendien gelukkiger zijn in het vinden van kundige en welwillende medewerkers dan de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid, die immers reeds sedert de algemeene vergadering, in 1845 te Arnhem gehouden, jaarlijks een prijs van ƒ 100 met eene gouden medaille uitlooft voor goede landbouwbeschrijvingen van enkele districten en toch, naar ik meen, slechts een viertal schetsen in die vele jaren heeft kunnen verkrijgen.

Maar de hoofdkwaal ligt niet bij de eene of andere wijze van uitgeven. Zoo lang onze Nederlandsche landbouwers geen goed wetenschappelijk onderwijs krijgen, zal het wel altijd een hoogst moeijelijk werk zijn, om in iedere provincie een genoegzaam aantal ontwikkelde landbouwers te vinden, die de bewerking eener statistische beschrijving mogelijk maken. En de landbouwers zelve, in de meeste onzer provinciën, schijnen om wetenschappelijke kennis weinig te geven.

Een onzer voornaamste uitgevers heeft herhaaldelijk getracht om hun door het goedkoop verkrijgbaar stellen van goede landbouwwerkjes degelijke lectuur over hun vak te verschaffen. Hij is steeds gestuit op hun onwil om zijne boeken te koopen en te lezen. Toen bij het ‘Huisboek voor den landman’ van

Dr. Staring in het licht zond, een boek waarop ieder Nederlander trotsch mag wezen, heeft hij slechts zoo weinig exemplaren daarvan kunnen verkoopen, dat hij het fonds spoedig aan een anderen uitgever moest overdoen, die nu een werk van zoo groote waarde aanbiedt verre beneden den prijs, dien het moest gelden. Alleen in de provincie Groningen vond hij een noemenswaard debiet voor zijne boeken.

Het gros onzer landbouwers leest en koopt geene andere boeken dan een bijbel, een psalmboek en een almanak, en dat zal zoo blijven tot een goed ingerigt, overal verspreid landbouw-onderwijs hen de behoefte aan meer kennis heeft doen gevoelen, terwijl die behoefte bovendien nog levendiger zal worden wanneer zij spoedig voor weinig geld andere deelen van ons land kunnen bezoeken. Nu denken de meeste landbouwers, dat hun eigen landbouw de beste is en dat zij van anderen niets kunnen leeren, omdat zij niet weten hoe er op andere plaatsen, op dezelfde grondsoort als de hunne, veel meer geoogst, beter vee gehouden en met voordeeliger werktuigen gearbeid wordt. Houden ze niet van lezen, en dat is met zoo velen onder de landbouwers het geval, dan is reizen en trekken wel een kostbaar, maar toch zeker het beste middel om landbouwkennis op te doen.

Een Belgisch tijdschrift heeft Laveleye's schetsen eenigzins verkort uit de Revue overgenomen, en dat uittreksel is in het tijdschrift van Dr. Ballot vertaald. Zooals ik reeds mededeelde, heeft ook de ijverige redactie van de Economist gemeend aan de lezers van haar Bijblad eene vertaling van Laveleye's opstellen te moeten geven, die zeer goed geslaagd is[1], terwijl ik het alleen betreur dat het den vertaler, zoo als hij zich uitdrukt, ‘onraadzaam voorkwam, om bij de vertaling te angstvallig na te gaan of al het medegedeelde den toets der kritiek volkomen kan doorstaan, op het overdreven of te gunstig oordeel de aandacht te vestigen of de waarde van tegenwerpingen te doen gevoelen.’ De vertaler, in wiens noten wij den bekwamen schrijver van menig vroeger landbouwartikel meenden te herkennen (al verzweeg hij zijn naam), heeft hierdoor den Heer Laveleye m.i. onregt gedaan. Nu *hij*, een vreemdeling, ons een werk van

1 De uitgevers van de Economist zouden zeker velen eene groote dienst bewijzen wanneer zij deze vertaling afzonderlijk in het licht gaven. Hoewel ons beschaafde publiek zeker gemakkelijk een Franschen roman leest, zal dit met een werk, waarin zoo vele technische termen voorkomen, wel moeijelijker gaan.

zoo groote waarde voor ons eigen land heeft geschonken, is, naar mijne wijze van zien, ieder wetenschappelijk landbouwkundig Nederlander verpligt dat werk te bespreken en te beoordeelen. Slechts daardoor toonen wij den schrijver, dat wij zijn werk op prijs stellen en maken wij het hem mogelijk, om het boek bij eene volgende uitgave nog nuttiger te maken dan het nu reeds is.

Door deze opmerking voel ik mij als van zelf gebragt tot het tweede gedeelte van de taak die ik op mij genomen heb.

Evenzeer als het mij eene behoefte was Laveleye's boek aan te prijzen, gevoel ik den pligt die op mij rust, om, voor zoo verre mij daartoe in dit tijdschrift de noodige ruimte gegund wordt, aan te toonen waar de schrijver dwaalde. Het is daartoe noodig dat wij bedaard zijn werk volgen.

Wij betreuren het dan reeds dadelijk, bij de lezing van het eerste hoofdstuk over Noord-Holland, dat hij, naar het schijnt, van die provincie slechts een gedeelte bezocht heeft. Immers het zal welligt aan de meeste lezers van dit hoofdstuk, die Noord-Holland nog niet kennen, gaan als aan een Deensch reiziger, die in 1865 op last van zijn gouvernement ons land bereisde om onzen landbouw te leeren kennen. Deze vertelde mij nl., dat hij, geene bijzondere liefhebberij voor grasland en zuivelbereiding hebbende, daarom de provincie Noord-Holland maar niet bezocht had, want uit Laveleye's boek bleek het, dat daar toch *niets anders* te zien was. Toen ik hem mededeelde, dat Laveleye in dit opzigt onregtvaardig was geweest, verzuimde hij dan ook niet er nog eens heen te gaan en dankte mij later voor mijne opmerking. Immers al staat de uitgestrektheid bouwland, in Noord-Holland tot het weiland, volgens Staring, als 1 : 6, toch is dat zesde gedeelte zeer merkwaardig, en mogen wij de 27,000 bunders die het bevat niet maar eenvoudig wegcijferen, zooals Laveleye deed. Daar worden juist zeer eigenaardige gewassen geteeld en trekt men van vele gronden zulke verbazende opbrengsten, dat het land er eene elders onbekende waarde heeft. Ik houd mij dan ook overtuigd dat, als onze schrijver de gunstige beschrijving leest, die onlangs aan een grooten kring van Nederlandsche lezers werd aangeboden[1],

1 Ik heb den Heer Laveleye de bedoelde beschrijving ‘Over het IJ,’ in den Almanak der Maatschappij tot Nut van het Algemeen 1865 door don Heer van Hoorn geschreven, onlangs toegezonden.

hij het zal betreuren Noord-Holland niet langer en niet beter bezien te hebben.

Doch er is meer. De schrijver vermeldt wel, dat men in den Beemster op iedere boerderij 30 à 40 schapen houdt, maar wij meenen hem toch (zij het dan ook onwillens) onregtvaardig jegens Noord-Holland te mogen noemen, wanneer hij over de schapen dier provincie verder geen woord meer zegt. Het is hem zeker niet medegedeeld, dat de invoer der verbeterde Engelsche schapenrassen aldaar zulk een groote vlugt heeft genomen, dat tegenwoordig meer dan de helft der duizende schapen, die daar aan de markt komen, minstens halfbloed Engelsch zijn geworden.

Welligt zouden wij deze aanmerking in de pen hebben gehouden, wanneer Laveleye niet juist bij zijne beschrijving van Friesland en Groningen vermeld had, dat men daar bezig is met Durham-rundvee in te voeren. Nu de weinige, met Durhambloed gekruiste koeijen, die hij in Friesland zag, hem vrijheid gaven dezen invoer te vermelden, had hij niet mogen zwijgen van de menigte Engelsche rammen, die in Noord-Holland worden ingevoerd en gebruikt. Immers zoo als de Heer van Hoorn in het straks genoemde opstel teregt aanmerkt: ‘Het volbloed Noord-Hollandsche schaap wordt zelden meer gevonden.’ Er zijn zeer vele landbouwers, zoo als de gastheer van dien schrijver, die koppels schapen bezitten, welke na veelvuldige kruising Engelsch volbloed zijn geworden, en het is in Noord-Holland volstrekt geene zeldzaamheid dat gewone landbouwers ƒ 100 en meer voor een Engelschen ram besteden.

Bovendien maakt de uitvoerigheid, waarmede Laveleye den geest van vooruitgang o.a. in Groningen beschrijft, zijn stilzwijgen over den vooruitgang van Noord-Holland te meer onregtvaardig. Wanneer hij op Texel, in de Waard- en Groetpolder, in de Wieringerwaard en in de Anna Paulownapolder geweest was, dan had hij ook veel kunnen schrijven over de daar zoo ijverig gebruikte nieuwe werktuigen, die hij toch in Groningen niet over het hoofd zag.

Hij schijnt alleen de Beemster bezocht te hebben en zal, naar wij vertrouwen, zoo hij eens weder hier te lande komt, de zoogenaamde Streek, tusschen Hoorn en Enkhuizen, de nieuwere polders en het eiland Texel bezoeken. Dan zal hij erkennen dat de Heer van Hoorn gelijk had, toen deze velen tot een uitstapje over het IJ trachtte aan te sporen.

De Heer Laveleye schijnt echter zelf van die leemte in zijn werk reeds iets te hebben gevoeld; ten minste hij noemt, bij den aanvang van het tweede Hoofdstuk, zijne beschijving van Noord-Holland ‘een vlugtige blik op die provincie.’ Nu ik eenmaal zijn werk wilde beoordeelen, mogt ik echter deze opmerkingen niet terughouden, al meen ik er tot verontschuldiging van den schrijver wel dit te moeten bijvoegen, dat over den Noord-Hollandschen landbouw bitter weinig in onze landbouwlitteratuur geschreven is.

Deze laatste opmerking geeft mij de vrijheid hier een gedeelte van een brief over te nemen, dien een bekwaam Noord-Hollandsch landbouwer, wien ik mijne opmerkingen over Laveleye's woorden betreffende Noord-Holland ter lezing en beoordeeling had gezonden, mij schreef.

De algemeene indruk van de lezing is, dat de Heer L. eene beschrijving geeft van de Beemster en hetgeen hij van dien polder zegt, toepasselijk acht op bijna geheel Noord-Holland. Ik zou bijna veronderstellen, dat de schrijver van Amsterdam af reizende en tot aan en in de Beemster niets anders dan weiland gezien hebbende, tot de onjuiste conclusie gekomen is, dat het verder op er even zoo zou uitzien, en daarom maar teruggekeerd is. Sommige zaken, zoo als b.v. dat in de Beemster mest en hooi steeds per schuit vervoerd worden, van de gouden serviezen, omtrent den oorsprong van de benaming Edamsche kaas, enz., die mij onnaauwkeurig, overdreven of twijfelachtig voorkomen, komen mij van te weinig belang voor om hierop aanmerkingen te maken.

Maar ik acht de bewering op blz 18 onjuist, dat in Noord-Holland de vruchtbaarste gronden bouwland zijn, daarentegen de ligtste, veenrijkste en vochtigste weiland. In de Beemster en Purmer, onder Hoorn en Medemblik b.v., om andere streken niet te noemen, vindt men weiland van zware en uitmuntende kwaliteit, somtijds hoog gelegen, terwijl er b.v. in de Zijpe op de ligtere zandgronden veel bouwland wordt aangetroffen, hoewel altijd in wisselbouw. In de Streek, Waard en Groet, Wieringerwaard en in een gedeelte van den Anna Paulownapolder heeft men zware bouwgronden. Het aantal koeijen, voor de vetweiderij bestemd is niet gering te achten, niet alleen in de Beemster maar bijna overal, terwijl nog menig stuk rundvee des winters op de stal wordt gemest. De hoofdmarkt voor het vette vee is niet Amsterdam

maar Londen, waar verreweg het grootste deel wordt heengezonden.

Ik heb altijd hooren zeggen, dat als men in de Beemster bouwland ziet, men kan rekenen, dat dit unjerland is, doch ik herinner mij niet gehoord te hebben dat dan slechts tijdelijk wordt gebouwd, juist omdat de unjer door ploegen *niet* is weg te krijgen (blz. 27).

De hoeveelheid schapen aldaar is zeker veel grooter dan L. opgeeft en kan, denk ik, gerust 100 percent hooger worden geschat. In het algemeen is de schapenfokkerij en weiderij bijna geheel over het hoofd gezien. De Heer L. toch maakt van deze zeer rentegevende dieren slechts met een enkel woord gewag. Duizenden bij duizenden worden er in Noord-Holland aangefokt en zeer aanzienlijk is de waarde, die zij in onze provincie vertegenwoordigen. Op de eilanden Texel en Wieringen vooral is de schapenfokkerij een hoofdbron van bestaan en wegens de belangrijke voordeelen, die deze teelt afwerpt, heeft ze zich in de laatste jaren over geheel Noord-Holland verspreid. De kruising met Engelsche rammen, eerst voor weinige jaren in gebruik gekomen, is zoo verbazend toegenomen, dat men bijna niet anders dan gekruiste schapen ziet. De hooge prijs der lammeren (gedurende de laatste jaren al meer en meer gestegen) maakt hunne teelt tot een zeer winstgevende zaak. Niet minder voordeelig is de vetweiderij, ondanks de hooge inkoopsprijzen die de vetweiders voor de overhouders (eenjarige schapen) moeten besteden, en dank zij de duurte van het schapenvleesch in Engeland, werwaarts ze meest alle worden uitgevoerd, alsmede de hooge wolprijzen. Wanneer men per stoomboot reist van Amsterdam naar het Nieuwediep, dan ziet men op de uitgestrekte weilanden ter weêrszijden van het Noord-Hollandsche Kanaal, langs het geheele traject talrijke kudden schapen, zoo ver het oog kan reiken, en zoo is het, om zoo te zeggen, door gansch Noord-Holland heen.

Wat den invoer van Durham-vee betreft, ook in deze provincie zou ik u meer dan één persoon kunnen noemen, die van dat ras enkele dieren van beiderlei geslacht heeft ingevoerd, en als bewijs daarvan kan ik u onder anderen mededeelen, dat hier (in de Wieringerwaard) verleden jaar een Durhamstier is aangekocht door de leden der Commissie, aan wie het beheer is opgedragen over alles wat tot aankoop, onderhoud

enz. der springstieren betrekking heeft. In den nazomer van 1865 is die 3½-jarige stier voor de slagtbank verkocht, maar terstond een jongere aangeschaft, zoodat ook dit jaar alhier voor elk die dit wenscht de gelegenheid om te kruisen openstaat. Een groot getal koeijen, waaronder ook de mijne in deze gemeente, hebben in het vorige jaar van deze gelegenheid gebruik gemaakt. De vaarskalveren worden aangehouden, eveneens enkele bulkalveren, hetzij als zoodanig of als os; de overigen worden dadelijk gemest.

Uit de bewering, onderaan op blz. 30, blijkt dat L. de jongste droogmakerijen niet gezien heeft. Immers dáár is bouwerij de hoofdzaak; zoo is het, naar ik hoor (want ik ben er nooit geweest) in Eijerland op Texel en Nieuwland op Wieringen, maar zoo is het ook in den Waard en Groet en Anna Paulownapolder; van den Wieringerwaard, eene oude bedijking, is ruim een vierde bouwland. In die nieuwere polders is het land in den regel voor melkerij en vetweiderij geheel ongeschikt, omdat het rundvee daar nog maar volstrekt niet tieren wil; de schapen zijn er zeer gezond.

Had de Heer L. deze streken bezocht, hij zou gezien hebben dat men ook daar met den tijd weet mede te gaan. Hij zou daar meer dan eene boerderij van 50 tot 100 bunders, ja zelfs enkele veel grooter hebben aangetroffen, en er tal van allerhande dorschmachines en andere werktuigen van den nieuwen tijd hebben gevonden. In de nieuwste polders, door landlieden uit verschillende deelen van ons vaderland bewoond, zou hij b.v. Zeeuwsche, Groningsche, Noord-Hollandsche en buitenlandsche ploegen hebben gezien en in den Wieringerwaard had zij zich kunnen overtuigen hoe daar de oude Hollandsche ploeg hoe langer hoe meer verdwijnt en plaats maakt voor den tweestaartigen balansploeg, die ook in den Anna Paulownapolder veelvuldig wordt gebruikt. Hij zou uitgestrekte velden gezien hebben beteeld met meekrap, vlas of suikerbeetwortelen, om van de gewone veldvruchten niet te spreken, en ik durf gerust verzekeren dat er voor beminnaars van bouwerij in deze streken veel schoons te zien is.

Het doet mij leed, u van den landbouw in de *Streek* zoo weinig te kunnen vertellen; dit ligt hier ver vandaan, zoodat wij daar zelden komen.

‘Doch ik meen u onder de daar verbouwd wordende gewassen het mosterd en kanariezaad te kunnen noemen. Nog kan

ik u mededeelen dat in onderscheidene polders van de provincie gedraineerd wordt. Wel is waar is het nog weinig ten opzigte van het geheel, op sommige plaatsen slechts weinige bunders, maar daarentegen zijn er andere, bijv. Waard en Groet en Anna Paulownapolder, waar uitgestrekte landerijen deze kunstbewerking reeds hebben ondergaan, en ik geloof dat het resultaat over het geheel wel aan de verwachting beantwoordt.'

In alle gevalle heeft Laveleye in zijn eerste hoofdstuk beter gedaan met over dat, wat hij niet wist, te zwijgen dan, zoo als hij later over Drenthe doet, uit oude oorkonden eene beschrijving zamen te stellen, die volstrekt niet meer op den tegenwoordigen toestand past. Maar wij komen later op die provincie terug en volgen den schrijver nu eerst, wanneer hij ons, in zijn tweede hoofdstuk, naar Friesland voert.

Dit gedeelte van het werk staat hooger en maakt veel meer aanspraak op den naam van een volledig overzigt, dan zulks met de beschrijving van Noord-Holland het geval was, ofschoon in de behandeling der bijzonderheden dwalingen zijn ingeslopen, welke juist in het oog vallen door de deugd van het geheel. - Zoo spreekt de schrijver op blz. 33 alleen van 'de vette kleigronden van Westergo,' waar hij evenzeer die van Oostergo had moeten vermelden, omdat men de beste soort van weilanden juist onder Oostergo, Idaarderadeel, Rauwerdenhem en Leeuwarderadeel vindt. Zoo is zijne voorstelling op blz. 34, alsof alle schuren in Friesland met riet gedekt zijn, onjuist, daar de meeste met roode, ook enkele met blaauwe pannen zijn belegd. Zoo geeft hij op blz. 35 niet duidelijk op, dat men *alleen* in de greidstreken, waar steeds gebrek aan stroo is, de koeijen zonder strooisel op den stal laat staan, terwijl er toch in die streken, waar men zoowel bouw als weiland heeft, weldegelijk gestrooid wordt. Zoo pleegt hij eene tegenstrijdigheid wanneer hij eerst op blz. 35 vermeldt, dat men op eene hoeve van 30 tot 35 bunders gewoonlijk één paard en zeventig stuks rundvee houdt, en dan een oogenblik later spreekt van 'ééne melkkoe per bunder.' Dit sluit in het geheel niet, en wij voegen er daarom bij, dat daar, waar de beste landen zijn, een boer op 30 tot 35 bunders ± 40 melkkoeijen, 20 jonge beesten en 10 kalveren houdt. Zoo liggen ook niet alle melkkelders in Friesland, zooals L. blz. 37 zegt, op het Noorden; vele liggen daarentegen op het Oosten en sommige hebben zelfs eene slechte ligging.

Grooter echter dan de dwalingen, die wij daareven noemden, is de fout welke de schrijver op blz. 44 begaat, wanneer hij de Amelandsche paarden voorstelt als de type van het Friesche ras. Dit is geheel onjuist. De Amelander paarden zijn immers meer voor rij- dan voor landbouwpaarden geschikt; zij zijn veel kleiner en fijner van beengestel dan de meeste echt Friesche. En inderdaad schijnt ook de schrijver zelf later, bij zijne uitvoerige beschouwing van het Friesche paardenras, zijne eerste bewering te hebben vergeten.

Hoewel nu verder vele Friesche landbouwers bij het lezen van dit tweede hoofdstuk nog wel het een en ander zullen hebben aan te merken, hoewel ik het zelf b.v. betreur, dat de schrijver de Friesche *kanter-* of *lappe*kaas uit *gekarnde* in plaats van uit *afgeroomde* melk laat maken, omdat die vergissing den schijn geeft, alsof hij met de eigenlijke kaasbereiding geheel onbekend is, - geloof ik niet dat iemand werkelijk ontevreden over den schrijver zal zijn. Het geheel zijner beschrijving van Friesland is zeker een der meest ware, en, met het oog op den landbouw, ook een der meest volledige gedeelten van zijn werk, terwijl zijne ingenomenheid met de Friezen en met hun land, welke uit alles blijkt, hem nergens verleid heeft tot kleine onregtvaardigheden jegens andere provinciën, zoo als wij ze in andere gedeelten van zijn werk wel eens aantreffen.

Laveleye verdeelt bij zijne beschouwingen Nederland in twee deelen: het alluvium en het diluvium, terwijl hij de eerste afdeeling weder in tweeën scheidt. Zoo begint hij dus met den groenen zoom die door de Hollandsche provinciën en de weidestreek van Friesland gevormd wordt en krijgt nu, als tweede rand op zijne schilderij van Nederland, de bebouwde kleistreek, die zich in Zeeland en op de Zuid-Hollandsche eilanden tot aan de zee uitstrekt, zich meer noordelijk verbreidt, aldaar de Betuwe vormt en eindelijk, geheel in het noorden van Groningen en Friesland weder, even als in Zeeland, naar de zeekust afloopt. Op deze voorstelling is zeker wel iets af te dingen, zoo als ook op zijne stelling, dat geheel Zeeuwsch Vlaanderen een rijke kleigrond zou zijn. Dit moge n.l. waar wezen met betrekking tot de nieuwe polders, onwaar is het voor een groot deel der oudere gronden, waar men niet alleen zavel- maar ook vele zandgronden aantreft, gelijk b.v. de zavelgronden rondom Hulst, die bij de Belgische grenzen in zand overgaan.

Het eerste gedeelte van Laveleye's beschrijving van Zeeland

is echter meesterlijk schoon. Hij gaat daarbij de geheele geschiedenis van de laatste eeuwen na en geeft er eene heldere voorstelling van de verschillende oorzaken, die Zeeland gemaakt hebben tot datgene wat het nu is. Ook is de wijze van bebouwing in Zeeuwsch Vlaanderen goed door den schrijver begrepen. Ook hier evenwel ontbreken de dwalingen niet geheel. Zoo had L. op blz. 76 onder de producten ook wel de gerst mogen noemen; zoo is het een te gewaagde stelling, wanneer hij op op blz. 75 beweert: ‘De grond, die overal uit vette klei bestaat, behoeft slechts om de zeven jaren gemest te worden;’ zoo is verder zijne uitspraak blz. 80: ‘men vindt hier (op Walcheren) de zoo zorgvuldige handcultuur van den Vlaamschen landbouw toegepast op een uitmuntenden grond,’ wel wat overdreven, gelijk dit van meerdere zijner voorstellingen (b.v. over gebruiken, kleederdragten) kan gezegd worden. Immers het is niet wel te ontkennen, dat men in Walcheren, waar naar evenredigheid van het bouwland meer weiland is, ook meer mest maakt en daarom niet zoo dikwijls zou behoeven te braken, maar men braakt er toch en het verschil tusschen de cultuur op Walcheren en die van het overige Zeeland is niet zoo groot als hij opgeeft.

Toen verder onze schrijver op blz. 82 zeer juiste mededeelingen gaf over de Zeeuwsche erwten, had hij ook wel iets mogen vermelden van de teelt der witte en bruine boonen, die daar veel verbouwd worden en eene uitmuntende voorvrucht voor de tarwe zijn, terwijl het niet pleit voor zijn juisten blik op het vee, dat hij op blz. 82 geen onderscheid maakt tusschen de Zeeuwsche en de Hollandsche koeijen. Het verschil toch is groot genoeg en in geene provincie van ons land maakt dan ook de kruising met het Bngelsche Durhamvee znlke snelle vorderingen als in Zeeland, zeker omdat nergens de vormen van het inlandsche ras zoo veel verbetering behoeven als hier.

Eindelijk is ook de voorstelling van Laveleye op blz. 85 over de calamiteuse polders in Zeeland ietwat oppervlakkig. Wat dit zijn, kan men best opmaken uit het reglement van administratie der polders in Zeeland, 1841, § 2, art. 3, waaruit ik het volgende mededeel, om mijne lezers duidelijk te maken wanneer een polder *calamiteus* mag verklaard worden. Wij lezen daar: ‘Een polder kan niet calamiteus verklaard worden, noch aanspraak maken op bijstand der polders van het arrondissement, dan na twee achtereenvolgende jaren voor het onderhoud van

deszelfs dijken en overige defensiewerken te hebben betaald de opbrengst der in dezelve gelegen landerijen na aftrek der grondbelastingen, en gedurende het derde jaar meer dan de helft dier zelfde opbrengts. Wanneer een polder in één jaar voor deszelfs onderhoud meer dan anderhalf maal de opbrengst der landerijen heeft verbruikt, kan dezelve eveneens calamiteus verklaard worden.' En het is merkwaardig hierbij van Laveleye te hooren hoe hoog die dijklasten in Zeeland en Zuid-Holland soms klimmen. Hij vermeldt toch op Flakkee landerijen bezocht te hebben die ƒ 23 per bunder aan dijklasten moesten opbrengen.

Ik noemde hier Flakkee en vind in die omstandigheid eene gereede aanleiding om den schrijver er op te wijzen, dat hij m.i. onregtvaardig jegens dit eiland geweest is, door, terwijl hij het zelf bezocht heeft, er niets meer over mede te deelen. Het is toch een der meest ontwikkelde landbouwstreken van ons land. Toen men voor de bebouwing van den Wilhelminapolder en later voor Eijerland op Texel bekwame landbouwers moest hebben, zocht men deze en teregt op Flakkee en Goedereede. De schrijver vermeldt nog wel de teelt der aardakers, maar spreekt verder geen enkel woord over dit belangrijke eiland. En die aardakers worden nog slechts zoo uiterst gering verbouwd, terwijl de uijen en de verschillende fijne zaden, zoo als spinazie voor zaadwinning enz., verscheidene bunders beslaan. Neen, bij den uitbundigen lof, dien hij later aan de Groninger landbouwers toezwaait, kunnen wij het hem niet goed vergeven, dat hij op Flakkee geweest is en toch zoo weinig over den daar zoo uitmuntend gedreven landbouw mededeelt. De landbouwers (hier meest alle eigenaars) schromen b.v. niet om jaarlijks tegen hooge prijzen zaaizaad van de beste tarwesoorten uit Engeland te doen komen; de teelt der lucerne, in Nederland verder bijna onbekend, is daar reeds algemeen en het draineren begint er algemeen te worden.

En wanneer men oplettend den gang der veepest en hare bestrijding op Flakkee heeft nagegaan, zal men ook daardoor mijne opmerkingen bevestigd vinden. Inderdaad bestaat op dit eiland onder de landbouwers eene grootere mate van ontwikkeling, dan in de meeste andere gedeelten van ons land. Eigenaardig is het dan ook dat zoo vele der grootste grondbezitters hier in de dorpen vereenigd wonen, eene omstandigheid, die er welligt veel toe heeft bijgebragt om de landbouwers van

Flakkee zoo beschaafd te maken, dat men, op een landbouwkundig reisje, uit weinige streken zoo vele aangename indrukken zal medenemen als vandaar. Laveleye heeft het echter zeker ongelukkig getroffen of geen goede adressen gehad.

Het eindoordeel van De Laveleye over den Zeeuwschen landbouw, blz. 92, is vrij hard. Het is zeer waar dat die cultuur (vergeleken b.v. met de Groninger) nog vele veranderingen moet ondergaan, vooral wat eene uitbreiding van den veestapel en eene betere verzorging daarvan betreft, maar een streven naar dat doel valt niet te miskennen. Wanneer L. op die zelfde bladzijde zegt: ‘De verbeterde werktuigen die nergens nuttiger zouden zijn dan in dit vruchtbare en niet te overbevolkte land, worden nog bijna niet gebruikt,’ dan meenen wij hem bepaald onregtvaardig te mogen noemen, even als hij te gunstig sprak toen hij op blz. 135 van de provincie Groningen zeide: ‘Alle veldvruchten zijn op rijen gezaaid en worden behakt, hetzij met de hand of met den paardenhak van Garrett.’ Zoo had hij ook de buitengewone zorg van de Zeeuwen om hunne landerijen zuiver van onkruid te houden, wel wat meer mogen aantoonen en aan de andere provinciën ten voorbeeld stellen.

Bijzonder is de schrijver ingenomen met de Nederlandsche landbouwcongressen, maar hetgeen hij daarover mededeelt, is in enkele opzigten wel wat sterk gekleurd. Hooren wij wat hij hierover schrijft blz. 93 en volgende:

‘In Junij 1862 was ik naar Middelburg gegaan om het zeventiende Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres bij te wonen. Deze bijeenkomsten, die gedurende vier of vijf dagen de landbouwers der verschillende provinciën, pachters en grondbezitters, ten getale van 1500 tot 2000 vereenigen, zijn uitmuntende instellingen, die niet genoeg aan de behartiging en navolging van andere natiën kunnen worden aanbevolen. Deze algemeene bijeenkomst van de theoretische en praktische beoefenaars van den landbouw in Nederland wordt jaarlijks in eene der provincien bij afwisseling gehouden. Op die wijze wordt alle plaatselijke naijver voorkomen en zijn de leden van het congres in de gelegenheid achtereenvolgens onder de gunstige omstandigheden van gastvrijheid en inlichting de verschillende landbouwstreken des rijks te leeren kennen. Eenigen tijd te voren wordt het programma uitgegeven; de vragen, die er in worden voorgesteld, zijn talrijk, maar eenvoudig, en zoo zeer onder aller bereik, dat de landbouwers de uitkomsten

hunner dagelijksche ondervinding kunnen komen mededeelen. Daaruit ontstaat eene wijze van onderzoek, wel niet uitmuntende door den vorm, maar rijk aan feiten, zoo als die soms in het Engelsche Parlement plaats vinden, wanneer men een vraagstuk grondig wil onderzoeken. De geleerden komen daardoor in aanraking met de mannen van de dagelijksche praktijk; nieuwe wijzen van bewerking worden algemeen verspreid, de uitkomsten van eene nieuwe of verbeterde cultuur worden onderzocht en in het openbaar, onder strijd van meening, besproken; er ontstaan geregelde betrekkingen, en een soort van verbond tusschen de landbouwers der meest verwijderde streken; goede boeken, nuttige tijdschriften worden besproken, aangeprezen en ter kennis gebragt van hen voor wie ze nuttig zijn; de verschillende landbouwstelsels worden één voor één op de plaats zelve onderzocht, en een brandpunt van verlichting wordt op die wijze in alle hoeken van het land rondgevoerd. Ziedaar eenige der voordeelen van deze op geregelde tijden gehouden bijeenkomsten, wier uitmuntende werking door iedereen wordt erkend en op prijs gesteld.'

Toetsen wij deze beschrijving nu aan de werkelijkheid, dan vinden wij, dat L. zich door de naamlijsten der leden van die congressen heeft laten verleiden tot de mededeeling dat 1500 tot 2000 landbouwers en grondbezitters zich uit alle oorden van Nederland jaarlijks op zulk een congres vereenigen. Het aantal der landbouwers bedraagt echter zeker niet meer dan eenige honderden; de vele overigen zijn inwoners van de plaats der bijeenkomst van het congres, die uit beleefdheid jegens het congresbestuur, uit lust om de congresvermakelijkheden bij te wonen, of om welke reden dan ook, lid worden. Toen hij die regelen over onze landbouwcongressen schreef, is hij zich dan ook klaarblijkelijk eene verhevene voorstelling gaan maken van datgene wat zij zouden kunnen en moeten zijn, en heeft hij die voorstelling later opgeschreven als eene bestaande zaak, waardoor zijne woorden voor de jaarlijksche congresbezoekers wel iets illusorisch hebben verkregen.

Aan deze zelfde fout maakt de schrijver zich bovendien wel eens meer schuldig. Toen hij op blz. 132 vermeldde, 'dat de *Groninger landbouwers* te Haren, een fraai dorp bij Groningen, eene uitmuntende landbouwschool onderhouden, die door meer dan 40 leerlingen wordt bezocht,' was dit zeker ook de vrucht van eene liefelijke voorstelling van de toekomst, die hij zich

maakte. Daar niemand hem zulke onwaarheden verteld zal hebben, houd ik het er voor, dat hij, mij tweemaal op het congres ontmoet hebbende, zich een voorstelling is gaan maken van datgene wat ik in Groningen zou wenschen, en dat hij die voorstelling later als bestaande waarheid ter neder geschreven heeft, toen het hem te pas kwam.

Over de achterlijkheid van den landbouw in het algemeen, zoo als deze op de meeste kleigronden in Utrecht en Gelderland gedreven wordt, velt De Laveleye een hard maar niet onregtvaardig oordeel, doch het doet ons genoegen dat hij in den herdruk zijner beschouwingen (dien wij thans behandelen) aan de Bommelerwaard, als aan eene gunstige uitzondering in de Betuwe, regt heeft doen wedervaren. Inderdaad het is ook een regt droevig tooneel van landbouw op kleigrond, dat de vreemdeling ziet, die langs den Rijnspoorweg in den zomer ons land doorreist. Zware onhandelbare ploegen, die, met 4 tot 6 paarden bespannen, een braakveld ombreken, eene slechte afwatering, eene slordige ligging van het land, eene menigte onkruiden (die b.v. in een veld met boonen meestal zoo dik staan dat een oppervlakkig beschouwer dit voor een stuk koolzaad aanziet), ziedaar de hoofdtypen van het voorkomen dier rijke kleigronden. Ja, terwijl overal elders de bodem zoo veel mogelijk van schadelijke onkruiden gezuiverd wordt, is mij in die streken in vollen ernst beweerd, dat het wieden de opbrengst van het land vermindert. En wat nu de oorzaken betreft, die deze achterlijkheid van den landbouw der Rijn- en Maasvallei (zoo als L. dit gedeelte noemt) te weeg brengen, ook daarvoor verwijzen wij geheel naar de beschouwingen, die onze schrijver aan het slot van dit hoofdstuk daarover mededeelt.

Na als in het voorbijgaan een blik geworpen te hebben in den Haarlemmeerpolder, dien hij in een later gedeelte van zijn werk meer uitvoerig beschrijft, gaat hij thans over de Zuiderzee naar Friesland en Groningen. Vooral de laatste provincie heeft blijkbaar een zeer sterken en gunstigen indruk op hem gemaakt, zoodat hij dan ook een der belangrijkste deelen van zijn werk aan het gewest mijner inwoning wijdt. Al is de beschuldiging van overdrevenheid ook in dit gedeelte meer dan eens toepasselijk, toch toont hij hier goed gezien en den toestand goed begrepen te hebben; en meen ik ieder, die belang stelt in den landbouw van ons land, vooral op dit hoofdstuk te mogen wijzen, als op de juiste en beredeneerde schets

van een toestand die bijna in alle opzigten gunstig mag heeten. Hier en daar ontbreekt echter nog wel iets aan de beschrijving. Zoo is het b.v. wel jammer dat L. niet wat uitvoeriger vernam hoe sterk het draineren in deze provincie jaarlijks toeneemt, en hoe vele honderde bunders die kunstbewerking reeds ondergingen[1], want dan zou hij zeker ook in zijne schets eenigzins uitvoeriger daarover geweest zijn en er meer bijzonderheden van vermeld hebben. Nu hij toch alleen op blz. 134 zegt: ‘De gronden die zulks noodig hadden zijn gedraineerd,’ is hij oppervlakkig en onwaar.

Doch het geheel is uitstekend. En dit bewijst niet alleen voor Laveleye, dit bewijst ook voor Groningen. Het is toch een der duidelijkste teekenen van de algemeene ontwikkeling dezer provincie, dat het een vreemdeling mogelijk was zulk eene volledige en belangrijke beschrijving van haar te geven. Deze kon daartoe immers alleen in staat gesteld worden, vooreerst door eene welwillende ontvangst bij vele zaakkundige personen, en dan door eene ruime keuze van goede beschrijvingen van den landbouw in het gewest, dat hij wilde beschouwen. En vooral die beschrijvingen zijn van gewigt, aangezien alleen zij immers den vreemdeling in staat stellen, om na zijn bezoek een behoorlijk verband te vinden tusschen datgene wat hij gehoord en gezien heeft. Voor Groningen bestaan ze dan ook werkelijk, want terwijl, gelijk wij reeds op blz. 433 vermeldden, de landbouwer in die provincie meer over zijn vak leest dan wel elders het geval is, zoo kunnen wij er bijvoegen, dat ook zeker nergens zoo veel over den landbouw geschreven en publiek gemaakt is, als juist daar. En indien de Noord-Hollanders meenen zich over Laveleye's beschrijving te moeten beklagen, mogen zij, zoo als wij reeds opmerkten, wel eens bedenken dat zij zelf daaraan veel schuld hebben door zoo weinig over hun landbouw te schrijven.

Wij zouden het dan onzen auteur ook niet kwalijk hebben mogen uemen wanneer hij nu, overgaande tot het beschrijven van den landbouw in Drenthe, uit gebrek aan eenig goed werk daarover, die cultuur slechts kort vermeld en zich bepaald had tot datgene wat hij zelf zag en hoorde. Immers vooral over den tegenwoordigen Drentschen landbouw is de litteratuur nog

1 Op 1 Januarij 1863, dus kort nadat de schrijver Groningerland bezocht, waren in 25 van hare 57 gemeenten 3328 bunders gedraineerd.

zeer arm. Ongelukkig zijn hem nu volgens de opgave in zijn landbouw-bibliographie (op blz. 317 van zijn werk) boeken in handen gekomen als ‘De tegenwoordige staat van Drenthe,’ door H.P. van Lier, Amsterdam 1795; ‘Dissertatio de escis Drenthinis: auctore J. Tonkens’; ‘Een reis door de Veluwe, Overijssel en Drenthe, in den nazomer van 1819, door D. graaf van Hogendorp, 's Gravenhage, 1820’, boeken, die ik wel niet ken, maar aan welker studie ik het toeschrijf, dat L. in zijn werk veel meer het Drenthe van voor 50 jaren of langer geleden beschrijft, dan het tegenwoordige. Hij vermeldt wel is waar, dat, terwijl deze provincie in 1796 slechts 39,000 inwoners telde, dit getal in 1860 tot 94,000 gestegen was, maar hij vergeet daarbij te bedenken, dat die sterke toeneming der bevolking ook uit andere streken kwam, dat zij andere zeden en manieren medebragt en daardoor den tegenwoordigen Drentschen landbouwer ook heeft doen deelen in de algemeene beschaving en ontwikkeling van den nieuweren tijd. Zoo pleegt hij, b.v. in de beschrijving van den esch in Drenthe, bepaald een anachronisme; men heeft nl. tegenwoordig op bijna alle esschen verscheidene zooveel mogelijk parallel loopende wegen, die het mogelijk maken, dat ieder der geburen langs een weg vrij op zijn land kan komen en volkomen in staat is, dat te bebouwen op den tijd en de wijze die hem het best voegen. Zoo heeft ook zeker de aanmerkelijke uitgestrektheid, die de teelt der rogge op de esschen inneemt, den bezoeker geleid tot de onwaarheid, blz. 173: ‘dat als een der eigenaren van de esch bij uitzondering een zomergewas wil verbouwen, wanneer zijne buren een wintergewas hebben gezaaid, hij de bearbeiding en bemesting van den grond niet kan ten uitvoer brengen, zonder merkelijke schade aan te rigten, die hij zou moeten vergoeden en die hem de vijandschap van allen op den hals zou halen.’

Eveneens zou ik verder wel eens willen weten waar het in Drenthe nog waar is wat L. op diezelfde bladz. verhaalt:

‘De gezamelijke bebouwers heeten de Boer. Zij komen in volle vergadering (hagespraak), in de open lucht, onder eeuwenheugende eiken of wel in een soort van amphitheater van zoden, in welks midden nog soms de oude offersteen over is, bijeen. De landbouwer, die den gemeenschappelijken stier houdt, bewaart ook den hoorn, die de bewoners ter vergadering roept, en die het teeken geeft tot de verschillende werkzaamheden welke in het veld te verrigten zijn. Wanneer al

de belanghebbenden bijeen zijn, wordt er beraadslaagd en de tijd voor ploegen, zaaijen en oogsten vastgesteld. De vergadering kiest ook hare gevolmagtigden, die met het uitvoerend bewind zijn bekleed, onder dit geheel democratisch voorbehoud evenwel, dat de KOTTERS (zoo als de eenvoudige werklieden, die eene hut bewonen worden genoemd) er twee kunnen kiezen en de boeren, de landbouwers die paarden bezitten, de twee andere benoemen. Wanneer de voor den oogst bestemde dag daar is, schalt de hoorn met het krieken van den dageraad en ieder begeeft zich aan den arbeid, maar des avonds, nadat het teeken tot den aftogt gegeven is, is het op straffe van boete verboden, met het snijden van het graan voort te gaan. Na het binden der schoven is ieder verpligt om ze, acht aan acht, in hokken te rangschikken, ten einde ze te doen droogen en zoo veel mogelijk tegen den regen te beveiligen. De dag van het inhalen wordt ook na gemeenschappelijke beraadslaging vastgesteld; met vrolijke maaltijden en rijkelijken dronk wordt die gelukkige stonde gevierd, die aan de landbouwers de belooning van hunnen zwaren arbeid verzekert.'

Wat zouden de Drentsche landbouwers diep te beklagen zijn, als zij nog zoo van elkander afhingen! Er is dan ook niets van aan. Ik heb mij tot in Drenthe goed bekende personen gewend, maar allen verklaarden eenstemmig dat het geheel bezijden de waarheid is. Een overblijfsel van dit gebruik moge nog bestaan op eene ouderwetsche plaats in het oosten der provincie, het grootste gedeelte van Drenthe heeft deze oude handelwijze afgeschaft.

Zoo verkeert de schrijver steeds in een vervlogen tijdperk en spreekt hij juist over datgene, wat de tegenwoordige bezoekers van Drenthe betreft, met geen enkel woord. Hij geeft den vreemdeling het denkbeeld dat de Drentsche veenen nog maar *alleen* dienen om boekweit te verbouwen en veendamp te veroorzaken, doch schijnt onbekend gebleven met de enorme productie van turf die daar nu plaats heeft. Hij schijnt de groote uitgestrektheden bouwland niet bemerkt te hebben, die na de verveening in Drenthe in cultuur zijn gebragt. Hij heeft niets gezien of gehoord van de 107,000 bunders groenland in Drenthe[1].

1 Op blz. 188 beweert de schrijver zelfs bepaald dat groenland in Drenthe geheel ontbreekt, en toch werden te Meppel in 1864 op twee marktdagen voor ƒ 100,000, en op dezelfde dagen in 1865 voor ƒ 110,000 hoter aangevoerd, die zeker voor ¾ gedeelte het produkt van Drentsche groenlanden was.

Hij weet er niet van hoe de landbouwers de bevloeijing op hunne hooilanden toepassen, en toch geschiedt dit reeds op vrij groote schaal, zooals bij Hoogeveen, bij De Wijk, te Zuidwolde, bij Meppel, enz.; toch moeten den opmerkzamen reiziger op vele plaatsen, o.a. langs de Smildervaart tusschen Dieverbrug en Havelte, de stuwen en houten sluizen in het oog vallen, welke met de groote windassen, om ze te openen, aldaar tot dat doel zijn gebouwd; toch is bij de groenlanden, welke langs het riviertje de Reest gelegen zijn, de natuurlijke bevloeijing, die zonder sluizen en stuwen geschiedt, reeds algemeen.
De schrijver schijnt dan ook in Drenthe weinig landbouwers gesproken te hebben. Wanneer hij zich wat meer met de inwoners had bemoeid, zouden zijne latere studiën hem niet zoo onjuist hebben doen schrijven als hij nu doet. Dan had hij b.v. niet op blz. 173 kunnen zeggen: ‘De driejaarlijksche vruchtwisseling wordt nog algemeen gevolgd; het veld wordt in drie deelen verdeeld: de winteresch waarin men de winterrogge zaait; de zomeresch waar de zomerrogge wordt gezaaid, en de braakesch die veeltijds braak bleef liggen, maar waar tegenwoordig boekweit wordt verbouwd.’ Want dit is onjuist. Volgens deze opgave immers zouden de 27,000 bunder bouwland die Drenthe bezit verdeeld zijn in ongeveer:

9,000	bunders	winterrogge,
9,000	bunders	zomerrogge,
9,000	bunders	boekweit.

Slaan wij nu de statistiek b.v. van 1862 na, dan vinden wij echter:

14,000	bunders	winterrogge,
1,400	bunders	zomerrogge,
1,800	bunders	zandboekweit,
2,000	bunders	haver, gerst,
en 9,000	bunders	aardappelen.

De zomerrogge komt dus zeer weinig voor, zelfs minder dan de haver en gerst die L. in het geheel niet noemt, terwijl de zandboekweit slechts 1,800 bunders in plaats van 9,000 beslaat. En juist dat Laveleye de 9,000 bunders aardappelen geheel vergat, is mij een der duidelijkste bewijzen voor de waarheid van het vermoeden dat zijne geheele beschrijving van Drenthe meer uit de lezing van oude boeken dan uit reisindrukken gevormd is. Vandaar dan ook dat hij b.v. niets vermeldt van de turfmakerij, de kanalen, de eigenaardige be-

waring van den mest in potstallen, waaruit deze dadelijk op het land wordt gebragt, en die ook oorzaak zijn, dat men niet dan bij uitzondering bij de stallen eene mestvaalt ziet.

Dat onze schrijver op deze wijze te werk ging, is niet alleen vreemd, maar inderdaad jammer. Wanneer hij maar eens eenige Drentsche boerderijen bezocht had, zou hij immers zijne lezers hiervan eene menigte aardige bijzonderheden hebben kunnen mededeelen, zooals hij het bij de behandeling van andere provinciën wel doet. Dan had hij b.v. kunnen spreken over de ovens wanrin ieder landbouwer hier zijn eigen brood bakt, en over het fokken van veulens; dan had hij kunnen vertellen, hoe ieder alle mogelijke levensbehoeften zelf tracht te verbouwen tot het vlas voor zijne hemden en de hennep voor zijn touw toe, en hoe men daar dan ook de rollen linnen bij stapels in de kabinetten kan zien liggen. Dan was zijne beschrijving van de boerenhuizen juister geweest, dan die welke hij op blz. 176 geeft, aangezien men tegenwoordig zelfs in de geringste van die woningen een hoofdvertrek en een opkamer vindt. Dan was hij niet zoo onregtvaardig geweest door te verhalen: ‘dat in een Drentsch boerenhuis geen schoorsteen is, zelfs niet de minste opening in het dak, zoodat de rook door de reten van dit laatste moet verdwijnen.’ Immers, zelfs boven de hutten, die men hier en daar in de heide ziet staan, steekt een schoorsteen uit, en men moet inderdaad *zoeken* naar eene hut zonder schoorsteen. Schoone gebouwen schijnt de schrijver niet te kennen. En toch, was hij in de gemeente de Wijk bij Meppel geweest, dan zou hij opgetogen hebben staan kijken over de groote en schoone buitenplaatsen die daar langzamerhand verrijzen. En wat zegt hij, ten slotte, blz. 162 van de veenen? ‘Hooge veenen zijn zoo moerassig, dat de mensch er ter naauwernood zonder gevaar den voet op kan zetten en elke arbeid met paarden er onmogelijk zou zijn, indien men geen zorg droeg hunne hoeven van onderen met plankjes te voorzien.’ Waar hij dit laatste gezien heeft is mij niet duidelijk; de menschen die hier in de turfmakerijen op de hooge veenen wonen houden geene paarden, terwijl men alle turf, die verplaatst of ingescheept wordt, per kruiwagen vervoert. Wel heeft men moerassig veen, waar men in natte tijden door kan zakken, maar dit is *laag* veen; dit treft men niet op de hooge veenen aan. Zoo wordt ook het veen om te branden veel meer voor de halve opbrengst in gebruik genomen dan tegen een prijs van ƒ 100

à ƒ 150 voor 12 jaar gekocht of gehuurd, zoo als L. op blz. 163 zegt dat algemeen geschiedt. Zoo geschiedt ook het branden van het veen altijd in het voorjaar, nadat het 's winters gehakt en gehouwen is, en niet ‘een jaar daarna’, zoo als L. op dezelfde blz. beweert.

Wanneer wij nu eens al het gezegde overzien, dan wordt het duidelijk, dat, terwijl geheel Nederland en de meeste provinciën voor zich zelf verheugd mogen zijn, dat Laveleye zijn werk over onzen eigenaardigen landbouw publiek maakte, Drenthe daarentegen reden heeft om hoogst ontevreden te zijn. Ik heb eens een Poolsch edelman ontmoet, die het zeer kwalijk nam toen hij hoorde van een Hollander die vroeger steeds gedacht had, dat de Polen menschen waren, die met dierenhuiden bekleed in de bosschen pijpen zaten te rooken. Zoo vrees ik ook, dat vele Drenthenaren later wel eens gebelgd zullen zijn, als zij menschen ontmoeten, die, door de voorstellingen van Lavelye geleid, zich nog vrij zonderlinge denkbeelden maken van deze nijvere provincie en van hare bewoners.

Heb ik nu hier dergelijke voorstellingen eenigermate kunnen bestrijden en den schrijver herhaaldelijk van dwaling kunnen overtuigen, van zijne beschouwingen over Twenthe, die thans aan de beurt zijn, valt mij eene beoordeeling moeijelijker, omdat ik die landstreek te weinig ken. Toch kan ik niet ontkennen, dat enkele gewaagde stellingen mij ook hier troffen. Zoo lees ik b.v. op blz. 190: ‘De aardappelen staan betrekkelijk minder goed, hetgeen mijns inziens daaruit voorkomt dat men het aanaarden verzuimt, eene der gewigtigste bewerkingen, die aan de lucht vergunt tot de knollen door te dringen en die daardoor de aanzet en ontwikkeling bij uitstek bevordert.’

De schrijver heeft hier waarschijnlijk voor oogen gehad dat in België, vooral langs den spoorweg tusschen Antwerpen en Brussel, de aardappelen altijd aangeaard worden en hij heeft daaruit afgeleid dat deze bewerking onmisbaar is voor den goeden groei van dit gewas. Door echter de landbouw-litteratuur over dit punt nog eens te bestuderen, zal hij gewaar worden dat de gevoelens van bekwame practische landbouwers hierover geheel uiteenloopen en dat onder hen minstens even zoo veel tegen- als voorstanders van het aanaarden der aardappelen gevonden worden. Bovendien kan de minder gunstige stand van de Twentsche aardappelen immers even goed door eene menigte

andere oorzaken te weeg gebragt zijn geworden als door het niet aanaarden.

Eveneens is het m.i. onnaauwkeurig van den schrijver, wanneer hij op blz. 193 beweert, dat de werktuigen tot bewerking van den grond in Twenthe goed zijn, omdat, naar ik wel zeker meen te weten, de ploegen aldaar nog tot de ouderwetsche radploegen behooren, die reeds in de landbouwkundig meer ontwikkelde provinciën sedert lang door de veel doelmatiger voetploegen zijn vervangen.

Aangezien wij nu eenmaal in Overijssel zijn, mogen wij vooral niet de belangrijke bijzonderheden vergeten, die L. mededeelt over den oorsprong, de zeden en gewoonten der bewoners van Staphort en Rouveen, terwijl ik ook wel gaarne zou hebben willen gelooven wat hij schreef over hunne naarstigheid. Toen ik echter op blz. 196 las dat de bewoners van die dorpen zulk een afkeer van de ledigheid hebben, dat de leden van den gemeenteraad de breikous naar hunne raadsvergaderingen medenemen, kreeg ik zulk een eerbied voor deze naarstige lieden, dat ik een bevestiging van dit feit door een geloofwaardige getuige wenschte te bezitten, om dan ook aan de lezers van de Gids zulk eene merkwaardige gewoonte bekend te kunnen maken. Ik schreef er dus over aan een geacht inwoner van Staphorst, maar helaas! deze nam mijne illusie weg door mij te antwoorden ‘dat van dat kousen breiden geen zweem van waarheid bestaat.’ Hij voegde er bij: ‘Dit verhaal heeft zijn oorsprong genomen door dat nu wijlen de Heer Zeehuizen, Burgemeester van Genemuiden, een der Directeuren van het Bestuur der Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale welvaart in Overijssel, bij eene openbare vergadering het een en ander betrekkelijk zijne gemeente en de inwoners der Kamperpoorten voorstad van Zwolle, ter sprake bragt en daarbij als eene bijdrage der arbeidzaamheid vermeldde: dat de raadsleden te Staphorst in de vergadering de breikous medenamen. Het geheele verhaal is echter niets dan eene fictie.’

‘De Staphorster landbouwer is wel wat mooi geteekend’, zoo schreef mij een andere vriend uit die buurt; ‘wanneer men in zijne smerige, overdreven zuinig beheerde huishouding komt, zal men het liefelijke beeld door Laveleye ons voorgehouden, moeijelijk herkennen, vooral wanneer men de verslagen der kantongeregten en de ontelbare twisten en snijerijen dáár voorgevallen leest. De bouwerijen zijn er ook

slordig.' 'Maar,' zoo vervolgt deze schrijver, over het algemeen trekt hij wat al te sterke conclusies uit hier en daar blijkbaar ter loops gegevene inlichtingen. Bij voorbeeld wat betreft de rogge-cultuur gedurende tientallen van jaren achtereen op hetzelfde stuk en het driest laten liggen van gronden om ze slechts om de zooveel jaren te bebouwen. Meer had hij kunnen drukken op de groote nadeelen van onverdeeld eigendom dat alle verbetering tegenstaat, op de weinige ontginningen bij groote gemeente- of marktvelden, op de slechte opbrengst van uitmuntende gronden, die nu onder den vorm van stadsweiden eene groote menigte hongerlijdende dieren bevatten.

De bedrijven in Salland en de Veluwe zijn in den regel ruim het dubbel van zijne opgave groot, terwijl ze, naar mijn inzien, juist hun ondergang vinden in de door L. zoo geroemde hooiverkoopingen. Er is toch niets duurder en meer aanleiding gevend tot slechte voedering dan het eenig behoud zoeken in die perceeltjes hooigras tegen goud betaald, terwijl men juist ziet, dat daar waar men moeijelijker hooi krijgen kan, de toevlugt in knollen enz. wordt gezocht en wel is waar minder graan wordt verkocht, maar ook geen dure hooipacht met 10 pCt. onkosten moet worden opgebragt. Minder dan de schrijver denkt, hinderen de uitwasemingen van het vee aan de daarboven geborgen granen, en deze inrigting geeft een groot gemak bij de verdeeling van het werk en maakt het toezigt ligter. De verhuurdag is bijna nergens in Overijssel en Gelderland St. Maarten, maar St. Peter.

Het beheer der marken door markenrigters, door vrije verkiezingen benoemd, gaat veel achteruit en verdwijnt bijna geheel; slechts enkelen die het stemregt uitoefenen.

'De opbrengst van het akkermaal heeft L. in den regel veel te hoog opgegeven en die 20 millioen vermeerdering van het publiek eigendom door aanleg van eikenhout, kon wel tot op de helft gereduceerd worden. Bij zandstuivingen en duinen schijnt hij "Staring's" dennenplanterij nog niet gekend te hebben; even zoo spreekt hij niet van de tabak op de Veluwe, waartoe hoe langer hoe meer grond wordt gebruikt. Merkwaardig is in dit opzigt de tabaksplantaadje Willem III, door de Heeren Ruijs in de kale heide aangelegd bij Rhenen, waar honderd bunders, met uitstekend gevolg, met deze plant bebouwd worden. In de behoefte aan mest wordt voorzien door

een 400-tal varkens met ptilpe gevoed en door eenige ponden guano als overbemesting.'

De Geldersche vallei en de zoogenaamde achterhoek van Gelderland schijnt door L. niet bezocht te zijn, maar het Westland en de zoo belangrijke veenkolonien der provincie Groningen worden door hem teregt met de noodige uitvoerigheid beschreven.

De reeds vroeger genoemde Leonce de Lavergne heeft tot Laveleye, naar aanleiding van diens groote ingenomenheid met het beklemregt in Groningen (dat L. als een der voornaamste oorzaken van den bloei van den landbouw in die provincie beschouwt), de vraag gerigt, of die gunstige toestand niet veeleer aan de bijzondere vruchtbaarheid van den grond, dan aan het beklemregt moest worden toegeschreven. Laveleye heeft daarop, mijns inziens zeer te regt, geantwoord, dat de voorspoed, van de Groninger landbouwers veel meer door hunne goede behandeling van den grond veroorzaakt wordt dan door de vruchtbaarheid van den bodem. Hij heeft er op gewezen dat men onder de landbouwers in de Veenkoloniën denzelfden ontwikkelden landbouw en dezelfde welvaart aantreft, als in de veel vruchtbaarder kleistreken der provincie, en dat die gelukkige toestand juist vooral door de toepassing van het beklemregt veroorzaakt wordt, dat den gebruiker in de gelegenheid stelt om zijne gronden te verbeteren en hunne opbrengst te vermeerderen, zonder dat hij, gelijk de huurders in andere provinciën, behoeft te vreezen zelf niet de vruchten van zijn streven te zullen plukken. Het is daardoor mogelijk dat men in de Veenkoloniën der provincie Groningen op een ligten grond. 25 mud tarwe, 27 mud rogge, 38 mud gerst, 28 mud koolzaad en 26 mud boonen als gemiddelde oogst per bunder kan aannemen. Ook hier echter heeft de kundige schrijver meer uit beschrijvingen van vroegere toestanden dan uit eigene waarnemingen geput: anders toch had hij zeker niet vergeten van de tegenwoordig in de veenkoloniën zoo sterk gedreven aardappelteelt, en van de groote fabrieken voor de verwerking van dit produkt een en ander mede te deelen. Hij vergeet de aardappelen hier geheel en vermeldt ze zelfs niet, wanneer hij later op blz. 276 de gewassen opgeeft, die in Nederland grondstoffen voor de nijverheid opleveren. En toch is het aantal mudden aardappelen, dat in de zes gemeenten der Veenkoloniën voor de moutwijn-stokerijen geteeld wordt, tot een gemiddeld cijfer van 600,000 jaarlijks geklom-

men; toch besloeg die vrucht in 1862 in die zes gemeenten, namelijk Oude en Nieuwe Pekela, Wildervank, Veendam, Sappemeer en Hoogezand niet minder dan 3383 bunders en is het land, aan haar teelt gewijd, in sommige gemeenten in de laatste 40 jaren verdrievoudigd.

De Limburgsche en Noord-Brabandsche landbouw is mij nog te weinig bekend om de korte mededeelingen, die de schrijver er van geeft, te kunnen beoordeelen, zoodat ik van L's. boek nog slechts het derde gedeelte te vermelden heb, waar hij onder den titel: ‘les Cultures et la produotion’ een blik werpt op het geheel, dat hij eerst in zijn verschillende deelen aan den lezer vertoond heeft en nu nog uit meer algemeene, doch zeer verscheidene gezigtspunten beschouwt.

In dit hoofdstuk is de schrijver zijn onderwerp weder geheel meester en het hier medegedeelde behoort onder het leerzaamste gedeelte van zijn werk.

Zoo zullen zeker vele lezers verbaasd zijn, wanneer zij, op goede gronden en met cijfers gesteund, het bewijs geleverd zien, ‘dat het bij den vreemdeling zoo weinig bekende Nederland thans reeds onder de landen te rangschikken is, die ten opzigte van den landbouw het verst gevorderd zijn, want dat de onzuivere opbrengst, over de geheele oppervlakte berekend, hier ƒ 75 per bunder bedraagt legen ƒ 67.50 in Groot-Brittannië en ƒ 50 in Frankrijk.’ Wij zijn immers zoo gewoon om op den Engelschen landbouw als voorbeeld te worden gewezen, dat die meerdere productie hier zeker door de meeste lezers niet verwacht zal zijn.

Aan den anderen kant echter verzwijgt de schrijver ook niet de fouten, die aan onzen landbouw nog eigen zijn, als: de gebrekkige vrucht-opvolging, de te geringe klaverteelt, enz. in de zandstreken, de slordige behandeling van den mest in de kleistreken en het ongebruikt laten liggen van de vele heidevelden, die, wanneer zij doelmatig met hout beplant waren, het onnoodig zouden maken, dat Nederland jaarlijks, zoo als nu geschiedt, 7½ à 10 millioen gulden voor den invoer van vreemd hout besteedde.

Er komt echter in dit opzigt reeds verandering. En terwijl L. ons nu mededeelt, dat Nederland nog voor een vierde gedeelte onbebouwd ligt en slechts een veertiende zijner oppervlakte met bosschen beplant heeft, zal welligt over honderd jaren een vierde van zijn grondgebied tot productieve bosschen

zijn aangelegd, en de woeste grond geen veertiende gedeelte meer bedragen.

Zoo kan ik dan ook gerust eindigen met de woorden waarmede L. zijn werk besluit: ‘Zooals men ziet, is Nederland in de groote bewegingen van den maatschappelijken vooruitgang dezer eeuw niet achterlijk gebleven. Om zich op die hoogte staande te houden, heeft het al wat het behoeft: vrijheid, doorzigt, geest van zamenwerking, onderwijs, kapitaal, arbeidskracht en een ruim veld ter bewerking, dat het niet met den degen in de vuist op naburige volken, maar met spade en ploeg op zand en heide moet veroveren.’

April 1866.

JB. BOEKE.

Naschrift.

Naar aanleiding van de noot onderaan blz. 433 meen ik hier nog bij te moeten voegen, dat eene vertaling van het hier behandelde werk in het Vlaamsen, bezorgd door het Willemsfonds te Gent, bij den. uitgever Kogghé aldaar onlangs is verschenen.

Eene oude kwestie.

Plutology, or the theory of the efforts to satisfy human wants. Bij William Edward Hearn, LL. D., Professor of History and Political Economy in the University of Melbourne. Melbourne, George Robertson, 69 Elisabeth-street, 1863, 475 pp. 8°.

In het Augustus-nommer van ‘de Gids’ is eene droeve klacht van den Heer Mr. S. van Houten over den tegenwoordigen toestand der Staathuishoudkunde opgenomen. Moet men hem gelooven, dan is het deerlijk met haar aan het ebben. De arme deern, oorspronkelijk bestemd om in een chemisch laboratorium zich aan zuiver wetenschappelijke onderzoekingen te wijden, is naar de keuken verzeild geraakt, om daar als ‘maid of all work’ dienst te doen. En bleef het daar nog maar bij! Maar in plaats van haar nu te vergunnen om hare aardappelen eenvoudig naar den smaak te kooken, dringt men haar bij hare kookkunst allerlei recepten op, als vaste voorschriften, volgens welke zij in alle omstandigheden te werk moet gaan. Het gevolg is, dat zij de wetenschap ten eenemale verwaarloost en dat hare kunst ons naauwelijks anders dan ongare of aangebrande spijzen op tafel brengt.

De Heer van Houten zal mij ten goede houden, dat ik hem in den hoogen treurspeltoon, dien hij heeft aangeslagen, niet kan volgen. Hij weet zoo goed als ik, dat hij in de zwaarklinkende bewoordingen der verontwaardiging zeer bekende en alledaagsche dingen heeft gezegd. Zijn: quousque tandem abutere patientia nostra kan in dit geding geen effect meer maken. De klacht over de tweeslachtige natuur der staathuishoudkunde is bijkans zoo oud, wel niet als de wereld, maar toch als de staathuishoudkunde zelve. En ware ik hier niet van mijne boeken verwijderd, ik zou mij het genoegen kunnen

verschaffen, hem door eene lange reeks van aanhalingen uit leerboeken en tijdschriften te herinneren, dat de vraag, of de staathuishoudkunde eene wetenschap dan eene kunst zij, althans in de laatste twintig jaren van alle zijden behandeld en bekeken is, zonder dat iemand nog (zoo min als de Heer van Houten zelf) een voldoende oplossing heeft kunnen geven.

Zoo iemand meende, dat ik thans de pen had opgenomen, om mijnerzijds zulk eene oplossing te beproeven, hij zou zich zeer vergissen. Maar het merkwaardige boek, aan het hoofd dezer regelen genoemd, geeft mij gereede aanleiding om een woord over de kwestie in het midden te brengen en aan te wijzen, welke bezwaren mijns inziens aan have afdoende beslissing in den weg staan.

Ik noemde dit lijvig werk van Prof. Hearn een merkwaardig boek. Het verdient die benaming in meer dan één opzicht. En in de eerste plaats moet het voor ons wel eenige aantrekkelijkheid hebben om de plaats, waar het geschreven en gedrukt is. Ook zonder dat men zich schuldig kent aan dichterlijke opgewondenheid of fantastische sentimentaliteit, kan men met een levendig gevoel de hand uitstrekken naar een boek als dit, dat ons uit eene ‘nieuwe wereld’ (het woord is hier zoo juist van pas) wordt aangeboden. Waar nog vóór vijftig jaren de doodsche eenzaamheid der wildernis heerschte, alleen van tijd tot tijd afgebroken door den ruwen jacht- of oorlogskreet van den omzwervenden Papoea, daar is thans een bloeijende staat verrezen, in jeugdige kracht zich met verbazende, zelfs inNoord-Amerika niet geëvenaarde snelheid ontwikkelende, deel hebbende aan al de vruchten der Europesche beschaving; een staat met zijn geregeld bestuur, zijne inkomsten en uitgaven, zijne munt, zijne banken, zijn handel, zijne nijverheid, zijne drukpers, zijne kerken, zijne schouwburgen, zijne bibliotheken, zijne scholen, zijne universiteit. En als dankbaar voor de Europeesche wetenschap, die door hare veelzijdige hulp mede dat wonder gewrocht heeft, biedt de nieuwe maatschappij de rijpe vrucht van hàre wetenschap aan hare oudere zuster aan, om gave tegen gave te wisselen en kennis te verspreiden ook daar van waar kennis ontleend was.

Maar ook als een degelijk, leerzaam, oorspionkelijk boek mag het werk van den Nieuwhollandschen Hoogleeraar geprezen worden. Tiet is rijk aan zelfstandige studie en zou ook na Smith en Ricardo en Senior en Stuart Mill groote belang-

stelling wekken, ware het in Engeland zelf geschreven en uitgegeven. Het opent nieuwe inzichten en geeft stof tot nadenken. De auteur gaat in de indeeling en behandeling van zijn onderwerp zijn eigen weg, al maakt hij daarbij ook gebruik van de voorlichting van anderen, niet het minst van Bastiat en Carey. Zijn uitgangspunt is, gelijk reeds de titel aanwijst, dat de staathuishoudkunde de leer is van de vervulliug der behoeften[1]. Hij begint alzoo (Ch. I, *of human wants*) met de beschouwing der behoeften zelve, haar verband met de menschelijke natuur, hare onbegrensde uitzettingskracht, de noodzakelijkheid van hare voldoening en de verhevene zedelijke werking die zij tot ontwikkeling van den individueelen mensch en van de maatschappij hebben. Dan behandelt hij de vraag, hoe deze behoeften hare voldoening vinden (Ch. II, *of the instruments by which wants are satisfied*) en vindt die 'instrumenten' in *natural agents* en *labour*. Onder den eersten term verstaat hij in den ruimsten zin alle gaven en krachten der natuur die den mensch beschikbaar zijn of dienstbaar gemaakt kunnen worden. En nu volgt (Ch. III-VI) eene systematische ontwikkeling, waarin eerst over het vermogen (*efficiency*) van den arbeid en de middelen om dat vermogen te versterken, daarna over de beteekenis der natuurgave en de middelen om haar te vermeerderen wordt gehandeld. Maar vooral in de nu volgende Hoofdstukken (VIT-XXI), die als het ware het ligchaam van het boek vormen, ontwikkelt de schrijver met niet minder streng systematische methode zijne eigenaardige theorie van maatschappelijken rijkdom. De arbeid van den mensch, zoo heeft hij in beginsel gesteld, toegepast op de natuurgave, is er de eerste noodzakelijke voorwaarde van. Die arbeid echter vindt - in de verschillende phaseu van beschaving en maatschappelijke ontwikkeling - vier hulpmiddelen (*aids*), door welke zijn vermogen en vruchtbaarheid tot in het onbegrensde vermeerderd worden. Deze zijn: *capital* (het gebruik van werktuigen), *invention* (het vermogen om natuurkrachten naast of in de

1 Of de nieuwe naam *plutology*, door Hearn op het voorbeeld van Courcelle Seneuil (en anderen) voor de wetenschap uitgekozen, dit beter uitdrukt dau de gebruikelijke, mag betwijfeld worden. Het woord doet al te veel deuken aan *rijkdom in materieele goederen* in den engsten en meest alledaagschen zin. Het hecht zich dus veeleer aan de oude richting vau de staathuishoudkandige theorie, ter kwader ure door Say geformuleerd als *la science des richesses*, dan aan die: welke Hearn met Bastiat ingeslagen wil hebben.

plaats van den menschelijken arbeid te werk te stellen), *coöperation* (zamenvoeging en verdeeling der individueele arbeidskrachten) en *exchange* (ruiling van dienst tusschen individuen, volken en werelddeelen). Hij gaat achtereenvolgens na, hoe elk van deze vier helpers op zich zelf den menschelijken arbeid tot vervulling der behoeften dienstbaar is, in welke mate elk van deze daartoe geroepen kan worden op ieder standpunt van maatschappelijke ontwikkeling, en door welke omstandigheden de graad van elks medewerking bepaald wordt; hoe zij wederkeerig elkander ondersteunen en beheerschen; hoe onder hunnen invloed de industrieele organisatie der maatschappij zich van zelve vormt, waarbij de mededinging (*competition*) als onvermijdelijk maar ook heilzaam element tusschenbeide treedt;, en hoe er eindelijk uit dat alles een e natuurlijke *industrial evolution of society* ontstaat, die volkomen naar dezelfde wetten plaats heeft als de evolutie in de physische schepping, waarbij ook aan de door Darwin ontdekte wet der *natural selection* eene ruime plaats wordt toegewezen[1]. Eindelijk geeft de schrijver (meer trouwens als aanhangsel, dan als noodzakelijk besluit zijner theorie) in de drie laatste Hoofdstukken (XXII-XIV) zijne beschouwingen ten beste over den invloed van den staat op de maatschappij en over de oorzaken der armoede.

Ik ben mij wel bewust, dat ik hier niet veel meer dan het geraamte van Hearn's theorie heb opgezet en dat deze vlugtige schets nog weinig geschikt is om den geest en de beteekenis van zijnen arbeid te doen kennen. Doch ik zie geen kans dit gebrek te verhelpen zonder in buitensporige uitvoerigheid te vervallen. Alleen een paar punten wil ik tot naauwkeuriger kenschetsing van zijn werk aanstippen. Men heeft reeds kunnen opmerken, dat Hearn het gewone platgetreden spoor van de verdeeling van het onderwerp in de leer der productie, der

1 Één voorbeeld van deze toepassing der *natural selection* op het sociale leven wil ik hier ter verklaring van des Schrijvers ineening aanvoeren. ‘But competition (zegt hij blz. 345) has another function. By its means the principle of natural selection is applied to industry. As in nature various existences struggle together and as it were compete each with each other or with the circumstances of their position, until none hut the strongest or healthiest of them survive and continue their race, so in society a similar process is in constant operation. If the weaker grasses be killed by stronger ones, so the feeble or unskilful tradesman falls before his superior competitor’ enz. Ook de *repressive check* in de theorie van Malthus verklaart en wettigt Hearii uit deze leer van rle *natural selection*. Zie blz. 386 v.v.

distributie en der consumtie geheel ter zijde gelaten heeft en, zijn eigen weg banende, eene geheel nieuwe logische aaneenschakeling van de deelen van zijn onderwerp heeft gekozen. Zelfs de grootere leerstukken, die in elk hoofdwerk van. staathuishoudkunde hunne afgepaalde plaats in een eigen hoofdstuk vinden, zooals de waarde, het loon, de grondrente, de bevolkingstheorie, het crediet, het geld, zijn door hem ondergeschikt gemaakt aan zijne hoogere opvatting van hetgeen hij noemt de *industrial evolution of society*. Sommige van deze leerstukken, die in andere boeken eene breede behandeling vinden. roert hij slechts even ter loops aan, niet meer dan noodig is om hare juistheid van zijn standpunt te beoordeelen of om ze uit zijne beginselen te verklaren. Zoo geeft hij eene opmerkelijke kritiek van de theorie van Ricardo in het hoofdstuk: ‘of the. means by which the efficiency of natural agents is increased’, van welke kritiek de slotsom is, dat wanneer het beginsel der grondrente maar juist gesteld is, eene verzoening mogelijk wordt tusschen de vijandelijke scholen van Ricardo en Carey. Zoo vinden wij onder het hoofdstuk over het kapitaal eene zeer opmerkelijke voorstelling van het begrip van productieve en irnproductieve consumtie. Zoo wordt de leer der waarde (overeenkomstig Bastiat's theorie, maar versmolten met die van Stuart Mill) voorgedragen in het hoofdstuk over de ruiling als een der vier helpers van den arbeid, en de leer der bevolking in het hoofdstuk: ‘of the industrial evolution of society.’

Men kan niet beweren, dat een dezer onderwerpen daar, waar het behandeld wordt, misplaatst is. En dit geeft een zeer gunstig denkbeeld van de geleidelijke orde van Hearn's werk en de systematische ontvouwing van zijne theorie. Ik heb echter één hoofdbezwaar tegen den gang zijner redeneering. De zaken, die hij in een reeks van hoofdstukken als zelfstandige helpers van den arbeid behandelt, hadden even goed, zoo niet beter, reeds dadelijk hare plaats kunnen vinden in een of twee der inleidende hoofdstukken, namelijk in die over de middelen om het vermogen van den arbeid te versterken en over de middelen om de beteekenis der *natural agents* te vermeerderen. Deze bedenking komt reeds bij den eersten oogopslag als van zelve op. Zij wint in kracht wanneer men den schrijver in de behandeling der bijzonderheden volgt. Door de gemaakte splitsing vervalt hij in eene gezochte en onhoudbare onderscheiding

tusschen *discovery* en *improvement* eenerzijds en *invention* aan den anderen kant. In het zesde hoofdstuk toch wordt de ontdekking van nieuwe landen, van nieuwe voorwerpen uit de rijken der natuur, van onbekende eigenschappen in die voorwerpen, van nieuwe aanwending van reeds bekende gaven of natuurkrachten (zooals b.v. bij de gomelastiek) beschouwd als een middel om de beteekenis der natuurlijke agenten voor den raensch te vermeerderen. Dit alles wordt gebragt onder de termen *discovery* en *improvement*. En daarna wordt in hoofdstuk X en XI over *invention* gehandeld als een zelfstandig werkende factor, waarvan de werking is den menschelijken arbeid te ondersteunen door natuurkrachten[1]. Maar zelfs aan deze voorstelling blijft de schrijver niet eens getrouw. In het vervolg zijner beschouwingen wordt ook als een der groote en onwaardeerbare vruchten van *invention* vermeld, dat men meer en meer den afval van fabrieken en het overschot van versleten goederen op nieuw leert gebruiken. ‘Invention’, zegt hij, ‘can thus utilize substances which at first sight appear wholly worthless; or which, when worked by unassisted labour are at least unremunerative.’ Waar is hier nu het onderscheid tusschen *invention* en *improvement*? Aan deze bedenking hecht zich nog eene andere van gelijke strekking. Kapitaal en vinding (in de hierboven voorgestelde beteekenis) worden als twee afzonderlijke., van elkander gescheidene factoren behandeld. Maar is het niet juist door het kapitaal als werktuig, dat wij natuurkrachten als hulpmiddelen van den productieven arbeid in het werk stellen? Kapitaal als eene hoeveelheid bespaarde goederen (dit is ook de definitie van Hearn[2]) kan nooit eene zelfstandig werkende kracht zijn.

Maar genoeg kritiek. Ik heb nog aan te wijzen waarom bovenal dit werk van Hearu een zeer belangrijk boek heeten mag. Het is, omdat ook hij, overtuigd dat de wetenschap schade lijdt door het overhaast najagen van praktische resultaten, zich tot taak gesteld heeft, haar als zuivere abstractie te behandelen. Had de Heer van Houten het werk van Hearn gekend, hij had niet verzuimd zulk een machtigen bondgenoot

1 Blz. 167 begint Hoofdst. X met deze definitie: ‘Invention, considered as an aid to iudustry, consists in the addition to human exertions or in the substitution for them of brute ov inanimate forces.’

2 Blz. 134: ‘Capital then consists of commodities, that have been saved and are used for further production.’

met zich in het strijdperk mede te voeren. Het zal hem, dunkt mij, genoegen doen (en ik hoop, andere lezers ook), wanneer ik de eerste bladzijden der Inleiding van het boek, zoo getrouw mogelijk overgezet, hier laat afdrukken.

Zij luiden dus (blz. 1-4):

De naam staathuishoudkunde (*Political Economy*) voor een' tak der sociale wijsbegeerte is dikwijls het voorwerp eener afkeurende kritiek geweest. Etymologisch is hij althans onpassend. Voor den oningewijde is niet duidelijk wat er meê bedoeld wordt. Een deel van den term wijst op het huisgezin; het andere op iets dat geheel verschillend van het huisgezin is, den Staat. Zonder nadere verklaring brengt die naam ons niet op het denkbeeld, dat de economisten er gewoonlijk aanhechten, namelijk de theorie der volkswelvaart (*national wealth*). Doch een onbeduidende fout van etymologischen aard of eene minder juiste bepaling zou op zich zelf nog geen reden genoeg zijn om eene uitdrukking te verwerpen, die door lang en aanhoudend gebruik gewettigd is. Wanneer onder staathuishoudkunde-algemeen verstaan wordt de wetenschap der welvaart en er geen ander bezwaar tegen het gebruik van dat woord bestaat, behoort een schrijver over dit onderwerp niet af te wijken van de eenmaal gevestigde praktijk van zijne voorgangers.

Er zijn echter andere bedenkingen tegen het gebruik van den naam staathuishoudkunde, verreweg gewichtiger dan die, welke de etymologist of de lexicograaf heeft aan te voeren. De bedoeling van het woord is, streng genomen, een bestuur van de staatsbelangen overeenkomstig met de voorzichtige behartiging van de belangen van een bijzonder persoon. In dezen zin is staathuishoudkunde duidelijk eene kunst (*an art*). Hare bestemming zou dan zijn, praktische voorschriften te stellen voor het beheer der publieke zaak. Deze beteekenis doet ook denken aan eene analogie, welke de meeste economisten thans verwerpen, ofschoon zij waarschijnlijk volkomen juist was toen de naam het eerst gegeven werd. Zij doet onderstellen, dat de regering de nijverheid harer onderdanen heeft te regelen en te leiden, gelijkerwijs een groote fabrikant of aannemer den arbeid zijner werklieden of polderjongens regelt en leidt. In minder strengen zin kan staathuishoudkunde doelen op het beheer der gemeene belangen door den staat te voeren. Als zoodanig hebben wij haar wederom eene kunst te noemen. In beide opzichten zou dus staathuishoudkunde zooveel beteekenen

als de kunst van regeeren, in het eerste de lmisvaderlijke re-geerkunst, in het andere regeerkunst in het algemeen zonder betrekking met een of ander bijzonder stelsel.

Maar zoo iets kan niet onder staathuishoudkunde als wetenschap verstaan worden. De regeerkunst is zonder twijfel van het hoogste belang, maar zij is iets anders dan de theorie der welvaart. Deze theorie moet voorzeker, te zamen met vele andere theorieën, eenige der grondslagen leveren, waarop die kunst wordt gebouwd; maar zij is slechts ééne der vele wetenschappen welke bij deze, even als bij elke wetenschappelijke kunst, dienstbaar gemaakt worden aan het praktische leven. Het onderscheid komt duidelijk genoeg uit, maar woorden, gelijk Baco zegt, schieten, als Tartaarsche boogschutters, terug op het begrip waarvan zij uitgaan; en zoo behoudt de staathuishoudkunde, die eerst hetzelfde beteekende als de kunst van administratie, ook nadat die naam beperkt is geworden tot een van de wetenschappen, waarop die kunst berust, in het dage-lijksche spraakgebruik hare oude kracht. Alzoo komt het, dat zoowel door den zamenhang der begrippen als door den aard van het onderwerp, de naam onvermijdelijk doet denken aan een wetboek van praktische voorschriften, die naar menschelijke willekeur overeenkomstig de eischen eener onderstelde conveniëntie gewijzigd kunnen worden, en niet aan de nasporing en aanwijzing van zekere gevolgtrekkingen, die noodzakelijk uit de natuur van den mensch en den aard zijner betrekkingen tot de dingen rondom hem ontstaan.

‘Inderdaad is de staathuishoudkunde zelden anders dan in naarn als eene wetenschap aangemerkt. Als eene kunst hebben de oudere Economisten [de Physiocraten?] haar altijd behandeld; Adam Smith heeft haar als eene kunst gedefinieerd; als eene kunst heeft zij hare tegenwoordige populariteit verworven; als eene kunst wordt zij zelfs gewoonlijk door hen voorgedragen, die voor haar eene plaats onder de wetenschappen eischen. J.S. Mill volgt - en hij komt er voor uit - het voorbeeld van Smith; M. Gulloch verklaart, dat een zuiver wetenschappelijk werk geen lezers in Engeland zou vinden. Laing beweert, dat elk land eene eigene staathuishoudkunde heeft, overeenkomstig zijne natuurlijke gesteldheid en het volkskarakter. Zelfs Senior, die getrouwer dan de meeste Economisten het wetenschappelijke karakter der staathuishoudkunde in het oog gehouden heeft, dwaalt dikwijls af naar die praktische toepas-

singen zijner theorie, die, toen hij schreef, de aandacht van het publiek het meest tot zich trokken. Bij de Fransche en Amerikaansche schrijvers, zoo als Carey en Bnstiat, vinden wij even zoo gedurig verwijzingen naar de strijdvragen van den dag of de politiek en de instellingen van hun land. In de meeste monografieën en voordrachten van de nieuwste schrijvers is het onderwerp, zoo het zich niet tot discussie van de logische methode bepaalt, meestal eene of andere vraag, van dadelijk praktisch belang. De jongste gebeurtenissen hebben in deze richting krachtig voortgestuwd. In de dagen van Malthus en Sicardo vonden de economisten een voldoend gehoor, al was het beperkt. Maar de uitstekend gunstige uitslag der nieuwe handelspolitiek, waarvoor de staathuishoudkundigen zoo krachtig hebben gestreden en waarmede de namen van velen hunner vereenzelvigd zijn, heeft de meening, dat staathuishoudkunde eigenlijk en vooral eene kunst is, doen veld winnen en haar vele opgetogene maar oppervlakkige bewonderaars verschaft. Onder den invloed van deze onverstandige vrienden en door hunne haastige bedrijvigheid heeft het economisch onderzoek, dat vrucht brengt, het onderzoek, dat licht brengt, nagenoeg verdrongen. De kunst is opgebouwd voordat hare grondslagen in de wetenschap vast genoeg gelegd werden. Het kan dus niemand verwonderen, hoezeer men het ook moge betreuren, dat de vooruitgang der economische wetenschap veel trager is geweest, dan hare vrienden in den aanvang dezer eeuw verwachtten.’

Om de maat vol te meten, heb ik hier nog de regelen bij te voegen, waarmede de schrijver zijn inleiding, na eene schets van *zijn* stelsel gegeven te hebben, besluit en het gezegde resumeert (bl. 11):

Dit is het bestek, dat ik mij getracht heb voor te teekenen. Ik heb alleen de ale'emeene voorwaarden willen aanwijzen, door welke in alle tijden en onder alle omstandigheden het vermogen beheerscht wordt van het streven der menschen om hunne behoeften te vervullen. Of het in eenig bijzonder geval goed of niet zij voor een bijzonder persoon of voor een volk, zich eenig genot geheel of ten deele te ontzeggen, is eene vraag waarmede ik thans niet te maken heb en die ik met opzet ter zijde laat. Het groote bezwaar tegen de vordering der wetenschap is tegenwoordig mijns inziens ‘die overhaaste en ontijdige drift’, waarmede de economische schrijvers,

ondanks de waarschuwing van Baco, ‘altijd op de zijpaden der praktijk afdwalen.’ Deze dwaling ontstaat, zooals dezelfde groote denker opmerkt, deels uit de begeerte naai tastbare vruchten van hunne onderzoekingen; deels uit zeker ongeduld, dat waarschijnlijk zijn grond heeft in gebrek aan geloof in hunne eigene beginselen, en deels uit een kinderachtig haken naar oogenblikkelijke populariteit, niet zoozeer voor zich zelveri als voor hun onderwerp. Maar wat ook de oorzaak zij, deze zamenkoppeling van tweederlei bestemming heeft in deze dagen dezelfde gevolgen als zij had in de dagen van Baco. ‘Gelijk Atalanta Avijken zij af om de gouden appelen op te rapen: maar tegelijk vertragen zij hun loop en laten de overwinning ontsnappen.’

Wie zich de moeite wil geven met deze regelen nu nog eens het opstel van den Heer van Houten te vergelijken, zal treffende overeenkomst tusschen beiden ontdekken, maar ook opmerkelijk verschil. Ik laat nu daar, dat de kalme redeneering van den Engelschen schrijver vrij wat afsteekt bij het ‘quos ego’ van onzen landgenoot. Ik doel hier op een verschil in de zaak zelve.

Overeenkomst en verschil beiden kunnen ons dienen om de kwestie tot haar juist standpunt terug te voeren.

Dat eene wetenschap, welke ook, en derhalve oolc de staathuishoudkunde wanneer zij op den naam van wetenschap aanspraak maken wil, om haar zelve beoefend moet worden, ziedaar het punt van overeenstemming. Maar op géén punt was dan ook overeenstemming gemakkelijker en natuurlijker. Geen man van gezond verstand zal na een oogenblik nadenkens in onzen tijd het tegendeel volhouden. En wij hebben voorwaar de autoriteit van Baco niet meer noodig om er ons van te te overtuigen. Wij kunnen zelfs nog eene schrede verder gaan en hetzelfde beginsel ook op de kunst toepassen. *L'art pour l'art* is evenzoo een woord dat zijne groote beteekenis heeft. Ik weet wel, dat het woord kunst in dit aphorisme in hoogeren en edeler zin opgevat wordt, dan waarin het door Hearn en v. Houten en, op hun voetspoor, ook door mij gemakshalve gebezigd is; en ik erken gaarne, dat het verrichten eener handeling met een bepaald doel, dat men bereiken wil, en met een door ervaring en bepeinzing bestuurd overleg bij de keus van den weg om dat doel te naderen, iets anders is dan het-

geen men gewoonlijk kunst noemt. Doch zoo dat woord hier misplaatst is, men wijte dit der armoede van de taal, of.... onzer onkunde van haren rijkdom. Trouwens zelfs in deze minder juiste beteekenis behoudt het adagium zijne waarde en men mag ook in dézen zin nog van die kunst hetzelfde zeggen wat de Heer v. Houten van de wetenschap zegt: ‘dat zij is als de zon welke opgaat over goeden en boozen.’ De stuurmanskunst helpt zoowel den slavenhaler, die van de Goudkust naar Cuba stevent, als het missionaris-schip, dat van Engeland naar Tasmania zeilt. En de Pruissische wondheelers hebben na den slag van Sadowa de gekwetste Oostenrijkers niet anders de armen en beenen afgezet dan de Pruissische gewonden.

Er is een ander punt van overeenstemming bij beide schrijvers, namelijk, dat de beoefenaren der staathuishoudkunde de les: ‘beoefen de wetenschap om haar zelve’ tot hare groote schade maar al te. zeer uit het oog verloren hebben. Maar hier komt te gelijk het punt, waarop zij van elkander verschillen, uit. Terwijl de Heer. v. Houten deze fout blijkbaar als eene nieuwigheid voorstelt, als een inkruipsel van den tegenwoordigen tijd, dat vooral hier te lande om zich grijpt (van de buitenlandsche schrijvers wordt alleen Rossi als medeplichtige genoemd), en dat tijdig door een hartig woord bestreden dient te worden, leert Hearn ons, dat de staathuishoudkunde aan dit euvel mank gegaan heeft van het oogenblik harer geboorte af. Geen der coryphaeën van de wetenschap haast is er, die zich volgens hem niet schuldig gemaakt heeft aan hetzelfde vergrijp, dat van Houten ons verwijt. Alleen Malthus en Ricardo schijnen genade te vinden; ofschoon ik vrees, dat Malthus, wel beschouwd, met zijne raadgevingen tot toepassing, van de *preventive check* ook niet vrij van de besmetting is gebleven. Hierin ligt nu voor mij en mijne vrienden Kops en van Rees wel iets vertroostends. Solamen miseris....! mogen wij elkander toeroepen. En zoo wij dwalen, het kan toch niet anders dan vereerend voor ons zijn, op onze omdolingen mannen te ontmoeten als de bent der oude Economisten, als Adam Smith, als J.B. Say (ik mag hem er gerust bijvoegen), als Senior, als Macculloch, als Stuart Mill, den logischen denker bij uitnemendheid, als den beminnelijken dweeper Bastiat en den eigenzinnigen stijfkop Carey.

Ik geloof echter, dat de Heer v. Houten bij nader inzien zal toegeven, dat Hearn gelijk heeft en dat niet de Holland-

sche hoogleeraren alleen de mercuriale veidiend hebbeu, die hij ons toedient. Als Mj eens weer over het onderwerp schrijft, zal hij, vertrouw ik, het eenigzins ruimer opvatten en zich de vraag stellen, hoe het mogelijk is geweest, dat zoovele en zulke mannen zóó eendrachtig van het goede spoor zijn afgeweken. Wellicht zal hij daarbij een nieuw argument -vinden tot staving van den eisch van Macleod en zijnen apostel Richelot, die beweren dat de staathuishoudkunde als wetenschap van den grond uit *à refaire* is.

Intusschen - zonder dat ik mij aanmatig op dit onderzoek vooruit te loopen - komt het verschijnsel zelf van die algemeene afdwaling mij belangrijk genoeg voor, om er nog een oogenblik bij stil te staan. Er moet wel eene reden zijn, waarom de staathuishoudkunde nu al eene eeuw lang op den verkeerden weg is. Laat ons beproeven of wij haar vinden kunnen. Misschien kan die nasporing tevens dienen om de mate van schuld te bepalen welke onze voorgangers, als eene andere erfzonde, op zich en op ons geladen hebben.

Joseph Garnier heeft in een opstel *de l'origine et de la filiation du mot Economie politique*, dat, bedrieg ik mij niet, reeds in 1852 in het ‘Journal des Economistes’ is opgenomen en later in een bundel zijner verzamelde geschriften plaats heeft gevonden, de opmerking gemaakt, dat niets meer den voortgang der staathuishoudkunde in den weg heeft gestaan dan de ellendige naam (le nom regrettable) dien men haar gegeven heeft. Maar wie zich het eerst aan dat bedrijf schuldig gemaakt heeft, weet hij evenmin te zeggen als iemand anders. Ik geloof. ook niet, dat het ooit met zekerheid gezegd zal kunnen worden, en wel, omdat de naam niet met opzet op een bepaald tijdstip door een bepaald persoon aan een bepaald vak van studie verbonden is, maar eenvoudig van zelf is opgekomen om eene nieuwe richting op het veld van wetenschappelijk onderzoek te onderscheiden, en zich aan die richting is blijven hechten, ofschoon deze ook allengs een gansch anderen loop nam, dan men aanvankelijk bedoelde of zelfs voorzag. Juister is het nog van twee richtingen te spreken, die, oorspronkelijk gescheiden, ineen vloeiden en waarvan de ééne, die welke er het minste recht op had, den naam behield en overdroeg. Beide hadden haren oorsprong in het philosophisch onderzoek van het midden der achttiende eeuw. De eene zocht naar de regelen van een verstandig en weldadig staatsbestuur.

En het was dit onderzoek, waaraan het artikel van J.J. Rousseau in de groote ‘Encyclopaedie’ gewijd was, onder het opschrift van *Economie politique*. Hij beschreef haar dan ook als: ‘le sage et légitime gouvernement pour Ie bien commun de tous.’ De andere spoorde den aard, het wezen en de bronnen van den rijkdom van een volk na. Het waren wel niet uitsluitend maar toch voornamelijk de Physiocraten, die zich aan *dit* onderzoek wijdden. Maar hoe zij ook met naïve opgetogenheid in hunne ‘nieuwe wetenschap’ roemden, het kwam bij hen niet op, haar den naam van ‘Economie politique’ te geven. En men kan naauwelijks grooter verschil tusscheu twee dingen vinden dan tusschen hun systeem van volksrijkdom en de Economie politique van Rousseau. Adam Smith zette de onderzoekingen der school van Quesnay voort, en hoe het er ook hem alleen om te doen was, de vraag te beantwoorden, ‘waarin de rijkdom van een volk bestaat en hoe deze verworven wordt’, wijst reeds de titel van zijn meesterwerk aan. Alleen ter loops gebruikt hij hier en daar den term politïcal economy, en eenmaal, bij den aanhef van het vierde boek, geeft hij eene definitie, die als het ware den overgang vormt van het begrip van Rousseau tot de latere opvatting. Hij stelt de Politieke Economie voor als een tak van de wetenschap van een staatsman of wetgever, en bepaalt haar doei tot de aanwijzing, hoe aan het volk de noodige middelen verschaft kunnen worden, waaruit het in zijn onderhoud voorzien en zijne opbrengsten aan de schatkist voldoen kan, of liever, voegt hij er bij, hoe het in staat gesteld wordt zelf die middelen zich te verschaffen. De staathuishoudkunde is dus voor hem hier nog niet meer dan de kennis der werking van den staat op de maatschappij en blijkbaar slechts een onderdeel, een bijzaak in zijn onderzoek. Geheel in den geest der Physiocraten en van Adam Smith gaf Sismondi aan zijne vertolking van het werk des laatsten, in 1803 uitgegeven, nog den titel: *de la richesse commerciale*. Eerst J.B. Say verbond in zijn ten zelfden jare verschenen *Traité* den naam Economie politique uitdrukkelijk aan de. leer van de voortbrenging' en het gebruik der rijkdommen (*des richesses*) - een nieuwe, gewaagde term, die op zich zelf ook al veel verwarring gesticht heeft. Maar haast van hetzelfde oogenblik af is de lange reeks van protesten tegen dezen onpassenden naam begonnen. En die protesten werden niet minder krachtig, toen voortgezette studie meer en meer de perken van

het veld van de wetenschap der volkswelvaart uitzette en tot het inzicht bracht, dat het hier om nog iets anders te doen was dan het juiste begrip van rijkdom (in den meest alledaagschen zin) en de vraag, hoe de stoffelijke goederen, die dien rijkdom uitmaken, het best verworven en het nuttigst verbruikt worden. Allerlei andere namen werden voorgesteld: chrematistiek en plutologie (beide zooveel als leer van den rijkdom), katallaktiek (leer der ruilingen), ponologie (leer van den arbeid), economie sociale, national-ökonomik, volks huishoudkunde. Maar de meesten van deze vonden in 't geheel geen, de andere tot nog toe slechts ten deele ingang; en bepaaldelijk de fransche en engelsche schrijvers hielden zich aan den eens aangenomen naam, omdat zij het er, even als Hearn, voor hielden dat, als het duidelijk genoeg was wat men onder den naam had te verstaan, ‘een schrijver niet behoort af te wijken van de eenmaal gevestigde praktijk zijner voorgangers.’

Doch het is niet om den eenmaal geijkten naam der staathuishoudkunde te verdedigen, dat ik mijnen lezer ophoud met de herinnering aan dingen, die hem waarschijnlijk overbekend zijn. Die herinnering moest alleen dienen om te staven wat ik in den aanvang van dit opstel zeide, dat de oplossing der kwestie, of de staathuishoudkunde eene wetenschap dan eene kunst zij, hare eigenaardige moeijelijkheden heeft. De naam wijst in zijnen oorsprong op eene kunst, volgens de definitie van den Heer van Houten, die ik hier overneem al schijnt zij mij niet boven kritiek verheven, ‘een zamenstel van de regelen, welke bij het najagen van eenig doel moeten worden opgevolgd’, op de kunst van den staatsman, de *ars statiatica* volgens de beteekenis, die men in de zeventiende eeuw aan dezen term hechtte. En van hier laat het zich verklaren, dat oudere schrijvers, zoo als onze Ad. Kluit, politieke economie en statistiek als synoniem beschouwd hebben. In haar wezen heeft zij onder den invloed van Quesnay, Ad. Smith en hunne volgers het karakter van eene wetenschap aangenomen, namelijk (wederom volgens de definitie van den Heer van Houten) van hef; streven naar ‘een geordend geheel van de kennis welke wij hebben van een zekeren groep van verschijnselen’, onverschillig of men haar, noeme de wetenschap van den rijkdom dan de wetenschap van de volkswelvaart, dan wel in nog ruimeren omvang al de verschijnselen van het maatschappelijke leven in den kring van haar onderzoek begrijpe en haar met Roscher

omschrijve als ‘die Lehre von den Entwickelungs-gesetzen der Volkswirthschaft, des wirtlischaftlichen Volkslebens’[1].

Maar ook afgescheiden van den naam, blijft de kwestie, of de staathuishoudkunde eene wetenschap dan eene kunst zij, bestaan en hare moeijelijkheid behouden, omdat onder dien naam, of onder welken anderen ook, dien men ter vervanging van dezen uitgedacht heeft, niet alleen sedert kort, maar van den beginne af, ‘een tweeslachtig iets geleerd is, dat wetenschap en kunst te gelijk was’, en omdat dit, met of zonder verlof van wien ook, wel altijd zoo blijven zal, dewijl haar aard en bestemming dit medebrengen. Zij had haar begin in den strijd tegen de dwaalbegrippen, de verkeerde theorieën, die vroeger omtrent het wezen van den volksrijkdom geheerscht hadden, bepaaldelijk tegen het mercantiel-systeem, dat bijna twee eeuwen lang den schepter gevoerd had. De pbysiocraten gingen daarbij uit van eene vooropgezette theorie; Ad. Smith sloeg den weg in van het onderzoek; J.B. Say trachtte de vruchten van dat onderzoek in een welgeordend systeem zamen te vatten; en de groote hoop der latere schrijvers heeft hem hierin op eene of audere wijze gevolgd. Sommigen, zoo als b.v. Sismondi (in zijne Nouveaux Principes) en Macculloch, was het vooral om de praktische resultaten van dat onderzoek te doen; anderen, zoo als Malthus, Ricardo, deels ook Bastiat en Stuart Mill, hielden zich aan de zuivere waarneming der verschijnselen, de opsporing van hunne oorzaken en de logische deductie van huune gevolgen. Maar allen, zelfs de laatstgenoemden niet uitgezonderd, wezen of doelden tevens op de toepassing van de waarheden, die zij gevonden hadden of meenden gevonden te hebben, op het werkelijke leven, ‘en hebben de beschrijving en verklaring van een groep van maatschappelijke verschijnselen samengeweven met lessen voor het bijzondere en openbare leven en niet raadgevingen aan regeeringen en natiën.’ Of zoo zij zelven er zich van onthielden, er waren anderen, die zich van de door hen verkregen uitkomsten meester maakten, om op de door hen geopenbaarde kennis regelen van gedrag te bouwen.

Is dit nu verkeerd geweest? Was het niet veeleer natuurlijk en noodzakelijk? Of moeten wetenschap en praktijk aan elkander vreemd blijven? Moet de eerste, om haren hoogen rang op te

1 *Die Grundlagen der National-ökonomie*, 6e uitgave, § 16, blz. 27.

houden, zich tot onvruchtbaarheid doemen? Moet de andere moedwillig de oogen sluiten voor het licht dat haar wordt aangeboden? Zelfs de Heer van Houten durft het niet vol te houden en verzekert aan het slot van zijn opstel: ‘ik wil scheiding, geen onoverkomelijke kloof tusschen theorie en praktijk.’ Maar zoolang hij niet aantoont, wáár dan volgens hem het punt van aanraking tusschen de gescheidenen gevonden moet worden, mag hij van ons geen onvoorwaardelijk geloof aan zijne verzekering vorderen. Te minder, zoolang hij volhoudt[1], dat de praktijk zich niet aan de wetenschap heeft te storen, wanneer een onbewuste instinctmatige drang, die zich in den volkswil openbaart, met die wetenschap in strijd is. Had ik mijnerzijds smaak in pennekrassen, ik zou hier stof te over daartoe vinden. Maar ik wil hem liever beantwoorden met de eigen, woorden van Hearn[2], waar deze over de eeuwenoude en bij de menigte nog altoos geliefkoosde belemmeringen van het handelsverkeer spreekt: ‘Langzaam en met moeite zijn deze hinderpalen in Engeland opgeheven; nog langzamer en met nog meer moeite zijn de voornaamste staten van Europa er toe gelcomen ons voorbeeld te volgen; terwijl in de nieuwe wereld vrije mannen met overleg hunne nijverheid omkluisterd hebben met de ketenen die Europa na zoo lange worsteling eindelijk heeft verbroken. Zoo blind zijn de menschen voor hun wezenlijk belang; en zoo waar is de opmerking van den Romeinschen Satirist, dat de Goden geen grootere ramp over ons zouden kunnen beschikken dan door onze gebeden te verhooren.’

Ik wil niets afdingen op het woord van Baco, hierboven overgenomen. Ik ken en erken het gevaar van voorbarige toepassing van theorieën; en de staathuishoudkunde zelve levert er meer dan één voorbeeld van op. De theorie der Physiocraten heeft een oogenblik het belastingstelsel van Frankrijk volkomen in de war gestuurd. Ricardo's theorie der grondrente is het krachtigste argument in handen der Communisten geworden tot bestrijding der bestaande maatschappelijke ordening. Tot welke praktische dwaasheden de bevolkings-theorie van Malthus aanleiding gegeven heeft, is bekend. Doch dit is niet der staathuishoudkunde alleen eigen. Iedereen weet, al is het ook maar van hooren zeggen, welke rol de theorieën in de geneeskunde ge-

1 Blz. 204 v.
2 Blz. 133.

speeld hebben, en hoeveel euvels elke op hare beurt de theorieën van Paracelsus, van Helmont, Brown en Broussais in de praktijk hebben gesticht. Maar zullen wij heden eene wetenschappelijke geneesk u n s t verwerpen omdat de geneesk u n d e nog niet volmaakt is? De Heer van Houten raadt ons zelf aan, als wij ziek zijn, den raad van een 'vertrouwd' geneesheer in te roepen, al weet hij zoo goed als ieder ander, dat ook de geleerdste arts niet onfeilbaar is. Of is zulke raad alleen nuttig waar het een individueel ziektegeval geldt, en verliest de wetenschap haar recht om zich bij de praktijk te doen hooren wanneer zich eene epidemie voordoet en maatregelen van publieke hygieine genomen moeten worden? De ervaring van den jongsten tijd heeft, dunkt mij, genoeg geleerd, welke de rampzalige gevolgen zoriden zijn wanneer men, bij het heerschen eener epidemie onder menschen of vee, uit eerbied voor den volkswil wetenschappelijke gronden van gedrag ter zijde ging stellen om slechts te gehoorzamen aan den onbewusten instinktmatigen drang van den dommen hoop.

Inderdaad volgt de staathuishoudkunde in hare ontwikkeling geen anderen weg dan elke andere wetenschap; den weg, langs welke theorie en praktijk zusterlijk hand aan hand gaan en elkander voorthelpen. De mensch, die niet tot den laagsten trap van dierlijke botheid gezonken is, tracht zich bij elke verrichting, door welke hij zijn belang, zijn welzijn, zijn geluk tracht te bevorderen, rekenschap te geven, waarom hij dus en niet anders handelt. Hij doet het omdat hij redelijk wezen is. Geldt dit van den individueelen mensch, het geldt evenzoo en nog meer van de vereeniging van menschen in ruimeren of engeren kring, die gemeenschappelijke belangen te bevorderen heeft en die wij maatschappij noemen. Nog meer, mag ik zeggen, omdat hier minder gevaar bestaat dat hartstocht de rede verduistert, omdat hier ook zelfs de zachtere aandoeningen des gemoeds niet in gelijke mate aan de koele beredeneering van het belang in den weg komen. Nu zal wel aanvankelijk onkunde van het wezenlijk belang of van de middelen om het doel dat men zich voorstelt te bereiken dikwijls op den dwaalweg brengen, maar de uitkomsten der dwaling zullen leerzaam zijn. Men doet de vrucht der ervaring op, die het begin is van alle wetenschap. Ervaring voert tot waarneming, waarneming tot onderzoek en vergelijking; onderzoek en vergelijking leeren zien, dat onder gegeven omstandigheden bepaalde oorzaken hare bepaalde ge-

volgen hebben; en zoo ontstaat de theorie als regel van gedrag en richtsnoer der praktijk.

Dit alles is, meen ik, even waar als eenvoudig en duidelijk. Van waar dan de eeuwenoude, telkens zich vernieuwende strijd tusschen theorie en praktijk? Van waar de welgemeende en somtijds nuttige raad om zich in de praktijk niet aan de theorie te storen? Van waar de eisch dat wetenschap en kunst, van elkaar gescheiden, elk haar eigen weg gaan? Het antwoord is niet ver te zoeken. Ik laat nu daar, dat vooroordeel willens blind is; dat eigenzinnigheid naar geen raad wil hooren; dat een bijzonder of tijdelijk belang het algemeene of duurzame wil overheerschen. Ik bepaal mij tot dat deel der schuld, dat bij de theorie zelve ligt. Er zijn theorieën, die niet in ‘wetenschap’ haren grond hebben; vruchten der fantasie veeleer dan van het onderzoek. En zulke zijn de theorieën van het communisme, de Phalanstère van Fourier, de Icaria van Cabet. Er zijn theorieën die al te spoedig aprioristisch worden opgezet zonder dat er voldoende waarneming voorafging; waarop het woord van Hearn toepasselijk is ‘van die overdreven haast naar de materieele resultaten van het onderzoek’. En zulk eene was de theorie van het ‘produit net’ van de Physiocraten. Er zijn theorieën, die niet uit onpartijdig onderzoek voortspruiten, maar uitgevonden worden om haar dienstbaar te maken aan een bepaald oogmerk. Zulk eene is de theorie der Nationale Economie van Fried. List, die, vol van zijn droombeeld van een éénig, groot en machtig Duitschland, zijne staathuishoudkunde ondergeschikt maakte aan zijne politieke plannen. Er zijn theorieën die lijden aan het gebrek van onjuiste waarneming der oorzaken of van onvolledige ontleding der gevolgen die zij hebben, of van verwaarloozing van de omstandigheden waaronder zij werken. En aan dit euvel gaan allen in meerdere of mindere mate mank, omdat menschelijke wetenschap, hoe hoog ook opgevoerd, nooit volmaakt is. De auteur, die als Carey in de voorrede zijner ‘Principles of Social Science’ zeggen durft, dat hij vroeger eenige waarheden had gevonden, maar nu DE waarheid, brengt ons slechts een glimlach over zijne aanmatiging op de lippen.

Wat zullen wij dan doen? De wetenschap verwerpen omdat er onder haren naam onbekookte, eenzijdige, verdachte of gebrekkige theorieën verkondigd worden? Hare toepasselijkheid op de praktijk loochenen omdat zij niet onfeilbaar is, en boven hare leiding de voorkeur geven aan routine of de convenientie van

het oogenblik? Wachten met hare lessen aan te nemen tot zij volmaakt geworden zal zijn?

Ik geloof niet dat wij dit konden doen al wilden wij het ook, want het strijdt tegen de menschelijke natuur. Maar ook aJs wij het konden, wij zouden het niet mogen willen zonder groote schade voor wetenschap en praktijk beide. De voortdurende toetsing der theorie aan de werkelijkheid is de proef, die over de deugdelijkheid der eerste beslist. Wie zwemmen wil leeren, moet te water gaan. En aan de andere zijde, hoe beneveld het licht der wetenschap ook nog zij, de geschiedenis der maatschappij bewijst voldingend, dat het toch niet te vergeefs geschenen heeft. Om een feit te noemen, waarop de verschijning van het boek van den Hoogleeraar aan de universiteit van Melbourne, in Australië, van zelf de aandacht vestigt: zou de bewonderenswaardig snelle en schoone ontwikkeling dier nieuwe maatschappij aan het ander einde der wereld in zoo korten tijd mogelijk geweest zijn zonder de voorlichting ook van die wetenschap, die voor dwaling en. misgrepen in de ordening van het maatschappelijk verkeer van een volk waarschuwt?

De wetenschap moet om haar zelve beoefend worden. Toegegeven. Maar dit beteekent niets meer dan dit, dat haar beoefenaar haar niet om een of ander praktisch resultaat, dat hij verlangt of hoopt of voorziet, geweld aandoe. De praktijk moet niet de slaafsche dienares eener voorgewende wetenschap zijn, ook waar deze blijkbaar dwaalt. Toegegeven. Maar dit beteekent niets anders dan dit, dat wij, om een woord van Eoscher te gebruiken, van de raadgevingen der wetenschap geen receptenboek, voor elke kwaal a priori opgesteld, hebben te maken.

Laat ons dan oprecht en onpartijdig streven naar vermeerdering onzer kennis; dit zij onze *wetenschap*. Laat ons naar ons beste inzicht en vermogen onze verkregen kennis ten nutte aanwenden: dit zij onze *kunst*. En voor het overige, hoeden wij ons voor ijdel en onvruchtbaar pedantisme.

Roosendaal, Augustus 1866.

S. VISSERING.

De oudheid in modern gewaad.

Eene Aegyptische Koningsdochter. Historische roman van Georg Ebers, vertaald door H.C. Rogge en C.H. Pleyte. 3 Deelen. Amst. 1865.

Men kan ontzaglijk veel last hebben van liet onwillekeurig opduiken van herinneringen van den onbeduidendsten aard, dat geene roenschelijke macht in staat schijnt te bedwingen. Wien is het niet vaak gebeurd, dat hij als vervolgd werd door een gezegde, een dichtregel, een fragment van een melodie, soms van onvergelijkelijke flauwheid, en dat hem alle pogingen mislukten om zich van den ellendigen vijand te bevrijden, die met de hardnekkigheid van een wesp gedurig den aanval hernieuwt? Mij gaat het dezer dagen weder zoo op tergende wijs. De Molenaar van Sans-Souci is mij schier geen oogenblik uit de gedachten, en, hoe vaak ik liet ook verwenscht heb, ik vind eiken morgen bij het ontwaken op nieuw die woorden op mijn lippen: ‘On respecte un moulin, on vole nne province.’ Maar is het wel zeer te verwonderen? Van buitengewonen eerbied voor molens hebben, voor zoover mij bekend is, de laatste weken geen bijzondere bewijzen opgeleverd; maar dat het stelen van wingewesten aan de orde van den dag is, daarvan hebben de nieuwsbladen ons dagelijks kunnen overtuigen.

Maar niet alleen wat wij dagelijks om ons heen zien gebeuren is oorzaak dat mij die woorden ‘on vole une province’ als een molenrad gestadig door het hoofd suizen; ook een boek waarbij dezer dagen mijne opmerkzaamheid bepaald werd, een voortref-

felijk boek, dat ik met groote belangstelling heb gelezen, een historische roman, waaraan ook de geschiedenis van zulk een diefstal van een wingewest ten grondslag is gelegd (want wanneer is de historie met feiten van dien aard karig geweest?) - heeft daartoe bijgedragen. Het bedoelde feit is de onderwerping van Egypte aan de Perzische heerschajapij door Karnbyses, waarvan wij een hooggekleurd verhaal bij Herodotus vinden, zoodanig toegerust met allerlei romantische incidenten, dat men nauwelijks kan gelooven geschiedenis te lezen en zich in de bonte wereld der Oostersche sprookjes verplaatst waant. En zeker, niet gaarne zou ik voor de volkomen waarheid van al de feiten durven instaan, die de Vader der historie ons in verband met deze gebeurtenis heeft geboekt; maar dat toch de hoofdtrekken juist zijn is boven alle verwachting door de ontcijfering van Egyptische en Perzische gedenkstukken bewezen. En dat zelfs de détails, die wij aan de versierende overlevering danken, maar waarin zich dan toch de geest der tijden - afspiegelt, voor den romandichter voortreffelijke bouwstoffen kunnen leveren, heeft Ebers in zijne ‘Egyptische Koningsdochter’ bewezen.

De aanleiding tot den tocht van Kambyses naar Egypte wordt ons door Herodotus in den aanvang van zijn derde boek op volgende wijze verhaald: ‘Tegen Amasis, den koning van Egypte, voerde Kambyses, de zoon van Cyrus, eene legermacht aan, waarin, behalve de andere volken die hij beheerschte, ook de Grieksche stammen der Ioniërs en Aeoliërs vertegenwoordigd waren, om de volgende oorzaak. Kambyses had een bode naar Egypte gezonden, om eene dochter van Amasis voor zich ten huwelijk te vragen. Hij deed dit op raad van zekeren Egyptenaar, die fel op Amasis gebeten was. Toen namelijk Cyrus tot Amasis gezonden had om hem een oogarts te vragen, den besten die in Egypte te vinden was, had de koning dezen man onder allen uitgekozen, en hem als een balling naar Perzië gezonden, waar hij, van vrouw en kinderen afgescheurd, zijne dagen in treurige eenzaamheid moest doorbrengen. Toen hij, door wraakzucht gedreven, aan Kambyses den gemelden raad gaf, stelde hij zich voor dat òf Amasis, indien hij niet durfde weigeren, over het gemis en het lot zijner dochter zou treuren, òf, indien hij zich tot eene weigering verstoutte, zich den vorst der Perzen tot vijand zou maken. Aan de ééne zijde door vrees en angst voor de macht der Perzen teruggehouden, aan den anderen kant

gekweld door de overtuiging, dat de Perzische monarch, indien hij zijne dochter erlangde, haar niet als wettige vrouw, maar als bijwijf in zijn harem zou opnemen, was Amaais werkelijk van weigeren en toestaan even afkeerig. In dit moeilijk dilemma, deed hij als volgt. Uit het gezin van den vorigen koning van Egypte, Apriës (Hophra), was nog eene eenige dochter in leven, eene prinses van groote schoonheid en majesfrueuse gestalte, die den naam droeg van Nitetis. Dit meisje werd door Ainasis met kostbare kleederen en gouden sieraden uitgedost en aldus als zijne eigene dochter naar Perzië gezonden. Maar toen na eenigen tijd Karnbyses, terwijl hij haar liefkoosde, haar naar den naam haars vaders noemde, gaf zij hem ten antwoord: “O koning, is het u dan nog onbekend, dat gij door Amasis bedrogen zijt, en dat zij, die hij, fraai uitgedost, als zijne eigene dochter tot u zond, in waarheid de dochter is van Apriës, dien Amasis om het leven bracht, toen hij aan het hoofd der Egyptenaars tegen hem, zijnen wettigen heer, was opgestaan?” Toen Kambyses dit woord vernomen had, ontstak hij in hevigen toorn, en het dus ontdekte bedrog werd de oorzaak van den veroveringstocht dien hij tegen Egypte ondernam.’

Is nu dit verhaal iets meer dan een sprookje? De ondervinding van alle eeuwen en ook van onzen eigen tijd heeft genoeg geleerd, dat, wanneer de zucht om een wingewest te stelen zich van het gemoed van een vorst, die de macht daartoe bezit, heeft meester gemaakt, geene persoonlijke beleedigingen van dezen aard gevorderd worden, om hem tot daden te drijven. En het verhaal van Herodotus, zoo als het daar ligt, is in hooge mate onwaarschijnlijk. Niet dat het in eenig opzicht tegen het kostuum zondigt! Integendeel, er zijn vele kleine trekken in die in volkomen harmonie zijn met hetgeen ons van de oude Egyptenaars en Perzen van elders bekend is. De geneeskunst der Egyptenaren was in de oudheid beroemd; hunne artsen bepaalden zich tot de behandeling van bijzondere krankheden, en zij werden geacht vooral in de behandeling van oogziekten uit te manten. De tegenzin van den Egyptischen geneesheer om zijn Vaderland, zijn vrouw en kinderen te verlaten, is geheel natuurlijk bij een volk van eene zoo scherp geteekende nationaliteit, zoo in zich zelf afgesloten en vau al het vreemde afkeerig, en gekenmerkt door eene gehechtheid aan het huiselijk leven, die ten nauwste zamenhing met de hier heerschende monogatnie en meerdere achting voor de vrouw.

Ook de vrees van Amasis dat zijne dochter niet als wettige gemalin zou erkend worden, behoeft ons niet te bevreemden; want de Perzische koningen namen hunne echte vrouwen doorgaans alleen uit het geslacht der Achaemeniden, waartoe zij zelven behoorden, en uit de dochters der Perzische stamhoofden; terwijl verder hun harem door de schoonste maagden, uit alle landen te zamen gebracht, gevuld werd. Maar daarentegen kan moeilijk iets onwaarschijnlijkers bedacht worden dan het door Amasis gepleegde bedrog, dat alleen denkbaar wordt indien men mocht aannemen dat Nitetis, door welke kunstgreep dan ook, algemeen voor zijne eigene dochter doorging en zelve van hare ware afkomst onbewust was. Maar ware dit laatste het geval geweest, hoe kon zij die dan zelve aan den Egyptischen koning verraden hebben? En bij die onwaarschijnlijkheid voegt zich nu nog eene chronologische zwarigheid. Reeds Wesseling heeft opgemerkt dat eene dochter van Apriës, op het tijdstip waarop Kambyses zijn bode naar Egypte zond, volgens de eigene opgaven van Herodotus meer dan 40 jaren oud moet geweest zijn. Max Duncker heeft dan ook in zijne ‘Geschichte des Alterthums’, met al de nuchterheid der Westersche kritiek, dit geheele verhaal van Herodotus eenvoudig ter zijde gesteld met de opmerking: ‘Er was geene zoodanige aanleiding noodig, om het Perzische rijk, op een tijdstip waarop het door de gunst des geluks zoo hoog gestegen was, tot een aanval op Egypte te nopen.’ En hij vermeerdert nog de op dit verhaal rustende bedenkingen, door de opmerking hoe zeer het paste in het theologisch stelsel van Herodotus, in zijne voorstellingen aangaande de Nemesis, die de zedelijke wereldorde handhaaft. Amasis had zich aan Apriës vergrepen; de dochter des onttroonden konings is het meest geschikte werktuig van de straffende gerechtigheid der Goden. Nog treffender is het oordeel van Grote in zijne ‘History of Greece’. ‘Er was’, zegt hij, ‘wel nauw een voorwendsel noodig om den aanval op Egypte te kleuren, en de geschiedenissen door Herodotus als oorzaken van den oorlog verhaald, zijn alleen belangwekkend in zooverre als er de gezindheden eener Egyptische partij uit spreken, die den val van Amasis aan eene dochter van Apriës toeschreef, tot straf omdat hij laatstgenoemden onttroond had.’

Maar het verhaal, door de geschiedschrijvers van onzen tijd versmaad, kwam den romanschrijver bij uitnemendheid te stade. Het bericht van Herodotus, hoe onwaarschijnlijk ook zoo als het

daar ligt, kon, zonder dat een enkele wezenlijke trek werd opgeofferd, den dichter de grondstof leveren voor een verhaal, dat aan alle eischen van bestaanbaarheid en waarschijnlijkheid voldoet, die aan een roman kunnen gesteld worden. Daartoe was alleen noodig de verbeelding te hulp te roepen, om omstandigheden uit te denken, die veroorloofden aan Nitetis een leeftijd toe te kennen die haar geschikt maakte om in den harem van Kambyses te worden opgenomen, en verklaarden waarom zij door Amasis als zijne eigene dochter was opgevoed en hoe zij algemeen als zoodanig kon worden beschouwd. En hierin is Ebers voortreffelijk geslaagd. De onwaarschijnlijkheid van het oorspronkelijk verhaal verdwijnt geheel in zijne behandeling, om voor eene zeer geleidelijke ontwikkeling plaats te maken; de tooverstaf der verdichting heeft de steenen en blokken, door den geschiedschrijver geleverd, aangeraakt, en ze herschapen in een schoon en grootsch gebouw, waar ieder deel op zijne plaats staat en medewerkt om den luister van het geheel te verhoogen. Slechts in één punt is Ebers van het verhaal van Herodotus afgeweken. Nitetis blijft tot haren jongsten snik in den waan dat Amasis haar vader is: niet door haar zelve, maar door de vijanden van den Egyptischen koning, die Kambyses tot het werktuig hunner wraak willen maken, wordt de Perzische vorst van het bedrog onderricht.

In de oplossing, die Ebers voor de chronologische zwarigheid in het verhaal van Herodotus gevonden heeft, waren sommigen der verklaarders hem voorgegaan. De geschiedschrijver zegt niet uitdrukkelijk dat Amasis, toen hij, 44 jaren vóór zijn dood, ten gevolge van zijn opstand tegen Apriës aan de regeering kwam, zijn voorganger van het leven beroofd heeft: Laroher vond het reeds niet onwaarschijnlijk, dat Apriës zijn val eene reeks van jaren overleefd heeft; en daar Herodotus de zachtaardigheid van Amasis zoozeer verheft, behoefde Ebers geen e zwarigheid te maken om zich, ten behoeve van zijn verhaal, de gissing van eene langdurige gevangenschap des vroegeren konings te veroorloven, en deze met zijne geheele voorstelling waarom Nitetis als dochter van Amasis werd opgevoed, in verband te brengen. ‘De onttroonde koning’, zoo lezen wij Dl. III, blz. 47, der Nederlandsche vertaling, ‘had twintig jaren lang in lichte gevangenschap te Saïs geleefd, toen zijne gemalin, die drie kinderen ter wereld en even zoovele xen grave had gebracht, andermaal zwanger werd. Hophra was boven

alle beschrijving gelukkig, en wilde, om voor deze genade zijn dank te betuigen, in den tempel van Pacht, eene egyptische godin aan wie de Egyptenaren den zegen der zwangerschap toeschrijven, gaan offeren, als een voormalige groote van zijn hof, Patarbemis genaamd, dien hij in een oogenblik van toorn onrechtvaardig verminkt had, hem met eene bende slaven overviel en nedersabeide. Amasis liet de weduwe, die op het punt was van te bevallen, dadelijk naar zijn paleis overbrengen en voor haar een vertrek in gereedheid brengen, nevens dat zijner gemalin Ladike, die, gelijk zij, met iederen dag de moedervreugde te gemoet zag. De weduwe van Hophra schonk daar het leven aan een meisje, doch bezweek zelve onder hare verlossing. Twee dagen later beviel Ladike, en ook zij van eene dochter.' De verdere toedracht wordt ons eenige bladzijden later uit het dagboek van den vroedmeester Sonophre aldus medegedeeld: Op den vijfden dag der maand Thoth werd ik bij den koning ontboden. Ik was daarop voorbereid, want de koningin lag reeds in barensweeën. Met mijne hulp beviel zij voorspoedig van een zwak dochterken. - Als de min het kindje had overgenomen, bracht Amasis mij achter het voorhangsel, dat het slaapvertrek zijner gemalin in tweeën scheidde. Daar lag een tweede zuigeling, waarin ik het kort te voren ter wereld gekomene kind van Hophra's weduwe, die op den derden dag van Thoth onder mijne handen gestorven was, herkende. - De koning wees op het sterke, goed ontwikkelde kindje, en zeide: 'dit is een ouderloos schepseltje. Daar de wet gebiedt; dat men zich over de verlatene weezen moet ontfermen, zoo hebben Ladike en ik besloten, dit meisje op te voeden als ware zij onze eigene dochter. Nu is er ons veel aan gelegen, dat de waarheid voor het volk en voor het kind zelf geheim blijve. Daarom verzoek ik u het diepste stilzwijgen in acht te nemen, en te verbreiden, dat Ladike van tweelingen verlost is. Zijt gij ons hierin ter wille, zoo ontvangt gij nog heden vijf duizend gouden ringen en jaarlijks, zoo lang gij leeft, het vijfde van die som. Ik boog, zonder een woord te spreken, gebood alle aanwezigen de kraamkamer te verlaten, en riep hen eenige oogenblikken later terug, om de mededeeling te doen, dat Ladike van eene tweede dochter verlost was. Het eigenlijke kind van Amasis ontving den naam Tachot, het ondergeschovene werd Nitetis geheeten.'

Dat bij deze voorstelling het onwaarschijnlijke in het ver-

haal van Herodotus geheel vervalt, en het volkomen geschik wordt om de grondstof te leveren voor een roman, die het bedrog jegens Kambyses gepleegd en zijne geduchte wraak tot onderwerp heeft, springt in het oog. Of de zaak zich werkelijk zoo heeft toegedragen? Zeker zon het vreemd zijn als, onder een door niemand te bepalen getal van mogelijkheden, de gissing juist de waarheid getroffen had. Niemand is er verder van dit te beweren dan Ebers. ‘De combinatie’, zegt hij in zijne voorrede, ‘waardoor ik getracht heb Nitetis zoo jong mogelijk te maken, behoeft eene ernstige verontschuldiging; want, in weerwil van de door Herodotus zoo hoog geroemde zachtheid en menschelijkheid van Amasis, is het toch tamelijk onwaarschijnlijk, dat koning Hophra nog twintig jaren na zijne onttrooning zou hebben geleefd. Maar toch is het geene onmogelijkheid; want het is bewezen, dat Amasis de nakomelingen zijner voorgangers niet vervolgd heeft. Een zekere Psamtik althans, die tot de gevallen dynastie behoorde, leefde, gelijk mij uit een opschrift in het Leidsche Museum gebleken is, tot in het 17de jaar der regering van Amasis, en stierf op den leeftijd van 75 jaren.’

Ik heb in dit voorbeeld willen toonen, op welke wijze Ebers gebruik heeft gemaakt van de data door de oude schrijvers geleverd, om zijn roman samen te stellen. Door gissing en verbeelding heeft hij hunne mededeelingen aangevuld, gecombineerd, psychologisch waarschijnlijk en bestaanbaar gemaakt; in sommige opzichten heeft hij zich ten aanzien dier verhalen eenige kleine vrijheden veroorloofd, b.v. waar hij den Halikarnassiër Phanes van vaderszijde tot een Athener maakt; maar in het algemeen heeft hij zich getrouw aan de berichten der oudheid gehouden, en zich nergens zoo groote afwijkingen van de overgeleverde geschiedenis veroorloofd, als ieder oogenblik in de verhalen van Walter Scott en vele zijner navolgers voorkomen, die, ook ten opzichte van gebeurtenissen, oneindig beter bekend en geconstateerd, vaak veel meer den teugel aan hunne fantasie hebben gevierd. En toch komt het mij voor, dat daar en hier het recht en het feit in omgekeerde evenredigheid staan. Wanneer wij den aard der berichten van Herodotus en andere Grieksche schrijvers over het behandelde tijdvak in aanmerking neinen, zijn wij geneigd aan den romandichter, die ons van dat tijdvak eene zooveel mogelijk aanschouwelijke voorstelling geven wil, eene zeer groote mate van vrijheid toe te kennen; ja wij

zouden hem zijne trouw aan de overlevering niet kunnen vergeven, wij zouden ze als een misslag moeten veroordeelen, indien zijn verhaal, als kunstwerk beschouwd, daaronder geleden had, indien die trouw gehandhaafd was ten koste der rechtmatige behartiging van een enkelen der eischen, die men recht heeft aan zulk een verhaal te doen. Als geschiedenis in den strengsten zin des woords zal niemand al de berichten van Herodotus omtrent het oude Egypte en Perzië opvatten; deed hij het, hij zou veel verder gaan dan de Halikarnassiër zelf, die zoo vaak verklaart slechts mede te deelen wat hem verhaald is, zonder voor de waarheid in te staan, en die zoo vaak, en ook hier in de geschiedenis van de verovering van Egypte door de Perzen, de verschillende onderling strijdende verhalen zijner berichtgevers nevens elkander stelt, ook clan wanneer hij zijne voorkeur voor de eene of andere dier overleveringen niet verbergt. Maar waar de romanschrijver ons verplaatst in een tijdvak van echte, behoorlijk geconstateerde geschiedenis, moest hij zich dunkt njij nooit zulke afwijkingen van de waarheid veroorloven. Het recht tot verdichting heeft geen grenzen, de scheppende verbeelding raag alles voortbrengen wat zij tot de opluistering van een kunstwerk behoeft; maar juist daarom behoort de geschiedenis, voor zoover zij in waarheid dien naam kan dragen, den romandichter heilig te zijn. Waarom zou hij zich aan haar vergrijpen, die hare onschendbare rechten heeft, bij de onbeperkte vrijheid om alles wat hij noodig heeft, te nemen uit de onuitputtelijke schatten, die de verbeulding hem aanbiedt?

Men vindt in de zoogenaamde historische romans (want ik zou dien naam niet willen geven aan zulke letterkundige voortbrengselen, waarin de historie aan de fantasie slechts eenige vederen leent, met geen ander doel, dan om haar te helpen omhoog stijgen) uit den aard der zaak een eenigszins gemengd karakter, een soort van huwelijk van wetenschap en kunst. Uit dit oogpunt kan men ze, als ik mij niet bedrieg, in twee hoofdsoorten onderscheiden: de zoodanige, die ons in een verhaal den geest, dezeden, het kostuum van eenig tijdvak willen veraanschouwelijken, en de zoodanige waarin de schrijver ons zijne opvatting van historische karakters geeft door ze ons voor te stellen in geheel of gedeeltelijk verdichte toestanden. Eene scherpe grens is tusschen die beiden niet te trekken; want in de meeste verhalen van dien aard vinden wij de beide ele-

menten, maar in zeer verschillende proportiën, vermengd. In het algemeen zou ik de voorkeur geven aan die verhalen, die zich vooral aan het eerste houden, en aan de werkelijke geschiedenis niet meer ontleenen clan noodig is om het tijdvak aan te wijzen, waarin zij ons verplaatsen, en de geschetste voorvallen te localiseeren. Kwijt zich dan zulk een schril ver naar behooren van zijn taak, dan is zijn werk, onafhankelijk van zijne kunstwaarde, tevens, uit wetenschappelijk oogpunt, eene aanvulling van de geschiedenis, maar zonder gevaar van haar te verminken. Hij teekent ons het volksleven beter en aanschouwelijker, dan de geschiedschrijver dit in den regel vermag; want een verdieht verhaal zal vaak oneindig beter gelegenheid geven om ons het huiselijk leven, het dagelijksch bedrijf, de meeuingen en hartstochten van een volk te leeren kennen, dan de geschiedenis, die zich te veel met de groote gebeurtenissen, de staats- en krijgszaken, heeft bezig te houden. De romandichter blijft dan geheel op zijn eigen terrein. Doch wanneer hij zich met personen uit dewerkelijke geschiedenis gaat bezig houden, en gedeeltelijk hen in verdichte tooneelen opvoert, om hen daar te laten spreken en handelen overeenkomstig de voorstelling, die hij zich van hun karakter gevormd heeft, dan ontstaat, naar mijn inzien, een tweeslachtig, een hybridisch produkt, dat in vele gevallen naauwelijks eene *raison d'être* heeft. De dichter heeft het eigenlijk gebied van den geschiedschrijver betreden, en de lezer, niet in staat om te onderscheiden wat in zijn verhaal waarheid, wat verdichting is, krijgt van de geschiedenis verwarde en verminkte voorstellingen, en van historische personen indrukken, niet uitgaande van hetgeen wij werkelijk van hen weten of als vrucht van nauwkeurig onderzoek kunnen weten, maar van de fantasie eens dichters. Niet zelden echter vindt men in historische romans van dezen aard de duidelijke bewijzen van nauwgezette en omvattende studie der bronnen, het kennelijk streven om zooveel mogelijk waar te zijn. Waar dit het geval is, kan ik nooit nalaten te betreuren, dat de schrijver niet liever een zuiver historisch verhaal dan een roman heeft geleverd. De waarheid behoeft voor de verdichting niet onder te doen; zij is niet minder belangwekkend, niet minder aangrijpend, niet minder zonderling en buitengewoon zelfs. Truth is stranger than fiction. En de kunst des geschiedschrijvers behoeft evenmin bij die des romanschrijvers achter te staan. Een klaar, goed geordend, aanschouwelijk

verhaal van werkelijk gebeurde zaken, waarin het licht valt op hetgeen wezenlijk belangrijk is, en de perspectief niet ontbreekt, vordert even veel kunst als de verdichting; zij is alleen van anderen aard, enkel reproductief en geheel vreemd aan het productieve of scheppende element in den dichter. Maar juist in dat recht van scheppen, dat den dichter toekomt, ligt het gevaar wanneer hij het gebied der eigenlijke geschiedenis betreedt. Ook dan wanneer hij ons historische personen voorstelt, acht hij zich niet gebonden door de historische gegevens. De eischen van zijn kunstwerk gaan bij hem hooger dan de eischen der historische waarheid, en behalve dat hij zijn held opvoert in verdichte toestanden, die de lezer niet altijd van ware onderscheiden kan, zal hij zich vaak genoojjt voelen ook de werkelijke gebeurtenissen naar de ware of vermeende eischen van zijn kunstwerk te plooien.

Het spreekt wel van zelf dat het mijne bedoeling niet zijn kan, met deze hier los heen geworpen opmerkingen over de vele historische romans, waaronder meesterstukken van hoogen rang, in welke het gebied der historie naar mijn gevoelen te veel bestreden Avordt, een veroordeelend vonnis uit te spreken. Zondigen zij meer of min in dit ééne oplicht, het wordt misschiein door andere voortreffelijke hoedanigheden ruimschoots opgewogen, en hunne verdiensten kunnen zoo schitteren, dat een enkel, vlekje daaraan geen schade toebrengt. Ook heeft deze soort van kritiek met de eigenlijke kunstwaarde niets te maken. Wanneer ik aan de kunst een zekere grens zou willen stellen in het gebruik van de geschiedenis te maken, dan is dit niet in haar eigen belang, maar in het belang van een ander gebied, waarop ik wensch, dat zij niet empieteert. Zij althans is rijk genoeg in zich zelve, om de annexie van vreemde gewesten niet te behoeven.

Misschien zal men meenen, dat de gemaakte opmerkingen ook tegen den roman van Ebers kunnen gekeerd worden; doch dit is slechts in geringe mate het geval. Men veroorloove mij wat ik hierover nog zeggen wil, in te leiden met de herhaling van een paar zinsneden, die ik voor eenige jaren in dit Tijdschrift schreef hij de aankondiging van Kingsley's ‘Hypatia’. ‘Er zijn tijdperken in de geschiedenis waarvan wij geene levendige en aanschouwelijke voorstelling kunnen erlangen dan met behulp der verdichting: zulke waarvan wij den geest, de denkbeelden, de zeden gemakkelijk kunnen doorgronden, waarvan wij liet kostuum tot in de kleinste bijzonder-

heden kennen, maar waarvan de annalen te gebrekkig of te verward zijn om eene nauwkeurige voorstelling liunner geschiedenis toe te laten. Dit hangt geheel af van de gesteldheid der bronnen, waaruit men putten kan. Het is zeer denkbaar, dat, bij onze kennis van het oude Egyptische rijk der Pharaonen, een geniaal schrijver er in slagen zou, om ons in een verdicht verhaal een tamelijk getrouw tafereel te geven van het leven en de denkwijze van het oude Egypte; eene geschiedenis van dat rijk, ten ware men aan het zamenstel eeniger dorre lijsten van koninagsnamen en eeniger fragmentarische en met fabelen doorweven overleveringen dien naam wilde geven, is voor als nog onmogelijk.' Het was natuurlijk dat, toen ik den roman van Ebers in handen kreeg, ik mij deze woorden herinnerde; want wat ik daar als mogelijkheid had voorgesteld, is in dit schoone boek werkelijkheid geworden. Maar het is tevens veel meer dan ik mij toen heb gedacht. Niet alleen het leven en de denkwijze van het oude Egypte, ook die van het oude Perzië en van de Grieken uit het tijdvak dat aan de Perzische oorlogen voorafging, zijn daarin geschilderd. Met gelukkigen takt heeft de schrijver het tijdvak van Amasis en Kambyses gekozen, om daaraan zijne schildering te verbinden, omdat dat tijdvak deze drieërlei beschavingen, die tot de gewichtigste en best bekende uit de oude geschiedenis behooren, met elkander in veelvuldige aanraking en in hevige botsing bracht. Geen ander tijdstip was wellicht te kiezen, dat op zoo ongezochte wijze de gelegenheid bood, de representanten van drie zoo sterk contrasteerende en tevens in hunne zeden en denkwijze zoo nauwkeurig bekende volken, nevens elkander ten tooneele te voeren. Dit bonte en veelkleurige van het tafereel, dat echter aan de harmonie geen schade doet, geeft daaiaan eene bijzondere behagelijkheid zoowel als een verhoogden graad van leerzaamheid. Had de schrijver zich willen bepalen tot een verhaal, waarin enkel Egyptenaars handelend optraden, dan zouden wellicht zelfs zijne uitstekende begaafdheden zijn te kort geschoten, en had hij in geen geval een werk kunnen leveren dat met het nu geleverde in belang en aantrekkelijkheid kon wedijveren.

Het is den schrijver, een wetenschappelijk man, een grondig beoefenaar en kenner der oudheid, vooral om de mededeeling zijner wetenschap te doen. De kunstvorm, hoe voortreffelijk in zich zelven, is aan dit doel ondergeschikt. Duidelijk blijkt

dit reeds uit zijne eigene voorrede: ‘Terwijl ik mijn boek’, zoo lezen wij daar, ‘de wereld inzend, ontveins ik mijzelven niet, dat ik mij aan veelvuldige beoordeelingen, ja misschien wel aan de berisping blootstel van de uitnerneiidsten onder hen, die zich aan dezelfde studie wijden als ik. Eenigen zullen slechts het geheel beschouwen, en mij verwijten, dat het een dienaar der wetenschap niet past, de resultaten zijner studiën in een romantisch gewaad te kleeden. Anderen zullen mijn werk meer in zijne onderdeelen nagaan, en 't òf als smakeloos, òf als anachronistisch[1] verwerpen. Aan de eersten is mijn antwoord, dat ik tot deze voorstelling van een groot en gewichtig tijdperk uit de wereldgeschiedenis het gewaad der verdichting koos, in de hoop om op deze wijze de uitkomsten dier studiën, waaraan mijn leven is gewijd, voor het grootst mogelijk aantal lezers toegankelijk te maken.’ Mededeeling van wetenschap in populairen en aantrekkelijken vorm, ziedaar dus wat de schrijver eigenlijk beoogt. Daarom schreef hij een *historischen* roman.

Maar tot welke der beide hoofdsoorten van historische romans, boven door mij aangeduid, moet nu dit verhaal gebracht worden? Bij den eersten oogopslag schijnt zijn karakter zeer gemengd; want ofschoon de aanschouwelijke voorstelling van den geest, de zeden, het kostuum der volken, in wier midden de schrijver ons verplaatst, kennelijk bij hem hoofdzaak is, vinden wij die toch voor een groot gedeelte geknoopt aan historische namen, aan zaken in menig werk over de oude geschiedenis als ontwijfelbare feiten geboekt. Heeft dan ook Ebers zich daarbij niet blootgesteld aan dat gevaar van zich aan de geschiedenis te vergrijpen, waarvoor ik wenschte dat de romanschrijver zich wachtte, door eigenlijk historische karakters zooveel mogelijk te laten rusten? Plet antwoord is reeds vervat in een paar vroeger gemaakte opmerkingen. Vooreerst is Ebers van de historische overlevering, zoo als zij vooral bij Herodotus voorkomt, zeer zelden en in geen punt van aanbelang afgeweken. Maar ten andere: is die overlevering werkelijke geschiedenis? Ik heb reeds boven erkend dat hare juistheid in eenige groote trekken door de ontcijfering van authentieke gedenkstukken gestaafd is.

1 De Nederlandsche vertaler vertolkt dat ‘anachronistisch’ door ‘strijdig niet de chronologische orde der feiten.’ Die verklaring is verkeerd, daar de schrijver, hlijkens het vervolg, alleen doelt op den anachronismus, daarin bestaande, dat denkbeelden en gevoelens aan een later tijdperk eigen, aan de oudlxeid worden toegekend, en aan eene verkeerde volgorde van feiten in de verte niet denkt.

Maar dit geldt tooli alleen hare hoofdtrekken: de détails waren ongetwijfeld in den inond des volks gewijzigd en overeenkomstig de denkwijze en den geest der tijden verplooid, lang voor zij aan Herodotus werden medegedeeld en door hem te boek gestald. De officiëele gedenkstukken dier dagen gewagen slechts van de namen en de opvolging van vorsten en dynastiën, van hunne veroveringstochten en de door hen geannexeerde gewesten: maar al die romantische bijzonderheden die Herodotus daaraan toevoegt, zijn ongetwijfeld voor een groot gedeelte het voortbrengsel van de onbewust dichtende fantasie des volks, dat daarin zijn godsdienstig geloof en zijne beschouwing der wereldsche zaken nederlegde en aan zijne zucht voor het wonderbaarlijke lucht gaf. Wil men een bewijs, hoe weinig tijds er in die dagen noodig was om de geschiedenis in den mond des volks eene ontzaglijke misvorming te doen ondergaan, wij kunnen geen. beter verlangen dan in de volgende mededeeling van Herodotus bevat is. ‘De Egypteuaren’, zegt hij in het tweede hoofdstuk van het derde boek, ‘eigenen Kambyses zich zelven toe, bewerende dat juist hij uit de bedoelde dochter van Apriës geboren is, en dat het Cyrus geweest is die tot Amasis om zijne dochter heeft gezonden en niet Kambyses.’ Deze voorstelling wordt door Herodotus geheel verworpen, omdat hij het ondenkbaar acht dat de zoon der vreemde vrouw tot den Perzischen troon zou verheven zijn, en omdat het naar zijne meening genoegzaam vast stond dat Kambyses uit Kassandane, de dochter van den Achaemenide Pharnaspes, geboren was. Bovendien laat zich het sprookje gemakkelijk uit den volkstrots verklaren; men vindt daarvan een tegenhanger in de latere overlevering van het Oosten, waarin de Perzen zelven zich hunnen overwinnaar Alexander den Groote geheel op dezelfde wijze toeëigenen. Intusschen kan het de aandacht niet ontgaan dat in dit verhaal der Egyptenaars de chronologische zwarigheid omtrent den leeftijd van Nitetis wegvalt, die wij boven leerden kennen. Een derde verhaal door den Halikarnassiër geboekt heeft het voordeel dit evenzeer te doen, door Nitetis evenzoo voor te stellen als in den harem van Cyrus opgenomen, zonder zich schuldig te maken aan de zeker valsche onderschuiving van eene geboorte uit de Egyptische aan Kambyses; terwijl het tevens van de oorzaken van den krijgstocht tegen Egypte, in verband daarmede, eene geheel andere lezing geeft. Kassandane zou zich tegen eene Perzische vrouw, die haar om de schoonheid en hooge gestalte harer kinderen

prees, beklaagd hebben dat zij desniettemin door den koning bij de Egyptische Nitetis werd achtergesteld, en Kambyses, de oudste harer zonen, zou daarop zijne moeder beloofd hebben, dat hij, om haar te wreken, geheel Egypte eenmaal het onderst boven zou keeren, en toen hij de regeering aanvaard had, aan dien eed zijn indachtig geweest. Herodotus houdt dit verhaal voor een sprookje, en ik ben met hem van hetzelfde gevoelen; maar wat is nu in dit alles de waarheid? En hierbij bedenke men, dat toen Herodotus de verovering van Egypte door Kambyses te boek stelde, zeker niet meer dan 80 à 90 jaren sedert die gebeurtenis verloopen waren. Wat moet men dan wel denken van de mogelijkheid om thans de ware toedracht van die gebeurtenis te kennen? In hoeverre is het hier werkelijk mogelijk zich aan de waarheid der geschiedenis te vergrijpen, of denkbaar, dat zulk een vergrijp wordt geconstateerd?

Even als over het verhaal van Herodotus omtrent het huwelijk van Nitetis, dat de eigenlijke grondstof voor den roman van Ebers heeft geleverd, moet men oordeelen over menig ander verhaal der Grieksche geschiedschrijvers, en van den Vader der geschiedenis in de eerste plaats, dat hij met meer of minder getrouwheid, maar doorgaans zonder andere vrijheid van aanbelang dan dat hij het plaatste waar het hem best voegde, in zijn roman heeft ingeweven, 't is waar dat Rhodopis onder zijne handen heel wat anders en wat meer geworden is dan de rijke hetaere, ons door Herodotus geteekend; maar het is ook waar dat reeds latere Grieksche schrijvers aan Ebers het voorbeeld gegeven hebben om deze schoone vrouw te verheerlijken, dat de legende van haar trekken verhaalt waarop het sprookje van Asschepoetster althans gedeeltelijk schijnt te rusten, en dat hare transfiguratie door de. mythe aan Ebers wel eenig recht gaf om haar, in weerwil der op hare jeugd klevende, maar toch ook door een Griek geheel anders dan door ons beoordeelde smetten, als den type der Grieksche vrouwelijkheid voor te- stellen. Even weinig kan men onzen schrijver ten laste leggen, dat hij te veel vrijheid ten opzichte van Kambyses' broeder Bartja, den Smerdis der Grieken, en van Gaumata, den valseben Smerdis, gebruikt heeft. Wat de Grieksche schrijvers toevoegen aan liet weinige wat dooide inscriptie van Bisitoen met volkomen zekerheid vaststaat, is wederom zoo fabelachtig, zoo onderling strijdig, dat men zeker den roxnandiehter het recht niet betwisten kan uit die legenden te nemen wat hem best voegt, en ze naar verkiezing verder uit

te spinnen. Alleen moet ik opmerken dat Ebers ten opzichte van het tijdstip van den moord aan Bartja gepleegd het verhaal van Herodotus volgt, ofschoon dit naar het gewone gevoelen met de authentieke berichten der inscriptie van Bisitoen in strijd is. Doch Ebers zelf zegt daaromtrent in zijne voorrede: ‘Als ik, met Herodotus, Bartja eerst na de verovering van Egypte laat ombrengen, heb ik dit gedaan, omdat ik het juist te dezer plaatse niet eens ben met de gewone vertolking van het opschrift van Bisitoen.’ De gronden waarop zijne afwijkende verklaring rust, heeft de schrijver niet medegedeeld, en die mededeeling zou hier ook niet op hare plaats zijn geweest; maar het gebrek aan een goeden samenhang dat hier naar de gewone vertaling in het opschrift bestaat, kan zeker gemakkelijk door ieder worden opgemerkt.

Wij zouden tot soortgelijke uitkomsten geraken, indien wij voort wilden gaan ook om de overige voorname personen: Kambyses en Amasis, Darius en Kroesus en wie niet al meer, in oogenschouw te nemen; doch het schijnt overbodig. Alleen ten opzichte van één persoon heeft Ebers der geschiedenis, en nog wel zoo het schijnt zonder dat daarvoor in het plan van zijn werk dringende noodzakelijkheid bestond, inderdaad geweld aangedaan. Ik bedoel Phanes. Dat deze een Halikarnassiër was wordt uitdrukkelijk door Herodotus bericht, en niemand zeker zal het in twijfel trekken of dit is een bijzonderheid die Herodotus, zelf een Halikarnassiër, met zekerheid weten kon. Dat hij, in weêrwil daarvan, door Ebers in een Attischen Eupatride herschapen werd, kan ik niet goedkeuren. Wel begrijp ik, dat die schrijver onder zijne vertegenwoordigers van het Hellenendom vooral ook aan een Athener eene plaats, en wel eene eerste plaats, wilde geven; en dat daarin eene verzoeking lag om den Griek, die ook in de werkelijke geschiedenis, voor zoover wij die kennen, bij de verovering van Egypte de grootste rol vervulde, tot een Athener te maken, is duidelijk. Maar het is meer de latere grootheid en heerlijkheid van Athene, dan de beteekenis van dien staat in het tijdvak van Amasis en Kambyses, die hern daartoe genoopt hebben. In die dagen maakten nog de Aziatische koloniën de voorname glorie uit van den Griekschen naam, en de vaderstad van Herodotus en Artemisia had ook wel de vaderstad van Phanes kunnen blijven.

Ofschoon dan de namen in den roman van Ebers meest allen historisch zijn, kunnen de karakters, al is bij de schildering daarvan getrouwelijk gebruik gemaakt van enkele aanduidingen

door Herodotus gegeven, voor verreweg het grootste gedeelte als gefingeerde beschouwd worden; en daar het ons volstrekt aan de middelen ontbreekt om die personen nader te leeren kennen, zoo had de schrijver, dunkt mij, hier volle vrijheid om zijne verbeelding te laten werken, en ze ons voor te stellen zooals hij ze voor zijn verhaal behoefde, mits blijvende binnen de grenzen der waarschijnlijkheid en psychologische bestaanbaarheid. Slechts van één zijner hoofdpersonen, van Amasis, geeft Herodotus eene uitvoerige karakterschildering, die Ebers in zijne voorstelling van dien vorst geheel is gevolgd. Ook de aanduidingen van den Griekschen schrijver omtrent Kambyses zijn niet door hem in den wind geslagen; maar, zonder dat hij ergens daarmede in strijd geraakt, heeft Ebers, gelijk de aard van zijn verhaal met zich bracht, dit karakter in vele bijzonderheden uitgewerkt, en hij is daarin meesterlijk geslaagd. Hij teekent ons Kambyses als eene oorspronkelijk groote en edele natuur, allengs ondermijnd en bedorven door de vergoding waarvan hij, eerst als erfgenaam van den Perzischen troon, later als koning, het voorwerp was; als een -man van machtige hartstochten, die hij nooit geleerd had te matigen of te bedwingen. De schildering der betrekking van Kambyses tot Nitetis behoort, dunkt mij, tot het voortreffelijkste wat de roman-literatuur aanbiedt. De liefde van Nitetis voor een man als Kambyses laat zich volkomen begrijpen; want ook wij zelven kunnen hem bij de lezing, in weêrwil zijner ontzettende buitensporigheden, niet haten; wij kunnen hem slechts beklagen. De verdenking der trouw van Nitetis is door de uitnemende kunst van het verhaal zoo gemotiveerd, dat wij, bij al de geweldenarijen die de koning jegens haar pleegt, hem toch niet gestreng kunnen veroordeelen. De smart, die zijn boezem beweegt, wanneer hij de dwaling inziet, waarvan de edele koningsdochter het slachtoffer is geworden, en hij haar voor altijd heeft verloren, is geheel zooals wij die in een man van zoo toomelooze driften kunnen verwachten. De onmatigheid waaraan hij zich overgeeft om er zijn leed in te verdrinken; het gevoel dat hem allengs aangrijpt dat hem de krachten van geest en ligchaam ontzinken, en hij slechts uit vrees, niet uit achting gehoorzaamd wordt; de naijver jegens zijn algemeen geachten en in alles gelukkigen broeder Bartja, die door een noodlottigen samenloop van omstandigheden gedurig nieuw voedsel ontvangt; dit alles brengt hem met vreessulijke noodwendigheid tot dien

trap van razernij, die hem tot een geessel maakte voor zijn rijk en voor het overwonnen Egypte, zooals de bladzijden van Herodotus ons hem teekenen.

Niet minder schoon en psychologisch waar is de teekening van Nitetis zelve, van wie de overlevering zoo weinig bericht, dat de schrijver daarin geheel de vrije hand had. Er is in die geheele figuur, zooals zij door Ebers is gemodeleerd, eene onovertrefbare hoogheid en waardigheid. Het trotsche zelfbewustzijn dat de koningsdochter uit een land, waar de vrouw niet, als in Azië, de slavin, maar de gelijke van den man was, tegenover den ellendigen gesnedene Boges, den overste van den harem, ten toon spreidt, is evenzeer op zijne plaats, als de wijze waarop hare vorstelijke ziel zich buigt voor de majesteit van Kambyses, dien zij leert kennen op een oogenblik waarop zijn aanleg en karakter nog niets van hunne grootheid verloren hadden. In de diepe smart over de miskenning, die haar, ten gevolge der listen van Boges en der ongunst van het lot, weldra ten deel valt, behoudt zij eene kalme zelfbeheerschiug, die de deelneming van den lezer verdubbelt. Treffend is ook de schildering harer verhouding tot de goden van Perzië en die van haar vaderland. Ofschoon de sterk sprekende nationaliteit van Egypte zich geen oogenblik in haar verloochent, weet de welsprekendheid van Kroestis haar een oogenblik te verzoenen met het denkbeeld, dat zij, door hare positie gedwongen de leer der Magiërs te omhelzen, in de goden van Perzië dezelfde bovenaardsche machten in andere vormen vereert; maar toch strekt zij in het aangezicht des doods de smeekende handen uit naar de goden, die zij in hare kindschheid had leeren vereeren, en verwijt zij zich de versmading van Isis en Hathor, de vriendinnen harer jeugd, met innig berouw.

Niet minder voortreffelijk zijn de meeste andere karakters geteekend; vooral de vrouwelijke bezitten eene groote aantrekkelijkheid. Dit verklaart zich uit de omstandigheden waaronder de schrijver dezen roman te boek stelde. Bij de schildering van Uhodopis, Ladike en Kassandane stond hem zeker de teedere zorgvolle nioeder vaak voor den geest, die hem in een langdurige zware ziekte verpleegd en bemoedigd had; de schildering van Sappho en hare liefde voor Bartja werd ongetwijfeld beheerscht door het beeld van haar, met wie hij kort na de voltooiing van zijn werk zich in een echt verbond, die zoo gelukkig moge zijn als zijne edele ziel het verdient.

Het zou mij te ver voeren, indien ik ook over die andere karakters wilde uitweiden. Ik meen genoeg gezegd te hebben om te doen zien welk een voortreffelijk meester in karakterschildering Ebers zich heeft betoond. Alleen over Phanes moet ik mij nog eenige opmerkingen veroorloven. Hij is onder de handen van den schrijver een model-Griek geworden, in wien schier alle groote eigenschappen en talenten vereenigd zijn, die de Hellenen van de barbaren onderscheidden; een soort van wondermensch, die met de werkelijkheid kwalijk bestaanbaar is. Ofschoon tot een geheel andere sfeer behoorende, herinnerde hij mij Sidonia, den Israëlietischen bankier in Disraëli's ‘Coningsby,’ van wien de schrijver zegt: ‘Sidonia had alle bronnen van menschelijke kennis uitgeput; hij was meester van de kennis door alle natiën verworven, van alle doode en levende talen, van iedere literatuur, zoo Oostersche als Westersche. Hij had de onderzoekingen der wetenschap vervolgd tot haren laatsten term, en ze opgeluisterd door eigene waarnemingen en proefnemingen. Hij had onder alle klassen der samenleving verkeerd, iedere combinatie van natuur en kunst gadegeslagen, en den mensch onder iederen vorm van beschaving tot zelfs in den wilden staat bestudeerd. De invloed van geloofsbelijdenissen en wetten, zeden, gewoonten, overleveringen in al hunne verscheidenheden, was aan zijn persoonlijk onderzoek onderworpen geweest.’ Zulk eene vatbaarheid is bovenmenschelijk. Zelfs de grieksche dichters en kunstenaars, die hunne goden voorstelden als veredelde menschen, maakten hen niet tot den type van alle voortreffelijkheden tevens, maar ieder hunner van eenige uitstekende eigenschap afzonderlijk. Ik zal niet bijeentrekken al het wonderbare wat in den loop van Ebers' roman van dé onbegrensde begaafdheid van Phanes verhaald wordt; maar alleen zeggen dat Phanes en Sidonia mij evenzeer onmogelijk schijnen.

Nevens de voortreffelijke ontwikkeling der karakters verdient ook het geheele plan van dezen roman, de ontwikkeling der intrigue, de hoogste aanbeveling. Terwijl deze zich zonder eenige gewelddadigheid voegt in de lijst door de historische overlevering geboden, onderscheidt zij zich door eenvoudigheid en natuurlijkheid aan de eene zijde, terwijl zij toch aan de andere genoeg ingewikkeld is en de nieuwsgierigheid prikkelt om de belangstelling gaande te houden. Veel mag ik over dit punt niet zeggen, en veellicht heb ik den sluier reeds te ver opge-

tild door hetgeen ik hoven aangaande de ware afkomst van Nitetis gezegd heb. Wilkie Collins heeft volkomen gelijk, dat de recensent van een roman den auteur moet weten te prijzen en te laken, zonder zijn verhaal *at second-hand* te vertellen. Zulk een kort verslag kan geen recht laten wedervaren aan de kleinigheden, die het verhaal geleidelijk en waarschijnlijk maken en wordt dus veeltijds een caricatuur. Ook den lezer, voor wien de prikkel der nieuwsgierigheid en het genot der verrassing verloren gaan, wordt daardoor geen dienst bewezen. Ik bepaal mij dus hier tot nog een paar opmerkingen. De verbazende gelijkenis tusschen den koningszoon Bartja en den Magiër Gautama, die tot eenige der belangrijkste en best gedachte incidenten in dezen roman aanleiding geeft, en in de ontwikkeling van het rampzalig lot van Nitetis een hoofdrol speelt, is het eenige wat in dit verhaal wat veel de gewone kunstgrepen der romanschrijvers herinnert; zij zal bovendien aan menigen lezer wellicht te onwaarschijnlijk voorkomen. Onderlinge verwisseling van tweelingbroeders, ofschoon in het da-gelijksch leven lang niet zoo menigvuldig als in romans en tooneelstukken, daar de gelijkenis in de werkelijkheid wel nimmer zoo volkomen is als zij ons b.v. in de ‘Comedy of Errors’ wordt voorgesteld, laat zich echter nog al denken; zelfs de verwonderlijke gelijkenis tusschen twee halve zusters, waarop een deel der fijn gesponnen intrigue van ‘the Woman in White’ berust, wil ik laten gelden; maar dat tusschen twee personen van geheel verschillende afkomst eene zoodanige gelijkenis bestaat, dat zij door degenen die hen het best kennen geheel voor elkander worden aangezien, is zeker wel wat heel sterk. Maar men mag hier niet uit het oog verliezen, dat juist deze trek bijzonder goed als historisch geconstateerd is. Het opschrift van Bisitoen zegt van Graumata: ‘Hij loog tegen het rijk: ik ben Bartja, de zoon van Cyrus, de broeder van Kambyses,’ en dat hij daartoe door zijne gelijkenis met dien broeder van Kambyses werd in staat gesteld, wordt ons niet alleen door Herodotus, maar ook door het in andere opzichten geheel afwijkend verhaal van Ktesias verzekerd.

Men zou misschien kunnen vragen of, met het oog op den loop des verhaals, het wel zoo geheel terecht naar Nitetis genoemd is, daar toch reeds in het begin van het derde deel de Egyptische koningsdochter van het tooneel aftreedt. Zeer juist is echter wat Ebers zelf in zijne voorrede daaromtrent opmerkt:

‘Ik heb de stof zoodanig verdeeld, dat ik den lezer in de eerste plaats, bij wijze van inleiding, in een Griekschen kring breng, waarvan de aard hem niet zoo geheel vreemd pleegt te zijn. Door dezen Helleenschen voorhof komt hij, behoorlijk voorbereid, in Egypte en vandaar naar Perzië, om eindelijk tot den Nijl terug te keeren. Zijne belangstelling wordt in gelijke mate voor deze drie volken gevraagd. Daarom rast ook de geheele zwaarte der handeling niet op éénen enkele held; veelmeer heb ik gepoogd deze verschillende natiën allen evenzeer in geschikte vertegenwoordigers te individualiseeren. Wanneer ik desniettemin aan mijn roman den naam der “Egyptische koningsdochter” gegeven heb, dan is dit geschied, omdat van het lot van Nitetis het wel en wee van dat aller andere handelende personen afhangt, en deze dus als het middelpunt der geheele handeling kon beschouwd worden.’

Doch zonder de juistheid dezer opmerkingen in het minst te willen weerspreken, zonder te ontkennen dat te midden der groote verscheidenheid van tooneelen uit deze dispositie voortgevloeid, eene strenge eenheid van handeling wordt gehandhaafd en geene episoden van eenige beteekenis zijn ingelascht, die, met het oog op het geheel, als overtollig of belemmerend zouden kunnen worden Tdtgemonsterd, mag ik echter mijn gevoelen niet verbergen dat na den dood van Nitetis de handeling eenigzins kwijnt, en het grootste gedeelte van het derde deel niet meer dezelfde belangstelling opwekt, die in het tweede tot zulk eene buitengewone hoogte is opgevoerd. Het spreekt van zelf dat de schrijver zich niet kon onttrekken aan de verdere schildering van het lot van zoo vele personen, wier schimmen hij had opgeroepen om ze voor de oogen zijner lezers met een nieuw leven te begiftigen; maar de vraag is of dit niet wat korter, in wat meer gedrongen vorm had kunnen geschieden. Het derde deel is niet geheel vrij van *longueurs*, en de schuld daarvan moet mijns inziens daaraan geweten worden, dat de schrijver door wat al te veel zucht werd bezield om gebruik te maken van alle trekken der historische overlevering omtrent zijne personen, ons door Herodotus geboden, en om geene gelegenheid te laten voorbijgaan, ten einde ons met de détails van de denkwijze en de huishouding der oude Egyptenaars zoo volledig mogelijk bekend te maken. Doch op dit laatste punt kom ik straks nog nader terug.

Ik wil thans, na met de personen en de handeling in den

roman van Ebers te hebben afgedaan, nog wat nader stilstaan bij hetgeen ik hierboven reeds als het hoofddoel van zijn werk heb doen kennen, den wensen om zijne lezers met den geest, de zeden en het kost aam der volken, in wier midden bij hen verplaatst, bekend te maken, en dus de resultaten dier studiën te populariseeren waaraan hij zijn leven gewijd heeft. Indien de Engelsche dichter naar waarheid zeide:

> 'The proper study of mankind is man,'

zal niemand de belangrijkheid van zalk een doel kunnen betwisten. De geschiedenis der oorlogen en dynastiën van de oude Perzen en Egyptenaren is ons gebrekkig bekend, de personen die op de ontwikkeling dier volken een beslissenden invloed geoefend hebben, zijn voor ons in dichte nevelen gehuld; maar de voortgaande ontsluiering der gedenkstukken door de oudheid ons nagelaten, heeft ons in staat gesteld een diepen blik te werpen in het volksleven, en de heerschende denkbeelden, den trap van kennis en ontwikkeling, de gewoonten van het dagelijksch leven in vele opzichten met verwonderlijke nauwkeurigheid te leeren kennen. Heb ik reeds vroeger doen opmerken dat mij deze, haast zou ik ze noemen onpersoonlijke geschiedenis voorkomt het gebied te zijn waarop de *historische* roman zich als zoodanig het veiligst kan bewegen en het best zijn doel bereiken om de verdichting in zekere mate aan de bevordering van historische kennis dienstbaar te maken, ik mager thans wel bijvoegen dat hij dan eene bijzondere aantrekkelijkheid heeft, wanneer hij ons voert naar tijden en landen, zoo ver van ons verwijderd, aan de meesten onzer zoo weinig bekend, eerst zoo kortelings, zelfs voor de mannen der wetenschap, door volhardende maar nog zoo weinig gepopulariseerde studiën ontsloten, en tevens voor de geschiedenis der beschaving zoo bij uitnemendheid belangrijk als Perzië en Egypte. Van de Grieken spreek ik hier niet, omdat zij ons minder vreemd en reeds meermalen voor ons geschilderd zijn, en de studiën der laatste jaren ons juist niet veel nieuws hebben geleverd, dat dienen kan om hun beeld thans volkomener te schetsen. Bovendien, ofschoon ik de tafereelen iiit het Grieksche leven, ons door Ebers geschetst, geenszins laag stel, ik kan toch niet ontveinzen dat zij mij minder volkomen toeschijnen, dan die aan het leven der Egyptenaars en Perzen ontleend. Ebers is - zoo althans ben ik geneigd na de lezing van zijn werk hem mij voor te

stellen - een man van ernstig karakter, van groote gemoedelijkheid, van een hart warm kloppend voor al wat groot en edel is, maar wiens lipjsen zich niet gemakkelijk en slechts half onwillig tot een scherts plooien. In het Perzische leven moest hij, zou ik haast zeggen, zich als Duitscher gemakkelijk terecht vinden. De ernst en diepte der Zoroastrische leer, de oprechtheid en waarheidsliefde en de kosmopolietische weetgierigheid der oude Perzen - tot mijne spijt moet ik er bijvoegen', ook een weinig hunne zucht voor het vreemde en hun slaafsche zin tegenover de machtigen der aarde - doen hen sterk op de hedendaagsche Duitschers gelijken. Tot de ernstige, sombere, zich vast aan het overgeleverde klemmende Egyptenaren - om zoo te zeggen de Spanjaarden der oude wereld - kon het ernstig gemoed van onzen schrijver zich gemakkelijk den toegang banen. Maar de etherische geest der Grieken - ik zou zeggen de Pranschen der oudheid, ofschoon met het gevoel dat men door de vergelijking den Franschen een te groot compliment maakt - is hem meer vreemd. Ongetwijfeld kent hij hen even goed, en zijn werk bewijst dat hij hen nog veel meer bewondert; maar hij kan niet zoo gemakkelijk met hen denken en spreken, en de gesprekken in die Grieksche kringen ten huize van Hhodopis behouden iets *schwerfaïliges*, zij vertoonen te weinig de spranken van het levendig Grieksch vernuft en gevens ons de fijne prikkeling van het echte Attisch zout wat schaars te genieten. Voor mijn gevoel staat onder de Grieken, door den schrijver geschilderd, de ernstige Spartaan Aristomachus als de best geslaagde bovenaan: hij is ook het meeste waar, althans zoo wij de gewone overlevering volgen, en niet met van Limburg Brouwer en Grote in den Spartaanschen ernst en deftigheid grootendeels slechts huichelarij zien.

Het is moeilijk om opmerkingen van dezen aard binnen de rechte maat te houden en aan den lezer geen sterkeren indruk te geven dan bedoeld is. Het is er zeer verre van af dat ik de schildering der Grieken mislukt zou achten; maar indien eens onze Cobet zich verledigen wilde om zijne onverlijkbare kennis der Grieksche oudheid dienstbaar te maken aan de schildering van tooneelen waarin Grieken sprekende werden ingevoerd, dan zou de vergelijking met de tooneelen van Ebers beter doen zien dan ik het kan uitdrukken, waarin naar mijn gevoel de pogingen des schrijvers om ons de Grieken voor te stellen, meer of min zijn te kort geschoten.

Indien Ebers in zijne voorrede de vrees uitdrukt, dat de mannen der wetenschap hem hard zullen vallen over de frivoliteit van het streven om de resultaten zijner studiën in het kleed der verdichting te hullen, dan toont hij, mijns inziens, alleen, hoe gelukkig hij zich boven de pedanterie dier mannen van de wetenschap verheven heeft en hoeveel hooger hij staat dan zij, wanneer zij werkelijk tot zulke aanmerkingen in staat zijn. Ik wil hierover liefst geen enkel woord verliezen. Evenmin wil ik uitweiden over de groote uitgestrektheid en nauwkeurigheid van de kennis der Egyptische, Perzische en Grieksche oudheid die Ebers aan den dag legt. Men kan over zulk een boek als het zijne eene geheel wetenschappelijke kritiek schrijven, en het is geschied door meer bevoegden dan ik ben, ten onzent onder anderen door Dr. Leemans in den Nederlandschen Spectator, en gedeeltelijk ook door de beide vertalers, die aan de noten van den schrijver eene menigte zaken hebben toegevoegd, en daarbij ook gewezen op enkele, verkeerdheden, waarin hij vervallen is, die nieuwere of door den schrijver toevallig niet geraadpleegde onderzoekingen hen in staat gesteld hebben te ontdekken. Zoo zou ik ook op mijne beurt kunnen vragen, of men thans nog, na de onderzoekingen van Oppert en Rawlinson op het gebied der Babylonische oudheid, en à la barbe van het gezag van Berosus, in navolging van Gresenius en Duncker, de Chaldeërs met vertrouwen kan voorstellen als ‘dat priestergeslacht van Babyion, hetwelk uit het Noorden was overgekomen?’ En evenzoo zou ik, dunkt mij, gegronde bedenking kunnen maken tegen het gebruik dat hier en daar van het boek Daniël gemaakt is, welks inhoud de schrijver van meer historische waaide schijnt te achten dan de kritiek van een von Lengerke of Hitzig of van onzen Kuenen veroorlooft. Doch het was mijn voornemen niet bij deze beschouwing in zoodanige détails te treden, wat trouwens te minder noodzakelijk is, daar het op voldoende schaal door anderen is geschied. Ik wil hier echter iets anders in het oog vatten, dat meer op de waarde van het werk als kunstwerk betrekking heeft.

Het komt mij voor dat de romanschrijver, die zich voorstelt het kostuum en volksleven van een zeker tijdvak te schetsen, gevaar loopt voor twee klippen, die Ebers niet altijd even gelukkig is ontzeild. De eerste is deze, dat hij de spiekend ingevoerde personen dingen laat zeggen die alleen dienen tot onderricht van den lezer, maar eigenlijk in hunnen mond niet

passen, omdat zij geheel overbodig zijn ten overstaan der personen tegenover wie zij in den roman zelven zijn geplaatst. Om mijne meening duidelijk te maken zal ik uit het werk van Ebers eeuige voorbeelden aanhalen, waarin ik de woorden, waarop mijne aanmerking slaat, cursief laat drukken. D. I, bl. 34: 'We hadden toch zware stormen door te staan en zouden er ter nauwernood ons leven hebben afgebracht, als deze Samische zeekasteelen, *met hunne stevige kielen, ibissnavels en vischstaarten*, niet zoo voortreffelijk getimmerd en bemand waren.' Ald. bl. 39: 'Hoe zal ik u een schildering geven ..... van het plechtig overhandigen van den olijftak, *die door een knaap uit Elis, wiens beide ouders nog in leven waren, met een gouden mes van den heiligen olijfboom in de Altis, door Seracles zelven voor eeuwen geplant, moest worden gesneden?'* Ald. bl. 58: 'Ik kom tot u met deze bede, ten eerste wijl ik uw goede hart ken; ten andere, wijl uw huis, krachtens den vrijbrief des konings, die het tot een asyl heeft gemaakt, de kinderen voor alle nasporingen der politie-agenten vrijwaart. *Want deze personen moeten, in dit aan vormen zoo rijke land, kennis nemen van alle vreemdelingen, zelfs al zijn dit kinderen, om daarvan aangifte te doen bij de districtsbeambten*.' D. II, bl. 14: 'Breng mij nu getrouw over, wat zij op mijne vragen zal antwoorden, want ik versta geene andere dan de perzische en assyrische taal, *welke laatste ik, ter wille van de Babyloniërs, op lastvan mijn vader, met groote moeite heb aangeleerd*.' Aid. bl. 91: 'Op den tocht naar Bubastis had Amasis eene oogontsteking gekregen, *hetgeen hier in Egypte geene zeldzaamheid is*.' Aid. bl. 106: 'Maar eenige der Achaemeniden zullen zeker komen. Zij zijn, *gelijk alle Perzen*, zoo groote liefhebbers van tuinen en bloemen, dat zij dit zoo zeldzame schouwspel niet gaarne zouden missen.' Ald. bl. 129: 'Houdt op met dit ijdel gesnap en dwaas getier! Laat ons, dronken als we zijn, *naar de geiuoonte der Persen*, krijgsraad houden!' D. III, bl. 9: 'Mijn grootvader was een tempeldienaar, mijn vader was het, daarom moet ik het natuurlijk ook worden.' 'Gij hebt volkomen gelijk, *alzoo luidt de wet der kasten, volgens welke Amasis nooit iets anders had mogen zijn dan een arm hoofdman der soldaten*.' Aid. bl. 22: 'De guit vertelt me juist dat zijn vader, *gelijk de Egyptenaars plegen te doen, als hunne vrouwen de kinderen te veel alleen laten*, de schoenen zijner moeder had weggestopt.' Men zal mij geloof ik gereedelijk

toegeven dat het overbodig en daarom onnatuurlijk is, dat alzoo Grieken aan Grieken, Perzen aan Perzen, Egyptenaren aan Egyptenaren verhalen, wat Grieksche, Perzische of Egyptische zeden met zich brengen.

De andere klip is daarin gelegen, dat de zucht om toch recht vele détails van het volksleven te doen kennen, verleidt om dit te doen waar de loop van het verhaal het niet vordert, ja zelfs de gang daarvan er door wordt gestremd. Ik meen dit hier en daar vooral in het derde deel te hebben opgemerkt, waarin de schrijver, zoo het schijnt, zich beijverd heeft, om nog het een en ander van dien aard in te lasschen, waarvoor hij vroeger geene ongezochte plaats had kunnen vinden, en juist dit heeft, zooals ik reeds opmerkte, met andere oorzaken samengewerkt, om aan het verhaal in het derde deel iets gerekts en kwijnends te geven, in tegenstelling met de vroegere deelen des werks. Zoo wordt op bl. 108 het verhaal der ijverige pogingen van Bartja en Darius om de vrijheid en het leven van Zopyrus te redden, op vrij ongepaste wijze door de volgende beschrijving in zijn voortgang gestuit: ‘Op eene afgelegene plaats traden zij aan wal, en kwamen dadelijk daarop in de wijk der handwerkslieden, die, in weêrwil van de verbazende hitte, met onverdroten ijver hun werk verrichtten. In den open hof van een bakker zag men knechten, die het grove deeg met de voeten, het fijne meel met de handen kneedden. Brooden van allerlei vorm werden uit den oven gehaald: cirkelen langwerpig-ronde gebakken, wittebrooden, in de gedaante van schapen, slakken en harten, in manden gelegd. Sterke knapen plaatsten drie, vier of vijf dier manden op het hoofd, en droegen deze vlug en handig naar de, in de andere deelen der stad wonende klanten. Een vleeschhouwer slachtte voor zijn huis een os, welks pooten bijeengebonden waren, terwijl zijne knechts op slijpsteenen hunne messen scherpten, om het ligchaam eener wilde geit te ontleden. Vroolijke schoenmakers riepen uit hunne kramen de voorbijgangers aan, en timmerlieden, kleêrmakers, schrijnwerkers en wevers waren allen ijverig in de weêr. De vrouwen der ambachtslieden, met hare naakte kinderen aan de hand, kwamen op straat om inkoopen te gaan doen, terwijl eenige soldaten naar den wijn- en bierschenker liepen, die zijne bedwelmende waar in het openbaar op de straat uitventte.’ Het is zeker wel aardig dat men al deze bijzonderheden door de studie der Egyptische monumenten leeren

kan; maar het boezemt den lezer, op het oogenblik dat hij in eenige spanning verkeert om te weten hoe het met Zopyrus zal afloopen, in het minst geen belangstelling in, en hoe zeer het hier een *hors d'oeuvre* is blijkt het best uit de woorden, die de schrijver zelf er onmiddellijk op laat volgen: ‘Onze vrienden sloegen op dat alles echter geen acht.’ Niet veel beter voegt in het verhaal de uitvoerige beschrijving der kamer en toilet-tafel van Tachot, D. III, bl. 204, hoeveel zij ook tot eene juiste voorstelling van het Egyptische leven moge bijdragen. Het verhaal als zoodanig zou er bij gewonnen hebben, indien Rhodopis, in plaats van hare opmerkzaamheid aan al die kleinigheden te wijden, dadelijk tot het onderzoek der groote beschilderde kast was overgegaan, die de eenige voorwerpen bevatte waaraan voor het verhaal zelf eenig gewicht toekomt.

Doch de kleine vlekjes die ik hier, met te veel vitzucht misschien, heb aangewezen, zijn weinige in getal en schaden aan het geheel niet meer dan een enkel zomersproetje aan een anders schoon gelaat. Er is echter een ander punt, waaromtrent Ebers zelf zich in zijne voorrede eenigermate verantwoordt, dat, met het oog op de algemeene kunsttheorie voor geschriften van dezen aard, wel waard is dat wij er nog eenige oogenblikken bij stilstaan.

Ik heb boven reeds eenige woorden uit des schrijvers voorrede aangehaald, waarin hij zich voorstelt, welk oordeel tweeërlei soort van critici over zijn werk zullen vellen. Met de eerste soort, wier kritiek het geheel zou treffen, hebben wij afgedaan. Aan de tweede soort, wier aanmerkingen tegen de onderdeelen, en vooral tegen de anachronismen zouden gericht zijn, antwoordt Ebers zelf het volgende: ‘Tegen de tweede klasse van beoordeelaars kan ik mij niet zoo gemakkelijk verdedigen; want ik weet maar al te goed dat de geleerde kan misprijzen wat de aestheticus toejuicht, en daarentegen de eerste welgevallen kan vinden in dingen, die de laatste zal berispen. Bovendien zijn de berichten die uit de zesde eeuw vóór Chr. tot ons gekomen zijn, zoo schaarsch en onvolledig, dat het ons onmogelijk toeschijnt in een werk van dezen aard de anachronismen geheel te vermijden. Voor grovere misslagen in dingen van uitwendigen aard kan men zich echter met eenige vlijt en opmerkzaamheid nog wel wachten; maar daarentegen kan, en mag zelfs, een schrijver zich ten aanzien van dieper liggende zaken nooit geheel losmaken van de ziens- en denkwijze van

den tijd en het land waarin hij geboren werd. Want, zoo hij de menschen en de toestanden van zooveel eeuwen her geheel wilde schilderen zoo als zij waren, dan zou de lezer der 19de eeuw hem deels niet verstaan, en deels in zijn werk geen smaak vinden. De handelende personen zullen dus wel op Grieken, Perzen enz. gelijken; maar men zal steeds aan hunne gesprekken en handelingen kunnen bespeuren, dat zij beschreven zijn door een Christelijk-germaansch schrijver, die zich niet geheel kan losmaken van de “sentimentaliteit” zijner eeuw.’

Men kan uit deze woorden gemakkelijk opmaken dat de schrijver vrij wel overtuigd is, zich in grovere en uitwendige zaken aan geene anachronismen te hebben schuldig gemaakt, dan dezulke die gemakkelijk kunnen verontschuldigd worden door de gesteldheid der bronnen waaruit hij moest putten, en daarom ook even bezwaarlijk zouden kunnen worden aangetoond als vermeden, maar dat hij daarentegen gedrukt wordt door het besef dat hij de oude wereld ten aanzien van hare levensbeschouwing, vooral met betrekking tot hetgeen wij gewoon zijn onder den naam van *gemoed* samen te vatten, niet geheel naar waarheid heeft geschilderd. Tot zijne verontschuldiging brengt hij bij dat de schrijver der 19de eeuw dit noch *kon* noch *mocht* doen.

Wanneer Ebers van *kunnen* spreekt, schijnt hij hier alleen te doelen op het onvermogen van den mensch om zich geheel en al los te rukken van de denkbeelden die de maatschappij beheerschen waarin hij werd geboren en opgevoed. Dat dit hoogst moeilijk is, wordt volkomen door mij toegegeven; misschien kan het zelfs, wanneer het in geheel absoluten zin genomen wordt, onmogelijk genoemd worden; maar dat in allen gevalle de kunstenaar die zich aan de schildering van ver vervlogen eeuwen wil vragen, er naar streven moet, is dunkt mij duidelijk. Met hetzelfde recht waarmede wij van den dichter die ons andere menschen dan zich zelven schilderen wil, vorderen dat die een eigen karakter hebben en uit eigen aandrift handelen, en niet bloote weêrspiegelingen van des dichters eigen gemoed zijn, kunnen wij ook vorderen van hem die ons andere tijden dan de zijne schilderen wil, dat die tijden in zijn werk hun eigen kleur en karakter dragen. Beiden maken deel uit van hetzelfde streven naar objectiviteit. Waarom worden Shakespeare en Göthe als de grootste dichters der nieuwere tijden vereerd? Omdat zij het meest objectief zijn: met andere woorden, omdat zij den vrijsten en ruimsten blik op het leven hebben gehad, andere karakters, andere

hartstochten, andere tijden dan hunne eigene hebben begrepen, en ze ons geschilderd zoo als ze waren. Ik kan mij dan ook volstrekt niet vereenigen met de soort van aanbeveling, die met de volgende woorden in de voorrede van den heer Rogge schijnt bedoeld te zijn: ‘Hetzij Ebers zijne personen laat spreken of handelen, hij weet hunne karakters meesterlijk vol te houden. Dat hij sommigen, en ik heb hier bepaald het oog op Kroesus, wel eens verhevene denkbeelden laat uitspreken, die eerst in later eeuwen tot rijpheid zijn gekomen, ja zelfs in onze dagen nog lang niet algemeen zijn aangenomen, zal ons te minder verwonderen, wanneer wij bedenken, *dat de schrijver in dit boek zich zelven heeft gegeven*.’ Ik heb er volkomen vrede mede dat iemand zich zelven geeft in eene autobiographie, in mémoires, of zelfs in een bundel lyrische poëzy, maar in een drama of roman verlang ik niet de afspiegeling van zijn eigen gemoed, maar van ‘das volle Menschenleben.’ Ik verdiep mij hier niet in de wijsgeerige vragen, welke de oorsprong, de aard en de grenzen zijn van het vermogen van den mensch om zijn medemensch, ook dien van andere tijden en landen, en tot zelfs den zoon der wildernis, te begrijpen en te doorschouwen; ik beweer alleen dat de beoordeelaar van een kunstwerk van dezen aard niets met de individualiteit van den kunstenaar of de eigenaardige zienswijze van zijn tijd en land, maar alleen met de waarheid zijner voorstelling heeft te maken; en dat zeer verschoonbare gebreken in dit opzicht - verschoonbaar omdat misschien het toppunt van de kunst zelfs voor de grootsten onbereikbaar is en althans in den regel de spreuk *in magnis voluisse sat est* moet blijven gelden - toch gebreken zijn.

Daarentegen ben ik geneigd de verontschuldiging, dat de schrijver der negentiende eeuw het antieke leven in zulk een verhaal, voor algemeene lectuur bestemd, niet in alle opzichten naar waarheid *mag* afschilderen, tot zekere hoogte te laten gelden. Er is zelfs in het Grieksche leven eene zekere zijde, waarvan onze eeuw zich met walging zou afkeeren, en met welker schildering geen schrijver van onzen tijd zijn bladzijden mag bezoedelen. Doch dit is een quaestie van *laten*, niet van *doen*; met andere woorden, er is in het leven der ouden het een en ander dat de romandichter van onzen tijd niet *mag* schilderen, dat hij onaangeroerd *moet* laten; maar dit geeft hem geen recht om in zijne schildering vreemde elementen te brengen, die in andere landen of tijden te huis behooren.

Het komt mij echter voor dat de verdediging van Ebers volstrekt niet onmogelijk, zelfs niet bijzonder moeilijk is; maar dat zij op geheel andere gronden moet rusten. Ik ben overtuigd dat de schrijver zelf dat zeer wel gevoeld heeft; want hij heeft ze aangeduid niet in zijne eigene woorden, maar in de woorden van Alexander von Humboldt (*Kosmos*, II, S. 19), die hij zich als motto heeft gekozen: ‘Man hat mehrfach bemerkt, dass in den Briefen Cicero's und des jüngeren Plinius Anklänge moderner Sentimentalität nicht zu verkennen seien. Ich finde darin nur Anklänge tiefer Gemüthlichkeit, die *in jedem Zeitalter, bei jedem Volksstamme* aus den schmerzlich beklommenen Busen empor steigen.’ Als motto klinken deze woorden vreemd; op hunne plaats in de voorrede aangehaald, hadden zij de autoriteit van een groot man als een machtig schild aan de pijlen der veronderstelde kritiek voorgehouden.

Even als Alexander von Humboldt geloof ook ik dat de oude wereld niet in die mate ontoegankelijk was voor die fijnere gewaarwordingen, die thans de borst der menschen bewegen en roeren, als Ebers door zijn voorrede ons zou doen gelooven. Soortgelijke kreten van liefde en smart werden ook toen vernomen, soortgelijke tranen van verteedering ook toen geschreid. Eene radicale verandering in de menschheid heeft sedert niet plaats gegrepen, hoeveel ontwikkeling er ook heeft plaats gehad. Het verschil is een bloot gradueel, en in enkele bevoorrechte individuen wordt de toekomende ontwikkeling geanticipeerd en voorgevoeld wat later eeuwen meer algemeen gevoelen zullen. Is de eenheid van het menschelijk geslacht ons een waarborg dat niets van hetgeen wij thans gevoelen kunnen, aan andere tijden en volken absoluut vreemd is of was, waar zal dan de dichter de grenzen stellen? Welke mate van sentimentaliteit zal het hem geoorloofd zijn uit de gesprekken en handelingen van menschen zes eeuwen vóór Christus te doen spreken?

Cicero en Plinius de jonge staan veel dichter bij die tijden dan wij, maar blijven er toch ook nog door zoovele eeuwen van gescheiden, en behooren tot een zoo geheel ander volk, dat wij ook de sentimenten in hunne schriften nedergelegd, niet zonder anachrouismus in de tijden van Amasis en Kambyses kunnen overdragen, tenzij wij ze beschouwen als gemeenschappelijk eigendom der menschelijke natuur. Maar zijn ze dit, waarom, zal men dan vragen, vertoonen zij zich niet in de geschriften van nog hoogere oudheid? Doch worden ze daar

dan inderdaad gemist? Ziedaar wat moeilijk te bewijzen zou zijn. In de eerste plaats omdat wij hier te doen hebben met een verschijnsel dat zich niet laat begrenzen, niet definiëeren; waarvan men niet kan zeggen: daar is het, en daar is het niet; dat men vinden kan in kiem, waar het nog geen boom is geworden, maar dat licht in dien embryo-toestand wordt voorbijgezien. In de tweede plaats omdat de bronnen onzer kennis van vele volken der oudheid juist zoo schaars ten opzichte van hun gemoedsleven vloeien. Wil men daarover oordeelen, dan moet men ten minste over een grooten schat van letterkundige voortbrengselen in verschillende richting kunnen beschikken. Daaromtrent kunnen ons de Egyptische monumenten en de weinige ontcijferde papyrussen niets leeren; daaromtrent bewaren de opschriften in spijkerschrift een diep stilzwijgen, en kan zelfs wat van de zend-boeken is overgebleven ons weinig mededeelen. Maar in de letterkunde der Grieken, - het eenige van de drie in Ebers' roman ons voorgestelde volken, dat zich door dit beste en verst strekkende middel van zelfopenbaring op ruime schaal voor ons heeft blootgelegd, ofschoon juist van de lyrici, die ons hier wellicht de grootste dienst zouden bewijzen, slechts onbeduidende fragmenten zijn gered, - in de letterkunde der Grieken komt het mij lang niet onmogelijk voor de sporen van naar onze moderne sentimentaliteit zweemende gewaarwordingen tot in veel hoogeren ouderdom, in Menander en Euripides b.v., te ontdekken, wanneer het aan goeden wil om ze te vinden niet hapert.

Ik wil een voorbeeld bijbrengen, dat door Ebers zelven in noot 45 (33 van den oorspr. tekst) van het tweede deel even wordt aangeduid om daardoor zekere uitspraak aan Kroesus in den mond gelegd, te rechtvaardigen. Het is eene plaats ons in de boeken van Cicero ‘de Natura Deorum’ (II: 37) bewaard, maar van een vroeger tijdperk, van een Griek, van Aristoteles afkomstig. ‘Si essent, qui sub terra semper habitavissent bonis et illustribus domiciliis, quae essent ornata signis atque picturis instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii, qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram, accepissent autem fama et auditione esse quoddam numen et vim deorum; deinde aliquo tempore patefactis terrae faucibus ex illis abditis sedibus evadere in haec loca, quae nos incolimus, et exire potuissent: quum repente terram et maria caelumque vidissent, nubium magnitudinem ventorumque vim cognovissent

adspexissentque solem, ejusque tum magnitudinem pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto caelo luce effusa: quum autem terram nox opacasset, tum caelum totum cernerent astris distinctum et ornatum lunaeque luminum varietatem tum orescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus et occasus atque in omni aeternitate ratos immutabilesque cursus; quae quum viderent, profecto et esse deos et haec tanta opera deorum esse arbitrarentur.' Hier is een blik op de heerlijkheid der natuur geworpen, die, zoo ik mij niet bedrieg, indien hij door een romandichter aan een persoon uit de hooge oudheid was toegeschreven, ontzaglijk veel gevaar zou loopen van wegens een zweem van moderne sentimentaliteit te worden veroordeeld.

Ik wil hiermede volstrekt niet ontkennen dat Ebers misschien in sommige opzichten wel wat ver gaat; dat zijn Kroesus misschien wat al te modern gekleurd is, en de liefdes-tooneelen tusschen Bartja en Sappho niet licht zoo door een Griek zouden geconcipiëerd zijn; maar toch acht ik zijn boek in dit opzicht voor eene gegronde kritiek nauw aantastbaar, daar niemand bij machte is hier een 'tot hiertoe en niet verder' uit te spreken.

Ik wil deze aankondiging, die naar mijne innige overtuiging aanprijzing worden moest, van een der uitnemendste voortbrengselen der nieuwere Duitsche letterkunde, met een woord over de Nederlandsche vertaling besluiten.

Die taak is met liefde en daarom goed volbracht; zij is gelukkig niet gevallen in handen onzer gewone vertaling-fabriekanten, die voor den kleinst mogelijken prijs eene waar leveren die naar haar geld is, maar in die van mannen die de waarde en schoonheid van Ebers' werk konden op prijs stellen, en zoowel de bekwaamheid als den wil hadden om daaraan in hunne vertaling recht te doen weêrvaren. Het is geene vertaling woord voor woord, maar zin voor zin, waarin voor iedere uitspraak van het oorspronkelijke een Hollandsch aequivalent is gegeven, en daarom voelt men bij het lezen nergens dat men eene vertaling leest, - zeker het beste bewijs dat eene vertaling goed is. De liefde waarmede de vertalers hunne taak hebben behandeld, blijkt vooral ook uit den schat van opmerkingen, bijvoegselen en terechtwijzingen waarmede zij de noten van het oorspronkelijke hebben verrijkt, opmerkingen die tevens toonen hoe in allen opzichte welbeslagen zij ten ijs kwamen.

Maar geen menschelijk werk is volmaakt, en ook aan deze vertaling kleven eenige vlekjes, waarop het misschien niet geheel overbodig is te wijzen, zoowel in het belang van een mogelijken herdruk, als van de lezers, die natuurlijk mede dwalen waar de vertalers het rechte spoor hebben verlaten, of in onzekerheid verkeeren waar bij hen iets onduidelijks is overgebleven. De enkele opmerkingen die ik hier mededeel zijn, voor zoover ik weet, alleen zoodanige, die aan vroegere recensenten ontgaan zijn, ofschoon ik mij daarvan juist niet angstvallig heb vergewist.

Aan het slot van het eerste hoofdstuk van het eerste deel wordt aan den Spartaan Aristomachus, uit naam der Delphische priesteres, het volgende orakel verkondigd:

> ‘Wenn einst die reisige Schaar von schneeigen Bergen herabsteigt
> Zu den Gefilden des Stroms, welcher die Ebne benetzt,
> Führt Dich der zaudernde Kahn herab zu jenem Gefilde,
> Welches dem irrenden Fuss heimischen Frieden gewährt;
> Wenn einst die reisige Schaar von schneeigen Bergen herabsteigt,
> Schenkt Dir die richtende Fünf, was sie Dir lange versagt.’

Deze dichtregelen zijn niet ongelukkig aldus vertaald:

> ‘Als van 't gebergt een ruiterschaar komt dalen
> In 't effen land, door vruchtbaar nat gedrenkt,
> Dan voert de boot u, moê van 't ommedwalen,
> Waar 't vreedzaam oord den zwervling ruste schenkt;
> En van de vijf moogt gij in 't eind verwerven
> Wat gij zoo lang, met rouw in 't hart, moest derven.’

Jammer echter dat de vertaler hier niet bedacht heeft dat het in zulk een profetie niet enkel op den algemeenen zin aankomt, maar vaak op de enkele woorden, die, oppervlakkig gezien, geheel willekeurig schijnen. Op blz. 85 van Deel I vraagt Aristomachus plotseling aan Kroesus: ‘Ik wenschte wel te weten, Lydiër, of de bergen met sneeuw bedekt waren, toen gij Perzië verliet.’ En het antwoord luidt: ‘De meeste bergen van het Perzische gebergte prijkten met heerlijk groen, toen wij, vóór vier maanden, naar Egypte opbraken. Maar er zijn hooge bergtoppen in het gebied van Kambyses, op welke zelfs in het heetst van den zomer de sneeuw niet smelt, en deze zagen wij in het zonlicht schitteren, toen wij naar de vlakte

afdaalden.' Aristomachus hield zich overtuigd dat nu gebeurd was wat het orakel had aangeduid. Alles ziet men, draait hier om de vermelding van *besneeuwde* bergen in de Godspraak, maar de vertaler die zich die latere plaats niet herinnerde, beschouwde dat *besneeuwd* slechts als een epitheton ornans, dat zonder schade kon wegvallen, en heeft daardoor het gesprek op blz. 85 onverstaanbaar gemaakt.

Doet de vertaling van: 'eine eigenthümlich träumerische Ruhe' door 'eene eigenaardige kalmte' (blz. 157) niet wat te veel aan het oorspronkelijke te kort? Voorbeelden van dien aard zouden wel meer zijn aan te voeren.

In noot 8 van het 1e Deel wordt van Alkman gezegd, dat hij den naam verdient van 'den lakedaemonischen "vrouwenlof"'. Zou de vertaler verstaan hebben wat hij daar schreef? De Duitsche schrijver denkt aan een der oude dichters van zijn Vaderland, die zich den bijnaam van 'Frauenlob' verwierf.

Zeer zonderling klinkt in noot 241 het volgende: 'De aardige verklaring der beteekenis van dat "itys ito" heeft Ebers de kinderlijke Sappho in den mond gelegd.' Nu, dit is juist wat uit het verhaal zelf blijkt, en behoefde niet te worden opgemerkt. Anders Ebers zelf: 'Die künstliche Deutung des "itys, ito" ist eine Spielerei, welche wir unserer kindlichen Sappho wohl in den Mund legen durften.'

Noot 247, aldus luidende: 'Zie het Königsbuch (1. Königsbuch) van Firdusi, söhne (1. Söhne) Feriduns', is een waar raadsel. Waar de Duitscher van Firdusi's *Königsbuch* en van de *Söhne Feriduns* spreekt, zou de Nederlander ten minste van zijn *Koningsboek* en van de *zonen van Feridoen* moeten spreken; anders raakt men in den waan dat een voortbrengsel van Duitsche letterkunde bedoeld is. Beter evenwel ware de oorspronkelijke titel *Schahnameh* gebezigd, waaronder het Perzische gedicht van Firdoesi of Firdausi algemeen bekend is, en vóór 'zonen van Feridoen' geplaatst 'afdeeling' of 'boek'; want 'zonen van Feridoen', of liever 'Feridoen en zijne zonen' is de titel van het eerste boek van den Schahnameh. De Duitsche schrijver mocht hier meer achteloos spreken omdat de Schahnameh door de voortreffelijke vertaling van von Schack (*Heldensagen des Firdusi*, Berlin 1851) eigendom der Duitsche letterkunde geworden is. Ik verwonderde mij over die onduidelijke noot te meer, na aanteekening 37 en 137 op D. II te hebben gelezen.

D. II, blz. 25, zijn de woorden: ‘Even slecht als het is, iemand in zijn ongeluk te storten, even onwijs is het, iemand te willen dwingen om gelukkig te worden’, door den vertaler nog aan Kambyses toegekend. Het is evenwel duidelijk, zoowel uit den zin der woorden, als uit het alinea in den Duitschen tekst, dat zij als woorden van Bartja moeten worden opgevat. Ongelukkigerwijs is in dien tekst (zeker door een drukfout) een nieuw alinea aangenomen voor de onmiddellijk volgende woorden van Bartja: ‘ik dank u voor uwe toegevendheid.’ Dit heeft de vertalers in de war gebracht.

D. III, noot 78, ligt in de vertaling van het epigram van Dionysius

> ‘Veilt gij niet de rozenruikers, die gij in uw korfje draagt?
> Ook de rozen van uw wangen? - Of wel beiden, lieve maagd?’

een ware *contradictio in terminis*. Hoeveel beter heeft Ebers:

> ‘Du mit Rosen im Korb, was, rosiges Mädchen, verkaufst Du?
> Rosen? Dich selbst? - o sprich! oder auch beides zugleich?’

De dichterlijke fragmenten uit Grieksche lyrici, uit Firdoesi en uit de Egyptische liturgiën, hier en daar in den tekst of in de noten ingeweven, zijn over het geheel zeer gelukkig vertaald. De vertalers hebben echter in dit opzicht hnnne eigen begaafdheden niet vertrouwd, maar zich òf van reeds voorhandene en gedrukte vertalingen bediend, òf de hulp ingeroepen van den heer J. van Leeuwen, dien wij door herhaalde bekrooningen van wege het legaat Hoeuft als gelukkig beoefenaar der Latijnsche poëzy kenden, maar hier voor het eerst als niet minder gelukkig vervaardiger van Hollandsche verzen hebben ontmoet[1].

Maar toch heeft dit, hetzij werkelijk, hetzij vermeend onvermogen der vertalers om eene vertolking in versmaat te geven, aan dit werk geschaad. De liefdes-tooneelen tusschen Bartja en Sappho zijn schier geheel in rijmlooze, vijfvoetige jamben geschreven, ofschoon dit in den druk niet is aangeduid. Mis-

1 In het lied van Sappho, D. III, blz. 130 r. 7 v.o., is een zeer hinderlijke drukfout. Er staat:

> ‘Een kil en machtloos zweet breekt me op 't voorhoofd door.’
> Lees: ‘Een kil en machtloos zweet breekt me op *het* voorhoofd door.’

schien zou een streng realist er zich aan ergeren, en is voor hem de verontschuldiging van Ebers in zijne voorrede op hare plaats: ik voor mij vond dien vorm bij het poëtische der stof niet ongepast. Maar, hoe het zij, zulk eene eigenaardigheid moest in eene vertaling niet verloren gaan, die den indruk van het oorspronkelijke zoo getrouw mogelijk behoort terug te geven. In de voorrede der vertaling lezen wij: ‘de geschiedschrijver leende hier voor eenige oogenblikken de pen van den dichter’ [dit is vreemd gezegd]..... ‘'t was ons helaas! niet mogelijk, bij onze vertaling dien dichterlijken toon overal weêr te geven.’ Maar 't gold hier niet enkel ‘den dichterlijken toon,’ maar ook *den dichterlijken vorm*.

Over de schrijfwijze der eigennamen, zoowel bij Ebers als vooral bij de vertalers, zou zich veel laten zeggen. Hoeveel inconsequentie daarin heerscht, heeft de heer Leemans aangetoond. Zouden wij niet best doen, gelijk ik in dit opstel deed, tot de oude Latijnsche schrijfwijze weder te keeren, die ons gemeenzamer en, 't zij daarom, 't zij om andere reden, voor onze ooren welluidender is. Toen ik het vorige jaar in dit Tijdschrift mijne schets ‘de Redding van Cherson’ schreef, heb ook ik de nieuwe mode gehuldigd. Te laat bemerkte ik dat ik nu ook *Gukia* in plaats van ‘*Gycia*’ had moeten schrijven. Was mij dit eerder voor den geest gekomen, ik was stellig geheel bij de oude schrijfwijze gebleven.

P.J. VETH.

Een Nederlandsche zedenroman.

Een onzer geniaalste vroegere medearbeiders noemde in een zijner geestige, tevens goed doordachte en dus in vele opzichten best geslaagde schetsen, Mr. J. van Lennep de prettigste literarische figuur onzer dagen, en staafde tevens door bewijzen, dat zijne meening ditmaal meer dan een bloot subjektive was. Weinig kon hij toen denken, dat zijn oordeel reeds na een kort tijdsverloop op zulk eene afdoende wijze zou worden bekrachtigd, dat de fabriekskinderen, die hij des zondags op de Pleegzoon of de Lotgevallen van Ferdinand Huijck onthaalde, zoo spoedig in aandacht en belangstelling door de geheele Nederlandsche natie zouden worden vergezeld.

Jaren zijn verloopen, sedert Mr. J. van Lennep zijn laatsten roman uitgaf; een roman, die toen - scheen het een kenteeken van den naderenden ouderdom, was de taak ongeëvenredigd aan zijne krachten, was de stof niet geëigend aan den aard van zijn talent? - in kracht van voorstelling, in gave van vertellen, in charakterschildering slechts een uiterst flaauwe weêrschijn was van den vroegeren gloed en dan ook ter naauwernood de aandacht trok. Daar werd voor eenige maanden het publiek verrast door de mededeeling, dat de meest populaire onzer schrijvers weder een groot werk gereed had en werd de uitgave van ‘de Lotgevallen van Klaasje Zevenster’ aangekondigd. Tot in den titel scheen de roman echt Hollandsch te zijn en heen te wijzen op het best geslaagde werk, dat ooit van Mr. J. van Lennep het licht had gezien. Reeds bij de verschijning van het eerste deel ging er een kreet van bewondering op, niet van uit het midden der kleine burgerij, maar uit de meest verheven kringen van rang, geld en geboorte, en het laat zich aanzien,

dat die toon een echo zal vinden in de allerlaagste, en dat de vlijtige werkman in het Amsterdamsche pothuis het eindtjen kaars op Zaturdagavond zal verteerd zien eer hij de zevenmijlen-laars van een of anderen evenknie uit den Jordaan zal hebben versteld. De bewondering steeg bij de verschijning van het tweede, derde en vierde, en nam alleen een eenigzins dalende beweging aan, toen het vijfde genoten was.

Erkennen wij ook, dat het plan door een meesterhand is ontworpen en dat van de beste zijner vroegere werken evenaart, wij konstateeren tevens, dat de auteur, wat de handeling betreft, zijne fantazie tot geene nieuwe gave heeft weten te bewegen; dat hij, eentonig door de gedurige herhaling, weder aan een gevonden kind, waarvan de ouders onbekend zijn, de stof moest ontleenen voor zijn verhaal, zoo als hij reeds deed in *de Pleegzoon, de Roos van Dekama, de Koorknaap, de Vrouwe van Waardenburg*, enz. De handeling was dan ook altijd de zwakste plaats van van Lenneps talent, wat het zekerst in het oog valt, zoo dikwerf hij het kunstgenre behandelt, in hetwelk de daad zich, onafhankelijk van den auteur, moet ontwikkelen, en niet zoo als in den roman, waar hij haar telkens steunen en naar willekeur afbreken kan, het zij om adem te scheppen, het zij om de aandacht, die wel eens wat te scherpziende zou kunnen worden, af te leiden door beschrijving of moraal-kritiek.

Het begin der handeling en de oplossing zijn beide evenzeer toevallig en hebben geen andere reden van bestaan dan de wil des auteurs. Een sterke aanleiding toch had de weduwe Swamp tot het te vondeling leggen van het kind niet, en ware zij met hare gewone handigheid te werk gegaan, dan had zij den jongen, die met de bezorging belast werd, de aanwijzing gedaan van wijk en nummer, in plaats van de gelegenheid open te laten voor eene vergissing in de telling. In hare ontwikkeling en verwikkeling kenmerkt zich de handeling evenzeer door toevalligheden en onwaarschijnlijkheden. Al de rampen, die de hoofdpersone treffen, worden veroorzaakt door haar geheel ongemotiveerde onvoorzichtigheid, om den welmeenenden raad, haar op de diligence naar den Haag gegeven, in den wind te slaan en door het verloren gaan van een brief, die in plaats van door den postbode, door diens speelzieken zoon moest bezorgd worden. Dergelijke ongelukken, die een melodramatischen oorsprong verraden, bereiden de meeste hoofdmomenten in den roman voor.

De bedoeling van den auteur was echter voortreffelijk. Klaasje

Zevenster, door eene vergissing bij eenige studenten op Sint Nikolaasavond thuis bezorgd, door hen bij eene vrouw uit de lagere volksklasse besteed en later logeerende bij of onder de hoede harer pleegvaders, die van studenten tot mannen zijn opgegroeid, behoorende tot de meest verschillende kringen, komt bijna met alle lagen der maatschappij in aanraking, is de schakel, die, van de allerlaagste tot de hoogste sfeeren, alle schakeeringen der maatschappij verbinden moet. Zij voert ons op hare rondreize meê, en gunt ons gelegenheid om veel te zien. Een verbazend aantal figuren omgeeft ons! Ware ons macht over de teekenstift gegeven, hoe wij ons zouden haasten menige figuur een zichtbaren vorm te geven, wat ons echter, zoo als wij spoedig zouden ondervinden, het moeielijkst zou vallen ten aanzien der hoofdgroepen op het uitgestrekte veld. Er is van Walter Scott, en wij gelooven naar waarheid, getuigd, dat hij het zwakst was in het teekenen zijner hoofdfiguren. Ook in dit opzicht verloochent van Lennep de hem toegedichte verwantschap niet. Klaasje toch, wier lotgevallen het hoofdbestanddeel van het werk uitmaken, is een lief innemend kind, dat een aangenamen indruk achter laat op ieder die haar leert kennen; die een beschaafde opvoeding heeft ontvangen en daarvan gebruik heeft gemaakt; die engelsch en fransch spreekt; die trilt en krijt in de verdrukking; die schreit bij smart; die een lichtmis op zijn ziekbed bekeert en... niets meer. Wij zouden zelfs durven vragen of de buitengewone kracht, die zij openbaart in het afwijzen van Maurits, wel háar behooren kan, haar, die in alle opzichten zoo zwak is. Meer overeenkomstig den aard, haar door den auteur toegedicht, is haar lijdzaamheid in van Ziriks huis, waar zij, zonder zich bij van Eylar en Bol te beklagen, tot gewone dienstbode wordt verlaagd; is haar zwakheid tegenover den laster. Er is in Klaasje veel van een kopij van Sues *Fleur de Marie*; er kleeft haar voortdurend iets ziekelijks aan, wat zich ten slotte dan ook openbaart in tering. Veel beter schijnt Bettemie geteekend. Zij wekt veel meer belangstelling, want zij heeft strijd, dien zij met eigen kracht poogt te volstrijden en volgens den auteur ook werkelijk volstrijdt, hoewel wij eigenlijk niet begrijpen, hoe zij op een ongelukkige tooneelfiguur als Drenkelaer verlieven kan of, eenmaal verliefd, plotselings haar genegenheid op een ander jonkman over kan plaatsen, indien zij geene deerne is, waarvoor de auteur haar zeker niet wil doen doorgaan. De geheele betooverings-

historie mist geheel het fantastische, dat alleen een dergelijke epizode kan redden.

D^{s}. Bol is blijkbaar een lieveling van den auteur; geen dogmatiesch ventjen, maar een man met een zeer bruikbare moraal. Blokkert als student, heeft hij al de *airs* daarvan in het werkelijke leven behouden; hij heeft geen grein genie, geen aasjen verheffing, maar een massive belezenheid, zonder daaraan geëvenredigd ontwikkeld oordeel, hetgeen blijkt uit zijne diskussies, welke, naar het getuigenis zelf zijner vrienden, meest een jacht op paradoxen gelijken. Meer door boeken geleerd dan door den omgang met menschen gevormd, komt hij in de onkunde van de dingen des werkelijken levens zeer natuurlijk voor en danken wij hem het meesterlijk gedacht en uitgevoerd tafereeltjen met Jufvrouw Leentje, waar het de inrichting der logeerkamer betreft. Daarentegen is het ons minder duidelijk, hoe hij dikwijls zoo scherp kan zien, bij het beoordeelen van menschen en toestanden; hoe hij de vraagbaak kan worden voor de meest verscheiden behoeften. Dat hij tegenover zijn pupil zorgeloos en lichtvaardig handelt, door haar naar den Haag te laten reizen zonder eenig geleide en alleen na de ontvangst van een brief van van Zirik, dien hij juist geen reden had hoog te schatten, strookt misschien met zijn charakter en zijn onpraktischen zin; maar hoe dan daarmeê de menschenkennis te rijmen, waarvan het gesprek met *Madame mère*, in zake Maurits' toekomst, getuigt, en de heerschappij, die hij uitoefent over de *Douairière* Gelukkig echter, dat hij inkonsequent handelt, omdat wij daaraan een der best geschreven dialogen, namelijk het onderhoud met de fiere *patricienne*, hebben dank te weten. Dergelijke charakters oefenen meest een stillen, op den gang der gebeurtenissen weinig ingrijpenden invloed uit: voor de handeling is D^{s}. Bol dan ook onnoodig, en zoo hij niet door zijne woorden poogde te vergoeden, wat hij in daden te kort kwam, dan zou menig lezer hem wel eens een logé kunnen heten, die misbruik maakt van de hem verleende gastvrijheid.

Zou de auteur in Graaf van Eylar den man van geboorte, den edelman van den echten stempel hebben willen schetsen? Ware het zoo, dan zou er met schaars geëvenaarde hardheid over de nietigheid onzer aristokratie de staf zijn gebroken. Wij, eerzame burgerzonen, wij hebben het wel eens als een vermoeden hooren fluisteren, dat het der Hollandsche tale tot ongedachte eere gedijde, door de aanzienlijken des lands zoo wei-

nig gekend te zijn en zoo dikwerf als vreemde voorbijgegaan te worden; wij behooren echter tot hen, van wie de auteur met recht zou kunnen getuigen, dat hun de intime kennis van het Hollandsche *high life* ontbreekt. Mr. J. van Lennep daarentegen mag geacht worden doorgedrongen te zijn tot al de diepten en hoogten, en allezins bevoegd om een klaagtoon aan te heffen over de weinige juistheid van de meeste schetsen onzer hedendaagsche novellisten, zoodra die aan de hoogere sfeeren van ons maatschappelijk leven de stof hunner verhalen ontleenen. En wat vertelt de auteur ons van den erfgenaam veler graven? Dat hij volmaakte manieren heeft, dat hij nooit driftig wordt, maar altijd bedaard blijft en een rijksontvanger en een plattelandsheelmeester, die vol eerbied in zijn gezelschap op het puntjen van hun stoel zitten, op hun gemak zet; dat hij, om de schulden door zijne voorvaderen gemaakt te delgen, stil op zijn zwaar verhypothekeerde goederen gaat leven, zoo zuinig mogelijk natuurlijk, ten einde door besparing tot betaling der rente en aflossing op den termijn in staat te zijn; dat hij, tot loon zeker zijner stille deugden, eindelijk tot lid der Eerste kamer der Staten-Generaal, nog wel van vóor 1848, benoemd wordt, en verder... niets meer. De auteur heeft blijkbaar geene parodie willen geven; want hij omringt zijn Graaf met betuigingen van eerbied en hoogachting; hij maakt zelfs voor hem aanspraak op de algemeene vereering, en neemt zelfs den schijn aan alsof hij bezig is een prachtexemplaar van het menschelijk geslacht te teekenen.

Heeft hij in allen ernst bedoeld een type te geven onzer aristokratie, en is hij daarin geslaagd? Wij hopen van neen, en verwachten zelfs, dat een of ander dier aristokratie hem weldra bewijze gedwaald te hebben. Wij kunnen ons overigens zeer goed voorstellen, waarom een talrijke schaar van lezers en lezeressen zich tot den persoon van van Eylar voelen aangetrokken. De meesten achten het toch een voorrecht, om tal van oogenblikken in zulk goed gezelschap te mogen doorbrengen en beweren dan ook met goeden grond, dat zij zich aangenamer gevoelen in de tegenwoordigheid van den Graaf, dan in die van de Ruffels en van v. Lenneps keukemeiden en schoonmaaksters. Zij vinden het bovendien een lief man, die de deugd en de goede zeden immer voorstaat en die altijd kalm blijft, hoewel hij steeds door zijne hem liefhebbende gemalin, Mevrouw Mietje, op eigenaardige wijze gemarteld wordt. Zij vinden dat dubbel lief in een Graaf, en ze zijn zeer geneigd om hem ter

wille dier goede hoedanigheden van verstand en hart te vergeven, dat hij door zijne onachtzaamheid, wat echter, dieper gepeild, wel eens echte graven-hoogmoed kon geweest zijn, de hoofdpersone in den poel van jammeren stort, die de onervarene in de hofstad wacht.

Mevr. van Doertoghe is voorbestemd eene andere nuance onzer aristokratie aan te duiden. De patricische fierheid gaat boven adeltrots en zij wordt zeer goed geschetst in de receptie- en de eetzaal van Doornwijck. Met eene zekere vooringenomenheid worden eenige charaktertrekken van den echten patriciër vermeld. Gelukkig misschien voor Mevr. van Doertoghe duurt de haar toebedeelde rol slechts kort; want of zij wel den toets der kritiek zou kunnen doorstaan, indien er meer van hare daden bekend werden, durven wij betwijfelen, daar zij, gedurende hare korte verschijning zelfs, haar hoog, fier, maar in den grond deftig en nobel charakter, waaraan de auteur ons wil doen gelooven, in 't geheel niet trouw blijft. Zij verjaagt smadelijk haar nicht, die tot den bedelstaf gebracht en de pupil geweest is van Mijnheer v. Doertoghe, en denkt er niet aan, de oude familliepapieren haar betreffende te doorsnuffelen, voor dat die nicht door allerverrassendste wendingen van het lot tot rijkdom is gekomen. Bij de lezing dier papieren blijkt het, dat het fortuin der nicht door de verkeerde administratie van den voogd bijkans vernietigd is geworden en niet dan na een gesprek met D^{s}. Bol kan zij besluiten tot de aanbieding eener vergoeding. Dat zij deze, hoewel onverplicht, aanbiedt, vereert haar; de wijze waarop zij het doet is treffend door patricische fierheid en tevens door eene onkunde van finantieël beheer, zoo als men het van de gemalin eens heeren van Doertoghe, eene vrouw, die het beheer zelve over hare zaken voert, niet verwacht zou hebben. Het afgeven van een kassiersbriefjen, ten bedrage van ruim twee ton, is voor eene rentenierende *patricienne* zeer charakteristiek!

Maar zal ieder onzer ook zeer genegen zijn de inkonsequenties en de kleine *meprises* van Mevr. van Doertoghe voorbij te zien en een gevoel van ontzach voor haar, vooral indien zij ons zwijgend voorbij gaat, niet te ontveinzen, wij kunnen geenerlei sympathie voeden voor de personen, wien de gemarkeerde rollen door den auteur werden toebedeeld. Drenkelaer en Bleek zijn de beide verraders van het stuk en hebben zelfs niet de verdienste de hun opgedragen rollen goed van buiten te heb-

ben geleerd. Zoo als de auteur ze heeft geschetst, hebben zij naar het ons voorkomt, zelfs geen mogelijkheid van bestaan. Is Drenkelaer werkelijk de behendige, voor wien de auteur hem wil doen doorgaan, en behoort het tot een zijner handige kunstgrepen, Bettemie, die hij veroveren wil, telkens te verzekeren, dat hij niets bezit, dat hij arm is, de door hem verzonnen laster harer krankzinnigheid zal er toch werkelijk niet toe gerekend kunnen worden. Het wapen dat hij aanwendt kan toch niemant treffen dan hem zelven, wat de auteur dan ook oprecht genoeg is aan het slot van zijn roman, waar hij algemeenen verzoendag houdt en ieder loon naar werken geeft, te doen uitkomen. Het schijnt ons toe, dat de auteur zelf fel gebeten is op zoodanig personaadje. Bij al de verraderlijke streken - niet één gelukt er echter, wat zeer prijzenswaardig is, uit het oogpunt van zedelijkheid en maatschappelijke orde - voegt Drenkelaer er nog eene, die vooral in de oogen van Mr. J. van Lennep onvergefelijk is: hij is dagbladschrijver, en nog wel naamloos dagbladschrijver, en wat het ergst is, in de oppozitie, terwijl hij als rechterlijk ambtenaar, die op bevordering hoopt, de hooggeplaatsten, die hij in 't geheim aanrandt, in 't openbaar huldigt en vleit. Laag en onedel voorwaar, maar om tot een juist oordeel in staat te zijn, had men meer van den toon en het gehalte van Drenkelaers artikelen moeten weten. Zoo als hij geschetst en er van hem gesproken wordt, blijft hij een raadselachtig wezen, welks behendigheden, schrandere berekeningen en machiavellistische overleggingen, alleen op het getuigenis van den auteur, aan het boven-, - haast zouden wij zeggen - onnatuurlijke grenzen.

Met Bleek hebben wij nog minder vrede. Het wordt reeds bijna een gepromoveerde type: de deugniet, die zich het mom der vroomheid voorbindt; we zouden echter de weinige frischheid der kreatie voorbij kunnen zien, indien zij wat meer waarschijnlijk ware. Of zou de godzalige Bleek dit zijn, Bleek, die niets anders is dan een huichelende schraper, een vrek, die het gewonnene of het gestolene goed bewaart en het overgegaarde weder op renten uitzet, en toch door een verkeerden inkoop, die hem twintig duizend gulden kost, geruïneerd is, zoodanig geruïneerd, dat hij de handen aan zich zelven slaat? Van een wilden spekulant, die millioenen omzet en slechts honderden bezit, die een bankroet slaat van tonnen, en in zijn doodsangst de geweldigste middelen om zich geld te verschaffen,

niet ontziet, is dit te verwachten, maar van een bedaard rekenmeester als Bleek zeker niet. Zijn heengaan uit deze waereld is het best geschetst en herinnert ons een tafereel uit Hawthornes *House of the seven gables*; het is dan ook geheel afwijkend van van Lenneps verhaaltrant.

Van Galjart, Donia, Hoogeboom, van Zirik en v. Zevenaer hebben wij slechts weinig te melden. Galjart de lichtmis is beter geschilderd dan Galjart de van de dwaling zijns wegs bekeerde. Dat hij zich door een Bleek laat bedriegen, is natuurlijk, dat hij zich door Klaasje laat bekeeren, is dat mede, zoo lang hij ten minste op het ziekbed ligt, dat een sterfbed kan worden; dat hij echter, hersteld, een ander mensch blijkt geworden te zijn door de oppassing van een beeldschoon kind, dat is, hoe homoeopathiesch het middel ook schijnen moge, toch wat al te optimistiesch gedacht. Galjart werd gedurende zijn gantsche leven door den aanblik der schoone kunne juist nooit tot kalmte en overleg gestemd, zoodat wij, om de mogelijkheid van het feit te verklaren, zijn bekeering maar aan fyzieke en juist niet aan psychische oorzaken zullen toeschrijven.

Donia en Hoogeboom, vooral de laatste, zijn ware theaterfiguren. De auteur had het blijkbaar goed met beiden voor. Donia moest de ronde vrije Fries zijn, die onbedorven uit Oost-Indië terugkeert, ongedeerd door de fortuin en het tropiesch klimaat. Hij doet zich heel fatsoenlijk voor aan het diner bij van Zirik, stopt Klaasje ter rechter zijde een rolletje tientjens in de hand, maar heeft verder geen invloed op de handeling. Hoogeboom wekt alleen belang bij de tooneelvertooning, die hij ten zijnen huize geeft; want kan de bijeenkomst daar gehouden een anderen indruk maken dan die van een tafereel uit een of ander treffend en naar de beste Boulevards-modellen in elkaâr gezet tooneelstuk, waarin de *père-noble*, de *première amoureuse* en vooral de gemarkeerde partijen naar eisch zijn vertegenwoordigd en waarin, tot groot genoegen van oud en jong, de belaagde onschuld ten koste der overtuigde misdaad verheven en verheerlijkt wordt?

Maar om deze hoofdpersonen, wier aantal wij reeds roemden, groepeert zich een nog grooter aantal figuren, die, om het geringer aandeel dat zij aan de handeling nemen, tot den achtergrond van de reusachtige schilderij behooren. Toch schuilen daaronder, naar ons oordeel, de best geteekende. Mevrouw Mietje, Jufvrouw Leentje, ja zelfs Mevrouw van Zirik - overi-

gens een verachtelijk wezen - opmerkelijk is 't, dat het huwelijksleven in den gantschen roman zulk een droevige figuur maakt - ook Flinck, voor dat hij zich bekeert en zijn wolvenhuid aflegt om zich een wollige schapenvacht om te hangen, zijn met vaste hand geteekend; ja hoe minder van de optredenden geëischt wordt, des te scherper komen ons de lijnen voor. De leden van de sociëteit te Hardesteyn, Snel, le Mat, Verdrongen, de Majoor, verder Madam Puri, die echter de helft harer vermaningen den lezer had kunnen sparen, van Bassen de patriciër, voor dat. hij door Bettemie overreed wordt zich zelven geheel ontrouw te worden, de Jufvrouw, die de letter r niet kan zeggen, de referendaris met zijn antecedenten, de luitenant, die de fooien ontloopt en voor twee eet, zijn uitnemend geschetst; zelfs hoe lager men de maatschappelijke ladder afdaalt, hoe meer de *verve* van den auteur schijnt te stijgen; want de famille Lammerts, later Mie Ruffel, benevens Trui de schoonmaakster hebben zich over den auteur, die ze overnam uit de werkelijkheid - in scherpte van trekken en getrouwe nabootsing van gebreken en mismaaktheden schijnen het wel fotografische portretten - het minst van allen te beklagen.

Zou het feit, dat de hoofdpersonen niet of ten deele slechts gelukt, en de figuren, die alleen ter loops optreden, meest zoo goed geslaagd zijn, niet tot de onderstelling gerechtigen, dat de auteur beter waarnemer is van verschijnselen dan ontleder van oorzaken, dat hij een of ander gebrek meesterlijk weet te stempelen, maar dat hem de heerschappij over een charakter, dat verschillende *phases* doorloopen en zich daarin logiesch ontwikkelen moet, ontglipt; dat wat er geestigs en puntigs in zijne schepping is, het aanzijn dankt aan de impulzie van het oogenblik, en dat het doordenken zijner charakters, de ordening en schikking, de psychologische kritiek, wat Mevr. Bosboom-Toussaint haar hoogen rang als kunstenaresse verzekert, buiten den aard ligt van zijn talent?

Zou men na de beschouwing zijner charakters nog durven beweeren, dat aan hen een goed deel toekomt van de belangstelling die den roman te beurt viel? Afgescheiden nog van de onvaste teekening die velen hunner kenmerkt, durven wij vragen of een der voorgestelde personen zich boven het alledaagsche verheft, niet in woord en zinwending, maar in daad en gedachte; of er één charakter onder schuilt, dat u tot de moeite eener nadere en intime kennismaking uitlokt, dat zich

in het geheugen der lezers als vasthecht en voor hem een type wordt, die hoedanigheden vereenigt en verklaart, welke, in de werkelijkheid verspreid en vermengd, door velen onzer donker gevoeld maar eensklaps been en vleesch ontvangen? Het is of de auteur de uitspraak van een hedendaagsch fransch schrijver tot zijne leuze heeft gemaakt: *La mediocrité est ce qui domine dans le cours des choses humaines*. Klaasje Zevenster is een schets onzer maatschappij, ruischt het om ons heen, en wij zijn bereid die lofspraak voor een goed deel bij te stemmen, maar niet in dien zin, alsof de handelende personen, wat toch in de eerste plaats van hen geëischt had mogen worden, daartoe medewerken. Of hoe? Zou de schets volledig kunnen heten waar de kern eener natie en vooral van de onze, de *bourgeoisie*, de min of meer gegoede middenstand, wij eischen niet in al zijne schakeeringen, maar zelfs niet in één type wordt gecharakteriseerd; waar slechts twee standen - en deze met verrassende uitvoerigheid - de aristokratie en het gemeen, worden ten toon gesteld?

Het is natuurlijk, dat de aanmerkingen op de teekening en de verhouding der charakters ook van toepassing zijn op de medegedeelde gesprekken, waarin die charakters zich uiten en den lezer bekend maken. Met allen eerbied voor de linguistische kennis en de levenservaring van den auteur, kunnen wij zijne dialoog niet als een model aanprijzen van waarheid, losheid en natuurlijkheid. Men denke bijv. aan de monoloog van Drenkelaer aan het slot van het eerste deel, waar deze zich als het ware overhoort, hetgeen een slecht gebouwd tooneelspel herinnert; aan de gesprekken in de sociëteit, waar onder anderen Verdrongen, die niet eens *fancyfair* kan uitspreken, eenige oogenblikken later uitdrukkingen bezigt, die een deftig redenaar geen oneer zouden aandoen; men denke aan een zin-bouw, zoo als wij er in het 2de deel blz. 30 - en ook vroeger en later meermalen - aantreffen, en dien wij als waarschuwend voorbeeld voor ons en voor anderen mededeelen: ‘Ook Jufvrouw Leentje, al kon zij niet nalaten, nu en dan het jonge meisje te onthalen op wat zij een gepaste vermaning oordeelde te zijn en wat min geduldige toehoorders misschien een verveelend sermoen zouden genoemd hebben, en haar bijv. het ongepaste voor te houden van zoo luid te zingen, zoowel buiten de deur, waarvan het gevolg was, dat de lieden aan het tuinhek bleven staan luisteren, als in huis, waar zij Dominee in zijn studeeren hinderde, of haar te beknorren, wan-

neer zij zonder hoed in den tuin liep, waardoor zij al licht gevaar kon loopen een zonnesteek te krijgen - van welke droevige gevallen zij een aantal voorbeelden wist op te tellen - of haar de les te lezen, dat zij zich zoo aanstelde met de kinderen van den Heer Snel, of te vrij was geweest tegenover den Jonker, of onbeleefd tegen Drenkelaer - Jufvrouw Leentje, zeggen wij, in weêrwil van dat alles, was in de hoofdzaak zeer verzoend met de komst van Nicolette, en kon niet nalaten, al kwam zij er niet met zoo vele woorden voor uit, in den grond haars harten haren broeder gelijk te geven, wanneer deze haar nu en dan onder vier oogen op het weinig billijke wees van de verwijten, die zij tot het jonge meisje richtte, en haar onder 't oog bracht, dat - wanneer men in aanmerking nam, welke voorbeelden het ouderlooze kind voor oogen had gehad, en hoe het later toch geene andere opleiding had genoten, dan die een kostschool bieden kan, waar zelfs de hartelijkste en verstandigste zorg toch nooit het gemis der moederzorg vergoeden kan - het een wonder mocht heeten, dat Nicolette niet alleen met zulke beschaafde manieren en zeden, maar ook zoo schuldeloos, natuurlijk en onbedorven voor den dag kwam.' Men denke aan het gesprek van Maurits, Drenkelaer en Bettemie - gasten op Hardesteyn - over het klaploopen (deel 2, blz. 50-53); aan de les, door een drie en twintigjarig jonkman aan een beeldschoon meisjen in een *tête à tête* gegeven, van den volgenden inhoud: 'Jufvrouw! al geef ik toe, dat in brieven en gesprekken veel valsche munt voorkomt, die munt, voor zoo verre zij tot de gewone soort behoort, valt gemakkelijk te onderscheiden, en wie zich die voor echt in de handen laat stoppen, is dwaas. Die munt staat gelijk met de *jetons* waar de goochelaar het gezelschap meê vermaakt, en die hij niemand voor echte wil verkoopen. Maar er is een valsche munt, met opzet geslagen, om anderen mede te bedriegen; die wordt met zorg gefabriceerd, en wie niet zeer nauwlettend is, ontvangt haar voor echte. En zoo zijn er ook betuigingen van achting, van eerbied, van vriendschap, van liefde, welke hij, die ze doet, als oprecht gemeend wil doen voorkomen, ook al heeft zijn hart er niet het minste deel aan; voor deze valt het moeilijker zich te wachten; want, zoo men ook daarop de les van een schooljufvrouw wilde toepassen, dan zou men er per slot toe moeten komen, zelfs geen geloof te slaan aan betuigingen, die welgemeend zijn en uit den grond des harten opwellen.' Zou de

auteur op drie en twintigjarigen leeftijd het Maurits van Eylar hebben nagedaan, zich het blonde krullende hair met een pruikjen te bedekken, een katechiseerboekjen in de eene en een plakjen in de andere hand? Men denke aan Bettemies en Nicolettes brieven, beide geheel in toon en vorm aan elkaâr gelijk, en in niets het eigenaardige van den damesstijl verradende, wat geen wonder is, daar Mr. J. van Lennep ze werkelijk schreef en het niet verbergen wilde, in welk vermoeden men nog versterkt wordt, als men opmerkt, dat beide schrijfsters in de respektive epistels meer verraden dan zij zelven moesten wenschen, en de dames die ze ontvangen, dadelijk nog meer en naar waarheid gissen dan er in staat, wat natuurlijk op het vervolg der handeling en het verwarren van den knoop van gewichtigen invloed moet zijn; men denke vóor alles aan het houterig afscheid van Maurits en Nicolette, en dat in een oogenblik 't welk beider hoop vernietigt, in een oogenblik, dat Nicolette met geweld de eerste inspraak van haar eerste liefde onderdrukt en hem te gemoet voert: ‘Hoor eens, Jonker! ik mag u niet op die wijze laten voortgaan; want ge verkeert in een dwaling: uw gezelschap was mij altijd aangenaam: - wij hebben te zamen geschertst en gelachen, misschien ben ik vrolijker geweest dan mij betaamde (!) en in zoo verre is het mijne schuld, indien door u daaruit de gevolgtrekking is opgemaakt, dat er bij mij eene neiging ontstaan was van gelijken aard als op dit oogenblik door u schijnt gevoed te worden (!) Dit is gelukkig niet het geval; want dan ware ik bitter te beklagen. Ik ben arm en zonder geboorte, en dus zou reeds daarom alleen een huwelijk tusschen ons een bron van ramp voor ons beiden zijn... heen! laat mij uitspreken, bid ik u; - ik ben arm, zeg ik; maar al ware ik rijk en u gelijk in alle opzichten, dan nog zou ik, als nu, u zeer dankbaar zijn voor de onderscheiding mij betoond, maar u toch evenzeer verzoeken uw *genegenheden elders* te plaatsen.’

Doch genoeg citaten reeds! Wij zouden die nog met ettelijke kunnen vermeerderen, om voor de afwisseling te doen opmerken hoe te midden dier boekentaal het grofste réalisme wordt gehuldigd en hoe, naast de deftigste betoogen over de hortikultuur, over den fabrieksarbeid, de zeer werkelijke gemoedsopwellingen van een vertoornde dienstbode of van een beschonken voerman geheel *d'après nature* worden medegedeeld. Zonderling mengsel! Drenkelaer, die zulke geleerde monologen houdt

over hetgeen hij wel of niet zal doen, en zijne duivelsche plannen van buiten schijnt te leeren, even als Richard III dat bij Shakspere doet, veroorlooft zich huismoeders-uitdrukkingen als: ‘'t is alles één pot nat;’ zelfs de hoog deftige Bol verlaat de door hem meestal bewoonde hoogten en vergeet de geliefde klassieken - waarbij den auteur steeds de moeite wordt gevergd voor de oningewijden de geleerde citaten te vertalen - om met de zeer gewone menschenkinderen ‘aan een cigaar te lurken’, de origineele Bettemie is, zoo als zij haar vriendin verzekert, soms verrast of zij het te Keulen hoorde donderen, verzekert den op haar verliefden Drenkelaer dat het volstrekt hare bedoeling niet is ‘naar een compliment te visschen’, en dat het door haar vervaardigde kunstvoorwerp, 't welk de ander beleefd-heidshalve rooven wil, niet waard is om iemant ‘in een rasphuis’ te brengen; tot zelfs *Madame mère* legt soms hare deftige vormen af en verklaart na afloop van een mislukt feest: ‘'t Is met dat al onaangenaam *quand on se met en quatre* om aan zijn gasten een genoegelijken dag te verschaffen, dat het dan zoo lam afloopt.’ Is het niet of al de deftigheid en fatsoenlijkheid, al het *savoir-vivre* en *savoir-faire*, waarvan de voorname personen blijk moeten geven, zij 't ook op 't gevaar af van zich in den pedanten schrijfstijl te verliezen, een masker is, waarachter een geheel ander aangezicht zich verbergt, een aangezicht, dat van tijd tot tijd lucht behoeft en dan een gantsch niet aristokratiesch uiterlijk vertoont? Het realisme echter, dat zich bij de fatsoenlijke lui slechts van tijd tot tijd openbaart, wordt zonder voorbehoud gehuldigd, waar het de personen van minderen stand betreft. Ware het ook alleen daarom, komen zij ons beter geslaagd voor. Zij zijn uit één stuk gehouwen, zij het ook van groven steen en met een forschen beitel en moker gefatsoeneerd. Als Greda aan haar minnenijd botviert en in zich zelve mompelt: ‘domme gans, die ik was, bang te zijn voor die ouwe. 't Is dat jonge ding, dat 'm weêr 't hoofd op hol brengt. Die manlui lijkenen wel mal. Wat kan ie voor raars vinden aan zoo'n magere spiering, die pas van school komt? Neen, assie er trouwt, dan bedank ik om bij 'm te blijven en dan neem ik Hendt! - Zoo'n floddermadammetje! 't Is wat moois, 'k wou dat ze gesuikerd was!’ of als Madame Mont-Athos het vrouwelijk gedierte in haar menagerie tot orde brengt en sprekend ingevoerd en tegelijk aanschouwelijk voorgesteld wordt (woord en daad tegelijk): ‘Stilte allen! wat beduidt dat

lawaai? - Wie spreekt daar van politie? Wil jij je mond wel houen? (flap). Denk je dat ik hier de politie haar neus in wil laten steken en twee goeie klanten verliezen? - *Allo*! uit den weg, jij daar! (flap). En wat deksel beginnen mij die meiden daar nou? Denken die zich interessant te maken? - Hier jullie met je beien (pan! pan!) sjouwt mij die Heloïse reis naar achteren, die daar zoo'n spektakel maakt. - Laat Bet 'r een emmer water over d'r bakkes gooien, aan die anstellerige nuf, die ze is, dan zal ze die kuren wel afleeren. Toe! gaauw wat, als ik je kommandeer (pan! pan). -Wil jij daar wel niet zoo grienen (flap!) en die daar, die mij ook al als een blok op den grond leit! Uit den weg, jij!' - als zulke tafereeltjens worden gegeven, dan twijfelt men geen oogenblik aan de waarheid, dan ziet men natuur en dan gevoelt men dat de auteur plezier had terwijl hij schreef; dan is 't of men zijn hartelijken lach hoort te midden van den twist, onder de opwellingen van den toorn, of bij het ketsen en kwetsen van scheldwoord en schimp.

De Graaf van Eylar, Mevr. van Doertoghe vermoeien of liever vervelen den auteur menigmaal, maar de dienstboden van Mevr. van Zirik, maar Trui de schoonmaakster of Mie Ruffel nooit. Ook in de werkelijkheid zijn dergelijke luî breedsprakig, maar al waren zij het niet, de auteur zou zich, dunkt ons, niet kunnen bekorten, waar het hunne gesprekken betreft. Van waar dit? Niet alleen omdat de scherpste lijnen het gemakkelijkst zijn na te teekenen, omdat fyzieke en moreele afwijkingen een komische zijde kunnen hebben voor een sanguiniesch temperament, maar ook omdat de auteur beter ziet dan hoort of bespiegelt. De dienstboden, hij heeft ze van nabij gâgeslagen, de leden van de sociëteit op Hardesteyn, hij heeft ze gezien; de referendaris, de Jufvrouw met haar spraakgebrek, hij heeft ze ontmoet, en alleen voor Mad. Mont-Athos verplicht ons de wellevendheid jegens den auteur een uitzondering te maken. Een van Bassen kent hij, maar een Mevr. van Doertoghe, een Graaf van Eylar niet. Wij twijfelen er niet aan of verschillende charaktertrekken van de beide laatsten zijn hem uit de werkelijkheid bekend, zoodat de auteur ook voor hen een beeld uit het leven zou weten aan te wijzen, maar zoo als hij ze handelend voorstelt, zoo als hij ze in zijne handeling laat ontwikkelen, heeft hij ze, naar ons dunkt, niet gekend; hij heeft de verschillende elementen, die hij waarnam, niet weten te vereenigen tot één organiesch geheel; terwijl hij de andere personen, voor wie hij werkelijk sympathie

heeft, en die hij slechts voor een enkelen toestand behoefde, kopiëerde, geheel zoo als de werkelijkheid hem ze aanbood.

Ja, kopieerde, en in de weelde van er in geslaagd te zijn, trek voor trek, buil voor buil, uitwas bij uitwas dikwijls, te hebben teruggegeven, vergat de kunstenaar een zijner eerste plichten, vergat hij te gehoorzamen aan den breidel van den aesthetischen smaak, overschreed hij de grenzen, die eigen fierheid en kieschheid, ja de eerbied voor zich zelven gewoon zijn te trekken. Hoe anders den misstap te verklaren, zoo als weinigen voor hem begingen en zoo wij hopen ook ná hem zullen begaan, om het allergemeenste niet alleen te b e s c h r i j v e n , maar v o o r t e s t e l l e n , om het afschuwelijke in beeld te brengen? Is het nachtelijk tafereel in het huisgezin van Lammers reeds onkiesch, dat woord is gewis te zacht, om de beestelijkheid te stigmatizeeren van de plastische voorstelling in het bordeel van Mad. Mont-Athos. De auteur heeft het veroordeelend vonnis van de meeste zijner lezers voorgevoeld en daarom, in den vorm van een gesprek op den spoortrein, een pleitreden ter gunste van de zedelijkheid zijns werks uitgesproken! Had hij de waarheid vermoed, had hij kunnen gelooven, dat het veroordeelend vonnis over menig détail van zijn arbeid geveld, tot een gevoel van walging zou stijgen na de lezing van eenige hoofdstukken zijns derden deels, hij zou liever die pleitreden achterwege gelaten en niet gepoogd hebben het onverdedigbare te verdedigen. Een krank betoog is het in allen deele. Dat onze voorvaderen menig scabreus tooneel uit de literatuur hunner dagen hebben genoten, zonder dat zij er slechter door werden, is een beweeren, dat moeielijk valt te logenstraffen, maar schier ook even moeielijk valt te staven. Dat Tom Jones met onverdeeld genoegen door de dames der vorige eeuw is gelezen, zou, indien het waar was, alleen kunnen bewijzen, dat de kieschheid, zij 't dan ook maar alleen in den vorm des maatschappelijken levens, in onze dagen een zege heeft behaald, daar Fieldings meesterstuk thands niet algemeen zou kunnen worden genoten. De auteur moge dat aan toenemende preutschheid toeschrijven, hij zou ons aan zich verplicht hebben door de aanwijzing, waar dan volgens hem de preutschheid eindigt en het waarlijk kiesch gevoel begint.

Doch al ware zijn beweeren ook gegrond en wierd de werkelijke reinheid niet gedeerd door menig galant tafereel uit de literatuur der vorige eeuw, het zou hem moeielijk vallen, anders

dan in onze ruwe 17de eeuwsche kluchten tooneelen aan te wijzen, die de door hem geschrevene evenaarden. Een naakte Venus in volkomen aesthetischen vorm verheft het edelst en reinst gevoel, dat den menschelijken boezem kan doen trillen, maar een vuile ontkleede schoonmaakster wekt alleen walging bij wie nog andere neigingen kent dan die der dierlijkheid. Zonder in 't minst te willen betoogen, dat de literatuur der vorige eeuw zich verhief tot het ideaal der vrouwelijke volkomenheid, durven wij toch beweren, dat zij niet afdaalde tot de voorstelling van het hideuze beeld der laatst bedoelde vrouwensoort, dat zij niet wedijverde met de - zelfs nog exceptionele - realiteit van steeg en kot.

's Auteurs uitnemende gave van vertellen, van beschrijving en voorstelling was juist in dit détail zijn grootste vijandin. Die gave is eerlijk genoeg geweest, om de onkieschheid der gedachte volkomen aan te toonen, berokkent zijn uitgevers alleen het voordeel van honderden te zien watertanden naar hetgeen als verboden vrucht wordt uitgekreten, en hem zelven het nadeel van zeker verkeerd te worden beoordeeld, daar de auteur van den roman, welks bouwstof aan de waereld rondom ons ontleend is, meer dan eenig ander voor zijne personen aansprakelijk wordt gesteld.

Toch zal die uitnemende gave, welke den auteur van allen onderscheidt, en hem thands zoo vele bittere en verdiende berispingen doet ontvangen, zijn arbeid doen voortleven en later de begane misgreep, zoo niet vergeten, dan toch op den achtergrond doen schuiven. Die gave toch redt den gantschen roman en verklaart den opgang dien hij maakte; die gave, gesteund door aanschouwing en ervaring, stempelt zijn werk tot een boeiende schets van de zeden en gebruiken onzes volks in deze eeuw. Is de dialoog weinig levendig, zijn de redeneeringen zonder frischheid van gedachten, de hoofdpersonen flaauw geteekend en onzuiver gedacht of alledaagsch en onbeduidend - theaterpoppen meest zonder eigen leven - is de handeling gebrekkig en niet gemotiveerd, de beschrijving der toestanden, de schildering van maatschappelijke soorten, de aanduiding van gebruiken daarentegen is voortreffelijk. De auteur heeft met eigen oog aanschouwd, met eigen hand getast, hij heeft een bewonderenswaardig geheugen en hij is in de hoogste mate gezellig. Hoe keurig de beschrijving der studentenkamer en harer bewoners, hoe plastiesch de voorstelling van het openen der doos! hoe keurig uitgewerkt de beschrij-

ving van het landgoed Hardesteyn; hoe charakteristiek die van de dorpssociëteit, van het huis van Mevr. Doertoghe, van hare receptie! Hoe goed sluit het diner der *patricienne*, die de adellijken met een gevoel van meerderheid bejegent, zich aan het gastmaal, dat de alleen maar rijke van Zirik geeft, aan! Wat fijne onderscheiding in den aard der vormen van de beide geteekende standen, en hoe frisch gepenseeld de voorstellingen, aan de lagere sferen ontleend, zoo als die van Mevr. Hermans, Mad. Puri en niet het minst van de Ruffels en de dienstboden! Is er als portret ooit beter een lichtmis geteekend dan de auteur het deed in zijn Baron Tilbury, bij diens eerste optreden? Waar de auteur ons van zijne ervaring vertelt, hij boeit, het zij hij ons doet nederzitten in de kinderkamer van de van Ziriks, of in de diligence van Utrecht naar den Haag, zelfs waar hij ons zijne kennis niet onthoudt van het magazijn van Mad. Puri en zijn kritiek over de modes onzer dagen. En dat alles is met eene uitvoerigheid geteekend, die een Gerard Dou eere zou aandoen; een uitvoerigheid, die ons wel eens de boomen eener *allée*, de draden van het servetgoed op den feestdisch, de kleurenschakeering van een tapijt op den vloer doet kennen, maar daarentegen ook het beschrevene als voor oogen toovert; eene uitvoerigheid, die onzer trage fantazie te hulp komt en alleen den vreemdeling, van eene andere bloedmenging dan onze natie, soms tot ongeduld zou kunnen verlokken. Ook daarin toont van Lennep zich een land- en tijdgenoot en drukt hij op zijn arbeid een nationalen stempel. Klaasje Zevenster is door en door Hollandsch; de maatschappij, waarin de lezer zich bevindt, herkent deze als de zijne, en de auteur is een goede bekende, met gelijken smaak, gelijke richting, alleen met wat meer belezenheid, verbeelding en vooral met veel meer lustigheid en jolige luim.

Juli 1866.

S.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 Augustus 1866.

De vrede is weder gesloten en Noord- en Zuid-Duitschland steken het zwaard in de scheede. De telegraaflijn onder den Oceaan tusschen America en Engeland gelegd, kan de mare aan het westelijk werelddeel vliegendsnel verkondigen, en kan er tevens bijvoegen, dat er weinig gejubel in Europa over dien vrede wordt getoond. Daar zijn nog geen platen gemaakt, waarop het kasteel Nikolsburg wordt afgebeeld, zoo als in de vorige eeuw, na het eindigen van den zevenjarigen oorlog, het slot Hubertsburg. De prenten van dien tijd toonen ons dat slot, terwijl uit de poorten twaalf postillons lustig blazend in de vlakte voortgallopperen, om den vrede aan geheel de wereld te verkondigen: boven alles zweeft een bazuinengel met een strook in de hand, waarop deze spreuk: de genade des Heeren heeft ons den vrede gegeven. Ach, de tijd der bazuin- en andere engelen schijnt voorbij; Hieronymus Jobs schijnt de laatste van die soort gekend te hebben, en minder dan ooit zijn zij aangeroepen bij den tegenwoordigen vrede. Toch is die vrede op zich zelf even belangrijk als weleer die van Hubertsburg, en zullen de schikkingen nu getroffen, van waarlijk diep ingrijpende werking voor Duitschland zijn. De staatkundige toestand van dat Duitschland wordt geheel en al gewijzigd; een nieuwe aera begint. Doch al moge ook de nieuwe orde van zaken in vele opzichten beter zijn dan de vroegere, en meer waarborgen van duurzaamheid aanbieden dan de nu vernietigde, de wijze waarop dit alles is tot stand gebracht moet als van zelve velen tegen de borst stuiten; ze herinnert slechts al te zeer aan den stelregel weleer in aloude tijden in toepassing gebracht, door Hassan, den oude van het geberchte: ‘niets is waar en alles is geoorloofd.’

Wij willen den loop der zaken kortelijk nagaan. Na den slag van Königgrätz op 4 Julij, trokken de oostelijke legers van Pruissen steeds verder voort in Bohemen. Eerlang werd het hoofdkwartier te Brünn opgeslagen; de Oostenrijksche troepen moesten meer en meer den terugtocht aannemen; weldra lieten de Pruissen hun paarden drinken in den Donau, en zagen zij, toen de nevelen wat wegtrokken, in de verte de Stephanuskerk van Weenen blinken; - en in het westen bleef de Pruissische legermacht even zegevierend. Nadat onder generaal Vogel von Falckenstein Hannover, Keur-Hessen en al de streken tot Frankfort waren veroverd, de Beijeren na eenige kleinere schermutselingen den 10^{den} Julij bij Kissingen Voor goed waren geslagen, sinds ook den 14^{den} Julij bij Asschaffenburg de Hessen en andere Bondstroepen van het 8ste Bondscorps waren teruggedreven, trok het overwinnend leger den 16^{den} Julij binnen Frankfort. Doch het gunde zich geen rust, want den 24sten Julij sloeg het reeds bij Tauberbischofsheim de Wurtembergers en Baden en weldra trok het op het einde van Julij binnen Beijeren (Würzburg), binnen Wurtemberg en binnen het groothertogdom Baden. Aan alle kanten was de Bond overwonnen.

Zoo stonden de zaken, toen den 21sten Julij een wapenstilstand van 5 dagen tusschen Oostenrijk en Pruissen werd gesloten; die vijf dagen zou men zich ten nutte maken om onder Frankrijks bemiddeling vredespreliminairen vast te stellen. Op het slot Nikolsburg - een groot kasteel, 10 Duitsche mijlen van Weenen gelegen en toebehoorende aan den graaf von Mensdorff, den Oostenrijkschen minister van Buitenlandsche Zaken, doch thands ingenomen door den overwinnenden koning van Pruissen - werden de onderhandelingen gevoerd, van de zijde van Pruissen door von Bisinarck, van de zijde van Oostenrijk door Karoliji en von Brenner; en den 26sten Julij, terwijl de Oostenrijksche en Pruissische legers reeds weder voor Presburg slaags waren geraakt, werden de vredespreleminairen onderteekend. Zij behelsden hoofdzakelijk het volgende: Art. 1. Het grondgebied van de Oostenrijksche monarchie, met uitzondering van Venetië, blijft onveranderd. De koning van Pruisen doet zijn troepen uit Oostenrijk trekken, zoodra de vrede, gesloten en de krijgsschatting is betaald. Art. 2. De keizer van Oostenrijk erkent de verbreking van den Duitschen Bond en geeft zijn toestemming tot een reconstitutie van Duitschland met uitsluiting van Oostenrijk. De keizer erkent den engeren Bond, welken de koning van Pruissen ten noorden van de Main-linie zal oprichten; hij staat toe, dat de

Duitsche Staten ten Zuiden van die lijn een vereeniging vormen, welke met den Noord-Duitschen Bond in betrekking kan staan. Art. 3. De keizer van Oostenrijk draagt al zijn rechten op Holstein en Sleeswijk aan den koning van Pruissen over, met de bepaling dat wanneer de bevolking van de noordelijke districten van Sleeswijk door vrije stemming den wensch te kennen geeft om met Denemarken vereenigd te worden, hieraan worde voldaan. Art. 4. De keizer van Oostenrijk betaalt 20 millioen thalers krijgsschatting aan Pruissen. Art. 5. Het koningrijk Saksen blijft bestaan; het treedt in den Noord-Duitschen Bond; een bijzondere vrede met Saksen zal de verhouding en de te betalen schatting aanwijzen. - Er zal voorts nu over den algemeenen vrede worden onderhandeld en daarna een voor alle Duitsche Staten en ook voor Italië geldende wapenstilstand, op den grondslag van het uti possidetis, met 2 Augustus in werking treden.

Men ziet het, de vredesvoorwaarden waren voor Oostenrijk gematigd genoegd. Nadat eenmaal het groote doel, namelijk de vernedering van Oostenrijk, was verkregen, en nadat Oostenrijk er er in had toegestaan voor het vervolg geen deel meer uit te maken van Duitschland, had Bismarck begrepen, dat gematigde eischen alleen tot een goed resultaat konden leiden. Frankrijks bemiddelende invloed was dan ook niet te ontkennen, en Napoleon begeerde volgens zijn brief van 11 Junij niet, dat Oostenrijks positie zou worden verzwakt. Bismarck begreep dan ook dat de hoofdzaak deze was, dat een stevig noord-duitsch koningrijk, omringd door enkele vasallen, zich vormde. Wanneer die Noord-duitsche Bond tot stand kwam, kon men veilig Zuid-Duitschland een tijd lang aan eigen lot en inzicht overlaten. Dat Zuid-Duitschland toch, wanneer slechts eenmaal de steun van Oostenrijk daaraan was ontnomen, zou door den loop der omstandigheden van zelf gedwongen worden de richting te volgen, die Noord-Duitschland aan de algemeene politiek zou geven. Daarbij begreep Bismarck te-recht, dat hij rustig op dezen ingeslagen weg kon voortgaan. De groote mogendheden waren buiten staat hem thans het stilstaan te gebieden. Rusland toch was in zijn macht sinds den laatsten opstand van Polen; het zou Bismarck weinig moeite hebben gekost, dat Polen, zoo noodig, in beweging te brengen; om alles echter te voorkomen, en om te beletten dat Rusland toegaf aan de neiging om een congres bijéén te roepen, werd naar Petersburg, dat met al die kleinere Duitsche hoven vermaagschapt was, in buitengewone zending generaal von Manteuffel gezonden,

ten einde 's keizers goedkeuring op de schikkingen te verkrijgen. Engeland daarentegen - dit wist Bismarck te goed - zou met vreugde het vergrooten van Pruissens macht zien. De vestiging van een Noordduitsch koningrijk zou een geducht tegenwicht tegen Frankrijk zijn; er zouden nu twee groote militaire mogendheden in Europa zijn, die elkander wederzijds zouden kunnen bedwingen. Het was dan ook verwonderlijk hoe zeer de Engelsche pers den Pruissischen premier ondersteunde en aanmoedigde. En Frankrijk zelf - het was door Pruissens bondgenootschap met Italië tot nu toe gebonden; Bismarck gevoelde wel dat hij, met het oog op Napoleon III, niet al te ver kon gaan; maar toch kon de Fransche keizer op het oogenblik niet verhinderen, dat Pruissen zich vergrootte. Bismarck bezegelde dus den grootsch ontworpen en grootsch uitgevoerden oorlog met een uiterst politieken vrede. Zoo Oostenrijk hem voor goed Noord-Duitschland liet, en hem naar willekeur liet handelen met de kleinere Duitsche vorsten, zoowel in het Noorden als in het Zuiden, zou hij Oostenrijk niet verder verzwakken. Zoodra het kabinet van Weenen hierin had toegestemd, begonnen de onderhandelingen met de kleinere Duitsche staten.

Als het ware verraden en in den steek gelaten door Oostenrijk, konden die staten wel niet anders doen dan aannemen wat de genade van Bismarck hun wilde laten. De Pruissische legers waren in al die staten gedrongen; zij waren of geheel veroverd, of ten deele overwonnen; het recht van den sterkste zou zich doen gelden. Over het algemeen hadden de Pruissische legers zich van een gunstigé zijde in die overwonnen landen doen kennen; de krijgstucht was uiterst streng gehandhaafd, en de overwonnen bevolkingen, mits zij slechts voor het onderhoud der troepen zorgden, hadden niet veel te lijden. In Oostenrijk zelf was de wederzijdsche verhouding van Pruissen en Oostenrijkers bijna verstandhouding geworden. In Brünn onder anderen had de positie niets te wenschen overgelaten; daar was burgemeester de bekende Giskra, vroeger een der woordvoerders van de uiterste linkerzijde in het parlement te Frankfort van 1848; Bismarck, ook vroeger lid van dit parlement, had hem dadelijk als ouden vriend bezocht en veel kwaad bloed was zoo voorkomen. In Baden, waar de echtgenoot van de eenige dochter van den koning van Pruissen regeert, mocht al van zelf geen buitengewone maatregel worden genomen. In Keur-Hessen en Nassau waren de Pruissen inderdaad als bevrijders ontvangen. Hannovers bevolking hield zich onzijdig en nergens was dus de krijgswet toegepast. Slechts

één stad werd als tot voorbeeld voor alle andere staten zwaar getuchtigd, en dit was de zetel van den Bond, Frankfort. Wel is waar had Frankfort er menige aanleiding toe gegeven, door op de grie-vendste wijze, waar het kon, Pruissen te beleedigen, doch de straf werd nu dan ook geëvenredigd aan het vermeende misdrijf. Het was de stad der Duitsche bankiers, die altijd Oostenrijk hebben geholpen en gesteund; welnu, de Pruissische generaal zou die bankiers thans Pruissen doen helpen. Een krijgschatting eerst van 5 millioen gulden, later van 25 millioen, werd op de stad - die slechts een groote 70,000 zielen telt - gelegd, en toen de stad een oogenblik aarzelde te betalen, werden alle gegoede inwoners met inkwartiering van 50 soldaten geteisterd. De burgemeester Fellner benam uit wanhoop zich zelven het leven, toen de Pruissische generaal hem vroeg om de rijkste ingezetenen op te geven; de bankiers brachten Europa in rep en roer, en ten slotte werd een commissie naar Berlijn gezonden, waarbij ook een der Rothschilds zich had gevoegd, om genade voor de millioenen af te smeeken. Ongelukkig heeft Pruissen deze millioenen wel noodig om zijn oorlogskosten te dekken. De onderhandelingen met die staten, waarmede in onderhandeling werd getreden, liepen dan ook voornamelijk daarover, hoe groote sommen door elk dier staten zouden worden betaald. Terwijl het al spoedig bleek dat Noord-Duitschland voor zoo ver mogelijk eenvoudig zou worden ingelijfd, werden de beurzen der Zuid-Duit-sche staten geweldig aangesproken. Eenige van die staten, en in de eerste plaats Baden, begonnen dan ook al uit angst hun politiek en ministerie te veranderen. De Bond, dien men volgens het besluit van 14 Junij had willen steunen, en die zich in fragment thans te Augsburg had verplaatst, was dan ook ten eenemale ongeschikt bevonden. Daar waren enkele staten die nog niet ééns met hun contingent gereed waren, toen de vredespreliminairen te Nikolsburg geteekend werden. Tot hun eer moet echter gezegd worden, dat hunne vorsten het eens verpande woord vóór den Bond, ook zelfs toen getrouw bleven.

Zoo de vorst van Liechtenstein. Eerst den 25sten Julij had hij zijn contingent, 80 man, voltallig kunnen krijgen. Als hij zich nu slechts stil hield, zou Pruissen zijn vroeger vergrijp door de vingers zien. Hij aarzelt niet; hij zendt zijn 80 man, die toch niets meer kunnen helpen, naar het overwonnen leger. Daarbij bedenke men, dat dit Bondsleger vooral door de onbekwaamheid der veldheeren was verslagen! Wat te denken van een prins Alexander van Hessen, en welk oordeel vooral uit te spreken over

den algemeenen bevelhebber der Bondstroepen, prins Kavel van Beijeren! Wil men weten hoe het eigen leger over hem dacht, men hoore een voorbeeld: De ritmeester Strommer krijgt van prins Karel weder een of ander onmogelijk bevel om een dicht, door Pruissen bezet, woud te zuiveren. Eerbiedig geeft hij te kennen dat dit niet door kurassieren kan geschieden. Het helpt niet. Hij verklaart, dat men de manschappen zóó noodeloos opoffert. Het baat niet; de prins antwoordt dat het hem, ritmeester, aan moed schijnt te ontbreken. Strommer rijdt naar zijne manschappen. ‘Kameraden, men beveelt ons dat woud aan de Pruissen te ontnemen; het is mij onmogelijk u zoo gewetenloos naar de slachtbank te leiden; maar bewijzen zal ik dat ik den dood niet vrees.’ Met deze woorden schiet hij zich voor het hoofd en valt dood neder.

Ondertusschen had de koning van Pruissen het legerkamp in Bohemen verlaten, en was hij op den laten avond van den 4^{den} Augustus met den kroonprins en prins Karel, met von Bismarck en von Moltke in Berlijn teruggekeerd. Een eindeloos gejubel ontving den koninklijken veldheer, die zelf met zijn zoon de Pruissische legers ten zege had gevoerd; en dit gejubel werd sterker en sterker toen de koning den volgenden dag den landdag zou openen. Bismarck toch had na het sluiten van den landdag op 23 Februarij, in het midden van de maand Mei, dien landdag door den koning doen ontbinden en nieuwe verkiezingen uitgeschreven. De kiezers zouden op 15 Junij en de afgevaardigden op 3 Julij worden verkozen. De minister begreep dat hij door zijn oorlogspolitiek het best de Fortschrittspartij zou doen uitéénspringen, en hij rekende er op een geheel andere kamer te verkrijgen dan die, waarmede hij nu vier jaren achtereen had geworsteld. En daar Bismarck al de slechte en zwakke zijden der menschen goed heeft bestudeerd, had hij zich ook nu niet misrekend. De kamer der afgevaardigden die hij nu had verkregen, was waarlijk zoo bemoedigend mogelijk. Terwijl de kamer in het begin van het jaar slechts een 20tal bepaalde aanhangers van het ministerie telde, en de oud-liberalen er bijna, niet vertegenwoordigd waren, was de verdeeling der 345 leden nu ongeveer de volgende: de conservatieven telden 118 leden, de oud-liberalen 24, waaronder Georg von Vincke, zoo lang gemist, von Schwerin, von Patow, Simson en Lette: de vroeger alvermogende Fortschrittspartij telde 80 leden, waaronder op de eerste plaats de zoo bekende von Forkenbeck, Twesten, Virchow, Schulze-Delitsch enz.: de naauw met de Fortschrittspartij verwante fractie van het linkercentrum telde

70 leden, waaronder von Carlowitz, Gneist, Stavenhagen, Bochum Dollfs; de Polen waren 21 in getal, terwijl de bepaald Catholieke fractie 16 leden telde; de andere leden kozen geen partij. Het was dus een geheel ander personeel waarvoor de regering zou verschijnen. En ditmaal zou de koning zelf, hetgeen in jaren niet geschied was, den landdag openen, om zich weder geheel en al in aanraking met de afgevaardigden des volks te stellen. Het was voor Pruissens constitutionele geschiedenis een belangrijk oogenblik; met gespannen aandacht verwachtte een ieder de woorden van de troonrede.

De troonrede werd uitgesproken, en zoo nog iemand aan de handigheid van von Bismarck had getwijfeld, dan kon hij thans voor goed bekeerd zijn; want geschikter rede kon op 't oogenblik wel niet gehouden worden. Waren bij vroegere openingen, toen men inderdaad zwak was tegenover de volksvertegenwoordiging, de meest grievende woorden tegenover de afgevaardigden gebezigd, als gold het hen te intimideren, thans, nu de regering werkelijk sterk was, gedragen als zij was door het enthousiasme van het volk en het leger, thans werd de hand verzoenend aan de volksvertegenwoordiging aangeboden. Er werd erkend, dat de staatsuitgaven in de laatste jaren den wettigen grondslag hadden gemist, daar het Huis ze niet had goedgekeurd. Men vroeg thans een indemniteit voor die uitgaven, en beloofde in het vervolg naar de wet te zullen handelen. In zeer gematigde termen werd gesproken van de overwinningen der Pruissen op den vijand behaald. Voorts werd gewezen op de waarschijnlijke uitbreiding der grenzen van Pruissen en op de vorming van een bondsleger onder Pruissens leiding, waarvoor alle bondsleden bijdragen zouden moeten leveren. - Deze troonrede maakte in geheel het land den gunstigsten indruk. De liberalen van alle richtingen vergaten bijna al het overige om slechts te letten op de indemniteit die de koning vroeg. Zij waren van het eerste oogenblik, dat de vraag gedaan werd, bereid het bevestigend antwoord te geven. Het gansche conflict tusschen Regering en Volksvertegenwoordiging berustte op een misverstand, zoo redeneerde men nu. De twist toch was slechts daarover ontstaan, dat het volk meende, dat de legerorganisatie te kostbaar en te uitgebreid was. Had de koning maar dadelijk gezegd, dat hij van plan was zulk een oorlog te gaan voeren, dan had men bereidwillig de gelden en alles voor die legerorganisatie gegeven. Zoo sprak men in de eerste opwinding in Pruissen. In het buitenland echter was men lang niet zoo gesticht over al die zinnen uit de troonrede.

Men erkende wel dat over het algemeen de koning zich gematigd uitliet over zijn overwinningen, maar waarom nog altijd volgehouden dat men tot den oorlog gedwongen was; waarlijk, de gebeurtenissen hadden genoeg bewezen, dat Pruissen jaren lang op den oorlog bedacht was, terwijl het arme Oostenrijk en zijn bondgenooten inderdaad door dien krijg overvallen waren. Waartoe die zelfverdediging, die op een leugen uitloopt? - Waarom, zoo redeneerde men voort, is niets gezegd van de bemiddeling van Napoleon III, om den vrede te verkrijgen? Heeft men dit opzettelijk weggelaten, dan schijnt de verhouding van Frankrijk en Pruissen toch wel iets over te laten. - Waarom belooft men niet - zoo wilde, men aan de liberalen zeggen - liever een wet op de ministerieele verantwoordelijkheid in plaats van al die phrases over het eindigen van het conflict; is eenmaal zulk een wet daar, dan zullen de ministers zich wachten zonder budget te regeren! - Eindelijk, waarom houdt men zoo kinderachtig vast aan de vroegere schijnheiligheid van zich op God en op zijn geweten te beroepen. Deze komen toch hier in elk geval weinig te pas. Integendeel, Pruissen begint, als het deze kwade gewoonte niet aflegt, eenigzins te gelijken op zijn bondgenooten, de Italiaansche bandieten, die op de knieën hun Madonna of Schutspatroon bedanken als zij een reiziger een welgevulden beurs hebben ontstolen.

Natuurlijk oordeelde men in Pruissen niet alzoo. Beide Huizen, zoowel het Heerenhuis als het Huis der afgevaardigden, beijverden zich om zich te constitueeren en een antwoord op de troonrede gereed te maken. Het Heerenhuis was natuurlijk het eerste gereed. Het koos zijn vroegeren president, graaf von Stolberg-Wernigerode, en maakte zijn antwoord aan den koning in orde. Dit laatste had echter wel eenige moeijelijkheid in. Want het Heerenhuis had niet met onverdeelde toejuiching den oorlog tegen Oostenrijk en de laatste maatregelen van Bismarck gevolgd. De religieus-feodale partij, waarvan president von Gerlach het hoofd is, had altijd in het verbond van Oostenrijk en Pruissen den dam tegen de revolutie gezien, en het geweldig verbreken van dien dam, het uit elkander springen van geheel den Duitschen Bond, was van dien kant en die partij met argwanende blikken aangezien. Doch het paste thans niet aan het Heerenhuis met den koning te twisten en daarom werd onder constateering, dat de koning gezegd had, dat de vijanden hem tot den oorlog gedwongen hadden, den koning geluk gewenscht met zijne overwinningen. Er weid betreurd dat de breuk

juist had plaats gehad met Oostenrijk; een woord van dank werd aan Frankrijk gegeven voor zijne bemiddeling, en eindelijk werd aan het leger de hoogste lof toegezwaaid. Dit adres werd vastgesteld na een debat, waarin kennelijk geen der vroegere leiders durfde zeggen, wat hem op het hart lag. Slechts één lid. had dien moed, maar legde zijn meening bloot in een brief aan het. Heerenhuis. Het was de graaf van Westphalen, en de geschiedenis moet acte nemen van het karakteristieke figuur dat die edelman vertoont. Hij nam eenvoudig zijn ontslag als lid van het Heerenhuis. In zijn brief, waarvan de terminologie herinnert aan uitingen van de vroegere rijksridders, zette hij uileen, dat hij zijn 'homagial-eed' aan den koning van Pruissen als Duitsch Bondsvorst had gezworen. Nu de koning van Pruissen den Duitschen Bond niet meer erkende, viel ook van zelve de verplichting van zijn eed weg. Het houw en trouw, dat hij eens had gezworen, bestond voor hem niet meer. - Wij bekennen min of meer eerbied voor dezen trotschen ridder te hebben.

Het Huis der afgevaardigden vorderde niet zoo schielijk met zijn arbeid. Reeds het kiezen van een president en vice-presidenten had eigenaardige moeijelijkheden. De Fortschrittspartij, verbonden met het linkercentrum, had nog altijd, vooral daar de Polen zich steeds bij haar voegden, de meerderheid, en was dus in staat haar ouden president Grabow en de vroegere vice-presidenten Bochum-Dollfs en van Unruh te herkiezen. Maar die keuze zoude beteekenen dat het Huis der afgevaardigden dezelfde houding zou blijven aannemen, als in vroegere jaren; en had niet de koning zelf gezegd dat de toestand zou veranderen, had hij niet een indemniteitswet beloofd? Er was dus eenige onrust over die uit te brengen keuze; want men kon toch bezwaarlijk den beproefden Grabow, den man, die de banier van het volk te midden van de grootste vernedering hoog had gedragen, als een gebruikt meubelstuk ter zijde zetten. Grabow zelf echter bewees in waarheid een man te zijn, want toen het Huis tot de keuze zou overgaan, stond hij op en zette hij in een korte rede uitéén, dat hij niet in aanmerking wonschte te komen. Hij wilde de verzoening van koning en vertegenwoordiging niet in den weg staan. Het Huis koos daarop tot zijn voorzitter een anderen leider der meerderheid, den heer von Forckenbeck. Hij kreeg 170 stemmen: de candidaat der conservatieven, de heer von Arnim-Heinrichsdorff, kreeg er 136: de oud-liberalen gaven hun 22 stemmen aan graaf Schwerin. Tot vice-presidenten werden daarna

verkozen generaal von Stavenhagen en de oud-liberaal von Bonin. Max von Forckenbeck zal dus het huis moeten leiden; zijn naam is dooréénggeweven met de geschiedenis der laatste zittingjaren; immer werd hij op de voorste rij gevonden om von Bismarck te bestrijden; hij is geboren te Munster uit Westphalen, waar zijn vader, vroeger lid der eerste kamer, voorzitter van het hof van appèl was. Hij is ongeveer 45 jaar oud, lang van gestalte, bewegelijk van natuur, terwijl een goedige glimlach op zijn gelaat, niet volle blonde haren omgeven, speelt. Of hij den ernstigen Grabow zal weten te vervangen, zal de tijd moeten leeren. Voor het oogenblik heeft hij al zijn krachten ingespannen om het Huis tot een eenstemmig en hartelijk antwoord op de troonrede te bewegen. Want de meerderheid van het Huis scheen dadelijk gereed, goedwillig alles te vergeten, en, nu zij sedert jaren weder een antwoord op de troonrede gaf, vroegere begrippen en meeningen over boord te werpen. De verschillende richtingen schenen echter in het eerst elk haar eigen stelsel in de troonrede te willen brengen. Daarbij slingerde von Bismarck de meest gewichtige koninklijke boodschappen als even zoovele twistkogels naar het Huis. Naauwelijks had de minister van financiën, de heer von der Heydt, het wetsontwerp ingebracht, waarbij indemniteit werd gevraagd voor de uitgaven in de laatste jaren zonder bewilliging van de vertegenwoordiging gedaan, of twee allerbelangrijkste mededeelingen werden aan de kamer gerigt. De eene betrof het ontwerp van een kieswet voor den rijksdag van den Noord-Duitschen Bond. Dit ontwerp, grootendeels geschoeid op de leest van de kieswet door het Frankforter parlement van 1848 en 1849 bewerkt, stelde voor, het algemeene stemrecht in volle toepassing te brengen, zoo doende dat op elke 100,000 zielen een afgevaardigde zou gekozen worden; het riep dus in de herinnering de dagen waarin men van Duitschland's éénheid droomde; maar vooral, het wees op het tot stand komen van een Noord-Duitschen Bond en op een zoogenaamd Klein-Duitschland. - Sterkor nog werd die indruk, toen Bismarck den 17^{den} Augustus de koninklijke boodschap in het Huis bracht, waarbij de koning van Pruissen verklaarde op zich te nemen de regering van het koningrijk Hannover, van het keurvorstelijk Hessen, van het hertogdom Nassau, en van de vrije stad Frankfort.

Zoo had Bismarck zich gedemasqueerd. De vestiging van een groot en machtig Noord-Duitsch koningrijk, met enkele kleine vasallen om zich heen, die aan Pruissen de leiding van hun politiek

en van hun legers moesten gunnen, was aan Europa bekend gemaakt. In het eigen land zou van twee kanten vooral oppositie te voorzien zijn. Vooreerst van de eigentlijk aristocratische partij, die het uitwisschen van gansche regerende dynastiën niet met een onverschillig oog kon aanzien. Die partij vond, zonderling genoeg, in het begin een bondgenoot in den koning, die eerst na veel godsdienstige overpeinzing er toe kon overgaan zijn minister ditmaal te volgen. De koningskroonen, die hij zoo wegstal, kon hij bezwaarlijk beschouwen als hem te zijn gegeven door Gods genade, en daaraan bleef hij toch hechten. Intusschen wist Bismarck hem te beduiden, dat hij die koningrijken kon nemen, uit kracht van het oorlogsrecht; de Heer Heffter had in zijn volkenregt dit uitdrukkelijk betoogd, en Heffter was een godsdienstig man, wars van alle democratische woelingen. Men vroeg ook niet de bevolkingen der rijken of rijkjes, die men wegnam, of deze er wel in toestemden in Pruissen opgenomen te worden; men toonde dus klaarblijkelijk, dat men niets om het volk gaf. De koning was dan ook tevreden, en zijn feodale omgeving zou, als hij zoo dacht, allengs wel tot dezelfde inzichten bekeerd worden. Van een anderen kant kon Bismarck nog sterker oppositie wachten, en wel van een gedeelte der democratische partij. Wat Bismarck toch nu deed was het programma volbrengen der zoogenaamde Klein-Duitsche partij. Er waren toch altijd drie plannen geweest, die zich voordeden, zoodra men van een reconstitutie van Duitschland gewaagde. Er was het plan van het zoogenaamde Groot-Duitschland, dat van de Trias en hetgeen men het plan van Klein-Duitschland noemde. De voorstanders van het Groot-Duitschland wilden geheel Oostenrijk met al zijn stammen ook in Duitschland opnemen, en dus een eenig Groot-Duitschland vormen. De aanhangers van het Trias-idee wilden een derde middelpunt vestigen en tegenover Oostenrijk en Pruissen al de nog overige kleine koningrijken en staten verbinden tot één Bond. Beide deze denkbeelden waren door Pruissens legers vernietigd. Er bleef dus alleen over het denkbeeld van Klein-Duitschland, waarnaar de politiek van Pruissen steeds had gestreefd. Sinds Oostenrijk het Duitsche element hoe langer hoe meer aan eigen lot had over-gelaten, trachtte Pruissen de echt-Duitsche bestanddeelen om zich heen te verzamelen. Men moest beginnen met een Bond der noordelijke Duitsche Staten. Reeds Frederik de Groote had op het einde van zijn leven zulk een Duitschen Vorstenbond tegenover Oostenrijk willen oprichten. Radowitz had het later beproefd te verwerkelij-

ken, doch had alleen de theorie weten te geven. Thans had von Bismarck het in het leven geroepen. - Doch de Fortschrittspartij was ook aan antecedenten gebonden. Die partij had haar zege vooral daaraan te danken gehad, omdat zij was gaan bouwen op de gegevens van de National-partij; en nu had het tot de stelregelen van die National-partij behoord om alle Duitschers en niet alleen de Noordelijken tot een krachtigen Bond op te roepen. Bismarck, die vooreerst zich tot de rijken boven de Main-linie wilde bepalen, en de staten beneden die linie aan hun lot overliet, terwijl hij de Oostenrijksche Duitschers bepaald uitstiet, was geen waardig bevorderaar der wezentlijk Duitsche éénheid. Daarbij had het nooit of nimmer in de bedoelingen der democratie van het National-Verein gelegen, om zoo gewelddadig rijken en staten te doen annexeren. Alles moest van de vrije volkskeuze uitgaan, en Bismarck deed alsof dat volk niet bestond.

De oppositie van den kant der Fortschritts-partij was echter slechts de uiting van een zeer kleine minderheid. De aanzienlijke meerderheid was verblind door alles wat Bismarck in zoo betrekkelijk korten tijd had tot stand gebracht. Hij had toch inderdaad meer gedaan, dan de stoutste droomer en phantast zich had kunnen voorstellen. Geheel Noord-Duitschland zou toch weldra één rijk worden. De wenschen der Duitsche democratie waren voor drie vierden vervuld. En ja, de democraten hadden heimelijk toch altijd op dien man gebouwd. Hoe zij hem ook hadden uitgemaakt in hun officieele redevoeringen, als zij stil met elkander in hun binnenkamer spraken, dan verheelden zij het zich niet, dat deze man voor Duitschland iets grooters zou tot. stand brengen, dan elk ander staatsman, al was hij ook hun tegenpartij. En Bismarck, als hij voor een oogenblik zijn officieelen snijdenden toon kon laten varen, hield er van met die democraten te praten en te schertsen. Eens toen hij weder uit Biarritz terugkwam, en de kamer in een of ander vervelend en zwaarwichtig debat was betrokken, zwierf hij door de banken van het Huis, en zat hij eensklaps te midden der geavanceersten van de Fort-schrittspartij. Hij knoopte een gesprek met eenigen hunner aan, en terwijl hij achteloos zijn portefeuille uit den zak nam, nam hij daaruit een klein olijftakjen; hij reikte het hun toe: ‘Ziedaar, Mijne Heeren, wat ik voor u uit het Zuiden heb medegebracht.’ Hij schijnt woord gehouden te hebben, want er is vrede tusschen hem en de Fortschrittspartij. Singulier in alles, is hij letterlijk tegenwoordig het ideaal van de inwoners van Berlijn. En hij verstaat de kunst hen in

te pakken. Hoort hem in Kroll's Garten den toast uitbrengen op Berlijn, dat aan hem, von Moltke en von Roon aldaar een monster-feest heeft gegeven. Hoe weet hij de hand, den mond (o, die Berliner Witze!) en het hart van die Berlijners te prijzen, en hen onder allerlei vormen toch inderdaad tot 't kind van de rekening te maken! Berlijn ziet nu tot hem op als tot een van haar liefste kinderen. De meisjes brengen bij zijn komst zoowel aan hem als aan den koning bloemkransen en festoenen. Als hij weigert ze aan te nemen zeggende: ‘maar ik heb niet medegevochten,’ dringen zij des te sterker aan, want ‘gij, graaf, gij zijt begonnen te vechten, toen alle anderen er nog niet aan dachten.’

Dit zijn teekenen der tijden, en kenschetsen den volksaard. Het Pruissische huis der afgevaardigden heeft die stemming des volks moeten volgen. Het geluk is demoraliserend. De speler die wint is een groot man. De arme blinde koning van Hannover, die gaarne zijn rijk wilde behouden, is volgens de Pruissische regering een man die tegen de publieke moraliteit zondigt. De volken van Hannover, enz. die nog maar zoo voeistoots niet Pruissen willen worden, begrijpen de goddelijke raadsbesluiten niet. De Saksers, die er tot nog toe voor bedanken Pruissen tweede klasse te worden (zoo als vroeger zich Bismarck schilderachtig uitdrukte), zijn het bestaan niet waard. Ook liet huis der afgevaardigden wordt allengs tot die meening gebracht. Want na een getwist van eenige weken over allerlei onderwerpen, waarbij het overtuigend bleek, dat Pruissen spoediger geheel Oostenrijk innam, dan dat het huis een antwoord op een troonrede ontwierp, heeft de voorzitter een adres weten te doen aannemen, dat door alle partijen, met uitzondering van 25 stemmen, is aangenomen. Dat adres behelsde hoofdzakelijk het volgende: De dank werd uitgesproken voor wat het leger onder aanvoering des konings heeft gedaan; de resultaten van dien oorlog, de vernietiging van den Bond, de verhouding tegenover Oostenrijk, de uitbreiding der grenzen van den staat, en het uitzicht dat in een niet al te verwijderd tijdstip een politiek vereenigd Duitschland zich onder de leiding van den grootsten Duitschen staat ontwikkelen kan, - werden met dankbaarheid geconstateerd. Dat alles echter moet vergezeld gaan van de constitutioneele ontwikkeling van het volk; wanneer daarvoor geen waarborgen gesteld worden, zal het overige Duitschland ons zijn hulde niet brengen. De indemniteitswet wordt daarom met verlangen te gemoet gezien. De blijde en dankbaar begroete wetsontwerpen over de annexatie der met Pruissen te vereenigen

landen, en over de kieswet voor den Rijksdag, zullen dadelijk worden onderzocht. Het Huis dringt er op aan dat aan dien Rijksdag ook de volle uitoefening van zijn rechten zal worden gegeven. Het adres drukt ten slotte de hoop uit, dat ook Zuid-Duitschland begrijpen zal dat het een vaste vereeniging met Noord-Duitschland moet wenschen. - Slechts twee afgevaardigden hadden den moed het adres te bestrijden, te weten het hoofd der catholieke partij Reichensperger en de oude democraat Jacoby. De eerste drukte van uit zijn standpunt zijn leedwezen uit over den val van Oostenrijk en van den Bond. De annexatiën wilde hij echter gaarne aannemen. De indruk dien zijn rede maakte was echter niet te vergelijken bij dien, veroorzaakt door Jacoby's woorden. Want merkwaardiger en consequenter persoonlijkheid is bijna niet denkbaar dan deze Koningsberger. Hij is de man geweest die in het jaar 1840 door zijn ‘vier vragen’ het eerst het denkbeeld van een wezenlijk constitutioneel Pruissen heeft ter sprake gebracht en verdedigd. Sinds dien tijd beurtelings in de vertegenwoordigende kamers of in de gevangenis zittende, heeft hij bij elke gelegenheid voor die constitutie gestreden, geen rust heeft hij zich gegund, en geen oogenblik ter wille van den volkswaan van den dag een beginsel prijsgegeven. Zijn laatste boek, de biografie van Heinrich Simon, heeft op nieuw geleerd hoe hij zich Duitschland's ontwikkeling voorstelde. Hij stond dan ook nu weder, hoewel eenzaam en niet ondersteund door zijn partij, in het Huis op om het volgende te getuigen: ‘Het ontwerp-adres verwijst naar de wapendaden van het Pruissische leger en spreekt de hoop uit, dat een politiek-vereenigd Duitschland daarvan het gevolg moge zijn. Ook ik erken in volle mate den heldenaard van het leger en de grootschheid der krijgsresultaten. Maar in het triumfgeschal der regeringspartij kan ik niet deelen. De volkspartij heeft naar mijne inzichten daartoe noch het recht, noch de aanleiding; geen recht, want de oorlog is zonder, ja tegen den wil des volks ondernomen; geen grond, want niet der volkspartij komt de verkregen zege ten goede, maar alleen aan de machtsheerschappij van den oppersten krijgsoverste. Deze krijg tegen Duitschland gevoerd, strekt, trots alle overwinningen van het Pruissische leger, het Pruissische volk niet tot eer, en het gezamentlijk Duitsch vaderland niet ten heil. - Het oordeel van het tegenwoordige over zich zelven is niet altijd onbevangen; eerst de toekomst zal aantoonen of de dag van Biarritz meer eervol geweest is dan die van Olmütz. Men hoopt nu dat het resultaat van alles zal zijn een vereenigd Duitschland.

Ik deel die koop niet; ik geloof veeleer, dat de uitsluiting van Oostenrijk, dat is, de uitsluiting van millioenen Duitsche broeders uit het gemeenschappelijk vaderland, een plan, 't welk reeds sinds het jaar 1822 werd nagejaagd, - dat met één woord de verwerkelijking van het Klein-Duitsch ideaal onder Pruissische heerschappij, ons van het lang gewenschte doel, van de Duitsche eenheid en vrijheid, verder afleidt dan zelfs de vroegere Bondsdag. De taal van het zwaard - ik gebruik de woorden van den staatsminister von Schön - drukt enkel uit de onklaarheid van het begrip. Voor en aleer de begrippen nu duidelijk zijn opgevat, is aan ontwikkeling niet te denken.' Jacoby, na nog aangetoond te hebben dat de machtsver-grooting van Pruissen voor Duitschland een nadeel zou zijn, als in Pruissen het regeringssysteem niet veranderde, eindigde met deze woorden: 'De eeuwige grondslagen van recht, zedelijkheid en vrijheid zijn het alleen, waarvan de welvaart der volken afhangt. Slechts in de dienst van het recht en van de vrijheid mag de banier van het recht der nationaliteit geheven worden. Aan mannen als Louis Napoleon en zijns gelijken daarentegen dient deze vaan slechts daartoe om de volken te verwarren en ten verderf te voeren.' Wat men ook in te brengen hebbe tegen mannen als Jacoby, men zal toch moeten erkennen dat er pit en kern in zulke karakters zit.

De koning nam het antwoord van het Huis genadig aan; hij betuigde de commissie, dat hij, wanneer het conflict tusschen zijn regering en het Huis zich weder zou voordoen, nogmaals dezelfde gedragslijn zou volgen, en zonder budget zou regeren; doch drukte zijn hoop uit, dat het Huis voor het vervolg wel verstandiger zou wezen. - Het Huis onderzoekt nu de voordrachten betreffende de inlijving van Hannover, enz., en over den te kiezen rijksdag, en tracht te verkrijgen dat, wat het eerste wetsontwerp betreft, de inlijving een wezentlijke annexatie aan Pruissen, geen Personal-union wordt, terwijl het, wat het tweede ontwerp aangaat, de meening verdedigt om de leden van den rijksdag niet verantwoordelijk te stellen voor hun uit te brengen meeningen en stemmen, iets wat de Regering tot nog toe volhoudt. - Intusschen is Bismarck bezig Duitschland te reconstrueeren en vrede met de verschillende staten te sluiten. Met Beijeren is men thans eindelijk gereed gekomen. De Heer van der Pfordten heeft zwoegend de trappen der Pruissische ministeries op moeten klimmen, ten einde voor zijn land redelijke voorwaarden te bedingen. Eenige kleine landstreken bij Orb en Gersfeld moeten worden afgestaan, welke ter afronding van het zuidelijk gebied van het vroe-

gere Keur-Hessen gevorderd worden. Ook Kaulsdorf wordt afgestaan en daarenboven 30 millioen gulden als krijgsschatting betaald. Wurtemberg komt alleen met een krijgsschatting van 8 millioen gulden vrij. Aan Baden kost de vrede zes millioen. Hessen-Darmstadt schijnt zeven millioen te moeten betalen; Bismarck had gaarne het bovengedeelte van Hessen-Darmstadt in Pruissen ingelijfd, maar de keizer van Rusland, zwager van den groot-hertog, kwam tusschenbeide, en alleen het pas verkregen Hessen-Homburg moest aan Pruissen ten offer worden gebracht; daarenboven moest Hessen-Darmstadt er in toestemmen, dat de bovenste helft in den Noord-Duitschen Bond werd opgenomen. Dat Hessen-Darmstadt blijft Bismarck en den Pruissen dan ook een doorn in het vleesch. Juist waren zij bezig uit het arsenaal van de stad Darmstadt alle wapenen, tropheën, enz., weg te stelen, toen de Russische vlag op het groot-hertogelijk paleis werd opgeheschen, en de Russische gezant het geroofde goed als eigendom van Rusland terugvroeg. De vrede met het groothertogdom is zelfs nu nog niet geheel gesloten. Evenveel onaangenaamheid heeft Bismarck van Saksen. Hoewel enkele inwoners van dit land, vooral aangezet door Gustav Freytag en door von Treitschke, de Pruissische regering wenschen in te halen, heeft Frankrijk er op aangedrongen, dat Oostenrijks eisch, om de onafhankelijkheid van Saksen te handhaven, worde geëerbiedigd. Men kan dus dat rijk, helaas! niet annexeren. Wat te doen? want als het niet goed wordt bestuurd, dan kon de Noord-Duitsche Bond aan die zijde gevaar loopen. Bismarck heeft dus bedacht om in Saksen de soevereiniteitsrechten te deelen, in dier voege, dat er in zekeren zin een militaire en een civiele koning zoude zijn. De militaire koning zou natuurlijk die van Pruissen zijn. Al dadelijk is Pjuissen, voordat dit nog geschikt is, begonnen het schoone Dresden tot een vesting te maken. De koning van Saksen moet natuurlijk voor de overmacht bukken; voorloopig heeft zijn minister von Beust reeds zijn ontslag gevraagd en verkregen. Bismarck's ergste vijand is dus vooreerst vandaar verjaagd. - Om dit alles te bekroonen, is nu met Oostenrijk op den 23sten Augustus te Praag de definitieve vrede gesloten, zoodat de oorlog voor goed is geëindigd.

In dien vrede te Praag gesloten, was op verlangen van Pruissen ook het volgende artikel opgenomen: ter uitvoering van de praelimimairen van. Nikolsburg, en nadat keizer Napoleon door zijn gezant den 29sten Julij te Nikolsburg had doen verklaren, dat, wat Frankrijk betreft, Venetië slechts verkregen was om bij het sluiten van

den vrede aan Italië te worden overgegeven, - treedt de keizer van Oostenrijk tot deze verklaring bij, en bewilligt hij de vereeniging van het Lombardisch-Venetiaansch koningrijk met Italië. - Zoo was dan voor het eerst Italië door Oostenrijk erkend, en werd Venetië en nu ook Lomdardië rechtstreeks aan Italië afgestaan. Ten tweede male had een vreemde mogendheid Italië doen verkrijgen, wat het zelf niet overwinnen kon. Het Italia farà da se was ten tweede male een ironie geworden. Italië is niet gelukkig. La Marmora heeft reeds zijn ontslag als minister genomen; Garribaldi's naam is niet langer een banier. Het heeft dan ook inderdaad den oorlog zinneloos gevoerd. Vergelijk de taktiek van von Moltke eens met de avontuurlijke strooptogten van La Marmora en Cialdini en men zal begrijpen waar de fout zit. Een oogenblik nog wilde Italië het Zuiden van Tyrol eischen; maar zoowel Pruissen als Frankrijk begrepen, dat het geslagen Italië zulke eischen niet kon stellen. Italië had niet te bevelen, het had slechts geschenken te ontvangen. Het volk is ook bepaald moedeloos; de verloren zeeslag bij Lissa, door den admiraal Persano, heeft overal gemor verwekt. Het ministerie heeft tot nog toe niets anders kunnen doen dan een algemeene amnestie uit te vaardigen, waarin ook Mazzini begrepen is.

En wat zal Frankrijk bij dit alles doen? Zoo was en is de vraag in geheel Europa. Zonderling is het voor het minst, dat de keizer Bismarck aldus de vrije hand laat. Wel is waar heeft Napoleon een oogenblik Europa verschrikt, toen hij in het begin van Augustus zijn gezant te Berlijn liet verklaren, dat de groote veranderingen in de politieke organisatie van Duitschland een rectificatie der fransche grenzen noodzakelijk maakten, en dat Frankrijk de herstelling zijner grenzen van 1814 vorderde. Men weet, dat die grenzen van 1814 dezelfde waren als die van 1 Januarij 1792 en dat Frankrijk ze verloor na de terugkomst van den keizer uit Elba. Na diens nederlaag bij Waterloo werden aan Frankrijk de grenzen van 1790 gegeven, waardoor het de vestingen Landau, Saarlouis, Philippeville en Mariënburg met omgeving verloor. Frankrijk zou dus nu zeer kleine vermeerderingen van bezitting, deels aan Pruissen, deels aan Beijeren, deels aan België behoorende, eischen. Men wist niet goed of dit al dan niet ernstig was gemeend. Want daar eenige dagen later, na een uitlating van lord Stanley in het Lagerhuis, Napoleon liet verklaren, dat hij niets aan België wenschte te ontnemen, bleek het, dat Frankrijk inderdaad alleen de Saarstreek zou vorderen. Aan Pruissen, dat zich ongerust en driftig begon te

maken, werd medegedeeld, dat liet nog enkel onderhandelingen, geen bepaalde vorderingen waren. De geheele zaak werd behandeld alsof het nog slechts een inval van den keizer was; en het is alleen aan een filosoof als Hegel gegeven om te zeggen, dat de slechtste inval van den mensch altijd beter en fraaijer is dan de zonsopgang. Wij betwijfelen het ten minste of velen deze vingerwijzing naar de natuurlijke grenzen van Frankrijk, dus naar den Bhijn, zullen hebben geappreciеerd.

In Frankrijk heerscht echter in het binnenland zekere drukking, men voelt zich bekneld. In het begin van Julij heeft de senaat een wet aangenomen, waarbij elke discussie over de constitutie van het rijk wordt verboden. Geen kritiek hoegenaamd mag meer worden toegelaten, en elke discussie wordt gesmoord. In het begin van Augustus heeft de regering het kloeke oppositieblad de Courrier du Dimanche, waaraan Prevost-Paradol zijn scherpste stukken ten beste gaf, opgeheven. Wel heeft de keizer een nuttigen maatregel genomen, door een zoogenaamde caisse des invalides du travail op te richten, maar een zeker malaise schijnt in Frankrijk toch te heerschen. De keizer blijkt ook voortdurend ziekelijk te zijn, en de ongelukkige schepping van het Mexicaansche keizerrijk schijnt geheel en al in elkander te zakken; de Mexicaansche keizerin is zelve naar Parijs gegaan, om hulp te zoeken, doch zij zal dien bijstand daar bezwaarlijk meer vinden.

Engeland wikkelt zich, bij die schokken op het vaste-land, in zijn onverschilligheid. Het kabinet Derby heeft in dit opzicht, vertegenwoordigd door den minister van buitenlandsche zaken, Derby's zoon, lord Stanley, dezelfde politiek gevolgd als door het vorig kabinet was aangenomen. Zelfs het wegvallen van Hannover werd door de Engelsche bevolking dood-kalm aangezien. Minder berustte het in de tijding dat lord Derby geen nieuvve reformbill dacht in te dienen. De zaken van het eigen land wisten ten minste de hartstochten in beweging te brengen. Een reform-league in Londen had de onvoorzichtigheid te veel de passies op te wekken, en de policie die het volk wilde verhinderen om in Hydepark een monster-meeting te houden, kon de beweging niet meester worden. Het volk eischte het recht om meetingen te houden op die plaatsen, welke open en voor iedereen bestemd waren; de regering meende dat Hydepark niet tot dat doel kon worden gebruikt. Een oogenblik was er groote opschudding in Londen. De president der reform-league, Mr. Beales, onderhandelde over en weêr met de regering. De wel wat zachte,

goedhartige minister van binnenlandsche zaken, Mr. Walpole, werd door Mill en Bright voor een tyran uitgemaakt, totdat de hartstochten bedaarden en de meetings op een andere plaats werden gehouden. Karakteristiek was echter weder bij deze gelegenheid de Engelsche aard. Het gepeupel te Londen is in een opstand toch weder geheel anders dan de revolutionaire menigte in andere landen. Lord Shaftesbury, Palmerston's schoonzoon, had zich tegen de meetings uitgelaten. Nu is lord Shaftesbury een der godsdienstigste en strengste karakters van Engeland; een man, die zijn geheele leven er aan gewijd heeft om het volk in Christelijken zin te beschaven en wel te doen. Op een der meetings ging zekere spreker (Coffey) hem nu op alle wijze aanvallen wegens zijn houding in zake van de reformbill. De menigte liet den spreker stil begaan en juichte hem toe. Daar begon Coffey hem ook te bespotten wegens zijn traktaatjes, wegens zijn bidstonden; hij noemde hem een kwezel en gaf hem het verdere vocabulaire van die soort ten beste..... doch dadelijk ontstond er gemor onder het gehoor; het volk vroeg hem daarover te zwijgen en zich aan de politiek te houden. Lord Shaftesbury heeft later in het Hoogerhuis de goede motie gedaan, om van regeringswege localen voor meetings voor het volk altijd beschikbaar te stellen.

Op den 10^{den} Augustus werd van wege de koningin het parlement gesloten. De sluitingsrede houdt zich bezig met de voorvallen en oorlogen op het vasteland, waarbij de regering een volmaakte onzijdigheid in acht neemt; - met den toestand van Ierland, waar nog altijd de Habeas-Corpus acte is geschorst; - met den inval der Fenians in Canada, zoo gelukkig afgeslagen en waarbij de Vereenigde Staten van Noord-America zoo naauwgezet het volkenrecht eerbiedigden; - met de geldcrisis, die een tijd lang in Londen heeft geheerscht; - met veepest en cholera; - met de Trans-Atlantische kabel, en eindelijk met een blik op de welvaart van het land. Zeer zeker is anders de zitting zelve nog al onvruchtbaar geweest, en de Tories, nu aan het bewind, hadden daartoe het meeste bijgedragen.

Eindigen wij met, de vermelding, dat in Spanje het ministerie Narvaez (o wonder!) het reeds twee maanden heeft uitgehouden, en stippen wij aan, dat op Candia een opstand is uitgebarsten, zeker om te verhoeden, dat er ooit een algemeene vrede in Europa is.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Aesthetica of schoonheidskunde in losse hoofdtrekken, naar uit- en inlandsche bronnen, voor Nederlanders geschetst, door Dr. J. van Vloten, Hoogleeraar te Deventer. Deventer, A. Ter Gunne. 1865.

Onder de jongere wetenschappen behoort zij, die zich ten doel stelt het wezen der schoonheid stelselmatig te doorgronden en te verklaren. Het is bekend, dat haar wieg het in 1750 verschenen boek van A.G. Baumgarten is, en dat deze aan zijn kind den naam van *Aesthetica* gaf.

Sedert dien tijd is deze wetenschap met verbazende snelheid opgewassen. Met honderden worden de Aesthetica's geteld en het mocht een weldaad heeten, toen dr. Robert Zimmerman in 1858 eene ‘Geschichte der Aesthetik’ gaf, waarin men een overzicht kon nemen over deze thans eene geheele bibliotheek vullende wetenschap.

Er bestaat een groot verschil tusschen de Aesthetica's van thans en vroeger. De aesthetiek heeft, als de filosofie, als de natuurwetenschappen en andere, de uitsluitende bespiegeling laten varen en is van dogmatiesch en theoretiesch, empieriesch en historiesch geworden. Naast haar was eene wetenschap geboren, die haar verwante en nagenoeg haar tijdgenoot is, de theorie van de kunst, die alras vooral geschiedenis van de kunst werd. Van deze is Winckelman de vader. Ook deze wetenschap wies spoedig op en telt thans hare kinderen bij duizenden. Over en weder vermaagschapten de beide takken zich, en thans berooft geen e aesthetiek zich van de vastheid van den historischen bodem, gelijk de kunsttheorie zich verrijkt met de wijsbegeerte van het schoone.

Ten slotte is er het gewone verschijnsel onzer dagen bijgekomen, het populariseren van beider uitkomsten.

Ofschoon wij Nederlanders niet geheel ontbloot zijn van werken uit dit gebied, zijn wij toch, vooral wat het theoretische aangaat, ten achteren. Bij ons is deze studie meer en meer den historischen weg opgegaan. Eene eigenlijk gezegde aesthetica hebben wij niet;

al bezitten wij enkele oudere en jongere fragmenten. De hoog leeraar dr. J. van Vloten heeft getracht in die leemte te voorzien door de ‘Briefe an eine Jungfrau über die Hauptgegenstände der Aesthetik,’ van Oeser en Grube, in 't Nederduitsch over te brengen. Die overbrenging is echter zeer vrij geweest en de schrijver heeft een oordeelkundig gebruik gemaakt van onderscheidene andere bronnen.

Hoe naauw het verband is, dat tegenwoordig aesthetiek en kunstgeschiedenis verbindt, blijkt ook uit dit boek. Het heet: ‘Aesthetica of Schoonheidskunde,’ maar het is eigenlijk meer eene aesthetische kunstgeschiedenis. Daar de schrijver zich niet ten doel stelde een zelfstandig wetenschappelijk stelsel op te bouwen, maar verkregen uitkomsten zaam te brengen tot een goed geheel; daar hij het oog vestigde op een uitgebreider kring dan dien van hen, die ex professo dit onderwerp bestuderen, was het ook wenschelijker dat de historie dan dat de wijsbegeerte in zijn werk den toon gaf.

De beschouwing van 's menschen geestvermogens, onderscheiden in denken, willen en gevoelen; de zinnelijke gewaarwording, bij de Grieken aesthesis geheeten; de op deze gewaarwording en haar naam gegronde wetenschap, die de kennis en ontwikkeling van 's menschen schoonheidszin ten doel heeft; de aldus geboren aesthetica of schoonheidsleer; het schoone als harmonische eenheid van geest en stof; - deze onderwerpen vormen in geleidelijken gang en in een kort overzicht het eigenlijk filosofische gedeelte dezer aesthetiek.

Het schoone der natuur en het landschappelijk schoone brengen ons meer op het gebied der verschijnselen buiten den mensch. De schrijver stelt, waar hij het eenvoudige landschap, naar aanleiding van een gezicht op Haarlem door J. van Ruysdael, bespreekt, het schoone van het landschap geheel in de natuur zelve. Hij meent dat hier het landschap van Ruysdael louter werkelijkheid is, dat deze schilder er niets in gelegd heeft, wat er niet in was, er ‘niets van het zijne heeft bij gedaan.’ Ik moet hier eene verschillende meening uitspreken. De aesthetische schoonheid van het landschap der werkelijkheid ligt niet zoo geheel open en toegankelijk voorden toeschouwer. Vooreerst wordt niet ieder door eene zelfde natuur op gelijke wijze aangedaan. Voorts, wanneer de gewone mensch in de voor hem liggende natuur welbehagen ondervindt, is dan hetgeen hij ondervindt wel aesthetisch? Ik betwijfel dit. Er komt veel bij van anderen aard; b.v. het gevoel van frischheid, van gezondheid, van de opwekking door de lucht, de zomerwarmte of de schaduw; alzoo een lichamelijk en zedelijk welbehagen. Het rechte kunstgevoel tegenover de natuur ondervindt slechts hij, wiens geest eenigermate kunstgevoelig gestemd is, en in volkomen mate hij, die kunstenaar is. Hij die zelf geen kunstenaar, maar eenigermate met kunst bekend is en er gevoel voor heeft, brengt, combinerend, zich herinne-

rend of scheppend, bij de beschouwing van de natuur, zijn kunstgevoel mede. De kunstenaar anticipeert op hetgeen daar in het landschap voor hem ligt en schept als vooraf eene schilderij. In beide gevallen leggen zij in het voorwerp van hun beschouwing iets van het hunne in; in beide gevallen ondergaat dat voorwerp eene bewerking in hun geest. Maar zeker is dit in nog sterkere mate het geval als de kunstenaar dat voorwerp gaat afbeelden. Aan een weêrgeven van de werkelijkheid, geheel getrouw; aan een absoluut realisme in de kunst, valt bij den mensch niet te denken. Al blijft hij zoo getrouw mogelijk aan zijn voorwerp, de kunstenaar kiest dat voorwerp omdat hij er iets in gezien heeft, dat alleen hij er in zag; omdat hij er zich een kunstwerk uit voorspelde. Het werkelijke voorwerp ondergaat in zijn geest eene bewerking; en als hij het als kunstwerk reproduceert, is er wel degelijk ‘iets van hem’ bij. Dat is het geheim van de wondervolle heerlijkheid zelfs van de nietigste voorwerpen die de oude hollandsche school soms afbeeldde.

Na eenige opmerkingen over de kleuren en hare werking op en beteekenis voor gemoed en geest, gaat de schrijver over tot het kunstschoon. Terecht wordt hier het schoone der kunst als eene schepping des geestes voorgesteld, en de verbeelding als het machtige, daarvoor werkzame orgaan. Ook wat voor de onafhankelijkheid der kunst van alle buiten haar gelegen streven gepleit wordt, stem ik volkomen toe. Met eene goede voorstelling van den invloed en de werking der kunsten, over ernst en scherts, over het verhevene en het bevallige eindigt eigenlijk deze aesthetiek in engeren zin. Het verdere en veel uitgebreidere gedeelte beweegt zich meer op historiesch gebied.

Bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst en aanverwanten; toonkunst en danskunst; eindelijk dichtkunst en welsprekendheid, worden nu achtervolgens behandeld.

Het spreekt van zelf, dat, waar zoo vele en zoo verschillende feiten besproken worden, op vele punten verschil van gevoelen mogelijk en eene kritiek van details daarvan het gevolg zou zijn. Bij instemming met verreweg het grootste deel van des schrijvers voorstelling, wensch ik slechts enkele kantteekeningen ten beste te geven.

Bij de grieksche bouwkunst ware een strenger onderscheid tusschen het karakter der drie stijlen wenschelijk geweest. Bötticher's Tektonik was hier een veiliger gids geweest dan Vitruvius en Ch. Blanc. De onderstelling, dat de grieksche bouw zijn oorsprong vindt in houtconstructie, telt weinig verdedigers meer. De hier naar de oudere voorstelling beschreven oorsprong van den triglief is ook niet de juiste.

De triglief is niet een overblijfsel van de oude balkkoppen, maar

een zelfstandig, constructief voorwerp, dat de bestemming heeft van een loodrecht dragend lid, gelijk ook door de drie gleuven in harmonie met de verticale lijnen van de zuilen en hare canelures wordt gekenmerkt. Als een volkomen type van dorischen bouw, mag ook het Parthenon niet worden aangenomen; dit is attisch-dorisch.

Wat den romeinschen bogenbouw aangaat, deze had eene uitvoeriger vermelding verdiend.

Over de christelijke bouwkunst vindt de lezer een zeer voldoend en duidelijk overzicht. Niet zoo afdoende is de voorstelling van de bouwkunst der italiaansche renaissance der 15de en 16de eeuwen. Ik geloof, dat zij recht heeft, dat wij er meer oorspronkelijks en zelfstandigs, een grootere mate van lijn kunstgevoel in opmerken, dan haar hier schijnt gegund te worden.

Wij ontvangen daarna een goed overzicht over de beeldhouwkunst van de oudste tijden tot heden, hoewel dat natuurlijk slechts in hoofdtrekken kon gegeven worden. Bij de egyptische missen wij de vermelding van de *niet* hieratische, maar zuiver kunst zijnde kunst, waarvan meer dan een staal is overgebleven en het bewijs levert dat de Egyptenaren, waar zij niet aan zekere eischen gebonden waren, tot een aanmerkelijke hoogte in de vrije kunst gestegen waren. De grieksche en romeinsche beeldhouwkunst is zeer goed beschreven. Eene kleine opmerking vinde hier evenwel hare plaats. Ik bedoel eene zinsnede, die aan des schrijvers pen schijnt ontsnapt te zijn: ‘de roofzieke hand van lord Elgin’. Lord Elgin is om het overbrengen van een aantal beelden uit de gevels van het Parthenon naar Engeland, aan vele verwenschingen, ook in dichtmaat, blootgesteld geweest. Men moet de zaak beschouwen in haar juiste licht. Elgin, engelsch gezant bij de Porte, verkreeg van dezen in 1801 een firman, die hem vergunde al zulk oud beeldwerk mede te nemen, dat hem mocht aanstaan. Zeer aanzienlijke geldsommen werden hiertoe door hem besteed. Elgin, men vergete ook dit niet, nam niet alleen eenige beelden uit de gevelvelden, maar beijverde zich ook reeds onder het puin liggende of door de Turken als bouwsteen gebruikte stukken beeldwerk te redden. Er is geen oogenblik aan te twijfelen of het meerendeel der prachtige beeldwerken van het Parthenon was niet aan verval maar aan opzettelijke verwoesting prijs gegeven, indien Elgin ze niet in veiligheid had gebracht. Ieder vreemdeling roofde er van wat hij kon, en de Turken gebruikten de steenen, ook de beeldwerken, om te bouwen of cement te maken. Ons gevoel jegens Elgin wordt, wel verre van eene afkeuring, dat van groote dankbaarheid, wanneer wij bedenken dat de door hom geredde beelden, zoowel in originali als door de afgietsels, die in alle musea verspreid zijn, een geheel nieuw licht over de waarlijk schoonste periode der grieksche plastiek hebben doen opgaan en eene

geheele omkeering ten goede in het oordeel daarover hebben te weeg gebracht. Daarenboven, niemand overlaadt thans Botta en Layard, Newton en Mariette, met de verontwaardiging, die hen om dezelfde, redenen zou moeten treffen, maar die men vooral in navolging van een lyrische boutade van Byron, alleen over het hoofd van Elgin uitstort.

In het gedeelte dat de fransche beeldhouwkunst behandelt, had ik, niettegenstaande de beknoptheid, die ook hier onvermijdelijk was, wat meer plaats, vooral wat meer eer willen zien toekennen aan Rude en aan Barye. Volstrekt oneens ben ik het met de veroordeeling van het relief op de are de l'étoile, bekend als Le Départ. Die prachtige groep, van Rude is een der meest grootsche voortbrengselen der nieuwere beeldhouwkunst, zoowel door den heroieschen en epischen geest waarin zij is geconcipieerd, als door de voortreffelijke uitvoering. Met name de woedende Bellona is een meesterstuk en de verhevenste personificatie van dat helsche speelgoed der vorsten en staatslieden, dat oorlog heet.

De engelsche en belgische beeldhouwkunst mocht ook wel eenige namen meer opnoemen; en wat de nederlandsche aangaat, zoo wij dien van van der Ven niet missen, het noemen van eenige van zijne werken, vooral zijne Eva, zou hier goed op zijne plaats zijn geweest.

Het uitgebreide gebied der schilderkunst wordt in hare karaktertrekken juist beschreven. Een kritiek van details is ook hier onuitvoerbaar. Enkele namen, Velazquez, Gainsborough, Fabritius, van der Meer, P. de Laer, Lairesse, hadden iets meer accent mogen ontvangen.

Na de beeldende kunsten worden toonkunst, danskunst, dichtkunst en welsprekendheid behandeld.

Eene algemeene opmerking op deze onderdeelen is, dat de moderne tijden het vluehtigst en het kortst worden besproken. Het is evenwel eene opmerking die tegen alle mij bekende algemeene kunstgeschiedenissen van kracht is; en die wel eenige rechtvaardiging vindt in de bezwaren, die zich voordoen bij het beschrijven van de historie van zijn eigen tijd. Ik spreek niet van de zoogenaamde onpartijdigheid, want de eigen sympathiën staan bij de beoordeeling van werken uit elk tijdvak aan eene volstrekt objectieve voorstelling in den weg. Er is een ander bezwaar en dat is de ontzettende hoeveelheid der stof. De tijd schudt met zijne wan en veel kaf wordt er verwijderd, dat wij gerust kunnen missen. Wel is waar gaan ook dikwijls belangrijke zaken verloren, maar in het algemeen komt die schifting ons toch ten bate. Al te groot is daarentegen de voorraad, dien het heden ons levert, om in een handboek, in een compendieus overzicht te worden zaamgevat.

De laatstgenoemde rubrieken leveren een hoogst lezenswaardig over-

zicht over hare onderwerpen. Dat vooral ook de beschouwing over de literatuur aan goede handen toevertrouwd was, behoeven wij niet te zeggen.

De heer van Vloten heeft met de bewerking van dit Overzicht van de Kunstgeschiedenis - zoo blijf ik het werk liever noemen dan aesthetica - een zeer nuttig werk gedaan. Voor dat aan deze wetenschap gewijde werken bij ons den weg kunnen vinden tot een uitgebreider publiek, moest er een werk als dit zijn, dat den weg baande. Maar ook voor zoo velen, die niet dieper wenschen door te dringen in dit gebied van kennis, maar die slechts hun smaak willen vormen en verrijken met een kort begrip van hetgeen de kunsten hebben verricht, ten einde daarin niet geheel vreemdeling te wezen, ook voor dezulken kan deze handleiding met overtuiging worden aanbevolen. Ik voor mij althans wensch des schrijvers werk in handen van vele lezers, liefst ook vrouwelijke.

C. VOSMAER.

***The Profits of Panics. Revelations of a Cityman. London, Sampson, Low and Marston*. 1866.**

Een spoedig succès op zijn arbeid, is voor menigeen gevaarlijk. Hoe velen moeten hun aanvankelijk wèlslagen in de wereld al spoedig bekoopen met een totalen ondergang, alleen omdat zij te eensklaps op het land van belofte verplaatst zijn en de flaauw getrokken grenzen tusschen moed en overmoed niet duidelijk genoeg kunnen onderscheiden. Is de eerste worp op de groene tafel gelukkig geweest, maar al te dikwijls wordt die juist zoo vele malen herhaald, totdat men met ergernis dezelfde plek verlaat waarop men zich nog weinige oogenblikken te voren in visioenen van gemakkelijk gewonnen duizenden vermeidde. Heeft de kunstenaar met penseel of pen ook maar van eene enkele zijde lof vernomen over zijn werk, al dadelijk waant hij zich meester, en verwaarloost dwaselijk de toch nog zoo onmisbare leerschool. Het eclipseren op den eersten rang duurt gewoonlijk nog langer dan het brilleren op den tweeden; maar 't is te laat als de minister eerst in zijn bureau tot de erkentenis komt, dat nog niet ieder gelukkig opposant reeds daarom bevoegd houder is van de zoo begeerde maar gevaarlijke portefeuille.

Op den schrijver van the Bubbles of Knance, welk boekske ik voor eenige maanden in dit tijdschrift aankondigde, is die leer volkomen toepasselijk. Van enkele zijde genoot hij toejuiching op zijn

arbeid, maar, even als menig gelukkig held der stembus, trachtte hij zich zeiven diets te maken de bevriende en partijdige handen niet te kennen die hem voor deze gelegenheid alleen de verdiensten eener halve godheid hadden toegeschreven, en verheugde hij zich innerlijk over de veeren waarmede hij zich eensklaps uitgedost zag, hoewel hij toch wist dat ze hem door anderen enkel voor zeker doel geleend waren. Heden was hij de speelpop der bedoelingen van anderen, morgen zou zijn buurman als zoodanig prijken, maar beide overmorgen door allen worden bespot, zoodra het bleek dat zij schijn voor waarheid hadden aangenomen.

Er was een tijd in Engeland dat men de naamlooze vennootschap tot in de hemelen toe moest verheffen en de helden der nieuwe financiële beweging moest toejuichen als blijde boden van volksheil en volksgeluk, maar al spoedig is er ook een tijd op gevolgd waarin men die nieuwe stichtingen en hare hoofden moest verfoeijen en aan de kaak stellen als de bron en bewerkers van algemeene ellende en armoede. Gisteren nog was hij, die ongeloovig het hoofd schudde wanneer men hem van de gouden vruchten der nieuwe plant vertelde, de kortzigtige domper, maar heden reeds werd die andere toegejuicht, wiens tong en pen geene woorden genoeg vinden kon om dezelfde plant als het meest schadelijke onkruid te veroordeelen. Nu kan men voorzeker aan hem die behendig partij weet te trekken van zulk een plotselijken omkeer in de publieke opinie geen tact ontzeggen, maar die zelfde tact is evenzeer hoog noodig om hem op dien weg te vrijwaren tegen verdwalen. Immers hoe ligt verleidt de toejuiching tot overdrijving, en daar waar een stap wijs kan zijn, blijken maar al te dikwijls twee stappen dwaasheid.

De Bubbles of Finance waren zeepbellen, die door velen toegejuicht werden omdat ze juist voor hunne oogen werden opgeblazen toen men zich algemeen beducht begon te maken over de toenemende opgeblazenheid der nieuwe financiële goden. De geldwereld had tot nu toe nog wel ander werk voor hare burgers gehad dan het, in hare oogen ijdel, geschrijf van romannetjes op haar gebied; maar toen toch een hunner zich daarmede onledig hield en de gevatheid, aan de beurs geleerd, ook betoonde door in financiële tafereelen aan den algemeenen vijand geene andere eigenschappen toe te kennen dan die van een gemeenen speler, wien geen bedrog te groot en geene streken te laag is wanneer hij daarmede zijn doel maar bereikt, toen juichte men den schrijver toe en verkneukelde zich in zijne overdrevene schetsen. De novellemannen werden oogenblikkelijk herdoopt, en de fictieve namen van den roman dienden alleen om tal van concurrenten aan te duiden en hen op die wijze als oneerlijken te brandmerken, zonder dat men immers van eenigen laster kon beticht worden! Van overdrijving wilde men zelfs niet hooren, en menigeen

vertelde reeds als feit, wat hij eenvoudig door de lectuur van dit boekje had leeren kennen.

Men heeft dikwijls geklaagd dat zeker bekend schrijver onzer dagen, die eensklaps met een meesterstuk voor de oogen van het verbaasd publiek van Nederland verschenen is, zich niet vergenoegd heeft met den toen, zoo teregt behaalden grooten roem. Niet alleen toch zou hij dan een naam hebben behouden die hem als sleutel den toegang tot menige begeerlijke plaats zou hebben verstrekt, maar hij zou daardoor tevens op uitnemende wijze het doel hebben bereikt van zijn arbeid. Maar het ongekende en spoedige succès heeft hem verlokt, en van de eene overdrijving in de andere gevallen heeft bij zijn eersten roem door latere handelingen bijna uitgewischt en het doel van zijn streven, anders stellig bereikt, nu geheel gemist. Op veel kleiner schaal, ik erken het, kan men ditzelfde van den schrijver der Profits of Panics zeggen. Zijn eerste werkje had nog eenige frischheid, het had iets nieuws, maar dit tweede is weinig meer dan eene herhaling van het voorgaande en zondigt, zoo mogelijk, nog meer door overdrijving.

Den onkundige en goedgeloovige te waarschuwen voor de schandelijke praktijken van enkele sluwe geldmannen, is het doel dat de schrijver zich met de uitgave zijner financiële photographiën voorstelt, zoo lezen wij in het voorberigt. Dat door eene gematigder voorstelling dat doel beter bereikt zou worden, zal wel niemand na de lectuur ontkennen. Het boek is in vijf hoofdstukken verdeeld, waarvan het eerste tot titel voert: ‘de geconfedereerden.’ Een gelukkig speler in de actiën van naamlooze vennootschappen heeft van de vijf à zes duizend ponden sterling die hij in dat goed verdiend maar ook weêr belegd heeft, weinig meer dan enkele honderde ponden overgehouden, en hij moet nu naar andere praktijken omzien om weêr wat geld te maken. Het oprigten van maatschappijen lukt niet meer, want het publiek heeft daarvoor al te veel leergeld betaald, er moet dus iets nieuws uitgedacht worden. Naauwelijks weet echter een zijner vroegere medespelers dat hij toch nog wat overgehouden heeft, of deze heeft hem al dadelijk een uitnemend plan aan de hand gedaan. Naamlooze vennootschappen zijn in discrediet, de geldmarkt is daarenboven geschokt, geen beter middel dus om wat te verdienen dan door gebruik te maken van dien anderen wind die over de nieuwe financiële instellingen waait en te speculeren op de verdere daling van hare aandeelen. Een half dozijn of meer gasten van denzelfden stempel bepalen te zamen welke bank of maatschappij zij door allerlei praktijken verdacht zullen maken. Zoodra de keuze van het slagtoffer is gedaan, opent ieder hunner eene rekening bij eene als puik bekende bank, met de enkele honderd ponden dio hij nog over heeft, en verkoopt nu tot den hoogen prijs van den dag

ettelijke aandeelen van de belaagde instelling, door de allereerste makelaars, maar op levering. Dan vangt de geheime oorlog aan. Men begint overal te vragen hoe het toch niet de zaken van die vennootschap staat, nadat men vooraf gezorgd heeft kennis te dragen van deze of gene ongelukkige onderneming der bank, waarvan natuurlijk geen enkel handelsligchaam geheel vrij blijft, maar waarvan men dan het nadeelige verbazend vergroot. Aan zeer groote makelaars verzoekt men nu als een gunst, enkele aandeelen, die men te voren gekocht heeft om ze overal te kunnen vertoonen, toch in het geheim te willen verkoopen, onverschillig tot welken prijs, omdat men beweert dingen van die bank gehoord te hebben welke den totalen ondergang daarvan onvermijdelijk maken, terwijl men dat verlies niet zou kunnen dragen. De meeste makelaars hebben echter voor hunne eigene patroons vrij wat meer belang bij die bank dan de verkoop van die enkele aandeelen hun geven kan, en zij haasten zich dus om nadere inlichtingen te verkrijgen bij hunne confraters, eer zij door een verkoop à tout prix den koers doen dalen; maar deze, bewerkt door de andere handlangers van het komplot, verzekeren hun dat zij evenzeer aandeelen tot eiken prijs moeten wegdoen, zoodat de eerste zaden van het wantrouwen al spoedig gezaaid zijn. Nu wordt op den verkoop van die enkele aandeelen zoo sterk aangedrongen, dat eindelijk een lagere koers bekend wordt, en zoodra die genoteerd is, vestigt men de aandacht der mannen die de beursberigten voor de groote dagbladen schrijven op die daling en smeekt hun, onder het vertoon van enkele aandeelen, dat zij toch, door den uitgebreid en kring hunner bekenden, de middelen aanwijzen, om die weinige actiën nog in alle stilte van de hand te doen eer de verdere daling komt, daar de groote makelaars reeds allen verkoop weigeren. De aanzienlijke dagbladen nemen die vrees voor verdere daling in hun beursberigt op, en al spoedig zijn er zoo vele verkoopers aan de markt dat eer de dag van levering voor de zaamgezworenen nog daar is, het verschil van prijs tusschen hun verkoop en waartoe zij thans kunnen inkoopen zooveel bedraagt, dat zij eene aanmerkelijke winst daaruit kunnen maken. Het doel is dan bereikt, en het ligtgeloovige publiek heeft alweêr door onverstand, gebleken door het deelnemen in zaken die men niet kent en welke men op het eerste gerucht het beste wantrouwt, eene premie betaald aan zwendelaars.

Uitvoerig wordt zulk een guerilla-oorlog geschetst in het tweede hoofdstuk, den val van de Arungabad bank tot in de kleinste details mededeelende. Ook die wordt straffeloos door dezelfde zwendelaars bewerkt, eenvoudig door eerst overal heimelijk naar den toestand der bank te vragen, dan *on dits* van nadeelige zaken uit te strooijen, eindelijk een telegram naar Indië te zenden haren val

mededeelende, waardoor de bijkantoren aldaar bestormd worden met opvragen van gelden in deposito gegeven hetgeen tot aanzienlijke wisseltrekkingen op liet hoofdkantoor leidt, terwijl voortdurend te Londen aandeelen tot eiken prijs worden verkocht. En alweêr is het succès der zwendelaars volkomen en de bank, die op de meest eerlijke en solide wijze hare zaken dreef, is weldra de prooi van enkele onverlaten.

Gelooft men in waarheid, dat die schetsen op feiten berusten? Ik waag het daaraan te twijfelen. Niet dat ik het schandelijke stelsel van verdachtmaking op onze beurzen zou ontkennen als bestaande en als dikwijls leidende tot de meest treurige gevolgen, maar zoodra het blijkt dat de totale ruïne van zulk eene vervolgde instelling niet enkel door die verdachtmaking maar ook door andere oorzaken ontstaat, vervalt ook de gansche redenering van den schrijver. En nu hebben alle mannen van financieel gezag in Engeland beweerd, dat aldaar geene enkele bank in den laatsten tijd gevallen is dan door overdrijving van zaken, en dat die val alleen verergerd en verhaast, nooit echter veroorzaakt is, door dergelijke benden van speculanten als hierboven beschreven zijn. En dat laat zich zeer goed hooren. Immers is het zeer duidelijk dat elke bank of firma, die in geldelijke moeijelijkheden verkeert en in het geheim allerlei middelen te baat neemt om zich staande te houden, reddeloos verloren is, zoodra anderen die moeijelijkheden kennen en er hun voordeel in zien die verlegenheid te vergrooten. Maar dan bestaat de oorzaak der ruïne reeds, eer nog die troep zwendelaars er op aast. En het is dan eigen bederf, niet vervolging, die den val te weeg brengt. Alleen dien verhaasten, vermag de gewetenlooze speculant! Daarenboven, wanneer dat zoo gemakkelijk ware de meest solide instelling zelfs zoo maar in weinige dagen ten onder te brengen, dan zou immers ten slotte geene enkele goede bank meer in Engeland kunnen bestaan. Dan ook zou het beurscomité van Londen niet zoo bepaald geweigerd hebben, als het voor korten tijd gedaan heeft, den handel op tijd in aandeelen van naamlooze vennootschappen te verbieden. Eerst voor twee jaren is de beroemde acte van Sir John Barnard, waarbij die handel als onwettig verklaard en verboden werd, weder ingetrokken, en de solide beursmannen van Capelcourt, die boven verdenking staan de hand te leenen tot praktijken als de hier vermelde, verklaren de invoering dier wet niet wenschelijk te achten. Alleen mag men het vreemd achten dat het Londensche beurscomité er ook zwarigheid in heeft gezien, het toch zooveel gezonder stelsel van de Liverpoolsche beurs aan te nemen, waarbij ieder verkooper van dergelijke aandeelen op levering verpligt is de nommers op te geven van de actiën die hij aanbiedt. Dan toch kan men dadelijk, door het nagaan van de eigenaars dier nommers, ontdekken, of zulk een

verkoop geschiedt bona fide dan wel in den wind. Nu kunnen zulke speculanten wel heel veel kwaad doen aan solide banken, al zijn zij dan ook onmagtig om die te doen vallen. Want zij verkoopen op veertien dagen tijd met eene speling van nog tien dagen, en handige lui, zoo als dergelijke knapen altijd zijn, kunnen in zulk een langen termijn nog al wat uitrigten. Maar de redenen die het Comité van Londen bewogen hebben de zaak niet onmogelijk te maken, zullen wel weêr, als veelal, daarin gelegen zijn, dat het ontegenzeggelijk gemakkelijker is eene zaak te vernietigen dan die te verbeteren, zonder dat daardoor die vernietiging nog gewettigd wordt. Laat de wet maar eerst de oprigting van naamlooze vennootschappen verbieden tenzij de aandeelen volgefourneerd zijn, en geene statuten goedkeuren dan de zoodanigen, waarbij aan de deelhebbers eene vollediger inzage verleend wordt van den stand der zaak. Dat aan commissarissen strenger verpligtingen worden opgelegd, maar hun dan ook grooter magt toegekend worde bij hunne contrôle, opdat niet, zoo als nu, het goedwillig en goedgeloovig publiek reddeloos overgeleverd zij, als onnoozele schapen, aan de ruwe hand van den vaak roekeloozen scheerder.

Zonderling daarenboven, zijn juist de drie volgende hoofdstukken geheel en al in strijd met hetgeen in de beide eerste moest worden - maar volgens mijne meening niet is - bewezen. Immers daaruit blijkt, hoe vele der nieuwe credietinstellingen zelve, door dwaze en gewaagde ondernemingen haren val onvermijdelijk maken. De aanleg van een nieuwen spoorweg levert het onderwerp van het derde hoofdstuk. Delk, de aannemer, zal met den praktizijn Mayby en den ingenieur Howard eene kleine locale lijn van £, 200,000 aanleggen, maar kan niet meer dan £ 20,000 daarvan plaatsen met eene storting van 50 pCt. Hoe hij nu het overige geld weet te vinden door zijne gedurig te vernieuwen wissels op de maatschappij - tegen betaling eener hooge rente en telkens terugkeerende provisiën en tegen onderpand der aandeelen - te disconteren bij dezelfde bank te Londen die hem al voor £ 480 contant geld de 8 pCt. verpligte storting bij de regering heeft geleend in fondsen; hoe het handig klaverblad met dat geld weet te spelen en nog prioriteitsobligatiën uit te geven, zoodat het ten slotte een half kapitaal aan de lijn verdient, ja hoe het eindelijk zelf eigenaar weet te worden van den weg, na de beide credietbanken die de actiën en obligatiën hebben genomen, zoo tegen elkander op te zetten dat de eene de andere in den grond helpt, dat alles wordt hier haarfijn medegedeeld, maar vernietigt tevens de bewering in de eerste hoofdstukken vervat als zou niet eigen verderf maar schandelijk spel die banken ten onder brengen.

Geen anderen indruk laat de lectuur na van het vierde hoofdstuk, de opligterijen en wisselruiterijen der firma Pitzaconi Duffer en C^{c}. behelzende, die overigens lang zoo goed en aardig niet uiteengezet,

noch zoo waarschijnlijk voorgesteld zijn, als de bijna gelijke historie van Velardi en C^{o}. in de Bubbles of Finance. De herhaling van allerlei praktijken zoowat van hetzelfde allooi, neemt ook nog het nieuwe en frissche weg van zulk eene geschiedenis, daargelaten nog het weinige opwekkelijke van ieder schurkenverbaal. De tijden van succès voor schrijvers als een. Christemeijer zijn voorbij, en ik geloof niet dat het wenschelijk zal genoemd worden die te doen herleven. En wanneer men ten slotte de lotgevallen van den Franschen herbergier heeft gelezen, die al kasteelen bouwt op de belofte eener Engelsche bank van zijne herberg een kolossaal hôtel en van zijn schamel zeedorpje eene aanzienlijke badplaats te maken, maar die al gaauw inziet dat de geheele toeleg eenvoudig was om op weidsche plannen eene groote wisselruiterij tusschen twee credietstellingen te gronden, zoodat hij niets dan de dupe is van slimmer vogels dan hij zelf blijkt te zijn, dan walgt men van de serie van al die schurkenstreken en evenzeer van de overdrijving, waarmede ze hier nog, waarlijk noodeloos, extra worden gekleurd. Maar tevens blijft de indruk achter dat er waarlijk al heel weinig noodig is om al zulke financiële zeepbellen te doen barsten, ja men is soms bijna geneigd, in lijnregten strijd met het doel van den schrijver, de bende speculanten te danken dat zij den val van zulke vereenigingen door hare praktijken verhaast en dus het maken van nieuwe slagtoffers verhindert. De inhoud van de laatste hoofdstukken wischt den indruk geheel uit dien de eerste moeten te weeg brengen.

Wanneer men nagaat dat het Engelsche Parlement in de laatste jaren geregeld in elke zitting een driehonderdtal nieuwe spoorweglijnen goedkeurde, die een zestig millioen ponden sterling aan kapitaal vorderden, en dat zonder eenige bepaling van volfournering der aandeelen, dan waarlijk zal niemand zich verwonderen hoe alleen daardoor reeds de speelzucht van velen geprikkeld en de aanleiding tot allerlei slechte praktijken gegeven werd. Eene ware bende van aannemers, praktizijns en ingenieurs, is dan ook in de laatste jaren in Engeland eenvoudig daarop uit om concessiën voor nieuwe lijnen te verkrijgen, en na door allerlei wisselgeknoei van enkele banken, die A gezegd hebben en dus wel tot Z toe moeten gaan, geld voor den gedeeltelijken aanleg te hebben verkregen, weten zij het groote ligtgeloovige publiek in hunne strikken te vangen door het uitgeven van obligatiën en wat voor papier niet al dat eene hooge rente belooft, maar dat al spoedig in de prulleniand t'huis behoort. Op allerlei slinksche wijzen trachten zij bij eene bank of een bankier wissels te disconteren die eenvoudig door stroomannen ten hunnen behoeve getrokken zijn, in den laatsten tijd dikwijls uit Indië en uit den Levant zelfs; en zoodra de vervaldag komt en er natuurlijk geen geld voor opdaagt, dan is de bank wel verpligt eene vernieuwing

toe te staan en in allerlei schikkingen te treden, daar zij anders zeker is nooit eene enkele cent terug te zien. En dat juist is het zoeken van die lui. Een groot financieel ligchaam moet er belang bij hebben dat zij hunne knoeijerijen voortzetten, ja moet die door zijn krachtige hulp bevorderen. Zoo wordt de instelling van crediet de gedwongen speculant in openbare werken, en natuurlijk verpligt tot allerlei kunstenarijen om aan die telkens grooter behoefte aan geld te voldoen. En 't is niet vreemd dat men op 8 tot 10 millioen £ het bedrag schat van het stroopapier van dien aard, hetwelk in de laatste crisis allerlei firmas en credietbanken in niet geringe verlegenheid heeft gebragt. Trouwens, hoe kan het anders? Uit de jaarlijksche besparingen, uit het vlottend kapitaal dat voldoen moet in de kortstondige maar dringende en voortdurende eischen van den handel, moeten de millioenen gevonden worden voor den aanleg van allerlei grootsche werken van openbaar nut, waarin echter het kapitaal onverbiddelijk wordt vastgelegd. Zulk eene wijze van handelen moet onmisbaar aanleiding geven tot financiële moeijelijkheden, en het is waarlijk geen wonder dat de dwaze uitbreiding die de nieuwe banken aan het stelsel van crediet gegeven hebben, die moeijelijkheden hebben verhaast en vergroot. In dat overdreven vastleggen van kapitaal, in dat blindelings geven van voorschotten op allerlei onderpand, in die roekelooze uitbreiding van crediet zoeke men de oorzaken der laatste crisis, en niet in de slechte praktijken van enkele zwendelaars. Die mogen bestaan, maar ze zijn onmagtig om veel uit te rigten.

Dit boekske moge dan ook niet onaardig zijn als eene schets van gemeene financiële kunstgrepen, als karakteristiek der laatste crisis is het van geenerlei waarde. En ik erken gaarne dat ik van eene zoo bevoegde pen als die van den schrijver, van een man die door zijne betrekking dagelijks zoo geheel op de hoogte is van alles wat er in de financiële wereld omgaat, een juister blik in zijn tijd verwacht had.

P.N.M.

***Geïllustreerd nieuws. Tijdschrift, bevattende benchten over alle toestanden, gebeurtenissen en belangrijke personen des tegenwoordigen tijds, betreffende de geschiedenis van den dag, het openbare en maatschappelijhe leven, wetenschap en kunst, muzijk, tooneel en mode. Op ongeregelde tijdstippen verschijnt een Aflevering van* 8 *bladzijden in folio, elk van drie kolommen. -* 52 *Afleveringen vormen een boekdeel met* 1000 *in den tekst gedrukte afbeeldingen. Bij A.W. Sijthoff, te Leiden. Aflevering* 1-4.**

Wij zouden hoogstwaarschijnlijk van dit prentwerk geen kennis genomen hebben, ware het ons niet ter aankondiging toegezonden. Nu eischt de beleefdheid ten minste, dat wij een *pour acquit* aan den uitgever afgeven.

Het *Geillustreerd Nieuws* is blijkbaar bestemd om als concurrent op te treden van de *Hollandsche Illustratie*, het *Geillustreerd Stuiversmagazijn* en andere dergelijke dingen. Als het voortgaat gelijk het begonnen is, zal het die concurrentie wel volhouden, althans wat de platen betreft. Immers deze zijn hier voor de Nederlanders, die geene duitsche Illustratiën onder de oogen krijgen, nog wel het inzien waard, terwijl die van de *Hollandsche Illustratie* c.s. voor niets anders bruikbaar zijn dan om met ter tijd eene plaats in te nemen onder de incunabelen der houtsnijkunst op het Stadhuis te Haarlem.

Voor 't overige mag men welligt den Heer Sijthoff, met het oog op de inlijving van ons land in den grooten noordduitschen keizerstaat, welke door sommigen als zeker te gemoet gezien wordt, dankbaar zijn voor deze poging om ons volk al vast wat te germaniseren. Tekst en platen zijn gelijkelijk aan de duitsche tijdschriften ontleend. En wij worden behoorlijk op de hoogte gebragt van de kennis aan de groote mannen en de groote daden der Pruissen. Vernuftig vooral is de inval om ook kaarten van het oorlogstooneel zoo in Italië als in Duitschland zelf over te nemen. Onze kinderen kunnen aldus al prentjes kijkende leeren, dat Geneve eigenlijk Genf, Milaan Mailand en Venetië Venedig gespeld moet worden.

Wij wenschen den Heer Sijthoff veel voorspoed op zijne speculatie. Als hij ztjne ‘oplage van 10,000 exemplaren’ tegen den prijs van ƒ 8.50 aan den man brengt, zal dat wel lukken.

Een apologetisch kunststuk.

A. Rutgers, Hoogleeraar te Leiden, De echtheid van het tweede gedeelte van Jesaja aangetoond. 1866.

In het oog van allen, die tot de hedendaagsche kritische school behooren, draagt dit boek zijn vonnis aan het voorhoofd. Hoe? Nog in onzen tijd zal men terugkomen op hetgeen reeds vóór bijna 50 jaren door mannen als Gesenius en de Wette eene afgedane zaak werd geacht[1]? Wie onzer wil nu nog disputeren over iets wat zóó helder en zóó klaar is als de najesajaansche oorsprong der 27 hoofdstukken welke het kanonische Jesaja-boek besluiten? Waarlijk, het schijnt wel met de Apologeten te gaan als met de Russische soldaten, van wie de Franschen zeiden: il faut les tuer d'abord, et puis les renverser encore! Ik wil eerlijk bekennen, dat mijn lust om het aangekondigde boek te gaan lezen niet zeer groot, mijne verwachting niet hoog gespannen was. Bijna was ik te moede als toen ik, eenige jaren geleden, Schöpfers vertoog in handen kreeg, waardoor het vóór-Copernicaansche systeem zou worden gerehabiliteerd. Ja, pijnlijk was mij de ontdekking, dat zelfs nog onder de Leidsche Hoogleeraars eene reactie van de ongezeggelijkste soort haar vertegenwoordiger heeft. Zullen dan

1 Genesius' commentaar op Jesaia, 2e deel, en de Wette's Allgem. hist. krit. Einl. in die kanon. Bücher A.T., zijn beide in het jaar 1821 uitgekomen. Doch reeds 7 jaar vroeger, toen Bertholdt zijne Inleiding schreef op O. en N.T., scheen door den arbeid van Koppe, Doederlein, Eichhorn, Stäudlin, Rosenmüller, Paulus, Bauer, Augusti en anderen het vraagstuk in de hoofdzaak beslist, zoodat de kritiek zich kon bepalen tot afwering van enkele tegenwerpingen van de zijde der Apologeten in het midden gebragt.

alleen op dit gebied, zoo dacht ik, de resultaten der wetenschap op den duur kunnen worden geïgnoreerd, en alle pogingen tot gemeenschappelijke bestrijding van dwaling en vooroordeel afstuiten op den onwil van sommigen, die zich steunpilaren wanen van kerk en wetenschap?

Toch beklaag ik mij in geenen deele de uren aan de lezing van het hierboven vermelde geschrift gewijd. Al heeft het mij geen enkel oogenblik aan het wankelen gebragt in mijne overtuiging omtrent de onechtheid van het hier als echt verdedigde, de lectuur van deze apologie was mij in menig opzigt tegelijk nuttig en aangenaam. En daar ik het niet onwaarschijnlijk acht, dat velen, voor wie de onechtheid van Jes. 40-66 eene volkomen uitgemaakte zaak is, het boek van den Hoogleeraar Rutgers ongelezen zullen laten, verheug ik mij over de gelegenheid thans mij aangeboden, hen eenigermate schadeloos te stellen voor dat gemis. Met regt toch meen ik te mogen onderstellen, dat er onder de gewone, zelfs onder de theologische lezers van ‘de Gids’ slechts zeer weinigen zijn, die door een apologetisch boek als het aangekondigde zullen worden aangetrokken. En toch, in weêrwil van al zijn gebreken, achtte ik het boek te merkwaardig, om het onopgemerkt te laten voorbijgaan. Al dadelijk was het mij nuttig en aangenaam nader kennis te maken met een man van groote geleerdheid, die daarenboven het talent bezit zijne kennis op bevattelijke wijze in ruimen kring te verspreiden. Ik vond hier niet maar een smakeloos mengelmoes van sinds lang krachteloos bevonden argumenten, overdekt met een saus van dogmatische sophismen en stichtelijke hatelijkheden, zoo als wij sinds geruimen tijd van de Duitsche Apologeten gewoon zijn te ontvangen; ik vond hier, nevens eene dogmatische overtuiging, die ik, zoo niet deelen, dan toch eerbiedigen kon, een, naar het scheen, welgemeend pogen om de tegenpartij met bewijzen van eigen vinding te overtuigen. Eindelijk: ik vond hier, zoo al niet nieuwe bewijzen voor de echtheid der bedoelde Capita, dan toch hier en daar voor de nadere bestudeering van het aangelegen vraagstuk een wenk, die niet mogt verloren gaan.

Voor zoover dit noodig en voor mijne lezers belangrijk is, zal het uit dit opstel genoegzaam blijken, welk regt ik had tot het uitspreken van dit oordeel. Mijne hoofdtaak intusschen is deze: het *karakteristieke* van dezen apologetischen arbeid in

het licht te stellen en daarbij te doen uitkomen, waaraan het is toe te schrijven, dat de Heer Rutgers, niettegenstaande zijne groote geleerdheid en zijn toeleg op onberispelijke methode, toch zijn doel ten eenenmale heeft gemist.

Zijn doel. Welk was dat? Hij wilde aantoonen, dat de echtheid van Jes. 40-66 langs zuiver litterarisch-kritischen weg te bewijzen is. Mag ook voor hemzelven en alle als hij 'geloovige' Christenen dit betoog ten eenenmale overbodig zijn, daar, zijns inziens, het getuigenis van Jezus Christus kracht genoeg bezit om aan alle bedenkingen tegen de echtheid van deze hoofdstukken het hoofd te bieden: als dienaar der wetenschap meende hij verpligt te zijn, zich de moeite eener geregelde bewijsvoering te getroosten. Hij wilde aantoonen, dat de geloovigen, de supranaturalisten, zich den smaad niet behoeven te laten welgevallen, alsof hun geloof aan de echtheid van Jes. 40 en volg., met de uitspraken der wetenschap in strijd zou zijn. Wel verre van daar, blijkt, volgens hem, uit een onpartijdig onderzoek, dat willekeur, onnauwkeurigheid en onkunde aan de zijde der z.g. wetenschappelijke bestrijders te vinden zijn. Ten einde dit in het licht te stellen, meende de geachte schrijver 'de echtheid dezer hoofdstukken te moeten "toetsen, alleen en geheel aan de regelen, die de ware critiek volgt bij het beoordeelen van de echtheid der Grieksche of andere oude schrijvers." - Niemand onzer, die het anders zou wenschen. Maar niemand onzer ook, die langs dezen weg tot hetzelfde resultaat zal komen als deze vertegenwoordiger der geloovige' wetenschap.

Inderdaad: het apologetisch kunststuk, dat wij voor ons hebben, was voor hem, die het zou leveren, een bedenkelijk waagstuk. Hoe! men zal als eerlijk, wetenschappelijk man een zaak gaan onderzoeken, die men, op straffe van ongeloovig te zijn in eigen oogen, vóór alle onderzoek reeds volkomen uitgemaakt moet achten? Men zal iets als mogelijk moeten stellen, waarvan de onmogelijkheid onomstootelijk vaststaat? Men zal in zichzelven den wetenschappelijken mensch volkomen moeten isoleeren van den godsdienstig-geloovigen? Voorwaar! de kans van welslagen onder deze omstandigheden is niet groot. A priori is het niet waarschijnlijk, dat de zaak als een wezenlijk *vraagstuk* zal worden behandeld door hem, voor wien zij onmogelijk quaestieus kan wezen.

Maar laat ons niet vooruitloopen. Verdiepen wij ons niet

in gissingen omtrent hetgeen de schrijver zal doen. Zien wij wat hij werkelijk gedaan heeft.

En dan aarzel ik niet te beweren: hij heeft de hoofdbezwaren tegen de echtheid der besproken hoofdstukken niet gevoeld, veel minder ontzenuwd; m.a.w. hij heeft, gelijk op zijn standpunt ook moeilijk anders te verwachten was, het eigenlijke vraagstuk niet juist opgevat en de hoofdquaestie onaangeroerd gelaten. Mogelijk met den besten wil bezield om zijn tegenstanders regt te laten weêrvaren, is hij daarin te kort geschoten ten gevolge van zijne onwetenschappelijke vooroordeelen, die te grooter invloed op hem hadden naarmate zij inniger samenhingen met zijn godsdienstig geloof. Alleen voor hen, die in zaken als deze niet uit eigen oogen kunnen zien (en hun aantal zelfs onder theologen van professie is zeer aanzienlijk) kan hij zijn proces hebben gewonnen. De echtheid van Jes. 40 vlg. heeft hij niet bewezen. Hij moge op enkele ondergeschikte punten de bij sommige geleerden in gebruik zijnde argumentatie tegen de echtheid hebben ontzenuwd, de zelfstandige bestrijders dier echtheid kunnen niet anders dan de schouders ophalen over de positieve bewijsvoering door den S. gebezigd, en zullen geen oogenblik aarzelen te verklaren: indien dit dan de gronden zijn welke de ‘geloovige’ wetenschap kan aanvoeren, voorwaar, dan is hare zaak reddeloos verloren.

Ik zal trachten voor de lezers van dit tijdschrift dit oordeel te staven.

In de eerste plaats een woord over den zin, die in deze geheele quaestie moet gehecht worden aan de uitdrukking: *echtheid*.

Als wij b.v. Jes. 1-12 *echt*, Jes. 40-66 daarentegen *onecht* noemen, dan komt het niet in ons op, daarmede een oordeel uit te spreken over de waarde en het gehalte dezer stukken. Alles komt hier neêr op het litterarische feit, dat hier geschriften van verschillende auteurs in één bundel vereenigd voorkomen. De z.g. *Pseudo*-Jesaja kan een *echt* profeet geweest zijn, zoo goed als de *echte*.

De Heer R. nu, ofschoon verzekerende, dat hij in zijn boek de zaak alleen van de litterarische zijde zal beschouwen, ofschoon belovende, zich uitsluitend aan de methode te zullen houden, welke in de philologie zonder tegenspraak als de alleen ware wordt gehuldigd, is aan dit loffelijke voornemen niet getrouw gebleven. Hoe was het anders mogelijk, dat hij al dadelijk, bij het bespreken der te volgen methode, zich in eene polemiek ging begeven tegen zijne antagonisten, als zouden deze

bij hunne kritiek zich door theologische vooroordeelen in plaats van wetenschappelijke motieven laten leiden?

Men gelooft nauwelijks zijne oogen, als men de eerste bladzijden van dit vertoog over de methode leest. Men zou zeggen, dat de rollen eensklaps waren verwisseld. De voorvechter der ‘geloovige’ wetenschap kan alles verdragen in zijne tegenstanders behalve dit, dat ook zij eene theologische overtuiging hebben. En ziet: zoodra hij het verderfelijke van zulke theologische bevangenheid gaat aantoonen, blijkt het reeds, dat hij uit het oog verloor, dat hij zich met een litterarisch, niet met een theologisch vraagstuk zou gaan bezig houden. Men oordeele. De Heer R. zal bewijzen, dat de vraag naar de echtheid van Jes. 40 vlg., als een zuiver philologisch-kritische questie behandeld, ten voordeele der geloovigen moet worden beantwoord. Hij zal nu de philologisch-kritische methode, op dit onderzoek toegepast, gaan in het licht stellen. Niets natuurlijker dan dat hij nu al dadelijk de aandacht vestigt op het ontoereikende van eene kritiek, die zich niet volkomen zuiver weet te houden van dogmatische vooroordeelen. Zoo had hij, door tal van afschrikkende voorbeelden aan de geschiedenis der apologetiek ontleend, kunnen bewijzen hoe het z.g. schriftgeloof zich steeds den natuurlijken vijand heeft betoond van allen wezenlijken vooruitgang juist op het gebied van het wetenschappelijk onderzoek naar de echtheid der bijbelboeken. Waar men vóór alle dingen en als boven allen twijfel verheven aanneemt, dat men te doen heeft met een boek van exceptionneel goddelijken aard en oorsprong, aan welks gezag te twijfelen gelijk staat met opstand tegen God zelf, daar moet men verwachten, dat onpartijdigheid niet als deugd geprezen, maar als laakbare onverschilligheid, als goddeloos heulen met de wijsheid dezer wereld, zal worden ten toon gesteld. Intusschen van dit voor de hand liggend gevaar zwijgt de Heer R., om ligt te bevroeden redenen, geheel en al. In plaats van zijne geestverwanten te verdedigen, doet hij een aanval op de partijdigheid zijner tegenstanders. Hij is echter niet gelukkig in deze zijne polemiek. Wilde hij doen uitkomen hoe partijdigheid de z.g. ongeloovigen voor het wetenschappelijk onderzoek naar de echtheid der bijbelboeken ongeschikt maakt, dan was het al zeer weinig afdoende op Jes. VI te wijzen. Want, let wel, juist dit hoofdstuk wordt door de meest ‘ongeloovige’ kritiek voor *echt* gehouden, al is het ook geheel gewijd aan de uitvoerige beschrijving van eene

den profeet ten deel gevallen Godsopenbaring. Hier was dus de geïncrimineerde stelling: ‘God heeft zich aan de profeten onder Israël niet op buitengewone wijze geopenbaard’, volstrekt geen reden voor de ‘ongeloovigen’ om de litterarische echtheid, d.i. den Jesajaanschen oorsprong van het Caput te loochenen.

Het baat den Heer R. weinig of hij al zegt: ‘ja, maar *hoe* wordt die *echtheid* van Jes. 6 toegegeven? Immers zóó, dat van de daar verhaalde Godsopenbaring zelve niets overblijft?’ Het antwoord is gereed: ‘gij hebt u op zuiver litterarisch gebied willen plaatsen en gij hebt daarom hier alleen met de litterarische beteekenis van het woord “echtheid” te doen. Wordt nu door ons Jesaia VI *echt* genoemd, niettegenstaande wij van het onderscheid tusschen de vormen van Jesaia's godsdienstig leven en die van het onze zeer levendig ons bewust zijn - dan moest die opmerking u geleerd hebben, dat wij in ons oordeel over echt of onecht, ons niet, gelijk gij beweert, laten leiden door ons “theologisch systeem”; neen, dan hadt gij, juist op grond van dit aangehaalde voorbeeld, moeten onderstellen, dat ons oordeel over de onechtheid van Jes. 40 en volg. op andere gronden steunt dan gij vermoeddet.’

Inderdaad, de heer R. heeft zich een zonderlinge voorstelling gevormd van zijne tegenstanders, als hij van hen beweert, dat zij ‘als vasten grondslag aannemen, dat God zich aan de Profeten onder Israël niet op buitengewone wijze heeft geopenbaard.’ Ik zou den Heer R. willen vragen, of hij het niet eener ernstige moeite onwaard - ja, of hij het niet beneden zijne waardigheid als Leidsch Hoogleeraar zou moeten achten, den strijd aan te binden met zulke zwakhoofden, die op eene ten eenenmale vage, negatieve, wetenschappelijk onbruikbare stelling zich beroepen, als ware het een ‘vaste grondslag’ voor hun wetenschappelijken arbeid? Het is een troost voor allen, die in de zaken ook maar iets verder dan tot de oppervlakte zijn doorgedrongen, dat het stroo, door het apologetische ijvervuur van den Heer R. verslonden, niets gemeens heeft met de bouwstoffen voor hunne historische beschouwing der bijbelboeken. Niemand hunner, die het zich zal aantrekken, als hij den verdediger van Jes. 40 en volg. hoort gewagen van eene ‘dogmatische kritiek’ voor welke, ‘als Gods openbaring zich maar zoo niet laat wegverklaren, gelijk in het tweede gedeelte van Jesaja het geval is, niets anders overblijft dan die stukken als onecht te verwerpen.’

Zou men niet, bij het lezen van zulke insinuatiën, meenen, dat de geheele arbeid der niet conservatieve bijbelkritiek tot nu toe zich hadde bepaald tot het opsporen van alles wat maar dorst optreden met de pretensie van te zijn Gods openbaring, om aanstonds zonder genade daarop het brandmerk ‘onecht’ te drukken? Vreemd, zullen de oningewijden zeggen, dat zooveel geleerden van naam aan een zoo onnoozel werk hun kostbaren tijd, hunne beste krachten hebben kunnen wijden!

Het doet ons leed, een man als den Heer Rutgers tot zulk een taktiek zijn toevlugt te zien nemen. Waarom volgde hij niet het voorbeeld van de ‘ongeloovige’ kritiek, die zich de moeite getroost de ‘geloovige’ argumenten voor de echtheid stuk voor stuk te toetsen om dan de geldigheid der conclusie te beoordeelen? Dubbel vreemd is zijne handelwijze, daar hij, blijkens zijne herhaalde betuigingen, een hoogen prijs hecht aan den naam van wetenschappelijk man, en een diepen afkeer toont van alles wat alleen berekend is om zekeren indruk op de niet-ingewijden te maken.

In plaats van eene kalme uiteenzetting der philologische methode en hare toepassing op het tweede gedeelte van Jesaja, ontvangen wij hier allereerst een uitval tegen de bestrijders der echtheid, die even onbillijk als ongepast mag heeten. Of verdient het een anderen naam, als aan de tegenpartij juist datgene wordt verweten, wat zeer zeker aan het grootste deel der Apologeten bijzonder eigen is? Zijn wij hier gebaat met algemeene en ongemotiveerde beschuldigingen, zoo als wij reeds aanstonds op blz. 6 vinden, waar het heet van de dogmatische kritiek (hier wordt N.B. bedoeld de *moderne*, ofschoon die zich door geenerlei *dogmata* gebonden acht), dat zij handelt ‘met bijna ongeloofelijke stoutheid en met koele onverschilligheid omtrent hen, wier godsdienstige overtuiging op snerpende wijze wordt beleedigd en gehoond.’ Aan den aanvang eener would-be wetenschappelijke verhandeling over de methode, is zulk eene hartstogtelijkheid voorwaar geen gunstig omen.

Even onvoldoende is hetgeen de Heer R. bij dezelfde gelegenheid (in het inleidend deel, blz. 3-16, waar hij over de *Methode* handelt) over het ‘eerste argument’ der bestrijders in het midden brengt. Het zal moeten dienen om te bewijzen, dat ‘velen, waar het de Bijbelboeken geldt, bij het bestrijden van de echtheid,’ behalve de algemeen als geldig aangenomen en aan de philologie ontleende wapenen, ‘nog andere in hun

oog veel betere hulpmiddelen en argumenten gebruiken, waarnaar die (philologische) methode behoort gewijzigd te worden.' Tot die hulpmiddelen brengt hij in de eerste plaats het theologisch systeem. Tot dit systeem behoort nu het z.g. 'eerste argument tegen de laatste Hoofdstukken.' 'Knobel,' zegt R., 'zet met vele anderen de onwaarheid voorop, "dat ieder Profeet zich bij zijn eigen tijd bepaalt," en hij voegt hieraan toe: dat Jesaja een ekstatischen sprong (!)[1] uit de Assyrische in de Babylonische periode over eeuwen henen (!) gedaan zou hebben, wordt zonder eenigen grond aangenomen. Dit denkbeeld ligt bij alle bestrijders der echtheid van Jesaja's laatste gedeelte, onder de verschillendste vormen, ten grondslag van hun betoog. Zij bewijzen het niet: uit hunne dogmatiek nemen zij het over, en leggen het tot grondslag hunner kritiek. God openbaarde de verwijderde toekomst niet aan Zijne Profeten.'

Waarlijk, 't is alsof de Leidsche Hoogleeraar nu voor 't eerst en uitsluitend door middel van Knobel's Commentaar met de historische kritiek hadde kennis gemaakt. Door hier van *dogmatiek* te gewagen, ignoreert hij eenvoudig al wat er op het gebied der bijbelkritiek sedert Lessing is gearbeid; ignoreert hij de historische onderzoekingen, door mannen als Gesenius, de Wette, Ewald en Hitzig, over het wezen der profetie in Israël ingesteld; ignoreert hij zelfs het te dezer plaatse door Knobel uitdrukkelijk geciteerde werk: *der Profetismus der Hebräer vollständig dargestellt*, een werk, waarin Knobel, gelijk de Leidsche Hoogleeraar weten moet, niet langs dogmatischen, maar langs historischen weg den lezer tot de kennis van dit aangelegen verschijnsel in Israël's geschiedenis tracht in te leiden. Dogmatiek! Maar is het dan dogmatiek, als men zich op de schriften der profeten zelve beroept, ten bewijze, dat zij waren, *niet* de fantastische waarzeggers, *niet* de ecstatische droomers, waarvan de dogmatiek fantaseerde en droomde; maar mannen van actualiteit in den goeden zin des woords; vrome en wijze leidslieden des volks, die noch om het heden de toekomst, noch om de toekomst het heden verwaarloosden; bezadigde en praktische vrienden van hun volk, die de zich aanbiedende gelegenheid op het eigen oogenblik aangrepen om op de beste wijze in den werkelijken

1 De uitroepingsteekenen wijte men niet aan mij, maar aan de verontwaardiging van den Heer R.

toestand van staat en land in te grijpen en zoo Israël zijn schoone bestemming te doen te gemoet gaan?

Voor den Heer R. gaat de vrucht van zooveel eerbiedwaardige studie verloren. Voor hem is de historie van Israël nog wat zij, 50 jaren geleden, voor de supranaturalisten was, of liever: hij leeft nog altijd in den zoeten droom, dien sommigen onzer misschien nog in de kinderkamer gedroomd hebben. Wie, zoo meenden wij toen, wie in dit heilige land, onder dit uitverkoren volk met de gedachten verkeert, wandelt in een tooverwereld, waar God op geheel buitengewone wijze met den mensch omgaat, hem allerlei, aan anderen onmogelijke dingen laat verrigten, allerlei voor anderen volstrekt verborgen dingen hem laat zien, kortom, zich op eene wijze aan hem openbaart, als nooit en nergens dan juist daar plaats had. Wordt zoodoende een scherpe lijn tusschen heilige en profane geschiedenis getrokken, dan mag wat op het gebied van laatstgenoemde werd gevonden en ontdekt, wel tot staving, nooit tot bestrijding worden aangewend van 't geen in de heilige boeken van Israël vermeld staat. Voor wie zoo oordeelt draagt alleen de Apologetiek het karakter van wetenschap. Al wat de geleerden hebben gedaan om de profeten te leeren verstaan als historische personen, als menschen van gelijke beweging als wij, hij gaat het onopgemerkt voorbij, ten zij het hier en daar iets oplevert, wat nog in die heilige wonderwereld past.

Ik beweer niet te veel. Iemand die meent de geheele moderne bijbelkritiek juist gekenschetst en tegelijk veroordeeld te hebben, door van haar te getuigen: haar grondslag is de dogmatische thesis: ‘God openbaarde de verwijderde toekomst niet aan zijne Profeten,’ hij heeft daarmede onweêrsprekelijk aangetoond, dat geest en strekking der hedendaagsche historische wetenschap hem ten eenenmale onbekend bleven. Immers der moderne kritiek is niets vreemder dan het mengen van Gods naam in het debat. Zij weet, dat wie bij historische onderzoekingen uitgaat van deze of gene aprioristische stelling omtrent hetgeen God ál of niet kan of moet gedaan hebben, daarmede de zaak in quaestie reeds heeft beslist vóór hij ze nog onder de oogen zag. Juist omgekeerd gaat zij te werk. Niet gaat zij uit van de dogmatische stelling: God heeft de Profeten in Israël bezield; daarom was al wat zij spraken en deden groot en onberispelijk: - neen: zij onderzoekt wat de verschillende profeten naar luid der historie gesproken en gedaan hebben, om daarnaar op te maken wat geestes kinderen zij waren.

Beschuldigingen als wij daar zoo even tegen de bestrijders van de echtheid van sommige bijbelboeken hoorden inbrengen klinken, vooral waar zij van zulke lippen vloeien, menigeen aangenaam in de ooren. Jammer maar, dat zij, voor wie dit boek toch eigenlijk bestemd is - zij, namelijk voor wie de echtheid van Jesaja 40 vlg. nog bewezen moet worden - met zóó weinig heuschheid en onderscheiding van hunne geleerde voorgangers hoorende gewagen, daardoor alligt onaangenaam genoeg zullen worden aangedaan, om zich niet verder met deze onvruchtbare polemiek in te laten. Hoe ligt kon hun oog vallen op de woorden, waarmede de Heer R. zijn boek besluit, woorden, die waarlijk geen hoogen dunk geven, noch van de gave van wel te onderscheiden bij den S., noch van den ernst, waarmede hij in de voorrede zijne achting betuigt voor de wetenschap, als ware zij eene zelfstandige magt. ‘Hecht men waarde aan de uitspraak van geleerden en volgt men hun gezag, dit behoort te eindigen, waar Hij (onze Heer, J.C.) gesproken heeft. Hij is toch de Zoon van God; door Zijnen Geest hebben de Profeten gesproken; Hij is onze Zon, het Licht der wereld; Hij is alléén de Meester, Hij is de waarheid; Hem heeft de Vader getuigenis gegeven, toen van den hemel de stem gehoord werd: hoort Hem! - weg dan met een beroep op het gezag van geleerden, welken naam zij ook dragen, als zij van Hem verschillen. Wat met het getuigenis des Heeren strijdt, is onwaar.’ En wat zal men denken van de onbevangenheid zijner exegese, als men bl. 146 omtrent Jes: 6, 8 hoort verklaren: ‘wij zullen, geloof ik, niet dwalen als wij het daarvoor houden, dat in zulke plaatsen van het O.T. (ook Gen. 1, 26; 3: 22; 11: 7) de sluier, die de majesteit van den drieëenigen God bedekt, een weinig werd opgelicht.’

Difficile est satyram non scribere! Ja, inderdaad, moeilijk is het, na eenige kennismaking met de zonderlinge invallen des Heeren R. over methode, nog verder voort te gaan met de bedaarde analyse van hetgeen hij zijn betoog noemt. Intusschen: laat ons volharding toonen. Wie weet, welk loon ons nog wacht!

Behalve dogmatisch vooroordeel wordt den bestrijders ook ten laste gelegd, dat zij zich schuldig maken aan *historische phantasie*. Wat dit zeggen wil blijkt uit het bijgevoegde voorbeeld, ontleend aan een argument tegen de echtheid, o.a. door Knobel in zijn commentaar gebruikt. Hier nu is den Heer R. iets menschelijks overkomen. Niettegenstaande hij in den waan verkeert Knobel's

eigen woorden te citeeren, niettegenstaande hij de lezers door het gebruik van aanhalingsteekens in dien waan brengt, laat hij Knobel gansch wat anders zeggen, dan wat in diens Commentaar voor elken lezer, die niet zijne phantasie maar zijne oogen gebruikt, te lezen staat. Op die wijs is het tamelijk gemakkelijk, de tegenpartij te verslaan... wel te verstaan in de oogen dergenen die de nauwkeurigheid van een man als de Heer R. boven allen twijfel verheven achten, en daarom niet noodig vinden zijne verklaringen en aanhalingen te controleeren. Wat mij betreft, ik heb mij gehouden aan den raad mij door den S. zelven in zijne voorrede gegeven. ‘Zal men eenige hoop mogen voeden op goede uitkomst,’ zegt hij, ‘dan moet men den *voorganger* en niet den *navolger* te woord staan.’ Ik meende dit ook hier te moeten toepassen, waar de Heer R. als *vertaler* optredende, *navolger* moest zijn in den meest slaafschen zin des woords. Och, of hij hier zich maar met die nederige rol hadde tevreden gesteld! Hoeveel moeite zou hij nu, hoeveel teleurstelling later zich bespaard hebben! Want men moet weten, dat een groot deel van zijn boek gebouwd is op dit foutieve citaat. Het is om die reden, dat wij wat langer bij dit punt moeten stilstaan.

Ziehier de woorden van Knobel, waarmede hij het 5de argument tegen de echtheid van Jesaja formuleert: ‘der Verfasser kennt ebenso die Verhältnisse der Exulante bis ins Einzelste. Ihm sind genau bekannt die Parteien der Exulanten, z.B. die Abgöttischen, enz., enz.

De Heer R. vertaalt:

De schrijver dezer hoofdstukken kent den toestand der ballingen te Babel tot in de kleinste bijzonderheden. Hem zijn nauwkeurig bekend de Partijen der ballingen, b.v. der Afgoden-dienaars’, enz., enz.

Men ziet: de vertaler heeft de woorden *te Babel* ingelascht. Die invoeging is niet onschuldig; volgens R. wil Knobel met dit 5de argument bewijzen, ‘dat de auteur *in Babel* leefde.’

Is zulk vertalen nu toch niet wat al te vrij? Knobel heeft niet aan de *plaats*, maar alleen aan den *tijd* gedacht. Dit bewijst niet alleen de omstandigheid, dat hij noch Babel, noch eenig andere plaats noemt, maar ook het (door R. in zijne vertaling weggelaten) woordje: *ebenso*. Hiermede toch wordt verwezen naar het 4de argument, 't welk aldus luidt: ‘der Verf. kennt die orientalischen Weltverhältnisse *zur Zeit des Exils* genau.’

Ten gevolge van deze kleine onnauwkeurigheid, wordt het Knobelsche argument door zijn vertaler en bestrijder ten eenenmale vervalscht. De gansche bestrijding, op hoe triumfeerenden toon ook gevoerd, mist dus haar doel en komt neêr op een schermen in de lucht. Nergens toch wordt door Knobel of één zijner voorgangers de *localiteit* dezer prophetiën geaccentueerd. Dat de Profeet in de stad Babel zou gewoond hebben, wordt niet beweerd en behoeft ook niet beweerd te worden, al was het ook, dat Knobel elders (zie zijn commentaar, blz. 298) tegenover Ewald staande houdt, dat de onbekende profeet niet onder de Egyptische, maar onder de Babylonische ballingen heeft gearbeid.

Te oordeelen naar de taktiek door den Heer R. gevolgd, schijnt het, dat hij, de strijdkrachten van zijnen vijand niet tellende, zich ook de moeite niet gegeven heeft, een geregeld gevecht met hem aan te gaan, in de onderstelling, dat het genoeg was zich even te vertoonen om het 'veni, vidi, vici,' uit te roepen. Inderdaad echter is het voor alle deskundigen klaar en duidelijk, dat hij niets begrepen heeft van het argument, hetwelk hij meent weêrlegd te hebben.

Knobel[1] redeneert aldus: 'de schrijver van Jes 40 en volg. beweegt zich kennelijk onder de Babylonische bannelingen. Hij voorspelt niet aan de bewoners van Juda wat eenmaal, over meer dan 100 jaren, met hen zou gebeuren; nëen, hij beroept zich op zeden en wandel der bannelingen, als op het feitelijk en actueel bestaande, om daaraan zijn vermaningen en raadgevingen vast te knoopen.' Waarop nu rust deze geheele redeneering? Immers eenvoudig op den algemeen geldenden grondregel van alle historische kritiek: quisque optimus sui interpres, d.i. elk schrijver behoort in de eerste plaats zelf gehoord te worden, als men weten wil, wie hij was, wanneer en onder welke omstandigheden hij leefde. Rigt nu, gelijk uit tal van plaatsen blijkt, de schrijver van Jes. 40-66 zich tot Jehova-dienaars, die wel in Juda te huis behooren, maar van hun vaderland zijn gescheiden, daar sinds lang hun hoofdstad verwoest is; neemt hij bij zijne vermaningen en troostredenen overal zijn uitgangspunt van de politieke en religieuse

1 De Heer Rutgers, die zich zoo weinig ingenomen toont met navolgers, had hier een achtbare reeks van *voorgangers* kunnen raadplegen, die allen hetzelfde hoofdargument hebben ontwikkeld 't welk door hem (R.) met geen vinger wordt aangeraakt.

omstandigheden, waaronder deze bannelingen leefden, dan ligt daarin een zoo overwegend bezwaar tegen het gevoelen van hen, die deze toespraken aan Jesaja, den zoon van Amos toeschrijven, dat wij, al wat wij van den tijd van dien grooten profeet weten in aanmerking nemende, op goeden grond kunnen zeggen: destijds *kan* Jes. 40-66 niet gedacht en geschreven zijn.

En wat stelt Rutgers daar tegenover?

Hij vraagt: waaruit kent Knobel al de bijzonderheden omtrent de partijen der bannelingen te Babel?[1]. Hij verzekert: het is maar een phantasie; niemand, niemand in de geheele oudheid heeft daarvan een enkel woord te boek gesteld. Hij concludeert: men moge met zulke historische phantasiën ongeleerden verblinden en ongeoefenden op het dwaalspoor brengen, elk, die de bronnen der geschiedenis kent, moet diepe verontwaardiging gevoelen over de treurige middelen, die men zich niet schaamt te gebruiken ter bestrijding van eenige der heerlijkste gedenkstukken der oudheid.

Men ziet: pathos genoeg; van eigenlijk gezegd betoog geen schijn of schaduw.

Ik moet mijne lezers om verschooning vragen, dat ik hen zoolang bij deze foutieve polemiek van den Heer R. ophoud. Als wij in het betoog van dezen of genen geleerde de leemten opsporen, dan moge dit op zich zelf een verdrietig werk zijn, hoogst leerzaam wordt onze arbeid, wanneer wij in ons onderzoek opklimmen tot de bron, waaruit al dat misverstand, al die dwalingen voortvloeijen. Die bron is in casu niets anders dan het vooroordeel, dat wie den Jesajaanschen oorsprong van Jes. 40-66 ontkent, te kort doet aan den betamelijken eerbied voor Gods woord; niets anders dan het wangeloof, dat het aannemen der onechtheid van Jes. 40 vlg., den profeet maakt tot een falsarius; niets anders dan de verwarring van de zuiver philologische met de theologisch-dogmatische beteekenis van het woord *echt*.

Met al zijne geleerdheid was de Heer R. blijkbaar niet berekend voor de taak, die hij zoo blijmoedig op de schouders nam. Zijn eenzijdig schriftgeloof houdt hem zoodanig bevangen

1 Ten onregte doet R. het voorkomen, alsof Knobel in Jes. 40 vlg. een nauwkeurige opsomming had ontdekt van juist 8 scherp onderscheiden partijen, Ook hier belette de phantasie den ijverigen apologeet juist te zien en wel te verstaan.

dat hij ook daar, waar hij zich voorneemt zorgvuldig alle theologische dogmata buiten rekening te laten, ja dáár zelfs, waar hij opzettelijk de echt-litterarische methode gaat bespreken en aanbevelen, in strijd met alle gezonde methode, zijner tegenpartij denkbeelden toedicht, die zij niet heeft uitgesproken en zulks terwijl hij eenvoudig hare eigen woorden schijnt aan te halen. Zulk een gevaarlijk, ja onoverkomelijk bezwaar is het dogmatisme voor de historische kritiek. Terwijl de apologeet zich niet genoeg kan verbazen over de ligtvaardigheid en de dwaasheid der ongeloovigen, openbaart hij inderdaad niets anders dan zijn volslagen onvermogen voor de taak, die hij op zich nam. Men hoore, hoe hij de volmaakt gezonde redeneering van Knobel in een bespottelijk daglicht tracht te stellen. ‘Om het ongerijmde van zoodanige redeneering’ zegt hij, ‘levendig te gevoelen, neme men eens aan, dat die acht Partijen, - waarvan niemand in de geheele oudheid iets bericht heeft en die alleen uit het brein van Jesaja's bestrijders ontsproten zijn, - te Babel *niet* bestaan hebben, dan krijgt men deze absurde bewering. Die acht Partijen bestonden wel is waar onder de joden te Babel *niet*, maar de auteur der laatste Hoofdstukken kende den toestand der Joden te Babel tot in de kleinste bijzonderheden, *dus* moet hij te Babel geleefd hebben, want hoe zou hij anders die niet bestaande partijen zoo nauwkeurig gekend hebben.’

Welk verstandig mensch ziet niet in, dat de ongerijmdheid niet in de redeneering van Knobel, maar in die van zijn bestrijder te zoeken is. ‘Men neme eens aan dat die partijen niet bestaan hebben.’ ‘Het zij zoo,’ zal Knobel antwoorden, ‘mits maar niet als *historisch feit*. Daarvoor toch ontbreken vooralsnog de historische bewijzen. Tot zóó lang moeten wij, juist uit Jesaja's tweede gedeelte, opmaken, dat zoodanige partijen wel degelijk bestaan hebben.’

Maar het wordt tijd, dat wij kennis maken met de positieve gronden, waarop Rutgers de echtheid der besproken hoofdstukken bouwt. Zij zijn drieërlei. De oude getuigenissen; historische inhoud; taal en stijl. Zien wij, hoe R. hierbij te werk gaat en het zal ons blijken, dat, of hier ook allerlei geleerdheid wordt te hulp geroepen, het verlangde resultaat niet langs wettigen weg werd verkregen.

I.

Oude getuigenissen. 't Is of wij hier den apologeet een geregeld beleg zien slaan om de stad die hij veroveren wil. Op eerbiedigen afstand begint hij zijne parallellen. Steeds enger worden de kringen, waarin hij de vesting klemt. Zal hij ten slotte haar niet geheel insluiten? Neen, want hoeveel kunstvaardigheid hij ook op enkele punten aan den dag legt, elders begaat hij weêr zoo groote fouten, dat ten slotte de bezetting even vrij is als te voren.

Wat deert het ons, of Aben Esra in de 12de eeuw onzer tijdrekening niet aan de echtheid van Jes 40 vlg. getwijfeld heeft, gelijk b.v. Geiger beweert? Aben Esra wordt daarmede niet tot een *oud* getuige. Wat baat ons de aardigheid, dat Johannes de dooper en de Apostelen, al hadden zij geen college in de kritiek gehouden, toch wel oordeelkundigen mogen heeten? Is daarmede het bewijs geleverd, dat het gebruik van Jesaja 40 en vlg. in het N.T. bewijskracht heeft? Waartoe al die aanhalingen en combinaties, ten bewijze dat aan de onechtheid der quaestieuse hoofdstukken omstreeks het jaar 150 v.C. niet gedacht werd? Heeft iemand dat ontkend?

Maar nu zijn wij nog meer dan 5 eeuwen van Jesaja's leeftijd verwijderd. En nu reeds beginnen de kunstmiddelen om getuigenissen van hooger oudheid te verkrijgen. Zeer vernuftig, het moet erkend worden, heeft de Heer R. eene plaats uit de voorrede van Jezus Sirach verklaard, om daaruit een bewijs te ontleenen, dat reeds omstreeks de helft der 3de eeuw v.C. de schriften der profeten verzameld waren en 50 jaren vroeger de schrijver van het oorspronkelijk Hebreeuwsche Sirach-boek, Jesaja 40-66 voor echt hield. Dit neemt echter niet weg dat, volgens de eenig natuurlijke en dus ook eenig ware interpretatie, dit getuigenis ongeveer een eeuw jonger is[1]. In allen gevalle zijn wij in het

1 'In het 38ste jaar' zal in den proloog op het Sirach-boek moeten beteekenen: 'in het 38ste jaar naar de tijdrekening van Dionysius'. In de *Almagest* van Claudius Ptolemaeus (de eenige, die, zoo ver wij weten, van deze tijdrekening gebruik maakte, maar alleen ter vergelijking bij astronomische berekeningen) wordt overal, waar zulks geschiedt, uitdrukkelijk te kennen gegeven, dat het genoemde jaar berekend is 'volgens Dionysius'. Ongeloofelijk is dus al dadelijk, dat in den proloog op Jezus Sirach deze tijdrekening, die, zoo zij al ooit is ingevoerd, zeker nooit officiëel en algemeen is aangenomen, zou gevolgd zijn, zonder dat de schrijver noodig oordeelde dit nader aan te duiden. En is het niet ongerijmd, dat Jezus Sirach, om te zeggen: *het eerste jaar van koning Ptolemaeus Euergetes*, zal geschreven hebben: *het* 38ste *jaar, onder Ptol. Euerg.*? Waarom zullen wij den Alexandrijnschen Jezus Sirach anders verklaren, dan den Alexandrijnschen vertaler van Haggaï, dien van Zacharia en den Griekschen bewerker van 1 Maccab., al verzekert R. van de beide eersten, dat zij slecht Grieksch verstonden en van den derde dat hij hier niet in aanmerking komt? Is misschien de Grieksche Jezus Sirach een goed Graecus, in den zin van Prof. Cobet? En kan het in een door de apologetica niet verward brein opkomen, om 1 Macc. 14: 27 anders te vertalen dan: 'in het jaar 172, dat is: in het 3de jaar *van* den hoogepriester Simon'? Wij moeten dus blijven bij de gewone opvatting. De Grieksche vertaler van het Sirach-boek is in het 38ste jaar van Ptol. Euergetes II (Physcon), dus in 132 v.C. in Egypte gekomen; zijn grootvader zal dus in de eerste helft der 2de, en niet der 3de eeuw het oorspronkelijke Spreukenboek hebben vervaardigd.

jaar 300 v.C. nog altijd op ongeveer vier eeuwen afstand van den echten Jesaia.

Van nu aan wordt de bewijsvoering al zwakker en zwakker. Uit 2 Chron. 22: 32 wordt bewezen, dat omstreeks het jaar 440 v.C. de profetieën van Jesaja (natuurlijk de capita 40-66 incluis) reeds opgenomen waren in een oud boek, genaamd: 'het boek der Koningen van Juda en Israël'. Niets belet ons dit te laten gelden, dan alleen deze drie kleinigheden:

1°. de boeken der Chronieken zijn waarschijnlijk van veel jonger dagteekening dan de Heer R. aanneemt;

2°. ten eenenmale onbewijsbaar en ook in zich zelf onwaarschijnlijk is het, dat ons geheele Jesaja-boek (66 capita) zou zijn opgenomen geweest in een ander boek getiteld: het boek der Koningen van Juda en Israël;

3°. in allen gevalle: van den ouderdom van dit groote boek der Koningen, zoo het al ooit bestaan hebbe, is ons niets hoegenaamd bekend.

Het bewijs uit 2 Chron. 22 heeft dus niet de allerminste kracht.

Nu komt aan de beurt het edict van Cyrus, te lezen 2 Chron. aan het slot, en Esra aan het begin. R. redeneert daarover op deze wijze: In dit edict, welks echtheid genoegzaam vaststaat, vindt men zinspelingen op plaatsen uit het latere gedeelte van Jesaja; Koning Cyrus heeft dus kennis gedragen van deze profetiën; het is ondenkbaar, dat hij anders den Joden zóó genegen zou geweest zijn en dit is wederom ondenkbaar, tenzij hij overtuigd was van de echtheid dier godspraken. Ergo: wij hebben hier een getuigenis dat tot den laatsten tijd der Babylonische ballingschap opklimt!

Jammer, dat ook hier het een en ander als bewezen wordt aangenomen, wat gansch niet waarschijnlijk mag heeten.

Het edict van Cyrus echt? 't Bewijs zal bezwaarlijk ooit geleverd kunnen worden, als men - en daarop komt het hier aan - onder echt verstaat een juiste vertaling van een officieël staatstuk. Dat Cyrus een bevelschrift heeft uitgevaardigd ten gunste der Joden, willen wij niet loochenen. Maar dat daarin op zuiver Joodsche wijze over *Jahve* (Jehova) zou gesproken zijn als den God des hemels, als dengene, wiens bevelen Cyrus eerbiedigde, dit is toch wel wat al te onwaarschijnlijk. Daar nu niets ons belet, veeleer alles ons noopt, de redactie van de boeken der Chronijken en het Esra-boek eerst in de 4de eeuw v.C. te stellen, en dit z.g. Perzische staatstuk in het jongste gedeelte dier schriften wordt aangetroffen, komen wij waarlijk met dit 'oude getuigenis' niet veel verder.

De zinspelingen op Jesaja II[1] in dit edict komen dus, zoo als wel van zelf spreekt, niet op rekening van Cyrus, maar van den Joodschen redacteur van het Esra-boek. Maar aangenomen ook het schier ondenkbare; gesteld ook, dat Cyrus zelf in zijn edict op Jesaja II heeft gezinspeeld, ook dan missen wij nog het bewijs, dat de laatste capita van onzen Jesaja toen werkelijk voor echt, d.i. voor Jesajaansch gehouden werden. Ook bij onderstelde onechtheid, mogen wij het er gerust voor houden, dat woorden van een vroom man uit den laatsten tijd der ballingschap, zóó boeijend, zóó welsprekend, zóó treffend door de uitkomst bewaarheid, als wij in de bewuste hoofdstukken aantreffen, bij zijne welgezinde landgenooten al spoedig naar verdienste als die van een waarachtig Godsprofeet in eere zijn gekomen en ook, waar het pas gaf, met welgevallen zullen zijn herhaald ten aanhoore van invloedrijke personen aan het hof van Cyrus. Daar in zijne op Cyrus doelende redevoeringen geen enkel woord voorkomt, waardoor de profeet te kennen geeft, dat hij tot een vroeger geslacht behoorde: niets, wat aanleiding geeft om te denken, dat hij zich met den profeet Jesaja wil vereenzelvigen, - de Heer R. heeft het tegendeel niet bewezen en zal het ook nimmer kunnen bewijzen, - mag het inderdaad eene zonderlinge redeneering heeten, die wij bij R. (blz. 51) vinden: waren deze hoofdstukken (Jes. 40-66) niet van den ouden profeet, dan moest

1 Zoo noemen wij kortheidshalve den auteur van Jes. 40-66.

de later levende schrijver dezer capita als bedrieger en leugenaar verachtelijk zijn in de oogen van koning Cyrus.

Wat mij betreft, ik zou meenen, dat deze koning, al heeft hij evenmin als Johannes de dooper, college gehouden in de kritiek, een juister oordeel in deze zal hebben geveld, dan de door dogmatische vooroordeelen bevangen apologeet van de 19de eeuw onzer jaartelling. Trouwens de Heer R. schijnt, in strijd met alle berigten der ouden, geen hooge gedachte te koesteren van den persoon des Perzischen veroveraars. Tenzij hij aanneme dat Cyrus, (NB.) 'NA GEDAAN ONDERZOEK', geloofd hebbe, dat meer dan honderd jaren vóór zijne geboorte, een profeet van den God van Israël, *hem met name* had aangekondigd als den overwinnaar van Babel en hersteller van den Joodschen godsdienst, is het prof. R. onmogelijk te verklaren, dat de Perzische koning den Joden vrijheid zal hebben verleend om terug te keeren naar hun land en den tempel te herbouwen. Waarlijk, wie zich de moeite wil geven de historie te raadplegen, zal de handelwijze van Cyrus in volmaakte overeenstemming vinden met zijne geaardheid en geenerlei wonder tot verklaring daarvan noodig keuren.

Wij zijn de reeks der oude getuigenissen bijna ten einde, en wij vonden nog niets wat ook maar in de verte op een bewijs gelijkt. Des te meer hangt er voor ons af van de laatste, dat zijn hier de beide oudste getuigenissen, Jeremia en.... Jesaja zelf.

Jeremia. Van dezen profeet, die reeds vóór de eigenlijke ballingschap zijne loopbaan intrad, wordt door R., in navolging van andere apologeten, beweerd, dat hij blijkbaar met het latere gedeelte van Jesaja bekend is geweest. Hoe zal hij dit nu bewijzen, daar hetzelfde zoo dikwijls beweerd, maar even vaak tegengesproken is? 'Ik zal,' zegt onze S. 'maar in een paar voorbeelden uit eene enkele rede van Jeremia aantoonen, welke de kracht van dit argument is. De redevoering, die ik uitkies, is Jerem. 50 en 51.'

Inderdaad, men moet zich al een zeer zonderlinge voorstelling van zijne tegenpartij hebben gevormd, als men meent door zulk eene handelwijs haar te zullen overtuigen. Juist van deze beide hoofdstukken toch is de echtheid sinds Eichhorn door bijna alle critici van naam bestreden. Ik weet wel, dat het gemakkelijker is, de zeer sterk sprekende bewijzen der onechtheid te verzamelen, dan alle vragen die er rijzen bij de fixeering van het juiste tijdstip waarop en de omstandigheden waaronder deze

capita het licht zagen, met volkomen zekerheid te beantwoorden. Willen wij nu ook het talent erkennen, waarmede R. partij trekt van de oneenigheid der bestrijders onderling, om de onzekerheid waarin zij nog verkeeren, te doen uitkomen - de zwakheid zijner eigen zaak bewijst hij zonneklaar, als hij niets beters weet te doen dan zich tegenover hen te beroepen op Jer. 50 en 51, waarvan de onechtheid bij hen vaststaat, waarvan de echtheid door hem niet wordt aangetoond.

Ook deze bewijsvoering is dus als mislukt te beschouwen.

Eindelijk zijn wij genaderd tot het oudste getuigenis, dat van den schrijver zelven.

Hier komt in de eerste plaats in aanmerking het opschrift Jes. 1, vs. 1. Wel wordt aan de kracht van dit getuigenis een vijftal bladzijden gewijd, maar ten slotte komt toch het betere gevoel van den schrijver te voorschijn met de erkenning: wij hebben in dit opschrift *geen bewijs* voor de echtheid. Dit bespaart ons de moeite der ontzenuwing, die trouwens niet zeer groot zou zijn geweest. Overigens moge de welwillende lezer, die zich zoo bitter teleurgesteld ziet, als hij hoort dat dit eerste bewijs eigenlijk geen bewijs is, zijn voordeel doen met de opmerking, dat deze taktiek een eigenaardig licht werpt op eene methode van apologetiek, die, blijkens dit boek, ook in ons vaderland nog niet geheel in onbruik is gekomen, eene methode, die geen hoogere leus schijnt te kennen dan die van: *semper aliquid haeret*, en niet zoozeer op het gehalte der argumenten let, als het getal maar imponeert.

Maar zie! daar komt nog ter goeder ure ‘een geheele reeks van getuigenissen ons gegeven door den schrijver zelven, van wien het tweede deel is uitgegaan.’

Is het ons ten kwade te duiden, als wij, na de opgedane ondervinding, bij die aangekondigde wolk van getuigen niet meer vatbaar zijn voor hoog gespannen verwachting.... of het moest zijn, dat wij ook hier iets zeer zonderlings op het gebied der bewijsvoering tegemoet zagen, in welk geval wij ons niet bedrogen zullen vinden. Want inderdaad de Heer R. geeft ons hier een staaltje van apologetische exegese van de allercurieusste soort.

Hij beroept zich op de hoofdstukken 48, 41 en 46, ten bewijze, dat de schrijver zich doet kennen als iemand, die de voor allen verborgen toekomst, namelijk: de overwinning van Cyrus, heeft geopenbaard. Zoo kon, zegt hij, Jesaja spreken, als hij deze

hoofdstukken schreef. Maar als een tijdgenoot van Cyrus zoo schrijft, dan is hij de onbeschaamdste leugenaar, die zich ooit in een profetenmantel heeft gehuld.

Dat zulk eene redeneering indruk maakt op den eenvoudigen lezer, die volstrekt onkundig is van den tegenwoordigen stand der quaestie, ontken ik niet. Maar zelfs voor den zoodanige moet de zaak verdacht schijnen, als hij zich de moeite getroost om de aangehaalde hoofdstukken in hun geheel te lezen.

Laat ons zien wat daar geschreven staat. Waarlijk nog wat anders dan de Heer R. doet vermoeden. Hij beroept zich op Jes. 48. Waarom haalt hij wel b.v. vs. 6^b, maar niet vs. 7; wel vs. 16^b, maar niet vs. 20 aan? Toch niet, omdat hij er op zijn standpunt geen raad meê wist? Of omdat hij niet zag dat het geheele caput tegen hem is? Hoe? de echte Jesaja vermaant zijn landgenooten op bewegelijken toon, dat zij, bedenkende hoe de vorige profetiën bewaarheid werden, thans zullen acht geven op de nieuwe dingen, die *nu* eerst door God worden geopenbaard, die *nu* eerst te voorschijn komen; - en geeft dan - R. zelf twijfelt er niet aan - duidelijk te kennen, dat hij met dat nieuwe dat *nu* komt, den voorspoed van Cyrus' wapenen bedoelt, om eindelijk met de vermaning te besluiten: ‘Gaat uit van Babel, vliedt van de Chaldeën!’ Zoo zal JESAJA ruim eene eeuw vóór de ballingschap gesproken hebben, niettegenstaande in zijnen tijd degenen tot wie hij sprak nog altijd in Jerusalem woonden en van de Chaldeën in Babylonië (destijds nog een onzelfstandig deel van het groote Assyrische rijk) niets hoegenaamd te vreezen hadden!

Met hetzelfde regt zou men de opwekking van een Duitsch dichter in 1813 aan zijne landgenooten gerigt, om zich van het juk des Franschen overweldigers te ontdoen, tot eene profetie kunnen maken, geschreven in den tijd van Lodewijk XIV, al was het ook dat de naam van *Napoleon Bonaparte* herhaalde malen in het gedicht voorkwam. Want inderdaad dezelfde tusschenruimte ligt er tusschen den leeftijd van den profeet Jesaja en de omstandigheden te midden waarvan Jes. 40 vlg. op het onmiskenbaarst, ook door het noemen van den naam van *Cyrus*, ons verplaatsen. Waarlijk, niet als een leugenaar, maar als een krankzinnige zou Jesaja gesproken hebben, indien hij zijne landgenoten hadde toegeroepen: ‘Trekt uit Babel!’ terwijl zij er zelfs niet aan konden denken, dat zij ooit in Babel zouden komen.

Even krachtig is het getuigenis van hoofdstuk 41. Het bewijst, volgens R., dat de profeet, over Cyrus' overwinningen sprekende, vol was van het bewustzijn, dat hem door God dingen geopenbaard waren, destijds aan niemand bekend. Dat kon, meent R., een tijdgenoot van Cyrus niet denken; immers, blijkens de profane geschiedenis, was destijds ‘de wereld vol van voorspellingen omtrent Cyrus, wiens jeugd reeds veel deed verwachten, wiens optreden den veroveraar terstond kenmerkte.’ Zooveel woorden, zooveel dwalingen en onjuistheden.

1°. Gesteld, dat kort vóór Cyrus' overwinningen door den profeet bedoeld, de wereld vol was van voorspellingen omtrent hem - juist de Delphische orakels, waarop R. zich beroept, bewijzen, in verband met den daarna door Croesus ondernomen veldtogt tegen Cyrus, dat de wereld niet vol was van *geloof* aan die voorspellingen.

2°. In geen geval heeft R. bewezen, dat een Hebreeuwsch profeet, levende ten tijde van Cyrus onder de Joodsche ballingen in Babylonië, kennis moest dragen van 't geen elders, b.v. te Delphi, of aan het hof van Medie, omtrent Cyrus werd geprofeteerd. Daarenboven zóóveel staat wel vast: al was overigens de wereld vol van die voorspellingen, in Babylonie hechtte men er over 't algemeen zeer weinig waarde aan. Men achtte zich dáár, achter dijken, rivieren en muren, volkomen veilig. De profeet, levende te midden van een bevolking, welke door hen, die hare geestelijke leidslieden moesten zijn, in den waan werd gehouden, alsof Cyrus tegen Babel niets zoude vermogen, kon dus volkomen naar waarheid zeggen, wat wij Jes. 41, vs. 25 vlg. lezen, namelijk, dat hij, als Jehova-profeet, alleen stond met zijne profetie van Cyrus' aanstaande overwinningen.

3°. Maar bij dit alles komt nu nog, dat R. den zin van Jes. 41, vs. 25 vlg. evenmin als dien van Cap. 48 begrepen heeft. De Profeet spreekt op beide plaatsen in naam van Jehova, die zich als den waren God stelt tegenover de afgoden. Wat beteekent het nu als Jehova zegt: ‘ik heb hem (Cyrus) opgewekt uit het Noorden en hij kwam; van het Oosten (opdagend) roept hij mijn naam aan. Magtigen vertreedt hij als de pottebakker het leem?’ Kan men dit verstaan van gebeurtenissen, die pas over 150 jaar zouden voorvallen? Onmogelijk. Niet alleen verzetten de grammaticale vormen (perfectum en imperfectum historicum) zich daartegen, neen, ook de geheele rede van den

profeet wordt klinkklare onzin bij de opvatting van den Heer R. Zie hier den inhoud van Cap. 41:

> Jehova roept de afgodische volken op om hunne zaak tegen hem te bepleiten. Hij vraagt: wie is het, die den magtigen vijand uit het noorden (Cyrus) over u bragt, zoodat gij van angst vergaat! Ik, Jehova, de Schepper der menschen. Verlaat gij u nu maar op uwe afgoden en het soldeersel waarmede ze bevestigd zijn! - De vrome Israëlieten behoeven niets te vreezen. Integendeel, zij hebben niets dan goeds te wachten van de omkeer van zaken door Cyrus' voorwaarts dringen, uit het N.O. - Maar gij, afgodendienaars! waarop zult gij u verlaten? Wat durft gij van de toekomst voorspellen? Ik, Jehova, heb Cyrus verwekt - wie uwer heeft iets daarvan vooruitgezien? Sion alleen wist het!

Wanneer de profeet aldus de afgodendienaars met hoon en spot overlaadt, die niets hebben vooruitgezien van 't geen aan de Jehovadienaars openbaar was, dat namelijk Cyrus - wiens zuivere godsdienst, wiens afkeer van alle afgoderij hen wel bijzonder moest aantrekken - over de afgodendienaars (want dat waren al zijne vijanden) volkomen zou zegevieren, waaraan ontleent hij dan het regt, niet alleen als godsdienstig, maar ook als verstandig mensch, om zoo triumfant tegenover de afgodendienaars op te treden? Immers alleen, uitsluitend alleen aan de *werkelijkheid*! Als Cyrus niet reeds belangrijke overwinningen ten Noorden van Babel had behaald, toen de profeet dit 41ste hoofdstuk te boek stelde, dan is zijne rede eenvoudig onzin[1].

Jes. 46, vs. 9 en 10, waarop R. zich ten slotte beroept, pleit evenzeer tegen hem. Ja, wat zeer opmerkelijk is, wel bezien, heeft hij hier zichzelven wederlegd. Hooren wij, hoe hij den zin van die beide verzen teruggeeft:

'Nadat hij (de profeet) eerst op de onmacht der afgoden gewezen heeft, stelt hij tegen hen over den waren God, die zijne

1 Men vergelijke behalve zoo menig andere plaats, waar Cyrus' tijd ten duidelijkste uitkomt als de tegenwoordige tijd van den profeet, ook Jes. 43, vs. 14 vlg., dat zeer zeker een geheel vormt met Cap. 41, en lette vooral op het verband tusschen vs. 14 en 19. Vs. 14 wordt gezegd, dat de groote rampen, die Babel troffen en nog boven het hoofd hingen, toe te schrijven waren aan hetgeen de Chaldaeërs tegen het Jehova-volk hadden misdreven. Dan volgt een herinnering aan de verlossing uit Egypte. Eindelijk vs. 18 en 19: 'Denkt niet meer aan hetgeen vroeger geschiedde. Ziet! ik breng nieuwe dingen voort; *thans* komen zij voor den dag; gij zult ze leeren kennen.' Mij dunkt: bewijs genoeg, dat de profeet het tegenwoordige voor oogen had, en niet de toekomst over 150 jaren.

goddelijkheid en grootheid daarin betoont, dat hij gewichtige toekomende gebeurtenissen (Babels val, Cyrus overheersching, Israëls herstel) van den beginne af aankondigt, van ouds af hetgeen nog niet aanwezig is, ZOODAT HIERUIT BLIJKT, dat Hij God is, dat er geen andere God is, noch iets dat Hem gelijkt.'

ZOODAT HIERUIT BLIJKT. Natuurlijk, zal ieder verstandig mensch zeggen, onder deze enkele voorwaarde, *dat het gebleken zij, dat de voorzegging, op last en in naam van Jehova gedaan, waarheid behelsde, dat die voorspelling geheel of althans voor een groot deel door de uitkomst was bevestigd*, m.a.w., *dat dit beroep op Jehova's grootheid ten tijde van Cyrus geschiedde; onder voorwaarde dus, dat Jes.* 40-66 *niet echt is*.

Neemt men deze voorwaarde niet in de redeneering op, dan verkondigt de Heer R. deze ongerijmdheid: Jesaja bewijst, dat Jehova oneindig grooter is dan alle afgoden, en wel door zijnen hoorders op Jehova's gezag eene voorspelling te doen hooren, waarvan niemand hunner de vervulling zou beleven. Als zij dus de goedheid wilden hebben maar al vast te gelooven wat noch bewezen moest, edoch voor hen nooit bewezen zou kunnen worden en daarvan als eene onomstootelijke waarheid uit te gaan, dan konden zij wel tevreden zijn. Hoe ongaarne ik overigens de geloofskracht des Heeren Rutgers zou willen in verdenking brengen, ik twijfel zeer of zij bestand zou zijn tegen zulk een proef. Hij stelle zich voor, dat iemand tot hem kwame met de aankondiging: 'de God, dien gij met de uwen aanbidt, is een afgod; ik, die u dit predik, ben een gezant van den waren God; mijne bevoegdheid om in dit karakter op te treden, zal ik bewijzen: als profeet van Hem, die alles weet, zal ik u beschrijven wat er over 150 jaar met uwe nakomelingen zal gebeuren.' 'Eilieve,' zoo verbeeld ik mij, zou de aangesprokene, indien hij bijzonder lankmoedig gestemd ware, antwoorden: 'eilieve, bewijs mij liever uwe hoogere zending, door mij te zeggen, wat mij en den mijnen heden of morgen zal overkomen en heb dan de goedheid over een paar dagen eens weêr te komen.'

En zullen wij onze oogen gelooven, als wij juist aan het slot van dit 46ste hoofdstuk lezen, dat het aangekondigde heil voor Israël, ten gevolge van Cyrus' overwinningen, NIET VERRE MEER, MAAR NABIJ IS? Hier maakt de orthodoxe verklaring den profeet in waarheid tot een leugenaar, als hij *nabij* noemt, wat eerst over 150 jaar zou komen!

Ik heb mij uitsluitend bepaald tot de drie hoofdstukken door den Heer R. zelven aangehaald, als getuigenissen voor de echtheid van Jesaja II. Als dit nu aan het groene hout geschiedt, wat zal met het dorre gebeuren? Ik zal het niet gaan onderzoeken. 't Behoeft ook niet. De zaak is zonneklaar en volkomen uitgemaakt door het kritisch onderzoek. Nu eenmaal de sleutel gevonden is, behoeft men Jes. 40 vlg. maar te lezen, om te zien, dat de schrijver tijdgenoot is van Cyrus. Voorshands heeft de voor ons liggende arbeid niets opgeleverd, wat ons zou nopen onze welgegronde overtuiging ten aanzien van Jes. 40-66 op te geven. De oude getuigenissen bevatten niets, wat ons dwingen of ook maar aanraden zou deze hoofdstukken voor iets anders te houden dan voor 't geen de *litterarische* kritiek daarin vinden moet, namelijk de vermaningen en vertroostingen van een opregt en rijk begaafd Jehovadienaar ten tijde der ballingschap. In weêrwil van zijn stellig uitgesproken en - ik wil er niet aan twijfelen - eerlijk gemeend voornemen, heeft de Heer R., gelijk te voorzien was, zich door zijne dogmatische vooroordeelen laten leiden en zich den weg afgesneden om de getuigenissen der oudheid te verstaan en te waardeeren.

Vóór ik tot het tweede deel van zijn onderzoek overga, wijs ik nog even op twee punten, die door onzen apologeet vóór het vermelden der z.g. positieve getuigenissen, kortelijk worden besproken. Ik bedoel: het zwijgen van den echten Jeremia en de plaatsing van onze Capita aan het eind van het Jesaja-boek. R. gebruikt een en ander om de kritiek der ‘ongeloovigen’ in een bespottelijk daglicht te stellen. Geheel ten onregte. Men hoore en oordeele.

Volgens de orthodoxen heeft Jesaja omstreeks het jaar 700 v.C.[1] gesproken en geschreven over dingen, die onder de Joden eerst 150 jaar later zouden geschieden. Zij stellen dus, dat een zeer bijzondere openbaring Jesaja is ten deel gevallen. Het zij zoo. Nu mag men zeker niet aannemen, dat God iets ten halve doet. Neen. Hij moet gezorgd hebben, dat deze profetie van zijn knecht Jesaja, waarvan de waarde eerst anderhalve eeuw later zou gevoeld worden, met de noodige waarmerken werd voorzien, opdat er ter gelegener tijd geen twijfel aan den oorsprong zou

1 Jesaja namelijk is als profeet opgetreden om en bij het jaar 740. Het laatst wat wij van hem vernemen geschiedde onder de regeering van Hiskia, die nog de 7de eeuw vóór C. beleefde.

bestaan. Te eer zullen wij zoo iets bij Jesaja verwachten, daar hij, gelijk wij b.v. uit Jes. 8, vs. 1 en 18 weten, niet afkeerig was van waarmerken en waarborgen, zoo vaak hetgeen hij verzekerde zulks scheen te behoeven. Gebeurde dit niet, dan zullen althans Jesaja's opvolgers en geestverwanten in Juda, wat voor de toekomst bestemd was, niet alleen voor de toekomst bewaard hebben, maar ook, zoo dikwijls iets van die voorspellingen in vervulling ging, het volk daarop hebben gewezen. Waartoe was anders die zeer buitengewone openbaring der toekomst van Gods wege noodig? Dat wij nu bij geen der op Jesaja volgende profeten vinden gewag gemaakt van zijne voorspellingen omtrent Babel, in een tijd toen de Judeërs werkelijk met de Chaldaeën in onaangename aanraking kwamen, is reeds op zichzelf vreemd genoeg, daar wij zien, dat de lateren zich gedurig op de oudere godspraken beroepen[1].

Maar ten eenenmale onverklaarbaar is het, dat wij bij Jeremia niets van dien aard vinden. Deze profeet toch, levende onmiddellijk vóór en ten tijde van de Babylonische ballingschap, vond weinig of geen geloof voor zijne verzekering, dat het land in Nebucadnezar's magt zou komen, de tempelschatten naar Babel zouden weggevoerd worden en eerst langen tijd daarna het volk weêr uit Babel zou terugkeeren. Te vergeefs verhief hij zijne stem tegenover de andere profeten, die den koning van Juda den raad gaven om Nebucadnezar weêrstand te bieden. Indien nu Jesaja, de man, die volgens R. en alle orthodoxen, als de profeet bij uitnemendheid in aanzien stond[2], eene eeuw reeds vóór Jeremia van de verlossing uit Babel had geprofeteerd, moest dan zijn gezag niet worden te hulp geroepen tegenover de valsche profeten, die den koning ten kwade rieden en het volk op den rand des verderfs bragten? Was Jeremia daartoe niet verpligt, toen men hem van wege zijn profeteeren ging vervolgen, hem gevangen zette, zijn leven in gevaar bragt?

Wat weet de Heer R. tegen dit alles in te brengen? - Een magtwoord. ‘Jeremia,’ zegt hij, ‘heeft zich *nooit* tot zijne verdediging beroepen op het gezag van een vroegeren

1 Vgl. b.v. 2 Kon. 21, vs. 10 vlg.; 24, vs. 2; Jer. 26, vs. 18 vlg., 23, vs. 8; 2 Kron. 36, vs. 12; Esra 1, vs. 1, enz.

2 Vgl. bij Rutgers, op bl. 68, de sterk gekleurde beschrijving van Jesaja's roem in Israël.

profeet. De Heer was zijn steun. Een beroep op Jesaja's gezag zou twijfel aan zijne eigen goddelijke zending verraden hebben.' Men ziet: ter liefde van de nog altijd onbewezen echtheid van Jesaja II, wordt Jeremia tot een dwazen fantast gemaakt, die, terwijl hij zich op God beroept, de middelen versmaadt, die God zelf hem in de hand geeft om zijn hooge zending te staven[1]. Of zou Jeremia misschien, volgens den Heer R., in de hem zeker toch wel bekende latere hoofdstukken van Jesaja niet een zeer buitengewone Godsopenbaring hebben gezien? Zou hij het ongeoorloofd hebben kunnen achten, op Gods eigen woord door Jesaja gesproken, zich te beroepen, terwijl de valsche profeten geloof vonden bij den koning en zijn raad, en het land in het hoogste gevaar verkeerde ten gevolge van de verblindheid zijner bestuurders?

Nog een enkel woord over het eerste punt door R. behandeld in zijne voorloopige aanmerkingen op dit 1e hoofdstuk. Op zich zelf is de zaak van gering belang en ik was daarom eerst van meening haar met stilzwijgen voorbij te gaan. Bij nader inzien kom ik er op terug, wegens het merkwaardig licht dat ons hier opgaat over de geheele methode door R. - en hoevelen met hem? - gevolgd, waar het de bestrijding der 'ongeloovigen' geldt.

't Is den apologetischen schrijver natuurlijk te doen om de bewijsgronden tegen de echtheid van Jesaja II als schijngronden te doen uitkomen. Is het nu eene geoorloofde polemiek, wanneer R. hier, als argument der tegenpartij, op den voorgrond stelt, wat nimmer door haar is gebezigd?

'Vooreerst meent men,' zoo lezen wij bij R, 'dat het eenigszins vreemd of raadselachtig is, dat deze Hoofdstukken juist aan het einde van Jesaja's boek gevonden worden. Het heeft den schijn, zegt men, dat zij uit vergissing, bij toeval, door onkunde of om eene of andere onvoldoende reden daaraan zijn toegevoegd. Die meening is intusschen ongegrond en die schijn bedriegelijk. Men stelle eens, dat deze 27 Hoofdstukken vooraan het boek geplaatst waren, dan zoude men met eenige reden de opmerking kunnen maken: bij eenige oplettendheid is het klaarblijkelijk, dat deze Hoofdstukken op lateren tijd betrekking hebben, dan op dien van Uzzia tot

1 En toch is diezelfde profeet, volgens R., onzelfstandig genoeg om gebruik te maken van Jesaja's woorden en gedachten. (Rutg., blz. 54 vlg.)

Hiskia[1]. Zij behooren dus daar niet te staan en zijn zeker bij vergissing hier geplaatst.... Nu deze profetieën (40-66) die alleen over den lateren tijd en meestal over eene verwijderde toekomst handelen, zooals natuurlijk is, ook de laatste plaats in het boek innemen, nu is deze redeneering zeer opmerkelijk, omdat daaruit blijkt, hoe ijverig men naar eenig uitwendig argument gezocht heeft en hoe niets beduidend de uitslag van het zoeken geweest is.'

Ik vraag aan ieder onbevooroordeelde en oningewijde, die deze woorden leest, of zij niet den indruk op hem maken, alsof de 'ongeloovigen,' na lang zoeken, eindelijk als eerste argument voor de onechtheid de absurdideit hadden voor den dag gebragt, die de Heer R. hun toedicht? Knobel, wien R. in de voorrede zegt vooral te zullen aanhalen, somt niet meer of minder dan 12 hoofdbezwaren tegen de echtheid op; maar van dít pseudo-argument is geen schijn of schaduw te ontdekken. Het is inderdaad jammer, dat de Leidsche Hoogleeraar zich (zie zijne voorrede, blz. VIII[2]) alleen verwaardigd heeft de Duitsche 'ongeloovigen' te verslaan en niet zich ook een enkele maal heeft willen neêrlaten tot het zelfs in den vreemde niet geheel onbekende boek van een landgenoot, die daarenboven toevallig ook zijn stadgenoot - ja, zelfs zijn ambtgenoot is. Indien de Heer R. niet zoo diepe minachting koesterde voor het 'ongeloof' in 't algemeen en dat van de Vaderlandsche geleerden in 't bijzonder, hij zou alligt zich de moeite hebben gegeven zijne vijanden te verstaan, vóór en aleer hij ze ging wederleggen; hij zou misschien hier en daar het 2^{e} deel van Kuenen's Inleiding eens hebben opgeslagen, en met name door hetgeen hij aldaar op blz. 105 kon lezen, weêrhouden zijn van eene polemiek, die noch stichtelijk is, noch overtuigend en niemand treft dan dengene die ze aanwendde.

Wat is, ten aanzien der plaatsing van de Capita in questie, opmerkelijk in het oog dergenen, wien het niet gegeven is geloovig te zijn in den zin van den Heer R.? Dat de laatste

1 Maar wat zegt de Heer R. dan van Jes. 13, 14, 21, bevattende profetiën op Babel's val, terwijl nog Jes. 36-39 de geschiedenis van Hiskia bevat? Hier blijkt, dat ook een anders behendig strijder zich soms kwetsen kan aan het wapen waarmede hij anderen dacht te treffen.

2 'Dat ik gewoonlijk Duitsche schrijvers heb....' (risum teneatis amici!).... 'wederlegd, is geschied, omdat de bestrijding van dit boek in ons land geheel steunt op die der Duitschers en gewoonlijk slechts van hen is overgenomen.'

hoofdstukken van Jesaja niet voorkomen vooraan, of in het midden der verzameling? Neen; maar dit, dat aan deze hoofdstukken een historisch berigt voorafgaat (Hoofdstuk 36-39), dat waarschijnlijk heeft moeten dienen als aanhangsel op eene vroeger reeds bestaande verzameling van Jesajaansche profetiën. Zouden die laatste capita (40-66) in ons oog minder schijn van onechtheid hebben, als zij niet zoo aan het slot stonden? In geenen deele. Geen niet-orthodox geleerde gelooft b.v. aan de echtheid van Jes. 13, omdat het daar en niet aan het eind der verzameling is geplaatst. Maar nu hebben wij in dit uiterlijke feit (de plaatsing van een nieuwe reeks profetische ontboezemingen, na het historisch aanhangsel, cap. 36-39), eene vingerwijzing, dat de quaestieuse hoofdstukken eerst zijn opgenomen, nadat men reeds zekere verzameling had van aan Jesaja toegekende stukken. Voeg daarbij, dat Jes. 39 eindigt met eene voorspelling van de wegvoering der koninklijke schatten naar Babel; eene bijzonderheid die kan aanleiding hebben gegeven tot de aanhechting van de anonyme orakelen uit den Babylonischen tijd (cap. 40-66), en men zal begrijpen, welke beteekenis er te hechten is aan het argument en de ‘wederlegging’ er van door R.

Neen, waarlijk: wie uit oude getuigenissen de echtheid van Jes. 40-66 wil bewijzen, dient eerst op voldoende wijze aan te toonen, dat er *oude* getuigenissen bestaan, en dan, dat zij werkelijk voldoende bewijskracht bezitten. Maar al hadde de Heer R. zich ook op de voortreffelijkste wijze van deze zijne taak gekweten, zijn betoog zou onvolledig zijn, daar hij ten eenenmale verzuimd heeft de argumenten te ontzenuwen, waarop de nieuwere bijbel-kritiek hare opvatting van de verzameling van de schriften des O.T. heeft gebouwd. Want de positieve data waartoe zij gekomen is, zijn in onverzoenlijken strijd met de onderstellingen, waarvan de Heer R. gedurig uitgaat. Hoe wil hij dan, dat de ‘ongeloovigen’ door zijn betoog zullen worden bekeerd tot de erkenning, dat de ‘geloovige’ wetenschap niet met onvruchtbaarheid is geslagen, en dat althans wat het punt in quaestie betreft, hare zaak ‘nog zoo geheel hopeloos niet staat?’ (Voorrede, blz. VI.)

II.

Het tweede hoofdstuk van Rutgers' arbeid is gewijd aan eene beschouwing van den historischen toestand. Wij behoeven daarbij niet lang stil te staan. Ook hier blijkt de kunstvaardigheid van den apologeet: muggen uitzijgende heeft hij kameelen verzwolgen.

Eigenlijk is in het voorgaande reeds genoeg gebleken van de onhoudbaarheid der zaak, door R. in bescherming genomen. Wij zagen, dat, waar hij den schrijver zelven als getuige oproept voor den echt-Jesajaanschen oorsprong der besproken hoofdstukken, dit getuigenis juist hem tegenspreekt met groote kracht. Trouwens dit kan ook niemand bevreemden, die maar niet in de bevangenheid der orthodoxen deelt. Naar ons oordeel - en dit steunt alleen op eene litterarische verklaring der quaestieuse capittels - heeft de profeet nergens den schijn aangenomen alsof hij in den tijd van Jotham, Achas of Hiskia (8^{e} eeuw v.C.) leefde. Nergens in deze lange reeks van profetieën doet de schrijver het voorkomen, alsof hij (gelijk de ware Jesaja) als raadsman aan het koninklijke hof te Jerusalem verkeerde. Nergens vinden wij (gelijk bij den echten Jesaja voortdurend het geval is) de duidelijke bewijzen, dat de profeet zich beweegt in Jerusalem te midden van de gewigtige gebeurtenissen, die de tweede helft der 8ste eeuw - (men denke aan het optreden van de Assyrische magt en den val van het noordelijke rijk) - voor Israël's geschiedenis zoo merkwaardig maakten. Met één woord: nergens vinden wij de allergeringste aanduiding er van, dat de schrijver wil geacht worden, in dien tijd te hebben geleefd, veel minder nog, zelf Jesaja te zijn. - Het geval, wel is waar, is denkbaar, dat niettegenstaande dit verschil tusschen deze en de ontwijfelbaar echte stukken, de echtheid van Jes. 40-66 toch aan geen redelijke bedenking onderhevig ware. Ware b.v. hier alleen te vinden eene reeks van vrome ontboezemingen en zedelijke voorschriften van algemeenen aard, zooals wij ze b.v. in vele Psalmen aantreffen, we zouden ons kunnen verwonderen daarover, dat wij hier den bij Jesaja gewonen zin voor het concrete misten, het afdoend bewijs voor de onechtheid zouden wij in dat afwijkend karakter op zich zelf niet mogen gelegen achten. Maar wat hebben wij

hier? 't Is waar, in vergelijking met hetgeen wij van Jesaja zelven bezitten, behelzen deze Capita (en dit wekt mede het vermoeden van onechtheid) veel generaliserende vermaningen en troostredenen, die overal en ten allen tijde kunnen zijn uitgesproken. Maar tegelijk verbergt de schrijver toch zoo weinig zijn leeftijd en de omstandigheden waaronder hij schrijft, dat de orthodoxie, om de echtheid dezer Capita staande te houden, genoodzaakt is te verklaren: Jesaja, de zoon van Amos, heeft zich door Gods zeer buitengewone hulp met zijne gedachten in den tijd der ballingschap verplaatst en dus, ofschoon levende in de 8ste eeuw, gedacht, gevoeld, gesproken alsof hij in de 6de leefde

Hiermede is eigenlijk reeds door de orthodoxie alles toegegeven wat door de nieuwere historische bijbelkritiek sinds Döderlein beweerd wordt. Dat God de ziel van zekeren joodschen Profeet, Jesaja geheeten, omstreeks het jaar 700 v.C. eene bewerking heeft doen ondergaan, waardoor zij in staat werd gesteld te leven in tijdsomstandigheden die eerst 150 jaren zouden geboren worden: de orthodoxen mogen het een verrukkelijk denkbeeld vinden zoo iets van God en zijne profeten te mogen aannemen, 't is in allen gevalle geen feit, dat historisch vast staat, of ooit langs historischen weg zal te constateren zijn. De historicus heeft met dit gedichtsel der dogmatiek niet van doen. Voor zijn geest staan deze feiten:

1° Jesaja leefde en werkte onder Achas en Hiskia en liet ons eenige profetiën na, opgenomen in een bundel onsamenhangende stukken, deels met, deels zonder opschrift, verzameld.....wij weten niet wanneer of door wien.

2° In dienzelfden bundel bevindt zich een reeks van profetiën zonder opschrift, zonder naam van schrijver, maar kennelijk gerigt tot Israëliten in de Babylonische ballingschap levende, voor wie koning Cyrus een bekend persoon was.

Beide feiten worden door de orthodoxe geleerden toegegeven. En ook voor hen zou de conclusie: *dus is Jes*: 40-66 *onmogelijk van Jesaja, den zoon van Amos*, onvermijdelijk zijn, ware het niet dat een Deus ex machina hun te hulp schoot met het voor deze gelegenheid gefingeerd wonder waarvan geen schepsel in de oudheid iets weet - waarvan allerminst Jesaja zelf iets schijnt bespeurd te hebben, niettegenstaande hij dan toch het voorwerp was van die miraculeuse zielsverhuizing bij levendigen lijve.

Waarom wil een zoo ongerijmde, met alle erkende wetten van waarschijnlijkheid spottende opvatting, nog bovendien wetenschappelijk heeten? Waarom bezit de orthodoxie niet genoeg kracht om den smaad harer geloofsovertuiging te dragen? Waarom zoekt zij heul bij de wetenschap, die zij inderdaad niet eert, niet van harte lief heeft? Immers omdat zij op twee gedachten hinkt en hetgeen onvereenigbaar is wil te zamen vatten. Hoe zij daardoor aan beide, aan geloof en wetenschap, ontrouw moet worden, ligt voor de hand en wordt door den Heer R. in zijn apologetisch geschrift op leerzame wijze aangetoond.

In het tweede hoofdstuk zal hij gaan bewijzen, dat de historische toestand waarin deze Capita, bij philologische behandeling, ons verplaatsen, op den profeet Jesaja terugwijst. Hij gevoelt echter aanstonds, dat dit bewijs hem te zwaar zal vallen. Want hij moet al dadelijk erkennen, dat de schrijver over dingen spreekt, waarvan een gewoon menschenkind, levende in Jesaja's tijd, niet het allerminst kon weten. Nu komt zijne orthodoxe voorstelling van Jesaja als Godsman, als drager van bovennatuurlijke kennis der toekomst, hem te hulp. Die kennis stelde den profeet in staat zich te verplaatsen in de tijden van Cyrus. Het zij zoo. Maar als de profeet denkt en schrijft, door den geest Gods ontrukt aan zijn' tijd, aan zijne omgeving en overgebragt naar eene plaats waar hij volkomen vreemd was, naar een tijd dien hij nooit beleven zou - hoe zullen wij dan zijn eigen tijd, zijn eigen woonplaats nog terug vinden? Dit kan alleen dan geschieden, wanneer de profeet niet voortdurend in dien ecstatischen toestand heeft verkeerd, maar van tijd tot tijd als een gewoon sterveling zich ook liet influenceren door hetgeen hem omringde. Intusschen, neemt men eenmaal als mogelijk, ja als zeker aan, dat Jesaja in de 8ste eeuw kon schrijven, alsof hij in de 6de leefde, dan is er volstrekt geen reden, om met Prof. R. te zeggen: ‘ondenkbaar is het, dat in zeven-en-twintig Hoofdstukken de leeftijd en woonplaats des schrijvers niet ergens zou doorschemeren.’ Dit ‘ondenkbaar’ bewijst alleen dat het geloof van den S. niet meer van onverdachte zuiverheid is. Want wat is eigenlijk ondenkbaar op het orthodoxe standpunt, waar men de ongerijmdheid zelve weet te verduwen met een: bij God zijn alle dingen mogelijk!

Intusschen, wij constateeren de conslusie: hier of daar *moet* de mensch Jesaja doorschemeren. Zal de Heer R. nu nog zoo

vriendelijk zijn één stap verder te gaan en ons ook zeggen, hoe wij het zullen aanleggen om te erkennen, waar de mensch Jesaja spreekt, en waar de geest Gods hem ontrukt heeft aan de werkelijkheid? Onzen S. schijnt zulks overbodig. Hij meent, dat het genoeg is, als er enkele plaatsen in die 27 hoofdstukken zijn aan te wijzen, waaruit blijkt, dat de schrijver niet in Babel, maar in Jerusalem, niet onder Cyrus, maar onder Hiskia leefde. Maar wij zijn met zulk een methode niet tevreden. Ons was *litterarische* kritiek beloofd. En deze gaat niet met zulk een schromelijke ligtvaardigheid te werk. Deze geeft rekenschap van den zin van het geschrevene, en wijst aan hoe de uitgesproken gedachten in de ziel van den schrijver zich hebben ontwikkeld. Ook de schrijvers die aan ecstase onderhevig zijn, maar bij wie van tijd tot tijd het gewone menschenverstand doorschemert, kan men philologisch behandelen, en men is er toe verpligt, waar het zóó belangrijke gedenkstukken der oudheid geldt als de laatste hoofdstukken van het Jesaja-boek. Men heeft dan te onderzoeken:

1°. hebben wij hier werkelijk met één of met meerdere schrijvers te doen, of zijn welligt de enkele niet-ecstatische stukken geïnterpoleerd? Zoo neen:

2°. heeft dan de later levende zich voor enkele oogenblikken in het verledene, of heeft de vroeger levende zich doorgaande in de toekomst verplaatst?

Om het antwoord op die vragen te vinden, zal de philologische kritiek met nauwgezetheid onderzoeken, waar de schrijver op eenvoudigen en kalmen toon de dingen bespreekt, als die zich in zijne onmiddellijke omgeving bevinden; waar hij daarentegen zich door hooger geestdrift toont aangegrepen en door goddelijke verrukking in hooger spheren gedragen, van daar uit zijn horizon naar alle zijden verre, verre zich ziet uitbreiden. Maar nimmer zal zij eene interpretatie gedoogen, zóó gedachteloos, zóó fragmentarisch, zóó willekeurig als door den Heer R. in haar naam wordt voorgedragen; eene interpretatie, waarbij nooit op het geheel wordt gelet, waarbij niet wordt gevraagd hoe het mogelijk was, dat, in dezelfde rede, in het ééne oogenblik de schrijver over zijn eigen toestand en dien zijner tijdgenooten zich kon uitlaten, om in het volgende, op denzelfden toon voortgaande, zonder er zijn' lezers den geringsten wenk van te geven, zich bezig te houden met hetgeen eerst 150 jaar later en in een ander

land te pas zou komen. Indien werkelijk deze de staat van zaken ware in deze hoofdstukken, dan zou de philologische kritiek zeker niet komen tot de slotsom van den Heer R., maar aldus concludeeren:

óf deze auteur heeft op die plaatsen zóó verward gedacht, zóó onordelijk geschreven, dat wij nauwelijks begrijpen, hoe hij elders zóó schoon en voortreffelijk kon stellen;

óf die plaatsen zijn door oude afschrijvers bedorven en onverstaanbaar gemaakt.

Maar wat zal men nu zeggen, als geen enkele der plaatsen door R. aangehaald, werkelijk bevat wat hij daarvan beweert, nl. het bewijs, dat de schrijver niet in den tijd van Cyrus heeft geleefd? Ik mag hier geen Hebreeuwsche texten gaan citeeren, veel minder in geleerde discussies treden over de beteekenis van enkele woorden en zinsneden. Maar behoeft dit ook wel? Is de onderstelling zelve, waarvan de Heer R. uitgaat, niet zóó ten eenenmale strijdig met elk gezond denkbeeld van litterarisch-kritische uitlegging, dat alles wat hij er op bouwt, noodzakelijk moet inéénstorten, als men er aan roert? Zal het dan alleen aan een gewijd schrijver vrij staan, het tegenwoordige en de verre toekomst zóó dooréén te haspelen, dat hij onverstaanbaar wordt voor die hem hooren of lezen? Zal de goddelijke inspiratie voor den auteur het gevolg hebben, dat hij, door in één adem tijdgenooten en later levenden als zijne onmiddelijke hoorders toe te spreken, voor beiden onzin spreekt?

Maar wij zijn nog niet aan het eind. De Heer R. zal nu nog opzettelijk gaan bewijzen, dat deze Profeet, die, door Gods buitengewone hulp, van menschen, die over een eeuw nog moesten geboren worden, sprak als waren het zijne bekenden, - ja wien het zóó eigen was zich in die toekomst te verplaatsen, dat hij zelfs met geen woord noodig achtte aan te duiden, dat er iets bijzonders in zijn geest geschiedde terwijl hij over die anderhalve eeuw heenstapte - van dezen Profeet zal worden bewezen, let wel - ‘dat hij de geschiedenis van Babel niet kende.’ Men zou haast willen vragen: is dit niet zeer oneerbiedig gesproken, waar het een Profeet geldt, van wien men weet, dat hij Gods eigen zeer bijzonder en buitengewoon onderwijs heeft genoten omtrent hetgeen met Babel zou voorvallen? Maar wij laten dit daar en schrijven het toe aan het schemerlicht, waarmede de Profeet zich van tijd tot tijd, vol-

gens de orthodoxe voorstelling, heeft moeten vergenoegen. Erger is het, dat de Heer R. zulk eene beschuldiging uitbrengt zonder ze behoorlijk te bewijzen. Men oordeele. De schrijver van Jes. 40-66, zoo heet het, heeft de geschiedenis van Babel niet gekend - want... hij zegt wel veel van Cyrus, maar niets van Nebucadnezar; hij maakt gewag noch van de groote daden van laatstgenoemde, noch van diens krankzinnigheid in zijn ouderdom - waarvan intusschen alleen het apocalyptische Daniël-boek gewaagt - Maar was dan, vragen wij, deze profeet een historieschrijver[1], die niet alleen gewag moest maken van een vorigen koning, reeds vóór meer dan tien jaren gestorven, maar ook, ik zeg niet: moest weten, maar: als geschiedenis moest vermelden wat 4 eeuwen later de legende van hem zou weten te fabelen? Zoo zal men in later tijd van dit boek van Rutgers kunnen zeggen: het draagt ten onregte het jaartal 1866 want daarin wordt noch van de cholera, noch van den Pruissischen oorlog, noch van de veepest van dat jaar gewag gemaakt! - Zelfs, o schande voor den geïnspireerden Profeet - - ik vergis mij - o schande voor een man, die in Cyrus' tijd leefde, - hij zwijgt zelfs over *Evilmerodach*, ‘die,’ zegt R., ‘te kort leefde om den luister van zijn geslacht te vergrooten’ en van wien dus zelfs de Leidsche Hoogleeraar denkelijk niet veel merkwaardigs zou weten te zeggen. Maar het wordt steeds erger. Zelfs *Belsazar* noemt de man niet! *Belsazar*, van wien toch in het boek Daniël (van welks onechtheid de hoogleeraar nog niet schijnt overtuigd te zijn) zoo aandoenlijke, zoo merkwaardige en tevens zoo hoogst ongeloofelijke dingen worden verhaald. Och, of hij ten minste maar dat enkele tooneel van de schrijvende hand aan den muur had willen vermelden, hoe verdienstelijk zou hij zich gemaakt hebben voor de Apologetica, die nu nog altijd te vergeefs rondzoekt naar het bewijs dat er ooit een Belsazar te Babel als koning heeft kunnen re-

1 Merkwaardig genoeg maakt R. in zijn boekje over het tijdvak der Babylonische ballingschap (Leiden, 1851) dezelfde opmerking, (trouwens in een andere zaak, nl. de Daniël-questie) als wilde hij toen reeds wederleggen wat hij in 1866 zou beweren. ‘Is het denkbaar,’ hadden de bestrijders van Daniël gezegd, ‘dat deze profeet een koning als Nabonnetus niet zou hebben vermeld?’ en R. antwoordde: (blz. 98) ‘m.i. is dit niet alleen denkbaar, maar natuurlijk en noodzakelijk, indien de regering van dezen vorst op de profetische werkzaamheid van Daniël geen invloed uitoefende of hem gedurende die regering geen profetische last werd opgedragen of geene buitengewone verschijning te beurt viel. Daniël schreef de geschiedenis van zijn tijd niet.’

geeren![1]. Maar 't is duidelijk: de profeet kent niets van de geschiedenis! De Heer R., gelukkig, weet er meer van. Zoo weet hij niet alleen zeker dat *Belsazar* de zoon was van *Evilmerodach*, maar ook dat *Berosus* over zijne jeugdige ligtzinnigheid spreekt, al is het dat *Berosus* den naam *Belsazar* niet eens noemt. Zoo weet hij, wat tot nog toe bij geen oud schrijver gevonden werd, dat *Belsazar* gedood werd in eene zamenzwering der *Babyloniers* tegen de *Chaldeën*, en hij noemt dit eene '*groote revolutie*,' eene voor het Babylonische rijk allerbelangrijkste *nationale omwenteliug*, ofschoon geen der ouden daarvan iets berigt. Maar hoe nu, wanneer de dynastie van *Nabopolasser*, waaraan door deze samenzwering een eind gemaakt werd, ook eene *Babylonische* was? Was *Nabopolasser*, misschien geen *Babyloniër* omdat hij uit *Chaldeeuwsch* geslacht wordt gezegd gesproten te zijn? Waarop steunt deze geheele tegenstelling van *Chaldeën* en *Babyloniers*, alsof de *Chaldeën* destijds vreemdelingen waren in Babylonie?[2].

Maar genoeg van de schromelijke onkunde van den Profeet en de verbazende geleerdheid van den Heer R. Ééne zaak slechts dient nog te worden gereleveerd. Waarom wordt de onkunde van den Profeet zoo breed uitgemeten, alleen op grond dat hij sommige zaken uit dien tijd niet vermeldt, terwijl er geen gewigt hoegenaamd wordt gelegd op het onweersprekelijke feit, dat door al deze profetiën henen van Cyrus gesproken wordt als van een veroveraar, die destijds Babel bedreigde? Zou zulk eene handelwijze in de oogen der philologen niet zijn een meten met tweeërlei maat, hetwelk (ook volgens de theologen) een gruwel is voor den Heer?

Al wat in dit hoofdstuk nog volgt over de landstreek Babylonie, de stad Babel en de daar heerschende godsdienst, zou ik, als voor de zaak in questie niet afdoende, veilig achterwege kunnen laten, als de opregtheid mij niet gebood hier vooral hulde te doen aan de groote zorg door den heer R. aan zijne taak besteed en het vele goede en leerzame wat

1 Met moeite bedwing ik mij, om in bijzonderheden aan te toonen, hoe on geoorloofd de wijze is, waarop R. hier even als in zijn boekje van 1851 met de Babylonische geschiedenis heeft gehandeld. Elders hoop ik daartoe geschikter gelegenheid te vinden.

2 Ten overvloede zij hier herinnerd, dat *Chaldeën* en *Babyloniërs, Babel* en *Chaldea* synoniem zijn in het O.T. Zie b.v. Jes. 13, vs. 19; 48, vs. 14 en 20; Jes. 21, vs. 4; 51, vs. 24. Ez. 23, vs. 15.

hij over deze onderwerpen heeft bijéengebragt. Intusschen de onechtheid der capita staat of valt niet met de quaestie, of de Profeet in het eigenlijk Babylonie heeft geleefd. Wij weten, dat er ook verre van Babel en niet verre van de grenzen van hun vaderland, b.v. aan de Chaboras, verbannen Judeërs woonden. Ook zal het den Heer R. niet onbekend zijn, dat in dat gedeelte van het Babylonische rijk bergen genoeg worden gevonden en over het algemeen de natuur aldaar een gansch ander karakter draagt, dan in de door R. beschreven vlakte van Babel en de streken grenzende aan den Perzischen zeeboezem. Ja, wat belet ons eigenlijk aan te nemen, dat de Profeet zijne profetiën *geschreven heeft in het Joodsche land zelf*?[1]. Dat aldaar destijds nog altijd Joden woonden, is wel zeker; dat de ballingen niet in kerkers schmachtten en dat de enkelen niet door een militair cordon van hun vaderland waren afgesloten, behoeft toch waarlijk ook niet te worden bewezen.

Intusschen het blijft in mijn oog eene groote verdienste van het boek van Rutgers, dat hij deze locale bijzonderheid in helder licht heeft geplaatst. Alligt zal dit, nu de aandacht daarop eens gevestigd is, bij voortgezet onderzoek medewerken om ons nog beter dan vroeger bekend te maken met de plaatselijke omstandigheden waaronder Jes. 40-66 geschreven is. Men zal zich met des te meer zorg aan die details kunnen wijden, daar het hoofdresultaat der kritiek - de onechtheid van Jes. 40-66 -, na den met zoo veel ophef aangekondigden en toch volkomen vruchtelozen aanval van den Heer R., eer bevestigd is dan verzwakt.

III.

Taal en stijl. Ziedaar het opschrift van het 3de en laatste hoofdstuk. De Heer R. zal bewijzen, dat de schrijver der laat-

1 Is het ik zal niet zeggen eene *eerlijke*, maar eene *verstandige* taktiek, als de Heer R. zich zoo verbazend veel moeite geeft om te bewijzen, dat het vaderland van den auteur van Jes. 40-66 niet was Babel? Moge hij Knobel daarmede meenen te bestrijden, wat baat het tegenover *Bleek* b.v., die met zooveel woorden zegt: de profeet leefde niet in Egypte, doorgaande in Babylonië, maar schijnt Palestina uit eigen aanschouwing te hebben gekend; ja voor een deel schijnt hij in Palestina zelf geschreven te hebben. Einl., blz. 455.

ste Capita in taal en stijl verraadt, dat hij niemand anders is dan Jesaja. 't Is een stoute onderneming na de zoo stellige uitspraken van de hoogste autoriteiten op dit gebied: een Genesius, een Ewald, een Hitzig, om van anderen te zwijgen. Hoe zal de Heer R. zijn betoog inrigten? Zal hij de breede lijst van opgemerkte verschilpunten doorloopen en alles stuk voor stuk aan den toets van zijn onderzoek onderwerpen? Neen. Hij kiest een korter weg. In 't algemeen geeft hij toe: er is verschil. Maar, voegt hij er bij, dat verschil is noodzakelijk. In het vorige gedeelte trad Jesaja als bestraffer, in het latere als vertrooster op. Geen wonder dus, dat zijn rede gewijzigd werd in toon en woordenkeus. Elk schilder doopt zijn penseel in kleuren die door het onderwerp worden gevorderd. En toch is het dezelfde schilder. Het blijkt uit de wijze waarop hij zijn kleuren aanwendt. Dit wordt dan overgebragt op Jesaja, ten deele door het bespreken van enkele bijzondere taalvormen in Jes. 40-66, die, naar het oordeel der taalkenners, afwijking zouden verraden van de zuiverheid aan Jesaja's echte schriften eigen; deels door eene uitvoerige vergelijking van één der onbetwiste hoofdstukken (VI) met één der latere (XL).

Zeker heeft de S. hier met bewonderenswaarde vlijt zijne zaak behandeld. De wezenlijke vrucht zijner studie is evenwel volstrekt niet geëvenredigd aan de inspanning daarbij ten koste gelegd. Vooreerst toch is de methode ten hoogste willekeurig. Een enkel kort hoofdstuk van den waren Jesaja wordt in aanmerking genomen, terwijl toch al de overige evenzeer moeten worden vergeleken, wil men zich een juist beeld vormen van hetgeen den alouden profeet, wat taal en stijl betreft, kenmerkt. Toevallig kan er zekere toenadering zijn tusschen cap. 6 en 40, terwijl misschien tusschen andere capita, bij onderlinge vergelijking, het verschil oneindig grooter is. Maar wat meer zegt: de wijze waarop de beide genoemde hoofdstukken worden vergeleken kan tot geen zekere, althans geen afdoende resultaten leiden. Het is helaas! hier weder, gelijk het geheele boek door, de gebrekkige methode die de kostelijke moeite door den S. aangewend deed verloren gaan.

Eerst ontvangen wij een soort van commentaar op Jes. 6. welks objectieve waarde wij hier geheel aan hare plaats kunnen laten, maar die voor het beoogde doel weinig of niets bijdraagt. Wij mogen gerust zeggen dat ¾ van dezen commentaar in geen verband hoegenaamd staat met het onderwerp welks behandeling

hier mogt verwacht worden. Zoo iets is niet alleen niet bevorderlijk, maar bepaaldelijk schadelijk voor de rigtige oplossing der quaestie. Is de lezer niet voortdurend op zijn hoede, dan laat hij zich ligt door de uitstalling van zooveel geleerdheid verblinden en geeft zich al gewonnen vóór er eigenlijk nog eenig degelijk argument is voor den dag gebragt.

En wat valt er van het restende ¼ te zeggen? Men oordeele naar de slotsommen, die de S. zelf uit zijn onderzoek opmaakt. Uit de gemaakte aanteekeningen van Jesaja VI, wordt een overzigt gedistilleerd van de kenmerken, waardoor taal en stijl in dit hoofdstuk zich onderscheiden.

Ze zijn, wat de taal betreft: *nauwkeurigheid, rijkdom* en *bijzondere woordkoppeling; wat den stijl aangaat: levendigheid en aanschouwelijkheid, gepast gebruik van beelden en gelijkenissen*, eindelijk: *onovertroffen vereeniging van eenvoud, schoonheid* en *kracht*.

Het spreekt van zelf, dat al deze kenmerken - hoe toevallig! - ook in Jes. 40 teruggevonden worden.

't Is waar: indien er overigens geen twijfel bestond aan de echtheid van Jes. 40-66, men zou bij die algemeenheden zich kunnen neêrleggen en tevreden zijn, als maar niet in het oogloopend verschil werd waargenomen. Maar zoo als de zaken thans staan, ziet men scherper toe en heeft men met die zeer rekbare, abstracte qualificaties zeer weinig gewonnen. Inderdaad, dat al de opgenoemde eigenschappen, zoowel in een schrijver van de 8ste als in een van de 6de eeuw worden aangetroffen, heeft niets bevreemdends. Voor een groot deel zal men die hoedanigheden bij *alle* profeten, ja ook bij *alle* dichters van het O.T. terugvinden. Zou daaruit voor de identiteit van die *allen* iets zijn af te leiden?

Blijkbaar is ook hier de Heer R., als een Apologeet van den echten stempel, uitgegaan van hetgeen nog bewezen moest worden, als ware het een reeds uitgemaakte zaak. Hij heeft het quaestieuse van de quaestie niet gevoeld. Hij heeft niet begrepen, dat men hier in den stijl het beeld van den persoon, het eigenaardig cachet van het individu heeft op te sporen en dat men met woorden, als daar zijn levendigheid, aanschouwelijkheid, beeldrijkheid, schoonheid, kracht - die eigenlijk op alle goede Oostersche schrijvers van toepassing zijn - geen stap verder komt. Hoe ver de S. is van de juiste opvatting zijner taak, blijkt o.a. uit één zijner opmerkingen, die men

alligt ongemerkt zou voorbijgaan, omdat ze onder de ‘voorloopige aanmerkingen’ voorkwam en daar meer als ter loops werd ten beste gegeven. Nadat (overigens volkomen te onregte) is verzekerd: ‘de meeste bestrijders erkennen, dat er groote gelijkheid in taal en stijl tusschen de twee gedeelten zichtbaar is,’ worden als ter bevestiging de navolgende woorden van Bleek geciteerd: ‘übrigens gehört das Buch Jesaja, und zwar sowohl die eigenen Aussprüche des Jesaja, als die anderen Profeten angehörenden Weissagungen, schon in schriftstellerischer Hinsicht, was die Form und Sprache betrifft, zu den schönsten Ueberbleibseln der hebräischen Litteratur.’

Bevatten die woorden ook maar een zweem van concessie aan de orthodoxe opvatting? Als ik zeg: Jesaja schreef in voortreffelijken vorm, en dan hetzelfde beweer van de andere stukken, in het Jesaja-boek opgenomen, volgt daaruit, dat overal *dezelfde* stijl, *hetzelfde* taaleigen wordt gevonden? Kan men ooit uit gelijke onberispelijkheid in het stellen, tot identiteit van schrijvers besluiten? En toch is de Heer R. naief genoeg, om te beweren: ‘Zulke verklaringen beteekenen toch nog al iets, waar het den schoonsten, krachtigsten en verhevensten prozaschrijver geldt, en als het gezegd wordt door hen, die zoo gaarne eenig verschil hadden willen vinden. De eerste meester in den prozastijl (sic!) wordt niet zoo licht door den een of anderen onbekende, die hem volgen wil,’ (Bleek had op de vorige bladzijde van zijn Einleitung pertinent het tegendeel verzekerd, en, gelijk hij, denken tegenwoordig wel alle bestrijders der echtheid!) ‘geheel geëvenaard. Men kent de fabel van den ezel, die een leeuwenhuid had omgehangen. Hier of daar komt het bedrog aan het licht.’

Zeker kennen wij deze en nog vele andere fabelen, die hier niet toepasselijk zijn. Maar wij kennen ook het beeld door den Latijnschen dichter gebruikt, waarmede hij het belachelijke doet uitkomen van groote toebereidselen, die tot niets leiden.

> Patruriunt montes, nascetur ridiculus mus;

een gezegde, dat ons aanstonds het krachtige woord van den profeet (Jesaja 26, vs. 18) te binnen brengt:

> Wij waren zwanger, hadden barensweeën;
> En toen wij baarden.... wind was het!

En het komt ons voor, dat de Heer R. wel gedaan zou hebben, indien hij, toen hij zich voelde aangedreven om als verdediger van Jesaja II op te treden, die waarschuwende beelden tot zich had laten spreken en zich had afgevraagd: wordt wel inderdaad de eerlijkheid en goede trouw van Jesaja II door iemand in twijfel getrokken? Heeft ooit eenig verstandig mensch beweerd, dat de auteur van Jes. 40-66 geen Hebreeuwsch verstond? Heeft ooit eenig schepsel de voortreffelijkheid van zijn stijl ontkend? Zoo neen, dan is immers niets bewezen met al die geleerdheid[1]. En aan wien is het dan te wijten, dat men, windmolens bestrijdende, als waren het welgewapende vijanden, een droevige figuur maakt?

Ik mag niet eindigen, zonder met een enkel woord lucht te geven aan een gevoel, dat zich, bij het lezen en beoordeelen van dit product der moderne apologetiek, gedurig van mij meester maakte. Wie zou niet tot weemoed worden gestemd, als hij ziet, wat al edele krachten in de dienst der orthodoxie verloren gaan! Hier is een man van onmiskenbare geleerdheid, een man, wien allen, die hem kennen, het getuigenis geven van hoogen ernst en innemende bescheidenheid. Hij heeft blijkbaar met groote ingenomenheid zijn arbeid ondernomen en dien zonder overhaasting ten einde gebragt en ten slotte zich in alle nederigheid overtuigd gehouden, een werk van niet geringe wetenschappelijke waarde te hebben geleverd. Welk een jam-

1 't Is hier niet de plaats om in bijzondere discussies met den Heer R. te komen over zijne grammaticale en lexicale aanteekeningen omtrent Jesaja. Ik mag echter niet verzwijgen, dat men voorzigtig moet zijn met hetgeen de Leidsche Hoogleeraar meent ontdekt te hebben. Als hij b.v. op blz. 124 de nauwkeurigheid van Jesaja's orthographie wil bewijzen uit de regelen voor *scriptio plena* en *defectiva* door hem in acht genomen, dan vergeet hij, dat deze nauwgezetheid alleen te bewijzen zou zijn uit de Handschriften, welke toevallig op dit punt onophoudelijk variëren. Reeds Aben Esra wist beter het geheim der *scriptio plena* en *defectiva* op te lossen: 'librarius,' zegt hij, '*eamdem vocem* modo plene scribit *perspicuitatis* causa, modo literas vaw et jod omittit *brevitatis* causa.' Zie Gesenius, Lehrgebäude, S. 49. Geen wonder dan ook, dat, naar onze gedrukte edities te oordeelen, Jesaja de door R. ontdekte regels even vaak volgt als veronachtzaamt. Overigens zullen de schriftverklaarders hebben toe te zien, welke winst de commentaar, door den Hoogleeraar op Jes. 6 en 40 geleverd, voor de exegese van het O.T. belooft. Dit thans te onderzoeken, ligt niet op onzen weg. Zooveel is zeker: de Heer R. heeft zich voorgenomen alleen uit eigen oogen te zien. Dat hij daarom altijd juist gezien heeft wil ik daarmede niet beweren. In den regel is het omgekeerde waar. Met name rust zijne opmerking (blz. 150) over eene, zou men zeggen, zeer curieuse en in casu zeer belangrijke eigenaardigheid in Jesaja's zegswijze, enkel en alleen op gebrekkige waarneming.

merlijke illusie! Wat al kostelijke tijd en inspanning is hier te loor gegaan, alleen omdat de wakkere arbeider, in de strikken der orthodoxie verward, in al zijne bewegingen belemmerd, niet anders dan gebrekkig werk kon leveren!

Maar ernstiger wordt nog de zaak, als we daarbij in het oog houden, dat nauwelijks een jaar geleden in hetzelfde Leiden een werk over het O.T. voltooid werd, dat nu reeds een Europeeschen naam heeft verkregen op grond van de verbazende vlijt en nauwkeurigheid daaraan ten koste gelegd, en de onberispelijke methode waarnaar alles is gerangschikt en bewerkt. Zoo als alles wat daar voorkomt, werd ook de quaestie, waaraan R. zich wijdde, in dat boek met keurige beknoptheid en voldoende volledigheid, met degelijkheid en objectiviteit behandelt. Aan alle bewijsvoering der tegenpartij wordt met waarlijk bewonderingswaardige onpartijdigheid de aandacht verleend. Met kalmte en geduld worden zelfs de ongerijmdste stellingen bestreden. Met dezelfde kalmte echter ook de zwakke zijden der bondgenooten in het licht gesteld.

Nu vraag ik: mogt de Heer R. dit boek van zijn voormaligen leerling, thans zijn ambtgenoot, volkomen ignoreeren? Mogt hij zelfs den naam van Kuenen onvermeld laten, waar hij diens woorden gebruikte[1]? Mogt hij, zonder hem te noemen, hem verachtelijk onder die vele landgenooten plaatsen, die niet anders doen dan maar overnemen wat Duitschers als Knobel (die overigens ook op de onbillijkste wijze, gelijk wij zagen, door R. wordt ten toon gesteld) hebben geleverd?

Zulk eene handelwijze bestraft zich zelve. Wie op het gebied der wetenschap den nauwgezetten arbeid zijner tegenstanders onopgemerkt voorbijgaat, doet schade, niet aan de wetenschap, maar aan zijn eigen partij. Slechts korten tijd kan het verborgen blijven, hoeveel zwakheid er schuilt onder dat voorname minachten. Niemand onzer, die er aan denkt het hoog op te nemen, als de S. (zie zijne voorrede) niet zonder eenige ondeugendheid ‘beleefdelijk verzoekt, voor zich een klein plaatsje onder de vrienden van geleerdheid te mogen behouden.’ Niemand onzer, die er een oogenblik aan twijfelt, of de naam van geleerde wordt den Heer R. met volle regt toegekend.

1 Zie Rutgers, blz. 120: ‘MEN zegt: de woorden: *schepper, formeerder, redder, verlosser, erbarmer* en *trooster* komen wel hier’ enz. Wie is die MEN? Niemand anders dan Kuenen. Zie zijn historisch-kritisch onderzoek, II, 124. Moet die minachting voor *kracht* doorgaan?

Maar des te krachtiger zien wij ons dan ook in zijn voorbeeld de waarheid herinnerd, dat groote geleerdheid zelfs, waar zij in de dienst van een onredelijk dogmatisme wordt aangewend, geen vrucht voor de ontwikkeling der wetenschap afwerpt, dan in zoover hare ijdele pogingen strekken om de vrienden der wetenschap te versterken in hun afkeer van het bijgeloof.

Amsterdam, September.

A.D. LOMAN.

Geld en vrijheid. Beschouwingen over den lijfsdwang.

‘En ist sake dattie ghene niet en heeft mede te betalen zo zijn wi sculdich sinen persoen te leveren den ghenen dies de scult is.’

Zoo verkondigde Graaf Willem II, den 28sten Januarij 1252, in een Handvest, aan de stad Dordrecht gegeven, op bondige wijze de leer, vervat in het oud-Hollandsche rijmpje:

> ‘Die niet betaalt zijn gelletje
> Boet daervoor aen zijn velletje.’

Niet slechts het oude Hollandsche regt erkende die stelling: alom leefde zij in de volksovertuiging.

Deze stelling heeft intusschen, even als zoo vele andere, vroeger op het gebied van staat- en regtskunde als axioma's voorgedragen, veel van haar gezag verloren. Zij wordt echter nog steeds door de meeste wetgevingen, - zij het ook in beperkten vorm, - erkend, en het eischt dus, bij den herhaaldelijk en op velerlei wijzen geopperden twijfel, ernstig onderzoek, of de erkenning teregt geschiedt, of het op goede gronden steunt, den wanbetaler, onverschillig of de niet nakoming der aangegane verbindtenissen uit *onvermogen* of uit *onwil* voortvloeit, zijne vrijheid te ontnemen? Met andere woorden, of de *lijfsdwang*, als middel tot tenuitvoerlegging van vonnissen (of wel als zekerheidsmaatregel), behoort te worden in stand gehouden?

Men pleegt tot de philanthropie onzer dagen het verwijt te rigten, dat zij zich te dikwijls beweegt op een terrein, dat haar vreemd moest blijven. Dit verwijt is juist, voor zooverre het

gerigt is tegen de eenzijdige beschouwing van sociale vraagstukken door zoogenaamde philanthropen, of wel tegen de ongelukkige vermenging van philanthropie en industrie, zoo als die in den laatsten tijd vaak beproefd is. Men vergete echter niet, dat van het bedoelde verwijt ook veel misbruik wordt gemaakt. Vooral zij, die de afschaffing der doodstraf wenschen, hebben dikwijls dit misbruik ondervonden. Den gevierden aanvoerder der abolitionisten (Professor Vreede) werd voor een paar jaren door een welsprekend verdediger der doodstraf toegevoegd, dat zijn hart was weggeloopen met zijn hoofd; - en toch had mijn Utrechtsche ambtgenoot tal van argumenten aangevoerd, die volkomen vrij waren van sentimentaliteit.

Ook zij, die de afschaffing van den lijfsdwang vragen, zullen het verwijt niet ontgaan, dat zij ‘philanthropie plegen’, en zeker zal men de eenzijdigheid laken, waarmede zij alleen de belangen van den schuldenaar in het oog houden, en niet tevens denken aan de ongelukkige schuldeischers, die in het debat over den lijfsdwang gevoegelijk dezelfde rol kunnen vervullen, als de ongelukkige verslagenen in den strijd over de doodstraf.

Ik hoop dat men, na het lezen der volgende bladzijden, - welk ook overigens het oordeel van den lezer zijn moge, - althans overtuigd zal zijn, dat geene zoogenaamde philanthropie noch ook eenzijdige belangstelling in den schuldenaar *alleen*, mij tot de slotsom geleid heeft, dat de lijfsdwang moet worden afgeschaft.

Om dit doel te bereiken, zal ik trachten mijn betoog beknopt en eenvoudig in te rigten, en liever zal ik vernemen, dat het droog en vervelend gevonden wordt, dan dat men mij verwijt uitsluitend op het medelijden en het zenuwgestel der lezers te werken.

Ik stel mij voor, na een kort geschiedkundig overzigt, aan te toonen, dat het middel van lijfsdwang

in strijd is met het hedendaagsche regtsbegrip;

in strijd is met het maatschappelijk belang, en niet beantwoordt aan het doel, waarmede het middel, ter verzekering der regten van bijzondere personen, is ingevoerd;

en, hoe ook door onderscheidene wetgevingen gewijzigd en beperkt,

steeds de genoemde hoofdbezwaren blijft opleveren.

I.

Het regt om den veroordeelden, maar niet betalenden schuldenaar te doen in hechtenis nemen, bestaat in de meeste der tegenwoordige wetgevingen slechts voor bepaald aangewezen soorten van schulden: in Nederland voor alle handelschulden van kooplieden, voor maritieme en wisselschulden (wie ook de schuldenaar zij), voor sommige burgerregtelijke verbindtenissen, die, ofschoon niet uit misdrijf ontstaan, toch eene bijzonder strenge behandeling van den schuldenaar schijnen te vorderen, en voor schulden van vreemdelingen, ten behoeve van Nederlanders. Onze wet kent ook eene andere soort van lijfsdwang, die *preventief* werkt: het regt, namelijk, om den vreemdeling, die geen vast verblijf in Nederland heeft op een eenvoudig bevel van den Voorzitter der Regtbank te doen gijzelen, in afwachting van zijne veroordeeling, en alleen om het ontsnappen te beletten.

Met de beginselen van het oude schuldregt vergeleken, schijnen de bepalingen der hedendaagsche wetten zeker bijzonder vrijgevig. Het is een kenmerk van onbeschaafde tijden, om daar, waar men regt wil verschaffen, weinig op de middelen te letten, en vooral niet de juiste verhouding in acht te nemen tusschen misdrijf en straf, of tusschen het feit van de niet-nakoming eener verbindtenis en het middel van bedwang.

Indien echter, uit deze wanverhouding, bij de meeste oude volken, de heerschappij van het geweld, onder den naam van het regt, moest voortvloeijen, toch schijnen niet allen zich bij het bepalen van de regten der schuldeischers op hetzelfde standpunt geplaatst te hebben. Terwijl b.v. in het oude Egypte, vóór de verbodswet van Bocchoris, voor alle schulden de persoon van den schuldenaar konde worden in hechtenis genomen en in slavernij gebragt (en ook nog in latere tijden het lijk van den overleden schuldenaar door de crediteuren konde worden in beslag genomen, om het zoodoende de eer der begrafenis te onthouden, indien de erfgenamen niet betaalden), hing deze strenge en algemeene toepassing van den lijfsdwang, even als bij vele andere volken, te zamen met de geringschatting der individuële vrijheid. - Bij de Romeinen echter was, hoe zonderling het ook klinken moge, het wreede schuldregt der

oudste tijden, dat den crediteur toestond zijnen debiteur mede naar huis te nemen, hem daar, in ketenen geslagen, gevangen te houden en, na den 60sten dag, indien de schuld noch door den debiteur, noch door iemand anders in zijne plaats betaald was, te dooden of aan gene zijde des Tibers als slaaf te verkoopen, - bij de Romeinen was dit aloude schuldregt een uitvloeisel van den *eerbied des wetgevers voor de individuële vrijheid van den schuldenaar*! Men redeneerde namelijk aldus: Ten gevolge der veroordeeling is de schuldenaar verpligt te betalen: het regt van den schuldeischer is dus, te vorderen dat deze betaling plaats hebbe. Hij mag zich echter niet zelf *regtstreeks* uit de goederen van den schuldenaar betalen. Daarom was het, in de oudste tijden, te Rome verboden, eene schuld op de *goederen* van den debiteur te verhalen, en zoo bleef alleen de lijfsdwang over, als middel om dezen te nopen zelf de betaling te doen. Puchta, het verbod van inbeslagneming der goederen van den schuldenaar besprekende, herinnert hoe de formalistische Romein van oordeel was, 'dasz ein strenges Freiheitsgefühl sich gegen einen solchen Eingriff in das Vermögen, mit Umgehung der ihm vorgesetzten Person, sträuben wird. Diesz,' - zoo vervolgt hij, - 'hat die ältesten Römer bewogen streng an dem Grundsatz festzuhalten: die Person ist obligirt, an die Person musz zich der Gläubiger halten, von dem Schuldner musz es abhängen ob er sich mittelst seines Vermögens lösen will, es giebt nur eine persönliche Execution.'

Later werd het oude schuldregt, dat, zelfs wanneer er verscheidene schuldeischers waren, dezen toestond den schuldenaar in stukken te snijden, door vele bijzondere wetten getemperd, vooral nadat, door tusschenkomst van den Praetor, de vermogensexecutie was ingevoerd. Dit was als het ware de overgang tot dat, uit het Romeinsche regt in onze hedendaagsche wetgevingen overgenomen, middel van den boedelafstand, door eene wet van Julius Caesar of van Augustus ingevoerd. Door dit middel (de Romeinsche juristen noemen het eene 'jammerlijke weldaad', *flebile auxilium*) kan de schuldenaar, die te goeder trouw gehandeld heeft, zich aan de inhechtenisneming onttrekken, mits hij zijn geheele vermogen aan zijne crediteuren afsta. Eerst keizer Constantijn beproefde de algeheele opheffing van het regt van inhechtenisneming des schuldenaars; - doch te vergeefs. Door Justinianus werd eindelijk de boedel-

afstand zoo gemakkelijk gemaakt, dat de toepassing van den lijfsdwang sedert slechts hoogst zelden plaats had. Het is echter niet juist, wat door sommigen beweerd is, dat reeds in de eerste eeuwen van den Romeinschen staat de lijfsdwang in beginsel zou zijn afgeschaft.

In de vroegste middeleeuwen was bij de onderscheidene volksstammen, die toen ons werelddeel bewoonden, de magt van den schuldeischer over den schuldenaar weinig of niet beperkt; bij sommige volken werd zelfs het regt van leven en dood toegekend. Jacob Grimm geeft in zijne *Rechtsalterthümer* merkwaardige staaltjes van de toepassing van dit regt, dat hier voedsel vond in den geest van geweldpleging en eigen rigting, waardoor die tijden zich kenmerkten. Opmerkelijk is het, - dit zij ter loops vermeld, - dat de wet van een dier volken, waarvan de naam juist eene proverbiale beteekenis van ruwheid en woest geweld heeft erlangd, - ten aanzien van den lijfsdwang de zeer humane uitzondering schijnt te hebben ingehouden, dat *vrouwen* daaraan nimmer onderworpen mogten worden. De bedoelde wet is die der... *Wandalen*!

In het feodale regtsstelsel past de lijfsdwang uitnemend. De verzameling van kostumen door de Fransche kruisvaarders, onder Godfried van Bouillon, uit Frankrijk naar het Heilige Land overgebragt en bekend onder den naam van *Assises de Jérusalem*, bevat eene zeer breedvoerige beschrijving van den vorm, waarin de inhechtenisneming plaats had en van de wederzijdsche regten en verpligtingen van *detour* (schuldenaar) en *prestour* (schuldeischer). De genoemde verzameling, die van het jaar 1099 dagteekent, kan beschouwd worden als de type van het geheele feodale regt, op de edelste wijze opgevat, en gelouterd door den invloed dien de aanraking met vreemde volken en de kracht van nieuwe toestanden hadden uitgeoefend. Troplong noemt die verzameling niet ten onregte *la fleur la plus choisie du droit féodal*. Intusschen, ofschoon het regt van leven en dood den schuldeischers niet meer werd toegekend, had de lijfsdwang toch nog steeds het karakter van slavernij, en was de gevangen schuldenaar verpligt tot delging der schuld voor den schuldeischer te arbeiden, op straffe van opsluiting in een donker hol en andere kwellingen.

Het verdient opmerking, hoe het Kanonieke regt, - dat in menig opzigt mildere begrippen huldigde dan die in de Middeleeuwsche volksovertuiging leefden, - het ongeoorloofd achtte

iemand wegens schulden van zijne vrijheid te berooven. Reeds in de 8ste eeuw had Paus Gregorius III dit verbod uitgesproken. Hoe weinig het echter in de praktijk gehandhaafd werd, blijkt o.a. uit de omstandigheid, dat juist het misbruik van den lijfsdwang der geestelijken (de kanunnikken van Onze Lieve Vrouw te Parijs), de koningin Blanche, moeder van den Heiligen Lodewijk, aanleiding gaf tot een krachtig protest tegen dit middel. Dulaure verhaalt, in zijne geschiedenis van Parijs, dat de genoemde koningin de gevangenis, waarin de schuldenaren (mannen en vrouwen) opgesloten waren, deed openen en de gegijzelden in vrijheid stellen; zij werd hiertoe gedeeltelijk ook aangespoord, zegt de kronijk, door ‘la pitié qu'elle avait de plusieurs belles filles à marier, qu'on laissait à prendre pour leur servitude et en estoient plusieurs gastées.’

De Heilige Lodewijk, wiens streven steeds was de edele begrippen van het Kanonieke regt in toepassing te brengen, volgde het voorbeeld zijner moeder, door bij eene Ordonnantie van 1254 en onderscheidene andere verordeningen, te verbieden dat zijne onderdanen zouden worden gegijzeld ‘pour leurs debtes personnelles *fors que pour les Nostres*!’ - Later werden ook nog de schulden ten behoeve der geestelijken uitgesloten.

Het gebruik was echter sterker dan de wet. Bij de meeste overeenkomsten werd nu de lijfsdwang, voor het geval der nietnakoming, uitdrukkelijk *bedongen*, en de regtbanken erkenden de geldigheid van zulk een beding.

Intusschen, met den val der feodaliteit en de opkomst van den middelstand, werd de lijfsdwang tot eene eenvoudige inhechtenisneming, een ontnemen der vrijheid, zonder slavendienst of verpligting tot arbeid, teruggebragt. Op deze wijs bleef het middel algemeen erkend en toegepast, ofschoon natuurlijk niet overal in denzelfden vorm.

Door de Fransche ordonnantiën van 1667 en 1673 (onder Lodewijk XIV) werd allereerst het beginsel aangenomen om de toepassing van den lijfsdwang van 's regters beslissing afhankelijk te stellen. Men bepaalde dat de regtbanken, naar gelang der omstandigheden, den lijfsdwang konden toestaan of weigeren, en dat nog wel alleen in die gevallen, als wisselschuld, stellionaat[1], enz., waarbij het middel in het algemeen geoor-

1 Vervreemding of bezwaring te kwader trouw van onroerend goed dat iemand niet toebehoort.

loofd was verklaard. De Nationale Conventie schafte, in een' vlaag van menschlievende opgewondenheid, den lijfsdwang af (9 Maart 1793); onder den indruk echter der vele schandelijke bankroeten, waarvan de eerste Fransche republiek getuige was, werd het middel bij de wet van 15 Germinal An VI weder ingevoerd, later door de wetgeving van Napoleon I gehandhaafd en bij de wetten van 1832 en 1848 in onderscheidene opzigten verzacht en beperkt. Men weet dat in Februarij 1865 door de Fransche Regering de geheele afschaffing is voorgesteld, behalve alleen tot verhaal van boeten en schadevergoeding in strafzaken. Het is te verwachten dat dit ontwerp weldra tot wet zal worden verheven.

In Engeland en in de Scandinavische landen heeft zich de lijfsdwang niet slechts als middel van ten uitvoerlegging ontwikkeld, maar vooral ook als zekerheidsmaatregel, om het ontsnappen van den schuldenaar te beletten. Ofschoon, zoo als dit o.a. uit Lord Coke's bekende Instituten van het Engelsche regt blijkt, *de common law* in beginsel het inhechtenisnemen van den schuldenaar verbood, heeft zich toch in Engeland voor alle schulden het regt van gevangenneming, ook *bij voorraad*, op verlof van den Sheriff, gevestigd: de gedagvaarde schuldenaar konde zich hiervan alleen door betaling of borgstelling ontslaan. Hierop doelende schreef Alexis de Tocqueville niet ten onregte in zijne Reisaanteekeningen (van het jaar 1835, uitgegeven in 1865): ‘Il n'y a pas de pays au monde où la la justice, ce premier besoin du peuple, soit plus le privilège des riches.’ Het schijnt dat vooral het gebrekkige en langdurige der proceduur in burgerlijke zaken in Engeland tot het stelsel der voorloopige gijzeling geleid heeft: men hoopte langs dien weg de afdoening der zaken buiten proces te bevorderen. Engeland is echter in deze eeuw het tooneel geweest eener krachtige anti-lijfsdwang-agitatie. Het was vooral aan de ijverige pogingen van Lord Brougham, dat men daar de wetten van 1838 en 1844 te danken had, van welke de eerste de voorloopige gijzeling, behalve in enkele exceptionele gevallen, heeft afgeschaft, terwijl de tweede, door het middel van boedelafstand algemeen toepasselijk te verklaren, den lijfsdwang ook bij de executie van vonnissen in de meeste gevallen uitgesloten en voor schulden onder £ 20 bepaald verboden heeft[1]. -

1 Nog zeer onlangs zijn in het Engelsche Parlement voorstellen tot algeheele afschaffing van den lijfsdwang gedaan.

Tegelijk met de meer humane bepalingen ten behoeve der schuldenaren, is echter in Engeland het beginsel aangenomen, dat het maken van schulden zonder gegrond vooruitzigt dat men in staat zal zijn zijne verbindtenissen na te komen, eene met misdrijf gelijkstaande ligtzinnigheid is en met gevangenis van ten hoogste zes maanden kan gestraft worden. In deze bepaling ligt een diepe zin.

De meeste staten van Noord-Amerika hebben thans den lijfsdwang afgeschaft; in sommige echter, zoo als b.v. te Pennsylvania, bestaat het middel niet alleen, maar schijnt het zelfs streng te worden toegepast. Ook in Amerika komt de boedelafstand den schuldenaar, die te goeder trouw gehandeld heeft, te hulp, - ja zelfs schijnt zeer onlangs (in 1865) door het Congres der Vereenigde Staten eene algemeene wet te zijn aangenomen, waarbij den schuldenaar, die boedelafstand doet, het regt wordt toegekend een zeker getal percenten voor zich zelven te behouden. De financiële verwikkelingen, ten gevolge der laatste geldcrisissen, en de wensch des wetgevers om de regeling door middel van boedelafstand te bevorderen, schijnen tot het vaststellen dier wet te hebben aanleiding gegeven. Het is mij niet gelukt de wet zelve in handen te krijgen; men vindt daaromtrent eenige bijzonderheden in Hildebrand: Jahrbücher für National-Oekonomie und Statistik, 1865, p. 160.

Opmerkelijk is het gebruik van den lijfsdwang als *subsidiair* middel van tenuitvoerlegging, zoo als o.a. voortvloeit uit de bepalingen der Pruissische ‘Allgemeine Gerichtsordnung’, in 1793 onder Frederik Willem II tot stand gekomen, maar voorbereid onder Frederik den Groote. Behalve bij wisselschulden, was de lijfsdwang, volgens die Pruissische wet, slechts toegelaten, nadat alle pogingen om de schuld op het vermogen des schuldenaars te verhalen waren gebleken vruchteloos te zijn. Nadat door een aantal bijzondere wetten in Pruissen het *subsidiaire* karakter van den lijfsdwang was opgeheven, heeft het Ontwerp van een Algemeen Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering voor den Pruissischen Staat, in 1864 openbaar gemaakt, weder het beginsel aangenomen, dat lijfsdwang in den regel slechts geoorloofd is, wanneer executie op de goederen vruchteloos beproefd is en de schuldenaar weigert den juisten staat van zijn vermogen bekend te maken en door den zoogenaamden ‘Offenbarungseid’ te bekrachtigen. De op dezen regel door het ontwerp toegelaten uitzonderingen zijn ech-

ter zeer talrijk. Vandaar dat de tegenstanders van den lijfsdwang in Pruissen het ontwerp op dit punt krachtig bestrijden.

Ook in andere deelen van Duitschland is het onderwerp aan de orde van den dag. Zeer verschillend zijn echter de bestaande wetgevingen der onderscheidene Duitsche Staten. Terwijl b.v. in Keur-Hessen, Hannover en Wurtemberg de toepassing van den lijfsdwang zeer beperkt is, schijnt het Koningrijk Saksen in dit opzigt nog bijzonder achterlijk te zijn. Daar toch bestaat nog het oude *Schuldthurmprocesz* en kan de lijfsdwang bij overeenkomst bedongen worden.

Het tegenwoordige Nederlandsche regt komt de bepalingen der Napoleontische wetgeving omtrent den lijfsdwang (die hier van 1811-1838 gegolden heeft) zeer nabij. Tot op het tijdstip waarop de Fransche wetgeving hier werd ingevoerd, was de lijfsdwang in ons Vaderland een algemeen middel van executie en kende men bovendien nog eene bijzondere soort, meer eigenaardig *gijzeling* genoemd, en die te pas kwam wanneer iemand niet tot eene betaling, maar tot het verrigten van een bepaald feit, b.v. het afleggen van rekening en verantwoording veroordeeld, of wel het vonnis gewezen was ten laste van collegiën, voogden, curators, bewindvoerders, enz., in hunne qualiteit als zoodanig. Op het einde der vorige eeuw (in 1798) schreef de Amsterdamsche Advokaat J. van der Linden, onder den indruk van het scherpe schuldregt zoo als het in die dagen nog bestond: ‘Dit recht (van lijfsdwang) geheel af te schaffen, zou misschien, om der gevolgen wille, niet nuttig zijn; maar het in die uitgebreidheid te laten, waar in het nog is, smaakt naar wreedheid. En zouden we dus niet in deeze dagen, waar in de handhaving der Vrijheid een der grondbeginselen is van het tegenwoordig Staatsbestuur, met reden mogen verwagten, dat eene merkelijke modificatie van dit point den aandacht der tegenwoordige Bestuurders, bij het doen der noodige hervormingen, niet ontslippen zal.’

De strekking dezer woorden schijnt te zijn, met behoud van het middel in beginsel, het invoeren van beperkingen en verzachtingen aan te bevelen. Of het stelsel onzer tegenwoordige wet van der Linden zou hebben bevredigd, kan men niet zeggen. Onzen hedendaagschen regtsgeleerden schrijvers heeft dit stelsel in onderscheidene opzigten stof tot kritiek gegeven. De noodzakelijkheid van het behoud van den lijfsdwang schijnt wel

bij allen als vaststaande te worden aangenomen[1], maar ieder hunner wenscht de toepassing in meerdere of mindere mate gewijzigd te zien. Vooral de Heer Cohen, wiens academisch proefschrift over dit onderwerp met veel zorg en vlijt bewerkt is, heeft in een later verschenen, en hieronder aangehaald, opstel, bij de verdediging van den lijfsdwang in handelszaken, tevens een aantal amendementen op onze wetgeving voorgesteld, waarvan het meest ingrijpende de strekking heeft om het uitspreken van lijfsdwang door den regter *facultatief* te maken, zoodat de regter in dit opzigt naar omstandigheden zou kunnen beslissen.

Zeer onlangs werd in onze Tweede Kamer een krachtig woord tegen den lijfsdwang *in beginsel* gesproken. ‘Ik schroom niet te zeggen,’ zoo drukte zich de Heer van Beijma thoe Kingma uit, ‘dat de lijfsdwang niet meer tot *dezen* tijd behoort[2].’ Het antwoord van den toenmaligen Minister van Justitie (Olivier) was eenigzins weifelend. Het is daardoor althans niet gebleken of de Regering voornemens was de afschaffing van den lijfsdwang voor te stellen. Geachte publicisten hebben inmiddels het door den genoemden Afgevaardigde uitgesproken denkbeeld bestreden. Zal hunne zienswijze bij de Regering ingang vinden? De toekomst zal het leeren; - intusschen schijnt de poging om door het openbaar maken der hiervolgende bladzijden eenig tegenwigt (hoe gering ook) in de schaal te leggen, niet ongepast.

II. *De lijfsdwang is in strijd met het hedendaagsche regtsbegrip.*

De erkenning en bescherming der individuële vrijheid heeft in de moderne maatschappij een dubbel doel. Zij stelt den mensch in staat zijne vermogens te ontwikkelen tot vermeerdering zijner persoonlijke welvaart en van die van zijn gezin; tevens vormt zij den mensch tot een' waardig staatsburger. De

1 Vg. o.a. Mr. A. de Pinto, Handleiding tot het Wetb. van Burg. Regtsv., II, blz. 631. Mr. A. Oudeman, Het Nederl. Wetb. van Regtsv., II, blz. 247. Mr. B. Cohen, over Lijfsdwang in Handelszaken, blz. 165-169. Opmerkingen en Mededeelingen, Dl. XV, blz. 193.

2 In de zitting der Tweede Kamer van 17 November 1865.

erkenning der individuële vrijheid geschiedt dus *ook* in het regtstreeksch belang van den *Staat*.

De betrekkingen tusschen de burgers onderling, het maatschappelijk verkeer is onbestaanbaar zonder de door den Staat gehandhaafde *verpligting* der ingezetenen om alle wettige verbindtenissen na te komen, en het daartegenover toegekende *regt* om alle door de bevoegde regterlijke magt erkende verbindtenissen te doen uitvoeren, in den vorm, dien de wetten der beschaafde natiën in den regel als den eenigen vorm der gedwongen uitvoering huldigen, - dien eener *voldoening in geld of geldswaarde*.

Niemand kan tot eene bepaalde daad gedwongen worden, ook al heeft hij zich hiertoe verbonden. Elke burgerregtelijke verbindtenis lost zich op in eene geldschuld. Dit door de wetgevers aangenomen beginsel is een uitvloeisel van de bescherming der individuële vrijheid.

Met dit beginsel strookt volkomen de grondregel, dat ieders goederen het natuurlijke onderpand zijner schuldeischers zijn. Al zijne verbindtenissen, - waartoe die ook strekken, - vertegenwoordigen te zamen eene zekere geldswaarde, die van de waarde zijner goederen moet worden afgetrokken, wil men het juiste bedrag van zijn vermogen kennen. Het is geld van anderen, *aes alienum*, zeiden de Romeinen.

Elke verbindtenis roept eene juridische onevenheid in het leven: de *goederen* zijn van nature bestemd om die onevenheid te herstellen.

Niet alzoo is het met den *persoon* des schuldenaars. Het genot der persoonlijke vrijheid is iets van geheel anderen aard dan het bezit van goederen. De onevenheid door schuld kan niet door een offer van persoonlijke vrijheid hersteld worden. Wanneer iemand *zich verbindt*, dan belooft hij niet zich zelven of een deel van zich zelven, maar een deel van zijn vermogen te geven. Ook wanneer het eene verbindtenis is om *iets te doen*, belooft hij in regtskundigen zin slechts de *geldswaarde* van deze daad.

De verhouding tusschen den Staat en het individu laat niet toe dat dezen het regt verleend worde zijne persoonlijke vrijheid te vervreemden of te verpanden. Die verhouding wordt verbroken wanneer de wetgever zulk eene vervreemding of verpanding in het belang van andere individuën, als een gevolg van zekere handelingen, vaststelt. De Staat toch heeft het regt

van den burger te vorderen, dat hij zijne vrijheid ook ter behoorlijke vervulling zijner burgerpligten gebruike. Wanneer nu een schuldeischer den burger zijne vrijheid ontneemt, slaat hij de hand aan eene bezitting die, onvervreemdbaar en onverpandbaar, den bezitter niet alleen gegeven is in zijn eigen, persoonlijk belang, maar ook in het regtstreeksch belang van den Staat. Daarom kan slechts de publieke wet, de *strafwet*, die den Staat, of de vereeniging van allen, beschermt tegen de aanvallen van bijzondere personen, dezen van hunne vrijheid berooven; - nimmer kan het, naar zuivere regtsbegrippen, de private wet, die de regtsbetrekking tusschen de bijzondere personen regelt.

Niettegenstaande dit alles is men er al van oudsher op bedacht geweest het middel van uitvoering der vonnissen door aantasting van den persoon des schuldenaars eenen regtsgrond te verzekeren, - althans men heeft zich hiertoe veel moeite gegeven. De Barbaarsche volken, die in het ruw geweld een zeer doeltreffend middel van afrekening zagen, waren consequent genoeg om voor het onregt geenen juridischen grondslag te zoeken. De Romeinen en de Europesche volken van lateren tijd hadden dezen moed niet.

Het oud-Romeinsche begrip, dat in het verhaal op de goederen des schuldenaars eene aanranding der persoonlijke vrijheid zag en het ontnemen dier vrijheid beschouwde als een middel om den schuldenaar te dwingen *zelf* datgene te doen, wat de schuldeischer niet doen mogt, - behoeft thans geene wederlegging. Het latere Romeinsche regt heeft reeds dit begrip laten varen en de executie op de goederen toegestaan.

De lijfsdwang is in lateren tijd beschouwd, nu eens als middel van *schulddelging*, dan weder als eene *straf* voor de wanbetaling, meestal als eene soort van *verpanding* der vrijheid, als waarborg voor de nakoming eener verbindtenis.

De Russische instelling, die den veroordeelden schuldenaar dwingt voor zijnen schuldeischer te arbeiden, is zeker eene bij uitstek consequente toepassing van den lijfsdwang. Zij doet dit middel regtstreeks strekken tot vermindering of geheele afdoening der schuld; - maar zij is onbestaanbaar in een land, dat geene slavernij of persoonlijke dienstbaarheid toelaat.

Als eene straf voor roekelooze of te kwader trouw handelende schuldenaren mag de lijfsdwang niet beschouwd worden. Straf treft hem, die de maatschappelijke orde heeft aangerand. Door

het niet nakomen eener privaatregtelijke verbindtenis, wordt niet tegen de maatschappelijke orde, maar alleen tegen het bijzondere regt van een individu gezondigd. Voorts vergete men niet, dat de oplegging van straf nimmer mag worden afhankelijk gesteld van individuële willekeur. Daardoor toch zou straf in wraakoefening kunnen ontaarden. Eindelijk mag ook de strekking der straf niet zijn, eenen bijzonderen persoon voordeel te verschaffen, zoo als met den lijfsdwang ten behoeve der schuldeischers het geval is.

Dit alles schijnt volkomen duidelijk, en toch plegen de verdedigers van den lijfsdwang zich, ter regtvaardiging van dit middel, meestal te beroepen, zoowel op het ongeoorloofde van het roekeloos schulden maken, als op de noodzakelijkheid om een dwangmiddel tegen solvente, maar onwillige debiteuren te hebben. Bij de eerste dezer beide beschouwingen neemt de lijfsdwang een strafregtelijk karakter aan. Men behoeft de hedendaagsche wetgevingen der meeste staten slechts in te zien om zich hiervan te overtuigen. De gevallen toch waarin, buiten het handelsverkeer, lijfsdwang wordt toegelaten, zijn bijna altijd van dien aard, dat de oorzaak der schuld het misdadige nabijkomt. Zij zijn: het niet verantwoorden van penningen, aan personen, daartoe op openbaar gezag aangesteld, in bewaring gegeven, - de schending van bewaargeving uit noodzaak, - de wanbetaling van het saldo der voogdijrekening, - eene tot schadevergoeding verpligtende onregtmatige daad, - het *stellionaat*[1] - en nog eenige gevallen van dien aard, waarbij het vaak twijfelachtig is of niet ook aanleiding tot eene strafvervolging bestaat. Is de strafwet aangerand, welnu, dan kome het Openbaar Ministerie tusschen beiden en trede op voor de geschonden regten der maatschappij, - zoo neen, dan blijft er niets over dan eene privaatschuld, en mag het uit een zedelijk oogpunt meer of min geoorloofde der schuldoorzaak geene wijziging brengen in het regt van verhaal des schuldeischers. Dezen is het, even als elken anderen schuldeischer, slechts te doen, om het hem toekomende te erlangen: hem past het niet door gestrenge behandeling van zijnen schuldenaar de geschonden zedewet te wreken.

1 D.i. het te kwader trouw verkoopen van eens anders goed, het als vrij aanbieden van met onderzetting bezwaarde goederen of het opgeven van minder onderzettingen dan die waarmede de goederen bezwaard zijn.

De oorzaak der schuld kan dus, ter regtvaardiging van den lijfsdwang, niet in aanmerking komen, te minder daar dit middel eerst wordt aangewend bij wanbetaling, en het zeer denkbaar is, dat die wanbetaling door ongelukkige omstandigheden en geenszins door onwil veroorzaakt is, terwijl, omgekeerd, zeer dikwijls, bij het bestaan eener schuldoorzaak, die niets ongeoorloofds bevat, de wanbetaling, uit onwil voortspruitende, veeleer den lijfsdwang zoude regtvaardigen.

De moeijelijkheid om den onwillige van den onvermogende te onderscheiden, heeft reeds van oudsher de verdedigers van den lijfsdwang tot de opmerking geleid, dat juist het ontnemen der vrijheid een uitstekend middel is om den debiteur tot de aanwijzing van verduisterde goederen te nopen. In deze beschouwing ligt dan ook de in onze tijden liefst aangevoerde en meest ernstige verdedigingsgrond van den lijfsdwang. Het is een beroep op de *utiliteit*, in verband met de moeijelijkheid om op andere wijze de waarheid te ontdekken.

Het belang der maatschappij mag den wetgever over vele bezwaren doen heenstappen. Maar mag de staatszorg voor handhaving van het regt tot een dwangmiddel leiden, dat lijnregt in strijd is met het erkende regtsbeginsel, dat kwade trouw niet wordt gepresumeerd? Is het opsluiten een middel om tot de ontdekking van kwade trouw te geraken, dan offert de wetgever hier inderdaad hen, die later blijken onvermogend te zijn, dus de onschuldigen, op, aan zijne zucht om tot de ontdekking van kwade trouw te geraken. De lijfsdwang is, naar deze beschouwing, inderdaad de *pijnbank* van het burgerlijk regt. Wordt thans algemeen het onregtmatige van de pijnbank erkend, al geldt het de ontdekking van misdrijven tegen de maatschappij gepleegd, - is dan het gebruik van een soortgelijk middel ter bestemming der vermogensregten van bijzondere personen, niet in nog hoogere mate af te keuren? De door de pijnbank verkregen bekentenis en daarop gevolgde veroordeeling van eenen schuldige, scheen vroeger tegen de onverdiende pijniging van een of meer onschuldigen op te wegen. Mag in onze hedendaagsche maatschappij de betaling hunner schulden door tien gegijzelden, die eerst hunne goederen verduisterd hadden, geacht worden de onverdiende opsluiting van éénen onvermogende te regtvaardigen?

Men heeft de vergelijking van den lijfsdwang met de pijnbank in den laatsten tijd bestreden, op grond dat een zoo

kostbaar middel wel zelden of nooit zal worden aangewend om iemands solvabiliteit te *beproeven*, en voorts dat men hier niet die gruwelijke en onmenschelijke wreedheden aantreft, die bij de pijnbank plaats grepen[1]. De eerste opmerking, omtrent het drukkende der kosten, zou tegen het geheele stelsel pleiten, - maar zij is ook daarom onjuist, dewijl meestal de gijzeling berust op een *vermoeden* en niet op de *zekerheid* van onwil aan de zijde des schuldenaars: het is dus wel degelijk in die gevallen eene beproeving der solvabiliteit.

En wat nu de bewering betreft, dat de aloude folteringen der gepijnigden bij de tenuitvoerlegging van den lijfsdwang niet worden aangetroffen, - kan zij wel ernstig gemeend zijn? De gegijzelde wordt in zijne gevangenis niet gemarteld! Een fraaije troost! Alsof niet juist het ontnemen der vrijheid in den regel de grootste marteling ware! Alsof niet, behalve den schuldenaar, zijn geheel gezin door de schande getroffen en vaak door het verlies van hoofd en steun, in ellende gedompeld werd! De lijfsdwang is daarom teregt door de Fransche regering eene *torture collective* genoemd.

Wij hebben nu nog te onderzoeken wat er zij van de poging om den lijfsdwang te verdedigen als eene op de wet steunende *verpanding* der vrijheid. Het denkbeeld van *pand* is hier zeker moeijelijk als regtsgrond aan te nemen. Pand toch onderstelt de mogelijkheid van verhaal der schuld op het verpande voorwerp. De regtmatigheid der verpanding berust op de gelijksoortigheid van de schuld en het verbondene; beide vertegenwoordigen eene geldswaarde. Terwijl de gezamenlijke goederen van den schuldenaar het gemeenschappelijk onderpand van alle crediteuren vormen, is de verpande zaak daarvan ten behoeve van eenen enkelen schuldeischer afgezonderd. De vrijheid des schuldenaars kan nimmer als zulk eene zaak worden aangemerkt; zij kan niet worden te gelde gemaakt. En haar verlies, dat den schuldeischer, die van den lijfsdwang gebruik maakt, geene regtstreeksche voldoening der schuld verschaft, benadeelt in den regel de andere schuldeischers, daar den gegijzelfde de gelegenheid ontnomen is in het belang zijner crediteuren werkzaam te zijn.

Door de gijzeling wordt dus niet een *pand* gevestigd; zij is een dwangmiddel, bestemd om indirect tot de voldoening

1 Opm. en Med., t.a.p., blz. 206.

eener schuld te nopen. De voorstanders van den lijfsdwang plegen dan ook, wanneer de regtmatigheid betwist wordt, zich, ten einde raad, te beroepen op de noodzakelijkheid om tot bereiking van het beoogde doel, - nakoming der wettig aangegane verbindtenissen, - den schuldeischers een krachtig werkend middel te verschaffen. Wordt hier inderdaad door dit doel het middel gewettigd? In de volgende bladzijden, gewijd aan de beschouwing van den lijfsdwang, met het oog op het belang der maatschappij, zal deze vraag meer bijzonder behandeld worden. Voorloopig eene enkele opmerking. Zeer dikwijls is het niet het vermoeden van onwil bij den debiteur, dat tot de opsluiting aanleiding geeft, maar veeleer de hoop, dat hij door vrienden of bloedverwanten zal worden verlost. In dit geval, dat geenszins tot de uitzonderingen behoort, is het doel der gijzeling, de betaling der schuld van een' *ander* dan den schuldenaar te erlangen. - De lijfsdwang is dan inderdaad een *onregtmatig middel*, tot bereiking van een *onregtmatig doel*!

III. *De lijfsdwang is in strijd met het maatschappelijk belang, en beantwoordt niet aan het doel, waarmede het middel, ter verzekering der regten van bijzondere personen, is ingevoerd*.

Het belang der maatschappij kan niet eischen dat er onregt geschiede. Men *behoorde* met deze opmerking te kunnen volstaan ter weêrlegging van het beweren, dat de handhaving van den lijfsdwang uit een sociaal oogpunt noodig is.

Het schijnt echter voorzigtiger zich niet hierbij te bepalen, maar de gronden zelve te onderzoeken die òf op het belang der maatschappelijke orde in het algemeen, òf op dat der bijzondere schuldeischers betrekking hebben.

De maatschappelijke orde, zegt men, eischt het behoud van den lijfsdwang, zoowel uit een *politisch* als uit een *economisch* oogpunt.

Het ontzag voor de regterlijke beslissingen zoude verminde-

ren (ziedaar de politische grond), indien het den onwilligen schuldenaren vrijstond straffeloos de uitvoering der vonnissen te beletten.

De eerbied voor regterlijke gewijsden is zeker een der eerste vereischten tot instandhouding der maatschappelijke orde. Ik betwijfel echter zeer of de opheffing van den lijfsdwang dien eerbied zou verminderen. De kunde en onpartijdigheid der regters, de naauwkeurige motivering der vonnissen zijn zeker op den duur de beste waarborgen voor de handhaving van dien eerbied. Ware het regt van executie bij lijfsdwang hiertoe onmisbaar, dan zou die wel op *alle* vonnissen, zonder onderscheid, moeten worden toepasselijk verklaard. Het argument bewijst dus te veel!

En meent men nu inderdaad dat het ontzag voor vonnissen in wisselzaken, zeezaken enz., grooter is dan voor die betreffende andere schulden, waarop geen lijfsdwang toepasselijk is?

Meent men inderdaad dat de te vergeefs beproefde tenuitvoerlegging van een vonnis op goederen van den debiteur, of wel het stilzitten van den lankmoedigen crediteur, den eerbied voor den regter schokt? Is onvermogen oorzaak der wanbetaling, dan is dit nadeelige gevolg zeker niet te vreezen, en in hoe weinige gevallen *blijkt van onwil*?

Men onderscheide hier toch vooral tusschen de regtspraak in burgerlijke zaken en die in strafzaken. Bij de laatste is de tenuitvoerlegging meestal de onmisbare aanvulling van het gewijsde. De tenuitvoerlegging toch geschiedt daar op openbaar gezag. Maar bij de burgerlijke regtspraak is zij geheel aan de diligentie der partijen overgelaten. Gelukt het den onwilligen schuldenaar zijne goederen aan den schuldeischer te onttrekken, dan is het meestal onzeker of niet door meer ijver en beleid bij de executie het gansche doel bereikt zoude zijn.

Maar, al ware dit anders, al zou ook in het bedoelde geval de executie bij lijfsdwang verhooging van den eerbied voor de *burgerlijke* regtspraak ten gevolge hebben, men vergete niet dat dit middel, uit een ander oogpunt beschouwd, het ontzag voor de *straf*regtspleging op bedenkelijke wijze kan schokken. Het is de rigting der moderne strafwetten, of althans der moderne wetenschap, om de vrijheidstraf tot de hoofdstraf te maken. De gevangenis is bestemd om eene steeds meer en meer gewigtige rol in het straffenstelsel te spelen. Werpt nu aan den eenen kant de opsluiting van den wanbetaler op dezen vaak eene

onverdiende smet, nog meer te duchten is de nadeelige invloed dien het misbruik der gijzeling op de beschouwing der gevangenisstraf kan te weeg brengen. Het belang der maatschappij vordert dat aan de opsluiting des misdadigers schande kleve: de indruk dezer strafoefening moet echter noodwendig verflaauwen, als in hetzelfde gebouw dat de boosdoeners herbergt, ook personen worden opgesloten, wier eenig misdrijf soms in tegenspoed of ligtzinnigheid bestaat!

De Fransche wetten op den lijfsdwang van 1832-1848, die den duur der opsluiting van het bedrag der schuld afhankelijk stellen, geven aanleiding tot eene vergelijking met de bepalingen van den Code Pénal omtrent de gevangenisstraf, en die vergelijking strekt zeker niet tot bevordering van het ontzag voor de strafwet en den strafregter. Op geestige wijze wordt dit aangetoond in de memorie ter toelichting van het ten vorigen jare door de Fransche Regering ingediende wetsontwerp tot afschaffing van den lijfsdwang.

‘On risque moins,’ lees ik daar pag. 18, ‘à commettre un meurtre par imprudence qu'à emprunter imprudemment (C. pénal, art. 319). On est moins exposé en ouvrant une maison de débauche qu'en créant trop légèrement une maison de commerce (art. 334).* Il vaut mieux être calomniateur, il vaut mieux être coupable de rébellion avec armes (art. 212), d'abus de confiance (art. 406) et même le plus souvent d'escroquerie ou de vol, que d'endosser légèrement une lettre de change. Enfin on risque moins à faire une banqueroute simple d'un million, qu'à différer le paiement d'une dette commerciale de 6000 francs (art. 402).’

Al is nu ook zulk eene vergelijking in het stelsel der Nederlandsche wetgeving, waarbij de duur van den lijfsdwang onafhankelijk is van het bedrag der schuld, niet wel mogelijk, toch bestaat ook bij ons het groote bezwaar dat misdrijf en onvermogen door de wet vaak op ééne lijn gesteld worden, en dat dit ook op de openbare meening eenen zeer schadelijken invloed kan uitoefenen.

De bewering dat afschaffing van den lijfsdwang het ontzag voor de wet en de regterlijke uitspraken zoude verminderen, mist dus allen grond. Het tegendeel is waar!

En wat heeft men te denken van den *économischen* grond voor het behoud van den lijfsdwang, beschouwd als middel ter bevordering van het crediet?

De waarborg dien dit middel den schuldeischer aanbiedt, maakt, zegt men, dat er gemakkelijker en op minder bezwarende voorwaarden crediet verleend wordt, dan anders het geval zou geweest zijn.

Ontleedt men dit argument, dan blijkt het meer tegen dan voor den lijfsdwang te pleiten. Die eenen solieden, eerlijken schuldenaar crediet verleent, denkt daarbij zeker niet aan het middel van lijfsdwang als waarborg voor de betaling van het verschuldigde. Bij zulk eenen debiteur wordt toch niet reeds *a priori* onwil en verduistering van gelden ondersteld. En alleen ten bate van hen, die zonder het bestaan van den lijfsdwang geen crediet zouden kunnen erlangen, behoeft dit middel zeker niet in ons wetboek behouden te blijven. Zij die noch in hun vermogen, noch in hunne industrie, noch in hunne zedelijke hoedanigheden eenen voldoenden waarborg aanbieden, verdienen geen crediet. De wetgever mag er niet toe medewerken dat de persoonlijke vrijheid middel van crediet worde, en ook uit een economisch oogpunt is eene dergelijke begunstiging van woeker en zwendelarij ten hoogste af te keuren. Bijna zestig jaren geleden (in 1807) werd dit denkbeeld op voortreffelijke wijze uitgedrukt door den Duitschen jurist Grattenauer, die in een regtsgeleerd maandschrift (Mathis Allgemeine juristische Monatschrift) een krachtig pleidooi tegen het behoud van den lijfsdwang geplaatst heeft. Je leichter und ausgebreiteter der Personalkredit, - zoo schreef toen reeds de genoemde regtsgeleerde, - ‘je gröszer die Möglichkeit, auf Borg zu leben, für diejenigen ist, denen es an solidem Vermögen und sicheren Einkünften fehlt, je gröszer wird ihr Müsziggang, ihr Leichtsinn, ihre Verschwendung sein. In allen Staaten existirt eine zahlreiche listige Betrügerbande, welche sich den Namen “Kommerzianten” beigelegt hat. Sie besteht aus adlichen und unadlichen Taugenichtsen, und lebt nur von Borg, Spiel und Güterschacher. Was diese Industrieritter von Jemandem *erborgt* haben, das ist *verdient*. Anlehne erhalten, nennen sie Geschäfte machen, Borgen und Spekuliren sind ihnen Synonima; nicht wie sie bezahlen, nur wie sie nicht bezahlen, das ist ihre Sorge. (*Non quomodo solvant, quomodo non solvant, maxima cura est*). Sie sind die Plage der Justiz und die Pest des Staates.’.... ‘Man hebe den Personal-Arrest auf, und es wird sich kein Narr mehr finden der diesen Bösewichten - denn sie sind eigentlich die Ein-

zigen, die durch den Personal-Arrest Credit haben, *aber nicht haben sollten*, - etwas borgt, und ihren Versprechungen traut. Uebrigens sieht jeder ein, dasz auch hier Personal-Arrest keine Bezahlung der Schuld überhaupt erzwingen, und nichts weiter bewirken kann, als dasz, wenn es zum Transport in 's Gefängniss kommen soll, heute bezahlt wird, was gestern geliehen ist, und heute geliehen wird, was morgen bezahlt werden musz; was denn so fortgeht, bis der Glücksritter verschwindet, und ihn dann die Justiz mit dem letzten Besen der Ediktal-Citation und der Steckbriefe vollends zum Lande hinauskehrt.'

Al mogen nu ook deze woorden van te groote zwartgalligheid getuigen en althans hier te lande en in onzen tijd gelukkig van geene algemeene toepassing zijn, zij bevatten ongetwijfeld veel waars. Maar wat Grattenauer in 1807 nog niet konde aanvoeren, is de opmerkelijke rigting van onzen tijd, waarin het persoonlijk crediet meer en meer door het zakelijk crediet verdrongen wordt. Wat hij evenmin in het begin dezer eeuw konde voorzien, is de buitengewone ontwikkeling en uitbreiding van het beginsel der vennootschap met beperkte aansprakelijkheid, waarbij de *persoon* op den achtergrond treedt, om plaats te maken voor het *kapitaal*. In alle takken van handel en industrie dringt de naamlooze vennootschap door, en met haar is het denkbeeld van lijfsdwang natuurlijk onvereenigbaar, tenzij men het op de door aandeelhouders verschuldigde stortingen mogt willen toepasselijk verklaren, ook als zij geene kooplieden zijn.

Bij eene gezonde opvatting van het maatschappelijk verkeer moet de waarborg des schuldeischers in de goederen van den schuldenaar gezocht worden. Juiste kennis en waardering van dien waarborg is nergens beter te verkrijgen, - wanbetaling door onwil nergens gemakkelijker te keer te gaan, dan waar men te doen heeft met naamlooze vennootschappen, mits de wetgeving de noodige voorschriften bevatte tot handhaving van openbaarheid in het belang van derden, die met de vennootschap handelen. Onze wetgeving, - ik heb het reeds bij onderscheidene gelegenheden aangetoond, - eischt in dit opzigt allezins herziening.

Dat de lijfsdwang, met de algemeene regtsbegrippen en het maatschappelijk belang in strijd, ook niet eens beantwoordt aan het doel, waarmede het middel, ter verzekering der regten van bijzondere personen, is ingevoerd, blijkt zoowel uit den aard en het bedrag der schulden die tot gijzeling aanleiding geven, en den aard en den maatschappelijken stand der schuldeischers die gijzelen, als uit het resultaat dat in de meeste gevallen door toepassing van den lijfsdwang verkregen wordt. Ik zoude vreezen dat men mij verweet de bladzijden van dit geachte Tijdschrift met banaliteiten en algemeen erkende waarheden te vullen, indien ik wilde betoogen dat het niet de groothandel is die van dit, vooral met oog op het handelsbelang verdedigde dwangmiddel, pleegt gebruik te maken, - voorts dat het tot de zeldzaamheden behoort, wanneer eene eenigzins aanzienlijke vordering tot gijzelen aanleiding geeft, en dat de uitoefening van lijfsdwang in verreweg de minste gevallen betaling der schuld ten gevolge heeft. Aan welk land en welk tijdvak men ook de cijfers ontleene, de statistiek zal in dit opzigt steeds ten volle bevestigen hetgeen reeds eene oppervlakkige kennis der maatschappelijke toestanden ons leert. Over de meest wenschelijke inrigting eener lijfsdwang-statistiek heb ik elders[1] eenige opmerkingen medegedeeld.

Men late zich vooral niet uit het veld slaan door de bedenking die voorstanders van den lijfsdwang zeker tegen het beroep op de statistiek zullen aanvoeren: ‘De cijfers bewijzen niet aan hoevele vonnissen wordt voldaan alleen uit vrees voor de gijzeling!’ Dat die vrees in sommige gevallen de bedoelde uitwerking kan hebben, nemen wij gaarne aan. Maar zoolang men niet het betoog heeft geleverd dat van de vonnissen, bij lijfsdwang gewezen, over het algemeen een grooter getal behoorlijke uitvoering erlangen dan van die, welke slechts op de goederen kunnen worden geëxecuteerd, - zoolang verdient het enkel beroep op de anthropologische werking van de vrees voor inhechtenisneming niet te worden in aanmerking genomen, tegenover de gewigtige bezwaren van velerlei aard, die tegen den lijfsdwang worden aangevoerd, en tegenover de welsprekende cijfers der statistiek.

Het is hier de plaats niet om die cijfers, die eerst dan af-

1 In het Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1866, blz. 290 vgg.

doende bewijsgronden opleveren, als zij over een groot getal jaren loopen en verschillende localiteiten omvatten, na te gaan en onderling te vergelijken. Wat den lijfsdwang in *handelszaken* betreft, vindt men achter het aangehaalde geschrift van Mr. Cohen een zestal goed bewerkte tabellen, aan de registers der huizen van gijzeling te Amsterdam, Rotterdam, 's Hage en Leiden, over de jaren 1845-1858, ontleend. Wanneer eens eene volledige lijfsdwang-statistiek van ons vaderland het licht zal zien, zal daaruit zeker, even als uit deze tabellen, duidelijk blijken dat de gijzeling in de meeste gevallen voor kleine vorderingen plaats heeft, dat de schuldeischers in den regel al spoedig, om verdere kosten te sparen, in het ontslag bewilligen, en dat betaling der schuld slechts voor een klein deel der gegijzelden de oorzaak der bevrijding is.

Uit die cijfers kan echter niet blijken waarom niet door veel meer schuldeischers van dit middel tegen kwade debiteuren wordt gebruik gemaakt. Uit die cijfers kan men niet zien hoe dikwijls schuldeischers worden weêrhouden door het bewustzijn dat ook op hen de schande zoude kleven, indien zij het door de wet geoorloofde onregt pleegden. Uit die cijfers is niet af te leiden, - wat echter allen die zich in het regtsverkeer bewogen hebben, zullen moeten erkennen, - dat de lijfsdwang zoodoende ontaardt in een wapen ten dienste van hen, die de zorg voor hun geldelijk belang of dikwijls ook de bevrediging hunner wraakzucht op hooger prijs stellen dan de achting hunner medeburgers.

IV. *Geene der beproefde of voorgestelde beperkingen in de toepassing van den lijfsdwang is voldoende om de tegen dit regtsmiddel bestaande gewigtige bezwaren uit den weg te ruimen.*

Algemeene toepassing op alle schulden, zonder onderscheid, vindt het middel van lijfsdwang in bijna geene wetgeving. In den regel (zoo als ook hier te lande) is het òf de bijzondere zorg des wetgevers van eenige bijzondere categorie voor schuldvorderingen, òf het min of meer misdadig karakter der schuld-

oorzaak, ook waar zij niet onder het bereik der strafwet valt, die tot toepasselijkverklaring van dat bijzondere regtsmiddel aanleiding geeft.

Onderzoeken wij de gronden waarop dit stelsel berust.

De handelsschulden van verschillenden aard en vooral die uit de onderteekening van wissels voortvloeijen, schijnen, naar het oordeel van velen, die bijzondere bescherming te behoeven.

Montesquieu, die den lijfsdwang bestrijdt, omdat de wet de vrijheid eens burgers hooger moet schatten dan het geldelijk belang van een' ander (*l'aisance d'un autre*), voegt er bij: ‘mais, dans les conventions qui dérivent du commerce, la loi doit faire plus de cas de l'aisance publique que de la liberté d'un citoyen’[1].

Dit beroep op de ‘aisance publique’ schijnt hier ter verdediging van het *regt* van inhechtenisneming wegens wanbetaling, weinig afdoende. Is het toekennen van dit regt noodig, om de uitvoering der vonnissen te verzekeren, dan strekt het middellijk *steeds* ter bevordering van het algemeen belang, even als de handel in het algemeen door de bescherming der regten van de bijzondere handelaren gebaat wordt. Handhaving van het regt behoort in nog hoogeren zin tot de voorwerpen der staatszorg, dan bevordering der handelsbelangen daartoe mag gerekend worden.

Maar Montesquieu bepaalt zich niet tot de voormelde opmerking, die wij, ware zij niet van den grooten man afkomstig, welligt eene magtspreuk zouden noemen. ‘Les négociants,’ zegt hij verder, ‘étant obligés de confier de grandes sommes pour des temps souvent courts, de les donner et de les reprendre, il faut que le débiteur remplisse toujours au temps fixe son engagement; ce qui suppose la contrainte par corps.’ Deze bewering verraadt zeker weinig kennis van het maatschappelijk verkeer en de kronkelpaden der regtspraktijk. De lijfsdwang zou eerst dan kunnen worden aangemerkt als een middel om prompte voldoening op den overeengekomen dag te erlangen, indien niet honderde middelen den schuldenaar ten dienste stonden om de uitspraak van het veroordeelend vonnis te verschuiven. Vereenvoudiging der procedure in handelszaken zoude in dit opzigt zeker een doeltreffender middel zijn om spoedige betaling te bevorderen.

1 Esprit des Lois, Livre XX, chap. 15.

Het regt van gijzeling als waarborg voor het handelscrediet te beschouwen, is inderdaad eene illusie. Wat hiervoren omtrent het crediet in het algemeen gezegd is, geldt zonder twijfel ook voor het handelsverkeer. Het is onpraktisch, te beweren, dat bij het beoordeelen der solvabiliteit eens koopmans, met wien men handelsbetrekkingen aanknoopt, de bevoegdheid om hem, zoo noodig, te doen gijzelen, wordt in aanmerking genomen! Vooral met het oog op den wisselhandel wordt de noodzakelijkheid van den lijfsdwang door velen als een axioma beschouwd. Maar zou men in ernst durven volhouden dat de handelaar, bij het koopen eens wissels, zich reeds de huizen van bewaring in allerlei handelsplaatsen voor den geest roept, waarin hij trekker en endossanten zal kunnen doen opsluiten? Het zou eene voor den wisselhandel niet zeer vleijende opvatting zijn, en die ons veeleer zou doen denken aan de woekeraars, die in de Fransche vaudevilles van vroegere dagen de *fils de famille* wissels doen teekenen, ten einde later, onder bedreiging van lijfsdwang, de naaste bloedverwanten tot betaling te dwingen!

De handel heeft andere meer doeltreffende, meer gelijkmatig werkende middelen tegen wanbetalers te haren dienste, dan het middel van gijzeling. Het plaatsen van den boedel des schuldenaars onder geregtelijk beheer en contrôle, door de faillietverklaring, - de vervolging wegens bankbreuk, indien daden van groote nalatigheid of van kwade trouw daartoe aanleiding geven, - het zijn door de wet verschafte waarborgen tegen benadeeling der schuldeischers. Zoodra de faillietverklaring heeft plaats gehad, houdt zelfs het regt van elken bijzonderen schuldeischer om den debiteur te gijzelen, op. De inhechtenisneming, na faillissement, die door den regter kan bevolen worden, als het belang des boedels dit schijnt te eischen, is iets geheel anders dan de lijfsdwang ten behoeve van eenen enkelen schuldeischer. Ook bij afschaffing van dit regtsmiddel zou zonder inconsequentie de bevoegdheid tot zulke inhechtenisneming kunnen behouden blijven[1]. Het hiermede beoogde doel is hoofdzakelijk, zich de dikwijls onmisbare medewerking van den gefailleerde bij het opmaken van den staat des boedels te verzekeren. Deze inhechtenisneming mag nimmer in *straf* ont-

1 Uit de Statistiek der Faillissementen blijkt dat van dat regt tot inhechtenisneming slechts zelden wordt gebruik gemaakt.

aarden; met andere woorden, als de gefailleerde van ongeoorloofde handelingen verdacht wordt gehouden, moet de strafwet worden toegepast: eene bepaling uit het wetboek van koophandel mag echter niet misbruikt worden ter aanvulling van leemten in de strafwet.

Dat, door wijzigingen in het stelsel der wet omtrent de faillissementen, dit middel nog doeltreffender zou kunnen worden gemaakt, ter waarborging der regten van schuldeischers, wordt misschien niet zonder grond beweerd, - maar wat daarvan zij behoeft hier niet onderzocht te worden.

Behalve in handelszaken, wordt ook het behoud van den lijfsdwang als buitengewoon regtsmiddel tegen *vreemdelingen* vaak met aandrang verdedigd en noodzakelijk genoemd. Twee gevallen doen zich hier voor: dat der gijzeling bij voorraad, zonder vonnis, op bevel van den voorzitter der arrondissementsregtbank, wegens vervallen en opeischbare schulden, door vreemdelingen, die geen vast verblijf in het koningrijk hebben, jegens Nederlanders aangegaan, - en dat der gijzeling van vreemdelingen, die geene vaste woonplaats in het koningrijk hebben, na veroordeeling bij regterlijk vonnis, wegens schulden, welke ook, ten behoeve van Nederlanders aangegaan.

Deze bepalingen behooren tot de in onze hedendaagsche wetgevingen nog te menigvuldig voorkomende punten van verschil tusschen de burgerlijke regten van vreemdelingen en inlanders. Niet alleen echter een verouderd begrip van internationaal wantrouwen heeft hier den wetgever geleid. De bezwaren, aan de vervolging van vreemdelingen in hun eigen land verbonden, en het niet-uitvoerbare in vele staten van de vonnissen hier te lande gewezen, schijnen in veler oog het behoud dezer uitzonderings-bepalingen ten nadeele van vreemdelingen te regtvaardigen. Men zoude kunnen opmerken, dat deze beschouwing tot de gelijkstelling van buitenslands gevestigde Nederlanders met vreemdelingen, zou moeten leiden. Maar, dit daargelaten, schijnt het geneesmiddel zelf hier erger dan de kwaal. De kwaal toch ligt hoofdzakelijk in het gemis eener algemeene internationale erkenning der gewijsden. Door krachtige zamenwerking van de voornaamste staten zoude in dezen toestand wel verbetering te brengen zijn, en daarmede tevens elk voorwendsel ter regtvaardiging van den lijfsdwang tegen vreemdelingen komen te vervallen. De gewenschte hervorming behoort zeker niet tot die welke plotseling, in een oogenblik van edelmoedige opwelling, kun-

nen worden tot stand gebragt. Neen, met naauwkeurigheid zullen eerst de waarborgen omschreven moeten zijn die de onderscheidene mogendheden zullen kunnen eischen, alvorens de in den vreemde gewezen vonnissen te erkennen. Maar, al moge het nog eenige jaren duren, eer het gelukt zal zijn in dit opzigt eene voldoende regeling tot stand te brengen, zoo gebiedt toch de gezonde wetgevingspolitiek inmiddels het hatelijke hulpmiddel op te heffen, dat met het moderne beginsel van vrij internationaal verkeer geenszins schijnt te strooken, en waarvan (vooral wat de gijzeling *bij voorraad* betreft) zooveel misbruik kan worden gemaakt.

Wij noemden als tweede hoofdcategorie van schulden waarvoor het behoud van den lijfsdwang wordt verdedigd, die waarvan de oorzaak een min of meer misdadig karakter heeft, zonder juist onder het bereik der strafwet te vallen.

Het is duidelijk, dat de lijfsdwang, hier eenigermate het karakter eener straf aannemende, als zoodanig zeer ongelijkmatig werkt. Alleen toch bij niet-voldoening aan het veroordeelend vonnis, is gijzeling denkbaar. Men straft hiermede dus niet het *feit* dat tot de veroordeeling aanleiding gaf, maar de vaak uit onvermogen voortvloeijende *wanbetaling*. Daarenboven, - zoo als reeds hierboven is opgemerkt, - strafoplegging mag niet van de willekeur van bijzondere personen afhangen.

Zijn er handelingen of verzuimen, waarop de strafwet niet toepasselijk is en waarin men toch eene zoodanige aanranding der openbare orde meent te ontwaren, dat zij niet straffeloos mogen worden gepleegd, zoo vulle men de strafwet aan, maar misbruike niet de burgerlijke wet ter bereiking van een doel, waartoe zij niet bestemd is.

Onder die reeks van schulden, in art. 585 van het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering opgesomd (stellionaat, gewelddadige ontzetting uit het bezit, bewaargeving uit noodzaak, enz.) zijn er sommige die reeds naar het bestaande strafregt onder zekere omstandigheden stof tot vervolging kunnen opleveren: bij andere dier schulden is dit echter niet het geval. Hoever nu de te maken strafbepalingen zich zouden moeten uitstrekken, behoeft hier niet onderzocht te worden. In een ‘Projet de Loi sur l'abolition de la contrainte par corps’, in 1864 voorgedragen in de *Conférence Molé* te Parijs[1], door den Ad-

1 De *Conférence Molé* is eene vereeniging van Parijsche regtsgeleerden, opgerigt den 19den Maart 1832, onder bescherming van den staatsman, wiens naam zij draagt. Zij houdt zich bezig met het onderzoek van vraagstukken van wetgeving en administratie, en behandelt die in den vorm van wetsontwerpen, beurtelings door elk der leden voorgedragen, daarover uitgebragte verslagen en discussie in de wekelijks gehouden vergaderingen. De wetsontwerpen en verslagen worden elk jaar gedrukt en algemeen verkrijgbaar gesteld.

vokaat Louis Amiable, worden bijna alle handelingen, die volgens het Fransche regt tot eene veroordeeling bij lijfsdwang kunnen aanleiding geven, voor zooverre die handelingen een eenigzins misdadig karakter hebben, strafbaar gesteld met drie maanden tot een jaar gevangenis, en wordt hieronder ook begrepen het aangaan van verbindtenissen door eenen niet-gedomiciliëerden vreemdeling, die deze hoedanigheid verzwegen heeft[1]. De Fransche regering daarentegen betoogt in de Memorie van Toelichting, behoorende bij het ten vorigen jare voorgedragen wetsontwerp tot opheffing van den lijfsdwang, dat de bestaande strafbepalingen, ook bij opheffing van dit regtsmiddel, geene aanvulling behoeven.

Echter stelt de Fransche regering het behoud van den lijfsdwang voor tot verhaal van boeten in strafzaken Ofschoon hier de toepassing van dat regtsmiddel zeker met meer grond kan worden verdedigd dan in de andere vermelde gevallen, zou toch in Nederland geene aanleiding bestaan dit voorbeeld te volgen, sinds bij de wet van 22 April 1864 (Stsbl. N°. 29) als regel is aangenomen, dat bij wanbetaling van boeten in strafzaken, subsidiaire gevangenisstraf daarvoor in de plaats treedt. Art. 8 dezer wet noemt als uitzonderingen op den regel de zaken van rijksbelasting en die waarover een ander dan de gewone strafregter oordeelt.

Is nu het behoud van den lijfsdwang voor enkele bijzondere soorten van schuldvorderingen niet wel te verdedigen en wordt dit ook door de maatschappelijke behoeften niet gevorderd, zoo ontstaat in de tweede plaats de vraag of er aanleiding bestaat, om volgens een vroeger geopperd denkbeeld[2], den regter, thans *verpligt*, waar de wet het voorschrijft, lijfsdwang uit te spreken, de *bevoegdheid* te verleenen, hierin geheel naar omstan-

1 Tot dezelfde slotsom komt ook de Parijsche Advokaat Jules Méline, in zijn geschrift: 'De la Contrainte par Corps'; Paris 1865, p. 60-63.

2 Zie de beschouwingen van Professor Batbie, in de Revue de Législation, T. XXVIII, p. 177; voorts 'Opmerkingen en Mededeelingen', Dl. XV, blz. 222, en Mr. B. Cohen, t.a.p., blz. 167. Het denkbeeld is ontleend aan de Fransche *Ordonnances* van 1667 en 1673, waarin het bedoelde beginsel was opgenomen.

digheden te handelen, en dus alleen dan het vonnis bij lijfsdwang uitvoerbaar te verklaren, als de schuldenaar, b.v. op grond van gepleegd bedrog, eene bijzonder strenge behandeling schijnt te verdienen.

Men meent hierin een middel te zien om de onbillijkheid weg te nemen, in eene algemeene toepassing gelegen. Maar men vergeet dat hierdoor de magt des regters al te zeer zou worden uitgebreid. Terwijl het streven van alle hedendaagsche wetgevers is, in burgerlijke zaken de wet zoo volledig mogelijk te maken en de taak des regters zooveel mogelijk tot toepassing der wet te beperken, zou het eene zonderlinge tegenstrijdigheid zijn, indien men van de willekeur des regters het al of niet toepasselijk verklaren van een zoo gewigtig regtsmiddel, als de lijfsdwang, liet afhangen. Gaat men hierbij na op hoe onvolledige wijze de regter in het burgerlijk geding dikwijls de feiten leert kennen en de omstandigheden, waaronder zij plaats grepen, dan, geloof ik, zal men wel tot de slotsom komen, dat, door de imperatieve wetsbepalingen omtrent lijfsdwang te doen vervangen door eene facultatieve opdragt aan den regter, men de bezwaren aan de opsluiting van schuldenaren verbonden nog verhoogt met dat der onzekerheid, waarin het uit den aard der zaak gebrekkig onderzoek van den regter de gedingvoerende partijen zoude plaatsen.

Maar, - dit alles daargelaten, - de lijfsdwang mag in beginsel niet anders worden aangemerkt dan als een regtsmiddel ter beteugeling van wanbetaling uit onwil. Vandaar dat eigenlijk het onderzoek der feiten en omstandigheden van het proces den regter hier niet tot maatstaf van beoordeeling kan strekken. Anderen hebben dan ook, deze moeijelijkheid inziende, 's regters beslissing omtrent de toepasselijkheid van den lijfsdwang afhankelijk willen stellen van zijn oordeel omtrent het vermogen van den schuldenaar. Wordt dit voldoende geacht tot betaling der schuld, dan is wanbetaling noodwendig als een gevolg van onwil aan te merken, en mag dus al dadelijk bij het vonnis lijfsdwang worden uitgesproken.

Indien het den regter mogelijk ware in dit opzigt steeds de waarheid te ontdekken en eene beslissing te geven, die, op het tijdstip der tenuitvoerlegging van het vonnis, altijd zou blijken met de billijkheid te strooken, dan ware in het bedoelde stelsel zeker een uitstekend middel gevonden om, met verschooning der onvermogenden, slechts de onwilligen met den lijfs-

dwang te treffen. - Maar behoeft het wel betoog, dat de regter hier zeer dikwijls in het blinde zou tasten? Als men bedenkt hoe moeijelijk het vaak voor den schuldeischer zelf is te ondekken of zijn schuldenaar de middelen bezit om hem te voldoen, wordt het dan niet duidelijk dat dit in zulke gevallen voor den regter bijkans onmogelijk moet zijn?

Onpraktisch is dan ook de opmerking van den Parijschen Hoogleeraar Batbie (t.a.p.): 'L'appréciation des tribunaux peut être ici employée très-utilement. Qu'on leur confie le pouvoir de prononcer la contrainte par corps dans les cas où ils auront acquis la conviction que le débiteur a des ressources secrètes. Ainsi réduite, cette voie d'exécution sur la personne échappera à toutes les objections qui lui ont été adressées: 1°. Elle ne frappera que le débiteur de mauvaise fois; 2°. elle n'atteindra pas la famille, qui ne se croira pas obligée d'intervenir si le débiteur a des ressources personnelles; 3°. elle ne sera pas inhumaine, puisque l'indélicatesse des contraignables mérite une véritable peine.'

De Hoogleeraar droomt hierbij van eene judiciële almagt, die vooral in het burgerlijk proces, waarbij alles op de volledigheid der door partijen geproduceerde bewijzen aankomt, niet mag worden aangenomen. Week men hierbij van de gewone bewijsregelen af, dan zou in werkelijkheid de beslissing van de individuële opvatting des regters afhankelijk worden. En welke waarborg zou hierin voor de procesvoerenden gelegen zijn?

Zoo ergens, dan behoort hier, waar het de uitspraak over de vrijheid der ingezetenen geldt, alle regterlijke willekeur vermeden te worden. Teregt heeft dan ook de Nederlandsche wetgever begrepen, de in de Fransche Codes voorkomende bepalingen omtrent *facultatieven* lijfsdwang ('si le tribunal l'estime convenable') niet te moeten aannemen.

Ook de *conventionele* lijfsdwang is door den Nederlandschen wetgever geheel afgeschaft. Het staat den burger niet vrij, krachtens een bijzonder beding, zijne vrijheid voor de nakoming zijner verbindtenissen te verpanden. Volgens den Code Napoleon was dit in twee gevallen veroorloofd: bij het pachtcontract van landerijen, voor de betaling van den pacht (Art. 2062), en bij borgtogt wegens schulden, waarop de wet lijfsdwang toepasselijk verklaart (Art. 2060, 5°.). In 1848 is de bepaling van Art. 2062 in Frankrijk afgeschaft, - die van Art. 2060, 5° bestaat ook thans nog.

Wordt de lijfsdwang behouden, zoo handhave men ook in al zijne strengheid het thans hier geldende stelsel, dat de *wet* en *alleen* de *wet* de gevallen moet aanwijzen, waarin dat regtsmiddel kan worden toegepast.

Ook het bovenvermelde oud-Pruissische stelsel, dat, schijnbaar zoo billijk en aanbevelenswaardig, in de praktijk niet houdbaar is, verdient geenszins aanbeveling als middel om, met behoud van den lijfsdwang, de daartegen aangevoerde bezwaren uit den weg te ruimen. Volgens dat stelsel, opgenomen in de aangehaalde Ordonnantie van Frederik Willem II van 1793, en in het laatste ontwerp van een Pruissisch Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering (van 1864), is de lijfsdwang (behalve in enkele uitgezonderde gevallen, als wisselschuld, enz.) slechts *subsidiair* middel van tenuitvoerlegging, eerst geoorloofd als de executie op de goederen is gebleken vruchteloos te zijn, en tevens, volgens het bedoelde ontwerp, door den schuldenaar te voorkomen, indien hij, na opgave van zijn vermogen te hebben gedaan, onder eede de juistheid dier opgave bevestigt.

In de algemeene toepassing van dit stelsel op *alle* schulden zien sommigen de beste oplossing van het vraagstuk waartoe de lijfsdwang aanleiding geeft[1]. Zij denken hierbij echter niet aan de uitvoering. Indien toch , alvorens te gijzelen, de schuldeischer moet aantoonen, dat geene executie op de goederen mogelijk is (‘*In Ermangelung jedes anderen Objektes der Befriedigung*’) zal hij zich òf eerst vele nuttelooze kosten moeten getroosten, òf wel het regt van lijfsdwang zal geheel illusoir zijn. Dit regt verliest alle waarde indien men, om het te kunnen gebruiken, zich eerst aan allerlei chicaneuse tegenwerpingen van kwade debiteuren blootgesteld ziet. - En wat de bepalingen omtrent den *Offenbarungseid* betreft, kunnen wij geenszins deelen in de geestdrift, waarmede dit gedeelte van het nieuwe Pruissische ontwerp door sommigen geprezen wordt. ‘Das schöne sachgemäsze Institut des *Offenbarungsverfahrens*, wie es die beabsichtigte Processordnung enthält,’ zegt Lüders, ‘sichert dem Schuldner in jedem Falle ein Stückchen festen Boden, auf welchem er jede geschäftliche Unverschämtheit mit einem entschiedenen: Nein zurückzuweisen vermag.’ De toepassing van een regtsmiddel, tegen de mogelijke *kwade* trouw des schul-

1 Zie o.a. Lüders, Die Aufhebung des jetztigen Systems der Personal-Schuldhaft, Berlin 1865.

denaars gerigt, uit te sluiten alleen op grond eener plegtige verklaring, die juist eerst aan de presumtie van *goede* trouw hare waarde ontleent, schijnt eene zonderlinge tegenstrijdigheid. Dat ‘Offenbarungsverfahren’ dreigt daarenboven weder in groote mate het getal eeden te zullen vermeerderen waartoe onze regtsinstellingen maar al te dikwijls aanleiding geven. Het bezwaar, dat het eedenstelsel vaak den bijzonder gemoedelijken tot groot nadeel strekt, terwijl het door hen, wier geweten rekbaarder is, misbruikt wordt, zal zich vooral bij deze soort van eeden kunnen voordoen. In vele gevallen toch zal het den schuldenaar moeijelijk, zoo niet onmogelijk zijn, met volkomen zekerheid den staat van zijn vermogen op te geven.

Het is dus te hopen, dat wij van dat ‘schöne sachgemäsze Institut’ verschoond zullen blijven!

Door verbeteringen in de herberging en verpleging der gegijzelden, - bepaling eener vaste verhouding tusschen het bedrag der schuld en het maximum van den tijd der opsluiting, - milde toepassing van het voorregt van boedelafstand, - verbod der gijzeling van hen, die eenen zekeren leeftijd bereikt hebben, - en andere dergelijke beperkingen, met hoe loffelijke bedoeling ook in de wetten opgenomen, wordt de aard der instelling niet veranderd; zij blijft desniettemin even onregtvaardig, even onzedelijk, even ondoeltreffend, even strijdig met het belang der maatschappij. Het schijnt dan ook dat onze Nederlandsche juristen, die behoud van den lijfsdwang wenschen, maar zonder de misbruiken, die daaraan kleven, over het hoofd zien dat het regtsmiddel zelf een ontzaggelijk misbruik is. Niet in de wijze van toepassing, maar in de instelling zelve ligt het kwaad.

Augustus 1866.

T.M.C. ASSER.

De herziening der Nederlandsche militaire strafwetgeving.

Mr. M.S. Pols, Het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande, met eene toelichting. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1866.

Het spijt mij, dat het boek, welks titel ik zoo neêrschreef, is kunnen uitkomen, zóó als het daar voor mij ligt; want het is een uitstekend werk, over een achterlijk onderwerp; het is een blijvend gedenkteeken voor de..... *antiquiteit* onzer militaire strafwetgeving. Mochten wij weldra een grafzuil zien verrijzen!

Vijftig jaar lang heeft Nederland onder zijne militaire wetten gezucht; vijftig jaar lang heeft men niets dan klachten en ontevredenheid over die ongelukkige wetten vernomen; ja, men is zelfs zoo ver gegaan, dat men de vorige militaire wetgeving, - het reglement van 1799, - weêr terug wenschte. En niettegenstaande dat alles, heeft men er zich nog niet van weten te ontslaan. Van alle zijden zijn stemmen opgegaan, die op de groote leemten en gebreken der wet wezen en op hare geheele hervorming aandrongen. Met warmte heeft men bij iedere gelegenheid, die daartoe gunstig scheen, voor het verkrijgen eener nieuwe wetgeving gestreden. Maar alle pogingen bleven vruchteloos, en allengs verflaauwde de ijver en belangstelling voor de zaak; men werd moedeloos en legde zich pruttelende neder in afwachting van betere tijden. Is dit de ware weg; is de toestand hopeloos en is alle uitzicht op hervorming voor ons verdwenen? Wij gelooven het niet; er

zijn eenige gunstige verschijnselen waar te nemen. Wij moeten dus met al onze krachten blijven strijden, zonder wrevel, zonder weêrzin, maar met volharding en overtuiging. Wij moeten voor het militair recht blijven spreken. Wij moeten blijven klagen. Geene gelegenheid, om herziening te vorderen, mogen we voorbij laten gaan. Elke stem, die opgaat, om verbetering te vragen, wordt door het Nederlandsche leger blijde begroet. Klaagde ik een groot jaar geleden nog over gebrek aan belangstelling, sedert dien tijd schijnen wij een nieuw tijdperk te zijn ingetreden. Verschillende belangrijke opstellen zijn in de tijdschriften verschenen; Mr. Pols leverde een bijdrage tot de kritiek van het Crimineel wetboek voor het krijgsvolk te lande; dezer dagen verschenen Aanteekeningen op de militaire wetten voor het krijgsvolk te water, van twee officieren van administratie bij de marine; in de Tweede Kamer werd door den Heer Jonckbloet op herziening aangedrongen; eindelijk, - om van andere verblijdende teekenen niet te gewagen, - noem ik, *last not least*, de ‘Toelichting van het crimineel wetboek voor het krijgsvolk te lande,’ door Mr. Pols.

Een afzonderlijke bespreking of beoordeeling van dit laatste werk, een juridische analyse, een twistgeschrijf over verschillende behandelde rechtsvragen, behoort niet in dit tijdschrift. Een aankondiging evenwel van dat werk, dat welkom is, dewijl het nuttig is, en dat nuttig is, dewijl het grondige behandeling paart aan onderhoudendheid en wetenschappelijkheid, vinde hier hare plaats.

De stiefmoederlijke behandeling, die het militair recht in deze eeuw ondervindt, heeft het ook in vorige eeuwen te verduren gehad. Wordt het tegenwoordig veronachtzaamd, vroeger werd elke groote ontwikkeling tegengehouden door baatzuchtige twisten tusschen den stadhouder en de provinciale staten, tusschen, het militair en het burgerlijk gezag. De aanhoudende oneenigheden over de uitgebreidheid der jurisdictie, hoe belangrijk ook in dien tijd, zijn voor ons van luttel gewicht. Moeten wij ons verbazen over de halsstarrigheid, waarmede elk der partijen het veroverde rechtsgebied trachtte te verdedigen, uit een strafrechterlijk oogpunt moeten wij die twisten met een schouderophalen voorbijgaan. Men maakte misbruik van den invloed, dien men op het staatsbestuur bezat; men zocht naar spitsvondigheden en drogredenen; men chicaneerde. Wat het belang

van het leger vorderde; wat overeenkomstig met de juiste begrippen van rechtsbedeeling was, daarnaar werd niet gevraagd. Daarenboven gaf een uitgebreide rechtsmacht groote geldelijke voordeelen; daarom benijdde en ontstal men elkander de ‘vette vogels;’ de partij, die de grootste macht bezat, was daardoor ook de beste vogelaar. Werden er van tijd tot tijd al kleine wijzigingen gemaakt, in hoofdzaak kwam de twist altoos op 't zelfde neêr: het was geen redeneren, doch een twisten in een cirkel. Mr. Pols heeft dien strijd uitgebreid beschreven en besproken. Terwijl, naar mijn oordeel, de gang van die oneenigheden en van dat krakeel voor de beoefening van ons hedendaagsch militair recht zonder belang is, en ons eigenlijk aan vechtende kinderen doet denken, vooreerst dewijl men streed zonder argumenten, en in de tweede plaats, dewijl men geen gelijkstelling of vergelijking kan aannemen tusschen de legers in de 17de en 18de eeuw, en dat in de 2de helft der 19de, zoo is daarenboven die uitgebreide ontwikkeling van den strijd minder juist op hare plaats, om te dienen als inleiding voor de toelichting van ons crimineel wetboek voor het krijgsvolk te lande. Met het oog op het juridisch-historisch belang dier beschouwingen hadden zij met recht in *Themis* eene plaats gevonden. Voor de overname daarvan in de inleiding tot het thans besproken werk was geen reden. - Doch te meer wint deze aanmerking in kracht, wanneer men opmerkt, dat de artikelbrief van 13 Augustus 1590 de laatste strafbepaliug is, die door den schrijver eenigszins besproken wordt; dat uit de 17de eeuw een zestal strafbepalingen ter loops worden aangehaald, doch dat uit de 18de eeuw geen enkele poenale wet zelfs maar vluchtig wordt genoemd. Nu mogen de strafbepalingen uit die eeuw niet zóó belangrijk zijn als het reglement van 1799, waarover natuurlijk gesproken wordt, der vermelding zijn ze toch wel waardig, vooral in een werk, handelende over het strafrecht. Over het geheel is de geschiedenis van het militair strafrecht door den schrijver wel met eenige oppervlakkigheid behandeld, hetgeen waarschijnlijk daaraan te wijten is, dat die geschiedenis oorspronkelijk met een ander doel geschreven is, dan waartoe zij gebruikt is.

In het algemeen zou ik durven beweren, dat het nut van een geschiedkundige beschouwing met betrekking tot het militair recht geringer is, dan met betrekking tot eenigen anderen tak der rechtswetenschap. Het eenige, wat uit die geschie-

denis voor ons van wezenlijk en overwegend belang geacht kan worden, is het reglement, dat juist heden, 26 Juni, voor 67 jaar gepubliceerd is. Het reglement van 1799 is niet alleen te beschouwen als de bron onzer tegenwoordige militaire wetten; doch het heeft meer van een tweelingbroeder, die evenwel beter ontwikkeld is, meer gezond verstand bezit, geleidelijker en juister redeneert en dieper doordenkt. Ja, werkelijk, ons militair recht dateert, op eenige verkeerde, afkeurenswaardige wijzigingen na, uit de vorige eeuw! Gedurende meer dan een halve eeuw is het schromelijk verwaarloosd. Het strafsysteem is verouderd; de staatsinstellingen, waarop de wet doelt, zijn verouderd; de inrichting van het leger is verouderd; de taal, de stijl is verouderd; de rechtsbeginselen - hoe weinig er ook in gevonden worden - zijn verouderd.

Het is hier de plaats noch de gelegenheid, om eene kritiek op onze militaire wetten te maken. Toch kan ik niet nalaten, hier één enkele opmerking van algemeene strekking te maken. Ik kies daartoe thans het crimineel wetboek voor het krijgsvolk te water. Dat wetboek bevat, zoo mogelijk, nog meer verkeerdheden in zich, dan het strafwetboek voor de landmacht. Bij een oppervlakkige beschouwing toch bemerkt men reeds terstond, dat men eigenlijk niet te doen heeft met een wetboek, voor de marine geschreven, doch dat het een eenvoudige, op vele plaatsen verminkte copie is van het crimineel wetboek voor het krijgsvolk te lande. De straffen zijn veranderd; de ‘kommandant van een belegerde plaats’ wordt ‘kommandant van eenigen bodem’; ‘elk militair’ wordt ‘elk schepeling’; een ‘post’ wordt een ‘bodem’ of een ‘schip’; de ‘orders’ worden ‘seinen van verkenning of andere secrete seinen’, en zoo voorts. Toch ziet men terstond in, dat een strafwetboek voor de marine in veel gevallen op andere grondslagen moet berusten dan een strafwetboek voor de landmacht. Door den tijd is dat bezwaar nog grooter geworden. Ons marine-wetboek dateert namelijk van een tijd, toen hij, die van een stoomschip gesproken zou hebben, voor krankzinnig uitgekreten geweest zoude zijn. Sedert dien tijd heeft ook onze marine stoomschepen gekregen; daardoor is de dienst gewijzigd, de verantwoorlijkheid van sommigen vermeerderd; de gevaren zijn grooter; misdrijven kunnen meermalen gepleegd worden, waaraan men vroeger niet denken kon. Het valt een iegelijk in het oog, dat bij zulk een revolutie ook noodwendig een geheele omme-

keer en uitbreiding van strafbepalingen moet komen. Nu is het wel mogelijk, dat men door plooijen en schikken, waarvan onze militaire wetgever toch niet afkeerig was, verschillende misdrijven zal kunnen klassificeren onder de thans bestaande bepalingen. Maar het is evenzeer mogelijk, dat talrijke verkeerdheden, zonder uitdrukkelijke strafbepalingen, geene misdrijven zullen kunnen zijn; het leven van een aantal brave zeelieden zal meermalen blootgesteld worden aan de onoplettendheid of aan het plichtverzuim van iemand, die met een disciplinaire straf *misschien* datgene zal boeten, wat een zeer strenge bestraffing verdiende. Daarenboven, wanneer het in het algemeen reeds waar is, dat in een strafwet geen schikken of plooijen te pas komt, zoo duldt het nog minder tegenspraak, dat op een oorlogschip aan *schipperen* niet gedacht mag worden. Te veel belangen zijn daaraan toevertrouwd; te veel gewicht wordt daar aan elke handeling gehecht; te groot kunnen de gevolgen zijn, die door kleine oorzaken worden geboren.

Dat werd dan ook in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika zeer juist ingezien. Op 6 December 1858 werd bij het jaarlijksch rapport van den *Secretary of the Navy*, Isaac Toncey, aan den President der Vereenigde Staten overgelegd een ontwerp van '*Code of regulations and of laws for the government of the navy*,' uitgegeven te Washington bij James B. Steedman, 1858, hetwelk, naar ik meen, door het congres onveranderd is aangenomen. In dien *code* wordt zoowel de inwendige dienst geheel op nieuw geregeld, als ook nieuwe strafwets-bepalingen ingevoerd. Dat geheele stel van bepalingen is allerbelangrijkst, en natuurlijk geheel op de hoogte van de ontwikkeling, die het zeewezen gekregen heeft. De plichten van de officieren en de verdere bemanning op de stoomschepen worden daarin duidelijk uiteengezet, en strafbedreigingen op het niet vervullen dier plichten komen zeer juist daarin voor. Wat van dat alles heeft de Nederlandsche marine? - Niets, letterlijk niets! *Absence totale* van diergelijke verbeteringen van het strafwetboek! De stoomschepen worden geregeerd door wetten, gemaakt, toen nog geen stoomschip bestond!

Doch ik had beloofd, geen kritiek op onze militaire wetten te maken, en ziet, ik ben er van zelf toe gekomen. 't Is dan ook zoo verleidelijk en men heeft zulk een ruim veld. - Ik keer thans tot Mr. Pols terug.

Op zijne historische inleiding volgt de behandeling van de

grootste wanredactie, die waarschijnlijk ooit in eenige wet gemaakt is, waarop door hem in Themis, en reeds vroeger ook door mij gewezen was. Wanneer wij namelijk lezen: ‘het Crimineel Wetboek betreft,’ dan moet dat beteekenen: ‘aan de militaire rechtspraak is of zijn onderworpen.’ Die verklaring is de eenige mogelijke, en dat wel om de zeer eenvoudige reden, dat anders een groot gedeelte van het crimineel wetboek alle beteekenis missen zou! Het is duidelijk en niet voor tegenspraak vatbaar, dat de militaire wetgever dikwijls gezegd heeft, wat hij niet meende, en niet gezegd heeft, wat hij wel meende. De talrijke bewijzen, die wij daarvan bezitten, maken het noodig, dat wij dikwijls van de algemeene voorschriften van wetsinterpretatie afwijken, en dat wij, al zijn de bewoordingen eener wetsbepaling nog zoo duidelijk, daaraan soms toch door uitlegging een geheel andere beteekenis geven. - Als de jurist Paulus wist, dat ik deze woorden schreef, hij zou zich in zijn graf omdraaien; doch als hij in deze eeuw geleefd had, dan zou hij op den door hem gestelden regel: ‘*cum in verba nulla ambiguitas est, non debet admitti voluntatis quaestio*,’ zeker voor onze militaire wetten eene uitzondering hebben toegelaten. Zonder twijfel zou hij echter bij dat voorschrift van interpretatie gewezen hebben op den plicht van den wetgever, om zulke wanredactiën ten spoedigste te doen verdwijnen.

Overgaande tot de eigenlijke toelichting van het crimineel wetboek, bespreekt de schrijver bij elk artikel de moeielijkheden, die zich in de praktijk hebben voorgedaan; hier en daar wordt ook een enkele vraag besproken, waarover bij ons nog geen rechterlijke beslissingen gevallen zijn. Alleen interpretatief te werk gaande, levert de schrijver geene kritiek. Uit zijne opstellen, in het tijdschrift ‘Themis’ voorkomende, bemerken wij echter, dat ook hem de zoo gepaste verontwaardiging vervult, welke een ieder, die met de militaire wetten in aanraking komt, moet gevoelen. Aan die verontwaardiging wordt echter in het hier besproken werk geen lucht gegeven. Hij schreef een toelichting, bestemd voor officieren. - Het gevolg van deze laatste omstandigheid is, dat niet ieder onderwerp behandeld is met die volledigheid, waarmede de schrijver, had hij voor een meer uitgebreid publiek geschreven, zeker zou zijn te werk gegaan. Zoo wordt, om slechts één voorbeeld aan te halen, het groote vraagstuk van den samenloop der misdrijven en de opeenstapeling van straffen slechts in zoo verre bespro-

ken, dat personen, die nooit daarover gehoord hebben, zijn betoog gemakkelijk kunnen volgen. Van zijn standpunt uitgaande, heeft de schrijver daardoor geen ongelijk. Toch releveer ik hier deze omstandigheid volgaarne, omdat Mr. Pols, al is hij ook een tegenstander van de leer, dat de rechtsmacht van den militairen rechter in het algemeen beperkt moet blijven tot de militaire delicten, hierdoor stilzwijgend bewezen heeft, het gewicht te erkennen van het voornaamste argument, dat voor die leer gegeven wordt, n.l. de niet-rechtskundige opleiding der militaire rechters. Mij dunkt, dat, wanneer hij zelf, in de gelegenheid zijnde het een of ander vraagstuk naar hartelust te bespreken en duidelijk te maken, oordeelt, dat de officieren hem dan nog niet zullen begrijpen, het ook niet wenschelijk kan vinden, dat die zelfde officieren aangaande dat zelfde vraagstuk een rechterlijke beslissing zullen nemen.

Toen de militaire wetten gemaakt zijn, zag de wetgever zelf in, dat door de voorgestelde inrichting dikwijls vonnissen geveld zouden worden, strijdende met alle rechtsbeginselen. Daarom beval hij, dat het Hoog Militair Gerechtshof alle mogelijke vonnissen van de krijgsraden moest goedkeuren. In de praktijk blijft ook zeer zelden eene zaak, waarin een rechtspunt te behandelen is, buiten appèl. Daardoor wordt bewezen, dat niemand zeer veel vertrouwen stelt in rechtspraak der krijgsraden. Wanneer de militaire rechtspraak verkeerd is, wanneer vonnissen geveld worden, die met gezonde rechtsbeginselen strijden, dan geschiedt zulks betrekkelijk tegen den wil van den rechter. Eens en vooral, wanneer ik spreek over den militairen rechter, dan bedoel ik daarmede alleen de krijgsraden. Het Hoog Militair Gerechtshof, als niet uitsluitend uit militairen bestaande, blijft bij deze beschouwingen buiten sprake.

Een van de oorzaken, waarom de rechtspraak der krijgsraden, zoowel bij de land- als bij de zeemacht somtijds zoo veel te wenschen overlaat, is de weinige bekendheid van de officieren met het militair recht. Zoowel bij de Militaire Akademie te Breda, als bij de korpsen, wordt aan de studie van dat vak slechts een gering aantal uren gewijd. De aanstaande officieren leeren den hoofdinhoud van het militair wetboek kennen, maar van een grondige kennis is geen sprake. Zij memoriseren een uittreksel uit dat wetboek, en kunnen het, even als de reglementen, als een van buiten geleerd lesje, opzeggen, zonder dat zij in den geest van dat wetboek in 't minst zijn in-

gedrongen. Houdt men nu in het oog, dat de pas benoemde officier, misschien zoodra hij in de dienst treedt, over leven of dood van een beschuldigde zal hebben te oordeelen, en dat hem elke waarlijk wetenschappelijke rechterlijke opleiding ontbreekt, dan blijkt het terstond, dat die studie bij ons zeer verwaarloosd is. Ik zal hier niet op nieuw ter sprake brengen de vraag, uit welke personen een krijgsraad moet bestaan, noch ook een meer permanenten krijgsraad verdedigen; doch ik wil er alleen op wijzen, dat de personen, die leden van den krijgsraad zijn, beter op de hoogte moeten wezen, dan tegenwoordig het geval is. - Welke zijn nu de hulpmiddelen, die den officier ten dienste staan? - Eigenlijk niets anders dan een boekje van den kapitein Pel, dat een merkwaardige overeenkomst heeft met het dictaat van den hoogleeraar in het militair recht bij de militaire akademie, en alleen een eenvoudig uittreksel uit het militair wetboek bevat.

Het is daarom een bij uitstek gelukkig denkbeeld van Mr. Pols geweest, een bewerking van het geheele crimineel wetboek voor het krijgsvolk te lande te leveren. De officieren, die met meer kennis van zaken in den krijgsraad willen oordeelen, hebben nu de gelegenheid, om zich die kennis te verschaffen. In een werk, dat aangenaam en bevattelijk geschreven is, kunnen zij leeren, tot welke menigvuldige vragen en onzekerheden een juiste toepassing van dat crimineel wetboek aanleiding geeft. Daardoor zullen zij ook beter leeren inzien, dat het militair strafrecht niet zulk een gemakkelijk vak is, als zij zich somtijds inbeelden; en, de moeielijkheden leerende kennen, zullen zij natuurlijk een meer nauwgezette studie daaraan wijden: zij zullen niet langer met zich zelven tevreden zijn, indien zij een uittreksel van buiten kennen. De eerste stoot moet echter door de regeering gegeven worden: zij zorge voor een grondiger opleiding. Wordt in andere vakken misschien te veel van den officier gevergd, en leert hij zaken, die hem in de praktijk nooit ofte nimmer te pas zullen komen, van den anderen kant leert hij van het militair recht veel te weinig. Algemeene, oppervlakkige notiën te bezitten, dat is niet genoeg. Zoo zal, om een voorbeeld te kiezen, de nieuw benoemde officier gewoonlijk de verschillende gevallen, waarin volgens ons crimineel wetboek verraad gepleegd wordt, achter elkaâr vlot kunnen opnoemen, hetgeen hoegenaamd geen nut heeft. Maar vraagt men den officier, welke de kenmerken zijn van de mis-

daad van verraad, dan zal hij misschien een oppervlakkige definitie, die hij uit de handleiding van Pel of uit zijn dictaat van buiten geleerd heeft, kunnen opzeggen, maar het ware begrip ontbreekt hem te eenen male. - In 't vervolg echter zal Mr. Pols hem te hulp komen. Hij leze nauwkeurig en oplettend de inleiding vóór den derden titel, en een veel juister begrip, dan hij vroeger hebben kon, zal hij nu verkregen hebben. Dat is juist het groote nut van het werk, dat ik thans bespreek. De officier zal meer leeren doordringen; hij zal de rechtszaken dieper leeren inzien, en zich niet meer bepalen tot een oppervlakkige letterkennis. Het militair recht zal begin van leven voor hem verkrijgen; tot nu toe was het een doode wetenschap.

Werd het door Mr. Pols juist ingezien, dat een toelichting van het crimineel wetboek ontegensprekelijk noodig was, en bij vele officieren van harte welkom zoude zijn, zoo is het van den anderen kant te betreuren, dat hij zich tot een toelichting bepaald heeft. Want wat zal voornamelijk kennis van het militair recht geven? Niet alleen, dat men wete, wat de wet zegt, en wat deze of die bepaling beteekent; maar vóór alles en in de eerste plaats is daartoe noodig, te weten, waarom de wetgever dat gezegd heeft, waarom die bepaling verkeerd of goed is. Wanneer men, in welken tak der rechtswetenschap dan ook, alleen weet, wat in de wet staat, dan blijft die studie droog en weinig onderhoudend. Gaat men evenwel de *ratio legis* na; toetst men de voorkomende bepalingen aan de rede, aan de rechtsbeginselen, aan de billijkheid; onderzoekt men, of een voorschrift werkelijk nut heeft, dan wordt die studie aangenaam; eerst dan ziet men in, welke edele drijfveren aan elke goede wetsbepaling ten grondslag liggen; eerst dan leert men het recht in zijn volle grootheid kennen; eerst dan bezit het, in den waren zin des woords, een leven.

Is het in het algemeen waar, dat in elken tak der rechtswetenschap niet alleen het *wat*? maar vooral ook het *waarom*? moet worden aangetoond, met betrekking tot het strafrecht geldt deze bewering wel in de eerste plaats. In het burgerlijk-, in het handels-recht is sprake over de goederen en bezittingen der individu's; alle vragen dienaangaande lossen zich op in een onderzoek naar 't *mijn en dijn*. Maar in het strafrecht is dat geheel anders. Daar geldt het meer den mensch, als verstandelijk, zedelijk individu; daar geldt het zijn persoon, zijn vrij-

heid, zijn leven. Het begrip van eigendom is eene notie, die zelfs de dieren, in meerdere of mindere mate, met den mensch gemeen hebben; het begrip van misdrijf onderscheidt ons geheel van de redelooze wezens. Ik aarzel niet, het strafrecht een eerste plaats te geven onder al de takken der rechtswetenschap. Een onderzoek naar den grond, den aard en het goed- of afkeurenswaardige is daar meer dan ergens noodig. En dit nog des te meer bij het militair recht, omdat door den exceptionelen aard de reden eener bepaling somtijds niet zoo dadelijk voor de hand ligt, en juist datgene goedkeuring verdient, wat, oppervlakkig beschouwd, door afkeuring getroffen zoude worden.

Daarenboven heeft een bloot interpretatieve behandeling van een militair strafrecht, zoo achterlijk en afkeurenswaardig als het onze, nog dit tegen, dat men bij de interpretatie nu eens aan den letter der wet blijft hangen, dan weêr den letter geheel wegredeneert, en alleen vraagt naar de bedoeling. Van het laatste haalde ik hierboven reeds een voorbeeld aan. Ook van het andere uiterste wensch ik, uit het werk van Mr. Pols, een sprekend voorbeeld aan te wijzen.

Van al de voorschriften in het crimineel wetboek voorkomende, is er misschien geen enkel, dat bij een eerste lezing zoo eenvoudig schijnt, als de regel, in art. 18 vastgesteld, dat ‘wanneer een militair meer dan een delict, hetzij burgerlijk, hetzij militair, begaan heeft, hem alleen die straf zal worden opgelegd, welke bij de wet, op de zwaarste der misdaden door hem begaan, gesteld is.’ Toch is er wellicht geen enkel artikel, dat tot zoo veel moeielijkheden aanleiding geeft. Vooreerst deze: Als een militair een burgerlijk en een militair misdrijf pleegt, dan zal het veeltijds zeer lastig zijn, juist te bepalen, welk van die beide misdrijven het zwaarste is, dewijl geen verband bestaat tusschen de straffen van het militair- en die van het burgerlijk of algemeen strafrecht, en de straf alleen toch de zwaarte van het delict bepaalt. Mr. Pols heeft getracht een rangschikking te maken, door inschuiving van de militaire straffen in de straflijst uit den *Code Pénal*. Voor zooverre de zwaardere straffen betreft, is hem dat *taliter qualiter* gelukt, alhoewel elke rangschikking, niet door den wetgever gemaakt, uit haren aard arbitrair moet wezen. Tusschen de mindere militaire en de correctionele en politie-straffen erkent hij evenwel, dat geene vaste rangorde naar de specifieke zwaarte te maken is, en dat

alleen de morele appreciatie den rechter tot leiddraad zal kunnen strekken. Daarvan zijn soms vreemde verschijnselen het gevolg geweest. Één voorbeeld, uit de rechtspraak van het Hoog Militair Gerechtshof ontleend, wil ik aanhalen, onder uitdrukkelijke verklaring evenwel, dat alleen de militaire wetgever, geenszins de rechter, de schuld is van die tegenstrijdigheden: Desertie uit de infirmerie, strafbaar met slagen, het afnemen der kokarde, en detentie, is beschouwd een minder zwaar misdrijf te zijn dan misbruik van vertrouwen, strafbaar met gevangenzetting van 2 maanden tot 2 jaar en een geringe geldboete. Daarentegen werd aangenomen, dat hij, die kleêren, hem van gouvernementswege ten gebruike gegeven, verkoopt, en die daarvoor met slagen of detentie strafbaar is, een zwaarder misdrijf begaat, dan hij, die een magistraatspersoon, in de waarneming zijner bediening, geslagen heeft en daarvoor met een gevangenzetting van 2 tot 5 jaar gestraft kan worden. Vergelijkt men deze beide uitspraken met elkander, dan volgt daaruit, dat (aangezien het meerdere ook het mindere in zich sluit) gevangenzetting van 2 maanden tot 2 jaar en geringe geldboete een zwaardere straf is dan gevangenzetting van 2 tot 5 jaar. Zulke absurditeiten wettigt, ik zou bijna zeggen: wil de militaire wetgever!

Maar ter zake. Art. 18 wil, dat worde opgelegd ‘de straf, welke bij de wet op de zwaarste der misdaden gesteld is.’ Wanneer de beide misdrijven, die den beklaagden te laste gelegd worden, niet gelijktijdig worden vervolgd, dan zit in die woorden de grootste moeielijkheid. Mr. Pols zegt daarover slechts zeer weinig (blz. 104). Twee gevallen kunnen zich voordoen. Veronderstellen we vooreerst, dat het eerst vervolgde misdrijf het zwaarste is, dan mag, volgens de woorden van art. 18, alleen de straf, op dat misdrijf gesteld, worden opgelegd. Neem aan, dat tegen dat misdrijf een maximum van drie jaren kruiwagenstraf is bedreigd, doch dat den schuldigverklaarde slechts twee jaar wordt opgelegd. Nu komt het tweede misdrijf in behandeling. Van de straf, op het zwaarste gesteld, is nog één jaar kruiwagenstraf overgebleven. Vat men nu het artikel volgens de letter op, dan kan de rechter voor dat tweede misdrijf, hetzij een diefstal of welk ander delict dan ook, strafbaar volgens den *code pénal*, een jaar kruiwagenstraf opleggen. Maar dan handelt men in strijd met den algemeenen rechtsregel, dat geene straf wegens een misdrijf kan worden opgelegd, dan die door de wet bedreigd is; *nulla poena sine lege*. Een andere

dan de door den *code pénal* bedreigde straf mag de rechter dus niet uitspreken; maar dán legt hij weêr niet op ‘de straf, bij de wet op 't zwaarste misdrijf gesteld.’ - Is daarentegen het eerste delict het minst zware, en is de veroordeeling in kracht van gewijsde gegaan, dan moet die veroordeeling blijven bestaan, en de schuldig verklaarde moet de straf ondergaan. Nu komt het zwaarste delict in onderzoek; wordt de aangeklaagde ook daaraan schuldig verklaard, dan zal hij volgens art. 18 gestraft kunnen worden tot zelfs met het maximum der straf, op dat misdrijf gesteld. De beide veroordeelingen moeten blijven bestaan; maar dan heeft men ook thans weder tegen art. 18 gehandeld, en dat wel door deze eenvoudige oorzaak, dat de rechter, het eerste, minst zware delict straffende, niet weten kon, dat later nog een tweede en zwaarder delict ontdekt zoude worden, en dat dus art. 18 zou moeten worden toegepast. - Mr. Pols nu beweert gaafweg, dat zich in de praktijk het vreemde verschijnsel kan voordoen, dat men, door het artikel toe te passen, in strijd daarmede geraakt. Maar die strijd kan voorkomen worden, mits men niet, even als de schrijver hier gedaan heeft, aan den letter der wet blijve hangen. Geeft men namelijk aan art. 18 eene ruimere uitlegging, dan zal wetsschennis niet langer een noodzakelijkheid worden en zelfs geheel voorkomen zijn. Elke wet moet worden uitgelegd naar den geest en de bedoelingen des wetgevers, zonder letterknechterij. Die militaire wetgever, hij moge soms zeer vreemde zaken bedoeld hebben, kan toch nooit geacht worden, een wetsschennis gewild te hebben. Een vrijere uitlegging, die dit belet, strookt dus daarom alleen reeds beter met den geest der wet: daarom wil ik de woorden: ‘De straf, op 't zwaarste misdrijf gesteld’ opvatten, als of er staat geschreven: ‘een straf, gelijk aan die, welke op 't zwaarste misdrijf gesteld is.’ Spreekt men volgens deze uitlegging recht, dan heeft de rechter, die het tweede misdrijf straffen moet, eenvoudig na te gaan - het eerst gestrafte misdrijf zij het zwaarste of het lichtste -, welke straf reeds opgelegd is, en welke nog kan opgelegd worden, voor dat men een straf verkrijgt even groot als die op het zwaarste misdrijf is bedreigd. De eenige tegenwerping, welke mij omtrent deze opvatting gemaakt is, is, dat de latitude voor den rechter veel te groot wordt, en dat hij voor de wettige straf elke andere zoude in kunnende plaats stellen; doch deze tegenwerping meen ik te kunnen ontzenu-

wen, door dáárop te wijzen, dat men elke uitlegging van een wet overeenkomstig de algemeene rechtsbeginselen moet toepassen. De rechter zal dus weder door den hierboven aangehaalden regel: *nulla poena sine lege*, gebonden zijn, en alleen die straf mogen opleggen, welke door de wet tegen het delict is bedreigd. De vrije opvatting van art. 18, toegepast volgens de algemeene beginselen van het strafrecht, voorkomt dus strijd, onrechtvaardigheid, ongelijkheid en wetsschennis, en zal dus wel boven de letterlijke opvatting van Mr. Pols te verkiezen zijn.

Doch ik verlaat het terrein der bijzonderheden, om weêr tot de algemeene beschouwingen terug te keeren. Eene bloot interpretatieve bewerking van een wetboek heeft nog dit tegen, dat men van tijd tot tijd afwijkt van het gestelde programma, en zich zelven niet gelijk blijft. Wanneer eene wetsbepaling twee uitleggingen gedoogt, dan zal, om de beste van beide te kiezen, dikwijls een kritische beschouwing noodig zijn. Waar dan ook dit geval zich voordoet en waar, bij voorbeeld, een letterlijke opvatting zoude strijden met het gevoelen van Mr. Pols, daar komt hij, door middel van kritische beschouwingen en door op de billijkheid te wijzen, ongemerkt tot eene andere, vrijere uitlegging. Somtijds erkent de schrijver, dat hij kritiek gemaakt heeft, en, onder uitdrukkelijke bijvoeging, dat die beoordeeling eigenlijk niet in zijn werk te huis behoort, verontschuldigt hij zich bijna voor wat hij heeft geschreven. Maar op andere plaatsen sluipt de kritische beschouwing stil binnen, zonder dat door den schrijver melding wordt gemaakt van dit verschil van bewerking; de kritiek wordt dan binnengesmokkeld. Is dit in een rechtsgeleerd werk, voor juristen geschreven, geen groot bezwaar, meer van gewicht wordt het, indien men een rechtsgeleerd werk voor militairen schrijft. Zij zullen niet overal de kritiek van de toelichting onderscheiden, dewijl zij in de meening verkeeren, dat ze alleen een toelichting zullen verkrijgen, en er daarom niet op bedacht zijn, overal de kritiek uit de toelichting te visschen. Zijn zij er echter op voorbereid kritiek en toelichting beide te vinden, dan zullen zij bedachtzaam te werk gaan, en daardoor bij de toepassing der wet minder falen.

Het is op grond van deze beschouwingen, dat ik liever gezien had, dat de kritische opmerkingen, die de schrijver in Themis heeft gegeven, in dit werk een plaats gevonden hadden, en dat toelichting en beoordeeling overal hand aan hand waren

gegaan. Daardoor zou 's schrijvers werk, dat nu alleen tot een meer juiste toepassing der strafwet kan brengen, een veel edeler roeping vervuld hebben. Het zou dan niet, zoo als thans het geval is, van den officier alleen een militair-*strafwets*-geleerde maken, doch, wat veel meer waard is, de officier zou dan militair-*strafrechts*geleerde kunnen worden, en met veel meer kennis van zaken en juistheid van inzichten kunnen oordeelen. En daardoor zou een groot doel bereikt worden: de officier zou namelijk meer belangstelling gaan toonen voor de vervulling der rechterlijke plichten, die op hem rusten. Wanneer wij er op letten, dat het tot nu toe uitsluitend rechtsgeleerden zijn geweest, die over het militair recht schreven (het boekje van kapitein Pel toch blijft, als alleen een uittreksel behelzende, bui ten sprake); wanneer wij zien, dat zóó het militair recht bij ons slechts eenzijdig ontwikkeld wordt, dan blijkt het terstond, dat een samenwerking van het militair met het burgerlijk element in dezen wenschelijk, ja, noodzakelijk is. ‘Daar zijn - schrijft afkeurend de Roo van Alderwerelt - menschen in het leger, die ongaarne die belangstelling van burgers in militaire zaken zien en daarvan ongetwijfeld de nadeeligste gevolgen voorspellen.’ Maar als de burgers èn bij ons, èn in België, waar nog steeds onze militaire wetten van kracht zijn, geen belangstelling voor het militair recht hadden getoond, wat zouden wij dan thans op 't gebied van het militair recht bezitten? - Geen enkel werkje, hoe klein dan ook! Alle geschriften daarover zijn afkomstig van burgers, en niemand zal toch durven beweren, dat die geschriften nadeel hebben berokkend.

Men zal mij tegenwerpen, dat een militair nooit over militair recht zal kunnen schrijven, omdat, al is hij nog zoo doorkneed in het militair recht, het hem toch ontbreekt aan de kennis der algemeene rechtsbeginselen. Deze tegenwerping, waarvan de officieren zelve de gegrondheid erkennen, geldt echter alleen met het oog op de rechterlijke opleiding, die de aanstaande officier tegenwoordig verkrijgt, en die ik hierboven reeds afkeurde. Zoo even krijg ik in handen het werkje van de Heeren Huart en Salmon, officieren van administratie bij de marine, bevattende aanteekeningen op de militaire wetten voor de marine. Waar eene uiteenzetting of bespreking van algemeene rechtsbeginselen noodig is, maken zij een uittreksel of geven zij een aanhaling uit de bekende ‘algemeene beginselen van strafrecht’ van Mr. van Deinse; en komt een meer ingewikkelde vraag

ter sprake, dan ‘veroorloven zij zich niet die vraag te beantwoorden, maar laten die aan de rechtsgeleerden over’ (blz. 26). In de inleiding zeggen zij, ‘dat niemand van hen een werk van rechtsgeleerden aard mag verwachten: daartoe achten zij zich niet geroepen, en dit kan ook niet van hen verlangd worden.’ Maar dit is juist het ongeluk. De officieren moeten rechtskundige uitspraken doen; zij moeten de rechtsbeginselen in toepassing brengen, en zij erkennen zelve, dat zij daarmede geheel onbekend zijn. Uit die erkenning volgt natuurlijk, dat de aanstaande officieren niet uitsluitend in het militair recht onderricht moeten worden, doch dat daarmede gepaard moet gaan grondig onderwijs van de voornaamste rechtsregelen, die immers bij elke militair-rechterlijke uitspraak in het oog gehouden moeten worden.

Zoo heb ik, als van zelf, gewezen op een tweede oorzaak, waardoor de rechtspraak der krijgsraden somtijds zoo verkeerd kan wezen. Vraag bijvoorbeeld aan een officier, wat een misdrijf is. Deze, die niet op de militaire akademie is geweest, zal u het antwoord schuldig blijven, want ‘dat staat niet in de handleiding van Pel.’ Gene, die zijn onderricht op de akademie ontvangen heeft, zal beweren, dat men misdrijf noemt ‘elk door de wet verboden bedrijf;’ want dat heeft hij uit zijn dictaat zóó van buiten geleerd. In de vorige eeuw leerde Bentham dat ook; maar sedert heeft men ingezien, dat er tal van handelingen, door de wet verboden, bestaan, die toch geen misdrijf zijn; dat men niet alleen door een bedrijf, maar ook door een nalatigheid misdrijf kan plegen, en zoo voorts. De enkele officier, die een juist begrip van misdrijf bezit, heeft dat aan eigen studie en onderzoek te danken. - Nog dezer dagen heb ik een paar bewijzen gezien, dat de denkbeelden van recht, onpartijdigheid, enz. den militairen veeltijds niet duidelijk voor den geest staan. Ik kan niet nalaten, die bewijzen hier mede te deelen.

Een militair, die een zeker misdrijf begaan had, werd door zijnen chef voorgedragen uit den militairen dienst ontslagen te worden. De minister van oorlog evenwel verlangde, dat die militair, om tot een afschrikkend voorbeeld van anderen te dienen, eerst gedurende twee jaren in de klasse van discipline geplaatst zoude worden, en slechts na verloop van dien tijd tot ontslag zou worden voorgedragen. Zoo gebeurde het ook. De disciplinaire correctie, door den minister van oorlog ver-

langd, werd den soldaat opgelegd, en na verloop van de twee jaren werd een nieuwe voordracht tot ontslag uit den dienst opgezonden. Maar ziet, dat ontslag werd geweigerd op grond dat, volgens den minister van oorlog, diezelfde soldaat voor datzelfde misdrijf nu nog voor den krijgsraad terecht moest staan. Men houde wel in het oog, dat hier niet de auditeur, oordeelende, dat het bedreven feit een misdrijf daarstelde, waarvoor de beklaagde voor den krijgsraad gebracht moest worden, dientengevolge de zaak aan den krijgsraad ter beoordeeling wenschte te zien toegewezen; want dan zou de behandeling der zaak, hoe ongelukkig ook voor den beschuldigde, regelmatig geweest zijn. Maar dezelfde persoon, die eerst den soldaat disciplinair had laten straffen, en zeer zwaar had laten straffen, verlangde, dat daarna nog een straf door den krijgsraad zou worden opgelegd; dezelfde persoon wil, dat de militair voor één en 't zelfde misdrijf twee straffen zoude ondergaan. Moge van het standpunt van een auditeur een dusdanige handeling te verdedigen zijn, de minister van oorlog mag nooit openbaar aanklager wezen. Van zijn standpunt strijdt de handeling met de rechtvaardigheid.

Een tweede feit is mij ter kennis gekomen, en wel nopens het gebeurde met een der officieren, die onlangs voor een raad van onderzoek geweest zijn. Het gerucht had zich namelijk verbreid, dat die officier, in het bijzijn van andere personen (nl. drie andere officieren en een burger) een soldaat had mishandeld. In de voordracht van den kolonel kommandant van het regiment, waartoe de officier behoorde, om hem voor een raad van onderzoek te brengen, komt woordelijk de volgende merkwaardige phrase voor: ‘Ik heb den wachtmeester kommandant der brigade maréchaussée alhier gestationneerd, verzocht, op de meest kiessche wijze daaromtrent een onderzoek te willen instellen. De officieren, die bij het voorgevallene zijn tegenwoordig geweest, zijn daarom niet ondervraagd geworden.’ Een *kiesch* onderzoek beteekende dus bij dien kolonel: een *eenzijdig, partijdig* onderzoek. Vreemde logica! Gelukkig werden die drie officieren door den raad van onderzoek gehoord, met dat gevolg, dat de aangeklaagde verklaard is niet schuldig te zijn aan hetgeen hem ten laste was gelegd. Door dat zoogenaamd kiesch onderzoek heeft de kolonel het aan zich zelven te wijten, dat de officier onschuldig verklaard is aan datgene, wat in diezelfde voordracht genoemd wordt een ‘hoogst laakbaar gehouden gedrag, waardoor de waardigheid van den

officiersrang en de krijgstucht is aangerand.' Doch daar is het niet bij gebleven. De minister van oorlog, waarschijnlijk niet erg tevreden over die uitspraak, heeft, alweêr 'op een kiesche wijze', aan de officieren van het regiment, waarbij de vrijgesprokene diende, doen bekend maken, dat, hoewel die luitenant was vrijgesproken van de hem te laste gelegde feiten, zijn gedrag in het oog van den minister toch hoogst laakbaar was, en dat hij, minister, hoopte, dat de jeugdige officier zich door een volgend goed gedrag weêr de achting van zijne mede-officieren zou verwerven, die - hij zou het zelf moeten toegeven - nu door zijne gedragingen geschonden was[1]. Daardoor bewijst dus de minister niet alleen, dat hem aan de uitspraken van de raden van onderzoek niets gelegen was, maar hij geeft zelfs te kennen, dat ook de officieren aan die uitspraken geen gewicht behoeven te hechten!

Verscheidene officieren hebben mij verklaard, dat als tegen een misdrijf een bepaalde straf, b.v. een kruiwagenstraf voor den tijd van *drie* jaar, zonder meer of minder, is bedreigd, en geen enkele verzachtende omstandigheid aanwezig is, zij toch, indien zij die straf voor te zwaar houden, een kruiwagenstraf voor den tijd van één of twee jaren zullen opleggen. Zij miskennen een der eerste rechtsregelen: dat de rechter zich door geen persoonlijke overwegingen en door geene naar zijn inzien te groote gestrengheid der wet mag laten verleiden tot wijziging van een wettelijk voorschrift; *judex est servus legis*.

Het gevolg van die onbekendheid met de eerste rechtsregelen is tweederlei. In de eerste plaats kan het gebeuren, dat de officier te zeer zal blijven hangen aan de letter der wettelijke bepalingen; hij zal de woorden der wet lezen, daarbij nooit durven vragen naar de bedoelingen van den wetgever, en een verkeerde toepassing der wet kan daarvan dikwijls het gevolg wezen. De officier vraagt dan niet, wat de wet wil: hij wordt een machine, een automaat. - Anderen daarentegen zullen te weinig op de wet letten; zij zullen alleen hun persoonlijk gevoelen volgen; zij zullen noch vragen wat de wetgever gezegd, noch wat hij gewild heeft. Die officieren schen-

1 Daar deze order den officieren niet schriftelijk is medegedeeld, doch hun alleen door voorlezing bekend gemaakt is, sta ik er niet voor in, dat ik de *woorden* zelven heb gebruikt. Ik moest op het geheugen der toehoorders vertrouwen, en heb den indruk weêrgegeven, dien de order gemaakt heeft op hen, die bij de voorlezing assisteerden.

den de wet, en worden - ik zou bijna zeggen - autocraat. Eindelijk zullen zij, die de wet naar den geest en de bedoelingen willen toepassen, zelven toegeven, dat zij niet in staat zijn dien geest juist te leeren kennen; zij zullen den auditeur om raad vragen, en de praktijk is daar, om te bewijzen, hoe dikwijls het personeel gevoelen van den auditeur in het vonnis wordt uitgedrukt, hoe dikwijls de auditeur feitelijk ook rechter is. - Dat alles zijn verkeerdheden, die de officieren zelve erkennen, en waarvan zij volstrekt de schuld niet dragen. Het verwijt dienaangaande moet in de eerste plaats treffen onzen militairen wetgever, die onbruikbare wetten gedurende meer dan een halve eeuw laat bestaan; en in de tweede plaats het gouvernement, dat zoo weinig zorg besteedt aan de opleiding der aanstaande officieren in dit belangrijke vak.

Volgens legerorder van 21 Februari 1825 moet ieder officier een exemplaar van het militair wetboek bezitten. Van een groot aantal officieren, aan wie ik gevraagd heb, of zij dat wetboek in hun bezit hadden, heeft één mij het crimineel wetboek voor het krijgsvolk te lande kunnen toonen, dat hij, voor meer dan vijf-en-twintig jaren, van de akademie had medegebracht; één ander had de twee deelen van het militair wetboek (de provisionele instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof ontbrak). ‘Hij had het geluk gehad dit stuk onder zijns vaders papieren te vinden.’ Geen der anderen heeft mij één enkel militair wetje kunnen vertoonen. - Komen de officieren in den krijgsraad, dan ligt daar gewoonlijk één militair wetboek tot hun gebruik; de auditeur toont hen dan aan, welke artikelen, naar zijn inzien, op het behandelde geval toepasselijk zijn. De leden van den krijgsraad kunnen nu, te huis komende, niet bedaard nagaan, of die voordracht der kwestie door den auditeur hun juist voorkomt, en of zij een ander artikel vinden, dat naar hun inzien beter in de zaak past, want..... zij hebben zelfs geen wetboek! En zij kunnen er geen koopen, want ze zijn uitverkocht!! Daarom is het plan, dat bij den uitgever Akkeringa te Leeuwarden bestaat, om het militair wetboek met de daarin gebrachte wijzigingen op nieuw uit te geven, een hoogst gelukkig denkbeeld te noemen, en velen hopen met mij, dat aan dat plan spoedig gevolg gegeven moge worden[1].

1 Deze hoop werd reeds vóór het afdrukken dezer bladzijden verwezenlijkt.

Dat het militair recht onder de officieren zoo bijzonder weinig kundige beoefenaars vindt, is, zeide ik, voornamelijk te wijten aan het gouvernement, hetwelk zoo weinig zorg besteedt aan het onderwijs van dat vak. *L'appétit vient en mangeant*. Wat doet nu ons gouvernement, om dien honger op te wekken? - Als we in het oog houden, dat de beginselen van elk vak moeielijk zijn, en veel hebben van dien zuren appel, waar we eerst fiks doorheen moeten bijten, vóór dat we hem lekker vinden, dan antwoordt men: 'Bitter, bitter weinig!' - In de aanschrijving van den minister van oorlog, d.d. 20 December 1854, N°. 13 B, wordt het wenschelijk genoemd, dat de adspiranten voor het officiers-examen, in algemeene trekken, eenigermate bekend zijn met de militaire rechtspleging, vermits zij, tot officier bevorderd, al dadelijk geroepen kunnen worden, om in eenen krijgsraad zitting te nemen. Neen! men moest het niet wenschelijk noemen, dat de officier in algemeene trekken eenigermate bekend zij met de rechtspleging; doch men moest vorderen, dat hij goed bekend zij èn met de rechtspleging èn met het strafrecht. De macht over leven en dood van den medemensch mag den officier op zóó losse schroeven niet gegeven worden. - Aan de akademie te Breda krijgen de kadets gedurende *één* jaar één uur per week les in het militair recht: dit maakt, dewijl men de examens, den kamptijd en het verlof van dat jaar moet aftrekken, een totaal van.... schrikt niet!.... ongeveer vijf en dertig uren! En van die uren gaat nog af al de tijd, besteed aan responsies en diktéren. Men geeft den hoogleeraar dus waarlijk niet veel gelegenheid om te onderwijzen[1]! *De plus fort en plus fort*! Op het instituut voor de marine wordt aan het onderwijs in het militair recht besteed een totaal van.... schrikt wederom niet!.... *nul* uren! want de aanstaande officieren van de marine krijgen *geen* les in het militair recht! En de krijgsraden buiten gaats, tesamengesteld uit die officieren, oordeelen zonder hooger beroep. Ik geloof zeer gaarne, dat de winden op de zee somtijds wonderen kunnen doen; maar dat de kennis van het militair recht dien officieren daar zal komen aanwaaien, komt me toch wel wat al te wonderlijk voor.

1 En dit is des te meer te bejammeren, daar hij, ook door de werkzaamheden bij den auditeur-militair bij den krijgsraad te Breda, die hij tijdens de Belgische revolutie vervuld heeft, zoo goed als iemand in staat zoude zijn een grondig onderricht te geven, en zijne praktische bekwaamheden hem daarbij zeer ten dienste zouden staan.

Ziet daar, wat het gouvernement doet voor het onderwijs in het militair recht!

En wat moest het doen?

Ik resumeer: Geen oppervlakkige kennis van een gedeelte, maar grondige kennis van het geheele militair recht worde gevorderd. Daarbij worde kennis van de algemeene strafrechtsbeginselen verplichtend gemaakt. Dan zal de militaire rechtspraak zonder twijfel verbeteren; dan zal een groote stap gedaan zijn tot ontwikkeling van den Nederlandschen officier; dan zal hij het gewicht beter leeren begrijpen van zijne rechterlijke verplichtingen; dan zal hij niet meer loopen aan den leiband van den auditeur; dan zal eindelijk de officier een zelfstandig oordeel verkrijgen over het militair recht. - Maar wacht! zou ik daar niet ongemerkt de reden gevonden hebben, waarom ons gouvernement die meerdere ontwikkeling van den aanstaanden officier tegenhoudt, althans volstrekt niet aanwakkert? Is men misschien ook bang, dat de officier dan meer dan ooit het onhoudbare van het militair recht zal gaan inzien, en met meer aandrang om verbetering zal gaan vragen?

Elk officier weet nu, dat ‘het militair wetboek slecht is.’ Vraagt men evenwel naar bewijzen, dan worden gewoonlijk een paar artikelen aangehaald, waarvan de strafbepalingen vreemd of met elkander strijdig zijn, of wel men wijst op het gemis van verdediging voor den krijgsraad. Doch den meesten officieren is het niet bekend, dat ‘het systema van militaire justicie’, zoo als het militair wetboek bij de invoering genoemd werd, geheel onsystematisch is; dat de eerste rechtsbeginselen met voeten getreden worden; dat overal twijfel, duisternis en onzekerheid heerschen; dat tallooze bepalingen onvolledig zijn; dat... maar waar zou ik ophouden, indien ik alleen de algemeene verkeerdheden in het militair recht wilde aantoonen? Genoeg; als de officieren door grondiger opleiding dat alles inzagen, dan zouden ook zij herziening gaan eischen, en de bestaande wetten hevig gaan afkeuren en bestrijden. In het algemeen toch zijn het ook hier weder uitsluitend burgers, die hunne stem hebben doen hooren, en die telkens bij hernieuwing dezelfde eischen herhalen; doch de burgers hebben geen direct belang bij de herziening: men laat hen dus maar praten. Verkregen nu echter de officieren een meer volledige kennis van het militair recht, dan zouden zij zich ook met die herziening gaan inlaten en daarop aandringen; en dan zou het er erger uitzien; want dan

zou ontevredenheid gaan heerschen bij hen, die een direct belang bij die zaak hebben, en, hadden zij eens hunne stem verheven, dan zouden zij niet zoo gemakkelijk tot zwijgen gebracht kunnen worden; dan zou de regering wel tot een herziening moeten overgaan; die zoude onvermijdelijk worden.

In de Tweede Kamer werd reeds meermalen op herziening aangedrongen. Steeds werd het zelfde stereotype antwoord gegeven: ‘Het militair recht kan niet herzien worden vóór dat het burgerlijk strafrecht herzien zal zijn.’ Toen bij de beraadslagingen over de begrooting van het Departement van Oorlog op 29 November jl. die vraag door den Heer Jonckbloet wederom ter sprake was gebracht, heeft de Heer J.K. van Golstein, bij afwezigheid van den Minister van Justitie, het den Minister van Oorlog gemakkelijk gemaakt, en ook als zijne meening te kennen gegeven, ‘dat men nog langen tijd naar herziening zal moeten wachten, zoo lang men niet slaagt om de vereischte hervorming in de burgerlijke strafwetgeving en strafrechtspleging tot stand te brengen.’ De Minister van Oorlog refereerde zich aan de woorden van dezen spreker.

Wanneer men eenigszins opziet tegen de groote moeielijkheden, die een herziening met zich zal brengen, dan begrijp ik, dat het gouvernement, om een excuus voor het langdurige uitstel te geven, zich, even als zijn voorgangers reeds meermalen gedaan hadden, achter het hierboven medegedeelde beweren verschuilt. Maar ik begrijp niet, dat de Tweede Kamer dit excuus telkens zoo gewillig en geloovig aanneemt. Ik voor mij ben van oordeel, dat het argument geheel van kracht ontbloot is. - Om dit te bewijzen, veronderstel ik een oogenblik, dat wij een nieuw, goed militair wetboek gekregen hebben. Is de toestand in dat geval beter dan tegenwoordig, dan volgt daaruit, dat de waarde van het argument geringer is dan het nut eener herziening. Eén van beide zal nu gebeuren: òf we krijgen *spoedig* een nieuw wetboek van burgerlijk strafrecht, òf we krijgen het *niet spoedig. Tertium non datur*.

Zoo als de zaken zich thans laten aanzien, zullen wij vooreerst nog geen nieuw algemeen strafwetboek krijgen. Men schijnt aan den *Code Pénal* met zijne wijzigingen gewend geraakt te zijn; ten minste men hoort slechts zelden klachten: reden genoeg voor een gouvernement, om de zaak te laten rusten. Welnu, wanneer wij nog eenige jaren blijven voortleven, of beter: voortsukkelen onder den *Code Pénal*, en het militair wetboek is ge-

heel op de hoogte van den tijd gebracht, dan bezitten wij een zeer achterlijk algemeen strafwetboek, dat niet in overeenstemming is met een goed actueel militair wetboek; thans bezitten wij dat zelfde achterlijke algemeen strafwetboek, dat evenmin in overeenstemming is met een nog achterlijker militair wetboek. Wij hebben aldus de keuze tusschen òf twee achterlijke wetboeken òf één goed en één achterlijk. Ik geloof niet, dat die keuze moeielijk zal zijn.

Doch als wij nu, tegen alle verwachting in, spoedig een nieuw algemeen strafwetboek verkregen, dan zou de moeilijkheid ook gering zijn; want als van daag de Kamers een militair wetboek aannemen, waarin zij eenige algemeene rechtsregelen huldigen met betrekking tot het begrip van misdrijf, van poging, van recidive, enz., dan zullen zij morgen in het algemeen strafwetboek geen andere beginselen aangaande diezelfde begrippen huldigen. Zóó spoedig zullen zij niet van opinie veranderen. Er zal dus overeenstemming, geen strijd zijn. Alleen zou door de niet gelijktijdige behandeling gemis aan verband tusschen de beide strafstelsels gevoeld kunnen worden. Doch ook aan dat bezwaar zou men te gemoet kunnen komen, hetzij bij de behandeling van de algemeene strafwet zelve, hetzij, door dadelijk na de aanneming daarvan, een klein wijzigings-wetje op het militair wetboek te maken. Dan was de geheele zaak geschikt. Een juichtoon zou opgaan niet alleen bij het leger, maar bij allen, die in dat leger eenig belang stellen. De ouders zouden gelukkig zijn, dat met de vrijheid, met het leven hunner kinderen niet meer zoo roekeloos werd omgegaan. Algemeene dankbaarheid zou het loon der regering wezen.

Het geheele bezwaar van de niet-overeenstemming tusschen de beide wetboeken kan dus met wat goeden wil zeer gemakkelijk uit den weg geruimd worden. Daarenboven betreft die overeenstemming alleen de hoofdbeginselen. Al het overige staat op zich zelf. Het militair recht is niet een gedeelte van het algemeen strafrecht, maar vormt eene uitzondering daarop. Misdrijven, die in het algemeen strafwetboek onbekend zijn of een anderen aard hebben, worden in het crimineel wetboek voor het leger behandeld; van overeenstemming kan dus daarbij geen sprake zijn.

Maar er is meer. Het is niet alleen het militair strafwetboek, dat herziening behoeft, maar evenzeer de rechtspleging. Al wil men nu beweren, dat het militair strafrecht niet vóór het

algemeen strafrecht herzien kan worden, dan is die bewering toch in geen geval ook op de rechtspleging toepasselijk. Immers welk nieuw wetboek van strafvordering wij ook krijgen, zoo zal dit op de militaire rechtspleging toch niet den minsten invloed kunnen uitoefenen, aangezien de wijze van onderzoek der misdrijven en de geheele strafvervolging geheel en al van de algemeene moet afwijken. Of de zaken voor den krijgsraad in het openbaar of met gesloten deuren behandeld moeten worden; of de beschuldigde voor den krijgsraad van een verdediger voorzien moet zijn; of de auditeur een veelhoofdig wezen moet blijven, zoo als hij tegenwoordig is, dat zijn vragen, die tot een nieuw algemeen wetboek van strafvordering in geene betrekking staan, en onafhankelijk daarvan beantwoord moeten worden. Het gouvernement heeft dan ook geen verontschuldiging gegeven, waarom het reglement op de rechtspleging niet herzien wordt. Daarvoor bestaat ook geen verontschuldiging.

Vooral in de tegenwoordige tijdsomstandigheden, met het oog op de immorele Europeesche politiek, nu wij een oorlog, een broederoorlog zagen voeren, die alleen verlangen naar onwettige uitbreiding van macht en grondbezit tot aanleiding heeft; nu niets of niemand ons meer een goeden waarborg geven kan, dat wij niet onverwachts in een krijg gewikkeld worden, nu springt meer dan ooit de noodzakelijkheid van een spoedige herziening in het oog. Het behoort tot de mogelijkheden, dat ons braaf Nederlandsch leger weldra strijdvaardig zal moeten zijn. Dan is het te laat. Het leger en, in de gegeven gevallen, ook de burgers, zullen weêr beheerscht worden door die zelfde afgekeurde wetten, die tijdens de Belgische revolutie reeds zoo veel lijden hebben veroorzaakt; en het zal dan weêr, even als toen, noodzakelijk zijn, dat geheime circulaires, instructiën en aanschrijvingen worden uitgevaardigd, waarin den bevelhebbers gelast wordt, deze en die artikelen *niet* na te leven. Dan zullen weêr die zelfde onwettige middelen gebruikt worden; dan gaat men eigenmachtig te werk en geeft bevelen, die alleen, in den vorm van nieuwe wetten, door de wetgevende macht mogen worden daargesteld; dan gelast men den bevelhebbers wederom, meineedig te zijn, en dat alles om - ik moet het ware woord noemen - schandalen te voorkomen.

Misschien oordeelt men, juist met het oog op de bestaande omstandigheden, dat het voor een geheele herziening nu reeds te laat is; of misschien meent men, dat door nu plotseling een

geheel nieuw militair wetboek te doen samenstellen en in behandeling te brengen, de wetgever gevaar zoude loopen, een wet aan te nemen, waarin door haastige bewerking en behandeling vele gebreken zouden kunnen zijn ingeslopen; misschien zoekt men in het lange stilzitten een argument, om nog langer stil te blijven zitten; misschien beweert men thans tijd noch gelegenheid te hebben, om *alles* te doen, en doet men-daarom - *niets*. Ook dat zou ik afkeuren en die gevolgtrekkingen zou ik bestrijden. Verbeterd, herzien *moet* er worden; de regeering zelve erkende het. Kan men nu niet alles doen, dan moet men toch zóó veel doen, als men kan. Al begon men nu ook alleen met den onzin, die in het militair wetboek voorkomt, daaruit te lichten en de tastbare ongerijmdheden op te heffen, reeds dan zou men een goed werk verricht hebben. Maar men kan wel iets meer doen: De beschuldigde voor den krijgsraad is nagenoeg geheel van verdediging ontbloot; het gevolg hiervan is, dat somtijds de auditeur nevens den rol van openbaar aanklager ook dien van verdediger vervult; daarom geve men den beschuldigden het recht, zich òf in alle òf in bepaald aangewezen gevallen door een verdediger te doen bijstaan. - Openbaarheid van de militaire rechtspleging worde ingevoerd. - Terwijl elk soldaat, onderofficier, luitenant of kapitein, die door den krijgsraad veroordeeld is, in den regel bij het Hoog Militair Gerechtshof in appèl kan komen, en zijne zaak dus in twee instantiën kan laten onderzoeken, staan de hoofd-officieren ook in eersten aanleg voor dat Hof te recht, en is voor hen geen hooger beroep overgelaten. Ook aan die groote ongelijkheid moet men te gemoet komen. - De zinlooze bepaling van art. 272 van het reglement op de rechtspleging, en in het geheel alle artikelen, waarbij de jurisdictie van den militairen rechter thans *quasi* wordt geregeld, moeten geheel veranderd en verbeterd worden, opdat het niet langer noodig zij, eene uitlegging der wet te blijven behouden, die ten eenenmale strijdt met de bewoordingen. - Aangaande desertie moeten nieuwe bepalingen gemaakt worden, opdat niet langer als desertie gestraft behoeft te worden een vergrijp, dat dien naam en die straf volstrekt niet verdient. - Men schaffe de straf van slagen bij het leger te lande geheel af: iedereen erkent de wenschelijkheid daarvan.

Maar genoeg voorbeelden. Deze en dergelijke veranderingen zijn onontbeerlijk. De aanneming van zulk een wijzigingswet

zal zeker meer nut medebrengen, dan alle beloften aangaande een geheele herziening, die toch misschien in jaren nog niet vervuld wordt. Iedereen zag die beloften zeker liever spoedig vervuld; doch kan dat niet, dan moet men met een halven maatregel tevreden zijn: beter één vogel in de hand dan tien in de lucht; beter een half ei dan een leêge dop.

Ook de regeering en de vertegenwoordiging zien dat zoo in, Ten bewijze daarvan heb ik eenvoudig eenige woorden aan te halen uit de memorie van toelichting, in 1854 gevoegd bij het ontwerp, houdende verandering in de bestraffing van misdrijven. ‘Meermalen’ - zoo lezen wij daar - ‘zijn pogingen aangewend om een nieuw strafwetboek daar te stellen, en wenschte de regering in dit deel der wetgeving verbetering aan te brengen. Het heeft een onderwerp van rijpe overweging bij haar uitgemaakt, of zij aan het oordeel der vertegenwoordigers een geheel nieuw strafwetboek zou aanbieden, dan wel zich voorloopig bepalen zou tot het voordragen van eenige wijzigingen. Het valt niet te ontkennen, dat eene zoogenaamde eindregeling velen wenschelijk zal toeschijnen, maar de regering acht daartoe het oogenblik niet geschikt.... In dezen toestand is het raadzaam, wettelijk slechts datgene te bestendigen wat de ondervinding geleerd heeft, dat daarvoor vatbaar is, en zich nog niet te wagen aan het daarstellen van een geheel nieuw wetboek. De tegenwoordige voordragt is een *eerste* stap op dezen weg.’ Een ieder ziet terstond in, hoe goed deze woorden in den mond der regeering zouden passen, bij de aanbieding van een ontwerp, houdende de noodzakelijkste veranderingen in het militair wetboek. Men mag vertrouwen, dat de regeering zal inzien, dat zulk een *eerste* stap voor het militair recht thans veel noodzakelijker is, dan de eerste stap, dien in 1854 het algemeen strafrecht gedaan heeft. Mocht die hoop vervuld worden!

Ten slotte nog een kort woord aan Mr. Pols. - De geachte schrijver zal bemerkt hebben, dat ik er mij voornamelijk toe bepaald heb, naar aanleiding der verschijning van zijn werk, eenige algemeene beschouwingen aangaande ons militaire recht te leveren, en dat ik mij geene beoordeeling van zijnen belangrijken arbeid ten taak gesteld heb. Ik heb aan een eenvoudige aankondiging de voorkeur gegeven, eensdeels dewijl de aard van dit tijdschrift geen juridische beoordeeling zou toelaten, anderdeels dewijl ik overtuigd ben, dat ook zonder aanprijzing, zonder beoordeeling zijn gewichtig werk het doel bereiken zal,

hetwelk hij zich daarmede heeft voorgesteld. Zijn werk voldoet aan ‘het verlangen, dat bij zeer velen bestaat, zich de mogelijkheid geopend te zien, eenige meerdere kennis van het militaire strafrecht te bekomen.’ Door de dankbare erkenning van de Nederlandsche officieren zal hij ruimschoots beloond worden voor de moeite en de zorg, die hij aan zijnen arbeid besteed heeft. Door zijne benoeming tot auditeur-militair heeft hij ook van regeeringswege de erkenning verkregen van de groote talenten, die hem boven velen onderscheiden. Met verlangen wordt het tweede deel van zijnen arbeid te gemoet gezien, dat voor de praktische bruikbaarheid van zijn werk voorzeker niet het minst belangrijke zal wezen. In zijne benoeming hebben wij gelukkig een waarborg, dat de kundige schrijver nog langen tijd zijne beste krachten zal blijven toewijden aan de beoefening en de verbetering van ons zoo achterlijk militair recht.

Breda, Juni 1866.
Mr. H. VAN DER HOEVEN.

Homerus.

Niet licht zal er een dichter gevonden worden, die op zijne natie een zoo algemeenen en blijvenden invloed heeft uitgeoefend als Homerus. Eeuwen na zijn dood, toen reeds de dramatische poëzie haar bloeitijd bereikt had, bestonden er niettemin letterkundigen, die van de voordracht zijner gedichten uitsluitend hun werk maakten; de opvoeding van den Atheenschen knaap ving met Homerus aan; de beschaafde Athener kende zijne zangen van buiten; er waren Grieken, die de geheele Ilias en Odyssé, te zamen zeven en twintig duizend verzen, konden opzeggen; de eerste dramatische dichter beroemde er zich op, dat zijne voortbrengselen slechts brokken waren van den rijken disch, door den vader van het epos gespreid, en Aristoteles meende, dat Homerus het eerste voorbeeld van dramatische nabootsing gegeven en in zijn Margites den grondslag voor de komedie gelegd had. Met beroep op zijn gezag werden godsdienstige en zedekundige vraagstukken uitgemaakt; hij toch teekende beter wat schoon en goed was dan Chrysippus en Crantor. En de tegenwerking van de wijsgeeren, een Xenophanes, Heraclitus en Plato, bewijst juist dat zijn invloed op de zedelijkheid groot was. De Homerische poëzie was een orakel, dat zelden antwoord schuldig bleef; want hij had ‘over genoegzaam alle menschelijke en goddelijke zaken gedicht’; de godenleer was door hem vastgesteld en overgeleverd. En toen veel ongerijmd bleek, wat uit zijne voorstellingen in de godsdienst was overgegaan, werd de allegorische interpretatie uitgevonden als een middel om zijn aanzien te redden. Ilias en Odyssé waren tot aan het Alexandrijnsche tijdvak niet zoozeer het voorwerp der aesthetische kritiek als wel het modél, aan welks voortreffelijkheid niet licht iemand het waagde te twijfe-

len. Den ‘dichter’ aan de kaak te stellen, zooals Zoïlus deed, was eene heiligschennis, die op bevel van Ptolemaeus Philadelphus den beoordeelaar den kruisdood zou hebben berokkend. In den regel getuigde dan ook de kritiek, die de Alexandrijnsche letterkundigen (en inzonderheid de *ἐνστατιχοί* en *λυτιχοί*) op hem toepasten, voor de buitengewone achting en de bijna kleingeestige zorg, die men den meester van het epos meende verschuldigd te zijn. De invloed van Homerus op dichters van allerlei soort en leeftijd was zoo groot, dat eene volledige behandeling van dat onderwerp bijna eene geschiedenis van de Grieksche poëzie zou worden.

Met deze algemeene nauwkeurige kennis van de gedichten stonden de berichten omtrent den dichter in geen verhouding. Het kan geen verwondering baren, dat aan den oudsten dichter is wedervaren wat aan zoovele andere, betrekkelijk jongere, als daar zijn Archilochus, Tyrtaeus, Ibycus, Simonides, zelfs Pindarus is overkomen, dat zijne geschiedenis namelijk door fabelen is opgeluisterd; maar wel vreemd is het, dat reeds in de oudste berichten omtrent zijn leeftijd een verschil van verscheidene eeuwen bestaat en tal van steden zich de eer toeeigent zijne geboorteplaats te zijn. Daarenboven is zijn leven schraal van inhoud en flauw van omtrek. In dezen staat van zaken is, wanneer wij den persoon van Homerus, zijn vaderland en leeftijd wenschen te leeren kennen, de veiligste weg om van de gedichten zelven - wij bedoelen de Ilias en Odyssé, die door de ouden zonder uitzondering aan Homerus worden toegekend - uit te gaan en te onderzoeken wat uit hun inhoud en vorm over den vervaardiger kan worden afgeleid. Beginnen wij met het onderscheid tusschen beide heldendichten in 't oog te vatten. Het onhoudbare der bestaande overlevering aangaande den persoon van Homerus zal ons dan spoedig blijken.

De Ilias is het gedicht van den oorlog, de Odyssé dat van den vrede. Daarmede is de toon en stijl van elk der beide gedichten in overeenstemming. De taal van de Ilias is krachtig en gespierd, niet zelden verheven. Te regt mocht da Costa zingen, al is het ook dat wij hem zijn blaasinstrument gaarne ten gevalle van de Homerische Oudheidkunde zouden hebben geschonken:

De harmony der schallende trompetten
Wanneer Homeer zijn forsche krijgsluit slaat
Wien zal ze 't hart niet in vervoering zetten,
Daar ze Ilium doet siddren op de maat?

De Odyssé is geleidelijk en kalm. Terwijl de goden en helden van de Ilias boven den dichter staan, die zich van den afstand der eeuw, toen een sterker geslacht leefde, wel bewust is, is het alsof zij in de Odyssé van hun voetstuk zijn afgedaald tot de gemeenzaamheid met den gewonen mensch en in zijn kring verkeeren. De avonturen van Ulysses bedoelen niet bewondering en geestdrift te verwekken en worden met eene kalmte verhaald, die alleen het gevolg kan wezen van eene zeer veelvuldige behandeling; de mythen zijn sprookjes geworden. De dichter van den oorlog gloeit van geestdrift, wanneer de gefronste wenkbrauw van Zeus den Olymp doet schudden of Poseidon van Samothrace in vier schreden Aegae, op veel dagreizen vandaar gelegen, bereikt, terwijl straks de zee blijde voor den wagen haars meesters wijkt[1]. In de Odyssé verschijnen de goden zoo niet in de gedaante van, althans vergelijkbaar met dieren. Pallas zet zich onder 't gevecht van Ulysses met de vorsten op Ithaca als eene zwaluw op den dwarsbalk aan het einde van de zaal; elders vliegt zij weg als een vogel; op eene enkele plaats[2] neemt zij tot verbazing van de aanwezigen de gedaante van een arend aan. Wel zetteden zich ook voor Troje eens Athene en Apollo als lammergieren op een ‘geweldigen eik van vader Zeus’ neder om zich te vermaken in 't gezicht van de gelederen van Grieken en Trojanen, die daar als de rollende golven van de onstuimige zee achter elkaâr geschaard in de vlakte gelegerd zijn[3], maar behalve dat de uitvoering door de bijkomende omstandigheden aan de plaats van de Ilias meer dichterlijke waarde geeft, is ook in de Odyssé regel wat in het andere gedicht niet dan uitzondering is. Er is in de Goden van de Odyssé minder dichterlijke waarheid. In de Ilias zijn hunne gestalten frissche scheppingen van de phantasie, in de Odyssé hebben zij minder aanschouwelijkheid en zijn zij meer alledaagsch. Om de zucht tot het vreemde te bevredigen worden reuzen en toovergodinnen, Circe, Calypso, Polyphemus onder de goden vermengd, terwijl

1 Il. XIII. 10.
2 III. Od. 372.
3 Il. VII. 59.

de dichter van de Ilias, met de Olympiërs ingenomen en geheel met hen vervuld, bij zijne toehoorders dezelfde bewondering voor hen verwacht. Zelfs waar zijne beschrijving van de godenmaatschappij op den Olymp kinderlijk naïef is, gaat daarmede toch iets verhevens gepaard, wat in de Odyssé niet voorkomt. Zoo groot, zegt Zeus in 't achtste boek, is mijne macht, goden en godinnen! dat indien gij mij met een gouden keten van den Olymp wildet neêrtrekken, ik met de keten u allen en aarde en zee zou ophalen en aan den top van den Olymp vastbinden. Hoe kinderlijk dit ook zij, er is toch in de voorstelling van een vast punt buiten de aarde en van een opheffen van geheel de wereld, op dien trap van ontwikkeling vooral waarop de Ilias staat, iets buitengewoons. Vraag overigens niet, hoe aarde en zee hangen kunnen aan den top van een berg, die zelf op die aarde rust. Er bestaat hier eene afwijking van de gangbare voorstelling van de Ilias. Gewoonlijk is daar de Olymp met zijn besneeuwde kruin en diepe rotsspleten een gewone berg; maar in de Odyssé smelten het heldere uitspansel en de Olymp in de voorstelling ineen. Eene eeuwige kalmte en helderheid heerscht er, nooit valt er sneeuw of regen; een wolkelooze aether en een schitterende glans omringt dat verblijf der Goden (Od. VI. 42). Die schildering is meer geestelijk, gelijk dan ook de Goden van de Odyssé in den regel minder onstuimig en zinnelijk zijn. En zoo kan men, gelijk werkelijk geschied is, beweren dat het standpunt van de Odyssé minder anthropomorphistisch en zedelijk hooger is. Maar het is juister te zeggen, dat zij op dit punt minder aanschouwelijk is en minder dichterlijke waarde heeft. De ondeugende Goden van de Ilias zouden wij niet willen missen, met opoffering dan van den goeden hinkenden Vulkaan, van de pruilende Aphrodite, die uit den strijd gewond terugkeerende volgens Here ‘zeker haar hand heeft gekrabd aan een gesp van eene harer gunstelingen,’ ook van de ondeugende en steeds tot tegenspraak bereide Athene. Die stoute kinderen op den Olymp van de Ilias zijn boeiend omdat zij karakter hebben. In de Odyssé zijn de twisten in den hemel gestild, niet omdat de dichter zedelijker zijn wil, maar omdat hij ten gevolge van het standpunt, waarop hij staat, zijne verbeelding minder vrij kan laten werken. De hooge ingenomenheid met de goden is reeds eenigszins verkoeld. De godenbeelden hebben minder sprekende uitdrukking, omdat de omtrekken door veelvuldige be-

handeling minder scherp geworden zijn. Athene is in de gedaante van Mentes en Mentor het verpersoonlijkte overleg en komt zeer nabij aan een verstandig mensch. Hare verandering in een vogel is een voorspel van den tijd, toen de goden zich alleen door de vlucht der vogelen zichtbaar openbaarden. Gaat de voorstelling omtrent de goden in dezen geest verder, dan zullen er weldra slechts koude figuren over zijn zonder waarheid en aanschouwelijkheid, minder menschelijk maar ook tevens karakterloos. Dit onderscheid in godsdienstige ontwikkeling is in 't oog vallend en voor het verschil van Ilias en Odyssé nog meer afdoend dan de omstandigheid, dat in sommige bijzonderheden een materiëel verschil bestaat, hoe belangrijk dit overigens ook zij; dat in de Odyssé Hermes en niet, zooals in de Ilias, Iris, als bode der Goden optreedt, en dat Hephaestus in de eerste Aphrodite, in de laatste een der Chariten tot echtgenoot heeft. Wil men het feit dezer verschillende godsdienstige ontwikkeling niet willekeurig ter zijde stellen, dan kan men moeilijk volhouden dat Ilias en Odyssé één auteur hebben.

Soortgelijk verschil bestaat ook met betrekking tot de taal en de dichterlijke opsiering. De Odyssé is kalmer en bescheidener en zij heeft daarenboven hare eigene wendingen en spreekwijzen. Lange lijsten zijn er opgemaakt van woorden die alleen in de Ilias en alleen in de Odyssé voorkomen; deze zouden aanmerkelijk bekort worden, wanneer er werden afgetrokken de uitdrukkingen, die uit het verschil van onderwerp voortvloeien en slechts in een der beide gedichten *konden* te pas komen; maar ook na aftrek van deze blijven er genoeg over om niet bij de overigen (met Friedländer) aan toeval te denken. Of ligt er in den aard van het onderwerp eene reden waarom de denkbeelden *helpen en afweren* (*χραισμεῖν*, bijna twintigmaal in de Ilias) en *bezittingen* (*χρήματα*, meer dan tienmaal in de Odyssé) slechts in een der beide gedichten voorkomen? Waarom het woord *φθίνω verdwijnen* tot de Odyssé beperkt is? Waarom de bij een verhaal in dat gedicht vaststaande uitdrukking: ‘en ik zal niet verbergen’ (*οὐδ᾽ ἐπιχεύσω*) uiterst zelden in de Ilias gevonden wordt? Van een enkel woord, *δαίφρων*, is zelfs de beteekenis blijkbaar verloopen; de Ilias kent het den strijder toe, zoodat het daar - afgezien van de afleiding en oorspronkelijke kracht - feitelijk de beteekenis heeft van *krijgshaftig*, terwijl het in de Odyssé als eene alge-

meene aanwijzing van voortreffelijkheid den vreedzamen koning en den kunstenaar, ja zelfs de vrouwen siert.

In vergelijkingen is niet alleen de Ilias rijker - zij telt er tweehonderd, de Odyssé slechts veertig - maar ook is zij in de keuze der voorwerpen, die zij daartoe aanwendt, verschillend. De vergelijkingen van de Odyssé zijn juist, maar zelden verheffen zij het onderwerp. De Charybdis wordt met kokend water, Scylla met een hengelaar vergeleken; de gedoode vorsten stuiptrekken in hun bloed als visschen op het droge; de ontrouwe slavinnen, die opgehangen zijn, herinneren den dichter aan duiven, die in het net gevlogen, zich dood gesparteld hebben. Waar Ulysses op het beslissende oogenblik den boog spant, rekt hij de pees zoo gemakkelijk uit als de citherspeler een nieuwe snaar op zijn speeltuig zet. Maar in de Ilias worden de beelden ontleend aan de bruisende zee, de stormen, die haar tot op den bodem in beweging brengen, den strijd met de wilde dieren, het briesende paard, de kraanvogels, die aan de Pygmaeën dood en verderf aanbrengen. Wanneer Achilles, het hoofd in een lichtwolk gehuld, tegen het vallen van den avond eindelijk opstaat, om door zijne verschijning-alleen den schrik in de gelederen der Trojanen te verspreiden, dan is de glans, die van hem uitgaat als de van verre opgemerkte gloed der noodseinen van eene stad, die door de vijanden ingesloten is. Ook daar, waar de beelden meer alledaagsch zijn, is de behandeling daarvan in de Ilias en Odyssé geheel verschillend. In de eerste wordt de overeenstemming meer uitgewerkt, de vergelijking gaat gaarne tot beschrijving over; de Odyssé is korter, soms tot nuchterheid toe. De vrouw van Antiphates, den Laestrygoniër, wordt daar met drie woorden beschreven: groot als een bergtop (*ὅσην ὄρεος χορυφήν*, Od. X. 113). Anders in de Ilias. De vergelijking met een ezel is wel niet zoo laag als bij ons, maar op zich zelve niet geschikt om iemand te verheffen, en toch wanneer in de Ilias verhaald wordt, dat Aiax zoo noode uit den strijd week, terwijl de slagen der vijanden in grooten getale op zijn schild neêrkwamen, als een ezel, ongevoelig voor stokslagen, zich door knapen uit het korenveld laat verdrijven, terwijl hij zich intusschen aan het koren te goed doet en niet ophoudt voordat hij geheel verzadigd is[1], dan zijn er zoo vele punten van overeenkomst, en dan treedt de

1 Il. XI. 555.

hoofdzaak, het schoorvoetend terugtreden, zoozeer op den voorgrond, dat wij het onaanzienlijke der vergelijking geheel vergeten. De behandeling veredelt het beeld in plaats dat dit het onderwerp verlaagt. Meneläus laat zich van het lijk van Patroclus evenmin verdrijven als een vlieg, die telkens terugkomt om te steken (Il. XVII. 570). Maar ook hier is het derde der vergelijking zeer sterk in het oog vallend en treedt het beeld zelf in het verband niet te zeer op den voorgrond. In de Odyssé zijn deze vergelijkingen veel algemeener, en terwijl het verhaal dood kalm is, laten zij veelal geen anderen indruk na, dan dat zij aardig gevonden zijn. Ik vrees bijna den ouden bard door goed Hollandsch te spreken onrecht te doen, maar het is niet anders; in den nacht, die den aanslag op de Vorsten voorafgaat, is Ulysses zoo onrustig, dat zijn hart hem in de borst ‘blaft als een hond,’ en dat hij zich zoo dikwijls op zijn leger omkeert, als de worst, die spoedig gaar moet zijn, in den ketel gekeerd wordt[1]. De paal, die in het oog van Polypheem gezet wordt, wordt daarin gedraaid als de boor van den scheepstimmerman.[2]. Om kort te gaan, de vergelijkingen in de Odyssé zijn in overeenstemming met den geheelen gang en toon van het gedicht, niet waardig, niet verheven, maar waar en geestig uitgedacht. Beide gedichten verschillen ook in dit opzicht zoozeer, dat zij niet het werk van denzelfden zanger kunnen wezen. Want, wanneer men mocht meenen, dat dezelfde dichter zijn dichttrant naar het onderwerp gewijzigd had, dan zou men aan de alleroudste epische zangers veel meer studie, veel meer zelfverloochening toeschrijven dan in hun tijd kon worden verwacht; dezelfde dichter zou zijn dichterlijk talent hebben moeten bedwingen en zijne beelden wijzigen, zoodra hij de terugkomst van Ulysses bezong; meer nog, hij zoude een geheel anderen stijl en gedeeltelijk eene andere taal hebben moeten gebruiken. Want er is niet maar een verschil van meer of minder dichterlijk vermogen, te verklaren uit den ouderdom des dichters; er zijn geen sporen van afmatting in de Odyssé. Het verhaal heeft een rustigen gang en is over 't geheel nét ineengezet en con amore en recht vermakelijk meêgedeeld, maar zelden neemt het een hooge vlucht. De Odyssé levert in hare nuchterheid, hare soms aan het proza grenzende kalmte en de soort van hare beelden eene tégenstelling tegen de Ilias.

1 Od. XX. 13, 25.
2 IX. 382.

Het verschil tusschen Ilias en Odyssé is dan ook niet gisteren of eergisteren opgemerkt, maar bijna van den tijd af dat de kritiek ontwaakte, was het eene herhaaldelijk behandelde vraag, welk van de beide gedichten het oudste was; de schrijver van het boek over het verhevene, die vroeger algemeen voor Longinus doorging, vergeleek de Odyssé met de ondergaande zon, en zag er het werk in van een oud man. De Chorizonten - de scheidenden, zij, die Ilias en Odyssé aan verschillende makers toekenden - vooral Xeno en Aristonicus, hielden daarom Homerus slechts voor den maker van de Ilias. Bij het veelvuldige gemis van historische kritiek in de oudheid is het meer te verwonderen, dat die meening is ontstaan, dan dat zij niet veel bijval heeft gevonden. Aan den persoon van Homerus hielden zich allen vast; kon hij niet beschouwd worden als de dichter van beide epopoeën, toch was hij het van de Ilias. Er bestaat echter niet meer grond waarom men den Homerus der overlevering, ‘den man van Chios’, liever voor vervaardiger van dat gedicht dan van de Odyssé zou houden. Veeleer moet men toegeven, dat met de erkentenis van het verschil van Ilias en Odyssé de geheele overlevering aangaande een zanger Homerus verdacht wordt. Mogelijk ware het, dat het jongste der beide gedichten op grond van den grooten roem van den vervaardiger van het oudste, hem was toegekend, en dat alzoo de Ilias waarlijk het werk was van Homerus. Maar met het oog op den aard van de Homerische poëzie en de wijze van hare overlevering zal ons zelfs dit niet waarschijnlijk voorkomen.

Dat er tegenstrijdigheid in de verschillende deelen van de Ilias bestaat is na de onderzoekingen van Lachmann niet te ontkennen. Ook in de Odyssé, die door Wolf nog in tegenstelling van de Ilias voor een wonderbaar zamenstel (admirabilis summa et compages) werd gehouden, hebben I. Bekker, Köchly, Kirchhoff, W. Ribbeck en Hennigs, bijzonderheden aangewezen, die de eenheid storen. Naar onze meening zal men er evenmin in slagen om alle ongelijkmatigheden weg te redeneeren als de onmogelijkheid van zeker oorspronkelijk plan te bewijzen. De Ilias is meer dan een zuiver historisch gedicht, hetwelk door de zamenvoeging van stukken van verschillende dichters kan ontstaan. De ‘raad van Zeus’ (*βουλὴ Διός*) is een trek, die niet door de geschiedenis gegeven was, eene dichterlijke schepping, die door een groot deel van het gedicht heenloopt. Tien jaren duurde de oorlog voor Troje, maar de

handeling van de Ilias vult nauwelijks vijftig dagen, waarvan er nog negen vóor en tien na de eigenlijke handeling liggen. Hoe is het te verklaren, dat dit gedeelte alleen zoo nauwkeurig en zoo algemeen werd behandeld, indien niet één, boven de andere uitmuntende dichter daarin ware voorgegaan? De beleediging en toorn van Achilles (*μῆνις Ἀχιλλέως*) was een willekeurige greep uit den rijken fabelschat van den Trojaanschen oorlog; en toch werd vóor de Cyclici geen ander tijdperk van dien oorlog zoo bezongen, dat die behandeling tot de tijden van Pisistratus in aandenken bleef. Nu wordt die toorn van Achilles bijna overal in de Ilias vermeld (met uitzondering alleen van boek III en XII). Mogen ook al eenige *ἀριστεῖαι* oorspronkelijk tot andere deelen van den oorlog hebben behoord, toch hebben zij om in de Ilias eene gepaste plaats in te kunnen nemen eene vrij aanmerkelijke wijziging moeten ondergaan, omdat de grootste held van den oorlog, Achilles, volgens het plan van de Ilias vóor den dood van Patroclus niet mocht vermeld worden, zoodat de vreeselijke slag, die met boek IX aanvangt, waarin alle helden handelend optreden, zonder Achilles moet gestreden worden; die omwerkingen zouden niet zijn ondernomen, wanneer niet eene Achilleïs, de kern der Ilias, had bestaan. Zij zijn veel te groot dan dat zij aan Pisistratus en zijne ‘Orphische vrienden’ kunnen worden toegeschreven. Ook veronderstelt de arbeid der Cyclische dichters eene afgeslotene Ilias; het Homerische gedicht sluit met de woorden: ‘zoo bezorgden zij het lijk van den krijgshaftigen Hector’ (*ὣς οἵγ᾽ ἀμφίεπον τάφον Ἕκτορος ἱπποδάμοιο*), waarvan Arctinus, om daaraan zijne Aethiopis te kunnen aansluiten, maakte: zoo bezorgden zij het lijk van Hector, daarop kwam de Amazone, de dochter van den grootmoedigen moordenden Ares (*ὣς οἵγ᾽ ἀμφίεπον τάφον Ἕκτορος, ἦλθε δ᾽ Ἀμαζὼν Ἄρηος θυγάτηρ μεγαλήτορος ἀνδροφόνοιο*). Op soortgelijke wijze waren de Cypria, die de vroegere voorvallen van den oorlog behandelden, tot het begin van de Ilias voortgezet, zoodat de Ilias vóor het begin der Olympiaden, waartoe de genoemde Cyclische gedichten gebracht worden, een afgesloten geheel vormde.

Pleit een en ander voor eene oorspronkelijke eenheid, er is van den anderen kant menige tegenstrijdigheid. Goethe[1] heeft beweerd dat de belemmeringen in de handeling (retardirende

1 An Schiller, III. 71. Nitzsch, Beiträge, S. 108.

Momente) in den aard van het epos liggen; maar de wijze waarop dezen in de Ilias zouden aangewend zijn, vermeerdert de spanning van den lezer niet. Na de beleediging, die Achilles ontvangen heeft en de belofte van Zeus aan Thetis, dat hij haar zoon in 't gelijk zal stellen door aan de Trojanen de overwinning te verleenen en de Grieken te noodzaken om den versmaden held om uitredding te smeeken, staat de handeling geruimen tijd stil. Ware er beslist voordeel aan den kant der Trojanen, dan zou de belofte van Zeus vervuld zijn geweest; dolven zij het onderspit en praalden de Grieken met het zonder Achilles behaalde voordeel, het zoude althans grievend voor den held zijn geweest en er zou, terwijl het medelijden voor den hoofdpersoon ware opgewekt, eene belemmering hebben plaats gehad, die met den aanleg van het gedicht strookte. Maar geen van beide geschiedt; het tweegevecht tusschen Paris en Menelaus wordt door tusschenkomst van Aphrodite afgebroken zonder beslisten uitslag. Belemmeringen van eenigen omvang schijnen ook niet op hare plaats in een gedicht, dat bestemd is om stuksgewijze te worden voorgedragen. Zij kunnen alleen in verband met het slot in de eindelijke ontknooping goede werking hebben, even als een dissonant in de muziek gerechtvaardigd wordt door het welluidende akkoord, waarin zij wordt opgelost. Maar bij de voordracht vernamen de toehoorders na de eigenlijk vreemde incidenten in den regel het slot niet, de zoogenaamde episoden zijn te groot. Van het tweede tot het zevende boek komen wij geene schrede verder. Dan treedt Hector overwinnend op; maar de dood van slechts drie niet eens zeer aanzienlijke Grieken, die in negen regels wordt medegedeeld en het onbesliste tweegevecht tusschen hem en Aiax motiveeren de verlegenheid, waarin zich de Grieken daarna bevinden, wanneer zij muur en gracht tot hunne verdere verdediging aanleggen, niet genoeg. Het moge den dichter vergund worden om eene groote menigte feiten in een kort tijdsbestek opeen te dringen; maar toch is bij de bekende wijze van overlevering der Homerische zangen, het gezantschap aan Achilles en de verkenning van de Trojaansche legerplaats in één nacht (boek IX en X), terwijl Ulysses aan beide deel neemt, zeer verdacht. Alles wat van het elfde tot het achttiende boek vermeld wordt, de heldenmoed van Agamemnon, het buiten gevecht stellen van hem en Diomedes en Ulysses, de strijd bij de gracht, het bestormen van den muur, de be-

raadslaging der Grieksche aanvoerders om terug te trekken, de verwonding en herstelling van Hector, het optreden van Patroclus, de strijd om zijn lijk - dit alles moge op één dag *kunnen* geschieden, maar waarschijnlijk is het niet, en wanneer Patroclus in het elfde boek bij de eerste nederlaag der Grieken door Achilles uitgezonden om hem spoedig den stand der zaken te berichten, terwijl het gevaar elk oogenblik klimt, in de tent van Eurypylus uit ons oog verdwijnt, om dan eerst in het zestiende boek aan de zijde van Achilles te verschijnen, wien hij dan *geen* bericht van zijn gezantschap geeft, dan is hier eene tegenstrijdigheid, die door geen gedwongen uitlegging kan worden uit den weg geruimd. Het is toe te geven, dat de Ilias niet met het bevredigen van Achilles kon eindigen, en dat de held ten laatste ook handelend moest optreden, maar daarom behoefde niet Hectors dood tevens zóo te worden voorgesteld, dat hij schier meer belangstelling wekt dan zijn vijand. In de Odyssé onderneemt Telemachus, op raad van Athene, eene reis naar Pylus en Sparta, waar wij hem in het vierde boek laten; daarna wordt Ulysses van het eiland van Calypso ontboden; acht en twintig dagen gaan er voorbij eer hij Ithaca bereikt; dan eerst (boek XV) keert Telemachus van Sparta terug, ofschoon hij zich reeds in het vierde boek, d.i. acht en twintig dagen vroeger tot de terugreis voorbereidde, en nu nog dreigt hem het gevaar door de lagen der Vorsten, die hem in het vierde boek gelegd werden. Die reis van Telemachus wordt voorafgegaan en gevolgd door twee raadsvergaderingen der Goden, waarin met betrekking tot Ulysses hetzelfde besloten wordt, zonder dat in de tweede met een woord van de eerste wordt melding gemaakt[1]. Het vermoeden ligt voor de hand, dat beide slechts verschillende redacties zijn van hetzelfde verhaal. Of de Telemachie - zoo kan Telemachus' reis genoemd worden - een zelfstandig gedicht is geweest, en zoo a, welke veranderingen zij heeft ondergaan om goed te passen in de Odyssé, kan niet met zekerheid gezegd worden; maar dat het epos van de terugkomst van Ulysses is uitgebreid met berichten over de terugkeer der helden na Troje's ondergang (*νόστοι*), die den hoofdinhoud van de Telemachie uitmaken, even als de Ilias met heldendaden (*ἀριστεῖαι*), is zeer natuurlijk. Voor 't overige is dat stuk in de zamenstelling van de Odyssé van uitnemende

1 Od. I. 26 en V. 3.

werking, gelijk dan ook in 't algemeen de oeconomie van deze veel volkomener is dan van de Ilias. Niettemin zijn allen het daaromtrent eens dat de wegvoering van de schimmen der Vorsten in het laatste boek een geheel bijzonder karakter heeft en ongepast is, en dat het onderwerp in het begin van 't eerste boek niet duidelijk noch volledig wordt uitgesproken. Tiresias geeft voorts in de zoogenaamde *νέχυια* eene voorspelling aan Ulysses, waarvan de vervulling buiten de grenzen van de tegenwoordige Odyssé ligt, wat te meer hinderlijk is, omdat deze voorspelling juist op het hoofdonderwerp, de herstelling van Ulysses in 't bezit van huis en have, betrekking heeft, en zoo geheimzinnig is, dat de lezer een oplossing verwachten moet: na den moord der Vorsten moet hij zich naar een volk begeven dat verre van de zee woont, totdat hem een wandelaar tegenkomt, die zegt dat de roeispaan, die hij (Ulysses) op den schouder draagt, een dorschvlegel is; dan kan hij naar zijn huis wederkeeren en tot in hoogen ouderdom leven[1]. Van dit alles komt niets tot vervulling, evenmin als, om dit in 't voorbijgaan nog aan te voeren, de voorspelling van den stervenden Hector aan Achilles in de Ilias vervuld wordt. Treffend is het wanneer Ulysses na het gezang van Demodocus over den Trojaanschen oorlog zijn gezicht bedekt en in stilte weent, maar wanneer weder (en wel in hetzelfde boek) Demodocus zingt en weder de Trojaansche oorlog door hem vermeld wordt en weder Ulysses weent,[2] dan ontstaat het vermoeden, dat wij hier met twee bewerkingen van dezelfde sage te doen hebben. In de herkenning van Ulysses en Penelope zijn sporen van twee voorstellingen van de verandering van Ulysses, die door elkaar geward zijn. Ulysses was volgens de oorspronkelijke sage slechts verouderd en gehavend; de geheele gedaanteverwisseling door Athene schijnt latere vinding te zijn.

Het wordt volkomen toegegeven, dat een gedeelte van deze ongelijkmatigheden en tegenstrijdigheden op eene andere wijze zoude kunnen verklaard worden. Maar ook al strekte zich deze mogelijkheid niet maar tot een gedeelte, maar tot alle zonder onderscheid uit, zoodat b.v. de nog geringe ontwikkeling van de poëzie, de onvolledige herinnering van het behandelde, bij een zoo lang werk vergeeflijk, of droomerigheid of welke andere eigenschappen men ook op het voetspoor van Horatius, den eeni-

1 Od. XI. 127, vlgg.
2 Od. VIII. 84 en 521.

gen Homerus zou willen toeschrijven (‘namque opere in longo fas est obrepere somnum’), eene voldoende oplossing aan de hand gaven, zelfs dan nog zoude de uitdrukkelijke getuigenis van de oudheid, dat de gedichten van Homerus langen tijd stuksgewijze zijn overgeleverd, niet maar eenvoudig mogen ter zijde gesteld worden. Met dit uitdrukkelijke getuigenis in de hand hebben wij het recht om het gebrekkige, wat er gevonden wordt, niet aan den dichter ten laste te leggen, maar het toe te schrijven aan eene onvolkomene samenstelling. Deze samenstelling nu was òf de onvolkomene herstelling van eene vroeger bestaan hebbende eenheid, òf wel de opbouw van een geheel uit losse stukken, die oorspronkelijk niet bestemd waren om aan elkaâr te sluiten. Tot eene van deze hypothezen komt men onvermijdelijk, wanneer men de bedoelde overlevering tot haar goed recht wil laten komen. Nitzsch, die aanneemt dat de Ilias en de Odyssé slechts weinig uitgebreid en in haar geheel steeds bekend zijn gebleven, doet dit niet, maar is dan ook genoodzaakt om het heerlijke betoog van Wolf over het gebruik van het letterschrift te bestrijden en tegen de getuigenis van Josephus eene gelijktijdige schriftelijke en mondelinge overlevering van den Homerischen tekst aan te nemen. Maar Wolf ís inderdaad niet weêrlegd, en de eenige plaats uit Homerus, die aan letterschrift herinnert (Il. VI. 168), waar van ‘verderfelijke teekens’ spraak is, bewijst juist door het duistere der uitdrukking, dat het gebruik van schrift Homerus niet gemeenzaam was. Het letterschrift is ongetwijfeld ouder, maar het algemeene gebruik dagteekent eerst van het ontstaan van de proza-literatuur. En nu is het onmogelijk dat een gedicht van eene zoo kunstmatige conceptie als de Odyssé, waar, bij twee parallel loopende handelingen, het verhaal telkens afgebroken moest worden om later weder op het juiste punt te worden opgevat waar het gebleven was, in zijne tegenwoordige uitgebreidheid en aanleg de vrucht is van een overoud zanger, die niet door inzage van het vroeger vervaardigde zich kon vergewissen, wat hij reeds vermeld had en waar hij den draad van het verhaal vroeger had los gelaten. Indien iemand meent, dat de oude dichter een zoo vast geheugen had, dan heeft hij ook geen recht om zich tot opheldering van tegenspraak in bijzonderheden weder op het gebrekkige van de herinnering te beroepen. Het is mogelijk, dat een zanger zich 27000 regels van bestaande liederen herinnert, maar dat hij twee epische gedichten

van dien omvang zelf vervaardigt, en bij het voordragen daarvan later zich aan het vroeger gedichte nauwkeurig houdt en niet veeleer nu en dan improvisator wordt, dit is o.i. onmogelijk; gedichten die zoo ontstaan moeten wel in een vloeibaren staat verkeeren, ten zij zij zich zeer streng aan de volgorde der geschiedenis of de vaststaande sage aansluiten. De berichten aangaande de onbekendheid van het letterschrift en de stuksgewijze overlevering steunen elkaâr wederkeerig zóo, dat er daaromtrent geen redelijke twijfel kan overblijven. Indien - en wij zijn volgens het bovenstaande genegen om dit aan te nemen - indien eene korte Achilleïs en eene Odyssé met weglating van de Telemachie en andere min noodzakelijke stukken de grondslag geweest zijn van den prachtigen bouw van Ilias en Odyssé, dan zijn deze kortere gedichten onder de handen der rhapsoden weldra uitgebreid en als een noodzakelijk gevolg bij de mondelinge overlevering is daaruit eene splitsing voortgekomen, totdat eene latere hand de disiecti membra poëtae, vermeerderd met vreemde toevoegsels en gedeeltelijk gewijzigd, op grond van de overlevering eener oorspronkelijke eenheid weder verzamelde.

Wat blijft er in dezen staat van zaken van Homerus' persoon over? Het staat te vreezen, dat hij ons *σκιῇ εἴκελος ἠ καὶ ὀνείρῳ* uit de handen glippe. Beschouwen wij de berichten omtrent hem van naderbij, dan zal het, hoop ik, niet veel inspanning vorderen, om tot de overtuiging te komen, dat zij het karakter der legende hebben. Homerus is blind geweest, even als de dichter van den hymnus aan Apollo, die ten onrechte voor Homerus doorging, even als Thamyris, als Demodocus, als Ossian en de zangers uit wier mond de Nieuw-Grieksche liederen zijn opgeteekend; hij heeft rondgezworven als Thamyris en andere barden, die de feestverzamelingen bezochten of aan de hoven der vorsten het lied brachten *ἥτις ἀκουόντεσσι νεωτάτη ἀμφιπέλοιτο*; hij heeft tot vergelding voor ontvangene gastvrijheid zijne gedichten ten geschenke gegeven; hij heeft volgens een bericht, dat eerst uit den tijd van Trajanus dagteekent, een wedstrijd met Hesiodus aangegaan. Onderwijzer was hij in denzelfden zin, als Tyrtaeus en andere dichters van liederen, die niet geschreven maar alleen mondeling medegedeeld worden, dezen naam dragen. De plaatsen waar hij vertoefde, en de personen, met wie hij in aanraking kwam, zijn juist

diegenen, die door zijne poëzie verheerlijkt zijn. Op Ithaca bezoekt hij Mentes en Mentor; Phemius, dien hij in de Odyssé invoert, was zijn stiefvader, die te Smyrna onderwijs in het schrijven en de muzenkunst gaf; Tychius, een schoenmaker te Neon Tichos, in de vlakte van den Hermes, neemt Homerus gastvrij op en zijn werkplaats is het tooneel, waarop; de Veldtocht van Amphiaraus en de Hymnen tot stand komen dezelfde Tychius wordt later uit dankbaarheid in de Ilias vermeld. De Phocaïs, een lokaal epos van Thestorides, wordt aan Homerus toegeschreven, die nu natuurlijk ook te Phocaea geweest is. Vandaar vertrekt hij om Thestorides, die hem zijne Phocaïs en de kleine Ilias ontvreemd en naar Chios medegenomen heeft, te achtervolgen. Terwijl de blinde zanger op Chios rondzwerft en op het geluid van eene kudde weidende geiten afgaat, ontmoet hij den herder Glaucus, die door 't geschenk van een zeer onbeteekenend versje voor hem gewonnen, hem aan zijnen meester Chius te Bolissus aanbeveelt; hij wordt de leermeester van Chius' kinderen en vervaardigt komische heldendichten; daar trouwt hij en krijgt twee dochters, waarvan de eene met een bewoner van Chios huwt. Op Samos bestonden een paar oude bédel-liedjes, waarmeê de jongens bij het feest van Apollo de deuren langs liepen; ook daarvan zoude Homerus de vervaardiger zijn geweest, toen hij van Chios op reis naar het eigenlijke Griekenland, te Samos aangeland was. Maar dat die liedjes, hoe aardig ook, met hunne vermelding van spoken en kwelgeesten, een geheel ander karakter hebben dan Ilias en Odyssé springt duidelijk in 't oog. Eindelijk moet de dichter nog Ios bezoeken; want de Inneming van Oechalië, die gewoonlijk aan Creophylus van Ios werd toegeschreven, moest ook voor het werk van Homerus doorgaan; maar dat Creophylus dat gedicht het eerst voorgedragen had, kon niet ontkend worden; daarom zou dan Homerus het aan Creophylus ten geschenke hebben gegeven. Ios was ook het eind zijner zwerftochten; de oude man zoude daar gestorven zijn uit spijt dat hij een hem door visschers voorgesteld raadsel niet zou hebben kunnen oplossen; verstandiger berichtgevers zeiden, dat hij tóch reeds ziek was!

Het is nutteloos hier nog andere bijzonderheden bij te voegen; het aangehaalde is voldoende om te bewijzen, dat er niets in de overlevering is wat eene individualiteit teekent, en dat de reizen zijn verzonnen om zijn leven met zijne poëzie in verband

te brengen en hem te doen voorkomen als vervaardiger van heldendichten, die hem vreemd waren. Alles wat in de epische literatuur uitmuntte, moest van hem afkomstig zijn. Er is bijna geene van de uitgebreide epopoeën, of zij wordt in eenige berichten aan Homerus toegeschreven. Hij heeft de hymnen vervaardigd. De Cercopen, de Zevenmaal Geschoren Geit (*ἑπτάπεχτος αἴξ*), de Margites - een antieke Tijl-Uilespiegel, - de Strijd der Spinnekoppen en die der Kraanvogels (*ἀραχνομαχία, γερανομαχία*), zeker satiren op eene Titanomachie, en de Muisen-Kikvorschen-krijg, eene soort van travestie van de Ilias, zijn van zijne hand, alsof het den dichter had kunnen invallen eene karikatuur op zijn eigen werk te schrijven. Zijn eigenlijke naam is Melesigenes, naar verschillende uitlegging de zoon van Meles of geboren bij den Meles, een riviertje bij Smyrna; dezen naam zou hij eerst later in het Aeolische Cyme voor dien van Homerus, (volgens eene zeer twijfelachtige uitlegging ‘de blinde’) hebben verruild. Zijn vader is of de genoemde Meles of Maeon (Maeonië is de oude naam van Lydië) of Telemachus, of Dmasagoras of Daëmon, zijne moeder de nymph Critheïs, of Metis, of Themisto, al welke namen nog gemakkelijk zouden kunnen vermeerderd worden; in zijn stamboom prijken Poseidon, Apollo, Linus, Orpheus, Atlas. Niets van dit alles luidt historisch. En toch hebben de steden van Griekenland met denzelfden ijver als waarmede de helden van Homerus over het lijk van den gevallen wapenbroeder strijden, elkander de eer van de geboorteplaats van Homerus te zijn betwist. Bekend is het versje van de zeven steden, die op die onderscheiding aanspraak maken (*ἑπτὰ πόλεις διερίζουσιν περὶ ῥίζαν Ὁμήρου, Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφών, Σαλαμίν, Ἴος, Ἄργος, Ἀθῆναι*). Maar wanneer men de verschillende lezingen van het tweede vers daarbij in rekening brengt, klimt dat getal tot elf. Niet onaardig is het epigram, waarin aan Homerus zelf de vraag wordt voorgesteld naar zijn geboorteplaats, en een antwoord door hem wordt geweigerd omdat hij overtuigd is, dat hij door zich voor éene stad te verklaren al de overigen zich tot vijanden zou maken. Het is opmerkelijk dat K.O. Müller nog heeft getracht al deze traditiën tot éene te herleiden. Smyrna hetwelk afwisselend in het bezit van Cymaeërs, Ephesiërs en Colophoniërs was, zag volgens hem Homerus geboren worden; Cyme, Ephesus en Colophon konden zich aldus die eer toekennen. Het is eene ijdele poging tot redding van de overleve-

ring, zooals er reeds oudtijds beproefd zijn. Cyme begreep zijn recht tegenover Smyrna niet vol te kunnen houden; men vond er op uit dat Homerus te Cyme ontvangen, maar te Smyrna ter wereld gebracht zou zijn!

Met het nevelachtige in de verschijning van den persoon komt ook de onzekerheid van de tijdsbepaling overeen. Er bestaat tusschen de verschillende opgaven eene speling van niet minder dan bijna vijfhonderd jaar. Herodotus plaatste Homerus vierhonderd jaar vóor zijn eigen leeftijd. Mannen van niet minder gezag staan tegen hem over. Aristoteles nam aan, dat hij tijdens de verhuizing van de Ioniërs naar Klein-Azië, dus in de elfde eeuw v.C. had geleefd, en de meening van Aristarchus verschilde daar niet veel van. Dat er waren, die hem tot tijdgenoot maakten van de helden, die hij bezong, kan uit de oude levensbeschrijvingen blijken. Volgens Demetrius Magnes moet hij in de zevende eeuw geleefd hebben. Er kan een vrij lange lijst van de hiertoe betrekkelijke overleveringen, die in verschillende Grieksche steden bestonden, worden opgemaakt. En wanneer men deze overleveringen met Sengebusch opvat in dien zin, dat de geboorte van Homerus beteekent den tijd waarop de Homerische poëzie op zekere verdichte geboorteplaats is bekend geworden, kan men daarin eene geschiedenis zien van de verspreiding der epische dichtkunst. Dat evenwel die verspreiding zoo langzaam, eerst in vijf eeuwen, zoude hebben plaats gehad, is zeer bedenkelijk, en er blijft dus niets anders over, dan de bewering van Sengebusch voor eene schrandere, maar niet gerechtvaardigde gissing te houden en voor 't overige zijn voorbeeld in zoo verre te volgen, dat wij niet op uitwendig gezag den tijd, waarin Ilias en Odyssé ontstaan zijn, trachten te bepalen.

Na dit korte overzicht verwacht ik niet zoozeer, dat men zich zal verwonderen, dat wij den Homerus der overlevering niet voor een historisch persoon houden, als wel bevreemding dat er gewoonlijk nog in onzen tijd, waarin het oog tot onderscheiding van sage en historie is geopend, van Homerus als den dichter van Ilias en Odyssé sprake is. De zaak is wellicht deze: men wil zich met den persoon niet alle denkbeeld van eenheid en samenhang van de gedichten laten ontnemen. Evenwel het eene volgt niet noodzakelijk uit het andere. De Homerus der traditie is ongetwijfeld eene fictie. Maar toch kan een kleine kern van elk gedicht van één auteur afkomstig, oor-

spronkelijk hebben bestaan en langzamerhand zijn uitgebreid. Maar deze prototyp is zoo dikwijls en door zoo vele handen verwerkt, dat in den tijd, toen de belangstelling in den eersten dichter was ontwaakt, de naam zeker lang vergeten was. De auteur van oude echt nationale poëzie blijft veelal verborgen, alsof het recht van eigendom en auteurschap op het volk zelf, uit welks leven hij de stof had genomen, ware overgegaan. Om een klaar denkbeeld van den oorsprong der groote epische gedichten te verkrijgen, moet de persoon van Homerus met alle wanbegrippen, die zich daaraan hechten, ter zijde gesteld worden. De vraag is slechts: hoe is de naam en de fictie ontstaan?

Het eenige bericht, hetwelk een zuiver historisch karakter heeft, is de vermelding van eene broederschap van *Homeriden* op het eiland Chios door de logografen Hellanicus en Acusiläus. Afgaande op den vorm van het woord (*ὁμηρίδαι*) hebben de ouden in deze vereeniging afstammelingen van Homerus gezien; zekere Seleucus dacht aan de nakomelingen van de gijzelaars (*ὅμηροι*), die eens volgens een vrij ongerijmde fabel door de mannen en vrouwen van Chios tot beslechting van een twist op de Dionysia van weêrszijde zouden zijn uitgeleverd. Evenwel gebruiken Plato en Isocrates het woord in de beteekenis van liefhebbers der Homerische poëzie van hunne tijdgenooten, waarschijnlijk ook Pindarus wanneer hij spreekt van de ‘Homeriden, de zangers van wel samengevoegde epische gedichten’ (*ῥαπτῶν ἐπέων ἀοιδοί*, N. 2. 2). Stond het vast dat dáar van bewoners van Chios gesproken werd, dan zouden wij op voldoend gezag de identiteit van die oude Homeriden en de rhapsoden kunnen aannemen. Wij zijn echter in ons goed recht, wanneer wij ook op inwendige gronden stellen, dat beider werkzaamheid eene gelijksoortige was. De rhapsoden droegen stukken van Homerus in een gepaste volgorde voor; de Homeriden deden hetzelfde ‘aaneengeschakeld’, zoodat zij elkaâr afwisselden (*ἐκ διαδοχῆς* volgens den scholiast van Pindarus). Zij maakten een geheel uit de losse stukken, die hun waren overgeleverd; zij waren tevens in een tijd, waarin de mededeeling der poëzie uitsluitend mondeling plaats had, de bewaarders van de oude epische zangen. Dat zij ook zelven dichters waren en waar het noodig scheen om een geheel te maken, de oude liederen aanvulden, ligt voor de hand en wordt ook uitdrukkelijk getuigd. Aan een van hen, Cynaethus, die de gedichten van Homerus het eerst te Syracuse voordroeg, en die daarom wel

niet veel later dan de achtste eeuw v.C. zal geleefd hebben, werd de hymnus op Apollo, volgens anderen het werk van Homerus, toegeschreven. Doch de grond van de samenwerking was in de eerste plaats de moeilijkheid van het bewaren van de schier ontelbare verzen die het voorgeslacht had nagelaten; dit kon met eenige volledigheid niet plaats hebben zonder eene gezette oefening van het geheugen, of, om een modernen term te gebruiken, zonder eene school, eene 'disciplina', zooals ook bij de Druïden in Gallië met hetzelfde doel bestond[1]. Bij gebrek aan schrift was geen aanleeren van eenig gedicht zonder mondeling onderwijs mogelijk. De Homeriden verzamelden en ordenden tevens, iets wat voor de volledige bewaring een eerste vereischte was. Dat zij eene kaste uitmaakten of bloedverwanten waren, is niet waarschijnlijk. De patronymische vorm van hun naam bewijst althans de eigenlijke afstamming niet. Want in de oude taal wordt deze meermalen gebruikt om een karakteristieken trek op te geven zonder de aanverwantschap. Zoo heet een heraut bij Homerus[2] *Ἠπυτίδης* in plaats van *ἠπύτης*, de helderroepende. De herauten heeten bij Archilochus[3] *κηρυκίδαι*, z.v.a. *κήρυκες*; de zeelieden bij Sophocles[4] *ἁλιάδαι*; Oedipus is bij Homerus niet anders bekend dan onder den naam *Οἰδιπόδης*, wat ook Pindarus en Aeschylus gebruiken. Solon noemde Mimnermus om de welluidendheid zijner stem *λιγυαστάδης*. Ofschoon de meening van den scholiast op Aristophanes, dat dit gebruik van den patronymischen vorm Aeolisch was, geen vertrouwen verdient, is toch zooveel blijkbaar, dat het in de oude taal in 't gemeen in zwang was. Gekunstelde dichters, die oude en zeldzame woorden zoeken, hebben het later weder opgerakeld en de Comici er den spot mede gedreven. Vandaar bij Aristophanes nieuwe woorden; aan Aeschylus geeft hij *στωμυλιοσυλλεκτάδης* (woordenkramer) en *ῥαχιοσυῥῥαπτάδης* (lompennaaier) in den mond om Euripides te bespotten[5]. Pherecrates noemde een dief dievenzoon (*κλεπτίδης* voor *κλέπτης*) en *γεννάδας* voor *γενναῖος* is zeer gewoon[6].

1 Caesar, BG. VI. 14: ....et sua sponte multi in disciplinam (Druidum) conveniunt, et a propinquis parentibusque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. - Neque fas esse existimant ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus Graecis litteris utantur.
2 Il. XVII. 324.
3 Fr. 82.
4 Ai. 880.
5 Ran. 841.
6 Nog eenige voorbeelden uit de aanteekening van Lobeck op de aangehaalde plaats van Sophocles zijn: *ζοφοδορπίδας* een scheldwoord van Alcaeus tegen Pittacus, (fr. 38 Bgk.); *ἐννοσίδας* z.v.a. *ἐννοσιγαῖος* bij Pind. Pyth. IV. 33 en 73; *ὀφρυανασπασίδης* Hegesander bij Athenaeus IV. 162 A, *συκοτραγίδης* Hipponax fr. 117 (Bgk).

Deze vereeniging nu der Homeriden moest volgens eene zeer algemeen verspreide gewoonte een patroon hebben. De priesterschap der Eumlopiden en de Ametoriden, een gezelschap van citerspelers, hadden hunne mythische stamvaders Eumolpus en Ametor[1]. De geneesheeren en herauten noemden zich naar de beroemdsten onder hunne vakgenooten zonen van Aesculapius en Talthybius: Asclepiaden en Talthybiaden. Ook politieke lichamen beschouwden zich soms als geslachten. Om niet te spreken van Hellen, Dorus, Aeolus, Ion en Achaeus, is het vooral opmerkelijk dat de Amphictionen een mythischen stichter van hun verbond Amphictyon erkenden, ofschoon het woord blijkbaar niet anders beteekent dan rondomwonenden, volken, die oudtijds om Delphi gevestigd waren. Zelfs wordt uit den naam van den Dorischen stam Pamphyli (*Πάμφυλοι*, Alemannen) een voorvader Pamphylus verdicht. Zoo hebben dan ook de Homeriden éenen Homerus tot hun patroon aangenomen. Het woord Homerus, wat eigenlijk niet anders beteekent dan dichter en samensteller (komponist zouden wij zeggen, indien niet het spraakgebruik dezen naam enkel op den toonkunstenaar toepaste), wordt dus de naam van een bepaald persoon, een heros, die dezen als eigennaam voert, die weldra voor den stamvader der Homeriden erkend wordt, goddelijke eer ontvangt en door zijne vermeende naneven in een afzonderlijk heiligdom, te zijner eer op Chios gesticht, gediend wordt. Dat dus het woord Homerus als eigennaam beschouwd is, is het gevolg van het bestaan der Homeriden; eigenlijk is het een gemeen naamwoord, even goed als Musaeus, Eumolpus, Linus (uit het Oostersch, Faesi II. XVIII. 570), Stesichorus en wellicht ook Hesiodus. Het beteekent samensteller, en vervolgens meer bepaaldelijk dichter; want beide denkbeelden zijn even nauw verwant als die van vereenigen of rijgen en spreken, die door één wortel (*EP, εἴρω, ἐρῶ, ἐερμένος*, lat. *SER, sermo*) worden uitgedrukt[2]. Zoo beteekent ook het latijnsche *pangere* (stam *PAG*, gr. *πήγνυμι*) niet anders dan vereenigen, bevestigen (vgl. *compingere, ineendringen*), en wordt vervolgens in *pangere carmen* op de werkzaamheid van den

1 Müller, Doriër, II. 370.
2 Wackernagel, Gesch. der D. literat. S. 11: Singen, Goth. Siggvan ist etymologisch eins mit sinwan, nähen.

dichter toegepast[1]. De uitdrukking *ῥάπτειν ἀοιδήν* (*ῥάπτειν* = weven) wordt wel gewoonlijk van het samenvoegen van liederen gebruikt, maar beteekende oorspronkelijk ook een lied dichten, blijkens eene plaats van Hesiodus (fr. 227, Goettl.) waar hij het aan zich en aan Homerus toeschrijft. Zoo is dan met Homeride hetzelfde voorgevallen als met rhapsode, namelijk dat de eene zijde van het denkbeeld, het samenstellen van oudere liederen, door verloop van tijd meer dan de dichterlijke vinding op den voorgrond kwam. Door het woord Homerus als eene algemeene benaming aan te nemen, verklaren wij het, dat een tal van verzen, tot de vervaardiging waarvan zelfs het langste leven en de meest onvermoeide vlijt niet zouden voldoende geweest zijn, aan één persoon wordt toegeschreven. Dat de ouden het woord voor een eigennaam hebben aangezien, kan niet bevreemden; ook is het opmerkelijk, dat in de meeste (door Westermann verzamelde) levensbeschrijvingen wordt gelezen, dat de eigenlijke naam van den dichter Melesigenes was, en dat hij eerst later dien van Homerus heeft gekregen[2].

De berichten omtrent den persoon des dichters gaven ons, nauwkeurig beschouwd, niet dan teleurstelling; zij bevestigden alleen, wat op andere gronden waarschijnlijk bleek, dat er niet

1 Vgl, Columella X. 251: ceu littera proxima primae pangitur in cera.

2 Tot aanvulling moge het volgende dienen: *Ὅμηρος* kan etymologisch zeer wel afgeleid worden van *ὁμός* en *ὕρω*; vgl. *ἐρίηρος, εὐήρης, ὁμηγερής, θυμήρης*, waaruit blijkt dat de *α* in *ἄρω* in de samenstelling tot *η* overgaat en *ὁμός* daarvoor zijn *ο* verliest; maar het woord zoude op deze wijze kwalijk eene transitieve beteekenis kunnen hebben. Beter is het dus om op het voetspoor van Eustathius alleen aan *ὁμός* (hetwelk zooals bekend is, in de gewone taal alleen in den adverbialen genitivus *ὁμοῦ* is overgebleven) te denken ad Od. XVI. 468: *ὡμήρησε δ᾽ἀντὶ τοῦ συνήντησεν, ὁμοῦ γέγονεν, ιός γὰρ οἶνος οἰνηρός οἴσυπος οἰσυπηρός, οὕτω, φασίν, ἐκ τοῦ ὁμός ὅμηρος, ὅθεν ὁμηρῶ ῥῆμα τὸ συναντῶ*. Te recht worden *ὅμηρος, gijzelaar, ὁμηρέω, ontmoeten, ὁμηρεύω, gijzelaar zijn*, niet als composita, maar als afgeleide vormen beschouwd. Over 't accent zie Goettl., Acc., p. 208. *Ὅμηροι* werden de dichters genoemd, niet omdat zij oudere stukken samenvoegden, maar omdat het dichten in 't algemeen als een samenstellen werd beschouwd, zooals dan ook de namen *Ὀμύρης* en *θάμυρις* niet onwaarschijnlijk hetzelfde denkbeeld bevatten. Dat de Homeriden geen nakomelingen van Homerus waren, oordeelde reeds Niebuhr R.G. II. 347 (2e Ausg.): ihre Abstammung von dem Dichter ward nur aus ihrem Namen gefolgert. Welcker hield Homerus voor een collectief-naam. Tegen zijn gevoelen verzette zich Bernhardy, Lit. Gesch., I.S. 262. Zeer uitvoerig behandelde dit punt (na Duentzer en Curtius) Sengebusch in zijne diss. post., p. 89, sqq. Ad. Holtzmann meent dat *Homeros* met het Sanskr. Samâsa overeenkomt, hetwelk oudtijds niet alleen vereeniging, maar ook vereeniger zou beteekend hebben, in Aufrecht u. Kuhn, Zeitschr. f. Sprachf. I. (1852) S. 483, ff.

aan een enkel auteur is te denken. Ondervragen wij de gedichten, dan geven zij wel weinig antwoord, maar voldoende toch om ons eene voorstelling te vormen van de omstandigheden, waaronder zij geboren zijn. Reeds lang toch is de Trojaansche oorlog voorbij, waarvan de dichter alleen de mare heeft vernomen (Il. II. 486); er had zich eene traditie gevormd, die den grooten strijd voor Troje door de inmenging der goden had opgeluisterd; de groote muur en de gracht, eenmaal door de Grieken ter bescherming hunner legerplaats gemaakt, waren spoorloos verdwenen, de overblijfsels van de lijken niet meer te vinden (Giseke, Homerische Forschungen, S. 237). Daarentegen, - om van den terminus a quo tot den terminus ad quem over te gaan - had de handel nog geen hooge vlucht genomen; roovers maakten de zee onveilig, en de verafgelegene landen, die Ulysses bezoekt, zijn in een geheimzinnig waas gehuld. Nu vallen de handelsvestigingen van de Grieken in Italië, Sicilië en aan den Pontus Euxinus, die natuurlijk eene meer zekere en volledige kennis van die ver afgelegene streken moesten ten gevolge hebben (met uitzondering alleen van Cumae in Campanië, hetwelk geheel op zich zelf staat), niet vóor het begin der Olympiaden. Gelijktijdig hiermede is de vervaardiging der cyclische gedichten, die het bestaan van de Ilias veronderstellen. Het tijdvak dus, dat den overgang uitmaakt tusschen de heldeneeuw en het handelsverkeer met ver verwijderde landen en met de achtste eeuw sluit, is dat, waarin deze gedichten ontstaan zijn.

Vragen wij naar de geboorteplaats der dichters, het zijn Ionische zangers, die tot ons spreken. Niet een mengelmoes van verschillende tongvallen, zoo als men vroeger meende, maar het Ionische dialekt treffen wij in deze liederen aan, alleen gewijzigd naar de behoefte van het vers. Nergens spreken de dichters, de meest objektive wellicht, die er ooit bestonden, van hun vaderland, maar toch verraden zij zich, wanneer zij van den Noorden- en Westen-wind spreken, ‘die uit Thracië blazen,’ wanneer zij de Locriërs ‘aan gene zijde van het heilige Euboea’ plaatsen[1] en wanneer zij in vergelijkingen de lokaliteit van Klein-Azië op 't oog hebben. Eene ‘Maeonische (Lydische) of

1 Het is mij bekend dat van de hier bedoelde plaats, Il. II. 585, ook eene andere uitlegging bestaat. Ik meen aan de in den tekst gevolgde de voorkeur te moeten geven.

Karische' slavin verwt het elpenbeen met purper, waarmede het blanke, met bloed bevlekte vel van Menelaus vergeleken wordt. De ganzen, die zich snaterend neêrzetten 'in de Azische vlakte bij de stroomen van den Caystrius' in Lydië, leveren het beeld voor het geraas, waarmede de drommen der Grieken uit de schepen voortstormen. De verhalen van Troje's lotgevallen waren voor deze dichters de lokaal-sagen, en zij hebben die met voorliefde behandeld, terwijl zij het aan hunne navolgers overlieten om zich aan den Thebaanschen oorlog of de lotgevallen van Hercules te wijden.

Is het waar, wat wij boven hebben trachten aan te toonen, dat tusschen de Ilias en Odyssé een soortelijk onderscheid bestaat; is het verder niet te ontkennen, dat beide gedichten sporen van verschillende bewerking en interpolaties bevatten, en is eindelijk hetzelfde eigenaardige karakter in alle stukken van de Ilias, en insgelijks in alle deelen van de Odyssé te vinden, dan van tweëen één: òf die gedichten zijn de vrucht van den arbeid van twee verschillende scholen, òf wel, zij zijn in verschillende tijden ontstaan. Voor het eerste is het onderscheid niet sterk genoeg. Er is niets, wat het bestaan van eene school, laat staan van twee wedijverende scholen in zoo ouden tijd aannemelijk maakt. De gedichten staan ook op een verschillend godsdienstig standpunt, en de taal is niet dezelfde.

In de Odyssé worden de handwerken en de kunstvaardigheid meer vermeld (vergelijkingen met verguld zilver, gesmolten ijzer, een boor, een lier en derg.); een onderscheid van staatsgoed en bijzonder eigendom (*δήμια* en *ἴδια*) komt daar voor 't eerst voor; er heeft eene verdeeling van den arbeid plaats gehad; de waarzegger, de geneesheer, de bouwmeester, de zanger worden daar voor 't eerst 'voor het gemeen werkzame lieden', *δημιοεργοί*, genoemd. Zij spiegelt dus niet alleen in haar kalmen en bescheidenen toon, maar ook in de vermelding van bedrijven en kunsten des vredes, en eene enkele maatschappelijke instelling, die aan de Ilias vreemd is, eene meer rustige en ontwikkelde maatschappij af.

Geen twijfel dus of het tweede lid van het straks door ons gestelde dilemma bevat de waarheid. Binnen de grenzen van de Ionische volksverhuizing (1050) en het begin der Olympiaden (776) ligt de wording van beide gedichten. Maar de Ilias is het oudste, en toen de Odyssé vervaardigd werd, had gene zooveel vastheid gekregen, dat zij in den geest van de Odyssé

niet werd omgewerkt. De Ilias was, behoudens eenige latere interpolaties, in haar hoofdonderwerp bekend en afgesloten. Deze gedichten vertegenwoordigen ons twee tijdvakken der epische poëzie.

De Ilias ademt nog den krachtigen en onverzwakten geest van de heldeneeuw, toen buit en overwinning te behalen en verongelijkingen te wreken, de wellust was der helden; toen het genot van den strijd en het verslaan der vijanden met hartstochtelijkheid werd nagestreefd. Ruw en hard is Achilles, wanneer hij aan zijn stervenden vijand zelfs de uitlevering van zijn lijk weigert, Agamemnon, wanneer hij Menelaus tot den moord van den overwonnene aanzet. Zie hoe innig de zanger van de Ilias in den oorlogsroem deelt, wanneer hij bij een algemeenen en heftigen strijd uitroept: daar zou niemand het ‘werk’ (van den strijd) hebben berispt! Nog is de tijd daar, dat er geestdrift is, ook bij 't gehoor, voor de roemrijke daden van het voorgeslacht, en 't is of de dichter aan den overmoed en de bewustheid van kracht der helden de woorden leent en in hunne plaats de pralende verheffing van heldendaden - het *εὔχεσθαι* - op zich neemt. Maar de hooge belangstelling en de bewondering voor die helden kon niet zoo sterk blijven, zoodra eene meer kalme maatschappij het genot des vredes had leeren kennen. Nog houden wel dezelfde helden de aandacht bezig, maar zij worden van eene andere zijde beschouwd in overeenstemming met den tijd en het daarnaar gewijzigde volkskarakter. De sluwheid en behendigheid (het *πολύτροπον*) van Ulysses, moest eene natie behagen, die tot een leefregel had aangenomen, dat men zich naar alle omstandigheden moest schikken; het was eene deugd meer in overeenstemming met de wordende maatschappij dan de lichtgeraaktheid van een Achilles. Ulysses duldt, Achilles strijdt. Bij Ulysses is de aanmoediging: houd stand, mijn gemoed, gij hebt erger geleden (*τέτλαθι δὴ κραδίη, καὶ κύντερον ἄλλο ποτ᾽ ἔτλης*, Od. XX. 18); bij Hector: mocht ik niet zonder een groot doel en zonder roem sterven, maar na iets groots gedaan te hebben, wat ook het nageslacht zal vernemen (*μή μαν ἀσπουδί γε καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην, ἀλλὰ μέγα ῥέξας τε καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι.* Il. XXII. 304). Huiselijk geluk, weelde en overvloed is het ideaal van het menschelijk leven in de Odyssé, blijkbaar ook uit de schildering van den vorst, die zich in weelde en overvloed baadt, onder wiens bestier het volk bloeit, en aan wien aarde en zee cijns brengen.

(Od. XIX. 10.) Maar in de Ilias is alleen oorlogsroem het doel, waarvoor de helden zelfs het leven veil moeten hebben. Wanneer de ontwikkeling van de maatschappij voortgaat, zal weldra de belangstelling in de heldeneeuw nog meer verflauwen en het komische epos ontstaan, hetwelk de onkritische oudheid nauwelijks aan den dichter van de Ilias en Odyssé durfde te ontzeggen.

Groningen, April 1866.

C.M. FRANCKEN.

Lucht en leven.

Gemakkelijk is het, de opmerking te maken en die in vele gevallen bevestigd te vinden, dat de taal van het dagelijksch leven dikwijls hare begrippen en bepalingen te eng opvat, te veel beperkt; zoodat ze onder een zekere rubriek alleen een zekere klasse van verschijnselen begrijpt, zonder andere verschijnselen, die er toch evenzeer toe behooren, daaronder te rekenen. Gelijk van andere wetenschappen geldt dit ook van de natuurwetenschap, en hier is het zeker in de eerste plaats daaraan toe te schrijven, dat de dagelijksche taal zich hoofdzakelijk bezig houdt met de meer tastbare verschijnselen, en diegene welke minder in 't oog vallen (al zijn ze dan ook van even groot of nog grooter belang) of geheel veronachtzaamt of ten minste ze niet in dezelfde mate wil laten gelden.

Bij voorbeeld: het woord *levensmiddel* in den zin waarin 't gewoonlijk gebruikt wordt, beteekent, niet een middel waardoor wij ons leven onderhouden, maar een stof waarmede wij ons voeden. In verreweg de meeste gevallen zou men als levensmiddelen alleen opnoemen: brood, vleesch, meel, enz., m.a.w. alleen *voedingsmiddelen*, en daardoor die beide begrippen stilzwijgend voor identisch verklaren. Nu zijn wel is waar al die stoffen wel degelijk levensmiddelen; alle voedingsmiddelen zijn levensmiddelen, maar niet alle levensmiddelen zijn voedingsmiddelen. Dus: de dagelijksche taal vat het begrip levensmiddel in te engen zin op; 't is als of zij redeneerde: alle vogels zijn dieren, dus zijn alle dieren vogels.

Wat toch is een voedingsmiddel?

Stofverlies gaat onafscheidelijk gepaard met leven; zal 't leven voortgaan dan moet dat stofverlies worden aangevuld. Die stoffen nu, waardoor wij de door 't leven verloren gegane be-

standdeelen van ons lichaam vervangen zijn onze voedingsmiddelen. Iedere stof die dat, hetzij in haar oorspronkelijken toestand of door de spijsvertering veranderd, niet kan doen is geen voedingsmiddel.

Maar tot leven behoort meer dan voeding. Er zijn dus nog andere levensmiddelen, dat geen voedingsmiddelen zijn. De meeste planten b.v. kunnen zonder licht niet leven; evenzoo is 't licht een vereischte voor 't gezonde leven van de meeste hoogere dieren; toch laat het zich moeielijk beweren dat planten of dieren zich voeden met licht. Maar het levensmiddel bij uitnemendheid voor plant en dier is de lucht. Een banale stelling, niet waar? Om daartoe te komen was de gansche voorafgaande redenering wel overbodig?... Toch niet zoo geheel; want zie, zoover is 't er van daan, dat *levensmiddel* en *voedingsmiddel* identische begrippen zijn, woorden van dezelfde beteekenis, dat juist dat essentieele levensmiddel, de lucht, dat stofverlies hetwelk wij door ons voedsel moeten herstellen, veroorzaakt, De lucht breekt ons lichaam af en doet ons juist door het afbreken leven, mits ons voedsel telkens weer 't afgebrokene opbouwt. Wie geen voedsel neemt wordt door de lucht gesloopt. Penelope's weefsel werd steeds weer ontrafeld en steeds weer nieuw geweven, en juist daardoor bleef zij weven.

Hoe dat ontraaflen toegaan zou?

Gelijk Odysseus trouwe gemalin, doet ook onze weefster, de natuur, dat in 't geheim. Toch is aan enkele stoutere minnaars een blik op dien arbeid gegund.

Welke rol speelt de lucht in de levensverschijnselen? Hoe leven wij van de lucht? Wij zullen die vragen zoo goed mogelijk trachten te beantwoorden.

I.

Zeer verschillend is in verschillende tijden het antwoord geweest op de vraag: wat is de lucht? hoe is zij zamengesteld?

In den tijd, toen men nog bijna uitsluitend de eigenschappen en niet de samenstelling der dingen bestudeerde, formuleerden de natuuronderzoekers bij monde van Aristoteles hun antwoord

op die vraag ongeveer aldus: lucht is een element[1] d.w.z. een van de vier essentieele stoffen in de natuur, de type van alles waaraan warmte en vochtigheid tevens waarneembaar zijn. En lang bleef die definitie in stand, ten gevolge van het hoog gezag der Aristotelische philosophie in de middeleeuwen, dat elke afwijking van het systeem als doemwaardige ketterij brandmerkte en niet alleen met de pen, maar ook dikwijls te vuur en te zwaard vervolgde. Vooral de scheikundige studie der lucht bleef lang in haar onvolkomen toestand; toen reeds de arbeid van Galilei en Torricelli de grondslagen had gelegd voor een degelijke bestudering van de natuurkundige eigenschappen der lucht, was het onderzoek van hare samenstelling nog altijd een braakliggend veld, waarop men nog weinig verder was dan ten dage van Aristoteles. Toch vinden wij in de tweede helft der zeventiende eeuw de eerste sporen van een beter inzicht op dit gebied. Nicolas le Fèvre (1660) en John Mayow (1674) stelden ieder voor zich, uitgaande van het reeds door Jean Rey (1630) waargenomen feit, dat de metalen door 't gloeien aan de lucht zwaarder worden, hunne theorien op, welke hierin overeenkomen dat zij een bestanddeel in de lucht aannamen (esprit universel, spiritus igno-aëreus of hoe zij 't dan ook noemden) dat zich met die gegloeide metalen verbond en in 't algemeen de hoofdoorzaak was van verbrandings- en ademhalingsverschijnselen, een beschouwing die de latere wetenschap voor volkomen juist heeft verklaard. Doch bijna onopgemerkt gingen die scherpzinnig uitgedachte en gesteunde hypothesen haars weegs op de baan der wetenschap, eensdeels omdat zij geen overtuigend wicht van argumenten met zich brachten, anderendeels omdat de algemeene richting van 't onderzoek meer op physische dan op chemische verschijnselen uit was. Het maakt een eigenaardigen indruk van bewondering en medegevoel, bewondering voor zijn theorie, medegevoel met het lot er van, als men den genialen Mayow stellingen hoort uitspreken, waarin slechts de namen behoeven veranderd te worden om geheel thuis te zijn in de

1 Van belang is het, wel te onderscheiden tusschen de beteekenis die de vroegere wetenschap aan het woord *element* hechtte, en den zin dien het tegenwoordig heeft. Thans noemen wij *element* een stof die wij met de ons ten dienste staande middelen niet in verschillende bestanddeelen kunnen ontbinden. IJzerroest b.v. is geen element, omdat wij ijzer en zuurstof als de bestanddeelen er van kunnen aantoonen; ijzer daarentegen kunnen wij niet verder ontleden en noemen het daarom een element.

wetenschap van ruim een eeuw later. Want zoo lang duurde het nog eer de man opstond, die door zijn ontdekking van de samenstelling der lucht, de stichter werd van de geheele hedendaagsche chemie, Lavoisier (1777). Uitgaande van de proeven van Rey en le Fèvre constateerde hij, dat vele stoffen als zij in aanraking met de lucht verhit worden, aan gewicht toenemen en dat wel omdat zij dan een bestanddeel van de lucht opnemen, zich er mee verbinden. Nu kwam het er op aan, dat bestanddeel nader te omschrijven en met dit doel volvoerde Lavoisier de eerste analyse van de lucht. Eenige dagen lang verhitte hij kwik in aanraking met een bepaalde afgesloten hoeveelheid lucht. En wat was hiervan het gevolg? Reeds den tweeden dag zag hij op de oppervlakte van het kwik kleine roode stukjes drijven, die allengs in grootte en getal toenamen, doch na vier of vijf dagen niet meer grooter werden en volkomen in denzelfden staat bleven. De proef werd dus als geeindigd beschouwd en het verhitten gestaakt. En welke verandering had de lucht nu ondergaan? Vooreerst was er een kleinere hoeveelheid dan toen de proef begon; er was een vijfde verdwenen. Maar het overblijvende was geheel iets anders dan de oorspronkelijke lucht; een dier dat er in gebracht werd stierf spoedig onder stikkingsverschijnselen en een brandend licht werd er terstond in uitgebluscht. Deze rest kon dus geen verbranding, noch ademhaling onderhouden; met het oog op het laatste verschijnsel noemde Lavoisier dit bestanddeel *azote*[1], een luchtsoort, een gas dat het *leven niet* kan onderhouden. Op dezelfde eigenschap duidt onze nederlandsche benaming *stikstof*.

Maar nu het verdwenen vijfde gedeelte? Klaarblijkelijk moest dat gezocht worden in het roode poeder dat op het kwik dreef; het had het blinkende vloeibare metaal tot het vaste poeder gemaakt. Deze bewering was gerechtvaardigd, als het gelukte die stof weer in kwik en een luchtsoort te ontbinden. En werkelijk, toen Lavoisier de roode stukjes verzamelde en ze verhitte verkreeg hij weer vloeibaar kwik en een kleurloos gas, dat eigenschappen bezat, juist tegenovergesteld aan die van het eerste. Want een dier bleef er een tijd lang rustig in voortademen en de verbranding, in plaats van er door te worden belet, werd integendeel buitengewoon sterk. Wanneer Lavoisier een gedeelte van deze lucht door een glazen buis voerde

1 Van *α* privans en *ζωη*, leven.

en er een brandende kaars in bracht, verspreidde deze een schitterenden glans; een stuk gloeiende kool, in plaats van zooals in gewone lucht rustig voort te gloeien, verbrandde er in met vlam en met een zoo levendig licht dat de oogen het nauwelijks konden verdragen. Deze luchtsoort gaf hij den naam *oxygène*[1] (zuurvoortbrenger) op theoretische gronden, omdat hij stelde dat zij een essentieel bestanddeel was van alle stoffen die de scheikundige als *zuren* aanduidt. Wel is waar is deze beschouwing later gebleken onjuist te zijn, doch de naam is daarom gebleven. Van daar ook heet dat gas in onze taal *zuurstof*.

Toen was de samenstelling der dampkringslucht ontdekt. Van dien dag dateert de eigenlijke ontwikkeling der hedendaagsche scheikunde[2].

Later heeft men beter en nauwkeuriger methoden gevonden om de lucht te analyseren en daardoor bepaald dat van 100 deelen lucht (d.i. ruimtedeelen, b.v. kannen) bijna 21 zuurstof zijn en ruim 79 stikstof. Neemt men echter gewichtsdeelen, dan wordt, omdat de zuurstof vrij wat zwaarder is dan de stikstof, de verhouding natuurlijk anders: van 100 ponden lucht zijn ruim 23 pond zuurstof en bijna 77 stikstof. Voor ons doel mogen wij evenwel, al noemt de strenge wetenschap die bepaling onjuist, de lucht wel noemen een mengsel van 4 deelen stikstof en 1 deel zuurstof.

Deze zijn dus de hoofdbestanddeelen der lucht. Maar niet de eenige. Want zij bevat bovendien nog een kleine hoeveelheid van een andere gassoort, het koolzuur, een verbinding van koolstof, zooals zij in onze houtskool voorkomt, en zuurstof. Het zou gemakkelijk zijn, als wij de eigenschappen van dat gas wilden onderzoeken, een hoeveelheid er van te bereiden. We behoefden daarvoor slechts te nemen een stuk krijt of marmer

1 Van *οξυς*, zuur, en *γενναω*, voortbrengen.

2 Gelijk staatkundige revoluties dikwijls op meer dan een punt gelijktijdig en onafhankelijk van elkander ontstaan, zoo ook revoluties in de wetenschap. Ook hier was dit het geval. De feiten betrekkelijk de chemie der atmospheer, die zulk een algeheele omwenteling zouden veroorzaken, werden niet door Lavoisier alleen en vóór alle anderen ontdekt. Ter zelfder tijd of kort te voren werden de beide gassen zuurstof en stikstof als bestanddeelen der dampkringslucht ook door andere onderzoekers (Rutherford, Priestley, Scheele) ontdekt en geisoleerd. Toch blijft Lavoisiers roem daarom onverminderd, wijl hij het was, die, vooral omdat hij zich beter dan anderen wist los te maken van oudere theoriën en hypothesen, de ontdekte feiten eerst werkelijk vruchtbaar maakte voor het vervolg.

en dat te overgieten met een zuur, b.v. sterke azijn. Dan zou er een heftig opbruisen plaats hebben, d.i. een ontwikkeling van gasbelletjes en dit gas zou koolzuur zijn, dat uit het krijt (een verbinding van koolzuur met kalk) door het zuur van den azijn is uitgedreven. Een dier in dit gas geplaatst sterft spoedig; een brandend licht gaat er in uit. Het heeft dus in zoover op verbranding en ademhaling dezelfde werking als de stikstof, toch speelt het daarbij, zooals wij later zullen zien, een geheel andere rol. Voor 't oogenblik interesseert ons alleen zijn voorkomen in de lucht, en dat het er in voorkomt is licht aan te toonen. Wij kunnen namelijk met behulp van 't koolzuur uit de lucht weer krijt maken. Want als een heldere oplossing van kalk (d.i. kalkwater) open aan de lucht staat, dan bedekt zich allengs de oppervlakte met een dun laagje wit poeder. Wordt dat laagje weggenomen, dan vormt het zich steeds weer en als wij van dat poeder een zekere hoeveelheid verzameld hebben en het met een zuur overgieten, dan vertoont zich weer hetzelfde opbruisen en wij verkrijgen weer hetzelfde gas als zoo even bij de koolzuurbereiding uit krijt. Het witte poeder was koolzure kalk, die zich uit de in het water opgeloste kalk en het koolzuur van de lucht had gevormd. Maar door dit kalkwater laat zich niet alleen aantoonen *dat* er koolzuur in de lucht is, maar ook *hoeveel* er in is. Wij kunnen nl. bepalen hoeveel koolzuur een zekere hoeveelheid van die koolzure kalk bevat, en als wij nu het kalkwater in aanraking brengen met de lucht, maar zorgen dat de hoeveelheid lucht die er door strijkt juist bekend is, dan kunnen wij, door de gevormde koolzure kalk te wegen, met een eenvoudige berekening het koolzuur dat er in bevat is bepalen en vinden daarmede het koolzuur uit de bekende hoeveelheid lucht. Dit koolzuurgehalte der lucht is echter veel geringer dan 't zuurstofof stikstofgehalte, want van 2000 deelen lucht maakt het koolzuur slechts ongeveer 1 deel uit. En niettemin is deze schijnbaar nietige hoeveelheid een even belangrijk en onmisbaar vereischte in de huishouding der natuur als eenig ander luchtbestanddeel; straks zullen wij feiten ontmoeten die de stelling rechtvaardigen: wanneer de lucht geen koolzuur bevatte was het plantenleven in zijn tegenwoordigen toestand onmogelijk; wanneer zij echter veel meer er van bevatte, was het dierlijk leven onbestaanbaar.

Maar met deze drie, zuurstof, stikstof en koolzuur, is de lijst

der luchtbestanddeelen nog niet ten einde. De lucht bevat ook altijd *waterdamp*. Niet *water* in vloeibaren toestand; als dat het geval is, hebben wij 't verschijnsel dat wij mist of nevel noemen, maar gasvormig water, waterdamp, voor ons volkomen onzichtbaar. Onmerkbaar daarom niet, dat bewijst het verschijnsel dat een koud voorwerp, een glas b.v. in een warmer vertrek gebracht, beslaat, d.i. zich met een laagje water bedekt. Dit watergehalte is echter zeer veranderlijk en vooral afhankelijk van de temperatuur; hoe kouder de lucht is, hoe minder water *in gasvorm* zij kan bevatten, en omgekeerd. Van daar ook, dat een glas als het beslaan zal juist kouder moet zijn dan het vertrek; de lucht in de onmiddellijke nabijheid van het glas wordt afgekoeld; een gedeelte van de aanwezige waterdamp kan dus niet gasvormig blijven, wordt vloeibaar en zet zich tegen 't glas af. Wanneer lucht van een bepaalde temperatuur zooveel waterdamp bevat, dat de minste afkoeling een neerslaan van water te weeg brengt, dan noemt men zulk een lucht *verzadigd*. Een eenvoudige opgave van de hoeveelheid waterdamp in de lucht kan dus dan alleen van nut zijn om een oordeel te vellen over de vochtigheid of droogte van de lucht, als men tevens de temperatuur in aanmerking neemt. Hierom zullen wij ons alleen bepalen tot de opmerking dat de lucht dikwijls verzadigd is met waterdamp, daarentegen het tegenovergestelde uiterste, dat zij geheel geen waterdamp bevat, nooit voorkomt.

Behalve de tot nog toe besproken stoffen komen er nog verscheiden andere in den dampkring voor, die wij echter met stilzwijgen kunnen voorbijgaan, omdat zij òf niet constant òf in hoogst geringe hoeveelheid aanwezig zijn, en de rol die zij ten opzichte der levende organismen vervullen, door de wetenschap meest nog niet met genoegzame juistheid is gepreciseerd. Wij beschouwen dus de lucht als *een mengsel van vier verschillende gassoorten: zuurstof en stikstof* als hoofdbestanddeelen, *koolzuur* in geringe doch niet te verwaarloozen hoeveelheid, en een zeer veranderlijke quantiteit gasvormig *water*. Zoo is die zoo weinig substantieele, zoo weinig massieve stof, die dikwijls voor vroegere geslachten de type van iets onstoffelijks was (trouwens een storm leert 't wel anders), in de laatste honderd jaren door de scheikunde in vier onderscheiden goed gekende en gedefinieerde bestanddeelen ontbonden.

Na deze voorloopige uiteenzetting kunnen wij de werking

van die aldus samengestelde lucht op het dierlijk leven bespreken. Dat zij daarvoor noodzakelijk is zal ieder licht toegeven en niets is gemakkelijker te bewijzen: een dier dat op een of andere wijze in zijn communicatie met de lucht verhinderd is, sterft. Maar nu is het de vraag: welk bestanddeel er van is dan zoo noodzakelijk? Proeven geven weêr 't antwoord. Wij kunnen een luchtmengsel bereiden, dat in alles met dampkringslucht overeenkomt, maar in plaats van stikstof een ander (onschadelijk) gas in dezelfde hoeveelheid bevat; - hierin blijft een dier voortleven. De stikstof is dus niet het voor 't dierlijk leven essentieele bestanddeel. - Koolzuur is 't ook niet, want wij kunnen de lucht vóór de inademing van al haar koolzuur berooven (b.v. door ze door kalkwater te laten gaan) zonder dat dit eenige stoornis te weeg brengt. Evenmin doet volkomen drooge lucht het leven ophouden, zoodat de waterdamp het ook niet kan zijn. Wij komen dus langs den weg der uitsluiting tot de zuurstof als 't eigenlijk noodzakelijke luchtbestanddeel, en een directe proef bevestigt dit, want een lucht waaraan men door een of ander middel (pyrogalluszuur of gloeiend koper) de zuurstof heeft ontnomen, is volkomen ongeschikt voor 't leven geworden, zoodat een dier er zeer spoedig in sterft.

Dit alles geeft ons dus recht tot de stelling: v o o r n a m e l i j k w e g e n s h a a r z u u r s t o f g e h a l t e i s d e d a m p k r i n g s l u c h t n o o d z a k e l i j k v o o r h e t d i e r l i j k l e v e n.

‘Maar waarom bestaat zij dan niet geheel uit zuurstof, en wat doen die andere stoffen er dan in; die konden we immers wel missen?’

Vergun mij op het onredelijk gedeelte dier vraag reeds hier te antwoorden, dat er in de natuur nog andere dingen zijn dan dieren. Het redelijk gedeelte zal later zijn beantwoording vinden.

II.

Hoe komt nu die zoo noodzakelijke lucht in het dierlijk lichaam, zoodat zij op de bestanddeelen er van kan werken?

De bezorging van dat levensmiddel is opgedragen aan de ademhalingsorganen. Een vluchtige wandeling door de dieren-

wereld zal ons den bouw en de werking van die organen eenigermate leeren kennen.

Maar is die wandeling geen noodelooze moeite? Immers, iemand die geen anatoom of physioloog van professie is, stelt wel belang in zijn eigen lichaam en de gesteldheid van zijn eigen organen; maar moet hij het niet als een ijdel opstellen van ongeordende feiten, als een hoogstens amusante jacht op curiositeiten beschouwen, als men hem wil vertellen hoe een of ander nietig slakje ademt, hoe een of ander onbeduidend kreeftje zijn lucht krijgt? Zulk een slakkenleven zal toch wel van geen belang zijn voor de kennis van ons menschenleven? Zullen wij dus niet liever terstond met ons zelf beginnen en ons daarbij bepalen? - - Die drooge vergelijkende anatomie! - -

Gesteld eens, wij begonnen terstond met den mensch en lieten ‘die drooge vergelijkende anatomie’ er buiten, dan zouden wij vernemen, dat de mensch ademt door longen, dat vliezige zakken zijn, zoo en zoo van structuur, enz. Maar als nu eens iemand vroeg: waarom adem ik juist met mijn longen en niet met mijn haren of mijn voeten? - - Wij konden dan wel een deftig gezicht zetten en zeggen: 't moet zoo zijn, want het is zoo; - maar zulk een antwoord zou toch veel hebben van wat het spreekwoord noemt: iemand met een kluitje in 't riet sturen.

Zie, als ge iemand die met stoomwerktuigen onbekend is, een stoommachine laat zien, zal hij er niets van begrijpen. Maar als ge hem eerst de meer eenvoudige dingen toont; b.v. eerst een gewonen proppenschieter waar de saamgeperste lucht den prop uitdrijft; dan een waterketel waarvan het deksel door den stoom wordt opgelicht; dan een oud stoomwerktuig van Newcomen met condensatie in den cylinder; daarna een Wattsche machine met afzonderlijken condensator; eindelijk een machine van Watt waarin de op en neergaande beweging van den zuigerstang in een rondgaande is veranderd; - kortom, als uw leerling al die opvolgende steeds meer volkomen werktuigen had gezien, zou hij dan niet een eind op weg zijn om de hedendaagsche machine eenigzins te begrijpen?

Met andere woorden: de verklaring van het stoomwerktuig ligt in zijn geschiedenis.

In ons geval: de verklaring van een levensverschijnsel ligt in zijn geschiedenis. De archieven waaruit die geschiedenis te putten is zijn de levende organismen. In de reeks van die or-

ganismen kunnen wij dat verschijnsel van zijn eenvoudigsten vorm af nagaan, om later den gecompliceerden vorm beter te begrijpen.

Dus getroost maar onze wandeling door de dierenwereld aangevangen. Waarschijnlijk zal zij ons, behalve en tegelijk met de kennis der ademhalingsorganen, ook de overtuiging verschaffen van de waarheid der stelling: de eenheid der organische natuur bestaat in de functien, niet in de organen; een der gewigtigste grondregels van de vergelijkende physiologie. Want vooral hier zien wij de uit een anatomisch oogpunt meest uiteenloopende organen dezelfde functie ten uitvoer brengen.

De lichaamsvochten in aanraking te brengen met zuurstof, dat is 't wezenlijke van alle ademhaling. Oppervlakkig beschouwd zou 't schijnen alsof hierdoor aan het grootste deel der dieren de mogelijkheid van ademhaling was ontzegd: hoe krijgen dan de waterbewoners hun zuurstof, ze kunnen toch niet allen zooals walvisschen en kikvorschen van tijd tot tijd aan de oppervlakte komen om lucht te scheppen?[1] Dat behoeven ze ook niet te doen; zij kunnen zich de hun benoodigde zuurstof uit het water zelf verschaffen. Want gelijk zeer vele vaste stoffen (b.v. keukenzout, suiker, enz.,) in water oplossen, zoo ook, ofschoon in mindere mate, de meeste gassen. Van daar dat 100 ruimtedeelen water, dat met den dampkring in aanraking is, bijna 2½ deelen gewone dampkringslucht kunnen opnemen, doch daar zuurstof oplosbaarder is dan stikstof, is het aandeel zuurstof in deze in water opgeloste lucht niet een vijfde, maar een derde: zoodat deze dus betrekkelijk rijker aan zuurstof is dan de atmospherische lucht.

Door koken worden de gassen uit het water uitgedreven. Een aquarium met uitgekookt water gevuld zou spoedig meerendeels lijken herbergen, en daardoor 't bewijs leveren dat waterdieren de lucht even noodig hebben als landdieren.

Waterbewoners ontmoeten wij 't eerst in de dierenreeks; de lagere klassen bestaan uitsluitend daaruit. En bij de laagsten van die lageren, de proletariers van 't plebs, bestaan de adem-

1 Walvisschen en dergelijke zijn ook, wat hun ademhaling betreft, geen waterdieren, daar zij in hun behoefte aan lucht uit den dampkring voorzien. Overal waar in het vervolg van waterdieren sprake is, worden daaronder verstaan, niet dieren die in 't water *leven*, maar dieren die in 't water *ademen*.

halingsorganen in hun eenvoudigsten vorm, d.w.z. zij bestaan in 't geheel niet. Daarom bestaat er nog wel ademhaling. Namelijk: de geheele huid is week en vliezig, en kan daardoor het luchthoudende water gemakkelijk opnemen en doorlaten, hetzij dat dit over de gansche lichaamsoppervlakte geschiedt of dat het water bovendien nog in kanalen door het lichaam heen stroomt, en aldus met nog grootere oppervlakte in aanraking komt. Op deze wijze ademen de sponzen, de kwallen en anderen.

Iets hooger ontwikkeld zijn in dit opzicht de stekelhuidigen, tot welke klasse o.a. de zeeëgels behooren, wier sierlijke witte kalkhuisjes op het noordzeestrand verspreid liggen en de zeesterren, die dikwijls aan het paalwerk of de steenglooiingen van onze zeedijken zijn vastgehecht. Want bij deze dieren is de huid hard en kalkig geworden en tevens zijn er bijzondere organen opgetreden, die de lichaamsvochten met het water in aanraking brengen, nl. uitsteeksels uit een zachter weefsel bestaande, omspoeld door het water, en in welke kanaaltjes verloopen, waardoor het bloed of het daarmee gelijk te stellen vocht wordt aangevoerd en afgevoerd. Wij hebben hier dus lichaamsvocht *in* de uitsteeksels, luchthoudend water er *om heen*; de dunne vliezige wand der uitsteeksels belet de communicatie tusschen beide vochten niet; er kan uitwisseling van bestanddeelen, ademhaling, plaats hebben. Deze nu is de grondvorm van een ademhalingsorgaan voor een waterdier, of, zoo als 't gewoonlijk heet, een k i e u w ; wij mogen zulke kieuwen later meer gecompliceerd zien worden, hun bouw blijft in den grond dezelfde als boven is aangeduid.

Doch nog in een ander opzicht is de klasse der stekelhuidigen voor de physiologie der ademhaling van belang. Die eenvoudige kieuwen der zeesterren zijn uitsteeksels die door het water omspoeld worden. Maar zou niet een instulping, een zak die het water in zich opnam, dezelfde verrichting kunnen volvoeren, als nl. de wanden van den zak van een genoegzaam aantal bloedvoerende kanalen voorzien waren? Klaarblijkelijk zou de functie er dezelfde om blijven; in beide gevallen hadden wij water en bloed, slechts gescheiden door een dunnen wand. En werkelijk vinden wij nu bij vele Holothuriën (een orde van stekelhuidigen die wel in de Noordzee voorkomen, doch zeer weinig algemeen bekend zijn, daarentegen in China veelvuldig als spijze gebruikt worden onder den naam van Tre-

pang) - een paar vliezige buizen met een oneindig aantal vertakkingen, wier stam van het uiteinde van 't spijskanaal uitgaat, daar in 't omringende water zich opent en zijne vertakkingen boomvormig door 't geheele lichaam verbreidt, dicht dooreengeweven met de bloedvaten. En indien wij nu in aanmerking nemen dat het dier in die zakken of vertakte buizen water kan opnemen en het weer uitspuiten, dan wordt de bewering geoorloofd dat ook dit ademorganen zijn, en wel de eerste aanleg van l u c h t b u i z e n of l o n g e n, waar de ademhalingsstof i n h e t o r g a a n wordt opgenomen en niet zoo als bij de kieuwen het orgaan van buiten omspoelt. Omgekeerd zijn bij longen de bloedvaten *om* het orgaan, bij kieuwen *in* het orgaan gelegen.

Dorre uiteenzetting, niet waar?

Als ik de dichterlijke taal der natuurphilosophen uit 't begin dezer eeuw mocht spreken, zou ik het u anders hebben kunnen vertellen. - Natuur, de zorgende moeder, bouwde hare dierenwereld. De eerste proeven harer bouwkunst waren nog onvolkomen, wezens zonder eenig orgaan, eenvoudige klompjes georganiseerde stof. Zij kwamen voort uit de hand hunner scheppende moeder en verheugden zich in hun aanzijn. Nu eens in grillige bochten door 't water schietend, dan onbewegelijk vastgehecht, of ten spel der golven voortdrijvend, behoefden zij tot hun leven niets dan de eerste eigenschappen der georganiseerde stof, samentrekbaarheid en 't vermogen om opgeloste stoffen in zich op te nemen. Maar de natuur wilde hoogere organismen scheppen, wezens waarin het onvertakte grasscheutje zou worden tot een boom des levens, die in allerlei richtingen zijn takken uitzendt, wezens met organen die ieder voor zich een verschillende functie hebben. En hoe zou zij nu aan die meer volkomen kinderen 't genot van hun eerste levensbehoefte, de lucht, verzekeren? Door kieuwen of door longen? Zie, weifelend in haar te volgen plan, geeft zij dezen kieuwen, genen longen, als ware 't een proefneming welke wijze van ademhaling zou blijken de beste te zijn. Zeesterren met rudimenten van kieuwen, holothuriën met rudimenten van longen, - -

Doch genoeg. Zulk een taal mogen wij thans niet in ernst voeren, eenvoudig omdat het phrasen zijn en niets dan phrasen. Verder dus.

Van die beide grondvormen van ademhaling die in de klasse

der stekelhuidigen optreden, praedomineert de kieuwademhaling zoolang wij met waterdieren te doen hebben. De dieren die tot de afdeelingen der wormen en weekdieren gebracht worden ademen bijna uitsluitend door kieuwen. Altijd zijn dit uitsteeksels waarin het bloed loopt en waar het luchthoudend water om heen spoelt. Doch van zeer verschillenden vorm. Zoo vinden wij bij een worm die in gaten op ons zeestrand leeft, de gewone pier, die als aas bij de schelvischvangst gebruikt wordt, aan beide zijden langs het lichaam dertien kieuwen, die er als kleine kwastjes uitzien. Zoo bestaat bij de oester de zoogenaamde baard uit eenige kamvormig in tanden gespleten platen, die niets anders zijn dan de kieuwen. Weer andere weekdieren, meerendeels naakte zeeslakken, dragen hunne kieuwen als sierlijke pluimen op den rug. De minder ontwikkelde vormen uit de klasse der schaaldieren (waartoe onze krabben en kreeften behooren) hebben kieuwen dat veranderde pooten zijn, nu eens meer, dan eens minder, nu eens voorste, dan weer achterste pooten zijn vervormd tot vliezige platte blazen, waardoor de ademhaling plaats heeft. Bij de eigenlijke kreeften en krabben echter zijn de kieuwen duidelijk van de pooten onderscheiden. En eindelijk vinden wij ze nog onder de gewervelde dieren bij de visschen, waar ieder zeker die roode, kamvormig in tanden gespleten organen wel kent, aan beide zijden van den kop gelegen, en meest met een kieuwdeksel bedekt. Wormen, weekdieren, schaaldieren, visschen: hoofdzakelijk waterdieren, meestal door kieuwen ademend.

Dieren die zich voornamelijk of altijd in de lucht ophouden ademen bijna uitsluitend door longen of longachtige organen. *Bijna* moeten wij er bijvoegen, want in de natuur bestaan geen grenzen, maar alleen overgangen. Het was een wijs woord van den ouden onderzoeker: de natuur maakt geen sprongen. Zoo ook hier niet. Gelijk er waterdieren bestaan met inwendige ademhalingsorganen (d.i. longen), zoo ook landdieren met uitwendige ademhalingsorganen (d.i. kieuwen), zoodat de uitspraak ‘waterdieren ademen door kieuwen, landdieren door longen’ niet zoo gaaf behoort aangenomen te worden. 't Zou ons echter veel te ver voeren, als wij die gevallen, ofschoon zij voor den beoefenaar der vergelijkende anatomie en physiologie hoogst interessant zijn, ook maar eenigszins gedetailleerd wilden bespreken. Wij zullen 't dus bij de bloote vermelding laten, dat er ook weer op dit gebied van die lastige wezens zijn, die niet

volgens een regel of een systeem al is 't dan ook algemeen reçu, willen of kunnen ademen. Foei, die Holothuriën en Onisciden!

Wanneer wij nu de respiratieorganen der in de lucht levende dieren nagaan, vinden wij twee hoofdvormen, nl. over 't lichaam verspreide, en gelocaliseerde longen. Iets dergelijks hebben wij ook bij de beschouwing der kieuwen kunnen opmerken: de zeester en de pier met hun verspreide kieuwen aan den eenen kant, de visschen met hun tot een bepaalde plaats beperkte kieuwen aan den anderen kant. Nu is een visch volkomener ontwikkeld dan een zeester, m.a.w. wij vinden hier weer den regel bevestigd: de meerdere localisatie der organen en functiën gaat gelijk op met de hoogere ontwikkeling van het dier. Evenzeer gaat deze regel door voor de beide vormen van longen, nl. de verspreide longen komen vooral voor in de afdeeling der gelede dieren, de gelocaliseerde longen in de (hooger ontwikkelde) afdeeling der gewervelde dieren.

Geleed, gelocaliseerd, gewerveld! kunsttermen genoeg, voorwaar! - Tot verpoozing zullen wij een rups bekijken, b.v. een van die gewone geelgroene koolrupsen. Wij zien daar langs beide zijden van 't lichaam eenige bruine stipjes, ongeveer zoo groot als de doorsnede van een speld, die op de groene huid scherp uitkomen. Nu strijken wij een weinig olie langs de zijden van het dier, zoodat al die stipjes met een laagje olie bedekt worden. En wat nu? De rups is na eenige oogenblikken dood; hij is gestikt. In 't midden van die stipjes lagen de openingen waardoor hij lucht kreeg, de olie verstopte die openingen, hij stierf uit gebrek aan lucht. En als we nu onze handen wapenen met mesjes en naalden en onze oogen met loup en mikroskoop, en het dier gaan ontleden, dan vinden wij dat ieder stipje de opening is van een buis, die naar binnen toe zich steeds meer en fijner vertakt, takjes afgeeft naar andere buizen en zoo een netwerk helpt vormen dat zich door 't geheele lichaam verbreidt. Gemakkelijk laat zich zulk een buisje onder 't mikroskoop herkennen door de dwarsstrepen die het vertoont en die bij nader toezien blijken te zijn een in de buis opgewonden spiraaldraad. Die sterk vertakte spiraalbuizen zijn de ademhalingsorganen, de verspreide longen of (zooals ze eigenlijk heeten) de luchtbuizen of tracheën der insekten.

In andere gevallen vertakken zich de luchtbuizen niet, maar

verdeelen zich spoedig na den oorsprong in breede, plaatvormige zakken, die als de bladen van een boek boven elkander liggen. Hiermee gaat gepaard vermindering van 't aantal buizen. Zoo vinden wij bij de spinachtige dieren, die met zulke zoogenaamde longzakken voorzien zijn, slechts een, twee, drie of vier paren luchtbuizen, ieder in een opening uitloopende, terwijl er bij de insekten doorgaans veel meer voorkomen. Bij de spinnen is dus de ademhaling meer gelocaliseerd; terwijl bij de insekten de lucht door de vertakte tracheën zich door 't g e h e e l e l i c h a a m kan verspreiden en op de organen direct werken, komt bij de spinnen de lucht alleen in de longzakken, die op een b e p a a l d e p l a a t s v a n 't l i c h a a m gelegen zijn. Maar toch moeten alle organen, ook de verder verwijderde, lucht hebben. Er treedt dus een voertuig op, dat de lucht van de longzakken naar de organen brengt, en dit voertuig is 't bloed, dat door 't lichaam loopt. Treffend laat zich deze betrekking tusschen ademhaling en bloedsomloop aantoonen in de klasse der spinnen. Zeer vele van die dieren hebben nl. behalve hunne longzakken ook tracheën, en hoe meer nu de laatsten optreden, m.a.w. hoe minder de ademhaling gelocaliseerd is, des te minder ontwikkeld is de bloedsomloop en omgekeerd. Bij de insekten waar de tracheën het meest ontwikkeld zijn is de bloedsomloop zeer rudimentair.

Voor de kieuwademhaling geldt deze regel niet in die mate, omdat een kieuw altijd een uitsteeksel is en geen instulping, en dus uit den aard der zaak met de inwendige organen, zoodra het dier eenigszins gecompliceerd wordt, niet in aanraking kan komen. Er treedt dus hier al terstond bloed of een analoge vloeistof op, die de lucht uit het water naar de organen voert. Toch zou tusschen wormen en weekdieren een dergelijke verhouding opgemerkt kunnen worden, als tusschen insekten en spinnen; de beide eersten (wormen en insekten) met meer verspreide ademhalingsorganen en minder volkomen bloedsomloop, de laatsten (weekdieren en spinnen) met meer gelocaliseerde respiratie en meer ontwikkelden bloedsomloop.

Maar wij zullen hier niet verder uitweiden over 't verband tusschen ademhaling en bloedsomloop; wij moeten ons ten halve opgetrokken gebouw nog voltooien, en de brug nog zoeken, die onze longen met de luchtbuizen van de koolrups en de longzakken van de kruisspin verbindt.

De spinnen leerden ons dat vermindering van luchtbuizen

gepaard gaat met meer gelocaliseerde, d.i. hooger ontwikkelde ademhaling. Gesteld nu, dat wij uitgaan van 't minst mogelijke aantal luchtbuizen, d.i. één, dan zou de vergrooting van oppervlakte, die voor voldoende ademhaling noodig was, bereikt kunnen worden òf door sterke vertakking van die buis (insectenvorm) òf door zakvormige uitzetting (spinnenvorm). En nu vinden wij in de hoogst ontwikkelde dierenafdeeling, bij de gewervelde dieren, de ademhalingsorganen als een combinatie van die beide vormen. Natura saltus non facit! Gaan wij kortelijk de eindelijke ontwikkeling der longen in de dierenreeks na.

De meeste visschen hebben een zwemblaas, een langwerpige vliezige zak, langs de ruggegraat gelegen, die dikwijls door een kanaal zich in de spijsbuis opent en daardoor met de buitenwereld communiceert[1]. Ziedaar dus de zakvormig uitgezette luchtbuis. En nu laat zich de voortgaande ontwikkeling van die zwemblaas bij de visschen vervolgen, totdat zij eindelijk door overlangsche deeling is geworden tot twee lange zakken, die van binnen netvormig gerangschikte plooien en uitsteeksels vertoonen, waarin een groot aantal bloedvaten verloopen, kortom, wat den bouw betreft, een paar ware longen. Twee visschen, een in sommige afrikaansche rivieren, de andere in de Amazonenrivier levende, veroorloven zich die voor een visch schijnbaar onbetamelijke weelde en dwingen ons dus ons begrip ‘visch’ wat ruimer te maken en niet meer zoo gladweg te zeggen: een visch ademt alleen door kieuwen. Bijna zouden we zeggen: speelt de natuur zoo grillig met vormen om den ordenenden menschengeest te tergen?

Van die tergende visschen loopt de reeks onafgebroken voort. De salamanders en kikvorschen hebben reeds meer en fijner mazen in dat netwerk van de longen. Dan komen hagedissen, slangen, schildpadden: steeds meer samengesteld, steeds meer mazen en tusschenschotten, eindelijk een ophooping van een oneindig aantal samenhangende blaasjes. En met die meerdere samengesteldheid gaat gepaard een steeds meerdere vertakking van de aanvoerende luchtbuis, totdat wij eindelijk bij vogels en zoogdieren de hoogste vormen van ademhalingsorganen vinden.

En welke is die vorm?

1 In vele andere gevallen is dit kanaal geen holle buis meer, maar is een solide streng geworden; een overgang tot andere gevallen, waarin het geheel ontbreekt.

Ja, eigenlijk kan men, zonder met eigen oogen de fijnere samenstelling van zulk een long gezien te hebben, zich daarvan moeielijk een denkbeeld maken. Toch willen wij beproeven dien bouw in grove trekken te schetsen.

Voor aan onzen hals voelen wij, bij den een meer, bij den ander minder gemakkelijk, een hard beenachtig uitsteeksel. Dat uitsteeksel is een gedeelte van 't strottenhoofd[1] en tevens het begin van de luchtpijp, die naar boven door het achtergedeelte van den mond met den neus in verband staat, en naar beneden zich voortzet in een uit kraakbeenige ringen gevormde buis. Deze buis vertakt zich in 't bovengedeelte van de borst in twee takken (voor elke long een) en ieder van deze verdeelt zich weer en weer en weer, totdat er eindelijk in de borstholte een soort van naar beneden hangende boom ontstaat, waarvan de luchtpijp de stam en die grovere en fijnere vertakkingen of luchtbuizen de takken zijn, Tot zoover is dus de insektentype gevolgd, vergrooting door vertakking der aanvoerende buis. Maar nu loopt ieder van die fijnste takjes uit in een groep van blaasjes of eigenlijk in een peervormig zakje, welks inwendige ruimte door een tal van plooien en tusschenschotten tot een groep van blaasjes geworden is. Het meest juist zou men kunnen zeggen: ieder van die fijne luchtbuisjes loopt uit in een kleine kikvorschlong. Hier hebben wij dus de tweede of spinnentype: vergrooting door zakvormige verwijding. Zoo hangt onze inwendige organisatie samen met die van spinnen, insekten en kikvorschen. Met eenige wijziging van de bekende spreuk zouden wij haast beweren: Animal sum, nil animalis a me alienum puto. Een wijziging trouwens, die cum grano salis dient opgevat te worden.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat al die fijne zakjes en blaasjes omsponnen worden door een dicht net van bloedvaten, die het bloed aanvoeren, dat in de longen met de lucht in aanraking moet komen.

Ziedaar in hoofdzaak den bouw der ademhalingsorganen. Maar de kennis daarvan is nog niet voldoende. Wat is adem-

1 Het strottenhoofd is het orgaan, waar de klanken gevormd worden (niet juist de stem), met behulp van uit de longen uitgestooten lucht. Ofschoon dus de klankvorming zoowel in anatomisch als physiologisch verband staat met ademhaling, moeten wij echter de nadere beschouwing daarvan, om niet al te uitvoerig te worden, hier achterwege laten.

halen in zijn meest oppervlakkige, voor ieder duidelijke beteekenis? Afwisselend in- en uitvoeren van lucht. En klaarblijkelijk kunnen nu die vliezige zakken al zijn ze nog zoo gecompliceerd, zonder dat er iets anders bijkomt, dat evenmin doen als ieder andere zak. Dus de vraag doet zich voor: hoe halen wij adem? hoe wordt de lucht in en uit de longen gevoerd?

Onze borstkas is een soort van kegelvormige kooi, samengesteld uit twee vertikale staven en eenige dwarse. Aan de achterzijde de ruggegraat als betrekkelijk vaste vertikale staaf, aan de voorzijde het insgelijks van boven naar beneden loopende borstbeen. Tusschen deze beiden verloopen boogvormig de ribben, schuins van achteren en boven naar voren en beneden, maar zoo dat hun draaipunt ligt in de verbinding met de ruggegraat. Worden nu de ribben opgeheven dan wordt het daaraan bevestigde bewegelijke borstbeen mee opgeheven en tevens natuurlijk naar voren geplaatst; de diameter van de borstkas in de richting van achteren naar voren wordt dus vergroot. Te gelijk draaien zich de ribben eenigszins om zich zelf en vergrooten daardoor (op een wijze die moeielijk door woorden duidelijk is te maken) den omvang der borstkas in dwarse richting.

Opheffing der ribben vergroot dus de borstkas (in horizontale richting). Maar bij die vergrooting is nog een andere factor in het spel en een zeer belangrijke. De basis van den kegel, waarbij wij de borstkas vergeleken, wordt gevormd door een in 't midden peesachtige, aan de randen spierachtige plaat, die zich in zijn ganschen omtrek deels aan de ruggegraat, deels aan de benedenste ribben vasthecht en zoo de borstkas van onderen afsluit. Wanneer nu deze spier in verslapten toestand, d.i. niet in werking is, wordt de plaat, het middenrif of diaphragma, in de borstholte koepelvormig omhoog gewelfd. Maar als de spierrand zich samentrekt wordt daardoor het middengedeelte naar beneden getrokken en de plaat wordt vlak in plaats van gewelfd. De borstkas is dus hierdoor vergroot in vertikale richting.

Vergrooting der borstkas wordt dus op twee wijzen bewerkt: v e r l e n g i n g door het naar beneden trekken van 't middenrif, v e r b r e e d i n g door het opheffen der ribben. Nu liggen de longen zoo in de borstholte, dat er tusschen den buitenwand der longen en den binnenwand der borstkas geen lucht kan komen,

ofschoon die beide wanden niet met elkaar vergroeid zijn. Stel u voor een lange aan beide einden gesloten zak. Wanneer nu het bovenste eind daarvan zoo ver mogelijk wordt ingestulpt, dan hebben wij klaarblijkelijk een naar boven opene zak met dubbelen wand. De buitenste van die twee wanden bekleedt de borstkas van binnen, de binnenste omkleedt de longen. De ruimte tusschen beide wanden communiceert niet met de buitenlucht.

En nu een diepe ademhaling (*ver*ademing noemt ge 't wellicht na die mechanische anatomie). Wat gebeurt daarbij? De borstholte wordt door het zoo even besproken mechanisme vergroot, de buitenwand van den dubbelen zak zou daardoor van den binnenwand verwijderd worden, en als de ruimte tusschen beiden met de lucht samenhing zou dit ook gebeuren. Wat echter nu? Door de verruiming der borstkas komt de daarin, d.i. in de longen bevatte lucht onder geringere drukking, zij heeft grootere ruimte voor zich disponibel dan vroeger. Nu is 't een wet (wier uiteenzetting en verklaring hier niet behoort) dat gassen en vloeistoffen zich bewegen in de richting waar de minste drukking heerscht, gelijk b.v. iedere pomp ons toont. In dit geval zal er dus een luchtbeweging, een luchtstroom ontstaan naar de longen toe, m.a.w. een inademing. De longen nemen die toestroomende lucht in zich op en worden daardoor uitgezet (de elasticiteit van hun weefsel veroorlooft dit), zoodat zij de nu verruimde borstkas weer evenzoo geheel opvullen als vroeger.

Zoolang nu de spieren die de ribben opheffen en 't middenrif neertrekken, gecontraheerd blijven, duurt deze toestand voort; er bestaat evenwicht tusschen de lucht in de longen en de buitenlucht. Maar zoodra die spieren verslappen, dalen de ribben, deels door hun eigen zwaarte, deels door andere oorzaken; het middenrif wordt door de buikingewanden weer in de borstholte opgedreven, de borstkas wordt vernauwd, en de elasticiteit van 't longweefsel kan zich doen gelden om de uitgezette longen samen te persen. Hierdoor wordt nu de evenwichtstoestand weer verbroken, maar in tegengestelde richting; de lucht in de longen komt onder hoogere drukking en stroomt dus naar buiten: wij ademen uit.

Ademhalen is dus het afwisselend stroomen van lucht in en uit de longen, bewerkt door verwijding en vernauwing der borstkas, die de lucht in

de longen telkens onder een drukking brengt, ongelijk aan die der buitenlucht.

Dat is een definitie, zooals de physica ze zou geven. Voor ons is die echter niet volledig genoeg. Er rest ons nog de tweede, vooral niet minder belangrijke zijde van deze verrichting, de beschouwing van ademhaling als scheikundig verschijnsel.

III.

Wij kennen allen het onaangename gevoel, dat ons overkomt na een lang verblijf met vele personen in een klein, dicht gesloten vertrek. Wij weten ook, dat dat gevoel meer of minder spoedig wijkt als in dat vertrek deuren en vensters worden opengezet of wij ons in de vrije lucht begeven. Er moet dus in de lucht van dat benauwde of bedompte vertrek iets zijn wat ons onaangenaam aandoet; die lucht moet voor ons bedorven zijn. Dat kan nu geschied zijn op verschillende wijzen: òf er is een noodig bestanddeel verdwenen of verminderd, òf er is een schadelijk bestanddeel bijgekomen of vermeerderd, òf eindelijk kunnen beide deze veranderingen gepaard gegaan zijn. Een proef zal ons leeren, welk van deze drie verschijnselen hier heeft plaats gehad. Als wij een dier in een bekende hoeveelheid afgesloten lucht een tijd lang laten ademen en dan met de noodige voorzorgen het volum van die lucht meten, dan zullen wij vinden dat dat volum ongeveer gelijk gebleven is. Toch is die lucht voor ademhaling ongeschikt geworden. Het eerste en tweede kan dus niet gebeurd zijn, wij besluiten dus dat bij de ademhaling een bestanddeel van de dampkringslucht verdwijnt en door een ander gas vervangen wordt. En wat dit bijkomend gas is, laat zich gemakkelijk uitmaken. Want als wij een deel van die lucht, die tot de proef gediend heeft, met kalkwater schudden, wordt dit sterk troebel, terwijl een gelijke hoeveelheid dampkringslucht met kalkwater geene of slechts een zeer geringe troebelheid geeft. Of wilt gij 't nog gemakkelijker aantoonen: blaas een tijd lang door middel van een glazen pijpje door kalkwater en spoedig ontstaat diezelfde troebelheid, die in beide gevallen de eigenschappen blijkt te bezitten van koolzuren kalk. De uitgeademde lucht bevat dus een

veel grooter hoeveelheid koolzuur dan de ingeademde lucht (ongeveer 100 maal meer); er is dus in de longen koolzuur bijgekomen. En wanneer nu een ander gedeelte van de bovenbedoelde lucht volgens bepaalde scheikundige methoden wordt onderzocht, dan blijkt dat er van de 21 pCt. zuurstof die de dampkringslucht bevat, een min of meer aanzienlijk gedeelte is verdwenen. Door de ademhaling wordt dus zuurstof verbruikt; in 't algemeen kan men zonder al te groote onnauwkeurigheid aannemen, dat in de lucht, die een mensch uitademt, 5 pCt. zuurstof is vervangen door een gelijk volum koolzuur, zoodat die lucht niet 21 maar 16 pCt. zuurstof, daarentegen 5 pCt. koolzuur bevat, terwijl 't stikstofgehalte vrij onveranderd blijft.

Dit alles geeft ons dus recht om te besluiten: in de longen moet de lucht in aanraking komen met iets dat koolzuur er aan afgeeft en zuurstof er uit opneemt. En uitgaande van 't groot aantal bloedvaten, dat zich in de longen verspreidt, ligt nu 't vermoeden voor de hand dat dit iets het bloed is. Laat ons zien of wij dit vermoeden tot zekerheid kunnen brengen.

Boven (pag. 132) is ter loops gesproken over de oplosbaarheid van gassen in vloeistoffen, en vermeld dat 100 deelen water 2½ deelen dampkringslucht oplossen. Om echter nauwkeurig te zijn had er moeten bijgevoegd worden: ‘onder gewone luchtdrukking’. Want als wij zulk water aan een tweemaal grootere drukking (door een perspomp of anderszins) onderwerpen, dan zal het ook een tweemaal grootere hoeveelheid gas opnemen, en die bij verminderde drukking weer laten varen. Ditzelfde geldt ook van 't koolzuur, zooals ieder glas champagne of kunstmineraalwater kan leeren. Zoolang die vloeistoffen in de flesschen zijn mousseren zij niet, omdat het onder de kurk verzamelde gas een drukking uitoefent, die geen ontwijken van gas uit de vloeistof veroorlooft. Zoodra echter het vocht aan de lucht, d.i. onder verminderde drukking komt, begint het opbruisen. De hoeveelheid gas die een vloeistof kan opgelost houden is dus afhankelijk van de drukking en neemt af (d.i. er ontwijkt gas) naarmate de drukking afneemt.

Doch dit is niet het eenige, wat hierbij in aanmerking komt. Gesteld wij plaatsen een glas met gasvrij gedestilleerd water onder een klok met koolzuur die in kwik staat. Het kwik buiten en binnen de klok is in evenwicht, dus drukt op beiden een gelijke drukking; op het kwik buiten de klok die van den dampkring, op dat binnen de klok die van het koolzuur;

wij hebben dus koolzuur dat een drukking uitoefent gelijk aan die van den dampkring of zooals men 't noemt van één atmospheer spanning. Onder deze omstandigheden en bij gewone temperatuur zal het water een volumen koolzuur opnemen gelijk aan zijn eigen volumen. Nu brengen wij dat koolzuurhoudend water onder een klok met zuurstof ook van één almospheer spanning. Volgens de bovengenoemde wet zouden wij nu verwachten dat er noch gas opgenomen noch afgegeven zou worden, want in beide gevallen drukte op de vloeistof dezelfde drukking. Toch zullen wij na eenigen tijd in de zuurstofklok een gedeelte koolzuur, in het water een gedeelte zuurstof vinden. Het water heeft dus koolzuur afgegeven. Waardoor? - - Het streven van het in water opgeloste koolzuur om het water te verlaten werd opgewogen door de drukking van 't koolzuur in de eerste klok; er was dus evenwicht, het koolzuur bleef in 't water. Of, zooals men 't uitdrukt, het koolzuur in en het koolzuur buiten 't water hadden gelijke spanning. Maar nu in de zuurstofklok? Het koolzuur in het water had een spanning van één atmospheer, omdat het onder een koolzuurdrukking van dat bedrag was opgenomen. En het koolzuur buiten 't water? Het was niet aanwezig, had dus een spanning = 0. Het koolzuur had dus geen beletsel om het water te verlaten en het deed dit totdat de spanning in en buiten 't water weer gelijk was. Om dezelfde reden nam het water zuurstof op, omdat de zuurstofspanning in 't water = 0, daarbuiten = één atmospheer was.

Onze wet moet dus luiden: de hoeveelheid gas die een vloeistof opgelost houdt, is afhankelijk van de drukking of spanning v a n d a t z e l f d e g a s buiten de vloeistof in verhouding tot die van 't gas in de vloeistof.

Met deze kennis gewapend gaan wij verder. Het eerst ligt de vraag voor de hand: bevat het bloed dan werkelijk gassen? En niet alleen mag deze vraag thans ontwijfelbaar bevestigend beantwoord worden, maar zelfs is het mogelijk de hoeveelheid daarvan min of meer nauwkeurig te bepalen. Uit onderzoekingen volgens de beste thans bekende methoden gedaan, is gebleken dat een hoeveelheid bloed ongeveer de helft van haar volum aan gassen bevat, zoodat b.v. 100 volumina bloed 45-50 vol gassen bevatten, waarvan 30 koolzuur zijn, 15 zuurstof en het overige stikstof. Bovendien heeft men gevonden dat de spanning van dit koolzuur in 't bloed wel is waar op

verre na niet één atmospheer is, zooals daar straks bij 't water, maar toch altijd aanzienlijk hooger blijft dan de spanning van 't koolzuur in de lucht, waarmee 't bloed in de longen in aanraking komt. Wij hebben dus hier in den grond hetzelfde als bij 't openen van een champagneflesch. In beide gevallen komt een vloeistof die koolzuur van hoogere spanning bevat in aanraking met een lucht waarin 't koolzuur geringere spanning heeft; in beide gevallen zal dus een koolzuurstrooming uit de vloeistof in de lucht plaats hebben.[1]

Maar ik hoor tegen deze verklaring een tegenwerping:

Het bloed komt immers eigenlijk niet met de lucht i n a a n r a k i n g ? de wanden der bloedvaten en longblaasjes zijn er immers tusschen?

Volkomen juist, doch dit is geen beletsel voor gaswisseling. De gassen zijn als de elfen; licht en onzichtbaar glijden zij door wanden en muren. En dit is geen grootspraak: voor eenigen tijd heeft de fransche natuurkundige Jamin door een muur heen een kaars uitgeblazen. In ons geval kunt ge u overtuigen van hun gemakkelijk doorsluipen door b.v. een vochtige blaas met koolzuur gevuld in een klok met zuurstof op te hangen; na eenigen tijd zult gij even goed zuurstof in de blaas en koolzuur er buiten vinden, alsof de gassen onmiddellijk met elkaar in aanraking waren geweest.

In deze verklaring van de wijze waarop het koolzuur uit het bloed wordt verwijderd is tevens de reden gegeven waarom een ophooping van koolzuur in de buitenlucht (een gevolg van lang ademen in een beperkte ruimte) zoo schadelijk is. Het bloed geeft alleen *dan* koolzuur af, als de spanning van dat gas in de lucht veel geringer is dan die in 't bloed, m.a.w. als 't gehalte van de lucht aan koolzuur gering is. Neemt nu dat gehalte toe, dan zal er (daar 't verschil in spanning minder wordt) minder koolzuur uit het bloed verwijderd worden, en als dat gehalte een zekere hoogte heeft bereikt zal het afgeven van koolzuur geheel ophouden, als nl. de spanning van dat gas in en buiten 't bloed gelijk is geworden. Daar nu

1 Toch moet men zich het afgeven van koolzuur door 't bloed niet zoo geheel zuiver physisch voorstellen, als alleen berustende op 't verschil in spanning. Want in den laatsten tijd is het waarschijnlijk geworden, dat er zich bij de ademhaling in het bloed een zuur vormt dat de uitdrijving van koolzuur bevordert. (Hoe het koolzuur zich in 't bloed bevindt, deels mechanisch geabsorbeerd, deels in losse of vastere scheikundige verbinding, heb ik gemeend onbesproken te moeten laten.)

echter het bloed in het lichaam voortdurend koolzuur opneemt (wij zullen straks zien hoe), zal het zich eindelijk daarmee zoodanig overladen, dat het koolzuur giftig begint te werken. Want dit gas, dat, in zijn normale hoeveelheid aanwezig, niet schadelijk is, werkt als het zich in 't bloed ophoopt, vergiftig en zelfs doodelijk. De juiste wijze, waarop deze koolzuurvergiftiging plaats heeft, is echter nog niet bekend.

De afscheiding van koolzuur is evenwel nog slechts de eene zijde van de kwestie. Niet minder belangrijk is de vraag: hoe geschiedt de opneming van zuurstof? Onbewust zijn wij zeker allen wel eens van die opneming getuige geweest, als wij nl. er op gelet hebben, wat er met aderlatingsbloed gebeurt. Bij de operatie zelf zagen wij 't bloed donkerrood, soms bij zwart af, uit de wonde spatten. Het werd opgevangen en ter zijde gezet. En als wij nu na eenige oogenblikken dat bloed beschouwden, dan trof ons de spoedige kleursverandering; in plaats van donkerrood was het helderrood geworden. Dat helder worden is een gevolg van 't opnemen van zuurstof uit de lucht. De in de bloedcellen bevatte roode kleurstof komt in 't bloed in twee toestanden voor: met zuurstof verbonden als helderroode stof, zonder die verbinding als donkerroode stof. Wanneer nu in de longen bloed wordt gevoerd, welks kleurstof de zuurstof die er mee verbonden was grootendeels heeft laten varen en dat er dus donker uitziet (aderlijk bloed), dan zal die kleurstof in de longen door scheikundige verwantschap zuurstof uit de lucht opnemen, de helderroode verbinding ontstaat en 't bloed wordt lichtrood (slagaderlijk). Deze scheikundige verbinding van kleurstof met zuurstof is echter zoo onbestendig, dat zij op de reis van 't bloed door 't lichaam gemakkelijk ontleed wordt en de zuurstof afgeeft, waardoor 't bloed weer donker en aderlijk wordt.

Uit een scheikundig oogpunt definiëren wij dus a d e m h a l i n g als d i e v e r r i c h t i n g w a a r b i j h e t b l o e d a a n d e l u c h t k o o l z u u r a f g e e f t (hoofdzakelijk berustende op het verschil in spanning van dat gas in en buiten 't bloed) e n u i t d e l u c h t z u u r s t o f o p n e e m t (hoofdzakelijk berustende op de scheikundige verwantschap tusschen bloedkleurstof en zuurstof)[1].

1 Behalve 't koolzuur wordt er door de ademhaling uit het ligchaam ook een aanzienlijke hoeveelheid water als damp verwijderd. Dat de uitgeademde lucht veel waterdamp bevat, blijkt uit de nevels die wij, als de omringende lucht koud is, uit neus en mond zien komen, en uit het beslag van water dat er ontstaat bij 't ademen op een koud voorwerp. Gewoonlijk is de uitgeademde lucht met waterdamp verzadigd, d.i. zij bevat zooveel als zij bij 36° C. (haar gewone temperatuur) opnemen kan. (Zie blz. 129).

IV.

Tot nog toe hebben wij de ademhaling op zich zelf beschouwd; wij hebben de organen waardoor zij plaats heeft in hun oppervlakkige verscheidenheid en dieper te zoeken eenheid nagegaan, en de mechanische en scheikundige verschijnselen, die bij die verrichting een hoofdrol spelen, besproken. En hier staan ons ter verdere behandeling twee wegen open. Aan den eenen kant wenkt ons de gezondheidsleer en wijst op het hoog belang van versche lucht, op ventilatie en tocht, op stoven en kolendamp, op de raadselen van ozon en choleramiasma. Ter andere zijde staat de natuurwetenschap zelf, en spreekt van eenheid en ondeelbaarheid, en toont den onverbrekelijken band die den mensch verbindt met het grasscheutje en den koning der aarde met een stuk brandende houtskool. Solidariteit is haar wachtwoord.

Mag ik de gezondheidsleer voor ditmaal afschepen, haar een afzonderlijke bespreking harer kwesties voor een volgende gelegenheid belovende, en de andere gebiedster volgen? - -

Waar blijft de zuurstof en van waar het koolzuur? Die vraag is zeker de eerste die zich aan ons opdoet. In hare beantwoording is de veer aangewezen die 't dierlijk mechanisme in beweging brengt.

Daar verbrandt een stuk houtskool. De koolstof verbindt zich met de uit de lucht toestroomende zuurstof tot koolzuur. Bij die verbinding ontstaat warmte, die de overige kool aan 't gloeien brengt en licht veroorzaakt. Gaat de zuurstoftoevoer en daarmee de verbranding voort, dan is na eenigen tijd het zwarte brok verdwenen en overgegaan in het kleurlooze koolzuurgas; daarmede heeft de voortbrenging van koolzuur, maar ook die van warmte en licht opgehouden. Houdt die toevoer van zuurstof vóór dien tijd op, dan ‘gaat’ de kool ‘uit’, het zwarte brok blijft wat het is; koolzuur, warmte, licht worden niet voortgebracht.

Daar werkt een stoommachine. De kool in den vuurhaard verbrandt tot koolzuur. Daarbij ontstaat weer warmte, die gedeeltelijk in mechanischen arbeid wordt omgezet. Sluit den rooster, waardoor de zuurstof wordt toegevoerd; de verbranding houdt op, de kool blijft kool en wordt geen koolzuur meer; het optreden van warmte is gestuit, het water bekoelt, de stoom wordt water en verliest zijn kracht: geen arbeid meer, de machine staat stil.

Daar leeft een dier. Zijn koolstofhoudende voedingsstoffen worden uit het spijskanaal in 't bloed opgenomen; zij komen in de weefsels in aanraking met de zuurstof, die door het bloed in de fijnste gedeelten van het vaatstelsel wordt afgegeven; die zuurstof tast ze aan; er hebben splitsingen, ontledingen plaats en het voorname eindresultaat van de inwerking der zuurstof is de verbranding van verreweg het grootste gedeelte van de koolstof tot koolzuur. Dat koolzuur wordt in het bloed opgenomen en dit door de aderen naar het hart en van daar naar de longen gevoerd, waar het een deel van zijn koolzuur afgeeft en weer een nieuwen voorraad zuurstof opneemt, om die dan weer op de weefselbestanddeelen te laten inwerken. Ziedaar het ontrafelen van Penelope's weefsel; gestadig worden de stoffen, waaruit ons lichaam bestaat, uit hare verbindingen losgemaakt en in eenvoudiger verbindingen (koolzuur enz.,) overgevoerd. Maar die verwoesting is een weldadige, want door die inwerking van zuurstof ontstaat, 't zij direct of indirect, warmte, spierarbeid, klierafscheiding, zenuwwerking, in één woord, ontstaat leven. En daarom moet die verwoesting voortgaan; en daarom moeten wij steeds den magtigen ontbinder, die door de longen ons lichaam komt binnengevaren, nieuwe stoffen ter ontbinding en verbranding aanbieden door ons voedsel. Geschiedt dat niet, dan sloopt hij ons even onverbiddelijk als hij 't gloeiend stuk hout op den haard verbrandt.

Dat is de groote rol van de ademhaling in 't dierlijk leven. Breek den toevoer van zuurstof af en alles staat stil, als de stoommachine met verstopten rooster.

Maar nu moeten wij onze vraag van zoo even omkeeren en vragen: waar blijft het koolzuur en van waar komt de zuurstof?

Ieder mensch en dier en elk vuur ontneemt aan de lucht zuurstof en geeft er koolzuur voor in de plaats. En als wij

nu weten dat een mensch in 24 uur ongeveer 550 kan zuurstof opneemt en daarvoor circa 480 kan koolzuur afgeeft; als wij verder weten dat 1 ned. pond kool voor zijn verbranding noodig heeft ruim 1800 kan zuurstof en dan evenveel kannen koolzuur levert, dan valt het moeielijk te begrijpen, hoe de dampkring nog zoo constant van samenstelling kan blijven en niet minder dan een vijfde zuurstof en niet meer dan een tweeduizendste koolzuur bevatten, ook al nemen wij de ontzaglijke uitgebreidheid van de luchtlaag, die onze aarde omringt, in aanmerking. Waar blijft dan al dat koolzuur?

Er zijn nog andere dingen dan dieren en vuur.

Wat is houtskool? - - Verkoold hout; hout waaruit men door verhitting bij onvolkomen toevoer van lucht het grootste deel der overige bestanddeelen heeft verdreven, zoodat er hoofdzakelijk kool teruggebleven is. Hout bevat dus koolstof. Van waar die?

Neem eens een glas met koolzuurhoudend water en keer dat in water om, zoodat het water tot boven in het omgekeerde glas staat, en er geen lucht boven is. Breng er dan een stuk van een waterplant in en zet het glas in de zon. Al spoedig stijgen er van de bladeren van de plant gasbelletjes naar boven, die zich boven 't water verzamelen. En als gij nu na eenigen tijd het water onderzoekt, dan vindt gij er geen of bijna geen koolzuur meer in, terwijl het in 't bovengedeelte van het glas verzamelde gas zuurstof blijkt te zijn. De plant heeft dus onder den invloed van 't licht koolzuur uit het water opgenomen en zuurstof afgescheiden. Hetzelfde doen de planten die aan de lucht leven, zij nemen koolzuur er uit op en geven zuurstof af. Dit vermogen zetelt in de groene kleurstof der bladeren en het licht is daartoe een onmisbaar vereischte. Het opgenomen koolzuur is een van de voornaamste voedingsstoffen der plant, het wordt ontleed en er ontstaan verbindingen die op dezelfde hoeveelheid koolstof veel minder zuurstof bevatten dan het koolzuur[1], zoodat hierin de oorzaak

1 Niet alsof de bestanddeelen van een plant alleen uit koolstof en zuurstof zouden bestaan; zij bevatten bovendien nog altijd waterstof en dikwijls ook stikstof (hoe de plant die opneemt, doet hier voor 't oogenblik niet ter zake). Alleen zij hier opgemerkt, dat van bijna al de stoffen waaruit de plant bestaat (hout, zetmeel, suiker, eiwitstoffen, enz.), de koolstof ongeveer de helft uitmaakt, en dat deze koolstof uit het uit de lucht of uit het water opgenomen koolzuur afkomstig is. Terwijl nu het koolzuur op 100 gewichtsdeelen koolstof 266 deelen zuurstof bevat, komt in het hout op dezelfde hoeveelheid koolstof 110 deelen zuurstof voor, en in de eiwitstoffen op 100 deelen koolstof slechts ruim 40 deelen zuurstof.

gegeven is van het afscheiden van die overvloedige zuurstof door de plant.

Wel is waar keert zich in het donker deze gaswisseling om, dan wordt er door de plant zuurstof opgenomen en koolzuur afgescheiden, doch dit gaat niet zoo intensief dat het de gaswisseling in 't licht zou kunnen opwegen, zoodat de plant per slot van rekening het koolzuurgehalte der atmospheer vermindert, het zuurstofgehalte vermeerdert.

Zoo hebben wij in de plant een débouché gevonden voor ons overvloedig koolzuur en een voorraadmagazijn om ons steeds weer zuurstof aan te voeren. De plant ontleedt ons uitgeademd koolzuur om de koolstof voor zich te behouden en 't grootste deel van de zuurstof ons terug te geven.

Vroeger[1] hebben wij kortelijk aangetoond welk een nauwe, innige band er bestaat tusschen alle verrichtingen van ons lichaam, hoe een goede werking van het eene orgaan onverbrekelijk samenhangt met een goede werking van elk ander. Een dergelijken samenhang vinden wij hier op grooter schaal terug, het verband tusschen de twee groote rijken der natuur door bemiddeling van de lucht.

Het stuk steenkool dat op onzen haard verbrandt was vroeger hout, dat door een der kolossale varens van de steenkoolperiode uit het koolzuur van den toenmaligen dampkring werd gevormd. Door de verbranding gaat de koolstof over in koolzuur dat in de lucht wordt uitgestort. Grasplantjes nemen dat koolzuur op, ontleden het en bewaren de koolstof in zich als bestanddeel van zetmeel, suiker, eiwitstof, enz. Een koe eet dat gras en zet die eiwitstof of dat zetmeel om tot spiervleesch of vet. De mensch eet het vleesch van de koe en de zuurstof die zijn ademhaling hem toevoert, verbrandt die koolstof weêr tot koolzuur, dat dan als zoodanig weêr op nieuw den kringloop door planten- en dierenlichaam begint.

1 Gids, 1865, IV, 128.

Aldus leveren wij bij iedere ademhaling voedsel voor de plant, die uit dat voor ons schadelijke koolzuur weêr voedingsstoffen voor ons vormt en ons tevens de onontbeerlijke zuurstof teruggeeft. Treffender, inniger samenhang tusschen plant en dier laat zich wel niet denken. En wel verre dat het gevoel van onze afhankelijkheid van gras en onkruid ons een vernederende of neêrdrukkende gedachte zou zijn, is het ons een krachtige aansporing om ons thuis te gevoelen in de natuur en ons belang te doen stellen in het nasporen van hare wetten.

D. HUIZINGA.

Bibliographisch album.

C.A.J.A. Oudemans, Med. Dr., Hoogleeraar in de Kruidkunde aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam, Handleiding tot de Pharmacognosie van het planten- en dierenrijk. Haarlem, A.C. Kruseman. 1865.

In de thans alhier in werking getreden ‘Wet *tot* regeling *der* voorwaarden *tot* verkrijging *der* bevoegdheid *van* geneeskundige, apotheker,’ enz., is bepaald (art. 4 *e*), dat de *kennis der geneesmiddelen als waren* behoort tot het natuurkundig examen van den aanstaanden genees-, heel- en verloskundige; terwijl het geneeskundig examen van denzelfde (art. 5 ƒ) o.a. de *artsenijmengkunde* ‘betreft’. Tot verkrijging der bevoegdheid als apotheker wordt o.a. (art 9 B. *b*) een examen vereischt in de *artsenijkennis* en (*c*) in de *artsenijbereidkunde*. Toegevende, dat de keuze dier woorden velerlei explicatiën toelaat, meen ik echter, en niet geheel zonder grond, dat de ‘kennis der geneesmiddelen als waren’ van het eene artikel een onderdeel is van de ‘artsenijkennis’ van het andere; en dat verder onder ‘artsenijbereidkunde’ moet verstaan worden de kennis van het bereiden der geneesmiddelen, zoo als zij in de apotheek voorhanden zijn, terwijl ‘artsenijmengkunde’ die geneesmiddelen onder den vorm leert brengen, waarin ze door den geneesheer worden voorgeschreven.

Omgezet in gewone collegie-taal, luidt dit aldus: Bij het examen van den genees-, heel- en verloskundige *in spe* - (gij weet, waarde lezer! dat zoo één aequivaleert [d.i. wanneer hij er dóór is], met den thans door u vertrouwden doctor, èn met uwen chirurg, èn met Mevrouw's accoucheur, èn met den tandmeester van de familie, èn met nog meer) - en van den toekomstigen apotheker - (die [N.B. ook wanneer hij kláár is] zóó geleerd zal zijn, dat het aequivalentsgewigt van zoo éénen tegenover dat van velen van het *ancien régime* een reuzencijfer zal vormen), - zal men o.a. vragen: *pharmakognosie* en *pharmacie*.

Men verstaat nu onder pharmakognosie: ‘de leer der onbereide geneesmiddelen (Simplicia), d.z. de geneesmiddelen, zoo als zij door

de natuur opgeleverd, of, na slechts eene zeer eenvoudige, mechanische bewerking ondergaan te hebben, in den handel gebracht worden. De Pharmacognosie maakt een onderdeel uit van de Pharmacologie (leer der geneesmiddelen in ruime beteekenis), tot welken tak van wetenschap ook nog gerekend worden te behooren de Pharmacodynamie, d.i. de leer van de werking der geneesmiddelen op het menschelijk ligchaam, en de Pharmacie, de leer van de toebereiding der geneesmiddelen voor uit- en inwendig gebruik' (Oudemans, blz. 1).

Men kan de pharmakognosie dus ook 'droogerijenkunde' noemen, en wanneer men haar als een onderdeel der warenkunde beschouwt, met den naam van 'artsenijwarenkunde' of 'pharmaceutische warenkunde' bestempelen.

Ofschoon er vroeger reeds vele geschriften op dit gebied verschenen waren, deels als monographiën van bijzondere artsenijwaren, deels als handleidingen ter beoefening der droogerijenleer in haren ganschen omvang, of wel als onderdeelen van woorden-, hand- en leerboeken voor apothekers, kwam het woord '*pharmakognosie*' het eerst op den titel voor van eene brochure, door T.W.C. Martius in 1830 uitgegeven[1], spoedig door een grooter werk van denzelfden gevolgd, getiteld: 'Grundriss der Pharmakognosie des Pflanzenreichs'; Erlangen, 1832.

Het eerste Nederduitsche werk, waarop dit woord op het titelblad voorkomt, is het 'Handboek der Pharmakognosie,' door Prof. Wiggers (door mij naar het Hoogduitsch bewerkt); Amsterdam, 1849.

Ofschoon toen dit vak van studie reeds aan enkele inrigtingen van hooger onderwijs gedoceerd werd, in weêrwil dat zoowel apothekers als droogisten bij hunne examina voor de provinciale commissiën bewezen hadden, de meest gebruikelijke simplicia te kennen, terwijl zelfs in ons land reeds eenige weinige degelijke pharmakognosten gevonden werden, was toch voor *zeer velen* de inzage van Wiggers' Handboek noodig, om te begrijpen, wat met dat woord 'pharmakognosie' bedoeld werd.

In de aanbevelende voorrede van Prof. Miquel, bij deze Nederduitsche bewerking, werd toen zachtkens gedreigd, 'dat het tijdstip welligt nabij is, waarop men aan de aanstaande pharmaceuten en geneeskundigen grootere eischen in de bewijzen hunner pharmakognostische kennis stellen zoude.' Dit tijdstip is nu met de invoering der nieuwe geneeskundige wetten, sedert November 1865, aangebroken.

In het 'Nederlandsch Lancet,' September 1850, werd gemeld Handboek in een uitvoerig opstel door Prof. Harting besproken, en werd in de eerste plaats daarin op het feit gewezen, 'dat de phar-

1 Das Neueste aus dem Gebiete der Pharmakognosie. Nürnberg, 1830.

makognosie in het oog van velen eene drooge en vervelende studie is.' Ten slotte echter wijst hij het standpunt aan, waarop zich de pharmakognosie in de latere jaren geplaatst heeft. 'Zij is,' zegt hij, 'een onderdeel geworden eener eigene wetenschap, die men zou kunnen heeten: *de wetenschap van het verband tusschen vorm, stof en kracht*.' In de zestien jaren, na dit schrijven verloopen, is de beoefening der pharmakognosie elders en ten onzent aanmerkelijk vooruitgegaan. Er bestaan nog meer redenen dan voorheen, om de pharmakognosie als een zeer gewigtig deel der wetenschap te waarderen.

I.

Doordien de onbereide geneesmiddelen voortbrengselen zijn van het planten-, dieren- of delfstoffelijk rijk, wordt ook de pharmakognosie gesplitst in drie hieraan beantwoordende afdeelingen. Met name nu is het de pharmakognosie van het plantenrijk, waaraan eene ijverige studie werd toegewijd. Het verdient intusschen wel opmerking, dat jaren of eigenlijk eeuwen lang de beoefening der plantkunde (indien men voor die tijdvakken reeds van 'plantkunde' spreken mag) grootendeels in de bestudering van de pharmakognostische en pharmakodynamische eigenschappen der planten bestond. Toen nu bijna op het einde der middeleeuwen de plantkunde eene plaats ging innemen onder de met haar verwante takken van natuurwetenschap, begon zij van lieverlede den pharmakognostischen ballast over boord te werpen, om het anderen over te laten, daarvan op te visschen, te vergâren en te verbruiken, wat hun lustte. Zich geheel daarvan te ontdoen, vermogt zij echter niet, tot ongeveer in de helft der 18de eeuw, toen duidelijker blijken van zelfstandige beoefening der plantkunde waarneembaar werden en haar pharmakognostisch gedeelte langzamerhand afdreef naar andere takken der pharmakologie of aan de algemeene warenkunde. Eerst sedert het begin der 19de eeuw ontmoeten wij haar op eigene wieken drijvende, en nog vóór de helft dier eeuw wordt de pharmakognosie in haren geheelen omvang als een bijzonder vak van natuurstudie, onmisbaar voor den aanstaanden pharmaceut en geneesheer, geëmancipeerd.

Dezelfde, aan wiens opwekking de vlugt der plantkunde in de laatste 25 jaren voor een groot deel mag worden toegeschreven; de man, wiens naam nog, na dien van Linnaeus, door mij met den meesten eerbied wordt uitgesproken; hij, die in weêrwil van wat men hem ook verwijt, voor hen, die hem begrijpen konden, de *voortreffelijke* Schleiden gebleven is, - dezelfde meester was het,

die in eene bijdrage tot de kennis der sassaparille (‘Archiv der Pharmacie,’ Hannover, 1847) leerde, van welke waarde het gebruik van het mikroskoop kon worden in handen van een met de kennis der plantenweefsels vertrouwd pharmakognost. Terwijl Otto Berg, later een der meest gezaghebbenden op dit gebied, nevens Schleiden, ook nog Pereira, Weddell en Bödeker noemt, als de weinigen, die tot op den tijd (1851), waarin hij zijne ‘Pharmakognosie des Pflanzenreichs’ in het licht zond, proeven hadden geleverd van eene beschrijving der ontleedkundige kenmerken van droogerijen, verdient de eerste der door hem vermelden, wegens de juistheid van zijne methode van onderzoek, ook in dit opzigt bijzondere onderscheiding.

In genoemd werk van Berg vindt men ook die methode voor het eerst op een zeer groot aantal plantaardige droogerijen toegepast en zijn deze in eene volgorde en op eene wijze behandeld, in overeenstemming eenerzijds met de wetenschappelijke hoogte der plantkunde, en anderzijds met de vorderingen der organische scheikunde.

Het verdient opmerking, dat in het ‘Pharmaceutisch Weekblad voor Nederland’ van 27 November 1864 gewag wordt gemaakt van een vrij vinnig gevoerden pennestrijd tusschen Dr. Mohr en Prof. Berg. Hieruit blijkt, dat de laatste veel te modern is, naar des eersten meening; ‘Mohr laakt b.v. het gebruik der uitdrukkingen: tuber, bulbus, rhizoma, waar men van ouds her gewoon is radix te zeggen. Vooral zijn de uitvallen gerigt tegen de mericarpia der Umbelliferen, die volgens Mohr volstrekt geene vruchten, maar zaden heeten. Hij gaat zelfs in zijn haat tegen de toepassing van het wetenschappelijk gedeelte der Botanie op de Pharmacognosie zoo ver, dat hij zich tot de uitdrukkingen laat verleiden: “De moederplant eener buitenlandsche droogerij, die de apotheker nooit te zien krijgt en haar Latijnsche naam zijn voor hem van evenveel belang als de Assyrische geschiedenis of de 183ste der kleine planeten”, en: “voor den apotheker is eene goede kruidenvrouw oneindig meer waard dan de geleerdste Professor”’... Zoo zijn er!..... Dat Berg geen ‘halve’ is, kan uit het volgende staaltje blijken: ‘Wanneer Professoren in de Botanie,’ zegt hij, ‘waarvan Dr. Mohr zulke vreemde denkbeelden heeft, zamenhangende zaden als vrucht aanduiden, en daarentegen de gescheidene deelen eener vrucht als zaden, dan behooren zij in een krankzinnigen-gesticht te huis en wel in de afdeeling der ongeneeslijke krankzinnigen, maar niet op den katheder. Ten einde weder tot een gezond menschenverstand te geraken, moeten wij ons eerst met chloor berooken, om de aanstekende miasmata te vernietigen...’ Zoo kan alleen de *corde sensible* van een botanicus brommen!

In het algemeen bekend en voortreffelijke plaatwerk van Berg en Schmidt (‘Darstellung und Beschreibung sämmtlicher in der Phar-

mac. Borussica aufgeführten offic. Gewächse,' Berlin, 1854-1863) zijn enkele afbeeldingen van mikroskopische kenmerken van eenige droogerijen opgenomen.

In Schroff's 'Lehrbuch der Pharmacognosie' (Wien, 1853), wordt ook hier en daar op eenige mikroskopisch waarneembare karakters gewezen, zonder dat die evenwel door afbeeldingen zijn toegelicht.

In 1854-56 verscheen echter een werk van Prof. Oudemans, getiteld: 'Aanteekeningen op het systematisch- en pharmacognostisch-botanische gedeelte der Pharmacopoea Neerlandica,' hetwelk blijkens de eenparige uitspraak van bevoegde beoordeelaars, alles wat tot nog toe in gelijksoortige werken geleverd was, op uitstekende wijze overtrof. Het omvatte tegelijk de pharmaceutische botanie en de botanische pharmakognosie der planten en daarvan afkomstige geneesmiddelen, zoo als zij in gemelde Pharmacopoea opgesomd zijn. De voornaamste waarde van dien arbeid was gelegen in de juiste aanwijzing van den morphologischen aard der daarin behandelde simplicia, in de naauwkeurige ontleedkundige beschrijving daarvan, doch vooral in de talrijke en uitmuntende afbeeldingen, aan de beschrijving toegevoegd.

Na dien tijd is slechts één werk verschenen, namelijk van den op dit gebied onvermoeiden Berg ('Anatomischer Atlas zur pharmaceutischen Waarenkunde,' Berlin, 1865), hetgeen zich van het vorige door meerdere uitvoerigheid en grootte der figuren onderscheidt. Eene vereerende voldoening voor den schrijver der voormelde 'Aanteekeningen' is de bijval, waarmede Berg hiervan gewaagt, waarbij hij ook weder herinnert aan den 'klassieken arbeid' van Schleiden over sassaparille en aan hetgeen door Weddell, Karsten, hemzelven en Howard voor de kennis van den ontleedkundigen bouw der kinabasten verrigt is[1].

Toen Schleiden in 1857 zijn 'Handbuch der botanischen Pharmacognosie' uitgaf, waarin hij den tekst hier en daar, inderdaad echter veel te schraal, door afbeeldingen toelichtte, had hij zich ten doel gesteld, een stelsel van rangschikking en beschrijving te leveren, waardoor het mogelijk zou zijn, om elke niet geëtiketteerde droogerij te determineren. Hoezeer dat goede voornemen ook te prijzen is, terwijl dit zelfs eenigermate voor de zoogenaamde kruiden en onderaardsche plantendeelen in uitvoering is gebragt, noodzaakt ons echter eene onpartijdige beoordeeling tot de erkenning, dat de overigens zoo verdienstelijke geleerde in dit opzigt meer beloofd dan gegeven heeft.

1 In de 'Charakteristik der für die Arzneikunde und Technik wichtigen Pflanzengattungen' van Berg (Berlin, 1861), komen zeer enkele mikroskopische afbeeldingen voor, die slechts voor de pharmakognosie van producten van sporeplanten eenige belangrijkheid bezitten.

De in hetzelfde jaar verschenen 2de uitgave van Berg's ‘Pharmakognosie des Pflanzenreichs’ is in menig opzigt, o.a. in de vermelding der scheikundige bestanddeelen, veel volledíger.

In 1859 werd door Henkel ‘een Grundriss der Pharmacognosie und Pharmacologie des Pflanzen- und Thierreichs’ uitgegeven, waarin hij (even als reeds door Berg geschied was) een stelsel volgde, waarin de verschillende plantendeelen, volgens hunne scheikundige bestanddeelen, gegroepeerd werden. Hij beoogde daarbij inzonderheid, de studie der parmakognosie met die der materies medica en therapie te verbinden.

Leerzamer was mij de kennismaking met een werkje van denzelfden schrijver, in 1864 verschenen en getiteld: ‘Die Merkmale der Aechtheit und Güte der Arzneistoffen des Pflanzen- und Thierreichs.’ Dit boekje, waarin, nevens de beschrijving van den mikroskopischen bouw der simplicia, ook vele hierbij behoorende afbeeldingen zijn opgenomen, is bestemd om lot leiddraad te strekken bij het visiteren van apotheken. Ter wille alleen dezer bestemming, kunnen wij het den schrijver vergeven, dat hij de simplicia in eene zoo geheel onwetenschappelijke, namelijk in alphabetische volgorde heeft behandeld.

Een jaar vroeger gaf Wigand zijn ‘Lehrbuch der Pharmakognosie’ uit, hetwelk hij noemde: ‘*ein pharmakognostischer Commentar zu sämmtlichen Deutschen Pharmakopöen*.’ Ofschoon deze geleerde aan de bestudering der ruwe geneesmiddelen bij sterke vergrootingen veel waarde hecht, oordeelde hij het, uit een praktisch oogpunt, meer doeltreffend, alleen die kenmerken van den bouw der simplicia te vermelden, welke met het bloote oog of bij eene beschouwing door de loupe (hoogstens dus bij eene 20malige vergrooting,) waarneembaar zijn. Door van de meeste zoodanige vergrootingen eene afbeelding bij de beschrijving te voegen, heeft hij een nieuw en waarlijk zeer te waarderen element in de studie der droogerijen ingevoerd. Met grootere consequentie dan dit door Schleiden geschied is, leverde hij bovendien tabellarische overzigten der verschillende plantendeelen, waardoor het determineren daarvan gemakkelijk wordt gemaakt.

Met deze vlugtige opsomming is wel de meest beteekenende literatuur der laatste 16 jaren op dit gebied aangeduid.

De reeks der hiertoe behoorende leerboeken wordt nu besloten met het aan het hoofd dezes vermelde[1].

1 Van de werken van Pereira, Guibourt en anderen, waarvan de eerste editiën reeds vóór de Nederd. vertaling van Wiggers verschenen waren, hebben wij, even als van latere editiën van de hierboven vermelde werken, om niet te uitvoerig te worden, geene melding gemaakt. Van ‘de Grundriss der pharmac. Waarenkunde’ van Carl Wach (Leipzig, 1865) ken ik tot dusverre alleen den titel; ik heb het tot heden niet ontvangen.

II.

Het voornaamste karakter, waardoor zich de pharmakognosie van thans van die in vroegere dagen onderscheidt, is, dat vooral bij de beschrijving der plantaardige simplicia, in weêrwil van het verzet van Mohr *e tutti quanti*, aan de strenge eischen eener wetenschappelijke methode voldaan wordt. Van de vele onzekerheden, waarmede de geneeskunde in den ruimsten zin des woords nog bezwaard is, is langs dien weg althans ééne ter zijde geschoven. De valsche benamingen, waaronder zoovele plantendeelen, welke tot bereiding van geneesmiddelen dienen, sinds jaren en dagen in de pharmakopoeën en winkelladen gesorteerd waren, zijn namelijk door beter passende vervangen. Er zal nog wel eenige tijd verloopen, vóór dat men b.v. *Fructus Anisi*, of *Rhizoma Filicis Maris*, of *Antheridia Lycopodii* en dergelijke op de recepten zal aantreffen, - doch te betwijfelen valt het niet, dat het jonge geslacht, omtrent de deugdelijkheid van zulk eene ware nomenclatuur voorgelicht, het eens beneden zich zal rekenen, de geneesmiddelen onder andere, dan de hun juist toekomende benamingen voor te schrijven. Voor de scheikundige bereidingen althans is die weg reeds sedert lang ingeslagen; waarom zou hij voor plantendeelen minder gemakkelijk te betreden zijn?

Het is echter uit een wetenschappelijk oogpunt niet alleen van belang, de namen te kennen, welke aan de plantaardige simplicia toekomen, maar veel beteekenender nog is het, omtrent hunne zamenstelling en bestanddeelen zooveel mogelijk ingelicht te zijn. Terwijl aan de eene zijde, met name in de laatste 20 jaren, vele scheikundigen de wetenschap met eene reeks van zeer gewigtige ontdekkingen op dit gebied verrijkten, bragt aan de andere zijde in datzelfde tijdvak de vlijtige aanwending van het mikroskoop door plantkundigen wel het meest te weeg, dat de pharmakognosie thans in zoo geheel anderen vorm dan voorheen optreedt. Het is inderdaad niet als eene kleinigheid te achten, dat ook de kennis van den ontleedkundigen bouw der onbewerkte geneesmiddelen in de pharmakognosie opgenomen is.

De middelen ter onderscheiding der echtheid en deugdelijkheid zijn daardoor met een in vele gevallen onfeilbaar criterium vermeerderd. Doordien voorts het mikroskopisch onderzoek dikwijls de plaats aanwijst, waar de scheikundige bestanddeelen gezeteld zijn, van wier werking bij de aanwending van een geneesmiddel juist het meest verwacht wordt, is het o.a. daardoor mogelijk geworden veel van vroeger bestaan hebbende onzekerheid weg te nemen. Zoo b.v. of men in zekere gevallen beter handelt, door jeugdige dan meer volwassene

plantendeelen tot geneesmiddelen te bestemmen; welke lagen of onderdeelen der simplicia al dan niet gemist mogen worden; of de gewoonte, om de eene boven de andere handelssoort van hetzelfde middel te verkiezen, inderdaad gegrond is, enz. Eindelijk is daardoor ook de weg gebaand, waardoor het verband tusschen vorm, stof en kracht helderder in het licht kan treden. Met andere woorden: de in nieuweren tijd gevolgde methode bij de studie der simplicia kan er toe bijdragen om een tipje op te heffen van den geheimzinnigen sluijer, waarachter de oorzaken der artsenijwerkingen verborgen liggen.

Immers, zoo er nog ergens op het uitgebreid gebied der geneeskunde te wijzen valt op braak liggende plekken, welk ingewijde weet het niet, dat dan het eerst de blik te rigten is naar het ruime veld der geneesmiddelleer (pharmakodynamie), welke tot onderwerp heeft: de kennis van de werking der geneesmiddelen bij normale (physiologische) en afwijkende (pathologische) toestanden? Aan overvloed van stoffen, welke als geneesmiddelen paraderen, ontbreekt het waarlijk niet. Maar wel is er groote behoefte aan een gezonden, logischen toets of maatstaf, om te bepalen, wat waarlijk onder zulk eene bonte mengeling de eer mag verdienen, *genees*middel genoemd te worden. En men telle dit bezwaar inderdaad niet te ligt! Het praktisch resultaat van geneeskundig overleg, dat is, het aanbevelen eenerzijds, en het slikken met vertrouwen op beterschap anderzijds, kan, waar lijders zijn, niet gemist worden. De goede wil, om verzachting en herstel aan te brengen, en de hoop, om van kwellingen bevrijd te worden, onderhouden de zucht, om naar de voor elk geval passende geneesmiddelen te tasten. Ondervondene teleurstelling na betere verwachtingen legt soms bij den leek de grondslag tot zeker ongeloof, waardoor veel wat geneesmiddel heet, minachtend wordt verworpen. Hoogstens kan dit hem en de zijnen schaden. Maar hoe nu, wanneer den arts, die ex officio lijdenden moet bijstaan, het pijnlijke gevoel doordringt, dat aan zijne voorschriften in zoo vele gevallen eene rationele, eene echt wetenschappelijke basis ontbreekt? Wanneer hij zelf niet ‘weet’, niet ‘gelooft’, hoe zal hij dan hen, die zich aan zijne zorgen toevertrouwen, met overtuiging, tot stipte naleving van zijne voorschriften kunnen aansporen? Gevoelt zich zulk een niet, bij strenge zelfkritiek, gelijk aan den speculerenden kwakzalver, die, alleen om zeker doel te bereiken, zich niet ontziet den weg der eerlijkheid te verlaten? En zóó zijn er helaas! onder hen, die zich met een warm hart aan de beoefening der wetenschap hebben toegewijd en daardoor juist meer dan anderen, die bij den praktischen sleur zijn ingedommeld, behoefte gevoelen aan licht, aan waarheid, aan weten!

Daar liggen, terwijl ik dit schrijf, twee werken voor mij, wier

inhoud dienen kan tot opheldering van de zonderlinge omstandigheid, dat een geneeskundige zelf zijne kunde om te genezen in twijfel trekt. Het eene is Herschel's ‘Compendium der Geschichte der Medizin von den Urzeiten bis auf die Gegenwart’ (Wien 1862). Daarin komt op de laatste bladzijde deze volzin voor: ‘Die Medizin gewinnt formell und materiell durch die Naturwisschenschaften und erlangt ihren Höhepunkt nur dadurch, das sie *naturwissenschaftlich* verfährt. Je nothwendiger die Objectivität ihrer Beobachtungen und Erfahrungen, desto gefährlicher die Subjectivität des Beobachtenden und Experimentirenden.’ De Gordiaansche knoop voor den arts, die zich gaarne voldoende rekenschap zou willen geven van alles, waarmede hij den lijder te hulpe pleegt te komen, ligt nu juist in dat, wat hij onder dat ‘*naturwissenschaftliche Verfahren*’ te verstaan heeft. De geschiedenis der geneeskunde leert, dat men sedert de oudste tijden ‘naturwissenschaftlich’ genezen wilde, doch dat de wegen, welke men hiervoor insloeg, in verschillende tijden en op verschillende plaatsen zoo zeer uiteenliepen, dat er zelden van ontmoeting sprake kon zijn. Allerlei stelsels werden ontworpen en weder verlaten, om weder voor nieuwe van korteren of langeren duur plaats te maken. Regelmatige ontwikkeling, consequente voortschrijding worden hier gemist; gestadige verandering, herhaalde wisseling zijn kenschetsend voor den toestand der geneeskunde in den loop der eeuwen. Zelfs nog heden is voor ons het bewijs hiervoor niet ver te zoeken. Lees b.v. de verschillende inaugurale oratiën van viri clarissimi in ons vak, zoo als zij hier sedert ruim 10 jaren zijn uitgesproken. Waar aan wetenschappelijk geordend bouwen gedacht wordt, zal wel het eerst de deugdelijkheid van het fondament in aanmerking komen. Nu beweert de één, dat alleen de objectieve waarneming aan het ziekbed, - een ander, dat de kennis der physiolisch-normale toestanden, - een derde, dat de ziektekundige ontleedkunde, - een vierde en volgenden, dat weêr iets anders de grondslag zijn moet, waarop eene rationele geneeskunde moet worden opgetrokken. Inmiddels eischen de lijdenden hulp en bijstand, die snel en zeker tot hun herstel voeren kunnen, en haast de geneesheer zich, zonder op de heerschende theorie van den dag te letten, aan die eischen te voldoen. In weêrwil nu, dat in onze tijden de kunst om ziekten te voorkomen aanmerkelijke vorderingen heeft gemaakt en vele geneeskundigen aan het publiek gewigtige diensten hebben bewezen, door haar tot inachtneming hunner hygieinische voorschriften aan te sporen; niettegenstaande, dat nog vele artsen een therapeutisch nihilisme meenen te kunnen verdedigen; in weêrwil eindelijk, dat de leek zelfs in onze dagen veeltijds blijken geeft, ook op dit gebied zeer ‘zwak in het geloof’ te zijn, breidt zich aan den anderen kant het heirleger van aanbevolene geneesmiddelen tegen

allerlei kwalen aanhoudend uit. Dat bewijst o.a. de inhoud van het tweede door mij bedoelde werk: van Guibert, getiteld: ‘Histoire naturelle et médicale des nouveaux médicaments introduits dans la Thérapeutique depuis 1830 jusqu'à nos jours’ (Paris, 1865). Is het eenerzijds verblijdend ook hierin de vruchtbare tusschenkomst der scheikunde te kunnen waarderen, die, door opsporing van het essentiëel werkzame in een aantal artsenijstoffen, de wijze van toediening zooveel eenvoudiger en zekerder heeft gemaakt, - aan de andere zijde kan het den kritischen lezer, die zich bovendien dagelijks als raadgever aan het ziekbed geroepen ziet, niet euvel worden geduid, wanneer hij door een ironisch glimlagchen verraadt, dat ook hij niet alles vertrouwt, wat hij daar geschreven vindt. Een enorme reeks van vroeger ongekende scheikundige bereidingen, en zeer vele nieuwe, met name aan het plantenrijk ontleende geneesmiddelen, zijn bij den officiëelen artsenijschat opgestapeld. Rekent men nu nog hierbij, waarvan in dit werk niet gesproken wordt, wat bovendien in denzelfden tijd de industrie heeft weten te bedenken, om als geheime geneesmiddelen officieus, nevens dien voorraad, in te voeren, en hoe luide daarenboven de genezingsmethoden door water, door lucht, door elektriciteit, door nagenoeg niets, dat is: door homoiopathie, enz., worden verkondigd, dan vervalt men alligt tot de meening, dat men bij het behandelen eener ziekte alléén de moeijelijkheid kan ondervinden van l'embarras du choix, óf wel, - dat in weêrwil van het schrikbarend vele, dat tot bereiking van hetzelfde doel wordt aangeprezen, het ééne goede middel nog niet gevonden is. Dit laatste kan ook de meening van een geneeskundige zijn, en zie hier den grond van zijnen twijfel in!

Mogen er ook zelfs niet weinige redenen bestaan, om de geneeskunde van onze dagen te beschouwen als in vele opzigten ver aan die van vroeger te zijn vooruitgeschreden, al ware het alleen in de grootere zekerheid der diagnostiek of in de meerdere eenvoudigheid der therapie, - tot een te luide uitgebazuinden lof zal de onbevooroordeelde zich niet laten verleiden, die toch begrijpt, dat waar zoo veel in onze eeuw van vooruitgang gevorderd is, de geneeskunde alléén wel niet kon blijven stilstaan. Veel waarheid toch is er nog heden in de woorden van Pidoux, vóór 13 jaren uitgesproken[1]: ‘*la matière medicale est scientifiquement si abaissée, que je la considérerais comme morte, si je ne croyais à sa régénération*.’ En juist die matière médicale is het, waaraan o.a. de wetenschappelijk denkende arts, die bij het ziekbed een betere rol vervullen wil, dan die van een ruwen empiricus, voorlichting ontleenen moet

1 ‘Les vrais principes de la Matière Médicale et de la Thérapeutique,’ Paris, 1853, p. 92.

bij de keuze der door hem aan te wenden middelen van herstel. Voor zoover hij namelijk in zijn geneesplan ook de toediening van pharmaka opneemt, kan hij niet tevreden zijn met de aanbeveling van dit of dat, waarvan hij of anderen in gelijk schijnende omstandigheden gunstige werkingen hebben waargenomen, maar zou hij zich in de eerste plaats rekenschap willen geven van de stoffelijke veranderingen, welke het door hem aan te wenden geneesmiddel in het lijdende ligchaam zal te weeg brengen. Tusschen het voorschrijven en hersteld zijn ligt eene breede klove, die hij zou wenschen aangevuld te zien met de kennis van een aantal feiten, wier bestaan hij wel vermoeden, maar niet doorgronden kan.

Een diep en helder inzigt in de pathologische toestanden en in de veranderingen, die door geneesmiddelen daarin worden te weeg gebragt, moet daarheen leiden, dat de geneesmiddelleer niet alleen op resultaten wijst, maar à priori het berekenen der te verwachten uitkomsten mogelijk maakt. Dan blijft ook niet alleen nasporing van de kracht tot het gebied der pharmakodynamie behooren, maar neemt zij ook kennis van den uitslag van het onderzoek van stof en vorm, dat in 't bijzonder der pharmakognosie is toegewezen.

Voor den pharmaceut is pharmakognostische kennis onmisbaar, omdat zij hem de zekerste waarborgen oplevert ter beoordeeling van de deugdelijkheid der door hem aangeschafte en af te leveren artsenijwaren; voor den medicus, omdat zij voor hem tot uitgangspunt moet strekken, waaraan hij zijne pharmakodynamische beschouwingen heeft vast te hechten. Heeft de eerste inzonderheid belang bij de kennis der mikroskopische eigenschappen, de laatste zal vooral op de scheikundige te letten hebben. Uit de vereeniging dier studiën kan eenmaal welligt een geneesmiddelleer worden opgetrokken, die rationeler en vooral eenvoudiger kan zijn, dan de nog zoo bont zamengeflanste van onzen tijd. Vergeten wij niet, dat er voor dat doel evenveel en welligt meer te slopen valt, dan te bouwen; de pharmakognosie kan, omdat zij den aard en de zitplaats der chemische bestanddeelen leert kennen, tot wegwijzer strekken bij de opruiming van veel, wat ten onregte onder de geneesmiddelen opgenomen is. In zoodanige rigting is bereids eene, door welke oorzaak ook, niet genoeg gewaardeerde proeve geleverd door Wilh. Reil, in zijne ‘Materia medica der reinen chemischen Pflanzenstoffe’ (Berlin, 1857); in den meest loffelijken zin is hierop toepasselijk: *c'est ainsi qu'on écrit l'histoire*! In geen mij bekend werk van dien aard vond ik op meer logische wijze het verband tusschen ‘stof en kracht’ aangeduid. Vele zeer bruikbare bouwstoffen zijn te zelfder einde door Buchheim, Mitscherlich en in onze dagen vooral door Schroff aangevoerd. Met het oog op zulken arbeid, wordt het vertrouwen op ‘la régénération de la matière médicale’ weder aangewakkerd.

III.

Voor allen, die ten onzent bij hunne studiën behoefte hadden aan een oorspronkelijk Nederduitsch handboek der Pharmakognosie, was het zeker hoogst verrassend te vernemen, dat de talentvolle schrijver van ‘de Aanteekeningen’, nadat deze uitverkocht waren, eene ‘Handleiding tot de Pharmacognosie van het planten- en dierenrijk’ bewerkt had. Men kon zich vooraf van de degelijkheid van dien arbeid verzekerd houden. In die verwachting is men dan ook niet teleurgesteld. Uithoofde van de bestemming van dit werk, omdat het namelijk voor leerlingen moet dienen en dus naar hunne behoeften werd ingerigt, verdient het eene nadere beschouwing. Ofschoon toch de schrijver, blijkens zijn ‘voorbericht’ voor *zijne* leerlingen dezen leiddraad ontwierp, zullen wel allen, ook niet tot zijne leerlingen behoorende, die in ons land de pharmakognosie te beoefenen hebben, zich voortaan van deze handleiding bedienen. Met name in het belang der laatsten, die niet het voorregt genieten, tot het auditorium van Prof. Oudemans te behooren, had ik wel eene andere wijze van rangschikking gewenscht. Gelijk voor den vorm van het geheel blijkbaar Wigand's ‘Lehrbuch’ tot model gekozen is, zoo is ook diens indeeling der artsenijwaren grootendeels nagevolgd. Wij konden vrede hebben met zulk eene klassifikatie (in voortbrengselen van krypto- en phanerogamen; verder in onder- en bovenaardsche plantendeelen; ten laatste in wortels, knollen, stengels, basten, bloemen, zaden, zetmeel, oliën, enz. enz.), indien daarbij, naar het voorbeeld van Berg's ‘Pharmakognosie’, tevens gelet ware op de scheikundige bestanddeelen. Om slechts één voorbeeld aan te halen, vragen wij: is het, waar het de natuurhistorische studie van geneesmiddelen geldt, niet regt praktisch en tevens wetenschappelijk, om de wortels te verdeelen in zulke, die gebruikt worden wegens hunne kleurstoffen, of om hun gehalte aan suiker, aan bittere bestanddeelen, looistof, alkaloïden, enz.? Daardoor wordt eenig verband aangeknoopt met de beoefening der materies medica, en zelfs waar die, gelijk voor den aanstaanden apotheker, niet gevorderd wordt, zal althans het doel der pharmakognostische studiën beter begrepen worden. Of toch, zoo als bij Wigand en Oudemans, bij de opsomming der wortels en der basten en der andere plantendeelen, eene volgorde is in acht genomen, overeenkomstig met de opeenvolging der familiën in het een of ander stelsel, daaruit kan voor den leerling weinig licht opgaan. Veel ruimer inzigt is nog verschaft door de wijze van indeeling in de ‘Aanteekeningen’. Hierin sloten pharmaceutische botanie en pharmakognosie naauw aaneen en kon ten minste de leerling ontwaren, wat deze of gene familie i n h a a r

g e h e e l belangrijks oplevert voor den artsenijvoorraad. Dit werk moge uitgebreider en kostbaarder geweest zijn, minder praktisch ingerigt dan de nieuwe ‘Handleiding’ was het zeker niet. Wij vreezen eenigzins, dat vooral daar, waar de leerling zich door de bestudering van dit boek zelfstandig zou willen oefenen, of waar hij geleid wierd door eenen voorganger, die zich streng aan de hierin gevolgde klassifikatie hield, de pharmakognosie niet veel vrienden zal erlangen. Zoo als zij nu voorgesteld is, kan zij weinig belangstelling inboezemen, daar zij alleen schijnt te bestaan in een reeks van ijskoude diagnosen en daardoor zulk een kil aanzien heeft, dat zij den jeugdigen student eer zal afschrikken dan aantrekken. Noch in Berg's leerboek, noch in de ‘Aanteekeningen’ van Oudemans was dit het geval. Beide werken zijn met ijver en toewijding bestudeerd.

Wat ontbreekt bovendien aan de hier besprokene ‘Handleiding’? Een reeks van afbeeldingen, zoo al niet even uitvoerig en talrijk, als die bij de ‘Aanteekeningen’, dan althans, gelijk Wigand dit met zoo goed gevolg deed, eenige afbeeldingen van loupe-vergrootingen, tot toelichting van den tekst. Ik kan mij zeer wel voorstellen, dat dit gemis door in ons landje bekende uitgevers-bezwaren is veroorzaakt, waaraan echter nog kan worden te gemoet gekomen door de uitgave van een supplement, hetwelk de door den schrijver meest noodig geachte figuren bevatten kon. Wordt er eens, en dat zou geenszins te verwonderen zijn, eene tweede oplage vereischt, dan zal de uitgever ook hierin wel het publiek aan zich willen verpligten.

Stelt men beide opmerkingen ter zijde, dan zal ieder op dit gebied bedrevene den schrijver den lof niet kunnen onthouden, dat hij voortreffelijk geslaagd is in de bewerking van deze ‘proeve om de belangrijkste pharmacologische [lees: pharmakognostische] eigenschappen der meest gebruikelijke simplicia uit het planten- en dierenrijk in een kort bestek en op de hoogte onzer tegenwoordige kennis uiteen te zetten’. De beschrijvingen der simplicia zijn dáárdoor vooral doeltreffend voor den leerling ingerigt, dat de meest kenmerkende bijzonderheden door cursieve letters terstond in 't oog loopen. Van sommige apothekers vernam ik de bedenking, dat zij daarbij eene ruimere vermelding van verwisselingen en vervalschingen hadden gewenscht. Zoowel Wigand, als Henkel[1] hebben zich in dit opzigt minder lakonisch betoond.

Enkele aanteekeningen, door mij zelven bij de bestudering dezer Handleiding gemaakt, konden, zoo zij eenigzins gegrond schijnen, bij de bewerking eener tweede uitgave in overweging worden genomen.

1 In zijn boven aangehaald werkje: Die Merkmale der Aechtheit, enz.

Op blz. 8 kon best het woord *Lichen* vóór *Caragheen* afgeschaft worden.

Doordien de bast toch tegenwoordig als tot de secundaire schors behoorende beschouwd wordt en er o.a. zeker in monocotyle bijwortels van geen waren bast sprake kan zijn, hadden wij liever al wat buiten den cambium-ring ligt, *schors-ring* dan *bast-ring* hooren noemen (blz. 11). Bij sassaparil-wortel heeft de S. zelf het woord ‘schors-ring’ gebezigd en bij ipecacuanha-wortel tegen vergissing gewaarschuwd.

Voor ‘wortels, die met *plant* en al in den handel komen,’ (blz. 11) lees: ‘die met *stengel*,’ enz.

Voor hem, die het morphologische begrip van *waren* wortel kent, zal het bevreemding wekken, onder de *ware* wortels ook de sassaparil te zien opgenomen. S. heeft dit woord echter gekozen, in tegenstelling van wat hij ‘halfwortels’ noemt; voorzigtiger ware het misschien, dat, wat hier *ware wortels* geheeten is, *geheele wortels* te noemen.

In tabel A. wordt *Rad. Belladonnae* (blz. 12) 2 malen onder de ‘*ware wortels*’ en bovendien (blz. 15) onder de ‘*halfwortels*’ geteld, doch bij de nadere beschrijving (blz. 37) als ‘*halfwortels*’ of ‘*wortelstokken*’ vermeld.

In dezelfde tabel vinden wij *Rad. Bardanae* éénmaal onder de ware wortels en andermaal onder de halfwortels opgesomd; bij de beschrijving (blz. 27) wordt hij alléén ‘halfwortel’ geheeten. Dit kan den leerling in verwarring brengen.

Rad. Senegae is in tabel A. achterwege gebleven.

Wanneer toch, gelijk de S. (blz. 35) opgeeft, aan een of beide uiteinden van den jalappewortel likteekens van uitloopers zigtbaar zijn, dan is reeds daarin een grond gelegen, om dien eerder onder de tubera of tuberidia dan onder de radices te rangschikken (vergelijk bovendien de beschrijving in Berg's ‘Anatom. Atlas’, blz. 45).

In tabel B. wordt *Rhiz. Chinae* (blz. 57) voorgesteld als bezittende eene grijsbruine kleur; lees: roodbruine.

De benaming van *Urginea Scilla* is, meen ik, door Steinheil zelven weder ingetrokken.

Waarom bij *Dulcamara* en *Viscum* (blz. 84) nog van *stipites*, en niet van *caules* gesproken wordt, weet ik niet; stipites (= steelen) zijn het zeker niet.

Het ware wel van belang geweest, de beschrijving van campèche-, santelhout en andere dergelijke verwhouten ingelascht te mogen vinden.

Ook op blz. 89 hadden wij het woord cortex liever door *schors* dan door *bast* vertaald gezien.

Onder de kenmerken van kaskarille had de eigenaardige muskusreuk bij de verbranding vermeld kunnen worden.

In tabel D. wordt (blz. 142) tweemalen *Herb. Lactucae virosae* onder de kruiden vermeld, terwijl *Herb. Lactucae Scariolae* onder de kruiden en bovendien onder de bladeren voorkomt. *Herb. Chelidonii* en *Herb. Taraxaci* zijn tweemaal onder de kruiden, eerst onder die met, en dan onder die zonder wortel opgesomd. Bovendien komt weder onder de bladeren op nieuw *Folia Taraxaci* voor. Zoowel de herhaalde opsomming in dezelfde afdeeling, als het tegelijk voorkomen van *Cochlearia, Calendula, Malva, Althaea* enz. in verschillende afdeelingen (kruiden en bladeren), brengt den leerling zeker in verwarring.

Voor *Herba Centaurii minoris*, aan den voet van blz. 144, dient vermoedelijk *Herba Galeopsidis* gelezen te worden. Het eerste toch heeft geene ‘duidelijke gele’, maar roode bloemen.

Bij vergissing worden op blz. 147 de *Foliola sennae* ‘symmetriek’ genoemd, en wordt op blz. 164 *Conium* tot de Pentandria *Monogynia* gebragt.

In tabel E. wordt de inflorescentie van *Fl. Tanaceti* vermeld als tot bijschermen vereenigde hoofdjes; in de bijzondere beschrijving (blz. 185) wordt zij genoemd: tuilvormige bloempluimen. Waarom de zoogenaamde ‘flores’ der Compositae niet *flosculi*, of beter nog *capitula* genoemd?

Caryophylli hadden als ‘bloemknoppen’ eene afzonderlijke plaats in tabel E. verdiend; zoo als ze nu staan, naast *ft. Arnicae* en *Calendulae*, zal niemand, die ze niet kent, ze daaruit diagnosticeren.

De *Caricae* bevatten geene *dopvruchtjes* (bladz. 200), maar *steenvruchtjes*.

Bij de *Cubebae* had ook op de verwisseling met *Baccae Rhamni cathart.* gewezen kunnen worden.

Niet in *Russisch* anijszaad, maar in anijszaad, afkomstig uit Italië, en over Triëst hierheen vervoerd, is conium bijgemengd gevonden.

Waarom nog oranje- en citroenschillen en notenbolsters met den profanen naam van *Cortex* bestempeld?

Bij de zaden ware eene naauwkeuriger beschrijving van den mikroskopischen bouw niet overbodig geweest; voor het ontdekken van vervalschingen, met name van tot poeder gebragt zaad, is de kennis hiervan onmisbaar. Zoo b.v. is die der kakaoboonen zeer onvolledig (vergelijk o.a. Alfr. Mitscherlich, ‘Die Cacao und die Chocolade;’ Berlin, 1859, p. 49-51 en Taf. II, fig. 7); het eiwitgehalte (zelfs tot 20 pCt. gevonden,) is niet vermeld.

Bij de synonymie van de *groote Ricinus-zaden* is door ‘dezen’ in plaats van ‘genen’ te zetten, de zin verward (bl. 252).

De kern van *Amylum Tritici* en *Hordei* is niet altijd stipvormig (blz. 263); van het eerste vooral dikwijls streepvormig.

Het zetmeel van *Canna* bereikt niet alleen de grootte, maar is gemeenlijk veel grooter dan dat van aardappels (blz. 268).

Er komen meer vervalschingen van *Opium* voor dan de op blz. 277 genoemde.

Bij *Mastik* (blz. 294) had op de verwisseling met *Sandarak* gewezen kunnen worden.

Essentia Rutae eindelijk is eer geel of kleurloos, dan groen te noemen (blz. 307).

Tot het slot dezer beschouwing genaderd, blijft mij alleen over, den wensch uit te spreken, dat meer en meer de waarde van eene vlijtige beoefening der pharmakognosie moge begrepen worden; zóó, dat als de beste vrucht daarvan de geneesmiddelleer eenvoudiger en minder onbestemd moge worden, opdat deze niet immer zoo ver meer verwijderd blijve van de therapie, - als letter *A*..... van *Z*.

Amsterdam, Mei 1866.

Dr. D.J. COSTER.

De gronden van de Staats-, Provinciale en Gemeente-Inrigting van Nederland, door Mr. L. de Hartog, Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Haarlem.
Vaderlandsche Geschiedenis. Een Leesboek, ingericht met het oog op de behoefte der Volksschool, door W. Degenhardt, Hoofdonderwijzer op de Openbare Armenscholen te Amsterdam.

Sedert maanden heb ik eerstgenoemd werkje, mij door de Redactie van dit tijdschrift ter beoordeeling toegezonden, voor mij liggen. Komt die beoordeeling veel later dan ik had gewenscht en billijk mogt worden verwacht, aan uitstel is althans dit voordeel verbonden geweest, dat ik nu ook gelegenheid heb gehad door ervaring en eigen gebruik te leeren, in hoeverre dit werkje voor de leeraren onzer middelbare scholen de behoefte aan een handboek bij het onderwijs in de beginselen van ons staatsbestuur inderdaad kan bevredigen.

Ik schroom niet te zeggen: het boekje is kort en helder, zonder omhaal, zonder overbodige bijzonderheden; het behandelt alleen de noodzakelijke hoofdbeginselen; het behandelt die grondig en heeft

dus die eigenschappen, welke een bevoegd beoordeelaar voor ongeveer een jaar in dit tijdschrift als de kenmerken van een *goed* handboek voor het middelbaar onderwijs stelde.

In den tegenwoordigen tijd, waarin ik geen enkele kans heb om als autoriteit op mijn woord geloofd te worden, en het eigen onderzoek nog altijd meer wordt aanbevolen dan in praktijk gebragt, ben ik genoodzaakt die eenigzins negatieve lofspraak te legitimeren, door den lezer met enkele woorden te wijzen zoowel op de stelselmatige indeeling van het handboek als op zijn inhoud.

Schr. heeft blijkbaar ingezien dat eene practische, geleidelijke verdeeling van de te behandelen stof reeds op zich zelf groote voordeelen medebrengt en behoedt voor verwarring en onnoodige herhalingen. Hij volgt ten dien einde de orde van de grondwet, voor zooverre deze geschikt is ter bereiking van het voorgenomen doel.

In 17 hoofdstukken behandelt hij eerst het koningrijk, grondgebied en inwoners, daarna de regten en verpligtingen der ingezetenen in het algemeen, de wijze waarop met inachtneming der staatkundige vrijheid in onzen staat het gezag wordt uitgeoefend, de finantiën en andere voorname takken van staatszorg en de wijze van uitoefening, en ten laatste de aangelegenheden van de onderdeelen van het rijksbestuur, provinciën en gemeenten, alsmede die der koloniën en bezittingen.

De regten en verpligtingen der ingezetenen ‘in het algemeen’, waarvan de grondwet op onderscheidene plaatsen slechts ter loops gewaagt, acht, zoo als ik zeide, schr. teregt belangrijk genoeg om ze in een afzonderlijk hoofdstuk te behandelen. ‘Het doel van den Staat,’ zoo lezen wij daar, ‘brengt van zelf mede, dat hij zijnen leden zoo al niet de middelen, dan toch de gelegenheid moet verschaffen, om hun stoffelijk en geestelijk welzijn zooveel mogelijk te ontwikkelen, terwijl hun voorts de gelegenheid moet gegeven zijn voor de handhaving van dien toestand door invloed op het staatsbestuur te zorgen. Waar dit begrepen en toegepast wordt, heerscht *vrijheid*. Deze vrijheid openbaart zich op drieërlei wijze: als Burgerlijke vrijheid, in de macht over, en de eerbiediging van onze stoffelijke bezittingen; als Persoonlijke vrijheid in het vrije gebruik onzer Persoonlijke vermogens; als Staatkundige vrijheid, in de deelname aan het Staatsbestuur.’

Wij zien, die verdeeling volgende, welke de waarborgen zijn tegen onregtmatige aantasting van ons lijf, onze woning, onze goederen en onze brieven; leeren dat wij soms van onze regten afstand moeten doen wanneer het algemeen belang dit vordert; hoe er zorgvuldig tegen misbruiken en magtsoverschrijding gewaakt wordt, en welke middelen de wet ons aan de hand geeft, ten einde ons goed regt tegenover onze medeburgers te handhaven. De persoonlijke vrijheid

leert schr. ons kennen, zoo als zij zich openbaart als vrijheid van godsdienst, van drukpers, van onderwijs, en in het regt van vereeniging en vergadering en van petitie; eindelijk de staatkundige vrijheid, volgens schr. ‘het recht van directe deelname aan het bestuur van 's lands zaken, bij ons het recht om door te kiezen of verkozen te worden deel te nemen aan de regeering van Staat, Provincie of Gemeente.’

Tegenover al die regten plaatst schr. eindelijk de hoofdverpligting van elk die zich op het grondgebied van den staat bevindt, om zich aan de wetten te onderwerpen, en in geval van verongelijking, tot het bekomen van herstel geen anderen dan den wettelijken weg in te slaan.

Het ligt niet in mijn plan den inhoud van elk hoofdstuk na te gaan; bij het tweede en de daarin gevolgde orde stond ik met opzet een oogenblik stil, omdat, daar eene doelmatige ordening moeijelijker maar ook tevens noodzakelijker is, naarmate wij met meer algemeene voorschriften te doen hebben, dit hoofdstuk beter dan eenig ander een denkbeeld geven kan van de verdiensten, welke het voor ons liggende werk in dit opzigt bezit. Wie zich verdiept in allerlei philosophische onderscheidingen, met vele deelen en onderdeelen, en weêr deelen van onderdeelen, kan ja een goed zamenhangend geheel leveren, maar het gevaar is in dat geval groot, dat de jeugdige leerling onzer middelbare scholen zoowel de beteekenis van het geheel als het verband der onderdeelen zou uit het oog verliezen. De verdeeling van den Heer de H. moge theoretisch welligt niet geheel vlekkeloos zijn, ze is practisch en geleidelijk; maakt den leeraars het geven van geregeld onderwijs en daardoor den leerling het onthouden gemakkelijk. Dit nu is de hoofdzaak voor de middelbare school. De schr. heeft, zoo als hij zegt, in de eerste plaats een schema willen geven, ‘een boekje, waardoor dicteeren, niet ook bespreken en toelichten, overbodig worden;’ dat plan was uitstekend en is ook voortreffelijk uitgevoerd.

Behalve op een duidelijke en systematische verdeeling van den inhoud komt het in een handboek vooral aan op de juistheid van de meeningen en stellingen welke daarin verkondigd worden. Ook daarover een enkel woord.

Het werkje van den Heer de Hartog geeft in de eerste plaats feiten; het leert voornamelijk hoe onze staatsinrigting *is*; beschouwingen zijn in het boekje bijzaak, en teregt, want den leeraar moet in eene handleiding wel de weg gewezen worden, maar hij zelf moet dien weg afleggen; hij wordt geleid, maar moet zelf gaan. Het aangenaamste deel van het onderwijs: toelichten, verklaren en duidelijk aan het verstand brengen, moet voor den leeraar blijven; hij mag het niet aan anderen overlaten, op straffe van zich tot machine te maken.

Daar, waar de Heer H. redeneert en uitlegt, en dit is nog een groote verdienste van zijn werkje, weet hij het juist zóó te doen, als naar mijn inzien voor het middelbaar onderwijs past; geen collegie over staatsregt, en geen afgetrokken begrippen, maar practische opmerkingen. De leerling moet noodzakelijk nog niets meer kennen dan het mechanisme van het staatsbestuur; toont men hem alleen het geraamte, hij zal er bij inslapen, of, wat wel zoo wenschelijk is, vragen: 'Waartoe al die omslag, al die vormen?' en die vraag moet beantwoord of liever voorkomen worden.

Velen zouden wenschen dat het onderwijs in de staatsinrigting niet op de middelbare scholen gegeven werd. Die wensch is niet onnatuurlijk; eensdeels kunnen velen moeilijk begrijpen waartoe het dient, dat de jongelui tegenwoordig op de school zaken leeren, welke vroeger niet onderwezen werden; anderdeels twijfelt men aan de vruchten van dat onderwijs en wil men op de scholen met volle regt geen nutteloos tijdverspillen.

De beantwoording van de vraag nu, of het onderwijs in de staatsinrigting bij het middelbaar onderwijs te huis behoort, hangt af van die andere vraag, of het mogelijk is dat onderwijs met vrucht te geven, en daarvan alleen. Wordt die vraag bevestigend beantwoord, dan moet het onderwijs gegeven worden. Is het mogelijk den leerling een helder begrip van onze staatsinrigting te geven, dan mag daartoe moeite noch tijd gespaard worden. In Nederland, even als in elken constitutionelen staat, moet de regering zijn een regering van belanghebbenden; elk heeft belang, elk moet overtuigd zijn dat het zijn belang geldt, elk moet wenschen bij de regeling van zijn belang zooveel mogelijk invloed te hebben. Hoe wordt er geregeerd? moet voor elk beteekenen: hoe worden mijne belangen behartigd? regeringszaken zijn onze zaken. - De geheele constitutionele regering gaat uit van de veronderstelling dat het volk in de publieke zaak belang stelt; zoo die veronderstelling onjuist is, bestaan alle waarborgen slechts in schijn, zijn alle vormen slechts nuttelooze omslag, en is de constitutionele regeringsvorm niet beter dan elke andere, dan de meest absolute bijv., ja slechter, omdat zij beter schijnt. Belangstelling in de publieke zaak is de conditio sine qua non voor de goede werking van het representatieve regeringstelsel. Wil men nu bij het algemeen die belangstelling wekken, dan zal men althans de kern der natie het maatschappelijk leven niet mogen doen intreden, zonder kennis van onze staatsinrigting; want later zal voor velen de gelegenheid of de lust, of wel gelegenheid *en* lust ontbreken om zich de kennis der noodzakelijke elementaire beginselen eigen te maken; en zonder die kennis is op belangstelling niet te rekenen. Is die grondslag gelegd en heeft men de overtuiging van het noodzakelijke van algemeene belangstelling, dan ontbreekt voor bijna

niemand de gelegenheid om zich over het bestaande althans in hoofdzaak een juist oordeel te vormen. Ik geloof niet dat iemand kan klagen dat bij ons te weinig wordt gepolitiseerd; belangstelling is bij velen op te merken, wanneer het namelijk sommige cordes sensibles der natie betreft; maar de fout ligt hierin, dat het groote publiek over quaesties van détail spreekt, hevig disputeert en een oordeel velt, zonder echter het geheel te overzien en daarin een juist inzigt te hebben. De grondslagen voor elke kennis moeten zooveel mogelijk vroegtijdig gelegd worden; op later leeftijd zullen zeer velen de politische studiën van den Heer Groen, sommigen het Bijblad lezen, maar zeer weinigen zal men kunnen aanwijzen die dan nog beginnen de grondwet te bestuderen.

Het onderwijs in de staatsinrigting *moet* dus bij ons aan de middelbare scholen gegeven worden; maar is het mogelijk dat onderwijs met vrucht te geven, zoodanig, dat de leerling een begrip van onze staatsinstellingen heeft? Ik geloof dat door het boekje van den Heer de Hartog het bevestigend antwoord op die vraag gegeven is. Ik verwijs naar zijne ‘Inleiding’, waar gesproken wordt over Maatschappij, Staat en verschillende regeringsvormen, over die zaken, welke, omdat ze eenigzins afgetrokken zijn, het moeielijkst door den leerling gevat worden, en zóó gesproken, dat de leerling met eenige oplettendheid den leeraar, die den door de H. aangewezen weg volgt en het door hem aangestipte ontwikkelt, volkomen goed kan volgen.

Eene enkele aanhaling zij mij hier veroorloofd, tot staving van deze gunstige meening. Na eene korte uiteenzetting van het begrip der ministeriële verantwoordelijkheid, omschrijft de Heer de H. aldus de grondwettige bepaling: ‘De Koning is onschendbaar; de Ministers zijn verantwoordelijk.’

‘En waar den Koning dergelijke raadslieden zijn toegevoegd, kan men ook gerust bepalen: *de Koning is onschendbaar*, d.i. voor geenen door Hem genomen maatregel verantwoordelijk. Immers uit de verplichting der ministers, om tot alle Koninklijke beschikkingen meê te werken en zich er voor verantwoordelijk te stellen, volgt dat geen maatregel van den Koning is uitgegaan, zonder hunne goedkeuring. De Koning had den maatregel niet kunnen nemen, zoolang Hij geen minister had gevonden, die de verantwoordelijkheid er van op zich nemen wilde. De Koning kon, vertrouwende op de kennis en het geweten van den raadsman, den maatregel gerust nemen, waarin deze geen bezwaar zag. Daardoor is de Koning volkomen gerechtvaardigd, terwijl de minister verantwoordelijk blijft. Als in éénen adem uit dan ook de Grondwet: *De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk*. Deze regel is de hoeksteen der erfelijke, constitutionneele Monarchie. Hij maakt de taak des ministers tot eene uiterst

moeielijke, uiterst gewichtige, doch verzekert ook hierdoor den persoon des Konings tegen verkeerden of onbedachtzamen raad. De Koning zelf blijft onschendbaar: voor geene handeling - volgt daaruit - kan Hij tot verantwoording geroepen worden. Is er onwettig gehandeld, de schuld ligt aan den minister, en de Koning, verkeerd ingelicht, is bereid ten allen tijde den wettigen weg in te slaan. Niets is meer geschikt, om den eerbied voor den Koning en de Monarchie in stand te houden, dan juist die omstandigheid, dat alle afwijking van de wet of van het ware belang op rekening gezet wordt van 's Konings raadslieden, die inderdaad de beschikking mede onderteekend, dus beaamd, feitelijk en moreel ondersteund hebben, zoodat de Koning, door die bereidwilligheid van den minister in dwaling gebracht, later tegenover de natie zelfs den schijn niet heeft van onwettig gehandeld te hebben.

Waartoe zou het omgekeerde leiden? Onverantwoordelijke ministers, dus minder bedachtzame raadslieden van de Kroon. Een verantwoordelijk vorst, dus al het verkeerde, al het onwettige aan Hem geweten, en dan inderdaad vaak terecht. Misnoegen opgewekt tegen den persoon des vorsten, en wat er tegen te doen? Op welke wijze, voor welk Staatslichaam zou de Koning, het hoofd van den Staat, zich verantwoorden? Zou men Hem kunnen straffen, in wiens naam recht gesproken, straf uitgeoefend, door wien gratie verleend wordt? En de eerbied voor de kroon na zulk eene verantwoording? Als de uitgelokte berisping de begeerte opwekt, dat de vorst ophoude te regeeren, wat blijft er dan van de erfelijke Monarchie?

's Konings individualiteit zal door dien grondwettigen toestand niet meer lijden dan die van ieder, die eene levenstaak te vervullen heeft, waarvoor hij zijne belangen met die van het algemeen moet leeren vereenzelvigen. Eigen oordeel, bedaard overleg met de raadslieden, is immers altijd mogelijk; even als de poging om door het kiezen van nieuwe, personen te vinden, die van Zijn eigen gevoelen zijn.'

Mijne ingenomenheid met het werkje van den Heer de H. als handleiding heb ik met een gerust geweten publiek gemaakt; natuurlijk volgt daaruit niet dat ik elk van schrijvers meeningen onvoorwaardelijk zou willen onderschrijven; dat ik niet wel eens aan de volkomen juistheid van de eene of andere voorstelling twijfel; dat ik niet sommige zaken niet behandeld zou willen zien, andere tot mijn spijt vruchteloos zoek; maar dit betreft in den regel slechts ondergeschikte punten, van te weinig belang om ze hier mede te deelen. Intusschen zijn er een paar aanmerkingen, welke ik zou wenschen dat schr. bij een volgende editie ter harte nam.

Ten eerste, de geschiedenis onzer staatsinrigting, of laat ik liever zeggen onzer staatsinstellingen, ontbreekt, en toch geloof ik dat er

geen beter middel is om de leerlingen van de betrekkelijke voortreffelijkheid onzer tegenwoordige staatsinstellingen te overtuigen, dan door nu en dan het tegenwoordige met het verledene te vergelijken. Enkele historische opmerkingen bij het behandelde hadden de waarde van het handboekje verhoogd.

Eene tweede aanmerking betreft een speciaal en zeer belangrijk punt.

Enfants terribles worden ook nog onder de oudere leerlingen van de scholen voor middelbaar onderwijs gevonden; ze zijn te lastiger, omdat men ze niet met sprookjes tot zwijgen brengen kan. Zoo bijv. behandelden wij *het gemeen overleg* tusschen Koning en Vertegenwoordiging; wij spraken natuurlijk over de middelen om bij verschil van meening tot overeenstemming te komen: of de Koning geeft toe, of de Koning houdt aan zijne meening vast; in het laatste geval kan hij de Kamers ontbinden, en hebben er nieuwe verkiezingen plaats. Maar, vroeg men mij, wat te doen als de nieuwe Kamer dezelfde meening heeft als de vorige?

De Heer de H. weet op die vraag gemakkelijk een antwoord te geven; hij zegt: ‘de ontbinding der Kamers heeft plaats, opdat de kiezers alsdan uitspraak doen over het verschil.’ Dat het zoo bepaald moest zijn, wil ik niet tegenspreken, maar voor zooverre mij bekend is, leert de grondwet daar niets van. Integendeel, elk deel van de wetgevende magt is volkomen onafhankelijk van de andere deelen, - in theorie; al was de leer van den Heer de H. onbetwist en onbetwistbaar - wat toch zeer zeker het geval niet is - dan zou daaruit toch alleen maar kunnen volgen, dat de Koning *moet* toegeven, maar van practisch belang blijft dan nog de andere vraag: wat te doen als hij volhoudt? Wil de Heer de H. de souvereiniteit des volks cum annexis, of der kiezers (zoo men aan dien naam de voorkeur geeft) huldigen - ik heb er niet tegen - maar gaarne zou ik zien dat hij bij een latere editie van zijn werkje daaraan een afzonderlijke paragràaf wijdde en dat zeer betwiste punt niet ter sluiks met een paar woorden binnensmokkelde.

Tot dusverre mijn oordeel over het werkje als handleiding. Schr. wilde nog meer geven dan een handleiding, namelijk een leesboekje. Het eerste is hem volkomen gelukt, maar het tweede mislukt en moest ook wel mislukken. Enkele bladzijden zullen welligt met genoegen gelezen worden; het geheel is als een leesboekje ongeschikt. Bespreken en toelichten wil schr. niet overbodig maken; alleen dicteeren; hij is daarin geslaagd, maar heeft daardoor juist zijn werkje als leesboek ongeschikt gemaakt. Men leest toch in het algemeen slechts datgene met genoegen en aandacht, wat men zelf zonder toelichting van anderen kan begrijpen; eene goede handleiding moet in geregelde volgorde korte duidelijke stellingen bevatten, maar de lectuur van zoodanig werk is in den regel eenigzins droog, zoo ook

hier. En niettegenstaande den voortreffelijken arbeid van den Heer de H. blijven de woorden van den Heer Buijs, in het Junijnommer van dit tijdschrift van 1865, nog altijd waar: ‘Ons staatsregt wacht nog nog altijd op een Bastiat, die zijn grondbeginselen en zijn wegen helder ontwikkelt en zóó, dat de lezer zich voelt aangetrokken tot die wetenschap.’ Het verschil nu tusschen Bastiat en den Heer de H. behoeft niet nader aangewezen; dat verschil blijkt genoegzaam uit hetgeen ik tot aanbeveling van zijn werkje als handleiding heb gezegd.

Sprekende over een leesboek over onze staatsinrigting, mag ik de poging van den Heer Degenhardt, hoofdonderwijzer op de openbare Armenscholen te Amsterdam, om ook aan zijn publiek een voorstelling te geven van onze staatsinrigting, niet onvermeld laten. Hij schreef een Leesboek over de Vaderlandsche Geschiedenis voor de Volksschool, en had den zeer verdienstelijken moed van de gewone routine af te wijken; hij begint met het einde, of liever met datgene wat in de meeste dergelijke boeken geheel wordt gemist, namelijk met onzen tegenwoordigen toestand; hij stelt zijn lezers voor, ‘wat ons vaderland heden is, hoe het vroeger was, en hoe het geworden is zoo als wij het nu kennen.’ En dat plan volgende, behandelt hij in de eerste twintig blz. ‘hoe wij geregeerd worden’, en in de volgende 10 onze maatschappelijke instellingen, en wat verder op ons volksleven betrekking heeft.

Het ligt in geenen deele in mijn plan een oordeel over dit boekje in zijn geheel uit te spreken; ik acht mij daartoe onbevoegd, maar meen toch dat die wijze van behandeling niet onopgemerkt mag blijven. Hij, die met het tegenwoordige begint, hij, die den leerling wil doen zien hoe ons vaderland geworden is zoo als het nu is, toont dat hij de geschiedenis niet beschouwt als een opeenvolging van niet zamenhangende feiten, maar dat hij juist inziet wat geschiedenis en het doel van de beoefening der geschiedenis is. De Heer Degenhardt is daarenboven de eerste, voor zooverre mij bekend is, die getracht heeft de leerlingen op de volksschool een inzigt te geven in onze staatsinrigting; ik ben met de bevattelijkheid van het publiek, dat onze volksscholen bezoekt, volstrekt niet bekend; ik kan dus de geschiktheid van het boekje niet beoordeelen; wordt het niet begrepen, dan zeker is onze jeugd al zeer onbevattelijk, eigenlijk te onbevattelijk om er constitutionele staatsburgers van te laten groeijen, en dat mag ik niet aannemen; maar wat hiervan zij, het feit dat de Heer D. gepoogd heeft onze staatsinstellingen aan de volksjeugd

te doen kennen is, daargelaten nog de uitvoering, bij uitnemendheid prijzenswaardig, toont een bijzonder juist inzigt in den geest onzer staatsinstellingen, en tevens eene achting voor het volk, welks jeugd schr. moet onderwijzen en opvoeden, die niet dan de gunstigste resultaten kan hebben. Maar ook de inhoud van die blz., waarin S. natuurlijk, eenvoudig en begrijpelijk verhaalt hoe wij geregeerd worden, verdient vermelding; ik kan niet nalaten een enkele bladzijde af te schrijven, die, waar schr. eene zitting der Staten-Generaal beschrijft.

‘Verbeeld u in 's Gravenhage te zijn. Deze gemeente is aangewezen als de Residentie des Konings en de zetel van de Hooge Regeering. Hier wonen de Ministers, en hier worden ook de Vergaderingen der Staten-Generaal gehouden. Wij treden de vergaderzaal der Tweede Kamer in. Hier in dit gedeelte mogen wij vrij komen zien en luisteren, - de zaken des Lands worden in het openbaar behandeld. Gij ziet hier de leden der Tweede Kamer bijeen. Ruim een zestigtal is vergaderd. Aan hun hoofd ziet gij den Voorzitter, die door den Koning, uit een drietal, dat de Kamer hem aanbood, voor deze zitting is benoemd. In zijn nabijheid zit de Griffier, die de noodige aanteekening houdt, en daar aan die tafel, met groen laken bekleed, zijn de ministers gezeten. Zij zijn heden allen tegenwoordig, want een hoogst belangrijk wetsontwerp is in behandeling. Dat ontwerp is eerst door een der Ministers opgesteld, en daarna aan het oordeel van den Raad van State, waarvan de Koning zelf voorzitter is, onderworpen geworden. Eer het nu in het openbaar beoordeeld en aangenomen of verworpen zal worden, hebben de leden der Kamer het nauwkeurig onderzocht. Daartoe hebben zij zich in afdeelingen gesplitst en den uitslag van hun onderzoek aan de Ministers meêgedeeld, en het wetsontwerp is nu, nadat het, ten gevolge van dit onderzoek, hier en daar gewijzigd is, in openbare beraadslaging gekomen. De heer, die daar van dat spreekgestoelte op 't oogenblik het woord voert, heeft ten voordeele van het ontwerp gesproken. Alleen wenschte hij eene en andere bepaling gewijzigd te hebben, en stelt die wijziging aan zijn medeleden voor; want ook hiertoe heeft de Tweede Kamer het recht. Men noemt dit het recht van amendement. Een volgend spreker zal wellicht groot bezwaar in de aanneming zien, en den Ministers zal gelegenheid gegeven worden, om het ontwerp te verdedigen en de bezwaren te weêrleggen. Ten laatste zijn de beraadslagingen geëindigd. De Voorzitter doet nu de stemmen voor en tegen opnemen. Hij zelf stemt het laatst. Is de meerderheid tegen het wetsontwerp, zoo wordt dit niet aangenomen, en daarvan den Koning bericht gegeven met deze woorden: “De Tweede Kamer der Staten-Generaal betuigt den Koning haren dank voor zijn ijver in het bevorderen van 's Rijks belangen, en verzoekt hem eerbiedig het gedane voorstel in nadere overweging te nemen.” Verklaart zich echter de meerderheid vóór de aanneming,

dan wordt het ontwerp, zooals het door de Tweede Kamer is goedgekeurd, naar de Eerste Kamer gezonden, die het op genoegzaam gelijke wijze behandelt - alleen mag zij het ontwerp niet meer wijzigen - en het ten slotte met meerderheid van stemmen aanneemt of verwerpt. Na de aanneming door deze Kamer moet het ontwerp echter nog door den Koning worden bekrachtigd. Eerst dan is het tot Wet verheven, en is, als iedere wet, zoolang zij niet op dezelfde wijze is afgeschaft of veranderd, onschendbaar; daaraan mag niets eigenmachtig worden toegedaan of daarvan afgelaten; ieder is daaraan onderworpen; ieder heeft het recht zich op die wet te beroepen.'

Mij dunkt dat kan begrepen worden door elk, zelfs door bezoekers der 'Armenscholen', zoo als men nog steeds in Amsterdam de volksschool officiëel gelieft te noemen. En nog, ik koos niet de gelukkigste bladzijde. De Heer Degenhardt schildert de vertegenwoordiging zoo als ze zijn *moet*, en hij heeft daartoe regt, want zoowel bij het middelbaar als bij het lager onderwijs moet men de leerlingen zeggen hoe het zijn moet, als overeenkomstig de in de grondwet neêrgelegde beginselen gehandeld wordt, maar zoo doende kan het dan ook ligt gebeuren, dat enkele deelen van de schets niet geheel overeenkomen met de werkelijkheid. Vroeg genoeg zullen de leerlingen zien hoe het inderdaad is zoo als het niet moest zijn; - mogten ze, dat ziende, het bestaande zoeken te verbeteren, en de voortreffelijke theorie zelf in praktijk brengen - dan zal het onderwijs in de staatsinrigting bij middelbaar en lager onderwijs uitstekende vruchten hebben gedragen.

Amsterdam, Julij 1866.

J.C. DE VRIES.

Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor* 1866. *Uitgegeven door de Vereeniging voor Statistiek in Nederland. Achttiende Jaargang. Amsterdam, E.S. Witkamp*. 436 *blz.

Zoo er een nuttig boekje genoemd mag worden, dat een aanprijzende aankondiging bij het beschaafde publiek verdient, het is dit Jaarboekje. Toen J.B. Say zijnen Cours d'Economie Politique in het licht gaf, noemde hij zijn werk op den titel zelven een: *'ouvrage destiné à mettre sous les yeux des hommes d'état, des propriétaires fonciers et des capitalistes, des savans, des agriculteurs, des manufacturiers, des négocians et en général de tous les citoyens l'économie des sociétés.'* Verander deze laatste woorden in 'de kennis van den toestand van Nederland en zijne koloniën', en dezelfde aanbeveling van het werk bij alle klassen der maatschappij is hier volkomen van pas. Ik weet niet, hoe vele - of hoe weinige - leden van

de Eerste en Tweede Kamer, van Provinciale Staten en Gemeenteraden, hoe vele geleerden, grondeigenaren, fabriekanten en kooplieden dit Jaarboekje koopen of lezen. Maar al is het debiet, volgens verklaring van den uitgever, ook tamelijk voldoende, het moest veel grooter zijn dan het is. Van een werk als dit behoorde elk beschaafd Nederlander kennis te nemen. Misschien kan een overzicht van den inhoud van dezen jaargang dienen om eenige onzer landgenooten hiervan te overtuigen.

Als gewoonlijk wordt dit Jaarboekje geopend met een Statistisch Overzigt van den toestand des vaderlands in al zijne deelen, geput uit de Provinciale Verslagen en andere officiëele bescheiden, ditmaal bewerkt door den kundigen en ijverigen chef van het provinciaal bureau van statistiek in Limburg, den Heer J.P.L. Thiel. Dan volgt eene statistiek van het 'rijk buiten Europa', waarvan de O.I. Bezittingen behandeld zijn door den Heer W.T. Gevers Deynoot, de West-Indische Koloniën en de Bezittingen ter kust van Guinea door den Heer C.A. van Sypesteyn. Deze namen alleen reeds doen ons hier grondige, met kennis van zaken geschrevene opstellen verwachten. De Tweede Afdeeling van het Jaarboekje bevat een Overzigt van de handelingen der Staten-Generaal 1864-1865, vooral nuttig als klapper van 's rijks wetgeving. In de Derde Afdeeling komen grootere of kleinere mededeelingen van zuiver statistischen inhoud voor, van welke wij hier eenige der belangrijkste noemen willen. Zij zijn:

De staat der bevolking van Nederland en hare beweging in 1864, door Mr. M.M. von Baumhauer.

Het Verslag over de verrigtingen aangaande het armbestuur in het koningrijk der Nederlanden over 1862, door Mr. W. de Sitter, eene opmerkelijke kritische beschouwing.

Geregtelijke Statistiek van 1862 en 1863, door Mr. J. Heemskerk Az.

Middelbaar Onderwijs. Toestand in April 1866, door Dr. D.J. Stein Parvé, eene hoogstbelangrijke aanwijzing van hetgeen er reeds gedaan is tot uitvoering van de nieuwe wet op het middelbaar onderwijs.

Handel en Scheepvaart in Nederland over 1864, door P.N. Muller, en, Nederlands Handel en Scheepvaart op den Rijn door Mr. I.J. Rahusen, beide, als in vele voorafgegane jaren, *con amore* door deze deskundige schrijvers bewerkt

De Begrooting van Nederlandsch-Indië 1863-1865, eene bijdrage die hare bijzondere beteekenis heeft in verband met de onlangs gevoerde discussiën in de Staten-Generaal over de begrooting voor 1867.

Staat, aanduidende het getal vrijgemaakten en immigranten onder contract werkzaam in de verschil-

lende buitendistricten der kolonie Suriname op 1 Jan. 1865, en Staat van den uitvoer van producten der kolonie Suriname gedurende 1863, 1864, 1865, beide door Jhr. C.A. van Sypesteyn, twee beknopte mededeelingen, maar met het oog op de sociale hervorming, die Suriname door de afschaffing der slavernij heeft ondergaan, hier zeer op hare plaats.

Van meer wetenschappelijken aard zijn de volgende bijdragen, in het Mengelwerk opgenomen.

De beoefening der Statistiek in Engeland in de negentiende eeuw, door Mr. O. van Rees.

De Levensverzekering-Maatschappijen in Nederland, door Mr. M.M. von Baumhauer.

Eenige vergelijkingen geput uit de uitkomsten van de vierde tienjarige volkstelling, inzonderheid betreffende den toestand der bevolking van de stad en provincie Groningen, vergeleken met dien in andere provinciën, door H.A. Wijnne.

Een woord over de statistiek van den lijfsdwang, door Mr. T.M.C. Asser.

Het onderwijs van den niet-Christen Inlander in Nederl. Indië, over 1863.

Overzigt der werkzaamheden van eenige Nederlandsche Crediet-instellingen, door Mr. P. Verloren, een uitmuntend met groote naauwkeurigheid bewerkt stuk.

De voeding in Nederland, door Mr. M.M. von Baumhauer, eene poging om het verbruik van brood, aardappelen, vleesch en andere voedingsmiddelen bij ons volk te schatten.

Deze inhoudsopgave is op zich zelve weinig boeijend en voor hen, die het Jaarboekje alreeds kennen, volkomen overtollig. Misschien hadden dezen aan eene kritiek de voorkeur gegeven. Maar mijn doel was ditmaal alleen, het Jaarboekje voor dit jaar bekend te maken bij de velen die het nog niet kennen, en hiertoe konde ik niet beter doen dan wijzen op zijn rijken en veelzijdigen inhoud.

Nog één woord. Achter dezen Jaargang vindt men den Catalogus der Bibliotheek van *de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland*, gevestigd aan haar bureau, Koningsplein, te Amsterdam. Ook hierop mag ik nog wijzen om bekend te maken wat velen nog, blijkens de ervaring, onbekend is. Deze boekerij, door de zorg van den geachten Voorzitter der Vereeniging, den Heer de Bosch Kemper, sedert vele jaren bijeengebracht, groeit allengs aan tot eene volledige verzameling van officieële statistische bescheiden betreffende ons vaderland, zooals men er nergens anders vinden kan. De toegang tot deze verzameling staat voor een iegelijk open en de voorkomende dienstvaardigheid van den amanuensis, den Heer E.S. Witkamp, maakt het gebruik er van gemakkelijk.

S.V.

Het ministerie en de vertegenwoordiging.

Wij beschouwen het als een voorrecht, dat de verkiezingstrijd op den 30sten October zal zijn afgeloopen, alvorens deze bladzijden het licht zien. Direkten invloed uit te oefenen op de verkiezingen ligt niet in onze bedoeling; het is de roeping van dit tijdschrift niet om bepaalde kandidaten aan te bevelen of te bestrijden. Dagbladen en brochures zijn daartoe de aangewezen organen.

Eene waardeering van het politieke moment, van den strijd tusschen regering en vertegenwoordiging en van hare wederzijdsche verhouding, kan echter als bijdrage tot de politieke geschiedenis van ons land haar nut hebben. Het jaar 1866 beslaat in die geschiedenis eene gewichtige bladzijde en bevat menigen leerzamen wenk voor de toekomst.

De ontbinding van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, op voordracht van dit ministerie; de motieven, die daartoe, blijkens het rapport aan den Koning, hebben geleid, en de zaak, waaraan die motieven zijn ontleend, zullen zeker in onze parlementaire jaarboeken eene belangrijke plaats innemen. Tot recht verstand der gebeurtenissen behoort echter, naar onze meening, de geschiedenis van de wording van het tegenwoordige kabinet daaraan te worden vastgeknoopt, ten einde zijne stelling tegenover de volksvertegenwoordiging te kunnen bepalen en beoordeelen.

Het ministerie Thorbecke was, na een vierjarig bestuur, in Februari afgetreden. Verschil van meening omtrent de invoering van het Strafwetboek in Nederland's-Indië bij besluit of bij de wet was de reden of de aanleiding, die het hoofd van het kabinet bewoog zijn ontslag in te dienen. De Minister van Koloniën, de Heer Fransen van de Putte, aan wiens zijde zich de meerderheid der ambtgenooten ten opzichte der Strafwetboek-kwestie had geschaard, werd met de vorming van een nieuw ministerie belast. Zou dat ministerie slechts een overgangsministerie zijn, en zoo ja, zou die overgang voeren tot een nieuw ministerie der liberale of der tegenovergestelde partij?

Die vraag, door ons in het Maart-nommer van dit tijdschrift gesteld, zou hare beantwoording vinden in het lot der kultuurwet, hoofdzaak en hoofdtaak van het kabinet van de Putte.

Het lot dier wet werd echter, naar onze meening, niet beslist; haar eigenlijk doel, de regeling der kultures in Indië, werd niet in behandeling gebracht. Men weet, dat de strijd zich bepaalde tot de vraag, of aan den inlander het eigendomsrecht op den grond, door hem in individueel en erfelijk gebruik bezeten, zou worden toegekend; men weet, dat door den Heer Poortman daarop een amendement werd ingediend, waarbij het gebruiksrecht werd gewaarborgd, ten einde zoodoende de uitéénloopende meeningen te vereenigen en de aanneming der wet te bevorderen.

De conciliatoire en welwillende bedoeling van het amendement bleek zoowel uit de intieme geschiedenis zijner samenstelling als uit de toelichting, welke de voorsteller er van gaf. Trouwens de welbekende politieke beginselen van den afgevaardigde van Alkmaar waren de beste waarborg, dat geene andere strekking dan eene liberale daaraan ten grondslag lag, en dat hij met zijn voorstel niets anders beoogde dan eene poging om bezwaren uit den weg te ruimen, die wellicht het lot der wet zouden hebben kunnen bedreigen. De Minister zelf erkende die bedoeling.

Maar wat zagen wij gebeuren? De konservatieve koloniale partij, met den Heer Mijer aan het hoofd, stond met bewonderenswaardige behendigheid op om het amendement te ondersteunen en te stempelen als de uitdrukking van háre wenschen en háar programma. Onzekerheid en verwarring waren daarvan het gevolg. De vrienden van den Minister werden verschrikt door de *portée*, die op kunstige wijze aan het amendement was gegeven; andere - en de meeste - liberale leden bleven echter aan hunne opvatting van de bedoeling en beteekenis der wijziging getrouw en stemden er vóór; bij hen voegde zich de geheele konservatieve partij en het amendement werd aangenomen. De Minister trok het wetsontwerp in, en het ministerie van de Putte trad af.

Was inderdaad door de konservatieve partij eene overwinning behaald; bleek het, dat de meerderheid der Tweede Kamer met haar overeenstemde op koloniaal gebied? Wij betwijfelen het; de woorden vóór en na de aanneming van het amendement gesproken schijnen juist het tegendeel te bewijzen. Maar al erkennen wij niet haren triomf, wij erkennen dat zij het recht had, daartoe door den Koning geroepen, de ledigstaande fauteuils in te nemen. Zij ontleende dat recht aan het feit, dat zij op dien oogenblik onbezet waren. Geen recht van overwin-

ning of van geboorte, maar een recht van tijdelijke occupatie, of - wil men - een gebruiksrecht, ditmaal evenwel door niets en door niemand gewaarborgd.

De liberale partij had de teugels van het bewind nedergelegd; de konservatieve mocht voor hare eigene verantwoording ze aanvaarden. Meende zij voor zich zelve genoegzame zekerheid voor haar bestaan te vinden in het misverstand en de grieven, die de leden der liberale partij onderling verdeelden, in hun verschil van inzichten omtrent sommige ondergeschikte kwestiën, het stond haar volkomen vrij het te wagen.

Wij hebben daarop niets aan te merken; integendeel, wij gelooven, dat de Heer Mijer zich zelven eenigermate als de aangewezen persoon mocht beschouwen tot vorming van een nieuw kabinet, vooral met het oog op de bepaalde taak, die het op zich nam. De koloniale kwestie was en bleef de *question brûlante*, sinds de behandeling van het kultuur-ontwerp van de Putte was afgebroken vóor zij eigenlijk begonnen was. De Heer Mijer zou haar opvatten en trachten tot eene bevredigende wettelijke oplossing te brengen. De onpartijdigheid gebiedt ons te verklaren, dat hij in de samenstelling van het ministerie niet ongelukkig slaagde; onder zijne ambtgenooten bevonden zich enkele mannen van bekwaamheid, sommige van groote hoffelijkheid en aangename vormen. Individuëel beschouwd waren allen achtingswaardige en fatsoendelijke lieden. Omtrent den leider, het hoofd of de ziel van het kabinet - de titel van den Heer Mijer is nooit behoorlijk gedefiniëerd - waren de gevoelens, voor zoover zij de vastheid van zijne politieke beginselen, de duidelijkheid van zijn programma en het vermogen om dat programma toe te passen betroffen, niet eenstemmig. Velen achtten zijne denkbeelden op koloniaal gebied onbepaald en nevelachtig en noemden zijn programma - nedergelegd in zijne vele parlementaire redevoeringen, allerlaatst bij de behandeling der kultuurwet - meer evasief dan positief. Alles hing evenwel van de formuleering der beginselen in wetsvoorstellen af en men wenschte den Heer Mijer aan het werk te zien; men wenschte zelfs van harte, dat het hem gelukken mocht de zaak der kultures te regelen op eene wijze, waardoor volkomen voldaan kon worden aan *al* de bepalingen van art 56 van het Indische Regeringsreglement en zoowel de gouvernements- als de partiuliere kultures tot een vasten en zekeren toestand zouden worden gebracht. Men zou hem vergeven hebben, wanneer hij, ter bereiking van dat resultaat, een weinig, wellicht zeer veel liberaal alliage onder

zijne individueele overtuiging had moeten mengen, omdat men algemeen verlangde de koloniale kwestie opgelost te hebben en haar niet verder en voortdurend den binnenlandschen politieken toestand te zien beheerschen.

De *raison d'être*, het 'machtpunt' van het ministerie Mijer lag dus in zijne roeping op koloniaal gebied, gelijk door het hoofd van het kabinet, door den Heer Graaf van Zuylen en door den Heer Heemskerk zelven herhaalde malen werd verklaard. Het nam door zijne optreding de taak aan, om te trachten de kultuur-aangelegenheden bij de wet te doen regelen. Daarom en daarom alleen was de Heer Mijer, als koloniale specialiteit van groote ervaring en van konservatieve beginselen, de ziel van het kabinet; daarom en daarom alleen was zijne optreding verklaarbaar en werd zij tot zekere mate gewettigd, want niemand zal willen beweeren, dat er eenige aanleiding, zelfs eenig verschijnsel bestond, waaruit men zou kunnen opmaken, dat in onze binnenlandsche politiek eene meer konservatieve richting werd gewenscht.

Wanneer wij de ministers zelven hooren spreken, wordt deze bijzondere roeping steeds op den voorgrond, - ieder ander belang - wij herinneren aan de onderwijskwestie - op den achtergrond gesteld.

Hoe heeft nu de Heer Mijer, hoe heeft het ministerie zich gedragen ten opzichte der vervulling van het hem opgedragen mandaat?

De Heer Mijer heeft voortdurend, zoowel aan de Eerste als de Tweede Kamer, beloften en toezeggingen gedaan omtrent zijne plannen en voornemens, en het ministerie heeft ze hem laten doen en stilzwijgend toegeluisterd.

De Heer Mijer heeft de Indische begrooting van zijn voorganger in de beide Kamers verdedigd, waarbij de meest gewichtige wijzigingen, door hem zelven in de begrooting gebracht, door de Tweede Kamer werden verworpen. Dit was een slecht voorteeken omtrent de meer konservatieve gezindheid der Kamer; maar meer dan eene vingerwijzing ten aanzien der beloofde wet tot regeling der kultures behoefde de minister echter van zijn standpunt en met zijn groote levenstaak voor oogen daarin niet te zien. De beslissing over zijn stelsel moest niet nu, maar bij die andere gewichtige wet, *raison-d'être* van zijne optreding, vallen.

Nauwelijks echter is de Indische begrooting op den 15^{den} September door de Eerste Kamer aangenomen en de zitting der Staten-Generaal op dien zelfden dag gesloten, of de Heer Mijer vraagt en verkrijgt zijn ontslag als minister van koloniën, en de Heer Trakanen treedt in zijne plaats op. Twee dagen later

wordt de Heer Mijer, op voordracht van zijn opvolger, tot gouverneur-generaal benoemd.

Nu gaat het, dunkt ons, niet aan om, in de volle beteekenis des woords, aan de beloften en toezeggingen, aan de voornemens, en nadere ernstige overwegingen van den Heer Mijer eenen bloot overdrachtelijken zin te hechten, en daarin te lezen, dat hij, of *een ander*, de taak zou vervullen, die hij persoonlijk had aanvaard als reden van optreding van het kabinet. Vooralsnog zijn wij althans niet gewoon, ministeriëele toezeggingen in het licht te beschouwen van transportable of reversible posten. De minister, die ze doet, moet het voornemen en de overtuiging hebben, dat hij ze zelf zal vervullen; - heeft hij dat voornemen niet, hij behoort dan ook de toezegging niet te doen.

Het plotselinge vertrek van den Heer Mijer heeft dan ook algemeen een zeer ongunstigen indruk gemaakt, die niet kon weggenomen worden door de verzekering, dat zijn opvolger zijn programma overnam. Het was niet om het programma, het was om de beloofde wettelijke oplossing der kultuur-kwestie door den Heer Mijer zelven te doen. In de Tweede Kamer der Staten-Generaal is dan ook niemand opgestaan om de gedragslijn en de handelwijze van den Heer Mijer en van het ministerie in bescherming te nemen. Maar niet alleen in de Staten-Generaal, ook in het gansche land deed zich luide afkeuring hooren. Het verlaten van den post, het nederleggen van de onafgewerkte, neen! nog niet begonnen taak, werd algemeen als eene ontrouw aan eigen roeping, als eene verzaking van de reden van optreding beschouwd, en de houding van het kabinet, dat den Heer Mijer lijdelijk tot de volksvertegenwoordiging beloften en toezeggingen had hooren doen, die hij zelf betwijfelde te kunnen volvoeren en die wellicht - na het thans gebeurde - met den naam van mystificatie zouden kunnen worden bestempeld, maakte het geheele ministerie aansprakelijk voor al de ongunstige gevolgtrekkingen, die uit het voorgevallene mochten worden afgeleid. Aansprakelijk vooral om de connexiteit, om het verband, dat tusschen de aftreding als minister en de benoeming tot gouverneur-generaal bestond. Wij zullen niet herhalen, wat door vele anderen reeds is gezegd ter wederlegging van de tegenwerping, dat men den Heer Mijer niet kon dwingen minister te blijven als hij verkoos af te treden. Tusschen dwang om te blijven, of instemming en medewerking tot het verlaten van den post, is het onderscheid zeer groot.

Wij kunnen en mogen niet aannemen, dat de Heer Mijer, al nam hij ook zijns ondanks de vorming van een ministerie

op zich, al aanstonds het voornemen had, geen gevolg te geven aan hetgeen hij zelf als de roeping van dat ministerie openlijk verkondigde. Ware dat het geval, het ministerie zou, dunkt ons, reeds dadelijk hebben verklaard, dat de minister van koloniën als een tijdelijke moest worden beschouwd en zijne vervanging door een definitieven minister slechts afhing van het tijdstip, waarop men een daartoe geschikt en genegen staatsman zou hebben gevonden. Is de Heer Mijer werkelijk slechts de gordijn geweest, waarvan de baron van Zuylen sprak, dan is de afkeuring van het geheimzinnige en onopenhartige, dat uit zulk eene draperie blijkt, bij het ronde en eerlijke Nederlandsche volk, naar onze meening, even verklaarbaar als gewettigd.

Maar wij beslissen niet over het oogenblik, waarop die connexiteit tusschen aftreding en benoeming voor 't eerst besproken en overwogen werd. Wij hebben slechts te doen met het feit, dat de staatsman, die de groote koloniale kwestie zou pogen te regelen, heenging alvorens hij de hand aan het werk geslagen had, en dat het ministerie, waarvan hij de ziel of de leider was, hem toestond heen te gaan, met achterlating van zijne taak en met verloochening dus van zijn eigen en eenig *raison d'être*; dat het hem niet alleen liet heengaan - mogen wij zeggen: *om* te worden benoemd? - maar tegelijkertijd voordroeg tot 's konings vertegenwoordiger in Indië.

Die gedragslijn van het kabinet, tot welker verdediging geen enkel lid der kamer opstond; die blijkbaar door elk individuëel lid werd afgekeurd, gaf aanleiding tot het voorstellen van eene motie van orde door den Heer Keuchenins, waarbij de parlementaire blaam daarover werd uitgesproken in deze woorden:

‘De Kamer, de gedragslijn van het Kabinet ten opzichte van de uittreding van den Minister van Koloniën, Mr. P. Mijer, afkeurende, gaat over tot de orde van den dag.’

Gelijk men weet, werd die motie door de Tweede Kamer aangenomen met 39 tegen 23 stemmen.

Het ministerie gaf daarop den Koning in overweging de Kamer te ontbinden, waartoe de Koning den 28sten September besloot.

Welke zijn de motieven, waarop het ministerie zijne voordracht tot dien hoogstgewichtigen maatregel steunde? Wij vinden ze in het rapport aan den Koning. Die motieven zijn, dat - naar het oordeel van het ministerie - de Tweede Kamer door de aanneming van de motie-Keuchenius, *met overschrijding van hare grondwettige bevoegdheid, getreden is op het gebied der uitvoerende macht bij den Koning berustende, en inbreuk gemaakt heeft op het praerogatief der kroon*.

Dat ernstige besluit, door de ministers aan den Koning aangeraden in het diep gevoeld besef der verantwoordelijkheid, die op hen rust, legt dus aan de kiezers den plicht op, om op den 30sten October uitspraak te doen, of de Tweede Kamer, door de gedragslijn van het Kabinet af te keuren, in verband tot de uittreding van den Heer Mijer, hare grondwettige bevoegdheid overschreden en inbreuk gemaakt heeft op het praerogatief der Kroon. Ziedaar de zware beschuldiging door het ministerie tegen de volksvertegenwoordiging ingebracht, waarover de natie geroepen wordt een oordeel uit te spreken.

Voor ons kan dat oordeel niet twijfelachtig zijn. Art. 53 der grondwet alleen is, naar onze meening, voldoende om de beschuldiging der ministers te wederleggen. De koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk; alle koninklijke besluiten en beschikkingen worden door een der hoofden van de ministeriële departementen mede onderteekend (art. 73). Geen blaam of afkeuring kan ooit opklimmen tot den onschendbaren koning; voor alle regeringsdaden, voor alle handelingen van het uitvoerend gezag zijn de ministers verantwoordelijk. Geene enkele daad of handeling, geene enkele benoeming is daarvan uitgezonderd; de mede-onderteekening van den minister stelt dien minister daarvoor aansprakelijk[1]. Zijne politieke aansprakelijkheid lost zich op in de kontrôle, de censuur en kritiek der volksvertegenwoordiging, in haar waakzaam geweten. Zoo de stelling opging, door het ministerie als motief voor de ontbinding aangegeven, dan zou iedere daad van het uitvoerend gezag, iedere regeringshandeling aan de beoordeeling - want het geldt hier alleen het recht, de bevoegdheid tot oordeelen - der Kamers onttrokken kunnen worden door een beroep op het koninklijk praerogatief. Wat zou er op die wijze van den vertegenwoordigenden regeringsvorm, van onze konstitutionnele instellingen, overig blijven? Zou niet eene regering van ministeriëel welbehagen, zich steeds dekkende met het schild van den naam des konings, de plaats kunnen innemen van den vertegenwoordigenden regeringsvorm? Want waartoe eene vertegenwoordiging, die niet het recht van kritiek mag uitoefenen zonder dat zij gevaar loopt van beschuldigd te worden van aanranding van het koninklijke praerogatief? Waartoe verantwoordelijke ministers, wanneer ze zich te ieder uur aan die

1 Opmerkelijk zijn de woorden van den Heer Trakranen, Bijblad, blz. 65, zitting van 26 September: ‘Ik was in dat opzicht volkomen vrij en had evenzeer een ander kunnen benoemen.’

verantwoordelijkheid kunnen onttrekken door een beroep op het niet te betreden gebied der uitvoerende macht?

Wij kunnen trouwens ten opzichte van deze grondwettige kwestie, die geene kwestie in ons oog kan zijn, ons bepalen tot verwijzing naar het advies, door onderscheidene hoogleeraren in de rechten openbaar gemaakt, en naar de brochure van Mr. J.T. Buijs: 'Het Regt van de Tweede Kamer'.

De leer, of liever de ketterij, door het ministerie verkondigd, zoude, indien zij ingang vond, hetbeginsel der koninklijke onschendbaarheid, ja onze geheele grondwet tot eene fiktie kunnen maken, den koning blootstellen aan beoordeeling bij iedere regeringsdaad, die door zijn gouvernement wordt gepleegd, en de vertegenwoordiging doen dalen tot een werktuig, waarmede het ministerie wetten vervaardigt, maar dat overigens geene roeping of bestemming heeft.

In de Proklamatie, door den koning op den 10^{den} Oktober aan zijne geliefde landgenooten en onderdanen uitgevaardigd, is dan ook van deze ministeriëele leer geen spoor te ontdekken. De koning wenscht bestendiging van richting en kracht van bestuur en roept de kiezers op, om van hunne wenschen te doen blijken.

Indien werkelijk door eene trouwe opkomst van die wenschen blijken zal; indien niet allerlei vreemde invloeden zich bij die keuzen doen gelden; indien men er niet in slaagt de aandacht af te leiden van de konstitutionnele kwestie, en haar door kunstige redeneringen te vestigen op kwesties, die met deze ontbinding in geen verband staan, dan mag men verwachten, dat ongeveer dezelfde verhouding tusschen liberalen en konservatieven in de nieuwe kamer zal worden teruggevonden.

Die verhouding zal dan tevens het bewijs zijn, dat het ministerie op geene overeenstemming met de vertegenwoordiging zal kunnen rekenen, ook zelfs al wilde men aannemen, dat het zijne beginselen verzaken en de liberale vlag hijschen zou, hetgeen wij, uit eerbied voor het persoonlijk karakter zijner leden, niet verwachten. Die overeenstemming kan niet bestaan omdat zijne beginselen, zelfs op koloniaal gebied, niet die zijn van de groote meerderheid der vertegenwoordiging en der natie. Maar afgescheiden daarvan, is het ministerie onmogelijk geworden, omdat het zich-zelf dood heeft verklaard door zijn eigen *raison d'être*, in de gedaante van den Heer Mijer met de mailboot in te schepen, en bovenal omdat het eene leer heeft verkondigd, waardoor de zwaarste en ernstigste beschuldiging aan de Tweede Kamer naar het hoofd wordt geworpen, onze dierbaarste rechten bedreigd en onze hechtste konstitutionnele waarborgen voor eene goede regering te kort gedaan en ondermijnd kunnen worden.

Nieuwe kiesstelsels.

J.G. Marshall, Minorities and Majorities, their relative Rights; a letter to the Lord John Russell, M.P. on Parliamentary Reform, London, 1853. Thomas Hare, The Election of Representatives, Parliamentary and Municipal, 3° ed. London, 1865. John Stuart Mill, Considerations on Representative Government. (peoples ed.) London, 1865. Fortnightly Review, 1 Oct. 1865; 15 Jan., 15 Febr., 15 Maart 1866. N^{o}. X, XVII, XIX, XXI.

‘Il faut quelque chose qui empêche le droit des plus nombreux de trop ressembler au droit des plus forts,’ zegt Louis Blanc ergens. Misschien dacht hij aan eene der ‘Pensées’ van Blaise Pascal: ‘La pluralité est la meilleure voie, parcequ'elle est visible, et qu'elle a la force, pour se faire obéir; cependant c'est l'avis des moins habiles.’

Toch zullen weinigen geneigd zijn om toe te stemmen, dat de minderheid gehoorzamen moet, alleen daarom, omdat zij de zwakste is. Kan er wellicht eene andere verklaring worden gevonden van het feit, dat telkens, wanneer eene meer of min talrijke vergadering handelend moet optreden, de wil der meerderheid de kracht heeft, alsof hij was de wil van allen? - Ziehier het antwoord, dat Bentham geeft.

Volmaakte eenstemmigheid in eene vergadering - de ondervinding van alle tijden en plaatsen heeft het bewezen - is eene onmogelijkheid. Eene regeering, waar het wetgevend lichaam niet dan met algemeene stemmen een besluit kan nemen, is eene zoo tastbare ongerijmdheid, dat men, ware niet het voorbeeld van Polen daar, nauwelijks zou kunnen gelooven, dat iemand er aan heeft kunnen denken, terwijl het voorbeeld van Polen aantoont, dat zulk eene wet - al is zij aangenomen,

toch niet kan worden opgevolgd, en, wordt zij opgevolgd, tot de ergerlijkste anarchie voert.

Wanneer wij, zoo gaat hij voort, de beslissing vragen van een vertegenwoordigend lichaam, dan is wel het meest wenschelijke, den eenstemmigen wil van alle leden te verkrijgen, en vervolgens den wil die daar het naast bij komt. Zoo geraakt men tot de eenvoudige meerderheid, daar deze - hoe ver ook verwijderd van den algemeenen wil, er altijd naderbij komt, dan de minderheid.

Maar: ‘n'est il pas certain, n'est-il pas historiquement prouvé, qu'un seul homme peut à un moment donné, sur une question donnée, avoir raison contre cent mille hommes, contre un million d'hommes, contre tous les hommes moins lui?’ Behoorde niet Socrates tot de minderheid, en Cato en Galileï? Moet men Pascal niet toegeven: ‘la pluralité c'est l'avis des moins habiles?’ Of zou men dit kunnen vermijden? Indien het mogelijk is, zal men er zeker volgaarne naar streven, want de plicht der gehoorzaamheid zou wel eens te zwaar kunnen drukken op de minderheid.

Vooral in eene volksvertegenwoordiging zal het noodig zijn, waar toch over de hoogste belangen van den staat wordt beslist! Het is niet genoeg, dat in den regel het gevoelen van een grooter aantal menschen minder kans heeft van te dwalen, dan dat van enkelen. Laat eene grondige discussie de mogelijkheid van dwaling tot een minimum reduceeren; zorg, dat er over geene zaak eene beslissing worde genomen, voor en aleer zij van alle kanten bezien, uit alle oogpunten beschouwd is; geef alle gevoelens de gelegenheid om zich te doen hooren.

Maar hoe hiervoor eenigen waarborg te verkrijgen? Men zal zeggen: door leden te kiezen, die van dit alles overtuigd zijn, die van eenzijdigheid en vooroordeel een afkeer hebben en oppervlakkigheid haten. En beter nog, wanneer men verschillende elementen in de vertegenwoordiging kan brengen, die over de gewichtigste vragen uiteenloopende gevoelens voorstaan, zoodat men met vertrouwen eene grondige discussie kan te gemoet zien. - Veel, zeer veel zal tot dit alles afdoen de wijze, waarop de verkiezing der leden is geregeld. Beantwoordt die aan de vereischten?

Vooral in Engeland is in den laatsten tijd deze vraag dikwijls opgeworpen, en niet altijd bevestigend beantwoord. Ver-

schillende systemen heeft men voor en na aanbevolen om verbetering aan te brengen, somtijds geheel nieuwe.

Hier te lande schijnt de belangstelling, door die pogingen opgewekt, niet groot, niet algemeen te zijn. Toch is het de moeite waard, op de gewichtigste althans de aandacht te vestigen, omdat ook wij er misschien ons voordeel meê zouden kunnen doen.

Vooraf een vluchtige blik op de geschiedenis.

I.

Het engelsche Lagerhuis wordt gekozen volgens een kiesstelsel, dat eigenlijk den naam van een stelsel niet verdient, zoo weinig volgt het vaste, theoretisch goedgekeurde regels. Zelfs wordt beweerd, dat het juist door de onregelmatigheden in zijne samenstelling zoo goed werkt. De constitutie is trouwens niet het werk van een enkel persoon of tijdvak: de loop der eeuwen heeft haar allengs gemaakt tot hetgeen zij is geworden.

Reeds sedert den tijd van Eduard I (1274-1307), was het Huis zamengesteld uit de knights, en de burgesses - de eersten als vertegenwoordigers van het platte land (de counties), de laatsten van de steden en vlekken (boroughs). Welke plaatsen er afgevaardigden heen zonden, was niet naauwkeurig geregeld: het schijnt, dat de sherif telkens van den koning het bevel kreeg, vertegenwoordigers uit de boroughs van zijn graafschap op te roepen, en dan zelf besliste, uit welke plaatsen. Deze beschouwden het zenden van representanten niet zoozeer als een voorrecht, dan wel als eenen last; meermalen zelfs verzocht men er van verschoond te blijven. Maar sedert het Parlement - vooral gedurende den strijd tusschen de huizen York en Lancaster - zeer in gewicht toenam, zelfs nu en dan eene stem had in het beschikken over de kroon, begon men ook het recht om er leden heen te zenden meer en meer op prijs te stellen, eindelijk zelfs als een zeer begeerlijk voorrecht te beschouwen.

In de counties schijnen oorspronkelijk alle ingezetenen tot de verkiezingen te hebben medegewerkt; reeds in 1460 echter werd het bezit van een stuk grond van 40 shillings huurwaarde

tot vereischte gesteld, wellicht omdat de al te groote toevloed van stemmers voor ongeregeldheden deed vreezen. De verkiezing van leden voor de boroughs was niet overal gelijk geregeld. Nu eens werd zij opgedragen aan de huisbezitters, dan aan hen, die eene zekere som in de belasting betaalden, meestal aan het bestuur der city of borough. Een algemeene regel was niet vastgesteld; evenmin als voor het aanwijzen der plaatsen, die 't recht verkregen om vertegenwoordigers te kiezen. Geen enkele vaste grondslag, 't zij dan naar de bevolking, naar den rijkdom of naar de uitgestrektheid, was aangenomen: de koning wees haar aan naar zijn goedvinden en nam niet zelden de gelegenheid waar om bij het verleenen van privilegiën het bestuur der boroughs bij voorkeur zóó te regelen, dat het in handen der aristocratie kwam, waardoor hij zich de zekerheid verschafte, dat hem geene democraten in het Parlement werden gezonden. Was eens het recht verleend, dan was het niet gemakkelijk weêr te ontnemen, en hoe ook eene plaats in bloei en bevolking achteruitging, zij bleef hare afgevaardigden behouden. Zelfs een door de zee verzwolgen dorp heeft er tot 1832 twee gezonden: men ging in een schuitje naar de plaats waar het had gestaan, om de verkiezing te verrichten.

In zulke plaatsen ging het kiesrecht allengs over in handen van enkele families, die het erfelijk bezaten, alsof het tot haar vermogen behoorde. Elders zag het plaatselijk bestuur er geen kwaad in, bij iedere verkiezing zijne stem aan den meestbiedende te verkoopen, en schaamde zich zelfs niet er in het openbaar voor uit te komen. Waar het stemrecht aan een grooter getal burgers was gegeven, werden andere middelen in het werk gesteld, en zoo mogelijk omkooperij op groote schaal gepleegd. Alleen die steden, waar het getal stemmen zoo groot was, dat het koopen al te kostbaar zou worden, behielden hare zelfstandigheid. Eigenlijk mag men dus slechts de leden, welke de laatste zonden, vertegenwoordigers van het volk noemen. En die waren er niet in groot getal. Dit te vermeerderen, door aan meer steden het kiesrecht te schenken, werd ook moeijelijker, omdat het Lagerhuis langzamerhand talrijk genoeg was geworden: sedert 1670 heeft de koning dan ook van zijn recht geen gebruik meer gemaakt, zoodat steden, die inmiddels zijn ontstaan of sterk in bloei toegenomen - zelfs van de aanzienlijkste, zoo als Manchester, Birmingham, Leeds, - geene vertegenwoordigers hadden, en er lang op hebben moeten wachten.

In de counties gaf het werk der verkiezingen soms betere resultaten. De omkooperij drong er niet zoo algemeen door. Maar er was een ander gebrek. Het stemrecht n.l. geraakte op het platte land allengs in handen van eenige weinige personen, de groote grondbezitters, voornamelijk den rijken adel, doordat het aantal personen, die een stuk grond bezaten van 40 shillings huurwaarde, allengs zeer verminderde. De groote familiegoederen, die voortdurend onverdeeld bleven door de erfopvolging der oudste zonen, breidden zich door het tot zich trekken der kleine erven meer en meer uit, zoodat de min gegoede, wilde hij niet in de steden zijn bestaan zoeken, zich moest behelpen met eene gehuurde woning en een gehuurd plekje grond. En zelfs dit werd hoe langer zoo moeijelijker. De grondeigenaars toch streefden er naar, zoo mogelijk de kleine huisjes op te koopen om ze te slechten, en benamen daardoor aan de mingegoeden alle gelegenheid om zich in hunne buurt te vestigen. Zij hadden daar belang bij, omdat volgens de oude armwetten ieder kerspel zijn eigen armen moest ondersteunen en alle ingezetenen daartoe naar evenredigheid van hun vermogen moesten medewerken. Die last werd soms vrij zwaar, en om er zich casu quo van te ontdoen, verdreef men de kleine landbouwers. 't Gevolg was, dat de 160,000 freeholders - die nog in 1685 in Engeland werden gevonden - in de laatste helft der achttiende eeuw zoo goed als verdwenen waren. Het stemrecht kwam dus in de meeste counties natuurlijk in handen van een klein getal, gedeeltelijk de Pairs, ook voor een aanzienlijk deel aan den kleineren adel, de landed gentry. Zoozeer was de macht om leden voor het Lagerhuis te kiezen, gedurende den loop der jaren aan de aristocratie gekomen, dat volgens eene berekening van Lord Grey in 1793 307 leden gekozen werden door niet meer dan 154 personen, waaronder 40 (volgens anderen 70) Pairs. Groote steden hadden voor een deel geen enkelen representant, en vele plaatsen met geen 50 kiezers, mochten zich in dat voorrecht verheugen. Slechts 171 leden - berekende men - werden door onafhankelijke kiezers afgevaardigd. Maar hier moest de omkooperij te hulp komen, want deze leden waren noodig om te beslissen, welke der beide aristocratische partijen de sterkste zou zijn. Pitt achtte zich eenmaal gerechtigd om het Lagerhuis te noemen eene vertegenwoordiging van vervallen vlekken van adelfamiliën en van rijke particulieren!

Eene vergadering, zóó tot stand gekomen, zal wel bezwaarlijk den naam van volksvertegenwoordiging verdienen!

En toch was er slechts zelden geklaagd, toch bestond er weinig ontevredenheid, ofschoon de macht van het Huis sterk was toegenomen. - Hoe dit te verklaren?

Over 't geheel mocht het land zich verheugen in ruime welvaart en grooten voorspoed. Steeds werden van de uitstekendste mannen in het Parlement gebracht, en de invloedrijke aristocratie had de vrijheid lief. Door eene ijverige oppositie was voortdurend een naauwlettend toezicht gehouden op de regeering, waardoor deze gedrongen was op hare hoede te zijn en zich in te spannen om de ware belangen der natie te bevorderen.

Niet meer dan een eeuw geleden, werden enkele pogingen aangewend om verbetering te verkrijgen. Lord Chatham - en eenige jaren later Wilkes - had voorgesteld het getal vertegenwoordigers van de counties met een derde te vermeerderen en zooveel te ontnemen aan de rotten boroughs, ten einde de macht te verzwakken van diegenen, welke hierover bij uitsluiting hadden te beschikken. De meerderheid kon zich er evenwel niet meê vereenigen. Een ontwerp van den Hertog van Richmond, dat eene radicale hervorming beöogde met algemeen stemrecht, parlementen van één jaar en indeeling in kiesdistricten, vond hoegenaamd geen bijval.

Maar de overtuiging, dat het volk meer in waarheid behoorde meê te werken tot het kiezen der vertegen woordiging, won meer en meer veld: de opstand der Noord-Amerikaansche gewesten had in Europa de nog sluimerende kiemen van democratie opgewekt, en ook in Engeland werd de grond gelegd voor eene democratische partij, die over eenige jaren een belangrijken invloed op den gang der zaken zou hebben. De oorlog, door de regeering met kracht doorgezet, hoezeer ook de Whigs - eene sterke partij in het Lagerhuis - zich er tegen verklaarden en ondanks den tegenzin van een aanzienlijk deel der natie, nam een steeds ongunstiger wending. Voortdurend klom het getal en vermeerderde de aandrang van hen, die den vrede wenschten. Nog bleef de regeering weêrstand bieden en vond steun bij eene trouwe meerderheid in het Parlement, totdat zij ten laatste tot toegeven werd gedrongen. Maar nu het gebleken was, dat het Parlement weinig acht sloeg op de wenschen der natie, werd levendiger dan ooit de behoefte gevoeld aan

eene betere inrichting van de volksvertegenwoordiging. Grey en eenige anderen traden onder den naam ‘Friends of the people’ op, maar hunne plannen vonden geen genoegzamen bijval. Men had bijna den moed niet, ze van nabij te beschouwen, want de fransche revolutie boezemde de aristocratie en al wat er behoudend was, zulk eenen schrik in, dat men geene ooren had naar hervorming. Ieder, die eenigzins liberale opinies durfde uiten, werd voor een Jacobijn, voor een vrijdenker, voor een ongeloovige uitgekreten, en men wendde zich vol afgrijzen van hem af. Bijna allen sloten zich aan bij Pitt, nog voor eenige jaren een voorstander der hervorming, - zoo als bleek uit drie ontwerpen, die hij in 1781, 1782 en 1785 ingediend had, - maar die nu met inspanning van alle krachten de revolutie bestreed, en daardoor bijna uitsluitend werd bezig gehouden.

De groote meerderheid huiverde voor de democraten. De Whigs, waarvan zich een deel bij de laatsten had gevoegd, schaarden zich voor het grootste deel onder de vaan van Pitt. Met luider stemme en als uit één mond, verkondigde men den volke, dat het nu geen tijd was om over reform te spreken.

Wel kwamen de Whigs in 1801 en op nieuw in 1807 voor een korten tijd aan het roer, maar de toestand bleef dezelfde. En toen in 1815 het Torykabinet van Lord Liverpool den oorlog tegen Frankrijk tot een goed einde had gebracht, scheen het wel dat alle hoop verloren was.

Evenwel was de kracht der bovendrijvende partij reeds eenige jaren lang ondermijnd. De fransche revolutie had haren adem over geheel Europa doen gaan, en liet ook op het engelsche volk haren invloed werken. De aloude eerbied voor het gezag was geschokt, de volken leerden hunne rechten waardeeren en begonnen hunne kracht te gevoelen. De pers had haar best gedaan om democratische opinies te verspreiden; de voorvechters der volksvrijheid hadden niet stil gezeten, maar hunne stem wijd en zijd doen hooren. De afschrik van de revolutie was tot bedaren gekomen, onderwijs en verlichting meer en meer verspreid; en toen men tot nadenken kwam, was het geen wonder, dat menigeen met wantrouwen de invloedrijkste personen aan het hoofd van het bestuur zag. Immers men wist hoe weinig Wellington de vrijheid van drukpers lief had; men kende zijne meening, dat wellicht het vertegenwoordigend stelsel het land ten verderve zou gevoerd hebben, ware men niet ter rech-

ter tijd waakzaam geworden door de buitensporigheden der fransche revolutiemannen. Het was niet onbekend gebleven, en zelfs onder de tories had meer dan een met leedwezen opgemerkt, hoe Castlereagh gedurende den tijd van het Weener congres zich had verzet tegen het geven van vrije instellingen aan. de volken van Spanje, Duitschland en Italië.

Vroeger, zoolang welvaart en voorspoed ruime zegeningen hadden verspreid, was de aandacht weinig geboeid door de vraag, of wellicht de vertegenwoordiging kon worden verbeterd; nu was de toestand een geheel andere geworden. De prijzen der levensmiddelen waren tot ongekende hoogte gestegen; door een geweldige handelscrisis leden kort na den vrede alle klassen der maatschappij zware verliezen; de loonen daalden en het aantal arbeiders, die geen werk hadden wegens den stilstand der fabrieken, vermeerderde nog door de menigte ontslagen soldaten en matrozen.

Ontevredenheid en misnoegen heerschten allerwege. Wel daalden door de plotselinge concurrentie van het buitenland eensklaps de prijzen van het graan, maar om den landbouw voor een dreigenden ondergang te behoeden, werd er een zoo zwaar beschermend recht op gelegd, dat de daling spoedig ophield. Zoo werden zij, die bij den landbouw belang hadden - voornamelijk de Pairs en een groot deel der leden van het Lagerhuis - gebaat ten koste der verbruikers, vooral van de fabriekarbeiders. Toen nu de regeering nog bovendien zware belastingen moest voorstellen, om de ontzaggelijke kosten, door den oorlog veroorzaakt, te dekken, kon het wel niet anders, of haar moest eene heftige oppositie wachten. De aandacht, lang door de buitenlandsche verwikkelingen geboeid, vestigde zich meer bij uitsluiting op den toestand van het land, en deze was verre van bevredigend.

Natuurlijk werd door de misnoegden alles aan de regeering geweten, wier populariteit hoe langer zoo meer afnam. Hare strenge maatregelen tot het onderdrukken van ongeregeldheden, die hier en daar voorvielen, vermeerderden de verbittering. En hoewel aan hare populariteit de laatste knak werd toegebracht door hare houding tegenover koningin Caroline, bleef zij aan het roer, en de meerderheid in beide Huizen van het Parlement ging voort haar te ondersteunen.

Onverzettelijk bleef zij op het punt der hervorming. Een voorstel, door Lambton in 1821 ingediend, werd verworpen.

Hetzelfde lot trof de door Lord Russell in 1820 en 1821 (later nog meermalen) voorgestelde ontwerpen. Toen men de gematigdheid hiervan erkende, toen men uit zijn werk ‘the English Government and Constitution’ - in 1821 uitgegeven, tot de overtuiging kwam, dat hij de om haren ouderdom eerwaardige constitutie niet wilde omverwerpen, maar alleen enkele grove gebreken verlangde te herstellen; toen het bleek, dat 't bestaan daarvan niet kon worden geloochend, en de middelen tot herstel geen gevaar schenen mede te brengen, moest wel de groote meerderheid der natie hare goedkeuring er aan schenken.

Wanneer eenmaal de publieke opinie zich heeft gevestigd, is hare kracht op den duur onweêrstaanbaar. Dit ondervond Robert Peel, hoofd der tory-regeering. Reeds kon hij in 1828 de herroeping van de Corporation en Test-acts - die de rechten der protestantsche dissenters beperkten - niet meer tegenhouden. En in het volgend jaar voelde hij zich gedrongen om, toegevende aan den geest des tijds, een voorstel te doen tot gelijkstelling der catholieken, waartegen zijne partij zich zoo lang met alle macht had verzet. In 1830, toen George IV stierf en Willem IV den troon beklom, moest Peel, na een vruchteloos beroep op de kiezers, voor den drang der hervormers wijken, om plaats te maken voor een Whig-ministerie met Lord Grey, den ijverigen voorstander der Hervorming, aan het hoofd.

Hem wachtte eene zware taak. Den tegenstand te overwinnen van de Lords, en van vele leden van het Lagerhuis, die belang hadden bij het behoud der rotten boroughs, was voorwaar niet gemakkelijk, vooral niet, daar de tories gedurende een zestigtal jaren bijna zonder tusschenpoozen aan het bewind geweest waren. Vol moed zette men zich evenwel aan het werk, en reeds den 1sten Maart 1831 werd een voorstel ingediend, ontworpen door John Russell.

Het bevatte alleen partiëele wijzigingen, geene verandering, die ingreep in de beginselen. Een aantal boroughs van zeer geringe beteekenis zou geheel het recht verliezen om leden te kiezen; een gedeelte voortaan één lid zenden in plaats van twee. Van de zoo opengevallen plaatsen zouden er 62 onvervuld blijven, de rest worden vervuld door de counties en de grootere steden. De regeering der boroughs (de corporations) verliezen haar stemrecht, en alle ingezetenen, die een huis van 10 £ huurwaarde bezitten, krijgen het. Vooral de laatste maatregel

was ook van groot gewicht, daar hij den invloed der aristocratie aanmerkelijk zou verzwakken.

Het lot der voordracht is bekend. Nadat de Lords haar hadden verworpen, werden de Commons ontbonden, en nog eenigzins gewijzigd, werd zij met eene veel sterker meerderheid (van 162 stemmen) aangenomen. Zoozeer was het volk overtuigd van het heilzame van den maatregel. De felle tegenstand van de Pairs werd ten laatste ook overwonnen; zij weken - hoezeer tegen den zin van de meerderheid, voor den krachtigen drang van het volk en de regeering, en in 1832 werd de Reform Bill een Act of Parliament.

Hare hoofdstrekking was deze, dat de overwegende invloed, dien de aristocratie vroeger had uitgeoefend op de verkiezingen, gedeeltelijk overging op de middelklasse, den gegoeden burgerstand. En deze verdiende het. In den loop der tijden was er veel veranderd. Terwijl voorheen het grondbezit verreweg het aanzienlijkste deel van den rijkdom uitmaakte, was het roerend goed allengs van meer en meer gewicht geworden. De welvaart en de ontwikkeling van de nijvere burgerklasse waren op onbegrijpelijke wijze vooruitgegaan. Geen wonder dus, dat zij haar aandeel in het kiezen der volksvertegenwoordiging met nadruk vorderde; geen wonder, dat men het haar moeijelijk langer kon onthouden.

Wat de inrichting der verkiezingen betreft, in hoofdzaak werd er geene verandering in gebracht: even als vroeger moesten de voornaamste belangen, die der landbouwende bevolking, die der kleine en die der groote steden, hare organen vinden in het Lagerhuis. Alleen was er nu veel meer zekerheid, dat ook werkelijk ieder van die klassen haar aandeel zou verkrijgen. De gelegenheid om door middel van omkooperij stemmen te verwerven, was nu wel verminderd, maar niet weggenomen, en welke maatregelen ook later nog door het Huis zijn genomen om er tegen te waken, toch schijnt zij moeijelijk uit te roeijen, zoolang niet de candidaten zelve het middel onvoorwaardelijk en zonder eenig voorbehoud verwerpen, zoolang de publieke opinie er geen groot kwaad in ziet.

Ook meene men niet, dat de middelstand nu uitsluitend invloed heeft verkregen, en die van de aristocratie geheel is verdwenen. Dit zou het geval niet zijn, zelfs al was haar door de wet het stemrecht ontnomen. Het aanzien toch, dat zij in het geheele rijk geniet, door roem, rijkdom en verstand, door

de vele werkzaamheden, die zij verricht in plaatselijk bestuur en rechtsbedeeling, blijft niet alleen aan de Pairs, maar ook aan den geringen adel een onmiskenbaar gezag over hunne medeburgers verzekeren: een' invloed, die hun moeijelijk zou kunnen worden ontnomen, zoolang niet een volledige ommekeer in de geheele maatschappij was bewerkt.

De gevolgen der Reform hebben hare voorstanders niet teleurgesteld. De kroon is beter geëerbiedigd, nu zij heeft opgehouden zich door allerlei middelen invloed te verschaffen in het Parlement; de aristocratie heeft haren rechtmatigen invloed behouden nu haar een onwettige overmacht is ontnomen, en het Lagerhuis vervult zijne taak als leider en tolk der publieke opinie, nu het beter dan ooit de ware vertegenwoordiging van het volk is geworden. Meer dan ééne wet, sedert tot stand gekomen, kan er van getuigen. Wij wijzen slechts op het herzien der armenwet (1834), welke zoo noodlottig werkte op de welvaart, vooral van den kleinen landbouw, en op de intrekking van de beschermende rechten op het graan, welke misschien tot nu toe onder de pia vota zou hebben behoord, wanneer niet de Reform voorafgegaan en daardoor de overwegende invloed der aristocratie gebroken was.

Volmaakt echter was ook nu de vertegenwoordiging nog niet. Men had trouwens niet beweerd een theoretisch volkomen systeem in te voeren, maar alleen de grootste gebreken willen wegnemen of althans zooveel mogelijk onschadelijk maken. Er waren nog altijd zeer kleine boroughs overgebleven, die leden mochten kiezen, terwijl grootere steden op verre na niet een evenredig gewicht in de schaal legden. De arbeidende klasse was nog uitgesloten van het kiesrecht. Van verschillende zijden is er dan ook reeds weêr op aangedrongen, de handen op nieuw aan het werk te slaan. Zelfs heeft zich in het Lagerhuis eene krachtige partij gevormd, die met warmte de overtuiging voorstaat, dat het stemrecht moet worden uitgebreid, en velen erkennen met haar, dat de arbeidende klasse zoozeer is toegenomen - niet alleen in getal, maar vooral ook in gehalte - dat zij op den duur wel niet uitgesloten kan blijven. Zij heeft door verbeterd onderwijs meerdere kennis verworven, door hoogere loonen, eigen inspanning en associatie grootere welvaart bereikt; hare belangstelling in de algemeene zaak is in dezelfde verhouding geklommen.

Van den anderen kant worden echter de bezwaren niet licht geteld. Wanneer men eens begint, waar zal men dan eindigen? Moet men aan allen het stemrecht geven? Moet wel de klasse, die op de laagste sport van ontwikkeling staat, meêwerken in het besturen van het rijk? Zal men dit dan niet overleveren aan mannen, ter naauwernood berekend om voor zich zelve te zorgen? Verkrijgt niet die klasse door hare getalsterkte eene overmacht, waartegen de overige, al waren zij ook in alle opzichten eensgezind, geen tegenwicht in de schaal kunnen leggen? En zal zij niet, in plaats van te hooren naar verstand en rede, luisteren naar onbezonnen raadgevers; zal zij zich niet door gewetenlooze egoïsten laten om den tuin leiden, zich overgeven aan schreeuwers en volksleiders, die niets dan hun eigen belang zoeken te bevorderen, al is het ten koste van allen en alles?

Bezwaren, voorzeker niet van geringe beteekenis. En toch erkent men, dat er iets rechtmatigs in den eisch ligt. Men hoort zich toeroepen: wees voorzichtig, want, wilt gij niet tijdig geven datgene, waarop met billijkheid aanspraak wordt gemaakt, wee u, wanneer met geweld zal worden genomen, wat gij, steunende op uwe overmacht, voor u alleen wilt behouden!

Welken weg nu te kiezen?

Reeds meer dan eens zijn pogingen aangewend om het moeilijke vraagstuk op te lossen; langs verschillende wegen heeft men getracht een voldoend antwoord te vinden. Maar alle plannen tot hervorming, gedurende de laatste vijftien jaren, door welke partij ook voorgesteld, zoowel in als buiten het Parlement, en hoe zeer ook in sommige opzichten uiteenloopende, zij komen alle daarin overeen, dat de arbeidende klasse meer invloed hebben moet. In verreweg de meeste zien wij echter de vrees uitkomen voor overheersching dier klasse, zoodat meer dan eens maatregelen worden voorgesteld om te zorgen, ‘that the other classes may not be *swamped* by the working-class,’ zoo als men het noemt; maatregelen, enkel en alleen door die vrees aan de hand gedaan.

Een blik op eenige der meest bekende hervormingsplannen zal ons hiervan overtuigen en ons tevens plaatsen ‘au beau milieu de notre question.’

II.

Het behoeft niet herinnerd te worden, dat de Reform-Act van 1832 het recht om leden voor de Commons te kiezen, met opzet bij voortduring had gegeven aan de counties, de boroughs en de groote steden, om te zorgen dat de voornaamste belangen in dat hooge lichaam hunne voorstanders zouden vinden. Wanneer hier de landbouw de hoofdbron van bestaan was, - ginds zou het zijn de fabrieknijverheid; wanneer hier het behoud de meeste verdedigers vond, - daar zou de vooruitgang bij voorkeur worden nagestreefd. Mocht in sommige plaatsen een der hoofdbelangen het onderspit delven, elders zou het zegevieren. Men had wel het geheele land in kiesdistricten kunnen verdeelen met de bevolking als maatstaf, maar behalve dat deze inrichting, als zeer theoretisch en geheel nieuw, weinig bijval vond, vreesde men dat de groote steden dan een al te zwaar gewicht in de schaal zouden leggen; was er te veel waarschijnlijkheid dat de leden, die gekozen werden, al te zeer van ééne en dezelfde soort zouden zijn. De schijnbare onregelmatigheid en de weinige evenredigheid had men dus met voorbedacht behouden.

De ontwerpen, in 1852 en 1854 door Lord John Russell ingediend, behielden dan ook dezelfde grondslagen, maar stelden (en vooral het laatste) de gelegenheid om 't kiesrecht te verkrijgen ruimer, door niet de huurwaarde alleen als basis te behouden, maar het ook te verleenen aan hen, die eenig vermogen bezaten in roerend goed. Hierdoor zou zeker het getal kiezers zoozeer toenemen, dat in sommige plaatsen de gegoeden de minderheid zouden uitmaken. En men vond het al te hard, als deze geheel met machteloosheid zouden geslagen zijn. Daarom stelde Russell tevens voor, in sommige plaatsen drie leden te laten benoemen, maar zóó, dat ieder kiezer op niet meer dan twee personen mocht stemmen. Volgens den gewonen regel zoude, wanneer b.v. 3000 kiezers ieder op drie candidaten stemden, de grootste helft, 1501, alle drie plaatsen doen vervullen. Wanneer daarentegen ieder kiezer op niet meer dan twee zijne stem mag uitbrengen, zal het getal van 1001 voldoende zijn om een lid te kiezen van de drie. Zoodra dus de minderheid maar in getalsterkte een derde plus een bereikt, is

zij in staat haren candidaat in het Parlement te brengen. Deze inrichting wordt voor enkele plaatsen aanbevolen, nl. die, waar de lagere klassen door de uitbreiding van 't stemrecht het overwicht zouden verkrijgen.

Maar zij was geheel nieuw, als zoodanig anti-engelsch, en ontmoette algemeenen tegenstand. Tot dusverre was men gewoon geweest eenvoudig de meerderheid te laten beslissen, en nu wilde men ook de minderheden toelaten! Dat scheen vreemd! Verklaarbaar evenwel, wanneer men let op de causa movens.

Het uitbreken van den oorlog met Rusland noopte het Parlement de beraadslaging uit te stellen; misschien zou men anders opgemerkt hebben, dat de maatregel - reeds gebrekkig omdat eene minderheid, al was ze ook bijna gelijk aan de helft, toch maar een derde aandeel in de vertegenwoordiging zou krijgen - niet zou werken, zooals Lord Russell had berekend. Immers gesteld: er zijn 2000 kiezers voor 3 plaatsen, dan wordt 't getal uitgebrachte stemmen 4000. Nu kunnen 1200 kiezers hunne stem uitbrengen op drie candidaten, die dan ieder 800 hebben verkregen, en de minderheid van 800 kan ten hoogste evenveel stemmen aan twee bezorgen. Zoodat zij, die minder dan 800 stemmen krijgen, niet gekozen zijn. Het blijkt dus, dat niet een derde van de kiezers, maar twee vijfden noodig zijn om één van de drie vacatures te doen vervullen. Zoolang niet het getal van ⅗ is bereikt, kan eene goed georganiseerde meerderheid hare tegenpartij geheel weren[1].

Maar reeds was men er op bedacht, het vertegenwoordigen der minderheden tot een algemeenen regel te maken, tot een beginsel te verheffen. In 1853 werd het voorgesteld door James Garth Marshall in eene brochure, uitgegeven in den vorm van een brief aan Lord John Russell. De weg, dien hij wil inslaan, is echter niet die door dezen minister aangewezen. Hij wil den kiezers het recht verleenen, hunne stemmen op één enkelen persoon te vereenigen, ook dan wanneer er meer

1 De organisatie is zeer gemakkelijk; b.v. stel 2000 kiezers, waarvan 1201 behooren tot de ministeriële partij, 799 tot de oppositie, en dat er vier candidaten zijn, A.B. en C. ministeriëel, D. opposant. Nu zou men meenen, dat D. wordt gekozen. Maar dit wordt belet, wanneer de meerderheid zich verdeelt in drie groepen (twee van 400 en eene van 401) waarvan de eene stemt op A. en B., de tweede op B. en C., de derde op A. en C. Dan hebben A.B. en C. ieder ten minste 800 stemmen, en D. zal nooit meer verkrijgen kunnen dan 799. Dus zijne partij, niet twee vijfden sterk, is tot zwijgen gebracht.

dan ééne plaats moet vervuld worden, zóó evenwel, dat zij aan hunne stem des te meer kracht geven, naarmate zij op een kleiner aantal personen wordt uitgebracht. Bij voorbeeld: Wanneer 3000 kiezers twee leden moeten aanwijzen, dan zou volgens de gewone regels de meerderheid van 1501 beide plaatsen vervullen. Maar nu geve men aan die 3000 het recht, hunne stem op één enkelen candidaat uit te brengen, en men late haar dan tellen voor *twee*. Wanneer nu de 6000 uitgebrachte stemmen tusschen drie candidaten gelijk verdeeld zijn, heeft ieder er 2000. Om dit getal te bereiken zijn 1000 kiezers noodig. Zoodra hier nu nog één bijkomt, is hij gekozen, en het blijkt dus, dat de minderheid, zoo zij maar één derde te boven gaat, een aandeel in de vertegenwoordiging verkrijgt. Het zou echter niet billijk zijn haar de helft te laten kiezen. Daarom moet ieder district niet twee, maar drie leden afvaardigen, dan zal de minderheid, zoodra zij een derde bedraagt, één lid in 't Parlement kunnen brengen en dus verkrijgen wat haar naar recht en billijkheid toekomt[1].

Wij willen nu voor het oogenblik aannemen, dat het geven van een aantal vertegenwoordigers aan de minderheid naar evenredigheid van hare getalsterkte op een juist beginsel steunt; maar dan valt ons toch, zoowel in het voorstel van Lord Russell, als in dat van Marshall, in het oog, de weinige consequentie, waarmeê men dat beginsel heeft volgehouden; immers, waar de minderheid kleiner is, dan de door hen gestelde grens, zou zij reden hebben zich te beklagen, omdat zij tot zwijgen is gebracht. Bovendien heeft ieder der stelsels een eigenaardig gebrek. Russell nl. geeft aan de minderheid een te gering, Marshall een te groot aandeel in verhouding tot hare getalsterkte. Beide meenden, dat een derde der kiezers ook een derde der leden zal benoemen; maar beide hebben zich vergist. Wie de berekening van Marshall nagaat, zal spoedig tot de conclusie komen, dat de minderheid, zoodra zij maar één meer telt dan een vierde, in werkelijkheid een derde der leden kiest. Stel 3000 kiezers en 3 vacatures, dan wordt het totaal der uitgebrachte stemmen 9000. Indien deze over 4 candidaten verdeeld zijn, krijgt ieder 2250 stemmen. Wie hier nog één bij heeft,

1 Lord Grey deelt mede, dat dit stelsel reeds in 1850 is aangenomen voor het kiezen van het hoogerhuis aan de Kaap de Goede Hoop. Zie Parliamentary Government and Reform. London, 1864, p. 204, v.

is gekozen. Om echter 2250 stemmen uit te brengen, zijn er noodig een derde van dat getal, en dus 750 kiezers, of precies een vierde van 3000. Ergo, een vierde van de kiezers plus één zijn in staat een derde van de vacatures te vervullen. Het is vreemd, dat Marshall zelf dit niet heeft ingezien, en onbegrijpelijk, dat Grey, die zich niet heeft vergist, niet tot het besluit komt, dat het stelsel op eene onjuiste berekening steunt, maar het zelfs nog aanbeveelt.

Ook de Edinburgh Review[1] hecht hare goedkeuring er aan, voornamelijk om het ware principe: het eerbiedigen van de rechten der minderheid - en heeft wellicht er veel toe bijgedragen, dat de aandacht er meer algemeen op werd gevestigd. Toen voor een paar jaren in Frankfort a.M. eene herziening der Grondwet aan de orde was, werden ook daar de nieuwe voorstellen aan een nader onderzoek onderworpen. Zelfs werd er nog een derde middel aan de hand gedaan door Dr. Gustav Burnitz en Dr. Georg Varrentrapp, dat, zoo als zij meenden, op naauwkeuriger berekening steunde en met meer zekerheid tot het beöogde doel zou leiden[2].

Men moet niet alleen letten - zoo spreken zij - op het getal stemmen, dat op ieder candidaat wordt uitgebracht, maar ook op de rangorde, waarin dat door de kiezers is gedaan. Bij elke verkiezing toch zullen altijd ook door de voorstanders van een en dezelfde partij, bewust of onbewust, de aanbevolen candidaten onderling worden vergeleken en niet allen door ieder even hoog worden geschat, 't zij in het algemeen, 't zij met het oog op bijzondere omstandigheden. Door de verkiezing zal op twee manieren blijken hoe hoog ieder is geschat, nl. 1° uit het getal stemmen, dat op hem is uitgebracht, en 2° uit de plaats die hem in de rangorde is toegeschreven. Wanneer men nu deze twee aanwijzingen met elkander in verband brengt - en dit is gemakkelijk: men deele het getal stemmen door het cijfer dat den rang uitdrukt, waarin zij zijn uitgebracht, - dan weet men nauwkeurig welke candidaten bij de kiezers de sterkste ondersteuning hebben gevonden. B.v. wanneer er drie partijen zijn, de eene ter sterkte van 1500, de tweede van 900 en de derde van 600 kiezers, dan verkrijgt men de volgende resultaten:

1 October 1853, vol. XCVIII, p. 621, v.
2 Methode bei jeder Art von Wahlen sowohl der Mehrheit als der Minderheiten die ihrer S tärke entsprechende Zahl von Vertretern zu sichern. Frankfurt a M., 1863.

VOLGENS DE GEWONE MANIER VERKRIJGT DE KANDIDAAT VAN				VOLGENS DE NU VOORGESTELDE METHODE:		
	A.	**B.**	**C.**	**A.**	**B.**	**C.**
N°. 1...	1500	900	600	1500/1 = 1500	900/1 = 900	600/1 = 600
2...	1500	900	600	1500/2 = 750	900/2 = 450	600/2 = 300
3...	1500	900	600	1500/3 = 500	900/3 = 300	690/3 = 200
4...	1500	900	600	1500/4 = 375	900/4 = 225	600/4 = 150
5...	1500	900	600	1500/5 = 300	900/5 = 180	600/5 = 120
6...	1500	900	600	1500/6 = 250	900/6 = 150	600/6 = 100
7...	1500	900	600	1500/7 = 215	900/7 = 128	600/7 = 85

Nu zullen, wanneer er gekozen worden

	OP DE OUDE MANIER, KOMEN AAN			OP DE NIEUWE MANIER, KOMEN AAN		
	A.	**B.**	**C.**	**A.**	**B.**	**C.**
6 vacatures.	6	0	0	3	2	1
10 vacatures.	10	0	0	5	3	2
12 vacatures.	12	0	0	6	4	2
14 vacatures.	14	0	0	7	4	3

Wanneer men deze berekening inziet en de uitkomsten vergelijkt, dan moet men, dunkt mij, erkennen, dat de methode niet onaardig gevonden is. Wij willen echter ook gaarne zien, welke de resultaten zijn, wanneer er minder dan 6 vacatures moeten vervuld worden. Van de twee plaatsen valt aan partij A ten deel 1, aan B ook 1. Van de drie plaatsen aan A 2, B 1; van de 4 aan A 2, B 1, C 1. Zoodat de evenredigheid in deze gevallen nog al iets te wenschen overlaat. Zij worden dan ook door de voorstellers niet meêgedeeld, zeker voorzichtigheidshalve. Jammer dat juist de kleinste getallen onze grootste belangstelling opwekken, omdat de kiesdistricten zeer uitgebreid moeten zijn, wanneer men vele plaatsen door dezelfde kiezers wil doen vervullen: en daartegen - het is bekend - bestaan gewichtige bezwaren.

Evenwel - en dit is eene afdoende bedenking - het geheele beginsel, waarop de methode is gebaseerd, is eene fictie, die alleen een' schijn van waarheid heeft. Immers, het is waar, de rangorde, waarin de kiezer de namen opschrijft van de per-

sonen die hij het liefst zou gekozen zien, duidt somtijds, misschien meestal aan, wien hij het hoogst stelt, wien hij dan wenscht te laten volgen, enz. Tot zoover hebben de beide doctoren gelijk. Maar het is zuiver willekeur, aan te nemen, dat de kiezer tweemaal liever N°. 1 wil gekozen zien dan N°. 2, driemaal liever dan N°. 3, etc. In zeer vele gevallen zal het hem tamelijk onverschillig zijn, daar hij toch in de eerste plaats allen verlangde te kiezen. Stellig verkondigt men eene onwaarheid door te beweren, dat de kiezers X, die 900 eerste stemmen had, liever hebben dan Y, die 1500 stemmen op zich vereenigde, maar op N°. 2, en dus maar van halve kracht.

Zelden zal dus de verhouding, in de bovenstaande berekening als basis aangenomen, met de waarheid in overeenstemming zijn. En al ware het mogelijk eenen maatstaf aan te nemen op den grondslag der plaatsorde, waarom dan niet er voor gehouden, dat de kiezer, die N°. 1 tweemaal liever had dan N°. 2, ook dezen tweemaal liever heeft dan N°. 3, en zoo voort? Waarom den deeler niet laten klimmen in eene geometrische reeks, als 2. 4. 8. 16. enz., in plaats van in eene arithmetische? Misschien is dit den uitvinders niet in de gedachte gekomen; misschien hebben zij de andere inrichting verkozen, omdat die hen zou helpen met meer gewenschte uitkomsten[1]. Dit alles ech-

1 Het is de moeite waard, te onderzoeken of het stelsel, indien het principe op deze - en dat is wel de meest consequente - wijze wordt toegepast, ook resultaten oplevert, tamelijk wel in harmonie met de gegeven getallen 1500, 900 en 600. Dit nu is het geval niet. Hoe meer plaatsen er moeten worden vervuld, zooveel te sterker zal de invloed toenemen van partij B., en vooral van C. tegenover dien van A.
Zie hier eene berekening:

1500/1 = 1500	900/1 = 900	600/1 = 600
1500/2 = 750	900/2 = 450	600/2 = 300
1500/4 = 375	900/4 = 225	600/4 = 150
1500/8 = 187.5	900/8 = 112.5	600/8 = 75
1500/16 = 93.75	900/16 = 56.25	600/16 = 37.5
1500/32 = 46.87	900/32 = 28.12	600/ = 18.75
1500/64 = 23.43	900/64 = 14.06	600/64 = 9.37
1500/128 = 11.71	900/128 = 7.03	600/128 = 4.68
1500/256 = 5.85	900/256 = 3.51	600/256 = 2.34
1500/512 = 2.62	900/512 = 1.70	600/512 = 1.17

Nu zullen de resultaten deze zijn:

Van 3 plaatsen komen aan	**A.**	**B.**	**C.**
	2	1	0
Van 5 plaatsen komen aan	3	1	1
Van 6 plaatsen	3	2	1

ter neemt niet weg, dat de minderheid - vooral wanneer de verkiezing in eene enkele stad plaats heeft, zoo als Frankfort - meer kans heeft om een aantal vertegenwoordigers te kiezen, dan haar onder het nu gevolgde systeem is gegeven.

Nog blijft er evenwel een groot bezwaar tegen de toepassing. De partijen nl. kunnen zich zonder moeite zóó organiseren, dat alle maatregelen ijdel zijn. Een deel moet dan X bovenaan plaatsen, een deel Y en een deel Z, dan zal de meerderheid, wanneer de rollen goed zijn verdeeld, alle minderheden uitsluiten.

Maar wij moeten weêr tot Engeland terugkeeren. Earl Grey dan geeft, zoo als wij reeds met een enkel woord vermeld hebben, zijne goedkeuring aan de methode van Marshall: het laten cumuleeren der stemmen. Dit verschaft hem echter nog geen voldoende zekerheid voor het gevaar, dat de arbeidende klasse een overwegenden invloed zal verkrijgen. Het zal daarom beter zijn, haar wel het stemrecht te geven, maar slechts een beperkt getal vertegenwoordigers door haar

komen aan				
Van 7 plaatsen komen aan	3	2	2	Reeds nu hebben B. en C. te veel: maar het wordt erger.
Van 8 plaatsen komen aan	3	3	2	
Van 11 plaatsen komen aan	4	4	3	
Van 14 plaatsen komen aan	5	5	4	
Van 19 plaatsen komen aan	7	6	6	
Van 21 plaatsen komen aan	8	7	6	
Van 24 plaatsen komen aan	9	8	7	
Van 26 plaatsen komen aan	9	9	8	

- des noods bij verkiezing met een trap - te laten benoemen. Bovendien kunnen de gegradueerden een aantal leden naar het Lagerhuis zenden.

De eerste dezer beide maatregelen is zeker zeer gevaarlijk. Wanneer een aantal leden uitsluitend door de arbeidende klasse is afgevaardigd, zullen zij zich licht beschouwen als aangewezen om alleen of bij voorkeur te waken voor de belangen dier klasse. Komen er onderwerpen ter sprake, die meer of min hiermede in verband staan, b.v. het bedrag en de heffing van belastingen, het uitzetten of inkrimpen der staatsuitgaven en zoo vele andere, dan zullen zij waarschijnlijk ééne

lijn trekken en een aaneengesloten partij vormen. Ongelukkig kan men niet verwachten, dat zij altijd het recht aan hunne zijde hebben; de meerderheid kan van hen in opinie verschillen; zelfs zullen zich gevallen voordoen, dat zij geheel alleen staan tegenover alle anderen. En dan staat de deur open voor een zeer gevaarlijk antagonismus. Men waant zich verongelijkt, men meent reden tot misnoegen te hebben, en moeijelijk zal men zich weêrhouden om met luider stemme tot geheel het volk de vraag te richten, of het rechtmatig is, dat de vertegenwoordigers van millioenen moeten zwichten voor die van eenige duizenden; dat de vertegenwoordigers van de kracht der natie moeten onderdoen voor die van enkele geprivilegieerde klassen. Geen beter manier is er te vinden, om ontevredenheid en verbittering op te wekken! En wie weet, of het beroep op het getal niet spoedig zal veranderen in een beroep op de kracht!

Ook de tweede maatregel schijnt aan bedenking onderhevig; immers wanneer men door gegradueerden een getal leden laat kiezen, zal men nijd en afgunst verwekken bij de overigen, die hen spoedig als eene geprivilegieerde klasse zullen beschouwen.

Zijn dus deze plannen gebrekkig, - het beginsel om een krachtigen invloed te verschaffen aan hen, die door hunne opvoeding eene grootere bekwaamheid hebben verkregen en dus beter in staat zijn over de waarachtige belangen der natie te oordeelen, dat beginsel zou meer bijval vinden. Op eene merkwaardige wijze is het uitgewerkt en uitgebreid door George Harris[1]. Deze verlangt, dat er een eind kome aan het heerschen der meerderheid. Het getal voorstanders eener meening alleen kan haar niet tot de ware maken. Wel behoort ieder lid van den staat eene stem te hebben en moet elke census worden afgeschaft; maar men kan de stemmen zóó verdeelen, dat ieder waarachtig belang, 't welk in den boezem van het volk leeft, zijn billijk aandeel in de vertegenwoordiging krijgt, en wel rechtstreeks, zonder omwegen. De vraag is maar: welke zijn de hoofdbelangen?

Harris telt er zes, en wel:

1. De Deugd, 2. het Verstand, 3. de Orde, 4. de Rijkdom, 5. Handel en Nijverheid. 6. de Rechten, waarbij 't geheele volk belang heeft en bovenal de armere klassen.

1 The true Theory of Representation in a State; or the leading interests of the Nation, not the mere predominance of Numbers, proved to be its proper basis. London, 1857.

Hij ontkent geenszins, dat b.v. de deugd en zelfs de overige hare vertegenwoordigers ook nu vinden - maar het is niet voldoende, dat dit min of meer bij toeval zoo is; men moet haar openlijk de plaats gunnen, die haar toekomt.

Hoe wordt nu dit systeem in praktijk gebracht? Wie zijn dan juist geschikt om de vertegenwoordigers van elk dier belangen te kiezen? zal men vragen. Het antwoord laat zich niet wachten. De representanten van de deugd worden gekozzen door de geestelijken; die van 't verstand door de gegradueerden; die van de orde door de juristen; deze toch zijn goed bekend met de constitutie, enz. Dan komen de vermogenden (vooral de grondbezitters), de handel en eindelijk ook de lagere standen. Alles wordt met de noodige naauwkeurigheid uitgerekend, zoodat ieder een behoorlijk getal krijgt.

Met dit systeem is de geheele questie der minderheden opgelost op eene bevredigende wijze. Immers zoodra alle belangen van genoegzaam gewicht vertegenwoordigd zijn, zullen zich ook de minderheden kunnen verheugen in de gelegenheid om zich te laten hooren, en het zal dus onnoodig zijn nog maatregelen te nemen om haar in het bijzonder eenige plaatsen te verzekeren.

Ook zal de omkooperij verdwijnen; want de kiezers der vijf eerste klassen zijn zeker niet vatbaar voor deze ondeugd; die uit de zesde worden zóó talrijk, dat men zich bezwaarlijk door geldsommen een voldoend aantal stemmen zou kunnen verschaffen.

Daarenboven - en dit is niet gering te schatten - wordt alle vrees voor het overwicht der getalmeerderheid ijdel; b.v. in eene borough of county, waar 1000 personal-voters (degenen die eene stem hebben, alleen omdat zij burgers zijn) gevonden worden, 500 professional-voters (geestelijken, juristen, enz.), en 250 property voters, wordt elk dezer klassen afzonderlijk vertegenwoordigd, terwijl anders de eerste stellig den invloed van alle overigen zou reduceeren tot nul.

De heerlijkste praktische resultaten verdringen dus elkander, en dit kon men ook verwachten van eene theorie, die op den eenig waren grondslag is gebouwd!

Gaarne zou men eene zoo eenvoudige, ik zou haast zeggen eene zoo naïve theorie met rust laten; het is bijna hardvochtig haar nader te toetsen aan de waarheid, en - misschien is het wel onnoodig! Daarom slechts een paar opmerkingen.

De classificatie der zes hoofdbelangen zullen we niet aanroeren; alleen vragen we: waarom zal juist de deugd worden vertegenwoordigd door de geestelijken? We zullen ons niet vermeten om te ontkennen, dat zij misschien in meerdere mate nog dan andere standen haar ter harte nemen; maar hebben zij haar uitsluitend in pacht? En waarom zullen alleen juristen de orde representeeren? Daartoe is toch kennis van constitutiën en wetten niet het eenige vereischte?

Maar het zou er toch treurig uitzien, wanneer bij eene stemming in het Parlement de vertegenwoordigers der geestelijken eens de nederlaag leden, want dan zou de deugd verdrukt worden! Dat zal toch wel ongeoorloofd wezen! En hoe, wanneer de orde eens werd verslagen of het verstand! Waar zou het heen?

Niet licht zal men ooit eene theorie vinden zóó volkomen, of in de uitvoering moet eenige ruimte voor willekeur overblijven, daar anders het bepalen van grenzen onmogelijk wordt. Maar bij Harris heeft willekeur den boventoon. In het getal leden, dat aan iedere rubriek wordt toegewezen; in het classificeeren der belangen niet minder. Trouwens, dit laatste is onmogelijk zóó te doen, dat aan allen wordt gegeven, wat hun toekomt, zelfs niet bij benadering.

Onwillekeurig komt iemand de vraag op de lippen: hoe men toch in ernst zulk eene theorie kan verdedigen. Misschien is het gewaagd een antwoord te geven, dat uit den aard der zaak altijd slechts eene conjectuur blijft; maar ons zou het niet bevreemden, als Harris begonnen is met na te gaan, welke soort van lieden bij voorkeur de meerderheid in het Parlement dienen uit te maken, en in plaats van dit gulweg te bekennen, daarna is gaan zoeken naar eene theorie, met wier resultaten men wel zou moeten komen juist tot hetgeen hij wenschelijk oordeelde. Het gebeurt wel meer, dat men onder de vlag van fraaije beginselen de middelen binnensmokkelt, die men meent 't best te kunnen gebruiken!

Wil men zekerheid, dat de arbeidende stand niet te veel macht krijge, dan is in allen gevalle hetgeen John Stuart Mill aanraadt, veel rationeeler. De vraag, of, en zoo ja, hoe, minderheden haar aandeel in de vertegenwoordiging verkrijgen moeten, valt bij hem weg, daar hij aan ieder persoon de gelegenheid verschaft, zijne stem zóó uit te brengen, dat zij niet wordt weggeworpen, indien er in 't geheele land maar genoeg kiezers

worden gevonden, die het met hem eens zijn. Hoe hij dit wil regelen, zullen wij later zien. Hier moet ter sprake worden gebracht de wijze waarop hij aan de hoogere klassen der maatschappij een voldoenden invloed in het Parlement wil verzekeren. Ziehier waarop zijn betoog neêrkomt:

Wenschelijk is het, dat, althans op den duur, ieder onderdaan - ook de vrouwen - eene stem hebbe in het beraadslagen en beslissen over de belangen, die hem van zoo nabij raken. Maar daaruit volgt nog geenszins, dat ieders stem een even zwaar gewicht behoort in de schaal te leggen. In het dagelijksch leven toch heeft een man van talent en kennis meer gezag - en terecht - dan een onwetende en onbeschaafde; een braaf en eerlijk man bezit krachtiger invloed dan een deugniet zonder karakter.

Zoo zij het ook in het besturen van den staat. In het dagelijksch leven mag het moeijelijk zijn uit te maken, aan welke zijde de meeste kennis, de hoogste deugd aanwezig is, vooral wanneer men maar enkelen tegen elkaâr kan vergelijken; wanneer er echter groote getallen voorhanden zijn, kan men in den regel met vrij groote kans op nauwkeurigheid een oordeel vellen. Daar allen er belang bij hebben dat de beslissingen aan goede handen worden toevertrouwd, zal niemand ontevreden zijn, wanneer de besten er den meesten invloed op hebben. De vraag blijft nog maar, hoe zal men kunnen uitmaken, aan welke stemmen men het meeste gezag moet toekennen. In zeker opzicht kan het vermogen dienen om ons te leiden, voor zooverre namelijk mag worden aangenomen, dat het bezit van eenigen rijkdom de waarschijnlijkheid meêbrengt van eenige bekwaamheid.

Dit criterium is echter verre van volmaakt. Lang niet altijd gaat hoogere ontwikkeling gepaard met grooteren rijkdom. Wilde men dus de stem versterken, naarmate het vermogen grooter is, dan zou men zeer onrechtvaardig zijn, ja haat en nijd verwekken, want de mensch heeft afkeer van een gezag, dat alleen op rijkdom steunt, terwijl hij eerbied heeft voor bekwaamheid en kennis. Maar hoe deze op eene geschikte wijze te beoordeelen? - Een vast, overal bruikbaar criterium is moeijelijk te vinden. Maar men verkrijgt reeds eenige zekerheid, wanneer men let op iemands beroep of betrekking: bij voorbeeld, in het algemeen zal een arbeider minder ontwikkeld zijn dan de fabriekant, voor wien hij werkt; een groothandelaar zal meer verstand van zaken hebben dan zijn pakhuisknecht,

en zoo voort. Men zou dus reeds kunnen beginnen met het geven van twee of meer stemmen aan hen, die een tijd lang een zeker beroep hebben uitgeoefend. Zoo ook aan hen, die aan de een of andere inrichting een voldoend examen hebben afgelegd of een akademischen graad bezitten. Bovendien kon men aan ieder, die zich aanmeldde, de gelegenheid verschaffen een examen af te leggen, waardoor hij een hooger recht kon verkrijgen. De regeling der bijzonderheden zou niet aan overwegende bezwaren onderhevig zijn. Alleen denke men er aan, de kracht der stemmen niet zoozeer te vermeerderen, dat aan de meer ontwikkelden bij uitsluiting alle macht worde verleend, want dan zou men weêr tegenover de anderen onrechtvaardig zijn. Niemand moet en zal reden hebben van ontevredenheid, als men maar allen met dezelfde maat meet, en ook aan de armsten de gelegenheid geeft, zich een vrij sterken invloed te verschaffen[1].

Tot een gelijksoortig resultaat leiden de beschouwingen van den Edinburghschen Hoogleeraar James Lorimer, schoon hij langs een anderen weg er toe komt. Het hoogste doel dat men zich bij de inrichting van het verkiezingswerk moet voorstellen, is volgens dezen schrijver ‘that the representative body should be the image of the represented.’ Om dit te bereiken, moet men aan iederen burger op de samenstelling der volksvertegenwoordiging eenen invloed geven, evenredig aan dien, welken hij in de maatschappij uitoefent. Hoe hem dien te verschaffen? Kennis en ontwikkeling alleen als maatstaf aan te nemen, zoo als Mill aanraadt, is onvoldoende; immers ook het vermogen verschaft een invloed, dikwijls nog veel sterker dan die van het verstand: een onbeschaafde landjonker heeft er vrij wat meer dan een uitnemend ontwikkelde klerk of winkelbediende. Toch is het vermogen niet het eenig criterium. Trouwens, indien men dat aannam, zou de regering ras in eene oligarchie ontaarden, want van de honderd stemmen zouden er ongeveer 4 komen aan de arbeidende klasse, 13 aan den middelstand en wel 83 aan de hoogste.

Men late dan - om het Parlement werkelijk te doen zijn den ‘spiegel der natie’ - al de invloeden, die in de maatschappij werken, in dezelfde verhouding werken op de samen-

1 Considerations on representative Government (London, 1865), Chapt. VIII, p. 66-75.

stelling van dat lichaam. Men beginne met iederen burger ééne stem te geven, en voege er meer bij, naarmate hij in jaren en dus in wijsheid en ondervinding toeneemt. Bekleedt hij eene hooge betrekking, oefent hij een beroep uit, dat hem aanzien verschaft, of hebben zijne medeburgers getoond hem hun vertrouwen waardig te oordeelen; heeft hij bewijzen van bekwaamheid gegeven, of bezit hij een vermogen, dat hem invloed verzekert, dan geve men hem om elk dezer redenen zooveel te meer stemmen. Vereenigt een enkel persoon deze hoedanigheden alle in zich, dan mag hij een sterken invloed op de verkiezingen hebben. Zoo kan b.v. een kiezer hebben

als burger	1	stem
wegens zijn leeftijd (41 jaar)	3	stemmen
als oud lid van 't Parlement	3	stemmen
als bezitter van 10000 £ inkomen	10	stemmen
als bezitter van een akademischen graad	4	stemmen
wegens zijne betrekking	4	stemmen
totaal	25	stemmen.

't welk dan het maximum zou zijn.

Deze methode beveelt zich dus aan, vooreerst daardoor, dat zij - we hebben het meermalen hooren aanvoeren - op eene onberispelijke theorie is gebouwd en verder door haar heilzaam resultaat: voldoend tegenwicht tegen de getalsterkte van de minder ontwikkelden.

Tot zoover Lorimer. Zijn laatste argument moeten we reeds dadelijk in volle kracht aannemen. Inderdaad het is een lust om te zien hoe volkomen de invloed der arbeidende klasse is geneutraliseerd, of liever tot nul is gereduceerd! Wanneer allen gelijke stemmen hadden, zouden er in Engeland ongeveer 4 komen aan de hoogste klasse, 32 aan den middelstand en 64 aan de arbeidende klasse: het zijn de cijfers van Lorimer zelven. Neemt men nu maar aan, dat de kiezers uit den middelstand ieder tweemaal zooveel stemmen hebben dan de arbeiders, dan is alle macht van deze reeds verdwenen en de aristocratie is nog daar om de nederlaag volkomen te maken!

Men ziet het, hij gaat nog verder dan Mill! Wie van deze twee zijne theorie het best verdedigt, willen we in het midden laten, daar de eene zoo goed als de andere onbruikbaar is wegens het gebrekkige der criteria, die zij aanbevelen.

De bekwaamheid. Deze zal door middel van examens moeten worden beöordeeld. Nu is zeker een examenstelsel op zoo

groote schaal nog al lastig. Niet minder wellicht het vaststellen van den aard der bekwaamheden, waarvan bewijzen zullen verlangd worden, vooral indien het waar is, dat hier meer eene algemeene ontwikkeling, een helder begrip, een juist oordeel behoort in aanmerking te komen, dan de kennis van bepaalde vakken. Maar het middel schijnt ook gevaarlijk, omdat het aan de regeering een machtig wapen in handen geeft. Zij zal zeer licht tot examinatoren benoemen mannen, die hare richting zijn toegedaan, en deze zullen, ook bij een eerlijk streven naar waarachtige onpartijdigheid, onbewust en onwillekeurig geneigd zijn, aan diegenen de meeste rechten toe te kennen, wier geest is ontwikkeld in de richting, die ook zij volgen. En dan zou de inrichting spoedig algemeen wantrouwen verwekken en in discrediet geraken, maar dan zouden ook de dagen van haar leven weldra geteld zijn.

Eindelijk is er nog één bezwaar, dat van niet geringe beteekenis is, en wel dit. Een goed geleid examen kan ten opzichte der kennis van den adspirant altijd eenigen waarborg opleveren. Maar kennis is niet het eenige, misschien niet het voornaamste, dat hier wordt vereischt. Het karakter, de eerlijkheid, de deugd van den kiezer zijn zeker niet minder op prijs te stellen; wil men de bekwaamsten den meesten invloed toekennen, men zal zeker hetzelfde aan de braafsten niet weigeren. Ongelukkig schiet hier het talent van examinatoren - hoe groot ook - te kort.

Het vermogen en de betrekking die men bekleedt.

Het is waar wat Lorimer zegt: zij verzekeren in de maatschappij eenen invloed, die niet te miskennen, niet licht te rekenen is. Maar daaruit volgt volstrekt niet, dat hij, die zich in het bezit er van kan verheugen, nog daarenboven voor het benoemen van volksvertegenwoordigers een evenredigen invloed behoort te verkrijgen. Immers juist door zijn vermogen en door zijne betrekking - ook door kennis en karakter - zullen zijne woorden met vertrouwen door zijne medeburgers worden gehoord en velen hunner zullen zich in menig opzicht door hem laten leiden. Wanneer hij spreekt over de belangen van den staat, kan hij verzekerd zijn, dat men naar hem zal luisteren, en weet hij de gronden waarop zijne overtuiging steunt met eenige klaarheid uiteen te zetten, geen twijfel, of hij zal - gemakkelijker dan een ander - menigeen overreden. Daartoe behoeft hij zich niet op den voorgrond te plaatsen, eene niet

meer dan gewone belangstelling in de publieke zaak is noodig: dagelijks zal hij, zonder er aan te denken, werken op hen met wie hij omgaat en verkeert. Geene wet behoeft hem dus den invloed, die hem toekomt, te verschaffen of te verzekeren; immers hij is reeds in het bezit er van, en zal er in blijven, zoolang zijne positie dezelfde is. Gaf men hem daarenboven eene grootere stemkracht, men zou niet doen gelden den invloed, die in de maatschappij werkt, maar hem verdubbelen. En dit wordt door niemand verlangd, door niemand verdedigd.

Veel te veel evenwel worden die altijd werkende krachten over het hoofd gezien. En dit is, naar onze overtuiging, de cardinale fout, waarin de verschillende voorstanders van de rechten der minderheden vervallen. Zij vreezen de overmacht van eene enkele klasse en nog wel van de minst ontwikkelde. Indien deze werkelijk geheel op zich zelve stond, en alle overige leden de maatschappij voor altijd tot zwijgen en stilzitten waren veroordeeld - niet alleen wanneer het op stemmen aankomt, maar ook in het dagelijksch leven - dan, ja! zou er groot gevaar bestaan, dat de regeering in verkeerde handen kwam. Men bedenke echter, dat de werkelijkheid geheel anders is. Die drie klassen in de maatschappij, waarvan men zoo dikwijls spreekt, alsof zij ieder op zich zelve stonden, vloeijen onmerkbaar in elkander; er is geen scherpe grens te trekken tusschen de eene en de andere; zij hangen innig met elkaâr zamen.

Toen voor ruim dertig jaren de Reform Bill in Engeland het overwicht van de aristocratie verplaatste naar den middelstand, vreesde men ook voor overheersching van dezen, en stelde zich er de droevigste gevolgen van voor. Maar de welverdiende invloed der aristocratie werd niet vernietigd; hij bleef bestaan en de uitkomst heeft bewezen, dat alle vrees ongegrond was. Men had er niet aan gedacht, dat de publieke opinie, die groote kracht, gevormd wordt, niet door de minder ontwikkelden, maar juist door hen die hooger staan. Ook nu is die zoogenoemde niet ontwikkelde arbeidende stand daar, waar hij gegronde aanspraak maakt op het stemrecht, genoeg ontwikkeld, om in te zien, dat hij zich zelven het meest zou benadeelen door zich tegenover zijne meerderen te stellen. Laat u dus niet zooveel angst inboezemen door het schrikbeeld: overheersching door de numerieke meerderheid, de domme kracht van het getal. Of - indien die angst werkelijk reden van bestaan heeft (wij zijn hier niet geroepen, dit te beoordeelen), dan blijkt daaruit zonneklaar, dat

de arbeidende klasse nog niet geschikt is, om over de hoogste staatsbelangen mede te spreken. Waar dit het geval is, onthoud daar het stemrecht aan allen, die het verkeerd zouden gebruiken!

Dit schijnen de groote voorstanders van het vertegenwoordigen der minderheden, zelfs Mill, te hebben vergeten. Wel niet allen om dezelfde redenen, maar toch allen verlangen zij het stemrecht uit te breiden, doch nemen terug met de eene hand wat zij op hetzelfde oogenblik met de andere wilden geven. Dit doet vermoeden, dat zij òf te veel gaven, of ten onrechte terugnamen; wat van beiden het geval is, doet hier niets ter zake: wij hebben een voor ons onderzoek voldoend resultaat verkregen, en wel, dat zij, die eene vertegenwoordiging der minderheden verlangen om tegen de numerieke overmacht van de laagste klassen een tegenwicht te verkrijgen, gezocht hebben naar iets, wat niet behoefde gevonden te worden, eenvoudig daarom, omdat zij aan die klassen het stemrecht moesten onthouden, zoolang het haar niet veilig kan worden toevertrouwd.

Dat ieder burger, alleen omdat hij burger is, het absoluut recht heeft, om mede te werken tot het besturen van zijn land, beweert men niet: zelfs de grootste voorstanders van het algemeen stemrecht willen uitsluiten degenen die niet lezen en schrijven kunnen. Maar krachtige argumenten ten gunste er van worden aangevoerd. Daaronder bekleedt eene eerste plaats, en vooral door Mill wordt het met nadruk ontwikkeld, dit: dat de belangstelling in het heil van den staat veel grooter wordt, wanneer men zelf er toe medewerkt; dat het recht hiertoe eene opwekking is tot nadenken ook over den voorspoed onzer medemenschen en dat het dus zoowel op de intellectueele als op de moreele ontwikkeling der individuen zeer heilzaam zal werken.

Men moet hulde doen aan het schoone doel, waaraan Mill het stemrecht wil dienstbaar maken - maar daardoor wordt zijn argument niet afdoende. Immers de eerste vraag, die men zich moet stellen, is deze: hoe dient men den regeeringsvorm in te richten, opdat het land zoo goed mogelijk bestuurd worde? Hiervoor wijken alle verdere vragen op den achtergrond. En nu is het zeker voor geen tegenspraak vatbaar, dat het land slecht zal worden bestuurd, wanneer het wordt geregeerd door mannen, niet voor die taak berekend. Het is uitstekend, den invloed van ieder burger zoo groot mogelijk te maken, ook vooral om zijne ontwikkeling te bevorderen; maar men be-

denke: ‘de staat is geen *corpus vile*, juist goed genoeg voor de experimenten van onbekwamen’; men trachte die ontwikkeling op andere wijze te bevorderen, en niet ten koste van de hoofdzaak: een goed bestuur. Breid dus het stemrecht uit zoo ver mogelijk, maar niet tot diegenen, die er naar alle waarschijnlijkheid een slecht gebruik van zullen maken; immers zij zelve zouden per slot van rekening het slachtoffer worden, even goed als hunne medeburgers.

Al is nu ondertusschen het motief, waarom men gezocht heeft naar eene nieuwe methode om de minderheden hare vertegenwoordigers te verzekeren, verkeerd, dan kan toch nog het beginsel, waarop men zich beroept, wel waar zijn, het beginsel, dat de minderheid moet worden gehoord in de discussie en eerst daarna tot gedwee volgen kan worden veroordeeld. - Wie daaraan wil te kort doen, is zeker niet op den rechten weg. Trouwens wij loopen nog geen gevaar van te verdwalen. De vraag was eigenlijk deze: wordt dat beginsel verwaarloosd bij de nog altijd bestaande inrichting, de verdeeling van het rijk in counties, boroughs en steden, die ieder een gering aantal leden kiezen? Of wordt het wellicht bij eene der voorgestelde methodes trouwer gevolgd? Zóó gesteld, is de vraag nog een antwoord overwaardig. Indien het geheele land slechts één groot kiesdistrict was, dat alle leden voor het Lagerhuis moest aanwijzen, dan zou ééne partij, zoodra zij meer dan de helft der kiezers tot aanhangers had, alles kunnen beslissen en de minderheid volkomen tot zwijgen brengen. Zoo ook wanneer men het bestuur eener stad moet verkiezen, schoon daar niet zoo licht sprake zal zijn van richtingen of partijen, die min of meer scherp tegen elkander overstaan[1]. In een land echter, dat in eene menigte onderling verschillende kiesdistricten is verdeeld, zullen zeer waarschijnlijk de staatkundige partijen zóó verdeeld zijn, dat hier deze, daar de andere, het overwicht heeft, ten minste zoodra zij van eenige beteekenis is. Ook de velerlei belangen loopen zeer uiteen; wat in de eene streek gering wordt geacht, stelt men elders op hoogen prijs; en dit verschil zal zijne uitwerking op de verkiezingen niet missen. Een gevoelen, dat zich in geen district de meerderheid heeft

1 Het voorstel van Varrentrapp en Burnitz is niet aangenomen, en de stad Frankfort in acht kiesdistricten verdeeld, terwijl het gebied van ieder der zeven plattelandsgemeenten eveneens een district uitmaakt.

kunnen verschaffen, heeft waarschijnlijk slechts een geringen aanhang; het blijft dus buiten de vertegenwoordiging, zoolang het dien niet verder heeft uitgestrekt.

Maar, zegt de tegenpartij, al die waarschijnlijkheden willen we aannemen, zelfs niet in twijfel trekken, en toch, wanneer in het district A de minderheid vóór de discussie tot zwijgen wordt veroordeeld, doet men haar onrecht aan, en wanneer nu dezelfde partij, waartoe zij behoort, in B. de meerderheid verkrijgt, dan wegen de resultaten tegen elkander op, maar dan is het eerste onrecht niet goed gemaakt door het tweede; integendeel, men heeft dubbel gezondigd en de schade is er des te grooter om: ‘un mal donné pour correctif à un autre mal ne saurait tenir lieu de remède.’

Nu wordt dus de strijd in waarheid een strijd van beginselen!

De zware zonde is het stilzwijgen aan de minderheid opgelegd. Dezelfde zonde echter begaan Lord Russell en Marshall en wie meer den handschoen voor de minderheden hebben opgenomen. Het principe toch blijft er hetzelfde om, al bedraagt zij een derde of een vierde of nog minder. Wil men met beginselen strijden - uitstekend! maar men geve een stelsel aan, waar zij ongedeerd blijven, en plegen niet dezelfde zonde, al is het in geringere mate, die men aan een ander verwijt.

Bij nader inzien blijkt het echter ook, dat het onrecht niet zoo grievend is, als men het wel doet voorkomen. De minderheid in A. is in zooverre tot zwijgen gebracht vóór de beraadslaging, dat zij zich in het Parlement niet kan doen hooren; in het district echter is aan de verkiezing ook wel degelijk eene discussie voorafgegaan; daar is ook door de kiezers gedelibereerd, en zij behoefden niet dan na rijp beraad eene beslissing te nemen, en hierdoor verliest het verwijt veel van zijne kracht.

Eindelijk schijnt de beslissing der meerderheid in ieder district uit een theoretisch oogpunt de voorkeur te verdienen. De kiezers behooren zich af te vragen, wie naar hunne wijze van zien het best in staat is, niet om voor hunne belangen alleen te vechten, maar om te zorgen, dat het geheele land goed bestuurd worde. Indien allen het over de personen eens zijn, is er natuurlijk geen twijfel. Wanneer er echter verschil van gevoelen bestaat - en dit zal bijna altijd het geval zijn - dan is het waarschijnlijk, dat de beste hoedanigheden van verstand en karakter in het bezit zijn van hen, bij wie zij naar het oordeel der meeste kiezers (die vooraf alle middelen kunnen

aanwenden om zekerheid te verkrijgen) in de grootste mate worden aangeteoffen. Moesten daarentegen de afgevaardigden te velde trekken om boven alles en vóór alles de belangen van hunne kiezers te verdedigen en te bevorderen, of werden zij door hunne constituenten voorzien van een mandat impératif, dan zou men misschien met meer grond kunnen eischen, dat niet alleen de belangen van de meerderheid, maar ook die van de wellicht bijna even sterke minderheid, hunnen tolk zouden vinden.

Om meer dan ééne reden dus laten ons de verschillende middelen, voorgesteld om de minderheden haar aandeel in de volksvertegenwoordiging te verzekeren, onbevredigd, voornamelijk:

Omdat, waar zij moesten strekken tot een tegenwicht tegen volksovermacht, de fout lag in te groote uitbreiding van het stemrecht - niet in het verachten der minderheid.

Omdat, kan er tegen het beginsel om in ieder distrikt de meerderheid te laten beslissen een verwijt worden gericht, dat verwijt zich laat terugwerpen op de tegenpartij; daar de minderheid zich bij de discussie, die aan de verkiezing voorafgaat, wel degelijk kan doen hooren.

Omdat het in theorie juister is, de beslissing te doen afhangen van de meerderheid.

En dat ook de bijval, dien de voorgestelde maatregelen in Engeland hebben gevonden, niet groot schijnt te zijn, toonen de Reform-ontwerpen, in 1860 door Lord Derby, in 1859 en 1866 door Lord Russell ingediend, welke zich aan het oude systeem houden.

Mogelijk is het evenwel, dat er een andere weg te vinden is, waarlangs men het groote doel kan bereiken: wegneming van alle gebreken. Werkelijk heeft men eene inrichting uitgedacht, die, zooals men zich voorstelt, het ideaal vrij nabij komt. Wij laten de hoofdtrekken volgen.

III.

‘Alle mogelijke kiesstelsels blijven gebaseerd op willekeur en zullen gebrekkig werken, zoolang niet aan ieder individu de hem toekomende invloed wordt vergund; zoolang men in plaats

daarvan aan zijn streven alleen dan eenige kans op goed gevolg belooft, wanneer hij zich bij eene der partijen aansluit.' Dit is het vonnis, dat Thomas Hare in zijn werk 'the Election of representatives parliamentary and municipal' uitspreekt over de nog bestaande kiesstelsels en ook over de verschillende methoden die men heeft aan de hand gedaan om de minderheden te vertegenwoordigen. In 1857 heeft hij voor het eerst een systeem aan het publiek voorgesteld, op geheel andere grondslagen gebouwd, en sedert dien tijd iedere gelegenheid aangegrepen om het verschil te doen uitkomen tusschen hetgeen reeds bekend is, en 't geen hij heeft uitgedacht. Geen der argumenten, aangevoerd voor het vertegenwoordigen der minderheden, 't zij dan door het cumuleeren of door het beperken der stemmen, roept hij te hulp. Een systeem dat aan eene minderheid, van b.v. een derde of twee vijfden een van de drie leden verzekert, mag een krachtigen invloed hebben om den worstelstrijd der partijen aan te vuren, daar waar hij anders hopeloos zou zijn, maar aan de individuen verzekert het geen meerdere kracht. Ieder blijft nog tot hulpeloosheid toe afhankelijk van de medewerking van honderden of duizenden uit zijne naaste omgeving. In plaats van vrije en zelfstandige werking der individuen te verzekeren, verzwaart men nog hunne slaafsche onderwerping aan de partijhoofden. En zal men aan de minderheden nog plaatsen verzekeren boven en behalve het getal dat zij reeds innemen door de willekeurige en kunstmatige indeeling in districten? Men trachte, niet ten gunste van eene klasse of partij - 't zij dan de sterkste of de zwakste - maar ten behoeve der vrijheid en zelfstandigheid van elken kiezer, eene betere regeling uit te denken. Het vertegenwoordigend lichaam, zal het ten minste dezen naam verdienen, zij niet alleen samengesteld uit leden door de meerderheid aangewezen, maar het bevatte in eene verhouding, zoo getrouw mogelijk aan de werkelijkheid, representanten van alle richtingen en belangen die in den staat leven.

Met dit groote doel voor oogen, aanvaardt Hare den strijd tegen de beginselen, waarop het nog altijd bestaande berust, toont met meêdoogenlooze gestrengheid de gebreken aan en verlangt, diep overtuigd van de rechtmatigheid zijner vordering, eene afdoende verbetering. Hij legt met uitnemend talent en groote scherpzinnigheid de gewichtige gronden bloot, die elken onpartijdigen beoordeelaar de aandacht afdwingen.

Men begrijpt het, hier geldt het eene zaak van het hoogste belang: met klemmende argumenten wordt betoogd, dat de bestaande kiesstelsels tot in den wortel gebrekkig, ja! radicaal verkeerd zijn, en bovendien wordt een geheel nieuwe inrichting voorgesteld, die aan alle mogelijke bezwaren te gemoet komt.

Zeker verdient zulk een streven eene naauwgezette beoordeeling. Vooraf echter een overzicht, zoo beknopt, maar ook zoo duidelijk mogelijk, van de regeling die als de eenig heilzame wordt aangeprezen.

De cardinale fout van alle bekende kiesstelsels - eene fout, die men nog nooit heeft trachten te verbeteren, zelfs niet schijnt te hebben opgemerkt - ligt naar Hare's oordeel in den dwang, die den kiezer wordt opgelegd om zijne stem in vereeniging met zijne districtgenooten uit te brengen, al sympathiseert hij geenszins met hen. Hij is gedwongen òf op den door de groote meerderheid voorgestelden candidaat te stemmen, schoon hij hem gaarne zou bestrijden; òf zijne stem niet uit te brengen, daar hij overtuigd is, dat zij hem toch niet zou baten. Het gevolg is, dat menigeen van de stemming weg blijft, en daaronder misschien niet weinig mannen van talent en karakter, die te veel zelfstandigheid hebben om zoo maar met den grooten hoop meê te willen doen. Verder, dat velen in naam worden vertegenwoordigd door iemand, dien zij bijzonder gaarne zouden hebben geweerd.

En toch is het niet onmogelijk dit bezwaar weg te nemen, wanneer men zich maar los maken kan van de banden der routine; wanneer men maar de gebreken van een lang verouderd stelsel wil zien en wegnemen. De geographische indeeling kan men behouden, omdat zij in sommige opzichten nuttig kan werken; maar men binde den kiezer niet aan die grenzen, die toch geheel willekeurig zijn getrokken; men geve hem het recht zich aan te sluiten bij diegenen, met wie hij in hoofdzaak overeenstemt. Dan zal hij vrij zijne stem kunnen uitbrengen naar zijn beste weten; dan zullen diegenen, wier zelfstandigheid hen welligt dwong haar aan den localen candidaat te onthouden, haar kunnen uitbrengen op een ander, die hun vertrouwen bezit. Dan zal de gelegenheid om gekozen te worden zijn opengesteld voor die mannen, wier aanhangers misschien zeer talrijk, maar over het geheele land verspreid zijn. En zulke mannen zijn in menig geval veel hooger te stellen,

dan zij, die zich binnen eene kleine ruimte eene zekere populariteit hebben weten te verschaffen.

Maar hoe - zoo vraagt men - zal dan het werk der verkiezingen kunnen worden geregeld? Zal men niet in eene nog grover dwaling vervallen, door namelijk het overwicht van ééne partij te doen leiden tot volledige uitsluiting over het geheele land van alle anderen?

Ook deze klip zal Hare vermijden. En dat het mogelijk is, toont eene uitvoerige schets van de inrichting van het verkiezingswerk, alsmede een wetsontwerp, dat alle voorschriften, zelfs de kleinste bijzonderheden, in het kort zamenvat en alle waarborgen geeft tegen mogelijke dwaling.

Zoo als bij elke verkiezing, moet men ook hier beginnen met *het stellen van candidaten*, vervolgens *de stemmen uitbrengen*, om eindelijk de *uitkomst der stemming op te maken*. Deze werkzaamheden worden op de volgende wijze geregeld.

De candidaten moeten zich eenigen tijd vóór de verkiezingen aangeven bij het hoofdkiesbureau te Londen, daar eene zekere som storten, b.v. van 50 £ (anders zou iedereen zich voor de candidatuur aangeven, zonder toch eenige aanspraak of kans van welslagen te hebben) en verder van alle onkosten bevrijd zijn. Een officiëele lijst van alle candidaten, met de plaatsen, waarvoor zij zich verkiesbaar hebben gesteld, wordt publiek gemaakt en telkens bijgehouden; eene korte uiteenzetting van de politiek, die zij denken te volgen, mogen zij er bijvoegen, zoodat de kiezers voortdurend kunnen weten, op wie zij hunne stem dienen uit te brengen.

Dit heeft geene moeijelijkheden. Het stemmen evenmin. Wanneer ieder zoovele leden mocht kiezen als er vacatures zijn, zou de sterkste partij alle overige tot zwijgen brengen. Ieder daarentegen geeft aan één persoon zijne stem. Maar dan zullen de meest populaire candidaten een zeer groot getal op zich vereenigen en de overblijvende zóó verdeeld zijn, dat na hen licht diegenen de meeste hebben verkregen, welke door lang niet de meeste kiezers werden gewenscht. Beide zwarigheden zijn echter te overkomen, en men moet de scherpzinnigheid bewonderen, waarmede Hare ze ontwijkt.

Door een voorbeeld zal de inrichting duidelijk worden. Gesteld, er moeten 100 leden benoemd worden door 100,000 kiezers. Wanneer men deze in ééne algemeene vergadering kon bijeenroepen, welke zich daarna verdeelde in zoovele groepen, als er plaatsen te vervullen zijn, dan zouden die groepen -

door vrijwillige aaneensluiting gevormd - ieder een lid moeten kiezen, en waarschijnlijk zullen dan alle opinies en belangen van eenig gewicht een of meer vertegenwoordigers verkrijgen. Eerst dan zou dit het geval niet zijn, wanneer zij in het geheele land geen 1000 voorstanders had; dit is misschien te betreuren, ‘mais c'est là un mal inhérent à la nature des choses.’ Het is een bewijs, dat er niets volmaakt is.

Zoodra 1000 personen hunne stem hebben vereenigd op éénen candidaat, is deze benoemd, en het is dus overbodig, daarna nog meer stemmen op hem uit te brengen. Mochten er dus nog kiezers zijn, die hem eveneens boven allen de voorkeur gaven, zij zullen nu hunne stem kunnen gebruiken om dengenen te kiezen, wien zij na hem het liefst in het Parlement zouden zien. Deze zal weêr geen stemmen meer noodig hebben, zoodra hij er 1000 heeft verkregen. Zijn er nu nog, die hem of zijn voorganger hadden willen kiezen, welnu, zij kunnen hunne stem met vrucht gebruiken, door haar uit te brengen op dien candidaat, dien zij na de twee reeds verkozenen voor den geschiktsten hielden. En zoo voort, totdat alle plaatsen zijn vervuld.

Men voelt, dat, indien eene dergelijke regeling kon worden in praktijk gebracht, het groote bezwaar: de indeeling in districten en daardoor het verzwakken van den invloed van iederen kiezer, zal worden vermeden. De toepassing nu is niet zoo moeijelijk als men wellicht zou meenen.

Aan iederen kiezer geeft men het recht, op zijn stembriefje zoovele namen te plaatsen als hij wil, en wel naar de rangorde volgens welke hij hun de voorkeur geeft: bovenaan den candidaat, dien hij het liefst wil, daarna den volgenden, en zoo voort; dan zal de stem aan den eersten candidaat komen, maar zoodra deze het getal van 1000 heeft bereikt, aan den tweeden; is ook deze gekozen, aan den derden, enz. Zoo werpt niemand zijne stem weg, zoo kan elke, of zeker bijna elke opinie haren vertegenwoordiger erlangen.

Nu volgt de derde reeks van werkzaamheden: het opmaken van het resultaat der stemming. Dat is wel ingewikkelder, maar toch begrijpelijk. Men moet natuurlijk beginnen met vast te stellen, hoe groot 't getal stemmen is, noodig om een candidaat tot lid te maken. Daartoe moeten de bureaux in alle districten onmiddellijk het getal der uitgebrachte stemmen mededeelen aan het centraalbureau, waar die gegevens bij elkander opgeteld worden. Het totaal deelt men door het getal vacatures, en het

quotient duidt de vereischte hoeveelheid stemmen aan. Dit wordt dan onmiddellijk, des noods per telegraaf, bericht aan alle kiesbureaux. Hier teekent men alle namen op, die bovenaan op de stembriefjes staan, plaatst er onder telkens het nommer van het briefje, dat hem bovenaan noemde, en gaat daarmeê voort, totdat één of meer het quantum hebben bereikt.

Deze zijn dan gekozen. De briefjes, die tot hunne verkiezing hebben medegewerkt, kunnen nu niet meer voor anderen van dienst zijn: zij worden dus bijeenverzameld, weggelegd en bewaard. Komt dezelfde naam nog op andere briefjes voor, dan wordt hij doorgehaald en N°. 2, die in zijne plaats valt, komt dus boven aan: met dezen wordt nu evenzoo gehandeld als met de eersten.

Op deze wijze loopt echter niet alles af. Bij de verschillende bureaux zal altijd eene hoeveelheid briefjes overblijven, die te samen genomen nog geen genoegzaam getal eerste stemmen op één en denzelfden candidaat uitbrachten om hem te doen verkiezen. Daarom moeten, zoodra zij, die het quantum bereikt hebben, bekend zijn, onmiddellijk alle overblijvende stembriefjes verzonden worden naar het centraal-bureau, waar dan dezelfde werkzaamheden aanvangen. Hier zal het werk niet gemakkelijk zijn, daar het getal briefjes licht ontzettend groot is: gelijk men echter op het postkantoor te Londen door eene verstandige verdeeling van den arbeid bijna het ongeloofelijke verricht, zoo zal men ook hier met overleg en goeden wil alle zwarigheden overwinnen.

Terwijl men weêr de namen, die bovenaan staan, opschrijft, en de eerste stemmen daarop uitgebracht, telt, kan zich de vraag opdoen, welk briefje tot het bereiken van een quantum moet meêwerken, welk overblijven; en dit is van eenig belang, omdat het eerste voor alle andere namen, die er op staan, zijn kracht verliest, het andere gelden blijft voor den candidaat, die op N°. 2 is geplaatst[1]. De vraag laat zich echter zonder moeite oplossen: men telt 't eerst die briefjes mede, welke afkomstig zijn uit de plaats, waarvoor de te kiezene zich candidaat

1 Wanneer men hiervoor geen vasten regel had, zou het stembureau zeer willekeurig kunnen handelen. B.v. zoowel Whigs als Tories zullen hunne stem geven aan een bijzonder uitstekend man, als Lord Stanley of Gladstone, schoon zij in de tweede plaats lieden van hunne partij zullen stemmen. Wanneer nu eerst de briefjes der Tories werden opgenomen, zouden de Whigs bevoordeeld worden.

heeft gesteld; die waarop het geringste getal namen staat, gaan voor, en wanneer dit gelijk is, kan men b.v. het eerst dat nemen wat 't laatst is ontvangen, zoo als uit het nommer, dat er door 't kiesbureau opgezet is, dadelijk blijkt. Men is dan tegenover geen kiezer onrechtvaardig: immers op beide briefjes stond A. bovenaan; is deze dus gekozen, dan hebben beide kiezers hun zin, en dit is de hoofdzaak.

Op den ingeslagen weg gaat men voort: zij die bovenaan staan, en door de doorhaling der eerste namen allengs op N° 1 komen, zullen, zoodra zij het vereischte getal stemmen verkregen hebben, gekozen zijn.

Het kan echter gebeuren, dat dit getal niet bereikt wordt door zoovele candidaten als er vacatures waren. Bij voorbeeld, er zijn 100 plaatsen te vervullen en 100,000 kiezers: het vereischte quantum is dus 1000. Van de 250 candidaten, die zich aangeboden hebben, zijn er niet meer dan 75, die 1000 stemmen op zich hebben vereenigd, zoodat 75,000 stembriefjes hun effect hebben verkregen. Nu blijven er 25,000 over, die nog niet meêgeteld hebben, en verdeeld zijn over 175 candidaten. Maar hiervan moeten nog 25 gekozen worden. De gewone regel kan niet meer worden aangewend; men zal dus in deze periode op eene andere wijze moeten te werk gaan, en het systeem der vereischte quanta laten varen. Daarom begint men - altijd met het oog op de door de kiezers gegeven voorkeur - de namen, die op de overgebleven briefjes bovenaan staan (natuurlijk de reeds doorgehaalde weggerekend) op te tellen. En zij, die op de meeste der briefjes op N° 1 waren geplaatst, worden aangewezen om de nog resteerende vacatures te vervullen. In deze periode beslist dus de relative meerderheid.

In het door ons gestelde geval waren er nog 25,000 stemmen en 175 candidaten. Deze hebben dus gemiddeld ieder 148 stemmen verkregen, sommigen meer: van 149 tot 999; anderen minder: van 1 tot 147. Zeer waarschijnlijk zullen de 25, die het hoogste cijfer hebben bereikt, tusschen de 400 en 900 verkregen hebben, of gemiddeld 650. Dit, vermenigvuldigd met 25 ('t getal te vervullen plaatsen), geeft 16,250. In 't geheel zullen er dus 8,750 stembriefjes overblijven, die van geen invloed op den uitslag zijn geweest, of ongeveer 1/12. Bedenkt men nu, dat hieronder stellig zeer vele zijn, waarop een doorgehaalde naam staat, dan zal men inzien, dat van die

8,750 kiezers menigeen reeds een vertegenwoordiger naar zijnen zin heeft verkregen, daar degene, wien hij bovenaan had geplaatst, reeds benoemd is.

Alles wel beschouwd zal dus het getal der kiezers, die in de volksvertegenwoordiging geen lid hunner keuze zien plaats nemen, zeer gering zijn. Aan alle richtingen en belangen wordt een aandeel verzekerd, geëvenredigd aan de getalsterkte harer voorstanders, en niet, zooals bij de nu bestaande inrichting, alleen maar aan twee groote partijen en hoogstens eenige weinige nuances, toevallig op enkele plaatsen door de meerderheid der kiezers gevormd. Niemand zal in naam worden gerepresenteerd door een lid, dat hij niet heeft gekozen, maar het Parlement zal bestaan uit leden, ieder benoemd door een getal unanieme kiezers.

Nog meer voordeelen zijn te verwachten, verschillend van aard, doch van het grootste belang.

In de eerste plaats kan de kiezer zelfstandig wezen in het doen eener keuze. Hij is niet langer beperkt tot twee of drie personen, die zich in zijn district op den voorgrond hebben geplaatst, of hebben laten plaatsen door een paar goede vrienden. Hoe menigmaal ziet men het gebeuren, dat intriges en kuiperijen hem daartoe de gelegenheid geven! Want de weg dien men moet inslaan is bekend, en voert gemakkelijk tot het doel. Eenigen tijd vóór de verkiezingen wordt er omgezien naar bekwame agenten, die den candidaat moeten helpen. Deze zorgen goede vrienden te worden met die menschen die gewoonlijk in kroegen, in vergaderingen en bijeenkomsten waar politiek ter sprake komt, een hoog woord voeren, en door hunne kennissen als orakels worden beschouwd. Zoodanige woordvoerders, die overal te vinden zijn, - en indien men eenige menschenkennis heeft, zonder groote moeite, - zoodanige woordvoerders worden eerst bewerkt; men begint met hen te overtuigen van de behoefte aan een candidaat van deze of gene kleur.

Naarmate de tijd der verkiezing nadert, en zooals gewoonlijk gebeurt, het bezoek op dergelijke plaatsen toeneemt, ruimer verteringen worden gemaakt, - over het betalen waarvan men weinig spreekt, - hoort men hier en daar den naam van den een of anderen candidaat noemen; niemand weet natuurlijk hoe het zoo kwam dat men juist aan hem dacht; zeker sprak het van zelf, dat men hem verre boven de overige medeburgers stelde. Zijn lof wordt allengs luider en luider verkondigd en

menigeen is reeds heilig overtuigd, dat het kiesdistrict, misschien wel het geheele land, niets liever kan wenschen, dan hem in de vertegenwoordiging eene plaats te zien innemen. De agenten, die hunne personen kennen, hebben tot dusverre met de noodige behendigheid gemanoeuvreerd; zij wijzen verder den candidaat aan hoe hij zich moet gedragen om de reeds verkregen sympatie te behouden en aan te wakkeren, en hij kan rekenen op een goeden uitslag, wanneer hij maar niet staat tegenover eene tegenpartij die ruimere geldmiddelen of bekwamer agenten tot hare beschikking had.

Dikwijls echter zullen sommige kiezers, vooral de meer ontwikkelden, weinig tevreden zijn met de voorgestelde candidaten. Maar wat zullen zij doen? Een ander aanwijzen, - zal men zeggen. Dit is ondertusschen niet zoo gemakkelijk. Men moet bedenken, de voorbereidende maatregelen zijn in diepe stilte en met de noodige voorzichtigheid genomen. Het terrein is niet meer vrij, maar voor een aanzienlijk deel reeds ingenomen. De lieden zullen u beschuldigen van dwarsdrijverij, als gij een anderen candidaat voorstelt, of nog liever de partij vrees aanjagen door haar het dreigend gevaar eener nederlaag voor oogen te houden, wanneer zij hare stemmen verdeelt. Bovendien laat niemand zich gemakkelijk overhalen, zich de candidatuur nog te laten welgevallen, omdat hij zeker onkosten moet maken, terwijl de kans op welslagen reeds zeer twijfelachtig is.

Zoo, of ongeveer op deze wijze wordt dikwijls het verkiezingswerk gedirigeerd. Het gevolg is, dat de meer zelfstandigen onder de kiezers zich moeten onderwerpen aan de overmacht, ja, in zeer vele gevallen zich genoodzaakt zien, zelf hunne stem te geven aan een candidaat, dien zij gering schatten, omdat anders wellicht die van de tegenovergestelde partij de zege zou behalen.

Aan al deze verkeerdheden, die niet alleen vaak aan slechte candidaten de meerderheid verschaffen, maar ook een demoraliseerenden invloed uitoefenen op de kiezers, zal een einde gemaakt worden, althans vele van de nadeelige gevolgen zullen verdwijnen.

Niets is meer ontmoedigend, dan het bewustzijn, dat men met den besten wil der wereld toch niet slagen zal in zijne pogingen, dat men tot machteloosheid is gedoemd, al meent men het ook nog zoo goed. Dit bewustzijn zal plaats maken voor het tegenovergestelde. Ieder zal inzien dat hij niet enkel in naam,

maar in waarheid invloed heeft op de samenstelling der vertegenwoordiging. Dat is een prikkel, die niet genoeg kan worden gewaardeerd. Met dat gevoel van kracht zal tevens de belangstelling vermeerderen. De kiezer zal de openbaar gemaakte lijst van candidaten met de programmas nagaan; hij zal de beraadslagingen van het parlement met een aandachtig oog volgen, om met het gedrag van hen die reeds lid zijn bekend te worden, en op verschillende wijzen, uit geschriften en gesprekken, trachten te vernemen in hoeverre de keuze van anderen is aan te raden. Deze meerdere belangstelling, het gevolg van grootere zelfstandigheid en het bewustzijn daarvan, zal hem weêr aan een nuttigen arbeid gewennen, waardoor zijne ontwikkeling bevorderd, zijn oordeel gescherpt wordt. Het gevoel, dat hem eene gewichtige taak is toevertrouwd, zal hem doen inzien, dat hij voor eene goede uitvoering verantwoordelijk is, en hij zal met verdubbelden ijver zich er op toeleggen zijne stem aan diegenen te geven, welke de waardigsten zijn.

Heilzaam dus zal de invloed zijn op de kiezers. Ook nog in een ander opzicht. De omkooperij zal verminderen, misschien geheel verdwijnen, en daardoor veel gewonnen zijn ook voor de candidaten, en bovenal voor het parlement zelf. Die kwaal, die vooral in Engeland diep geworteld schijnt, heeft men reeds door allerlei middelen trachten uit te roeien, maar vruchteloos. Wetsbepalingen, hoe streng ook, hebben weinig gebaat. Wel schijnt na de Reform Bill de uitgebreidheid te zijn afgenomen. Voorbeelden ten minste, dat eene verkiezing een enkel persoon op £ 100,000 kwam te staan, zullen wel niet meer gevonden worden, maar toch heeft men nog in den laatsten tijd opgemerkt, dat tegen den tijd van de verkiezingen de depôts in de engelsche bank aanzienlijk verminderen, en berekent men, dat nog tegenwoordig anderhalf millioen pond sterling er voor wordt besteed.

Zoolang de indeeling in districten blijft bestaan op den tegenwoordigen voet, zal hierin geene verandering komen, omdat men zich dikwijls genoodzaakt ziet tot ongeoorloofde middelen zijne toevlucht te nemen, eene noodzakelijkheid, die niet meer zal bestaan, wanneer de voorgestelde organisatie is ingevoerd. Immers in ieder district kan men de kiezers verdeelen in drie klassen, 1° zij die eene vaste overtuiging hebben, 2° zij die twijfelen, maar zich beijveren om naar hun beste weten eene goede keuze te doen, 3° de onverschilligen, voor wie niet het

welzijn van den staat, maar het eigenbelang het zwaarst weegt, en die zich dus gemakkelijk laten overhalen om in dezen of genen zin te stemmen. Wanneer de kiezers der beide eerste categoriën het eens zijn, zal men waarschijnlijk naar die van de derde niet omzien. Maar is dat het geval niet, en staat de kans om te slagen aan beide zijden ongeveer gelijk, zoodat de uitkomst onzeker is, dan zal men zich wenden tot diegenen, die men door beloften of bedreigingen kan overhalen om te stemmen, zooals men wenscht en wellicht oordeelt tot heil of behoud van 't vaderland. Die lieden bemerken ook ras, dat men hen noodig heeft, en maken van de gelegenheid gebruik om zich eenig voordeel te verzekeren. Dikwijls onthouden zij zich van de stemming, totdat zij bijna is afgeloopen, wel wetende dat men hen zal opzoeken, indien de uitslag twijfelachtig schijnt, en dan geene kosten zal ontzien om de betwiste overwinning nog te behalen. Er is dan reeds zooveel besteed voor de voorbereidende maatregelen, dat men nog slechts heeft te kiezen tusschen deze twee: of alles te hebben verspild, of een weinig te voegen bij hetgeen reeds is aangewend.

Zulk een geval nu behoeft men niet te vreezen, wanneer de candidaat uit 't geheele land stemmen kan verwachten. Komt hij er op de ééne plaats een aantal te kort, welnu, hij kan met eenig vertrouwen hopen, dat ook elders zijne aanhangers zullen gevonden worden, die zich beijveren om mede te werken tot het verschaffen van het vereischte quantum.

En nu zal niet alleen de verderfelijke invloed verdwijnen, dien de omkooperij heeft op de kiezers; ook wordt aan candidaten, wier vermogen ontoereikend was om groote onkosten te maken, de toegang tot de volksvertegenwoordiging geopend. Mannen van talent, doch zonder fortuin, mannen van karakter, maar die een afkeer hebben van het gebruik van ongeoorloofde middelen, mannen juist zoo gewenscht, zullen zich niet langer op den achtergrond houden: ook zij zullen zich verkiesbaar stellen. Alleen eene kleine som moet van hen worden gevorderd, wanneer zij zich op de officiëele lijsten willen doen opnemen, omdat anders misschien iedere gelukzoeker de kans zou waarnemen, waarbij hij toch niet kon verliezen. Wanneer men die som niet al te hoog stelt (b.v. £ 50), dan zullen er evenwel niet licht mannen uitgesloten worden, wier verkiezing te wenschen is. Het gehalte der verkozen leden zal dus ook beter worden.

Maar ditzelfde wordt ook nog in andere opzichten bevorderd.

Een profeet wordt zelden in zijn eigen vaderland geëerd. Menig uitstekend man wordt in de plaats zijner inwoning weinig hooger gesteld dan de groote meerderheid van middelmatigheden. Maar dikwijls heeft hij elders den roem verworven, dien hij door zijne daden of geschriften heeft verdiend. Wanneer nu de kiezers uit alle oorden van het land de vrijheid hebben zich bij elkander aan te sluiten, zullen zij zoo iemand kunnen brengen in de volksvertegenwoordiging, en daardoor een grooten dienst doen aan het vaderland, want dit heeft bij uitstek zulke mannen noodig. En zij zullen nog een prikkel te meer voelen om met ijver naar de uitstekendste mannen uit te zien.

Wanneer de mensch een heilzaam doel wil nastreven, overweegt hij gewoonlijk vooraf, of de middelen, die hij in zijne macht heeft, geschikt zijn om er toe te leiden. Zoo ook bij het stellen van eenen candidaat. Daarbij staat meestal de vraag op den voorgrond, of hij, dien men wenscht aan te bevelen, kans van slagen heeft, en zoo neen, dan zoekt men, al heeft de eerste ook nog zooveel verdiensten, iemand, die in het district algemeen bekend en bemind is, al kan hij wellicht niet in de schaduw staan bij vele anderen. Het gevolg is, dat niet altijd de minder geschikten voor hunne meerderen op den achtergrond blijven. Weet men nu eens dat men kan rekenen op het oordeel der verstandige kiezers in het geheele land, dan zal men zich niet zoo licht ontmoedigen laten, maar juist de besten op den voorgrond plaatsen.

Eindelijk zullen de candidaten verlost zijn van den voor velen zoo drukkenden last, om hunne kiezers naar de oogen te zien. Eens lid geworden, zullen zij met volkomen vrijheid kunnen handelen naar beste weten, zonder vrees hun te mishagen, want wat zij zelve voor het beste houden, zal ook wel bij vele landgenooten goedkeuring vinden, al zijn de bewoners van een enkel district ten gevolge van locale omstandigheden, of om andere bijzondere redenen, van een tegenovergesteld gevoelen. Vóór de verkiezingen zullen zij niet langer op allerlei manieren de gunst der menigte behoeven na te jagen, zoo als nog al te dikwijls gebeurt. Het vernederend gekruip om stemmen te winnen, dat ieder man met eenig gevoel van eigenwaarde tegen de borst moet stuiten, zal veel minder noodig, wellicht geheel overbodig worden.

Groote verbeteringen dus worden door Hare beloofd! Zelfstandige kiezers, uitstekende en talrijke candidaten, eerlijke en vrije verkiezingen: het kan niet anders, of ook de gekozenen zullen hunne plaats waardig vervullen. Bovendien een Parlement, dat in waarheid de geheele natie met hare verschillende belangen en denkbeelden in verhouding hunner kracht, vertegenwoordigt! En wat niet minder zwaar weegt: geen gevaar meer voor overheersching der minder ontwikkelde klasse!

Wel zijn er bedenkingen gemaakt, maar dat is juist wat men wenschte! Immers uit hare zwakheid blijkt zooveel te duidelijker de groote kracht van het ware beginsel. Zie, hoe gemakkelijk zij worden weerlegd! De gewichtigste zijn deze vier:

dat het systeem te ingewikkeld is voor de praktijk, en stellig voor verreweg de meeste kiezers onbegrijpelijk;

dat het heilzame locale karakter - zoo bevorderlijk tot het leggen van een band van vertrouwen tusschen representant en gerepresenteerden - bij de verkiezingen zal verloren gaan;

dat eene goede partij-organisatie almachtig zal worden;

dat aan het kiesbureau eene veel te ruime gelegenheid tot bedriegerij wordt gelaten.

Het eerste bezwaar is alleen denkbeeldig. Zij, die het opperen, hebben zich nog niet de moeite getroost om naauwkeurig met de voorgestelde inrichting kennis te maken. De werkzaamheden in het Clearing-house der londensche bankiers, of in het postkantoor zijn nog veel ingewikkelder, en worden met de grootste zekerheid en naauwkeurigheid dagelijks verricht.

En de kiezers? - Wel! het stemmen is het eenige werk, waartoe zij geroepen zijn, en dat is toch zoo moeijelijk niet. Zij hebben niet noodig in bijzonderheden bekend te zijn met den gang der werkzaamheden van het kiesbureau, evenmin als een reiziger de inrichting der stoommachine behoeft te kennen, om per spoortrein te kunnen reizen. Bovendien maakt men den kiezer het werk gemakkelijk, door hem een stembriefje te geven, ingedeeld in genommerde vakken, alsmede een volledige lijst met de namen van alle candidaten.

Dat het locale karakter zal verloren gaan, is geheel onwaar. De kiezers kunnen zich even als vroeger naar de plaats hunner inwoning bij elkander aansluiten; alleen zij zijn er niet meer toe gedwongen, en dat is juist het groote voordeel.

En wat het derde bezwaar betreft: eene goede organisatie

zal, ja! de kracht eener partij vermeerderen, dat kan niemand tegenspreken, maar niet zoozeer, dat zij alvermogend wordt, immers er blijven altijd zelfstandige mannen over, die zich van partijdwingelandij willen emancipeeren, en hun is daartoe eene schoone gelegenheid gegeven, daar zij zeker zijn, bondgenooten te zullen vinden, en volkomen vrij om met dezen samen te werken.

De tegenwerping, dat het kiesbureau zeer licht door ongeoorloofde middelen op den uitslag der stemming kan werken en dat eene voldoende contrôle onmogelijk wordt, vervalt, wanneer men bedenkt, dat overal openbaarheid is voorgeschreven; dat alle stembriefjes bewaard blijven, en dus ieder een volledig onderzoek kan instellen[1].

Eene bedenking, waarmede men alles denkt af te doen, en die eigenlijk niets beteekent, is deze: dat de natie eene zoo geheel vreemde inrichting nooit zal willen aannemen. Zoodra zij maar eerst overtuigd is, zal zij veel te verstandig wezen, om zich te blijven verzetten tegen het volgen van goeden raad, en wanneer de zaak werkelijk heilzaam is, en goed wordt verdedigd, zal die overtuiging niet lang uitblijven.

Zoo wordt de nieuwe methode door hare voorstanders aanbevolen en verdedigd. Zij is door Robert von Mohl genoemd ‘het ei van Columbus’; Stuart Mill heeft haar met nadruk aanbevolen; Louis Blanc kan geen woorden vinden, krachtig genoeg om zijne ingenomenheid er mede te betuigen. Reeds heeft men hier en daar de handen aan het werk geslagen om haar in praktijk te brengen. In New-South-Wales werd in 1862 een ontwerp ingediend tot hervorming van het Hoogerhuis. Het voorloopig onderzoek eener commissie leidde tot een voor Hare's systeem gunstig rapport. Sommige leden van de Legislative Assembly verklaarden, dat het veel te ingewikkeld was, en dat zij er niets van begrepen; de een beweerde, dat de maatregel zeer democratisch, de ander, dat hij zeer conservatief was, de meerderheid echter was vóór eene eerste en tweede lezing. De zaak kwam evenwel niet tot eene beslissing, daar het ministerie aftrad vóór de eindstemming. Sedert is men er niet op teruggekomen.

Een jaar later werd in het Parlement te Melbourne een

1 Dat onderzoek zal nog al lastig zijn, want men zal, om het grondig te maken, alle stembriefjes moeten nazien.

dergelijk voorstel gedaan, maar na langdurige debatten verworpen[1].

Op het congres der ‘Association internationale pour le progrès des sciences sociales’ in 1864 te Amsterdam gehouden, is de aandacht er op gevestigd door den belgischen advocaat Rolin Jacquemyns, die er een kort exposé van gaf, en het ten zeerste aanbeval. Hij werd echter bestreden, o.a. door onzen landgenoot Mr. van Hugenpoth tot den Beerenclaauw[2]. Overigens schijnt de belangstelling - vooral in ons land - weinig algemeen te zijn. De oorzaak ligt zeker niet in gebrek aan talent bij de verdedigers. Misschien in de weinige bekendheid, of wellicht in het zoo geheel nieuwe? Toch, indien hetgeen Hare en zijne medestanders beweren, waar, of ook maar voor de helft waar is, dan zal het de moeite loonen, wanneer men iets bijdraagt tot meerdere bekendheid en juistere beoordeeling van het plan. Het wordt tijd, dat we met dit laatste beginnen.

IV.

Een der hoofdargumenten, door Hare en Mill aangevoerd en met nadruk aangedrongen, is de zoo dikwijls gezochte waarborg die het stelsel van persoonlijke vertegenwoordiging, zoo als zij het noemen, oplevert tegen de overmacht van den arbeidenden stand, tegen het gevaar ‘of swamping the influence of the upper classes’. Het is geen wonder, dat men daarop steeds bedacht is in een land als Engeland, waar die zoo talrijke klasse meer dan ergens elders ontwikkeld is, en krachtig aandringt op een deel in het kiezen der vertegenwoordiging. Maar wij hebben reeds de aandacht er op gevestigd, dat die groote vrees voor overheersching overdreven is, en we herhalen 't geen wij hebben beweerd: waar werkelijk het gevaar bestaat, dat eene

1 In Denemarken heeft men in 1854 eene dergelijke inrichting, aan de hand gedaan door den minister Andrae, in de constitutie opgenomen. Zij wordt beschreven in een rapport van den heer Lytton, secretaris der engelsche legatie te Copenhagen, waarin echter tevens wordt medegedeeld, dat het stelsel weinig populair is.

2 Annales de l'association internationale du Congrès d'Amsterdam, Livr. I, p. 91-150. Vgl. Waarheid in Staatsbeleid, p. 103, vgg.

uitbreiding van het stemrecht haar een overwicht zal verschaffen, dat zij tot schade van allen, ook van zich zelve, zal misbruiken, daar onthoude men zich van die uitbreiding; daar bedenke men, dat het stemrecht altijd een middel moet blijven tot bereiking van het groote doel: het heil van den staat; daar trachte men niet het kwaad, dat men vreest te stichten, onschadelijk te maken, door de kracht die men beweert te verleenen tot eene schijnkracht te maken. Trouwens, het middel zou toch niet baten: want ook de arbeiders kunnen zich zonder moeite aaneensluiten, en de keuze doorzetten van mannen, die zij verlangen. Geeft men aan de *ontwikkelde* minderheden meer kracht, in dezelfde verhouding wordt die der *niet ontwikkelde* vermenigvuldigd. Dat dus de nieuwe methode een palliatief aan de hand doet - ten minste naar men meent - tegen een kwaad, dat misschien niet aanwezig is en stellig kan worden vermeden, is geen grond, waarop zij mag worden aanbevolen. Er zijn echter andere aangevoerd, waaronder van overwegend belang.

Wanneer wij ons bij de hoofdzaak bepalen, en ondergeschikte bezwaren voorbijgaan[1], dan lost alles zich op in de beantwoording der twee volgende vragen:

1°. Zal werkelijk de vrijheid en zelfstandigheid van den kiezer toenemen?

2°. Zal de volksvertegenwoordiging beter worden samengesteld, beter aan de vereischten beantwoorden?

Dikwijls bedriegt men zich zoozeer in de middelen die men gebruikt, om een zeker doel te bereiken, dat men zich er van verwijdert, in plaats van het te naderen. Deze waarheid wordt ook nu weêr bevestigd: wij vreezen ten minste, dat Hare, in plaats van de zelfstandigheid van den kiezer te bevorderen, haar den doodslag toebrengt. Tegenwoordig is hij in zijne keuze beperkt tot diegenen, die kunnen rekenen op den bijval van

1 De ingewikkeldheid der inrichting is zeker geene aanbeveling. Wij mogen echter aannemen, dat deze zwarigheid te overwinnen is; met een goeden wil en een voldoend organiseerend talent zal men wel in staat zijn de toepassing mogelijk te maken. In allen gevalle zal het ons weinig baten, wanneer wij het systeem daarom willen verwerpen, omdat men het niet dan met de grootste moeite goed kan begrijpen. Immers Hare en de zijnen, aan wie toch alles duidelijk schijnt, zouden kunnen beweren, dat de fout niet lag in hun systeem, maar in het gebrek aan doorzicht bij den beoordeelaar.

zijne stad- of gewestgenooten. Zijn deze meeningen toegedaan, waarmeê hij zich niet kan vereenigen, dan is hij genoodzaakt òf zijne stem weg te werpen, òf er in 't geheel geen gebruik van te maken. Het valt niet te loochenen, dat geen van beide wenschelijk is. Maar al neemt de voorgestelde regeling dit gebrek weg, men moet bedenken, of het misschien van een anderen kant weêr zal binnensluipen, om nog veel noodlottiger te werken.

Onder de bestaande inrichting sluiten de kiezers in de verschillende districten zich aaneen, om tegen den tijd der verkiezingen te zoeken naar geschikte candidaten. Bij voorkeur voegen diegenen, welke in hoofdzaken overeenstemmen, zich daartoe bij elkander, om te raadplegen over de belangen van den staat en over de personen, aan wie het behartigen daarvan het best kan worden toevertrouwd. Die voorafgaande beraadslaging heeft stellig groot nut, schoon zij in zeker opzicht alweêr niet strekt om de zelfstandigheid te bevorderen, vooral nl. van hen, die er geen deel aan nemen. Deze echter hebben dan hunne onmacht aan zich zelven te wijten, daar zij toch ook de gelegenheid konden gebruikt hebben om anderen te overtuigen, en zoo krachtiger mede te werken tot de keuze van leden, die zij voor geschikt hielden. Zeker zal het nut der beraadslaging niet daardoor verdwijnen, omdat sommigen zich er vrijwillig aan onttrekken. En dat nut zal zoo groot zijn, wijl de kiezers van elkander inlichtingen kunnen verkrijgen, en de voorgestelde candidaten zóó kunnen beoordeelen, dat zij weten op wie zij stemmen, en dat is een eerst vereischte voor eene goede keuze.

Wat zal daarentegen het geval worden, indien men Hare's voorstel aannam? Dan wordt niet meer het kiezen der vertegenwoordigers de zaak waar alles van afhangt, maar het vormen der kiescollegies, zoo als b.v. gebeurt voor de presidentskeuze in de Vereenigde Staten. De partijen zullen zich spoedig op groote schaal gaan organiseeren, om alle kracht uit te oefenen, waarover zij in het geheele land kunnen beschikken. Wanneer de hoofden der liberale partij oordeelen, dat deze op 60,000 stemmen kan rekenen, moeten zij zorgen dat er 60 liberalen worden gekozen. Zij zullen daartoe eene lijst gaan opmaken en publiceeren, waaraan de kiezers hunner partij zich te houden hebben - op straffe van machteloosheid. Deze zijn hiervan spoedig overtuigd. Stel eens, dat iemand wilde trach-

ten een duizendtal kiezers te vereenigen om met hen een afgevaardigde te benoemen naar eigen vrije keuze. Dan moet hij eenige duizende brieven schrijven, en zal misschien op een honderdtal het gewenschte antwoord verkrijgen; maar dan is het resultaat nog zóó gering, dat die honderd zelfstandige stemmen zeer waarschijnlijk zijn weggeworpen. Daarom zal hij een weg inslaan, die hem zekerder tot het doel leidt en zich aanmelden bij het hoofdcomité zijner partij, met het verzoek om te worden opgenomen onder hen, die voornemens zijn op Mijnheer A. te stemmen, die algemeen bekend staat als een zeer verdienstelijk man. 't Antwoord zal zijn: ‘Mijnheer A. heeft reeds stemmen genoeg en de meesten waarover men nu en dan iets in de couranten leest eveneens. Zoodra iemand eene goede redevoering heeft gehouden, of een mooi boek uitgegeven, krijgen we eene massa brieven met het verzoek om opname onder zijne stemmers. Natuurlijk kunnen we niet ieder zijnen zin geven. Zie hier eene lijst; als gij uwe stem niet wilt wegwerpen, raden we u haar uit te brengen op Mijnheer X. of Y., die zeer geschikt zijn, - maar als gij in 't wilde weg stemt, kunnen we u niet helpen’.

Wat moet de kiezer nu doen? Gehoorzaam volgen zal wel het eenig mogelijke zijn, als hij ten minste nog iets met zijne stem wil uitvoeren.

En hierbij blijft het niet. De gevolgen zijn zoo vele en zoo velerlei, dat men ze bezwaarlijk alle met een enkelen oogopslag kan overzien. Één valt echter bijzonder in het oog en dwingt tot aandacht.

‘Toute cette partie du système électoral qui se rapporte au mode de réunion des électeurs doit se fonder sur le respect des relations et des influences naturelles. L'élection doit réunir les électeurs au centre vers lequel ils gravitent habituellement pour leurs autres intérêts. Les influences éprouvées et librement acceptées constituent, entre les hommes, la vraie et légitime société. Loin de les craindre, c'est à elles seules qu'il faut demander le véritable voeu de la société. Tout mode de réunion des électeurs qui annulle ou détruit ces influences, fausse les élections et les pousse en sens contraire de leur but: moins l'assemblée électorale sera extraordinaire, plus elle s'adaptera à l'existence régulière et constante de ceux qui la composent, plus elle atteindra son légitime objet. A ce prix seulement on a des colléges électoraux qui font ce qu'ils veulent, et qui

savent ce qu'ils font. A ce prix seulement, on a des députés qui exercent sur les électeurs une solide et salutaire influence.'

Op deze wijze schildert Guizot[1] met levendige kleuren het heilzame van een localen band tusschen de kiezers onderling en tusschen hen en den vertegenwoordiger. Dit alles gaat verloren. Zelfs al stelde de werking der partijen Hare niet te leur, bleef er weinig van over, want vele candidaten zouden gekozen worden door een aantal kiezers uit verschillende, misschien ver van elkander verwijderde plaatsen[2].

Is dus blinde onderwerping aan het hoofdcomité of machteloosheid het lot, dat den kiezer wacht, het voorafgaand overleg, dat hem trouwens weinig meer zou baten, moet hij ontberen; geene persoonlijke bekendheid met den vertegenwoordiger kan hem leiden; vertrouwen tusschen den representant en de gerepresenteerden zal alleen bij toeval bestaan. En niet alleen de politieke partijen, maar ook de godsdienstige secten - voor zoo verre zij zich met politiek bemoeijen, zullen zich organiseeren. Hierdoor zal de invloed van de godsdienst, of liever van de geestdrijvers op de politiek, sterk toenemen, daar hij niet meer wordt getemperd door de locale invloeden[3].

Het dreigend gevaar voor versnippering van krachten zal zelfs mannen van een onafhankelijk karakter terughouden van elke poging om zich aan den alvermogenden invloed van het hoofdcomité te onttrekken, en beproefden zij het al, geringe ondersteuning zou het loon zijn van zware inspanning, zoo lang het hun niet gelukte onder het een of ander shibboleth belangstelling te verwekken en een zekeren aanhang rondom zich te vereenigen. Of dit heilzaam is, zullen we later zien; hier bespreken we het euvel, waaraan de nog altijd bestaande kiesinrichting mank gaat: het gevaar dat een aantal kiezers tot machteloosheid is veroordeeld, maar dat nog veel algemeener en

1 Histoire des origines du Gouvernement représentatif en Europe. (éd. Bruxelles, 1851, T. II, p. 151, v.)

2 Hare zelf is overtuigd, dat zijn systeem in dit opzicht minder volkomen is, maar doet toch zijn best, de locale invloeden te redden (p. 166, v., 197, v., 201, v.); daardoor wordt echter de organisatie zoo ingewikkeld, dat hij ze later geheel opgeeft. Fortnightly Review, 1 Oct. 1865, N^{O}. X, p. 439.

3 Ook in ons land zal men dit zien gebeuren. In 1864 werd te Groningen door de leiders der antirevolutionaire partij als candidaat voor de Tweede Kamer aanbevolen een wethouder uit Amsterdam (bij de kiezers geheel onbekend) naar het schijnt, omdat hij was - een vroom man. En hij kreeg: de stemmen.

krachtiger zou werken, wanneer het stelsel van persoonlijke vertegenwoordiging werd in praktijk gebracht. Bedriegen we ons dus niet ten eenenmale, dan moet de eerste vraag, die wij hebben gesteld, zonder voorbehoud ontkennend worden beantwoord.

Daardoor vervallen vele der argumenten, met zooveel zorg aangevoerd. De belangstelling, die zou geprikkeld worden, zal veeleer verslappen. De zorg, die de kiezer zou koesteren, om voortdurend onderzoek te doen naar mannen van zijne keuze, en de ijver, waarmeê hij zelfs de orde zou afmeten, waarin hij ze wil stemmen - dat alles blijkt weinig meer te zijn dan illusie. En inderdaad zou menigeen, uitnemend geschikt om tusschen eenige hem bekende locale notabiliteiten eene keuze te doen, en met voldoenden ijver bezield om tot de verkiezing van een hunner mede te werken, volmaakt onbekwaam zijn om een oordeel te vellen over zoo vele hem bijna geheel vreemde personen, en volkomen onverschillig of zij lid worden ja of neen - hoogstens zal er hem iets aan gelegen zijn, of zijne partij de zege behaalt. Of zullen misschien de hoofdpartijen zich oplossen en verdwijnen, althans ophouden van invloed te zijn op de verkiezingen? Hare wenscht en verwacht dit - in 't voorbijgaan teekenen we protest aan tegen zijn beweren, dat zulks het gevolg zou wezen van *zijne* kiesinrichting - en ziet tegemoet, dat alle nuances voortaan als 't ware zelfstandig zullen optreden, dat men zich niet meer zal vereenigen onder enkele hoofdrichtingen, min of meer scherp tegenover elkander staande.

Daargelaten voor het oogenblik, of dit voor de werking van den parlementairen regeeringsvorm heilzaam zijn, of wel er een eind aan maken zou, - maar zoolang nog een deel der menschheid bij voorkeur zijne aandacht blijft vestigen op het goede van het bestaande, een ander deel zich meer aangetrokken gevoelt om op het verkeerde te letten, en zal trachten daarin verbetering aan te brengen, zoolang zal wel 't geen hij verwacht onwaarschijnlijk zijn; zoolang zullen wel de twee hoofdpartijen: die van het behoud en die van den vooruitgang, blijven bestaan. En tot nog toe heeft de geschiedenis geen reden om zich er over te bedroeven. ‘Veel,’ zoo spreekt May aan het eind zijner historie van de partijen in Engeland, veel is er in de geschiedenis der partijen te bejammeren en te veroordeelen: maar meer nog goed te keuren en aan te bevelen. Wel zien wij verkeerde hartstochten, nijd, haat en liefdeloosheid opgewekt; wel zien wij zelfs de grootste mannen elkander

met verbittering bestrijden, terwijl aan eerzucht en eigenbelang soms de teugel wordt gevierd, en de geheele natie in twee kampen is verdeeld, die elkaâr vol wrok en vijandschap bestrijden, en wij moeten het betreuren, dat de uitstekendste mannen met elkaâr in twist en tweedracht leefden, in plaats van eensgezind hunne beste pogingen gezamenlijk aan te wenden tot heil van den staat.

Maar aan den anderen kant zal eene regeering zonder tegenpartij absoluut, bestuurders zonder oppositie despoten worden. Met dankbaarheid moeten wij erkennen, dat we de meeste onzer rechten en vrijheden aan de partijen verschuldigd zijn. Eene oppositie is dikwijls aan het vaderland meer van dienst geweest dan menig ministerie. ‘Such being the two opposite aspects of party, who can doubt that good predomitates over evil? Who can fail to recognise in party the very lifeblood of freedom?’

Zulk eene beschouwing zal niet worden gedeeld door hem, die met Hare in den strijd der partijen niets anders ziet dan een streven naar de regeering, en meent, dat het eenige kenmerkend onderscheid tusschen haar gebaseerd is op het feit, dat de ééne de teugels van het bewind in handen heeft, de andere hiernaar streeft. Indien men daartegen eene partij - wel te onderscheiden van eene factie - moet noemen, zoo als Burke: eene vereeniging van personen, om met vereende krachten het algemeen belang te bevorderen, volgens een eigenaardig beginsel, waarover zij het eens zijn; indien men niet in het egoïsme haar eenigen drijfveer ziet, maar erkent, dat zij een hooger ideaal nastreeft, dan zal men haar niet den dood - maar een edeler leven toewenschen.

Iets met volkomen zekerheid te voorspellen, is onmogelijk en zelfs eene poging er toe kan gevaarlijk zijn, maar veilig kan men aannemen, dat de partijregeering, zoolang zij blijft steunen op een beginsel dat levenskracht heeft, vooreerst niet zal ophouden te bestaan.

Wij zijn genaderd tot de tweede vraag: zal de volksvertegenwoordiging beter zijn samengesteld, beter aan de vereischten voldoen? Zoo ja, dan verdient het voorgestelde systeem wellicht nog aanbeveling; de mindere zelfstandigheid der kiezers zal misschien worden opgewogen door andere voordeelen. Het gehalte dan der leden - zeker een zaak van het hoogste belang, - zal beter worden, naarmate men belemmeringen wegneemt, die het verkiezen van uitstekende mannen moeielijk

maken. Onder anderen: iemand van groote verdiensten en uitnemende bekwaamheden kan niet gekozen worden zoolang hij zich niet binnen de enge grenzen van een of ander district een bijzonderen naam, eene krachtige ondersteuning heeft verzekerd. Geeft men echter aan de kiezers de vrijheid zich bij diegenen aan te sluiten, die met hen sympathiseeren, onverschillig waar zij toevallig wonen, dan worden zoodanige mannen zeker gekozen, en daarmede is aan het vaderland een groote dienst bewezen.

Het vooruitzicht op betere leden is evenwel vooral gegrond op de verwachting, dat er zich een veel grooter getal candidaten zal aanbieden. De onkosten der verkiezingen, veroorzaakt zoowel door de intriges der agenten als door de omkooperij, zullen aanzienlijk verminderen, zoo niet geheel verdwijnen, en wel omdat men niet meer gedwongen is, binnen eene beperkte ruimte een getal stemmen bijeen te schrapen. De noodzakelijkheid om bij een twijfelachtigen uitslag der stemming tegen den afloop nog een getal à tout prix te koopen zal wegvallen, daar men kan verwachten, dat ook in andere plaatsen dezelfde candidaat zijne voorstanders zal vinden.

Tweeledig zijn de heilzame gevolgen van het verdwijnen der omkooperij en der knoeierijen van allerlei aard; ten eerste kunnen zij, die dergelijke middelen verfoeien, of wegens hun beperkt vermogen niet bezitten, zich voortaan als candidaat aanbieden; ten tweede zal de demoraliseerende invloed, waaraan de kiezers zijn blootgesteld, ophouden te werken. Krachtige aanbeveling verdient een stelsel, dat zooveel goeds belooft!

Men moet evenwel niet al te lichtgeloovig zijn, want bij nader inzien kon het wel eens blijken, dat men zijne verwachtingen al te hoog had gespannen.

Zoolang alleen de stemmen der kiezers van een enkel district kunnen baten, is altijd de gelegenheid om ze zich door ongeoorloofde middelen te verschaffen, beperkt, en wel zooveel te meer, naarmate de tegenpartij algemeener sympathie vindt. Iemand zal niet licht door die middelen zoo vele kunnen verkrijgen, dat hij gekozen wordt, zonder ook andere, betere stemmen op zich te vereenigen. Maar nu heft men de indeeling in districten op, en ieder candidaat kan vooruit het quantum begrooten, dat hij zal noodig hebben om te worden gekozen -- ook al krijgt een ander nog veel meer, dan hij. Nu zal hij niets behoeven te doen, dan door bekwame agenten een zeker

getal, b.v. 1000 kiezers te laten bewerken, des noods door beloften of bedreigingen, en hij is zeker van den goeden uitslag. En het is veel gemakkelijker, over het geheele land door dergelijke middelen het vereischt getal te verkrijgen, dan binnen de ruimte van een enkel kiesdistrict, waar men bovendien veel meer moeite heeft, om alles in 't geheim te doen. Alle stemmen, die veil zijn, kunnen over het geheele land opgekocht worden. Zij krijgen eene algemeene marktwaarde, omdat zij, uit welk oord ook afkomstig, alle iederen candidaat evenveel zullen baten. De hoogste bieders zullen er mêe gaan strijken, en de vrees zal niet ongegrond zijn, dat de omkooperij wordt aangemoedigd, in plaats van tegengegaan. Mannen vol eerzucht, maar zonder bekwaamheid, zonder karakter, maar voorzien van een groot vermogen, zullen de gelegenheid hebben zich een zetel in het parlement te verschaffen, die zij onwaardig zijn. En zal dus het getal candidaten aangroeien, hun gehalte zal er zeker niet beter op worden, waarschijnlijk dus dat der leden evenmin. Uit de onvoldoende, men zou haast zeggen, onhandige wijze, waarop Hare deze zwakke zijde van zijn systeem tracht te dekken, blijkt, dunkt mij, dat hij het onmogelijke beproeft. Hij ziet namelijk onder de werking van zijne methode niet zooveel kwaad in de omkooperij, enz., omdat de kiezers die zich laten omkoopen ten minste de stemmen der tegenpartij niet krachteloos maken, zooals bij de indeeling in districten, en omdat zij dan ten minste rijke menschen zullen kiezen, die wel in de vertegenwoordiging op hunne plaats zijn, daar zij toch ook in de maatschappij een aanzienlijken invloed hebben.

Wij vragen, of men dan zoo zeker wordt betere leden te verkrijgen; of dan niet ieder omkooper, die zijn doel bereikt, de plaats inneemt, welke bestemd was voor, en ook zou vervuld zijn door een eerlijk man, en of dan de kiezers ook niet nog meer zullen bedorven worden!

Het is eene ongelukkige waarheid, maar toch blijft het eene waarheid, dat er geen kiesstelsel zal kunnen worden uitgevonden, 't welk waarborgen oplevert tegen de werking der ‘sinistres influences’, zoolang de kiezers zelve er geen kwaad in zien, zoolang de publieke opinie niet voor goed den staf er over heeft gebroken en het bewustzijn daarvan bij alle klassen der maatschappij is levendig geworden.

Hare heeft zich met zorg ten strijde toegerust. Al ontvalt

hem meer dan één wapen, hij heeft telkens nieuwe bij de hand. Zijne kracht is wel reeds aanmerkelijk verzwakt, maar nog niet gebroken. Een hoofdargument houdt nog stand. En wel dit. De vertegenwoordiging zal in allen gevalle beter aan de vereischten beantwoorden, omdat zij getrouw de natie zal afspiegelen. Ieder belang, elke richting, iedere kleur, iedere nuance zal er hare organen vinden in eene getalsterkte, juist geëvenredigd aan die, waarin zij bij het volk voorhanden zijn. Men zal eene groote schrede nader gekomen zijn tot het schoone ideaal: dat de vertegenwoordigers het afbeeldsel zijn van de vertegenwoordigden. Al was dit de eenige aanbeveling van het geheele systeem, zij alleen zou voldoende zijn; bezwaren van ondergeschikt belang zou men over het hoofd behooren te zien.

Dat klinkt goed. Maar men moet voorzichtig zijn. Indien werkelijk alle belangen een getal leden in het Parlement hebben geproportionneerd aan hunne sterkte, dan is daardoor nog volstrekt niet het ideaal eener volksvertegenwoordiging bereikt. De leden immers zijn niet gekozen om op te komen ieder voor de belangen van degenen, die hem hunne stem hebben gegeven, maar om te waken voor het heil der geheele natie. Dit nu is niet gelijk aan de som der belangen van de verschillende plaatsen, of bedrijven, of klassen. Somtijds strijdt het met dat van een of meer der onderdeelen; niet zelden geraken de belangen van verschillende dezer met elkander in conflict. Bovendien kan men bezwaarlijk ongelijksoortige grootheden bij elkaâr optellen[1].

De vraag, die men zich voorstellen moet, zal altijd deze zijn: hoe wordt het algemeen belang, de algemeene ontwikkekeling in den ruimsten zin bevorderd? Daarover moet de wet-

1 Een nieuw voorstel om eene vertegenwoordiging der belangen tot stand te brengen, vindt men in de Fortnightly Review van 1 April 1866, p. 421-437. De ontwerper, Edwark Wilson, wil 180 leden laten kiezen door de nu bestaande ‘constituencies’, de overigen door de volgende klassen: 1°. landowners; 2°. merchants; 3°. manufacturers; 4°. shipowners; 5°. miners, or rather mining proprietors; 6°. retail traders; 7°. agriculturists or tenant farmers; 8°. bankers; 9°. fundholders; 10°. railway proprietors; 11°. colonial and Indian proprietors; 12°. owners of town propriety; 13°. professional men; 14°. clerks, shopmen and other employés; 15°. skilled artisans and mechanics; 16°. unskilled labourers; 17°. educators; 18°. teachers of religion; 19°. women.
Het land moet verdeeld worden in 25 districten, die ieder 19 leden zenden, zoodat men in 't geheel 655 leden verkreeg.
Wij kunnen ons evenmin hiermede vereenigen als met de bekende voorstellen van Robert von Mohl.

gevende vergadering beslissen. Die mannen dus moeten worden gekozen, welke daarmede bekend zijn, en niet zij, die alleen een open oog hebben voor het welzijn van hunne constituenten. Maar naarmate de verschillende belangen en richtingen uiteenloopen, zal ook de meening verschillen over het min of meer doeltreffende van maatregelen, aanbevolen tot heil van het geheel. Alle voorstellen behooren zoo mogelijk uit alle gezichtspunten te worden beoordeeld: eerst dan zal ieder lid volkomen ingelicht, het vóór en tegen kunnen wikken en wegen; eerst dan wordt het hoogst waarschijnlijk, dat, wanneer het op stemmen aankomt, de meerderheid de waarheid het meest nabij komt. Hiervoor nu zal men den zekersten waarborg verkrijgen, wanneer ook binnen het Parlement die verschillende belangen en richtingen hunne voorstanders vinden; in dezen zin dus is het wenschelijk, dat het Parlement zij ‘the mirror of the nation’. Terwijl het algemeen belang op den voorgrond staat, blijft het, opdat de beslissing hierover op goede gronden steune, wenschelijk, dat ook de ondergeschikte belangen verdedigers vinden, die met kennis van zaken er over mede kunnen spreken.

Of nu voor dit alles het zooveel belovende systeem een voldoenden waarborg zal geven?

De wijze, waarop de verkiezingen geregeld worden, maakt het zeer twijfelachtig, of ieder belang zal vertegenwoordigd worden in juiste evenredigheid van zijnen aanhang.

Ieder candidaat, die het quantum heeft bereikt, wordt gekozen. Daar er echter altijd veel meer candidaten zullen zijn dan vacatures, zullen de stemmen niet licht zóó verdeeld zijn, dat voor ieder te vervullen plaats juist een quantum wordt bereikt. Zeer waarschijnlijk - men mag zeggen, zoo goed als zeker - zal er een aantal overblijven, die niet genoeg stemmen hebben verkregen, zoodat er nog eenige plaatsen op eene andere wijze moeten worden vervuld. Daartoe wordt een middel aan de hand gedaan: men kiest hen, die op de meeste der overblijvende stembriefjes bovenaan zijn geplaatst. - Dit middel nu is zeer gebrekkig. Immers het gevolg is, dat er eene menigte leden worden gekozen, die, de een meer, de ander minder, beneden het quantum zijn gebleven, zoodat b.v. 4 of 5honderd kiezers een lid benoemen, en dus evenveel invloed hebben als 1000 anderen. Dus sommige richtingen, sommige belangen - waarschijnlijk die, welke de minste voorstanders hebben - verkrijgen een aandeel in de volksvertegenwoordiging, veel ruimer dan in even-

redigheid met hare werkelijke kracht. Dit is zeker geenszins geschikt om het ideaal, 't welk men zich voorstelde, te bereiken; misschien verwijdert men zich er wel van! Zou op de een of andere wijze dit gebrek kunnen worden weggenomen? Waarschijnlijk niet. Hare ten minste heeft al zijn best gedaan om het te ontkomen, maar is telkens onvoldaan gebleven, totdat hij ten laatste meende gered te zijn door het middel, waarvan wij het gebrekkige aantoonden.

Maar ook al verkreeg elke opinie hare woordvoerders, in juiste verhouding tot haren aanhang, toch blijft een gevaar dreigen.

Menig kiezer heeft een stokpaardje. Menigeen stelt eene enkele zaak, die hem belang inboezemt, zóó hoog, dat onderwerpen van veel grooter gewicht er voor op den achtergrond raken. Men denke aan zoo velen, die in eene belasting op de inkomsten, anderen, die in het pantseren van oorlogsschepen of in het verbod van alle sterke dranken zooveel heil zien, dat zij bij voorkeur iemand zouden kiezen, die over zulk een punt met hen van hetzelfde gevoelen is; men denke aan zoo vele dweepers over woekerwetten, onderwijs, accijnsen, zondagswetten, zündnadelgeweren, en wat al niet! Wij zullen de laatsten zijn om het groote belang van vele dezer zaken te ontkennen, maar wie er uitsluitend het oog op vestigt, wordt eenzijdig en vervalt licht in dwaling. Geeft men nu aan allen, die zulk een stokpaardje rijden, de gelegenheid om hunne stemmen te vereenigen, dan zullen zij geneigd zijn haar uit te brengen op iemand, die hunne denkwijze op een speciaal punt voorstaat, en voorbijzien of hij de vereischten bezit van een goed volksvertegenwoordiger. Waren zij evenwel genoodzaakt met hunne stad- of gewestgenooten te stemmen, en dus in hunne keuze beperkt tot twee of drie candidaten - misschien op dat ééne punt van eene andere opinie - dan zouden zij hunne aandacht vestigen op de hoofdzaak en medewerken tot de verkiezing van diegenen, die zij het geschiktst oordeelden, om over de groote, algemeene belangen te waken.

Voeg bij dit alles den noodlottigen invloed der partijorganisatie, welke aan de zelfstandigheid niet slechts van de kiezers, maar ook van de leden den genadeslag zal geven! Het centraal-kiescomité van elke partij zal geene candidaten aanbevelen, wier opinie over de gewichtigste questiën onbekend is, of zijne goedkeuring niet wegdraagt. Spoedig zal het er toe over-

gaan tegen iedere verkiezing een programma te ontwerpen en niemand ondersteunen, die zich er niet mede vereenigt.

Beide vragen dus, die wij ons voorgesteld hebben, moeten, indien wij ons niet ten eenenmale bedriegen, ontkennend worden beantwoord.

De zelfstandigheid der kiezers wordt niet bevorderd.

Het Parlement zal niet beter zijn zamengesteld, niet beter aan de vereischten beantwoorden.

Wij zouden onze taak reeds voor volbracht kunnen houden, ware er niet nog één gezichtspunt, waarop de aandacht moet gevestigd worden. Het is nl. de invloed, dien het systeem van Hare zal hebben op de geheele werking van den parlementairen regeeringsvorm. Hierop heeft men veel te weinig gelet, schoon hij van groot gewicht schijnt.

Indien het gevolg zal zijn, dat de partijen van het tooneel verdwijnen - wat ons op zijn minst zeer onwaarschijnlijk voorkomt - dan zal een geheele ommekeer, eene radicale verandering in den gang van het bestuur onvermijdelijk zijn.

Tot nog toe worden de personen, aan wie de regeering is opgedragen, aangewezen door de meerderheid der vertegenwoordiging, en zoolang zij zich mogen verheugen in haar vertrouwen, blijven zij met die taak belast. Naarmate de partij, die de meerderheid heeft, sterker is, zal de regeering vaster staan, maar wanneer er geene partijen meer zijn, zal er van eene meerderheid, die eenige vastheid heeft, wel geen sprake meer kunnen wezen. Moet zij dan telkens aftreden, als zij eene nederlaag lijdt, en dus het regeeren bijna onmogelijk worden, - of zal men, gelijk in eene republiek, een vasten termijn bepalen, gedurende welken haar hoofd zijne plaats zal bekleeden? Dan echter is de parlementaire regeeringsvorm afgeschaft.

Maar, indien de partijen blijven bestaan, dan zullen de kiezers der verschillende richtingen aan hun centraal comité gehoorzamen, gelijk legers aan hunne commandanten, omdat ieder individu, even als de soldaat, zal inzien, hoe weinig hij vermag, wanneer hij op zichzelven staat. En nu zal het hoofdcomité der partij, die de meerderheid heeft, facto het land besturen, zonder aan iemand direct verantwoordelijk te zijn. Het kan

alle candidaten een programma laten goedkeuren; het heeft het lot der ministers in handen en kan hen dus dwingen om te doen of te laten wat het verkiest, zelfs al waren de kiezers voor een groot gedeelte op hunne hand, want eene ontbinding van het Parlement zou niet altijd baten, omdat de werking der publieke opinie door dat hoofdcomité wordt belemmerd.

Ook in dit opzicht dus zal het systeem van persoonlijke vertegenwoordiging leiden tot een weinig wenschelijk resultaat.

Na al het voorafgaande twijfelt niemand omtrent het oordeel, dat wij meenen te moeten uitspreken. Uit het onderzoek is - bedriegen wij ons niet - gebleken, dat de voorgestelde verandering in het kiesstelsel niet alleen aan ontwikkelde en verstandige minderheden hare vertegenwoordigers verzekert, maar ook, en in dezelfde evenredigheid, aan de niet ontwikkelde, onwetende en baatzuchtige; dat zij de omkooperij en kiesintriges niet vermindert, maar veeleer aanmoedigt; dat zij het heilzame vertrouwen en de wederkeerige aanraking tusschen kiezers en gekozenen belemmert, zoo niet belet; dat zij geene meerdere, maar mindere waarborgen oplevert voor het doen eener goede keuze van vertegenwoordigers; dat zij tot eene partijorganisatie zal leiden, waardoor de parlementaire regeeringsvorm eene onmogelijkheid wordt.

Ten slotte nog ééne vraag. Hoe is het mogelijk, dat een voorstel, waarover wij een zoo veroordeelend vonnis durven uitspreken, de goedkeuring weggedragen, de ondersteuning verworven heeft van mannen, die met het volste recht een zoo grooten naam hebben verkregen, dat er moed toe behoort, om van hen in opinie te durven verschillen?

Naar het ons voorkomt, moet de oorzaak gezocht worden in de vrees voor overheersching der minst ontwikkelde klasse, gepaard aan eene minder juiste opvatting van het wezen der vertegenwoordiging. Over het eerste hebben wij reeds onze meening gezegd. Hetgeen wij met het tweede bedoelen komt hierop neêr. Somtijds schijnt men te meenen, dat het volk zijne vertegenwoordigers kiest *om door hen te worden geregeerd*, - wij gelooven, dat het dit doet *om door middel van hen zich zelf te regeeren*. Volgt men de eerste zienswijze, dan zal alle deelneming van het volk zich bepalen tot het gebruik maken van zijn stemrecht; dan zal iedere meening, ieder belang moe-

ten trachten een woordvoerder in het Parlement te brengen, omdat anders niemand er zorg voor zal dragen, ze ter harte te nemen; dan zal elke minderheid zich verongelijkt achten, wanneer zij zich daar niet kan laten hooren. Men erkent, dat, wanneer het aankomt op het stemmen over een voorstel, de minderheid toch moet wijken, even als het geval zou zijn, wanneer het geheele volk zelf ter beraadslaging ware opgekomen; maar het onrecht ligt in het sluiten van de deelneming aan de discussie, en dien ten gevolge het wegnemen der gelegenheid om anderen te overtuigen en voor te lichten.

Volgt men daarentegen de andere zienswijze, die wij voor de ware houden, dan zal men aannemen, dat het Parlement ook wel degelijk een open oog en oor heeft voor de discussiën buiten zijne muren en geenszins ongevoelig is voor den invloed der publieke opinie. Deze laatste is de groote kracht, waardoor het land wordt geregeerd. Wie haar op zijne zijde heeft, kan verzekerd zijn, dat hij zal zegevieren. Wie haar leiden kan, heeft op den duur den sterksten invloed. Daartoe staat de weg open, niet alleen voor de meerderheid, maar ook voor de minderheid: door nieuwsbladen en tijdschriften, door boeken en verhandelingen, door redevoeringen en petitiën. Hij, die tot de geheele natie, ware zij bijeengekomen om over hare belangen te beraadslagen, het woord zou gericht hebben, spreekt nu door middel van de pers tot haar, en wordt misschien beter verstaan, stellig grondiger beoordeeld. De vertegenwoordiging moet zich meer en meer richten naar de opinie van de meerderheid der natie - wie het nl. de moeite waard is zich eene opinie te vormen; - wijkt zij er van af, dan wacht haar eene ontbinding en de nieuwe verkiezing richt zich naar de publieke opinie, welke zich heeft gevormd voor een aanzienlijk deel door de discussiën buiten het Parlement, waaraan allen hebben kunnen deelnemen.

Is deze zienswijze, die onzes inziens op de werkelijkheid steunt en voor waarachtige vrijheid de meeste ruimte openlaat, daar zij in het stemrecht niet den eenigen invloed van het volk op de regeering ziet, maar het voortdurend de gelegenheid geeft om toe te zien, - is deze zienswijze de waarheid het meest nabij, dan worden de minderheden nog niet, zonder gehoord te zijn, tot zwijgen gedoemd, al nemen we geene maatregelen om haar op elke wijze eene stem te verschaffen binnen het Parlement.

Wanneer men nu bedenkt, dat de indeeling in districten altijd eenigszins willekeurig is, dat de nieuwe theorie een verheven doel voor oogen heeft: het verdedigen der zwakkere partij, wier billijke eischen men zoo licht al te weinig recht laat wedervaren; dat zij als haar schoone ideaal verkondigt het geven aan iederen mensch van den invloed, die hem toekomt: dan is het geen wonder, dat men zich tot haar voelde aangetrokken. Wij hebben gemeend haar te moeten bestrijden, vooral om de diep ingrijpende gevolgen, die verre van wenschelijk zijn, maar zeker niet zullen uitblijven, zoo lang niet de menschelijke natuur ten eenenmale verandert. Mill zegt ergens, dat er mogelijk eens een tijd zal komen, waarin de begrippen over het eigendomsrecht zóó worden gewijzigd, dat eene meer communistische opvatting de overhand zal krijgen. Zoo kan misschien eenmaal de tijd komen, dat de partijen zich zullen oplossen, zoodat hare organisatie bij geene verkiezingen hinderpalen zal in den weg leggen, - een tijd, waarin selfgovernment mogelijk wordt zonder partijregeering; misschien zal dan de voorgestelde theorie goede vruchten beloven.

Nog zien wij er geen heil in, evenmin voor ons vaderland als voor Engeland.

Groningen, Augustus 1866.

Mr. W.A. REIGER.

Palgrave's reis door Arabië[1].

Zoo één land mag aanspraak maken op den naam van ‘wieg des menschelijken geslachts’, dan is het Arabië. Men behoeft daarvoor de bewijzen niet in den grijzen voortijd te zoeken en trachten aan te toonen dat Berbers en Kopten, even goed als later Assyriërs en Pheniciërs, en nog veel later Hebreën en Arameërs, allen uit dit zoogenaamde schiereiland zijn ontsproten. In de achttien eeuwen sedert het begin onzer jaartelling verloopen, hebben er gebeurtenissen genoeg plaats gehad, die den titel rechtvaardigen. Reeds een paar eeuwen voor de verschijning van Mohammed had er eene beweging naar het Noorden plaats, die de stichting ten gevolge had van de Arabische koninkrijken van Ghassān in oostelijk Syrië en van Hīra aan den Euphraat, benevens de vestiging van drie aanzienlijke stammen in Mesopotamië. Toen de heerschappij van den Islam eens in Arabië gevestigd was, begon eene tweede en oneindig grootere emigratie. Talrijk waren de legers, die de leer van den Mekkaanschen profeet en de heerschappij zijner opvolgers naar Oost en West uitbreidden; nog talrijker de volkplantingen, die zich in de veroverde landstreken vestigden. Geheele stammen verlieten in die jaren hun vaderland, om zich niet slechts in de naburige landen, Syrië, Egypte en Babylon, neder te zetten en de nieuw gebouwde Arabische steden te bevolken; maar zelfs diep in Azië en naar het verre Westen, tot in Spanje, drongen de Arabische kolonisten door. Al stelt men ook nog zooveel op rekening van de dapperheid en energie der Arabische krijgers, de lafhartigheid en moedeloosheid der onderworpen volken, noch de stichting van het ontzettende rijk, noch de

1 Narrative of a year's journey through central and eastern Arabia (1862-63).

meer dan tweehonderdjarige duur der zuiver-Arabische oppermacht laat zich verklaren, tenzij men aanneemt dat de Arabische naam in al de veroverde landen vrij sterk vertegenwoordigd was. Tegen het einde van de vierde eeuw van den Islam had eene derde verhuizing plaats. Met het dubbel doel om de vlakten tusschen Nijl en Roode Zee te bevolken en Noord-Arabië van eene woelige overbevolking, die de pelgrimswegen onveilig maakte, te ontlasten, werd een drietal stammen op bevel van den Fatimiedischen khalief al-Azīz naar de andere zijde van den zeeboezem verplant. Eene halve eeuw later trokken deze stammen den Nijl over, om zich na langen en hevigen strijd als heeren en meesters in de vlakten van Noord-Africa neer te zetten. Van toen af tot op onzen tijd heeft er geene verhuizing op groote schaal plaats gehad, hoewel voortdurend eene infiltratie van het Arabisch element in Nubië en Abyssinië en verder door naar het land der Negers merkbaar is, en eveneens in Mesopotamië. Wetzstein, vroeger Pruisisch consul in Damascus, schreef eenige jaren geleden[1]: ‘Van de poorten van Emessa af tot ver over Euphraat en Tiger, van de gebergten der Kurden tot aan de kusten van Hadhramant (Zuid-Arabië) strekt zich het gebied uit van dit ras, dat evenals de zieke bij het badwater te Bethesda, wacht tot de engel des Heeren nederdaalt om het water te bewegen. Met gedruisch slaan de golven onophoudelijk tegen de zwakke dammen van staatsbestuur, rondom den wijden kom der Syrische steppen, tot zij eenmaal, door Gods adem beroerd, zich in een storm zullen verheffen en hare westelijke en oostelijke oevers overstroomen, tot haar misschien het Frankendom paal en perk stelt, zoo ten minste een natuurlijk proces beperking duldt, of het in den raad der Voorzienigheid niet besloten is dat het reine, eenvoudige element der woestijn de zedelijk en geestelijk bedorvene overblijfselen van afgestorven volken zal wegspoelen, opdat in het nieuwe en vruchtbare slib het zaad van 't goddelijke met frissche kracht wortel kan schieten en tot een heerlijken boom opgroeien. Volgens de lijsten,’ zoo gaat hij voort, ‘die ik met nauwkeurigheid heb opgemaakt, is de Syrische steppe en hoog-Arabië sterk, misschien te sterk bevolkt.’ Mogen ook deze woorden niet vrij zijn van overdrijving, toch mogen wij dit wel als zeker stellen, dat, zonder de politiek van den be-

1 Zeits chrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, XI, S. 493.

kwamen Mohammed Alī en de dapperheid van zijn zoon Ibrahiem Pasja, wij reeds eene ontwikkeling van de Arabische macht naar buiten zouden hebben beleefd, van die macht, die zich in de laatste jaren weder merkwaardig verheft, en die waarschijnlijk het einde zal verhaasten van de allerellendigste regeering des grooten sultans van Stamboel.

Het klinkt misschien paradox, wanneer ik zeg, niet in weerwil van de rol door de bevolking van het schiereiland daarbuiten vervuld, maar ten gevolge daarvan is het binnenland van Arabië ons tot voor vijftig jaren geheel, en is het ons nog voor een deel onbekend gebleven. De zetel der heerschappij door Mohammed gesticht werd spoedig buiten het vaderland verplaatst; de pas veroverde landen bezaten hulpbronnen, waarbij die der Arabische provinciën, zelfs die van Yemen en Oman, vergeleken, bijna niets beteekenden. Bovendien was de handhaving der oppermacht in Arabië moeilijk en kostbaar. Spoedig was op een deel van het kustland en van de noordelijke vlakte na, Arabië nog slechts in naam eene provincie van het wereldrijk, terwijl juist door de groote emigratie de bevolking gedund en rustig was, derhalve weinig aandacht tot zich trok.

De betrekking, die na de eerste eeuw van den Islam tusschen de onderdanen van het khalifaat en de bewoners van het moederland bestond, was, behalve den handel met de kuststeden, bijna uitsluitend beperkt tot alles wat met den pelgrimstocht naar Mekka en Medina samenhing. Daardoor bleven de Arabieren van noordelijk en westelijk Arabië voortdurend met de Moslems in aanraking. Doch de kern van het land, het met vruchtbare dalen doorsnedene hoogland, door de Arabieren Nedjd geheeten, bleef aan zichzelf overgelaten, en zelden overschreed een vreemdeling den zandring, die het van alle kanten omgeeft. De Arabische geographen hebben gewoonlijk van geen land minder mede te deelen. Blijkbaar was de karavaanweg van Irak naar Mekka het eenige wat hun van 't binnenland van het schiereiland goed bekend was, of wel het was bijna het eenige dat volgens hunne meening voor den lezer belangrijk kon zijn. Overigens is hetgeen wij uit hunne boeken kunnen leeren, nog ver van goed onderzocht te zijn. En hoewel door Burckhardt, Jomard en anderen Centraal-Arabië ons vrij uitvoerig beschreven was naar berichten, ingewonnen tijdens de veldtochten van Mohammed Alī, bleef hetgeen wij door eigen aanschouwing van Europeërs verkregen hadden, beperkt tot de korte beschrijving

van twee reisrouten, de eerste van Reinaud, die in het begin dezer eeuw van de oostkust naar Derāja en terug gereisd was, de andere van Capt. Sadlier, die in 1819 het geheele schiereiland in de breedte was doorgetrokken. Daarom kon de beschrijving van Centraal-Arabië, door Ritter in het 13de deel zijner ‘Erdkunde’ gegeven, niet anders worden dan zij is, namelijk onvolledig en somtijds onduidelijk. Het reisverhaal van Palgrave, die juist in Nedjd den langsten tijd vertoefd heeft, belooft derhalve voor onze kennis van dit land een groote aanwinst te zullen zijn.

Over den schrijver, William Gifford Palgrave, weet ik weinig meer te zeggen, dan hetgeen uit zijne eigene mededeelingen blijkt. Men heeft mij verhaald dat hij van Joodsche afkomst is en een tijdlang in zeer nauwe betrekking met de Jesuïten heeft gestaan. Het eerste vindt nergens in het boek bevestiging, terwijl het signalement dat hij van zichzelven geeft: ‘blauwe oogen en kastanjebruin haar’, daarmede in strijd schijnt te zijn; het laatste wordt door hemzelven in de voorrede vermeld. Voorts noemt hij zich ergens in den loop van zijn werk ‘ex-Indian officer’ en op den titel ‘late of the eight regiment Bombay No. 1’. Eindelijk deelt hij ons mede dat het geld voor zijne expeditie door den keizer der Franschen verstrekt is, uit dankbaarheid waarvoor hij van tijd tot tijd in niet zeer vleiende termen over de Franschen spreekt, en dat hij zich door een zevenjarig verblijf in Egypte en Syrië tot zijne reis voorbereid en in dien tijd voornamelijk de Arabische taal en letterkunde beoefend had. Voor de reis zelf koos hij het kleed en het karakter van een Arabischen geneesheer, terwijl een jongman uit de omstreken van Damascus hem half als vriend, half als bediende vergezelde. Met hem en eenige Bedouïnen doorreisde hij eerst de woestijn tusschen Gaza en Ma'ān. Zijne verkleeding als arts maakte het hem wel is waar onmogelijk zich te voorzien van de voor een wetenschappelijken Europeeschen reiziger onontbeerlijke mathematische en andere reisinstrumenten, maar verschafte hem aan den anderen kant de zekere gelegenheid tot waarneming van de huiselijke zeden en gebruiken der inboorlingen.

‘In 't begin van Juni,’ zoo verhaalde hij in de vergadering van het geographisch genootschap te Berlijn, ‘kwamen wij op den grooten pelgrimsweg naar Ma'ān, waar ik met eene kleine bende Bedouïnen bekend werd, die zich aanbood ons door de groote woestijn tusschen Maā'n en Djauf, de eerste bewoonde

plaats in Centraal-Arabië, te voeren. Deze woestijn is een deel van den woestijngordel, die het gansche Arabische binnenland omgeeft en die langs de zeekust door een bergketen meest van graniet en basalt wordt omvat. Aan de noordzijde, waar wij dezen gordel doorkruisten, is die 180 Engelsche mijlen breed. Nog veel grooter is de breedte in het zuiden, doch in het oosten en westen is deze aanmerkelijk kleiner. Wij hadden 19 dagen noodig om van Ma'ān naar Djauf te komen.'

Met de beschrijving van dezen tocht vangt het reisverhaal van Palgrave aan. Waarom hij juist de heete zomermaanden daarvoor uitkoos, is niet duidelijk. Want in dien tijd is de Syrische woestijn bijna onbereisbaar. De winterregens wekken ook op dezen dorren bodem leven in de lentemaanden, doch reeds in Juni is alles door de brandende zonnestralen verzengd en verdroogd. De Bedouïnen, die in het voorjaar met hunne kudden deze streken bezoeken, zijn naar meer begunstigde oorden verhuisd, en de weinige zwervelingen, die soms in dezen tijd de woestijn doorkruisen, behooren gewoonlijk tot die klasse van industriëelen, wier ontmoeting voor den reiziger alles behalve wenschelijk is. Het was dan ook niet zonder gevaar en ontbering doorgestaan te hebben, dat Palgrave te Djauf kwam, eene oase in de woestijn, die bijna 200 voet dieper ligt dan de omringende woestijnbodem, en in zuidelijke richting even ver van Damascus en Bagdad verwijderd is. Zij bevat 12 dorpen met ongeveer 30,000 inwoners, en hoort tegenwoordig tot het gebied van Telāl, den koning van Sjammar, hoewel het door een woestijn van vijf dagreizen van dit rijk gescheiden is. De oase is reeds vóór Palgrave bezocht door Wallin en Guarmani. Djauf is de moderne naam, die eigenlijk 'holte' of 'dal' beteekent. De historische naam is Doemato'l-Djandal, het Doema der heilige schrift.

Na een rust van drie weken onder de schaduw der heerlijke palmbosschen en boomgaarden, 'welke met die van Damascus in vruchtbaarheid wedijveren', begaf zich Palgrave naar Hāyel, de hoofdstad van het nog jonge koninkrijk van Sjammar. Deze stad ligt, evenals de meeste andere steden des rijks, in de vlakte, die zich uitstrekt tusschen twee bergketens, die het hooge binnenland van Arabië ten noorden begrenzen en in de geschiedenis van het schiereiland ten allen tijde zeer vermaard zijn geweest. Het zijn de welbekende bergen van den beroemden stam Tāy, welks naam door de Syriërs voor de geheele

bevolking van Arabië gebruikt wordt en waartoe Hātim, de bekende type van mildheid en edelmoedigheid, behoorde. Oorspronkelijk was het eene Wahhābietische provincie, over welke ruim veertig jaar geleden de vader van den tegenwoordigen vorst door sultan Turkī, uit erkentelijkheid voor uitnemende diensten, als onderkoning werd aangesteld. Doch sedert vijf en twintig jaar is het onafhankelijk, en dat niet slechts in het staatkundige, maar ook in het godsdienstige. De regeerende koning, Telāl ibn Rasjīd, is ongeveer 40 jaar oud en een man van zeer groot talent en politieken geest. In tegenstelling met de Wahhābietische regeering, begunstigt hij handel en industrie, en heeft met dit doel in de hoofdstad Hāyel een groote marktplaats laten bouwen. Tevens onderscheidt hij zich door eene onvoorwaardelijke verdraagzaamheid, en tracht hij de vestiging niet slechts van Sjiïeten, maar zelfs van Joden en Christenen in zijn rijk te bevorderen. Ook dicht- en letterkunde worden door hem op oud-Arabische wijze geëerd en beoefend. In den krijg is hij tot dusver altijd gelukkig geweest en hij heeft een groot deel van zijn rijk door verovering van kleine, vroeger onafhankelijke staten, zooals Teima (Theman), Kheibar en Doema, aangewonnen. Het leger wordt naar voorhanden zijnde monsterrollen door de provinciën geleverd en beloopt in 't geheel ruim 30,000 man. De provinciën worden door stadhouders geregeerd, welke de koning benoemt, en die voor de beslissing van belangrijke zaken een soort van provinciale staten naast zich hebben.

De bevolking is wellicht het schoonste en edelste menschenslag van Arabië. Zij bedraagt in 't geheel ruim een half millioen, zonder de hier bijzonder talrijke Bedouïnen mede te rekenen, die intusschen door de regeering streng bewaakt en in toom gehouden worden. Ieder vreemdeling moet aan de grenzen een pas nemen, die ongeveer een rijksdaalder kost, en met dezen kan hij dan overal veilig reizen.

Slechts een klein gedeelte van de bevolking belijdt den Islam. De meesten bewaren nog de gebruiken van de oude voor-Mohammedaansche religie, daar zij de zon aanbidden, doodenoffers brengen en heilige bosschen bezoeken. Ondertusschen erkennen en vereeren zij een eenig opperwezen.

Wat Palgrave omtrent dit laatste punt verhaalt, is zoo nieuw, dat het zeer te betreuren is, dat hij niet tot in de kleinste bijzonderheden alles heeft medegedeeld wat hij daarvan heeft

bijgewoond. De eerste maal dat hij daarvan spreekt, is bij het begin der woestijnreis. Ik laat zijne woorden hier volgen: De zon kwam op, en toen was ik voor den eersten keer getuige van hetgeen later een dagelijksch schouwspel werd, de voornaamste handeling van Bedouïnen-eeredienst in hun eigen land. Nauwelijks schenen de eerste heldere stralen over den horizon, of onze nomadische gezellen begonnen, gekeerd naar de rijzende bol, beurtelings, doch zonder eenige voorafgaande wassching, zonder zelfs van hunne beesten af te stijgen, zekere formules van aanbidding en aanroeping op te zeggen, en hielden eerst op toen de geheele schijf zich boven den woestijnrand verheven had. Zonaanbidders, zooals zij voor de dagen van Mohammed waren, zijn zij nog gebleven; en al wat de profeet van Hedjāz kon zeggen, of de Mohammedaansche wetgeleerden konden herhalen, aangaande de hoornen des duivels, tusschen welke de groote dagster opkomt, zooals ware geloovigen weten of behooren te weten, en het bijgevolg duivelsche karakter van eeredienst op zulk een tijdstip en in eene houding bovendien, welke gebeden en aanroepingen juist naar den kant van het satanische hoofdtooisel richt, is alles weggegooid geweest op deze halsstarrige aanhangers van oude gewoonten.

‘De waarheid is, dat onder de groote massa der nomadische bevolking, de leer van Mohammed gedurende den loop van twaalf eeuwen weinig of geen indruk gemaakt heeft, noch ten goede, noch ten kwade; dat zij in den tijd der eerste verovering bij dit deel der Arabische natie even weinig uitwerking had, leeren wij uit den Koran zelven en uit oude, zeer geloofwaardige overleveringen. Niet dat de Bedouïnen van hun kant eenigen bijzonderen afkeer hadden van hun geïnspireerden landgenoot of van de goddelijke eenheid, maar eenvoudig omdat zij toen waren, evenals zij nog zijn, ongeschikt om eenige van die ernstige indrukken en bepaalde vormen van gedachte en handeling vast te houden, welke in die jaren een duurzamen vorm van karakter gaven aan de stedelingen van Hedjāz en vele andere gewesten; evenals de indruk van een zegel in water verloren gaat, terwijl die blijft in was. “Onstandvastig als water, zult gij niet uitmunten,” is eene vervloeking, welke, oorspronkelijk voor Ruben bestemd, in al hare volheid op de Bedouïnen van Arabië is nedergekomen. Terzelfder tijd omringd door, en dikwijls meer of min afhankelijk van oprechte en zelfs dweepach-

tige volgers van den Islam, hebben zij het tusschenbeide voorzichtig geoordeeld, den naam en het uiterlijk wezen van Moslems aan te nemen, jazelfs eenige gebeden of godsdienstige formules op te zeggen, als zij er ten minste in konden slagen die aan te leeren. Om dezelfde reden zijn zij in 't algemeen nog zorgvuldiger om niet te verraden dat er onder hen een geloof en godsdienstige handelingen bestaan, in strijd met het heerschende geloof des lands; ongeveer zooals men verhaalt, ik weet niet terecht of te onrecht, dat de Zigeuners eeuwen lang in het Christelijk Europa hebben gedaan. Van daar dat zij slechts dan als zij zich geheel thuis gevoelen en vrij van vrees en gedwongenheid, het wagen hunne ware kleuren in top te voeren; en het is zeldzaam dat een vreemdeling de gelegenheid krijgt om hen onder die voorwaarden te zien. Wat de halve Bedouïnen van de grenzen van Egypte, Syrië of Hedjāz betreft, het aanhoudende verkeer met steden en bevolkingen, waar de Islam geloof en wet is, heeft hun inderdaad daarvan ook op hunne beurt een kleurtje gegeven; en vandaar de verzekering van verscheidene reizigers, die met zulke en alleen met zulke in aanraking geweest zijn, dat de Bedouïnen in 't algemeen Mohammedanen zijn als de rest, alleen wat lauw; eene bewering die enkel onder de bovengenoemde beperkingen geldend is. Maar de Sjerārāt, die door hunne geïsoleerde plaatsing in uitgestrekte woestenijen een goed staaltje zijn van de echte en onvermengde Bedouïnen-soort, vond ik man voor man even weinig bekend met de gebruikelijke vormen van Mohammedaanschen eeredienst, met zijne nederbuigingen, gebeden en wasschingen, als een eerzame Engelsche veehoeder dit zal zijn; van den pelgrimstocht wisten zij niets, behalve voorzoover het de plundering der pelgrims betreft; en voor de verplichtingen en verdiensten van het feest van Ramadhān schenen zij geheel onverschillig. Maar aan den anderen kant komen offers, waarbij kameelen of schapen geslacht worden bij het graf van gestorvene bloedverwanten, dikwijls voor en vervangen, misschien tot geringe schade, de tekortkoming in het vervullen der Islamietische godsdienstplichten.’

Dat de Bedouïnen in 't algemeen zeer ongodsdienstig zijn, dat de Islam dien zij belijden zich bijna enkel tot den naam beperkt, dat zij gebeden en wasschingen haten, liefst geen belasting betalen en de bedevaart aan de andere geloovigen overlaten, dit alles is bekend genoeg. Doch dat zij nog een ei-

genaardigen cultus hebben, eene vereering van de zon als woonplaats of zinnebeeld der godheid en dat zij doodenoffers brengen, dit wisten wij niet. Nu zijn er echter geene Bedouïnen, de bevolking der zuidelijke groote woestijn uitgezonderd, die op een lageren trap staan dan juist de Sjerārāt, welke Palgrave hier beschrijft. Guarmani noemt hen ‘de Zigeuners’ onder de Bedouïnen, wier bewegelijk leven zelfs onder de nomaden tot spreekwoord geworden is, en verhaalt dat zij met geen anderen stam in connubium staan. Hunne hoofdbezigheid is behalve de veeteelt, voorzoover het land die toelaat, de jacht op struizen, gazellen en antilopen. Dat er nu bij deze barbaarsche bevolking, evenals bij die van de ontoegankelijke wildernissen van Zuid-Arabië, nog sporen van voor-Islamischen sterrendienst of fetichisme te vinden zijn, is allesbehalve onwaarschijnlijk. Wat zij van den Islam begrepen, waren de uiterlijke plechtigheden, die zij vervelend vonden; van de dogmatiek weten zij nog heden ten dage even weinig als ten tijde van Omar. Palgrave had eens een gesprek met een jongen Sjerārāt van eenigen rang over het volgend leven. ‘Wat zult gij doen,’ vroeg hij hem, ‘als gij na zulk een nutteloos leven als gij Bedouïnen leidt, in Gods tegenwoordigheid komt ten oordeel?’ - ‘Wat wij doen zullen,’ was het antwoord, ‘wel, wij zullen naar God toegaan en hem groeten, en blijkt hij gastvrij te zijn (geeft hij ons vleesch en tabak), dan zullen wij bij hem blijven; maar anders bestijgen wij onze paarden en rijden heen.’

Meer bezwaar maken wij reeds tegen hetgeen de schrijver van de bevolking van Djauf verhaalt: Op het punt van godsdienst biedt de Djauf alle onregelmatigheden, die men gewoonlijk in Arabië aantreft, en nog meer. Evenals de meeste hunner broederen, hadden zij reeds lang zelfs den naam van het Mohammedanisme opgegeven om terug te keeren tot een ‘plaatselijk’ fetichisme en eene half-Sabaeïsche vereering, ‘tot gebeden aan de zon en offeranden aan de dooden.’ Eerst sedert de overheersching der Wahhābis, voegt hij er bij, zijn zij weder in naam Moslems.

Doch Palgrave beweert hetzelfde eveneens van de bevolking van Centraal-Arabië. Ten zuiden van het rijk van Telāl strekt zich het vruchtbare en dichtbevolkte land van Kasiem uit, tegenwoordig half aan den vorst van Sjammar, half aan de Wahhābieten onderworpen, maar tot aan de 14de eeuw van onze

tijdrekening een zelfstandig rijk, ontstaan nadat de Karmathe in de 10de en 11de eeuw voor goed een einde hadden gemaakt aan de nog slechts in naam bestaande opperheerschappij der Khaliefen in Arabië, en de weinige streken uitgezonderd waar de Islam wortel had geschoten, ook de leer van Mohammed hadden uitgeroeid. Hier was, volgens Palgrave, de oude godsdienst weer volkomen hersteld en nog staan drie zuilencirkels, Arabische cromlechs, daar als getuigen van deze hervorming. De overheersching der Wahhābieten heeft den Islam weder overal ingevoerd, maar nog zouden de oude godsdienstgebruiken, min of meer bedekt, zich alom hebben staande gehouden. Ja zelfs in het Wahābbietische rijk zelf zouden de aanhangers der oude godsvereering nog vrij talrijk zijn.

Ik herhaal dat het zeer jammer is, dat de reiziger ons omtrent deze vereering niet al de bijzonderheden mededeelt, die hij moet weten om zoo iets te kunnen verzekeren. Wij kunnen nu zelven in 't geheel niet oordeelen; wij moeten òf hem op zijn woord gelooven, òf hem van gebrek aan waarheidsliefde verdenken. Doch ook al behoeven wij het laatste niet te doen, daar inderdaad zijne bewering niet geheel in strijd is met het weinige dat ons van de geschiedenis van Centraal-Arabië bekend is, hoewel Wallin bij zijn verblijf in Djauf en Sjammar niets van heidensche gebruiken bespeurd heeft, wij blijven ontevreden met deze algemeenheden, die ons geen stap verder brengen tot de kennis van den oud-Arabischen godsdienst.

Van meer gewicht zijn de opmerkingen, die Palgrave over de Bedouïnen maakt. Zij betreffen deze hoogstbelangrijke vraag: is de sedentaire bevolking, of wel zijn de herderstammen de kern der Arabische natie? Tot nog toe werd zij gewoonlijk in den laatsten zin beantwoord. Centraal-Arabië was langen tijd terra incognita; wat men van de Arabieren in Europa hoorde, betrof behalve de bevolking der kustlanden, meest uitsluitend de Bedouïnen van de Syrische en Mesopotamische steppen, waar zij onder het wanbestuur der Verhevene Porte door passagegelden en plundering een zekere welvaart genieten en door de opname van menschen, die vroeger onder gunstiger omstandigheden dorpen bewoonden en landbouwers waren, eenige beschaving hebben verkregen. Men stelde zich gewoonlijk voor dat ook het binnenland van Arabië grootendeels door dergelijke stammen bewoond werd, waaruit zich onder de Wahhābietische heerschappij eene sedentaire bevolking had gevormd. Geheel

anders is het beeld dat Palgrave ons teekent. Ziehier hoe hij de Bedouïnen beoordeelt: ‘Wat ik mijne lezers hier moet herinneren, is dat deze zwervende stammen niet moeten gehouden worden voor een waar specimen van het Arabische ras of voor het echte type daarvan; zij zijn slechts een ontaarde tak van dien grooten boom, niet zijn wortel of hoofdstam. In één woord, zij zijn een zwervend herdersvolk, gegroeid uit en rondom de gevestigde natie, van welke wij spoedig meer zullen zien, en door den aard van hun toestand veroordeeld tot het leven van wilden, met al zijn gevolg van onwetendheid en ondeugd, of wel tot onbeschaamde en openlijke roovers geworden door de zwakheid en achteloosheid van hen, die ze binnen behoorlijke grenzen hadden moeten houden.

Maar om dit door en door te verstaan, is het van belang met eenige weinige woorden uiteen te zetten wat de grondslag is van de gansche inrichting van Arabische maatschappij en nationaliteit; en ik vertrouw dat mijn lezer eenige minuten aan de beschouwing van dat onderwerp gegeven niet voor slecht besteed zal houden; juiste begrippen hieromtrent zullen niet alleen de lectuur van dit reisverhaal, maar van vele andere, die meer of min op dit volk en dit land betrekking hebben, veel verstaanbaarder en daardoor leerzamer maken. Als deze eens genoegzaam verklaard is, kunnen wij onzen weg met veel minder afwijkingen voortzetten.

Het Arabische volksbestaan - in zooverre gelijk aan dat van de Joden en Hooglanders - was sedert de oudste tijden en is nog gegrond op de verdeeling in familiën en clan's, stammen (tribes), zooals zij dikwijls genoemd worden; en deze naam wordt juist gebruikt, als men dien neemt in de oorspronkelijke beteekenis van erfelijke verbindtenis, zonder het bijkomende denkbeeld van barbaarschheid en zwervend leven, dat er in het hedendaagsch gebruik dikwijls mede is vereenigd. Deze stammen of clan's werden spoedig. door de natuur van het land zelf, ieder in 't bijzonder verdeeld in twee takken van ongelijke grootte en verschillende belangrijkheid. Het grootste deel bleef als stedenbewoners of boeren in de gewesten, die het vatbaarst waren voor bebouwing en vaste woonplaatsen, waar zij nog veel van hunne oorspronkelijke stammennamen en vormen behielden, hoewel deze dikwijls vermengd en soms geheel uitgewischt werden door de versmelting, die van burgerlijke en maatschappelijke organisatie onafscheidelijk is. De andere en kleinere helft wijdde zich aan het

herdersleven, waarvoor de woestijn, d.i. ongeveer het derde deel van het Arabische schiereiland, ruimschoots gelegenheid geeft. Zij ook behielden de oorspronkelijke verdeeling in stammen en familiën, maar zonder dat de grenslijnen verzacht werden door beschaving, of ineenliepen door de samenvlechting van een maatschappelijk leven; zoodat in dit opzicht, maar ook in dit alleen, zij voortdurend de trouwe bewaarders gebleven zijn van de oorspronkelijke Arabische overlevering, en voor het geheele volk een soort van standaard regel uitmaken. Vandaar dat, als er genealogische twijfelingen of questies van afkomst ontstaan, zoo als dikwijls het geval is, onder de gezeten bevolking - of “de bewoners van steen” om stedelingen en dorpelingen hun gemeenschappelijken Arabischen naam te geven - men dikwijls de hulp inroept van de naburige Bedouïnen voor eene beslissing, die men in de gecompliceerde herinneringen van het stadsleven niet kan vinden; terwijl de levende Gwillym van de woestijn alle kwartieren en bijzonderheden in elk schild van Arabischen adel kan verklaren. Maar in alle andere opzichten, in godsdienst, kunst, wetenschap en beschaving, zijn deze herauten der wildernis eerder achteruitgegaan, dan dat zij een stap verder zouden gekomen zijn uit hun oorspronkelijken toestand. En hoe kan het anders zijn, met de woestijn voor hun eenigen onderwijzer, kameelen en struizen tot medeleerlingen? Terwijl de gezeten bevolking aan hun oorspronkelijk kapitaal van wetenschap en kunst veel heeft toegevoegd van de nieuwe vorderingen en verbeteringen, die de wet van vooruitgang van den menschelijken geest, onder gunstige omstandigheden, nooit in gebreke blijft voort te brengen, zijn de Bedouïnen integendeel achteruitgegaan tot de uiterste grens van barbaarschheid die voor Arabieren mogelijk is, en zijn eindelijk zoo geworden als wij hen thans zien; zoodat zij nu evenveel gelijken op hunne overige landgenooten als een wilde uitlooper aan den voet des stams op de welige en met vruchten beladen takken boven.

De Bedouïnen zijn herders van beroep, en van hunne kudden ontleenen zij de voornaamste middelen van bestaan. Hun handel bestaat in kameelen, en in schapen als zij die hebben; in het Noorden doen zij bovendien een weinig in paarden. In betaling voor vleesch en wol, bekomen zij de armzalige artikelen van kleeding, voedsel en huisraad, die hunne levenswijze vordert: deze behoeften zijn niet vele; inderdaad een beter voorbeeld van des dichters “de mensch behoeft slechts weinig hier bene-

den” kan men zich moeilijk voorstellen. De jacht op gazellen en struizen voorziet hen met verdere bezigheid en geeft eenig voordeel, terwijl de woestijnbodem, door menschenhand nimmer bebouwd, aan hunne bedelaarsluiheid den karigen oogst biedt, dien ik een weinig later zal beschrijven. Plundering, 't zij van reizigers of van dorpelingen, is een andere hulpbron van bestaan, maar dit is een weelde schaars te erlangen binnen het grondgebied van Arabië zelf, hoewel dikwijls voorkomende in de streken die onder het opperbestuur van Constantinopel zijn.

Nog een enkel woord, en ik heb afgedaan met onze nomadische vrienden. Hunne gastvrijheid, waarvan wij pas een staaltje gezien hebben, ja hunne mildheid zijn een geliefkoosd onderwerp geworden, waarover men veel heeft gesproken en uitgeweid. En ik wil hen niet berooven van hun goeden naam in dit opzicht, hoewel zij ook hierin, evenals in alle andere eigenschappen, ver staan beneden de massa hunner meer beschaafde landgenooten. Maar hunne mededeelzaamheid ontspruit meer uit de kinderlijke lichtzinnigheid van den wilde dan uit ware en prijzenswaardige mildheid van karakter. Evenals een kind, dat zijne kleine handen uitstrekt en zijn kleinen mond opent voor alles wat in zijn bereik komt, zij het een goudstuk of een kers, en zijn nieuw bezit bijna even spoedig laat vallen als het gegrepen is, zoo is de Bedouïn, tegelijk hebzuchtig en verkwistend, alles wenschende te hebben wat hij ziet, zonder veel van de waarde van het voorwerp te bemerken, en weder gemakkelijk scheidende van hetgeen hij verkregen heeft, uit onvermogen om er de waarde van te schatten. Geven, bedelen, plunderen zijn voor hem zeer nauw verbonden handelingen, alle in de hoofdzaak ontstaande uit zijne volslagen onwetendheid, wat en van welk belang eigendom eigenlijk is; en dus verdient hij meestal even weinig lof voor de eene handeling, als ernstige blaam voor de andere; in één woord, hij weet niet beter. Behalve dat, heeft hij in 't algemeen weinig aan te bieden, en voor dat weinige belooft hij zich niet zelden eene ruime vergoeding door zijn gast van den vorigen avond uit te plunderen als hij eenige uren van de legerplaats af is. Evenwel, een soort van vriendschappelijke gezindheid jegens vreemdelingen, die een hoofdtrek is van het Arabisch karakter, is niet geheel uitgebluscht in de borst van dezen half-wilde; en wat hij zijnen gasten aanbiedt wordt vergezeld door eene hartelijkheid van verwelkoming en eene ruwe poging om genoegen te geven, die stellig verdien-

stelijk is, en dan ook loftuitingen uitlokt, voor Bedouïnen-ooren boogst streelend. Maar op zijn best is hij een slecht opgevoed kind, wiens natuurlijke goede hoedanigheden onontwikkeld gebleven of verduisterd zijn door slechte behandeling en geheele verwaarloozing.

Uit dit alles mogen mijne lezers, als zij willen, twee gevolgtrekkingen maken, algemeene regels, die bijkans geen uitzondering toelaten. De eerste, dat de respectieve welvaart en belangrijkheid van de tentbewoners en de huisbewoners in bijna dezelfde, maar omgekeerde verhouding staan; de tweede, dat wanneer deze Bedouïnen door wijze bepalingen en een krachtig bestuur gehouden worden binnen de grenzen van hun eigenlijk gebied, het herdersleven, zonder dat men hen toelaat een graad van kracht en invloed te verkrijgen, waarop zij geen recht hebben en waarvan zij zeker een slecht gebruik zullen maken, het voor alle partijen het best is.

Gebrek aan opmerkzaamheid, misschien aan kennis hieromtrent heeft, naar het schijnt, vele onnauwkeurige theoriën over de Arabische natie doen ontstaan, en ik heb het daarom voor passend gehouden, bij gelegenheid van mijn bezoek aan de Sjerārāt, te trachten een juister denkbeeld van den waren toestand te geven. Het moge dienen, zoo ik hoop, als een correctief voor de verhalen van vele schrijvers, vooral van de Franschen, over de woestijn en hare bewoners.’

De schrijver had eens een gesprek met Meta'ab, den broeder van koning Telāl, over de zotte pogingen door Abbās Pasja aangewend om zich in Arabië populair te maken, en ontving van den prins de volgende opmerkingen over de zwervende stammen: ‘De man, die op de hulp der Bedouïnen rekent, is als een die zijn huis op de oppervlakte des waters zou willen bouwen. In den ernstigen krijg zijn zij van zeer weinig gewicht, daar zij in kleeding, wapening en krijgstucht bijna alles te wenschen overlaten, en bovendien niet in staat zijn tot vereenigde krachtsinspanning, dewijl zij in oneindig vele partijen gesplitst zijn door kinderachtige, maar langdurige veeten, die hen verhinderen ooit een maand lang eendrachtig samen te zijn. Maar behalve dat, zijn zij geheel en al menschen van het oogenblik, voor wie het tegenwoordige uur alleen iets is, gisteren en morgen gelijkelijk niets. Zonder eenig nationaal of godsdienstig doel of beginsel, zonder maatschappelijke banden of vaderlandsliefde, elkeen geïsoleerd in zijn eigen klein en persoonlijk be-

lang, allen tegen allen, en allen gelijkelijk zonder doel of plan, geven zij noch om de leden huns stams, noch om die van hun geslacht, dan inzoover zij kans hebben van hen eenig oogenblikkelijk voordeel te ontvangen, of eenig onmiddellijk nadeel te lijden - van daag vrienden, morgen vijanden, overmorgen weder vrienden. Nu, als zij zoodanig zijn tegen hunne eigene stamgenooten, hoeveel meer moeten zij het zijn tegen vreemdelingen. Sultan, onderkoning, Turken, Egyptenaars, Franschen, Engelschen, allen zijn voor hen dezelfden - zij hebben voor geen van dezen sympathie, en zijn even weinig geneigd zich aan den een te hechten als aan den ander. Hun eenige wezenlijke partijdigheid is voor den hoogsten bieder; en terwijl, om hunne eigene uitdrukking te bezigen, “zijn voedsel nog in hun buik is”, zullen zij misschien zijn werk doen, doch ook dat slechts inzoover als het blijkbaar voordeelig voor henzelven en niet al te gevaarlijk is. In zulk een geval mag men er op rekenen dat zij voor kameelen en water zullen zorgen, of zelfs moed vatten om een naburig dorp of een zwakkeren stam aan te vallen en te plunderen; maar deze diensten zijn eenvoudig met het oog op belooning of buit, niet in het minst uit eenige genegenheid of achting voor hem in wiens dienst zij staan, veel minder nog uit iets dat naar liefde voor vaderland of nationaliteit gelijkt. En ten bewijze hiervan zullen zij volkomen bereid zijn hun vorigen vriend en bondgenoot aan te grijpen en te plunderen, zoodra zij zien dat hij hun geen voordeel meer kan geven en geen weerstand kan bieden.’

Hoewel nu Palgrave in zijne depreciatie van de herderstammen stellig veel te ver gaat, daar hij deze voornamelijk heeft leeren kennen in de Sjerārāt, de bewoners van het armste gedeelte der noordsche woestijn, heeft hij toch in de hoofdzaak zonder twijfel gelijk. Inderdaad zien wij dat bij het geheele veroveringsplan van Mohammed en bij de herovering onder zijn opvolger, steeds de onderwerping der sedentaire bevolking op den voorgrond stond; en hoewel bij de veroveringstochten buiten Arabië, de Bedouïnen mede hun contingent leverden, evenals tegenwoordig aan Telāl en den vorst van Nedjd, maakten dezen toch toen evenmin als thans de kern der legers uit en zeldzaam werd een Bedouïnenhoofd met hooge militaire waardigheid bekleed. Omar schreef zelfs een brief vol verwijten aan zijn stadhouder te Koefa, die een Bedouïnenchef tot zijn plaatsvervanger had aangesteld, toen hij zelf genoodzaakt was

de stad te verlaten, met de vraag of er dan geen geschikte menschen meer onder de ‘huisbewoners’ te vinden waren, dat hij een ‘tentbewoner’ tot zulk een gewichtigen post had geroepen. Daardoor heldert zich ook het raadselachtige verschijnsel op, dat de Arabieren zich terstond na de verovering overal als rustige burgers neerzetten, steden bouwen, kanalen graven en land ontginnen. De Bedouïnen gaan zeer moeilijk van hun zwervend tot een zittend leven over. Wallin heeft ons in zijn reisverhaal van zulk een overgang eene merkwaardige schildering gegeven, die door Adolphe d'Avril in zijne verhandeling ‘La péninsule arabique depuis cent ans’ in de ‘Revue des deux mondes’[1] is overgenomen. Jaren moeten er verloopen, voordat zich een kern van rustige landbouwende bevolking uit een herderstam heeft afgezet, jaren weder voordat zich uit het dorp eene stad heeft ontwikkeld, voordat handel en industrie zich eenigszins verheffen. Daarentegen heeft men voorbeelden dat voormalige Bedouïnen ook na een sedentair leven van eenige jaren plotseling weder hunne oude leefwijze opvatten. Daaruit reeds had men kunnen afleiden dat de massa van de Arabische natie reeds ten tijde der verovering vaste woonplaatsen had.

Ik breek hier mijne uitweiding af om Palgrave verder te begeleiden naar de hoofdstad der Wahhābieten. Centraal-Arabie, ten noorden begrensd door de bergen van Tāy, wordt ten oosten en zuiden ingesloten door een bergketen in den vorm van een reusachtige halve maan, Toweik geheeten, terwijl het alleen aan den kant van Medina open is. Dit gebergte bestaat uit uitgestrekte plateaux, doorsneden door een tallooze menigte grootere en kleinere dalen, die buitengewoon vruchtbaar en dicht bevolkt zijn, terwijl het hoogland zelf uitmuntende weiden aanbiedt. Het breedste gedeelte van dit hoogland, het eigenlijke Nedjd, met het vruchtbare laagland Jemāma, dat zich nog ten zuidoosten van het gebergte uitstrekt, is de kern van het rijk der Wahhābis, en hier is de zetel hunner heerschappij Riād (woordelijk Tuinen), ongeveer een halve dagreis van de door Ibrahiem Pasja verwoeste hoofdstad. Het is opmerkelijk, dat juist de bevolking van dit land, die misschien van alle Arabieren het langst en het ernstigst wederstand heeft geboden tegen Mohammed en Aboe Bekr; die eerst toen Khālid, ‘het zwaard Gods’, duizenden hunner dapperen had

1 1865, p. 85 sqq.

doen vallen, met onmiskenbaren weerzin zich den naam van Moslims liet welgevallen, dat juist zij thans de eenige Arabieren zijn, die met hart en ziel voor de zuivere leer van den profeet van Mekka ijveren en, zonder overdrijving, goed en bloed veil hebben voor de herstelling en handhaving van den Islam. Doch onverklaarbaar is dit verschijnsel niet. De bewoners van Nedjd zijn van karakter conservatief. Toen zij eenmaal na lange worsteling tot de leer van Mohammed bekeerd waren, hebben zij die vastgehouden met dezelfde volharding, waarmede zij vroeger voor hun ouden godsdienst hadden gestreden; ja zelfs, de Karmathen hebben alleen hier in Arabië, de heilige steden niet medegerekend, den Islam niet kunnen uitroeien. Zoo vond Mohammed, de zoon van Abdo'l-Wahhāb, toen hij in de laatste helft der vorige eeuw zijne prediking begon, talrijke aanhangers. Palgrave zegt wel dat ten tijde van zijn optreden elk spoor van den Islam lang verdwenen was, en in plaats daarvan weder ‘de dienst der Djann (Genii), met de aanroeping der dooden en offers bij hunne graven, naast overblijfselen van sterrendienst en herinneringen van de leer van Mosailima (Mohammeds tegenpropheet) en de Karmathen’ was gekomen. Doch eensdeels is het natuurlijk dat de Wahhābis, van wie Palgrave zijne mededeelingen ontving, om de grootheid van den hervormer meer te doen uitkomen, den godsdienstigen toestand voor zijn optreden met zwarte kleuren afschilderen, en dus hunne beweringen niet zoo gaaf voor waarheid aan te nemen zijn. Aan den anderen kant is de snelle uitbreiding van zijne leer onverklaarbaar zonder de aanname dat zij onder de bevolking van Nedjd veel sympathie vond, hetgeen dan ook uit andere berichten tamelijk zeker is. Inderdaad strookte zij geheel met hunne inborst. Want het was niet iets nieuws, dat de zoon van Abdo'l-Wahhāb verkondigde; het was slechts herstelling van den Islam, zooals die door Mohammed en zijne opvolgers was geleerd, afschaffing van alles wat in den loop der eeuwen daaraan was toegevoegd, puriteinsche bestrijding van alles wat niet strookte met den eenvoud van leer en leven van voor 1000 jaar, vooral tegen tabak en zijde, tegen minarets en moskeetapijten, tegen de vereering der heiligen en hunne graftombes.

De geschiedenis der Wahhābieten van den oorsprong der secte af tot 1818 is ons vrij goed bekend. Het eerste bericht, dat men in Europa over hen ontving, was dat van den beroemden reiziger Niebuhr, die in het jaar 1764 in Zuid-Arabië hoorde van

‘eene nieuwe secte, of liever een nieuwen godsdienst sedert eenige jaren in eene provincie van Nedjd te voorschijn gekomen, die wellicht door den tijd groote verandering in den tot hiertoe bestaanden godsdienst (den Islam volgens den Sunnietischen voorganger Ahmed ibn Hanbal) en in den tegenwoordigen regeeringsvorm der Arabieren zou kunnen verwekken.’ Aan het door hem medegedeelde voegde Volney in 1785 toe hetgeen hij over de Wahhābis in Syrië had gehoord, en eindelijk gaf Seetzen het reisverhaal van Reinaud, een Engelschman, dien hij in 1805 had leeren kennen en die als afgezant van den Engelschen resident in Basra, van de oostkust van Arabië een tocht naar Derāja, de hoofdstad van Nedjd, had gemaakt. Maar sedert de invallen der Wahhābieten in de Turksche provinciën die Arabië omgeven, vooral sedert de verovering der heilige steden, zijn wij beter met hen bekend geworden. De Fransche consuls Rousseau en Corancé en de bekende Zwitsersche reiziger Burckhardt verzamelden vele zeer belangrijke berichten, doch die nog altijd, volgens het eigen getuigenis des laatstgenoemden, ongenoegzame bouwstof leverden voor eene geschiedenis der secte en onvoldoende waren om een juiste teekening van Centraal-Arabië te ontwerpen. Eerst ten gevolge van de expeditie van Ibrahiem Pasja, die met de slooping der Wahhābietische heerschappij eindigde, hebben wij nauwkeuriger inlichtingen bekomen. In de ‘Histoire de l'Égypte sous le gouvernement de Mohamed Aly’ (Paris 1823) door Félix Mengin, vindt men van de hand van den geleerden Jomard een ‘Précis de l'histoire des Wahabis’, geheel geput uit de meest authentieke berichten, terwijl de Egyptische krijgstochten tegen Nedjd door Mengin zelf uitvoerig behandeld zijn. Sedert dezen tijd is men ook in het bezit van kaarten, die, hoewel nog onvolledig, toch in 't algemeen een vrij juist denkbeeld van Centraal-Arabië geven.

Hetgeen wij dus hopen mogen in het boek van Palgrave te vinden, is opheldering omtrent de nog min of meer duistere punten, aanvulling van hetgeen aan onze kennis van land en volk nog ontbreekt, voortzetting der geschiedenis van Nedjd sedert de verwoesting van Derāja. Wat het laatste betreft, wordt onze verwachting vervuld, maar aangaande de geschiedenis der Wahhābieten tot 1818 heeft Palgrave dezelfde zonderlinge houding aangenomen, die hij ook elders in zijn geschrift volhoudt, n.l. geheel te ignoreeren hetgeen door anderen voor hem was me-

degedeeld en alles ab ovo te vertellen, evenalsof het onderwerp door hem nu voor de allereerste maal wordt behandeld. Hij zegt het verhaal eenvoudig te geven zooals hij het van de inboorlingen gehoord heeft, doch vermeldt later dat hij in het huis van den minister Mahboeb eene geschiedenis van de Wahhābietische heerschappij in HS. gebruikt heeft. Hij geeft toe dat zijn verhaal van dat zijner voorgangers verschilt, en wil niet beweren dat het de voorkeur verdient, maar toch geeft hij niet onduidelijk te kennen dat hij het voor nauwkeuriger en waarschijnlijker houdt, en gebruikt het zelfs bij zijne beschouwingen als verkregen resultaat. Ik laat hier een uittreksel uit zijn geschiedverhaal volgen:

Het was omstreeks het jaar 1760, dat Mohammed, zoon van Abdo'l-Wahhāb, zich vestigde te Derāja, toen eene kleine stad, waar hij zich onder de bescherming stelde van vorst Sa'oed, en dezen voor zijne plannen won. Deze vorst, zoon van Abdo'l-Azīz en kleinzoon van Sa'oed I, was de eerste die den koningstitel aannam. Zijne regeering duurde bijna vijftig jaar, en bij zijn dood in 1800 was geheel Centraal-Arabië aan de Wahhābis onderworpen, terwijl hunne suprematie door bijna alle Bedouïnen in de noordelijke woestijnen werd erkend. Met uitzondering van het gebied der heilige steden, van Yemen, Oman en enkele plaatsen aan de Perzische golf, gehoorzaamde geheel Arabië aan den vorst van Derāja. Maar dit ontbrekende aan te vullen, was gevaarlijk. Sa'oed gaf op zijn sterfbed aan zijne zonen den raad om de rots niet te ondermijnen, om zich te hoeden voor de vijandschap der machtige naburen, vooral voor de Turksche regeering, die wel niet sterk, maar toch vermogend genoeg was om alleen door het gewicht harer onmetelijke hulpbronnen te verpletteren.

Sa'oed's oudste zoon, Abdo'l-Azīz, regeerde slechts kort. Hij richtte zijne wapenen naar het oosten, onderwierp Oman en ontrukte aan Perzië zijne bezittingen aan de oostkust. Het gouvernement van Teheran wreekte zich door hem te laten vermoorden. Bij het lijk van den Sjiïet, die de bloedige daad volbracht, werd de bul gevonden, waarin de regent van Masjhad Hosein[1], het Mekka der Sjiïeten, vergeving van zonden en de eeuwige vreugd van het paradijs aan hem toekende voor den moord van den vorst van Nedjd.

1 Kerbela, de plaats waar Hosein, de zoon van Alī, sneuvelde.

De eerste regeeringsdaad van Abdollah ibn Sa'oed, broeder van Abdo'l-Azīz, toen hij in 1805 of 1806 den troon besteeg, was de welbekende tocht naar Irak en de verwoesting van Masjhad Hosein. Het was niet enkel om den dood zijns broeders te wreken, dat hij dezen tocht ondernam, maar vooral om te voldoen aan zijn onverzadelijke eerzucht, die hem naar de heerschappij van 't geheele schiereiland deed streven. Kort na zijn terugkeer uit het oosten, richtte hij zijne wapenen westwaarts; weldra waren Mekka en Medina in de handen der Wahhābis en de pelgrims hadden te kiezen tusschen het vrijgeleide, maar ook de voorschriften en belastingen van den Wahhābietischen vorst, of den terugkeer naar hun land zonder de heilige plaatsen gezien te hebben.

Eerst in 1810 gaf de Porte teekenen van leven. Mohammed Alī, de beroemde onderkoning van Egypte, kreeg bevel om de Wahhābis uit Mekka te verdrijven en hen te straffen. De verovering van Hedjāz viel de Egyptische legers niet moeilijk, maar daartoe bepaalde zich ook alles wat zij in de vijf eerste jaren uitrichtten. Eerst aan het beleid van Ibrahiem Pasja gelukte het in 1816 tot Nedjd door te dringen. Men verhaalt dat, toen Mohammed Alī het vaste plan had gevormd om de Wahhābietische heerschappij uit te roeien en Arabië geheel te onderwerpen, hij al de grooten van zijn rijk te Caïro bijeen riep. Na hun omstandig medegedeeld te hebben wat zijne plannen waren, wees hij op een appel, die neergelegd was juist in het midden van het groote tapijt der vergaderzaal. ‘Nu,’ zeide hij, ‘hij van u die dezen appel met de hand kan bereiken en mij geven zonder zijn voet op het tapijt te plaatsen, zal het bevel over de Arabische expeditie voeren.’ Menig aanzienlijk personaadje had reeds wanhopige pogingen gedaan om de veelbelovende vrucht te grijpen, maar te vergeefs, de afstand was te groot. Eindelijk stond de kleine, maar krachtige Ibrahiem, Mohammed Alī's aangenomen zoon, op en vroeg verlof om ook de proef te nemen. Ieder lachte. Maar spoedig veranderde de stemming. Ibrahiem begon rustig het karpet op te rollen van den rand naar binnen tot de appel gemakkelijk in zijn bereik was; toen nam hij dien op en overhandigde hem aan zijn vader, die zijne meening begreep en hem op staanden voet het opperbevel over het Egyptische leger toevertrouwde.

Deze vertelling, zoo vervolgt Palgrave, geeft eene vrij juiste voorstelling van de oorzaken, welke alle vroegere operatiën te-

gen de Wahhābis hadden doen mislukken en de onderneming van Ibrahiem Pasja deden slagen. De zwarigheid ligt in de moeilijkheid om een leger te brengen over den woestijnring, die Nedjd van alle kanten omgeeft, en waar men niet slechts aan vijandelijke overvallen van de naburige stammen, maar aan dorst en uitputting is blootgesteld. Het schrander overleg van den Pasja overwon beide zwarigheden. Hij koos den weg, die tusschen het gebergte Toweik en een arm van de woestijn rechtstreeks van Mekka naar Derāja voert en waar althans om de twee of drie dagen water te vinden was, terwijl hij het hart van alle Arabische dorpelingen en Bedouïnen stal door de mildst mogelijke bejegening. Nergens werd iets geplunderd, alles werd gekocht en ruim betaald; die zich aan het leger aansloten werden als vrienden behandeld; tabak was in ruimen voorraad medegenomen en werd met volle handen uitgedeeld; de echte Wahhābis, die weigerden het Egyptisch gouvernement te huldigen, werden ongedeerd gelaten; alleen werden zij verplicht hun verblijf te verlaten en het leger voor te gaan naar Centraal-Arabië, niet om, zooals Ibrahiem Pasja spottend zeide, het leger der geloovigen te versterken, maar inderdaad om door eene nuttelooze menschenmassa de middelen en den moed der Wahhābis uit te putten. Op deze wijze rolde Ibrahiem het karpet op, dat hem van het voorwerp zijner wenschen scheidde. Toen hij eens in Nedjd gekomen was met zijn goed uitgerust en gedisciplineerd leger, terwijl hij achter zich slechts vrienden had en de verbinding met Mekka openbleef, kon hij den appel grijpen, en in weerwil van den wanhopigen moed waarmede Abdollah en de zijnen zich verdedigden, was weinige weken later het rijk der Wahhābis vernietigd, de vorstelijke familie, Abdollah's oudste zoon Turkī uitgezonderd, gevangen en de wetgeleerden ten getale van vijfhonderd ter dood gebracht.

Dit verhaal nu is in de meeste hoofdpunten in volslagen strijd met hetgeen ons van de Wahhābietengeschiedenis bekend was en blijkt bij nauwkeurig onderzoek slechts een historische roman te zijn. Reeds de datum voor het optreden des hervormers moet valsch zijn. Uit Niebuhr's mededeelingen volgt stellig dat het begin zijner werkzaamheid veel vroeger moet geplaatst worden. Mengin stelt het begin van de uitbreiding zijner leer door het zwaard in 1745, terwijl hij den eersten vorst, evenals alle andere berichtgevers, Mohammed ibn Sa'oed noemt. Deze leefde tot 1765 en werd opgevolgd door zijn zoon Abdo'l-Azīz.

Het was nog onder de regeering van dezen dat de plundering van Kerbela plaats had, n.l. in 1801 en het is uitgemaakt zeker dat niet, zooals Palgrave zegt, deze expeditie eene wraakoefening was over den moord van Abdo'l-Azīz genomen door zijn opvolger, maar omgekeerd had de vermoording plaats om de verwoesting van het heiligdom te wreken. De opvolger van dezen vorst, die in 1803 omkwam, was, volgens eenparig getuigenis der bovengenoemde schrijvers, zijn zoon Sa'oed, onder wiens regeering het rijk der Wahhābis zijn grootste uitbreiding verkreeg, en wiens dood in 1814, juist toen Egypte zijn uiterste krachten voor de verovering van Arabië ging inspannen, voor de Wahhābieten een vreeselijke ramp was. Zijn opvolger Abdollah toch miste de veerkracht en het verstand zijns vaders. Dat Ibrahiem Pasja zijn doel bereikte, was evenzeer aan het gebrek aan voorzorg en de weifeling van zijn tegenstander, als aan zijne eigene vastberadenheid en de discipline zijner troepen verschuldigd. Ook hetgeen Palgrave van dezen veldtocht verhaalt is onhistorisch. Reeds de weg, dien hij den Egyptischen veldheer laat volgen, is een geheel andere dan dien hij werkelijk gevolgd is. De eenige bereisbare weg, die uit Hedjāz naar het binnenland voert, loopt over Medina en de provincie Kasiem, en het is zeker dat Ibrahiem langs dezen Nedjd heeft bereikt, niet langs den door Palgrave opgegevenen, die hoogstens voor karavanen bruikbaar is, stellig niet voor een leger. Verder spreekt hij volstrekt niet van de belegering en verwoesting, welke de steden van Kasiem te verduren hadden, maar improviseert daarentegen een tweedaagschen veldslag tusschen Ibrahiem en Abdollah, waarvan de authentieke berichten niets weten.

En dat alles doet dezelfde man, die herhaaldelijk schimpt op het welbekende werk van Lamartine met zijne zevendaagsche gevechten en avontuurlijke ondernemingen, dat reeds in 1838 door Fresnel voor een historischen roman verklaard was! Het is moeilijk voor zijne wijze van handelen eene verklaring te vinden. Onbegrijpelijk is het reeds, dat hij tijdens zijn zevenjarig verblijf in Egypte en Syrië, terwijl hij zich voor zijne Arabische reis voorbereidde, geen kennis genomen heeft van al hetgeen reeds veertig jaar geleden over Centraal-Arabië was geschreven. Maar al was hem dit misschien onmogelijk geweest, al was hij inderdaad geheel onbewust gebleven van het bestaan dezer boeken en begon hij zijne reis met de overtuiging, dat hij een blank in de kaart en in de geschiedenis zou hebben aan

te vullen, waarom heeft hij ze dan niet gebruikt na zijn terugkeer in Engeland, toen hij zijn reisverhaal schreef? Is hetgeen hij geeft werkelijk door hem in Nedjd aldus gewoonlijk gehoord en in het genoemde handschrift gelezen, en was hij innig overtuigd dat deze voorstelling waarheid bevat, dan zou een weinig polemiek tegen Corancé, Burckhardt, Jomard en Mengin hier plaats hebben moeten vinden; hij zou ons ten minste in enkele voorbeelden moeten aangetoond hebben waar en waardoor zij gedwaald hebben. Maar dat in Nedjd, ik zeg niet bij de lagere volksklasse, maar bij de eerste mannen, van welke enkelen de tragische gebeurtenissen van 1818 zelven hebben bijgewoond, reeds nu zulk een verdraaide voorstelling van alle feiten in omloop zou zijn, is bezwaarlijk aan te nemen. Aan den anderen kant gaat het ook niet aan, aan zuivere verdichting te denken. Want met welk doel zou de schrijver verdicht hebben? De ware toedracht der zaken leent zich even goed voor eene bewerking in sierlijken vorm als de boven medegedeelde. De vermoording van Abdo'l-Azīz als wraakoefening voor de verwoesting van Kerbela kan even treffend geschilderd worden als dezelfde gebeurtenissen in omgekeerde orde. Ook de zucht om recht veel nieuws en merkwaardigs in zijn boek te geven, kan de grond niet zijn. Want de reiziger pas teruggekeerd uit een land, dat nog bijna door geen Europeër bezocht is, moet eerder te veel dan te weinig stof hebben, en inderdaad er is veel dat Palgrave moet gezien of gehoord hebben en waarvan hij niet of bijkans niet spreekt. Waarschijnlijk hebben wij hier eenigszins een dergelijk geval, als weinige jaren geleden met het gorilla-boek van du Chaillu, en moeten wij omtrent den schrijver tot dit resultaat komen, dat het hem aan historischen zin ontbreekt; dat hij zonder eenige kritiek te oefenen informaties van allerlei personen heeft dooreengemengd, evenveel hechtende aan de koffiepraatjes der winkeliers, als aan de kennis in het kabinet des ministers verkregen; dat hij te veel op zijn geheugen heeft vertrouwd en dat hij eindelijk bij het schrijven van zijn reisverhaal er zich te uitsluitend op heeft toegelegd om den lezer te vermaken en te boeien.

Is daarmede de staf gebroken over de historische bijzonderheden door Palgrave medegedeeld, voldoende reden om ook de schildering van hetgeen hijzelf bijgewoond en gezien heeft te verdenken, zie ik niet. Wel heeft hij misschien hier en daar wat te sterke kleuren gebruikt en te apodictisch gesproken,

waar hij slechts hypothetisch had mogen spreken, maar in de hoofdzaak hebben wij geen grond hem te wantrouwen. Reeds hetgeen hij van de geschiedenis der Wahhābis na het vertrek van Ibrahiem Pasja vertelt is van beter allooi, daar het in overeenstemming is met de korte berichten, die Wallin en Guarmani gegeven hebben. Alleen wordt de Egyptische generaal door hem, naar het schijnt, te veel geïdealiseerd. Volgens Mengin kenmerkte zich het verblijf van den Pasja door wreedheid en willekeur, en toen hij naar Medina terugkeerde, volgde hem de haat en de vloek der bevolking. Palgrave daarentegen weet bijna niets dan goeds van hem te zeggen. ‘Na de verovering van Derāja,’ zoo verhaalt hij, ‘begon Ibrahiem een werk, waarin hij onder allen voor of na hem in het Oosten uitmuntte of liever eenig was, dat van consolidatie na de verovering. Hij bezocht in persoon de naburige provinciën, overal dezelfde gedragslijn volgende, die hij gedurende zijn marsch naar Mekka en in de hoofdstad had betracht: verzoenende vriendelijkheid jegens de inlandsche opperhoofden en het volk, gepaste gestrengheid tegen godsdienstige dwepers, orde en vooruitgang, betaling en recht voor allen. Mijne lezers moeten hier wel in 't oog houden dat ik niet bezig ben eene opgesmukte lofrede op den grooten Basja te schrijven, maar eenvoudig teruggeef wat men mij in Nedjd, in het veroverde land zelf, verteld heeft.’ Hij voegt er bij dat hij omtrent twee punten als ooggetuige kan spreken over het wijs bestuur van Ibrahiem, n.l. dat hij zorg droeg de sterke punten des lands te bevestigen en maatregelen nam tot verbetering van den akkerbouw.

Hoe het ook zij, of het aan Ibrahiem zelven of aan zijne opvolgers te wijten was, zeker is het, dat de Egyptische opperheerschappij in Arabië niet van langen duur was. Turkī, de zoon van den door Ibrahiem onttroonden vorst, was tijdens de verovering van Derāja ontvloden en begon reeds spoedig van de hoogten van Djebel Toweik een guerilla tegen de Egyptische overheerschers, die hem weldra het bezit van het hart des lands bezorgde. Gelijktijdig maakten zich de oostelijke provinciën onafhankelijk en weinige jaren na het vertrek van Ibrahiem Pasja was Kasiem het eenige gewest van Centraal-Arabië, waar de Egyptische landvoogd zich nog staande hield. Turkī regeerde tot ongeveer 1830 en werd opgevolgd door Faisal, den vorst, die nog tijdens het verblijf van Palgrave in Arabië aan het bewind was. Tot 1840 had echter het Wah-

hābietisch rijk een zeer precair bestaan. Mohammed Alī gaf zijn lievelingsdenkbeeld, de stichting van een groot Arabisch rijk, niet op. Wel richtte en verspilde hij zijne voornaamste krachten tegen Asier, het Arabische Alpenland, dat Yemen van Hedjāz scheidt, maar hij verloor Nedjd niet uit het oog. Turkī had, volgens Palgrave, slechts aan een schandelijk verraad het behoud van zijn troon te danken. Mohammed Alī had weder een machtig leger gezonden om Nedjd te onderwerpen, en daar tegenstand onmogelijk was, vlood de vorst met een deel zijner troepen naar het gebergte. In de zuidelijkste provinciën van Centraal-Arabië had zich een massa vluchtelingen genesteld. De Egyptische generaal besloot eerst dezen te onderwerpen, om dan den vorst zelven in zijne bergen te bestrijden. Nu is deze provincie door een arm van de groote zuidelijke woestijn van Nedjd gescheiden. Hier waren Arabische gidsen onontbeerlijk en de mannen, die men koos, waren verraders. Zij voerden het Egyptische leger van den weg af diep in de woestijn, waar hitte en dorst weldra het werk deden, waartoe zich het Wahhābietisch leger te zwak gevoeld had. Slechts weinigen ontkwamen, en Turkī keerde naar zijne hoofdstad terug, waar hij tot zijn dood rust had van de Egyptenaren. Zijn opvolger Faisal heeft tweemalen zijn rijk moeten verlaten en zwierf langen tijd als balling om. Eerst na den dood van Mohammed Alī herkreeg hij zijn troon voor de tweede maal, maar toen om dien niet weer te verlaten. Sedert dien tijd is de heerschappij der Wahhābis steeds klimmende gebleven en tegenwoordig heeft zij weder het standpunt bereikt van voor de eerste Egyptische invasie. Nog tien jaren lang ontving de Porte eene kleine schatting. Sedert 1850 is dit geheel opgehouden, tenzij men een geschenk van eenige paarden, die de Sjerief van Mekka van tijd tot tijd ontvangt, als zoodanig wil beschouwen. Zeker is het, dat de Wahhābis dit niet als zoodanig aanmerken.

Oppervlakkig zou men meenen dat door de Wahhābietische verovering, de Egyptische overheersching en de herovering door de eersten, alles binnen den tijd van nog geen honderd jaren, Arabië veel moet geleden hebben. Ongetwijfeld heeft dien ten gevolge veel verplaatsing van welstand plaats gevonden, doch in 't algemeen beschouwd is de toestand des lands in dien tijd aanmerkelijk verbeterd. Twee oorzaken hebben van oudsher vooruitgang en welvaart belet: de verdeeling van

het land in tallooze kleine vorstendommen of gemeenten, die aanhoudend onderling in oorlog waren, en de macht der Bedouïnen, die van de verdeeldheid der gezeten bevolking gebruik maakten om zich op gemakkelijker wijze dan door de veeteelt de benoodigdheden des levens te verschaffen, die de wegen onveilig maakten en dus den handel deden kwijnen. Van deze beide rampen is Arabië verlost door de Wahhābis. Vrede en rust heerscht in het geheele gebied, de macht der Bedouïnen is gebroken, al de handelswegen zijn open en veilig. 't Is waar, de bewoners moeten er voor betalen. Zware belastingen worden door den vorst van Nedjd geheven, en het contingent, dat de provinciën voor het leger der geloovigen moeten geven, is aanzienlijk; verdrukking der bevolking door de uit Nedjd gezonden ambtenaren is geen zeldzaamheid; de strenge handhaving van de voorschriften des Islams, de gedwongen godsdienstoefening en bovenal het verbod van den tabak is voor alle niet-orthodoxen bijna ondragelijk, en als men Palgrave mag gelooven, is het getal van dezen zeer groot. Maar toch heeft Arabië gewonnen. Of de herleving van den Islam een weldaad voor de Arabieren is, wil ik niet beslissen. Burckhardt beweert van wel. ‘Het was van belang,’ zegt hij, ‘dat die ongeloovige onverschilligheid, die geheel Arabië en een groot gedeelte van Turkije had doordrongen, werd bestreden, daar zij een noodlottiger invloed heeft op het zedelijk leven eener natie, dan de besliste erkenning zelfs van een valschen godsdienst. De verdienste der Wahhābis, volgens mijn oordeel, bestaat niet daarin, dat zij den bestaanden godsdienst zuiverden, maar dat zij de Arabieren dwongen om nauwgezet de voorschriften van een bepaalden godsdienst te volgen.’ Anders oordeelt Palgrave, die den Islam haat en een levenbedervende, verstijvende, doodende leer noemt. Stellig is de puriteinsche strengheid, die, vooral sedert in 1855 de cholera zich voor het eerst in Arabië heeft vertoond, tot eene belachelijke hoogte is geklommen, schadelijk voor ontwikkeling en welvaart, terwijl zij drukkend is voor de bevolking en een ongunstigen invloed heeft op het volkskarakter. Al overdrijft Palgrave waarschijnlijk ook in hetgeen hij vermeldt van de reactie, die in geheel Arabië tegen de Wahhābieten bestaan zou, een gouvernement als dat van Telāl in het noordelijk gebergte, door Layard, Wallin en Guarmani evenzeer geroemd als door Palgrave, die dit als het ideaal van een Arabisch bestuur beschouwt,

zou meer met de wenschen der groote meerderheid strooken, en in vele opzichten de voorkeur verdienen. Maar door de Wahhābis zijn de Arabieren aan orde en regelmatig bestuur gewend, door hen zijn zij eene krachtige natie geworden, en het rijk van Nedjd zou nooit gegrondvest zijn zonder den hefboom van religieus enthusiasme.

Palgrave bragt ongeveer twee maanden in de hoofdstad door. Als geneesheer geraakte hij spoedig met de voornaamste personen van het hof bekend en had ruimschoots gelegenheid om het geheele privaat en publiek leven der Wahhābis te leeren kennen. Kort voor zijn vertrek liep hij groot levensgevaar. Reeds in Sjammar was door een lid der vorstelijke familie, den eenigen warmen aanhanger der dynastie van Nedjd, wantrouwen gekoesterd, en onder den naam van aanbevelingsbrief kreeg de reiziger een schrijven mede aan Abdollah, den vermoedelijken troonsopvolger in Riād, hetgeen hij echter de voorzichtigheid had te openen en waarin hij in bedekte termen den raad las om hemzelven om te brengen. Hij bezorgde dien brief natuurlijk niet aan zijn adres. Maar ook zonder deze voorlichting kreeg Abdollah in 't eind vermoedens dat de dokter en zijn helper niet degenen waren voor wie zij zich uitgaven, en Palgrave redde zich ter nauwernood door eene moedige wederlegging der beschuldigingen en een overhaast vertrek voor het ongelukkig lot, dat eenige jaren vroeger een ander Europeesch reiziger trof, die zich verraden had door het kleed van een Derwiesj aan te nemen en te veel geld uit te geven. Het monnikskleed is van alle vermommingen in Arabië de gevaarlijkste. Want de monniken zijn in dat land gehaat en veracht; de zuivere Islam kent kloosters noch ordens. Bovendien heeft men de grootstmogelijke kans door een echten Derwiesj ontmaskerd te worden. Maar verder, pleizierreizigers zijn in Arabië onbekend. De vreemdeling die het bezoekt komt er om zaken te doen of geld te verdienen. Daarom zorgde Palgrave steeds dit karakter te vertoonen en steeds den hoogstmogelijken prijs voor zijne medicijnen te ontvangen, den kleinstmogelijken voor zijne levensbehoeften te betalen. Zijn ongelukkige voorganger moest het niet betrachten van dezen regel met den dood bekoopen. Nooit, beweert Palgrave, is het hem noodig geweest te loochenen dat hij Christen was, hoewel hij er natuurlijk nimmer de aandacht op vestigde, allerminst in de hoofdstad van Nedjd. In 't algemeen hebben de Arabieren van het Christen-

dom geene voorstelling. Velen gelooven dat er sedert lang geen Christenen meer zijn, anderen dat zij slechts eene bijzondere secte der Mohammedanen zijn. In allen gevalle staan zij in de schatting veel hooger en nader bij de ware geloovigen dan de Joden. Grappig is de voorstelling, die men zich, volgens Palgrave, in Centraal-Arabië gewoonlijk van Europa maakt, dat men zich denkt als eene stad, waar zeven vorsten in verschillende wijken regeeren, allen onder de suprematie van den grooten heer van Stamboel. De meer ontwikkelden weten wel beter, maar toch het vermoeden, dat Palgrave een Europeesch spion was, kwam uiterst zelden bij iemand op. Meermalen werd hij voor een agent van Egypte of Turkije aangezien, doch dit vermoeden bezorgde hem meer ontzag dan gevaar. Had Abdollah, de erfprins van Nedjd, eenige zekerheid gehad van het tegendeel, Palgrave's reisverhaal zou stellig nimmer het licht hebben gezien.

Nog een enkele opmerking over den schrijver voordat ik dit opstel eindig. In vele opzichten was hij uitnemend voor zijn taak berekend. Hij had moed en vastberadenheid; hij kon ontberingen verdragen; hij kende het Oostersche leven en kon zich schikken naar de leefwijze van de landen die hij bezocht, terwijl hij de Arabische taal in Syrië vrij goed had leeren spreken en in alles wat den Mohammedaanschen godsdienst betreft genoeg ervaren was, om geen aanstoot te geven, zich zelfs in theologische gesprekken er goed door te slaan en Korantexten met texten te kunnen beantwoorden. Doch hem ontbraken andere eigenschappen in den reiziger niet minder hoog te waardeeren en waardoor Niebuhr en Burchhardt, om alleen dezen te noemen, zich juist een onsterfelijken naam hebben gemaakt, n.l. nauwgezetheid van waarneming, met voorstudie genoeg om te weten wat voornamelijk de aandacht verdiende, strenge waarheidsliefde en soberheid in de mededeeling der nasporingen. Ik heb boven gesproken over de oppervlakkigheid, waarmede hij spreekt over de sporen van oud-Arabische godsvereering. En op dezelfde wijze worden verschillende allerbelangrijkste punten door hem behandeld, met vele woorden, maar met weinig inhoud. Hij is niet vrij van ingenomenheid met zichzelven en kondigt telkens de oplossing eener gewichtige vraag aan. Maar meest is het een ‘parturiunt montes’ en ontvangen wij niets dan hetgeen wij reeds, en meestal beter, wisten. Wat de waarde is van zijne historische mededeelingen

hebben wij reeds gezien. Maar niettegenstaande dit alles, hebben wij toch reden om Palgrave's boek een aanwinst te noemen. Het inwendig leven der bevolking van Centraal-Arabië evenals van de oostelijke kustlanden was ons nog nooit geschilderd zooals het thans door hem gedaan is; en al moge zijne teekening soms wat hoog gekleurd zijn, de omtrekken zijn naar het leven genomen. Eindelijk maakt de levendigheid en frischheid van stijl zijn werk tot een zeer onderhoudende lectuur, die wij ieder gerust durven aanbevelen.

M.J. DE GOEJE.

Twee maanden in de Padangsche boven- en benedenlanden.

I. Padang. - Priaman. - De Chinezen. - Kajoetanam. - Padang Pandjang.

Onder de buitenbezittingen[1] bekleedt het gouvernement van Sumatra's Westkust de eerste plaats, èn door zijne uitgestrektheid, èn door zijne rijke natuur, èn door het voor ons roemrijk verleden, èn - wat voor velen welligt het eerst in aanmerking behoorde te komen - door de aanzienlijke inkomsten, waardoor het reeds in staat is gesteld om, zoo als men in gemeenzame spreekwijs zegt, ‘zich zelf te bedruipen.’ Met uitzondering van het eiland Banka en van enkele afdeelingen van het gouvernement der Moluksche eilanden, is Sumatra's Westkust de eenige van de buitenbezittingen, die zulke gunstige uitkomsten oplevert.

Tijdens mijn verblijf in Indië was ik dan ook zeer begeerig om deze gewesten te bezoeken, en in dat voornemen werd ik gesterkt door een van mijne naaste bloedverwanten, die zich aldaar bevond, en door het schoone vooruitzigt, dat ik misschien in de gelegenheid gesteld zou worden om de Padangsche Bovenlanden en de slechts zelden door particulieren bezochte residentie Tapanoeli, in het Noorden van Sumatra, te bereizen.

Onder een stortregen verliet de Tjiliwong[2], den 23sten Fe-

1 Onze Oost-Indische kolonien worden gewoonlijk in twee deelen gesplitst, nl. Java en de zoogenaamde buitenbezittingen.

2 Eene kleine stoomboot, die de gemeenschap tusschen de landingsplaats te Batavia en de reede onderhoudt.

bruarij van het vorige jaar, den zoogenaamden kleinen boom te Batavia, om een vrij aanzienlijk getal passagiers, met den in Indië onvermijdelijken nasleep van jongens en baboes, over te voeren naar de Macassar, het stoomschip, dat ons naar Padang zou overbrengen. De Macassar zou eene goede boot genoemd mogen worden, zoo zij niet met bijna alle stoombooten van de stoomvaart-onderneming van Cores de Vries het gebrek gemeen had van zeer langzaam te zijn. Onder gewone omstandigheden was de vaart dezer boot niet meer dan ongeveer vijf mijlen (van 15 op eenen graad) in de vier uren; slechts met gunstigen wind, wanneer alle zeilen bijgezet werden, kon de vaart tot zes mijlen opgevoerd worden, doch grootere snelheid was niet te verkrijgen. Voor 't overige moet ik erkennen, dat de behandeling aan boord niets te wenschen overlaat, en dat het Europeesch personeel in den regel zeer beschaafd en voorkomend is. Het was omstreeks negen uur in den morgen, toen wij Onrust met zijne werven, dokken en tuighuizen, Kuiperseiland met zijne versterkingen en eenige andere eilandjes, die niet alleen een Hollandschen naam dragen, maar waarvan sommigen er ook regt Hollandsch uitzien, langzaam voorbijstoomden.

Wie de reis naar Indië met een zeilschip ondernomen heeft, ontvangt ongetwijfeld bij het binnenkomen van straat Sunda de aangenaamste indrukken van het lang verbeide land, wanneer hij de hooge bergen van Bantam en de Lampongsche districten, de met altijd groene heuvels bedekte eilanden Krakatau, Dwars in den Weg, Sibesi enz., aanschouwt, wanneer het vriendelijke Anjer hem als het ware het eerste welkom toeroept. Zelfs na mijne reizen over het schoone Java was de aanblik van Straat Sunda treffend.

Den 25sten Februarij, des voormiddags ten 10 ure, stoomden wij de baai van Benkoelen binnen (de prachtige Poeloe-baai is geheel verzand). Voor de ingezetenen van Benkoelen scheen de aankomst der mailboot eene gewigtige gebeurtenis te zijn; immers een paar uren later was niet alleen het schip aan alle zijden door praauwen omgeven, maar bevond zich ook bijna het geheele Europeesch personeel aan boord, en zulks in weêrwil van den verren afstand, dien men in eene ondragelijke hitte moest afleggen. Van Benkoelen is niets te zien dan eene geheel groene kust, het groote fort Marlborough door de Engelschen gebouwd, en een paar witte huizen, waarachter de als landmerk voor zeevarenden belangrijke berg het Suikerbrood zich verheft.

Van hier tot Padang ontwaart men van de kust niets anders dan een onafgebroken bergketen, waarboven bijna dagelijks dikke wolken zich zamenpakken, die des namiddags, gewoonlijk op meerdere punten te gelijk, in hevige onweders zich ontlasten.

Wij hadden eene zeer voorspoedige reis en lieten in den avond van den 27sten, omstreeks negen ure, ter reede van Padang het anker vallen, terwijl met een paar kanonschoten van onze aankomst kennis werd gegeven aan de inwoners, die daardoor de zekerheid verkregen, dat zij den volgenden morgen in het bezit zouden geraken van brieven en nieuwstijdingen uit alle oorden der wereld. Onder eenen prachtigen sterrenhemel, zoo als men dien slechts in de tropische gewesten aanschouwt, bij eenen helderen manenschijn die het hooge geboomte van Poeloe Pisang en de bergachtige kust verlichtte, en terwijl een frissche landwind ons verkwikte, bragten wij een groot gedeelte van den nacht op het dek van de Macassar door.

Er is niet de minste gelijkenis tusschen de reede van Batavia en die van Padang. De eerste, tusschen eene lage, moerassige kust en een aantal even lage eilandjes ingesloten, maakt op den vreemdeling een ongunstigen indruk en doet hem beducht zijn dat het land, hetwelk hij zal betreden, daarmede in harmonie is. De reede van Padang, ongeveer een uur roeijens van de stad gelegen, heeft een geheel ander aanzien; aan de eene zijde heeft men het heuvelachtige Poeloe Pisang, waaronder de schepen ankeren, aan de andere zijde bergachtig kustland, dat juist aan de monding der Padangsche rivier, in den slechts ruim 300 voet hoogen Apenberg - een naam, waarvan de oorsprong gemakkelijk te verklaren is - uitloopt. In het verschiet vertoont zich eene hooge, door talrijke inhammen afgebroken kust, waarop altijd eene zware branding staat, en eindelijk verheffen zich hier en daar boven den waterspiegel puntige rotsen, die tot rustplaats dienen van talrijke zeearenden en gieren. Ofschoon de reede van Padang zeer veilig is, is de gemeenschap met de stad toch zeer onzeker, daar deze geheel van wind en weder afhankelijk is, een groot ongerief voor den handel, vermits alle goederen met ligters van en naar de schepen moeten vervoerd worden.

De havensloep, bemand met twaalf flinke inlanders, onder bestuur van den havenmeester van Padang, den heer D., een oud zeeofficier, die reeds meer dan veertig jaren onafgebroken in Indië had vertoefd, bragt ons in korten tijd van de reede naar de stad.

De aankomst te Padang maakte in alle opzigten een aangenamen indruk op mij. In de overtuiging dat Sumatra's Westkust eene Nederlandsche bezitting is, werd ik nog versterkt door het gezigt van eene echt Hollandsche ophaalbrug, die, niet ver van den mond der Padangsche rivier, over een zijtak gelegd is. Van de landingsplaats leidt eene fraaije met tjemaraof aroeboomen (casuarinen) beplante laan, langs het zeestrand - dat aldaar door versterkingen tegen eene landing gedekt is - en langs de twee eenige logementen van Padang, naar het Michielsplein, eene grasvlakte van onregelmatige gedaante, prijkende met een gedenkteeken voor den generaal Michiels, aan wiens krachtdadige en doeltreffende maatregelen Sumatra's Westkust zoo veel verpligt is. Aan de eene zijde van dit plein bevindt zich de tijdelijke woning van den Gouverneur, daar tegenover de voornaamste societeit en de kazernes van het 15de bataillon infanterie, terwijl aan weerszijden de protestantsche en katholieke kerken verrijzen.

Even als de meeste Indische steden, kan Padang in twee deelen verdeeld worden. Het eene gedeelte, langs en nabij den benedenloop der rivier, bevat de bureaux der verschillende administratiën, de pakhuizen en kantoren der Europesche kooplieden, de wijken der Chinezen en andere Oostersche vreemdelingen, den pasar (bazar). vele woningen van inlanders en slechts weinige huizen van minder gegoede Europeanen en daarmede gelijkgestelden. Het andere gedeelte, langs het zeestrand en evenwijdig daarmede landwaarts in gelegen, bevat de woningen der gegoede Europeanen, doch ook vele woningen van Maleijers, Javanen, Niassers en andere inlanders. Dit deel van Padang is voor den vreemdeling een waar doolhof, want alle wegen gelijken op elkander, daar zij allen even goed aangelegd en onderhouden, alsook even sierlijk beplant zijn, terwijl de huizen, bijna zonder uitzondering, denzelfden vorm hebben. Die huizen zijn nagenoeg allen van hout of nog ligter bouwmateriaal (bamboe) en op palen eenige voeten boven den beganen grond gebouwd, naar men zegt, uit vrees voor de aardbevingen, die op Sumatra's Westkust veelvuldig worden waargenomen. Van buiten hebben deze huizen met hunne steile daken van palmbladeren, verscholen tusschen kokosboomen, een schilderachtig aanzien, doch wat hunne inrigting betreft zou ik aan die van Batavia de voorkeur geven.

Padang bezit vele publieke gebouwen, doch geen enkel munt

uit door schoone of edele vormen. De voornaamsten zijn: de kazernes, het militair hospitaal[1], de bureaux van den gouverneur, magistraat enz., het geldkantoor, de pakhuizen, de protestantsche kerk - eene afzigtelijke ruïne, de dienst wordt in eene hulpkerk verrigt -, de katholieke kerk en het gebouw tijdelijk bewoond door den kolonel, militairen kommandant van Sumatra's Westkust, doch aangekocht met het doel om tot hôtel voor den gouverneur te worden ingerigt[2].

Het huurhuis, tijdelijk door den gouverneur bewoond, is een groot, comfortabel ingerigt, maar onaanzienlijk gebouw; inwendig ziet het er evenwel beter uit dan men, op het uiterlijk afgaande, zou vermoeden. De meubilering is prachtig. Het heeft een ruim erf, aan den ingang waarvan eene wacht van Europesche militairen is geplaatst, terwijl voor en om het huis steeds eenige inlandsche oppassers (policie-agenten) op de bevelen van den gouverneur wachten. De tegenwoordige gouverneur is sedert 1837, als men de kortstondige interimaire besturen niet mederekent, de eerste burgerlijke ambtenaar, die aan het hoofd van het bestuur over Sumatra's Westkust is geplaatst. Onbevooroordeelde lieden moeten erkennen, dat de scheiding van het civiel en militair bestuur bereids goede vruchten draagt, vooral onder den tegenwoordigen gouverneur. Zijne krachtige hand heeft reeds menig misbruik afgeschaft, menige verbetering ingevoerd, en onder zijn bestuur is, zoo als wij nader zien zullen, de grondslag gelegd voor eene radicale hervorming van het regtswezen in dit belangrijk gewest.

Eene meer uitvoerige beschrijving te geven van het schoone Padang; van zijne effene wegen aan weerszijden met lommerrijk geboomte beplant, waaronder de fraaije Belantong - de meest gezochte stand van Padang - en Kampong Java vooral uitmunten; van zijne uitgestrekte pleinen met gras begroeid, van zijne liefelijke wandeldreven, van de prachtige Moeara, des daags vol beweging en bedrijvigheid, tegen den avond het punt waarheen de aanzienlijke Europeanen in hunne elegante équipages zich begeven, om frissche lucht te scheppen; van het

1 De hospitalen, gelijk in het algemeen de militaire geneeskundige dienst in Nederlandsch Indië, hebben eene Europesche vermaardheid door hunne doelmatige inrigting en hun bekwaam personeel.

2 Is het waar, wat ik daaromtrent vernam, dan zal men dat gebouw wel nimmer tot hôtel voor den Gouverneur van Sumatra's Westkust inrigten.

heerlijke vergezigt dat men van den circa 400 voet hoog geplaatsten seinpaal heeft, ligt niet in mijn voornemen.

Mijn plan was om, alvorens de Padangsche bovenlanden te bezoeken, eenige dagen in de afdeeling Priaman door te brengen, waar mijn broeder destijds Adsistent-Resident was, en op den 1sten Maart vertrokken wij in eene Amerikaansche bendie naar de 32 palen (ongeveer 10 uren gaans) noordelijk van Padang aan zee gelegen hoofdplaats.

De wegen op Sumatra zijn goed, voortreffelijk zelfs, als men de gesteldheid van den grond in aanmerking neemt, doch de vervoermiddelen zijn er schaarsch, of liever moeijelijk te bekomen. Heeft men geene eigen bendie (eene soort van tilbury) of ligten Amerikaanschen wagen, dan reist men te paard. In het eerste geval is het reizen voor een particulier die geene bekenden onder de ambtenaren heeft, zeer bezwaarlijk zoo niet ondoenlijk, daar men zorg moet dragen voor het plaatsen van paarden op de verschillende stations, die van 4 tot 8 palen[1] van elkander gelegen zijn, wat natuurlijk van den aard der wegen afhangt. Slechts op een klein gedeelte van den grooten postweg, namelijk van Padang tot Pajakombo - een afstand van 82 palen - bestaat eene paardenposterij op kleine schaal, door den tegenwoordigen gouverneur opgerigt, waar men paarden kan bekomen tegen betaling van 60 cents per paal en per span. Die betaling is hoog, zou men geneigd zijn te zeggen; nogtans is zij veel geringer dan op Java en te naauwernood voldoende om de kosten te kunnen dekken.

De Westkust van Sumatra wordt door tallooze rivieren doorsneden. Daar echter het gebergte meestal de kust tot zeer nabij nadert, zijn die rivieren bijna allen bergstroomen, die een korten, snellen loop hebben en alleen nabij de monding aanmerkelijk breed zijn. Bij hevige regens, die hier zoo veelvuldig voorkomen, veranderen zij niet zelden in onweêrstaanbare stortvloeden, slepen alles mede wat haar in den weg komt, en, het van de bergen stroomende water niet kunnende verzwelgen, treden zij menigmaal buiten de oevers. Talrijk zijn de voorbeelden dat de bedding der rivieren geheel van rigting verandert, hetgeen vooral aan het strand wordt waargenomen. Bij aanhoudende, sterke noodweste winden worden groote massa's zand door de zee opgewoeld: de monding der rivier wordt

1 De paal, waarvan hier de rede is, heeft eene lengte van een en eene halve Nederlandsche mijl (1506 Ned. ellen).

dan verstopt, en deze is dus wel gedwongen eenen anderen uitweg te zoeken. Neemt men dat alles in aanmerking, dan is het geenzins te verwonderen, dat niet overal bruggen kunnen worden gelegd, en dat op sommige plaatsen van vlotten gebruik gemaakt moet worden, om van den eenen oever naar den anderen te komen, gelijk zulks op onze reis van Padang naar Priaman het geval was bij de rivieren Oedjong-Karang, Pandjalinan, Djamba, als ook bij de breede Batang Aneh[1]. Over de beide eerste rivieren hadden vroeger vaste bruggen bestaan, die echter in 1852 voor een buitengewoon sterken banjir bezweken, maar thans weder in aanbouw waren.

Van Djamba tot Priaman volgt men bijna altijd het zeestrand langs eenen goeden, voor de paarden zeer gemakkelijken grasweg. Zulke graswegen vindt men veel op Sumatra. Zij zijn gemakkelijker in aanleg en onderhoud dan de grindwegen, het laatste echter onder voorwaarde dat zij niet voor met buffels bespannen voertuigen zijn opengesteld. Daarom zijn zij ook alleen geschikt voor trajecten, waarlangs weinig of geen goederenvervoer plaats vindt.

Op den geheelen weg van Padang tot Priaman vindt men slechts ééne plaats die vermelding verdient, te weten Oelakkan, waar een inlandsche Toewankoe en een europesche opziener verblijf houden. Oelakkan heeft eenigen kusthandel, vooral in kokosnoten, die deze streek in groote menigte voortbrengt. Het landschap is moeijelijk te besturen, zegt men, wegens den woelzieken, twistgragen aard der bevolking.

Priaman, waarvan de naam zelfs aan de meeste mijner landgenooten onbekend voorkomen zal, is eene nette, levendige plaats en zeehaven, die sedert 1859 voor den algemeenen handel is opengesteld. Het aantal Europeanen dat te Priaman verblijf houdt, is zeer luttel, en bepaalt zich tot de ambtenaren - Assistent-Resident, kommies, ontvanger der douane, zoutverkoop-pakhuismeester en een paar mindere geëmploijeerden - alsmede een aannemer voor den afvoer van koffij enz. De Europesche woningen en de bureaux, ook de gevangenis, zijn aan twee zijden van een vierkant plein gebouwd, aan welks noordelijk einde de kleine redoute Vredenburg ligt, met eene bezetting van één officier en ± 50 onderofficieren en manschappen. Langs eenen naar het zeestrand voerenden weg wor-

1 *Batang*, eigenlijk *stam, boom*, wordt ook voor *rivier* gebezigd.

den de nieuwe zoutpakhuizen en de bergplaatsen van den koffijtransport-aannemer aangetroffen. Er bevinden zich te Priaman vele Chinezen, die eene afzonderlijke kamp bewonen; voorts zijn er eenige Klingalezen, Bengalezen en andere oostersche vreemdelingen gevestigd.

Sedert de openstelling van de haven zijn de directe in- en uitvoeren te Priaman gestadig vermeerderd, hetgeen alligt tot de gevolgtrekking zou kunnen leiden, dat de handel der plaats thans aanzienlijker is dan voorheen. Dat is echter het geval niet. Priaman is sedert de invoering van het gouvernements koffij-monopolie (October 1847) achteruitgegaan, namelijk wat den handel betreft. De reden hiervan ligt voor de hand. Priaman is voor een groot gedeelte der Padangsche Bovenlanden de gemakkelijkst te naderen strandplaats. Daarheen bragten de maleische planters en opkoopers hunne producten, waaronder de koffij het eerst moet worden genoemd; dáár vonden zij chinesche handelaren, aan wie zij hunne producten konden verkoopen, en bij wie zij alles konden koopen wat voor het binnenlandsch verbruik geschikt was. Op die wijze bestond te Priaman een zeer levendige tusschenhandel, ofschoon er destijds geene of slechts geringe directe in- en uitvoeren plaats vonden. Het koffij-monopolie bragt hierin eene geheele omkeering te weeg. De koffij, in de binnenlanden voor 's lands rekening opgekocht, kwam wel te Priaman, maar slechts om vandaar naar Padang te worden verscheept. Een bestendige vrede, verbeterde wegen en andere oorzaken meer maakten het zoo gunstig gelegen Padangpandjang - waarover ter geschikter plaatse meer - tot het middelpunt van den binnenlandschen handel, die dan ook van Priaman daarheen verlegd is. Zelfs het établissement dat door de Nederlandsche Handelmaatschappij te Priaman werd aangehouden, moest, nu weinige jaren geleden, opgeheven worden. Intusschen is Priaman eene plaats gebleven waar ongemeen veel leven en vertier heerschen, waartoe de verscheep der gouvernements-koffij en vooral de aanzienlijke rijst-productie van het landschap niet weinig bijdragen. De reede van Priaman biedt voldoende veiligheid aan, maar het lossen en laden gaat er met dezelfde bezwaren gepaard als te Padang.

Zoo als reeds vroeger werd aangeduid, is Priaman de hoofdplaats eener afdeeling van gelijken naam. Die afdeeling, welke ongeveer dezelfde oppervlakte heeft als de provincie Noord-Holland, wordt bestuurd door een Adsistent-Resident, die bij-

gestaan wordt door contrôleurs (te Kajoetanam en Loeboebassong), opzieners der kultures (te Oelakkan en Tikoe) en een kommies. De inlandsche bevolking wordt bestuurd door hare eigene, voor een gedeelte van gouvernementswege aangestelde en bezoldigde hoofden, met den titel van Regent - alleen te Priaman - Toewankoe, Pamoentjak, Panghoeloe enz. De Chinezen, die bijna den geheelen handel meester zijn, staan onder de leiding van een hoofd, met den titel van Luitenant.

Het land is gedeeltelijk vlak, gedeeltelijk bergachtig, en ofschoon door een groot aantal rivieren en bergstroompjes besproeid, wordt het door goede wegen doorsneden, terwijl de overgangspunten der rivieren, op een paar uitzonderingen na, allen van bruggen voorzien zijn. Om een denkbeeld te geven van het groot aantal bruggen, hetwelk hier noodig is, teeken ik aan dat alleen op den weg van Priaman naar Tikoe, een afstand van 24 palen, niet minder dan 43 bruggen worden aangetroffen. De merkwaardigste brug in de afdeeling Priaman vindt men echter op den grooten weg naar Kajoetanam; zij ligt over de rivier Sampang, die op het overgangspunt eene breedte van 300 voeten bereikt.

De voornaamste voortbrengselen der afdeeling zijn rijst en kokosnoten (men beweert dat zij niet minder dan anderhalf millioen kokosboomen bezit). De koffijkultuur dagteekent eerst van lateren tijd en levert nog weinig op, doch belooft goede vruchten te zullen dragen, vooral in de bergachtige streken. Voorts vindt men er specerijen, pinangnoten, rotting, enz.

Zoo even zeide ik dat de Chinezen bijna geheel meester zijn van den handel te Priaman. Dit is ook het geval op alle andere plaatsen van Sumatra's Westkust, Padang uitgezonderd, waar onderscheidene europesche handelshuizen gevestigd zijn, en de Chinezen, wat den tweede-hands-handel betreft, lastige mededingers vinden in de Arabieren en Klingalezen. De hier door mij gemaakte opmerking geeft mij eene gepaste gelegenheid, om een woord over deze in onze bezittingen zoo talrijke klasse van vreemdelingen in het midden te brengen.

Het komt mij voor dat de Chinezen in den regel niet onpartijdig beoordeeld zijn, dat het over hen uitgesproken vonnis doorgaans onregtvaardig is. Ik voor mij althans heb, na gedurende een voor een ambteloos persoon vrij langdurig verblijf op Sumatra's Westkust, na met onderscheidene zaakkundige personen aldaar het onderwerp besproken te hebben, en na persoonlijk met onder-

scheidene Chinezen te hebben kennis gemaakt, een geheel anderen dunk omtrent dit volk verkregen dan ik uit Europa had medegebragt. Sommige schrijvers over de Chinezen in Indië zijn zoo zeer van wrevel jegens hen vervuld, dat zij zich niet ontzien om hen in openbaar gemaakte geschriften met scheldnamen te bejegenen, die zij, mijns inziens, niet verdienen. Dat onder de Chinezen lieden worden gevonden van bepaald slechte inborst, zedeloos, zonder beginselen hoegenaamd, wie zal het tegenspreken? Maar vindt men dezulken ook niet onder de Europeanen? Zijn er onder dezen geene die van meening zijn, dat het doel de middelen wettigt; voor wie de zucht naar rijkdommen, op welke wijze dan ook verkregen, de alles beheerschende hartstogt is? In vergelijking met de inlanders zijn de Chinezen werkezels in den volsten zin van het woord. Geen arbeid is den Chinees te zwaar of te gering, zoo hij er slechts voordeel uit kan trekken. Hij is zuinig en spaarzaam, doch niet gierig; mild, doch niet verkwistend; en sommige deugden, zoo als ouderliefde, kinderliefde, huwelijkstrouw, liefdadigheid, hulpvaardigheid, zijn bij de Chinezen niet zeldzamer dan bij den Christen, die zoo laag en met minachting op hen nederziet. Zij zijn bekwame ambachtslieden en uitnemend geschikt voor iederen arbeid die zorg en naauwlettend toezigt vordert. Dat wordt bewezen door de Chinesche geëmploijeerden die men in iedere suiker- of indigofabriek, op elke theeplantage bijna op Java aantreft. Als kassiers zijn zij gezocht en voldoen uitmuntend, en ik geloof niet te overdrijven als ik zeg dat de verhouding tusschen eerlijke en oneerlijke kassiers onder hen vooral niet ongunstiger is dan onder de Europeanen. Aan de policie geven de Chinezen weinig moeite, niet slechts in onze bezittingen maar ook elders, bij voorbeeld te Singapore, waar wel 60,000 zonen van het Hemelsche rijk - en dan nog wel, naar men zegt, van het slechtste allooi - gevestigd zijn, en eene bezetting van slechts 200 man voldoende is om de rust en orde te handhaven. Elk Chinees is een geboren koopman en den regel, dat de kunst van den handel bestaat in zoo goedkoop mogelijk te koopen en zoo duur mogelijk te verkoopen, past hij toe zonder ooit een woord daarover gehoord of gelezen te hebben. Hij gaat daarbij met zóóveel overleg en geslepenheid te werk, dat men het daaraan toeschrijft dat niet meer Israëlieten in onze Indische bezittingen gevestigd zijn: de Chinees zou het den Israëliet in geslepenheid en handelsgeest af-

winnen! De Chinees maakt van alles gebruik, van uwe onwetendheid, van uwe verlegenheid; maar dat heeft hij met anderen gemeen. Ook stelt hij zich voor dat ieder voor de kracht van het goud zwichten moet, en niet zeldzaam moeten de voorbeelden zijn, dat hij de ambtenaren tracht om te koopen; maar is het de Chinees alleen, die zoo denkt en zoo handelt?

Twee beschuldigingen, gewoonlijk tegen de Chinezen ingebragt, wil ik nog even bespreken. De Chinezen zuigen de bevolking uit, zegt men, en zij zijn woekeraars. Met betrekking tot het uitzuigen der bevolking antwoord ik, dat de Chinezen alleen als pachters van 's Lands middelen zich daaraan schuldig kunnen maken. Ons verfoeijelijk stelsel om sommige belastingen of monopoliën aan den hoogsten bieder af te staan, is oorzaak van het kwaad dat bedreven wordt door den pachter, dien men het toch wel niet euvel duiden kan dat hij alle middelen aanwendt om zich schadeloos te stellen voor de risico, die hij door het bieden van eenen hoogen pachtschat op zich genomen heeft. Men schaffe de verpachtingen af en het kwaad zal met wortel en tak uitgeroeid worden. Na het welsprekend betoog in den voor eenigen tijd uitgekomen ‘brief aan den Hoogleeraar Dozij’[1] zal ik over dit onderwerp niet verder uitweiden.

Wat nu betreft de andere beschuldiging, ik ben er zeker van dat menig Europeaan, zoowel hier als in Indië, zich schuldig maakt aan hetgeen men gewoon is woeker te noemen. Een voorbeeld uit Indië, mij daar bekend geworden, zal ik om de curiositeit hier mededeelen. Zeker Chinees vroeg van een Europeaan eene som van ƒ 1000 ter leen. Het verzoek werd ingewilligd, doch onder voorwaarde dat hij een interest van 4 pCt. 's maands (dat maakte ƒ 480 in het jaar!) zou betalen en dat de interest over een vol jaar al dadelijk van de te leenen som zou worden afgehouden! De voorwaarde werd aangenomen, de Chinees ontving ƒ 520, en passeerde eene obligatie van ƒ 1000? neen, van ƒ 1200!! De geldschieter had overwogen dat de Chinees op de gestelde voorwaarde geene geldleening zou willen aangaan, zoo hij er geen groot voordeel in zag, en in dat voordeel wilde de geldschieter deelen. Stel u voor dat een inlander van dezen zelfden Chinees geld ter leen vraagt.

En om nu voor goed met de Chinezen af te handelen, zal ik nog

1 Bladz. 30 en volgg.

alleen dit zeggen: Ik beschouw het als eene gelukkige omstandigheid, dat in de nabijheid onzer Indische bezittingen een rijk zich bevindt met eene werkzame bevolking, die echter te talrijk is om in haar land te kunnen bestaan en daarom tot emigratie op groote schaal gedrongen wordt. Die overbevolking rigt zich toch voor een aanzienlijk gedeelte naar den Indischen Archipel, waar zij een uitgestrekt veld ter bearbeiding voor zich vindt. Zelfs de hardnekkigste vijand der Chinezen zal niet tegenspreken dat dit volk een bijzonder werkzamen aard bezit; dat het zijne energie overal behoudt, ook onder de verzengende zon der keerkringsgewesten; dat het gemakkelijk de taal aanneemt en zich naar de zeden en gewoonten regelt van het land, waar het zich vestigt; dat het uitmuntend geschikt is voor allen zwaren arbeid, waarvoor de inlandsche bevolking te zwak of te traag is, zoo als bij voorbeeld die in de tinmijnen van Banka; dat de Chinezen daarom een onmisbaar element in de koloniale huishouding uitmaken, en dat vooral zullen doen, wanneer de onnatuurlijke, nadeelige dwangkultuur voor goed afgeschaft zal zijn, en plaats gemaakt zal hebben voor vrije ondernemingen van landbouw. Die ondernemingen zullen toch, in den eersten tijd vooral, zonder de hulp van Chinezen onmogelijk tot stand kunnen komen. Daarom acht ik elken maatregel, die strekken moet om den aanvoer van chinesche nieuwelingen in Nederlandsch Indië tegen te gaan, hoogst verderfelijk en onstaatkundig. Men bepale zich tot het houden eener goede policie, zorge vooral dat de Chinezen geen *imperium in imperio* stichten, gelijk eenmaal ter Westkust van Borneo is geschied, schaffe de verpachting van 's lands middelen af, - en de staat noch de inlandsche bevolking zal iets van de Chinezen behoeven te duchten.

Maar het wordt tijd om mijne reis naar de Padangsche Bovenlanden aan te vangen. De Gouverneur van Sumatra's Westkust en de Commissaris van het Gouvernement voor de herziening van het regtswezen in de buitenbezittingen, die ook de Padangsche Bovenlanden gingen bezoeken, zouden den 13^{den} Maart te Kajoetanam aankomen, en ik had eene uitnoodiging ontvangen, om mij dien dag aldaar te bevinden, ten einde mij bij het zoo even genoemd aanzienlijk gezelschap te voegen.

In den vroegen morgen van den 13^{den} Maart verliet ik het vriendelijke, doch zeer warme Priaman. In eene goede bendie

gezeten, volgde ik den vlakken, goed onderhouden grindweg tot de vroeger vermelde brug over de Sampang, waar ik van paard verwisselen moest. Van hier begon het landschap regt schilderachtig te worden. Nu eens voerde mij de weg langs eene flaauwe helling naar den top van eenen heuvel, van waar ik een verrukkelijk vergezigt had over sawah-velden, door verscheidene bergstroompjes doorsneden, en op de achter vruchtboomen verscholen woningen der inlanders; dan weder slingerde hij zich langs een eenzaam woud of langs koele, hooge bamboebosschen. Ofschoon deze weg anders vrij druk door vrachtkarren en voetgangers gepasseerd wordt, ontmoette ik slechts één reiziger, en wel iemand dien ik hier niet had verwacht, namelijk den deurwaarder, die te Kota Mombang een achterstallig schuldenaar van het vendukantoor tot betaling had moeten aanmanen. In de kleine plaats, waar Wijshijer - zoo heet die deurwaarder - zijn treurigen pligt had volbragt, vond ik een ander paard, dat mij in weinig tijds op den grooten weg van Padang naar Kajoetanam en de Bovenlanden bragt. Hier was alles in feestdos getooid. Bij iedere kampong, groot of klein, wapperde een aantal bonte, aan bamboes bevestigde vlaggen; zelfs de alleen staande huizen waren met groen versierd; de geheele bevolking scheen van heinde en ver op den grooten weg bijeen gekomen te zijn om den Gouverneur te zien passeren, die door de inlandsche hoofden in hunne feestkleederen werd opgewacht. Onder de bijeengeschoolde menigte kon men hetzelfde verschijnsel waarnemen, wat men, bij dergelijke gelegenheden, ook in Europa opmerkt: een loos gerucht, dat de Gouverneur in aantogt zou zijn, was voldoende om haar geheel in beweging te brengen. De muzijkinstrumenten - gamelan, gongs, bekkens - werden bespeeld, geweerschoten gelost; het volk joelde, kinderen schreeuwden, alles was in rep en roer, totdat het bleek dat men zich had vergist. De inlanders, ook de Maleijers van Sumatra, ofschoon in vele opzigten meer ontwikkeld dan de Javanen, zijn in dat opzigt nog groote kinderen. Wanneer, bij voorbeeld, aan de bevolking kennis wordt gegeven, dat de Gouverneur tegen drie uur in den namiddag zal arriveren, dan staat toch een ieder van den vroegen morgen op den uitkijk en brengt, zoo als nu het geval was, den geheelen dag in eene gespannen verwachting door, die nu en dan door een of ander loos alarm wordt verlevendigd.

Eindelijk was het gewigtig oogenblik daar; de beide voorname reizigers bereikten Kajoetanam, gevolgd, behalve door de ambtenaren der afdeeling, door een grooten stoet inlandsche hoofden te paard, die bij elke voorbijgetrokken kampong aangegroeid was. Zij stapten af aan het middelmatig logement, dat van dat oogenblik af door eene menigte inlanders als het ware belegerd was; in het klein was het eene copie van het tooneel dat de Dam te Amsterdam oplevert, wanneer de Koning is aangekomen. Te Kajoetanam kwam echter nog daarbij, dat ter eere van de hooge gasten eenige wanluidende gezangen werden aangeheven, geaccompagneerd door nog wanklinkender muzijk en afgewisseld door dansen en steekspelen, waarin ik niets merkwaardigs vond. Ik logeerde bij den gastvrijen controleur van Kajoetanam, den Heer S. - dezelfde ambtenaar, van wien Ida Pfeiffer in de beschrijving van hare reis in de Battalanden zoo dikwerf melding maakt - in een oud, bouwvallig, sinds lang afgekeurd huis, dat echter door een allerliefsten tuin met prachtige rozenperken omringd was, terwijl vóór het huis een kleine vijver het ruime erf versierde.

Wie, die met Sumatra's Westkust niet geheel onbekend is, heeft niet gehoord of gelezen van ‘de kloof’ en van den kunstweg, door den standvastigen wil der Nederlandsche autoriteiten daarin aangelegd? Niet alleen op Sumatra, ook op Java had ik dien weg hooren roemen als het meest interessante dat Sumatra's Westkust oplevert, en met verlangen zag ik den dag te gemoet, waarop ik den vermaarden weg zelf zou aanschouwen.

Den volgenden morgen, omstreeks zeven uur, verlieten wij te paard Kajoetanam, van waar al dadelijk de weg met eene zachte, gelijkmatige helling begint te rijzen. Over eenen afstand van ongeveer drie palen loopt de weg bij afwisseling langs en tusschen rijstvelden, bosschen, kampongs en heuvels, en daarna komt men aan den ingang der kloof, waar ik voor het eerst het melancholisch geschreeuw hoorde van den siamang, eene zwarte apensoort, die, naar beweerd wordt, alleen op Sumatra wordt aangetroffen. De weg is waarlijk kunstig tegen eene berghelling aangelegd en volgt bijna onafgebroken, gedurende ongeveer zeven palen, de Batang Aneh, welke rivier, nog eenige palen boven Padangpandjang, uit het gebergte ontspringt. De bedding der rivier is met zware rotsblokken als bezaaid, waarover het water met onweêrstaanbare kracht henenstroomt, zoodat hier en daar niet onaanzienlijke watervallen gevormd worden.

Onwillekeurig dacht ik aan het Okerthal in den Hartz, ofschoon de weg door de kloof veel beter tegen mogelijke ongelukken beveiligd is door een twee voet hoogen muur, die over den geheelen weg aan de zijde van de rivier gebouwd is. Maar de zonderlinge bouwstijl der huizen, die hier en daar langs den weg verspreid liggen, geheel verschillende van die der benedenlanden, de weelderige vegetatie, hier en daar opgeluisterd door de roode bladeren van den kassia-boom, en de ontzettende hoogte der bergen deden mij spoedig het Okerthal vergeten. Op negen palen afstands stegen wij langs slingerwegen, van waar steeds een prachtig uitzigt zich voordoet, ongeveer 2000 voeten, totdat men een punt bereikt, van waar de zee zigtbaar is. Zoowel door de menigvuldige instortingen als door het zeer drokke verkeer heeft de weg door de kloof veel te lijden; er zijn daarom een 100-tal vaste werklieden in dienst gesteld, die uitsluitend met het onderhoud belast zijn.

Tegen elf uur bereikten wij het in menig opzigt belangrijke Padangpandjang, de hoofdplaats der afdeeling Sapoeloh kota, in het Aardrijkskundig Woordenboek van Nederlandsch Indië verkeerdelijk Fort van der Capellen en hoofdplaats van Tanahdatar genoemd. Nabij den uitgang der kloof gelegen, is deze plaats een strategisch punt van het hoogste gewigt; want op dat punt moet de toegang tot de Padangsche Bovenlanden opengehouden en verdedigd worden. Ook voor de militaire operatiën in de Bovenlanden zelve is Padangpandjang van groot belang, vermits alle hoofdwegen dezer schoone en volkrijke residentie hier zamenloopen. Op het punt waar de redoute gelegen is, splitst zich de groote, van Padang en Priaman komende weg in twee takken, waarvan de eene in noordwestelijke rigting naar Fort de Kock, de hoofdplaats der Residentie en van het belangrijke Agam, loopt, terwijl de andere eene zuidoostelijke rigting aanneemt, om op weinige palen afstands eene nieuwe bifurcatie te vormen, te weten oostelijk naar de groote afdeeling Tanahdatar, zuidelijk naar de Doeapoeloh kota en de uitgestrekte afdeeling Tigablas; en daar de hooger bedoelde noordwestelijke tak eveneens eene tweede splitsing ondergaat, namelijk te Fort de Kock, waar zich een zijtak naar de rijke afdeeling Limapoeloh wendt, zoo is het duidelijk dat alles wat uit de Padangsche Bovenlanden naar Padang of Priaman wil, of omgekeerd, Padangpandjang passeren moet. Er zijn wel andere, kortere wegen om uit het binnenland de kust te bereiken - en in het Zuiden

vooral wordt van deze veel gebruik gemaakt - doch het verkeer langs die wegen, beter gezegd paden, kan in geene vergelijking treden met dat via Padangpandjang, althans zoo lang de in aanleg zijnde karrenweg van Solok (Tigablas kota) naar Padang niet voltooid is. Er heerscht dan ook te Padangpandjang eene levendigheid zooals welligt op geene andere binnenlandsche plaats in Nederlandsch Indië wordt waargenomen. Niet alleen heeft hier een aanzienlijke doorvoer plaats, maar er wordt ook een uitgebreide handel gedreven, en deze is ook hier bijna geheel in handen van Chinezen.

De bloei van Padangpandjang is nog van zeer jonge dagteekening. Nog geen twintig jaren geleden vond men er slechts eenige schamele inlandsche woningen; een enkele onderpachter van de opium was misschien de eenige vertegenwoordiger van het Hemelsche rijk; het garnizoen bestond uit vijftig man met één officier, die in de redoute woonden. Thans is dat geheel veranderd. De woningen - zij zijn nagenoeg allen langs de beide takken van den grooten weg gebouwd - vormen nu eene straat van bijna twee palen lang; het aantal Chinezen is er groot genoeg om de aanstelling van een hoofd dier vreemdelingen noodig te maken en het garnizoen bestaat uit een geheel bataillon infanterie (± 700 man) en eene sectie berg-artillerie, terwijl de betrekking van militairen kommandant door een luitenant-kolonel wordt vervuld. Verder vindt men hier aanzienlijke koffijpakhuizen, eene gouvernementsschool, eene groote societeit en een vrij goed logement.

Padangpandjang heeft een ruim aandeel gehad in de oorlogen, die Sumatra van 1819 tot 1845 met korte tusschenpoozen hebben geteisterd[1]. Vooral tijdens den opstand van Batipoe (Februarij 1841) had het veel te lijden. De kleine bezetting van het uitgestrekte, niet te verdedigen kampement Goegoermalintang, had slechts even den tijd om zich in het reduit te werpen, toen zij reeds door de opstandelingen werd belegerd. Zonder leeftogt, onbekend met de plaats gehad hebbende gebeurtenissen, onzeker ten aanzien van de mogelijkheid van een ontzet, verkeerde zij in eenen hopeloozen toestand. Zij had te

1 Zie over deze oorlogen ‘De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra, door den Generaal H.J.J.L. Ridder de Stuers’, ‘Het Nederlandsch Oost-Indisch leger ter Westkust van Sumatra, door den Lt.-Kol. H.M. Lange,’ alsmede P.J. Veth, ‘geschiedenis van Sumatra’, in vijf stukken in ‘de Gids’, jaren 1849 en 1850.

kiezen tusschen den hongerdood, overgave aan eenen vijand die nimmer het leven van den overwonnen tegenstander spaarde, en het heimelijk verlaten der sterkte. Tot dit laatste werd besloten, ofschoon de kans van te ontkomen uiterst gering was, zelfs al gelukte het aan de waakzaamheid van den vijand te ontsnappen. Maar niet de geheele bezetting was in staat het benaauwde reduit te verlaten; drie ongelukkigen - twee Europeanen en een Javaan - konden wegens wonden en ziekte den togt niet ondernemen; men kon het niet vervoeren; men moest hen achterlaten! Zij deden zich in het kruidmagazijn plaatsen, en van geladen geweren of lont voorzien, en toen de vijand, bemerkt hebbende dat de bezetting ontkomen was, de sterkte binnenstormde, toen staken zij den brand in het kruid en lieten zich met een aantal der bestormers in de lucht vliegen. Op de plek, waar dit feit voorviel, is later een eenvoudig gedenkteeken opgerigt, hetwelk de namen van die trouwe krijgers - Schelling, Marion en Sosmito - vereeuwigt.

Tijdens mijn aanwezen aldaar werd het district Batipoe en Sapoeloh kota, waarvan Padangpandjang de hoofdplaats is, door een controleur bestuurd. Sedert is dat district van Agam gescheiden en tot eene afdeeling verheven, met een adsistent resident aan het hoofd.

Het klimaat is te Padangpandjang zeer koel - vele militairen worden tot herstel van gezondheid daarheen gezonden, - maar buitengewoon vochtig; het regent er bijna dagelijks, en de wolken drijven er niet zelden letterlijk door de huizen. Deze vochtige weêrsgesteldheid is, naar men zegt, een gevolg der nabijheid van de hooge bergen Singgalang en Merapi, en van de Kloof.

Ook op Sumatra had ik ruimschoots gelegenheid om de Indische gastvrijheid te leeren kennen en waarderen; vooral was dat het geval te Padangpandjang, waar ik ten huize van mijnen hooggeachten vriend, Dr. J., en te midden zijner lieve familie, regt aangename dagen heb doorgebragt.

II.
Fort de Kock. - Kota Gedang. - Manindjoe. - Tikoe. - Loeboebassong.

De weg naar Fort de Kock loopt door een verrukkelijk schoone, goed bebouwde landstreek, maar levert overigens voor iemand die reeds meer van Indië gezien heeft, weinig merkwaardigs op. Het fraaiste punt van den weg is ongeveer drie palen van Padangpandjang gelegen; men heeft vandaar een heerlijk vergezigt over het landschap, dat zachtkens naar het wel 1000 voeten lager gelegen meer van Semawang of Singkarah afdaalt, en over dat uitgestrekte meer-zelf. De weg is goed aangelegd, maar kost veel arbeid om in goeden staat te worden gehouden, door het drokke verkeer met vrachtkarren en de gesteldheid van den bodem. De afstand tusschen Padangpandjang en Fort de Kock bedraagt slechts twaalf palen, waarvoor echter, als men per as reist, drie span paarden benoodigd zijn. Vooral over de eerste helft van het traject stijgt men zeer merkbaar, om dan langs eene zeer flaauwe helling af te dalen tot Fort de Kock, dat circa 700 voet hooger dan Padangpandjang gelegen is.

Fort de Kock, bij de Maleijers alleen onder den inlandschen naam Boekit tinggi (hooge heuvel) bekend, de hoofdplaats der residentie Padangsche Bovenlanden, ligt op ± 2900 voeten boven het zeevlak. Zij, die langen tijd in Indië hebben doorgebragt, vinden het klimaat dezer plaats zeer aangenaam; mij beviel het minder, hetgeen welligt moet toegeschreven worden aan de toenmalige weêrsgesteldheid. Tijdens mijn verblijf vielen er vele regens en woeijen er des avonds en in den vroegen morgen gure bergwinden, terwijl over dag de hitte mij even drukkend voorkwam als in de lager gelegen vlakte.

Het Europeesch personeel is hier vrij talrijk, doch bestaat geheel, als men eenige gegageerde mindere militairen niet mederekent, uit ambtenaren en uit het garnizoen onder bevel van eenen majoor. Tot het ambtenaars-personeel behooren de resident, de secretaris en verdere ambtenaren van het residentiekantoor, voorts de controleur en de opziener der wegen en

cultures. Fort de Kock is de standplaats van een predikant; ook heeft men er eene gouvernements lagere school voor kinderen van Europeanen, eene normaalschool voor inlandsche onderwijzers en eene societeit.

Sumatra is een land rijk in natuurschoonheden. Het is niet enkel de plantengroei die zich hier in zijn rijksten tooi voordoet; ook de vorm der bergen en valleijen moet den natuurvorscher tot bewondering stemmen. Dikwijls, maar vooral bij de beschouwing van het zoogenaamd Karbouwengat, op geringen afstand van Fort de Kock, heb ik mij beklaagd slechts leek te zijn in de beoefening der natuurlijke geschiedenis. Dat Karbouwengat is een dal van een uur gaans lengte, op sommige punten een kwartier uurs breed, aan alle zijden door loodregte, ongeveer zeshonderd voeten hooge zandsteenrotsen[1] omgeven en door een riviertje besproeid. In het midden van dit dal verheffen zich twee nog hoogere kegels van dezelfde formatie en met bijna loodregte vlakken. Een dezer kegels is bij de Europeanen bekend onder den naam van Michielspiek; zij zijn beiden door afbrokkeling aanmerkelijk in omvang en hoogte afgenomen, ja men beweert zelfs, dat zij thans niet meer dan de halve hoogte bereiken van twintig jaren geleden. Ook de wanden van het Karbouwengat brokkelen gestadig af, en volgens sommigen is het niet onwaarschijnlijk, dat over een vijftigtal jaren het bestaan van dit merkwaardig ravijn tot de geschiedenis behooren zal. Hoe verder men komt des te enger wordt het ravijn, totdat men door eene naauwe kloof en over eenige berghellingen in het uit de Padrie-oorlogen welbekende ravijn van Pantar komt.

Op korten afstand van Fort de Kock ligt het rijke Kota Gedang, alwaar de huizen in de meest grillige vormen gebouwd, van buiten geheel met snijwerk en met rood en zwart schilderwerk versierd zijn. Ter eere van den Gouverneur en van den Commissaris voor de herziening van het regtswezen, gaf de djaksa[2] of inlandsche secretaris van den Resident der Padang-

1 Sommigen meenen, dat deze rotsen geheel bestaan uit vulcanische asch; in hoeverre dit waarheid bevat kan ik niet beoordeelen, ofschoon het gestadig afbrokkelen en instorten daar wel eenigen grond voor geeft.

2 Djaksa is eigenlijk de titel van de inlandsche officieren van Justitie, die echter in de Padangsche Bovenlanden nog niet bekend zijn. De hier bedoelde inlandsche beambte draagt den titel bij wijze van onderscheiding.

sche Bovenlanden te Kota Gedang een feest, waarbij ik de eer had tegenwoordig te zijn.

Op den dag van het feest wapperden allerwege in Kota Gedang Nederlandsche vlaggen; de meeste huizen waren met guirlandes versierd, de inwoners allen in hunne kostbaarste kleeding gedost. Gedurig werden geweerschoten ter eere van de hooge gasten gelost; eerewachten, eerepoorten, niets van dat alles was vergeten: het feest was in alle opzigten luisterrijk.

Nadat wij eerst met sherry, portwijn, koffij en bouillon waren verkwikt, werd Kota Gedang plegtstatig in oogenschouw genomen en een bezoek gebragt bij een van de rijkste particulieren, wiens dochter op het punt stond van een huwelijk aan te gaan, en die dan ook, van haren aanstaande vergezeld, in bruidstoilet verscheen. De bruid vertegenwoordigde eene énorme waarde aan gouden armbanden, met gouddraad doorweven zijden kains, gouden hoofdversierselen enz.

Ten twee ure begon het déjeuner, waarbij alle civiele en militaire autoriteiten van Fort de Kock, ook enkele ambtenaren van andere nabij gelegen plaatsen, tegenwoordig waren, alsmede een aantal inlandsche hoofden in groot costuum. Champagne en Bourgogne werden in overvloed geschonken. De geregten bestonden in rijst, verschillende vleeschspijzen, gevogelte, gebak in allerlei vormen, vruchten enz. Mij was eene plaats tusschen twee inlandsche hoofden aangewezen, en daar ik nog te weinig Maleisch verstond om met hen een gesprek aan te knoopen, had ik gelegenheid op te merken, hoe de meeste inlandsche hoofden zich aan alles te goed deden, zonder een enkel woord te spreken. Het scheen, dat zij de ontvangen invitatie naar de letter hadden opgevat.

Onder het dessert werden onderscheiden toasten ingesteld, echter in de Maleische taal, weshalve ik er weinig van verstond; het trok intusschen mijne aandacht met welk eene bedaardheid onze gastheer (de djaksa) een toast op den Koning en den Gouverneur uitbragt, die met luid gejuich werd begroet. De tweede toast was gewijd aan den gouvernements-commissaris; beiden werden, ik behoef het niet te zeggen, door de hooge ambtenaren beantwoord.

Ten vier ure was het feest geëindigd en keerden wij onder een hevigen stortregen naar Fort de Kock terug. De weg dien wij volgden, was zóó doorweekt, dat de paarden dikwijls tot

aan de knieën in den modder zakten en de rijtuigen niet zelden met behulp van inlanders voortgeduwd moesten worden.

Kota Gedang heeft op Sumatra zekere vermaardheid wegens de industrie van zijne bevolking. Men heeft daar vele gouden zilversmeden, die vooral in het zoogenaamde fil de grain of cantillewerk eene bekwaamheid aan den dag leggen, die te meer onze bewondering verdient als wij letten op de gebrekkigheid van de door hen gebezigde gereedschappen. Ik zag er geheele mesdjids, woonhuizen, paardenstallen, tot in het minutieuse in zilverdraad nagebootst. Men weeft te Kota Gedang ook zijden kains, selindangs en hoofddoeken, en bewerkt of doorweeft ze met goud- of zilverdraad, waarbij soms groote luxe ten toon gespreid wordt: ik heb een doek gezien, niet grooter dan twee vierkante voeten, welke eene waarde van ƒ 300 vertegenwoordigde. Eindelijk maakt men hier veel werk van het uitsnijden van hout en bamboe, doch zoowel daaruit als uit hun cantillewerk blijkt, dat de Kota-Gedangsche kunstenaars het zeer ver gebragt hebben in de vaardigheid om de natuur of een gegeven model getrouw na te volgen, doch dat zij weinig oorspronkelijkheid bezitten. Van de honderd sigarenkokers, die ik bezigtigde, was het snijwerk bij allen volkomen naar hetzelfde model.

Een van de schoonste en aangenaamste uitstapjes, die ik op Sumatra maakte, had op 21 Maart en volgende dagen plaats. Reeds vroegtijdig verlieten wij (de hooge ambtenaren door hun gewoon gevolg van inlandsche hoofden te paard vergezeld) Fort de Kock, om ons door de reeds genoemde ravijnen (het Karbouwengat en het gat van Pantar) naar Matoea en vandaar naar Manindjoe te begeven. Ook nu weder was de bevolking van heinde en ver opgekomen en langs den weg geschaard, om den Gouverneur en den gouvernements-commissaris te begroeten, hetzij met hare bontgekleurde vlaggen, door welke de paarden verschrikten, hetzij met hare eentoonige muzijk, die letterlijk geheel zonder eenig rustteeken gespeeld wordt.

In het Karbouwengat vindt men nog prachtige sawahs, wat verder op nog wilde pisangboomen, maar in het gat van Pantar ontwaart men niets anders dan kale zandsteenrotsen, die aan den voet door kleine sprankjes bespoeld, ja ondermijnd worden. Van hoe weinig beteekenis ook bij den eersten aanblik, waren deze laatste nogtans oorzaak geweest, dat voor weinige dagen onderscheidene bruggen weggeslagen waren. Het af-

brokkelen van de zandsteenrotsen maakt niet zelden den weg onbruikbaar, en veroorzaakt dan ook veel moeite en arbeid aan onderhoud.

Mijn paard behoorde niet tot de sterkste en kon onmogelijk het overige gezelschap bijhouden; ik raakte dus achteruit en bevond mij weldra alleen. Van plantengroei was hier niets te bekennen. Zoo ver mijn oog reikte zag ik niets dan kale zandsteenrotsen, die, door de felle zonnestralen beschenen, eene vale oranjetint hadden aangenomen en, naar het mij voorkwam, een heeten gloed van zich wierpen. Eene naauwe kloof, die ik in het verschiet had, scheen mij toe de eenige uitweg te zijn, waardoor ik aan deze woeste, dorre, doodsche natuur, die mij als met eene looden hand ter nederdrukte, kon ontkomen. De mensch is van natuur een gezellig wezen; hij heeft behoefte leven om zich heen te zien, en nimmer zag ik met zooveel welgevallen als hier, eene klokhen met haar zestal kiekens rustig daarhenen wandelen.

Na nog een zeer steilen berg beklommen te hebben, bevond ik mij eindelijk op het plateau van Matoea en in de nabijheid van de kampong van dien naam, een der hoogste door Europeanen bewoonde punten van Sumatra, liggende meer dan 3300 voeten boven de oppervlakte der zee. Matoea is een lief, zindelijk plaatsje, de standplaats van een opziener der kultures - destijds de Heer von Colani - ten wiens huize ik het overige gezelschap aantrof, en waar de aardbeziën, die slechts hier en te Fort de Kock welig tieren, ons waarlijk lekker smaakten. Ook hier waren het plein vóór de opzienerswoning, het koffijpakhuis enz. met vlaggen versierd, ter eere van de aankomst der voorname reizigers.

Na een paar uur uitgerust te hebben, vervolgden wij onze reis naar Manindjoe, langs den grooten weg op ongeveer vier uren gaans van Matoea gelegen. Het gezelschap was te Matoea weder met eenige inlandsche hoofden vermeerderd. De landstreek die wij thans doortrokken, was weder meer bevolkt en beter bebouwd; onderscheidene mesdjids en kampongs vertoonden zich vriendelijk te midden van de uitgestrekte, door hoog gebergte begrensde rijstvelden. De lucht was dien dag zeer helder, en daardoor was het ons vergund den Ophir (Maleisch Goenong Pasaman), den hoogsten berg van dit gedeelte van Sumatra, te zien, die wel 25 uren van ons verwijderd was. Op eenige palen afstands van Matoea passeerden wij eene kleine kloof, toen plotseling

het meer van Manindjoe, eene watervlakte van ruim negen uren in omtrek, door bijna loodregte bergwanden omgeven, op meer dan 1500 voeten beneden ons zich aan ons verrukt oog vertoonde.

Van de plaats waar wij dat prachtige uitzigt genoten, loopt de kunstig aangelegde en goed onderhouden weg ongeveer zes palen lang en zigzag naar beneden, bijna voortdurend door bosschen of langs sawahs, het laatste gedeelte door een' uitgestrekten koffijtuin, die in de onmiddellijke nabijheid der controleurswoning te Manindjoe gelegen is.

De controleur, de Heer van S., ontving het gezelschap met de meest mogelijke gastvrijheid. Zijn huis is allerbekoorlijkst gelegen in de nabijheid van het meer, waarop men door eene kleine laan van damarboomen en stamrozen een heerlijk uitzigt heeft. Aan den oever van het meer is een zitsteiger gebouwd, en daar bragten wij een genotrijken avond door. De kalme waterspiegel werd eerst door een helderen sterrenhemel, later door een heerlijken maneschijn verlicht, die de bergen nog donkerder tegen de lucht deed afsteken; eene aangename koelte woei ons tegen, en de liefelijke stilte, die rondom ons heerschte, werd slechts afgebroken door het zacht geritsel van de bladeren der kokospalmen.

Hier vernam ik dat Loeboebassong, de standplaats van mijn geachten vriend den controleur K., slechts zes uren van Manindjoe verwijderd was, waarom ik besloot hem door een onverwacht bezoek te verrassen. Op een' echten gladakker (*Hollandice*: knol) verliet ik te zeven ure des morgens Manindjoe en reed langs de kusten van het meer tot Moko-Moko, waar ik hoopte een ander paard te zullen kunnen bekomen, om de reis naar Loeboebassong voort te zetten, dat nog drie uur verder gelegen is. Mijne hoop werd echter verijdeld. Door de komst van den Gouverneur, die zich op dien dag onledig hield met het bezigtigen van de koffijtuinen (Manindjoe is een belangrijk koffijdistrict), waren alle paarden van Moko-Moko in gebruik. Mijn gladakker was niet sterk genoeg om mij verder te brengen; ik was dus gedwongen mijne reis te voet te vervolgen langs dezen eenzamen weg. Het bevreemdde mij, dat de voerlieden van de weinige vrachtkarren, die ik ontmoette, verschrikt van hunne karren sprongen en er naast gingen loopen, zoodra zij mij bemerkten. Aan slaafsche beleefdheid, zooals men die op Java opmerkt, kon dat niet

worden toegeschreven, dat wist ik, want deze is, misschien gelukkig, op Sumatra's Westkust geheel onbekend. Eerst later werd het raadsel opgelost; naar luid van eene bestaande policieverordening, was het den voerlieden van vrachtkarren verboden op de voertuigen te zitten of te liggen; de voerlieden in kwestie hadden dat verbod overtreden en dachten in mij een ambtenaar te zien, bevoegd om de op de overtreding gestelde poenaliteit op hen toe te passen.

Het was omstreeks twee uur na den middag, toen ik te Loeboebassong aankwam. ‘Dat is mij nog nimmer overkomen,’ zeide mijn vriend K., ‘dat een Europeaan, alleen, te voet en dat nog wel op het heetst van den dag, mij in deze afgelegen streek komt opzoeken.’

In den namiddag van den volgenden dag keerde ik weder naar Manindjoe terug. Ditmaal was de panghoeloe van Moko-Moko te dier plaatse aanwezig: dat hoofd onthaalde mij op thee en inlandsch gebak en verschafte mij een vrij goed rijpaard voor den verderen togt. De weg langs den oever van het meer trof mij op nieuw. De zon ging in het Westen helder onder, terwijl de oostelijke hemel met donkere wolken was bedekt; de eene helft van het meer werd door de stralen der ondergaande zon gloeijend rood gekleurd, terwijl aan de andere zijde de donkere wolken zich in hevige plasregens ontlastten en de hooge bergtoppen in een digt floers gehuld schenen.

Na nog een nacht te Manindjoe vertoefd te hebben, keerde ik naar Fort de Kock terug; maar ik had het voornemen opgevat, om, vóórdat ik Sumatra verliet, het bekoorlijke Manindjoe nog éénmaal te bezoeken, en gelukkig bood zich spoedig de gelegenheid daartoe aan.

Reeds had ik verscheidene dagen te Fort de Kock doorgebragt en waren de omstreken mij tamelijk goed bekend geworden, toen ik vernam, dat de tentoonstelling van landbouw en nijverheid en de algemeene vergadering waarin de herziening van het regtswezen zou worden besproken, eerst de volgende week zouden worden gehouden. Die tijd was te kort voor eene reis door een gedeelte der binnenlanden; ik besloot daarom langs den gewonen weg naar Priaman te gaan, daar een paar dagen te vertoeven en verder over Tikoe, Loeboebassong en Manindjoe naar Fort de Kock terug te keeren. De reis naar Priaman en mijn verblijf aldaar zal ik maar niet beschrijven, ten einde niet in herhalingen te vervallen.

De weg van Priaman naar Tikoe is een effen grasweg, volmaakt gelijk aan dien van Priaman naar de Batang Aneh, met dit onderscheid alleen, dat men op genen een veel grooter aantal bruggen passeert dan op dezen, gelijk reeds op eene andere plaats is aangemerkt. Soengei Lima is de belangrijkste kampong die men doorkomt; de pasar aldaar wordt zeer drok bezocht.

Tikoe is eene uitgestrekte, misschien de zindelijkste kampong van geheel Sumatra, daar de inwoners gewoon zijn sedert een tal van jaren des morgens op een gegeven tijdstip hunne erven schoon te maken, als ware het ten gevolge eener policieverordening, die echter niet bestaat. Zij is ook de standplaats van een opziener der kultures, wiens woning gelegen is nabij de haven, die, even als de reede van Priaman, door een drietal kleine, lage eilanden, bosschen van kokospalmen, beschut wordt. Gewoonlijk vindt men er een zestal kleine kustvaartuigen geankerd. Van Tikoe wordt de gouvernementskoffij uit de bovenlandsche districten Danau en Matoea, Selapan kota en Toedjoh loerah, alsook uit het Priamansche district Loeboebassong naar Padang verscheept. Van Tikoe naar Loeboebassong heeft men een goeden grindweg, die nu eens te midden van rijstvelden, dan weder over bergruggen, meestal echter door de rimbo (wildernis) is aangelegd. Over het algemeen is de landstreek van Tikoe tot de grenzen der Padangsche Bovenlanden dun bevolkt, en is het dan ook niet zeldzaam, dat men eene kudde olifanten op den weg ontmoet, hetgeen mij echter niet wedervoer. En zoo kwam ik voor de tweede maal in de gastvrije woning van den controleur te Loeboebassong, met het voornemen een paar dagen in deze eenzame streken door te brengen.

Een controleur bij het binnenlandsch bestuur op Sumatra heeft een veel omvattenden werkkring, die in alle opzigten grootelijks verschilt van dien zijner collega's bij de landelijke inkomsten en kultures op Java. Hij vertegenwoordigt het Europeesch bestuur in zijn district; geeft bevelen aan de inlandsche hoofden; is voorzitter van de uit die hoofden zamengestelde regtbank (rapat), welker vonnissen hij opmaakt; is belast met de policie, in welke hoedanigheid hij zelfs zekere regtsmagt uitoefent; is verantwoordelijk voor het onderhouden van bruggen en wegen, eene zaak overal van groot, in sommige districten van zeer groot belang; is belast met de uitvoering van 's lands bouwwerken; moet toezigt houden over de koffijkultuur; heeft

te zorgen, dat de bewerking en beplanting der rijstvelden geregeld en tijdig plaats vinden; en heeft verschillende andere werkzaamheden meer, waarvan eene volledige beschrijving slechts zou kunnen worden geleverd door iemand, die zoodanige betrekking heeft waargenomen.

Hoe weldadig de invloed van het Europeesch bestuur op de inlandsche bevolking werkt, zag ik hier bewezen. Op een Vrijdag morgen zag ik een groot aantal Maleische vrouwen met kleine kinderen en zuigelingen naar de controleurs-woning opkomen, om hare kleinen daar te laten vaccineren door den inlandschen vaccinateur! Het was voorzeker een loffelijke maatregel, toen het gouvernement de inlandsche bevolking de gelegenheid aanbood, om zich meer of min te vrijwaren voor eene vreesselijke ziekte, die vooral in de tropische gewesten een zoo hevig karakter aanneemt en vroeger geheele familiën wegrukte. Het is mogelijk, dat in den aanvang zekere dwang moest worden uitgeoefend, om dien heilzamen maatregel ingang te doen vinden; maar zulk een dwang verdient lof, geene afkeuring; en thans is die niet meer noodig: iedere inlandsche vrouw onderwerpt haar kroost aan de kunstbewerking, zonder dat daartoe eenige pressie wordt vereischt. De inlandsche vaccinateurs zijn, naar ik vernam, over het algemeen zeer bedreven; zij ontvangen hunne opleiding gewoonlijk van Europesche geneesheeren, die met het toezigt belast zijn, en worden (sedert 1857) uit 's lands kas bezoldigd.

Loeboebassong is een net plaatsje; de omstreken zijn schilderachtig schoon, maar voor een groot gedeelte slecht bevolkt en woest. Het district wordt geheel omgeven door bergen, bedekt met ondoordringbare bosschen, zonder eenig pad, veel minder weg, of begroeid met voeten hooge alang-alang (Maleisch van Sumatra ilalang: eene rietachtige grassoort), de schuilplaats van velerlei schadelijk gedierte, vooral wilde zwijnen, die ik op mijne uitstapjes in de omstreken van Loeboebassong dan ook zeer veel ontmoette.

Ik bleef twee dagen bij mijn' vriend K., waarna hij mij met zijne Amerikaansche bendie naar Manindjoe bragt, alwaar ik op nieuw een gastvrij onthaal bij den controleur, den Heer Van S., genoot. Den weg tusschen Loeboebassong en Manindjoe passeerde ik nu voor de derde maal; toch was de indruk, dien de schoone natuur hier op mij maakte, niet minder treffend dan bij de eerste reis. Het eerste gedeelte, van Loeboebas-

song tot Moko-Moko, heeft wel eenige overeenkomst met de bekende ‘kloof’. De weg loopt langs een snelstroomend riviertje, en aan beide zijden heeft men hooge, tot den top met digte bosschen bedekte bergen. Ware de afvoer van het hout gemakkelijker, die bosschen zouden eene ongeloofelijke waarde vertegenwoordigen; hier toch zag ik stammen van het bekende ijzerhout bij honderden bij elkander, waarvan sommigen eene hoogte hadden van meer dan 100, bij eene middellijn van 3 à 4 voeten. Vele boomen waren òf door ouderdom, òf door storm, òf door het nederstroomend water ontworteld en lagen daar aan den voet der berghelling te rotten. Op dit gedeelte van den weg, negen palen lang, ziet men geene enkele menschelijke woning; het oog bespeurt niets dan de rivier, de bergen en de bosschen; het oor verneemt geene andere geluiden dan het onophoudelijk gedruisch der rivier, het geschreeuw der siamangs en - doch zelden - het gekraak van de wielen eener pedati (kar). Nog ééne opmerking omtrent het meer van Manindjoe. De waterspiegel van dat meer ligt ± 1400 voeten boven de oppervlakte der zee, en de loodregte wanden van de bergen, die het omgeven, doen veronderstellen dat het uit een uitgebranden krater bestaat; geene enkele rivier van eenig belang stroomt er in; en toch vindt men hier den vraatzuchtigen kaaiman, die zich anders meestal in den benedenloop der rivieren, bij en voor hare monding ophoudt, en, onder anderen, in het veel grootere meer van Singkarah, dat in zoo vele opzigten van het Manindjoesche verschilt, niet wordt aangetroffen.

Voor het laatst had ik het lieve Manindjoe bezocht: ik moest hier afscheid nemen van mijn' vriend K., van den gastvrijen Heer Van S., met zeer weinig vooruitzigt om hen ooit, tenzij op toevallige wijze, weder te zien. Treurige gewaarwording voorwaar, maar die aan Indië eigen is; men leert daar personen kennen, hoogachten, liefhebben, in één woord men sympathiseert met hen; maar het uur van scheiding slaat, en men verlaat hen, zonder hoop hen ooit weder te ontmoeten.

III.
De tentoonstelling. - De groote vergadering. - Het regtswezen. - Het familieleven en erfregt.

Geheel alleen vertrok ik van Manindjoe over Matoea naar Fort de Kock, waar de Heer B. mij even gul als vroeger ontving en ik in zijn vrolijken familiekring onderscheidene dagen aangenaam doorbragt. Hier was alles in rep en roer. Over twee dagen zou de landbouw-, vee- en nijverheidstentoonstelling plaats hebben; de ruime, maar niet fraaije rapatzaal boven het schoollocaal was daartoe in orde gebragt en met vlaggen en guirlandes versierd, waartusschen de portretten waren aangebragt van drie mannen, die een zeer werkdadig aandeel hebben gehad in de vestiging en bevestiging van het Nederlandsch gezag op de Westkust van Sumatra; ik bedoel den Generaal Michiels, den Kolonel Van der Hart en den Resident Steinmetz. Vóór het gebouw der tentoonstelling was eene niet onaardige trophée van alle bekende vruchten opgerigt. De tentoonstelling van vee zou in de manège plaats hebben.

De opening der tentoonstelling en het houden der algemeene vergadering, waarvan ik reeds vroeger melding maakte, geschiedden op denzelfden dag; ik zal eerst de tentoonstelling afhandelen, om daarna de vergadering en hetgeen daarmede in verband staat eenigzins breedvoeriger te bespreken.

De tentoonstelling muntte meer uit door de nuttigheid en verscheidenheid der geëxposeerde voorwerpen, dan door hunne fraaiheid of door eene smaakvolle rangschikking. Trouwens dat was natuurlijk, als men let op de beperktheid der middelen, waarover de aanleggers van het feest te beschikken hadden. Op eenige groote tafels lagen de voortbrengselen van den landbouw en de nijverheid der Padangsche Bovenlanden in bonte mengeling ten toon gespreid; men zag hier alle padiesoorten - enkele monsters waren vijfentwintig jaren oud - gommen, harsen, koffij, gambier, kassia, specerijen, aard- en boomvruchten, houtsoorten en vele andere zaken meer, die van den rijkdom der Sumatrasche plantenwereld getuigden.

Veel rijker dan ik verwacht had was de verscheidenheid van nijverheidsvoortbrengselen; men vond hier niet enkel de bekende

goud- en zilverwerken, met gouddraad bewerkte stoffen, gebeeldhouwde (gesneden) sigarenkokers en krisgevesten, maar ook velerlei artikelen van koper- en ijzerwerk, geheel door Maleische industriëlen vervaardigd. En onder de laatstbedoelde zag ik, niet zonder eenige bevreemding, behalve landbouwgereedschappen, huisraad, wapens en dergelijken, ook sloten met hunne sleutels. 't Is waar, de voorwerpen der Sumatrasche koper- en ijzerindustrie konden, wat fraaije vormen en nette afwerking betreft, in geene vergelijking treden met hetgeen de Engelsche en Duitsche fabrieken opleveren; maar beschouwen wij de gebrekkige gereedschappen waarmede de Maleische werkman zijne taak volbrengt, dan moet het onze bewondering opwekken, dat hij nog zulk goed werk leveren kan, en onwillekeurig dringt zich de gedachte aan ons op, dat het Maleische volk voor groote ontwikkeling vatbaar is, zoo het slechts behoorlijk wordt opgeleid.

Minder goed beviel mij het tentoongestelde vee. Er waren enkele goede paarden, die echter meer door hunne deugdzaamheid dan door fraaiheid van vormen uitblonken, weinige krachtige buffels en schoone runderen. De reden waarom deze tentoonstelling minder goed was uitgevallen, moet, dunkt mij, gezocht worden in den zeer verschoonbaren tegenzin dien de Maleische veehouder koestert tegen het opzenden van zijnen buffel, zijne koe of zijn paard naar eene ver verwijderde plaats, zonder zekerheid dat hem dat opzenden voordeel zal opleveren, maar met veel waarschijnlijkheid dat het hem verlies of nadeel berokkenen zal. Men vergete niet dat de afstanden op Sumatra énorm groot zijn en dat alle vervoeren in het binnenland langs goede, maar toch hier en daar moeijelijke bergwegen moeten geschieden, zonder hulp van eenige expeditie-onderneming, onder welke benaming ook. Houdt men dit in het oog, dan zal men begrijpen, dat een stier of buffel, die tien, twintig en meer uren gaans moet afleggen, niet in den besten staat op de plaats der tentoonstelling aankomt, en derhalve weinig kans op het behalen van eene niet zeer hooge premie heeft, ongerekend nog het verlies dat de inzender lijdt, doordien hij de beschikking over het ingezonden vee moet missen gedurende de vele dagen dat het afwezig is. Sommige inzenders schenen van meeting te zijn, dat de tentoonstelling meer voor zonderlinge dan voor goede voorwerpen bestemd was: ik zag er, onder anderen, een paard met eene soort van buffelhorens.

Zoo lang de tentoonstelling duurde was het te Fort de Kock feest. Het wemelde er van vreemdelingen, zoo Europeanen als inlanders, welke laatsten de rijkste en veelkleurigste mengeling van kleederdragten vertoonden, die ik nog immer gezien had. Sommige aanzienlijke inlanders droegen nette verlakte laarzen; een naauwsluitende pantalon van blaauw of zwart laken met breed goud galon; om het midden eene prachtige zijden, met goud doorweven kain, waarin een sierlijk gebeeldhouwde kris met gouden scheede gestoken was; een fijn wit overhemd met gouden knoopjes; wit piqué of gebloemd zijden vest met gouden knoopen; een lang buis van zwart laken, van voren open en met randen van breed en zwaar goud galon; en eindelijk den nationalen hoofddoek van zijde met gouddraad doorweven en dikwijls met gouden loovertjes versierd. Andere hoofden waren niet minder rijk gekleed, doch hadden meer van het oorspronkelijk nationaal kostuum behouden (zij droegen b.v. geene laarzen); terwijl nog anderen zich vertoonden in zeer eenvoudige, maar toch goede kleeding. De dagen werden doorgebragt met het bezigtigen van de tentoongestelde voorwerpen, volksspelen, militaire muzijk, het afleggen en ontvangen van visites, en des avonds had men receptiën, bals en vuurwerk. De festiviteiten werden besloten met eene uitdeeling van prijzen, bestaande in kleine geldsommen, en eene verloting van sommige der beste voorwerpen, die tot dat einde waren aangekocht.

Thans ga ik over tot de beschrijving van de meermalen aangeduide algemeene vergadering.

Op het ruime marktplein te Fort de Kock was eene soort van tent - zij was aan drie zijden open - opgerigt, waarheen de Gouverneur, de Gouvernements-Commissaris, de Resident der Padangsche Bovenlanden, de vier Adsistent-Residenten dier Residentie, onderscheidene mindere ambtenaren en plus minus 90 larashoofden zich begaven en op de voor hen gereed gezette stoelen plaats namen. De Gouverneur zat in het midden, met den Commissaris aan zijne regter- en den Resident aan zijne linkerhand, achter eene met een groen kleed overdekte tafel, ter zijde waarvan de ambtenaar gezeten was, die de notulen der vergadering zou houden. De overige ambtenaren verdeelden zich regts en links van de reeds genoemden. Aan eene kleinere tafel zat de djaksa of inlandsche Secretaris van den Resident, wiens taak het was, om, zoo noodig, hetgeen de Gouverneur zeggen zou aan de verzamelde hoofden te verduidelijken, en

omgekeerd. De larashoofden zetten zich in rijen, zoodanig, dat het front der tent geheel openbleef. Achter dezen zaten of stonden de hoofden van minderen rang, de panghoeloes-kapala en panghoeloes-soekoe, waarvan het aantal hier tegenwoordig verscheiden honderden beliep. De Gouverneur opende de vergadering met eene aanspraak, waarin hij het doel der zamenkomst bloot legde, namelijk: te raadplegen over eene ontworpen herziening van het regtswezen; hij toonde aan hoe noodzakelijk eene goede, onvertogen regtsbedeeling voor de welvaart, voor de veiligheid der maatschappij is; hij verklaarde dat het Gouvernement met de ontworpen herziening slechts het welzijn der bevolking beoogde, maar haar niets wilde opdringen; en hij verzocht de verzamelde hoofden, hem onbewimpeld en zonder eenige achterhoudendheid mede te deelen de bedenkingen die zij tegen het plan mogten hebben, en de wijzigingen die zij dienstig zouden achten. Daarna deelde de Gouverneur de hoofdtrekken van de ontworpen herziening mede, zoo als ik dat ook wensch te doen, doch waaraan ik eene korte schets van den tegenwoordigen toestand van het regtswezen op Sumatra's Westkust laat voorafgaan, dewijl zij, die daarmede minder goed of in het geheel niet bekend zijn, moeijelijk zouden kunnen nagaan in hoe verre die tegenwoordige toestand door de tenuitvoerlegging van het nieuwe plan zal worden gewijzigd.

In 1833 werd door den Commissaris-generaal van den Bosch bepaald, dat de inheemsche bevolking van Sumatra's Westkust zou worden gelaten in het genot van hare huishoudelijke en politieke regten; zelfs met het regtswezen zou het gouvernement zich niet bemoeijen; alleen diegenen, welke zich schuldig maakten aan misdrijven tegen het gouvernement, tegen zijne dienaren of tegen vreemdelingen, alsmede zoodanigen, die medepligtig waren aan misdrijven door vreemdelingen gepleegd, zouden teregt staan voor een te Padang op te rigten Raad van Justitie.

De oprigting van dezen raad had plaats in 1837, als wanneer ook landraden te Padang en Priaman georganiseerd, en instructiën voor deze drie regtbanken gearresteerd werden. Noch de organisatie van den Raad van Justitie te Padang en van de landraden aldaar en te Priaman, noch de voor hen vastgestelde instructiën zijn in het ‘Staatsblad van Nederlandsch Indië’ opgenomen, zoodat de vraag rijst: zijn de vonnissen dier regtbanken wettig en voor de betrokkenen

verbindend? Ik zal mij in de beantwoording dezer vraag niet verdiepen, waarvoor het hier de plaats ook niet is, maar mijne beschrijving zonder verdere uitweidingen vervolgen.

De Raad van Justitie te Padang is zamengesteld uit een president (regtsgeleerde), vier leden (uit de ingezetenen van Padang te benoemen), een officier, een substituut-officier (sedert 1864) en een griffier (de drie laatsten regtsgeleerden). Deze zamenstelling is oorzaak, dat de president, als de eenige zaakkundige die zitting heeft in den Raad, en de eenige voor wien zijne regterlijke betrekking geene bijzaak is, met vele dienstverrigtingen wordt belast, die bij eene goed geörganiseerde regtbank aan de leden worden opgedragen. Hij is regtercommissaris voor de zoogenaamde kleine rol, voor de instructie van strafzaken, voor in- en overschrijvingen van den eigendom van vaste goederen en schepen, voor de inschrijving van hypotheken, bij voorloopige getuigenverhooren, voor eedsafleggingen enz., alles werkzaamheden, die hem veel tijd rooven, dien hij veel nuttiger zou kunnen besteden.

Zoo als de regtsmagt en de regtsbevoegdheid van den Raad thans bepaald zijn, veroorzaken zij den Raad veel werk en den justiciabelen onbeschrijfelijk veel moeite en ongemak, vooral aan hen die op grooten afstand wonen van de plaats waar de Raad gevestigd is. Met uitzondering van de inheemsche bevolking - en zelfs over deze in de hiervoren aangewezen gevallen - strekt zich de regtsmagt van den Raad uit over *alle* ingezetenen van Sumatra's Westkust, alzoo ook over daar gevestigde of zich tijdelijk aldaar bevindende Javanen en andere volkeren van den Indischen archipel, Chinezen, Arabieren, Klingalezen, enz., en dat niet alleen wegens alle straf- en overtredingzaken, geene eenvoudige policie-overtreding zijnde, maar ook ter zake van alle burgerlijke regtsvorderingen die eene geldswaarde van meer dan ƒ 25 betreffen. Men kan zich moeijelijk voorstellen welk eene menigte nietige zaken thans bij den Raad in behandeling komen, waarbij dan nog in aanmerking komt dat de Klingalezen - inboorlingen van de kust van Koromandel -, misschien het proceziekste volk der wereld, op Sumatra's Westkust zeer talrijk zijn. En wat de moeite en het ongemak betreft, dat deze stand van zaken den justiciabelen veroorzaakt, ik zal trachten die door een voorbeeld te verduidelijken. Stel u voor, dat een te Penjaboengan (Mandheling) gevestigd Chinees of Klingalees wegens eene kleine schuldvordering van ƒ 30 voor den

President van den Raad van Justitie wordt gedagvaard. Om in persoon naar Padang te gaan, moet hij een afstand van ongeveer 70 uren gaans afleggen. Bedenk eens wat hem zulk eene reis en het oponthoud te Padang zou kosten, om van andere schade, van tijdverlies, van de moeijelijkheid der reis enz. niet eens te spreken. 't Is waar, hij kan een gemagtigde aanstellen; maar, dewijl hij geen Europeaan is, moet de acte van volmagt notariëel opgemaakt worden, hetgeen hem van ƒ 9 tot ƒ 12 en meer kosten kan, ongerekend het loon dat hij den gemagtigde, waartoe hij een Europeesch zaakwaarnemer - advocaten of procureurs zijn er thans te Padang niet - dient te kiezen, zal hebben te betalen. Maar de Assistent-Resident-notaris is niet te Penjaboengan; in zulk een geval zal de gedaagde naar Sibogha (35 uren gaans) of naar Ajerbangies (45 uren gaans) moeten gaan om zijne acte van volmagt te doen opmaken! Misschien is het voor hem nog het voordeeligste om te betalen, of bij verstek veroordeeld te worden, zelfs al heeft hij geene schuld.

Ter hoofdplaats Padang en in het regentschap Priaman bestaan, zoo als reeds gezegd is, landraden. Omtrent het regtsgebied dezer landraden en omtrent de instructiën door hen te volgen, zijn de deskundigen het niet eens. De voorlaatste militaire Gouverneur, wijlen generaal Meis, heeft ter zake van het eerste bepaald, dat het zich bepalen zou tot de hoofdplaats Padang en tot het regentschap Priaman in den engeren zin, terwijl dit onder zijne voorgangers anders begrepen was. Die regtbanken zijn zamengesteld: te Padang uit den Toewankoe Panglima, den Toewankoe Bandhara, en de zeven panghoeloes als leden, bijgestaan door een' priester en eenen djaksa (officier van justitie); te Priaman uit den regent en de panghoeloes als leden, met toevoeging van een priester en djaksa even als te Padang. In burgerlijke geschillen (boven ƒ 100) van gewone Maleijers of in correctionele strafzaken regt sprekende, heeten zij gewone landraden en worden voorgezeten door den Adsistent-Resident. Worden criminele strafzaken of burgerlijke regtsvorderingen tegen inlandsche hoofden behandeld, dan verkrijgen zij den naam van grooten landraad, en het is de president van den raad van justitie te Padang die het voorzitterschap waarneemt. Merkwaardig is het, dat de civiele vonnissen dezer regtbanken in geen geval appellabel zijn: de Gouverneur verleent het ‘fiat executio’ of schorst het vonnis, zonder dat dit

laatste eene wijziging van het vonnis ten gevolge heeft. Maar nog veel merkwaardiger is het dat het geheel van de persoonlijke zienswijze van den Gouverneur afhangt, of de criminele vonnissen dadelijk ten uitvoer gelegd, dan wel aan de herziening van het Hoog Geregtshof, dat met het toezigt over de regtsbedeeling in geheel Nederlandsch Indië belast is, onderworpen zullen worden! Die herziening is slechts verpligtend (waarom? heeft mij niemand kunnen zeggen) in twee gevallen, namelijk in zake van misbruik van gezag door maleische ambtenaren in de waarneming van hunne ambten, en in zake van aanmatiging van gezag door personen met geene ambten bekleed.

De Raad van Justitie te Padang en de beide landraden te Padang en Priaman spreken regt in naam des konings, en laten zich aan inlandsche wetten en gewoonten niet gelegen zijn, wanneer zij, zoo als maar al te dikwijls het geval is, in strijd zijn met algemeen erkende beginselen van billijkheid en regtvaardigheid. Geheel anders is het gelegen met de oorspronkelijke inlandsche regtbanken (rapats).

Vóór onze vestiging in de landen die thans de residentie Padangsche Bovenlanden uitmaken, stond aan het hoofd van het Menangkabausche rijk een naam-koning, die den titel van Jang di pertoewan (opperheerscher) voerde, ofschoon in werkelijkheid elk afzonderlijk landschap onafhankelijk was en eene op zich zelve staande republiek vormde. In deze republieken had iedere stam (soekoe) zijne eigen panghoeloes, waarvan één de voornaamste was. Die voornaamste panghoeloes van alle soekoes te zamen vormden den rapat-panghoeloe, die in alle zaken van algemeen belang moest worden gekend en besliste, terwijl zaken die een enkelen stam betroffen, zooveel mogelijk door de eigen panghoeloes werden afgedaan. Kon een geschil niet in der minne geschikt worden, of nam een der partijen geen genoegen met de uitspraak van den panghoeloe, dan werd de kwestie aan de beslissing van den rapat-panghoeloe onderworpen. Strafzaken werden in den regel door den rapat-panghoeloe behandeld, maar volgens beginselen die lijnregt tegen alle westersche begrippen van regt en billijkheid indruischen. In de eerste plaats konden alle misdaden zonder onderscheid door geldsommen worden geboet, en in de tweede plaats was de familie, een onderdeel van de soekoe, voor de misdaden door een der leden begaan, de soekoe voor die door hare stamgenooten gepleegd, het landschap voor die, welke op zijn grondgebied plaats

vonden, aansprakelijk. Moord werd gestraft met eene geldboete van 100-800 gulden, naar gelang van stand, kunne en omstandigheden. De moordenaar of zijne familie moesten de boete betalen. In geval van onvermogen konden zij tot slavernij worden gebragt. Alleen in zeer bijzondere gevallen - b.v. als de bloedverwanten van den verslagene den bloedprijs niet wilden aannemen - werd de doodstraf toegepast.

Onder zulk een stelsel was het ligt mogelijk dat één persoon de verarming, ja de slavernij eener geheele familie veroorzaakte, en daarom bestond er een middel om dat te voorkomen: de familie of de soekoe had namelijk het regt om zulk een onverbeterlijke te verstooten, als wanneer zij van de verantwoordelijkheid voor zijne daden ontslagen werd; beging zoodanig verstooteling dan weder een misdrijf, dan kon hij met den dood worden gestraft; hij was dan als het ware vogelvrij.

Voor het aanbieden van geschenken waren de panghoeloes meestal niet ongevoelig; de goede gevolgen van dat verdedigingsmiddel bleven dan ook zelden achterwege.

De bewijsmiddelen waren: getuigen, bekentenis, aanwijzingen, vermoedens en de eed, alles zoowel in burgerlijke regtsgedingen als in strafzaken.

Volgens het besluit van den Commissaris Generaal van den Bosch, van 11 October 1833, n°. 310[1], zou het Gouvernement zich onthouden van alle inmenging met de regtspleging; doch de natuurlijke loop der omstandigheden, de wensch der bevolking zelve waren oorzaak, dat die belofte weldra eene doode letter werd. Al spoedig ontstond er eene nieuwe soort van rapats, namelijk die der districten, waarin de van Gouvernementswege aangestelde en bezoldigde larashoofden als leden zitting namen, terwijl de Adsistent-Resident of contrôleur als voorzitter daarin optrad. Deze nieuwigheid had ten gevolge dat de oorspronkelijke rapats alras slechts in naam bleven bestaan, althans alleen van weinige, onbeduidende zaken - uitsluitend burgerlijke - kennis namen, aangezien alle belangrijke geschillen en strafzaken, als het ware ten gevolge van een stil-

1 Dat besluit en de daarmede overeenstemmende publicatie van de commissarissen Riesz en van Sevenhoven, maken nog heden den grondslag uit van het stelsel van bestuur ter Sumatra's Westkust; en onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist werd zelfs door de Regering verklaard, dat het bewuste besluit van toepassing is op alle districten, zonder onderscheid, ook op die welke later onder 's Gouvernements gezag zijn of zullen worden gebragt.

zwijgend accoord, voor de nieuwe regtbanken werden gebragt. Het duurde echter niet lang, of men ging verder; de criminele vonnissen der door Europesche ambtenaren voorgezeten rapats werden niet meer ten uitvoer gelegd, dan na bekrachtigd te zijn door den Gouverneur; en toen bij Gouvernementsbesluit was goedgekeurd dat die bekrachtiging plaats vond, toen werd dat door sommigen uitgelegd als lag in de bevoegdheid tot bekrachtiging ook de competentie tot revisie en mitigatie opgesloten[1]. Dat was echter niet alles: in 1855 werd door den toenmaligen Gouverneur voorgeschreven om bij de rapats zooveel mogelijk de vormen in acht te nemen die bij het reglement voor de regtspleging enz. onder de inlanders op Java en Madura zijn vastgesteld.

Het kan niet ontkend worden dat al deze nieuwigheden nuttig, heilzaam, ja veelal noodzakelijk waren; doch zij leden allen aan hetzelfde euvel: hare invoering geschiedde niet in wettelijken, voor allen verbindenden vorm, en het was dus geheel aan de persoonlijke zienswijze van elken opvolgenden Gouverneur overgelaten ze te wijzigen, uit te breiden, of wel in te trekken. Zelfs het Gouvernementsbesluit, waarbij de bekrachtiging der criminele vonnissen door den Gouverneur wordt goedgekeurd, maakt die bekrachtiging niet verpligtend.

Wat de burgerlijke regtspleging bij de rapats in het bijzonder betreft, moet ik nog mededeelen, dat, in de Padangsche Bovenlanden vooral, van de uitspraken der districts-rapats door de succomberende partij dikwijls werd geappelleerd bij den Resident, die dan gewoonlijk eenige leden van den betrokken rapat tot zich riep en met dezen eene engere vergadering zamenstelde, die de kwestie op nieuw onderzocht en afdeed, niet zelden op eene wijze die van de eerste uitspraak merkelijk verschilde. Het feit, dat de Maleijer bij den Europeschen ambtenaar bescherming en regt zoekt, is voorzeker een verblijdend verschijnsel; jammer maar dat deze soort van hooger beroep niet wettelijk was geregeld, en dat de manier, waarop het

1 De tegenwoordige Gouverneur van Sumatra's Westkust heeft bij het Gouvernement eene beslissing dezer kwestie geprovoceerd en verkregen. Hij mag geene vonnissen veranderen; vermeent hij zijne bekrachtiging te moeten weigeren, dan kan hij het vonnis aan den betrokken rapat terugzenden en dien, onder mededeeling zijner bedenkingen, in overweging geven, om het te herzien. Persisteert de rapat bij zijn gevoelen, dan kan van den Gouverneur-Generaal verzocht worden, om van het regt van gratie gebruik te maken.

dikwijls behandeld werd, juist niet strekken kon om den eerbied voor het inlandsch regtswezen te verhoogen.

Ofschoon de rapats nu werden voorgezeten door Europesche ambtenaren en hunne uitspraken in criminele zaken aan de bekrachtiging van den Gouverneur onderworpen waren, bleven zij nogtans regtspreken overeenkomstig de oude maleische adat, die, ik merkte dat reeds op, met de algemeen erkende beginselen van billijkheid en regtvaardigheid dikwijls in strijd is. Een paar voorbeelden van zonderlinge vonnissen, door deze rapats geslagen en door den toenmaligen Gouverneur bekrachtigd, mag ik den lezer niet onthouden. Door zekeren rapat werd een moedermoorder, ter zake van de door hem gepleegde gruwelijke misdaad, eenvoudig tot betaling van den bangon (bloedprijs) veroordeeld, die echter in dit geval tot op de helft werd verminderd, en zulks geheel overeenkomstig de adat, *op grond dat de vermoorde eene vrouw was*!!! Dezelfde rapat veroordeelde drie ellendelingen, die een jong meisje op eene afgelegen plaats vermoord hadden, na haar vooraf afgrijslijk mishandeld te hebben, tot de betaling gezamenlijk (dus elk voor één derde) van den bloedprijs, zonder meer[1].

Keeren wij, na deze korte beschrijving van het regtswezen op Sumatra's Westkust, waarbij ik partij heb mogen trekken van plaatselijk verkregen inlichtingen, van gehouden gesprekken met deskundigen, en van een uitvoerig opstel in de Sumatra-Courant (September 1862 - Januarij 1863), tot de algemeene vergadering te Fort de Kock terug.

Het ontworpen plan van hervorming, zooals de Gouverneur dat den verzamelden hoofden mededeelde, omvatte hoofdzakelijk de volgende punten:

1°. Wettelijke regeling van de zamenstelling der districts-rapats, met Europesche ambtenaren als voorzitters, inlandsche fiskaals, Europesche griffiers en adviserende geestelijken.

2°. Werkkring van de fiskaals, griffiers en geestelijken.

3°. Nieuwe beginselen van strafregt; afschaffing van het stelsel van solidariteit, dat de onschuldigen voor den schuldige

1 In het noordelijk deel van Sumatra's Westkust zijn de inlandsche rapats wat crimineler uitgevallen. Dáár werd in 1859 een krankzinnige ter dood veroordeeld, zonder dat de redeneringen en vertoogen van den voorzitter de leden konden doen begrijpen dat het door dien ongelukkige gepleegde feit hem niet toerekenbaar was. De Gouverneur verhinderde de voltrekking van den geregtelijken moord door het vonnis eigener autoriteit te wijzigen.

doet boeten. Misdaden zullen niet langer door de betaling van geldsommen geboet, maar met gevangenis, dwangarbeid enz. gestraft worden. Nogtans is de beleedigde of benadeelde partij bevoegd tot het eischen van schadevergoeding,

4°. Regtsmagt van de districts-rapats in burgerlijke zaken. In het hoogste ressort oordeelen zij over de zaken, die bij de kampong of kleine rapats (waarvan straks) afgedaan zijn, maar waarvan hooger beroep wordt toegelaten. Zaken waarover zij in eersten aanleg regtspreken, zijn, wanneer zij eene waarde van meer dan ƒ 500 tot onderwerp hebben, appellabel bij den Raad van Justitie te Padang, die geheel uit regtsgeleerden zal worden zamengesteld, en in zoodanige gevallen naar maleische wetten en gewoonten vonnissen zal.

5°. Revisie van de vonnissen der districts-rapats in strafzaken bij den Raad van Justitie te Padang.

6°. Zamenstelling en regtsmagt van de kleine rapats der larassen. Daarin zullen zitting hebben het larashoofd benevens de panghoeloes-kapala en de soekoehoofden der partijen.

Zij zullen kennis nemen:

1°. van kleine vorderingen van ƒ 50 en lager, met appel op den districts-rapat, als de kwestie over meer dan ƒ 20 loopt;

2°. van kleine overtredingen, met gevangenis van 1-6 dagen of boete niet hooger dan ƒ 10 bedreigd; met appel bij den districts-rapat, wanneer gevangenisstraf of eene geldboete van meer dan ƒ 3 wordt opgelegd.

7°. Aan de soekoehoofden zal geene bijzondere regtsmagt worden toegekend. Het staat hun echter vrij om als arbiters uitspraak te doen in alle burgerlijke zaken, die door de partijen aan hunne beslissing worden onderworpen.

8°. Bepaling dat alle vreemdelingen, geene Europeanen of daarmede gelijkgestelden zijnde, in strafzaken voor de inlandsche regtbanken zullen teregt staan.

9°. Afdoening van politiezaken door de Europesche ambtenaren.

10. Regtspraak der inlandsche regtbanken ‘in naam des Konings’.

11°. Afkondiging in wettelijken vorm van reglementaire bepalingen betrekkelijk de regtspleging enz.

Nadat de Gouverneur zijne aanspraak had geëindigd, vroeg hij de hoofden of zij al het hun voorgehoudene goed verstaan en begrepen hadden, terwijl hij hen nogmaals uitnoodigde, rondborstig met hunne bedenkingen en tegenvoorstellen voor den

dag te komen, en vrijmoedig de ophelderingen te vragen, die zij mogten noodig achten. Die vraag en uitnoodiging werden door den Resident der Padangsche Bovenlanden en, op diens last, door den djaksa herhaald. Allen verklaarden dat zij de toespraak van den Gouverneur volkomen begrepen hadden. Ophelderingen werden slechts weinige, en dan nog alleen over punten van ondergeschikt belang, gevraagd. Een der oudste larashoofden, een Maleijer van den ouden stempel, deed dat op eene zoo echt maleische manier, namelijk met zulk een omhaal van woorden, dat hij daardoor den lachlust van een groot gedeelte der vergaderde hoofden opwekte, maar ook blijkbaar de goedkeuring zijner geestverwanten verwierf. Het plan van hervorming werd algemeen goedgekeurd; omtrent één punt had echter eene vrij levendige gedachtenwisseling plaats tusschen den Gouverneur en den djaksa, als woordvoerder der hoofden.

De hoofden vroegen: zal de bangon - de wegens moord verschuldigde bloedprijs - vervallen, als het nieuwe regtswezen wordt ingevoerd? welke vraag, natuurlijk, bevestigend werd beantwoord, onder opmerking evenwel, dat de erfgenamen van den vermoorde de bevoegdheid zouden hebben vergoeding te vragen van het nadeel dat hun door den dood van hunnen bloedverwant berokkend mogt zijn. Met deze verklaring waren de hoofden nogtans niet voldaan. De bangon was, volgens hen, niet gelijk te stellen met schadevergoeding. De bangon was altijd verschuldigd, zelfs al was er geene materiële schade veroorzaakt. Door de betaling van den bangon herkocht de moordenaar of doodslager als het ware zijn eigen leven, dat hij door het dooden van een ander verbeurd had. Als zoodanig beschouwd behoorde de bangon niet alleen tot de oorspronkelijke maleische àdat, maar ook tot de godsdienstige instellingen der Maleijers. De Gouverneur gaf van zijnen kant te kennen, dat de afschaffing van het stelsel om misdaden door geldsommen af te koopen, een te essentiëel punt van het bekend gemaakte ontwerp uitmaakte, dan dat zij daaruit geligt zou kunnen worden; doch na raadpleging met den Gouvernements Commissaris voegde de Gouverneur er bij, dat er geene bedenkingen tegen bestonden, indien de inlandsche regtbanken den naam van ‘bangon’ wilden behouden voor de schadevergoeding, die ter zake van moord of doodslag zou worden toegewezen, mits deze afgescheiden bleef van de wegens het gepleegde misdrijf op te leggen straf. Door deze verklaring waren de hoofden tevreden gesteld; en daar

geene andere bedenkingen ingebragt of ophelderingen verzocht werden, zoo sloot de Gouverneur met eene korte toespraak de vergadering.

Ik vermei mij gaarne in de herinnering van den dag, waarop ik de vertegenwoordigers van het Nederlandsch Gouvernement met de vertegenwoordigers van 600,000 Maleijers eendragtelijk vergaderd zag, om met elkander in overleg te treden over de beste wijze op welke het regtswezen zou kunnen worden hervormd. Op dien dag leerde ik hoe wij de aan ons onderworpen inlandsche volken kunnen en moeten besturen, willen wij hunne weldoeners zijn[1]. Ik weet het: niet overal wordt het stelsel van bestuur toegepast, dat op Sumatra's Westkust zulke heilzame vruchten draagt, en welks welslagen welligt grootendeels aan de eigenaardige instellingen van dat gewest moet worden toegeschreven; maar ik geloof ook dat hervormingen in liberalen zin elders even goed zouden kunnen worden ingevoerd als op Sumatra's Westkust, en dat die ook niet zullen uitblijven, indien wij mannen van wezenlijk vrijzinnige beginselen aan het hoofd van het departement van koloniën en van de regering van Nederlandsch Indië mogen zien. Daar zijn er misschien - welligt niet het minst onder oude ambtenaren, voor wie elke nieuwigheid een gruwel is - die beweren zullen, dat de vergadering te Fort de Kock gehouden, slechts eene ijdele vertooning is geweest, en dat noch de bevolking, noch de hoofden zoo ingenomen zijn met het hervormingsplan, als uit de door laatstbedoelden daaraan gehechte goedkeuring zou mogen worden afgeleid; maar zulke beweringen stuiten af op de bekende vrijmoedigheid der Sumatrasche Maleijers[2], en worden door zulke bijzonderheden, als het in dit opstel medegedeelde incident betrekkelijk de afschaffing van den bangon, voldoende wederlegd. Ik voor mij, ik ben van

1 Tijdens mijn verblijf te Pajakombo, alwaar de Gouverneur van de Westkust ook tegenwoordig was, was ik getuige van eene deputatie van sommige hoofden uit de onafhankelijke districten, die uit naam van de bevolking ZEd. kwamen verzoeken zich onder het bestuur van het Nederlandsche Gouvernement te mogen stellen.

2 De Maleijers van Sumatra verstaan, zoo als mij gezegd werd, evenals andere Indische volken, de kunst om de gedachten te raden van hem die hen ondervraagt, en weten hunne antwoorden daarnaar in te rigten; doch zij doen dat niet wanneer hun eigenbelang er mede gemoeid is. Dat zij meer hooghartig dan slaafsch, meer trotsch dan kruipend zijn, is algemeen bekend, en wordt ondervonden door ieder die Sumatra's Westkust bereist.

gevoelen, dat de invoering van een strafregt, meer in overeenstemming met beginselen die algemeen als billijk en regtvaardig worden erkend, geene ernstige tegenkanting ondervinden zal; en hierin heb ik vele, met Sumatra's Westkust goed bekende personen, op mijne zijde. Diezelfde meening zou ik evenwel niet toegedaan wezen - ook de door mij bedoelde personen niet - indien bij het Indisch Gouvernement het voornemen bestond om het maleisch erfregt te veranderen, en daardoor de geheele maleische huishouding als het ware om te keeren.

Ik veroorloof mij, of ik bedrieg mij zeer, geene gewaagde veronderstelling, als ik beweer, dat slechts weinigen bekend zijn met den aard van het erfregt der Maleijers van Sumatra's Westkust, hetwelk van dat van bijna alle bekende volken grootelijks verschilt. Eene kleine uitweiding daarover is misschien niet van belang ontbloot.

Onder de Maleijers van Sumatra's Westkust erven de kinderen niet van hunnen vader, maar van hunnen oom (moedersbroeder) en van hunne moeder. De nalatenschap van den man gaat dus over op zijne zusters en op hare kinderen. Dat erfregt, met de Europesche begrippen en met de voorschriften van den Koran zóó lijnregt in strijd, en bij de eerste, oppervlakkige beschouwing zóó onnatuurlijk, is bij de Maleijers zoo vast geworteld, dat zelfs de Padries, die dweepzieke, geweldige hervormers, die hunne landgenooten te vuur en te zwaard tot eene zuivere naleving der wet van Mohammed wilden dwingen, niet in staat zijn geweest het te doen wankelen, veel minder uit te roeijen. Het staat in een naauw verband met het maleisch familieleven, of liever, het een is een noodwendig gevolg van het ander. Bij ons bestaat de familie in engeren zin uit de ouders en de kinderen, uit het huisgezin. De broeders en zusters der ouders, de neven en nichten enz., behooren ongetwijfeld tot de familie, maar vormen huisgezinnen op zich zelve. Niet alzoo bij de Maleijers; bij hen bestaat de eigenlijke familie uit alle broeders en zusters, mits van dezelfde moeder, en uit de kinderen der zusters. Deze allen hebben slechts ééne woning, die door de vrouwen nooit wordt verlaten (natuurlijk niet in eene al te letterlijke beteekenis). De vader, de mannen der zusters zijn wel aanverwanten, maar worden niet geacht tot de familie te behooren. De man komt in de woning zijner vrouw slechts als gast, en keert, na afgelegd bezoek, naar de

woning zijner zuster terug, waar zijn eigenlijk domicilie is. De goederen der familie worden niet individueel, maar gemeenschappelijk bezeten, en mogen niet vervreemd of verpand worden dan met toestemming van de geheele familie; wegens schulden ook zonder die tostemming, mits de familie van het aangaan der schuld kennis gedragen en zich aansprakelijk daarvoor gesteld hebbe. Dat communistisch bezit heeft intusschen alleen op erfgoederen betrekking. Over hetgeen men door eigen vlijt verkrijgt heeft men de vrije beschikking; en op die wijze kan de vader ook in het voordeel zijner kinderen arbeiden, en zelfs het verkregene bij uitersten wil aan hen vermaken; doet hij dat niet, dan vervalt zijne bijzondere nalatenschap aan zijne eigene familie, namelijk zijne broeders, zusters en zusterskinderen.

Beschouwt men deze instellingen van nabij en met onbevangen, onbevooroordeelden blik, dan ontwaart men zeer spoedig, dat zij zeer passend zijn voor mohammedaansche volken in het algemeen en voor de Sumatrasche Maleijers in het bijzonder. Daargelaten, dat dit erfregt aan den eenen kant de te groote opeenhooping van rijkdommen, aan de andere zijde het totaal verarmen eener geheele familie belet, dient in het oog te worden gehouden, dat polygamie misschien onder geen ander Oostersch volk zoo algemeen in zwang is als onder de Maleijers van Sumatra. Huwelijken worden onder hen met het grootste gemak gesloten, en nog veel gemakkelijker ontbonden. Dit is, uit een zedelijk oogpunt waargenomen, zeker een bedroevend feit; maar de afschaffing op hoog bevel van het maleisch erfregt zal dien toestand niet doen verdwijnen, en zoo lang die toestand bestaat, is juist dat erfregt een palliatief, dat een van de nadeeligste gevolgen der polygamie voorkomt. Tot welk eene verwarring, tot welk eene verbrokkeling van den eigendom zou toch die toestand geene aanleiding geven, indien de nalatenschap van den man verdeeld moest worden onder al de kinderen, die hij bij vier en meer vrouwen verwekt heeft! Het behoud van het maleisch erfregt is misschien ook uit politieke overwegingen aanbevelingswaardig. Daar het geheel strijdig is met de voorschriften van den Koran, zoo is het een doorn in het oog der fanatieke geestelijkheid, wier invloed het breidelt en verlamt[1]. Eindelijk verdient nog opgemerkt te

1 Vergaderingen als die, welke te Fort de Kock werd gehouden, heb ik ook op nog andere plaatsen bijgewoond, onder anderen te Ajerbangies en te Natal. Te Ajerbangies werd door een der Rausche hoofden aan den Gouverneur gevraagd, of bij het Gouvernement ook het voornemen bestond om de adat poesaka (het erfregt) te wijzigen? Die vraag werd gedaan op eenen toon, die duidelijk te kennen gaf dat een bevestigend antwoord niet in den smaak van den vrager vallen zou. Te Natal daarentegen werd door een der hoofden - een voornaam geestelijke, en, zoo ik mij niet vergis, een hadji - de tusschenkomst van het Gouvernement verzocht, om het maleisch erfregt te wijzigen, *als zijnde geheel in strijd met de voorschriften van den Koran*.

worden, dat de maleische vrouw onder de bestaande instellingen eene veel hoogere plaats inneemt dan bij andere oostersche natiën het geval is. De maleische vrouw verrigt veel, somtijds ook zwaar werk, dat is niet te ontkennen, maar zij doet dat uit vrijen wil, niet als slavin van den man.

Het wordt door sommigen als een gevolg van het bestaande stelsel van erfopvolging aangemerkt, dat avortementen zoo veelvuldig onder de maleische vrouwen voorkomen. Maar ofschoon ik het feit zelf niet kan tegenspreken - zoomin als bevestigen - zoo kan ik toch ook niet toestemmen, dat het erfregt daarvan de eenige of voornaamste oorzaak zou wezen, al moet ik erkennen dat de kinderen, ten gevolge van dat stelsel, bijna geheel ten laste van de vrouw komen. Ik ben veeleer de meening toegedaan, dat dit euvel, zoo het werkelijk bestaat, te wijten is aan de zucht der maleische vrouwen om langer jong en schoon te schijnen, dan het geval zou wezen wanneer zij reeds vroeg - zij zijn dikwijls op zeer jeugdigen leeftijd reeds moeder - in het bezit van een talrijk kroost waren.

IV.
Pajakombo. - Tandjong-alam. - Fort van der Capellen. - Het koffijstelsel. - Terugreis.

Het wordt thans tijd, dat ik mijne reis vervolg. Een niet onaanzienlijk gedeelte van de Padangsche Bovenlanden had ik nu reeds gezien; maar het neusje van den zalm, Pajakombo, het Sorrento van Sumatra, had ik voor het laatst bewaard. Veel

had ik van Pajakombo gehoord; menigmaal had men mij gezegd, dat wie Pajakombo niet gezien en den toer rondom den Vuurberg niet gemaakt had, eigenlijk nog niets van de Bovenlanden had gezien. En ik moet erkennen dat men niet had overdreven; hoe groot mijne verwachtingen ook waren, zij werden toch nog overtroffen.

Het was op den 6^{den} April 1865, dat ik, in gezelschap van den Heer W. (een oud stadgenoot, die de vriendelijkheid had mij eene plaats in zijne bendie aan te bieden), Fort de Kock verliet, hetwelk ik nu voor de derde en laatste maal bezocht had. De weg naar Pajakombo is een goede grindweg, die zelf reeds zoo vele schoonheden te aanschouwen geeft, dat het berijden daarvan de moeite alleen reeds rijkelijk beloonde. De Merapi met zijne digte bosschen, uitgestrekte sawahs en koffijtuinen bleef tot aan den tweeden post aan onze regterhand; later was dat het geval met den veel minder hoogen, maar even grootschen berg Sagoe. Het zoogenaamde Steenen veld - ongeveer 9 palen van Fort de Kock - vertoonde ons in zijne ontzaggelijke rotsklompen, de onvergankelijke gedenkteekenen van vroeger plaats gehad hebbende vulkanische uitbarstingen; en de riviertjes die wij, meestal over goede steenen bruggen, passeerden, herinnerden ons door hun bulderend geraas, dat wij ons in een bergland en in de nabijheid van hooge toppen bevonden. Bij Titih bewonderden wij den kunstigen aanleg van den weg, die over eene aanzienlijke lengte in den rotsachtigen bergwand is uitgehouwen. Alles werd echter overtroffen door het prachtige panorama, dat zich voor ons uitstrekte toen wij Pajakombo tot op weinige palen afstands genaderd waren.

Pajakombo is de hoofdplaats der afdeeling Limapoeloh, zetel van een Adsistent-Resident en van een paar mindere ambtenaren, en heeft eene kleine redoute met eene bezetting van 50 man, alsmede een militair ziekengesticht, waarheen vele zieken van andere garnizoenen worden geëvacueerd, daar het namelijk de reputatie heeft van de gezondste plaats van geheel Sumatra's Westkust te zijn. Het klimaat is er ook inderdaad alleraangenaamst. Op ongeveer 1500 voeten boven de zee gelegen, stijgt de temperatuur er zelden hooger dan op een warmen Julijdag in Nederland; de nachten zijn er koel, maar niet guur, zoo als te Fort de Kock en Padangpandjang; het heerlijkst zijn er de avonden, vooral wanneer onweders de met electriciteit bezwangerde lucht hebben gezuiverd.

Op eenen afstand gezien doet Pajakombo zich voor als een onmetelijk bosch van kokospalmen. Door dat bosch loopt de groote ongeveer zestig voeten breede weg en eenige zijwegen, van welken de door klapperboomen omringde huizen door levende heggen gescheiden zijn. De huizen hebben den gewonen maleischen vorm, zijn meestal met snijwerk versierd, dat rood en zwart geschilderd is, en hebben dikwerf eene ongelooflijke lengte, een gevolg van het maleisch familieleven, hetwelk ik getracht heb te beschrijven. Wordt namelijk de woning door het vermeerderen der familie te klein, dan verlengt men haar door eenvoudig er een stuk aan te bouwen. Vele van deze huizen worden door 50 en meer personen, te zamen ééne familie uitmakende, bewoond.

Te Pajakombo wordt een zeer levendige handel gedreven, ook met de oostelijke, onafhankelijke landschappen; en men wil dat hier de grootste markt van geheel Sumatra's Westkust gevestigd is. Op het ruime marktplein zijn zestien groote overdekte loodsen, bestemd om de handelaren en de koopwaren tegen zon en regen te beschutten; doch verreweg het grootst getal der kooplieden vindt daar binnen geene plaats, zóó groot is de toeloop. Even als men op de Amsterdamsche beurs een effectenhoek, een suikerhoek kent, zoo heeft men op de markt te Pajakombo een tabakshoek, een lijnwadenhoek, een kippen-, eenden- en duivenhoek; verder afzonderlijke plaatsen voor het koopen en verkoopen van paarden, rundvee, buffels enz. Dat de handel hier levendiger is dan op andere binnen 's lands gelegen plaatsen, wordt ook bewezen door het feit, dat er een onder-agentschap van de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij is gevestigd, misschien het eenige in de binnenlanden onzer Oost-Indische bezittingen.

Het huis van den Adsistent-Resident der Limapoeloh is een sierlijk gebouw, welks colonnade een goed effect maakt. Schooner nog dan zijne bouworde is echter de ligging van dit huis; men heeft van daar een allerprachtigst gezigt op den grooten weg naar Halaban en Boea en op den statigen, tot aan zijnen kruin met digt geboomte begroeiden Sagoe, op welken de gemelde weg regelregt schijnt aan te loopen. Niet ver van Pajakombo passeert men langs dien weg, door middel van eene gemetselde brug, de Batang Agam, eene rivier, die in Agam ontspringt, beneden Pajakombo den naam van Batang Sinaman aanneemt en, na een langen, kronkelenden loop, hare wateren

in de naar de Oostkust stroomende rivier van Kwantan of Indragiri uitstort. De genoemde brug verdient bijzondere vermelding, niet alleen wegens hare fraaiheid en lengte - zij heeft drie bogen, elk van ongeveer 20 voeten wijdte, - maar omdat zij het oudste bouwwerk van dien aard is - tenzij men kleine bruggen, die naauwelijks den naam van duiker verdienen, wil mederekenen - dat in de Padangsche Bovenlanden tot stand kwam, en omdat zij een blijvend bewijs is van het groote nut, dat door Europesche ambtenaren, zelfs met gebrekkige middelen, in deze gewesten kan worden gesticht. Zij is gebouwd door den Heer van Hengst, die van 1842 tot 1848 Adsistent-Resident der Limapoeloh was. Deze ambtenaar had waarschijnlijk nimmer eene behoorlijke leiding ontvangen voor het bakken van metselsteenen, noch voor het branden van kalk, noch in de waterbouwkunde; evenmin vond hij de noodige bekwaamheid in de werklieden die hij moest bezigen, en nogtans bragt hij het door hem ondernomen werk met het beste gevolg tot stand[1]; en zijne brug, die nu reeds 20 jaren staat, behoeft, zoowel wat soliditeit als wat de vormen betreft, niet achter te staan bij gelijksoortige werken, door bouwkundigen ex professo uitgevoerd. Slechts éénmaal werd deze brug met ondergang bedreigd. Menigen stortvloed had zij reeds het hoofd geboden, toen, in 1851, ontdekt werd, dat het rivierwater langzaam maar zeker het metselwerk ondermijnde. Gelukkig evenwel had die ontdekking nog tijdig genoeg plaats om de noodige maatregelen te kunnen nemen, ten einde het schoone en vooral nuttige werk te behouden.

1 Jammer maar, dat het gelukkig slagen van zulke werken wel eens aanleiding gaf dat de navolging daarvan werd beproefd door personen, die in geen enkel opzigt daartoe bevoegd geacht konden worden. Op die wijze is niet zelden - ik spreek van vroegere tijden - schromelijk misbruik gemaakt van den arbeid en van de materialen der bevolking. Een geloofwaardig persoon vertelde mij een contrôleur te hebben gekend, die het plan had gevormd eene kapitale steenen brug van twee bogen te bouwen en daarvoor reeds steenen deed bakken, kalk branden enz., maar niet eens wist dat hij van baksteenen geen gewelf kon bouwen, tenzij hij formelen bezigde. Zoo is de gelukkig geslaagde proef met eene zoogenaamde Amerikaansche brug in Tanahdatar aanleiding geweest dat zij op meerdere plaatsen werd herhaald, echter niet overal met gelukkig gevolg. Zeker ambtenaar legde zoodanige brug over eene rivier van 240 voeten breedte. Hij wist echter niet dat bij die soort van bruggen eene bepaalde verhouding tusschen lengte en hoogte in acht genomen moet worden; en toen de brug met onbeschrijfelijke moeite gelegd was, bleek zij onbruikbaar te zijn! De waarde van het kostbare hout en van den arbeid door de bevolking - beide kosteloos - aan het werk besteed, was aanzienlijk.

De brug over de Batang Agam is niet de eenige merkwaardigheid, welke de omstreken van Pajakombo aanbieden. De ‘grot’ en de ‘kloof van Aroe’ zijn de bezigtiging overwaard. Eerstgemelde ligt op korten afstand van Pajakombo, aan den weg naar Fort de Kock. Zij heeft dit eigenaardige, dat het daglicht door eenige spleten in het gewelf tot in het binnenste der grot doordringt, waar het op de groene, bruine en zwarte rotswanden een bijzonder effect maakt. De kloof van Aroe ligt wat verder en in eene tegenovergestelde rigting. Zij heeft meer aanspraak op den naam van kloof, dan de weg van Kajoetanam naar Padangpandjang, welke bij uitnemendheid ‘de kloof’ wordt genoemd. Tusschen haar en de Exersteine bij Meinberg bestaat veel overeenkomst. De rotswanden zijn er even digt bij elkander, even kaal, maar misschien wat hooger en van eene min of meer bruine kleur.

De vlakte, waarin Pajakombo gelegen is en die door begroeide bergen, afgewisseld door kale rotsen, wordt omringd, vertoont aan het oog eene ontelbare menigte kokospalmen, die, ondanks hun aantal en onderlinge gelijkenis, bijna stuk voor stuk te onderscheiden zijn, wanneer men ze van eene hoogte overziet.

Is de afdeeling Limapoeloh reeds van nature een der schoonste der Padangsche Bovenlanden, de bevolking draagt het hare bij om haar dien eernaam ook in andere opzigten waardig te maken. Niet alleen zijn de kampongs hier meestal grooter en beter aangelegd, de huizen fraaijer dan elders, maar de inwoners gaan er ook beter gekleed. In stede van het doodsche, eentoonige donkerblaauw van de kleederdragten in andere deelen der Padangsche Bovenlanden, ziet men hier allerlei levendige kleuren, die een schilderachtig effect maken en waaronder vooral het rood eene hoofdrol speelt. De vrouwen, die als de schoonste der Padangsche Bovenlanden worden geroemd, dragen hier eene soort van katoenen sluijer, dien zij met zekere bevalligheid over het hoofd slaan.

Na een vierdaagsch verblijf bij mijn vriendelijken gastheer, den Heer B,, agent van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, besloot ik mijne reis naar Fort van der Capellen voor te zetten, en wel langs den korteren maar minder bezochten weg over Tandjong-Alam, in stede van over het eenzame, maar lieflijke Boea, vermits mij gezegd werd dat de Controleur, die aldaar destijds geplaatst was, een bepaalden afkeer had van het ontvangen van vreemdelingen. Thans ondervond ik hoe

moeijelijk het reizen in de Padangsche Bovenlanden is voor iemand, die niet in 's Lands dienst is geplaatst. De Sumatrasche Maleijer is geenszins zoo hulpvaardig, gedienstig en onderdanig als de Javaan en Soendanees. Hij is trotsch en onverschillig, en wanneer hij het noodige heeft, dan gevoelt hij weinig lust voor werkzaamheden, die hij niet gewoon is te verrigten. Van dienstbaarheid is hij bepaald afkeerig. Koelies van beroep en personen die van het verhuren van rijpaarden en bendies eene kostwinning maken, vindt men in de binnenlanden slechts te Padangpandjang en Fort de Kock, en bijna nergens elders. En daar andere koelies, die gedwongen, dat wil zeggen in heeredienst, als zoodanig optreden, slechts aan in dienst reizenden verstrekt worden, zoo is de ambtelooze persoon geheel aan zich zelven overgelaten. Met veel moeite en tegen buitensporig hooge betaling gelukte het mij eindelijk een koelie voor het dragen mijner bagaadje te huren. De Heer W. bragt mij met zijne bendie tot den vijfden paal op den weg naar Fort de Kock, waar de bergweg naar Tandjong-Alam aanvangt, en waar wij van elkander afscheid namen, ook weder met het waarschijnlijk vooruitzigt van elkander nooit weder te ontmoeten.

Vroeg in den morgen liet het weder zich goed aanzien, waarover ik mij niet weinig verheugde, zoowel om den grooten afstand dien ik had af te leggen, als om de schoone gezigten, die mij wachtten en onder welke vooral dat van de hoogte bij Tandjong-Alam mij als buitengewoon prachtig werd afgeschilderd. Nog geen uur was ik evenwel op weg of de lucht betrok; de zon verschool zich achter de wolken, en hevige plasregens vielen nagenoeg zonder tusschenpoozen neder tot ik Fort van der Capellen bereikte.

Het eerste gedeelte van dezen weg was voor voertuigen onbegaanbaar, zoowel uit hoofde van het golvende van het terrein, als van eene aardstorting, die nabij eene kleine rivier had plaats gehad, waardoor ik dan ook met moeite den overkant bereikte. De weg loopt in den beginne nu eens tusschen sawahs, dan weder over lage heuvels; op sommige plekken is het landschap nog al bewoond, op andere zeer eenzaam en woest. Even voorbij de kampong Tandjong-Alam begint de eigenlijke bergweg, waarlangs men den top van den berg bereikt, dien de Europeanen Tandjong-Alam noemen, maar die, als ik mij niet bedrieg, bij de inlanders onder den naam van Boekit Tandi bekend is. Die berg is uit eene mengeling van zand en klei zamengesteld,

welke laatste, in verband met den vallenden regen, oorzaak was dat de steile weg, die doorgaans langs den bergwand loopt en dus aan ééne zijde een diep ravijn heeft, zóó glad en glibberig werd, dat ik niet langer te paard durfde blijven. Zelfs te voet was het klimmen lastig. Hier ondervond ik eerst werkelijk les désagrémens du voyage: geen hutje of afdakje waar ik voor een oogenblik schuilen kon om beter weder af te wachten; geen sterveling kwam ik tegen; de dikke vochtige nevels verborgen het schoone landschap voor mijn gezigt, en wanneer ik dacht aan het einde van den vermoeijenden klim te zijn, dan bleek het dat ik mij bad vergist, dat eene even gladde, moeijelijk te beklimmen steilte weder voor mij lag. Na geruimen tijd geklommen te hebben, bevond ik mij eindelijk zeer vermoeid en doornat op den top van den berg. Van het schoone uitzigt was nu niets te zien; doch de zekerheid, dat het klimmen gedaan was en het dalen beginnen zou, schonk mij nieuwen moed om mijnen togt te vervolgen. Van hier af tot Fort van der Capellen gaat de weg altijd in dalende rigting. Hij loopt langs verscheidene aanzienlijke kampongs en passars en voor een gedeelte door uitgestrekte koffijtuinen, die mij voorkwamen rijke vruchten te beloven.

Te Rau-Rau, een der kampongs die men op dezen weg passeert, is een koffij-inkoop-pakhuis gevestigd. De inlandsche pakhuismeester noodigde mij uit een weinig ten zijnent uit te rusten, hetgeen ik gaarne aannam, en een glaasje Boonekamp, dat deze pakhuismeester, in weêrwil van de voorschriften van den Koran, in zijn bezit had, was eene wezenlijke verkwikking. Van Rau-Rau volgde ik een uitmuntenden, druk bezochten grindweg, en na een anderhalf uur rijdens kreeg ik het witte blokhuis in de redoute te Fort van der Capellen in het gezigt.

Ik kwam op deze plaats op een zeer ongelegen tijdstip, daar het geheele Europesche personeel afwezig was, met uitzondering van den opziener, die door bijzondere omstandigheden niet in staat was mij te logeren. Door zijn toedoen werd mij evenwel een matras verstrekt in een ledig huisje dat in geene maanden bewoond was geworden, een schuilplaats van allerlei lastig en onaangenaam ongedierte. Fort van der Capellen is voor Tanahdatar wat Pajakombo voor de Limapoeloh is. De Adsistent-Resident, die aan het hoofd dier afdeeling staat, heeft namelijk hier zijn zetel, benevens een paar ondergeschikte ambtenaren die hem zijn toegevoegd. Voor weinige jaren is Fort van der Capellen bijna

geheel de prooi geworden van eenen hevigen brand, waarvan de sporen nu nog zigtbaar waren, ofschoon het sedert veel regelmatiger is herbouwd. De weinige Europeanen die hier zijn gevestigd, hebben hunne woningen rondom een grasperk, waarlangs ook de koffijpakhuizen, het bureau van den Adsistent-Resident enz., gelegen zijn, en aan welks einde op eene kleine hoogte de redoute Fort van der Capellen ligt, die aan de geheele plaats haren officiëlen naam geeft, ofschoon de Maleijers nog altijd den inlandschen naam Batoe Sangkar (vogelkooi-rots) blijven gebruiken. Van die hoogte heeft men een uitgestrekt gezigt over het omliggend landschap, op de bergketen die Sumatra van het eene tot het andere einde doorsnijdt, en op onderscheidene kampongs, waaronder Pagar-Roejong, eens de zetel van het Menangkabausche vorstenhuis, doch nu niets belangrijks bezittende dan een paar steenen met inscriptiën.

De redoute te Fort van der Capellen is eene der eerste sterkten, die gedurende de Padrie-oorlogen door de onzen werden aangelegd (1822). In 1841, toen de opstand van Batipoe uitbrak, werd zij door hare bezetting verlaten[1], naar vrij algemeen beweerd wordt, zonder noodzaak. Zij is thans bezet door 1 officier en 50 man.

Ook hier heeft de pasar eene groote uitgestrektheid, en de weekmarkt wordt drok bezocht. Oostersche vreemdelingen - Chinezen, Klingalezen enz. - vindt men ook hier, even als op andere plaatsen waar gouvernements-établissementen bestaan.

Bijna iedere plaats op Sumatra heeft iets eigenaardigs; hier, bij voorbeeld, was het de luxe door de inlanders in de stoepen hunner woningen ten toon gespreid die mij trof. Met weinige uitzonderingen heeft elk huis eene steenen stoep, die met snijen beeldhouwwerk - tijgerkoppen en dergelijken - versierd is, en gelijke lengte heeft als de woning waartoe zij behoort. Van enkele dezer stoepen was de hoogte der leuning weinig minder dan die van het huis zelve.

Door geene andere afdeeling van de Padangsche Bovenlanden wordt zoo veel koffij voortgebragt als door Tanahdatar, meer bepaald door het gelijknamige hoofd-district dier afdeeling. Het is dus hier eene geschikte gelegenheid om een blik te slaan op

1 ‘Wee! de lafaards van Fort van der Capellen!’ schreef de Generaal Michiels aan den Resident Steinmetz.

het koffijstelsel van Sumatra's Westkust, een stelsel dat met de finantiële huishouding van dat gewest in een naauw verband staat.

Sedert 1819 was Sumatra's Westkust een lastpost, dat wil zeggen: dat gewest kostte veel meer dan het opbragt. Zelfs toen de oorlogen voor goed geëindigd en dus de uitgaven aanmerkelijk minder geworden waren, bleek het toch onmogelijk te wezen om een behoorlijk evenwigt tusschen baten en lasten te verkrijgen. Van directe belastingen was de bevolking hoogst afkeerig, zoodat de invoering daarvan niet raadzaam scheen, wilde men geene nieuwe onlusten zien ontstaan. Er moest dus een andere weg ingeslagen worden. De generaal Michiels, van 1837 tot 1849 gouverneur van Sumatra's Westkust, deed dat; op eigen verantwoordelijkheid voerde hij (in 1847) het stelsel in, dat in de hoofdtrekken thans nog in werking is, en dat zoowel voor 's Lands schatkist als voor de welvaart van Sumatra's Westkust de beste vruchten opgeleverd heeft. De voornaamste punten van dat stelsel waren:

dat ieder werkbaar man (officiële stijl) 500 vruchtdragende koffijboomen moest onderhouden;

dat al de koffij tegen vastgestelde prijzen aan het Gouvernement moest worden geleverd;

dat in elk district, op kosten der bevolking, pakhuizen zouden worden opgerigt, waar de aflevering der koffij zou geschieden tegen contante betaling en bij elke hoeveelheid, zelfs van één kattie (ongeveer 0,62 N. pond);

dat het transport uit de binnenlanden naar Padang voor Gouvernements rekening zou geschieden;

dat de koffij te Padang in publieke veiling zou worden verkocht;

dat de inlandsche hoofden, ten einde hun belang aan het stelsel te verbinden, eene premie van een halven gulden voor elken geleverden pikol koffij zouden ontvangen.

Voorloopig werden de prijzen vastgesteld op ƒ 7 voor de eerste, ƒ 6 voor de tweede en ƒ 5 voor de derde soort, per pikol van 100 katties (62 N. ponden). Met primo November kwam het nieuwe stelsel in werking, en al dadelijk heerschte in de geheele residentie Padangsche Bovenlanden eene bedrijvigheid, zoo als daar te voren nooit gekend was. Als door een tooverslag rezen overal pakhuizen uit den grond, en eene krachtige hand werd gelegd aan de verbetering der wegen, om

die voor den afvoer met karren geschikt te maken. Het is meer dan waarschijnlijk dat de goede wegen, in het bezit waarvan Sumatra's Westkust zich verheugen mag, hun ontstaan, althans hunne verbetering, aan het koffijstelsel te danken hebben en dat zonder dit stelsel de toestand van voor 20 jaren zou hebben voortgeduurd, toen karren nooit verder gingen dan tot Kajoetanam - en zelfs tot daar nog zelden, - terwijl thans de Padangsche Bovenlanden in bijna alle rigtingen door die voertuigen doorkruist worden, en zelfs de weg door de kloof dagelijks door eene menigte karren wordt bereden.

Het stelsel had een gunstigen invloed op de koffij-kultuur, die, ofschoon sinds lang op Sumatra ingevoerd en daar eene groote uitbreiding verkregen hebbende, in de laatste jaren zeer verwaarloosd en ten achteren geraakt was, gelijk uit de verminderde uitvoeren en de buitengewoon lage prijzen merkbaar was. In den aanvang bleven de prijzen ook onder het nieuwe stelsel zeer laag en de productie onbeduidend, zoodat de voordeelen, zoo er al winst behaald werd, uiterst gering waren; doch het duurde niet lang of de prijzen verbeterden zich en het product vermeerderde, zoodat de winsten aanzienlijk genoeg werden, om hetgeen aan de andere inkomsten tot bestrijding der uitgaven te kort kwam, aan te vullen en nog een voordeelig saldo over te laten.

Ook de planters voeren wel bij het stelsel. Na 1853 werden de inkoopsprijzen successivelijk verhoogd, zoodat in 1865 voor de goede koffij ƒ 12, voor den afval - er bestaan nu maar twee sorteringen - ƒ 6 per pikol werd betaald. De gedwongen kultuur, vroeger aan het stelsel verbonden, en de daarvan onafscheidelijke geregelde, gemeenschappelijke tuinen, hebben bijna algemeen plaats gemaakt voor vrije kultuur, met aanmoediging tot uitbreiding en toezigt op pluk en bereiding. En in de belangrijkste koffij-districten is het getal pakhuizen in het belang der planters vermeerderd; terwijl die gebouwen sedert eenige jaren ook niet meer op kosten van de bevolking worden opgerigt en onderhouden.

Het koffijstelsel van Sumatra's Westkust is, zoo als het thans wordt toegepast, niet drukkend voor de bevolking. Als middel van belastingheffing strijdt het voorzeker met onze ideën omtrent staathuishoudkunde, maar wanneer dat middel bij de contribuabelen de voorkeur heeft boven het betalen van eene directe belasting, zou het dan niet illiberaal in den hoogsten

graad wezen, indien men haar zoodanige belasting tegen haren wil zou opdringen, blootelijk omdat het stelsel van gedwongen levering tegen vastgestelde prijzen door de wetenschap wordt afgekeurd?

Te Fort van der Capellen vertoefde ik slechts één dag. Den volgenden morgen bevond ik mij reeds weder op weg naar Padangpandjang, waarmede ik den toer om den vuurberg zou voltooijen. Tot aan de grens van Tanahdatar is de weg uitmuntend en loopt hij door een schoon, goed bebouwd en sterk bevolkt landschap. Een kleine omweg naar het groote meer van Singkarah, driemalen zoo groot, maar minder schilderachtig dan dat van Manindjoe, bragt mij juist op het schoonste punt, daar namelijk, waar het riviertje de Ombilin uit het hooger gelegen meer stroomt, waaruit het naar mij gezegd werd, zijn oorsprong neemt. Verder op bevindt men zich weder tusschen bergen en afgronden tot dat men Koeboer-Krambiel nabij Batipoe bereikt. De weg is hier minder goed, hetgeen gedeeltelijk aan het sterk golvend terrein en de zamenstelling van den grond moet worden toegeschreven; maar dat, mijns inziens, ook voor een gedeelte moet worden geweten aan de omstandigheid, dat de weg voor alle soorten van voertuigen en lastdieren is opengesteld. Er is veel gesproken over het onbillijke enz., van het bestaan van twee wegen naast elkander, een goeden grindweg, waarover de Europeaan in zijn gemakkelijk rijtuig in een pijlsnelle vaart heenvliegt, en een modderigen pedati-weg, waarin de inlander, die beide wegen onderhouden moet, met zijne lompe kar en zijnen plompen buffel steken blijft. Ik geloof echter, dat wel iets in het voordeel van die twee wegen te zeggen is. Mijne opinie is, dat het onderhoud van die beide wegen minder arbeid kosten zal - mits de grindweg voor met buffels bespannen karren gesloten zij - dan het onderhoud van eenen enkelen weg, die door voertuigen en lastdieren van allerlei aard mag worden begaan. Ook in het belang van den eigenaar van den buffel en van dat dier zelf acht ik het behoud van twee wegen verkieslijk. De buffel bederft den grindweg niet alleen, maar hij bezeert zijne zoo gevoelige hoeven op dien weg, geraakt daardoor buiten staat tot verderen arbeid en gaat soms geheel voor zijnen meester verloren.

Op geen mijner togten over Sumatra ontmoette ik zoo vele

landgenooten als op mijne reis van Fort van der Capellen naar Padangpandjang. Ik ontmoette drie Europeanen op eenen afstand van zeven uren gaans!!

Te Padangpandjang werd ik door mijnen vriend Dr. J. weder met open armen ontvangen, en bevond ik mij zoo goed als te huis. Over Priaman keerde ik naar Padang terug, en daarmede was deze reis en is ook dit reisverhaal geëindigd, dat, hoe oppervlakkig ook, echter, naar ik mij vlei, met eenige belangstelling zal gelezen worden door hen voor wie het onderwerp nog ‘le charme de la nouveauté’ bezit. Ik mag niet nalaten tot besluit een woord van dank uit te brengen aan allen, die mij zoo geheel belangloos en welwillend al die diensten bewezen hebben, welke men op eene reis door deze betrekkelijk weinig bezochte streken zoo zeer behoeft.

Mr. A.E. CROOCKEWIT.

Bezijden de kwestie?

Afkeerig van twistgeschrijf vat ik slechts noode de pen op om openlijk een antwoord te richten aan den Heer de Bosch Kemper, die beweert, dat het door mij en mijne ambtgenooten onderteekende advies wel de zuiver constitutionnele beginselen huldigt, maar de eigenlijke kwestie, die tot de ontbinding der Tweede Kamer aanleiding heeft gegeven, ter zijde laat liggen.

Tegen deze exceptie van niet-ontvankelijkheid, welke ik met verbazing vernomen heb, acht ik mij verpligt op te komen; tot zelfverdediging niet alleen, maar ook en vooral in het belang van die beginselen, welke de Heer Kemper verklaart met ons voor te staan.

Ik zal aantoonen, dat niemand anders dan juist de Heer Kemper bezijden de kwestie staat, en dat zijn betoog geene andere strekking heeft dan om de aandacht van zijnen lezer van de hoofdzaak af te trekken en met eene - op dit oogenblik - ondergeschikte kwestie bezig te houden.

Dit zal mij gemakkelijk vallen.

De redeneering van den Heer Kemper is, als ik haar wel begrijp, deze:

‘De 39 leden, die voor de motie Keuchenius stemden, hebben de Grondwet - waarschijnlijk te goeder trouw - geschonden, niet omdat zij een afkeurend oordeel over eene regeringshandeling hebben uitgesproken, maar omdat zij dit gedaan hebben IN EENE MOTIE VAN ORDE. *Onze* Grondwet laat *zulk eene* berisping bij eene eenvoudige *motie* niet toe. Derhalve is de Grondwet door het votum der Kamer geschonden en de Kamer teregt ontbonden.’

Alzoo, de geheele kwestie is voor den Heer Kemper niet anders dan een kwestie van *vorm*!

Ik weet zeer goed, dat de Heer Kemper ditmaal niet voor het eerst de grondwettigheid van motiën van orde betwist. Herhaaldelijk heeft hij betoogd, dat de vormen, waarin de vertegenwoordiging de ministers tot verantwoording kan roepen, bij de grondwet zijn voorgeschreven, dat daaronder motiën van orde niet genoemd zijn en dat derhalve deze tegen de grondwet aandruischen.

Over deze kwestie van speciaal-nederlandsch staatsrecht kan nu in abstracto - of zoo als de Heer Kemper zegt, objectief - veel van over en weder gezegd worden.

Maar is deze op dit oogenblik de hoofdvraag, het subjectief element van discussie door de ontbinding der Kamer opgeworpen?

Ik ontken het ten stelligste.

En ik beroep mij tot staving van mijn beweren op:

1°. Het parlementair gebruik sedert vele jaren;

2°. de historia facti;

3°. den tekst van het rapport der ministers van 27 September, dat de ontbinding der Kamer geprovoceerd heeft.

I. Sedert 1848 zijn er zeker meer dan vijftig motiën van orde in de Tweede Kamer voorgesteld en aangenomen. Alle leden van alle partijen hebben zich daaraan schuldig of medeplichtig gemaakt zonder dat het ooit bij een enkelen opgekomen is, zich daarvan te laten weêrhouden door het gemoedsbezwaar, dat hij de grondwet overtrad en zijnen eed schond. En, merkwaardig genoeg, het zijn juist de conservatieven, die nu, gesteund door het gezag van den Heer Kemper, het meeste misbaar over *deze* motie maken, het zijn juist zij geweest, die er het meeste gebruik van hebben gemaakt. Het opmerkelijkste voorbeeld daarvan (het kan nuttig zijn hun dit in het geheugen te roepen) was de motie van den Heer Van Doorn op 18 April 1853, waarbij eene censuur werd uitgesproken over de handelingen der regering ter zake van de organisatie der R.K. kerk. Ook toen had juist hetzelfde plaats wat thans geschied is. De termen der motie ontleenden hare beteekenis aan de voorafgegane discussies; en in eene latere zitting werd nog ten overvloede door den Heer Gevers van Endegeest verklaard, dat onder hare onschuldige bewoordingen eene zeer bepaalde beteekenis verscholen lag. Niemand heeft toen over onopregtheid geklaagd en niemand, zelfs van de tegenstemmers, heeft de motie als informeel of ongrondwettig bestreden.

Ik zal mij nu wel wachten, mijzelven en den lezer noodeloos te vermoeijen met de opsomming der vele motiën, die na dat tijdstip over allerlei regeringshandelingen - gewichtige en onbeduidende - in de Tweede Kamer zijn voorgesteld en aangenomen. Ik constateer alleen, dat, wat er ook voor of tegen gezegd wierd, de Kamer zich nooit daarvan heeft onthouden door het motief, dat zij ongrondwettig zouden zijn, en dat de regering nooit de Kamer heeft ontbonden op grond dat deze door het aannemen van eene motie de grondwet zou hebben geschonden. En dan vraag ik: gaat het op, te beweren, dat nu, in *dit* geval, de éénige kwestie zoude zijn, of de Kamer door het feit van het aannemen eener motie de grondwet hebbe verkracht en dáárom met reden ontbonden zij? En dat dit niet opgaat, wordt hierdoor gestaafd, dat juist deze kwestie - de eenige volgens den Heer Kemper - bij de discussies over de motie van den Heer Keuchenius niet besproken, zelfs niet aangeroerd is.

II. Want zelfs de regering heeft bij hare bestrijding der motie dit argument niet aangevoerd. Zij heeft haar ontijdig, onvoegzaam, ondoordacht, onoprecht, schadelijk, gevaarlijk genoemd; zij heeft er alles kwaads van gezegd wat er van te zeggen viel; maar zij heeft juist *dit* bezwaar laten rusten. Zij heeft volkomen hetzelfde gedaan, wat de Heer Kemper den onderteekenaren van het advies verwijt. Zij is over den *vorm* heengestapt en heeft alleen den *inhoud* der motie bestreden. Zelfs de conservatieven, die beproefden den dreigenden slag af te wenden, hebben bij monde van de Heeren de Brauw en Rochussen de motie van den Heer Keuchenius beantwoord met - eene andere motie, in het systeem van den Heer Kemper noodzakelijk even ongrondwettig als de eerste.

Is het nog noodig, dit alles door aanhalingen te bewijzen? Mij dunkt, neen. Maar toch, tegenover het onbegrijpelijk stout beweren van den Heer Kemper moeten de eigen woorden van den minister gesteld worden.

Wat zeide de Heer Heemskerk in de zitting van 26 September? ‘Eene usantie der Kamer, *die ik hier niet wil beoordeelen*, maar welker bestaan mij leed doet, brengt mede dat het ieder lid vrij staat, te midden van wetgevenden arbeid of andere werkzaamheden eene motie van welke portée, hoe diep ingrijpend ook, in het midden der Vergadering te werpen, over welke motie zonder eenig voorafgaand onderzoek op staanden voet moet worden beslist. *Aan die usantie kan ik niets doen*;

ik constateer alleen dat zij bestaat.' Zou de minister zóó gesproken hebben indien hij overtuigd ware geweest, dat het doen der motie op zich zelf reeds eene schending der grondwet was?

En verder: 'De constitutionnele vraag is deze, en ik rigt die regtstreeks tot den voorsteller der motie: Staat het aan de Kamer vrij zich te begeven op het terrein der uitvoerende magt in zooverre het de keuze geldt van personen? Staat het aan de Kamer vrij om regtstreeks een goed- of afkeurend oordeel uit te spreken over die daden, die de grondwet uitdrukkelijk aan den koning als hoofd der uitvoerende magt heeft opgedragen?' - Zou de minister niet precies het zelfde gezegd hebben indien de Heer Keuchenius niet eene *motie* maar een *adres aan den Koning* tot afkeuring van de benoeming van den Heer Mijer - volgens den Heer Kemper volkomen grondwettig! - voorgesteld had?

En verder, in de Zitting van 27 September:

'Ik heb gisteren twee stellingen geopperd, welke den geachten spreker aanleiding tot tegenspraak hebben gegeven. De eerste was de onvoorbereidheid van de discussie in de Kamer over eene dergelijke motie, en ik heb dit niet betoogd om mij te verzetten tegen de usantie die reeds vele jaren bij de Kamer bestaan heeft, maar ik houd vol, nu ik er nader op gewezen ben, dat die usantie, op geene wet, op geen reglement steunt en dat zij schadelijk is.' - Men ziet, de minister gaat een stap verder dan den dag te voren. Hij voert nu aan dat de usantie op *geene wet*, op *geen reglement* steunt. Maar hoe geheel anders zou hij gesproken hebben, indien hij het opwerpen van motiën overtreding der grondwet en schending van het koninklijk praerogatief geacht had!

En wat zegt de minister van Justitie, de Heer Borret, in dezelfde Zitting van 27 September?

Hij wil zich alleen met de constitutionnele kwestie inlaten. Is nu de constitutionnele kwestie deze, of de Kamer bevoegd is haar oordeel in den vorm eener motie uit te spreken? Geen woord daarover. Hij bespreekt alleen haren *inhoud* en formuleert zijn oordeel over de constitutionnele kwestie aldus:

'Aan den Koning behoort uitsluitend de benoeming van den Gouverneur-Generaal. De zelfstandige uitoefening van dat regt is Hem door de Grondwet gewaarborgd. Zijne keuze behoort vrij en onbelemmerd te blijven en is niet onderworpen aan

eenige goedkeuring van de Staten-Generaal. Wanneer nu de Tweede Kamer desniettemin meent een afkeurend oordeel over 's Konings keuze van zijnen Vertegenwoordiger in Indië te mogen uitspreken en dit doet op eene wijze als bij de thans voorgestelde motie geschiedt, dan brengt zij niet alleen een votum van wantrouwen uit tegen het ministerie, op wiens voordragt de Koning zijn regt van benoeming heeft uitgeoeoefend, maar dan maakt zij inbreuk op dit constitutionneel regt der kroon; dan gaat zij hare eigene grondwettige bevoegdheid te buiten; dan treedt zij op het gebied der uitvoerende magt bij den Koning berustende.'

Wederom vraag ik: indien de Heer Keuchenius niet eene motie, maar een adres aan den Koning voorgesteld had, zou de minister anders gesproken hebben? Niet de motie als motie wekt zijnen toorn op: maar de aanmatiging der Kamer om eene benoeming des Konings te berispen en om dat te doen in de termen, die den inhoud der motie vormen.

Eindelijk ééne vraag, waarop ik met belangstelling het antwoord van den Heer Kemper te gemoet zie. Indien de schending der Grondwet, der Kamer verweten, gelegen was in het aanhooren en aannemen der motie als zoodanig, zou de Voorzitter der Kamer haar in omvraag gebracht hebben? Of mag men van den Heer van Reenen verwachten, dat hij de Kamer inconstitutionneele handelingen laat verrigten?

III. Maar nu het motief der ontbinding, waarop het hier eigenlijk alleen aankomt. Hebben de ministers zich aan den Koning beklaagd over den vorm, waarin de Tweede Kamer hare afkeuring heeft uitgedrukt? Hebben zij den Koning voorgehouden, dat het voorstellen en aannemen van motiën eene ongrondwettige daad is, waardoor de Kamer hare bevoegdheid is te buiten gegaan? Mij dunkt, wij weten het allen wel beter. Het rapport der ministers van 27 September is genoeg gelezen, herlezen, uitgeplozen, beoordeeld, veroordeeld en verdedigd, om te mogen aannemen dat zijn zin en bedoeling bekend geworden en begrepen zijn. Zoo ver ik weet heeft echter nog niemand den ministers zulk eene mate van onnoozelheid toegeschreven, dat zij zich bij de afkeuring van hun bedrijf zouden hebben nedergelegd, maar alleen om den vorm, waarin hun die afkeuring werd toegediend, de straf der ontbinding over de Kamer inriepen.

'Door de aanneming van deze motie,' zoo spreken de mi-

nisters, ‘welke in verband met de toelichting daarvan door den voorsteller gegeven en met de beraadslaging daarover gevoerd, niet anders kan worden beschouwd dan als eene afkeuring en berisping van de benoeming van den laatst-afgetreden minister van kolonien tot Uwer Majesteits vertegenwoordiger in Nederlandsch-Indië, is de Tweede Kamer, naar ons oordeel, met overschrijding van hare grondwettige bevoegdheid, getreden op het gebied der uitvoerende magt bij den Koning berustende en heeft zij inbreuk gemaakt op het praerogatief der kroon....’

Ik behoef niet verder af te schrijven. Maar ik vraag ten derdenmale: indien de Kamer niet bij motie, maar bij adres aan den Koning, hare afkeuring had te kennen gegeven, zouden de ministers niet, van hun standpunt met volkomen gelijk recht, dezelfde grief tegen de Tweede Kamer hebben gehad? Of zouden zij het praerogatief van de kroon, waarvoor zij meenden in de bres te moeten springen, dàn veilig hebben geacht omdat het met een ander wapen werd aangetast? Waarvan beschuldigen de ministers de Kamer? Dat zij eene geoorloofde daad in ongeoorloofden vorm heeft gepleegd? Neen! de daad zelve is in hun oogen ongeoorloofd, ‘de afkeuring en berisping.’ Door deze is de Kamer getreden op het gebied der uitvoerende macht; door deze heeft zij inbreuk gemaakt op het praerogatief der kroon; door deze heeft zij hare grondwettige bevoegdheid overschreden; door deze heeft zij hare roeping miskend; door deze heeft zij het recht verbeurd ‘van geacht te worden de denkwijze en den zin der natie uit te drukken.’

Niet door die afkeuring in den vorm eener motie in te kleeden.

Zal ik het ontveinzen? Ik heb mij onder het schrijven dezer regelen gevoeld als iemand, wien de taak was opgelegd om te bewijzen, dat de zon schijnt. Ik zou dan ook voorwaar mijzelven deze verdrietelijke taak niet hebben opgelegd, ware de bewering, die ik te bestrijden had, niet van den Heer de Bosch Kemper gekomen. Zijn gezag is bij velen groot; men luistert gaarne naar hem. En met reden. Hij mag er zich met recht op beroemen sedert vele jaren zijne studie van ons staatsrecht gemaakt te hebben. Maar ook de kundigste kan dwalen. En

naarmate iemand meer gezag heeft, is het noodiger, de dwaling, die hij ons onder de hoede van dat gezag wil opdringen, met ernst en kracht te bestrijden.

Bovenal, het groote staatsbelang, waar het hier om te doen is, eischt waarheid, klare, duidelijke waarheid.

Hoe? In zulk eene kwestie zal men ons komen zeggen: Wij beamen uwe beginselen; wat gij betoogt kan door niemand betwijfeld worden, maar.... gij staat bezijden de kwestie, omdat de Kamer van een grondwettelijk recht gebruik gemaakt heeft in een' vorm, dien de grondwet niet noemt, en dien wij daarom voor ongrondwettig verklaren!

Verkeeren wij hier dan in een studenten-dispuut, waar het geldt eene thesis met allerlei vernuftig gevonden argumenten omver te werpen? Of staan wij hier voor eene kwestie, van wier beslissing het af zal hangen of voortaan de ministeriëele verantwoordelijkheid in het Nederlandsch staatsrecht eene waarheid dan een wassen neus zijn zal?

De innige overtuiging, dat wij hier te doen hebben met zulk eene groote kwestie, waarvan de toekomst van het vaderland afhangt, die niet voor dit geval, maar voor goed en voor altijd uitgemaakt moest worden, heeft mij met mijne ambtgenooten er toe gebracht, om een ernstig protest in te leveren tegen een ministerieel rapport, dat als de wedergade mocht gelden van de koninklijke boodschap van 11 December 1829. Waren wij dan allen zoo met blindheid geslagen, dat wij niet zagen, waar de eigenlijke kwestie - in den vorm! - school? Had dezelfde blindheid ook onze ambtgenooten bevangen, die op verschillende wijze hunne adhaesie aan ons advies hebben uitgesproken? Heeft die gezichtsverduistering zich uitgestrekt over de velen die ons advies met goedkeuring hebben gelezen? Is misschien door ons de publieke opinie zoo verbijsterd, dat men het na de openbaarmaking van ons advies raadzaam geoordeeld heeft, den luiden kreet: ‘de Tweede Kamer heeft het gewaagd de schendige hand naar de praerogatieven des Konings uit te strekken!’ te laten verstommen? En zullen wij nu, voor onze onbesuisdheid boete doende, met den Heer Kemper instemmen in de verrassende ontdekking: ‘Het constitutionnele vraagpunt is derhalve geheel en al beperkt tot de *motie van orde*!’

Hoe mijne medeonderteekenaren hierover denken is mij onbekend. Maar mij gaat dit te ver. En ook na het betoog van den Heer Kemper gelezen en herlezen te hebben, houd ik vol:

het uitspreken van een oordeel der Kamer over eene regeringsdaad in den vorm eener motie van orde is in onze parlementaire praktijk nooit als overtreding der grondwet aangemerkt;

de ministers hebben dan ook de motie Keuchenius niet bestreden met het argument dat zij op zich zelve eene ongrondwettige handeling was;

de ministers hebben zelven bij het debat over de motie het constitutionnele vraagstuk dùs gesteld: of de Kamer bevoegd was, in welken vorm dan ook, hare afkeuring uit te spreken over eene benoeming door den Koning als hoofd der uitvoerende macht gedaan;

de ministers hebben in hun rapport van 27 September de ontbinding der Kamer aangeraden op dezen grond, en op dezen grond alleen, dat de Kamer door zulke afkeuring uit te spreken, inbreuk gemaakt heeft op het praerogatief der kroon, ‘waarvan de uitoefening vrij en onafhankelijk van *elke* tusschenkomst of inmenging der Staten-Generaal behoort te blijven;’

en wie nu beweert dat de vraag deze is: of de grondwet wel veroorlooft, dat de Kamers hare goed- of afkeuring van eene regeringshandeling in den vorm eener motie uitspreken, stelt zich bezijden de kwestie.

27 October.

S. VISSERING.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 October 1866.

Hoe wij het wenden of keeren, het wil er nog niet bij ons in, dat er rust is op het veld der buitenlandsche politiek. Men zegt dat een gansche massa van instellingen, die den algemeenen vooruitgang iu den weg stonden, zijn opgeruimd; dat als het ware een nieuwe gezichtseinder voor veler volksbestaan is geopend; maar welke moeite men zich geeft, het oog krijgt dien bemoedigenden blik niet goed onder zijn bereik; veeleer dagen er hier en daar van die zonderlinge sombere tafereelen op, dat men onwillekeurig het hoofd afwendt van dien woelenden maalstroom van gebeurtenissen en daden, die te samen de politieke geschiedenis vormen. Als met middelen, aan het onrecht ontleend, instellingen worden weggevaagd, wier voortbestaan men overigens zelf niet onverdeeld kon goedkeuren, dan hecht zich een droeve gedachte aan het met geweld verbrokene, en geen macht ter wereld kan die verbannen. Wij hebben weinig op gehad met vorsten als de koning van Hannover, de keurvorst van Hessen, de hertog van Nassau; toch kunnen wij hen thans niet zonder weêmoed hune plaats zien gaan innemen aan die table d'hôte te Venetië, waarvan Voltaire sprak. Men herinnert zich dat fameuse 26ste hoofdstuk uit de Candide. Candide komt met zijn medgezel 's avonds laat in het hôtel aan, en soupeert daar met zes vreemdelingen; en, zonderling spel van het lot, zij allen zijn koningen geweest: één daarvan is Theodore, koning van..... (Voltaire kan zich van lachen niet onthouden) Corsica. On m'a appelé votre Majesté; à présent à peine m'appelle-t-on *monsieur*! J'ai fait frapper de la monnaie, et je ne possède pas un denier; j'ai eu des sécrétaires d'Etat, et j'ai à peine un valet; je me suis vu sur le trône, et j'ai longtemps été à Londres en prison sur la paille....

Ainsi parla le roi Théodore. Chacun des cinq rois lui donna vingt sequins pour avoir des habits et des chemises. Candide lui fit présent d'un diamant de deux mille sequins. Quel est donc, disaient les cinq rois, cet homme qui est en état de donner cinq fois autant que chacun de nous, et qui le donne? Êtes vous roi aussi, Monsieur? - Non, *Messieurs*, et je n'en ai nulle envie. Het was toen iets vreemds, iets ontzettends, toen Voltaire dit schreef; men wist toen nog niets van de fransche revolutie; thans heeft de bezitter van het hôtel te Venetië al menig verlengstuk aan zijn tafel moeten zetten, om plaats te geven aan al de verjaagde vorsten.

Die arme vorsten! wat hun het meest moet grieven is, dat zij verdreven zijn niet door hun volk, 't welk daar zeker het meeste recht op had, maar door hun geachten neef, den waardigen koning van Pruissen. Zoo tragisch de figuur van diens voorganger en broeder was, zoo comisch schijnt de persoonlijkheid van dezen. Was de eerste niet opgewassen tegen den stroom der gebeurtenissen van den nieuwen tijd, en ging hij daaraan letterlijk te gronde: deze beheerscht als een ware comedie-koning al de gebeurtenissen en feiten, en troont bij elke groote handeling als opperste heer en leider zonder iets van het geheim van alles te begrijpen. Vraag hem waarom Hannover is toegevoegd tot Pruissen; hij aarzelt niet u te verklaren dat HIJ het heeft genomen, omdat anders dat machtig koningrijk telkens Pruissen in het nauw zou brengen. Hij, de vriend van recht en waarheid, heeft daarom begrepen zijn plicht te moeten doen, en de kroon van het hoofd van zijn buurman af te nemen en op zijn eigen hoofd te zetten..... Inderdaad, Bismarck heeft bijna evenveel moeite met zijn koning als met de kamer. De kamer heeft hem misschien nu nog de minste moeite gegeven. Want nadat met eenige moeite het antwoord op de troonrede was tot stand gekomen, en hierin rondweg de hand was aangeboden aan de regering, was de richting van de verdere besluiten bepaald. Vier groote wetten werden door de kamer tot op den dag der verdaging (27 September) behandeld; de indemniteitswet, de annexatiewet, de rijkskieswet en het crediet aan de regering der 60 millioen, en alle die wetten waren uitingen van één geest, namelijk om het bestuur van Bismarck op alle wijze te schragen en te versterken. De indemniteitswet gaf aan de regering de meest volkomen kwijtschelding voor de vier jaren regerens zonder budget; het Heerenhuis was nog consequent, toen het bij monde van een zijner woordvoerders, von

Kleist-Retzow, zijn bezwaren te kennen gaf, dat een regering als het ware verschooning vroeg bij de kamers; de kamer der afgevaardigden herinnerde zich waarlijk haar verleden niet, toen zij de indemniteit verleende, zonder een wet op de ministeriële verantwoordelijkheid (zoo als Waldeck wilde) te vorderen; in allen gevalle ware het plichtmatig geweest eerst het budget van 1867 te behandelen, en te zien welk richtsnoer de regering daarbij zou volgen, voordat men geheel het verledene vergaf en vergat. Doch de kamer had haast, want de annexatiewet van Hannover, Keur-Hessen, Nassau en Frankfort werd voorgebracht, en men wilde schielijk de wereld zetten voor een fait accompli. ‘Maak het de regering niet lastig; gebruik nú het oogenblik,’ dus luidde de toespraak van den alvermogenden minister, en bijna eenstemmig en zonder veel discussie werd besloten tot de reëele unie van die landschappen met Pruissens monarchie. In het Heerenhuis werd nóg een protest ten goede van Hannover gedaan door den vrijheer von der Bussche-Streithorst; in het Huis der afgevaardigden werd geen dissonant vernomen, en werd slechts het verblijdende feit medegedeeld, dat Frankfort nu zijn 25 millioen niet behoefde op te brengen, daar het een Pruissische stad was geworden. Het nieuwerwetsche recht der verovering werd door de Pruissische kamer als het eenige waarlijk goede recht erkend; men moest zich niet inlaten met de holle theoriën om ook de volken te vragen of zij zulk een inlijving wel begeerden; zoo iets leidde tot niets dan tot verwarring, en zou de schoone éénheid weder in de waagschaal stellen. - De eene wet volgde als het ware uit de andere, en zoo vond het Huis zich weldra midden in het debat over de rijkskieswet, namelijk over de kieswet voor het Noord-Duitsch parlement. De bekende questie werd daar besproken, of Bismarck wèl had gedaan zich vooreerst te beperken tot de Main-linie, en of hij niet waarlijk beter had gehandeld, door ook Zuid-Duitschland in den Bond op te nemen; maar ten slotte was, vooral na een redevoering van Simson en van Twesten, het Huis van het gevoelen van den minister, en de ontwerp-kieswet, steunende op het algemeene stemrecht, werd met groote meerderheid aangenomen, ook door... het Heerenhuis. En zoo kwam Bismarck eindelijk met zijn laatste wet te berde, de credietwet van de zestig millioen thalers. Het was een zeer kritieke vraag. Want de Regering wilde met die millioenen wel is waar vooreerst de gemaakte oorlogskosten dekken, maar ten andere een groot deel daarvan ter zijde houden om de zoogenoemde staatskas weder te vullen. En

die Pruissische staatskas was nog een instelling van vorige eeuwen, waardoor de Pruissische koningen steeds de bevoegdheid hadden oorlog te voeren, zonder verplicht te zijn dadelijk aan hun onderdanen geld te verzoeken. Het rechtsgevoel, de nieuwere zienswijze omtrent geldelijke comptabiliteit, verzette zich dan ook ten sterkste tegen het verleenen van dat groote crediet in dien vorm. De commissie uit de kamer, die over de wet moest rapporteren, had dan ook den moed niet tot aanneming der wet aan te raden. Toch executeerde de kamer zich; het gevraagde crediet van 60 millioen werd bewilligd; slechts werd bedongen, dat de staatskas niet meer dan 30 millioen groot kon zijn. Bismarck, die door den overspannen arbeid ziek was geworden, kwam afgemat als hij was in de kamer en vroeg de aanneming der wet als vertrouwensvotum in zijn politiek. Wat kon de kamer daartegen doen?

Onmiddellijk daarna werd de kamer tot op 12 November verdaagd. De afgevaardigden keerden huiswaarts, nadat zij vooraf nog den plegtigen intocht hadden kunnen bijwonen van den koning en het zegevierende leger binnen Berlijn. Onder den bonten stoet der voorbijtrekkende krijgsscharen was weder in de voorste rij zichtbaar de alvermogende minister, majoor van de landweer, en die op het slagveld zijn bevordering tot generaal-majoor had verkregen. En het volk had recht hem toe te juichen; niet elk minister van buitenlandsche zaken is bereid bevonden midden in den kogelregen zich te begeven, ten einde op het veld het gevaar te deelen, dat hij in het kabinet had te-weeg gebracht. Zijn leven heeft hij bepaald voor zijn zaak over gehad, en thans, nu hem voorloopig alles gelukt is, mogen wij zeker wel een blik naar achteren werpen op het plan, dat hij in der tijd wilde volvoeren en dat hij openlijk aan een ieder jaren lang te voren wist uiteen te zetten. Wij doen dat het best door achter deze bladzijden een depêche van hem op te nemen, die hij in Mei 1859 aan zijn minister richtte. Hij was toen gezant te Petersburg, en de oorlog van Italië zou juist uitbreken. Toenmaals ried hij Pruissen, Oostenrijk te gaan vernederen, en wat hij toen aanried, heeft hij thans volbracht. En wat het meest zonderlinge bij dat alles is, hij heeft iedereen gewaarschuwd; hij heeft open kaart gespeeld in het aangezicht van Europa.

De verschillende landen zijn nu reeds door de Pruissische regering in bezit genomen. Hannover bukt morrend het hoofd; de verdreven koning hoopt nu slechts, dat Brunswijk later aan zijn zoon mag

ten deel vallen; hij heeft, toen zijn rijk geheel en al in bezit was genomen, even als zijn lotgenooten, de keurvorst van Hessen en de hertog van Nassau, de ambtenaren van hun eed ontslagen, wachtende op den dag dat hij weder als koning zal regeren. De oude rijksstad Frankfort wordt hoofdplaats eener Pruissische provincie; de slimme minister van financiën, de heer von der Heydt, is derwaarts vertrokken, ten einde voor de oogen van de joodsche en jodengezinde bankiers allerlei speculatieve voordeelen te doen schitteren: hun is het dan ook tamelijk onverschillig, of de rijksstad haar soevereiniteit en traditie verliest; wordt de geldmarkt bedorven, welnu, men verplaatse het kantoor. Intusschen is geheel Duitschland nog niet een aggregatie van wisselhandelaars en kantoorbedienden. Voor velen is het een harde, zeer harde zaak, nu het oude Duitschland als het ware verdwijnt, om plaats te maken voor het nieuwerwetsche reglementaire Pruissen. Zoovele schoone uitingen van een krachtig volksleven gaan te niet of worden koninklijke instellingen, waar een schildwacht met het naaldgeweer het volk uit weert! Is de weg, door Bismarck aangegeven, de eenige weg waarop meer éénheid kon verkregen worden, dan was er wel iets voor te zeggen geweest om nog een poos het oude te dragen. Zoo spreken velen, en inmiddels gaat Bismarck zijn gang; heeft hij doen uitschrijven om aan de bestaande negen legercorpsen nog drie toe te voegen; heeft hij reeds hier en daar enkele afgevaardigden, o.a. Twesten, weder doen vervolgen voor vroeger door hen geuite meeningen, en heeft hij Saksen gedwongen een militaire conventie aan te gaan, waarbij de Saksische vestingen voor de eene helft door Pruissen, voor de andere helft door Saksers zullen worden bezet, in afwachting dat het Noord-Duit sche parlement, als het bijeengekomen is, anders beschikt. - Terzelfder tijd wordt Zuid-Duitschland op elke wijze bewerkt. Baden is nu geheel tot Pruissens zijde overgehaald. Beijeren en Wurtemberg daarentegen wenden zich nog voortdurend af en verwerpen een naauwer aanéénsluiting aan Pruissen, al heeft ook de melomane koning van het eerste rijk aan Bismarck de orde verleend, die anders alleen aan vorsten wordt gegeven, de St. Hubertus-orde, zeker om hem te beloonen, dat hij den koning van de zorg der regering over ettelijke zijner onderdanen verlicht heeft. Het Duitschland onder de Main kan er zich nog niet in vinden, zoo geheel losgescheurd te zijn van Oostenrijk, en deinst terug voor het nieuwe van den toestand om een Zuid-Duitschen Bond op te richten.

Het is ook werkelijk een gansch nieuwe orde van zaken die begint, zelfs voor Frankrijk. Met 1 September is dan ook de zeer handige minister van buitenlandsche zaken, Drouyn de L'huys, afgetreden, om plaats te maken voor een doortastender staatsman. Men herinnert zich dat deze de plaats had ingenomen van den vrij wat fikscheren Thouvenel, toen de keizer in zijn wijsheid begreep voor een wijl meer door de moeijelijkheden heên te moeten laveeren, dan met forschen slag hier en daar verwikkelingen door te snijden. Drouyn was een minister, die min of meer de traditie vasthield van de Orleanistische politiek, en thans was een breeder opvatting noodig. Drouyn de L'huys was dan ook - men moet het bekennen - niet zeer gelukkig geweest: bijna al zijn grepen waren even zoo vele misgrepen; zijn houding tegenover Amerika, tegenover Italië, tegenover Polen en tegenover Denemarken, waren op zijn minst genomen al zeer ongelukkig. Hij was te veel de diplomaat, en tegenover een cavalier als Bismarck niet opgewassen. Zeer zeker had de keizer het eerst en het liefst nu weder Thouvenel als minister tot zich geroepen, was deze niet reeds sinds langen tijd door ziekte ter neder gebogen. Die ziekte is verergerd en een tiental dagen geleden is Thouvenel in den nog zoo krachtigen leeftijd van 48 jaar overleden. De dood van Thouvenel is voor het keizerrijk een harde slag. Hij was zulk een fier dienaar en zoo mannelijk van karakter; hij had iets van een duur beproefden degen van het zuiverste staal; niet veel dergelijke wapens heeft Napoleon in zijn omgeving; en mij dunkt, de dood van dezen staatsman moet hem nog anders hebben aangegrepen dan de dood van zijn geliefden kamerheer en vriend, graaf Bacciochi, en het afsterven van den grilligen ouden markies de Boissy, die beide ook deze maand deze wereld hebben verlaten! Boissy's dood moge anders in onze overzichten niet onvermeld blijven, hij, de barre vijand der Engelschen. Alas, poor de Boissy! - we knew him: a fellow of infinite jest, of most excellent fancy... en nu voor goed zijn de lippen gesloten.

De keizer benoemde nu tot minister van buitenlandsche zaken den markies de Moustier. Men zegt, dat hij iemand is van vrij wat forscher gang dan de afgetreden staatsman; maar de tijd zal dat alles nog moeten leeren; hij was laatstelijk gezant te Constantinopel en vóór dien tijd te Berlijn, waar hij het Berlijnsche hof niet altijd even aangenaam was. Daar hij niet dadelijk in 't begin van September het departement van buitenlandsche zaken kon aanvaarden,

werd voor een wijl het interim gegeven aan den minister van binnenlandsche zaken, den markies de la Valette, en deze heeft een circulaire moeten uitvaardigen, waarin de keizerlijke politiek tegenover Europa eenigzins scherper wordt gepreciseerd.

Het is in alle opzichten een hoogst opmerkelijk staatsstuk, die circulaire van 16 September, en wij zullen ons beijveren onzen lezers den inhoud daarvan zoo naauwkeurig mogelijk weêr te geven. Na geconstateerd te hebben dat Frankrijk geen dubbelzinnige politiek mag hebben, gaat de minister betoogen dat in werkelijkheid door de vergrooting van Pruissen, en het springen van den Bond, de positie van Frankrijk veiliger is geworden. In plaats van een land van 80 millioen zielen, is wel is waar een vergroot koningrijk van Pruissen in het leven getreden, maar een rijk dat alle belang heeft om met Frankrijk hand in hand te gaan, en dat niet zóó groot is, of Frankrijk is er goed tegen bestand. De coalitie der drie hoven van Berlijn, Petersburg en Weenen is voor goed gebroken. Europa is vaster geconstitueerd, en levert dus meer waarborgen voor vrede op. Bovendien de kleinere rijken hebben hun tijd gehad. Une puissance irrésistible, faut il le regretter? pousse les peuples à se réunir en grandes agglomérations, en faisant disparaître les Etats secondaires. Cette tendance naît du désir d'assurer aux intérêts généraux des garanties plus efficaces. Peut-être est elle inspirée par une sorte de prévision providentielle des destinées du monde. Tandis que les anciennes populations du continent, dans leurs territoires restreints, ne s'accroissent qu'avec une certaine lenteur, la Russie et la république des Etats-Unis d'Amérique peuvent, avant un siècle, compter chacune 100 millions d'hommes. Quoique les progrès de ces deux grands empires ne soient pas pour nous un sujet d'inquiétude, et qu'au contraire nous applaudissions à leurs généreux efforts en faveur de races opprimées, il est de l'intérêt prévoyant des nations du centre européen de ne point rester morcelées en tant d'Etats divers sans force et sans esprit public. Woorden van veel beteekenis en niet zeer bemoedigend voor de kleinere staten van Europa! Maar de minister vervolgt zijn uitéénzetting en geeft deze verklaring af: L'empereur ne croit pas que la grandeur d'un pays dépende de l'affaiblissement des peuples qui l'entourent, et ne voit de véritable équilibre que dans les aveux satisfaits des nations de l'Europe. Het is om al deze redenen dat de keizer niet actief mede opgetreden is in den laatsten oorlog, maar

dat hij de rol van bemiddelaar heeft aangenomen. Wat had Frankrijk toch bij een oorlog kunnen winnen? Une conquête, un agrandissement territorial....! Mais le gouvernement impérial a depuis longtemps appliqué ses principes en matière d'extension de territoire. Il comprend, il a compris les annexions commandées par une nécessité absolue, réunissant à la patrie des populations ayant les mêmes moeurs, le même esprit national que nous, et il a demandé au libre consentement de la Savoie et du comté de Nice le rétablissement de nos frontières naturelles. La France ne peut désirer que les agrandissemens territoriaux qui n'altéreraient pas sa puissante cohésion: mais elle doit toujours travailler à son agrandissement moral ou politique en faisant servir son influence aux grands intérêts de la civilisation. Ten slotte en als bij post-scriptum zegt de minister, dat in elk geval de militaire organisatie van Frankrijk niet uit het oog moet worden verloren, en daaraan verbeteringen moeten worden toegebracht. - Dat zijn de voornaamste trekken van dit allermerkwaardigst staatsstuk, hetwelk zeer zeker de verdienste van oorspronkelijkheid bezit. Moge het ook den staten van den tweeden rang bang om het harte worden, wanneer de regel, waarvan de keizer spreekt, een regel zonder uitzonderingen was, toch is geheel de toon van het stuk vrij wat nobeler dan de vroegere geest der stukken, bijv. uit de Julij-monarchie. Een Thiers, een Guizot zullen zich bezwaarlijk kunnen vinden in een politiek die Italië en Pruissen vergunt groote en machtige naburen te worden. De wel wat fantastische tint bij het vermelden van de toekomst der wereld, wanneer er slechts twee zeer groote rijken zullen zijn, America en Rusland, zou zeer zeker door menig oud staatsman worden gewraakt.

Was het ter wille van die beschouwing dat Napoleon III vroeger zoo zeer gehecht heeft aan het vestigen van het keizerrijk Mexico? wij weten het niet. Doch zoo ja, dan heeft de keizer weinig vreugde van zijn fantasie. De finale beantwoordt waarlijk niet aan den hooggestemden toon waarmede het werk werd begonnen. Frankrijk heeft zijn soldaten en zijn geld roekeloos aldaar verspild. Wel is waar is nu een conventie gesloten, waarbij aan Frankrijk de betaling van zijn schulden wordt gewaarborgd, voornamelijk door afstand van de douane-gelden van twee havensteden, maar op hetzelfde oogenblik dat deze conventie bekend werd, werd ook de mare bekend dat de belangrijkste van die havensteden, Tampico, in handen van Juarez was gevallen. De arme heldhaftige keizerin, Leopold's

dochter, is van Parijs naar Rome vertrokken, ten einde ten minste den paus rekkelijker te stemmen op het punt van het concordaat; maar ook dáár vond zij een koel verstand en natuurlijk geen warm hart; nergens uitzicht ziende, en vertwijfelend aan al haar idealen, zit zij arme ter neder, krankzinnig van smart.

Napoleon III blijft, zegt men, ziekelijk. Twee oude questies komen weder langzamerhand op, voor wier oplossing hij al zijn scherpte van geest noodig zal hebben: de Oostersche questie en de questie van Rome. De opstand van Candia toch bewijst, dat die aloude Oostersche questie nog altijd een questie is. Wel is waar hebben de Grieken ditmaal zoo slecht mogelijk hun oogenblik gekozen. Niemand wil hen helpen en allerminst Frankrijk. De markies de Moustier heeft, Constantinopel verlatende, zulks uitdrukkelijk en in vrij strenge bewoordingen aan den koning van Griekenland medegedeeld. De Turken hebben dan ook vrij spel om den opstand te bedwingen; maar daar zit juist de moeijelijkheid. Turkije is eigenlijk niet in staat zich staande te houden, en moet met den nietigsten opstand capituleeren. Hadden de Grieken zich maar anders betoond; hadden zij wat van die hun toegekende zelfstandige eigenschappen bezeten, hoe gemakkelijk zou die questie ten einde zijn gebracht! Doch, helaas! de Grieken hebben wel hier en daar een bloeijend kantoor weten op te richten, doch een natie, een zelfstandig koningrijk, hebben zij, toen de gelegenheid hun werd aangeboden, niet weten te vormen. Men zegt, dat de Ionische eilanden dan ook bitter berouw hebben, zich aan hun stamgenooten zoo vast te hebben aangesloten. De nieuwe Grieken - als wij denken aan de illusiën, die men zich vormde bij het constitueeren van hun rijk en aan hun tegenwoordige resultaten, dan komt ons voortdurend in de gedachte de dezer dagen te Hamburg overleden, aan alle reizigers bekende, Rama-Ayen. Hij was uit het verre Oosten gekomen naar het Germaansche Christenland; had daar de christelijke beschaving en christelijke godsdienst aangenomen, om die in het oude rijk der Hindus, hij de afstammeling der Braminen, in te voeren. Ach, hij werd wel Christen en wat niet al, maar van de heilige missie, die hij zou volvoeren, is niets bekend geworden; daarentegen was hij de uitvinder van de Braminen-punch!

De Oostersche questie zal natuurlijk nog meer verwikkeld worden door de houding van Oostenrijk. Nu aan Oostenrijk de pas is afgesneden in Duitschland en Italië, zal het rijk dubbel gebruik gaan

maken van de voordeelen, die het bezit in de richting van den Donau. Een zekere wrijving tusschen Oostenrijk en Rusland zal natuurlijkerwijze daarvan het gevolg wezen. Reeds heeft men hiervan zekere kenteekenen meenen te bespeuren bij de vriendelijke bejegening, die Oostenrijk eenigzins met ostentatie aan Galicië deed ondervinden. Hoe stak die zorg voor Oostenrijks Poolsche onderdanen af bij de harde en wreede wijze, waarop Rusland in zijn Polen te werk ging! Oostenrijk benoemde een van zijn bekwaamste en verlichtste oud-ministers, graaf Goluckowsky, tot stedehouder van Galicië; Rusland zond daarheen slechts zijn Murawieffs en consorten. Rusland heeft dit dan ook euvel opgenomen; Murawieff is misschien wel daarom van schrik gestorven, en over het algemeen betuigt de Russische keizer vrij wat meer bewondering voor den Amerikaanschen President Johnson als voor den Oostenrijkschen Habsburger. Deze laatste moet zich daarin troosten. Hij is thans bezig de verschillende landdagen van zijn rijk bijeen te roepen, altijd met uitzondering van den landdag van Hongarije, en zoekt voorts als Diogenes met den lantaarn, niet naar menschen, maar naar ministers. Het liefst zoekt hij ze buiten Oostenrijk. Als eerste minister zou hij gaarne von Beust, den gewezen Saksischen premier, willen doen optreden; doch met Bismarck is, met het oog op von Beust, niet te spotten, en de Pruis heeft er nu éénmaal zijn zinnen op gezet, dat de vroegere Saksische premier in stille zachte rust zijn verdere levensdagen slijte.

De tweede groote questie, die allengs opkomt, is de questie van Rome en Italië.

De September-conventie tusschen Frankrijk en Italië gesloten, waarbij Frankrijk zich verbonden heeft zijn troepen uit Rome te trekken, mits Florence tot hoofdstad van Italië werd verklaard, moet dit jaar ten uitvoer worden gelegd. Van tijd tot tijd verneemt men reeds dat enkele Fransche regimenten Rome verlaten. Den 10^{den} December moet geheel de Fransche bezetting vertrokken zijn. Men begrijpt dat de Catholieke natiën met eenige ongerustheid dezen termijn afwachten. Vóór het uitbreken van den grooten Duitschen oorlog rekende de Paus altijd nog eenigzins op Oostenrijk, wellicht zamenwerkende met Beijeren en Spanje. Maar waar is nu de kracht van Oostenrijk gebleven? Wel is waar poogt nu Spanje een verbond der Catholieke mogendheden te vormen, ten einde het wereldlijk gezag van den Paus te steunen, - de heer Mon, de ambassadeur

te Parijs, is weder ijverig in dien zin bezig, - maar tot nu toe worden de propositiën van dat Spanje, dat ter naauwernood in zijn eigen land de rust kan bewaren, met schouderophalen en met teekenen van ongeduld ontvangen. De regeling der questie van Rome zal derhalve tusschen de Italianen onderling moeten worden bewerkstelligd; en allerwaarschijnlijkst is het dat er den 11^{den} December van dit jaar in Italië niet dan Italianen zullen zijn. Hetgeen het verlangen van allen in dat land is.

Italie zal overigens nog moeijelijke dagen te beleven hebben. De ongelukkige veldtocht tegen Oostenrijk heeft de zedelijke kracht van het constituoneele koningschap vrij ernstig bedreigd. Het proces dat nu tegen den admiraal Persano wordt gevoerd, zal moeten uitwijzen of bij den zeeslag, die verloren is, de fout aan het materieel of aan het personeel lag. IJdele vraag! Italië gevoele de schuld en betere zich. Naweeën van een slecht gevoerden oorlog zijn niet achtergebleven. Op Sicilië is een vrij ernstige opstand uitgebroken, aanleiding nemende in het ten uitvoer leggen van de conscriptie. Palermo is zelfs eenige dagen in de macht der opstandelingen geweest, en het waren vooral de monniken en geestelijken der verschillende godsdienstige orden, die den opstand leidden. Deze laatsten toch begrepen dat de kans schoon stond om het oude regime te doen herleven. Palermo en geheel het eiland Sicilië werden weldra in staat van beleg gesteld, en de orde na weinig dagen weder gehandhaafd.

Ondertusschen onderhandelde Menabrea te Weenen over den direct tusschen Oostenrijk en Italië te sluiten vrede. Die vrede werd omstreeks 10 October gesloten, en de betrekkingen tusschen Oostenrijk en Italië daarbij op een geregelden voet gebracht. Aan Venetië werd de vrijheid gegeven om zich aan het koningrijk Italië aan te sluiten, en de koning van Italië nam een deel over van de schuld op die landstreek rustende, tot een bedrag van 35 millioen gulden. Zoo schielijk mogelijk werd nu in de door Oostenrijk afgestane provincie de algemeene volksstemming opgenomen, en op het oogenblik dat wij dit schrijven, stemt alles met het meeste enthousiasme aldaar, om zich tot Italië te voegen. - Zoo is dan Venetië vrij. Als wij bedenken wat al zuchten daar zijn geslaakt over het lot der stad aan de Lagunen; als wij denken aan de stille smart, die de edelsten van ons geslacht vervulde, wanneer zij Venetiens verleden en haar breede rij van Dogen vergeleken met het klagelijk

heden, dan is het ons thans wonderlijk te moede, dat wij zoo dood kalm kunnen ternederschrijven: Venetië is vrij. Was Venetië zoo aandoenlijk schoon, toen het uitkwam tegen zoo donker een achtergrond, - wat zal het nu in nieuwen glans schitteren als de zon der vrijheid het weder verlicht! Mij dunkt, eens zoo welluidend moeten de golven haar weder toeruischen; gondel aan gondel snelt naar de blinkende transen toe, tot waar op het Marcus-plein de leeuw in vrijheid zijn manen schudt, tot waar het beeld zal oprijzen van Venetiens edelsten telg, Daniël Manin!

H.P.G. QUACK.

Bijlage.

Dépêche confidentielle, adressée au Baron de Schleinitz, ministre des affaires étrangères du roi de Prusse, par M. de Bismarck, alors ministre plénipotentiaire de la Prusse près la cour de Russie.

‘Saint-Pétersbourg, le 12 Mai 1859.

Depuis les huit années qui j'ai passées aux affaires à Francfort, le résultat de toutes mes expériences m'a donné la conviction intime que l'organisation actuelle de la Confédération est pour la Prusse, en temps de paix, une charge, et aux époques critiques un lien des plus dangereux sans nous assurer pour cela les mêmes compensations que l'Autriche en retire, tout en conservant une indépendance relativement plus grande. Les deux grandes puissances ne sont pas jugées de la même manière par les princes et les gouvernemens des Etats moyens. L'interprétation du but et des lois de la Confédération se modifie selon les besoins de la politique autrichienne.

Vetre connaissance des choses me permet de m'abstenir d'entrer dans d'autres details relativement à l'histoire de la politique fédérale depuis 1850, je me borne donc à citer à l'appui de mon opinion, le rétablissement de la Diète, la question de la flotte allemande, les conflits douaniers, la législation en matière de commerce, de presse et de constitution, la question des forteresses fédérales de Rastatt et de Mayence, enfin les questions de Neufchâtel et d'Orient. Constamment nous nous sommes trouvés en face de la même majorité compacte et du même partipris de sacrifier la Prusse. Dans la question d'Orient, l'influence de l'Autriche primait tellement la nôtre que même les désirs et les sympathies des gouvernemens confédérés, réunis aux efforts de la Prusse, n'ont réussi qu'à lui opposer une faible digue. A cette époque, presque tous nos confédérés nous ont fait entendre,

ils nous ont même déclaré ouvertement “qu'ils seraient hors d'état de maintenir la fédération, si l'Autriche voulait agir pour son propre compte, bien qu'il ne fût pas douteur que notre politique pacifique ne fût conforme au droit fédéral et aux vrais intérêts de l'Allemagne.”

Tel était, alors du moins, l'opinion de presque tous les princes confédérés. Sacrifieraient-ils jamais dans la même mesure leurs propres intérêts ou leurs sympathies aux besoins, voire à la sûreté de la Prusse? Non, assurément, car leur attachement à l'Autriche repose essentiellement sur certains intérêts qui leur commandent l'union contre la Prusse et la résistance contre le développement de l'influence et de la puissance prussienne comme base durable de leur politique commune.

Le développement des affaires fédérales, l'Autriche en tête, voila le but naturel de la politique des princes allemandes et de leurs ministres; à leur sens, elle ne peut réussir qu'aux dépens de la Prusse, et sera necessairement dirigée contre la Prusse aussi longtemps que celle-ci ne voudra pas se borner à la tache utile de garantir ses confédérés contre une trop grande prépondérance de l'Autriche et de supporter avec une patience qui ne se dément pas et avee une soumission entière aux voix de la majorité, la disproportion existant entre ses devoirs et ses droits vis-à-vis de la Confédération. Cette tendance de la politique des Etats secondaires se manifestera après chaque mouvement en Allemagne avec la persistance de l'aiguille aimantée, car ce n'est pas le résultat de certaines circonstances ou de principes représentés par certaines individualités, mais le résultat naturel et nécessaire des rapports qui unissent les Etats secondaires à la Confédération. Nous n'avons aucun moyen de nous arranger avec eux d'une façon durable et satisfaisante dans les limites posées par les traités fédéraux.

De puisque nos confédérés ont commencé il y a neuf ans, et sous la direction de l'Autriche, à fouiller dans l'arsenal, jusqu'ici négligé, des lois fondamentales de la Confédération pour en faire sortir des principes favorables à leur système; depuis que les dispositions de ces lois, qui ne peuvent avoir un sens qu'autant qu'elles sont basées sur l'entente entre la Prusse et l'Autriche, ont été exploitées par eux dans le but d'entraver la politique de la Prusse, nous avons dû constamment souffrir de la situation pénible qui nous est faite par l'organisation fédérale et par son développement historique. Mais nous nous disions que nous pouvions, au milieu d'un état de choses tranquille et normal, atténuer ces inconvéniens par une conduite prudente, sans cependant être à même d'y remédier complètement. Dans des temps difficiles comme aujourd'hui, il est bien naturel que la partie opposée, qui jouit de tous les avantages qu'offre l'organisation fédérale, admette que bien des abus aient été commis, mais déclare, au nom de l'intérêt général, que le moment est tout a fait inopportun pour discuter les choses du passé et s'occuper des dissensions intestines qui se sont produites. Mais, pour nous, une occasion comme l'occasion actuelle ne se présentera peut-être plus de sitôt et nous serons encore réduit à nous dire que dans les temps ordinaires il n'y a rien à changer à la situation.

S.A.R. le prince régent a pris une attitude qui a l'approbation sans partage de tous ceux qui sont à même de juger la politique prussienne, et dont le jugement n'est pas obscurci par des passions de parti.

C'est cette attitude que cherchent à troubler une partie de nos confédéres par des conseils plein d'exaltation et d'imprudence; si les hommes d'Etat de Bamberg se laissent si inconsidérément entraîner par les premiers cris de guerre poussés par l'opinion publique du jour, opinion sans cesse changeante et dépourvue de jugement, ils le font peut-être avec l'arrière-pensée consolante qu'un petit Etat peut toujours facilement changer de couleur dans les momens critiques.

Mais s'ils veulent se servir de l'organisation fédérale pour exploiter une puissance comme la Prusse; si l'on prétend nous faire sacrifier nos corps et nos biens à la sagesse politique et au besoin d'action des gouvernemens à l'existences desquels notre protection est indispensable; si ces Etats veulent nous diriger, et s'ils appuient, dans ce but, sur des théories de droit fédéral dont la reconnaissance impliquerait l'annihilation de toute autonomie politique de la Prusse, alors mon-avis est qu'il serait opportun de nous rappeler que les chefs qui prétendent nous faire obéir servent d'autres intérêts que les nôtres, et que la question allemande, dont ils parlent tant, est interprété par eux de telle manière, qu'elle ne saurait être en même temps une question Prussienne.

Je vais peut-être trop loin, en exprimant l'opinion que nous devrious saisir toute occasion légitime que nous offrent nos confédérés pour arriver à cette révision de nos relations réciproques indispensable à la Prusse pour vivre en des rapports durablement établis avec les Etats secondaires de l'Allemagne. Je crois que nous devrions relever le gant avec empressement et envisager moins comme un malheur que comme un progrès dans la voie de l'amélioration, lorsque à Francfort une majorité prend une décision dans laquelle nous voyons une dérogation à sa compétence, une modification arbitraire au but de la Confédération, une atteinte au pacte fédéral. Plus la violation paraît flagrante, mieux cela vaut. Nous ne retrouverons pas de sitôt en Autriche, en France, en Russie, des conditions aussi favorables pour arriver à une amélioration de notre position en Allemagne, et nos confédérés sont en bon chemin de nous donner l'occasion légitime de le faire sans qu'il soit besoin de stimuler leur arrogance.

La *Gazette de la Croix* elle-même, ainsi que je le vois par son numéro de Dimanche, s'émeut à la pensée qu'un majorité siégant à Francfort puisse sans plus de façon disposer de l'armée prussienne. Et ce n'est pas dans ce journal seulement que j'ai remarqué avec inquiétude l'influence exclusive que l'Autriche a su s'assurer dans la presse allemande par des manèges très habiles et par la manière dont elle sait manier cette arme. Sans cette influence, la prétendue opinion publique n'aurait pu être excitée à ce degré; je dis la prétendue opinion publique, car le gros de la population n'est jamais porté à la guerre, à moins que des maux réels et de grandes souffrances ne l'y poussent. Les choses en sont vennes au point, qu'aujourd'hui il n'y a presque plus de journal prussien qui ose sous le couvert des idées de la grande patrie allemande, arborer le drapeau du patriotisme prussien.

Le chauvinisme y joue un grand rôle ainsi que l'argent qui ne manque jamais à l'Autriche dans ces cas. Le plupart des correspondants allemands écrivent pour vivre; la plupart de nos journaux regardent surtout au produit matériel que donne leur feuille, et un lecteur intelligent peut facilement reconnaître dans quelques uns d'entre eux s'ils viennent de recevoir une subvention de l'Autriche, s'ils l'attendent ou s'ils cherchent à s'en faire donner une en publiant quelques articles ménaçans.

Je crois que nous pourrions modifier notablement l'opinion en inaugurant dans la presse un système de politique prussienne indépendante vis-à-vis des outrecuidances de nos confédérés. Peut-être se produira-t-il à Francfort des évènemens qui nous offriront à cet effet une occasion toute naturelle.

C'est en présence de ces éventualités que la sagesse de nos mesures de prudence militaire pourra s'affirmer dans d'autres directions encore et renforcera notre position. Alors le sentiment prussien aura une influence aussi vive et peutêtre plus féconde que la Diète. Lorsque nous serons liés avec nos compatriotes d'une façon plus étroite et plus pratique que nous ne l'avons été jusqu'à présent, alors seulement je lirai volontiers sur nos bannières le mot “allemand” au lieu

du mot “prussien”; il perd son prestige si on l'emploie à faux déjà maintenant en l'appliquant à la Confédération actuelle.

Je crains qu'en me voyant faire cette excursion épistolaire dans le domaine de mon ancienne activité, vous ne vous écriez: *Ne sutor ultra crepidam*; mon intention n'était pas de faire un cours officiel, mais seulement de porter un jugement compétent contre la Confédération. Je vois dans nos affaires fédérales une maladie de la Prusse que tôt ou tard il nous faudra guérir *ferro et igni*, si nous ne nous y prenons pas à temps et à une époque favorable de l'année une cure salutaire. Si aujourd'hui la Confédération était tout simplement dissoute, sans être remplacée pas quoi que ce soit, je crois que déjà, sur la base de cette conquête négative, se créeraient bientôt entre la Prusse et ses voisins allemands des rapports meilleurs et plus naturels que ceux que nous avons eus jusqu'ici.’

Bibliographisch album.

De Nederlandsche Zeemagt in hare verschillende tijdperken geschetst, door J.J. Backer Dirks, Leeraar in de letterkundige vakken aan het Koninklijk Instituut voor de Marine, te Willemsoord. Van de vroegste tijden tot aan den vrede van Munster. Te Rotterdam, bij H. Nijgh. 1865.

Heeft eene aandachtige bestudering der geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen altijd haar waarde, zij heeft die bovenal tegenwoordig. Thans vooral moet immers belangstelling in onze Marine worden opgewekt, thans ook, meer dan ooit, de noodzakelijkheid van haar herstel worden aangetoond. En de beoefening der geschiedenis kan dit doen. Door haar leert men, hoe groot ons volk ter zee is geweest; door haar hoe het zijn zeewezen nooit ongestraft heeft verwaarloosd. Want worden niet de dagen van vrede en voorspoed gebruikt om een goede oorlogsvloot te bouwen, dan liggen in dagen van strijd de grootste bronnen van volkswelvaart onbeschermd voor ieder open.

Aan eene uitstekende geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen ontbreekt het niet; het boven onzen lof verheven werk van Mr. J.C. de Jonge is echter zoo uitgebreid, en bevat zoovele voor het publiek minder belangrijke bijzonderheden, dat het niet zoo algemeen verspreid is, als wel wenschelijk ware. Wij achten het daarom een gelukkig denkbeeld van den Heer Backer Dirks om de schets, die hij bij zijne lessen aan het Koninklijk Instituut voor de Marine gebruikt, eenigzins omgewerkt uit te geven, en wij wenschen zijn werk, al is de prijs bijzonder hoog, in aller handen.

Moge de historicus er minder nieuws in aantreffen, omdat, zooals de schrijver zelf in zijn bescheiden voorrede zegt, alleen uit gedrukte bronnen is geput, zij die tijd noch gelegenheid hebben, om zich uitsluitend aan de beoefening der geschiedenis te wijden, vinden er zeker zeer veel, wat hun niet bekend was. De stijl is aangenaam, soms misschien iets te beknopt. De schrijver heeft met oordeel geschreven. Hij levert dan ook geene drooge opsomming van feiten en jaartallen, maar een aaneengeschakeld verhaal van ge-

beurtenissen met eene onpartijdige beschouwing van hare oorzaken en gevolgen, een geschiedenis dus in den waren zin van het woord.

Het gansche werk zal uit *drie*, hoogstens *vier* stukken bestaan; het 1ste stuk, dat nu het licht ziet, bevat de geschiedenis der Nederlandsche zeemagt van de vroegste tijden tot aan den vrede van Munster, het roemrijke tijdperk van den tachtigjarigen oorlog.

De inleiding leert ons, hoe de bewoners dezer landen zich reeds in de vroegste tijden op het water te huis gevoelden. De scheepsbouw ging, vooral door den invloed der Romeinen, reeds spoedig vooruit en de trapsgewijze ontwikkeling der rivier- tot zeeschepen deed allengs dien handel met verder afgelegen landen ontstaan, die onder de grafelijke regering de Nederlandsche provinciën zoo rijk en bloeijend maakte. Oorlogschepen echter, in den zin als wij die thans kennen, waren niet algemeen. Ook de strijd te water werd man tegen man geleverd; de vaartuigen bragten alleen de strijders bij elkaar en daartoe was bijna ieder schip geschikt. Alleen hadden de Romeinen enkele vaartuigen, die bepaald tot het voeren van oorlog bestemd waren. Zoo de galeijen, zoo de lange schepen met eene snebbe of snavel aan den voorsteven, om daarmede de vijandelijke vaartuigen in den grond te boren. In den scheepsbouw hebben onze voorouders dan ook langzamerhand veel van de Romeinen overgenomen; niet minder evenwel van de Noormannen, aan wie zij het model voor hunne koggen ontleenden.

De uitgebreide handel, die in deze gewesten onder de grafelijke regering werd gedreven, maakte, vooral omdat roof zoo algemeen was, bescherming voor de schepen noodzakelijk. In het begin voorzagen de kooplieden hierin zelf door de bemanning hunner vaartuigen te wapenen. Langzamerhand echter namen de vorsten die verdediging op zich en betaalden de bewoners der streken, die aan de zee of aan de groote rivieren lagen, daarvoor als belasting, koggenschuld, een zeker aantal schepen en mannen, welke laatste *riemtalen* genoemd werden.

De Heer Backer Dirks verdiept zich, bij de behandeling van den eersten tijd der grafelijke regering, niet in de overdreven verhalen van vroegere schrijvers. Hij bepaalt zich tot datgene, wat niet enkel de waarschijnlijkheid voor zich heeft, maar wat, volgens verscheidene overeenstemmende getuigenissen, waarheid mag worden genoemd. Zoo schetst hij de ontwikkeling van het zeewezen zeer geleidelijk. Vooral staat hij stil bij den invloed, dien de kruistogten daarop hadden en vertelt hij ons, hoe allengs de roeibooten in zeilschepen, de rivier- in zeevaartuigen werden hervormd, al ontkent hij volstrekt niet, dat in de eerste jaren der 14de eeuw (zooals bijna in elk tijdvak het geval is geweest) de schepen van Holland in geschiktheid tot den strijd voor die van andere streken moesten on-

derdoen. De eerste groote scheepsstrijd werd den 10^{den} Augustus 1304 op het Gouwe geleverd. De Heer Backer Dirks schetst dien met kennis van zaken. De positie, de manoeuvres van de Vlaamsche en Hollandsche vloten beschrijft hij zoo, dat, had hij niet enkele verkeerde uitdrukkingen gebezigd, men hem geen leek in de zeevaartkunde zou noemen.

Toen in het begin der 14de eeuw ook hier te lande het kompas werd gebruikt, namen de togten in de open zee meer en meer toe en kon nu de zeeman, hoewel hem nog goede zeekaarten ontbraken, ten minste weten, welken koers zijn schip volgde, ook wanneer de sterren hem niet voorlichtten. Omstreeks te gelijkertijd werd hier de titel van admiraal voor het eerst gevoerd en wel door Jan van Heenvliet en Gerrit van Egmond.

De grootste hervorming echter werd zeker wel teweeggebragt door de invoering van het geschut, dat het eerst in den aanvang der 15de eeuw, op de vloot van Jacoba van Beijeren, werd gebruikt. Nu moesten de schepen, die geschut zouden voeren, sterker gebouwd zijn dan de handelsvaartuigen en werd het ontstaan van het eigenlijke oorlogschip voorbereid. Langzamerhand komt het op onder de regering der graven van het Bourgondische en Oostenrijksche huis. Naast de koopvaarders zijn er ‘vredeschepen’ om deze te beveiligen. Men leest van verordeningen op de krijgstucht, op de uitrusting enz. De magt van den Admiraal wordt verder uitgebreid. Onder Karel V worden reeds schepen voor rekening van den vorst bestendig onderhouden en ontstaat alzoo de eerste kiem van een oorlogsmarine.

Geeft nu de schrijver in het deel, dat wij bespraken, eene geschiedenis der eerste ontwikkeling van den scheepsbouw, hij leert er tevens, hoe de bewoners dezer streken, van de gelukkige ligging des lands gebruik makende, het tot een korenschuur van Europa maakten en er door hun handel schatten verzamelden, die in den langen krijg tegen Spanje zoo bij uitstek te pas kwamen. - Wij voegen er bij, in de geschiedenis dier eerste tijden tevens het bewijs te hebben gevonden, dat Nederland nog op dit oogenblik tot zijne verdediging eene geschikte vloot ook op zijn binnenwateren noodig heeft.

Thans zijn wij genaderd tot het 2de tijdvak, van 1568-1648, en wie, die daarbij niet terstoud denkt aan de Watergeuzen, de eerste moedige strijders voor de bevrijding van den Nederlandschen grond. Voelt ook onze schrijver sympathie voor hunne dapperheid, als onpartijdig historicus erkent hij hunne wreedheden en hunne bandeloosheid. Maar, dat zij slechts zeeroovers zouden geweest zijn, dat geeft hij niet toe en o.i. teregt. Of zou men b.v. de vaartuigen der geconfedereerde staten van N.-Amerika ook slechts als

roofschepen willen beschouwd hebben? De Watergeuzen verloren bovendien langzamerhand hun ruw karakter en hunne vaartuigen kregen meer het aanzien van geregelde oorlogschepen, waarop orde en discipline heerschten. Zij gingen niet langer alleen op plundering uit, maar hielpen den grond tot 's lands vrijheid leggen. Mannen, die zich op hunne schepen geoefend hadden, traden met anderen als verdedigers der goede zaak op en leverden den vijand zeeslagen, zoo als die eene op de Zuiderzee, waarbij het admiraalschip van Bossu *de inquisitie*, voerende 32 stukken en bemand met 350 koppen, veroverd werd.

Alva maakte, zooals Mr. J. van Lennep in zijne Geschiedenis van Noord-Nederland[1] meêdeelt, van het zeewezen weinig werk; ook daarom zou de koning hem teruggeroepen, en Requesens, een goed en ervaren zeeman, in zijne plaats gezonden hebben. De Heer Dirks spreekt hiervan niet bepaald. Alleen wijst hij er (pag. 137) op, dat na Alva's bestuur door den vijand ernstiger over een aanval van den zeekant werd gedacht. Granvelle schreef den 8sten Januarij 1583 aan een van 's Konings Ministers: ‘wij moeten havens zien te krijgen en ons aan den zeekant versterken, hetgeen blijkbaar de beste weg zal zijn.’ Requesens en na hem Parma oordeelden er even zoo over en het streven was, hier schepen te doen gereed maken, ten einde die met het te vergeefs uit Spanje verwachte eskader te vereenigen. Men weet hoe gelukkig voor Nederland de togt der onoverwinlijke vloot is afgeloopen. Maar de vijand erkende door dit alles voor ons land de groote waarde eener goede Marine en hij gaf een wenk, dien onze vaderen zich hebben ten nutte gemaakt. Hunne eerste togten, om den Koning van Spanje op zijn eigen gebied te bestoken, gaven daarvan het bewijs.

Welke was nu, in het tijdvak dat wij thans bespreken, de inrigring van het bestuur over het zeewezen?

Tot aan zijnen dood had Willem I, aan wien een collegie van gecommitteerden was toegevoegd, de directie der zeezaken gevoerd, hoewel er toen reeds zoo te Rotterdam als te Veere admiraliteiten bestonden. Onder het kortstondig bestuur van Leicester ging het zeewezen achteruit. De naijver tusschen hem en de overheid hier te lande, de verdeeling van het beleid der zeezaken tusschen den graaf, prins Maurits, den raad van State en de admiraliteits-collegiën, werkten allernadeeligst. Ook scheen men verder, nu de strijd te water in het Noorden geheel, in het Zuiden voor een groot deel had opgehouden, nu de plannen van Philips, om ons van den zeekant aan te tasten, geheel mislukt waren, en dus de nood niet zoo nijpend was, aan een goede inrigting der vloot geen dringende be-

1 2^{e} Deel, blz. 82.

hoefte te gevoelen, een verschijnsel, dat wij in alle tijdperken onzer geschiedenis terugvinden.

Naar alle waarschijnlijkheid berustte reeds kort na het vertrek van Leicester het bestuur der zeezaken bij de vijf admiraliteiten, te Rotterdam, te Amsterdam, te Hoorn of Enkhuizen, te Middelburg en te Dokkum (later-verplaatst naar Harlingen). De stadhouder kon wel, als admiraal-generaal, grooten invloed op de zeezaken uitoefenen, doch juist afgebakend schijnt zijne magt ook in die betrekking niet geweest te zijn. Het nadeelige gevolg van de omslagtige en veelal eenheid missende administratie dezer collegiën, die alle onafhankelijk van elkander waren, deed zich maar al te zeer gevoelen, en bragt, zooals de Heer Backer Dirks zeker in zijne volgende stukken nog sprekender zal aantoonen, niet weinig bij tot de rampen en den achteruitgang van 's lands zeewezen vooral in de 18de eeuw.

Vooral mogen zij daarop letten, die nog tegenwoordig het denkbeeld voorstaan, om andermaal het beleid der Marinezaken aan een collegie toe te vertrouwen, en even als in Engeland eenen raad van admiraliteit in te voeren. Wenschen zij het nadeel, dat eene gedurige verwisseling van Ministers veroorzaakt, te voorkomen en tot een meer stelselmatig bestuur te geraken, ik geloof niet, dat door dit middel hun doel te bereiken is. Een raad van admiraliteit toch zou in het stelsel der grondwet alleen kunnen adviseren en de minister, die de verantwoordelijke persoon bleef, zou altijd vrij moeten zijn, de adviezen al dan niet te volgen; alleen zou zijne betrekking er nog moeijelijker door worden.

In dien tijd verslond het zeewezen, vooral daar het geld toen hooge waarde had, enorme sommen, die wij echter slechts bij benadering kennen. Wij weten, dat in 1628 de vaste inkomsten der admiraliteiten (de friesche admiraliteit niet medegerekend) ƒ 1,588,763 bedroegen en dat toch door de Algemeene Staten nog aanmerkelijke subsidiën moesten worden verstrekt; zoo in 1626 ƒ800,000, in 1627 één millioen, gedurende elk der vijf volgende jaren 2 millioen, terwijl later zelfs 4 millioen voor buitengewone uitgaven benoodigd was. Onze voorvaderen trachtten dan ook de oorlogsmarine onafhankelijk te maken van de provinciale regeringen en van het wisselvallige der baten, die deze collegiën zouden willen verleenen.

Na deze uitweiding over het bestuur en de geldmiddelen, keert onze schrijver tot de togten der Nederlandsche zeelieden terug, schetst hij ook de ondernemingen der kloekmoedige koopvaarders naar de Noordpool, naar Oost en West, gewaagt hij met een enkel woord van den invloed op ons zeewezen uitgeoefend door de Oost- en West-Indische Compagniën, die bondgenooten tegen den gemeenschappelijken vijand, op wier grootere en beter gewapende schepen menig moedig zeeman, menig admiraal voor 's lands vloot

werd gevormd, en beschrijft hij eindelijk met meer uitvoerigheid de verschillende verrigtingen tegen de Duinkerksche kapers.

Eene beschouwing dezer verrigtingen is dan ook hoogst belangrijk; zij is echter hoogst bedroevend tevens. Want, wordt er gevraagd naar de reden, waarom die kaperijen ongeveer een halve eeuw onzen handel konden benadeelen, dan moet men vooreerst met den Heer Backer Dirks wijzen op de meestal onvoldoende uitrusting der Nederlandsche schepen, ten gevolge eener verkeerd begrepen zuinigheid. Wel is waar, maakten ook de vele stormen, die nog gedurende het ongunstige saizoen op de Vlaamsche kusten woeden, het verblijf der kruisers onveilig, maar toch werden onze ervaren zeelieden, die door hun beleid nog betrekkelijk weinig bodems door schipbreuk of stranding verloren, meermalen gedwongen terug te keeren, alleen omdat het hun aan drinkwater en levensmiddelen ontbrak.

Doch er was nog een treuriger reden van het weinig succes. Een ergerlijk nepotisme bragt reeds in het begin der 17de eeuw op de ledige plaatsen in het bestuur der admiraliteiten personen, die voor hunne taak in het minst niet berekend waren; dat nepotisme speelde eveneens met de posten der bevelhebbers, zelfs met de betrekking van admiraal. Wij behoeven hier slechts den naam van Willem de Zoete, Heer van Hautain, in 1601 luitenant-admiraal van Zeeland, te noemen, een man, aan wiens onbekwaamheid niet slechts de vermetele rooverijen der kapers, maar zelfs de wreede dood van Reinier Claessen bij St. Vincent mag worden geweten. En wij herinneren hier wat van Meteren daaromtrent zegt: ‘Waaruyt te bemereken is dat bij aldien den admirael ofte de andere schepen hun devoir hadden ghedaen om soo een gheresolveert man (Claessen) te secoureren, dat hetselve beter te doen hadde gheweest, als sij hun wel inbeelden, dewijle die groote gallioenen, die sij soo seer vreesden, in twee daghen niet en hadden konnen veroveren een schip masteloos, leck ende maer tsestich man ophebbende.’

En toch werd na dezen togt de admiraal niet ontslagen. Alleen gaf men het commando over eene nieuwe expeditie tegen Spanje aan Heemskerk, na wiens dood Hautain echter weder als vroeger optrad, terwijl wij hem nog in 1625 als bevelhebber van het eskader, dat den koning van Frankrijk tegen la Rochelle moest helpen, terugvinden.

Zijn opvolger, de admiraal van Dorp, schijnt niet veel beter geweest te zijn, en hebben de staten van Zeeland, door de algemeene ontevredenheid gedwongen, hem dan ook reeds in 1629 ontslagen. Nu koos men den bevelhebber niet weder uit de vlag- en hoofdofficieren van 's lands vloot, maar vestigde het oog op Piet Hein, die zich in dienst der West-Indische Compagnie, vooral door de verove-

ring der zilvervloot, reeds een grooten naam had gemaakt. De toestand van 's lands vloot schijnt toen, wat het bevelvoerend personeel betreft, zeer ellendig geweest te zijn; althans de nieuwe luitenant-Admiraal eischte in het belang der zaak volmagt om kapiteins te mogen afzetten en aanstellen, terwijl hij voorts wenschte, dat aan deze laatsten de verstrekking der proviand (schafting) zoude worden ontnomen en van 's landswege daarin voorzien. Slechts twee maanden echter behield de ervaren bevelhebber zijne betrekking; reeds in Junij 1629 sneuvelde hij tegen de Duinkerkers.

Toen daarop van Dorp weder als luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland het roer in handen kreeg (welligt eene manifestatie tegen de staten van Zeeland), ging alles weder blijkbaar den ouden weg op en werden ons in hetzelfde jaar niet minder dan 60 schepen door de Duinkerkers ontroofd. De admiraal werd dan ook zoo impopulair, dat hij het geraden vond zijn ontslag te vragen.

Alvorens den schrijver verder te volgen, mogen wij niet nalaten hier te doen opmerken, hoe steeds het verwaarloozen van de groote zaak ten behoeve van personen dezelfde treurige gevolgen na zich sleept. Ook in onzen tijd en bij het treurig overblijfsel onzer zeemagt, dat men tegenwoordig 's lands marine noemt, spelen persoonlijke belangen een groote rol. Zoolang dit niet verandert en er niet een energiek man, een tweede Enslie aan het hoofd van het zeewezen staat, zal men geen radicaal herstel verkrijgen en zullen de woorden uit het stuk over de zeemagt, voorkomende in N°. 9, 1856 van dit tijdschrift, nog altijd van toepassing zijn: ‘physiek en moreel versletene menschen zullen uit persoonlijke consideratiën niet alleen in dienst blijven, maar door de in de laatste jaren weder toegepaste bevordering quand même, hooger rangen erlangen dan in 's lands belang nuttig en wenschelijk ware.’

Na zooveel beschamends te hebben herdacht, is het ons een genot, te mogen wijzen op een energiek en kundig man als Maarten Harperszoon Tromp, die in plaats van van Dorp in October 1637 tot luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland was benoemd. Doch zelfs hem was het niet mogelijk de zoo diep ingewortelde misbruiken op eens met wortel en tak uit te roeijen. In de beide eerste jaren na zijne verheffing had hij nog steeds te kampen met traagheid in de uitrusting zijner schepen, met de beperktheid zijner magt en de insubordinatie zijner kapiteins, die onder het zwakke bestuur der vroegere admiraals gewoon waren geweest, onder allerlei voorwendsels, hunnen post te verlaten. De zaken waren zoo verachterd, dat zelfs de luisterrijke overwinningen in 1639 op de Duinkerkers en Spanjaarden bevochten, niet in staat waren de kaperijen geheel te be-

dwingen, die eerst voor goed een einde namen met de verovering van Duinkerken door de Franschen in October 1646.

Na gewezen te hebben op de roemvolle dagen, die onder de leiding van Tromp voor het Nederlandsche zeewezen aanbraken, schijnt de Heer Backer Dirks in hetgeen op de reede van Duins was voorgevallen aanleiding gevonden te hebben, verschillende punten van zeeregt te bespreken, die voor den toekomstigen zeeofficier zeker zeer wetenswaardig zijn. Naauwkeurig en duidelijk behandelt hij den oorsprong van de geschillen met Engeland over het gebied der zee en het strijken der vlag, alsmede het regt der neutralen, de blokkades en andere kwestiën van zeeregt, die thans meerendeels beslist zijn volgens de beginselen, welke de algemeene Staten der republiek steeds hadden vooropgezet.

In de laatste bladzijden schetst de schrijver den toestand van het zeewezen bij het sluiten van den vrede van Munster en vinden wij hier belangrijke bijzonderheden, betreffende den werkkring van den admiraal-generaal en de collegiën, waarbij het bestuur der zeezaken berustte, terwijl eindelijk een kort doch zakelijk overzigt wordt gegeven van het personeel der vloot.

Met verlangen zien wij de volgende stukken der ‘geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen’ te gemoet. Hoewel de taak die den Heer Backer Dirks nog wacht, zeker niet gemakkelijk is, meenen wij dat de schrijver in het 1^{e} gedeelte getoond heeft daarvoor ten volle berekend te zijn. Zeker zal hij over vollediger bronnen kunnen beschikken dan tot hiertoe het geval was, doch tevens zal hij bij den partijstrijd, die weldra in de republiek ontstond en die zooveel invloed op het zeewezen had, moeten toonen werkelijk die onpartijdigheid in acht te willen nemen, die iederen geschiedschrijver behoort te bezielen. Mogt hij er in slagen met die onpartijdigheid te wijzen op hetgeen de zeemagt werkelijk deed, op hetgeen hare ontwikkeling belemmerde of bevorderde, dan kan zijn arbeid dubbel nuttig zijn in een tijd als de onze, nu partijstrijd weder aan de orde van den dag is en misschien de grootste hinderpaal blijft voor de verbetering, of helaas juister gezegd, de schepping eener oorlogsmarine.

En toch moet er zulk een marine zijn. Want nog heden ten dage mag men herhalen wat de Heer Backer Dirks van de republiek zegt: ‘In zeker opzigt was ook op haar toepasselijk, wat eenmaal het orakel van Delphi den Atheners had toegeroepen, dat namelijk de grootste veiligheid harer bewoners “achter houten muren” te vinden was.’

'*s Hage*, 3 Augustus 1866.

Mr. R.A.J. Colenbrander, Opmerkingen betreffende verbetering van het Hypothecair stelsel in Nederland. Amsterdam, 1866.

De strijd, sedert vele jaren over de verbetering van ons hypothecair stelsel gevoerd, is tot nu toe rijker geweest aan verrassende incidenten dan aan resultaten. Te recht telde men in der tijd onder de grootste weldaden, door de invoering van het Burgerlijk wetboek bewezen, de afschaffing van het fransche stelsel van eigendomsoverdracht en hypotheken, een stelsel, hetwelk bijna overal, waar het met den Code was ingevoerd, onder de nagenoeg algemeene afkeuring is gevallen, en zich zelfs in Frankrijk niet heeft kunnen handhaven, niettegenstaande de afgodische vereering, die men daar aan den Code wijdt. Algemeen was de ingenomenheid met het nieuwe stelsel, waarvan men zich de schoonste toekomst voorspelde, waarin men meende een vasten, onfeilbaren grondslag voor het grondkrediet te hebben gelegd. Die vreugde was niet lang onvermengd. Reeds vier jaren na de invoering van het Burgerlijke wetboek verscheen een werkje over het ‘Groote gevaar om geld onder hypotheek te plaatsen,’ geschreven door iemand, van nabij met de hypotheekbewaring bekend, en waarin van het nieuwe stelsel een zondenregister werd voorgesteld, hetwelk menig kapitalist, die, om toch vooral zeker te zijn, zijn fortuin in vast goed en hypotheken had belegd, met Suffolk moest doen uitroepen:

> ‘My jewel lock'd into the wofuls't cask
> That ever did contain a thing of worth.’

Ging dit werkje wel eenigszins euvel aan overdrijving, het onbepaalde vertrouwen was geschokt, en ging over in twijfel. Herhaaldelijk gingen stemmen op, die op verandering of gedeeltelijke wijziging en verbetering aandrongen. Zeer sterk was die aandrang echter niet, tenzij op enkele punten en van enkele kanten. Zoo b.v. de bekende kruistocht tegen onderhandsche akten. Het levendigst schijnt het ongerief gevoeld te zijn aan den kant, niet zoozeer van het publiek, als wel van het notariaat en de hypotheekbewaring. Ook hoorde men zelden gewagen van bezwaren van zuiver juridischen aard; van steeds vermeerderende processen, uit de onzekerheid voortvloeiende, bleek niet. Zoo er over enkele punten verschil bestond en strijd werd gevoerd, zich openbarende hetzij in geschriften van juristen of in processen, vergelijkender wijze was dit niet in hoogere mate het geval dan met andere deelen van het burgerlijk recht.

Onder die omstandigheden werd het ontwerp van 1860 ingediend, betreffende de wijze van overdracht van onroerende zaken en daarmede in verband staande verbeteringen van het hypothecair stelsel. Geen wonder, dat het zich voornamelijk ten doel stelde de bezwaren van het notariaat en de hypotheekbewaring op te lossen. Het deed dit echter op eene wijze, die de aanneming zeer weinig wenschelijk maakte. Niettegenstaande verscheidene goede en nuttige bepalingen daarin voorkwamen, waren andere en daaronder de gewichtigste onvereenigbaar met het algemeen stelsel van ons burgerlijk recht, en had men te weinig acht geslagen op het belang van het groote publiek, hetwelk in den regel minder gebaat wordt door volstrekte zekerheid, dan wel door snelheid en gemakkelijkheid van omzetting en onkostbaarheid van vormen. Het ontwerp, vrucht van een, zooals men beweerde, levendig gevoelde behoefte, werd met groote koelheid ontvangen. De ijver en belangstelling in de zaak schenen eensklaps verdwenen; de spoedig gevolgde intrekking werd met onverschilligheid vernomen en het ontwerp geraakte weldra bij de meesten in vergetelheid. Men hoorde bijna niet meer van de zaak reppen. Die onverschilligheid is echter te betreuren, als ongunstig voorteeken voor latere pogingen; en al wie belang stelt in de verbetering van het zakelijk krediet, moet met ingenomenheid de teekenen waarnemen van hernieuwde belangstelling, de pogingen om de quaestie weder op te warmen Het hier aangekondigde werkje van den Heer Colenbrander schijnt daartoe bestemd, en heeft reeds eene doorwrochte verhandeling van den Heer Staatsraad Bachiene uitgelokt[1]. In beide verhandelingen wordt het ontwerp van 1860 tot uitgangspunt genomen, maar zeer verschillend beoordeeld. Door den Heer C., behoudens enkele punten, afgekeurd, wordt het door den Heer Bachiene, zooal niet uitdrukkelijk verdedigd, althans in de hoofdpunten tegen de opmerkingen van den Heer C. in bescherming genomen.

De slotsom van het onderzoek van den Heer C. is, dat onze bestaande wetgeving, behoudens sommige noodzakelijke verbeteringen, goed is. Wel verre echter van blind te zijn voor de bestaande gebreken, met name de onzekerheid en steeds toenemende onjuistheid der registers van overdracht en hypotheken, erkent hij in den aanvang van zijn werk, dat die registers niet langer den waren toestand teruggeven; dat daarin als eigenaars voorkomen, wie zulks niet zijn; hypotheken, die nimmer rechtsgeldig zijn geweest of sinds lang hebben opgehouden te bestaan, en noemt hij eene reeks van gevallen op, waardoor onjuistheden kunnen ontstaan, welke niet te voorkomen zijn. Om dus zekerheid te hebben betreffende den werkelijken

1 Themis, Rechtskundig Tijdschrift, 1866, blz. 500-582.

toestand van een erf, wordt een zeer omslachtig onderzoek gevorderd, en schr. geeft daarvan een voorbeeld, hetwelk wel in staat is van zoodanig onderzoek af te schrikken. Iedere transactie, in de registers vermeld, geeft stof tot zoovele en soms onoplosbare twijfelingen, dat het dikwijls niet mogelijk is te bepalen of hij, die in de registers als eigenaar voorkomt, dit werkelijk is, of in de registers doorgehaalde hypotheken werkelijk vernietigd zijn, of andere aanteekeningen van eenige kracht zijn. Zooveel kan als vaststaande worden aangenomen, dat onze wetgeving niet heeft mogelijk gemaakt, hetgeen men zich daarvan voorstelde, te weten het bestaan van een register, 'waarin men met een opslag van het oog zal kunnen ontwaren het goed volgens de kadastrale indeeling, de eigenaar aan wien het behoort, de zakelijke rechten en hypothecaire verbanden, en de ontheffing van laatstgemelde.'

Tegen die onzekerheid hebben velen een toevlucht willen zoeken bij het duitsche stelsel, hetwelk den inhoud der registers tot absolute waarheid verheft. Geene inschrijving heeft plaats dan na onderzoek van den titel; maar is deze ingeschreven, dan geldt hij ook als waar, zoolang hij niet op wettige wijze is vernietigd. Ten deele, maar op zeer onvolledige wijze, heeft men dit stelsel bij het ontwerp van 1860 willen invoeren, of liever men heeft er het een en ander van overgenomen in dat ontwerp. Zonder nu in eene nadere uiteenzetting en beoordeeling van dat stelsel, waarmede schr. blijkbaar niet ingenomen is, te treden, bespreekt hij achtereenvolgens de hoofdveranderingen bij het ontwerp voorgesteld, en welke hij tot een negental reduceert, waarvan enkele door hem worden goedgekeurd. Zoo vereenigt schr. zich geheel met 1° de meer consequente toepassing van het beginsel der openbaarheid, d.i. de uitbreiding der verplichting tot inschrijving van eigendomsovergangen; 2° de poging om de kadastrale aanduiding der perceelen in alle akten zooveel mogelijk te doen opnemen, en 3° de verplichte vernieuwing der hypothecaire inschrijvingen na een bepaald aantal jaren. Daarentegen bestrijdt hij 1° de wering van onderhandsche akten; 2° de afschaffing van de resolutoire actiën; 3° de vernietiging der hypotheken bij verzuim van vermelding in een door den bewaarder afgegeven getuigschrift, tegenover hem, die het getuigschrift heeft aangevraagd; 4° de vernietiging van de hypotheken door de enkele materiële doorhaling, ook al is zij op vordering van een onbevoegde geschied; 5° de aansprakelijkstelling der hypotheekbewaarders voor doorhalingen zonder toestemming der bevoegde personen, en 6° de verplichting van de notarissen om zich van de bekwaamheid en bevoegdheid te verzekeren van de personen, die eene akte voor hen passeren. Vooral de twee laatste punten worden breedvoerig behandeld, en het bestreden stelsel op geestige wijze gepersiffleerd.

Over het algemeen acht ik des schrijvers opmerkingen over het ontwerp van 1860 volkomen juist. Alleen de verdediging der beruchte resolutoire actie komt mij voor mislukt te zijn. Die actie, voorzoover zij niet uitdrukkelijk is voorbehouden en door inschrijving publiek gemaakt, is een wanklank in het stelsel van openbaarheid, waarvan de schr. overigens een warm voorstander is. Alleen in een stelsel van geheimheid der eigendomsovergangen zou zij passend kunnen geacht worden. Eene meer algemeene aanmerking kan echter op dit gedeelte van het werkje gemaakt worden. In zijne ingenomenheid tegen enkele beginselen van het duitsche stelsel, welke men zeer te onpas in ons stelsel wil toepassen, hetwelk op geheel andere beginselen berust, laat de schr. geen recht wedervaren aan dat duitsche stelsel, hetwelk, zoo het praktisch uitvoerbaar is, het eenige is, dat zekerheid kan verschaffen en ook werkelijk verschaft. En die praktische uitvoerbaarheid is moeielijk te ontkennen, daar het in verschillende duitsche staten niet alleen bestaat, maar sinds langen tijd heeft bestaan en met warme ingenomenheid wordt gehandhaafd, terwijl iedere nieuwe wetgeving in Duitschland eene toenadering tot of overneming van dat stelsel beoogt. Zoo ook daar zich stemmen tegen dat stelsel verheffen en de voorkeur door sommigen wordt gegeven aan het fransche stelsel, bewijst dit op zich zelve niets. Geen stelsel kan alle voortreffelijkheden in zich bevatten, of vrij blijven van aanmerkingen. In eigen wetgeving ziet men een aantal gebreken, welke men in eene vreemde wetgeving niet opmerkt; en vooral bij de beoordeeling van vreemde instellingen keert men te dikwijls het spreekwoord om, dat elk zijn uil meent een valk te zijn. Daarbij komt, dat juist het absolute, het gestrenge van het duitsche stelsel consequente toepassing, verwijdering van alles wat daarmede strijdig is, vordert; en vele duitsche wetgevingen zijn verre van consequent op dat punt. Daarom is het ook verkeerd enkele brokken van dat stelsel te willen inschuiven in het onze. Men verstoort daardoor het juridisch verband, den logischen samenhang, en stelt daardoor de voordeelen van het aangenomen stelsel in de waagschaal zonder eenige der voordeelen van het andere te verkrijgen.

Een eerste vereischte voor eene goede wetgeving betreffende eigendomsovergang en hypotheken is, dat men wete wat men wil, en de bepalingen consequent daarnaar inrichte. Het duitsche stelsel geeft positieve zekerheid. Het register is in dat stelsel werkelijk een grondboek. Wat daarin staat opgeteekend, is, tegenover derden althans, waarheid, en geene dwaling of bedrog kan aan derden schade toebrengen. Het andere stelsel geeft slechts eene negatieve zekerheid. Alle eigendomsovergangen, alle rechten en lasten, die den eigendom bezwaren, moeten worden ingeschreven en missen bij gebreke van

inschrijving zakelijk gevolg. Maar de inschrijving geeft op zich zelve geen recht, geeft aan derden geen stelligen waarborg. Het register is in dat stelsel slechts een leiddraad, waardoor men te weten komt alles wat met een perceel is voorgevallen, zonder de rechtsgeldigheid te waarborgen, welke de belanghebbende zelf moet toetsen. Over de relatieve voordeelen van beide stelsels kan gestreden worden. Het eerste geeft zekerheid, maar zekerheid is niet het eenige vereischte voor het zakelijk krediet. Snelheid, gemakkelijkheid en onkostbaarheid is tot bevordering der omzettingen even wenschelijk, vooral waar, zooals bij ons, de grondeigendom zeer verdeeld is, en eene massa kleine perceelen verkocht, kleine sommen op hypotheek worden opgenomen. Het duitsche stelsel nu vordert noodzakelijk vóór de inschrijving een nauwkeurig onderzoek van den titel, van de rechtsbevoegdheid van partijen; en dit sleept noodzakelijk vertraging, moeielijkheden en kosten mede. Men moet zich die bezwaren echter getroosten, wil men zekerheid hebben; maar acht men die bezwaren te groot, dan moet men ook geene zekerheid verlangen. In het duitsche stelsel nu is het zeer consequent, dat men zooveel mogelijk onderhandsche akten weert; dat men de hypotheken door de enkele materiële doorhaling vernietigd acht; dat men de ambtenaren aansprakelijk stelt voor verkeerde doorhalingen. Geheel hetzelfde beginsel geldt daar evenzeer voor de eigendomsovergangen. In onze wetgeving daarentegen, evenzeer als in het ontwerp van 1860, waarin de inschrijving der eigendomsovergangen en hypotheken aan geen voorafgaand onderzoek van den titel is gebonden, zouden die bepalingen anomaliën zijn, en geenerlei zekerheid verschaffen.

Dit laatste is door den schrijver in het tweede gedeelte van zijn geschrift zeer goed uiteengezet; en al meen ik zijn gevoelen te moeten betwijfelen, voor zoover het wetgevingen betreft, die het beginsel der legaliteit, d.i. het duitsche stelsel, consequent toepassen, geldt volkomen voor die wetgevingen, welke slechts het een of ander daaraan ontleenen, wat de schr. zegt dat ook met het beginsel der legaliteit niet te voorkomen is, dat de registers dwalingen bevatten. Zooals ik echter reeds opmerkte, ook het duitsche stelsel heeft zijne bezwaren, en het stelsel, in beginsel bij ons aangenomen, zijne voordeelen. Wat de schr. dus ten voordeele van dit laatste aanvoert, verdient allerzins overwogen te worden.

Hetzelfde geldt van hetgeen ten slotte door hem wordt aangevoerd betreffende de gebreken der hypothecaire boekhouding en de middelen van verbetering. Belangrijk zijn hierover de opmerkingen van den Heer Bachiene, en zonder uitspraak te willen doen, waartoe eene meer intime bekendheid met die boekhouding vereischt wordt, dan de meesten zich kunnen verschaffen, schijnt men toch te mogen

aannemen, dat die boekhouding, de wijze van inrichting der registers, voor eenige verbetering vatbaar is, ook zonder hervorming van ons hypotheekstelsel, welke, hoe wenschelijk overigens, misschien nog lang tot de vrome wenschen zal behooren.

M.S. Pols.

Geschiedenis der Grieksche en Romeinsche letterkunde, door Dr. A.H.G.P. van den Es, Conrector aan het Stedelijk Gymnasium te Groningen. Eerste gedeelte. Groningen, J.B. Wolters. 1866.

Dit ‘eerste gedeelte’ bevat de 12 eerste vellen van het boekje, in welke de geschiedenis der Grieksche letterkunde nagenoeg wordt afgehandeld. ‘Het tweede,’ zoo luidt de toezegging op den omslag, ‘met titel, voorrede, registers en inhoud volgt nog dit jaar.’

Eigenlijk is hetgeen ons hier wordt aangeboden niet eene geschiedenis der Grieksche letterkunde, maar een overzigt van 't geen er, van de oudste tijden af tot een eind ver in de middeleeuwen toe, in de Grieksche taal leesbaars geschreven is. Dit misbruik van de benaming ‘geschiedenis der Grieksche letterkunde’ constateer ik, zonder er een verwijt van te maken aan Dr. van den Es, die hierin eene vrij algemeene gewoonte volgt. Onder de benaming ‘Grieksche letterkunde’ begrijpt men meestal alles wat in de Grieksche taal geschreven is. Ook Dr. van den Es heeft zich van dit wanbegrip niet losgemaakt. Van daar dat hij in zijne inleiding spreken kan van ‘eene letterkunde van vijftien eeuwen,’ die ‘nadat zij haren zetel te Alexandrië had gevestigd (300 v. Chr.) langzamerhand reeds begon te verkwijnen’ en eerst in de middeleeuwen den geest gaf. Van daar ook dat hij in zijne geschiedenis der Grieksche letterkunde eene plaats geeft aan geschriften als b.v. de ‘reis door Griekenland’ van Pausanias, van welk hoogst belangrijk werk de letterkundige waarde waarlijk niet grooter is dan die van Bädeker's ‘Schweiz,’ of aan de geschriften van den jood Flavius Josephus, die in eene geschiedenis der Grieksche letterkunde evenmin behooren vermeld te worden, als latijnsche geschriften van Hollanders in eene geschiedenis der Romeinsche.

In afwachting van de voorrede laat zich alleen gissen voor welk

publiek de schrijver dit boekje heeft zamengesteld. Het naast ligt het vermoeden dat het, even als zijne ‘Grieksche antiquiteiten’, bestemd is voor Gymnasiasten. In dit geval is het te meer jammer dat de schrijver het begrip van ‘Grieksche letterkunde’ zoo veel te ruim heeft genomen en daardoor vooral in de laatste 40 bladzijden van dit eerste gedeelte honderden van namen heeft opgesomd, die bij Gymnasiasten-lezers veelal óf regtmatige walging óf ellendige veelweterij zullen veroorzaken.

Merkwaardig is het, hoe zorgvuldig zich de schrijver onthouden heeft van het gebruik van Grieksche woorden en uitdrukkingen. Behalve op bladz. 145, 171 en 172 heb ik in het geheele boekje geen enkelen Griekschen letter aangetroffen; alle Grieksche benamingen worden vertaald of gelatiniseerd. De omstandigheid dat het gebruik van Grieksche letters blijkbaar met voordacht vermeden is, doet het vermoeden ontstaan dat Dr. van den Es, ofschoon in de eerste plaats voor Gymnasiasten schrijvende, toch zijn boekje zoo heeft willen inrichten, dat het eenige kans had op debiet ook in letterkundige kringen waar *Graeca non leguntur*. Dat het nut, dat de Gymnasiast uit het boekje zou kunnen trekken, hieronder lijden moest, spreekt van zelf. Zelfs de duidelijkheid laat te wenschen over, als *prosodium, tragus, nomi* en dgl. geschreven wordt, in plaats van *προσόδιον, τράγος, νόμοι*.

Overigens is deze ‘geschiedenis der Grieksche letterkunde’ een juist, maar doorgaans wel wat mat, résumé van de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek op dit gebied. De stijl is over 't geheel kleurloos, maar correct. Uitdrukkingen als ‘de persoonlijkheid van Achilles *dwingt zich* den hoorder altijd *aan*’[1] (bl. 13), ‘de *eindelijke* overwinning’ (bl. 16), ‘wij behoeven niet te *treuren, dat* zijne voortbrengselen verloren zijn gegaan’ (bl. 21), ‘hij behoefde *zich* niet te *bekommeren, waar* hunne wegen uit elkander liepen’ (bl. 73), zijn niet veelvuldig.

J. RUTGERS.

1 Het woordenboek althans kent *dit* gebruik van *aandwingen* niet.

***De zingende kinderwereld. Kinderliedjes voor één of twee stemmen met piano-begeleiding. Woorden van J.J.A. Goeverneur. Bijeengebragt door J. Worp. Tweede en derde Twaalftal. Groningen, J.B. Wolters*. 1866. Prijs ƒ 0.65 elk stukje.**

In den vorigen jaargang van dit tijdschrift, IV, bl. 563, kondigden wij het eerste twaalftal aan. Onze ingenomenheid daarmede was, blijkens het meegedeelde, gegrond op eene vlugtige kennismaking met den inhoud. Sedert liggen de drie bundels op mijn piano en worden gedurig ter hand genomen, tot groot vermaak van het kleine volkje. Wat mij betreft hebben deze liedjes de proef glansrijk doorgestaan. Terwijl ik dus verwijs naar het ten vorigen jare geschrevene, voeg ik dit alleen er nog maar bij, dat N° 2 en N° 3 geheel aan de verwachting door N°. 1 opgewekt beantwoorden en, naar mijne overtuiging, niemand zich de dertien stuivers voor elk der beide, ook wat de uitvoering betreft, keurige liedeboekjes zal beklagen. Tot proeve schrijf ik een paar versjes af, met de verzekering dat zangwijze en begeleiding volkomen in overeenstemming zijn met den text.

Een kleine viool.

Eene heele kleine
Fideldeine,
Fidel-dideldom had ik zoo graag!
Alle dag tot mijn plezier,
Speeld' ik dan een stukje of vier,
En zong er en sprong er
Heel lustig bij om.
Fidel-didel-dom dom dom
Fidel-didel dom!

Een heele kleine, enz.
Buurmans kinders en onze hond
Kwamen allen ook terstond
En zongen en sprongen
Ook blij met mij om.
Fidel-didel-dom dom dom
Fidel-didel dom!

Koekoek dansmeester.

De koekoek was een guit, een strop, een guit, een strop,
Hij zeî eens tot den dikken mop, den dikken mop:
Je kunt zoo kostlijk dansen, man!
Geen mensch die dat je nadoen kan.
Vertoon je kunst dus eens voor mij,
Dan maak ik de muziek er bij.
koekoek.

En wat deed toen de dikke mop, de dikke mop?
Hij tilde aanstonds zijn pooten op, zijn pooten op,
En zeî: wel kom, met groot plezier
Wil ik eens voor je dansen hier.
'k Ben altoos tot den dans bereid,
Al is 't maar dat een koekoek schreit:
koekoek, enz.

A. Oct. 1866.
L.

Gustave Aimard, Valentin Guillois, of een Mexikaansch oproer. Vertaald door G. Jansen Jr. Amsterdam, Leendertz.

Mijne jongens zeggen mij, dat zij hunnen G. Aimard al van buiten kennen en van plan zijn er eerstdaags zelven een te maken. Het recept luidt: Een jonge (of oude) maar altijd brave, ijzersterke, moedige en edelmoedige woudlooper (natuurlijk een Franschman of Kanadees), een mysterieuse vreemdeling, een getrouwe en een ontrouwe bediende, mexicaansche officieren en soldaten, landheeren en peones, roovers en kroeghouders, comanchen en andere roodhuiden, listig en slecht of slim en deugdzaam, al naar de partij waartoe zij behooren dit eischt, een onvergelijkelijke booswicht, die tienmaal wordt doodgeschoten, doodgestoken en doodgeslagen, maar altijd weêr herleeft, en een jonge, schoone, engelreine maagd, die zesmalen geschaakt, ge-

roofd en gestolen wordt, maar er altijd ongedeerd afkomt. - Voorts ontzettende wildernissen, ondoordringbare wouden, onafzienbare vlakten, onbeklimbare rotsen, wilde dieren, moorden, brandstichtingen, rooverijen en gevechten.

Dit laatste werk maakt echter volgens mijne jeugdige zegslieden eene uitzondering op den regel. De roodhuiden spelen er eene zeer discrete rol in. De hoofdpersonen zijn hier mexicaansche generaals, die er meer zijn dan soldaten, en het verhaal leert ons, hoe men in Mexico revoluties maakt en dempt.

Onze politieke opvoeding.

Het beeld van rust na den storm is in poëtisch proza en prozaïsche poëzij te veel misbruikt dan dat ik het hier nog eens zou durven gebruiken. Bovendien, de vraag rijst onwillekeurig op, of de kalmte, die wij op dit oogenblik waarnemen, een begin van schoon weer dan wel de voorbode van eene nieuwe beroering der elementen zal blijken te zijn. Hoe het zij, genieten wij de rust, die ons voor 't oogenblik beschoren is. Het is inderdaad een gevoel van verademing dat ons vervult, nu de driften en hartstochten van het verkiezingswerk tot bedaren gekomen zijn, een gevoel, dat bijna te vergelijken is met dat hetwelk ons de borst verruimt wanneer wij des zomers de woelige, drukke, benaauwde stad met haar gedruisch en geraas en smerigheid verlaten om in velden en bosschen frissche lucht in te ademen. Niets is dan ook op dit oogenblik verder van mij verwijderd dan de bedoeling om mijnen lezer en mij zelven in gedachten op nieuw in dien draaikolk van onreinheden, waar wij door heen geploeterd zijn, terug te voeren. Ik zal de verkiezingen, als afgedaan, laten rusten; ik zal de beschuldigingen en schimpwoorden, die men elkander van weerskanten zoo met volle handen naar het hoofd geworpen heeft, niet weer oprapen. Ik wil zoo min de twisten die aan de ontbinding der Tweede Kamer voorafgegaan zijn oprakelen, als mij wagen aan de voorspelling van de twisten die na de opening van de nieuwe zullen volgen. Ik wil mij niet op mijne beurt op kunstige berekeningen spitsen om na te cijferen of nu op dit tijdstip het ministerie dan de oppositie recht hebbe de zege te vieren. Daar schieten andere en gewichtiger vragen voor mijn oog op, dan deze, wie nu door de kiezers in 't gelijk is gesteld. Daar zijn in den laatsten tijd en al sedert lang oneindig grootere

en verder reikende belangen opgetreden, dan dat van de bevestiging of de aftreding van het tegenwoordige bewind. Zoo ik het waag daarover thans een woord in 't midden te brengen, het is alleen omdat de gebeurtenissen der laatste dagen ze in helderder licht scherper geteekend hebben. Maar even goed had ik er eenige maanden vroeger of eenige maanden later over kunnen spreken. De crisis, die in de verloopene weken zoo jammerlijke stoornis in den geregelden gang van ons staatsleven gebracht heeft, was geen voorbijgaand verschijnsel van den dag. Zij heeft haren diepen wortel in ons geheele staatsleven sedert vele jaren; zij zal wellicht nog vele jaren na dezen hare nawerking doen gevoelen, ten kwade of - mocht het zijn! - ten goede. Want zij zal een beslissenden invloed uitoefenen op de ontwikkeling van ons constitutionneel staatsleven. Moge dit althans hare heilzame vrucht zijn, dat zij een krachtigen stoot geven zal aan onze politieke opvoeding.

I.

Want helaas! het moet erkend worden, hoe verstandig en ervaren wij Nederlanders ook in vele andere dingen mogen zijn, in het constitutionneele staatsleven zijn wij de schooljaren nog niet te boven. En hoe kan het anders? Het is nog niet twintig jaren geleden dat - door de grondwetsherziening van 1848 - het nederlandsche volk geroepen is, zelf zijne belangen te behartigen en de publieke zaak als zijne zaak te beschouwen. Onder de begunstiging der Grondwet van 1815 was het vóór dat tijdstip regel, alles zooveel mogelijk binnenskamers en in stilte af te doen. Openbaarheid werd geweerd: volksinvloed op de regering vermeden; der Tweede Kamer, door de provinciale staten onder stille maar krachtige drukking der regeering verkozen, werd noode toegelaten hare wenschen en inzigten luide uit te spreken; de Eerste, een rusthof voor afgeleefde verdiensten, werkte in 't geheim; ministeriëele verantwoordelijkheid werd als eene ongerijmdheid, ‘waarvan het meer moeijelijk valt den waren zin als het eigenlijke doel te bepalen’[1]

1 Uitdrukking van de koninklijke boodschap van 11 December 1829. Zie Lipman, Nederlandsch Constitutioneel Archief, I, blz. 123.

verworpen: de persoonlijke wil des Konings trad overal op den voorgrond en zijne ministers waren niet anders dan de uitvoerders van dien wil. Het is waar, er was toen meer vastheid van rigting in de regering; de ministers zaten langer en rustiger in hunne zetels. Maar daar kwamen eenige kleinigheden tegenover te staan. België scheurde zich los van het koningrijk; het stelsel van volharding bragt het land op den rand des ondergangs; het cultuurstelsel, dat ons thans onder zijne puinhoopen dreigt te begraven, werd in Oost-Indië ingevoerd, met het stellig bepaalde doel om tot allen prijs veel en spoedig geld te maken; en - Willem I eindigde met de kroon, hem te zwaar geworden, neder te leggen.

Doch het is overtollig, thans wederom die oude dingen op te halen. Den strijd om de invoering van zuiverder constitutionneele beginselen in ons praktisch staatsregt, die bijkans de geheele regeering van Willem II vulde, kunnen wij dan ook onaangeroerd laten. Nagenoeg gelijktijdig met den triomf dier beginselen trad eene nieuwe regeering op. Aan Koning Willem III was de schoone maar zware taak beschoren, aan die beginselen kracht en levenswerking te geven.

Wie zich had voorgesteld, dat met de plechtige afkondiging der herziene Grondwet op den 3^{den} November 1848 de politieke strijd, die zoo lang geblaakt had, gebluscht zou wezen, moest zich deerlijk bedrogen vinden. Trouwens, geen man van ervaring en kennis in staatszaken kon dat verwachten of hopen. De kamp tusschen de twee groote strijdige richtingen, die in elken maatschappelijken kring elkander het overwicht betwisten, b e h o u d e n v e r n i e u w i n g, is nimmer volstreden. Hoe schitterend op eenen tijd ook de zegepraal van de eene dier richtingen moge wezen, de andere is wel ter neergeslagen, niet verslagen. Gelijk Antaeus, door Hercules neergeveld, nieuwe krachten putte uit de aanraking met de aarde, zoo vindt de onderliggende partij telkens versche kracht om de worsteling op een ander terrein te hervatten. Juist de nieuwe staatsinrichting moest den strijd nieuw voedsel geven. Zij stelde de partijen machtiger en scherper gescheiden tegenover elkander. Tot nog toe was het verschil slechts over de groote beginselen geweest; nu zou de toepassing dier beginselen aan de orde zijn; en elke maatregel daartoe voorgesteld opende eene nieuwe kampplaats. De inrichting van ons binnenlandsch bestuur; de kwestie van handelsvrijheid of protectie; de hervorming van het

belastingstelsel; de regeling van het volksonderwijs; eindelijk het reeds in 1854 aanhangig gemaakte en heden nog onbesliste groote koloniale vraagstuk - om van geringere zaken niet te gewagen - brachten telkens de twee richtingen op nieuw tegenover elkander in slagorde.

Hoe, op welke wijze, met welke wapenen voerden wij dien strijd? Zóó, dat hieruit maar al te zeer van onze onervarenheid bleek.

De strijd der beginselen ontaardde al spoedig grootendeels in eene kwestie van gehechtheid aan of veete tegen een persoon. Toen na het merkwaardig adres van de Tweede Kamer aan den Koning van September 1849 het ministerie van 1 November was opgetreden, aan welks hoofd de man stond die het meest tot de hervorming van onzen staat had gedaan, bleef de naam Thorbecke niet alleen het vereenigingspunt van de liberale partij, die zich om hem als haren erkenden leider geschaard had; dit toch was niet meer dan natuurlijk; maar die naam werd ook, werd vooral het mikpunt van de aanvallen der tegenpartij; en meer en meer werden de persoonlijke eigenaardigheden, de onderstelde gebreken, de aangewreven booze bedoelingen van dezen staatsman op den voorgrond gesteld bij de beoordeeling van regeeringsdaden. De Heer Groen van Prinsterer heeft daaraan in die dagen veel kwaad gedaan door telkens, te pas of te onpas, de kwestie van de soevereiniteit van het Huis van Oranje in de Tweede Kamer ter sprake te brengen als of zij door 's Konings Ministers verloochend wierd. Sinds dien tijd werd het meer en meer stijl, den naam Thorbecke te stellen tegenover de kroon, en der liberale partij toe te dichten dat het haar streven was, het koninklijk ‘prerogatief’ te verkorten. Hoe uitstekend goed dit werkte, bleek bij de uitbarsting der beruchte Aprilbeweging van 1853. De aanleiding tot de beweging was geene andere, dan de beduchtheid der Protestanten voor eene dreigende overweldiging van het vrije nederlandsche volk door de macht van Rome; maar op de handigste wijze werd zij bij de verbijsterde menigte in dezen zin geëxploiteerd, alsof het te doen was om het behoud of de verscheuring van den band tusschen het nederlandsche volk en zijn geliefd vorstenhuis. Eene taktiek, die ook weder in deze dagen, maar met minder goeden uitslag, beproefd is. Die taktiek heeft voor altijd een smet geworpen op den naam der mannen die haar gebruikt hebben. Zij heeft geen ander spoor achtergelaten dan dit, dat

de conservatieve en kerkelijk-orthodoxe kiesvereenigingen zich met belachelijke affectatie in hunne leuzen het monopolie hebben toegeëigend van bij uitnemendheid vrienden van Oranje, warme aanhangers van den Koning te zijn. Maar al heeft ook het nederlandsche volk, tot zijne bezinning teruggekeerd, erkend dat de liberalen zich niet minder getrouw en oprecht dan hunne wederstanders om den grondwettelijken troon van den geliefden Oranjevorst scharen, de wanklinkende partijnamen zijn in zwang gebleven en hebben zich vermenigvuldigd, en men spreekt (men sprak zelfs nu en dan in de Kamer zelve) van Thorbeckianen, Groenianen, Putteanen, als of de strijd van beginselen, die tot het wezen van den constitutionneelen staat behoort, bij ons volk werkelijk ontaard was in eene worsteling tusschen factiën, die, elk met haar eigen hoofd, elkander het gezag in den staat betwisten.

Een tweede bewijs voor onze achterlijkheid in politieke ontwikkeling vinden wij in de vermenigvuldiging der partijen. In den zuiver constitutionneelen staat is alleen plaats voor twee staatspartijen, die ieder op haar eigen terrein bepaald tegenover elkander staan. Daar kunnen schakeeringen in en tusschen wezen. Daar zijn altijd vlottende opiniën, willelooze karakters, die het nooit met anderen zoo min als met zich zelven eens zijn en door den stroom der gebeurtenissen, soms niet ongaarne, her- en derwaarts geslingerd worden. Daar zijn voorts aan beide zijden uitersten; en zoo heeft men reeds sinds lang de namen *radicalen* en *reactionnairen* uitgevonden om die uitersten te teekenen en er maar al te grof misbruik van gemaakt om elkander scheldwoorden naar het hoofd te werpen. - Maar die schakeeringen zijn op zich zelve van geringe beteekenis. Wat ‘de middelmannen’ betreft,

> Zoo'n middelman
> Wat heb je er 'an,

zeide reeds de Génestet even scherp als waar. De vlottende onzijdigen mogen enkele malen, door het toeval begunstigd, bij eene stemming den evenaar naar de eene of andere zijde doen overslaan, zij zijn niets en vermogen niets; kracht bij het volk, invloed op de richting der politiek hebben zij niet. En de uitersten ter rechter of slinker zijde, zij mogen eene soms heilzaam drijvende of hinderlijk stremmende kracht uitoefenen, zij worden doorgaans beheerscht door de kern der partij, aan welke zij zich tegen wil en dank moeten aansluiten.

Doch bij ons hebben (en dit is het euvel), zich onafhankelijk van die schakeeringen, naast de twee groote constitutionneele richtingen - liberaal en conservatief - sedert 1848 allengs twee andere partijen opgeworpen, die als *staats*partijen geen recht van bestaan hebben: de *roomschkatholieke* en de zich noemende antirevolutionnaire, maar inderdaad *orthodox-protestantsche* partij. Een recht van bestaan als *staats*partijen hebben zij niet, zeg ik en herhaal ik met volle overtuiging. In oorsprong, oogmerk en bedrijf zijn en blijven zij vreemd aan het algemeen staatsbelang. Haren oorsprong ontleenen zij niet aan een of ander beginsel van regeering in den staat, maar aan eene bepaalde gezindte in de Christelijke kerk. Een oprecht zoon der katholieke kerk en een overtuigd belijder van den Heidelbergschen Catechismus kunnen beide evenzeer te goeder trouw liberaal of conservatief zijn; maar een katholiek zal zich nimmer kunnen scharen onder de vaan der anti-revolutionnairen, noch zal een volgeling van den Heer Groen van Prinsterer ooit tot de roomschkatholieke partij behooren. - In oogmerk desgelijks. De roomschkatholieke partij *kan* niets anders bedoelen dan wat tot de grootmaking, de verheerlijking, de eindelijke zege der kerk van Rome moet voeren; bedoelde zij iets anders ('t is trouwens nooit gebleken dat zij iets anders bedoelt), zij zou als partij geen reden van bestaan hebben. De anti-revolutionnaire, zij moge het kerkelijk karakter van haar streven verloochend hebben in den naam, dien zij zich gegeven heeft (want het protestantisme is uit zijne natuur *niet* anti-revolutionnair); zij moge bij haar eerste optreden getracht hebben zich als staatspartij te legitimeeren door de bewering dat zij de geroepene was om de soevereine regten van de kroon tegen de revolutie te handhaven; zij heeft thans, sedert voldoende gebleken was, dat deze rechten geen gevaar liepen in dit goede land, van dàt standpunt afstand gedaan. Het devies door den Heer Groen bij den verkiezingsstrijd van 1864 aangenomen: ‘E e n s t a a t s m a n n i e t , e e n E v a n g e l i e b e l i j d e r’, een verhevene en indrukwekkende zelfveroordeeling, stempelde zijne richting als eene zuiver kerkelijke; en sinds de bestrijding der modernen in de kerk hare hoofdtaak, en de verdelging der godsdienstlooze staatsschool haar shibbóleth geworden is, heeft de antirevolutionnaire partij, tot nader order, alle aanspraak verloren om iets anders te heeten dan eene kerkelijke. - Eindelijk, en vooral, in haar bedrijf hebben de beide kerkelijke partijen, de roomsch-

katholieke en de antirevolutionnaire, getoond geene staatspartijen te zijn. Want zij verloochenen elke politieke overtuiging. Consequentie, vastheid van richting zal toch wel de eerste voorwaarde eener politieke overtuiging zijn. Welnu, waar is meer versatiliteit dan bij deze beide partijen te vinden? ‘Liberaal of conservatief is voor ons de vraag niet’, getuigde de Heer Groen bij de stembus van 1864; maar hij raadde zijne volgelingen aan, zich bij de conservatieven, ofschoon hij nog wel het minst met deze in beginsel overeenstemde, aan te sluiten, omdat van hunne zwakheid op dat oogenblik de meeste tegemoetkoming te verwachten was. Desgelijks luidde in die dagen de geloofsbelijdenis der roomschkatholieke partij: ‘De liberalen behandelen ons billijker dan de anderen; dit doet ons, die noch onvoorwaardelijk van Hall, noch Groen, noch Thorbecke in hunne staatkundige inzichten willen volgen, maar katholiek voor alles blijven, besluiten ons bij de liberalen te voegen; maar daar onze beginselen niet de hunne zijn, kunnen wij ons heden of morgen weder van hen scheiden en bij de anderen aansluiten.’ Zoo heeft ook dezer dagen de Heer J.A. Alberdingh Thijm[1] met de naiefste openhartigheid hetzelfde erkend: ‘trouwens de katholieken nemen, wat hunne belangen betreft, in dezen een zeer onafhankelijk standpunt in.’ Zoo het woord, zoo de daad. In de Kamer komt die wispelturigheid met voorbedachten rade weinig uit; zooveel te sterker in de dagbladen en bij de verkiezingen. Op het gegeven wachtwoord zwenkt men rechts of links. Men handelt als de middelmannen van daareven, met dit onderscheid, dat deze slechts uit onnoozelheid en zwakheid zondigen. Hier wordt openlijk verkondigd: wie mij het meeste biedt heeft mij. Nog niet lang geleden was er eene aandoenlijke overeenstemming tusschen de beide partijen - antipoden als ze zijn - op te merken, ten einde met gemeene inspanning de voor beide zoo gewenschte ‘vrijheid’ van onderwijs te verwerven; op dit oogenblik hebben de invloedrijkste organen der Roomsch-katholieke partij reeds rechtsom-keert gemaakt en een innig verbond met de organen der conservatieve partij gesloten; morgen zullen wij misschien van eene nieuwe stoute wending getuigen zijn. In België houdt de roomschkatholieke partij zich trouw aan de conservatieve; of beter, zij *is* de conservatieve, zij alleen. Hier zou zij het ook

1 In zijn *Broederlijk woord aan de katholieke kiezers*.

zijn, zoo zij er de macht toe had: nu is zij liberaal of conservatief al naar 't geval wil of haar belang het eischt.

Den invloed nu van deze twee kerkelijke partijen zal niemand gering schatten, die de gebeurtenissen der laatste jaren met aandacht heeft gade geslagen. Maar die invloed heeft tot heden niet anders dan schadelijk gewerkt. Het algemeen volksbelang, door deze partijen aan haar eigen belang ondergeschikt gesteld, heeft van dien invloed schade geleden. De geregelde gang van ons staatsleven is meermalen door haar gestremd en in verwarring gebracht. De politieke moraliteit heeft er niet bij gewonnen. Bij de stembus hebben zij, onmachtig om op zich zelve iets te beteekenen, beteekenis gezocht en verkregen door zich met fijnberekend overleg aan de eene of de andere staatspartij aan te sluiten. Zij zijn gelijk aan den ballast die, al naar hij wordt overgeworpen, het schip bij het minste koeltje loef- of lijwaarts doet overslaan.

Maar zoo er eindelijk nog een bewijs noodig was voor ons gemis aan een mannelijk, zelfbewust en krachtig politiek leven, ge vindt het in het bedrijf onzer kiezers. De nieuwe staatsregeling van 1848 gaf den gegoeden en gezeten burger het recht om zelf, persoonlijk en rechtstreeks, zijne vertegenwoordigers in de Tweede Kamer, in de Provinciale Staten, in den Gemeenteraad te kiezen. Hoe waardeert, hoe gebruikt de eerzame burger dat recht? Och, alweêr een verkiezing! verzucht hij als hem het stembillet tehuis gebracht wordt; of zoo hij aanspraak op geestigheid maakt, hij veroorlooft zich een woordspeling waarin k i e s p i j n voorkomt. Niet zonder medelijden kan men de inspanning gade slaan van hen, die bij zulke gelegenheden de kiezers in de dagbladen tot ijver en wakkerheid aansporen. ‘Naar de stembus! Het lot des geliefden Vaderlands is in uwe handen! Gij hebt niet alleen een heilig recht uit te oefenen, maar een duren plicht te vervullen!’ De kiezer leest de welsprekende oproeping met de grootste bedaardheid, loopt de beursberichten en de advertentiën door, legt de krant neder en, doet.... al wat ge wilt; hij gaat naar zijn winkel, maakt een praatje met zijn buurman, stopt een pijp, maar loopt niet naar de stembus. Dat zullen de anderen ditmaal wel voor hem doen, denkt hij.

Men gelieve mij om deze schets, wier getrouwheid niemand kan betwisten, niet te verdenken van een toeleg om ons kiesstelsel belachelijk te maken, noch mij te rangschikken onder

hen, die den gelukkigen toestand van vóór 48 terugwenschen· Het is mij om niets anders te doen dan om eenige waarheden die mij op het hart liggen, uit te spreken. Voor déze waarheid is er geen treffender en krachtiger bewijs aan te voeren dan de proclamatie van 10 October. Ik vat haar niet anders op dan zij zich ons heeft voorgedaan: een krachtig, hartig, innig woord van den Koning aan zijne geliefde onderdanen. Zou die door edelen eenvoud van taal zoo welsprekende aansporing aan de kiezers wel noodig geweest zijn, indien het hunne gewoonte ware, getrouw hunnen burgerplicht te volbrengen?

Doch ik wil het er dadelijk bijvoegen, dat ik deze zonde des tehuisblijvens nog de geringste acht van alle, waaraan onze kiezers zich schuldig maken. Het is niet te vergen, allerminst van een Hollander, om drie-, viermalen minstens in het jaar voor de publieke zaak opgewonden te zijn. In gewone omstandigheden is het ook niet noodig, dat het geheele kiezersvolk in gesloten gelederen naar de stembus oprukke. Het stilzwijgen geldt dan ten volle voor berusting. En is er werkelijk eene groote kwestie aanhangig - zoo als in 1853 of heden - de kiezers blijven *niet* tehuis. Alleen bij zulke groote kwestiën kan verwacht worden, dat de stem des volks luide en krachtig klinke. Ook elders gaat het niet anders. In België, in Engeland zelfs is het geen zeldzaamheid dat bij eene gewone verkiezing twee derde der kiezers afwezig blijven. - Maar wat erger is dan deze onthouding, is de wijze waarop onze kiezers hunnen plicht nakomen. Welk schoon ideaal zou men geneigd zijn zich te vormen van den kiezer, die ter stembus schrijdt om van zijn burgerrecht getuigenis te geven. Daar gaat hij, de man van gevestigden leeftijd, gegoed en gezeten lid der maatschappij, vrij man, zich zelven onafhankelijk voelende en op dat oogenblik gewichtig. Hij weet, dat voor een deel ook in zijne hand het lot des vaderlands ligt; misschien is zíjne stem de beslissende. Hij verheft er zich in zijn gemoed op, geroepen te zijn om mede de vertegenwoordiging te benoemen, wier taak het zijn zal, wijze wetten te maken, der regeering krachtig ter zijde te staan, des noods het hoofd te bieden, te arbeiden en te waken voor de hoogste en dierbaarste belangen des vaderlands, dat hij zoo innig lief heeft. Doordrongen van het gewicht zijner keus, heeft hij ernstig gezocht naar den vroedsten, den eerlijksten, den waardigsten, om dien zijne stem op te dragen.

En nog heeft hij niet dan aarzelend eindelijk eenen naam opgeschreven, omdat hij weet, dat van het woord en de daad des mans, wien hij zijn vertrouwen schenkt, de toekomst, het wel en wee des lands, het lot zijner kinderen kan afhangen. Maar nu gaat hij ook rustig ter raadzaal, waar de stembus hem wacht. Wat er ook gebeure, hij heeft naar beste weten zijn plicht volbracht.

Och arm! wat wordt er van uw ideaal, als ge het aan de werkelijkheid toetst? Geef u de moeite, gedurende de hitte van den verkiezingsstrijd, de voorste en achterste bladzijden der dagbladen te lezen, de welsprekende hoofdartikelen en de aandoenlijke advertentiën, waarmede men op de gezindheid der kiezers tracht te werken. Groote woorden vindt ge er genoeg, heilige verontwaardiging en verhevene geestdrift; het heil des vaderlands; de roepstem des konings; zelfs ‘het woord Gods’ kan goed zijn voor zulke gelegenheid. Maar wat bekrompenheid en kleingeestigheid, wat speculatiën op de grofste hartstochten, wat laagheden, wat gemeenheden steken onbeschaamd de ooren onder die leeuwenhuid uit. Wat moeten die lieden geringe achting voor de kern der burgerij hebben, roept gij uit, terwijl gij met walging het papier uit de hand werpt. En toch, is uwe tweede gedachte, zij moeten gelijk hebben; anders zouden zij het niet durven doen. En wie durft tegenspreken dat zij gelijk hebben, wanneer hij op de uitkomst let? Wanneer hij weet, hoe hier eene kiesvereeniging, uit minder dan een half dozijn leden bestaande, hare candidaten aan de goedwillige gemeente heeft weten op te dringen; wanneer hij dáár waarneemt, dat de nietigste futiliteit in staat is geweest om den uitslag der stemming te doen overslaan; wanneer hij elders een locale celebriteit eenen naam, door het gansche land beroemd, ziet verdringen. En gij vraagt, of niet op onze kiezers maar al te veel toepasselijk is het liedje dat gij in uwe kinderjaren hebt leeren zingen:

Papa veut que je raisonne
Comme une grande personne,
Moi, je dis que les bonbons,
  Les bonbons,
Valent mieux que les raisons.

II.

‘Als het er eens niet was!’ is een woord waarbij men veel troost kan vinden. Hoe menig raadsel komt ons voor, waarvan het ons de oplossing geven kan. Als de storm loeit en ons met angst en beving vervult, als de hagelslag eenen akker verwoest, als de bliksem neêrschiet en treft, en wij geneigd zijn te vragen: waarom? we ontvangen het antwoord in de wedervraag: al het er eens niet was? Wij vinden in dat eenvoudige woord berusting in eene smart die ons bezoekt, wetende dat dat kwaad de voorwaarde is van oneindig grooter goed, waaraan het verbonden is. Maar bovenal, en dit is zijne grootste waarde, wij vinden in dat woord eenen toets om schijnbaar kwaad van wezenlijk kwaad te onderscheiden.

Als het er eens niet was! mag de gelukkige moeder uitroepen, wanneer de dartele levenslust van hare lievelingen haar naar den rustigen avond na een woeligen dag doet verlangen. Als het er eens niet was! moogt gij u troosten, wanneer gij des zomers langs schoone kunstwegen spele-rijdende, het lastig vindt dat elk uur een tolboom u dwingt in den zak te tasten. Als het er eens niet was, moogt gij denken, zoo dikwijls ge u in uwe vrije bewegingen belemmerd vindt door de regelen en vormen, welke de wet met wijs overleg tot handhaving der publieke orde in het algemeen belang heeft voorgeschreven.

Als het er eens niet was! moge ons alzoo ook een bemoedigend en versterkend woord zijn, wanneer wij soms geneigd zijn over het woelen en drijven der partijen in den constitutionneelen staat, met al hare kleingeestigheden en bekrompenheden, met al hare twisten en uitspattingen, te klagen. Als zij er bij ons eens niet waren, zouden wij er beter aan toe zijn? Gaat het antwoord vragen in Frankrijk, waar de keizerlijke regeering het sedert 1852 tot hare taak heeft gesteld de partijen te onderdrukken. Een Fransch auteur (de naam is mij ontschoten) verhaalt, dat hij, in Holland reizende, zijn oog liet vallen op een uithangbord voor eene herberg, met het opschrift: *In de eeuwige vrede*. Boven die woorden was een kerkhof geschilderd. Ik was getroffen, zegt hij, door den diepen wijsgeerigen zin van dat uithangbord; het wees mij op de onverbrekelijke wet der natuur, die zegt: geen leven zonder strijd. Hef den strijd op, en gij bluscht ook het vrije, zelf-

standige, krachtige leven uit. Stel, dat het in uwe macht lag, den strijd uit het leven der maatschappij weg te nemen, gij zoudt haar gelijk maken aan de sociëteit van Jesus, wier leus en ideaal is: *perinde ac cadaver*.

Doch laat ons, liever dan bij onzen eerzamen herbergier, ter school gaan bij Engelands staatsmannen, onze meesters in het politieke leven.

Ik geloof niet dat er juister en helderder definitie van staatspartijen gegeven kan worden, dan deze van Edmond Burke: ‘Party is a body of men united for promoting by their joint endeavours the national intrest upon some particular principle, in which they all agreed.’ En dan gaat hij de noodzakelijkheid, de onvermijdelijkheid van het bestaan van partijen aantoonen. ‘De menschen als vrij denkende wezens zullen in bepaalde omstandigheden verschillend denken. Nogtans, dewijl de meeste maatregelen, die in den loop der publieke zaken voorkomen, betrekking hebben tot of afhankelijk zijn van eenig *groot regeeringsbeginsel*, moet iemand wel zeer ongelukkig zijn in de keus zijner politieke gezellen, wanneer hij niet negen van de tien malen met hen overeenstemt. En dit is al wat er noodig is. Hoe men het zonder zoodanige zamenstemming doen kan, is mij een raadsel. Uit welke bestanddeelen moet die man gevormd zijn, en wat moet wel zijn karakter wezen, die jaren lang in het parlement zitten kan met vijfhonderd vijftig zijner medeburgers, te midden van de stormen van zoo woedende driften, in den scherpen strijd van zooveel vernuften, temperamenten en karakters, bij de behandeling van zoo veelomvattende en grootsche belangen, zonder andere mannen te vinden, wier karakter, houding en gedrag hem nopen zich met hen aan te sluiten om elkander hulp te verleenen in het voorstaan van een bepaald stelsel van algemeen belang?’

Maar zoo dan al moet worden toegegeven, dat partijen in den staat onvermijdelijk zijn, moeten zij dan toch niet als een ‘noodwendig kwaad’ worden aangemerkt? Zijn zij niet op zijn best te beschouwen als een bewijs van onze menschelijke zwakheid, even als ziekten en gebreken onafscheidelijk zijn van het organisme van het menschelijke ligchaam? En loopen wij in 't eind niet gevaar, dat zij ons meer nadeel dan voordeel aanbrengen?

Ik weet de tegenwerping niet beter te beantwoorden dan met de woorden van een ander Engelsch staatsman, die in een meer

dan veertigjarig politiek leven de werking der partijen van nabij heeft kunnen gade slaan, en zelfs meer dan eens er het slachtoffer van geweest is, Lord John Russell. In het verleden jaar heeft hij eene nieuwe uitgave bezorgd van zijn reeds in 1823 geschreven *Essay on the history of the English Government and Constitution*, en de ervaring van den in woeligen staatsdienst vergrijsden man heeft haar zegel gehecht aan de verhevene inzichten van den genialen jongeling. ‘Events have justified my belief’, mag hij met volle recht uitroepen. Daar zijn twee hoofdstukken in het leerzame boek, waaruit ook wij vooral leering mogen putten: ‘On party,’ (het XVIIe) en ‘That a free government requires perpetual jealousy and frequent renovation’ (het XXXe). Wij zullen ons niet de moeite hebben te beklagen van er eenige zinsneden uit over te nemen.

‘Het is waar,’ zegt hij in het laatstgenoemde hoofdstuk, dat door zijn opschrift alleen reeds in staat is angstige zielen te bemoedigen, ‘het is waar, dat de aanhoudende strijd over kwestiën van algemeen belang in Engeland iets schrikwekkends heeft voor lieden die hem van verre aanschouwen. Ik herinner mij dat, toen in de Spaansche Cortes van 1811 de vrijheid van drukpers behandeld werd, een redenaar haar bestreed met te verwijzen op Engeland, en de vergadering vroeg of zij in Spanje even veel factiën en even veel volksberoering wilde brengen als waaraan Groot-Britannië leed. Maar zulke dingen zijn verschrikkelijker in schijn, dan in waarheid. Verkiezingsstrijd, optochten, volksvergaderingen in het open veld en opgewonden redevoeringen schijnen een oogenblik de maatschappelijke orde met volkomene omverwerping te bedreigen; maar de klank en de rook zijn erger dan de daad, en de schare, aan het gedruisch gewoon, zet hare dagelijksche bezigheden voort, even kalm als de bemanning van een fregat het vaartuig zijnen vasten koers laat houden, ondanks het gieren van den wind. De euvelen van het despotisme, minder in het oog vallend, treffen dieper. Dáár heeft men te doen met een huiduitslag van weinig beteekenis, ofschoon zichtbaar voor ieders oog; hier met eene doodelijke diepgewortelde kwaal, die onzichtbaar de edelste levensdeelen aantast.’

‘En laat ons nu’ - deze woorden sluiten zich als van zelve aan de vorige aan, al zijn zij uit het XVIIe hoofdstuk genomen - ‘de werking van den strijd der partijen na gaan.’

Voorwaar, de schrijver is niet blind voor zijne nadeelen, en niet gezind om die te vergoêlijken! Hij verwijt aan de partijen in de eerste plaats hare onoprechtheid. ‘Onder de slechte gevolgen der partijschap komt vooral gemis aan eerlijke erkenning der waarheid te voorschijn. Weinigen is het gegeven, in de hitte van een politieken strijd, gesteund en gedreven door ijverende vrienden, na te laten om hunne tegenstanders booze bedoelingen en verdachte motieven toe te dichten, waarvoor dezen evenmin vatbaar zijn als zij zelven.’ - Hij verwijt haar halsstarrig vasthouden aan eigen meening, zelfs tegen beter weten in. ‘Een ander euvel is, dat de lieden in den strijd gemengd, zich verharden tegen de natuurlijke inspraak des gemoeds, wanneer die hen moest bewegen om eene dwaling te erkennen, die hun door de tegenpartij wordt voorgehouden. Hardnekkigheid in het volhouden van hetgeen verkeerd is, omdat de erkenning van hetgeen recht en waar was, als zwakheid en inconsequentie zou worden beschouwd of een triomf voor de oppositie zou wezen, heeft meer dan eens een minister van Engeland gedreven in eene richting die zeer schadelijk was voor het land.’ - Hij verwijt haar, maar als iets onvermijdelijks en meer eigen aan de menschelijke natuur zelve, dan aan de partijverdeeldheid, eenzijdigheid en overdrijving. ‘Het is waar, elk staatsman zal somtijds aanleiding vinden, om met eenige weifeling bij zich zelven de redenen voor en tegen te wegen van eenen maatregel, dien hij zal hebben te verdedigen of te bestrijden met zooveel warmte en vertrouwen, alsof er geen tweederlei inzicht in de kwestie denkbaar ware. Maar daaruit volgt niet, dat het goed of nuttig zoude wezen, dat hij in het openbaar al de overwegingen uitsprak, die hem door den geest waren gegaan, voordat hij tot een besluit kwam. Want de onbeduidendste woorden, die iemand zich laat ontvallen, in strijd met zijn eindbeslissing, zijn van meer gewicht tegen zijn advies, dan de krachtigste argumenten, die hij er vóór zou kunnen aanvoeren. Zij die met hem instemmen, worden er geheel door ontmoedigd; zij die hem bestrijden putten er nieuwen moed uit. Bij publieke zaken ligt de waarheid zelden geheel aan ééne zijde; en de menschelijke geest is dùs gevormd, dat hij òf ééne zijde alleen moet aanprijzen, òf in werkeloosheid ondergaan.’ - Hij roert eindelijk het verwijt aan van corruptie, der partijschap zoo dikwerf voor de voeten geworpen. Maar terwijl hij deze niet geheel ontkent, toont hij juist, hoe het bestaan van welge-

sloten partijen een tegenwicht tegen den invloed der corruptie is. ‘Er zijn lieden, die meenen dat een minister alleen daarom tot corruptie zijne toevlucht neemt, omdat dit middel noodig is om hem te versterken tegenover de oppositie. Maar het is duidelijk, dat in een parlementair regeringstelsel als het onze, de ministers altijd gebruik zullen maken van den invloed der gunstbedeeling die zij in handen hebben, om zich aanhangers te verwerven. Want een minister weet zeer wel dat hij aanhangers hebben moet. Hij kan bij zijn bestuur niet steunen op de kracht alleen van de argumenten, die hij voor elken bijzonderen maatregel heeft aan te voeren. Welnu, in zulke omstandigheden is van de twee wegen o n aanhangers te verwerven, - de macht van het eigenbelang en die van de partijschap, - de laatste verreweg de beste. Menigeen zou, vrees ik, zijne denkbeelden laten varen en zijne beginselen prijsgeven ter wille van een voordeelig ambt, die nogtans niet licht zijne partij zou verzaken, aan welke hij door de vaste banden van hartstocht en genegenheid zoowel als door overtuiging gehecht is. Zoo is partijschap dikmaals, in plaats van eene bron van oneerlijken en ongeoorloofden invloed, een veiligheidsmiddel daartegen, althans zoo lang het onmogelijk is de wereld te regeeren met zuivere bedoelingen en de kracht der betoogen alleen.’

Men ziet, de ervaren staatsman erkent volmondig al het kwaad der politieke partijschap, zelfs dan nog als hij haar verdedigt. Hij mag dan ook op ons gehoor rekenen, als hij er de goede zijde van aantoont.

‘De goede werking der partijschap is in dit land veelzijdig en gewichtig. Zij openbaart zich eerstelijk vooral hierin, dat zij een vast ligchaam geeft aan de vormelooze meeningen van staatslieden en hen voor goed aan gevestigde en duurzame beginselen bindt. De echte partijman vindt in zijn geest eenige algemeene regelen van staatkunde, gelijk aan de algemeene regelen van zedekunde, volgens welke hij zijne beslissing over elk nieuw en twijfelachtig geval bepaalt. Het geloof in de juistheid van die beginselen stelt hem in staat om aan de verleidingen van het belang en de bekoringen der plannenmakerij wederstand te bieden; zijn gedrag verkrijgt iets van die vastheid, die anders alleen door de hoogste eerlijkheid en wijsheid te verwerven zou zijn.

De vereeniging van velen tot hetzelfde inzicht maakt het

eener partij mogelijk, maatregelen door te drijven, die anders geen belangstelling zouden wekken. Menigmalen wordt een voorstel gedaan dat, hoe uitstekend nuttig ook, nogtans de gunst der menigte niet winnen kan, maar in 't eind toch door het hardnekkig en krachtig drijven eener partij tot wet verheven wordt. Desgelijks gebeurt het somtijds, dat eene partij zegeviert, waar het volk zelf bezwijkt. Het enthousiasme van een geheel volk vervliegt snel. Zoo men er zich in den aanvang tegen weet te verzetten, ploft het spoedig neder, en het land blijft zich bukken, lijdzaam ofschoon ontevreden, onder het gewicht der nederlaag. Maar eene partij heeft zich aan haar beginsel verpand; de goede naam van hare leden hangt af van hunne volharding; hare grondstellingen gaan over van vader op zoon en beheerschen de politieke richting van elkander opvolgende geslachten. Het is waar, dat er ook vele voorbeelden zijn van partijen, die, tot het gezag gekomen, hare eigene geloofsbelijdenis verloochend hebben. Doch deze voorbeelden zijn nog niet zoo talrijk als die van den geheelen ommezwaai in de volksmeening ten aanzien van de voorwerpen van hare voorliefde of afkeer.

Het grootste voordeel van allen, dat het bestaan van partijen oplevert, is, dat zij de strijdende meeningen onder het volk in zich opnemen. Die meeningen zijn zoo heftig, dat als zij geen uitweg in den kamp der partijen vonden, haar geweld de geheele machine uiteen zou slaan. Het is mogelijk dat er in dit land eene revolutie kome; maar het is bijna onmogelijk dat men niet vooraf eens beproeve wat een verandering van ministers doen kan.

Bij de optelling van de booze werkingen der partijschap heb ik niet gesproken van de verbittering en de woedende twisten, die zij gaande maakt. Wij laten het aan ingebeelde wijsgeeren over, te klagen over geleden nederlagen en betwiste verkiezingen. Mannen van hoogen en edelen zin zien hier slechts de werkplaats van volksvrijheid en volkswelvaart. De gloed van het vuur en de weêrstand van het aanbeeld geven der vrijheid haren vorm, hare degelijkheid, hare kracht.’

Maar daar is nog een woord in het boek, dat bijkans al het gezegde in pittige juistheid overtreft; een woord van den scherpzinnigen Horace Walpole, met welgevallen door Lord John Russell aangehaald: ‘Bovenal, het is voor mij een stelregel, dat de vernietiging der partijen het begin der factiën zou

wezen.' - Politieke partijen, openlijk als machten in den staat optredende, zijn het aan zich zelve verplicht, beginselen voor haar bestaan en gedrag te stellen. Hoeveel menschelijke zwakheid, hoeveel eigenbaat, hoeveel onedele hartstocht zich ook onder de aangenomen leus verschuile, de leus kan niet schaamteloos worden verloochend, het vooropgestelde beginsel m o e t , tegen wil en dank zelfs, worden gehandhaafd. Neem nu de partijen weg, de worsteling en woeling van strijdende elementen zult gij niet mede wegnemen; alleen wordt de openbare kamp geheime kuiperij. En juist in deze zullen eigenbaat en hartstocht en alle lage en eerlooze bedoelingen haren natuurlijken bodem vinden, waar zij diep wortel schieten en welig opwassen. Het bewijs vinden wij in onze voormalige republiek. Partijen met groote beginselen heeft zij niet of nauwelijks gekend; de factiën hebben haar in het ingewand gewroet en vermoord.

Laat ons dan niet beducht zijn of onthutst staan voor den strijd der partijen, al klimt deze ook bij wijlen tot eene hevigheid als wij in de verloopene weken aanschouwden. Zij zijn de natuurlijke uitingen van het gezonde volksleven in den vrijen staat. 'Zij hebben,' om nog eens met een Engelsch auteur[1] te spreken, 'eenige analogie met de twee strijdige krachten, die de planeten in hunnen loopkring houden; de overmaat van de eene zou deze in den chaos verstrooijen; de overmaat van de andere zou hen in het middenpunt doen samenbotsen.'

Het is echter duidelijk dat dit beeld alleen daar van toepassing is, waar alleen de twee groote, éénig natuurlijke partijen in den staat tegenover elkander staan, die van het behoud en die der vernieuwing, of, om eenvoudiger taal te spreken, de conservatieve en liberale. Elke andere, onder wat naam of voorwendsel ook, die zich daartusschen dringt, kan zich noch de beteekenis der aantrekkingskracht, noch die der middelpuntvliedende kracht toeschrijven. Zoo wij de beeldspraak mochten voortzetten, wij zouden deze hebben aan te merken als de kometen, die de banen der wereldbollen elliptisch doorkruisen en, zoo zij al eenigen invloed hebben, alleen de macht bezitten om deze uit hunnen regelmatigen loop te stooten. - Trouwens, wanneer de Engelsche staatslieden en geschiedschrijvers van

1 Hallam, *Constitutional history of England*, Chapter XVI.

partijen tot ons spreken, dan kennen zij geene andere dan die twee groote staatspartijen, die haar ontstaan dagteekenen van hetzelfde tijdstip waarop het Huis der Gemeenten eene macht in den staat geworden is, - de groote omwenteling van het midden der zeventiende eeuw - en die sinds dien oogenblik zonder verpoozing elkander de overhand hebben betwist, onder verschillende namen soms en met veranderende leuzen, met veelzijdige rekkelijkheid in hare richtingen naarmate de omstandigheden haar een of ander bepaald doel voor oogen stelden, maar met onwrikbare vastheid van beginsel aan de eene en de andere zijde: de Tories en de Whigs. Wel hebben zich ook in Engeland nu en dan, voorbijgaande, andere partijen daar tusschen geschoven. En het merkwaardigste voorbeeld daarvan is voorzeker geweest de zoogenaamde katholieke partij, die sedert de ‘Emancipatie’ in 1829 getracht heeft zich te laten gelden. Maar deze katholieke, of liever, Iersche partij, heeft in Engelands parlement evenmin eenige blijvende beteekenis kunnen verwerven, als de Poolsche partij in het Pruissische Huis der Afgevaardigden. En de Engelsche auteurs mogen van haar en andere - zoo als de Chartisten - als van historische merkwaardigheden gewagen, een recht van bestaan als staatspartijen kennen zij haar evenmin toe als wij haar dat mogen gunnen. De definitie van Burke, die tot voorwaarde stelt de bevordering van een *nationaal* belang, is op haar niet toepasselijk.

Keeren wij nog eens, als het u niet verdriet, tot Lord John Russell terug. ‘De verdeeldheid van het Engelsche volk tusschen twee groote partijen had haar oorsprong en heeft nog heden haar reden van bestaan in een ver uiteenloopend en onverzoenlijk verschil van inzicht. Voor de Tories was sedert het begin der regeering van Jacobus I de verheffing der kroon het hoogste goed. Aannemende, gelijk zij nòg doen, dat de koning met zijne macht bekleed is ten gemeenen beste, stelden zij, dat het gemeene best eischt dat hij door niets gebonden mag zijn in de uitoefening zijner prerogatieven, zoover als de wet veroorlooft. Zoo lang hij dus zich hield binnen de grenzen hem door de wet gesteld, waren zij, om het ten zachtste uit te drukken, onwillig, aan zijn gezag eenig perk te stellen. Ging hij die grenzen te buiten of bracht hij het land in groot gevaar, dan waren zij bereid der kroon tegenstand te bieden door hunne stemmen in het parlement of op andere wettelijke

wijze. Maar hunne leer bracht mede, dat hunne richting altijd was, in de eerste plaats den koning in al zijne maatregelen te ondersteunen en alleen hunne goedkeuring te weigeren wanneer de maatregelen het land in zoo dringend gevaar hadden gebracht, dat zij tegen wil en dank genoodzaakt waren, hunne eigene meening uit te spreken. - De Whigs wendden de oogen naar het volk, welks welzijn het einddoel en voorwerp van elke regeering is. Zij hielden vol, dat vermits des konings raadslieden verantwoordelijk zijn voor zijne maatregelen, het de plicht van het Parlement was in elk geval te onderzoeken en uitspraak te doen of die maatregelen verstandig en heilzaam waren. Zij waren daarom gezind in te grijpen in elke uitoefening van het prerogatief, welke zij onverstandig of verkeerd oordeelden, en aan te dringen (somtijds misschien al te stout van toon) op het aannemen van die politieke gedragslijn, welke zij als het best passende voor de behoeften en de omstandigheden des lands beschouwden.'

III.

Is het niet of deze woorden, door den Britschen staatsman bepaaldelijk met het oog op Engelands politieken toestand in de eerste helft der achttiende eeuw - onder de regeering van Anna en van de twee eerste George's - te boek gesteld, geschreven zijn voor onzen toestand op heden? Kan er juister kenschetsing gegeven worden van de houding der oppositie, die bij de motie-Keuchenius 'misschien al te stout van toon' (too haughtily, perhaps,) aandrong op die politieke gedragslijn, welke zij als het best passende voor de behoeften en omstandigheden des lands beschouwen? Vindt niet de leer der Tories 'van de prerogatieven der kroon' hare volmaakte illustratie in het rapport der ministers van 27 September?

Inderdaad, wanneer men de politieke geschiedenis van Engeland in de eerste helft der achttiende eeuw bestudeert, treft ons levendig in meer dan één opzicht de overeenstemming met onzen tegenwoordigen toestand. Ik weet wel, hoe gevaarlijk het is, dergelijke paralellen te trekken; hoe men aan de eene zijde zich onwillekeurig overgeeft aan het spel der verbeelding

dat gelijkenis gaat zoeken waar zij inderdaad niet te vinden is; hoe men aan den anderen kant plotseling stuit op zoo schreeuwende contrasten, dat men alle denkbeeld aan overeenstemming wegwerpt. Ik weet dit genoeg om mij voor beide fouten gewaarschuwd te mogen achten. Ik stel dan ook geheel terzijde zooveel wat in Engelands geschiedenis in de eerste plaats met schrille kleuren onze oogen treft: de nuttige onbeduidendheid van zijne vorsten, zoowel van Anna, de nietige, zwakhoofdige koningin, als van de beide Georges, de eerste een plompe Duitscher, die nooit Engelsch heeft kunnen leeren, tot zijn dood toe vreemd aan het volk en aan den staat, de ander een man van persoonlijken moed, maar tevens van despotieke neigingen; den schaamteloozen invloed van hofintrigues en maitressengunst; de omkoopbaarheid - voor grof geld - van de parlementsleden, de uitstekendste zoowel als de verachtelijkste; de heerschzucht en bemoeizucht der geestelijken, die in donderende taal van den preekstoel de menigte opruiden; de ruwe uitspattingen des volks. Maar is het toch, in 't voorbijgaan gezegd, niet een opmerkelijk verschijnsel, dat Frankrijks scherpzinnige publicist, die dit alles met eigen oogen heeft kunnen aanschouwen, niettemin Engeland met zijnen constitutionneelen regeeringsvorm gelukkig prees? Hoe zou Montesquieu onzen toestand heden roemen! Roemen ook met de zwakke zijden, die wij met het Engeland van toen gemeen hebben en waarop ik wilde wijzen.

En dan mag ik in de eerste plaats spreken van het gebrek aan ingetogenheid en zelfbeheersching bij de twee groote staatspartijen zelve. Hallam schetst de geschiedenis van zijn vaderland in dit tijdperk met de volgende woorden: ‘de bijzondere omstandigheden tijdens de vier eerste regeeringen na de groote revolutie, de vooroordeelen, de heftigheid der partijen, en bovenal de begeerte om het gezag te verkrijgen of te voeren, dat, zoo ook al als middel begeerd, spoedig het doel zelf wordt, dit alles bracht beide partijen in eene valsche positie en leende aan de eene dikwerf de woorden en gevoelens van de andere, zoodat de twee tegenovergestelde beginselen veeleer in de geschriften van dien tijd (en nog niet zoozeer in de geschriften van den dag, als wel in werken voor langer leven bestemd) dan in de debatten van het parlement te zoeken zijn.’ Is dit niet, met zeldzame uitzonderingen, ook onze parlementaire geschiedenis in de laatste jaren? is zij het niet, die den Heer Groen met bijtenden maar niet

onverdienden spot de conservatieve en de liberale partijen bij ons ‘tweelingzusters’ heeft kunnen laten noemen? Laten wij het ootmoedig erkennen, bij elke groote, beslissende worsteling hebben wij veelal meer gevraagd, welke partij aan het roer zou komen of blijven, dan welke beginselen zouden zegevieren. En zoo de conservatieven meer dan eens de ministeriëele zetels hij verrassing hebben weten in te nemen, de liberalen hebben het hun wel vergolden door de vinnigheid - getuige bijvoorbeeld December 1861 - waarmede zij hen wederom daaruit hebben verjaagd.

Eene andere opmerking sluit zich hier van zelve aan. Slaat men de jaarboeken van Engelands parlementaire geschiedenis open, wij stooten ons bijna op elke bladzijde aan de heftigheid, waarmede de partijen hunne streng van weêrskanten aantrekken. Geen wapen is haar te scherp of te plomp, mits het maar raakt en treft. Is het bij ons thans veel anders? Er is tweederlei kamp, waar de strijd gevoerd wordt: de pers en het parlement. Wij weten, hoe van de eerste in de dagen, toen Bolingbroke en Oxford het gezag veroverden, misbruik gemaakt werd, zelfs door de grootste vernuften, om hunnen wederpartijders de grofste beleedigingen, de ongerijmdste en belachelijkste beschuldigingen naar het hoofd te smijten. De pamfletten-literatuur van dien tijd is nòg vermaard. Wij hebben goede redenen om te voorspellen, dat de verzamelaars van curiosa hier te lande eenmaal over vele jaren aan hunne vrienden en bekenden een genoegelijken avond zullen verschaffen, door met hen de Nederlandsche pamfletten-literatuur van het midden der negentiende eeuw door te loopen, en hen te verbazen over de bespottelijke overdrijvingen, de ongerijmdheden, de valsche beschuldigingen, de enormiteiten, die aan het goede volk van onze dagen voor goede mondspijs zijn opgedischt. Één trek zal daarbij wellicht bijzonder de aandacht trekken, gelijk hij die van Lord John Russell bij zíjne studiën[1] getrokken heeft. Hij wijst er op, hoe een der geliefkoosde argumenten van de Tories tegen hunne tegenstanders altijd geweest is, dat deze den koning zelven aantasten; dat zij de schendige hand naar zijne prerogatieven uitsteken; dat zij hem het recht zelfs betwisten om zelf zijne dienaren te kiezen en hem tot slaaf maken van zijne machtige onderdanen; dat het Huis der Gemeenten, door in te grijpen

1 Zie: Chapter XX, *George the first and George the second*.

in de uitvoerende macht, de deur openstellen voor corruptie en zijne taak om te waken over het publiek belang, verzaakt, om in eene eerzuchtige oligarchie te ontaarden. Alieno nomine de te narratur fabula! mogen wij wel uitroepen, wanneer wij ons herinneren hoe men ook thans bij ons niet beter heeft weten te doen dan den volke te verkondigen, dat het hier de vraag gold van ‘Oranje boven of de heerschappij der factie!’ en hen, die eerlijk voor de handhaving der constitutionneele beginselen opkwamen, weinig minder dan majesteitsschenners en landverraders schold. Men zal wellicht aanmerken: dit zit in het bloed, en het is niet tegenwoordig alleen, dat zij, die zich tot organen der publieke opinie opwerpen, hunne kracht zoeken in grofheid van taal; onze rijke verzamelingen van politieke vlugschriften uit de zeventiende en achttiende eeuw kunnen het bewijzen. Ik kan het toegeven en wil er zelfs bijvoegen - tot onze verschooning - dat bij elke beroering van zelf het schuim bovendrijft. Maar ik meen juist in dit alles een bewijs te meer te vinden, dat onze politieke opvoeding nog verre van voltooid is. In het Engeland van onze dagen kan het bij een levendigen verkiezingsstrijd gewis ook nog hevig genoeg toegaan; heviger nog dan hier, als *meetings* en *hustings* het ongeletterd gemeen doen medespreken. Maar toch is het daar anders. Daar vergeet althans niet een fatsoenlijk man zich zelven zooverre, dat hij van het masker der anonymiteit gebruik maakt, om ongestraft te hoonen en te beleedigen; daar schrijft men naamloos alleen zulke dingen, die niemand kunnen kwetsen, en geschieden de persoonlijke aanvallen met open vizier; daar ziet men niet de deftige couranten, die zich op het hooge standpunt der onpartijdigheid plaatsen, hunne kolommen openstellen voor ongeteekende advertentiën, waarin de goede naam van waardige mannen door vuige logentaal bezwalkt wordt; daar weet men, dat ook de pers hare politieke zoowel als hare zedelijke verantwoordelijkheid heeft, en dat die verantwoordelijkheid zich zoowel over de vierde als over de eerste en tweede bladzijde van het dagblad uitstrekt.

En nu ons Parlement, d.i. onze Tweede Kamer (want de Eerste blijft hier buiten aanmerking). Niet zonder schroom vermeet ik mij over haar te spreken. Zij heeft in den jongsten tijd zooveel moeten hooren, dat het haast onedelmoedig wordt, nog meer steenen op de deerniswaardige martelaresse te werpen. Ik wil dan ook beginnen met haar te prijzen, en de

vergelijking met Engelands parlement van de eerste helft der achttiende eeuw levert daartoe stof te over op. Bij ons ziet men het nooit gebeuren, dat onbeschaafde landjonkers, na overdadig dischgenot, hun roes op de banken van 's lands raadzaal uitslapen, of, erger nog, het parlementair debat in dronkenmanstwisten doen opgaan. Die mode is voor onzen tijd alleen nog maar bewaard gebleven in het Noord-Amerikaansche congres, en, onverschillig of men het moet toeschrijven aan de hedendaagsche fijnere zeden, of aan de aangeboren kalmte van het Hollandsche volkskarakter, of eindelijk aan de omstandigheid, dat onze Kamer in den vóórmiddag zamenkomt, dit is zeker, de Nederlandsche Vertegenwoordiging onderscheidt zich door fatsoenlijke manieren. Acht gij dit schralen lof, ik geef u meerbeteekenenden ten beste, dien van onkreukbare eerlijkheid. Het zou eene beleediging zijn, ook maar van verre te gewagen van de mogelijkheid van omkoopbaarheid door giften of gaven, door eereteekenen en onderscheidingen of aanzienlijke ambten. Hoe gansch anders was dit bij het Parlement van Engeland in de dagen van Robert Walpole, die ‘wist hoeveel elk man gold’. Maar, dit alles erkennende, mag ik met te meer vrijmoedigheid spreken van de kleine zonden onzer Tweede Kamer, zonden, die niet uit boozen zin, maar uit onbedrevenheid en onhandigheid voortkomen.

Als wij bij toeval onze parlementaire jaarboeken uit den eersten tijd na de grondwetsherziening van 1848 nog eens opslaan, dan treft ons in de meeste redevoeringen een toon waaraan wij thans wel min of meer ontwend zijn. Blijkbaar nam men toenmaals den nieuwen stand van zaken ernstig op. De weidsche, titel van Edelmogende Heeren was in de revolutie ondergegaan; met hem waren de geschrevene vertoogen - vervelender gedachtenis - verdwenen. Men ging zich nu oefenen in het vrij debat en men wilde het doen volgens de regelen der goede school. Men richtte het woord tot den President; men sprak hem alleen aan, gelijk de Engelsche *debater* met zijn eindeloos herhaald ‘*Sir*!’ geen anderen hoorder schijnt te erkennen dan den *Speaker*. Men vermeed, elkander met name te noemen. Zoo men het gevoelen van een vorig spreker had te weêrleggen, men zocht met de uiterste courtoisie naar omschrijvingen, waardoor die persoon meer aangeduid dan aangewezen werd. Men maakte zich niet licht boos, tenzij eene oratorische wending het vorderde; men onthield zich van scherts en bedwong den opwel-

lenden humor: - alleen één lid verwierf daarin toen reeds eene zekere vermaardheid. Motiën van orde kwamen talrijk voor (ik heb er zoo even nog verscheidene in het Bijblad van 1849 ontmoet); maar zij waren de onschuld zelve en strekten alleen om orde in de discussie te handhaven. Ik mag vragen: fluistert thans niet wel eens eene geheimzinnige stem den een' of ander' van de leden der Kamer, die die dagen beleefde, de woorden in het oor uit Goethe's Faust:

> Wie anders, Gretchen, war dir's
> Als du noch voll Unschuld
> Hier zum Altar tratst....?

Ik zeg niet, dat de discussiën sedert dien tijd aan degelijkheid hebben verloren; het komt mij alleen voor, dat zij voor de hoorders op de tribune veel in vermakelijkheid hebben gewonnen. Naarmate men zich meer en meer op zijn gemak begon te gevoelen, won een toon van huisselijkheid veld; het debat nam den trant van een handgalopje aan; adviezen sloegen over in woordenwisseling; men sprak op den man af; kwinkslagen gaven den verslaggevers der couranten aanleiding om tusschen twee haakjes een ‘algemeen gelach’ op te teekenen; ‘personeele feiten’ drongen zich in den geregelden gang der behandeling van het aanhangige onderwerp in; en motiën van orde werden mokers om ministeriën te verslaan. En bleef het hier nog maar bij! Het bleef er niet bij. Wij weten maar al te wel, welke bitterheden zich niet zelden in den parlementairen strijd mengden, al gaf ook het Bijblad de in toorn uitgesproken woorden niet altijd getrouw terug. - En nu mag men met reden beweren, dat de leden van het ministerie en van de vertegenwoordiging evenmin het recht hebben om, waar de publieke belangen des lands behandeld worden, zich door hunne persoonlijke gevoeligheid te laten wegsleepen, als zij verplicht zijn hunne adviezen door verdachte aardigheden op te luisteren.

Evenwel, dit alles is menschelijk. En ik zou niet durven volhouden, dat het in andere landen, die een vrij parlement bezitten, beter is, zelfs in Engeland niet. Doch wat méer en erger is, dat gemis aan ingetogenheid begint zich bij ons ook in de officiëele betrekking tusschen regeering en vertegenwoordiging te openbaren, en wanneer dit niet voor goed anders wordt, zijn de gevolgen niet te overzien.

De lezer weet reeds, wat ik bedoel. Ik neem ten volle aan,

dat de meerderheid der Tweede Kamer, die door het goedkeuren der motie-Keuchenius eene scherpe censuur over de regeering uitsprak en de regeering welke die censuur met een verwijt van grondwetschennis beantwoordde, beiden te goeder trouw waren. Maar heeft men van weerskanten verstandig en met die politieke wijsheid, welke de vrucht eener lange ervaring is, gehandeld? Ik betwijfel het. Dat de motie noch in haren inhoud noch in haren vorm ongrondwettig was, blijft mijne vaste overtuiging. De Kamer heeft het recht niet alleen, maar is verplicht, zoo zij dat noodig oordeelt, haar oordeel over regeeringshandelingen, welke ook, het ontslag van eenen minister zoowel als de benoeming van eenen Gouverneur-Generaal, uit te spreken en het niet te verzwijgen wanneer die regeeringshandeling volgens haar oordeel strijdig is met de belangen des lands. De leer van de prerogatieven der kroon, die zekere handelingen der regeering aan dat oordeel zou willen onttrekken, is ons eene nieuwe, eene ongrondwettige leer. Op welke wijze de Kamer dat oordeel goedvindt te formuleeren, doet tot haar recht niet af. En eene bepaalde verklaring, die de slotsom der gevoerde discussiën samenvat (oneigenlijk *motie van orde* genoemd) mag daartoe even goed het middel zijn, en is zelfs daartoe nog beter geschikt, dan de verwerping eener begrootingswet of een adres aan den Koning; beide uiterste middelen, niet dan in den hoogsten nood aan te wenden, omdat het eerste alle verdere gedachtewisseling tusschen deze regeering en de Kamer afsluit, en de andere de persoonlijke beslissing des Konings in het geschil inroept. Maar zoo ik aldus het recht en de wettigheid en in sommige gevallen de noodzakelijkheid van zoogenaamde motiën van orde handhaaf, ik erken tevens, dat het een zeer gevaarlijk wapen is, niet het minst omdat zij bij verrassing opkomen en onder den indruk der opgewekte hartstochten worden behandeld en in stemming gebracht. De oppositie die dit wapen aangrijpt moet wel weten wat zij doet. De parlementaire strijd tusschen oppositie en regeering is niet een *duel à mort*, met het pistool over den zakdoek; hij behoort in den regel te blijven het tweegevecht met het blank geweer, met zijne kiesche vormen en voorzorgen, waarvan het oogmerk alleen is de tegenpartij buiten gevecht te stellen of tot de erkentenis van haar ongelijk te brengen. Maar zoo de motie in dit geval een pistool was aan de regeering op de borst gezet, het rapport der ministers, waarmede die motie beantwoord is,

was nog minder voegzaam wapen. Zij was de knods, waarmede de dorper zijn vijand verplettert. De ministers hadden van hunne zijde volkomen het recht gehad de motie van orde voor kennisgeving aan te nemen en er zich verder niet om te bekreunen. Achtten zij dit onraadzaam, welnu, niemand zou hun het recht betwist hebben om den Koning een besluit tot ontbinding der Kamer voor te dragen op grond van zoo sterk gebleken verschil van inzicht tusschen de regeering en de meerderheid der vertegenwoordiging, dat eene beslissing der kiezers volstrekt noodig was; zelfs had men het hun niet euvel kunnen duiden indien zij de ongeschiktheid der Kamer voor hare taak als motief hadden aangevoerd. Maar eene beschuldiging van grondwetsschending, *zelfs indien zij gegrond ware*, had vermeden moeten worden. Zulk een woord, in de opwelling des toorns op de lippen gekomen, mag niet in een officieel staatsstuk worden uitgesproken; gaat het op die wijze voort, dan hebben wij te wachten dat de oppositie op hare beurt de ministers in staat van beschuldiging stelle wegens grondwetsovertreding, op grond dat zij de onschendbaarheid des Konings hebben aangetast door Zijn naam en Zijn persoon in het geschil te mengen, even als nog in het Engelsche Parlement van 1783 eene resolutie werd genomen, ‘dat de vermelding van de wezenlijke of voorgegevene meening des Konings in de debatten van het parlement als: “high crime en misdemeanour” moest worden gestraft’[1].

Zoude onze onervarenheid ook in dit opzicht niet nog veel hebben te leeren van Engelands wijsheid, waar men dergelijke officiëele uitingen der hartstochtelijkheid sinds lang te boven is gekomen?

IV.

De politieke beroering, waaraan ons land in den laatsten tijd ten prooi was, heeft van meer dan ééne zijde de vraag doen opwerpen, of niet de oorzaken van den gebrekkigen gang van zaken in het staatkundig beleid des rijks dieper gezocht moeten worden? Men heeft die oorzaak gezocht in de

1 Zie: Fischel, *die Verfassung Englands*, blz. 429. Erskine May, *Constitutional History of England*, Ch. I.

minder goede samenstelling en werking onzer vertegenwoordiging en niets minder dan eene geheele verandering van ons kiesstelsel voorgeslagen als het middel om daarin verbetering te brengen. Die vraag verdient zeker ernstige overweging en ik zal mij niet vermeten haar nu reeds en in weinige regelen te beantwoorden. Alleen ééne bedenking wil ik mij veroorloven. Zult gij door een ander kiesstelsel den geest der kiezers verbeteren, hunne politieke opvoeding verder brengen en de verhouding der partijen op een vaster en natuurlijker standpunt brengen? Ik betwijfel het. Het publiek inzicht der burgerij zal niet verhelderd worden door de opheffing der locale kiesdistrikten; hare onvatbaarheid voor allerlei bekrompen en kleingeestige argumenten en insinuatiën zal er niet door vermeerderen. En de tegennatuurlijke coalitie van allerlei heterogeene partijen zal er, vrees ik, veeleer nog veld door winnen. Ook zie ik nog niet in, hoe het karakter, het talent en de staatsmanswijsheid onzer vertegenwoordigers op een hooger peil gebracht zullen worden door eene herziening der grondwet op dit stuk. Engeland heeft, met het ellendigste kiesstelsel ter wereld, dat nog op dit oogenblik zelfs verre voor het onze onderdoet, steeds de uitstekendste staatslieden weten te vinden om zijne belangen te besturen en de eereplaats aan de spits der constitutionneele staten verworven. De kracht van een volk ligt in de eerste plaats in de natie zelve en eerst in de tweede plaats in hare instellingen. - Doch ik verklaar mij gaarne op dit punt voor leering en overtuiging vatbaar.

Daar zijn echter twee gebreken waaraan, mijns achtens, ons parlementair leven sukkelt en wier geleidelijke wegneming reeds veel goeds zou doen: ons doctrinarisme en onze omslachtigheid.

Ons *doctrinarisme*. Wij hebben met de meeste volken van het vasteland van Europa gemeen, dat wij, op het voorbeeld door de Franschen gegeven, onze wetgeving in de afgepaste regelen der codificatie afgesloten hebben. Dit geldt van ons staatsrecht zoowel als van ons privaatrecht. Onze gansche staatsinrichting berust op een zeker aantal artikelen in de grondwet bijeengebracht, die zoo naauwkeurig en precies mogelijk elks rechten en elks plichten beschrijven en afbakenen. Nu wil ik niet ontkennen, dat hierin veel goeds ligt. Maar het heeft ook deze kwade zijde, dat alle elasticiteit, alle natuurlijke ontwikkeling afgesloten is. Men weet hoe Engelands staatsrecht zich, even als zijn privaatrecht, geleidelijk gevormd en vervormd heeft

naar de omstandigheden het eischten. Zoo iets is bij ons onmogelijk, zonder dat wij de toevlucht nemen tot een altijd zoo veel mogelijk te vermijden maatregel, de verandering der grondwet zelve. Daardoor komt er onvermijdelijk stroefheid in den gang der publieke zaken, stremming in onze politieke ontwikkeling. Hoe menigmalen hebben wij al moeten hooren: dit of dat zou hoogst nuttig zijn en bevorderlijk aan 's lands wezenlijke belangen, maar de grondwet verbiedt het. Daar komt nu nog bij, en dit is niet het minste bezwaar, dat het nauwkeurig beschreven recht nauwgezette opvatting en stipte toepassing vordert. Het woord, de letter der wet geldt bovenal. En gelijk de advocaten in een proces, zoo pluizen onze staatslieden in het debat haarfijne vragen uit over hetgeen de letter al of niet voorschrijft en toelaat. Zoo heeft, - en dit ééne voorbeeld zal wel genoeg zijn - nu laatstelijk de kwestie van het al of niet geoorloofde eener uitspraak der Kamer door eene motie van orde bijna gedreigd de groote kwestie van constitutionneel staatsrecht geheel te overschaduwen. Men herinnert zich hoe de doctrinaire Minister van Binnenlandsche Zaken als eene der grieven tegen de motie-Keuchenius aanvoerde, dat de usantie van het doen van motiën bij de Kamer op geene *wet*, op geen '*reglement* steunt.' Men weet hoe de Heer de Bosch Kemper nog verder gegaan is, en alleen omdat de grondwet niet uitdrukkelijk van motiën van orde gewaagt, den leden der Kamer, die motiën voorstellen en aannemen, niets geringers ten laste legt dan grondwetschennis en verkrachting van hunnen eed. 'Ter goeder trouw' voegt hij er vergoelijkend bij. Maar iedereen gevoelt dat zulk eene verzachtende omstandigheid aan zulk een misdrijf gehecht, een min of meer verrassend effect maakt. - Wint deze opvatting van het constitutionneele staatsrecht bij ons veld, en ik verwacht dat zij het doen zal, want het is een noodzakelijk gevolg van het stelsel van codificatie, dan zal het meer en meer in de vormen van een speciaal Nederlandsch grondwettig staatsrecht verstijven, maar den geest zullen wij dooden.

Doch zoo ik zelf erkennen moet geen middel te zien om dit bezwaar weg te nemen, anders is het met het tweede bezwaar, dat ik opperde: onze *omslachtigheid* in de behandeling der publieke zaken. Niet voor de eerste maal wordt daarop hier gewezen. Reeds van vele zijden is aangetoond, en ik geloof niet dat het tegengesproken is, dat de wijze van werken in onze

Kamers, vooral in de Tweede, verre van bevorderlijk is aan vlugge en goede afdoening van zaken en dat, zoo er nog zooveel ongeregeld blijft wat dringend regeling vordert, dit vooral hieraan is te wijten. Die lange memoriën en verslagen, waarin de groote beginselen eener wet verdrinken in een stroom van nietige detail-kwestiën; die eindelooze redevoeringen, waarin hetgeen ter zake dient te loor gaat onder nuttelooze uitweidingen, zij mogen getuigen van een prijsselijk streven bij de leden der Kamer om de zaken op de meest conscientieuse wijze te behandelen, zij kunnen niet gelden als bewijs van praktischen zin. En wij, eenvondige burgers, zijn geneigd onze wetgevers bescheiden te vragen: geeft ons wat minder geleerde dissertatiën en des noods wat minder treffende redevoeringen, maar wat meer wetten. Laat liever het Staatsblad van uwen ijver getuigen dan het Bijblad. Doch ernstiger gevolg van deze wijze van handelen schat ik nog dit. Men heeft in den laatsten tijd veel gesproken van eene verjongingskuur die de Kamer moet ondergaan, van nieuw bloed dat in hare aderen gegoten moet worden. Zal, gesteld dat dit wezenlijk noodig ware, de jongste kiesagitatie dit wonder hebben uitgericht? Ik zou het niet durven beämen. De grondwet heeft de keuze van de geschiktste mannen voor de Vertegenwoordiging ruim genoeg gesteld. Hare voorwaarden zijn gebracht tot het minimum van hetgeen er gevorderd kan worden. Maar de praktijk heeft er wel andere bijgevoegd. In de praktijk is tot voorwaarde gesteld: dat men zij òf vermogend particulier, dien het onverschillig is of hij te 's Gravenhage of elders wone, òf oud-minister, die van zelf in de residentie verblijf houdt, òf advocaat die zijne praktijk zonder schade kan verwaarloozen, òf krijgsman die door de wet zelve op nonactiviteit gesteld wordt, òf rechterlijk ambtenaar, die zijn ambtsbezigheden aan zijn collega's of substituten kan overlaten, òf eindelijk, als koopman, lid eener vennootschap wier deelgenooten het kantoor ook buiten hem kunnen besturen. Met andere woorden: het lidmaatschap der Tweede Kamer is door de praktijk een schraal bezoldigd staatsambt geworden, waarvoor men in den Haag moet wonen en dat daardoor alleen onvereenigbaar is met elke andere betrekking en elk ander bedrijf dat eenige bezigheid elders geeft. Verre is het van mij te beweren, dat de Tweede Kamer, zoo als zij vóór een half jaar samengesteld was of zoo als zij heden samengesteld is, uit ongeschikte leden zou bestaan. Maar vraag het aan de kiezers-

vereenigingen, hoeveel moeite zij hebben de mannen te vinden die zij zoeken. Hoe gaarne zouden wij andere provinciën het voorbeeld van Groningen zien volgen, dat een tweetal kundige landbouwers ter dagvaart zendt. Hoe gaarne zouden wij onder de uitverkorenen des volks de hoofdmannen der beurzen van Amsterdam en Rotterdam en eenigen uit de wakkere industrieelen van Twenthe en Noordbrabant zitting zien nemen. Doch dat zal tot de vrome wenschen behooren zoo lang de Tweede Kamer haar arbeid dus inricht, dat zij weken over een adres van antwoord op de troonrede, maanden over de begrooting raadpleegt, en voorts in eene gansche zitting twee of drie wetten van beteekenis behandelt, maar ondanks zoo schrale vrucht niettemin zóó met bezigheid overladen is, dat zij van den derden Maandag in September tot aan den Zaturdag vóór den derden Maandag in September van het volgende jaar, met weinig, toevallige verpoozingen - het gebruik heeft ze reeds *vacantiën* genoemd - dóórwerkt.

Doch het wordt tijd aan het afbreken mijner taak te denken. Ik besluit met de opmerking waarmede ik begon. De crisis die wij nu weder achter den rug hebben, kan voor de toekomst schadelijk of voordeelig werken, al naar wij er partij van en leering uit zullen weten te trekken. Dat voordeel, deze leering zal niet hierin bestaan, dat de verhouding tusschen de partijen in de Tweede Kamer nu eenigszins anders zal wezen dan vóór 30 September ll. Ware ik conservatief, ik zou uit den actueelen toestand voor mijne partij nog weinig troost putten. Wat ons, liberalen, aangaat, het verbond tusschen conservatieven, roomschkatholieken en antirevolutionairen, bij deze gelegenheid bezegeld, behoeft ons geene zorg te baren. Wenschen wij veeleer, dat het bestendigd worde en de beide laatstgenoemde partijen voor goed in de eerste opgaan. Het zal onze schade niet zijn. Onze positie zal daardoor zuiverder worden, ons beginsel scherper uitkomen. Dan zullen diegenen onder de ernstige Protestanten en de oprechte Katholieken, die zich vóór alles Nederlandsche staatsburgers gevoelen en met ons beginsel instemmen, zich van zelve bij ons aansluiten. En dezen zullen niet weinigen zijn. Want het liberale beginsel zit den Nederlander in hart en nieren. Maar de leering en daarmede de winst die wij behalen kunnen, onverschillig tot welke partij

wij behooren, en voor zoo verre wij Nederlanders zijn, die niet anders willen en begeeren dan het welzijn des vaderlands - is deze, dat wij ons zelven ernstig beproeven, of wij de constitutionneele beginselen in onze staatsinrichting zuiver weten op te vatten en met beleid in praktijk te brengen; of wij den onmisbaren en heilzamen strijd der partijen weten vrij te houden van schadelijke inmengselen en weten te behoeden voor eene ontaarding in verderfelijke factiezucht; of wij ons weten te onthouden van ijdel twisten en grof krakeel, en of wij met dien takt en dat staatsbeleid weten te werk te gaan, waardoor de rustige, voortvarende gang van ons staatsleven gewaarborgd is en het welzijn des lands bevorderd wordt.

S. VISSERING.

Cours littéraires te Parijs.

Na de lezing van Samson, lokte de rue Scribe ons zeer aan. Aldaar zou 2 Mei een bekende socialist, Emile Deschanel, het woord voeren, die, terwijl hij in Belgie uitgeweken was, te Brussel letterkundige voordragten gehouden had en wiens naam toen gedurig in de Indépendance voorkwam. Deze les was in den gewonen zin des woords leerzaam, hetgeen niet van iedere Parijsche cours gezegd kan worden, en voor ieder beschaafd publiek nuttig en onderhoudend. Het was eenvoudig eene les, een onderdeel gevolgelijk van een zamenhangend geheel, en wel zoodanig eene als die b.v. Genève tot een brandpunt van hoogere opvoeding maken en waaraan het ons land, helaas! volkomen ontbreekt, eene voordragt - lezen zou te Parijs belagchelijk staan - voor een, natuurlijk, gemengd gehoor, waardoor kennis wordt medegedeeld in een vorm, die het bezwaarlijk zou maken het gesprokene later in druk terug te geven. Hier te lande zou men inderdaad wel dwaas doen zich nog naar onze zoogenaamde lezingen te begeven, daar men het niet altijd fraai voorgelezen stuk vroeg of laat toch in een of ander tijdschrift of, afzonderlijk uitgegeven, veel gemakkelijker aan het hoekje van den haard kan genieten dan het aan te hooren op die zekere bultige matten stoeltjes. Ik zou over dit onderwerp langer willen uitweiden, doch mag mijn doel, de les van Deschanel, niet uit het oog verliezen.

Hij had het over Pierre Corneille, dezen keer over zijne jeugd en zijne eerste tooneelstukken.

Mad^{e} de Sévigné was de aanbidster van dengeen, dien zij toen reeds le vieux Corneille noemde. Hij aanschouwde te Rouen in de rue d'Argenteuil, N°. 14, eene straat, die staat te verdwijnen, het levenslicht. In zijne eerste essais dramatiques, ceux dans lesquels il cherchait sa voie, il tâtonna beaucoup. Die stukken onderscheidden zich niet van de meesten van dien tijd.

Intusschen flikkeren er reeds eenige éclairs à travers ce mauvais genre qui régnait alors. Van den verdwijnenden slechten smaak is Corneille de vertegenwoordiger. Zonderling is het, dat, terwijl celui qui dit Corneille dit la tragédie, de essais van Corneille allen blijspelen zijn[1].

Deschanel zal heden over zijne acht eerste stukken spreken, doch eerst een enkel woord over Corneilles voorgangers in het midden brengen.

Onder velen, van wie ik geene aanteekening hield, noemde de spreker Alexander Hardy, een man, die achthonderd tooneelstukken vervaardigd heeft, waarvan er geen enkel tot het nageslacht is gekomen. Hij was zeer beroemd en zoo goed als le poète à gages der toenmalige fransche tooneelisten. Er bestond wel een honderdtal dergelijke dichters. Théophile, de dichter van Pyrame et Thisbe. Hij was in het bezit der algemeene bewondering. Tevens was hij wat wij zouden noemen een vrijdenker en werd als zoodanig veroordeeld en in effigie verbrand. Als mensch en als dichter zou hij een langer letterkundig leven verdiend hebben. Mairet, ook een vrijdenker, schreef een treur- of liever een herderspel, Sylvie, qui fit courir Paris pendant quatre ans. Het stemgeluid van den tooneelspeler Mondory was bijzonder geschikt tot het gevoelvol en verliefd uitvoeren der concetti en madrigaaltjes, die er in voorkwamen. Tristans proeven van dramatische poëzij waren van degelijker aard en namen een wijder vlugt. Mondory kwam bijna onder het opsnijden zijner tirades om. Richelieu zou, beweert men, bij eene voorstelling geweend hebben. Voorts waren er nog, die tot den stoet van den kardinaal behoorden.

Terwijl deze sterren aan den dichterhemel schitterden, oefende zich de jeugdige provincial in het pleiten en rijmen. Hij maakte versjes, doch weldra un jeune homme mêne un de ses amis chez une fille dont il était amoureux; le nouveau venu s'établit chez la demoiselle sur les ruines de son introducteur: le plaisir que lui fait cette aventure le rend poète, il en fait une comédie, et voilà le grand Corneille. Het jeugdig voorwerp van zijn eerste tooneelstuk behield naar dat stuk te Rouen den bijnaam van Mélite.

Als knaap had Corneille zekere Mad^{e} du Pont gekend; ter-

1 Behalve dat Corneille zelf niet wist of hij Clitandre een blij- dan wel een treurspel zou noemen.

wijl hij in het jesuïtencollegie zijne opvoeding kreeg, wijdde hij haar verscheidene gedichtjes; ja, even als Molière zijne dienstmeid, raadpleegde hij - o, modestie et bon sens du grand Corneille! - het maagdelijn over zijne eerste pennevruchten. Vijftien jaren later, redevenu maître de son coeur, trouwt hij. Zijn broeder Thomas was insgelijks in het huwelijk getreden, en wel met de zuster zijner schoonzuster; de twee huishoudens, moitié littéraires, moitié bourgeois, vestigden zich onder hetzelfde dak, en nog zou men het luik kunnen aanwijzen, waar Pierre zijn hoofd door stak, als hij Thomas vroeg hem met het rijm, dat hij niet vinden kon, te hulp te komen. Aandoenlijke eenvoudigheid!

Het schijnt, dat zijn pleiten weinig opgang maakte. Toch zijn er, ik weet niet hoeveel pleidooijen in zijne treurspelen voorhanden; niet minder dan vier in den Cid, even zooveel in Horace, staatkundige in Cinna, godgeleerde in Polyeucte. Het was een overblijfsel van zijn oude vak, misschien ook wel van zijn Normandisch instinct.

De opgang van Hardy was oorzaak, dat hij de petits vers vaarwel zeide. Hij zond Mélite aan den gevierden dichter, die het une jolie farce, un imbroglio compliqué vond, hetgeen toen in de mode was. Mélite werd in 1629 voor het eerst opgevoerd, zoodat Corneille, even als Racine en Voltaire, op zijn drie en twintigste jaar voor het eerst optrad. Juist dit imbroglio compliqué maakte, dat het stuk slaagde. Men vond er eene groote naïveté de style in. Wij zijn er zeer ver van daan in dit gevoelen te deelen. Maar wat verstond men er te dien tijde onder? Niets anders dan den natuurlijken toon der gewone conversatie, een precieusen trant van spreken, vol zetten, woordspelingen, pointes en vooral tegenstellingen, antithèses de mots plus que de pensées.

Clitandre volgde in 1632. De goede Corneille was uit zijne provincie gekomen om te Parijs te vernemen, dat er een dramatisch wetboek bestond, door Aristoteles uitgevaardigd, die het er evenwel nooit zoo ernstig mede gemeend had. Eerst verzet Corneille zich ook; later zal hij moeten toegeven. Maar hoe heerlijk zou ons tooneel zich ontwikkeld hebben, als het de vrijheid had mogen behouden! De spreker leest verzen uit Clitandre voor, waar het spreekwoord: discourir sur la pointe d'une aiguille, gezegd wordt van daan te zijn gekomen[1].

1 Dorise, die Pymante wat al te familiaar vindt, steekt hem met eene haarnaald een oog uit. De eenoogige spreekt die naald aldus aan:

> O toi, qui, secondant son courage inhumain,
> Loin d'orner ses cheveux déshonores sa main,
> Exécrable instrument de sa brutale rage,
> Tu devais pour le moins respecter son image:
> Ce portrait accompli d'un chef-d'oeuvre des cieux,
> Imprimé dans mon coeur, exprimé dans mes yeux,
> Quoi que te commandât une âme si cruelle,
> Devait être adoré de ta pointe rebelle.
> Acte IV, sc. 1.

La Veuve, 1633. De knoop is eenvoudiger, le style est plus franc; immense succès.

In 1634 gaf Corneille twee stukken: la Galerie du Palais en la Suivante. Het eerste is het best uitgevallen en had veel loop. De actualité plagt ook toen eene voorwaarde van opgang te zijn, en het stuk was vol van toenmalige détails de moeurs. De praatjes van de winkeliers onder elkander zijn wel aardig. Het was het realisme van dien tijd.

De Suivante was een nieuwe persoon. Zij had als confidente de nourrice vervangen en werd, zoo als de meeste vrouwenrollen, gewoonlijk door mannen vervuld.

Om weder iets van het oogenblik te geven, komt Corneille vervolgens met la Place royale te voorschijn, een nieuw aangelegd kwartier, toen door de hoogere standen bewoond.

Maar eensklaps, ziedaar in 1635 iets geheel ongewachts, een treurspel, Medea, Seneca nagevolgd. Nu gelooft gij, dat hij, zijn waren weg gevonden hebbende, op dat spoor zal blijven voortgaan. Geenzins. Hij laat daarop eene zonderlinge en leelijke klucht opvoeren, l'Illusion comique, die aan het overdreven karakter van zekeren laffen zwetser, le capitan Matamore, toen aan de orde van den dag, haren opgang te danken had. En zulks dertig jaren lang! Men leert er uit, hoe Corneille le grotesque begreep[2].

Op dusdanige wijze ploeterde hij zeven jaren lang, tot op zijn dertigste jaar, in den wansmaak om en bleef aan het zoeken, tot hij in 1636 den Cid gaf. Toen geen bijval meer! Ieder

2 Als voorbeeld van de naauwe verwantschap van de tragische en comische taal in de fransche kunst, waarvan ik eenige staaltjes bijbragt, dl. IX, bl. 263 mijner Geschriften, haalde Deschanel de volgende verzen van le capitan Matamore aan:

> Le seul bruit de mon nom renversse les murailles,
> Défait les escadrons et gagne les batailles.
> Acte II, sc. 1.

die Corneille, gelijk hij zeide, naderhand in den Cid stopte; het mooiste is, dat die verzen in den Cid niet staan.

stond tegen hem op, vocht hem aan, trok op hem los. Arme man! Hij werd bang, hij vreesde zich vergist te hebben en twijfelde aan zichzelven. Er bleef hem niets anders over dan zich onder het klassieke juk neder te leggen, en hij maakte Horace en Cinna.

Ten besluite droeg de spreker een vers van Louis Ratisbonne voor, getiteld: au pays des âmes; à la mémoire de Corneille. Het spreekorgaan van Deschanel is versleten, doch hij kent de school en heeft gevoel, en hoorden wij onlangs niet que le sentiment est tout? Zijne voordragt was dan ook bijzonder goed en heel boeijend, en het gedicht was regt edel gedacht. Hij eindigde met te zeggen, dat de geest van waarlijk groote mannen steeds voortleeft en navolging vindt, gelijk Ponsard er in zijne treurspelen, en laatstelijk nog in zijn Lion amoureux, een voorbeeld van had geleverd[1].

De lessen van Deschanel zijn het resultaat van uitgebreide lektuur. Het is de pit en het merg van boeken, nageplozen en doorbladerd ten behoeve van het algemeen, dat in de zaak belang stelt en pleizier heeft, maar geen kans zou zien al die deelen te doorwaden. Dit alles wordt door hem aangenaam versmolten en gemengd, en, saupoudré avec un peu du sien, bevallig opgedischt.

Deschanel behandelde een volgenden keer Lesage en zijn meesterstuk, Gilblas. Lesage behoort tot de 17e, zoowel als tot de 18e eeuw. Hij wordt in 1668 geboren en sterft in 1747. In 1715 schrijft hij Gilblas. Hij verliest zijne ouders vroeg en krijgt zijne opvoeding bij een oom, dien hij in Gilblas onder den naam van Gil Perez geschilderd heeft. Ten diens huize gingen de maltôtiers, ging zijn Turcaret hem voorbij, leerde hij de traiteurs kennen en verachten. Op zijn vier en twintigste jaar begeeft hij zich naar Parijs, huwt er zeer spoedig en vangt er voor hem een leven van labeur modeste aan, een letterkundig leven wel is waar, doch meer van métier dan van kunst, terwijl hij zichzelven nog niet heeft leeren kennen.

1 J'ignore en vérité, cher Humbert, quels forfaits
Ont commis envers toi les femmes que tu hais;
Mais c'est trop afficher de colère contre elles,
Que de les confiner dans l'amour des dentelles,
Et de ne pas vouloir que de *beaux mouvements*
Les portent comme nous vers les fiers sentiments.
Acte I, sc. 1.

Dit is geheel Corneille of.... Molière.

Il fait de la copie pour vivre, even als de abt Prévost, die twee honderd deelen vulde en in dat fatras één meesterstuk: Manon Lescaut, leverde. Gelukkig ontmoette Lesage een verlichten beschermer; deze raadde hem de beoefening der spaansche letterkunde aan; hij wist zich dien raad ten nutte te maken en schilderde dien wijzen en welwillenden raadsman, den abt de Lionne, zoon van den minister van dien naam, in het karakter van Alphonse de Leyva. Zijn eersten opgang had hij in 1709 te danken aan een stukje: Crispin rival de son maître, en le Diable boiteux, naar het spaansch, et accommodé à l'esprit parisien. Het is de voorlooper en het patroon, de methode van Gilblas, het- panorama namelijk van het menschelijk leven, eene soort van roman à tiroirs, vol van allerhande verhaaltjes. Er zouden er even zoo goed duizend als honderd, tienduizend als duizend in hebben kunnen zijn, daar het boek noch begin noch einde heeft en zonder reden eindigt. Het plan is aardig, maar wel wat heel gemakkelijk. Het verhaal levert een geestig tegenbeeld van de huichelachtige zeden der laatste jaren van Lodewijk den veertiendens regering. Daardoor is het als het ware eene profetie van het regentschap, toen, van den grooten koning verlost, de zeden onvermomd losbandiger werden.

De comische ader van Lesage is over het algemeen goedig en zachtzinnig. Alleen in Turcaret zwelt zij tot verontwaardiging en verbolgenheid. Zij, die er in ten tooneele werden gebragt, wilden, even als de geestelijken ten tijde van Tartuffe, het stuk den kop inknijpen. Lesage heeft niets anders verlangd dan zijn tijd, zoo als hij werkelijk was, zonder eenig ideaal voor te stellen. Daardoor is zijne scherts zoo zelden hekelend. In latere werken zit er zelfs wel eens heel veel in.

Men heeft beweerd, dat Gilblas uit het spaansch genomen zou zijn en ten bewijze een zoogenaamd spaansch werk aangevoerd, dat echter niets anders was dan eene letterlijke vertolking van Gilblas in die taal. Spanje heeft twee soorten van roman, den hoogen, de cape et d'épée, en den roman picaresque, van picaro, fortuinzoeker, bohemer, waarvan Beaumarchais den naam van Figaro gemaakt heeft. In deze laatsten heeft wel is waar Lesage overvloedig geput, want hij had weinig vinding et il fallait un canevas. Maar op dat gaas borduurde hij dingen, die hem wel degelijk in alle oorspronkelijkheid toebehooren.

Over de zedelijke waarde van den luchtigen persoon van

Gilblas wijdde de spreker ten slotte allergeestigst uit, maar boeide mij tevens zoo sterk, dat ik geheel verzuimde iets van wat hij zeide op te teekenen. Alle aardige en fijne spreekvormen en schilderachtige uitdrukkingen gingen mij dus als nevelgestalten, al te ras om vastgehouden te worden en door anderen op den voet gevolgd, voorbij. Maar dit weet ik wel, dat, zoo het Deschanel ooit invalt te Amsterdam een cours de littérature te komen geven, ik geen eene dame aanraad tegen den avond, dat hij spreken zal, menschen te vragen.

Een derde keer voerde ons naar de salle de la rue Scribe. Twee vrouwen zouden, zoo als gewoonlijk, ten half negen spreken: Mlle de Mardef-Girard, iemand, die, gelijk het scheen, aan het hoofd van een opvoedingsgesticht had gestaan, en M^{lle}Karoly, eene tooneelspeelster, van wie na den dood van Mlle Rachel een oogenblik gesproken is, maar die spoedig in het niet terugzonk[1].

De eerste las - zij *las* - over la diffusion de l'enseignement professionnel. Het was alsof ik mij weder op het congrès des sciences sociales bevond, hoewel het de fijne, kokette improvisatie van de voor het overige wat heel ver gaande Mad^{lle}. Royer niet was. Ondertusschen zeide zij heel goede dingen, verkondigde gewigtige waarheden. B.v. het onderwijs beginne niet vóór het zevende jaar; de meester doit savoir, comprendre et vouloir. Zij trok zeer krachtig tegen het te veel leeren te velde. Het kind zou een ongeluk krijgen, car on engorge l'enfant, het zou stikken in zijne opgehoopte geleerdheid, als de goede moeder natuur niet met de vakerigheid, onoplettendheid en le fou rire tusschenbeide trad. Zoodra het kind van de school komt, gaat het naar een baas en wordt spoedig ruw en brutaal. Iedereen geeft het bevelen en ranselt er tusschenbeide op. Bleef het daar nog bij, maar de ziel!... De leerjongen rekent voor nul. En de moeder, die klaagt, qui réclame, wordt afgesnaauwd: klagen is ongerijmd. Ach, zoo het kind aan zijne geliefde school, zijn vriendelijken meester, zijne makkertjes terugdenkt! Le voisinage de l'homme-fait est funeste à l'enfant. L'ouvrier geneert zich voor het kind niet. Men zou zeggen, het kan niet anders of het moet bederven, se corrompre. En toch is dit niet geheel waar, want Dieu nous a donné

1 Nadat dit geschreven werd, heeft zij toch weer op het théâtre français moeten optreden.

les forces nécessaires pour résister à tous les entraînements. De leerling was intusschen als het ware voorbestemd om onveranderlijk denzelfden vasten, lompen, brutalen vorm van den ouden ambachtsman terug te geven, de le reproduire. Maar de oude ambachtsman!... un regret de ce qu'il aurait pu être le prenait invinciblement. Hij sloeg het oog op zijne kinderen. Mogt zich voor hen eene gelukkiger gelegenheid opdoen! Maar de werkplaats was de eenige weg. Of wel kregen zij eene betere opleiding, eene opleiding namelijk boven hun stand, dan werden zij nutteloos voor de maatschappij, zij werden hetgeen men hommes déclassés noemt; ieder weet hoe rampzalig zulks is; zij gingen eene existence mixte te gemoet et l'oeuvre de déclassement se poursuivait, en het getal dergenen, die het ouderlijk gereedschap vaarwel zeiden, werd zoo aanzienlijk, dat het inderdaad bezorgdheid begon te wekken.

Er werd nu ernstig aan een tegelijk algemeen en bijzonder onderrigt voor den werkman gedacht; ambachtscholen beantwoordden aan bestaande behoeften; het kwam er op aan de kinderen aan de onwetendheid en aan de verdorvenheid der werkplaatsen te betwisten. Eene levensvraag was het daarbij, de ambachtscholen tot de groote centrums te beperken of niet. Ook in de dorpen behoorden er naar de behoeften der landlieden te verrijzen, want zoo als het nu gaat, loopen de dorpen leeg et les villes regorgent, loopen de steden over. De landman vordert onderrigt. Het lager onderwijs staat geregeld te worden. De dorpschool zal den invloed van die beweging ondervinden.

Hier plaatste de spreekster eene uitweiding over de taak der vrouw, die als arbeidster niet onder, maar naast den man staat. Het is eene dwaling, dat de man verpligt is voor de vrouw het brood te verdienen en de vrouw niet werken moet.

Tegen de ambachtscholen, in alle gemeenten van Frankrijk verspreid, voert men de onderling verschillende plaatselijke behoeften, de dien ten gevolge verschillende typen van scholen aan en deinst terug voor het kolossale budjet en het aantal onderwijzers, hetwelk dit onderwijs zou eischen. Deze bezwaren werden door de spreekster bestreden en gemakkelijk uit den weg geruimd.

Met de verspreiding der ambachtscholen zal ook die der verlichting gepaard gaan; ce sera la réhabilitation du plus noble des travailleurs. Maar die schatting moet niet volgens de oude vormen geschieden. L'enseignement professionnel et spécial in-

téresse la société entière. De maatschappij kan dit onderwijs onmogelijk onverschillig laten, de gezinnen zullen er gaarne eene uitgave voor over hebben, die zij als een voorregt zullen beschouwen, en wat de vrouwen betreft, niet alleen zullen zij les auxiliaires empressés van die scholen zijn, maar zij zullen zich aan het hoofd der beweging stellen.

Een drievoudige uitslag zal verkregen worden: relever le corps enseignant, den onderwijzersstand namelijk verbeteren; den handel, den landbouw, de nijverheid, de ambachten opheffen, verlevendigen; den mensch naauwer aan zijn lot en zijne bestemming binden, rattacher l'homme à son sort.

Is zijn onderwijs aan de ambachtschool eenmaal afgeloopen, dan moet de jeugdige werkman bij een baas, wat men noemt faire un stage.

In het lager onderwijs ligt eene verborgene kracht. Het wederkeerig onderwijs is in theorie iets heel moois, en pratique c'est une chose inouie. Daarentegen zou het op de ambachtscholen de uitnemendste diensten kunnen doen en vruchten kunnen opleveren. Hetgeen ten slotte werd uiteengezet.

Mad^{lle} Karoly droeg daarop eene tirade uit Esther en vervolgens le Parricide, een gedicht van Victor Hugo, uit diens Légende des siècles, voor. Zij is geene behagelijke figuur, ze was daarbij leelijk aangekleed, en hare stem is voor die eener vrouw te grof en te laag, tevens weinig buigzaam en welluidend. Zij kent haar vak, geloof ik, grondig en voelt fijn en juist, doch haar werktuig weigert haar zijn dienst. Zij doet haar best wel, maar het baat haar niet; alleen de ingewijden worden de poging, de intentie gewaar. Met een glad, krachtig en gehoorzaam orgaan zou zij in het tweede vers groote effekten hebben kunnen teweegbrengen. Nu bespeurde men slechts de moeite, die zij zich gaf; on sentait l'effort.

Doch verlaten wij voor goed de rue Scribe, om ons naar het collège de France te spoeden. Laboulaye zou er heden zijne lessen openen. Sedert zijne teleurstelling te Straatsburg, die in zedelijk opzigt eigenlijk een zegepraal geweest is, daar hij enkel door het platte land, d.i. de gedienstige onwetendheid, overwonnen werd, terwijl eene zeer aanzienlijke meerderheid der stad den uitnemenden geleerde en verlichten apostel der bezadigde vrijheid tot haren vertegenwoordiger had verkozen, zoodat, gelijk Prévost-Paradol niet zonder waarschuwing zeggen mogt, Straats-

burg in het wetgevend ligchaam niet is vertegenwoordigd[1], was het de eerste keer, dat de professor zich voor zijne toehoorders vertoonde. De zaal was dan ook eivol, en zoodra de gevierde man optrad, ging er een gebrul op, dat hooren en zien verging. - Strasbourg! Laboulaye! La liberté! - vive werd van opgewondenheid opgeslikt - was alles wat men hoorde. Laboulaye wenkte een paar malen heel bedaard met de hand, maar het baatte niet. Eindelijk kwam er toch zooveel stilte, dat de spreker aan het woord kon komen, zonder dat de sterke arm gedreigd had de zaal te doen ontruimen.

- Ik weet, sprak hij tot de studenten, dat gij mij allemaal heel wel moogt lijden, cependant je vous prierai de faire éclater votre affection d'une façon un peu moins vive. Ik ben niet stoïsch genoeg om bij dergelijke luidruchtige eerbewijzen meester van mijzelven te blijven.

- Mijn cursus heb ik in drie deelen verdeeld, begon hij, na het bedaren van eenig vernieuwd leven. Verleden jaar behandelde ik de administratie van Frankrijk tot aan de omwenteling; dit jaar ga ik over tot de geschiedenis der staatkundige denkbeelden, zoodanig als zij bij de troonsbestijging van Lodewijk XVI gerijpt waren.

Laboulaye loopt de verschillende staatkundige scholen door, die men gedurende dat tijdperk zal zien werken en zich uitbreiden. Maar deze eerste les wijdt hij meer bepaald aan de beantwoording der vraag: Quelle est l'influence des idées religieuses, morales et politiques sur le peuple et l'individu?

Er is eene zekere school, die meent, dat de mensch enkel door belangen en hartstogten gedreven wordt, en alles bereikt is, zoodra deze bevredigd zijn, dat, als in de stoffelijke behoeften is voorzien, als de nijverheid bloeit, alle takken van bestuur behoorlijk loopen en de staat en de burgerij rust hebben, dan het regeringsgeheim is opgelost. De professor breidt dit stelsel allergeestigst uit en maakt het portret en tegelijk de satyre van Frankrijks tegenwoordigen toestand en van de grondbeginselen van waaruit het keizerlijk gezag Frankrijk regeert. Nieuwe uitbarsting van kreten.

- Ik bid u, viel heel bedaard de professor in, spaart mij toch een beetje! Uwe toejuichingen zullen nog maken, dat ik het op de zenuwen krijg; je suis un peu comme les jolies femmes.

1 Een verschijnsel, hetwelk zich trouwens in ieder land, bij regtstreeksche verkiezing, meermalen zal voordoen.

De veiligheid is voor den burger nog niet alles, ging Laboulaye, zonder den draad zijner redenering te verliezen of zich van zijn stuk te laten brengen, weder voort; de veiligheid is de helft nog maar. De mensch heeft evenzeer behoefte aan de bewustheid van zich veilig te weten. Naarmate de mensch van zin verandert, veranderen ook de onderwerpen, waarop hij zijne aandacht vestigt, en ook zijne zedeleer ondergaat wijzigingen. Welk een verschil tusschen de zestiende en de zeventiende eeuw! In deze laatste traden de denkbeelden van verdraagzaamheid en humanité op, waarvan Voltaire de apostel was. Hoe zijn die denkbeelden en soortgelijke ontstaan? car les idées ont leur date, on peut savoir qui les a apportées.

In 1665 (?) verdedigt Bossuet de onverdraagzaamheid als een geloofsartikel. Niet gelooven wat de kerk voorschrijft, is eene misdaad. Laboulaye leest het stuk voor. Barclay, een kwaker, die ook zijn oogenblik van opgang heeft gehad, verdedigt daarentegen de verdraagzaamheid in zijne Apology, aan den koning van Engeland opgedragen. Ook die passage leest Laboulaye voor en voegt er vragende achter, wie meer christen was, de eenvoudige kwaker of de gewijde bisschop?

De dwaling van Bossuet komt hieruit voort, dat hij de waarheid, door de kerk beleden, als eene wet beschouwt; hij beschouwt de godsdienst niet sous le point de vue individuel, mais comme une autorité qui s'impose, een begrip, dat de mensch en de maatschappij genoeg interesseert en eene ontzagchelijke portée heeft. Maar de verdraagzaamheid of de vrijheid - het eene raakt het andere, zoo het niet hetzelfde is - fait invasion dans la société et fait place à la charité, à l'humanité. L'humanité! weder een nieuw denkbeeld, althans volgens den zin, dien wij er tegenwoordig aan plegen te hechten. Men vindt er de kiem van bij Montesquieu in zijne Lettres persanes, et Beccaria s'immortalisa door het denkbeeld uit te werken; Voltaire sloeg er de hand aan; l'idée fut reprise par tous les hommes généreux du dix-huitième siècle.

De goede, lieve keizerin Maria Theresia, die zoo bitter over het lot van Polen weende, maar Gallicie toch in haren zak stak, behield volgens een edikt van 1769 niet meer dan zes vormen van marteling, die de professor opnoemt en verklaart, martelingen niet tot strafoefening aan veroordeelden, maar om mogelijk onschuldigen tot bekentenis te brengen. Tooveren, vloeken, de jood, die een christenmeisje verleidt - het tegendeel was geoorloofd - werden met den dood gestraft. In 1742

werd een arme tuinman ter dood gebragt, omdat hij gevloekt had. Barbaarsche wetgeving, met den beul er naast. Voegt hierbij l'état épouvantable des prisons. De verbetering der gevangenissen is eene groote hervorming door de negentiende eeuw tot stand gebragt, die begrepen heeft menschen, die al rampzalig en beklagenswaardig genoeg zijn, zich onderling niet nog verder en erger te mogen laten bederven.

Drie groote denkbeelden heeft de achttiende aan de negentiende eeuw overgeleverd: le progrès, le travail, les rapports de l'individu et de l'état, met andere woorden, la conception de l'état.

In vroegere tijden voedde de maatschappij algemeen het denkbeeld, dat de wereld achteruitging, verbasterde, que le monde dégénérait. Dit middeleeuwsche begrip verflaauwde echter bij de herleving der letteren in de zestiende eeuw, en Pascal gevoelde, dat het slechts een vooroordeel was. Deze zijne meening strekte zich nogtans niet verder dan tot de wetenschappen uit, maar tegenwoordig is de overtuiging levendig, dat er eene wet bestaat, die het menschdom naar een steeds verbeterenden toestand voortstuwt, en deze waarneming heeft de wereld volkomen geregenereerd. De middeneeuwen wilden tot het verledene terugkeeren; wij hebben meer vertrouwen in onszelven en meenen, dat door ons ieder afzonderlijk te volmaken, wij medewerken tot de volmaking van het groote geheel des menschdoms.

De arbeid is niet alleen noodzakelijk, maar is une chose honorable et glorieuse. De oudheid dacht er anders over: zij had de slavernij. De slaven werkten voor anderen, waardoor de arbeid in diskrediet was. Degeen, die niets uitvoerde, was geacht. Maar, die niet werkte, moest toch eten; men at dus van het loon van hen, die werkten, welk loon dezen derhalve toekwam, doch ontstolen werd. Tusschen een vrijbuiter en een fatsoenlijk man was de grens moeijelijk te trekken. De oudheid reikt dit denkbeeld aan de middeneeuwen over. Arbeiden is gemeen. Ne rien faire c'est vivre glorieusement. Een edelman mag geen advokaat worden, niet in den handel gaan, enz. Als gij langs den Rijn reist, vindt gij ieder half uur puinhoopen van donjons, waar ridders in huisden, roofvogels, die hun bestaan vonden in het rantsoeneren van den eenvoudigen koopman, die met de vrucht van zijn vlijt de rivier afzakte. Deze heette een vilain, de roover was een edelman. Maar de nieuwere tijden hebben dit alles onderst boven gekeerd. De arbeid staat hoog; hij gaat onze geheele wetgeving veranderen. Le

travail est la première condition de moralité, en die niet werkt, wordt niet aangezien. Maar, om werkelijk vrucht te dragen, behoort de arbeid met de vrijheid hand aan hand te gaan. La représentation populaire est la force d'un peuple qui travaille; ook de vrijheid der drukpers, niet zij, die zich ten doel stelt dagelijks de bewindslieden te plagen, te dwarsboomen en aan te vallen, maar die naar waarheid den staatkundigen toestand blootlegt, opdat zij daardoor een werktuig van openbare veiligheid en rust worde en ieder er zijne zaken als op een thermometer naar kunne regelen.

Wat het derde punt aangaat, ik ben er de vader niet van, doch mogelijk wel de peter; althans, zoo hij, qui fait des voeux pour son accomplissement, het regt heeft zich dien naam toe te eigenen. Wat is de staat eigenlijk? Is hij alles? Onder Lodewijk XIV kwam die vraag niet te pas. Toen was de koning de staat, nam de koning alles in zich op. Maar tegenwoordig is men begonnen te begrijpen, dat het bewind geenzins alles is. De godsdienst, de opvoeding, de openbare meening zouden geen envahissement de l'état dulden. Hier liet de professor zich gunstig over het regt der vrije scholen naast de staatscholen uit. L'autorité et la liberté ne se limitent plus, mais ne s'absorbent plus, want in dat geval krijgt men òf het déspotisme òf de anarchie. Sommigen beschouwen de vrijheid als een voorwerp van weelde, als een vacantiedag. Daar, jongens! hebt jelui voor van daag lekkers, trommen en fluitjes! vermaakt u! maar maakt niet te veel leven! - Heel ondeugend! - Neen! dit is de vrijheid niet. Je suis né partisan de l'autorité, de la sécurité garantie, de la loi respectée, maar de vrijheid is geen voorregt door den staat aangeboden, c'est le développement de l'individu, développement intellectuel et moral. De staat heeft zorg te dragen voor de nationale onafhankelijkheid. Doet zij dat, wij zullen er hem allen dankbaar voor zijn en hem noch het geld, noch de gezantschappen beknibbelen, maar vergun ons, dat we gelooven wat ons goeddunkt, dat we ons vereenigen tot het bespreken van ernstige onderwerpen, dat we onze belangen in de dagbladen bepleiten, zoo als in Engeland en America geschiedt. De staatkunde is tegenwoordig eene science exacte, eene science de prévision geworden, waaruit ieder, niet als een horoskooptrekker of weervoorspeller, maar op geschiedkundige en vaste gronden, vooruit bepalen kan wat voor de deur staat, in plaats der vroegere

hersenschimmige stelsels, die ieder uit zijn duim zoog, que chacun tirait de son cerveau.

Eenige woorden over den pligt van iedereen om als mensch en als christen tot den algemeenen vooruitgang mede te werken besloten deze les, welke als eene inleiding van den cursus, eene oratio inauguralis, aan te merken was.

Laboulaye is een waardig, eenvoudig man, geheel meester van zijn woord. Zijne taal is bedaard, gematigd; zijn vorm rustig, krachtig, vaak geestig, doch geestig op eene wijze, alsof hij zichzelven onbewust is van hetgeen er zit in wat hij zegt. Zijne uitspraak is duidelijk, zijne stem helder, zoodat men geene lettergreep mist. William Reymond zeide van hem in den cours, dien hij zes jaren geleden te Berlijn over de letterkunde van het tweede keizerrijk gaf: - Dans un langage clair, élégant, coulant de ses lèvres avec le bruit plein et sonore d'une source abondante, il fait au despotisme une guerre continuelle d'allusions comiques. Zeker zullen de welafgerichte stenografen van de revue des cours publics littéraires, indien zijne rede door Laboulaye niet in extenso aan haar werd afgestaan, een oneindig volledi ger verslag en daardoor beter zamenhangend geheel er van geleverd hebben dan ik in staat was te doen. De bedenking, dat dit belangwekkend weekblad in Holland volkomen onbekend blijft, is dan ook alleen de reden, dat ik met mijn dor en gebrekkig geraamte voor den dag durf komen. Is de lezer daardoor echter niet afgeschrikt, zoo gelieve hij mij andermaal naar de collegiekamer van Laboulaye te volgen.

Laboulaye vervolgde zijne lessen sur les idées qui ont animé les gouvernements. De oude instellingen verdwijnen, al is het worstelend. Men begint te begrijpen que le monde marche, en dat, hoe behoudend men ook zij, men toch quelque chose de vivant uit dat behoud dient over te houden. Wat baat het eene mummie te bewaren (conserver)? La terre appartient aux vivants.

De regering van Lodewijk XIV beslaat eene belangrijke bladzijde in de geschiedenis van Frankrijk. Haar geest overleefde haar tot aan de omwenteling. Bij de restauratie is men tot hare oude denkbeelden teruggekomen en heeft men zich beroepen op het goddelijk regt, in 1814 door Châteaubriand, de Bonald en enkele anderen vertegenwoordigd. Maar deszelfs meest overtuigde apostel en zuiverste uitdrukking is en blijft

Bossuet. De nieuwere schrijvers, die er ons naar trachten terug te voeren, gevoelen wel, dat zij tegen stroom opvaren. Engeland, Holland en America zijn mogendheden, die met de overlevering gebroken hebben. Hun staatkundige toestand is uit verzet en opstand ontsproten. Lodelijk XIV is la forme la plus légitime van het door Bossuet verdedigd goddelijk regt. Waarom? Omdat het de protestanten zijn, die het eerst in de nieuwere wereld de volks-souvereiniteit hebben verdedigd, die deze theorie in het staatsleven hebben doen wortel schieten. De godsdienstvrijheid moest de vrijheid in het staatkundige ten gevolge hebben. Milton heeft het regt der omwenteling in Engeland misschien zelfs wel wat heel kras op zich genomen. De Fransche protestanten namen het regt des volks tegenover Lodewijk XIV in bescherming. Abadie heeft te 's Gravenhage eene zeer verstandige verdediging van het Engelsche volk uitgegeven. Jurieu is zijne vermaardheid à son antagonisme tegen Bossuet verschuldigd; deze heeft den protestantschen leeraar vereeuwigd, zoo als Voltaire het later Fréron deed[1]. Jurieu is hevig in woorden en stellingen. Toch heeft hij gelijk en de bisschop ongelijk. Jurieu treedt op voor de denkbeelden en de beginselen, die op dit oogenblik de uwe en de mijne zijn. Die meeningen waren toen ketterijen, maar tegenwoordig heeft zich het vergif zoodanig met ons bloed vereenigd, dat wij het niet eens meer gewaar worden. Tous les droits, zeide hij, entraînent des devoirs. Het druischt tegen alle gezond verstand in, het is de ongerijmdheid zelve, dat een volk se livre à un souverain. De meeningen van Jurieu brengen Bossuets gemoed in opstand, niet alleen als honend, maar als bespottelijk. Is Jurieu daarom nog van kwade trouw te verdenken? vraagt Bossuet. Neen! maar hij besluit er uit, dat Jurieu niets begrijpt van wat hij zegt, hetzelfde wat nog altijd de roomsche bisschoppen van de protestantsche predikanten voorgeven. Doch ten aanzien van het goddelijk regt is de vraag niet, of er eene geschrevene overeenkomst, eene obligatie bestaat, namelijk of de vorst, regten hebbende, daardoor ook geene verpligtingen op zich heeft genomen, die hij gehouden is na te komen, want volgens de leer van dat regt, heeft het volk geene regten; de vorst is aan God alleen verantwoording verschuldigd. En daarheen zouden sommigen ons wenschen terug te voeren! Bossuet nu vergoêlijkt dit alles, tot zelfs de slavernij.

1 Dit rapprochement is minder juist.

Om het aangevoerde en hier zeer onvolledig aangestipte te staven, leest Laboulaye brokken uit Bossuet voor, na zich echter over dat voorlezen qui refroidit l'intérêt verontschuldigd te hebben; maar als men iemand veroordeelt, dient men hem toch eerst wel zelf te hooren.

- Neen, valt Laboulaye onder het lezen in, het evangelie, wat Bossuet ook moge aanvoeren, wettigt nergens, ook niet Paulus in zijne zendbrieven, de slavernij; Paulus beschouwt de slavernij eenvoudig als een voldongen feit, een vasten toestand; bovendien hetgeen het evangelie niet afkeurt, keurt het daarom nog niet goed.

Nog onderscheidene passages worden uit Bossuet aangehaald, die gaandeweg weersproken worden.

Welk eene maatschappij stelt Bossuet zich voor? Eene maatschappij, waarin alles voogdijschap is. Iedereen is verantwoordelijk aan zijne heeren en meesters, niet aan de onmondigen; de vorst en de kerk, die bovenaan staan, zijn het alleen aan God, zoodat, als de dienaar zich te beklagen had over zijn meester, de vrouw over haren echtgenoot, het kind over zijn vader, zij zich op hun vorst zouden kunnen beroepen, maar als het volk zich te beklagen had over deszelfs vorst, zou het niemand hebben en het er in dien toestand het slechtst afkomen.

De schepping van den mensch, zegt Bossuet, is eene daad van Gods liefde geweest, maar de mensch is gevallen, il a été dégradé, de losgebrokene hartstogten hebben hem overweldigd, het is op aarde een toestand van algemeenen oorlog, een strijd van allen tegen allen geworden, iedereen de vijand van iedereen. In het belang van dat zich onderling verslindend menschdom, heeft de Heer eene regering ingesteld en haar alle regten, zelfs diegenen, die, even als de lucht en het licht, aller eigendom zijn, overgegeven. Hobbes belijdt dezelfde leerstellingen als Bossuet. Les loups humains se dévorent mutuellement, het despotismus verhoedt de regeringloosheid. Die regering, door God zelven ingesteld en derhalve wettig, is dus de grootste weldaad. Zij kan hare regten misbruiken, maar dit is dan un compte à régler entre Dieu et lui, le peuple n'y peut rien, het is er om bestuurd te worden. Bossuet neemt tot zijn ideaal den regeringsvorm, waaronder hij het voorregt heeft te leven en wiens voortreffelijkheid hem het bewijs levert voor de geheel bijzondere gunst, welke de Heer Frankrijk verleent.

Welke zijn de kenmerken van het hoogste gezag? Het is heilig, vaderlijk, redelijk, absoluut.

Bij de katholieke Christenen komt het er eigenlijk op neder, dat het God zelf is, die regeert, die de vorsten wijdt. Aan den anderen kant is het even waar, dat hij hen weder verstoot. Derhalve tegen den vorst opstaan, is zoo goed als tegen den Heer zelven.

Bossuet dringt bijzonder op de goedmoedigheid des vorsten aan. Hij moet de zwakken de hand boven het hoofd houden, de brave lieden tegen de booswichten in bescherming nemen. Maar is hij verpligt voor het geluk zijner onderdanen te waken, dan zal hij zulks echter nooit op den voet van een vader dienen te doen en zou het woord van dien koopman aan Richelieu te pas komen: - Monseigneur, si vous voulez nous protéger, laissez-nous tranquilles!

Het gezag behoort redelijk te zijn, omdat het volk wel eene kudde, maar eene met rede begaafde kudde is, die bij gevolg door een met rede begaafden herder gehoed behoort te worden. Liefelijk beeld, waarvan Bossuet nog al veel houdt, en heel pleizierig voor den herder, maar ik weet niet of wel één onzer er veel meê op zou hebben de rol van schaap te vervullen.

De vorst is onverantwoordelijk; hij is met een onbeperkt gezag bekleed. Jurieu noemt zoo iets willekeur; Bossuet beweert, dat er een groot verschil bestaat tusschen willekeur en despotismus. Als de onderdanen, gelijk in Turkije, slaven zijn, namelijk eigendom missen, de vorst over het leven zijner onderdanen beschikt, de gril van den vorst wet is, dan is dit, zegt hij, een barbaarsche en verfoeijelijke regeringsvorm. Doch ieder gevoelt terstond, dat zijn arbitraire (willekeur) en despotisme nagenoeg hetzelfde is; dat le grand Turc en Lodewijk XIV n'ont que la différence du plus ou du moins; werkelijk verschil is hier niet; het is niet meer dan een verschil van nuance. Gehoorzamen is de boodschap; zich verzetten, murmureren reeds een begin van opstand. De vorst is een Godsgezant; derhalve is het ongeoorloofd dezen ongehoorzaam te wezen.

Het is beter Gode dan den mensch te gehoorzamen, is een regel van de vrijzinnige godsdienst qui entraîne toutes les libertés, is de regel der christelijke vrijheid, eene soort van vrijheid, de oude wereld onbekend. Bossuet zou dit raisonnement als pitoyable afgekeurd hebben, want zijne vrijheid is eene zoodanige als de kerk ze verstaat, die het volk geen oordeel gunt. Bossuet gevoelt echter, dat indien de vorst niet alle mogelijke deugden bezit, indien zijne slechte hartstogten niet door de godsdienst beteugeld worden, het volk verloren

is. Lodewijk XIV regeerde over de vijftig jaren; het arme volk ne s'en porta pas mieux. Zijne regering is de veroordeeling van Bossuets goddelijk regt.

Hoe is Bossuet, man van hart en van verstand en opregt Christen, tot een dergelijk stelsel, tot dergelijke denkbeelden gekomen? Dit onderzoek is altijd belangwekkend. Vooreerst bestond er eene zedelijke oorzaak. Hij heeft zich aan de indrukken zijner eerste opleiding niet kunnen onttrekken, naderhand aan het milieu, waarin hij leefde, aan de gestadige aanbidding des vorsten, aan de dweepzieke hebbelijkheid van steeds, in weerwil van diens moeurs abominables, zich aan de voeten des vorsten neder te vlijen. Dan was er nog eene andere oorzaak. Bossuet is overtuigd, dat God de wereld door volontés particulières bestuurt, dat de vorst door God is aangewezen en geroepen en dat derhalve, gelijk wij reeds zeiden, hij, die zich tegen den vorst verzet, opstaat tegen God. In het staatkundige begrijpt hij het gezag dan ook niet anders dan absoluut, autocratisch, sans partage. Hij begrijpt niet, dat het daarom nog geene regeringloosheid is, wanneer de staatsmagten elkander met betrekking tot de wetgeving raadplegen, zamen delibereren. De vorst, door God gekozen, staat bij hem aan den eenen kant, aan den anderen het volk; er is geen midden tusschen het onbepaalde gezag en de anarchie.

Men kan ook alle gezag bij het volk doen berusten. Dit doet Rousseau. Rousseau begrijpt het gezag even als Bossuet; alleen laat hij het despotismus van beneden komen, verleent hij alle magt aan het volk.

Wij hebben Bossuet beoordeeld. Zijne dwalingen bestaan bij sommigen nog altijd in volle kracht; die valsche denkbeelden verdwijnen niet op eens, gelijk zij ook niet op eens gekomen zijn; menigeen wordt door hun magnifique prestige begoocheld. Helaas! zoo wij de alleenheerschappij en présence du passé stellen, zien wij, dat, loopt Rousseaus stelsel op wanorde, regeringloosheid, omkeering en het schavot uit, ten gevolge ook van Bossuets denkbeelden twee vorsten, een in Engeland, een in Frankrijk, door beulshanden zijn omgebragt. Karel I en Karel X werden beschuldigd hun woord geschonden te hebben, doch naar hunne wijze van beschouwing hadden zij zich niet verbonden jegens hun volk, maar jegens God. Het is weldadig die welgezinden hunne dwaling te doen inzien en zich met le plus rude joûteur te meten, gelijk wij met Bossuet gedaan hebben. Hoewel hier

de dwaling door zichzelven en door de feiten wedersproken wordt, moet men den knoop niet beproeven door te hakken, maar door overtuiging te ontwarren, want krachtiger dan het menschelijk vernuft is de waarheid, die alle nevelen verdrijft.

Eene volgende les van Laboulaye was een meesterstuk, eene met de meeste afwisseling van vormen verduidelijkte vergelijking - want het is niet te ontkennen, dat hij nog al eens, misschien opzettelijk, in herhalingen vervalt - tusschen Bossuet, Milton en Locke, de leer van het goddelijk regt tegenover die der meer en meer de overhand nemende en veldwinnende vrijzinnige begrippen. Een overtuigder en overtuigender pleitbezorger der zuiver constitutionele beginselen is er niet; de gematigde vrijheid heeft geen verlichter apostel.

Voltaire en Rousseau, zeide hij, waren de voorname tegenstanders geweest van Bossuet. De zaden, die zij verspreidden, hoewel overal in stilte vooraf gerijpt en in den zedelijken dampkring bevruchtend opgenomen, waren grootendeels uit Engeland overgewaaid. Ook is het dan ook in Engeland, dat de denkbeelden, welke beiden verkondigden, dienen bestudeerd te worden, voor dat hun geest, gelijk later het geval was, vervalscht werd.

Bossuet meent, dat magt één en onverdeelbaar is, derhalve absoluut; hij begrijpt niet, dat er eene wetgevende en eene uitvoerende magt kan bestaan, te weten eene magt van overleg en eene magt van wil. Als ik verpligt was tusschen de leer van Bossuet en die van Rousseau eene keuze te doen, zou ik tot die van Bossuet overhellen. De vorst heeft ten minste belang bij het bewind, bij de orde, heeft besef van het gewigt zijner verantwoordelijkheid; hij is capable d'affection. Maar iedereen is niemand; de menigte voelt geen belang, geene verantwoordelijkheid, geene liefde.

Degeen, die in Engeland het eerst het tegenovergestelde van Bossuet heeft verkondigd, is de dichter Milton geweest. In 1648, bij of kort na den dood van Karel I, gaf hij een geschrift in het licht[1], waarin hij betoogde, dat het wettig is

1 The Tenure of Kings and magistrates: proving that it is lawful and hath been held so through all ages, for any, who have the power, to call to account a tyrant or wicked king, and after due conviction to depose and put him to death, if the ordinary magistrate have neglected or denied to do it; and that they, who of late so much blame deposing, are the men that did it themselves.

slechte koningen af te zetten. Van Milton kent men gewoonlijk enkel de gedichten, en in Frankrijk, voegde Laboulaye er bij, hoogstens zijn verloren Paradijs. In poëzy is Milton dan ook werkelijk groot. In proza is hij niet meer dan een gewoon mensch. Wat het genoemde pamflet betreft, moet men erkennen, dat het geene andere denkbeelden bevat dan die tegenwoordig algemeen zijn geworden. Hij gaat in den aanvang van hetzelfde beginsel als Bossuet, van den gevallen en verbasterden mensch, uit, wien het gezet is geregeerd te, worden, maar daarna scheiden zij. Bossuet laat het Opperwezen tusschen beiden treden; Milton neemt den oorsprong des gezags lager. De menschen gevoelden, beweert Milton, eene zoodanig sterke behoefte om geregeerd te worden, dat zij zich te zamen beraadden, ten einde onderling een hunner te kiezen, die hen regeren zou. Een koning is dus in zijn oog niets meer dan een ambtenaar, door burgers gekozen, welke leer hem het meest overeenkomstig met de menschelijke natuur voorkomt. Eenmaal van het beginsel uitgegaan: de vorstelijke magt het uitvloeisel van een kontrakt, is voor Milton misdrijf wat billijk is naar de overtuiging van Bossuet, en omgekeerd. Een slechte koning, verkondigt Milton, mag worden afgezet, want hij is een mensch en kan falen. Neen, antwoordt Bossuet, dit te vorderen zou heiligschennis zijn. Eene zeer erge dwaling, zegt Milton, is het, dat de volken 's vorsten eigendom zijn. Bij beiden worden zij onder het beeld eener kudde, door een herder gedreven, opgevoerd, en aardig is het, dat Milton en Bossuet zich dikwijls van dezelfde uitdrukkingen bedienen, doch toegepast in tegenovergestelden zin. Hetgeen Milton en Bossuet b.v. in de eerste plaats bezig houdt, is de verantwoordelijkheid des vorsten. Maar voor Bossuet is deze alleen verantwoordelijkheid verschuldigd aan God. Altijd dezelfde woorden, maar om aan tegenovergestelde kanten uit te komen. Eenmaal zijn beginsel gesteld, is voor Milton niets gemakkelijker te betoogen dan dat de vorst verantwoordelijk is jegens zijn volk. Niet alleen was dit denkbeeld den puriteinen, maar den protestanten in het algemeen eigen. Beiden, Milton en Bossuet, zijn even sterk overtuigd, beider geloof is even vurig. Milton heeft deze zijne overtuiging, toen hij later blind was geworden en door de restauratie niet met vrede werd gelaten, welsprekend uitgedrukt, door in een zijner sonnetten te zeggen,

dat zijn eenige troost was zijn gezicht door het verdedigen der vrijheid verloren te hebben[1].

De denkbeelden van Milton werden later die van Locke. Diens pamfletten, in Holland uitgegeven, maakten den grootsten opgang[2]. Voltaire putte er de meeste zijner stellingen uit. Het eischt eene zeldzame inspanning van geest zich voor te stellen, dat twee mannen, gelijk Locke en Bossuet, beiden in 1704 gestorven, zoodanig tegenovergestelde richtingen hebben kunnen nemen. Bossuet ziet, handhaaft, het verledene, zet de overlevering voort; Locke leidt uit het verledene de toekomst af.

Aan dergelijke mannen wordt eerst na hun dood regt gedaan. Bossuet ging, overladen met gunstbewijzen, Locke was een revolutionnair[3]. Beiden waren opregt, maar vertegenwoordigden eene verschillende zijde van den menschelijken geest. Locke wordt in 1632 geboren, studeert te Oxford in de geneeskunde, heeft eene zwakke gezondheid, vindt een vriend en beschermer in lord Shaftesbury, die hem tot opvoeder van zijn zoon aanstelt. Hij wordt vervolgd, neemt de wijk naar Holland. Engeland eischt zijne uitlevering, die door de Staten geweigerd wordt. Hij blijft meer dan een jaar in zijn toevlugtsoord verscholen, wordt er bevriend met de esprits forts: Leclerc, Wiquefort, enz. en wijdt zich geheel aan zijne wijsgeerige en staatkundige studiën. Locke heeft overal nieuwe gezigtspunten geopend. Zijn geest is misschien even vaste als die van Bossuet. Beiden raakten drie groote punten aan: de godgeleerdheid, de wijsbegeerte, de staatkunde. Bossuet is de knapste verdediger van het godsdienstige beginsel. Locke wilde bovendien eene toenadering tusschen de protestantsche sekten bewerken, maar dit plan liep natuurlijk spaak op de rede des

1 What supports me, dost thou ask?
The conscience, friend, to have lost them (namelijk zijne oogen) overplied
In liberty's defence, my noble task,
Of which all Europe rings from side to side.
This thought might lead me through the world's vain mask
Content, though blind, had I no better guide.

2 Traité du gouvernement civil (1690), en Lettre sur la Tolérance (1689).

3 Min juiste tegenstelling: Locke heeft zich onderscheidene aanzienlijke betrekkingen opgedragen gezien.
Gelijk Laboulaye hier het woord revolutionnair bezigt, beteekent het zooveel als bohême politique, iemand in den ban der conservatieve fashionable wereld, zoo als men thans modern zou zeggen om een bohême in het godsdienstige aan te duiden, in den ban van de regtzinnige fatsoenlijke côterie.

schrijvers van het boek, hetwelk hiertoe dienen moest. De rede zal altijd individuëel zijn. Descartes, wiens leerlingen verder gingen dan hij zelf, was Lockes meester in de wijsbegeerte. Locke schreef een staatkundig pamflet, waarin hij uiteenzette, dat de vorst enkel vorst is met toestemming van zijn volk. Het was een stroom naar de toekomst en moest strekken om de denkbeelden van zijn tijd, meer bepaald die van sir Robert Filmer, tegen te spreken, de omwentelingen reden van bestaan te geven en te betoogen, dat de prins van Oranje wettig vorst was.

Sir Robert beweert, dat niemand vrij is, maar ieder geboren om te dienen, behalve de vorsten. Zoo lang Adam leefde, was deze monarque absolu, hetgeen van zelf sprak. Na hem stelden de vorsten Adam, de volken Caïn en Abel voor, en zulks à grand renfort de textes, want die vindt men in den Bijbel altijd, daar men aan die teksten den zin leent, dien men noodig heeft. Rousseau heeft dit alles in 1782 ontzenuwd. Réfutatiën van dergelijke begrippen, die toen aan de orde van den dag waren, schijnen ons thans al heel gek. Die refutatiën zelven zijn ongerijmdheden voor ons geworden. Waren ze nogtans niet geschied, dan zouden de dwalingen nog altijd bestaan. Hadden de brave lui, die ons nu half belagchelijk lijken, niet begonnen tegen de tooverij te veld te trekken, dan zouden wij nog steeds als toovenaars op den brandstapel worden gevoerd. Door den strijd komt de waarheid aan het licht, en wie weet of men na eene eeuw niet den draak zal steken met de worstelingen van heden, waardoor wij ons glansrijke overwinningen op het gebied der waarheid verwerven.

Het stelsel van Locke sluit Adam natuurlijk, hoewel monarque absolu, van alle gezag uit. Maar welke is de oorsprong, vraagt hij, van het gezag? De kracht. Maar de overmagt is een feit, geen beginsel. Laat ons dus naar het regt vragen! Met welk regt gebiedt een mensch aan andere menschen en welke zijn de grenzen zijner magt? Locke neemt zijne toevlugt tot den natuurstaat. Die staat speelt altijd eene belangrijke rol bij de wijsgeeren. Zij stellen, zij fingeren een contrat social, qui est façon de se représenter comment les choses auront pu se passer. Locke onderscheidt zich echter gunstig van Bossuet en Hobbes, die den mensch als een kwaadaardig dier voorstellen, behoefte hebbende aan gezag, ten einde de krijg van allen tegen allen ophoude, althans beperkt, geregeld worde. De mensch, essentiellement mauvais, moet door overmagt worden gebreideld.

Utopie voor utopie, die van Locke leidt tot tegenovergestelde uitkomsten. Hij neemt een beter ras aan. De mensch is goed, stelt hij, en niet bestemd om aan een ander mensch tot werktuig te strekken. Is de mensch boos, van welk beweren Bossuet uitgaat, dan zou ik niet weten, zegt Laboulaye, waarom de vorst niet de slechtste van allen zou kunnen wezen.

Na eenige uitweidingen komt de hoogleeraar op den eigendom. In den beginne, zegt hij, behoorde de grond aan niemand, maar de mensch eigende hem zich toe door den arbeid, die alleen eigendom in het leven roept. Locke, die concessionaris van landerijen in Zuid-Carolina was, wist beter dan iemand van verkregen eigendom te spreken. De ouden verkregen eigendom door overwinning en lieten den grond door slaven bewerken. Wij niet. In de moderne tijden l'homme s'incorpore au sol en neemt er door zijn eigen arbeid bezit van. De mensch is heer en meester over zijne bezittingen. Ieder is koning. Maar daar die koningen het wel eens niet altijd eens konden zijn, vereenigen zij zich tot eene maatschappij en scheppen eene regering. Welk eene? Eene vaderlijke, zegt Locke. Maar is de vaderlijke en de staatsregering wel hetzelfde? hebben zij hetzelfde voorwerp? dragen zij hetzelfde karakter? Eene vaderlijke regering kan geen vrij mensch tot voorwerp hebben. Een vrij mensch is geen kind; eene regering is geene voogdijschap. De vaderlijke magt is eene magt, die zich in de plaats stelt van den wil des kinds, dat er geen heeft. Neen, er bestaat geene betrekking tusschen het vaderlijk en staatsgezag, hetwelk vrije menschen bestuurt, die de geheele beschikking hebben over hun arbeid, hunne vrijheid, hun eigendom; die van nature het vuistregt hebben, het regt namelijk van zich te verdedigen, zoodra hun persoon of hunne bezitting wordt aangerand. Maar dat uitgebreide regt, hetwelk iedereen over zichzelven heeft, over zijne vrijheid, zijne bezitting, kan hij gedeeltelijk aan zijne regering opdragen (déléguer), die dat afgestane gedeelte zal vertegenwoordigen en er voor aansprakelijk zijn. Locke dringt met levendigheid op het eigendomsregt aan, een beginsel, hetwelk de Engelschen beter begrepen hebben dan wij, een beginsel, uit de middeneeuwen nagebleven, hetwelk zij niet hebben laten varen: la souveraineté de la propriété. Niemand heeft het regt eens anders eigendom aan te roeren; die iets kan nemen, kan alles nemen.

Hier omschreef Laboulaye de waarborgen, die er in de verdeeling der staatsmagten liggen: de wetgevende magt, de ziel

der natie, de uitvoerende, en nog eene derde: le pouvoir latent van het volk. Weêrstand is geoorloofd, want de vorst is slechts vorst, op voorwaarde, dat hij, aan de wet onderworpen, deze eerbiedige. Voorbeeld. Men stelle zich het volk als passagiers op een schip voor, die een kapitein aannemen om hen naar America te brengen, doch hij stuurt het vaartuig naar Marocco, ten einde hen als slaven te verkoopen. Zullen zij het regt niet hebben zich te verzetten, den kapitein te dwingen zijn koers te veranderen en bij volharding des noods te vermoorden? Geschiedde zulks, het zou de kapitein niet zijn, die zou gelaakt moeten worden. De regering heeft het welzijn des algemeens ten doel, en daarnaar moeten al hare pogingen strekken.

Zijn deze leerstellingen revolutionnair? Geenszins. Omwentelingen zijn uiterste middelen, somtijds onvermijdelijke heelkundige operatiën, die het best door tijdig aangebragte geneesmiddelen worden voorkomen. De verdeeling der staatsmagten is geene revolutionnaire theorie. Sedert twee eeuwen, dat dit denkbeeld zich in Engeland heeft geopenbaard, is er geen Engelschman, die er niet trotsch op is. Ieder bezit regten, doch moet ook binnen de grenzen zijner attributiën blijven. Zij, die aan den man zeggen, dat hij baas is, en aan de vrouw, dat zij al doen mag wat haar lust, brengen het huishouden in de war, scheiden de echtgenooten, en ziedaar het beeld van den revolutionnair! Die niet tot iedereen van regten, maar ook van pligten spreekt, hij is daarentegen de ware behoudsman. Met de leerstellingen van Locke gaat Engeland sedert twee eeuwen in een roemrijk evenwigt van wederkeerige regten en pligten voor, terwijl het, even als Frankrijk, aan het goddelijk regt twee omwentelingen heeft te danken gehad. De constitutionele souverein beroemt er zich op, de in de uitoefening zijner magt begrensde ambtenaar van een vrij volk te zijn en bij te dragen tot de eindelijke zegepraal der rede, der vrijheid en des regts.

Doch begeven wij ons naar meer letterkundige lessen!

Het was reeds over half drie, toen wij het collège de France bereikten en Loménie, professor in de fransche letterkunde en vroeger suppleant van Ampère, reeds aan den gang vonden. Wij zagen een man, die, onophoudelijk in zijne handen wrijvende, zeer levendig en gaauw sprak. Wij wisten volstrekt niet wien of wat, welken schrijver, welk tijdvak hij behandelde.

De eerste zin, dien ik opving, was deze: Hendrik IV vreesde den weerstand niet; de regeerkunst van een groot vorst, die over een groot volk den scepter voert, is die van dat volk voor te bereiden à se passer de lui. De dood van Hendrik IV is eene geweldige ramp geweest en heeft al zijne plannen gestuit en vernietigd. De vrijheid van godsdienst was Frankrijks voorbereiding tot de burgerlijke vrijheid. Daarom was de ramp des te grooter. De adel speelde eene gemeene rol. Had hij het politieke doel begrepen, zich aan het hoofd des volks gesteld, hij zou niet gevallen zijn. Hier kwam eene krachtige en geestige schets der groote heeren tijdens de regering van Hendrik IV en na zijn dood. 1610 was een plegtig oogenblik. Het parlement kwam bijeen. De adel, de hooge aristocratie nam de eerbewijzen, die hij ontving, met een dédain si insolent aan, dat hij de staten, terwijl er zooveel te doen viel, met onvruchtbaarheid sloeg, en alles ter behandeling of liever ter vernieling aan 1787 overliet[1].

Het regentschap van Maria de Medicis is zeer belangwekkend. De Loménie zal, om het eenigzins te doen kennen, de briefwisseling van Malherbe, qui semblait se consoler promptement de la mort du roi, met zijn vriend de Peireisc ter hand nemen en tevens den dichter uit die briefwisseling leeren kennen[2].

Malherbe vertelt aan de Peireisc van het souper d'effigie. Een zonderling gebruik. Het was eene soort van parade-bed, boven de doodkist opgerigt. De prinsen van den bloede en de groote heeren deden er elf dagen dienst bij, tot dat het ligchaam werd overgebragt, en alles ging zijn gang alsof de koning nog leefde. Het publiek werd er bij toegelaten. Hij vertelt hem ook, dat de jonge koning Lodewijk XIII, dien hij er bij tegenwoordig zag, vijf slepen aan zijn violetten rouwmantel droeg, en geeft de namen op der groote heeren, die het regt hadden die slepen te dragen. De Peireisc is er zeer op gesteld die bijzonderheden te vernemen. Malherbe schrijft hem echter ook over andere wetenswaardigheden, die ons meer belang zullen inboezemen, te weten over het hof, over de snelheid,

1 Les grands et les factions se relevèrent. On assembla les états-généraux, dont le temps se consuma en vaines discussions. Il n'en a plus été convoqué, jusqu'à la révolution. (T. Bodin, résumé de l'histoire de France, p. 156).

2 Lettres de Malherbe, ornées du fac-simile de son écriture, dédiées à la ville de Caen, avec une vue de cette ville. Paris, 1822.

waarmede men er zich troost, hij in de eerste plaats. Hij spreekt over den zegen, dien men geniet. On se console partout, zegt hij, et jusqu'à la cour: merveille de la bénédiction de Dieu! Men heeft wel een grooten koning verloren, maar nu hebben wij eene groote koningin. Ongelukkig was die groote koningin zwak van geest en van karakter, en bezat geene der eigenschappen, die geschikt waren, om haar aan de verschillende partijbelangen het hoofd te doen bieden. Malherbe staat met haar op een zeer goeden voet. Het is waar, Hendrik IV was niet scheutig. De regentes zag minder tegen het geld op. Malherbe ondervindt zulks très agréablement. De koningin, schrijft hij, deed mij de eer mij eene kleinigheid toe te voegen. Die kleinigheid was toch, naar het blijkt, zoo min niet. Het was een afstand van grond om op te laten bouwen. Malherbe spreekt er met eene zekere geringschatting van als van eene méchante affaire. Toch schijnt hij er wel degelijk van gebruik gemaakt en het geld in zijn zak gestoken te hebben. Ook geeft zij hem nog al eens eenvoudig des écus. Zijne betrekking tot de regentes is, ziet men, vrij gunstig en voordeelig, ook voor ons, want, in den engen hofcirkel toegelaten, ziet hij veel van nabij, de compétitions, de luttes, de arrogances en exigeances der groote heeren onderling, die eigenlijk niet meer of min dan gens de sac et de corde waren.

Hier kwam weer eene alleraardigste schildering, naar aanleiding van Malherbes brieven, van de toenmalige edellieden, die ons geheel en al in deze tijden verplaatste, hoe zij altijd door wapenknechten vergezeld gingen, hoe het tusschen deze dagelijks tot dadelijkheden kwam, hoe er op straat telkens vechtpartijen, rusies, tweegevechten, moorden plaats grepen, waarvan Malherbe heel koelbloedig gewaagt. Als zij de onderlinge twisten moê zijn, vereenigen zich de partijen, sluiten zich in deze of gene vesting op en staan op tegen den gemeenschappelijken vorst. Zelden kwam het tot een slag, on s'accommode, en de aderlatingen, die de groote heeren de schatkist telkens doen ondergaan, putten deze spoedig uit.

Welke zijn de partijhoofden gedurende dien regeringloozen tijd, zij die ons in het slechtste licht verschijnen? De Loménie noemt en karakteriseert er verscheidene: Condé, Vendôme, d'Epernon, Bouillon, Bellegarde en anderen, zijn tafereel met allerhande pikante en toelichtende anekdoten uit Malherbes correspondentie afwisselende en, gelijk men het noemt, illus-

trerende. Al die groote heeren beschikken over eene eerbiedwekkende clientèle, die elkander bevecht of de handen ineenslaat, ten einde de regentes het regeren lastig te maken.

Malherbe is echter niet zoo onverschillig omtrent alle eergevoel als men beweerd heeft. Als edelman voerde hij heel wat pretensie. Het drukt hem heimelijk, dat fortuinzoekers de meesters van Frankrijk zijn geworden. Dan eens prijst hij degenen, wie het lot medegeloopen is, dan weder kant hij zich in zijne brieven driftig tegen deze aan. Heel belangrijke uitweiding over de magt en den invloed van Concini, zijne verheffing tot maréchal d'Ancre en over de teregtstelling zijner vrouw, verbrand als toovenares, een moord gelijk gedienstige regters er niet ongaarne bedrijven.

Malherbe spreekt er zonder medelijden over: la chose ira jusqu'à samedi, en noodigt er zelfs den zoeten dichter van het landleven, Racan, op. Die maarschalk d'Ancre was een man zonder de minste waardigheid, vroeger lakei, met eene der kamervrouwen van de regentes gehuwd. Hij spot met Guise over zijn eigen burggraafschap della Penna, een stam, waaruit hij voorgaf gesproten te zijn. Guise, zinspelende op dezen zijn titel van inkt-maarschalk, antwoordt gekscherende, dat hem nu nog maar een papieren hertogdom ontbreekt om alles bij elkaar te hebben. Zoo lagchen zij elkander uit en gooijen zichzelven weg. Ils bouffonnaient et étaient bouffonnés par les autres.

Men heeft beweerd, dat de lezing van Malherbes brieven weinig genoegen verschaft en weinig belang inboezemt; integendeel is zijn stijl, volgens de Loménies oordeel, zeer afwisselend en ver van droog. Hij tracht zijn gevoelen door allerhande aanhalingen, die tevens strekken om zijne hoorders meer en meer in den geest en de zeden des tijds te doen dringen, te staven.

Een van de faits les plus curieux in Malherbes brieven is de moord door den chevalier de Guise op een bejaarden edelman, den baron de Luz, gepleegd. Deze Guise, le plus querelleur et tapageur des quatre, dacht zich over hem te beklagen te hebben, ontmoette hem in zijn rijtuig, verzocht hem op te houden, voorgevende, dat hij hem iets te zeggen had. Hij stapt uit de koets, en Guise steekt hem hartstekendood, op klaarlichten dag, op de openbare straat, in tegenwoordigheid zijner bedienden. Daarop gaat de chevalier stil naar huis, verklarende bereid te zijn zich tegen iedereen te verweren. Maria de Medicis stond nog in twijfel, of zij hem wel genade zou verleenen, toen

hij bij dien moord een tweeden voegde, die terstond al het gebeurde als niet geschied deed beschouwen. De zoon namelijk van den gedoode, een jongeling, naauwelijks de school ontwassen, verneemt niet zoodra de wijze, waarop zijn vader het leven verloren heeft, of hij zendt Guise eene uitdaging, qui veut bien condescendre à croiser le fer avec lui et le tue galamment. Ziedaar een der teekenen des tijds, waarin Malherbe leefde, en gij ziet met welke menschen en gebeurtenissen wij te doen hebben. Dit verhaal werd wel eenigzins gekleurd[1].

De zaak, waaraan Malherbe minder aandacht wijdt, zijn de staten-generaal, veel minder dan aan de groote heeren, door wie hij omgeven is. Zoo vertelt hij b.v. dat Condé, om zich populair te maken, een bal aan de staten geeft. Maar de edellieden zijn zeer verbolgen (scandalisés) over het gezelschap, hetwelk zij er op aantreffen, et les gentilshommes weigeren te dansen naast de magistraten, les conseillers du parlement.

Welk eene soort van mensch is Malherbe dan nu toch eigenlijk? Als de groote heeren de oproervaan opsteken, spaart hij hen niet. Hij is streng, zelfs hevig ten aanzien der opstandelingen. Hij was dit voornamelijk in zijne hoedanigheid van hofdichter der regentes. Maar daar alle onaangenaamheden door een arrangement, te weten door geld, vereffend werden, zoo geschiedde zulks ook met Malherbe. Moyennant finance prees hij iedereen, ook diezelfde groote heeren. Is hij daarom een beginselloos mensch? Neen[2]. Maar zijne beschouwingen

1 Men vergelijke: Lettres de Malherbe, p. 230, 236, 243, 246. Er zijn aardige trekken in. Guise stijgt te paard en zoekt de Luz overal op, met het doel hem aan te randen en overhoop te steken. Zoo komt hij ook aan het Louvre, waar hij het rijtuig van den baron aan de poort vindt staan wachten. Ten einde een voorwendsel te hebben - hij verhaalt dit zelf - loopt hij bij zijne zuster, de prinses de Conti, op en knapt er even een misje, de laquelle j'ai oui la messe. Van zijne genade zegt Malherbe: cela s'appelle, que qui est mort a tort, et qu'une autre fois, quand un homme de cette qualité appellera quelqu'un pour sortir de carrosse et lui dire un mot, il faut faire le sourd et sans descendre lui dire qu'on ira le trouver en son logis. Het cartel van den jongen baron is een model van ridderlijke hoffelijkheid; er ligt iets van den Cid in. Maar, zegt Malherbe, hard en onverschillig, als aan dergelijke heldendaden, toenmaals dagelijksch werk, gewoon: ce ne serait que gâter le papier que de vous conter le combat de M. le chevalier de Guise avec le baron de Luz, qui, voulant venger la mort de son père, s'est précipité à la sienne.

2 Ja, zou een ouderwetsch Hollander meenen. De zaak is - aldus zou ik het liever uitdrukken - dat Malherbe zijn toestand verachtelijk vond en zich van tijd tot tijd veroorloofde er zich tegen te verzetten, doch zonder er zich aan te willen ontworstelen.

zijn niet ruim; hij is nooit tevreden, nooit onderworpen. Als hij van de ellenden des oorlogs gewaagt, ziet men wel, dat zijne onverschilligheid niet zoo opregt is als men zou meenen. Er is ontegenzeggelijk onafhankelijkheid van geest in hem, maar die zich in luim, gemelijkheid en bittere scherts ter sluik lucht geeft, hoedanigheden, die kentrekken van Malherbes talent zijn. Tusschen de bevolene, voorgeschrevene gedichten, les vers de nécessité, schuilen die, welke de intieme overtuiging des dichters uitdrukken, en deze zijn zijne schoonste. Als dichter en ijsbreker is hij een eenig verschijnsel in de fransche letterkunde. Zoo is er een lierzang, de koningin toegezongen, sur les heureux succès de sa régence; elle ne vaut rien, maar er is een enkel couplet in, dat alles waard is.

C'est en la paix que toutes choses
Succèdent selon nos désirs;
Comme au printemps naissent les roses,
En la paix naissent nos plaisirs;
Elle donne la pompe aux villes,
Donne aux champs les moissons fertiles,
Et, de la majesté des lois
Appuyant les pouvoirs suprêmes,
Fait demeurer les diadêmes
Fermes sur la tête des rois.

Zoo ook het vers aan den koning, allant châtier la rebellion des Rochelois. In de bekende stances aan Duperrier zijn wel een stuk vijf zes zwakke strophen, maar het geheel is toch heerlijk van vorm en het gevoel opregt en waar. Hij vervaardigde een ellendig klinkdicht, waarvoor hij vijf honderd kroonen kreeg; een ander, op den dood van zijn zoon, vermoord, gelijk men meende of hij zocht te doen gelooven, door een jood[1], is daarentegen zeer krachtig van toon en vorm. Het ware karakter van Malherbe schemert in zijne uitbreiding van psalm 146 vs. 4 door. Er heerscht een opregt gevoel in. Hij is het moe de domestiquer auprès des rois. De behoefte van zijn gemoed, dat zich niet langer bedwingt, treft zamen met de eischen der kunst, en deze twee worden één.

1 Degeen, die den zoon van Malherbe in een tweegevecht doodstak, was Ludovic, comte de Fortia, een Provençaalsch edelman. In de razernij zijner droefheid wist de geëxaspereerde vader er niets ergers op te verzinnen dan deze voor een Israëliet te schelden. Gelukkig zijn wij sedert Malherbe vooruitgegaan.

De Loménie zou Malherbe nog uit andere oogpunten hebben kunnen beschouwen, doch leerzaam en meesterlijk genoeg was reeds deze geschiedkundige behandeling der fransche poëzij of liever de wijze, waarop zij met de geschiedenis in verband en aanraking werd gebragt, het tafereel namelijk van Frankrijks hof en Frankrijks grooten, met Malherbe tot spil en brandpunt, en bewonderend juichten wij dien rijkdom van stof en kennis toe, die alleen voor het lang verstreken uur terugdeinsde, terwijl de drager van al die wetenschap zich, tot de zucht naar volledigheid medegesleept, ter naauwernood aan zijne toehoorders ontscheurde.

Een volgenden keer - het was op zijn zoogenaamden petit cours, zeer druk door dames bezocht - was Balzac in behandeling.

De waarde van zijn talent, zeide de Loménie, wordt betwist; er zijn menschen, die haar overdrijven, terwijl anderen zijne verdiensten met te veel minachting beoordeelen. Ontegenzeggelijk waar is het, dat Balzac groote diensten bewezen heeft aan de taal. Het fransch van de 16e eeuw verschilde zeer van het tegenwoordige. Men kan de schrijvers van dien tijd niet lezen zonder woordenboeken, waarin duistere en oude woorden verklaard worden. Eerst sedert Balzac is de taal zoodanig gezuiverd en beschaafd, als wij ze, op eenige kleine wijzigingen na, nu nog spreken en schrijven. Reeds het proza van Malherbe gevoelt behoefte, zoo als iedere schrijver die trouwens ondervond, aan vereenvoudiging. Balzac evenwel heeft een geheel ander proza; hij tracht iedere onwelluidendheid te vermijden en zich bevallig uit te drukken. Sainte-Beuve, die eene notice over Balzac en zijn leven geschreven heeft en die hem niet bewondert, stelt hem tegenover St. Ciran, abt van Port-Royal, die het vernuft verachtte en alles aan de gedachte opofferde, terwijl Balzac, ingenomen met schoone leenspreuken en gemaaktheid van stijl, zich afhankelijk stelde van de uitdrukking. Deze twee menschen kenden elkaâr; Balzac ondervond den invloed van den gestrengen abt, die zich dikwijls niet van lagchen kon onthouden, als hij zag met welk een ongeneeslijken bel-esprit hij te doen had. Sainte-Beuve wordt tegengesproken door Joubert, een vriend en tijdgenoot van Châteaubriand. Deze is ten hoogste ingenomen met Balzac; hij verheft hem tot den rang van onze eerste schrijvers. Balzac, zegt hij, est également propre à instruire et à former par ses défauts et par ses qualités; il ne sait pas rire,

mais il est beau, quand il est sérieux. Il est plein de belles pensées. Wat evenwel hem ontbroken heeft, is de eenvoud, en voor zoo ver het opgeblazenheid betreft, zijn er verscheidene schrijvers onzer dagen, die Balzac overtroffen hebben, als men slechts op hunne reusachtige beelden let.

Ook Descartes is zeer ingenomen met Balzac. Hij schreef in het latijn eene lofrede op zijne geschriften. La pureté de l'élocution, zegt hij, y règne partout: la grâce et la beauté s'y trouvent dans un accord si parfait de proportions, qu'on peut les comparer à une belle femme, chez laquelle toutes les parties du corps sont en si parfaite harmonie, qu'on ne sait laquelle louer au-dessus des autres; on ne peut qu'admirer la pure et belle harmonie de l'ensemble. Son style est constamment le même, sa manière noble et d'une clarté parfaite. De zamenstelling der taal is het vooral, die Descartes verleidt. De ware welsprekendheid noemt eenvoudig de zaken, waarvan zij zich overtuigd gevoelt, bij haren naam, en ziedaar eene kunst, die Balzac niet verstaat. Hij overdrijft alles. Bij voorbeeld, als hij van Malherbe spreekt, que c'est un homme plus vieux que son père; van een ander, qu'il est usé comme un vaisseau qui aurait fait trois fois le voyage des Indes. Van het spit in den rug sprekende, zegt hij: ni dans les déserts de la Libye, ni dans les profondeurs de la mer, il n'y a jamais eu un monstre pareil à la sciatique; s'il avait été possible aux inquisiteurs d'infliger ce mal, ils l'eussent préfére à toutes autres tortures. Hij schrijft aan eene jufvrouw van zeventig jaar: Mademoiselle, depuis le temps qu'on vous loue, il s'est écoulé plus de quatorze lustres; néanmoins votre beauté ne s'en est pas allée avec votre jeunesse. Dit is louter rhetorica en daarbij niet beleefd; er ontbreekt tact en smaak aan. Onder degenen, die Balzac verheffen en toch niet veel met hem ophebben, is Bossuet de regtvaardigste regter. Hij zegt, dat Balzac voor het proza hetzelfde heeft gedaan als Malherbe voor de poëzij. Beiden hebben gediend om het werktuig te stellen, waarvan hunne groote opvolgers zich later bedienen moesten. Balzac heeft een groot gebrek; het is dat aan opregtheid in hetgeen hij zegt. Heden zal hij juist het tegendeel zeggen van hetgeen hij den vorigen dag betuigd heeft. Zijn geest volgt, waar de phrase hem voert, en dikwijls offert hij de waarheid aan een volzin op.

Hij wenschte vurig aan het hof te komen en gaf zich veel moeite bij zijn vriend, den abt de Bois-Robert, dat Richelieu

hem er riep; hij neemt evenwel in dezelfde brieven den schijn aan, van niet gaarne de eenzaamheid voor Parijs te verlaten. Hij zegt: Je ne suis point de ceux, qui savent étudier les moindres choses de leur vie. Je ne saurais prendre cet accent, cacher mes défauts; je ne saurais vivre dans un monde où les chapeaux sont faits pour ne couvrir personne et où l'on devient bossu à force de faire des révérences. Die schijnbaar zoo eenvoudige man is in den grond geheel het tegendeel; hij spreekt gaarne van zichzelven, is altijd met zichzelven bezig. De reden hiervan is, dat Balzac te veel aan zelfbeschouwing toegaf; er is tusschen hem en zijne tijdgenooten geene andere betrekking dan die der complimenten. Hij schrijft: En l'état où je suis, tous les princes du monde jouent la comédie pour moi, et vous voulez que je change cette position pour votre servitude? Evenwel komt hij op het onderwerp bij Richelieu terug, terwijl hij den schijn aanneemt van zich niet aan zijne eenzaamheid te kunnen onttrekken, à ce petit coin de terre, où il s'est installé commodément, où l'été il jouit de tous les dons de la nature, où l'hiver, cet hôte désagréable qu'on aurait dû tenir enfermé en Suède, ne saurait l'inquiéter, puisque les parfums qu'il brûle l'empêchent de regretter ceux des fleurs, dont un feu brillant prend les couleurs, le feu, ce soleil de la nuit. Hij zoekt in de welsprekendheid, te weten, in die der woorden, de uitdrukking der waarheid; hij is voor alles een professeur de rhétorique. Hij zegt met regt, dat men hem een overdrijver noemt. Hij is dikwijls fijn in zijne uitdrukkingen, maar dan kan de redekundige niet nalaten te bederven hetgeen hij eerst met eenvoud en bevalligheid gezegd heeft. Bij voorbeeld, in een brief aan zijne zuster over eene nicht, die hij zeer genegen was en voor wier opvoeding hij eenigzins zorg had gedragen, zegt hij, ten opzigte van de wijze, waarop eene vrouw zich gedragen moet, wanneer in hare tegenwoordigheid een man iets onbehoorlijks zegt: Une honnête femme châtie, en faisant semblant de ne pas faire attention ou en changeant de discours ou en s'adressant à d'autres, ou bien en jetant sur lui un regard de modestie, qui le couvre de confusion et le châtie sans l'offenser. Tot dusver is alles gezegd op eene eenvoudige, kiesche, sierlijke manier, maar nu komt de rhetoriek. Les autres vertus ne se montrent pas, la modestie prend un corps dans ces belles taches qui, comme l'aurore, apparaissent sur le visage et sont comme le miroir de l'âme.

De Loménie vindt, dat die schoone vlekken zeer leelijk staan bij de tot nog toe zoo schoone en fijne beschrijving. Bossuet zegt nog, dat onder de weinige fransche werken, die hij gelezen heeft - hetgeen ons niet verwonderen moet, daar er in dien tijd weinig werken waren, die een man als Bossuet belang konden inboezemen; zulke menschen lazen de oude schrijvers - die van Balzac het beste denkbeeld geven van een schranderen en goed bewerkten stijl, dat er weinig gedachte in is - hij beschrijft om eene tor denzelfden wijden cirkel, als om een olifant - maar dat hij evenwel verschillende vormen aan eene gedachte leert geven. De Loménie voegt er bij, dat men hem evenwel spoedig moet laten varen, omdat het een style vicieux is, als zijnde gemaakt en gezwollen, hoewel Balzac veel voor de taal heeft gedaan.

In de volgende les zal de Loménie ons Balzac en Voiture voorstellen in betrekking tot de letterkundigen en de maatschappij van hun tijd. Voiture, de lieveling van het hôtel de Rambouillet, van wien de groote Condé zeide: - S'il était un des nôtres, il serait intolérable - hiermede willende te kennen geven, dat, nu hij niet van de zijnen, namelijk een edelman was, men niets beters van hem te wachten had. Voiture heeft Balzac nagevolgd, maar is een geheel anderen weg opgegaan, zoo als twee stuurlieden, waarvan de een zijne kunst aan den anderen geleerd, doch waarvan zich de een naar Oost-, de ander naar West-Indië begeven zou hebben. De uiterlijke omstandigheden, de omgeving, waarin zij leven, hebben dikwijls veel invloed op letterkundigen en, dit zal de Loménie in de volgende les aantoonen.

Het stoffig, voor de schoone sexe ontoegankelijk amphitheater van de Sorbonne was voor ruim twee derden gevuld. Precies ten half één kwam Saint-René Taillandier, suppleant van Saint-Marc Girardin, binnen; een man van omstreeks vijftig jaren, regelmatige trekken, op weg om heel kaal te worden. Hij behandelde Rabelais. Hij wees op het dubbel karakter van dien schrijver: de jok en den ernst, op zijne hardiesse en tegelijk op zijne circonspection. Il fait mieux que dessiner des portraits sous des masques, il fait des types. Tous les états sont mis en scène; Rabelais doorloopt de geheele maatschappij. Van al de figuren, die hij doet optreden, opent de koning den stoet. Het dubbel karakter des konings, dat tegelijk ook eene type is, zou

het hoofdonderwerp der les uitmaken, doch het werd spoedig uit het oog verloren, en liever vestigde de professor er de aandacht op, hoe à travers les bouffonneries les plus grotesques de ernstigste lessen te voorschijn treden.

Rabelais leefde in een tijdperk, dat van het feodale, het nog onder de voogdij der kerk staande, tot het nieuwe koningschap, la monarchie absolue, overging. Aan den eenen kant il ne faisait qu'obéir à une grande tradition; aan den anderen leidde hij de koninklijke magt bij de nieuwere toestanden in. De professor deed in het voorbijgaan opmerken, hoe de éducation de la royauté, quand au dix-septième siècle elle avait absorbé tous les pouvoirs, door de groote schrijvers ondernomen was. In de achttiende eeuw was het reeds met le grand courant de la royauté gedaan. De ware vorst was Voltaire, Mirabeau, het volk, de democratie. Die opvoeding is eene der belangrijkste en aardigste gedeelten onzer letteren.

De eerste pligt van het koningschap, ging de professor voort, is d'élever les peuples et de répandre les lumières; plus elle est puissante, plus ce devoir lui incombe. Met de herleving der letteren correspondeert die van den geest. François I heeft le goût, la passion du savoir, de l'enseignement et des raffinements de l'esprit. Hij schenkt de vrijheid der drukpers. Karel de groote herschiep de kloosters in scholen. Hij zelf dirigeait, surveillait het volksonderwijs. Heerlijke zamensmelting van het koningschap en het volk!

Saint-René Taillandier komt na deze lange uitweiding tot Rabelais terug en noemt Grandgousier, ce bonhomme de roi, vader van Gargantua. Geestig en levendig is het portret van die beiden. Daarna beschrijft hij Gargantua's opleiding en leest eentoonig de bekende hoofdstukken, die eerst het bekrompen, schoolsche onderwijs bij Thubal-Holofernes, vervolgens het andere edele, vrije bij Ponocrates verhalen, voor en roept uit: quel noble langage! is dat die vuile taal, waarvoor wij bang waren! Hetgeen Rabelais als zijn ideaal van opvoeding heeft willen te kennen geven, is l'épanouissement de toutes les facultés que Dieu a mises en nous. Ces jeux effrénés, impétueux, autant de signes, autant de symboles. Want het zinnebeeld, de verborgen zin, ziedaar het voorname karakter van Rabelais.

Hoe zal Gargantua uitvallen, als de opvoeding afgeloopen zal zijn? quel en sera le résultat et le fruit? Gargantua gaat

te Parijs studeren en schrijft in latere jaren une lettre magnifique aan zijn zoon, welke brief door den professor steeds eentoonig voorgelezen werd, waardoor, en ook, zoo wegens het ongewone der verouderde taal als omdat hij het boek wat digt bij zijn mond hield, mij nog al veel ontging en nog meer, dewijl ik door dit een en ander en de geweldige hitte eenigzins dommelig was geworden. De slaperigheid ging echter terstond over, toen het levende woord weder werd opgevat en de professor voortging en zeide, dat die brief niets meer of minder was dan le résumé de l'enseignement de Ponocrates, le génie de la renaissance.

Pantagruel beduidt het vertrouwen op God. Het schip, waarop hij zich bevindt, dreigt te vergaan. Vreeselijke storm. Toutes les cataractes du ciel sont ouvertes. Panurge, de medgezel van Pantagruel, prie, affolé par la peur. Hij schreit, hij weeklaagt op het potsierlijkst. Pantagruel trotseert de winden, staat de bemanning bij, geeft het voorbeeld. Hijzelf is de mast en de vlag. Terre, terre! Courage, enfants! Voici la terre ferme! Hij is de type van het nieuwe koningschap, partageant les labeurs et les dangers de tous et conduisant la nation au port. Pantagruel, c'est l'idée; Gargantua, le courage.

Saint-René Taillandier bat un peu la campagne, hij slaat door. Hij leert zijn schrijver niet kennen en zoekt op allerhande wijzen het uur vol te krijgen, hoe rijk zijne stof ook is. Zoo leidde hij uit dien brief algemeene beginselen van opvoedkunde af. Laat, zeide hij, de vermogens van het kind, van den jongeling zich vrij ontwikkelen! Point de direction tyrannique! Vleugelen! riep Ruckert; licht! riep Goethe[1]! Pas op de fausser les sentiments, d'étouffer les germes! Cet appel à toutes les vocations is de oorspronkelijkheid van Rabelais.

Er zijn twee soorten van opvoeders parmi les esprits supérieurs qui se sont occupés d'éducation; zij, die het kind naar hun beeld willen vormen, qui se prennent eux-mêmes comme des types; anderen, die het ware doel der opvoeding trachten te bereiken door den mensch te vatten par ses dispositions naturelles, selon la vocation particulière de son esprit; Fénélon, Rollin qui veulent faire à la fois des citoyens et des chrétiens; Victor Hugo[2], die dichters wil fabriceren; maar

1 Welk een misbruik van het woord des stervenden dichters!

2 De schrijver der Misérables staat daar al heel wonderlijk in dit schoolmeesterachtig gezelschap.

Rabelais veut former l'homme par l'essor libre, complet et harmonieux de toutes les facultés que Dieu nous a confiées. C'est aussi le principe de la France nouvelle et libre, want het tegendeel loopt uit op la ruine de l'âme.

Victor Hugo noemende, onthaalde Saint-René Taillandier zijne toehoorders op het bekende vers: ce qui ce passait aux Feuillantines vers 1811, een ongelukkig middel om eene reeds magere les alweder door middel van voorlezen te rekken en den voorgeschreven duur te geven; dubbel ongelukkig, als het verzen geldt, die bijna iedereen van buiten kent, die de professor althans bij een beschaafd, letterkundig en fransch publiek zeer bekend moest onderstellen, en als die schoone poëzy allernaarst wordt opgedreund, ja, weldra - het stuk was veel te lang - letterlijk afgerabbeld. Minder ongepast kon ik de voordragt achten, hoewel ver gezocht, van een klein stukje van Eugène Manuel, alma mater getiteld[1], toen hij van het beginsel van het nieuwe en vrije Frankrijk - welk eene leugenachtige snorkerij! - gewaagde. Ik kende het gedicht reeds. Het nederige en onopgemerkte bundeltje behoort zeker tot de allerschoonste poëzij, welke de laatste jaren in Frankrijk hebben opgeleverd. Het deed mij goed er door een man van gezag zijn zegel aan te zien gehecht. In het algemeen is eene Academische les eene uiterst geschikte gelegenheid om iets nieuws en schoons aan te bevelen, ter kennis van zijne hoorders en zoodoende tot die van het groote publiek te brengen.

Saint-René Taillandier is nog geen meester van het woord. Hij is een schrijver, minder een spreker. Hij herhaalde, hoe wel altijd handig, zijne woorden nog al eens en sprak snel en onrustig, alsof hij door eene zweep werd voortgedreven. Toen hij nog te Montpellier geplaatst was, las hij; te Parijs schaamde hij zich dit of liever was dit onmogelijk, en leerde hij alles van buiten; een gevaarlijk spel, dat veel tijd kost en een schraal en pijnlijk onderwijs ten gevolge heeft. Hij vertrouwde zichzelven niet genoeg en leverde onwillekeurig het bewijs, hoe over het algemeen de lessen door een zeker apparat somtijds niet zijn wat zij behoorden te wezen. Nu onderwijst hij, geloof ik, zichzelven ondertusschen in het voor de vuist spreken en zal zeker overwinnen, gelijk met alle menschen het geval zal zijn, die iets te zeggen hebben; daarbij is Saint-René

1 Eugène Manuel, Pages intimes, p. 30.

Taillandier een degelijk man van veelomvattende kennis, aan de universiteiten van Duitschland opgeleid, een der uitstekendste medewerkers aan de Revue des deux mondes.

Philarête Chasles komt een kwartier over den tijd. Welk een getrappel en geschuifel dit te weeg brengt, kan men ligt nagaan. Maar het schrandere mannetje met zijne onberispelijke pruik en zwart geverwden knevel treedt binnen. Hij spreekt aanhoudend met geslotene oogen. Zijn vorm is uitgezocht sierlijk en geestig, en in zijne slepende, hoewel zeer gemakkelijke voordragt verraadt zich de zucht om het meest juiste, kenschetsende, passende woord te kiezen. Uit bezorgdheid voor zijn phrasenbouw, luistert hij min of meer naar zichzelven. Alleen weet men nooit of hij ernstig spreekt, of hij meent wat hij zegt, of dat hij met zijn gehoor een loopje neemt. Eigenlijk meent hij zijne beginselen en stellingen ook maar half; hij weet zelf niet of hij ze meent en waaraan hij gelooft; of hij aan iets gelooft; of er aan iets te gelooven valt, en vertegenwoordigt dat sceptisch gedeelte van Frankrijk, hetwelk al de wonden, al de vuiligheden der hedendaagsche zamenleving kent, erkent, peilt en verafschuwt, doch zich tot zijn eigen genoegen, genot en opgang laat welgevallen. L'idée est morte, plus d'idéal, nous n'avons plus que la forme, nous sommes les hommes de la décadence, hurlons avec les loups, faisons comme les autres! te meer daar dit in velerlei opzigt zoo kwaad niet is en men er zich het leven niet zuurder of onpleizieriger door maakt, ziedaar de zedeleer dier school.

De zoo belangrijke, godsdienstige beweging onzer tijden, begon Chasles, heeft zijn ontleder nog niet gevonden. O geheimenis der aanstaande, onvermijdelijke, onvatbare toekomst des menschen, waardoor dit leven tusschen de wieg en het graf als in de lucht hangt! Die preoccupatie heeft den mensch steeds vervolgd.

Buiten hen, die het genot najagen en zich nooit afgevraagd hebben, of hun toestand van bien-être wel eeuwig voort zal duren, zijn er altijd denkers en peinzers geweest, Hamletten en Pascals, die het vraagstuk des levens hebben pogen op te lossen. Die denkers noemt men wijsgeeren of ook wel godsdienstige mannen, want - gij kent mijne denkbeelden hieromtrent - voor mij geene godsdienst zonder wijsbegeerte, geene wijsbegeerte zonder godsdienst; voor mij smelten beiden zamen.

Het is zeer moeijelijk in den eeuwigen strijd des menschdoms zijn weg te vinden. Aardige schets van de kleine haspelarijen, les petites campagnes, van het huiselijk leven. - Wat, zeide hem eens eene geestige, oude dame, gij zoudt willen, dat er nooit eenig verschil tusschen man en vrouw ontstond! mais est-ce que nous nous entendons toujours nous-mêmes? - Het is heel moeijelijk altijd het evenwigt tusschen onze vermogens vast te houden. Strijd is de noodzakelijke wet der wereld; de vereeniging van dissonanten, die tot eene oplossing moeten gebragt worden, is een resultaat, altijd begeerd, nooit verkregen. Hetgeen voor de wijsgeeren gelukkig mag genoemd worden, is, dat, in weerwil van dezen strijd, de vooruitgang niet ophoudt. Ik sprak u van eene belangrijke beweging op godsdienstig gebied, tegenover de materialistische neigingen, welke onzen tijd kenmerken. Welnu, beide sont opposés, mais non contraires. Dit is de eigenlijke oplossing van het geheim des levens; zij bestaat voor volken en personen in het eeuwig evenwigt der krachten. Het komt er slechts op aan, dat het geloof, de liefde en het beginsel van orde niet verloren gaan. Maar alles blijft een raadsel, waarvan de opmerker niet alleen, maar zelfs de vlugtigste wuftheid met schrik de wezenlijkheid erkent; eene wezenlijkheid, onvatbaar voor oplossing. Heeft het rationalistisch bestanddeel eene geduchte overmagt gekregen, niet minder heeft het spiritualistisch bestanddeel de belangrijkste en zonderlingste verschijnselen te weeg gebragt. Heeft men America en Europa niet met toovenaars overdekt gezien, die, ondanks al hunne dwaasheden, toch hunne dagbladen en leerlingen hebben, die hunne materialistisch-spiritualistische leer hebben omhelsd? Ik heb die spiritualistisch-materialistische vereenigingen bijgewoond, die bijval hebben gevonden en lauweren gewonnen. De stof, de ruimte veroverd hebbende, is God geworden, en de tafels hebben den priester, die een heer of eer nog eene dame was, geantwoord. Dat deze toovenarij (theurgie), de tweede en derde eeuw onzer jaartelling waard, de stof overweldigende, ten einde haar te vergoden, zich van het voor het overige zoo weinig geloovige en dweepende gedeelte van onzen tijd, wiens hoogepriester een ingenieur door een scheikundige bijgestaan is, heeft meester gemaakt, is wel een bewijs, dat geen der grondbestanddeelen van den menschelijken geest ooit geheel verloren gaat en dat l'élément religieux et mystique steeds voortbestaat.

Ook zal men, al wil men er zijn best toe doen, nooit slagen het te vernielen.

Het rationalistisch bestanddeel heeft insgelijks merkwaardige resultaten voortgebragt. Het rationalistisch bestanddeel, de behoefte namelijk om zich rekenschap te geven der dingen, is niets anders dan het protestantisme. Overal zijn protestanten, in de oude, zoowel als in de nieuwe wereld; reeds waren er bij de grieken en bij de romeinen; zie hunne auguren, die zamen zich mede vermaakten, hoe zij het goede volk beet namen. Protestanten zijn degenen, die protesteren tegen het verledene, tegen de overlevering, wanneer zij begeerden avoir conscience de leur esprit[1]. Overal staan vrije geesten op, die voor zich het regt vorderen van te ontleden, te beschouwen, te onderzoeken, te denken door zichzelven, die protesteren tegen de slaafsche keten der absolute overlevering. De Raskoll is een verschijnsel dezer rationalistische beweging in Rusland. De regering verlangt wel van geene protestatie te weten, maar dit verhindert niet, dat er Raskolieten zijn. De Russische geestelijkheid was in somnolence verzonken, doch zij wordt wakker uit hare diepe torpeur. Ontwikkeling is de groote wet. Niet dat ik opstand zou wenschen, maar ik heb al wat leven is lief. Geene luidruchtigheid, geen geweld, maar het leven in al deszelfs liefelijkheid, deszelfs kracht, deszelfs emotie. Zonder strijd kunt gij het u echter niet voorstellen. Om regtzinnigen te hebben, il faut des hérétiques. Zonder dit zou alles in het marasme stikken. Maar de beweging moet geregeld worden. Als de looden domper al te zwaar op de geesten en de zielen weegt, worden er zeer gevaarlijke uitbarstingen te weeg gebragt. Het staatkundige uiterste brengt den opstand voort. De geregulariseerde, in evenwigt gebragte orde geeft den mensch alle vrijheid de wieken uit te slaan. In het godsdienstige is dit hetzelfde. Ook deze vrijheid hebben de Engelschen weten in het gelijk te brengen. Colenso, de roomsch geworden Newman, zijn beschuldigd, hebben zich verdedigd en zijn vrij gesproken. Op deze wijze is het regt van de rede en de verdraagzaamheid gevestigd en heeft het zich in Engeland als het ware ingelijfd. In Frankrijk is dit zoo niet het geval. Wij hebben altijd eene zekere furia francese over ons; we zijn behebt met blinde vooringenomenheden; wij slaan met

1 Dit was een kennelijk spelen met het woord.

vervloekingen degenen, die wederstand bieden. Hoezeer wenschte ik, dat mijne landgenooten een helderder en gezonder begrip van hunne vrijheid en van die hunner naasten hadden, meer gematigdheid, waarvan het gebrek ons zoozeer onderscheidt, deelachtig waren!

Het leven van Jezus door Renan is een tegelijk katholiek en protestantsch werk. Quelles clameurs se sont élevées! Het was eene émeute intellectuelle. De schrijver werd geanathematiseerd, en terwijl hij bij de âmes jeunes, les esprits féminins, zegepraalde, slingerden de priesters der overlevering hunne banbliksems naar het hoofd van Renan, hetgeen zeer fransch en vooral zeer parijsch was.

Chasles verhaalt, dat hij Renan in de dagen, dat zijn boek het meeste gerucht maakte, op straat ontmoette. Hij zeide hem: - Vous faites bien du tapage, mon cher collègue? - C'est bien malgré moi, antwoordde Renan; maar ik ben als een kind, die een steentje in een put gooit en een donderend geluid te weeg brengt. - Het kwam, omdat de put, waarin hij het steentje gegooid had, hol en diep was. Dergelijke boeken zijn des livres considérables. Zij dragen het karakter van den geest en de beweging dezer tijden, hetwelk getuigt van eene zucht tot redelijke, stoffelijke, realistische verklaring en tegelijk dat van de ideale schepping, door Jezus verwezenlijkt. Die werken zijn beschouwd geworden als gekant tegen het christendom, als de overlevering vernietigende. Maar dit zijn geheel persoonlijke beschouwingen. Integendeel beschouw ik ze als profondément utiles aan het christendom. Al die geesten, die door de noodzakelijkheid van een dogma beheerscht en tegelijk door het gevoel bestuurd worden, zijn er door tot het christendom bekeerd. Strauss had die snaar niet aangeroerd, de snaar der verdraagzaamheid en der christelijke liefde. Is Renan historisch, is hij een streng kritisch, een werkelijk geleerde in Oostersche talen? Het doet er niet toe; het voorname is, dat hij eene menigte zielen voor het christelijk beginsel gewonnen heeft. Hij heeft, zegt men, de goddelijkheid van Christus geloochend. Dit is onwaar; Renan heeft dit vraagstuk niet behandeld; hij heeft het ter zijde gelaten. In het leven van Jezus, even als nu weêr in de Apôtres, heeft hij zich dans la région du sentiment gehouden, waardoor men les masses enthousiastes, de belangwekkendste bestanddeelen van een volk, medesleept. Misschien is hij een weinig verschrikt geworden

door het leven, dat hij veroorzaakt heeft. Hij is nu wel wat zwak en neemt den toon aan van iemand, die het zaak vindt zich een beetje bedaard te houden. Alles met den blik van een aan alles onverschillig wijsgeer beschouwen is uitmuntend voor een bouddhist, maar is zij voor ons aan te bevelen? Ik zou vreezen voor eene dommeligheid, die de volkskracht vernielt. Is het toereikend zich over het beeld van Jezus in mijmeringen te verliezen en even bespiegelend zich de apostelen als nevelgedaanten over de aarde te zien verspreiden? De eenzaamheid deugt niemand. Durft men voor niemand partij te kiezen? s er tusschen de evangeliën geene keuze te doen? De man der wetenschap en der overtuiging mag die vermoeide, afgematte dichters niet gelijken, die zich maar laten gaan, qui se laissent vivre; dit is de mannelijke levenstaak niet. De mensch moet handelen, besluiten, een wil hebben en weten hoe hij de wapenen zal opnemen voor het goede en tegen het kwade.

Hier liet Chasles zich in sierlijke bewoordingen over den stijl van Renan uit, maar hoe hij er toe geraakte, hoe hij in het algemeen van het een op het ander kwam, kan ik niet zeggen. Overgangen en gedachtenverbindingen ontsnappen ligt bij iemand, die zoo weinig aaneengeschakeld is, zoo knap van den hak op den tak springt.

Wat het geschiedkundige en leerstellige van het werk, te weten dat over de Apostelen, betreft, je ne suis pas encore éclairé. Bauer, Pressensé, Réville zullen u over den oorsprong van het christendom meer kunnen berigten dan ik. De werken, die ten dezen opzigte licht kunnen verspreiden, sont des ouvrages collatéraux. In Milman vind ik werkelijk licht, maar weinig. Niets duisterder dan de bakermat des christendoms. Tacitus zegt van de Joden, dat zij het menschdom en horreur zijn. Maar diezelfde Joden, wie zijn zij, welke zijn hunne denkbeelden, hunne zeden, hunne levenswijze? Want zij zijn het toch maar, die het gewigtigste vraagstuk der nieuwere tijden hebben opgeworpen; uit hun boezem is toch maar die raadselachtige en verhevene leeraar voortgekomen, om wien de beschaafde wereld zich geloovig of vragend heenschaart. De Joden! ziedaar het groote vraagstuk, en degeen, die bewijsstukken zal vinden uit de twee eerste eeuwen onzer jaartelling, zal iets onwaardeerbaars aanbrengen. Welke waren de menschelijke, wel te verstaan de historische tijdgenooten van Jezus? welke de wezenlijke getuigen van het tijdperk zijner omwande-

ling? Gewigtige vraag! Elf regels zijn al bitter weinig. Een paar in Tacitus, een paar in Plinius den jongere, die aan keizer Trajanus over de christenen schrijft, dat zij heel goede lieden zijn, die niets wederregtelijks bedrijven, alleen maar den keizer goddelijke eerbewijzen weigeren. - Sla ze dan maar dood! antwoordt de goede keizer. De voornaamste bron is Flavius Josephus, een jood, die een pensioen van Vespasianus had verkregen, omdat il s'était rallié, wiens getuigenis derhalve verdacht moet wezen en wiens werken bovendien vervalscht zijn, waar namelijk latere bijzonderheden zijn tusschen geschoven. Overal duisternis, raadsels, onmogelijk om door te dringen, et l'avènement du Christ est un mystère profond qui cache ses origines. Nu reconstrueert eene vernuftige kritiek wel een waarschijnlijken Christus, maar alle eigenlijke geschiedenis ontbreekt.

De oude joodsche kerkelijke boeken, waarvan ik de namen niet eens kan uitspreken, zouden mogelijk eenige kiem van licht kunnen bevatten. Want dit is zeker, dat niets uit niets voortkomt. Ook waren de geesten reeds in een toestand gebragt, die hen voor het christendom ontvangbaar maakte; alles was voorbereid. Eenige sporen van Christelijke genèse, de eerste éclosion chrétienne, is aanwezig in Philo. Bij hem is sprake van twee sekten, die der Therapeuten en der Esseniers. Het judaïsme, zoo als de priesters het gemaakt hadden, was streng en bekrompen; het bestond uit eene menigte voorschriften, die het leven regelden, overal binnenslopen, zonder eenige vrijheid aan den mensch te laten, en de noodzakelijkheid om zich uit dit weefsel los te woelen voor de vrije geesten, die verandering zochten, deed ontwaken. Welk is het aanrakingspunt dezer twee partijen met het christendom? ziedaar eene zeer bezwaarlijk op te lossen moeijelijkheid. Alleen zij, die in de joodsche geschriften weten te delven (fouiller), die ze verstaan en kunnen verklaren - en hoe gering is hun getal! - zouden hier eenig licht kunnen ontsteken. De Esseniers, ontevreden met het phariseesch formalisme, en andere vrije tegenstrevers protesteerden in naam der algemeene broederschap, der menschelijke goedheid, welwillendheid, verdraagzaamheid, vlugtten in wildernissen en verborgen zich in holen. Kunnen deze opstandelingen door middel van Johannes niet met het christelijk beginsel in aanraking zijn gekomen? Maar zal de wetenschap ooit den geschiedkundigen draad vinden, die Jezus aan de Esseniers en door hen aan de nieuwere tijden

verbindt? De heidenen wisten niets van een eenigen God; alleen Israël heeft een zoodanigen gekend, maar verschrikkend, verpletterend, nederbliksemend. Op dezen is eene liefelijke godsdienst van zachtheid en liefde gevolgd. Zij heeft niet opgehouden zich te ontwikkelen en een weldadigen invloed te verspreiden, en wij zijn er dankbaar voor een God te aanbidden, die niet meer is een God van wraak, schrik en verdrukking.

Droeg het voorgedragene het karakter van een cours? was namelijk het in dit uur gesprokene een deel van eene doorloopende gedachte geweest, die zijn begin in vorige lessen had en toonde zich aan de volgende te zullen aansluiten? Geenszins. Hij had een dagblad-artikel geïmproviseerd, waarin hij bewezen had hoe een franschman de kunst verstaat van onderhoudend over een onderwerp te keuvelen, zonder er het regte van te weten en te begrijpen[1].

Deze verschillende door ons geschetste lessen, waarin wij, zonder aanwending van eenige kritiek, louter een denkbeeld zochten te geven, hoedanig het hooger onderwijs te Parijs gegeven wordt, doen zien, dat, hoe verschillend van aard, gewigt en gehalte de meesten ook mogen zijn, zij echter allen pleiten voor de vlugheid, de begaafdheid der leeraars, en hun slag om door talent aan te vullen wat hun nog al eens aan kennis ontbreekt; zij toonen echter ook aan den anderen kant in een Laboulaye, een de Loménie en in zoovelen, die ik niet in de gelegenheid was te hooren, hoe rijke wetenschap, heldere voorstelling, boeijende voordragt zamenspannen om gunstig op eene leergierige menigte te werken en het voorname doel der fransche cours te bereiken, te weten gedachten te roeren, de remuer des idées.

Hemelscheberg, Sept. 1866.

J. KNEPPELHOUT.

1 Acht jaren geleden woonde ik eene les van Philarète Chasles bij over de geschiedenis der Fransche bezittingen in Indie, die al heel dun was. Hij had toen eene menigte snippertjes papier voor zich, waar hij telkens met den neus op lag en zijne bijziendheid mede in de war geraakte. Toen ik het auditorium verliet, zeide een heer naast mij tot een anderen: - Lorsqu'il n'avait pas tous ces chiffons devant lui, il était bien plus drôle! - Er zijn menschen, die de kunst verstaan door een enkel woord te karakteriseren en te vernielen. Drôle! Grappig! Enfoncé le cours!

De ontknooping.

De emotiën van den kiezersstrijd liggen achter ons; het pleit is beslist, en eene nieuwe Kamer staat gereed de taak te vervolgen, welke hare voorgangster uit handen werd genomen. Wie ook lust gevoelen mogt in het nu verlaten strijdperk terug te keeren, ik allerminst. Een algemeene verkiezingsstrijd heeft zelden veel aantrekkelijks, en zeker niet bij ons. De intellectuele bacchanaliën, onafscheidelijk aan dergelijken strijd verbonden, mogen kostbaar materiaal opleveren voor den vreemde, die buiten het kamp eene studie van het volkskarakter wil beproeven; wie midden in dat kamp zich zelf partij gevoelt en met hart en ziel de triomf van deze of gene rigting is toegedaan, hij kan die worsteling tusschen gezond verstand en hartstogt, die met elken dag klimmende spraakverwarring, die vrijmoedigheid, waarmede elkeen, kundig of onkundig, zich tot raadsman van de menigte opwerpt, niet zonder weemoed gadeslaan. Nederland blijve langen tijd gespaard voor eene herhaling van de tooneelen, welke in de jongst verloopen weken aan de orde van den dag zijn geweest!

Één taak blijft intusschen te vervullen over: wij moeten het resultaat van den nu geëindigden strijd duidelijk aanwijzen. Wat mij althans betreft, ik kan het doen met de meest mogelijke openhartigheid, want ik gevoel geen neiging hoegenaamd iets te verbloemen van de verliezen welke onze partij geleden heeft. Ik zie niet in welk voordeel dat bedekken van de waarheid zou kunnen opleveren. Of hebben de beginselen, voor welke wij streden, iets van hunne waarde verloren, omdat duizenden en duizenden ze verloochenden? De kiezers mogen de rigting aanwijzen, welke het staatsbestuur in den eersten tijd zal te volgen hebben, het bewijs dat die rigting de juiste is, blijft nog altijd te leveren over. De stembus kan evenmin als

de kogel op den naam van argument aanspraak maken. Ook al mogt het dus blijken, dat in de constitutionele kwestie, welke het Ministerie den 27sten September l.l. op den voorgrond stelde, eene overgroote meerderheid van kiezers tegen de oude Kamer partij koos, ook dan nog zou ik met volkomen vrijmoedigheid herhalen, wat ik elders geschreven heb: ‘tweemaal twee blijft vier, ook nog na 30 October 1866.’ Niet om te weten wat waarheid is of onwaarheid, worde dus het resultaat van de stemming opgemaakt, maar enkel om een antwoord te zoeken op de vraag: wat Nederland van het nieuwe parlement verwachten kan, en welke toekomst de tegenwoordige Regering nog voor zich heeft? Wij hooren in het kamp van de tegenpartij luide juichtoonen opgaan, jubelzangen op de behaalde overwinning. Waarom zooveel vreugde? Is de gouden eeuw van het conservatisme werkelijk voor Nederland aangebroken? Is eindelijk de *Chambre introuvable* gevonden, welke zich homogeen gevoelt met een zuiver conservatief Kabinet? Is het liberalisme, dat men zelfs door de gebeurtenissen van 1853 niet heeft kunnen tegenhouden, nu werkelijk in zijne vaart gestuit en het dreigend spook van het zoogenaamde radicalisme voor goed uit Nederland gebannen?

In afwachting dat de toekomst - misschien eene reeds zeer aanstaande toekomst - het antwoord geve, wensch ik een paar groote feiten te constateren omtrent den aard van de overwinning door de tegenpartij behaald, ten einde die tot grondslag te maken van elk nader oordeel over de handelingen van de nieuwe Kamer. De *Gids* zal zich in de toekomst aan het uitspreken van dat oordeel te minder onttrekken, naarmate het duidelijker mogt blijken, dat de beginselen, welke het op staatkundig gebied voorstond en blijft voorstaan, wezenlijk worden bedreigd. Wat wij voorshands het meest vreezen, is niet de kracht der wapenen, door de tegenpartij tegen die beginselen aangevoerd, maar hare tactiek om ook nu weder den strijd te ontgaan; wat wij vóór alles wenschen is, dat zij tegenover ons blijve staan en niet naast ons kome; dat zij haar eigen leven leide en er volkomen opregt naar trachte de theoriën te verwezenlijken, welke in den verkiezingsstrijd op den voorgrond werden gesteld. Vindt zij, dus handelende, eene volgzame Kamer, wij zullen de eerste zijn om te erkennen, dat de behaalde overwinning eene zeer volkomene is geweest.

Bestaat er uitzigt op zulk eene volgzaamheid? Om het te

weten, lette men op het doel dat werd nagejaagd, en vergelijke daarmede de verkregen resultaten. De juist nu bevredigde agitatie was te levendig en te algemeen, dan dat men ze aan een enkele oorzaak zou kunnen toeschrijven; zoo als de meeste volksbewegingen, droeg ook deze een zamengesteld karakter; velerlei drijfveren waren in beweging, en elk van deze heeft haren invloed doen gelden. Ik zal zelfs geen poging wagen om ze alle na te sporen, maar enkel de groote, duidelijk in het oog vallende motieven noemen, om daaraan de vruchten te toetsen, welke de strijd opleverde.

Vóóraan sta het officiëel motief, de eigenlijke grond van de ontbinding, de bekende ministeriële brief van 27 September, waarin het votum der Tweede Kamer, strekkende tot afkeuring der benoeming van een Gouverneur-Generaal, met schennis van het koninklijk prerogatief wordt gelijk gesteld. Schijnbaar koos men dus voor de ontbinding een zeer populair motief, want het monarchaal instinct is bij het nederlandsche volk algemeen sterk ontwikkeld. Maar het bleek enkel schijn; immers op tweederlei was niet gelet: vooreerst, dat het aangevoerde argument zoo al niet absoluut valsch, dan toch in hooge mate zwak moest heeten; ten andere, dat het neêrkwam op de veroordeeling van een practijk, welke de geheele conservatieve partij, met de tegenwoordige ministers aan het hoofd, zelve jaren lang stelselmatig gevolgd had. Mogt men er op rekenen, dat de spraakverwarring, door den verkiezingsstrijd uitgelokt, zoo algemeen en volkomen zijn zoude, dat de tegenpartij er niet in zoude kunnen slagen deze eenvoudige feiten in het licht te stellen? Ik weet niet of men het hoopte, maar in elk geval is die hoop verijdeld. In de eerste dagen mogt er eene zekere neiging bestaan om met het veroordeelend vonnis, door de Regering gewezen, in te stemmen, die neiging verzwakte allengs, naarmate de protesten tegen de ministeriële leer van alle kanten kwamen opdagen. De waarde van de argumenten in die protesten ontwikkeld, blijve hier geheel in het midden, want het is nu niet de vraag, welke partij de waarheid aan hare zijde had, maar welken indruk de strijd bij het publiek heeft achtergelaten. En nu aarzel ik niet te zeggen, dat de laatste en blijvende indruk allerminst ten gunste van de Regering is geweest. Of ik bedrieg mij zeer, òf de leer van 27 September is in de openbare meening zoo volkomen veroordeeld, dat een nederlandsch ministerie er wel nooit meer aan denken zal die

als argument te kiezen voor het ontbinden der Kamers. Bewijzen? Mathematische zijn zeker niet te leveren, maar hij, die de beweging van de laatste weken met eenige oplettendheid volgde, zal de stelling, welke ik hier neêrschreef, zeker niet ligt tegenspreken. Men lette slechts op dit feit, dat terwijl in de eerste dagen elkeen de mond vol had van grondwetsschennis, en die voorgekomen schennis het hoofdthema van de regeringsbladen uitmaakte, de beschuldiging met elken volgenden dag verzwakte, en ten slotte bijna geheel werd losgelaten, althans niet meer aangeroerd dan volstrekt noodig was. Slechts één man van groot gezag, mijn hooggeachte vriend de Bosch Kemper, heeft tot den einde toe de Regering krachtig ter zijde gestaan, en haar daardoor een onschatbare dienst bewezen, want zonder hem ware het voor de menigte zelfs kwestieus geworden, of wij hier wel met eene kwestie te doen hebben. Intusschen, ofschoon niet allen het opmerkten, voor zeer velen werd het spoedig duidelijk, dat de Heer Kemper, al stemde hij in met de ministeriële conclusie, toch langs een geheel bijzonderen weg tot die conclusie gekomen was; dat terwijl de Regering den inhoud van het votum der Kamer afkeurde, de afkeuring van den Hoogleeraar, in overeenstemming met de leer, sinds vele jaren door hem ontwikkeld, slechts den vorm gold, waarin de Kamer haar votum gekleed had. Hoeveel spraakverwarring ware er voorkomen, indien hij had kunnen goedvinden dit onderscheid te erkennen en het zelf duidelijk aan te wijzen!

Geen wonder dat de voorstanders van de Regering gretig gebruik maakten van de gelegenheid door den Heer Kemper aangeboden, om een anderen weg in te slaan: de vraag of de critiek van de Kamer inbreuk was op een koninklijk regt, mogt niet langer de hoofdvraag zijn; de toenemende overmoed van de radicale partij tegenover het gezag van de Kroon, een overmoed uit duizend ongenoemde feiten blijkbaar, moest vóór alles in aanmerking komen; men moest letten op den vorm van het genomen besluit, op het gemis van voorafgaand onderzoek, op de omstandigheid dat de Kamer, incidenteel en terwijl een geheel ander onderwerp aan de orde was, haar oordeel had uitgesproken, eindelijk op de onjuistheid van dat oordeel zelf, geheel afgescheiden van zijne regtmatigheid. Aan de oppositie, welke de juridieke leer van de Regering ernstig had opgenomen, werd nu zelfs verweten, dat zij met groot misbaar

had storm geloopen tegen een deur die openstond. Het kan zijn, men erkenne slechts dat er aan hare zijde ook niets van groote krachtsinspanning is gebleken. Zij heeft van den aanvang af de kwestie als zeer elementair en eenvoudig voorgesteld, en haar oordeel kortweg uitgesproken[1]. En toch in de togtige dagen die wij beleefden, kon het goed zijn, bij het eerste geraas van krakende en klappende deuren, duidelijk te constateren dat sommige van die deuren openstaan en bestemd zijn om open te blijven. Wij hebben eenvoudig hier en daar tusschen de reten een houtje geschoven om het toevallen te beletten: een zeer nederige taak als men wil, maar eene zeer nuttige soms. In elk geval is de aard van het ons gemaakte verwijt vrij karakteristiek, en zeker geen bewijs dat de theorie van 27 September groote vorderingen maakte in de publieke meening.

Maar ik kan mij ten voordeele mijner stelling op beter beroepen dan op de allengs gewijzigde meening van het publiek. Ik beken, dergelijke algemeene wijziging van gevoelen, niet op deze of gene plaats in het bijzonder, maar door het geheele land, is moeijelijk te constateren, en misschien ook dat wij van onzen kant de publieke stemming niet met de vereischte onpartijdigheid hebben waargenomen. Letten wij daarom op iets anders, namelijk op den aard van den strijd bij het aanprijzen van candidaten in kiesvereenigingen, dagbladen en publieke meetings gevoerd. Ik ga daarbij uit van de stelling, dat de leiders van dien strijd aan weêrskanten goed op de hoogte waren van het volkje waarmede zij te doen hadden; dat zij zeer wel wisten wat in het belang van hunne partij verzwegen en wat op den voorgrond gesteld moest worden. Wij Nederlanders hebben blijkbaar aanleg voor de kunst om kiezers te bewerken; nog eenige practijk, nog wat meer routine, en wij zullen welhaast meesters zijn geworden in die prozaïsche kunst.

1 Te kortweg naar het oordeel van sommigen, ook van mijn ambtgenoot te Utrecht, professor Vreede. Volgens dezen was meer bijzonder mijne brochure te arm aan geleerde bagaadje en aan citaten. Wat zal ik zeggen? In ondiepe wateren pleegt men platbodem-vaartuigen te gebruiken, en ligte kwestiën te bestrijden met ligte wapenen. En wat aangaat de citaten, het eenige waarvan sprake zijn kon, zou geweest zijn eene aanhaling van al de gevallen waarin de conservatieve partij in strijd gehandeld heeft met de theorie die zij nu vooropzette; maar dan ware de natuurlijke proportie tusschen tekst en noot verbroken geworden, en had ik aan mijn boekje een omvang moeten geven, welke zeer ver buiten mijne bedoeling lag.

Welnu, welke was - niet hier of daar, maar voor zoover ik konde nagaan overal - de tactiek van die zaakkundige leiders der openbare meening? Onveranderlijk deze: van onze zijde werd de strijd telkens weder teruggebragt tot de grondwettige kwestie, in den brief van 27 September opgeworpen: al het andere wilden wij als bijzaak hebben beschouwd; over die kwestie moest de discussie loopen en daarover ook eene beslissing vallen. De tegenstanders van hunne zijde spaarden moeite noch zorgen om juist dat vraagstuk op zijde te schuiven: wel verklaarden zij in te stemmen met de meening der Regering, maar die meening moest vreemd blijven aan de hoofdkwestie. De kiezers hadden geen regtskundige vragen te beantwoorden, maar eenvoudig hierover hun gevoelen uit te spreken: of men den Koning het regeren nog langer onmogelijk moest maken, en of men in de Kamer mannen mogt terugbrengen, die blindelings eene bepaalde staatkundige partij toegedaan, door het uitlokken van bittere discussiën eene kalme behartiging van het algemeen belang onmogelijk maakten. Ik laat de waarde van de argumenten, aan beide zijden gebezigd, nu weder geheel in het midden en wijs niet op de zonderlinge naïveteit van dagbladen en vereenigingen, zelve door de hevigste partijdrift voortgezweept, om in naam van de onpartijdigheid onze oude Kamer te veroordeelen en te streven naar eene nieuwe vertegenwoordiging, welke zich vóór alles door hare gematigdheid zoude onderscheiden. Alleen dit dilemma wilde ik stellen: òf men moet aannemen, wat toch volstrekt onaannemelijk is, dat liberalen en conservatieven beiden zoo volkomen onbekend waren met de publieke stemming in hunne districten, dat de eersten zich altijd weder beriepen op eene kwestie waarin de meerderheid tegen hen over stond, terwijl de anderen stelselmatig het wapen afwezen waarmede zij doodelijke wonden aan de tegenpartij zouden kunnen toebrengen; òf men moet erkennen, dat liberalen en conservatieven eenstemmig van oordeel waren, dat de constitutionele kwestie, welke de Regering in haren brief van 27 September op den voorgrond stelde, door de openbare meening ten nadeele van het gouvernement was uitgemaakt. Die lastige kwestie is onbetwistbaar een ramp geweest voor de ministeriëlen, want door haar toedoen werden zij van den eersten dag tot den laatsten in hunne vrije beweging belemmerd. Er viel zelfs niet aan te denken om de vermetelheid van de zoogenaamde radicalen tegenover het koninklijk gezag door voor-

beelden uit de parlementaire geschiedenis toe te lichten, overtuigd als men was, dat tegenover elk voorbeeld dat men zou kunnen bijbrengen, de tegenpartij tien andere voorbeelden gereed hield, waaruit de medepligtigheid van de conservatieven aan het bedoelde euvel op verpletterende wijze blijken kon.

Wat de liberale partij dan ook verloren moge hebben, de constitutionele kwestie niet, en dit resultaat is boven elk ander gewigtig. De beginselen van de grondwet zijn ongeschonden uit den strijd te voorschijn gekomen. Het begrip van de ministeriële verantwoordelijkheid heeft geenerlei verandering ondergaan, en het regt van de vertegenwoordiging - men kan er volkomen gerust op zijn - om alle regeringshandelingen, ook de benoemingen, te beoordeelen en te veroordeelen des noods, blijft onverkort gehandhaafd. Ik weet wel: deze mijne stelling kan en zal worden tegengesproken, en ik kan om haar te staven, mij op niets anders beroepen dan op de bovenstaande meer of minder onbestemde aanwijzingen. De tegenpartij is in dat opzigt veel gelukkiger dan ik; meent zij dat de ministeriële theorie van 27 September bij de verkiezingen heeft getriomfeerd, zij kan het gemakkelijk bewijzen door een beroep op de nieuwe Kamer. Waarom, als men ook in dit opzigt zegevierend uit den strijd is te voorschijn gekomen, de vruchten van de behaalde overwinning niet dadelijk ingezameld? Waarom het gevaarlijk struikelblok niet uit den weg geruimd door eene officiële verklaring uit te lokken, met de inzigten van de Regering overeenkomstig? Dergelijk antecedent zou dunkt mij goud waard zijn. Toch schijnt men er niet aan te denken, het te beproeven; ja veeleer is de toeleg blijkbaar om elke gelegenheid tot eene zuivere beslissing van de constitutionele kwestie zooveel mogelijk af te snijden. Of is de stelling te gewaagd, dat men het besluit om, in strijd met alle traditiën, de zittingen der Staten-Generaal deze keer niet met eene koninklijke troonrede te openen, veel minder uit de troonrede zelve dan wel uit het adres van antwoord verklaren moet? De behoefte aan gemeen overleg tusschen Regering en Vertegenwoordiging omtrent dit zeer aangelegen onderwerp, schijnt voorshands door de eerste niet sterk te worden gevoeld. Waarom niet? Is het gematigdheid van hare zijde; loffelijke zucht om de tegenpartij te sparen; of zoude zij, met betrekking tot dit punt althans, het resultaat van de stemming welligt niet anders beoordeelen dan ik dit in de bovenstaande bladzijden gedaan heb?

Wat hiervan zij, op grond van de aangevoerde argumenten en tot dat bewijs van het tegendeel zal geleverd zijn, blijf ik beweren: de nieuwe Kamer is homogeen met hare voorgangster, ten aanzien van haar regt van critiek en van het beginsel der politieke ministeriële verantwoordelijkheid.

Ik kom tot een ander openlijk erkend doel, dat door den verkiezingsstrijd moest worden bereikt, namelijk het doel in de koninklijke proclamatie uitgedrukt. Ongetwijfeld is die proclamatie over het algemeen aan de conservatieve partij zeer ten goede gekomen; niet alleen omdat zij de lastige constitutionele kwestie geheel op den achtergrond schoof, maar ook omdat zij eene geheel andere snaar aanroerde, die blijkbaar veel weêrklank vond bij de kiezers. Ik wensch volstrekt niet gerangschikt te worden onder hen, die betwijfelen, of onze constitutionele beginselen wel gedoogen, dat de Koning dus in eigen naam en persoonlijk het woord rigte tot zijn volk. Zoo lang dit woord is een echt koninklijk woord, aan alle partijzucht vreemd, - en dat was hier zeker het geval - dan weet ik niet waarom men die geheel persoonlijke tusschenkomst zou moeten wraken. Het blijft echter een geheel andere vraag, of het voorzigtig was midden in den verkiezingsstrijd dergelijke proclamatie uit te lokken, omdat het gevaar voor de hand lag, dat men zou trachten de koninklijke woorden dus te verklaren, dat daaruit, geheel in strijd met de bedoeling zeker, bepaalde voorkeur voor deze of gene partij konde worden opgemaakt. Ik zal de kwade practijken en ongeoorloofde handelingen van het uitschot der conservatieve partij niet op rekening stellen van die partij zelve, maar het feit is onloochenbaar, dat zulk eene schandelijke interpretatie dag aan dag is beproefd en onbetwistbaar zeer grooten invloed op eenvoudige kiezers heeft uitgeoefend. Dit verboden wapen is misschien meer dan eenig ander noodlottig geweest voor de liberale partij, en heeft waarschijnlijk tot de uitkomst van de stemming niet weinig bijgedragen.

Maar dit daargelaten, het duidelijk uitgesproken doel van de proclamatie was, de kiezers uit te lokken eene Kamer bijeen te brengen, met welke het mogelijk zoude zijn te regeren. Er moest een einde komen aan die herhaalde wisseling van ministeriën, omdat deze ten slotte op de behartiging van alle groote nationale belangen een allerverderfelijksten invloed uitoefent. Dit woord trof doel, het was de getrouwe uitdrukking

van hetgeen duizenden en duizenden gevoelden; mannen van alle kleur en rigting konden met die meening instemmen. Want het nederlandsche volk is ten slotte een gouvernementeel volk; het heeft een levendig besef van de groote behoefte die er bestaat aan orde en krachtig regeringsbeleid. De grieksche en spaansche modellen van parlementaire regering zullen hier te lande niet ligt *en vogue* komen; de Kamer die ze trachtte in te voeren, had spoedig den steun van alle partijen verloren. Bestond er alzoo groote overeenstemming van gevoelen over het beginsel zelf, de vraag of de nederlandsche Staten-Generaal, meer bijzonder in de laatste jaren, het karakter droegen van eene vergadering met welke het niet mogelijk is te regeren, die vraag stond geheel op den achtergond. En toch, men zal erkennen, dat zij wel in de eerste plaats had mogen worden uitgemaakt, want niet om de huldiging van een abstract beginsel was het te doen, maar om zijne toepassing op een concreet geval.

Er zijn, dunkt mij, maar twee omstandigheden denkbaar, waarin de beschuldiging, van welke hier sprake is, op eene vertegenwoordiging kan worden toegepast: òf de meerderheid is beginselen toegedaan, voor elke regering onbruikbaar, òf er is in de vertegenwoordiging geen blijvende meerderheid. Dat het eerstgenoemde geval zich hier zou voordoen, is, zoover ik weet, nooit beweerd, en de ervaring leert trouwens het tegendeel. En wat nu betreft het tweede geval, zoo zou ik meenen, dat onze Staten-Generaal sedert 1848 de vergelijking met andere parlementen in dit opzigt veilig kunnen doorstaan. Terwijl in Engeland en België de verhouding tusschen de partijen in den boezem der vertegenwoordiging niet zelden eene zoodanige was en is, dat er ter naauwernood van eene meerderheid sprake zijn kan, hebben de liberalen sedert 1848 hier te lande bijna zonder tusschenpoozen over eene zeer bepaalde meerderheid in de Tweede Kamer kunnen beschikken. In 1853 werd die oude meerderheid op kunstmatige wijze verbroken, maar slechts voor zeer korten tijd, want reeds kort daarop had zij zich hersteld om zich sedert dien tijd allengs krachtiger te vestigen. Zoo ergens, dan moest dus bij ons eene duurzame regering mogelijk zijn, en toch bestond deze slechts zelden. Maar waarom? Niet bij gebrek aan eene meerderheid in de Kamer, maar ten gevolge van de omstandigheid, dat men telkens en telkens weder de ministeriën buiten die meerderheid zocht. Tegen der-

gelijke practijk is natuurlijk geen parlement ter wereld bestand, maar men zij dan ook billijk genoeg om te erkennen, dat de nadeelige gevolgen, aan zulke practijk verbonden, voor rekening komen niet van de Kamer, maar van de Regering. Zoekt men naar eene Vertegenwoordiging tegenover welke elk ministerie kan stand houden, dan zal er, vrees ik, aan het ontbinden geen einde komen.

Ik beken intusschen gaarne, dat de bovenstaande opmerking niet volkomen van toepassing is op de oude Tweede Kamer, zoo als die in de maand September van dit jaar was zamengesteld. Werkelijk was toen de oude meerderheid gebroken, en een toestand in het leven geroepen, welke het regeren voor elke partij vrij moeijelijk maakte. Of de scheuring onder de liberalen eene blijvende zou zijn geweest, en of zij enkel de koloniale politiek betrof, dan wel het geheele regeringsbeleid, is niet gebleken, maar het blijft in elk geval een feit, dat de desorganisatie der partijen op dat oogenblik zeer groot was. Dit wilde ik intusschen doen uitkomen, dat wat men in de laatste weken zoo dikwijls hoorde voorstellen als een organisch gebrek van de oude Tweede Kamer, enkel is geweest een anormaal verschijnsel, uit zeer bijzondere omstandigheden voortgevloeid, en zonder eenig precedent in de geschiedenis van het nederlandsche parlement sedert 1848. Wij behoeven dan ook nog geen jaar in die geschiedenis terug te gaan, om ons te herinneren, hoe de dagelijksche klagt van de conservatieven toen juist het tegenovergestelde was van de grief, welke nu laatstelijk op den voorgrond trad. Men klaagde toen bitter over de vaste en gesloten meerderheid, welke het ministerie Thorbecke ter zijner beschikking had, en over haar gemis aan zelfstandigheid, een gemis, waardoor dat ministerie, naar het oordeel der conservatieven, een vrijbrief bekwam tot het plegen van allerlei ongeoorloofde handelingen. Aan beschuldigingen heeft het zeker nooit ontbroken, maar de aard van die beschuldigingen was, zoo als men ziet, al naar gelang van de politieke gesteldheid, nog al uiteenloopend.

Welnu, aangenomen dat op 27 September de ontbinding van de Tweede Kamer volkomen gemotiveerd werd door het gemis van eene vaste meerderheid, is die gevaarlijke kwaal dan nu verholpen, en werd dus althans in dit opzigt het doel bereikt dat men met den verkiezingsstrijd voor oogen had? Het antwoord zweeft dezer dagen op duizende lippen. En inderdaad

ook den meest oppervlakkige moet het duidelijk zijn, dat het resultaat door de verkiezingen verkregen, lijnregt aanloopt tegen de voortreffelijke bedoeling, welke de koninklijke proclamatie in het leven riep. Sedert 1848 stond hier te lande nog nooit eene regering tegenover eene zoo onbestemde Kamer, als die, welke juist nu hare taak begint. De liberale partij is in haar midden zeker sterker vertegenwoordigd dan een van de beide andere, maar of zij eene bepaalde meerderheid vormt, blijft de vraag, en is althans twijfelachtig. Ik twist nu niet over de kwestie of de liberalen 36, 37 dan wel 38 stemmen ter hunner beschikking hebben: de ervaring zal het uitmaken, maar wat wij nu reeds zeker weten, is dit, dat de conservatieven magtig genoeg geworden zijn om eene liberale regering aanmerkelijk te belemmeren, terwijl omgekeerd de conservatieven slechts regeren kunnen zoolang zij door hunne tegenstanders worden geduld. Eene toevallige omstandigheid, de afwezigheid van een enkel lid misschien, kan in groote politieke debatten de meerderheid aan deze of gene zijde brengen en over het lot van een ministerie beslissen.

Mag ik dus het doel: eene Kamer te vinden, welke afdoende waarborgen oplevert voor een vast regeringsbeleid, niet onder de schoone maar helaas niet verwezenlijkte idealen van den jongsten verkiezingsstrijd rangschikken?

Er is een ander doel, met het zoo even besprokene naauw zamenhangende, dat wel niet officieel werd aangekondigd, maar toch aan vele en daaronder voortreffelijke kiezers in den jongsten strijd tot rigtsnoer heeft gestrekt, een doel dat blijkbaar niet zonder invloed is gebleven op den einduitslag. Naar het oordeel van deze kiezers moest men noch voor de liberalen noch voor de conservatieven partij trekken en ook de opgeworpen constitutionele kwestie stil rusten laten, maar daarentegen de gelegenheid, die nu voorkwam, te baat nemen om vele nieuwe en frissche elementen in de Kamer te brengen. Eene Kamer, ook al is zij voortreffelijk zamengesteld, moet niet te oud worden; een strijd jaren lang voortgezet, doet aan alle zijden tallooze persoonlijke veeten opkomen, waarboven ook de onbaatzuchtigste zich niet altijd weet te verheffen; men komt tot een soort van parlementaire sleur, welke maar zelden in overeenstemming is met de eischen van het groote algemeen belang; schier alle leden worden eindelijk door zoovele antecedenten gevangen gehouden, dat de vrijheid van beweging bijna geheel

verloren gaat. Ik wil de juistheid van deze meening niet alleen niet tegenspreken, maar ook gaarne erkennen, dat wanneer het hier ontwikkelde gevoelen ooit in waarheid door het geheele kiezersvolk gedeeld mogt worden, men de meest afdoende waarborgen zou bezitten voor de zamenstelling van eene voortreffelijke Tweede Kamer. Welnu, hebben althans deze onpartijdige kiezers het doel bereikt waarnaar zij streefden? Tot op zekere hoogte ja. Niet het minst door hunne medewerking is men er in geslaagd een aantal nieuwe leden in de Kamer te brengen, en daaronder misschien vele uitstekende personen. De ervaring zal het moeten leeren, maar voorshands wil ik gaarne aannemen dat het zoo wezen zal. Intusschen dit is nog maar de helft van het doel dat bereikt moest worden; niet alleen om het opnemen van nieuwe elementen was het te doen, maar ook om het uitstooten van oude en onbruikbare. Is men ook in dat opzigt geslaagd? Dit gedeelte van de vraag is gemakkelijker te beantwoorden, omdat wij hier met bekende grootheden te doen hebben. Welnu, ik aarzel niet te zeggen, dat enkele uitzonderingen daargelaten, de kiezers niet gelukkig zijn geweest in de toepassing van het zuiveringsproces, want de personen wie zij het mandaat onttrokken, behoorden over het algemeen tot de meest uitstekenden der vroegere vertegenwoordiging. Wat toch is gebeurd, en wat moest noodzakelijk gebeuren? De kiezers, wier gevoelen ik hier ontwikkel, zijn in alle districten door de daar overheerschende partijen op sleeptouw genomen: conservatieven, liberalen, anti-revolutionairen, allen verklaarden om strijd dat zij de behoefte aan frissche elementen erkenden; maar naar het oordeel van de liberalen zou men in dit opzigt alles gedaan hebben wat mogelijk is, wanneer maar gezorgd werd dat de conservatieven buiten bleven staan, terwijl omgekeerd de conservatieven van oordeel waren, dat een Kamer zonder liberale elementen het ideaal van frischheid en nieuwheid volkomen zou verwezenlijken. Aan geen van de partijen is het ernst geweest met het zuiverings-proces: de meest onbeduidende en meest versleten persoonlijkheden werden door de vrienden nog goed genoeg gekeurd voor de nieuwe parlementaire *campagne*, en misschien met nog meer warmte aangeprezen dan de voortreffelijkste candidaten. En het resultaat? Het resultaat is, dat de nulliteiten van alle rigtingen *en corps* terugkomen, terwijl ettelijke van de uitstekendsten op het slagveld achterblijven.

Maar juist in die uitstekenden schuilt het gevaar, heeft men gezegd; de invloed dien zij uitoefenen is groot en niet zelden gevaarlijk. Treurige bewering inderdaad, want mogt zij juist zijn, dan zou men er toe moeten komen om in eene vergadering van 75 nulliteiten het ideaal te zien van eene nederlandsche vertegenwoordiging. Neen, niet in de sommiteiten ligt het kwaad, maar in de *Dii minores*, die, alle zelfstandigheid missende en niet in staat zich aan den invloed van meer uitstekenden te onttrekken, dezen onvoorwaardelijk aanhangen, en ook daar waar valsche meeningen worden verkondigd, die tot de meeningen van de meerderheid maken. Neem die *Dii minores* weg, en de sommiteiten zullen ophouden een gevaar te zijn, terwijl zij in elk geval een sieraad blijven.

Inderdaad, de nieuw gekozen leden zullen de hoog gespannen verwachtingen hunner vrienden ruimschoots moeten verwezenlijken, zal het ten slotte blijken, dat de nieuwe Tweede Kamer in innerlijk gehalte niet bij hare voorgangster achterstaat. In elk geval zij het mij veroorloofd ook hier van teleurgestelde wenschen te spreken.

Ik heb, zoo als een getrouw chroniekschrijver betaamt, althans de voornaamste wachtwoorden behandeld, welke bij de verkiezingen gewisseld werden, ten einde de verkregen uitkomst te toetsen aan de voorop gestelde leus. Wil dit nu zeggen, dat de woelige strijd van de laatste weken door geen andere invloeden beheerscht geworden is, dan met de aangehaalde wachtwoorden in onmiddellijk verband stonden? Allerminst. Men kan in zulk een strijd veel, oneindig veel spreken, zonder daarom nog het naaste te zeggen; of wordt ook dit gezegd, dan toch niet in dagbladen of op marktpleinen, maar in den meer beperkten kring van ingewijden en vrienden. Men kan licht, veel licht verspreiden, maar met tact en na gezette overweging van de vraag, welke punten of vol of half licht verdragen kunnen, en welke andere er bij winnen zouden, wanneer ze in een meer of minder geheimzinnig duister werden achtergelaten. Wie alles zeggen wil wat hem door het hoofd speelt of op de lippen komt, zal de kunst om kiezers te bewerken nooit magtig worden, en wij Nederlanders - ik zeide het nog zoo even - hebben reeds te veel meesterschap over

die kunst verkregen, dan dat ik zou durven aannemen, dat eene der betrokken partijen zich aan de fout van alles te zeggen en niets te verzwijgen zou hebben schuldig gemaakt. Ongelukkig kan ik niet meer doen dan hier deze algemeene onderstelling neêr te schrijven; ik kan constateren dat er naast de bekende krachten ook onbekende moeten geweest zijn, welke haren invloed in den verkiezingsstrijd deden gelden, maar ik kan ook niet meer doen dan dat. Welke waren die krachten en welk gewigt hebben zij in de schaal gelegd? Ik weet niet of iemand het antwoord geven kan, maar zeer zeker ben ik daartoe niet in staat.

Toch blijven er twee hoogst gewigtige invloeden over, die, al heeft men ze niet openlijk genoemd, toch overal duidelijk genoeg werden gevoeld, om ook aan een oningewijde in de verkiezingsgeheimen het regt te geven, ze te rangschikken onder de bekende doeleinden, welke in den jongsten strijd werden nagejaagd. De eerste staat in verband met het zeker hoogst belangrijk feit, dat, althans in de meeste provinciën, de Roomsch-Catholieken, op het voorbeeld van de antirevolutionairen, tegen de liberalen partij kozen. Van waar dit? Ik ben veel te sceptisch om aan te nemen, dat bij uitzondering de Catholieken in de constitutionele kwestie het gevoelen van de Regering zijn toegedaan geweest, en dat zij uitsluitend door dát gevoelen werden geleid. Zijn hier, gelijk men gezegd heeft, vooral persoonlijke overwegingen in het spel gekomen? Ik durf niet beslissen, maar meen in elk geval dat er naast die overwegingen andere hebben bestaan, althans van niet minder gewigt. De strijd van de Catholieken tegen de liberalen kwam deze keer meer bijzonder uit Amsterdam en 's Hertogenbosch, en wel van die organen, welke ongeveer een jaar geleden in de onderwijs-kwestie voor den Heer Groen van Prinsterer partij kozen. Is het onwaarschijnlijk, dat die organen en met hen een goed deel der Roomsch-Catholieken de ontbinding van de Kamer ook hebben willen aangrijpen als middel om tot eene vertegenwoordiging te geraken, gunstiger voor schoolwetherziening gestemd dan hare voorgangster?

Wat waarschijnlijk gold bij de Catholieken, heeft in elk geval zeker gegolden bij de antirevolutionairen; - immers van die zijde werd het openlijk erkend - en aangezien nu de antirevolutionairen deze keer eene buitengewone kracht ontwikkelden, zoo kan men veilig aannemen dat de oude schoolwet-

agitatie, zich mengende in den nieuwen verkiezingsstrijd, hoogs noodlottig is geworden voor de liberalen. De aanbeveling van den Heer Groen van Prinsterer aan zijne kerkelijke en politieke vrienden, om in alle districten eigen candidaten te stellen, heeft - het valt niet te ontkennen - deze keer voortreffelijke resultaten opgeleverd. Wie nog mogt twijfelen aan de politieke kracht van zijne partij, heeft nu althans kunnen zien hoe ongegrond die twijfel is. De antirevolutionairen mogen in weinig districten de overhand hebben, bijna overal vormen zij eene niet onbelangrijke minderheid, en op vele plaatsen, in Holland vooral, zijn zij inderdaad de beslissende derde partij geworden. Welnu, die beslissende magt heeft zich bij de herstemmingen overal onmeêdoogend tegen de liberalen gekeerd en hun de nederlaag toegebragt.

De houding van den Heer Groen gedurende de jongste beweging is eerst door de conservatieven en later door vele liberalen ernstig afgekeurd, maar beide keeren geheel ten onregte, naar ik meen. Dat het hoofd der antirevolutionairen voor Mr. Keuchenius partij koos, was duidelijk genoeg, niet zoozeer nog omdat het hier de verdediging gold van een voortreffelijken medestander, maar om het beginsel zelf waarover de strijd liep. De Heer Groen - het is nu niet de eerste maal dat ik dit beweer - is altijd zeer naijverig geweest op de regten van het parlement, en de gemotiveerde motiën van orde zijn door hem zoo al niet ingevoerd, dan toch zeker meer te baat genomen dan door iemand anders. Hij kon alzoo niet optreden ter verdediging van de conservatieve partij, zonder met al zijne antecedenten te breken. Maar terwijl dus de Heer Groen in de aanhangige constitutionele kwestie aan de zijde stond van de liberalen, zoo stond hij daar toch niet ter wille van die liberalen, maar ter wille van zijne eigene politieke belangen en beginselen. Bij de herstemmingen nu heeft hij eenvoudig gedaan als bij de eerste stemming, namelijk enkel gelet op de belangen van zijne eigene partij. Immers van de liberalen is met betrekking tot schoolwetherziening niets te hopen; - een vierjarige ervaring heeft het geleerd - niets pleitte dus in zijn oog voor de keuze van hunne candidaten. 't Is waar, ook van de conservatieven hebben de antirevolutionairen bijster weinig te wachten, maar toch die conservatieve partij bezit, juist om het onbestemde van hare beginselen, eene zekere elasticiteit, iets meêgaande, dat wel geschikt is om bij hen die haren steun

zoeken, de hoop, al is het ook maar een enkel sprankje, levendig te houden. Wie zal zeggen wat er onder zekere bepaalde omstandigheden al niet zou kunnen gebeuren! Ja, de vroegere illusiën van den Heer Groen ten aanzien zijner conservatieve bondgenooten zijn bitter teleurgesteld, maar hoe weinig dan ook, er bleef van den vroegeren schat nog altijd zooveel over als noodig was, om de schaal in het voordeel van die oude bondgenooten te doen overhellen. 't Is toch altijd beter zich aan een stroohalm vast te klemmen, dan de hand in de ledige ruimte uit te strekken. Breekt echter ook die laatste stroohalm - en als de conservatieven blijven regeren moet het onvermijdelijk daartoe komen - dan zal het vermoedelijk spoedig gebeuren, dat de Heer Groen bij eene latere herstemming, op de vraag van zijne vrienden: wien moeten wij kiezen? eenvoudig antwoordt: ‘Kiest wien gij wilt of kiest niet, want liberalen en conservatieven, zij zijn mij als politieke partij in volkomen gelijke mate antipathiek.’

Ik kom eindelijk tot het tweede meer verwijderd motief, dat op den uitslag der verkiezingen overwegenden invloed uitoefende, namelijk de antipathie van zeer velen tegen die liberale partij, welke gedurende de laatste jaren het bewind in handen had. De jongste verkiezingsstrijd is ten slotte eenvoudig geweest eene worsteling tusschen de conservatieve en liberale elementen van den staat, eene worsteling, welke, dank zij de hulp van Roomsch-Catholieken en antirevolutionairen, althans tot op zekere hoogte ten voordeele van de eersten is uitgevallen. Niemand die hier aan twijfelt zeker, niemand ook die zulk een strijd niet zeer natuurlijk acht. O ja, zeer natuurlijk; maar het minder natuurlijke is dit, dat men in dien strijd van de zijde der conservatieven voor alles is uitgekomen, behalve voor het eigenlijk gezegde doel. Men moge hier en daar als in het voorbijgaan gewezen hebben op het gevaar waarmede de koloniën bedreigd werden door het toepassen van eene liberale politiek, dit was en bleef eene bijzaak. In hoofdzaak is de strijd gevoerd in naam van allerlei leuzen, die valsche leuzen waren, althans in den mond der conservatieven. Neen, niet om bevestiging van het koninklijk gezag was het te doen, niet om eene Kamer, vreemd aan partijgeest, of innerlijk beter van gehalte dan hare voorgangster: 't was er slechts om te doen om de conservatieven in de regering te handhaven. Zoo ooit dan was nu de gelegenheid uitnemend gekozen, om duidelijk

te bewijzen, dat er inderdaad in Nederland eene conservatieve partij bestaat: men had daartoe niet anders te doen dan de groote punten van verschil tusschen hare beginselen en die van de liberalen duidelijk in het licht te stellen, en voorts aan de kiezers de uitspraak op te dragen. Maar niets van dat alles gebeurde; het programma werd stillekens teruggehouden, 'tzij dan omdat het niet bestaat, 'tzij omdat men weinig vertrouwen stelt in zijne populariteit; en in plaats daarvan zocht en vond men leuzen, geheel vreemd aan de overtuiging der conservatieven, maar van welke het te verwachten was, dat zij vrij wat gemakkelijker dan het nieuwe programma ingang zouden kunnen vinden bij de groote menigte. 't Was een strijd onder valsche vlag, een strijd met opgesmukte uithangborden. Of zeg ik misschien te veel? Ik heb hoogen eerbied voor de uitzonderingen - mogen het vele uitzonderingen geweest zijn! - maar ik beweer, dat waar de eene partij aan de andere eene gedragslijn komt verwijten, welke niet tijdelijk maar jaren lang met de meest mogelijke standvastigheid hare eigen gedragslijn is geweest, en waar zij juist van dat verwijt de hoofdgrief maakt, de woorden eerlijk en loyaal op den gevoerden strijd niet van toepassing kunnen worden verklaard. Aangenomen dat de liberalen duizendmaal ongelijk hadden in hunne opvatting van de regten der Kamer en dat die Kamer inderdaad het koninklijk gezag verminkte, dan nog had het bewustzijn van eigen schuld en het meest oppervlakkig begrip van politieke moraliteit er de conservatieven toe moeten leiden althans deze en dergelijke grieven met stilzwijgen voorbij te gaan. Wie deze eenheid van schuld loochent, bewijze dan dat de conservatieven als oppositie tegenover het liberale gouvernement anders gehandeld hebben dan vroeger en later hunne tegenstanders handelden.

De beweging van October 1866 heeft een onmiskenbaren familietrek met de April-beweging van 1853 gemeen. Beide keeren was het eigenlijk motief van den strijd geheel vreemd aan het motief dat men noemde en dat enkel dienen moest voor de massa. Beide keeren slaagde de toeleg, hoewel nu laatstelijk veel minder volkomen dan de eerste maal. Wil dat zeggen dat wanneer ten derdemale een strijd onder valsche leuzen mogt worden aangevangen, de menigte tot genoeg ontwikkeling zal zijn gekomen om waarheid van onwaarheid te onderscheiden? Laten wij het althans hopen, want inderdaad ik vrees dat de strijd met oneerlijke middelen eerst dan kan ophouden, wanneer

de ervaring geleerd zal hebben, dat er op het voordeelig gebruik van zulke middelen niet meer te rekenen valt.

Toen onlangs, daags vóór de verkiezingen, de Heer de Kempenaer zijne philippica tegen de oude Kamer en hare verdedigers uitvaardigde, nam ik - was het om troost of om wraak te zoeken? - eenige van de redevoeringen in handen, vóór 1848 door het toenmalig lid van de Tweede Kamer uitgesproken. Mijn oog viel op de schoone rede waarmede de geachte afgevaardigde in de lente van 1845 het voorstel tot grondwetsherziening verdedigde, door hem en acht medeleden aan de Kamer voorgelegd. Het doel van de rede was geen ander dan de ontwikkeling van eenige gedachten door Gijsbert Karel van Hogendorp na de Belgische revolutie en kort voor zijn dood in onderscheiden kleine brochures neergelegd. Die gedachten werden hier voorgesteld als het politieke testament van den grooten staatsman, als de logische conclusie van de beginselen waarvoor hij zijn leven lang gestreden had. Onwillekeurig werd ik er toe gebragt vergelijkingen te maken. Hoevelen zijn er onder onze politieke notabiliteiten in de Kamer, hoevelen onder de coryfeën van de drukpers, hoevelen onder de politieke hoofdleiders in onze burgermaatschappij, die wenschen mogen, dat men hun eens den maatstaf aanlegge, welke hier van Hogendorp werd aangelegd? Hoevelen zouden het kunnen verdragen, dat men eenmaal ook hunne jongste politieke geschriften of redevoeringen voorstelde als de harmonische ontwikkeling van de denkbeelden, waarvoor zij hun leven lang gestreden hebben? Misschien zijn de politieke talenten hier te lande sedert 1848 sterk vermeerderd, maar hoe staat het met de politieke karakters?

Een laatste woord over de nieuwe Kamer, vrucht van dien woeligen strijd, welken ik hierboven in hoofdtrekken trachtte te schetsen. Niet dat ik mij zou willen wagen aan voorspellingen omtrent de houding, welke zij vermoedelijk zal willen aannemen. Of zij het zelve reeds weten zou? De politieke omstandigheden zijn in de laatste weken zoo sterk gewijzigd; er zijn zoovele nieuwe onbekende elementen in de vertegenwoordiging gebragt, dat deze voor het oogenblik, dunkt mij, een raadsel moet zijn voor de Regering, ook voor zich zelve wel-

ligt. Daarenboven, waarom te profeteren, daar het zou kunnen gebeuren, dat de beslissing reeds gevallen was vóór nog mijne woorden den lezer onder de oogen komen. Ik blijf liever op vasten en veiligen bodem, en vraag dan ook alleen: welke houding van de Kamer schijnt het meest in overeenstemming met het algemeen belang? De conservatieven verlangen natuurlijk eene krachtige ondersteuning van de tegenwoordige Regering, terwijl zich bij de liberalen reeds nu groot verschil van gevoelen openbaart. Velen willen den strijd dadelijk hervatten en het ministerie zoo spoedig mogelijk ten val brengen; anderen daarentegen, die hun orgaan vinden in de *Arnhemsche Courant*, willen voor het oogenblik geen strijd, maar eene afwachtende neutrale houding aannemen. Ik behoor van nature tot de laatste afdeeling, en geloof inderdaad dat een zuivere portefeuille-strijd een slecht debuut zou zijn voor de nieuwe Kamer, ook tegenover de openbare meening. Wat ik daarover in Junij l.l. geschreven heb, drukt nog mijn gevoelen uit: Gunnen wij den conservatieven de afdoening van velerlei lastige kwestiën, vóór alles de schoolwet-kwestie; gunnen wij hun de gelegenheid aan Nederland te toonen, waarin toch eigenlijk het onderscheid ligt tusschen liberale en conservatieve regeringsbeginselen; - want inderdaad de verkiezingsstrijd heeft dat onderscheid niet aan het licht gebragt; - vóór alles gunnen wij ons zelven de zoo hoogst noodzakelijke rust. Ik zie niet in dat de liberale partij er iets bij verliezen kan; dat zij vrees behoeft te koesteren voor de duurzaamheid van hare heerschappij: want inderdaad, en trots de verliezen die wij leden, in dit opzigt hebben de jongste verkiezingen hoogst bemoedigende resultaten opgeleverd. De liberalen stonden, althans op de meeste plaatsen, deze maal, en deze maal voor het eerst, geheel aan eigen krachten overgelaten tegenover de triple alliantie van conservatieven, Roomsch-Catholieken en antirevolutionairen. Welnu, in weerwil hiervan, in weerwil ook van het feit dat zij door kunstmatig opgewekte hartstogten, onder hoogst ongunstige omstandigheden moesten strijden, zijn zij er toch in geslaagd eene partij in de Kamer te brengen, misschien sterker dan alle andere partijen te zamen, en zeer zeker veel sterker dan eene van deze op zich zelve. Tegenover zulke resultaten behoeft niemand ongerust te zijn, en mag men met de meest mogelijke vrijmoedigheid verklaren, dat de toekomst niet minder dan het verledene aan de liberalen toebehoort. Waarlijk, wij

kunnen beter geduld oefenen dan de tegenpartij; dat wij daarom deze de gelegenheid niet ontnemen ons goede exemplaren te leveren van de groote en belangrijke wetten waaraan Nederland nog behoefte heeft. Immers zooveel staat vast, dat zij in die taak alleen dan kan slagen, wanneer zij onze beginselen tot regeringsbeginselen maakt.

Toch kan het zeer wel zijn, dat ik ten slotte minder verzoenend ben dan misschien wel in de bedoeling ligt van de *Arnhemsche Courant*. Naar mijne opvatting toch hangt het voortbestaan van dit ministerie althans van ééne hoofdvoorwaarde af, namelijk deze: dat het gemeen overleg tusschen Regering en Vertegenwoordiging spoedig iets meer worde dan een officieel woord, dat het inderdaad een feit blijke te zijn. Zes of acht weken geleden was men algemeen het gevoelen toegedaan, dat parlement en ministerie de uitdrukking moeten zijn van eene zelfde hoofdgedachte, en tenzij de jongste gebeurtenissen ook dit beginsel hebben omvergeworpen, zal hetzelfde gevoelen ook nu nog wel voor eene waarheid doorgaan. Om krachtig te regeren moet het ministerie weten, dat het eene welgezinde Vertegenwoordiging achter zich heeft, en de behoefte aan krachtige regering is ontzettend groot, althans in de koloniën. Immers naar het gevoelen van alle zaakkundigen is de toepassing, van welke regeringsbeginselen ook, voor die afgelegen gewesten verre te verkiezen boven den tegenwoordigen, reeds zoo lang gerekten staat van onzekerheid. Welnu, de Tweede Kamer is op dit oogenblik voor het Ministerie nog niets anders dan een groot vraagteeken, en dat vraagteeken moet zoo spoedig doenlijk worden opgelost. De constitutionele kwestie, hoe voorzigtig ook in de openingsrede aangeroerd, blijft nog altijd over, en kan toch niet altijd overblijven. Zoolang de gelegenheid ontbreekt aan beide kanten te zeggen wat men ten aanzien van die kwestie op het hart heeft, is, dunkt mij, geen natuurlijk en opregt verkeer tusschen regering en parlement denkbaar.

Of het der Regering echter wel ernst is met dat zoeken naar gemeen overleg? De eerste verschijnselen zijn zeker niet gunstig en verraden weinig nieuwsgierigheid. Reeds boven heb ik gewezen op de poging om door het terzijde laten van eene koninklijke troonrede ook het adres van antwoord te écarteren, hoe groot de behoefte aan zulk een adres ook zijn moge voor eene nieuwe Kamer, welke natuurlijk vóór alles met zich zelve wil kennis maken, en daartoe nooit eene betere gelegenheid kon

vinden dan het adres van antwoord oplevert. En dat verschijnsel is het eenige niet. Naar men zegt wil de Regering nog vóór het einde van het jaar de begrooting op gewone wijze afdoen, in plaats van zich voor het oogenblik met credietwetten tevreden te stellen en de eigenlijke groote budget-discussie tot na de wintervacantie uit te stellen. Slaagt deze toeleg, dan zal ook dat andere groote middel van algemeene gedachtenwisseling tusschen Regering en Vertegenwoordiging voor dit jaar ongebruikt moeten worden gelaten. Immers de tijdruimte die overblijft, is ter naauwernood groot genoeg om de begrooting in den volstrektsten zin van het woord af te hameren. En toch, wanneer er ooit behoefte is aan uitvoerige discussie naar aanleiding der begrootingswetten, dan zal het zijn thans, nu men eene nieuwe Kamer tegenover zich heeft. Zulk eene discussie, dikwijls ijdel en overtollig, is onder de tegenwoordige omstandigheden eene groote practische behoefte, welke niet onbevredigd mag worden gelaten.

Het kost mij moeite het gedrag van de Regering in deze oogenblikken te rijmen met de triomfliederen van de ministeriële pers. Waarom zoo veel angst of zoo groote bescheidenheid? Immers de nieuwe Kamer is het lievelingskind, met o zooveel zorgen en moeite en onder zoo velerlei teleurstellingen opgekweekt; de kostbare plant, ontloken onder den beschermenden invloed van eene zeer hooge temperatuur. Zie, de vrucht is nu rijp: waarom het oogsten dan nog langer uitgesteld?

Maar wat hiervan zij, mogt het blijken, dat de toeleg waarop ik doelde, werkelijk bij de Regering bestaat, dan kan ik niet gelooven dat zij in dit opzigt op ondersteuning van de Kamer rekenen mag. Duidelijk gebleken gemeen overleg is de voorwaarde van eene krachtige regering, en zulk eene regering is een hoofdgebod van het algemeen belang. Nog eens, ik kan niet gelooven dat de Kamer dit gebod zou verwaarloozen, en zwichtende voor het drijven van welke politieke partij dan ook, hare loopbaan zou willen beginnen met de openbaring van volslagen gemis aan eigen zelfstandigheid.

Leiden, 22 November 1866.

J.T. BUIJS.

Londens straatgewoel.

Wie kent Londen niet, het groote Babel onzer dagen? Ik hoop een ieder mijner landgenooten, die maar even tijd en geld genoeg heeft om zich nu en dan eens voor eene enkele veertien dagen los te rukken van den zoo doodenden slentergang van het dagelijksche leven. Tijd en geld alleen noem ik als de vereischten van zulk een uitstapje, want de lust daartoe zal, hoop ik, wel bij niemand ontbreken. Immers het bezoeken van eene wereldstad als Londen, geeft niet alleen de verkwikkende afwisseling die elke reis, vooral in den vreemde, voor den man van ijver en arbeid oplevert, maar het verrijkt ook zijne kennis en verruimt zijnen blik. Daarenboven heeft een uitstapje naar Engeland dit voor boven een toertje naar de bekoorlijke streken van het nog altijd maar niet eenige Duitschland, dat men, behalve het doorkruisen van de grootste stad der wereld, tevens het genot heeft eener natuur, die waarlijk, in bevalligheid en trotschheid tevens, niet voor de fraaiste Duitsche partijen behoeft onder te doen. Weinige uren sporens van Londen brengen u naar Wales of naar de meeren van Cumberland en Westmoreland, of wel naar dat juweeltje van afwisselend liefelijke en trotsche natuur, het heerlijke eiland Wight. Hij die de drukke straten en sombere huizen der stad zijner inwoning voor een poos ontvlugten wil, om eens naar hartelust te dolen in de bosschen of te klauteren over de bergen, menige streek van Engeland of anders het Schotsche Hoogland, zal hem ten volle bevrediging schenken. En dubbel aangenaam voorzeker zullen de herinneringen van zijn uitstapje zijn, wanneer hij daarenboven kennis heeft gemaakt met de eerste stad der wereld. Want Rome moge klassieker zijn, Seville pittoresker, Parijs amusanter, Weenen lustiger, Berlijn nieuwer, Londen troont hoog boven al die steden, door het waarlijk imponerende van zijne grootte en door het belangrijke van zijne veel-

zijdigheid. De stad die bijna zoo vele inwoners telt als ons geheele koningrijk, levert niet alleen door hare reusachtige uitgestrektheid, maar ook door de ongekende drukte en het rusteloos gewoel in hare straten een aanblik op voor den vreemdeling, dien hij niet ligt vergeet.

Die drukte is waarlijk ongeloofelijk voor hem die er zich nooit in gewaagd heeft. Of ge koopman zijt of niet, toch trekken Tower en Tunnel en wat niet al, u naar de bij dag zoo overbevolkte, maar bij nacht als verlatene City. Maar wanneer ge dan de breede London-bridge overgaat of den zetel der municipale magt, het sombere Mansionhouse voorbijwandelt, ge zult verlegen staan hoe ge heelshuids eenvoudig de overzijde der straat bereiken kunt. Want terwijl de stroom van voetgangers - die zich scherp links en regts afscheidt voor de op- en afgaanden, even als overal elders de rijtuigen alleen - u belet stil te staan, verhindert eene ettelijke malen dubbele rij van voertuigen van den meest verschillenden aard u de straat over te steken. Zoodra ge echter aan het einde der straat gekomen zijt, of wel aan een zijstraat die aan de overzijde doorloopt, dan ziet ge halve bedelaars, soms arme Indianen, druk met een bezem in de weer, om een pad over den rijweg naar de overzijde voor u schoon te vegen. Maar aarzel geen oogenblik wanneer ge van dien overgang, door de Engelschen *crossing* genaamd, wilt gebruik maken. Want ge zult op dien rijweg hier voor de uitmuntend bespannen omnibus, daar voor de half hollende Hansomcab, elders voor het naauwelijks te bedwingen tweespan van den rijken bankier, ginder weder voor de Vlaamsche kolossen der zware vrachtwagens moeten wijken. Wee u, wanneer de moed u begeeft te midden van dien maalstroom van ongeduldige paarden en onbesuisde voerlui; want zonder sterke zenuwen en vastberaden tred loopt ge groot gevaar het slagtoffer van uw vreemdelingschap in dien waren rosmolen te worden. Gelukkig dat op die plaatsen waar verschillende straten uitloopen, de verhevenheid, waarop de groote gaslantaarn in het midden van den weg geplaatst is, eene veilige schuilplaats voor den links en regts door rijtuigen als vervolgden voetganger oplevert, want anders ware zijn leven niet zeker. Trouwens, wanneer de geboren Londenaar, de *cockney* van ouder tot ouder, dikwijls ten einde raad is in dat gewoel, dan zal de overtogt der straat voor den vreemdeling althans niet gemakkelijk zijn.

Reeds die drukte der straten van Londen is een aanblik die den vreemdeling telkenmale op nieuw treft, hoe dikwijls hij de metropolis ook al doorwandeld heeft. En daargelaten nog al het interessante wat Londen letterlijk op elk gebied van kunst en wetenschap, van arbeid en beschaving voor den vreemdeling oplevert, reeds dat eenvoudig zich vermengen, dat zich verloren gevoelen in die drukte, waarvan alleen hij zich eene voorstelling kan maken die ze bij ervaring kent, en dat zich toch terzelfder tijd deel en werkend lid erkennen van die rusteloos woelende en jagende menschenmassa, zal bij den man van onze zooveel kleiner en stiller steden gewaarwordingen van leven en beweging opwekken, welke zijnen blik verruimen en den kring zijner denkbeelden uitbreiden. Dat gevolg alleen zou al heil zaam voor ons wezen. Want zullen wij krachtig blijven, krachtig genoeg om onze kleine natie te handhaven in het midden der steeds groeijende magten rondom ons, dan moeten wij althans gelijken tred houden met die zooveel grooter naburen in hunne zoo wetenschappelijke als nijvere ontwikkeling, en dus boven alles, volkomen op de hoogte zijn van hunne toestanden. Nu is er zeker geen moeijelijker op te lossen probleem voor den vreemdeling dan zich rekenschap te geven, hoe eene zoo groote bevolking als die van Londen in haar onderhoud kan voorzien niet alleen, maar nog daarenboven de middelen weet te vinden om op werkelijk reusachtige wijze kunsten en wetenschappen te bevorderen, ouden en gebrekkigen te steunen, armen en ongelukkigen te helpen, heidenen te onderwijzen en te bekeeren en de stad harer inwoning te maken tot een centrum van beschaving en genoegen tevens. Want waarlijk, ook in gelegenheid tot uitspanning kan Londen met Parijs wedijveren, al moge de meer soliede Engelschman niet zulk een opgeruimd en joviaal aanzien kunnen geven aan zijne straten en wandelingen en plaatsen van bijeenkomst als de luchtige Parijzenaar, die reeds door zijne vrolijkheid alleen aan zijne stad zulk een aantrekkelijk karakter bijzet. Het dolen door de hoofdstraten van Londen geeft dadelijk den indruk van een ontzaggelijke vereeniging van nijvere menschen, en de drukte die er heerscht, van hunnen rusteloozen ijver, van hunne onverpoosde arbeidzaamheid. Die geheele reeksen van winkels, die naauwelijks in de eene straat en aan deze zijde van de stad geëindigd zijn of ze beginnen weêr aan de andere zijde, doen ons besluiten tot een verbruik en tot eene magt van koopen, waartoe niet anders

dan een enorme arbeidskracht de middelen kan verschaffen. Naauwelijks hebt ge den eenen winkel van manufacturen of van kramerijen, en het eene magazijn van goud- en zilverwerken of van gemaakte kleêren bewonderd, of eene gelijksoortige maar nog rijkere uitstalling verbaast u enkele stappen verder op nieuw. De kruidenier heeft winkels die wel pakhuizen gelijken, zoo groot en ruim zijn ze, en de visch- en fruitverkoopers hebben artikelen uitgestald, waarvan ge de gelijken op het vaste land nooit gezien hebt. Wat moet de arbeidende klasse schatten gelds verdienen, om zulke paleizen van kroegen te kunnen onderhouden, en welke groote kapitalen moeten er in handen zijn van hen, die de prachtige clubgebouwen in het Westeinde der stad enkel voor hunne ontspanning hebben opgerigt. Alles spreekt in Londen van geld, alles getuigt van ruimte van middelen, van eene onbekrompenheid in het goede zoowel als in het kwade. Luchtig en los gaat de gegoede Engelschman met zijne sovereigns om, en zijne onbezorgdheid in het verteren moet wel voortspruiten uit eene zekere gemakkelijkheid die hij ondervindt om ze ook te verdienen. Tuk op uitspanning, waarvoor hij dan geen geld spaart, is hij even tuk op goede winsten, waarvoor geen arbeid hem te zwaar of te moeijelijk valt. En wanneer de vreemdeling zich verbaast over de weelde en den overdaad die hij in Londen ziet, en niet altijd even aangenaam verrast wordt door de hooge prijzen waarmeê hij alles betalen moet, dan zal de drukte om hem heen duidelijker voor hem worden, omdat ze het noodzakelijk uitvloeisel is van veel arbeid die veel moet opleveren, om weêr zooveel te kunnen uitgeven. Londen zal hem op nieuw leeren dat arbeid welvaart geeft. En wie de bedrijvigheid in de wereldstad met een oplettend oog gadeslaat, hij zal moeten erkennen dat het oude gezegde waarheid bevat: het goud ligt op de straten van Londen.

Geen wonder dan ook dat die drukte in Londens hoofdstraten eene zaak is van groot gewigt, en dat Municipaliteit en 's lands Regering zelfs onafgebroken het oog daarop gevestigd houden, opdat alle mogelijkheid van stoornis tijdig voorkomen worde. De talrijke en goed gedisciplineerde schaar van policiebeambten moet dagelijks een aanzienlijk gedeelte afstaan, alleen om het vrije verkeer in Londens straten te handhaven. Met eene beleefdheid, waaraan hunne Hollandsche confraters wel een voorbeeld mogen nemen, helpen zij den verlegene op de straten te regt, of nemen vrouwen en kinderen die in het gedrang zijn ge-

raakt, dadelijk in bescherming, terwijl zij tevens met krachtigen arm elk geschil dat gedurig tusschen die duizende voerlieden ontstaat, in een oogenblik weten uit te maken. De naauwelijks menschelijke kolos die naast zijn twee- of vierspan - altijd voor elkander loopende - dat de reusachtige vrachtwagens of bierkarren trekt, meer waggelt dan gaat, heeft er altijd lust in om de ligte rijtuigen die hem ontmoeten, in de klem te brengen. Want behalve bier en genever, schijnen die logge gevaarten geen ander genot te kennen dan ruzie en misbaar. Maar de gespierde arm van den schijnbaar zoo veel tengerder policeman heeft hem al spoedig doen wijken, en als een lam is die barre knaap zoodra de policie hem gebiedt. Dat ware modèl van ruwen toon en onbeschoftheid, de koetsier van den uitmuntend bespannen maar ook zwaar beladen omnibus, snapt zoo gaarne van den mededinger de reizigers, die dikwijls in hunne haast de verkeerde route nemen. En met het onverschilligste gezigt van de wereld draait hij dan met zijn alles verpletterend rijtuig tusschen de andere voertuigen in, en bekommert zich niet om de kreten van angst die rondom hem opgaan. Alleen op de enkele vingerwijzing van den policeman bestuurt hij echter zijn wakker span weer naar de andere zijde der straat, al kan hij ook niet altijd nalaten nog even het fijne wiel van dat keurig gelakte rijtuig duchtig te schaven, van welks hoogen bok de verwaten collega in prachtige liverei zich niet eens verwaardigt hem aan te zien. Onbezonnen rent de Hansomcab door den digten drom van rijtuigen heen, en de koetsier die achter de kap van die tilbury gezeten is op zijn verheven kratje, stoort zich niet aan wat naast of voor hem rijdt, omdat zijne beide hooge wielen alle gevaar van tuimelen voor hem onmogelijk maken. Hoe gedwee heeft hij daar echter eensklaps zijn snuivenden rosinant ingehouden, omdat hij wel weet, dat er met gindschen dienaar der openbare magt geen schertsen is. De gewone fiacre of cab heeft wel zijn vaste standplaatsen en mag dáár alleen passagiers lokken; maar wanneer hij leeg van een verren toer naar zijn *stand* terugkeert, staat hij toch voortdurend op den bok met opgeheven zweep de voorbijgangers uit te noodigen, om van zijn verweloos en haveloos rijtuig gebruik te maken. Naauwelijks echter heeft de policeman hem het bevel tot huiswaarts keeren gegeven, of oogenblikkelijk rijdt de man zijns weegs, die anders voor vaste gewoonte heeft met al zijne passagiers te kibbelen, met dezen omdat zij hem te weinig naar zijn

zin hebben gegeven, en met genen, omdat de te hooge vracht die hem dadelijk betaald is, hem doet onderstellen, dat hij van zulk een dwaas met eenig misbaar nog wel wat meer kan halen. Alleen de gepoederde en fraai uitgedoste menner van het eigen span is minder onder het bedwang van den policeman; maar gewoonlijk is hij ook te bang om zich diep in dat net van allerlei rijen voertuigen te mengen, terwijl de heerschap, die zijn eigen beestjes bestuurt, dikwijls genoeg zijn sovereign moet betalen. omdat hij gemeend had boven de bevelen van dien man in landskleedij te staan.

Maar de drukte in Londens straten werd zelfs den Londenaar te bar. Op vele plaatsen was er geen doorkomen meer mogelijk. Gedurig rezen er klagten op van hen die slagtoffers waren geweest van wat zij den moedwil scholden van voerlui, maar telkens bewees het dadelijk ingestelde strenge onderzoek, dat de opeenhooping van menschen en voertuigen de eenige reden der ongelukken was. Gedurig werd menig bedaard en voorzigtig koetsier door dien drang van alle zijden, onmagtig om zijn span nog te besturen. In de dagbladen volgden op die klagten wel duizende raadgevingen waardoor aan het kwaad in eens een einde zou komen, maar de ervaring heeft die eminente stuurlui aan wal genoeg doen kennen, om over de waardij hunner redmiddelen te kunnen oordeelen. Het reeds zoo aanzienlijk aantal policiebeambten werd alweer met onbekrompen hand vergroot, maar niets baatte. Nieuwe wegen van vervoer werden beraamd en, met die eigenaardige geestkracht der Engelschen, ook dadelijk geopend, ja onder den beganen grond werd de spoorweg aangelegd waar langs de menigte zou vervoerd worden om daardoor althans op de straten het aantal van openbare rijtuigen en van voetgangers te doen verminderen, maar juist het tegenovergestelde was het gevolg. Naarmate de gelegenheden om de City te bereiken vermeerderden, nam ook de massa toe welke dagelijks die grootste werkplaats der wereld bezocht. En eindelijk geen raad meer wetende hoe den openbaren weg in Londen vrij te laten, zonder voetganger en voertuig in gevaar te brengen, riep men ten slotte de hulp van het Parlement in, wijsheid wachtende van dien hoogsten wetgever des lands.

Wel is dat een bewijs van de groote ingenomenheid van het Britsche volk met zijne vertegenwoordiging. Trouwens, wanneer het geheele volk telkenmale zulk eene warme belangstel-

ling toont in elke verkiezing van leden van het Lagerhuis, - bij ons kunnen alleen religieuse kwestiën en ministeriële drijfjagten de kiezers voor een oogenblik wakker schudden, - en wanneer wij den wensch tot eene hervorming van het kiesstelsel aanleiding zien geven tot tooneelen zoo als Engeland thans, niet altijd tot zijne eer, oplevert, dan voorzeker is het allezins verklaarbaar dat de Brit voor alle zijne klagten hulp en troost zoekt bij hen die hij zelf tot zijne wetgevers verkozen heeft. Hoe zeer die wetgevers trachten in den geest van het volk te handelen, blijkt uit de wijze waarop zij hun arbeid verrigten. Zoodra toch een vraagstuk ter hunner beslissing gesteld wordt waarvan zij volledíger kennis aan het groote publiek toeschrijven dan aan hen zelven, - een geval dat nog niet zoo gansch en al ondenkbaar is, - dan is de enquête dadelijk hun toevlugt. Eenige uit hun midden vormen een bureau waarvoor dan die mannen geroepen worden, wier speciale kennis van de zaak die hangende is, onbetwistbaar mag genoemd worden. Hen uit te hooren, is dan het doel der commissie. Met werkelijk bewonderenswaardigen tact en met groote scherpzinnigheid weten dan de leden van de commissie hunne vragen zoo in te rigten, dat het antwoord onvermijdelijk een heldere en duidelijke voorstelling der zaak inhoudt. En zoodra tracht niet deze of gene der ondervraagden een ontwijkend antwoord te geven, waartoe eigenbelang zoo ligt verleiden kan, of met eene gevatheid die werkelijk aardig is om te zien, heeft de voorzitter of een der leden dadelijk zijn doel gemerkt en hem onmiddellijk eene vraag voorgelegd die zoo geheel en al tot in het hart der zaak doordringt, dat de zijsprong nutteloos geweest is en alleen het karakter van den vlugtende heeft benadeeld. Maar ook de antwoorden zijn gewoonlijk zeer goed. De meer ontwikkelde publieke geest der Engelschen heeft hun eene gemakkelijkheid gegeven om voor de vuist te spreken en hunne meening juist en duidelijk weer te geven, onverschillig of het aantal hoorders groot of klein zij, die voor zulke enquêtes veel beter succes in Engeland waarborgt dan elders. Want èn vrager èn ondervraagde moeten in de gymnastiek der tong meester zijn, zullen zulke verhooren beknopt en toch degelijk uitvallen. Voor de waarheid der getuigenissen is op de best mogelijke wijze gezorgd door namelijk de zittingen in het openbaar te doen plaats hebben en onmiddellijk de vragen en antwoorden te doen drukken en voor een kleinen prijs verkrijgbaar te stellen. Zoo verkrijgen niet alleen de leden van

het Parlement, maar verkrijgt ook het groote publiek een volledig overzigt van het gewigtige punt van den dag, dat eene enquête heeft uitgelokt. Wie de drie dikke folianten kent waarin het verslag der enquête is opgenomen, welke tijdens de voordragt tot opheffing der Engelsche scheepvaartwetten gehouden werd over den toestand der Britsche koopvaardijvloot, of het enkele deel, dat van eene enquête over den scheepsbouw, weinig tijds vroeger, uitgegeven werd, hij zal met mij niet dan hoogen lof over hebben voor zulke uitgaven. Geen schrijver, hoe bekwaam ook en volledig bekend met het onderwerp dat hij behandelt, kan zulk een naauwkeurige en heldere voorstelling daarvan geven als geleverd wordt in het oordeel van eene menigte personen, die allen, door veeljarige ondervinding, volkomen vertrouwd zijn met alle schakeringen van de zaak die in behandeling is. Nog heden te dage zou ik geene betere handleiding weten te noemen om tot eene juiste kennis van de Britsche scheepvaartbelangen te komen, dan die verslagen.

Zulke enquêtes verspreiden een weldadig licht over vele sociale vraagstukken waarover het algemeen oordeel onjuist is, alleen door gebrek aan de noodige kennis. De vertegenwoordigers der belangen van het publiek kunnen niet van alle zaken verstand hebben waarin zij toch moeten beslissen; en zulk eene enquête waarborgt dan eene juister regeling der zaak. De enkele mededeeling van den man van het vak doet dikwijls menige zaak in een geheel ander licht verschijnen dan waarin ze vroeger stond voor de oogen van hen, die toch ambtshalve het vonnis er in moeten wijzen. En niet gering mag men het voordeel achten dat de wet, die het bewijs in zich draagt de vrucht te zijn van zulk een voorafgaand onderzoek, eene veel welkomer ontvangst geniet bij het publiek, hetwelk de inroeping van zijne voorlichting, in zaken waarin zijne kennis natuurlijk grooter is, hoogelijk waardeert. Enquêtes maken een groot deel uit van de zoo geliefkoosde zelfregering des nieuwen staatsburgers. Het volk gevoelt zich dan meer vleesch en been met zijne wetten en volgt ze liever dan het gekunstelde pronkstuk der studeerkamer.

Jammer dat dit stelsel van enquêtes niet meer wortel vat bij ons te lande, ook bij de gemeenteraden der groote steden. Onze alleen politieke enquêtes brengen de zaak eer in minachting. Hoe meer toch allerlei werken van openbaar nut worden gemaakt, waarbij de belangen der burgers naauw zijn

betrokken, hoe grooter de behoefte is aan overeenstemming en zamenwerking van regeerder en geregeerde. De rigting van spoorwegen, de plaatsing van stations, de aaneensluiting van lijnen, het graven van kanalen, het aanleggen van dokken, het verbreeden van straten, het maken van nieuwe doorgangen, de regeling van het openbaar verkeer, hoe vele duizende zaken van dien aard zouden veel beter geregeld worden wanneer niet de veelzijdigheid alleen van den regeerder, maar ook de eenzijdigheid van den geregeerde daarbij gehoord ware. Het geheele publiek zou dan ook meer op de hoogte worden gebragt van de kwestiën van den dag, en sociale toestanden, ook wat kennis aangaat, zouden meer publiek domein worden. De belangstelling in de handelingen der openbare magten zou toenemen en die handelingen zouden zeker in degelijkheid winnen, door dien voortdurenden toets aan het publiek oordeel.

Zoodra de klagt over de drukte in Londens straten dan ook eene algemeene was geworden, werd ze door het Lagerhuis dadelijk tot het onderwerp eener enquête gemaakt. Het verslag daarvan ligt voor mij en is waarlijk aardig om te lezen. De zeven leden die het Huis benoemd had voor de enquête, maakten dadelijk gebruik van hun regt zich vijf andere leden toe te voegen en vergaderden 13, 14, 20, 23 Maart en 13 April van dit jaar, gedurende welke vijf dagen zij vier personen ondervroegen. De beide hoofden van de policie, van de metropolis en van de City, en de opzigter der openbare wegen, werden door de commissie opgeroepen, terwijl de chef van het vervoer op den South Eastern spoorweg zelf verzocht toegelaten te worden, wat hem natuurlijk gereedelijk werd toegestaan. Hun eindoordeel was, dat de verordeningen die het verkeer in de City regelden, dezelfde moesten zijn als die, welke gelden voor de daarom liggende metropolis. Maar dat antwoord van wettelijken aard is ons natuurlijk onverschillig. Alleen enkele punten uit de enquête wenschte ik te releveren, om daardoor een duidelijker denkbeeld te kunnen geven van de kolossale beweging die voortdurend in Londens straten heerscht. Want die onverpoosde drukte is het gevolg van onophoudelijken arbeid, en het is die arbeid waaruit de millioenen die Londen bevolken, de middelen putten, om in hunne onbegrensde behoeften te voorzien. Sta versteld over de grootschheid van Londen; wees verbaasd over de weelde die ge er ziet, maar bewonder dan ook den ijver die zoo veel vermag en waarvan de beweging rondom u het gevolg is.

Dat eene stad die ruim drie millioen inwoners telt, te vergeefs hare wedergade in uitgebreidheid, zelfs in de fabelachtige overleveringen van het lang verleden zoekt, daaraan twijfelt wel niemand. En evenmin, dat de afstanden tusschen de woningen dier bevolking zoo groot zijn, dat de viervoet gedurig het beenenpaar moet te hulp komen om de bestemmingsplaats te bereiken. Daarenboven hebben de eischen der gezondheidsleer, waarop in Engeland angstvallig gelet wordt, in de laatste jaren menige naauwe buurt doen wegruimen, terwijl breede straten getrokken zijn door digt bevolkte gangen en stegen, waardoor het aantal huizen alweer is toegenomen en de grenzen der stad dus al verder zijn uitgezet. Wanneer men nagaat dat in een tijdsverloop van weinige jaren 46,878 huizen in Londen op nieuw genommerd zijn, om regelmaat te houden in de verdeeling der stad, dan blijkt reeds daaruit dat de aanbouw van nieuwe woningen er aanzienlijk geweest is. En wanneer men verder ziet dat de namen van 2110 straten zijn vervallen, en maar 824 straten nieuw gedoopt zijn, dan behoeft het bewijs waarlijk niet meer geleverd te worden, dat menige naauwe straat en steeg vervangen is door nieuwe, breede en frissche heerbanen. Wijselijk heeft men tevens van die nieuwe regeling gebruik gemaakt om allerlei herhalingen van namen, die onvermijdelijk aanleiding gaven tot allerlei misverstand en veel ongerijf, voor goed af te schaffen en door nieuwe te vervangen, en alleen dat aantal bereikte alweer het cijfer van 1200. Welk eene massa straten en lanen en terrassen vond men niet die alle prijkten met de namen van Victoria, Albert, Royal, Crown, King, George, Mary, Park, Prospect en dergelijke, zoodat er dikwijls twee en drie bijvoegingen noodig waren, eer het adres van een dier woningen ook maar zelfs verstaanbaar was. Oost en West-, Zuid- en Noord-Londen hadden alle gelijkluidende namen van straten en terrassen, en wee den vreemdeling die meende op dien enkelen naam gerustelijk zijn togt te kunnen aanvaarden.

Dan heeft Londen nog dit eigenaardige, dat de handelsman een geheel gedeelte der stad alleen voor zijne werkplaats gebruikt. In de City komt ieder koopman alle dagen; niemand echter die er woont. Tot de winkeliers en de eigenaars der tallooze eethuizen toe, gaan allen er des morgens vroeg heen om er hun bedrijf uit te oefenen, maar zij wonen in de omstreken der stad, die natuurschoonheden opleveren, zoo als maar

weinige landen kunnen aantoonen. Dat was geheel anders voor een paar eeuwen, toen de rijke kooplui bij voorkeur daar hunne paleizen bouwden; thans echter zijn die paleizen de zetels van tal van kantoren. Bij dag ziet men voortdurend mannen met bezige aangezigten de overal openstaande deuren in- en uitsnellen, maar des avonds daarentegen gelijkt de nog pas zoo overbevolkte straat wel een kerkhof, want geen levendige ziel vertoont er zich. Dan is de City het groote hofje, waarin ouden van dagen en beschermelingen van kooplui hun restje levens als huisbewaarders stil doorbrengen; want te bewaken valt er niets, omdat ieder Engelschman zijn kas heeft bij zijn bankier of in wissels, die alleen door zijne eigenhandige teekening van scheurpapier tot den evenknie van bankbiljet hervormd worden. Elken morgen komt die geheele vlottende bevolking tusschen acht en tien uur in de City en verlaat die weer omstreeks vier uur en later. Ruim een millioen personen rekent men dat de City dagelijks in- en uitgaan, en daar velen op verre afstanden wonen, is het natuurlijk dat menig rijtuig vereischt wordt om dien stroom van komenden en gaanden voortdurend te vervoeren. In het jaar 1860 telde men op een enkelen dag in Mei 706,621 personen die de City van verschillende kanten binnenkwamen, en het aantal rijtuigen, alleen voor het vervoer van menschen gebruikt, bedroeg op dien dag 57,765. Nu is de drukte in de City in de laatste jaren nog ontzaggelijk toegenomen, vooral sedert het bankwezen en het spel in aandeelen van allerlei soort en allooi zoo kolossaal vermeerderd is, en sedert de Joint Stock-Banken, door het rentevergoeden op gelden in depôt gegeven, dagelijks eene menigte menschen daarheen lokken, die vroeger nooit in die groote handelwerkplaats kwamen. En naarmate de vrachten op de omnibussen verlaagd zijn, en de ondergrondspoorwegen de menschen voor enkele stuivers in weinige minuten van het verste einde der stad tot in het hart der City verplaatsen, neemt de toevloed der dagelijksche bezoekers van dat vroeger zoo uitsluitend handelskwartier ontzaggelijk toe. De volgende getallen van de vermeerdering van dat verkeer zijn nog al sprekend. Toen de ondergrondspoorwegen geopend werden, bedroeg het aantal reizigers in de

eerste zes maanden van 1863..4,823,437.	Opbrengst £	53,058,
eerste zes maanden van 1864..5,207,355.		
eerste zes maanden van 1865..7,462,823.		
eerste zes maanden van 1866.10,303,395.	Opbrengst £	102,947,

en dat toch bij vrachten van 5, 15 en 30 centen. Nu zou men alligt denken dat daardoor dan ook het aantal rijtuigen van en naar de City aanzienlijk zou verminderd zijn, maar juist het omgekeerde was het geval. Want een naauwkeurig onderzoek heeft bewezen dat b.v. de omnibussen, die men natuurlijk onderstellen zou het meeste onder de concurrentie van dat nieuwer en sneller middel van vervoer te hebben geleden, in 1865 637,362 personen meer hadden vervoerd dan in 1864. Het dividend van de London General Omnibus-Company was dan ook dat jaar grooter dan ooit te voren. Nu moet men daarbij rekenen dat de vee- en vleesch- en gevogelte- en vischmarkten alle in de City gelegen zijn, en sedert de veeziekte den aanvoer van geslagt vee aanzienlijk heeft doen toenemen, zijn er op een enkelen dag een millioen Nederlandsche ponden vleesch in ruim 1000 karren op Leadenhallmarket aangebragt, die natuurlijk weer vandaar per as over de geheele stad moesten verspreid worden. Vroeger werd de visch altijd te water aan Billingsgatemarket gebragt, maar tegenwoordig geschiedt die aanvoer meest per spoorweg; en alweer zijn wagens van allerlei soort noodig om die kolossale hoeveelheden over de geheele metropolis te verdeelen. Tegelijkertijd zijn de invoeren der groote handelsartikelen evenzeer vermeerderd, en geheele treinen van wagens en karren worden vereischt om die van en naar de in de City gelegene magazijnen of van en naar de stations der spoorwegen te vervoeren. Dan die zware kolenwagens en die lange karren met wijn- en biervaten, terwijl de kelders gewoonlijk uitkomen op de trottoirs, hetgeen gedurig versperringen veroorzaakt voor rijtuigen en voetgangers. In één woord, de drukte is verbazend in de City, en reeds de hierboven genoemde cijfers bewijzen dat voldoende. Daarbij moet men niet vergeten, dat de City wel 440 straten telt, maar dat 101 daarvan doodloopen. In niet meer dan 111 straten is de ruimte even toereikende voor eene enkele reeks rijtuigen, en maar in 101 straten kunnen twee rijtuigen elkander voorbijgaan. Eigenlijk zijn er maar 70 straten in de geheele City, waarin over de geheele lengte meer dan twee rijen voertuigen naast elkander kunnen rijden. En nu loopen bij het Mansion-house zeven straten op elkander uit, langs welke voortdurend 35 verschillende lijnen van vervoer in beweging zijn. Een enkele kar die aan het trottoir lost of laadt, een enkel rijtuig dat vastzit, een enkele omnibus die een ligt wagentje heeft omver-

gereden, of, wat nog erger is, een enkele koppel vee die van of naar de markt vervoerd wordt en waarvan ook maar een enkel beest verschrikt tegen dat gerij inrent, en dadelijk ontstaat eene opstopping die op straten en straten ver alle vervoer stremt, omdat bij ieder uiteinde der menigte straten altijd rijtuig op rijtuig volgt en het eene afhankelijk is van de beweging van zijn voor- of buurman. Geen wonder dat zelfs de 92 agenten van policie, die uitsluitend belast zijn met het toezigt op het verkeer langs de straten, nog niet eens vol doende in aantal zijn om overal de orde te bewaren en de menigte ongelukken te voorkomen, die letterlijk dagelijks in de City voorvallen.

En die ongelukken zijn dikwijls van zeer ernstigen aard. Wanneer men toch uit de officiëele policieopgaven ziet dat gedurende het jaar 1865 in de straten van Londen 1707 personen door straatgewoel gewond en 140 personen overreden en gedood zijn en dat het aantal dooden door dezelfde oorzaak in de twee eerste maanden van 1866 al reeds 23 bedroeg, dan voorzeker erlangt dat geheele vraagstuk van de behoorlijke regeling van het verkeer langs de straten der metropolis nog meer beteekenis in de oogen van het publiek. In de City alleen werden van Januarij 1865 tot einde Februarij 1866 niet minder dan 17 personen gedood en 237 zwaar gewond, enkel door rijtuigen en karren. Nu zijn daarbij nog niet in aanmerking genomen degenen die wel gekwetst waren maar toch nog zonder hulp hunne woning konden bereiken, en natuurlijk is dat aantal zeer groot, wanneer men eenvoudig oordeelt naar de menigte gevallen die van zoo ernstigen aard waren, dat de openbare magt zich verpligt voelde daarvan aanteekening te houden. En dat die van zoo weinige gevallen mogelijk in hare verslagen melding maakt, is natuurlijk, omdat het publiek alligt geneigd is juist hen van nalatigheid te beschuldigen, wier eenige pligt is alle mogelijke ongelukken en stremmingen in het verkeer te voorkomen. Dat zij echter wel degelijk naauwkeurig nagaan waardoor de stremmingen in het verkeer ontstaan en wie de ongelukken veroorzaakt, bewijst de andere opgaaf der policie. In 1865 alleen toch werden 3958 personen door de policie gedagvaard, omdat zij het verkeer langs den openbaren weg in Londen hadden belemmerd, en daarvan werden niet minder dan 199 personen beschuldigd, door woest of onvoorzigtig rijden ongelukken te hebben veroorzaakt. De boeten

waartoe zij veroordeeld werden, liepen van £ 6 tot 1 schelling, en onderscheidenen werden gestraft met eene gevangenis van drie dagen tot een vol jaar. De zeer uitvoerige tabellen die daarvan bij de enquête overgelegd werden, zal ik hier niet meêdeelen, omdat ze alleen belang inboezemen voor den Londenaar, die daaruit juist kan nagaan in welke buurten de meeste ongelukken en versperringen voorkomen. Voor ons is dat enkele cijfer van dagvaardingen voldoende, vooral wanneer de aanmerking er bijgevoegd wordt, dat bijna geen enkele vrijstelling voorkwam. Dat zou weer bewijzen hoe noode de policie tot werkelijke bestraffing overgaat. Evenwel, het aantal vonnissen is voorzeker groot genoeg, om toch een heilzamen schrik onder de voerlui levendig te houden.

Allerlei middelen zijn al beraamd om aan dien steeds dreigender toestand van het verkeer langs Londens straten een einde te maken, maar tot nog toe heeft men alleen kleine, weinig afdoende redmiddelen kunnen vinden. En natuurlijk ook. Want de geheele zaak komt eenvoudig daarop neêr, dat de stad te groot wordt, te uitgestrekt vooral, zoodat het al meer en meer onmogelijk wordt voor den inwoner, de plaatsen zijner bestemming te voet te bereiken. Een grooter aantal rijtuigen is dus onmisbaar, en naarmate de ondergrondsspoorwegen en stoombootjes langs den Theems het vervoer van personen en goederen naar alle einden der stad gemakkelijker, goedkooper en sneller maken, bewegen de inwoners zich ook meer en neemt dus in waarheid de drukte op de straten juist toe door die middelen van vervoer, welke men aanvankelijk hoopte dat de straten van hare te groote beweging zouden ontlasten. Daarenboven staat de wijdte van alle straten in geenerlei verhouding tot het tegenwoordig verkeer, en al maakt men nu ook hier en daar met reusachtige kosten breede wegen van een aantal smalle doorgangen, de huizen en de magazijnen en de kelders moeten toch bereikt worden, en die blijven natuurlijk maar enkel aan eene, en wel aan de straatzijde, bereikbaar. Hoe grooter het aantal inwoners eener stad wordt, hoe grooter ook het aantal wordt van hen die in alle de behoeften der inwoners moeten voorzien, en hoe drukker tevens de beweging langs den openbaren weg.

Men wil thans in allerlei policiemaatregelen zijn heil zoeken. Het verkeer wil men dwingen langs bepaalde rigtingen, maar gedurig komen dan de tusschen die beide einden wonenden er

tegen op, dat zij afgesloten worden en hun de gelegenheid ontnomen wordt langs den kortsten weg hunne woningen te bereiken of gebruik te maken van de openbare middelen van vervoer. Vaste uren zullen worden voorgeschreven voor het ophalen van vuilnis, maar het aantal huizen wordt zoo groot, dat men gebrek krijgt aan de noodige karren en menschen om in weinige uren bij alle rond te gaan. Komt men te vroeg, dan zijn de bewoners nog niet bij de hand, en men zou dan alligt aanleiding geven tot opeenhoopingen van vuilnis op verschillende plaatsen der stad, hetgeen allernadeeligst zou kunnen zijn voor de gezondheid der bevolking. De zware spoorwegkarren zullen alleen langs de breedste straten en op vaste uren mogen rijden, maar hoe moeten zij dan hunne goederen bekomen die in de naauwere straten wonen, en welk een schromelijk ongerief zou het niet voor alle bedrijvigen zijn, indien men hun verbood op alle uren van den dag datgene te mogen ontvangen wat hun per spoorweg, juist om den spoed, toegezonden werd. De waterkarren zullen alleen des ochtends vroeg de straten - bijna alle gemacadamiseerde wegen - mogen besproeijen, maar òf de straat wordt in een moeras herschapen, wanneer men die op eens genoegzaam bevochtigen wil voor den geheelen dag, òf de winkels zullen hunne vensters en deuren moeten sluiten voor de onduldbare stofwolken. Alleen zeer in de vroegte zal het vee door de stad mogen vervoerd worden, maar waar moeten dan de koppels blijven die per spoorweg worden aangevoerd, vooral wanneer men bedenkt, dat wekelijks op ieder der beide marktdagen tusschen de 2- en 3000 stuks vee in Londen worden aangevoerd? Tramways zullen worden aangelegd, vooral op de bruggen, maar hoe moeten de zware wagens dan de rigtingen naar beide zijden bereiken, zonder groot gevaar voor de ligtere rijtuigen die denzelfden weg inslaan? De omnibussen moeten altijd eene en dezelfde zijde van de straat houden, tegenovergesteld naarmate ze gaan en komen, maar hoe dan de menschen op te nemen en uit te zetten die aan de andere zijde der straat staan of willen komen, terwijl het midden der straat onbegaanbaar voor hen is door de reeksen van allerlei voertuigen die daarop naast en vlak achter elkander rijden? Loopbruggen zullen over de drukste straten gelegd worden, maar hoe de helling voor den op- en afgang te verkrijgen, zoodat ze begaanbaar zijn en zonder dat ze beginnen en eindigen op te verren afstand voor de voetgangers, daarge-

laten nog dat geene vrouw ze gebruiken wil, zoo als bij menigen spoorweg gebleken is, en dat ze aanleiding geven tot velerlei ergerlijk misbruik? Een groot aantal rustpunten - steenen platen rondom de gaslantaarn, in het midden van een plein waarop verscheidene straten uitloopen - moeten gemaakt worden, maar hoe die te bereiken en veilig te verlaten, wanneer het gerij rondom onophoudelijk voortduurt? Vleeschen visch- en gevogelte- en groentekarren zullen alleen voor een bepaald uur van den morgen hunne goederen aan de klanten mogen afleveren, maar onvermijdelijk zal dan dikwijls een groot gedeelte der bevolking van Londen zonder die toch noodige eetwaren blijven, en hoe dan daarin te voorzien?

Zoo volgt de gewigtige bedenking dadelijk op den schijnbaar zoo verstandigen raad, en ik zou niet tot een einde komen als ik al de bezwaren wilde opsommen, die onmiddellijk tegen de voorgestelde verbeteringen worden ingebragt. De slotsom waartoe de commissie komt is eenvoudig, dat de policie versterkt en met meer magt moet bekleed worden, dat nieuwe wettelijke bepalingen grooter eenheid moeten brengen in het tal van verordeningen dat het verkeer in Londen thans regelt, en dat strenger handhaving der orde een kwaad alleen kan verminderen, waarvan de oorzaak onmogelijk weg te nemen is. Daarenboven moeten er meer markten voor vee en visch worden aangelegd, en op die wijze ten minste alle aanleiding tot nog meer beweging worden vermeden. Het door een enkelen der ondervraagden krachtig voorgestaan plan, seinpalen in de straten op te rigten, en door signalen alle voerlui te waarschuwen deze of gene rigting te houden, langzamer of sneller te rijden of wel stil te staan, vond wel eenigen weêrklank, maar de vele bezwaren daaraan verbonden maakten toch de toepassing minder wenschelijk, de vraag nog daargelaten of het doel niet maar gedeeltelijk zou bereikt worden. Te groote bedrijvigheid binnen eene bepaalde ruimte was het onvermijdelijk gevolg eener te groote opeenhooping van menschen binnen eene enkele stad; en waar die oorzaak bleef bestaan daar waren allerlei policiemaatregelen onmagtig, dat erkende een ieder.

Het advies der leden van de enquête was de verwerping der wetsvoordragt die aanleiding gegeven had tot dit onderzoek, omdat ze zich enkel bepaalde tot de City, en omdat alleen van eene betere wettelijke regeling van het verkeer in geheel Londen, eenige, maar nooit meer dan eene gedeeltelijke verbe-

tering van den bestaanden, werkelijk dreigenden toestand, te wachten was.

En hiermede heb ook ik mijne taak volbragt. Mijn doel was alleen om het verslag dezer enquête in korte trekken onder de oogen te brengen van ons publiek. Want hoevelen mijner landgenooten Londen ook kennen, en herhaaldelijk met eigen oogen de werkelijk verbazende drukte aanschouwd hebben die er voortdurend op de straten heerscht, de meesten zullen voorzeker met mij weinig gedacht hebben dat die drukte zoo groot en belemmerend is, als uit deze officiëele mededeelingen blijkt. Het is een karakter van de wereldstad, dat zoo niet een ieder opmerkt en kent, ten minste niet in die bijzonderheden, welke deze enquête er van mededeelt. Maar er is zeker ook geene enkele stad der wereld waaruit zulk eene klagt over straatgewoel kàn opgaan, als alleen uit Engelands hoofdstad. Juist ook om dat eenige en zonderlinge van het feit, vond ik het niet onaardig er enkele punten van hier weêr te geven. Opgaven als vele der bovenstaande, klagten als de hier vermelde, en verbeteringen als de door bij uitstek praktische mannen voorgesteld, getuigen van eene beweging, die ons continentale lui waarlijk verbazen moet. Reeds het houden eener parlementaire enquête over de drukte der straten van eene stad, is voor ons iets zeer vreemds.

Bijna zou men dan ook zeggen dat Londen zich zelven ontgroeit. En het karakteristieke van den Engelschman: overdrijving van alles, uit zich tot in zijne hoofdstad toe. Maar onze bevreemding over die drukte moet wel overslaan tot bewondering over de arbeidzaamheid eener bevolking, die daarvoor evenzeer geene grenzen schijnt te kennen. Want zonder koloslossalen arbeid zou zulk eene kolossale stad niet kunnen opkomen noch in stand blijven, veel minder nog steeds toenemen. Hoe ruim moet de blik worden van hen die dagelijks zooveel kolossaals aanschouwen. Mogten wij maar een deel erlangen van dien wijderen gezigtskring en een deel van dien rusteloozen prikkel tot arbeid!

P.N. MULLER.

Struensee.

(Fragment van een onuitgegeven dramatiesch gedicht).

Struensee, vroeger lijfarts van koning Christiaan VII, opgeklommen tot konferentie-raad, heeft de stiefmoeder des konings alsmede haar zoon en haar gunsteling verwijderd en den ouden Staadsraad uiteengejaagd. Hij heeft Graaf Rantzau-Aschberg, vroeger zijn beschermer, als voortaan nutteloos terzijde gesteld. De koningin, Karoline Mathilde, op wier hulp hij steeds hoopte, maar die hem met koelheid bejegende, is hem echter beter gezind geworden, sedert de ziekte van haar kind, dat hij als dokter behandelde. Koning Christiaan, verzwakt naar lichaam en geest, is onder bewaking van Brandt, Struensees vertrouwde.

Personen.

CHRISTIAAN VII.	RANTZAU-ASCHBERG.
KAROLINE MATHILDE.	Mevrouw VON GÄHLER.
STRUENSEE.	Freule VON EYBEN.
BRANDT.	

I.

Vertrekken der koningin. Gemeubeld: style Lodewijk XV. Rechts aan den wand een levensgroot portret van koning Christiaan; links een deur, die tot de slaapkamer der koningin leidt; op den achtergrond vleugeldeuren. Op de tafel links op den voorgrond eenige bloemen, boeken en eenig handwerk.
Mevr. VON GÄHLER en Freule VON EYBEN, door de vleugeldeur op den achtergrond opkomende.

Mevr. v. GÄHLER.
Spreek niet in raadsels meer; wat hebt ge, Freule?

v. EYBEN.
Een wenk, een raad!

Mevr. v. GÄHLER.
Welnu?

v. EYBEN.
De scgranderste
Kan handlen soms...

Mevr. v. GÄHLER.
Als eene die het niet is?

v. EYBEN.
Gij vat mij gaauw.

Mevr. v. GÄHLER.
Niet waar, i k ben de schranderste?
Maar wie is zij, die ge overstelt aan mij?
't Valt moeilijk dat te gissen, ja onmooglijk,
Zoo lang men voor het minst beleefd wil zijn.

v. EYBEN.
Betoovrend met de tong, soms ook met de oogen!

Mevr. v. GÄHLER.
Hoe nu? Ge wilt me een wenk, een raad zelfs geven,
En spilt uw tijd met zulk een vleierij!

v. EYBEN.
Zij houdt wellicht mijn wenk en raad reeds in...
Niet één biedt uw verstand een dieper hulde
Dan ik, uw geestkracht, om steeds kalm te zijn,
Voor 't minst te s c h i j n e n , als Minerva schier
Te midden van de dwaasheid rond te wandlen,
Die, naar uw oordeel wis, ons allen kenmerkt.
En toch ... Minerva hoede zich en legge
Haar schild niet uit de hand, zoo als ze eens deed
Om zeekren Paris in het oog te staren...
Vriendin! als ge aan den speeldisch weder neêrzit,
Vergeet dan niet uw spel voor een der blikken
Van zeekren zeer galanten jonkman... Zult ge?

Mevr. v. GÄHLER.
Is dat uw wenk, uw raad? 'k Wil nu niet schrander zijn
En zoeken naar den grond van zulk een vriendschap!

v. EYBEN, ***heftig.***
Mevrouw!

Mevr. v. GÄHLER.
Ik wil niet zoeken, zeide ik immers.
Waarom maakt gij mij 't vinden nu zoo licht?

v. EYBEN.
Mevrouw! Ik dwaze, die uw dank dacht te oogsten,
Maar inzie dat het beter waar geweest,
Dat uw gemaal den wenk gaf dien ik waagde.

Mevr. v. GÄHLER.
'k Geloof dat gij me kwetsen wilt, Freule Eyben!
Maar ik wil u niet volgen op dien weg.
Juist niet, omdat ik mij onkwetsbaar weet
In 't goudgeschubde harnas van Minerva,
Maar wel, wijl 'k weet dat gij dat harnas mist.

v. EYBEN.
Vergist ge u niet, en is Minervaas harnas
Waarmeê ge u denkt omgord, alleen haar helm,
Waarvan gij meest 't vizier houdt neêrgesloten?
Een krachtig bondgenoot, nog krachtiger
Dan 't zijden masker, dat den gloed van 't oog
Bij 't schijnbaar koel en schuldloos woord verbergt!
Ja, zulk een helm mis i k en kan ik missen.

Mevr. v. GÄHLER.
Ik weet niet of ge u zelv' geen onrecht doet,
't Een voorrecht noemt, wat een gebrek kan zijn;
Gebrek aan *savoir-vivre*.

v. EYBEN.
Dát zal 't zijn.
't Is *savoir-vivre*, als men op 't lustig bal
De geurende bouquet eens jongen dokters
Met koelen blik en met den vingertop
Als waar 't met weerzin, aanneemt - den gemaal,
Die stromplend nadert met gejuich ontmoet,
Maar in de corridor, in 't kunstpriëel
Verscholen, den galanten schenker
Voor zijn *cadeau* bedankt en schaadloos stelt.

Mevr. v. GÄHLER.
Freule Eyben, dat wordt schimp voor mijn gemaal!
M i j treft de pijl niet, die de jaloezij

Durft leggen aan den sterk gespannen boog.
Maar waag het niet te doelen op z i j n hoofd,
Of 'k breek het wapen dat ge slecht hanteert.
Heer Struensee, de vriend van mijn gemaal,
Is ook de mijne, en ik erken dit gaarne.
Te midden van de plompheid van dit hof
Doet hij vernuft en geest te meer waardeeren.
De schranderste van 't Deensche jonkerdom
Jaagt van de lippen u een geeuw, de vlugste
Een schaterlach, en de galantste een blos
Op 't aanschijn, dat voor 't minst nog blozen kan.
Misschien dat gij niet in die meening deelt,
Dat gij gespijzigd wordt, waar ik gebrek lijd.
Gij waart bereid me een wenk, een raad te geven.
Ik wil niet minder doen. Heer Struensee
Kan zeer gevaarlijk zijn: voor wie in hem
l e t s a n d e r s dan vernuft en geest waardeert.
Adieu! mijn schuld is, hoop ik, thands vereffend.

(Diep buigend af.)

II.

V. EYBEN, *alleen*.
Geveinsde!... Nog die les van haar te ontvangen!
Plaats u niet op mijn weg, gij valsche vrouw!

(Een bloem uit den bouquet nemend en die ontbladerend.)

Plaats u niet op mijn weg of ik vertreed u!

(Zij werpt de ontbladerde bloem neêr en vertrapt die.)

III.

DE VORIGE, STRUENSEE.

STRUENSEE *in de deur, Eyben ziende*.
Ah!... Freule...

V. EYBEN, *zich in een leunstoel werpend*.
Nader toch, Heer Struensee!
Ten minste indien ge u van uw schrik hersteld hebt!

STRUENSEE.
De Freule meent...?

EYBEN.
Dat gij niet mij verwachttet,
Maar wel een andre; die ging juist van hier.
Is zij op het *rendez-vous* te vroeg verschenen
Of gij te laat? Maar 't laatste zou wat lomp zijn,
En Struensee was altijd zeer galant.

STRUENSEE.
Freule Eyben!

(Hij vat haar hand en buigt zich tot haar over.)

Gun me een blik van 't schittrend oog.
E e n blik slechts! Wees niet wreed, niet onrechtvaardig!

(Om zich heen ziende, fluistrend.)

Ik zou u zien en niet aanbidden!... Clara!

V. EYBEN.
Niet meer dien toon! Ik duld geen huichlarij!
Ik ken de neiging, in het diepst uws harten
Gevoedsterd sedert lang, maar steeds verholen.
Ik was uw dupe, ik zal 't niet langer zijn.

STRUENSEE.
Mijn dupe? Mijn Godinne! 't ideaal
Van vrouwlijk schoon en van bevalligheid;
Het ideaal van vrouwelijke fierheid,
Getemperd door aanminge tederheid!

V. EYBEN.
Gij ziet de vrouw niet weêr die hier u wachtte?

STRUENSEE.
Ik wachtte niemant: 'k zweer 't bij onze liefde!
Dat is de heiligste eed dien 'k zweren kan.
Zijt gij voldaan? Laat dan ons 't oogenblik,
Dit oogenblik van zaligheid genieten;
Laat me, in de erinring van zoo menig uur
Van reeds genoten weelde, mij verblijden
In menig uur van nog te smaken heil!
Laat me in uw aanblik zalig zijn... uw blik
Is poëzij, uw ademtocht muziek.

(Zij laat haar zakdoek vallen; hij buigt een knie en biedt haar den doek aan; zij heft hem op; hare hand kussend)

Zijt gij voldaan?

V. EYBEN.

Moet ik het wel niet zijn?
En toch - in 't diepst mijns harten klinkt een stem
Die luide roept: hij, dien ge liefhebt,
Bedriegt u - Fredrik, als dat eens zoo ware,
Dan hoede u God!

(na een pauze.)

Voor meer dan duizend jaren
Was Jarl Bergthor de dapperste der Noren,
Zijn dochter Thora de allerschoonste, en, vreemd!
Brunette in 't midden van de goudgelokten.
Einar, de boogbedwinger, vroeg haar liefde.
In schoonheid Braga! Trotsche krijger, stoute viking,
Beheerschte hij de landen en de waatren,
En bracht hij Thora 't goud der hoogste bergen,
De geur van 't dal, de paerel van de zee.
Zij nam zijn cijnsen aan, en 't donker oog
Doorgloeide een vonk - een lichtstraal als der zon.
Zij was gelukkig. In zijn krachtige' arm
Was 't ijsveld haar een mollig moschtapeet,
En de aâm van 't Noord, die langs de rotsen gierde,
Ze huivren deed op de eeuwenoude grondvest,
Een zoele zefir, die de schoonste bloemen
Ontluiken deed in 't maagdelijke hart. -
Daar fluisterde, allengs luider, haar een stem:
‘Blondlokkige Inger is als gij gelukkig
Door d'eigen handdruk, in denzelfden arm!
Ga naar den wolfsprong in het nachtlijk uur,
Als de Eunjers gaan ten dans aan Lokies hand.’
Zij ging. De gier had daar zijn nest gebouwd,
De wolf zijn prooi geborgen; 't enge pad
Werd als bewaakt door d'immer gapende' afgrond.
Zij ging; zij vond er beiden. Niemant weet
Wat daar geschied is, maar zij keerde a l l e e n ,
En geen die Inger of die Einar weêr zag!
Slechts éens nog plooide een lach om Thoraas lippen;
't Was toen zij 't gierental vertienvoud zag,
In enger kring steeds zwierend om den wolfssprong

En krassend nederschietend in den afgrond! -
Jarl Bergthor was de vader mijns geslachts
En Thora was brunette zoo als ik.

STRUENSEE, ***flaauw glimlachend.***
Heb dank voor die legende, en nog veel meer
Voor d'overschoonen vorm dien gij haar gaaft.
't Is meer dan duizend jaar geleên; in al dien tijd
Kan 't hart ook der brunetten zijn verzacht.

V. EYBEN, ***streng.***
Gij hebt geen ander lief?

STRUENSEE.
Zijt gij den eed,
Dien ik u zwoer, zoo ras vergeten?

V. EYBEN.
Wachtte gij
Geene andre, toen mijn hierzijn u verraste?
Geef andwoord! Ik kan minnen, maar ook haten
Zoo als geene andre kan.

STRUENSEE.
Ik wachtte niemant.
'k Dacht wel een ander hier te vinden.

V. EYBEN.
Wie?
Misschien wel Gähring?

STRUENSEE.
Juist.

V. EYBEN.
Ge erkent het nu!
Meineedige!

STRUENSEE.
Wij lezen saâm Corneille...

V. EYBEN.
'k Verbied het u.

STRUENSEE.
Zij heeft niet veel lektuur...

V. EYBEN.
Zeer waar!

STRUENSEE.
Toch wordt haar schranderheid geroemd.

V. EYBEN.
Maar is 't terecht?

STRUENSEE.
In 't bijzijn van elk andre
Zou 'k durven zeggen: ja... Maar welke star
Zou niet verbleeken bij uw schittrend licht?
Wel needrig zijt ge, wel bescheiden, Clara!
Dat gij zoo weinig aan uw macht gelooft.
Ik zal de lezing staken. - Heb ik ook,
Bij 't moeilijk werk dat mij is opgeladen,
Behoefte aan bondgenoten, ik trotseer
Een vijand meer, als gij dat van mij eischt.
Maar 't denkbeeld pijnigt mij, dat aller oog
Aan 't hof zich thands op u alleen zal vesten,
Dat onze liefde, die het duister zoekt
En zoeken moet, zoo lang mijn tred nog wankelt,
Mijn macht nog zwikken kan bij elke windvlaag,
Den sluier missen zal, dien 'k voor haar zocht
En, naar ik dacht, tot dus ver had gevonden.

V. EYBEN.
Begrijpt gij 't zoo?

STRUENSEE.
'k Zal voortaan iedre vrouw,
Die 't koninkrijk in mij wil op doen heffen
Van uit het diep verval en met dat doel
Mij nader treedt, voorbijgaan met een buiging;
Een koele, maar - 't ligt in mijn aard - toch een beleefde.
Hou 't laatste mij ten goede. En moet ik falen,
Wat is de neêrlaag mij, wat is de schande,
Als 'k aan uw borst het zoet gefluister hoore:
Dat alles droombeeld is, behalve uw liefde!

V. EYBEN, ***zijn hand vattend.***
Neen, Fredrik! neen! Ik ware uw liefde onwaardig,
Zoo 'k mij niet kon verheffen tot uw hoogte,
Zoo 'k niet uw doel als waarlijk grootsch waardeerde!
Mijn zwakheid, aan uw kracht gehuwd, wordt sterkte;

Elk offer, dat mijn liefde aan ú brengt, wordt geluk.
'k Vertrouw u... Neen... 'k wil aan mij zelv' niet denken!
Maar deed ik dat? Heb ik Haar Majesteit
Niet maanden reeds geleên op u gewezen,
Als op een vriend, dien zij vertrouwen kon.
Zij haatte u: zelfs verbood ze uw naam te noemen.
Ik leidde u bij haar in. Zij dankt mij thands
Voor 't geen ik deed; 't getuigt wis voor uw gaven,
Maar voor een klein deel voor mijn bijstand ook.

STRUENSEE.
O zeker... Dus gedenkt Haar Majesteit
Mij thands in vriendschap?

V. EYBEN.
Twijfelt gij daaraan?
Nog heden morgen gaf ze een blijk daarvan.
Onrustig, schoon de liefsten haar omringden,
Zag ze op de klok, en slechts ter naauwernood
Gaf ze andwoord op de vragen harer dames.
Het was ook 't uur, dat gij gewoonlijk kwaamt
Om naar Zijn Koninklijke Hoogheid...

STRUENSEE.
Geef
Een kind, dat naauw den voet gebruiken kan,
Toch zulke titels niet... Haar Majesteit
Boog zeker voor de kracht slechts der gewoonte.
Zij wachtte mij, den dokter, die haar kind
Herstellen deed.

V. EYBEN.
Ook dat, maar meer dan dat!
Want toen ik met beteekenis haar aanzag,
Toen bloosde zij en fluisterde mij toe:
Hij is een vriend, een krachtig bondgenoot
In 't streven naar het grootsche en naar 't verheevne.

STRUENSEE.
Heb dank voor dat bericht! Den steun dien 'k zocht
Verkreeg ik! Aan mijn aarzling is een einde!
Thands grijp ik 't ideaal, dat staâg me omzweefde,
Maar in ontastbren vorm!

V. EYBEN, ***koud.***
Een schoone zege!
De politiek is u een tooverfee,
Voor wie ge elke aardsche schoonheid ras vergeet.
Pas op: ze is óok een vrouw...

STRUENSEE.
Maar, dierbre Clara,
Die zege is schoon, omdat 'k haar dank aan u!

V. EYBEN.
Ik hoop 't, niet slechts voor mij, maar ook voor u.

STRUENSEE, ***haar hand kussend.***
Gij zegt het mij zoo koud, zoo vreemd!

V. EYBEN, ***die terugtrekkend.***
Genoeg!

(eensklaps van toon veranderend.)

Maar, koude man, begrijpt gij niet te kwetsen?
Begrijpt gij niet, dat ware, vuurge liefde
Naijvrig is? dat ik naast mij geen Godheid duld,
Een leven v r a a g , omdat 'k een leven g e e f ?

STRUENSEE.
Stil, stil! - Men komt.

IV.

DE VORIGEN, DE KONINGIN. (Beiden buigen diep en blijven in gebogen houding staan.)

KAROLINE.
Hoe nu?... Geen etiquette!
Niet naar den grond gezien, maar wel naar haar,
Die u waardeert als trouwe bondgenoten.
Wordt ge ook al ernstig, Clara? Onze dokter
Was 't immer, maar gij niet.

V. EYBEN.
Altijd zoo goed,
Té goed voor mij... De vreugd stemt óok tot ernst.
Heer Struensee berichtte mij, dat hij
Den kroonprins van zijn ziekte vond hersteld!

KAROLINE.
Goddank! hij is behouden... lieve Clara!

Behouden, en naast God, door u, mijn vriend!
Heb dank voor al uw zorg! Hoe kennis macht geeft!

STRUENSEE.
Vergunt Uw Majesteit dat 'k den patiënt...?

KAROLINE.
Nog niet; straks gaan wij beiden; maar vooraf
Moet ik - daartoe verzocht - freule Eyben melden,
Dat Kopenhagens Kommandant haar wacht.
Bloos niet!

V. EYBEN.
'k Zou eer verbleeken, niet van angst,
Maar wel van toorn! Onnoozele Eickstedt, die
Wel hoorend doof en ziende blind mag heten.
Uw Majesteit heeft toch geen hoop gegeven
Dien dappren in het kleed van arlekijn?

KAROLINE, *levendig*.
o Huw hem niet, wanneer gij hem veracht.

(Zich hernemend.)

Toch is 't een man van rang en van geboorte.

V. EYBEN.
Een wandelend *parfum*, die aan den hemel
De kleuren slechts des regenboogs ontleent;
Een gek...!

KAROLINE.
Wat vuur! en ik verwachtte koude:
Verachting maakt toch koud. Maar 'k dring niet verder
In uw gevoelens. G i j zijt vrij te kiezen,
Maak van dat voorrecht, lieve! een goed gebruik.

(v. Eyben af.)

V.

DE KONINGIN, STRUENSEE.

KAROLINE, *met zachte stem*.
Heer Struensee!

(Struensee die zich op den achtergrond heeft gehouden treedt nader.)

Wat 'k u heb meê te deelen
Geschiedt het best in 't afzijn van een derde.

De dank klonk licht te koud - de dank der moeder! -
Als dien een vreemd mede opving van mijn lippen.
Gij hebt mijn kind gered - het kind der vrouw
Die u voorheen bejegende met onwil,
Wellicht uit vreeze... Ja 't kan vrees geweest zijn!
Gij, edel man, hebt kwaad met goed vergolden.
Heb dank, heb dank! Gij hebt mijn kind gered,
En zoo ooit moeder ademde in haar kind,
Dien schoonen band een Jakobsladder heette,
Waar langs op aarde de englen nederdaalden
Om rust te brengen aan 't wanhopig hart,
Dan was het déze hier...!

STRUENSEE.
Mevrouw! Die woorden...!
Wat neemt Uwe Majesteit zich voor? Als afscheid
Klinkt mij die taal vol weemoed in het oor!

KAROLINE.
't Is ook een afscheid...

STRUENSEE.
Afscheid? Zal Uw Majesteit
Zich scheiden van dit hof en van den koning?
Zoo krachtig heeft zij steeds het juk getorst
Dat haar alhier te dragen werd gegeven...!
Vergeef 't den dokter, waagt hij zich te verre
En peilt hij krankten niet van 't lichaam slechts.

KAROLINE.
Gij immers hebt die lang gepeild en ook getracht,
Wel niet ze te genezen - dat's onmooglijk! -
Maar te verzachten. Als ik mij herinner
Wat 'k was voor dat gij hier kwaamt; als ik indenk
Hoe Juliane heerschte en mij vertrad,
Mij, kind van vijftien jaren, naauw ontscheurd
Aan de armen eener moeder om te rusten
Aan 't hart eens mans, die mij weldra verliet
Omdat die vrouw zich plaatste tusschen ons...!
Als 'k indenk, hoe 'k alleen stond - nog een kind!
Onkundig van 't gemeenste en van het laagste
Dat niet van ver maar van nabij me omringde,

Zelfs volgde, waar de vrouw zich veilig waant:
In 't heiligdom der echtelijke trouw!
o Schande, die mijn levensvreugd vergiftigt,
Die elken blos van vreugd verkeeren doet
In een van schaamte! Struensee, als 'k indenk
Dat gij den zwakken knaap - mijn heer en koning! -
Tot mij terug bracht, mij de plaats hergaaft
Waarop ik recht had, dan heb 'k u te danken
Als niemant hier... 't Geluk kost gij niet geven,
Maar toch mijn waardigheid hebt gij gered.
Dank, eeuwig dank daarvoor!

STRUENSEE.
Ik dank veeleer
Uw Majesteit... Door háar gewordt mij 't voorrecht,
Om aan de koningskroon van Denemarken
Het rijkst kleinood Europaas te zien schitteren.
In háar is 't mij vergund, de schoonste toekomst
Te profeteeren aan 't herboren rijk!
En in het oogenblik der zegepraal
Zou zij niet grijpen naar de gouden vrucht?
Zou zij den schat, dien zij bezit, vergeten,
Ter wille van den rijkdom dien zij derft?
Verwerpt de koningin haar aureool,
Omdat de vrouw haar krans van rozen mist?

KAROLINE.
Niet verder! o niet verder! Macht e n liefde,
't Waar heerlijk! Maar waarheen dwaalt mijn gedachte?
De liefde strooit geen bloemen op mijn pad,
En macht alléen, zij is de keerkringszon,
Die 't geurigst kruidtjen blakert en verzengt.
Gij hebt mij niet begrepen, Struensee!
Niet ik wil scheiden van dit koninkrijk.
Ik m a g 't niet, schoon ik 't w i l d e . Neen, ik vraag
Dat g i j van hier gaat.

STRUENSEE.
Ik?... Wat is mijn misdrijf?

KAROLINE.
Niet dus, mijn vriend!... In Londen zal mijn broeder

Met open armen u ontvangen... Ga...!
Gij zijt mijn beste vriend en... felste vijand.

STRUENSEE.
Uw felste vijand? Heb ik wel gehoord?
De dokter ware uw vriend, de man van staat
Uw vijand; is ook dit uw meening? Neen
Dat kan ze niet zijn; want geheel mijn streven
Bedoelt úw glorie... Jeanne d'Arc van Frankrijk
Zag voor haar oog de moeder Gods verschijnen,
Die haar ten strijde riep voor 't vaderland.
Zoo rees gestaâg úw beeld voor 't oog mijns geestes
Toen 't opzet, als hervormer op te treden,
In mij ontwaakte; uw beeltnis, die mij toeriep:
'Vrees niet; ga voort... in mij zult ge overwinnen,
Gij strijdt voor mij, terwijl gij strijdt voor 't rijk!'

(Een knie voor haar buigend.)

Wat ik verkreeg, wat ik nog zal verkrijgen,
Ik bied het u als needrig offer aan.
'k Moet zonder u in zwakheid nederzijgen,
Ik zal met u het talrijkst heir weêrstaan.
Wijs mij den bergtop, dien ik moet bestijgen,
Wijs mij de Hydra die ik moet verslaan...
'k Zal trachten... ik zal slagen... 'k zal verwinnen!
Dood mij dus niet - laat mij niet van u gaan!

KAROLINE.
U dooden?

(Hem opheffend geeft zij hem een kus op het voorhoofd. Zich afwendend en het gelaat met de hand bedekkend.)

God, wat deed ik? Schandlijk... Schandlijk!
Dat hart... waar 't eer gebroken... Ga... van hier!

VI.

DE VORIGEN, V. RANTZAU door den toegang, door de schilderij bedekt, opkomende, dan koning CHRISTIAAN, een zweep in de hand, gevolgd door twee knapen, een zwarte en een blanke, later BRANDT.

V. RANTZAU.
Hier woont de vreugde, Sire! die ge zoekt.

(Tot Karoline.)

Uw Majesteit kan ons toch wel ontvangen?

(Struensee ziende.)

De dokter, Sire! zullen we ook teruggaan?
Haar Majesteit is zeker ongesteld.

CHRISTIAAN, ***met de zweep klappend.***
Kom, kom! ik weet haar te genezen.

(Karoline op den wang tikkend.)

Koortsig?
Laat mij uw tong eens zien, den pols eens voelen.
Wees vrolijk, ik ben ook in mijn humeur!

STRUENSEE.
De kroonprins is hersteld.

CHRISTIAAN.
Dus was hij ziek?

KAROLINE.
Zijt gij de ziekte uws kinds vergeten, Sire?

CHRISTIAAN.
Mijn God, wat deftig! Sire! Ik wil 't niet zijn.
Ik dacht, Karo! u goed geluimd te zien,
Zoo jolig als Katrien, die 'k niet meer kus,

(Op Struensee wijzend.)

Daar híj 't niet hebben wil. Komt, lacht dan nu!
'k Heb Brandt daar straks eens duchtig afgeklopt.
Ik had beweging noodig - ik was koud,
En ik verveelde mij en had zoo'n pijn.
Zeg, Struensee, waar komt die pijn van daan?
Is dat van zwakte? Zeg. Schrijf mij recepten, Fredrik!
Laat mij weêr sterk zijn als voorheen.

STRUENSEE.
Wees kalm;
Neem rust wanneer een ieder rust...

CHRISTIAAN.
Rust, rust!
Ik wil geen rust, maar dat ge mij vermaakt.

(Tot Rantzau.)

Zeg, Holsteinsche os! waarom haalt gij me hier?
'k Moest Brandt ontvluchten, - nu, dat deed ik, -

(Op Struensee wijzend.)

En hém op reis doen gaan. 'k Begreep 't niet goed.
Zeg, Struensee, waarom wilt gij op reis gaan?

V. RANTZAU.
Haar Majesteit gaf mij den wensch te kennen,
Dat Struensee een poze rust mocht nemen.
Ik droeg 't Uw Majesteit eerbiedig voor,
Ter wille der gezondheid van haar vriend.

STRUENSEE.
Ik dank, Graaf Rantzau! Hoewel ongevraagd,
Is dat betoon van vriendschap mij zeer lief.

CHRISTIAAN, ***met zijn zweep klappend.***
Maar, voor den duivel! laat mij dan eens lachen!

(Hij slaat met de zweep de porte-bouquet met de bloemen van de tafel.)

Wie wil eens met me vechten? Niemant, lafaarts?
Dan zal 'k me zelv' beweging geven.

(Hij geeft de beide knapen en dan Rantzau een zweepslag.)

Daar!

(Hij nadert Struensee met opgeheven zweep.

STRUENSEE, ***met verheffing van stem en den koning strak aanziende.***
Doe 't als ge durft...

(Christiaan dreigt nogmaals, maar laat de zweep vallen.)

CHRISTIAAN.
Kom, Fredrik, wees niet boos!
Zie mij niet meer zoo aan.

(Brandt ziende, die gejaagd opkomt.)

Ha, daar is Brandt!

(Hij geeft hem een duchtigen slag.)

Daar, dat's je deel!

BRANDT, ***woedend den koning bij den schouder vattend.***
Gij durft mij nogmaals slaan!

KAROLINE, ***schier in onmacht.***
Help, Struensee!

STRUENSEE, ***vooruittredende.***
Ik droomde heden nacht

Dat wij op Hirschholm aan het jagen waren;

't Krioelde er van faizanten.

CHRISTIAAN, ***opmerkzaam.***
Van faizanten?
Ha, ha! Faizanten! En die zaagt ge op Hirschholm!
Voor veertien jaar schoot ik de laatste neêr.
Als die er waren zou 'k mij niet vervelen!
'k Gaf duizend daalders zoo 'k er een kon schieten.

STRUENSEE.
Niets makklijker dan dat.

CHRISTIAAN, ***Struensee bij de hand vattend.***
Hoe dan, hoe dan, mijn vriend?

STRUENSEE.
In Pommren heeft men overvloed. De Koning
Van Pruisen fokt ze daar bij duizenden.
Als we een vertrouwd persoon eens derwaards zonden...

CHRISTIAAN.
Goed, goed! Maar wie? 't Is toch niet ieders werk
Faizanten levend over zee te voeren.

STRUENSEE.
En de uitvoer is verboden door den Koning.
Dus zenden wij een handig diplomaat:
Graaf Rantzau-Aschberg.

V. RANTZAU.
Mij?

CHRISTIAAN.
Gij haalt faizanten...

V. RANTZAU.
'k Geloof u beter hier te kunnen dienen...
Wis schertst Uw Majesteit.

CHRISTIAAN.
Gij haalt faizanten.

V. RANTZAU.
Gun de eer aan een lakei.

CHRISTIAAN, ***met den voet stampend.***
Gij haalt faizanten
En daadlijk. Brandt gaat meê.

STRUENSEE.
Die is hier noodig.

CHRISTIAAN.
Maar 'k wil hem niet meer zien.

STRUENSEE.
Dat, Sire, meent ge niet!

CHRISTIAAN.
Waarachtig...!

STRUENSEE, ***hem bij de hand nemend.***
Volg Heer Brandt - hij is uw vriend.

(De Koning gehoorzaamt na eenige aarzeling en gaat met Brandt heen.)
(bevelend)

Graaf Rantzau, heden avond gaat ge op reis!
Vergis u niet: faizanten en geen ganzen!

(Rantzau haastig af.)

(nederig tot de Koningin)

Moet ik vertrekken?

KAROLINE.
H e d e n niet...

STRUENSEE.
Dus morgen...?

(Karoline reikt hem haar hand die hij kust.)

Levensteekenen der moderne theologie.

***W. Muurling, Resultaten van onderzoek en ervaring. Groningen*, 1865.**

***J.W. Straatman, Kritische Studiën over den 1sten Brief van Paulus aan de Korinthiërs. 2de Stuk. Hoofdst. XV. Groningen*, 1865.**
***S. Hoekstra Bz., De benaming 'de Zoon des Menschen'. Een historisch kritisch onderzoek. Amsterdam*, 1866.**
***Athanase Coquerel fils, Des premières transformations historiques du Christianisme. (Bibliothèque de philosophie contemporaine.) Paris*, 1866.**
***Bibliotheek van Moderne Theologie, verzameld door J.H. Maronier. VIIe en VIIIe deel. 's Hertogenbosch*, 1865 *en* 66.**

Onder de ziekteverschijnselen van den laatsten tijd behoort ook de vloed van theologische strijdschriften, waardoor wij overstroomd worden. Hoogleeraren grepen elkander bij de toga, en gaven aan de akademische jongelingschap het voorbeeld - een afschrikkend zonder twijfel - hoe de wetenschap zeker niet wordt bevorderd. Manifesten van, zal ik zeggen afgetreden of gevluchte? leeraren joegen anderen die geen voornemen hadden hun post te verlaten, in het harnas, en wakker werd van beide kanten gestreden; schoon niet altijd met argumenten. Ik wil gaarne bekennen, ik houd niet van strijdschriften, ten minste niet van populaire. Ik geloof niet dat er ooit eenig nut van te wachten is. Laat iemand zijn overtui-

ging uitspreken, in het openbaar, desnoods voor het volk. Laat hij zich van zijn handelingen verantwoorden tegenover de openbare meening. Maar dat hardnekkig, en dikwijls met verbittering krijgvoeren van twee geleerden, ten overstaan van een onbevoegde en meerendeels onwetende menigte, ik weet niet wat er meê gewonnen wordt, dan alleen een groot debiet. Want twistschriften worden door ieder gelezen. Jan Rap, Jan Hagel, iedereen kiest partij. Jan Salie zelfs wordt wakker, en grinnikt over de personaliteiten die de hartstochtelijke ijveraars elkander naar het hoofd slingeren. De vraag wordt niet zoozeer wie gelijk heeft, maar wie de felste slagen toebrengt, wie de radste tong en de krachtigste longen bezit. O wetenschap, reine Vestaalsche! stelt gij u dus voor allen ten toon? Verlaat gij dus de heilige stilte uwer cel, niet om de wereld te verlichten, maar om u te laten rondleiden op de markt onder de oogen van een oneerbiedig gemeen, en de groote vraagstukken, waarover de helderste koppen nog twijfelen, te laten uitmaken door gaggelende ganzen en giegagende ezels? - Bovendien heb ik tegen strijdschriften, dat ze zoo onbescheiden zijn. Lastige bezoekers zijn ze, die zich uws ondanks ingang en gehoor verschaffen, door hun luid geschreeuw u dwingen naar hen te luisteren, u storen in 't midden van uw werk en den kostbaren tijd moedwillig ontrooven, totdat ze er in geslaagd zijn u onrustig en wrevelig, maar zeker nooit wijzer te maken.

Laten we ons dus, vóórdat een nieuwe ‘beroerder Israëls’ weêr de lendenen aangordt, den tijd ten nutte maken, om eenige werken en werkjes aan te kondigen, verschenen terwijl theologen en humanisten elkander verslonden; bedaarde en verstandige lieden, wier bescheiden stem te midden van het krijgsgewoel nauwlijks werd gehoord, doch die, nu wij weêr tot onze zinnen gekomen zijn, onze aandacht vragen. Niet dat ik voorgenomen heb een overzicht van de letterkundige geschiedenis der moderne theologie in het laatstverloopen jaar te schrijven, of dat ik de minste aanspraak op volledigheid maak. Slechts voeg ik eenige geschriften, die mij ter beoordeeling werden toegezonden, in plaats van ze afzonderlijk te bespreken, bijeen, omdat ze werkelijk veelszins verwant zijn. Strijdschriften zijn ze geen van alle, maar alle behandelen ze vragen des tijds, *questions brulantes*. Alle zijn ze van meer of min gevorderde voorstanders der moderne richting afkomstig, die verschillende kerk-

genootschappen vertegenwoordigen. En, met slechts ééne uitzondering, zijn ze alle bestemd, om de eigengevonden of van anderen ontleende rezultaten van onderzoek in wijder kring dan in dien der vakgeleerden te verspreiden.

'Resultaten van onderzoek en ervaring', zoo luidt dan ook de titel van Muurlings werk, waaraan hier de voorrang toekomt. Het handelt, niet uitvoerig, maar in eenige, met klaarheid, soms met warmte geschreven aforismen, over Jezus Christus, het Evangelie, het Christendom en de Evangeliebediening, en in elke bladzijde openbaart zich een helder hoofd, een liefderijke geest, een beminnelijk karakter, een levendige overtuiging. Niet alles is nieuw; zelfs mogen wij zonder onbillijkheid zeggen, dat het meeste reeds door anderen gevonden en gezegd is. Maar over 't geheel ligt een waas van frischheid, die onwillekeurig aantrekt, en het oude als nieuw doet voorkomen. Ook is alles wat hij geeft het eigendom van den auteur geworden. Hij stelt zich niet voor om nieuwe ontdekkingen aan de wereld bekend te maken, maar hij wil toch rekenschap geven van een door eigen nadenken en zelfstandige studie verkregene overtuiging, wier waarheid hij niet betoogt, doch die hij eenvoudig ontvouwt. Hier is een groninger godgeleerde, een van de voornaamste leiders dier richting, een van de leeraren harer hoogeschool, die niet als zoovele anderen bij het oude gebleven, of erger nog, teruggegaan is, die niet als sommige zijner vroegere geestverwanten, met meer dan gewone vinnigheid allen bestrijdt, zoovelen wagen een stapje verder te doen dan hijzelf, kortom, die niet vreemd bleef aan de beweging van zijn tijd, maar zich daarbij aansloot, en zich nu meê aan haar hoofd stelt. Inderdaad, daar is iets verheffends en bemoedigends voor ons jongeren in het voorbeeld van dien grijsaard, die de nieuwe ideën niet als booze geesten heeft afgewezen, maar onderzocht, gewogen, getoetst, en toen hij zich van hun waarheid overtuigd had, niet geschroomd heeft, zijn gansche levensbeschouwing te herzien, ook al 'streden' zijn veranderde inzichten 'met zijn oude preken'; die, inéénwoord, den nieuwen morgen met blijdschap begroet en met goeden moed de toekomst inwacht.

De drie eerste hoofdstukken handelen over de moderne Christologie vergeleken met de orthodoxe, en haar waarde, over hetgeen we onder 'het Evangelie' hebben te verstaan, en over het werkelijke Christendom, door den schrijver eenigszins zonderling het Christendom

van Jezus-zelven genoemd, en door hem scherp onderscheiden van het traditioneele en kerkelijke, dat is in menig opzicht verbasterde der latere jaren. De hoofdbeginselen hier door den schrijver ontwikkeld, kan ik ten volle onderschrijven. Jezus mensch in den vollen zin des woords, maar een van die buitengewoon begaafde heilige karakters, wier voortreffelijkheid en waarde zelven aanleiding gaven tot hun verheerlijking in legende en dogmatiek; het Evangelie niet het kerkelijke of het apostolische, maar het Evangelie van Jezus zelven, de goede boodschap zooals die door hem werd gepredikt, en zooals die nog in de drie eerste kanonieke evangeliën bewaard is gebleven; de hoofdinhoud van dat Evangelie geen andere dan deze: God is uw Vader, wees gij zijn kind; het wezen des Christendoms niet het geloof in Jezus, maar het geloof, dat wil zeggen de godsdienst, van Jezus, zoodat dan ook het Christendom volstrekt niet staat of valt met het geloof aan zijn lichamelijke opstanding; - ik geloof dat alle modernen, die nog niet naar het kamp der humanisten zijn overgeloopen, zich gaarne met deze stellingen zullen vereenigen. Wel zullen er zijn, die hierendaar, evenals ik, een vraagteeken zetten, wanneer de schrijver deze beginselen in bijzonderheden ontvouwt. Men zou bijvoorbeeld op kleinigheden kunnen letten, en vragen, of de genealogie bij Lukas werkelijk bestemd is, zooals blz. 33 beweerd wordt, om Jezus voor te stellen als Davidszoon, en of het waar is dat ‘de Evangelist Markus’ van Jezus ‘wonderbare geboorte niets weet,’ daar hij het is, die VI: 3 Jezus den zoon van Maria noemt, waar de anderen eenvoudig: ‘zoon van Jozef’ schrijven, 't geen zeker het oorspronkelijkste, doch door Markus uit dogmatisch bezwaar zonder twijfel opzettelijk veranderd is. Men zou ernstiger bezwaren kunnen hebben, onder anderen tegen volzinnen als deze: ‘Het buitengewone van Jezus bestond in zijne godsdienstige voortreffelijkheid’ - tot zoover goed, doch dan verder: ‘daarin, dat hij was de volmaakt rechtvaardige, of gelijk het heet, de zondeloos-heilige, de mensch, zooals die in betrekking tot God en de menschen, overeenkomstig zijn aanleg en bestemming, zijn moet: een idaaal, of wel HET ideaal van den mensch;’ en twijfelen of deze uitspraak volkomen bestaanbaar is met hetgeen later gezegd wordt, dat er zeker wel eens zondige gedachten en onreine begeerten bij Jezus zijn opgeweld, die hij echter terstond ter zijde zette; vooral, of dit nu alles tot de historische beschouwing behoort,

die de schrijver belooft te zullen geven, dan of we hier weêr zachtkens afdrijven op de verlokkende en bedriegelijke wateren der dogmatiek. Zooals er dan trouwens hierendaar in zijn boekje meer van den ouden dogmatischen zuurdeesem wordt aangetroffen. Maar we mogen niet vergeten wat de heer Muurling zelf opmerkt: ‘(De) voorstanders (der moderne rigting) kunnen omtrent gewigtige punten van elkander verschillen, en toch evenzeer de moderne rigting zijn toegedaan.’

Het vierde en laatste hoofdstuk, over de Evangeliebediening, is zeker verreweg het belangrijkste. Niet zoozeer nog, omdat hier de vraag wordt beantwoord. of de moderne evangeliepredikerverplicht is het hervormde kerkgenootschap te verlaten. Want die vraag is door de latere debatten die er over gevoerd zijn, veel samengestelder en ingewikkelder geworden, zoodat het hier gezegde tot haar oplossing niet meer toereikend zou zijn. Maar vooral munt dit laatste deel van Muurlings Resultaten uit door den rijkdom van praktische wenken omtrent de wijs waarop de moderne evangeliedienaar in de kerk werkzaam wezen kan en moet. Hij worde zich klaar bewust van 't geen de verschillende richtingen onderscheidt, maar vergete niet, wat ze vereenigt; hij onderscheide het wezen van den vorm, en hechte aan dezen laatsten niet te veel, noch door verouderde vormen stijfhoofdig te willen in stand houden, noch door zich te ergeren aan andere, waarboven hij verheven is, doch die voor velen nog een behoefte schijnen te zijn; hij zij een verstandig mensch, die met de vatbaarheid zijner hoorders te rade gaat, en niet maar zoo onvoorbereid een wijsheid verkondigt, waartoe hijzelf niet dan langzaam en door ernstig nadenken is gekomen: geen partijman vooral, maar een ‘verkondiger van den weg des heils’, die zich niets anders ten doel stelt, dan de reine, waarachtige godsdienst van Jezus, als de godsdienst der ware menschheid te verbreiden. Dat zijn bekende en eenvoudige zaken, maar die duizendmaal worden vergeten, en dus nog wel eens met nadruk herinnerd mogen worden, zooals dat hier geschiedt. En hoe zou ik wenschen dat alle predikers, modern of antiek, zich, eer ze zich tot het werk van den zondag voorbereidden, deze gulden woorden van den grijzen homileet voor den geest riepen: ‘Hoe minder theologie, en hoe meer godsdienst op den kansel, des te beter. Dogmatische polemiek tegen andersdenkenden voegt daar in 't geheel niet. Evenmin voegt daar het ijverzuchtige uitva-

ren tegen den geest der eeuw, die wel geleid en geheiligd, niet miskend en beleedigd wil worden. Er is op den kansel geen plaats voor polemiek dan tegen de zonde, in hare meest verschillende vormen en fljnste nuances. De echte protestant kent geen andere ketterij dan de zonde.'

Ik zou nog wel iets willen zeggen over twee gewichtige punten, door Muurling aangevoerd: ik bedoel de werkelijkheid der godsdienst en de verhouding van godsdienst en wetenschap. Om met het laatste te beginnen. Men kent de zonderlinge theorie van den scherpzinnigen utrechtschen hoogleeraar Dr. J.I. Doedes omtrent de volledige vrijheid van wetenschap en kerk. Beide geheel vrij, maar beide ook geheel onafhankelijk. Dat klinkt schoon, en er is waarheid in. De kerk, die zich door de wetenschap de wetten laat voorschrijven, handelt zeer onvoorzichtig, want haar eigenlijk bezit, haar geloof, haar godsdienstig vertrouwen, ligt buiten het gebied der wetenschap, kan haar door deze niet gegeven worden, mag haar door deze niet worden ontnomen. Maar 't is duidelijk, dat Dr. Doedes geloof en dogmatiek verwart, en de hoogleeraar Muurling heeft duidelijk aangetoond, dat een gemeente die het licht der wetenschap hardnekkig afwees, en aan haar leeraars verbood datgene te prediken, wat zij door wetenschappelijke onderzoekingen hadden gevonden, niet protestantsch maar roomsch, ja zelfs niet christelijk meer zoude zijn. Van den anderen kant heeft men beweerd, dat de godsdienst louter poëzie is, en niet uit het gemoed, maar uit de verbeelding van den mensch haar oorsprong neemt, en dus in werkelijkheid niet bestaat. 't Is de verkeerde theorie van Max Müller omtrent de mythologie, toegepast op het Christendom. Met een enkel woord, maar met volkomen juistheid wordt die meening door onzen schrijver wederlegd. 'Het poëtische der godsdienst,' zegt hij, 'ligt in hare vormen, niet in haar wezen, ook niet in haar object.' Inderdaad, het is ook hier weêr de oude verwarring tusschen vorm en wezen, die godsdienst met poëzie deed vereenzelvigen. Was het waarheid, dat de godsdienst in de verbeelding haar oorsprong nam, dan zou de rijkste fantazie ook de verhevenste godsdienst hebben geschapen. En een kind weet dat het tegendeel waar is. Men zou althans het omgekeerde haast kunnen verdedigen. Trouwens alle poëzie ligt in den vorm, en ontleent haar stof aan wijsbegeerte, godsdienst, geschiedenis, het werkelijk leven, die zij verheerlijkt, die haar niet zonder schade kunnen

ontberen, maar die ook zonder haar zelfstandig bestaan. Doch ik mag mij thans in deze vraagstukken niet verdiepen. Wij moeten verder.

Wij kunnen vooreerst in Groningen blijven. Want in tijdsorde volgt het werk van den predikant Straatman op dat van zijn hooggeleerden stadgenoot. Maar behalve dat het in dezelfde stad is geschreven, heeft het er weinig overeenkomst meê. Muurling gaf een gemoedelijk en beknopt overzicht van zijn gevoelens omtrent verscheiden belangrijke vraagpunten, die thans aan de orde zijn, en bestemde zijn geschrift voor 't algemeen; Straatman levert een uitvoerige, scherpe, ik mag wel zeggen onmeêdoogende kritische ontleding van eenige plaatsen uit het 15de hoofdstuk van den eersten brief van Paulus aan de Korinthiërs, gelijk hij dat vroeger over eenige andere stukken uit dienzelfden brief heeft gedaan. Hij schrijft bepaald voor geleerden, alleen voor theologen zelfs. En hij heeft gelijk. De kwesties die hij opwerpt zijn te nieuw, en vereischen te zeer een ingaan in kleine bijzonderheden en filologische détails, dan dat een populaire behandeling wenschelijk ware geweest. Ik geloof zelfs niet dat zij mogelijk was. Slechts zou een weinig minder breedsprakigheid hoogstwenschelijk, zeker ook wel mogelijk geweest zijn.

Doch laten wij niet klagen. Belangrijk zijn de kritische studiën over 1 Korinthen XV in elk geval. Het geldt toch niet meer of minder dan de vraag naar de echtheid van de elf eerste verzen van dat hoofdstuk, verzen waarin men totnogtoe de oudste apostolische overlevering omtrent Jezus' opstanding uit de dooden meende te vinden. In zijn bekend werk over de Realiteit van 's Heeren opstanding uit den dooden en hare verdedigers, in 1862 door hem uitgegeven, had Straatman reeds het vermoeden uitgesproken, dat die geheele perikoop een inlassching zou zijn van latere hand. Met eenige wijzigingen wordt die meening thans weder door hem voorgedragen, en met een rijkdom van bewijsgronden gestaafd. In zoover komt hij op zijn vroeger gevoelen terug, dat hij thans een gedeelte van vers 1 en 2 wil behouden; doch al het overige, het elfde vers uitgesloten, verwerpt hij. En dat verwerpen, ik moet het erkennen, geschiedt op niet zoo geheel verwerpelijke gronden. Hoe kan, vraagt hij, de apostel zeggen, dat hij den korinthiërs een Evangelie bekend maakt, waarvan hijzelf in één adem verklaart, dat zij het reeds kennen, het aannemen, er in staan, er door behouden worden? Hoe kan Paulus schrijven, dat zij behouden worden door het Evangelie,

hij, die van geen ander behoud wilde weten, dan door het geloof? Hoe kan hij van hen getuigen, dat zij in dat Evangelie staan, terwijl hij eenige regels lager opzettelijk de twijfelingen bestrijdt, die zij daartegen lieten gelden? Hoe kan hij de woorden bezigen: ‘dat gij ook ontvangen hebt,’ 't geen slechts beteekenen kan: ‘door overlevering ontvangen,’ daar hier alleen gesproken kan worden van een aannemen der verkondiging door hemzelf hun gebracht? Moeten ook niet alle oprechte schriftverklaarders erkennen, dat de eerste twee verzen, zoo als wij ze nu in onze handschriften lezen, onmogelijk te verklaren, en zeker zeer bedorven zijn? Daarom stelt hij voor, met weglating van een aantal woorden, die beide verzen aldus te lezen: ‘Ik maak u bekend, broeders, indien gij het evangelie dat ik u verkondigd heb, hebt onthouden, dat gij niet te vergeefs hebt geloofd.’ Daaraan zou zich dan, volgens hem, vers 12 onmiddellijk aansluiten: ‘Indien toch Christus verkondigd wordt, dat hij uit de dooden is opgewekt, hoe zeggen sommigen onder u, dat er geen opstanding der dooden is?’ enz.

Niet minder van gewicht zijn de gronden, die hij dan tegen de echtheid van het 8ste en 9de vers aanvoert. Vooral die geheel onpaulinische formule: dat Jezus voor de zonde gestorven is, onpaulinisch ook naar de meening van Van Hengel, en de in dezen samenhang niet minder onpaulinische woorden: ‘naar de schriften’, moeten iederen opmerkzamen lezer van Paulus' schriften bevreemen. Ook was de groote apostel niet gewoon te zeggen, dat hij zijn Evangelie van anderen ontvangen had; een argument trouwens waarop wel iets af te dingen zou zijn.

Ik mag niet ontveinzen, dat de bewijsvoering van Straatman tegen de echtheid van vers 5-11 mij veel zwakker voorkomt, dan die hij tegen de zuiverheid of de echtheid van de eerste vier heeft gericht. Het is zoo, die verzen staan met de volgende redeneering in geen wezenlijk verband. Zij maken daarvan niet, gelijk men verwachten zou, den grondslag uit. Vreemd is het zonder twijfel, dat Paulus zich in het vervolg van dit hoofdstuk zooveel moeite geeft, om de werkelijkheid van de opstanding der dooden uit de natuur van al het geschapene te bewijzen, terwijl hij na zijn: ‘Jezus is gezien door Kefas, door de twaalve, door vijfhonderd broeders, door Jakobus, door mij,’ geen anderen grond dan dezen behoefde aan te voeren. Vreemd althans, wanneer wij met de voorstanders der realiteit van

Jezus' verrijzenis en met dezen haar heftigen bestrijder dit ‘gezien worden’ als een werkelijk lichamelijk aanschouwen moeten opvatten. Ook moet men zich wel eenigszins verwonderen over de meer dan gewone nederigheid van Paulus in de laatste verzen van de perikoop, daar men van een man, die elders met zooveel kracht voor zijn recht als apostel strijdt, niet zou wachten, dat hij zich den minsten der apostelen, niet bekwaam om dat ambt te vervullen, ja, een misgeboorte noemen zou, uitdrukkingen waarvan slechts in brieven van twijfelachtige echtheid de weêrklank is te vinden. Hoe komt het ook, vraagt S., indien hetgeen hier te lezen staat, de oudste apostolische overlevering omtrent Jezus' opstanding is, dat die overlevering in de evangeliën zoo geheel verloren ging, en met hetgeen ons daarin bericht wordt zoo weinig overeenstemt? Maar men zou met evenveel recht kunnen vragen, hoe een latere inlasscher aan een zoozeer afwijkende voorstelling kwam, en of het verschil van deze met de evangelische verhalen niet juist voor de oudheid van eerstgenoemde pleit? En of dit alles de uitwerping eener gansche perikope wettigt, een kunstbewerking waartoe men, zonder dat de handschriften dit wettigen, slechts in het uiterste geval mag overgaan?

Trouwens, de overlevering vindt in Straatmans oogen niet veel genade. Stouter scepticisme dan dat van dezen doopsgezinden kritikus zal men te dezen aanzien niet licht kunnen vinden. Niet slechts hetgeen de hier behandelde verzen van den 1sten brief aan de korinthische gemeente berichten, maar alles wat de evangeliën omtrent Jezus' opstanding en zijn verschijningen aan de apostelen en vrouwen melden, is evenzeer verdicht. Het heeft zelfs geen historischen achtergrond. Althans geen anderen dan dezen, dat men in de apostolische eeuw geloofde: ‘Jezus, de gekruisigde leeft.’ Men geloofde dat, omdat men hem voor den Christus hield. Ik zou liever zeggen, omdat men overtuigd was, dat hij zich weldra als den Christus zou openbaren. Aan vizioenen, die aanleiding konden geven tot zulke verhalen als wij in het eerste en derde evangelie lezen, valt volgens S. niet te denken. Eerst een volgend geslacht, ‘dat den Heer niet had gekend, en ook niet meer zoo vurig en dringend naar zijn wederkomst haakte,’ poogde die geloofwaardigheid door (verzonnen) Christusverschijningen te staven. Daarna eerst ontstond het leerstuk der werkelijkheid van 's Heeren opstanding. Beide, geestelijke verschijningen en lichamelijke verrijzenis zijn het gewrocht der ‘sage’,

dat wil zeggen, der legende. Die achter dit alles gezichten, werkingen van het gemoedsleven der eerste jongeren, vruchten eener overspannen verbeelding en van een vurig, maar door geen natuurkennis verlicht geloof willen zien, hangen, altijd volgens onzen schrijver, nog aan de oud-rationalistische methode. Niet beter staat het, naar zijn oordeel, met de berichten van de Handelingen der Apostelen. Zij zijn geheel onhistorisch. De tubingsche godgeleerden, die daarin slechts voor een deel verdichting zagen, zijn halverwege blijven stilstaan. Uit de brieven van Paulus toch blijkt genoegzaam, dat hij vóór zijn reize naar Jeruzalem, de eerste na zijn bekeering, in de hoofdstad geheel onbekend was. De vervolging der jeruzalemsche gemeente, de tocht naar Damaskus en het gebeurde op den weg daarheen, - ook het studeeren onder Gamaliël? - zijn dus gansch en al uit de lucht gegrepen. Paulus is een vervolger geweest, maar alleen te Damaskus, waarheen hij uit Tarzen was gekomen. Te Damaskus is hij bekeerd. Ja, wat meer is, ook Stefanus zal wel geen bewoner van Jeruzalem geweest zijn, en de vervolging tegen de gemeente der hoofdstad naar aanleiding van zijn prediking, zal waarschijnlijk niet hebben plaatsgehad. Het tooneel dezer prediking en vervolging zal ook Damaskus geweest zijn. Ofschoon het bij dit alles niet recht duidelijk is op wiens gezag die vervolging daar moet geschied zijn.

Men ziet, aan nieuwe gezichtspunten, aan stoute beweringen, aan gewaagde gissingen ontbreekt het in deze kritische studiën niet. Het is hier de plaats niet, om die te bestrijden of aan een wetenschappelijke toetsing te onderwerpen. Overtuigd ben ik niet. Maar ik doe hulde aan de scherpzinnigheid van den auteur, en ik zou onrechtvaardig zijn, indien ik beweerde, dat hij zijn meeningen niet met veel kennis en rijkdom van bewijsgronden waarschijnlijk heeft trachten te maken. Zijn boek is niet lichtvaardig en oppervlakkig, maar een ernstig, wetenschappelijk geschrift, dat de aandacht der geleerden waardig is, en een even ernstige, wetenschappelijke bestrijding of beoordeeling verdient. Ook als men met de uitkomsten van zijn onderzoek niet instemt, is er veel van hem te leeren, en zijn opmerkingen omtrent het ‘zien van den verrezene’ waarvan hier gesproken wordt, en omtrent de waarde die de aanhef van het door hem behandelde hoofdstuk voor de leer der werkelijkheid van Jezus' opstanding heeft, mogen door de verdedigers en de aanvallers dier leer wel in overweging worden genomen.

Niet minder tijdig dan Straatmans Studiën, is het werkje van Prof. Hoekstra over de benaming: ‘de Zoon des Menschen’. Het onderscheidt zich van het eerstgenoemde geschrift - en wij moeten er bijvoegen, van vele verhandelingen van Hoekstra-zelven, die door zijn rijkdom dikwijls tot groote wijdloopigheid verleid wordt - het onderscheidt zich daarvan door bijzondere bondigheid en beknoptheid. Maar al is het een dun boekje, het is dat slechts in materiëelen zin. Nooit kan men van eenig werk van den doopsgezinden hoogleeraar zeggen, dat hij niet dan oude dingen uit zijn schat te voorschijn brengt. In al wat hij schrijft, al hebben honderd anderen vóór hem hetzelfde onderwerp behandeld, is iets nieuws, iets eigenaardigs, iets oorspronkelijks. En zoo ook hier. Of het vraagstuk geschikt was om op populaire wijs behandeld te worden, vooral wanneer wij in aanmerking nemen, dat hier een geheel nieuwe beschouwing gegeven wordt, dat is een vraag die ik niet gaarne toestemmend zou willen beantwoorden.

Er zijn plaatsen in de oudste geschriften, er zijn termen daarin voorkomende, waarvan nog niemand naar het schijnt een bevredigende verklaring gegeven heeft. Althans, gelijk de baren der zee verdringt de eene verklaring van zulke duistere volzinnen of benamingen de andere, en wij kunnen bijna verzekerd zijn, dat er nog evenveel zullen volgen, als die wij reeds zagen aanrollen met een kracht, die onweêrstaanbaar scheen, maar gebroken werd zoodra die wat dichterbij was gekomen. Onder die termen bekleedt ‘de Zoon des Menschen’ een voorname plaats. Niet zonder reden zeker. Indien het waar is, dat deze naam door Jezus-zelven bij voorkeur op zich werd toegepast, dan vinden wij daarin uitgedrukt niet de waardigheid die een latere dogmatiek hem toedichtte, maar datgene wat hijzelf begeerde te wezen. Jammer slechts, dat een titel, die ons Jezus' eigen gedachten omtrent zijn persoon en werk moet doen kennen, voor zoo verschillende uitleggingen vatbaar is. Algemeen schijnt men wel van gedachte, dat Jezus dien uit het Oude Testament heeft ontleend. Maar de een denkt aan het gezicht van Daniël, iets wat Hoekstra onder anderen het eenig juiste acht, de ander, zooals Colani, aan den achtsten Psalm. De een ziet er een Christustitel in, de ander meent dat Jezus zich daardoor als den mensch bij uitnemendheid heeft willen kenschetsen, een derde acht het de tegenstelling van de benaming ‘Zoon Gods’ elders in de evangeliën gebezigd. Het vernuft

van Hoekstra was noodig om bij al deze opvattingen nog een nieuwe verklaring te vinden.

Volgens hem is het waarschijnlijk, ‘dat, - aangezien de naam “Zoon des Menschen” bij de Joden van dien tijd gewis opgevat werd als apokalyptisch beeld van het Volk der heiligen, aan hetwelk de hoogste heerlijkheid verleend worden zou, ook Jezus bij het gebruik van dezen naam niet gedacht heeft aan den Messias, maar uitsluitend aan de nieuwe Godsgemeente zelve, aan welke het koningrijk zou gegeven worden;’ - waarbij Jezus echter die Godsgemeente ‘bepaald uit het oogpunt van hare heerlijke toekomst in het rijk zijns Vaders beschouwd heeft, en bijgevolg ook als zulk eene gemeente wier heil niet gelegen was in haar aardsch of tegenwoordig bestaan, maar die veeleer hier op aarde veel strijd, lijden en beproeving van allerlei aard had te wachten.’

Indien iemand, verschrikt door deze breede omschrijving, haar juistheid aanstonds beproeven wilde, door haar eenvoudig in de plaats te stellen voor den naam Zoon des menschen, overal waar die door Jezus wordt gebezigd, en dan te onderzoeken of deze verwisseling een goeden zin gaf, hij zou tegenover Hoekstra zeer onbillijk handelen. Want hijzelf is overtuigd, dat geen der evangelisten aan zoo iets ook in de verte gedacht heeft. Een gezonde exegeze vereischt - Hoekstra-zelf is de eerste om het te erkennen - dat al de evangelisten den titel Zoon des menschen zeer bepaald op Jezus persoonlijk hebben toegepast. Maar de verkeerde opvatting dagteekent reeds van hen, wellicht al van vóór hun tijd. Zij hebben den Meester niet begrepen. Daardoor moeten zij dan ook de uitspraken van Jezus dikwijls onwillekeurig gewijzigd hebben. Maar er is genoeg van de oorspronkelijke woorden gebleven, om tot de bedoeling van den Heer-zelven door te dringen, en slechts wanneer wij aannemen dat hij daarmeê niet zijn eigen persoon, dan alleen als begrepen in de geheele Godsgemeente, die hij gesticht had, heeft aangeduid, laten zich naar H.'s meening, die woorden op voldoende wijze verklaren.

Ik moet alweder belijden, dat ik niet geheel overtuigd ben. Ik erken, dat de opvatting van Prof. Hoekstra, wanneer wij haar niet te algemeen toepassen, niet geheel verwerpelijk is. Ik erken, dat er in hetgeen hij gezegd heeft om haar te staven, veel juiste en belangrijke opmerkingen voorkomen. Ik erken voorts, dat zij een groot voordeel aanbiedt. Alleen bij deze opvatting kunnen wij van modern

standpunt, al de uitspraken van Jezus, waarin hij van den Zoon des menschen gewaagt, als van hemzelf afkomstig beschouwen. Want bedoelt hij met die benaming zijn eigen persoon, dan kunnen - altijd voor niet-supranaturalisten - slechts twee dingen mogelijk zijn: òf al die plaatsen, waar Jezus van het komen van den Zoon des menschen, van zijn dag, zijn toekomst, zijn rechterambt gewaagt, alle eschatologische plaatsen moeten dan gewrochten der legende, en hem dan later door zijn belijders zijn toegedicht: òf Jezus was een dweeper; en ik geloof niet dat het louter dogmatisch vooroordeel is, zoo we nog niet genegen zijn dit laatste met onzen vriend Huet te beweren. Ik mag niet ontkennen, dat sommige plaatsen, zooals deze: ‘Voorwaar *ik* zeg u: gij zult met de steden van Israël niet ten einde zijn, of *de Zoon des menschen* zal gekomen zijn;’ ‘Voorwaar *ik* zeg u, dat gij, die *mij* gevolgd zijt, bij de wedergeboorte, wanneer de *Zoon des menschen* zit op den troon zijner heerlijkheid, enz.’ (Matth. 10: 23; 19: 28) en verscheidene andere (Luk. 12: 8; Mark. 8: 36; Luk. 9: 26; Mark. 14: 62) geen gezonden zin opleveren, tenzij men onderscheid make tusschen den spreker en den Zoon des menschen, van wien hij spreekt; - ofschoon ik er bijvoegen moet, dat ik, ook al ware Hoekstra's gissing juist, deze woorden bezwaarlijk als door Jezus-zelf gesproken, zou kunnen aanmerken. Ik wil zelfs verder gaan, en zeggen, dat niemand, als hij eenige andere uitspraken, zoo als bijvoorbeeld deze: ‘De Zoon des menschen, als hij komt, zal hij ook geloof vinden op aarde?’ op zichzelf beschouwt, waarschijnlijk zal achten, dat met dien Zoon des menschen de spreker zelf wordt bedoeld. Wat meer is, dat Jezus, indien hij met den naam Z.d.m. zichzelven gemeend, en daarmeê zijn hooge messiaansche waardigheid heeft willen aanduiden, dien nooit in 't openbaar heeft kunnen gebruiken, tenzij wellicht in de allerlaatste dagen zijns levens, dat heeft Hoekstra, dunkt mij, overtuigend bewezen. Er is dus veel, wat voor zijn meening pleit.

Maar er is ook wel het een en ander tegen te zeggen. Onder anderen dit. Er zijn drie plaatsen, *loci classici*, die meer dan eenige andere het kenmerk der echtheid dragen, en waar de benaming Zoon des menschen van niemand anders dan van Jezus kan worden verstaan. Ik bedoel Matth. 11: 19: (naar de vertaling van Vissering) ‘De Zoon des menschen is gekomen, etende en drinkende, en zij zeggen: Ziedaar een brasser en drinker, een vriend van tollenaars en

zondaars!' Dan Matth. 20: 28: 'Gelijk de Zoon des menschen niet gekomen is om zich te laten dienen, maar om te dienen, en zijn leven te geven tot een losprijs voor velen.' Eindelijk: Matth. 8: 20: 'De vossen hebben holen en de vogelen des hemels woningen; maar de Zoon des menschen heeft niet, waar hij het hoofd kan nederleggen.' Wil Hoekstra van deze plaatsen beweren, wat hij omtrent de laatst aangehaalde zegt, dat Z.d.m. hier de Godsgemeente beteekent, 'maar met bijzondere toepassing op Jezus-zelven, als op dengene die in lot en leven de type was van hetgeen der Godsgemeente wachtte,' dan zie ik niet in, dat Jezus woorden, zooals de hoogleeraar wil, door deze omschrijving 'precies' worden. Integendeel, zeer vaag en onbestemd. Dat: 'de Godsgemeente, maar met bijzondere toepassing op Jezus zelven', wil mij maar niet duidelijk worden. Beteekent dat: Jezus spreekt hier van zich als den stichter der Godsgemeente, dan heb ik er vrede meê, want zoo alleen kunnen de drie genoemde plaatsen recht verstaan worden. Maar dan kan ook de uitdrukking Zoon des menschen, niet voor eenzelvig met de gemeente der heiligen worden verklaard. Althans hier niet.

Andere redeneeringen, waarmeê de schrijver zijn gevoelen aanbeveelt, komen mij zeer zwak voor. 'Alleen bij onze opvatting,' schrijft hij, 'wordt het volkomen duidelijk, welke de reden is, dat de oudste apostolische gemeente Jezus nooit met den naam: "de Zoon des menschen" genoemd heeft.' Maar dat zij dit niet gedaan heeft, is lang niet bewezen, en de overlevering die in onze evangeliën verwerkt is, maakt het zeer waarschijnlijk, dat zij dit juist wel heeft gedaan. De bekentenis van Jezus voor den hoogepriester: 'Van nu aan zult gij den Zoon des menschen zien, zittende aan de rechterhand der kracht' enz. wordt volgens Hoekstra, slechts naar zijn verklaring schoon, en een schitterend bewijs voor Jezus' verhevenheid. Maar is die belijdenis historisch? Kunnen wij althans met eenigen grond verwachten dat de evangelisten de juiste woorden van den Meester zullen hebben meêgedeeld, door hem in een geheime zitting van den Raad gesproken? De evangelisten verhalen niet dat Jezus zijn aanstaand lijden en sterven aan zijn leerlingen heeft voorzegd, maar zij vermelden dit als een deel van zijn onderwijs. Hij heeft hun 'aangetoond', 'geleerd', dat de Zoon des menschen lijden moest. Ook dit brengt Hoekstra bij om zijn gevoelen te staven. Hiermeê kan Jezus toch slechts de gemeente en zichzelf daarbij ingesloten, niet zichzelven

alleen bedoeld hebben. Waarom niet? Kan men niet zeer goed zeggen, dat Jezus zijn leerlingen heeft aangetoond, heeft geleerd, dat hij als de Zoon des menschen, dat is als stichter der Godsgemeente noodzakelijk veel moest lijden van de heerschers des lands en de leiders des volks, ook zonder dat hij toen daarbij aan zijn gemeente dacht? Ik geef toe, dat wij hier aan geen bepaalde voorzeggingen kunnen denken, maar past de uitdrukking: ‘leeren’, ‘onderwijzen’, niet volkomen voor zulk een betoog, ook al heeft de Meester daarbij slechts het lot dat hem persoonlijk wachtte, op het oog gehad?

Dr. Matthes heeft dan ook reeds in een uitvoerig artikel, aan de bespreking van Hoekstra's werkje gewijd (in het tijdschrift Nieuw en Oud, van Poelman en H. Herderschee, 1866, Sept., blz. 182 vgg.), een andere gissing voorgedragen. De benaming: ‘Zoon des menschen’, op Jezus toegepast, kan niet oud zijn, meent hij. Indien Paulus haar gekend had, hij zou haar wel hebben gebezigd. Zelfs in de Apokalypse van Johannes wordt zij niet gebruikt; want de twee plaatsen waar zij voorkomt en op Jezus doelt, zijn eenvoudig aanhalingen uit het boek Daniël. In de Apokalypse van Ezra, een oud-christelijk geschrift, wordt die evenmin gevonden; ofschoon dit bewijs bij de onzekerheid waaromtrent wij voor de tijdsbepaling van dit geschrift verkeeren van geen groote kracht is, en met name voor hen die het aan een joodschen, vóór-christelijken schrijver toekennen, niets beteekent. Zoo vermoedt Matthes dan, dat de christenen na Jezus' dood, eerst in de vergelijking van Daniël: ‘als eens menschen zoon’ een type van den Messias gezien hebben, en dat daaruit later de stereotype titel: ‘de Zoon des menschen’ ontstaan is, om de hooge waardigheid, majesteit en heerlijkheid van den Christus uit te drukken. Tot op een zekere hoogte loopen de redeneeringen van Hoekstra en Matthes parallel. Beide zijn van oordeel dat de naam ‘Zoon des menschen’ nooit kan gediend hebben om de nederigheid, den eenvoud van Jezus' uiterlijke verschijning of zijn humaniteit aan te duiden, maar dat daaraan veeleer de gedachte van buitengewone verhevenheid en hemelsche glorie werd gehecht. Als persoonlijke titel kan hij slechts een Messiastitel zijn. In dien zin kan Jezus alzoo de benaming niet van zichzelven hebben gebezigd. Doch van nu aan scheiden zich hun wegen. Want, terwijl Hoekstra uit die premissen het besluit trekt: waar Jezus van den Zoon des menschen spreekt, moet hij iets anders dan zijn eigen persoon, moet

hij de Godsgemeente bedoelen, komt Matthes tot de eenvoudige slotsom: dus heeft Jezus dien titel nooit gekend of gebruikt, en eerst tegen het einde der eerste eeuw (ik denk althans dat ‘de *tweede* eeuw’ bij Matthes, een drukfout zal wezen) kwam hij als een geliefkoosde naam voor den verheerlijkte in zwang.

Ik vermoed dat menigeen tegen deze bewering nog grooter bezwaren zal hebben, dan tegen de hypothese van Prof. Hoekstra. Men is zoo gewoon Jezus den Zoon des menschen te noemen. Men stelde er zooveel prijs op met dezen titel, door Jezus-zelf bij uitsluiting van zich gebezigd, de dogmatische voorstellingen van lateren tijd waarmede men zich niet vereenigen kon, te kunnen bestrijden. Het behoeft echter niet gezegd te worden, dat al zulke gevoelens, hoe eerbiedwaardig ook, niets bewijzen. Een wezenlijk bezwaar tegen Matthes' stoute onderstelling is het standvastige der evangelische traditie, en dan dat hardnekkige drietal plaatsen, dat ik zoo straks reeds tegen Hoekstra heb aangevoerd. Maar die bezwaren zijn misschien wel voor opheffing vatbaar.

Zooveel is zeker, de voorstander der moderne richting heeft nauwlijks een andere keus, dan tusschen Hoekstra en Matthes. Jezus heeft met den Zoon des menschen niet zichzelf bedoeld, of hij heeft dien naam nooit gebezigd. Vroeger stelde ik mij de zaak eenigszins anders voor. Ik meende, dat er een scherp onderscheid moest gemaakt worden tusschen de zoogenaamd eschatologische plaatsen, dat wil zeggen die op de wederkomst van den Zoon des menschen ten gerichte betrekking hebben, en de andere, waar van die wederkomst geen sprake is. Alleen de laatste achtte ik van Jezus afkomstig. Bij het kiezen van dien naam had hij, dacht ik, eer Psalm 8 dan Daniëls vizioenen voor den geest gehad, en hij kon in zijn mond niet anders beteekenen dan een tegenstelling tegen het ‘kinderen Abrahams’, den eertitel waarop zich de joden verhoovaardigden, en tegen het ‘Zoon Davids’, waaronder zij den Messias aanduidden: Menschenzoon, niet Abrahamszoon of Davidszoon te wezen, dat beschouwde hij als zijn roeping, dat was in zijn oog de hoogste eeretitel dien iemand begeeren kon. Eerst na zijn dood, toen de spoedige wederkomst van den gekruisigde een geloofsartikel werd in de apostolische gemeente, en men dit geloofsartikel door bewijzen wilde staven, herinnerde men zich dat Jezus zichzelf bij voorkeur Zoon des menschen genoemd had, en meende dat hij zich daarmeê had willen

aanduiden als dien hemelling waarvan in Daniëls profetie werd gesproken. Hier vond men een Menschenzoon, wien alle heerlijkheid en macht wordt gegeven in den hemel, en die bestemd is om vandaar uit eenmaal zijn heerschappij op aarde te vestigen. Bewijs genoeg, althans naar de logika des geloofs, dat Jezus zelf door zich Menschenzoon te noemen, zijn toekomende glorie voorspeld had, en dat men volle recht had op zijn spoedige terugkomst te hopen. Deze verklaring heeft dit voordeel, dat de uitspraken, wier echtheid wij moeilijk betwijfelen kunnen, behouden blijven, en maakt begrijpelijker, hoe de eerste christenen in den Menschenzoon van Daniël hun Messias konden zien. Maar ik mag niet ontveinzen, dat mijn hypotheze door de redeneeringen van Hoekstra en Matthes aan het wankelen is gebracht. Zij hebben mij doen inzien, hoe onwaarschijnlijk het is, dat Jezus op zulk een wijs en in den derden persoon van zichzelf zou hebben gesproken. Ik kan evenwel, hetzij uit een teeder vaderlijk gevoel voor het kind mijns geestes, hetzij omdat de bezwaren tegen de twee nieuwste hypothezen bij mij nog te zwaar wegen, de mijne niet geheel en al opgeven. Daarom stel ik thans de volgende, door de heilzame kritiek van Hoekstra en Matthes gewijzigde verklaring voor:

Bij de drie eerste evangelisten - den vierden kunnen wij bij dit vraagstuk buiten rekening laten - beteekent naar 't eenparig gevoelen van alle onpartijdige exegeten, de benaming ‘Zoon des menschen’ nooit iets anders dan den Messias, en zeker hebben zij daarbij aan Daniëls Menschenzoon gedacht. Uit die voorstelling namen al de eschatologische uitspraken: al de voorspellingen van de toekomst of wederkomst van den Zoon des menschen, die wij in de evangeliën aantreffen, haar oorsprong: geen enkele daarvan is ooit door Jezus geuit. Waarschijnlijk kwamen die aanvankelijk in thans verlorene Apokalypsen voor, en werden zij door onze evangelieschrijvers als werkelijke woorden van Jezus beschouwd en in hun geschiedenis ingeweven. Daarentegen is het hoogstwaarschijnlijk dat Jezus-zelf dien naam: Menschenzoon (niet: de Zoon des menschen) meermalen zal hebben gebezigd. Het feit, dat juist deze titel hem zoo dikwijls, en bijkans met uitsluiting van elken anderen, wordt in den mond gelegd, is anders volkomen onverklaarbaar. Hij kan daarmeê zichzelf niet bedoeld hebben. Iets anders dus, maar wat? De Godsgemeente in 't geheel? Reeds zagen wij dat zich daartegen veel bezwaren ver-

hieven. Voeg daarbij, dat een persoonsverbeelding als deze, die in Daniëls gezicht voor den opmerkzamen lezer, met uitzondering van eenige theologen duidelijk genoeg is, zooals Jezus haar dan zou hebben gebezigd, geheel onverstaanbaar zou geweest zijn; te meer omdat Jezus als hij de Godsgemeente wilde aanduiden, daarvoor geregeld den bekenden term Rijk der hemelen of Godsrijk gebruikte. Ik geloof, dat wij het naast bij de waarheid zullen zijn, zoo wij in den Menschenzoon, waarvan Jezus sprak, den burger der Godsgemeente, in moderne taal uitgedrukt: den waarachtigen mensch zien. Van zulk een laat zich naar waarheid zeggen, dat hij, omdat hij een hooger leven wil leiden, in stoffelijk opzicht minder bevoorrecht is dan de vossen en de vogels, en minder rust heeft voor zijn hoofd dan zij. Etende en drinkende komt hij, want zijn bestemming is zich midden onder de menschen als een broeder onder broeders te bewegen; dienen, niet zich laten dienen, is zijn taak, lijden veelal zijn lot. En hoewel de woorden, waarin Jezus dit aan zijn leerlingen ‘aantoonde’, door de latere toepassing van het Zoon des menschen op zijn persoon, soms een vrij belangrijke wijziging moeten ondergaan hebben, de oorspronkelijke beteekenis schemert nog genoegzaam door.

Ziedaar dan de, ik weet niet hoeveelste poging, om de beteekenis te vinden van een benaming, waarvoor reeds zoo menige verklaring is uitgedacht. Zal zij deelen in het lot van alle die haar voorgingen, en slechts aan zeer weinigen, misschien aan niemand dan aan haar uitvinder behagen? Dr. Matthes heeft den knoop doorgehakt, en hoe eenvoudig dit middel ook zij, het komt mij wel wat gewelddadig voor. Door Prof. Hoekstra's omschrijving wordt het mogelijk dat vele eschatologische uitspraken, die men anders aan Jezus zou moeten ontzeggen, werkelijk door hem gesproken zijn, maar voor die plaatsen waar van de toekomst gewaagd wordt, past zij niet. Ditmaal heb ik beproefd den middenweg te bewandelen. Den weg van 't ware midden? Dit is zeker, dat mijn gissing, als zij boven die van Hoekstra de voorkeur verdient, haar bestaan aan zijn grondige behandeling van het vraagstuk heeft te danken.

Heeft Straatman een vrij uitvoerig werk geschreven over een enkel hoofdstuk van een van Paulus' brieven, en Hoekstra over een naam een verhandeling, Athanase Coquerel fils, de gematigde prediker, wiens bescheidene ketterijen in der tijd aan de fransche protestanten zooveel ergernis gaven, dat zij hem het leeraarsambt ontzeiden, behandelt in

een paarhonderd duodecimo-bladzijden de geschiedenis van een der belangrijkste tijdperken van de godsdienstgeschiedenis. Het is waar dat hij slechts de filozofie dier geschiedenis wil geven, en alzoo met een vluchtig overzicht der feiten kan volstaan. De wording van het Christendom te beschrijven, is geen gemakkelijke taak. En Coquerel heeft die taak met geest en welsprekendheid volbracht. Zijn werk is goed geschreven en met bekwaamheid aangelegd. Het bevat verscheidene juiste en breedgeschetste overzichten. De wijsgeerige premissen waarvan hij uitgaat, zijn onberispelijk. Ook op de kennis der godsdienst, meent hij, moet de methode worden toegepast, die hij de empirisch-historische noemt. Want gelijk hier op aarde niets volmaakt is, zoo ook de godsdienst niet. Er is geen absolute godsdienst, want elke godsdienst wijzigt of ontwikkelt zich in den loop der eeuwen, en de godsdienst die niet meer verandert, is dood. Er bestaat een groote wet die hier alles beheerscht, de wet der transformatie, en daaraan is elke godsdienst, ook de christelijke, onderworpen. De veranderingen die de eene of andere godsvereering ondergaat, zijn goed wanneer zij overeenstemmen, verkeerd wanneer zij strijden met het beginsel, dat haar van den aanvang is ingeplant. Daarom wil hij dan ook niet van ontwikkeling of verbastering, maar slechts van de transformaties, de veranderingen spreken, waardoor uit de godsdienst van Jezus van lieverlede de staatskerk van Konstantijn is ontstaan.

Om zijn onderwerp in te leiden, tracht hij eerst te bewijzen, dat het Christendom niet als ‘een aerolieth uit den hemel is gevallen,’ maar dat het door de godsdienstige en wijsgeerige ontwikkeling der oudheid sinds lang was voorbereid. Wat hij daarbij over de grieksche wijsbegeerte zegt, getuigt van een juister waardeering dan die gewoonlijk bij de apologeten van het Christendom wordt aangetroffen. ‘On se borne souvent sur ce sujet,’ schrijft hij, ‘à reconnaître que les religions et les philosophies antiques s'étaient usées et réfutées réciproquement, en sorte que l'esprit humain, quand vint Jésus, avait reconnu sa propre incompétence et souffrait du vide où il se trouvait plongé, autant que de la profonde lassitude qui le dévorait. C'est trop peu dire.’ (Men zou haast kunnen zeggen: c'est presqu'entièrement faux.) ‘Incomplète et fausse, cette vue superficielle des choses ne rend pas justice à la pensée antique et à la conscience du monde payen. La philosophie grecque avait fait, avant Jésus-Christ,

des conquêtes positives, impérissables, dont l'humanité a hérité et que rien ne lui ravira.’ Minder gelukkig is de schets die hij geeft van de godsdienst waaruit de christelijke onmiddellijk is gesproten. Onder anderen verzekert hij daarin dat de Hebreën oudtijds een primitieve godsdienst van groote eenvoudigheid bezaten, en God onder den meervoudigen naam van Elohim aanbaden. Hij schijnt dus de latere geïdealizeerde voorstelling der Israëlieten eenvoudig op goed geloof aan te nemen, en noch aangaande hun vereeniging van steenen en heilige boomen, noch aangaande hun zonne- en sterredienst ooit iets te hebben gehoord. Dezelfde verwarring tusschen legende en historie merken wij op als hij zegt, dat die Elohim-dienst met Abraham en Jakob het verheven karakter aannam van een verbond tusschen Abrahams nakroost en Jahve, en of het er door kan, dat men, de babylonische ballingschap bedoelende, van de wegvoering van Israël naar Assyrië spreekt, zal ik niet behoeven te vragen. Wij zullen den schrijver niet hard vallen, dat hij geen volledig overzicht der oude godsdiensten heeft gegeven, en zoo hij slechts had gezegd, dat de grenzen die hij zich gesteld had, hem zulk een uitweiding niet toelieten, wij zouden bescheidenlijk stilzwijgen. Maar als hij tot zijn rechtvaardiging bijbrengt, dat de godsdiensten der Hindus, der Germanen, der Parthen - waarmeê hij zonder twijfel de Pârzen bedoelt - geen rechtstreekschen invloed op het Christendom bij zijn ontstaan, en geen deel in de algemeene beweging der geesten in den tijd, toen de kerk zich vormde, gehad hebben, dan is dat niet meer dan een halve waarheid. De godsdienst der Magers moge slechts door bemiddeling van het Jodendom, het Buddhisme slechts door die van Alexandrië op het Christendom gewerkt hebben, de godsdienstige overleveringen der Germanen mogen eerst later de kerk onder nieuwe vormen zijn binnengeslopen, de godsdiensten van West-Azië en van Egypte hebben zonder tusschenkomst eener andere niet weinig bouwstoffen tot de stichting der oude christelijke kerk geleverd, en het Manicheïsme, een pârzische sekte, heeft niet zonder diepe sporen achter te laten, de kerk van oost tot west beroerd.

Maar vooral in de voorstelling van hetgeen de schrijver niet zeer juist ‘het Christendom van Jezus Christus’ noemt, hadden wij wat minder oppervlakkigheid, wat meer uitvoerigheid en diepte gewenscht. Dit is de grondslag van het gansche gebouw. Wil men bewijzen, dat het Joodsch-christendom, het Paulinisme, het Petrinisme en zoo

voorts, werkelijk veranderingen van Jezus' oorspronkelijke godsdienst zijn, dan moet zeer helder worden aangetoond wat deze dan in waarheid geweest is. En daarin hinderen den schrijver twee dingen: gebrek aan kritiek der bronnen en een zeker bezinksel van dogmatiek, niet zeer dik voorzeker, maar genoeg om zijn filozofie een weinig troebel te maken. Als iemand bijvoorbeeld schrijft dat in Jezus op eenige en buitengewone wijs de goddelijke geest woonde, dat hij door zijn woord alleen genezingen heeft bewerkt, dat hij opgestaan van den dood, levend door de zijnen gezien werd, dan hebben wij eerbied voor zulk een overtuiging, maar dan ligt de voorstelling en waardeering van een zoo buitengewoon persoon buiten het bereik van geschiedenis en wijsbegeerte, en kan men daarbij althans de empirischhistorische methode niet aanwenden. Niet anders is het, wanneer ons verzekerd wordt: ‘Terwijl de besten en de grootsten onder degenen die hem zijn voorgegaan het onmiskenbaar merkteeken dragen van het ras waartoe zij behooren, kan Jezus tot geen ras uitsluitend worden gerekend. Men kan geen der profeten noemen, die niet wezenlijk Israëliet was; de grootste wijsgeeren en Sokrates-zelf zijn door-en-door grieksch; Çâkya-muni is de Hindu bij uitnemendheid. Jezus alleen overtreft hen allen, en beheerscht evenzeer al de verscheidenheden van ras en nationaliteit.’ Daargelaten nog dat deze stelling wat Sokrates en Çâkya-muni betreft, zeker onjuist is, omdat deze zich niet minder boven de gebreken van hun ras en volk verheven hebben als Jezus boven die van het zijne, zonder daarom hun nationaliteit te verliezen. Toegestemd dat Jezus in godsdienstig opzicht verre boven beide uitmunt. Maar dan blijft het altijd nog iets anders, zich te verheffen boven de bekrompenheden van zijn natie, en alles wat die natie kenmerkt, te hebben afgelegd. Door zijn uitsluitende belangstelling in de godsdienstig-zedelijke ontwikkeling der menschen; door zijn werk, dat naar zijn eigen zeggen niet anders was dan een hervorming, laat ons zeggen de voltooiing van het werk van Israël, het werk van Mozes en de profeten, de vergeestelijking en volmaking der theokratie; door den vorm waarin hij zijn onderwijs heeft gegoten; door zijn zielenadel en grootheid in het lijden, behoort Jezus zeer bepaald tot dat volk, dat hij liefhad, en waarvan hij de edelste vertegenwoordiger is. Indien men dit vergeet of ontkent, indien men de banden waardoor hij aan zijn ras en zijn volk gehecht is, losrukt, dan maakt men hem tot een afgetrokkenheid, een idee, waar-

voor wel in de dogmatiek, doch waarvoor in de geschiedenis geen plaats is.

Gebrek aan kritiek, zeide ik. Het gerucht is tot Coquerel gekomen van zeker verschil, dat de moderne theologen en kritische geesten tusschen den Jezus van de synoptische en dien van het 4de evangelie meenen op te merken. Inderdaad, zegt hij, het feit is niet te loochenen. Maar zoo verwonderlijk is het niet. Twee portretten door verschillende kunstenaars geschilderd, kunnen zeer weinig op elkander en toch zeer veel op het oorspronkelijke gelijken. Twee onzer vertrouwdste vrienden kunnen van ons de strijdigste meeningen hebben, en toch beide oprecht zijn. In den grond der zaak zijn de twee Christusbeelden der evangeliën dezelfde, slechts van een verschillend standpunt gezien. En alzoo voort! Tot rechtvaardiging van den schrijver moeten wij veronderstellen, dat hij de laatste debatten over het 4de Evangelie niet bestudeerd heeft. Het verschil, dat de moderne theologen gevonden hebben, en dat Coquerel een onloochenbaar feit noemt, is zulk een snijdende tegenstelling, zulk een onverzoenlijke strijd, dat men het geheel moet ontkennen, of met al zijn gevolgen laten gelden. Het met zulk een fransche vaardigheid weg te goochelen als hier geschiedt, gaat niet meer aan. Van andere kritische vraagstukken, zooals den strijd tusschen de Handelingen der Apostelen en de echte brieven van Paulus, de bezwaren tegen den eersten Petrusbrief en dien van Jakobus, schijnt de auteur evenmin de strekking te gevoelen. De berichten der Handelingen worden met groote kalmte naast die van den brief aan de Galaten gesteld, en de harmonie schijnt niets te wenschen over te laten. Hij verzekert, dat het tweede boek van Lukas wezenlijk ten doel heeft om een soort van evenwicht tusschen het Judaïsme en Paulinisme tot stand te brengen, en Petrus en Paulus op dezelfde lijn te stellen. En eenige bladzijden vroeger heeft hij met naïeve argeloosheid de samenkomst te Jeruzalem, waarvan in het 15de hoofdstuk der Handelingen gesproken wordt, verhaald, alsof men het irenische doel van den schrijver erkennen, en tegelijk het geschiedkundige van dit laatste bericht kon aannemen. Metéénwoord, wanneer wij het boekje van Coquerel onder de vruchten der moderne theologie rangschikken, dan kunnen wij dat slechts met groote beperking doen, omdat verscheidene van haar zekerste resultaten hier eenvoudig worden weggecijferd. Van vergissingen, zooals deze: dat wij het boek Henoch in het

hebreeuwsch bezitten, spreek ik niet; ofschoon dergelijke *blunders* wel wat vreemd zijn bij een schrijver, die zich, zooals hij zelf betuigt, slechts plaatsen wil: *sur le terrain solide de l'histoire*.

Maar al die wezenlijke gebreken kunnen de deugden van deze schets niet geheel in de schaduw stellen. Heeft de schrijver zich ten doel gesteld, om, *en prenant les faits de très-haut*, met eenige vlugge toetsen de verschillende richtingen en partijen te kenschetsen, waardoor het oudste Christendom werd verdeeld, en uit de eigenaardigheden van den oosterschen en van den romeinschen geest, de wording der orthodox-grieksche en der roomsch-katholieke kerk te verklaren, dan heeft hij zijn doel bereikt. Wilde hij de drie tegenwoordige groote afdeelingen der Christenheid waarschuwen voor hetgeen voor elk van haar verderfelijkst zijn moet, de overdrijving van haar bijzonder beginsel: de theozofie voor de grieken, het gezag en de vorm voor de katholieken, en het dogmatisme voor de protestanten, en betoogen dat voor geen van alle eenig heil te wachten is, tenzij dat ze terugkeeren tot de godsdienst van Jezus-zelf, dan heeft hij zijn zaak bepleit met die welsprekendheid die in zijn geslacht erfelijk schijnt te wezen. Inderdaad, hij vergist zich, zoo hij op den hechten grond der geschiedenis meent te staan. Hij beschouwt de zaken ‘van zeer hoog’, *à vol d'oiseau*. En wij kunnen hem vergeven, dat hem op dien grooten afstand de bijzonderheden wat onduidelijk en verward zijn geworden, om het schoone vergezicht dat hij ons doet aanschouwen.

Terwijl de arbeiders in de dienst der moderne theologie in deze voor haar niet zeer vrolijke dagen den moed niet opgeven, maar hun onderzoekingen voortzetten, zelfs te midden van het krijgsrumoer; terwijl Muurling zijn rezultaten opmaakt, Straatman zijn kritisch ontleedmes over Paulus' brieven laat gaan, Hoekstra een van de belangrijkste vragen met betrekking tot de levensgeschiedenis van Jezus opheldert, en Coquerel in zijn luchtballon opstijgt om een panorama van de eerste eeuwen des Christendoms te teekenen, gaat Maronier onafgebroken voort met een werk van groote zelfverloochening: het verzamelen zijner Bibliotheek van Moderne Theologie waarvan nu reeds acht deelen voltooid zijn. Misschien zal dit nederige werk blijken niet het minst nuttige te wezen. Wij schatten dien arbeid te hooger, omdat Maronier getoond heeft, dat hij geen bloot verzamelaar behoeft te zijn. Wat in verschillende buitenlandsche tijd-

schriften verstrooid is, of als afzonderlijk werk verscheen, maar niet onder aller bereik valt, wordt hier vertaald - en meestal goed vertaald - bijeengebracht. Al doorloopt men niet meer dan de beide laatste deelen, dan wordt men reeds aangetrokken door een rijke verscheidenheid. Brandende tijdvragen, zooals: het bovennatuurlijke, de vooruitgang, de godsdienstige waarheid en haar vormen, de krizis in het godsdienstige, worden hier door Bost, Biedermann, Scherer, Dollfus behandeld. Die de eischen en behoeften van de kerk wil leeren kennen, kan hier bij Réville, Schwarz en Rothe ter schole gaan. Het kan ons theologen ook geen kwaad om een filozoof als Kuno Fischer over den eenigen Spinoza te hooren, of door Von Sybel de wetten van het kritisch weten te leeren kennen. Allerbelangrijkst zijn: het overzicht dat Dr. van Goens van Lecky's History of the rise and influence of the spirit of rationalism in Europe heeft gegeven, en de brief van Prof. Kuenen, over de vraag of de tijdgenooten van Jezus een Messias verwachtten, naar aanleiding van een artikel van W. Lang, dat in een vorig deel was opgenomen, aan den redakteur gericht. En degenen, die zich met schrijver dezes verbeelden dat de Moderne Theologie haar vollen wasdom niet bereiken kan, zonder zich tot Godsdienstwetenschap te ontwikkelen, zullen zeker den verzamelaar zeer danken voor de ruime plaats die hij aan haar in zijn Bibliotheek verleende, al zouden wij volkomen tevreden zijn geweest met de stukken van Renan over de oudheden en opgravingen in Egypte, van Scherer over Mohammed en het Mohammedanisme, van Zeller over de ontwikkeling van het Monotheïsme bij de grieken, van Réville over Apollonius van Tyana, den heidenschen Christus van de derde eeuw, en al hadden wij het niet betreurd, zoo het verwarde stuk van Emile Burnouf over de wetenschap der godsdiensten, waarbij de redakteur zelf genoodzaakt was verscheiden vraagteekens te plaatsen, geheel achterwege ware gebleven.

De moderne theologie wandelt dezer dagen niet op rozen. Sterke stieren van Bazan omgeven haar van alle zijden. Menigen ruwen stoot heeft zij te verduren. Die van het supranaturalisme was zij gewoon, en zij kan er wel tegen. Maar dat vroegere vrienden en voorstanders haar thans verlaten, en met smaad overladen, dat is erger. Daar is geen grooter vernedering voor eene die zich modern noemt en meent aan de behoeften des tijds te beantwoorden, dan wanneer - ik zeg niet eenige humanisten van twijfelachtig allooi, eenige

lichtvrienden van gisteren, maar - haar eigen voormalige woordvoerders beweren dat zij reeds ten achteren en verouderd is, en moderne verdedigers der kerk haar met zekere minachting als kerkelijke schriftgeleerdheid brandmerken. Ik geloof echter, dat zij ook dit wel te boven zal komen, en dat het haar groei zelfs niet belemmeren, zeker niet dat het haar den dood zal doen. Voor sommigen gaat de wetenschap wat langzaam, en die haar dus niet zoo licht naar hun hand kunnen zetten, vinden het gemakkelijker haar te loochenen. *Plaudite cives*! En een daverend gedreun doet zich hooren. De domme hoop heeft altijd groot pleizier, wanneer mannen van veel vernuft, die tegelijk als vertegenwoordigers der wetenschap kunnen gelden, met de arme tobbers die bedaard voortgaan met onderzoeken, den draak steken. Ik geloof, dat dezen weldoen met zich daaraan niet te storen. En hoewel ik geen onverdeelde bewondering kan schenken aan een vak van kennis dat eerst op weg is een wetenschap te worden, het zal mij verheugen zoo ik in dit opstel het bewijs heb kunnen leveren, dat de moderne theologie ook nog haar getrouwen telt, en niet ophoudt teekenen van leven te geven.

Oktober.
C.P. TIELE.

Politiek overzicht.

's Gravenhage, 25 November 1866.

‘Niet de rots lijdt schade, maar hij die er afvalt,’ - is altijd het trotsche woord geweest van de catholieke kerk tot hen, die den rug haar toekeerden. En wat ook om haar heen mocht vluchten of vallen, wat dreigende verschijnselen of teekenen zich voor haar mochten opdoen, al rezen de zwellende golven van revolutie en ongeloof nog zoo hoog, de kerk bleef even kalm en statig al dat gewoel, al dat geschreeuw en getier aanzien, zij begaf zich niet mede in den strijd, zij getuigde slechts van een beginsel, zij was zelve HET beginsel. En de opperhoofden dier kerk, de pausen, hebben bijna altijd uitnemend die roeping begrepen. Nederig waar het pas gaf, hebben zij altijd het hooghartigst van allen ter wereld zich betoond, als zij tegenover het begrip der wereld het begrip der kerk moesten plaatsen. Tot een wereldbedwinger als Napoleon I zegt Pius VII, als de keizer listig, vriendelijk en vleiend hem tot zijn denkbeelden poogt over te halen, comediante, en als hij dreigend woest toornig den heiligen Vader wil bevelen, tragediante. Wat de wereld ook doet, welke daden zij zich voorstelt te volvoeren, het zijn slechts voorbijgaande phasen, die slechts een droeven glimlach aan den heiligen Vader ontlokken. En het stelsel heeft tot nu toe uitstekend gewerkt. Want wel is het een merkwaardig teeken van de levenskracht van de catholieke kerk, dat zij niet alleen steeds de openlijk verklaarde vijandschap van de machten dezer aarde heeft bestaan, niet alleen de knagende afmattende ziekten, die inwendig het ligchaam der hierarchie dreigden te verderven, te boven is gekomen, maar dat zij telkens na elken schok als overwinnares de teugels eener wereldheerschappij heeft kunnen opnemen. In zekeren zin heeft de catholieke kerk nog altijd kunnen verwerkelijken het denkbeeld door Augus-

tinus aangegeven, te weten, om tegenover den staat der wereld te kunnen wijzen op een staat Gods, de civitas Dei. Een der middelen nu waardoor het opperhoofd der kerk die taak vermocht te volvoeren, was het bezit van een zekere wereldlijke macht, het uitoefenen van souvereiniteitsrechten over het grondgebied van Rome. Door dat bezit werd de paus gevrijwaard tegen den invloed van elke mogendheid; de evenknie der vorsten stond hij nu tegelijk boven hen allen. Geen rang of machtsonderscheiding was er op aarde of ook hij was daarmede bekleed, doch tevens was hij de met niemand te vergelijken persoonlijkheid te midden van de christelijke gelijkheid en broederschap. Zoo stond de paus middelpunt en spil der kerk, rots waarop het koningrijk Gods steunde.

Zoo ook is de paus in botsing gekomen met het Italië der XIX^{de} eeuw, dat tot één koningrijk zich wilde vormen met Rome als hoofdstad. De volgende maanden zullen waarschijnlijk moeten bewijzen of de paus de kracht bezit om Rome en zijn wereldlijke macht te behouden. De September-conventie van het jaar 1864 moet den 10^{den} December van dit jaar door Frankrijk worden uitgevoerd, en op dien dag moeten dus de Fransche troepen Rome hebben verlaten. De heilige Vader zal dan alleen onder of tegenover zijn onderdanen, de Italianen van Rome, staan. Toen de conventie het eerst bekend werd, was de encyclica van December 1864 het antwoord, dat de paus daarop gaf: thans nu de tijd nadert, dat de bedingen van keizer Napoleon III en Victor Emmanuel een werkelijkheid zullen worden, heeft de paus een allocutie uitgevaardigd, waarin hij zijn standpunt heeft uiteengezet. Het is eigenlijk een oorlogsverklaring aan Italië. De paus legt aan dat rijk alle misdrijven ten laste. De bisschoppen worden daar verbannen, de monniken-orden verdreven, hun goed hun ontnomen, het sacrament van het huwelijk wordt vernietigd door de invoering van het burgerlijk huwelijk; de onzinnigen willen verder, dat de paus zich ontdoen zal van zijn wereldlijke macht en van zijn apostolischen zetel. Maar de heilige Vader kan dat niet doen, hij kan van een macht, gevestigd door de goddelijke wijsheid der Voorzienigheid ten bate van de algemeene kerk, geen afstand doen. ‘Diezelfde menschen - zoo gaat Pius IX voort - spreken dan nog voorts, dat wij ons moeten verzoenen met Italië, dat wil zeggen, met de vijanden van onze godsdienst, die zich beroemen dat Italië te vestigen. Maar dat zij zich eerst bekeeren en hun dwaling inzien. Van alle kanten weer-

klinken thands woedende stemmen, weerkaatsend de vervloekingen onzer vijanden, en verklarende dat deze stad Rome zou moeten deelnemen aan de zeer noodlottige beroering en opstand van Italië, ja dat Rome van dat Italië de hoofdstad moet worden. Maar God, rijk in barmhartigheid, zal door Zijn almachtige hand de booze raadslagen en begeerten van onze vijanden afweeren. Hij zal niet gedoogen, dat deze edele stad, ons zoo dierbaar, waar Hij als grootste en eenigste weldaad, den stoel van Petrus heeft geplaatst - onverwinnelijk bolwerk van zijn geloof en goddelijke godsdienst, - zal terugkeeren tot dien ellendigen toestand, door Leo de Groote beschreven, toen voor het eerst de welzalige vorst der apostelen in deze stad, toen heerscheres der wereld, binnentrad. Wat ons betreft, getrouw aan onze roeping en geheel en al vertrouwende op de hulp van den almachtigen God, zijn wij, hoewel verlaten van bijna elke menschelijke hulp, bereid om zonder vreezen, zelfs ten koste van ons leven, voor de zaak van de kerk te worstelen, en zoo het noodig is, ons derwaards te verplaatsen waar wij op de beste wijze onze hoogste apostolische bediening kunnen uitoefenen.’

De laatste zinsnede is uit een politiek oogpunt allermerkwaardigst. Zij beteekent dat de paus zelf er op bedacht is om wellicht Rome te moeten verlaten. Zelfs de Engelsche staatslieden zien naauwlettend toe op deze te verwachten eventualiteit. Er is sprake geweest van een aanbod van Engeland aan den paus om hem het verblijf op Malta aan te bieden; maar wat zeker blijkt, is dat verschillende hooggeplaatste Engelschen als het ware toevallig zich thans in Rome bevinden. Ook Gladstone was daar en had een onderhoud met Pius IX, en zeer bedrijvig is de Engelsche zaakgelastigde te Rome, Odo Russell, in de weêr om zoo mogelijk den heiligen Vader van dienst te zijn. - Ondertusschen wacht Italië af, of werkelijk de Fransche troepen nu volgens de overeenkomst de stad Rome zullen verlaten. Zonderling is het, dat juist in dit tijdsgewricht Ricasoli weder de eerste minister van Italië is. De meening of het beginsel, dat het wereldlijk gezag van den paus moet ophouden, is zoodoende weder in den krachtigsten en hevigsten vertegenwoordiger verpersoonlijkt. Men zal zich herinneren, dat nu juist 5 jaren geleden (zie ons politiek overzicht van November 1861) door Ricasoli, toen presideut-minister, in het Italiaansche parlement werd verklaard, dat hij aan Z.H. den paus het voorstel had willen doen om het denkbeeld van Cavour - een vrije kerk in een vrijen

staat - te verwezenlijken; hoe hij een depêche had opgemaakt, waarin de grondtrekken waren neêrgelegd, waarop zulk eene onderhandeling kon worden gebaseerd, en hoe hij, daar tusschen Rome en Italië alle betrekkingen waren afgebroken, door middel van den gezant te Parijs Napoleon III had verzocht de depêche aan Zijne Heiligheid over te maken. De Fransche keizer had echter toen het oogenblik niet geschikt geacht om zulk een belangrijken stap te ondersteunen. Ricasoli legde aan het parlement van 1861 zijn depêche aan den paus over. In die depêche ontwikkelde hij, dat het beginsel der wereldlijke macht van den paus nooit een blijvend dogma was geweest, dat het door de omstandigheden en feiten der middeleeuwen was in het leven geroepen en gewettigd, doch dat het thans meer tot hindernis dan tot steun voor den heiligen Vader was. In een reeks van artikelen omschreef hij verder het geheel onschendbare karakter, dat Italië aan den paus zou geven en de depêche sloot met de bede, dat de paus toch niet van zich zou afstooten een volk, dat oprechtelijk wenschte hem te kunnen vertrouwen en eerbiedigen. Men weet dat aan dat alles geen gevolg kon worden gegeven door den tegenstand van Napoleon. Ricasoli zelf moest later aftreden, toen het bleek, dat de formule van Italië niet meer rondweg mocht worden uitgesproken, en Ratazzi en La Marmora moesten beproeven op slinkschen diplomatieken weg te verkrijgen wat de fiere opene Toscaansche staatsman niet meer mocht vragen. Doch thands staat hij weder in dezelfde gedaante, en met dezelfde gedachte bezield, tegenover het hof van Rome, en in zekeren zin tegenover Napoleon III. Het is een bijna middeleeuwsch karakter die baron Ricasoli: hij mist volkomen de buigzaamheid en inschikkelijke gewilligheid der moderne diplomaten. In zijn eenmaal aangenomen wapenrusting gehuld, wijkt hij geen voet breed. Hij zal misschien vallen, maar zijn hart zal heel, zal onverlet blijven. De volkswil koos hem éénstemmig dadelijk weder tot minister, toen de oorlog uitbrak, want onder zijn hoede was de nationale eer veilig. Het hof te Rome heeft in hem een openlijken doch eerlijken vijand.

Twee stappen zijn door hem voorloopig in de questie van Rome gedaan. Aan de bisschoppen en prelaten, die wegens politieke omstandigheden hun zetel hebben moeten verlaten, heeft hij vergunning gegeven om in hun diocesen terug te keeren. Tijdens den oorlog tegen den buitenlandschen vijand waren preventieve maatregelen noodig geweest tegen de vijanden in het binnenland, maar

thans nu Oostenrijk zijn aanspraken op Italië heeft laten varen, kunnen al de verbannen geestelijken in hun werkkring terugkeeren. Ricasoli hoopt alleen, dat zij, die bij alle gelegenheden een onbeperkte onderwerping aan de Voorzienigheid verkondigen, niet in tegenstrijdigheid zullen vervallen door hun tegenkanting aan een orde van zaken, die geheel het karakter van een providentiëel wonder draagt. Er is eenige ironie in die phrase van Ricasoli, maar de maatregel zelf is niet bepaald tyranniek. Voorts heeft de presidentminister een circulaire aan de prefecten geschreven, waarin hij o.a. het standpunt van Italië in deze questie nader heeft uiteengezet. Die circulaire is een allerbelangrijkst staatsstuk, waarin in breede trekken het programma der organisatie van Italië wordt geschetst, nu Venetië daaraan is toegevoegd. Italië is nu zeker van zich zelve en kan kalm het groote werk der algemeene organisatie aanvaarden. ‘Wel is waar - zoo zegt de circulaire - is er nog een questie, die een oplossing wacht, namelijk de questie van Rome, maar, na de conventie van September, kan en moet die questie geen motief van onrust meer zijn. De souvereiniteit van den paus wordt bij die conventie in denzelfden toestand als alle andere souvereiniteiten geplaatst; zij moet aan zich zelve alleen vragen en in zich zelve alleen vinden de voorwaarden van bestaan en duurzaamheid. Italië heeft aan Frankrijk en aan Europa beloofd om zich niet tusschen den paus en Rome te stellen, en om zuiver deze laatste proef in werking te laten treden over de levensvatbaarheid van een geestelijk vorstendom, waarvan geen voorbeeld meer in de beschaafde wereld bestaat, en dat in volstrekte tegenspraak is met de algemeen verkregen ontwikkeling en vooruitgang. Italië moet nu zijn belofte vervullen, en nu alleen van het nationale beginsel, hetwelk 't vertegenwoordigt, de niet te missen zege van zijn rechten wachten. Dienovereenkomstig moet elke woeling, die de questie van Rome tot voorwendsel had, worden onderdrukt....’ Men ziet het, de woorden en maatregelen van Ricasoli zijn niet ten halve gesproken of genomen. Ricasoli praalt niet met de scheede van zijn degen, zooals wij zoo dikwijls Ratazzi hebben zien doen, zij het ook dat die scheede zeer kostbaar was en flonkerde door het van goud gedreven bloemwerk; neen, hij trekt daaruit den rechten sierloozen stalen kling en houdt ze voor het oog van den vijand. Zeer gaarne zou hij tegen het hof van Rome de vraag richten, weleer door Diogenes aan Alexander den Groote gedaan: ‘sta mij niet in de zon.’

En waarlijk, hoe onrustig in November het weder is geweest, hoe zeer de barre wind, bijgestaan door veel regen en hagel, ook gebulderd heeft, toch was het ons dikwijls dezer dagen alsof de zon tintelend zijn stralen over Italië goot. Daar is niets zonnigers denkbaar dan de feesten, die Venetië bij zijn overgave aan Victor Emmanuel heeft gevierd. Toen de Italiaansche koning de stad der lagunen voor het eerst doorkliefde, was het alsof over geheel Italië een andere tint was gekomen. De sombere type van den Italiaan, de type in het leven geroepen door jarenlange onderdrukking en vervolging, was verdwenen, het lied der droefheid verstomde voor altijd, de vreugde was neêrgedaald, en het blijde weelderige Italië der renaissance herleefde. De weidsche pracht der fijnste industrie drapeerde weder de als van versteend kantwerk gewrochte gevels - en daarbuiten klonk het lied, het lied van het carnaval de Venise:

> Avec ses palais, ses gondoles,
> Ses mascarades sur la mer,
> Ses doux chagrins, ses gaietés folles,
> Tout Venise vit dans cet air.

Wat of Frankrijk tot dit alles zegt? Wel heeft de keizer aan den koning van Italië zijn gelukwensch doen overseinen, bij gelegenheid van zijn intocht in Venetië, maar over het algemeen is de keizer somber te moede nu de September-conventie werkelijk moet worden ten uitvoer gebracht. Ten einde alle moeijelijkheden zooveel mogelijk te voorkomen, heeft hij een zijner vertrouwdste dienaren, generaal Fleury, met een zending naar Florence en naar Rome gezonden; men weet natuurlijk nog niet wat Fleury zal hebben te zeggen en wat hij verkrijgen kan. Overigens heeft Napoleon III zoo mogelijk nog erger moeijelijkheden. Wat een ieder reeds dadelijk voorzien heeft, gebeurt nu: het keizerrijk Mexicos tort in elkander. Keizer Maximiliaan is naar Orizaba gevlucht en maarschalk Bazaine moet zien hoe hij de eer van de Fransche vlag beveiligt. De nieuwe Americaansche gezant, even als de vorige bij Juarez geaccrediteerd, de Heer Campbell, is ditmaal vergezeld van een van de beste generalen, Shermann, ten einde bij den val van den Oostenrijkschen vorst de belangen van America te vrijwaren. Uit Frankrijk was nog generaal Castelnau gezonden, om nog op 't allerlaatst van raad te kunnen dienen, doch reeds was het pleit beslist. Inderdaad was het Mexicaansche keizerrijk gevallen op den

eigen dag, dat Lee de wapenen van de opstandelingen der Zuidelijke Staten van de Vereenigde Staten nederlegde. Het denkbeeld van het keizerrijk Mexico was gegrond op de meening, dat de opstand dier Zuidelijke Staten nooit zou kunnen gedempt worden. Napoleon had zich misrekend in de kracht van Noord-America, en had op zulk een valsche berekening zijn phantasie gebouwd. Langen tijd geleden, op het slot te Ham als gevangene opgesloten, had hij zich reeds het hoofd gebroken over den toestand van Mexico; de schatten in Mexico's mijnen wilde hij toen reeds exploiteeren; de landengte van Tehuantepec wilde hij doen doorsteken om den Atlantischen Oceaan met de Stille Zuidzee te vereenigen: en toen zich nu voor hem de gelegenheid aanbood om de macht van Noord-America te fnuiken, en de clericalen een genoegen te doen, die er met zijn gemalin Eugenie op aandrongen om dáár aan den catholieken invloed een steunpunt tegenover de protestantsche Vereenigde Staten te vestigen, toen weêrstond keizer Napoleon III de verzoeking niet, en bevorderde hij Maximiliaan van Habsburg tot opvolger van Montezuma. Het drama is nu afgespeeld; het best is 't, dat de arme Maximiliaan zijn kranke gemalin te Miramare opzoekt, en dat Mexico zich zijn eigen bestuur kan kiezen. En dit laatste zal waarschijnlijk niet eens zoo gemakkelijk gaan, want de tijd van het presidentschap van Juarez is nu verloopen, en een andere president Ortega dingt thans naar het opperbestuur, zonder nog te spreken van den altijd in het donker woelenden Santa-Anna. De moeijelijkheden konden zich eenigzins ophelderen wanneer generaal Shermann zich namens America voor Juarez kon verklaren, en hem wilde ondersteunen. Doch hoe dit zij, voor keizer Max schijnt zelfs geen stroohalm op te schieten, waaraan hij zich kan vastklemmen. Hij heeft als weleer keizer Augustijn (Iturbide) alles verloren..... Is het te verwonderen, dat de rimpels op het voorhoofd van Napoleon III zich vermeerderen? Want ook Pruissen verwekt aan Frankrijk menige bekommernis. De ongekende en onverwachte kracht, die het Pruissische leger heeft doen kennen, heeft natuurlijk het prestige van Frankrijks leger verbroken. Het Fransche leger was tot nu toe het eerste op het vasteland van Europa, en ziedaar, de rang wordt daaraan betwist door de Pruissen. Ziet ook keizer Napoleon de vestiging van een groot Noord-Duitsch koningrijk niet met jaloersche oogen aan, daar het altijd een tegenwicht zal vormen voor het overmachtig Rusland, en het Noord-Duitsche element toch nimmer een

strijder kan worden in de gelederen der reactie: - zoo is het aan den anderen kant voor Frankrijk een vereischte, dat het zich niet door dat Pruissen laat overvleugelen. Bismarck is een veel te slimme man om iets tegen den bepaalden wil van Napoleon te doen, doch Bismarck is slechts tijdelijk minister; met zijn ministerie, met zijn leven kon eens de prudentie van Pruissen in dit opzicht zijn afgetreden. Daarom op de hoede. Napoleon heeft dus een groote militaire commissie zamengesteld uit zijn maarschalken, admiralen en generalen, een commissie waarvan hij zelf het voorzitterschap waarneemt, ten einde na te gaan welke in het vervolg de militaire organisatie van Frankrijk moet zijn. De commissie werkt en vergadert ijverig, doch haar rapport is natuurlijk nog niet gereed. - Voeg daarbij, dat de nood der zijde-fabrikanten in Lyon dringende voorziening heeft geëischt, en dat de crediet-instellingen der Pereires hier en daar wankelbaar schijnen, en men zal begrijpen, dat de keizer niet op rozen slaapt. Wij hebben hooren zeggen, dat de keizer bij dit alles van voornemen was om de zoogenaamde discussie bij het adres van antwoord aan het Wetgevend Lichaam te ontnemen, doch kunnen daaraan geen geloof schenken. De keizer zal toch waarlijk niet alle discussiën willen smoren, alle intelligentie verdooven! Zij die de roem van Frankrijk op dit gebied uitmaakten, sterven ook al de een na den ander. Zoo even berichten de bladen den dood van de Barante, dat wil zeggen, het afsterven van een van Frankrijks helden op het gebied van historie, letterkunde en diplomatie.

America, dat anders een stille triumf geniet, nu de zaak van Mexico zoo ongelukkig voor keizer Napoleon afloopt, beleeft ook nog onrustige dagen. De strijd tusschen den president en het congres is steeds in hevigheid toegenomen. Het geschil was in het begin zoo groot niet geweest. Johnson ging van het goede beginsel uit, dat men, na het eindigen van den burgeroorlog, ook geheel en al de oude veete moest vergeten en vergeven. De questie der slavernij was door den oorlog beslist in dien zin, dat de slavernij rechtens moest ophouden te bestaan; maar nu moest ook volgens Johnson het Zuiden geheel en al weder als broeder worden opgenomen. Met andere woorden, de afgevaardigden van de Zuidelijke Staten moesten in het congres weder zitting nemen, en de wetgeving van vóór den oorlog voorloopig in het Zuiden weder van kracht wezen. Zoo alleen, dacht Johnson, kon men de oude wonde heelen en te zamen tot een reorganisatie komen. Niet alzoo dacht

er het bestaande congres, het congres der Noordelijke Staten, over. Zoo toch de oude wetgeving weder zou gelden, dan zou elke staat volstrekt heer en meester wezen om zijn eigen schuld, zijn kieswet, en geheel zijn maatschappelijken toestand te regelen. Dus zouden de Zuidelijke Staten, als zij het verkozen, bij voorkeur de schuld tijdens den opstand gemaakt kunnen gaan betalen, en desnoods de staatsschuld der Vereenigde Staten repudieeren: dus zouden zij, als zij het wenschten, de eigen hoofden van den opstand nu weder tot legale ambtenaren kunnen aanstellen: dus zouden zij aan de zwarte bevolking, die zij wel is waar niet meer als slaaf konden beschouwen, elk maatschappelijk recht kunnen ontzeggen: eindelijk zou het in hun macht staan, de slaven niet als burgers te beschouwen, en toch de stemmen dier slaven, waarover deze niet konden beschikken, laten medetellen om het getal afgevaardigden voor het congres te bepalen. Het congres meende dat die stelling van Johnson niet houdbaar was. Het congres heeft dus bepaald, dat voor en aleer de afgevaardigden van de Zuidelijke Staten konden worden toegelaten, een amendement op de constitutie werd vastgesteld, waarbij vier punten zouden worden geregeld: vooreerst moesten aan de zwarte bevolking overal alle burgerlijke rechten worden verzekerd; zij moesten vrij zijn eigendom te verkrijgen, over te doen, verbindtenissen aan te gaan, een huwelijk te sluiten en voor gelijke rechtbanken staan als de blanken; - ten tweede moest het getal afgevaardigden van elken staat zich regelen naar het aantal werkelijke kiezers; de Zuidelijken zouden het alzoo in hun macht hebben meer afgevaardigden voor hun staten te bekomen, indien zij aan de zwarte bevolking het kiesrecht gaven; - voorts moest de schuld der Vereenigde Staten erkend en gewaarborgd worden door alle Staten, zonder dat er ooit sprake kon zijn van een schuld der opgestane Staten: - eindelijk zou geen burger, die hooge ambten onder de opgestane Staten had bekleed, tot een openbaar ambt mogen worden gekozen, tenzij dat een speciaal besluit van het congres, met twee derden der stemmen genomen, hem onthief van zijn wettelijke onbevoegdheid.

Dit is de twistappel tusschen het congres en den president. Herhaalde malen heeft reeds Johnson zijn veto aan enkele dezer maatregelen gegeven, maar het congres, geleid vooral door Sumner, Stevens en Philipps, heeft zich niet laten afschrikken. Daarbij komt, dat Johnson dit congres nog altijd min of meer beschouwt als het congres der Noordelijke Staten, en dat hij als beginsel heeft aan-

genomen, allereerst tot de Unie van het Zuiden en Noorden te komen. Deze laatste maanden nu moesten de algemeene verkiezingen in de Vereenigde Staten geschieden, en Johnson begreep, dat het de beste tactiek zou zijn, wanneer hij zelf een groote reis door het land maakte, en overal voor het volk zijn zaak zelf bepleitte. Doch helaas, slechter middel kon hij wel niet hebben gekozen! Want moge ook de strekking van zijn politiek wel te verdedigen zijn, niemand die de heftige wijze goedkeurt, waarop hij zijn politiek poogt te doen ingang vinden. En zonderling, in het anti-aristocratische America is het juist de niet inachtneming der vormen, die ditmaal Johnson geheel hebben doen mislukken. Hij kwam in elke stad, bulderde tegen elk zijner tegenstanders, en zag haast overal de tegenstanders kiezers. Zijn nederlaag is dan ook vrij volkomen. Hij poogt nu op de wijze der Europeesche staatslieden de fouten zijner binnenlandsche staatkunde te doen vergeven door een vrij kras optreden in de buitenlandsche staatkunde: doch zulke stappen zijn meestal noodschoten, die het zinkend schip niet baten. Van dien aard zijn zijne handelingen tegenover het keizerrijk Mexico, en zijn nota's aan Engeland. Wat Mexico betreft, zoo doet hij zijn best om Frankrijk den terugtocht moeijelijk te maken, door zich het air te geven alsof hij den laatsten stoot tot het uitéénvallen van het keizerrijk daar toebracht: - wat Engeland aangaat, zoo heeft hij de questie van de Alabama weder ter sprake gebracht en bemoeijelijkt hij het gouvernement in het uitoefenen van rechtspleging over de Fenians, die uit de Vereenigde Staten in Canada zijn gevallen, om aldaar een opstand te doen uitbreken.

Engeland zal zich weinig om al die pogingen van Johnson bekommeren; alle aanleiding tot twist zal dit rijk wel waarschijnlijk ter zijde laten liggen: de questie van de Alabama, in al hare details bewerkt en bediscussiëerd, kan misschien onder de leiding van lord Stanley de aanleiding worden tot het goed bepalen der rechten en verplichtingen van onzijdige natiën tijdens een oorlog. Het kabinet van lord Derby zal overigens te veel te doen hebben met het binnenlandsche vraagstuk, door Bright met zooveel onstuimigheid onder het volk gebracht. Bright toch is allengs meer en meer geworden de man van het getal, van het blinde cijfer, van de groote massa, die alles wil nivelleeren, die, vijandin van alle traditioneele grootheid, aan elke superioriteit haar recht van bestaan betwist, zich tegen alles wat duurzaam is en weerstand

kan bieden aan de meeningen van den dag, aankant, het historisch leven verwoest, en brutaler optreedt naarmate zij logger gewicht in de schaal werpt. Hoe hij dit langzamerhand geworden is? Vraag het aan de legende van den Neurenberger mechanicus. De wakkere man had een werktuig uitgevonden, dat door eigen krachten voortgedreven zou worden. Vol trots op zijn uitvinding, bewonderd door de gansche stad, omgeven door de meesters van zijn gild, beklom hij op de markt midden in de stad zijn machine: en ziet..... 't bewoog zich voort, statig in den beginne, met langzame en bedaarde schreden ging het tot uit de poorten: maar allengs werd de beweging wat versneld, weldra ging het schielijker, het ging bijna hard: nog zat de mechanicus fier als te paard, doch die beweging werd bijna al te heftig - daar breekt hem 't klamme zweet om de slapen; hij had de natuurwet vergeten, dat de snelheid vermeerdert in dezelfde rede als zij reeds gestegen is - en ja, een duizeling beving hem ..... men weet het einde. Bright is zoover nog niet, maar hij is toch goed op weg. Hij heeft in alle groote steden meeting op meeting gehouden, ten einde het kabinet lord Derby en vooral Lowe, die in de eerste plaats de Reformbill van Russell en Gladstone heeft laten vallen, te doen veroordeelen door de massa's werklieden, die in het Parlement wilden zijn vertegenwoordigd. De beweging, zelfs in Dublin door Bright overgebracht, is grooter en grooter geworden, en in Londen maakt men zich nu angstig voor een manifestatie op 3 December, waarbij volgens de aankondiging, niet minder dan een millioen werklieden zullen zamenkomen. Juist heeft de commissie van deze meeting gevraagd om in Sint-James Park de zamenkomst te mogen houden, doch lord John Manners heeft geantwoord, dat hij daaromtrent zich nog niet kon verbinden. Zeker is en blijft het een onmogelijk streven om de wijzers van het wereld-uurwerk vast te zetten; een Frederik de Groote had echter Bright, even als een al te ijverig sollicitant, zur Geduld verwiesen.

Pruissen heeft natuurlijk thans mede geen geduld. Het wil voorwaarts tot elken prijs. Aan de negen bestaande groote legercorpsen, waaruit het Pruissische leger tot nu toe bestond, zijn drie nieuwe corpsen toegevoegd, en in allerijl worden de geannexeerde landen tot Pruissische provinciën vervormd. Dit laatste gaat echter in het geheel niet gemakkelijk. Er was wel overal zucht naar eenheid, het Duitsche volk wilde over het algemeen zoo gaarne één machtig

groot rijk vormen, maar de wijze waarop nu door Pruissen een vergroot Pruissen is gevormd, is niemand der daaraan toegevoegde burgers naar den zin. Hannover zal het moeijelijkst te onderwerpen zijn. Wij bedoelen hiermede het volk, niet de bureaucratie. Want ter eere van de Hannoversche bureaucratie moet gezegd worden, dat zij bijna even volkomen blijkt als vroeger de Fransche: slechts één rad behoefde te worden omgekeerd en nu draait alles weder even goed, slechts naar den anderen kant. C'est la même chose, excepté que c'est tout le contraire. De Hannoversche wapens worden aan de raadhuizen weggenomen en de Pruissische adelaar daarvoor gespijkerd. Dit alles is juist binnen denzelfden tijd geschied als noodig was om dat wapenschild te vervaardigen. Dezelfde ambtenaar, die in Augustus een op de grenzen gelegen station nog waarschuwde, dat een der spoorweg-agenten verdacht werd van te groote Pruissische sympathiën te hebben, dreigt datzelfde station nu met boete, omdat het zich niet schielijk genoeg van Pruissische vlaggen heeft voorzien. Zulke feiten - wij weten ze van zeer nabij - bewijzen wel hoe goed die Hannoversche bureaucratie gedresseerd was. Een meer weêrspannigen aard hebben de Hannoversche ridders aan den dag gelegd. Wij spreken niet van de drie zeer groote heeren - de zoogenaamde Standesherren - den hertog van Arenberg-Meppen, den hertog van Looz-Corswaren en den vorst van Bentheim (zoo even overleden); Pruissen gaat na in hoeverre aan deze personen nog publiek-rechtelijke bevoegdheden kunnen worden gehandhaafd, en zij zijn dus van zelven gedwongen tegen Pruissen een oppositie-houding aan te nemen, maar ook de overige adel heeft, niettegenstaande alle uitzichten op een plaats in het Heerenhuis, zich tot nu toe al weinig handelbaar voor Pruissen betoond. Zij hebben ten getale van 120 - en onder hen vinden wij de bekende namen van von Kielmansegge, von Hammerstein, von Hodenberg, enz. (niet van graaf Borries of graaf Münster) een verklaring afgegeven, waarin zij hun leedwezen betuigen over geheel de verandering van hun dynastie en hun land en op zamenroeping der stenden aandringen. De koning van Pruissen zal die ridders wel onder het gareel weten te brengen. Ook de geleerden - Göttingen met zijn professoren, waaronder vooral Rankes beste leerling Georg Waitz - beginnen in anti-Pruissischen zin zich uit te laten. Dat zij zich echter in acht nemen! Want Pruissen schertst niet: het heeft het geld in handen en betaalt die lieden niet verder. Het geheele Han-

noversche leger, dat van zijn eed niet is ontheven door den vroegeren koning, loopt de kans, als het niet spoedig zich voor Pruissen verklaart, op straat gezet te worden. - Van de overige geannexeerde landen is het vooral Frankfort, dat zich maar niet zoo voetstoots tot Pruissen laat assimileeren. De rijke geld-aristocratie aldaar bedankt er voor om met den Pruissischen korporaalstok geregeerd te worden. De Rothschilds verlaten de stad, en nemen nu voor goed het burgerrecht in Weenen aan. En zoo iemand hebben zij daartoe het recht. Pruissen heeft bepaald de macht der steeds op Oostenrijk leunende en dan weder Oostenrijk steunende Rothschilds gebroken. De tijd is nu ver af, toen op de vraag aan de oude mevrouw Rothschild gedaan: ‘Zullen wij oorlog bekomen?’ het antwoord van de matrone luidde: ‘Wat? Wat beduidt de oorlog? Mijn zoon wil het niet hebben.’ - Overigens, wanneer wij bij al het vermelde nog voegen, dat de liberale partij niets te zeggen heeft, gaat het in Pruissen goed. Er zijn twee zaken waarmede zich in Berlijn een ieder bezig houdt, te weten de ziekte van Bismarck en de weder geopende zitting van den landdag. Bismarck is daarin niet verschenen, hij is nog altijd lijdend, dus luiden de berichten: daar is wel iets vreemds en raadselachtigs in dat verval van krachten zoo als men 't noemt, maar wellicht is hij reeds schielijker op zijn post, dan men durft hopen of vreezen. In alle geval is zijn tegenwoordigheid in het Parlement voor de regering zeer gewenscht. Want de debatten moeten worden voortgezweept, wil het doel der regering worden bereikt. Bismarck toch heeft tegen Februarij aanstaande de bijeenkomst van het Noord-Duitsche Parlement gesteld, en nog veel moet door de Pruissische Kamer worden beslist en als fait accompli vastgesteld, voordat dit tweede parlementaire ligchaam zijn werkkring begint. Dit Noord-Duitsche Parlement heeft overigens - abstract gedacht - nog een vreemdsoortig karakter. Wat zal het wezen? Zal het een vergroote Pruissische Kamer worden, of zal integendeel de Pruissische Kamer als het ware een comité uit dat Parlement zijn? Wie zal het beslissen? Intusschen zal het niet zoo gemakkelijk gaan de verhouding tusschen die twee Parlementen te bepalen. De regering overigens zal zeker met dit tweede Parlement omspringen, zooals zij thans doet met de Pruissische Kamer. De Pruissische Kamer toch heeft na de aanneming der laatste wetten in September min of meer haar zelfstandigheid prijs gegeven. Thans is zij bezig in vliegende haast de begrooting voor 1867 te onder-

zoeken en te bespreken. Van den kant der Kamer zijn voorstellen gedaan om een beter Parlements-gebouw te verkrijgen, daar het tegenwoordige onhoudbaar is, en om de drukpers-delicten voor de rechtspraak der Jury te brengen: denkelijk zal er wel niet veel haast wezen (volgens het oordeel der regering) om deze wetten te behandelen: - daarentegen is het van eene groote urgentie om aan de Pruissische generalen, die in den oorlog hebben gecommandeerd, als aan zoovele moderne Cincinnatussen een groote dotatie te geven. De regering heeft 1½ millioen thalers daarvoor aangevraagd, zonder de namen te noemen dergenen aan wie de geschenken zullen worden gegeven. Zeer bescheiden heeft de Kamer het gewaagd de namen te vragen van hen voor wie de dotatie was bestemd. De regering vindt het echter eigenaardig, dat de Kamer altijd vraagt en nog eens vraagt. Het eenige gewichtige feit in de Kamer is, dat de oude fractiën bepaald zich oplossen, en dat een nieuwe liberaal-gouvernementeele partij zich vormt, waarvan Twesten en Michaëlis vooral de hoofden zijn.

In Pruissens verhouding tot het overig Duitschland en tot de andere Staten van Europa, is tot nu toe niet veel verandering te bespeuren, vooral sinds Bismarck zich heeft teruggetrokken. Noordelijk Duitschland dat bestemd is in den Noord-Duitschen Bond in te treden moet min of meer lijdelijk zich in dit lot schikken. Of Hamburg bereid zal bevonden worden zoo spoedig zijn eigen diplomatie op te geven, staat te betwijfelen; zeer onlangs heeft de stad haar vertegenwoordiger op nieuw geaccrediteerd bij het Engelsche hof. Luxemburg is ook nog niet zoo dadelijk, als Pruissen wel wil, lid van dien Bond. En wat Saksen betreft, ja, dat land heeft een positie gekregen, waarboven het misschien nog verkiezen zou rondweg bij Pruissen te worden ingelijfd. In Dresden, op het fort Königstein, bevelen thans de Pruissische generalen: in Londen vertegenwoordigt de Pruissische gezant het hof van Dresden. De koning van Saksen, de anders zoo nobele vertegenwoordiger van de partij die meer naar het verleden neigt, de vorst die zoo te recht de ridder der droevige figuur wordt genoemd, - had lang een omwenteling voorzien, maar of hij had vermoed wat nu in zijn rijk geschiedt, gelooven wij niet. In December 1860 teekenden wij een gesprek op, dat toen in alle bladen voorkwam. Hij reed met de koningin naar de vesting Königstein, waar de schatten der vorstelijke familie waren geborgen. De koningin sprak er van hoe lang het wel zou duren, dat zij zelven die wijkplaats noodig zouden hebben. De ko-

ning antwoordde, dat de tijd misschien dichter bij was dan men wel geloofde, en dat hij voor zich de omwenteling, die nu in Duitschland voortschreed, voor ernstiger hield dan die van 1848. Het was toen 1860 ..... en de koning kan zien hoe goed zijn profetie is uitgekomen. De omwenteling is waarlijk vrij wat ernstiger geweest dan die van 1848. Zij ging toen ook slechts van beneden en van het volk uit: thans wordt zij van boven uit bewerkt en geleid door één hoofd, door één arm, door Bismarck.

Het Duitschland onder de Main, uitééngerukt als het is ten gevolge van den laatsten oorlog, schijnt, voor zoover het Beijeren en Wurtemberg betreft, éénstemmig slechts in haat tegen Pruissen. Er is nu een vergadering te Stuttgart gehouden van de voornaamste leiders dier Staten in de Kamers, en men heeft er punten besproken en zoeken vast te stellen, die zouden kunnen leiden tot het vormen van een Zuid-Duitschen Bond. Veel is natuurlijk niet uitgewerkt, maar dit is zeker, dat elke uiting van vriendelijkheid tegenover Pruissen door de regering en de meerderheid des volks ten sterkste wordt gewraakt. Prof. R. Pauli, te Tübingen, die het gewaagd had in een tijdschrift sympathie voor Pruissens pogingen uit te drukken, is door den Wurtembergschen minister naar een kleiner werkkring verplaatst en aldus genoodzaakt zijn betrekking neder te leggen. Zoover zijn wij thans van de Duitsche éénheid verwijderd!

En Oostenrijk geeft het zeker nog niet geheel op om ook als Duitsche Staat werkzaam te zijn. Bismarck had verklaard, dat Oostenrijk zijn zwaartepunt maar naar Ofen moest verleggen, en had dienovereenkomstig gehandeld. Oostenrijk antwoordt daarop met tot eersten minister van zijn rijk te benoemen den gewezen Saksischen premier, vrijheer von Beust. Zoo heeft dan deze buitengewoon scherpzinnige man eindelijk den grooten werkkring gekregen, waarop hij toonen kan of hij waarlijk goed strijder dan wel alleen een schermmeester is. Bijkans twintig jaren heeft hij tot nu toe voor het zoogenaamde trias-idee gewerkt. Deelen vol depêches zijn door hem geschreven, programma op programma is uitgewerkt, diplomatische handgrepen zijn bij honderden in het werk gesteld; nu eens is de Fransche keizer gevleid, dan weder de Engelsche volksgeest gehuldigd; hier is door hem gebogen, dáár getrotseerd; conferenties met de uiterste moeite te zamengebracht werden ter laatster ure dan weder door hem zonder resultaat gesloten ..... en al die moeite, al dat zwoegen heeft geen ander gevolg gehad dan dat het

trias-idee, het denkbeeld om naast Oostenrijk en Pruissen een derde Duitsche macht te grondvesten, bestaande uit eene vaste vereeniging der kleinere koningrijken, geheel is mislukt en in damp is vervlogen. Toch was en is hij geen man van alledaagschen stempel. De haat, dien Bismarck hem toedraagt, pleit reeds voor hem. En de hand van den keizer van Oostenrijk, onder de Duitsche staatslieden zoekende en tastende naar iemand, die in staat zou zijn wellicht aan Oostenrijk eenige richting, eenig prestige te geven, viel natuurlijk het eerst op von Beust. Reeds heeft hij - de protestant - de eerste plaats ingenomen in het clericale Oostenrijk, en dwalen zijn depêches en circulaires weder rond. Want von Beust kan maar niet het woord van Choiseuil ter harte nemen: Il y a assez d'encre dans l'écritoire d'un ministre, quand il y en a ce qu'il faut pour signer son nom. Welke zijn politiek zal wezen is natuurlijk thans nog moeijelijk te zeggen. De verklaringen, in zulke circulaires vervat, geven meestal den sleutel niet aan de ware inzichten van den minister. Het is echter niet te gewaagd om te zeggen, dat von Beust een gansch ander man is als Bismarck. Hij is tot nu toe nooit gebleken te zijn het organiseerende hoofd, de klemmende hand, die haar merk op den tijd weet te drukken. Veeleer doet zijn natuur van verre aan de geestesrichting van een Metternich denken, en in dien zin zal hij dan ook wel beginnen te werken. De mannen van de richting van von Schmerling, die, alles centraliseerend te Weenen, aan geheel het rijk een zekere Duitsche vrijheid wilde geven, zien hem met argwanende oogen aan. De vorige president van den rijksraad, prof. von Hassner, die geheel tot die school behoorde, heeft zelfs zijn mandaat als afgevaardigde nedergelegd.

De groote questie voor Oostenrijk is natuurlijk allereerst Hongarije. Belcredi, de minister van binnenlandsche zaken, die nu met von Beust aan alles den toon geeft, is na de verwijdering van Moritz Esterhazy, die met von Mensdorff-Pouilly zijn ontslag neemt, er wel toe geneigd om binnen zekere grenzen aan Hongarije een eigen ministerie te geven. Op Deaks eischen is meer dan vroeger acht gegeven, en den 29sten November is in het Hongaarsche Onderhuis een rescript van Franz Jozef voorgelezen, waarbij nog al belangrijke concessiën zijn gedaan. Mits de Hongaren er in toestemmen dat de zaken der diplomatie, van het leger, van de staatsschulden, van in- en uitgaande rechten en accijnsen gemeenschappelijk als zaken van het geheele rijk zullen behandeld worden, zal Hongarije een eigen verantwoordelijk ministerie

bekomen. Het was tijd dat tot zulk een stap werd overgegaan. In Hongarije heerscht veel ontevredenheid, even als in Bohemen en de Slavonische provinciën. Reeds was men in Hongarije ongeduldig geworden over de niet-zamenroeping van den landdag, en in Bohemen was de keizer - toen hij die provincie na het woeden van den oorlog bezocht - uiterst koel ontvangen. Men sprak zelfs van een moordaanslag. Hoe het zij, het land wil anders dan tot nu toe geregeerd worden, en aardig is het hoe in het land van het Concordaat, de Jezuïten thans overal, als eerste aanleggers van al de ongelukken, geweerd worden. In Weenen zijn daarover zeer belangrijke discussies in den gemeenteraad gehouden. Bijna alle sprekers verklaarden zich op zeer krasse wijze tegen de vestiging van die soort van Christenen in de stad Weenen. Slechts drie stemmen in den geheelen raad waren vóór de toelating. Gelijksoortige debatten zijn ook in andere steden van Oostenrijk gehouden, onder anderen in Triëst. Als von Beust slechts moed heeft, kan hij nog iets bewerken. Toen men von Bismarck verweet dat hij met de democraten werkte, zeide hij: het schip moet vooruit, wij zeilen liever met een linkerwind, dan dat wij stil blijven liggen.

Om ons overzicht dezer maand volledig te maken, wijzen wij nog op de zeer goede troonrede van den koning van België, die zoo geheel in de voetstappen van zijn vader treedt - op het feit dat prins Karel von Hohenzollern nu door ieder als vorst van Moldavië en Wallachije is erkend - op het huwelijk van den troonsopvolger in Rusland met prinses Dagmar van Denemarken - en op de berichten uit Creta, die nog altijd van een niet geheel dempen van den opstand gewagen. De Cretensers hebben anders, reeds sinds de tijden van den apostel Paulus, niet in den besten reuk van waarheidsliefde gestaan.

Wij eindigen met een blik op Spanje te werpen. Want dit onlukkige land is zeker thans wel het ellendigste van Europa. De telkens zich herhalende militaire revolutiën, de grillige luimen der koningin hebben dit land in een toestand gebracht, die het absolute gezag hetwelk Narvaez daar uitoefent, bijna verschoonbaar maakt. In Saragossa hebben deze maand weder onlusten plaats gehad, de drukpers heeft geen schaduw meer van vrijheid, en de Camarilla aan 't hof droomt er slechts van den Paus te helpen. En de schuld ligt niet aan deze of gene persoonlijkheid, neen, het is alsof geheel het volk het ongeluk werkt. De Spanjaarden begrijpen de zaken van het dagelijksch leven niet. De dagelijksche arbeid, die alleen tot een

vrije, een zelfstandige en welvarende natie kan opvoeden, wordt niet gedaan. Van gehechtheid en gehoorzaamheid aan eenmaal vastgestelde wetten is geen sprake. In plaats van dag op dag de taak weder te beginnen, laten zij zich afschrikken door het schijnbaar eentoonige werk. Zij komen slechts op om dan weder langen tijd te rusten. Zij kennen niet de beginselen van orde, van arbeid en burgerzin. Het is eene andere levensbeschouwing waarvan zij uitgaan. Eene levensbeschouwing vervuld met fantasiën en aspiraties naar het bovennatuurlijke. Waartoe zich zooveel moeite gegeven hier op aarde? Waartoe het onedele slooven en zwoegen en hijgend torschen? Wil de grillige fortuin het, welnu, dan vindt men een goudmijn, en men is eensklaps rijker dan al die tobbers. Een bloeijend veld, golvend van koorn, een streek waar fabriek bij fabriek de zwarte rook naar de wolken stuwt, hebben hunne eigenaardige schoonheden, maar veel meer spreekt tot den geest de lange kale vlakte, waar in de verte de bergen oprijzen en vreemde vizioenen van verlatenheid of woedenden kamp zich van de verbeelding meester maken! De hemel is zoo ver niet van de aarde, en rampzalig hij wiens rug als van zelf naar den grond zich kromt. Neen, het hoofd opgericht en met het oog des geestes gezien. De Dominicaan te Padua wist het wel. ‘Gij bewondert die schilderij,’ zeide hij, toen men in een der zalen van zijn klooster een nachtmaal des Heeren beschouwde, waarvan de figuren levensgroot waren geteekend, ‘ik heb daarvoor nu gedurende den middag zevenenveertig jaren gezeten; en zoo groot zijn de veranderingen die bij ons hebben plaats gehad; zoovelen zijn in dien tijd gekomen en gegaan - dat, wanneer ik op de dertien daar zie, zoo als ze aan die tafel zwijgend zitten - ik geneigd ben te gelooven dat niet zij, maar wij de schimmen zijn.’ Sterker nog. De Paus ziet legioenen van engelen zijn troon omgeven, nu de wereldsche machten hem willen verderven.

De kinderen dezer aarde gelooven allen dit alles niet, en vormen ondertusschen constitutioneele staten, met wetten dienende voor alle aardsche behoeften, en daarentegen kerken zonder wereldlijk gezag.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Regtsgeleerdheid. Letterkundig overzigt.

Het is thans ongeveer twee jaren geleden, sedert wij voor de laatste maal gebruik maakten van de gelegenheid, ons door de redactie van dit tijdschrift gegeven, om in het Bibliographisch Album van tijd tot tijd de civielregtelijke literatuur ter sprake te brengen. Dat op die wijze menige maand over een boekwerk kan zijn heengegaan, eer het door ons behandeld wordt, en ons overzigt dus aan de vereischten van eene boekaankondiging slechts ten deele voldoet, erkennen wij; wij hechten echter weinig gewigt aan dit bezwaar, omdat bij geschriften als die, welke wij hier op het oog hebben, de tijd der verschijning in den regel onverschillig is, en het integendeel zijn nut kan hebben, indien nu en dan ook later nog eens de aandacht gevestigd wordt op datgene, wat misschien aanvankelijk niet die belangstelling gewekt had, welke het verdiende. Een ander bezwaar zou zijn, dat door een dergelijk uitstel de stof te rijk kon worden om in een enkel overzigt zamen te vatten. Gaarne wenschten wij, dat dit het geval ware; of het echter zoo is, moge de lezer beslissen.

De eerste plaats in ons overzigt komt noodwendig toe aan ‘Het Burgerlijk Wetboek, verklaard door Mr. C.W. Opzoomer’. Ieder regtsgeleerde kent de Aanteekening, waarmede de heer O. in 1849 optrad, en waardeert de groote verpligtingen, welke de wetenschappelijke beoefening van ons burgerlijk regt aan dit belangrijk geschrift heeft. Hetzij hij de onjuiste redeneringen van andere regtsgeleerden gispt, en, tot grondslag nemende de erkende beginselen der wet, daaruit met onverbiddelijke gestrengheid de juiste gevolgtrekkingen weet af te leiden; hetzij hij den wetgever zelf beoordeelt, en datgene, wat hij gezegd heeft, toetst aan hetgeen hij had willen of moeten zeggen, steeds toont elke redenering den logicus, die op zoo gelukkige wijze het aloude verband handhaaft, hetwelk reeds Ulpianus tusschen

de ware wijsbegeerte en de regtsgeleerdheid opmerkte. Zij het dan ook, dat andere handleidingen den practicus meer gemak aanbieden, op wetenschappelijk gebied kennen wij nog geene bewerking, die met het hier bedoelde geschrift vergeleken kan worden, en handhaaft het nog steeds den invloed, welken de naam des schrijvers daaraan bij zijne eerste verschijning verzekerde, die zich langzamerhand zoo ver heeft uitgebreid, dat menige voorstelling, daarin voorkomende, ook die in den aanvang gewaagd kon schijnen, thans bevestigd wordt door de algemeene toestemming, zelfs van hen, tot wier bestrijding hij opgetreden was.

Meer tot lof van dit werk te zeggen, zoude overbodig zijn, daar wij niet anders zouden kunnen uitspreken dan wat ieder sedert lang bekend is; wat wij echter (en zeker velen met ons) steeds betreurden, was, dat zoo menige vraag onaangeroerd bleef, waarover wij niet minder gaarne des hoogleeraars oordeel hadden willen kennen. Verblijdend was ons dus het berigt, dat, nu een tweede herdruk noodig was geworden, de heer O. had besloten zijn boek naar een ander plan om te werken, en onder eenen gewijzigden titel uit te geven als verklaring van ‘het Burgerlijk Wetboek’, en niet meer van eenige artikelen, die naar zijne meening in 1849 nog verklaring behoefden.

De vorm, dien hij daartoe gekozen heeft, is de volgende. Terwijl hij de vroegere aanteekeningen, hier en daar gewijzigd of aangevuld, maar over het algemeen genomen onveranderd afdrukt, gaat thans bovendien aan elken titel een overzigt vooraf, waarin de beginselen worden uiteengezet en verklaard, waardoor de wetgever zich bij de regeling van ieder onderwerp heeft laten leiden.

Dat hierbij aan menig regtsinstituut, dat in de vroegere uitgaven niet of slechts kortelijk aangeroerd was, eene meer opzettelijke behandeling ten deele kon vallen, behoeft geen betoog; evenmin als dat die behandeling over vele vragen een nieuw licht heeft doen opgaan. Het zoude ons te ver voeren, indien wij dit in bijzonderheden wilden aantoonen, en daartoe den schrijver bij zijne beschouwingen over de eerste negen titels wilden volgen; het zij ons dus genoeg, een paar voorbeelden aan te halen, en wel in de eerste plaats den titel II over Nederlanders en vreemdelingen.

Dat deze titel, op zich zelf reeds niet een model van wetgeving, op vele punten in strijd is met de wet van 28 Julij 1850, was bekend, maar nog nimmer zijn de fouten, welke onze verschillende wetgevers hier begaan hebben, zoo duidelijk aangewezen en in het licht gesteld tegenover de ware beginselen, die men had behooren te volgen, als in de inleiding tot dezen titel door den heer O. geschied is. Wanneer men bedenkt, hoe eenvoudig toch inderdaad deze leer is, en hoe gemakkelijk het ware geweest, de vereischten voor het Nederlanderschap en die voor het Nederlandsch staatsburgerschap van

elkander te onderscheiden, en men slaat vervolgens het oog op de grenzenlooze verwarring, die uit onze verschillende wetten over dit onderwerp voortvloeit, dan moet men met den schrijver erkennen, dat onze wetgever alles zoo door elkander heeft gehaald, alsof zijn doel wanorde in plaats van orde was geweest.

In een ander opzigt is de behandeling van dezen titel belangrijk, doordien de heer O. een nieuw beginsel op den voorgrond gesteld heeft, t.w. dat de nationaliteit een geheel individueel, een zuiver persoonlijk karakter heeft. Nam men dus vroeger algemeen aan, gelijk ook door den heer O. in de beide eerste uitgaven gedaan werd, dat in den regel de vrouw zal volgen de nationaliteit van haren man, het kind die zijner ouders, zoodat b.v. de naturalisatie des vaders zijn geheele gezin tot Nederlanders maakt, eene nadere overweging van de woorden van art. 5 B.W. heeft den S. tot de ook naar ons inzien juiste gevolgtrekking gebragt, dat de nationaliteit voor ieder persoon afzonderlijk behoort beslist te worden, en alzoo de reeds als vreemdelingen geboren kinderen hunne nationaliteit behouden, indien zij niet afzonderlijk in de naturalisatiewet worden vermeld.

Alleen, wat betreft de vrouw, vereischt zulks naar ons inzien eene nadere onderscheiding. De heer O. heeft tusschen de artt. 6 en 11 nimmer eenig verschil van beteekenis gevonden, en doet zulks ook nog niet, nu hij aanneemt, dat de vrouw slechts door in het huwelijk te treden met iemand van eene andere nationaliteit, de hare verliest, evenals hij vroeger meende, dat zulks steeds het gevolg moest zijn van de omstandigheid, dat zij de nationaliteit van haren man volgt. Beide voorstellingen miskennen echter het blijkbare onderscheid, dat althans naar ons gevoel in de redactie der aangehaalde artikelen ligt. Eene Nederlandsche vrouw, met eenen vreemdeling in het huwelijk *tredende*, volgt den staat van haren man, terwijl zulks met eene vreemde vrouw reeds het geval is, met eenen Nederlander *getrouwd zijnde*. En nu moge het waar zijn, dat in vele zegswijzen de woorden ‘getrouwd zijn,’ ‘na hun huwelijk’, enz. eene dubbelzinnige beteekenis hebben, niet minder is het waar, dat, waar beide tegenover elkander gesteld worden, in zuiver Nederlandsch de eerste uitdrukking van eene daad der vrouw gebruikt wordt, terwijl de tweede eenen toestand te kennen geeft.

En is nu eene dergelijke voorstelling in strijd met het beginsel van individualiteit, door den S. op den voorgrond gesteld? Zeker, wanneer men met van Hall (blz. 89) beweert, dat de hier bedoelde vrouw, eens Nederlandsche geworden, geregtigd is die hoedanigheid ook na de ontbinding des huwelijks te behouden; maar niet wanneer men hier alleen aan eene geheel tijdelijke betrekking denkt. Eene vreemde vrouw met eenen Nederlander getrouwd zijnde, volgt den staat des mans; wordt dus de vreemde man genaturaliseerd, dan is

het zeker, dat zijne vrouw sedert dat oogenblik met eenen Nederlander gehuwd is, maar sterft hij, of wordt het huwelijk op andere wijze ontbonden, dan is het even duidelijk, dat het vereischte, in art. 6 gesteld, vervallen is, en herneemt dus de vreemde vrouw hare oorspronkelijke regten. De uitdrukking, dat bij zulke huwelijken de vrouw den staat van haren man volgt, die door den heer O. wordt afgekeurd, en teregt wanneer zij moest beteekenen, dat de vrouw eene nieuwe nationaliteit verkreeg, komt ons voor met opzet gekozen te zijn om uit te drukken, dat dit juist niet het geval is, maar zoo lang het huwelijk duurt, de beide echtgenooten slechts tot één volk, en dat is dat van den man, kunnen behooren.

Nog ééne opmerking. Men zoude ons kunnen vragen, waarom dit geheel tijdelijke karakter in art. 6 niet is uitgesproken, gelijk in art. 11 wel het geval is. Ook dit achten wij geen bezwaar, omdat onze wetgever alleen over de Nederlandsche, maar niet over de vreemde nationaliteit te beschikken had, en dus wel kon voorschrijven, onder welke voorwaarden hij eene vreemde vrouw tijdelijk als burgeres zoude aanmerken, maar niet wat na het vervallen van die voorwaarden in haar eigen land haar regtstoestand zou geworden zijn. Ook wenschte hij voor zijne eigen onderdanen bepaalde voorwaarden aan het terugkrijgen van het burgerregt te verbinden, zonder te kunnen beslissen, of ook andere regeringen hetzelfde noodzakelijk zouden achten.

Naast den tweeden titel meenen wij voorts nog de aandacht te moeten vestigen op de aanteekening, die aan den titel VI (over de regten en verpligtingen der echtgenooten) voorafgaat. Helder wordt hier het onjuridische aangetoond van al die zedelijke voorschriften, wier waarde niemand zal loochenen, doch die in een wetboek niet op hunne plaats zijn, en die, wanneer zij te midden van werkelijke regtsregels zijn opgenomen, alleen kunnen leiden tot verwarde voorstellingen als die, waarvan de heer O. eenige voorbeelden aanhaalt. Zoo neemt b.v. Demolombe op het duidelijke voorschrift, dat de vrouw verpligt is den man overal te volgen, waar hij dienstig oordeelt zijn verblijf te houden (art. 214 C.N.), eene uitzondering aan, indien hare gezondheid haar niet toeliet, hem zonder gevaar te volgen naar eene ongezonde kolonie. En waarom? Avant tout, le mari doit protection à sa femme (art. 213)! Niet minder duidelijk is in het laatste gedeelte dezer aanteekening de regtstoestand geschetst der getrouwde vrouw, en de aard van de autorisatie of vertegenwoordiging des mans, waarbij verschillende min juiste voorstellingen worden bestreden.

Terwijl wij dus ten volle erkennen, dat de nieuwe bewerking, welke de heer Opzoomer aan zijne Aanteekening heeft doen ondergaan, dit werk in velerlei opzigten heeft verrijkt, mogen wij eene enkele opmerking betreffende het plan, dat thans aan dit boek ten grondslag ligt, niet terughouden. In de voorrede zegt de S. dat de verklaring

van volmaakt duidelijke wetten een geheel ander karakter moet hebben dan die van duistere, en hij daarom, nu hij het geheele wetboek tot onderwerp zijner beschouwingen gekozen had, had besloten, eene systematische behandeling der eene aan eene exegetische van laatstgenoemde te verbinden. Is echter die grenslijn wel zoo scherp te trekken? Ik betwijfel het, wanneer ik zie, dat ook hij zelf genoodzaakt is geweest, in zijne systematische overzigten, hetzij in den vorm van noten of zelfs als deelen van den tekst, speciale punten te behandelen, die even goed in den vorm van aanteekeningen op enkele artikelen hadden kunnen worden ingekleed, als thans met andere vragen van hetzelfde belang geschied is.

Wij zijn dan ook nog niet overtuigd, dat niet, nu de hoogleeraar toch besloten had aan zijn werk eene zoo aanzienlijke uitbreiding te geven, eene geheele omwerking de voorkeur verdiend had. Te eerder zouden wij zulks verkozen hebben, omdat naar onze opvatting menig artikel, dat in 1849 dubbelzinnig kon schijnen, thans algemeen in den geest van den heer O. wordt opgevat, maar ook menig artikel, dat toen geene zwarigheid scheen op te leveren, thans de eer van eene meer naauwkeurige beschouwing allezins waardig geworden is. Wij wijzen b.v. slechts op de gecontinueerde gemeenschap van art. 182, waarover in de laatste jaren veel geschreven is, en die wij gaarne van de zijde van den heer O. meer opzettelijk hadden behandeld gezien, dan nu het geval is. Ofschoon het dus wel van zelf spreekt, dat thans na de uitgave van het eerste deel het plan der bewerking voor geene wijziging meer vatbaar is, hopen wij, dat de toepassing in dien zin eenige uitbreiding zal ondergaan, dat nog menig artikel zal worden opgenomen onder de rubriek van die, welke thans (d.i. in 1866) verklaring behoeven.

In de voorrede drukt de S. voorts den wensch uit, reeds vroeger door hem, en in den laatsten tijd herhaaldelijk door meerdere regtsgeleerden ter sprake gebragt, dat er eene blijvende commissie van wetgeving benoemd worde, die, uit de beste kenners van het regt zamengesteld, en voorgelicht door den hoogen raad, tot taak heeft, ons burgerlijk regt voortdurend in overeenstemming met de eischen van de wetenschap en de praktijk te houden. Dat ook wij het zouden toejuichen, indien deze zaak ernstig werd ter harte genomen, behoeven wij wel niet te verklaren, omdat wij reeds menigmaal in deze overzigten gelegenheid hadden om te betreuren, dat onze wetboeken verre beneden de eischen zijn, die men in billijkheid daaraan mag stellen; terwijl, althans bij wetboeken van eenigen omvang, de weg van geleidelijke en gedeeltelijke hervorming ook ons de eenige toeschijnt, dien men met eenige hoop op goeden uitslag kan inslaan.

Ook in het instellen van zulk eene bijzondere commissie (of liever van eenige dergelijke commissies) is veel, wat ons toelacht, omdat op

die wijze aan hen, die door eigen ondervinding de gebreken van het bestaande leeren kennen, directe invloed op de wetgeving kan verleend worden, zonder dat zij de tusschenkomst behoeven van een derde, die, hetzij men aan den minister van justitie of zijne ambtenaren wil denken, in allen gevalle zelf buiten de praktijk staat. Ditzelfde voordeel zien wij ook in zulke commissies boven de opdragt aan eene afdeeling van den Raad van State, zoo als door anderen gewenscht wordt; daargelaten nog, dat de afdeelingen van dien Raad aan periodieke aftreding onderworpen zijn, zoodat men eerlang de kans zou hebben, dat de afdeeling voor wetgeving uit een paar generaals en eenen zee-officier zamengesteld was.

Of echter met het benoemen der commissie alles gewonnen zou zijn? De ondervinding pleit er zeker niet voor, en wij wijzen alleen op de bekende commissie tot onderzoek der Fransche wetten en decreten, om te herinneren, dat zelfs al is de commissie vol ijver, en al brengt zij een hoogst belangrijk verslag uit, de zaak zelve daarmede nog volstrekt niet tot een voldoend resultaat is gekomen. Wij gelooven dan ook, dat de gebrekkige staat onzer wetgeving minder te wijten is aan de voorbereiding onzer wetten, dan aan de wijze, waarop zij tot wetten worden verheven; en hierin zoude natuurlijk de benoeming eener commissie van wetgeving op zich zelve geene verbetering brengen. Zoo lang de minister van justitie tot in alle bijzonderheden aansprakelijk is voor de voorstellen, op het gebied van wetgeving te doen, spreekt het van zelf, dat hij de ontwerpen, die de commissie hem voorlegt, naar zijne individuele opvatting meer of min gewijzigd zal indienen of terzijde leggen; en hieraan moge een ambtenaar zich onderwerpen, eene commissie, uit de bekwaamste regtsgeleerden zamengesteld, zal hiermede op den duur geen genoegen nemen. Zoo lang de Tweede Kamer der Staten-Generaal, wier meerderheid in den regel niet uit de beste regtsgeleerden bestaat (en wij voegen hier gaarne bij, dat dit ook volstrekt niet noodig of wenschelijk is), geheel vrij is om de ingediende ontwerpen te amenderen, blijft de kans bestaan, dat menig goed voorstel bedorven wordt, hetgeen wederom niet zal bijdragen om de commissie opgewektheid voor hare taak in te boezemen.

Is hierin eene verandering mogelijk, met het oog op onze grondwet? Zoude men de tegenwoordige wijze van behandeling, die voor politieke wetten nuttig en noodig is, kunnen wijzigen, zoodra het een onderwerp van civiele of penale wetgeving geldt? Wanneer slechts de minister van justitie, aan wien bovendien het voorzitterschap der commissie kon worden opgedragen, zich in zooverre met de strekking van het ontwerp vereenigt, dat hij na aanneming geen bezwaar zou hebben aan den koning de bekrachtiging voor te dragen, en het als wet te contrasigneren, geeft art. 105 Gw. de bevoegdheid, dat het

door de commissie zelve bij de Staten-Generaal wordt ingebragt. Is eens de kamer op die wijze met de commissie in aanraking gebragt, dan kan ook de mondelinge en schriftelijke verdediging aan haar worden overgelaten, en is het alleen eene kwestie van vorm, hoe zij daartoe in de gelegenheid zal worden gesteld. De minister behoefde zich alsdan met de ondergeschikte bijzonderheden niet langer te bemoeijen, en het hoofdbezwaar tegen de werking onzer commissie zoude weggenomen zijn. Konde bovendien de kamer er toe gebragt worden om bij de hier bedoelde onderwerpen haar onbepaald regt van amendement aan eenige beperking te onderwerpen, dan zouden ook wij de instelling van eene speciale commissie van wetgeving ten volle toejuichen, en zoude ongetwijfeld binnen weinige jaren onze wetgeving zich in menige gewigtige verbetering te verheugen hebben.

Indien wij met deze uitweiding afscheid nemen van het werk van den heer Opzoomer, dan valt in de tweede plaats onze aandacht op het ‘Handboek voor het Nederlandsche Handelsregt’ van den hoogleeraar Mr. G. Diephuis, waarvan in de beide laatste jaren reeds twee deelen het licht gezien hebben.

Dat wij ook hier, bij den rijken inhoud van dit werk, dat eerlang het geheele handelsregt zal omvatten, den S. moeijelijk op den voet kunnen volgen, en veel min eene discussie over de hier en daar behandelde kwestiën openen, behoeft geen betoog; en wij mogen ons daarvan te eerder ontslagen rekenen, daar de methode van den heer Diephuis uit zijn vroegere geschriften algemeen bekend is, zoodat zij, die met dit laatste werk nog geene kennis mogten hebben gemaakt, zich gemakkelijk eene voorstelling kunnen vormen van hetgeen hun hier wordt aangeboden. Ook zonder dat wij zulks in bijzonderheden aantoonen, zullen zij begrijpen, hoe de beginselen der wetgeving eenvoudig en duidelijk worden uiteengezet, en hoe de schrijver daaruit telkens aanleiding neemt om over de belangrijkste kwestiën, die zich hetzij bij de wetenschappelijke bewerking, of ook in de praktijk hebben voorgedaan, zijn gevoelen kenbaar te maken. Houdt men daarbij in het oog, dat het hier een handboek geldt, bestemd om den aankomenden regtsbeoefenaar tot leiddraad te dienen, dan aarzelen wij niet te verklaren, dat het als zoodanig onmiskenbare verdiensten bezit, en de schrijver den juisten middenweg heeft weten te kiezen tusschen de zuiver wetenschappelijke methode, die b.v. in een geschrift als dat van den heer Opzoomer, of in het bekende groote werk van den heer Diephuis op hare plaats was, en de meer oppervlakkige behandeling, waarin men b.v. voor de bevolking onzer hoogere burgerscholen (indien deze dan toch handelsregt leeren moet) dient te vervallen.

Slechts ééne opmerking wenschen wij te maken, en wel deze, dat ook hier, even als in de meeste handleidingen, de uiteenzetting

van het handelsregt voor ons gevoel te veel opgaat in de verklaring van het handelswetboek. Bij de behandeling van het burgerlijk regt is zulks een ander geval, omdat zich op dat gebied de codificatie veel verder heeft uitgestrekt, en daar bovendien veel minder afwisseling voorkomt dan bij den handel, waar reeds dadelijk in 1838, en in veel grootere mate thans, tal van vragen voorkomen, waarop men in het wetboek vruchteloos een antwoord zal zoeken. Het juiste antwoord op die vragen te geven, is de taak van het gewoonteregt, maar voorgelicht door de wetenschap, en te wenschen ware het dus, indien deze zich meer met zulke onderwerpen vertrouwd maakte.

Om onze bedoeling duidelijk te maken, wijzen wij op een handboek, ongeveer tegelijkertijd in Duitschland verschenen, het Deutsche Handelsrecht van W. Endemann. Terwijl deze in de twee eerste boeken de personen en objecten van het handelsregt behandeld heeft (waarbij wij opmerken de zelfstandige behandeling van hetgeen tot voorbereiding eener naamlooze vennootschap noodig is, en de juiste opvatting om waren, geld, handelspapier en arbeid voor te stellen als de vertegenwoordigers van waarde, die na elkander in de verschillende perioden van het handelsverkeer als zoodanig erkend zijn, - twee onderwerpen, die aan den bekenden strijd over de Amsterdamsche Kanaalmaatschappij niet vreemd waren -), worden de Handelsgeschäfte tot onderwerp van het derde en voornaamste boek gemaakt. Deze Geschäfte nu worden, nadat eerst haar eigenaardig karakter, in tegenstelling van de civielregtelijke overeenkomsten, is uiteengezet, bij de verdere beschouwing verdeeld in: 1. Sachen- und Waarengeschäfte (waarbij vooral het koopcontract in zijne talrijke nuances wordt geschilderd), 2. Geldgeschäfte (een onderwerp, aan ons wetboek bijna vreemd, doch dat vooral in den laatsten tijd van zulk een overwegend belang is geworden), 3. Kreditgeschäfte (onder welke wij alleen wijzen op staatsleeningen, deposito, rekeningcourant, maar vooral op den eigenaardigen borgtogt, welken de handel zich in zijne beleeningscontracten geschapen heeft), 4. Arbeitsgeschäfte (waarvan de meeste ook in ons regt zijn geregeld, maar waarop toch de spoorwegen en telegrafen van onzen tijd noodwendig eenen grooten invloed hebben gehad, dien de wetgever in 1838 niet kon voorzien). Zijne laatste afdeeling bevat het assurantieregt, hetwelk zeker, even als het zeeregt, door onzen wetgever met zooveel zorg behandeld is, dat de uitlegger zich daar geen anderen leiddraad behoeft te wenschen.

Nu willen wij volstrekt niet ontkennen, dat ook in dit opzigt het Duitsche handelswetboek veel boven het Nederlandsche voor heeft, en dat de rijkere inhoud der Duitsche handboeken ook veelal het gevolg is van den rijkeren inhoud der Duitsche wet; evenmin

als wij het zouden willen tegenspreken, dat de verklaring der wet voor den leeraar steeds hoofdzaak moet blijven, en het overige slechts als aanhangsel de tweede plaats kan innemen. Maar terwijl wij dit erkennen, mogen wij toch ook niet vergeten, dat dit aanhangsel van jaar tot jaar meer belangrijk wordt, en zeer zeker ook door onze Nederlandsche regtsgeleerden meer beoefend behoort te worden, wil men niet dat de klove, die vroeger tusschen de wetenschap en den handel bestond, en die sedert de erkenning van een zelfstandig handelsregt grootendeels gedempt was, op nieuw worde geopend.

De juistheid dezer opmerking zal zeker in de eerste plaats beaamd worden door den hoogleeraar Diephuis, die op menige plaats getoond heeft, bij die onderwerpen, welke in ons wetboek voorkomen, de resultaten van het onderzoek van latere jaren te verkiezen boven de denkbeelden, waarvan de wetgever in 1838 uitging, en die b.v. in de opvatting van den wissel als eene literarum obligatio, of in het toelaten van eene commanditaire vennootschap met aandeelen aan toonder geen bezwaar ziet. Zelfs heeft hij eenen stap gezet op den door ons bedoelden weg, door in § 6 eene afzonderlijke behandeling van het door den wetgever niet geregelde koopcontract te geven; ofschoon hij zelf niet zal beweren, dat in deze korte paragraaf, waarin b.v. van tijd- en premiekoop geene melding gemaakt wordt, dit onderwerp eenigszins volledig behandeld is. Het beginsel is daarmede echter toegegeven; moge het meer en meer in dergelijke handleidingen als de hier bedoelde, zijne toepassing vinden.

Wanneer wij hiermede de algemeene werken terzijde leggen, om ons te wenden tot die, waarin een bepaald regtsinstituut tot onderwerp der behandeling is gekozen, dan zijn het wederom slechts twee, die ons in den laatsten tijd in handen zijn gekomen. In de eerste plaats noemen wij het ‘Regtskundig onderzoek naar de gecontinueerde gemeenschap en hare gevolgen’, door Z.H. de Kleijn, waarin deze schrijver de denkbeelden, reeds vroeger door hem over dit inderdaad gewigtig vraagstuk uiteengezet, op nieuw uitvoerig ontwikkelt, en tegen de daartegen ingebragte bezwaren verdedigt. Wij wenschen dit werk hier echter niet tot een bepaald onderwerp van beschouwing te maken, daar wij reeds vroeger des schrijvers denkbeelden in een ander tijdschrift (de Juridische Correspondent) ter sprake bragten, en dus ook omtrent hetgeen thans meer uitvoerig behandeld is, daarheen meenen te kunnen verwijzen.

Het tweede door ons bedoelde geschrift betreft een niet minder moeijelijk en belangrijk deel van het regtssysteem, de bewijsleer, door den heer Mr. C. van Bell in eene afzonderlijke monographie ontwikkeld.

Wanneer wij deze leer moeijelijk noemen, dan bedoelen wij dit

in tweeërlei opzigt; zoowel wat de theoretische opvatting van het onderwerp betreft als voor de praktijk. Zoo zoude reeds de vraag, of het wenschelijk is, dat de regter zich steeds met de formele waarheid moet tevreden stellen, en waarom hij die ook hier niet, zoo als in het strafregt, door eigen onderzoek mag aanvullen, aanleiding kunnen geven tot belangrijke regtsphilosophische onderzoekingen. Niet minder is over vele onderdeelen, b.v. het toelaten of uitsluiten van getuigenbewijs, over den eed, over de regtskracht van vermoedens, nog veel te zeggen, indien men ook dit deel van het regt op de hoogte wil houden van hetgeen de behoeften der praktijk en het voorbeeld van vreemde wetgevingen van ons eischen.

De S. heeft zich echter op een ander standpunt geplaatst, en (natuurlijk behoudens enkele uitzonderingen) zich bepaald tot de verklaring en opheldering van het thans geldende regt. Dat ook hier menige zwarigheid te overwinnen is, zal ieder ons toegeven, die eenigzins van nabij met de regtspraak bekend is, en wij gelooven niet te veel te zeggen, indien wij beweren, dat geen deel van het wetboek in de praktijk tot zoovele moeijelijkheden aanleiding geeft, als juist dit. Terwijl toch de processen, waarin niets dan de zuivere regtsvraag te beslissen is, betrekkelijk zeldzaam zijn, loopt in den regel de vraag wel daarover, op wie der partijen de bewijslast van de door haar gestelde feiten rust, en in hoeverre zij al dan niet aan deze hare verpligting voldaan heeft. Brengt men daarbij in rekening het voorschrift van art. 1961 betreffende de onsplitsbaarheid der bekentenis, dan heeft men zonder twijfel de *crux judicum* van den tegenwoordigen tijd aangewezen. Eene heldere en duidelijke uiteenzetting der beginselen, die den regter daarbij behooren te leiden, zoude ongetwijfeld een hoogst nuttig werk zijn.

Tot ons leedwezen echter zijn juist deze hoofdpunten door den S. niet met die uitvoerigheid behandeld, welke wij gewenscht hadden. In eene inleiding, die slechts weinige bladzijden inneemt, wordt de regel verklaard, dat hij, die een feit stelt, hetzelve moet bewijzen, waarbij dan zeer juist op den voorgrond wordt gesteld, dat het niet van den positiven of negativen vorm, waarin het beweren vervat is, kan afhangen, wie bewijzen moet; maar dat die pligt op den gedaagde zal rusten, indien hij zich tegenover den eischer beroept op een ander feit, om aan te toonen, òf dat de eischer het beweerde regt niet meer bezit of niet meer kan doen gelden, òf dat de door den eischer gestelde feiten zoodanige wijziging vorderen, dat zij niet het gevolg kunnen hebben, dat de eischer daaruit afleidt, òf om een tegenovergesteld regt te staven. Dat dit nog niet zoo duidelijk is als men zoude wenschen, blijkt daaruit, dat het in den regel de vraag zal zijn, of die feiten, waarop de gedaagde zich beroept, inderdaad *nieuwe* feiten zijn, dan of zij zamenhangen met de geheele

voorstelling des eischers, en dus hun nietbestaan door dezen moet worden aangetoond. De voorbeelden, door den S. daaraan toegevoegd, of van een negatief beweren, welks juistheid voor bewijs vatbaar is, of van het geval, dat de bewijslast rust op den gedaagde, hetzij als excipient of wel ten gevolge van de door hem aangenomen verdediging, helderen die moeijelijkheid nog niet volkomen op; daargelaten dat enkele dier voorbeelden, althans in den absoluten vorm, waarin zij hier voorkomen, nog wel voor tegenspraak vatbaar zouden zijn. Dat b.v. bij eene actie tot ontbinding eener overeenkomst wegens wanprestatie de eischer altijd zoude moeten bewijzen, dat de gedaagde zijne verpligting niet is nagekomen, of bij eene actie tot schadevergoeding, dat de gedaagde zich aan nalatigheid heeft schuldig gemaakt, zouden wij niet gaarne onderschrijven.

Hetzelfde is het geval met de onsplitsbaarheid der bekentenis. Volgens den S. mag eene bekentenis niet gesplitst worden, zoodra daarbij andere feiten of omstandigheden zijn gevoegd, die het erkende feit wijzigen, of invloed hebben op de daaruit af te leiden gevolgen, en alzoo daarmede naauw zamenhangen; slechts wanneer die feiten geheel op zich zelf staan zonder naauwen of natuurlijken zamenhang tot het door de tegenpartij aangevoerde feit, kunnen zij van de bekentenis worden afgescheiden. Ook hier, vreezen wij, zijn de woorden, waarop het juist aankomt, de ‘naauwe en natuurlijke zamenhang’ te onbepaald om als beslissend element te worden aangenomen; terwijl ook wederom de voorbeelden, althans voor mijn gevoel, de zaak niet volkomen ophelderen. Dat, indien de gedaagde erkent eene schuld aangegaan maar betaald te hebben, zulks eene onsplitsbare bekentenis is, is zeker, doch zelden doet het geval zich in dien vorm voor; in den regel zal de gedaagde het feit der betaling nader in bijzonderheden omschrijven. Mag dan de waarheid dier voorstelling onderzocht worden? Hieromtrent zwijgt de schrijver. Zoo beroept hij zich verder op een vonnis der Amsterdamsche regtbank om te betoogen, dat men de bekentenis mag splitsen, indien de gedaagde beweert eenig voorwerp ter leen ontvangen te hebben, doch daarbij voegt, dat het leencontract later door eene andere overeenkomst vervangen is, zoodat de titel van zijn bezit geheel is veranderd. In hoeverre echter dit feit minder naauw en natuurlijk met de oorspronkelijke overeenkomst zamenhangt, dan de bewering, weinige regels vroeger aangehaald, dat een mandaat na eenige dagen door opgevolgden koop zou zijn vervangen, is mij niet geheel duidelijk, en had, indien althans de S. beide beslissingen als juist handhaaft, wel eenige toelichting vereischt.

Nu willen wij gaarne toestemmen, dat een algemeene regel hier hoogst moeijelijk te geven is, en de vraag eigenlijk voor iedere casuspositie op zich zelve behandeld zoude moeten worden, maar

toch mogen wij niet ontveinzen, dat de schrijver, die jaren lang tot de magistratuur heeft behoord, en dus de door ons bedoelde zwarigheid menigmaal moet hebben gevoeld, zich niet had behoeven te bepalen tot de enkele regels, door hem gesteld. Zoowel in eigen herinnering, als in de rijke arrestenverzamelingen, die hem ten dienste stonden, had hij een aantal uitspraken kunnen vinden, die aan eene scherpe kritiek onderworpen, tot voorbeeld (dikwijls ook tot afschrikkend voorbeeld) hadden kunnen dienen. Ook al was de omvang van het boek daardoor aanzienlijk vergroot, het zou daarbij niet verloren hebben, omdat inderdaad, althans wat de toepassing aangaat, de beide hier bedoelde artikelen tegen al de andere, in deze titels voorkomende, ruimschoots opwegen.

Doch genoeg van hetgeen wij in des S.'s werk gewenscht hadden; meer dan tijd wordt het over te gaan tot hetgeen hij gemeend heeft ons te moeten leveren, en hem vlugtig te volgen, waar hij in den vorm van eenen commentaar op de titels 1-6, Boek IV B.W., de voornaamste kwestiën behandelt, waartoe deze leer aanleiding geeft. Dat op die wijze menige regtsvraag aan een vernieuwd en grondig onderzoek onderworpen wordt, en menige belangrijke opmerking hare plaats vindt, daarvoor stond ons de naam des schrijvers borg, en wij twijfelen dan ook niet, of zijne monographie zal steeds onder de literatuur over deze titels eene eervolle plaats innemen. Wij meenen onze belangstelling niet beter te kunnen uitdrukken, dan door hem kortelijk bij zijne uiteenzetting te volgen, en daarbij enkele punten ter sprake te brengen, waaromtrent wij ons met zijne resultaten minder konden vereenigen.

In de eerste plaats de authentieke geschriften behandelende, stelt hij daarbij drie vereischten, dat zij namelijk 1°. zijn opgemaakt door een openbaar ambtenaar, 2°. die binnen den kring zijner wettige bevoegdheid heeft gehandeld, en 3°. in den wettelijken vorm verleden. Dat deze regels, die aan art. 1905 ontleend zijn, op de gewone gevallen, de acten van notarissen, griffiers en dergelijken geheel van toepassing zijn, is zeker; maar of zij voldoende zijn, zoodra wij komen tot die ambtenaren, wier werkkring niet in de eerste plaats het opmaken van acten is, maar die toch nu en dan geroepen zijn om ambtelijk iets te constateren, zoo als b.v. in verschillende ondergeschikte betrekkingen plaats heeft, dit betwijfelen wij. Zoo kunnen wij de beslissing, dat een register, door eenen inbrenger in de bank van leening gehouden, geen authentiek geschrift is, niet met den heer van Bell verklaren door de opmerking, dat die inbrenger niet door de bevoegde magt was aangesteld. Zijn de Commissarissen der Bank van Leening dan geene bevoegde magt, waar het het benoemen van inbrengers geldt?

Vervolgens overgaande tot de behandeling der onderhandsche ge-

schriften, leert de S., dat bij verstek het handschrift voor erkend moet worden gehouden, en mitsdien de uitvoerbaarverklaring bij voorraad te pas komt. Ook dit betwijfelen wij, omdat het exceptioneel voorschrift van art. 53 Rv. blijkbaar berust op de meerdere waarde, die aan de erkenning boven alle andere bewijsmiddelen toe te kennen is, eene overweging, die bij verstek ten eenenmale ontbreekt. Daargelaten dat men niet weet, wat de reden is, dat de gedaagde verstek heeft laten gaan, kan men toch moeijelijk aan zijn stilzwijgen meerdere kracht toeschrijven dan indien b.v. eenige getuigen het feit hadden bevestigd, dat hij de schrijver van het bewuste handschrift is. Daarenboven zijn de woorden der wet duidelijk, en kan men moeijelijk volhouden, dat iemand, die wegblijft, de geldigheid van zijn handschrift *erkend* zoude hebben.

Dat de legalisatie van de handteekening onder een onderhandsch geschrift geene date certaine zoude opleveren, kunnen wij mede niet wel met den S. aannemen, omdat de legalisatie ons voorkomt geheel te voldoen aan de vereischten van art. 1917, dat zij is eene akte, door eenen openbaren ambtenaar opgemaakt, en waardoor het bestaan van dat geschrift bewezen wordt. Zij staat dan ook in zooverre gelijk met de registratie, dat zij de mogelijkheid van antidatering wegneemt, en men als zeker mag veronderstellen, dat het onderhandsche stuk dus minstens op den dag der legalisatie reeds bestond.

Thans overgaande tot het bewijs door getuigen, treft het ons, dat de S. zich aansluit bij de verklaring van art. 1933, door prof. Diephuis gegeven, en aanneemt dat het woord ‘acte’ hier te verstaan is in den zin van ‘handeling’. Dat dit laatste woord hier had moeten staan, willen wij gaarne aannemen, maar mij dunkt, dat de beteekenis van woord ‘acte’ in onze taal zoo duidelijk is, dat er niet wel aan iets anders kan gedacht worden dan aan een geschreven stuk. In allen gevalle had het tegenovergestelde gevoelen, door den heer Opzoomer bovendien met geschiedkundige gronden gestaafd, eene meer opzettelijke wederlegging verdiend dan de verwijzing naar art. 1940, n°. 1, hetgeen men hoogstens als eene min gelukkige redactie kan aanmerken, zoo lang niet blijkt, dat men in art. 1933 eene van het Fransche regt afwijkende beschouwing heeft willen volgen.

Volgens art. 1942 verdient de verklaring van een enkelen getuige zonder eenig ander middel van bewijs, in regten geen geloof. De S. nam dit zoo op, dat zij zelfs niet door eenen suppletoiren eed zou kunnen worden aangevuld. Naar onze meening is dit te streng, en behoort hier, gelijk over het geheel waar de suppletoire eed door den regter zal worden toegepast, veel aan de omstandigheden te worden overgelaten. Is dus de verklaring van den enkelen getuige pertinent en geloofwaardig, dan dunkt ons, dat in zulk

een geval allezins reden is om aan te nemen, dat het gevoerde beweren niet geheel van bewijs ontbloot is. Ontkent men dit, dan zal ook elders die eed slechts zeer zelden kunnen voorkomen, want dan moet men eveneens alle andere gevallen, waarin men het geposeerde zonder den eed onbewezen zoude moeten achten, terzijde laten; en dat hij, waar de feiten reeds bewezen zijn, onnoodig is, spreekt van zelf. Daarenboven zegt art. 1942 niet, dat de getuigenis van één getuige in het geheel geen bewijs oplevert, maar alleen dat zulks het geval is, wanneer er niet eenig ander middel van bewijs bijkomt, onder welke woorden de suppletoire eed zonder twijfel begrepen kan worden.

Waar de S. den vierden titel van vermoedens behandelt, komt hij met volle regt op tegen de stelling der wet, dat de bekentenis of eed een wettelijk vermoeden zoude opleveren, eene stelling, die blijkbaar in eene verwarring van begrippen haren oorsprong vindt. Maar niet minder groot is naar onze meening die verwarring, waar hetzelfde artikel 1953 het gezag, hetwelk de wet aan een regterlijk gewijsde toekent, onder de praesumtiones juris wil doen opnemen. Ook deze regel heeft met de bewijsleer van het burgerlijk proces niets te maken, en behoort of in het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, waar van de regtskracht der vonnissen wordt gehandeld, of zoude door ons liever in het algemeene deel geplaatst worden, indien onze wetgever op het voorbeeld van de latere systematiek eene dergelijke inleiding aan zijn wetboek had doen voorafgaan.

Wij zouden, op die wijze den schrijver volgende, nog menig belangrijk punt ter sprake kunnen brengen, indien het vorenstaande niet voldoende was om ons oordeel over het aangekondigde werk te staven. Liever willen wij daarom nog ten slotte wijzen op een paar kleinere geschriften, welke, ofschoon oorspronkelijk met het oog op een bepaald proces geschreven, van genoeg algemeen belang zijn, om de aandacht der regtsgeleerden te trekken.

Op 9 April 1863 had de Hooge Raad beslist, dat bij af- en overschrijving in het Grootboek der Nationale Schuld novatie plaats heeft; welk arrest, door den hoogleeraar van Boneval Faure aangevallen, door Mr. J.W. Tydeman, die het als advocaat verkregen had, verdedigd, inderdaad stof tot zeer uiteenloopende beschouwingen kon opleveren. Terwijl toch aan den eenen kant moest worden toegegeven, dat de leer van den Hoogen Raad berustte op het publiek belang, en het crediet van den Staat groot gevaar zou kunnen loopen, indien hij de bevoegdheid had aan zijne tegenwoordige schuldeischers de excepties tegen te werpen, die hij vroeger misschien tegen hunne voorgangers had kunnen in het midden brengen, viel het aan den anderen kant niet te miskennen, dat de redenering, waardoor de Hooge Raad tot zijne beslissing was gekomen, tot eene gegronde

kritiek aanleiding konde geven. Om toch eene schuldvernieuwing teweeg te brengen, is volgens de duidelijke woorden van art. 1449 B.W. noodig ‘eene nieuwe overeenkomst’, en behoort de Staat zich dus op nieuw, en onafhankelijk van het oorspronkelijke contract, te verbinden; maar heeft zulks bij eene overschrijving op het Grootboek plaats? Ik geloof, dat men met alle regt die vraag ontkennend kan beantwoorden, en het niet wel aangaat, met den Hoogen Raad die toestemming af te leiden uit de door den Staat bewilligde af- en overschrijving. De wet toch, waarbij de Staat het Grootboek heeft geregeld, en zich daarbij de mogelijkheid heeft ontzegd om anders dan in bepaalde gevallen die medewerking te weigeren, sluit alle denkbeeld aan eene vrijwillige overeenkomst buiten. Evenmin kan men, zoo als anderen willen, de noodzakelijke toestemming van den Staat zoeken in dat algemeene voorschrift der wet; omdat zoo lang hier te denken is aan eene obligatio ex contractu men zal moeten erkennen, dat een contract niet op zoodanige wijze bij voorbaat met alle mogelijke onbekende personen kan worden aangegaan.

Deze moeijelijkheid heeft den heer Mr. J.G. Kist aanleiding gegeven om de hier behandelde regtsvraag, en daarmede ook den geheelen regtstoestand van het Grootboek aan een opzettelijk onderzoek te onderwerpen; waarvan het gevolg is geweest, dat hij in een geschrift, hetwelk wij met onverdeeld genoegen hebben gelezen, eene nieuwe theorie omtrent dit onderwerp heeft voorgesteld, waardoor alle zwarigheden worden weggenomen, en mitsdien ook de hiervoren bedoelde regtsvraag in het juiste licht wordt gesteld.

De heer K. (en van den schrijver van ‘het Handelspapier’ was eene dergelijke beschouwing eigenaardig te verwachten) vat de verpligting van den Staat tegenover zijne schuldeischers, op het Grootboek voorkomende, als eene literarum obligatio op, welke onafhankelijk van elke oorzaak alleen berust op het feit der inschrijving. Is dus eenmaal bij vergissing, of om welke reden ook, eene niet bestaande schuld ingeschreven, dan is de Staat verbonden, en kan hij zich van zijne daardoor gevestigde verpligting op geenerlei wijze ontslaan; is daarentegen door eene of andere omstandigheid de inschrijving achterwege gebleven, of wel heeft men eene werkelijk nog bestaande schuld geroijeerd, dan kan dit leiden tot eene schadevergoeding, of mag op andere wijze de fout hersteld worden, de schuld zelve is desniettemin volkomen wettig vernietigd. Deze regels, die op den duidelijken tekst der wetten, waaronder het Grootboek opgerigt is, berusten, en meermalen zijn toegepast, mogen oogenschijnlijk niet van onbillijkheid zijn vrij te pleiten; zij worden geheel geregtvaardigd door de theorie, welke de heer K. thans ontwikkeld heeft, en leveren als 't ware de proef voor hare juistheid op.

Passen wij thans deze theorie toe op de kwestie, die aanleiding tot dit schrijven gegeven heeft, dan blijkt ons, dat de Hooge Raad zeer teregt schuldvernieuwing heeft aangenomen, en de bezwaren daartegen ingebragt wel tegen de motieven, maar niet tegen de beslissing zelve stand kunnen houden. Indien toch de aanspraak des schuldeischers alleen berust op het schrift, d.i. op het feit, dat hij als zoodanig op het Grootboek is ingeschreven, dan spreekt het wel van zelf, dat gebreken, die tegen eene vroegere inschrijving konden worden aangevoerd, tegenover hem alle beteekenis hebben verloren, daar hij tot die inschrijving in hoegenaamd geene betrekking staat. Zijn toestand is dan ook geheel gelijk aan dien, waarin hij zonder de instelling van een Grootboek zou verkeerd hebben, toen alle actiën op den Staat in papier aan toonder bestonden, dat noodzakelijk van hand tot hand ging, zonder dat de eene houder op de regten van den ander eenigen invloed uitoefende. De vraag, of de Staat meer of min vrijwillig tot de novatie heeft medegewerkt, heeft bij deze beschouwing alle belang verloren, en had dan ook naar onze meening door den schrijver niet nader behandeld behoeven te worden; de novatie heeft ipso jure plaats gegrepen, evenzeer als bij de overdragt van eenen wissel, waar ook de latere houder zich niet te bekommeren heeft omtrent hetgeen tegen de aanspraken van vroegere endossanten had kunnen worden aangevoerd.

De laatste door ons bedoelde brochure draagt tot titel: Iets over het betalen van hoofdgeld in de gemeente der hervormde kerk in Nederland, door Mr. H. Timmers Verhoeven.

De vraag, die het hier geldt, is in zekeren zin van ondergeschikt belang. De heer Verhoeven, indertijd te Dordrecht gedoopt en als lidmaat der hervormde kerk aangenomen, had later zijne woonplaats naar verschillende gemeenten overgebragt, totdat hij eindelijk als kantonregter te Woubrugge zich gevestigd heeft te Aarlanderveen, binnen het gebied der kerkelijke gemeente Alphen. Bij zijn verhuizen had hij nergens zijne attestatie van lidmaatschap ingeleverd, en wel met het voornemen om zich van de hervormde kerk los te maken, zoodat hij dan ook in geene der gemeenten, waar hij achtereenvolgens gewoond had, zich feitelijk als lidmaat had gedragen, ofschoon hij, zij het dan ook onbedacht, zich tot het laatste toe, zelfs in officiële stukken, die hoedanigheid had blijven toekennen. Daarop door de hervormde gemeente te Alphen in den hoofdelijken omslag opgenomen, werd hij door den kantonregter aldaar tot betaling van zijn aandeel daarin veroordeeld, tenzij hij bewees, in het laatste jaar, sedert hij zich nog als lidmaat had opgegeven, eene daad gedaan te hebben, waarbij hij zich van de kerk afscheidde. Tegen dit vonnis is deze brochure gerigt, in den vorm van eenen open brief aan den kantonregter te Alphen, Mr. A.A. Weve, en strekkende om te bewij-

zen, dat hij geen lidmaat der kerkelijke gemeente Alphen kon zijn, zoo lang hij zich niet als zoodanig vrijwillig had doen inschrijven.

Ook wij deelen deze opvatting, en meenen duidelijk in art. 2 van het Algemeen Reglement van 1852 te lezen, dat men, om tot eene bepaalde kerkelijke gemeente te behooren, en dus aldaar in den hoofdelijken omslag betrokken te worden, aldaar moet zijn erkend als behoorende tot de hervormde kerk, en van zijnen doop of belijdenis door behoorlijke bewijzen hebben doen blijken. En nu moge het waar zijn, dat, zoo als de kantonregter zegt, dit een aardig middel oplevert om zich aan de betaling te onttrekken, nu moge zelfs in casu de vraag zich minder zuiver voordoen, omdat de heer Verhoeven meermalen op andere wijze van zijnen wil om tot de hervormde kerk te behooren, had blijk gegeven, zulks kan moeijelijk op de regtsvraag invloed hebben. En wat deze aangaat, zoo achten wij het onwedersprekelijk, dat, waar art. 1 zegt: ‘de Nederlandsche hervormde kerk bestaat uit al de hervormde gemeenten in het koningrijk der Nederlanden, Waalsche, Presbyteriaansch-Engelsche en Schotsche, zoowel als Nederlandsche’, zoowel de zamenhang met de volgende artikelen, als ook vooral de beteekenis van het woord ‘gemeente’ ons dwingen, om hier te denken aan eene vereeniging van alle gemeenten, aan verschillende plaatsen gevestigd, en niet aan eene vereeniging van die vier ligchamen, die eerder als vier verschillende kerkgenootschappen dan als vier gemeenten te beschouwen zijn. Wanneer art. 2 ons dus leert, wie tot elke bijzondere gemeente behoort, dan kan dit wederom niet anders zijn dan ‘de gemeente van elke bijzondere plaats.’

Terwijl wij ons derhalve met des schrijvers opvatting wel kunnen vereenigen, achten wij echter de door hem behandelde kwestie vooral in zooverre van meer algemeen belang, dat hier de aandacht van het regtsgeleerde publiek gevestigd wordt op een deel van het regt, hetwelk anders zelden die eer wordt waardig gekeurd, t.w. het kerkregt.

Er was een tijd, toen ook op regtsgeleerd gebied de kerk oppermagtig heerschte; toen vele onderwerpen, die tot het zuivere regt behooren, niet van wereldlijke, maar van geestelijke overheden hunne beslissing ontvingen; toen niemand regtsgeleerde in den vollen zin des woords kon heeten, indien hij niet als juris *utriusque* doctor zoowel kerkelijk als burgerlijk regt beoefend had. Die tijd is gelukkig voorbij; maar valt men niet tegenwoordig te veel in het andere uiterste, en zoude er geen grond zijn voor de opmerking, dat het liberalisme onzer dagen zich meer kenmerkt door eene zucht om kerkelijke kwestiën terzijde te laten, dan om ze op liberale wijze tot eene beslissing te brengen?

Denken wij hierbij in de eerste plaats aan onzen wetgever, dan

vragen wij, hoe het staat, niet met het beginsel, maar met de toepassing van de scheiding van kerk en staat? Zal de tegenwoordige instelling van administratiën, gevoegd nu bij dit, dan bij een ander departement, waarmede zij op zich zelve niets te maken hebben, eene voorloopige zijn in den zin, waarin dit woord zoo menigmaal gebruikt wordt, zoodat men de hoop mag voeden eenmaal de gouden bruiloft dier vereeniging te vieren? Hoe staat het met de regeling der kerkelijke tractementen en pensioenen? Wanneer zal het ontwerp van wettelijke regeling der laatstgenoemden in behandeling worden genomen, en wanneer zal het onbestemde voorschrift van art. 168 Grw. leiden tot eene duidelijke bepaling van de verpligtingen van den Staat? Hoe staat het met de regeling der onderscheiden goederen van kerkelijken oorsprong? Wanneer zal de willekeur, die hierin maar al te zeer heerscht, en waarop wij vroeger gelegenheid hadden te wijzen, door gelijk regt voor allen worden vervangen?

Ook bij de regtsgeleerden meenen wij hetzelfde verschijnsel te bespeuren. Wij beweren natuurlijk niet, dat de reglementen der onderscheiden kerkgenootschappen een deel van het regt zouden maken, en de jurist als zoodanig zou verpligt zijn zich die eigen te maken (ofschoon het hier besproken vonnis ons leert, dat hij wel kan geroepen worden om ze toe te passen); maar zulks is nog geene reden om de beoefening van het kerkregt geheel over te laten aan de theologen, onder wie b.v. Ds. H.M.C. van Oosterzee zich onlangs heeft verdienstelijk gemaakt door de uitgave van een handboek voor het kerkregt der Nederlandsche hervormde kerk. Ook al beschouwt men de kerk als niet meer dan elk ander zedelijk ligchaam, dan nog is het bestaan van een dergelijk ligchaam, welks organisatie zich over ons geheele land uitstrekt, en dat zoo naauw met de geschiedenis van onzen Staat is verbonden, een verschijnsel, dat ook voor den regtsgeleerde van genoeg belang is om zijne aandacht te trekken. Niet alleen toch dat het zijne taak is om mede te werken, dat vele nog aanhangige vraagstukken, onder welke wij zoo even eenige noemden, tot eene behoorlijke oplossing worden gebragt, maar bovendien kan telkens zijne beslissing worden ingeroepen in gedingen, waarop de vroegere of hedendaagsche toestand der kerk van invloed s.

Wanneer men dit bedenkt, kan men dan in de regtsgeleerde wereld eene zekere overdreven huivering miskennen, om zich meer dan hoog noodig is met kerkelijke kwestiën in te laten?

P.R. FEITH.

***M.R. Bruck, Die deutschen Nennwörter und ihre Flexionen, in alphabetischer Ordnung tabellarisch dargestellt. Zweite, stark vermehrte und verbesserte Auflage. Deventer, Verlag von A. ter Gunne*. 1866.**
***M.R. Bruck, Sprach-, Lese- und Uebungsbuch. Eine Auswahl der neuesten Dichtungen und Prosastücke enthaltend. Für die oberen und mittleren Klassen der Gymnasien und höheren Bürgerschulen bearbeitet und herausgegeben. Zweite vermehrte Auflage. Deventer, A ter Gunne*. 1866.**

Ziedaar, nu levert de Heer Br. zelf de proef op de som van hetgeen wij een paar jaren geleden van zijne spraakkunst gezegd hebben, dat men namelijk uit haar alles leeren kan, behalve wat men er uit leeren wil; dat men er bijv. wel uit leeren kan: '*wie ein besprochenes Sein sich von jedem anderen Sein unterscheidet*', of hoe '*in einem Gedanken des Erkennens oft mit dem Praedikate der von dem Sprechenden nur angenommene Gegensatz des Praedikats, mit der Bejahung auch die Verneinung, in einen Gedanken aufgenommen und in Einer Aussage dargestellt wird*', en dergelijke sublieme dingen meer, die op zijn hoogst daartoe kunnen dienen om bij een examen eenen armen examinandus en eene bedeesde examinanda, die in den Beckerschen jargon niet ingewijd zijn, *einen blauen Dunst vorzumachen* en zich alto supercilio het air van Duitsch-philosophische taalgeleerdheid te geven, maar dat men er juist datgene niet uit leeren kan, waarom het den Nederlander bij het Duitsch leeren in de allereerste plaats te doen is, namelijk *declineeren*. ZEd. moet nu toch ten laatste zelf bekennen, dat hij zich door zijne spraakkunst bij het onderwijs in den steek gelaten, tot de vervaardiging van een hulpmiddel heeft genoodzaakt gezien. Dit hulpmiddel is het boekje N°. 1, bestaande uit eene lijst der Duitsche zelfstandige naamwoorden met opgaaf van hunne declinatie, en is niets dan een meer of min gewijzigde herdruk van een dito, van een zijner Haagsche voorgangers afkomstig, van een boekje, dat reeds sinds jaren op de scholen in het duister rondsluipt en waar men het betrapt, door elk degelijk onderwijzer als eene pons asinorum geconfisceerd wordt. Eene dergelijke woordenlijst kan op zijn hoogst dan gedoogd worden, wanneer zij enkel de uitheemsche woorden en eigennamen bevat, omdat deze bezwaarlijk onder algemeene regels kunnen gebragt worden, maar hoe *Haus* en *Baum, Ohr* en *Auge, Bruder* en *Schwe-*

ster enz. gedeclineerd worden, dat mag de leerling daar niet vinden, dat moet hij uit zijne spraakkunst geleerd hebben. Inmiddels heeft de Heer Br. de eigennamen geheel weggelaten. Zijne leerlingen zijn dus ook met die vraagbaak in de hand toch nog niet ten volle geholpen en komen ook nu nog niet te weten, hoe zij bijv. de Horatiussen en Curiatiussen en de Horatiussen (dichters als Horatius), of de Alexanders en Cesars en de Cesars (romeinsche keizers) te vertalen hebben. (Want deze heeren willen niet allen over éénen kam geschoren worden.) Hoe oneindig beter ware het geweest, zoo de Heer Br., toen hij Beckers spraakkunst uit Duitschland liet overkomen, alvorens haar op het fondsregister der firma Ter Gunne als zijn eigen kind en op zijn eigen naam te laten inschrijven, het kapittel der declinaties en conjugaties, dat natuurlijk in het oorspronkelijk voor Duitsche leerlingen bestemd schoolboek geene uitvoerigheid noch volledigheid behoefde, omgewerkt en aangevuld had! Hoe oneindig beter dan nu, door de uitgaaf van dit werkje, over haar zelf het vonnis uit te spreken, *seinem Adoptivkinde selbst das Armuthszeugniss auszustellen*!

Het boekje N°. 2 moge zijn nut hebben wat de prozastukken betreft, maar wanneer ook gedichten voor die *Ergänzungsmethode* gebruikt worden en nog wel gedichten, zoo als de prachtige ballade van Uhland '*Das Glück von Edenhall*', en deze aldus verminkt worden:

Und als d - Trinkglas gellend spring -,
Spring - d - Gewölb mit jäh - Knall,
Und aus d - Riss die Flamme dring -;
Die Gäst - sind zerstoben all
Mit d - brechend - Glück - von Edenhall,

om ze door de leerlingen te laten herstellen (de Heer Br. noemt het '*ausarbeiten*'), dan schijnt mij dat het beste middel te zijn, - niet, zoo als de Heer Br. meent, *den Lernenden das Verständniss für die klassischen Erzeugnisse der deutschen Litteratur leichter zu eröffnen* - maar veeleer om bij hen de liefde en den smaak voor poëzij, die evenwel niet overdreven groot is, recht grondig en voor altijd uit te roeijen. Wie toch kan aldus toegetakelde gedichten met genoegen lezen? De leerling moet immers daarbij van begin tot einde het gevoel hebben als of hij over doornen, distels en puin wandelt, waar men geen twee ordentelijke stappen achtereen doen kan.

Wat het Hoogduitsch van den Heer Br. aangaat - het is er ook nu op de weinige bladzijden zijner voorreden nog lang niet pluis mede. ZEd. struikelt nog altijd over '*unsere Muttersprache*' en leeft ook met de logica nog altijd *auf einem gespannten Fusse*. Bewijs: Op blz. 1 van de voorrede van N°. 1 laat zich de Heer Br.

aldus uit: *Vielleicht hat sich das Bedürfniss einer solchen Arbeit Andern ebensowohl wie dem Verfasser fühlbar gemacht; denn nach welchem System man auch die Biegungen der deutschen Nennwörter lehren oder lernen mag, für den Lehrer wie für den Schüler bieten sich noch immer Schwierigkeiten genug dar, um die erwünschten Erfolge erzielen zu können*. Dit luidt in het Hollandsch vertaald in substantie aldus: de Duitsche verbuigingen leveren nog altijd zwarigheden genoeg op, om de gewenschte resultaten te kunnen verkrijgen, en komt dus in somma op dezen onzin neer: een doel moet een voldoend aantal zwarigheden opleveren, anders kan het niet bereikt worden.

In den daarop volgenden regel leest men: '*die vor einigen Jahren von mir erschienene Grammatik*.' *Eine von mir erschienene Grammatik* is evenmin duitsch, als *eene van mij verschenen spraakkunst* hollandsch is. De Heer Br. wilde zeggen *eine von mir herausgegebene Grammatik*. Van N°. 2 deugt de titel niet. Daar schuilt weer dezelfde fout in, waarop ik ZEd. reeds voor jaren heb opmerkzaam gemaakt, dat men namelijk niet mag zeggen: kleermakers en ambachtslieden, spreeuwen en vogels. Want gesteld dat *Sprachbuch* duitsch is - het is het echter evenmin, als een *spraak-* of *taalboek* hollandsch zijn zou - maar gesteld, dat het duitsch is, dan kan het niets anders beteekenen dan een taalkundig boek, en lees- en oefeningsboeken zijn er soorten van. Dus liggen hier weer de genera en de species door elkander *wie Mäusedreck und Coriander*, iets, dat te meer bevreemden moet, daar de spraakkunst van den Heer Br. in het eerste kapittel lang en breed over *Artbegriffe und Unterarten* handelt. Het is alsof de Heer Br. zijne eigen spraakkunst niet begrijpt. Verder staat op den titel: '*Eine Auswahl der neuesten Dichtungen und Prosastücke enthaltend*.' Der neuesten? En het zijn al te gader stukken uit Hebel, Heeren, Jean Paul, Forster, Langbein, Rückert, Hauff, Uhland, Rellstab, Kopisch, Varnhagen van Ense, Geibel, A. von Humboldt, Mörike, Ranke, Goethe en Schiller. Zijn dat de nieuwste duitsche schrijvers? Schrijvers, die of in de laatste helft der voorgaande of in het eerste vierde deel der tegenwoordige eeuw gebloeid hebben? Er is onder al de hier opgenoemden ook niet één nieuwste schrijver. Zelfs de jongste van hen is reeds een man van omtrent vijftig jaren en kan dus evenmin tot de jongste dichter-generatie gerekend worden als een man van vijftig jaren bij het opkomend geslacht medetelt. - In de voorrede blz. 1 wordt gezegd: *auf diesem Wege gelangt der Lernende... zu einer... Leichtigkeit... in der Anwendung... der Formen*. Dit is evenmin Duitsch, als het Hollandsch zou zijn wanneer men zeide: op die manier verwerft zich de leerling gemakkelijkheid in het gebruik der vormen, in plaats van *Vaardigheid, Fertigkeit*. Men kan immers wel zeggen: de gemakkelijkheid eener zaak in de toepassing en de ge-

makkelijkheid, waarmede iemand toepast, maar niet iemands gemakkelijkheid in het toepassen. Dus kan men ook niet zeggen, *dass jemand zur Leichtigkeit in der Anwendung gelangt*, evenmin als men zeggen kan, dat iemand gemakkelijk of *leicht* wordt in de toepassing. Voorts komt er in dezelfde voorrede tweemaal *zum Grunde legen* voor, in plaats van *zu Grund legen*. - '*Die unterhalb der Seiten verzeichneten Paragraphen*' deugt ook niet. Waar moet men die zoeken, paragrafen beneden de bladzijden opgegeven? Die vallen immers buiten het boek. De Heer Br. meende die *unten an den Seiten, am Fusse der Seiten*, onder aan de bladzijden opgegeven paragrafen. - Voorts is het geen Duitsch, wanneer men zegt: '*dieses oder jenes ist zu der Entwicklung und der Ausbildung des Verstandes geeignet*,' in plaats van *zur Entwicklung und Ausbildung*. In het Hollandsch laat men in dit geval het lidwoord geheel achterwege en zegt alleen: dit of dat dient tot ontwikkeling en vorming van het verstand, niet tot de ontwikkeling en de vorming. In het Hoogduitsch daarentegen mag het lidwoord niet weggelaten worden; edoch wordt het in dergelijke gevallen altijd van zijn grondbestanddeel, de demonstrantive d, beroofd en zoodanig ingekort, dat er niet meer van overblijft, dan hoog noodig is, om het geslacht en den naamval van het substantief aan te duiden, t.w. de verbuigingsuitgangen. Daarom is het in het geheel niet onverschillig of men zegt: *zu der* of *zur, zu dem* of *zum, in das* of *ins* enz. Niemand zegt b.v. *das gereicht mir zu der Ehre, zu dem Schaden* of *ein Kind ist in das Wasser gefallen*, maar *zur Ehre, zum Schaden, ins Wasser. Zu der Ehre, zu dem Schaden, in das Wasser* mag men slechts dan zeggen, als eer, schade en water reeds vooraf bepaald zijn of onmiddellijk nader bepaald worden, met andere woorden, wanneer het lidwoord nog iets van zijne oorspronkelijke demonstrative kracht behouden heeft, b.v. in gevallen als deze: *das Kind fiel in das Wasser, das vor dem Hause vorbeifliesst; wie komme ich zu der Ehre, von ihm eingeladen zu werden*; *nun hat er zu dem* (*bekannten*) *Schaden* (bij die schade) *auch noch die Schande*. Iets anders is: *nun hat er zum Schaden auch noch die Schande* (nu heeft hij niet alleen schade, maar ook nog schande toe). In geene der mij bekende spraakkunsten wordt op dat verschil behoorlijk op merkzaam gemaakt (tot hiertoe ook niet in de mijne); allen doen het voorkomen, alsof deze zamenkoppeling geheel en al van de willekeur afhing. Dit is echter geenszins het geval. Zij mag alleen daar plaats hebben, waar het lidwoord niet door een aanwijzend of bepalend voornaamwoord kan vervangen worden. Maar dan MOET zij ook geschieden, en wel overal, waar het substantief met het voorzetsel eene bijwoordelijke uitdrukking vormt, gelijk b.v. in: *im Allgemeinen, aufs Gerathewohl, am Ende, vom Anfang an, im Fall dass, aufs Neue, furs Erste, enz.*; voorts altijd bij *zu*, wanneer het

een doel of eene bestemming te kennen geeft, als: *zum Beispiel, zum Trotz, zum Trost, zur Lehre, zur Warnung, Wasser zum Trinken, ein Pferd zum Reiten, Federn zum Schreiben*, en bij gevolg ook in het bovengenoemde geval *zur Entwicklung des Verstandes*; alsmede wanneer het eene uitwerking of een gevolg te kennen geeft, b.v. *schön zum Entzücken, ein Zustand zum Erbarmen, das gereicht einem zur Ehre, zum Verderben, sich einen zum Feinde machen, ein Mädchen zur Frau nehmen, einen zum Abgeordneten erwählen, zum Statthalter ernennen, zum Priester weihen, zum Besten* of *zum Narren halten* enz. In eene noot wordt het woord *Speilen* - er wordt van slagers gezegd: '*sie schnitzten an Speilen*' - door '*kleine Bratspiesse*' verklaard. Sedert wanneer vervaardigen de slagers braadspitten? en sedert wanneer worden braadspitten gesneden? Spijl is in het Hollandsch een ronde stok waaraan spek of worst opgehangen wordt, in het Hoogduitsch daarentegen is een *Speil* of *Speiler* de houten pin, waarmede de poeliers het gevogelte opmaken en de slagers bij het stoppen van worst den darm sluiten.

En hiermede sluiten wij ook deze beoordeeling.

Dr. SICHERER.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Aimard (G.), Valentin Guillois, of een Mexicaansch oproer...Dl. IV. Blz. 371.
Anti-cultuurwet (De) van den Minister Fransen van de Putte...Dl. I. Blz. 1.
Bato, Tijdschrift voor Jongens, 1864 en 1865. .....Dl. I. Blz. 203.
Baud (G.L.), Een woord over de cultuurwet.....Dl. I. Blz. 1.
Bell (Mr. C. van), Het Bewijs volgens het burgerlijk regt.....Dl. IV. Blz. 546.
Beschouwingen omtrent sommige hoofdgrondslagen der voorgedragen cultuurwet.....Dl. I. Blz. 1.
Bibliotheek van moderne Theologie, verzameld door J.H. Maronier, 7e en 8e deel.....Dl. IV. Blz. 503.
Brief aan den Hoogl. Dozy, het koloniaal vraagstuk ontvouwd en het ontwerp van cultuurwet beoordeeld.....Dl. I. Blz. 1.
Bruck (M.R.), Die deutsche Nennwörter und ihre Flexionen, in alphabetischer Ordnung tabellarisch dargestellt.....Dl. IV. Blz. 564.
Bruck (M.R.) Sprach-, Lese- und Uebungsbuch. Eine Auswahl der neuesten Dichtungen und Prosastükke enthaltend. Für die oberen und mittlerer Klassen der Gymnasien und höheren Bürgerschulen bearbeitet und herausgegeben.....Dl. IV. Blz. 564.
Bunsen (Ernest de), The hidden wisdom of Christ and the key of knowledge, or history of the Apocrypha.....Dl. II. Blz. 205.
Buyn (Mr. L.A.P.F.), Grondeigendom op Java.....Dl. I. Blz. 1.
Buyn (Mr. L.A.P.F.), Het ontwerp tot vaststelling der grouden enz. beoordeeld.....Dl. I. Blz. 245.
Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië. Derde volgreeks.....Dl. III. Blz. 174.
Colenbrander (Mr. R.A.J.), Opmerkingen betreffende verbetering van het hypothecair stelsel in Nederland.....Dl. IV. Blz. 363.
Coquerel (Ath.) fils, Des premières transformations historiques du Christianisme.....Dl. IV. Blz. 503.
Cremer (J.J.), Frederik Hendrik Hendriks, de schilder van Wolfhezen.....Dl. I. Blz. 395.
Croiset (G.E.C.), In en over de Alpen.....Dl. II. Blz. 409.

Degenhardt (W.), Vaderlandsche geschiedenis. Een leesboek voor de Volksschool.....Dl. IV. Blz. 176.
Deventer (S. van) J.Sz., Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java.....Dl. I Blz. 433.
Diephuis (Mr. G.), Handboek voor het Nederlandsche Handelsregt.....Dl. IV. Blz. 546.
Diest (P. van), Bangka beschreven in reistogten.....Dl. III. Blz. 340.
Dirks (J.J. Backer), De Nederlandsche zeemagt in hare verschillende tijdperken geschetst.....Dl. IV. Blz. 355.
Doedes (Dr. J.I.), Oud en nieuw, de leus der Christelijke orthodoxe Theologie.....Dl. II. Blz. 28.
Doornbos (J.), Leesboek over de landbouwkunde.....Dl. III. Blz. 181.
Dupanloup (Mgr.) en Graaf de Montalembert, De Generaal L.C. de la Moricière.....Dl. III. Blz. 210.
Dijkstra (W), Twa Uftenhusers by Nammen-Om.....}Dl. II. Blz. 194.
Dijkstra (W), en T.G. van der Meulen, Friske winter-joune-nocht}Dl. II. Blz. 194.
Ebers (G.), Eene Aegyptische koningsdochter. Historische roman.Dl. III. Blz. 476.
Es (Dr. A.H.G.P. van den), Geschiedenis der Grieksche en Romeinsche letterkunde.....Dl. IV. Blz. 368.
Feist (B), De werking van het cultuurstelsel op Java.....Dl. I. Blz. 1.
Fortnightly Review, 1 Oct. 1865, 15 Jan., 15 Febr., 15 Maart 1866Dl. IV. Blz. 189.
Friesche (Nieuwe) Volksalmanak voor 1866.....Dl. III. Blz. 352.
Geïllustreerd Nieuws, N°. 1-3.....Dl. III. Blz. 560.
Geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland, in tafereelen...Dl. I. Blz. 603.
Gordon (Lady Duff), Letters from Egypt.....Dl. II. Blz. 597.
Grondeigendom (Over) en Heerendienstpligtigheid op Java.....Dl. I. Blz. 1.
Grondeigendom (De schrijver van) aan zijne lezers.....Dl. I. Blz. 1.
Guizot, De liefde in het huwelijk.....Dl. I. Blz. 195.
Hartog (Mr. L. de), De gronden van de Staats-, Provinciale en Gemeente-inrigting van Nederland.....Dl. IV. Blz. 169.
Hearn (W.E.), Plutology, or the theory of the efforts to satisfy human wants.....Dl. III. Blz. 457.
Helder (J.), Het geloof volgens Jezus, onderzocht uit de bronnen der Synoptische evangeliën.....Dl. I. Blz. 385.
Hervorming op koloniaal gebied - het budget der toekomst gehandhaafd.....Dl. II. Blz. 99.
Herwerden (J.D. van), Het tweede wetsontwerp tot regeling van ondernemingen van landbouw enz. in Ned. Indië beoordeeld.....Dl. I. Blz. 1.
Hoelayat, of grondontginning in Ned. Indië en de rechten daaruit geboren.....Dl. II. Blz. 86.
Hoekstra (S.) Bz., De benaming ‘De Zoon des Menschen’.....Dl. IV. Blz. 503.
Hoeven (H. van der), Opmerkingen over de Nederlandsche Strafwetgeving voor het krijgsvolk te lande.....Dl. I. Blz. 291.
Hugo (Victor), Les chansons des rues et des bois.....Dl. II. Blz. 557.

Jacobson (E.L.) De koloniale questie van den dag.....Dl. I. Blz. 1.
Jocrisses (Les) de l'Amour. Comédie en trois actes.....Dl. I. Blz. 398.
Jongh (Dr. A. de), Pindari Carmina Olympia, cum annotatione critica etc.....Dl. II. Blz. 516.
Kapteyn (Mej. J.C.), Een winter te Pau.....Dl. I. Blz. 610.
Kist (Mr. J.G.), Het Grootboek der openbare schuld.....Dl. IV. Blz. 546.
Krajenbrink (J.A.), Het regt van eigendom der bezitters van particuliere landen op Java bewezen.....Dl. I. Blz. 246.
Lavaleye (E. de), La Neêrlande. Etudes d'économie rurale.....Dl. III. Blz. 423.
Lennep (Mr. J. van), De lotgevallen van Klaasje Zevenster.....Dl. III. Blz. 511.
Marshall (J.G.), Minorities and majorities, their relative rights.Dl. IV. Blz. 189.
Merivale (Charles), History of the Romans under the Empire...Dl. I. Blz. 500.
Mill (John Stuart), An examination of Sir William Hamiltons philosophy.....Dl. I. Blz. 209.
Mill (John Stuart), Considerations on representatives, parliamentary and municipal.....Dl. IV. Blz. 189.
Moens (W.J.C.), Englisch travellers and Italian brigands.....Dl. I. Blz. 327.
Muurling (W.), Resultaten van onderzoek en ervaring.....Dl. IV. Blz. 546.
Nosse (J.J.), De cultuurwet.....Dl. I. Blz. 266.
Opzoomer (Mr. C.W.), Oud of nieuw? Redevoering.....} Dl. II. Blz. 28.
Opzoomer (Mr. C.W.), Nog eens: Oud of nieuw? Antwoord aan Dr. J.I. Doedes.....} Dl. II. Blz. 28.
Opzoomer (Mr. C.W.), Het burgerlijk Wetboek verklaard.....Dl. IV. Blz. 546.
Oudemans (C.A.J.A.), Handleiding tot de Pharmacognosie van het planten- en dierenrijk.....Dl. IV. Blz. 154.
Palgrave's Narrative of a year's journey through central and eastern Arabia.....Dl. IV. Blz. 249.
Parker (Theod.) 's Collected works.....Dl. I. Blz. 65.
Parker (Theod.) 's Bloemlezing uit de nagelaten werken van -...Dl. I. Blz. 198.
Pasch (Prof. E.), Zur kritik der Geschichte des Kaisers Tiberius.....Dl. III. Blz. 335.
Pols (Mr. M.S.), Het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande, met eene toelichting.....Dl. IV. Blz. 74.
Profits (The) of panics; revelations of a cityman.....Dl. III. Blz. 552.
Rabenhorst (L.), Flora europaea algarum aquae dulcis et submarinae.....Dl. II. Blz. 491.
Rees (W.A. van), De Bandjermasinsche krijg van 1869-1863.Dl. III. Blz. 33.
Rigting (De) en uitvoerbaarheid van het wetsontwerp tot vaststelling der gronden enz. in Ned. Indië.....Dl. I. Blz. 1.
Rutgers (A.), De echtheid van het tweede gedeelte van Jesaias aangetoond.....Dl. IV. Blz. 1.
Schook (Mr. W.F.), Handleiding voor de warenkennis, in verband met statistiek en technologie.....Dl. II. Blz. 400.
Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1866.....Dl. IV. Blz. 178.
Stahr (Adolf), Tiberius.....Dl. I. Blz. 500.

Story (W.W.), Roba di Roma.....Dl. III. Blz. 255.
Straatman (J.W.), Kritische Studiën over den 1sten Brief aan de Korinthiërs.....Dl. IV. Blz. 503.
Swanneblummen. Jierboekje for it jier 1865.....Dl. II. Blz. 194.
Sypestein (Mr. J.W. van), Geschiedkundige Bijdragen, 3e afl..Dl. II. Blz. 189.
Verhoeven (Mr. H. Timmers), Iets over het betalen van hoofdgeld in de gemeenten der Hervormde kerk.....Dl. IV. Blz. 546.
Verslag over den toestand van Handel, Scheepvaart en Nijverheid te Amsterdam in 1865.....Dl. III. Blz. 343.
Vloten (J. van), Aesthetica, of schoonheidskunde.....Dl. III. Blz. 547.
Vollenhoven (S.C. Snellen van), Essai d'une faune entomologique de l'Archipel Indo-Neerlandais.....Dl. III. Blz. 167.
Wolferd van Borssele, treurspel.....Dl. III. Blz. 182.
Worp (J.), De zingende Kinderwereld, 2e en 3e twaalftal.....Dl. IV. Blz. 370.

Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis.

Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis, door den Majoor der artillerie A.J.A. Gerlach.

Onder dien titel komt in ‘de Gids’ 3e Serie, 4e Jaargang, Julij 1866, een opstel voor, behandelende of beter critiserende ‘de Bandjermasinsche krijg van 1859-1863’, door W.A. van Rees.

Van ganscher harte juich ik den strijd toe, die door de verschijning van die nieuwe pennevrucht van den Heer Van Rees is ontstaan, want behalve dat wij, dien ten gevolge, keurige opstellen, zoo als het hierboven vermelde, van deze beide geachte auteurs tegemoet kunnen zien, zal de waarheid uit dien strijd geboren worden.

Ieder leene daartoe zijne krachten, en lichte de geschiedschrijvers toe, daar waar zij het spoor bijster raken, daar waar men meent dat zij tekort schieten. En is het een pligt voor ieder officier, om de waarheid uit de zwachtelen, die haar omwinden, te doen te voorschijn treden, voor zooveel zulks in zijn vermogen is; een veel duurdere is het, wanneer daaraan tevens de nagedachtenis van een' gesneuvelden kameraad verbonden is.

Voor ieder gevoelen, dat op overtuiging steunt, koester ik eerbied; en wanneer de majoor Gerlach in bovengenoemde Bijdrage meent het zwaard te moeten aangorden om de Marine,

aan wier verdienste volgens hem in het werk van Van Rees tekort is gedaan, te verdedigen, dan kan daar niemand iets tegen hebben, mits..... maar ter zake.

Op blz. 62 van bovengemeld tijdschrift, regel 18 v o., zegt de schrijver der Bijdrage:

'Gelukkig mag men inderdaad uit de omstandigheden besluiten, dat noch zorgeloosheid, noch overmoed aanleiding gegeven hebben tot het afloopen van een onzer stoomschepen, en dat de bemanning der *Onrust* wel het slagtoffer van snood verraad, maar niet van eigen onvoorzigtigheid geweest is.' En op blz. 64, regel 9 v.b.:

'Maar ik wil, naar aanleiding van de omstandigheden, die aan het droevige voorval voorafgegaan en thans bekend zijn, doen opmerken, dat in alle geval geen verwijt van zorgeloosheid den kommandant der *Onrust* mag treffen.'

Wie zal ons ooit zeggen wat op het dek der *Onrust* plaats heeft gegrepen? Teregt zegt de majoor Gerlach, dat dit geheim op den bodem der Barito (Doesson?) begraven ligt; maar wanneer die schrijver op de laatst aangehaalde bladzijde, regel 3 v.o., zegt:

'Hij, die onder zulke omstandigheden stoom opgehouden, de wachten verdubbeld of zich ten strijde toegerust zoude hebben, moge den eersten steen werpen op den kommandant der *Onrust*,' dan geloof ik dat menig lezer, met de Bandjersche zaken bekend, hoe ernstig het onderwerp ook is, een glimlach niet kan weêrhouden. Ik wil geen eersten steen werpen; maar ik doe de vraag èn aan de Heeren van de Marine, èn aan de Heeren van de Landmagt, of het ophouden van stoom, of het verdubbelen der wachten, immer 'een schuchteren dayak' weêrhouden heeft om zich te vertoonen? Menige reis heb ik gemaakt met de stoomvaartuigen *Kapitein Van Os* en *Boni*. Ik ben mede tot ver in de binnenlanden van de Kapoeas-streken doorgedrongen, en ik doe een beroep op de Heeren Glazer, Vos en Meijer, gezagvoerders dier booten; ik doe een beroep op den luitenant Winter, der artillerie, op den luitenant Meyboom, van de infanterie, die mij weleens op die togten toegevoegd waren, en vraag hun of zij hebben kunnen merken, dat het ophouden van stoom, of het steeds aanwezig zijn op het dek van eene voldoende gewapende magt, ooit een dayak weêrhouden heeft om aan boord te komen, of dat

daardoor die personen achterbleven, wien ik boodschappen liet? - Ik ben zeker, dat die Heeren mij niet zullen logenstraffen.

Maar die aangehaalde volzinnen van den majoor Gerlach zouden mij niet de pen hebben doen opnemen. Ik zoude gedacht hebben: vrede zij der assche van de *Onrust*! waren zij niet op blz. 65, regel 1 v.b., vervolgd geworden:

'Zijn er schuldigen geweest, dan was het de ongelukkige Bangert, die, te veel steunende op zijne vermeende kennis van den *Dayak*, zijn onbegrensd en blind vertrouwen in de huichelachtige woorden van een Soerapati zoo zwaar moest boeten.'

Maar in 's hemels naam, wie was nu kommandant der *Onrust*? Wie was, bij Koning en Vaderland, voor dien bodem aansprakelijk? Bangert of Van de Velde? Het zal niemand in de hersenen opkomen, de Heeren van de Marine te verdenken, zich - volgens de vulgaire uitdrukking - de kaas van het brood te laten eten; althans Van de Velde was de man niet om zich, door wien ook, den kommandements-staf te laten ontwringen.

Al hadde Bangert dat onbegrensd vertrouwen in dien huichelachtigen Soerapati bezeten, dan nog..... doch waartoe de pligten van een scheepsbevelhebber terneder te schrijven? Maar Bangert heeft dat vertrouwen, althans op dien laatsten heillozen togt, volstrekt niet gekoesterd, en ziet hier het bewijs daarvan:

De *Onrust*, alvorens den Doesson op te stoomen, bragt geld en vivres aan voor de bezetting van Poeloe Petak, alwaar ik destijds militair kommandant was. Met Bangert het dek op en neêr wandelende, vroeg hij mij, of ik niet een 15- of 20tal bajonetten kon missen, om hem op zijn togt naar den Boven-Doesson te vergezellen. Ik weigerde hem die, omdat ik te dier tijd slechts 28 manschappen, waaronder de tamboer en de bediening van twee stukken geschut, onder mijne orders had, om 142 strekkende ellen vuurlijn te bezetten. Bij een vorigen togt, in November, naar Soerapati met de *Onrust*, had Bangert 22 infanteristen van mij medegenomen, die hij mij niet weder teruggebragt, maar te Bandjermasin ontscheept had. Na die weigering vroeg hij mij slechts vijf man, omdat, zoo als hij zich uitdrukte, *hij in dien togt een zwaar hoofd had*. Ook deze weigerde ik hem, omdat ik

volstrekt niet één man kon missen. Op mijne vraag, waarom hij van Bandjermasin geene troepen medegenomen had, vertelde hij mij dat de kommandant der *Onrust* zulk een gunstig tafereel van den vreedzamen toestand van de Boven-Doessonstreken, bij de vorige reis ondervonden, opgehangen had en zich zoozeer tegen het weder medenemen van een detachement infanterie aangekant had, dat hij Bangert er niets aan kon doen; maar dat hij zich volstrekt niet op zijn gemak bevond.

Is dat nu die schuldige, die door ‘zijn onbegrensd en blind vertrouwen’ op Soerapati als de oorzaak van het afloopen van de *Onrust* aangewezen wordt? Ik heb dit ter nedergesteld omdat m.i., wanneer de nagedachtenis van een' kameraad onjuist besproken wordt, ieder officier, beter bewust, zijne stem met nadruk daartegen moet verheffen.

Dit is de aanleiding der rectificatie, die ik mij ten opzigte van de ‘Bijdrage’ veroorloof; nu ik evenwel de pen toch ter hand heb, wensch ik de lezers van dat artikel op eene bijzonderheid te wijzen, die den Heer Gerlach niet vrijpleit van de partijdigheid, waarvan hij den Heer van Rees schijnt te beschuldigen.

Op blz. 58, regel 6 v.b., sprekende van den aanval op Poeloe-Petak, zegt de schrijver:

‘Na een kort doch hevig gevecht werd hij teruggedreven, maar ten koste van een zestal gewonden en twee dooden - tot de bemanning der barkas behoorende - en het leven van Bichon enz.’

En op blz. 59, regel 2 v.b., sprekende van den aanval op Martapoera:

‘Maar even als te Poeloe-Petak moest ook hier eene onvoldoende afsluiting of het gebrek aan genoegzame waakzaamheid met een verlies enz.’

Het verlies der *Onrust* met hare 52 koppen, haar geschut en haar verdedigings-vermogen, wat, tusschen twee haakjes gezegd, niet eene onzer versterkingen bezat - geschut- en verdedigings-vermogen, wel te verstaan - mag dus niet, volgens den schrijver der Bijdrage, aan zorgeloosheid of eigen onvoorzigtigheid toegeschreven worden; daarentegen wordt bij twee overvallen op twee onzer sterkten, die beide glansrijk zijn afgeslagen, in die Bijdrage op gebrek aan genoegzame waakzaamheid gewezen.

Daarenboven is er eene onnaauwkeurigheid in het verhaal van Poeloe-Petak ter nedergesteld (blz. 58). Daar wordt gezegd, dat de vijand ten koste van twee dooden, behoorende tot de bemanning der barkas, teruggedreven werd. Zoo als het in de ‘Bijdrage’ staat, zoude de lezer de gevolgtrekking kunnen maken, dat die bemanning der barkas al heel wat bijgedragen had tot het verdrijven des vijands, of ten minste dat zij in het heetste van den strijd geweest was, dewijl er gezegd wordt, dat *zij* slechts gesneuvelden had. Om der naauwkeurigheidwille deel ik den lezers ter loops mede, dat ook de Europesche kanonnier Hazebroek te dier gelegenheid gesneuveld is, en wel dat hij door eene vijandelijke lans in het Europeanen-logies geveld is; en om der waarheidswille wensch ik te verhalen hoe die beide opvarenden van de barkas omkwamen.

Immer zoude ik over die episode gezwegen hebben; nu zij echter misbruikt wordt, verhef ik mijne stem.

Op een 100tal passen ten zuiden van de versterking te Poeloe-Petak, verhief zich aan de rivierzijde het huis van den rondreizenden civielen gezaghebber der *Groote en Kleine Dayak*. Daar voor dien ambtenaar geene beschikbare ruimte in de versterking aanwezig was, werd hij bewaakt door de bemanning der barkas, welk vaartuig aan den steiger voor dat huis vastgebonden lag.

Toen omstreeks middernacht in de benting een vreesselijk rumoer, gepaard met schieten, gehoord werd, spoedden de matrozen der barkas met de bewoners van het huis zich naar het vaartuig en trachtten het midden der zeer breede rivier te bereiken. Daar echter niemand het roer ter hand nam en de vloed ging, dreef de barkas voor de benting.

De soldaten hadden middelerwijl de versterking gezuiverd, en van allerwege was een sterk vuur op den vlugtenden vijand geopend. Toen men in den stikdonkeren nacht die drijvende gedaante op de rivier gewaar werd, verkeerden de soldaten in den waan, dat het eene vlugtende praauw was, en alras werden eenige geweerschoten er op gerigt, met dat ongelukkige gevolg, dat een der bedienden van den civielen gezaghebber met de beide manschappen der barkas doodgeschoten werd, en een andere bediende een schot door een zijner armen kreeg. Hadde iemand in die barkas het roer gegrepen bij het afvaren, en

zich van de versterking verwijderd, die ongelukken waren niet gebeurd.

Zoo is de toedragt dier zaak. De tegenwoordige 2e luitenant der infanterie Schultheis, die toenmaals als sergeant in de versterking te Poeloe-Petak was, zoude daaromtrent nog nadere inlichtingen kunnen geven.

Ik meen met het schrijven dezer regelen mijn pligt gedaan te hebben; van de stipte onpartijdigheid van de redactie overtuigd, vertrouw ik op eene spoedige plaatsing.

Salatiga, 18 September 1866.

TH. PERELAER.

1ste Luitenant-Adjudant.